TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1835.

Iső KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

Honi alaposb míveltséget tárgyozó 's élet néhány más szükségét felsegítő Intézetről: előadván alkotása okfőit, alapítása 's használata módját, kiszámolása elemeivel.

FELEMELKEDETT NEMES LELKŰ, A' HALHATATLANSÁG KOSZORÚJÁT NYERENDŐ HAZÁNK DITSŐ FIAINAK 'S LEÁNYAINAK AJÁNLVA.

Minden kimívelt emberi lélek előrehalado idő szellemével mind inkább törekszik magasbra emelkedni, minden nagyban, jó, mívelt 's hasznosban, Honunkat környékező külföld' remek példájára előmenni, 's ezzel halhatatlan lényét ditsőíteni; nemzete díszét pedig, úgy a' köznemzetiség míveltségét és hazafiúi szellemet nemesb fokra emelni 's e' szerint Hazája közboldogságát eszközleni.!

Nemzetiség! hazafiúi szellem! mívelt 's nemes lélek! magasbra törekvés! — fenséges nevezetek! — De nem állanak ezek merő tzifra szovakból, fellengős ideákból, tzikornyás, de hatást nem lelő 's tzélt, véget soha sem érő puszta magasztalásokból! — Tettel kell ezek szent titkú értelmét megfejteni; tettel kell valóságokat bebizonyítani; tettel kivívni! — E' magas érdemben minden igaz, színlést nem ösmérő, 's tiszta nemes lelkű hazafi, tehetsége szerént, munkás légyen: észszel, bölts 's fontos tanáts-

adással, tudományossággal, feltaláló lélekkel, hasznos munkálódásival, vitézi bátorsággal, vagyona, 's pénze adakozásával, 's több e' féle lelkes, 's erényes tettekkel!

Századok folytak le — és illy nemben honi népesedésünkhez 's főkép földünk kiterjedéséhez képest, külföld arányában vajmi kevés —! — vagy éppen, közzülök némellyben, majd semmi sem történt!! — Mi lehetne e' földi világon fenségesb idea: mint magasb míveltséget terjeszteni; hiányokat, és szükségeket honunktól eltávoztatni, 's emberi lényeket, honitársinkat hajdani vak előítéletektől, 's szűkölködéstől felmentvén, mívelt jó létre emelni! — Vajha tehát minden Században tsak néhány magas lelkű hazafi találkozott volna, 's jövendőben találkozna, ki Hazája boldogságát szívére vévén, nagyobb vagyonából egy részetskét tenne le Haza oltárán áldozatúl, 's ennek jövendő boldogítását nemes adakozásával eszközlené! — melly a' Halhatatlanság oszlopán tündöklő írattal örökítené ditső nevét! —

Sok hiány 's szükség tapasztaltatik Hazánkban, mellyet kipótlani, 's kiegészíteni, a' Hazafi tettek közt, legnemesb 's fenségesb törekvések közé számíttatik; 's ha bár illy hasznos intézetekben tüstént nem örvendhetnénk is, 's virágzása édességét nem éreznénk; mégis táplál ama ditső remény: hogy a' mostan élő magasb lelkű Hazánkfiaiban divatoz a' jelenkor fenségesb szelleme, kiktől a' felvilágosodás, 's míveltség lelkes előmozdítását várhatjuk! — 's hogy bizonyosan eljövend (ha bár század után) azon arany idő: mellyben Honunk, késő unokáink hasznára, veendi a' már megérett gyümöltseit; kipótolva látja elődi szükségit 's hoszszantartó ború után, felderűlve napját, felderűlve nemzeti míveltségét!

Ó melly tündér jelenés lészen ez a' magyar égen! Melly varázs tüneményeket hozand elő a' magyar föld látkörén! Midőn magas lelkű Honfiainktól alkotott intézetek kiegészítik Hazánk sérelmes

szükségeit, felemelik Honitársink lelkeit, felelevenítik a' lelki míveltséget, 's vetélkedővé teszik világ legfényesb nemzetivel a' magyart! Örökre elosztalják a' fellegeket, számkivetik ama hoszszantartó, terhes borút, 's felderítik, feltüntetik a' jótévő nemzeti napot! — Majd ekkor a' virágzásában lévő Magyar Tudós Társaság jelszovával felkiált a' Haza: „*Borúra derű*!"

Culminat Hungariae Sidus! post nubila Phoebus!
Culminet hungaricum, Sole favente, solum!

Tagadhatatlan igazság ugyan az: hogy, valamint a' diszeshajdan, úgy a' jelenkor néhány magas lelkű 's nagy értékű Honfiát, mint a' míveltség fenséges érzelmű pártfogóját 's Haza örök oszlopát tekinteni és mélly tiszteletben tartani fogja! Örökítették a' világ előtt, Koronás Fejedelmeink után, fényes intézeteikkel 's adakozásaikkal neveiket a' többek közt különösen: Ditső Pázmány Péterünk és a' Magyar Egyházi rend hajdan tagjai; ujjabb kori Festetits Györgyünk, Széchenyi Istvánunk, Vaynk, Telekink, Andrássynk, Károlyink, Batthyányink, Eszterházynk, Martzibányink, Király 's Szepessy ditső Püspökink, több más egyházi, 's világi felemelkedett lelkű Férfiainkkal együtt! Azonban 10 millió ember népesedéshez, annyi hiányhoz 's annyi míveletlen 's szabálozandó tárgy kiviteléhez képest, illy kiterjedésű Országban, mint Magyar Ország, mind ez még tsak ditső kezdete egy nagynak, egy mívelt álapotnak, jó létnek, 's fenségesnek, melly Nemzetünket míveltté, tündöklővé 's hatalmassá teheti. — Többnek kell még illy Hazát boldogító, fenséges tárgy mellett pállyázásra ki szállani 's nagy kiterjedésű, és gazdag vagyoniból Haza oltárára áldozatokat szentelni! — Vajha nekünk, kik tsekély vagyonnal birunk, illy szempillantati szerentse tárházával rendelkezni alkalom adatott volna: hogy mi azt tettleg bébizonyíthatnók, a' mi, t. i. Hazánkat boldogítani, legforróbb ohajtásunk! — Mi tehát kisded vagyonúak egy lélekkel 's összve vetett vál-

lokkal egy szent tzélért buzogván, emeljük tehetségünk szerént a' Haza jovát, míveltségét, 's boldogságát észszel, erővel, tudományos munkálódásinkkal 's vitézi tetteinkkel! Emeljük erényes áldozatinkkal Hazánk köz jólétét! — Illy fenséges Honunk magasbra emeltetését illető pillantatnál 's mai korszelleménél fogva remélyhető: hogy nagy vagyonú honitársaink meszsze nyúló Uradalmaik dús jövedelmeiből 's *rekedt*, *életvesztő légbe* zárt kints táraiból Hazánk boldogságára ditsőűl áldozandanak!

Ha tehát egy nemes lelkű magyar Hazafi Honjának jövendő virágzására egy olly bölts végrendeletet tenne: melly szerént egy 10,000 pengő ftokból álló tőkepénzt a' végett, 's olly szent tzélra alapítana meg, hogy ez kamatjaival, és kamatjainak kamatjaival 100 évig szaporodjon; ezen idő eltölte után pedig az öszsze gyűjtött pénz egy alap tőkepénzt tegyen: melly évenkint egy megállapított, Haza hiányit pótló, 's szükségeit kiegészítő kamatokat a' köz jóra nyujtson; milly fenséges idea lenne ez, illy ditső Intézettel tettleg feloldva! Melly jótékony forrás elemeit tsörgedeztetné, sőt idővel áraszthatná a' nemzet boldogságára!

Lássuk tehát 100 évi várakozás után jótékonságát, mikép felelne meg e' ditső intézet honi reményünknek?

Mathematikai számolás szerint 10,000 pengő forintnyi tőkepénz száz év után kamatokkal, és kamatok kamatjaival

1	perCentummal	tészen	=	27,048 ft.
2	—	—	=	72,447 —
3	—	—	=	192,185 —
4	—	—	=	505,045 —
5	—	—	=	1,315012 —
6	—	—	=	3,393048 —
7	—	—	=	8,667210 —
8	—	—	=	21,997840 —
9	—	—	=	55,290440 —
10	—	—	=	137,806603 —

&c. &c.

Látni való, melly fényes intézet lenne ez, mellynek eredeti 10,000 pengő forintnyi tőkéje, Hazánkban törvényesen megadni szokott 6 fti kamatjával, és kamatok kamatjaival, 100 év alatt olly magas számra = 3,393048 pengő ftokra szaporodna! Mellynek jótéteményeit Honunk késő Unokáji áldanák! Áldanák e' nagy ideát! Áldanák halhatatlan nevű 's érdemű Alapítóját!

Légyen szabad e' nemesb Hazafi kívánatot tovább is folytatni: milly terv (plan) szerént történne, részemről, ennek használata; hazai míveltség 's élet olly nemű tárgyainál, hol leginkább hiány 's szükség éreztetik, valódi erény nem tellyes érdeme szerént jutalmaztatik 's a' jó, ditső és hasznos méltóképpen nem terjesztetik?

Száz év után alapított 3,393048 p. fti egész tőkepénzből 193048 pengő ftokat lehúzván, ez Hazánk közepén Budán, vagy Pesten, egésséges, kies, 's tágos téren fekvő nagyobb kiterjedésű ház, udvar, 's kert megvételére, melly az Alapítónak halhatatlan nevéről nevezendő Intézet felállítására szenteltetik, legelőször fordítva lészen. — Ezen pénzből még a' ház alkalmas helyre hozása, 's e' tzélnak megfelelő aesthetikai kül, és bel díszesítése 's legszükségesb bútorozása okos elrendeléssel történhet meg.

Örök időre tehát e' ditső Intézet számára, melly Hazánk felsőbb míveltségét eszközleni, 's élet néhány hiányát és szükségét kiegészíteni fogja, egy meg állapított tőkepénz = 3,200000 pengő forint lészen legbíztosb helyeken hypothekalis bátorságok 's biztosítások mellett letéve: mellynek minden évi 6 pCentualis kamata = 192000 pengő forint, fellebb érdeklett tzélokra évenkint fordítandó.

Intézet neve, melly a' házon márványba arany betűkkel vésve lészen, következendő:

Ö. M. I. D! (Örökletü Mindenható Istennek Ditsősség!)
N. N. (Alapító halhatatlan neve)

HAZAI, ALAPOSB MÍVELTSÉGET TÁRGYOZÓ POLYTECHNIAI,

ÉLET NÉHÁNY MÁSSZÜKSÉGÉT FELSEGÍTŐ 'S KÖZ JÓT, HASZNOST ÉS FENSÉGESTELŐ-MOZDÍTÓ INTÉZETE,

MELLY

FEDHETETLEN MATHEMATIKAI SZÁMOLÁS SZERÉNT, 100 *ÉV 'S OHAJTVA VÁRT REMÉNY UTÁN ELÉRI DITSŐ VIRÁGZÁSÁT*

N. N. ÉVBEN. (Kezdetének év száma)

ÖRÖKLÉTŰ,

HASZNOS GYÜMÖLTSEIT HOZAND

A'

HAZÁNAK.

Az Intézet ajánltatik Felséges Magyar Ország Koronás Fejedelme legkegyelmesb jóváhagyása mellett, a' N. M. Magyar Királyi Helytartó Tanáts pártfogása 's fő felvigyázata alá: mellytől az egész Intézet, alapítójának eredeti rendeletivel 's kivánatival egyezőleg, venne szükséges útasításokat 's parantsolatot. Köteleztetne tehát az Intézet Kormányzója Tisztviselőkkel együtt szoros számadás terhe alatt, legnagyobb pontossággal végezvén tisztét 's kötelességét, évenkint a' N. M. Királyi Kormánynak kimerítő felíratot 's számadást készíteni 's úgyan erről nyomtatott példányokban egész Hazát értesíteni.

Minden évben 6 különös üdnepét üli az Intézet: 1-ső Koronás Fejedelmünk ditső név napján 2-dik Alapító halhatatlan nevének. 3-dik Intézet alapításának év napján: a' midőn nyilt nagy teremben, az egész Haza előtt, nyilvános nagy gyülés tartatni és valamint az Intézet tett szerentsés előlépteiről, úgy munkálatainak jövendő tervéről nyilt előadások a' Nemzet elejbe tétetni fognak. 4-dik üdnep Intézeti tanítás kezdetén. 5-dik Intézeti tanítás végén. 6-dik Alapítónak e' világból az örüklétbe átköltözése napján. Mind egyik Isteni tisztelettel 's díszes beszédekkel ditsőíttetik. Az 5 elsőn az Inté-

Intézeti ház kivilágíttatik; a' 6-kon pedig, mint szomorú üdnepen, fekete színnel vonatik bé az intézeti Istenháza, 's Religióhoz képest gyászban Isteni tisztelet 's imádságok; valamint lelkes beszéd a' halhatatlan lélekről, midőn föld porától bútsút vesz, ékes szóllási szellemmel tartatnak.

Ezen Intézet állani fog következendő Tagokból, kiknek kötelességei külön feljelelve, 's fizetései év szerént e'kép meghatározva lesznek:

	Évenként p. p. ft.
Intézet Fő Kormánya:	
1-ször *Fő Kormányozó*, kinek tisztiben áll az Intézet mind Tudományos, mind Politikai, mind gazdaságbeli tárgyaiban elnökséget (előlülőséget) viselni. Ez nagy tudományú, tapasztalású 's fedhetetlen életű legyen.	4000
2-szor *Al-Kormányozó*: Polytechniai Intézet tanitó Tagjaiból egy nagy érdemű Férjfi, ki már fizetéssel bír, válosztatik. Megtartván előbbi foglalatosságát is tanitói fizetéséhez még	1000
3-szor *Titoknok:* egy mívelt, nagy reményeket ígérő Férjfi. — Egy úttal Intézeti Jegyző	1500
4-szer *Irnok:* szép írású, serény 's értelmes Ifjú	500
5-ször *Könyv 's Levéltárnok*, tudós Férjfi	1500
6-szor *Ügyvéd*; ösméretes ügyességű 's tiszta charakterú	1500
7-szer *Pénztárnok:* kezességet mutasson; takarékos 's rendes életmódú legyen	1500
Ezek az Intézetben szállással bírnak.	
Intézeti ház köz Szolgái:	
8-szor Ház-őr (Portás vagy kapus)	300
	11800

	Évenként p. p. ft.
	11800
9-szer Intézet 12 szolgái 's éjtszakán felváltva őrei (mindegyiknek 250 p. ftal) Ezek is intézetbeli szállással bírnak.	3000
Polytechniai Tudományos Intézet Kormánya:	
10-szer *Polytechniai tudományos Intézet Rectora Igazgatója* mindég az, ki a' Fő Kormánynál al-Kormányozó. Tanulási próbatételeknél elnökséget visel — Fizetéséhez még tiszteleti díjkép	500
11-szer *Dékán* tzím alatt, *helyettes Igazgató* válosztatik a' tudós tanítói rendből, ki már fizetéssel bír. Rector hátráltatásával viszi a' tudományos elnökséget. Fizetéséhez még tiszteleti díjúl	400
Tudományok tanító osztályai Honi nyelven.:	
12-szer *Religió, és moralitás oskolája:* mellynek tanítója tartozik, Isteni szolgálaton felűl, 3-szor egy hétben tanítást tartani Religói, 's moralitásra vezérlő lelki tudományban; minden üdnep nap tudományos szellemmel készített beszédben a' Polytechniai Intézet tagjait 's halgatóit magasb ideákra 's fenségesb gondolkodásra emelni	2000
13-or *Magyar Philologiát*, Orthographiát, Grammatikát, Prosodiát Poesissel, Syntaxist ékessen szólással, Philosophicus szellemben tanítónak	2000
14-szer *Philosophiát* egész kiterjedésiben	2000
Különösb Külföldi könyvek megszerzésére Philosophiát tanítónak	60
	21760

	Évenként p. p. ft.
	21760
15-ször *Aesthetika* tanítójának	2000
16-szor *Számadási tudomány*	2000
17-szer *Geologia 's Geognosia* felvilágitott szellemmel	2000
Ritkább érdemű könyvekre	120
18-szor *Geographia* általánosan Hazánkra nézve, különösen	2000
Könyvekre	120
19-szer *Mathesis általyános elemeiből* (elementaris) Theor. és Pract. egész a' differentialis 's integralis számolásig tanítónak	2000
Könyvekre	60
20-szor *Felsőbb Mathesis* (sublimior) Theor. és Pract. egész kiterjedésében	2000
Könyvekre	120
21-szer *Al 's felsőbb Mechanika* különösen, egész kiterjedésében, főkép minden némű erő műv mozdulatihoz, mindennemű köz 's legfínomabb műszerekhez 's Gépelyek (machinae) alkotásához alkalmazva	2000
Könyvekre	150
22-szer *Hydraulika*, *Hydrotechnia*, *és Hydrodynamika* egész kiterjedésében, viszhatólag(reflexe)mechanikával 's Commercialis tudománnyal	2000
Könyvekre	150
23-szor *Architectura* (*polgári 's katonai*) egész kiterjedésében; ki egymással *várerősitő*, *Genie*, *Artilleriai*, *Taktikai*, *Strategiai 's más katonai rendhez szükséges*, *tudományokat* tanítani fog (e' féle tudom. tárgyok rajzolatit ide értvén)	2000
Könyvekre	150
	40630

	Évenként p. p. ft.
	40630
24-szer *Astronomia popularis és felsőbb Theor. és Practika*, világ általyános visgálatával 's esméretével (*Cosmologia*)	2000
Folyó írásokra 's Könyvekre	200
25-ször *Physica és Chemia* egész kiterjedésében, a' Bányászi tudományra is	2000
Könyvekre	120
26-szor *Köztermészet történeti tudomány*: *Zoologia*, *Botanika*, *és Mineralogia*, *Technologiával* együtt	2000
Könyvekre	120
27-szer *Status Gazdasági* (Oeconomia status) *al-'s felsőbb mezei és erdei gazdasági 's mívelődési*, valamint *kereskedési (Commercialis)* tudomány	2000
Könyvekre	60
28-szor *Történetek* általányosan; különösen pedig Hazánkra nézve	2000
Könyvekre	60
29-szer *Felsőbb nevelési 's mívelődési tudomány* (Scientia educationis sublimioris) tanítójának	2000
Könyvekre	60
30-or *Diplomatika és Heraldika* tanítójának	2000
Könyvekre	120
31-szer *Természeti*, *Publikus*, *és Romai törvény*	2000
Könyvekre	60
32-szer *Egyházi*, *Hazai*, *Bányászi törvény 's Curialis Stylus*	2000
Könyvekre	60
33-szor *Statistika*, *Politikai tudományok és kereskedési törvény* (jus cambio mercantile)	2000
Könyvekre	60
	61550

	Évenként p. p. ft.
	61550
34-szer *Deák, Görög, Zsidó, és Orientalis nyelvek* tanítójának, ki a' magyar orientalis 's eredeti nyelvet, a' magyar Philologiai tanítóval együtt kutatni 's tekéletesítetni törekszik	2000
Könyvekre	60
35-ször *Frantzia nyelv* tanítójának *Literaturájával* együtt	1000
36-szor *Angoly nyelv's literatura* tanítónak	1000
37-szer *Olasz* — — —	1000
38-szor *Rajzolás 's mindennemü festés* mesterségi tanítónak	1000
39-szer *Képfaragás*	1000
40-szer *Atzél 's Rézmetszés*	1000
41-szer *Kőmetszés*	1000
42-szer *Muzsika 's éneklés*	1000
43-szor *Könyvnyomtatás*	1000
44-szer *Tántz mesternek*	500
45-ször *Viadal 's harcz (Torneatura)*	500
46-szor *Lovaglás*	500
47-szer *Úszás mesterének*	500
48-szor Intézet *Orvos Doctorának*	1200
49-szer — *Sebészének*	600
Polytechniai Intézet Tanítói Segédek:	
50-szer *Philosophiai Osztályban*	1000
51-szer *Mathematikai*	1000
52-szer *Geologiai, Geographiai, Physikai és Természettörténeti Osztályban*	1000
53-szor *Törvényes Osztályban*	1000
Ezeken kivül magok a' rendes tanítók is szükség esetében egyik a' másikát ki segíteni fogják.	
Polytechnia Intézeti minden rendes tanító 's tanítói segéd (kik az előadott	
	80410

	Évenként p. p. ft.
	80410

renden 's módon évbeli fizetéseiket veendik) egyedül Tudományos úton, szoros Concursus után választatni fog: mellyben mind Theoretikai, mind Practikai tudományát fényesen bébizonyítani fogja; moralis characteréről pedig hiteles bizonyítványt hozand. — Érdem nélküli, mellékes ajánlatok, (bár főbb Uraságoktól tétessenek) a' Tudományos biráló kar által tekintetbe nem vétetnek.

Minden héten tanátsot köz gyülekezetében tart és rendes Protocollumot vezet a' Polytechniai Kar: szóval 's írással magyarúl.

Minden másod héten a' Polytechniai Intézet Rectora, vagy Dékánja elölülése alatt az Intézeti nagy Teremben felváltva 2 hetenkint 3 rendes Tanitók, 's Tanitói Segédek, úgy a' fő Kormánytól is Titoknok, Könyv 's Levéltárnok, Ügyvéd 's Pénztárnok jelenlétükben a' különbféle Tudományok osztályaiból felváltva öszvesereglik az Ifjúság. Ezen nagy teremi Gyülekezet *Élet - Philosophiai Oskolának* neveztetni fog; melly társalkodásban taníttatni fog: mikép keljen tanúlmányaikat tzélarányossan a' világba átvinni? Minémű módok vétessenek fel a' társaságos élet kellemetessé tételére; mikép keljen minden renden lévő emberrel társalkodni, levelezni; mikép szenvedelmeit legyőzvén, életet magának, másnak is kedvessé tenni; 's valamint ezt, úgy az uralkodó divatokat is aesthetikai törvényekhez alkalmazni; mikép nagyobb 's kisebb társaságban megjelenvén, vagy

	80410

	Évenként p. p. ft.
	80410

nagyobb 's kisebb világi tárgyot vezetvén életét okosan kormányozni? E' végre valamint az Elölülő, úgy a' Tanítói rend tudós, 's világban forgott légyen, hogy ügyesen oktassa élet philosophiájára az Intézeti Ifjúságot; melly így a' kellemes, divatozó 's finomabb izlést felvévén, bájos conversatióiban versent fusson Külföldi Ifjúsággal; sőt minden fertály évben lelkes elbeszélések, szabadabb declamatiókban, a' természettől ajándékozott remekebb izletü testi állásban; kellemet nyerő artz, 's lélek kitűnő vonatival, valamint magyar ditső lelkes characterrel; Angoly soliditással 's fenséges terveivel; Frantzia elevenséggel, elmességgel és hajlékonysággal; német humanitással és tudományossággal gyakorolja lényét kimívelni, felemelni. Ezen fellül még kívánatos: míveltségét tovább is folytatni, és minden év negyedén Theatralis gyakorlatokat az Intézet Ifjúságával adatni, 's hogy szabadabb szóllás 's kifejezés rendjéhez szokjon, illy nemű gyülekezetekben tudományos, 's magyar nemes Nemzethez illő lelkes beszédeket tartatni.

Minden évben az Intézet valamelly tzélarányos ünnepén az Intézeti Fő-Kormányozónak elnöksége alatt 6 a' Polytechniai Intézetből voksok többsége által választott nagy érdemű Tagok, valamint 6 a' kir. Tudományok Egyetemétől, úgy 6 a' Magyar tudományos Akademiától; nem különben 6 a' köz világ tudós 's lelkes Férfiaiból választott Birák által, 's voksolás után

	80410

	Évenként p. p. ft.
	80410

fog történni az Intézet Alapítójától évenként rendelt jutalmak méltó kiosztása.

Ha mindazonáltal a' jutalmak elnyerésére nem találna elegendő érdemet a' Biráló Kiküldöttség, vagy Megbizottság; azon esetre a' jutalom pénz az Intézet pénztárában marad, más hasznos tárgyokra fordítandó. Ugyan azért, ha jutalmak elnyerésére bár nagyobb Concurrentia is lenne: de a' Tárgy nem olly feloldással (analysis) 's tudományos szellemmel, mint kivántatna, fejtődnék ki, akkor elmarad azon évi jutalom. Egyes béküldése pedig a' feloldandó kérdés feleletének, vetélkedő nélkül (ha legjobb lenne is) el nem nyerheti a' jutalmat; hanem ez, jónak itéltetvén, az Intézet költségén kinyomtatandó lészen, 's lehúzváu a' nyomtatási költséget, minden többi nyomtatványokból béjött nyereséget a' Szerző nyeri el.

Küzdésnek kell a' tudományos feleletekben lenni, 's e' szerént itélheti meg a' Bíróság a' küzdés legjobbikát: mellyben tsak Honfinak, 's Honi nyelven; valamint az Intézet minden Tagjainak részt venni, nyitva áll a' küzdés mezeje.

Kérdésekre béküldendő feleletek valamelly jelszóval, Szerző nevének aláírása nélkül történnek; Szerző neve pedig egy mellékelt, 's petsét alatt burkolt levelkében zárva lészen, mellyen kívűlről a' felelet jelszava íratik fel.

Nyomtatásban kijött új munkák jutalomi bírálatában azon kivétel lészen: hogy ha talán ezek Szerzőiből valaki az itélő-bi-

	80410

rói

	Évenként p. p. ft.
	80410

rói Kiküldöttségben találkozna; ez az ítélet hozáskor az ítélő Széktől eltávozván, ezen tárgyban sem nem voksolhat, sem nem ítélhet.

Minden év végén az Intézet tetteiről egy kimerítő értesítést (mint már fellyebb említtetett) számadási kivonata mellett közöl a' Nemzettel.

Minden évben különösen kiadand egy „*Tudományok Encyclopaediája*" tzím alatt tudományos Évkönyvet: mellyben a' tudományok minden ágaiból értekezések történnek, és a' mi tsak Honunkban jeles, vagy Külföldön míveltséget, tudományt 's mesterségeket illető tárgyokban tudományos, hasznos 's ditső történt, tudományos szellemmel közölni fogja.

Intézet alapításának szükséges tárgyaira, Hazai tudományosság, míveltség 's erényes tettek jutalmazására; hasznos honi Intézetekre, 's fontos hiányai, öregséggel, más nyomorúsággal tsapásokkal 's betegséggel küzdő szegenyek fel'segítésére.

54-szer Intézeti Istenház évbeli diszesítésére 's szükségeire	200
55-ször Intézeti Tanítók közül a' legöregebbiknek (Seniori)	500
56-szor — — — ki magát a' tanításban, melly a' tanúlási próbatételekből kitünik, tudós ügyességgel 's szorgalmával megkülönböztette	500
57-szer Intézet Tagjainak megaggott tehetetlen öregségükre, ezek özvegyeinek, és árváinak évenként felosztandó nyúgpénz	6000
	87610

	Évenként p. p. ft.
	87610
Mindazonáltal a' nyúgpénzből részesülő tagok, 10 évi munkásságok után fizetéseknek $\frac{2}{8}$ részét; 20 év után $\frac{3}{8}$; 30 év után $\frac{4}{8}$; már 40 év után $\frac{6}{8}$'s végre 50 és több év után egész fizetésüket nyerendik el. Ezek özvegyei 's árvái e'nyúgpénz $\frac{1}{3}$ részében részesűlnek. E' 6000 p. ftból álló tőkepénz, valamint más jutalomi 's egyébb segédpénz minden év elején tüstént 6 pCentomi kamatra Hypotheka mellett kiadatik, és ha ez az év végével letétetvén, azon évbeli nyúgpénzre maga e' tőkepénz kamatjával együtt elnem kél; ez ujra kamatra 's kamatok kamatjaira adatik ki: mellyre ügyelni az Intézeti Fő-Kormány kötelessége lészen. Ha azonban a' nyúgpénzbeli személyek sokra szaporodván, ebből elégséget nem nyerhetnek a' felvett rendszer értelmében; akkor az évbeli fő kamatok kamatjaiból (mellyek minden év elején a' pénztárban tétetnek le), vagy más Intézeti el nem kelt tárgy 's jutalomi pénzből pótoltatik ki e' fogyatkozás.	
58-szor Intézeti könyvtár terem ékesítésére (mellyben az Intézet alapítójának szobra természeti teste állásában, Magyar köntösében, Carrarai, vagy Ferentzy Szobrászunk által talált Magyar fejér márványból díszesen faragva fog ékeskedni) jeles Hazai 's Külföldi könyvek, földabroszok, művek, nagyobb erényű 's érdem borostyánnal koszorúzott Férjfiak szobrai 's képei; valamint más jeles képíratok megszerzésére évenként	4000
	91610

	Évenként p. p. ft.
	91610
59-szer Mathematikai, Astronomiai, Physikai, Chemiai, Technologiai, Geographiai, Geognosiai, Hydrotechniai, Architecturai, Mechanikai, Zoologiai, Botanikai, Mineralogiai, 's Bányászi, Gazdasági &c. tárgyok, műszerek gépelyek, modellák 's rajzok megszerzésére évenként	4000
60-szor Intézet butorozására 's javítására	2000
61-szer Intézet kivilágítására (gas nemmel)	2000
62-szer — fűttésére (Meisner, kedves földink szerént.)	2000
63-szor — előre nem látható költségeire	4000
64-szer Az Intézetben tanuló Ifjúság közül 12 Nemes, és 12 polgári Ifjak magok jeles viseletükért 's tudományokban meg különböztetésükért 4 rendü jutalom évenként osztatik :	
1 legjelesb tudományú Ifjúnak à 300 p.f.	300
2 másodrendű jeleseknek à 200 —	400
3 harmad — à 100 —	300
13 negyed — à 50 —	900
65-ször Valamelly jeles Hazafiúi Nemes 's Polgári, vagy katonai érdemért — — Méltóságban's nagy érdemben lévő Hazafiak pénz helyett annyi érő jelességet nyernek.	2000
66-r Azon évi legjelesb, akármelly tudománybeli Magyar könyvért jutalom évenként	1000
67-szer Annak emlékezetére, hogy Mathematikai tudomány által illy ditső Intézeti tőkepénz számíttatott ki, év szerént egy feltett szövevényes, és a' köz életre hasznos Theoretika 's Praktika Mathematikai kérdés legjelesb feloldásáért; vagy pedig kereskedést, műszereket, vízeket és gazdaságot tárgyozó	
	110510

	Evenként p. p. ft.
	110510

legjobb Mathematikai könyvért, mellyben Analysissel 's józan okosság következményiből megmutattatik, mikép lehessen Hazánkban fellebbi tárgyoknal szűkölködésünket kiegészíteni 's ezeket legsükeresb módon béhozván virágzókká tenni 1000

68-szor Hazánkbeli olly Mathematikus Földmérő, ki valamelly igen nevezetes 's Hazánknak nagy hasznára váló új találmányt 's valamelly nagy munkát; p. o. leghasznosb új műszereket, új szabályozási nagy hasznú módot alapos számolás elemeivel felkészűlve eredetileg elő ád, 's ki visz; ki az egész Hazában legalkalmasb idomú 's szamolatú hidat, mellynek tartóssága garantiát ád a' Nemzetnek (mint p. o. mostan Buda 's Pest közt épitendő híd), vagy egy jelessen kiszamolt tervű, és végre vitt több mértföldre nyuló 's zúgokkal helyessen felkészült csatornyát; különös Analysissel javított különbféle malmokat; különösb 's messze hegyeken át, 's völgyeken, lavinák mellett, 's szakadásokon keresztűl mélységeken, köszíklákon áttörve, vagy hegyeket keresztűl furva (legalább 10 mértföldnyire) vivő útat véghez vitt; ki Hazánkban a' jelesb 's hasznosb gőz erő művet akár vízre, akár vas útra számolási elemeivel tekéletességre vitte; ki a' vaskapú akadályain át törvén, Duna szabályozását 's így a' felsőbb vidéki rendetlen folyást alább szálította 's rendbe hozván, véghez vitte; ki végre leg-

	111510

	Evenként p. p. ft.
	111510
jelesb Cosmo-Geographiai mappát, Mathematikai számolása elemeivel felkészülve 's tudományos szellemmel előadva Hazánknak elő mutat: hogy ösztön fenségesb ideákra 's tudományos munkák hasznos kivitelére adasson, Külfölddel vetekedvén, évenként tisztelet jutalomúl nyér	6000
69-szer Földi világunk, különösen Hazánk bővebb ösméretére nézve 's tudományok előmozdítása végett, hogy az újabb emberi míveltség az időben 's térben; de az ó világ maradványival 's emlékivel összze kötve, előbbhaladjon, újabb felfedezések 's előhaladások kivántatnak; melly új felfedezések Theoriában is alapossan, vagy Analysissel előadva, vagy hiteles kútfőkből merített bizonyítmányokkal erősítve, tudományos szellemmel leíratnak a' míveltség 's köz élet használatára:	
A.) Philosophiában, valamelly új, a' köztársaságtól nagy tapsal fogadott rendszer (Systema) feltalálásáért	400
B.) Philologiában 's Nemzeti nyelvünk eredetiségének tekéletesítésében	400
C.) Diplomatikában 's ó történeti Tárgyokban új felfedezésért	400
D.) Geologiai 's Geognosiai — — — —	400
E.) Physikában tett — — — — — —	400
F.) Chemiában — — — — — — — —	400
G.) Köztermészet történeti tudományban: Botanikában — — — — — — — —	400
H.) Mineralogiában — — — — — —	400
	120710

	Évenként p. p. ft.
	120710
I) Állatok Országából: Lovak, marhák, juhok nemesítésében, szaporításában, 's tenyésztések könnyítésében	400
K.) Technologiában tett új felfedezésért	400
L.) Geographiában — — — különösen Hazánk tekéletesb földi leírásában	400
M.) Al-Mathematika minden tárgyaiban felfedezésért	400
N.) Felsőbb — — — — — —	400
O.) Astronomiában	400
P.) Status Gazdaságban (Oeconomia Status)	400
Q.) Felsőbb mezei 's erdei míveltségben viszhatólag a' kereskedésre	400
R.) Veszedelmes állatok egyszerű kiirtásában sükeres előmenetelért	60
S.) Rajzolásban tett nevezetes felfedezésért 's előmenetelért	200
T.) Képfaragásban	200
U.) Atzél 's Rézmetszésben	200
V.) Kőmetszésben	200
W.) Muzsika 's Éneklésben	200
X.) Könyvnyomtatásban	200
Y.) Viz alá ereszkedésben elsüllyedt Hajók megmentéséért	200
Z.) Strategiai 's Taktikai hadi fordúlatokban egy új tzélarányos találmányért; vagy vár erősítési rendszer új nemiért, melly némelly hiányt kiegészít	400
Azon esetre, ha ezen fellebbi tárgyokban érdemes felfedezések 's előmenetelek nem történtek volna, mellyek az évi jutalmak elnyerésére méltók lennének, akkor a' reá jövő évben legszükségesb tudományok ágaiból jutalom kérdések tétetnek,	
	125770

	Évenként p. p. ft.
	125770

és a' praemiumok a' Biráló Kiküldöttségtől határoztatnak meg; a' többi pénz pedig az Intézeti pénztárban letétetvén fellebbi mód szerént használtatik.

70. Tapasztalván azt: hogy a' Magyar Országi Geometrák a' Mathesisnak nem minden ágaiban (kivévén a' Geometria praktika Subl. és Hydraulikát mellyeket ma egy igen ügyes és tudós Tanító ád elő) úgy mint kellene, kimíveltek légyenek, és ezen felsőbb míveltséget tulajdon szorgalmukkal, 's nagy áldozatokkal eszközölhetik; különösen pedig a' Felsőbb Mathesisben, Tsillagászi Tudományban, 's Cosmo-Geographiai munkák készítésében; valamint a' Felsőbb Mechanikában, Hydrotechniában és Architecturában Külföldhez képest nagyon hátra vannak: ezen Hazabéli fő szükség kipótlására (hogy valahára szükséges fő tudományokban kimívelt Geometrák a' Hazának Anglia, Frantzia, Német 's Olasz Ország példájára, olly remek munkákat készíthessenek) a' Pesti kir. Tudományok Egyeteménél örök időkre egy fő Tanítói Szék újan alapíttatik, mellynek tárgyai lesznek: Felsőbb theor. és praktikai Mathesis egész kiterjedésében; Felsőbb Mechanika, Hydrotechnia és Architectura — évenként rendes fizetés | 2000 |
| Könyvekre drágább rézmetszetű táblákkal | 200 |

71. Kir. Tudományok Egyeteménél Astronomus Directornak, ki a' mathematicus Földmérők számára theor. és praktika

	127970

	Évenként p. p. ft.
	127970
Astronomiát, Comso-Geographiai munkákhoz, 's tengeri utazáshoz különösen alkalmazva, tanítani fogja, évenként tiszteleti díjképen (előbbi fizetését megtartván)	1000
Folyóírásokra, és nevezetesb Könyvekre: hogy ezen fenséges Intézet virágozzon, 's az Egek rendszerével tudományos közösülésünk legyen, évenként	200
72. Astronomus Segédjének előbbi fizetéséhez tiszteleti díjképen	500
Könyvekre	100
73. Pesti kir. Egyetemnél 3 graduálandó tudományos Földmérő Candidátusnak, kik magokat azon évben leginkább tanulásokkal kitüntették, à 300, 200 és 100 p. ft. tiszteleti évi díj	600
74. Ugyan ott három tudományos graduálandó Orvosnak előbbi módként	600
75. Ugyan ott ismét 3 jeles Törvényt tanulónak, úgy mint előbb	600
76. Graduált Geometráknak, midőn a' világba lépnek, néhány szükséges mathem. Eszköz megszerzésére segedelemként	1000
77. Hazánk minden tájairól választott legszegényebb, de eszes 's erényes 100 nemes, 's polgári árva Ifjaknak 's Leánykáknak neveltetésére, 's sinlődő szegénységek felsegéllésére évenként (à 100 p. ft. mindegyik számára)	10000
Ezen Stipendialis Intézetből 50 férfi és 50 leány, szegény, nemes és polgári gyermekek részt vesznek évenként. Megkívántatik: hogy a' Férfiak a' Polytechniai Intézet Tudományait minden hozzá tarto-	
	112570

	Évenként p. p. ft.
	142570

zandó mívelődéssel elvégezzék, és ha még ez után is magokat akár melly EurópaiEgyetemnél tekéletesíteni kívánnák, tanulásuk végéig, mellyekben jelesen előmenniek kell, az évbéli 100 p. ft. Stipendiumban részesűlnek — és pedig mind az 50 Ifjú 5000 p. forintokat.

A' másik felében pedig u. m. 5000 p. frtokban 50 árva nemes 's polgári leánykák részt vesznek neveltetésükben. De ezek egyesen a' pénzt ki nem vehetik; hanem az Intézet Fő kormányának paizsa alatt egy jeles, erényes, 's minden aszszonyi munkákat értő Aszszonyi Személy egy Segéd Kisaszszonnyal együtt választatik Tanítónénak; kiknek tisztjek 's kötelességek lészen: egy takarékos 's tzélarányos Házat bérleni, mérséklett 's kiszabott ételt 's ruhát azon 50 Leánykáknak adni, reájuk mosatni, tisztaságra tanítatni, Religióban, minden nemű munkákban 's minden jóban gyakorolni, 's lelküket szépen kimívelni. — Leánykák 7 esztendőtől fogva 9-ig vétetnek bé és 20 esztendős korban eresztetnek ki az Intézetből. — Tartoznak ez idő alatt minden nemű jeles aszszonyi munkákat készíteni; mellyeknek minden évben történendő eladatásokból béjövő pénz e' munkás Intézetnek pénztárába záratik — a' mellyből 20 esztendő eltelte után minden felnevelt 's mívelt Leány 100 p. fr.tot visz magával jövő menyegzőjére 's Férjhez mentével néhány szüksége felsegítésére. — Ezen Intézet, melly ott lészen abban a' helyben, hol a' Polytechniai Intézet, aszszonyi Ta-

142570

	Évenként p. p. ft.
	142570
nítónéji, ha az elöszámlált kötelességeket híven tellyesítik, évenként részesűlnek mind az 5000 p. fr.tokban, 's hónaponként veszik ebből a' részt, a' hó-pénzt. — Függnek azonban mindenekben a' Fő Kormánytól, mellynek rendes időkben rendes jelentéseiket tenni fogják. — Minden év végével pedig a' Polytechniai Intézet nagy Teremében a' Leánykák míveltségéről próbatételek történnek, és mindegyiknek azon évbeli mívei 's munkái előadódnak, 's végre Kótya vetye útján, vagy Lotteria Sorsok által eladódnak. — Fő tárgyai ezen aszszonyi Intézetnek: Religio 's erényesség; tiszta 's munkás élet, lelki nevelés 's szép testi állásnak fentartása, 's végre mindenben nagy rendszer. — A' munkákból béjövő haszon pénz azon része, melly a' 20 esztendős Leányok kibotsájtásával ama 100 p. forint praemiumok után megmarad, a' Tanítónéknak marad jutalomúl.	
78. Magyar Tudós Társaság munkálatinak előmozdítása 's virágzására évenként	4000
79. Ludovicea Magyar Katonai Akademia virágzására — — — — — — úgy mindazonáltal: hogy a' Polytechniai Intézet évenként 1 jeles Ifjút kebeléből, Ludoviceában felveendőt kinevezend.	1000
80. Hazánkbeli Duna szabályozására, 's ha már elkészűl, ennek fentartására 's tisztítására minden évben	1000
81. Pest 's Buda közt a' Dunán epítendő új hid felállítására 's fentartására	1000
82. Pesten építendő új Magyar Theatrumra 's ennek nemzeti szellemben tzélarányos	
	149570

	Évenként p. p. ft.
	149570
fentartására — — — — — — A' polytechniai Intézet magának egy logét fentart.	1000
Ezen előbbi 5 Tárgyoknál voksolni is kíván e' féle Kiküldöttségek gyülekezeteiben a' polyt. Intézet Fő Kormánya.	
83. Hazában 24 szegényebb Falusi Oskola Mestereknek ösztönül, kik a' falusi paraszt Ifjúság alapos tanításában magokat különösen megkülönböztették à 100 p. fr.	2400
84. Egész Hazában 240 falusi szegény paraszt Gyermekeknek különös jó tanulásokért 's erényes magokviseletükért ösztönül mindegyiknek à 10 p. fr.	2400
85. Hazabeli Orvosok 's Földmérők szűkölködő Özvegyeinek 's árváinak (minekutánna Honunkban még semmi felsegítő fundus nem alkottatott) segedeleműl	6000
86. Hazabeli 120 szegénységgel küzdő elhagyatott Özvegyek 's árvák felsegítésére (à 50 p. fr.) évenként	6000
87. Kórházakban betegséggel 's fájdalmakban sinlődő emberiség jovára az egész Hazában felosztva	10000
88. Süketnémák, vakok 's bénák segedelmére	3000
89. Tsonka's béna, törődött 24 öreg katonák számára (à 40 p. fr.) segedeleműl, feltévén, azt, hogy a' katona Intézetből is fizettetnek	960
90. Szegény megöregedett, 's nem szolgálható beteges Tselédek hajdani hív szolgálatiért segedeleműl (24 személynek à 40 p. fr.) feltévén, hogy Uraságaiktól is nyúgpénzt nyernek	960
	182290

	Évenként p. p. fr.
	182290
91. Hazánkban 3 különös hívségű Szolgának, kik vagy Uraik életét védték, vagy hívségök által hasznokat elömozdítván, kötelességüknek remekül megfeleltek. Az 1-sö rendűnek: 100 p. fr. 2-diknak 60 p. fr. 3-diknak 50 p. fr — minden évben kiosztandó jutalom.	210
92. Tüzi, vizi 's néhány szerentsétlen eset felsegítésére	1200
93. Kóldúlni elpirúlóknak	1000
94. Köz nép mívelödését tárgyozó legjobb Könyvért jutalom	200
95. Falusi paraszt Gyermekek oktatására szolgáló legjobb Könyvért	100
96. Egy derék, alapos tudományosságáról ösméretes Honi Tudósnak, ki Magyar Ország Geographiai leírását (minden eddig találtató munkákon felyül) minden legkisebb helyeivel, minden földi ösméretes tárgyaival, és újak felfedezésivel 's nevezetességivel tudományos szellemmel végezni; természet történeti ritkaságait pedig, tájait 's nevezetes történetek's tsaták helyeit lerajzolni; szóval az egész Magyar Geographiára új világot és új fényt deríteni, 's a' mi Geologiához és Geognosiához, Státus és felsőbb Gazdaság tárgyaihoz 's más Hazánk természeti kintseinek ösméretéhez tartozik, a' nagy Természet ditső műveit nagyból kitsinben előadni, 's híven feloldásokkal leírni fogja — évenként, a' míg a' munka tart, fizetésül	2000
Ezen földleírási, Honunk alkotásának míveit, helyeit, természetét 's nevezetes-	
	187000

	Évenként p. p. ft.
	187000
ségeit tárgyozó munkáról minden ¼ évben egy Kötet nyomtatásban megjelen, Polytechniai Intézet által vizsgálandó 's kiadandó.	
97. Utazásaira e' tudós Férfinak évenként fizettetnek — — — — — — ki tudományos utazásiról 's munkálódásiról az Intézetnek számot ád.	800
98. Polytechniai Intézet évbéli tetteiről, 's előre készült munkálati terveiről egy alapos kimerítő Értesítésnek; az előbb felhozott Magyar Honunk új Földleírásának, valamint a' Polyt. Intézet Tudományok Encyclopaediájának díszes kiadására	4200
Ezen 4200 p. for. Summából, a' mi évenként megmarad, mind az, mind pedig a' mi most fentebb említett kiadandó munkákból béjövend, ugyan az Intézeti tudományok tárából közre botsátandó új munkák nyomtatására, 's más ritkább Könyv 's mívek megvételére fordítandó.	
Az egész 100 évi alapítás tőkéjének kamatja összesen	192000

Ime előttünk áll e' hatalmas intézeti tőkepénz kamatainak = 192,000 pengő frtnak évenkénti felosztása! Milly nagy befolyással a' Nemzet valódi míveltségére hasson? Mennyi nemzeti jót teremtsen, szükséget kielégítsen? Minden igaz szemlélő átlátja!

Kitűnik e' hazafiúi Intézet rendszeréből: hogy főkép a' Nemzet magasb lelki míveltsége vétetik fő tárgyúl, a' jó 's alapos nevelés, tudományok 's szép művészségek előterjesztése, 's midőn általjában az egész tudós Rend, különösen pedig a' tanítói, 's főkép mathematikai Osztálybeliek még nagy terhekkel 's szükségekkel küzdenek, 's nintsenek úgy, mint kívánatos lenne, a' Külfölddel egyezőleg alkatva 's

megjutalmazva; sőt némelly rendbeli még fen sem áll; — akkor e' ditső Intézet kiegészíti Hazánkbeli illy nemű sok szükséget 's hiányt; sőt még a' meg-aggott 's öregedett tudós Rend nyúgpénzeiről rendeleteket tőn; nyomorúsággal küzdő Özvegyeit, 's árváit a' tudós Rendnek ápolja, és pártfogása alá veszi; — 's e' szerént midőn jutalmai által Hazánk Tudóssait, 's a' köztudományosságot élteti; egy úttal terjeszti a' nemzeti míveltséget, felvilágosodást, szorgalmat, teremti a' felsőbb kereskedés elemeit, 's eszközli a' Haza jólétét! Kitűnik tovább, hogy Nemzetünk Ifjai és Leányai jó neveltetésére, erényes életre 's boldogítására; hogy minden jóra, szépre, tudományosra, hasznosra, nagyra 's hazafiúi lelkesedésre tzéloz e' tündöklő Intézet, melly által a' Nemzetet egyedűl boldoggá, míveltté, nagygyá 's hatalmassá teheti; — kitűnik végre még az is: hogy az Intézet pénzeit tiszta szándékkal szerentsétlen esetek felsegítésére, sinlődő Özvegyekre, árvákra, 's megnyomorodott betegséggel és szükölködéssel küzdő emberiség felemelésére, 's más Hazabeli szükséges tárgyok kivitelére; szóval: Honunk boldogítására kívánja fordítani!

Ez által valóban annyi szükölködések, ama iszonyú akadályok, mellyek Hazánk alapos felsőbb míveltségét mind eddig hátrálták, szükségeit ki nem pótolták, elháríttatnak; 's megszűnik azon vád, mellyel a' Külföld Hazánkat nem ok nélkűl terheli: hogy t. i. a' Magyar Verbőtzyt és Corpus Juris-át (Törvény Könyvét) *szintúgy mint a' Török a' Koránját*, universalis tudományok Encyclopaediájának nevezi (melly állításban, tsak igazán valljuk meg, némelly fél Tudósink apodiktikai igazságot képzelni, sőt erősen állítani, e' mai 19-dik században el nem pirúlnak). Terheli a' Külföld még azon váddal is Hazánkat: hogy a' Hit 's Törvény Tudományon lévő Férfiakon kívűl (kik egyedűl tsak mint tekéletesek 's tudósok (épen mint a' Török Birodalomban) 's minden felsőbb hivatalokra Constitutio szerént alkalmasoknak tartatnak) az egész többi tudós Rend, melly

még is a' nagy 's kimeríthetetlen természet fenséges titkait fejtegeti, a' nagyot 's ditsőt világra hozza, 's ez által a' valódi míveltséget, kereskedési, felsőbb gazdasági, műszereki alapos esméreteket, magas tudományosságot 's Haza jólétét majd csak nem egyedűl 's kirekesztő feloldásival és munkásságival eszközli, — minden felsőbb hivatalbeli előmeneteltől 's ditsőbb megjutalmazástól kirekesztve, 's így a' felsőbb tudományi míveltség 's szorgalom megbüntetve légyen Hazánkban! És fájdalom! Szolgaiképen (ad instar Servitorum) mái napig a' Nemes Megyéinknél tekintetik! — A' midőn a' Külföld mívelt Tartományi a' kisded Bavaria, többi Német, Szász, Porosz, úgy Frantzia, Angoly ditső Országok, már Éjszak Amerikai újabb világ is; sőt a' hajdani vad előítéletekből kivetkőzött, 's magas míveltségre törekvő roppant Orosz Birodalom is tudós Rendjét érdeme szerént jutalmazza! — Minden tudományos ágban lévőt arány szerént magas 's magasb fokokra emeli, 's Státus hivatalainak legfőbb méltóságaival ditsőíti! — 'S így önt ösztönt és vetélkedést a' felsőbb míveltségre! —

De vegyük bár részrehajlatlan szemügyre e' dolog valóságát 's visgáljuk a' fentebb érintett tudományok tanításának osztályait, nemeit, tárgyait, rendszereit 's beltermészeteit; bizonyossan tapasztalni fogjuk azt: Hogy a' Hit 's Törvény tudomány, bár milly nagy érdemüek légyenek, a' valódi míveltséget még egyedűl nem eszközölhetik Hazánkban; mert valamint egy Physikus, Chemikus nem Historikus; egy botanikus nem Diplomatikus; egy Hydrotectus nem Oeconomus; egy Astronomus nem Technologus; egy Mechanikus nem Zoologus, egy Geometra nem Mineralogus; egy Mathematikus nem Philologus, nem Grammatikus, egy Philosophus nem Architectus; egy Taktikus nem Geologus; egy Orvos nem Geographus ect. úgy bizonyosan egy Hit 's Törvénytudó alaposan sem Physikus, sem Chemikus, sem Botanikus, nem Hydrotectus, nem Geometra, nem Mathematikus; nem Zoologus, nem

Mineralogus, nem Oeconomus, nem Architectus, nem Geologus, nem Orvos, nem Geographus, nem erőmű értő ect. ect.! — és így egy Hit 's Törvénytudó mind ennyi 's még a' többi tudományokról tsak annyit, mint azok az övéikből alaposan tudhatnak! — Képtelenség egy embernek sokat, sőt ollyant is, mellyről helyes ideája sints, tulajdonítani; hogy válaszszon! Ítéljen! Törvényt szabjon! — Mindegyik tudomány lelki embert, ki magát abban kimívelje, kíván; de még e' mellett különös ügyesség is, szorgalom, és hoszszabb idő kivántató! — Lehetnek ugyan egyes embernek (a' mint ezt a' mai idő szelleme kívánja) minden tudományról némineműi ösméretei — de ezek tsak felületessek; és ha egy akármelly tudománybeli lelkes emberrel olly nemű tudákos összse ütközik, összse dülnek, tudakossága sántzai 's szégyennel elveszti a' tsatát! —

Hogy lehetne tehát várni: hogy valaki alapos törvényt javaljon egy Hazai commerciumról, ki a' Commercialis tudományokkal, Status gazdasággal, köz 's felsőbb gazdaság nemeivel, Mechanikával, és más mellékes tudományokkal felkészülve nintsen — már illy nemű Commercium előmozdításának mellyik neme: kő út 's vas út-e? Gőz erő műv-e? Vagy vízi tsatornya? Hol 's mellyik neme elsőbbséget érdemel? — már ezen előleges kérdéshez is, fontosb tudomány szükséges; — De hol van még ennek kivitele modjáról való tanátskodáshoz meg kívántató magasb tudomány! — Duna 's Hazánk vízeinek szabályozása; Pest 's Budai híd; új Angoly erő művek, más új találmányok előttünk puszta szó! — De mennyi újabb tudomány szükség ehez: hogy tudományos elökészület nélkül akár ki is alaposan szóllani tudhasson! — Fontoljuk tsak meg, hogy Hazánkban, tudományosság szűke miatt, ritka Földmérőnek áll tehetségében illy nemű nagyobb munkánál ítéletét rendesen kifejteni; annál kevésbé, hogy tervet készíteni, vagy a' munkát kivinni képes lenne — Angoly, Frantzia, Német Birodalomban illy nemű Tudós férfiak tehetsége nem rit-

ka-

kaság, kik meghatározottan a' munkát tzélhoz ki viszik! — Korán sem áll még nálunk e' míveltségi felsőbb fokon előhaladásunk! Vajmi kevés Geometráink voltak „Kik nagyobb munkáinkat, felsőbb Analysissel kiszámolva, véghez vinni, vagy ezeket úgy, mint kellene, tudományos szellemmel megítélni tudták volna 's tudnák!„ — Mennél kevésbé várhatunk tehát ollyanoktól rendes ítéletet, kik e' fenséges tudományok küszöbén túl sem haladtak, annál kevésbé, kik ezek szent titkaiba avatva soha sem voltak! — Legyünk igazságossak! — Vegyük bár fontolóra egy Törvénytudó ügyességét. Egy ügyvéd, ki részre hajlások nélkül végzi tisztit, — maga nemében tiszteletre méltó személy — tisztességes hivatalu; de mint ügyvédre egyedül akár Status, akár mezei fő Gazdaságot, vagy a' Mathesis fellengős Theoriájának meszszeterjedő ágait, akár Physikát, Chemiát, Mineralogiát, Geologiát, Geognosiát, Természeti historiát, vagy Hydraulikát 's érőművek Mechanikáját ect. ect. bízni: annál inkább ezek felsőbb nemeiben őtet tudományos ösmeretekkel 's birálatokkal, (a' nélkül, hogy magát ezekben kimívelte volna) felruházni akarni, nagy képtelenség! — Ozmány nemzet módjára, régi vak előítéletekből származott szokás szülte helytelen tselekedet lenne! — Nem lehet tehát kívánni, hogy egy törvényes tag, kinek meszszeterjedő tárgyaiban már a' nélkül igen széles mezeje volna magát jó kimívelni, birói kötelességet is előítélet nélkül végezzen; nem, hogy tudományos más nemü tárgyokat igazgasson; nem, hogy Status Gszdaságot vezéreljen; nem, hogy Gazdasági Kormánynak, úgy, mint kellene, tiszte szerént megfelelhessen — utóbbinál bizonyossan még egy al Gazdasági tiszt sem, kinek a' felsőbb Gazdaság rendszeréről elég tudománya nintsen, hogy Kormányozó legyen, megfelelni nem képes. — Felséges Koronás Fejedelmünk Hazánkban a' graduált Geometráknak, kik a' felsőbb mezei Gazdaságot rendesen tanúlni 's ebből is rigorosumot adni kötelesek, látszatott kegyel-

mesen fentartani a' Gazdaság fő-igazgatását; azonban ez Hazánkban, tudtomra, egy 's két példát kivévén, ritkaság! — Különben is, mivel ez rendszeresen nem történik; nem lévén ösztön reá, megszünik a' vágy, megszünik e' rendbéliben a' művelődési szorgalom! Pedig mennél inkább várhatnók, hogy a' kik tanulják, erre érdemesíttessenek — úgy nints bizonyosabb annál: hogy a' kik magokat valamelly olly nemű tudományos tárgyban ki nem művelték, erre érdemessek nem lehetnek! — Adjuk meg minden tudományos rendbelinek maga alapos ösméreteit 's ne ereszszük sarlónkat mások mezejébe 's aratásába, mellyben nem vetettünk, sőt járatlanok vagyunk! — Egy jó Philologus, Grammatikus, ékesenszóíló, egy jó költő jeles tehetségű Férjfiak — a' magok nemében! — De azért, hogy egy jó Grammatikus, egy jó költő a' felsőbb tudományokban (mellyeket nem tanúlt) ítélni, tudományos visgálatokat tenni, és Tudós nevet viselni képes lehessen — olly valami; mintha egy természet szülte mezei paraszt Aesthetikai tudományt birálgatni kívánna — és egy fokon állani e' mai Europa Aesthetikussaival (ha tsak a' komorabb izléseket 's vadabb sértegetéseket ditső Aesthetikus vonatoknak tartani nem akarnók.) Nem mindnyáján tehetünk mindent. Egyik a' föld porából kivergődvén a' látkörin tul lelke tehetségeivel sok millió mértföldekre felemelkedett az Egekig, és mennyei tárgyokkal foglalatoskodik; másik leereszkedik, a' föld 's tenger gyomrában varázs földi kintsekre leselkedvén; harmadik Philosophicus 's Mathematicus eszmélkedésekkel időben 's térben a' végtelenség határáig hatván, mennyei szikrából eredett halhatatlan lényét bölts következményekkel nyugtatja 's ditsőíti! — ismét más lakhelyünk felületét használni kívánván, a' nagy természet dús ajándékit kutatja; földi boldogságát, nyugodalmát 's jó létét földi természet használata 's tzélarányos gazdasági rendszere által megszerzi, maga 's mások életét fentartja ect.! — Ama hajdan Veszprémi közmondás szerént: Non omnia possumus

omnes: alii triturant, mensurantque fruges; alii pascunt porcos; alii sublimia tractant, animosque ad astra rapiunt; alii ferunt leges, easque ad publicum vitae usum transferunt; alii denique terram excolunt, vitaeque mediis prospiciunt &c. &c.

Minden tudománynak, minden rendnek, minden fő 's al mesterségnek meg van a' maga érdeme; mert mind ez egy köz ponti erőtől izgattatik; mind ez lelki, vagy testi erőre törekszik, t. i. az emberiség míveltségére, jólétére 's boldogságára. — Első Fejedelem, első Status embere, első Tudós olly szükséges a' köztársaságban, mint egy jó szántóvető, egy köz földmívelő ember — Emlékeztethet ez bennünket ama egykori lelkes Neuvidi Újságíró elmés Apologjára, mellyben tudniillik a' világ nagyra látásit 's kevély vágyait érdekes etsettel satyráskodva rajzolja: hogy midőn sokféle fokú tudomány 's rendbeli az elsőbbségért vívott 's e' tárgyban tartott közgyülekezetben a' szántóvetőnek utólsó hely adatott volna; mindegyik tudománybeli maga elsőbbségét és szükséges voltát fellengős előadásokkal kivívni törekedett; kik után végre a' szántóvető egyszerűen előadta munkásságát. Ha én, úgymond, nektek nem szántok, nem vetek, nem aratok, ugy üres marad gabonatárotok 's kenyeretek nem lesz; ha nem kaszállok, nem kapállok; úgy a' többi gazdaság ágai is elenyésznek 's vele elenyésznek az élet elemei, ellankad az élet erő, még ti nagy Urak, Böltsek 's Tudósok is semmivé váltak! —„Erre az elnökséget viselő nagy tudományú Bölts emlékezteti a' világ nagy érdemű tudós gyülekezetét Menenius Agrippa meséjére: mellyben az emberi tagok a' munkálatlan gyomor ellen összse esküsznek 's midőn ennek szükséges eledelt 's elsőbbségi érdemét megtagadják, minden többi tag erőtlenné 's tehetetlenné vál: a' fej nem akar gondolkodni, a' szív érezni, a' láb járni, a' kéz munkálódni &c. még ismét a' gyomornak, szükséges eledelét megadván, fő érdemét megösmérték — és ki szerzé meg, folytatá az Elnök, az élet elemeit, a' szükséges

elédelt? A' szántóvető! — Ekkor felkiált a' gyülekezet 's azt határozá: hogy a' szántóvető első rendbeli. !! — .

Íme ez a' józan ész 's józan élet — philosophiának következménye, hogy nem egyért 's kettőért teremtetett minden! — hogy még az utolsó rendbelinek is nagy hasznait látja a' köztársaság; hogy mindegyik tudománynak, művészségnek 's rendnek meg van a' maga érdeme 's méltósága! — Ösmerjük meg, hogy mindegyikét tanulni, és érette fáradni kell, ha tudni, érteni, és róla ítéletet hozni kívánunk, 's ne véljük azt, hogy valamint a' Török Korán, úgy Törvény könyvünk megilletése már belénk öntene minden tudomány, és művészség ösméreteit 's felsőbb míveltséget! — Hanem tegyük sajátunkká elemeiből különösen azon tudományt, mellyben alaposan szóllani 's Hazánk boldogságára fedhetetlen törvényt hozni kívánunk!

Vajha tehát azon arany kor Hazánkra nézve érne el, hogy olly egy új bölts törvény alkottatna: melly szerént Külföld ditső példájára, minden tudományos osztályból érdemes Honitársinknak szabad mező táratna fel mindennémű Országos hivatalok fokok szerént való nyerésére, törvény hozásra 's törvény gyakorlásra: kik, mint tulajdon tudományos tárgyukhoz értők 's érdemszerént válosztottak, Hazánk boldogságára tudnák kimeríteni a' dolog velejét; 's előadásait (referádákat) nem harmadik száj által tenni; hanem kimívelt koponyájukból kiteremteni; végre az idő szelleméhez alkotandó új törvényeket, tudományos kútfőkből folyó bölts tanátstsal alapítani; 's ezek erős alapjain némelly különben kétes tárgyban illy féle törvény gyakorlatrúl elhatározottan a' közjóra kiszolgáltatni az igazságot!

Ha megfontoljuk azt: hogy egy kisded magból, mellyet talán öseink lábukkal tapodtak, sokszor már egy nagy erdőség eredett, egy új alkotás! Jean Paul mondása szerént, mellyet magas lelkü Gróf Széchényi Istvánunk „*Világ*“ tzímű jeles munkájában hom-

lok irásúl (motto) veszi „*Aus manchem Samenkorn, das ein Vogel hintrug, erwuchs mit der Zeit ein Wald von Bäumen, eine neue Schöpfung*“ úgy bizonyosan remélyhetjük: hogy egy eredeti kisebb Intézet is nagyra, magas fokra emelkedhet, és az egész Nemzetre is jótékony befolyásával elhathat! — Kimerte volna képzelni feloldás nélkül, hogy a' fentebbi 10,000 pforinti Intézet 100 év után 3,393048 pforintokat, és annyi jót, annyi szükség kipótlását, 's olly míveltségi szellemet egy nagy nemzetben teremtsen? — És pedig, a' mint fellebb az évi kamatok felosztását láttuk, bizonyosan mind annyi jót teremteni fog! — Teremteni fog közvetőleg még más jókat is, mellyeket szép lelkü Nemzetünk e' mai felvilágosodott kor szelleméhez képest böltsen által lát 's mellyeket Ósi constitutionalis 800 éven felüli alkotmányunkban kiigazítani törekszik, 's újabb bölts törvényeket hozván legyőzvén az előítéleteket, mindegyiknek az igazságot (senkit az elsőbbség jógaiból kinem zárván) kiszolgáltatni kész; a' tudományt, szépmüvészséget, értelmet, szorgalmat és a' Tudós rendet érdeme szerént megjutalmazni 's felemelni! — Akkor tehát elmondhatjuk: hogy Hazánk hajdani arany korát nagyságára 's míveltségére nézve talán folytatja ama koszorús költőnkként óhajtván:

„Adja Isten, hogy Hazánknak,
Mint a' nagy Király alatt,
Három tenger part virányi
Vessenek határ falat!“

Nagy következéseket vár Hazánk a' fellebbi kisded magból alkotandó Intézet jótéteményeitől! — 10000 p. for. milly kisded tőke, és melly nagy befolyással leend a' Nemzet míveltségére! — Azonban ennek 100 év utánni kamatok felosztásai megváltozhatnak nehány pontban: u. m. 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 85, 92, 93, 94, 95, 96, 97 és 98, mellyek összesen 57760 pengő fortkat évenként tesznek, a' mennyire talán az In-

tézet szükségének, várakozásának 's tzéljának egészlen meg nem felelnének; annyira igazság, 's érdem szerént $\frac{1}{20}$, $\frac{1}{15}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{9}$ &c. &c. részekben, arány szerént, a' szentelt tzélok jutalmára osztassanak ki; vagy pedig, ha méltó érdem nem volna, egészlen tartassanak viszsza. — Ez, vagy a' többi fenmaradott kamatok részének legelső 10000 p. frtja kamatok kamatjaival 100 évre egy új tőkepénzre szenteltessék; ezen felyűl a' második 10000 p. for. ismét 200 évre az előbbi mód szerént hagyasson; az ezen túl legközelebb megmaradandó harmadik 10000 p. for. végre 300 évre az előbbi kamatolás rendszere mellett áldoztasson a' Haza jovára! A' többi pedig ezen felyűl minden évben megtakarítandó pénz évenként Hazánk motsáros helyei kiszárításra, sivatag homok, köz folyók, útak, hidak, erőművek, gépelyek (mellyek az országos kereskedést tárgyozzák) valamint más köz-hasznú Honi tárgyok kivitelére, (mellyekből minden Magyar hasznot, vagy segedelmet nyerhet) rendesen fordíttasson. — A' még ezentúl idővel kamatokból öszvegyűjtött pénz maradványa végre, ha valamelly nagy szükség, éhség, döghalál, vagy ellenség meg lepné, és ha tsak veszedelemmel is fenyegetné Hazánkat, e' nagy 's felsegítő tzélokra Felséges uralkodó Koronás Fejedelmünk bölts 's igazságos elrendeltetésére hagyasson!

Mind ezen fenséges intézeti tzélnál, Országos váltó Törvény nélkűli Constitutiónk mellett, egy pár jeles kérdés gördíttetik elő, feloldandó: Ki igazgatná 100 év alatt a' kamatok, 's kamatok kamatjainak bészedését? — 'S ki adna garantiát erre való nézve? Volna-e elég bátorság mint 100 év előtt, mint utánna annyi pénz rendes kamatolására? 'S ha netalán a' kamatok rendes bészedésénél némelly előre nem látható akadály ellenkezne? — Felelet: Minden esetre az Országlási Kormány, melly alázatossággal ezen szent 's fenséges nemzeti tzél elérése végett megkérettetne; melly szerént a' N. M. Helytartó királyi Tanáts pártfogása mellett a' legbátorságosb helyekre adasson, 's részint álló uradalmak

Hazánkban tökepénzűl vétessenek, részint pedig Külföldön álló jószágok vásároltassanak, 's álló jószági hypothekákra kamatolás mellett pénz adasson ki. — Ez valamint a' 100 évi, úgy a' 200 és 300 évi kamatok kamatjaival tökéűl kiadott 10000 p. frtokkal teendő értetődik — minekutánna magában értetődne az: hogy a' mi ezen 300 évi tőkepénzből öszszegyűlne, annyit kész pénzben már egész Európa nehezen teremthetne ki. Mind e' mellett az Intézeti Fő Kormány ügyessége vétetne paizsul fel, melly már előre a' N. M. királyi Kormányt minden kisebb környűlállásokról pontosan tudósítani köteles lenne; de főkép azon bizodalomtól tápláltatván, hogy addig Nemzetünk is a' kereskedési tárgyokban előhalad, 's váltó Törvénnyel (Wechsel-Gericht) 's bírósággal; valamint nagy váltó 's kereskedői Intézetekkel (Börse) ellátva lészen, és így a' fellebbi Intézetünk tellyes bátorságát megnyerendjük.

Feltévén pedig azt: hogy előre nem látható rendkivűli esetek ezen 100, 200 és 300 évi kamatok, és kamatok kamatolásai után a' megalapított tőkepénzek rendes kamatait valamennyire megzavarhatnák; ezen zavarnál legfölebb $\frac{1}{10}$ részét az egész tőkepénz kamatainak számlálhatjuk — melly 1, vagy legfellebb 2 évekre terjedne ki, és az egészre nézve nem nagy ártalmakkal hathatna: minden esetre bölts Kormányzást feltévén 's zsinormértékűl vévén.

Vizsgáljuk végre, minémű fenséges elemeket szűlhet a' fellebb röviden érintett 10000 pengő for., száz, két száz 's három száz évek után 6 for.ti kamattal, 's kamatok kamatjaival, a' nemzeti jólét elömozdítására újolag meghagyandó három rendbeli alappénz?

Lészen 10000 p ft. 100 év után $= 10000.\ 1{,}06^{100} =$ 3,393048 p. ft.
— — — 200 — — — $10000.\ 1{,}06^{200} =$ 1151,300000 — —
— — — 300 — — $= 10000.\ 1{,}06^{300} = 390640{,}000000$ — —

Öszszesen ezen új 3 rendbeli tőkepénz $= 391794{,}693048$ p. ft.

az az: Három száz kilentzven egy ezer, hét száz kilentzven négy millióra, hat száz kilentzven három ezer negyven nyoltz pengő frtokra szaporodna! En-

nek minden évi 6 frti kamata = 23507,681582 p. for., az az: Huszon három ezer öt száz hét millio, hat száz nyoltzvan egy ezer öt száz nyoltzvan két pengő frtokat teend.

Természetesen ez nem pénzből egyedül (mint már fellyebb érintetett) mellyet talán Európai Kintstárok sem győznének meg; mint inkább nagyobb része Hazánkban, 's világ legszebb Tartományiban roppant Jószágokból 's Uradalmakból állana. Ellehet ugyan gondolni azt, hogy a' legjobb Kormányzás mellett is illy iszonyú nagy tőkepénznek, illy nagy kamatoknál, többféle helyen 's alkalommal folytatott kereskedésnél, speculátiónál, 's talán néha kotzkáltatásnál is a' kamatok valamelly része némellykor elveszne; — de ügyes igazgatásnál (mellyet előre fellehet tenni) a' mint ezt egy bölts királyi Fő Kormánytól méltán várhatni, az is bizonyos: hogy az Intézet valamelly új jelesb 's hasznosb kereskedési tárgynál hellyel hellyel még többet nyerhetne, 's a' 6 frti kamatot meg is kétszerezhetné, sőt hármazhatná; és egy az e'béli finantziális súlyegyent helyesen fentarthatná!

Milly nagy, 's Hazánkat minden Európai, sőt világ minden Országinak rendszerén felyül boldogító fenséges tzélokat elérhetnénk! — Vajha ennek kezdete már létesülhetne! Melly természetesen nem mindjárt, 's nem minket, hanem a' mi, mint igaz Hazafiak maradékainkat, és késő unokáinkat örök időkre boldogítaná, 's a' Nemzetet nagygyá, hatalmassá tenné!

Már az első és második század után fenálhatna *egy köz Hazai pénztár* (Fundus publico-nationalis), mellyből Hazánk minden közszükségei, utak, vas utak, gőz erőművek, hidak 's vizek szabályozásai egész a' fekete és adriai Tengerig, 's más erőművek kereskedésünkre nézve kipótoltatnának. — Hadi és házi adónk örökre eltörültetne, 's Hazánk minden nemű Törvényhatósági és Vármegye szolgálati örök időre fizettetnének.

A' 3-dik század után pedig, midőn a' tőkepénz már 390640 miflió pengő frtokkal szaporodna; *Hazánk jóléte felyűlhaladná a' Világ minden nemű Országait!*

Kiegészíttetne ekkor már minden hiány, melly valaha Hazánkat nyomta, 's e' varázs tüneménynél küzdene a' jólét egyedűl a' felsőbb míveltséggel, pompás fényességgel; erejével 's hatalmával, világ minden Tartományin felyűl vetélkedve! Ekkor már a' felsőbb míveltség béfolyása által egészen újonnan születne a' Magyar Föld: a' mi sivatag, folyó homok; a' mi viz alatt volt; ott az illatos termékeny mező virítana; vagy mívelt helyein új paloták ragyognának; új virág, növényes 's gyümöltsös kertek bájolnák az emberi lényeket; vagy pedig újan teremtett helyein örök hasznú rengeteg erdők emelkednének! — Dögleletes kipárolgásoktól megtisztúlna a' levegő, 's ezekből eredni szokott veszedelmes betegség örökre számkivettetvén, az újra alkotott Magyar Föld ditső termékeivel, remek illatú virágzásival fűszerezné légkörünket, 's egészséget, erőt és új életet öntene betegeskedő Honi Társinkba! — Felébredvén a' testi erő, új elemekkel tűnne fel a' kimívelt lélek végetlen ereje! Nem látna már többé a' tudós Rend szükséget; minden mívelődés ága ditsőűl jutalmaztatna meg; és így új találmányok, új erőművek által megmentenénk annyi ezernyi ezer fáradozó kezeket; a' midőn az élet idő ez által megkettőztetne; újabb nemű gépelyek, gőz erőművek által meghoszszabbíttatna az örökre elenyésző idő; megrövidíttetne pedig a' tér, midőn a' távollét közellé válna! — Mindent tiszta alakban látni, tisztán felfogni 's józan és igazságos törvényü ítéletet alapítani, mind ez volna a' felsőbb mívelődés halhatatlan szüleménye!

A' többi halhatatlan emlékek közt tehát Hazánk ditsőségére 's pompás örömére Felséges Koronás uralkodó-Házi 's Apostoli Királyi Fejedelmünknek, egy fenséges 's Királyi lakást Országunk közép pontján emelni 's Felséges Személyének, és Királyi Családjának méltó tartására évenkénti bő

jövedelmet rendelni kell, kinek paizsul 's Hazánk védelmére (minthogy minden igaz Magyar Királyát, 's Hazáját vérivel, és hívségivel védi (100,000 Nemes, és 200,000 városi Polgár 's közrendűekből álló, fegyverben gyakorlott sereget fentartani, fizetni és mindenekkel ellátni: melly Constitutiónk szerént Országgyülése béfolyásával (kivévén szükség eseteit) egyedűl Koronás Fejedelmünktől veendené parantsait, Hazánkat védené, és tsupán különös fegyvereinknek kedvező esetekben a' rendes katonasággal egyetértőleg, Magyar Hadi Vezér Kormánya alatt, Hazánkon túl is űzhetné ellenségeinket; Honunkat védő szükséges vég várok újabbi erősítés rendszerénél fogva építtetnének; mívelődésünk emelkedéséhez képest új városok emelkednének; 's Hazánk jó helyezett nevezetes helyei 's pontjai lineával, tsatornával, sántzokkal (Redoute) körűlvétetnének, bel 's kül véletlen ellenséges esetekben védelmünkre. Nemes 's Polgári (Civilis úgy Katonai) Magyar Ifjúság különbféle Intézetekben mint egy 50,000 taníttatna 's Status hív Polgári szolgálatokra előkészíttettne. A' köznép a' mívelődésben, nemesb ízlésben 's jólétében időszellemével előbb halladna — Bel 's főkép Országunk határain lévő terhes külvámok (ha megváltani is kellene) örökre megszünnének — Élet! az az: pénz 's gabonatárok emeltetnének fel szükség esetére, mellyekből, *hibáik nélkűl* igazán szűkölködők, kamat fizetés nélkűl, részesűlnének! — Eltörűltetne örökre az emberiséget megalatsonyító koldulás, melly alapos rendszabások mellett *egy munkás házzá* változtatna-át: hol a' tehetetleneket gyámolítani, és valamellyes erővel birót munkára alkalmaztatni lehetne. — Szenvedő 's beteges emberiség jovára, süketnémákra, vakokra, bénákra, szűkölködő Özvegyekre, árvákra, elnyomorodott öregekre, 's valódi szegényekre; valamint a' koldúlni elpiruló Nemesb érzetű, de tsapások által elszegényedett sorsú embertársainkra; úgy tüzi, vízi 's más természet tsapásai által meglátogatottakra nézve pedig felsegítő 's illy

nemű szükségeket örökre kiegészítő Intézetek alkottatnának!

Mindennemű Tudományok, fel's almesterségek virágzására, derék munkák kiadására *és főkép erényesség, míveltség 's tudomány jutalmazására, Muzeumok, könyvtárok, természeti ritkaságok; Geologiai, Geographiai, tengeri, Comercialis köztermészet történeti, Világ 's Hazai történet leirási Intézetekre;* valamint minden más tudomány gyámolítására; ezen fellül mindennemű tudományos utazásra; különösen pedig Asiába a' Magyarok régi lakhelyeik, szokásaik, más Nemzetekkel régi összeköttetésik és nyelvök eredetiségének Philologiai kutatására; 's végre a' Polusi ösméretlen tartományok felfedezésére nézve: (hol minden újan talált föld a' Magyar nevét örökítené) gazdag 's tzél arányos Intézetek alapíttatnának.

Egy köz nemzeti Bank állíttasson fel Hazánk közepettén, mellynek örökítésére egy nagyobb tőke pénz alapíttatna. Ebből valamint különbféle actiák létesüléséből eredendő nyereségek minden hazabéli megtsorbúlt fundationalis pénz, különösen Szent-Egyházok, árvák, özvegyek 's jóságos Intézetek pénzei kiegészíttessenek. Azután mindennemű folyamotban lévő papiros pénz örökre megsemmisíttessen; az Austriai Status-Adósságok pedig, mellyekért p. o. Rotschild 's privat gazdaságú emberek kezeskedtek 's mellyek Hazánk finantiális állapotjára is hatnak, Hazánk Felséges Austriai ház eránt hódoló nemzeti tiszteletéből, vétessenek át 's különös finantialis rendszer mellett, minden legközelebbi nyereségek ezek kevesítésére 's örök megsemmisítésére végre fordíttasson — Illy ditső elveken alapított nemzeti Bank, melly az egész világ Bankjaival 's legfőbb kereskedésivel egybekötve, a' világ közkereskedői váltó törvényen (Jus Cambio mercantile) gyökerezzen, idő folytával minden előbbenin fellül, minden nemzeti előhaladást, minden művészséget, minden nagyot 's hatalmast elömozdítani 's ki vívni fogja! — Ha azon feltételi állítás (hypothe-

sis), mellyet mai finantiális 's legmagasb ideákra emelkedett Status emberei Országok 's köztársaságok elvéül felvesznek: hogy a' pénz 's értelemi felsőbb míveltség mindent e' földi világon kivívni, és legyőzni fog; 's hogy a' böltsnek hajdani mondásaként is „*Auri Sacra fames*" az arany szent szomjúzása! egész földi világon mindent kivív 's meghodít; úgy arany reményünk lehet: hogy, *ha nem előbb is*, nehány század mulva nagy gazdagságra emelkedő köz Hazai Pénztárunk 's nemzeti Bankunk aranyon és ezüstön az Europai Török Birodalom tartományit megvásárlani 's részint a' Magyar Szent Koronához hajdan tartozott tartományokat, részint pedig egész Konstantinápolyig kinyuló száraz földet ugyan a' Magyar Sz. Korona birodalma alá, bár milly drága pénzen, megvenni 's hatalma alá hodítani képes lehet! — Ekkor tehát feltűnne a' Magyar ditsőség napja a' fekete tenger síkján; feltűnne a' világ tengerinek látkörén! 's ditsőségesen uralkodá Koronás Fejedelmünk Kormánya alatt összve köttetne a' Magyar a' Világ kereskedésével; a' fekete 's Adriai tengerpartok erősségei 's a' Dardanellák Magyar erősségekké, várokká 's biztos menedék helyekké válnának! — Ezek tornyain, és a' világ tengerinek horizonán lebegnének ditsőséges Magyar Zászlók! 's a' Magyar név nagysága örökíttetne!

Ezen ditső Intézetnek, melly a' Nemzet nagyságát újra teremtené, 's mellynek Alapítója a' halhatatlanság Koszorúját nyerendené, hervadhatatlan emlékére egy *magyar nemzeti Pantheon* (melly idomi 's művészségi tekintetben minden ekkorig épített világ Pantheonát felyűl hatná) egy nagy Nemzethez illő Stylusban emeltessen fel Hazánk első Városában. Ebben nagy Királyjaink, Egyházi 's világi Státus nagy Embereink, nagy Hadi vezéreink, 's nagy Tudósaink tündöklő emléke örök időre fentartasson. Hasonlóúl ebben egész földi világ legnevezetesb Férfiainak szobrai díszeskedjenek: kik közűl világ első rendű Tudósának, halhatatlan Newtonnak emléke fényeskedjen; ama nagy Természet tit-

kalt (mellyek talán mai napig örök sötétség fátyolába burkolva volnának) olly remek feloldásokkal megfejtő, 's „*Philosophiae naturalis Principia Mathematica*“ tzím alatt foglalt munkájának megbetsülhetetlen érdemiért, annak örök emlékére: hogy a' fenséges mathematikai Tudomány által számíttatott ki Hazánkat örökre boldogító Intézet!

Mi szolgálhat nemesb ösztönül a' magasbra 's ditsőbbre törekvésnek, mint azon lélek emelő remény: a' maradék hamvadhatatlan emlékében élhetni, az érdem Pantheonában ragyoghatni, a' Haza Szentei, 's a' Földi világ választott nagy Férfiai közt, mint álló tsillagzatok, 's mint annyi tulajdon világú napok örök időre tündökleni! — Nem hiú vágy, 's nem hiú ditsősség ez! Eltörülhetetlen betükkel a' halhatatlanság oszlopán feljelelve maradnak ditső nevei: egy nagy Királynak, egy nagy Státus Embernek 's nagy Had vezérnek; egy nagy Philosophusnak, Mathematikusnak; Theologusnak, Astronomusnak; egy nagy Geologusnak, Geographusnak, Természettörténeti vizsgálónak; egy nagy Physikusnak, Chemikusnak, Technologusnak, Státus 's felsőbb míveltségi Gazdának, Philologiai mély Kutatónak; magas lelkü Szónoknak, 's remek Költőnek, nagy tudományú Történet-, Diplomatika- 's Törvény tudónak; 's más sok ágra terjedő tudomány 's művészség ragyogó érdemei a' világ előtt hervadhatatlanúl élni fognak!

Lehetne-e tehát illy magas ideáknál, mellyek nagyra 's fenségesre törekvő, 's Nemzetünket örök időre felemelő Intézetnek még tsak a' lélek ditső *ideáléi*, e' mai 19-dik felvilágosodott században érzéketlenül maradni akár melly nemesb keblü hív Hazafinak? — Halljunk Hazafi szózatot! Haladjunk e' míveltebb kor szellemével előre, versent futván a' többi kimívelt Nemzetekkel: az ezer évi vitéz Magyar Nemzet erényes szellemét 's elrejtett nemesb bimbóit használjuk mai nap a' kifejlett ész gyümöltsözésére, a' felsőbb míveltségre! — Vetkezzük ki a' régi bal, 's majd már bégyökerezett előítéleteket;

széleszszük el Hazánkat nyomó terhes fellegeket, 's derítsük fel ditső Nemzetünk napját, áldozatokat köz hasznú Intézetekre tévén a' Haza oltárán! Hogy a' mi hajdan homályos, a' mi durva, a' mi vad 's tudatlan volt; mind azt a' míveltség felsőbb fokára emeljük; éleszszük fel ezekben a' szép és nemes életet; a' nagy 's hatalmas lelki élet-erőt! — A' mit Angolyban, Frantziában 's Németben erényest, tudományost 's fenségest lelünk, tegyük sajátunkká; 's kövessük mint nagy lelkű remek példákat; sőt versent futván, idővel előbb haladni, 's versent kivívni törekedjünk: hogy a' *Magyar Név* még a' Föld járatlan szélső sarkáig is ragyogó hírben és érdemben hasson el, 's míveltsége, nagy és hatalmas léte örök időre figyelmetessé tegye a' Világot!

Vizer István.

2.

A' tanúló gyermekekre nézve gyakoroltatni szokott testi fenyítékről orvosi és philosophusi szempontból tekíntve.

„*Hommes! Soyez humains*" *Emberek legyetek emberségesek*, az az érezzetek és tselekedjetek emberi módon. Ezen szókkal serkentgeti olvasóit egy nagy hírű frantzia tudós és philosophus a' nevelésről írt halhatatlan munkájában a' gyermekekre nézve gyakoroltatni szokott testi fenyítékről beszélvén, a' gyermekkel való szelidebb emberibb bánásra. Megkell vallani, hogy ha akár egyes nevelőknek akár valamelly nevelő és tanító intézet előljáróinak tudományos miveltségéről és a' mi minden igaz tudományos miveltségnek utólsó tzélja, 's resultatuma is szokott lenni, emberi szelid érzéseiről (humanitas) ítélni akarunk: tsak azt kell megnéznünk, mitsoda mértékben gyakorolják vagy gyakoroltatják azok, kivált a' gyengébb gyermekekre nézve a' testi fenyítéket.

Azon minden emberi érzést felháborító, tsak nem hitelt fellűl múló durva testi fenyíték, melly hazánknak némelly nagyobb oskoláiban is divatozik, több tsalhatatlan szomorú bizonyságai közé tartozik annak, mennyire hátra vagynak előljáróik az igazi humanitásban a' miveltebb nemzetektől. Józan ész igazgatja-e ott a' nevelést, a' hol elébb van büntetés és testi fenyíték, mint a' véteknek 's erköltsi bűnűl tulajdonításnak (*imputatio moralis*) helye lehetne? Lehet-e ott emberi szelid érzésekről szó, a' hol a' testi lelki gyengeségek miatt inkább szánakozást és szíves ápolást, szelid bánást, mint büntetést és fenyítéket várható gyenge gyermekeken szabadon lehet kegyetlenkedni? A' legszorosabb medico-politicai felszámolások szerint, a' kisdedeknek fele kihal, mi előtt életének harmadik esztendeit elérné. Így kell-e megkímélnünk azokat, kik a' gyenge életet ostromló számtalan veszélyek közűl megmenekedtek a' világnak jövendő polgárit, végre azon erköltsi teremtéseket, kiket az Idvezítő isteni morálja, mint az erköltsiségben követésre méltó mustrákat eleinkbe tévén, olly szívreható okoknál fogva ajánl munkás szeretetünkbe, így kell-e mondom azokat megkímélnünk, hogy rajtok némelly a' nép seprejéből kerűlt, kasza kapa kerűlő otromba tanítókat hagyjunk kegyetlenkedni, az által életeket, mellyet a' paraditsomi ártatlanság örömei boldogítnának, megkeserítni, 's egyszersmind szívekből a' tudományok eránt netalán benne lappangó hajlandóságot jó előre kiirtani? *Emberek legyetek emberségesek; az az érezzetek és tselekedjetek emberi módon.*

De talán úgy nézitek a' testi fenyítéket, mint a' tanuló gyermekeket szorgalmatos tanulásra serkengető, a' romlott erköltsök javítására, végre a' tanítói tekéntet fentartására mulhatatlanúl szükséges eszközt? Felette tsalatkoztok! Kétséget nem szenvedő igazság, hogy tsak azon foglatosságunknak 's munkánknak van igazi sikere, mellyhez vídám lélekkel, derült kedvvel láthatunk. Az is bizonyos,

továbbá, hogy a' tanulás 's kivált a' sok oskolákban tsak nem kirekesztőleg divatozó memorizálás nagy lelki, sőt — a' mint a' lélek a' testtel kimagyarázhatatlan de szoros egybeköttetésben van, valóságos testi fáradtságba 's maga megerőltetésbe kerül. Ezekből önként következik, hogy az a' tanító felel meg igazán tiszteletre méltó rendeltetésének, ki tanítványinak a' tanuláshoz kedvet tud szerezni. A' ki már az emberi lélek természetének mélyebb esmeretéből merített azon vizsgálódásokkal, mellyeket e' tárgyban a' nevezetesebb paedagogusok írásaiban olvashatni, egy átaljában esmeretlen volna, 's az emberi lélek természetéről is tsak fellüleges esmeretekkel birna, de tudná, hogy a' félelem, mellyet a' testi fenyítéknek tsak nem minden lépten nyomon való gyakorlása szüntelen felhúzva tart, a' lelket letsépülő indulatok (*affectus animi deprimentes*) közé tartozván, nem hogy nevelné a' tanuláshoz való kedvet, hanem inkább gyengíti. Sőt a' hol kivált nem nagy mértékben van, végképen kiirtja azt: lehetetlen volna a' testi fenyíték esztelen és kárhozatos voltát, az emberi lélek természetéből okoskodva — *a priori* meg nem esmernie. A' kinek volt alkalmatossága valamelly mivéltebb nemzetnek tanítása, 's nevelése módjával közelebbről megesmerkedni, 's tapasztalni, hogy ott a' testi fenyítéknek tsak nem általános számkivetése mellett a' restelkedő tanúlók száma a' szorgalmatosokéhoz képest éppen nem nagyobb, mint nálunk a' testi fenyítéket a' legembertelenebb módon gyakorló oskolákban is: lehetetlen volt a' testi fenyíték tzélaránytalan 's oktalan voltáról a' tapasztalásból — *a posteriori* meg nem győződnie.

De ha a' testi fenyítékkel felhagyunk (mintha hallanám az ellenkező részről ezen nyomorúlt ellenvetést) majd kevesebb tudósok fognak oskoláinkból kikerűlni. De ha ez így volna is (bár a' fellebb mondottakból úgy hiszem ellenkező jő ki) a' tudósok, vagy inkább a' tudós számba menők szaporodása az emberi társaságnak nem használna, hanem

kárá-

kárára szolgál, ollyan semmire sem használható féltudósok vonatván el, természeti hajlandóságok ellenére, a' dolgozó nép classissából, 's annak terheltetésére, kik, mint szántóvetők, mesteremberek, vagy kereskedők hasznos, sőt, meglehet, fontos tagjaivá lettek volna az emberi társaságnak. De ha az emberibb 's szelidebb (*liberális*) bánás mellett kevesebb tudósok kerülnek is ki az oskolákból, mint a' durva testi fenyíték gyakorlása mellett: ezen kevesek többnyire ollyanok lesznek, kik a' keblekben lappangó isteni szikrát élesztgetvén, a' böltsességet éhező és szomjuhozó elmét a' tzélerányos és hűzamos tanulás által hasznos esméretekkel gazdagítván, 's egyszer'smint ama jó és gonosz tudása fájának, a' tapasztalásnak gyümöltseit szedegetvén, nem tsak tudósokká, hanem valóságos böltsekké, a' szó igaz értelmében philosophusokká, *a' földnek savaivá 's a' világ világosságivá* lesznek; kik azon kisebb, vagy nagyobb körben, mellybe őket a' gondviselés helyheztette, fényt és áldást terjesztenek. De mit használtál vele kérlek, ha egy ollyan nevendékből, kinek a' tanulásra sem kedve, sem tehetsége nem volt, erővel, vagy a' mint szokták mondani, vérrel bottal féltudóst formáltál? Megrontottad az emberi társaságot egy komor vérű phantastával, kinek az igazi tudósságról képzelete sem lévén, féltudományát a' mások lenézésével, idétlen büszkeséggel erőlködik takargatni, egy rosz kedvú hypochondriakussal, kit megkell részegíteni, hogy jó kedvű, megkell ajándékozni, hogy nyájas legyen; ki magának terhére, 's másoknak unalmára 's botránkozására vászorogja keresztül földi nyomorúlt pályáját. Hány ifjat látunk az oskolából kikerűlni, ki oskolai pályafutásában a' tanuláshoz, az az a' feljebb megrótt memorizáláshoz semmi hajlandóságát nem mutatta, 's az oskolából alig vitt ki egyebet magával a' számtalan ütleknél 's az annyiszor ismételt szamár titulusoknál: de keblében nemes érzéseket táplálva, kezében pedig a' tudósságtól felette különböző életböltsességnek fonalát tartva, nem tsak tévelygés nélkűl

általhatol az élet veszélyes labyrintján, hanem munkássága's okossága által kivitt világi szerentséjének bővségéből másokat is részeltet, ki az emberiséget szíves szeretettel ölelvén, mint férj, mint atya, mint polgár, mint barát, kötelességeit híven tellyesítve, ember társainak szeretetét és tiszteletét egyaránt megérdemli, 's még emlékezete is áldásban marad. 'S nem illy hasznos embert kívánnátok-e inkább gyermekeitekből's nevendékeitekből formálni, mint egy feljebb leírt sem Istennek, sem embernek nem kellő savanyú tudóst: ti szóljatok helyettem, ti gyermekeitek boldogságáért esdeklő érzékeny szívű szülék 's ti az emberi nemzet jóllétét szíveteken hordozó philosophusok!

A' tanítás, kivált a' gyermekek tanítása, különös béketűrést, 's nem mindennek adatott tehetséget 's ügyességet kíván. Azon útat, mellyen egyedűl fér a' gyermekek gyenge elméjéhez a' tanítás, megtalálni, a' természettel eleven, nyughatatlan, testiképmozgolódni, lelkiképegyik tárgyról a' másikra repkedni szerető gyermek figyelmét egy bizonyos tárgyra függeszteni (melly nélkűl semmi tanítás nem lehetséges) nem könnyű még azoknak is, kik arra szívesen törekednek; 's valljuk meg, hogy tanítóinknál legtöbbnyire ezen módnak nem tudásából, 's sokszor tudni sem akarásából, 's azon oktalan hiedelemből, hogy annak hijját a' testi fenyítékkel kilehet pótolni, származik a' fenyíték gyakorlásának vademberek közé illő szertelensége. E' keményíti meg szíveket a' szánakozás indúlatja ellen, hogy minden emberi érzést levetkezve ne borzadjanak (Ernesti szavaival élvén) *in teneros sensus grassari*. Ezekre illik osztán a' philosophus Dioszeginek azon érzéssel 's erővel teljes intése: *Oh távozzatok el Szentségtörők! ne fertéztessétek meg a' helyet, a' mellyen állotok; ne legyetek az oskolában otsmány vázak, és az ostobaságnak tzégéri! Menjetek és válaszszatok olly an életmódját, melly inkább szívetekhez és eszetekhez való. Miért lennétek a' kifejtődzésére törekedő elménekmegfojtó*

gyilkosi? Senki az oskola korlátjai közt valóságos tudóssá nem lesz, akármelly tanítás és tanulás módja mellett is. Az igazi tudósság az oskola határin kivűl is folytatott több esztendei tzélerányos olvasásnak, 's huzamos szorgalomnak gyümöltse. Erre pedig a' legkedvezőbb környűlállások mellett is különös természeti hajlandóság kívántatik, melly természeti hajlandóságnak a' feljebb említett psychologiai oknál fogva a' fenyítéktől való félelem által nem nevekedni, hanem szükségesképen tsökkenni kell. Emberek legyetek emberségesek, érezzetek és tselekedjetek emberi az az okos teremtéshez illő módon, 's tzélhoz akarván jutni, ne járjatok az attól félre és meszsze vezető úton.

A' mi a' gyermekeknek a' testi fenyíték által tzélba vett erköltsi javítását illeti: igaz ugyan, hogy a' szüléi helytelen nevelés különösen az édes anyai szertelen kedvezés által elkényeztetett, vagy a' rosz példák által romlásnak indúlt gyermekeknek a' jó útra való hozása egy a' legfontosabb 's talán legnehezebb kötelességei közűl az oskolai tanítónak. De a' ki ezen erköltsi javítást tsupán erőszakkal, 's a' durva testi fenyíték gyakorlása által gondolja eszközölhetőnek, annak sem az emberi lélek természetéről, sem a' külső természet törvényeiről helyes esmérete nints. A' sebesen rohanó árvízek dühének mérséklésére nem meredek, hanem menedékes oldalú gátokat raknak; a' vad állatokat szelídítők (Menageur) nem dühös és erőszakos, hanem mindenik állat saját természetéhez (naturell) alkalmaztatott szép és szelíd móddal szokták azokat természeti vadságokból lassanként kivetkeztetni; a' ló erőszak nélkűl való megvasalásának titka a' ló természetéhez alkalmaztatott szelíd bánásban áll; az életerőt legerősebben ostromló 's végső veszedelemmel fenyegető nyavalyák erejét nem tsak a' homoeopathia principiumai, hanem az okos allopathicusok methodussa szerint is igen sok esetben nem erőszakos, hanem felette tsekélyeknek látszó, de helyén

's okosan használva tsudatévő erejű szerekkel lehet megtörni; a' fellázadt nép indúlatját egy előtte kedvelt személynek, a' környűllásokhoz alkalmaztatott okos és szelíd beszédje leghamarabb 's legbizonyosabban letsilapítja, 's a' t. Mind ezek 's több effélék a' természetnek azon örökös, 's még a' régiek előtt is esmeretes törvénye szerént történnek:

— — — — — peragit tranquilla potestas
Quod violenta nequit;

'S a' természetnek ezen örökös, és mind a' testi mind a' lelki világban egyaránt munkálódó törvénye alúl tsak a' gyermekek volnának kivéve? Nem azt javasolja-e tehát az okosság és az erköltsi érzés, hogy mikor a' szelídebb eszközök által bizonyosabban tzélt érünk: ne nyuljunk akkor durva, és az emberi méltóságot megalatsonyító eszközökhöz? Ezen szelídebb eszközök közé tartozik már a' betsületérzésnek élesztgetése, 's a' nevendéknek annál fogva való vezérlése arra, a' mi jónak, szépnek, ditséretesnek 's elszoktatása mind attól, valami rosznak, rútnak, gyalázatosnak tartatik a' lelkiesméret és a' társasági illendőség (Etiquette, Convenienz) törvényei szerint. Ez a' betsületérzés, melly a' felnevelkedettekben ditsőségre vágyásnak neveztetik, sokszor velek születik a' gyermekekkel, 's a' szegénység rongyai alatt színtúgy meglehet, vagy talán még inkább megszokott lenni, mint a' gazdagoknak aranyal himezett bíbor ruhái alatt — *fulgente trahit constrictos gloria curru, Non minus ignotos generosis.* Horat. De többnyire az okos házi nevelés következése az. Minden esetben szerentsés azon tanító, kinek betsületérzéstől lelkesített tanítványok bizattak gondviselése 's oktatása alá. *Ille puer mihi detur* (azt mondja Quintilianus. Instit. Orat. Lib. I. C. 3.) *qui victus fleat, quem gloria iuvet, quem laus excitet. Hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc honor excitabit, in hoc desidiam nunquam verebor.* De a' hol a' szülék ezen betsületérzést gyermekeikbe tsepegtetni,

vagy tudatlanságból, vagy gondatlanságból elmulasztották; a' tanító kötelessége azt bennek felébreszteni, 's gondosan táplálni; 's mellyik gyermeknek lehet a' szemiből kinézni azon romlottságot 's elvetemedést, hogy a' szelíd bánás, és a' betsületérzésnek gondos ébreszgetése által ne lehetne azt biztosabban a' jó útra és a' jó úton vezérelni, mint a' durva testi fenyíték által? *Nemo adeo ferus est, qui non mitescere possit, si modo culturae patientes praebeat aures* azt mondja a' bölts Horátz. Ezen betsületérzést már — melly nélkül az ember nem ember, semmi bizonyosabban 's gyökerestől ki nem írtja inkább, mint a' testi fenyítéknek helytelen 's szertelen gyakorlása; mikor a' nevendék azt kéntelen tapasztalni, hogy akármelly gyermeki gyarlóságból elkövetett hibájáért, vagy tanulásbeli tehetetlenségiért, mellynek — mint alább meglátjuk, teljességgel nem oka, gyalázatos testi büntetést kell kiállnia.

Vannak azonban — szomorúan kell megvallanunk az emberi nemzet gyalázatjára, ollyan szörnyetegek, kik már gyermek korokban vérengezésre, dühös boszszúállásra, 's más iszonyúságokra való hajlandóságokat mutatván, a' betsület serkentéseire megsiketűlnek, a' jóra való intéseket megátalkodással, vagy, a' mi boszszantóbb, gúnyolódással viszonyozzák; 's szomorú jelenségeit mutatják eleve annak, mitsoda ostorai készűlnek belőlök, ha fel nevelkedhetnek, az emberi társaságnak. Bár ezen kora romlottság 's elvetemedés többnyire — mint ezt a' historiában is esmeretesekké lett gonosztévők közűl tsak nem mindenikről feljegyzették biographusaik, a' gyermekkori szerfelett kemény nevelésnek következése is: mindazáltal az illyenektől a' fenyítő veszszőt megvonni — bár mint vítassák is az ellenkezőt, némelly nemzeti nyavalyában az érzelgésben kínlódó német paedagogusok, kik a' fenyítő veszszőt a' nevelő 's tanító intézetekből egészen számkivetni kívánják: nem egyébb volna, mint oket esztelenűl hagyni tovább menni a' veszedelem

útján. A' helyén, és okosan alkalmaztatott testi fenyíték hasznát az illyenekre nézve sokszor megmutatta már a' tapasztalás, 's egészen a' tapasztalásból az ember testi és lelki természetének esméretéből merített állítása a' psychologus Diószeginek, hogy a' fenyíték a' lélek figyelmét ama rágó indulatoktól, minémüek a' makatság, harag, boszszúállás indulatja 's a' t. a' fájdalmas részre vonván, az által javítja meg a' lelket. Így húzzák az orvosok a' hólyaghúzók által a' fájdalmat a' veszedelmes helyeiről a' testnek a' kevésbbé veszedelmesekre. A' testi fenyítéknek az illyenekre nézve érezhetőnek, sőt a' környülállásokhoz, az elkövetett vétekhez, 's a' vétkesnek testi alkotásához képest keménynek kell lenni. Mert ezekre is illik az, a' mit Montesquieu a' barbarus népek megzaboláz-hatásának egyetlen egy módjáról beszélvén hasonlatosság szerint mond: *az oroszlányt a' puska roppanása tsak felingerli, a' mellette letsapott menkü tsattanása ellenben megrettenti.* De a' millyen ritkák az emberi nemzet boldogságára az illyen szép móddal meg nem javítható szörnyetegek: épen olly ritkának kell lenni a' testi fenyíték gyakorlásának is; ha egy veszni tért nevendéket javítani akarván, több százból nem akarjuk a' betsületérzést örökre kiírtani. —

Hogy a' testi fenyíték gyakorlása a' tanítói tekéntet megalapítására 's fentartására szükséges volna; ez olly otromba állítás 's vélemény, mellyet felhozni is átallanék, ha annak oltalmazását sok értelmeseknek látszó, sőt ön vélekedések szerént tudós emberektől is nem hallottam volna. Ennek tsak hallása is borzadást, 's undorodást gerjeszt minden emberben, kiben a' józan észnek valamelly szikrája pislákol, 's szíve az emberi szelíd érzésekre egészen el nem fásúlt. *Az oderint dum metuant* egy embertelen tyrannusnak, 's nem tisztességes tudományok tanításával foglalatoskodó tanítónak, kinek megtestesűlt humánitásnak kellene lenni, szájába illő maxima. Az oskolák fő tzélja nem a' ta-

nítói tekéntet fentartásában, hanem a' nevendékeknek a' tudományokra való oktatásában 's az emberi szelíd érzésekben való nevelésében áll, ezt pedig a' jó példa adás, az az szelíd bánás 's nem a' durva fenyíték által lehet elérni; melly tzélnak elérésére s' tanítói tekéntetnek tsak eszközűl kell szolgálni. Annyival is inkább, mivel a' tanítói tekéntetről is igaz az, a' mit a' ditsőségről mond a' deák példa beszéd: *gloria fugientem sequitur, sequentem fugit.* Sok példákat tudnék felhozni tapasztalásomból — ha gyülöletes hasonlításokat tenni nem átallanék, azon hazai és külföldi szám szerént tsak nem negyvenre menő tanítóim közűl, kiknek tanításával volt szerentsém és szerentsétlenségem élni, kik közűl épen azoknak volt mindég legkevesebb tekéntete előttünk, kik azt legerőszakosabb eszközökkel akarták kivívni, némellyiknek pedig közűlök az emlékezete is átkozott. Tudományos míveltség, tanításbeli ügyesség, fáradhatatlan szorgalom, a' tanításnak jó kedvvel (con amore) folytatása, nyájas leereszkedés, maga lealatsonyítása nélkűl, illendő komolyság, komorság és gőg nélkűl: ezek a' legbizonyosabb eszközök a' tanítványok szeretetének, 's egyszersmind a' tanítói tekéntetnek mind megalapítására, mind fentartására.

A' testi fenyíték helytelen és szertelen gyakorlásának káros következései nem tsak az oskola korlátjai közt határozódnak, hanem a' polgári élet körébe is kihatnak, 's sok nevendékek egész életekbeli szerentsétlenségének lesznek szerző okaivá; elnyomván bennek azon nemes önérzést, erejekben való bizakodást, felemelkedett gondolkodást, melly a' nagyra termett lélekből már a' gyermekikor gyenge esztendeiben kitündöklik. Már a' bölts Plátó megjegyzette (de legibus Lib. VII.) hogy: *valamint az elkényeztetés, és puha nevelés haragos, semmi alkalmatlanságot tűrni nem akaró negédes embereket formál, úgy a' szerfelett kemény nevelés szolgaiakká, alatsony lelkűekké, emébergyülölőkké, minden társalkodásra alkalmatlanokká teszi a' ne-*

vendékeket. 'S ezen állítást a' mindennapi tapasztalás úgy hiszem eléggé igazolja. Tsudálkoztok rajta, hogy fijaitok nem mehetnek elő a' világban? A' helyett, hogy élni tanítottátok volna őket, elnyomtátok bennek még tsirájában a' szolgai nevelés által azon nemes büszkeséget, azon nemesen érző 's emelkedni akaró lelket, melly, ha megerősödhetik vala, olly szépen sarjadzott 's gyümöltsözött volna a' haza javára. Tsak a' nemes érzésű, felemelkedett lelkű, kötelességeket önként és meggyőződésből tellyesítő polgárok teszik a' társaságot boldoggá, virágzóvá; 's ezen nemes érzést már a' polgári társaság veteményes kertjében, az oskolában táplálni kell a' józan értelemben vett liberalis bánás, nem pedig elnyomni az emberi méltóságot megalatsonyító durva fenyíték által. Ezen liberalis nevelés által táplált felemelkedett gondolkodásnak köszönheti a' többek között a' Római birodalom bámulásra méltó nagyságát és felemelkedését, a' mint ezt Ernesti (opuscula philologico-critica T. I.) *de privata Romanorum disciplina* írt értekezésében szépen előadja; 's ennek elenyészése okozta a' többek között annak hanyatlását.

Még jobban meggyőződhetünk pedig a' testi fenyíték gyakorlásának embertelen és kárhozatos voltáról, ha ezen tárgyat orvosi szempontból tekíntjük.

Tagadhatatlan igazság, hogy valamint boldogságot 's megelégedést, melly minden világi törekedésünk fő tzélja, lelki vídámság, a) 's testi egészség nélkül képzelni sem lehet; úgy a' nevelésnek még pedig mind a' házi, mind az oskolai nevelésnek ol-

a) *O miseras hominum mentes! o pectora coeca!*
Qualibus in tenebris vitae, quantisque periclis
Degitur hoc aevi, quodcunque est, nonne videre est
Nil aliud sibi naturam latrare, nisi ut cum
Corpore sejunctus dolor absit, mente fruatur
Jucundo sensu, cura semota metuque.

Lucretius De Rer. Nat. Lib. I.

ez a' lelke a' helyesen értett Epicureismusnak.

lyannak kell lenni, ha tzéljának megakar felelni, hogy az által a' gyermekek testi egészségét 's lelki vídámságát el ne rontsuk, vagy elromolni ne engedjük. A' testi egészség és a' lelki vídámság egymással költsönös viszonyban állanak, 's egyik a' másik múlhatatlan szükséges feltétele. Valamint a' jó kedv fűszere az életnek, 's hathatós eszköz az egészség fentartására 's az élet hoszszabbítására, úgy megfordítva a' lélek vídámsága tsak a' testi egészség mellett lehet állandó. A' lélek vídámságát megzavarja a' félelem, mellyet a' testi fenyíték gyakorlása, szüntelen felhúzva tart, az egészséget megrontja a' tanulás, ollyanok szoríttatván arra erőszakos eszköz a' testi fenyíték által; kiknek arra sem kedvek, sem tehetségek, kik tesznek ugyan kéntelenségből valami előmenetelt a' tudományokban, de egészségeknek kipótolhatatlan kárával. Méltó-e már a' világnak minden tudománya arra, hogy érette világi boldogságunk egyik múlhatatlan feltételében egészségünkben, kárt valljunk, 's egyszer'smind lelki vídámságunkat, mellyre sok viszontagságokkal tellyes éltünkben olly nagy szükségünk van, örökre feldúlni engedjük? azoktól kérdem, kik több tudományok mélyére hatván, kéntelenek azoknak bizonytalanságát, 's hijányosságait szomorúan tapasztalni; mellyek a' mint egy felől mennyei gyönyörűséggel töltik el az esméretre törekedő halhatatlan lelket, úgy más számtalan kétségek 's bizonytalanságok örvényébe vezetvén, elszomorítják azt.

Nem lehet ugyan mondani átaljában, a' mit a' nagy Fridrik szokott mondogatni, hogy az ember, testi alkotását tekéntve, inkább póstakotsisnak, mint tudósnak termett volna. A' kit a' természet jó elmével, tanulásra való kedvvel megáldott, annak a' tanulás szintúgy elementuma, mint a' halnak a' víz, a' madárnak a' levegő, 's ha a' tanuló emberek diaetáját követi, ha indulatit 's szenvedelmit megzabolázza, szóval ha a' természet és böltsesség útján jár: széles tudományra tehet szert, 's a' mellett erős, egészséges, 's hoszszú életű lehet.

Ha a' testi erős munkát gyakorló mesteremberek, a' nyughatatlan 's sok törődéssel járó életet követő kereskedők, a' tsak nem minden szempillantásban halálos veszedelemmel küszködő katonák hozszú életet élhetnek: tsak a' tudósok lennének-e az egészség 's hoszszú élet birhatásából kirekesztve? Így fizetne-e a' böltsesség az ő hív szolgáinak? A' historiából 's az életleírásokból tudjuk, hogy a' nemzetek azon fénylő lámpásai, az emberi esméret tsak nem minden ágait felölelt azon nagy lelkek (umfassendes Genie) közűl, kik, hogy a' Kant szavaival éljek, *eine Ladung Bücher für hundert Kameele im Kopfe herumtrugen*, igen sokan késő vénséget értek, 's példájokkal bizonyították meg annak igazságát, a' mit a' böltsesség ditséretére maga a' fő Böltsesség mond: *napoknak hoszszúsága köttetett a' böltsességhez.* — De hogy nálunk, hol sok minden szülői indulatot levetkezett szülék az anyai emlőtől tsak nem régiben elszakasztott gyenge gyermekeiket, hogy nyakokról eltudhassák, oskolákba zavarják, hol őket készen várja a' felfegyverkezett oskolamester kegyetlensége, melly az oskolát — a' tisztességes tudományok műhelyét kínzó hellyé-változtatja; hol az oskolákban a' testi gyakorlásokról (Gymnastica), melly a' régiek nevelésének egy fő részét tette, semmi szó nints; hol a' paedagogiáról tanítóinknak vagy semmi, vagy a' mi még roszszabb, hijányos 's tökélletlen esmeretei vannak, 's minden böltsességek a' terrorismusban határozódik; hol a' tanítandó tárgyak napról napra való szaporodása mellett is a' diaeteticának hire sints; hol a' legvadabb balitélettől megvakúlt tanítók, 's még egyűgyűbb szülék még örűlnek rajta, ha a' piros pozsgás erős egészséges testtel oskolába adott gyermekeknek két három esztendő múlva keresztűl láthatni az orrán, tsak hogy tanuló társai között legsebesebben eltudja hadarni értelem nélkűl és így az oskola 's a' feledékenység számára megtanúlt letzkéjét: hogy mondom nálunk a' tudományos miveltség megszerzése többnyire az egészség rovássára esik: ezt úgy vélem, senki sem fogja kétségbe hozni, va-

laki oskoláink szánakozásra méltó állapotjára egy két vizsgálódó tekéntetet vetett.

A' testi fenyíték gyakorlása sokképen tehet kárt a' nevendékek egészségében. Melly rettenetes következései lehetnek a' testre nézve is egy semmi testi fájdalommal tsupán gyalázattal járó és így a' betsületre észékeny lelket fájdalmasan érdeklő büntetésnek, eléggé megtetszik ez — hogy más számtalan példákat elhallgassunk, a' már serdülő ifjú korában nagy lelki erővel birt, 's testiképen sem gyenge, a' betsületre pedig (mint minden nagyra termett lelkek) felette érzékeny Napoleon példájából, ki a' Briennei-katona oskolában valamelly tsekély hibájáért nem nagy gyalázattal járó büntetésre kárhoztatván egy szigorú barát által, olly erős rángatódzásokba esett, hogy a' büntetéssel a' felvigyázó parantsolatjára felkellett hagyni. Ha egy minden testi fájdalom nélkül gyakorlott büntetésnek is illy szörnyű hatása lehet a' testre; mitsoda siralmas következései lehetnek, kivált a' gyengébb gyermekek egészségére nézve azon durva bánásnak, mellyet oskolai tanítóink büntetetlen gyakorolnak!

Az írótoll reszket a' kezemben, ha meggondolom, 's kételkedem, ha megemlítsem-e nemzetem gyalázatjára azon pofon — főbe — nyakon — hátba 's a' t- tsapásokat, azon a' tanító részéről nem tanítványa javítására tzélozó emberi, hanem vérengező dühös fene vadhoz illő indulatot mutató kegyetlen veréseket, mellyeket gyengébb tanítványaikon is elkövetni nem iszonyodnak, 's mellyek némelly falusi és kis városi oskoláinkban is, tsak nem szüntelen a' napi renden vagynak. Egy pofontsapás veszedelmes szemgyuladást, mellyből könnyen megvakúlás következhetik; egy pofon vagy főbetsapás a' hallás műszereinek megrázása 's rendetlenségbe hozása által siketséget, az agyvelő megreszkettetése 's a' gondolkodás műszereinek megrázása által butaságot, kábaságot, vagy agyvelő gyuladást; egy hoszszas sok szenvedéssel járó verés, a' tüdők az erős kiábálás által megerőltetvén, tüdőgyúladást 's annak

következésében gyógyíthatatlan hektikát okozhat a' hektikára hajlandó test alkotású (hoszszú vékony kezek és lábak, hoszszúkás vékony szőke ábrázat, gesztenye színhaj, előre görnyedt test, szárny formára kiálló vállapotzkák, szük mely 's a't. annak jelei) gyermekekben 's serdülő nevendékekben.

A' tanulásnak illendő sikerrel való folytatására egészséges test kívántatik, de megfordítva nem minden egészséges testű, 's jó erőben lévő gyermek alkalmatos a' tanulásra, kivált a' könyv nélkűl való tanulásra; melly gyengeség okának az agyvelő hibás alkotásában kell lenni. Az agyvelő ezen hibás alkotását sem külső sem belső (a' holt testnek bontzolása alkalmával) jelek által ki nem lehet mutatni, 's ezt tsak a' következésnél az elme memorizálásbeli tehetetlenségénél fogva esmerjük a' tapasztalásból) és ez elég a' mi tzélunkra) mellyből tudjuk, hogy sok szemre főre egészséges és helyes itélő tehetséggel biró gyermekek semmi igéret 's fenyegetés és a' legszívesebb törekedés mellett is tsak egynehány sor verset vagy egy rövid beszédet sem képesek megtanúlni, vagy ha megtanulták, mindjárt elfelejtik; sokaknak elméjéből pedig épen a' testi büntetéstől való félelem üti ki hirtelen, a' mit nagy üggyelbajjal megtanúltak. Az illyen tanulásra természettel tehetetlen gyermekeket már ütéssel veréssel akarni arra venni, nem épen ollyan oktalanság, és embertelenség-e, mint egy vagy két mázsa teher felemelésére akarni kénszerítni azt, kinek fél mázsa felemelésére sintsen ereje; úszásra akarni kénszerítni azt, ki szük melye 's gyenge tüdeji miatt arra épen alkalmatlan.

A' beteges gyermeket tanulásra szorítni, 's ha abban elő nem mehet, rajta kegyetlenkedni, olly embertelenség, mellynek kifejezésére alkalmatos nevet találni nem lehet. Hogy némelly beteges gyermekek a' tanulásban szép előmenetelt tesznek, sőt testi egészségek romlásával tanulásbeli készségek egyenes viszonyban növekedni, és így *a' belső ember a' külső romlásával épűlni látszik*, mint né-

melly schrophulás gyermekeknél tapasztalhatni; hogy némelly hypochondriában nyavalygó embereknek a' szúrós elmélkedésre, tsipős satyrizálásra nagy ügyességeket tapasztaljuk; hogy a' hektikának kivált utólsó stadiumában a' betegnek — ki az előtt semmi effélének jeleit nem adta, vers írásbeli; sőt némi néma jövendő mondói tehetségét bámúlni kénytelenítetünk: mind ezek, 's több effélék szomorú állapotjai a' testnek, mellyek soká nem tarthatnak, kifogások a' regula alól 's a' fellebbi állítás ellen, hogy t. i. a' sikeres tanulásra egészséges test 's vídám lélek kívántatik, semmit sem bizonyítnak. Kivált az utólsó betegesen felmagasztalt állapotja (status morbose exaltatus) a' léleknek, tsalhatatlan jele a' közelgető halálnak, a' mikor a' már félig meddig megditsőült lélek szakadozván azon kötelek, mellyek a' testhez 's a' testiekhez kötötték, minden mulandó 's földi tárgyakon fellűl emelkedve örömmel tekínt be az előtte már megnyilt örökkévalóságba, 's néműnémű előjeleit mutatja azon ditső tehetségeknek, mellyeknek további kifejtése, 's gyakorlása tsak a' síron túl lehetséges.

A' betegség 's egészség közt van egy közép állapot, mellyet, míg az egészséghez közelebb van, beteges test alkotásnak (*habitus* vagy *dispositio morbosa*), ha pedig a' betegséghez áll közelebb, betegségre való hajlandóságnak (*opportunitas morbosa*) nevezünk. Ezeknek minden fajtáit — mellyek kivált az úgy nevezett *cachexiák* a' test bőrének kedvetlen színe, a' tagok vékonysága, gyengesége, a' spongiás test alkotás, ételkívánás nem léte, a' széklettétel rendetlenségei, nyughatatlan álom, rosz kedv, akaratosság, éktelen nagy fő, (a' főbeli vízi betegségre a' szertelen nagy 's kidomborodó has, nagy vastag előrenyúló felső ajak (a' scrophulákra;) az igen hamar feketedni kezdő fogak (az anglus nyavalyára — Rhachitis, az az a' tsontok elgyengűlésére, a' hát gerintz meggörbűlésére) hajlandó gyermekeknél elég nyilván kijelentik magokat, — különös megesmertető jeleikkel együtt előszámlálni ezen értéke-

zés határain túl lévén; tsak arra figyelmeztetjük olvasóinkat különösen, hogy mivel az efféle nyavalyáknak minden patikai szereknél bizonyosabb orvossága a' gyermekek individualis erejéhez szabott 's épen nem a' fárasztásig űzött testi gyakorlások, a' szabad levegőn való forgás, amaz alattomos méregnek a' szobai kisebb vagy nagyobb mértékben mindig romlott levegőnek a' lehetőségig való kerűlése: beteges gyermekeiket tanulásra szorítni 's kivált a' durva fenyíték által életeket, mellyben úgy is kevés gyönyörűségek van, még inkább megkeserítni ne engedjék.

Végre a' különböző temperamentumok is méltó figyelmet érdemelnek az itt szóba forgó tekíntetben. A' véres temperamentumú gyermekeket, kik többnyire jó tanulásbeli tehetséggel birnak, de természettel nyughatatlanok 's egyik tárgyról másra ugrándozni szeretők lévén, húzamos szorgalomra nem hajlandók, rá lehet ugyan veréssel a' tanulásra szorítani, de tudósokká formálni soha sem. Ha a' phlegmás temperamentumút szüntelen ütöd vered is, falra hányod a' borsót. A' maga esze után menni, 's a' mind testi mind lelki ösztönök ellen rugódozni szerető cholerás temperamentumúnál tzélodat nem éred, 's ha kivált ok nélkűl kegyetlenkedsz rajta: *manet alta mente repostum.* A' melancholiára hajlandónak különben is borongós kedvét, olly szomorúságba ejted a' gyalázatos vagy fájdalmas fenyíték által, mellyből tsak későn és nehezen fog kihatolni, különben is komoly tárgyakkal foglalatoskodni, 's szomorú képekkel ábrándozni szerető lelké.

Bár az eddig mondottak, úgy hiszem, ön erejek által is megállanak 's meggyőzhetnek minden gondolkodni szerető és érzékeny szívű olvasót a' tanuló gyermekekre nézve gyakoroltatni szokott testi fenyíték oktalan és kárhozatos voltáról: mindazáltal nem lesz talán kedvetlen olvasóink előtt, ha megmutatjuk, hogy gondolkoztak ezen tárgyról a' régi írók közűl is az okosabbak. Azt mondja Terentius:

Pudore et liberalitate retinere liberos satius existimo quam metu. Adelphi. b)

Quintilianus Institutionum Oratoriarum Libro I. Cap. 3. így beszél: *Caedi vero discentes, quanquam et receptum sit, et Chrysippus non improbet, minime velim; primum quia deforme atque servile est, et certe quod convenit, si aetatem mutes, iniuria. Deinde, quod si cui tam est mens illiberalis, ut obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quaeque mancipia durabitur. Postremo, quod ne opus quidem erit hac castigatione, si assiduus studiorum exactor adstiterit. Nunc fere negligentia paedagorum sic emendari videtur, ut pueri non facere, quae recta sunt, cogantur, sed cur non fecerint puniantur. Denique cum parvulum verberibus coëgeris, quid iuveni feceris; cui nec adhiberi potest hic metus, et majora discenda sunt? Adde: quod multa vapulantibus dictu deformia, et mox verecundiae futura, saepe dolore vel metu accidunt; qui pudor refringit animum et abiicit, atque ipsius lucis fugam et taedium dictat. Jam si minor in custodum et praeceptorum moribus eligendis fuit cura: pudet dicere, in quae probra nefandi homines isto*

(b. Nem azért idézem a' Terentius szavait, mintha Comoediainak olvasását az oskolákban, helyben hagynám. Minden józanabb paedagogiával 's az emberi lélek természetével esmeretlennek kell azon oskolai elöljáróság nak lenni, melly a' Terentius fajtalanságokkal teljes kárhozatos comoediáit éppen serdülő ifjak kezébe adni nem átalja azon semmi vitatást nem szenvedő paedagogiai axioma ellenére: soha sem szabad az észt a' szív az az erkölts rovássára pallérozni Ha még a' házi nevelés köréből is minden szemérmetlen magaviseletet 's beszédeket kitilt Juvenalis:

Nil dictu foedum visuque haec limina tangat,
Intra quae puer est, procul hinc absunto profani
Cantus laenonum, et pernoctantis parasyti

mennyivel inkább őrízni kell az oskolákban a' serdülő ifjak erkölcsi ártatlanságát az efféle fajtalanságoktól, a'mil lyenekkel a' Terentius Comoediái megvagynak fűszerezve.

caedendi iure abutantur, quam det aliis quoque occasionem hic miserorum metus. Ad liberalia studia adducendi sunt pueri (így szóll Plutarchus *De educatione puerorum* tzímű Philosophusi értekezésében) *verbis et adhortationibus, non me herculé verberibus aut contumeliosa tractatione, haec enim servis magis convenit quam liberis; torpentes abhorrent sic tractati a laboribus, partim ob dolores plagarum, partim ob contumelias. Laudationes autem et vituperationes plus valent quavis contumeliosa tractatione apud ingenuos, illae ad pulchra incitantes, hae turpitudine arcentes. Alternis porro vicibus increpationes et collaudationes sunt adhibendae, ut et cum exultant animi, reprehensionibus ad pudorem adigantur, et cum dejecti sunt rursus laudibus erigantur; imitandaeque in hoc genere nutrices, quae infantes cum ad fletum provocarunt, rursum ut consolentur mammam praebent.*

Jól esmerem azon nehézségeket 's akadályokat, mellyek Hazánkban a' nevelés javítását hátráltatják. Nem is sok sikerét várom értekezésemnek. De *a' nehéz dolgokban* (a' mint a' Verulami Baco mondja:) *nem is kell várnunk, hogy egyszerre vessünk is, arassunk is. Igyekéznünk kell azonban érlelni; hogy annak idejében arathassunk. — Nékem elég, ha hálás érzéseket gerjesztettem magam eránt azon olvasóimban, kik a' gondolkodásnak baráti lévén; a' józan ész serkentésire meg nem siketültek; ha felébresztettem szívekben azon borzadást,* mellyel felelnek az érzékeny lelkek *azoknak, kik az emberiség oltalmára szavokat felemelték.* Beccaria.

Meg nem állhatom, hogy meg ne említsem bérekesztésül, bár (különben is túl járván, a' felvett tárgy határán) talán tanátsosabb volna, ha *obruta multa nocte tegi nostrae pateremur crimina gentis*, azon betyáros szidalmakat, mellyeket némelly oskoláinkban míg némelly felsőbb tudományok tanítói is tanítványaik motskolására szájokra venni nem átallanak, azzal mutatván meg practice mi befolyása volt ízlések 's erköltsi characterek formálására a' finom

finom ízlésű római és görög Írók szorgalmatos olvasásának. Az illyen illetlen motskolódások valamint a' tanító részéről neveletlenséget 's bárdolatlanságot árúlnak el: úgy tanítványait is, kiket ön példájával kellene a' humanitásra serkenteni, bárdolatlanságra kapatja a' tanító. Mert a' tapasztalásból 's az emberi lélek esméretéből merített állítás, a' mit a' Csokonai popularis de igazmondó Mu'sája énekel:

Dudva lenne a' dudvák
Közt az Ananász,
Kanász marad, a' kinek
A' nevelője kanász.

Lovász Imre,
Orvos-Doktor.

3.

Ha nyelvünkön rontani nem akarunk, előbb, hogysem rajta gondatlanúl újítsunk, a' régi elovúlt szovainkat szedegessük összse.

Mert *Processio* helyett *nyilván menet*

nem Magyar, hanem idegen Német kifejezés „*der öffentliche Umgang.*“ Illyen újítást semmi esetre sem fogadhatunk el, mert nyilván megyek én, ha magányossan járok is. Ezen föllűl a' Deák *Processio* szovat már a' régiek megmagyarázták: sőt a' Kalendáriomban most is nyomára akadhatunk. Azt a' *Hetet*, mellyre Urunk mennybe menetele esik, nem de *Keresztjáró Hétnek* nevezzük? „Húsvét után ötödik vasárnap, mellyet *Keresztjáró* vasárnapnak nevezünk“ *Telegdi Miklós* Pred II. R. A' *Processio* tehát Magyarúl *Kereszteljárás* A' XVI. században élt *Heltai Gáspár* Kronikonának I. Darabjában *Mária* Királynő Asszonynak fogságáról szóltában: „Annak utánna, úgymond, egynehány napig mind tsak *Keresztel járának*, és minden egyház-

ban Miséket mondának, és Istennek hálákat adának a' Királyné Aszszonynak szabadulásáért."

A' *Keresztel járásnak* eredetéről pedig *Telegdi Miklós* volt néhai Esztergomi nagy Prépost, azután Pétsi Püspök e' kép ír: „A' *Processio* előtt pedig Keresztet viselnek, hogy eszünkbe jusson, honnét kelljen az imádságunknak hasznát és meghallgatását várnunk. A' Krisztus keresztébül, kényábul és halálábul. — Onnét származék azután, hogy valamikor mi az imádságnak fegyverével viaskodván, a' mi ellenünk dühösködő nyomorúságok ellen *Processiót* járunk, a' keresztrül lefüggő zászlót viseltetjük előttünk. Ketten ketten járunk a' *Processió*ba, mi kiváltképpen egyházi emberek, követvén a' Kristus Tanétványinak példáját, kiket Urunk kettőnként botsáta előtte minden városba, az hová menendő vala."

A' zászló pedig vitézek eleibe függesztetett jel, mellyre vigyázniok, és figyelmezniek kell: azért az *Ó törvényben* is hasonlatosság szerént vétetik: *először* Istenért, a' kire néznek az Istenfélők segedelemért. 2. Mos. 17, 15. *A' Jehova az én zászlóm. Másodszor* olly jelért, mellyel a' népek az Istenhez gyűjtetnek. Zsolt. 60. *Harmadszor* Messiásért 's a' t. — Illyen-'s nem különb értelemben viseljük maiglan is előttünk a' Keresztrül lobogó zászlókat; — azért tehát a' *Processio* Magyarúl *Keresztel-járás*, nem pedig nyilván menet.

Az *Arany Mise* sem tészen *Secunditiát*:

az az: fölszentelés után ötvenedik évre mondani szokott Sz. Mise áldozatot; mert a' XVI. században a' *Hajnali Misét* nevezték „*Aranyas Misének*" *Telegdi Miklós* II. R.

A' *gyógyító Flastrom* sem *Tapasz*:

hanem *Ír*, avagy *Íres-ruha* Magyarúl; mert a' *Tapasz* szó tsak sárra illik, 's ha valamikor tapasztani láttunk, észre vehettük, hogy kézzel tapasztanak: a' *Flastromot* pedig késsel, vagy e' féle esz-

közzel kenni, és nem tapasztani szoktuk. *Molnár Albert* Lexiconában Heidelbergae 1621. 8vo p. 350. „*Emplastrum. tri*, Íres-ruha“: „Sem fű, sem *íres-ruha* nem gyógyította meg őket, hanem a' te beszéded Uram“ *Telegdi M.* I. R. Ezt a' Böltsesség könyvének XVI. Részében, 12. versében található szovat *Telegdi János* Kalotsai Érsek is Pred. III. Részében *Íres-ruhának*: *Káldi György* ellenben a' második kiadásban tsupán *Ír*-nek hívja. Megvan ez a' szó Páriz-Pápai Dictionáriumában is. —

Castrum doloris meg Bánatház:

Ezt a' régi Magyar szovat Lexiconainkban ugyan nem találom; de fön maradt egy XVI. századbeli írásban (annak idejében majd egészen közleni fogom), melly Báthory Kristóf Erdélyi Fejedelem eltemettetésének rendéről szól 's e' kép kezdődik: „Legh eleöször az *Castrum doloris*, az az: *Bánatnak-háza* legyen az *Sellyével* 's a' t.“ *Séllye* pedig nem sír, sem koporsó, hanem valóságos értelemben *Feretrum*. *Telegdi Miklós* II. R. a' halottaiból föltámasztott *Naimi* ifiúról: „Odajárúlván, illeti Jésus a' *Szellyet*, úgy mond, az az: azt, a' mibe a' test fekszik vala, kit a' kösség *Szent-Mihály Lovának* is hí.“

A' *Jóg* pedig két értelmű szó:

Először, és tulajdonképpen *Jobb-kezet* jelent, illyen értelemben vétetett hajdan az Oklevelekben: azért ditsőűlt első István Királyunk *Jobb-kezét* is *Szent-Jognak* nevezték, a' Bihari Apátságot pedig, hol régenten ez az áldott Tetem őríztetett, *Abbatia de Szent-Jog* hívták. — Ez a' régi szójárás a' XVI. században még közönséges vala nálunk. *Pesti Gábor*, a' mint tudjuk, megmagyarázta a' négy Szent Evangeliumot, 's nála ezeket olvashatni: „Meglattyatok embernek fyat, Istennek hatalmanak iogya (jogja) felewl ylni, ees el yewni az egeknek kewdeybe.“ Mi is tehát Atyáink után, jobb kezünket *Jógnak*, a' másikát pedig balnak nevezhetjük. —

Másodszor e' szovat *Jus* értelmében is használták a' régi Magyarok; mert „vera nobilitas usu, *disciplinaque militari* — — acquiritur" *Verbőtzy* szerént P. I. Tit. 4. és Tit. 5. „Tale autem ius possessionarium *per exercitia militaria* conquisitum" az az: hogy elejéntén e'féle *Just* tsupán tsak fegyverrel és hadi szolgálattal lehete szerezni. Mivel pedig a' kardot jobbunkban viseljük, azért a' hajdankor minden *Igazát*, mellyet *Jógában* villongot kardal nyert és kapott, *Jógnak* nevezte. — Ezt a' természetes kimondást a' Németeknél is hallhatni, midőn mondják: „*ich habe Recht*" az az: igazam, jussom vagyon; és helyesen; mert régenten náluk is tsak karddal, és táborozással lehete nemességre, és birtokra jutni.

Nálunk a' *Jóg* szovat Jus értelemben Sz. László III. Decrétumának 13. Részében találhatni: „Rerum fugitivarum Collector, quem vulgariter Jokerketh dicunt." Sámbokinál Decretor. Libro. Francof. 1581 fol. pag. 21. *Joccerdech*; ez után, ha ítéletem meg nem tsal, e' helyen *Jóg-kérdőt*, Jurium Disquisitor-t; nem pedig *Jóg-kergetőt*, vagy *Jóg-kergetset* kell olvasnunk: mert ez ennek a' törvénynek igaz értelme, nem is a' barom hajtásról 's a' t. vagyon benne a' szó, mellyet akkor jószág értelemben közönségesen marhának, nem pedig *Jóg-nak* nevezték; — hanem a' Jusról. Mert a' *Jóg-kérdőnek* kellett vala elítélni, kié légyen a' tévelygő barom. 's a' t. — Vélekedésem szerént *Jóg-kérdő* elnevezés most le' jobban illene a' Ngos. Causarum Regalium Director Úrra: az érdemes Ügyvéd Urakat pedig *Jóg-védnek* nevezhetnénk; mert ezek az Urak úgy is az Ügyekben védik a' *Jógot*, nem pedig az Ügyet a' *Jóg-ban*.

A' *Nő* szó prózai, nem pedig poétai elő adás; nem is Aszszonyt, hanem tulajdonképpen feleséget jelent: az Aszszony pedig Domina, melly nevezet nem minden *nőre* illik, hanem tsak egyedűl Dominára; jóllehet hajdan is közönségesen *mulier* és *foemina* értelemben használtatott: „Nem tsak a' kik szül-

nek, hanem az leánzók is, és az emberi nemzetnek tellyes *nőstény fele*, *Asszszony embernek* nevezteinek" *Telegdi János* III. R. — *Feleség* pedig tsak *Ehe helfte*: „Görlitzérül azt mondgyák, hogy midőn valamellyiknek *felekedő* társa elvész, máshoz soha sem adja magát." Ugyan ott. — *Telegdi Miklós* I. R. Sz. Pál után: „Jobb úgy mond, meg *nőszni*, hogy sem mint égni." — Már pedig, midőn Telegdi a' XVI. század utolja felé Nagyszombatban a' Keresztény Híveket oktatta, nem költő képében szóllott, hanem mint Lelki-atya, értelmesen beszélt együgyű hallgatóinak, mondván: „hogy nem kell *nősöknek* lenni a' Papoknak, és Püspököknek, ha szinte igaz volna is, hogy az Apostolok mind *nősök* lettek volna. Az Ó törvénybeli Papoknak példájokat sem lehetne rájok alkalmasztatni; mert akkor szükség volt *nősöknek* lenni: miért hogy tsak az Áron nemzetéből kellett a' Papokat választani, melly Nemzetnek magva szakadott volna, házasság nélkül. De most nintsen Nemzetre való tekéntet, és azért nem szükség a' Papoknak magvokat szaporítani." Verantz Antal Magyar Kronikonában Isabella Királynő szájába 1541-dikre illyen kifejezést tészen: „Ím, az Frater Giergy Barát szerzetes, úgy mond, és nem leven news (olv. nős) sem fijas ember." — Hát az *agnő* mit tesz egyebet, hanem vén feleséget?

Ezek szerént tehát Etymologia ellen vétünk, ha *Farkas nő* helyett *Farkas-né-t* mondunk; mert a' tenyésző barmokat *nőstény*-nek, nem pedig *néstény*-nek nevezzük; jóllehet hajdan a' nőstény barmokat „*emo*, vagy *emetse* és *emtse*" állatnak nevezték, ú. m. eme disznó 's a' t.

Emlékezetre méltó az is: hogy ez előtt a' *Laicust Parasztnak*, a' földmívelő adózó népet pedig *Pór*-nak hívták. Illy értelemben olvasom ezt a' szovat a' XVI. és XVII-dik századokban Telegdi Miklósnál, és Jánosnál, különösen amannál I. R. „Cypriánus és a' régi Conciliumok említést tesznek, úgymond, valami *Laicalis*, az az: *Parasztt* communicálásról;

kikből megtetszik, hogy régen is különb módjok volt a' Papoktól a' *parasztoknak* az oltári Szentségnek vételében. És hihendő, hogy e' volt a' különbség, hogy a' Papok, mikor Misét mondottanak, két személy alatt (sub utraque specie) vették, mint most: de a' parasztok tsak egy személy alatt." — Másutt a' Clérust egyházi rendnek: a' Laicusokat pedig *parasztt* renden való embereknek hívja.

Puszta a' Régieknél *Kiétlem* és *Kiétlen.*

„Soha sem tselekedett azután az Isten az ígéretnek földében a'féle nagy dolgokat az Isráelnek fiaival, mint ott az iszonyú *Kiétlembe.*" *Telegdi M. I. R.* — „Mihelyest Jézust Szent János megkeresztelte, legottan az *Kiétlembe* viteték, hogy megkésértetnék az ördögtől." — „Menjünk el felfelé a' Kiétlembe." Ugyan ott, „Arany szájú Sz. János írja: hogy a' Keresztények szerte szerént a' pusztába, és *Kietlenekbe* futnak az Anti-Kristus előtt." *Telegdi Ján.* III. R.

Capitalis, hajdan *Derék-pénz:*

„Ha mi kevés pénzed vagyon, azután elakarsz élni: add usurara azt, a' *derék pénz* megmarad." Telegdi Mikl. I. Capitálist *mag pénznek* is nevezzük; ezek talán jobb kifejezések a' *tőke pénznél?*

Forma nem alak, alakzat, idom, hanem

Kép; mert *Alak* significat pulchrum, formosum, úgy mond Ottrokótsy de Orig. P. II. pag. 73. ac specialius hodie (az az: 1693-ban) pro ornatissimis funambulonum puppis accipitur." — Gyermek koromban odahaza magam is ebben az értelemben hallottam e' szó járást a' fehér tselédtől „*gyöngyöm, alakom.*" — *Forma* pedig *Kép*, formátlan, *Képtelen.* — Ha pedig *Forma* (Gestalt), akkor *arány, arányú;* egyenlős, egyenlő, *szabás, szabású*: „Illyen tulajdonságát mondják a' juhnak, hogy akár melly sok bárány között is, bátor egy szőrük és *egy arányúk* legyenek is, megesméri báránkáját." *Telegdi Mikl.*

I. R. — Molnár Albert Lexiconában olvashatjuk: kép, imago, effigies, simulacrum, sculptile, species, forma, icon, typus, idolum. Kép-dárda, venabulum. Képes, ingeniosus. Képes, competens, conveniens, condecens, aequus. Képes szerént, parce, temperate, moderate, convenienter. Képest, respectu. Képpen, instar. Képtelen, amorphus, absurdus. Képtelenség, absurditas, enormitas. Képzem, imaginor, existimo, puto. Képzés, imaginatio, existimatio. Tehát Idea is tsak képzés, nem pedig képzet 's a' t.

Darab gyanánt *Falka* szóval éltek a' Régiek: „Noha jó *falka* ideig a' tömlötzben üle József, de osztán tellyes Egyptusnak Fejedelmévé tétették.“ — *Telegdi Mikl.* I. R. „Az apostolok idején, mint Sz. Pál írásából megérthetjük, egy *falkáig* vatsorán osztogattatott híveknek az Úr vatsorája.“ Ugyan ott. „Szent Pál előszámlál egy *falkát* azokban, mellyeket szenvedett Kristus neve mellett.“ — II. R. *Verantz Antal* 1541-dik évre *Szolimán* Tsászárról: „Török Bálintot egy *falkáig*, úgy mond, vele vészen, mert volnának dolgok, kikről ő vele indulván, szólni akarna.“ — A' tót *darab* szóval tehát bizvást fölhagyhatunk.

Dajka, Emlő és Emlető:

„Jesus a' rivó aszszonyokra fordúlván, mondá: ne sírjatok rajtam, — eljűnek az napok mellyeken mondjátok: boldogok a' magtalanok és az méhek, mellyek nem szűltek, és az *emlek*, mellyek nem *emlettenek*.“ — Telegdi Mikl. I. R. „Lőn peniglen, hogy mikoron ezeket mondaná, felmagasztalván egy aszszony állat az ű szavát a' seregből mondá: Boldog méh az, ki tégedet viselt, és boldog *emlek*, mellyeket te *emlettél*.“ — „Jaj pedig a' nehézkeseknek és az *emletőknek* a' napokban.“ II. R. — Ha „*die Brust*“ Emle, akkor a' Dajka *Emlő* és *Emlető*. Bátor Ottrokótsy in Orig. Hung. P. II. p. 50. meg a' Debretzeni Grammatikának készítői a' *Dajka* szovat

erővel is magyarrá igyekeznek tenni; itéletem szerént nem énekelhetnek győzedelmet; mert *Dajka* valóban tót szó: miénk az *Emlő* és *Emlető*.

Kotzka (alea) helyett *Nyil*

volt szokásban a' Régieknél: „Ne metéljük el az varratlan szöttetett ruhát; hanem vessünk sorsot, avagy *Nyilat* rá, kié legyen?" — *Telegdi Mikl.* I. R. Ez a' szó annyiból is figyelemre méltó, minthogy bennünket régi nemzeti szokásra emlékeztet, tudniillik a' nyilazásra; hihető, sőt bizonyos, hogy atyáink *Nyillal* szoktak sorsot vetni. — *Nyillal* mérték hajdan a' nagyságot is, úgy mint a' szántó földeket 's a' t. Illyeket nem kell feledékenységben hagyni, hanem szorgalmas gonddal kell kitapogatni; mert vaj mi keveset tudunk még az előidőkből és atyáink szokásaikból.

A' tót *Hiba* szó helyett a' *Vétek* szovat

használták Eldődeink: „A' nyomtató ha valami *vétket* tett a' nyomtatásban, meg kell neki botsátani; mert nem tud magyarúl." *Telegdi Mikl.* I. R. — „Egyébb aprólék *vétheket* ő maga is eszébe vehet, és megigazíthat az olvasó." — „A' nyomtatásban nem arányzok olly *vétket*, mellyet az olvasó magától eszébe nem vehetne." Ugyan az I. és II R. — Hasonlóképen szólott *Telegdi János* is.

Élés-kamara, magyarúl *Tárház:*

„Ollyak is vannak, kik a' *Tár-házba* tekintvén, és a' kevés éléseket az hoszszú esztendőhez mérvén, veszekednek, hogy nem érik meg vele esztendeig." *Telegdi Mikl.* I. R.

Kereszt-atya régenten *Tata:*

„Az újonnan e' világra jött kis gyermekek a' *Tatáktul* vitetnek az egyházhoz." Telegdi Mikl. II. R. „A' Pap és a' *Taták* imádkozván a' gyermekért, nyerik meg néki (keresztség által) a' tisztító Szent Lelket." Ugyan ott. — Ezt a' szovat IV. Béla Király 1263-dik

évi Okleveléből Kresznerits Ferentz is említi Magyar Szótárában; de eredetét elhallgatta, hogy Sz. István Kereszt-attyát Deodatust Sz. Severíni Grófot, ki még Geyza Vezér alatt jött Magyar Országra, *Tatának* nevezé. Deodatus magtalan lévén, Szent Istvántól nyert jószágait Monostorokra szánván, Tata Várossát is ugyan ott általa rakatott Sz. Benedek rendén volt Szerzetesek Monostorának hagyta; IV. Béla ezen adományt 1263-dikban megerősítvén, többi között mondja: „Qui (Deodatus) etiam Sanctum regem Stephanum — cum Sancto Adalberto Episcopo, de fonte Babtismatis sublevavit — et in signum huius rei et facti, praefatus rex Sanctus Stephanus, dictam villam (Tata; mert Sz. István a' Deodatus nevet ki nem ejthetvén, őtet Tatának hívta) ob reverentiam, et memoriam dicti Comitis Deodati — *Tatam* nominavit; quod *Pater Spiritualis* interpretatur vulgariter.“ — Ez a' szó tehát nálunk a' Kereszténységgel egykorátsú.

Ok, Conditio:

„Isten ígérete, mellyet a' Zsidóknak tett vala, conditionalis vala, az az, *ok* alatt, *hával* (*ha*, si) igérte volt; de ők az *okot* meg nem tartották.“ *Telegdi Mikl.* II. R.

Kadás, a' mint észre veszem, *Mézes-Kalátsos*:

„A' sokadalmazás (vásár tartás) sem az egyház innepére (most bútsúnak nevezzük) való, hogy a' tzigány sátorokkal gyűlnének a' nyalánk *Kadások*, és apró Kalmárkák, kik kihitegetik a' templomból a' népet“ *Telegdi Miklós* II. R.

Spiritus Magyarúl *Szellet*:

„Sz. Pálról betegekre elveszik a' készkenőket, és övetzőket, és eltávoznak vala tőlök a' betegségek, és a' gonosz *Szelletek* (Spiritus inmundi, vel mali) kimennek vala belőlök“ *Telegdi János* III. R. — Tehát a' *Spiritust* is megtudták nevezni a' Régiek. — Minek tehát a' *Szesz*? holott ez kendert jegyez,

mellyet *szösz* nek is neveznek. Maradjon tehát meg *Szellet* Spiritus értelmében: a' *Szellem* meg genius jelentésben: genius seculi nequam: az az, e' világnak gonosz szelleme — Mire való lesz immár a' *Lél?*

Ens nem *lény*, hanem Állat:

Szótáraink szerzői eleitől fogva abban nagyot vétettek, hogy megelégedvén a' mezételen szónak kitételével; annak az élőbeszédben divatozó különbféle értelmét példákban meg nem fejtették, — Azért szótárainkból lehetetlen Magyarúl tanulnunk; holott a' nyelvnek minden szójárását gondossan kikelletett volna tenni. — Azért az újításokon mohón kapkodó, régi könyveket, és írásokat nem esmérő, vagy olvasni nem akaró Hazafiak egyre másra új szovakat kohołnak, gyalulnak. Szomorú példája ennek az éretlen buzgóságnak a' régi Magyar eredetű *Állat* szovunk, mellynek bátor különbféle értelme vagyon; de az újítóknak nem tetszik.

Először annyi, mint *Ens* p. o. teremtett *állat*, ens creatum. *Lelkes állat*, ens rationale: Oktalan *allatot* metaphorice mondjuk baromnak.

Másodszor, *Esentia*: „Egy az Isten *állattyában.*“ — „Christus *állattya* szerént Isten.“ *Telegdi Mikl.* I. R. — „Christust *állattya* szerént hiszszük jelen lenni a' Kenyérnek, és bornak színe alatt.“ Ugyan ott „Kívánok tinektek kedvet, és békességet attúl, ki *állattya* szerént vagyon“ *Sylvester.* — 's a' t.

Harmadszor: Substantia: „Kenyérnek, és bornak *állattyá*“ *Telegdi Mikl.* I. R.

Negyedszer: Res, „Ez *állatnak* okáért,“ propter hanc rem. Komiáti Sz. Pál Levelében. „Szent Ágoston mondgya, hogy a' Szentségekbe neminemű hasonlatosságok vagyon azoknak az *állatoknak*, mellyeknek Szentségi; és gyakorta ugyan azon *állatoknak* neveken neveztetnek“ *Telegdi Mikl.* II. R.

Ötödször Elementum: „Az emberben az négy *éltető állatok* az tűz, az levegő-égh, az víz, az

föld.“ *Prágai* Fejedelmeket serkentő órájának ajánló Levelében.

Must, Venérék:

„Az Magyarok tsak tzifraságért híják az veres ökröt hajsz *Rött*, és a' fekete ökröt hök *Csörsz*, mert mind a' kettő Német szó, az *Rőt* az Németeknél vereset teszen, az *Schwartz* per contractionem *Csörsz* feketét jegyez. Ezenképpen a' lovat is tsak tzifraságért híják *Paripának*, mert az *para* és *Hippos* Görög ige. Nem tudom, ha tsak rászorultak-e, avagy ugyan szebbnek ítélték, hogy mikor az szőlőből az mustot ki sajtollyák, a' szőllő levét, mellynek *Venérék* volna igazán neve, és még is mustnak híják, mellyet a' Deákok mustumnak neveznek. Az *törkölyt* is az Deák szóból vették torquular, az az sajtó — mert az törkölynek Magyarúl tulajdon neve *Mont* volna; az *Lőrének* is igazán *Mont-lés* volna neve Magyarúl.“ *Prágai* ugyan ott.

'S ezek elegendők legyenek mutatóúl, és annak bebizonyítására: hogy még a' régi elfelejtett szovainkat, és szójárásinkat régi könyveinkből, Okleveleinkből, és kéz-íratainkból gondossan öszsze nem kerestük, addig az újítás kellete korán vagyon — az az: hogy a' Régiektől kell Magyarúl tanúlnunk. — Az új Magyaroktól, és szájuk járásától, ments meg Uram minket! — Sok könyvtsinálásuknak nintsen vége; — adjad érteniök: hogy újító tudományok, tsak Magyar szívet keserűségre fakasztó gyötrelem. Sapient. XII. v. 12. —

Podhradczky Jó'sef.

4.

Sigmond Magyar Királynak 1406-*dik évi Mártius* 16-*dikán költ Ujajándékozásu Óklevele Miklós Fehérvári Prépost számára némelly pártütőknek, 's magvuk szakadott Nemeseknek jószágaikról Ungvármegyei Lukaházu és Zemplén Vármegyei Al-Chéb vagy is Gathal és Fel-Chéb falukban.*

„Nos Sigismundus Dei gracía Rex Hungarie Dalmacie Croacie &c. Marchioque Brandenburgensis &c. Sacri Romani Imperý Vicarius generalis et Regni Bohemie gubernator Memorie conmendamus per presentes, Quod fidelis noster Honorabilis vir dominus Nicolaus prepositus ecclesie Albensis, nostre maiestatis veniens in presenciam exhibuit nobis quasdam literas nostras patentes sub secreto nostro moderno Sigillo, Super donacione et perhempnali collacione vniuersarum possessionum et porcionum possessionariarum Thome de Lucahaza, Andree et Blasy filiorum Jacobi fily Mÿke, nec non Bartholomei et Ladislai filiorum Stephani de Al Cheb, alias de Gathal Infidelium nostrorum in possessionibus Lucahaza et Al Cheb predictis nec non Fel Cheb vocatis, ac alias vbíuís existentibus habitarum, tam per notam. premisse infidelitatis note, quam eciam per defectum seminis eorumdem, aut alio quouis nostro Jure et titulo ad manus nostras deuolutarum, pro eodem domino Nicolao preposito, per cumque Stephano filio Andree sororio, nec non Johanni et Ladislao filý's eiusdem Stephani, nepotibus ipsius domini prepositi, ac eorumdem Stephani Ladislai et Johannis heredibus et posteritatibus vniuersis rite facta confectas tenoris subsequentis, Supplicans Idem dominus Nicolaus prepositus nostro culmini humiliter et deuote, vt easdem nostras literas simul cum donatione possessionaria premissa ratas habendo atque gratas similiter patentibus nostris literis sub ma-

iori nostro nouo auttentico Sigillo emanandis verbotenus inseri faciendo tenorem seu transsumptum earumdem sibi dare dignaremur vberiorem ad cautelam, quarum tenor Is est, Nos Sigismundus Dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie &c. Marchyoque Brandenburgensis &c. Sacri Romani Impery vicarius generalis et regni Bohemie gubernator, Memorie conmendantes tenore presencium significamus, quibus expedit vniuersis, Quod fidelis noster sincere nobis dilectus Honorabilis et discretus vir dominus Nicolaus Archidiaconus Gwmeriensis, Comesque Capelle et specialis Capellanus nostre maiestatis, filius videlicet Jacobi de Al Cheb nostre celsitudinis veniens in conspectum propositis suis fidelitatibus et multiplicium fidelium serviciorum suorum laude attollendorum gratuitis meritis ac virtuosis complacentys, per ipsum nostro culmini sub diuersitate locorum et temporum multipharie, multisque modis exhibitis et impensis, Signanter etiam in Romana Curia in nostris Arduis factis et agendis ac diuersarum legacionum et procuracionum generibus varÿs diuersis persistendo et conmorando et ab inde ad nos semper cum votiua et optata ipsorum nostrorum agendorum expedicione redeundo et regrediendo, denique vero, nonnullis Prelatis et Baronibus nostris contra culmen nostrum regnique nequiter et dolose conspirantibus nobis per eosdem in contemptum nostri Regÿ Honoris captiuatis ac diuino opitulamine in breui captiuitate ab eadem euadentibus et liberatis, Idem dominus Nicolaus Comes Capelle nostre omnino se ab aliorum caterua et comitiua separans, alienansque et retrahens, lateri nostro singularius et specialius Jugiter adherendo, cum omni fidelitatis Zelo et constancia indefessa nostre, claritati feruenter studuit conplacere, Nempe ipsis elapsis disturbiorum temporibus, quibus plerique prelati Barones Magnates Proceresque et Nobiles Regni nostri ingrati et inmemores beneficiornm a nostra celsitudine largiflue perceptorum rebellionis calcanco ducti ymmo spiritu proteruie seducti a

sinu clemencie nostre se auertere attemptando, Inſque inito consilio quomodo nedum dominum Justum spernendo refutarent, ymmo deterius, dominum naturalem ab eis eliminarent, Sicque tractantes et hincinde minantes quomodo alium in regem eligendo introducerent, vota eorum deuia ín crimine lese nostre maiestatis in personam Ladislai filў condam Karoli de Duracio duxerunt, cuius tandem Banderíum erígendo per diuersa loca regni in eiusdem et regnicolarum deuastacionem et incomoda detulerunt, et quod nephandius est, cum reliquiarum processionibus Idolatri perfidia dictum Banderium venerari disposuerunt prefato Ladislao plurimas Ciuitates possessiones et loca signanter in Dalmacia et Croacia subiugare faciendo que adhuc in manibus emulorum nostrorum retinentur alios eciam grandes et multiplices excessus ac enormitates adeo conmittere presumpserunt quod eos longum et difficile nimis foret per singula declarare, In quibus quidem erinneis processibus, Thomas de Lukahaza ac Andreas et Blasius filў Jacobi, filў Mўke nec non Bartholomeus et Ladislaus filў Stephani de Al Cheb alias de Gathal Stephano de Debrew Item Johannes filius Nicolai de Fel Cheb, Sigismundo filio condam Ladislai Bani de Lochonch, Adherendo ceterisque regnicolis rebellibus ac Infidelibus et emulis nostris se Jungendo vti rei de ipsis testatur veritas sub Banderio dicti Ladislai fily condam Karoli premissa perpetrare et in quantum potuerunt augmentare non expauerunt prefatus autem dominus Nicolaus Comes Capelle mentem suam ad viam dirigens rectitudinis, imitandoque tramitem iusticie in signum ingencioris sincere fidelitatis et laude digne constancie puritatis nobis obseruande pre alў's incomodis dampnis Iniurў's ablacionibusque rerum et omnium Bonorum ac occupacionibus Beneficiorum suorum Justis, modis per ipsum acquisitorum per Johannem Archyepiscopum Strigoniensem prauiter aduersus et contra nostram serenitatem rebellantem nobis in Bohemia existentibus miserabiliter captiuatus ac diris carcerum

et conpedum aliorumque vinculorum ergastulis, mancipatus et constrictus ac vsque nostrum reditum in dictum regnum nostrum Hungarie, nec non rehabicionem et obtencionem, Castri Strigoniensis per nos deo aminiculante feliciter habitis atque factis carceribus et vinculis in eisdem tentus extitit et seruatus, nunc eciam post sui carceribus et vinculis a predictis liberacionem nostram absque intermissione temporum sectando clemenciam non parcendo rebus et persone suis continuata fidelitate et cura peruigili die noctuque nostris non cessat insudare seruicy's, Hys itaque habitis et conmissis idem dominus Nicolaus Comes Capelle nostre a nosra maiestate vniuersas possessiones et porciones possessionarias prefatorum Thome de Lukahaza ac Andree et Blasy' filiorum Jacobi fily' My'ke nec non Bartholomei et Ladislai filiorum Stephani de Al Cheb ac Johannis fily' Nicolai de Fel Cheb nostrorum scilicet infidelium in preallegatis possessionibus Lukahaza in Vngh ac Al Cheb alio nomine Gathal et Fel Cheb in Zempliniensi Comitatibus ac alias vbilibet, habitas, tamquam per notam infidelitatis ipsorum aut etiam si ipsa possessio Al Cheb alio nomine Gathal appellata racione sine heredum decessionis solacio Ladislai fily' Nicolai fily' Lorandi ex progenie olim Mykch Bani propagati cuius eadem vti asseritur dudum prefuisset ad manus nostras regias esset deuenta, seu alio quouis modo et qualitercunque deuolutas sibi ac Stephano filio Andree de dicta Al Cheb sororio ac Johanni et Ladislao fily's eiusdem Stephani nepotibus scilicet suis eorumdemque Stephani Johannis et Ladislai heredibus per nostram maiestatem dari et conferri humillime supplicauit, Nos quoque pensatis et consideratis Huiusmodi antefati domini Nicolai Comitis Cappelle nostre seruiciorum et ceterarum probitatis et Virtutum meritis quibus ipsum familiari et cotidiana conuersacione diuinitus insignitum fore agnouimus volentes eidem regio occurrere cum fauore licet ipse pro tot et tantis fidelitatibus et fidelium seruiciorum suorum meritis, di-

gniori dono et ampliori munere per nostram maiestatem non immerito foret premiandus, Tamen vt voto ipsius hac vice videamur aliquantisper respondere prefatas vniuersas possessiones et porciones possessionarias iam dictorum Thome de Lukahaza ac Andree et Blasÿ filiorum Jacobi nec non Bartholomei et Ladislai filiorum Stephani de Al Cheb, nec non Johannis filÿ Nicolai de Fel Cheb in eisdem possessionibus Lukahaza Al Cheb et Fel Cheb vocatis ac alias vbiuis habitas, tam per notam premisse Infidelitatis, quam eciam racione sine heredibus decessionis memorati Ladislai filÿ Nicolai aut alio quouis modo Jureque et titulo ad manus nostras deuolutas et redactas simul cum vniuersis et singulis earum vtilitatibus et pertinencÿs quouis nominis vocabulo vocitatis de Prelatorum et Baronum nostrorum consilio prenominato Honorabili viro domino Nicolao Comiti Capelle nostre et per eum prelibatis Stephano filio Andree, sororio nec non Johanni et Ladislao filys eiusdem Stephani nepotibus vt puta ipsius Comitis Capelle nostre ipsorumque Stephani ac Johannis et Ladislai heredibus et posteritatibus vniuersis de manibus nostris regÿs et ex certa nostre maiestatis sciencia noue nostre donacionis titulo et omni eo Jure quo eedem possessiones et porciones possessionarie nostre rite incumbunt collacioni dedimus donauimus et contulimus, ymmo damus donamus et effectiue conferimus per ipsos dominum Nicolaum ae Stephanum nec non Johannem et Ladislaum ipsorumque Stephani Johannis et Ladislai Heredes ac superstites, et posteritates vniuersas: Jure perpetuo et irreuocabiliter possidendas tenendas pariter et habendas, Saluo Jure aliorum nostre maiestati fidelium remanente, presencium literarum nostrarum patrocinio mediante, quas cum nobis in specie reportate fuerint in formam nostri priuilegÿ redigi faciemus, Datum in Kesmark secundo die festi beati Georgÿ pape, Anno domini Millesimo, Quadringentesimo quarto, Nos igitur supplicacionibus ipsius domini Nicolai prepositi fauorabiliter inclinati

nati prefatas literas nostras patentes, non abrasas non cancellatas nec in aliqua earum parte suspectas, ratas habentes atque gratas presentibusque verbaliter insertas tenorem earumdem, eidem duximus concedendum. Juris sui vberiorem ad cautelam, Datum Bude feria tercia proxima post Dominicam Oculi Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Sexto."

Nyilt (Pátens) Levél, író hártyán, a' Sáros Vármegyei híres Bégányi Ág Levéltárában, az eredeti hiteles Másolatból. A' Pátens Másolat hátán láthatni Sigmond Király nagy és az Óklevél hátára nyomatott kerék Petsétének nyomait, mellyet hártya pántlikátska tartott. Elevenen előadatnak a' veszedelmes polgári meghasonlásnak szomoru következései a' figyelemre igen is méltó Régiségben. Tanítsanak ezek okosabb gondolkodásra mindenkit közülünk!

Horvát István.

5.

A' Mesteremberek mívjei árának 1668-*dik esztendőben Poson, Nagy Szombath, Modor, Bazin és Szent György szabad Királyi Városok által lett meghatározása.*

Úgy vélekedem, nem teszek alávaló, vagy haszontalan munkát, 's nem okozok unalmat azoknak, a' kik anyanyelvünk ügyében semmit tsekélységnek nem tekintenek, a' mi annak akármelly szakaszában gyarapodására mutat; ha figyelem-gerjesztés végett egy műszerek árának régi szabását, melly a' XVII-dik század közepén az öt sz. Kir. Városok, úgy mint: Posony, Nagy Szombath, Modor, Bazin, és Szent György Tanátsaik által Magyar Nyelven készült, ezen betses folyóíratunkban közrebotsátom. Minthogy pedig ezen Iromány ban a' régi szint úgy elavúlt, mint még divatban lévő Magyar

Műszavaknak és kifejezéseknek nevezetes száma foglaltatik; nem kételkedhetni, hogy azoknak feléleszésükkel azon hiján, melly a' hazai nyelvünkben ezen oldalról éreztetni látszatik, kipótoltathatik. A' történeti tekintetre nézve ítéletem szerént — nevezetes ezen Irómány két okból: először, mert bizonyságúl szolgál arra, hogy a' Magyar nyelv az fentemlített században a' megnevezett Városokban nagyobb divatban vala, mint az utánna következendő és a' mostani időben; másodszor, megesmertet bennünket az elökori mesterségeknek és mívészségeknek állapottyokkal, ágazattyokkal, 's Eldődink szokásaival házi gazdálkodásuk és kimívelődésük vóltáról. Ezen két szempontból tekintvén, reménylem, senki ezen közlést roszszalni nem fogja. Az érdeklett 1668dik évi árszabás tehát szóról szóra így következik:

Limitatio

Mechanicorum Laborum in Lib. Regiisque Civitatibus Posoniensi, Tyrnaviensi, Modrensi, Baziniensi, et S. Georgien. commorantium, per domesticos Magtus praescriptarum Cittum examinata diligenter secundum conscientiam, ratione Status et Accessoriorum eorum, in anno 1668. instituta.

	forint	denar
Váltó míves Szabó Czéh. *)		
Német Munka.		
Egy Német öltözetet, az mostani mód szerint, úgy mint egy hoszszú dolmánt gombokkal kitsinálván, egy pár nadrággal együtt, két forint, ötven pénz.		
Egy férfinak való öltözetet posztóból hát szárnyokkal, gombokkal kitziffrázván	1	75
Egy nyitva úyú Frantziai dolmánt, egészlen béllett, és gombokkal kitziffrázván	1	75
Egy elöl 's hátúl kitziffrázott palásttól	1	25

*) Der Kundenſchneider.

	forint	denar
Egy elől béllett gomb nélkűl való palástot, posztóbúl	1	25
Egy öltözetet akár Bársonybúl, Atlatzbúl, vagy Robinbúl legyen, tsipkékkel és 4 vagy 5 végh pántlikával kitsinálva	2	50
Egy hasonló materiábúl való palásttúl tsipkékkel	1	—
Egy Frantziai Bársonyos dolmántúl, melly ezüst vagy arany gombokkal ki van tsinálva	1	50
Egy materiabeli Zubontúl, kin gombok vannak, és meg van tsipkével vagy galannal prémezve	—	75
Egy prém nélkűl való Zubontúl kapottsal	—	50
Egy férfinak való posztóbúl tsinált szárnyos dolmántúl nadrággal edgyütt, gömbölyő sinyorokkal kitsinálva	1	50
Egy mente formára béllett dolmántúl sinyorokkal 's gombokkal	1	—
Egy aufschleges palásttúl, mellynek galéra és eleje sinyorral vagyon	1	—
Egy Férfinak való gyázbeli öltözettűl, úgy mint egy hoszszú palást, hoszszú dolmány	3	—
Egy Férfinak való süvegtűl, melly Bársony, vagy Scárlát, vagy másféle finum posztóbúl vagyon	—	20
Egy 12 vagy 13 esztendős Inasnak való öltözettűl, melly posztóbúl vagy materiábúl vagyon és gombokkal 's pántlikával megfüzettetett	1	—
Egy illyen Inaskának való gombos palásttúl	—	80
Efféle Inaskának materiábúl való gombos Zubonkátúl	—	60
Egy pár béllett háló nadrágtúl	—	35
Egy 2 vagy 3 esztendős gyermeknek való dolmánykátúl, melly tsipkével vagy sinyorral		

	forint	denar
meg van prémezve és egészen megbélelve	—	80
Aszszony emberi öltözet.		
Egy háló suba formára Janker nevő öltözettűl, melly bársony, Atlatz, Kamuka, vagy Robinbúl, vagy másféle selyem materiábúl vagyon, és meg van prémezve	3	—
Egy Kamuka vagy Atlatz szoknyátúl előköténnyel együtt, duplán prémezve	1	—
Egy hasonló materiábúl ötször vagy hatszor prémeztetett szoknyátúl 's előkötőtűl	1	25
Egy Aszszonynak való bársonyos Wambesz nevű öltözettűl, melly egészlen vagyon hal tsonttal 's tsipkével kitsinálva	1	50
Item egy hasonló Wambesztúl melly gombokkal 's hal tsonttal vagyon	1	50
Egy Magyar formára 5-ször vagy 6-szor prémeztetett egészen hal tsontos váltúl	1	—
Egy féligh hal tsonttal kirakott 's kétszer prémeztetett váltúl	—	60
Egy hoszszú bársonyos tafatával béllett tsipkés palásttúl	1	25
Egy másféle palásttúl, melly félig van megbéllelve	1	—
Egy szoknyátúl, melly tsak egyszer prémeztetett	—	60
Egy kétszer prémeztetett előkötőtűl	—	20
Egy közönséges Aszszonynak materiábúl való kétszer prémeztetett szoknyátúl 's előkötőtűl	—	75
Egy hasonló Aszszony embernek kétszer prémeztetett hal tsontos váltúl	—	40
Egy szárnyos Wambesztúl, melly tsak egyszer sinyoroztatott	1	—
Egy Scheibeltúl, melly egy réfnél hoszszabb, galannal befoglalva, és tsipkés	1	20

	forint	denar
Egy másféle duplán varrott 's prémezett Scheibeltúl	1	—
Egy háló Subátúl prémezett	1	50
Egy bársonyos mentekétűl, melly egészlen hal tsontos, és vagy ezüstes vagy aranyos tsipkével prémeztetett	1	25
Egy Magyar mentekétűl hal tsont nélkűl, és tsak egyszer sinyorral prémeztetett	—	75
Egy Aszszonynak vagy Leánynak gyázi ruhátúl, úgy mint vál, szoknya, előkötő, és Wambesztúl	1	50
Egy gyázi galannal béfoglaltatott Scheibeltűl	—	80
Egy 9 vagy 10 esztendös Leánynak való kétszer prémeztetett szoknya, előkötő, és váltúl	1	—
Ahoz való Scheibeltúl	—	75
Egy 2 vagy 3 esztendős gyermeknek való hal tsontos 's tsipkékkel prémeztetett Janker nevő öltözettűl	—	65
Egy Gyermeknek való Frantziai formára tsinált, egészlen hal tsontos, és 2-szer vagy 3-szor sinyorozott Reklitúl	1	—
Egy Szolgálónak való egyszer prémeztetett szoknya, előkötő, és váltúl	—	80
Egy négy szárnyos posztóbúl való egyszer prémezett Reklitúl	—	65
Egy közönséges Magyar mentekétűl, melly egyszer prémezett	—	50
Egy közönséges galannal béfoglaltatot Scheiblitúl	—	75
Magyar Munka.		
Egy Scárlát, Gránát, Angliai, vagy selyem posztó hoszszas mentétől, nagy galérral, egészlen béllett, tizennyóltz pár gombházzal eggyütt	1	75

	forint	denar
Egy hasonló posztóbúl bélés nélkűl való középszerő mentétűl	—	80
Egy hasonló posztóbúl való pár nadrágtúl, mellynek varrása duplázott	—	30
Egy azonféle nadrágtúl, mellynek varrása nem duplázott	—	25
Egy azonféle posztóbúl, egészlen béllett gombos dolmánytúl	—	80
Egy azonféle posztóbúl, béllés nélkűl való gombos dolmánytúl	—	65
Egy hasonló posztóbúl való, belől Kamukával, vagy Atlatzal béllett süvegtűl	—	20
Egy azonféle béllés nélkűl	—	15
Egy koron rászcha egészlen béllett dolmántúl	—	75
Egy Csimazin, failandisch, és Karalia posztóbúl való egészlen béllett dolmánytúl	—	60
Egy azonféle posztóbúl rövid úyú, egészlen béllett gomb hászas mentétűl	—	85
Egy pár azonféle posztóbúl való nadrágtúl	—	20
Egy hoszszú úyú Aba köpenyegtűl	—	75
Egy úyak nélkűl	—	50
Egy Aba süvegtűl	—	18
Vásár míves Szabó. *)		
Egy pár öreg Morvai posztóbúl nadrágat	1	30
Egy pár nadrágat két pötsétes posztóbúl	1	80
Egy pár nadrágat 4 pötsétű posztóbúl	2	10
Egy dolmánt 4 pötsétű posztóbúl	6	—
Egy pár Aba nadrágat	1	10
Német Vásár míves Szabó.		
Egy 5 réffes Koronrászcha szoknyát tsipkékkel	7	50
Egy 2 szélű fél rássa szoknyát	4	35
Egy 10 réffes tsipkés Wursset szoknyát	5	75

*) Der Marktſchneider.

	forint	denar
Egy prémes két szélű Motzulan szoknyát	3	—
Egy 6 szélű prémezett Motzulan szoknyát	2	50
Egy egész rássa vállat, kétszer tsipkékkel prémezett	1	75
Egy fél rássából valót	1	25
Egy Maszulan válot egyszer prémezett	—	60
Szűr Szabó.		
Egy öreg Juhásznak való galléros Szűrt	2	60
Egy Béresnek való öreg galléros Szűrt	2	20
Egy legöregebb hatos Dolmány Szűrt	1	50
Ez után való kissebbet	1	40
Egy ez után való nyoltzas Dolmány Szűrt	1	40
Egy ezen mértékre való galléros Szűrt	1	40
Egy 15 esztendős gyermeknek való Dolmány Szűrt	1	
Egy 9 esztendős gyermeknek való Dolmány Szűrt	—	75
Egy tőrlő Szűrt	—	6
Tsiszmazia Tzéh.		
Egy pár öreg fél singes tsiszmát	1	30
Kissebbet	1	15
Középszerőt	1	—
12 esztendős gyermeknek valót	—	70
Egy Aszszonynak való pár tsiszmát	—	90
Egy pár öreg fejeléstűl singestűl	—	70
Kissebbtűl	—	60
Még is kissebbtől	—	40
A' gazda karmazinyából való tsiszmától talpat adván hozzája a' tsiszmazia 50 vagy 60 — — — — — — —	—	d.
vagy szattyányából való pár tsizmának munkájától	—	50
Ha a' gazda adja a' talpát { Karmazintől	—	40
A' tsizmazia talpából 's bé- { Szattiánból	—	30
lésébűl 70 den.		

	forint	denar
Egy pár öreg Karmazin tsiszmát	2	50
Egy pár Aszszonynak való magyar tzipelőst Szattiánból	—	35
Egy pár fekete Kordován tsiszmát	1	50
Egy pár füles Szattyán tzipellősért	—	50
Egy pár Aszszonynak való Karmazin tzipellősért	1	—
Egy pár Szattyán kaptza	—	35
Karmazinból 75 és 90	—	d.
Egy pár deli tsizma	—	60
Egy pár könyökre való Szattyánt	—	15
Karmazint	—	35
Patkóig való talpalástúl	—	20
Félig	—	15
Az aprólékos fódozást pedig érdeme szerint sartzolják meg.		
Timárok Tzéhe.		
Egy gjártott ökör bört, fél fontos talpú	7	—
Másfélét, melly német bőrnek nevezteték	5	50
Egy tehén bőrt, a' ki legjobb p. 4 f. — item	4	50
Egy ökör bőrnek kijártatásátúl	1	—
Egy tehén bőrtúl	—	75
Egy jó tzap bőr jártásától 50, 55 és 60	—	d.
Egy jártott tzap bőrért meg is festett	—	75
Német Szigyártó Tzéh.		
Hat lóra való hám, bőr-istrángokkal, ahoz hat fék, hat heveder, egy gyöplő, két ostor, ónozott vagy fekete tsatokkal együtt	70	—
Item hat lóra való hám táskákkal istráng nélkűl, ahoz hat fék, hat heveder, egy gyöplő, két ostorral	40	—
Item négy lóra való hám — — — — — — — — — ahoz 4 fék, négy heveder, és egy gyöplőt	30	—

	forint	denar
Item egy pár bőrös hám táskákkal	3	—
Egy szirommal varrott féket	1	—
Egy pár nyak szíjat	1	20
Egy köröszt gyöplőt	1	20
Egy kétszer varrott kantárt	—	80
Egy dupla Paraszt kantárt	—	60
Egyszerőt	—	40
Egy dupla szügyelőt	—	60
félszerőt	—	30
Egy farmatringhot	—	25
Egy járni való kötőféket karikával eggyütt	—	50
Egy járni való kötőféket karika nélkűl	—	40
Egy erős állásbeli kötőféket	—	50
Egy parasztot	—	30
Egy pár nyereghez való heveder tsatokkal	—	80
Egy magyar nyereghez való pántos heveder	—	40
Egy szekeres lóhoz való vánkosos hevedert	—	45
Egy varrott terhelő szí	—	55
parasztot	—	35
Egy pár széles kengyel szíjat	—	70
Egy pár parasztot	—	40
Egy paraszt szablya szíjat	—	25
Egy ökör ostort	—	10
Egy kotsis ostort	—	6
Egy jó fékszár	—	15
Alábbvalót	—	13
Egy nadrág szíjat à 5 usque 12 d.	—	d.
Egy hermet szíjat à 3 usque 5 d.	—	d.
Egy korbátsot à 10 usque 25 d.	—	d.
Magyar Szigyártó Tzéh.		
Egy pár bőrös hámat táskával eggyütt	2	—
Egy paraszt hám táska nélkűl	—	50
Egy szirommal varrottat, ónos zabolán való féket	1	—
Egy lógós gyöplűt	—	50
Egy nyak szíjat	—	80

	forint	denar
Egy pár nyeregbe való hevedert	—	75
Egy pár széles kengyel szíjat	—	60
Egy farmatringot	—	25
Egy paraszt kantárt fekete zabolával	—	40
Egy ónos zabolán varrott kantárt	—	50
Egy törött szíbúl tsinált ónos zabolán való kantárt	—	75
Egy pár kengyel szíjat törött szíbúl	—	75
Egy dupla szügyelőt	—	40
fél szerőt	—	25
Egy állásbeli kötőféket	—	40
Farin való kötőféket lántzos fékhez valót	—	40
Dupla terhellő szíjat	—	50
fél szerőt	—	35
Egy ökör hajtó ostor 8-tól fogva 12 pénzig	—	d.
Egy magyar kotsi ostor	—	6
Egy tsatos fék szárat	—	12
Tsat nélkűl	—	10
Egy tsatos szíj övet,, tiztűl fogva tizenöt pénzig	—	d
Nadrágba való tsatos szíjat, öttűl fogva tizenöt pénzig	—	d.
Hermet szíjat, háromtúl fogva öt pénzig	—	d.
Egy korbátsot, tiztűl fogva huszonöt pénzig	—	d.
Egy köreszt gyöplűt emlőkkel eggyütt	1	—

Német Varga Tzéh.

Schuſter-Handwerk.

Egy pár férfinak való magas sarkú kordován vagy bagarit öreg tzipellést	1	40
Egy pár közönséges börbűl való magas sarkú tzipellést	1	20
Egy pár hasonló bőrbűl való magas sarkú térdes sarut	4	—
Egy pár másféle saru, melly vastag 's erős	3	—

	forint	denar
Egy pár fekete Aszszonynak való jóféle kordoványbúl kétszer varrott magas sarku tzipellést	1	10
Kissebbet	—	75
Egy pár Aszszonynak való magas sarku fejér tzipellést	1	—
Egy pár magyar Aszszonynak való egyes talpú tzipellést kordovánbúl	—	55
Egy pár Aszszonynak való sarut borju bőrbűl	1	30
Egy pár Aszszonynak való magas sarku varrott tzipellést, közönséges bőrbűl	—	90
Középszerőt Leánynak való kordovánbúl	—	75
Inasnak való pár tzipellést közönséges bőrbűl	—	60
Kis Leánykának valót	—	50
Egy pár Férfinak való fejeléstűl	—	80
NB. A' minémű emlékezet vagyon az nemes Vármegye Limitátiójában, az paraszti munkárúl, mivel itten affélét nem tsinálnak, nem limitálhattuk.		
Nyereggyártó Tzéh.		
Egy hintó tsináltatásátúl, a' mikor a' gazda mindent hozzá ád	20	—
Egy félig burított kotsi tsináltatásátúl, a' mikor a' gazda mindent hozzá ád	9	—
A' melly nem burított	4	—
Egy szép tsontos karmasinnal burított nyerget	6	—
Egy közönséges nyerget szattyánnal burított 2 és 3 for.	fr.	—
Egy pár közönséges pistol tok	1	50
Egy pár pistol tok, bagaria kápával	2	—
Egy pár tokot bársony kápával	3	50

	forint	denar
Egy közönséges német nyerget kemény óldalokkal	3	50
Egy nyerget bagariábúl	5	—
Egy kotsis nyereg	2	—
Egy sélye szék bagariábúl	3	50
Egy sélye szék szattyánbúl	2	50
Egy német szügyhámot	1	25
Egy pár struzhoz való tokot szekérre	4	—
Egy pár lóra való bőrös iszák	2	—
Egy német bőrös turba	2	50
Egy nyereg eleje vagy hátuljának feltsinálttatásátúl	—	50
Egy nyereg fa	—	80
Egy sélye széknek tsináltatásátúl	—	40
Kováts Tzéh.		
Egy nehéz szekérhez való kerék vasazástúl, az gazda új vassábúl	—	80
Ó vasbúl	—	45
Könnyő szekérhez való kerék vasazásátúl, az gazda új vassábúl	—	60
Egy első tengely vasazásátúl, a' gazda vassábúl	1	50
Ó tengelyt, a' gazda ó vassával megvasasztatni	—	70
Egy egész nehéz szekér vasazásátúl elől való és hátulsó sráglyával, négy lőtstsel, más több hozzá tartozandóival, a' gazda vassábúl	8	—
Egy könnyő paraszt kotsi vasazásátúl, a' gazda vassábúl	6	—
Az itt való Kovátsok magok vassábúl nem szoktak vasazni.		
Egy marok vasnak tsináltatásátúl és felütésétűl, a' gazda vassábúl	—	8
A' kováts vassábúl	—	16

	forint	denar
Egy új és ó patkó felütésétűl { a' Falukon	—	3
{ a' Városokon	—	4
Egy új patkó felütésétűl, egy középszerű lóra, az kováts vassából	—	15
Szántó vassat itt a' Kovátsok magok vassából nem tsinálnak.		
Egy öreg szántó vass tsináltatásátúl, az gazda vassából	—	60
Kissebbtűl	—	50
Egy szántó vass nádlásátúl, a' gazda vassából	—	40
Egy tsoroszla nádlásátúl, a' gazda vassából	—	20
Egy derék szegh tsináltatásátúl a' gazda vassából	—	15
Az kováts vassából	—	40
Egy öreg pöngő karika, a' gazda vassából à 5 usque 10 den.	—	d.
Egy öreg pöngő karika, a' kováts vassából à 10 usque 20 den.	—	d.
Egy paraszt kerék szegh, az kováts vassából	—	5
Egy két ágú kapa nádlásátúl, a' kováts vassából	—	12
A' gazda vassából egy két ágú kapa tsináltatásátúl	—	25
Egy két orrú grobolni való tsákán *) atzélozásátúl és nadlásátúl a' kováts vassából	—	25
Egy orútúl	—	12
Szőts Tzéh.		
Egy nagy hoszszú úyú mente béllésétűl, a' mikor a' gazda mindent hozzá ád	1	—
Kissebbtűl rókával vagy háttal béllettűl, hozzá adván a' gazda minden szükségeket	—	80
Fekete béllestűl pedig	—	50
Egy Aszszonynak való palást béllésétűl, a' midön mindent hozzá adnak	1	—

*) Der Kaſt.

	forint	dénár
Egy Scheibli béllésétűl	—	80
Egy Aszszony mentéke béllésétűl	—	50
Egy német réklitűl	—	40
Egy süveghre való nuszt vagy neszt felvarrásátúl	—	15
Ha a' gazda maga béllésével megbéllelteti	—	25
A' mester ember béllésével	—	45
Egy Stutzli béllésétűl, a' gazda béllésébűl	—	12
Egy farkas kijártatásátúl	—	30
Egy vidrátúl	—	20
Egy rókátúl	—	12
Egy nestűl	—	15
Egy hiusztúl	—	40
Egy medve bőrtűl	—	60
Egy borjú börtűl	—	25
Egy magyar bárány bőrtűl	—	15
Kissebbtűl	—	12
Egy hassáttúl	—	5
Egy nyúl börtűl	—	5
Kötélverő Tzéh.		
Egy jóféle kenderbűl tsinált öreg kötélnek ölétűl	—	6
Egy rud vonyó kötélnek ölétűl jó kenderbűl	—	5
Egy előkötélnek ölétűl	—	5
Egy hálóra való kötélnek kenderbűl ölétűl	—	4
Egy ruha száraztó kötélnek ölétűl	—	2
Egy kenderbűl tsinált istrángtúl ki ugyan jó	—	7
Egyelitettűl	—	5
A' kit egy pénzes Istrángnak hínak, hármat	—	2
A' kit eddig három pénzen adtak istrángot, ollyat eggyet	—	1½
A' minémű kender sinyort adták ölét egy pénzen, ollyat két ölét	—	1
Temérdeket egy ölét	—	1

	forint	denar
Egy puttonra való pantot	—	6
Egy négy lóra való ostort	—	1½
Bognár Tzéh.		
Egy öreg nehéz szekérhez való kereket fúrásával eggyütt	—	90
Kissebb kotsihoz való fúrásával eggyütt	—	80
Egy öreg szekér eleje	—	90
Kissebb kotsihoz	—	75
Egy öreg szekér hátúlya	—	70
Kissebb kotsihoz	—	60
Egy pár öreg szekér óldaltúl	1	—
Kissebb	—	75
Egy hátúlsó sraglyát	—	50
Előre valót	—	35
Egy fergőtűl rakontzával együtt	—	20
Egy nyújtót	—	25
Egy lőtsét öreg szekérhez való	—	8
Kissebb kotsihoz	—	5
Egy fogas barona fátúl	—	75
Félig függő kotsitúl tzegliával	4	50
Egy talp bévetéstűl	—	8
Egy kerék küllőtűl	—	5
Egy rúd bévetéstűl	—	30
Egy nyelet fejszébe vagy tsákánba háromtúl fogva öt pénzig	—	—
Egy pár öreg széna szekérhez való óldaltúl az gazda fájábúl	—	75
Asztalos Tzéh.		
Egy két emberre való gyántázott födeles ágyért, mellynek lábai kemény fábúl 's esztergáros munka	3	50
Egy két emberre való hasonló lábakkal gyántázatlan födeles ágyért	3	25
Egy emberre valóért	2	50
Egy két emberre való födeletlen föstött ágyért	1	50

	forint	denar
Föstetlent	1	40
Egy emberre való födeletlen lábos ágyért	1	25
Egy emberre való úti ágyért	1	—
Egy öreg boltos szépen föstött szurkos koporsóért	3	—
Egy fejér boltos koporsóért	2	25
Egy hegyes koporsóért	1	75
Egy gyermeknek való koporsóért	1	—
Egy böltsőbeli gyermeknek való koporsóért	—	50
Egy gyántázott bőtsűt	1	—
Egy közönséges föstetlen bőtsűt	—	75
Egy öreg lábas pléh nélkűl való ládáért	2	—
Egy középszerőt pléh nélkűl	1	50
Egy közönséges ládát pléh nélkűl	—	80
Egy öreg kemény fábúl való föstött asztalt, esztergáros munka lábakkal eggyütt	3	—
Egy öreg közönséges fábúl való asztalt, mellynek körösztös az allya	2	—
Effélét kissebbet	1	75
Egy réff fogas közönséges fábúl	—	20
Egyes gyántázott karszéket	—	35
Gyántázatlant	—	30
Egy három személyre való föstött karszék	1	—
Egy annyi személyre fejér karszéket	—	60
Egy dupla aytót	2	—
Egy enyvezett aytót	1	—
Egy tintás ládát lágy fábúl valót kalamárissal és porozóval vassazás nélkűl	1	50
Egy diófa tintás ládát vass nélkűl	2	75
A' mi pedig mesterségesebb munka, annak árra is többre megyen.		
Takáts Tzéh.		
Öt fertály széllességű 9 's tizes vászonnak réfétűl	—	2½
Tizenegy 's tizenkettős vászonnak réfétűl	—	3

Tizen-

	orint	enar
Tizenhármas 's tizennégyesnek réfétűl	—	3½
Tizenötös 's tizenhatosnak réfétűl	—	4
Tizenhetes 's tizennyoltzasnak réfétűl	—	4½
Tizenkilentzes 's huszasnak réfétűl	—	5
Huszonkettős 's huszonnégyesnek réfétűl	—	6
Huszonötös 's huszonhatosnak réfétűl	—	7
Huszonhetes 's huszonnyoltzasnak réfétűl	—	8
Huszonkilentzes 's harmintzosnak réfétűl	—	9
Harmintz egyes 's harmintz kettősnek réfétűl	—	10

A' 34. 36. 38. 40. 42. 44. 46. 48. 's ötvönös vászonnak réfe végett, mivel az mindennapi experientia mutatja, hogy az fonala igen bajos munkával jár, azért kiki lássa, mint alkudhatik meg a' Takátstsal.

Item a' mi kamuka formára való munkát illet, úgymint abroszokat és asztal keszkenyőket, az vászon numerusa szerint számláltatván, annak duplán jár az árra.

Német Lakatos Tzéh.

Egy dupla fekete közönséges pléhet sarkvassával, hevederekkel, kilintstsel és más hozzá tartozandóival edgyütt	3	—
Egy hasonló pléhet forasztott kúlts székkel	4	—
Egy dupla pléhet közönséges kúlts székkel, heveder, sarkvas és fogantó vas nélkűl	2	25
Hasonló pléhet, mellynek forasztott kúlts széke vagyon	2	25
Egy aytóra való közönséges pléhet egyes zárral és kilintstsel edgyütt	1	25
Egy fekete pléhet egyes zárral kilints nélkűl	1	—
Aytóhoz való közönséges fekete kilints	—	15

	forint	denar
Egy aytóra való közönséges kúlts 15-tűl fogva 20 pénzig	—	d.
Egy pötsét vas két bötűvel 40-tűl fogva 75 pénzig	—	d.
Három bötűvel	—	50
A' melly pedig nagy 's ló pötsétleni való, annak munkája szerint kell fizetni.		
Egy körösztös kúltsot forasztott kúlts székhez à 30 usque 50	—	d.
Egy falba való vas rostélynak fontjától az gazda vassából	—	$2\frac{1}{2}$
Egy ablak eleibe vas rostély fontjától az gazda vassából	—	5
Egy pár pistol tsévét, a' mint a' kovátstúl hozzák	—	90
Egy hoszszú tsévét, simát	1	25
Egy hoszszú puska atzélyától	2	—
Egy pistol atzélyát satóval, rántójával edgyütt	1	25
Egy sárkánt ellenzőivel	—	50
Egy hoszszú farszégh satót	—	6
Egy kercket	—	30
Egy tengelt közönséges puskához	—	20
Lántzát	—	15
Serpenyőt satójával edgyütt	—	20
Vont lyukú puskához serpenyőt	—	30
Födelétűl à 12 usque 20 den.	—	d.
Egy pistol fogantó vassat	—	10
Karabinhoz	—	15
Vont lyukú puskához	—	30
Pistol tisztításától à 30 usque 60 den.	—	d.
Magyar Lakatgyártó Tzéh.		
Egy pár Tatár kengyelt	—	60
Egy pár tserkes kengyelt	—	45
Egy Fejérvári zablát	—	75
Egy egyenes rudas zablát	—	60
Egy darabos zablát,	—	25

	forint	denar
Egy pár tsizma patkolástúl, sarkantyúzásával edgyütt	—	30
A' gazda ó sarkantyú fölütésétűl	—	5
A' mikor pedig tarját belé tsinál	—	6
Magányosan való patkó felütésétűl öreg tsizmára	—	8
Kissebbtűl	—	7
Ó patkóval az öreg tsizma patkolásátúl	—	5
Kissebbtűl	—	4
Egy pár pistolt	5	—
Egy pár pistol pallérozásáért à d. 30 usque	—	50
Egy egész sárkánt	—	40
Sárkán rúgóját	—	20
Kereket	—	40
Tengelt	—	30
Tengel széket	—	25
Kerék tartót	—	20
Egy rántót	—	40
Puska serpenyőt	—	12
Kerék metzéstűl	—	20
Egy tsákánt à 40—50 d.	—	d.
Egy baltát à 50—60 d.	—	d.
Egy közönséges Kúltstúl	—	12
Egy puska födelétűl	—	10
Egy pistol kapójátúl	—	15
Egy öreg lakat tisztítástúl és kúltsátúl	—	12
Kissebbtűl	—	10

Pintér Tzéh.

A' szabad Városok a' Pintéreket azon kívűl is pro ratione temporis minden esztendőben szokták limitálni.

Kőmíves 's Átsok Tzéhe.

Mivel a' Kömívesek 's Átsok legényei nem Magyar Országbéliek, hanem Német 's más idegen Országokból jönnek meg, ha azért az eddig obser-

vált napszám kissebbre limitáltatnék, tartunk, hogy meg nem marad Országunkban, hanem oda megyen, a' hol többet adnak, a' mint hogy már experiáltuk is, kire nézve nem látjuk módját, hogy őket limitálhatnánk, minthogy pedig taval a' Kőmívesek 's Ácsok munkája Bétsben limitáltatott, ha ez idén abban meg fog maradni, ahoz fogjuk magunkat per omnia alkalmaztatni.

Szappanfőző Tzéh.

Minthogy a' Szappanfőzők mostansággal 8 forinton veszik mázsáját a' fagygyúnak, tehát a' gyertyának fontját 11 den., szappannak pedig 10 den. adják.

In reliquo a' Nemes Vármegye érteni méltóztassék, hogy a' Szabad Városbeli Mesteremberek nem tsak egyféle munkát tsinálnak, hanem kiki akaratja 's kívánsága szerént, hol parasztúl vagy közönségesen, hol pedig szép és drága szerszámból készítik némelly munkájokat. Ez okáért kiki magát úgy alkalmaztassa az vételben, hogy az Mesteremberekkel megalkudván, munkáját érdeme szerint megfizesse.

A' Törvénytudó, a' ki a' mostani intézés szerint ítél, megakadna talán azon, hogyan lehetett az, hogy a' Városi Törvényhatóságok, nem pedig a' Vármegye Közönsége a' műszerek árát határozták meg, holott 9 évvel ez előtt, u. m. 1659 hozatott 71 Törvénytzikkelynek következésében a' Vármegye által kelletett volna azt megszabni? Kötelességemnek tartom ezt megfejteni. Hiteles írományok útmutatása szerint századoktól fogva szokás volt, hogy a' Kir. Szabad Városok a' magok kebelében határozták meg a' kézmíveknek és élelembeli szereknek, nevezetesen húsnak, szappannak, gyertyának, kenyérnek, zsemlyének 's a' t. árát; ezen Törvényhatósági tehetséget gyakorolták ők nem tsak akkor, midőn a' fent említett Törvény hozattatott, de ez után is jó ideig, mert a' Törvény azokat ezen tehe-

tőségtől meg nem fosztotta, hanem tsak azt rendelte, hogy a' Vármegyék is a' magok kebelében szinte tegyék meg az ár szabást.

Gyurikovits György.

6.

A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.

Nagy szorgalommal összszegyűjti mindegyik tsínosabb, figyelmes és előbbre látó Nemzet hazai Nyelvének régi Maradványait, jól és helyesen tudván: hogy addig, míg nem bír nemzeti Nyelvének Belső Történeteivel, a' mit egyedűl a' Nyelv régi Maradványaiból lehet elkészíteni, nem bírhat legdrágább Kintsének tudományos esméreteivel.

Nálunk ez a' gondoskodás itt 's ott mutogatta ugyan magát: De még sem tett, vagy tehetett közöttünk az e' féle derék szándék ollyan tetemes előmeneteleket, mint a' tárgy fontossága méltán kívánhatta volna.

Ha vagyon a' munkás és fáradhatatlan szorgalmu Révai Miklósnak a' Magyar Nyelv velősebb esméretére nézve megkülönböztethető érdeme, ezt bizonyosan és főképen tsak annak kell és lehet tulajdonítani, hogy nem egyedűl a' mostani nyelvszokást vizsgálta, hanem a' régi ősi nyelvet is az előtte esméretes Magyar Régiségekből nagy gonddal tanúlta.

Az időhöz képest, mellyben e' nemes lelkü Hazafi élt, nem kevés régi Magyar Kézíratot esmért ő ugyan: De, ott kell-e nekünk megállapodnunk, hová e' figyelmes Férfiu eljutott? Ha a' szomszéd Nemzetek élénk keresgélés által nyelvüknek számos új Régiségeit fölfödözhették: Miért ne mosolyoghatna hasonló szorgalom által reánk is az illyen kedvező szerentse? *)

*) A' régi, 's hibáson Ulphilás Gothus Püspöknek tulajdoníttatott Német Biblia után legrégiebb Német Kézírattöredéket öt évvel ez előtt esmértette meg a' híres Grimm

Hogy illyes mi mentől hamarább megtörténhessék, vagy, hogy legalább a' mostanig esméretségbe jött régi Magyar Maradványok többektől esmértessenek, szándékom egymásután, és ugyan évszázadonként, előszámlálni mind azon Magyar Régiségeket, mellyekről tudok valamit, 's a' hol tsak tehetem, a' Régiségnek Hasonmását is hív Réztáblákban közleni fogom. Nem tzélom azonban most a' régi Történetírókban és az Óklevelekben előjövő egyes Magyar szovakra is kiereszkedni. Ezekről más alkalommal fogok, ha élek, értekezni. Így pedig tsak a' XII-dik századdal kezdhetem előszámlálásomat.

XII-dik Század.

Mostanig nem esmérjük a' Magyar Nyelvnek ollyan folyton folyó beszédü nyomát, melly a' XII-dik Századot megelőzné, következésképen a' legrégiebb Magyarság nem idősebb a' XII-dik Századnál.

A' Magyar Nyelvnek legrégiebb Maradványa volna, ha hitelt érdemelne a' Tudósítás, II-dik István Magyar Királynak 1131-dik évben író hártyán költ és Cyrilli betükkel íratott Magyar Óklevele Tek. Guari és F. Szelestei Guary Miklós Királyi Udvarnok Ur Levéltárában. Kihirdette ezen Óklevél fönlétét a' boldogúlt Pethe Ferentz szerkesztetése alatt Kolosvárott megjelent 1830-dik évi Nemzeti Társalkodó 37-dik számában September 11-dikén a' 293-dik lapon Sz. aláírással egyik jeles szorgalmu Hazánkfia.

Nem egy hamar szállt meg nagyobb mértékben a' Tudás Vágya, mint ezen híradást olvastomban; De minden tudakozódást akadályoztatott részemről a' Jelentőnek nevetlensége. Utóbb történetből kezembe kerűlt a' kőre metszetett Óklevél, 's bámúlva láttam a' Dalmata Nyelvet magában foglaló

Wilhelm illy tzím alatt: „*De Hildebrando Antiquissimi Carminis Teutonici Fragmentum edidit Guilelmus Grimm. Gottingae*, 1830. *fol.*“ Találtatik e' IXdik, vagy talán VIII-dik századi Kézirat a' Casseli Könyvtárban, mellyből Grimm Hasonmását Kőtáblán igen híven kiadta.

Óklevelet, millyennel bír egygyel a' Széchényi Országos Könyvtár is. A' Jelentő bizonyosan tévedésbe esett, 's a' Magyar Nyelvnek ezen Óklevéllel nintsen legkisebb köze is. Megemlítettem azt, nehogy mások általa eltévedjenek.

Így Magyar Nyelvünknek legrégiebbMaradványa a' kérdés alatt forgó századból

I

A' Boldva Melléki Monostor Misekönyvében találtató két Halottas Beszéd.

Már a' mindenféle egyházi nemzeti Régiségeket nagy figyelemmel fölkereső Pázmány Péter Cardinális tudott valamit a' Magyar Nyelvnek e' drága kintséről, minthogy a' Misekönyvet, mellyben a' két Halottas Beszéd foglaltatik, ő ajándékozta a' Posoni Káptalannak. Így írt Práy György e' tárgyról 1773-dikban Posonból Mártius 5-dikén Cornides Dánielhez: „*Mihi certum est, Missale ad Capitulum Veteris Budae pertinuisse. Hanc notitiam Schedis Pazmani, qui id Capitulo Posoniensi donum dedit, in acceptis refero.*“ *) Kívánni kell, hogy Pázmánynak itt érintetett eredeti Jegyzéke egykor nyomtatásban közöltessék: Azonban addig is, míg ez megtörténik, Práy állítása hitelességét igen védi az, hogy a' Posoni Káptalanban az Ó Budai elpusztult Káptalan régi hiteles Jegyzőkönyveiből néhányat magam is szemléltem. Mint kerűlt e' Misekönyv az Ó Budai Káptalanhoz? az nem tudatik.

Az újabb időkben először a' halhatatlan érdemü Práy György emlegette nyilván ezen betses Ré-

*) Joannis Nicolai Révai, Antiquitates Literaturae Hungaricae. Pestini, 1803. 8-o Vol. I. pag. 341. Azokat, a' mik e' tudós munkában a' 337—343. lapokon „*Suplementum*“ ízím alatt előadatnak, 1803-dikban én közöltem boldogúlt Széki Teleky László Gróf Könyvtárából Révaival.

giséget, *) kiadván 1770-dikben néhány sort mutatóúl belőle. Ugyan ezen évben közléséből az első 's hosszabbik Halottas Beszédet Faludi Ferentz magyarázatával együtt kinyomatta Sajnovics János a' Magyar és Lapp Nyelveknek Rokonságukról értekező Könyvében, a' Nagy Szombati második kiadásban. **)

Nem okozott különös figyelmet e' Régiség kiadatása a' Nemzet nagyobb részében, mert akkor még igen kevés hazafi látta által a' Nyelv Régiségeinek fontosságukat: Mindazonáltal a' nyomosabb míveltségü Tudósok közül már Cornides Dániel egy nem elég hív Hasonmását (Fac-Simile) vetette le e' Régiségnek, melly Kézíratai között (Dan. Cornides, Bibliotheca Hungarica. Pestini, 1792. 8-o pag. 268.) ma is megvagyon; Trenka Mihály pedig, a' Történet Tudománynak előbb a' Győri, azután a' Pétsi Akademiában, 's végre a' Pesti Fő Oskolában igen tudós kritikáju Oktatója szoros pontossággal újra leírta a' Magyar Nyelvnek ezen legrégiebb Maradványát, és ugyan mind a' két Halottas Beszédet.

Később 1782-dikben a' nem rég örök életre költözött Koller József Pétsi Nagy Prépost a' két Halottas Beszédet nem tsak ismét újra napfényre botsátotta, hanem magát a' Posoni Káptalan Könyvtárában őriztetett és a' Liturgiai Kézíratok között LXII-dik számmal jegyeztetett 's író hártyára íratott Misekönyvet is a' benne találtató különbféle jeles tárgyakkal együtt igen bőven megesmértette. ***) Ő volt egyszer 'smind, ki okokból meghatározni igyekezett a' Misekönyv íratásának évét, minthogy előbb a' tudós Práy tsak állítólag határozta a' Halottas Beszéd ko-

*) Georgii Pray, Vita S. Elisabethae Viduae, nec non Beatae Margaritae Virginis. Tyrnaviae, 1770. 4-o pag. 249.

**) Joannis Sajnovics, Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Tyrnaviae, 1770. 4-o pag. 3—8. — — Cf. Georgii Pray, Dissertationes Hist. Crit. in Annales Vet. Hunnorum, Avarum, et Hungarorum. Viennae, 1775. fol. pag. 92.

***) Josephi Koller, Hist. Episc. Quinqueecclesiensis. Posonii, 1782. 4-o Tomo I, pag. 382—416. Appendice II.

rát a' XII-dik század végére, vagy a' XIII-dik század kezdetére.

Nem kerülte el ezen díszes Magyar Régiség a' nagytörekedésüBatthyáni Ignátz Grófnak, előbb Egri Nagy Prépostnak, 's utóbb Erdélyi Püspöknek is figyelmét, a' mint tudós munkájából és Szvorényi Mihály említéstételéből kitetszik. *) Íme néhány szovaiból: „*SACRAMENTARIUM BOLDVENSE SECULI XII, ex quo DUAS DABIMUS SYNODOS*“ az is kitetszik, mint alább látni fogjuk, hogy a' derék Tudós már azt is észrevette, minő Monostorhoz tartozott a' Misekönyv; azt is tudta, hogy a' Kézirat egyenesen a' XII-dik században íratott; végre a' Misekönyvben nem egy, hanem két Egyházi Zsinatnak Törvényeit látta. Mind ezek éles eszének gyönyörködtető tanubizonyságai.

Sokáig ezután semmit sem mondottak a' Magyar Tudósok a' két Halottas Beszédről, mellyek ellenben az azokat újra híven lemásoló Révait egészen elfoglalva tartották. Nem igen találtatván még ekkor édes Hazánk kebelében régi Magyar Kéziratokkal és Könyvekkel bíró Köz Könyvtárok, a' fáradhatatlan férfiu, szük helyheztetései mellett is, évenként, számtalan akadályokkal küszködve, a' szünnapokban Bétsbe járta' Tsászári Könyvtár Magyar Régiségeit használni, 's ezeknek segedelmük által már 1783-dikban elkészítette magyar nyelven Kéziratban a' Két Halottas Beszédet fejtegető Munkáját, mellyet eredetében bírok megvett Kéziratai között. Ezt, a' költség szüke miatt, ki nem adhatván, utóbb folyton folyva bővítette, szaporította és gazdagabbította. Főképen nőttön nőtek előmenetelei, midőn Denis Mihály Bétsi Könyvtárőr szíves utasításából az 1383-dik évi Magyar Szent Írás Kéziratát használni kezdette, és Tek. Tudós Jeszenitzei és Vadasi Jankovich Miklós Ur is egész nagylelküséggel köz-

*) Ignatii Comitis de Batthyán, Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Albae Carolinae, 1785. fol. Tomo I, pag. 8. Cap. IV. §. 2. — — — Michaelis Szvorényi, Synopsis Decretorum Synodalium. Vesprimii, 1807. 8-o in Praefat.

lötte vele régi Magyar Kézíratait. Így napról napra bővűltek Nyelvünk Belső Történeteiről esméretei, mellyeket később, midőn a' Pesti Fő Oskolában a' Magyar Nyelvet tanítani elkezdette, Deák Nyelven kidolgozva illy tzím alatt: „*Antiquitates Literaturae Hungaricae. Pestini*, 1803. 8-o *Vol. I. Quod complectitur duas Allocutiones Funebres, genuinae veteri pronunciationi restitutas, et Commentario Grammatico illustratas*" nevének maradandó ditsőségére kiadott.

Ha a' Tudomány mai állapatát tekéntjük, vagynak e' derék igyekezetnek is gyenge oldalai; vagynak hézagai; vagynak még tévedései is: De mind e' mellett is igaz marad, hogy Révainak e' munkája vetette meg a' Magyar Nyelvtudománynak fenék talpkövét, 's e' magyarázat nem tsak azokat tzáfolta meg, kik a' két Halottas Beszédnek Íróját a' bennük előfordúló egykét Tóth szóért Tóth Papnak hírdették, hanem még azokat is megpirította, kik, mint a' Debretzeni Magyar Grammatikának Szerkesztetői (Magyar Grammatika. Bétsben, 1795. 8-o 146—147. lap.), a' Magyar Nyelvnek ezen legrégiebb Maradványát igazi Magyar Nyelvnek megesmérni nem akarták a' Hasonló Hangkövetésnek szoros meg nem tartatása miatt. Sok volt, a' mit Révai helyheztetésében tett, 's ha mindent nem tehetett, azt kimentik szomoru környűlállásai. Egyébberánt is az emberi gyarlóság és az észnek határos tehetsége velünk születik, velünk nő, velünk erősödik és velünk múlik ki.

Mindazok, kik a' Két Halottas Beszédre ügyeltek, tsak futtában tekénthették meg ezeket. Azonban később kedvezőbbekké váltak a' Környűlállások. Az 1812-dik évi Országgyűlés alatt magam is Posonban tartózkodván, mindent elkövettem, hogy Nemzeti Nyelvünknek ezen legrégiebb Maradványát saját szemeimmel gondosabban megvizsgálhatnám, 's a' Káptalan Könyvtára szíves Őrének, Főtiszteletü Melczer András Posoni Kanonaknak, kegyességéből ki is nyertem szállásomra a' betses Kéz-

íratot. Végig olvasván azt, meg nem állhattam, hogy több tudós Hazafiakkal ne közölném édes örömeimet, a' minek az a' véletlen következése lett, hogy azt a' Magyar Hazának szeretve tisztelt Felséges Nádor Ispánya is, Nemzeti Régiségeinkhez viseltető határtalan buzgóságából, megszemlélni kívánta.

Ez által a' Kéziratnak maga a' Magyar Nemzet lett tulajdonosává. Ugyan is a' Nemzeti Tudományos Kintseket nagy gonddal öszszegyűjtő Felséges Nádor Ispány fölszólítá nem sokára a' Posoni Káptalant, hogy számos régi Kézirat Gyűjteményéből tenné gazdagabbá a' Széchényi Országos Könyvtárt. A' Káptalan Tagainak lelkes hazafiui indúlataik nem késtek örvendezve teljesíteni e' kérelmet, a' minek következésében 1812-diki November 29-dikéről már parantsolatúl vettem a' Haza Felséges Nádor Ispányától, hogy, Posonba utazván, venném által a' Magyar Nemzeti Museum részére a' Posoni Káptalannak ritka és dusgazdagságu ajándékait, a' mit a' következett 1813-dik év kezdetével pontosan teljesítettem is. Így jutott a' Magyar Nyelvnek legrégiebb maradványa, a' mit el nem hallgathattam, a' Magyar Nemzeti Museum fő ritkaságai közé! —

Az lehet már mindenek előtt a' kérdés, kié volt hajdan a' Misekönyv, mellyben a' két Magyar Halottas Beszéd foglaltatik? E' kérdésre derekasan megfelelt Batthyáni Ignátz Gróf, 's Erdélyi Püspök, midőn a' Misekönyvet „SACRAMENTARIUM BOLDVENSE" néven említette. A' Deák „SACRAMENTARIUM" szó a' közép századokban Du Fresne Károly Glossáriuma szerént annyit jelentett, mint ma: „MISSALE", az az: MISEKÖNYV. A' „BOLDVENSE" szó pedig geographiai neve a' „BOLDVAMELLÉKI MONOSTORNAK, mellynek a' MISEKÖNYV hajdan tulajdona volt. Ezt Koller József egy pár hibás olvasás miatt észre nem vette. A' Kéziratban előjő egy régi Hazai rövid Krónika is. Ennek folytatásában olvashatni: „*M. CCIII. Monasterium iohannis. baptiste. comburitur iuxta bulduam situm.*" Más helyen a' Husvéti Tábla mellett

ismét följegyeztetett: „*M. CCIII. monasterium. S. iohannis. baptiste. comburitur.*“ Az előbbi helyet Koller (Hist. Episc. Quinqu. Tomo I, pag. 413.) így olvasta: „*M. CCIII. Monasterium S. Johannis comburitur iuxta buloriam situm.*“ Az utóbbi helyet pedig ugyan Koller (Tomo I, pag. 407.) így adja: „*M. CCIII. monasterium S. Johannis comburitur.*“ Fölebb tehát a' „*Sancti*“ szovat a' textusba tette, melly abban nem találtatik; a' „*baptiste*“ szovat a' textusból ki hagyta, mellyben az elő fordúl; végre a' „*bulduam*“ szó helyett hibás „*buloriam*“ szovat tett. Alább tsak a' „*baptiste*“ szovat hagyta ki a' textusból, minthogy a' rövidítés jelével keresztűl vonatott *b* betüt olvasni 's elérteni nem tudta. Hogy e' helyekben egy Monostorról tétetik említés, mellynek Deák tzíme: „*Monasterium S. Johannis Baptistae juxta Buldvam situm*“, azt mindenki észreveheti. Tudni kell mindazonáltal, hogy e' sorok a' Misekönyvbe későbbi kézzel írattak bé, mint sem a' Misekönyv Írójának kezeírásával.

Másfelűl a' Misekönyvben találtató Imádságokból is épen az tetszik ki, hogy a' Misekönyv valóban egy Szent Benedek Rendét követő Monostori Gyülekezeté volt. Ha elhallgatom is az efféle helyeket: „*Ordo in capite ieiunii. Feria. IIII. in capite ieiunii ante missam discalcient se f r a t r e s ad processionem. et intrantes in ecclesiam. ibique facta oratione incipiant antiphonam.*“ Vagy: „*Et ita exeuntes de c h o r o pergant ordinatim ad locum destinatum.*“ Vagy: „*Illi autem tollentes posita linteamina reuertantur ad c h o r u m cantando.*“ Vagy: „*Interim dum ista antiphona cantatur. custos ecclesie distribuat candelas f r a t r i b u s. maior uero magister pueris*“: Állításom valósága világosan kitetszik azokból, mellyek a' Misekönyvben illy tzím alatt: „*Alia missa pro congrecacione*“ ekképen olvastatnak: „*F a m i l i a m huius s a c r i c e n o b i i quesumus domine intercedente beato B e n e d i c t o confessore tuo perpetuo guberna moderamine: ut adsit nobis et*

in securitate cautela. et inter aspera fortitudo. Per. etc." Sőt Szerzetes Házra mutatnak a' Misekönyv vége felé azon imádságok is, mellyek holmi áldásokat foglalnak magukban illyen tzímek alatt: „*In domo infirmorum*" — „*In capitulo*" — „*In dormitorio*" — „*In refectorio*" — „*In caminata*" — „*In coquina*" — *In cellario*" — „*In orto*" — „*In Lardario.*" — Az is figyelmet érdemel, hogy több helyeken az imádságokban említés vagyon az APÁTRÓL. Ollyan Szerzetes Rendhez tartozott tehát a' Misekönyv, melly APÁT kormánya alatt élt.

De az is túl vagyon minden kétségen, hogy ez a' Szent Benedek Rendét követő Monostor valóban a' Boldva—Melléki Keresztelő Szent János Monostora volt, mellyről a' Misekönyvben kétszer említés tétetik. Illyen tzím alatt: „*Missa Communis pro uiuis atque defunctis*" olvastatik a' Misekönyvben ezen Imádság: „*PI.E.T.A.T.E. tua quesumus domine nostrorum solue uincula omnium peccatorum; et intercedente beata Maria semper uirgine cum omnibus sanctis; domnum apostolicum. episcopos. et abbates. et omnem gradum ecclesiasticum. reges. et principes. famulos et famulas tuas. (atque loca nostra uná cum omni congraegacione et familia beati Johannis baptiste) in omni sanctitate custodi; omnesque affinitate. fraternitate. familiaritate. et confessione nobis iunctos. et omnes christianos a uiciis purga.*" etc. Hasonló említés tétetik illyen tzím alatt is „*Missa Communis*" Keresztelő Szent János Gyülekezetéről a' következőkben: „*SV.S.C.I.P.E. Clementissime pater omnipotens eterne deus. supplicaciones et preces. quas ego tibi peccator presumo offerre in honorem domini nostri iehsu christi. et in commemoracionem beate Marie semper uirginis matris domini nostri iehsu christi. et omnium supernorum ciuium. patriarcharum. prophetarum. apostolorum. martirum. confessorum. ac uirginum tuarum. pro pace et sanitate populorum tuorum. et pro aeris temperie et fructibus terre. et stabilitate*

ecclesie et ordine sanctorum. et sanitate regis et episcoporum atque abbatum. ac pro cuncta congregacione sancti iohannis baptiste ac familia eius." *etc.*

Nem szenved tehát kétséget, hogy a' Misekönyv a' Boldva-Melléki Keresztelő Szent János Monostorához tartozott, és hogy ez a' Szerzetes Ház Szent Benedek rendét követte. Hanem az már szövevényesebb kérdés, hol feküdött Hazánkban e' Monostor, mellynek, mint Benedictinus Monostornak, legkisebb nyoma sem találtatik az ősz Régiségben? De e' kérdést is föloldhatni, ha azokra, a' mik a' Misekönyvbe itt 's ott későbbi kézzel béírattak, gondosan figyelmezünk. Hogy a' Krónikának „*iuxta Bulduam situm*" kifejezése az Abauj, Torna és Borsod Vármegyékben folyó BOLDVA VIZET illeti, és a' Borsod Vármegyei BOLDVA falura nem alkalmaztatható, az a' „IUXTA" szóból kitetszik: Így tehát Abaúj, vagy Torna, vagy Borsod Vármegyében virágzott a' BOLDVA VIZ mellett a' Keresztelő Szent János Monostora. Úgy de mellyikben különösen? Én azt vitatom, hogy Abaujban épen ott, hol most a' JÁSZÓI KERESZTELŐ SZENT JÁNOS MONOSTORA fekszik a' BOLDVA VIZ tő szomszédságában. Okaim erre nézve a' következők:

A' Misekönyv Kalendáriumában több halottaknak kihalásuk fölvagyon némelly napokra jegyeztetve. Februárius 18-dikára (XII. Kal. Mart.) egy régi, de még is a' Misekönyv betüire nézve idegen kéz följegyezte: „*Obiit. Symeon. abbas.*" Mártius 12-dikére pedig (IV. Idus Mart.) egy sokkal későbbi kéz béírta: „*Obiit Ponetus prepositus.*" A' Misekönyv tehát ollyan Monostoré volt, melly előbb APÁT, utóbb pedig PRÉPOST alatt élt. Úgy de ez épen a' JÁSZÓI MONOSTORRA illik, melly utóbb Praemonstratensis Szerzeteseket fogadhatott magába. Mi természetesebb, mint azt föltenni, hogy az 1203-dikban elégett Benedictinus Monostorba, midőn az újra fölépíttetett, az akkor különösen divatozó Praemonstráti Szerzeteseket helyheztette II.

András Magyar Fejedelem, ezen módiba jött Rendnek különben is, mint a' Leleszi Monostor alkatásából is kitetszik, lelkes Pártfogója? Hogy az elégett Monostor később ismét fölépíttetett, az a' Misekönyvben találtató ime későbbi Jegyzékből bizonyos: „*Anno ab incarnacione domini. M°. CC°. XX°. VIII°. XVIII°. kalendas decembris. consecrata est hec ecclesia in honore beate Marie virginis. a uenerabili Jacobo Nitriensi episcopo.*“ *etc:* Az pedig, hogy a' Szent Benedek Szerzeteseinek Monostoraikba a' Magyar Fejedelmek nem egyszer amazoknak rendetlenségeik miatt más Szerzetes Rendeket szállítottak, a' Magyar Anyaszentegyház Történeteiből bizonyos. Minekutána tehát a' KERESZTELŐ SZENT JÁNOS tzím is, a' BOLDVA VIZ tő szomszédsága is, de az is, hogy JÁSZÓN ma is a' PALÓTZ NYELVHEZ hasonlító Magyar Nyelvet beszélnek, a' JÁSZÓI MONOSTORRA és a' BOLDVA-MELLÉKI MONOSTOR Halottas Beszédeire illik, a' két Monostor egységén bizvást megnyugodhatunk. Jászó körül voltak már hajdan Tóth Faluk: Innend kell megmagyarázni a' Halottas Beszédekben előjövő néhány tisztaTóth szovat. Ha JÁSZÓN, a' mi igen hihető, JÁSZ NÉP lakott, úgy a' két Halottas Beszéd a' JÁSZ NYELV maradványa.

Tsak az vagyon így hátra, hogy a' Misekönyv íratásának századát meghatározzuk. Azon okok, mellyeknél fogva Koller és Révai ezt tenni próbálgatták, nem állják ki már ma a' szorosabb Kritikát. Előadta e' két halhatatlan érdemű Tudós Férfiu, a' mit akkor, midőn éltek, előadni lehetett: Most többet és határozottabbat mondhatni.

Koller (Tomo I, pag. 414—415.) különösen úgy vélekedett, hogy a' Misekönyv 1192-dik év előtt nem íratott, de nem íratott 1210-dik év után is, következésképen a' Misekönyv időszakát 1192-dik és 1210-dik évek közé helyheztette. Az előbbit onnand állította, mivel a' Misekönyv előtt találtató Kalendáriumban, mellyet a' Misekönyv egyébb helyeivel egy kéz írásának tartott, Junius 27-dikére

(V. Kal. Julii) veres tintával (Tomo I, pag. 391.) béíratva vagyon: „*Elevacio. S. Ladizlay regis.*“ Már pedig Szent László Király csak 1192-dikben számláltatott a' Szentek közé. Az utóbbit onnand következtette, mivel egy későbbi kéz ezeket jegyezte bé némelly helyen (Tomo I, pag. 387.) a' Misekönyvbe: „*Et fuerint anni cumpleti mille, ducenti et decies enim post partum virginis alme tunc anti XX. ſ.*“

Azonban észre kell vennie a' Misekönyv szemlélőjének, hogy a' Kalendárium betüi kisebbek is és homályosabb tintájuak, mint a' Misekönyvnek betüi, és így nem igen hihető, hogy egy kéz írása volna mind a' két írás, mint Koller állította. Továbbá Szent Lászlóról a' Misekönyvben magában ezen imádságok találtatnak: Veres tintával tzím: „*S. Ladizlai regis.*“ Fekete tintával: „*Deus qui beatum ladizlaum regem et confessorem tuum miro miserationis modo delinquentem ad ueniam et iustum transtulisti ad gloriam. presta quesumus; ut quem rectorem habuimus in terris; eum modo protectorem senciamus in celis.*“ Ismét veres tintával tzím: „*Secreta.*“ Fekete tintával: „*Hostias pie placacionis clemencie tue offerimus omnipotens deus. ut beati ladizlai regis nostri et confessoris tui. meritis et precibus placatus accipias. et clementer dispenses.*“ Ismét veres tintával tzím: „*Communio.*“ Fekete tintával: „*Sacramenta domine salutaris sumentes. clemenciam tuam humiliter exoramus. ut intercessione beati ladizlai regis nostri et confessoris tui. et presentibus non destituamur subsidiis. et gaudiis perfruamur eternis.*“ Nyomban ezek után veres tintával: „*alia Missa.*“ E' másik Miséhez is három imádság tartozik, mellyek közűl mindegyikben Szent Lászlónak „*beatus*“ tzím adatik. Nem inkább e' helyekből lehetett volna-e Kollernak az 1192-dik évre nézve következtetést készítenie?

Mindazonáltal ez az okoskodás sem nyomhatott volna sokat, ha figyelembe vétetnék, hogy a' Rubrikák,

rikák, vagy is: Veres Színek a' Kézíratokba nem egyszer utóbb írattak bé más kezek által; hogy gyakorta a' Szentek a' rendes canonisátio előtt is hosszabb időig BOLDOG név alatt Misével tiszteltettek az ránktuk bizodalommal viseltető keresztyénektől. *) A' Misekönyv tehát mind a' mellett is megelőzheti az 1192-dik évet, hogy benne Szent Lászlóról, vagy inkább Boldog Lászlóról kétféle Mise foglaltatik. Ezt legalább igen hihetővé tészi az a' környűllállás, hogy jóval későbbi kéz által Szent Lászlónak szentté tétele két ízben megemlíttetik a' Misekönyvben. Egyik helyen följegyeztetett: „*M. C. XCII. Eleuacio Beati. Sancti. Ladislaj.*“ Itt a' jegyzék írója mint egy maga magát megigazítja az utóbbi „*Sancti*“ szóval az előbbi „*Beati*“ szó helyett. Máshol pedig olvastatik: „*M. C. XCII. Eleuacio Sancti Ladyzlai.*“ Miért kellett volna Szent Lászlónak szentté tételét későbben kétszer is följegyezni, ha ez a' Misekönyv, mellyben Boldog Lászlóról úgy is kétféle Mise találtatik, előbb nem íratott volna?

A' mi az 1210-dik évet érdeklő helyet illeti, ez így áll, sokkal későbbi kéztől béíratva, a' Misekönyvben helyes olvasás szerént: „*Et fuerint anni cumpleti mille ducenti et decies enim post partum uirginis alme tunc anti christus.*“ Azt vélte a' régi világ holmi otromba jövendölésekből, mint az Anyaszentegyház Történeteiből tudatik, hogy 1210-dik évben eljő az Anti-Krisztus és vége szakad az emberi nemzettel együtt a' Világnak. Erre a' bal véleményre tzélozott az, ki e' sorokat a' Misekönyvbe írta, 's jegyzését olly fontosnak tartotta, hogy mellé egy intő és figyelmeztető jelet rajzolt. Már épen e' jövendölés legszembetünőbb bizonysága, hogy a' Misekönyv 1210-diknél jóval előbb íratott, minthogy a' későbbi kéz által béíratott jövendölés 1210-dik után, midőn az már

*) Világos tanuja ennek p. o. Boldog Margit Apátza, IV. Béla Király leánya, kit Szent Domonkos Szerzetesei, de néhány Püspöki Megyék is, ha jól emlekezem, mint Boldogot, tiszteltek.

a' tapasztalás szerént bé nem teljesedett, többé nem lehetett figyelemre méltó. Az, hogy egy helyen a' Misekönyvben ismét egy *későbbi kéz* II-dik András Királynak tsak *hat évi országlást* tulajdonít, mind a' mellett is, hogy ez a' fejedelem 30 évig országolt, inkább védi azt, hogy a' Kézírat 1210-dik év után nem íratott, hanem jóval előbb ezen évhatárnál. Ezekből Koller okainak alaptalanságuk a' kézírat századának szorosabb meghatározta-tására nézve eléggé kitetszik.

Révai, mivel ön maga a' Diplomatikában járatos nem volt, Schwartner Márton rendszabásaiból igyekezett (Antiquit. Lit. Hung. Vol. I, pag. 11—16.) leginkább okoskodni a' Misekönyv századáról: Azonban előszámláltatott okai, ha némelly tekéntetben védik is a' Misekönyv régiségét, nem igen nyujthatnak kielégítő okot arra, hogy a' Kézíratot akár a' XII-dik század végére, akár a' XIII-dik század kezdetére helyheztessük. Igaz ugyan, hogy a' Misekönyvben találtató írás inkább *külön álló kis betüket* (literas minusculas minutas) mint *kis folyó betüket* (literas minusculas cursivas) foglal magában: De az előbbi betük, 1001-diktől mintegy IV. Béla haláláig forogván Hazánkban keletben, nem különös tulajdonai a' XII-dik század végének és a' XIII-dik század kezdetének. Az *z* és *y* betükön néha előjövő vonat, vonatok, pont és pontok egyfelül régiebbek (Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtkunde. Frankfurt, 1822. 8-o IV. Band, S. 522. — — — V. Band, S. 72.), másfelül pedig tovább keletben voltak, mint Schwartner gondolta. Végre, ha a' két Magyar Halottas Beszédben nem igen találtatnak is *Rövidítések*, a' Misekönyvben magában azok elég számosak. Illyen bizonytalan nyomokból tehát bizonyos következtetést tenni semmi esetre sem szabad.

A' Misekönyv századát eléggé híven meghatározni engedi a' Misekönyvben találtató *Husvéti Tábla*, melly benne a' Kalendárium és Krónika kezdete után találtatik. Leírta, tudniillik, egy *régi*

kéz 1151-dik évtől fogva 1300-dik évig egymásután mindegyik évszámot, 's midőn 1151-dik évtől 1182-dik évig sehol föl nem jegyezte, mellyik napra esik ezen években a' SEPTUAGESIMA Vasárnap és a' HUSVÉT, egyszerre 1183-dik évtől fogva 1281-dik évig folyton folyva veres tintával mind a' SEPTUAGESIMA Vasárnapnak, mind a' HUSVÉT Ünnepnek napait gondosan följegyezte, a' SEPTUAGESIMA Vasárnapot pedig 1297-dik évig folytatta, a' miből, minthogy e' Jegyzék bizonyosan utóbbi haszonvétel miatt készíttetett, természetesen az következik, hogy e' Jegyzék vagy 1182-dik, vagy 1183-dik évben már béíratott a' Misekönyvbe. Ezt a' következtetést nagyon hitelessé tészi még az a' környűllállás is, hogy valamivel hátrább a' Misekönyvben található másik Husvéti Tábla szélén egy későbbi Kéz ezeket jegyezte föl: „*M. C. L. XXI. Aduentus bele. Regis.*“ és: „*M. C. XCVI. Obiit. bela Rex.*“ Hogy lehetne ezek után kétségbe vonni, hogy a' Misekönyv III-dik Béla Magyar Király uralkodása alatt (1171—1196.) íratott, és ugyan különösen 1182—1183-dik évek között? Igaza volt tehát Batthyáni Ignátz Püspöknek, midőn a' BOLDVA-MELLÉKI SACRAMENTARIUM-RÓL azt állította, hogy az a' XII-dik századból való. Minthogy pedig a' Két Halottas Beszéd egyféle írás magával a' Misekönyvvel, önkényt kitetszik, hogy a' Magyar Nyelvnek e' legrégiebb Maradványa is közönségesen III-dik Béla uralkodása alatt, különösen pedig minden esetre, ha nem előbb, bizonyosan 1182—1183-dik évek között készűlt.

A' két Magyar Halottas Beszédnek Hasonmását, mint fölebb már érintetett, Cornides Dániel vétette le először, de nem eléggé pontosan. Midőn a' Misekönyv Pestre kerűlt, nem sokára Méltóságos Nittray Mátyás, most nyugodalomban élő Királyi Udvari Tanátsos Ur, akkor pedig a' Felséges Magyar Királyi Helytartó Tanátsnak nagy érdemü és bőtudományu Tanátsosa, híven lemásolta azokat saját kezével és boldogúlt Falka Sámuel

által tzínbe metszette, 's a' kevés számu nyomatokból engem is egy példánynyal megajándékozott, mellyet rég időtől fogva nem bírok, mivel azt kérelmére Kazinczy Ferentz boldogúlt Barátomnak ajándékba küldöttem. Utóbb 1831-dikben ösztönözésemre a' két Halottas Beszédnek ismét hív Hasonmását vette egy időnek előtte meghalt jeles Tanítványom a' Diplomatikában, tudniillik: Radetzki Augustus, Pestifi, kinek másolata után a' Törvény Hallgató Ifiuság ugyan 1831-dikben Szalay Ágoston másik szeretett Tanítványom fölvigyázása alatt, azokat a' derék Karacs Ferentz által rézbe vésette. Azon Hasonmás is, mellyet most közlök, ide mellékelve, az egész Nemzettel, Radetzki másolata után készűlt ismét Karacs ügyessége által költségemen 1833-dik évben. Ha ezt kedvesen fogják venni Hazafitársaim, igen, igen fogok örvendeni.

Kettő, a' miről már többször volt szó, a' Magyar Régi Halottas Beszéd. Egyik hoszszabb, 26 sorból áll, 's 226 különös Magyar Szovat, de nem épen egészen különbözőt, foglal magában. A' másik, melly Szegények fölött mondatott, tsak 6 sorból áll, 's 48 különös Magyar Szó tészi tartalmát.

Az elsőt, melly kétségkivűl a' Gazdagabbakat illette, így kell olvasni egyfelűl a' régiség, más felűl a' Révai olvasása szerént:

„Sermo super sepulchrum

Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc. Menyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamut. es odutta vola neki paradisumut házóá. Es mend paradisumben uolov gimilcíctul munda nekí elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilco tvl. Ge mun-

Látjátok, feleim! szömtökkel, mik vagymuk. Isa por és hamuv vagymuk. Mennyi milosztben terömtéve Éléve miv ösemüköt Ádámot! és adotta vala neki paradízumot házóá. És mend paradízumben valov gyimöltsöktől monda neki élnie. Hean tilotóa vőt egy fa gyimöltsétől. Gye mon-

doa neki meret num eneyc. ysa ki nopun emdul oz gimilstwl. halalnec halaláál holz. Hadlaua choltat terumteve isten tvl. ge feledeve. Engedc urdung intetvinec. es evec oz tiluvt gimilstwl. es oz gimilsben halalut evec. Es oz gimilsnec vvl keseruv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola. Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec. Horoguvec isten. es veteve wt ez muncas vilagbele. es levn halalnec es puculnec feze. es mend w nemenec Kik ozvc. miv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. isa es num igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov vogmuc. Wimagguc uromc isten kegilmet ez lelic ert. hug iorgossun w neki. es kegiggen. es bulscassa mend w bunet. Es vimagguk szen achscin mariat. es bovdug michael archangelt. es mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Es uimagguc szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. es ketnie. hug ovga mend w bunet. Es vimagguc mend szentucut. hug legenec nekí seged uromc scine eleut. hug isten ív

dóa neki, mérett nöm enneik: isa, ki napon emdöl az gyimöltstől, halálnek halálával halsz. Halláva holtát terömtéve Istentől; gye feledéve. Engede ördöng intetvének, és evék az tilott gyimöltstől, és az gyimöltsben halálot evék. És az gyimöltsnek olly keserüv vala víze, hogy torkokat mege szakasztja vala. Nöm hean mogánek, gye mend vő fajának, halálot evék. Haraguvék Isten, és vetéve vöt ez munkás világbele; és lőn halálnek és pokolnek fesze, és mend vö nemének. Kik azok miv vagymuk. Hogy és tiv látjátok szömtökkel. Isa és nöm egy ember múlhatja ez vermöt; isa mend azhoz járov vagymuk. Vimádjuk Uromk Isten kegyelmét ez lélekért; hogy iorgasson vő neki, és kegyedjen, és boltsássa mend vő bünét. És vimádjuk Szent Aszszony Máriát, és bovdog Michael Arkangyelt, és mend Angyelkot: hogy vimádjanak érette. És vimádjuk Szent Péter Urat, kinek adott hatalm ovdania, és kötnie: hogy ovdja mend vő bűnét. És vimádjuk mend Szentököt; hogy legyenek neki segéd Uromk színe előtt; hogy Isten vő

nimadsaguc mia bulsassa w bunet. Es zoboducha wt urdung ildetuitvl. es pucul kinzotviatwl. es vezesse wt paradisum nugulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele utot. es mend iovben rezet. Es keassatuk uromchuz charmul. Kirieleison."

vimádságok mia boltsássa vő bűnét. És szabadótsa vőt ördöng üldetvétől, és pokol kinzatvjától; és vezesse vőt paradízum nyugolmabele; és adjon neki mönyi országbele útat, és ménd jovben részet. És keássatok Uromkhoz hárúl: Kyrie eleison."

A' másik rövidebb Halottas Beszédnek imez a' tartalma hasonlóképen kétféle olvasás szerént:

„Scerelmes bratým uimaggomuc ez scegin ember lilki ert. kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente. kinec ez nopun testet tumetívc. hug ur uvt kegilmehel abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birsagnop ívtua mend w szentíi es unuttei cuzicun iov felevl iochtotnia ilezie wt. Es tiv bennetuc. clamate III. kirie eleison."

„Szerelmes barátim! vimádjamuk ez szegény ember lelkéért, kit Ur ez napon ez hamos világ tömnötze belől mente, kinek ez napon testét temetjük: hogy Úr vőt kegyelméhel, Ábrahám, Izsák, Jákob kebelében helyhezje; hogy, birságnap jutva, ménd vő Szentei és Önöttei közökön jov felől ioktatnia éleszje vőt. És tiv bennetöket. Clamate ter Kyrie eleison."

A' ki e' két Halottas Beszédet tudósan kívánja érteni, annak Révai Magyarázataihoz kell folyamodnia, mellyek mind a' mellett is, hogy itt 's ott ma már helyesebben lehet egyik vagy másik helyet olvasni, mindenkor kintsei lésznek a' fő tárgyakban Nemzeti Literaturánknak. Ő tsak az Isa, vagy Ysa és a' Heon szovakat hagyta fejtetlenűl. Az utóbbik, mint Szent Domonkosnak XVI-dik századi Életéből kitetszik, Héon, Héan, vagy Héján jelentéssel bír. Ha magamnak időt vehetek, máskor közleni fogom Révai Magyarázataira Kalászaimat. Itt azoknak helyük úgy sem lehetne.

Latiatuc feleym zumtuchel Sermo sup sepulchrum.
mic vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc. Menyi milostben
terumteve eleve miv isemucut adamut. es odutta vola neki
paradisumut hazóá. Es mend paradisumben uolov gimilcictul
munda neki elnie. Heon tilutoa wt igsa gimilce tvl. Ge
mundoa neki meret nu eneyc. ysa ki nopun emdul oz gimils
twl. halalnec halalaál holz. Hadlaua choltat terumteve isten
tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. es evec oz tiluyt
gimilstwl. es oz gimilsben halalut evec. Es oz gimilsnec vvl
keseruv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola.
Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec.
Horoguvec isten. es veteve wt ez muncas vilagbele. es levn
halalnec es puculnec feze. es mend w nemenec Kic ozvc.
miv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. isa es num
igg ember mulchotia ez vermut. ysa mend ozchuz iarov
vogmuc. Wimagguc uromc isten kegilmet ez lelic ert. hug
iorgossun w neki. es kegiggen. es bulscassa mend w bunet.
Es vimagguc szen achscin mariat. es bovdug michael archangelt.
es mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Es uimagguc
szent peterurot. kinec odut hotolm ovdonia. es ketnie.
hug ovga mend w bunet. Es vimagguc mend szentucut.
hug legenec neki seged uromc scine eleut. hug isten iv ui-
madsaguc mia bulsassa w bunet. Es zoboducha wt urdung
ildetuitvl. es pucul kinzotviatwl. es vezesse wt paradisu
nugulmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele utot. es
mend iovben rezet. Es keassatuc uromchuz charmul. Kirt.
Scerelmes bratym uimaggomuc ez scegin ember lilki ert.
kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente.
Kinec ez nopun testet tumetivc. hug ur uvt kegilmehel
abraam. ysaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birsagnop
ivtua mend vv szentii es unuttei cuzicun iov
felevl iochtotnia ilezie wt. Es tivbennetuc. clamate iii. K.
Optime nostis frs km dei mia. Hic faciat sacdos sermone pplo.
quanta gra dns ds gratificauerat primum adam patre
nrm. sz diabolo suadente du peccauit. quid sibi & oib' suis
posteriis tc pmeruit. ecce frs uidetis oculis uestris

1833tm Karacs metsz.

A' Nagy Révai Miklós Emlekezetének
szenteli

Horvát István.

Áldanunk kell minden esetre a' Mennyei Gondviselést, hogy a' Magyar Nyelvnek ezen legrégiebb maradványát 1203-dikban, midőn Keresztelő Szent János Boldva-Melléki Monostora elégett, a' Tüz torkából megmentette, 's később Hazánknak számtalan viszontagságai között csak nem hét század alatt föntartotta. A' múlt évben hasonló veszedelemben forogható volna, midőn a' Posoni Szent Márton Templomának pompás tornya leégett, e' betses Régiség, ha azt a' Haza Felséges Nádor Ispányának bölts gondoskodása a' Toronyból, mellyben a' Káptalan Könyvtára helyheztetve volt, bátorságosabb lakhelybe nem szállította volna. Adja, a' Mindenható! hogy a' Magyar Nemzet bőkezüségéből olly biztos lakhelyben őriztessék ezentúl, mellynek sem tüz, sem viz, sem az idő vas foga ne árthasson!

(Folytatik.)

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) *Grammatica Ungherese dell' avvocato Francesco Császár, patrizio consigliere dei due liberi distretti di Fiume, e di Buccari; membro corrisp. dell' academia ungarica. Pestino*, 1833. *stampata colle spese dell' academia ungarica. Presso Trattner-Károlyi. Nagy* 8-*ad r.* 420 *lap; ára* 1 *for.* 30 *kr. pengöben.*

Milly nemes tzél indítá a' szerzőt e' munka készítésére, elég bizonyságot tesznek e' felől ajánlólevelének, mellyet a' magyar tenger-mellék kormányzójához, Ürményi Ferentz ő Excjához intéze, következő szavai: „*L' industriosa popolazione di*

questo Litorale Ungarico fino dai primi momenti della sua incorporazione alla sacra corona d' Ungheria, diede prove non dubbie del suo amore e della sua fedeltà al nostro augustissimo Rè ed alla nazione ungara; ma io sono persuasissimo, che questo vincolo d' amore e di fedeltà si rassodera viemaggiormente, allorchè i figli ed i nipoti di essa parleranno la lingua dell' intera Nazione, di cui ella ne forma parte si conspicua."

A' könyv első részében a' magyar nyelv szabályai letzkékre osztva, példákkal 's gyakorlásokkal világosítva 174 lapon adatnak-elő. A' második részt, melly a' magyar kir. Egyetem betűivel nyomatott, olvasó könyvűl lehet tekinteni. Olvasni és fordítni való olasz és magyar gyakorlások állanak ebben; majd beszélgetések; ezek után pedig „breve prospetto della letteratura ungarica nel secolo XIX" vagy „a' XIX. századbeli magyar literaturának rövid átnézete" tzím alatt, betű rendben Bajza, Baróti Szabó, Berzsenyi, Czuczor, Döbrentei, Fáy, Guzmics, Horvát (Endre), Kazinczy, Kis (János), Kisfaludy (Károly), Kisfaludy (Sándor), Kölcsey, Szemere, Szentmiklósy, Virág, Vitkovics és Vörösmarty magyar íróktól kevés próza és versek bővebben hozatnak-fel. Ez írók közűl megemlíttetik mindegyiknek születési helye, esztendeje, állapotja és egy két szóval literátori charakteristikája. — Mind ezeket az olvasó könyvhöz szükséges olasz-magyar, és magyar-olasz szótár követi; a' végső lap alján pedig „tudnivalók" felírás alatt ezek olvastatnak: 1.) A' m. t. Társaság ezen munkának tsak kiadója lévén, nem kezeskedik a' bennök követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akárminemü nyelvet 's írást illető elvekről; egyedül arra kívánt a' kéziratok bírálatában ügyelni, hogy az elfogadott, 's sajtó alá botsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből ajánlható legyen, 's a' literatura jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék. 2.) Nem vizsgálhatván-meg a' benyújtott kéziratokat a' Társaság fejenként és egészben: ez, u. m. Gram-

matica ungherese, Schedel Ferentz és Guzmics Izidor, mint e' végre hívatalosan megbízott rendes tagok írásbeli ajánlására adatott sajtó alá. 3.) A' Társaság által kiadott kézíratok közül ez IV-dik számu. Döbrentei Gábor, m. k. Titoknok.

Ref. óhajtja: hogy a' magyar tudós Társaságnak hazafi tzélja e' munka kiadásában elérettessék; óhajtja, hogy a' kedves magyar nyelv terjedjen és virágozzék a' magyar tengermelléken; terjedjen és virágozzék a' tengeren és havasokon túl is; vagy, ha ez utóbbit még óhajtani sem volna szabad, találjon legalább az olasz földön annyi kedvelőre, a' mennyi tisztelőt számol Hazánkhan a' szép olasz literatura.

Galvácsy László.

B.) Külföldi Literatura.

Amerikai gazdaságbeli Esmértetések és Útazások.

(Kivonat az Universal-Blatt-ból.)

Az Észak-Amerikai Statusokban a' mezei Gazdaság az újabb időkig a' legelhagyatottabb állapotban veszteglett, 's azt nem a' Földnek, vagy az Éghajlatnak rosz tulajdonságai, hanem a' jövevény Lakosoknak tudatlanságai okozták, kik inkább a' hajókázásban és a' halaszatban, mint sem a' mezei Gazdaságban kerestek kedvüket. Most azonban annak az északi és déli részeiben, de főképen az elsőben a' mezei Gazdaság sok barátokra talált. Ott, hol a' kerületek népesebbek, nagyon iparkodnak a' trágyának szaporításával; annak a' mészszel, márgával és a' gipszszel való hasznos öszveköttetését már esméretségbe hozták; a' tavakat és motsárokat szorgalmatosan letsapolják, ha tsak azt a' szerfeletti költségek, mellyeket a' napszámosoknak szűk volta okoz, megengedik: de ezen munka mellett

még sem felejtkeznek meg a' mívelet alatt való Földről, mert annak a' hasznát a' veteményekre 's a' legelő marhákra nézve jól tudják. Kukoritzával leginkább tenyésztetnek a' mezei gazdaságbeli marhák, azért ott, hol a' Kukoritza honnyában van, a' marha tenyésztés költséges nem lehet. Az északi szabad Statusokban a' buza nem igen díszlik, a' déli részeken pedig annak termesztését a' nedves Éghajlat nagyon akadályozza: de a' Statusnak közepében annyi buza terem, hogy ama két szomszéd testvérjeit kisegítheti. A' kukoritza és rozs liszt öszvekeverve közönségesen kenyérnek használtatik. Minekutánna tapasztalnák, hogy a' szeszes italok az egészségnek és a' jó erköltsnek ártalmasak volnának, az árpa termesztéssel felhagytak. A' krumpli, répa és más gyökér veteményeket nagyon szeretnék termeszteni: de azoknak eltartása a' kemény hidegü télben a' mezei Gazdáknak nagy aggódást szerez. A' legelők bújábbak mint Britanniában, 's a' széna takarásnak ideje is szározabb; iparkodva termesztik a' Lóher és a' más mesterséges zöld takarmányokat.

Kentuky, Ohioi, Illinosi és az Indianai Lakosok nagy előmenetellel és szorgalommal termesztik a' kendert. Az ottani Gazda háromszor egymás után vet ugyan azon földbe kendert, azután fű magvakkal veti azt be, 's egynehány esztendeig legelőképen használja, 's ismét újonnan kender alá föltöreti. De a' kender áztatást még sem értik úgy, mint az Oroszok, mert az Amerikabeliek tsak harmaton, nem vizben szokják a' kendert áztatni; pedig a' vizben való áztatás a' hajókázáshoz kivántató kötelekre fordítandó kenderre elkerűlhetetlen szükséges. Most még is azon vetekednek, miképen lehetne ezen kétféle áztatásnak módját elkerűlni, 's a' szőszt a' belső fás részeitől machinákkal elválosztani? Ha ők ezen tzélt elérendik, bizonnyára óltsóbb kender fog kerűlni az Europai Vásárokra annál is inkább, mivel már a' finomságban is kezd az Amerikai az Orosz kenderrel vetekedni. Ha mind ezen

tulajdonságokban valóságos előlépést tehet, annál is inkább, mivel az ingoványos helyeken nagyon bőv kender terméstlehet várni: bizonnyára függetlenebb lesz a' nyugoti Europa hajókázására nézve Orosz Országtól. Napról napra nagyobb előlépéseket tesznek az Amerikaiak a' len termesztésben is, tsak az kár, hogy mind ezt, mind pedig a' kendert nagyon elhagyják érni, és, mint felyebb említve van, tsak harmatozzák, 's azért nem lehet belőlek ollyan tartós vitorla vásznat készíteni. A' kender és len fonyással nem sokat gondolnak, hanem inkább a' pamut fonyásra adják magokat. A' len, mellynek magva tökélletesen megérett, egy harmad részszel könnyebb, mint a' fél értében kinyövött len. — Az Észak-Amerikai lovak gyorsak ugyan, de nem olly nehéz testüek, mint az Angol kikötő helyeken valók. A' szarvas marhák jó fejősek, de nehéz hizlalatúak; a' juh tenyésztés nem akar divatkozni, ámbár ők egészségesebbek és nem szenvednek annyit a' dögleletes nyavalyában, mint az Angol Országi juhok, még is inkább tenyészül a' szarvas és a' sertés marha. Azonban, mivel a' gyapjú és a' fagygyú nagy hasznot hajtanának, minden kitelhető módon iparkodnak a' juh tenyésztetést virágzatba hozni; ennek a' husa a' szarvas-marha hussal tsak fél árban van. A' szárnyas állatokkal való gazdaság előre, de a' tengeri nyulakkal való semmire sem megy. A' déli részek legfőkép tsak dohány, rizs, pamut és tzukor-nád termesztéssel foglalatoskodnak. A' dohányt leginkább a' Negerek termesztik, ahhoz a'-földet szorgalmatosan elkészítik, ollyan földet választanak leginkább ezen plántának, mellyen fa-bokrok vannak, azokat megégetik, 's a' hamvát a' földön elszórják; ha bokrok nintsenek, tehén trágyával javítják meg a' földet épen úgy, mint az Angolok a' gyökér vetemény alá. A' föld jól elkészűlvén ormosan megszántatik; a' dohányt úgy plántálják el, hogy minden felől a' levegőnek szabad járása lehessen; midőn a' dohány plánta jól begyökeresült, juhokkal, vagy, ezek nem létében, szarvas marhákkal

szokják a' dohány plánta körül a' dudvát kiirtani. Minthogy a' dohány a' földet jó formán megsoványítja, utánna tsak még kétszer vetnek gabonát, az után hihető, hogy új trágyázás alá veszik azt. Így foglalatoskodnak egész esztendőn által a' Negerek.

Vevayban, Indiana Tartományában, plántáltak legelsőben szőlős kerteket; a' tőkéket Madeirából és Capból hozták, mellyek jó bort termettek. Alaboniaban is már láthatni szőlőt és olajt termő Hegyeket; a' gyümölts termesztés a' szabad Statusokban szép előmenetelre kapott.

Tropp.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igaztások.*

A' mult 1834-dik évi Tudományos Gyűjtemény XI-dik Kötetében az 57-dik oldalon a' 15-dik sorban e' szó helyett „*Perokomikenek*" állani kell: „*Gerokomikenek*". A' XII-dik Kötet 97-dik oldalán azon §-ben, melly 13-dik szám alatt olvastatik, e' szó után: „*Adairnak*" mind a' két helyen utána tétessék: „*és más Szerzőknek.*"

Böhm Károly.

* * *

Ezen 1835-dik évi I. Kötetben a' 80-dik oldalon alúlról a' 3-dik sorban „*Georgÿ pape*" hiba, e' helyett: „*Gregorÿ pape.*"

Horvát István.

---

2. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

Magyar tud. társasági jelentés.

Puchói Marczibányi Lajos táblabiró 20 arany tiszteletdíjára, mellyhez másod rendbelinek itélendő munka jutalmául is 10 aranyat tett le a' társaság pénztárába, e' folyó 1834beli nov. 20dikáig, mint a' jutalom kitüző által meghosszabbított

utólsó határnapig, következő jelmondatu, 's a' falusi nép nevelését tárgyazó kéziratok érkeztek a' társaság titoknokához:

1. Fiam! ha szómat fogadod, tanulni fogsz, és ha a' te akaratodat arra alkalmaztatod, bölts lész.
2. Mi mint állatok születünk
   'S emberekké nevelteténk.
3. Hass, alkoss, gyarapíts 's a' haza fényre derül!
4. A' tudományos emberfő mennyisége, a' nemzet igazi hatalma. *Gr. Széchenyi. Hitel.*
5. *Παντα δοκιμαζετε το καλον κατεχετε.* I. Cor. 5: 21.
6. *Της παιδειας των τεκνον μηδεν εξω προφαιτερον.*
7. A' fazék újdon korában,
   A' mit béfoghat magában
   Megtartja azt valójában. *Benyiczky.*
8. A' tudatlanokat hasznos dolgokra tanitani nemes foglalatosság.
9. Legfelségesebb tudomány, legnehezebb munka, legkényesebb mesterség a' gyermektanitás.
10. Igyekezzék minden ember e' háromnak ismeretére jutni: a' szükségesekére, hasznosokéra és illendőkére. Szükséges, tenmagadat,
    Hasznos, a' körülötted lévőket és történőket,
    Illendő, nemedet és hazádat ismérned.
11. ABCzés könyv.

Beadattak ezek a' nov. 21dikén tartott héti ülésben, melly a' töretlenül előmutatott jelmondatos 10 levelkét (egy kéziratal illyen. hibából nem jött) a' társaság és Georch Illyés tiszt. tag 's előlülői helyettes pecsétével a' levéltárba tétette 's határozta, hogy az azok megbirálására választott 5 tag, véleményét irásban azokról az 1835beli jul. 31dike ig adna be. Azontul fog hirré tétetni, ki nyeri a' 20, és ki a' 10 aranyat? — A' társaság encyclopaediai folyóiratából Tudománytár czím alatt (szerkezteti Schedel Ferencz) megjelent a' 3dik kötet egy kő- és egy rézmetszettel. Tartalma következő:

1) Értekezések:

Az angol alkotmány eredetében, következéseivel, némi tekintettel Magyarországra. Kállay Ferencztől. — Igaz-e azon panasz, hogy erőművek alkalmazása, és mind a' száraz mind a' vizi közlekedés könnyebb helyreállitása által a' dolgozó nép, és kézi munkájok napi béréből élők, élelem- 's kereset-módjoktól megfosztatnak? Győry Sándor. — A' cseh literatura jelen állapotja. Winarriczky Károlyól. Toldy Ferencz. — Törvények philosophiája. Bertaut után Jakab Istvan. — A' szellemi és erkölcsi polgárisodás állapotja az éjszakamerikai egyesült országokban. T. F. — A' Japan birodalom. Klaprothtól. Széplaky Erneszt. — Barrau magvető és gyomláló műve. Oroszi József. — Az europai országokban a' nyugoti biroda-

lom elenyészte által okozott általányos változások. Az európai országok első alapulása. Robertson és Römer után . . . Kis János.

Vegyes közlések:

Magyar Bibliographia 1832ről. — Utazások. Laplace utazása a' földkörül, 1830—2. — Pirch Otó utazása Serbiában 1829. — Jerusalem 's a' Libanon. Töredék Lamartine utazásából. — Historiai nevezetességek. Hunn maradék a' helvetiai havasokban. S. F. — A' zsitvatoroki békekötés. — Magyar nyelv országos divata. Luczenbacher János. — Magyar nyelv egyházi divata. Romai magyar bulla 1638ban. Szalay Ágoston. — Magyar nyelv ügye. — Magyar tudós társaság. — Elegyhirek. —

Találtatik Pesten Eggenberger József könyvárosnál, kitől minden más könyváros is megkaphatja. Ára egy évi folyamatnak, melly 4 kötetből áll, közönséges papiroson 4 for., fínom papiroson 6 for. 's így, előre is fizethetni, a' nevezett helyen. Egyes köteteké köz papiroson 1 f. 20 xr., fínom papiroson 1 f. 50 xr. pengőben. December 1sőjén 1834.

a' Titoknok által.

---

3. *Régiség.*

„Maximillianus Secundus Dei Gratia electus Romanorum Imperator, Semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex Salutem.

Magnifice fidelis nobis dilecte. Quum hortos hic Nostros cupiamus illustrare et augere optimis diversi generis fructibus ejusque rei idoneum tempus, vernale scilicet nunc instet: Te clementer requirendum duximus, qui hac in parte voluntatem nostram adjuves, utpote qui id cum ex propriis tuis hortis, tum vero aliunde facile praestare posse videaris. Qua propter te clementer requirimus, ut colligendos curare velis et Nobis huc cum diligentia mittendos Surculos ad inserendum idoneos, et non plantas jam insitas optimi generis Cerassorum duplicis generis: unius illorum rubeorum magnorum: alterius vero nigrorum vulgo eöregh Szemew fekete cheresnye. Praeterea Prunorum quoque surculos tantum optimorum omnis generis: signanter tamen grandium illorum Duranciornm, viridium etiam, et oblongorum, quae Cathalannica, sive Kathalan Szylva, vocantur, item grandium illorum instar unius ovi gallinacei; quae dupplicia sunt, subnigri videlicet et albi coloris, et fortassis vulgo Loszylwa appellantur, aliorum quoque generum, quae optima nancisci et habere poteris. Hos autem omnes Surculos cuperemus habere in tempore, quos diligenter compositos, ne in itinere corrumpantur, unum quodque genus suis peculiaribus Schedis notari facias, ut unum ab altero ex suo

nomine dignosci queat. Facturus es, in hoc, rem Nobis gratam, gratia erga te recognoscendam. Datum Viennae die Decima Octava Mensis Martii Anno Domini Millesimo Quingentesimo septuagesimo Tertio. †

Maximillianus m. p.

Jauriensis

ab Extus

Magnifico Francisco de Nádasd Comiti Comitatus Castriferrei etc. Fideli Nobis Dilecto

Kereszthur C ito ito ito ito itissime.

L. S.

P. J.

---

4. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Nagyságos Nauta Ferentz Ur, nyugalmazott Fő Strázsa Mester, vagy is Őrnagy, nemes hazafiui indúlatából Nemzetének Pénzgyüjteményét részéről is bővebbíteni kívánván, egy Nagy Váradon 1813-dikban az úgy neveztetett Királyfi bástyán találtatott tallér nagyságu ezüst Emlepénzt méltóztatott a' Magyar Nemzeti Museumnak ajándékozni, mellynek egyik felén a' Pokol kapuján bétörő 's jobb kezében husvéti Zászlót tartó Üdvözítö látszik ime körülírással: „CHRISTVS. RESURGENS. A. MORTVIS. PORTAS. INFERORVM. DEVA. STA. M. D. L. VNINITA. 's alúl: 1551.“; a' másik felül egy vértes óriás Vitéz körül olvashatni: „VT. SAMSON. OCCLUSUS. VRBI. CARAE. PORTAS. DIRVIT. VALIDAS. M. I. XVI.“

Tekéntetes Ürményi Ürményi László Ur, a' Fiumei Kormány mellett Gyakorló Segéd, egy az Atlantikumi Tengerben fogatott 's Fiumeba kitömve hozatott Tengeri Hallal kívánt a' Magyar Nemzeti Museum természeti Osztályának kedveskedni.

Horvát István.

I. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Vizer István. Honi alaposb míveltséget tárgyozó 's élet néhány más szükségét felsegítő Intézetről: előadván alkotása okfőit, alapítása 's használata módját, kiszámolása elemeivel. 3 lap.
2) Lovász Imre. A' tanúló gyermekekre nézve gyakoroltatni szokott testi fenyítékről orvosi és philosophusi szempontból tekíntve. 46 lap.
3) Podhradczky Jósef. Ha nyelvünkön rontani nem akarunk, előbb, hogy sem rajta gondatlanúl ujítsunk, a' régi elovúlt szovainkat szedegessük öszsze. 65 lap.
4) Horvát István. Sigmond Magyar Királynak 1406-dik évi Mártius 16-dikán költ Újajándékozásu Óklevele Miklós Fehérvári Prépost számára némelly pártütőknek, 's magvuk szakadott Nemeseknek jószágaikról Ungvármegyei Lukaháza és Zemplény Vármegyei Al-Chéb, vagy is Gathal és Fel-Chéb falukban. 76 lap.
5) Gyurikovits György. A' Mesteremberek mívjei árának 1668-dik esztendőben Poson, Nagy Szombath, Modor, Bazin és Szent György szabad Királyi Városok által lett meghatározása. 81 lap.
6) Horvát István. A' Magyar Nyelv régi Maradványairól. 101 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Galvácsy László. „Grammatica Ungherese dell' avvocato Francesco Császár. Pestino, 1833. stampata colle spese dell' academia ungarica. Presso Trattner-Károlyi. Nagy 8-ad rétben.“ 119 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvkivonat.

1) Tropp. „Amerikai gazdaságbeli Esmértetések és Útazások.“ 121 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazítások. 124 lap.
2) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 124 lap.
3) Régiség. 126 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.

(Koszoru 1835*-dik eszt. I. Kötethez egy ív.)*

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY

1835.

II^dik KÖTET.

TIZENKILENCZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

A' Palóczokról.

Bevezetés.

1. §.

Minthogy a' Palóczok időről időre nagyobb figyelembe jönnek, és mivel az ő maradékaik nem egyedül azok, kik mái nap is nálunk nyelveken szóllanak; mirenézve nem csak honnyunkban, hanem egyebütt is bővebb ismeretökre törekednek a' történeteknek szorgalmas buvári: a) azért nem tartom fölöslegesnek ezen hazánkfiairól, kik között születtem és beszélni tanultam, és a' kikről a' Tudományos Gyüjteményben kétszer értekeztem, b) még egyszer szót tenni, hogy némünémü könnyebbséget szerezzek azoknak, kik dicső nemzetünk' eredetét felvilágosítják.

2. §.

Tartottam, az igaz, eleinte az illyes munkától, mellyben kalauz nélkül kezdenem kelletett, sőt a' Palóczokról való első Értekezésemet kiadtomkor attól is tartottam, hogy netalán nem látván

a) Literärnotizen betreffend die Magyarischen und Sächsischen Dialekte in Ungern und Siebenbürgen Sr. Excellenz dem Herrn wirklichen Staatsrath und Ritter Fr. von Adelung, mitgetheilt von Peter von Köppen. St. Petersburg, gedruckt bey Karl Kray 1826. 8-ad rét. 32. lap.

b) Az 1819-dik évi VI-dik Hötethen a' 26-dik lapon, ezen czím alatt: *A' Palóczok*, és 1821-dik évi XI-dik Köt. a' 63-dik lapon, ezen czím alatt: *A' Palóczokról eredetekre, és Pannóniába való jövetelekre nézve.*

első tekintettel némellyek czélomat, mosolygva fogadják dolgomat, és enyelgésnek véljék az „*Estuók bacsim Ila neniemveü*“ kezdődő Palócz Magyarságot, valamint vélték is; — c) hanem Horvát István így ir hozzám a' többek közt: d) „Nem küldhetél nekem kedvesebb ajándékot a' Palótz Magyarság esméreténél. Én tettem a' Palótzokról 1817-ben a' talán Előtted nem esméretlen kérdést, tsekély, de még sem megvető jutalom ajánlással; én állítom fő fontosságát a' Palótzság Esméretének. Képzelni sem tudod, mit fogok egyszer e' tiszteletre méltó nép ditsőségére mondani. Te ebben nekem fáklyát gyujtottál, 's igen szivesen veszem, hogy gyujtottál. Tsak arra kérlek, hogy még bővebben esmértesd Földieidet. A' valóban Tudós Férjfiak betsülik munkádat, én pedig különösen vég nélkül tisztelem és hasznosnak tartom. Megérdemletted általa, hogy a' nagy *Révai* volt egykor Mestered.“ és ezen első rangú tudósunknak iménti szavai elegendő bátorságot adnak azt hinnem, hogy czélirányosan dolgoztam, a' mi is elegendő ösztön a' további munkára.

3. §.

De egyébként sem egy hirtelen magam meggondolása és a' Palóczokra valami futólag való visszaemlékezés szülte e' kisded munkámat. 1797-ben ama nagy *Révai* volt Esztergamban 5-dik Iskolabeli Tanítóm. Ő a' deák nyelv mellett a' magyart is mód nélkül sürgette, és velünk Iskolán kívül magyarúl beszéllett. Én minden igyekezetem mellett sem lehettem még akkor képes egészen elnyomnom a' Palócz szóejtést, a' miért is a' tudós figyelemmel tartott, 's le is írt sok szavat, és szóejtést utánnam, és gyakorta intett, hogy becsben tartsam

c) A' Tudom. Gyüjtemény 1821-dik évi III-dik Kötetében a' 107-dik lapon egész tisztelettel feleltem meg ama' könnyü kérdésekre, mellyek az általam 1819-ben írt Palócz Magyarság ellen tevődtek.

d) 31-dik Juliusban 1819-ben hozzám utasított becses Levelében.

a' Palócz magyarságot; mert sok elrejtett kincse van benne anyai nyelvünknek. e)

4. §.

Fogtak is rajtam a' szavak annyiban, hogy az időtől fogva gyakor elmélkedésem tárgyává lett a' Palócz Magyarság, és ha nem is fedezhettem sokat fel benne, a' mire azonban több idő és munkás kívántatik; legalább azt hiszem, hogy a' Palócz nyelvnek eléadásában való hív és ügyes voltomon nem fog senki kételkedni.

5. §.

A' legpalóczosabb Magyarságot hoztam fel például; (mert nincs az egy mértékben mindenütt, és észrevehetőkép fogy szüntelen, úgyhogy „az uralkodásra kapott *trói nyelv* lassanként elfogja egészen nyomni az *ezeredes* régi *Kún* vagy is *Palótz* Dialectust, melly a' Magyar nyelv tudományos *megértetésére* elkerülhetetlenül szükséges:) f) hogy azt úgy szólván egy csomóban lássuk, és nem M. T. Cicerónak M. Marcellus mellett mondott orátióját adom fordításban, de még a' szép tollú *Szemerének* Sonetjeit sem öltöztetem át Palócz Magyarságba: ezzel én távoznám czélomtól; hanem a' köznép' együgyü beszédét adtam elé, a' mellybe tárgyamat illető szavakat kényemre iktatnom lehetett.

6. §.

A' Palócz Magyarság' ezen Példányához némelly szükséges Jegyzéseket adtomban több Grammatikai és Orthographiai észrevételeket tettem, mellyek ha

---

e) Igen helyesen mondja Horvát István: „Ha egy hamvaiban ezernyi áldást érdemlő Boldvai Benedictinus Szerzetes Férfiú nem írta volna *Palótz Nyelven* a' Boldvai két Halottas Beszédet; ha a' nagy Révai (Antiquitates Literaturae Hungaricae. Vol. I. Pestini 1803) e' Boldvai Beszédeket meg nem magyarázta volna, mi most sem érthetnők Nemzetünknek MAGYAR nevezetét. *Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégiebb történeteiből.* Pesten 1825.

f) Horvát István, *Rajzolatok.* 45 lap.

nem nagy fényt vetnek is anyai nyelvünkre, azonban annak ártani sem fognak, minthogy állításaim' nagyobb részét helyben hagyták a' dologhoz értők, és ha némellyek nem fogják a' mértéket megütni, az kevés kárt okozhat ama' honnyi literaturánknak úgy is igen kedvező időszakaszban, mellyben a' már már felállóban lévő Magyar Academia, melly nek Ügyében a' Pestre e' folyó 1828-dik esztendőben meghívott Kiküldöttség Tagjai g) épen midőn ezt írom, h) dolgoznak, ügyelni fog, hogy semmi hamis pénz sem fogadtassék el.

7. §.

De a' Palóczoknak nem tsak nyelvekről, noha ezt volt tulajdonképen egyedül leirni szándékom, szóllok e' munkában, hanem eredetekre, Pannóniába való jövetelekre és némelly szokásaikra is kiereszkedem, és ez úttal azt is eléadom, melly Vármegyékben vannak ők, és mennyien lehetnek.

---

g) Ezen lelkes és tudós Hazafiak azok, kik a' Magyar Academia Ügyében 1828-ban voltak Pestre meghíva, úgymint: a' Kiküldöttség Elölülője: Gróf Teleki József. — A' Magyar Academia' Fundátorai: Gr. Andrásy György, Gr. Széchényi István, Vay Ábrahám — A' Kiküldöttségnek egyéb Tagjai: Bartal György, Itélő Mester; Bene Ferencz, Universitásbeli Professor; Bitnitz Lajos, Szombathelyi Lyceumbeli Professor; Buday Esaias, ref. Superintendens; Gr. Dessöffy József; Döbrentei Gábor, Tábla Biró; Ercsey Dániel, Debreczeni Professor; Fejér György, Prépost; Guzmics Izidór, Pannónia hegyi Benedictinus Professor; Horváth András, Téthi Plébános; Horváth János, Püspök; Horvát István, Táblabiró; Jankovics Miklós, Táblabiró; Kazinczy Ferencz, Táblabiró; Kis János, Év. Superintendens; Kisfaludy Sándor, Táblabiró; Kövi Sándor, Sáros-Pataki Professor; Kultsár István, a' hazai és külföldi Tudósitások Kiadója és Táblabiró; Báró Mednyánszky Aloyz; Schedius Lajos, Universitásbeli Professor; Szemere Pál, Táblabiró; Vitkovics Mihály, Ügyvéd.

h) Martius' 24-dikén.

8. §.

Ugyan azért az egész munka négy Szakaszra oszlik el. Az elsőben Eredetek és Pannóniába való jövetelek adatik elé, a' másodikban nyelvek, a' mennyire az az egyéb magyarokétól különböz, a' harmadikban pedig némelly szokásaik és a' negyedikben a' nép mostani száma.

9. §.

Rövid, hímetlen, és még is világos Előadást kíván itt tőlem az érdemes Olvasó. Tisztemnek is tartottam erre legfőkép ügyelni. Hanem nekem is legyen szabad azért esedeznem, hogy a' ki nem talál velem egy értelmen lenni, csendes elmével gondolja el, hogy úgysem kívánhatok több hitelt soraimnak, mintsem érdemlenek.

Első Szakasz.

A' Palóczok Eredetéről és Pannóniába való Jöveteléről.

1. §.

Midőn a' Palóczok' eredetét nyomozzuk, a' Magyarokét, kikkel egy származásúk, világosítjuk fel. Tudva van, mekkora nemzetből váltak ki Eleink, tudva van, hogy nem csak a' valamint hajdan, úgy ma is egy nyelvű nemzetek, a' millyenek a' Kúnok, Jászok, Lófejűk, Palóczok és Pártusok a) eredtek belőle, hanem azok is maradékaik azon nagy nemzetnek, kik Ásiai honnyokban maradtak, vagy a' kik máshova és nem hozzánk költöztek, és mái nap más nyelven beszélnek; tudva van, hogy magok a' Magyarok, Kúnok, Jászok, Lófejűk, Palóczok és Pártusok sem jöttek minnyájan hazánkba, és különböző nevű és nyelvű nemzetekké lettek. Imhol egy tengerből hány folyó ömledt ki, egy nemzetből hányféle és pedig még is hozzánk testvér

a) Horvát István, Rajzolatok. 16 §.

nemzet származott el! Ezeket minnyájokat, úgy hiszem, az idő és szorgalom megismerteti velünk.

2. §.

Míg azonban mások Eleinknek nagy históriájával foglalatoskodnak, az alatt én a' Palóczokról, mint hozzájok tartozókról kiadott észrevételeimet kevessé bővebben közölvén, először is azt állítom és vítatom, hogy:

A' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába.

3. §.

Ezen állításra azt mondom: Ha a' Palóczok később jöttek volna Pannóniába, mint a' többi Magyarok, arról, mint valami nevezetes dologról, nem hallgattak volna a' hazai vagy külföldi Irók. Valamint fel vagyon jegyezve, hogy a' *Byssénusok* a' Vezéreknek uralkodásokkor telepedtek meg Pannóniában, az Ismaeliták pedig Toxus alatt. — Geiza és fia Sz. István magok hívták be az idegeneket az országba. — 1076-ban Salamon első Andrásnak fia maga csalta be a' *Kúnokat* attya ellen, kik fegyver által csakugyan viszsza verettek. — 1091-ben László Király alatt jöttek a' *Jászok* hazánkba Tiszántúl Heves és Pest Vármegye közé. — 1096-ban Kálmán alatt *Ruthénus*, *Morva*, *Csek* és *Tót* szállítványok fogadtattak el. — Magyar Országban telepedtek meg 1113-ban II-dik István uralkodásakor a' Tisza mellékén azon tájon, mellyet nagy Kúnságnak nevezünk, a' Kúnok. — 1143-ban a' Tatár pusztítás után a' *Szászok* és egyéb *Németek* a' Szepességben és némely bányás helyeken. — 1196-ban és már II. András, Kálmán, III. Béla alatt a' *Ruthénusok* Sáros, Zemplén, Mármaros és Ungvár Vármegyében. Az *Oláhokból* is sokan ide szorultak a' Tatár járás miatt. — 1239-ben *Kuthen* Kún Király Precopi és Tauriai Chersonésusból hadával együtt kiüzettetvén a' Tatárok által, IV-dik Bélától a' Tisza mellett a' mai Kis Kúnságban helyet kaptak. —

Hazánkba jöttek 1258-ban ugyan IV-dik Béla alatt sokan a' *Német* és *Szász* nemzetből. — 1285-ben IV-dik László alatt a' *Serviánusok*. — 1431-ben Corvinus Mátyás alatt a' Ráczok. — 1436-ban Zsigmond alatt a' *Czigányok*, — 1447-ben az Albánusok. — 1553-ban Castaldus' seregének nagy része. — 1664-ben sok *Szász*, *Morva*, *Sváb*, *Bolgár*. — 1728-ban VI-dik Károly alatt a' Törökök kiüzettetések után elég idegen költözött Magyarországba. — 1763-ban M. Therésia által számos Svábok szállíttattak Banátba, úgy hogy 1782-ben 3000 familia kerekedett ki belölök. a) Tehát az Íróknak ezen a' Palóczok felől való hallgatásokból az következik, hogy ők vagy az egyéb Magyarok előtt már Pannóniában voltak, vagy pedig velek költözködtek oda. De az első tételt semmiképen sem lehet bebizonyítani; errevalónézve a' másodiknak kell bizonyosnak lennie.

4. §.

Voltak ugyan Jornandes szerint b) a' mostani Banátban (a' régi Dácia részében) Árpád' jövetele előtt is Hunnok, azok tudniillik, kik Attilának halála után viszsza nem mehetvén honnyokba, ott telepedtek meg. (?) Talán ezekről szóll Bonfin is c) midőn a' Suathes (Svatoplug) és a' Magyarok között tartott csatát rajzolja, mondván: „Suathes — — Concepta tandem audacia, cum Ungaris infestis signis plane congreditur. Fracto statim asperrimae gentis agmine inclinata acie terga vertit. Dum ad Danubium cum suis passim fugientibus sese recipit, instantibus hostibus, dum praepropera festinatione amnem retro natare contendit, cum maxima Sarmatum manu sane demergitur. Caeteri in ulteriore Danubii ripa caesi sunt, perquam ab his pauci capti. Ut pacatiorem regionem haberent, *his tantum ignovisse placitum est, quos linguae commercia conciliarunt.*“

a) Sciagraph. Hung. Pars. I.
b) De Reb. Get. Cap. 50.
c) Decad. I. Lib. IX.

„*Nam multi Unni, qui post Atilam in Hungaria remansere, Suathis castra secuti fuerant, nescientes eos sibi esse cognatos.*“

5. §.

Ellene mond ezen két Irónak Anonymus, a) kinek is pártját fogja Katona, b) Kornides, c) Túróczi, d) a' mellett maradván, hogy Attila halála után Csabával (Attila fiával) nem tért ugyan valamennyi Hunnus viszsza Ásiába, hanem három ezren hátra maradván közülök, Erdélyben a' Székely Nemzetségnek vetettek alapot. Ugyan ezt bizonyítja Frölich is e) mondván: „Siculi Hunnorum reliquiae, a Scythis orti, postquam annis tercentenis Pannoniam auctore *Joanne Pistorio*, incoluissent, translatis in Transilvaniam sedibus, usque huc degunt ibidem, nobilium privilegiis gaudentes.“ Nem lévén tehát a' Magyaroknak utólsó kijövetelek előtt Pannóniában Magyar nemzetség; következőleg Palóczok, mivel ők is Magyar eredetűek, a' mit ezentúl vitatni fogok, sem lehettek.

6. §.

Ezen-állításnak, hogy tudniillik a' Palóczok Árpád Magyaraival jöttek Pannóniába, vitatására leginkább szolgál Osztoics' és Kojálovics' két Orosz Iró' bizonyítása, kiket *Dugonics András* szerint f) előád *Bayer* g) azt mondván irásaikból, hogy a' Magyarok, (kik Hugor vize mellett Pannónia felé tartottak,) megverték (Tánais vize mellett) a' Polouczokat (Palóczokat,) kik ellenek feltámadni mertek.

7. §.

Nem lészen fölösleges dolog Dugonicsnak ezen említett két Irónak szavaira épített elmélkedését,

---

a) C. 50.
b) In Prolog. Hist. Litter. §. 2.
c) In Vindic. Anonym. B. R. N.
d) Pars I. C. 41.
e) David Frölichii, Prodr. Chronic. Hung. §. XX.
f) Szittyai Történetek. Első Könyv. 247. lapon.
g) In Collectione Petrop. T. X. p. 413.

melly a' citált Munkájának 246-dik lapján kezdődik, valamint ott vagyon, előadni, és az után megvizsgálni, mennyire üti meg a' hitelnek mértékét. Igy beszél ő: „Midőn nagy békességben élnek (a' csabai atyafiakkal a' Szittyai Magyarok,) ime egy nemzetség melly (Tánais vize mellett) a' Kutigúrokon fellül uralkodott, és őket *Poloucoknak* nevezték, (soha se tudni, minő okra nézve) megtámadták a' közel lévő Magyarokat. És (mivel a' csata hírtelen szerződött) sokat megpiszkoltak a' Magyarok közül."

„Ezt észrevévén a' többiek; a' *Poloucokra* estek, és őket kegyetlenül megverték, Országjokat elfoglalták, a' *Poloucokat* pedig (kik közöttök tenyeres talpasabbak voltak) katonáknak szedték, és az Elő-őrök közé rendelték."

„Úgy gondolom: hogy ezek a' *Poloucok*, (vagy is inkább a' mostáni irásnak módja szerint Palóczok,) a) kik minekutánna a' Magyaroktól meghódíttattak és az Elő-őrök közé tétettek, (elöregedvén) megunták utóllyára a' katonaságot. Következett Fő-vezérjektől (Mátra hegye táján) letelepíttettek. Ezeket mind eddig Palóczoknak nevezzük. Kik is (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából."

„Ezekről a' *Palóczokról* semmit se szóll az Irnok; b) mert ezt a' Csatát csekélynek lenni gondolta azokhoz képpest, mellyeket neki elő beszélleni kelletett."

8. §.

Látni való, hogy itten Dugonics a' szóban lévő két Orosz Irónak, avagy inkább, a' ki utánnok beszél, Bayernek kevés soraiból sokat értvén, bővebb eléadást készített, a' melly is, ha mindjárt némelly környülállások a' rostában maradnak is, derék combinátiójánál fogva elegendő hitelt érdemel. És meglehet, hogy a' szorgalmatos tudós ezen környülál-

a) Palóczok.

b) Anonymus C. 8.

lást is valamennyit Bayerből, kinek munkáját még ugyan én nem láttam, vagy egyéb Irókból irta ki.

9. §.

Elég az azonban a' dologhoz, hogy mivel a' Magyarok megverték a' Palóczokat, a' vesztes fél az akkori hadakozás szerint vagy kinszerítve, vagy önként követvén a' győztös tábort, Pannóniába költözött, és hogy eleve Mátra vidékére szakadott, abból tetszik ki, mivel azon környéknek lakosai szüntelen Palóczoknak neveztetnek. Kitetszik tehát a' rövideden eléhozottakból, hogy a' Palóczok a' Magyarokkal jöttek Pannóniába. Már most azt akarom vítatni, hogy

A' Palóczok egy eredetűek a' Magyarokkal.

10. §.

A' fellyebb említett Irók szerint a' Palóczoknak Tánais vize mellett volt lakások. Tudni való pedig, hogy a' Chínaiaktól és Árabsoktól Ásia közepéről az Altai hegyek és Irtis vize vidékéről a' Volga és Tánais vizei közé szorított nemzetségek többféle nevezet alatt Eleinkkel egy nemzetből származtak; tehát a' Palócz nemzetség is egy eredetű a' Magyarokkal.

11. §.

Legalább nyelveket tekintvén a' Palóczoknak, könnyen lehet következtetni, hogy a' Magyarokkal ugyan azon egy nemzetből származnak. Mivel ha nekik egyéb tulajdon nyelvek lett volna, annak egészlen majd csak nem lehetetlen lett volna úgy kivesznie, hogy azon mái nap is némellyek ne beszéllenének, vagy legalább belőle egynehány szavak fen ne lennének. a) Már pedig ők, kivévén

a) Hazánkban nem voltak kéntelenek a' köztünk lakó nemzetek nyelvünk' tanulására. Innen van, hogy mindenike mostanáig is a' magáén beszéll. Sőt mái napig is hamarább megtanulja a' Magyar szomszédja nyelvét, mint ez az övét.

szóejtéseket, a' közönséges magyar nyelven beszéllenek. b) És ugyan ezen különös szóejtés adott alkalmatosságot Dugonicsnak azon mondásra: „hogy (nyelvökre nézve) sokat megtartottak a' Szittyai nyelvnek módgyából."

12. §.

Hogy ha a' Palóczoknak különös nyelvek lett volna, annak lehetetlen lett volna legalább végképen kivesznie. Mivel csak azon nemzetnek változik, avagy enyészik el nyelve, melly egészen más nemzet közé keveredik: hanem a' Palóczok semmi nemzet közé sincsenek elkeverve; sőt kivévén N. Honthot, c) mellyben csak az Ipoly és Garan táján találtatnak, Heves, Borsód, Gömör és Nógrád Vármegyének d) legnagyobb részét a' Palóczok lakják; tehát nem lehetett nyelveknek elvesznie.

13. §.

Nem volt tehát a' Palóczoknak valami különös nyelvek, sőt nem is lehet kételkedni, hogy ezen nagy számú e) és mindenkor együtt lakó nép valamikor másként beszéllett, mint a' többi Magyarok, a' mi is valóságos kezesség arról, hogy a' Magyarokkal egy eredetüek.

14. §.

Mivel azonban a' Palócz dialectus minden egyéb tájbeli dialectusnál szembetünőbb, és mivel tudósaink másként is több ollyast sejtettek benne, mellyek anyai nyelvünk' bővebb ismeretére vezetnek; azért most a' Palócz Magyarságról fogok szóllani.

---

b) Épen másképen, mint Sajnovicsnak Lappóniai Magyarjai, kiknek nyelveket ő a' mienkel egynek tartotta ugyan, hanem beszédjeket, úgymond, nem értette. Lásd Joannis Sajnovics — — Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Tyrnaviae, MDCCLXX. 4-ed rét.

c) Ezt ők Huntnak, Hunt Vármegyének nevezik.

d) Kiki tudja, hogy ezen Vármegyék egymás mellett fekszenek, és azokat a' Köznép *Palócz Országnak* nevezi.

e) Közel ötszáz ezerre menő.

Második Szakasz.

A' Palócz Magyarságról. (Dialectusról.) b)

1. §.

Nemzetünk' bővebb ismerete végett szükséges volna hazánknak minden tájbeli nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk, és azoknak valamennyi c) különösségeit feljegyeznünk. Többeket és több ideig fárasztana ez a' becses munka; de végre egy olly Gyüjtemény lenne belőle, mellyben hasznunkat és dicsőségünket valójában feltalálnánk. A' mi engemet illet, csekély tehetségem szerint ezen czélra ügyelvén, szivesen kinyilatkoztatom tapasztalásimat, és a' Palócz Magyaroknak, a' kik közt születtem és nevelkedtem, és a' kik iránt távullétemben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket, és azután szokásaikat hiven ábrázolom. Ismertetni, nem pedig kinevettetni akartam a) ezen becses jószivü földieinket, és a' józan Olvasónak eszébe sem juthat csúfot üzni valakiből azért, hogy másutt lett a' világra, és honnyi szokásait, akár millyenek legyenek azok, követi; sem a' derék Palócz nem neheztel, midőn róla mások tudományos czélból tudakozolódnak. Azonban csak a' köznép lesz mindenhol szemem előtt; a' nagyobb házaknál szinte, mint egyéb tájbeli főbb rangúaknál is, a' pallérozottsághoz van szabva a' nyelvnek, és a' szokásnak új iz szerint való csinosodása.

2. §.

Nógrád, N. Honth, Gömör, Borsód és Heves Vármegyei Magyarok többnyire Palóczoknak nevezteinek. Szóejtésekből ismerni rájok közönségesen,

b) Hogy nincs tulajdon értelemben vett Dialectus nyelvünkben, arról meg vagyunk győződve.
c) Főkép nyelvbeli.
a) Valamint némelly hirtelenkedő gondolhatná — —

a' melly miatt (első tekintettel) majd csak nem érthetetlenek; azért méltán irja Pápai Sámuel a' Magyar Literatúra' esméretében a' 80-dik lapon: „A' Palóczok pedig (úgymond) legjobban megkülömböztetik magokat Nógrád, Gömör, Borsód, és Heves Vármegyék' öszveütköző vidékeinn, az ő igen tsudálatos és irás által alig előadható szóejtések által; minden magánhangzót, mintegy Diftongussal ejtvén." És valóban nagy vigyázattal kelletik élnem, hogy minden szóejtéseket voltaképen kifejezzem, és kiirjam. Arról is mindjárt eleinte teszek említést, hogy nem mindenhol egy mértékben van a' szóejtés; egy helyett palóczosabb az, mint másutt: sőt azon egy helységben is látni ebben külömbözést; ugyan azért, hogy ezt a' különbséget kitegyem, vagy hogy a' fentemlített Vármegyékben különösen a' palócz helységeket kijeleljem, nem tárgyam. Elég legyen most a' N. Honthi és Nógrádi Palóczokról, a' kiket jól ismerek, és a' kiktől a' többiek, legalább tapasztalásom szerint, szóejtésekre nézve keveset különböznek, szóllanom.

3. §.

Ezeket a' hoszszas magánhangzókat: á, é, ó, ő így ejtik ki: uá, ié, uó, üő; úgymint: vuáros, iédes, uolom, üőrzöm, város, édes, ólom, őrzöm; a) valamint a' szó' elején, úgy a' közepén és a' végén is, és pedig olly érthetőleg, hogy mind a' két magánhangzót különösen meghallani, mintha igy olvasnám: *vu-á-ros*, *i-é-des*, *u-ó-lom*, *ü-őrzöm*; egyéb hogy az u, i, u, ü betűk röviden, az á, é, ó, ő pedig hoszszan hangzik. — A' hoszszas é betűt úgy ejtik ki az egyéb Magyarok közönségesen, hogy az egyes hoszszas hangba az i-

a) Sopron és Vas Vármegyében is hallani, noha ritkábban az efféle kiejtést: iédes, luó és lú (édes, ló.) — Mintegy hajlandónak látszik lenni a' kényére hagyatott beszéd' organuma az illyes kiejtésre. Az Olasznál jónak, szépnek tartjuk ezeket: *buono*, *uomine* 's a' t. engedjünk tehát a' Palócznak is valamit.

betűnek gyenge hangját is belekeverik, és mintegy előrebocsátják a' nélkül, hogy két Magánhangzó hallatnék; a' Palóczok ellenben ezt az é betűt egészen a' maga hangjában nyujtják meg, az elejbe tett i-t különösen ejtvén ki, úgymint: i-é-des, mi-érges, fi-ér-ges, ki-é-reg; édes, mérges, férges, kéreg. — A' hoszszas u, ű betük megtartják közönséges hangjokat. — A' hoszszas i, ű előtt a' t betü meglágyul; p. o. *tyúz*, *tyűkör*, *tyűz*; tiz, tükör, tűz.

4. §.

A' rövid a-t kevesé nyitottabb szájjal ejtik ki. mint a' Rába és egyéb tájbeliek; de még sem tótosan. Némelly vidékeken ezt a' betűt olly öszvehúzott szájjal hangzatják, hogy a' rövid o-tól meg sem lehet különböztetni, és ezzel az illyes irásra adnak alkalmatosságot, mogom, voltom, pipo, buzo; magam, voltam, pipa, búza.

5. §.

A' rövid e két féle, valamint ebben a' szóban: *sebes*. Az első nyiltabb hang, mint a' másik, és ez az ö-höz közelít, mellyel gyakorta el is cseréltetik, úgymint: betűhez, könyvhez, (betűhöz könyvhöz;) és Pest és Csongrád Vármegyében nem ritkaság lelköt, szömöt hallani. Bár csak ezt az ö-höz közelítő e-t valami jellel akarnák Iróink a' másiktól megkülönböztetni, ezzel is valami tökéletesedést nyerne Orthographiánk. Szabad legyen nekem itten erre az e-re két pontot tennem, (ë) hogy könnyebben láthassuk, mint cserélik fel ezeket a' Palóczok a' szóejtésben; ők mondják: vërës, mënte, vegyëst, vëgyítenyi; vörös, (vërës,) mente, vegyëst, vegyíteni.

A' többi rövid Magánhangzót úgy ejtik ki, mint más Magyarok.

6. §.

A' mi Nyelvünkben, mint Ásiai nyelvben, olly atyafiságban vannak a' Magánhangzók, hogy azok igen

igen gyakran felcserélődnek egymás közt, a' nélkül, hogy ezt maga a' beszélő észrevenné, vagy illy alkalommal az érthetőség szenvedne. Példa itten az *arány*, *erány*, *irány*. Nem csoda tehát, hogy a' Napkeletiek a' Magánhangzókat ki sem irják, hanem azokat az Olvasónak nyelvtudására bízzák.

7. §.

Közönséges észrevétel, hogy a' köznép, a' hol szerét teheti, az l betűt elhagyja, és mondja: *óma*, *báta*, *bóta*, *óvasnyi*, *fömént*; *évette*; alma, balta, olvasni, fölment, elvette. A' Palóczok pedig az l betű helyett rövid u-t, ü-t tesznek, valahányszor a' következendő szótag mássalhangzóval kezdődik; úgymint: *auma*, *bauta*, *ouvasnyi*, *föümént*, *eüvette*; alma, balta, olvasni, fölment, elvette. Midőn az l után rájövő szótagban ismét l következik, mind a' kettő megtartja közönséges hangját, p. o. hallok, vallok, szálok (szállok): De ha a' szó öszvetett; az első l elváltozik, úgymint: *föüliepett*, *eülopta*, föllépett, ellopta.

8. §.

Ezek a' lágy hangok: gy, ly, ny, ty igen kedvesek a' Palóczoknál. A' *di* helyett is *gy*-t mondanak, p. o. *gyisznuó*, *gyiuó* (*gyivó*) *gyiuák*, *Fulugyi*, *Köpösgyi*, *Puángyi*; disznó, dió, Faludi, Köpösdi, Pándi. — Kivetetődnek ezek, és az illyesek: *dísz*, *dícsiéret*, *dicsüösieg*, mellyekben az első szótagok nem hangzanak palóczosan. — Lány, leány, lik, luk helyett mondják: *lyuány lyuk*. A' *ni* helyett *ny*-t mondanak főkép a' határozatlan módban: *szeretnyi*, *mennyi*, *faragnyi*, *futnyi*. A' *ti* helyett *ty*-t a' Jelentőmódnak egyes számbeli harmadik és a' többes számbeli második és harmadik személyében: *szeretyi*, *szeretyitek*, *szeretyik*; *vetyi*; *vetyitek*, *vetyik*; szereti, szeretitek, szeretik; veti, vetitek, vetik. — A' szavak elein és végén is élnek az illyes hanggal *tyinuó*, *katyi*; tinó, kati.

A Magyarországi Református Egyházkerület PÁPA

9. §.

A' más Magyaroknál való hoszszas Magánhangzókat megrövidítik, úgymint ezekben a' kimenetelekben: ból, ből, ról, ről, tól, től, és mondják: bou, böü, rou, röü, tou, töü, p. o. *boutbou*, *liéböü*, *liészuárou*, *iégröü*, *szentegyhudztou*, *görögtöü*; boltbol, leböl, (lévből levesből) lészárol, (sövényről) égről, szentegyháztol, görögtöl.

10. §.

Kitetszik tehát a' Palócz Magyarságból, hogy eredetibb (a' miben a' Székelyek is velünk tartanak) a' bol, böl, rol, röl, tol, töl ragaszték a' bul, bül, rul, rül, tul, tül ragasztéknál. Kitetszik az is, hogy ezen ragasztékok helyesen rövidíttetnek meg. Győr, Veszprim, Szala, Somogy és egyéb Vármegyékben a' bul, bül, rol, rül, tul, tül ragasztékokat soha sem nyujtják meg. Mennyit nyer pedig anyai nyelvünk hajlékonyságára nézve ez által, senki sem tagadja. Kiki örömestebb hallja: *ettül az embertül*, mint: ettül az embertűl, vagy ettől az embertől — — Pedig a' bol, böl, rol, röl, tol, töl ragasztékokat kedvelő Iróink még csak most kezdenek a' rövidítéshez, a' mellyel a' bul-lal, bül-lel 's a' t élök nyelvünknek már régolta használnak.

11. §.

Ezen és e'féle szavakat is megrövidítik a' Palóczok, úgymint: *szeker*, *tenyer*; szekér, tenyér; sőt az illyesekben, p. o. *leginy*, *lepiny*, *szeginy*, a' mellett, hogy a' Magánhangzót megrövidítik, még azt el is cserélik; mivel a' többi Magyarok így ejtik ki ezeket: legény, lepény, szegény.

12. §.

A' *meg* ragaszték változatlanul kapcsolódik közönségesen az igékhez, akár Magánhangzóval kezdődjenek azok, akár pedig Mássalhangzóval, úgymint: megenni, meginni, megszeretni, megtenni, megvenni. Hanem a' Palóczoknál, midőn Mássalhangzóval kezdődik az ige, alkalmasabbnak látszik a' kiejtés, ha a' *meg*

ragasztéknak végső *g* betűjét ollyanra változtatják, mint millyennel az ige kezdődik, úgymint *meszszeretnyi*, *mettennyi*, *mevvetnyi*.

Ellenben a' val, vel, (vau, veü) ragasztékban a' v betű nem változik el Mássalhangzó után euphonicus betűre. p. o. e' helyett: bottal, kinnal, kanállal, a' Palóczok így szóllanak: *botvau*, *kínvau*, *kanuávau*.

13. §.

A' Palóczoknak a' többiek között illyes *Diminutivumaik* is vannak: *bungyika*, *horgyika*, *kuágyika*, *kuártyika*; bundátska, hordótska, kádatska, kártotska, (kannátska) azonkívül: *malomka*, *toronyka*, *kőke*, (*követs*, *követske*) *szegke*, *apuáka*, *anyúáka*, *nyúka*; malmotska, tornyotska, követske, szegetske, apátska, anyátska, nyulatska.

14. §.

Egynehány *Frequentativumjok* is van, a' millyent máshol nem hallani, p. o. *hagyiguáluányi*, *menienyi*, *üliénvi*; hagyigálálni, menélni, ülélni. a) *Hagyítani*, (hibásan hajtani), közönséges mívelő ige *hagyigálni* egyes *Frequentativum*; hagyigálálni kettős *Frequentativum*, és annyit tesz, mint a' hagyigálást folytában gyakorlani. *Ugrosnyi*, ugrálni.

15. §.

Nevezetesebb szórövidítéseik ezek: ett, itt, *vettem*, *vettié*; *vettünk*, *vettetek*, *vettek*; *üttem*, *üttié*, *üttünk*, *üttetek*, *üttek*; evett, ivott; vetettem, vetettél; vetettünk, vetettetek, vetettek; ütöttem, ütöttél; ütöttünk, ütöttetek, ütöttek.

16. §.

Itten méltónak tartom a' Palóczos Múltidőre kevés figyelmet vetni, mint hogy valami ollyast sejtek benne, a' mi a' pontosabb Igeragasztáshoz tartozik.

---

a) És ezek igen méltók a' követésre. Illyes a' köz szokásban lévő *hálálni*, pernoctitare.

Az Igeragasztásban a' Jelentőmód' Jelenidejének egyes harmadik személyéhez toldatik az időt jelentő ragaszték, úgymint: szeret-tem, szeret-tél, szeret-ett 's a' t Tehát a' Multidő úgy jelentetik ki, ha a' *szeret*-hez *tem*, *tél*, *ett*; *tünk*, *tetek*, *tek*, ragasztékok toldatnak; hanem a' *vetek*, *ütök*, *sütök*, és egyéb e'féle Igéknél, midőn a' Multidőt jelentem ki, szótag szaporítást követek el, midőn a' *vetek*-nek harmadik személyéhez (*vet*) a' tem, tél, tünk, tetek, ték helyett *ettem*, *ettél*, *ettünk*, *ettetek*, *ettek* ragasztékokat toldok. Szinte így teszek az *ütök*, *sütök*, és egyéb hasonló igékkel is, úgymint: vetettem, ütöttem, sütöttem 's a' t. vettem, üttem, süttem 's a' t. helyett.

A' Multidőnek ezen rövidebb formálása a' közönséges Szabást egy kivételtől megmenti, és az érthetőségnek sem árt. A' vettem, (emi) igét a' vettem (projeci) ígétől a' Magyar fül megkülönbözteti.

Ezen rövidítést a' jártasabb Palóczok csak magok között tartják meg. Más tájbeliekkel ők is másképen akarván szóllani az ettem, ittam helyett az *evettem*-et *ivottam*-ot is elmondják.

17. §.

Egyéb rövidítéseik is vannak, úgymint: *pegy* pedig; *luádsza*, lásd tehát, vagy szaporán; *noszaddsza*, nosza add tehát, szaporán; *mek*, megyek.

18. §.

A' mi a' Számneveket illeti, azokban is találni különösséget a' Palóczoknál. Igy számlálnak, p. o. pénzt: *egyik*, *kettüő*, *huárom*; nem pedig: egy, kettuő, huárom. Erre a' kérdésre: hányszor? (nálok 'hányszer?) igy felelnek: *egyszeü*, *kietszöü*, *huáromszou*, *niégyszöü*, *ötszöü*, *hatszou*, *hiétszöü*, *tyízszëü*, *húszszou*, *szuázszou*; vagy is *egyszer*, *kietszer*, *huáromszer*, *niégyszer*, *ötszer*, *hatszer*, és a' *szer* végezet minden illyes számlálásnál megmarad.

19. §.

Erre a' kérdésre: *hova miégy*? hová mész? így felelnek: *nuálunk mek, mesterniė mek, papnuá mek;* nálunk megyek, mesternél megyek; papnál megyek a) a' helyett: hozzánk, mesterhez, paphoz megyek. *Gyere nuálunk, vagy komuámnuá! nem mek biz iė́n; mert Matyis bácsimnuá hítak.* Gyere hozzánk, vagy komámhoz! nem megyek biz én; mert Mátyás bácsimhoz hívtak. — *Eübe ment neniė́m*; Bement néném.

20. §.

Ezen *Patronimicumokat* gyakorta hallani: *Papiė́k szuóguáluója, Mesteriė́k gyereke* b) *Baugajiė́k szekere, Jakabiė́k Andris, Tuot Estvuányiė́k Pannuája, Suánta Iluájiė́k lyuánya; Juhuásziė́knuá mentünk haugatnyi a' duda iės hegedüö szuót*; Papék szolgálója, Mesterék gyermeke (gyereke), Balgáék szekere, Jakabék, vagy Jakabok Andris, azaz: Jakab nevű embernek András fia; Tót Istvánnyék Pannája, azaz: Tót István nevezetű embernek Panni leánya; Sánta Ilonáék leánya; Juhászéknál (Juhászékhoz) mentünk halgatni a' duda és hegedű szót.

21. §.

Az is különösség, hogy midön közönségesen a' névragasztás alkalmával a' végső rövid Magánhangzó meghoszszabbodik, úgymint: alma, almáé, almának 's a' t; a' Palóczoknál pedig az egyes számbeli első Eset (casus) c) röviden marad, úgymint: *aumaé, menteé*; almaé menteé:

A' többi Észrevétel alább a' Jegyzésekben fog következni.

---

a) A' Francziák sem tesznek a' nálunk és hozzánk között különbséget, hanem mind a' két esetben *chez nous* a' mondások.

b) *Gyerek* helyesebbnek látszik lenni a' *Gyermeknél.* Nem is mondjuk *Gyermekötze*, hanem *Gyerkötze.*

c) A' Genitivus az első Eset; mert a' Nominativushoz semmi sem ragasztódik.

22. §.

Palócz szóejtés-és-beszédbeli Gyakorlás. *)

Palócz Magyarság.

Estuók a) bacsim b) Ila neniémveü szomoruó c) hírt hozott nyiékröü Jakabiék d) Matyisrou, hogy (hugy) iéppen mikou e) ott leszuátak a' szekerröü, f) akkou húzták meg neki (menneki) a' csendítüőt, g) iés iézibe meg is haut a' petüöcsbe. Most keserüősiégibe mind a' kettüőt fogja a' hideg. h) Pegy minek rí-

Közönséges Magyarság.

Istók bácsim Ilona néném mel szomorú hírt hozott nyékről Jakabék Mátyásról, hogy éppen mikor ott leszállottak a' szekérről, akkor húzták meg néki a' lélek harangot, és ízében meg is halt a' patécsban. Most keserűségében mind a' kettőt leli a' hideg. Pedig mi-

---

*) Sokkal csinosabb Beszédet hozhattam volna fel Például, ha attól nem tartottam volna, hogy igy számos Palócz szóejtés és szó is elmarad.

a) Az e'félék: Iskola, Istálló, István, Istók, igy hangzanak a' Palóczoknál: *Eskola*; *Estuállaó*, *Estvuán*, *Estuok*. — Az Isten szóban az i megmarad.

b) *bacsim*, *neniém*, e' helyett. bácsim, néném. — Talán az előtt ezek: *aty*, *any*, *baty*, *nen* mind röviden hangzottak,

c) A' Palóczok azért ejtik igy az illyeseket: *szomoruó*, *háboruó*, *savanyuó* (máskép *posadt*, posvadt) mivel az u-val való végződést ó-val cserélik el. — És valóban eredetibb is az illyesekben az ó-val, ő-vel végződés az ú-val, ű-vel való végződésnél; mivel a' millyen ő? rövidítve: *minö?* kérdező részetske ragasztatik utánnok, úgymint: *szomor ö*, *keser ö*, *hábor ö*; és lesz: szomoró, keserő, háboró; nem pedig: szomorú, keserű, háború.

d) Az illyesek: Jakabék, Papék 's a' t. a' Jakab, Pap, és *övéiköl* erednek, és lesz: *Jakab-övék*, *Pap-övék*: egybehúzva: Jakabék, Papék 's a' t.

e) A' 18-dik §. szerint.

f) A' 9-dik §. szerint.

g) *Csendítö*, kis harang, a' melly lélek harang gyanánt is szolgál.

h) A' Palócz a' helyett, hogy a' hideg leli, mondja: *a' hideg fogja*, p. o. az embert.

nak iérte; hisz miég iét, csák ett, itt, i) paskortuáskodott, iés a' Szentegyhuázba a' szoros Misién k) iés a' Könyörgiésen l) biczköüt; azié Szentsuága m) üőt a' kaleduába is zuáratta, pegy Vendiégsiégkou. n) Megest mikou leginyek voutunk, huát a' pallagon rögveü bringattunk, o) iés üő Mesturamnak azt a' nyuzga p) gyerekit q) megütte, r) a' ki is egy luábon ugrosva s) iés sivaukodva t) ment a' muásuájuánuá u) panaszkodnyi. Vuárjatok

nek sirnak érette; hiszen míg élt, csak evett, ivott, nyalánkodott, és a' Szentegyházban az öreg Misén és a' Könyörgésen szundikált; azért Szentsága őtet a' kalodába is záratta, pedig Vendégségkor. Megint mikor legények voltunk, tehát a' parlagon röggel bringattunk, és ő Mester Uramnak azt a' kényes gyermekét megütötte, a' ki is egy lábon ugrálva és sivalkodva ment a' Másájához panaszkodni. Várjatok ti-

---

i) Lásd a' 15-dik §-t.

k) *Szoros Mise*, azaz: Öreg Mise, a' melly mivel közönségesen Vasárnapokon és Ünnepeken tartatik, midőn a' nép mind együtt vagyon, és öszveszorul, jól mondatik *Szoros* Misének.

l) Másként Vecsernye, Lytánia.

m) A' Papot tiszteletből *Szentságának* hivják, azaz: Szent Atyaságának.

n) Búcsúkor, Templom napján, melly alkalommal Vendégség tartatik.

o) Talán szint' olly jó *Onomatopaeja*, mint zúgatni.

p) Elkényeztetett, mindenre nyöszörgő a' *nyuzga* gyermek.

q) A' Palóczok az egyes számbeli Accusativusnak végződését nem tudják megnyujtani, ha a' *t* előtt hoszszas é vagyon, sőt ezt az é-t rövid i-re változtatják. p. o. *kökint*, *vérit*, *fejit*, *gyerekit* e' helyett: kökényt, vérét, fejét, gyermekét 's a' t.

r) A' 15-dik §. szerint.

s) Lásd a' 14-dik §-t.

t) E' helyett: kiáltozni a' maga helyén mondják: *sivaukodnyi*, sivalkodni

u) *Muása* annyit tesz, mint Másikanya, Öreganya.

tyik külykek, v) mond kühögve a' viény Öüzse, tennap is a' hugy a' Papnuá mentem, majd agyba hagyiguátuátok a' Bacsa geduójuát. x) Muáskou meg, hugy Matyisiék Beruánuá egy töklinczet vittem ajuándiékba, mer a' lelkemtüő szakadt üő is adott nekem egy kiést, pegy hijjuába y) akkou is ostor hegyveü csipdeütiék a' nagy gambájuó z) kouduóst, meg a' kürtüő söprüöt. aa) Erre mink eüfuttunk eübe a' kolluár' szivvuássuába, iés ott egy nyúkát kergetett egy puncsi kutya. Mink süvegünköt, csuhuánkot, kankuónkot eüvettük, hogy azt íziébe eüfoghassuk. Emmink is lett az a' liésza mellett a' gyiuófa alatt. Ugy de tyüzes küő! gúnyuánkot agygyig eülopták, pegy csuhújamba bb) tyizen öt garas iés

kölykek. mond köhögve a' vén Örzse, tegnap is, a' hogy a' Paphoz mentem, majd agyba (agyon) hagyítottátok a' Bacsa gedóját. Máskor megint, hogy Matyisék (Mátyásék) Berához (Alberthez) egy stigliczet vittem ajándékban, mert a' lelkemtől szakadt (kedvesem) ő is adott nékem egy kést, pedig ingyen, akkor is ostor hegygyel csipdelték a' nagy ajakú koldúst, megint a' kémény söprőt. Erre mi elfutottunk odabe a' bognár' szilvásába, és ott egy nyúlatskát kergetett egy puncsi (kis) kutya. Mi süvegünket, csuhánkat, kankónkat elvetettük, hogy azt izében elfoghassuk. A' mienk is lett az a' sövény mellett a' diófa alatt. Ugy de tüzes kő! gúnyánkat addig elopták, pedig csuhám újában tizen öt garas, es

---

v) Itten az ö helyett ü-t tesznek, valamint az ü-veg-ben süveg-ben az ü helyett ö-t, úgymint: *öveg*, *söveg*. Az *o* helyett u-t hallani a' *hogy*-ban, p. o. Hugy van a', hogy nem gyüsz hama. Hugy vuásuároujuák a' húst? Kiét grajczuáron.

x) *Bacsa*, Birkás; *geduó*, kis kecske.

y) Az ingyen helyett mondják: *hijjába*.

z) tót szó.

aa) Kémény helyett *kürtöt* mondanak. Eredetibb szó is ez amannál, úgymint egészen idegennél.

bb) Némelly tájakon a' *csuhát* hoszszú, a' *kankót* pedig rövid szürnek nevezik.

egy bablon kendüő is vout. Muás nap ugy meg esztrenguátak otthon a' kuárié minket, iés ugy cc) mekkobzottak dd) hogy mindenünk fuájt, iés fejünk ollyan kosztros lett, mind a' boszorkuányié. Egykou napuáddozat után a' biken ee) a' puskuám maguátou eüsüt, iés ollyat puhant, ff) mind egy uágyú. Mit lüőttié? gg) kiérgyi apuósom; aszontam, hogy egy evetkiét akartam eütanuányi. Ne bolondozz, feleü üő, inkuább siker suárvau lüöddöznié; hh) most menyünk hiskuámba iéjjeüre, van ott csigiém, kinyerem, morvuányom, posadt ii) aumuám, iés aluánk sarnyú.

egy pamuk kendő (keszkenyő)is volt. Másnap úgy megesztrengáltak otthon a' kárért bennünket, hogy mindenünk fájt, és fejünk olly borzas lett, mint a' boszorkányé. Egykor napnyúgot után a' bikkesben a' puskám magától elsült, és ollyat durrant, mint egy ágyú. Mit lőttél? kérdi Öreg Apám; azt mondottam, hogy egy mókust akartam eltalálni. Ne bolondozz, felel ő, inkább sikeres sárral lövöldöznél; most menjünk szőllő h..zamba éjjelre, van ott csingérem, kenyerem, fonyott kalácsom, savanyú almám, és alánk sarjú.

---

cc) Soha sem hallani, hogy az *ugy* szót hoszszasan ejtenék. Jól is hangzik az röviden.

dd) A' *meg*-ben a' g-t tulajdonképen csak a' Magánhangzó előtt hallani, p. o. megadom; hanem ha Mássalhangzó következik utánna, a' g betü szint ollyan betüre változik, mint a' következendő Magánhangzó; úgymint, *mehbuánnyi*, *mellopnyi*, *memmetszenyi* 's a' t.

ee) Bikfa erdőben.

ff) Ezt az *Onomatopaeját* durranni, nálok ritkábban hallani.

gg) Közönséges az a' más tájbeli köznépnél is, hogy az l, n, r betüket, főkép a' szó' végén örömest elhagyja, úgymint: *láttá nyúlat? ho voltá? a' malomba. Mikó? máma.* Láttál nyúlat? Hol voltál? A' Malomban. Mikor? márma 's a' t.

hh) Midőn az agyagos sár megsikeresedik, abból a' gyerekek golóbisokat csinálnak, és azokat sudaras veszszővégen felhagyíjják.

ii) Jobb szerelik mondani *posadt auma*, *posadt bor*, mint: savanyuó auma, savanyuó bor 's a' t.

A' hugy megyünk az útyikuán, eliétanuá a' csüőz minket, iés kíérgyi, nem luáttunk e a' harasztba bojnyikokot tyüzeünyi. Eükaczagom magam erre; de mongya nekem: haugass; mer meszszagounak bennünköt. Felelek: hisz meszetiégetüők azok, meszetet iégetnek szeginy leginyek. Az egyik közüőlök suánta mer a' pitarbou rejtyuán föüment a' szobuára, iés ott leszakadt a' deszka alatta, iés beesett a' huázba kk) a' kemencze ll) meilié a' szap mm) aluá. A' muásik nyeüve ugy juár, mind a' kerep; de keze lusta: azié nem a' magajiébou, ha muásiébou ié, mind a' vereb; csuduálom, hogy annak neki az emberek hijjuába ennyi. GyüvejdeEstyi, mondom neki, noszadsza furollyuád, hadd luássam. Idagygya, iés azt eücseriétem vele toplyojié, meg tyiz veres hagymajié. nn)

A' mint megyünk az útatskán, elétalál a' csöz bennünket, és kérdi nem láttunk e a' harasztban zsiványokat tüzelni. Elnevetem magam' erre; de mondja nékem: halgass: mert megszagolnak bennünket. Felelek: hiszen mészégetők azok, meszet égetnek szegény legények. Az egyik közülök sánta; mert a' konyhából lajtorján felment a' pallásra, és ott leszakadt a' deszka alatta, és beesett a' szobába a' kemencze mellé a' szap alá. A' másik' nyelve úgy jár, mint a' kerepelő; de keze túnya: azért nem a' magáéból, hanem máséból él, mint a' veréb; csodálom, hogyan adnak neki az emberek ingyen enni. Jöve ide Istók, mondom néki, nosza add ide szaporán furuglyádat, hadd lássam. Ide adja, és azt elcseréltem véle taplóért, megint tíz veres hagymáért.

---

kk) A' Palóczok a' szobát *háznak*, a' konyhát *pitarnak*, a' padlást *szobuának* nevezik.

ll) Nem csak a' magok kemenczéjeket, hanem a' valóságos kályhát is *kemenczének* hivják.

mm) *Szapally* a' kemenczének külsö oldala, mellyen a' fáklya szárító lik vagyon, és a' mellyhez földből csinált pad vagyon ragasztva.

nn) Az illyesek helyett: almáért, szalonnáért kutyáért, a' mellyeknek tudniillik Nominativusok rövid Magán-

Sitiét lett,mikoura a'hiskuáhou iértünk; ðe Apósom a' zuávuár kuócsuát eütiévesztette. Truóbuátukfuácskuávau kinyitnyi a' zuávuárt, ugy de külykeit oo) föü nem touhattuk. Mit tegyünk huát muást, montam Apósnak, ballagjunk haza huányi; mer itt se nem chetünk se nem auhatunk a' sotuónuá, mer meszszür a' juszié.

Mikou haza iértünk, huát alyig ütünk a' luóczuára, muá is besziélyik, hogy Gyuris öcsiém katona lett Baluázs Gyarmoton,mer gazduájuának, a' hou szouguát, szuszickjuát pp) meddiézmuáta; pincziéjiböü elüöszöü kuártyikuávau, osztán rotskuávau qq) lopdosa a' bort. Mettudta ezt a' gazda, iés üő fiét a' kutya lagzitou, iés föüvuágott az Estrázsamesternek. Nem fog muá Katyi muátkuájuávau tuánczou-

Setét lett, mikor a' szőllőházhoz értünk; de öreg Apám a' zár' kulcsát elvesztette. Próbáltuk fátskával kinyitni a' závárt, úgy de kölykeit fel nem tolhattuk. Mit tegyünk tehát mást, mondtam az Apósnak, ballagjunk haza hálni; mert itt se nem ehetünk se nem alhatunk a' borprésnél; mert megszür a' juszél (csípős szél)

Mikor haza értünk, tehát alig'ültünk a' deszkapadra, már is beszélik, hogy György Öcsém katonává lett Balassa Gyarmaton; mert gazdájának, a' hol szolgált, szuszékját megdézsmálta, pinczéjéből először kis kannával, azután rocskával lopogatta a' bort. Megtudta ezt a' gazda és ő félt a' kutya lakzitól, és felvágott (kezet adott) az Istrázsamesternek. Nem fog már Kati mátkájával tánczolni a' lakodalom-

---

hangzóval végződik, így mondják *aumajié*, *szalonnajié*, *kutyajié* 's a' t. lásd a' 21-dik §-t.

oo) Kölykeknek neveztetnek a' fa zárnak belső fátskái, mellyeket midőn a' kulcs' fogai felemelnek, az ajtó felnyilik, midőn pedig a' kulcs kivetetik, azok leereszkednek, és az ajtót zárva tartják.

pp) *Szuszék*, szekrény formájú láda, mellyben 50 mérő gabona, és több is elfér.

qq) *Rocska*. veder formájú viztartó edény, mellynek fo gantyúja fából van.

nyi a' lagziba, rr) se vendiégsiégkou; nem fog vele bolondoznyi, mikou kendert hiéheü; se nem patkoutat több tyizmuát Katyinak a' barborás czigánynuá, se nem vesz neki vuásuárkou a' Görögnié selyem ruhuát, garuályist, ss) hajkötüöt.

Ej biz miég is jobb lett vouna nekünk a' jusziélen huányi, mind illyen keserüősiégre haza gyünnyi. Azonba tt) öcsiémet eü az Isten, ha maguát jobban fogja viseünyi, mind uu) egygyig viseüte.

ban, sem vendégségkor; (búcsúkor) nem fog vele tréfálni, mikor kendert gerebenyez, se nem patkoltat több csizmát Katinak a' bőgős czigánynál, se nem vesz neki vásárkor a' Görögnél selyem köténYt, nyak-gyöngyöt, pántlikát.

Ej bizony még is jobb lett volna nekünk a' juszélen hálni, mint illyen keserüségre haza jönni. Azonban az öcsémet sem hagyja el az Isten, ha magát jobban fogja viselni, mint eddig viselte.

23. §.

Innen, a' mint gondolom, elegendőképen kitetszik a' Palóczoknak nyelvbeli különbözések, a' többi valamennyi Magyarok' nyelvétől; sőt nagyobb részént azt is észre lehet venni, miben vagyon különösen ez a' különbség. Minden aprólékot nem volt szükséges eléhoznom, sem bövebb magyarázatokra kiterjeszkednem, tudván, hogy Olvasóimat ezekkel csak terhelném, minthogy ők a' köznépnek a' többi közönséges beszédmódját, a' mellyben majd csak nem minden tájbeliek megegyeznek, és a' melly a' Palóczoknál divatban vagyon, jól ismerik. Azonban egynehány, talán némellyek előtt különös szavakat

rr) Töbnyire lakzinak hivják a' lakodalmat.

ss) Tótoktól kölcsönözött szó. A' bizonyos, hogy valamint a' németek' szomszédságában lévő Magyaroknak sok németes szavaik vannak', úgy a' tótok körül lakó Palóczoknak megint számosak tótos szavaik.

tt) Az a', az, igen gyakorta elékerül közönségesen a' beszédben: a' Palóczok, a' hol lehet, közönségesen elhagyják. Ki mondta, hogy ez, vagy amaz nem szép? — Jancsi.

uu) A' *mint* helyett mindenkor *mind*-t hallani nálok.

hozok még elé, mellyek közül némellyeket más tájakon ritkán, vagy éppen nem hallani.

24. §.

Nehány Palócz és egyéb Magyar Szó.

Agyig, * agyag.
Apasúr, apacsúr. A' hálló elejére kötött vastag fa, mellynek alsó végére egy jókora kö van alkalmaztatva.
Ármányos, különös mesterséggel tellyes, p. o. ember.
Bábabukra,*Szivárvány az égen.
Bablon, * pamuk. Innen *Paplon* (szinte idegen szó) pamuk ágybeli takaró.
Babrálni, * maszatolni, piszkolódni,motorkálni.
Bacsa, * első Juhász, Öreg Juhász, Birkés, Birkás.
Bacsi, * bácsi, bátya.
Balga, Vezeték név. Bálintból eredt.
Bandzsa, sanda, félre néző.
Bánka, köpülyöző harang a' Seborvosoknál.
*Barborás**Bőgő hegedüs.
Bera, * Albert.
Biczkölni, szundikálni.
Birge, * sönnyedék.
Bojnyík, * zsivány, utonálló.
Boldis, Boldizsár.
Bomlani, * ingerkedni.
Bora, Boris, Borbála.
Bornyú, borjú.
Boróka, * fenyő mag.
Borsoska, mézes kalács.
Borzag, * földi bodza.
Bótka,*topány, topánka.
Buda, karó a' mezei Játékban.
Budázni, karókkal játszani.
Budár,árnyékszék. Lásd: putraszék.
Bungyika,* újatlan ködmön.
Csatrangolni, csavarogni, tekeregni.
Csek, csak:
Csembő, czafrang, a' lószerszámon, kostökön.
Csendítő, kis harang, lélekharang.
Cserebi, dohány, közönséges allyadohány.
Csige, csenger, csinger, lőre.
Csikarni, facsarni, valamit álnoksággal vagy erővel elvenni, zsarolni.
Csinvat, különös szövésű vászony.
Csuhér,* kóborló, korhely pajtás.

Csücsörke, * pipís, pityer, pacsérta, szántóka.
Csuvik, kuvik, halálmadár.
Czélőke, husáng, dorong, pózna.
Czibe, * csibe, csirke.
Demikát, érett sajtból készített leves.
Döme, zömög, tömött ember.
Druzsba, * vőfény.
Egyik, egy.
Elbe, (eübe) * be. — Elbe ment, bement.
Előkötő, kötény.
Emmink, * mienk.
Endre, András.
Estyi, * Pista.
Ett, * evett.
Evet, * mókus.
Evetke, * kis mókus.
Evettem, * ettem.
Féling, rövid aszszonyi ing, imeg.
Fentő, fonás. Egy fentő, fonás hagyma.
Fogantyú, nyél, mint a' köszörü kőnek nyele, mellynél fogva hajtatik.
*Fojtóka.** Fekete bársony nyakszorító, nyakékesség a' fejérnemnél.
Galeta, vindöly, mellyben sajt, vagy vaj tartatik.
Gamba, * ajak.
Gambács,* ajkas korsó.
Garálizs, * nyakra való gyöngy a' fejér nemnél.
Gedó, * kis kecske.
Gezö, * egér, poczik.
Góré, gunyhó, halász góré, halász gunyhó, kunyó, kaliba.
Göbre, bögre, kis fazék.
Gúgyela, öszve hajtott len, kender, a' mint azt a' guzsalyra vagy rokkára kötik.
Gunyátz, barna szőrös posztóból készített rövid vagy hoszszú kankó.
Gyük, * gyükér.
Gyuris, * György.
Gyüvejde,*Jöveide,Jöszte ide.
Ház, * szoba.
Hedegő, * hegedű
Hehely, * gerebeny.
Hidegétek, * kocsonya.
Hideg fogás, hideglelés.
Hijjában, * ingyen.
Hiska * Présház a' szőllőben.
Hollyan, * Millyen.
Homolya, * gomolya, p. o. túró.
Homolyka,* kis gomolya.
Hunya, * fekete szűr.
Ila, * Ilona:
Ivóház, * Csapszék.
Ivottam, * ittam.
Iárálni, * gyakran járni.
Itt * ivott.

Juszél, * csipős szél.
Kapacs, * teknyő vájó vas eszköz.
Kárt, * kanna.
Kártika, * kis kanna.
Kalmáros, * kómáros szilva, fonnyadt, érés előtt lehulló szilva.
Kámzsa, vastag darócz ruha.
Karafina, butélia, nyakas üveg palaczk.
Kendő, * keszkenyő.
Kendőlakás, * kézfogó a' házasulandók közt.
Kerep, kerepülő
Kobozni, tépni, szaggatni.
Kocs, fattyúhajtása a' dohánynak.
Kocsozni, a' dohányt fattyú hajtásitól megtisztítani.
Kollár, * kerékgyártó, bognár.
Kómáros. * lásd kalmáros.
Korpakisze, keszőcze, böjti levesnek a' neme.
Kosztros, * borzas.
Kölyök, závárnak, fazárnak, belső része. — kis kutya, macska 's a' t.
Kupikék, * látatlan szinű.
Kusztora, fanyelű bicsak, bugyi.
Kuvik, * halálmadár.
Kürtő, * kímény.
Kürtősöprő, * Kíménytisztító.
Lagzi, lakodalom.
Le, leves, ételnek neme.
Lekvár, * befőzött Szilva, baraczk lekvár, befőzött szilva, baraczk.
Lepe * Pille, Lepke, lependék, pillangó.
Lésza, * sövény.
Létra, * lajtorja.
Lévő, * fa töltsér.
Lévóka, * kis fa töltsér.
Lobogó, * zászló.
Lócza, * fából való pad.
Lugzó, * szapulló.
Lugzani, * szapulni.
Loholni, * megverni.
Mácsik, metélt tészta.
Mancs, fából készült labda (lapta) nagyságú glóbis, mellyel a' Palócz ifjak játszanak.
Mancsozni, fa glóbissal játszani.
Mara, * Maris.
Mása, Másik anya, Öreg anya.
Másik apa, Öreg apa.
Matyis, *Matyko*, Mátyás.
Mazna, * kényes, sívó rivó gyerek. Nyuzga.
Megest, * megint.
Menélni, * gyakorta menni.
Mesgye, * füves út a' szőllők között.
Mesterkélni, * likacsos czifra varrást tenni.
Morvány, * fonott kalács.

Motring, * egész darab p. o. czérna.
Napáldozat, * napnyugot.
Natragulya, * bolondító mérges fü.
Noszadsza, * Nosza add ide.
Nyôlni, p. o. elnyőlni a' czizmát annyit tesz, mint elszaggatni. Kendert *nyôlni*, ki tépni, kiszaggatni.
Nyuzga, * kényeskedő. Lásd Mazna.
Okolmasz, * kalamász, szekérkenő.
Ól, * istáló.
Öklelet, * belső szúrás. Betegség' neme.
Pad, téglából vagy föld ből készített ülőhely.
Páholni, jól megverni.
Para, a' hálón lebegõ könnyü fa, melly annak egyik oldalát a' víz' színén fentartja.
Paskorta, * torkos, p. o. paskorta macska, torkos macska.
Pást, * pázsit, gyöp.
Pata, veszekedés. Csatapata. Ama' kukacz, melly Cserebogárrá változik el.
Pegy, * pedig.
Peszmeg, keletlen tészta.
Petôcs, * patécs.
Piszke, * tengeri szőllő, ribizli. Szörös piszke, egres.
Pitar, * konyha.
Pite, tejjel felereszteti sült tészta.
Pitlik, * sűrű szita a' malomban. Pitliken őrleni, szitára őrleni.
Pityer, lásd Csücsörke.
Poloska, * palaczka.
Polozna, * romlott tojás, vagy a' tyúk fészekbe tett tojás, hogy a' tyúk melléje tojjék.
Posadt, * savanyú.
Puhanni, * durranni.
Puhantani, * durrantani, p. o. ágyúval, puskával.
Puruttya, csúnya.
Puska, * persely. Isten' puskája, Templombeli persely.
Putraszék, árnyékszék, Lásd Budár.
Putri, földalatti ház.
Rejtya, * lajtorja.
Rapos, * himlőhelyes.
Rocska, * konyhabeli veder.
Ruha, * kötény.
Sarlang, czafrang.
Sávoly, * czifraság a' szövésben.
Sávolyos vászony * czifrán szött vászony, mint a' millyenből asztali abroszok és kendők készülnek.

Sentés, csapszék, ivóház.
Serha, gyöpmester, benczli.
Siska, * fánk, farsangi sütemény.
Sotó, * sajtó, sutyú, borprés.
Suti, balog, balkezes.
Szádalló, * hordónak az aknája.
Szap, * kemenczének az oldala.
Szapally * kemencze' oldala mellett való pad.
Szentsága, * Szent Atyasága.
Szeppenni, szöppenni, megijedni.
Szeppenteni, megijeszteni.
Szipat, egy szipat tobák, a' mennyit egyszerre felszippantanak.
Szippantani, tobákot szívni.
Sziporka, kis szikra.
Szoba, * padlás.
Szoros Mise, * Öreg Mise.
Szörös piszke, * Egres.
Szuszék, * szuszák, gabona tartó nagy szekrény.
Talpalni, erősen menni.
Terefere, mendemonda.
Terélni, hivalkodva beszélni.
Terelni, marhát őrzeni.
Tokmány, szarvból készített fénkő, kaszakő tartó.
Totya ember, szunnyogó, lassú, együgyű.
Totyalagos, ugyan az.
Töklincz, * stiglitz, tengelicze.
Tuskó, tőke.
Tyizma, * csizma.
Vadóka, * vadalma.
Vályog, * Sodrófa, mellyel mángolnak, vagy mellyel tésztát nyújtanak.
Varecska, * főzőkanál.
Vendégség, * Egyháznapja, búcsúnap.
Vernyogni, kiáltani, mint a' macska.
Vicza, Éva.
Vido, Vid, Vitus.
Visnye, medgy, (gyümölcsnek a' neme)
Vódka, * gyenge pálinka.
Vonaglani, haldoklani.
Závár, faj zár.
Zsinczicza, túrós savó.
Zsufánka, * vizmerő vas kanál.

Harmadik Szakasz.

A' Palóczoknak egyéb Szokásaikról.

1. §.

Az erdősebb helyeken fából vannak minden épületeik készítve. A' házakat szélesre farogott gerendákból rakják öszve, egyiknek végét a' másikéval keresztbe tevén, és öszve eresztvén, úgyhogy a' ház' külső szegletein a' két oldalról kiálló gerenda végek kettős lajtorját formálnak. Az így elkészült házfalak bévül és többnyire kivül is, a'mint lehet, a' sárral való tapasztás által megegyenesítetnek, és agyaggal, némellykor pedig mészszel is kifejértetnek. Igy készülnek egyéb gazdaságbeli erős épületeik is, úgymint: jókora pajtáik, ló és tehén óljaik, (istálóik) hiskáik, (szüretelő házaik) és sotó borprés színeik. Lakóházaikat három részre osztják fel, úgymint: pitarra, házra, kamrikára.

2. §.

A' *Pitarba* lépik be nálok először az ember. Az ismeretlen azt konyhának gondolná lenni; azonban sem tüzhelye, sem kíménye, és a' kenyér sütéshez, faragáshoz való eszközök, és az élés szekrények tartatnak benne. Ablakja ritkán van, több helyeken a' házban (szobában) lévő kemenczének szelelő lyuka szolgál oda. A' háznak (szobának) negyed részénél nem szokott tágasabb lenni.

3. §.

A' Pitarból a' *Házba* (szobába) nyilik az ajtó. A' szoba elég téres és magas; hanem közönségesen olly setétes, hogy csak a' fél lábnyi magasságú és egy lábnyi szélességű ablaknál lehet tisztán látni, és a' sincs mindenkor üvegből, hanem hártyából vagy papirosból; sőt némellyeknél csak ide oda tolni való deszka tábla van ablak helyett. Egy asztalnál, és két felül mellette lévő lóczánál (deszka

padnál) fazék polcznál, és a' falon függő tálakná ottan más házi eszközt nem látni. A' kemencze hatod részét foglalja el a' szobának, a' melly négy szegletü és lapos tetejü. Szája az ablakok felé van készítve; előtte tüzhely, és körülötte hasonló padok állanak. Tehát ben a' szobában fütnek, sütnek, főznek; azért ottan gyakorta füstben lenni nem ritkaság, és a' falak szinte olly kormosok, mint másutt a' konyhában. A' kemencze' szája felett agyaggal bemázolt szíttatón megy fel a' füst, és ottan oszlik el; vagy egyedül a' padláson egy jókora lyuk van hagyva, hogy azon a' füst a' szobából kimehessen. Ugyan azért az illyes házakon kémények sehol sincsenek. Ez a' nagy kemencze, legfőkép télen, egyedül egy hálóló helyek a' férjfiaknak, a' mellynek tetején és oldal padjain, az ágyi ruháról semmit sem tudván, saját gúnyájokon heverésznek.

4. §.

A' fejérnemnek éjjeli helye a' *Kamrika*, (kis kamara) mellybe az udvarról különös bejárás vagyon. Ott a' nyoszolya, ágyi ruha, és mind az, a' mi más tájakon a' szobában tartatik. Ez soha sem fülik, és az ablakja akkora, hogy az ember' ökle alig férhet be rajta. A' beteg, vagy gyerekágyas aszszonyok főkép télen a' szobában fekszenek.

5. §.

A' mi a' viseletet és ruházatot illeti, az öregebb férfiak magosabb, a' fiatalabbak alacsonyabb süveggel födik fejeket. A' kalapok is szokásban vannak már, miólta a' süvegesek megritkultak. 1780-dik Esztendő körül látni volt még ollyan öregeket, kik üstökön kivül más minden hajokat leborotváltatták. Most az idősbek előhajokat homlokokon csomóba tekerik, és felálló rövid üstököt viselnek; a' legények pedig homlokok felett üstököt kötnek, és azt három ágba fonván, hátra lódítják. — Nyakravalót csak nagyobb napokon viselnek a' hetyke ifjak; másként arra senkinek sincs szüksége. Csuha, kankó, bocskor a' közönséges mindennapi öltözet; újas

de többnyire újatlan ködmönt és bótkát (topánkát) többet látni, mint nadrágot és csizmát. A' szennyes vagy zsiros vászon ruhát nem kedvelik, fejér inget és gatyát viselnek örömest.

6. §.

A' fejérszemélyek közt az aszszonyoknak ökölnyi nagyságú finom gyolcs kontyok vagyon, melly gyakorta csipkés és kivarrott; a' leányok szint akkora sik aranyos pártát viselnek, mellyről, valamint a' fiatalabbak kontyaikról többféle színű egy röfnyi galondok, vagy pántlikák lógnak lefelé. Melly keszkenyő nincs mindennapi szokásban, a' mellynek tisztesség okáért való behozásán a' lelki pásztorok gyakran igyekeznek. Ezen mezítelenségeket (ha annak lehet tartani), minthogy félingek is elegendőkép befödi mellyeket) midőn a' Szentegyházba mennek, úgy rejtik el, hogy az idősebbek keszkenyővel, a' fiatalok (menyetskék) pedig finom fátyollal kötvén be fejeket, annak szegleteiből, ennek pedig végeiből mellytakaró is kikerül. Ez alkalommal a' leányok fél röf szélességű és három-négy röf hoszszaságú schal formájú hímes rojtos kendőt tesznek vállaikra. A' garálizson, vagy hamis gyöngyön kívül fojtókat is viselnek nyakokon. Ez keskeny fekete bársony pántlika, és ezzel a' hiúbbak, hogy pirosabbak legyenek, igen megszokták nyakokat szorítani. A' vénebbeket kivévén, a' többiek könyökön alól érő fodros ingben vannak télen is minnyáján a' Templomban, és ha útra lepedőt takarónak vagy egyéb melegítő ruhát visznek is magokkal, azt az Isteni szolgálatkor hónok alatt tartják. A' sárga vagy piros csizmát sáros időben mind addig kézben viszik, míg ollyan helyre nem érnek, a' hol azt minden kár nélkül felhúzhatják. Félingen, (rövid ingen) pentölyön, és ruhán (köténven) kívül ház körül semmit sem vesznek magokra. Azonban az aszszonyok kónty nélkül soha sem járnak. A' szoknya a' gazdagabbak mindennapi és a' szegényebbek ünneplő öltözete.

7. §.

A' Palóczok nem csak szorgalmas földmivelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire minnyáján mesterséges faragók is. A' mellett, hogy házaikat magok épitik, a' szekereket, jármokat, hordókat, kádakat, konyhabeli faedényeket is megkészitik. A' fejérnépnek különös foglalatossága a' vászony készítés, azért nem igen látni házat, mellyben szövőszék ne állana. A' Váczi vásárokon a' sok czérnát, vásznat, és a' számos megvarrot fejér ruhát a' palócz aszszonyok árulják. Sőt a' gyapjút is megfonják, és megszövik ruhának férfiaik számára. Gyertya helyett közönségesen fáklya a' világítójok; a' cser és másféle szálkás fát vékonyra felhasigatják (hasít-ból hasítgatni, hasigatni jön, nem hasogatni) és azt, a' midőn jól kiszáradott, erre a' végre használják. Ezek valóságos jelei a' nép' munkásságának és takarékosságának, 's el is lehet ezek szerint gondolni, hogy illy módon, hogy a' pénz kiadásra a' lakosoknak kevesebb alkalmok lévén, végső szükségre, határjok partossága mellet sem könnyen juthatnak.

8. §.

Minden játékaik között legnevezetesebb a' *Mancsozás*. A' Mancs egy erős gyükből (a' gyükér a' *gyüknek* vékony szála) készült közönséges lapda nagyságú golóbis, mellyet valamelly szabad helyen egyik magosra felhagyít, és azt a' többiek izmos ütőfákkal a' levegőben eltalálni igyekeznek. A' veszedelmes és Hazánk sok tájain ismeretes *Karikázás* így megy véghez: egyik elgurítja a' majd csaknem két hüvelyknyi vastagságú és fél lábnyinál gyakorta nagyobb kerekségű vasas fakarikát; az útszán, vagy más egyenes helyen sorban álló legénység azt súlyós bottal egyik a' másikhoz indítja, hogy szüntelen guruljon. De többnyire erő mutatásból úgy hozzá szoktak ütni az izmosabbak, hogy többet repdes az, mint gurul, és így teszi a' kárt az ablakokban és a' nézőkben. Több helyeken ezt a' játékot az Előljárók egészen eltiltották. — A' Pilinczk, pincz, pencz

játékot majd csak nem mindenhol kedvelik. A' Palóczok azt különös módon játszák. Az ő Pilinczkjek négyszegletű hoszszúkás fátska, mellyet egy rézsúton földbeütött karónak végére helyheztetnek, és azt onnan súlyós fával ütik el. A' ki a' kiütött Pilinczket úgy be tudja hagyítani, hogy a' rézsútálló karónak tövébe helyheztetett követ eltalálja, az nyertes, és a' kiütésre mind addig jussa van, miglen valaki az említett követ a' behagyított pilinczkkel meg nem üti. A' fiatal fejérszemélyek többnyire a' dalolásban és e' mellett lévő tánczolásban lelik fő mulatságokat.

9. §.

A' Palóczok lelki és testi tehetségekre nézve a' többi Magyaroknál nem alábbvalók. Különös characterek a' vidám barátság, ember becsülés és az adakozás. A' hegyes sovány környékbeliek is elegendő jó kedvük, minden szegénységek mellett is, és kevéssel megelégedvén, a' hol szerét tehetik, békesen, de vigan mulatnak a' bor vagy pálinka mellett. Legyen ismerős vagy idegen, egyformán kedvelik, és társaságokba hívják, sőt kénytetik. A' gazdagabbak kinyitott pinczéik előtt senki sem megy el, a' kit egy italra be ne intenének; de a' szegény is örömest nyujtja másnak csigés korsóját. Házoknál a' látogatót mindíg megkínálják valamivel, ha más nincs, kenyérrel, és ha valaki ebéd vagy harmadebéd közt lép be házokba, azt az asztalhoz ültetik. Magok dicsekednek azzal, midőn hoszszabb útról megjönnek, hogy sehol sem látnak olly jó kedvű és barátságos embereket, mint ön magoknál. Midőn valakivel mentekben öszvetalálkoznak, többnyire így szokták köszönteni: Isten áldja meg kédet. De ez még nem elég; hanem megkérdezik hova megy, mit dolgozik 's a' t: és tisztességesnek tartják mindenikkel elegendőképen beszélleni; főkép, ha nagyobb rangúkkal vannak szemben, azokkal különös tisztelettel, és olly elevenséggel és bőséggel szóllanak, hogy magokat az idegenekkel megcsodáltat-

ják. A' házasság és az egyéb két nembeli társalkodásban akkora a' szemérem, hogy a' megesett személyeknek, vagy a' házasok' törvényes pörének sok helyett hirét sem hallani. Házonként járó koldús, főkép helybeli, nem igen találkozik. Az elszegényedettek a' vagyonosoknál dolgoznak ételért és kis fizetésért, a' betegeskedőket pedig az irgalmas palócz aszszonyok önnön rövidségekkel is gyámolják. Ez a' régi szokás. Ezt látja fia az apjától, lyánya az annyától, és igy a' jó megörökösödik.

Negyedik Szakasz.

A' Palóczok száma.

1. §.

Azt, hogy hány Palócz van hazánkban, pontosan eléadni, épen annyit tenne, mint azt szorosan meghatározni akarni, hogy hány Magyar van akár melyik Vármegyében is; midőn tudva van, hogy nálunk a' lakhely' változtatásával a' nyelv, sőt vezeték név is változván, és ennélfogva az onokák őseiktől elfajulván, olly nemzetűeknek tartatnak, mint a' millyennek nyelvén szóllanak.

2. §.

Ezen szüntelen való megmagyarosodás, eltótosodás, elnémetesedés 's a' t. nagy akadály ugyan az illyes számolásban; de még sem egészen akkora, hogy a' valódi számot valamikép megközelíteni ne lehetne, a' mibe is ezennel kezdeni szándékom.

3. §.

Hevesben Magda Pál szerint a) a' lakosoknak száma 198,000, kik között 689 a' nem egyesült Görög, 922 Zsidó, a' Német és Tót kevés; tegyük tehát, hogy 5000

a) Magyar Országnak és a' Határ őrző Katonaság vidékinek legújabb Statistikai és Geographiai leirása. 1819.

és így marad: 191,389 Magyar. Ezek között 11,600 a' Nemes; tegyük, hogy a' máshonnan odaszármazott Magyarok' száma 6000, még is marad Palócz - - 173,789.

Borsódban a' lakosok' száma 145,045; közöttök a' nem egyesült Görög 506, Zsidó 3736, kevés Német és tót; tegyük ezt a' két nemzetet 4000-re, és marad 136,803 Magyar. Ezek között 19,900 a' nemes; tegyük, hogy az odaszármazott egyéb magyarság 5000-re megy; még is, ha mind ezeket nem veszszük is számba, marad Palócz 111,903.

Gömörben a' lakosok' száma 146,744. A' magyar több, mint a' tót, kevés német, sok czigány. Tegyük, hogy a' tót 30,000, a' német 5000, a' czigány 4000, és így marad 109,744 magyar. Ha ide nem számláljuk is a' 8870 Nemest, és a' más tájakról ide telepedett Magyarokat, kiket 4000-re veszünk; még is lesz Palócz - - 96,874.

Nógrádban 163,360 lélek számláltatik. A' magyar több, mint a' tót; német kevés. Tegyük, hogy a' tót 60,000, a' német 8000, marad: 95,360 Magyar. Ezek között 6324 a' Nemes, 3000 legyen a' máshonnan odaszakadott Magyar. Ha mind ezeket számba nem veszszük is, még is marad Palócz - - - - - 86,036.

N. *Hontban* a' lakosok száma 108,000. Felénél több benne a' tót; német is elég van. Az idei a) Érseki Megyebeli Schematismus szerint a' Honthi felső Alesperestségben egy magyar Plébánia sincs. A' Honthi közép Alesperestségben 14 Plébánia között 10 magyar, 1 tót-magyar, 3 pedig egészen tót. A' lelkek' száma öszvesen 24,174, b)

a) 1821-dik Esztendőbeli, a' midőn ezen kisded Munka készült.

b) Ezen számolásban minden valláson lévők f. glaltatnak.

kik között 18,046 magyar vagyon. Az Ipoli alsó Alesperestségben 12 Plébániában, értedödik amúgy is, hogy a' filiálisokkal együtt, a' lelkek' száma 20,438, és 6 magyar, és 3 tót Plébániában 8182 magyar vagyon. A' Dunai alsó Alesperestségben 15 Plébániában, mellyek között 10 magyar, 1 magyar-német, 1 tót-magyar, 1 német-magyar-tót, 2 tót Plébánia[számláltatik], a' nép' száma öszvesen 19,540, és közülök 10,956-an magyarok. És így a' mondott Alesperestségekben, avagy is az egész Vármegyében a' Magyarok száma 37,184. Innen kiszámlálván a' 3550 Nemest, azon magyarokkal együtt, kik máshonnan szakadhattak ezen tájakra, (2000-en fellyül nehezen lehet őket venni) a' Palóczok lehetnek - - - - - - - 21,634.

Tehát a' Palóczok' száma könnyen felmegy - - - - - - - - 490,237.

4. §.

Milly szüken vettem a' Palóczok' számát, abból tetszik ki, hogy az említett öt Vármegyében lakó 50,244 nemest, és az ezekbe költöző egyéb 20,000 magyart, öszvesen: 70,244 személyt, ne hogy azzal vádoljon valaki, hogy az egész világot Palóczczá kivánom tenni, a' számolásból kihagytam. És még is közel fél milliom Palóczot állítok elé, olly népet, melly nagy számánál fogva ősi nyelvét és szokásait, szint' úgy, mint akár mellyik magyar felekezet, képes volt fentartani. *)

Szeder Fábián.

*) Ezen értekezést a' nagy érdemü 's tölem tisztelve szeretett szerző már 1828-dik évi Julius 5-dikén hozzám küldötte ime Levél mellett:

2.

Némelly vonások az Ázsiai epehőrül.

Századok vonúltak el a' Magyar égen, sokszor mosolygott arról jóltévőn a' szende sugár, 's arany üdőt szült a' lakosnak: ámde zavarok is dúltak, mellyek tőle eltakarák fényképét, 's homályba burkolák az édes Hont; sivataggá tevék mezeit; vészdúlta rengeteggé tsendes lakát, 's telkein a' Magyarnak, hol előbb a' szorgalom, 's izzadtság tseppjétől buján bókolt a' telt kalász, művelője véritül piroslott majd, 's pogány patkóktúl hevert összve tiporva. Vas üdők voltak azok, 's ki feledte még el azon viszályokat, mellyek létóltó erővel igyekeztek Honunkat kiforgatni sarkából, 's hála a' gondviselésnek! fenmaradt még is a' számos ellenségek tsapásit búsan nyögő Haza. A' vészhozó fegyvert, az okozható bús következésekre nézve, sokszor a' dynamicus tsapások felülmúlják, veszedelmes nyavalyákat értek, mellyek, fájdalom! némelly tartomá-

---

„Horvát Istvánnak Szeder Fábián!
barátságos idvezlését!

Bőjtben nálad létemkor mondottad, hogy irjak még a' *Palóczokról*, és Te *Előszót* fogsz Munkámhoz készíteni. Örömmel fogtam én a' dologhoz, és azt, a' mit a' Palóczokról két izben kiadtam, azt itt megbővítve adom elé.

Nem csak előszót kelletik igy, mint látom, készítened; hanem majd csak nem minden Szakaszhoz szükség lesz valamit toldanod; főkép ott, hol a' Historia jön elé — már ott bizonnyal több dolgot is adok.

Általad tökéletes lehet e' kisded Munka, ha méltó lesz Pártfogásod alá. Azonban itéletedre bizok mindent.“

Nem levén akkor időm az Előszóírásra, most, midőn a' Palótz Történeteket elég bőven előadtam, szent kötelességnek tekéntem Barátomnak ezen betses ajándékát napfényre botsátani. Vegye érette legszívesebb köszönetemet! Szeder Fábiánt méltán *A' Palótz Nyelv Esmértetőjének* fogja hálával nevezni a' késő maradék.

A' Szerkesztető.

nyokban honosok; illyen p. o. az Amerikai sárgaláz, az Ázsiai dögvész, 's a' t. Honunk az illy keblezett kóroktúl ment volt ugyan; de nem egészen. Tudni fogja az, ki egy kissé vigyázva szerte néz, milly következéseket szül leginkább alsó részeiben a' számos tavak peshedése, 's légrontó kipárolgása; az illy helyeken a' hideglelés, vérhas, szinte szegődött nyavalyák, 's vakmerőn ítél, ki a' Magyart a' járványos kóroktúl mentnek mondja, 's azt állitja, hogy más ellenségünk fegyveren kivül nem volt. Vannak ugyan feljegyezve adatok járványos kórokrúl, mellyek Hazánkban gyilkoltak, különféle üdőkben; lenevezetesebb marad még is a' minapi Ázsiai epekór, 's gondolható, hogy minden nyavalyák közt, mellyek bennünket értek, leghatalmasabb. Ha valamit vagy politicai, vagy tudományos tekintetben az epekórrúl tett néhány vonásimmal a' magyar ösméretnek áldozhatok, keblem örülni fog. Ön észrevételeim tsekélyek ugyan ezen miről, azonban ezt más tapasztaltabbakéval bővitni igyekeztem.

Ázsiai epekór, (?) bélgörts, görts-vész, deákúl Cholera Asiatica, vagy pedig Indica, vagy pestis Indica, mivel valamint az, öldököl; Indiában már rég tapasztaltatott, 's több Indiai, Europai, leginkább Angol orvosoktúl iratott le. Indiában Sitanga, Vischuchi, Neercomben, Mordyxim, Portugalliában Mordechie, a' Frantziáktúl pedig mort de chien, hivatik. Bontius már 1709. irt le egy járvány epekór történetit Indiában. Más számos tapasztalók több esztendőbéli adatokat közlenek, de ezen járványok messze ki nem terjedtek, és sokáig nem tartottak. 1815, és 1816. esztendőkben szokatlan viszályok támadtak a' légkörben, Indiában a' nagy rendkivüli hévséget sürü zápor követte, melly több tartományokat beöntött, leginkább pedig Ganges folyam bő kiáradásokat okozott, annyira, hogy az egész Deltának nevezett tartomány, hol ezen folyó több ágakra szakadva a' tengerbe omlik, egy széles tavat képezett; már most ezen

posványok kipárolgása, állati, 's növényi rohadások, a' levegőt különösen ronták meg, 's a' légben rendkivüli veszélyes úgy nevezett miasma-gerjszármazott, 's egy új betegséget szült, melly nem volt Indiára magára határozva, sőt madjnem egész Ázsián, Europa nagyobb részén, Afrikának egy részén, egész éjszak Amerikáig elterjedt, 's új üdőszakot teremtett nem tsak a' Gyógyászságban, hanem még a' népek sorsában is. A' betegség Augustusba 1817 kezdődött Jessorában, még eddig soha sem tapasztalt jelenségekkel — symptoma; a' betegeket tudni illik hirtelen a' legnehezebb görtsök, hányás, 's hasmenés lepték meg, 's kevés órák múltával élni meg szüntek; nem sokára tapasztaltatott a' nyavalya az egész tartomány szerte, nem különben az Angol seregben is, hol 10 ezer rendes katonákból, 's 80 ezer szolgákból álló tsapatból, tizenkét nap alatt kilencz, némellyek szerént 20 ezret öltki. September holnapban már Calcuttában dühödött mint egy 100 mértföldnyire Jessorától; 1818. meglátogatta Bombay, Madras, Coromandel, Ceylon, Siam, 's Malacca vidékeit, 's Szundától egész Chináig terjedt. 1819. által ment St. Maurit-Isle de France- és Bourbon szigetekbe egész Jáváig. 1820. Tunkin, Cochinchina, és magában a' Chinai birodalomban öldökölt; megjelent ugyan ebbe az évbe: Philip, és Moluccai szigetekben. 1821 elhatott a' nyavalya a' Persiai kebel partokig, innen Arabiába, tovább Persiába és Török országba, egész Basszora és Bagdádig; 1822 látta Jead; 1823. Astrachanba jutott egész az Orosz határokig, Török országba pedig Antiochiáig, és már ekkor Europának rakván lest a' nyavalya, mind az orvosok, mind pedig a' törvényhatóságok figyelmét magára voná, egy új iszonyú kórnak, melly Ázsiába több milliókat meg ölt, a' tsak lehetséges erővel ellent állani. Azonban a' nyavalya egynéhány évre letsillapodott, 's úgy látszék, mintha egészen megszünnék, 's kiki azon vélekedék: hogy a' dögvész Europa határin be nem törhet, ennek t. i. müveltségit félvén, de ez egyéb

nem volt reánk nézve szép egoismusnál, melly miként tsalt meg, fájdalom! tudjuk. Az ellenség a' szünüdő után mint egy új erőre kapva 1829. évben újonnan kezdett Ázsiában dühödni, és részint Persiából, részint a' szomszéd China és Buchariából, 1829. év végén Orosz Országba rohant, Orenburg t. i. és Astrachanba, itt egy hó lefolyta alatt ki aludni látszott, de nem úgy volt. 1830 újra ki szegzé a' halálzászlót, 's Január holnapban, midőn a' legkegyetlenebb fagy ülné a' földet, iszonyúan kezdett öldökölni, és még azon év lefolyta alatt az egész Orosz birodalomban elterjedett; Septemberben már Moszkvába helyzé halál trónját, és ámbár a' legtanúltabb 's gyakorlottabb Orvosok tsupán tiszta emberiségtől lelkesitve mindent, mit Hipocrates mestersége tehet, elkövettek, 's ámbár a' leghatalmasabb, 's emberszerető Czár a' Gyógyászok igyekezetit elősegitve mindent, mi egy halandónak hatalmában vagyon, megtett, és semmi illynembeli mind physikai mind morális bánás módot elnem mulasztott, hogy a' rettenetes nyavalyának gátat vethessen: sikeretlen maradt még is minden igyekezet, mert a' kór minden emberi szorgalmat kijátzva előre haladt, úgy annyira, hogy már 1831. év elején Gallicia határin mutogatná a' rémitő magát, 's ámbár Felséges Uralkodónk ritka Atyai gondoskodását minden kitelhető szorgalommal arra fordítaná, hogy ezen szokatlan ellenséget viszsza verje, nem használtak az őrök, 's a' nyavalya Galliciába hatott, és már Aprilisba annak fő várossába dühödött, 's nem sokára az egész tartományba terjedett el. Ugyan azon üdőben meg érkezett Lengyel országba is, 's a' városba, melly akkor az arany szabadságrúl álmodott szegény, legdühösebb volt, 's a' nagy költségen szerzett, 's jó rendet tartó őröket sem félve mindig tovább haladt, Májusba látták Rigán, Juniusba három rendű őrökön áttörve Pétervárt látogatta meg; 's ugyan azon üdőben, Hazánkot sem kimilve, bennünket is meglátogatott a' legkellemetlenebb vendég, és már Juliusban Pesten és Bu-

dán gyakorlotta kártékony erejét, 's nem sokára a' meszsze terjedő Magyar tartományokba sietett; megzavarta ez testét 's lelkét a' halandónak, 's ki fejtette még el, milly romlásokat okozott minden tekintetben? — Ez volna tehát rövid leirása egy Tyran utazásának, mig elérte édes Hazánkat, a' böltsőjétül kezdve. Nem lesz talán érdek nélkül egy kurta pillanatot vetni utánna, miként emelgeté, 's hol tovább is gyilkoló fejét.

Majd épen azon üdőben, midőn nálunk legnagyobb kegyetlenséggel uralkodott, a' mindenek felett magasztalt Burkus őrök datzára Silésiába hatott a' betegség. Septemberben az éjjel nappal fegyveresen álló őrök, kiknek ügyességök a' keleti dögvész gátlásában különösen kiviláglott, Austriát a'nyavalyától meg óvni nem tudák. Bétsben eleinte igen gyéren tizedelt, később 13, és 14. Septemberben t. i. midőn egész nap hüs esső szakadatlanúl húllott, azon éjjel a' város közepén a' legmüveltebb polgároknál, kik épen semmi közt egymással nem tartottak, kiütött, kik közül soknak nem piroslott többé a' hajnal, és ekkor aztán ámbár a' tapasztalás által haszontalannak látszott őrök szétbotsájtattak, a'nyavalya még is sem a' városban, sem tartományaiban nem igen nagy kárt tett — ! — Nagyobbat okozott Morva és Cseh országban, hol tsak 1832 aludt el. Septemberben 1831 megjelent Német ország legmiveltebb városában Berlinben, 's mind az orvosi, mind pedig a' Törvényhatósági személyek müveltségök ellenére is, a' nyavalya szint olly physikai és moralis zavarokat okozott, mint nálunk — ! — vagy akárhol. 1832 évben már lassúbb léptekkel halladt a' kór Német ország éjszaki részin egész Hamburgig, tovább Ángol és Scot országokat látogatta meg, nem hagyta el Hiberniát, megjelent a' Britanniai nagy birodalomban, de, a' mi különös, Londonban, a' világ legtágasbb, legnépesebb városában, legszelidebb volt. Ugyan azon évben a' Frantzokhoz érkezett, a' tartományokban nem sok halált okozott, de az erény és gonoszságoktól leghiresebb fő városban, Párisban,

Europa minden városai közt legkegyetlenebb volt. 1833 év elején Europába hallgatni látszott a'nyavalya, de ki nem tudja, mit szenved még ma is Spanyol ortzág? Éjszak Amerikába még 1832 év végén szokott kegyetlenséggel dühödött.

Az epekór mind Ázsia, mind pedig Europában, nem mindég egyforma volt hatására nézve, hanem az éghajlat, évrészei, 's az individuális alkat különségére nézve sok változásokat mutatott, de jelenségei mindenütt 's minden időben ugyan azok voltak, mellyek tsalhatatlanúl tünteték elő a' kórt, mint különös betegséget — Morbus specificus — 's igy megösmértetése nagy tudományt nem kivánt. Legborzasztóbb a' sebesen lefolyó alakban — forma acuta — 's ekkor tetszhalálos epekórnak — cholera exquisita seu asphyctica — hivatik, melly az embert váratlanúl támadja meg, 's alig mutatva némelly előremondó jeleket, az erőt leveri, az artz halovány lesz, a' közönséges takarók leginkább az artzon összecsnek, állati melegségöket minden más részekkel együtt elvesztik, a' bör a' kéz és lábakon barázdákat képez, meghomályosodnak az érzékek, a' szemgolyók mélyen bevonúlnak üregekbe, fénnyöket elvesztik, 's kékes vagy barna zöldes karikával vevődnek körül, a' hányás, és alfolyás kissebb mértékben történik, ollykor semmi kiürités nints. Száraz epekór—cholera sicca — azonban a' lábszár izmait tétanicus görtsök lepik meg, 's az egész test megmerevedik, ritkábban mutatják a' rángatódzások magokat, a' legfőbb elfogúltság üli a' mellyet, szava az illy embernek gyenge, rekedt, — vox cholerica — az üterek igen gyengén, későbben alig mozognak, a' végtagok hidegek, 's később kékesek, a' nyelv is lassanként meghidegszik, 's az illy ember kevés órák tüntével meghal. Az illy állapotban a' beteg nem egyéb kórtudományi tárgynál. De, hála a' gondviselésnek illy, neme a' kórnak ritkább. Sokkal gyakrabban fordúl meg gyenge alakban a' nyavalya; a' legszelidebb, 's gyengéden is orvosolható Choleriának neveztetik, 's meglehet, hogy azon Orvosoknak

kik olly igen fitogatják szerentséjöket az epekór gyógyításában, tsak illy betegek fordúltak gondjok alá.

Midőn a' betegség kifejlődésében a' felsőbb fokokat elérte, lefolyásában három időszakot lehet megkülönböztetni: u.m. jelentgető időszak — stadium prodromorum — epekór időszak — stadium Cholericum — mellyet nem ritkán mingyárt halál követ, de sokszor a' fordulati időszakba — stadium Criseos — megy által, melly vagy halállal, vagy pedig egy más betegséggel végződik.

A' jelentgető időszak különféleképen' mutogatja magát. Sokaknak a' külalakjok megváltozik, a' bőr meghalványúl, az artz vonatok némű nyugtalanságot festenek, az álom megzavartatik, fejfájást, szédelgést, 's tagok lankadtságát érzi a' beteg; ezekhez járúl a' romlott étvágy, tompa fájdalom a' hasban, émelygés, haskortyogás, alszorúlás, néha pedig hasmenés, többször történik t. i. a' szék letétel, 's ez igen vékony 's igen érezhető gyengeséget okoz; némellykor hurutos jelenségek látszatnak, 's a' végtagokat lándzsázó fájdalommal kinozzák. Eltart ezen jelentgető időszák néha kevés óráig, néha pedig több napokig, még maga a' betegség következik.

Az epekór időszak, stadium cholericum, midőn t. i. a' nyavalya tellyesen kifejlődött, kétféle alakban tűn elő. Az élet tehetség t. i. vagy rendetlenül mintegy felmagasztalva vagyon, vagy pedig egészen le verve; az első esetben hivattatik ingerlékeny epekórnak — Cholera eretistica — midőn t. i. lázos jelenségekkel mutatkozik, u. m. gyakor, telt, és kemény ütér verésekkel, nagy fejfájással, artzpirúltsággal, szív dobogás, és fajással, mell-elfogúltsággal, sürű szomjal, leginkább a' hideg viz eránt, belső égéssel, 's innen nagy kivánsággal kitakarni testit, és meghűteni. Ezenjelenségekhez hamar a' hasfájás járúl, égés a' köldök táján, nem sokára túlságos kiürités; némelly esetekben tsak hasfolyás volt jelen, 's ezt az irók epekóri hasfolyásnak, diarhoea cholerica, nevezték; másoknál hányás volt hasfolyás

nél-

nélkül, legtöbb esetekben pedig hasfolyás és hányás egygyütt;a'kihajtatott hígság különféle mennyiségű és minéműségünek találtatott,gyakrabban nagyobb,mint kissebb mennyiségben: elejentè a' lenyelt részeket fog lalta magában,később vékony, savós, homályos fehér, a' riskása főzéthez hasonló hígságot alakolt, mellyben hártyás összszenövések látszottak, némellykor piszkos zöldes volt, 's vérrel kevert, ritkábban találtatott bent epe; a' kiürités után némelly könnyebbedést érzett ugyan a' beteg, azonban hátra maradt még is a' nagy nyugtalanság és a' könnyülés igen kevés ideig tartott, mert nem sokára ismét béköszöntek a' féketlen gyengítő kiürítések. Ezen béllyeget megtartja a' nyavalya némellykor tsak egy, de gyakrabban tizenkét 's huszon négy óráig is.

A' második esetben, midőn t. i. az élet tehetség egészen legyalázva vagyon, hivatik a' nyavalya: érzék nélküli, vagy szélütéses epekórnak — cholera torpida vel paralytica — mellyben a' határtalan kiürítéseken kivül hányás t. i. és hasfolyás által még más különböző tünemények vannak jelen, u. m. az állati meleg enged annyira, hogy a' tapintó kéz az egész testen szokatlan hidegséget érez, ámbár a' beteg maga a' hidegrül nem panaszolkodik; legelől a' fülek, orr, újak és nyelv kezd hülni, melly közönségesen fehér nyálkával van fedve; a' külbőr nem tsak hideg, hanem ha' vány lesz, összszehúzódását elveszti, 's az újjal bele nyomott gödrötske fel nem emelkedik,'s ahoz a' holtéhoz hasonlít leginkább; az artz aggságot mutat, rántzos; hasonló rántzok formáltatnak a' kéz és láb újain, ha a' bőr a' nyakon a' mellkültstsötsizom felett rántzra emelkedik fel, ez még a' holton is legtovább marad meg, melly kórösmertségi jegy a' hires Caspertül Berlinben tapasztaltatott legelöször, később tsakugyan minden betegen beteljesült; a' szemgolyók, elvesztve eredeti fényöket, méllyen az üregekbe ,húllnak, 's kékes, vagy pedig sötét barna karikával környékeztetnek, melly a' vér veszteglésttl cred, mivel a' bőrben a' vérkerengés gátoltatik, 's néha egészen

megszűn, ez okból a' végtagok mint egy kék színt nyernek, a' véredények üresek, ugyan azért a' takarókra rakott nadályok nem szivnak, és a' jól kifejlődött fokon még az érvágás sem tsal ki vért.

A' betegség kezdetén a' bőr közönségesen száraz, a' vizellet elválasztása gyéren történik, később semmi vizellet nem foly, 's az még mesterséges tsőkön — catheter — sem tsalható. Az elválasztások, és kiüritések viszszályain kivül figyelmet érdemelnek a' görtsök. Ezek eleinte az alszáron kezdődnek 's mindég hatósabb fájdalmak szegődnek hozzájok, később harmadik vagy negyedik napon felhatnak a' görtsök a' felső végtagokra, innen a' mell és has izmokra, nem sokára a' rekesz — diaphragma — has, és mell közt — is görtsösen húzódik öszve, 's ennek következésében a' lihegés kurta 's elfogúlt. Nem ritka esetekben közönséges görts lepi meg az egész testet, mellyet a' rángatózások váltnak fel; mind Ázsia, mind pedig Európába tett észrevételek tanitják, hogy a' görtsös állapotban közönségesen ritkább a' hányás és alfolyás.

Az illy fokra hágott kór egy két nap alatt, nem ritkán mingyárt, halállal végződik; akkor az elkéküles mindig észrevehetőbb, a' hűltség minden részeken nevekedik, a' tapintó kéz a' nyelvet jég darabként érzi, maga a' száj lihegése hideg, a' börön hideg nyálkás izzadság jelen meg, a' hányás és hasmenés ritkábbak lesznek, nem sokára a' beteg tudta nélkül székell, a' vizelletből legkissebb tsepp sem foly, az egész has öszsze esik, a' bőr mindég barázdásabb, rántzosabb lesz, az artz hasonló a' holtéhoz, halovány, a' pillák vagy egészszen vagy pedig félig zárva, a' szemek méllyen be esve, merőek, mozdulatlanok, leginkább felfordúltak, a' légvétel tsekély, néha alig érezhető, némellykor rezsgő, a' szó leggyengébb, rekedt, később eláll, az ütér mozgás sok ideig nem érezhető, a' szív verés még szerszámok által is alig mutatkozik, ezekhez nem sokára szunnyasztó állapotjáról, mellyből a' beteg fel ébred, 's még érzékinél vagyon, és nem ritkán a'

sziv, tüdők már meg holtak,'s az agy halála tsendesen következik. Néha tsak tetszhalálos állapot van jelen, mert egynehány példákat már hallánk, hogy a'holtnak vélt epekóros betegek a' koporsóbúl ismét éltöket hozák ki.

Azonban nem mindég halállal végződik a' nyavalya, ha bár a' felső kifejlődési fokokat elérte is; nem ritka esetjeink voltak, midőn már a' betegség annyira haladt,hogy a'végtagok hűlni,'s kékűlni kezdnének, az üterek alig voltak már érezhetők, a' légvétel, 's szó igen gyengék, 's még is a' fordulati időszak néha beköszönt, az üterek érezhetően felemelkedtek, gyorsabbak, az állati meleg, melly egészen kialudt, lassanként nevekedik, újabb nyugtalanság, fejszédűlés, fájás, igen nagy szomj, nem ritkán a' hányás, hasmenés nevekedik, később görtsök, 's ezek után szunynyasztó állapot következik, ideg lázalakban, 's ezt a' tapasztalók epekór idegláznak — febris nervosa cholerica — nevezték.

A' fordulati időszak különböz az időre, meddig tart, és öszszeköttetésire nézve; némellykor kevés ideig tart, tsak egy két óráig, a' hol t. i. már az élet tehetség egészen ki vagyon merítve, vagy a' hol a' nélkűl előhajlandóság van a' gutaütésre, vagy pedig a' vérfolyásra, ez most a' kór által még jobban felingerelve kiöli a' beteget; de gyakran három, négy, hét napig elhúzódik ezen időszak, 's akkor néha maga a' természet adja viszsza az egésséget, gyakrabban pedig az okos gyógymód teszi ezt meg, a' melly szerentsés kimenetel akkor várható, midőn a' hányás, hasmenés ritkábbak, 's a' kiürült mi kevésbé rendkivüli; a' kiűrültekben elejénte epét, később a' lenyelt holmik alkotó részeibűl keveset láthatni, a' bőrről eltűn a' hideg, mérsékelt melegű izzadság jön elő, a' vizellet elválasztatni,'s kiüríttetni kezd, a' nyelv melegebb, tisztább, a' szomj enged, némelly étvágy jelentgeti magát, az ütér verés érezhetőbb, a' bőr alkata, melegsége, szine mindég ahoz a' rendeséhez közelit, nem sokára beköszönt az édes álom, 's a' bete-

get egy kissó megerősíti. Nem ritkán az úgy nevezett ítélő izzadság — sudor criticus — jelen meg, hasonló víz és szék kiürítések, némellykor mérsékelt vérfolyás leginkább az orrból, némellykor a' bőr felpattogzik, kelések támadnak, 's a' folytatott betegség kissebbülésével a' bőr lehámlik.

Igy illy szerentsés esetekben némellykor kevés napok alatt felgyógyulás következik, azonba midőn a' nyavalya egybekötve van más betegségekkel, 's igen kifejlődött, akkor meszsze kiterjedő gyengeség marad hátra leginkább a' gyomorban, a' felgyógyulás hoszszas, több holnapokra kiterjed; az illy betegek gyomor, bélfájás, 's alszorúlásban szenvednek, némellykor a' hoszszas hasmenés, hányás, testöket egészen kiszárítja, némellyek vizkórságba esnek, másoknál az agybetegségei fejlődnekki, a' gyermekeknél belső agyvizkór, az öregebbeknél érzékek elhomályosodása, szélütések, nehéz lehellés és évekig tartó köhetselés, melly betegségeket néha maga a' természet, néha pedig a' mesterség szerentsésen gyógyítja meg, mig sokat ezeknek ellenére is végre tsakugyan a' Nemzönél kevéssel szelidebb fajz ki öl.

A' holt testek bontzolásánál sok különböző jelek mutatkoztak, mellyek más nyavalyánál alig. A' bőrnek edényei mind üreseknek találtattak, mivel a' vér az üregekbe rejtett életművek edényeibe torlódott, igy az agy edényei mind vérrel tömve voltak, hasonlókép a' gerintzüregbe is; a' mell üreg többször volt kiemelve a' tüdők által, mint nem; a' szív öszsze volt esve; a' hasba rejtett részek épen úgy, de leginkább a' belek edényei vérrel tágittattak ki. Legnagyobb figyelmet érdemel a' vér változása, ez t. i. az érvágás alatt ki nem folyt, tsak nyomás által, sűrű, fekete, szurok alakú a' legfőbb fokon véreres természetű — summe venosus — savós, és só részekből igen tsekély mennyiséget foglalt. — Midőn a' fordulat időszakban történt a' halál, gyakran bélférgek találkoztak a' belekben, 's a' húgy hólyagban vizellet kevés mennyiségbe volt jelen — máskor semmi; — nem ritkán ezen időszakban gyuladásnak jelei voltak észrevehetők némelly részeken

u. m. tüdő, máj, méh, 's bélgyulladásoknak néhány nyomai. — A' tsontok, leginkább a' fogak, vörösseknek tapasztaltattak.

Hogy az epekór természetét meghatározhassuk, szükséges annak indító okát ki találnunk. Nagy kérdés volt ez mindég, mind az Orvosok, mind a' nem orvosok, tudósok, 's féltudósok között; kiki igyekezett ezen aenigmaticus tételt megfejteni, sokan eleget magyarázó mutatásokkal, többen pedig tzifra, semmit jelentő szavazatokkal, mellyből talán magok sem értettek többet, mint azok, kikkel elakarták azt hitetni, mit magok sem értenek. Á' féltudóskák is beszéltek, 's talán még soha olly tüzzel, mint ez alkalommal 's második Paracelsusként, macro, es microcosmust hordtak elő, 's az epekórt ezer meg ezer forrásból következtették; egyik a' másik állítását vágta, míg elfelejté, hogy maga magának vagdos nyaka közé: fájdalom! a' köznép, a' pórnép is okoskodott, még pedig nyakasan, 's a' nyavalya eredetit épen nem subtilitásokba kereste, legközelébbi okot kézzel megfoghatót gyanított; a' kába, 's ember szülte alatsony koholmánynak vélte, 's tsekély combinálásánál fogva az okot alkalmatos szerekkel akarta eltörleni, mert nem tudta, hogy magának ás vermet szegény; azonban minden józanabb okoskodást is egybevéve az epekór indító okát egészen kielégitőleg még is meg nem határozhatjuk; az állitások, mellyek ez ügyben történtek, szépek ugyan, 's a' kór eredetét nagyobb részént foghatóvá teszik; ám de nem annyira, hogy onnan tsalhatatlanúl meghatározhassuk annak természetét, melly akármi nyavalya gyógyíthatására mindig elkerülhetetlen marad, 's ennek ösmértével történhet tsak meg az okirányos orvoslás. — Nem kevesen a' nyavalyát ragályosnak állitják, 's azt hiszik, hogy az tsupán ragály — contagium — által folytatódott szerte. Igy: a' ragály Ázsiában és pedig kelet Indiában származott, innen azt a' kereskedés több Ázsiai tartományokba vitte magával; innen a' szomszéd Afrikába; végre Europába; innen Amerikába;

állitások igazságát több históriai adatokkal akarják kivivni, mellyek azt mutatják, hogy a' kór tsak azon úton haladt, mellyen a' kereskedők, 's katona tsapatok; és az pedig mind tengeren, mind szárazon így; azon utak pedig, mellyek ezek nyomaitúl mentek voltak, úgy maradtak a' kór dühétűl is. Igy 1822 évben az utazó kereskedőknek Perzsiában megtiltá a' kórmány, ne hogy valaki a' fővároson haladna keresztül, 's a' számos őrök által ki is vitte tsakugyan, hogy a' kereskedőknek húsz mértföldnyire kellett a' várost kikerűlni, és igy a' királyi szék bántatlan maradva, az epekór maga útján haladt. Igy Europában több tapasztalók állítják, hogy a' nyavalya tsupán emberek által plántálódott tova; nem ritkán megjegyzék az első beteget 's a' házat, hol legelőször mutatkozott a' betegség, 's honnan aztán meszsze kiterjedt a' fertezés — infectio —; hogy a' szoros elválasztás, gátlás által a' nyavalya sok helyen elnyomatott; hogy ha a' nyavalya valamelly lakba jutott, az többekre is aztán könnyen ragadt, 's nem ritkán az egész család kimúlt; hogy a' betegek körül szolgálók, a' holt testekkel bánók, 's eltemetők ugyan azon betegségbe estek; 's hogy semmi kétség se legyen a' nyavalyát tsak olly ragályosnak lenni, mint maga a' keleti dögvész, vagy a' himlős betegség, mellyek ragálya is eleinte a' keleten támadt, 's onnan aztán az egész világra terjedt el.

Mind ezek még is arra nem hozhatnak bennünket, hogy az epekórt ragályosnak hidjük, mert mind e' mellett is a' nyavalya ragály nélküli haladta inkább lehetősnek tetszik. Indiában is t. i. több jeles tapasztalók bizonyítják, hogy a' nyavalya egyik helyrűl nem vitetett a' másikra által, hanem több helyeken ugyan azon időben egyszerre tapasztaltatott; ugyan azon tapasztalások ismétlődtek Europában is, mert több helyeken a' legszorgalmatosabb kutatás sem jöhetett a' betegség fészkére, hol az először származott légyen, 's miképen Günther 's több hires Orvosok bizonyítják, hogy ámbár a' betegek úgy elrekesztettek is egymástúl, hogy leg-

kissebb közök egymással nem volt, a' kór még is kiütött. Bétsben, hol a' tágas kórházban a' betegek a' többi polgároktól elválva voltak, ugyan 14 és 15-ik Septemberbe egyszerre lepettek meg a' nyavalyától azokkal, kik a' gazdagság közepette a' városban elzárák magokat, 's ime már másnap a' számos holt testek az útszákon rémülésbe hozák az egésségeseket. Pétervára három rendű őröktül volt körülvéve, és senki be nem botsájtatott a' Császárt sem véve ki, mig a' 40 napi veszteglést ki nem állá; a' nyavalya felébredt még is, 's nem sok nap alatt ezrek lettek dühének áldozatjává; a' polgárok szorongatási pedig, 's az őrök midőn megszüntek, a' nyavalya szelidülni kezdett. — Igy jutott Magyar Hazánkba is a' betegség, midőn azt természetes, a' nagy Kárpáth hegyei t. i. 's jó szabályozott őrök hiven védenék. Legelőször tapasztaltatott a' betegség Junius holnap elején 1831 évben, 's a' betegek száma tsak 13 volt, kik mingyárt elválasztattak a' többiektül, 's a' nyavalya még is szétterjedt az egész országba. Több nálunk tett tapasztalásokból világos, hogy sokan, kik egy lakban szakadatlanúl a' beteg mellett álltak, annak végórájáig, 's még is egésségesek maradtak. Orvosok, 's a' Hitszolgái gyakran szakadatlanúl tiszta emberi buzgalomtól lelkesítve foglalatoskodtak a' betegek körűl, 's még is tsak kevesen estek nyavalyájokba; hát még a' szorgalmas test bontzolások, mellyek Bétsben, Berlinben, Párisban, 's Boroszlóban történtek, minden bizonnyal legveszedelmesebbek lettek vólna, ha azon állitás igaz, melly a' kórt ragályosnak hiszi. Azonban még is sem a' bontzoló, sem a' jelenvoltak legkissebb rosz következést sem érzettek; sok bátor Gyógyászok a' kifolyt hígságot a' holtból, vagy pedig vért ön testökbe mint a' himlőt beoltották, megkóstolták, a' nélkül, hogy legkissebb jele mutatkoznék a' kórnak. — Midőn leginkább dühödne Heves felső részében, Sz. Domonkoson tartozkodék, a' szomszéd helységeket irgalmatlanúl tizedelé a' kegyetlen, Lelesz alig háromszáz ölnyire innen fekvő helységben kérlelhetetlen volt a' nyavalya, és még is Domonkoson nem tsak

a' nyavalya lefolyta alatt, de még az egész évben sem múlt ki egy lélek, noha népessége közel ezerhez tétetik, 's ámbár a' jó lelkű Lelesziek irigyelve a' sz. Domonkosiak egésségét, meg tsalva az őrt éjjel a' helységbe lopództak, 's igy az egésséges Domonkosiakkal öszsze keveredtek, a' kór még is számokra maradt; az egésséges falutól sz. Márton egy kisded helység alig 300 polgárral biró, 93 lakót vesztett el, noha ez is határos az egésséges Domonkossal. — Innen világos, hogy a' nyavalya haladtát a' ragályba keresni alaptalan dolog.

Minekutána azon állítás, melly az epekórt ragályosnak itéli, több Európai tapasztalások által megtzáfoltatik, sőt magok az Indiai Gyógyászok is ellenkezőt érzenek; hogy a' járványos epekór természetét megösmerhessük, másban kell keresnünk okát. Több járványoknak legközelebbi indító okok a' különös légszerkezetben vagyon — constitutio peculiaris atmospherae — melly által maga nemű, finom, mérhetlen 's physikai szerszámok által be nem fogható anyag készül, 's tsak befolyása által, mellyet az élő emberi testben okoz, az orvostúl ösmérhető; legnagyobb lehetőséggel az epekór indító okát is illynemű finom anyagnak hiszszük, melly a' különös légszerkezet által okoztatik, 's epekór gerjnek — miasma cholericum — hivatik, mellyek jelenlétét a' lég körben történt többféle változások bizonyítják; sok helyeken a' reggeli órákban sürű büdös köd tapasztaltatott, különös bűzt tapasztaltak Orosz országban a' nyavalya előtt Lichtenstäd bizonyítványa szerint, mellyhez hasonló, 's a' kór előpostája volt Magyar országban is; a' sürű essőzésekben több volt a' betegek száma; a' nyavalya leginkább olly helyeken kegyetlenkedett, mellyek a' láz gerj ki fejlődésének kedveztek, a' hol a' légkör mindig göztellyes, u. m. a' tenger széleken, a' tavak 's folyók mellett; igy Hazánkban a' Tisza, Vág, Duna partjain legtöbb betegek tapasztaltattak. —

Kik a' ragályt az epekórkoz tsatolják, azon állítást, melly által a' nyavalya oka 's haladása a'

légkörben kifejlödött gerjnek tulajdoníttatik, azza akarják eldönteni, hogy ennél fogva a' légkör fertezése az egész kiterjedésében következne, 's igy minden embernek, 's minden más állatnak az epekór martalékának kellene lenni; de épen nem, hisz a' gerj nints a' légkörben úgy elosztva, hogy az egészen meg volna fertézve, hanem tsak részenkint, a' mint azt más változásiban is tapasztaljuk; igy midőn jég eső származik, a' légszerkezet kedvez támadásának, és még sem húll mindenütt jégeső; ugyan azt lehet elmondani a' menyköről is. Ugyan ezt tapasztaljuk a' félbehagyó hideglelés, rángásos köhögés, — tussis convulsiva — járványos hurut — influentia — 's hasfolyás gerjeinél; ugyan azt tapasztaljuk az emberi testben, a' hol nem ritkán annak egyik részin ragályos támadás származik, mig a' másik mentt a' ragálytúl; igy az epekór gerj is nints az egész légkörben elmagvadzva, hanem tsak némelly részíben; igy a' városban egyik utsza több betegeket számlált, mint a' másik; gyakran egy falu, egy ház nyögött a' betegektűl, a' szomszéd pedig egésséges volt.

A' gerj leginkább a'folyók szélein támad ugyan, de ezekre egyedül határozva nints, mert jól tova a'vizektűl, 's még a' hegytetőkön is mutatkozott; leginkább a' meleg és nedvesség kedvez származásának, azért leginkább nyárban terjed; de hideg által még sem rontatik el; tudjuk, hogy az 1830-ki erős télben Januarius holnapban Orenburgban kezdődött, 's az egész Orosz birodalomban sietett szerte. Ezen gerj támadását kétség kivül a' nagy változások, mellyek a' föld kebelben, 's az égi testekben származnak, mozdítják elő, mellyeknek légkörinkbe való befolyását még egy vizsgáló sem tagadá. Ezen befolyást azonban megmagyarázni nem tudjuk, ha valaki a' Galvanismus, Magnetismus 's Chemismus szép neveivel meg nem elégedne. Indiában ugyan a' nyavalya kitörését többféle idővisszályok előzték meg, u. m. nagy hévség, sürű zápor, és innen következett folyó áradások, tavak, 's innen ismét a' légkör zavar. Europában illyféle változások nem történtek ugyan, de hihető, hogy

azon nagy természeti munkálatok által, mellyek a' föld kebelben történtek, a' változati viszályok a' föld széle's hoszszán elterjedtek, valamint a' villanyerőtsapás — ictus electricus — kalauzok által — conductor — több mértföldekre kiterjed. A'gerj szét-hatását bizonyitja azon tapasztalás is, melly által tudjuk, hogy még a' járvány epekór uralkodna, sok helyeken a' halak, másutt a' barmok, 's szárnyasok elvesztek. A' légszerkezet által okoztatott gerj eltart azután némely helyeken két három hétig, másutt több holnapig, aztán múlik, 's a' nyavalya eltűn; már most: ha a' betegség oka a' ragály lett volna, midőn az ellen tett rendelések datzára is a' kór megjelent, 's minekutánna a' törvényhatóság több helyeken rendelése sikeretlenségét el nem ösmerné, ám de a' köznép kéntetné arra, a' szabad járás viszsza adódván, a' ragálynak harapódzva kellett volna szerte sietni, a' mi épen nem történt, mivel megszünvén a' légszerkezet azon különös tehetsége, melly a' gerj támadásának kedvez, a' nyavalya is megszűnt.

A' nyavalyát tehát, melly a' legnagyobb hihetőséggel a' gerjnek köszöni lételét, Indiai epekórnak nevezzük, nem azért, mint sokan hiszik, mintha a' gerj Indiában származván, a' légkör által jutott volna hozzánk, vagy a' ragály emberek 's holmijok által kereskedve származott volna el; hanem mivel azon különös változás a' légkörben, melly a' kórt okozó miasmát szülte, legelőször Indiában történt, és ezen változás, melly már akkor a' föld és légkör természetében okúlt, hasonló volt amahoz, 's az' Indiaihoz hasonló kórt termett, nem különben mint a' félbehagyó Europai lázok, mellyek a' láz gerj által támadtak, hasonlók az Indiai lázokhoz, mellyeket ugyan olly gerj okozott.

Azonban a' nyavalya származására nem elég az epekór gerj jelenléte, hanem megkivántatik a' hajlandóság is, melly a' légbefolyása által okoztatik; nem kevés helyeken már a' nyavalya kitörése előtt különféleképpen szenvedett az ember egéssége, nehéz emésztés, bél, gyomorfájás, szelezés, alfolyás,

különnemű lázok, gyakori jelenéseket tettek. Sok helyeken megelőzte a' nyavalyát a' járvány hurut — influenza — de tsak kevés hétig tartott; ekkor a' nyavalyák nyugodni látszottak egy két hónapig, mig az epekór hirtelen kiütött; midőn uralkodna, a' hajlandóság különféle foku volt, semmi kor nem volt ment, öregek 's tsetsemők szenvedtek általa, leginkább még is a' közép koruakat látogatá meg; Nem különbséget sem ösmért, itt több him, amott több nő betegedett meg; legnagyobb különbség mutatkozott a' nép osztályra nézve; legtöbb helyeken a' szerentse hagyottakat fojtogatá, a' gazdagok pedig kintsek közepette menten maradtak; de nem mindenütt. Így Hertzegek, Méltóságok, Hadvezérek tsapásától dültek el. Az alkat sem okozott nagy válogatást; sokszor az ízmosak kimúltak, 's megmaradtak a' gyengék; de még más nyavalya sem őrzött tőle; a' szemes Günther a' Bétsi bő kórházba tapasztalá, hogy ollyak közül is, kik lázban, helybeli lobbokban, inflamatio, sorvadásokban, vagy akármilly betegségben szenvedtek, a' kórt sokan elnem kerülték; ugyan azt bizonyítják több Párisi 's Berlini jegyzékek. Leggyakrabban bebizonyodott, hogy azok, kik Bachus, és Venusnak viszsza élve tömjéneztek, a' nyavalyát nem kerülék el; ámbár itt is sok kivétel van. Leghathatósabb előkészítő ok volt az aggódás és félelem, melly jól eleve a' kór léte előtt költetett fel a' népben azok által, kik a' nyavalyát rémitő 's gyógyíthatatlannak festék; de leginkább az előre tett szoros elrendelések nem hogy a' nép kedvit felvidították volna, de még majd nem a' kétségbe esésig letsépelék azt.

Jelenlévén a' hajlandóság, a' nyavalya gyakran már tsak a' gerj által ébredt fel; így sok betegek épen semmi indító okrúl nem emlékeztek; mire a' betegség költ légyen; több lakosok, midőn a' mezei munkába állottak, még egésségesek voltak 's hirtelen a' kór által lepettek meg, hogy haza már ön erejeköl nem térhettek 's nem kevesen másnap halva is voltak már. De több' esetekben a' miasma tsak

hajlandóságot okozott a' kórra, melly aztán más oktúl ébredt fel, és leginkább a' meghülésttíl; tapasztaltatott, hogy sokan még estve egésségesen mentek a' hajóba nyugodni, hol éjjel meghűtvén magokat a' nyavalyába estek; a' hideg 's nedves idő után a' nyavalya inkább terjedt, 's azért sok Gyógyászok, mint Varsóban Leo, a' nyavalyát táptső — tsúsznak — rheuma tubi alimentaris — nevezték; mások pedig, mind Vavruch, bövebb értelembe vett hurutnak. Nem ritkán megjelent a' nyavalya az életrendben elkövetett hibák után a' mennyiség és minéműség által ártó eledelektűl; Tytler Indiában a' megromlott riskásátúl következtette, 's riskása betegségnek nevezte; Frantzia országban a' nagy mennyiségű anyarozstól származtatták, 's kétségkivül illy okok által a' nyavalya tsak ugyan felébredhetett; illyenek még a' faggyas hús, hal, leginkább ha romlott; rohadt, sok és rosz gyümölts, dinnye, ugorka, vagy más megromlott növények, nagy mennyiségű szes , 's italok, sok, vagy romlott viz, nem ritkán a' kórtmegelőző tzélból vett gyógyszerek u. m. lepárgolt chamomilla olaj, lepárgelt terpetín 's. a'. t. Néha okoztatott a' kór a' nagy test, és elnehezités által, álmatlanság, szomorú kedvély ingerlet, néha harag, gyakrabban aggódás, félelem által; több Gyógyászok bizonyitják, hogy a' szoros elrendelések, elzárások 's választások által, mellyek a' polgárban félelmet támasztottak, a' betegek száma nevekedett; nem ritkán a' kínlódó betegre tekintés ugyan olly betegséget okozott, mint mikor az ásitozás a' megtekintéstűl ered; sokszor a' segitők, dörzsölők a' betegségbe estek, mellyet a' félelem segített elő; midőn a' bátrak a' holtakat bontzolva, a' beteg ágyába feküdve, azok ruháival élve épen maradtak, a' mi nem történt volna, ha a' beteg testből mindég ragály párolgott volna.

Ámbár a' legnagyobb lehetőséggel állítjuk, hogy sem a' testben, sem annak holmijában, ruhájában, nints jelen különös ragály, 's hogy az azokkal érintkezö jövők

nem estek a' nyavalyába, azért egészen kizárólag nem tagadjuk, a' holt test által a' nyavalya elősegitését, és ezt nem tsupa félelem, hanem a' megromlott anyag által. Több esetekben még arrúl is meggyőződtünk, hogy a' beteg, 's a' holt test volt inditó oka a' nyavalyának, az epekóros beteg kigözölgése, a' kiürült hígságok, mellyek már különösen megromolva valának, gyakran egy holt test által, annál inkább, ha több, és szük helyre szorítvák, a' lég annyira megromlik, hogy a' különben egésséges, de már a' rosz légmérséklet által hajlandósággal biró ember, a' test gőzölgéstűl romlott lég befolyása által a' nyavalyába esik és tsak illy tekintetből, 's illy értelemben lehet az epekórt ragályosnak mondani.

A' hajlandóság tehát, 's az indító ok jelen lévén, kifejlődik a' betegség, mellynek a' legközelebbi okárúl, azon rendellenes állapotrúl t. i. mellytűl a' szörnyű nyavalya tünemények függenek, keveset mondhatunk határozottan. Némellyek, valamint a' közönséges Europai epekórnál, a' romlott epét határozzák okának, 's azt állitják: hogy a' fehér mennyiség, 's mineműségben romlott epe a' nyavalyát szűli, a' mit a' bontzolási vizsgálatok nyilván megtzáfolnak, mivel az epehólyag sűrű sötétsárga epével telt. Mások azon okból, mivel mind India, mind pedig Europában a' nyavalyához mindég görts volt kaptsolva, melly eleinte a' lábszáron, később az egész testen elterjedt, a' nyavalyát görtsös epekórnak nevezték, 's a' legközelebbi okát az idegrendszer kóros bántalmában keresték, különösen a' gerintzvelőben. Ámbár az erős közönséges görtsök az idegrendszer bántalmát bizonyítják is, és ámbár a' bontzolások a' gerintzvelő edényeit fekete vérrel zsufolva tüntették szembe, azon különös tünemények még is, mellyeket a' nyavalya szül, ezen bántalomból tsupán nem magyarázhatók. Mások azon okból, hogy mivel ezen betegségnél a' vér különös változásokat szenved, kevésbé savós, sürű fekete, szurok alakú, és a' belrészekre torlódott, gyakran a' szivre, 's mivel a' betegbe elfogultság

's szív dobogás tapasztaltatott, azt állitják: hogy a' kór legközelebbi oka a' szív gyulladása, melly hirtelen szélütéssel végződik; de ezen vélemény sem magyaráz meg minden jelenségeket. Vavruch, mint emlitém, az epekórt meszsze terjedt hurutnak nevezi. Reich állitása szerént, a' gerj a' gyomor, és belekre munkálódik, 's itten a' takonyhártyában különös mérgesített nedv készül, melly aztán az idegrendszert a' kórbántalomra ingerli. Igen, de láttunk nyavalyát, hol semmi rendellenes hígság elválasztás sem történt, 's a' görtsök egy két óra alatt fejlődtek ki. Casper szerint a' gerj a' külbőrre munkál, 's ez tétetik mindgyárt rendellenes állapotban, 's ennek rendes munkálódása elfojtódván, következik a' nyavalya. Azon változásokat, mellyeket a' külbőr szenved ösmerjük, 's emliténk is már; de ki fogja magával elhitetni, hogy a' külbőr bántalma olly rettenetes jelenségeket okozzon.

Legtöbben Lóder után a' kór legközelebbi okát a' teng élet — vita vegetativa — ideg rendszerében keresik, a' dútzrendszerben t. i. — Systhema gangliosum. — Sok betegeknél zavarok tapasztaltattak a' has, és mell üregbe zárt életművekben, mind a' kór kezdete előtt, alatt, 's után; maga a' hányás 's hasmenés az erőszakos bántalmárúl beszél a' belrésznek; már pedig a' szív, 's nagyobb edények, a' dutzrendszerből nyerik idegjeiket, 's így következik a' vér 's szív rendellenes állapotja. Azonban nem tsak a' dutzrendszer, hanem maga az agy is szenved ezen kórban, a' miről a' jelenségek nyiltan szóllanak.

Az eddigi tapasztalásokból azt következtethetjük, hogy az epekór gerj a' befolyására nézve, mellyel az élő testben munkál, hasonló a' félbe hagyó hideglelés gerjéhez, a' keleti, 's az Amerikai sárga dög ragályához, 's egyformán munkálódik mind az idegek, mint pedig az edényekre, a' nélkül, hogy meghatározhatnánk, ha valljon az idegekben-, vagy az edényekben történt az első változás? — Leginkább a' hajlandóság által határoztatik meg a' gerj hatása, 's innen történik, hogy némellyeknél tse-

kély a' betegség, másoknál pedig, kik az erőtuli kórokra hajlandók, lázzal jelen meg, 's rendellenes torlódások történnek az agy, tüdők, 's béléletmüvekre; másoknál a' gyomor kórokra való hajlandóság miatt illy nembeli jelenségek támadnak: kiürítések mind a' két uton; másoknál mind a' két rendszer különös hajlandósága miatt egyszerre történik a' változás mind a' vér, mind pedig az idegekben, és akkor fejlődik ki azon rettenetes epekór, melly tetzhalálosnak mondatik.

Az epekór a' veszélyre nézve, mellyet a' betegnek okoz, nem iratik alaptalanúl a' dögvészek közé; Ázsiában már több milliomok, Európában sok száz ezrek húltak el dühétűl; egészen teljes számvetésünk nints ugyan még, több közlések azonban eléggé festik vészszel teljes indulatját. Ázsiában Moreau de Jonnes szerént a' holtak száma tizennégy év lefolyta alatt tizennyoltz millióra tétetik. Moszkvában September 16-án 1830 kezdődött a' nyavalya 's Január 6ig 1831 tartott, melly idő alatt 8156 kórosok közűl 3597 lábbadt fel, 4410 pedig meghalt. Leopoldvárt május 22-től 24 Septemberig 1831, 5013 közül meggyógyult 2,392, meghalt 2,621. Egész Galliciában 1831 év végéig a' betegek száma 260,000 volt, 's ezek közűl 162,273 meggyógyult; meghalt 97,770. Magyar országban Jun. 13-tól 1831-diki April. 12-ig 1832-ben 538,339 beteg volt, kik közül 298,541 meggyogyúlt, 237,408 meghalt. Pesten Jul. 13-án kezdődött a' nyavalya 's Octób. 6-án 1831 szűnt meg, 's 2,459 beteg közűl meggyógyúlt 920, meghalt 1,539. Pétervárt Jun. 26-án kezdődött 's Novemb. 17-ig 1831 tartott, számláltattak 9,246 betegek, kik közűl 4,488 felgyógyult 4,758 meghalt. Bétsben Septemb. 14-től 1831 Febr. 3-ig 1832, 4,124 beteg közűl meggyógyúlt 2,146, meghalt 1,971. Prágában November 28-túl 1831, Martius 14-ig 1832 számláltattak 3,447 betegek, közülök 1,997 meggyógyúlt, 1,416 meghalt. Burkus országban szelidebb volt a' nyavalya, mert Január végéig 1832 számláltattak 52,773 betegek, kik közűl 30,927 haltmeg. Berlinben kezdődött

September elején 1831., és Január 18-ig 1832 tartott, 2,261 beteg közül, 834 meggyógyúlt, 1,420 meghalt. Angol országban kezdődött October 26-án 1831, 's Aprilis 18-ig 1832 számlaltattak 10,640 betegek, kik közül 4,132 halt meg. Londonban kezdődött a' nyavalya Február 14-én, és Aprilig 1832 tapasztaltattak 2,492, kik közül 1,309 haltmeg. Párisban Martius 22-én kezdődött, 's April 28-ig 1832 tartott, a' kórházakban 12,697, az egész városban pedig 25,000 haltmeg.

A' számos halál eléggé festi a' kór veszedelmes indulatját. Valahányszor a' nyavalya fontos jelenségekkel mutatkozék, 's tetzhalálos epekór alakban jelent meg, mind annyiszor, kevés esetet kivéve, elkerülhetetlen volt a' halál, és az sokszor kevés órák, néha két, három, kilentz nap múlva következett. Midőn ingerlékeny volt; gyakran maga a' természet gyógyereje segitett. Legveszedelmesebb volt a' tsetsemőknél. Günther bizonyitványa szerint a' Bétsi nagy kórházban 109 beteg tsetsemő közül tsak kettő kerűlte a' halált el, a' többi 107 pedig fontos jelenségek közt hirtelen múlt ki, ámbár a' legnagyobb pontossággal szolgáltatott a' tsak kitelhető segitség. Sokan, kik a' kór közép időszakát átélték, fel lábbadtak; sokan a' fordulati időszakban az agyra 's tüdőre történt vértorlódás miatt gutaütésesen múltak ki. Sokan ezen időszakban forró lázba estek, melly vagy tompa, vagy rothasztó ideges bélyeget vett fel, 's gyakran kiölte a' beteget. Sokszor elmúlván a' láz tünemények, üdült gyengeség, gyomor 's bélfájás, émelgés, hányás, alfolyás, tsuklás, köhögés, nehéz lehellet, az érzékek, 's elmetehetség gyengülése, kelések, rángatózások, szélütéses állapot, eszelősség maradtak hátra, melly veszedelmes tüneményeket az alkalmatos gyógymód sok esetekben szerentsésen elmellőz, 's az ohajtott egésséget viszsza adja.

Ezek volnának tehát fő vonási az Ázsiai epekórnak, mennyiben azok a' nem gyógyásztúl is megérthetők. Nem lesz talán tzél ellenes azon külön-

féle

féle terveken okúlt gyógymódokbúl, mellyek különféle helyeken a' tapasztalóktúl ajánltattak, egy kettőrűl röviden emlékezni. Valaminthogy sokféle alakban annyiféle természetű volt a' nyavalya, természetes, hogy gyógymódja sem lehet egy féle. Valóban igen nevetséges, midőn nem kevesen, ha egy két, talán szelídebb kórt, szerentsésen kigyógyítván, tele torokkal kürtölék ki módjokat, mellyel éltek, mint egy különös — specificum — 's minden betegnél alkalmatost. Nem úgy van pedig. Próbálták volna tsak azon nagy elmék másutt használni találmányokat, de személyesen, hogy tulajdon szemeikkel láthatták volna állítások alaptalanságát; a' mi tsak ugyan úgy volt, mivel egy helyen haszonnal munkáló orvosság, másutt sikeretlen, sőt sokszor veszedelmesnek találtatott. Sokat tett a' viszszaélés, és előítélet. Tudjuk, hogy kis mennyiségben vett gyógyszerek sokszor a' halál torkábúl ragadják ki a' beteget, midőn nagyobb, vagy, hogy igazán mondjam, viszszaélve, szokatlan adagban — dosis — használtatnak, hatások méreg gyanánt munkál. Pedig, fájdalom! így volt az epekór dúltakor. Nagyon természetes, ha valamelly hősen munkáló gyógyszerbűl, p. o. valakinek rendelek tiz napra 5-10-20 gránt, 's egy napra jut fél, egy, két grán, 's e' mellett még napjában óránként veszi be a' beteg, így egy adagra néha 1/8 grán jut, mellyet nem tsak minden bajnélkűl, de nyavalyájára nézve sikerrel használ a' beteg. De már most, ha a' babonás nép az egész 5 vagy 10 gránbúl álló tömeget — massa — rosz gondolatbúl próba végett valamelly állattal, vagy — a' mi nem is emberi — mint, fájdalom! történt, az orvossal, vagy más Előljáróval egyszerre falatja fel, ki tsak gondolkodni tud józanúl, által látja, hogy alkalmatlan, sőt veszedelmes jelenségeket von maga után, mellyeket a' buta nép, tudjuk, mire szokott magyarázni. Nem lehet ez okbúl a' vigyázatot eléggé javasolni, midőn a' pórnak illy nembeli szereket adunk használni, mert különben is a' babonás elme könnyen balhiedelmeket szül. Tsak ve-

gyűk az ártatlan Haller savanyt — elixirium acidum Halleri — ez olly orvosság, mellyre legtöbb esetekben szorúlunk elkerülhetetlenül; áll kénsav és égett borbúl; ha téglára, vagy más kőre, meszes helyre esik, természetesen pezseg, forr, a' fán, ruhán fekete szennyes petsétet hagy, 's ez a' pórnak elég, hogy azt méregnek tartsa, 's ez okbúl soha sem adjuk azt, mint van, tseppenként használás végett, a' mi gazdaságos volna, hanem a' maga adagjában már az alkalmatos hígságban felleresztve — dilutum. —

Az epekór gyógymódja kétféle u. m. védő, 's orvosló. Minekutánna a' nyavalya ragályosnak tartatnék, 's hason természetűnek a' himlő 's dögvésszel, nehogy az Ázsiából tova terjedne, nagy költségen szerzett őrök védék Európát, de hasztalan, valamint később az országokat 's városokat is; tudjuk Berlinbúl a' szomszéd városokba nem hatott a' nyavalya, 's Magdeburgban mintegy 20 mértföldnyire Berlintúl kiütött. Pesten a' Királyi Zálogház a' betegség egész ideje alatt nyitva volt, sok emberek, 's azoknak holmijok megfordúltak benne, és még is egy sem betegedett meg a' házhoz tartozók közúl. Hasztalan volt tehát az elzárás, 's polgárok szorongatása, sőt ártalmas is, sok szerentse vadász azonban bőven megraká táskáját különféle védszerek javaslásával, 's eladogálásával; a' félénk nép, hogy a' ragálytól menthesse magát, minden vagyonát fel áldozni kész, méhrajként röpült a' ragály rontó szer megszerzésire. — Leginkább javasoltatott a' zöldlő mészany — chloretum calcis — 's a' zöldlővel való füstölés, úgy annyira, hogy már a' gyárók nem lennének képesek eleget készíteni. Azonban ez a' dögvész ellen annyira hasznos védszer, az epekór ellen nem használt, mert a' kiket szakadatlanúl környékezett is a' gőz, megbetegedtek, sőt a' viszsza élés köhögést, fuldoklást, vérpökést okozott. — Hahnemann Kámfor gőzt ajánlott, 's követői vitézűl használák azt, de semmit sem győzve, valamint így a' többi füst és gőz.

Az ok irányos védszerekhez következők számittathatnak:

1-ör A' lég tisztaságát minden kitelhető módon kell eszközleni. Több tapasztalások bizonyítják, hogy a' különféle ártalmas kipárolgások által megrontott légben a' gerj leghamarább származott, 's e' végből a' lak tisztán tartása, kiszellőzése legajánlhatóbb; az etzet gőz e' mellett legtzélirányosabb.

2-or Az emésztő életművek rendes állapotjának megzavarása szorgalmasan kerültessék. Nem szükség ugyan az előbbi életrendtől el állani, hanem tsak a' gyomrot sok, és roszsz eledellel nem terhelni. A' szegényebb nép osztályt leginkább kinzá a' nyavalya a' rendes életmód szüke miatt; e' végből a' járványos epekór idejében a' törvényhatóság leginkább gondoskodjék, hogy a' polgár jó minéműségű gabonát könnyen szerezhessen.

3-or A' nyavalyának leggyakoribb inditó oka lévén a' meghütés, inteni kell a' köznépet, hogy magát ettől őrizze. Nem szükség ugyan folyvást izzadni, 's nyárban is pehelybe, 's posztóba burkolni magát; elég, ha egyenlő közép mérsékletben van a' test, 's az éji hűs légben jó takart.

4-er Mind a' test, mind pedig a' lélek túlságos feszítése ártalmas, azért a' tehetségek közép gyakorlásban legyenek, 's elkerültessenek miden testi kitsapongások.

5-ör Leghathatósabb indító ok lévén a' félelem 's aggódás, mindent, mi illy kellemetlen érzést gerjeszt, el kell távoztatni. E' végből a' szoros elrendelések ártalmasok, a' népet a' gyógyászok tehetségök szerént biztassák, szokott kividitó mulatságokat megne tiltsák, mert a' vidor kedv, 's nyiltlélek leghathatósabb védszer. Szóval félre tenni minden ajánlott védszereket, 's tsak azt követni, amit máskor is az egésség fentartására jónak talált a' józan ész és tapasztalás.

Már 1817 év óta fáradhatatlan szorgalommal igyekeztek több jeles orvosok a' járványos epekór gyógymódját kitanúlni. Sok gyógymódok majd di-

tsértettek, majd ismét gyaláztattak. Ezen módok különbféleségét az annyiféle változása a' betegségnek teszi foghatóvá; és valóban változott a' kór az indító okra, 's beteg alkatjára nézve, nem különben azon befolyásokra nézve, mellyeknek ez kitéve volt, 's ez okból egy különös gyógymódrúl szó sem lehet. Azonban még is' az alkalmatos okirányos orvoslás gyakran meggyógyítá a' beteget; tsak a' tetzhalálos szél, és gutaütéses epekór gyakran minden segítség datzára is kiölé azt, de az illyen ritkább volt; gyakorabb volt a' szelídebb epekór, melly gyakran a' természet gyógyereje által megszünt; annál inkább ha okerányos orvoslás segité azt.

Sok esetekben jelenlévén már a' hajlandóság, meghütés okozá a' betegséget, 's ekkor tsúsz hurutos — rheumatico-catharhalis — béllyeget vett fel, 's Vavruch a' járvány huruthoz — influenza — hasonlítá. Illy esetekben az izzasztó mód ajánltatott; a' beteg t. i. meleg ágyba fektetik 's izgató italt vesz eleinte gyengébben munkáló szerekbűl; ide tartoznak sok illatos növevények u. m. szék, 's bodzavirág, mentafü forrázat, ezek által mérsékelt izzadságba jövén a' test, nem ritkán egy két nap alatt meg jön az egésség. És e' volt azon gyógymód, mellyet Tisza-Bábolnán Morvay elég sikerrel használt, azonban maga sem hitte — mint szavaibúl látszék — hogy egészen kimerité az epekór gyógymódját. Gyakran a' szelídebb epekórnál is ezen szerekre a' görtsök, hányás, és alfolyás meg nem szüntek: illy esetekben a' mákony — opium — kis adagban sokszor a' tzélnak megfelelt. Casper leginkább ajánlá a' Minderer szeszt — Spiritus Mindereri. — Hahnemann a' Kámforos bor szeszt ditséré legjobban, de koránt sem homeopaticus adagban, minden ötöd pertzben három tseppet ajánlott bevenni valamelly meleg forrázatban, noha ezen hathatós szert elég minden harmadik órában venni mákony festvénnyel — tinctura opii. —

Az izzasztó mód nem használhatott minden gyengébb epekórnál, mivel a' nyavalya természete

egészen más módot kivánt. A' kórt gyakran a' gyomorban heverő étel 's ital gyülevész okozá; illyenkor, nem gondolván a' jelenlévő alfolyással, a' hashajtó szerek leghasznosabbak; ide tartoznak a' hashajtó savak u. m. kénsavas hamag, és kénsavas keserag — Sulphas lixiviae, et Magnesiae. — de leginkább ditsértetett a' növények közűl a' rhabarbara, és pedig annak forrázatja gyakran sikerrel munkált. Sokszor használtak a' hánytatók; Hazánkban tett észrevételek bizonyítják, hogy nem ritkán a' nyavalya elein adott hánytató meggátlá további kifejlődésiben a' kórt. Reich Berlinben, Lichtenstäd Pétervárt ugyan azt bizonyitják.

Sokszor sem az izzasztó, sem a' hány, és hashajtó szerek nem használtak. Ez akkor történt, midőn a' nyavalya igen gyenge embert lepett meg, 's ideges béllyeget vett fel; ekkor ez említett módok a' sírhoz vezeték inkább, mint az egésséghez a' beteget; ellenkezőleg kellett akkor vele bánni, t. i. az élet tehetséget kellett felmagasztalni, melly a' félelem által leverve volt, biztatás, bátoritás, tovább alkalmatos gyógyszerek által. Ide tartoznak több fűszeres forrázatok u. m. méh, menthafü, 's narants levél forrázatok, Kámfor kis adagban, narants héj festvény, castor festvény, mákony kis adagban, a' magisterium bismuthi, hasonlóan az ipecacuana, moschus; a' kábitó szerek közűl bürök, 's beléndek vonat. De legtöbbet használt az epekór ezen neminél, melly t. i. félelmen alapúlt, annak elüzése az orvosban helyzett bizodalom által, 's illyenkor a' homeopaticus tsekély adagok hathatósak leginkább.

Sokszor a' beteg alkata végett a' nyavalya gyullasztó, 's erőtúlságos béllyeget vesz fel, 's ismét más gyógymódot kiván. Illyenkor torlódásosi gyullasztó epekórnak neveztetik. Ezen neminél a' kórnak leghathatósabb az érvágás. Indiában mindig legfőbb gyógymód volt a' vérbotsájtás. Burrel száz beteg közűl nyoltzvan nyoltzat e' terv szerint gyógyított, 's közülök tsak négyet vesztettel, a' többi tizenkettő közül pedig, kiken ér nem vágatott, tsak

kettő maradt életben. Hasonló sikerrel történt az Magyar, 's Oroszországban is; azonban a' legnagyobb vigyázat szükséges, mivel ha a' nem jelentett esetben vitetik véghez, szomorú következéseket von maga után. A' vérbotsájtás után leghősebb gyógyszer volt a' Kalomela, gyakran magánosan, de még jobb, ha mákonnyal adatik; ezen gyógyszerek után, ha alkalmatos esetben adattak, közönségesen izzasztó jótévő álom következik, mellyből majd nem egészen épen ébrednek fel a' kórosok.

Második része az orvoslásnak a' külbőr munkálódásinak előmozditására volt irányozva, melly által a' kellemetlen görtsök gátlása, 's az állati meleg felbuzditása eszközöltetnék; ez leginkább dörzsölés által történt, mi végre elegendő az izmos kéz; többször használtatott a' flanell keztyü, puha, és kemény kefék. A' dörzsölés nagyobb hatása végett különféle szeszes szerek használtattak. Leo Varsóban angelica szeszt, Hahnemann kámforos borszeszt ajánlott, Blumenthal Krakóban epekór ellenes mosdót irt le — lotio anti cholerica. — A' Pesti kórház Gyógyászai leginkább ditsérék e' keveréket: kőrös bogár festvényt, fekete borst, terpetin olajt egyforma mennyiségben; ezen vegy aztán a' bőrre dörzsöltetik, mig az meg nem pirúl. Azonban több észrevételek bizonyítják, hogy legtöbb illyféle dörzsölések sikernélküliek, sőt néha ártalmasak, mert nem ritkán kifekélyesitik a' külbőrt, sőt még roszszabb következéseket is szülnek; leghasznosabb volt az egyszerü dörzsölés kézzel vagy flanellal, a' fel és altagokon, nem különben a' hát hoszszán. Párisban az ügyes Petit tanátsából, ki a' nyavalya okát a' gerintzvelő bántalmába keresé, a' gerintz oszlop mentire hat hüvelyknyi szélességü flanell pólya alkalmaztatott, melly eleve terpetin olaj, 's étető hugyag szeszből álló keverékkel volt megnedvesitve, 's meleg vízbe mártott vászonnyal takartatott be; azután a' pólyán meleg vas vitetett fel, 's alá, mig az a' gőzzé lett hígságtúl megmentve száraz nem lett, 's ezen müködés minden órában ismételtetett, kü-

lönbféle sikerrel; némellykor a' köldök táján felrakott száraz köpölyök könnyebbülést szerzének a' betegnek; a' gyullasztó epekórnál Casper különösen ajánlá a' hideg vizet, 's a' gondja alá került betegek közül igen sokat gyógyított meg e' tsekély gyógyszerrel, 's azt mind belsö, mind külsöképen használá.

Greskovits Ágoston.

3.

Az Aba Nemzetségből virágzott Chubánkafi János nak, László, Samu és Dávid nevü fiai között 1301-dik évben az Egri Káptalan előtt Gyöngyösről és más Örökségekről költ Osztálylevél.

A. B. C.

„**Omnibus** Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presens scriptum inspecturis, Capitulum ecclesie Agriensis salutem in omnium saluatore Ad vniuersorum noticiam tenore presencium volumus peruenire. Quod magister Ladislaus, Samuel, et Dauid filíí comitis Johannis filíí Chubanka, ad nostram accedentes presenciam, proposuerunt viua voce, quod in possessionibus eorum, inferius declarandís communi consensu, et pari uoluntate talem inter se fecissent diuisionem. quod primo et princípaliter, villam eorum. Gyungus vocatam, in tres partes equales diuisissent, ex quibus vna pars, existens, a parte occidentali, videlícet particula platee incípiendo de Cellario Presyl, quod est prope Angulum ecclesie procedendo ab eadem plaga, vsque ad quoddam fossatum, et trans illud fossatum, cum vtraque parte platee, vsque ad extensionem ville cum populis et alíis vtilitatibus suis predicto magistro Ladislao et suis heredibus, et alia particula platee, a parte meridionali, de eodem fossato incipiendo, usque ad alíud fossatum, quod est

iuxta domum comitis Benedicti, et de eodem fossato, cum vtraque parte platee, vsque ad extremitatem ville, cum populis et alíís vtilitatibus, Dauid et suis heredibus, Item a dicta domo seu Curía eiusdem Comitis Benedicti, a parte aquilonalí, ab vtraque parte fluuý existencía, salua Curía, et domo eiusdem comitis Benedicti, quam tam pater eorum predictus, quam ipsi, ab omnibus exaccionibus, absolutam dímíserunt, cum populis et alíís vtilitatibus suís, et specialiter, Capella, quam idem magister Ladislaus, in honore Corporis Christi propríís fundauít expensis, eidem Samuelí et suís successoribus, perpetuo possidende cessissent, et habende. Item ín reliquis sex possessionibus suís, videlicet, Aruk, Halaz, Sodan, Paan, Noguth, et Iyeneu, talem fecissent diuisionem, quod predicte possessiones, Aruk et, Halaz, cum vniuersis vtilitatibus earundem, sub prioribus metis, et antiquís, quibus communiter possederunt, eidem magistro Ladislao et suis Heredibus, Item dicte possessiones, Sodan, et Paan, cum omnibus vtilitatibus suís, similiter, in metis et terminis communiter habítis, dicto Samueli, et suis successoribus, et possessiones Noguth, et Iyeneu, antedicte, similiter cum suis attinencý's vniuersis, in antiquis metís, eidem Dauid et suis posteritatibus, perpetuo possidende remansissent et habende, Item terras arabiles eiusdem ville Gyungus, in tres partes, metís de nouo erectís, diuísissent, ex quibus vna porcio, a parte occidentali fluuý Gyungus, iacens iuxta terram Pýspuký, distincta, ab alia porcione, per sex metas, eidem magistro Ladislao, in medio autem alia porcio, de tercia per quinque metas separata, prefato Dauid, et tercia usque ad metas terre filiorum Marhardi, dicto Samuelí, et suis successoribus, in perpetuum possidende remansissent, Item a parte orientalí et meridíonali, eiusdem fluuý Gyungus, prima porcio prope villam, ex parte eiusdem terre Pýspuký, distincta per quinque metas ab alia porcione, eidem magistro Ladislao, secunda in medio

dicto Dauid, et tercia superior per tres metas separata, prefato Samueli, Item trans quendam Ríuulum, prima porcio inferior, quam separant quinque metee (*így*), que egredíuntur de tribus arboribus pírí, prope quas, in rippa dicti Riuuli, est vna meta, et protenduntur, ad quandam arborem. Ilicis, que est in vínea pro meta asignata, infra, vsque ad tres metas que separant a terra Puklustheluk vocata, cum noualibus Pertholdý, et Presýl memorati, eidem magistro Ladislao, in medio autem existens porcio, prefato Dauíd, Tercia autem et superior, per tres metas distincta, vsque ad terram ville Bene, quam, distingunt tres metee Capitales, de eadem terra Gyungus, existentes prope víneam Endree, dicto Samueli et eorum heredibus in perpetuum cessissent, possidende, Item dictam particulam terre Puklustheluk, in tres partes, duabus metis, ab inuicem distinguendo diuisissent, ex quibus vna pars superior de subpede vínearum Samueli, in medío autem alía porcio Dáuid, et tercia porcio inferior, a parte terre Halaz, dicto magistro Ladislao, vsque ad fínes et terminos, eiusdem terre Puklustheluk, possidende cessissent, et habende, Item vinea eorum, existens iuxta vineas, populorum de Pýspuký eidem magistro, Ladislao, et alia vínea eorum inter vineam Petri filý Detricý, et Detricý dicti Fogos, existens Samueli, ac tercia vinea eorum, subvrbío sita, prefato Dauid, possidende perpetuo cessissent, et habende, Item Castrum eorum, in tres partes equales diuisissent, ex quibus vna pars, existens, a parte aquilonalí cum tercia parte pallacý et tribus Turribus ligneis, ac vna domo et Camera, uersus orientem Samuelí, Item medium eíusdem pallacý tectum, cum dimidíetate, magne stube, et alíís minutis edificý's, ad eandem Plagam magistro Ladislao, et Tercia pars, eiusdem pallacý, meridionalis, simul cum dímídietate dicte magne stube, ad eandem Plagam, prefato Dauid, Item quedam particula, retro portam dicti Castrí, ab oriente existens, ab eadem, porta

vsque ad locum, vbi murus terminatur, eidem magistro Ladislao. ab alia autem parte, scilicet a plaga occidentalí, quedam particula cum dimidietate lignee Turris, in medio eiusdem Castri síte, Samueli; et tercia particula, a parte dictí pallacý, scilicet porcionís eiusdem Dauíd síta, cum reliqua dimidíetate, eiusdem Turrís, prefato Dauid et suis heredibus, in perpetuum cessissent possidende, Capella vero eorum, de dicto Castro, et porta eiusdem Castri, eisdem communiter inhabitanda remansissent, Item villam eorum Bene vocatam sub eodem Castro existentem, ín tres partes equales díuísissent, ex quibus vna pars, inferior, videlicet sola particula platee a fíne cuíusdam stagní inferiori, incipiendo, vsque ad extensionem ville magistro Ladíslao, de inde ascendendo pars, superior platee predicte, vsque ad dictum stagnum, eidem Dauid, de hínc in vtraque parte platee, asscendendo, per extensíonem, eiusdem ville, prefato Samueli, et suis successoribus cessissent possidende, Item molendína eorum in eadem exístencia, seu subvrbio, taliter diuisissent, quod superíus molendínum, quod Eburharthmolna (*így*) dicitur, et secundum molendinum, quod nominatur Forkosmolna, et Tercium molendinum, quod, similiter dicitur Eburharthmolna, quod erat commune eorum, ac quartum molendinum, Petri dicti Fekete, super fluuio Bene existencia, cum suis vtilitatibus magistro Ladíslao, Item Bokdasamolna dictum, et aliud proprium eorum, et Tercium Jensulmolna, ac quartum Gahanmolna, nominata, in eodem fluuio, Samueli, Item duo molendína eorum propria, Supruný Myklousmolna, et Stephani filii Petri vocata, et tercium proprium molendínum patris eorum predicti, ac quartum molendínum, Guthmolna nominatum Dauid, et suis heredibus cessissent possídenda, Item Pomaría eorum, supra dictum Castrum, exístencía, in tres partes díuísíssent, ex quibus pars superíor, magistro Ladislao; alia porcio propius ad Castrum Samueli; et tercia de latere, Castri,

ab occidente, prefato Dauid et suis heredibus, Item terras arabiles dicte ville Bene, similiter in tres partes equales diuisissent, ex quibus vna pars, a parte terre filiorum Bolýnig tribus metis distincta, ab alia parte, Samueli, in medío autem alia pars, Magistro Ladislao, et tercia pars superior, similiter tribus metís distincta, de subpede montis prefato Dauid et suis heredibus, perpetuo possidende cessissent, et habende. Relíque autem videlicet, Silue, nemora, rubeta, et cetera huiusmodi, communiter possidenda, eisdem remansissent, Item vína que, de vineís, ville Gýungus, et vineis ville Bene, in racionem terragý, eisdem prouenire consueuít, (*igy*) communiter recipere, et ínter se equalíter, diuidere tenebuntur. Patronatus eciam, ecclesiarum ville, Gýungus, et ville Bene, tam eisdem, quam suis posteritatibus, communiter remansissent. Preterea magister Ladislaus. Samuel et Dauid predicti, taliter se in nostri presencia obligarunt. quod quiscunque, ipsorum, dictam diuisionem, processu temporis, concepta fraude írrítaret, uel quoquo modo obuíare níteretur, nocumenta inferendo, alíis fratribus suis, sua porcio, de premissis omnibus in manus Regias, deuolueretur ipso facto. et magister Walterus Concanonicus noster, ad instanciam eorum dictam diuisionem videre, per nos destínatus, omnia premissa facta fuísse, per modum prehabitum, ad nos reuersus; nobis recítauít. In cuius reý testi monium, ad instanciam eorum, presentes contulimus sigilli, nostri munimine roboratas. Presentibus tamen magistro Stephano Custode. Martino, Egidio de Wng, Johanne de Heues, Sýmone Noui Castri, Archidiaconis. et alíis multís. Anno domini M. CCC. Primo. Regnante Wenceslao illustri, Rege Hungarie, Strigoniensi sede, et Colocensi, vacantibus. et Domino nostro venerabili. Patre, Andrea. Deí gracia Episcopo, Agriensi, exístentibus."

Privilegiális, az az: Örökös Osztálylevél író hártyán. Az Egri Káptalannak leszakadott függő petsétе veres, setétzöld és sárga színü sodrott selyem kötélkéről lóggott-le. Az O betü az Óklevél kezdetén tzifra, 's a' „*mnibus*" szó betüi nagyobbak az óklevél egyébb betüinél. Itt ugyan nintsen világos említés az Óklevélben az ABA Nemzetségről, de más Óklevelekben megemlíttetik az ABA Nemzetség neve is Chubanka maradékairól. Az eredeti hiteles Osztálylevél, melly különösen a' MOLNA (ma MALOM) régi Magyar szovat, honnand MOLNÁR ered, tisztán néhányszor előállítja, a' Méltóságos Haller Grófi Ág Levéltárában őriztetik, mellyből azt velem a' boldogúlt, és, míg élt, igen nemes szívü Brudern Jósef Bárónak nagylelkűsége közölte.

Horvát István.

4.

Kétségek Báró Bálintitt Nemzetség állítólag I. Lajos M. Kir. által 1349-ik évben kiadott Oklevelének hitelessége iránt.

Alapos ismeretet, tudományos előmenetelt szül a' kétes dolgok feletti hibás itéletek, fonák hiedelmek borongós ködének elűztével, a' tiszta igazságnak napfényre hozása, — a' mit vagy tsak az által is néminemüképp eszközlünk, midőn, a' megrögzött balitéletekből kivetkezve, valamelly régebben állított, vagy hitt dolgot a' támogató okok kellő meghányása előtt valónak 's igaznak vaktában nem hirdetjük, hanem nyomós okokból eredő ellenvetéseinket nyilttan kimondván, ellenkező értelmünket köztudomásra botsátjuk. Illyen tiszta szándék vezérli e' jelen értekezés fonalát, távul sem megtámadás képen állítván elő a' tzélba vett Oklevél hitelessége ellen kiáltó okokat, — mellyeknek megfontolása az azt védő Félt méltán felserkenti még lehető gyámokainak előadására; a' gyanús Oklevelek megvisgá-

lásában pedig némellyeknek talán egy kis világosításúl szolgálhat.

Régtől fogva ismertetik Tudósaink által kéziratban I. Lajos m. kir. azon ajándéklevele, melly szerint bizonyos *Nagy Bálint* jeles vitéznek a' nápolyi hadban szerzett érdemeiért nevét *Bálintittra* áltváltoztatván, azt Bárósságra emelé. — Mint a' diplomatikai Tudomány szabályai ellen készült állevelet, merő koholmányt, többnyire úgy nézték ezt az ahoz értők. Nagyságos Prépost és Pesti kir. könyvtárnok Fejér György úr roppant munkájában (Codex Diplomat. Hung. Tom. IX. vol. I. Budae, 1833. 8. pag. 269—274) ígről ígre közlötte is azt illy tzím alatt: „*A. Ch.* 1344. *Instrumentum Baronum Balintitt Ludovico Regi turpiter suppositum.*“ — Ítéletét utánna ragasztva kereken kimondá: „*Instrumentum istud suppositicium esse, tam stilus, quam forma, subscriptioque abnormis, palam facit; sed maxime Historia. Andreas enim anno* 1344. *adhuc vixit, et bellum contra Johannam Conjugicidam anno primum* 1348. *erupit, est proin prolis ante matrem creata!!*“ — A' dologhoz értő illyetén birónak kijelentését nem lehet elhatározónak nem venni, és a' mondott Oklevél koholt voltáról többé kételkedni, annál is inkább, mivel a' benne foglalt történeti előadás a' történt dolog idejével ellenkezik. — Azonban, egy névtelen iró ez 1835-dik évre kiadott Árpádiában (Honi Történeték Zsebkönyve, szerkezteti Kovacsóczy Mihál 2. év. Kassa. 1835. 12.) a' 137—175. lapokon az Erdélyben virágzó Báró Bálintitt nemzetség Nem ágazatáról értekezvén, minekutánna 160. s. k. lap. I. Lajos kir. ajándéklevelét hiteles másolatból közre botsátá, egészen más szint vön a' dolog magára, — mert nem 1344. (mint Fejér) hanem 1349-ik évről adja, — későbbi hiteles irományokkal is támogatván a' mondott Oklevél hitelességét, — a' többiben mind az által szóról szóra megegygyez Fejér közleményével, kivévén némelly grammatikai hibáit, vigyázatlanságból kihagyott szavait. Ámbár mind a'

két helyen feltalálható ezen Oklevél, — még is, mint értekezésünk tárgyát, az Árpádiából újabban ide iktatni szükséges. Így vagyon ott:

„Nos Ludovicus Dei Gratia Hungariae, etc. Rex etc. memoriae commendamus per praesentes, significantes universis. Quod fidelis nostri nobis dilecti Valentini Nagy de Sancto Georgio ad Keresum amnem, Consiliarii nostri actualis, et Cataphractorum Tribuni, Praedecessores Ujlakiorum nomine diu quidem claruerint, et ad praesentem quoque aetatem utiles Coronae Hungariae, et Reipublicae Christianae posteros transmiserint. Unus tamen fratrum Ujlakiorum Georgius a Bela quarto Hungariae Rege alio insignitus est cognomine, praeclare factorum magnitudinem expressuro. Dum enim idem Rex adversus communem Christiani nominis hostem secundis uteretur armis, immemor Fridericus Austriae Dux, quanta imminerent Christianitati mala, si in prospero rerum successu turbatum Regem a bello hoc revocando, adeo securam statueret hostium progressui viam, contra divina, humanaque Jura, et propriae Sanctionis terminum, et puncta, Hungariam, absente Bela, crudeliter vastare coepit, propter quod, utilissimum pro rei Christianae bono laborem mittere Bela, et suum defensurus Regnum, in Fridericum movere cogitur. Dum acerrima instaret pugna, observans Fridericus Militibus suis Georgium nimis perniciosum, ferro totum ipsum tegenti confisus, provocat Georgium Ujlakium, et singulare cum ipso certamen init. At cum Georgio et causae aequitas summum adderet animum, et natura eum incorporabiliter (incomparabiliter) majore donasset robore, Fridericum exanimem equo dejecit, aliisque ejus primariis aeque prostratis, maximi triumphi occasionem commilitonibus procurat. Unde factum, ut tam hujus, quam plurium etiam magnis convenientium magnorum factorum intuitu, huic e fratribus Ujlakiis Georgio cognomen Nagy Rex ille conferret, munitumque Castrum Sancti Georgii, Marusium inter Keresumque amnes si-

tum, cum adjacente eidem latissimo Dominio conferret, usq. ad hodiernum diem optimo jure possessum. Super quo nos quoqe dicto Valentino Nagy, ejusq.heredibus,et posteris universis benignam elargiti sumus confirmationem.Quia vero cognomini huic Nagy ab eo tempore jugiter usque in praesens praeclare gestis omnes adeo satis fecerunt, ut tum primariis in Bello caracteribus, tum amplissimis bonis cumularentur, et nominanter praefectus Valentinus Nagy Consiliarius et Tribunus noster nuper, in Regno Neapolitano actum (post plurima vel ipsi Hectori digna saepe praestita), singularem exhibuerit perpetua laude dignissimum. Non erit itaque indignius nobis quod ad instar Belae Regis celebre nomen Ujlakiorum mutantis, cognomen Nagy tollere, aliudque conferre, generosissimi facinoris speciem semper in memoriam revocaturum. Stephano Vajvoda enim nostro, ad Regnum Neapolitanum Belli duce, nil de Neapolitanorum rebellione suspicante, quin potius omnia ab ipsis officia fidelitatis promitterent; (promittente) factum ut dicti Neapolitani ad turpem deficientes rebellionem, eamque adeo secrete causam (cusam), ne vel minimum quidem Stephano Vajvodae, nostra (ae) que ibidem militiae innotesceret, prout ingens eorum multitudo nostrorum numero multifariam superior, ad locum ita vicinum noctis sub silentio se locavit, unde matutina luce nostris conspicua, eosdem inprovisos, uti sperabatur, opprimeret, de quibus siquidem Stephano nil cognitum fuerat, pridie memoratum Valentinum Nagy necessaria ex causa, una cum legione sua, ad certum locum expeditum facit, mane autem facto, visa ignotae multitudinis propinguitate, qualis illa sit, quidve velit, Stephanus rite cognoscit, et extemplo congruas facit dispositiones, expositaque male pugnaturis periculi certitudine, summa virtute confligendum decernitur, quod factum, ac maxima Rebellium strage continuatum etiam. Sed cum tanta esset Rebellium multitudo, in plura distincta agmina, quolibet eorum, nostrorum numerum adaequante, fessis novos et

novos submittunt, neque aliud supererat jam nostris, tot recentium surrogatione defessis, quam ut ad locum tutiorem, alias vicinum se recipiendo, super libera dimissione Capitulationem facerent. Interea rumor ad Valentinum Nagy nondum nimis elongatum defertur, rei et sibi etiam imminentis periculi certitudo denunciatur, qui, quantum gravioris armaturae ratio patiebatur, citatis festinat equis, auxilium periclitantibus laturus, et jam propinguus legionem suam in aciem redigit, et primo adventus sui momento Rebelles validissima aggreditur manu, et ingentem in sola etiam persona hostium numerum fundens, impetum eorum retundit, retrahereque eos cogit. Resonat interea totus exercitus noster clamore: Elérkezett a' segitség, itt van Nagy Bálint itt, itt, Nagy Bálint itt, itt ect. Quo non solum audito, sed viso etiam, quid ejus praesentia jam etiam efficeret, ii quoq. qui prius resignato pugnandi animo, de fuga meditabantur, resumta audacia, eo fortius stringunt arma in hostem. Qui advertens jam etiam magnum et quidem fortissimorum perdidisse numerum, universalem evasurus stragem, Campum nostris relinquendum statuit. At eum Valentinus Nagy summum jam fuisset progressum, potiorem hostium partem a tergo relinquens, caeteris commilitonibus caedendam, ipse cum Cataphractis suis reservata hostium agmina pro succursu aggreditur, eaque perrumpit, conterit, ac in fugam cum caeteris hostibus convertit. Tandem vero tum Primariis, tum sequioribus magno numero captis, nostri finem conflictui imponunt, digna facti poena captos mulctandos (mulctando). Unde secutum, ut Divina taliter providente bonitate, plenariam nostri ibidem Regiminis securitatem promittere liceat. Quum proinde adeo clarum sit; nutantem exercitum nostrum dicti Valentini Nagy adventu, nominisque ejus proclamatione (Balint itt) suscitatum, et ad pristinam pugnandi generositatem tanto triumpho claram revocatum esse: dignum omnino visum est, ut in tanti actus memoriam, perpetuamque laudem, nomen hoc

Bálint

Bálint itt a toto exercitu nostro proclamatum, loco pristini cognominis Nagy eidem inponere, atque conferre. Ea etiam accedente ratione, siquidem jam communis sortis homines etiam adeo vulgariter caeperint se hoc nomine Nagy compellari facere, ut brevi antiqua haec familia de Deo, Hungariaque et Christianitate optime merita, nullam penitus distinctionem, existimationemque, quin potius vilipendium sit expertura. Proinde dictum cognomen Nagy abolendo, ipsum cognomen Bálint itt itt praefato Valentino Nagy, ipsiusque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis una cum Libero Baronatu, ac omni ejus dignitate, reputatione et praerogativa, quibus caeteri etiam in Regnis Ditionibusque nostris Comites, atque Barones utuntur. Antiquis vero Insignibus, quibus a Cognominis Nagy confectione usi sunt, solis effigiem, supra pyramidem viridem, inter caeruleum purpureumque scuta exurgentem damus, conferimus, addimusque, ac eum, posterosque ejus utriusque sexus universos dicto cognomine Bálint itt, Baronesque vocari, compellari, haberi, ac reputari volumus, mandamusque universis, et singulis cujuscunque dignitatis, status, gradus et conditionis hominibus, in cunctis Regnis, Ditionibusque nostris divinitus nobis concreditis, de super eidem Consiliario et Tribuno nostro non amplius Nagy, sed Baroni, Bálint itt, ipsiusque haeredibus, et posteris utriusque sexus universis, has perpetuo valituras, sigillo nostro secretiori, et subscriptione munitas nostra, extradandas duximus, et concedendas. Datum in Regia nostra Budensi Hungariae, die 1-ma Novembris A. D. 1349. — Ludovicus Rex. m. p. — Beneventanus, Archi Episcopus Strigon. m. p." Megjegyzi a' közlő ezen Oklevélről (151. lap.): „nevezetes, — hogy ezen eredeti levél hátára e' vagyon irva: „Ex speciali reflexione publicatae per me eundem Archi Episcopum Beneventanum cum applausu omnium Budae 30. Novembris Anno inserto 1349. Beneventanus. m. p." Továbbá (154 lap) mondja: „Ezen 1349 beli Okle-

velet eredetiképen ugyan nem láttam, de az eredeti Levelet Angyalos Kristina, Bálintitt Sigmond özvegye, 1700-ban November 20-dikán Fejérvárott az ugyan ott tartatott Ország gyülésén az Ország Rendeinek bemutatta, és minekutánna ezen Oklevél minden kifogás nélkül hitelesnek itéltetett volna, lemásoltatott, 's az özvegy kérésére lemásolva, és Erdélyi Itélő mester Henter Ferentz aláirása alatt ki is adatott. — Ezen hiteles másolat, midőn ezeket írnám, előttem vagyon, nintsen tehát elegendő okom az eredeti Levél hitelességét kétségbe hozni." Több okokat 's okoskodásokat is hord fel hitelességének támogatására, — mellyeket, minthogy értekezésemben általán fogva tzáfolva lesznek, szükségtelen elő számlálni.

Az Oklevélnek eredetijét nem láthatván; vizsgálatimat tsak e' másolat után terjeszthetem ki, 's a' szerint intézem az egésznek részenkinti felfogását.

Elsőbb is a' mi az Oklevél *külső alakját* illeti: az iróhártyát, — betűk formáit, — aláirását, és petsétе mineműségit vennők figyelembe, ha az eredetit láthattuk, vagy a' közlő által a' másolat beszéd formája, mellyben az eredetinek külső alkatása érdekelve 's néha körülményesen leisirva találtatik, elő adatott volna. A' Király és Esztergomi Érsek, mint Kantzellár, aláirásit viseli maga a' közlemény; emlittetik több más minéműségeivel együtt azon utánna iratban is, melly a' Fejér Okleveles gyűjteményében szemlélhető. Ott következendőket olvassuk; „Erantque litterae in pargameno patenter confectae et emanatae, et sigillo eiusdem regis in concha lignea super cera rubra impressiue communitae. A dextra vero earum parte subscriptum erat: Ludouicus Rex m. p. A sinistra vero Beneventanus, A. Episcopus Strigoniensis m. p. Inscriptumque erat a foris: ex speciali reflexione publicatae per me eundem A. Episcopum Beneventanum cum applausu omnium Budae, trigesima Novembris Anno 1344. Beneuentanus m. p." — Feltesz-

szük a' mondottak szerint, hogy itt hibássan áll 1344. az 1349-ik év helyett. —

Ezekből kitűnik, hogy a) pergamentra, vagy is bőrhártyára iratott; b) nyilt formában készült; c) fatsigába, vagy tokba öntött veres viaszra nyomatott, következőleg függő a' rajta lévő királyi petsét; végre d) mind Lajos kir. mind az Esztergami Érsek nevei alá irvák.

Az 1-ső tulajdonság megegyez az akkori idő szokásával.

A' 2-dik hasonlókép megnyugtathat, mert az adomány és más kegyelem Levelek valamint szabadságos, úgy megelőzőleg nyilt formában szoktak kiadatni; de hogy ez nyilt formáju legyen, minekutánna a' fentebbi ábrázolás szerint függő petséttel van felruházva, hinni nem lehet. Ugyan is függő petséttel tsak a' szabadságos (privilegialis) levelek erősíttettek meg. Erről azonban alább szóllunk, a' levél szerkezetiről 's stilusáról értekezendők.

A' 3-ik tulajdonság egy tekintettel elárulja az Oklevél későbbi, és mint egy a' XVII. században készültét. Példátlan dolog Honunkban a' függő petséteknek fa, vagy értz tokba 's skatulyába nyomatásuk a' XVI. század előtt; — sőt még a' XVII. században is rendesen a' függő petsétek tok, vagy boriték nélkül egyedül domborulag készült viasz tömegbe nyomattak, ha függő egyszerű, vagy kettős petséttel erősíttettek meg a' Levelek, ide nem értvén a' mindenkor keletben lévő arany petsétet. A' petsétek fatokba nyomatásukat régiebb, mint XVII. századi oklevelekben nagy gonddal keresve sem találhatni. Mondhatná azonban valaki, hogy a' fatok később járulhatott függő viasz petsétének épségben tartása végett ez Oklevélhez, 's igy annak hitelességét nem rontja. Való ugyan, ez megtörténhetett; azért is az eredetinek szemlélése nélkül tsupán ezen okból koholmány billyegét egész bizonyossággal reá nyomni nem akarjuk; ellenben

4-ik tulajdonára, vagy is az aláirásokra nézve bizvást állithatni hamis készitménynek. Aláirással

nem éltek az Oklevelekben mind a' XV-ik századig. Bizonyára I. Lajos kir. fenlévő számtalan Okleveleiben semmi nyoma az aláírásnak. Kipótolták ezen hijjányt az Okleveleknek felső, vagy alsó szélire írott (a' pelsét alatt is belől egy kis hártyára jeleltetett) következendő szavak: „*Commissio propria Domini Regis*“ — „*Ad literatorium mandatum Domini Regis.*“ 's. a'. t. Legrégiebb saját aláírására akadni Sigmond és Mátyás királyoknak, kiket az utóbbiak, ámbár ritkábban, követvén, halkkal lett későbbi időkben elmulhatatlan szokássá és törvénnyé az aláírás. Hasonlót mondhatni a' Kantzellárok aláirásáról; ezeknek nyoma még későbbi a' királyok aláirásánál. Állandó szokássá az Austriai Ház alatt lőn.

A' közzé tételnek kivülről lett im e' feljegyzésére „*Ex speciali reflexione publicatae* 's. a'. t. tsak ezt jegyezzük meg: szokatlan dolog azon időről a' közhirré tételnek illyes felirása, de maga a' publicalás is. Nem volt ugyan divat kivüli még előbb is a' kegyelem leveleknek köz hirré tétele, azért olvashatni régi Privilegiuminkban, különösen I. Lajosnak némi Leveleiben: „*Et haec volumus per fora et loca publica palam proclamari*“ — ismét „*Et haec volumus publice ubique proclamari.*“ — de ezek nem az országos, vagy megyei gyülekezetekben történtek. Rendes nyilvánitása a' privilegialis, vagy kegyelemleveleknek, mint a' nemesitő tzimeres leveleknek, tsak a' későbbi századokban jött közönséges divatba, valamint az 1630. 30. törvény tzikkely parantsolja legelőször azokat az illető vármegyék gyülésein publicáltatni; vagyon azonban nyoma az illyesnek már a' XVI-dik században.

Belső alakjára nézve figyelembe vétetik a' stilus, vagy beszéd forma, és a' történeti előadás.

Minekelőtte a' stilus, vagy szokott nevezettel: beszéd formákat (formularia diplomatica) szemlélnők, szükséges kitérni az Oklevelek alaposabb ismeretére szolgáló némelly vonásoknak rövid ábrázolására.

Ezer meg ezer példa bizonyítványokkal lehet támogatni azon állitást, hogy hajdani Királyaink kegyelem - adomány - szabadságositó Leveleiket kétféle alakban adák ki, t. i. *szabadságos* (privilegialis) és *nyilt* (patens) formában. — Mikor és mi okból adatott előbbi, vagy utóbbiban? mint e' tárgyra nem szükséges kérdést elmellőzve, itt azt tsak érdekeljük, hogy valamint a' XIV-dik században országlott több Királyainknak, úgy I. Lajos kir. e' két alakban kiadott óklevelei im illyen szembetünő tulajdonokkal különböztetnek meg; jelesen:

A' *Privilegialis* levelekben az előbeszédek, (formulae exordii) egész kiterjedéssel ünnepélyesen jönnek elő; különösen a' királyok nevei után azoknak tellyes tzímjeik gondosan feljegyeztetnek; igy p. o. Lajos kir. 1349-iki Septemb. 2-ikán kiadott szabadságos levelében: „*Ludovicus, Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galiciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, Princeps Salernitanus, et honoris montis sancti Angeli Dominus.*“ minden tzimzetek megvagynak, mellyekhez osztán még a' Jerusalemi, és Siciliai tzím is járult. — Továbbá a' tudósító, vagy intéző beszéd részetskék (intimatio) és a' készitő beszéd formák (prooemium) soha ki nem hagyattak; igy a' mondott levélben: az előbbi: „*Omnibus Christi fidelibus, praesentibus et futuris, notitiam praesentium habituris, salutem in omnium Salvatore*“ az utóbbi: „*Vt regiae munificentiae amatiua perpetue et irrefragabiliter perseuerent, aequitati dignum esse dignoscitur, et rationi consonum, ut dum expedit, roboramentis regiis fulciantur*“ — ugyan Lajos kir. 1347-iki Aug. 31-ik költ két rendbeli privilegialis levelében az elsőbbik: „*Omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris, presentium noticiam habituris, salutem in eo, qui regibus dat salutem*“ — ismét: „*Omnibus — — salutem in eo, qui dat regibus regnare feliciter, et victoriose triumphare.*“ az utóbbik: „*Opus nobile perficimus* 's a' t. ismét: „*Cum*

opera fidelitatis subsequi debeant premia meritorum: necessarium quippe exstitit, ut fidelitate inbutos sumpma regie benignitatis providencia remunerationis et gratie antidoto prosequatur.“ jeles mondásokkal fejeztetnek ki. A’ derék beszéd formája vagy is az Oklevél tárgyának és velejének előadasa után a’ végbeszédek (formulae epilogi) közt soha el nem mellőztetnek a’ petsétet illető végbeszéd formák (formula sphragistica); különösen kijelentetik a’ petsétnek minősége, t. i. függő, kettős, vagy arany voltuk; így a’ többszer idézett Oklevélben „*In cujus rei memoriam, perpetuamque firmitatem presentes — concessimus litteras nostras privilegiales, pendentis et authentici duplicis sigilli nostri munimine roboratas.*“ — hasonlókép az említett 1347-iki levélben: „*In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam, presentes concessimus litteras duplicis sigilli nostri autentici munimine roboratas.*“ — Elmúlhatatlanul feljegyeztettek továbbá a’ kiadó Kantzellárok, vagy Al-kantzellárok nevei; valamint a’ például vett 1349 és több más évekről szóló privilegialis leveleiben Lajos királynak olvassuk: „*Datum per manus honorabilis et discreti viri, Domini Thatamerii, Albensis Ecclesiae Praepositi, Aulae nostrae Vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri.*“ — Elmellőzhetlenül kijelentetik a’ kiadás helye nélkül a’ kiadás és a’ király uralkodásának esztendeje; mindenütt ott áll Lajos kir. szabadságos leveleiben országlásának ideje, mint azon 1349-ikiben „*Anno Domini — regni autem nostri anno octavo.*“ — Végre ki nem maradtak a’ Tanúk, vagy is a’ fő Papok és zászlós Urak nevei.

A’ *nyilt alakú* levelekben az előbeszéd részei között a’ királyok nevei mellett tsak a’ „*Rex Hungariae*“ tzim jön elő, ’s igen ritkán találni nyilt levelet tellyes tzimzettel, legalább I Lajosnak olly nyilt leveleire nem emlékezem. Az intéző beszéd helyett mindenkor az emlékeztető beszéd használtatott, mint elégge mutatja most érdeklett Lajosnak 1342-iki

több rendbeli nyilt levelében im illyen kezdet: „*Nos Ludovicus, Dei gratia, Rex Hungariae, significamus tenore praesentium, quibus expedit, universis, memoriae commendantes*“ ismét 1343-iki nyilt levelében: „*Nos Ludovicus, Dei gratia, Rex Hungarie, memorie commendantes, significamus tenore presentium, quibus expedit, universis.*“ — hasonlókép áll 1344. 45, 46, 47, 48, 49, 50-iki nyilt leveleiben, néhol az igék rendének előbb, vagy hátrább tételével, mellyekre nyomban következik a' derék beszéd. A' végbeszédben soha sem fordul elő a' petsétet illető szóllás, és ha van is, abban nyomott petsét érdekeltetik, mert a' függő nagy petsét, több formaságokkal egybe véve, szabadságos levelekké alkatták az Okleveleket. Azonban, ha a' nyilt levél ollyan tárgyat foglalt magában, mellynek az adományos illető félre örökös joggal leendő által ruházása szükségképen megkivántatott, többnyire elnem maradt a' nyilt levelekből e' következendő végbeszédi záradék: „*Praesentes autem, dum nobis in specie fuerint reportatae, in formam privilegii redigi faciemus.*“ vagy pedig: „*promittentes, ut dum nobis praesentes reportatae fuerint, in formam privilegii nostri easdem redigi faciemus.*“ néha pedig: „*sub magno sigillo expediri faciemus.*“ — I Lajosnak egy 1344-iki nyilt levelében áll: — *Praesentes, si necesse fuerit, dum nobis reportantur, in formam nostri privilegii redigi faciemus.*“ ismét egy 1351-ikiben: „*praesentes autem privilegiari pronunciamus, dum nobis fuerint reportatae*“ akar adományról, akár más kiváltságról 's kegyelemről szólt légyen az. — A' kiadás helye ellenben az idővel együtt, ámbár kisebb tekintetű tárgyakat érdeklő levelekben néha az év számot elmaradva találjuk, szorgalmatosan feljegyeztetett, de mindenkor az uralkodás éve nélkül, nem tétetvén említés végre sem a' Kantzellárokról, sem más tanukról. Így I. Lajos 1349-iki több nyilt leveleiben: „*Datum in Wyssegrad, in festo Beatae Mariae Magdalenae. Anno millesimo tercentesimo quadragesimo nono.*“ ismét: *Datum Budae-*

feria quarta proxima ante Dominicam Ramis Palmarum, Anno Domini M.CCC.XLIX.“ és: „*Datum Budae, in octavis festi Beati Michaelis Archangeli. Anno* 's. a'. t. végre 1350. „*Datum Budae, in festo omnium Sanctorum, Anno Domini M.CCC.L.*“

Már, ha e' tulajdonok nyomán vizsgáljuk Báliptitt levelét, látni való, hogy a' királyi tzimzetből itéletet hozni nem lehet, töredékessen lévén az közölve; de az intéző és készítő beszéd szokott formáji elhagyásával tsak a' nyilt és zárt, vagy memorialis levelek bevezető, az az emlékeztető formája „memoriae commendamus 's a' t.“ tünvén fel, szükséges képen nyilt levélnek kell tartanunk; annak nevezi egyébb iránt az érintett leirás is im e' szavakban: „*erantque litterae in pargameno patenter confectae.*“ —

A' derék beszédben előforduló szóllás formákra alantabb terjeszkedünk ki, hol a' történeti valóságról teendjük tzáfolásunkat.

A' végbeszéd formában titkos petsét említtetik, függő, vagy nyomott voltának kijelentése nélkül, — a' mi épen meg nem felel a' fentebb írt tulajdonoknak. Minekutánna fatokban lévő petséttel erősítettnek iratik le Oklevelünk, természet szerint függőnek, és így nem patens, hanem privilegialis formájunak kell lenni; vagy tsak azért is tehát kinem maradhatott volna e' beszéd forma: „*Sigillo nostro pendenti.* 's a' t.“ a' minek elmaradása ismét elegendőkép elárulja koholt voltát. Privilegialis levelekben I. Lajos kir. alatt még nem divatozott a' titkos petsét (Sigillum secretum), hanem vagy arany, vagy kettős petséttel adattak ki; 's igy gyanus a' „*secretiori sigillo*“ szóllás is.

Ezen végbeszédi szótskára: „*et subscriptione nostra munitas*“ már előbb megfeleltünk, midőn a' királyok aláirásának divatba jöttéről emlékeztünk; bizvást mondhatni itt: nem tsak az aláirás, hanem maga az ezt kijelentő szóllás mód is eléggé bizo-

nyítja az idétlen koholást: nem lévén helye az illy szollásnak akkori, sőt későbbi Oklevelekben.

A' kiadás helyét a' mi nézi: Budán láttak ugyan napvilágot I. Lajosnak több levelei: de mivel a' kiadás helye tsak a' nyilt levelekben jegyeztetvén fel, ha az értekezés alattit úgy tekintjük, mint privilegialis levelet, Buda nem bele illő; — feltéve azonban nyilt alakuságát, még is a' „*regia nostra Budensis Hungariae*" fényes epithetum méltán nevetségre gerjeszti nem tsak a' diplomatikust, hanem hazánk történetei velős ismerőit.

Arab, vagy római számok-e az év számai? nem tudom. Ha arabok: úgy tsak — e' végett is a' legnagyobb határozottsággal költöttnek mondhatni. Gyanus a' „1-*a Novembris*" napi szám. „*Calend. Novembris*" vagy az ünnepektől számitott napokkal jelelé vala az akkori keletben lévő szokás. — Az aláirott Beneventanus Érsekről alább teendünk említést.

Ezekből láthatni, hogy majd a' szabadságos formáju, majd a' nyilt levelek tulajdonit, majd ismét a' képtelenség billegét viseli szóban forgó levelünk, a' mi koholójának a' diplomatikába iszonyú járatlanságát árulja el.

Minekelőtte a' derék beszédben foglalt történeti előadást közelebbről szemügyre vennők, átaljában még azt jegyezzük meg stilusáról: hogy az olly szokatlan, olly idegen az akkori idő irásmódjától, a' minőt tsak képzelni lehet. Így szokatlan tünemény a' „*Nagy*" név. Illyennel, ha mellék név gyanánt éltek eleink, mindenkor latinul irattak le az Oklevelekben, mint is egy 1343-iki levélben olvasom: „*Aba Magnus*" — egy 1350-ikbe: „*Paulus Magnus, Magister Clavigerorum regalium*" többnyire pedig hozzájuk ragasztatott a' „dictus" szó. A' koholó vastag tudatlanságát árulja el a' „*Consiliarius actualis*" tzimzet is; mintha bizony akkoron már titularis Tanátsnokok léteztek volna?! — Képtelenség, és régi Banderiale Systemánkkal ellenkező hadvezér nevezet a' „*Cataphractorum Tribunus*" tzim. — Feneketlen mesének itélem továbbá a' He-

dervári nemből eredő Ujlaky ágon lévő Nagy Györgytől IV. Béla idétti leszármaztatást. — Nevetséges előadás a' Nagy névnek Bálintittra változtatás oka. — Gyáva gondolat a' segedelem érkezésre felkiáltó magyar seregnek saját szavai beiktatása. — Régi törvényes szokással ellenkezik a' Bárói tzím akkoron megnyerése; 's több illy számatlanok, mellyek a' tudatlan koholó által előadása rendébe szövettek.

De lássuk már, találtatik-e ez Oklevélben olly igazság, mi a' nápolyi had történetinek rendivel összefér, vagy annak valóságából veheti lételét.

Azon két rendbeli hadvitelt, mellyet I. Lajos kir. 1348—1350. Johanna ellen ön részvételével intézett, bőven leirja Kükóllői János, akkoriban élt egyházi jeles tekintetű hiteles és tudós, egyszer'smind fényes rangú férfiu. Thurótzi Krónikásunknál (P. III. Cap. IX—XXII.) hiven elbeszéli az ütközeteket, és megis nevezi mind azon Vitéz magyarokat, kik az olasz földön táboroztak; emlékeznek az idegen kútfők is Muratoriusnál; nem különben a' béke kötésről szólló Oklevelek; leiratik a' hadi munkálódás I. Lajos által Latzkfi István Erdélyi Vajdának részére, 's értekezésünk végén egész kiterjedésben látható 1350-iki Adomány levelében; de a' Bálintittak levelében előadott regényes esetekről legkissebb érintés sints; nem találtatik nyoma a' magyar férfiak névsorában Nagynak(Valentinus Magnus) — Ezen hiteles kútfőkre támaszkodva tehát kiki elhiheti a' szóba vett Oklevél előadásának merő történet elleni szerentsétlen koholását.

Beneventanus Esztergomi Érseknek, kit hihető képen úgy akart előállitani a' koholó, mint Kantzellárt, neve puszta költemény. Nem volt illy nevü sem Esztergomi Érsek, sem Kantzellár azon időben. Az Oklevél közlőjének a'béli észrevétele (Árpádia. 154. lap.) hogy: „Chanadinus Esztergomi Érsek az 1349-ik év vége előtt már meghalálozván, — Miklós Kalotsai Érsek tsak 1350-ikben tertio idus Januarii (az az Januar. 11-ikén) neveztetett legyen ki Esztergomi Érseknek, tehát lehetett, ha bár

rövid ideig is Beneventanus helyettes (substitutus) Esztergami Érsek" a' lehetőség körén túl esik. — A' Romai Ecclesia Érseki és Püspöki székekben „substitutusokat" soha nem ismert, hanem „kivántakat, választottakat, megerősítetteket, és felszentelteket (*postulatus — electus — confirmatus — consecratus*); már pedig megfogni nem lehet, hogy olly rövid idő alatt Beneventanus, kit egyébiránt az akkori fő Papok sorában sehol fel nem találunk, olly rövid idő alatt mondom — elválasztatott, és helyébe még is Miklós erősíttetett volna meg. Ezen Miklós Érsek mondja többszer ismételve egy 1353-dikról költ levelében az 1349-ik végén elhunyt Csanádin Esztergomi Érsekről: „*Ex collatione venerabilis in Christo Patris, Domini Chanadini, olim Archiepiscopi Strigoniensis nostri avunculi, et praedecessoris, felicis memoriae.*" — Hol kell világosabb tanuság annak elhitelére, hogy Csanádin és Miklós között nem vala 1349. évi November hónapban (!) más Beneventanus nevű Érsek? — Csanádinnak még September 2-dikán életben létét bizonyítja I. Lajos kir. ugyan azon évről költ privilegialis levele, — mellyben emlittetik a' fő Papok rendit megelőzve.

Mennyire érdemel tehát hitelt ezen Oklevél, az előadattakból kiki megitélheti. Legkevesbé vonhat magára hitelességet abból, mivel 1700-ban Erdély ország Fejérváron tartatott Gyülésén az ország Rendeinek bemutattatván, hitelesnek találtatott, és lemásolva ki is adatott. Mindenkor régi törvényes szokáson gyökerezett ezen óvó záradék vétetik legfőbb figyelemre a' másolatokban: „*eatenus, quatenus eaedem rite et legitime existunt emanatae, viribusque earundem veritas suffragatur.*" Tsak annyiban ér tehát a' másolat, a' mennyiben eredetije mellett hartzol az igazság. — Nagy kérdés, ha most, midőn a' kritika és diplomatika tudomány a' két testvér hazában erősebb lábra kapott, bemutattatnék Erdély ország Rendei előtt, vallyon hitelesnek 's valónak ismertetnék-e el? A' koholókra is szerentsét-

len a' jelenkor szelleme.— Azon három rendbéli, 1520, 1551, 1552. évekről közlőnk által sorban elő adott irományok is alig ha kiállnák a' próbát. Ámbár ezek is sok tekintetből gyanúsak előttem, itéletemet iránt uk azonban most felfüggesztem.

Midőn kétségeimet előadám, legkevesbé sem szándéklom az Erdélyben virágzó ditső Bálintitt Bárói nemzetséget érdekelni: egyedül a' tiszta ismeretek és tudományos előléptetés iránti kötelességemnek kivántam eleget tenni. Tudnivaló dolog, hogy a' hizelkedőktől kikoholt illyetén irományok jó lélekkel biratnak, 's áiság gyanúja nélkül őríztetnek az illető nemzetségek által.

Édes Hazánkban, hol az Okleveleknek, régi irományoknak használata nem tsak történeti felvilágositásra, hanem a' magános Jogok védelmére is szélesen kiterjed, méltó minden fontosabb tárgyu iratoknak vigyázvábban, kritikai szemekkel, 's tudományosan való megvizsgálgatásuk. — Közlőnknek további észrevételeit, ha elő terjesztett okaim meg nem győzhetnék, nyugodtan elvárom, addig is ide kaptsolván I. Lajos kir. fentebb emlitettem adomány levelét.

* * *

„Ludovicus, Dei gracia, Hungarie, Jerusalem, Sicilie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Lodomerie, Galicie, Cumanie, Bulgarieque Rex, Princeps Salernitanus, et honoris montis Sancti Angeli Dominus, vniuersis Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris, praesentes litteras inspecturis, salutem in Domino sempiternam. Obtutus regii consideracio speculatiua prouide deliberacionis statera pensans merita singulorum, illos precipue tenetur attollere fauoris regii premio potiori, qui a primeuis puericie sue temporibus in domo regie celsitudinis, sicut vt aliis, sic virtutum meruerunt recipere incrementa, et quodammodo per gradus gratuite donacionis conscendentes, pro corone regalis honore se variis exponere periculorum generibus

nullatenus formidarunt. Considerantes itaque inter virtuosos virtute eximia et constancium numero potissima constancia, Magnif. virum Steph. Waywodam Transylu. et Comit de Zonuk, virum utique nobilem, refulgere, nimirum cum nostre menti incelabilis sinceritatis sue inpressio quodam sigillari stigmate se offerat, et exponat, cogimur non immerito magnificis ipsis gestis recensitis, que diuersis necessitatibus vrgentibus pro regno et regali corona exercuit, ad perpetuam gestorum memoriam, ne successiui obscurentur rubigine temporis, ipsius seruicia enarrare. Et licet prolixum esset eadem pre multitudine per singula recitare, vt tamen ea, que nec emula liuiditas, nec liuida emulacio celare posset, per nos non celentur, qui sicut ad vindictam malorum, sic ad laudem bonorum, regium diadema noscimur diuinitus assecuti, seruicia ipsius, que presentibus paulo inferius annotantur, exprimi iussimus nominatim. Primo siquidem cum Serenissimus Princeps Dominus Andreas, inclitus rex dictorum Jerusalem et Siciliae regnorum, germanus frater noster dulcissimus, adolescens innocens, agnus immaculatus, Deo et sancte Ecclesie deuotus, hominibus gratiosus, et placidus, ac multis virtutibus perfulgens per acerbe mortis excidium, per occultos proditores, ausu nephario et detestabili, Dei et hominum timore postposito, in ipso regno Sicilie, in ciuitate Auersa, que potius fuisset subversa, extitisset immolatus et nequiter iugulatus; nos tanti regis, fratris nostri, crudelissima morte, que medullam nostri cordis dira passione amarissime lacerabat, condolentes, sentencia de throno Dei prodeunte, et virtute Altissimi rectum iudicium operante, ad eiusdem regis, fratris nostri, iniuriam visibiliter vindicandam, assumptis nobiscum ipso Stephano Wayuoda, et aliis regni nostri Baronibus, et militibus versus Italiam feliciter accessimus, et quosdam in praemissa interempcione fratris nostri culpabiles, ex certa informacione, repertos pena debita condemnando remeauimus in regnum nostrum

Hungarie memoratum. Denique quia propter dictum nostrum de dicto regno nostro Sicilie discessum, Johanna et Ludouico de Tarento marito eiusdem, Capitalibus inimicis nostris, cum eorum gentis multitudine, ipsum regnum nostrum Siciliae inuadentibus, satagentibusque nonnullis aliis nostri fratris diadematis inimicis, nec non proditoribus et rebellibus sacre regiae Maiestatis nostre, ipsum regnum nostrum diuersimode extiterat lacessitum, quam pluribus ipsius regni nostri magnatibus et ciuitatibus a fide nostra, in contemptum regii honoris nostri et corone contumeliam segregatis; ideo volentes et animo cupientes huic miserabili regno nostro Sicilie de remedio providere oportuno, ne per ipsos nostros capitales inimicos, emulos et rebelles, regnique nostri predatores fideles nostri opprimantur, praefatum Magnif. virum Steph. Waywodam Transyluan. Consiliarium et familiarem nostrum dilectum, qui glorioso Principi D. Karolo, genitori nostro carissimo, sceptra regiminis dicti regni Hungarie, in memoria felici importante, a primeuis puericie sue temporibus, et per consequens nobis ad tronum et coronam, regalis fastigii succedentibus, labores continuos, expensarum honera, et seruitia indefessa, pro exaltacione regii culminis et honoris, pro reintegratione et augmento reipublice, ac reformacione pacis in regno Hungarie predicto, in diuersis expedicionibus ipsius Patris nostri, et nostris ductor exercitus existens, potissime in conseruacione confiniorum et recuperacione terminorum regni nostri Hungarie prelibati, tempore sanctissimorum Progenitorum nostrorum, olim illustrium regum Hungarie, in conterminis regnorum Austrie et Bohemie limitatorum, et demum ipso regno nostro Hungarie suo naturali rectore destituto, nec habente in se, qui sue equitatis habenas recto tramite gubernaret, penitus ad dicta vicina regna nequitiose occupatorum, cum effusione sanguinis sui, et quam plurimorum proximorum et seruiencium suorum cede, fidelissime exhibendo, pre aliis regalibus nostris fama pollentem et nomen

ducebat gloriosum, de ipsius industria, et legalitate confidentes, adiuncte sibi gentis multitudine in predictum regnum nostrum Sicilie, vt seductorum nequicia exstirpetur, tirannorum puniatur crudelitas, peruersorum compescatur temeritas, presumtuosa refrenetur audacia, malorum euellatur peruersitas, superborum consternetur elatio, et elatorum cornua deprimantur, fideliumque et bonorum sinceritas clarius elucescat, duximus destinandum. Quiquidem Stephanus Wayuoda postquam fuisset in Fogya prefatum Ludouicum de Tarento, nostrum hostem publicum et regni nostri Sicilie inuasorem, et sequaces suos in ciuitate Lucerie, districte, fortiter obsedit, idemque Ludovicus, timore magno perterritus, et angustiis vndique circumdatus, gentis sue prope desperatus, de dicta Lucerie ciuitate discedens, versus ciuitatem Exculii volens pergere, ante ipsum Stephanum Wayuodam vix vicinam ciuitatem Troye attingere valuit fugiendo, predictus uero Stephanus Wayuoda, vt prudens vir, volens incepto proposito publicato in actu preponere vite, prius quam ab incepto ignominiose desistat, ipsum Ludouicum de predicta ciuitate Troye cum sua gente, cum Banderiis seu vexillis explicitis, versus praedictam ciuitatem Exculii in conuallibus iter arripientem, inuasit, et cum ipsa gente Ludouici preliavit, in quo prelio, sicut Domino placuit, victoriam sibi iustitia ministrauit, et preter occisos et vulneratos ad mortem trecentos equites captiuauit, vexilla Ducis Vernelly, Domini Nicolai de Acherolis, Domini Philippi, dicti mali spiritus, Domini Johannis de Surgonia, et alia tria connestabulorum, Corporalium, seu Nobilium apportavit; predicti vero Dux Vernelius, et Dominus Nicolaus de Archolis cum multis aliis permulta personarum pericula viribus equorum suorum suffulti, de manibus ipsius Stephani Wayuode incogniti vix evaserunt. Dampnificata itaque gente predicti Lodouici, ex predicta perdicione, sequenti die idem Ludouicus sub silencio noctis aufugit de ipsa Troya in ciuitatem

Exculi prenotatam, et demum nonnullis diebus transactis idem Stephanus Wayuoda prefatum Ducem Vernelium cum quingentis armatis societati ipsius Ducis Vernelii adiunctis in ciuitate Corneth captiuauit. Post hec cum idem Ludouicus aggregata sibi gentis multitudine appreciate et compluribus regni nostri Sicilie infidelibus in suam societatem applicatis, confidens in sue gentis multitudine, ipsum Stephanum Wayuodam cum tota gente sibi adiuncta, in contumeliam nostri regii honoris penitus exterminare cupiens, et animo desiderans anhelanti ante ciuitatem Neapolitanam in area ad certamen belli prius per ipsum Stephanum Wayuodam in contrarium ipsius Ludouici preparata, belli certamen commisit, ubi idem Stephanus Wayuoda zelo deuote fidelitatis armatus, volens pocius post mortem viuere per fame gloriam, quam tergum hostilitati huiusmodi vertere, se obiecit, et ibi sonis bellicis vtrinque hostiliter perflatis, acerbissime preliauit; quod quidem prelium etiam apud Troyanos fortissimos potuisset decentissime commendari. Sed quid plura; ille siquidem supremus opifex, qui fidelibus dextram prebet, et iustis auxilii sui commodum procul ponere non nouit, victoriam memorato Stephano Wayuode ab hostibus desideratam digne prebuit reportare; vbi superbi perierunt, fortes et bellicosi corruerunt, et infideles, quorum non est numerus, languidi iacuerunt lethalis gehenne gustantes potum marcescibilem perempniter, et in ewum. In quo quidem ingenti prelio prefatus Stephanus Wayuoda leonino accinctus robore, quam plures Magnates, Barones, et potiores milites partis adverse triumphaliter captiuauit partem adversam penitus debellando. Deinde idem Stephanus Wayuoda solite fidelitatis insistens feruori, quam plures validissimas ipsius Ludouici expeditiones multifarie. multisque modis debellauit, et ciuitates plurimas expugnauit, ac grauia et orrenda personarum pericula eidem Ludouico adherentibus irrogauit, ut certa relatio nobis haec omnia patefecit: sicque pociores et nobiliores ipsius regni nostri

Sici-

Sicilie magnates et milites ad fidei nostre cultum adduxit, et nostris seruitiis applicauit. Nos igitur attendentes predicti Stephani Wayuode huiusmodi fidelitates, et preclara seruitiorum multa laude digna merita, pro quibus licet plura et maiora mereretur, in aliqualem tamen recompensationem fidelissimorum seruitiorum suorum, de nostra regia auctoritate, et beneplacito, conniuentia et consensu serenissime Principisse, Domine Elisabeth, regine Hungarie, Genitricis nostre charissime, et Domini Stephani, totius Sclauonie, Croatie et Dalmatie Ducis, fratris nostri dulcissimi, et de consilio et consulto Prelatorum, Baronumque nostrorum prematuro, Castra nostra Oztrogo et Chiaktornia vocata, inter fluuios Draue et Mura existentia, que olim per Teutonicos Australes, serenissimi Principis Domini Stephani, quondam regis Hungarie, pie memorie, aui nostri charissimi, potentialiter et per vim occupata, et vsque ad predicti Patris nostri adeptionis sui regni gubernaculum detenta fuerant, et demum ipso patre nosro predicti sui regni pleno feliciter adepto gubernaculo, quamuis idem Pater noster charissimus, iuxta Maiestatis sue voluntatem moto exercitu suo validissimo, potentie sue viribus, suis manibus eadem potuisset applicare; ne tamen inter Hungarie et Austrie Christianissima regna indicibile necis periculum, et sanguinis tanquam fluvialis inundatio oriatur; per ipsum charissimum Patrem nostrum solutis quatuor millibus marcarum fini argenti pecunie quantitate, ad manus ipsius Patris nostri deuoluta et per nos hactenus habita, ac possessa fuerant, de nostris regalibus manibus, tanquam propria nostra, cum omnibus eorum utilitatibus, videlicet villis populosis, et desertis, Ecclesiis et capellis, in iisdem habitis, et constructis, vineis, siluis, nemoribus, rubetis, fluuiis, piscinis, piscaturis, terris arabilibus, fimatis et campestribus, molendinis habitis et habendis, tributis, redditibus, iuribus, fructibus, et vsibus, in superficie possessio-

num et villarum ad castra pertinentium existentibus vniuersis, quibuscunque dicantur, vel vocitentur nominibus, prout ipsa duo fluuia Draua et Mura circumdant et ambiunt, salua solum modo possessione Johannis, dicti Chuz, ibidem ipsum contingenti remanente, predicto Stephano Wayuode, et per eum Dyonisio, Magistro Agazonum nostrorum, Nicolao, Emerico, Stephano et Ladislao filiis suis, et eorum heredibus, heredumque suorum successoribus, ac posteritatibus ipsorum vniuersis, dedimus donauimus, et contulimus ea iuris integritate, ac plenitudinis quantitate, quemadmodum apud regiam Maiestatem permanserunt, et possessa extiterunt, perpetuo et irreuocabiliter possidenda, tenenda et habenda. Vt igitur ipsius fidelitatis et deuotionis merita ferantur oculis posterorum, et donationum ob hoc factarum tituli persistere valeant in vigore, et tam prefatus Woyuoda, quam sui filii et heredes, ac tota ipsarum posteritas in proprium, in corporali dominio dictorum castrorum, possessionum, villarum, iurium, prouentuum, et generaliter quarumlibet vtilitatum et pertinentiarum eorumdem absque cuiuslibet contradictionis obstaculo secure, iugiter perseuerent, et tranquillitate omnino potiantur, nec processu temporis aliquatenus priuari valeant de eisdem, presentes concessimus litteras nostras priuilegiales autentici duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus honorabilis et discreti viri Magistri Thatamerii, Albensis Ecclesie Prepositi, aule nostre Vice - Cancellarii, dilecti et fidelis nostri. Anno Domini MCCCL. tertio kalend. Novembris, regni autem nostri anno IX· Venerabilibus in Christo Patribus, Dominis Nicolao, confirmato Strigonien. locique eiusdem Comite perpetuo, Dominico Spalatensi Archiepiscopo, fratre Dionysio Archielecto Colocens. Nicolao Agriens. Andrea Transiluano, Demetrio Varad. Nicolao Quinque Eccles. Colomano Jaurien Mychaele Vaciensi, Fratre Peregrino Bosnen Episcopis, Nicolao Zagrabien. Johanne Vesprim. Fratre Stephano Nitriens.

Fr. Thoma Syrmiens. et Thoma Chanadien. ecclesiarum electis, confirmatis, ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Magnificis viris Nicolao Palatino, Judice Curie nostre, eodem Stephano Woyuoda Transiluano, et Comite de Zonuk, Oliuerio Magisto Tauernicorum nostrorum et Iudice Curie reginalis, Dominico Bano de Machou, Magistro Nicolao de Zeech, Bano de Zeurino. Magistro Paulo Thauernicalium reginalium, Nicolao Conth, Magistro Pincernarum nostrorum, Comite Posonien. Theutus Magistro Janitorum nostrorum, Comite Pilisiens. Dyonisio Agazonum, Leustachio Dapiferorum nostrorum Magistris, aliis que etiam pluribus comitatus regni nostri tenentibus et honores."

Jerney János.

5.

A' Virtusról.

1. §.

Sokan Olvasóim közül, látván tzimét értekezésemnek, olvasásra, sőt talán magára a' figyelemre is alig fogják méltatni azt; mert nehéz meghatározni, ha vagyon-e még más tárgy, a' melly olly gyakran, de egyszersmind olly kevessé érdeklőleg említtetnék, mint a' Virtus, az Erény: holott közel annyi gondolkozás és hatásmód lévén a' világon, a' hány a' fő, az egyedül 's bizonyosan boldogító erény pedig tsak egy lehetvén, valamint az ész, és ennek Kútfeje tsak egy, bizonyos az, hogy talán, legalább a' hol az eszközlésről vagyon a' szó, semmi sem olly ismeretlen a' Nemünknél mint a' *valódi Erény.*

Így a' jámborabb köznép minden a' törvénnyel megegyező tettet Virtusnak nevezi; az ezt eszközlő szándékot, 's ha ez jó, ennek erősségét számba sem vévén. — A' hirre vágyó legnagyobb része Nemünknek Virtusnak nevezi mind azt, a' mi másoknak figyelmét magára vonja, p. o. a' Vitézséget, a' bő-

kezüséget, a' tervek kivitelében való állandóságot, a' másokért történt maga feláldozását 's t. e. magát a' tettnek tzélját alig vévén tekintetbe, ha valljon megegyez-e ez Nemünknek, 's az egész Természetnek rendeltetésével?

Miben álljon tehát a' Virtus, és mi tzélra kelljen annak szünet nélkül ügyelni, hogy eredeti egyedül felséges, 's egyedül boldogitó fenyében tündökölhessék? vizsgálni szándékunk.

A' Nyelv, akár minő légyen is az, ama nagy füzér, melly az embereket öszvekaptsolja, a' gondolatoknak 's tapasztalatoknak közöltetését lehetővé tészi, és az embert a' vadságból, magánosságból 's tudatlanságból, a' tökélletességnek 's boldogságnak fő poltzához vezeti. Képzeljük tsak mind a' Szó, mind pedig a' Jelnyelvnek elenyésztét, nem élnének-e ekkor az emberek juhoknak, vagy szinte farkasoknak módjára együtt, kiki tulajdon vágyainak 's szükségeinek kielégitésére főképen ügyelvén? Éreznék ugyan 's fontolgathatnák ők napjaikat, 's ezek viszontagságait, de jó és rosz tapasztalmányaikat, 's az ezekből eredő észrevételeiket másokkal nem közölhetnék; ekor az új ismereteket 's találmányokat kiki magának megtartani kénytelenittetvén, 's másokkal nem értekezhetvén, maga az ember ezen arasztnyi életében meszsze nem halladhatna, az egész emberi Nem pedig, mint hogy mindegyik elöről kezdene, a' tökélletességnek egy poltzán maradna.

Az emberek tehát értelem 's akaratképen tsak a' nyelv által kaptsoltatnak öszve. Ezen öszvekaptsoltatás pedig nem képzelt, hanem való, ugy hogy minél több képzeletekben egyez meg valaki mással, annál közelebb jár véle az egységhez; ha tehát az egész emberi Nem egykor minden gondolkozásaiban 's szándékaiban megegyezhetne — a' mit reménylünk — egygyé lenne, és pedig nem tsak magában, hanem azzal is, a' kitől az észt, ugy mint egyesitőt, soha eléggé nem magasztalható ajándékul vet-

PÁ
KÖNYTÉ

te. A' gondolkozásban megegyezőknek egységöket bizonyitja az ezek akár testi, akár képzeletbéli elválásának kellemetlensége, melly annál nagyobb, minél nagyobb volt az előtt a' megegyezés. Ezen egységnek érzése melly boldogitó légyen, tapasztalhattuk életünkben, 's ez, nem pedig a' fitogatás azon hatalmas eszköz, melly a' tisztább lelkeket az igazságnak 's új isméreteknek buvárlására, és másokkal való közlésére kényszeríti, hogy t. i. a' magáét másokkal közölvén, 's az azokét viszont megértvén, mindnyáján a' valónak boldogitó ismeretét érezzék, 's egyesüljenek, boldoguljanak! —

Hogy pedig a' nyelv mind ezeket eszközölhesse, szükséges: hogy valamint a' külső érzékek minden tapasztalásnak eszközei, és az ész minden embereknél egy, ugy a' szavak is, vagy a' jelek, mellyek által az egyik lélek a' másikkal közli magát, hanem is az egész emberi Nemre nézve, legalább ugyan azon nyelvre nézve meghatározottak legyenek!

Az emberi Nemnek valósága, a' bennünk lakó észbéli erő, ez minden emberekben ugyan az, és midőn isméretei 's szándékai mennyiségére, 's minemüségére nézve másokkal megegyez, egyesül azokkal, és az egész személyi különbséget a' testtel való öszvefüggés tészi, a' mint ezt az igaznak és jónak esméretére eljutott Nemünk diszeinek példájok mutatja, mellyek e'földi létök után is a' világ végéig a' hason érzésüekkel együtt élni, és lenni mondották magokat.

2. §.

Való *jó* az, a' mi a' rendeltetésével, vagy is tzéljával megegyez, minden pedig, és tsak egyedül az, a' mi ezzel ellenkezik, való *roszsz*; így jó ló, jó ház, jó bor 's t. e. a' mi pedig a' tzélnak sem nem árt, sem nem használ, az *indifferens*, imámos. Ezt az emberre alkalmaztatván, ennek ama tettei jók, mellyek az ő rendeltetését elősegitik. Mivel pedig minden emberek ugyan azon erőkkel, 's

tulajdonságokkal birván, ugyan azon rendeltetésűek is, annál jobb az emberi tett, minél többeknek rendeltetését előmozditja. Ezt tselekszi pedig a' tiszta lélek maga feláldozásával is, ha ez által több másoknak való javát elősegitheti, jól tudván, hogy romolhatatlan lévén, maga ez által rendeltetésétől nem távozik, másokat pedig ahoz közelit. — Melly balgatagok tehát azok, a' kik tulajdon javokat, mások javának feláldozásával elősegiteni igyekeznek, által nem látván azt, hogy tsak akkor boldogulhat mindegyik tag maradólag, midőn az egész boldog? Ez pedig nem lévén, nemde bizonyosan tarthatni a' zavarodástól, mellyet az egész erővel ohajtott rendeltetéstől megfosztatott tagok elébb utóbb okozni kénytelenek! — *A' való jónak eszközlésében való készség mondatik erénynek, vagy is Virtusnak.* Minél nagyobb tehát ezen készség, és minél többeknek való javát illeti az, annál nagyobb maga a' Virtus. Voltak mindenkor barátok, a' kik kedvelteiknek, voltak nemzetségtagok, a' kik nemzetségöknek, voltak hazafiak, a' kik hazájoknak javára, a' mennyire ezt általlátták, törekedtek, és e' tekintetben annál jobbnak mondották a' tettet, minél többnek javát eszközlötte az. Így a' hadi vitézséget 's t. e. legditsőbb tetteknek mondották; sőt Sparta lakóiként a' magában rosz lopást is jónak nevezték, ha tsak az a' közjó előmozditására intéztetett. De vajmi ritka bimbói voltak Nemünknek, a' kik általlátták, hogy tsak akkor lehet boldog, és pedig igazán boldog az emberiség, midőn a' képzelt születési és nemzetségi minden külömbség megszünik, és minden tag az egész emberi nemzet javának előmozditására törekedni fog; és annál nemesebbnek tartották a' mivelőt, minél inkább felejtkezik magáról, midőn mások boldogitásán fáradozik.

3. §.

Mivel minden ember maga tökélletesitésére 's boldogitására törekedni természeti ösztönénél és a' tiszta ész meghagyásánál fogva köteles, ez pedig, a'

mint láttuk, az egész emberi Nem való java nélkül meg nem történhetik, 's következésképen minden ugyan ezt előmozditani tartozik, nyilván kitetszik: hogy minden ember tellyes szabadsággal, sőt kötelességgel bir mind azokban, mellyek magának, vagy másoknak, vagy végre mindeneknek javokra vannak, és hogy ezeknek eszközlésében senki által nem korlátoltathatik mind addig, mig ki nem valósodik: hogy a' szándékban lévő jó kisebb annál, a' mi annak eszközlése által megsértetik; mert a' közjó tsak tett és gondolat közlés által eszközöltetik, nem pedig egyedül a' gondolat és szándék által. Rendithetetlen joga, de egyszer'smind kötelessége is tehát az embernek, magát tökéletesitni, a' tiszta ész szerént tselekedni, a' felfedezett igazságokat másokkal közleni, 's így a' határt, vagy változást nem tudó erényhez közeledni, 's másokat is közelitni.

Ez az igazi szabadság, a' melly nélkül erényt még tsak gondolni sem lehet. De mennyire különböz ez attól a' szabadságtól, mellyet sokan a' jogtalan jogaiknak (Die ungerechten Rechte), vagy szinte féktelen indulataiknak korlatolatlan gyakorlásában helyheztetnek, minden figyelmöket tsak az *én*re függesztvén! — tsak abban különbözvén a' többi állatoktól, hogy az egyedül őket tárgyazó hajlandóságaikat valamivel fortélyosabban eszközölhetik, mint azok. A' valódi szabadság *külső* és *belső*. Az első megkivánja, hogy senki más ne hátráltathassa annak eszközlését, a' mit mi ügyes megfontolás után valóban jónak találtunk. A' belső pedig, és pedig a' legfontosabb abban áll, hogy magunkban sem értelem, sem pedig akaratbeli akadály, ugy mint előitélet, indulat, szokás, erőmérséklet ne uralkodjék, és tehát hogy semmi ezek közül ne hátráljon minket a' valójónak elismérésében és eszközlésében. Mind ezen akadályok elmellőztetve lévén, ne féljünk, önkényt jóra fog hajlani a' szándék, mert tsak itt fogja leli rendeltetését; maga a' jóra hajlás is napról napra erősödni, az ellenkező indulatok pedig silányulni

fognak, és rövid idő alatt ama boldogitó állapothoz közel fogja magát szemlélni a' boldog, mellyben mind magával, mind pedig minden eszes lénnyel öszvehangzásban él, szeret és szerettetik, 's minden ohajtmányait tellyesedni látja, mert nem mást ohajt, mint a' mit óhajtania kell, és lehet. —

Ha pedig az ember nem szoktatja magát minden tettének megfontolására, és tsak a' legjobbnak legjobb módon való eszközlésére, akkor annak állati oldala, melly az érzékekkel öszvefüggvén a' nélkül is hatalmasabb az eszesnél, napról napra erősödik, ennek kormányosa pedig az ész gyengül, mig végre a' testben de ettől függetlenül lakni határozott ember legfelebb állati kivánságainak kivitelében hasznát vévén eszének, leesik az egész ismért Természetben foglalt legfőbb poltzáról a' barmok sorába, azoktól legfelebb termeténél fogva különbözvén. A' való boldogságra bátran vivő ut a' tökélletesség, vagy is az erény: valjon feltalálhatjuk-e ezt ennek közbenjárása nélkül? Oh nem, mert mig emberek vagyunk, észszel birunk; ennek rendeltetése pedig okosan gondolkodni és mivelni; elnyomhatjuk ugyan azt, de meg nem semmisithetjük; lehetetlen tehát, hogy néha, tsendesség lévén állati felünkben, felne ébredjen ő, 's ekkor annál nagyobb zavarodást ne okozna, minél nagyobb 's hoszszabb volt annak elnyomatása. És vallyon az elnyomott ész 's önérzés mellett tapasztalt örömök valódi örömök-e, vagy pedig tsak kábult álmodozások?

4. §.

A' kiben az állati rész uralkodik, napról napra inkább gyengül az észbéli, ugy hogy elején nem kis szorgalom szükséges az ész unszolásainak elnyomására 's tiszta örömeinek 's ösztöneinek elfojtására; de mind inkább ritkulnak 's erőtlenednek ezek; mindinkább kerüli a' hanyatló a' magánosságot 's a' tiszta léleknél olly gyönyörködtető magával való társalkodást. A' megtámadások, mellyeket az uralkodásra termett és szokott ész tészen, mind inkább ho-

mályosodnak annyira, hogy idővel ezek nem belső mardosásoknak, hanem valami különös kedv változásoknak tartatnak; az ész uralkodásakor érzett belső tiszta gyönyörüségek ábrándozásoknak s' maga tsalásoknak itéltetnek; igy történik, hogy a' szeretetet 's jóságot pihegett ember elején a' jó iránt hideggé, későbben pedig a' nem jó iránt érzékennyé leszsz, ha nem is más okból, legalább azért, hogy a' belső nyughatatlanságot elszéditse. Azonban az egykor jó volt, 's tsak lassanként roszszá lett embernek sorsa boldogabb azénál, a' ki, szerentsétlen környülmények között nevelkedvén, a' jóhoz forrón ragaszkodó tiszta észnek édes igáját soha sem tapasztalta, mert az elsőnél tsudálni valók a' módok, mellyekkel a' már uralkodott ész az elfajultat régi állapotjába édesgeti, tsendes magányba vonja, 's némelly ellenvetések után édes fohászkodásokat gerjesztvén érezteti véle az egykor birt, de elvesztett belső öszvehangzásnak gyönyörüségét, másoknak méltó tiszteletét 's. t. e'. ez utólsó pedig, minthogy mind ezeket tapasztalni szerentséje nem vólt, az ész kormányának miben létét sem tudja, és tsak különös környülményeknek köszönheti az egyedül igaz utra vetemedését. —

Valamint a' tiszta ész, vagy is a' lelki isméret utjáról való eltérés sok belső küszködéssel jár: épen úgy, sőt még sokkal hevesebb küszködésbe kerül az arra való viszszatérés; mert valamint az első esetben az ész, ugy itt a' már uralkodáshoz szokott vágyak viaskodnak. Melly viaskodás annál hevesebb, minél nagyobbak a' helytelen vágyak; minél fontosabbak az ingerek, és minél erőtlenebb, vagy árvább az ész. Hogy tehát ezen egyedűl óhajtandó munka megtörténhessék minél könnyebben, az elhagyandó állati vágyakat élesztő ingerek kerültessenek, és olly környülmények választassanak szünet nélkül, a' mellyek az új életnek minél előbbi lábra állását elősegitsék; a' mi a' szivünkbe vésett törvényeknél fogva bizonyosan megtörténik, tsak hathatósan akarjuk; 's ekkor fogjuk érezni: hogy

az erényes állapot szünetlen vendégség, és pedig az, a' melly a' külső dolgoktól független lévén tsak akkor szűnik meg, midőn magunk akarjuk. — Mi boldogság ez a' jelenre, mi bátorság a' jövendőre nézve!

5. §.

A' helytelen vágyakon való diadalom, 's ezeknek a' szabad akarat alá hódittatásuk, az erénynek kezdete. Azonban e' hóditás nem olly elkerülhetetlenül szükséges feltétel, hogy e' nélkül erényt gondolni sem lehessen; sőt az ártatlanságból, az az: helytelen vágy héjányból azonnal virtusra szoktathatja magát valaki, tsak hogy ennek is legalább tudnia kell a' rosznak létéről, különben az ő erénye igen bizonytalan.

Fontos a' vágyakról szólló kérdés. Helyesek-e ők, vagy helytelenek magokban? Mint a' Természet Alkotójának ajándékai, létünk feltartásának és sok terhes vállalmányok eszközlésének ösztönei, nem tsak nem helytelenek, hanem inkább igen is nagy értékűek és hasznuak, de tsak addig, mig a' tiszta ész kormánya alatt ennek segédekként szolgálnak a' szabad 's nem mindenkor eléggé erős akaratnak ösztönöztetésére. Mihelyt pedig, elhagyván szolgai rangjokat, az észen uralkodni, 's az akaratot kényökre hajtani kezdik, azonnal helytelenekké lésznek, és ha a' környülállások kedveznek, olly iszonyu módon elfajulnak, hogy, mint a' Világ történetei bizonyitják, minden hitnek határain túl hatnak, 's az ugyan azon eredetü és rendeltetésü emberi Nemzetben Herostratusokat, Cleopátrákat, Herodeseket, 's t. e' féle szörnyetegeket szülnek. Ez pedig akkor történik meg, midőn mivelés közben az ész nem kérdeztetik, vagy inkább ennek önkényt szólamló szava figyelemre nem méltattatik. Minél többször történik ez, annál inkább tompul a' léleknek, nevekedik pedig az illő határon már tul ért vágynak hatalma. Minden lépésünk 's tettünk tehát vagy a' léleknek, vagy pedig a' vágyaknak uralkodását állapitja, 's így e' tekintetben

is mindegyik örömünknek, vagy pedig legméltóbb szomoruságunknak oka; a' honnan nyilván következik: minő figyelemmel kelletik minden lépésünkre lennünk, és mi könnyen lehet az ember, épen midőn helytelen vágyainak tömjénezvén magát boldogitani látszatik, ön magának legnagyobb ellensége.

Ugy de, nem de a' legnagyobb 's legjótévőbb tetteket a' hatalmas vágyak szülték? Nem kellene-e felséges és tsudálkozásra méltó kitöréseinek az emberi erőnek elenyészni, ha a' vágyak 's indulatok mindenkor az észnek lassu kormánya alatt maradnának? Nem szalasztanók-e el igen gyakran a' legjobb idő pertzet, ha arra várakoznánk, hogy a' szőrszál fejtő ész az öszvekottzanó környülményeket megitélje? — De nem kisebb ám az elhatározás gyorsasága a', valóban erényesnél, az az: a' tiszta ész uralkodására szokottnál; mert közel hihetetlen a' készség, a' mellyre gyakorlás által az ember itt is mehet. A' tiszta észnek törvényei egyszerüek 's világosok, és tsak igen ritkán jöhet olly eset elő, a' mellyben azoknak eszközlésök kétséges lehetne. Nem, a' midőn tselekedni kell, keresi fel e' törvényeket a' valóban erényes, hanem már régen ez előtt fordultak meg azok az ő fejében, 's gyakorlotta is magát azoknak eszközlésében, és az olly módon szerzett készségnél fogva nem tsak ugyan azon pertzbe esik ő nála az elhatározás és mivelés, hanem ama belső tsendesség helyt is ád az okosságnak, a' tzélra legbizonyosabban vezető eszközök feltalálására, és legtzélirányosabb használására; a' mi egy olly haszon, mellyről a' helytelen indulat nem is álmodozhatik. Vakon megy ez tzélja felé borzasztó veszedelmeken is keresztül, és ha eléri azt — ő ugyan az eszközlő, de hogy elérettett nem az ő érdeme, mert épen olly könnyen el is véthette volna azt. Kevesebb hévvel jár ugyan az erényes, de annál vigyázóbb 's állandóbb. Különös 's megbetsülhetetlen az erénynek heve, a' melly a' meggyőzödésen, 's magával való megelégedésen alapul, tsak egyedül ennek vesztétől tartván. Lassu, nyomós, vizsga 's

valamelly borzadást gerjesztő erővel jár az erényes, 's jól megfontolt tzéljától elnem áll, akár mi akadályok állják is útját; holott az indulatos sokszor álmélkodásra méltó gyorsasággal el áll szándékától, midőn más valami magára vonja figyelmét, avagy a' szerfelett feszült erők lankadnak.

§. 6.

Mind külső, mind belső képen tehát szabadnak kell az embernek lenni, hogy erényes lehessen; de ez nem annyit tészen, mintha e' szabadságnak tökélletesnek lennie kellene; épen nem, mert ekkor az erénynek helye sem lenne, mivel épen az erény akadályainak meghalladása a' legjobb mérték 's egyszer'smind leghasznosabb tápláló és élesztő szer az erényre nézve, tsak az akadályok felül ne mulják az eszközlőnek tehetségét. Minden külső ellenállásoktól, balitéletektől 's vágyaktól tehát soha sem lészen szabad az ember, de ne is légyen, mert épen ez őtet diadalmi alkalmatosságától 's örömétől megfosztaná; tsak az erköltsi, az az: észbéli szabadság egyedül az, mellynek tökélletességére vágynunk kell. Minél nagyobb ez, annál nagyobb az erényünk; sőt maga az erény is nem más, mint a' tiszta észbéli szabadság. Ez abban áll: hogy az ész, a' mennyire lehet, minden ugy nevezett gyenge oldaltól függetlenül, mindenkor, azt mivelhesse: a' mi a' jelen lévő környülményekre nézve legtzélirányosabb. Ez a' szabadság bélege, 's legdragább kintse a' Világosság fijainak; sőt ebben áll a' valódi világosság, 's felvilágosodás maga; ehhez közelitni itt létünknek tzélja, fáradozásinknak jutalma, 's emberi méltóságunknak fő disze. Ez a' szabadság a' naponként erősödő 's óriási lépésekkel előhalladó erénynek gyökere, de tsak ennek gyümöltse is. Ő a' valódi, és a' külső viszonyoktól tsak igen keveset függő belső nyugodalomnak pártalan szülője, mellyet a' belső észbéli szabadság nélkül a' világnak minden kintsei sem adhatnak meg.

Elne felejtsük azonban, hogy az észbéli kormány nem eszközöl valamelly egyoldaluságot, és

meredtséget, melly minden környülállásokról megfeletkezve, behunyt szemmel tsak egyedül a' tiszta elvekhez ragadván, a' világot nem ollyannak nézi, a' millyen, hanem a' millyennek lennie kellene, és így számtalan oktalanságokat követ el, az illővel és ártatlan divatban lévővel nem gondol, 's nem ritkán ok nélkül mind magát, mind pedig másokat sok társas 's egyébb örömektől, sőt hasznoktól is megfoszt; oh nem, a' való erény tökélletes, és így annak egyik fő tulajdona az okosság, melly szerént ő ok nélkül semmit sem mivel ugyan, de nem is múlaszt el semmit, a' mi nem árt, és vagy magának, vagy másoknak használ; az az: mindenkor, és mindenhol a' lehető legtzélirányosabban viseli magát, 's úgy, hogy, a' mennyire lehet, tetteinek, 's maga viseletének a' legbővebb sikere légyen, a' nélkül, hogy az által a' mivelő akár maga, akár pedig mások előtt elpirulhasson.

(Folytatik.)

Ivanovics.

6.

A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.

(Folytatás.)

XIII-dik Század.

Nem számos ugyan az is, a' mit e' XIII-dik Századból a' Magyar Nyelv Maradványaira nézve bírunk, azonban még is a' két Halottas Beszédnél jóval nagyobb kiterjedésü. Ide tartozik:

1.

Boldog Margit Apátzának, IV-dik Béla Magyar Király Leányának, Élete.

Hogy Boldog Margit Apátzának Élete egy kezdeténél és végénél tsonka régi Magyar Kézíratban fönmaradott, 's ezt a' Szent Domonkos Szerzetét

követő Apátzák a' Buda mellett fekvő Nyulszigeti Monostorból, a' Török Iga elől futva, előbb Nagy Szombatba, utóbb pedig innend Posonba vitték magukkal, azt már a' XVII-dik Század kezdetekor igen jól tudta Ferrárius Sigmond, ki belőle (De Rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedicatorum. Viennae Austriae, 1637. 4-o pag. 220. 287. 317. 318. 330.) deák fordításban több darabokat kiadott Boldog Margitról írtában. Mindazonáltal e' tudásnak legkisebb befolyása sem volt akkor a' Magyar Tudós Sereg figyelmébe.

Később — sokkal később — ugyan ez a' régi és tsonka kézirat Práy György birtokába jutott, 's így történt, hogy ő azt egész kiterjedésben napfényre botsátotta illy tzímü könyvében, „*Vita S. Elisabethae Viduae, nec non B. Margaritae Virginis. Tyrnaviae*, 1770. 4-*o pag.* 251—377." — A' józanabb rész most már elannyira betsülte a' feledhetetlen érdemü Práy közlését, hogy 1782-dikben szükségesnek találta Vajda Sámuel Tihanyi Apátur Margit Életét külön 8-ad rétben újabb helyesírás szerént Budán kiadni. Ma mind a' két Könyv a' ritkábbak közé tartozik.

Práy az ő Kézíratát, a' mi tudásra méltó, az első kiadásban (249. l.) így írja le: „*Exemplar apographum, quod mihi prae manibus est, ex characterum ductu, et chartae natura suspicor esse seculi XV. ac nonnihil ab autographo forte etiam stilo differre. Tametsi enim ne hic quidem ad hodiernam elegantiam assurgat, tamen politior est, quam seculi XIII. fuerit, ut mihi prope certum est. Codex meus in principio, et fine mutilus est, quod Ferrarius de suo, quo usus erat, itidem fatetur: certe finis* (megegyez a' többi is) *cum Ferrarii Codice ad amussim congruit, quod an satis argumenti sit, ut idem cum illo existimetur, aliorum esto judicium.*"

De másként lehet már ma e' Kézírat Századáról ítélni, mint Práy éltekor lehetett Azon kivül, hogy a' Práytól a' híres Hédervári Wiczay Mihály-

nak eladatott Kézírat, mi után ezer bajjal ezen eladás nyomába jutottam, nagy hazafiui áldozatok mellett Tek. Tudós Wadasi és Jeszenitzei Jankovich Miklós Urtól megszereztetett, és így Gyűjteményében itt Pesten megszemléltethetik, Práy halála után már két más Magyar Kézírat találtatott, mellyek első tekéntettel ugyan azon kezet tüntetik előnkbe, melly Margit Életét leírta. Egyik ezek közűl a' Boldogságos Szűz Máriáról értekező Beszédeket foglalja magában föntisztelt Jankovich Ur kintsei között; a' másik a' Széchényi Országos Könyvtárban Szent Domonkos Életét állítja elő. Az utóbbikban olvashatni: „*Ezer evt zaz es tyzenheet eztendevben vegeztetet ez kevnyv. Zerdan hvsuet napya vtan*:" Az előbbinek végén mondatik: „*Vegeztetet ez kevnv hetfevn zent Simon es zent iude estyn. vr zvletety vtan. Ezer evt zaz. huzon keet eztendevben. ug' mint* 1522 *eztendevben.*" Így Boldog Margit Életének Kézíratát is tsak a' XVI-dik Század kezdetén írhatták.

Észre vette ezt egyébb okokból már Révai Miklós is a' nélkűl, hogy akár Margit Életének Kézíratát látta, akár pedig Szent Domonkos Életét esmérte volna. Így ír tudniillik ő (Antiquit. Lit. Hung. Vol. II. MS.) e' tárgyról az Előszóban: „*Vitam autem S. Margarethae, qualem Prayus edidit, clarissimum est aeque iam apographam fuisse, tota orthographia mutata, combinatarum literarum ad edendos sonos peculiares vsu constanti. Congruit haec per omnia cum Sacris Sermonibus MSS. de B V. Maria. Horum vero aetatem indicat annus clare expressus* 1522. *Vt proinde Apographum Prayanum, hoc fere tempore, vel ab eodem Sacrorum Sermonum Scriptore, vel certe ab eo, qui huius orthographiam combibisset, desumtum esse videatur. Eandem utrobique manum experiri liceret conferendo Monumentum Prayanum, si adhuc existit, cum Jankovitsiano, quo isti Sacri Sermones continentur.*" Révai, ime! okoskodva találta ki azt, a' mit mi szemmel észre

vettünk első tekéntetre. Mind a' három Kéziratot Szent Domonkos Szerzetében élő szorgalmas Férfiu írta a' Nyulszigeti Apátza Monostor számára a' XVI-dik Század kezdetén. Fogok mind a' háromról, a' maga helyén, bővebben szólani.

Azonban, ha későbbi Másolat is Boldog Margitnak Práy kiadta Élete, még is bizonyos, hogy ez az Élet már a' XIII-dik Században íratott. Határozottan mondatik ezen Életírásban (315—316. l.) egy helyen újabb helyes írással: „*Ez Innocentius Pápa parantsolá az ő szerette Káplányinak, és Fiainak, Umbertosnak és Blankosnak, kik valának törvénykönyvben szentelt Doctorok, és Veronai Szentegyháznak Kanonoki, hogy elmennének Magyar Országban, Nyulak Szigetében, másképpen bódog Aszszony Szigetében, hol nyugoszik Szent Margit Aszszonynak teste, hogy ott megtudakoznának nagy erős bizonyság alatt Szent Margit Aszszonynak szentséges életéről, kik ez jámbor Doctorok és Kanonokok híven mind megtőnek, és mend végig elvégezék, és híven megírák, Pápának bevivék, NEKÜNK IS ÍRNIA HAGYÁK, MIKÉPPEN JÓL LÁTTYÁTOK, AZ Ő LEGENDÁJÁT, és lelék ötet ez jámbor Doctorok és bizonyéták nagy méltósságos Szentnek.*“ A' Római Pápának ezen Követei 1276-dikban jöttek (Práy, Oper. Cit. pag. 230—235.) Magyar Országba, tehát ezen időtájban már leíratott a' hiteles adatokból Boldog Margit Élete.

Hogy Práynak XVI-dik Századi Kézírata egyenesen ezen régi Írásnak Mása, az mind a' fölebbi sorokból ki tetszik, mind abból is bizonyos, hogy e' későbbi Kézírat néhol a' régi, néhol pedig az utóbbi Magyar Nyelvnek nyomait tünteti elénkbe. Egyszer Mageri Királyt, máskor Magyar Királyt emleget; egyszer az első Halottas Beszéddel egyezve látotta, máskor látta kifejezéssel él; egyszer az Elvevő Eset nála naptől, asztaltól, sororoktól, klastromától, máskor asztaltul, Petronyllátul, sororoktul; egy-

szer

szer tellyességgvel, emberekvel, asszszonyval, máskor emberekkel, aszszonnyal olvastatik nála, 's a' t.

Ha néki azt kérdi tőlem, vallyon fönmaradott-e a' XIII-dik Századból a' régi Kézírat? erre határozottan ugyan nem felelhetek, de még is adhatok igen kellemes tudósítást. A' híres Kóllár Ádám Kézíratai között (Catalogus praestantissimorum Librorum nec non rarissimorum Manuscriptorum Bibliothecae Kollárianae. Wien, 1783. 8-o pag. 4. Nro 25.) volt egy illyen tzímü is: „*Vita B. Margarethae Virginis, Belae IV. Hungariae Regis filiae, olim ab anonymo Hungarice scripta, ET EX PERVETUSTO MANUSCRIPTO CAESAREO CODICE MEMBRANEO à D. Paulo Kovács Debrecinensi perquam diligenter exscripta.*" Itt íróhártyán készült és a' Bétsi Tsászári Könyvtárban őriztetett régi — igen régi — Magyar Kézíratról vagyon szó: Ellenben Práy Kézírata, melly ma Pesten Jankovich Ur gazdag Gyűjteményét ékesíti, papirosra íratott, a' Nagy Szombati és Posoni Apátzáknak tulajdonuk volt, 's tudtomra a' Bétsi Tsászári Könyvtárhoz soha sem tartozott.

Most, többszöri kérdezősködéseim szerént, Boldog Margitnak valamelly Legendájával nem bír a' Bétsi Tsászári Könyvtár. Előjő-e az íróhártyán készült Magyar Kézíratnak néminémü nyoma a' Bétsi Tsászári Könyvtárnak régiebb lajstromaiban? azt nem tudhattam meg: De annyit bizonyosan tudok, hogy Kollár Ádámnak jeles Kézíratai II-dik Jósef Tsászárnak rendeléséből egy artzátlan magyarnak rút tette miatt a' Bétsi Tsászári Titkos Levéltárba vitettek. Minekutána Tek. Tudós Rajkay Gévay Antal Urnak nemes buzgósága taval (Tudománytár. Budán, 1834. 8-o II. Kötet 230—231. l.) e' Levéltárból ugyan Kollárnak egyik Kézíratából Hunyadi Jánosnak Magyar Esküvését akadály nélkül kinyerhette, méltán ketsegtethet az az édes remény bennünket, hogy addig is, míg valamelly boldog időpertz magát a' régi Kézíratot újra fölta-

lálni engedi, e' jeles Hazánkfiának szorgalma által legalább arról tudósítást vehetünk, miben és mennyire különböz Kollárnak Kézírata Práy kiadásától? Ha a' különbség nevezetesnek találtatnék, méltó volna azon esetre nyomtatásban kiadni egészen e' Kéziratot.

Egy ebberánt figyelemre méltó az is boldog Margit Életében, hogy benne több régi Magyar Kéziratokról nyomok találtatnak. Gondoskodtak, tudniillik, arról minden időben a' Férfi Szerzetesek, hogy a' Szerzetes Rendükhez tartozó Apátzák nemzeti nyelven magukat lelki tekéletességre fölemelhessék, 's ennél fogva Legendákat, Elmélkedéseket és Prédikátziókat gondosan irdogáltak számukra, azt kérvén nem egyszer a' Kéziratban fáradságuk jutalmául, hogy az írasaikat olvasó Apátzák érettük legalább egy Miatyánkat és Angyali Üdvözletet imádkozzanak. Innend fejthetni meg, hogy többnyire minden Magyar Kézirataink egykor az Apátzáknak birtokaikban voltak. Vagyon ugyan Boldog Margit Életében (356. l. 1 §.) egy helyen arról említés, hogy az Apátzák Deákúl is tanúltak, midőn ezek mondatnak Katerina nevü Sororról: „*És lakozék Beszprimet Szent Katerina Asszonynak Klastromában harmitz hét esztendöt, és vala Szent Margit Asszonynak Mestere, hogy ki ötet tanéhtá elöszer deákúl.*“ De az illyen Deák Nyelvbéli Oktatást nem lehet okosan annyira kiterjeszteni, hogy az Apátzákról úgy gondolkodjunk, mintha ezek széltében Deák Nyelven beszéltek és írtak volna. Olvastak igen is, 's ennél fogva talán énekeltek is Deákúl: Azonban alig ha értették azt, a' mit olvastak és énekeltek, minekutána a' közép Századoknak véleményük szerént igen sokaktól elégnek tartatott maga a' Jó Szándék, mellyből néki az Istent ditsérte. Midőn a' Tsászárok, Királyok, és világi Fő Urak közül is ritka tudott Deákúl beszélni, vagy írni: Hogy tudtak volna akkor Deákúl beszélni, vagy írni az Apátzák! Boldog Margit életében (351. lap.) a' számos Rizony-

ságok és Tanuk közül úgy említtetik, mint Ritkaság, egy Olasz Országi Követségekben fáradozott Sándor nevü Fő Magyar Urról: „*Kiről bizonyságot tőn önönmaga Alexander Ur az Pápa Követi előtt Diáki Nyelvén.*“

Illyen okoknál fogva volt tehát a' Nyulszigeti Monostornak is Nemzeti Kézírat Gyűjteménye. Egyik helyen (258. lap) olvashatni Boldog Margit Életében: „*Esmég ez szentséges Szűz Judica Vasárnaptól fogva nagy Szombatig minden napon megolvastattya vala az PASSIÓT, Krisztusnak kénnyát.*“ Máshelyen (261—262. l.) elő jő benne: „*Esmég megvigasztaltaték ez szent Szűz, mikoron Szent Tamás Mártirról Kantuáriai Érsekről* (fön maradott ennek Legendája a' Debretzeni Magyar Kézíratban) *igen sok tsudákot hallott volna, miképpen ez szent Tamás nyakától fogva bokáig keménységes ciliciomot viselt volna, ... miképpen megvagyon írván Szent Tamásnak Életibe.*“ Alább (264. l.) megént mondatik: „*Eszében forgattya vala gyakorta . . . . Szent István Királynak Életit, ki vala Mageroknak első Királya. . . . . És meg gondollya vala Szent Imre Hertzegnek is ő Életit. . . . . Esmég ez Szent Szűz meg gondollya vala Szent László Királynak Életit. . . . Esmég meggondollya vala Szent Margit Aszszony Szent Ersébet Aszszonynak, az ő baráttyának és szerelmes Nénnyének szentséges Életit.*“ Még alább (270. l.) találtatik: „*De imádkozik vala nagy áitatossággal, és olvas vala SOLTÁRT.*“ Ismét (272. l.) olvashatni: „*Esmég ez Szent Szűz, szent Margit Aszszony, halgattya vala nagy kévánsággal, szeretettel alkalmas időn Istennek igiét, prédikátziót, Szent Atyáknak Életöket és példáhat, jelessől Aszszonyonk Mária példáit, tsodatételét.* Végre (273. l.) mondatik: „*Egy időben mikoron Szent Margit aszszony hallgatnája Szent Jakab Mártir kénnyát.*“ E' félék valának, ime! a' Monostori Magyar Könyvtárok. De ennyi elég Boldog Margit XIII-dik Századi Éle-

tének nyomairól és azokról, a' mik abban figyelemre méltók találtatnak.

XIV-dik Század.

Az sem sok, a' mit a' XIV-dik Századi Magyar Kézíratokról mondhatni, de még is, ha nem hibák véleményeim, igen nevezetes darabokról fogok szólani. Ide számláltatható mindenek előtt:

1.

A' Nagy Lajos Magyar Király országlása alatt keletben volt Magyar Esküvés Formája.

Ennek emlekezete és foglalata a' Magyar Törvénykönyvben maradott fön, 's ha ottan nem bír is többé az egykori régiség színével, hanem inkább újabb helyes írással adatott elő, még is tiszteletre méltó nyoma a' ditsőségesen országolt Nagy Fejedelem uralkodása korának. Mivel ez az Esküvés Forma mindegyik Magyar előtt esméretes, nem adok itten Mutatót belőle. Ha régi példánya föltaláltatnék, az igen is meg érdemlené a' rézbe metszetést. Ezután valók

2.

A' Mária Királyné alatt fordíttatott Ó-Testamentomi Töredékek.

Hogy Mária Királyné uralkodása alatt Szent Ferentz Szerzetének két érdemes taga Magyar Nyelvre kezdette lefordítani a' Szent Írást, az ismét a' mindenre figyelmező és nagy tudományu Batthányi Ignátz Gróf és Erdélyi Püspöknek tudását elnem kerűlhette. Nem hagyott ugyan erről önön maga tudósítást számunkra, de a' bő esméretekkel bíró Weszprémi István Debretzeni Orvos könyvében (Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Viennae, 1787. 8-o Centuria III. Tomo IV. pag. 29.) ezeket olvashatni: „*Dum Hedwiga Ludouici I. princeps filia, in sinu Hungariae edu-*

cata, omnes divinos Vet. et Novi Instrumenti Libros . . . . in gratiam Polonorum, quorum gubernacula a morte Patris susceperat, in vernaculam linguam transfundendos jussit, tum idem Mariam, germanam sororem, posteaquam ad solium Regni Hungariae sublimata est, meditatam fuisse, verosimiliter colligitur ex antiquissima Ordinis S. Francisci Historia Manuscripta, hodiedum in scriniis Illustris. Praesulis, Com. Ign. Batthàni literariis delitescente; inventos scilicet fuisse Sigismundi Regis nostri temporibus duos e familia S. Francisci viros bene doctos, qui divina oracula in idioma Hungaricum converterent, sed mox metu Inquisitorum haereticae pravitatis Romanorum, intra patriae limites oberrantium, in vicinam se subduxerunt pientissimi illi viri Moldaviam, optume tam sacro operi consulturi, ne in harpyas incidere manus cogeretur." Mi határtalan légyen az illyen nevezetes tárgyra nézve is gondatlanságunk, annak már tsak az is világos tanusága, hogy mai napig senki Szent Ferentz Szerzetének Történeteiből az ide tartozó helyet nap fényre nem botsátotta, 's így azokat, a' mik itten az Inquisitorokról előadatnak, vaktában elhinni, és kiírni kénteleníttetünk.

Talán még hoszszu időig e' nyom puszta nyom maradott volna, ha Denis Mihály, a' tudomány koszorusa és a' Bétsi Tsászári Könyvtárnak igen nagy érdemü Őrzője, leírván és megesmértetvén e' Könyvtár Kézíratait, egy régi Magyar Kézíratot megnem esmértetett volna. Ezek róla (Codices Manuscripti Theologici Bibliothecae Palatinae Vindobonensis Latini, aliarumque Occidentis Linguarum. Vindobonae, 1799. fol. Vol. II. Codices a Caroli VI. temporibus Bibliothecae illatos complexo Parte I., col. 68 — 69. Nro XLVII.) Denis sorai: „*Codex chartaceus hung. Sec. XV. Folior.* 161. 4. *charactere atro crassiusculo perscriptus, et rubricis distinctus, sequentes SS. Bibliorum Partes ad*

interpretationem vulgatam expressas continet: Ruth, Judith, Esther, e Machabaeis L. II. Caput VII. et Caput VI. a v. 18. *Historiam nempe Matris et septem filiorum, et Eleazari senis, Baruch, Daniel, et XII. Prophetas minores cum Hieronymi Prologo et notis Argumentis. Elocutio, ut quidem mihi linguae periti adfirmant, proba est. Ruth incipit: Egy bironac napiban midön a' birac feiedelmekednec vala lön ehség a' földön. Azért elmene ember Judanac Bethlehemeböl hogy zarandoklana Moabitidisnec videkében ö felesegeuel es két fiayual. etc. Vides adhiberi c finale pro k, punctum supra e loco accentus; ö vero per o quoddam petiolatum, quod typo exprimere non potui, repraesentatur. — — — Hanc igitur praesentem summae raritatis esse, ipsum insuper literatorum de ea silentium evincit.*" Honnand került e' betses régi Kézírat a' Bétsi Tsászári Könyvtárba? azt Denis megnem érénti, hanem még is annyiban, a' mennyire ö e' Kéziratot R. 18 jegygyel jelelte, észre vehetni, hogy e' régiség a' Ts. Könyvtárnak újabb időkben szereztetett (Recentiores Codd. Mss.) kintsei közé tartozott.

Korán megesmértette e' Kéziratot Denis Révaival, a' mi már tsak azért is böltsen történt, mivel különben azt talán még most sem esmérnék a' Bibliographiával keveset veszödő Magyarok. Az illyenekre vágyva vágyott Révai háromszor lemásolá vas szorgalmából a' Kéziratot. Az első másolatot nekem ajándékozta erántam viseltető szeretetből, 's ez a' Budai nagy tüzben 1811-dikben Virágnál, kinek azt olvasni adám, közös fájdalmunkra elégett. A' második példányt Sándor Istvánnak írta le, 's ennek halálakor a' Kézírat eltűnt inkább, mint sem elveszett. A' harmadik példányt, három Réztáblával, Előszóval, 's némelly részben magyarázatokkal is fölékesítve, nyomtatás alá készítette, de a' hideg részvétlenség miatt kinem adhatta. Ezen utóbbik Kézírat is sokáig zár alatt tartatott, míg azt végre, midőn neki idegen földre (Burkus Országba) köl-

lött volna Révainak egyébb Kézirataival költöznie, nem kisded költségen megszereztem. Annak, ki ennyiszer leírta e' betses Régiséget, nem lehetett nem értenie velősen a' Magyar Nyelvnek e' különös figyelmet érdemlő Maradványát.

Révai is, mint Denis, ezen Ó-Testamentomi Töredékeket a' XV-dik Századnak tulajdonította, 's különösen úgy vélekedett, hogy a' Bétsi Tsászári Könyvtárnak e' Kézírata (Antiquit. Lit. Hung. Vol. I, pag. 21; — — — Elaborat. Grammat. Vol. II, pag. 889.) 1450-dik év felé íratott, és magában foglalta Báthori Lászlónak bibliai fáradozását, kiről (Fragmen Panis Corvi Proto-Eremitici. Viennae, 1663. fol. pag. 220. — — Ignatii Pongrátz, Triumphus Pauli, pio dolo a Deo decepti. Posonii, 1752. fol. pag. 51. 65.) följegyeztetett a' Remete Szent Pál Szerzetének Évkönyveiben, hogy 1456-dikban meghalálozott Buda mellett Szent Lőrintz Monostorában, minekutána az egész Szent Írást és több Szentnek Legendáját Magyar Nyelvre lefordította volna. Azt, mintha Révai e' Kéziratot 1383-dik évből valónak lenni állította volna, mint Tek. Tudós Jankovich Miklós Ur (Egyházi Folyóirás. Pesten, 1834. 8-o IV-dik Füzet, 87. l.) beszéli, megbizonyítani teljességgel nem lehet: hanem azt egész hitelességgel társalkodásból és barátságos tudásból említhetem, hogy Révai jóval halála előtt a' Bétsi Kézírat Magyarságát az 1450-dik évi Magyarságnál már sokkal régiebbnek tartotta, látván ollyan szólás módokat és szovakat e' Régiségben, mellyek más XV-dik századi Kéziratokban fül nem találtatnak.

Én valék inkább, ki könyveimben e' Régiséget először ugyan 1382-dik évre, utóbb pedig 1383-dikra helyheztettem. Az előbbi évszámot azért kezdettem használni, mert Révainak azon Kéziratában, melly az enyém lett, a' Ruth Könyv vége után illyen számjegyet találtam: ≋ 8 Z. Tudván tehát, hogy hajdan nem egyszer kihagyatott az évszámoknál az ezeredes, sőt néha az ezeredessel együtt a' százados szám is, mi volt természetesebb, mint a'

fölebbi számjegyet 1382-dik évszámnak olvasni? Később̈en, midön boldogúlt Sándor István Barátom társaságában magát a' Kézíratot megtekénẗettem, minthogy olliyan jegy, mint a' Ruth Könyv végénél vagyon, sehol sem találtatik az egész Kézíratban, elhittem ugyan kételkedés nélkűl, hogy a' fölebbi jegyek minden esetre Arabs, vagy is inkább Indus Számok, de mind a' 3, mind a' végső Z betü formáju számjegyen akadoztam egyszeri rövid megtekénẗésem után. Utóbb végre, minekutána alázatos kérelmemre a' nagy lelkü Széchényi Ferentz Gróf, igen kegyes Pártfogom, Ruth Könyvének végét Rajzolatban és Hasonmásban hozzám megküldeni méltóztatott, inkább hajlottam az 1383-dik évszámot elfogadni, mint sem az 1382-diket. Nézze, a' kinek tetszik, a' Ruth Könyv végén előforduló jegyekben az elsőt puszta tzifraságnak; a' 8 számot bizonyosan senki okosan tzifraságnak nem tekéntheti, 's nem a' német ℨ formáju jegyet is, ha ez (Joannis Ludolfi Waltheri, Lexicon Diplomaticum. Gottingae, 1745. fol. Tab. CCXXIV — CCXXV.) a' régiségben hol 2. hol 3 helyett használtatott. Így a' 82. vagy 83. számról sok kérdés fön nem foroghatna, 's ha az első jegy 3 helyett nem állana, akkor 1482-dik vagy 1483-dik évszámot kellene olvasni. Úgy de ez sem Mária, sem Sigmond Király uralkodásával, sem Báthori halálával, sem végre a' Kézírat régi Magyar Nyelvének tulajdonával megnem egyezne. Ellenben az 1382-dik, vagy 1383-dik esztendő épen Mária Királyné országlása időjére esik, 's én legalább az írás tulajdonságaiban sem látok ollyas valamit, a' mi a' XIV-dik század utolsó fertályával ellenkezésben állana. Azt, hogy az Arabs, vagy inkább Indus Számok a' Pétsi Templomon Hazánkban már 1303-dikban előjőnek, elég érténenem Koller Jósef Prolegomenáiból.

A' kérdésben forgó Kézírat Hasonmását Révai másolata szerént először Sándor István metszetto rézbe, de ez a' Réztábla, mivel Sándor Révai előtt vele föllépni nem akart, ki sem nyomatott mind ad-

Isay zole dauidot

Ruth

Es bironac napiban midon abirac feie-
delmkedu: vala lon ch chseg a foldō
azert elmene ember judanac Betlehemē-
ben bol hog zarādoklana moabitidisu: vide-
keben ofelesegenel z ket fiaynal O hinat:
tatic Elimelehu: s o felesege Noeminec
s o ket fiay eggic maalonnac s masic
Cclionnac Effrataÿ judanac Bethelemē-
bol Es bemēneiec moabitidisnec videke-
be s lakoznaknala oth Es meghala Elime-
lech Noemin: ferie s o megmarada ofiay
val kic felesegeket von: moabitidiakat
kien: eggic hinattaticnala Orphanac
z masic Rutnac Es lakozanac ot tizez-
tendeiglen s mōnon meghalanac maa-
lon tudni mert s cclion Es marada anē
beri o ket fiaytol s ferietol megvalt · s
felkele hog ohazaiaba mēne oket mene-
vel moabitidisu: videkebol mert hallot
ta vala hog vr tekēntette volna onepet
z adot volna onekic etkeket s ig kiere
de o zarādoklattanac helebol oket mene
vel s nūar a megfordolasnac vtan vet-
tetnen judanac fol de be z mondanekic
mēnetec tu aniatoknac hazaba Tegen
vr irgalmassagot tuneletec. mikēt tottetec

A' Tudós Denis Mihály Emlekezetének

szenteli *Horvát István.*

dig, míg Sándor és Révai halála után azt tőlem a' Széchényi Országos Könyvtárból, hová letétetett, Virág Benedek (Magyar Prosodia és Magyar Irás. Budán. 1820. 8-o) kiadás végett elkérte. Révai is kimetszette még éltében Karacs által Másolatát, 's ezt most azon észrevétellel rekesztem ide, hogy Réztáblájára fölül én csak a' Ruthkönyv végénél találtató számokat, alúl pedig az Ajánló Sorokat vésettem. Igazságosnak tartottam Denis Mihály eránt nyilván kijelenteni hálámat, minekutána ez a' nagy érdemü Tudós sok tekéntetből megérdemli minden Magyartól a' forró tiszteletet.

Így kell pedig a' Réztáblán előjövő írást olvasni mai helyes írás szerént:

„Egy bírónak napiban, midőn a' bírák fejedelmkednek vala, lőn éhség a' földön. Azért elméne ember Judának Betleheméből, hogy szarándoklana Moabitidisnek vidékében ő feleségével és két fiaival. Ő hivattatik Elimélehnek, és ő felesége Noeminek, és ő két fiai egygyik Málonnak, és másik Celionnak, Effratai Judának Betleheméből. És bémenvéjek Moabitidisnek vidékébe, és lakoznak vala ott. És meghala Eliméleh Noeminek férje, és ő megmarada ő fiaival. Kik feleségeket vőnek Moabitidiakat, kiknek egygyik hivattatik vala Orphának, és másik Rutnak. És lakozának ott tiz esztendeiglen, és monnon meghalának. Málon tudni mért és Celion. És marada a' némberi ő két fiaitól és férjétől megvált. És felkele, hogy ő hazájába menne ő két menyével Moabitidisnek vidékéből. Mert hallotta vala, hogy ur tekéntette volna ő népét, és adott volna ő nekik étkeket. És így kierede ő szarándoklattyának helyéből ő két menyével. És immár a' megfordolásnak után vettetvén Judának földébe. És mondá ő nekik: mennyetek tü anyátoknak házába. Tegyen ur irgalmasságot tü veletek, miként töttetek.“

A' Ruth könyvének vége fönt így olvastassék: „Isai szülé Dávidot 1382. vagy 1383.“

(Folytatik.)

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Dictionarium Pentaglottum. Recudi curavit Josephus Thewrewk de Ponor. Posonii, Typis Belnayanis, 1834. negyed rétben. I—XX, és 1—136. lap. (Ajánlva Nagy Méltóságu és Főtiszteletü Vurum József Nitrai Megyés Püspök és Ts. K. valóságos belső Titkos Tanátsos Ur ő Excellentiájának.) Az ara 3 for. pengő pénzben.

Ha szerentséseknek tartják magukat az Oroszok azon tekéntetből, hogy az ő legnevezetesebb Íróik többnyire Metropolitáik és Püspökeik valának, mi Magyarok is kérkedhetünk néhány hazai Érsek és Püspök jeles igyekezeteivel, kik, magos rendeltetésünknek megfelelni törekedvén, a' tanításban és tudományban lelték fő gyönyörüségeiket.

Illyenek közé számlálhatni méltán Wranchich Faustus Tsanádi Püspököt a' XVI-dik század végéből és a' XVII-dik század kezdetéből, ki ezen újonan kiadatott öt nyelvü (Deák, Olasz, Német, Dalmata és Magyar) Szótáratskának szép igyekezetü Írója volt. Még akkor ugyan, midőn 1595-dikben Velentzében e' Szókönyvét kiadta, a' Magyar Király Titoknokának hivatalánál fölebb nem emelkedett: De később is, midőn 1598-dikban Aprilis 16-dikán II. Rudolf Tsászártól Tsanádi Püspöknek kineveztetett, szinte úgy kedvelte ő a' Tudományokat, mint alatsonyabb léptsőin. Gyáva lélek az, kit a' nagyobb érték és hatáskör egészen el tud vonni a' Tudomány szeretetétől.

Ditséretére válik Szerzőnknek az is, hogy Dalmata létére derekasan megtanúlta a' Magyar Nyelvet. Ezt Mihály nevü Attya példája után tette, kiről (Katona, Hist. Crit. Reg. Hung. Stirpis Austria-

cae. Tomo. I, Ordine XX. Parte II, pag. 1370.) irta Werbőtzihez Testvére Wranchich Antal: „*Propter usum Linguae Italicae, quum alioquin et Hungarice, et Latine didicerit, Croatam vero hauserit e matris utero.*“

Wranchich Faustus Szótára, vagy inkább Szókönyvetskéje, ha belső érdemet tekéntjük, nem valami remek munka ugyan: De akkor, midőn ő azt írta, egy nagy hézagot pótolt ki; minden esetre pedig azon okból, hogy egész példányát vajmi nehezen lehetett megszerezni, igen megérdemlette az új kiadást. Az figyelemre méltóbb, hogy ez az Író szedte összve könyve végén legelőször a' Dalmata Nyelvvel egyező Magyar Szovakat. Annyiban igaza vagyon-e, hogy e' szovakat mind mi Magyarok költsönöztük a' Dalmata Néptől? azt a' Történet Tudomány és a' következő Időkor fogja meghatározni.

Különös érdemét tészik ezen új kiadásnak az életírási adatok, mellyekkel a' tiszteletre méltó Gyurikovits György, bő tudományához illőleg, a' tudós Püspök Élete környűlállásait fölvilágosította. Ezekért hálával tartozunk mindenek előtt neki, azután pedig a' lelkes ajánló levelet író Kiadónak is, 's hogy lássák e' szorgalmas és munkás hazafiak, hogy különösen én is köszönettel fogadom törekedéseiket, édes örömest följegyzem ide tisztelet jeléül, hogy Wranchich Faustus Tsanádi Püspök írta Hazánkban Draudius tanutétele szerént (M. Georgii Draudii, Bibliotheca Classica. Francofurti, 1625. 4-o pag. 1409.) a' legelső Logicát is illyen tzím alatt: „*Logica Nova, suis ipsius Instrumentis formata et recognita, a Fausto Verancio Episc. Chanadii. Venetiis*, 1617. *in* 4-o.“ Erre tzélozott az, ki Sírírást készített számára, midőn följegyezte: „*Faustus Verantius Episcopus Chanadiensis, NOVORUM PRAEDICAMENTORUM, et novarum Machinarum, et Fragmentorum Historiae Illyricae ac Sarmaticae collector. Anno MDCXVII.*“

Nem hihetetlen talán az is, hogy Wranchich Faustusnak a' Machinákról íratott könyve, mel-

lyet mint 1616-dikban Velentzében megjelentet Gyurikovits Ur említ, több ízben nyomtatásban kiadatott. Egy hiteles Könyvlajstromban (Bibliotheca Pisanorum Veneta. Venetiis, 1808. 8-o Vol. I., 361. — — Cf. Georgii Pray, Index Rar. Libr. Bibl. Budensis. Budae, 1781. 8-o Parte II, 426.) így találom tzímét: „*Verantius, Faustus, Machinae novae et diversae cum declaratione latina, italica, hispanica, gallica et germanica. Venetiis, fol. cum figg. absque anni nota.*“ Egy másik Bibliographiai Frantzia Szótárban (Dictionnaire Bibliographique. à Paris, 1790. 8-o Tom. III, 156.) szinte olvasom: „*Fausti Verantii Machinae novae et diversae, latine, hispanice, italice, gallice et germanice. Venetiis, absque anni indicatione. in fol. cum figg.*“ Sőt maga Schwandtner János György is, kinek példányából Verántius Faustus Szótára most újonan kinyomatott, egyebeken kivül följegyezte a' könyv táblájára: „*Iste Faustus Verantius edidit etiam librum sub titulo: Machinae novae cum declaratione Latina, Italica, Hispanica, Gallica et Germanica. Cum figuris. Fol. Venetiis. Sine anno.*“ Ezek szerént volt tehát egy évszám nélkül megjelent kiadás. Ellenben Draudiusnál (M. Georgii Draudii, Bibliotheca Classica. Francofurti, 1625. in 4-o pag. 1169.) találtatik: „*Fausti Verantii, Machinae Novae, cum declaratione Latina, Italica, Hispanica, Gallica et Germanica. Venetiis, 1617. fol.*“ Mi légyen való za 1616-dik és 1617-dik évi Kiadásokra nézve? azt tsak az idő világosíthatja föl.

Hazánkban, tudtomra, Verántius Faustusnak e' Szótáron kivül más könyvei mostanig nem igen gyakran jőnek elő, 's a' Széchényi Országos Könyvtárban még Szótára is tsonka. Annál szívesebb köszönetet érdemel tehát Ponori Thewrewk Józsefhazafiusága, mellyből Schwandtnernak, egykor a' Bétsi Ts. Könyvtár Őrének, egészen ép és tsinos példányával a' Nemzeti Könyvgyűjteményt közelébb megajándékozta. *Horvát István.*

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Voyages historiques et littéraires en Italie, pendant les années 1826, 1827 et 1828; ou l'Indicateur Italien; par M. Valery, Bibliothécaire du Roi aux Palais de Versailles et de Trianon. Bruxelles, 1835. nagy 8-ad rétben, 606. lap. Az ára 4 fr. 45 xr. pengő pénzben.

Olasz Országot, nem tsak a' tudományos kintseknek, hanem egyszers'mind a' szép művészség minden ágainak igen oktató hazájukat, számtalan tudós férfiu leírta mostanig majd kisebb, majd nagyobb előmenetellel, 's majd bővebb, majd szűkebb tzélok és kiterjedések szerént. Sok utazás azonban már vagy megovúlt, vagy, egyes tekéntetekből történvén, nem érdekelhet eléggé mindenkit a' tudnivágyó olvasók közűl.

Valery Ur, e' jelen Utazás készítője, 's a' Frantzia Király Versaillesi és Trianoni Könyvtárának Őre, sok és szorgalmas előkészűlettel végezvén 1826—1828-dik években Olasz Országi tudományos utazását, e' nagyon tudós, finom ízléssel és gondos válogatással készítette könyvében számlálja elő igen figyelmes tapasztalásait.

Midőn időkorunkban olly sok üres és valóságos idővesztést okozó könyv botsáttatik napfényre, az illyen velős előadásu és nyomos tartalmu könyvet méltán különös tüneménynek lehet tekénteni. Benne a' fényesebb Paloták, Egyházak, mindenféle Intézetek, Klastromok, Könyvtárok, Képek, Rajzolatok, Szobrok, Játékszínek, Düledékek, Levéltárok és minden kornak 's városnak jelesebb Írói és Ferfiai mulató elevenséggel, tanító bőséggel, és tömött rövidséggel leíratnak, és megesmértetnek, 's mindezeket a' könyvvégén találtató elég tekéletes tartalomlajstromok igen haszonvehetőkké tészik.

Mindazonáltal, ámbár Szerzőnk figyelme fölötte sok tárgyra kiterjedett, a' Magyar Hazánkat illető dolgokat ő is, mint számtalan mások, alig méltatta gondoskodására. Tsak egy helyen (390 l.) említi, a' Vaticana Könyvtárról szóltában, Hunyadi Mátyás fejedelmünknek ottan találtató fényes Breviáriumát ime soraiban: „*On admire la composition et la richesse des miniatures et des ornemens du Bréviaire de Mathias Corvin. Ce grand roi de Hongrie avait rassemblé à Bude une bibliothéque de 50,000 volumes, la plus belle de son temps, dont le pillage par les Turcs, en 1527, année du sac de Rome par les troupes de Charles-Quint, peut être regardé comme une des grandes catastrophes bibliographiques modernes, et l'un des premiers événemens de son règne et de l' histoire de son pays. Le Bréviaire de Corvin, de la fin du XV-e siècle, parait exécuté à Florence par un des habiles calligraphes qu'il entretenait en Italie, et dont le nombre ne s'élevait pas à moins de trente.*“ — De ki ne köszönné e' keveset is, ha meg gondolja, hogy külföldön járó Magyaraink közül sok ennyivel sem tér viszsza édes Hazájába? — Nagy, igen nagy még a' mi aluszékonyságunk.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósitásai.*

Magyar tudós társasági jelentés.

Emlékezetbe hozatik, hogy a' társaságnak 2dik közülésében 1833ban November 9kén hirdetett ezen törvénytudományi kérdés ére:

„Tett e' a' magyar nemzet, honalkotmányában az időkhez és körülményekhez alkalmaztatott vál oztatásokat, 's ha tett, mellyek azoknak fő vonásai?"

Nem különben, természettudományi kérdésére:

„Mi a' Magyarország' némelly vidékein előforduló pohólvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógyító módjai?"

A' feleletek e' folyó 1835beli Martius 19kéig; továbbá az 183⅘beli szomorújátéki 100 arany díjra a' versenymunkák, ugyan e' folyó évbeli Martius' 21ig váratnak be a' titoknokhoz. Az említett napoknál későbben érkezendő munka nem fogadtatik el. Másod sőt harmad karbelinek találtatandó munka, külön tiszteletdíj mellett adatik ki. A' bejövendő munkák idegen kézzel tisztán leírva, lapozva, bekötve legyenek, mellettek a' szerző nevét pecsét alatt hozó levél jőjön, a' mellyre kivül írt jelmondat a' kézirat czímlapján is álljon. Pesten, a' héti ülésből januar. 10kén 1835.

Döbrentei Gábor titoknok.

Lakik Budán, Váralja, Pisztoriház, 81ik szám.

M. tud. akad. jelentés.

A' társaság eszközlése által kijövő „Tudománytár" czímű encyclopaediai folyóirat' IVdik kötete 5 kömetszettel még 1834re, megjelent Januarius 10dikén 1835ben 's található Pesten, Eggenberger József könyvárosnál. Tartalma következő:

Értekezések: A' világegyetem a'kotása 's mathematicai mozgasa, németből. Schedel Ferencz. — Az okosságtörvény alapvonatjai. Warga János. — Dumont d' Urville tengeri utazása, francziából, Jakab István. — A' moszka literatura jelen állapotja. francz. Toldy Ferencz. — Kelet és középkor. Laborde után. Csató Pál. — A' bűnhesztő rendszer az Egyesült-országokban. T. F. — Franczia-ország 1833ban politicai és értelmi tekintetben. Egy angol szerző után. Széplaki Erneszt. — Babbage számoló mozgonya. Angolból. Győry Sándor.

Vegyes közlések: Literatura. Általnézés az 1830—34ig megjelent encyclopaediai munkáknak. Kis János. — Az 1834diki husvéti könyvvásár Lipcsében. — Magyarországot illető czikkelyek Hormayr archivumában 1810—24. Gyurikovics György. — Művészet. Szobrászat. Festés. Necrolog. — Magyar tudós társaság könyvtára gyarapodásai. — Nevek és dolgok mutatója az I. II. III. és IV. kötethez. — Jan. 19dikén 1835.

A titoknok által.

Magyar tudós társasági jelentés.

A' társaságnak 1834ben tartott 5 dik nagy gyülése, November 8dikán, titkos szavazat többségével e' következőket választotta tagokul, kik közül a' hazabeliek, felszólitatásuk szerint; magokat a' társaság rendszabásinak buzgó teljesítésére válaszaikban készséggel ajánlák is, 's annál fogva hivatalosan most hirdettetnek:

Tiszteleti taggá, az egyik megüresült helyre: Szalay Imre, Philosophia és Hittudomány doctora, veszprémi Kanonok. *)

---

*) Legtanátsosabb a' történeteket úgy elő adni, a' mint azok vég hez mennek. Ha a' Magyar Tudós Társaság itt is e' rendszabást híven megtartotta volna, sem az olvasó Közönség tévedésbe nem jött volna; sem a' Budai Német Újság figyelmes Kiadója (Ver. Ofner-Pester Zeitung. 1835. Nro 26. S. 478.) a' Tudós Társaság Hírdetését az országos Schematismusból meg nem igazította volna. A' megtörtént zavarodas végett közlenem kell itten e' két levelet.

A' magyar tudós társaság Elölülőjétől.

Tekintetes Horvát István több ns. vármegyei Táblabiró Urnak, a' nemzeti Museum mellett az országos Széchenyi könyvtár őrének, a' magyar királyi Egyetemnél elölülői Actuáriusnak, mint a' magyar tudós társaság tiszteletbéli tagjának

Hivatalosan Pest.

Tekintetes Táblabiró Ur!

A' magyar tudós társaság 5d nagy gyülésének e' folyó évbeli November 8d volt ülése, a' Táblabiró Urat, tudós munkái és hazafiui érdemei tekintetéből, tiszteletbeli taggá választván, ezt, ezennel hiréül addig is, míg a' titoknok az oklevelet megküldené, hivatalosan és szives örömest adom. Vagyok illő tisztelettel.

a' Tekintetes Táblabiró Urnak

Pest November 23d 1834

kész köteles szolgája:
Gróf Teleki Jósef m. k.

E' kegyes tudósításra én igy feleltem:

Méltóságos Gróf, udvari Referendárius, Elölülő és Fő Ispán Ur, kegyes és mélyen tisztelt jóakaró Uram!

Megértettem Méltóságodnak a' folyó évi November hónap 23dikáról hozzám botsátott kegyes Leveléből, hogy a' Magyar Tudós Társaság közelébb tartatott nagy Gyülésében tudós munkáim és hazafiui érdemeim tekintetéből engemet tiszteletbéli taggá választani méltóztatott.

Rendes

Rendes vidéki taggá a' törvénytudományi osztályba az üresen volt 3dik helyre: Szász Károly, a' nagyenyedi ref. collegiumban törvény és hazai történetek tanitója, 's most erdélyi országgyülési követ.

Ámbár azon érzékeny szív, mellyet a' Teremtő különös kegyelméből nyertem, igen nagy mértékben érezteti is velem tartozó hálaadatosságomat a' Magyar Tudós Társaság bizodalma és szivessége eránt, 's ezen oknál fogva buzgó köszönetemet forróan nyujtom: Mindazonáltal igen nyomos okok, mellyek bizonytalan helyheztetésemből származnak, 's a' mellyeket itt nekem kifejteni nem illik, újra ismét arra kényszerítenek, hogy régi homályom határai között tartóztassam magamat.

Fájlalva teszem már másod izben e' szigoru kinyilatkoztatást. De minekutána mindenki ön maga legjobban tudja, mit kell a' maga köréhez képest tennie: Úgy vélem, sem Méltóságod, kit én olly annyira tisztelek, sem a' Magyar Tudós Társaság, mellynek Tagai között igen sokat magyar egyenességgel betsülök és szeretek, nem fogja balra magyarázni kinyilatkoztatásomat.

Ki egyébberánt megkülönböztetett mély tisztelettel vagyok és maradok

Méltóságodnak

Pesten, Decemb. 31-dikén 1834.

alázatos szolgája
Horvát István m. k.
A' Széch. Orsz. Könyvtár Őre.

Ezek szerént én a' Magyar Tudós Társaságnak sem rendes, sem tiszteletbéli Taga nem vagyok, 's hogy mind e' mellett az országos Deák Schematismusban nekem ezen utóbbik tzím tulajdoníttatik, az tsak onnand történt, hogy a' Méltóságos Elölülő Ur korábban elküldötte szokott rend szerént béiktatás végett a' Magyar Tudós Társaságnak személyes Jegyzékét, mellybe akkor még én is bele tartoztam, mintsem Válaszomat vette. Hogy engemet, ki a' betsület és hazafiui érzés ügyében nem szoktam hátra lépni, illyen kétszeri kinyilatkoztatásra igen fontos okok birtak, azt mindenki elgondolhatja. Kérkedhetem a' Méltóságos Elölülőnek azon kegyelmével, hogy mindjárt másnap, midőn a' rendes Tagságot megköszöntem, Tiszteletbéli Tagság al megkinált, de én ezt is megköszönni már akkor is kénytelen voltam. Ha valamit elfogadnom lehetett volna, inkább a' Ren-

Hazabeli levelező tagokká: Árvay Gergely, praemonstrati szerzetbeli kanonok, gymnasium igazgatója Szombathelyen. — Bölöni Farkas Sándor, az erdélyi kir. Kormányszék nagyobb cancelláriájában hites jegyző, Kolozsváratt. — Fillinger Leopold, a' pesti magyar kir. egyetemnél professor. — Horváth Czyrill, szabad müvész. 's philos. doctora, kegyes szerzetbeli, prof. a' Logica, Metaphsyica és Ethicában, Szegeden. — Magda Pál, a' szarvasi evang. gymnasiumban professor és rector. — Péterfi Károly, a' marosvásárhelyi ref. collegiumban philosophiát tanitó prof. — Podhraczky József, számvevő tiszt a' m. kir. udv. Kamaránál, Budán. — Somossy János, hittudomány és ó testamentomi könyvek magyarázatának professora Sárospatakon. —

Külföldi levelező tagokká: B. Humboldt Károly Vilmos burkus kir. statusminister, a' felirások és szépmüvész. párizsi akademiájának tagja. Klaproth Henrich Gyula, ázsiai nyelvek burkus kir. professora, az ázsiai londoni társaság tagja. — Palaczki József, a' tudományok kir. cseh akademiájának titoknoka. — Schelling Fridrik, lovag, bajor kir. valóságos belső tanácsos, a' müncheni kir. akademia elölülője, 's az ottani kir. egyetem rendes professora. — Pesten, a' héti ülésből, Januar. 26-kán 1835.

Döbrentei Gábor
titoknok.

---

2. *Kérelem.*

Szándékozván hazánk egyik jelesebb, de — a' mit sajnállni lehet, kevéssé esmeretes költőjének, néhai Fazikas Mihálynak, a' „Ludas Matyi eredeti magyar Rege" és a' Debreczeni Magyar Füvész könyv (egyik) szerzőjének verseit kiadni: tisztelettel kérem a' magyar literatura barátit, méltóztassanak a' bóldogúltnak netalán nálok találtató, *eddig világot nem látott* munkáit, minél elébb, 's ha másként nem lehetne, póstán francozatlan levelekben velem közölni. Lakásom vagyon Pesten, Kalap-utszában a' 257-dik szám alatt.

Lovász Imre
O. D.

---

des Tagságot vállaltam volna el, mint a' tzímet. Tudományos igyekezeteinknek pénzbéli segedelmekre vagyon inkább, mint tzímekre, szükségük.

A' Szerkesztető.

3. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Nagytudományu és ditső törekedésü Czech János Ur, Nemes Nagy-Győr Szabad Királyi Városának igen érdemes Polgár Mestere, 's a' Magyar Tudós Társaság Történeti Osztályának rendes Taga, meg nem elégedvén azon polgári koszoruval, hogy számos tiszti foglalatosságai között a' hazai nyomosabb esméreteket tudományos szorgalma által bővíteni férfias karral és kézzel iparkodik, bőkezü adakozása által is egyszer'smind a' Magyar Nemzeti Museumot ime ritka ajándékokkal gazdagabbítani kívánta:

1.) Adversaria Georgii Pray. Autographum ipsius Auctoris. MS. in fol.

2.) III Dissertationes Autographae Georgii Pray, signanter a.) Jus Regum Hungariae in Dalmatiam et Mare Adriaticum. b.) De titulo Regni Ramae. c.) De Dalmatiae, Croatiae etc. Regnis sub Hungariae Regibus. MS. in fol.

3.) Diarium Regni Comitiorum per Gabrielem Bethlen Principem Transylvaniae ad diem XI. Novembris MDCXIX. Posonium indictorum. Ex Originali in Collectione Joannis Czech existente. MS. in 8-o

4.) Schicksale der Stadt Oedenburg während der Rákóczyschen Unruhen vom Jahre 1703 bis 1716. beschrieben von Johann Georg Ritter Bürger daselbst. Aus einer dem Oedenburger Stadt Archiv entnommenen Abschrift. MS. in 8-o.

5.) Missale secundum Chorum alme eccelesíe Strigoníensís. A' végén: „Impressum Venetys impensis Johannís Paep library Budensis per Johannem emericum de Spira Anno salutífere incarnatíonís domíní nostrí íesu christí, M.CCCC.LXXXXVIII. IIII. Kalend. Marty." Igen szép, pompás és ép példány Iróhártyára nyomatva (a' mi értékét 's betsét sokszorozva neveli) finom festésekkel és aranyozásokkal. In fol.

6.) A' Római Tsászároktól 40. darab ezüst pénzt és 10. darab rézpénzt.

7.) Különbféle újabb pénzekből 40. ezüst és 10. réz darabot.

Mind ezekért, mint fölöttébb fontos és nevezetes belső értékü ajándékokért, az Intézet részéről nem lehet nem a' legszívesebb és forróbb hálát mondani.

Horvát István.

II. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Szeder Fábián. A' Palóczokról. 3 lap.

2) Greskovits Ágoston. Némelly vonások az Ázsiai epekórrúl. 12 lap.

3) Horvát István. Az Aba Nemzetségből virágzott Chubánkafi Jánosnak, László, Samu és Dávid nevü fiai között 1301-dik évben az Egri Káptalan előtt Gyöngyösről és más Örökségekről költ Osztálylevél. 71 lap.

4) Jerney János. Kétségek Báró Bálintitt Nemzetség állítólag I. Lajos M. Kir. által 1349-ik évben kiadott Oklevelének hitelessége iránt. 76 lap.

5) Ivanovics. A' Virtusról. 99 lap.

6) Horvát István. A' Magyar Nyelv régi Maradványairól. 109. lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Dictionarium Pentaglottum. Recudi curavit Josephus Thewrewk de Ponor. Posonii, Typis Belnayanis, 1834. negyedrétben.“ 122 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Voyages historiques et littéraires en Italie, pendant les années 1826, 1827 et 1828; ou l' Indicateur Italien; par M. Valery, Bibliothécaire du Roi aux Palais de Versailles et de Trianon. Bruxelles 1835. nagy 8-ad rétben.“ 125 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 126 lap.

2) Kérelem. 130 lap.

3) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 131 lap.

(Koszoru 1835-dik eszt. II. Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1835.

III^dik KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

A' Hajdani Nemes Székely Nemzet Áldozó Poharáról.

Int az üdő, hogy a' tisztelendő régiségeket keresve keressük, és hazafi társainkat is arra búzdítsuk, hogy szemesek, hogy vigyázók legyenek.

Virág Benedek.

Elő Szó.

Egy váslott régi Könyvet felnyitván, annak első levelét egyátallyában vagy kiszakadva, vagy legalább íratlanúl találjuk. Szinte így vagyon sorsa nem tsak a' kissebb, hanem a' nagyobb Nemzetek történeteinek is. Ha írva vóltak azok, a' mostoha üdők vad kezei kiszaggatták azokat az emlékezet könyvéből; vagy, ha feljegyezve nem vóltak, a' mesés hagyományok sürü homályában, az üsméretlenség és képzelet alakos köntösseibe burkolva, állanak előttünk. A' mi szinte annyit tészen egy vizsgálódó Tudós előtt, mint *íratlan levél egy valamely régi könyvnek kezdetén.*

Légyen bár úgy, de mégis édes annak nemzeti tündéres képzelete, a' mi vólt! — Édes annak emlékezete, a' mi hitelessen történhetett! — Egy illyen vonásnál valamivel több a' Nemes Székely Nemzet régi történeteiből ez jelen való Értekezés, azon Pohárról, mellyel Atyáink áldoztak a' Keresztény Hitvallásra térések előtt.

Még ez előtt egynehány esztendővel alkalmatosságot adott nekem ezen Értekezésre ama sokféle hibákkal teli Kéziratnak olvasása, mellyet a' közelebb múlt esztendőben Udvari Tanátsos Kilyéni Mélt. Székely Mihály Úr, a' Székely Nemzet Constitutioinak, és Privilegiuminak Gyüjteménnye végén (Pesten, Trattner betűi által) közönségessé tett. Ezen Római romlott öszveaggatott Irásnak egybeszedője *András Mátyás*, a' mint neve után teszi *Csiki Törvényes;* ki 1533-ban ezen munkát írta, valamint a' végin erősíti hittel is, Százötvenhárom *Actákból*, és három másféle *Chartáról*, mellyek akkor Sándor Menyhárd Úrnak Rákosfalva Alszeg nevű részében vólt házánál találtattak; és a' mit három Csikszéki Nemesek, u. m. Veres Deák, Győrfi Mátyás, és István Gábor-is azokról bizonyítanak. Ezen Actákat írása folytában gyakorta emlegeti a' betsületes Törvényes Compilator, (így illik Őtet nevezni) és azoknál fogva sokszor emlékezik az Értekezés alá vett Pohárról.

Addig-is, míg ezen Kéziratnak tekintete nagyobb készülettel megfog állíttatni — ez az áldozó Kehely (a' Kibédi Processus, melly 1571-ben Fels. Báthori Kristóf Fejedelem előtt folyt le, — Lásd Székelyek *Constitut.* és *Privileg.* 260. lap. Pesten, Trattnernál, 1818; a' nevezetesebb historiai dátumoknak egyezése) mindenek előtt eltörülheti azon gyanút, mintha ez a' Kézírat váltott gyermek vólna. — Megvallom, abban magam is előre sokat mesének, költeménynek véltem, míglen tudakozódásim után Tsik Sz. Domokosi Sándor Ignátz Úr özvegyénél, Tek. Dindár Joséfa Aszszoynál, a' Poharat megtaláltam, kezemben forgattam, 's Képét le is vettem. — A' mi keveset tudok ezen tisztelendő régiségről, az említett Kéziratból, és egyébünnét, azt im édesörömest eléadom! — Melly eléadásból, ha semmi haszon nem háromlanék is a' Nemzeti Tudományosságra, legalább tisztességes ok adatik a' nemzeti isméreteknek és régiségeknek kifürkészésére.

Az áldozó pohárnak alkattya.

Az hajdani Székely (1) Nemzet áldozó Poharának egész formája egy Kehelyt mutat. Öblös része ennek valóságos Kokus dió héjból áll, (*Cocos nu-*

(1) A' Székely nemzet és nevezet eredetéről senki még olly tudományos és Diplomatikai készülettel nem írt, mint Tud. Benkő József Hazánk Fija (Transsylvania. etc. edit. Vindobonae, 1778. — *Imago Nationis Siculicae Claudiopoli et Cibinii*, 1791). E' derék Nemzeti Irónknak munkája után elég világos az a' Tudós *Timon*, *Fassching*, és *Pray* véleményeiknek ellenére (kik majd Jászok, Kúnok, majd Pacinaciták maradékainak vélik a' Székelyeket), hogy a' Székelyek az Attila Hunnussainak valóságos maradéki. Tiszteletre méltó Iróink *Thuroczy János*, *Oláh Miklós*, *Heltai Gáspár* nem irtak meséket a' Székely nemzet eredetéről. — A' Magyar és Székely nemzet felett hajnalló Diplomatika az ő tekinteteket többé meghomályosíthatatlanúl védi. — Emlékezet vagyon a' Székely nemzetről 1096-ban a' Milkoviai Püspökség historiájában (Lásd Benkőnél); a' II-dik András Király Privilegiumában, mellyet adott a' Szász nemzetnek 1224-ben; IV-dik László Királynak Diplomájában, mellyet adott a' Székelyeknek 1289-ben Sept. 17-kén. De kell-e a' Tudós világnak nagyobb Diploma Verbőczynél? — a' Magyar Hármas Törvény Könyvnél (III. Rész 4 ik Tzik,) melly a' Magyar nemzetnek kézről kézre, szájról szájra adott örökös hagyományán, és, a' mi több, annyi Királyok Diplomáin épült? — Ezekből elég világos, hogy a' nemes Székely nemzet Hunnus Ivadék, és a' Magyar Nemzetnek testvére.

A' Székely nevezetet pedig nem annyira a' Grammatika, mint a' Historia fejti meg. — Havasal földéből, mint szállásokból, kimozdúlván a' Hunnusok, a' régi Dáciának azon hegyes, völgyes, erdős, havasos részében, melly a' mái Székely föld, telepedtek meg. Barmaikat, az hadba nem mehetőket, és egyéb vagyonjaikat szükséges őrizet alatt itten hagyták, 's ezen szállásról hódoltatták Pannoniát. És, hogy illy idegen járatlan tartományokban mindenkor tévelygés nélkül a' szükséges esetben viszsza tudnának térni, a' Kárpát hegyével egybe lántzolt nagy hegyek és bértzek allyán, melly délszaknak kanyarodik, az Oláh Országból ki 's béjáró úttól kezdvén (hol a' Székely föld határa vagyon), nagy árokkal mellékezett jegyes útat készítettek Pannonia felső részeibe fel. Melly árok ma is, majd Tsösz, majd Hon árkának neveztetik; és nem tsak itt

cifera lapidea. Linn.) melly a' régiség miatt megfeketedett, és a' váslás által megfényesedett. Üregébe félnél több, de egy fertálynál kevesebb fér. Szája tsipkés tzifrázatú megaranyozott ezüst karimával vagyon bészegve, mellyen alól egy másfél újnyi horgas repedés látszik. Alsó része hasonló virágos ezüst kupátskába vagyon foglalva, mellyből oldalaslag három egyegy kis újnyi szélességü pántok nyúlnak fel a' Karimának tsipkézettyéig. Mindenik pántnak felső része egyegy Szüzet ábrázol vállig nem érő kondor hajjal, és hónalytól mezítelen karral, de tzomb közepig kiformált, tsínosan fedezett, és felövedzett kartsú testtel; mind a' két kezével öltözetének lenyúló részeit tartván újjai között, mintegy tántzoló állásban.

Szára és talpa a' Kehelynek megaranyozott ezüstből van készítve, aranyozása régi, váslott; az egész munka vert; a' rajta lévő tzifrázatok, pontozások, húzások, figurák, levelek, virágok, fák, a' talpa kerületén szaladó Nyúl és Farkas nagyon egyszerűek, mesterségtelenek, és éppen nem tsínosok. — Talpának második kerületén fel-

---

a' Hargita déli bértzei alatt egész mértföldekre látszható ma is, hanem felső Magyar Országon is sok helyeken (Lásd Benkő Siculia).

Volt e' valaha Attilának Székely földön szállása, széke, udvara? hihető ugyan, de nem lévén bizonyos, nem erősítem; de volt Budának az ő Testvérének, a' mit ő tőle épített várnak nevezete, és omladékai ma is bizonyítanak. Kétségen kívül való dolog tehát az, hogy a' Hunnusoknak ezen a' földön szállások, székek, ülések, telepedések volt, a' mi mind tsak egyet tészen; 's ennélfogva ezt a' tartományt Székhelynek nevezték. Üdőjártával pedig az Attila birodalmának romlása után viszsza vonúlt Hunnusok Székhelyieknek mondották magokat. Ebből Deákúl *Szekelius*, könnyebb hangon *Siculus*, Németül *Zechel*, Oláhúl pedig *Szekuj* lett; Siculia pedig mái napig a' nemzet nyelvén *Székely föld;* ennek pedig ösi nemes birtokos lakóssa *Székely;* a' lágyabb hangoztatás kedvéért mind közből az *h*, mind végin az *i* betü kihagyatván, vagy pedig az *i-y*-ra változván (*Székelyi*, — Székheli, — Székely).

metszve ezeket lehet olvasni: „1412. *Sándor Péter*“ melly írásról alább szó lészen. Fedele-is vólt ezen Pohárnak, de az mostani birtokossára alá nem szállott; — hová lett? nem tudatik.

A' Poharat illető távúlabbi Környülállások.

Egy nemzeti áldozó Pohár a' Nemzetnek Religiojára mutat egyenessen. — A' Religio Istenség, Pap, és Imádás nélkül értetlen dolog a' Társaságban. Annakokáért, mitsoda Istenséget? — és miképpen imádták azt Eleink a' Keresztény Hitvallásnak bévétele előtt? — elmellőzhetetlen kérdések. De a' mellyekre mégis kielégítő feleletet tőlem, sőt talán az egész Nemzettől se lehetne kívánni; mivel azokat, a' mik ide világosításúl szolgálhatnának, a' nagy üdőnek rozsdája, vagy pedig a' kűlső és belső villongások tüze megemésztette (2).

Ha továbbá valaki az áldozás, vagy imádás helyét kérdezi, a' Compilator András Mátyás *Boudvárára* (Budvárra) mutat, mellyet Attila testvére Buda épitett. —

Állott ez a' Vár Udvarhelytől egy fertály órányira napnyúgot felé, a' nagy Küküllő folyó vize

(2) A' Hunnusok Scytha nemzetség voltak; a' Scythákról tudjuk Herodotus után (L. 4 C. 59), hogy mindenek felett Vesztát, azután Jupitert, Tellust, Apollót, Venust, Márst, Herkulest, némellyek Neptunust is tisztelték. — De ezek a' Görögöktől költsönözött Istenek vóltak, és hihető, csak azok által tiszteltettek, kik hozzájok közelebb laktak. — Az Éjszaki Scythák Napot és Holdat imádtak; ezt gyaníthatni a' Hunnusokról és Székelyekről is. — Herodotus azt is jegyzi meg, hogy a' Görögök Isteneik közül Márst mindenek felett tisztelték a' Scythák; és a' vas kardot, mint Mársnak képét, úgy tekintették. Márs tiszteletének a' kardban nyomait találjuk a' Hunnusoknál *(Priscus Rhetor)*, az Avaroknál *(Menander Protector)*, a' Magyaroknál is *Thuróczy*, *Bonfin*, *Verbőtzi* I. Rész 3. Tzikk. De mindezek mellett is csak homályban marad a' Székelyek régebben imádott Istene.

jobb partyán egy kősziklás magos kerek hegyen. És noha még Sz. László Király üdejében elpusztították a' Tatárok, de ma is a' hegy nyakán lévő kettős árka, és a' föld szinén találtató omladékok látszanak. — Ebben a' várban lakott a' Székelyek Rabonbánja. Így neveztetett Fő Igazgatójok, és Vezérjek, ki egyszersmind Fő-Papi hivatalt is viselt az áldozat körűl (3). — Ide kellett a' legkeményebb büntetés alatt megjelenni minden Székelynek, a' Rabonbán áldozattyára. De mivel ezen Várfekvésinek helye kitsinyt mutat, nagyon megszorítaná Képzeletét ezen dolognak, a' ki annyi ezer embert illy kis helyre bészorítani akarna, — hozzá kell érteni a' várral egybekaptsoltt teres nagy bértzet, és vidéket is. Itt lévén Fő Széke, Vára, és Udvara a' Székely Nemzetnek, kétség kivűl üdővel ezen Vár omladékaiból nem meszsze épűlt város innét vette az Udvarhely nevet, és annak terjedt vidéke az Udvarhely Anya Szék nevezetet.

De miből állott az áldozat, hanem ha borból, 's tsupán tsak borból? — és miképpen: gyakortae, vagy ritkábban vitetett véghez az áldozat? nem tudhatni. A' pedig felvagyon jegyezve, hogy a' Pohárban bémutatott áldozati italból maga a' Rabonbán, az Udvariak, Főbbek részesűltek, és az egész nép azután nagy áldumást, vagy lakozást tartottmaga módja szerént. — A' Székely ember ma is minden Gyűléseit, Kötéseit, alkúját, vásárát áldumás itallal szokta bévégezni, és megerősíteni.

Megkell azonban jegyeznünk, hogy ezen áldozatnak tzélja nem tsak istenes, hanem azzal egybekaptsoltt polgári intézet is vólt. Tudniillik: a'

---

(3) *Rabonbán*, hihető, hogy ezen fő Hivatal neve eme két szóból *Rabon*, és *Bán* eredt. *Rabbon*, *Rabbi*, *Rabonni*, napkeleti; nevezetesen Sidó nyelven Mestert, Tanítót, Papot tészen. *Bán*, *Pán* pedig Szláv nyelven Urat, Igazgatót jelent. Ezt a' Székelyek Európában kaphatták, amazt pedig Ázsiából hozhatták. Elé fordúl majd alább az is, hogy fő, nagyobb és kissebb Rabonbánok voltak.

Rabonbán áldozattya alkalmatosságával mindenkor egyátallyában közönséges nemzeti Gyülés tartatott. Ha illyetén gyülekezetben Religiot illető rendszabás hozatott, mind az effélék törvényes erőt tsak a' Pohár, és Áldozat által nyertenek, és úgy hirdettettek ki a' Közönségnek. Ez úttal láttattak el a' nagyobb Ügyek, megitéltettek a' törvényrontók, és gonosztévők. — Ha valaki ezen módúlag hozatott törvényt, vagy parantsolatot általhágta, az a' Rabonbán áldozattya előtt, a' Rabonbán és a' nép szeme láttára, béle felhasíttatván, megöletett. — Ez a' szokás üdővel annyival tsínosabbra változott, hogy a' szomszéd völgyben napkeletre rendeltetett a' kínzás, és vesztés helye; hol azután közel egy kis falu épűlvén az mái napiglan *Kínosnak* neveztetik.

Könnyen észre lehet venni ezekből, melly nagyon egybe volt kötve ez maroknyi Nemzetnek léte és fennmaradása a' Fő Rabonbán áldozattyával, melly mindenkor magával hozta a' nemzeti Gyülést; abban a' Tőrvényhozó hatalomnak lelkét és sükerét. E' pedig szoros függésben, eggyességben, jó rendben, eleven munkásságban tartotta maga tagjait, Istene, Fő-Igazgatója, Törvénnye, és egymás iránt; — a' mi esztendőnként gyakoroltatván, mindannyiszor megújjította bennek egyszersmind a' Társasági életnek minden atyafiságos, barátságos köteleit; — a' mit ma is ritka nemzetben lehet tapasztalni úgy, mint a' Székelyben. — Ez a' Gyülekezet szokása elevenítette benne azon ősi nemzeti szabad lelket, mellynek maga védelmére, és fenntartására Tartománnyának hegyes, völgyes, erdős, sok folyó vizekkel, árkokkal, és számos várokkal erősített fekvése is kedvezett. Ezeknél fogva az áldozó Pohár, mint a' Nemzetnek szentséges Palladiuma és drága kintse, nagy betsben és tiszteletben tartatott. Látni fogjuk alább, hogy minekutánna az a' maga helyéről a' Fő Rabonbánnal egygyütt eltávozott, a' nemzetnek szive is egybe szaggattatott.

Régisége, és nevezetesebb Történetei az áldozó Pohárnak.

Hól vette magát ez a' jeles Pohár, és vallyon éppen az-e, mellyel hajdan a' Székely Nemzet áldozott? 's miképpen jutott az mái bírtokos Asszonyának hatalmába? — ezek azon Kérdések, mellyek itten egész Figyelmünket megérdemlik.

Tsudálatos és alig hihető dolgot említ maga Jegyzetiben András Mátyás ezen Kehelynek eredetéről, azt állítván, hogy az Scythiából jött: hogy annak szerzője *Anakárzis* Scytha Philosophus lett vólna, ki Görög Országi hoszszas útazásából hazájába érkezvén, midőn Görög módra áldozni és Istent imádni tanítaná Scytha nemzetségét, azért attyafiától (kit *Diogenes Laert. Kadvidának*, Scythák Királyának nevez) megöletett. — A' betsületes Compilator urát adja szavának, reá fogván *Radagus* Gothusok Királyának Actáira, mellyek a' Sándor Menyhárd Úr házánál még az ő üdejében megtaláltattak. — Megínt egy tsudálatos dolog, ki fogja megfejteni? — Annyit ugyan tudunk a' Romai Birodalom historiájából, hogy a' Hunnusok, Europába jövetelek után, Attila Királyságáig, mintegy ötven esztendeig, már a' napkeleti, már a' napnyúgoti Tsászárnak zsoldoskodtak. A' többi között az ötödik század elején *Stilico*, az ifju *Honorius* napnyúgoti Tsászár nevelője, 's Birodalma Igazgatója, a' Hunnusokat *Uldin* vezérsége alatt Kr. sz. u. 408-dik esztendő tájatt, a' Gothusok ellen, kik *Radagus* vagy *Radagaisus* Királyokkal Italiába bérontottak vala, meghívta; — el is mentek. — Talán ekkor a' Székelyek elei a' Gothus Király Sátorait felprédálván, ott jutottak azokhoz az Actákhoz, mellyeket Compilator András emleget?

A' maga eredetének setét homályában hagyván itt a' Kelyhet, lássuk rendre azon Rabonbánokat, és Fő Embereket, kiknek kezeken nevezetesebb viszontagságokkal egybe kötve megfordúlt. Elsőnek

tétetik ezek között *Bouda*, kinek neve után ez is tétetik egy helyen: *Nabou Phileim.* Ez az Attila Testvére, építője a' róla neveztetett várnak, Boudvárának, tehát ő is áldozott kétség kívül itten, mint fő Rabonbán a' Scythiából hozott Kehellyel.

Halab Irnák az Attila kissebbik Fija, a' ki attya Birodalmának romlása után, a' Huntábornak valamelly maradékával Dáciának ezen havasos, és már az előtt ismeretes, sőt talán az itt honnyokban maradt Atyafiak által bételepített részébe vonta magát (4).

Irnák után a' Compilator több neveket ír le, mellyekről kételkedni lehet, ha jól vannak-e írva, vagy sem. Azután más Tatárforma neveket,—sokat huzásokkal is pótol. Hihető, hogy nem tudta a' régi ringy rongy irásokból kitalálni. — Ezek után nevezetes *Zandirhám*, ki a' Rabonbáni fő Méltóságot éppen akkor viselte, mikor *Árpád* maga Ma-

---

(4) Itten a' Compilator András Mátyás ellenkezni látszik minden eddig megjelent Iróinkkal, kik Irnákról azt mondják, hogy a' Huntábornak egy tsapatjával a' fekete tenger mellett viszsza tért Ázsiába, a' régi Hunniába. — A' Székelyeknek pedig, kik Pannoniából Tzegléd felé jöttek haza Siculiába, mintegy három ezeren semmi különös vezért nem adnak (Thuróczy). A' mi Irnáknak más utra szakadását illeti, meglehet; de azért a' fekete Tenger felől könnyen Székely földre térhetett azokkal, kik nagy Hunniába viszsza menni nem akartak. A' mi pedig a' Thuróczytól feljegyzett három ezer számot illeti, ez éppen az a' botránkoztató kő, mellyet a' fellyebb említett Tudósok criticájok útjából elhengeríteni nem tudván, idegen Sátorokban keresték a' Székelyek származását. Tudniillik meg nem foghatták, miképpen illy maroknyi nép állapodhatott volna meg ellenségeinek közepette? — Holott ez az ok magában is kitsiny lévén, éppen elenyészik, ha elgondoljuk, hogy a' Huntábornak ezen maradvánnya 3.000 ember, tsupa fegyverviselő, és a' maga itthonossaihoz sietö nép volt. Ha pedig (a' Compilator szerént) hogy Irnák is maga késéröivel hozzájok került, sőt Rabonbánjok is vólt, úgy fel van minden nehézség oldozva; tsak az *Halab* vezeték marad homályban.

gyarjaival megérkezett; és eleibe követséget küldvén atyafiságosan fogadta. —

Itt megint a' Compilator bővséges Actákat, monumentumokat, mellyekből ír, emleget; és eddig hallatlan dolgokat jegyezget. Tudniillik: általveszi Zandirhám Árpádtól a' Magyarok sarkalatos törvénnyeit, mellyekről eddig tsak a' Béla király névtelen Irójának *Hetumogerjéből* tudtunk valamit — (Cap VI de *Juramento*); azokat a' Székely nemzethez alkalmaztattya; hat kőtáblára fel véseti. *Hat Kövernek* nevezi, és áldozatokat tartván kihirdeti. A' kihirdetett törvények kimondhatatlan örömmel fogadtattak. Árpád pedig a' Székelyekkel kötött szövetségnek emlékezetére fő Rabonbánúl *Uopoletet*, a' Zandirhám fiját ajánlotta, kit a' nemzet közakarattal el is fogadott. Uopoletnek fiai vóltak: *Uopour* (Opur) és *Ougron* (Ugron) (5). Ezek után mentfel Árpád Munkátsra.

Uopoletnek Sarloirim nevű Feleségétől született három iker gyermeke, melly dolognak emlékezetére Zandírhámné az Uopolét annya 888-dik esztendőben a' Törökök Földén *Vatsárkon*, (melly a' Blaccusok, vagy is Oláhok földe:) fejűl, a' Folyóvíztől nem meszsze, a' Rabonbán áldozatjához al-

(5) *Hat-kö-ver.* Itten a' második hibáját lehet gyanítani. Én így olvasnám *Hat-Kö-törvén*, vagy *Hat-kövü-törvén.* — Ezek valának pedig a' Szövetség Törvénnyei:

I. Senki az Árpád Férjfi maradékán kivül a' Pannon Földén Fő hatalommal ne birjon (Pannon földe neve alatt értetődik Erdély is a' Székely földön kivül).

II. A' melly földet maga valaki különösen szerzett, az maradjon az ő tulajdona. A' mit pedig köz erővel, az oszollyék igazságosan a' Szerző felek között.

III. A' közönséges bajok a' nép egyetértéséből igazíttassanak.

IV. A' ki a' Nemzet Igazgatója iránt hitétl megszegi, vagyonnyát és fejét veszeszsze el a' fő Rabonbán áldozatja előtt.

V. Ha valaki ellenére jár a' fő Rabonbán méltóságának, számkivettessék.

VI. Ha valaki a' fő Rabonbán áldozatjára meg nem jelenik, verettessék keresztül.

kalmatos házakat építtetett; az áldozó Poharat is oda vitte: három Fijai között ezt a' földet a' nemzet egyetértéséből felosztotta, 's midőn az új hajlékokban áldoznék, meghólt (6).

Uopolet után *Butsin* választatott Rabonbánnak, a' nemzet köz akaratjából. Ez a' legelsőnek mondatik, ki a' Keresztény Hitvallást béhozta a' Székelyek közé. Történt ez a' dolog a' nagy Gyula Erdélyi Vezér üdejében, ki magát meg kereszteltetvén Konstantinápolyban *Theophilactus* Patriarka által, *Konstantin Porphirogenneta* Tsászártól Romai Pa-

---

(6) Ezen rövid eléadásból sok kérdést lehet támasztani. Ugyan is, hogy Székely földön itt amott Dácia régi lakossaiból, Oroszok, Tótok, Oláhok megmaradtak, az tagadhatatlan, 's kiváltképpen Oláhok, kik hajdan *Blaccusok*, vagy *Vlaccusok* neve alatt vóltak isméretesek, némelly szegletekben ma is találtatnak; — de *Törökök* és pedig 9-dik Században! arról senki sem álmodott. Ezt a' dolgot úgy gondolom az akkori környülállásokból és Irókból kelletik megfejteni. — *Cedrenus*, *Zonaras*, — *Constantinus Porphirogenit* és más Görög Irók az Árpád Magyarjait *Turcusoknak*, az az Törököknek, régi írás szerént *Turekeknek* nevezik; Ungariát pedig *Turciának*; kétség kivül a' Magyaroknak illyen forma nevet viselő 's a' Görögök előtt, míg szomszédságokban múlattak, isméretesebb Tribusoktúl. Ha ebből a' Tribusból valók vóltak az Árpád késéröi, mikor a' Székelyekkel szövetségre lépett, és fel Tsíkban a' Rákos mezején, hol Zandírhámné épített; — ha itten szállásoltak az Árpád Törökjei, így a' titok meg van fejtve. Továbbá, *Vatsárk* mais fenn tartja nevét, mellette a' régi Rákos mezején, Rákos nevezetü nagy falu fekszik. — Honnét vette vólt ez a' mező a' Rákos nevezetet? — A' ráktól uem vette; — sem a' rajta keresztül folyó pataktól, mert ez még fellyebb is *Ajnád* vizének hivatik. — Gróf *Cziráky* Antal Magyar Országi Kints-Tárnok Úr Excellentiájának ide illő észre vétele szerént: Rákos Szláv nyelven Gyülést teszen. Már akár a' Székelyeknek, akár régebben a' Dácusoknak itten tartatott gyüléseikről ragadott légyen a' mezőre ez a' nevezet, mindegy. Elég az hozzá, hogy ennél fogva a' Székely is elmondhatja, hogy vólt hajdon neki is Rákos mezeje, Tsikban az Olt vize bal partján, mint a' Magyaroknak a' Duna mente bal oldalán.

triciusi nevezettel tiszteltetett meg. Ekkor hozott a' Vezér magával egy *Hierotheus* nevű Szent életű Szerzetest, kit a' Patriárka *Turcia* Püspökének felszentelt. — Azomban Butsin Rabonbán megöletett a' Keresztény Hit ellen pártoskodóktól. Utánna még egynehány Görögös nevezetű Rabonbánok vóltak a' Magyarok Királyáig Sz Istvánig, kik majd az áldozó Pohár, majd a' Keresztény Hit miatt támadott háboruságokban vesztek el.

Szent István életébe megkülömböztette magát Uopoletnek öregebb Fija *Uopour Sándour* (Opur Sándur), ki a' Kereszténységnek védelmezője lévén István Királyhoz Követeket küldött segítségért a' Kereszténveket üldöző ifjabb Gyula vezér ellen; — ki azután meg is veretett. — Opur Sándur pedig a' Kelyhet magához vette, annak fedelére arany Keresztet tétetett, és meg nem engedte, hogy azzal többé pogány módra áldozzanak. És noha tulajdon fija Sándur István sok más Urakkal együtt ellene támadott, még is buzgón véghez vitt mindent, hogy a' Keresztény Hitvallást nemzetébe béplántálhassa. A' mi kétszeri támadás, és annyi győzedelem után meg is történt. Ekkor építtette István Király emlékezetnek okáért a' Tsík Somlyói Kápolnát (titulo Salvatoris), melly Salvatornak, a' Köznép nyelvén Silátornak, neveztetik. Ekkor kaptsolta Erdélyt örökösön a' Magyar Koronához; a' Székely nemzettel pedig új szövetségre lépett. (7).

---

(7) Ez második szövetsége a' Székelyeknek a' Magyarokkal, mellynek András Mátyás jegyzetiből kivehető pontjai ezek valának:

I. A' Király által béhozatott Keresztény Hitvallás Törvény szerént vétessék bé.

II. A' Nemzet maga szabadságában meghagyatván, minden adófizetéstől ment légyen.

III. Fő Rabonbánt szabadon választhasson magának az Opolet nemzetségéből, mint fő Igazgatót, kinek ítélete alá essenek azok, kik a' nemzet és annak Tisztviselői ellen törekednek.

IV. A' Nemzet esztendőnként felváltandó Száz lovast adjon a' Király őrizetére.

Viszsza érkezvén a' nemzetnek számos személyekből álló követsége a' Királytól, a' fő Rabon-

---

V. Minden Király koronáztatásakor, házasságakor, és férjfi gyermeke születésekor ökörsütést (az az a' kinek hat ökre vagyon, abból egyet, melly sütéssel bélyegeztetett) ajándékozzon minden Székely.

VI. A' Pannon földének Királyát, és népeit a' maga szabadságában védelmezni tartozzanak éjszak (az az magok tartományok) felől.

Ezen Szövetségnek pontjai az első Századokban minden harmadik esztendőben megújíttattak u. m. András M. a' minek sok nyomait lehet találni a' Haza történeteiben. Úgy látszik, hogy ebben az esztendőben a' Székely nemzet jól megnépesedett vólt, mivel a' Király engedelméből, vagy talám meghivásából, népeket szállítottak ki magok kebeléből. — Illyenek vóltak az András Mátyás jegyzése szerént a' *Sályi*, *Suki* (mellyek el pusztúltak) a' *M. Bándi* és Hunyad vármegyében *Jáfői* és *Szállaspataki* Szállítványok. Az Aranyos Székek későbbre költöztek ki; ezek a' Háromszéki Tribus Felei; a' többi pedig más Tribusok gyermekei vóltak.

Illik itten azt is megjegyezni, a' mi a' Nemzetnek régi történeteiből, törvénnyeiből, polgári elrendeltetéséből valóságosan igaz, hogy t. i. az egész nemzet hat Tribusra vólt felosztva; minden Tribus három Nemre, vagy is Rendre: *Főbbekre* (Primores), Lófőkre (Equites Primipili), *Községre* vagy *Köz Gyalog Darabont Rendre* (*Plebei Pixidarii*). Az alsóbb Nemből valakit Felsőbb Nembe a' Nemzet szava, a' Fő Ispán vagy Igazgató kegyelme, személyes virtussa és érdeme mellett, a' vagyon, és birtok emelhetett. — Különben mindenik Rend egyaránt szabad, és nemes vólt. Mindenik Nem több Nemzetségre (familiákra), a' Nemzetségek pedig Ágakra oszlottak. Ezek szerént viselték a' hivatalokat, birták, és hagyták elidegeníthetetlen örökségeiket, jószágaikat maradványról maradványra a' múlt Század kezdetéig, mikor a' nemzetnek törvényes szokásában volt felszámíttásai, lustrái, megszüntek.

Az ekképen elrendelt Nemzetnek Feje vólt egy fő Rabonbán (Rector Gentis), kinek lakása vólt *Budvárában*. Ettől függött három nagy *Gyula* és egy *kissebb Gyula*, ki *Fő-Harkáznak* is hivattatott, és egyarányú hatalommal birt, csak a' tisztelet rendén állott az három nagyobb Gyulák után. Ezen négy fő embernek tanátsaival, és segedelmével igazgatta a' Fő Rabonbán a' nemzetnek polgári, hadi és Religióbeli állapotját. — Ezeknek alája vólt vetve az három *nagyobb Rabonbán*; mín-

bán Opur Sándur, Budvárában áldozatot tartott; e' szövetségi választ, melly márvány kőre vala metszve, felemelvén a' Kehelyre tette, és mindnyájan nagy örvendezéssel fogadták a' Magyarok Királyának akarattyát, 's a' Keresztény Hitet, mint a' Közönségnek parantsolatját, a' kissebb Rabonbánok minden felé kihirdették. El is fogadtatott, eltöröltetvén minden pogány áldozatok. Meghagyták még is azonban a' Pohár által való nemzeti áldumást a' nagyobb gyűlésekben, a' mi nem ellenkezett a' keresztény Hittel.

Az áldozó Pohár ezután is a' fő Rabonbán gondviselésében maradott, Budvárában 1039-dikig. Ekkor fő Rabonbán lévén Sándur István, onnét magával elvitte a' Vatsárk földire, 's mint tulajdon örökségét magánál tartotta a' többi Tribusoknak ellenére. Ezért későbbre háborut is indítottak, de azt a' Bissenusok járása, és az András Király környyűllállási meggátolták. A' Fő Rabonbán pedig, hogy magát ellenségei ellen megerősíthesse, Követséget küldött a' Királyhoz, fiját Lászlót kezesül adta, és a' Királytól megnyerte, hogy az hét erdők havassán (Hargitán) belől lévő Székely földet külön Rabonbánság alá szakaszthassa, melly egyedűl, és tsak egyenesen a' Nemzet Fő-Igazgatójától függene. De mind ezek mellett is az ellene törekedő indulat lángra kapott, midőn Magyar Országon is pártütés támadatt a' Keresztény Hit ellen. *Béla* azonban, a' Király testvére, Erdélyi Vezér Hertzegnek tétetvén, ezt a' Zenebonát igen keservesen letsendesítette; mert a' pártosokat meggyőzvén, mindent eltörlött, a' mi a' nemzetet régi pogány szertartásaira emlé-

---

den illyen *Rabonbántól* függött három *kissebb Harkáz;* minden Harkáz alatt vólt öt *kissebb Rabonbán;* minden kissebb Rabonbán parantsolt két *Századosnak*, egy lovas, és egy gyalog rendűnek. — Melly kormány szerént a' fő Rabonbántól kezdve, le a' századosig, egy 152 személyből álló Tiszti Kar igazgatta a' Nemzetet. A' fegyverviselő nép pedig főbb Tisztein kivül állott 9000 főből, mellynek fele lovasság volt. — Ezek Sz. István üdejéről szóllanak.

keztethetné; az írásokat elégettette; Familiák és Helységek nemzeti neveit elváltoztatta; a' hivatalokat is új nevezetekkel neveztette. Ekkor szűntek meg a' Rabonbán, Gyula és Harkáz nevezetek, 's azok helyébe állottak a' Fő Ispán (Supremus Comes Siculorum), Fő Király Bíró, Al Király Bíró, Fő és Alkapitány 's. a' t. A' Fő Ispánságot pedig ezentúl általlyában mindenkor az Erdélyi Vezér, Hertzeg, Vajda, vagy Fejedelem viselte ez mái napiglan.

Mind ezeknek következéséül a' Kehely is áldozati használáson kivűl tétetett, és csak a' nagyobb gyülekezetű vendégségek alkalmatosságával fordúlt elé a' köz örömnek tellyességére. Egy két illyen nevezetes alkalmatosságot jegyzett fel András Mátyás, mellyekben a' Pohár elé fordúlt. — Egyik *Mikó Pálnak* lakodalma *Sándor Katalinnal*, mellyben maga Sz. László Király, midőn Erdélynek ezen részét a' Kúnok, és Tatárok ellen erősítené, megjelent, 's ezen nemzeti Pohárból ivott.

Nem sokára azután, midőn Álmos Erdélyi Hertzeg Vezér, és László Király jelenlétekben, a' Rákosmezei gyűlésben a' fiu-leányság törvénnye hozatott vólna, és Sándor István másik Leányát *Drusillát* egy *Kálmán László* nevezetü derék Férjfinak feleségűl adná, az hét Erdők eleje Földén (Udvarhely Széken) a' László Király várában (hihető a' Bágyi, vagy a' Lokodi várban, melly Sz. László-falvához közel esik) a' Királynak és fijának *Kálmán* Hertzegnek jelenlétekben lakadalmi vendégség tartatván, szó esett az újonnan hozatott törvényről, mellyet némellyek nem szívelhettek. Efféle beszéd közben Drusilla a' Menyaszszony a' nemzeti Poharat kezébe vévén, abból inni akart; egy Férjfi pedig, a' kissebb Rabonbánok maradéki közül, kiragadván a' Menyaszszony kezéből a' poharat, ellent mondott a' Törvénynek. — Ezért Sándor István, nagyon felindúlván, kardot rántott és az ellenkező Férjfiat keresztül ütötte (8).

(8). Itt András Mátyás sokat egybezavar, a' többi között azt is, hogy ez a' Kálmán László vőlegény a' László Király fija

Nevezetes dolog ezután a' Pohárról nem említtetik 1412-kig. Ekkor *Sándor Péter*, *Stibor* Erdélyi Vajda és Székelyek Fő Ispánnya jelenlétében, Tsík, Gyergyó, Kászon, és Tsángurok Ispánnyává, vagy Vezérévé választatott a' Taplotza és Tsomortán között fekvő Völgyben (Tsanguroknak, ma Tsángó Magyaroknak neveztetnek azon gyülevész lakosok, kik a' Gyimesi Passus hegyes völgyes vidékeiben laknak). A' hol felemeltetett Sándor Péter, azon helyre nagy rakás földet hordottak, és az *Sándor dombnak* neveztetett. —

A' Vajda megittasodván a' vendégeskedés közben, minthogy az több napokig tartott, a' Nemzeti Pohárnak talpára ezeket metszette: 1412 *Sándor Péter*. Ezért megharagudván Sándor Péter a' Vajdát kiűzte a' Székely földről (9), az íratos Pohár azután is mind az mái napig a' nemes Sándor nemzetség birtokában maradott, és tsak nagyobb Gyűlések, nevezetesen a' Tsíki Fő Tisztek béiktatások alkalmatosságával fordúlt elé. Székely Udvarhelytt 1819-ben írta:

'Sombori Jó'sef.

---

lett vólna; holott Kálmán Hertzegről tudva van, hogy *Rogerius* Siciliai Vezérnek *Busilla* nevű leányát vette feleségül (Lásd Katona, Ladisl. Colom.)

(9) Ez a' *Stibor*, vagy *Stiborits* vajda (*Stiborius de Stiborich*) Lengyelfi, Sigmond Ts. és Király igen kedves embere vólt, kitől a' Vágvize mellett annyi jószágot nyert, hogy a' Vágvize Urának neveztetnék. — 1396-tól 1401-ig Erdélyi Vajda volt; de másod versben is 1410-11-12-13-ban is ezen hivatalt viselte a' K. Fejérvári Leveles-tárban találtató Diplomak szerént. 1414-ben öregsége miatt lemondott hivataláról, és a' Constantiai Egyházi nagy gyülekezetben megjelent a' Tsászárral. — Reá nézve az 1412-dik esztendő egy más dobzodásról is nevezetes, mellyben fijának esztendeig tartó lakodalmat tsinált, *Timon* jegyzése szerént a' legdobzódóbb, és torkosabb embereknek is unalmára. És azért igen hihető, a' mit András Mátyás róla írásban hagyott. — (Lásd Stiboriusról *Car. Vagner.* Collect. Dec. 1. p. 98. — Budai Ferentz Polgári Lexic. 3. Dar. 264 lapon.)

2.

A' hó és jéghegyekről, 's hó futatokról.

Az igen jól tudva van, hogy a' gőz-környéknek különbféle magosságában különböző melegség állapotja vagyon; hogy általjában a' földnek fölső lapján, vagy inkább legközelebb a' tenger tűkörékhez (= 0 lábnyi magossággal) legmelegebb, és a' nyár közepén és a' forró Éghajlat alatt mindég hidegebb lesz, mennél inkább távozunk el ettől, és a' levegőnek fölső kerületjeihez közelgetünk. Ennek a' melegség hanyatlásnak ezen törvény szabása a' földkerekségének minden tájékain feltalálható, és néha tsak egy mértékletes felemelkedés a' tenger lapján, p. o. egy útazás a' síkról a' hegy felé szükséges, hogy felőle meggyőzettessünk. Az óriás hegyben, értztermő hegyben, és a' Tseh Országi erdőben az Időjárás sokkal keményebb, mint Tseh Országnak, Siléziának, Szász és Bajor Országnak róna földjén. Hogy ha az utólsókban tavasz idejével a' rétek már zöld szőnyegekkel, a' ligetek fris levéllel, a' fák illatozó virágokkal diszeskednek, egynéhány mértföldekre és órákra tőle mezők és róna földek még hó és jég alatt eltemetve vagynak. Ellenben pedig a' hegyes vidékeken már beállott a' Tél, midőn a' sík földeken még kedvező őszi időjárás uralkodik. Tudva vagyon, hogy egy adott helynek, vagy testnek melegségi léptsője természettudományi műszer által határoztatik meg, melly Hévmérőnek (Thermometrum) neveztetik. Egy bizonyos pontja a' rajta található tsőnek megjegyezi a' megfagyó víznek, vagy az olvadozó hónak mérsékletét. Ez a' pont ugyan azért megfagyó, vagy is jégpontnak neveztetik.

Erre a' jégpontra nem egyformán esik a' meleg mérő mindenütt a' földön egyforma mágosságban a'

tenger lapja fölött, hanem a' forró Éghajlatban sokkal magosabban kell vele a' levegőbe fölhágni, mint a' mértékletesben, és ebben hasonlóképen magosabban, mint a' hidegben. A' közép abronts alatt tudniillik azon megfagyó pont 2462 öllel föllyebb esik a' tengeren föllyűl. A' Naptérítő kerületén belől lebotsátkozik tsak mintegy 100 ölnyire, de azután ezen magosság sokkal sebesebben tsonkúl meg. 35° északi szélesség alatt már 1800 ölnél áll a' melegség mérője a' megfagyás pontján. 40° alatt 1600-nál, és 45° alatt 1300 ölnél. Úgy ez a' magosság a' földsarka felé mind inkább fogy, míglen végre annak közelében a' délies föld felén már a' földsark kerületjén a' tengernek síkjával öszsze nem ér. Egy mind ezeken a' pontokon által a' középabrontstól a' földsarkai felé húzott vonal, hó vagy jéghúzásnak, hóhatárnak, az örökös hó határának neveztetik. Mások hótérségnek, vagy jéplapálynak elneveztetni akarják, mert minden fagypontoknak öszszeegyesítése az egész földgolyó körűl valójában lapálynak gondoltathatik, melly a' gőzkörnyéknek mélyebb és melegebb vidékeit a' magasabbaktól és hidegebbektől elválasztja.

Ha már a' föld felszínének valamellyik egyes része, legyen az egyes hegy, vagy egész hegysor, ezen hóhatáron túl áll, akkor az egész esztendőt által hóval béfedve marad, és a' hónak mennyisége, minthogy az egész esztendő által újjal szaporodik, úgy a' véghetetlenbe tovább nőne, hogy ha a' hegynek óldalai, vagy ereszkedői nem volnának, a' mellyeken a' nagyobb halmozók mélyebb tájékokra lefelé tsúsznak. Még is kevesebbedik a' hó valamennyire a' földnek kigőzölgése és az alólról felfelé munkálódó meleg által. Ha a' hóhatár fölött kinyúló hegynek legmagosabb része egy úgy elneveztetett fok, az az; egy igen keskeny és felőlről hegyesen bevégződő tsúts (mellyet a' Frantziák Dentnek, a' hasonlatossága végett fognak, vagy aiguille, tőnek neveznek), akkor a' hó annak tsak nem függőleges meredekjein semmi időben meg nem tarthatja ma-

gát, és szüntelen mélyebb tájékokra görűl le. Illyes fok kiáll mint egy barna és kopasz kőszikla mennyiség, gyakran igen magosan az őt körűl vevő jég és hóföldek fölött és ezekhez képest igen borzasztóan néz ki. Ezáltal borzasztással teljes egyfélesége az illyes tájéknak valamennyire megkisebbíttetik, és a' hónak különbözősége is az egyes mennyiségeknek tömöttsége, színe és alakja által különbfélekép lántzolja le a' vizsgálódót.

A' bértzeknek legmagosabb tetőtsútsain, a' hol a' hó egész esztendőt által megújúl, lehet egészen fehér és igen lágy havat találni. Ugyan ezek azok tulajdonképen, mellyek Helvetziában és Tirolisban Firne vagy Fernének, Islandiában Jokulnak neveztetnek. Ennek a' hónak nagyobb mennyiségei már most lassan lassan nyomatékot nyernek, vagy meredek hajlósságokon való igen nagy fölhalmozás által, vagy az ally lapnál való elolvadás által, és osztán a' közép bértznek mélyében fekvő völgyeibe letolongnak. Az illyen mennyiségeket hópadoknak nevezik. Sokszor több mértföldekből áll kiterjedések és vastagságok több száz lábakból. Ha hozzájok képest síkföldre esnek, és ez nem igen nagy hevességgel történik meg, úgy ezek a' hópadok közönségesen egészek maradnak; ellenkező esetben elhasíttatnak, és az egész vastagságokon által széles hasadékot nyernek. Illyen féle hasadékok gyakran később származnak a' hónak hanyatlása által, vagy ha az alsó részén olvadni elkezd, a' hegy vizei útjokat kivájások szerént veszik. Ha későbbre fris hó esik reájok, úgy az illyen hasadások az útazóknak és zerge vadászoknak gyakorta felette veszedelmesek.

Az esés és a' mennyiségnek saját terhe által szinte úgy, mint a' víz által, melly nyáron a' földszinén való felolvadásnál mutatkozik, és a' hol le nem folyhat, mélyebben a' mennyiségbe behúzódik az illy hópadnak tömöttsége, színe és tartóssága igen megváltozik. A' fehér színe már most által változik barnásba, a' hó pejheknek rendes formázatjok eltűnik, és az egész alkalmaztatása magvassabbá lesz.

Ha valamelly hópad olly mélyen esett le, hogy az nyáron egy magosabb melegség mérőjének kitétetik, és erősebben egybe olvasztatik, mint a' magosabban fekvők, úgy megszűnik hópad lenni, és kezd jégyhegygyé általváltozni. A' fölső lapján származó víz mélyebben hat be a' belsejébe, ragasztékokon és völgyecsítésekben összegyűjtetik, és minthogy a' legközelebb télen által újra megfagy, úgy formáltatik már most a' valóságos jégmennyiség. Ez új hóval béfedetik, melly hasonlóan a' legközelebbi nyáron részenként ismét felenged és osztán ismét megfagy. Az esztendőnek folyásában nem ritkán új hópadokis jutnak a' régiekhez, és minthogy ugyan azon elváltozásokon mennek keresztűl, a' jéghegyet nem kevessé nagyobbítják. A' jéghegynek eredeti határja föld és kőmorzsalék gát által formáltatik, mellyet a' hópad letsúsztatásánál a' maga előtt taszított allyon feltornyosított. A' Frantziák az olly gátokat Morainének nevezik. Azok gyakran 100 lábnyiak. Az ollyas kődarabok a' hópadnak fölső lapján is fekszenek, és az óldalszélek hasonlóan magos homok és követs gátokból formálva vagynak, mellyeket a' jéghegy a' hegyeknek óldalain való erőszakos dörzsölése által okozott. Nyár derekán a' jéghegyek az erős olvadás miatt alatsonyabbak, mint ezek az óldal gátok. Néha néha még a' jéghegyeknek közepén a' szirt völgyeknek fölső részein magos és hosszú kőrakások temető dombok formázatjára egyenlőközűen egymás mellett találtatnak. Hajdanta az gondoltatott, hogy a' jéghegy, mintegy szemetnek kitisztításáúl ezen kőrakásokat saját erejével a' belsejéből kitaszítja. Azonban ezek hasonlóan a' közel lévő hegyeknek legurúlt töredékjeik, mellyek mindég egyféle irányban megérkeztek, vagy hogy az egymásnak által ellenekben fekvő jéghegy széleinek letsúsztatása által a' közepe felé származtak. Ezen romsorok között 20—30 lábnyi magosságú jég találtatik, melly az által magyaráztatik meg, hogy a' kövek alatt a' gőzölgésnek és olvadásnak nem volt helye, még az alatt a' közel lévő takaratlan jég

olvadásnak ered. Az efféle kövek által származnak még némelly más szép tünemények. Az Aar jéghegyeken p. o. jégből való magos rendszerénti kúp-oszlopok a' jéghegy felszíne által kilátszatnak, és tsútsaikon egy széles kőszikla tuskót viselnek.

Némelly jéghegyeken öszszeomlott kőszikláknak olly számtalan darabjai találtatnak, hogy az egész fölső lapjok azzal befedve vagyon, és tsak az előtörő jéghegy patak ád tudósítást jelenlétekről.

A' jéghegyeknek fölső lapja és formázatja azon térségtől függ, a' mellyen fekszenek. Egészen lapos, vagy tsak tsendes hanyatlású völgyekben a' jéghegyek szintúgy laposak, és majd minden hasadás nélkül valók. Ha a' hajlósság erősebb és az allya egyenetlenebb, úgy tengert gondolunk megpillantani, melly a' legerősebb hullámok közepén meredett meg. Egy még erősebb hajlósságnál (p. o. 30°—40°) a' jégpadok széjjel vettetnek, félretolattatnak, egymásra nyomattatnak, és a' legkülönösebb és különbféliebb formázatokban megjelennek. Kemény hidegek és a' mérsékletnek hirtelen változása okozzák azon nagy 100 és több láb mélységnyi hasadásokat és 6—10 lábig való szélesség hasadásokat. Mindnyája a' belsejében setét-kék színt, de a' szélein, szegletein és tsútsain gyönyörű tengerszín zöldet mutat. Télen által a' jéghegyeken igen tsendes, de a' mint a' levegő melegebb kezd lenni, és az egész nyáron által néha néha hallatik iszonyú zúgás és rettenetes taszítások, mellyek mind rengést okoznak, és a' hasadás egy az ágyú durranásához hasonló irtóztató robajjal történik meg. Ha napjában illyféle gyakrabban hallatik, úgy az az időjárásnak megváltozására mutat. A' nyáron által egy nap sem múlik el, még egy óra sem, hol új hasadékok ne mutatkoznának, vagy régiek meg nem változnának.

Azért az útazások is az ollyas jéghegyeken, kiváltképen ha fris hó esett le, igen veszedelmesek. Gyakran a' szerentsétlenül járóknak testek a' vizeknek előtörése által egynéhány napok, vagy hetek

után, vagy más módon ismét a' jéghegynek fölső lapjára hányattatnak. De némelykor ez tsak sok esztendők után történik meg. Így egykor egy gyermeknek hólt teste, melly 80 esztendők előtt Helvétziában a' Grimsel nevezetű jéghegynek hasadékába elsüllyedett, a' forrás vizével előhozatott. A' test olly fris volt, mintha tsak egynéhány napok előtt életét vesztette volna. Egy ember, a' ki 23 esztendeig egy Tirolisi jéghegy nyilásába feküdött, minden bőre sértése nélkül, hanem mint valamelly deszka összenyomatva, jött elő. Gyakran vagyon azonban a' megszabadúlásnak helye. A' Bernai újság levél 4-dik Augustusról 1787-dik eszt. következendő szerentsétlenséget ád elő: „Bohren Krisztián 7-dik Juliusban 1787-dik esztendőben egy Christen Aebnits nevű napszámos késéretében mendegélt Wetterhorn és Mettenberg között fekvő jéghegyen azzal a' készűlettel, hogy egynéhány juhokat és ketskéket Mettenbergbe vezessen, a' mint hirtelen lábai alatt egy 19 lábnyi hoszszú, és 8 lábnyi széles darab jég elszakadott. Ez egy mélységen keresztűl függött, melly osztán, hogy megméretett, 64 lábnyi mélységűnek találtatott. Ő lerohant, az esés által kifitzamította jobb kezét és eltörte karját. Még is lelki jelenlétét el nem vesztette. Szerentséjére a' jéghegy alatt a' hegy felé egy nyilásra talált, mellyet a' Wetterhorntól lefolyó patak ásott ki magának, és melly egész a' kimeneteléig 130 lábnyi hoszszú volt. Ő tehát a' jég alatt a' víznek folyása szerént betsúszott, és illy módon kikerűlte a' kegyetlen halál nemét, az elevenen eltemettetést.

A' jéghegynek jegét nem olly erősnek és egyformának kölletik gondolnunk, mint folyóinknak és tavainknak jegét télen. Sőt nem hogy öszszefüggő mennyiség lenne, sőt inkább egyedűl tsak néhány újnyi hoszszaságú és szélességű egészen egyenetlen felszínű és legkülönbözőbb alakú szemformányi darabokból áll. Mind olly porhanyóssan vagynak egymásba belé alkalmaztatva, hogy tsuklók gyanánt ide és oda taszíttatnak, de az egész mennyi-

ségből nem másként szabadúlhatnak meg, hanem ha több darab töretik öszsze. Ezen különös minémüségeket és formázatjokat a' levegőnek köszönhetik, melly az alatt, míg a' hónak megfagyásánál kifejtődzik, egészen még is el nem távozhat, és azért mindenféle fúvásokat formál, mellyek szerént a' jég darabotskák növéseknél formáztatnak. Egyedűl az erősen lefüggő lapályok, az éles lemetszések, a' mellyekben a' hónak olvasztása által származott tiszta víz foly, kemény, igen általlátszó és világos zöld jégből állanak. A' jéghegyeknek oldalain is a' homok és darakásák alatt kemény és fekete-kék jeget találhatni. Több útazóknak híradásai szerént a' jéghegyeknek megfagyott hava különbféle festő játékot állít elő a' legfényessebb fehértől a' különbféle szürke egész a' tengerszín zöldbe, lazúrkő kékbe, rózsa színűbe és narants sárgába; a' mint a' lapályoknak a' beeső fénysúgárok eránti helyheztetések hozza magával. Egy egészen sajáti tünemény az úgy nevezett jéghegy-fúvás. Ha hatalmas hómennyiség a' magosról a' völgyre lehengereg, és az által a' jéghegynek lételét okozza, úgy természetesen nem tsekély sokaságú levegő vele betakartatik, melly a' lehengergés sebessége által eltávozásától akadályoztatik. Az egésznek terhe által ez a' levegő mennyiség egy bizonyos mérőnyire öszszeszoríttatik. Egyszersmint pedig iparkodik a' levegő az ő szembetünő rúgó erejénél fogva ismét kinyúlni és a' külsővel egyenlő súlyba jőni. Ez részént az által sikerűl, hogy a' jég és a' hó némelly helyeken valójában gyenge az ellentállásra, részént a' hasadékok által, mellyek más előbb már megírt okokból a' jégben származnak. Már most az elzárt levegő azonnal szélvész sebességével és olly hideggel nyomúl elő, hogy közelében az ember meg is fagyna. Egyszersmind a' jéghegy-fúvás — így neveztetnek ezen levegő folyamok — felette finom jégszemetskéket visz magával és eloszlatja azokat meszsze maga körűl, úgy hogy tsak nem hózivatarnak látszatik.

Minden jéghegynek hasadék belsejében, üregeiben és völgyesítéseiben gyűjtetik az elolvadott hóvíz, és hoszszabb vagy rövidebb dolog után végtére talál valahol egy ponton, vagy még többeken is nyilásokat. Úgy származnak kis patakotskák, mellyek végtére a' leglejtősebb helyeken összefolynak és itt egy illendő folyót képeznek. Közönségesen ezen a' legmélyebb helyen a' víznek ereje által egy jégboltozat formáltatott. Télen ez hótól és jégtől fedve vagyon, és az előnyomúlandó jéghegy folyama is hozzá képest kitsiny. De tavaszon és nyáron, a' hol a' folyam megerősedik, keresztül tör egész erővel az ellene szegező mennyiségeken, és már most kimenetelénél képez egy nagy boltozatot, minéműsége szerént 60—100 láb magosságnyira, és 50—80 láb mélységnyire. De ezen nagyság szintúgy, mint a' formázatja, későbbre még sok változásoknak alávetve vagyon. Az ollyas jéghegy folyamnak vize egész egynéhány mértföldnyi távolságra kezdetitől fehérkékes, és tsak akkor veszti el ezt a' szinét, hogy ha más patakok vele egyesűlnek.

„Igen jelesen" — így szól Wysz a' Helvétziai jéghegyeknek leírásában — „gondoskodott ez által a' természet állandó folyóvíz bőségről Europa nagyobb részének hasznára. Hogy ha a' hó nem egészen messzére leszállana a' föllyebbi hegyvidékekről, úgy még el sem is olvadna; de hogy ha mint puszta hó a' völgyesítésig jőne, úgy igen nagy sebességgel feloszlattatnék, elpusztító erdei vizet fogna formálni, és még is sebessen ismét elszivárogna. Most ellenben jéggé keményedve, előbb mint sem a' melegebb kerületjeire lehúzódnék, és a' napnak gyengébb jég folyásainak kitétetve lenne, nem másként, mint tsak lassan és egy olly egyformasággal olvadozhat, valamint a' vizeknek folytomi nevekedést igér, és egyedűl Tartományokat és Embereket rendszabásos tartósággal jóltévőleg itathat."

Némelly jéghegy helyein gömbölyű lyukak találtatnak, mellyek függőlegesen a' mélységbe lemennek, és egészen a' felső részig vízzel megtelve vagy-

nak. Ezek a' lyukak kövek által származtak, melyek meleget beszívtak és az által a' mellettök és alattok fekvő jég lassan olvadásba hozattatott. A' kő osztán mindég mélyebben és mélyebben belé süllyed és úgy képezi ama lyukat. Ebel szerént az utasok itt játékot űznek hegybotjaikkal, minthogy az ollyanokat erővel a' vizbe taszitják, de a' melly őket mindég ismét függőlegesen magosra hajtja.

A' mi itt a' jéghegyekről mondatott, jóllehet, hogy nagyobb részént a' Schweitzi és Tirolisi jéghegyekről vétetett, de általjában értetődik, mint sok, a' mi következni fog, a' Pirenaeusok, az északi havasok és egyébb földrészek jéghegyeiről. Hogy az Éghajlat különösségeinek és a' fekvés helyhezteté-sének különbféle elhajlásokat köll okozni, azt könnyen elgondolhatni.

Irja Bedemár a' Norwegiai jéghegyekről, névszerént a' Bergeni kerületben lévőkről, hogy télen mértékletes, nyáron igen meleg, és őszszel igen hideg mérsék alkatot terjesztenek magok körűl. Ő úgy vélekedik, hogy ez a' tünemény az ottvaló gőzkörnyék szakadatlan nedvességében, valamint is a' jéghegyeket körűlvévő magosságoknak fekvésében alapúl.

A' Schweitzi, és Délnémet Országi havasokban úgymint a' Pirenaeusokban a' helybéli mérsék alkatja a' jéghegyeknek közellévősége által mindíg megkisebbíttetik. Ez azt hajtja végre, hogy az a' legközelebbi télen egy jéghegynek származása után leesett fris hó, melly különben, mint a' határon alól fekvő, a' jövendő tavaszszal elfogott volna olvadni, most már fekve marad és a' jéghegynek szaporodását elősegíti. Ezen a' ponton tehát most a' hóhatár mélyebbre süllyedett. Az által egyszer'smint a' jéghegy nevekedése alapot nyert, és az még mélyebbre süllyeszti a' hóhatárt lefelé. Illy módon nem igen ritkán történik meg, hogy ha valamelly hegy tájékán több jegeshegyek találtatnak, ezek lassan lassan az alább tovább növő végeinél egymást megközelítik, és végtére épen összeköttetnek. Az által egészlen kiterjesztett térek vagy egyenes völgyek lassan lassan

nagy jéghegyekké lesznek, és akkor a' jegestenger névvel jeleltetnek meg.

Ennek a' jég hegynek növésével, az új hónak oda jöttével, melly a' meghidegűlt levegő miatt többé már nem olvadhat meg, közönségessen a' jéghegynek valóságos odéb mozdúlása is öszszekötve vagyon. Ez a' köszikla völgyek meghajlított fekvések által magyaráztatik meg, mellyben a' jéghegyek származnak, és az iszonyú nehézségek által. Az utólsónak nyomása a' völgynek legmélyebb része felé, végre szükségesképen rendkivűlivé lészen. Ehhez járúl, hogy a' nyári meleg alatt a' jéghegy oldalain, és alsólapján, mellyel tudni illik a' kősziklát éri, leginkább olvadoz. Itt azon sok folyó vizek által származnak hoszszú és nagy boltozatok, és a' folyamnak erője, úgymint a' hevessége, mellyel buborékja a' jég mennyiségnek belsejéből előtör, sok oszlopokat elszaggatt, mellyek az egészet mind eddig a' fölűlről jött munkálandó nyomás ellen támasztgatták. Ez által az egész mennyiség egyszerre egy derekas távolságnyira előre nyomúl. Ez az előre való nyomúlás addig tart, a' meddig a' levegő mérsék alkatjától előmozdíttatik. Eleintén ez tsak a' magos kőszikla völgyben történik meg; de ha ez megtöltetik, úgy a' jéghegy a' völgynek kimenetelénél is előre nyomúl, elterjed a' bele ütközendő termékeny tájékban, és végre határát a' többé meg nem győzhető nyár hévben találja, melly ezeken a' mélyebb tájékokon illyenkor uralkodik.

Ebel szerént a' vizsgálódó előtt a' jéghegyeknek odább mozgása következendőkben mutatkozik ki: 1) Gyakran a' jéghegyek végei előre nyomúlni látszatnak, a' kő dombokat magok előtt idéb tolni, fákat elérni és lábaik alá hajtani. 2) A' kövek, mellyek a' jégnek terűlt színén erösen belesüllyedve vagynak, hónapi időszakaszban több lábnyira az alsó völgyhöz közelebb mozdítják. 3) Régi hasadások bezáródnak és újak megnyittatnak úgy, hogy estve néha néha azt az útat ismét éppen meg nem ösmérhetni, mellyen a' jéghegyen reggel által mentünk.

Fa törzsöknek segítsége által, mellyeket, a' mint Ebel hasonlóképpen beszéli, a' Savoyában lévő Chamouny völgy jéghegyének hasadékaiba szúrattak, a' megújított próbatételek után úgy találtatott, hogy a' jéghegyek esztendőnként mintegy 14 lábbal előre mozdúltak, és a' Berni kerületben fekvő Grindelwaldi jéghegyeknél hasonlóan észrevétetett, hogy 6 esztendő alatt 50 lépésnyire előbb mozdúltak. Mindazonáltal ez semmiképpen nem mutatja meg, hogy ez az odébb mozdúlás minden esztendőben egy forma nagyságú lenne. Sőt inkább az idő járásnak különös minéműségének, melly ugyan minden esztendőben más, nagy különbözőségekre okot ád.

A' havasokban és a' Pirenaeusokban a' jéghegyeknek előmenések és növések az esztendőnek folyásában annyira elhatalmaztak, hogy ollyan rétek, a' mellyeken száz esztendők előtt a' legszebb széna nyeretett, már most az örök hó határai között vagynak.

„Magos kősziklahegyen, a' hol semmi nyoma a' bokornak nintsen, nagy fák fekszenek, valamint az Uri kerületben Geistenbergnek Schaechen nevű völgyében. Tehát föld és élet volt, a' hol már most semmi sintsen! — Wallisban a' jéghegynél egy kőhíd találtatot, egy olly helyen, a' hol semmi oda menetel nintsen. Kotsiútaknak nyomai is vagynak a' havasokon, mellyek mélységekhöz vezetnek. Tehát éltek emberek, tehát voltak fák, a' hol most a' természet maga kihalva van 's a' t. „Sok útak a' havasokon, a' mellyeken által az emberek viszszaemlékezetekre a' hegyek között egyik kerületből a' másikába menni szoktak, most már az örök-jég által elfedeztettek. Haller egyszernél többször elbeszéllé, hogy ő sok hegyeket, mellyeket most örök hó béfed, fiatalságában tsak a' télen által hóval betakarva látott. A' Lucerni hegyekben, a' hol most semmi ember telelni nem bátorkodnék, egy régente ott állott helységnek és egy malomnak töredékei találtatnak.“ A' Lauteraar jéghegy különben egy termé-

keny völgy volt, melly szépsége végett Virágotska havasnak neveztetett."

A' Grindelwaldi Plébános, a' ki egy Zergevadász társaságában a' Mertenberget megmászta, egy jéghegynek elébbmozdúlását ön maga lábai alatt tapasztalta. Az útasok, a' mint az egynapi útazásoknak tzélját, és a' kunyhókat a' Zesen hegyen szemek előtt lenni látták, még egyszer letelepedtek a' jégre, hogy pipájokra gyújthassanak. Alig ültek itt egy kis ideig gond nélkül, midőn egy iszonyú, égzengéséhöz hasonló zaj hallatott. Minden ő körűlöttök elkezdett mozgani. Puskájok, táskájok mellyeket ők az allyra tettek, látszattak megelevedni. Köszikla darabok, a' mellyek ez előtt tsendessen a' jéghegyen állottak, serényen egymásra hengeregtek. A' hasadékok elzárkoztak egy pattanással, az ágyú kilövésének hasonló módjára, és a' vizet, a' melly közönségessen ő bennek találtatik, ház magosságnyira fetskendezték, mi mellett a' Plébános és a' Zergevadász, a' mint magától tudnivaló, hogy jól megnedvesítettek. Új 10—12 lábnyi szélességű hasadékok nyíltak meg egy éppen leírhatatlan tsúf zajjal. A' jéghegynek egész mennyisége ebben a' szempillantatban talán egynéhány lépésnyire előbbre mozdúlt. Egy irtóztató általváltozás látszatot készűlni, de kevés pertzenetekben minden ismét tsendessen volt, és egyedűl tsak némelly havasi murmutérek fütyűlgései szakasztották félben a' gyászos halálos halgatást.

A' jéghegy vize, nem tekintvén zavaros színére, melly a' belekevert földrészeitől származik, mellyet magával hord, mint a' legegészségesebb ital, és kiváltképen az elbádjadásnál mint felette nagyon elevenítőnek magasztaltatik. A' múlt századnak közepén egy Berni Orvos a' jégvízből más gyógyító szereknek belekeverésével egy úgy nevezett jéghegyszeszt készített, mellyet maga a' nagy Haller jeles gyógyszernek elösmért. Jelenleg már nem élnek véle.

Előbb, hogy sem a' hó és jéghegyeket elhagyjuk, egy pilanatot vetnünk köll még egy más nem

kevesé nevezetes természet tüneményére, melly létét ugyan azon tsodálatos hegyeknek köszöni. Itt az úgy nevezett hófuvatokat értjük.

A' hófuvatoknak az ő származások módjára, vagy megjelenésekre, mellyet ők nyújtanak, vagy előfordúlásoknak esztendőrészére, vagy ha szinte a' lerohanandó mennyiségnek minéműségére tekéntünk, különbféle elosztásaik és elnevezéseik vagynak. Úgy szólnak por hófuvatokról, szél hófuvatokról, fenek hófuvatokról, tsapó hófuvatokról, jég- vagy jéghegy hófuvatokról, tél- vagy nyár hófuvatokról.

A' hófuvatok mind ezen megnevezett fajainál egy szembetűnő hó-vagy jég mennyiségnek a' magossabb hegyekről való leomlása legközönségessebb, melly mennél mélyebben jönn, kiterjedésében és nehézségében annál többet gyarapodik; mindent, a' mi útjába jönn, magával odább kap, vagy földúl, és ezeket az elpusztító erőket nem tsak a' mennyiségének hatalma által, hanem az így mozgásba tett és összenyomott levegő szélvészféle nyomása által okozza.

Az első feltétel egy hófuvatnak származására a' megháborgatott mértékeránya a' hegy oldalán által hajló, vagy ferde lejtőn fekvő hó- vagy jég mennyiségnek. Ez a' mértékerány gyakran tsekélység által is megháborgattathatik. A' levegőnek mértékletes megrendűlése, szélrohanás, a' madár, melly a' hóra helyhezteti magát 's több effélé ahhoz elégségessek. Azért az olly hegyek vidékein, a' hol illyféléktől félni lehetne, a' legnagyobb előre való vigyázással köll lépni. Alig lehet fenn szóval szóllani; magok az öszvérek és terhhordó lovakon lévő kolompok és tsengetyűtskék is bedugattatnak. Néha néha az útas egy pistolt vagy puskát is kisüt, kikurkázni akarván, hogy a' hómennyiségeknek megrendűlésétől nem kölletik e' félnie, vagy pedig azoknak lerohanásokat, mellyek az eséshöz közel vagynak, siettetni és osztán akadály nélkül útját tovább tenni. A' hófuvatok mégis leg-

számossabban okoztatnak a' tavasznak lágy ideje és a nyárnak melegsége által. A' lehetőséget mindenki könnyen által láthatja, a' ki a' hó göröngyökre viszsza gondol, mellyek a' beálló lágy időkor a' házak tetejekről fejünkre legördűlnek. Ha több száz vagy ezer lábakról volna útjok, és mindenütt lágy hóra kaphatnának, hogy magokat megnagyíthatnák, éppen olly félelmessek lennének, mint a' Havasok és Pirenaeusok mennyiségei.

Egy por hófuvat származik a' frissen le-esett ingóan összszeragadott hó után, és ez szinte úgy télen mint nyáron megtörténhetik. Hogy ha a' leomló mennyiség elég puha, úgy széjjel tseng az első kősziklán, a' melly útjába akad, és szétporzik. Azután nem annyira a' hónak mennyisége, hanem azon nyomása által, az alatta összeszorított levegőnek... veszedelmessé lészen. A' mennyiség előtt elhúzandó levegőfolyam végett az ollyas hófuvatok szélhófuvatoknak is neveztetnek. Emberek és állatok, mellyek általok elöntettek, ha a' hó hamar eltisztíttatik, megmentethetnek éppen mivel még a' hó porhanyós. Némelly elöntöttnek sikerűlt, főképpen kevesebb sokaságú hónál, a' saját kigőzölgése és lehellete, úgy a' mint a' hónak megerőltetett mozgása által körösköríl lassan lassan olvasztani a' havat, és magát a' hófuvatból kimenteni. Ha azonban a' teher és a' mennyiség igen nagy, úgy a' szerentsétlennek minden megszabadúlás nélkűl megfagyni, vagy megfulladni köll.

Más módú por hófuvatok származnak nyárban, de megfoghatóképpen tsak a' hegyeknek legfelsőbb részein, a' hol a' hó maga ebben az esztendő részében szüntelen fekve marad. Azok minden veszedelmen kivűl vagynak, és az utasok, a' kik a' havasoknak magos hó mezőségét meglátogatják, ollyanokat majd minden nap megpillantanak, főképpen bizonyos kedvező helyeken. Wysz névszerént megjeleli a' Jungfraunak kerűletjeit, mint ollyas pontot, úgy mint Ebel is az útat Meiringről Grindelwaldra a' Scheidecken keresztűl, és Grindelwaldról Lauterbrunn

brunn — Scheideck felé azon szép Természettűnek megvizsgálását ajánlja. Halljuk, mint festi le Wysz az illyes jelenést.

„Te ülsz tsendessen a' jéghegyek és hómezők feltornyosodott keverékének ellenében; tsendes álmélkodásba merűlsz el és az örök halált gondolod; a' végheteten hallgatást ebben a' soha el nem enyésző télnek hajlékában honnyinak találni. Egy borzadás egészen megrázkódtat Tégedet. Te vágyakodol az életnek nyoma után; Te ön magadat előzöd meg, mint magános ember a' földgolyóbissának töredékei előtt; a' fűszár a' Te lábaid előtt szemeidnek élesztés, melly kimerítve a' megmerevedett fagy képeitől lesüllyed. Akkor hirtelen megijeszti füledet egy ménykőtsapás, és míg Te gyorsan az Égre tekéntesz; míg Te tsudálkozva semmi fölhőtskét ottfönt észre nem-veszesz: gurúl már az Égzengésének térthangja füledhöz, és alig tudhatod tovább megkémlelni pillantásaiddal, a' mint ott a' Jungfraunak hópadján egy porzó fellegzet tűnik föl, és Te különös meglepéssel a' jég kietlenségében egy Vulkánt felfedezhetni gondolsz. Most észreveszesz egyszersmind ott, hol szempillantatok előtt minden mozdúlatlan volt, egy széles ezüst húzást, a' melly vízesés haböntésének módjára a' por fölött eltsattan. Alig okoskodhatol eleget, hogy mi történhetett itten. Tsak még most volt az egész megmérhetetlen hegyhajlásán élet nélkűl való megmerevedés, és most látszanak vizek bugyogni, mellyek bizonnyára még sem voltak által nem láthatók, hogyha mindjárt eleinten kiömlöttek volna. Ez alatt a' tsattanó Égzengés tovább megy, és azon lerohanandó ezüst tsapások tekéntetekre nézve sokkal folyóbbak, sokkal tsekélyebbek, és sokkal távoliabbak, hogy sem ezek a' zajnak okai lennének. Egyszerre közepettén kétes kémlelésednek a' vélt folyamot véget venni látod, és azonnal az Égzengésnek morgása felhágy. Te kitalálod tsodálkozással, hogy a' tajtékrohanás és Égzengéshangja összszekaptsolva voltak; Te a' hegynek hajlásán a' porfelleget eltűnni látod; a' fehé-

rebb hó egy szürkébb hómezőn aláfelé ád végtére megfejtést; Te magadat vádolod, hogy mindent jobban nem néztél által, és hirtelen egy léptsővel odább a' völgyhöz látszatik egy ugróforrás a' kőszikla hasadásából megnyílni; a' megmozdított hó újolag kezd elpattanni, a' durranás ismét kezdődik, messzelátóval megkülönböztethetsz jégdarabokat a' tetsző porpehejekben, és tsak végtére bátorkodik lelked azt, a' mi neki kőszirt patakotskának látszatott, egy hófuvat rohanásának tartani, melly mérhetetlen hóterheket lefelé ránt, és ebben az üreges kerületekben húszféle lövő eszköznek hangját adja magától."

„Így és nem másként láttam és éreztem én, és tsodáltam először ezt a' jéghegyeinknek egyetlen egy tüneményét. Semmi szélvész, semmi ömlő eső elnem oszlatta az iszonyú mennyiségeket. Estek mind belső mozdúlások által, és estek több pertzen által; de a' véghetetlen hófekvéseken semmit sem kevesítettek, a' honnan kitörtek; semmit sem szaporítottak is, tsak tisztábban festették az alatsonyabb hó-padokat, a' hová lepattantak. Néha pertzenetek hoszszáig is fekete kőszirt hasadékába elvesztek, honnan ismét előre löveltek, mint valamelly víztsatornyából a' nélkül, hogy a' hasadékoknak látható nyilásáig fölfelé megtöltettek volna. Tehát nem ugyan a' nézésben, hanem a' befejezés nyújtásában, mellyhöz azokat kénszerítik, egész az iszonyatosig nagyobbítja a' hegy óriási viszonyainak képzelődését, és egyenessen az által tartották a' lelket mind inkább lelántzolva, mert végtére még valamelly tsalást észrevenni kölletett volna, vagy a' tüneménynek egyetemét kielégítőbben fölfoghatni, a' nélkül mindazonáltal, hogy az egyikkel, vagy a' másikkal kielegítő tzélhoz juthattunk volna."

Sokkal veszedelmessebbek a' jég-vagy tsapó hófuvatok; ezek a' télnek végével származnak, a' lágy idő megjelentével megállapodott keményy hónak iszonyú mennyiségeiből, mellyek esés közben még több tömöttséget nyernek, kőszikláket széjjel zúznak, kődarabokat, fákat és földet magokkal odább

ragadnak, kunyhókat és falukat eltemetnek és egész erdőket szalmaszál gyanánt lerontanak. Ezek a' hófuvatok azok, mellyek főképen a' levegőnek legtsendessebb megrázása által előhozattathatnak, és ezeknek tekéntetéből köll az utasoknak olly nagy előlátási szabályokat, mint a' föllyebb leírattak, követniek. A' ki az ollyas tsapó hófuvattól elöntetik, legtöbbnyire minden szabadúlás nélkül elveszett. Vagy mindjárt az első megilletésnél széjjel őröltetik, vagy megfulad, vagy pedig a' mennyiség őtet magával ragadja odább és a' legközelebbi kősziklához zúzza. Közönségesen ez a' hó olly erős, hogy emberek és állatok, a' kik tsak nyakig benne dugva vagynak, többé már magokat onnan kinem menthetik. Nem ritkán képez egy boltozatot valamelly hegy folyamon keresztűl, melly egész késő nyárig a' legnehezebb terheknek híd gyanánt szolgál. A' levegőnek tsupa nyomása által, mellyet az illy tsapóhófuvat okoz, sokszor meszsze a' leeséseknek helyétől emberek földhöz verettetnek, sőt magok a' kunyhók leszaggattatnak. A'hófuvatoknak kiterjedése által egész négyszeg mértföldnyi legtermékenyebb völgyek egy szempillantatban befedetnek és elpusztíttatnak, 's gyakran esztendőknek hoszszú sora sem elégséges az okozott kárnak ismétli helyre pótolására. Ezeknek a' hófuvatoknak még másféle elpusztító erejök az, hogy a' pataknak vagy folyónak árkát gyakran egészlen bedugják és a' vizet kéntetik mögöttök megszaporodni, elterjedni és kiáradása által az egész völgyet környékével egygyütt elpusztítani.

Wysz azt jegyzimeg, hogy a' kőszikláknak meredek ereszkedőin lekaszált fű is a' hófuvatoknak mellesleges oka. A' lereszkedőnek hátramaradott kopasz foltján a' következendő téli hó megnem maradhat; ellenben a' hol a' fű állva marad, a' száraz fűszárok a' hóba belefagynak és erősségét elősegítik, úgy, hogy a' tavasznak lágy ideje által lassan lassan elolvadni késztetik.

A' mennyire a' hófuvat széjjel nem porzik, hanem, mint a' tsapó hófuvatok, együtt függő men-

nyiségben egy kevesebbé meredek ereszkedőn legurúl, fenekhófuvatnak neveztetik. Ez osztán mennyiségének inkább ereje által lészen félelmessé, mintsem a' levegőnek nyomása miatt, melly a' hófuvatnak lassúbb letszúsztatásánál kevesebbé szembe tűnő. Sok fenek hófuvatok minden esztendőben egy és ugyan azon utat vesznek, és minthogy az illyes megjelelt tájékokat követik, kevesebb kárt tesznek, mint más hófuvatok.

A' jéghegyek, vagy jéghófuvatok származnak a' jéghegyeknek elhörése által, vagy a' jég mennyiségeknek tulajdon nehézségek miatt a' megháborgatott mértékeránytól, vagy egy igen ferde és egyenetlen térségen való előnyomúlásoktól. Tsak közép nyáron foglalnak helyt, és hogyha az elszaggatott darabok nem igen nagyok és nem mélyen esnek, tsak kevesé veszedelmesek. Egyedűl magos rohanásoknál, a' hol a' mennyiség elhasíttatik, és egy porhófuvatba általváltozik, közelfekvő legelő téreket érhetnek el és ez által okozhatnak károkat.

A' Berni fölföldön a' Suoggi hófuvatokról, vagy Suoggi hóról is szólianak (attól a' szótól Suoggen, melly lassú menést, vagy mászkálást, tsúszkálást jelent). Ezek származnak, hogy ha az allynak térsége a' hó alatt ugyan sikos, de még is nem elegendő meredek, hogy a' hó hirtelen eséshöz jöhessen. A' földön keresztűl osztán tsak lassan mozdúl előbb és az első kemény tárgynál, melly neki útjába lépik, megáll mindaddig, míg ez a' tartós nyomásnak enged, vagy a' hó ön magát eloszlatja.

Mi a' nagy veszedelmekről már emlékeztünk, mellyek a' hófuvatoknak lerohanása által a' magos hegyeknek lakosait fenyegetik. Míg a' tavasznak közelgetése a' falukat és mezőségeket a' bellyebb Tartományban elragadtatással és reménységgel megtölti, addig a' havasi lakos ezen esztendő részének félelmesen teként eleibe. A' hófuvatok által okoztatott szerentsétlenségek olly számosak, hogy azokkal egész könyveket megtölteni lehetne. Mi megelégszünk, ha némelly legnevezetesebb szeren-

tsétlenségeknek gyászos történeteit elszerentsétlenedett embertársainkról könnyes szemmel leírhatjuk.

1478-dik esztendőben Schweitzban Gotthard havasán 60 ember egy hófuvat által örökre eltemettetett; egy más 1500-dik eszt. a' nagy Bernhardon hasonlóképen 100 Embereket kivégzett. 1595-dik eszt. a' Rhóna vizének folyása némelly iszonyú hófuvatok által olly annyira meggátoltatott, hogy a' víznek megáradása által egynehány 100 házakat sok emberekkel és marhákkal eggyütt semmivé tett. 1624-dik esztendőben a' Cassedra hegynek egy hófuvata az Olasz Országi Schweitzban 300 embereket befedett. Két más 1689-dik esztendőben Prettigauban 77 embereket és 150 házakat. *Lauterbrun* völgyében közel a' *Jungfrauhoz* az elmúlt századnak közepén egy hófuvatnak lerohanása 24 óráig tartott. Néha néha az elöntötteknek állapotjok jóra fordúl, mert vagy ön magok erejeknek erőltetésével, vagy segítségekre sietö embertársaik által megmentetnek. Így elöntött p. o. 26-dik Martiusban 1797-dik esztend. Bleibergnél fölsö Karinthiában egy hófuvat a' Villachi havasok magosságain két gabona malmot. Az alsó történetből emberek híjával volt, de a' fölsőben nyoltz személy találkozott. Több hegylakosok siettek elő, és a' némelly helyett 8 ölnyi magosságú hómennyiségen által a' ház felé három rendes bánya tsatornyákat ástak, melly által 22 órák után olly szerentsések voltak, hogy a' szerentsétleneket elérhették. Nem kevés örömökre 8 embereket, egy tehenet, egy bárányt és 6 tyúkot a' malomból épen kimászni láttak. Tsak egy gyerkőtze a' hófuvatnak mindjárt az első lerohanásánál ölettetett meg. Egy fiatal ember, a' ki 8 napig étel és ital nélkül a' hófuvat alatt egy pintzének szegletébe meggörbedve ült és fönn szóval többször Egyházi dallokat énekelgetett, végtére elöhuzattatott, de sem fölemelkedni többé, sem lábain állani nem tudott, és 8 napos beteg ágyában meghalt. 1499-dik eszt. 400 Austriai katona Engadinban elöntettek, de társaik-

nak nagy örömökre lassan lassan ismét a' hóból előmásztak sokan ugyan megsértve, de egyetlen egy sem halálra megrongálva.

Segédeszközök, mellyeket a' hófuvatok ellen való védelemre fordítani lehetne, megfoghatóképen tsak kevesek adathatnak. Őrizkedni kell az olly helyeken új házakat fölállítani, a' mellyek a' meredek hegyek által fenyegettetnek. A' hegynek tövénél az erdők gondosan neveltetnek, mert ezeknek illendő sűrűségek a' legerősebb előfal a' hó rohanások ellen. Sőt háromszegű magos és erős falakat is szoktak építeni, mellyeknek tsútsai a' gyanus pont felé igazíttatnak, hogy az útasnak alkalmatosság adatnék a' megszabadúlására, midőn egy hófuvattól meglepetik; veszedelmes helyeken a' hegybe üregek ásatnak. Ollyas helyeken a' leglehetségesebb tsend kívántatik, az állatokról a' kolompok levétetnek vagy bédugattatnak, és fegyver kilövetik, a' már előre elkészült rohanásoknak ingó előtörését, mellyek talán tsak az utólsó hozzáütődést várják, siettetni.

A' különbféle károk mellett, mellyeket a' hófuvatok okoznak, még is kételkedésen kivűl való hasznaik vagynak. „Alig vihetné véghez a' Nap — mond Wysz — öszszekaptsolva a' föld melegségével a' másként legtermékenyebb havasok legfölsőbb tsútsain a' hóolvadását, ha tsak annak ollyan nagy része az alatsonyabb allyak felé nem gurúlna, és ottan könnyűséggel vagy egészen, vagy annak legnagyobb részében lefolyó vízre nem olvadna. Nem is lehet képzelni, melly torony magosságú hóterhek végtére a' magos hegyeken rakásra nem gyűlnének, hogy a' legditsőebb marha legelőket hófuvatokba általváltoztassák, ha tsak ez által a' megszabadúlásnak hely nem adatnék.

Biankovich.

3.

Hunyadi János 1454. *esztendei*, *Fridrich Tsászárhoz írt*, *és Basel Városától a' M. T. Társasággal közlött*, *most tudós észrevételekkel felvilágosított Levele.*

Mindnyájan, kik Hazánk Történeteibe mélyebben tekintettek, észrevették annak legnagyobb fogyatkozását 's hijányát a' Királyok előtt országló Fejedelmeink viselt dolgaiban, és Albert holta után Mátyás koronáztatásáig lefolyt időszakaszokban. Nem lehete azért nem örömmel, nem hálaadó szívvel fogadnunk, bár kinek, de kivált a' Külföldieknek kegyes részvételüket Tudományi szorgalminkban, ha ollyakkal, mellyekkel itthon szűkölködünk, minket megajándékozni, és felsegélleni készeknek tapasztaljuk a' Tudós Világnak velünk egyszerű Polgárait.

Zsivora Úr Gróf Aponyi Antal Titoknokának, Párisban honnunk emlékei buzgó tudakozójának, szerentséje volt egy Hunyadi Jánostól írt Levél iránt tudósíttatni, melly Basel, Schweitzi Canton fő Városának Levél Tárában fentartatott, és annak a' Város petsétjével megerősíttetett párját is megnyerhetni, mellyel ő ugyan a' Tudós Társaságnak szívessen kedveskedett, de véleménye szerint, mivel költe idejével fogyatkozottnak, és sokkal későbbi *Vozgay* vagy *Vosgai* (Posgai) Magyar Nemzetség nevére koholtnak tartá, hitelesnek nem állított.

A' Levelet, noha azon eredeti példánynak, melly Fridrich Tsászárnak küldetett, tartanom nem kellene, mivel a' petsét helye nem említtetett — sőtt a' kiadó Könyvtár-mester azt könyvből lemásoltnak imígy bizonyítja: „Haec Littera diligentissime, ex „Codice Ms. per Amanuensem Bibliothecae Publi„cae descripta est, eadem Ortographia et interpun„ctione servata, postea iterum cum Ms. per Biblio-

„thecae Praefectum diligentissime, ac summa cum „cura collata est. Cuius in Rei Testimonium haec „propria manu adscripsit Fr. Dr. Gerlach Prof. P. „Ord. & Bibliothecae Academicae Basiliensis Prae„fectus Calendis Octobr. MDCCCXXXIV." — De mivel régi kézíratú könyveink között több olly kötetek találkoznak, mellyek vagy merő eredeti Levelekből, vagy pedig vegyest eredeti, és másolt levelekből egybeköttettek, méltán vakmerőnek ismérném ítéletemet, ha látatlanúl ezen példány eredetiségét megtagadni bátorkodnám.

Légyen bár nem eredeti, de mivel a' leírójától nem olvasható némelly szavaknak *Fac simile* szerént előadása a' példányt tagadhatatlanúl hason évkorúnak bizonyítja; továbbá a' Hunyaditól írt Levelek Stylussával, és Friderich Tsászárhoz írott Leveleinek tzímzetével is (Titulus) megegyez; — Kétségei pedig a' béküldő Úrnak helyt nem állhatván, elenyésznek, Históriai hitelét elismérhetjük, és Történeteink gyarapításában jeles emléknek, méltán és örömmel fogadhatjuk.

A' Tudósító előtt esméretlen Nemzetség nevezetét *Rajnaldus de Vazgay*, *vagy Vasgai*, tsak a' mostani másoló Írónak járatlan olvasása szülte *Rajnoldus de Rozgon* helyett, ki akkori Tárnok mester, és Hunyadinak kiváltképen nagy barátja vala. — A' Levél költét sem vette észre; melly ezen szavakkal és betükkel: Datum. etc. LIIII tökéletesen kitétetett: — Így vannak t. i. írva többnyire mind azon évkori Levelek (nem értem azonban az Ókleveleket, és a' mint nevezzük Privilegiális íratokat) mellyek Sigmond halálától szinte Mátyás Királyig egy másnak küldettek, mellyeknek hónapja és napja felette ritkán feljegyeztetett; az Ezredes és Százados szám pedig többnyire mindég elhagyatott, miként eztet már Kaprinay és Katona tapasztalván, nyilván sajnállották. a)

a) Quae in his litteris et diplomatibus obscure proponuntur, certiora clarioraque forent, si dies et mensis adscriptus

Hiteles és nem kétséges volta ezek szerént Baselből küldött Hunyadi Levelének megállapíttatván, *Jelességét* az emeli, hogy a' hajdani Okleveleket használó Történet-Íróinktól, *Kaprinai*, *Katona*, *Pray*, *Engel*, *Virág* és *Fesler*-től nem esmértetett: *Betses voltát* pedig, hogy épen azon időszakaszba vág, mellyben Nemzetünk Históriája legfogyatkozottabb, és hogy különösen 1455-dik évre szóll, tudniillik egyikre azon három 1453. 1454. és 1455-dik esztendőkből, a' mikor Hunyadi János, mint László Király felhatalmazottja és Gara László, mint az Ország Nádor Ispánya között, Királyunk távúllétében, Birodalmi fenség végett, a' meghasonlott Pártosok irigy vetélkedésre gerjedvén, az egyes Polgárok szerentséjét, vagyonát, sőt életét, egész Hazánk sorsával eggyütt veszedelembe ejtették. Melly esztendőkbeli tetteket Thuroczy János, Hazánk Történeteinek, különben legalaposabb írója, Katona István bizonyitása szerint b) egy mással egészen összezavart, de ő utánna is mind eddig senki el nem különböztethetett, és illőkép fel nem világosított. A' béküldött Hunnyadi János Óklevelének ez a' rendje: „Serenissimo principi, et domino domino „Friderico divina favente clementia Romanorum im„peratori Semper Augusto, Austriae, et Stiriae duci, „domino nostro gratiosissimo.

„Serenissime princeps domine nobis gratiosis„sime. Post fidelium nostrorum Serviciorum reco„mendationem. Contenta litterum V. S. expresse in„telleximus; novissime enim nos, una cum certis „Praelatis, Baronibus, ac nobilibus Regni Hungariae „in Confinibus eiusdem inferioribus, in oppido Wa„radino-petri certam diaetam tenuimus, in resisten„tiam et insultum sevissimorum Turcorum crucis „christi persecutorum. In qua reverendus in Christo

esset. Katona Hist. Critica ab a. 1448—1458. Tomo VI. ordine XIII. pag. 985.

b) Thuroczius ista, quae pluribus annis acta sunt, perperam ad annum Superiorem (1453) omnia congessit. Katona Hist. Critica ad an. 1454 Tomo VI. ord. XIII. pag. 950.

„pater Dominus Joannes Episcopus Varadiensis Can-
„cellarius regie majestatis ac magnificus heinricus
„Colowrath regni bohemie baro, ac venerabilis ma-
„gister Stephanus Abbas cancellarius ducatus austriae,
„oratores Serenissimi Domini Regis Ladislai ex trans-
„missione eiusdem interfuerunt; per quos nos, ac
„eosdem praelatos et barones regni idem dominus
„noster rex Ladislaus avisatos reddidit, de conclu-
„sionibus, et tractatibus per principes alemaniae
„in diaeta Francfordensi, de provisione, auxilio, et
„juvamine, eorum contra infideles paganos facta,
„pro quibus, et nos una cum dominis nostris prae-
„latis, et Baronibus certam diaetam quinta decima
„die festi Epyphaniarum domini proxime venturi
„In Civitate budensi tenendam praefiximus, in qua
„universitas dominorum praelatorum, baronum, et
„nobilium regni hungariae constituentur, et cum ma-
„ioribus, et sanioribus beniyole, et ilariter ibidem
„tractabimus, et finaliter disponemus, de instau-
„rando, et gerendo potenti, et forti bello, quo ad
„maius, de dicto regno hungariae fieri poterit, con-
„tra dictos infideles paganos. Hÿs peractis, gauden-
„ter, et ilariter, ad diaetam illam, quam in dicta
„Francfordensi Civitate instituerint, nos personali-
„ter, prout nobis idem dominus noster rex Ladislaus
„scripsit, apud V. S. in nova Civitate constituemur,
„pro consumatione, et finali conclusione exercituum
„gerendorum contra infideles; adducemusque nobis-
„cum certos ex dominis praelatis, et baronibus re-
„gni hungariae. Interim tum deputabimus in hys
„partibus inferioribus certos capitaneos nostros una
„cum gentibus nostris armigeris contra invasionem
„eorumdem turcorum: quoniam ipsi Turci, nec pa-
„cem, neque treucham cum regno Ungariae fecerunt,
„aperte enim sciunt omnes tractatus, qui in ipsa
„Francfordensi Civitate facti extiterunt, ubi ipsi
„tunc exploratores habuerunt, et ex nunc etiam ipsi
„turci cum magna potentia in campo exercitualiter
„stant, se dure et fortiter in eorum sevicia et cru-
„delitate conservant: machinantes invadere regnum

„Hungariae, et inde ulterius impetere totam chri-
„stianitatem. Credimus enim in Deo altissimo, quod
„V. S. hanc rem feliciter determinabit et finaliter
„concludet; nunquam enim unus Imperator Roma-
„norum semel tantam gloriam et laudem in mundo
„acquisivit, sicut S. V. in deductione huius negotii
„ad effectum finem perduxit. Ceterum dicimus S.
„V. de congregatione, et conventiculo illorum eque-
„strium, et pedestrium, quos S. V. in finibus regni
„hungariae superioribus esse, et fieri nobis insinuat,
„quod in facto Castri Sárvár inter magnificum ray-
„naldum de Rozgon, ac nobiles de Canisa dictum
„Castrum ab eodem obtinuerunt, quoniam ipsorum
„fuit. Et sic huius modi conventicula equitum, et
„peditum, jam de facto dissoluta est et dispersa,
„casu autem quo amplius quidquam per quoscunque
„innovatum fuerit S. V. nobis rescire dare velit, nos
„autem una cum dominis praelatis, et baronibus
„regni illius citissime providebimus, ac talibus no-
„civis turbationibus circum adiacentium terrigena-
„rum remedium adhibebimus oportunum sine mora
„ulteriori. Offerentes nos S. V. non minus, quam
„praefato domino nostro regi Ladislao ad omnia Ser-
„vicia Semper ad vota paratos. Datum. etc. LIIIJ.

„Jo. de Hwnyad comes perpetuus Bistriciensis
„alias Regni hungarie gubernator."

Ezen Levélnek mind *Philologiai*, mind *Históriai* tekintete különös észrevételekre gerjeszté figyelmemet.

A' Deák Stylusban szembe tűnő Hungarismus — szabad legyen így kifejezni magamat, midőn mások *Gallicismus* és *Germanismus* nevezettel élnek — nyilván elárúlja, vagy a' Levelet író Titoknokának a' Deák nyelvben járatlanságát — vagy Hunyadi János gondolatinak tsupán Magyar nyelven volt kimondását, mellyet írnoka az ő tulajdon kifejezése szerint deákban is kiejteni szándékozott; tagadhatatlanúl illyenek e' következendő, szóról szóra magyarból által tett, és tsupán anyai Magyar nyelvünknek tulajdon mondásai: t. i.

1.) Törököknek ellenállására rendelt Ország Gyűlés helyett: — Dieta in resistenciam Turcorum.

2.) Szívesen és jó kedvvel tanátskozni, végzeni fogunk, helyett: — Benevole, et ilariter tractabimus, ac finaliter disponemus.

3.) Magokat keményen, és erősen tartják, helyett: — Se dure, et fortiter conservant.

4.) Ezen Magyaros kimondás helyett: Nem szerezhetne egy Római Tsászár egyszer (a' valaha értelemben) annyi ditsőséget és ditséretet, mint Felséged; — Nunquam unus Romanorum Imperator semel tantam gloriam et laudem in mundo aquiret, sicuti Serenitas vestra.

5.) Felséged nekünk tudtunkra adassa, helyett: — Serenitas vestra nobis rescire dare velit. 's a' t.

Melly adatok észrevételemet nyilván, és annál inkább erősítik, mert Hunyadinak több más Levelei is, mellyek közűl alább egyet előhozok, eztet bizonyítják, és méltán is reá okot adtak, vagy tsak gyanút gerjesztettek azon köz véleményre, hogy Hunyadi János a' Deák nyelvben és írásban tudatlan lött volna. De valamint észrevételem Hunyadi Jánosnak a' Deák nyelvben volt tudatlansága iránt némi nemű jelenségre szolgálhat, úgy ellenben *Honni Magyar nyelvünk fő virágzását*, vagy is akkori Férjfias korát, sőt uralkodását azzal kitünteti, hogy olly bokros Magyarizmusokkal a' világ szerte divatkozott idegen Deák nyelvet is nálunk egészen betöltötte. Már pedig nem más, mint a' nyelvek hatalmasabb léte szűlheti eztet, históriai nyilvános tapasztalások szerint. Így költöztek bé először, tsak a' *Gallicismusok* a' Frantzia Országgal tő szomszédi Német Tartományokba, mellyek azért hogy gyakrabban azoknak meg is hódúlának, később már a' tulajdon Frantzia egyes szavakat is magoknál honnosították, mind addig, míg végre a' Lotharingi, Alsátziai, Schweitzi és Belgiomi, az az: Német-Alföldi Nemzetek nyelve majd tsak nem egészen Frantziára fordúlt, vagy miképp a' *Bojusoké*, Tsehre: *Prussus*, az az: *Burkusoké*, Németre egészen

által nem változott. — Áradnak valóban a' nyelvek, és apadnak, vagy is inkább egymásnak özönétől boríttatnak, a' mint az ő hatalmok öregbedik, vagy fogyatkozik. Ha valamelly Nemzet a' természet rendes járásának, és ezen szigorú Törvényének még önkénten is hódúl; kivált ha idoma tekintetében a' másikánál tsekélyebb, annál hamarébb fog annak özönétől elboríttatni. Mink is Magyarok bizonnyára ezen szapora Nemzetnek, mellynek esztendőnként 200 ezernél tömöttebben emigráló rajja a' széles Tengereken túl lévő Amerika, — Új Görög Ország — és a' fagyos Orosz Tartományok nagy részét is már ellepte — mink mondom ennek tő szomszédai, a' kik sem köz Tenger, sem köz fal által tőlök elválasztva nem vagyunk, annál bizonyosabban a' naponként reánk áradó, 's itthoni honnosítva szaporodó özönében elmerűlünk.

Jelen korunkban a' ditsőűlt Kazintzy — nyelvünk tsinosításának egyik hőse — véleményem szerint bár legjobbat kívánt, de nem épen böltsen eljárt annak kimíveltetésében, midőn kalauzúl előre járván a' nyelv természetével legellenségesebb Germanismusok elfogadását javaslotta; mellyel annál inkább ártott, hogy még a' Német és Frantzia szavakat is szűz honni nyelvünk elpirulásával honnosítani bátorkodott, nem tsak azért, hogy minden nyelvek fő diszét a' *Puritást* megsértette, de azért is, hogy magánosan fenálló anya nyelvünket a' Német és Frantzia Beszédek testvérének 's barátjának lennie kívánta: holott a' böltsesség azon szigorú varáslata szerint: *dissimilium, et fortiorum infida est societas;* a' Magyar nyelvnek ez által előbb — és bizonyosabban — mind talán különben, és ezentúl megtörténhetnék — *Társból, szolgává elváltoznia* kellett volna. De hiszen ő maga is, midőn több tudós, és az emberiség természetében mélyebben belátó Hazafiaknak felszóllását kedvetlenűl tapasztalta, mértékletesebb lőn elragadtatott első indulatjánál.

Hunyadi János évkora valóban igazi *arany Százada* és déli Culminátiója Magyar nyelvünknek;

ennek fénnye, és fényének már égő tüze annyira szemet szúrt Gróf Czilley Ulrich, Slavoniai Bánnak, a' Hunyadiak és Magyarok ellen agyarkodó rút lelkében, hogy ezen káromlásra: *Ego sum homo ille, qui caninum hoc lingvagium ex hac terra exstirpabo*, nyilván kifakadni bátorkodott, c) és illyen mérges lehelettel ellepni és befedni egy szomszéd Honni vidéket.

Történeti tekintete előnkbe állított Hunyadi János Levelének ébreszti és függeszti figyelmünket nem annyira Hazánkra, mint inkább akkoron rémülésbe ejtetett egész Világra t. i. a' Görög Tsászárság eldöntésére. — Nagy Constantin Városának 1453-dik esztendőben Majus 29-dik napján történt kegyetlen feldúlására — és a' már széjjel áradott Pogány Törökök özönének az egész Keresztény emberiséget végső veszedelemmel fenyegető, 's rettentő berohanására. Ez az a' szörnyű eset, melly a' jelen Levélnek készítésére — több íratoknak 's követségeknek küldésére okot adott — melly Hazánk bajnokát, és a' Kereszténység őr- és véd angyalát Hunyadi Jánost éjjeli 's nappali nyúgalom nélkül szüntelen ébren foglalatoskodtatta, kivált midőn a' következett 1454-dik esztendő kikeletén Mahomet Török Tsászár nem tsak Sophia és Viddin Rátz Ország Várossait elfoglalá, de már vég Szendrő Várát is harmintz ezernyi előre küldött seregével ostromlotta. Melly nagy tábort, szinte mint valamelly kisded tsapatot, Hunyadi János bátor lelke másik Drinápolynál fegyverben álló két száz ezernél számosabb serege előtt megtámadván, szerentséje lőn annak elszélesztésében és viszszaverésében. Felélledvén ez által ügyének igazában, és a' Kereszténység javáért felvállalt munkálatiban helyheztetett reménye, új bizodalomra gerjedett Hazánk megmenthetésére, és a' Pogányság dúló fegyvereinek diadalmas meggyőzhetésére, ugyan azért szerentsésen nyert győzedel-

c) Thuroczi Johann. Cronic. Parte IV. Cap. 58.

mét tudtára adván Fridrich Német Tsászárnak, leghihetőbb reménység igérete mellett biztatta őtet, és általa a' többi Keresztényi Fejedelmeket és Nemzeteket mentől elébbi ellenállásra e' következendő, a' mint már fellebb említettem, számos *Magyarizmusokkal* betöltött Levelével:

„Serenissime Princeps et D. nobis semper gra„tiosissime! cum omni reverentia recepimus litte„ras vestrae serenitatis et eorum contenta intellexi„mus. Ex parte igitur saevissimorum Turcorum cru„cis Christi persecutorum, ac de eorumdem Turco„rum gestis, potentia, habitudine, progressu, in„festatione, et perversa intentione vestram sereni„tatem possumus certitudinaliter avisare, et certifi„care, quod saevus ille Mahumetbeg, chalappya, do„minus et imperator Turcorum, violata fide sua pa„ganissima, ruptaque treuga et pace, quam cum „ipso eo tempore, quo serenissimus princeps, et do„minus noster, naturalis, et gratiosissimus D. Ladis„laus D. gr. rex Hung. et Bohemiae, patruus ve„strae serenitatis, sub educatione eiusdem vestrae „serenitatis confovebatur, et tenebatur, pro parte „Regni et ducatus eiusdem D. regis Ladislai per ter„minum *Hungaricae Rasciae* feceramus, et firma„veramus, cum infinita nationum suarum barbari„carum, coadunataque sibi potentia Tartarorum, „Saracenorm, et Carimanorum et aliarum diversa„rum mixtarum nationum, de orientalibus partibus „hostiliter irruit, et intravit in Regnum Rasciae „praefati D. nostri Regis Ladislai. — — — Nos „etiam hic stamus: si contra nos venerit, pugnabi„mus cum eodem. Unde excellentissime Caesar, ves„tra excellentia est caput totius Christianitatis: ve„stra celsitudo dignetur cum fratribus suis, et aliis „principibus catholicis super auxilio expeditionis „generalis exercitus contra ipsos Turcos fiendae, „et finem in eodem facere; quum tempus semel nun„quam ita bonum, et accomodum fuerit; forte usque „ad centum annos simile non erit, sicuti nunc adest; „et quod ita facilius et levius eos destruere potuis-

„set, sicut nunc vestra serenitas posset. Et si nos „cum vestra serenitate tractare possemus, non cum „tantis grandibus rebus, et factis, quantis vestra se„renitas existimaverat, sed multo minoribus, et pau„cioribus ipsos Turcos funditus, et radicitus de tota „Romania et Bulgaria trans mare eiicere, expellere et „expugnare posset majestas vestra. Quoniam iam nos „satis magnas expressiones, et impedimenta Turcis „dedimus. Sed si in ista generali expeditione aliquid „ad effectum non erit citissime perductum, credat „vestra serenitas: quod ipsi Turci mox novum ani„mum assument, et elevabunt, in eorum crudeli fe„rocitate; timendum est, de ipsorum Turcorum hosti„li intuitu, et potentiali progressu, inpendenteque „ruina, et periculo totius Christianitatis. Qua pro„pter vestram serenitatem imploramus, quatenus ipsa „vestra serenitas dignetur, et velit cum aliis fratri„bus, et principibus suis tempestive certae defen„sioni totius Christianitatis, et solicite de ipso auxi„lii generalis exercitus contra ipsos Turcos fiendo „effectu intendere et finem facere citius, ut fieri „poterit cum levioribus; postea illud non poterunt „cum maxima dificultate perficere: et serenissimus „D. noster Ladislaus et Frater vester vestraque Cel„situdo. — — Si vestra serenitas faciet; in hoc „mundo habebit laudem et honorem, in alio autem „seculo, a domino omnipotenti reportabit salutem; „eritque sempiterna memoria vestra, et haeredum „vestrorum, quod hoc tempore vestra serenitas Chri„stianitatem, et regnum Hungariae a tanta infide„lium paganorum ferocitate tutavit, et liberavit. „Noscit enim saevus ille Turcus imperator expedi„tionem generalis exercitus vestrae majestatis, et si „res ipsa per vestram serenitatem ad effectum non „perducetur, instante mense martio se movebit ve„raciter contra Christianitatem. Offerimus nos ad „omnia servitia non minus serenitati vestrae, quam „D. nostro regi Ladislao domino nostro naturali quae „servivimus promtos et paratos. datum in castro „Nandor-albensi an. dom. MCCCCLIV. Serenitatis

„vestrae

„vestrae Joannes de Hwnyad comes perpetuus „Bistriciensis, et generalis Capitaneus Hwngariae.“

Mellyik hónapban és melly napon íratott e' Levél, Hunyadi szokása szerént feltéve nintsen; még is annak költét Februárius hónapba, azon kifejezése miatt: „veraciter contra Christianitatem „saevus ille Turcus *instante mense martio* se move„bit“ méltán helyheztethetjük, és annál sikeresebben, mivel ezen 1454-dik esztendei Januárius 25-dik napján Budán tartatott Ország Gyűlés 1sö Tzikkelye által Hunyadi János, *Országos fő hadi Vezérnek* (Capitaneus Regni Generalis) egy álló esztendőre választatott, és így már tellyes hatalma, sőt kötelessége vala, minden véghelyi Őrökkel és Bánsági, Székely, Szász, nem különben egyébb zászlói alatt lévő Vitézekkel addig is, míg azon Ország Gyűlésnek III. IV. V. és VI-dik Tzikkelyei szerint rendelt *közönséges*, vagy is a' *személyes felkelés* kiállíttathatik, Hazánk védelmére azonnal kiállani, és az ostromló Pogány dühösségét viszsza nyomni. Az alatt, míg a' Kiraly és az egybegyűlt Rendek szükséges Hadi Intézetek iránt Budán tanátskoztak, Hunyadi, a' szemes Őrálló, Nándor Fehérvárott tartózkodott, és még Mártius hónap előtt, — a' mit én azon szavaiból: „instante mense martio Turcus se „movebit“ következtetek, — az előre nyomúlt 32 ezerből álló Török sereget diadalmasan viszsza verte; az ütközet után pedig azonnal Fridrich Német Tsászárt szerentsés győzedelméről, és az ellenségnek meggyőzhetőségéről tudósítván, ellene való kikelésre, sőt a' Német Birodalomtól is eszközlendő segedelmekre — saját megmentések tekintetéből — kérte és késztette. Előterjesztése annyira hatott Fridrich Tsászárra, hogy Aeneas Sylvius Cancelláriusa által Hunyadi szándékát a' Frankfurtban egybegyűlt Német Birodalmi Választó Fejedelmek és Rendek eleibe terjesztetni rendelé, ki ezt ékes Szónokságának valóban bájoló kifejezésével Deák nyelven imígy tellyesítette: „Hallottátok, nem kétlem, sőt most is iszonyodtok azon irgalmatlan kegyetlensége-

ken, mellyekkel Constantinápoly lakosi kivégeztettek, 's eltörűltettek. Ezt várhatja minden Ország, minden Város, ha addig, míg ideje van, saját megmentéséről nem gondolkodik. Árad ezen veszedelem özöne naponként, sőt sebesebben közelít, mert ma egyik, holnap másik Város, sőt Tartományok széles vidékei feldúlatnak 's elfoglaltatnak. Rátz Ország is immár rab bilintsben ő alattok nyög. Fejedelme hitvesével 's gyermekeivel Magyar Országba menekedett. A' Magyarok, kik eddiglen a' mi és az egész Kereszténység megmentésére véd paizsúl valának, szerentsétlen két ütközetben szörnyű veszteséget, és kétszáz ezer számnál nagyobb fogyatkozást barom képen elragadott 's elhajtatott Lakosikban szenvedtek. Ha, midőn egészek voltak, nem bírhattak ezen óriási hatalommal — mikép győzedelmeskedjenek és minket megmentsenek, midőn már erejök több századok ólta fogyasztatott. — — — Legyenek bár a' Magyarok nagy Vitézek és rémíthetetlen bátor szívű bajnokok, de tsekély számok a' napkeleti Pogányság özöne erejével fel nem érhet. — Akár meggyőzettetvén eltörűltessék a' Magyar Nemzet, akár hódoltatva Török Birodalomhoz kaptsoltassék, sem Olasz, sem Német Ország nem lehet ment a' veszedelemtől. Azokat, a' kiket előbb a' Tenger és most már a' Duna fel nem tartóztathatott, a' Rajna még kevesebbet fogja gátolni a' Frantzia és Spanyol Birodalmaknak is felforgatásától. — — Ha ti Németek ezen időpontban megtagadjátok segedelmeteket a' Magyaroktól — nem lészen szükségtek többé a' Frantziák segedelmére várakozni; úgy a' Frantziáknak sem, hogy részekre a' Spanyoloktól kérjenek segedelmet. — Mert, ha a' Törökök tsak egyes Nemzetekkel hartzolnak, egy más után megtörik azokat; feldúlnak minden Birodalmakat, és a' ti ön magatok gondatlansága, bűne által elérik azon tzéljokat, hogy a' Pogány hold a' Kereszten — és Üdvezitőnk vérével megváltott egész Kereszténységen épen úgy, mint a' Görög Tsászárságnak szerentsétlen népein, kegyetlenkedjék, diadalmaskodjék."

Aeneas Sylvius szívre ható beszédje az egybe gyűlt Német Birodalmi Fejedelmeket és Rendeket a' Magyarokhoz most legelőször szomszédi barátságra és segedelem ajánlásra ébresztette. Mái napiglan fentartatott végzéseknek jegyző könyve szóll illyen képen: „Ad jussionem et vocationem invictissimi „Dni Romanorum Imperatoris Serenissimo Principi „Dno Ladislao Hungariae et Bohemiae Regi auxilia „per legatos suos, ad defensionem Hungariae, et „impugnationem infidelium postulata, in Equestri„bus, et Pedestribus copiis adversus Turcorum in„solentiam, ex natione Germanica proxima aestate „futura congregentur, et transmittantur." E' kötelességtől azonban az Egyházi Fejedelmek, Érsekek, Püspökök, Prépostok, Apáturok, Papok és Szerzetesek valóban furtsa, sőt bal itéletből, mentnek tétettek; e'képen t. i. „Item, quia scriptum est, oran„te Mojse vincebat populus, et eo orare cessante, „cessabat victoria; Pontifices Ecclesiarum, durante „huiusmodi expeditione, Populis sibi subiectis jeju„nia, Orationes, Processiones, et alia pietatis ope„ra indicant." Ezen viszszatartásokat és idegenségeket a' Törökök ellen való hadakozás iránt, a' Német Birodalmi Clerus későbben ötödik Károly Tsászár idejében még inkább nyilvánságossá tette, midőn Nausea Fridrich Bétsi Püspök tanusága szerént a' Török ellen fogott fegyvert azért haszontalannak és veszedelmesnek az Ország Gyűlés szinén állította, mivel hogy ezen Pogány ellenség a' Kereszténységnek elkövetett bűneiért az Istennek bizonyos és valóságos boszúló ostora volna.

Tsak ugyan ezen Német Birodalmi segedelem ajánlást a' Frankfurti gyülekezetből említi Hunyadi János Baselból velünk közlött Levelének ezen szavaiban: „Dominus noster Rex Ladislaus avisatos nos „reddidit de Conclusionibus et Tractatibus per Prin„cipes Alemanniae in Diaeta Francfordensi, de pro„visione, auxilio et juvamine eorum contra infide„les Paganos facta;" mellyből szinte úgy következtetem azt, hogy a' velünk közlött Baseli Levél az

elébbi Frankfurti Gyűlés végzése után íratott, valamint azt, hogy a' Neostadi megjelenésénél előbb Hunyadi János által Fridrich Tsászárhoz elküldetett, mert ezen szavai „Gaudenter, et hilariter ad „Diaetam illam, quam in dicta Frankfordensi Civi„tate instituerint, nos personaliter, prout nobis Dnus „noster Rex Ladislaus scripsit, apud vestram sere„nitatem in nova Civitate constituemur, pro consu„matione et finali conclusione exercituum gerendo„rum contra infideles, adducemusque nobiscum cer„tos ex Dnis Praelatis, ac Baronibus R. Hunga„riae" azt nyilván kijelentik.

Ezekből, és a' Levélnek rendéből azon 1454-dik esztendőben történt dolgoknak egész folyása bebizonyíttatik; t. i. Január 21-dik napján költek a' Budai Ország Gyűlési Tzikkelyek, mellyek László Királynak Budai létét bizonyítják. — De már Budáról való távozását nyilvánságossá teszi Hunyadi János győzedelme után azonnal (Februáriusban) Fridrich Tsászárhoz írott Levele; ezt követte (de mellyik hónapban? még nem tudósíttattam) a' Frankfurti elébbi Gyűlekezet tartása, mellyben Fridrich Tsászárnak előadott kívánságára a' Török ellen kiállítandó és László Királyunknak ajánlott segéd seregek iránt Törvény hozatott. — Melly végzés akkoron már Prágában mulató László Királyunknak a' Tsászár által tudtára adatván, tőle követek küldettek Péterváron tartatott Gyűlekezetre (melly alkalmasint csak Provinciális, az az: némelly szomszéd Vármegyéktől tartatott Gyűlekezet lehetett) és ebből a' Király parantsolatjára a' Német Birodalomnak tovább is folytatott, vagy is utóbbi Frankfurti Gyűlekezetére bővebb értekezés, és az ajánlott segedelem iránt kötendő rendes szerződés végett követek küldendők valának. Mind ezeknek tellyesítése és története Hunyadinak Baselből velünk közlött Leveléből legnagyobb bizonyságot nyer: és eddig világosíttatik fel tökélletesen általa az 1454-dik esztendő folyamatja, sőt annyival tovább, hogy még a' jövő 1455-dik esztendőnek Viz-kereszt napjára László

Királynak nevében tőle ismét közönséges Ország Gyűlés, még pedig Budára rendeltetett.

De mi végezteték még azon 1454-dik esztendei Pétervári Gyűlekezetben? — volt-e Hunyadi Neostadban személyesen a' Tsászárnál? — Kik mentek a' Magyarok részéről a' Német Birodalomnak tovább is Frankfurtban folytatott Gyűlésére? — mind ezek a' Baseli Levélnek tudósításán túl lévén, történeti vizsgálódásomat tovább terjeszteni nem kívánom; érzékeny fájdalom fogván el szívemet, hogy a' szomszéd Német Birodalomnak ezen első segedelmi biztatása, igérete és ajánlása is azonnal lobbot vetett, és Fridrich Tsászár állhatatlan charactere által (mellyet életének remek leírásában Kurtz Sz. Floriáni Kanonok legigazabban lefestett és bebizonyított) mind a' Gyámságára bizott László Királyunk, mind a' nagy lelkü Hunyadink, ki sokkal inkább az egész Kereszténységnek, mint sem nekünk Magyaroknak *Véd angyala* vala, rútúl megtsalattatott, midőn esztendőnél tovább függőben tartott fogadását Neostadban Aprilis 23-dik napjan 1455-dik esztendőben d) ugyan azon Aeneas Sylvius Cancelláriussa által kiadott feljeletével tsak jövendő esztendőre halasztván, megtagadta.

Jankovich Miklós.

4.

A' Virtusról.

(Folytatás.)

7. §.

Vállalatom folytatásához, és jelen erköltsi állapotunkra alkalmazásához rémüléssel fogok; — mert, érezvén annak mindenek feletti súlyát, méltán tartok, ne hogy azt valódi méltóságához és Neműnk

d) Katona Historia Critica ab a. 1448—1458. Stirpis mixtae Tom. VI. pag. 995.

jelen miveltségéhez képest vagy nem értvén, vagy másokkal nem közölhetvén, a' tárgyhoz értők előtt ugyan magamat, a' nem értők előtt pedig magát az egyedül tiszteletre méltót, a' mitől egyedül tartok, homályba hozzam.

8. §.

Hogy az Erény mindennek, a' mivel valakinek tartozunk, önkényes 's mindenkori pontos tellyesitésében áll, tudjuk; de mivel tartozzunk minden lénynek, nem tudhatjuk, a' mig a' közöttünk és minden lévők között divatozó viszonyoknak — Relatio, Verhältniss — világos esmeretére elnem jutunk; mindenek előtt szükséges tehát, hogy azonnal az értelmünknek nyilásakor a' körünkben lévőktől — Szülőinktől, Nevelőinktől! — minden tárgyakra, való tárgyakra, figyelmesekké tétessünk, és pedig nem másképen, mint a' mint azok magokban vannak. Félre tehát a' tsupa véleményekkel, hallományokkal, a' haszontalan, elmefárasztó 's a' tanulástól idegenitő elmefuttatásokkal; félre az igazságtalan, 's régiségök által tsak sokkal undokabbakká lett jogokkal 's előkelőségekkel; félre a' mást és magát vakitó hizelkedésekkel, félre a' régiség botlásaival, az ugy nevezett Világtörténeteivel; hagyjuk ezeket a' Tudósokká lenni akaróknak, vagy legalább való erköltsi értékökben ismértessük meg azokat az emberbimbókkal, valljuk meg t. i. hogy eljő egykor az idő, a' mellyben nemünk szégyenleni fogja, hogy annyi 's olly szörnyű eddig azoknak tartott Hősökkel ditsekedett. 's. t. e'f. — Tsak a' valót és jót ismertessük kisdedeinkkel, mert tsak a' való és jó boldogithat valóban és állandóul.

9. §.

Nem elég azonban a' valót 's a' jót az emberrel megismértetni, meg is kell azt véle kedveltetni, hogy t. i. mindenhez, a' mit illyesnek elismért, *mozdithatatlanul* ragaszkodjék; készebb légyen kiéheztetni, vagy kivégeztetni a' Világból, mint sem azt megsérteni, a' mit valónak és jónak elis-

mért, ha szinte minden tekintetben ált sem látja is azt. Tudnia kell, t. i. hogy valamint ez előtt nem annyit értett az emberi Nem, a' mennyit most ért: úgy most sem ért annyit, a' mennyit érthet, és soha sem is fog mindent érteni, a' mi érthető; elégedjék meg tehát azzal, ha különben elég okai lévén a' hitelre, valamit bizonyosnak ismér, mindent megérteni pedig törekedjék ugyan, de ha ez megnem eshetik, érezvén határozott létét, vallja őszintén igaznak, ha szinte értelmi szemével minden oldalról megsem tekintheti azt. Éreztessük véle, melly nagy érzés és sikerbéli boldogsággal jár a' valóhoz 's jóhoz tántorithatatlan ragaszkodás; hogy az illy embert, és tsak az illyet, úgy kiséri a' való boldogság, mint a' testet az árnyék; hogy végre tsak ez az embernek rendeltetése, a' mint ez annak erei 's tulajdonai vizsgálásából kitetszik; és hogy minden, a' ki mást, mint ezt, tesz fő tzéljává éltének, kábultan elprédálja azt.

10. §.

Hogy azt, a' mit valónak és jónak elismértünk, és mint illyet létesitni óhajtunk, valóban létesitsünk, *erőkre* van szükségünk, és pedig mind *észi*, mind *testiekre*; az elsőket a' tapasztalás, az utóbbiakat pedig a' Természetes Neveltetés fejti ki bennünk. Igaz ugyan, hogy a' most fejlő emberbimbót tapasztalás végett magára hagyni nem lehet, de még is ugy lehet azzal bánni, hogy ámbár szünet nélkül felügyelésünk és vezérlésünk alatt vagyon, még is maga szabadon, és ön elhatározásból mivelni láttatik, ha t. i. nem tsak a' félelmet, mellyről bár emlékeznem sem kellene, hanem a' tekintetet és tiszteletet is, a' mennyire ezt a' nevendéknek természeti mivolta engedi, eltávoztatjuk a' mivelésre inditó okok sorából, és minden teendőnek okát, a' mennyire azt megfoghatja, megtudatjuk véle; azután pedig az akaratot erre olly hajlóva teszszük, mintha a' tselekedet egyedül ön elhatározásból származnék. Illy fejlődés illik a' Természet Urának 's Diszének — méltóságához. — A' mi a' testi erőket illeti: testi 's lelkiképen épek, jó

és vidám szívüek, 's egymást igazán szeretők légyenek a' Nemzők; engedjenek ezek a' nemzettnek a' Természet mindennemű behatásaival küszködni illő határok között; adjanak alkalmat minden féle erőkgyakorlására, mert talán sehol sem olly káros a' kiméllés, mint itt; mutassanak magok örömöt a' tzélirányos erőhasználásban, 'éreztessék ellenben szemesen velök a' henye életnek sikereit, vagy inkább a' munkás élet sikereinek héját; szoktassák a' szükségessel megelégedni, 's értessék-meg velök, mennyire alatsonyitja az embert — a' mások bőrén tetű kénti élődés. Mind ezek mellett pedig szorgos figyelemmel légyenek a' virgontz kebelben gerjedező hajlandóságokra, 's ezekhez képest félre vetvén minden előitéletet, arra az állapotra készitsék, a' mellyre ez legalkalmasabb, mert tsak így történhetik-meg, hogy egykor mind magának, mind pedig ő véle akármi módon öszve kaptsoltaknak való örömökre 's boldogitásukra légyen. — Valóban nem az a' boldog, a' ki magas, hanem az, ki a' magához legillőbb poltzon ül. Sok boldognak vélt óhajtott már a' mezőnek egyszerű 's vidám mivelőjével tserélni, főképen ha ennek ollyan lenne a' sorsa, a' minőt érdemlene! —

11. §.

Viszonyaink vannak a' Természet Alkotója, magunk, és minden más Teremtmények iránt. Mellyek légyenek a' mindenek kútfejéhez ama megfoghatatlan, 's tsak munkáiból legfőbb böltsességnek 's jóságnak bizonyosan esmért Lényhez viszonyaink, és mellyek légyenek az innen eredő tiszteink, vizsgálni ditső kötelessége a' Religiónak. Mi practicus oldalról tekintvén a' dolgot, úgy vélekedünk, hogy a' gondolkozni tudó ember tartozik minden lelki 's testi ereit vizsgálni; ezekből Alkotójának, a' ki minden bizonnyal oknélkűl semitsem mivel, szándékát megérteni, 's ezekkel mindenek boldogitására, — ez lévén a' Teremtőnek tzélja — nem kisebb pontossággal élni, mint ezt a' nap és hold tselekszi. Hogy pedig az ember szabadsággal bir, ebben ismét

uj nyomát a' Teremtő jóságának szemlélni, a' ki ez által nekünk az érdemre alkalmat adni méltóztatott. A' ki illy híven sáfárkodnék, vallyon eltéveszthetné-e akár a' síron inneni, akár túli rendeltetését? — Kételkedhetnék-e Alkotójának tetszéséről? — Találhatna-e az illy pontosságra szokott szívnél bővebb öröm forrást? — Boldog a' ki elkezdi.

12. §.

Menjünk már a' magunk és embertársaink közötti viszonyokra és kötelességekre; a' dus Természetnek más míveiről, tsak annyit emlitvén, hogy azoknak hasznukat vehetjük, de azokat, a' szükséget kivévén, elnem ronthatjuk, hallgatunk.

13. §.

Minden mozdulatink 's tetteink tudtunkkal 's tudtunk nélkül a' boldogságra tzéloznak: kétség kivül tehát ez maga a' Természet Alkotója által kiszabott rendeltetése az embernek. E' boldogságnak pedig nem képzeltnek, hanem valónak; nem tsak bizonyos időre határozottnak, hanem állandónak kell lennie; a' szívünk legalább tsak az illyesben nyugszik-meg; ha tehát nem a' Teremtő szándékával ellenkezni, hanem inkább azt elősegitni akarjuk, a' mit felebb fő kötelességünknek vallottunk, *mind magunkat, mind ember-társainkat valóban és állandóul boldogitni törekedjünk* Ezt pedig tsak az mívelheti, a' ki mind magát, mind embertársait igazán, ugy mint magát, szereti; mind magunkat, mind másokat illető *fő kötelességünk tehát az igaz szeretet*, és pedig azért, mivel e' nélkül mind magunknak, mind embertársainknak valóban 's állandóul boldogulni nem lehet. — Ha az emberi kebel valaha tisztán buzgott, 's ha a' nyelv képes volt e' szent lángot másokkal érezteti, itt lenne valóban mind a' kettőre szükség, mert olly tárgygyal foglalatoskodunk, a' melly nélkül boldogságot még tsak gondolni sem lehet, birjunk bár a' dús Természetnek minden kintseivel; azzal birván pedig bizonyosan boldogok vagyunk, akárminők is legyenek külső környülményeink, mert ek-

kor minden rózsa színben tünik fel előttünk. A' szeretetnek tehát, ugymint a' boldogulás 's boldogitás egyedüli mesterségének, légyenek szentelve e' lapjaink, 's teremjenek gyümöltsöt, a' minőt óhajtunk, és teremni képesek.

14. §.

Sok, sőt igazabban szólva, minden ember törekszik a' való böltsességre, annak t. i., a' mi mindenkor legjobb 's legtzélirányosabb, ismeretére, és pedig annál inkább, minél nagyobb benne a' való boldogságnak szomja; de vajmi kevés győződött-meg mind eddig arról, hogy a' böltsesség azon egyszerű állitmányban foglaltatik: *ha kivánsz boldogulni, igyekezzél boldogitni*, az az: szeress igazán mindeneket a).

Valamint a' Mágnestő egyik hegyével szija, a' másikkal pedig magától taszitja a' vasat — ugy az emberi léleknek is vagyon két eredeti homályos érzete, mellyek egyike a' jobbik: Hasonérzetnek (Sympathia), a' másik a' gyenge: Ellenérzetnek (Antipathia) mondatik. Szeretünk némelly embereket, minekelőtte azokat voltuk szerint ismérnők, másokat pedig gyülölünk, minekelőtte azokat próbára tettük volna.

Azonban tsak az eredeti vad állapotban élő ember követheti az ellen szenvet — a' *mivelt* ember pedig tartozik azt szivéből végképen kiirtani, minden emberrel megférni, sőt minden embert szeretni, ugy hogy ez, és tsak egyedül ez a' mivelt-ségének próbája; annak mértékéből kitetszik ez utólsóé is. Valamint a' jól elrendelt kertben, a' földnek különféle sarkairól öszve hordott növények, az idomnak 's színnek minden különsége mellett is egymás mellett tsendesen, sőt vidámon fakadoznak: ugy

a) Ditsőül értekezett e' tárgyról Szekrényesi, a' hazánkfija, „Die Kunſt zu gefallen“ tzimű munkátskájában, mellyből is sok gondolatokat örömmel ide hoztam által, a' hol jónak találtam, a' szavakat is megtartván.

a' jól elrendelt emberi társaságnak tagjai az által mutatják a' való míveltséghez közeledésöket, ha a' Természetnek 's más környülményeknek minden különbsége mellett is magok között nyúgodtan, vidámul, sőt boldogul élnek.

Minden velünk élő emberek három osztályra osztathatnak, azokra t. i. kiket *kedvelünk*, továbbá azokra, a' kikkel *nem törődünk*, végre pedig azokra, a' kiket *gyűlölünk*. — E' hármas szám is a' mívelt embernél tsak egygyé olvad: ő senkit sem gyűlöl — senki iránt nem hideg — mindeneket kedvel ő, mindeneket akar ő boldogitni, 's ezen kivételt nem tudó tiszta vágyban *leli ô legnagyobb földi boldogságát*, 's fel is találja, a' mint ezt a' tapasztalás bizonyitja.

I.

Senkit se gyűlölj.

Nem hasonlitna-e Paraditsomhoz a' Világ, mi emberek pedig különböznénk-e az Angyaloktól: ha a' keblünket martzangoló 's boldogságunkat méregként öldösö indulatoktól 's előitéletektől mentek lennénk? Minden illy indulatok között pedig legkárosabb a' *Gyűlölés*, és a' másokat méltatlanul megvető büszkeség, a' melly elején hasonló a' két ujjal elnyomatható tüz-szikrához, de időre 's gyuló kebelre szert tévén, tüzzé lesz, melly mind az égőt magát, mind pedig a' körében lévöket egyformán pusztitja. Tsak az igazán tiszta és szelid lélek tudhatja, melly kegyetlen mérge ez a' sziv nyugalmának; mert ezt tsak egy ellenségnek észbe jutása is annyira felháborithatja, hogy a' világnak minden örömei izetlenek előtte. Igy mindenek előtt árt ő a' gyűlölőnek magának, mert két élű késhez hasonló, a' melly mindenek előtt és pedig bizonyosan megsérti magát a' sértőt, azután pedig, de tsak ha lehet, a' sértendőt. Ha tehát nem is ellenségem miatt, már magam miatt tartozom én, ha okos vagyok, senkit se gyülölni; mert a' mig valakit gyülölésre méltónak tartok, ha magam jó vagyok, nints béke, nints nyugta lelkemnek. Hát ha még azt is meggondoljuk, hogy nem tudhatjuk, hol

vehetnénk hasznát illy embernek, és hogy a' megboszonkodott szarvasbogár is ártott a' sasnak, sőt minél kisebb az ellenség, annál tovább tartja mérgét, annál bizonyosabban igyekszik ártani! — Kiki tehát akár belső, akár külső, akár jelen, akár leendő boldogságodat akarod, kerüld az ellenségeskedést, a' gyülölést, ügyekezzél minden embert barátoddá tenni, mert barátunk akár mennyi van, még sem sok; ellenség pedig bár egy van is már felette sok.

Ugy, de ollyan tulajdonai vannak, a' mellyeket kedvelni lehetetlen. — Ezeket, ha valóban illyenek, 's tiszted hozza magával, javitsd, 's gyülöld őket, nem az embert; ha pedig nem téged illet azoknak javitásuk, ne szinelj ugyan tetszést a' hibák iránt, azonban ugy tegyél, mintha semmit sem tudnál felőlök, magának a' személynek itt is légy barátja; mert talán tsak a' te képzeleted tészi előtted embertársadat gyülölésre, vagy megvetésre méltóvá. De ha igy van is, mi közöd hozzá? Azonban való igaz az, hogy az ellenségeink igaz Jótévőink: mert tsak ezek tartják gyenge oldalunk elejébe a' való, sőt néha a' nagyitó tükröt; ők ama jótévő köszörü kövek, a' mellyek erköltseink zordonságait lesimitják, és minket a' legszebb tulajdonokra, ugymint békéstürésre, bátorságra, okosságra, és fedhetetlen életre mintegy kénszeritnek, úgy hogy szánakozásra méltó az, a' kinek szembe szálni merő ellensége nintsen. Hátha még a' nemesen kiállott ellenségeskedés után érzendő sziv örömöt, és sok valódi hasznot veszszük, mit mondjunk? Mije van pedig annak, a' ki vak légyként neki megy mindennek, a' mi az ő innyével meg nem egyez? —

Ha azonban minden ügyekezetünk mellett is találkoznak, a' kik irántunk nem ugy viselik magokat, a' mint illenék, ne kövessük azoknak tanátsukat, a' kik javalják: hogy az illyeket szorgalmasan elkell kerülni, tehát indulatukban hagyni, vagy őket megvetni, vagy szinte az igazat — a' mi által többnyire gorombaság értetik — szemben meg-

mondani; nem, ezek mind tsak palástoló gyógyszerek, 's hasonlókká tennének bennünket ahoz, a' ki tüzet vévén észre, egy ív papirral akarná azt elfojtani; nem mást, hanem magunkat kell itt szemmel tartani, 's azon lenni, hogy *nemes magunk viselete, és jótételeink* által magát az ellenségünk szívében lévő bajt megorvosoljuk, 's igy az ő betegségét az újulástól bizonyosan megóvjuk; a' mig ezt nem tehetjük, ne vádoljunk mást, hanem tulajdon ügyetlenségünket, feszességünket, 's rövid látásunkat.

A' magát mindennel kedveltető 's tiszteletet varázsló nemes *maga viselet*, 's a' *jól akalmaztatott jótétemény* ama két fegyver, a' mellynek mind eddig semmi ellenség ellene nem állott; a' mellynek tsuda erejét a' világ még alig isméri; a' melly feloldvasztván mindenek előtt tulajdon szivünk keménységét 's érzéketlenségét, ellenségünket fullánkjától megfosztja, és barátunkká, sőt tisztelőnkké tészi. E' jótettek között előkelő helyet érdemel az ellenségünknek távollétében dítsértetése, ha t. i. azt, a' mi valóban az ellenségünkön ditséretre méltó, szemesen felkeressük, 's fényre hozzuk; bámulásra méltó módon fog ő megilletődni, 's bánni, hogy iránt unk, kik ő felőle illy nemesen vélekedünk, eddig illy módon viseltetett. — Az illy módon eszközlött megbéküles után olly tiszta, fenséges, 's mintegy menyei öröm árad-el keblünkben, hogy készek lennénk ama boszszút áldani, a' melly arra alkalmat nyujtott; az új barátság pedig olly erős, hogy aligha vagyon olly erőszak, a' melly annak véget vethetne, mert a' tiszteleten, mint talpkövön, épül.

Melly igaza volt a' böltsek Böltsének, valamint mindenhol ugy itt is, midőn mondotta: „*Szeressétek ellenségeiteket, és jót tegyetek azokkal, a' kik titeket gyülölnek.*“ —

II.

Senki iránt ne légy hideg érzéssel.

Ha megakarjuk valaki felől tudni, ha vallyon volt-e neki, és mennyire volt alkalma az előkelők-

kel és valóban míveltekkel társalkodni, tekintsük tsak annak az alatsonyabb sorsuak iránti maga viseletét, mert mind az Előkelőknek, mind pedig a' mívelteknek az a' bélegök, hogy mindenek iránt az állapotnak és sorsnak minden különbsége nélkül, mellyek ugy is sok izben a' környülményeknek ajándékaik, mint embertársaik iránt leereszkedettek, és tsak attól vonják meg őszinteségöket, a' ki azzal viszsza élhetne. Ha tehát észreveszszük, hogy valaki állapotja, vagy birtoka tekintetéből, az alatsonyabbak iránt hideg és feszes, mit kelljen felőle itélnünk, nem szükséges emlitenem. Nekünk pedig arra kell törekednünk, hogy mindeneket 's főképen azokat, a' kik másoktól számba sem vétetnek, figyelmünkre méltassuk; senki sem olly tsekély a' ki nem árthatna, vagy használhatna annak idején. De ha nem is igy lenne a' dolog, nem elég ok erre az igazságtalanság. Mivel vagyok én jobb másoknál, ha előkelőbbnek születtem, avagy szerentsés környülmények között és jobb természeti ajándékok mellett azzá lettem? — Innen vagyon, hogy az elidegenitésre a' legbizonyosabb ut a' megvetés, a' magához édesitésre pedig a' figyelemre méltatás, a' lebotsátkozás. A' ki attól fél; hogy a' lebotsátkozás által elveszti tekintetét, nyilván bizonyitja ezzel, hogy nem tudja azt minden környülményekben védni.

A' midőn azonban mindenek iránt a' leereszkedést és őszinteséget ajánljuk, két észrevételt tenni bátorkodunk: 1-ör soha a' leereszkedés az illőség határain tul ne menjen, mert ez a' legjobb szívü tudatlant is a' viszsza élésre ingerelhetné. 2-or pedig különösen azoktól, a' kikben kelleténél nagyobb bátorságot, vagy más a' viszsza élésre vezethető okot veszünk észre, bizonyos távollétben tartsuk magunkat. Valamint minden jónak, ugy az őszinteségnek is kedves barátnéja az okosság, mellynek boldogitó kalauzsága alatt olly viszonyban legyünk az illy emberekkel, a' minőben van a' nap a' hozzá tartozó Planetákkal, a' mellyeket ő szív is magához,

de távoztat is magától, és pedig mindegyiket olly mértékben, a' mint ezt annak természeti mivolta kivánja.

Ha tehát valakit gyűlölni, sőt valaki iránt hidegnek lenni az igaz míveltséggel és józan okossággal ellenkezik:

III.

Szeress igazán mindeneket.

A' Természet kezeiből kikerült ember hajlik azok felé, a' kik neki tetszenek, idegen pedig azoktól, a' kik az ő itélete szerént tökéletlenek. — A' hajlás, a' hasonérzés valamelly boldogitó 's örömmel elárasztó érzés, a' mellyet minekutána megerősödött 's a' szokás által munkássá lett, olly kellemesnek érezünk, hogy ennek tiszta bájaiba, ha lehetne, végnélkül merülni ohajtanánk. Az ellenérzés pedig valamelly görtsös még az artzon is meglátható megilletődése a' léleknek, melly idővel a' szívet kemény héjjal vonja-bé, és azt lassanként minden szelidebb és szebb érzetekre alkalmatlanná tészi. Mellyik e' két érzés közül, pedig mindegyik közülünk tsak a' kettőnek egyikében hallad előre, mellyik e' két érzés közül jobb, kellemesebb, és méltóbb, kiki általlátja.

Az első, mellyet legvilágosabban *igaz szeretetnek* nevezünk, tisztává, nyúgodtá, vidámmá és kellemetessé teszi a' szeretőt magát, úgy hogy maga is mindenhol kedves érzésének tárgyaira akadván szünet nélkül örül, másoktól is annyira kedveltetik, hogy az ő jelenlétében mindenek boldogoknak érezvén magokat, könnyebben pihegnek. Artzán, mozdulatain 's minden tettein láthatni a' jó és vidám szív bélegét, 's ezért mindenek, a' kik ismerik, örvendnek társaságának, 's óhajtva várják megelégedést terjesztő ajkainak nyilását. Minekutánna természetté vált, nem szükséges, hogy az illy ember barátokat keressen magának, nem; tsak megismértetnie kell, és már annyi a' jóakarója 's tisztelője, a' hány az ismerője. — Ugyan ki is lehetne

ennek ellensége? Nem de minden az illy szikla felé útasított nyíl kettőztetett erővel térne viszsza a' sáppadt Misanthroposnak poklot képelő keblébe?

Ha valakit tulajdon vétke nélkül akár test, akár szív, akár tehetségbéli inségben sinlődni szemlél, ennek helyezetébe ereszkedvén együtt érzi annak bajait, 's ha lehet kevés szavak mellett, annál kevesebbek mellett, minél szemesebb az, a' kin szánakodik, tettel enyhiti baját, egészen, vagy, a' mennyire lehet, megszüntetvén azt. Ha pedig a' szenvedő maga volt bajának szerzője, nem háborodik meg, hanem ismét szánakozik, hogy ember — világos észnek 's tiszta szívnek egyedül boldogitó kellemeit nem érezvén, ott keresi boldogságát, a' hol az fel nem lelhető, 's a' hol öröm helyébe szomorúság következik. — Mindeneken szánakozik ő, 's mindeneket boldogit tehetsége szerént, 's ebben és maga naponkénti nemesitésében keresi és leli is ő legnagyobb boldogságát; így közelget ő ahoz, a' ki a' napját és essőjét senkitől sem vonja meg, és szeretetnek legigazabban neveztethetik.

Hát akkor mit érez a' szerető, midőn mást boldogulni szemlél? halaványodik, hervad? — éled ő, buzog, és a' magában el nem férhető örömét kénytelen piruló artztzal, dagadó mellyel, 's könyező szemekkel jelenteni.

Mi történjék azzal, a' ki e' mindeneket magába foglaló szeretet nélkül vándorol, elhallgatom; a' mindennapi tapasztalás sokkal világosabban rajzolja ezt, mintsem Apelles etsete tehette volna.

Kiki tehát valóban és állandóúl boldogulni akar, szeressen mindeneket, az az: óhajtson mindeneket boldogitni; — tekintse mindenkor pokol követének azt, a' ki benne tsak egy teremtmény iránt is gyűlölést, megvetést, vagy tsak hidegséget is gerjeszteni, 's így őtet a' tiszta szeretetnek határtalan bájaitól megfosztani akarja. — És pedig kezdje e' dolgot minél elébb; illy szerentsés minden ember lehet, mert tsak maga az ember olly boldog, hogy vala-

valamint minden éghajlathoz, minden eledelhez 's t. e. úgy minden ész és szívbéli kellemekhez is fáradhatatlan gyakorlás által szokhatik; vessen magával minden estve számot: ha valjon e' napon halladott-e a' mások boldogításában; és igyekezett-e mindenek szeretetét *megérdemleni*? Rövid idő mulva elolvad a' szívnek jeges hártyája, és a' boldog szerető egy új világban fogja szemlélni magát, mellynek minden tárgyai örömöt ihlenek, és a' legvalóbb alakban mutatják Alkotójokat.

Ivanovics.

5.

Demosthenes három beszédei az Olynthosiakért.

Tartalma az első beszédnek Libanios szerint.

Olynthos Város vala Thrákiában. Hellenek bírták, kik Chalkisból, Euboiában, származtak; Chalkis pedig Athéni gyarmat vala. Az Olynthosiak számos és ditsőteljes háborúkat viseltek, eleinte az Athéniek ellen, kik egykorta a' Hellenekeu uralkodtak, azután a' Lakedémonokkal. Később nagy hatalomhoz jutottak 's meghaladák a' rokon Városakat; mert a' Chalkida Nemzetség tsakugyan tetemes lőn Thrákiában. Azután szövetséget kötöttek Philippossal, a' Makedónok Királyával, 's véle eleinte az Athéniek ellen háborúskodtak, részint mert megnyerték a' Makedónitól Anthemost, melly Város fölött a' Makedónok és Olynthosiak tzivódtak, részint mert Philippos az Athéniektől elragadta Potidéát az Olynthosiaknak adá De utóbb, midőn megsejdíték a' Király rögtös és nagy elhatalmasodását, 's hűségtelen elméjét, gyanúval kezdének iránta lenni. Használák hát távollétét, követeket útasítának az Athéniekhez 's felfüggeszték ellenök a' hadat, mi által megszegték a' Philippossal tett szerződést,

mennyire megegyeztek volt, véle egyesűlteg hadakozni az Athéniek ellen, és ha máskép tetszenék, egyesűlteg békűlni. Philippos ellenben ki rég ürügyet óhajta ellenök, használá azt, 's mint szerződésbontóknak 's kik ellenesivel barátságba léptek, hadat üzent. Erre az Olynthosiak követeket útasítának Athénbe segélyért. Demosthenes pártolá őket és segélyadásra buzdítá. Kinyilatkoztatá tudniillik, hogy az Olynthosiak boldogúlásukkal biztosítva vannak az Athéniek is, 's ha azok mentesek, soha nem lesz eljövendő Philippos Attikába, az Athénieknek pedig tehetségökben lesz Makedóniába vitorlázhatni 's ott folytathatni a' háborút. De ha Olynthos Philippos hatalmába kerűl, akkor az út tár lesz a' Királynak az Athéniek megtámadására. Előterjeszti egyszer'smind, hogy Philippost nem olly bajos meggyőzni, mint gondolják, mi által az Athénieket a' Király ellen bőszíti.

Elterjeszkedik a' nyilványos pénzekre is, 's a' színházpénzeket katonai haszonra javallja fordítani. De ez ismeretlen szokást, mellyel az Athéniek éltek, szükség megmagyarázni. Midőn régenten nem vala náluk kő, hanem tsak fa gerendákból összeilleszlett színház, 's mindegyik dúlakodott helyet foglalhatni, némellykor verekedésekre 's megsebesítésekre kelt. Azt megtiltani akarván az Athéni előljáróság, a' helyeket eladókká rendelte, 's hogy mindegyik, ki a' színházba botsáttatik, tartozzék két obolost fizetni. Azonban ne hogy a' szegények e' költekezés által terheltessenek, elvégeztetett, hogy azon két obolost mindegyike a' közkintstárból kapja. Onnan származott e' szokás, melly annyira hatott, hogy nem tsak azon név alatt vőnek, hanem általányosan minden nyilványos pénzek kiosztattak. Ez által lőnek renyhék a' táborozatra. Mert a' melly díjt egykor a' táborozatokért nyertek az Országtól, azt akkor Honn vesztegletőkkel a' színházakban 's ünnepletekben osztak meg. Senki nem akart hartzra kelni 's magát veszélyeztetni; sőt e' színházpénzekről Törvéuy is vala hozva, melly halállal fenyegette

azt, ki azokat előbbi irányukra fordítani javallaná, 's hogy katonai pénzek legyenek. Azért óvakodólag érinti Demosthenes a' tanátskodás ez osztályát 's magát kérdezi: „Te javallod, hogy azok katonaiak legyenek?“ mire válaszol: „Zeusra! én tsakugyan nem.“ Ennyit a' színházpénzekről.

Értekezik a' Szónok az országos seregről is, 's hogy méltóképen magok a' Polgárok katonáskodjanak, ne pedig mint szoktak, idegenek által nyújtsanak segélyt, mert épen azt hozza fel okúl, miért vállalkozataik sikerültlen maradnak.

Demosthenes első beszéde az Olynthosiakért.

Nagy kintsek helyett, Athéni férfiak, eszmélem azt választanátok, ha a' jövendő nyilványos volna, mi az Országnak a' jelen nyomozásokra nézvest sikerére lenne. 1) De minthogy akként van: illendő azokat örömestleg meghallgatnotok, kik tanátsadni szándékoznak, 's nem tsak azt, mi sikerű kigondóltat valaki előterjeszt hallanotok 's elfogadnotok; hanem vélem együtt szerentséteknek is tekintenetek, hogy némellyeknek arról, minek meg kell lenni, sok mondandó rögtön eszébe ötlik. Mert így lesz könnyű az összeségesből a' sikerűnek megválasztása.

A' jelen idő, Athéni férfiak, tsaknem érthető szózattal szóllít fel benneteket, hogy az ottani ügyeket személyesen kell pártolnotok, ha különben önmagatok boldogúlása szíveteken van. 'S még sem tudom minő viselettel látszatunk azok iránt lenni. Az én véleményem szerint az ótalmat tüstént meg kellene határozni 's rögtös előkészületet tenni, hogy innen indúlhatnátok segélyűl, 2) 's úgy ne járnátok,

1) *Nagy kintsek helyett — — sikerére lenne.* Bizonnyal oda mutat, hogy a' tanátsadók 's a' nép a' segélyadás végett eltökélletlenek valának. Ulpián szerint Demosthenes előtt Demades szóllott, ki már alig ha nem tőn említést a' had folytathatására megkívántató pénzekről.

2) *Az ótalmat — — — indúlhatnátok segélyül.* L. Auger I. köt. 55. l.

mint ezelőtt; továbbá követeket kellene útasítni ezekről ott tudósítandólag 's a' vállalkozatoknál jelenleendőleg. Mert leginkább attól tarthatni, hogy ama ravasz és ügyes férfi használandja a' környülményeket, 's tán engedékenység által, ha az esetek kívánják, majd fenyegetésekkel, mellyek tellyesítése általa lihető, majd jelen nem létünk ótsárlásával, valamit eltérít 's elragad sikerünkből. Természetes azonban, Athéni férfiak, a' mi Philippost helyhezetében legyőzhetlenné teszi, az néktek a' legsikerűbb. Hogy ő minden nyilványoknak 's titkosoknak egyetlen Fejedelme, egyszer'smind Vezér, zsarnok is és kintstartó, 's mindenütt maga kormányozza a' sereget, azáltal ő a' gyors 's idő szerinti hadviselésben nagy meghaladtsággal bír ugyan; de ez gátot is áll azon kibékűlésnek, mellyet az Olynthosiakkal édesörömest eszközölne. Mert ezek előtt nyilvány, hogy jelenleg nem ditsőségért, nem némi Tartomány osztályaért hartzolnak, hanem a' Hazának feldúlatása 's rabszolgasága ellen. Jól tudják miként bánt az Amphipolitákkal, kik neki Városukat átadák, 's az őt befogadó Pydnaiakkal; és eszmélem az önúrság mindenütt bizodalmatlanságot gerjeszt az alkotmányos Országban, kivált ha az a' határos Tartománynak parantsol.

Ha ezeket, Athéni férfiak, elismértétek 's a' többieket illendőképen mind megfontoltátok: kötelességnek nyilatkoztatom a' hadra akaratot és kedet fordítani; ha egykor, hát jelenleg örömest pénzt adakozni, személyesen kikelni és semiben hátra ne maradni. Mert nints örv, nints mentség kötelességtek elmúlasztásának kiszépítgetésére. Miért ideiglen búzongtatok, hogy az Olynthosiakat Philippossal összszebőszítni kellene, az önkényleg megtörtént, 's pedig miként rátok nézvest legsikerűbb. Mert ha bíztatásinkra kezdettek volna háborút, ingadékony szövetségesek levének 's tán tsak addig, míg azt megismerék vala; de midőn gyűlölségök ön megbántatásukból támadott, hihető, ellenségeskedésök a'félelem 's elszenvedt méltatlanságok miatt maradandó lesz.

Azért, Athéni férfiak, nem kell a' váratlan alkalmat elszalasztani, sem szenvedni, miként már ezelőtt gyakorta szenvedtetek. Mert ha akkor, midőn viszszatértünk Euboia ótalmazásáról, 's midőn az Amphipolitai Hierax és Stratokles e' Szónokszéken megjelenvén benneteket elvitorlázatra 's a' Város megszállatára felszóllítának, azon készséget mutattuk volna minmagunkon segíteni, mellyet az Euboiak megszabadításukért mutattunk: bírjátok akkor Amphipolist 's mentesek vagytok minden azután bekövetkezett alkalmatlanságoktól. Viszontlag, midőn hírűl hozaték, hogy Potidia, Methone, Pagase 's más Városok, ne hogy őket egyenként nevezzem, ostromoltatnak: ha akkor egynek, a' legelsőnek bátran, mint illik, magunk segítettünk volna, könnyebben 's megaláztatóbblag bánnánk jelenleg Philippossal. De így mindég elmellőzvén a' jelent 's reménlvén, hogy a' jövendő önkényleg jóra fordúl, minmagunk emelők, Athéni férfiak, Philippost 's őt annyivá tevők, mennyi soha Makedoni Fejedelem nem vala. Jelenleg ismét jó alkalom adja magát elő. Mellyik? az, mellyet az Olynthosiak önkényleg ajánlanak az Országnak, 's nem tsekélyebb, mint az előbbiek eggyike.

Nekem úgy tetszik, Athéni férfiak, ha valaki az Istenségtől ránk háromlott jótétményeket jól megfontolja, ámbátor sok nem úgy van, mint lennie kellene, az még is nagy hálával leend iránta, 's pedig méltólag. Mert hogy a' háború alatt tsakugyan sokat vesztettünk, azt jog szerint gondatlanságunkra róvhatni; de hogy ezt nem rég szenvedtük, 's jelenleg egy kipótló Szövetség adja magát elő, ha tsak használni akarjuk, azt én az ő szándékuk jótétményének magyarázom. Eszméllem azonban, hogy evvel akként van, mint a' pénz megszerzésével. Ha valaki azt, mit nyert, meg is őrizheté, nagy hálával van a' szerentse iránt: de ha az alattomban elfogy, eggyütt enyészik el a' háladatosság emlékezete is. Úgy a' közügyeknél. Ki nem él az alkalommal jókor, elfelejti minő sikert küldének az Iste-

nek. Az utólsó eset után ítéli meg az előbbiek mindegyikét. Azért kell, Athéni férfiak, a' jövendőről szigorúlag eszmélődnötök, 's annak jóra fordításával a' gyalázatot, melly a' történtekre következett, kitőrleszteneték. De ha ez emberekkel is felhagyunk; ha amaz Olynthost meghódítandja: mondja meg nekem valaki, mi fogja őt akadályoztatni oda térni, hova akar.

Mit? Még senki nem vizsgálódott közzületek fontolólag, miáltal lőn Philippos, előbb olly tehetetlen, nagygyá? Azáltal, hogy eleinte Amphipolist foglalá el, azután Pydnát, erre Methonéát, továbbad Thessáliába nyomúlt. Itt Pherait, Pagasait, Magnesiát, mindent, mint neki tetszett, jó rendbe hozott, 's azután Thrákiába vonúlt. Ott Királyokat űzött el, másokat beiktatott 's megbetegedett. Ismét fellábbodozván, nem veteműlt henyeségre, hanem tüstént megtámadá az Olynthosiakat. Táborozatit az Illyrosok, Paionosok ellen 's Arymbashoz, 3) 's még hova nem elhallgatom. „De miért" mondhatja valaki „hordod nekünk ezeket jelenleg elő?" Hogy megismérjétek, Athéniek, 's érezzétek mindegyiket, részint minő káros volna érdeketeket mindenkor elmúlasztani, részint minő lehetlenségű lesz Philipposnak, patvarkodása mellett, melly nélkül élni nem tud, a' végbevittekkel megelégednie 's veszteg maradnia. Ha tehát ő elhatározta mindég valami nyomosabbat vállalkozni, mi pedig vállalkozatinak eltökélve épen nem állni gátot: gondoljátok meg, végtére mit várhatunk. Az istenekre! ki volna közzületek olly kába, ki meg nem foghatná, hogy az ottani háború gondatlanságunk miatt ide vonódik? De ha ez megtörténnék, attól tartok, Athéni

3) *Táborozatit — — — 's Arymbashoz.* Arymbas, vagy Arybbas (L. Facius ad Pausan. Attic. I. 11 1.) a' Molossok Királya, fia Alketásnak, Epiros uralkodójának 's testvére Neoptolemosnak, kinek lánya Olympias, Philippos neje vala. Alketás halála után, Arymbas az összes Epirosi birtokot elakará foglalni, de szándékának Philippos fegyveresen ellenállt. Demosthenes erre irányoz.

férfiak, hogy épen úgy járunk, 4) mint kik könyelműleg nagy kamatra vesznek fel költsönt, miáltal rövid időre meggazdagodnak, de később kénytelenülnek az ősjószágot odahagyni. Akként mi is nagy kamattal szereztünk magunknak kényelmet 's mindenben a' gyönyöröknek hódoltunk; de később kénytelenülhetünk sokat és súlyost, mit nem akarunk, tűrni, 's birtokainkra nézvest is veszélyeztetve lenni.

Korholni, mondhatná tán némellyik, könnyű; azt mindki tudja. De előterjeszteni, mihez kell a' jelen környűlményekben fogni, az a' tanátsadót illeti. Jól tudom, Athéni férfiak, hogy gyakorta, ha valami meg nem felelt a' várakozásnak, nem azokkal bántatok haragosan, kik annak okai valának, hanem, kik utólszor szóllottak a' dologról; azonban nem tartom kötelességnek tulajdon biztosításomról akként gondoskodni, hogy valamit eltitkoljak, mit rátok nézvest sikerűnek vélek. Kinyilatkoztatom tehát, hogy a' dolgon kétfélekép kell segítenetek; részint azáltal, hogy az Olynthosiak Városit óltalmazzátok, 's ennek elérésére seregosztályokat küldendetek; részint pedig, hogy Philippos Országát gályákkal 's egy másod sereg által zaklatjátok. Elmúlasztjátok ezeknek egyikét, tartok, ne hogy e' táborozástok hiában legyen. Mert ha egyedűl Országát háborgatnátok 's ő azt elszenvedné, Olynthost pedig elfoglalja, akkor Országát, oda viszszatérve, könnyen fogja védelmezni. Ellenben pedig, ha egyedűl Olynthosnak segélltek, veszély nélkűl látván Hazáját, megtámadással sürgölődnék 's idővel az ostromlottakat meggyőzné. Azért kell a' segélynek tetemesnek 's kétoldalúnak lenni.

Ez itéletem a' segélyadásról. Mi pedig arra a' pénzt illeti, van, Athéni férfiak, pénzetek — táborpénz annyi, mennyi senkinek másnak. De e' pénzt tetszéstek szerint veszitek. Ha hartzolóitoknak adnátok át, nem kellene más pénzforrás: de

4) *Épen úgy járunk.* L. Auger. I. köt. 59. l.

ha nem, tehát szükséges, vagy inkább hibáz minden pénzforrás. „Mit?“ — kérdezhetné valaki — „azon pénzeket a' háborúra javallod fordítandóknak?“ Mentsen Isten, én azt nem tselekszem! Tsak azt tartom, hogy seregosztályokat kell kiállítanunk, e' pénzeket a' hadra fordítanunk, 's egyenlő rendet tartanunk a' kötelességnek mind vételében, mind tellyesítésében. Ti pedig tsak úgy elvevegetitek az ünnepletekre, a' nélkül hogy azokért valamit mívelnétek. Úgy vélem nints egyébb hát hátra, mint hogy mindki adózzék; sokat, ha sok kell, keveset, ha kevés kell. De pénzre szükség van, 's a' nélkül semmi ki nem vihető a' megkívántatókból. Ha mások más pénzforrást javallanak, válaszszátok azt, melyliket magatokra nézvest legsikeresbnek véltek: tsak mozdítsátok elő a' dolgot, míglen ideje van.

De méltó megfontolni 's tekintetbe venni azon helyhezetet, mellyben Philippos jelenleg van. Az most épen nem, mint látszik 's mondani lehetne, ha a' dolgot nem vizsgálnók, fényes 's a' legszebb. Soha sem is bőszíté vala fel e' hadat, ha sejdítette volna, hogy kénytelenűlend azt viselni; inkább azt reménlé, hogy mingyárt mindennek véget vethet, de a' miben igen megtsalatkozott. Ez háborgatja őt leginkább 's neki nagy tsüggedtséget okoz, mert várakozása ellen történt. Nem különben a' Thessáliak is. Ezek valólag már természetökre 's minden emberek iránt hűségtelenek, 5) olly viszonyban vannak hozzá, mint mindenütt. Elhatározzák Pagasait tőle viszszakívánni 's gátolák Magnesia megerősítésében. Hallám azt is néhányoktól, hogy a' rév- 's vámdíj használatát sem engedik meg neki, 6) mivel az utólsóból a' Thessáliak közügyeit kell ellátni, 's így azt Philippos nem húzhatja. Ha megfosztatnék e' pénzektől, zsoldosainak tartása 's táplálata végett tsakugyan zavarban lelné magát. Nem kü-

5) *Ezek valólag már természetökre hűségtelenek.* L. Walcken or. de Philippo 261. l.

6) *A' rév- 's vámdíj használatát.* L. Heeren Ideen über Politik 's a' t. III. r. 311. és 314. l.

lönben a' Paionok is, Illyrosok, szóval mind azok, inkább szeretnek önkénytesek 's szabadok, mint szolgák lenni. Továbbá szokatlanok is valakinek hódolni; ő pedig mint mondják, elbüszkéledett parantsnok. 'S valólag ez tán nem hihetetlen. Mert kitűntetett, érdemeltlen szerentséje tudatlan, rosz gondolkodásra vezérli; 's azért is látszik gyakorta nehezebbnek a' jót megtartani, mint azt megszerezni.

Ennélfogva, Athéni férfiak, Philipposnak e' balhelyhezetét nyereségtekűl tekintsétek, a' dologhoz készséggel fogjatok, útasítsatok követeket hova kell, személyesen táborozzatok, mind kit buzdítsatok, megfontolván, ha Philipposnak adná magát elő ez alkalom ellenünk, 's e' Tartomány közelében had keledkeznék, — képzelitek minő örömestleg támadna meg akkor benneteket! 'S nem szégyenlitek ellene azt nem merészelni alkalom előfordúltával, mit az követelne el rajtatok, ha képes volna!? Végleg, Athéni férfiak, azt se nézzétek el, hogy jelenleg még választhattok, nektek kelljen-e ott folytatnotok a' hadat, vagy annak nálatok? Mert ha az Olynthosiak vagyoni mentesek maradnak, ti ott hartzoltok 's annak Tartományát pusztítjátok, 's mind újelfoglalta-, mind ős Országát sartzoljátok; de ha azokat Philippos foglalja el, ki gátolja őt ide átkelni? A' Thébeiek? Szigorú itélet, ha mondom, hogy azok őt berohantával örömestleg követendik? De a' Phokiak? Kik ön Honukat sem tudják védelmetek nélkűl ótalmazni! Vagy más valaki? —

„De hisz ő azt nem akarja!" Még is a' leghelytelenebb lenne, ha azt, mivel jelenleg elég balgatagúl fenyeget, nem tellyesítné, midőn tehetségében lesz. Minő különbség leend pedig a' hadat itt folytatni, és ott, annak megmutatásában, eszméllem nints szóra szükség. Mert ha önmagatok tsak harmintz napokig kénytelenűlnétek is künn szállongani, 's mellyek a' sereg élelmére megkívántatók Tartományunkból venni, feltévén, ha ellenes nem volna jelen, azt vélem, földmívelőitek többen károsodnának, mint mibe mind az kerűlt, mit a' hadra for-

dítottatok. Minő nagy volna a' veszteség, ha a' háború itt folytatódnék! 'S ehhez járúland még a' vétek 's a' szégyen, mi a' józanokra nézvest nem kisebb rosz.

Azért ezeket mind megtekintve, mindnyájunknak kell segítenünk, 's onnan a' háborút elmozdítanunk: a' gazdagoknak, hogy a' sokból, mit az Istenek kegyének köszönnek, keveset áldozva, a' többit nyúgalomban élhessék; az ifjúságnak, hogy Philippos Országában hadtapasztalás által rémítő őrjei legyenek a' sértetlen Hazának; a' Szónokoknak, hogy nekik a' felelésiterh az Ország Kormányozatáról könnyűbb legyen. Mert a' millyenek azon helyhezetek leendenek, mellyekbe jöttök, akként fogjátok ti is tselekedetiket megbírálni. Lennének bár azok mindkire nézvest jók!

Tartalma a' második beszédnek, Libanios szerint.

Az Athéniek előbotsáták ugyan az Olynthosiak követeit 's elvégezték a' segélyadást; azonban elhalasztódott a' kivitel, mert attól tartottak, hogy a' háború Philippossal bajteljes. Demosthenes föllépik 's törekszik a' népet buzdítani, megmutatván, minő erőtlen a' Makedóninak hatalma, minthogy a' szövetségesek előtt gyanúba jő, 's tulajdon ereje is tsekély, 's a' Makedónok magok által tehetetlenek.

Demosthenes második beszéde az Olynthosiakért.

Azt vélem, Athéni férfiak, az Istenek jószántának már számos tanúságit láttuk ez Országra nézvest; nem legkevésbbé a' jelen környűlményekben. Mert hogy Philippossal azok háborúskodnak, kiknek Tartományuk az övével határos, kik némi hatalomra jutottak, 's a' mi legfőbb, kik e' háborúról azon véleménnyel vannak, hogy véle minden kibékűlés biztosítottlan 's a' Haza elpusztítására irányoz: ez váltig némi mennyei és isteni jótétménynek látszik lenni. Azért, Athéni férfiak, magunknak kell jelenleg azután látni, hogy ne későbbleg tessünk gondoskodni boldogúlásunkról, mint a' szerentse;

mert gyalázatos, leggyalázatosb lenne, nemtsak a' Városokkal 's vidékekkel, mellyeknek mi valánk egykor Urai, nyilványosan felhagyni, hanem a' Szövetségesekkel is, 's az alkalommal, mellyet a' szerentse hozott.

Nektek, Athéni férfiak, Philippos hatalmát ábrázolni 's illy előterjesztvények által buzdítani benneteket a' kötelesség tellyesítésére, nem tartom tzélirányosnak. Miért nem? Mert mit róla mondani lehetne, neki ditsőségére, nekünk nem válnék betsületünkre. Minél szerentsésebb vala ő érdemén kűl, annál tsodálatosbnak tetszik a' világ előtt: ti pedig, minél roszabbúl éltetek sikertekkel, annál inkább megvetendőbbeknek tetszetek. Ezt hát elmellőzöm. Mert ha valaki igasság szerint vizsgálja, úgy leli, hogy innen, nem maga által lőn nagygyá. Azokról pedig szóllani, kiknek ő hálával tartozik, mert javára kormányozták az Országot, kiken boszszút kell állnotok, mint látom, nints ideje: ezenkűl vagynak fontosabb dolgok is, mellyekről mindnyájatoknak szükségesb hallani, Athéni férfiak, 's mellyek annak igaz megfontolással szégyenére válnak. Ezekről leszek hát szóllandó.

Még is őt hűségtelennek nevezni 's hitszegőnek, bebizonyítás nélkűl tetteiből, méltán tarthatná valaki rágalmazásnak. Azért megyek át minden tettein, mindazokból bebizonyítást következtetendő; mihez szerentsére kevés szavak kívántatók. 'S ezt két alapból tartom sikeresnek: először hogy úgy tűnjék elő, mint a' millyen valóságában, mint gazlélek; 's azután hogy azok, kik mint villámsújtattak Philippost legyőzhetlennek bámúlják, lássák hogy ő mindeneket átfutott, mellyekkel egykor galádsága által e' nagy hatalomra felkapott, 's hogy jelenleg tetteinek bevégezténél áll. Én magam is rémletűnek tartanám, Athéni férfiak, Philippost 's bámúlandónak, ha látom vala, hogy igasságos tselekedetekkel hatalmasodott el. De eszmélődés, és nyomozás által úgy lelem, hogy eleinte a' mi együgyüségünkkel élt, midőn néhányak a' vélünk érte-

kezni szándékozó Olynthosiakat elűzték, mert arra nyilatkozott, hogy Amphipolist átadja 's az akkoriban elhírhedett titkot elintézendi; — 's ezáltal bennünket magához tsábíta. Az Olynthosiak barátságát pedig megszerzé, Potidiának, Várastok elfoglalásával, 's hogy azt, előbbi Szövetségesinktől méltatlanúl elragadva, azoknak átadá. A' Thessáliakat nem rég nyerte meg igérete által nekik viszszaadni Magnesiát 's érettök a' Phóki had viselését felvállalni. Altalányosan pedig senki nem tsalatkozatlan, ki véle bánt. Mindkinek kábaságát, mert őt nem ismerték, fontosság által igyekezett beármányozni 's magához vonzani, — így lőn hatalmassá. De valamint ezekáltal felemelkedett, mert azt hitték, hogy érettök valami sikereshez fog, épen ezeknek kell öt ismét megbuktatni, tudván, hogy mindent, mit tselekszik, magára irányoz.

Ez, Athéni férfiak, épen jókor Philippos jelen helyhezete. Vagy keljen fel valaki 's mutassa meg nekem, vagy inkább nektek, hogy ebben nem mondok igazat, vagy hogy azok, kik eleinte megtsalatkoztak, neki jövendőben is hisznek, vagy hogy a' hibájok ellen rabságra jutott Thessáliak nem örömest akarnak szabadúlni. De ha tán ki ezeket helyben hagyja, még is azt vélné, hogy kényszer által megtartandja magát birtokában, mert az erősségeket 's réveket elfoglalá: az nem jól vélekedik. Ha jószándékból köttetett szövetkezés; ha mindnyájoknak, kik a' hadban osztoznak, egy érdekök van; akkor nem őrizkednek a' veszélytől, eltűrik a' szerentse forgandóságát 's önkényleg megállapodnak Szövetségök mellett. Ha ellenben valaki magát, mint ez, bírvágy 's nemtelenség által gazdagítja; az első ürügy, kis baleset, mindent megrekeszt 's feloldoz. Lehetlen, Athéni férfiak, lehetlen, hogy igazságtalan, hitszegő, hazug, tartós hatalmat bírhasson. Az tartja magát egyszer rövid időre, 's tán nagy reménnyel van maga felől: de idővel még is lesbe vétetik 's magától öszszeroskad. Úgy vélem, mint egy ház, hajó 's más dolgok alapjának legszi-

lárdabbnak kell lenni: akként az emberek tselekedeteinél is a' tőokoknak 's irányoknak igasságosoknak kell lenniek 's az igasságra alapítottaknak. Ez Philippos tselekedetiben nem szemlélhető.

Arra nyilatkozom tehát, hogy az Olynthosiakon öszszeségesen kell segítenetek; 's a' ki megmutatja, hogyan kelljen annak legtzélirányosbúl 's leghamarébb történnie, az nyeri meg tetszésemet. A' Thessáliakhoz követséget kell útasítanotok, melly az egyik felekezetet ezekről tudósítja, a' másikat fellázítja: Mert épen elvégezték Pagasait viszszakívánni 's Magnesia felől alkudozni. De azon legyetek, Athéni férfiak, hogy követeink ne tsak egyedűl beszédeket tartsanak, hanem egyszer'smind némi tettlegesre mutathassanak, midőn Országtok méltóságához képest előtevétek kikelni 's a' vállalkozatokat vezérleni. Mert mint minden beszéd, ha a' tett hibáz, hiú és sikertelen: úgy leginkább, ha az a' mi Országunkból ered. Minél ügyesebben tudunk szavakkal élni, annál több bizodalmatlanságot helyeznek mindenek bennünk. Azért hát nagy jobbúlást és változást kell mutatnunk, míg adakozunk, kikelünk, mindent örömmel tellyesítünk, ha azt várjuk, hogy valaki bennünket tiszteljen.

Akarjátok ezeket, mint illő és kötelesség, tellyesítni: nemtsak az tűnend elő, Athéni férfiak, hogy Philippos iránt szövetségesei hidegek 's hívtelenek, hanem arról is meggyőződtök, hogy tulajdon Országa 's hatalma is rosszúl áll. Makedónia hatalma 's Országa általányosan, mint mellyéksegély, nem tsekély ugyan; miként jól esett midőn Thimotheos vezérlete alatt Olynthos ellen háborúztatok. 7) Olly sikerűnek tetszett az Olynthosiaknak is a' Potidaiak ellen. Legújabban a' nyavalygós, felháborodott Thessáliaknak segíte a' zsarnok tsaládja ellen; — mert azt vélem, hogy a' kis erő is, mint feladás, mindenen segíthet; — de magában gyenge 's

7) *Midőn Timotheos — — — háborúztatok.* L. Olymp. 101. 3. és Ol. 101. 4.

számos hiányokkal teljes. Ő pedig mind azáltal, miért őt nagynak tartják, háborúk 's táborozatok által, az Országot még ingadékonyabbá tevé, mint vala természetére. Mert ne gondoljátok, Athéni férfiak, hogy az, miben Philippos örömöt lel, az alattvalóit is gyönyörködtesse. Ő inkább ditsőségre vágy 's arra törekszik; azért kűzd 's teszi ki magát veszélynek, bár mint sújtsa is az, tsak azt érhesse el, mit más Makedóni Király előtte soha mívelni nem vala képes. Ők ellenben nem osztják meg véle e' ditsvágyat; de terheltteknek érzik magokat örökké fel is alá is táborozni 's szakadatlanúl inségekkel kűzdeni, hogy még munkáikkal sem engedtetnek foglalkozhatni, sem honn éldegélni. Még a' mit így keresve bírnak, sem szállíthatják el kényök szerint, mert a' háború által zárvák a' révek az Országban. Miként van hát a' Makedónok nagyobb része Philippos iránt, ebből nem nehéz kivonni. A' körében lévő idegenek pedig 's a' pezetairák, 8) kik mint legszilárdabb hartzolók elhírhedve vannak, mint valaki ott születettől hallám — embertől, ki nem képes hazugságra — épen nem jobbak. Mert ha valamellyik közzűlök tapasztalt a' hadban 's tsatákban, eligazítja őt Philippos, mint azon ember mondá, ditsvágyból 's úgy akar látszatni, hogy minden az ő míve legyen; mert több hibáin kűl fölösleges ditsvágygyal is bír. Ha továbbá valamellyik értelmes, betsűletes férfi a' nap szerinti tivornyázó életet, lerészegűlést 's tobzódást nem kedveli, fél szemmel nézetik 's seminek nem tartatik; a' többiek körében latrok, hízelgők 's olly emberek, kik lerészegűltségökben tántzokat járnak, mellyeket jelenleg előttetek megnevezni átallom. Nyilvány, hogy ezek igazak. Mert ollyanokat, kik mivel gyalázatosbak valának az alakosoknál, innen egyhangúlag előzettek, péld., Kalliast, az Ország nyilvány rab-

8) *Pezetairák.* Így nevezé eleinte Philippos gyalog seregeit, mellyekből a' phalanx állott, mint ezt Anaximenesnek egy töredéke tanítja. E' szó különző magyarázatjáról L. Schol. 24. l. B.

szolgáját 's hasontársait, bohózókat 's betstelen énekek költészeit, mellyeket a' nevetés kísztése végett társalkodóira szerkesztetnek, — ezeket kedveli 's körében elszíveli. Illyeseket bár tsekélynek tartson valaki: az eszes azokban, Athéni férfiak, gondolkodásának 's rosz nemtőjének jelenségeit leli föl. Jelenleg, mint eszméllem, elfedi ezeket szerentséje; mert szerentsés tettek elleplezik e' gyalázatosságokat; de ha veszélyeztetik, ezek akkor szigorúlag kinyomoztatnak. Eszméllem pedig, Athéni férfiak, ha az Istenek akarják 's ti segítendők lesztek, ez igasság nem sokára bebizonyodik. Mert mint testünkön, míg valaki egészséges, semmi hiba észre nem vehető, de akkor minden mozgásba jő, ha törés, ha fitzamodás, vagy más elrejtett rosz éri: épen úgy vonúlnak el a' néptömeg előtt a' Várasak 's zsarnokok hibái is, míg künn háborúskodnak; de mihelyt határukon kelekedik a' had, öszszeségesen napvilágra jönnek.

Azonban ha valaki közzűletek, Athéni férfiak, Philippos szerentséjét tekintve, öt azért rémletű ellenesnek tartja: úgy itél, mint józan emberhez illik. Mert az emberek minden vállalkozatinál a' szerentse ád nagy — vagy egyedűl az adja az eldöntőt. 9) Azért én még is, ha nekem megengetődnék a' válasz, a' mi Országunk szerentséjét az övéének elébehelyezném, feltéve, hogy tsak valamennyire is akarjátok tenni, mit a' környűlmények kívánnak; mert látom, hogy nekünk több örveink vannak az Istenek jószántára számolhatni, mint neki. De vesztteglünk semit nem eszközlők. A' renyhe még barátiról sem teheti föl, hogy neki valamit tselekesznek; annál inkább nem az Istenekről. Azért nem tsoda, ki személyesen táboroz, fárad, mindenütt jelen van, semi alkalmat, szempillanatot el nem múlaszt, bennünket, kik révedezünk, végezünk 's

9) *Mert az emberek minden vállalkozatinál — — az eldöntőt.* Ekként érez Plin. Epist. 7., midőn azt mondja: „Fortunae omnia experta, omnia feruntur accepta: et in tota ratione mortalium sola utramque paginam facit.“

tudakozódunk, meggyőzend. Én azt épen nem tsodálom; tsodálkoznám ellenben, ha mi semit hadakozókhoz illőt nem vállalkozva, azt legyőznők, ki mindent megtesz, minek meg kell lenni.

De azt tsodálom, Athéni férfiak, midőn egykor a' Lakedémonokkal a' Hellenek igazaik fölött tzivakodtatok 's gyakorta számos sikert nyerhettetek volna, azt megvetettétek, 's hogy mások jogainak megszerzéséből ön vagyonitokat feláldozátok, adóztatok 's táborozat által magatokat veszélyeztétek, jelenleg pedig vonakodtok kikelni 's pántolódtok valamit vagyonitokból feláldozni; 's midőn gyakorta másokat ótalmaztatok, mind öszszeséget, mind egyeseket, jelenleg ön szerentséteket vesztve, hevertek. Azon tsodálkozom. Nem kevésbbé azon, Athéni férfiak, hogy senki közzűletek nem tudja öszszeszámolni, mióta vagytok Philippossal háborúságban 's minő tettekkel múlt el nektek ez időköz. Ti tudjátok bizonyosan! Vesztegeltetek; reménltétek, hogy mások fognak tselekedni; vádoltátok egymást; bíróskodtatok; viszontlag reménltetek: 's mig épen úgy tselekvétek, mint most, eltelt minden idő. 'S annyira elkábúltak vagytok, Athéni férfiak, hogy miáltal az Országnak siker helyhezete roszra fordúlt, ugyan azáltal reménltek tetteket, 's hogy az a' roszból sikerűvé lesz? Az sem nem okos, sem nem természetes. Mert szokás szerint, mindent mit bírunk, könnyebb megőrzeni, mint megszerzeni. Most pedig a' had miatt semmi őrzendő sints előbbi bírtokainkból; tehát visszanyernünk kell, 's az jelen foglalkozásunk.

Javallom hát, hogy pénzt adakozzatok, személyesen örömmel katonáskodjatok, és senkit be ne vádoljatok az Ország viszszanyerte előtt, azután pedig magok a' tettek után itélvén, az érdemeseket ditsérettel tiszteljétek, a' roszszakat megfenyítsétek, szedkőzéstekkel 's késkedéstekkel pedig felhagyjatok. Mert nem nyomozhatjuk szigorúlag mások tetteit, ha magunk nem tellyesítők a' kötelességet. Mit eszméltek, Athéni férfiak, mért kerűlik e' háborút mind azok,

kiket

kiket vezérül küldtök 's keresnek fel külön hadakat? Ha mi kellő a' vezérekről is kimondjam, mert itt a' díj, miért a' had viseltetik, a' tietek. Amphipolist péld., ha elfoglaltatnék, tüstént ti tartóztatnátok le; a' vezérnek tulajdona pedig tsak veszély, díj semi. Ott ellenben a' veszélyek tsekélyebbek, 's a' sikerek a' vezéré és a' seregeké, mint Lampsakos, Sigeion, a' hajók, mellyeket kizsákmányoltak. 10) Hát mindki azután nyúl, mi sikerére van. Ti ellenben mihelyt az ügyeket roszúl forogni látjátok, törvénybe idézitek a' vezéreket; a' szóllás megengedése után pedig, midőn az inségekről őket kihallgattátok, fölmentitek. Közttetek akkor pör, meghasonlások vannak, egyik ezt, másik azt érezvén, a' közérdek pedig tsak szenved. Eleinte, Athéni férfiak, adóztatok osztályok szerint; 11) jelenleg pedig osztályok szerint az Országot kormányozzátok. Mindegyikének szónok a' kolomposa 's egy vezér; a' háromszázak, segélyosztályok; többiek, meghódítottjai vagytok egyike a' másiknak. Ezekkel legalább jelenleg hagyjatok fel, 's magatokba szállván, a' szóllást, tanakodást, tselekvést közzé tegyétek. De ha némellyeknek közzületek megengeditek, hogy zsarnokokként parantsoljanak; másokat kénszerítendetek gállyák kiállítására, adóra, táborozatra; másokat megbíztok egyedül ezek ellen hozni végezményeket, a' nélkül hogy mással bajlódjanak: akkor általatok semi nem történik, minek annak idejében meg kellene lennie. Mert a' méltatlanított osztály mindég elmarad 's nints egyébb hátra, mint hogy azt fenyítsétek az ellenesek helyett.

Öszszesleg arra kérlek benneteket, hogy mindki tehetsége szerint adózzék; mindki rendre kikeljen, míg mind táboroztatok; hogy a' kik megjelennek beszédet tartandók, meghallgattassanak 's abból, mit hallottatok, a' jobbat, nem azt, mit itt ez

10) *'S a' siker — kizsákmányoltak.* L. Diod. XVI, 34.

11) *Eleinte adóztatok osztályok szerint.* Erről bőven Ulp. magyarázata olvasható a' III-dik Olynth. beszédről 16. l.

vagy amaz mondott, megválaszszátok. 'S ha ezeket tselekeszitek, nem tsak a' szónokot ditsériték meg tüsténT, hanem magatokat is később, ügyeiteknek sokkal sikerűbb helyhezetében.

Tartalma a' harmadik beszédnek Libanios szerint.

Az Athéniek az Olynthosiaknak segélyt küldének, 's azáltal valamit sikerültnek véltek. Annak híre hoztával örömzajongott a' nép, 's a' szónokok Philippos megboszszúltatására szóllítottak fel. Demosthenes pedig tartván, ne hogy elbizottságukban mintha mindeneket legyőztek 's elegendő segélyt küldöttek volna az Olynthosiaknak, a' hátralévőket elmúlaszszák: előkelt, lekorholja büszkeségöket 's a' kedeket szerény óvakodásra vonja, mondván, hogy nem Philippos megboszszúltatásáról volna jelenleg a' szó, hanem a' szövetségesek boldogúlásáról. Mert tudta hogy az Athéniek 's tán mások is, ha holmijöket gondatlanúl elragadtatni hagyják, az ellenesek megboszszúltatására kevesebbé ügyelnek. E' beszédben tanátsát is a' színházpénzekről nyilványosblag érinti 's törvényeket kíván eltörleszteni, mellyek pénzbírságot vessenek azokra, kik azokat katonainak végeznék, hogy bíztosabban lehessen a' legjobbat javallani. Általányosan buzdítja őket, hogy eldődeiknek versenyére lelkesedjenek 's magok a' Polgárok táborozzanak; szilárdúl korholja a' népet is az elpulyáskodottat 's a' tisztviselőket, kik az Országot nem jól kormányozzák.

Demosthenes harmadik beszéde az Olynthosiakért.

Nem állíthatom azt, Athéni férfiak, ha mind a' környűlményeket megfontolom, mind a' beszédeket, mellyeket hallok. Mert Philippos megboszszúltatásáról látok beszédeket tartani; ügyeink pedig, ne hogy előbb magunk szenvedjünk szerentsétlenséget, elővigyázat szükségére juttattak. Azért látszanak nekem azok, kik ezeket mondják, mert tanátskodástoktól idegen tárgygyal foglalkoznak, ellenetek vétkezni. Jól tudom én is, hogy egykor sza-

bad vala az Országnak mind a' magáét bízton bírni, mind Philippost megboszszúlni: mert az én időmben nem rég mind e' kettő megtörtént. Jelenleg pedig véleményem szerint először eleget tettünk, ha szövetségesink megtartását eszközölhettük. Ha az bízton el van érve, akkor lehet tanátskodni miként lehessen azt megboszszúlni. Mielőtt pedig a' dolog kezdete nints jól megállapítva, balgatagságnak tartom bevégeztéről tsak egy szót is ejteni.

Ez idők, Athéni férfiak, ha egykor, jelenleg nagy gondolkodást 's józanságot kívánnak. Én ugyan nem tartom a' tanátskodást a' jelen környülményekről legnehezebbnek: de abban kétkedem, Athéni férfiak, minő modorral kelljen azokról hozzátok szóllanom. Mert meggyőződve vagyok, mennyit jelenleg hallottam 's értettem, hogy legtöbb ügyeiteket, kötelességteknek elmúlasztása végett, nem tudatlanságból, elhibázzátok. Azért kérlek benneteket, ha őszinteséggel teszem beszédemet, szíveljetek el, 's azt tekíntsétek igazat szóllok-e?, 's azértre? hogy a' többiek jobbak legyenek. Mert látjátok, hogy némellyeknek ínyetek szerinti beszédtartása által ügyeink mindennemű ínségre jutottak.

Szükségesnek vélem pedig benneteket némelyekre azokból, mellyek történtek, emlékeztetni. Emlékeztek, Athéni férfiak, midőn három vagy négy év előtt az hozaték nektek hírűl, hogy Philippos Thrákiában Heraion Várát ostromolja. Vala pedig akkorta Maimaktérion hónapja, számos szóvita 's zajongás keledkeztére elvégeztétek harmintz gállyákat kiállítani; azokat Polgárokkal a' negyvenöt éveken alól megszállatni 12) 's hatvan talentumokat összszeadakozni. 13) Erre eltelt az év; hekatombaion, metageitnion, boédromion. 14) E' hónapban

12) *Azokat polgárokkal — — megszállatni.* Petit. leg. att. 49. l.

13) *Hatvan talentumokat.* Barthelemy szerint a' talentumot 1350 tallérba számítva, mintegy 81,000 tallér.

14) *Hekatombaion — — boédromion.* Julius, Augustus, September az Attikai évszámolat szerint. Diodor. II, 485. l.

elvégre a' Mysteriumok után Charidemost tiz üres hajókkal küldétek el, 's öt ezüst talentumokkal. Mivel elhírhedett, hogy Philippos beteg, vagy meg is halt — mert mind a' két hír járt — a' segélyt nem véltétek szükségesnek 's így felhagytatok, Athéni férfiak, a' vállalkozattal. Az pedig jó alkalom vala: mert ha akkor oda, hova szigorúlag elhatároztuk, küldünk segélyt, nem volna jelenleg az akkorta lábbadozó Philippos terhünkre.

Azonban az akkorta történtek nem változtathatók. Most pedig más hadra van kedvező alkalom, miért is emlékeztető valék amaz esetre, ne hogy ugyanaz érjen benneteket. Miként éljünk avval, Athéni férfiak? Ha tsak minden erővel, tehetségtek szerint nem segítendetek, meglátjátok, miként táboroztok mindég Philipposért. Az Olynthosiak tetemes hatalomra tőnek szert 's helyhezetők az vala: sem Philippos nem hitt nekik, sem ők Philipposnak. Egymás köztt békét kötöttünk: az Philipposnak némi akadály 's ínye ellen vala, hogy egy hatalmas Ország vélünk kibékűlve szinte állásban van őt legközelébb háborgatni. Ellene háborítani véltük akkor mindenkép ez embereket; 's mit akkor mindenek mondogattak, az bár miként megtörtént. Mi maradhatna hát egyébb hátra, Athéni férfiak, mint hogy vitézűl 's szilárdúl segítsünk? Én ugyan nem látom. Mert a' gyalázaton kűl, mellyet a' félbehagyásból 's renyheségből nyernénk: nem kevésbbé kellene félnünk azoktól is, Athéni férfiak, mellyek bekövetkezendők lesznek: midőn mind a' Thébaiak akként éreznek iránttunk, mint vannak, mind a' Phokiak is pénz hiával vannak, 's így Philipposnak, ha győző jelenend meg, semi nem áll útjában vállalkozatát erre kanyaríthatni. De ha valaki közzűletek elhatározá addiglan szünetkezni kötelességében: az közelről akarja látni az ínséget, midőn szabadságában állhatna azt távolnyiról hallani; segélyadókat akar magának keresni, midőn jelenleg szabad volna neki másokon segíteni. Mert hogy annyi-

ra jönnek ügyeink, ha ezeket elmúlasztjuk, tsaknem mindannyian eléggé tudjuk.

„Igen is hogy segítenünk kell“ mondhatná valaki „elismérjük és segítünk is. De miként? Azt mondd meg.“ Azért ne tsodálkozzatok, Athéni férfiak, ha sokaknak véleménye ellenest mondok. Rendeljetek törvényhozókat. De azon törvényhozók által egy törvényt se alapítsatok meg, mert elegendőt bírtok, hanem azokat, mellyek jelenleg ártalmasak, törleszszétek el. Értem azokat 's pedig nyilványosan a' színházpénzekről, némellyeket a' táborozókról, mellyek közzűl azok a' katonai pénzeket színjátékokra a' Honn maradtak köztt felosztják, emezek a' bé nem állottakat fölmentik, 's azok közt is, kik szolgálni akarnak kétséget gerjesztenek. Mihelyt ezeket eltörlesztitek, 's a' jó tanátskozásra bíztos útat tártatok: akkor keressétek, ki azokat írja, mellyeket itt sikerűnek véltek. De mielőtt ezek tellyesítve vannak, ne kémkedjetek egy után, kinek, midőn legjobbat tanátsol, kedve van általatok elveszni. Mert senkit nem találtok; kivált ha abból tsak az következnek, hogy a' ki azt mondja és írja, méltatlanúl bűnhödjék 's a' környűlményeken se segítsen, és a' vágy is legjobbat tanátsolni, jövendőre még inkább, mint most veszélyeztessék. Kívánni kell, Athéni férfiak, hogy azon törvényeket magok azok törleszszék el, kik hozták. Mert nem igasságos, hogy a' kegygyel, melly az egész Országot megsértette, azok éljenek, kik amazokat akkorta hozák; a' gyűlölet pedig, melly mindnyájunknak javára válnék, azt károsítsa, ki jelenleg a' legjobbat tanátsolja. De mielőtt ezek jól elintézve lesznek, senkit annyinak ne véljetek nálatok, Athéni férfiak, hogy általa e' törvények megsértetvén, ne bűnhödjék; vagy olly meggondolatlannak, hogy magát nyilvány veszélybe döntse.

De azt sem kell nem tudnotok, Athéni férfiak, hogy a' végezmények semi betsűek, ha hozzá nem járúl az akarat, azt mit végeztetek búzongva tellyesítni is. Mert ha a' végezmények hatásúak volnának

vagy kényszerítni benneteket a' kötelesség tellyesítésére, vagy mit magokban foglalnak eszközölhetni: számos végezményitekből keveset, vagy inkább semit ti sem tellyesítenétek, 's olly sokáig Philippos sem méltatlankodott, rég bűnhödött volna, legalább e' végezményekért is. De az nints ekkép. Mert a' tselekedetek, valamint a' beszédeknél 's szavazatnál rendszerint utóbbiak, úgy erejükre előbbiek 's jobbak. Ezt hát hozzá kell tsatolni, a' többiek nem hibáznak. Mert vannak közttetek, kik okosan tudnak szóllani, Athéni férfiak, 's legnyomosblag értitek ti a' beszédeket 's kivinni is tudjátok jelenleg, ha jól tselekesztek. Melly időt, alkalmat kerestek, Athéni férfiak, jobbat a' jelennél? Vagy mikor tellyesítitek azokat, mellyeknek meg kell lenniek, ha most nem? Nem ragada-e el minden helyeket ama férfi? Ha Ura lesz e' Tartománynak is, a' leggyalázatosbat engedjük meg. Nem azok háborúskodnak jelenleg, kiknek ha hadakozandnak, készséggel segélyt igértünk? Nem ellenesünk ő? Nem a' mieinket bírja ő? Nem barbár ő? 15) Mi nem végtére?

De az istenre! ha mind ezekkel felhagyunk, 's neki tsak hogy nem segítünk, akkor keressük ezek szerzőit, kik légyenek? Nem magunkat mondjuk szerzőknek én azt jól tudom. Mert a' hadveszélyt kerülők egyike se vádolja magát, hanem majd a' vezért, majd társait 's mindeneket inkább, de hogy győzhettek, az bizonnyára mind azok által történt, kik megszöktek. Elmaradhatott volna, ki jelenleg másokat vádol. Mit ha mindnyájan teszik vala, győztek volna 'S jelenleg nem javallá valaki a' legjobbat? Keljen fel más 's szólljon, másokat pedig ne vádoljon. Más valaki jobbat mond? Azt tselekedjétek az Istenek helybehagyásával. De azok nem kellemesek? Ez már nem a' mondó méltatlansága, kivévén midőn kíványokat kellett volna tennie 's nem tön. Mert jót kívánni, Athéni férfiak, legkönnyebb;

15) *Nem barbár ő?* Plutarch. k. Demosth. 9. sz.

arra nézvest minden mit akarsz, hamar egybefoglalható; azonban felfogni, midőn az ügyekről van a' tanátskozás, nem épen olly könnyű, hanem a' legszükségesbeket a' legkellemesbeknek, ha mindegyike meg nem szerezhető, elő kell tenni.

De ha valaki képes volna nekünk meghagyni a' színházpénzeket 's más katonai költekezésekre mutatni, nem volna az jobb? mondja valaki. Én megegyezek benne, Athéni férfiak, tsak mutasson. Mert tsodálnám miként sikerült, vagy sikerülne valaha valakinek, ki bírt vagyonát fölösleges dolgokra elkölté, azt, mit nem bir, szükséges kiadásokra fordítani! De nagy óltalmazásuk van ez okoskodásoknak mindkinek véleményében. Azért legkönnyűbb magát megtsalni. A' mit mindegyik akar, azt képzeli magának. Gyakorta pedig más a' dolgok természete. Ezeket hát úgy tekintsétek, mint a' környülmények engedik: akkor katonáskodni is tudtok és zsoldotok is lesz. Valólag nem okos, nem nemeslelkű emberekhez illik valamit a' hadban a' pénz szüke miatt elmúlasztani, 's könnyelműleg illy gyalázatút szenvedni: vagy a' korinthosiak és megáriak ellen fegyvert ragadva költözködni, Philipposnak pedig megengedni a' Hellen Városokat kizsarolni, mivel a' seregeknek nints élelmök.

Ezeket nem azért véltem mondani, hogy némellyeket közzületek megbántsak; mert nem vagyok olly balgatag vagy szerentsétlen, hogy némi siker reménye nélkül magamnak gyűlöletet szerezzek. De jó Polgár kötelességének tartom, hogy az Ország boldogúlását a' beszéd kellemének előtegye. Mert eldődeinknél szónokokat hallok, mint tán ti is — kiket mindannyian, kik beszédeket tartanak, ditsérni, olly kevéssé követni szoktak — kik az Ország igazgatásában ugyan e' szokással 's rendszerrel éltek: amaz Aristidest, Nikeast, a' vélem hasonnevűt, Periklest. De mióta közzületek e' kérdezősködő beszédnökök előkeltek, mit kívántok? mit írjak? mi által tessem nektek? szempillanatos kegy által az Ország ügyei elvesznek 's illyenek történnek; ezeknek ügyei

jól állnak, a' tieitek rútúl. És tekintsétek meg, Athéni férfiak, eldődeinknek 's a' mi míveletinknek melly osztályait lehet előhozni; rövid, de előttetek is ismeretes lesz a' beszéd. Nem idegen, honi példákkal élvén, lehettek, Athéni férfiak, szerentsések. Azok tehát, kiknek nem hízelgének a' szónokok, kiket nem kedveltek úgy, mint ezek titeket jelenleg, a' Hellenek akaratjával hatvanöt évekig uralkodtak; többet tizezer talentumoknál gyűjtöttek Akropolisba, 's ez Ország Királyát, mint barbárnak illik Hellenek 16) iránt, engedelmességben tartották; tenger- 's száraz hadaik által számos, ditső győzelemjeleket állítottak, mert személyesen táboroztak, 's egymagok a' halandók közzűl a' tettek azon ditsőségét hagyák meg, mellyhez semi irígylet nem férhete. Hellas védelmezésében is illyenek valának. Tekintsétek meg miként viselték magokat az Ország ügyeiben, a' köz és nyilvány dolgokban. Nyilványlag tudniillik annyi épűletek építtettek, egyházak állíttattak avatolatokkal feldiszítve, hogy azok jelességéhez semi hozzá nem adható az utódiaktól. Elvonúltlag olly szerények voltak 's olly gonddal ügyeltek az Ország alkotmányára, hogy ha valaki közzűletek Aristides vagy Miltiadesnek 's az akkori neves emberek házait tekinti, millyenek valának, a' szomszédénál nem látandja fényesbeknek. Nem meggazdagodásból kormányozták ők az Országot, hanem mindegyike a' közjót vélte nevelendőnek. Midőn pedig a' Hellen ügyeket híven, az Istenieket buzgón, a' foglalkozásokat egymás közt egyenlőleg igazgatták, természetes, hogy nagy szerentsére tőnek szert. Illyen vala akkorta az Ország helyhezete, midőn azon vezetőket követték. Jelenleg ez ügyesek alatt miként állnak ügyeitek? Tán akként és hasonlólag? A' többit elhallgatom, bár sok mondandóm volna. De látjátok mindnyájan minő sivatagság körít be bennünket, midőn a' Lakedémonok is elvesztek, a' Thebaiak elfoglalva vannak 's a' töb-

16) *Mint barbárnak illik Hellenek.* — — Thukyd. V, 83.

bi Országok egyike sem képes vélünk az elsőségről versenyezni. Így vagyoninkat bízton bírhatnók 's mások pörlekedésit elintézhetnők, még is megfosztatva vagyunk tulajdon Országunktól, többet tizenötszáz talentumoknál hiában elköltöttünk 's kiket a' hadban szövetségesekül szerzettünk; azok békekor elvesztek, egy olly nagy ellent pedig önmagunk ellen toborzottunk. Vagy keljen elő valaki megmondandólag nekem, ki más által lőn Philippos olly szilárd, mint általunk?

De ha ezek roszúl állanak is, magában az Országban jelenleg még is javúlt valami. 'S mit lehetne ez állításra előhozni? Tán az erősségeket, mellyeket befedtünk? Az útakat, mellyeket kiigazítottunk? A' kútakat és bohózatokat? De tekintsétek meg azokat, kik ebbe helyezik országlatuknak érdemét. Némellyek közzúlök koldúsokból dúsakká lőnek; mások a' homályból híresek; némellyek lakházakat építettek magoknak, a' nyilványos építményeknél fényesbeket. Rövidleg, minél inkább károsúlt az Ország, annál inkább nevelkedtek ezek vagyonai.

Ugyan mi ennek mind az oka? Miért állott akkor minden ditsőn, jelenleg még jól sem? Először, mert a' nép maga bátor vala táborozni, 's azután, mert az országlók kényeire lőn 's úra minden javaknak, 's mindki kívánatosnak tartotta tőle tiszteltetést, hívatalt vagy némi jót nyerhetni. Most az ellenkező történik. Az országlók minden javak úrai 's ő általok történik minden; ti ellenben elpulyásúlt nép, pénztől, szövetségesektől megfosztatottak, szolgák 's függelék gyanánt vagytok, megelégedve a' színházpénzzel, mellyet adnak, vagy a' tinókkal, mellyeket küldenek. És a' mi leglealázóbb, tulajdon vagyontokért hálával köteleztettek. Kik pedig benneteket a' Városba zártak, arra bírnak 's szelídítenek, hogy intéseikre is készen vagytok. Véleményem szerint nem is lehet, hogy nagy és nemes lelkeket válaszszanak azok, kik tsekély és hiú dolgokkal foglalkoznak. Mert a' millyen az emberek gon-

dolkozása, szükségesképen ollyan lelkök is. Istennemre! nem tsodálkoznék, ha az, mit mondottam, nekem előttetek többet ártana, mint azoknak, kik azt okozták; mert nem mindég engeditek meg az őszinteséget 's én azt tsodállom, hogy jelenleg megengedétek. Ha tehát még jelenleg lemondtok azon szokásokról, akartok katonáskodni 's azt tselekeszitek, mi hozzátok illő; 's e' házvagyonokkal, mint eszközökkel éltek kűljavak megszerzésére, tán, Athéni férfiak, tán tökélyes és nagy jóhoz jutunk el, megvetve illy díjaskodást, melly a' gyógyászoktól a' betegeknek nyújtott étkekkel hasonlítható. Mert valamint azok sem az erőt nem nevelik, sem elhalni nem engednek: úgy azok is, mellyeket jelenleg kaptok, sem nem annyiak, hogy igaz sikert hajthatnának, sem nem engednek benneteket azok megvetésével másba kapni, — tsak renyheségteknek éldeletei.

Te hát zsoldoskodni javallasz? mondja valaki. Igen is, Athéni férfiak, 's mindki ugyanazon szerkezet szerint, hogy mindegyik átvegye egy osztályát a' közjónak, 's a' mi az Országra megkívántató, azt örömestleg tegye. Szabad henyélni? Ha Honn maradsz, jobb helyhezeted, mert az ínség nem vonz el rút tselekedetre. Történt illy valami, millyen jelenleg? Ugyanazon sikerért, a' Hazáért, mint igasságos, katonáskodol. Idején túl van valaki közzűletek? Az ollyan, mellyeket jelenleg rend kivűl kap, semire sem haszonvehető, azokat rend szerint kapja, mindenre ügyelvén 's elintézvén a' tellyesítendőket. Általányosan sem valamit el, sem hozzá nem véve, tsekélynyin kűl, a' zavar elmellőztével, az Országnak olly szabályt akartam adni, melly szerint a' bévételnél, a' táborozatnál, a' törvénykezésnél munkálkodni lehetne, hogy mindki azt tegye, mit idejéhez képest, 's mint az idő kívánja, tehet. Nem mondám, hogy a' munkátlanok azt nyerjék, mi a' munkást illeti; nem, hogy renyheségben 's munkátlanságban járdaljatok, tudakozódjatok, kérdezősködjetek, győztek-e ez vagy ama

vezér zsoldosi? Mert úgy van most. Nem korholom azokat, kik helyettetek kötelességteket tellyesítik, inkább kívánom, hogy magatok azt tselekedjétek önmagatokért, miért másokat betsültök, 's ne távozzatok azon álláspontról, Athéni férfiak, mellyet eldődeitek nagy veszéllyel szerezve, hátrahagytak.

Többnyire elmondám, mellyeket sikerűnek vélek; ti pedig azokat válaszszátok, mellyek mind az Országnak, mind mindnyájatoknak javára leendenek.

Berlinből
Taubner Károl,

6.

Legújabb tapasztalások a' lőpor-repesztések körűl.

Egy geniekarbeli tiszt által.

Folyóírásunk olvasói tudni fogják a' hírlapokból, hogy Braziliának bányáiban repesztések alkalmával fürészport (falisztet) vegyítettek a' lőpor közé, 's hogy nagyhasznu következményei voltak e' vegyítésnek.

Hijába vártunk bővebb értesítést a' vegyület viszony felől, 's tudtunkra, egyetlen egy folyóírás sem említ újabb 's e' fölfödözés következésében tétetett próbákat. Olvasóink előtt örvendetes leszen ennél fogva, hogy e' Hazai folyóírás az *első*, melly meghatározott szabályokat közöl a' repesztésnek ez új, és mindenütt elfogadható neméről.

Még 1827-dikben, midőn Bétsnek régi Vár falait, újolagi építtetésök alkalmával, repeszteni kellett, tisztelt Földink, Kőszeghi Mártony Károly, alezredes, legfelsőbb helyt arra bízatott meg, hogy a' lőpor 's a' fürészpor vegyületi viszonya körűl próbákat tegyen.

E' próbák meg is tétettek azonnal, 's illy következménnyel:

Legalkalmasabb vegyületviszonynak a' lő és fürészpor mennyiségét (volumenét) illetőleg, találtatott az, a' mi úgy áll egymáshoz mint 1 az 1-hez; 's itt egyébiránt ugyan azon környülmények között, a' lágy fának fürészpora a' keményénél 's a' száraz a' nedvesnél alkalmasabbnak tapasztaltatott. Az erős falazat repesztésére való legjobb töltés a' fúrólyuk fél mélységéig ért, 's a' fúrólyuk hátralevő része, a' tűztső béilletése után, nyers homokkal, de gyéren töltetett ki. E' bánásmód az $1\frac{1}{2}$ lábnál mélyebb fúrólyukakat illeti, a' kevésbé mélyeknél elégtelen volt a' homokgát, mert itt süker nélkül maradtak a' lövések, 's a' fúrólyuknak a' régi mód szerint kellett bégátoltatnia (verdämmen), hogy sükere lehessen a' lövésnek. E' régi mód, a' mint tudatik, abban áll, hogy a' fúrólyuk, mihelyest lőporral megtöltetett, egyébb részeiben, 's egész magosságában a' fúrt kőnek öszszeporlott töredékeivel, vagy tégladarabokkal, vagy pedig tiszta agyaggal meg keményen záratik bé; (a' műszó erre: bégátlani) gömbölyű kis tső dugatik bé aztán, 's tartatik fel a' réz tértű (raumnadel) által a' fúrt fal bégátlásában, az ekkép béillesztett tső lőporral töltetik meg azonkép, és meggyújtatik elvégre.

Minekutána a' falazatrepesztésnél tzélirányosnak találtatott volna a' fürészpor használtatása, kívánatos vala, kőrepesztésekre is kiszélesíteni e' próbatételeket, minthogy illyesekre gyakrabban van szükségünk.

Óhajtott alkalmat nyújtottak erre, a' Ts. Kir. Geniekarnak, azon kösziklarepesztések, miknek Tyrólisban, Brixen mellett készülő erősítések végett, 1833-dikban és 1834-dikben történniök kelle, 's mik jelenleg is folytattatnak. Az ottani repesztések következményei ezek:

A' Brixen körűl repesztendő kövezet erős gránitfajból áll, olly erősből, hogy kövei a' Várfalak külső lapjaira nem is alkalmaztathattak, mert tö-

ménytelen költségekbe került volna dolgoztatásuk. E' gránit annyi quarzzal bír alkotó részűl, hogy a' fúrólyukak tsak nagy fáradsággal 's idővesztéssel, és számos fúró eszközök segédével készülhetnek.

Az alezredes már korábbi tapasztalásai által győződött meg, hogy a' töltés mértékére egyetemi szabály nem alkalmaztatható, hanem hogy azt minden előkerülő esetben új próbatételek által kelletik meghatározni. Így bánt e' gránittal is, 's azt tapasztalta elvégre, hogy a' legjobb töltés az, melly hasonló mennyiségű (volumenú) lőporból és lágyfa fürészporból áll, 's mellynek mélysége a' fúrólyuk egy harmadából áll. A' fúrólyuk hátralevő $\frac{2}{3}$ának, a' tűztső előleges béilletése után, követses gyér homokkal kelletik kitölteni. A' tűztső egy hasított, tzérnával bébonyolodott és kovászszá készíttetet lőporral megtöltött stukadortsőből áll. Ennek kinyúló részében, az odvasan kisimított homokba lőpor hintetik, erre papirosdarabkába eresztett salétromtalan tapló tétetik, a' szél ellen követsekkel megerősíttetik és meggyújtatik.

Silányabb helyeken, hol talán 2 lábnyi mélységűek a' fúrólyukak, egy harmad helyett a' mélységnek egy negyedét foglalja el a' töltés, hasonló lőpor és fürészpor mennyiséggel, de a' bégátlás agyaggal történik meg.

Azon fúrólyukak, mik a' nyert kődarabok kisebbítésére tsináltatnak, fürészpor vegyület nélkűl maradnak, 's mélységök egy harmada tiszta lőporral, 's $\frac{2}{3}$-a agyaggal töltetik ki.

Egy tömött kotzkaöl kövezet lerepesztésére, az itt leírt gránitfajból, szükségesek általjában véve 15 lábnyi összes mélységű fúrólyukak és 2 újnyi átmérésüek.

Ezeknek fúratására és töltetésére, továbbá az innét nyert $1\frac{1}{2}$ kotzkaöl kövek elvitelére és három lábnyi magosságra való felállíttatásuk fejébe, kívántatnak, 10 órát számlálván egy munkanapra:

4	értelmes kőtörő - -	à 36 kr.	= 2 for.	24 kr.
8	napszámos - - -	à 18 kr.	— 2 for.	24 kr.
$3\frac{1}{3}$	℔ repesztési lőpor -	à 30 kr.	— 1 for.	40 kr.
$\frac{1}{15}$	kotzkaláb megtisztított fürészpor - -	à 4 kr.	— —	$\frac{2}{3}$ kr.
$\frac{1}{37}$	egy stukadortsó tsomónak - - - - -	à 15 kr.	— —	$\frac{4}{8}$ kr.
$\frac{2}{3}$	kotzkaláb követses homok - - - - -	à 3 kr.	— —	2 kr.
$\frac{1}{4}$	kotzkaláb tiszta agyag - - - - - -	à 3 kr.	— —	$\frac{6}{8}$ kr.
$\frac{1}{75}$	℔ salétromatlan tapló - - - - - -	à 18 kr.	— —	$\frac{2}{8}$ kr.
1	pengő kr. a' kova és atzél koptatásáért, 's a' tűztsőhöz szükséges tzérnáért - - - - - - - - -			1 kr.
$\frac{1}{10}$	kőtörési napszám a' felügyelésért - - - - - - - - - -			$3\frac{2}{8}$ kr.
10	pcentje az egész költségnek az eszközök koptatásáért - - - - - - - - - -			$39\frac{2}{8}$ kr.

7 for. $15\frac{5}{8}$ kr. conv. pénz a' Pesti ár szerint.

Egy Brixeni tömött kotzkaöl gránitszikla repesztésére, 's a' nyert kövek elvitelére és felrakatására kivántatnék tehát 7 for. $15\frac{5}{8}$ kr. költségűl Pesten. Már most minden sziklarepesztési biztos könnyen vetheti fel a' költségeket, miután t. i. a' szükséges vegyület, viszonyt is meghatározta; de mi úgy hiszszük, hogy a' Brixeni kőfajnál keményebbre alig ha akadhatni illyesekben.

Ez új nemü töltésnek és bégátlásnak hasznai e' következendők:

1-ször legalább is egy ötöd része a' lőpornak kíméltetik meg.

2-szor a' homokkal való bégátlással, a' szilárdá tapodott bégátlás helyett, tetemes időt nyerünk.

3-szor a' bégátolás alatt 's a' lövés után kevésbé veszedelmeztetik a' munkás, mert a' bévegyített fürészpor akadályozza a' kövek dobáltatását.

E' sorok írója 1834-ben őszszel Brixenbe útazott, hogy az ottani építéseket szemlélhesse, 's úgy is mint szemmel látott tanúbizonyságot tehet az itt mondottakról.

A' mint fölebb említtetett, olly fúrólyukakkal, miknek egyetemi mélységük 15 láb, egy kotzka ölre, (kubikklafter) a' gránitnak repesztetik le, 's erre általjában véve három lövés elégséges, mert az ott használtatni szokott rúgó furó 5 lábnyi — 5 láb 6 újnyi hoszszaságuak; a' kurtább kőfurók, miknek hoszsza 2 lábnyi, tsak silányabb helyeken, 's a' kőtömegek' aprítására használtatnak.

A' Tsászári Királyi Mineurök Brixen körül kőtörők gyanánt szolgálnak, 's a' gyalogok úgy mint napszámosok, 's mivel azon felül előre való egyezés után 's ennek szabályaihoz mérve történnek a' dolgozások, hamar is haladnak előre, 's már eddig elé 14,000, olvasd: tizennégyezer kotzkaöle a' gránit szikláknak töretett ki.

Olvasóink, úgy hiszszük, örömmel fogják megérteni, hogy ez óriási munkálatok három hazabeli tisztnek, t. i. Mártony Károly Al-Ezredes, Magdich és Adamich geniekarbeli Kapitányoknak közvetetlen vezérlése alatt történnek meg.

Midőn szót teszünk e' repesztésekről, el nem hallgathatjuk azon kívánatunkat, hogy közöltetnének bár a' Haza nyúgoti széleiről is, — holott a' mint tudatik, polgári vezérlés alatt, nagy repesztések munkába már is vétettek, — közelebbi tudósítások a' megkívántatókról 's az illető tapasztalásokról. A' hírlapokban eddigelé közöltetett értesítések, sokkal általányosabbak és töredékesbek, mint sem hogy kielégíthessék a' hozzáértőket. Tanúságos lenne a' Brixeni gránitrepesztéseket összehasonlítani a' Duna melletti mészkőbeliekkel 's érdekes volna megértenünk, valyon tétettek-e próbák a' Duna mel-

lett a' fürészpor vegyítésekkel, 's ha igen, mitsoda következésekkel?

Illyes bővebb leírás által megtzáfoltatnának azon hírek is, mellyeket itt ott hallanunk kell, 's mellyek szükségkép különöseknek tetszenek a' hozzá értőknek. Mert mondatik, hogy az 5 lábnyi hoszszaságú rúgófurók ott még nem használtatnak, hogy egyenként 's bányászok által vitetnek a' munkálatok, hogy ½ újnyi szélességü 's 12 újnyi hoszszaságu fúróikkal tsak kis lövéseknek készítenek helyet: mint szokás a' bányákban, holott az tzéliranyos is valóban; — hogy tsak kevés határőrzők dolgoznak hármúl egy újnyi fúrókkal, 's hogy ennél fogva tsak igen lassan haladnak előre 's egy kotzkaöl lerepesztésére még mindig vagy 120 napi munka kívántatik meg, 's hogy ez, lőport és eszközöket is ide számítva, mintegy 80 pengő forintba kerül.

Azon olvasók, kik a' hallott következményekről viszszamennek azoknak okáig, kérdeni fogják, vallyon magyarázza-e a' chemia annak okát, hogy

1-ször a' fürészpor kipótolja egy részben a' lőport, 's hogy ezzel hasonló hatásu; továbbá, mi pontig bírjon e' hatással, 's mért nem bír azzal ezentúl; úgy, hogy felvethetnők e' kérdést, mért nem pótolja ki egészen a' lőport?

Mielőtt megfelelnénk e' kérdésre, kivánatos lenne, próbákat tenni a' körül, vallyon a' zárt térbeni lőporgyújtásnál korommá égnek-e a' fürészpor részek? — Ettől függ minden; mert ha ez nem történnék, akkor a' korommá válás által eredett származékok szóba sem jöhetnek, 's addig a' fürészpor által okoztatott következmények egyedül tsak a' levegő hozzájárulásának tulajdoníttathatnak, melly t. i. a' lőporszemek és fürészpor részek közötti térekben származik és az elégés folyamát előmozdítja.

Mivel e' kérdés megfejtésére, fájdalom! még próbák nem tétettek, ennélfogva mind két esetre, akár történik meg ama korommá válás, akár nem, felelni fogunk a' fölebb tett kérdésre.

A'

A' fának száraz felolvasztásánál, 's illetőleg destillátiójánál találunk: hájat (theer), faetzetet, saját olajnemet és szén-vizenyős szeszt (carbon-hydrogen-gas). Az összeégés folyama, — melly a' repesztésnél szintúgy a' levegőnek kirekesztésével történik meg, — ha ugyan azon, vagy magosított tűzzel, részenkint, vagy az egész tömegen keresztűl egyiránt megyen véghez, talán szintúgy tsak azon származékokat nyújtja, miket a' száraz felbontatás; vagy talán ama három elsőbbi származék is szeszszé válik illyenkor, de minden esetre a' szén-vizenyős szesznek kelletik tulajdonítanunk, még pedig nagy kinyúlhatóságáért, főleg a' sükert.

A' fürészpor részetskék kipótolhatják egy részben a' lőport, mert azon esetre, ha a' korommá válásnak nintsen helye, nagyobb téreket foglalnak el magok 's a' lőpor szemek közt, 's ezek előmozdítják a' lőpor szemek tökéletes elégetését; azon esetre pedig, ha a' korommá válásnak helye lenne, azért, mert a' lőpor kinyúlhatósága a' szén-vizenyős szeszé által magasbíttatik; — 's még együtt is hathatna mind két ok. Hogy pedig a' fürészpor nem pótolhatja ki egészen a' lőport, az világos már magában; mert a' fürészpor részetskéi nem gyúlhatván meg egyszerre, mint a' lőporéi, azoknak rézenkinti feloszlatása nagyon is kevés szén-vizenyes szeszt fogna adni, 's a' destillátiónál sok idő vesztegettetnék el; a' szén-vizenyes szesz idő közben minden esetre kimenekednék, sok égő anyag elpazaroltatnék, 's a' hatásnak ott volna helye, hol a' szesz által mégyen. Mivel hogy a' lőpor, mint minden egyébb kisütő testek, önnmagában viseli forrását a' gyúladásnak és következményeinek, ennél fogva egyedűl ez vihet tzélra; de a' következés nagyobbítása a' felebbiek szerint, a' fürészpor vegyülete által minden bizonyára gondoltatható, 's hogy itt egy meghatározott vegyületviszony lészen a' legjobbik, szintúgy természetes.

2-szor kérdezhetni, mért legyen a' lágyfa fürészpora alkalmasabb a' kemény fáénál, 's mért nem alkalmas, ha nedves?

Erre az volna a' felelet, hogy a' lágyfáé hamarabb és könnyebben válik korommá a' keményfáénál, 's ennélfogva nagyobb hatásu leszen az emennél, 's mivel ez a' tapasztalás által is bizonyíttatik, innen azt lehetne következtetni, hogy azok legalább egy részben válnak korommá. Nedveseknek nem szabad lenniök, mert különben még szeszűlnie (gasificálnia) kellene előbb a' víznek, a' fürészpor nem válhatnék olly hamar korommá, 's ennél fogva nem is lenne olly tzélirányos.

3-szor Mért épen a' homokkal való bégátlás a' legtzélirányosabb, és mért akadályoztatik ez által a' köveknek hajíttatása?

A' felelet ez: Tudatik, hogy akkor is, ha a' lőtsőből löketik ki a' golyó, a' tsőnek falai is megtsapatnak: de minthogy itt a' golyó, mint az egyetlen egy szilárd test, nyomban elkapatik, ennélfogva a' nyomás itt nem bír elég erővel elrepeszteni a' falakat. Ellenben, ha egyes homok szemek öntetnek fölébe, vagy öszszetaposott kődarabotskák, akkoron az első sor oda nyomúl a' másodikhoz és így tovább, 's bár mi kitsinynek lássék is az ezáltal okozott idővesztés, a' hatás ebbeli késedelme még is elégséges arra, hogy a' követ szétrepeszsze, mielőtt még kiszóratott volna a' homok.

A' lőpor nyúlhatósága legnagyobb a' meggyúladás után, mert akkor legerősebb az ellenszegűlés. E' kinyúlhatóság fogyton fogy aztán, a' mint tudniillik a' megrepedt kőtömegek kinyilása által gyengűl az ellenzet. A' kövek hajigáltatása tsekélyebb voltának oka pedig az, mert az előlegesen feltett kisebb kinyúlása a' tiszta lőpor gőzöknek a' fokonkint gyengűlő ellenszegűléssel nem szállíttatik le olly rögtön, mint a' lőpor gőzöknek a' szén-vizenyes szeszszel való vegyűlet alkalmával szükségeskép történik meg.

7.

A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.

(Folytatás.)

3.

Elmélkedések a' Pokol Kínyáról, a' Rágalmasságról, 's a' t.

Találtatik Tekéntetes Guari és Fölső Szelestei Guary Miklós Királyi Udvarnok Ur Gyüjteményében Tek. Nemes Vasvármegyében egy régi és igen fontos, de különben elül is, hátúl is tsonka Magyar Kézírat, mellyet azoknál fogva, a' miket róla tudok, nem lehet a' XIV-dik századba nem helyheztetnem.

Megesmértette velem, a' miért itt nyilván szíves köszönetemet nyujtom, e' betses régiséget Tek. Tudós Szabó Jósef Ur, a' Soproni Evangelica Nagy Oskolának szép esméretü és jeles törekedésü Tanítója, midőn a' kézíratból tiz levelet szorgalmatosan lemásolva némelly rövid észrevételekkel köz megesmértetés végett hozzám küldött.

Nem adhatok hívebb esméretet e' régi Kézíratról, mintha szóról szóra közlöm az esmértetőnek szovait. Így ír tehát Szabó Ur:

„1.) Az írás törött (fractur) írás, mellyről TT. Perger Ur Diplomatikája 145-dik lapján azt mondja, hogy az a' XIV. XV. és XVI-dik Századokban uralkodott, a' minthogy az akkori Misés Könyvekben 's az akkori Okleveleknek első soraiban illyes írásfajra gyakran akadhatni. Az esztendőnek, mellyben íratott, számát meghatározni nehéz, minthogy benne sem ennek, sem országunkat illető akkori valamelly nevezetes történetnek semmi nyoma sints. Úgy látszik még is, hogy az Sigmond Királyunk idejebeli és így a' könyvnyomtatás előtti.

2.) A' pontozás régiségre mutat. Mert van ugyan benne pont; de tsak a' mi gyengítő *y*-nunk helyett a' betü fölött és *u* fölött, ha ez ü betüt jelent. A' kérdés jele is egy vagy ként pont, melly fölött a' megfordított ʔ látható. Azon pont helyett, mellyet mink a' *j* fölé szoktunk tenni, mindenütt egy jobbról balra dűlő egyenes veszsző látszik. A' mi commánk helyett egyenesen alá függő veszsző jel találtatik. A' §-ek jele egy veres 9, mellynek háta elég vastag.

3.) A' Papiros finom pergamen 's az írás olly gyönyörü, mint a' nyomtatás."

Szabó Ur észrevételei a' Kézírat koráról igen helyesek, 's tsak azt az egy hozzájuktételt szenvedik meg, hogy a' fractur írás már a' XII-dik és XIII-dik Században is a' másik írásnemmel váltva keletben volt. Kálmán Királynak a' Veszprémvölgyi Apátzákat illető Óklevele, úgy a' Kálmán Országlása alatt készült Kézírata Hartviknak Szent István Magyar Király Életéről mind ketten törött, az az: fractur Német Írást tüntetnek elönkbe. De szinte így a' Széchényi Országos Könyvtárban találtató XIV-dik Századi Misekönyv is, melly 1363-dikban a' Soproni Golsó István számára íratott, törött írásu. Ha a' 3-dik szám alatt Szabó Ur együtt Papirost is és Pergamentet is emleget, azt úgy fogja mindenki, ha tsak nem szőrszálhasogató, bizonyosan érteni, hogy itt a' Papiros szó egyet jelent a' Kézírat Materiájával, melly egyenesen Pergament. Ez a' környülállás ismét hitelesíti a' Kézírat régiségét.

Különös figyelmet érdemel e' Kéziratban a' benne előjövő Magyar Helyesírás. Az *ö* és *ts* betük mintegy tulajdon formával bírnak; a' *ty*, *ly*, *ny* 's a' többi Magyar Hangok segédvonatok által tsak egy betüvel tétetnek ki szinte úgy, mint a' XIV-dik századi Bibliai Töredékekben. Ez is a' régiségnek szembetűnő bilyege, ha az Ó-Testamentomi Töredékek valóban a' XIV-dik Századból valók.

Az Ó-Testamentomi Töredékekben találtató Magyar Helyesírásról (Antiquitates Literaturae Hungaricae. Ms. Vol. II. Praef.) írta Révai: „*Jam ipsa scribendi ratio, in vnico hoc Codice Ms. quem ego scio, est omnino singularis, ad simplicitatem quam maxime exacta, et perpetuo aequabilis. Literae soni peculiaris nuspiam sunt duarum combinatione expressae, praeter unicam* (az *Sc* betüt érti *Sz* helyett a' *Sseut*, az az: *Szent* szóban), *raro admodum recurrentem. Polonorum, Bohemorumque imitatione, literis simplicibus, sono nostro peculiari proximis, nonnullis signa sunt superne imposita, eaque modo punctula, modo virgulae obliquae.* *) *Tantum constantia in its vbique adhibendis desideratur. Puto scribendi celeritate neglecta fuisse, ea vtique mente: vt postea, in relegendo, locis suis inferrentur. Certe horum non pauca serius inscripta esse, multis locis, praesertim ad finem satis docet diuersi attramenti vestigium. Sunt autem hae literae superne notatae, non tamen perpetuo, sequentes quatuor ṫ, ġ, ṅ, ṫ, pro hodiernis combinatis tz, gy, ny, ty. Literam hodie combinatam ly, soni mollioris, dupplicem habet Codex iste, sed neque hanc constanter: alteram more Polonorum, transuersa lineola signatam, ł; alteram, vt nostri Slavi factitant, superne ad latus commate notatam, ľ. Literam sibili crassi, hodie combinatam, ts, peculiari figura expressam, iam constantius exhibet* ƨ. *Vocales vero ö, et ü, omnium constantissime*

*) Most a' Lengyelek és Tsehek igen is illyetén Helyesírással élnek: De az, ha a' XIV-dik Századi Magyarok e' pontokat és vonatokat a' Lengyelektől, vagy Tsehektől fogadták-e el? épen nem bizonyos. A' legrégiebb 's különösen XIV-dik századi Lengyel Kézíratban (Psalterz. Wieden, 1834. 4-o), valamint szinte a' legrégiebb Tseh Kézíratban is (Küniginhofer Handschrift. Prag, 1829. 8-o) illyen Helyesírást nem találhatni. Tulajdonítsunk tehát valamit a' Magyar Észnek is. Az, a' mi a' Lengyel Kézíratban elöjö, pontainktól és vonatainktól egészen különböz.

obseruat, priorem quidem inferne virgula, modo perpendiculari, modo obliqua, quandoque etiam vncinulo notatam, ů; *posteriorem autem semper cum punctulo superne inscripto* ů, ů.“

Kézíratunk Helyesírása mind ezekkel igen megegyez, ha azt hozzá tészszük, hogy a' mi a' Bétsi Ó-Testamentomi Töredékekben p o n t t a l végeztetik, ebben v o n a t t a l történik. Mind ezek pedig megént a' XIV-dik Századhoz vezetnek bennünket, valamint a' Guary Ur Kézíratában az *i* betü fölött elöjövő vonatok, és rövidítésjelek is.

De az is kezességet nyújt a' szó alatt forgó Kézírat Régiségéről, hogy benne a' Magyar Nyelvnek ollyan különös tulajdonai is jőnek elő, mellyek tudtomra a' Boldva-Melléki Halottas Beszéden kivül semmi más Magyar Régiségben nem találtatnak. Nyelvünknek ime mostani kitételei: KERT-BŐL, HÁZ-BÓL a' második Halottas Beszédben így olvastatnak: TIMNICE-BELEVL, az az: TIMNITZE, vagy mai mód szerént: TÖMLÖTZE-BELŐL. Kéziratunkban is olvastatik EZEK-BŐL helyett: néha EZÖG-BELŐL, néha EZÖG-BŐL; AZOK-BÓL helyett; AZOG-BALÓL. Előjőnek továbbá benne: ORZAG-BALOL, az az: ORSZÁG-BALÓL; (Ország-ból) PELDA-BALOL, az az: PÉLDÁ-BALÓL (Példá-ból); BIZONSAGA-BALOL, az az: BIZONYSÁGÁ-BALÓL (Bizonyságá-ból): De találtatik más helyeken: JÁMBORSÁGÁ-BÓL, HASZNÁLATYTYÁ-BÓL, EMBÖR-BŐL, JÁMBOR-BÓL, ERŐSBŐL, TISZTÁ-BÓL. 's a' t. Ezek arra is mutatnak, hogy e' Kézírat más régiebből másoltatott-le; meg arra is, hogy a' BELŐL összszetételen, midőn e' Kézírat másoltatott, a' Hasonló Hangkövetés, mellyről máskor bővebben szólottam, már diadalmaskodni kezdett. Illyen győzedelemre mutat e' Kéziratban a' NÉ-KÜL-ÖN is, melly helyett még sok későbbi Kéziratban is a' NÁL-KÜL forma által a' NÁL-AM, NÁL-AD, NÁL-A összszetételnek tiszta gyökere használtatik. Ritkaságok végre e' Kéziratban ime szólás módok is: NAGYGYAL NAGYOBBAN, NAGY-

nec ĝalazatta Ezokrol zola regonte Jeremias
ꝓpha monduã Igon meg ĝalaztassanac minda=
zoc kik meg nem osmerec az orokke valo ĝala=
zatot ki sohha el nẽ mosattatic ¶ Tizonegged kiu=
ua pocolnac ez mert oth vaĝon igon rettene=
tos zorũseg Mert oth lezon ordogoknec zorũ
segos latasoc hoĝ kik eth ez velagba nem vtaltac or=
dognec tarsasagat es vhozauoc valo hasonlatos=
sagot othes leĝenec veloc latuan ũilnan az v̄ zor=
ũsegos zinoket mind orokke kirol vĝ mõd Jere=
mias ꝓphta Jũnec es mẽnec az carhozotta cra or=
dogoknec naĝ zorũsege Ved iol ezodbe hoĝ igon
naĝ zorũseg volna embornec latnia Lak eĝ ordog=
nec zorũseget de mit aleytaz mene zorũseg lezon
az holoth zonetlen es mindoncoron lattac az zam=
talã ordognec zorũseget es az zamtalã binoso=
ket kik ordoghoz mind hasohlatosoc kirol vĝ mond
zent Agvston doctor Ebben bizoños leĝ hoĝ ez
eleten zorũ bestenec zũnenec latasa ez velagba
menekin vaĝon mind folũl mula vĝ mõd tonabba

Tekéntetes
Guari és Felső Szelestei **GUARY MIKLÓS** Urnak, Királyi Udvarnoknak,
ajánlja
Horvát István.

GYAL NEHEZEBB, NAGYGYAL KÖNYNYEBB. 's a' t. Így mondjuk ma: SOKKAL NEHEZEBB. 's a' t.

Tek. Guary Miklós Ur jeles Kéziratának ide mellékelt és rézbe vésetett Hasonmását így kell mai Helyesírással olvasni a' tsonka kezdetü és végü Kéziratnak első levelét tekéntve:

„nec gyalázattya. Ezökről szóla (nem: szólla) régönte Jeremiás Propheta mondván: Igön meggyaláztassanak mind azok, kik meg nem esmerék az örökké valo gyalázatot, ki sohha el nem mosattatik. §. Tizönegygyed kínynya Pokolnak ez, mert ott vagyon igön rettenetös szörnyüség; mert ott lészön ördögöknek szörnyüségös látások, hogy kik ott (itt) ez velágba nem utálták ördögnek társaságát, és ü hozzájok valo hasonlatosságot, ott és (is) legyenek velök, látván nyilván az ü szörnyüségös színöket mind örökké, kiről ugy mond Jeremias Propheta: Jünek és mennek az kárhozottakra ördögöknek nagy szörnyüsége. Vedd jól eszödbe, hogy igön nagy szörnyüség volna embörnek látnia tsak egy ördögnek szörnyüségét. De mit aléitasz, menynyé (mennyi) szörnyüség lészön, az holott szönetlen és mindönkoron láttyák az számtalan ördögnek szörnyüségét, és az számtalan binösöket, kik ördöghöz mind hasohlatosok. Kiről ugy mond szent Aguston doktor: Ebben bizonyos légy, hogy ez ellyetén (illyetén) szörnyü bestyének szünének (színének) látása, ez velágba menyé (mennyi) kín vagyon, mind fölül mullya. Ugy mond továbbá."

Nem lehet nyilván meg nem kérnem a' végett a' nemes míveltségü Birtokos Urat, hogy e' nevezetes Régiséget tenné le a' Nemzet oltárára. Magános Gyüjteményekben nem egyszer el szoktak tünni az e' féle kintsek; nem egyszer értetlen örökösök által, mint haszontalanságok, semmivé tétetnek. Minekutána olly kevés maradványa találtatik Nyelvünknek a' hajdan korból, helyheztessük bátorságba legalább azt, a' mit az idő foga el nem rontha-

tott, 's a' mit a' Tulajdonosoknak bölts gondoskodásuk híven megápolgatott!

Hány lapból áll e' Kézírat? azt Szabó Ur tudósításában föl nem jegyezte, következésképen én sem mondhatom meg. Minden esetre előbb, mint sem előadásomat e' Kéziratról bézárom, szabad legyen gyanítva kérdenem: Nem vitték-e magukkal e' Kéziratot a' Veszprém Völgyi Apátzák Körmendre, hová a' Török elűl futottak? Ez nekem igen hihetőnek látszik, minthogy úgy veszem észre a' foglalatból, hogy ez a' Kézírat is egykor Apátza Monostor tulajdona volt. De ennyi elég legyen Tek. Guary Miklós Urnak XIV-dik Századi Magyar Kéziratáról.

* * *

A' mi még, e' három Magyar Régiségen kivűl, itt 's ott a' XIV-dik Századnak tulajdoníttatik egyik, vagy másik Magyar Írótól, az többnyire mind kétséges hitelü. Megemlítem rendre azokat, ne hogy másokat tévedésbe ejtsenek.

Cornides Dániel 1773-dikban Május 8-dikán írá Pestről Práy Györgyhöz: „*Meam de novitate Scripturae Hungaricae haeresin solemnissime nunc eiuro. Nobiles enim de Sarolyan ex Comitatu Marmarosiensi hic Pesthini autographum membranaceum Kopasz Palatini sub Carolo Roberto Lingua Hungarica exaratum produxerunt, cuius apographum proxime accipiam.*“ Örömmel fogadá e' tudósítást Práy György, 's így íra Posonból 1773-dikban Május 17-dikén Cornides Dánielhez: „*Si portiunculam Scripturae Hungaricae Palatini Kopasz, servato characteris modulo, mecum communicaveris, rem facies mihi gratissimam.*“ Azonban nem sokára megszűnt mind a' két részről a' ketsegtető remény, mert Cornides Dániel még ugyan 1773-dikban Julius 7-dikén Szebenből Erdély Országban ezeket vala kénytelen írnia Práy Györgyhöz: „*Kopaszii Palatini Instrumentum Hungaricum in autographo ipsemet haud vidi, apographum autem, quod Dominus de Tihanyi cum spe ostendendae*

membranae authenticae mihi facta mecum communicarat Pesthini, ad hodiernam, quod valde doleo, pronunciandi scribendique rationem est exactum." *) Kopasz Nádor Ispánynak 1308-dikban költ Óklevele (Fejér, Cod. Dipl. Tomi VIII, Vol. I. pag. 252—257.) a' Sarolyányi Nemeseknek számukra Deák Nyelven adatott ki, hanem annak, úgy látszik, hátára egy későbbi kéz sokkal utóbb az Óklevélnek egy hibás Kivonatát jegyezte föl Magyar Nyelven. Ez a' Kivonat, mellyet Fejér könyvében szinte olvashatni, hozta tévedésbe azokat, kiktől Cornides Dániel tudósítását vette.

Hazánknak lelkes és fáradhatatlan Írója, boldogúlt Szirmay Antal Ur is nyomtatásban (Notitia Topographica Politica Inclyti Comitatus Zemplénienſis. Budae, 1803. in 8-o pag. 87.) kiadott saját Levéltárából egy, mint állítja, 1339-dik évi Magyar Oszlás, vagy is Osztály Levelet, melly a' Lasztótzi Nemeseket illette. Ámbár ezen munkás férfiu tudományos érdemei eránt régen ez előtt szinte úgy, mint most, mindenféle tisztelettel viseltettem: Meg nem állhattam még is már másod évi Törvénytanúló koromban, hogy kétségeimet nyomtatásban elő ne terjeszszem ezen Osztálylevél eredetisége ellen. Könyvetském tzíme ez: „*Néhány Okok, mellyek a' nem régenten kiadatott M. CCC. XXX. IX. esztendőbeli Magyar levélnek valóságos eredetiségét kétségessé teszik. Pesten*, 1804. 8-*vo*" Boldogúlt Kovachich Márton fényes érdemü Barátom mind munkám kiadatása előtt, mind utóbb is nem egyszer kérte a' közlőt, hogy adna ezen Magyar Osz-

*) Cornides Levelei, mellyeket Práyhoz írt, a' Pesti Fő Oskola Könyvtárában őriztetnek; Práy Levelei, mellyeket Cornideshez küldött, boldogúlt Teleky László Gróf jeles Könyvtárában vagynak. Ez utóbbiakat már 1803-dikban olvasgatván és kijegyezgetvén, de egyébbünnen is összekeresvén a' Magyar Nyelv régi Maradványait, a' mit kitanúlhattam, azt Schwartner Mártonnal közöltem. E' közléseimből írattak többnyire 1803-dikban Schwartner Diplomatikájának Corrigendái.

tálylevélről bővebb tudósítást: De soha fölvilágosítást nem nyerhetett. Így jártak e' tárgyra nézve vele több mások is, míg végre Kazinczy azt mondá egy helyen a' fölső Magyar Országi Minervában, hogy a' Kiadó maga készítette e' Régiséget mutatni akaró Magyar Óklevelet. E' féle tudósításra nem lehet el nem némúlni.

Szó volt Cornides Dániel és Práy György között I. Mária Királynak egy Magyar Leveléről is. Bétsből 1773-dikban Mártius 21-dikén írá Cornides Práyhoz e' sorokat: „*Equidem Caussidicus quidam, Lázár, promiserat, se mihi daturum authenticas litteras Hungaricas Mariae Ludovici filiae, quibus cuidam aulicorum suorum curam Falconum suorum commendat. Avide has litteras Hungaricas exspecto, quamuis fere spondere ausim, eas non Mariae, Ludovici I filiae, sed alterius Mariae, Ludovici II. uxoris futuras.*“ Kapva kapott e' híren Práy, 's Posonból 1773-dikban Mártius 24-dikén így felele Cornidesnek: „*Quas Tibi Caussidicus Lázár Hungaricas Literas promisit, facile persvadeo Mariae I fuisse.*“ Később semmi sem jő elő e' tárgyról a' két tudós férfiu költsönös levelezésében; a' miből akaratunk ellen is azt kell gyanítanunk, hogy Lázár igéretét nem teljesítette.

Boldogúlt Peretsenyi Nagy László az Aradi Káptalannak némelly 1396-dikban költ eredeti Magyar Leveléről tészen említést illy tzímü könyvében: „*Vetekedés a' közös Szitthe Honnos Magyar, és ehez tartozó Felekezetek közt az ő minden Tulajdonságok eránt. Aradon*, 1820. 8-*ad rétben*“ a' 117-dik lapon a' Toldalékban. Ennek kezdete és vége Deák Nyelven, egyébb tartalma pedig Magyarúl íratott volna. Ha hajlandó vagyok is mindenkiről elhinni, hogy azt, a' mit írt, tiszta egyenességgel írta, 's hogy meg is tudta bírálni azt, a' miről írt: Még sem adhatok könnyen hitelt ezen tudósításnak, mert a' régiségre nézve igen hamar eltévedhetni. Sokan Atyáink közűl, hogy jobban érthessék Óklevelciket, Deák Írataikat a' XVI-dik

Században Magyar Nyelvre lefordíttatták. Ha az illyen XVI-dik Századi Fordítás most már nékinek kezébe akad, az ollyan, ki a' Diplomatikában sem nem eléggé járatos, sem nem eléggé gyakorlott, a' régi fordítást és írást igen könnyen eredeti és hiteles Óklevélnek tekénti. Alig ha így nem járt a' mi fáradhatatlan Peretsenyi Nagy Lászlónk is. Ha könyvének példánya, mellyből ezen esméretet tanúltam, igen rongyos és átlyuggatott nem volt volna épen a' Könyv Toldalékánál; vagy ha más ép példányra valahogy szert tehettem volna, bővebben és nagyobb határozottsággal szólhatnék e' Régiségről. Mit kellessék róla állítani hitelesen? azt az idő talán fölvilágosítani fogja.

Végre Bodnár Mihály, Egerben a' Magyar Nyelv rendes Tanítója, 1804-dikben Január 1sőjén írá egyik nálam találtató levelében Révaihoz: „*Praesentibus hoc insinuare Vestrae Dominationi Clarissimae non intermitto, quod Archivarius Capituli Agriensis, qui ad requisitionem D. Clarissimi Mészáros memorata superius Manuscripta Hungarica pro parte Vestrae Dominationis Clarissimae de verbo ad verbum transumi curat, refert: quod in Archivo Praemonstratensium, quod recenter Agria Leleszinum translatum est, extent multa Manuscripta Hungarica anno* 1300 *conscripta* (bizonyosan a' XIV-dik Századot akarta mondani) *de variis videlicet Testamentis, Processibus, et in specie singulare legit idem D. Archivarius de Vestitu Mulierum, in quo nulla ratione Dialectum Hungarorum illius temporis se intellexisse asserit. Quare non parum conferret pro inaestimabili illo fatigio, quod Dominatio Vestra Clarissima assumpsit, uberius Orbi Hungarico manifestando, si quo modo dicta illa antiquissima Manuscripta ex Archivo Lelesziensi per Vestram Dominationem Clarissimam excipi, et excuti possent.*“ Mi terhes reményeket nyujtanak e' Sorok! — De megszünnek édes ábrándozásaink, ha azokat olvassuk, a' miket Cornides Dániel 1773-dikban Julius 7-dikén Szeben-

ből Práy Györgyhöz, a' régiebb századokra ügyelve, imígy írt: „*In Tabulariis, quae Agriae, Jaszoviae et Leleszini sunt, ne vnicum quidem invenire potui Instrumentum Lingua Hungarica exaratum, ut ut haec talia indagarim sollicitissime.*“ Azonban mind e' mellett is, ha fontolóra veszszük, mi könynyen elutasítják a' Levéltárnokok a' puszta NINTSEN szóval a' kérdezősködőt, nem vonhatjuk egészen kétségbe az Egri Káptalan Jegyzőjének, ki egyszer'smind a' Praemonstráti Szerzet eltörültetése után a' Jászói és Leleszi Levéltárra is fölügyelt, környűlállásos tanutételét. De különben is hányadik Levéltárnok tudna felelni a' kérdésre, ha kérdeztetnék tőle, mellyik a' legrégiebb Deák vagy Magyar Óklevél a' gondviselésére bizatott Levéltárban? — Illyes valamiről még eddig kevés Levéltárőr gondolkodott. Találunk bizonyosan Magyar Okleveleket a' XIV. és XV-dik Századokbol, ha azokat gondosan keresni fogjuk, 's a' Leleszi Szerzetes Monostor Kanonokai nem kevéssé leköteleznének bennünket, ha a' nagy bőségü Levéltárról egyszer valahára föl-födöznék a' titkot, 's kihirdetnék egész egyenességgel, mellyek náluk a' legrégiebb Magyar Óklevelek. Elég sokáig aludtunk. Ébredjünk föl már egyszer a' hoszszu álom után. —

Sok együgyü Magyar azon hibás véleményt vitte a' sírba magával, hogy Atyáink nem tudták leírni a' XVI-dik század előtt a' Magyar Nyelvet. Mondja ugyan (Cap. XXVIII.) Galeotus: „*Sed Germani et Bohemi, et Poloni aliquando lingua patria, plerumque latinas litteras scribunt; sola Hungaria, ex Christianis loquor, nonnisi latine scribit. Quoniam Hungarorum Lingua non facile scribi potest: minima enim accentuum mutatione et diversitate prolationis mutatur significatio.*“ 's a' t. Állította Beátus Rhenánus is (Rerum Germanicarum Libri III. Basileae, 1531. fol. Libro II, pag. 108.) Nemzetünk nyelvéről: „*Solebat olim Maximilianus Caesar proposita mercede*
(ezt egy hazai Intézetünk intés után sem akarja még

most is tselekedni) *suos provocare ad quaerenda vel Diplomata, quae ante quingentos essent annos conscripta. Nam tantum Latini Sermonis usus apud Germanos in conficiendis Tabulis receptus fuit. Id quod cum ceteris Nationibus commune habuimus. Ab annis tamen centum et quinquaginta secus apud nos factum videmus. Sic Ungaricus sermo nostra aetate primum scribi caepit. Itaque si quis monstrasset duntaxat talem Codicem, non indonatus abisset, nam Princeps fuit liberalissimus.*" Truber pedig (Nov. Testam. Windicum. Tubingae, 1582. Edit. II.) írta előbeszédében: „*Vor 34 Jahren war kein Brief oder Registvr, viel weniger ein Buch in unserer windischen Sprache zu finden; man meinte, die windische und ungarische Sprache seyen so grob und barbarisch, dass man sie weder schreiben noch lesen könnte.*" De mind ezek vagy a' Magyar Helyesírás különösségeit illetik, vagy üres beszédek. Nem jőnek-e ezer meg ezer Magyar Szovak elő, derekasan a' Kor helyesírási esméreteihez és a' Magyar Nyelv két Dialectusához képest leíratva, legrégiebb Okleveleinkben? Nintsenek-e Nyelvünknek a' XVI-dik századot megelőző Kézíratai? — Hogy az Idegeneknek e' féle állításaik 's híreszteléseik valóban előítéletek, vagy hibás vélemények voltak, az még inkább ki fog tetszeni azokból, a' miket a' XV-dik Századi Magyar Régiségekről fogok előterjeszteni.

(Folytatik.)

Horvát István.

8.

Önnszeretet, Önngyűlölet.

Fő Tisztelendő Tudós Hazánkfia Guzmits Izidor Úr *Vallási és Egyházi Tár* tzímű, többek által íratott jeles könyvét egy szomszéd Tiszt. Plebá-

nus Úrtól megnyervén, nagy gyönyörrel olvasám, kivált a' második Füzetből az *Édent*, ugyan tsak a' tisztelt Tudós tulajdonát, de midőn a' 13-dik 's 14-dik lapokon e' szavakra jövék: *ki üldözi e' nyájas leányát a' Menynek?* (t. i. a' szeretetet) *Megmondjam? a' szeretet*, gondolkozóba esém és gondolatimnak rövid szüleménye a' lett, hogy a' szeretet a' szeretetet nem üldözi, sőt nem is üldözheti. — Ambár ugyan eléggé kifejti Nagy Érdemű Tudós Hazánkfia a' következő sorokban ezen üldöző szeretetet t. i. az önnszeretetet, midőn azt, mindent mérgítő szeretetlen szeretetnek, ellenszeretetnek nevezi: én még is azt mondom, hogy nem helyes kitétel ez: *a' szeretetnek szeretet az üldözője*, vagy ha helyes, úgy ez a' szó: *önnszeretet* helytelen, 's maga magával ellenkezik, mint: *kőkeresztfa*, mert tellyességgel nem lehet szeretetnek nevezni azt, a' mi nem az.

Sőt ellenébe téve a' Fő Tisztelendő Guzmits Úr kifejezésének, azt mondom, hogy a' tőle Meny nyájas leányának nevezett szeretetnek nem hogy üldözője volna az önnszeretet, sőt szülője, dajkája 's elválhatatlan társa. Hogy ezt kivilágosítsam, szükség tudni, mit értek én az önnszereteten, 's mit érthet azon minden. Az, a' mit balúl önnszeretetnek neveznek p. o. a' fösvény pénzgyüjtése 's kintsszomja, az érzéketlennek a' nyomorúlt eránti könyörűletlensége, a' másokét kizáró maga haszna vadászás, az nem önnszeretet, — önnygyűlölet az, még pedig a' legveszélyesebb 's legútáltabb önnygyűlölet.

Ne vesztegessük a' szeretet gyönyörű nevét a' vétekre. Vétkes önnszeretet nints. Ha vétkes: nem szeretet; — ha szeretet: nem vétkes. Mi hát az önnszeretet? Hogy erre a' kérdésre helyesen megfelelhessek, először azt kell meghatároznom, mi az *önn?*

Önn (én magam) *το εγω* az, a' mi én bennem okoskodik, gondolkodik, ítél, akar, munkálkodik, a' minek egy elhatározására, egy *légyen* szavára az egész ember (ez a' kis világ) mozgásba jön — önnöm tehát a' lélek. Mi az óra önnje? a' hajszál rúgó, melly minden kereket mozgat. Valamint ott a' ke-

rekek nem teszik az önnt: úgy az én testem, a' kéz, láb 's a' t. sem teszik az önnt. Ha az én önnöm nem a' lélek, hanem a' test volna: úgy én nem volnék szabad Lény, mert Jákób szerént: „*Ich bin kein blosz physisches oder natürliches, ich bin auch ein moralisches oder sittliches Wesen. Als ein physisches Wesen gehöre ich zur Natur, bin ihren Gesetzen und ihrem Zwange unterworfen. Als ein moralisches Wesen erkenne ich mich nicht, als ihren Unterthan.*“ Allgem. Relig. A' ki hát gyomrát szereti, p. o. a' mértéketlen, az nem szereti önnjét, sőt gyűlöli azt; — a' ki testi érzetinek áldozik, mint a' fösvény az arany gyüjtésében, annak nints önnszeretete; a' boszszúállónak, ki dühös testi indúlatinak inkább enged, mint okosságának, nints önnszeretete. Tartoznunk a' test vágyainak, szükségeinek is eleget tenni, az igaz: de tsak, a' mennyiben a' lélek, az önn java kívánja, a' mi azon felyűl van, az önngyűlölet körébe esik.

Minden közhasznú Intézeteink lábra állítása, minden nemes és nagy tzélra törő tervek sikerűlhetése eránti hidegségünknek az az oka, hogy az emberek nagyobb részének nints helyes megfogása az önnről. Ha Oskoláinkban a' Filozófia Urfiainkat arra tanítaná, hogy az önnt helyesen megesmérjék, nem lennének, midőn Urakká lesznek, sokan közűlök, olly hidegek a' köz ügy, olly szeretetlenek a' jobbágyok, olly lágymelegek a' Vallás, a' Morál eránt. Ha a' fösvény tudná azt, mi az ő önnje? 's hogy minő felséges örömtől fosztja meg az ő önnjét mind annyiszor, valahányszor a' fel nem segített nyomorúltat vígasztalatlanúl botsátja el magától, bizony soha fösvény nem lenne; — ha tudná, hogy míg ő elméjét szüntelen számolásokkal terheli, 's mintegy fél őrült a' calculálás közben ujjait, ajakit mozgatja, addig pénze okos használása mellett önnjét sok idves, gyönyörködtető 's tápláló igasságoktól zárja el, bizonyosan soha nem lenne fösvény 's lemondana a' hibásan úgy nevezett vétkes önnszeretetről; — ha a' búja, vagy a' részeges tudná azt, hogy azon

fél órai állati öröm használása mellett, mellyet míg még eszén van, éldel, mennyi álmosságot 's elmebódúlást okoz magának, 's mennyi valódi gyönyöröket elszalaszt, bizony soha sem lenne vétkes önnszerető. Ha jól felveszszük a' dolgot, önnszeretet a' szűlője bennünk minden nagynak, szépnek és jelesnek, minden hitünknek, reményünknek, szeretetünknek. A' hit első tárgyának az Istennek szeretete is az önnszeretetből származik. Elébb kell esmérnünk a' mi önnünkben lévő erköltsi törvényt 's elébb is esmerjük, mint annak Erköltsi Fő Adóját 's Végrehajtóját a' szerént, a' mint Snell megjegyzi 's mutogatja ezt a' maga *Volksmoral* tzímű munkájában, és így elébb kell a' mi önnünket is szeretnünk, azután szerethetjük az Istent. Sőt többet mondok: a' mi önnünk nem egyébb a' bennünk lakó Istennél ὁ Θεος οικει εν ὑμιν, nem is lehet ez máskép, mert éppen az, az Isten az egész mindenségben, a' mi az önn, vagy a' lélek a' testben. Ugyan is egy a' maga önnjét esmerő ember testére nézve mindenható, mindentudó, mindenütt jelenvaló, bölts, igaz 's a' t. Mindenható, mert egy *légyen* szavára megmozdúl az egész test, — mindentudó, mert tudja mi jó 's mi hasznos testének, — mindenütt jelenvaló, mert mindenütt munkálkodik abban, — bölts, mert előre ellátja annak veszedelmét, 's annak elkerűlésére intézeteket tesz, — igaz, mert annak nyúgalmát, ha helytelenűl tselekszik, elveszi. Önnszeretet a' kútfeje továbbá szeretetünknek is, mert ez az erköltsi törvény: *a' mit akarsz, hogy mások te veled tselekedjenek, te is azt tselekedd azokkal* nem egyébb, mint önnszereteten épült törvény.

A' ki tehát önnjének jár ellene, annak nints önnszeretete. Az önnszeretet a' legnemesebb szeretet. Következésképen az önnszeretet nem üldözi 's nem is üldözheti a' szeretetet, a' Meny ama nyájas leányát.

Édes János,
Színi Reform. Káplán.

9.

Az Ángol Fő Iskolákon való élet.

Szomorú az Ángol nemes Ifjúság neveltetése. Közönségesen iskolába küldetnek leginkább Eton Városába, tagadhatatlan, a' legroszszabb nevelő Intézetbe, egész Angliában. Itt, öt esztendeig Chrestomathiákból görögül, deákul tanulnak. Deák verseket tsinálnak. Görög, deák verseket könyv nélkűl tanulnak. Semmit sem, vagy keveset a' históriából, a' mái idő fő kérdéseiből. Tanulatlanabb teremtmény, mint mondja a' hiteles köz hír, 's a' Német, szemmel látott tanú, nem lehet valaki, mint egygyik Etoni első tanuló. A' roszsz, erköltstelen iskolából, a' még roszszabb 's erköltstelenebb Cambridgébe mennek által. Itt folytatják, Etonban kezdett, görög, deák kis tanúságaikat. Olvasnak még egynehány görög szomorú 's vígjátékokat. Néhány helyes Epigrammákat készítgetnek; ha beavatottak, jutalmat nyernek. Ki lépnek, ha kell, papi 's világi hivatalokra. Legkülönösebb nevelés mód a' világon az Aristocrati. Mindent tanul itt a' nemes Ifjú, tsak épen azt nem, a' mi neki leginkább kell. A' Mathesis, úgy hitetik itt, a' legjobb készület a' bírói hivatalra. A' deák vers, a' legjobb fundamentom a' parlamenti taggá lételre. A' leendő Püspöknek, a' görög Tragoediákban és Comoediákban mesternek kell lenni. A' pogány Istenek, Istennék feslettsége, a' classicus Írókból, a' legjobb készület a' Papságra. A' falusi Bírónak, Euclid 4 első könyveit meg kell olvasni. Ha valaki állítani meri, hogy a' Bírónák a' Törvényt; a' Papnak a' Theologiát minden ágaiban tudni kell; a' parlamenti Szónoknak a' Históriát, Rhetoricát, Statisticát, lármát indítanak ellene. — Hazámfiai, nintsenek-e e' féle hibák mi nálunk is, még inkább? — Szép a' régi Görögöket, Rómaiakat olvasni tudni; de lelkökbe kell behatni, 's azt a' jelen korra alkalmaztathatni. A' természettel, az élet folyásá-

val, a' szempillantat szükségeivel kell esmerkedni; 's a' nemest kifeseltetni. De nehéz az eltörpült fát egyenesre fölfelé nevelni.

Régi hibák a' Természet-Tudományban. A' tévelygés többnyire több minden felé, mint az igazság. — Ama híres Lucretius 4-dik és 5-dik könyvét nyissuk föl, olvasni fogjuk: „A' lelkek a' testekből kijárnak, hogy bennünket nyugtalanítsanak-"

Quam primum noscas rerum simulacra vagare &c.
Ergo, multa, brevi spatio, simulacra genuntur.
Ex aliis aliae, quoniam gignuntur.

Az oroszlán reszket és fél a' kakastól.

„Neque queunt rapidi contra constare leones."

„Az állatok alusznak, ha párájok egy harmad része kiűzettetik, a' másik belől elmarad rejtve, és a' harmadik a' tagokban elszélyedve, viszont nem egygyesűlhet."

„Ut pars inde animae,
Ejiciatur, et introrsum pars abdita cedat,
Pars etiam dispersa per artus non queat esse
Conjuncta inter se, nec motu mutuo fungi."

A' nap és a' többi tüzek a' föld vizét iszszák.

„Cum sol et vapor omnis
Omnibus e potis humoribus exsuperarunt."

A' nap és hold nem nagyobbak, mint látszanak.

„Nec nimio solis major rota, nec minor ardor. &c.
Lunaque . . . nihilo fertur majore figura."

Éjszakánk van, mivel a' nap, nap hoszszat tüzét kiürítette.

„Elavit langvidus ignes."

Vagy, mivel a' föld alá elrejti magát.

„Quia, sub terras, cursum convertere cogit."

Ne hidjük, hogy több igazság legyen Virgil könyveiben a' mezei gazdaságról. A' természet felől való észrevételei nem helyesebbek, mint Octávius Augustus balgatag istenesítése. „Nem tudni, úgymond, földi vagy tengeri Isten akarna-e lenni, — és a' scorpio öszvehuzza magát, hogy helye legyen az égen."

„Incertum est urbisne invisere Caesar,
Terrarumque velis curam,“
An deus immensi venias maris &c.
Ipse tibi jam brachia contrahit ardens
Scorpius, et caeli justa plus parte reliquit.“

Jobban tett volna ez a' scorpio, ha a' Szent Vallás megsértése nélkül így szabad szóllani, ha kinyújtotta volna magát, és tsípésével a' számkivetések (proscriptio) fő okát, gyakorlóját, a' Perugiai (Umbria, a' Tiberis mellett) Polgárok gyilkolóját keresztül döfte volna.

Azzal kezdi, hogy a' len és zab a' földet elégetnék.
„Urit enim lini campum seges, urit avenae.“

Az éjszaki népek ő utánna örök éjben vagynak; vagy akkor alkonyodik nálok, mikor nálunk hajnallik.

„Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox,
Semper, et obtenta densantur nocte tenebrae.
Aut redit a nobis aurora, diemque reducit,
Nosque ubi primus equis oriens aflavit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina vesper.“

Jól tudni, hogy ezek az ellenünkben lakók, Antipodes, Dél-Keletnek, nem Éjszaknak, hol egyenlő Meridián lehet.

„Ne kezdjetek semmit a' hónap 5-dikén, mert az nap ostromolták a' Titánok az eget.“ „Quintam fuge.“ — Innét van ma is sok balvélekedés, hogy bizonyos dolgokat tsak bizonyos nap jó tenni. Ezt hinni, 's e' félét terjeszteni okos embernek nem szabad.

„A' 17-dik nap jó szőlőt plántálni; ökröt befogni.“
„Septima post decimam felix.“

„A' tsillagok a' nagy szélben leesnek az égből.“
„Saepe etiam stellas, vento impendente videbis,
Praecipites coelo labi.“

„Minden folyók a' Föld kebeléből erednek.“ Végre végzi a' gazdaságról írt könyvét, a' méheknek a' marha bőrből való nemződésével. — Egy szóval,

a' ki a' természetet Lucrétzből, vagy Virgilből akarná megesmérni, sok tévelygésekkel töltené meg fejét. — De miért betsültetnek hát e' régi versezetek annyira? Miért olvassák olly mohón, kik a' deák nyelvet értik? Tsupán szép előadásaikért, derék, erköltsi tanításaikért, fölséges képeikért az emberi életből. A' verselés kellemei ki mentik a' hibákat. A' lélek elmerül az előadás szépségébe; észre sem veszi, hogy tévelygésre vezettetik.

N. Tąkácsi *Horváth János.*

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Origo et Formatio Linguae Ugoricae-Ungaricae, rectius Magiaricae dictae (,) Historice, Philo- et Etymologice ac Grammatice deducta. Viennae anno 1834. Typis Congregationis Mechitaristicae. 8-ad rétben, 58. l. Az ára 2 for. pengő pénzben.

Mennél kevesebbé gondoskodtak magok a' Magyar Írók még a' nem rég lefolyt időkorban is a' Magyar Nyelv és Nemzet eredetéről: Annál mélyebben elmerültek e' tárgyoknak vizsgáltatásukban a' Külföldi Tudósok, és azok is, kik közöttünk születtek ugyan, de magukat még sem örömest számlálják közünkbe.

Régen észre vették a' velősebb ítéletü Férfiak, hogy valamelly Nemzetnek akár Nyelvét, akár Történetait azok fejthetik ki leginkább, kik tisztább és szorosabb értelemben a' Nemzet kebeléből valók, és a' Nemzet nyelvében, mint anyanyelvükben, derekasan jártasok. Ki is volna képesebb azon meredek és tövissel rakvás utat megjárni, melly a' Nemzeti Régiségek legelsö Kutfőjükhöz vezet, mint

az, kinek szíve lángolva ver mind Nemzetéért, mind Nemzete Nyelvéért?

A' ki e' két díszszel nem bír, az alig ha tehet az e' féle fáradságos törekedésekben elömeneteleket. Sőt bizonyítja is a' tapasztalás, hogy illyen tulajdonok nélkül többnyire eltévedtek a' szorgalmasabb munkálkodók is; azok pedig, kik épen a' szükséges elő készület nélkül nyultak a' munkához, feneketlen sárba sülyedtek.

Ezen utóbbiak közé számlálhatjuk egész kiterjedésben e' jelen értekezésnek igen avatatlan Íróját, ki fölötte sokat akart ugyan, de még is semmi okosat, vagy legalább hihetőt, nem tudott mondani. Nem szólni igyekezetéről, rút gondatlanság volna; sokat beszélni, viszsza élés lenne az olvasó türedelmével. Recensens tehát a' közép ut felé fog tartani.

Szerzőnk a' Magyar Nemzetnek Eredetét kívánta mindenek előtt meghatározni, de olly tudatlanúl kezdett szándékához, hogy midjárt az ötödik sorban egy szarvas hibát követ el, midőn írja: „*Adfero solum id quod Schlözer IN SUIS PETROPOLITANIS QVAESTIONIBUS Göttingae* 1770 *editis, in lumen protulerat.*" Azok, kik a' Históriai Literáriában járatosak, vagy a' „*Quaestiones Petropolitanae*" tzímü könyvetskét kezükben forgatták, Recensens nélkül is tudják, hogy e' munkának Írója Fischer János Eberhard, Kiadója pedig Schlözer Augustus Lajos. Így Fischernek kell azon véleményt a' Magyar Nemzet eredetéről tulajdonítani, melly e' könyvben Schlözernek tulajdoníttatik. Úgy, de hogy hihessünk mi az 1756-dik évben írt és még 1770-dikben élt Fischernek a' Magyar Nemzet legrégiebb Eredetéről? Okainál, mert ezeknek lehet tsak tekéntetük, ma már fontosabbakat esmérünk, 's így fölebb juthatunk a' Turfáni és Baschkiriai lakásnál.

Fischernek rövid véleményét nyomban követik az Orosz Birodalomban tartózkodott Orlay János nevü Magyar Hazánkfiának közlései a' Magyar Nem-

zetnek hajdani lakhelyeiről. Ezek olly hibások, hogy föltenni sem lehet, hogy Orlay szóról szóra úgy írta volna, mint előadatnak, e' tudósításokat; vagy, ha tsak ugyan mind ezek Orlay tollából folytak, úgy tanátsosabb lett volna Orlaynak az Orvosi Tudomány mellett maradnia, mint sem a' Történeti Levegőt illyeténekkel megfertőztetnie.

Orlay egyik helyen (4. l.) Susdál Tartományt nevezi Atelkuz néven, másik helyen (6. l.) az Aluta, vagy is Ólt folyó Szigeteit. Mennyire fekszik e' két föld egymástól? Nem mondja-e határozottan Constantinus Porphyrogenneta Görög Tsászár (De adm. Imp. Cap. 40.) Etelkuzu Tartományról: „*Itaque reversi Turcae regionem suam desertam vastatamque invenientes, in ea terra, quam ad hodiernum vsque diem incolunt, sedes posuerunt, in ea nimirum regione, quam a fluminibus cognominatam esse* (itt helyesen; alább: „a fluvio interlabente" hibás kitétel) *supra diximus. Locus autem, quem primitus Turcae occupabant, a fluvio interlabente nuncupatur Etel et Kuzu, in quo nunc Pacinacitae commorantur; a quibus sane pulsi Turcae et profugientes, sedes posuerunt illic, ubi nunc habitant.*" Fölebb (De adm. Imp. Cap. 38.) a' vizeknek neveiket így nevezte meg: „*Caeterum Patzinacitarum locus, quem tunc inhabitabant Turcae, a fluviis, qui illic sunt, cognominatur; flumina autem isthaec sunt: primus fluvius Baruch appellatur; secundus Cubu; tertius Trullus; quartus Brutus; quintus denique Seretus nuncupatur.*" A' Sereth Viz, Pruth Viz, a' Turla Viz (Dinapris vagy Nister), a' Barlád és Cula Vizek Moldva Országba helyheztetik Etelküzü Tartományt: azt tehát Susdállal, vagy az Aluta Szigeteivel öszszekeverni nem szabad.

A' bizonyos hibák közé kell számlálni, ha Orlay (4. l.) Eliud-ot (a' „Velivőd esméretlen név) Álmus Testvérévé és másadik Magyar Vajdává

tészi: Mertazonkivűl, hogy Eliud a' Magyar Históriában nem találtatik, Eleud, az az: Előd Béla Király nevetlen Jegyzője szerént (Cap. 6. 20. 50. 56.) a' Tsák Nemzetségből származott Szaboltsnak Attya volt; Elád pedig Kézai Simon szerént (Edit. Bud. anni 1782. 8-o pag. 67.) a' Turul Nemzetségből eredett Álmusnak nem Testvére, hanem Attya volt. Béla Király nevetlen Jegyzőjénél mindazonáltal (Cap. 1. 2. 3. 4. 5. 7. 8.) Álmus Attya Vgek, Kézai Simonnál pedig (67. l.) Vger öregattya Álmusnak. Hogy Előd, vagy Elád népével (4. l.) ott szállott volna meg, hol a' Tobol Viz az Irtes Folyamba szakad, az a' költemény körébe tartozik.

Költemény tagadhatatlanúl az is, hogy a' Chozar Nemzet neve és a' Kozák név (4. l.) egy; költemény (4. l.) az Uzomagjari név, melly egy Történetíróban sem találtatik; költemény (5. l.) a' Sabadosii, az az: Svobodosii (5. l.) nevezet a' *Σαβαρτοιάσφαλοι* (Constant. Porphyr. de adm. Imp. Cap. 38.) név helyett; költemény (6. lap), hogy a' Cabarok és Uzusok a' Magyarokat a' Ruthenus Nyelvre meg tanították, ha a' Ruthenus Nyelv alatt Szláv Nyelv értetik; költemény végre (6. l.), hogy Eliud (Const. Porph. de adm. Imp. cap. 38. inkább: Lebediás) Chazaro—Ruthena Feleséget vett. Constantinus Porphyrogennetánál (De adm. Imp. Cap. 38.) tsak ennyi olvastatik: „*Chaganusque Chazariae Princeps primo Turcarum Boebodo Lebediae, fortitudinis eorum ac commilitii causa, uxorem dedit Chazaram nobilem, motus fortitudinis ejus fama et generis splendore, ut ex eo prolem tolleret: et tamen casu factum est, ut ex Chazara illa liberos non susciperet Lebedias.*“ Ez a' Lebediás tehát, magtalan házassága miatt, sem Előddel, kinek Szabolts fia volt, sem Eláddal, ki Kézai Simon szerént Álmust nemzette, nem lehet egy.

Egymást éri alább is Orlay állításaiban, vagy a' Szerző előadásaiban a' hiba a' hibát. Hulec-et tsak Béla Király nevetlen Írója könyvéből (Cap. 7. 33. 34.) esmérjük. Ennél Hulec (Cap. 7. 33.) Álmusnak Avunculusa, az az: Álmus Annyának Báttya: Ellenben Orlaynál (6. l.) Hulec helytelenűl Álmus Avusának, az az: Ősének, vagy is Öreg Attyának neveztetik; arról pedig, hogy Hulec az ő Olga leányát Igor nevü Varegus Hertzegnek feleségűl adta volna, senki sem tud valamit. Nem olvassuk szinte (6. l.) azt is, hogy Árpád más néven Harpák nevet viselt volna. Az is a' Mese körbe tartozik, hogy Árpádot a' Magyar, Kún és Ruthenus vezérek emelték Fő Vezéri méltóságra. A' Kúnok, igazábban: Palótzok, Constantinus Porphyrogenneta tanutétele szerént az Etelközben lakó Magyarokkal kaptsolták öszsze magukat.

Hogy a' Magyarokkal Oroszok, az az: Ruthenusok is (9. l.) ki költöztek, azt ugyan emlegeti Béla Király nevetlen Jegyzője: De az nem olly bizonyos, ha ezen Oroszok Szláv Nyelvü Népek voltak-e? Hogy a' régi Oroszok eredetiképen nem voltak Szlávok, azt Karamsin is (Geschichte des Russischen Reiches. Riga, 1820. 8-o I. Band S. 258. Anmerkungen.) állítja: Hogy Magyar Nyelvü Népek valának a' régi Oroszok, azt Recensens annak idöjében hitelesen megfogja mutatni. Mit használ tehát a' sírban nyugvó Szerzőnek tudatlanságon épült egész törekedése? Botlás az is, hogy a' Bissenusok (9. l.) Horváthok, az az: Wasser-Krowatok voltak. A' ki illy gyáván dolgozott a' Történettudomány határai között, mit lehet helyeset attól várni a' Magyar Nyelv Eredetéről is, melly másadik tárgya értekezésének?

A' részrehajlást nem esmérő Vizsgáló kénytelen megvallani, hogy mind a' Magyar, mind a' Szláv Tudós Férfiak közűl igen sokan úgy ítéltek a' Magyar és Szláv Nyelvekről, mintha a' magukén kivűl semmi más Nyelvet nem esmértek volna a' Föld

kerékségén. Innend természetesen egy oldalu ítéleteknek kellett minden lépten 's nyomon eredniük. A' Magyar Írók, ha tsak a' végső túlságig nem jutottak, melly szinte együgyüséget árúl el, Nyelvüket (11. l.) Szüz Nyelvnek hírdették; a' Szláv Írók pedig, kik között Szerzőnk a' butaságig első helyet akart magának érdemleni, a' két nyelvben egyező szovakat (15. l.) mind a' Magyarok által költsönöztetik a' Szláv Nyelvekből, nem egyszer (51. l.) mesterségesen is szemünkre lobbantván, hogy ugatniuk kellett volna Atyáinknak, ha a' Szlávoktól szovakat nem költsönöztek volna. *Iliacos intra muros peccatur et extra.*

Azt lehet mind a' két Felekezetnek mindenek előtt ajánlani, hogy a' Philologia Comparativából, az az: Összehasonlító Nyelvtudományból, bővebb esméreteket gyüjtsenek maguknak. Bámúlva fogják ekkor tapasztalni, mi sok nyelvben előfordúlnak azon szovak, mellyeket ők tiszta Magyar, vagy Szláv Tulajdonnak tartanak. Ez, igaz, nagy munkába és fáradságba kerül: De illik-e valamelly tudományról fél lábon állva a' sajátaikat botsűlő, 's meg őrzeni is törekedő Nemzetek előtt szólani? —

Hogy a' Szláv Nyelveknek igen számos szovaik megegyeznek a' Magyar Nyelv szovaival, azt okosan tagadni nem lehet. Ellenben azt is, hogy ezen szovakat mind a' Magyarok költsönözték a' Szláv Népektől, állítani szemtelen vakmerőség. Mikor és hol állottak a' hajdani időben a' Szláv Népek a' Culturának olly magos fokán, hogy ők tanították a' Világnak többi Nemzeteit? Az igazság és valóság tehát tsak abban állhat, hogy némelly szovakat mind a' Magyarok, mind a' Szlávok más míveltebb Népektől fogadtak el; némellyeket a' Magyarok költsönöztek a' Szlávoktól; némellyeket végre a' Szlávok válloltak el a' Magyaroktól. Legyünk igazságosak, 's majd hidegebb vérrel fogunk ítélni az illyetén tárgyakról.

Midőn Szerzőnk köröm szakadtáig megbizonyítani akarja különösen a' Ruthenus Nyelvről, hogy ebből származtak nagyobb részént a' Magyar Nyelvnek Esetei, Utóljárói, Igehajtogatásai, nem tsak a' „*Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae Domus Estorasianae. Viennae*, 1700. *fol.*“ tzímü könyvben találtató koholt mesés Okleveleket használja; nem tsak a' legrégiebb és legbizonyosabb Magyar 's egyszer'smind napkeleti Neveket öltözteti Tóth köntösbe: Hanem még azt is elhitetni kívánja olvasóival, hogy az Orosz Miatyánk egészen egy a' Magyar Miatyánkkal. Hidje ezt, a' ki akarja, vagy elhinni tudja. Recensens az illyen tévedéseknél — szembetünő tévedéseknél és szótsigázásoknál szánakodva gondolkodik a' Szerzőről; könyvéről pedig nem tud egyebet mondani, mint ezt: „*Mitte hoc corrumpi, quem meruere, situ.*“

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Skeireins Aivaggeljons thairh Johannen. Auslegung des Evangelii Johannis in gothischer Sprache. Aus römischen und mayländischen Handschriften nebst lateinischer Uebersetzung, belegenden Anmerkungen, geschichtlicher Untersuchung, gothisch-lateinischem Wörterbuche und Schriftproben. Im Auftrage Seiner Königlichen Hoheit des Kronprinzen Maximilian von Bayern erlesen, erläutert, und zum ersten Male herausgegeben von H. F. Maszmann, Doctor der Philosophie, Professor der älteren deutschen Sprache und Literatur an der Hochschule zu München, etc. München, 1834. Verlag von George Jaquet; negyed rétben, I—XVIII. és 182 oldal, egy Hasonmás Kötáblával. (Ajánlva Fölséges Maximilián királyi Hertzegnek és Bajor Korona Örökösnek) Az ára 4 for. 8 kr. pengő pénzben.

Minekutána a' Marki Grófságban feküdött Werdeni Apáturságban a' XVII-dik század közepe

felé az úgy neveztetett Codex Argenteus föltaláltatott, mellyben a' négy Evangelista igen régi Német Nyelvre lefordíttatva vagyon, és a' Kézírat előbb Junius Ferentz, későbben Krisztina Svétziai Királyné, utóbb Vossius Izsák, 's végre 1669-dikben az Upsálai Fő Oskola Könyvtárának birtokába jutott, 's annak tartalma puszta gyanításból Gothus Nyelvüvé és Ulphilás Moeso-Gothus Püspök munkájává tétetett: Vetekedve vetekedtek több Tudósok nem csak e' Kézírat kiadatásán, hanem azon is egyszer'smind, hogy e' Fordításnak több Töredékeihez juthassanak. *) Bé is teljesedett e' köz ohajtás, midőn 1755-dikben Praun Hertzegi Vice-Cancellárius figyelmeztetése után Knittel Ferentz Antal a' Wolfenbütteli híres és gazdag Könyvtárban, hol I. Mátyás Magyar Fejedelem Budai Könyvtárának is több maradványai őriztetnek, Isidorusnak egy másodszor íratott Kéziratában (Codex Palimpsestus, Codex Rescriptus) Szent Pálnak a' Rómaiakhoz küldetett Levelének az Upsálai Kézírat nyelvével egészen egyező Töredékeire talált, mellyek illy tzím alatt adattak tőle ki: „*Ulphilae Versionem Gothicam nonnullorum Capitum Epistolae Pauli ad Romanos eruit, commentatus est, datque foras Franc. Ant. Knittel Metropolit. Ecclesiae apud Gvelpherbytanos Archi-Diaconus. Brunsvici, s. a. in* 4-to."

Ezután sokáig nem akadtak a' legrégiebb Bibliai Német Fordításnak újabb nyomába, míg a' Milánói Ambrosiána Könyvtárban a' mindenki előtt esméretes Mái Angelo híres Könyvtár-Őr Castiglione Károly Octávius részvétele mellett ki nem adta ime tzímü munkáját: „*Vlphilae Partium Ineditarum in Ambrosianis Palimpsestis ab Angelo Maio repertarum Specimen coniunctis curis eiusdem Maii et Caroli Octavii Castillionaei editum. Me-*

*) Legjelesebb kiadatása e' Kéziratnak a' következő: „*Ulfilas Gothische Bibelübersetzung die älteste Germanische Urkunde. Herausgegeben von Johann Christian Zahn. Weissenfels*, 1805. 4-o."

diolani Regiis Typis. M. DCCC. XIX. in 4-to." E' Töredékek Esdrásból, Nehemiásból, Máté Evangeliumából, Sz. Pálnak a' Philippiekhez íratott Leveléből, és Sz. Pálnak Titushoz meg Philemonhoz küldetett Leveleiből valók, a' miből önkényt következik, hogy az Ó-Frígy könyvei is már hajdan Német Nyelvre lefordíttattak.

Folytatta a' Milánói Bibliai Német Töredékeknek kiadatásukat, Máinak Rómába elköltözése után, maga Castiglione illyen tzím alatt tiz év lefolyta után: „*Vlphilae Gothica Versio Epistolae Divi Pauli ad Corinthios secundae, quam ex Ambrosianae Bibliothecae Palimpsestis depromptam cum Interpretatione, Annotationibus, Glossario edidit Carolus Octavius Castillionaeus. Mediolani Regiis Typis M. DCCC. XXIX.* 4-o."

Ugyan ez az érdemes Gróf adta ki taval: „*Gothicae Versionis Epistolarum Divi Pauli ad Romanos, ad Corinthios primae, ad Ephesios quae supersunt.* Mediolani, M. DCCC. XXXIV. 4-o."

Nem sokára azonban Mái Rómában is talált a' Vaticánumi Könyvtár kintsei között újabb Töredékeket, 's ezeket is önön maga szándékozott, midőn egyébb foglalatosságai engednék, illő készülettel napfényre botsátani: De a' Bajor Korona Örökös, az ösi nyelvhez viseltető nemes buzgóságból, egyszerre Olasz Országban termett, Maszmannt, a' Müncheni Fő Oskolában a' régiebb Német Nyelv Tanítóját, magával Nápolyba, Milánóba és Rómába vitte, 's győzvén számos nehézségeken a' Kézíratoknak használtatásukat, a' mennyire Mái azokat végképen még el nem készítette, magos tekéntete 's a' Bajor Követség közbenvetése által ki eszközlötte. Illyen buzgók a' valóban nagy lelkűek a' Nemzeti Nyelv régi Maradványai eránt, jól tudván, hogy az előmenetel mellett igen szükséges viszsza is tekénteni.

Maszmann Szent János Evangeliumából közlötte e' darabokat, mellyekben (38. l.) példának okáért e' féle Nyelv találtatik: „*Inuhthis nu jah leik*

mans andnam, ei láisareis uns vairthái thizôs du Gutha garaíhteins.“ Az az: *Propterea ergo et corpus hominis induit, ut doctor nobis fieret justitiae in Deo.*“ Ennyire megváltozott íme! a' IV-VI-dik Századi Német Nyelv-

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazítások.*

E' folyó 1835-dik évi Tudományos Gyűjtemény I-sö Kötet 1-sö Értekezésében nevezetesb hiányok helyett helyre hozandó lészen a' 3. lapon 26. sorban *ösmérö* helyett *ismérö*; a' 9. l. 2. és 3. s. *intézeti Isten háza* helyett *intézeti Isten ház*; a' 9. l. 28. s. *ösméretes* helyett *ismeretes* (általában az egész Értekezésben többször előforduló *ösméret*, *ösmérni* etc. *ismeret*, *ismérni*-vel javítatik ki); a' 11. l. 6. és 7. s. *Geographia általánosan Hazánkra nézve*, *különösen* helyett *Geographia általánosan*, *Hazánkra nézve különösen*; a' 11. l. 9. s. *általyános* helyett *általános* (melly többszer előjövén, kiigazítandó lészen); a' 12. l 6. s. *tudományra-is* helyett *tudományra-is kiterjedvén*; a' 13. l. 9. s. *literatura* helyett *literaturai*; a' 14. l 24. és 25. s. *neveztetni fog* helyett *neveztessék*; a' 19. l 21 s. 13 helyett 18; a' 23. l. 25. s. *idökre* helyett *idöre*; a' 24. l. 1. s. *Comso* helyett *Cosmo*; a' 25. l. 7. s. *forintokat* helyett *forintokban*; a' 25. l. 17. s. *czélarányos* helyett *czélirányos*; a' 25. l. 34. s. *ott lészen abban a' helyben* helyett *abban a' városban lészen*; a' 28. l. 18. s. *felyül* helyett *fellül*; a' 30. l. 34. s. *Söt erösen állitani* helyett *Söt az állitást erösen védni*; a' 33. l. 27. s. *törvényes tag* helyett *ügyvéd* (mert törvényes tag általánossan véve több rendbelit jelenthet; itt ügyvéd értetödik. ki allegál, 's biró nem lehet); a' 35. l. 33. s. *munkálatlan* helyett *munkátlan*; a' 36. l. 34. s. *gyakorlatról* helyett *gyakorlatnál*; a' 38. l. 36. s. *melly* helyett *mély*: a' 42. l. 1. s. *rendelni kell*, *kinek* helyett *rendelni*, *'s kinek*; a' 42 l. 4. s. 100000 *nemes*, *és* 200000 *városi polgár*, *'s köz* etc. helyett 100000 *nemes rendkivüli gárda*, *és* 200000 *rendkivüli városi*, *polgári*, *'s közrendü* etc.; a' 42. l. 6. s. *ellátni* utána tétessék *egy nagy nemzethez illendö leend!*; a' 42. l. 27. s *hibáik nélkül igazán szükölködök* helyett *nem vétkes*, *'s igazán szükölködö honfitársaink*; a' 43. l. 27. s. *gazdaságú* helyett *gazdagságú*.

Az egész Értekezésben helyel helyel néhány veszö 's apostrophok, valamint néhány köz nevek' nagy betűkkel hibássan történt nyomtatás előtti szedetek megbocsájtandók.

Vizer István.

---

2. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósitásai.*

Magyar tudós. társasági jelentés.

A' philosophiai eddigi magyar munkákból összeszedett műszavak illy czim alatt jelentek-meg: philosophiai műszótár. Közre bocsátja a' magyar tudós társaság. Budán, a' m. kir. egyetem betűivel. 8ad rétben. 212 lapon. A' kötet ára 40 kr. pengőben. Találtatik Pesten Eggenberger József könyvárusnál, kitől az országbeli több könyvárusok is megvitethetik.

Martius 16d. 1835.

A' titoknok által.

Magyar tudós társasági jelentések.

I. A' társaságnak 1833ban kihirdetett törvénytudományi ezen kérdésére: Tett-e a' Magyar Nemzet, honalkotmányában az időkhez és körülményekhez alkalmazott változtatásokat, 's ha tett, mellyek azoknak fővonatai? az e' folyó Martius 19dikéig, mint határnapig érkezett verseny feleletek a' társaság' héti ülésének, következő jelmondataikkal adattak-bé:

1) Justitia regnorum fundamentum.

2) Speak of me as I am. Shakesp. Othello V.

3) Használhatsz ha akarsz, de tanuld esmérni hazádat.

4) Isten és az ő igazsága szerint.

5) Et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia, parati sumus. Cicero Quaest. Acad. L. 2.

6) — — — non est mora libera nobis, Poscimur! et fulget tenebris aurora fugatis.

7) Humanae leges eatenus valent solum, quatenus non discrepant a divinis, — ideo leges humanae emanare debent e lege divina; lex ergo contra legem divinam, nec populi assensu, nec consvetudine diuturna est valida. Verbőczi előbesz.

II. A' természettudományi 1834beli kérdésre pedig, melly ez volt: Mi a' Magyarország' némelly vidékein előforduló pokolvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógyító módjai? ezen jelmondatúak érkeztek, hasonlóképen Martius 19dikén eltölt határnapig 's adattak is bé:

1) Jobb az egésséges és derék erejű szegény, hogy sem az erőtlen és gonoszsággal megostoroztatott gazdag. Sirák könyvének 30dik R. 14dik Ver.

2) *Θανείν με δεί κᾶκοντα:*
Τί δε τον βιον πλανωμαί?

3) . . . . . fungar vice cotis, acutum
Reddere quae ferrum valet exsors ipsa secandi. Horat.

4) Nemzeti művelődés.

5) Cyniphias inter pestes tibi palma nocendi est. Annaei Lucani Pharsal. Lib. IX.

6) Multa enim in modo rei, et circumstantiis ejus nova sunt, quae in genere ipso nova non sunt: qui autem ad observandum adjiciet animum, ei etiam in rebus, quae vulgares videntur, multa observatu digna occurrent. Baco. De Augment. Scient. L. IV.

7) Senkinek sincs méltóságán alól, igazságosnak lenni.

8) Scire tuum nihil est, nisi te scire sciat alter.

9) Ne szóval, hanem tettel.

10) Bocsássatok meg, hogy én is a' világon vagyok!

11) Kiki annyit tegyen hazája' javára, mennyit köréhez képest tehet.

Jött ezeken kivül még egy értekezés illy czímmel: „De carbuncnlo, az az a' pokolvarrul" de mivel ennek szerzője mind a' kézíraton, mind a' titoknokhoz küldött levelében magát megnevezte, munkája a' pályaíratok' sorában föl nem vétethetett.

'S mindenik osztálybeli feleleť jelmondatos levélkéje töretlenül különtétetvén borítékban a' társaság' és Schedius Lajos kir. tan. tiszt. tag mint előlülői helyettes' pecsétével a' levéltárba; a' kézíratok, három három illető osztálybeli rendes tagnak, bírálat végett általadásra rendeltettek.

Kinek itéltethetik mindenik osztálynak 100 aranyat tevő jutalma, azt a' 6dik nagy gyűlés jelentése fogja ezen évben hírré tenni.

Pesten, a' héti ülésből, Martius 20d. 1835.

Döbrentei Gábor titoknok.

---

3. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Bécsi János, Szolnoki Kováts-Mester, Hazánkfia, mult Martius 16-dikán a' Granjé féle ekének modellájával a' Magyar Nemzeti Muzeumot megajándékozta. Melly Hazafi jeles tettet midőn a' Magyar Hazával tudatjuk, nem mulatjuk el egyszer'smind honi tehetősebb mezei Gazdáinknak az e'féle nagy hasznu ekét ajánlani.

közli *Halitzky Antal*,
a' M. Nemzeti Muzeum első Őrje.

III. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) 'Sombori Jó'sef. A' hajdani Nemes Székely Nemzet Áldozó Poharáról. 3 lap.
2) Biankovich János. A' hó és jéghegyekről, 's hó futatokról. 19 lap.
3) Wadasi és Jeszenitzei Jankovich Miklós. Hunyadi János 1454. esztendei, Fridrich Tsászárhoz írt, és Basel Városától a' M. T. Társasággal közlött, most tudós észrevételekkel felvilágosított Levele. 39 lap.
4) Ivanovics. A' Virtusról. 53 lap.
5) Taubner Károl. Demosthenes három beszédei az Olynthosiakért. 65 lap.
6) Legújabb tapasztalások a' lópor-repesztések körül. 91 lap.
7) Horvát István. A' Magyar Nyelv régi Maradványairól. 99 lap.
8) Édes János. Önszeretet, Önnygyűlölet. 109 lap.
9) N. Takácsi Horváth János. Az Ángol Fő Iskolában való élet. 113 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Origo et Formatio Linguae Ugoricae-Ungaricae, rectius Magiaricae dictae Historice, Philo- et Etymologice ac Grammatice deducta. Viennae, 1834. 8-ad rétben.“ 116 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Skeireins Aivaggeljons thairh Johannen. Auslegung des Evangelii Johannis in gothischer Sprache. Herausgegeben von H. F. Maszmann, München, 1834. negyed rétben.“ 122 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazítások. 125 lap.
2) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 126 lap.
3) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.

(Koszoru 1835-dik eszt. III. Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY

1835.

IV^dik KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

Deák Pesten

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

A' Feudum elöljáró zsengéje. 1.)

1. §.

A' Kutfőknek a' Germánok legrégibb állapotja megismérésére való elégtelenségek.

A' Görögök és Rómaiak egyedül magokat tekíntvén mívelt nemzeteknek, és minden egyebeket barbarusoknak, ezen utolsók állapotja megismérésére kevés figyelmet fordítottak, hanem ha netalán érdeklette őket ama Nemzetek szertartásiról magoknak tudományt szerezni. Ennek tulajdoníthatni, hogy a' mit e' két Nemzet írói jegyzettek ama míveletlen népekről, azt is nagy részben homály borítja. A' régieknek a' Nemzetek dolgában való tudatlanságokat maga őszintén megvallotta a' szorgalommal kutató 's tsak oktatni igyekszö Polybius 2.) A' mit tsudálni épen nem lehet, ha meggondoljuk, melly keskeny és szoros volt az ő láthatárok; ha eszünkbe veszszük, hogy a' Narbon és Tanaison tul lévő éjszakról alig volt ismeretek; hogy Földleirási tu-

1.) E' töredék onnan keletkezett, hogy ezen tzímü munkám írásában „Vagyon-e nyoma a' Feudumnak a' magyar Polgári alkotmányban, és törvényekben?“ elsö szándékomat megváltoztattam, és szabott határimat összebb huztam. Hogy pedig jelen értekezésem tárgyát érthetőbbé tegyem, annál külebb terjeszkedém és a' Germánok országos állapotját egyszer'smind belé szövém, mivel tsakugyan való, hogy ezen nemzetnek tulajdona a' Feudum szerzése.

2.) Polybius III. Cap. 38.

dományok szerzésében mind azon eszközök szükével voltak, mellyekkel az újabb idők olly bővelkedők: azért többnyire töredék az ő hagyományok e' népekről; regékkel elegy; és a' való is egyes sugárként alig hatolhat ki a' lepező homályból. Ámbár a' Germánok legrégiebb állapotját sem ismérjük honi tudósításaikból, mivel az is bizonytalan, hogy volt e' saját írások, 3.) és mivel énekeik gyüjteménye sem jutott az utóbbi korra: mégis ő reájok nézve mind azon hiányok, mellyeket felebb említék, nagy kivételt szenvednek; a' mit Cájus Julius Caesar, és Cájus Cornelius Tacitus írásinak köszönhetünk. Az első derék hadakat viselvén vélek, betses tudósítást hagyott az ő belső dolgaikról; 4.) a' második rólok magán írott könyvében mester etsetjével festé az ő erköltseiket, szokásaikat, 's országos dolgaikat, ugy, hogy minden egyébb széllel hintett bizonyságok tsak az ő öszve függő írásából nyernek életet 's világot. 5)

3.) Sokan Tacitusból (Germ. Cap. 10) méltán azt következtetik, hogy vallásos szertartásaikban éltek írással a' Németek.

4.) Caji Julii Caesaris Commentarii de bello Gall. főképen pedig a' 4-ik és 5-ik Könyv.

5.) Cájus Cornelius Tacitus, de situ, moribus, et populis Germaniae. Ezen könyvetske sok izben nyomtattatott-ki, magyaráztatott, és fordíttattott élő nyelvekre, kivált a' németek isméretes munkásságokat üzték rajta; mindazáltal annak értelme maiglan is sok helyeken homályos marada. A' Könyv eredetéről sok féle a' vélekedés; némellyek azt Tacitus olly szándékából szereztetettnek vélik, mellyel ő históriája 6-ik könyvében a' Zsidók eredetéről és szokásairól értekezék; mások azt alap rajznak gondolják, mellyet egyébb a' németekről írott munkáiban használt. Akár mi volt légyen tzélja, az bizonyos, hogy sok helyeit homály, de talán setétség fedi. Ennek okait ezekben találni: hogy ő maga azon nemzetet nem látta, hanem mások itélete 's jelentése szerint írt. Igaz ugyan, hogy a' Rómaiaknak Julius Caesar idejétől fogva a' Germán nemzetekkel folyvást közök volt, változó szerentsével több száz esztendeig hadakoztak vélek, sok Vezéreik, Tisztviselőik megfordultak ez ország-

2. §.

Germania földje; Népei.

Azon egy törzsöktől eredett, több kissebb országos nemzetségekre ágozott népek sokasága, mel-

---

ban, negyven esztendeig is tartózkodtak nálok (Tacitus Annalium Lib. 12 Cap. 27. „Aucta laetitia, quod quosdam e clade Variana quadragesimum post annum servitio exemerant"): de szükséges észbe vennünk, hogy a' római gög e' félig vadoknak nézett nemzetek országos alkotmányára keveset ügyelt; és Tacitus idétt — életben sem voltak már azok, kik a' Németeknél huzamost tartozkodának. További ok az: hogy nyelveket nem értette, holott tudni való, hogy nem csak régenten, hanem maiglan is a' nemzetek országos szertartásit legjobban nevezhetni 's magyarázhatni tulajdon szavaikkal; sőt, hogy sokszor igen hibásan esik a' fejtegetés idegen szójárásban. Ehez járul, hogy a' római ember nehezen vetkezhetett-ki maga gondolkozása 's képzelése formájiból; nehezen tette sajátjává a' nyers nemzet szokási országos állapotja tulajdonságit; ő mindent a' római kaptához mért, pedig éllel állott egymáshoz a' két nemzet polgári 's egyébb alkotmánya. Igy nem lévén szava a' dolgot kifejthetni, nem értvén nyelvét az idegen nemzetnek, nem lehet tsudálni, ha sokban sikamlott, 's homályos sőt érthetetlenné lett. Például vehetni ezen szót: „Nobilis, Nobilitas." Ha felteszszük azt, hogy az iró e' szavat azon értelemben használta, mellyben honjában divatozott, akkor az következnék, hogy a' Germánoknál is a' Nobilitas ugyan azon tulajdonságokkal bírt, mint a' rómaiaknál, a' mit elhinni e' nemzeteknek különhöző polgári szertartásaik meg nem engednek; ha pedig azt állítjuk, hogy a' Nobilitas és Nobilis szavakkal mást jegyzett, mint a' római értelem szerint tettek, akkor a' gyanítások tág mezejére jutunk, és tapogatva kell ösvényt irtanunk, hogy az igazhoz közelítsünk. Ugyan is ez a' szó Nobilis tulajdon ereje szerint annyit tesz, mint jeles, ismeretes; így él véle Plautus Pseudolus Act. 4. Scena 7-a Vers 9. 10. „Cum his mihi nec locus, nec sermo convenit, neque his unquam nobilis fui." Hogy pedig meglássuk, mit jegyzett polgári rendet jelentett értelemben a' rómaiaknál, az ő alkotmányok szertartásaihoz kell szinte folyamodnunk. Ő nálok a' polgári rendek első osztálya a' Patriciusoké és Plebeinsoké vala. A' patriciusok voltak elein az uralkodó nemzet, kik

lyeket mi németeknek, ők magokat germánoknak

közé idő jártában többen felvétettek; ők országlottak a' plebeiusokon, kik személyes és vagyoni szabadság mellett az országos hatalomban nem részesültek, és a' patriciusokkal öszve nem házasodhattak, de sok küzdés után egyenlő jusra verekedtek. A' másik osztály vala a' tanátsbelieké, Senatores, és lovagoké, Equites. Tudni illik a' Consulok, és később a' Censorok választották a' Senátorokat, ugy hogy plebeiusok közül sokan, és kivált a' tisztviselők a' tanátsba bémehettek; ezekből vált az Ordo Senatorius; ez ugyan törvény szerint semmi kiváltsággal nem bírt, de még is lassanként annyira gyarapodott tekéntete, hogy ő viselné az ország kormányát, és nemzetségbeli méltóságát maradékaira is elágoztatná. Liviusból tudjuk, hogy Servius Tullius a' népet vagyonja szerint Centuriákra osztotta, és Lovagokra. Eleintén ezen lovagok patriciusok voltak, míg idővel plebeiusok is választattak, és különös polgári rendet alkottak, Ordo Equestris; mellynek hatalma, 's tekíntete gazdagságán épült. Ezeket is a' Consulok és Censorok választották, 's tekéntetes állapotjokban ezek is részeltették maradékaikat. A' rómaiaknál tehát a' polgári megkülönböztetés, nobilitas, patriciusi, senatori, és lovag rendbeli vala; a' maga tselekedetivel ditsőült ember, de kinek elei illy eredettel nem jeleskedtek, novus homo nevezettel jegyeztetett. Így szóll Márius in Sallustii Jugurtha 85. „Ad hoc alii si deliquere, vetus nobilitas, maiorum facta fortia, cognatorum et affinium opes, multae clientelae, omnia haec praesidio adsunt, mihi spes omnes in memet sitae, quos necesse est virtute, et innocentia tutari." És ismét alább: „Comparate nunc Quirites cum illorum superbia me hominem novum." És ismét: „Nunc videte, quam iniqui sint, quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt, scilicet quia imagines non habeo, et quia mihi nova nobilitas est, quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse." A' ki e' három rendbe nem tartozott, popularis, plebeius volt. Ki lévén igy fejtve a' római nyelvjárásban vétetett nobilis szónak értelme, ki fogja meghatározni, hogy Tacitus a' Németekről írván, azt mi értelemben használta, hanem ha a' nemességnek tulajdonságait visgálja? Ugyan azont kell állítanunk ezen szóról „Princeps"; evvel él ő, midön a' nemességet jegyzi; evvel él, midön a' polgári fejedelem' méltóságát jeleli; de sem ennek, sem amannak sajátságait tökéletesen nem magyarázza. A' ki ezekről bővebb oktatást kiván, lássa Luden Geschichte des teutschen Volkes 1. Band 695. és következő lapokon

nevezték, 6.) azon részét lakta Európának, mellyet Tacitusként a' Gallusoktól, Rhaetusoktól, és Pannonoktól a' Rajna és Duna folyói; a' Dákoktól, 's Szarmatáktól bizonytalan határok választottak el; éjszaki széleit pedig szigeteivel a' tenger környékezte. 7) Idősebb Plinius germániáról emlékezvén, 8.) Vistula, Albis, Visurgis, Amisius, Rhenus, és Mosa folyó vizeket nevezi; ezekből tehát könnyű szerrel ki képezhetni a' tartomány fekvését, és kiterjedését. Első volt Julius Caesar, ki Gallia hódításával foglalatoskodván Ariovistus német fejedelemmel 's népével öszve ütközék, 's így juta ismeretségekbe; tudni illik Gallia némelly nemzetségei magok közt háborkodván, az egyik fél Ariovistust segítségül hívá; győztek frígyesei ellenségeiken, de földjök egyharmad részét a' németeknek oda engedni kénytelenítteténe Épen midőn több gyarmatokat készülne Ariovistus által szállítani, megtámadtatott Caesártól, 's meg győzetvén viszsza költözék a' német földre. Ez volt kezdete a' Germánok 's Rómaiak között amazok országában viselt számas hadaknak, és már annyira mentek lassanként emezek, hogy a' nyugati németek hozzájok szelídültek, míg Arminius Varus legióit eltörölte, és a' Rómaiak rajtok volt birodalmának örökre vé-

---

a' Jegyzést. Mindezekhez képest ugy látszik tehát, hogy ha elakarunk igazodni, szükséges a' későbbi idők világosságát használni, ama homályok felderítésére, ámbár ennek is keresztül áll azon tekéntet, hogy a' későbbi kor a' németeket más helyhezetben tűnteti fel előttünk, mint Tacitus idétt voltak.

6) A' Németek Tacitus bizonyságaként germánoknak nevezék magokat, 's már előbb is Julius Caesar illy névvel jegyzi őket; a' Teutsch nevezet a' kilentzedik század elején költ irásokban jő tsak elő. Geſchichte des teutſchen Volkes von Heinrich Luden 1. Band 596 lapon.

7.) Tacitus Germ. I.

8.) Historiae Nat. libr. 4. Cap. 14. Amnes clari in oceanum defluunt Guttallus, Vistillus, sive Vistula, Albis, Visurgis, Amisius, Rhenus, Mosa.

get vetett. 9.) Mind az által a' Rómaiak mégis tsak a' déli 's délnyugati részét ismérték ez országnak, 's ezt is tökélletlenül; a' keleti, 's éjszaki felől merő tudatlanságban valának. Ugyan is ők e' tartomány fő hegylántzait egy nagy Hercyniának 10.) neveztetett erdős hegyhát szakadékinak tartották, mellynek derék részét a' morva és cseh országokat környékező hegyek teszik, és éjszakról, 's éjszak keletről sudetek, 's óriási hegyek nevezete alatt ismértetnek; keletről a' kárpát bértzeit lehet, mint ágait, tekínteni; délről 's délnyugatról pedig a' Thüringi erdőség más erdőkkel kaptsolja öszve. Földleírási tekintetben is kivált a' keleti 's éjszak keleti fekvését Germániának épen hibásan képzelték magoknak. 11.)

Tacitus a' németeket egy helyén 12.) három gyökeres atyafias nemzetségekre ágoztatja; máshol a' negyediket is említi; 13.) holott idősebb Plinius

---

9.) El nem hallgathatom e' hazája szabadságát védette nagy Férjfiú ditséretét. Tac. Annalium Lib. 2-o Cap. 88. „Ceterum Arminius — — liberator haud dubie Germaniae, et qui non primordia populi romani, sicut alii Reges, Ducesque, sed florentissimum imperium lacessierit: praeliis ambiguus, bello non victus.“

10.) Plinius a' 8-ik Jegyzésben felhozott helyen: „Introrsus vero nulli inferius nobilitate, Hercynium jugum praetenditur.“ Caesar de bello Gallico libro 6. Cap. 24. 25. Nyomát látni-e Német szóban Hart, melly erdős hegységet jelent.

11.) Lásd Mannert Geographie der Griechen und Römer. Deutsche Staats, und Rechtsgeschichte von Karl Friedrich Eichhorn.

12.) Tacit. Germ. Cap. 2. „Celebrant carminibus antiquis — — Thuistonem Deum terra editum; et filium Mannum, originem gentis conditoresque. Manno tres filios assignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Hermiones, ceteri Istaevones vocantur “

13.) Tacitus ugyan ott: „Quidam autem licentia vetustatis, plures Deo ortos, pluresque gentis appellationes, Marsos, Gambrivios, Sveuos, Vandalios, affirmant; eaque vera et antiqua nomina.“

ötre oszlatja őket. 14.) Azonban a' mostani német ország déli, 's délnyugati részét Kelták bírták, 's a' Bojok kiüzettetése után is fen maradt lakott földjök nevezete: 15.) tudni illik a' németek között a' Hermionok, vagy Svevek e' részekre költözvén, elverték e' népeket, 's ezen győzedelmekkel állapíták meg hazájok Caesar idétt volt országos határit.

3. §.

E' népeknek ez időszaki míveltségek állapotja.

A' ki utazások, vagy más történt dolgok leírásában olvasta a' polgári társaság zsengéjében állapodott népek házi 's országos alkotmányát: az annak képét íme ehez hasonlatosnak fogja találni. Az illy nemzet házi dolgaival, szelid mesterségekkel nem gondol; fegyvert forgatni, abban szüntelen foglalni magát, egy 's legkedvesebb dolga; a' tartományt, mellyet nyájai bírnak legelőül, ellenségektől védelmezni minden szabadon születtek elmellőzhetetlen kötelessége; a' főbb hatalomnak uraság a, 's tiszti tsak annyira terjed, a' mennyire szükséges a' köz védelemre; magok közt tellyességgel déltzegbe botsáttattak, törvénynyel nem köteleztetnek; ügyes bajaikat magok közt végzik fegyverrel, a' biró itélete nélkül; a' népnek vénei, 's elöljárói tsak tanátstsal viselik vékony birodalmokat. A' nemzetségek kötelei ezen nemzeteknél erő-

---

14.) Plinius Nat. hist. lib. 4. Cap. 14. „Germanorum genera quinque: Vindili, quorum pars Burgundiones, Varini, Carini. Guttones; alterum genus Ingaevones, quorum pars Cimbri, Teutoni ac Chaucorum gentes, proximi autem Rheno Istaevones; mediterranei Hermiones, quorum Svevi, Hermunduri, Chatti, Cherusci; quinta pars Peucini, Bastarnae, contermini Dacis."

15.) Tacit. Germ. 28. „Igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes, Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. Manet adhuc Boihemi nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus."

sebbek; a' fő hatalomtól nem tartózkodván, kényekre részenkint is külső háborúkba ereszkednek; kinek vitézségében, 's okosságában bizakodnak, azt követik, és szerentséjeket kisértvén, zsákmányra indulnak; illy tág öszvefüggésben vagynak az országos előljárókkal. Az idegenekhez ellenség gyanánt viseltetnek; földjeiket, a' mint letelepednek, birásòkba veszik, de nem örökül; élelmeket barom tenyésztésből, 's vadászatból keresik. Így találjuk a' népeket mívelődések hajnalában; légyen bár ez ó, vagy újabb időkben, Afrika, vagy Amerika éghajlata alatt; annyira bizonyos, hogy az ember azonképen fejlik ugyan azon körülállások között, és kevés változással egy úton jár itteni tzéljának, a' polgári miveltségnek elérésére. Robertson 16.) Ötö-

16.) Említettem könyvének 6-ik Jegyzésében. Ime ezen pontokban foglalta a' hasonlatosságot. Az Amerikaiak fő képen vadászatból, 's halászatból élnek. Némelly nemzetségek közöttök épen nem üzik a' földmívelést. Azoknál, kik kunyhóik mellett valamellyes földet mívelnek, minden munkát az aszszonyok kötelesek végezni. A' társaság illy állapotjában, midőn az embernek kevés a' szüksége, és egymástól függése tsekély, tág és tökélletlen az egyesület, és kiki természetes szabadságával él tsak nem minden korlátozás nélkül. Az Amerikaiak azt tartják, hogy minden ember szabadon született, 's független, és hogy a' föld kerekségén semmi hatalomnak sints igaza az ő természetes szabadságokat tsorbítani, vagy határba szorítani. A' házi 's polgári kormányban alig van jelensége a' függésnek; kiki azt míveli, a' mi tetszésére van. Az Atyák és Anyák gyermekeikkel azon személyek módjára élnek, kiket a' puszta történet hozott egygyü, és a' kik semmi közös kötelekkel egymáshoz nem tsatoltatnak. Gyermekeik nevelése is ezen szabásokhoz van alkalmaztatva. Nem fenyítik 's nem büntetik őket, még kisded korokban sem. A' mint felserdülnek, szabad tetszésekre eresztik, hogy tselekedeteikről senkinek se számoljanak.

A' polgári elöljáróság hatalma igen környékezett. Legtöbb Nemzetségeknél a' Sachem, az az vezér, választással nyeri uraságát. Mellette van a' Vének tanátsa, kinek megegyezése nélkül semmi érdemes dolog el nem végeztetik. A' Sachemeknek tsekély a' tekéntetek, 's nem is vágynak reá. Ők javallanak, 's inkább kéréssből,

dik Károly Tsászár történetei leírásában Julius Caesar, és Tacitus idétt élt Németek erköltsit összvehasonlítja az éjszak Amerikai vad népekével, a' mit nem kevesén a' Németek közül gonoszba vettek, abban helyheztetvén hazafiui buzgóságokat, hogy cleiktől nem tsak minden motskot elhárítsanak, hanem a' bizonyságok ellenére tündér fénynyel ábrázzák tetteiket; ámbár igaz, hogy nints abban semmi gyalázat, a' mi az egész emberi Nemre nézve köz, tudni illik a' vadságból hasonlóképen való kivergődés, és a' tsinosodásra indulás; és nints mit szégyenleni az Unokáknak agapáik nyers erköltseit. En ugy tartom, hogy itt is közép arántjár az igazság; nyers erköltsüek voltak az említett időszakban, de nem vadak a' Németek, és ha Tacitusnak

---

hogy sem parantsolásból áll hatalmok. A' nép engedelmessége tsak nem tsupa önkényes.

Háborukba nem kényszerítve, hanem szabad tetszések szerint ereszkednek. Ha a' hadviselés elhatároztatik, akkor valamellyik az előkelőkből vezérnek kínálkozik. Kiknek kedvek van őtet követni, mert senki sem kényszeríttetik, rendszerint felállanak, 's hadi dalokat énekelik. Ha pedig valaki a' vállalkozottak közül vonakodnék a' vezért, kihez szegődött, követni, életét kotzkáztatná, 's legbetstelenebb embernek nézetnék.

Kik valaki Hadvezérhez szegődnek, megvárják, hogy eránt ok különös betsülettel viseltessék, 's köteles őket gazdagon megajándékozni.

Az Amerikai elöljáróságnak vétkes esetekben alig van büntető hatalma. A' megsértetett személy vagy nemzetség tetszése szerint szabhat büntetést a' megbántóra. E' részben igen érzékenyek, 's boszúállások kegyetlen, 's engesztelhetetlen, mellyet az idő sem el nem törül, sem meg nem lágyít. Ez az örökség legjelesebb része, mellyet a' Szülők gyermekeikre hagynak, 's nemzetségről nemzetségre száll, míg alkalom adódik a' boszú kitöltésére. Némellykor még is megengedi magát kérlelteti a' megbántatott fél. A' Gyilkosságért díj fizetés fogadtatik el, mellyet a' megöletettnek rokoni kapnak; ez többnyire egy hadi fogoly, ki a' meggyilkoltatott helyébe áll, nevét viseli, és nemzetségébe felvétetik.

Ugyan így ítél Adelung. Älteſte Geſchichte der Deutſchen.

hiszünk 17.), polgári alkotmányokat e' zsengéjében is tiszteletben fogja tartani mindenki, a' ki az emberi Nem fejlését gondosan visgálni kedves foglalatossági közé számlálja. 18.)

4. §.

Földbirtok, 's mivelés.

A' Germánok a' földmivelést tsak vékonyan üzték. Julius Caesarként leginkább téjjel, sajttal, és hussal táplálták magokat. Földjeiket is tsak ideigvalóképen bírták; ugymond Caesar, nálok senkinek sints bizonyos mértékű, 's elkülönözött birtoka, hanem az Előljárók és Fejedelmek évenként az egygyű gyülekező Atyafiságos nemzetségeknek osztanak, a' mennyi és a' hol tetszik, földeket, és esztendő multva azokat elhagyni, és másokat foglalni kényszerítik őket; ezt több okokra nézve mívelik, ugymond; nehogy állandó gyakorlásból megkedvelvén a' földmivelést, azt a' fegyver és hadviselés ösztönével felváltsák; hogy nagy jószágok szerzésére ne vágyjanak, és így a' hatalmasabbak az alatsonyabb renden lévőket birtokaikból ki ne forgassák; hogy a' héség és hideg ellen gondosabb szorgalommal ne építsenek; hogy a' pénz kivánásra ne gerjedjenek, a' miből pártütés, és felekezetekre oszlás következik; hogy a' Köznépet avval is zabolán tartsák, ha kiki látja, hogy birtoka ugyan azon törvény szerint igazgattatik, mint a' leghatalmasabbé. 19.) Más helyen 20.) ezt írá felőlök: a'

17.) Némellyek arról vádolják Tacitust, hogy mester etsetje a' Németek együgyű, és nyers erköltseit talán ön Nemzete romlottsága megutálásából, vagy hogy tanúságra ellenkező példát nyújtana, deli alakba öltözteté, 's így kedvelteté az olvasóval.

18.) A' Németek ez időszaki állapotja bővebb ismértetése végett Tacitusnak rólok irt felebb említett könyvetskéje első részét magam szerkeztem magyar fordításban, alább függelékül e' munkához ragasztom.

19.) Caesar de bello gallico lib. 6. Cap. 22.

20.) Caesar de bello gall. lib. 4. Cap. 1.

Svevekről mondják, hogy száz megyéjek van, mellyeknek mindenikéből évenként ezer fegyveresi állítanak a' külső hadviselésre: kik otthon maradnak, ezeket is, magokat is, táplálják. Viszontag esztendő mulva ezek állanak fegyverbe, 's amazok honokban veszteglenek. Így sem a' földmívelés, sem a' táborozás gyakorlása félbe nem szakad. De saját, és elválasztott birtoka senkinek sints, és nem is maradhat tovább esztendőnél senki egy helyen, a' végett, hogy azt mívelje. Igaz ugyan, hogy a' Sveveknek ezen állapotjok erőltetettnek, 's nem természetesnek látszik lenni, mivel nem régiben foglalták el azon földet, mellyet ezen móddal oltalmaztak, 's egyszersmind míveltek; de tsakugyan hozzávetvén Caesar ezen bizonyságát a' felebbihez, nem kételkedhetni, hogy a' Németek a' földet országúl birták, 's abban egyes személyek sajatságát el nem ismérték. Ugyan azt jegyzette felőlök Tacitus; ugymond ő, a' földeket közül foglalják el, mellyeket azon arányban osztanak el 21.) magok közt, mellyben birták az elhagyatottakat; mert esz-

21.) Tacitus Germ. Cap. 26. „Agri pro numero Cultorum ab universis vicis occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur.“ Volt tehát az osztályban még is különbség, és nem egyaránt történt az, de miben állott, mi szolgált abban törvényül, arról bizonyost nem tudni. El nem mulhatok e' tárgy mellül a' nélkül, hogy itt azon hasonlatosságot meg ne említsem, mellyet erre szolgáltatnak 4-ik László magyar királynak a' Kúnoknak adott kiváltsági levelének ezen szavai: „dando eis ibi terras — — — — quas omnes iidem Domini et nobiles de Comanis de qualibet generatione ipsimet inter se divident, pro modo et qualitate cujuslibet, sive statu.“ A' Kúnok tehát szinte ugy osztották-el a' földeket, mint a' Németek, és pedig ezek is nemzetségekként foglalták el azokat; mert Caesar felebb idézett helye szavai ime ezek (de bello gall. Libr. 6. Cap. 22-o) „sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui simul coierint, quantum, et quo loco visum est, agri attribuunt. „Melly hasonlatosság illy egymástól távol eső időkben, és nemzeteknél! Tsak hogy a' Németeknél ez időszakaszban a' birtok még állandó nem volt.

tendönként változtatják a' szántó földeket, és ugar még is elég marad. Némelly írók innen azt akarták kihozni, hogy a' Németek ezen szertartását mind Caesar, mind pedig Tacitus balul értette, és az három nyomásra osztatott földmívelés vala; de az elö botsátottak világos értelme erőltetése nélkül e' helyeket a' szerint magyarázni nem lehet, mert ugyan Tacitus elől adásához még azt is hozzá veti, hogy a' Germánok egyedül gabonát termesztettek, sem gyümöltsöket nem ültettek, sem pedig rétjeiket szikkasztó árkokkal nem javították, a' mi is az állhatatlan, 's esztendönként változott birtoknak bizonyos jelensége, és következése.

5. §.

Országos Rendek.

Midön a' Germánok országos rendeiről akarok értekezni, előre is meg kell említenem azt, hogy ezen tárgy, a' mennyire tudni illik azon kérdést illeti, hogy volt-e a' Németeknél ez idő szakaszban nemesség, és az mi tulajdonságokkal bírt? a' leghiresebb íróknál is ellenkező vélekedésekre, 's vitatásokra talált. Eichhorn Károly Fridrik 22.) azt tanítja, hogy nem tsak volt a' Németeknek nemességek, hanem hogy ez örökségül által is szállott a' maradékokra, és különös kiváltságokkal jeleskedett. Őtet követi e' részben J. D. Mayer, attól elválva, hogy azt állítja, hogy a' Nemességnek sem szerző okait, sem kiváló tulajdonit meg nem határozhatni. 23.) Ellenkezőt tart Mittermaier 24.) azt

---

22.) Deutſche Staats und Rechtsgeſchichte. Erſter Theil, dritte Ausgabe § 14. Az örökös nemességet nota h.) Tacitus ezen igéiből Germ. 13. „Insignis nobilitas, aut magna patrum merita, principis dignationem etiam adolescentulis assignant" következtetí.

23.) Esprit, origine et progrés des Institutions judiciaires des principaux pays de l'Europe Tome premier 31-ik lapon.

24.) Grundſätze des gemeinen deutſchen Privatrechts, mit Einſchluß des Handels-Wechſel, und Seerechts. Vierte Ausgabe. Erſte Abtheilung 153-ik lapon.

állítván, hogy volt ugyan a' legrégiebb időkben is a' Németeknek nemességek, de a' melly sem örökös nem volt, sem olly igazokkal nem bírt, mellyek minden egyébb szabadon születtek kizárásával annak tulajdoni lettek volna. Luden Henrik, 25.) hogy másokat elhallgassak, így magyarázza e' dologban értelmét. Igen is volt Német Országban nemesség, a' mennyiben annak veszszük az adaling vagy edeling nevezettel jegyeztetett földes Uraknak egyetemét. Nem volt nálok nemesség, ha ez alatt a' polgárok különös osztályát értjük. Igen is volt nemesség, a' mennyire a' gazdagoknak, a' szegényektől való természetes elkülönözések vagyon szóban. Nem volt ellenben azon értelemben nemesség, ha evvel olly rendet jelelünk, melly méltóságosabb eredetü, istenesebb természetü, felségesebb születésü lett volna. Igen is volt Nemesség, a' mennyiben a' gazdag és hires atyának fia emberi szokásként nagyobb tekintetre számot tart, és magasabbra törekedik. Nem volt német országban nemesség, ha meghatározott, és a' polgári alkotmány szerint megállapított kiváló igazakat tulajdonítunk neki. Igen is volt nemesség, a' mennyiben a' nép ditső Atyák fiai vezérlésére bízta magát inkább, hogy sem hír név, 's gazdagság nélkül szükölködő férjfiakra. Nem volt nemesség, ha evvel olly kényszerítést értünk, mellyet bizonyos nemzetségeknek más szabad embereken űzniök jussok volt. Volt német országban nemesség, a' mennyire nagy férjfiak, jeles polgárok, híres vezérek maradéki eleik ditső tetteiben az erköltsre, és azon felséges gondolatra, hogy a' hazáért és közjóért mindent elkövessenek, minden áldozatra készek legyenek, azért éljenek, és haljanak, ösztönt találtak. Nem volt nemesség, a' mennyiben jeles ősök tiszteltetése a' méltatlan maradékoknak gőgül, és az emberiség bitangolására, 's megvetésére eszközül szolgált volna.

25.) Geſchichte des Deutſchen Volkes. Erſter Band 721 lap. 23-ik jegyzés.

Hogy illy habozásban, mellyet e' nagy tudósok vélekedési itéletemben okoztak, meg állapodhassam, egyedül a' Kutfőkhöz bizhattam, azért, a' mire azok vezérlettek, itt híven közlöm.

Véleményem szerint nem egyedül Tacitus bizonyságából keletkezik e' tárgyra nézvest való tudományunk, hanem Julius Caesar is alkalmatos tanú, kit meghallgatnunk szükséges, ha azon homály felderítésében, mellyet amannak kétes és határozatlan szavai gerjesztenek, minden iparkodással akarunk eljárni. Ámbár ugyan világos igékkel Caesar a' Németek országos rendei tulajdonságairól nem írt, még is reá vezettetünk értelmére, ha okoskodva fejtjük azt; ugy hogy ha igazan ítélek, e' dologban bizonyos és legelső tudományunkat az ő írásiból meríthetjük, 's nevezet szerint a' Gallusokkal viselt háborúról irt könyvének azon helyéből, a' hol a' Németek és Gallusok erköltseit öszve hasonlítja. 26.) Nem betü, hanem a' dolog felfogása szerint akarom e' helyet magyarázni. Caesar a' Gallusokról írja, hogy nálok országos egység, és öszvetartás nintsen, és nem tsak minden Köztársaságokban, megyékben és vidékekben, hanem szinte majd tsak nem minden házakban is pártolkodások, és felekezetek találtatnak, elszakadott tehát a' nemzet, és annak részei egymástól különözve tsoportosan állanak. Természetes dolog, hogy ezen felekezeteknek voltak Vezéreik, kik követőiktől önkény szerént választatván, ezektől költsönözték erejeket, és hatalmokat. Ezek pedig, úgy mond Caesar, azok valának, kiken az Ország derék tanátsa megfordult. A' Polgárok egyetemének illy osztályokra való szakadása régi szerzeménye vala e' Nemzetnek a' végett, hogy a' Köznép közül senki a' hatalmasabb ellen védség nélkül ne szüköl̈ködjék, mert önnönit tulajdon tekintete veszedelmeztetése, 's kárvallása nélkül senki elnyomatni nem engedheté.

Ezen

26.) Caesar de Bello gall, Lib. 6. Cap. 11 et sequent.

Ezen kép a' polgári társaság tökélletlen állapotjára mutat, mellyben az egyes személyek bátorságokat, és tsendes megmaradhatásokat a' kisebb egyesületekben keresték, minthogy olly országos elöljáró nem volt, ki kellőképen zabolán tarthatta volna alattvalóit; a' gyengébbek valami okos, és tehetős polgárt Vezérnek választának, és annak tekintetét minden erejekkel, 's ön védettjeik 's szolgáik sokaságával támogatták 's nevelték; ama fejedelmek tiszti pedig az vala, hogy méltóságokat uraló követőiknek minden veszélyben oltalmi legyenek.

A' Gallusoknak országos rendeikről ugyan ott így ír Caesar: Egész Galliában azon embereknek, kik valami tekintettel birnak, két nemek vagyon; ezek a' papok, és lovagok; mert a' köznép állapotja kevéssel külömböz a' rabszolgákétól, minthogy az magán semmit sem mer, és semmi tanátsban nem részesül. E' közül legtöbben mivel vagy feles adósság nyomja őket, vagy az adó elviselhetetlen rajtok, vagy végre a' hatalmasabbak zaklatásinak ellent nem állhatnak, a' nemesek szolgálatjába szegődnek. Illy szolgaságra jutottak iránt amazok mind azon jusokkal élnek, mellyekkel bir az ur rabszolgáira nézve.

A' papok, druides, az isteni dolgok magyarázói, és a' köz, 's külön áldozatok végrehajtói; ők azok, kik majd minden ügyeket végeznek; legyenek azok országos dolgokra nézendők, vagy illessék az egyes személyeket; ők fenyítik meg a' bünt, a' gyilkosságot; ők szállítják le az örökségi pöröket, és ők végezik az országos határokról való vetélkedést: kiki, légyen az tisztviselő, vagy egyébb polgár, tartozik végzéseknek engedni; különben az isteni tisztelettől elzáratik, a' mi nálok a' legnagyobb büntetés; mert a' kitiltatottat istentelennek nézik; ezt mindenki kerüli, hogy őtet közösülésével meg ne fertőztesse: annak sem igazságot nem szolgáltatnak, sem más tisztességben nem részesül. A' közdolgokban való hatalmokat Caesarnak ama helye is bizonyítja, a' hol azt írja, hogy Convicto-

litanest azért erősíté meg a' birodalomban, mivel az ország szokása szerínt őtet nevezék a' papok előljárónak. E' papi rendnek feje is vagyon, így folytatja Caesar írását, ki köztök legnagyobb hatalommal bír. Ennek halálával az foglalja el helyét, ki arra legméltóbb; ha több egyenlő érdemű van, a' papok választanak, 's némellykor fegyverre kelve hartzolnak az elsőség megnyerése okáért. Adót nem fizetnek, 's táborba szállani sem kötelesek.

A' lovagok, equites, teszik a' vitézlő rendet; ezek, midőn a' szükség hordozza, és a' háború kiütött, a' mi Caesarnak Galliába jövetele előtt évenként megesett, mivel vagy ők támadtak meg másokat, vagy másoktól megtámadtattak, valamennyien hadakoznak. A' ki miképen nemességére, és gazdagságára nézve előbbkelő közülök, azon szerínt gyűjt, 's tart maga mellett legtöbb zsoldos szolgákat, és védetteket. Ez nálok a' hatalom 's méltóság egyedül való jelensége.

Így ismérteti meg vélünk Caesar a' Gallusoknak országos rendeiket: de ugy vélem, hogy tulajdonságaik voltaképen való érthetésére ezek szinte nem elégségesek; hanem szükséges mind a' most előbotsájtattakat bővebben fejtegetni; mind pedig azokat is, mellyek Caesar munkája folyásában szálanként találtatnak, egy tsomóba öszve szedetve, elől adni; 27.) hogy az ő alkotmányoknak képe annál elevenebben 's tisztábban tünjék fel előttünk.

27.) Itt következnek ezen helyek. Caesar de bello gallico libro 4. Cap. 12. — — — „In his vir fortissimus Piso Aquitanus amplissimo genere natus, cujus Avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus.“

Libro 5. Cap 3. „In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus et Cingetorix: ex quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit. — — At Induciomarus — — — bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli *principes* ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu exercitus nostri perterriti ad Caesarem venerunt, et de suis privatim rebus ab eo petere

A' természet szerzése szerént minden ember egyenlő jusaira nézve, 's azon különböztetést nem

caeperunt, quoniam Civitati consulere non possent. Induciomarus veritus, ne ab omnibus desereretur, legatos ad Caesarem mittit; se se idcirco a suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis *nobilitatis* discessu plebs propter imprudentiam laberetur." Kinyilatkozik innen, hogy a' princeps 's nobilitas szót egy értelemben veszi Caesar.

Ibidem Cap 4. „Nihilo secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos singillatim Cingetorigi conciliavit."

Ugyan ott Cap 5. „Eodem *Equitatus* totius Galliae convenit numero millium quatuor, principesque omnibus ex Civitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat — — — Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus — — — hunc secum habere imprimis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos Auctoritatis cognoverat. — — Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, — — — posteaquam id obstinate sibi negari vidit, — — — principes Galliae sollicitare, sevocare singulos, hortarique caepit, ut in continenti remanerent; metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia *omni nobilitate* spoliaretur; id esse consilium Caesaris; ut quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret." Ezen igékből nyilván való, hogy a' lovagoktól különböztek a' princepsek; nyilván való az is, hogy Caesar a' princepsek és nobilitas alatt a' méltóságosabb személyeket értette.

Ugyan az Libr 6. Cap. 11. „Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus, et quo differunt eae nationes inter se se proponere. In Gallia non solum in omnibus Civitatibus, atque in omnibus pagis, partibusque, sed poene etiam in singulis domibus factiones sunt: earumque factionum principes sunt, qui summam Auctoritatem eorum judicio habere existimantur, quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat: idque eius rei causa antiquitus institutum videtur, nequis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret. Suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur, neque aliter si faciant, ullam inter suos habent auctoritatem."

Ugyan ott Cap 13. „In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo:

isméri, mellyet a' polgári rendtartás szabott; de nem sokára elkeltek ezen állapotról, mert tesi,

---

Nam plebs poene servorum habetur loco, et nulli adhibetur consilio. Plerique cum aere alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, se se in servitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in servos. Sed de his duobus generibus, alterum est Druidum, alterum Equitum."

Ibidem Cap 15. „Alterum genus est equitum. Hi cum est usus, atque aliquod bellum incidit (quod ante Caesaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur: atque eorum ut quisque est genere, copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesque habet. Hanc unam gratiam, potentiamque noverunt." Ambactus annyit tesz, mint béres szolga, 's maiglan is fen van ezen német szóban Ambacht. Lásd Caroli du Fresne Glossarium, és Glossarium Germanico latinum vocum obsoletarum primi et medii Aevi imprimis bavaricarum collectum et illustratum a Laurentio de Westenrieder.

Ibidem Lib. 7. Cap. 32. „Legati ad eum principes Aeduorum veniunt oratum, ut maxime necessario tempore Civitati subveniat, summo esse in periculo rem; quod cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annuam obtinere consvessent, duo magistratum gerant, et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem et illustrem adolescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit, civitatem omnem esse in armis, divisum senatum, divisum populum in suas cujusque eorum clientelas."

Ibidem Cap. 4. „Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli Filius Arvernus, summae potentiae Adolescens, (cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat, et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus) convocatis suis Clientibus facile eos incendit, cognito eius consilio ad arma concurritur. Ab Gobanitione patruo suo reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex Oppido Gergovia."

Ibidem Cap. 36 — — — „Principesque earum Civitatum, quos sibi ad consilium delegerat, prima luce quotidie ad se iubebat convenire."

's lelki erő magán is nagy különbséget okoz az emberek között. A' ki a' többieket ezekre nézve meghalladja, azok eleibe lépik, 's minekutánna a' polgári rend szerzésével, mellyre való törekedés ugyan is az emberi szívbe vagyon oltatva, az állandó birtok kinek kinek sajátjává lőn, önkényt kelle következneie, hogy az ész, akarat, 's egyébb kitünő tulajdonságokkal bírt emberek a' polgári társaságban is előbbkelőkké lettek, 's így nagyobb birtokot is szerzének. Ez a' dolgok folyása szerént való eredete minden Nemességnek, melly, ha a' mostani rendtartás fenekestől feldöntetnékis, és az emberek azon helyre viszsza mennének, mellyen a' puszta természet együgyű keblében lelék magokat, ismét mind azon viszontagságokon keresztül vergődnék, mellyeket a' história emlékezetre fenntartott, míg valtozó képeiben 's különbféle kiváltságaival helyre állana.

A' Gallusoknál a' Nemességnek fő osztályai valának a' papok és lovagok; amazok tanátstsal birták, 's igazgatták az országot, emezek pedig fegyverrel védelmezték. A' Papok tanítása 's fenyítéke alá adattak az ifjak, kik közül némellyek azoknak titkos tudományok tanulásában husz esztendőt is eltöltöttenek; ezen ifjak vallyon a' papok 's lovagok

---

Ibidem Cap. 38. „Quo proficiscimur inquit milites? omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit, principes civitatis Eporedorix, et Viridomarus insimulati proditionis ab romanis indicta causa interfecti sunt.“

Ibidem Cap. 39. „Eporedorix Aeduus summo loco natus adolescens, et summae domi potentiae, et una Viridomarus pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar sibi ab Divitiaco transditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati: his erat de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverant.“ — — Két tanúságot támaszthatni innen, egyet azt, hogy az előkelők is a' lovagok közé számláltattak, ámbár azok közül kiváltak: és hogy a' köz lovag rendből Caesárnak hatalma emelé Divitiacust a' princepsek sorába.

rendéből vétettek-e egyedül, vagy a' Köznépből is állhattak-e méltóságos papi osztályba? azt elhatározatlanul hagyá Caesar.

A' Lovagok fegyverekkel oltalmazván az Országot, e' hivataloknak köszönheték tekintetes állapotjokat; mert a' világ dolgai folyása, és a' történetek bizonyítása szerint ugyan azont találjuk a' legkülönbözőbb Nemzeteknél is. De nem ez fő tárgya itteni visgálatomnak, hanem azon Nemességnek mivolta, mellynek lételét Caesar igéi szerént tagadni nem lehet.

Tudni illik a' lovagokból kiváltak azok, kik nemekre 's gazdagságokra nézve béres szolgákat, 's védetteket gyűjtöttek magok mellé. A' Lovag rend ezen tehetős tagjait tartom én azoknak lenni, kiket Caesar Nobiles, Principes nevezettel jegyez, és a' kik közül a' leghatalmasabbak valának azok, kiknek vezérlések alá tsoportozott a' szakadásokra oszlott Nemzet: ezen utólsóknak követőik vagy tekintetes polgárok valának, kiknek határozásoktól függött az Ország derék dolgának elrendelése, és így ezek tsak a' lovag rendből valók lehettek; 28.) vagy pedig béres szolgák 's védettek, kik a' szabad köznépből ínségekben ezen hatalmas Vezérek pártfogásába szegődtek. 29.)

A' Gallusok ezen régi országos szerzeményét hasonlónak gyanítom én ahoz, melly Tacitus bizonyítása szerént a' Germán nemzeteknél divatozott, és melly méltán a' Feudum Zsengéjének lenni itéltethetik; tudniillik Gallia lakosi, 's azok polgári alkotmánya a' római hódoltatás, 's utóbb a' Germán Nemzetek győző fegyvere által homályba boríttatván

28.) Caesar de Bello Gall. Lib. 6. Cap. 11. Ismételve ide kell írnom e' szavakat a' bizonyítás okáért: „Qui summam potentiam eorum judicio habere existimantur, quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat."

29.) Ugyan ott Cap. 13. „Plerique cum aut aere alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, se se in servitutem dicant nobilibus."

nem maradott fen a' későbbi időkre a' Feudumok e' vékony-eredetének nyoma; ellenben nem tsak megtaláltatott a' Németeknél, hanem mind inkább elágazott, 's annyira meg állapodott, hogy az egész szertartás az ő szerzeményeknek lenni gondoltatnék.

A' Gallusoknál a' Nemnek jelessége polgári dísznek tartatott; mert ha figyelmetesen megolvassuk Caesárnak felebb öszvehalmoztam helyeit, kinyilatkozik, hogy azon dítséretek között, mellyekkel illeti a' méltóságos személyeket, a' nemes származás, és az avval járt hatalom jelesen említtetik. Az pedig, hogy mi jusaik voltak ezen nemes vérből ágazottaknak, nem annyira bizonyos; lehet állítani azt: hogy a' polgári fejedelem, 's hadvezér tanátsában fő helyet foglaltak; 30.) hogy a' tisztségekre, 's vezérségekre kiváltképen azok választattak; 31.) hogy béres szolgákat, 's Clienseket ők tartottak, 32.) és ámbár az országos princepsek a' lovag rend szabad itélete szerént nyerték hatalmokat, úgy látszik mégis, hogy tsak az elökelők közül választattak ezek is, a' minek úgy létét a' dolog természete is gyaníttatja, minekutánna hatalmas embernek kelle lennie a' princepsnek, a' hatalom pedig a' Nemzetségi fényességtől, és az avval azon időben mindég öszvekaptsolva volt nagy gazdagságtól függött. De mind ezek nem elegendők arra, hogy a' Gallusoknak olly polgári fő rendet tulajdonítsunk, mellynek elkülönözött, 's tsak őtet illető jusai lettek volna, az ő felsőbbsége inkább önkényes hódolásnak, hogysem törvényből eredett kötelességnek szüleménye vala.

Igy végezvén Caesar a' Gallusok országos rendeiről írását, a' Germánokról azt jegyzi meg, hogy amazok törvényétől sokban elválnak, és a' különb-

30.) Lásd a' 27-ik Jegyzésben Libr. 7. Cap 36. felhozott igéket.
31.) Ugyan ott Lib. 7. Cap. 32.
32.) Ugyan ott Lib. 6. Cap. 13.

ség először abban áll, hogy Druidjeik nintsenek. Minekutánna Tacitusból bizonyos, hogy a' Németeknek is voltak papjaik, Caesar most említettem állítását tsak arra lehet magyarázni, hogy a' papok a' Germanoknál nem birtak azon hatalommal, melly Galliában tulajdonok vala; — azt állítja továbbá, hogy háborúkor választottak tsak országos előljárókat, kik a' hadat viseljék, és akkor halálos büntetést is szabhassanak: békekor nintsen közös előljáró, hanem a' Vidékek és Megyék előkelői, principsei, szolgáltatnak igazságot. Ez mind, a' mit a' Germánok országos rendeiről írva hagyott Caesar.

Minekutánna tehát ő e' helyen tsak azt akará megjegyezni, a' mi a' két Nemzet szertartásit elválasztá; ugy tartom, hogy hallgatásával azt jelenti, hogy a' többire szokásaik egyezők, különben fel nem tehetni felőle, hogy a' Germánoknál divatozott polgári osztályok saját állapotját meg nem említette volna.

Ha áll ezen okoskodásom, könnyű lesz a' Germánokra nézve e' hézagot kipótolni azokból, a' miket a' Gallusokról e' tárgyban bővebben vitattam. Jelesen, megvalósodik az, hogy a' Germánoknál is a' princeps nevezet alatt mást érteni nem lehet, mint a' Gallusok dolgai leírásában foglaltatik, mert hogyan lehetne olly íróról, mint Caesar, feltenni, hogy ő egy Könyvben két Nemzetet öszvehasonlítván, illy tsekély közzel, ugyan azon igével két különböző értelmet kaptsolt volna öszve? A' princepsek 33.) tehát voltak a' Németeknél azon előke-

33.) Caesar de bello gall. Lib. 6. Cap. 23. „Cum bellum Civitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello praefuit, ut Vitae, necisque habeant potestatem deliguntur, in pace nullus communis est magistratus; sed principes regionum, atque pagorum inter suos ius dicunt, controversias minuunt.“ Itt a' princeps szó mást nem tehet, mint felebb a' Gallusok szertartási leírásában, és igy avval előkelőt akart Caesar jelenteni. Caesarnak e' helyével egyeznek Tacitusnak íme ezen szavai Germ. 12. „eliguntur in iisdem conciliis et principes, qui iura per pagos vicosque reddant.“

ló személyek, kik fényes érdemekre, és gazdagságokra nézve a' többiek közül kitündöklöttek, és kiknek pártfogások alá adák magokat a' szabad születésü férjfiak, kiket Tacitus Comeseknek nevezett; de ezen fő rendnek mi saját igazakat tulajdonítsunk? minekutánna Caesar egy szavával sem említé azokat, de a' szónak mivolta sem foglalja magában, mellyel élt ezen személyek jegyzésére.

6. §.

Ugyan azon tárgy folytatása Tacitus bizonyságából.

Ezennel által megyek Tacitus bizonyságára, és a' szerént értekezem a' Németek országos rendeiről, tsak azon különbséggel, hogy most a' legalsóbb osztálynál kezdve a' felsőbbek felé intézem menetelemet.

Tacitus a' szolgaságnak két nemét említi. Ugyan is ott, a' hol azt írja, hogy a' Németek józan korokban valóképen olly elvetemedetten üzik a' játékot, hogy midőn a' balszerentse mindenből kifosztja öket, az utólsó vetésre testeket, 's szabadságokat is a' vak esetre kiszánják, és ha ekkor is vesztesek, önkényes szolgaságra mennek, azt is hozzá teszi, hogy szokás nálok az illy szolgákat eladni, hogy a' nyertes győzödelme jelenségétől megváljék. Ebből az tetszik meg, hogy voltak szolgák a' Németeknél, kik árúba botsáttattak, és néma baromként eladattak. Ellenben így folytatja írását, a' többi szolgákkal nem a' római mód szerínt élnek, kik házi foglalatosságokra voltak felosztva, hanem hogy mint földmivesek telkeket bírnak, és azoktól a' tulajdonosnak, marhával, gabonával adóznak, és munkájokkal szolgálnak, és hogy a' szolgaság tsak ennyire terjed. Ezek tehát inkább jobbágyok, hogysem a' római értelem szerént jegyeztetett szolgák voltak, 34.) mindazáltal urok önkénye alá adattak, mert megöletések boszúlatlan marada.

34.) Tacitus Germ. 24. 25.

A' felszabadítás a' Németeknél ezen régi időben is ismeretes vala, és a' felszabadíttattak állapotja Tacitus bizonyítása szerént már ekkor is ollyan volt, millyennek találjuk azt a' későbbi időkben, tudni illik a' szabadság ajándéka, a' jusokra nézve ezen rendü polgárokat a' szabadszületésüekkel egyenlőkké nem tette, hanem tsak idő jártával juttatta mind a' köz, mind a' magános törvénybeli igazokra nézve tellyes polgári szabadságra 35.) Mert tsak a' szabadon születtek éltek nálok evvel, kiket Tacitus ingenui, plebs nevezettel említ. Ezeknek igazaik mivolta itéletem szerint abban foglaltatik, hogy valamint az ország védelme ő rajtok állott, ugy annak derék dolgai elintézése is tőlök függött; minthogy pedig ezekről ott ismét elő fordul a' szó, a' hol az országos gyülések köre és hatalma fog leíratni, a' szó szaporítás elkerülése okáért, oda halasztom a' szabad férjfiak igazai meghatározását.

A' megölettek díja a' későbbi Kutfők utmutatása szerínt, legbizonyosabb különböztető jelek volt az országos rendeknek a' Németeknél; e' szertartásról, hogy tudni illik a' megöletteknek díjok fizettetett meg a' rokonságnak, és ez az által megengesztelődött, Tacitus is emlékezik 36.), de meg nem határozza annak mennyiségét, melly hallgatásával nem kevés homályt vont e' tárgyra. Mert ő az ingenuusokon, és plebsen kivül említ még elökelőket, proceres, nobiles, primores, principes nevezet alatt. 37.) Mind ez azt jelenti, hogy voltak ná-

35.) Ugyan az Germ. 25. „Libertini non multum supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, nunquam in civitate.“

36.) Tacitus Germ. 21. „Suscipere tam inimicitias seu patris seu propinqui, quam amicitias necesse est, nec implacabiles durant. Luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque satisfactionem universa domus.“ — Ugyan ott 12. „Sed et levioribus delictis, pro modo, poena. Equorum, pecorumque numero convicti multantur, pars multae regi vel civitati; pars ipsi, qui vindicatur, vel propinquis eius exsolvitur.“

37.) Tacitus Annalium Lib. 1. Cap. 55. „Svasitque Varo, ut

lok polgárok, kik a' köz rendet felül multák méltóságokkal. Ha azt kérdezi valaki, hogy azoknak mi igazaik valának; avval felelhetünk, hogy valamint felebb Caesar bizonyításából látók, hogy a' Gallusoknál a' kitündöklő nemzetségek polgári dísz nélkül nem szükölködtek, ugyan azonra akadunk Tacitusnál is a' Germánokról írtában: mert ő is említi, hogy voltak a' Germánoknál méltóságos nemzetségek, 38.) hogy az országos fő hivatalokat kivált-

---

se et Arminium et ceteros proceres vinciret, nihil ausuram plebem, principibus amotis." Ugyan ott Lib. 2. Cap. 19. „Plebes, primores, juventus, senes, agmen romanum repente incursant"— Tacitus Germ. 38. „Insigne gentis obliquare crinem, nodoque substringere.— Sic servi a ceteris germanis, sic Svevorum ingenui a Servis separantur— — — Principes et ornatiorem habent."Tacitus Germ. 44. „Enim vero neque nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas est." Tacitus Annal: Lib. 2. Cap. 8. „Ejus in ripa cum ceteris prinoribus Arminius adstitit." Ugyan ott Cap. 15. „Nec Arminius aut ceteri germanorum proceres omittebant suos quisque testari." Ugyan ott Lib. 2. Cap. 62. „Erat inter Gothones nobilis juvenis nomine Catualda — — — corruptisque primoribus ad societatem irrumpit regiam" — — — Tacit. Histor. Lib. 4. Cap. 14. „Civilis primores gentis et promptissimos vulgi" — — — Ugyan ott Cap. 15. „Erat in Canninefatibus stolidae audaciae Brinno claritate natalium insigni." Ugyan ott Cap. 70. „Ea clade perculsi Treveri et plebes omissis armis per agros palatur quidam principum, ut primi posuisse bellum viderentur in Civitates, quae societatem romanam non exuerant, perfugerunt." Ezekből a' proceres, primores, principes, plebs, ingenuus igék értelme elég világos. Ez a' szó princeps Tacitusnál országos elöljárót is jelent. Tac. Germ. 10. — — — „Quos pressos sacro curru sacerdos, ac rex, vel princeps civitatis comitantur."

38.) Tacitus Germ. 13. „Insignis nobilitas, aut magna patrium merita principis dignationem etiam adolescentulis assignant." Ezen igékből valamint a' nemességnek kezdete, hogy azt tudni illik a' nép akaratja a fényes érdemekkel öszvekaptsolta, ugy annak firól fira elgyarapodása megtetszik. Tacit Germ. 7. „Reges ex nobilitate sumunt" Tacit Annal. Lib. 11. Cap. 16. „Eodem anno Cheruscorum gens regem Roma petivit amissis per interna bella nobilibus, et uno reliquo stirpis regiae, qui apud

képen ők viselték; 39.) hogy az ország dolgai elintézésében valami fenséggel birtak 40.) és végre hogy

---

urbem habebatur nomine Italicus. Paternum huic genus e Flavio, fratre Arminii, mater ex Cattumero principe Cattorum erat. — — — Igitur Caesar auctum pecunia additis stipatoribus hortatur, gentile decus magno animo capessere. Illum primum Romae ortum, nec obsidem, sed civem ire externum ad imperium. Ac primo laetus germanis adventus, atque eo magis, quod nullis discordiis imbutus pari in omnes studio ageret: celebrari, coli, modo comitatem, et temperantiam nulli invisam, saepius vinolentiam ac libidines, grata barbaris usurpans. Jamque apud proximos iam longius clarescere, cum potentiam eius suspectantes, qui factionibus floruerant, discedunt ad conterminos populos, ac testificantur, adimi veterem germaniae libertatem, et romanas opes insurgere: adeo neminem iisdem in terris ortum; qui principem locum impleat, nisi exploratoris Flavii progenies supra cunctos adtollatur?" Cap. 17. „His atque talibus magnas copias coegere: nec pauciores Italicum sequebantur, non enim irrupisse ad invitos, sed accitum memorabant. Quando nobilitate ceteros anteiret, virtutem experirentur, an dignum se patruo Arminio, Avo Cattumero praeberet." Tacit. Germ. 42. „Marcomannis Quadisque usque ad nostram memoriam Reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus." Vellejus Paterculus Lib. 2. Cap. 8. „Maroboduus genere nobilis." Tacit. Histor. Lib. 4-to Cap. 55. „Classicus nobilitate opibusque ante alios. Regium illi genus, et pace belloque clara origo." Világos ezekből a' méltoságosabb állapotnak léte.

39.) Hogy a' Királyok jeles nemzetségekből választattak, felebb láttuk. Ugyan azont kell értenünk a' Hadvezérekre nézve is, mert Tacitus ezen határozás nélkül való szavait Germ, Cap. 7. „Duces ex virtute sumunt" más helyei e' szerint magyarázzák. Tacitus Histor. Lib. 4. Cap. 12. „Diu germanicis bellis exerciti, mox aucta per Britanniam gloria, transmissis illuc Cohortibus, quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant." Ugyan ott Cap. 66. „Movebatur Vulgus, condebantque gladios, cum Campanus ac Juvenalis ex primoribus Tungrorum universam ei gentem dedidere." Tacitus Germaniae 12. „Eliguntur in iisdem Conciliis et principes, qui jura per pagos vicosque reddant." Caesar de Bello Gallico Libro 6. Cap. 6. „Principes regionum atque pagorum inter Suos jus dicunt, controversias minuunt."

40.) Tacitus German. 11. „De minoribus rebus principes consultant, de majoribus Omnes, ita tamen, ut ea quo-

midőn a' Comesek szerzetét leírta, azt, ki azokat szegődteté, princeps nevezettel illeté. 41.) De abból, mivel a' jeles nemből eredtek így meg valának különböztetve, nem merem állítani, hogy tsak nekik vala saját, vérségekkel járt, igazok e' megtiszteltetésekhez; a' nobilis szónak értelme, a' mint az 5-ik jegyzésben kifejtém, erre reá nem vezet; világos igékkel sem tulajdonítja Tacitus egyedül e' méltóságos személyeknek e' jusokat; okoskodva tehát tsak azt kell következtetni, hogy e' fény, mellyet a' Nemzet bizonyos személyekre, vagy talán nemzetségekre hárított, önkényes köz tiszteltetésből vette eredetét; idő jártával érdemeiknél fogva megörökült, gazdagságok által megerősödött a' nélkül, hogy ezt e' személyeknek kívánniok jusok lett volna. Ez időszaki német procereseket ugy képzelem én magamnak, mint hajdan a' Magyarokat: ezen utólsók érdemeiknél, gazdagságoknál s hivataloknál fogva tekintetesek valának a' Nemzetnél, és ebben állott fények; de különben a' köz nemességgel egy szabadsággal, egy törvénynyel éltenek.

7. §.

A' Köztársaság gondviselésének, és igazgatásának formája.

Az Országos társaságok, Civitas, a' Germánoknál nagyságokhoz képest, megyékre, pagus, ezek ismét falukra, vicus, oszlottak; 42.) mellyek

---

que, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur."

41.) Julius Caesar de Bello Gallico Libro 6. Capite 23. — Tacitus German. 13. 14.

42.) Hogy e' kevés sorokba foglalt mondásim értelme teljes világosságra derüljön ki, szokásomhoz képest itt is szükségesnek tartom a' kutfőknek tanúságos helyeiket elő állatni; 's nem a' Németek dolgaiban kezdem a' rendet, hanem a' Gallusoknál; minthogy Caesarnak emezekről írtt bővségesebb helye érthetőbbé teszi a' Németekről használt szavait is. Caesar de bello gall: Lib. 1.

nem szeresen épült, hanem széllel szórt, 's elhintett házakból állottak. 43.) Ugy látszik, hogy vala-

---

Cap. 12. „Ubi per exploratores Caesar certior factus est, tres iam copiarum partes, Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia Vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam eorum partem concidit. — — Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetiorum in quatuor pagos divisa est.“ Kitetszik innen, hogy a' Helvetiusoknak, kik Gallus nemzetség valának, országos társaságok, Civitas, négy megyékre, pagus, osztatott. Ezen négy megye lakosinak öszves számát Caesar kétszáz hatvanhárom ezerre teszi. Ugyan ott Cap. 29. „In Castris Helvetiorum tabulae repertae sunt, literis graecis confectae, et ad Caesarem perlatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et etiam separatim pueri, senes, mulieresque, quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum millia 263.“ Ugyan illy felosztással éltek a' Németek is. Caesar de bello gall. Lib. 4. Cap. 3. „Hos cum Svevi, multis saepe bellis experti, propter amplitudinem, gravitatemque Civitatis finibus expellere non potuissent“ ——— Ugyan ott Cap. 1. „Svevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi Centum pagos habere dicuntur.“ Ámbár ugy látszik, hogy Caesar ezen szót, pagus, nem egyedül ezen értelemben használja, hanem a' Megyebéli népet is avval jegyzi. Lib. 1. Cap. 37. „Treviri autem pagos Centum Svevorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur.“ Egyez ezekkel Tacitus bizonysága is. Tacitus Germ. Cap. 30. „Ultra hos Catti initium sedis ab Hercynio Saltu inchoant, non ita effusis ac palustribus locis, ut ceterae *Civitates*, in quas Germania patescit.“ Ugyan az Cap. 37. „Eundem Germaniae Sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens.“ Cap. 41. „Propior Hermundurorum — — — — Civitas, fida romanis“ — — — Cap. 39. „Adiicit auctoritatem fortuna Semnonum Centum pagis habitantium.“

43.) Tacit Germ. Cap. 16. „Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum est; ne pati quidem inter se junctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant non in nostrum morem iunctis, et cohaerentibus aedificiis; suam quisque domum spatio circumdat.“ — A' Helvetiusok négy

mint atyafias, és sógor Nemzetségek szállották meg ezeket, 44.) azonképen foglaltak helyet a' tsatában is 45.)

E' Nemzetek közül némellyek királyi hatalommal birattattak, mások egyébb választott előljárók igazgatása alatt éltek, 46.) királyaikat jeles Nemzetségekből választák, 47.) kiknek Uraságokat a' Nép igazai mérsékelték. 48.) A' megyéknek voltak kormányzóik, 's biráik, kik a' versengők között törvényt tettek. 49.) Ugy látszik, hogy ezen Megyés előljáróknak békekor közönséges fejek nem volt, 50.) és hogy tsak háborúkor egyesültek. 51.) A' ki-

---

megyéiben 12 Város, és négyszáz falu volt. — Caesar de bello Gall. Lib. 1. Cap. 5. — —„Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos — incendunt."

44.) Caesar de bello gall. Lib. 6. Cap. 22. melly helyét már felebb leírtam, a' 21-ik Jegyzésben.

45.) Tacitus Germ. 7. „Quodque praecipuum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit; sed familiae, et propinguitates."

46.) Tacitus Germ. 12. — — — „Pars multae regi, vel *Civitati*, pars ipsi, qui vindicatur, vel propinguis eius exsolvitur." Ugyan ott Cap 10. „Quos pressos sacro curru sacerdos, ac rex, vel princeps civitatis comitantur."

47.) Tacitus Germ. 7. Lásd a' 38-ik Jegyzést.

48.) Ugyan ott: „Nec regibus infinita aut libera potestas." Tacitus Germ. 43. „Trans Lygios, Gothones regnantur, paulo iam adductius, quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem." Tacit. Annal Lib. 13. Cap. 54. „Eoque Frisii juventutem saltibus, aut paludibus, inbellem aetatem per lacus admovere ripae, agrosque vacuos, et militum usui sepositos insedere auctore Verrito et Malorige, qui nationem eam regebant, in quantum germani regnantur." Caesar de Bell. Gall. Lib. 5. Cap. 27. — — — „Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: — — — suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quam ipse in multitudinem."

49.) Caes. de bell. gall. Lib. 6. Cap. 23. Lásd a' 33-ik Jegyzést.

50.) Caes. Ugyan ott, ugyan azon jegyzésben.

51.) Caes. Ugyan ott. Igéi ugyan azon jegyzésben ki vannak írva.

sebb dolgokat az előljárók intézték el, és azokról is, a' mellyek a' Nép végzését szükségképen megkivánták, eleve ők tanátskoztak. 52.) A' Germánok szabadsága kevés szóba foglaltatva abban állott, hogy senki szabad születésü férjfiu.53.) meg egyezése, és akaratja ellen törvénynyel nem köteleztethetett, hanem ha a' Gyülés többsége határozásával. 54.) E' Gyülésekben, mellyeket rendszerént bizonyos napokon hold fogyta, vagy töltekor tartottak, hatsak valami sürgetős állapot azokat soron kivül is szükségesekké nem tevé, a' Király, vagy előljáró, vagy a' ki bízott magához, elől adta javallatát, mellyet a' Nép nem parantsolattal szorgalmaztatva, hanem tanátstsal vezéreltetve, szabad tetszése szerínt vagy elfogadott, vagy félre vetett. 55.) Ezen Gyüléseikben választák vezéreiket, kiket paizsokon felemelve iktatának hivatalokba; 56.) itt határozták el a' hábrorukat, vagy békekötést; itt a' frigyeket az idegen Nemzetekkel. 57.) A' bü-

---

52.) Tacit. Germ. 11. Az igéket lásd a' 40. Jegyzésben.

53.) Tacit. Germ. 25. Lásd a' 35-ik Jegyzést.

54.) Caesar. de bello gallico Lib. 4. Cap. 1. — — —„Quod a pueris nullo officio, aut disciplina asvefacti, nihil omnino contra voluntatem faciunt.“

Tacitus Historiar. Lib. 4. Cap. 76. „Nam Germanos, qui ab ipsis sperentur, non juberi, non regi, sed cuncta ex libidine agere.“

55.) Tacit. Germ. Cap. 11. „Mox Rex, vel princeps prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate svadendi magis quam jubendi potestate. Si displicuit sententia, fremitu aspernantur; si placuit, frameas concutiunt. Honoratissimum assensus genus est, armis laudare.“

56.) Tacitus Histor. Libro 4. Cap. 15. „Igitur ipso rebellis familiae nomine placuit, impositusque scuto, more gentis, et sustinentium humeris vibratus dux deligitur.“

57.) Caesar de bello gallico Libro 4. Cap. 19. „Caesar — — haec ab iis cognovit: Svevos posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in silvas deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum

nösöket, kiket fejeken keresének, itt kelle vádolni, mert a' szabadszületésűek életéről, tsak az egész Közönség végezhetett. 58.) Itt választák a' Megyés birákat, kik a' népből rendelttekkel igazságot szolgáltattak. 59.) Itt vétettek fel a' polgári tarsaság tagjai, kiket a' nép elfogadhatóknak ítélt. 60.)

8. §.

Comesek.

Megrögzött, és minden Germán nemzeteknél közönséges szertatás volt, 61.) hogy a' Nemesek,

---

locum convenirent, hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Svevi obtinerent: hic Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare, constituisse." Nem hasonló-e ehez a' Gallusok szertartása, mellyet Caesar de bell. gall. Lib. 5. Cap. 56. említ? — — —„Armatum concilium indicit (hoc more gallorum est initium belli), quo lege communi omnes puberes armati convenire consveverunt; qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur." Tacit. Germ. 22. „Sed et de reconciliandis invicem inimicis — — — de pace denique et bello plerumque in Conviviis consultant — — Ergo detecta et nuda omnium mens postera die retractatur." Ugy értem e' helyet, hogy eleve lakozásaikban tanátskoztak e' dolgokról, és midőn ott mindenkinek értelme kinyilatkozott, a' köz gyülésben.

58.) Tacitus Germ. 12. „Licet apud concilium accusare quoque et discrimen capitis intendere."

59.) Tacit. Germ. 12. Lásd a' 39-ik Jegyzést.

60.) Tacit. Germ. 13. „Sed arma sumere non ante cuiquam moris, quam Civitas suffecturum probaverit. Tum in ipso concilio vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus scuto frameaque juvenem ornant. Haec apud illos toga, hic primus juventae honos; ante hoc domus pars videntur, mox reipublicae."

61.) Felebb említém a' Gallusok országos szerzeményét, melly szerént a' nemzet a' princepsek oltalma, 's vezérlése alatt állott. A' ki ama helyet e' jelen tzikkelynek tartalmával öszvehasonlítja, itt is feltalálja a' két nemzet egyező szokását. Most tsak azt említem, hogy a' Galliai Cliensek is princepseikhez szoros hívséggel vol-

szabad férjfiakat különös erántok viseltető személyes hűségre, és szolgálatjokra szegődtettek. Sőt a' nemes ifjak sem tartották szégyennek ezen állapotra magokat lekötni. 62.) Hogy ezen intézet országos volt, meg tetszik nem tsak abból, hogy e' Vezéreiket köz gyüléseikben választák, 63.) hanem onnan is, mivel nem egyedül háború idején, hanem békekor is fen állott. 64.) Így lőn tehát az, hogy minden ország több illy kisebb társaságra szakadott, mellyben a' haza eránt való engedelmességen kivül a' leköteleztetett választott fejedelméhez különös személyes hűséggel viseltetett, melly olly szoros volt, hogy a' ki azt megszegte, mint áruló, betsülete vesztetté lett. 65.) Az illy Vállalkozottak a' tsatában tsak a' Vezérek személye mellett szánták ki magokat, minden Vitéz tetteiket egyedül annak ditséretére, és ditsőségére fordítani; 66.) egyedül

---

tak lekötelezve. Caesar de bell. gall. lib. 7. Cap. 40. „Litavicus cum suis clientibus, quibus nefas more gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit."

62.) Tacit. Germ. 13. „Nec rubor inter Comites adspici."

63.) Caes. de bell. gall. lib. 6. Cap. 23. „Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cujusque Civitatis fiunt, atque ea juventutis exercendae, ac desidiae minuendae causa fieri praejudicant. Atque ubi quis ex principibus in Concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint, profiteantur: consurgunt ii, qui et causam et hominem probant suumque Auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur." Tacit. Germ. 22. „Sed et de adsciscendis principibus plerumque in conviviis consultant — — — ergo detecta et nuda omnium mens postera die retractatur. Et salva utriusque temporis ratio est." E' szavak magyarázatjára nézve lásd az 57-ik jegyzést.

64.) Tacit. Germ. 13 „In pace decus, in bello praesidium."

65.) Caesar de bello gall. lib. 6. Cap. 23. „Qui ex iis secuti non sunt, desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque iis rerum postea fides derogatur."

66.) Tacit. Germ. 14. „Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci, turpe comitatui virtutem principis non adaequare. Jam vero infame in omnem vitam ac probrosum superstitem Principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriae ejus as-

ő hozzá hallgatni, őtet gonosz szerentséjében el nem hagyni; 67.) az volt a' legszentebb kötelesség, és fő esküvés, olly annyira, hogy a' ki fejedelme elestével épen megtért a' hartzból, örök gyalázatot huzott magára. Tacitus az illy Vezéreket principseknek; azokat, kik őket önkényt követték, Comeseknek nevezi. Ezen utólsók nem voltak egyenlők, hanem léptsőnként foglaltak helyet Vezéreknél, és arról volt köztök a' vetélkedés, ki álljon ahoz legközelébb. 68.) A' Vezérek arra törekedtek, hogy minél több, 's buzgóbb követőik legyenek; mert ha számos, és válogatott ifjusággal bírtak, az nevelte hatalmokat, és szerzett méltóságot 69.) nem tsak a' hazában, hanem a' külső Nemzeteknél is, ugy, hogy azoktól követségekkel és ajándékokkal

---

signare, praecipuum sacramentum est. Pincipes pro victoria pugnant: *Comites pro principe.*"

67.) Tacit. Annal. Lib. 1. Cap. 57. — — „Et ereptus Segestes magna cum propinquorum et clientium manu." Ugyan ott Lib. 2. Cap. 45 — — — „Quibus additis praepollebat, ni Inguiomerus cum manu clientium ad Maroboduum perfugisset" — — Ugyan ott lib. 2. Cap. 63. „Barbari utrumque comitati, ne quietas provincias immixti turbarent, Danubium ultra, inter flumina Marum, et Cusum locantur, dato Rege Vannio gentis Quadorum." Ugyan ott Lib. 12. Cap. 33. „Igitur degressus Castellis Vannius, funditur praelio — — — Ceterum ad classem in Danubio opperientem perfugit. Secuti mox clientes, et acceptis agris in Pannonia locati sunt." Ammianus Marcellinus Lib. 16. Cap. 12. „Comitesque ejus ducenti numero et tres amici junctissimi flagitium arbitrati post regem vivere, vel pro rege non mori, si ita tulerit casus, tradidere se vinciendos."

68.) Tacitus Germ. 13. „Gradus quin etiam ipse comitatus habet.

69.) „Magnaque et Comitum aemulatio, quibus primus apud principem suum locus: et Principum cui plurimi, et acerrimi comites. Haec dignitas, hae vires, magno semper electorum juvenum globo circumdari." Melly hasonló ehez Caesarnak bizonyítása a' Gallusokról. Caesar de bello gallico Lib. 6. Cap. 15. — — — „Atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesque habet, hanc unam gratiam, potentiamque noverunt."

tisztelettek, és a' háborúkat sokszor hírekkel is eloszlaták. 70.) Illy részes hadrészes hadakkal hódoltatá meg Ariovistus német fejedelem Gallia egy részét, 71.) az Arvernusoktól, és Sequanusoktól segítségül hivattatván, mellynek az lett a' következése, hogy eme frigyesek földjöknek egy harmadrészét a' győzedelmes németeknek oda engedni kényteleníttetének, és ezek magokat megfészkelvén, a' nyert földön országot alkottak, mellyből őket tsak a' római erő, és Caesar hadi tudománya űzé ki. 72.) E' követőknek jutalmok abban állott, hogy fejedelmek nekik ingyen gazdálkodott, és őket paripával 's fegyverrel megajándékozta; 73.) melly köl-

---

70.) Tacitus Germ. 13. „Nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero, ac Virtute comitatus emineat. Expetuntur enim legationibus et muneribus ornantur, et ipsa plerumque fama bella profligant."

71.) Különböztek az országos hadak a' részes hadaktól, valamint az 51-ik jegyzésben felhozott igék mutatják; és Tacit. Hist. lib. 4. Cap. 21. „Quae ubi relata Civili, incensus ira, universam gentem Batavorum in arma rapit."

72.) Caesar de bello gall. Lib. 1. Cap. 31. „Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequanisque germani mercede arcesserentur, horum primo circiter millia 15 Rhenum transisse — — — postea transductos plures: nunc esse in gallia ad centum et viginti millium numerum. — — — Sed peius Victoribus Sequanis, quam Aeduis victis accidisse: propterea, quod Ariovistus Rex germanorum in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset, ac nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet; propterea quod paucis mensibus ante Harudum millia hominum viginti quatuor ad eum venissent, quibus sedes ac locus pararentur." Ugyan ott Cap. 44. „Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de suis virtutibus multa praedicavit. Transisse Rhenum se se non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis, non sine magna spe, magnisque praemiis domum, propinquosque reliquisse."

73.) Tacitus Germ. 14. „Nam epulae et convictus, quam quam incompti, largi tamen apparatus pro Stipendio cedunt. Exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque framcam."

tséges tartásnak győzésére egyedül a' zsákmány, és had viselés nyujtott alkalmatosságot, 's bőséget. 74.) Ime ez zsengéje azon elágazott országos europai szerzeménynek, mellyet a' historia Feudum nevezet alatt ismértet, és a' melly elhatván kisebb, vagy nagyobb mértékben majd minden europai országokra, magasztalókra, és a' mint én gondolom, méltó ellenkezőkre is talált.

Megszerzés.

Cajus Cornelius Tacitus Germánia fekvéséről, erköltseiről, és Nemzetiről.

1. §.

Határai, és Folyó vizei.

Égész Germániát a' Gallusoktól, Rhaetusoktól, és Pannonoktól a' Rajna és Duna folyó vizei, a' Sarmatáktól, és Dákoktól a' viszonos félelem vagy hegyek különözik. Többi részeit az Oceanus környékezi, tág öblöket, 's temérdek szigeteket foglalván magában. A' had nem régiben némelly nemzetek és Királyok ismeretét megnyitá. A' Rhétiai havasok járhatatlan 's meredek tetőjén eredett Rajna, napnyugatra való tsekély kanyarodása, után az éjszaki Oceanusba szakad. A' Duna Abnoba egyik menedékes bértze árjából ömölvén, több népeket lát meg, míg hat ágain a' fekete tengerbe rohan. A' hetedik motsárokban tünik el.

2. §.

Germánok eredete.

A' Germánokat hon eredetű, jövevény 's vendég népekkel nem elegyedett Nemzetnek tartanám; mert nem szárazon, hanem hajón jövének régen-

74.) „Tacitus ugyan ott: „Materia munificentiae per bella et raptus.“

ten, kik lakjaikat változtatni törekedének; és mivel a' méretlen, 's hogy ugy mondjam, ellenkező Oceanusba ritka hajó indul a' mi tájunkról. Továbbá az iszonyatos, és ismeretlen tenger veszedelmitől elválva, ki hagyná el Ázsiát, Afrikát, vagy Olasz Országot, 's költöznék az éktelen földű, zordon éghajlatú, szomorú miveltetésű, 's tekintetű Germániába, ha nem hazája?

Agg énekeikben, mellyek nálok egyedül való neme az emlékezetnek, és évi könyveknek, Thuistot, a' földtől született Istent ditsőítik; és annak fiát Mannust, mint a' Nemzet eredetét, és alkotóit. Mannusnak három fiat tulajdonítanak; kiktől az Oceanushoz közelbiek Ingaevonoknak, a' közepén lakók Hermionoknak, és a' többiek Istaevonoknak neveztetnek.

Némellyek pedig a' régi dolgokban való szabadságtól bátoríttatva, azt erősítik, hogy ama Istennek több magzati voltanak; és azoktól több nemzeteket, ugymint Marsokat, Gambriviokat, Sveveket, Vandalokat neveznek, és hogy ezek igazi, 's régi nevezetek. Egyébberánt Germánia nem régiben kezdődött így hivattatni; mert azok, kik által kelvén a' Rajnán először üzték ki a' Gallusokat, mostanában Tungroknak, akkoriban Germánoknak neveztettek. Igy egy nemzetség neve lassanként az egész nemzet nevezetévé vált, ugy hogy mindnyájan elein a' meggyőzettettektől félelemből, később ön magoktól az újonnan szerzett néven Germánoknak neveztetnének.

3. §.

Hercules; *hadi dal*, *Ulixes*.

Emlitik, hogy nálok is volt Hercules: és midőn a' tsatába mennek, őtet, mint minden bátor férjfiak legelsőbbikét, éneklik.

Olly énekeik is vagynak, mellyek baritusnak mondott dalával, bátorságot gerjesztenek, és a' közelítő tsata szerentséjét az énekléssel megjövendölik.

Mert ijesztenek, vagy megfélemlenek, valamint a' hadi dal változik. És nem annyira a' szózat, mint a' Vitézség öszhangzásának látszik ez lenni. Kivált szavok zordonságán, 's törött morgásán iparkodnak, szájok elejbe paizsokat tartván, hogy a' szózat viszsza ütődésével annál tellyesebb, 's mélyebb hanggá vastagodjék.

Egyébberánt némellyek azt vélik, hogy Ulixes ama hoszszú és mesés bolyongásában ezen Oceanusba vetődvén, Germánia száraz földére eljutott, és a' Rajna partján helyheztetett 's maiglan lakóktól bírt Asciburgiumot ő építette, 's ő nevezte el. Sőt, hogy régen ugyan azon helyen Ulixesnek atyja Laertes nevének melléje vetésével, szenteltetett oltár találtatott, 's hogy emlékek, 's egy nehány sírok görög felülírással maiglan is vagynak Germánia, és Rhaetia közös határán. A' mit okokkal erősíteni, vagy megtzáfolni nints szándékom; kiki ön elméje szerént tagadja, vagy állassa a' dolog hihetőségét.

4. §.

A' Germánok nem elegy Nemzet; Testek formája.

Én azok vélekedésén állok, kik a' Germánokat más népekkel öszve nem sógorosodott, tulajdon tisztaságában megmaradt, egyedül magához hasonló nemzetnek lenni vélik. Innen van, hogy illy nagy számú Nemzetben testek formája egyenlő; mord kék szemeik, vörhönyeges sárga hajok, nagy szál testeik, mellyek egyedül hirtelen erőlködésre derekasok, de tartós munkára, és fáradozásra nints azon türedelmek, 's legkevésbé szenvedhetik a' szomjat, és hevet; hideghez, és étlenséghez megszoktatá egek, 's földjök.

5. §.

Földjök; Termesztményeik; Pénzek.

Földjök, ámbár külső szinére valamellyest különböz, általjában mégis vagy erdeitől zordon, vagy

posványitól undok: Gallia felé nedvesebb, merre Noricummal, és Pannoniával határos, szelesebb: elég termékeny, gyümölts fák tenyészésére alkalmatlan. Barma bőven van, de többnyire tsekély termetű. Még a' bikákat sem díszesíti homlokok ékessége. A' soknak örülnek; 's a' barom egyedül való, 's legkedvesebb gazdagságok.

Az ezüstöt, és aranyt vallyon a' kegyelmes, vagy haragos istenek tagadták meg tőlök, nem tudom. Még sem merném állítani, hogy Germánia értzere ezüstöt, 's aranyt nem terem; Mert ki visgálta?

Bírása, 's használása kevesé érdekli őket. Látni nálok Követjeiknek 's Fejedelmeiknek ajándékul adott ezüst edényeket, mellyek nem betsesebbek előttök a' tserepeknél. Ámbár a' határosoknál a' kereskedés haszna miatt az arany és ezüst betsben tartatik, 's pénzeink némelly nemeit ismérik, 's kiválasztják; a' belebb lakók együgyű régi szokásként árú tserével üzik a' kereskedést. Az ó 's régen ismért pénzt, a' serratusokat, 's bigatusokat kedvellik. Az ezüstöt az aranynak eleibe teszik minden belső vonszódás nélkül, mivel könnyebb az ezüst pénzzel való számítás mindenféle aprólékos vásárlásaikban.

Vasok sints bőven, valamint fegyvereik nemeiből észrevehetni.

6. §.

Hadi intézeteik.

Kevésnek van kardja, vagy hoszszabb dárdája. Nyársakat, vagy az ő nevezések szerént frameákat, tsak egy keskeny és rövid, de olly éles, és használatos vasat viselnek, hogy ugyan azon fegyverrel szükségekhez képest vagy közelről, vagy messzünnen hadakoznak. És a' lovag ugyan paizszsal 's frameával meg elégszik, a' gyalogok lövellő nyilakat, 's egy egy többet, 's mivel mezítelenek, vagy könnyü köpönyeggel takaródznak, temérdek

meszszeségre botsátanak. Fegyvereiken semmi ékesség fitogtatása, tsak paizsaikat különböztetik a' legválogatottabb színekkel; pántzélja kevésnek van, alig egynek vagy másiknak vasas sövegje, vagy sisakja. Lovaik sem termetekre, sem gyorsaságokra nézve nem jelesek, 's a' mi szokásunkként való változó kanyarulásokra sem taníttatnak. Igyenesen, vagy egy fordulással olly mesterségesen vezérlik azokat, olly öszve függő körben, hogy egy sem marad el.

Általjában véve a' gyalogban van a' nagyobb erő, azért elegyedve hartzolnak, a' gyalogok gyorsaságát a' lovag ütközethez alkalmaztatván, és egyezőleg használván, kiket valamennyi ifjak közül megválasztva a' tsata rend eleibe állítanak. Számok is meghatároztatik. Minden Megyéből százan vannak, 's övéiktől e' szerént neveztetnek is, és a' mi elein számjel volt, már most nevezetté 's díszszé lőn. Tsata rendjeket tseglyesen intézik. Rendet elhagyni, tsak ismét azt foglald el, okosság, 's nem félelem jelenségének tartatik. Holtjaik testeiket a' kétes ütközetből is kihozzák. Leg nagyobb szégyen a' paizst elhagyni. És a' megbetstelenítettettnek sem az istenes tiszteskedésben, sem a' Nép' gyülésében részesülnie nints jusa; kik közül sokan meg mentvén életeket a' tsatában, kötéllel végezték gyalázatjokat.

7. §.

Királyaik; Vezéreik; Papjaik.

Királyaikat a' Nemesek közül; Vezéreiket hősségek szerént választják. Királyaik hatalma sem környékezetlen, vagy tellyes szabadságos; és Vezéreik inkább előljáró példájokkal, ha bátorságokért, és hadaik előtt való vitéz forgódásokért tsudáltatnak, hogy sem parantsolattal uralkodnak. Egyébberánt sem büntetni, sem kötöztetni, de még veretni se szabad senki egyébbnek a' papoknál; és azt sem büntetésül, sem a' Vezér, hanem mintegy

az isten parantsolatjára, kinek jelenlétét a' tsatában hiszik. És némelly az erdőkből vett bálványokat 's jeleket hordoznak magokkal a' hartzba.

A' mi a' vitézség fő ösztöne, az, hogy nem véletlen sereglenek egy tsoportba, vagy ékbe, hanem atyafias nemzetségekként, és hogy legközelben állanak szerelmek zálogi, a' honnan az Aszszonyok rivalkodását, a' tsetsemők sirását hallani. Ezek mindenkinek legszentebb tanúi; legbizonyosabb magasztalói. Anyjaikhoz, Nejeikhez hozzák sebeiket, kik azokat számlálni, visgálni nem irtóznak, és ételt, 's ösztönt szolgáltatnak a' hadakozóknak.

8. §.

Az Aszszonyok vitézsége, 's tisztelete.

Emlegetik, hogy némelly hanyatlott, 's megzavart hadakat az Aszszonyok hozának helyre, állhatatos esdeklésekkel, melyjeik ellenszegezésével, 's közel fogságra mutatással, mellytől aszszonyaik tekintetéből sokkal jobban irtóznak; ugy hogy hathatósabban köteleztetik azon országos társaságok hajlandósága a' barátságra, mellyért egyebek közt nemes leányzók is kezeskednek. Sőt az aszszonyokban valami szentséget, és eleve látó tehetséget gondolnak lenni, és sem tanátsaikat, sem feleletiket meg nem vetik. Látók ditső Vespasiánus alatt Veledát sokáig a' legtöbbektől istenes állatnak tartatni; de hajdan Auriniát és több másokat is tisztelének, nem imádással, és nem is mintha isten aszszonyokká tennék.

9. §.

Isteni tisztelet; áldozatok.

Az Istenek közül leginkább Mercuriust tisztelik: kinek határozott napokon emberekkel is áldozni igaznak tartják. Herculest és Marst erre engedett állatokkal engesztelik: a' Svevek egy része Isisnekis áldozik. Honnét támadott oka és eredete az idegen tiszteletnek, bizonyosan ki nem tanul-

tam; tsak hogy a' könnyü hajó formájára tsinált jegy a' tiszteskedésnek tengeren érkezését mutatja. Egyébb eránt az égbéliek nagyságához illőnek nem vélik isteneiket falak közé szorítani, vagy akármelly emberi ábrázat hasonlatosságára ki képezni. Erdőket és ligeteket szentelnek, és az istenek nevével nevezik ama titkot, mellyet tsak tisztelet által szemlélnek.

10. §.

Sorsvetés, es jövendölés.

Jelenésekre, és sorsvetésre nagy szorgalommal vigyáznak. Ez utólsó gyakorlata egyszerű. Élő gyümöltsfa ágot több darabokra vagdalnak, és bizonyos jelekkel megjegyezvén, fehér ruhán, a' mint esnek, elszórják. Azután, ha országos tanáts kéretik, a' Köz-társaság papja, ha magános, a' házi gazda, imádván az isteneket, égfelé fordított szemekkel mindenik veszszőt háromszor felveszi, és azokat a' jegyzett jelek szerént magyarázza. Ha ellenkezők a' sorsok, azon nap felhagynak a' további kérdéstől; ha kedvezők, a' jelenetek javallata is szükséges. És ugyan itt is ismeretes dolog a' madarak szavára, és repülésére vigyázni; tulajdona pedig a' nemzetnek a' lovak előérzésit, 's figyelmeztetésit kitanulni. Országul tápláltatnak azon szentelt erdőkben, 's ligetekben, fehér és emberi munkával nem illetett lovak; mellyeket, midőn a' szent Kotsiba befogatnak, a' pap, király, vagy a' köztársaság előljárója követvén, nyerítésekre 's fortyanásokra figyelmeznek. És semmi jelenetnek sints nagyobb hítele, nem tsak a' köznépnél, hanem az előkelőknél, a' papoknál is. Mert magokat az istenek szolgáinak, azokat az istenek titkaiba avattaknak vélik. Vagyon még egy módja a' jeleneteknek, melly szerént a' terhes háborúk kimenetelét visgálják. Azon nemzetből, mellyel háboruskodnak, fogolyra akármiképen szert tehetvén, azt a' magok nemzetségebelivel, kitkit tulajdon fegyverével, baj-

ra botsájtják. Az egyik vagy másik diadalma előljáró végzésül vétetik.

11. §.

Köz gyülések.

Tsekélyebb dolgokról a' fejedelmek; sulyosabbakról mindnyájan tanátskoznak; de ugy, hogy azon tárgyakat is, mellyekről a' végzés a' népet illeti, eleve amazok hányják vetik meg. Ha tsak valami váratlan 's hirtelen dolog nem akad, bizonyos napokon gyűlnek öszve, hold újulás, vagy töltekor, mert végzések hozására e' kezdetet tartják legszerentsésebbnek. Nem napok, mint mi, hanem éjek szerént számlálják az időt. Ugy rendelnek, ugy határoznak; az éj látszik a' napot vezérleni.

A' szabadságnak az a' hibája, hogy nem egyszerre, és nem mintha parantsolva volnának, jőnek öszve, hanem két három nap is eltelik a' gyülekezők késedelmességéért. A' mint a' sokaságnak tetszik, fegyveresen úgy telepedik le. A' papok parantsolják a' tsendet, kiké akkor a' fenyítő hatalom is. Ezután a' királyt vagy fejedelmet, 75.) kitkit élet ideje, nemessége, hadi dísze, vagy ékes szóllása szerént meghallgatják, kiknek inkább javallani vagyon tekintetek, hogy sem parantsolni hatalmok. Ha nem tetszik a' tanáts, zajjal félre vetik; ha tetszik, frameáikat zörgetik. A' fegyverrel jelentett megegyezés legdíszesebb előttök.

12. §.

Vádolások, Büntetések.

Szabad a' Gyülekezetben vádolni is, és halálos büntetést szabni. A' büntetések a' vétek szerént különbözők. Az Árulókat, és szökevényeket fákra akasztják: a' bátortalanokat, és nyulszivüeket 's testekben fertőztetteket motsárba, 's tóba fullaszt-

75.) A' több értelmü Fejedelem szót a' hasonló princeps igének magyarázatjára legalkalmatosabbnak itéltem.

ják, 's tserényt hánynak reájok. A' vesztés különbsége oda néz, mintha a' gonoszságot, midőn büntettetik, mutatni, az otsmányságot takarni kellene.

De a' tsekélyebb vétkekhez is vagynak alkalmaztatott büntetéseik. A' megmarasztattak bizonyos számú lóval, barommal adóznak meg; a' birság egy része a' Királyé, vagy Köztársaságé, egy része a' megboszulté, vagy attyafiaié.

Ugyan azon gyülekezetekben választatnak a' fejedelmek közül azok is, kik megyékként és falukként igazat szolgáltatnak. Ezek mellé rendeltetnek tanátsúl, és nagyobb tekintet okáért százados elöljárók a' népből.

13. §.

Az Ifjaknak országul való felfegyverkeztetések; a' Fejedelmek követői.

Semmit sem mivelnek fegyvertelen, sem országos, sem házi dolgaikban. De fegyvert hordozni nem szabad előbb senkinek, hogysem ötet a' köztársaság arra elégségesnek ítéli. Akkor a' közgyülésben, vagy a' fejedelmek közül valamellyik, vagy az atyja, vagy rokona paizszsal, 's frameával felékesíti az ifjut. Ez ő nálok a' toga, ez az ifjuság legelső dísze; ez előtt a' háznép, ezentul az ország tagjának tartatnak.

Jeles nemesség, vagy atyai nagy érdemek a' fiaknak is fejedelmi méltóságot szereznek; az erősebbek és régen próbáltak számába fogadtatnak, 's nem szégyen a' követők sorában megjelenni. De ezek közt is vagynak léptsők annak ítélete szerént, a' kit követnek. És nagy a' követők között a' vetélkedés, ki foglalja fejedelménél az első helyet; és a' fejedelmek között az eránt, kinek legyenek legtöbb, 's legbuzgóbb követői. Méltóságok, hatalmok abban áll, válogatott nagy tsapat ifjaktól körül vétetni; ezek békekor díszül, háborúkor oltalmul szolgálnak. De nem tsak ön nemzeteknél, ha-

nem a' külsőknél is az szerez hírt, 's ditsőséget, ha számos és vitéz követőkkel jeleskednek. Mert követségekkel, 's ajándékokkal tiszteltetnek meg, 's többnyire hírekkel czüntetik meg a' hadakat.

14. §.

A' nemzet hős szelleme.

Midőn tsatára kerül, gyalázat a' Vezérnek magát vitézséggel megelőztetni, a' követőknek a' vezérrel hősséggel nem érkezni. Az pedig tisztessége vesztette marad élete fogytáig, ki a' vezér elestével a' tsatából épen meg tér. Őtet védeni, őtet oltalmazni, őn bajnok tetteit annak ditsőségére fordítani, az a' fő esküvés. A' vezérek a' diadalomért, a' követők a' vezérért hartzolnak.

Ha szülő földjök országa hoszszas békességben zsibbadoz, a' nemes ifjak többnyire felkeresik önkényt az akkor háborúskodó nemzeteket, mivel nem kedves a' nemzetnél a' nyugság 's mivel veszedelmek között könnyebben jeleskedhetnek, és végre számos követőiket tsak tettekkel 's háborúval tarthatják ki. Tudni illik vezéreik adakozásából majd tsatázó paripát, majd frámeát várnak. Mert bő, de egyszerű lakozás zsoldul szolgál nekik. E' költségekre valót a' háború, és zsákmány szerzi meg. És nem olly könnyen bírhatni reá őket, hogy szántsanak, és az esztendő termését megvárják, hogy sem ellenséget kihívjanak, és sebeket érdemeljenek. Sőt tunyaságnak 's lajhaságnak tetszik nekik arra izzadsággal szert tenni, a' mit vérrel kereshetnek.

15. §.

A' háborún kívül való dologtalanságok; adó; ajándékok.

Mikor hadat nem viselnek, sok időt vadászattal, többet henyén aluvással, dőzsöléssel töltenek; akkor a' legvitézebb, és hartzra vágyóbb hivalkodó: a' ház, házi istenek, és a' földmivelés gondviselé-

sét az aszszonyokra, vénekre, és a' nemzetségből akarmellyik legerőtlenebbikre bizzák; ők dologtalanok: a' természet tsuda elenkezésével, minthogy ugyan azon emberek annyira kedvellik a' henyélést, és gyülölik a' nyugalmat.

Szokások a' Köztársaságoknak, hogy önkényt és fejenként fejedelmeiknek barmot, és gabonát ajándékoznak; ez tisztelet okáért elfogadtatván, szükségeiket is pótolja.

Leginkább kedvellik a' szomszéd nemzetek ajándékit, mellyeket nem tsak egyes polgárok, hanem a' köztársaság nevében is küldenek; válogatott lovakat, nagy fegyvereket, bogláros szerszámokat, és gyürűket. Már megtanítók őket pénzt is elfogadni.

16. §.

Lakásaik; epítések módja.

Hogy a' Germánok városokban nem laknak, az eléggé tudva van; de még egybekaptsoltatott lakhelyeket sem szenvednek. Ezek elszórva 's választva vagynak; a' mint valamelly forrás, mezőség vagy liget magát kelleté. Falúikat nem a' mi szokásunkként egygyű ragasztott épületekkel szállítják meg; kiki házát üres helylyel környékezi, akár a' tüz ellen való mentségül, akár az épitésben való tudatlanságból. Még falba követ, födélre tserepet sem használnak, hanem minden építéshez durván bárdoltatott fával élnek külszinre, vagy gyönyörűségre, minden tekintet nélkül, némelly helyeket fényes földdel szorgalmatosan ugy bévakolnak, hogy képiráshoz, és színes vonásokhoz hasonlók.

Földalatti barlangokat is tsinálnak, és tetejeket sok trágyával megrakják, a' tél ellen menedékül, és gabona tartó helyül; mivel a' kemény hideget ezekkel enyhítik, és ha valamikor az ellenség béront, tsak a' nyilván valót pusztítja, a' mi el vagyon rejtve, és elásva, tudtára nem esik, vagy épen azért meg tsalja, mivel keresni kell.

17. §.

Öltözetek.

Testek födésére valamennyien kapotstsal, vagy ha az nints tövissel öszve fűzött köpönyeggel élnek; egyébberánt mezítelenül egész napokat a' tűzhelyen, vagy a' tűz mellett töltenek. A' leggazdagabbak öltözetekkel különböztetik meg magokat, melly nem bő, mint a' Sarmatáké, és Parthusoké, hanem szoros, és a' test tagjaihoz álló. Vadak bőreit is viselik, a' parthoz közelebbiek minden ékesség nélkül, a' távulabbak, mint a' kik kereskedés által még nem tsinosultak, jobban megválasztják; ki különböztetik a' vadakat, és lehuzott bőreiket a' meszsze Oceanus, és ismeretlen tenger szülte vadállatok böreivel, és sujtásokkal tzifrázzák. Az aszszonyoknak sints más öltözetek, mint a' férjfiaknak, megválva attól, hogy gyakortább vászonyból készítik ruházatokat, és azt biboros sávolylyal tarkázzák, a' ruha felső része pedig ujatlan. Karjaik, és meljek legközelebb része mezítelen, ámbár nálok szorosak a' házasságok.

18. §.

Házasságok.

Egy erköltsöket sem ditsérhetni inkább; mert a' barbarusok közt majd tsak nem ők egyedül elégesznek meg egy feleséggel, igen keveset kivéve, kik nem bujaságból, hanem nemességek okáért keresnek több feleséget. Igy adományt nem az aszszonyhoz a' férjfiunak, hanem a' férjfi az aszszonynak. A' Szülők, és rokonok jelen vannak, és az ajándékokat megitélik. Ezek nem aszszonyi gyönyörködtetésre válogattatnak, és nem ollyanok, mellyekkel az új menyetske pipeskedhessék; hanem ökrök, felkantározott ló, paizs, framea, és kard. Ezen ajándékokért nyerik el a' feleséget, és viszont ez is valami fegyvert ád a' férjfiunak. Ezt itélik ők a' legerősebb kötésnek, titkos szentelésnek, és a' házasság védisteneinek. Hogy az aszszony magát a' vitéz-

tézség gondolatin, a' had esetin túl lenni ne vélje, a' kezdő házasság jelei is megemlékeztetik, hogy ő a' munkában és veszedelmekben társ lészen; hogy békekor és hartzban ugyan azt fogja szenvedni, és ugyan azt merni: ezt jelentik az igás ökrök, a' felszerszámozott ló, az ajándékozott fegyverek. Ugy kell élnie, ugy halnia; így veszi ezeket, hogy gyermekeinek sértetlen, és betsülettel által adja, mellyeket a' menyek is vendenek és unokáiknak fognak hagyni.

19. §.

Tiszta élet; paráznaság bűntetése.

Tehát szemérmektől környékeztetve élnek, kiket sem a' játékszín bájai, sem a' lakozások ingerlési megnem vesztegetnek. A' titkos levelezés mind a' férjfiak, mind az aszszonyok előtt ismeretlen.

Igen ritka illy nagy nemzetben a' házasságtörés. Ezt a' bűntetés nyomban éri, és a' férjekre van bízatva. Férje rokoni előtt nyirett hajjal, és mezítelen kiveri a' házból a' paráznát, és a' falun keresztül ostorral űzi. Mert a' fajtalanság engedelemre nem talál. Sem szépsége, sem fiatalsága, sem gazdagsága őtet többé házasságra nem szerezné. Mert ott senki sem neveti a' vétket, 's a' tsábítást, és a' tsábíttatást nem nevezi senki a' világ szokott menésének.

Még jobban áll a' dolog azon Köztársaságokban, mellyekben tsak szüzek menyekeznek, és a' férjhez menési reménységnek, 's az aszszonyi fogadásnak az életben tsak egyszer van helye. Ugy vesznek egy férjet miképen egy életet: tovább nem terjed gondolatok, kivánságok, és nem kedvesebb előttök a' nőszés, mint a' férj.

20. §.

Gyermekeik nevelése; örökösödés rende.

A' házban szüntelen mezítelenek, 's motskosok, tagjaik, 's testeik még is illy nagyságra nevekednek,

mellyet mi tsudálunk. Szülöttjét minden anya maga szoptatja, és nem bizza szolgálókra 's dajkákra. A' Gazdát és szolgát a' kényes nevelésnél fogva meg nem különböztethetni. Ugyan azon barmok között, ugyan azon földön élnek, míg az idő a' szabad születésűeket megválasztja, a' Vitézség kitünteti.

Későn fejtődnek az ifjaknál a' testi kivánságok, 's azért nem fogyatkozott erejében serdülő korok. A' leányokat sem siettetik, egyenlő időbelick, 's erősek párasodnak; és a' magzatok izmos szülőiket ábrázzák. A' testvér leányok fiai ugyan olly kedvesek anyjok bátyjánál, mint atyjoknál valának. Némellyek a' vérség ezen kötelezését szentebbnek, 's szorosabbnak tartják, és a' kezesek választásában arra inkább tekintenek; mintha ezek bátrabb lelkűek volnának, és a' nemzetség hatalmát terjesztenék.

Kinek kinek örökösei a' gyermeki, végrendelés nélkül. Magzatok nem létében a' fiu testvérek, az atya és anya testvérei örökösödnek; minél több az atyafi és sógor, annál kellemetesebb a' Vénség. A' gyermektelenségnek nints betse.

21. §.

Nemzetségi ellenségeskedések; gyilkosság díja; vendég szeretés.

Atyjok 's rokonok ellenségeskedéseiben, 's barátságiban szükségképen részt kell venniek. De amazok nem engesztelhetetlenek. Mert a' gyilkosságot is bizonyos számú baromval megkérlelik, és abból az egész nemzetség részesül; a' mi a' köztársaság hasznára vagyon, mert az ellenkezések a' szabadság mellett veszedelmesebbek. A' lakozás és Vendégszeretés semmi más nemzetnél sints olly divatban. Akárki halandót hajlékából kitiltani gonoszságnak tartatik. Kiki tehetségéhez képest fogadja azt; 's ha kifogyott mindenből, a' ki most gazda volt, elköveti vendégét, 's hivatlan mindketten a' legközelebbi házba vendégképen bészállnak. Ez semmit

se tesz. Hasonló emberséggel fogadtatnak, az ismérőst, és isméretlent, a' mi a' Vendégszeretést illeti, senki sem különbözteti. Az elmenőnek, ha mit kíván, megadni szokás, 's szinte olly könnyen kérnek viszont valamit. Az ajádékoknak örülnek, de sem az adottakat bé nem számolják, sem a' nyertekkel nem kötelezteznek. Vendégeik eránt nyájassággal viseltetnek.

22. §.

Lakozások.

Felkelvén álmokból, mellyet többnyire nappalig kihuznak, szokás szerint meleg vizben fördenek, mint a' kiknél a' tél leghoszszabb. Böven lakoznak; mind egyiknek külön ülése, és asztala vagyon. Azután fegyveresen dolgaikhoz látnak, és sokszor vendégségeikben is azonképen jelennek meg. Éjjel nappal tágítás nélkül dőzsölni, senkinek sem szégyen. Gyakrak mint kótsagosok közt a' versengések, mellyeket ritkán végeznek szitkokkal, többnyire halállal, és sebekkel.

De ellenségek engesztelésérőL, sógorságok szerzéséről, fejedelmek választásáról, végre háborúról, békességről is többnyire vendégségeikben tanátskoznak; mintha egyébbkor nem nyilnék az elme úgy az egyszerű, 's nem hevülne a' magos gondolatok elfogadására. Minden álnokság 's ravaszság nélkül felfedezi e' nemzet jó kedvében keble titkait. Az el nem takart 's nyilván kimondott értelme valamennyieknek másnap ismét tanátskozás alá vétetik. És igy megtartatik a' két időnek tulajdona: tanátskoznak mikor nem tettethetik magokat, végeznek, midőn nem hibázhatnak.

23. §.

Étel, ital.

Italul árpára, vagy rozsra öntött lé szolgál, melly hasonlatosságul borral elegyíttetett. A' parthoz közelebbek bort is vásárlanak. Ételeik egyszerűk; vad

gyümölts, fris vadak, vagy alutt téj. Készület és füszerszámozás nélkül enyhítik éhségeket. Szomjokat nem azon mértékletességgel elégítik meg. Ha telhetetlenségeknek annyit juttatsz, a' mennyit kívánnak, nem kevésbé győzettetnek meg hibáiktól, mint fegyver által.

24. §.

Játékaik.

Játékaik minden gyülekezetnél ugyan azok. Mezítelen ifjak, kiknek ez kedvtöltések kardok, 's frameák közt egymás ellen szökdétselnek. A' gyakorlás könnyűséget, ez illendőséget szerez; de nem haszonkeresésért 's bérért; ámbár vakmerő bátorságok jutalma a' nézők gyönyörűsége.

A' kotzka játékot, a' min tsudálkozzál, józanságokban, 's valóban űzik; a' nyereségben 's veszteségben, olly vakmerőséggel, hogy midőn mindenek elveszett, az utólsó vetéskor szabadságokat, 's testeket teszik fel. A' meggyőzetett önkényt szolgaságra megy; ámbár fiatalabb, ámbár erősebb, megkötözteti, 's eladatja magát. Illyen a' roszsz űgyben való megáltalkodás, ők jólelkűségnek nevezik. Az illy állapotú rabszolgákon a' kereskedés utján tovább adnak, hogy egyszer'smind győzedelmek szégyenétől is megszabaduljanak.

25. §.

Szolgák, Szabadosok.

Egyéb szolgáik miveivel nem a' mi szokásunk ként élnek. Mindenik saját házhelyét és házi isteneit bírja. Az ur a' termésből, baromból 's munkában bizonyos részt kíván, mint az árendásoktól szokás. Az ur házában a' többi foglalatosságokat az aszszony és gyermekek tellyesítik. Ritkaság, hogy a' szolgát megvernék, vagy megbilintseznék, többször történik, hogy megölik, de nem fenyítésből, és büntetésül, hanem indulatos haragjokban, mint

valami ellenséget, tsak hogy büntetlen marad a' gyilkosság.

A' szabadosítottak állapotja nem sokkal előzi meg a' rabszolgákét, a' házban ritkán van tekéntetek, az országban soha sints; elválva azon Nemzetektől, mellyek uralkodóktól hirattatnak. Mert ott a' szabad születésűek 's nemesek eleibe is hágnak; a' többieknél a' felszabadultak semmi hatalma a' szabadságnak jelensége.

26. §.

Földmivelés.

Az uzsoráskodás, és kamatra költsönözés ismeretlen dolog nálok, 's azért jobban kerültetik, mintha tiltva volna.

Szántó földeket, a' mivesek számához képest közönségesen foglalnak; és azokat magok közt önnön betsűjök szerént osztják el; az osztályt könnyíti a' mező térsége. A' földeket évenként változtatják, és mégis marad felül. Mert a' föld termékenységével, és nagyságával versent nem iparkodnak, hogy gyümöltsösöket ültetnének, a' réteken víz eresztő árkokat huzñának, kerteket öntöznének. Földmivelések egyedül gabona vetésben áll. Azért az esztendőt sem osztják annyi részre; a' tél, kelet, és nyár megjegyzésére vagyon szavok; az ősznek sem nevezetét, sem javait nem ismérik.

27. §.

Temetés; Gyász.

Temetési pompájok nintsen. Tsak arra vígyáznak, hogy híres férjfiak testei bizonyos nemü fával égettessenek meg. A' fa rakást sem ruhával, sem szagos szerekkel nem tetézik. Mindenikkel saját fegyverit, némellyekkel lovát is meg égetik. A' sír felett gyep halmot emelnek; egyébb halotti emlékek magas és fáradságos tiszteletét megvetik, mintha az a' halottak terhére esnék. A' siránkozást hamar, a' bánatot és szomoruságot későn teszik

le. A' kesergés az aszszonyokhoz illő, az emlékezet a' férjfiakhoz.

Ez esett tudtunkra a' Germán nemzetek eredetéről, 's erköltseiről általjában.

Krajner Imre,
T. Ns. Zala Vármegyének Tábla Birája, és a' Magyar tudós Társaság levelező tagja.

2.

Egy két szó: miként utánozta Horatius a' Görögöket.

Már *Henricus Stephanus* Jegyzeteiben Anakreonról, *Antonius Muretus* Különféléiben, 's *Julius Caesar Scaliger* is Könyveiben a' poetikáról figyelmeztetnek, hogy Horatius maga is azok nyájába számítható, kiket Epist. I. 19. 19. szerént *imitatorum servum pecus* név alatt szigorúlag lehord.

Ódáinak első könyvétől kezdve, lássuk, menynyire kolomposa ő is azon nyájnak. — A' II. óda elején Zeusnak *rubens dextera* tulajdoníttatik úgy, miként őt Pindaros (Olymp. IX, 10.) *Διὰ φοινιχοστερόπαν* nevezi. Itt azt lehet észrevenni, hogy a' görög mellyékszavakat ritkán lehetséges latínúl egy szóval kifejezni; mert a' görög nyelv elsőségét a' mellyékszavak összetételében tán egy más nyelv sem halladhatá meg. Horatius pedig, ámbátor a' görög nevezetet szó szerént ki nem fejezé, mást mégsem változtata, mint hogy az eszközt, mellyel az isten a' menyköveket szórta, a' menykő helyett tevé. Ugyan azon óda 32. v. Apolló *augur*nak nevezetik, mig a' görögöknél *μάντις*nak, és ábrázóltatik *nube candentes humeros amictus*, mit Homerosból vőn, kinél (Il. ε. 186.) Apolló *νεφέλῃ εἰλυμένος ὦμους*. Azután Vénust *Erycina ridens*nek hívja, miáltal tsak az a' homerosi *φιλομμειδὴς Ἀφροδίτη* fe-

jeztetik ki. (Il. ε. 375. ξ. 211). — A' III. óda első versében Vénus *Diva potens Cypri*, a' görögöknél κρατοῦσα Κύπρου, melly hellenismussal Horatius gyakorta él, péld., I. 6. 10. *Musa potens lyrae.*, IV. 10. 1. *Veneris muneribus potens.* — A' VI. óda 7. v. olvassuk: „Nec cursus *duplicis* per mare *Ulyssei.*" melly mondásban a' görögök kifejezése Ulyssesről πολύτροπον és διπλοῦν ἄνδρα fölötte is előtünő. A' 13. v. ekként: αχαιοι χαλκοχίτωνες és Ἄρης χάλκεος (Il. ε. 704., 859., 866., η. 146., π'. 543.) *Martem* nevezi *tunica tectum adamantina*, igen gátóltatva a' latín nyelv' hiánya miatt. Azután *Tydiden superis parem* említi, a' görög θεοεικελον után. — A' VII. óda tsaknem egészen Homeros után van. A' 9. v. *Aptum equis Argos*: Ἄργος ἱππόβοτον (Il. β'. 287., ι. 246., ο. 30); *ditesque Mycenas*: πολύ. χρυσος Μυκήνη (Il. η. 180., λ'. 46.); *Larissae opimae*: Λάρισσα ἐριβῶλαξ (Il. β'. 841., ρ'. 301.) szerint. A' 15. v. *Notus albus*nak neveztetik, miként (Il λ' 306., és φ' 334.) ἀρηεστὴς Νότος. — A' IX. óda 14. v. Priamos tulajdona *dives* Homerosból van ismét, hol (Il. σ', 298.) Troia Πριάμου πόλις πολύχρυσος neveztetik. Hasonlólag Mercuriusnak *virga aurea* tulajdoníttatik ekként: ῥάβδος χρυσείη (Odyss. ω. 2). — A' XII. óda 22. v. Diana *saevis inimica belluis* a' görög θηροκτόνος-tól neveztetik. — A' XV. óda 1. v. Paris e' szóval: *pastor* (perfidus) szinte úgy, miként a' görögöktől βωκόλον neveztetik. Általányosan Buttmann szerént ez az egész óda homerosi; példáúl legyenek a' 17. v. *Aiacem celerem sequi*, Homerosnál (Il. β'. 527., κ'. 110., 175). ταχὺς; a' 24. v *Sthenelus sciens pugnae*, Homerosnál (Il. δ'. 310., ε. 11.) πολέμων vagy μάχης εὖ εἰδώς; a' 27. v. *Tydides melior patre*, *fortior* helyett neveztetik a' görög szerént ἀμείνων, κρείσσων πατρός, miként Homerosnál (Il. δ'. 405.) ἡμεῖς τοι πατέρων μὲν' ἀμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι. — A' XVI. óda 12. v. *tremendo Juppiter ipse ruens tumultu* e', homerosit zárja magában: ζεὺς ὑψιβρεμέτης. — A' XXI. óda 2. v. *Cynthium intonsum* mondja Hora-

tius, mit a' görögök ekként: φοῖβον ἀκερσοκόμην (Il. ύ 39.); 's ugyan azon ódának 11. v. ditsértetik Apolló a' *humerum insignem pharetra* végett, melly mondással a' görög κλυτότοξος (Il. δ'. 101., 119., ό. 55.) ábrázóltatik, tsak hogy az éj helyett pharetra van téve. — A' XXII. óda 6. v. *Caucasus inhospitalis*nak mondatik, aligha ἄξενος után nem. — A' XXVIII. óda 9. v. a' szókkal: „*Jovis arcanis Minos admissus*" okvetetlen e' homerosit akarja a' költész kifejezni: Μίνως - Διὸς μεγάλου οἰαριστής (Odyss. τ'. 178.). A' 13. v. a' halálnak e' tulajdon: *atra* adatik, Homeros szerént (Il. β'. 834.) μέλανος θανάτοιο. — A' XXIX. óda elején az arabok *gazae beatae opulentes* helyett neveztetnek, hasonlólag Homeros szerént (Il. λ'. 168.) ἀνδρὸς μάκαρος κατ' ἄρουραν. — A' XXXII. óda 13. v. *testudo grata dapibus* neveztetik δαιτὸς ἑταίρη után.

Ódáinak második könyvében, a' II. óda 23. v. a' szavak *oculo irretorto*, aligha ἄστροφα ὄμματα-ra nem mutatnak (Aesch. Choëph. 96.) — A' VII. óda 21. v. *Massicum obliviosum* mondatik, lásd Hom. (Il. χ'. 83.) μαζὸν λαθικηδέα. — A' VIII. óda 11. v, *gelidaque Divos morte carentes*, váltig a' görög ἀθανάτους θεοὺς. De a' második könyvből elég legyen tsak a' XIX. óda 4. v. érinteni, hol Horatius a' *Satyros capripedes*nek mondja a' görögök után αἰγιπόδας,

Ódáinak harmadik könyvében, az I. óda 3. v. Horatius magát *Musarum sacerdotem* nevezi, utánozván a' görögöket ismét, péld,, Theocritost, ki Idyll. ιέ 29. a' költészeket Μουσάων ἱεροὺς ὑποφήτας nevezi; és a' 40. v. hol *Curam atram* mondja, Homerost követé, ki (Il. δ'. 117., 191., ό. 394.) μελαίνας ὀδύνας említi. — A' II. óda 14. v. Simonides e' mondása: ὁ δ' αὖθάνατος Ἐφῆκε καὶ τὸν φυγόμαχον evvel van kitéve: *Mors et fugacem persequitur virum.* — A' következő óda 12. v. *purpureo ore* is Simonides e' mondására: πορφυρέου ἀπὸ στόματος mutat. — A' XI. óda 31. v. *duro ferro* viszontlag homerosi, lásd Il. γ'. 292., δ'. 348., έ. 330.

— A' XII. óda 2. v. e' szavaknál: *dulci vino* szeme előtt tartotta Horatius Homerosnak e' mondását, igen is ismeretes mondását: *μελιηδέος οἴνου* és *ἡδέος οἴνου* (Odyss. *γ'*. 46., 51.) — A' XIII. óda 15. v. *loquaces nymphae*, Anakreonnál (XIII. 7.) *λάλον ὕδωρ*. — A' XIX. óda 4. v. *sacro sub Ilio* e' homerosi: *Ἴλιος ἱρή* van kitéve. — A' XX. óda 3. v. *inaudax*, fölötte is a' görög *ἄτολμος*-t ötleti eszünkbe. — A' XXV. óda 10 v. *nive candidam Thracen* Homerosból vevé Horatius; lásd Il. *ξ'*. 227. *Θρηκῶν ὄρεα νιφόεντα*. — A' XXVII. óda 23. v. *aequoris nigri fremitum* mondja, utánozván Homerost, kinél Il. *ὡ*. 79. *ἐνθορε μείλανι πόντῳ ἐπεστονάχησε δὲ λίμνη* jön elő; és a' 42 v. *fluctus longos* említ e' szerint: *κύματα μακρὰ θαλασσης* (Il. *β'*. 144.)

Ódáinak negyedik könyvében, az I. óda 27. v. *pes candidus* bizonnyal az Anakreon utáni: *ὁ λευκόπους* (XXXI. 5.) — A' III. óda 19. v. *mutis piscibus* a' görög *ἀφωνότερος τῶν ἰχθύων* után van. — A' IV. óda 4. v. *Ganymedes flavus* e' homerosira: *ξανθόν Γανυμήδεα* (Hymn. Ven. 203.) mutat; és a' 43. v. *Dirus per urbes Afer ut Italas, Ceu flamma per taedas, vel Eurus per Siculas equitavit undas*, az egész ábrázolat Eurip. Phoeniss. 220. szerint van. — A' VI. óda 18. v. *pueros nescios fari* Hom. *νήπια τέκνα*; és a' következő szavak: *etiam latentem Matris in alvo* nem más, mint hű magyarázata e' mondásnak: *μηδ' ὄντινα γαστέρι Κοῦρον ἐόντα φέροι* (Il. *ζ'*. 57.) A' 38. v. *Diana Noctiluna*, a' görög *Νυκτιλαμπής* szerint. — A' IX. óda 26. v. *illacrimabiles* Homerosnál (Il. *χ'*. 386.) szerint *ἄκλαυστος*. — A' X. óda 1. v. *Veneris muneribus* a' homerosi: *δῶρ' Ἀφροδίτης* (Il. *γ'*. 54., 64.) fejeztetik ki. — A' XIII. óda 8. v. *Cupido excubare in Chiae pulchris genis* mondatik, melly gondolat egészen e' Sophoklesi: *ὃς ἐν μαλακαῖς παρειαῖς Νεάνιδος ἐννυχεύεις*. — A' XIV. óda 47. v. *bellosus Oceanus* Homerosnál (Odyss. *γ'*. 158.) *μεγακήτης πόντος*.

Néhány példák *Epodon könyvéből*. Ott mingyárt az I. óda 16. v. *imbellis, ac firmus parum*

a' homerosi: ἀπτόλεμος καὶ ἄναλκις (Il. β'. 201.) — A' III. óda 16. v. *Apuliam siticulosam* viszontlag Homeros után nevezi Horatius; lásd Il. δ'. 171. Ἄργος πολυδίψιον. — A' VI. óda 6. v. az eb *amica vis pastoribus*-nak neveztetik, az ismeretes görög: φίλη βίη szerint. — A' XVI. óda 33. v. a' *leones ravos* nevezi Horatius, melly szó Homerosnál (Odyss. λ'. 610.) χαροπὸς, 's így tőle költsönözötte, akként a' 41. v. *Oceanus circumvagus* e' homerosira vezet: ὠκεανὸς ἀψόῤῥοος (Il. ς'. 339.) Végtére a' XVII. óda 12. v. *Hectorem homicidam* Homeros példájára mondja Horatius ἀνδροφόνος (Il. ά. 242., ί. 351., π' 77., ῥ'. 428.)

E' néhány példák előszámláltával, eszméllem, nyilvány némileg, hogy Horatius a' görögöknek, kivált Homerosnak gyakori, de nem mindég szerentsés utánozója vala; nem szerentsés, ha megfontóljuk a' latín nyelv sajátságát, mellynél fogvást tőle a' névszavak egybeillesztetése fölötte idegen, és Horatiust is nem ritkán kényszeríté, hol a' görögök egy öszszetett névszót használnak, körülirattal élni. A' rómaiak ritkán valának képesek görög öszszetett névszavakat egy szóval kifejezni, 's ha kifejeztek, a' görögöket utánozták. Péld., Appuleius in orat. de magia Tom. II. p. 42. Bip., „quibus membris et causis discreverit natura *viviparos* eorum et *oviparos*; ita enim appello, quae Graeci ζωοτόκα καὶ ὠοτόκα", hogy elmellőzzük az egyházi atyáknál 's más újabbaknál: Maria *Deipara*, Dominus *vivificator* és más hasonlókat.

Alkaiosnak és más görög lyrai költészeknek még számos, de számos mondásit lehetne előhozni tanúságúl, mennyire utánozó azokban is Horatius. A' sok közzűl legyenek Alkaiosnak e' következő mondási említve, Athenaios x. k. 431. l. szerint:

Νῦν χρὴ μεθύσθην καὶ τίνα πρὸς βίαν
Πίνειν, ἐπειδὴ κάτθανε Μυρσίλος,

melly Horatiusnak e' szavaira mutat, Od. I. 37. az elején:

Nunc est bibendum, nunc pede libero Pulsanda tellus, —

Ugyan Athenaiosnál a' következõ lapon:

Μηδὲν ἄλλο φυτεύσῃς πρότερον δένδρεον ἀμπελω,

Horatiusnak e' szavaira Od. I. 18. 1.:

Nullam, Vare, sacra vite prius severis arborem.

Taubner Károl.

3.

Török Bálint nem Constantinápolban, hanem Ásiában halt meg.

Verantz Antalnak magyar Kronikonában olvassuk, hogy egy felül Uttisenits György, más felül pedig Török Bálint, mind egyik titkon kívánta Zápolya János árvájának, és az egész országnak kormányát; 's hogy ezért mind a' ketten az özvegy király nő asszonyt alattonban kerítgették. — De mivel Isabella eleitül fogva a' Barátot egy szarvas és tzégéres bünéért gyülölte, inkább Török Bálinthoz szított; azért már nem suttomban, hanem nyilván törekedtek egymásra. Dítséretlen vetélkedésüket Szolimán Tsászár is meg tudta, 's Török Bálint torkára forrott; mert, a' mint Verantz írja: „Monachi fortiores erant praxes," azért Szolimán tsak hamar lábat vetett neki. — Midőn 1541-ben Budára jött, 's a' magyar urakat gazdag ajándékival ketsegtette, Török Bálintnak leg jobban kedvezett, úgy mint a' kinek sokkal drágább és szebb tsuhát küldött, hogy sem a' többi uraknak; mert Verantz ként, az okos madarász is inkább annak sívol, kit keres, hogy hamarébb keleptzéjébe akadna. — Ennek a' meg külömböztetésnek nagyon örüle Bálint, igen is el hitte volt magát; azért mikor Szolimán az urakat magához hívatta, ő is nagy fönnyen Samborja mezejére a' Tsászár sá-

torába sietett: a' hol őtet Szolimán, mintha némelly dolgokrul akart volna vele tanakodni, sok szép szóval le tartóztatta, 's magával útra vitte. — Utazás közben mind addig tartott a' színeskedés, még Nándor Fejérvárra nem értek — ott itta meg a' fekete levest, a' melly még hátra volt — itten Szolimán vasra verette, 's magával Constantinápolba örök fogságra vitte.

Mi úton 's módon jutott pedig Uttisenits Szolimán Tsászárnak kedvébe? ezeket mind tudom, mert eredeti levelekben olvastam, és le is írtam, mellyeket azonban rövidség okáért el nem mondhatok — ha el-készített Biographiáját ki adhatnám, abból majd mindeneket meg érthetnénk. — Most a' következendő levélnek föl világosításáért tsak ezeket említem: hogy Szolimán Uttisenitset 1550-ben, mikor Erdélyt Ferdinánd kezére láttatott hajtani, halálra üldözte; hogy tehát boszúját el-kerülné, igen fényes követséget küldött be hozzá, mellyrül Verantz Nádasdy Tamáshoz írt levelében e' kép szóll:

Antonius Wrancius Thomae Nádasdio salutem.

Oratores Heremitae a) attulerunt ex Turcia, *Valentinum Turcum* diem suum obiisse; nimia carceris impatientia factus Passis molestior, *Asiae exilio multatus.* Ea translatione tam iniqua in morbum inciderat, nec locum assignatum attigit, in itinere vitam posuit. *Mailadus* tuus adhuc vivit, b) et sperat. Nunc fortasse facilius, quam alias, poterit liberari, collegae remoto retinaculo; *quiquum perpetuae captivitati addictus fuisset, clandestino consilio, Mailadi restitutionem impedie-*

a) Uttisenits György Remete Sz. Pál szerzetét követte, azért közönségessen Remetének neveztetett.

b) Majláth István, a' mint az 1834. évi Tudományos Gyüjt. VII. Köt. 46. lapján olvashatni, 1551-ben halt meg. Ő Nádasdy sógora volt, mert Nádasdy Annát, Tamás testvérét, hírta, valamint annyoknak Vessey Ursulának 1521-ben írt leveléből kitetszik; itt tehát elígazítom hibámat, mellyet a' 44. lapon más után ejtettem.

bat; sic enim retulerunt Oratores. Tuae igitur partes sunt intendere hoc demum tempore praxim aliquam, ut ex ea captivitate exseratur. Cognatus enim est, et amicum praeter te, habet neminem. Adiutores autem tanti officii non sunt tibi requirendi, habes Tranquillum (Andronicum), habes Wrancium. Vale VI. Octobris 1550. Agriae.

Eredeti példányból.

Podhradczky József.

4.

A' Selypségről.

1. §.

Selypségnek, vagy selypítésnek neveztetik az a' szollásbeli hiba — a' nyelvnek és szájnak az a' hibája — melly szerént némelly emberek a' nehezetske kiejtésű betűket nem tudják kimondani, hanem azokat más könnyebb kimondású betűkkel tserélik fel a' beszédben. Némelly emberek selypsége az ő szólló eszközeiknek, különösen nyelvöknek hibájából vagy erőtlenségéből származik; a' honnan a' két 's három esztendős kis gyermekek többnyire selypítve beszélnek, míg szólló eszközeik a' gyakorlás által meg nem erősödnek. Másokban a' selypítésnek oka vagy a' roszsz szokás, melly szerént a' nehéz kiejtésü betűknek más könnyebb kimondásúakra való általváltoztatására rá szoktatták magokat; vagy a' negédeskedés, melly szerént keresett vagy affectált lágysággal szeretnek kiejteni némelly durvább hangú betűket. A' selypségnek több nemei vagynak, a' szerént, a' mint a' selypek vagy egy vagy más betűt nem tudnak helyesen kimondani, és a' mint vagy ez vagy amaz könnyebb hangra változtatják által a' nekik nehéz kiejtésü betűt. A' selypségnek nevezetesebb nemeit fogom a' következendő §§-okban előadni, szólván elsőben a' mássalhangzó, azután az önhangzó betűk kimondásá-

ban való selypítésről. Úgy tartom, hogy a' selypség különböző nemeinek megesmertetése néminémüképen meg fogja világosítani a' betűknek természeti atyafiságát, és sok szüléket fel fog indítani arra, hogy selypítő gyermekeiket még jó idején szoktassák a'. gyakorlás által a' nehéz kiejtésű betűknek helyes kimondására; sőt általjában terjeszteni fogja szép zengésű magyar nyelvünkben a' tiszta és helyes kimondást.

2. §.

A' mássalhangzó betük kimondásában való selypítésnek talán legközönségesebb, és legszélesebben elterjedt neme, az r betűnek más könnyebb kimondású hanggal való feltserélése. A' remegő és morgó r betűt t. i. mellyet Persius kutyák betűjének (litera canina) nevez, sok emberek nem tudják helyesen kimondani, nem tudván e' végre a' nyelvök hegyét rezegtetni; tehát valamelly más könnyebb kiejtésű atyafi hangra változtatják azt által a' beszédben. Illyen selypek vóltak hajdan Alcibiades, Aristoteles, Demosthenes is sok ideig, és Jul. Caes. Scaliger. Metellus Római Pontifex is, a' mint írják, néhány hónapig gyötrötte magát az r miatt, midőn arra készűlt, hogy a' Ceres temploma pompás felszentelése alkalmatosságával kimondhassa ezen szókat: *Opiferae Cereris.*

Ázsiában némelly puha szólló eszközű népek, nevezetesen a' Chinaiak, nem tudják az r betűt kimondani, hanem helyette l hangot szoktak ejteni, p. o. a' *Maria*, *Christus*, *Spiritus*, *crux* latin szókat így ejtik: *Málija*, *Kiliszituszu*, *Szupilituszu*, *kuluszu.* A' Görögök Labdacismusnak (Lezés, vagy Ellezés) nevezték azt a' hibát, melly szerént valaki az r helyett, mint Alcibiades, l-et ejtett. Nálunk is sok selypek l-et mondanak az r helyett, p. o. ezt a' mondást: *ritka ember szeret jókor reggel bort inni*, így ejtik: *litka embel szelet jókol leggel bolt inni.* E' helyett pedig: *Túri korsó, veres bor, mindjárt rám kerül a' sor*, így

szóllanak: *Túli kolsó, veles bol, mindjált lám kelül a' sol.*

Némelly selypek különös módon tördelve, és tsörögve ejtik ki az r-et, nem a' nyelvök hegyét rezegtetvén, hanem a' lágy ínynek a' torokba lefüggő végét, melly nyelvtsapnak neveztetik, és egy szőlőszemhez hasonló formájú (uvula) Így a' torokban formáltatván az r hang, a' nyelvtsapnak rezegtetése által: könnyen egyesül az r-el valamelly torokbeli lehellet vagy h hang, és mintegy rh hallatik. Talán ez a' hibás kimondás közönséges vólt a' Görögök között; talán ez az oka, hogy ők a' szó elején soha sem szoktak puszta r-et mondani, hanem mindég h-val egyesíttetett vagy meglehellett r-et, p. o. ῥοδον, ῥητωρ, 's a' t. A' ki pedig az r kimondása végett először a' nyelve hegyét a' kemény íny vagy szájpadlás első részéhez támasztja, de nem tudván a' nyelve hegyét reszkettetni, tsakugyan a' nyelvtsapot hozza a' helyett remegő mozgásba: az illyen selypnek kimondásában l hang egyesül valamelly különös módon az r-el, és mintegy lr hallik a' szájából. Hihető, hogy így ejtik Ázsiában az Indusok a' magok lri és lra nevű betűiket. A' Magyarok közt is találtatnak ollyan selypek, kik az r-et a' nyelvtsapnak rezegtetése által ejtik ki, a' kikről mi azt szoktuk mondani, hogy *tördelik az r-et.* A' Németek között pedig még többen vagynak illyen selypek, úgy hogy sok helyeken, nevezetesen Altenburgban, uralkodó hiba az illyen selypítés, melly a' Németeknél zörgésnek, vagy tsörgésnek neveztetik. (Schnarren.)

Más selypek az r, sőt rendesen az l helyett is, j hangot ejtenek, kik a' fellyebbi mondást így ejtik: *jitka embej szejet jókoj jeggej bojt inni.* Sok Magyar kis gyermekek, mikor beszélni kezdenek, így mondanak j hangot az r és l helyett. Beregszászi Nagy Pál *über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* (Leipzig, 1796.) a' 124. lapon így ír ezen selypségről: „Die Kinder überhaupt, besonders die Magyarischen

sprechen gewöhnlich — nachdem sie angefangen haben zu sprechen — lange, für das r ein sehr weiches und gelindes ly, welches fast wie das j im: jeder, Jahr, lautet, oder ein l aus; ja! manche Magyaren sind in ihrem hohen Alter nicht im Stande das r richtig auszusprechen, sondern sie stammeln, wie die Kinder, immer und immer bis zu ihrem Tode fort; daher sagt man den lallenden Kindern solche Worte vor, worinnen das r häufig zum Vorschein kommt, z. B. répa, retek, mogyoró, etc. die sie aber: lyépa, lyetek, modolyó etc. (denn statt des gy, oder dj sprechen sie auch bloss d, als dönd für gyöngy Perle) nachlallen."

Némelly éjszaki Amérikai népek az r és l hangokat nem tudván kimondani, n-el tserélik fel azokat, a' kik tehát a' *három láda* helyett *hánom náda* szókat mondanának. Joh. Wallis *in Tractatu de loquela, Grammaticae Anglicae praefixo* így ír ezekről: „Horridum r et l sonum Americani Nov. Angliae contermini non possunt pronuntiare, sed loco eorum n substituunt." A' Magyarok közt ritkán találtatnak illyen selypek, kik az r helyett n hangot ejtenének: de hogy Ázsiában az Indusok között sokaknak kell illyeneknek találtatni, azt Beregszászi Nagy Pál közelebb említett munkájának ugyantsak 142. lapján álló megjegyzéseiből ki lehet hozni.

Vagynak ollyan selypek is, kik az r helyett sz vagy z hangot ejtenek. Mert a' mint Erasmus *in Dialogo de recta latini graecique sermonis pronuntiatione* megjegyzette, némelly Párizsi fejér személyek a' *Maria, ma mère* szók helyett *Masie, ma mèse* szókat ejtenek. A' régi Rómaiak közt is sokan mondtak a' *honor, lapor, vapor, Furius, Valerius* szók helyett *honos, lapos, vapos, Fusius, Valesius szókat.* Sőt sok tudósok abban az értelemben vagynak, hogy a' Rómaiaknál az R betűt Appius Claudius találta fel, vagy inkább hozta szokásba, az előtt pedig az R és S tsak egy betű-

betűvel, az S-el vólt nálok jegyezve, és ők az R helyett selypítve S hangot ejtettek.

3. §.

Fő eszköz a' selypség minden nemeinek, és a' szóllás minden hibáinak megorvoslására a' nyelvnek és szájnak a' nehéz kimondású betűk, és szók kiejtésében való húzomos gyakorlása, melly által meg lehet tanúlni az r-nek helyes kimondását is, úgy hogy igen ritkán van e' részben szükség a' nyelv kötőlékjének felvágására. Hogy a' gyakorlás még a' természet hibáját is megorvosolhatja, bizonyítja a' Demosthenes példája, kiről meg van írva, hogy gyenge mellyű vólt, és egyébb szóllásbeli hibái közt, eleinte a' maga választott tudományjának, a' Rhetoricának első betűjét, az r-et sem tudta kimondani. De gyakorlás által minden hibáit megorvosolta. Nevezetesen a' selypség megorvoslása végett apró követseket rakott a' maga szájába, és úgy mondott el sok verseket egymás után. Hogy pedig gyenge melljének siket hangját erősítse, a' tenger partjára ment, és a' zúgó habok lármái közt valami beszédet mondott el erőltetett szózattal; néha pedig a' meredek hegyek óldalain mászkálva mondott el sok verseket. Ezt a' példát kell követni a' nehezen pergő nyelvűeknek, kivált az r-et kimondani nem tudó selypeknek. Jó ezeknek, ha egy kis gömbölyű fát megolajozva vesznek a' nyelvek alá, vagy pedig egy medgy a' vagy tseresznye magot tartanak a' nyelvek alatt, és úgy gyakorolják magokat a' nehéz kiejtésű szók kimondásában, kivált a' mellyekben sok r fordúl elő, p. o. *répa*, *retek*, *mogyoró*, *ritkán rikólt reggel a' sárga rigó*, és a' fellyebb felhozott: *Túri korsó*, *veres bor*, *mindjárt rám kerül a' sor*. Illyen oktató és gyakorló, 's legfellyebb mechanicai módokat vettek elő a' tudósok az újabb időkben is a' selypesség meggyógyítására, nevezetesen *Leigh* Aszszony, és ő utánna *Malebouche* úr (lásd Hasznos Múlatságok, 1830. első félesztendő, 200 lap.), és *Schirmann* úr (lásd ugyanott,

második félesztendő, 188. lap.), ismét egy nevezetlen (lásd Hasz. Múl. 1831. első féleszt. 375. lap.) végre pedig *Löffler Ferentz* Úr Bétsből, ki egy ezüst műszerrel teszi az akadozva beszéllőket ép, és tiszta kimondásúakká (lásd 1834. 3. Maj. a' Hazai Tudósítasok mellé kaptsolt Hirdetéseket.)

4. §.

Más hasonlóképen szélesen elterjedt neme a' selypségnek az, melly szerént némelly emberek nem tudják kimondani a' süvöltő hangokat, hanem azokat az azoknak megfelelő sziszegő hangokkal tserélik fel a' kimondásban. Ekképen felelnek pedig meg egymásnak a' sziszegő és süvöltő betűhangok:

Sziszegők: sz, z; tz, dz.

Süvöltők: s, zs; ts, dzs.

Némelly selypek nem tudják a' nyelvök hegyét egy kevéssé hátra húzni, és felemelvén, a' süvöltő betűk kimondása végett a' szájpadlás első részéhez alkalmaztatni; hanem természeti fekvésében a' felső sor fogakig kinyújtva hagyják nyelvöket: a' honnan a' süvöltő hangok helyett sziszegőkre megyen a' szájok. Az illyen selypek ezen mondást: *még sem mosta meg Su'sánna a' motskos findzsát*, így ejtik: *még szem moszta meg Zuzánna a' motzkosz findzát*; ezt pedig: *tsúnya rozsdás dzsida*, így ejtik: *tzúnya rozdász dzida*. Ha ezt akarják mondani: *András! menj el e' lámpással a' bóltba, és hozz egy árkus papirost*, így hangzik beszédjek: *Andrász! menj el e' lámpászszal a' bóltba, ész hozz egy árkusz papiroszt*. E' helyett: *tsak két zsák zsúzsokos rozsunk, és egy kevés sertés húsunk van*, ezt mondják: *tzak két zák zúzokosz rozunk, ész egy kevész szertész húszunk van*. Illyen selyp volt S. Patakon az a' leány, a' kiről azt írja Beregszászi Nagy Pál valahol a' Felső magyar Országi Minervában, hogy így beszélt: *Vigye ördög a' téntász Deákjait*; *hogy tzak húszt esznek mindég, mint a' szasz, 'sz nekem kell miattok gázolni a' nagy szárt.*

Így selypítnek nem csak némelly kis gyermekek, és felnevekedett egyes szemelyek, hanem vagynak egész tartományok, sőt egész nemzetek is ollyanok, a' kik nem tudnak süvöltő hangokat ejteni, hanem azokat sziszegő hangokra változtatják által. Nem tudtak hajdan a' Zsidók közt süvöltő hangot adni ad Éfraimiták, és *Bír.* XII. 6. szerént a' שִׁבֹּלֶת (*Sibboleth*) szó helyett סִבֹּלֶת (*Szibboleth*) szót mondottak. Így vólt a' dolog a' régi Görögökre és Rómaiakra nézve is, kiknek nem vólt semmi süvöltő hangjok, hanem csak a' sziszegő sz hangot esmerték; a' honnan a' zsidó שׁ Schin, vagy süvöltő s hang helyett rendesen sziszegő sz hangot mondtak és írtak a' zsidó nyelvből költsönözött tulajdon nevekben, és egyéb szókban. Az ó Testamentomnak LXX. Fordítói p. o. a' zsidó שְׁמוּאֵל magyarosan írva *Semuel*, שְׁלֹמֹה *Selomo*, מֹשֶׁה *Mose*, מָשִׁיחַ *Masiakh*, שֵׂכָר *Sekar*, שֶׁקֶל *Sekel*, שַׁבָּת *Sabath*, 's a' t. szók helyett *Σαμυηλ*, azaz *Szamuel*, *Σολομων*, *Μωσης*, *Μεσσιας*, *σικερα*, *σικλος*, *σαββατον* szókat tettek, az s-et sz-re változtatván. Ez a' változtatás módja szokásban vólt a' Rómaiaknál is, kik az említett szókat így mondták ki latin nyelven sziszegő sz hangokkal: *Samuel*, *Salomo*, *Moses*, *Messias*, *sicera*, *siclus*, *sabbatum.*

5. §.

A' közelebb említett selypítéssel épen ellenkezik a' selypségnek az a' neme, melly szerént némelly emberek a' sziszegő betüket az azoknak megfelelő süvöltőkkel tserélik fel a' kimondásban. Illyen selypek is nem kevés számmal találtatnak, főképen a' rövid nyelvü emberek közt, kik nem tudják, vagy a' roszsz szokásúak közt, kik nem akarják nyelvöket elegendő hoszszúságra kinyújtani, és a' felső sor fogakhoz alkalmaztatni, a' mint kellene a' sziszegő betük helyes kiejtésére. Sőt vagy-

nak egész városok és tartománybeli népek is, a' kik nem tudják a' sziszegő hangokat helyesen kimondani, hanem azok helyett süvöltő hangokra megyen a' nyelvök. Az illyen selypek, ha ezt akarják mondani: *nézd be szép hoszszú gatyamaddzagokat hozott ez a' tzigány aszszony*, így szóllanak: *nézsd be sép hossú gatyamaddzsagokat hozsott ezs a' tsigány assony.* E' mondás: *fél meszszely megmézelt vagy megtzúkrozott boddzatheát megiszom a' szép portzellán tsészéből*, így hangzik szájokban: *fél messely megmézselt vagy megtsúkrozsott boddzsatheát megisom a' sép portsellán tséséből.* E' helyett: *úgy eddzik meg az atzélt, hogy tüzesen a' hideg vízbe teszik*, így szóllanak: *úgy eddzsik meg azs atsélt, hogy tüzsesen a' hideg vízsbe tesik.*

A' Tzigányok nálunk szinte mindnyájan, az Olaszok felső Olasz országban sok helyeken, nevezetesen Velentzében, a' Frantzok Picardiában illyen módon változtatják el a' kimondásban a' sziszegő hangokat süvöltőkre; nevezetesen ez utólsók, a' Frantz Encyclopédie megjegyzése szerint, a' *celui*, *celle*, *ceux*, (olv. *szelüi*, 's a' t.) szókat így ejtik: *chelui*, *chelle*, *cheux*, (olv. *selüi*). A' Velentzeiek szájában e' szók: *si Signore* (olv. *szi Szinyóre*) többnyire így hangzanak: *si Sinyóre.* A' Tzigányok öszveszorított fogakkal, és hátra húzott nyelvvel való selyp magyar beszédének furtsa példáit hozza fel Szirmay Antal *Hungaria in Parabolis* tzímű könyve 26. lapján, mellyek közzül az egyik verses példa így kezdődik:

„Azs a' fejír lovú Sent Márton eljött már,
Azs hideg selével nem bánnánk vesne bár!
Lelkinket bílünket azs úgy áltarjárja,
Mezsítelen Purdé hogy halálát várja.“ 's a' t.

Mátyási József Verseinek 2-dik darabjában is, a' 127. lapon illyen selyp feleletét olvassuk egy Tzigánynak:

— — Azs Urak mennek Debretsenbe,
A' segínysíg pedig Álmosdba mígyen be.

6. §.

Az Olaszok és Magyarok tudnak ugyan sziszegő hangokat ejteni, mellyek sok szavaikban elő is fordúlnak: mindazáltal különösen kedvesek ő előttök a' süvöltő hangok; a' honnan sok szókat némineműi selypítéssel formáltak magoknak a' latin nyelvből, a' sziszegő hangokat süvöltőkkel tserélvén fel. Az Olaszok ugyanis a' latin szókból rendesen úgy formáltak magoknak szókat, hogy a' sziszegő tz hangot (mellyel kezdett a' latin c betű az e, i önhangzók előtt ejtetni, a' Római birodalom 476-ban történt lerontatása után) süvöltő ts hangra változtatták. Ők p. o. a' *cento*, *celebre*, *cervello*, *cielo*, *citta*, *Cesare*, *Sicilia*, *Cicerone*, 's a' t. szókban az e, i előtt lévő c betűt ts hanggal mondják ki, így: *tsentó*, *tselebre*, 's a' t.

A' Magyarok pedig a' latin, és görög szókból többnyire úgy formáltak magoknak szókat, hogy a' sziszegő sz, z hangokat többnyire süvöltő s, zs hangokkal tserélték fel, sőt a' sziszegő tz hangot is némelly szókban süvöltő ts hangra változtatták. Ezen latin szókból p. o. *versus*, *sors*, *jus*, *pestis*, *vox*, *taxa*, *interesse*, *papyrus*, *lampas*, *mustum*, *summa*, *Andreas*, *Thomas*, 's a' t. az sz hangnak s hangra való változtatása által lettek ezen magyar szavaink: *vers*, *sors*, *jus*, *pestis*, *voks*, *taksa*, *interes*, *papiros*, *lámpás*, *must*, *summa*, *András*, *Tamás*, 's a' t. A' következendő szókból pedig: *usura*, *rosa*, *balsamum*, *musica*, *saccus*, *synodus*, *eleemosyna*, *Josephus*, *Elisabetha*, *Asia*, *Balthasar*, 's a' t. a' z hangnak zs hanggal való feltseréltetése által származtak ezen szavaink: *uzsora*, *rózsa*, *balzsam*, *muzsika*, *zsák*, *zsinat*, *alamizsna*, *József*, *Erzsébet*, *Ázsia*, *Bóldizsár*, 's a' t. Végezetre a' *Caesar*, *cisterna*, *placenta*, *cicer*, *saracenus*, *lancea*, *cerrus*, *cerasus*, *cimex*, *incarnatio* szókból, a' tz helyett ts hangot ejtvén, tsinálták a' mi Eleink ezen magyar szókat: *Tsászár*, *tsatorna*, *palatsinta*, *tsítser* (borsó),

szeretsen, *lántsa*, *tser* (fa), *tseresznye* (fa), *tsimaz*, *karátson*.

7. §.

Sőt bizonyos dolog, hogy a' Magyarok hajdan úgy olvasták a' latin írásokat, hogy a' sziszegő sz hang helyett mindenkor süvöltő s hangot mondtak, és p. o. ezt: *Pater noster, qui es in coelis*, így olvasták: *Páter noster, kvi es in tzélis*, t. i. mindenütt süvöltő s hangokkal. Bizonyítja ezt a' *Grammatica Janualis*, melly könyvet én tsak tsonkán, t. i. tzímlevél nélkül láttam a' Debretzeni Reform. Collegium könyvtárában; úgy gondolom azomban, hogy ezen könyvnek szerzője Comenius Ámós János, ki a' Sáros Pataki Reform. Collegiumban 1650—1654. Professor vólt, és Amsterdamban hólt meg 1671-ben, és a' ki írta a' *Janua lingvarum reserata* tzímű könyvet is. Ezen *Grammatica Janualis* a' latin olvasásról a' többek közt így tanít: „S male profertur ante c, p, t, ut graecum σχι, ut schopus (item: schcopus), schpes, schto. Pessime autem Hungari ubique simplex s tamquam sch proferunt, contra omnium gentium consvetudinem. Ita enim s latinum proferendum est, ut hungaricum sz. Emendent, ut gentium risum effugiant." Itt a' görög σχ és németes sch alatt a' magyar süvöltő s hang értetik, a' millyen hanggal olvastatnak, de hibásan, a' latin *scopus*, *spes*, *sto* szóknak első betűi, és a' millyen hanggal olvasták a' régi Magyarok mindenkor a' latin s betűt. Hihető, hogy épen az itt említett hibás, és mintegy selypítő latin olvasás módjából vette eredetét a' Magyaroknak azon szokása, melly szerént ők a' latin s betűt, mellyet minden egyéb európai nemzetek vékony vagy sziszegő sz hang jelentésére használnak, hazai nyelvökben, és nemzeti írásukban mind e' mai napig vastag vagy süvöltő s hang jegyzésére fordítják. Egyébiránt az említett hibás latin olvasás módját elhagyták már a' Magyarok (valamint a' g-nek az e, i előtt gy hanggal való olvasását is, az illyen

szókban p. o. *surge*, *digitus*, *legere*, *magister*), úgy hogy annak tsak néminémű nyomát lehet már ma találni Erdélynek némelly Tudóssainál, kiváltképen az Unitariusoknál, kik ma is így olvassák, p. o. a' *Senior*, *Seneca*, *Assessor* 's a' t. latín szókat: *Schenior*, *Scheneca*, *Aschscheschschor*. Ugyanazon régi hibás olvasásnak maradványja az is, hogy még ma is, ha a' magyar írásban vagy beszédben, ollyan latin, görög, vagy más idegen név és szó fordúl elő, a' melly s betűn végződik, ezt a' szó végén lévő s betűt nem sziszegő sz, hanem süvöltő s hanggal mondják ki többnyire a' Magyarok. Az illyen mondásokban p. o. *Aprilis hónap Venus Istenaszszonynak vólt szentelve — Homerus derék epost írt — Ez szép mythus — Ez az írás tsupa chaos:* sok Magyarok füle előtt gyermekes selypségnek, és a' nyelvet rútító, puhító, 's abból kisíró hibás újításnak tetszik az s betűnek sz hanggal való kimondása, így: *Aprilisz*, *Venusz*, *eposz*, *chaosz*, 's a' t.

8. §.

A' selypítésnek közelebb említett két nemei is, t. i. a' sziszegő és süvöltő selypek hibái legbizonyosabban megorvosoltathatnak az oktatás, és gyakorlás által. Értésökre kell t. i. adni a' selyp gyermekeknek, hogy a' süvöltő s, zs, ts, dzs betűk kimondása végett egy kevéssé hátra kell húzni a' nyelv hegyét a' szájpadlás első részéhez: ellenben a' sziszegő sz, z, tz, dz kiejtése végett ki kell a' nyelv hegyét nyújtani a' felső sor fogakig. Ezenkivül ollyan mondásokat kell a' selyp gyermekekkel gyakran mondatni, a' mellyekben sok sziszegő, és süvöltő hangok jőnek elő, a' millyenek a' 4. és 5. §§-okban már említtettek, p. o. a' sziszegve selypítőkkel ezt: *még sem mosta meg Zsuzsánna a' motskos findzsát*, 's a' t. a' süvöltve selypítőkkel pedig ezt: *az atzélt úgy eddzik meg, hogy tüzesen a' hideg vízbe teszik*, 's a' t. Még pedig, hogy a' gyermekek a' sziszegő és süvöltő hangokat helye-

sen megkülönböztetve, és tisztán ejtsék ki: sebessen kell velek kimondatni több ízben egymás után ollyan mondásokat; a' mellyekben elegyítve jönek elő mind a' két rendbeli hangok, sziszegők és süvöltők, p. o. *te fetsegő hazug, és tsalárd hízelkedő, sok más betsületes személyeket megtsalsz sima száddal, és mézes mázos szép szavaiddal. Soha sem hallottam szebben szólló szép síp szót, mint a' Szász Sebesi szépen szólló szép síp szó. Kilentz puszta pintze kúltsa.*

9. §.

Vagynak továbbá ollyan selypek is, kik a' mesterséges formáltatású öszvetett hangokat nem tudván kimondani, azokat, a' természet vezérlése után, épen a' bennek lappangó fő egyszerű hangokkal tserélik fel a' kimondásban. Minden öszvetett hang t. i. két egyszerű hangoknak a' szájban egy új hangra való öszveolvasztásából, vagy azoknak kimondása módjának egyesítéséből származik, nevezetesen az ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz öszvetett hangok származnak az lj, nj, tj, dj, ts, dzs, tsz, dz kétkét hangoknak öszveolvasztásából. De a' két alkotó hangok közzűl az egyik mindenkor fő hang, mellynek nagyobb befolyása van az új öszvetett hang formálására; a' másik pedig tsak mellék hang, melly arra kevesebb befolyással bir. Némelly selypek immár az öszvetett hangok helyett rendesen tsak azoknak fő alkotó hangját tudják, és szokták kimondani. Ekképen felelnek pedig meg egymásnak a' fő egyszerű hangok, és az azoktól származott öszvetett hangok, mellyek meglágyított hangoknak is (soni emolliti) szoktak neveztetni:

Fő egyszerű hangok: l, n, t, d, s, zs, sz, z.

Öszvetett hangok: ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz.

Sok kis gyermekeknek erőtelen, és gyakorlatlan nyelve önként amaz egyszerű hangokra megyen, mikor ők ezen öszvetett hangokat akarják kimondani. Az illyenek ezen mondást: *Mihály bátyám a' tanyára megyen*, így ejtik: *Mihál bá-*

tám a' tanára meden. E' mondást: *a' nagy Anyám kutyája eltévelyedett*, így hangoztatják: *a' nad Anám kutája eltéveledett.* Ez a' mondás: *a' magyar gulyás gatyája szennyes*, így hallik szájokból: *a' madar gulás gatája szennes.* Továbbá sok selyp gyermekek, ha ezt akarják mondani: *megeddzett atzélból tsinálnak dzsidát a' kovátsok*, így ejtik a' beszédet: *megezzett aszélból sinálnak zsidát a' kovások.* E' helyett: *a' portzellán findzsában van a' boddzathea, tsak tzúkor nintsen még benne*, így szóllanak: *a' porszellán finzsában van a' bozzathea, sak szúkor ninsen még benne.* Hogy tehát a' selyp gyermekek megtanúlhassák az öszvetett hangoknak helyes kimondását: oktatás és gyakorlás kívántatik meg e' végre. Értésökre kell tehát nekiek adni, hogy az l, n, t, d egyszerű hangoktól tsak abban különböznek az ly, ny, ty, gy öszvetett hangok, hogy amazok a' nyelv hegyének a' szájpadlás első részéhez való nyomása által formáltatnak: ezeket pedig a' nyelv derekának a' szájpadlás középső részéhez való nyomása által kell kimondani. Továbbá, hogy az egyszerű sz, z, s, zs hangok végett nem kell a' nyelv hegyét a' fogak tövéhez, és a' szájpadlás első részéhez oda nyomni, hanem tsak igen közel kell tartani, hogy a' levegő egy igen keskeny nyíláson kifolyhasson. Ellenben az öszvetett tz, dz, ts, dzs hangok kiejtése végett, a' nyelv hegyének a' mondott helyekre való nyomása által, el kell a' kijőni akaró sziszegő vagy süvöltő hangnak útját egy pillantatig zárni. Ezenkivül az öszvetett hangokkal bővölködő szóknak kimondásában húzomosan kell az illyen selypeket gyakorolni.

10. §.

Nem tsak erőtelen nyelvű kis gyermekek, hanem egész nemzetek is vagynak ollyanok, kik az öszvetett hangokat nem tudják kimondani. hanem azok helyett többnyire a' fő egyszerű alkotó hangokat ejtik ki az ő idegen nyelvből kőltsönözött

szavaikban, és az idegen beszédnek utánozásában. Nem vólt meg a' fellyebb említett nyóltz öszvetett hangok közzül egy is a' régi Rómaiak nyelvében; és ők azokat ki sem tudták mondani. Ma ugyan ejtünk már egy öszvetett hangot, t. i. tz hangot a' latin beszédben: de ez tsak a' közép századokban jött be a' latin nyelvbe; magok pedig a' régi Rómaiak a' t betűt mindég t hanggal ejtették, p. o. *natio* az ő szájokban így hangzott: *nátio*, nem pedig így: *nátzió*; a' c (név szerént *ce* azaz *ké*) betűt pedig ők mindég k hanggal mondták ki, p. o. *Cicero dicit*, így ejtették: *Kikeró dikit*. A' görög nyelvben az öszvetett hangok közzül tsak a' dz vólt meg, mert ez a' hang vólt ő nálok a' Zeta betűnek igaz jelentése. A' zsidó nyelvben is tsak a' tz és dz hangok találtattak fel, mellyeket a' Tzade és Zain betük jelentettek. Az Indusoknak szanszkrit nevű régi nyelvében is tsak három öszvetett hang vólt meg, úgymint az ny, ts, dzs. A' most élő nyelvek közzül is sokakban hibítnak több vagy kevesebb öszvetett hangok. Nevezetesen, egyéb nyelveket elmellőzvén, a' német nyelvben nintsenek meg az ly, ny, ty, gy, a' frantz nyelvben pedig nem találtatnak fel a' ts, dzs, tz, dz öszvetett hangok.

A' melly nemzeteknek nyelvében nintsenek meg némelly öszvetett hangok, azok, ha ki akarják mondani az öszvetett hangokkal bővölködő idegen szókat, többnyire épen úgy ejtik ki azokat selypítve a' fő egyszerű hangokkal, mint a' kis gyermekekről közelebb említtetett, vagy pedig a' mellék alkotó hangokat is kimondják, de különválva a' fő hangoktól, és így egy öszvetett hang helyett két egyszerűt ejtenek. Az illyen nemzetek tehát az ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz öszvetett hangok helyett vagy puszta l, n, t, d, s, zs, sz, z hangokat ejtenek, vagy kettős lj, nj, tj, dj, ts, dzs, tsz, dz hangokat mondanak; sőt az idegen nyelvekből költsönözött szavaiknak leírásában is többnyire a' mondott módon változtatják el az öszvetett hangokat.

Ha p. o. a' Németek e' következő magyar szókat próbálják kimondani: *gulyás tanya*, *magyar gatya*, vagy így ejtik: *gulás tana*, *madar gata*, vagy így: *guljás tanja*, *madjar gatja*. A' mint Mátyási József, Verseinek 2-dik darabjában, a' 85. lapon megjegyzette, a' Sváb, ha kérdik azt mondja: *Madar Sváp meklenni*, e' helyett: *Magyar Sváb vagyok*. A' 244. és 245. lapokon leírt beszédjében pedig a' Német lokaj az *annyi*, *szegény*, *úgy*, *nagy*, *kutya* magyar szókat így ejtette: *anni*, *szekín*, *úd*, *nad*, *kutja*. Ritkán esik a' meg, hogy a' Németek a' magyar gy hang helyett j hangot mondanának, p. o. *gyermek*, *gyanú* helyett: *jermek*, *janú*. Írásaikban is a' fellyebb előadott módon szokták a' Németek a' magyar ly, ny, ty, gy hangokat elváltoztatni, p. o. *gulyásos hús*, *Zólyom*, *Nyitra Vármegye*, *gatya* szavainkat így írják: *Gulaschfleisch*, *Soler-Neutrauer-Gespanschaft*, *Gatthia*.

A' Frantzok pedig, mikor a' magyar *atzél dzsida*, *tsepű maddzag* szókat ki akarják mondani, vagy *aszél zsida*, *sepű mazzag*, vagy pedig *atszél d-zsida*, *t-sepű madd-zag* hallik szájokból. Az idegen nyelvekből kőltsönözött, vagy azokéival megegyező szavaikban is, a' ts, dzs, tz, dz öszvetett hangok helyett rendesen puszta s, zs, sz, z hangokat ejtenek a' Frantzok *), és ezeket jelentő betűket írnak. P. o. a' magyar *kotsi* szó frantzúl *coche* (olv. *kos*), az olasz *ciarlatano*, *cioccolata*, *marciare*, *trinciare*, *ciarmare*, *ciambellano* (kimondva: *tsarlatánó*, 's a' t.), frantzúl *charlatan*, *chocolate*, *marcher*, *trancher*, *charmer*, *chambellan* (kimondva: *sarlatán*, 's a' t.): hasonlóképen az ángol *to change*, *chair* (olv. *tu tsénndzs*, *tsér*)

*) Francia, Gallia, Anglia, Germania, Persia, 's a' t. Országok, nem nemzetek nevei: és így hibásan vették fel Eleink a' Frantzia szót nemzeti név helyett, melly tsak ollyan, mint ha az *Ángolok*, *Persák* helyett így szóllanánk: az *Angliák*, *Persiák*.

szókkal megegyeznek a' frantz *changer*, *chaire* szók. Továbbá az ángol *dànger*, *judge*, *ginger*, *joy* (olv. *déndzser*, 's a' t.), frantzúl *danger*, *juge*, *gingembre*, *joye* (kimondva *danzser*, 's a' t.) és az olasz *giardino*, *angelo*, *giusto* (olv. *dzsárdínó* 's a' t.) frantzúl *jardin*, *ange*, *just* (olv. *zsárdén* 's a' t.) Ezenkivűl a' mai latin *celebrare*, *centum*, *citare*, *cessare*, *civilis* (kimondva: *tzelebrare*, 's a' t.) frantzúl *celebrer*, *cent*, *citer*, *cesser*, *civil* (olv. *szelebrér*, 's a' t.), és az olasz *zucchero* (olv. *tzukkeró*) frantzúl *sucre* (olv. *szűker*). Végre a' régi görög nyelvből kőltsönözött olasz *zelo*, *zona*, *zefiro* (olv. *dzélo*, 's a' t.) szók frantzúl *zele*, *zone*, *zephir* (olv. *zél* 's a' t.) A' Görögök és Rómaiak is a' zsidó Tzade azaz tz hang helyett, melly öszvetett hangot ők nem tudtak kimondani, egyszerű sz hangot ejtettek, melly a' tz-nek fő alkotója, p. o. צִיּוֹן, צְבָאוֹת, צָרְפַת, צִדְקִיָּה, (olv. *Tzijjon*, *Tzebaoth*, 's a' t.) a' Görög ó Testamentomban így íratnak *Σιων*, *Σαβαωθ*, *Σαρεπτα*, *Σεδεκιας*, mellyeket a' Rómaiak így írtak és mondtak ki sz hangokkal: *Sion*, *Sebaoth*, *Sarepta*, *Sedecias*.

11. §.

Némelly nemzetek ellenben nem tsak ki tudják mondani, hanem nagyon is kedvellik az öszvetett hangokat, úgy hogy az idegen nyelvekből kőltsönözött szavaikban az egyszerű l, n, t, d, s, zs, sz, z hangokat gyakorta öszvetett ly, ny, ty, gy, ts, dzs. tz, dz hangokra lágyítják. Illyen változtatás, t. i. lágyítás által lettek a' *malva*, *globus*, *paganus*, *caminus*, *charta* (latin), *tauk* (török), *Friede*, *Demant*, *Scherbe* (német), *méche*, *ingenieur*, *acier* (frantz), 's a' t. idegen szókból a' magyar *mályva*, *golyóbis*, *pogány*, *kémény*, *kártya*, *tyúk*, *frigy*, *gyémánt*, *tserép*, *méts*, *indzsenér*, *atzél*, 's a' t. szók. Így bántak az Olaszok is némelly idegen nyelvekből vett szókkal, midőn p. o. a' *miliare*, *Senior*, latin szókból *miglio*, *Signore*

(olv. *millyó*, *Szinyóre*) szókat formáltak magoknak; illyen változás alá vetették a' 10. §-ban említett szókat is, ha ők költsönözték azokat a' Frantzoktól, és nem megfordítva ezek ő tőlök. A' Tótok is változtatták néha az egyszerű hangokat öszvetettekké, midőn p. o. a' *diabolus*, *decanus* latin szókból *δ'abel*, *δ'ekan*, (olv. *gyábel*, *gyekán*) szókat tsináltak magoknak.

Ámbár pedig különösen szeretik némelly nemzetek az öszvetett vagy meglágyított hangokat: épen nem zárják ki mindazáltal nyelvökből egészen az azoknak megfelelő egyszerű hangokat, és nem minden fő egyszerű hangokat lágyítanak meg. Ennek oka az, mivel igen rút vólna ezen meglágyítással mértékletlenűl élni, és egy általjában minden l, n, t, d, s, zs, sz, z hangokat öszvetett ly, ny, ty, gy, ts; dzs, tz, dz hangokkal tserélni fel a' kimondásban. Melly kellemetlen vólna p. o. ha valaki ezen mondást: *el nem tudom adni a' sok mázsa szép mézet*, keresett lágyítással illyen nyámmogó g és tsámtsogó módon ejtené: *ely nyem tyugyom agynyi a' tsok mádzsa tzép mézety*. Innen a' *linum*, *palatium*, *Salat*, *Lade*, *eleemosyne*, *Schnur*, *sakal*, 's a' t. idegen szóktól úgy formáltuk a' magyar *len*, *palota*, *saláta*, *láda*, *alamizsna*, *sinor*, *szakáll*, 's a' t. szókat, hogy ezekben az l, n, t, d, 's a' t. egyszerű hangokat nem változtattuk öszvetett ly, ny, ty, gy, 's a' t. hangokra.

12. §.

A' kis gyermekek az ő fellyebb (9. §.) leírt selypes gagyogások által némelly nevezetes igazságokra vezérelnek bennünket. Elsőben is értésünkre adják, hogy a' mi Eleink hibásan vették fel a' gy hang jegyzésére a' g és y jeleket, a' d és y (melly j helyett van) vagy dy helyett. Midőn ugyanis ők, a' természetet követvén, a' gy helyett d hangot ejtenek, valamint a' ty helyett t hangot adnak, ezt p. o. *nagy atyám*, nem így ejtik: *nag akám*, ha-

nem így: *nad atám*: azt tanítják, hogy a' gy hang a' d-nek, és nem a' g-nek meglágyúlásából veszi természeti eredetét, valamint a' ty hang is, melly a' gy-nek párja, természetiképen a' t-től, a' d párjától, és nem a' k-tól, a' g párjától származik. És így az l, n, t, d egyszerű hangoknak meglágyúlásából eredett öszvetett hangokat, a' mai írásmódhoz képest, így kellene helyesebben írnunk: ly, ny, ty, dy.

Midőn továbbá a' kis gyermekek az öszvetett hangok helyett épen az azokban lappangó fő egyszerű hangokat ejtik ki: kijelentik minekünk, hogy mitsoda betűket kell alapúl felvennünk, ha az öszvetett hangokat nem két betűvel, hanem tsak egy ponttal, vonattal, vagy horoggal megjelelt betűvel akarjuk, rövidségnek okáért, kiírni. Tsak úgy fog t. i. írásmódunk a' hangoknak természeti szoros atyafiságán épűlni, ha a' kis gyermekek által kiejtetni szokott egyszerű betűket jegyezzük meg valami módon az öszvetett hangoknak kijelentésére, azaz ha az ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz öszvetett hangokat az l, n, t, d, s, zs, sz, z betűknek megpontozása vagy meghorgozása által írjuk le, elébb a' zs és sz hangok leírására is egyes betűjegyeket vévén fel. Ezt az írásmódját a' rövidségen, és a' hangok természeti eredetével való megegyezésen kivűl az is nagyon ajánlja, hogy ezt könnyen meg lehet tanúlni akárkinek. Ha ellenben az ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz öszvetett hangok leírására mindeu jelelés nélkűl való, különös formájú egyszerű betűket készítünk: az illyen írásmódnak közönségesen való bévétetését, és elterjedését bizonyosan nagyon fogja akadályoztatni az új betűknek nehéz megtanúlhatása.

13. §.

Sok kis gyermekek nem tudják kimondani az öszvetett betűhangokat, a' mint láttuk a' 9. §-ban. Ennek oka az, mivel az öszvetett hangok formáltatása igen mesterséges, két egyszerű hangok kiej-

tésének módja lévén mindegyikben egyesítve. Az öszvetett hangoknál sokkal könnyebb kimondásúak az egyszerű hangok: vagynak mindazáltal ollyan erőtelen nyelvű selyp gyermekek, kik az egyszerű betűket sem tudják mind kimondani.

Az egyszerű betűk között sokan legkönnyebb kimondásúaknak tartják az úgy neveztetett *folyó* (liquida) betűket, mellyek az r, l, n, m, (az öszvetett betűk között pedig folyók az ly, ny), mellyekben ha szinte a' nyelv vagy ajakak valahová való nyomása által elzárást tsinálunk is, még is talál a' hangzó levegő magának útat a' kifolyásra, vagy a' nyelv óldalai mellett, vagy pedig az orr lyukain. De még is épen a' folyó betűk közt van ama nehéz kimondású betű, az r, mellyet sok selypek nem tudnak kiejteni; söt némelly selypek az l hangot sem tudják kimondani, a' mint láttuk a' 2. §-ban. — Az m, n már könnyebb kimondásúak: de még ezeket sem tudja minden ember tisztán kimondani. Ugyanis az m, n, és az öszvetett ny, orrbetűk, mellyeknek kimondásában a' szánkon kijőni akaró levegő útját az ajakunkkal vagy a' nyelvünkkel egészen elzárván, a' hangot az orrunkon botsátjuk ki. Innen a' kiknek orrok vallamelly nyavalya miatt be van dugúlva, vagy az erős nátha miatt nem szelel jól, azok az m, n, ny betűket nem tudják helyesen kimondani, hanem az ezekkel sógoros b, d, egy betűkre változik által az ő hangjok. Ha p. o. ezt akarják mondani: *nézzük meg a' nyárinap lemenetelét*, így hangzik beszédjek: *dézzük beg a' gyári dap lebedetelét*. Ez a' mondás: *ne nyúzd meg a' nyúlat, míg meg nem merevedik*, így hallik szájokból: *de gyúzd beg a' gyúlat, bíg beg deb berevedik*. Az ép orrúak szájában is így változnak el az m, n, ny hangok b, d, gy hangokra, ha befogják az orrokat, és úgy beszélnek.

14. §.

A' folyó betűkön kivűl lévő egyszerű betűk, az ő kimondások módjánál fogva, két rendre osz-

tatnak. Némelly betűk ugyanis a' szólló eszközöknek öszvenyomása, és hirtelen való kinyitása, és így néminémű bézárás, és elpattantás által mondatnak ki. Ezek tehát neveztetnek *bézárt*, *pattanó*, *lökő*, vagy *néma betűknek* (literae clausae, mutae, Knalllaute, Stoszlaute), mivel kinyitás nélkűl megnémúlnak, vagy születések előtt meghalván, semmi hangot nem adnak. Illyenek a' p, b; t, d; k, g; (az öszvetett betűk között pedig pattanók a' ty, gy, ts, dzs, tz, dz). Más egyszerű betűk ellenben a' szólló eszközöknek egymáshoz közeltartása által, és így a' lehelletnek valamelly igen keskeny nyíláson zúgva való kifúvása által mondatnak ki. Ezek tehát neveztetnek *kinyílt*, *zúgó*, *fúvó*, vagy *lehellő betűknek* (literae apertae, spirantes seu spiritus, Sauselaute, Hauchlaute), mivel ezekben a' nyílt tsatornán folyvást hangozva botsáttatik ki a' lehellet. Illyenek az f, v; sz, z; s, zs; h, j. A' lehellő betűk többnyire nehezebb kimondásúak, mint a' némák: innen némelly selyp gyermekek némelly lehellő betűket az azoknak megfelelő, azaz ugyanazon szólló eszközzel formáltatott némákkal tserélnek fel a' kimondásban. Ekképen felelnek pedig meg egymásnak a' néma, és lehellő betűk:

Némák: p, b; t, d; k, g.
Lehellők: f, v; sz, z; h, j.
— — s, zs.

Nem kevés számmal találtatnak ollyan selyp kis gyermekek, kik az f, v lehellő hangokat nem tudván kimondani, az azoknak megfelelő p, b néma hangokra változtatják azokat, mint könnyebb kimondásúakra. Ezek a' következő mondást: *felvágom a' fát*, így ejtik: *pelbágom a' pát*; e' helyett: *fáj a' fogam*, így szóllnak: *páj a' pogam*; e' helyett: *fut a' vad állat*, ezt mondják: *put a' bad állat*.

Ellenben az ollyan emberek, a' kiknek valamellyik sor fogok nagyon kiáll, úgy hogy ajakaikat a' sebess beszéd közben, a' p, b kimondása végett,

végett, összve nem szoríthatják, és a' nyúlajakúak, azaz a' kiknek a' felső ajakok két felé van hasadva, a' p, b néma betűket nem tudják helyesen kimondani, hanem azok helyett f, v lehellő betűket ejtenek. Ha p. o. ezt akarják kimondani: *Papi Bálintnak se pénzt, se posztót, se bort, se búzát ne adj*: ajakaik be nem zárhatása miatt így hangzik beszédjek: *Fafi Válintnak se fénzt, se fosztót, se vort, se vúzát ne adj.*

15. §.

Még többen vagynak olyan erőtelen nyelvű kis gyermekek, kik a' lehellő sz, z hangokat az azoknak megfelelő t, d néma betűkkel tserélik fel a' kimondásban. Az illyenek ezen mondást: *számba veszem a' mézet*, így hangoztatják: *támba vetem a' médet;* e' helyett: *nézem a' szép mezei szénát*, így szóllanak: *nédem a' tép medei ténát*; e' mondás: *zúg a' szél*, így hallik szájokból: *dúg a' tél.*

Az illyen gyenge nyelvű, szóllani kezdő kis gyermekek még inkább nem tudják kimondani a' süvöltő s, zs hangokat, mellyek nehezebb kiejtésűek, mint a' sziszegő sz, z. Azokat is tehát, valamint ezeket, t, d hangokra változtatják a' kimondásban. E' helyett p. o. *sok zsákot adott Zsuzsánna a' sánta zsidónak*, így szóllanak: *tok dákot adott Dudánna a' tánta didónak.* E' helyett: *máse' a' sárga rózsa*, ezt mondják: *máté a' tárga róda.* Az említett négy hangot tehát úgy változtatják el t, d-re, hogy p. o. e' helyett: *sok mázsa szép méz*, ezt mondják: *tok máda tép méd.* E' mondást: *szép szemű, de zsúzsokos búza*, így ejtik: *tép temű, de dúdokot búda.*

A' melly kis gyermekek az sz, z, s, zs egyszerű sziszegő, és süvöltő betűket sem tudják kimondani, még kevésbé tudják kiejteni az ezektől származott öszvetett betűket, azaz a' tz, dz, ts, dzs hangokat. Ezen öszvetett hangokat is tehát t, d hangokkal tserélik fel az illyen selypek a' kimon-

dásban. E' helyett p. o. *boddza etzet van a' bétsi findzsában*, így szóllanak: *bodda etet van a' béti findában.* E' mondást: *tsak lántzal mér az indzsenér, nem maddzaggal*, így ejtik: *tak lántal mér az indenér, nem maddaggal.* Egy szóval: vagynak ollyan szóllani kezdő igen gyenge nyelvű kis gyermekek, kik semmi sziszegő, és süvöltő betűt nem tudnak kimondani, hanem azok helyett tötyögő selypítéssel t és d hangokat ejtenek, t. i. az sz, s, tz, ts helyett t hangot, a' z, zs, dz, dzs helyett pedig d hangot.

16. §.

Némelly emberek, bár ki tudnák is mondani, gyűlölik, és kerűlik a' sziszegő és süvöltő hangokat, mellyek a' kígyónak, és lúdnak sziszegéséhez hasonlítanak, és nem minden fülnek kedvesek. Így gyűlölte Pindarus az sz hangot, és a' Σ betűt Σαν κιβδηλον, *S adulterinum*, azaz *fattyú sz* névvel nevezte, és igazi betűnek nem tartotta; sőt hogy ezen betűnek kedvetlen hangját eltávoztathassa, egész Odákat írt, a' mellyekben sz hang és betű elő nem fordúlt (*Οδας ἀσιγμους*). Az Atticabeli Görögök is mindnyájan gyűlölték az sz hangot, és helyette t hangot szoktak ejteni, p. o. *θεσσαλα* helyett *θεττα-λα*. Lucianus *Δικη φωνοεντων* tzímű Dialogusában furtsán adja elő az sz és t hangok, vagy a' Sigma és Tau betűk egymással való vetélkedését, az önhangzókat tévén ítélő bírákká. A' Hollandusok, és Angolok is sok német eredetű szókban t-re változtatták az sz hangot, p. o. *das, dat, was, wat, Wasser, Water, Schooss, Schoot*, 's a' t. Hasonlítnak mind ezek a' kis gyermekeknek a' közelebbi §-ban említett selypítéséhez.

Ugyanazon gyermekes selypségnek néminémű nyomát találjuk a' régi Görögöknél, kik között némellyek a' dz (Zeta) hangot d-re változtatták a' kimondásban. A' Dórok p. o. a' Ζευς (az Aeolok módja szerént Δσευς) helyett így szóllottak: Δευς (némellyek pedig így: Σδευς), és Ζαγκλη helyett Δαγκλη;

a' Laconiabeliek pedig a' μαζα helyett ezt mondták: μαδδα. Találunk illyen forma selypes hangváltoztatást némelly újabb nemzeteknél is; nevezetesen az Ángolok a' német eredetü szókban a' tz hangot gyakorta t-re változtatták, p. o. *Herz*, *zwölf* az Ángoloknál *Heart*, *twelf*; a' Belgák is hasonlóképen tselekedtek, kik a' német *Zahn*, *Zange* szók helyett *Tan*, *Tange* szókat ejtenek. Hajdan a' Chaldaeusok is a' zsidó nyelvből költsönözött szókban a' tz (Tzade), és dz (Zain) hangokat t (Teth) és d (Daleth) hangokra változtatták, p. o. a' zsidó זָהָב, צֹר, צְבִיָה, (olv. *dzahab*, *tzúr*, *tzibja*) chaldaeai nyelven דְּהַב, טוֹר, טְבִיָה (olv. *dehab*, *túr*, *tibja*).

Nem tsak kis gyermekek, mint a' közelebbi §-ban láttuk, hanem egész nemzetek is vagynak, a' kik nem tudnak semmi sziszegő, és süvöltő hangot ejteni. Nevezetesen a' Polynesiai nyelvben, mellynek dialectusai a' Hawai, Tahiti, 's a' t. nyelvek, semmi sziszegő és süvöltő hangok nintsenek, mellyek helyett a' Polynesiaiak az idegen szókban k hangot mondanak, p. o. ezt a' nevet: *Ellis*, így mondják ki: *Elliki*, mivel az sz hangot épen nem tudják kimondani. A' Mendóza és Sz. Krisztina szigetek lakosi előtt is esmeretlenek a' mi sz, z, s, zs, 's a' t. sziszegő és süvöltő hangjaink.

17. §.

Ámbár, a' mint a' selyp gyermekeknek a' 14—16. §§-okban előadott hangváltoztatásaiból megtetszik, a' néma betük könnyebb kimondásúak a' lehellő betüknél: mindazáltal a' néma betük közt is vagynak nehéz kimondásúak, mellyeket némelly selypek nem tudnak kimondani. Illyenek a' néma k, g hangok, mellyeket a' selypek nem tudván kimondani, különböző betükre változtatnak a' kimondásban. Lehetnek más nemzetek közt ollyan selypek, kik a' k, g néma betüket lehellő h, j hangokra, mint ő reájok nézve könnyebb kimondású-

akra változtatják a' kimondásban. Erre mutat a' Florentiai Olaszok példája, kik a' ca, co, cu szótagokban a' k hang helyett h hangot szoktak ejteni, p. o. *cavallo* helyett ezt mondják: *havallo*. Ezt bizonyítja az éjszaki Németek és Markiak példája, kik a' g hang helyett j hangot ejtenek, p. o. a' *geben*, *Gott*, *Gedicht* szókat, így mondják ki: *jeben*, *Jott*, *Jedicht*. Lehetnek ollyan selypek is, kik a' k, g hangokat s, zs lehellő betűkre változtatják a' kimondásban. Legalább ide mutat a' Frantzok példája, kik a' latin nyelvből kőltsönözött szavaikban gyakran feltserélték a' k, g, néma betűket s, zs lehellő betűkkel, mint ő előttök könnyebb kimondású vagy pedig kedvesebb zengésű hangokkal. Ők p. o. *cantare*, *campus*, *carbo*, *caballus*, *generalis*, *gemere*, *gens*, 's a' t. szóktól illyen szókat formáltak magoknak: *chanter*, *champ*, *charbon*, *cheval*, *general*, *gemir*, *gent*, 's a' t. (kimondva: *sántér*, *zsenerál*, 's a' t.) Illyen selypeket én még eddig nem találtam a' Magyarok közt.

A' Magyar kis gyermekek közt, a' kik nem tudják kimondani a' k, g néma betűket, rendesen t, d könnyebb kimondású némákkal szokták azokat feltserélni a' kimondásban. E' következő mondást p. o. *igen meleg a' kávé*, *nem kell nekem*, *megégetné a' gégémet*, selypítve így ejtik: *iden meled a' távé*, *nem tell netem*, *medédetné a' dédémet*. E' helyett pedig: *én minden reggel magam kefélem meg a' kalapomat*, ezt mondják: *én minden reddel madam tefélem med a' talapomat*.

A' selypségnek azon nemei, mellyek a' 14. és köv. §§-okban említtettek, a' gyakorlás által könnyen megorvosoltatnak, és az idővel együtt erősödvén, 's könnyebb forgásra szokván a' kis gyermekek nyelve, megtanúlják ők az f, v, k, g, sőt az sz, z, s, zs hangoknak is helyes kimondását, úgy hogy felnevekedett emberek között igen ritkán hallunk ollyan selypet, a' ki ezen hangokat helyesen ki nem tudná ejteni, hanem helyettek tötyögve p, b és t, d hangokat ejtene. Annak is egyedűl a' roszsz szok-

tatás és a' gyakorlatlanság az oka, hogy a' 4. 5. §§-beli selypítés némelly felnőtt emberekben is feltaláltatik.

Ámbár a' kis gyermekek nyelve erőtelen és gyakorlatlan: mindazáltal nem lehetne ő köztök olly sok selyp beszédűeket találni, ha sok Szülék, Dajkák és tselédek magok nem kapatnák el a' kisdedeket a' hibás kimondásra, selypítve beszélvén azokhoz. Ezt ugyan az édes Anyák és Dajkák a' gyermekek eránt való szeretetből, nyájaskodásból, és az ő beszédmódjokhoz való magok alkalmaztatásából tselekszik: de épen ezen gyermekek előtti selypítésnek lesz néha az a' roszsz következése, hogy a' gyermekekben a' hoszszas szoktatás által mintegy természetté válik némelly hangoknak hibás kiejtése, úgy hogy ők nagy korokban is sok ideig selypítenek. Jobb tehát a' kis gyermekekhez is tisztán és férjfiasan beszélni.

18. §.

A' fellyebbiekben elő vagynak adva a' selypségnek legnevezetesebb nemei, mellyek közzűl néha többféle módjai is a' selypítésnek ugyan azon egy személynek beszédjében együtt feltaláltatnak. De a' selypségnek minden lehető nemeit előszámlálni igen nehéz vólna; mivel egyik gyermeknek vagy embernek szólló eszközei egy, másikéi más betűhangnak kimondásában találnak nehézséget, és az e'féle hangokat ollyan hangokkal tserélik fel a' selypek, a' mellyeket az ő szólló eszközeik könnyebben kiejthetnek. Innen megesik, hogy ugyan azon egy nehéz kimondású betű helyett egyik selyp egy, másik más hangot ejt, és hogy a' melly hangot egyik selyp nem tud kimondani, azt a' másik könnyen kiejti. Innen van az is, hogy egyik nemzetben egy, másikban más neme van a' selypségnek szélesen elterjedve. Vagynak ollyan nemei is a' selypítésnek, a' mellyek mi köztünk Magyarok közt igen ritkán hallattatnak, némelly más nemzetek közt pedig uralkodnak, a' millyen selypítésekről tsak a' közelebbi

§-ban is tétetett említés. Illyen nemei a' selypségnek különösen a' kemény szájúság és lágy szájúság, az az mikor a' kemény betűk a' lágyakkal, vagy megfordítva a' lágyak a' keményekkel feltseréltetnek, vagy pedig ezen két ellenkező rendbeli betűk egymással mintegy öszvekevertetnek, vagy is nem elég tisztán 's egymástól megkülönböztetve ejtetnek ki. Ekképen felelnek pedig meg egymásnak a' kemény és lágy betűhangok:

Kemények: k, t, p; s, sz, f; ty, ts, tz.

Lágyak: g, d, b; zs, z, v; gy, dzs, dz.

Az egymásnak megfelelő kemény és lágy betűk, p. o, a' k, g, ismét a' t, d, majd a' p, b, 's a' t. párosoknak, vagy egymás párjainak neveztetnek; mivel mindenik párt ugyanazon szólló eszköznek ugyanazon állása által kell kimondani, és tsupán tsak a' formáló hang tsinálja köztök a' különbséget. A' kemény mássalhangzókat t. i. kemény vagy suhogó hanggal kell kimondani, melly tsendesen suhan ki a' hangrésen (glottis, Stimmritze), annak minden tapasztalható megrázása nélkül, és egyedül a' száj ajakain botsáttatik ki. A' lágy betűket pedig lágy vagy dongó hanggal kell kimondani, melly érezhetőképen megrázza a' hangrést és gégefőt (larynx), és zengő dongással jő ki a' torokból, egy része a' szájon, más az orrlyukakon botsáttatván ki.

19. §.

Az ollyan selypet lehetne tellyes értelemben kemény szájúnak nevezni, a' ki, általjában véve, minden lágy betűket keményekre változtatna által a' kimondásban, és p. o. ezt a' mondást: *dugd a' zsebedbe e' maddzagot, vígyázz, ne bandzsalogj*, így ejtené: *tukt a' sepetpe e' mattzakot, fítyászsz, ne pantsalokj.* E' helyett: *magyar vitéz! had zsibaj van, fogd a' megeddzett handzsárt*, így szóllana: *matyar fitész! hat sipaj jan, fokt a' mekettzett hantsárt.* E' mondást pedig: *rózsám! mézzel igyad findzsádból a' boddza virág levét*, így hangoztatná: *rósám! mészszel ityat fintsátpól a' pottza firák lefét.* Az illyen beszéd szinte szo-

vedhetetlen volna a' fülnek a' sok vékony suhogó hang miatt. Mikor az ember suttogva igen lassú hangon beszél, nem rezegteti akkor a' gégéjét, nem ejt dongó hangot; annál fogva épen így változnak el akkor szájában keményekké a' lágy betűk. A' nátha és a' torok berekedése is megakadályoztatják a' gégefő hártyáinak reszkető rázkódását: illyenkor sem tudja tehát az ember helyesen kimondani a' lágy betűket, hanem azok helyett siketes hanggal keményeket ejt. Vagynak sisegők, azaz siket hangú vagy inkább hangatlan emberek, kiknek örökösen be van a' torkok rekedve, vagy a' hangzás érzőinai meg vagynak romolva az ő gégefő hártyáikban, kik annál fogva dongó hangot soha sem adhatnak, hanem tsak a' suhogó szellőt szakgatják ízekre susogva a' beszéllés közben. Ezeknek szájában is így változnak által, és keményednek meg a' lágy betűk.

Vagynak ollyan emberek is, kik nem szólló eszközeik hibája, hanem tsupán a' roszsz szoktatás miatt hajlandók a' kemény szájúságra, és ha nem minden, legalább sok lágy betűk helyett keményeket ejtenek a' beszédben. Nevezetesen hajlandók erre a' beszédbeli hibára a' Németek, kik az ő tulajdon nyelvökben fel nem találtató zs, dzs, dz lágy betűhangok helyett kemény s, ts, tz hangokat szoktak selypítve ejteni, p. o. a' frantz *Genie* (olv. *Zseni*) szót így ejtik: *Seni* (németesen írva *Schenie*), az olasz *mezzo giorno* (olv. *meddzó dzsornó*) szókat pedig így hangoztatják: *mettzó tsornó*. Sőt a' magok nyelvében meglévő lágy betűket sem különböztetik jól meg a' Németek a' keményektől, mert a' lágy betűket nem egészen lágy vagy dongó hanggal szokták ejteni, hanem gyakorta kétséges, és a' suhogó 's dongó hang közt eső közép hanggal, úgy hogy nehéz füllel megítélni, hogy p vagy b hangot, k vagy g hangot 's a' t. ejtenek-e? De vagynak a' Németek közt egészen kemény szájú selypek is, kik némelly lágy hangok helyett egészen keményeket ejtenek, és p. o. ezen mondást; *wo*

bist du gewesen? így hallattatják: *fo piszt tu kefészen?* és a' *Bauer*, *Binder*, *Donner*, *Bischof*, *Deutsch*, *Burger*, *Docht*, *Gott* szók helyett *Pauer*, *Pinter*, *Tonner*, *Pischof*, *Teutsch*, *Purger*, *Tocht*, *Kott* szavakat mondanak. A' Saxoniaiak különösen szeretik a' kemény betűket, és a' latin *vinum bibimus* helyett így szóllanak: *finum pipimus.*

A' magyarúl megtanúlt Németek is többnyire kemény betűket ejtenek a' lágyak helyett a' magyar beszédben, úgy hogy kimondásukról könnyen meg lehet őket esmerni. Jeles példát hoz erre fel Szirmay Antal *Hungaria in Parabolis* tzímű munkája 24. lapján; előadja t. i. egy Német Birodalombeli eredetű, de a' mi gyalog katonáink között szolgált katonának a' hét esztendős burkus háború idején leírt beszédjét, melly így kezdődik:

Isthen minten jót kifánom,
Étes enim jó Parátom! 's a' t.

A' mint Mátyási József, Verseinek 2-dik darabjában a' 244. és 245. lapokon előadja, illyen kemény szájú selypítéssel beszélte elő egy hentzegő Német lokaj a' Debretzeni nagy tüzet:

Uhram! ín sak et szó ketnek mekmontani,
Te a' kenté filet ketté mekhallani.
Szász esztentí sem fót anni tísz a' fáros,
Petik utan útszát akkor is fót sáros, 's a' t.

Hajlandók a' kemény szájúságra a' Zsidók is, kik illyen formán ejtik a' magyar beszédet: *ota penn fan szomszét Uram a' fentékfokathópan. Trákán fettem a' lúpúrt a' Méltósákos Úrthól. Enketjen mek asz Úr ety petsiletes Sithónak.* Sok hasonló hibával tellyes magyar beszédeket ád Ábrahám nevű Zsidónak a' szájába Csokonai Vitéz Mihály *Garçon du Malheureux*, *vagy az ördögi mesterséggel megtaláltatott Fiú* tzímű játékában.

Sok nemzetek nyelvében alig találtatik két vagy három lágy betű, a' kik osztán az idegen beszéd utánozásában kemény betűket ejtenek azon lágyak helyett, a' mellyeket ők ki nem tudnak mon-

dani. Így p. o. a' Chinaiak nyelvében nintsenek b, d, z lágy betűk, mellyek helyett ők p, t, sz kemény betűket ejtenek. Ők tehát a' magyar *Dobozi* nevet így mondanák ki: *Toposzi*. A' Tibeti nyelvben sintsenek meg az említett lágy betűk, sőt már ebben g sintsen. Peruban az Inka vagy Quitsuam nyelvben sintsenek meg a' b, d, g lágy betűk, és igen hihető, hogy az ezen nyelven beszéllő emberek is kemény p, t, k betűket ejtenek a' mondott lágyak helyett az idegen nyelvbeli szókban.

20. §.

A' közelebbi §-ban leírt nemével a' selypségnek épen ellenkezik a' lágy szájúság, vagy a' kemény betűknek lágyakkal való feltserélése a' kimondásban. A' vólna tellyes értelemben lágy szájú, a' ki minden kemény betűket azoknak lágy párjaira változtatna által a' kimondásban, p. o. ezt a' mondást: *tántzolok én pajtás! tsak fütyölj szépen*, így ejtené: *dándzolog én bajdázs! dzsag vügyölj zében*. Ezt pedig: *szép fekete fias tyúk, sok pitziny tsirkékkel*, így hangoztatná: *zéb vegede viazs gyúg, zsog bidziny dzsirgéggel*. És e' helyett: *készíts a' fatytyúknak tsíkot, etzettel és káposztával*, így szóllana: *gézídzs a' vagygyúgnag dzsígod edzeddel ézs gábozdával*. Az illyen beszéd, a' szüntelen való dongó hangok miatt, unalmas vólna a' fülnek. Minthogy a' lágy betűk kimondására elmúlhatatlanúl megkívántatik a' gégefőnek (λαρυγξ) rezegtetése, a' mint kiki az ujjának a' nyak első felén lévő tsomóra, vagy az Ádám almájára való tevése által is észre veheti beszéd közben: innen hihető, hogy a' kik a' régi Görögöknél λαρυγγ'ζειν azaz gégézni mondattak, azok illyen lágy szájú selypek vóltak.

A' lágy szájúságra kissebb vagy nagyobb mértékben hajlandók némelly nemzetek. Illyenek a' Tótok, kiknél a' mássalhangzó betűk többnyire lágyak, mivel ők a' kemény betűket is lágyan vagy legalább nem eléggé keményen ejtik ki. Némelly magyarúl megtanúlt Tótok beszédében is észre le-

het venni ezt a' hibát, a' kik p. o. ezt a' mondást: *a' szép Apámtól hallottam*, így ejtik: *a' zéb Abámdól halloddam.* E' helyett: *Isten hozta az Urat, kérem alázatosan, tessék leűlni kedves Úr!* így szóllanak: *Izsden hozda az Urad, gérem alázadozsan, dezszség leűlni gedvezs Úr!* Csokonai Vitéz Mihály *Karnyóné* tzímű játékában sok hasonló hibával tellyes magyar beszédeket ád Lázárnak, a' Karnyóné Tót kalmárlegényének szájába. A' Spanyolok is nagyon szeretik a' lágy betűket, és a' keményeket gyakran változtatják által azoknak lágy párjaira. Ők ugyanis igen sok latin szókból illyen változtatás, t. i. lágyító selypítés mellett tsináltak magoknak szókat; ezen szókból p. o. *Petrus, episcopus, populus, napus, draco, amicus, scutum, vita, aqua, trinitas, civitas*, 's a' t. e' következendő spanyol szókat formálták: *Pedro, obispo, pueblo, nabo, drago, amigo, escudo, vida, agua, trinidad, ciudad*, 's a' t.

A' magyar nyelvben igen nagy hiba az egymásnak megfelelő kemény és lágy mássalhangzó betűket egymással feltserélni a' kimondásban; mert ez által gyakorta a' szó értelme is egészen megváltozik. Más dolgot jelentenek, p. o. kemény betűvel, mást lágygyal ezen szavaink: *pap, bab, por, bor, tél, dél, túl, dúl, kém, gém, rák, rág, far, var, szár, zár, rész, réz, seb, zseb, sír, zsír, atya, agya, fatytyú, fagygyú*, 's a' t. Vígyáznak is a' Magyarok e' részben a' helyes kiejtésre; a' lágy betűket igazán lágyan, a' keményeket valóban keményen ejtik, úgy hogy ezen páros betűknek megkülönböztetésében más nemzeteknek is követésre méltó példát mutathatnak. Ritka Magyar az, a' ki ebben a' tekintetben hibázna a' kimondásban. Találtatnak mindazáltal igen kevés számmal ollyan Magyarok is, kik a' selypítésnek utóbb említett nemében, t. i. a' lágy szájúságban gyönyörködnek. Mert, a' mint Pápay Sámuel a' *Magyar Literatura Esméretében*, a' 81. lapon megjegyzette, Vas és Szala Vármegyék némelly vidékén, a'

szók végén néha az s-et zs-vel, a' p-t b-vel, a' t-t d-vel tserélik fel, p. o. ezeket a' mondásokat: *ő is ott vólt Vas Vármegyében*; *Kis János is ott vólt*; *minden nap ott van*, így ejtik: *ő izs odd vód Vazs Vármegyében*; *Kizs Jánozs izs odd vód*; *mindennab odd van.* Nem kell a' kis gyermekeknek megengedni az illyen selypítést.

21. §.

Láttuk az eddig valókban, hogy a' selyp kis gyermekek nem tudván némelly nehéz kiejtésű egyes betűket kimondani, mitsoda más könnyebb kimondású betűkkel tserélik fel azokat. De még nehezebb a' kis gyermekeknek több öszvetsoportozott mássalhangzóknak együtt való kimondása, melly öszvetsoportozás miatt néha még az ollyan betűket sem tudják öszvefogva kimondani az illyen betűtsoportokban, a' mellyeket különkülön vagy egyenként ki tudnának mondani. Lássuk tehát, hogy miképen segítenek a' gyakorlatlan nyelvű kis gyermekek magokon az illyen esetekben.

Némelly beszélni kezdő, még gyakorlatlan nyelvű kis gyermekek, nem tudván kiejteni a' két vagy több különböző mássalhangzóknak öszvejövéséből származott betűtsoportokat, egyik betűt a' másikba beleteszik, vagy ahoz hasonlóvá változtatják, úgy hogy a' két különböző betű helyett tsak a' hátúlsót, vagy néha az elsőt kettőztetik meg; még pedig nem tsak ugyanazon egy szóban, hanem néha két különböző szóban is élnek ezzel a' móddal a' kimondás könnyebbítésére. Némelly gagyogó kis gyermekek p. o. ezen mondást: *megfogta Pista a' sutban a' matskát*, így ejtik: *meffotta Pitta a' subban a' makkát*, e' helyett: *hat szem baratzk van a' tiszta keszkenôben*, így szóllanak: *haszszem barakk van a' titta kekkenôben*; ezt akarván mondani: *lökd el a' magvát a' nagy sárba*, így szóllanak: *lödd el a' mavvát* (vagy *maggát*) *a' nassárba.* A' gyakorlás által könnyen helyre lehet hozni ezt a' hibát.

A' könnyebb kimondás kedvéért gyakran élnek a' nemzetek a' beszédben illyen hasonlóvá tétellel (assimilatio) és beletétellel (insertio). A' Zsidók p. o. a' יִלְקַח és יִנְגַע (olv. *jilkakh* és *jinga*) szók helyett ezt mondták: יִקַּח és יִגַּע (*jikkakh*, *jigga*). A' Görögök a' συνλεγω és συνσιτεω helyett így szóllottak: συλλεγω, συσσιτεω. A' Rómaiak az *obfendo*, *adsero*, *conlega*, *disfundo*, *perlucidus*, *subgero* helyett így szóllottak: *offendo*, *assero*, *collega*, *diffundo*, *pellucidus*, *suggero*. Az Olaszok ezen latin szókból: *septem*, *octo*, *examinare*, *dictus*, *factus*, illyen szókat formáltak: *sette*, *otto*, *essaminare*, *detto*, *fatto*. Mi Magyarok e' helyett: *az király*, *ez torony*, így szóllunk: *a' király*, *e' torony* (kimondva: *akkirály*, *ettorony*), e' helyett: *tűzvel*, *botval*, *papvá*, *embervé*; így beszéllünk: *tűzzel*, *bottal*, *pappá*, *emberré*. Sőt a' *ravaszság*, *község*, *parlag*, *másszor*, *elrontom*, *hívj*, 's a' t. szókat is, könnyebbség kedvéért, szokás így ejteni: *ravasság*, *kösség*, *pallag vagy parrag*, *mászszor*, *errontom*, *híjj*, 's a' t.

22. §.

Továbbá sok kis gyermekek az ollyan nehéz kiejtésű betűtsoportokat, mellyekben az l, ly, r, j betük után más mássalhangzó következik, nem tudván kimondani, könnyebbségnek okáért az l, ly, r, j betűket elhagyják: nem mondják ki, hanem mintegy nyugtatják az azok előtt lévő önhangzóban, mellyet annál fogva meghúzva vagy több ideig nyújtva ejtenek ki. Ezek a' következő mondást: *pajtás! szilvát és sárga kormos almát leltem*, így ejtik: *pâtás! szîvát és sâga kômos âmát lêtem*; e' helyett: *a' sajtot késsel felvagdaltam*, *Pálnak*, *Péternek*, *Gergelynek is adtam*, így szóllanak: *a' sâtot késsé févagdâtam*, *Pânak*, *Petênek*, *Gergênek is adtam*. Az illyen restes és könnyebbség kereső beszédmódot nem kell megengedni

a' gyermekeknek, hanem arra kell őket szorítani, hogy az l, ly, r, j betűket mindenütt kimondják.

De a' felnevekedett emberek közt is vagynak ollyanok, kik nehéznek tartják, vagy pedig restellik kiváltképen az l betűt más mássalhangzó előtt kimondani, hanem azt, mint a' selyp kis gyermekek, elhagyják, de annak kipótolására, és a' mérték kedvéért, az az előtt lévő rövid önhangzót megnyújtják, sőt az a, e önhangzókat hoszszú ó, ő-re is elváltoztatják. Így tselekesznek sok Magyarok, nevezetesen sokan túl a' Dunán a' köznép közzűl, és különösen a' Palótzok, Heves, Borsod, Gömör, Nógrád Vármegyékben, kik ezen szókat: *alma*, *szalma*, *balta*, *kalmár*, *olvasni*, *felmegyek*, *elvette*, *reggel*, *viselt*, *kézzel*, *bottal* 's a' t. illyen formán ejtik: *óma*, *szóma*, *bóta*, *kómár*, *óvasni*, *fómegyek*, *ôvette*, *reggô*, *visôt*, *kézvő*, *botvó*, 's a' t. Sok Palótzok ugyan az ó, ô helyett ezen szókban inkább néminémű au, eü forma kettőshangokat (diphthongusokat) ejtenek.

Nem tsak sok Magyaroknak, hanem némelly más nemzeteknek szája is hajlandó az l betűnek más mássalhangzó előtt való elhallgatására. Nevezetesen az Ángolok sokszor nem mondják ki az l-et más mássalhangzó előtt, és ezen kihagyásnak kipótolására gyakran meghúzzák az l előtt lévő önhangzót. Így p. o. ezen szókat: *calf*, *half*, *chalk*, *calm*, *palm*, *folk*, *should*, *souldier*, így mondják ki: *kéf*, *héf*, *tsák*, *kém*, *pém*; *fók*, *sudd*, *szódzsér*. A' Frantzok is sok latin szókból úgy formáltak szókat magoknak, hogy a' más mássalhangzó előtt lévő l-et kihagyták, az az előtt álló önhangzót pedig meghúzták, sőt néha az a' hangot ó-ra is változtatták, épen a' Palótzok szokása szerént. Ezen szókból p. o. *alter*, *alba*, *saltus*, *altus*, *salmo*, *vultur*, *salvus*, *culter*, *malva*, *dulcis*, *pulmo*, illyen szókat tsináltak magoknak: *autre*, *aube*, *saut*, *haut*, *saumon*, *vautour*, *sauf*, *couteau*, *mauve*, *douce*, *poumon*, mellyeket így mondanak ki: *óter*, *ób*, *szót*, *ót*, *szómon*, *votúr*, *szöf*, *kutó*, *móv*,

düsz, pumon. — Az l hangnak ezen elhagyásait mind ezen nemzeteknél a' könnyű kimondást kereső rest vagy lusta száj, és puha nyelv szülte.

23. §.

Minekutánna a' mássalhangzók kimondásában való selypítésnek nevezetesebb nemeit megvizsgáltuk: lássuk már az önhangzó betűk kiejtésében való selypítés módjait is. Az önhangzó betűk közzűl tsak az öszvetett ö, ü hangok valóban nehéz kimondásúak: innen ezeket sok selypek nem tudván kimondani, az őket alkotó egyszerű önhangzókkal tserélik fel a' kimondásban. Ekképen felelnek pedig meg egymásnak az egyszerű, és az azoktól származott öszvetett önhangzók:

Egyszerűek: o, u.
ismét: e, i.
öszvetettek: ö, ü.

Az ö hang származik az oe hangoknak öszveolvasztásából, vagy kimondások módjának egyesítéséből, mert az ő hangot úgy ejtjük ki, hogy ajakunkat az o, nyelvünket pedig az e kimondására igazítjuk, még pedig ugyanazon egy szempillantásban. Az ü hang pedig az ui hangok öszveolvasztásából ered, mert az ü kimondása végett az ajakakat az u, a' nyelvet pedig az i kiejtésére szükséges állásokba kell egyszerre helyheztetni. (Így származik a' hoszszú ő a' hoszszú óé, a' hoszszú ű pedig a' hoszszú úí hangok öszveolvasztásából.) Nem tudván a' selypek ezen kétkét különböző egyszerű hangoknak kimondása módjait egyesíteni: az ö, ü helyett vagy a' puszta o, u, vagy a' pussta e, i alkotó hangokat ejtik ki. Egész nemzetek is vagynak, a' kik a' mesterséges származású ö, ü önhangzókat nem tudják kimondani, sőt nem is esmerik ezen hangokat, hanem tsak az a, e, i, o, u öt egyszerű önhangzókon beszélnek. Az illyen nemzetek az idegen nyelvekből kőltsönözött szavaikban, és az idegen beszédnek utánozásában az ö, ü helyett vagy o, u, vagy e, i egyszerű önhangzókat ejte-

nek. E' szerént két módja vann itt a' selypítésnek, mellyeket egyenként vizsgáljunk meg közelebbről.

24. §.

Némelly selyp gyermekek tehát az ö, ü öszvetett önhangzók helyett tsak az azokban lappangó, főbbeknek tetsző, egyszerű alkotó hangokat, t. i. az o, u hangokat szokták és tudják kiejteni. Ezek ezt a' mondást: *főzzünk gömbötzöt és süssünk tököt*, így ejtik: *fózzunk gombotzot és sussunk tokot.* E' helyett: *sürü füst és büdös köd van*, így szóllanak: *súrú fust és budos kod van.* E' helyett: *megütöttem a' könyökömet a' kőben, kössük be*, ezt mondják: *megutottem a' konyokomet a' kőben, kossuk be.* A' Magyar kis gyermekek, mikor beszélni kezdenek, többnyire így selypítenek: de már öt hat esztendős korokban könnyen megtanúlják az ö, ü hangoknak helyes kimondását, kivált ha gyakoroltatnak ezeknek kimondásában, és figyelmeztetnek arra, hogy ezen mesterséges hangoknak kiejtésére, az ajakaknak o, u-ra megkívántató állása mellett, a' nyelvnek is az e, i kimondására való felemelése szükséges.

Némelly nemzetek, a' kiknek nyelvében ö, ü hangok nem lévén, nem tudják ezeket kimondani, o, u-val szokták ezeket feltserélni az idegen beszéd követésében, és az idegen nyelvből vett szavaikban. Így p. o. az Olaszok rendesen o, u hangokat ejtenek az ollyan szókban, a' mellyekben a' Frantzok ö, ü önhangzókat mondanak, p. o. a' frantz *fureur, bulbeux, chanteur, curieux, dur, lune, pudeur, cocur, studieux*, 's a' t. (olv. *fürőr, küriöz*, 's a' t.) olaszúl *furore, bulboso, cantore, curioso, duro, luna, pudore, cuore, studioso* (olv. *furóre, kuriózó*, 's a' t.) A' régi Rómaiak is a' görög ü (Y azaz *'υφιλον*) hang helyett rendesen u hangot ejtettek, és illyen változtatás mellett kőltsönöztek magoknak a' görög nyelvből szókat. Így lettek p. o. a' görög *δυω, μυς, τυμβα, αυρα, αυλγ, ταυρος, φυγη, βοτρυς, πυξος, τυρβγ, συς, ξυω, κυβος,*

τυ (Dorice, pro συ), 's a' t. (olv. *dǘó*, *mǘsz*) szókból a' latin *duo*, *mus*, *tumba*, *aura*, *aula*, *taurus*, *juga*, *botrus*, *buxus*, *turba*, *sus*, *ruo*, *cubus*, *tu* szavak. A' régi Görögök közt is az Aeolok, a' mint Priscianus *Libri XVI. de octo partibus orationis* tzímű munkájában írja, az ὐ (ü) betűt 'ϑ (ú) hanggal szokták kimondani, p. o. θυγατηϱ helyett ezt mondták: θϑγατγϱ. Az Aeolokat követték, Priscianus szerént, a' Rómaiak is az ü hangnak u-ra való változtatásában.

25. §.

Más selypek az ö, ü öszvetett hangok helyett tsak az azokban lappangó, mellékeseknek tetsző, egyszerű alkotó hangokat ejtik ki, t. i. az e, i hangokat. Az illyenek ezt a' mondást: *füstöl a' tűz az ötvös. műhelyében*, így ejtik: *fistel a' tíz az etves míhelyében.* Mikor ezt akarják mondani: *köszönöm Ördög Lőrintz Úrnak az öt üveg ürmös bort*, így szóllanak: *keszenem Erdeg Lérintz Úrnak az et iveg irmes bort.* E' helyett: *a' Török Tsászár pünköstkor ötven ökröt, és sok ezüstöt küldött a' Görög Püspöknek*, ezt mondják: *a' Terek Tsászár pinkestkor etven ekret és sok ezistet kuldett a' Gereg Pispeknek.* Illyen selypeket én a' Magyar gyermekek közt még nem hallottam: de találtatnak más nemzetek közt sok ekképen selypítők.

Nevezetesen sokan a' Németek közzűl, kivált Magyar Országban, a' Szepességen, nem tudván az ö, ü hangokat kimondani, vagy nem is akarván, e, an i hgokat ejtenek azok helyett, p. o. a' *schön*, *König*, *Dörfer*, *übel*, *Thür*, *Türke*, szókat így mondják ki: *sén*, *Kénig*, *Derfer*, *ibel*, *Thir*, *Tirke.* Magyar beszédjekben is sok Németek e, i hangokat ejtenek az ü, ő helyett. Mert a' mint Mátyási József Verseinek 2-dik darabjában, a' 244 és 245. lapokon olvassuk, a' Német lokaj (kinek beszédjének kezdetét lásd fellyebb a' 19. §-ban) a' magyar *fület*, *kettő*, *esztendő*, *tűz*, *kivül* szókat így ejtette: *filet*, *ketté*, *esztentí*, *tisz*, *kifil*, e' helyett

pedig

pedig: *több mint száz ház megsült* (helyesebben: *megégett*), ezt mondta: *tepp mint szász hász meksült.*

A' Tzigányok közt is sokan nem tudják az ö, ü hangokat kimondani, hanem e, i hangokra változtatják azokat a' kimondásban. Innen Verseghy Ferentz *A' Filozofiának talpigazságaira épített Feleletében*, a' 210. lapon illyen beszédet ád a' magyarúl beszéllő Tzigány szájába: *Vulkánus legényei a' műhelyben, kikeresvén a' ruhaszegből a' szegeken függé imegeket, és tizet gyújtván, a' munkához kezdettek. Fistelgett már a' műhely kirtéje, erésen verték az ülén pérelyekkel a' vasat, mikor a' feldmívesek ekreikkel a' mezékre indúltak.*

A' melly szókat a' régi Rómaiak a' görög nyelvből költsönöztek, de az Y betűnek u hangra való változtatása által latin szókká nem tettek, azokban görög módon, azaz a' kellemetesen hangzó ü-vel, melly hang nem vólt meg a' latin nyelvben, kellett kimondani az *ὐ* vagyis y betűt, a' mint Quintilianus *Instit. Orat. Lib. XII. Cap.* 10. a' *Zephyrus* és *Zopyrus* szókról megjegyzette. De nem tudván minden Rómaiak kimondani az öszvetett ü hangot, sokan egyszerű i hangot ejtettek az y (azaz ü) betű helyett. Innen a' későbbi időkben közönségesen elterjedt az y betűnek puszta i hanggal való hibás kimondása, melly mind e' mai napig uralkodik, úgy hogy az y betűt a' latin írásokban már ma minden nemzetek i-nek olvassák. Született nyelvök írásaiban is önhangzó i és mássalhangzó j helyett használják az y betűt az Európai nemzetek, p. o. az Ángolok, Frantzok, Németek, Magyarok, 's a' t. De az Oroszok nemzeti írásaikban az Y betűt mindenkor u hanggal olvassák, melly az ü hangban főbbnek tetsző alkotó hang, mint az i.

26. §.

A' Magyar selyp gyermekeket annál inkább meg kell tanítani az ö, ü önhangzóknak helyes kimondására, mivel a' mi nyelvünkben nem lehet ezek

helyett zavarodás nélkül sem o, u, sem e, i hangokat (mint szoktak a' német nyelvben sokan) mondani. Másmás értelmű szók p. o. ezek: *köröm*, *korom*, *köszörű*, *koszorú*, *török*, *torok*, *tüdős*, *tudós*, *tűrök*, *túrok*, *tör*, *tor*, *lő*, *ló*, *tő*, *tó*, *tök*, *tok*, *szőr*, *szór*, *fű*, *fú*, *szűr*, *szúr*, *dűl*, *dúl*, *gyűl*, *gyúl*, *hűs*, *hús*. Továbbá: *öl*, *el*, *ősz*, *ész*, *bőr*, *bér*, *őr*, *ér*, *tűz*, *tíz*, *űz*, *íz*, *rőt*, *rét*, *tőr*, *tér*, 's a' t.

Az ö, ü kimondása módjára való oktatás, és a' gyakorlás által könnyen meg lehet a' selyp gyermekeknek ezen tekintetben való hibáját orvosolni. Én egy kis leányomat, a' ki még öt esztendős korában sem tudta kimondani az ö, ü hangokat, hanem o, u-t ejtett azok helyett, azzal kapattam az ö, ü önhangzóknak helyes kimondására, hogy mondattam vele folyvást nyújtva az e hangot, azomban ujjaimmal ollyan kerek állásra egyengettem ajakait, a' millyen szükséges az o kiejtésére: ekkor ö-vé változott az ő' szájából kijövő hang. Azután mondattam vele húzomosan az i hangot, az alatt pedig ujjaimmal ollyan keskeny hoszszú nyílásra-húztam öszve ajakait, a' millyen kívántatik az u kimondására: így ü-vé változott a' hang az ő szájában. Hasonlóképen míg ő folyvást nyújtotta ezen szókat: *ész*, *tíz*, én az ő ajakainak igazgatása által *ősz*, *tűz* szókra változtattam az ő kimondását, és beszédét. Így lassanként megtanúlta, hogy miképen kell az ö, ü kimondása végett, mind a' nyelvet, mind az ajakakat, magától a' szükséges állásokba helyheztetni.

27. §.

A' közelebb említtetett selypségeknél kevésbé es neretes, és nem is ollyan szélesen elterjedt nemei az önhangzók kimondásában való selypítésnek a' keskeny szájúság és széles szájúság, azaz mikor a' széles önhangzók keskenyekre, vagy megfordítva a' keskenyek a' nekik megfelelő széles önhangzókra változtattatnak által a' kimondásban. Így felel-

nek pedig meg egymásnak a' keskeny és széles önhangzók:

Keskenyek: u, i, ü.

Szélesek: o, e, ö.

Ezen felosztás tartozik a' hoszszú önhangzókra is. Alapúl ezen felosztás az önhangzók természetén, és kimondása módján; mert az i, u, ü kimondása végett keskeny, az e, o, ö kiejtése végett pedig széles tsatornán vagy nyíláson botsáttatik ki a' hang a' szájból. Az a' legszélesebb hang, mellynek kiejtésekor a' torokból kijövő lehelletnek útját sem a' nyelvnek felemelése által (mint az e, ö, még inkább pedig az i és ü hangokban), sem az ajakaknak öszvébb tartása által (mint az o, ö, még inkább pedig az u, ü hangokban) meg nem keskenyítjük. Épen ennél fogva az a önhangzó minden önhangzók közt legkönnyebb kimondású, úgy hogy ha természetesen felnyitjuk szánkat, és hangot adunk, épen a önhangzó hallik a' mi szánkból, és épen a hangra nyílik meg rendesen a' világra született kisdedek szája legelőször, úgy hogy nintsen ollyan selyp gyermek, a' ki ezt a' hangot ki nem tudná mondani. De már ollyan selypek találtatnak, kik a' többi önhangzók közzül vagy tsak a' keskenyeket, vagy tsak a' széleseket tudják vagy inkább szeretik, és szokták kimondani, a' honnan a' keskeny és széles önhangzókat szeretik egymással feltserélni a' kimondásban. Ezek szerént két ellenkező módja van itt a' selypítésnek, t. i. a' keskeny szájúság, és széles szájúság, a' mellyeket különkülön közelebbről is meg kell vizsgálnunk.

28. §.

Keskeny szájúnak az ollyan selypet lehetne nevezni tellyes értelemben, a' ki minden széles önhangzókat az azoknak megfelelő keskenyekre változtatna által a' kimondásban, p. o. a' ki ezt a' mondást: *József ötsémtöl öt hordó édes bort kértem költsön*, így ejtené: *Jüzsif ütsímtül üt hurdú ídis burt kírtim kültsün.* E' helyett pedig: *én nem jé-*

lek az ördögtől és boszorkánytól, így szóllana: *ín nim fílik az ürdügtül ís buszurkánytúl.* Illyen selypet nehéz vólna találni, mivel az e, o rövid és széles önhangzókat még a' kis gyermekek is könnyen ki tudják mondani. De már a' hoszszú és széles é, ó hangok kiejtésében némelly kis gyermekek néminémű nehézséget találnak, a' honnan azokat keskeny í, ú hangokkal, mint előttök könnyebb kimondásúakkal tserélik fel a' beszédben. Tapasztaltam ezt egy kis fiamon, a' ki három esztendős korában még nem tudta az é, ó hangokat kimondani, hanem í, ú hangokra változtatta azokat a' kimondásban. E' helyett p. o. *Zsófi te! hét óra, én adok enni az apró jószágnak*, ezt mondta: *Zsúfi te! hít úra, ín adok enni az aprú jószágnak.* E' mondást: *elvágta a' kés az én ujjomat, pókhálót kék rá*, így ejtette: *elvágta a' kís az ín ujjomat, púkhálú kík rá. Itt van a' Dugó tsapszék*, így ejtette: *itt van a' Dugú tsapszík.* Az *á, bé, cé, dé* betűk neveit így mondta ki: *á, bí, cí, dí.* Nevekedvén a' gyermekek, és gyakoroltatván a' hoszszú, és széles önhangzók kimondásában, könnyen megtanúlják ezeknek helyes kimondását, mint megtanúlta az én fiam is.

Némelly nemzetek, hihetően tsak szólló eszközeiknek roszsz szoktatása, és elkapatása miatt, hajlandók kissebb vagy nagyobb mértékben a' keskeny szájúságra. Illyenek a' Tzigányok, kik öszveszorított fogakkal, és ajakakkal szeretnek beszélni, és a' hoszszú széles é, ó hangokat hoszszú keskeny í, ú hangokkal szokták feltserélni a' kimondásban. Némelly példáit mutatja a' Tzigányok keskeny szájúságának Csokonai Vitéz Mihály *Garçon du Malheureux, vagy az ördögi mesterséggel megtaláltatott Fiú* tzímű játékában, hol a' többek közt illyen hibával beszélt a' kályhafűjtő Tzigány, Antal ekképen: *a' gonos lílek megkísírtette a' Míltúságos Urat; láttam az istállúbúl, négyen vúltak, kutya kípibe.* Mátyási József Verseinek 2-dik darabjában, a' 127. lapon hasonló hibás beszédjét

olvassuk egy Tzigánynak, a' ki ezt mondta: *A' segítség pedig Álmosdba mígyen be.*

Hajlandók a' keskeny szájúságra az új Görögök is, kik az η (é) helyett mindenütt í hangot ejtenek, melly hiba Itacismusnak neveztetik. Magyar beszédjek az új Görögöknek még inkább tellyes a' keskeny szájjal való selypítésnek hibájával, mert ők, a' mint Szirmay Antal *Hungaria in Parabolis* tzímű munkájának 25. és 26. lapjain írja, így beszélnek magyarúl:

Tessík, tessík az úr! itt vágyon fain pusztú!
Te fátyú a' bútbúl ozd ki; itt van, be jú!
Bítsbúl ozta Miklús Diák, fris portíka, 's a' t.

A' Tsehek is bizonyos tekintetben keskeny szájúak, mert a' mint Negedly tseh Grammatikájában megjegyzette, a' hosszú é és ó helyett hoszszú í és ú hangokat szoktak a' köz beszédben mondani.

Találhatni nyomait a' keskeny szájúságnak a' Magyarok közt is. Mert a' Magyarok a' Tisza mellyékein, főképen Debretzen környékén ezt a' szót, *ló*, így mondják ki: *lú*, és a' hoszszú é hangot gyakran feltserélik í-vel, így beszélvén: *szíp a' kík szem a' fejír szemílynek*, e' helyett: *szép a' kék szem a' fejér személynek*, és ezt mondván: *ídes lípes míz van a' tányíron*, e' helyett: *édes lépes méz van a' tányéron.* A' Duna mellett és azon túl pedig sok Magyarok hoszszú ú, ű (mások rövid u, ü) hangokat ejtenek a' *ból tól, ról, ből, től, ről* ejtegető 's határozó végezetekben a' hoszszú ó, ő helyett; ezen szókat p. o. *abból, tálból, fíról, jobbról, alólról, szívtől, színről, végről*, 's a' t. így ejtik: *abbúl* (vagy *abbul*), *tálbúl, fírúl, jobbrúl, alúlrúl szívtül* (vagy *szívtül*), *színrúl, végrúl.*

A' régi Jóniai Görögök is gyakran feltserélték az o hangot u-val, az e hangot i-vel, mert ὀνομα, ἐχειη helyett ὔνομα, ἴχειη szókat ejtettek. Az Atticabeliek is mondtak ὁδε helyett ὁδι szót.

Keskeny szájúak vóltak hajdan az Umberek és Thuscusok, mert a' mint Priscianus, Plinius tanúbizonysága után írja, nem vólt nekik o hangjok, hanem a' helyett u hangot mondtak. — Hihető, hogy

a' legrégibb nemzetek tsak az a, u, i három önhangzókon beszéltek, mellyek legkönnyebb kimondásúak, az e, o széles és nehezebb kimondású önhangzók pedig később jöttek szokásba, legkésőbben pedig az öszvetett és igen mesterséges kiejtésű ö, ü önhangzók. Ide mutat az, hogy a' szanszkrit nyelvben az a, i, u fő önhangzók uralkodnak, az é, ó pedig ai és au-ból származott diphthongusoknak tartatnak, mellyek tehát amazoknál későbbi eredetűek. Ide mutat az is, hogy a' régi zsidó és más Semita nyelvekben tsak három mássalhangzó betű, t. i. אוי (*Evi*) az az h, v, j, vólt az önhangzók helyeinek is kipótolására, mellyek kétség kivűl tsak az a, u, i önhangzókat jelentették eleinte és tsak később formáltatott az u hangból o, az i hangból e, mellyek hasonlóképen a' ו és י betűk által jelentettek.

29. §.

A' közelebbi §-ban előadott selypítéssel épen ellenkezik a' széles szájúság. Az vólna tellyes értelemben széles szájú, a' ki minden keskeny hangokat az azoknak megfelelő széles ön hangzókra változtatna által a' kimondásban, p. o. e' mondást: *vígan igyunk a' sült húsra, üzzük a' bút*, így ejtené: *végan egyonk a' sölt hósra, özzök a' bót.* E' helyett: *a' kis ujjába dugta a' gyürüt*, így szóllana: *a' kes ojjába dogta a' györöt.* E' mondást pedig: *nints víz a' mi kiürült kútunkban*, így hangoztatná: *nents véz a' me keörölt kótonkban.*

Ha szinte illy nagy mértékben talán senkiben sem találtatik is fel ez a' szóllásbeli hiba: vagynak mindazáltal sok ollyan egyes személyek, sőt vagynak egész tájékok lakosi is, a' kik kissebb vagy nagyobb mértékben hajlandók a' selypítésnek ezen nemére. Némelly emberek pedig a' roszsz szokás által úgy elkapatták magokat a' széles szájúságra, hogy némellyik keskeny önhangzó helyett mindenkor szélest ejtenek, és már szinte alkalmatlanok bizonyos keskeny hangoknak helyes kimondására.

Hajlandók vóltak hajdan a' széles szájúságra a' Dórisi Görögök, a' mennyiben az ú (υ) helyett ó (ω) hanggal éltek, p. o. a' μυσα szót így mondták ki: μωσα. Az Aeoliaiak beszédmódja is hajlandó vólt erre a' hibára, mert ők is néha i (ι) helyett é (η) hangot ejtettek, és υ helyett ω-t tettek.

A' régi Rómaiak, kiváltképen a' mezei emberek beszédjében is találjuk nyomait a' széles szájúságnak, mert ők, a' mint Quintilianus *Instit. Orat. L. I. C.* 4. Varro *De re rust. L. I. C.* 1. és Priscianus megjegyzették, ezen szókat: *Hecuba*, *nutrix*, *dederunt*, *culpa*, *consul*, *quatenus*, *servus*, *Davus*, *vulgus*, *pulcher*, *navibus*, *liber*, *Minerva*, *magister*, *via*, *villa*, *quasi*, 's a' t. így ejtették: *Hecoba*, *notrix*, *dederont*, *colpa*, *consol*. *quatenos*, *servos*, *Davos*, *volgus*, *polcher*, *navebos*, *leber*, *Menerva*, *magester*, *vea*, *vella*, *quase*, 's a' t.

Az Olaszok gyakran úgy formáltak magoknak szókat a' latin nyelvből, hogy a' keskeny u, i hangokat széles o, e önhangzókra változtatták, p. o. a' *mundus*, *cursus*, *multus*, *supra*, *dulcis*, *inimicus*, *virga*, *silva* szókból ezen szókat tsinálták: *mondo*, *corso*, *molto*, *sopra*, *dolce*, *nemico*, *verga*, *selva*. Mind ezek széles szájúságra mutatnak.

A' Németek közt sokan vagynak ollyan széles szájúak, kik a' roszsz szoktatás miatt alkalmatlanok az u önhangzónak helyes kimondására, úgy hogy a' helyett o vagy e hangot ejtenek, p. o. *Thurm* helyet *Dorm* vagy *Derm* szó hallik szájokból. Délnyugoti Német országban pedig a' hoszszú ú után közönségesen egy rövid o vagy e hangot is hall az ember hagzani, p. o. *Ruodi*, e° helyett *Rudölfchen*, és *guet*, e' helyett: *gut*.

A' Magyarok közt is hajlandók sokan a' széles szájúságra, nevezetesen a' Palótzok, és a' Dunához közelebb fekvő Vármegyék lakosi, mind innen, mind túl, kik főképen a' keskeny hoszszú ú, í, ű hangok helyet gyakorta széles hosszú ó, é, ő önhangzókat ejtenek. Ezeknél lehet nem tsak közbeszédben hallani, hanem néha írásokban is olvasni

ezeket: *kéván*, *tanét*, *újét*, *áhétatos*, *kénos*, *tekéntetes*, *tanól*, *tanóság*, *tsoda*, *betsöl*, *öveg*, *söveg*, 's a' t. ezen szók helyett: *kíván*, *tanít*, *újít*, *áhítatos*, *kínos*, *tekintetes*, *tanúl*, *tanúság*, *tsuda*, *betsül*, *üveg*, *süveg*, 's a' t. Nem kell megengedniek a' Szüléknek, hogy gyermekeik illyen hibás kimondásokra, illyen széles szájúságra szoktassák magokat.

30. §.

Nem esmerek több nemét az önhangzók kimondásában való selypítésnek a' fellyebb említtetteknél: de lehetnek más idegen nemzetek közt ollyan nemei is a' selypítésnek, a' mellyek a' Magyarok közt hallatlanok. Nevezetesen igen hihető, hogy valamint a' mássalhangzók kimondására nézve vagynak más nemzetek közt kemény és lágy szájú selypek (lásd 18—20. §§.): úgy vagynak az önhangzók kiejtésére nézve is kemény szájúak és lágyszájúak, kik az egymásnak megfelelő kemény és lágy önhangzókat feltserélik egymással a' kimondásban. Ekképen felelnek pedig meg egymásnak a' kemény és lágy önhangzók:

Kemények: a, o, u.
Lágyak: e, ö, ü.

Mindenik rendbeliekhez a' rokon hoszszú önhangzókat is oda kell érteni. A' kemény önhangzók kimondásában a' nyelv nem vesz részt, hanem lebotsátkozva nyugszik; a' lágyak kiejtése végett pedig felemelkedve munkálkodik. Az egymásnak megfelelő kemény és lágy egy pár önhangzók, t. i. az a, e, ismét az o, ö, végre az u, ü ugyanazon ajakállással mondatnak ki, és tsak a' nyelvnek felemelkedése különbözteti meg a' lágy önhangzót az ő kemény párjától. A' kemény önhangzók neveztetnek vastagoknak és mély hangúaknak is, a' lágyak ellenben vékonyaknak és magas hangúaknak; mivel ez utólsókban a' nyelvnek felemelése által vékonyabb tsatornán foly ki, és fentebb hangot ád a' zengő lehellet, mint amaz elsőbb rendbeliekben. Ezen termé-

szeti formáltatásnál és atyafiságnál fogva könnyebben esik a' szájnak ugyanazon egy szóban vagy mind kemény, vagy mind lágy önhangzókat mondani, azon ezen két ellenkező rendbeli hangokat ugyanmint szóban öszve elegyíteni; az e hang még is, mivel egyszerű, könnyebben kiejtethetik a' kemény önhangzók társaságában, mint az öszvetett ö és ü. Innen igen nehéz kimondásúak az idegen nyelvekben a' német *Lösung Übung*, a' frantz *douleur*, *voulu* (olv. *dulör*, *vulü*) 's a' t. szók. A' magyar nyelvben vagy tsupa kemény vagy tsupa lágy önhangzók jőnek öszve ugyanazon egy szóban, melly törvény hasonló hangkövetés törvényének neveztetik, és tsak az e, é elegyíttetik néha a' kemény önhangzókhoz, p. o. a' *gyertyán*, *leány*, *gohér*, *adék*, *hoznék*, 's a' t. szókban. Az i ámbár a' nyelv felemelése által formáltatik, mint a' lágy önhangzók: mindazáltal közép hangúnak tartatik; méltán is, mert igen könnyen ki lehet az i-t mondani mind a' kemény, mind a' lágy önhangzók társaságában.

Az vólna az önhangzók kimondására nézve kemény szájú selyp, a' ki minden lágy önhangzókat az azoknak megfelelő keményekre változtatna által a' kimondásban, p. o. e' helyett; *szép kövér fűves mező*, így szóllana: *száp kovár fúvas mazó*. Ilyen selypeket én a' Magyarok közt nem hallottam, mert hogy némelly selypek az öszvetett ö, ü önhangzók helyett egyszerű o, u hangokat ejtenek: annak más oka van (lásd 23—26. §§.). A' Görögök közt úgy látszik, hogy a' Dorisiak hajlandók vóltak a' kemény szájúságra, mert ők szerették az e hangot a hanggal tserélni fel a' kimondásban, p. o. a' φημη, πιεζω, ἡμεραν, ἡλιον helyett így szóllottak: φαμα, πιαζω, ἁμεραν, ἁλιον. Felső Német országban is szoktak a' *spät*, *früh* szók helyet kemény hangokkal *spat*, *fruh* szókat ejteni.

Lágy szájú selyp pedig a' vólna, a' ki minden kemény hang helyett lágy önhangzót ejtene, ezt a' mondást p. o. *három hoszszú ruhát varrott a' szabó Komám Uramnak*, így ejtené: *héröm: höszszű*

rühét verrött e' szebő Kömém Üremnek. Nintsenek tudtomra illyen selypek a' Magyarok közt: de lehetnek más nemzetek közt. Ide mutat nevezetesen a' Frantzoknak azon szokása, melly szerént ők gyakran változtatták által a' latin nyelvből formált szavaikban a' kemény a, o, u ön hangzókat lágy e, ö, ü önhangzókra, p. o. a' *panis*, *manus*, *humanus*, *vigor*, *musculosus* szókból illyen szókat formáltak: *pain*, *main*, *humain*, *vigueur*, *musculeux*, 's a' t. (olv. *pén*, *mén*, *ümén*, *vigör*, *müszkülőz*). Ide mutat a' Jóniai Görögök szokása is, kik szerették az a hangot e-vel feltserélni, p. o. a' θυραν, φιλια, γελαω szókat így ejtették: θυρην, φιλιη, γελεω. Az Atticaiak is változtatták néha az a-t e hangra, λαος, ναος, helyett λεος, νεος szókat ejtvén.

A' Magyar gyermekeknek nem kell megengedni, hogy a' kemény és lágy önhangzókat feltserélják egymással a' kimondásban, mert ez által többnyire a' szónak értelme is megváltozik, másmás dolgot jelentenek p. o. a' szerént, a' mint kemény vagy lágy önhangzókkal ejtetnek ki, a' következendő szókkal ejtetnek ki, a' következendő szók: *alma*, *elme*, *szálas*, *széles*, *sovány*, *sövény*, *ugat*, *üget*, *való*, *velő*, *gyújtom*, *gyüjtöm*, *burok*, *bürök*, *szokom*, *szököm*, 's a' t. Tsak egynéhány szavaink vagynak, a' mellyek mind kemény mind lágy önhangzókkal ugyanazon értelműek, p. o. *barka*, *berke*, *farda*, *ferde*, *kavar*, *kever*, *bodony*, *bödöny*, *dobban*, *döbben*, *bunkó*, *bünkő*, *tompa*, *tömpe*, *gomolya*, *gömölye*, 's a' t.

Szilágyi János.

5.

II-dik Ulászló Mágyar Királynak 1502-*dik évben a' Thakaró Ág számára költ Óklevele.*

Az 1832-dik évi Tudományos Gyűjtemény VIII. Kötetének 126 — 127 oldalain egy mostanig esmé-

retlen Győri Püspökről, Thakaró Gergelyről, tétetett jelentés, ki II-dik Ulászló Királynak 1502-dik évben költ eredeti Óklevele szerént épen ezen évben kormányozta a' Győri Püspöki Megyét, 's egyszer'smind az Esztergomi Érseknek is Segéd Püspöke volt.

E' jelentés, bár mi tiszta és a' hazai esméreteket elömozdítani törekedö szándékból közöltetett is, szembetünőképen ellenkezésben állott, 's áll néhány hazai Történetíróval és hiteles Óklevéllel, mellyek szerént, úgy szólván, tagadni sem lehet, hogy 1502-dik évben Bakats Ferentz Püspök ült a' Győri egyházi Megye székében.

Innend történt tehát, hogy Hazánknak igen szoros kritikáju Diplomatikusa, Tek. Tudós W** L** Ur, mint nem tsak az óklevél olvasásban igen gyakorlott, hanem különben is nyomos vizsgálódásairól és szelid, meg nemes gondolkodásáról mindenki előtt cléggé esméretes Férjfiu, hasonló tiszta szándékból az 1833-dik évi Tudományos Gyüjtemény VI-dik Kötetében a' 3—22-dik lapokon nyilván kétségbe vonta II-dik Ulászló Király fölebb említtetett Óklevelének hitelességét.

Tiszt. Tudós A. B. S. ur egyenes közlésénél fogva egy kis ihletödéssel fogadta ugyan első pillantatban ezen ellenmondást: De, minekutána én is győző okokból annak, kitől Feleletét és az Óklevél mását hozzám küldötte, megmagyaráztam, hogy 1502-dikben Thakaró Gergely semmi esetre sem lehetett Győri Püspök, a' nem kevesebbé nemes szivü és a' tudomány előmenetelét szomjuhozó Közlő egész készséggel ki eszközlötte az eredeti Óklevél tulajdonosánál Tiszt. és Nzs. Thakaró Lajos Fölső Vályi Predikátor urnál, hogy az eredeti Óklevél Pestre hozzám küldetnék, 's itt mind általam, mind W** L** ur által is gondos vizsgálat alá vonatnék.

Meggyőződtünk mind ketten azonnal első tekéntetre, hogy az Óklevél minden bizonnyal eredeti és hiteles: De észre vettük tüstént azt is, a' mi minden további kétségnek véget vet, hogy Thakaró Ger-

gely nem Győri, hanem inkább Szörényi Püspök volt. Ez, tudniillik, szóról szóra közös olvasásunk szerént az Óklevél folyamata:

„Nos Wladislaus Dei Gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Memorie commendamus Tenore presencium significantes quibus expedit universis, Quod fidelis noster dilectus Reverendus in christo pater Dominus Gregorius Episcopus Zewriniensis et Suffraganeus Ecclesie Strigoniensis Majestatis nostre veniens in presenciam, exhibuit nobis et presentavit quasdam binas literas, Vnas Fidelis nostri Illustris Joannis Coruini Lipthovie Ducis, Alteras vero Magnifici condam Emerici de Derenchen alias regnorum nostrorum Dalmacie Croacie et Sclavonie Bani, ambas in pargameno privilegialiter confectas, Quibus mediantibus ÿdem Johannes Coruinus et Emericus de Derenchen ipsum Dominum Gregorium Episcopum ac Dominam Elizabet Genitricem ejusdem, relictam videlicet condam Francisci Thakaro, Emericum similiter Thakaro filium, ac alteram Dominam Elizabet filiam prefati Francisci Thakaro, eorundemque utriusque Elizabet et Emerici heredes et posteritates universos in quadam Domo seu fundo Curie in oppido Thur vocato in Comitatu de Zolnok exteriori existente habita, cui ab orientali domus condam Michaelis Zekeres, ab occidentali vero plagis, domus Emerici Kolos dicti vicinarentur, ab omnibus taxis eorundem scilicet ordinariis, quam extraordinariis, dacÿs, collectis, ac omnium et quarumlibet solucionum generibus, muneribusque et servicÿs quibusvis exemisse, Domumque ipsam inperpetuum libertasse dinoscuntur, Supplicans Majestati nostre prefatus dominus Gregorius episcopus humiliter, ut easdem binas litteras privilegiales, ac omnia et singula in eis contenta Ratas, gratas et accepta habentes, litterisque nostris similiter privilegialibus de verbo ad verbum inseri et inscribi facientes pro eisdem Domino Gregorio episcopo, ac Dominabus utrisque Elizabet, et Emerico Thakaro, ipsorumque Elizabet et Emerici heredibus et posteritatibus univer-

sis perpetuo valituras confirmare, et nos quoque ipsum ac Genitricem, fratresque et sorores ejusdem infra nominandos in pretacta Domo libertare, et majoribus honorum et gratiarum insignibus decorare et illustrare dignaremur; quarum quidem litterarum, videlicet prefati Joannis Coruini tenor talis est: Nos Johannes Corvinus Schlavonie, Oppavie et Lipthovie Dux etc. memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod nos tum ad peticionem certorum amicorum et Familiarium nostrorum, per eos pro parte honorabilis magistri Gregorii de Thur Archidiaconi de Rabakewz et Canonici in ecclesia Jaurinensi nobis propterea factam, tum vero in refrigerium et consolationem aliqualem anime serenissimi et graciosissimi condam Domini ac Genitoris nostri, Domini Mathie Regis quam per deuotas assiduasque oracionum deprecaciones ipsius magistri Gregorii, eidem Divina benignitate euenire speramus et pie confidimus. Eundem igitur magistrum Gregorium ac Dominam Elizabet Genitricem ipsius magistri Gregorii relictam videlicet condam Francisci Thakaro Emericum similiter Thakaro filium, ac alteram Dominam Elizabet filiam prefati Francisci Thakaro, eorumdemque Emerici et Elizabet heredes et posteritates universos in quadam domo seu fundo curie in dicto oppido nostro Thwr, cui quidem domui, atque fundo curie, Fundus, siue Domus nobilis Anthonii Balog condam officialis loci ejusdem ab oriente, ac prouidi Martini Kolos ab occidente in contigua vicinitate, ex opposito vero Domus balnei atque thelonei adjacere dicuntur, duximus in perpetuum libertandum eximendum, et supportandum eundem, sed et ipsam domum ac fundum curie ab omnibus taxis nostris odinariis et extraordinariis, dacÿs collectis, ac omnium et quarumlibet solucionum generibus, muneribusque ac servicÿs quibuslibet Imo libertamus ac eximimus et supportamus presencium per vigorem, Quocirca uobis universis et singulis officialibus et factoribus nostris, nec non collectoribus prescriptarum taxarum nostrarum siue colle-

ctarum quarumcumque. Item circumspectis Judici et Juratis Civibus ac toti communitati predicti *oppidi nostri Thur*, presentibus et futuris harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus a modo deinceps prefatum magistrum Gregorium ac Genitricem et fratres suos pretactos, eorumdemque heredes et posteritates suos universos in predicta domo, seu fundo curie in prescriptis libertatibus et exemptionibus suis libere et sine omni molestia, modis omnibus conservare debeatis, neque Ipsos aut eorum heredes aliquo temporum in successu ad solucionem premissorum simul, nec divisim cogere, aut compellere, aut eosdem, alias in eisdem in toto, vel in parte impedire presumatis, nec sitis ausi quoquomodo, et hec volumus etiam per successores nostros eisdem et quibuscunque aliis, Domum illam seu fundum curie habitantibus siue ecclesiasticis, secularibus, et Laicis perpetuo firmiter harum nostrarum quibus Sigillum nostrum est appensum — — — — — — — — — — — — — — proxima post festum beati Francisci confessoris, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo primo. Alterarum vero, ut puta magnifici condam Emerici de Derenchen tenor sequitur in hec verba: Nos Emericus de Derenchen Regnorum Dalmacie, Croacie et Schlavonie Banus etc. memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis: quod nos ad intercessionem et amicabilem peticionem Reverendissimi in Christo Patris Domini Thome episcopi Jaurinensis et Electi Agriensis Ecclesiarum summi et Secretarii Cancellarii Regie majestatis, per eum coram nobis pro parte honorabilis magistri Gregorii Lectoris et Canonici Ecclesie Jauriensis prefate Capellani sui propterea factam tum ex eo, tum vero quia Ipse magister Gregorius in omnibus rebus sibi possibilibus nobis semper gratum se reddere studuit et acceptum; cujus rei gracia volentes nos quoque vicissim Ipsum favore et benivolencia nostra prosequi, eundem magistrum Gregorium consequenterque honestam Dominam Elizabet relictam condam Francisci Thakaro,

Genitricem, et Emericum similiter Thakaro fratrem, ac — Dominam Elizabet sororem ejusdem Carnales, heredesque et posteritates eorum universos ab omni solucione Taxarum sive censuum ac daciorum nostrorum, tam scilicet ordinariorum quam extraordinariorum, ac aliarum quarumvis solucionum, victualium scilicet et serviciorum, racione Domus eorum sive fundi curie in oppido nostro Thur habite, nobis ab eisdem proveniencium et debencium, quemadmodum Illustris Dominus Joannes Corvinus Oppavie, Lipthovie et Sclavonie etc. Dux, vigore literarum suarum exinde confectarum exemisse dinoscitur; ita et nos quoque duximus in perpetuum libertandum, eximendumque et supportandum, Immo libertamus, eximimus et supportamus presencium per vigorem. Quocirca vobis nobilibus Officialibus et factoribus nostris, preterea Judici et Juratis Civibus, et toti communitati prefati Oppidi nostri Thur, ac Dicatoribus et Exactoribus quarumcunque taxarum sive Daciorum, aliorumque censuum nostrorum, tam scilicet ordinariorum quam extraordinariorum, presentibus et futuris presencium noticiam habituris, serie presencium strictissime precipientes mandamus, quatinus, a modo imposterum prescriptam domum seu fundum curie prefati magistri Gregorii, sed et Genitricis, Fratrisque et sororis suorum in eodem oppido nostro habitam, tempore connumeracionis seu exaccionis quorumlibet proventuum nostrorum semper exemptam habere, tenere et reputare debeatis et teneamini, neque prefatum Magistrum Gregorium sed et Genitricem, sororemque ac fratrem suos, aut heredes et posteritates Ipsorum universos ad solucionem aliquorum censuum, daciorum, collectarum et taxarum tam scilicet ordinariarum, quam extraordinariarum, victualiumque et serviciorum contra formam premisse exempcionis et libertacionis artare et compellere, aut racione non solucionis earundem inpersonis vel in rebus impedire, turbareque ullo unquam tempore presumatis, sed prescriptam libertacionem sive exempcionem per nos eisdem modo quo-

supra factam pro prefatis Genitrice Fratreque et sorore prefati Magistri Gregorii, Ipsorumque heredibus et posteritatibus universis semper et omni tempore inconcusse et inviolabiliter observare debeatis et teneamini, et unusquisque vestrum observare debeat et teneatur, presentes autem quas sigillo nostro impendenti communiri fecimus post earum lecturam reddi semper volumus presentanti. Datum Bude Feria tercia proxima post festum beatorum Viti et Modesti Martirum anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo tertio. — Nos itaque qui ex debito regiminis nostri officio tenemur unicuique subditorum nostrorum meritas factis vices rependere considerantes amplissima fidelium serviciorum merita prefati Domini Gregorii episcopi, que Idem Majestati nostre et Sacre hujus Regni nostri Hungarie Corone Constantissime exhibuit et impendit, qui postquam Divino munere ad dignitatem Pontificatus vocatus est, virtutibus suis omnes sue cognacionis homines illustravit; ut igitur apud posteros nostri erga ipsum Dominum Episcopum favoris et benivolencie memoria permaneat, premissa supplicacione ejusdem Regia benignitate exaudita clementer et admissa prescriptas binas literas privilegiales non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas presentibusque literis nostris similiter privilegialibus, de verbo ad verbum sine diminucione et augmento aliquali insertas, quoad omnes earum continencias clausulas et articulos acceptamus, adprobamus et ratificamus, easque et omnia in eis contenta pro prefato Domino Gregorio Episcopo ac genitrice Fratribusque et sororibus ejusdem eorundemque fratrum et sororum suorum heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis innovantes perpetuo valituras confirmamus presentis scripti auctoritate et patrocinio mediante, et nichilominus memoratum Dominum Gregorium Episcopum, qui ut Ipse asserit eciam alioquin ex linea, sive generacione paterna a nobili parente progenitus existit, et per eum nobiles Dominam Elizabet Genitricem, Emericum Thakaro, Gregorium Fodor de Sÿd et Paulum Theleky sororium ac Dominam

minam Elizabet sororem, nec non Petrum arcupariorum magistrum, et Blasium similiter Fratres suos Ipsorumque heredes et posteritates utriusque sexus universos de Regie nostre majestatis plenitudine et gracia speciali in pretacta Domo Ipsorum in dicto Oppido — — habita in perpetuum duximus nobilitandos, eosque cetui verorum Regni nostri Nobilium duximus aggregandos et connumerandos decernentes ut — — — domo Ipsorum, quam nos in maiorem verificacionem — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — exemptam et per omnia absolutam esse volumus et declaramus. Ita videlicet quod omnes et singuli predicti in eadem domo habitantes ab omni onere et gravamine quarumlibet exaccionum — — —
— — scilicet nostrorum Regalium quam aliorum quorumcunque exempti sint et liberi permaneant et existant in perpetuum et quod prefatus Dominus Gregorius Episcopus nec non genitrix Fratresque et sorores ejusdem prenominati Ipsorumque heredes et posteritates utriusque sexus universi — — — — —
— Regni nostri habeantur et reputentur, volentes insuper erga prefatum Dominum Gregorium Episcopum et cognationem suam predictam majoris gracie nostre liberalitatem ostendere, hec arma seu nobilitatis insignia, videlicet scutum celestini coloris, quod in ima sui parte coronam auream, supra coronam lilium albi coloris, supra lilium tres stellas inequaliter dispersas continet. Ita quod media duabus extremis altior apparet. extra clipeum autem in superiori parte infulam sive mytram habet Episcopalem, prout hec in principio presencium literarum nostrarum suis — — coloribus pictoris artificio clarius et lucidius depicta et designata apparent ex certa nostra sciencia et animo deliberato prefatis Domino Gregorio Episcopo ac Elizabet Genitrici, nec non Emerico et Gregorio Fratribus Paulo Theleky sororio domine Elizabet sorori magistro petro et Blasio similiter fratribus suis ipsorumque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis dedimus dona-

vimus et contulimus; immo damus, donamus et conferimus, presentibusque elargimur ut tam prefatus dominus Episcopus, quam genitrix Fratresque et sorores ejusdem sepe nominati, eorumque heredes et posteritates utriusque sexus universi huiusmodi arma seu nobilitatis insignia in omnibus exercitys nobilibus et militaribus nec non sigillis, annulis, velis, tentorÿs, domibus, et generaliter quarumlibet expedicionum generibus sub mere et sincere nobilitatis titulo ferre et gestare, omnibusque et singulis gratys honoribus et libertatibus, quibus Ceteri nobiles Regni nostri quomodocumque de jure vel consvetudine utuntur, uti, frui et gaudere possint ac valeant. Qvocirca vobis fidelibus nostris universis et singulis dicatoribus et exactoribus quarumlibet taxarum contribucionum seu lucri Camere nostre, aut Collectarum nostrarum quarumcumque; Item dominis terrestribus seu patronis et ipsorum officialibus ac circumspectis Iudicibus et Juratis Civibus et toti communitati pretacti Oppidi Thwr presentibus et futuris, presentes litteras litteras nostras visuris, lecturis, seu audituris harum serie firmissime precipientes mandamus quatenus a modo et memoratum Dominum Gregorium Episcopum et per consequens genitricem ac fratres et sorores suos predictos ipsorumque heredes et posteritates utriusque sexus universos in preallegata domo sive Curia eorum Nobilitari in prescriptis libertatibus et exemptionibus eisdem modo quo supra datis et concessis ac per Majestatem nostram confirmatis, tamquam veros et indubitatos Regni nostri nobiles libere et sine omni molestia Conservare, nec aliquam jurisdictionem in ipsos exercere sed easdem premissas libertates et graciosas Concessiones nostras in perpetuum observare debeatis et teneamini, et aliud nullo modo nullaque ratione facere presumatis, presentes vero quas secreto sigillo nostro, quo ut Rex Hungarie utimur impendenti communiri fecimus post earum lecturam semper reddi volumus et mandamus presentanti. Datum Bude feria quinta pro-

xima post festum beati Urbani Pape et Martyris. Anno Domini millesimo quingentesimo secundo Regnorum nostrorum Hungarie etc. anno duodecimo Bohemie vero tricesimo secundo.

Relatio Reverendi
Sigismundi Thurzo,
Prepositi Albensis Secretarii Regie
Majestatis.„

Maga az Óklevél, ámbár az óság miatt szennyes és néhol kopott, kivált a' régi behajtásoknál (mert már most kiterjesztve gond alatt tartatik), sőt imitt amott áltlyuggatott is: igen tsinos és olvasható barát betükkel van irva; a' felső vagy első sor pedig, melly a' Király nevét 's tzímezetét adja, a' többinél nagyobb, és rendkivűl tzifrázott betükkel. A' levél elein álló, ritka szépségü, 's réztáblában tőlem idemellékelt festésnek szélessége egy jó tenyérnyi, hoszsza vagy magassága mintegy másfél annyi, az allya (Grund) veres, többféle szinü tzirádákkal, közepén egy igen szép virágzó deli személy látszik mezítlen nyakkal, vállaira leömlő gazdag hajfürtökkel, két felől égszin-kék szárnyakkal, 's fején glóriakörülettel, ez tartja a' tzímert, melly övétől fogva labáig ér, úgy hogy tsak a' két lába ujjai érnek ki alúla. A' tzímer, mint az Óklevélben leíratik, mutat egy koronát; mellynek tetején három liliom-levél, e' felett pedig három tsillag van háromszeg formában. A' tzímer tetején püspöki süveg, mellynek felső pántlikái kétfelűl felfelé violaszinüek arany keresztekkel, az alsók pedig kétfelül lefelé fejérek piros keresztekkel elhintve. — A' függő petsét kötőlékestől együtt az idők viszontagságai által elveszett. Említem még azt is, hogy ezen privilegiális levél pergamenre van íratva és igen szép darab.

Ezek szerént egyfelül Thakaró Gergely ugyan a' Győri Püspököknek sorukból jövendőre is

ki fog méltán záratni: De másfelül ez az eredeti Óklevél egy nem esmértetett Magyar Püspökséget, tudniillik, a' Szörényit, a' hajdani Zewerini Bánságban fön állottat, fogja meg esmértetni a' Magyar Anyaszentegyházzal, a' mi mégfontosabb a' közlő első jelentésénél. Hogy e' Püspökség valóban virágzott hoszszabb időig, az eléggé hitelesen kitetszik a' következő Óklevélből is, mellynek eredetijét egykor a' Tudós Cornides Dániel birta (mint Práyhoz 1776-dikban December 18-dikán Maros Vásárhelyről küldetett leveléből kitetszik) Óklevélgyűjteményében:

„Nos Frater Gregorius, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Seueriny, nec non partium transalpinarum, significamus quibus expedit tenore praesentium Universis: Quod cum nos Anno Domini MCCCLXXXII in die quatuor temporum, quo cantatur officium: Intret ex permissione diuinae pietatis, in claustro Beatae Virginis in Longo Campo, invocata Spiritus sancti gratia, Sacros Clericorum Ordines celebrassemus, Johannem Clericum, filium Valentini de Corospatac, tunc in ordine Acolitatus existentem, inventum idoneum, per Discretum Virum Dominum Gardianum in Longo Campo literatorie nobis praesentatum, ad Ordinem Subdiaconatus digne duximus promouendum. In cuius rei testimonium praesentes Literas concessimus Sigilli nostri munimine roboratas. Datum die, loco, et anno praenotatis."

Így már két egymástól különböző Gergely Szörényi Püspököt esmérünk.

Horvát István.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Sylloge Tractatuum aliorumque Actorum Publicorum Historiam et Argumenta B. Diplomatis Leopoldini, Reso-

lutionis item quae Alvinczíana vocatur, illustrantium. Edidit Carolus Szász de Szemeria, Juris Civilis Romani et Patrii in ill. Collegio Reformatorum N. Enyediensi Professor P. O. et I. Comitatus Albae Inferioris Tabulae Jud. Assessor. Claudiopoli, 1833. in Commissione apud J. Tilsch et Filium Bibliopolas. 8-adrétben, I—XXVI. és 464. oldal a' Tartalmon és Nyomtatáshibákon kivül. Az ára köttetve 2 fr. 10 xr. pengő pénzben.

Huzamos gyermekséghez hasonlította már Cicero azon állapatot, mellyben nem tudja néki, mi történt légyen az előbbi időkben. Méltán; ha akármellyik Nemzetnek nemzeti életét, a' mi okos és értelmes ember előtt kétséget sem szenved, tsak a' Történettudományból tanúlhatni. Rendszabásokat készíteni, változtatni, eltörleni a' nemzeti élet szoros és gondos esmérete nélkül annyi, mint egy vékony és sovány alkatásu férfiura a' legkövérebb ember testéhez illetett ruhákat adogatni. A' mi egyik országban boldogító, az a' másikban nem egyszer ártalmas, vagy eltürhetetlen. Nem lehetett mostanig soha, de ezután sem lehet, egy féleképen kifejteni, előrevezetni és fölemelni az egész emberi Nemzetet. Mindennek a' nemzeti élet környülállásaihoz kell méretve és szabatva lennie mindenütt.

Innend vagyon, hogy az előre halladó Nemzetek most is nagy gonddal tanúlják azt, mi volt hajdanta? Frantzia Ország épen mostanában (Blätter für Litteratur, Kunst und Kritik. Wien, 1835. 4-o Nro 13. S. 51—52. Nro 14. S. 54—56. Nro 15. S. 57—59.) egész elmerültséggel tanúlja régi nemzeti történeteit, 's neki majd annyi Történetgyakorló Társaságai vagynak, a' mennyi különös megyéi. Az Angolyok azonkivül, hogy nemzeti Kutfőiket szorgalmatosan öszszegyűjtik 's kiadják, a' Keleti Társaságnak (Raghuvansa Kálidásae Carmen Sanskrite et Latine edidit Adolphus Fridericus Stenzler. Londini, 1832. 4-o.) jelszova szerént: „EX ORIENTE LUX“ még azt is elhinni tudják, hogy a' különbféle Asiai vad Népeknek Nyelvmaradványaikból is

világosságot fognak támasztani. A' fáradhatatlan szorgalmu Német Tudósok végre (Jahrbücher der Vereine für Geschichte und Alterthumskunde, von Dr. Paul Wigand. Lemgo, 1833—1834. 8-o) mindegyik kisebb kiterjedésü Tartományban szinte úgy, mint a' nagyobbakban, összevetett vállal iparkodnak napfényre szert tenni a' régi Német Történetekben.

Tsak nálunk akarják néhány rövidlátók erőlködve elhitetni, hogy az illyetén igyekezet nem épen szükséges. Gyanítják tudniillik ezek, ha egészen által nem látják is, efféle gyengéiket, 's azért követik inkább fontolatlan föllobbanásaikat, mintsem a' nyomos és komoly megfontolás sugallásait, mellyek esméretlenek nagy részént előttük. Biztosnak kell ott, hol a' Köz Jóról van szó, lennie minden lépésnek, minden tanátsadásnak. Hideg és gondos elmélkedés, nem pedig holmi elragadtatás, hathat tsak bé a' Köz Boldogság magos pitvaraiba, 's ezt mind azok vallják és hiszik közöttünk is, kik nagy munkával önön maguk tanúltak előbb, mint sem tanítani akarták a' Hazát.

Illyen érdemes férfiak közé számlálja méltán a' Könyvesmértető, Szemeriai Szász Károly Urat e' jelen könyv készíttetéséből, mellyben ditső törekedéssel és példás gondoskodással mind azokat összse gyüjtötte és nyomtatásban közlötte a' messzebbre látó Szerző, a' mik Erdély Ország egyik Sarkalatos Törvényének, az úgy neveztetett Leopoldinum Diplomának és az Alvinczíana Resolutiónak eredetét, környülállásait, helyesebb értelmét 's a' belőle eredett, vagy azt közelébb érdeklő köz Iratokat illetik és felvilágosíthatják.

Bévezetésében, melly Könyvesmértetés tzímet visel, szerényen érénti Szerzőnk, hogy Gyüjteménye által töredékeket akart összse hordani egy jövendőben vagy maga által, vagy más erősebb kéztől kidolgozandó Erdélyi Jus Publicum, 's annak Históriája alkotmányához. Annál fényesebb helyben hagyást érdemel e' szándék, mennél bizonyosabb,

hogy az Erdély Országi Óklevelek 's nemzeti hiteles Irások mostanig tsekély számmal adattak ki, 's néha a' két Magyar Hazán kivűl is majd itt, majd amott homályban hevernek. Eleven 's világos tanusága ennek tsak az is, hogy a' Széchényi országos Könyvtár a' Magyar Nemzeti Museum mellet három év előtt a' Haza szeretve tisztelt Felséges Nádor Ispányának kegyes kezeiből nyerte az ifiabbik Apafi Mihály volt Erdélyi Fejedelemnek 1681-dikben Junius 13-dikán történt választatásáról költ 's még ép petsétekkel is bíró eredeti Óklevelet; mellyet Mélt. és Főtiszt. Ocskai Ocskay Antal választatott Báczi Püspöknek és a' Fels. Magyar Királyi Helytartó Tanáts Tanátsosának buzgó tudomány szeretete és munkás hazafiusága egykor Bétsben mentett meg az eltűnéstől; két év előtt pedig Nagy Méltóságu Sárvári Felső Vidéki Széchényi Lajos Gróf Valóságos Belső Titkos Tanátsos Úr ő Excellentiája alapítványának kamataiból szereztetett meg 60 pengő forinton szinte Bétsben a' Haza szeretve tisztelt Felséges Nádor Ispányának kegyelmes rendeléséből a' XIV-dik Lajos Frantzia Király és idősebb Apafi Mihály Erdélyi Fejedelem között Varsóban 1677-dikben Május 27-dikén költ, 's nem sokkal utóbb XIV-dik Lajos aláírásával és petsétével megerősíttetett eredeti Frigykötés. Lehet tehát illő figyelem által sok illyetén betses Régiséget összve gyűjteni, a' minek Szász Ur gondos gyűjtögetése is gyönyörködtető példája. Keressünk mindenfelé a' dolgos méhsereg szokása szerént mindenfélét, 's míg mi más tsinosodott Nemzeteknek követésre méltó nyomdokaikon munkálkodunk, hagygyuk addig balitéleteikben senyvedni 's poshadni a' nemzeti Régiségek ellen gyűlölést hintegető Magyar Beduinusokat!

Szerzőnk Gyűjteménye öt különös Szakaszra oszlik, 's mindegyik ezek közűl több Óklevelet foglal magában, részént ollyakat, mellyek már előbb is kiadatva voltak; részént tsak most először napfényre jötteket. Mellyek légyenek az utóbbi osztályhoz tartozók? azt a' Kiadó önön maga Bévezetésé-

ben nyílt egyenességgel meghatározza, midőn 47 óklevélről állítja, hogy ezek gyűjteményében jelentek meg először. Összesen az öt Szakaszban kiadatott Kutfők 46 számot, és, mivel egy szám alatt néha több Óklevél is kiadatott, különösen 60 darabot tésznek. Ezeket egyenként előszámlálni már tsak azért sem szükséges, mivel e' közhasznu és fölötte érdekes munka bizonyosan úgy is igen sok kézben forog. Elég az, hogy ennyi Óklevél kiadatása valóságos nyereség, nevekedés, sőt nagyon fontos előmenetel.

Egyébberánt Esmértető is azok közé tartozik, a' kik szívesen látták volna, ha mindegyik Óklevélnél följegyeztetett volna, mellyik Levéltárból, 's különösen eredeti példányból, vagy másolatból adatott-e ki? De az érdemes gyűjtő e' feledést érdemlő elhallgatást olly győző okokkal mentegeti, hogy az értelmes olvasó által látja első pillantattal, mi akadályoztatta itten a' jó szándékot, 's megnyugszik a' Közlőnek ime kinyilatkoztatásán: „*Eleg legyen az a' lelki esméretes kijelentés, hogy én mindenekre nézve eredeti, vagy leghitelesebb egykoru példányokat törekedtem felkeresni, 's többnyire boldogúltam is.*“ — Megtettünk mindent, ha azt tettük, a' mit feszíttetett szorgalmunk és ügyességünk mellett tenni hatalmunkban volt.

Megnem állhatja az Esmértető, hogy a' Kiadónak bölts és helyes néző pontait is imez elmélkedésre méltó soraiból meg ne esmértesse: „*A' politikai theoria tsak levegő épületeket alkot, ha adatjait a' história és szerzett törvények mezejéről nem vészi. Ezért azoktól is, kik az emberiség előhaladásának e' classicus századjában meleg érzéssel 's önérdekeik áldozatival szentelik munkásságokat nemzeti alkotmányunk ditsőbbítésére, azt ohajtanám, hogy polgári letünk históriai alapját fenekig és minden oldalról átesmérve indúljanak ki szebb tzeljaik létesítésére; Jánusi ábrázattal a' multnak megadott formájit a' jövendő szebb kivánatival egyaránt felfogva.*“

Ezekhez befejezésül tsak e' keveset függeszti az Esmértető: Mi Napkeletről jöttünk oda, hol most tartózkodunk, és így Világosságra születtünk. Legyünk tehát a' Világosság Fiai! Azonban irtózzunk mindenkor a' dúló és emésztő lángokat a' tenyésztő és érlelő Nap jótékony fényének tartani!

Horvát István.

B) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Reise zum Ararat von Dr. Friedrich Parrot, Professor der Physik zu Dorpat, Russisch Kaiserlichem Staats-Rathe, Ritter des Ordens der heil. Anna zweiter Classe mit der Kaiserlichen Krone u. s. w. unternommen in Begleitung der Herren Candidaten der Philosophie Wassili Fedorov, Stud. der Mineralogie Maximil. Behaghel von Adlerskron, Studiosen der Medicin Julius Hehn und Karl Schiemann. Berlin, 1834. 8-o In der Haude und Spenerschen Buchhandlung. I. Theil, S. 262. II. Theil, S. 198. Egy Földabroszszal és négy Kötáblával. Az ára 5 for. pengő pénzben.

Több ezer év óta esméretes a' Világ előtt az Ararát hegye Armeniában, mellyen Noe bárkája a' közönséges vizözön után megállott, 's mind e' mellett is azt senki tudósan megnem vizsgálta, annál kevésbé írta le elégséges és tudományos előadással valaki. Ennek fő oka az újabb időkben leginkább az lehetett, hogy a' hegynél és környékénél most részént míveletlen, részént vad és pogány Népek laknak, kik maguk illyes valamit tenni nem tudnak, más keresztyéneknek pedig e' félét véghez vinni nem engednek.

Hogy tehát a' régi hézag kipótoltassék, Parrot, Livóniai Russiában a' Dorpáti Fő Oskolának rendes Tanítója, mihelyest a' Türkmantsai Orosz-Török Békekötés 1828-dikban elkészült, és így az

Orosz Birodalom határa az Araxes vizéig kiterjedett, azonnal elszánta magát néhány jeles tehetségü tanúló ifiakkal az Ararát hegyéhez teendő utazásra. Föltételének az Orosz Kormány nem tsak pénzbéli segedelmekkel kedvezett, hanem Astronomiai derék Eszközöknek megszereztetésük, és a' szükséges Oltalom megajánlása által is ápolgatta a' jeles törekedést. Így Parrot 1829-diki Mártzius 30-dikától 1830-diki Mártzius 1-sőjéig szerentsésen végre hajthatta tudós utazását.

Két hegy viseli közel egymás mellett az Ararát nevet, mellyek közűl a' magosabb Nagy, a' másik alatsonyabb Kis Ararát hegynek hivatik a' Régiség barátitól; de tsak ezektől, mert a' hegy körűl lakó Népek az Ararát bibliai nevet nem értik, hanem az Örmények azt Masis, a' Törökök, Persák, Kurdok és Arabsok Agri-Dagh, némelly Persák pedig különösen Kuhi-Nuh, az az: Noe-Hegy néven emlegetik.

A' Nagy Ararát igen szorgalmas és hiteles mérések szerént a' Fekete Tenger tükrénél 2676,32 frantzia Toiseval (egy Frantzia Toise, az az: Öl, Littrow számolása szerént, 6.327 Bétsi Lábat tészen) magosabb, 's ennek tsutsos tetején folyvást hó tanyáz. A' Kis Ararát magossága 2038,69 Toiset foglal el. Vidéke mind a' kettőnek termékeny, 's a' Nagynak tövénél Arguri nevü Örmény falu mellett Szőlő hegy vagyon, melly igen kellemes Bort terem. Azt tartják e' Szőlőhegyről a' lakosok, hogy azt (Móses, Gen. IX, 20) még Noe ültette. A' közel álló Kápolnáról pedig szinte hírdetik, hogy annak helyén nyujtotta, a' bárkából kiszálta után, ugyan Noe a' megmentő Mindenhatónak hálaáldozatát.

Szépen kifejti Parrot (I, 207. l.) a' hegynek alkató részeiből a' hegyet egykor bétakarta Vizözönnek ma is észrevehető nyomait. Jeles és Keresztyén Böltshöz igen illő különösen imez érzékeny föl-kiáltása:

„*Das ist nicht das Werk zufälliger Umstände, das hat eine mechanische Kraft zu Wege gebracht, die nach einem bestimmten Gesetz wirkte, und die Kraft, was war sie anders als die Fluten, die vor* 6000 *Jahren sich ergossen, und deren „Gewässer überhand nahm und so sehr wuchs auf Erden, dass alle hohe Berge unter dem ganzen Himmel bedeckt wurden.*“

E' könyv sokféle tudományos tekéntetből méltó az olvasásra, 's minket Magyarokat már tsak azért is édesgethet magához, mivel a' más helyen előadattak szerént a' Palótz Nép régi hazáját, az az: a' régi Haram Országot esmérteti. Igen is, újra és bizvást mondom, a' Palótz Nép régi Hazáját. És ezt nem én állítom, ha én mondom is ki, hanem a' régi történeti Kutfők igen egyezőleg tanítják. Azonban itten nem többet, ha bár még sok mondani valóm vagyon is a' Palótzokról.

Horvát István.

III. Tudományos Jelentések.

1. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

Következő czímü és jelmondatu szomorujátékok adattak-bé a' héti ülésnek, mellyek a' m. tud. társaság $183\frac{4}{5}$-beli színjátéki 100 darab arany jutalmára most Martius 24-dikén estig, mint határnapig beérkezének:

1. A' haza áldozatja. „A' mívelt nyelv jele a' nemzet tökéletesedésének.“
2. A' szerelem' áldozatja, vagy Illok várának visszavétele. „Életem 's mindenem édes hazámnak van szentelve.“
3. A' Jugovicsok. „Pro Patria pepigisse animampulcherrima mors est.“
4. A' spanyol rév. „Nemo sapiens nisi patiens.“
5. Az eljegyzés éjszakája. „Több szem többet lát.“
6. A' hasonlás. „Lassan mennek messzire.“
7. Vérlakoma, vagy a' gyilokrend.

„Quodsi me lyricis vatibus inseres,
Sublimi feriam sidera vertice.“ Horat.

8. Johanna.
„A' gyenge nő is óriás, mihelyt
Nagy szenvedelmek megvarázsolák."
9. Záh Klára vagy a' bűn ellensége.
„Tetteink' nagyobb részét a' szerencse zsarolja!
10. A' rettentő ítélet. „Nem sok de mindenem."
11. Harmadik István. „Én is."
12. Gyász-alak.
„For us, and for our tragedy
We beg yout hearing patiently." Shakspeare in Hamlet.
13. Dölyf és Szerelem, „Csak érdemért jutalm."
14. Isabella.
„Aut prodesse volunt, aut delectare poetae."
15. Díjkard.
„Das wenige verschwindet leicht dem Blick,
Des vorwärts sieht, wie viel noch übrig bleibt."
16. Indulatok viharja. „A' gondviselés látta az emberi élet' hullámtengerét 's külde vígasztalókat. Elküldé a' múzát szelídíteni a' vad gonoszt, ébreszteni a' tompa érzésüt; nemes aggodalmat, kellemes borzadást éreztetni a' jókkal."
17. Csáb. „Iró, ki a' sokaság tekintetét vadássza, szolgai lélek; ki senki ítéletével nem gondol, magahitt esztelen."
18. Az elhárított iszony. „Haza és haladás."
19. Gróf Széglérd. „Mi melegítheti a' nemes vért édesebben 's mi által felelhet az ember jobban meg titoktele ttlétének, — mellyben minden kétes 's rejtett 's hol még a' legvilágosabban látó lelki felemelkedéssel is csak sejdíthet, — mint midőn ön állásheiyén, mellyre a' sors állítá, hazája 's ez által a' mindenség tökéletesbítéséhez tehetsége szerint járúl." — Gr. Széchenyi István Hitel.

Mind a' 19 jelmondatos levélke töretlenül tétetett külön borítékba a' társaság és a' mai előlülői helyettes Fáy András tiszteleti tag pecsétével a' levéltárba, 's a' kéziratokat általvette a' mult 5dik nagy gyülésben szavazat' többségével választott 7 elitélő tag.

Mi lesz a' siker, megmondja majd az ezen évbeli 6dik nagy gyülésben közzé tendő jelentés.

Pesten, a' héti ülésből, Mart. 26d. 1835.

Döbrentei Gábor
titoknok.

---

2. *Találmányok.*

Egy Bétsi lap közöl egy felfödözést, melly a' színeket, szag és pára fogékonyságuknál fogva állítván rendszerbe, az emberséget, — kivált a' ragályos nyavalyákra és sokféle büzre nézve nagy mértékben illeti.

Stark Dr. közönségesen zöld köntöst viselt a' bontztermekben; egyszer történetből feketére ruháztan ment oda, 's tsudálkozva sejté meg utána azonnak szokatlan megbüzhödését, mitől több napok lefolytával sem tisztúlt meg egészen: a' világosabb szinü ruhákból ellenben, egy kis szellőzés által a' holt test minden szagát elüzetni tapasztalá. Ekkor kedve pattant a' dolog bövebb kutatására, 's próbatételeit untalan 's méltán sokszorozá, mellyeknek eredményeik közül néhányakat ezennel elmondok.

Zárékony szelentzék falai közé egyensulyú fekete és fehér selyem, pamuk, meg gyapjú üstököket tsukott majd káfor, majd büzaszat (asa foetida) szagos társaságában, 's egy két órányi veszteglés után a' fekete szereket mindenkor büzhöttebben lelé a' fehéreknél. Másszor különféle szinü gyapjú kis nyalábokat juttatott ama büzfészekbe, 's azt fürkészte ki belőlle, hogy a' szagfogékonyság legmagasabb fokán áll a' fekete szín; evvel határos a' kék, a' kékkel a' vörös, a' vörössel a' zöld; igen igen keveset fog a' sárga, de még ennél is keveseb-bet a' fehér, tehát szinte semmit Általjában pedig inkább a' gyapjúhoz szítnak a' büz részetskék, mint a' pamukhoz; és sokkal tovább is tartózkodnak amabban mint ebben; mind a' mellett a' szagnak mintegy vonzó mágnese a' selyem. Ezen szinrendzer, mellyet imint említék, egyébb testeken is u. m. fán, papiroson 's a' t. jelesen megvalósult.

Az előadottakból világos, hogy e' felfödözésnek igen sokoldalú haszna lehet. Innét látjuk, milly helyes gyakran meszeltetni olly szobákat, termeket, mellyekben betegség, vagy sok ember eggyütt léte egészségtelen párákat támaszt: mivel a' fehér falak azokat viszsza vetik 's azután a' bebotsájtott szellő azonnal kihordja; ellenben ha a' falak szennyesek, vagy haragos színre föstettek, magokba szívják. Azért tanátsos, hogy tanodák, börtönök falaik, 's kórházaknak nem tsak falaik, hanem minden bútoraik is fehérek legyenek, még azon szolgák öltözetük is, kik beteg ágy körül forgolódnak. Ugy szintén tzélirányatlan divat a' Misericordianus és Apátza gyógyító szerzeteknél a' fekete ruházat, a' ragályok leghatalmasabb pártfogója. Kivánatos volna végre, hogy az Orvosok is meggyőződvén a' felfödözés helyes voltáról, mondjanak le a' fekete ruháról, melly köztök, mint látogatási köntös igen divatozik; 's igy majd azok is közülök, kiket nékik a' sirkurhos számítanak, nem fognának gyászruhában járni.

* * *

A' Penészen tett új észrevételek.

Tudja mindenki, hogy a' Penész alkotó részei gombátskák; de többet nem igen. Valódi természetét e' növénynek, 's a' környülményeket, mellyekben keletkezni szokott, eddig tsak tekéletlenül esmertük. Az értekezés, mellyet egy

Vegytudós (Chemicus) — a' neve, Dutrochet, — múlt évi December 23-kán a' Párisi tudományos Academiában adott elő, ezen — a' Természet, 's Gazdaság barátja előtt nem tsekély érdekű — tárgyban jóval előbbre visz, minek mi jelenleg tsak velejét közöljük.

Ama egymástól nem kevéssé külömböző növényes képződések, mellyeket Penésznek nevezünk, általjában ágasbogas, finomnál finomabb szörszálak, mellyek mezítelen, vagy pedig áttetsző bőrkével födött magvakat viselnek hegyükön. A' Penész leginkább rothatni kezdő testeken támad, és elősegíti végképi elrothadásukat. Titok volt sokáig, hogy mikép gyarapodik, sőt fő bizonságúl, 's jeles példáúl szolgált ama vitatásnak, melly szerint némelly életmíves testek előlétes mag nélkül erednek, vagy is az úgy nevezett generatio aequivoca-nak: de utóbb szemes vizsgálatok által kisült, hogy a' Penész szintúgy, mint egyébb növénytársai, tsak mag által tenyészik, és tsupán tsak akkor kellhet, ha a' lég a' tenyésztő szereket az arra foganatos testekre szállítja; mik azomban nem tsak a' légkör meszsze kiterjedt keblében, hanem a' Növények, 's Állatok nedvükben is foglalkoznak, 's kedvező körülmények alatt sokfélekép fejlődnek ki. Füvészek valami 30. nemét-számítják elő, 's mindegyikének másmásféle a' külseje. Szabad szemmel ugyan mindég ugyan azon szürkés, szőrös köntösében látnuk; de jó Microscopon áttekintve, egykét linianyi térségen egész egy erdőtske tünik fel: gyöngéd kis ágakon szép gyümöltsfürtök tsüggnek; a' dombos földszínén, tarkán hímzett gyöp nyúlik el; 's emitt, amott parányi viztsöppek tsillognak, mint annyi gyémántok. A' gyümöltstok nem sokára széjjel pattan, és szórja szanaszét a' tenyésztő magvakat, mellyek is azonnal szaporán, 's meszsze elterülnek. Mákszemnyi vadak úntalan kelnek, járnak a' berekben, 's tsudaszülött lárvák dulják fel a' földet. Mihelyt üveg fegyverét leteszi szemünk vége a' tündéres jelenségeknek, 's nem lát egyebet egy szürke foltnál, melly egy kenyérszeleten, vagy pedig rothadás félben lévő sajton tanyázgat.

A' Vizsgáló különös figyelemmel volt azon körülményekre, mellyek a' penészedést elősegítik, vagy annak gátot vetnek; és mondhatni, sikerültek fáradozásai. Hogy Penész képződjék, mindenek előtt szükséges életmívi anyag, és viz. Már a' vizbe tett tojásfehérét, kedvezzenek bár minden egyébb körülmények, penészedésre soha sem bírhatod; de mihelyest valami savanyt, (acidum) — ha igenigen tsekély mennyiségüt is, teszem, egy tsöppet unciájára, vegyítesz hozzá: alig telik bele egy hete, 's elérkeztél tzélodhoz. Hasonló foganattal birnak a' hamusó, és a' Szóda, tsak hogy művelőleg nem olly serények; mert általok tsak három hét multával lesz Penész. Nyilván világlik ebből, hogy szabad, tiszta savany nélkül, a' penészedés végbe nem

mehet. 'S így a' szabad levegőn forró (fermentans) híg testeken, jelesen a' tsepíntett (destilált) vizen nem egyébbnek, mint a' forrás szülte savanyoknak tulajdoníthatni a' felette gyors penészedést.

Az a' kérdés támad immár, van-e hathatós ellenszere, gátja is a' Penésznek? mire Dutrochet nagyúi meglepőleg válaszolt. Igentsekély mennyiségű Kényesősavat elegyítvén akármilly híg testtel, azon semmi nemű Penész lábra nem kaphat. Így, valamint tudva vagyon, a' levegőn kevertlenül álló téntánál tsak hamar beköszönt e' kéretlen vendég: ellenben az imint említett sóból egy két granumnyit vetve beléje, amannak soha még árnyéka sem mutatkozik; a' kényeső mintegy elfojtja a' tenyésztő szereket. Horgany (zincum) és Ónsavak a' penészedés segédjei. A' Nicol, és Réz a' kényesővel fognak kezet; de gyengébbek nálánál. — Már ezentúl menten tarhatjuk a' penésztől téntánkat, 's ha több ideig használatlan téntatartónkat elő fogjuk, nem leszünk többé kéntelenek undorodva eltávoztatni ama szürkés, szőrös tömeget, hogy író tollunk nyílt utat leljen.

Bene Rudolf.

---

3. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

1) 1834 oct. havában Gyurkovits Jenő kir. táblai ügyvéd ur a' nemz. Museumnak Petrovics Demeter rézmetsző ur, Bétsben lakó nagyreményü hazánkfia (bajai fi) által nagy szorgalommal 's művészettel gipszből készitett pénzgyüjteményt, melly az újabb korbeli nevezetesb emlék, és kelőpénzekből több száz darabot foglal magában. — ajándékozott. 2) Benedicti Mihály ur Nógrád vmegyében Szenna helységi lelkész 's a' nevezett megyének táblabirája egy római votivumféle rézedénnyel kedveskedett, melly 1815-ben a' helység határán szántás közben, 's egy kopott ismeretlen, talán római rézpénzzel, melly ugyanazon határban 1819ben találtatott olly helyen, hol már többször régi római hamvvedrek 's másféle edények is találtattak. 3) Zichy János gr. ur f. eszt. april 18kán egy természeti tsuda, Fejér vmegyében (Lángon) ellett, báránnyal, mellynek egy feje, egy egyes és egy kettős füle, egy pupos melle, két tökéletes és egymástól elvált hasa, 's 8 lába van, kölődke pedig és nemzőrésze nintsen. 4) Kenedics György nyugalmazott magyar testőr, és megyei eskütt ur küldött a' fogasvakony v. közönségesen földikutya név alatt (spalex typhlus) ismeretes állatotskából egy igen szép példányt, melly Vörösegyházán találtatott.

közli *Haliczky Antal*,
a' nemz. m. Muzeum első őrje.

IV. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Krajner Imre. A' Feudum előljáró zsengéje. 3 lap.
2) Taubner Károl. Egy két szó: miként utánozta Horátius a' Görögöket. 54. lap.
3) Podhradczky Jósef. Török Bálint nem Constantinápolban, hanem Ásiában halt meg. 59. lap.
4) Szilágyi János. A' Selypségről. 61 lap.
5) Horvát István. II. Ulászló Magyar Királynak 1502-dik évben a' Thakaro Ág számára költ Óklevele. 106 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Sylloge Tractatuum aliorumque Actorum Publicorum Historiam et Argumenta B. Diplomatis Leopoldini, Resolutionis item quae Alvinczіana vocatur, illustrantium. Edidit Carolus Szász de Szemeria, Juris Civilis Romani et Patrii in ill. Collegio Reformatorum N. Enyediensi Professor Publ. Ord. etc. Claudiopoli, 1833. nyoltzad rétben." 116 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Reise zum Ararat von Dr. Friedrich Parrot, Professor der Physik zu Dorpat etc. unternommen in Begleitung der Herren Candidaten der Philosophie Wassili Fedorov, Stud. der Mineralogie Maximil. Behaghel von Adlerskron, Studiosen der Medicin Julius Hehn und Karl Schiemann. Berlin, 1834. nyoltzad rétben, I—II. Kötet." 121 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 123 lap.
2) Találmányok. 124 lap.
3) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.

(Koszoru 1835-dik eszt. IV. Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1835.

Vdik KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

Nagy Méltóságu Cziráki és Dienesfalvai Cziráky Antal Gróf és Ország Birája Ő Excellentiájának Beszéde a' Buda és Pest között épitendő állandó Hid ügyében.

Különbféle lelki tehetség, nevelés, környülállás, tapasztalás, míveltség, bélátás és megfogás szüli közöttünk a' különbféle gondolkodást. Ez az Egésznek boldogságára nyomos előmenetellel foly bé, ha józan korlátok között gyakoroltatik, 's ha az ellenféltől is hideg és komoly megfontolással fogadtatik a' beszélésben mindenkinek személyes szabadsága. Annál szükségesebb kívánatok ezek föképen a' köztanátskozásokban, mennél nehezebb gyakorta a' legtisztább szándék és jó akarat mellett is előre megesmérni 's kitalálni azt, a' mi hasznosabb a' köz Boldogságnak. Sokszor bizonytalanok, vagy legalább ingadozók valamelly fontos tárgyról minden egykori ítéletek, 's tsak a' jövendő Kor fejtheti ki a' hiteles tapasztalásból, mi volt jobb és sikeresebb a' Köz Jónak. E' néző pontból fogja, úgy vélem, mindenki olvasni a' következő Beszédet:

„*Serenissime Archi-Dux!*

Excelsi Proceres!

Propositio per Inclyt. SS. et OO-es quoad stabilem Pontem, inter praecipuas Patriae nostrae urbes in Danubio collocandum, plures subit obtutus;

Hos inter ille praeferenter occurrit: Utrum projectum, quod in rem factum est, confestim etiam ex merito pertractari, atque sua plenitudine decidi valeat? Vel an non ob arctum cum iis nexum, quae in opere commerciali continentur, ulteriorem ejusdem discussionem eo potius relegare expediat, ubi de modo, et ordine struendarum Viarum, et Pontium, de ratione regulandorum fluminum, effodiendorum Canalium, et quae hujus generis plura sunt, ex professo agendum, et consultandum erit; qua ocasione quaestio altera, velut prioris consectarium, una suapte libranda veniet, qua modalitate sumtus ad hujusmodi structuras defigendi, unde porro isti, ac quibus cum sacrificiis procurandi, et erga quae vicissim commoda impendendi, atque resolvendi sint? Tum denique illud quoque restabit expendendum: Utrum haec Sacrificia instantanea, successiva, vel plane perennia esse oporteat?

Haec itaque tanti momenti adjuncta, adeo arcte cum praesenti objecto conjuncta, pro eo omnino pugnare videntur, ut praesens propositio non modo, verum in Operato Commerciali omni sui plenitudine excutiatur, pertractetur, ibidemque, quod Patriae prosperitatem commodaque desiderare compertum fuerit, decidatur. Neque obstare huic meae sententiae existimo: quod per Deputationem his sub Comitiis, ad pertractationem meriti hujusce specialiter ordinatam, modo amplius regressus vix pateat, ac via praeclusa sit, quominus praesens objectum ad Operatum Regnicolare relegari queat, adeoque separatim assumendum sit; cum illo tempore, quando de similis generis structuris, et operibus publicis in Regnicolari Deputatione ex systemate agebatur, adhuc istud, de quo sermo vertitur, struendi stabilis Pontis projectum necdum cognitum, atque tardius enatum fuerit; quid igitur opportunius erat, quam illud, velut posterioris originis, pro uberiori discussione ad noviorem Deputationem comitialiter relegare, salvo utique eo: ut desuper exhibenda Deputationis opinio tunc in meritoriam discussio-

nem abeat, dum reliqua momentosa ejusdem generis molimina simul, et semel propria in sphaera recurrerint.

Quodsi nihilominus — his omnibus nequidquam officientibus — Projectum istud modo pertractandum censetur, varias considerationes, quae mihi eatenus obversantur, reticere non possum.

Et quidem aliae se e ratione inevitabilis necessitatis, salutisque publicae menti meae objiciunt; aliae respectu communis utilitatis; et aliae tandem ex obtutu legum fundamentalium, et avitae Nobilium libertatis.

Si ad necessitatem respiciam, profecto hujus, atque salutis publicae causa erectio talismodi Pontis inevitabilis dici vix potest; non enim illum securitas sive interna, seu externa deposcit, non Regni defensio exigit, non publicae Administrationis exercitium impensius provocat; neque his obfuit unquam, quod stabilis Pons Pestinum inter ac Budam Danubium haud contexerit.

Si de eminenti Regni, et Incolarum utilitate loquendum est; complures iterum observationes se ultro quodammodo obtrudunt: dum quippe pensitatius expendo, hucdum etiam decem mensium spatio Pontem stabilem caeteroquin consistere, vias autem ultra citroque Danubium brumali tempore plerumque modo etiam impracticabiles esse; diffiteri non possum, penes tot adhuc Commercii impedimenta, et tantorum adminiculorum, illud promoventium, defectum, penes multiplicia, et gravia obstacula, quae deferendis ad exteras oras domesticis productis semet etiamnum opponunt, thesim illam, an utilitas Commercii praeferenter svadeat: ut ab elevatiori Tariffa, et promiscua telonii ad omnes vecturas, operarios, pecora, atque reliquos articulos extensione exordium summatur, mihi adminimum — utramque in partem videri admodum agitabilem.

Verum, si jam Projectum ipsum uberius respiciam, quod in praesentiarum sic consistit: ut actio-

pariae cuidam Societati — sed adhuc exquirendae, pro tempore indeterminato — erga Tariffam nondum projectatam — adeoque indefinitam, omnibus reliquis quoque conditionibus prorsus incertis, ac incognitis, Pons struendus committatur; una solum hic jam in antecessum acceptata, defixa, et principii instar praestituta, quae immunitatem vectigalium, Nobilitati propriam, et in tt. 9-o P. 1-ae contentam essentialiter ferit, me quidem longe gravissimae considerationes sollicitum tenent e respectu legum fundamentalium, cardinalis Nobilium libertatis, et avitae Regni Constitutionis.

Per hanc conditionem enimvero, Serenissime Archi-Dux! enuntiatur una principium, quod non tantum causa salutis publicae, non solum ob inevitabilem necessitatem, sed unius incerti commodi gratia cardinales Nobilium praerogativae pro suspensis declarari possint: Per hanc enuntiationem succutitur clypeus, quem provida Majorum nostrorum sapientia, avitaeque Constitutionis in aevum conservandae studium in art. 8. 1741 erexit, et serae Posteritati haereditate reliquit; quia facto et — mea saltem convictione — citra ullam, quae ad hoc impelleret, instantaneam necessitatem — facto ostenditur: de usu et intellectu eorum Jurium, quae hoc articulo eximuntur, diaetaliter conveniri posse: ostenditur facto, personales Nobilitatis Praerogativas, ad sanctam uniuscujusque proprietatem vel maxime pertinentes, etiam absque evidenti necessitate per Regni Comitia labefactari valere.

Quae omnia dum pro ardenti meo in avitam Regni constitutionem, in charam mihi Patriam amore isthic proferre sustineo, nequaquam utilitatem stabilis ejusmodi Pontis controvertere intendo. Non enim adeo hebes, et obtusae mentis sum, ut commoda quaedam inde dimanatura non pervideam; neque illud propugnatum pergo: quasi leges darentur, nullo unquam tempore, quibuscunque motivis contrarium svadentibus, nequidem cum Consensu Regis, Regnique totius qualicunque variationi obno-

xiae; imo, quia, dum de perennatura Patriae felicitate sermo est, quod sentio, candide semper enuntiare non refugio, aperte profiteor: me firmiter persvasum tenere, leges, atque immunitates pro temporum adjunctis suspendi, immutari, imo aboleri posse, quoties id salus Reipublicae, inevitabilis necessitas, vel Regni totius incrementum ita absolute deposcunt, ut aliter scopus absolute nequeat obtineri.

Quam in rem quidem nobis Majores nostri splendida eorum nomini, et salutaria posteris suis vestigia imitanda reliquerunt. — Ut ad antiquiora tempora non regrediar, posteaquam Ludovicus I. praerogativas ad diversas, et multiplices Nobilium classes aequaliter extendendo, per art. 11. 1351. Regni Nobilitatem unam, eandemque esse deinceps, atque universam una eademque libertate gaudere decrevit: vicissim protensior Nobilium de bonis suis disponendi facultas, Bullae aureae art. 4-o contenta, intra longe arctiores limites collocata fuit; perque id Nobilitas causa communis boni de liberiori hac sua disponendi facultate decedendo, suae proprietatis cum jactura libertatem deinceps omnibus aequalem, adeoque etiam vectigalium immunitatem, sibi propriam effecit.

Ad praecipuas Nobilium libertates, et Instituta fundamentalia libera aliquando Regum electio in Hungaria sine dubio pertinuit, funestarum turbarum fomes propemodum continuus, cujus tristis sequela fuerat Turcarum in Patria per secula dominatus. Viderunt, — senserunt antenati nostri grandia haec discrimina; itaque studio incolumitatis publicae, et communi Gentis prosperitati deinceps consulere solliciti, in Augustam, longo seculorum decursu eminentem, Domum Austriacam — missa pristina electionis libertate — sceptra sempiternum detulerunt, abindeque unio, pax, concordia, tranquillitas Concivium Deo protectore in Hungaria consistit.

Vigebat apud nos lege fundamentali — aurea quippe Regis Bulla — communita clausula sic dicta commissoria, neque aliis alibi Populis aliquando incognita — Clausulam intelligo de facultate resistendi, et contradicendi mandatis Regiis, si illa communi libertati adversarentur; — quamuis autem hanc nemo — nisi degener ab hungarico sangvine filius — eo sensu accepisset, quasi adversus legitimum Regem et Dominum subdito se se erigere licitum foret; quia tamen a malis male accepta, inque pejus detorta, publicae tranquillitati, quietique internae periculosa videbatur, providentia Patrum nostrorum in perpetuum exclusa, et semota exstitit.

Ita Contributio, atque militia pro Regni defensione stabilis longo omnino tempore apud nos haud viguit; sed quia agnoverunt Regnicolae, sine valida stabili militia Regnum sufficienter tutari, illam sine Contributione consistere nequire, ad stabilem militem, et annuam contributionem accessum est.

Ast cuncta haec Salutis Publicae causa ex professo assumta, omni sui parte librata, atque ad indubia Regno tutamina procuranda in florem, et incrementum Reipublicae determinata fuere.

Sunt enim quibusvis cultissimis etiam Regnis, ac Imperiis, propria Constitutione gloriantibus, certa praesidia, in civilium suorum Institutorum perennaturam conservationem praestabilita, quae tamquam sacraria quaedam nonnisi propter salutem publicam, et inevitabilem necessitatem, aut huic supparem certam, praegnantem, in omnes Regni partes, universamque Nationem divergentem utilitatem, non autem incerti commodi gratia — non ex occasione — sed ex professo immolari, vel ad tempus loco moveri consveverunt. Haec Majorum nostorum providentia fuit; hanc illi nobis normam, hanc semitam premendam reliquerunt.

Ego proinde istis tam claris, tam splendidis Patrum vestigiis insistendo, I. SS. et OO-bus renunciandum existimo: Fundamentalibus Regni legibus sensibile adeo vulnus incerti cujusdam commodi spe

infligi haud posse, sed omne hoc Projectum ante omnia ad certiora data reducendum fore; ubi vero materia de hujus generis moliminibus, et structuris publicis, quo nimirum modo, qua serie, quibus impendiis, et sacrificiis suscipiendis, inque effectum deducendis in comitialem deliberationem sumta fuerit, ex professo pertractandum venire. Ut quemadmodum gloriosi Majores nostri hinc librando semper salutem publicam — illinc avitam libertatem oculis irretortis intuendo, ubique tempori cedendo, consulere noverunt, ita Nos etiam Patriae incolumitatem, felicitatis publicae incrementum, avitae Constitutionis conservationem, et quamvis Concivium classem curis nostris assidue complexi, id tandem hoc etiam in gravi objecto decernamus, quod publica utilitas, et gloria Nationis svadere, ac deposcere compertae fuerint."

E' Beszéd maga leghívebb hírdetője annak, hogy azok, a' mik egy külföldi Újságban (Allgemeine Zeitung. 1835. 13. Febr. Nro 44. Auserordentliche Beilage Nro 56.) egy másik külföldi Újság után (Der Nürnberger Korrespondent) Pestről vett tudósítás szerént e' Beszédről mondattak, benne föl nem találtatnak.

Horvát István.

2.

Az Értekezésekről.

Nintsen tárgy a' földön, mellyet váltig vitatni, összve viszsza (pro et contra) magyarázni, 's akármelly oldaláról tetszik, megmutatását kivívni ne lehetne. Ez, tsak a' beszéllő lángeszétől, tudományjától, akaratjától, és azon feltett elvétől látszik függeni, mellyből elindúl, vagy azon szemponttól, mellyből ő a' dolgot nézi, — mert más szempontból mingyárt másforma az. — Ugyan azon ügyet, mellyet ma egy hatalmas ügyvéd fehér oldaláról

megnyert, fekete oldaláról nyerni meg, tsupán tsak akaratjának és választandó eszközeinek mivoltától függ. — Majdnem egész életünk tsupa ellenmondások nézőhelye, 's a' mit egykor halálig vítattunk: most annak éppen ellenkezőjét védjük legnagyobb tüzességgel. — Tapasztalásink szaporodnak, erősségeink (argumenta) 's meggyőződésünk változnak, látpontunkat többféle okok és érdekek más helyekre helyheztetik: 's mi tsuda, ha akármelly tárgynak festésében különbözőleg ütnek ki rajzolatink, midőn majdnem minden ember, sőt ugyanazon egy tagzat is időjártával más, és újabb szempontból, 's talán egészen ellenkezőből nézi a' rajzolandó tárgyat?

Ezen különböző ítéletünk szüli a' meghasonlást, pártokra, felekezetekre való szakadozást, 's ez által a' surlódást, — melly tárgy magába véve, kivált az apróbb dolgokban, kárt nem szülne, sőt nevelné a' pallérozódásnak útját és eszközeit; de vagynak nagy tárgyak, mellyek az egész alkotmánynak sarkalatos feltételei lévén, 's a' helytelen szempontból tett nézés után hibássan ítéltetvén, egész Nemzetek szerentséjét századokig sárba tapodva tartják, 's vagy soha lábra kapni nem engedik, vagy végheteten keserves tapasztalások és akadályok után engednek helyt a' józanabb szempontnak. 'S ezen sokféle, tudós és tudatlan, józan és elfogúlt szempontoknál fogva, úgy látszik, egész alkotmányok sorsa nem egyébb, mint a' buta testi szeszélyeknek és szenvedélyeknek örökös játéka. — Az Isten Országa, a' lélek uralkodása, még nem jött el, mert a' testek többen vannak.

Igazság szerént az Isten Országának kellene állani e' földön, az az: a' tiszta, részre nem hajló szent igazságnak kormányozni e' világot, és éppen ez az, a' mire korunkban némelly bölts Fejedelmek vezérelni akarják az emberiséget. De ezen látpontra egyedűl tsak mívelt, tudós és józan lelkek juthatnak el, kiknek kevesebb számát, a' míveletlen sokaságnak, a' rövidlátó, 's tsak jelen pertzbeli ön

használt leső testi legionak ereje elnyomván, nyomorog a' világ, e' megtsalattatás álnok igája alatt, 's nyögi a' nemes lelkek kis serege a' testemberek özönének durva jármát mind addig, míg valaha a' józanabb nevelés, a' testi indulatokon, a' capritzokon való uralkodást, az ön megtagadást közönségesebbé nem tészi.

A' mívelt ember abban különböz a' míveletlentől, hogy az, testének ura, ez pedig rabja. — Minden tudománynak ez a' tzélja, — 's a' ki egeket verő tudományjával is még ide nem ért, az nem a' Tudósok számát, hanem a' testemberekét neveli. A' mívelttel könnyű boldogúlni, mert a' mívelt nemes lelkek, mind egy szempontból, t. i. az igazságéból nézik a' tárgyakat, mellyek festés, az az: vitatás alá jőnek, 's ha az illyenek ezen ponton nem állanak is egyszerre, könnyű őket oda vezetni, mert engednek a' logicának: de a' míveletlen embernek nints a' világon más logica, mint a' test érdeke, a' melly ezer meg ezerféle, 's változó lévén, változik a' logica is, 's innen van, hogy a' testember mind más szempontból, és pedig az álnokság tsalárd szempontjából nézi a' felvett tárgyat, 's így a' boldogság Országa, melly egyedűl a' lélek munkája, soha nem a' testé, e' szerént közöttünk fel nem állhat.

Ki a' józan logicának, az általános erősségnek (argumentum universale) enged, és ennek a' maga személyes erősségét (argumentum relativum) egyszerre kész feláldozni, 's ezen meggyőzettetését a' legnagyobb győzödelmének tekinti: az a' mívelt, nemes lelkű ember, ha bár a' tanúlatlan sokasághoz számláltassék is társaságiképen. De mivel minden embertől kívánni nem lehet, hogy magától, minden vezér nélkűl, egyszerre az igazi látponton álljon; sőt meg kell köszönni, ha az Iskolák, Templomok, Törvények, serkentések, példaadások, jó olvasó könyvek 's egyébb eszközök által annyira mehetünk, hogy magokat átalunk mintegy kézen fogva vezetgettetni, régi makats erősségeik helyét jobb erősségekkel, 's idvességesebb tannal betöltetni, 's a' test

Országából a' lélek részére proselytákká tétetni megengedik: tehát úgy látszik, hogy a' lelki Ország terjesztésére, az iskolákon, templomokon, 's több e'féle felséges intézeteken kívül, nem érdemetlen helyet foglalnak el azon nemes szellemtől ihlett írók is, kik a' hiú ditsvágytól üres elszántsággal, hivataljok terhei mellett is, készek magokat megerőltetni, 's a' folyó írásokban, vagy különös kötetekben is, különbféle tárgyakról kidolgozott velős Értekezéseikkel a' józan ész terjesztésével a' testiség ellen fegyverkedni, missionariuskodni.

Mikor az ember akármiféle indúlatban van, vagy tsak valamelly fontos tárgy által elfogúlva: a' vér felzúdúl, elveszti rendes malaciáját, józanságát, — lehet mondani, kisebb nagyobb mértékben nem kevésbé részeg, mint a' bortól. Már a' részegtől mit lehet jót és okosat várni? akármire határozza el magát, roszszúl üt ki, 's illyenkor egy gyermek is jobb tanátsot adhatna, mint ő válosztott. Egészen más a' józan hideg vér, 's más a' felzúdúlt vér. Ezt ugyan minden nap tapasztalhatjuk; de különösen akkor is érezhetjük, mikor valamelly tárgyról élőszóval versengünk, vagy pedig arról tsak Értekezést olvasunk. A' versengésben sokszor felhevűlünk, túlságokra vetemedünk, 's ollyat állítunk végre makatsúl, mit különben soha nem is tzéloztunk. Ellenben egy józan hideg vérrel kidolgozott Értekezést hasonló hideg vérrel olvasván, a' lántzszemként egymás után következő erősségek által lassanként oda jutunk, hogy többnyire egészen más emberekké, 's Saulusokból Paulusokká változunk.

A' megtérés, azt árulja el, hogy elébb tévelygtünk; tévelygését pedig és hibáját elismérni, kivált ha azt már elébb egész a' dühösségig védeni találta, mellyik testember bír elég erős lélekkel, magán illy uralkodást elkövetni? — Másként van az Értekezés olvasással, midőn hideg vérrel úgy megtér az ember, hogy észre se veszi.

'S ha bár minden Értekezés ezt bennünk nem míveli is, nem lévén mindegyik annak mesterétől

kidolgozva: de még is lehetetlen, hogy a' legroszszabbik is bennünket hideg vérrel valamire ne határozzon; vagy jobbat írunk, vagy tselekszünk.

Az Értekezések által az egész Ország érlelődik, 's így érik meg lassanként az emberiség azon korra, hogy mind a' törvényhozó test szelídebb 's tzélirányosabb törvényeket alapítson; mind a' nagy sokaság ezeket szomjúhozza, és így a' törvényhozókat ne tsak ne gátolja idomtalan vetojával, sőt őket a' legnagyobb hálával kövesse, 's valódi Haza Attyainak elismérje. — Mert az a' tzél, hogy a' Haza örök időkre biztosíttassék; ezt pedig a' test, vagy individualitas relativus törvényjeivel nem tsak soha el nem éri semmi társaság, sőt éppen ellene dolgozik. Mit ér egy két századig egy résznek, némi félelmes boldogságotskában a' másik rovássára részesűlni, ha mindennek annál siralmasabb végét tanítják a' történetek?

Lehetetlen, hogy a' törvényhozó test az Ország minden hiányit szemmel tartsa; de még lehetetlenebb, hogy az éretlen sokaságot eszközetlenűl megérlelje: ellenben egy józan értekező bátran megszóllalhat a' Haza legfélrevonúltabb szegletéből is, 's környéke hiányait észrevételeivel, javallatival együtt bátran előadhatja, 's a' jobb lelkek hálájára minden esetre számot tarthat. — Így p. o. ha számtalan sok helységekben, olly iszonyú fontos legfelsőbb atyai meszszeható parantsolatok datzára is, az eperfák még mind e' mái napig sem mentek semmire is: ki fogja itt a' nagy közönségnek, és így a' törvényhozó hatalomnak is tudomásúl adni a' dolog miben létét, a' siker semmiségét? ha tsak a' helységben, vagy annak vidékén lakozó egy nemes szívű értekező nyilván fel nem szóllal, 's meg nem mutatja, hogy az eperfáknak kipusztúlását nem abban kell keresni, a' mit a' kérdőre vont nép állít, mintha t. i. az ő határjuk a' fát meg nem teremné, holott az egész határ is hajdan tsupa erdő volt; — sem nem abban, mintha ültetni való eperfákat sehol se kapnának, holott a' Ns Vármegye köz faiskolájából minden

esztendőn ide is, mint más helységekbe, már régóta százanként küldözi 's osztogatja a' nagy munkával, 's fáradhatatlan szorgalommal elkészített fiatal eperfáit: hanem megmutatja azt egyenessen a' nép makatsságából 's durvaságából származni, melly szerént az, az egész határban egy élőfát meg nem szenved, hanem mingyárt kitsiny korában kitördeli, 's barmaival kipusztíttatja, sőt még a' kertekből is kiprédálja, mint szintén az erdőket is végképen felprédálta, — 's most már az iszonyú szegénység, 's az ebből következő elfajúltság borzasztó ínségével küszködvén, zsiványsággal teng, 's mindennek, a' mi jó, a' mi rend, a' mi fenyíték, a' mi engedelmesség, sőt a' mi szent, betyári pajkossággal ellenszegezi magát, 's éhes torkával sáska módra előre elnyeli, felemészti a' jövendőt, a' maradékot is.

Felszóllal, mondom, egy nemes lelkű értekező, 's talán nem tsak ezen sajnos észrevételét közli a' nagy testtel, hanem még saját bélátása szerént, módokat és eszközöket is ád elő, mint lehessen nem tsak az eperfákat, hanem az erdőket, a' földmívelést, 's a' mi legtöbb, a' jobbágyi erköltsöket hajdani épségükre viszszaállítani?

Megmutatja, hogy valamint a' kés nem gyermek kezébe való: úgy a' szabadság, a' kedvezés, egyedűl tsak nevelt és előre erre megérlelt 's elkészített, — a' világ minden kintséért sem pedig míveletlen durva nép kezébe való, 's következésképen azon emberszerető engedékenység, mellyel most sok Hazafiak a' szegény jobbágyokon könyörűlni akarnak, még igen igen korán van, 's már is annyi roszszat szűlt tsupa híre is, hogy ma holnap a' szegény paraszt fog parantsolni urának, tisztjének, hajdujának, mert a' szegény kevély paraszt már sok helyen semmi kötelességet többé ismérni nem akar, ugy elbizta, elkínyeztette magát, miolta látja, hogy az ura, véle szabadon bánni megtiltatik. Ungentem pungit.

Megmutatja, hogy a' földbirtoki tulajdonra a' pórnép még nem érett meg, és így valóságos gyilk volna az az ő kezében, nem az lévén szegénységének és korhelységének baja, hogy a' föld, mellyet mível, nem tulajdona, — óh erről soha még tsak nem is álmodott egy paraszt is, 's illy gondolatra nem is mer vetemedni mái napig is, — és ha bár tulajdona volna is: egy hajszállal sem mívelné ő azt másképen, mint most, és így a' Haza az elajándékozással semmit sem nyerne; — hanem az a' baja, hogy minden földjeik, még kertjeik, és szüret után szőlleik is közösek, a' közös birtokon pedig senki semmit nem tehetvén, mert másoknak is van hozzá szóllókájok barmaikkal együtt, nyilván van, hogy a' közös birtok, az az: alattomos fenéje az egész Országnak, melly minden jót elfojt, vagy kiemészt gyökerestől, 's minden gonoszt özönnel áraszt a' társaságra, mellyet se Pap, se Vármegye, se Törvény nem képes akadályoztatni, mind addig, míg a' közös bitangolás el nem törültetik, vagy legalább az urasági allodium, a' jobbágyi földektől végképen külön nem választatik. A' mi onnan is bizonyos, kézzel fogható, hogy lám sok nagy földbérlőknek nem sajátjuk a' föld, mellytől iszonyú bért fizetnek, még is meggazdagosznak; ellenben a' Jászoknál, Kúnoknál, szabad Városoknál, és a' közbirtokos nemeseknél, kinek kinek sajátja a' földje, de mivel ők is a' közös legeltetés vas járma alatt görnyednek, mellytől, hozzá szokván, ellállani sem akarnak, — van-e itt az erköltsnek és jóllétnek tsak egy hajszállal kitűnőbb vonása is, mint a' leggyalázatosabb pórfaluban?

Megmutatja, azon uraknak datzára, kik a' tzéheket, monopoliumokat pártolják, minő zsarnok mészáros iga alatt nyög némelly városokban az egész közönség a' mészáros tzéh monopoliuma miatt, hol a' mészárszékeket egy tzimbora kibérlelvén, 's semmi vetekedő concurrentia nem lévén, a' kevély mészárosok kénnyje alatt sorvad egész társaság, 's öt font husban kénteleníttetik el venni három fontot,

's ha viszszaküldi, vagy feladja: tehát máskor semmit sem kap, vagy a' tseléd délig várakozik, más székbe nem mehet, mert a' legények egyet értettek, hogy ki közönségessen tőlük nem hord, annak ne adjanak. Van ugyan Commissarius, propter formam felállítva: de az illy előkelőknek magoknak semmi panaszszuk a' mészárosokra nem lévén, a' baj általjában orvosolhatatlan. Majd hihetetlen, hogy keresztyén világban élünk. Ezen bajt nem isméri azon város, mellyben mészaros tzéh nem lévén, annyi a' mészáros és a' jó hus, és a' jó font, hogy ők instálják a' publicumot, nem a' publicum őket.

Meg mutatja, melly szörnyű iga alatt sínlik a' közjó egész hazában, a' pozsonyi méröknek egyenetlen voltuk miatt, 's melly szörnyű álnok uzsoráskodások történnek némelly piartzokon a' hamis mérőkkel, midőn némelly városházaknál készszen van tíz, húsz, béllyeges mérő és a' publicum számára pénzért kiadandó, de ezek még se egyeznek egymással, 's egyik kissebb, másik nagyobb, hogy a' ki eladás, vagy vevés végett minőt kíván, 's azt jól megfizeti: tetszése szerént kaphasson.

Megmutatja, világszerte, melly ritka a' jó Úr, 's még ritkább a' jó tseléd. 'S ha az iskolák és parochiák szilárd alapokra, 's betsületes fizetésekre nem alapíttatnak, hogy mindenütt kitanúlt nemes férfiakra lehessen a' nép formálását bízni: lehetetlen leszsz a' rendet, az engedelmességet, a' kötelességet, a' világi hatalom és törvények tiszteletét fentartani, sőt még akkor is, ha tsak a' világi kormány az egyházi tanítóknak segéd kezeket nem nyújt, 's őket különössen nem pártolja, az erköltsök helyrehozását alig reménylheti többé.

Megmutatja, hogy a' sok tsapszékek jövedelme egy a' legsiralmassabb jövedelmek közűl. 's a' t. 's a' t.

Valóban az illy váratlan megmutatások, illy véletlen fellépések, illy sokféle apró értekezések, több előitéleket kiirtanak a' nagy közönségből, mint magok az iskolák, ha ugyan ezek sem nélkülözik saját előitjeiket. — Itt már állapodott tapasztalt férfiak

ſiak szóllamlanak meg, magából a' tettleges élet közepéből, és így nem az iskola porából, — kik hajdan szinte iskolássak lévén, tudják a' theoriát is, de tudják ám azt is, hogy a' praxis melly ritkán egyez a' theoriával, — 's épen ezen öszveegyeztetés tzélja az ő értekezésüknek is.

De tegyük fel, hogy az értekező elhibázta az igaz nézö pontot, a' mi megeshetik, vagy saját gyengeségéből, rövidlátásából, a' tárgynak individuális, nem pedig objectiva nézletéből, vagy akár hiúságából, éretlen ifjúi hevességéből, 's talán ditsvágyi dühéből; — de még abból is, ha p. o. valamelly nagy mester, nagy szónok, ki a' mint mondám képes a' dolognak fehér vagy fekete oldalát tetszése szerént, szónoki fortélyjával kivívni, 's hallgatóit maga után ragadni, 's a' t.; — tegyük fel, mondom, hogy az értekezőnek nints igaza, 's eretnekséget terjeszt az igazság szent Országában: az a' kérdés, vallyon nem több kárt tesz-e az illy értekező, mint hasznot, a' társaságnak? — Erre a' tapasztalás tettlegessen feleli: kárt semmit, hasznot véghetetlent, sőt minden jó utat a' tévelygésnek köszönhetünk. Az igazság olly portéka, mellyet semmi idők, semmi fortélyok özöne bé nem mázolhat. — Mihelyt tehát egy eretnekséget terjesztő álpróféta nyilván feláll: tüstént megtámadják őt az orthodoxusok seregestől, 's nyilván letiporják hibás tanját egész a' földporáig. Ez által az igazság több oldalról kiburkoltatik, 's fényje tsak annál ragyogóbb lesz, sok nagy elmék kitűnnek, 's közesméret 's tisztelet tárgyaivá lésznek, a' sajtóknak több munka adódik, több papiros használtatik fel, több pénz mén forgásba, 's a' mi legnagyobb, az olvasó közönség kellemes mulatságot talál a' felek fortélyján, 's tzivódásán. És ezt mind egy két eretnek!

Így jártam én p. o. a' többek között magam is, midőn némelly nyelvbeli értekezésemben az orthodoxus puristák elvüknek ellenére, azt az eretnekséget vakmerősködtem terjeszteni, hogy az ultra puristák magokkal inconsequentek, midőn a' magyar

nyelvben absolutus purismust akarnak meg állapítani, mert ez képtelenség, és e' miatt nyelvünknek talán felét is el kellene hagynunk. — Szerda, Tsötörtök, Péntek, Szombat, király, tsászár, templom, iskola, asztal, ablak 's a' t. 's a' t.; mind idegen szó. — A' puristák tehát ha consequentek, akkor triumphálhatnak, ha ezeket elébb kiküszöbölték, 's mindent magyarúl kitettek. — Megmutatni igyekeztem, hogy kár a' túlságig űzni a' purismust, — ujjal mutattam rá, hogy magok a' puristák, xenologia nélkűl purismusukat nem terjeszthetik, sőt még könyvük tzímét, a' legelső szót sem tudják idegen nyelv nélkűl kitenni, p. o. Almanach, Kritikai Lapok, 's a' t. — Megmutattam, hogy sok közdivatban lévő szók mellett, ha bár idegenből költsönöztettek is, eleink példájaként jobb volna megmaradnunk, mint sületlen új szót, még pedig többnyire minden zárjel nélkűl (parenthesis) hogy senki ne értse, a' közönségre tolnunk, 's a' t. 'S mi lett ezen tévelygésemnek következése? Az, hogy ők, egy kis tekerítést adván értelmemnek, mintha én a' legkortsossabb magyar nyelv pártolója, a' purismusnak esküdt ellensége, 's a' xenologiának ügyvéde volnék, nem győzték eléggé dühösségükkel bábelem lerontását, 's versben, prosában, satyrában, epigrammában a' poklokig való apotheozizálásomat. De még mindig keveslik reám kiöntött boszszújok mérgét, 's ugy látszik, a' typographiának még sok ideig adnak dolgot eretnekségem kiirtására, mert még a' Honni Vezért is eszközűl választották kárhoztatásomra, hol egy tzifra magyar levelet költöttek rovásomra, 's meg sem szünnek, mig Herostratus halhatatlanságára fel nem kennek. De mind ezeknek, ha egyéb hasznát elhallgatom is, elég haszna volt az olvasók mulattatása, és a' purismus elveinek kivívása, 's annál nagyobb fénnyel ragyogása. 'S ímé ezt a' nagy érdemű közönség egyenessen az én eretnekségemnek köszönheti, melly nélkűl ők olly felséges észszüleményeket soha napfényre hozandók nem valának. — Ha tehát egy kis eretnekség is ennyi

hasznot szül: el lehet gondolni, nagyobb eretnekségek 's tévelygések, mért ne volnának közvetve sokkal jóltévőbbek?

Mellyik író terjeszti az igazságot? és mellyik az, ki hamis tant tanít? ennek megismérésére van egy mód, melly által a' hamis prófétát könnyen megismérhetni. Ugyan is a' szerént, mint az írók, személyes míveltségükre nézve, vagy felemelkedtek már a' test millióféle érdekekkel vajúdó motskos Országából, a' léleknek egyedűl az igazságot, mint legdrágább mennyei vezérfényt óhajtó szellemi Országához; vagy pedig még ennyire nem mehetvén, tsak alant vesződnek a' vastag testiségnek ködlepte zavaros Országában; a' szerént mondom az ő vitató és megmutató erősségeik is kétfélék lehetnek; testiek és szellemiek. Amazok testi érdekekből és nézletekből, emezek pedig szellemi érdekből és így a tiszta igazság elvéből hartzolnak minden személyválogatás nélkűl. — Amazoknak erősségeik tehát tsupa relativumok, helyhez, időhöz, érdekhez, szenvedélyhez szíttó elveknek magzatjai; ezeknek' erősségeik pedig általánosak, világszerte kötelezők, se időhöz, se érdekhez nem kötöttek, hanem az egész emberi Nemzetre kiterjedő tiszta igazsághoz tartozandók. Kimondják az általános igazság szavát, 's annak kötelezése alá, még magokat is alávetik, bár melly sok érdekeiknek feláldozásába kerűljön is. — A' testi embernek argumentumai, vagy erősségei nem illyenek, — az ő letzkéje tsak másokat kötelez, 's szorgalmatosan vigyáz, 's igen meszsze előrelát, hogy a' kötelezésbe valahogy belé ne kerűlhessen. Tsak azt kell tehát néznünk, az értekezőnek erősségei általánosak-e? vagy tsak relativumok? könnyű lesz megismérni az igaz Messiást a' hamis Prófétától.

Megfontolván azt, hogy egyik embert egyik, másikat más tárgy érdekli jobban, azt lehet mondani, hogy igen rossz Értekezések nintsenek, legalább mostani komoly Szerkeztetőink ügyelésük alatt nem jönnek napvilágra. Tehát a' maga nemében

minden Értekezés jó, 's ha még hiányos: legalább oka lészen egy kidolgozottabbnak. Mert az bizonyos, hogy sok derék Értekezés soha születendő nem lett volna, ha egy hibásabb annak indítója nem lész vala.

Igaz, hogy a' nagy elmék derekabb Értekezésekkel taníthatnak bennünket; de azért a' kisebb talentumok is közölnek sokszor igen érdekes Értekezéseket, és nem kevés alkalommal igazolva látjuk Phaedrusnak ama szavait:

Saepe, quod multorum fugit imprudentiam:
Unius repperit solertia.

'S ez okáért köszönet minden érdemes Hazafinak, ki nem sajnálja fáradságát, a' jó ügy végett tollat fogni, 's a' mi jót tud, másokkal közleni. Írjon akármit, Critica vagy gúny légyen az bár, tsak jót terjeszszen, hibát jobbítson, de személyt ne sértsen, mind eszköze a' közjó érlelésének.

Tzél lévén a' közjó, a' közboldogság, mi ezt talán már el nem érhetjük bővebb mértékben, mert sokan még a' definitiójában sem egyeznek meg, kivált a' nagyon testi atyánkfiai; de legalább a' maradék számára ennek szilárd alapját böltsen letehetjük. Ha pedig erre se mehetünk: legalább írásainkból látni fogja a' maradék, hogy egészen érzéketlenek nem voltunk, sokat akartunk, de eszközök szűkiben voltunk.

A' közjónak legelső feltétele a' közakarat, közmegegyezés; e' végett pedig előre értekezni, eszméinket közölni, tserélni, 's barátságosan alkudozni kell. A' testembertől egoismuson kívül semmit mást reményleni nem lehet, ő magán, indúlatin, érdekein, szeszélyein (Laune) és szenvedélyein (passio) uralkodni, másnak is valami kényelmet (commoditas) 's éldeletet (Genuss) engedni nem tud, — ő tsak szenvedőleg tesz, ha mi jót tesz is, tsupa kéntelenségből, vagy a' polgári törvénytől, vagy a' vallástól vont félelmében. Józan ész nélkül el sem kell kezdeni semmi intézetet, — ezt kell terjesztenünk mindeneknek előtte, 's tsak

úgy kezdhetünk még idővel, az embersiég szilárdabb alkotmányjához.

Fő tzél tehát most tsak a' józan ész terjesztése; — a' tudományok, 's az egész természet ennek tsak eszköze. Akár minő eszközzel érjük pedig el ezen nagy tzélt; ha egy testembert a' józan észnek megnyerhettünk: az már a' mi emberünk. De vajmi nagy feladat, józan észt terjeszteni ott, hol kevés az olvasó, nagy a' szegénység, 's még nagyobb a' testiség, — sok a' balítélet, kitsiny az érzékenység. — Hol már nagy az olvasók serege, 's az olvasás, mint szellemi eledel vagy éldelet, szükséggé vált; a' kereskedés 's okos földmívelés az életet eleven pezsgésbe hozza, 's a' jóllétet harmatként táplálja, a' jóllét pedig kényelmet, a' kényelem ízlést: nevelést, ipart, luxust, 's számtalan mesterségeket 's nagy mestereket szül: ott könnyű a' józan gondolkozást terjeszteni; — de a' mi íróinknak úgy látszik, alig volt egyébb jutalmuk a' pium desideriumnál. — Pium desiderium! ezt szokták mondani sokan, midőn valamelly fontos Értekezésről hallanak, mellynek foglalatja talán saját érdekükkel öszveütközik.

Ám légyen kegyes vágy minden javallat, minden változtatás vagy újítás, melly az alkotmány sarkalatos alapintézvényjeiből tsak legkisebbet is levonni, vagy eltörleni szándékozik; — vagy légyen kegyes vágy a' duna alatt tunnelt, vagy felette lántzhidat tsinálni, ha ez több, mint emberi munka, 's ha a' társaságot romlással fenyegeti; — légyen kegyes vágy a' jobbágy birtokoknak tulajdonná tétele, ha megmutatható, hogy ez nagyobb gonosz maga után hozása nélkül nem eszközölhető; — légyen kegyes vágy minden Értekezés, mellynek kitűzött tzélja, a' Hazán, tudva vagy tudatlanúl sebet ejteni: de a' józan észnek és mívelődésnek terjesztése, mellyel hajdan eldődeink egész Európát fellyűlmúlták, 's melly e' szerént minket se gyengítene; valamint más számtalan idvességes Értekezések is, mellyek a' Haza materiális anyagján leg-

kisebbet se, egyedűl némelly viszszaéléssé lealatsonyúlt formáknak böltsebb 's gazdaságosabb használásával akarnak újítást 's változtatást eszközleni, 's a' közjóllétnek tágasb útat nyitván, mentől több kéznek dolgot adni, 's mentől több henyeség alkalmát eltörűlni, 's ez által a' Hazát egy véletlen jövendőtől örökre bátorságosítani; az illy Értekezéseket vérző szívvel hallják minden nemes érzésű Hazafiak, kegyes vágy névvel, az érdek özönétől vaktába félrevettetni.

Sok tárgy fordúl elő, mellyről az embernek helytelen képzete 's ítélete van, míg arról másoknak ítéletét is nem olvassa. Minthogy pedig sok intézvényeket a' szavak többsége határoz el; ez pedig attól függ, minő ítélete van az embernek valamelly tárgy felől; mert sokszor megesik, hogy valaki, hibás megfogása miatt tulajdon kárára, sőt vesztire szovatol, nem tudván a' tárgyat illendő szempontból tekinteni, — 's éppen ez a' legfőbb erősség arra, hogy a' szigorú veto, nem minden ember kezébe való: tehát igen illő, hogy kik tudományos hosszú pályát nem végezhettek, legalább fontos Értekezések olvasása által a'beli hiányjukat kipótolják, a' mások nézetét 's ítéletét is megtekintsék, a' tárgyat közelebbről ismérni el ne mulaszszák, 's rövid látásuk miatt ne önkénteskedjenek, hanem a' józanabb ész szavára is hallgassanak.

De különben is az Értekezések olvasása által néha iszonyú időt és munkát megkímélünk. — Hány évi szorgalomnak és tapasztalásoknak, vagy hány könyveknek és könyvtároknak quintessentiáját együtt nem találjuk sokszor az Értekezésekben? 's melly nagy boldogság rövid úton egyszerre megnyerni azt, miért mások évenként izzadtak, hogy napfényre hozhassák!

Többet írni az Értekezésekről más tudósabb 's mélyebb látású Hazafiakra bízván, bérekesztem e' tárgyat azon jegyzésemmel, hogy én az Értekezések legnagyobb betsét abban tartom, hogy ezek által sok tévelygések 's balítéletek kiírtatnak, és

sok olvasó egészen újjá születik, más értelemre jő, hibás vélekedéséből kitér, 's megérik azon korra, hogy a' józanabb felekezetnek méltó tagja, 's tán Apostola is lehessen. 'S ezen tekintetben, lássunk példáúl mingyárt egy Értekezést:

A' Nőtelenségről.

A' természet, mint a' Kalmár, ingyen nem ád semmit, hanem minden portékának, minden éldeletnek, mellyet tőle megnyerni akarunk, árra és taxája van, mellyet elébb le kell tennünk, hogy azt megnyerhessük.

Ezen árr, vagy taxa számtalan sokféle lehet, de a' mellyeket egy rövid névre öszvevonván, áldozatnak nevezhetünk. Mint a' Kalmártól veendő portékáknak árra, rövideden pénznek neveztetik; 's ha mit venni akarunk: e' miatt pénzünket, e' miatt pedig más vagyonunkat kell feláldoznunk: így a' természettől is, ha mit megszerezni akarunk: azt tsak annak árrán, áldozaton, resignátión, valamelly más sajátunknak feláldozásán, ön megtagadáson vehetjük meg; — mert a' munka, szorgalom, ipar, semmi nem egyébb, mint testünk kényjének feláldozása.

'S valamint a' pénzt pénzzel szerzik: úgy a' testi 's lelki jóllétet is, testi 's lelki kényjeink feláldozásával, megerőltetésével szerezhetjük meg, — 's úgy látszik, mintha a' természet ezen törvényt szabá vala előnkbe; *a' miben passiód van, azt ne tedd: így éred tsak tzélodat.* A' tanító p. o. azt mondhatja tanítványinak: minden ember valami saját kedventz tárgyra született, egyik p. o. született vadász, másik született képíró, másik született poéta, másik faratskálló, másik madarász 's a' t., 's az lessz boldog ember, ki idővel a' társas életben is azzá lehet, a' mire született passiója van. Most tehát azt mondom neked fijám, hogy a' miben passiód van, azt ne tedd, hanem még most tsak tanúlj, áldozd fel, 's ne kövesd ezen passiódat, erőltesd meg magadat, tanúlj éjjel nappal, hogy annál elébb

tzélodat érhesd, — 's ha így tészsz, bizonyosan eléred, de ha áldozni nem akarsz, hanem szüntelen passiódnak hódolsz: úgy később fogod egész passiódat feláldozni, az az: soha se fogod kedves tzélodat elérni. — Ezen letzkéjét különösen kitűnteti a' természet az úgy nevezett szerelmi állapotra nézve is.

Az ember élete két ellenpólusból áll: örömből, és siralomból. Ebben részt kell venni minden embernek, tsak azzal- a' különbséggel, hogy ez nem egy időben történik, hanem egyik az életnek első felében, másik pedig utolsó felében. Már ki az egyiken, akármellyiken átesett, annak a' másik van még hátra, átesni való. — A' ki tehát élete utóbbi felét örömön, az az: jólléten akarja végezni, szükség, hogy kezdje azt siralmon, fájdalmon, munkán, szenvedésen, magamegtagadáson, áldozaton, resignátión; mert ha ezeken nem kezdi, 's a' jóllét árrát előre le nem teszi, sőt tűrhetetlen kis lélekkel mingyárt tsak örömön akarja életét kezdeni, 's végig folytatni, semmi megerőltetést nem tűrhetvén, örökké kényelemben ringattatni: meglássa, hogy élete utolsó fele fogja e' taxát letenni.

Mennél több pénzt költünk el, annál több portékát megvehetünk, 's a' világ minden kintsén, a' világ minden portékáit is megszerezhetnők. De van-e ollyan ember, ki mindent bírjon? Mindent nem bírhat egy ember, mert annyi pénzt nem szerezhet, de sokat bírhat, és egyik többet, másik kevesebbet. Igaz az, hogy jó volna mennél többet, sőt mindent bírni; de ezen vágyban jobb mértéket tartani, magunkat megerőltetni, resignálni, mert így legalább megélhetünk, 's ha akarjuk boldogok lehetünk; de ha ezen vágyunknak, nem tsak nem resignálunk, sőt mindenben eleget tenni makatskodunk: úgy beleveszünk, 's idő nap előtt kipusztítjuk magunk mi magunkat. Nints a' világon ember, 's nem is lehet resignátio nélkűl. Egy két jót megszerezhetünk, de mindent lehetetlen, ennek örökössen resignálnunk kell. Minden ember birhat, vagy szerezhet különbféle javakat, de mindent senki, 's

én ha a' magam mesterségéből élni akarok: kéntelen vagyok resignálni a' tiédnek, 's te viszont az enyimnek, 's tsak így élhetünk meg. Valamit meg kell tagadnunk, egyik egyet, másik mást, 's sokszor a' legdrágább földi kintsünket vagy kényünket is fel kell áldoznunk, bár melly nehezen essék is az, egy nagyobb jóért, t. i. vagy a' magunk élete fentartásáért, vagy a' közjó boldogságáért. 'S ez nem tsak nem ellenkezik a' természettel, sőt egyenesen annak törvényje. Igaz, hogy jobb volna áldozatot nem tenni, 's örökös kényelmekben élni, de ez tőlünk egészen megtagadtatott, áldoznunk kell! — Ha tehát a' Haza népességének egy részét, az egész boldogságáért, 's ha sok Hazafiak kényjeiket, szabadságukat, sőt életüket is feláldozzák embertársaikért, mert különben azok is elpusztúlnának: ez olly áldozat, mellyet a' természet egy nagyobb jónak árráúl megkíván.

A' maga taxáján mindent megád a' természet, de ingyen semmit, — 's ki a' taxát előre le nem tette: bizonyos lehet benne, hogy utóbb fogja, még pedig kamatostúl lefizetni. Azonban jobb előre letenni, mert törvényes, istenes, és szabad birtokunk tsak az, mellynek árrát előre lefizettük; ellenben a' jót előre elvenni, ha bár azon rovásra is, hogy annak árrát úgy is meg kell adni: még is Isten és ember előtt törvénytelen 's tilalmas dolog, 's valóságos lopás, mellynek büntetése annál keserűbb leszsz.

Illy előkészülettel lássunk már a' dologhoz, 's vizsgáljuk meg, mint lehet a' mondottakat a' nőtelenségre alkalmazni?

Ki a' házasság örömeit, annak idejét nem várhatván, áldozatot, resignátiót tenni gyarló lévén, előre leélni elég kis lelkű, vagy szerentsétlen neveltetésű volt: bizonyos lehet benne, hogy ő a' házasság szabados és istenes örömeiben nem tsak részesűlni nem fog: sőt a' büntetés sulyos terhe alatt, átkozni fogja születése óráját is. — Az egyenlő okok analogiája, még soha sem hazudtolta meg az egyenlő míveletek bizonyosságát.

Raro antecedentem scelestum
Deseruit pede poena claudo.

az az:

A' büntetés a' végbevitt bűnt
Nyomba követgeti sántikálva.

's éppen illyenek teszik egy részét a' nőtelenek felekezetének.

Más részét teszik azok, kiktől a' természet a' testi 's állati hiú gyönyörök vágyját megtagadta, 's ezen hiányt a' szellemi felségesebb éldeletekben, az örök igazság gyönyör érzésében, annál bővebben kipótolta. Ezekre nézve tehát éppen nem lehet állítani, hogy a' nőtelenség természet törvényjével ellenkeznék, sőt éppen a' házasságról lehetne ezt mondani. Az illy személyek úgy látszik, magának a' természetnek áldozatai, kiket azért állított elő, hogy a' Hazának és emberiségnek annál több jót tehessenek. 'S tsudálatos! ki a' női szeretetet úgy szólván nem is isméri: az egész emberi Nemzetet tsak annál nagyobb szeretettel szorítja szívéhez!

Ismét más felekezetjét a' nőteleneknek tészik azok, kik még nem juthattak, akár szegénység, akár mások miatt azon állapotba, melly megkívántatik a' házassághoz. Ezek talán vádolhatnák a' természetet mostohaságáért, ha nem tudnák, hogy kiki a' maga szerentséjének, volt, van és leszsz kovátsa.

Végre a' nőteleneknek negyedik részét tészik az Egyházi szolgák, kik a' Státusnak ezen legszentebb hivatalára, mellynek több pontjai között, a' nőtelenség is sarkalatos, felesküdtek, 's így magukat a' közjóra önként, szabad akaratból feláldozták.

Némellyek azon hibás tant akarják felállítani, hogy a' nőtelenség természet jogával ellenkező dolog, — 's ezen tanból többféle következményeket vonván le, egyoldalú vakbuzgóságukban annyira elmerűlnek, 's másokat is magok után ragadnak, hogy utoljára készek volnának az alkotmánynak sarkalatos alap elveit is felforgatni, 's a' papi nőte-

lenséget kárhoztatni. — Így tévesztik el sokszor egész alkotmányok, egy igazság színébe felállított, 's közönségessé tett sophisma, 's minden oldalról jól meg nem fontolt tsalóka tan miatt, boldogságuknak, békességüknek igaz utját, mert az emberek a' szerént tselekesznek, a' mint meg vagynak győződve, meg sem gondolván, hogy néha a' meggyőződés hamis elveken is alapúlhat. 'S a' mi egyes emberekről igaz, egész Státusokon is igazúlni látszik, hogy t. i. az ember, annyira szereti a' bajt, hogy kinek jól foly dolga, 's semmi baja nints, előveszi capritzait, 's tüstént teremt magának ezer bajokat ott, hol egy sem volt. Az igazság megkívánja, hogy e' tárgyat józanabb okosság alá vegyük, 's igazság helyett tévelygésnek ne hódoljunk.

A' nőtelenség nem természet törvényjével ellenkező dolog, sőt a' természet törvénye azt tanítja, hogy minden jóért lekell tennünk annak taxáját, a' feláldozást, és tsak így érheti el mind egyes ember, mind egész alkotmány a' maga számtalan sokféle tzéljai által, az egyetlen egy fő tzélt, a' békés fenállást, a' virágozást.

Egy nagy alkotmánynak sokféle rendekre és hivatalokra van szüksége, mellyek között ollyanok is találtatnak, mellyeknek elmúlhatatlan feltétele a' nőtelenség. Azt kérdezni, mért tud a' Status olly kegyetlen lenni, hogy bizonyos hivatalokról illy absoluta resignátiót kívánjon? menjetek magához a' kormányhoz, kinek mély titkait én nem tudom, de a' közjóra tzélzó minden intézvényjeiből kihozom, hogy ő ezt a' hoszszas tapasztalás következésében tészi, az egésznek javára nézve, két roszsz között a' kissebbiket választván, mert ez a' természet törvénye. — Nem lehet ott feleséggel 's gyermekekkel vesződni, hol a' nagyobb 's magossabb tárgy, a' maga megsemmisítése 's kijátszása nélkül erre még tsak időt sem enged? Azonban a' Státus nem igazságtalan, mert ezen hivatalokra senkit sem kényszerít, hanem önkéntes áldozatokat fogad el; másodszor pedig azon elszánt férfiakat ezen áldo-

zatjukért illendő jutalommal kívánja kártalanítani, vagy legalább öregségükben, hibázó gyermekeik ápolgatása helyett, őket érdemük szerént jutalmazni.

Mért volna hát a' nőtelenség természet törvényjével ellenkező? talán a' népesség tsonkúlása miatt? Mintha bizony a' népesség szaporasága, minden feltétel nélkűl a' nemzők számától függene. Tíz jó paraszt gazda, kinek van mértékletes étele, itala, ruházatja, lakása, foglalatossága, egészsége, többet szaporít, mint száz olly dorbézoló gazdag, kinek a' világ mind az öt része se képes már étvágyat adni, mert soha sem éhezik, mert soha sem koplal. Nem a' sok szegény vagy bénna nemző, hanem a' kevés ép 's egészséges szülék szaporítják a' népességet. Van elég szaporító, tsak ezeknek viseljük gondját, majd szaporítanak ők eleget, tsak mi győzzük tartani.

Vagy talán azt mondjátok: minden embernek van joga, a' természet örömeivel élhetni? — Óh én még hozzá tészem: sőt azért teremtett Isten mindent, a' mi e' földön van, hogy az ember, a' teremtés munkájának ezen legfelső zárköve mindennel éljen, 's ezen éldeletjének édességéből is az ő imádására buzdúljon. De nem minden ember, mindennel, mert ez képtelenség, hanem egyik egyféle, másik másféle ajándékokkal, 's igy az egész emberiség, az egész mindenséggel éljen. Hát vallyon nem sokkal nagyobb postulatum-e az, hogy földbirtokban minden ember részesűljön, ki e' világra született, mint a' levegőben, külömben miből éll? és min fog járni, sőt megállani is, magának egy talpnyi földe nem lévén, ha más a' maga földjét tőle megtagadja? imé ez úgy látszik, zaklató természet törvény, és mégis ti a' földbirtokot nélkülöző ezernyi ezer szegények mellett fel nem keltek, 's nem osztjátok el vagyontokat egyaránt a' szegényekre, a' mi pedig léthatározó fő tárgy, hanem egyedűl a' nőtelenséget vádoljátok, a' mi relativum, 's tsupa kény tárgya.

Mi lenne a' világból, ha minden ember házosodnék? Leg egyenessebb következése az lenne, hogy

mind kipusztúlnánk. Elég, ha bizonyos számú és rendű népesség magnak meghagyatván, a' többi az egésznek többféle szükségeire feláldoztatik. Mert az Országnak két féle szükségei vagynak; testiek, és lelkiek, minthogy az ember e' kettőből áll; — már ezen kétféle szükségeit fedezni, erőre van szüksége a' Státusnak, — ezen erőnek pedig mind a' népességből kell kikerűlni, kik közűl a' Státus némelyeket testi, másokat pedig szellemi szükségei fedésére állít. Mind a' két szükség sok erőt kíván, sok embert megemészt, 's nehéz volna meghatározni a' testi szolgálat terhessebb-e a' Hazában, vagy a' szellemi? De annyi bizonyos, hogy mind kettőre kevés ember termett elég erős alkattal, midőn az egyik maga képes az embert elviselni. A' szellemi szolgálatban szintúgy kifogy az ember ereje, 's tán még jobban, mint a' testiben, 's ugyan azon férfi erő fogy el egyikben testi szolgálatra, melly másikban lelki, vagy szellemi szolgálatra emésztődik fel. 'S innen láthatni, hogy egy személyt két szolgálatra, t. i. testire és lelkire használni, minő haszonnal lehet? midőn maga az egyik, akár mellyik képes a' legerőssebb férfiat is elviselni. — Külön kell tehát választani a' magnak valót, a' felhasználandótól, különben mind kettőből kifogy a' Státus. Igy tesz minden gazda a' maga termesztményjeivel, így minden kertész a' maga virágaival, mellyek közűl némellyeket, szükségéhez képpest magnak meghagyván, a' többit legszebb virágjában eladja és hasznára fordítja, hogy kertjét abból továbbra is fentarthassa. Igy tesz maga a' természet is, nem hagyván minden teremtményjét a' nemzésig jutni, megelégszik, ha a' fajnak fentartására elegendő tagzatok megmaradnak, — a' többit mind különbféle titkos tzéljaira használja. Ha egy tseresznye fának minden virágából gyümölts lenne, mi lenne a' fából? — elhull a' virág, 's elég ha negyedrésze megmaradhat. Így tesz mindenben maga a' természet is, kinek buja termő erejét nekünk mesterséggel mérsékelnünk, ritkítanunk, nyesnünk, gyomlálnunk kell, különben a'

nagy bujasága miatt kövérségében kell megfulladnunk.

Természet joga az igenis, hogy ember, házosságon kívül ne nemzzen, mert ki viseli gondját a' magával is jóltehetetlen anyának, 's még tehetetlenebb tsetsemőnek? — hanem kinek erre hivattatása van, nőt vegyen annak törvényes rendje szerént: de nem minden ember; és így a' kinek más tzéljai, 's magassabb rendeltetése van, annak magát ahoz szabni, szinte természet törvényje, — mert ez az ő áldozatja, ez az ő tzélja elérhetésének taxája.

Hát a' számtalan nőtelen tselédeket, koldusokat, mesterlegényeket, kenyér és hivatal nélkül szűkölködő fiatal embereket, kik örömest házasodnának, hát a' diákokat, katonákat, 's a' t mért nem házosítjátok, ha a' nőtelenség olly természet ellenes dolog, és a' Státusra nézve olly nagy kára a' népesedésnek? Próbáljátok őket megházosítani, 's majd meglátjátok, mi leszsz a' népességből? 's minő scaenákra virradtok naponként, midőn most se győzitek már a' sok szegényt tartani. Elhiszem én, hogy jó volna, ha lehetne, a' házasság örömeiben is minden embert részeltetni, — óh sok jó volna a' világon, 's én még több jót is tudnék elöszámlálni, mellyben jó volna minden embert részeltetni, ha az a' gonosz *ha* ott nem volna; — 's ha a' kenyér is olly oltsó volna mint a' víz: talán a' Státus is más szabályokhoz nyúlna a' házasságra nézve; — dé hát mért tette a' természet a' kenyér és lakhely szerzést olly terhessé, hogy e' miatt kéntelen a' Státus, az egésznek megmentéséért némellyeknek kényelmét feláldozni? Kérdjétek meg magát a' természetet. 'S ha ő illy törvényt szabott: annak szigorúsága miatt az embereket ne vádoljátok.

Most már tehát elvetek datzára egyenessen azt állítom, hogy a' nőtelenség, bár melly okból származzék is, a' természetnek olly szent törvényje, mint maga a' Házasság. Ezt pedig így mutatom meg:

A' természet azt diktálja, hogy két roszsz közűl mindig a' kisebbiket válaszszuk; 's a' melly em-

ber ezt nem tudná, megtanúlhatja az oktalan állatoktól.

Már pedig a' nőtelenség semmi nem egyébb, mint egy magánál nagyobb roszsznak elhárítása, 's némelly testi kényelmek feláldozásával való kikerülése:

Tehát a' nőtelenség valóságos természet törvényje.

Ha ezen syllogismus sophisma: úgy én szerényen megnémulok. — Itt egyebet nem tagadhattok, mint a' Minort; azért is ha ezt tagadjátok: felszóllíttotok engem annak megmutatására, hogy a' nőtelenség nem egyébb, mint egy nagyobb roszsznak kikerülése.

Vegyünk fel példáúl egy nőtelen mesterlegényt, mert más egyébb nőtelenek sorsa is tsak hasonló analogián alapúl. — Ő neki, hogy mesterlegény lehessen, le kell fizetni azon taxát, azon áldozatot, melly ezen lehetésének feltétele; mert ha ezt előre le nem teszi, akkor nem lészen azzá, a' mivé lett. — Ezen taxa pedig abból áll, hogy egyébb rendelések mellett a' nőtelenség terhét is viselje; — 's ha bár terhes is ez ő reá nézve: de még is nagyobb terhet hárít el magáról. Mert adj neki feleséget, mivel elved szerént a' népesedésre nézve kár, és természet ellenes dolog, minden alkalmat, minden személyt nem használni: meglátod, mint tsinálsz egy koldusból kettőt, 's tán többet, — és ki magára is alig képes keresni, elpusztúl mindenestől, 's tán még miután sok gonoszságokra, erkölstelenségekre veteműlt volna, más jó polgárokat is végpusztulásra juttat, 's így az olly igen magasztalt természetjogos házasság nem jótéteménnyé, hanem valóságos gonoszszá változik, mind magára, mind a' társaságra nézve. — Nőtelenségében, ha terhes is az, legalább volt, a' mi volt, 's ha ezen áldozatját még egy ideig állhatatosan folytatja 's iparkodik: talán még betsületes polgárrá, 's boldoggá leszsz, kit ti megházasítván végképen kipusztítottatok. — Mi bizonyosabb hát annál, hogy a' nőtelenség, bár ter-

hes is; de még is egy nagyobb gonosz elhárítására szükséges roszsz?

De azt mondjátok: Sophismám ott feneklik, hogy a' tehetetlen nőtelenekkel öszvekeverem a' tehetőseket is, vagy is a' gyámság alatt lévőkkel, a' felszabadúltakat is. De öszve is kell keverni, ott, hol a' nőtelenség egy feltételetlen alku (conditio sine qua non); — sőt még ide keverem azon világi gazdag nőteleneket is, kik akármi okból nem házasodnak; mert mindenütt igaz az, hogy a' nőtelenség által egy sokkal nagyobb bajnak és szerentsétlenségnek vészik elejét, mint mekkora maga a' nőtelenség. Ezt ugyan ti nem hiszitek, 's meg nem foghatjátok, mivel lenne több baj a' világon, ha az egyházi férfiak is házasodnának, mint most, midőn nőtelenek? De én nem kívánnám megérni azon időt, midőn a' Státus egyházi szolgáinak nőtelensége, a' közatyai 's emberi szeretetnek ezen általános záloga, felbontatnék, 's egy privát egoisticus szeretetté átváltoztattatnék, — a' mindenekre pásztoriképen felvigyázó lelki sáfár egy tsekély földi hiúságtól függő testi személlyé lealatsonyíttatnék, 's a' nagy hivatalt többé nem tzélúl, hanem tsak mellesleges eszközűl tekintené. — Hijába hozzátok fel példáúl a' más vallású felekezetek papjait, — mert először, ők is sokkal általánosabb szeretet mesterei volnának Jézus példájaként a' nőtelenségben, mint a' testi érdekké specificálódott, vagy éppen neutralizálódott házasságban, — személyjökre nézve is sokkal szerentsésebbek 's tiszteletesebbek, 's olly sok aggasztó gondoktól — midőn maga a' nagy hivatal tsupa örökös gond, ki annak megfelelni akar — menttebbek lettek volna, mint házasság által; — más az, hogy ők tsak relative állhatnak így is, a' mint állanak, tsak caeteris paribus, az az: tsak a' fő vallás épsége és Státus quoja feltétele mellett, mellynek szárnyai alatt más számtalan relativus tárgyak is, mellyek magokban fel nem állhatnának, nem mondom egy egész alkotmányt feltarthatnának, létüket fentarthatják, míg mondom a' fő vallás nőtelen papjai

a'

a' közszeretetet és közengedelmességet fentartani képesek lésznek; de adjatok ezeknek feleséget 's gyermekeket: szétszakadoznak a' nagy hivatal szent kötelei, 's az általános atyai, emberi, tútori, pásztori, vígasztalói, gyógyítói szeretet helyét magános, elkülönözött testi szeretet foglalván el, olly hideg mostohává, sőt zsarnokká válik a' vallás, a' Státusra nézve, mint Angliában, hol a' vallás testiségbe merült szolgái szívják ugyan a' Haza zsírját a' régi általános szeretetre alapított szolgák jószágaiból; de a' szegény dolgozó nép erköltséről és boldogságáról annál kevésbé aggódnak, sőt elnyomásán kevélyen dolgoznak, 's kik az evangyeliumot hirdetik, 's a' népbe bottal verik: magok azt nem követik.

Az ember testből és lélekből áll; és valamint van testi és lelki eledele, testi és lelki öröme; úgy még ő ember leszsz, fel nem állhat testi és lelki vezetők, támaszok nélkül. 'S e' kétféle támaszt soha se lehet minden pontban egygyé olvasztani, kell lenni olly tzímeknek, mellyek e' két hivatalt egymástól létalapossan megkülönböztessék, mert a' léleknek más köre, más sphaerája van mint a' testnek, jóllehet bizonyos tekintetben együtt légyen is véle. A' lelki támaszt tehát ne tegyétek testivé, mert ez először iszonyú erőszak, másodszor pedig siralmas következés és szomorú tapasztalás nélkül soha meg nem eshetik. — Minden emberben ben van az, hogy szemérmét, betsületét nem egy könnyen veszti el, hanem oltalmazza, meddig oltalmazhatja; de ha egyszer elvesztette: azután a' szemtelenségnek annál nagyobb mestere leszsz. — Nehéz volt Angliában a' papokat secularizálni, ők magok álltak ellent az utolsó lehelletig: de a' dühösségtől elnyomatván, most már az egész világnak tzégérül szolgálnak arra, mit tehet a' természet, ha rendjéből kiforgattatik? 's mivé lehet a' papi rend, ha lelki rendeltetésétől megfosztatva nevendékjeivel egyforma testemberré lészen? — Az általánosan minden szegényről atyai módon gondoskodó egyház szolgáinak nőtelenség,

egyik a' legszebb tzímjeik közűl, melly tárgy, valamint jó eleve a' legmélyebb böltsességgel, 's józan okossággal megfontoltatott; úgy a' hív követőktől is mind e' mái napig eredeti épségében szorossan megtartatott, 's a' Státus boldogságának egy leghatalmasabb oszlopa volt, — 's mellyet ha a' protestans Státusok is felállítanának, (de úgy, hogy az illy magokat feláldozó Nemes Férfiakat illy áldozatért a' Haza, legalább öregségükben, érdemükhöz mérsékelve illendő jutalommal ápolja) minden kétségen túl van, hogy a' köz szeretet, a' régi vendégszeretet, az emberbetsűlés világszerte jobban fentartatnék.

Ez okáért nem lehet eléggé tsudálnunk a' kormányzói böltsességet azon mély bélátásáért, hogy a' vallás Sáfárinak, a' nép lelki vezéreinek, a' Jézusi közszeretet mestereinek, le kell mondani a' magános, elkülönözött szeretetről, 's a' szeretetről lemondás által foganszik meg éppen a' legnagyobb szeretet, 's egy kis testi bajnak látszó áldozat által nem tsak ezerszerte nagyobb bajok elmellőztetnek; de még ezerszerte nagyobb jók és erények is létre hozatnak. Melly intézet ha természet jogával ellenkeznék: meg nem foghatni, miért, hogy olly rég időkön keresztűl, olly sok nagy és hatalmas, tanúlt, felvilágosodott 's el nem fogúlt férfiak, mind e' mái napig, ennek magukat nem tsak ellene nem szegezték: de sőt a' legnagyobb meggyözödéssel alája vetették, életüket a' szent hivatalnak és az emberiségnek feláldozták, 's lelki jótéteiken túl, még testileg is annyi jót tettek, tsak egy Országban, egy Megyében, sőt egy Városban is: mennyit a' világ minden feleséges papjai öszvesen soha nem tennének.

Mi az a' kis hiú testi öröm, az örök igazság lelki éldeletéhöz képest? 's vallyon nem jobb-e, semmi magzatokat, mint a' Haza terhére elfajúlt gonosz népet szaporítani? vagy éppen szerentsétlen árvákat hagyni? ki az a' szerentsés ember ezen a' világon, ki illy sok bajokra lett születését, ha rajta áll vala, meg nem bánta volna? 'S azért ki kár-

hoztatja azon elszánt férfiakat, kik elég erősek voltak magokat a' nőtelenségre feláldozni, 's inkább az emberiség vezérlésével, vigasztalásával, boldogításával ügyeskedni, mint magok után egynéhány szerentsétlen magzatokat hagyni? — Tegyék ezt, kiket az Isteni gondviselés elég eszközökkel megáldott jó gyermekeket nevelni, de kitől ezen módokat megtagadta: az a' természet ellen vétkeznék, ha még is ezt tenné. — A' természet törvényjére mindent kötelezni lehet; a' házasságra pedig senkit, — ez szabad dolog, a' lelkiesméret tárgya: és így erről lemondhat, a' ki akar.

De talán azzal álltok elő, hogy sok nőtelen pap még is elvetemedik? Erre, tsak mellesleg említvén meg azt, hogy sok nős papok is, a' mi annál gonoszabb, szinte megbotlanak hetvenhétszer, — tsak ezt mondom, hogy salakja van mindennek, 's még a' legszentebb királyi thronusok, sőt a' mennyei angyalok serege se volt ment érdemetlen tagzatoktól. — Állíttsatok minden faluba betsületes jól alapított parochiát, hogy a' papi személyek választásakor a' kínálkozókat megtizedelhessék, 's soha aljas emberekre ne szorúljanak: ekkor a' legderekabb ifjak keresik ezen szent hivatalt, 's ekkor minden faluba adhatnak nemes lelkű tudós papokat, kik az evangyeliumnak hűséges tükrei, 's az emberiségnek attyai lésznek. Paupertas magna meretrix, minden felekezetnél.

A' természet törvényje az, hogy a' ki mire nem képes: azt ne tegye; — vagy is, kiki tsak azt tegye, a' mit tenni, vagy felvállalni, hatása körében van, — est in statu faciendi. Úgy de a' pap nints abban az állapotban, még physicus oldaláról tekintvén is a' dolgot, hogy megházasodhassék ('s talán ez volt az egyházi kormánynak fő oka, a' sok baj rövid úton való elkerülése végett, nőtelenséget állapítani szolgáira) — mert az egyházi szolgák tsak szegény, jó erköltsű ifjakból választatnak törvény szerént, — a' gazdagok közűl tsak az vétetik be, kinek hasonló szép erköltse maga magát ajánlja. Ezen

személyek tehát másból nem élhetnek, mint a' parochia jövedelméből, melly tsak életükben illeti őket, 's sokszor egy személyre is igen szigorú, — nem említvén azon fájdalmas érzést, hogy többnyire útálatos és panaszos is, minthogy annak is legnagyobb része, ágybérből, (venia sit verbo), stólából, keresztelési és temetési taxából, (hogy a' papok elleni vád, t. i. se a' világba születni, se innen kiköltözni pap nélkül nem lehet) ironice annál sértősb legyen, — 's holmi apró nyomorú accidentiákból áll, mellyeket ha elenged és erővel be nem szed: éhel vész el, — ha pedig erővel beszedi: irgalmatlan, kegyetlen!

Azonban, melly bizonytalan egy embernek, hát még egy papnak élete, ki magát semmi beteg, semmi ragadvány fekély undokságától hátra nem vonhatja, hanem meg kell jelennie a' haldokló vígasztalására, ha éjfélben, ha égi tsattogásban, vagy hó zivatarban hivatik is? az mindenünk előtt tudva van. — Ha már az illy férj meghalna: mi lenne özvegyéből 's árváiból? midőn a' parochiáról hurtzolkodni kellene; mert olly gyalázatos törvényt tsak nem lehetne hozni, hogy az özvegyet, a' következendő pap vegye el, vagy hogy a' papné káplányt tartson.

Igaz, hogy az öreg papok, kik hoszszas hű szolgálatjuk alatt szerzett érdemük néminemű jutalmául, a' figyelmes kormánytól léptsőnkénti fellyebb fokokra emeltetvén, illy nagy szegénységben nem vesződnek, 's ezek inkább hazasodhatnának: de a' ki ifjú korában elég erős lélekkel bírt a' testet megtagadni: az, öreg korában, letett hitét meg nem fertőzteti. A' természet törvényje az, hogy a' ki egy Aszszonyt el nem tarthat: ne házasodjék. Már pedig egy papi személy, nem lévén semmi birtoka is könyvein kivűl, se fiatal korában, mert maga is alig élhet, — se öreg korában, mert minden órán a' halált várja, egy aszszonyt el nem tarthat. És így tsupa physice, minden moralis okoktól elválva is, lehetetlen a' papnak megházasodni.

Mit? sőt tsudálnunk, meg kell köszönnünk, 's áldanunk a' gondviselést, hogy ottan ottan olly férfiakat is hoz létre, kik illy tsekély földi jutalomért magokat illy nagy megtagadásra feláldozi készen vannak! Melly sajnos látás az, midőn egy hoszszas iskolai pályán keserves éjeli nappali munkákon keresztűl áthaladt férfiú arra kárhoztatva látszik lenni, hogy egy nyomorék faluban, a' legdurvább nép között, hol Ovid azt irta: Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli; — hol egy rokon mívelt lélekre nem találhat; egy düledékeny házban, hol az élet terheit, 's e' világ hiúságát tsak annál rövidebb úton kéntelen megtanúlni, itt nyomorogjon, minden orvosi és baráti segedelemtől távol üzettetve! Valóban, ha a' kétségbeeséstől megmenekszik, tsak annak köszönheti, hogy szerentsétlen özvegyének 's árváinak sorsa nem vérzi szüntelen az élet terheitől úgy is lesujtott szívét!

Azonban, úgy vélném, hogy az egyház talán meg is engedné az ollyannak a' házasságot, ki magát elszánná arra, hogy gyermekeit parasztokká nevelné, 's özvegye számára nyugpénzt, a' mire még alapítvány nints, kívanni nem fog. — De minek a' sok alku, feltétel, kifogás? jobb a' dolgot ketté vágni, 's egy szóval kimondani, hogy senki a' vallás sáfárságában házasságot nem köt, 's vége minden processusnak.

Kánt azt mondja, hogy midőn valamelly kétséges tárgyban az igazságot nem egy könnyen tudjuk eltalálni, az az: a' relativumot az absolutumtól megkülönböztetni: tüstént eligazodhatunk úgy, ha a' tárgyat próbáljuk az universalitas rámájára ütni, mellyre ha rá illik, igaz, — ha pedig rá nem illik, nem igaz. Így p. o. ha arról volna vita, kell-e a' vámokon vagy póstákon minden embernek fizetni? 's egy nagy rész az ellenkezőn állapodnék meg: mindjárt eligazodunk, ha a' dolgot illy rámára vonjuk: fenállhatna-e a' közjó? felállhatnának-e a' póstáik, ha senki sem fizetne leveléért? ha senki vámot nem adna? 's a' t. Itt az ellenmondás tüstént

kiviláglik, 's kitetszik, hogy az ellenkezőknek nints igazuk, mert elvük az universalitas próba kövét ki nem állja.

Ezen Lemmát előrebotsátván, most már azt kérdhetitek tőlem: felállhatna-e az emberi társaság, ha senki nem házasodnék, 's gyermeket nem adna a' Hazának? Én pedig azt kérdem tőletek: felállhatna-e az emberi társaság, ha minden ember házasodnék, 's nemzene még az is, ki magát is alig táplálhatja? — Felállhatna-e a' társaság, ha minden ember hivatala feltételei megtartására letett hitét megszegné, 's magát meghazudtolná? — Felállhatna-e a' társaság, ha a' hivatalokhoz semmi saját terhek, kötelességek és resignátiók kötve nem volnának? Erre mit feleltek? attól függ, én is mit feleljek?

Az ember tsak ember által élhet el, — 's tsak nagyon is igaz az, hogy egyik kéz a' másikat mossa. Mindent nem tehet senki; de ha kiki külön tárgyat tesz, 's azt jól mesterűl tészi: úgy mindnyájan elélhetünk. — A' kötélgyártó tsak gyártson kötelet, 's ne vesződjék vers tsinálással; — az író tsak terjeszsze a' józan észt, ne avatkozzék szabó mesterségbe, 's a' t. így a' társaság élni és virágozni fog. De a' mennyiféle hivatalok 's testűletek vagynak egy társaságban; majdnem annyifélék azoknak rendszabásaik, 's feltételeik is. 'S ha vagynak olyan hivatalok, mellyeknek feltételei közé tartozik a' nőtelenség is: mi ok indíthat némelly embereket arra, hogy azon személyeket, kik magokat erre feláldozták, természet törvényjével ellenkezőknek káromolják? — Vagy mért így nem bánnak a' katonákkal, a' lőpor és golyó készítőkkel, a' sóbányákban dolgozó sáppadt néppel? hiszen mindeniknek van árnyékos oldala.

De ha tsakugyan lehet valakit a' házasságra kötelezni: ezen kötelezést a' világi gazdag nőtelenekken kellene a' Státusnak kezdeni, annyival is inkább, mert ezeknek adott a' természet elég módot, feleséget tartani, 's gyermekeket nevelni, 's ezen

fellyül esküt se tettek le senki kezébe a' nőtelenség megtartása iránt. Vagy a' nőtelenség tsak a' papokban kárhozatos, a' világiakban szinte erény?

De hogy végetlen ne legyek, bérekesztem Értekezésemet azon ismétléssel, hogy a' nőtelenség bár melly okból származzék is semmi esetben sem ellenkezik a' természet törvényjével, mert az mindig vagy áldozat, vagy adózás, vagy lakolás. Óh ne féltsd az embert, nem feledkezik ő meg magáról, kivált a' házasságról! Nem sok unszolást vár, kinek erre módja vagyon. Adj inkább módot a' sok szegény házasulandónak, ne pedig a' nőtelenséget kurhold, ez felesleges, amaz önként teszi. — Házasodjék 's szaporítsa a' népet, kinek módja van ben, ez természetes; — maradjon nőtelen, kinek ebben a' természet és a' társasági rend módot nem adott, ez is természetes. Ha tehát nem házasodik némelly, mert neki a' természet erre vonzalmat nem adott; ha nem házasodik némelly, mert már ifjúságában elvirágzotta magát; — ha nem házasodik a' szegény, mert módja nints nőt eltartani; ha nem házasodik a' papi személy, mivel hivatalának ezen feltételét esküvéssel fogadta: ez tsak olly természetes és jó a' Státusra nézve, mintha házosodnak a' földmivelők és más olly polgárok, kiknek erre módjuk és elegendő értékük van. — A' nagy sokaság magzatokat szül; de nem elég testi magzatot adni, lelki magzatra van a' Hazának szüksége; ezt pedig tsak a' Tanítók szülik mind a' templomokban, mind az iskolákban. Már pedig a' nőtelen Tanító elevenebb, tüzesebb, jobban szereti tanítványit, 's nints is annyi érdektől megvakúlva, mint egy nős gyermekes Tanító. 'S ez talán a' másik ok, miért hogy a' Státus nőtelenséget kíván a' tanítóktól, 's nevelőktől.

Én sem dogmatice, sem theologice, sem politice nem beszéllek, mert ez nem győz, hanem a' józan észből szóllok az igazság ügyében; 's ha ez nem győz: úgy győzhetetleneknek szóllok.

Udvardy,
mérnök 's levelező Tag.

3.

Hazánk alaposb miveltségére, 's jövendő boldogságára tzélzó Intézet kiszámolási-elemeiről (anatocismus szerént); valamint e' fő-alapból kifejtendő (analytikai); 's közvilági élethez alkalmazandó hasznos következményiről.

(F. eszt. I-sö kötet 1-sö Értekezés folytatása és végzete.)

Nem képes egy gyenge toll a' felsőbb miveltség' hatását, erejét, 's mind azon hasznát érdemessen leírni; mellynek jótékony befolyása által, egy honja' boldogságát buzgó szivén viselő, 's azt hathatós hív törekvéssel előmozditó nemes lelkü hazafi nemzetének szomjúzó parrag mezejére áraszthat, 's új szellemi alkotást örök időre alapithat!

Gyakran egy kisded áldozat végnélküli hasznot hoz a' Hazának, 's (*a' sok szinü, üres kivánatok, és a' magassan hangzó, de lelketlen sohajtások közt*) gyakran egy kisded áldozat' magva új lelki erőt, új alkotást varázsol fel *a' semmiségből*: melly által a' feltünő szellemi világban egész új élet teremtetik! a' Haza' jó léte emeltetik! 's az alapitó' emléke a' halhatatlanság' Országába ditsöülten vitetik fel!

Egy erényes magas lelkü, 's gazdag vagyonnal biró hazafi hon'szeretetből (nagyobb értékéhez képest ugyan nem olly nagy áldozattal) 10000 pengő ftal 100 év után kimerithetetlen kintset hagyhat Nemzetének: melly minél tovább, minél előbbre hallad előlépet (progressio) szerént; annál ditsőbbé válik, annál inkább az örök lét határáig hat el az alapitó' fenséges tette, 's hagyománya: melly Nemzetének magas miveltségét, jó létét, és hatalmát eszközli; számtalan szükségét kiegészíti, 's kimerithetetlen boldogságát alapitja! Mert ha megfontoljuk, hogy 10000 pengö forinti alap-pénz, évenkint törvényes 6 ftal vévén, 's kamatok kamatjaival

100 év után — = 3,393048) pengő ftra (e' szerint
200 — — = 1151,300000) szaporo- (b i z o-
300 — — = 390640,000000) dik (n y o s:

hogy = 391794,693048, az az: Három száz kilentzven egy ezer millió két száz kilentzven négy millió, hat száz kilentzven három ezer negyven nyoltz pengő ftoki alap-pénzre szaporodhat az eredetiben 10000 p. ftokat három rendszerben alkotott intézet! Úgy bizonyosan nem lehet nemesb, 's fenségesb áldozat ennél: melly kedves Hazánk' végnélküli boldogságát örök időre alkotandaná!

E' szerént tündér feltünések' ideai, valóságban már létesülve jelenendenek meg valaha a' magyar föld (horizonán) lát-térén: minden tudomány, és müvészség; erény, és felsőbb miveltség; szellemi erő, és vitézség; ész, értelem, és feltaláló lélek (genie); ügyesség, és szorgalom; 's Király, Haza, és polgár-társok iránt vonzó tiszta kebel, és költsönös szép lelkű érzelem 's más mindanyi fenséges tulajdonságok a' valahai Hazánk' jó létének leendenek ditső bizonyítmányai! — Ama egykor alkotandó közel négy száz ezer millio pengő ftni nemzeti kintstár (*Fundus et thesaurus publicus Regni Hungariae*) varázs tüneményeket hozand fel, 's új szellemi életet alkotand: ez által örökre eltörültetik az adó; megszünnek minden vámok, minden zsarolások! — Feltünik egy nemzeti Bank, melly a' magyart egész világgal öszve köti; feláll egy költsönző pénz tár, melly hypothetikai bátorságositása mellett az egyes szükségeket felsegíti! Muzeumok, 's könyvek' — ritkaságok' — tudományok', 's müvészségek'-tárai kimivelik a' lelket; emelik a' magasb esméreteket! — Versenek, pállyázások, és méltó jutalmak ditsőitik, 's felsőbb szellemi világba ragadni fogják honosinkat: hogy még inkább fenségesb fokra emelkedjenek! A' mai nap szükölködő— al-köz nevelést tárgyozó paedagogia, 's felnevelésre tzélzó tudományok', 's müvészségek' oskoláji; 's illy nemű theoretikai, 's gyakorlati, száraz földi és ten-

geri; polgári, és katonai új intézetek valahára eloszlatják a' tudatlanság minden fellegét, 's felderitik a' magyar világ' napját! — Új várok, új erősitett helyek, új városok, egy új fenséges királyi várral, lakással, 's újabb divatú palotákkal ékessé teendik; valamint egy nemzeti erős sereg' alkotásával hatalmassan oltalmazandják a' Hazát! — A' megnyomorodott szegény betegeink', szenvedőink', 's igazán szükölködőink', valamint a' természet tsapásai, úgy más szerentsétlen esetek által meglátogatottak' felsegitésére feltünő új intézetek számkivetnek minden inséget, és nyomorúságot; 's a' kóldulás eltörlésével felállitandó új munkás házok által az emberi nemet ama pór al-rendből, halhatatlan lelkéhez méltóbb sorsba emelik fel! — Köz-hasznú intézetek: kő, 's vas útak, gőz-erő művek, gyárok, gépelyek, különbféle műszerek 's vizi tsatornyák felsegitik, 's divatba hozzák a' kereskedést! — Státus gazdasági, 's mezei gazdasági újabb, 's tökéletesb rendszerek feleelevenitik a' nemzetet, 's alapitják a' nemzeti jólétet, 's gazdagságot! A' sivatag homokok, 's elhagyatott kopár mezőket; az ingoványokat, 's számtalan posványinkat haszon vehetőkké tévén, Hazánk földjébe új erőt lehellünk, 's ezek által lég-körünket is megtisztitván, új élet' elemeit, új egészséget alkotunk! Minden szükséget végre kiegészitvén, tsupán azt követendjük, mindent a' mi mivelt, erényes, hasznos, 's követésre, vagy vetélkedésre méltó, Hazánkba béhozni: hogy mind ezzel a' Hazai jólétet, miveltséget, nagyságot 's nemzeti fenállás hatalmát örök időre alapitsuk! —

Ha ezen nagy idea' fenséges szüleményeit szemünk elébe tévén, megfontoljuk azt: hogy egy nagy birtokú, 's nemes keblű honfinak 10000 p. fti, még nem rendkivüli nagy áldozat: melly mesze terjedő gazdag uradalmainak, 's gazdaságának egyik kis ágából is megszerzendő, 's igy birtoka nagyságához képest még kisebb áldozat lenne; ha megfontoljuk: hogy ennek kisdedségéhez képest a' hazafiúi érdem, az örök érdem „*Hazáját örök időre boldogitani*“

végtelen nagy! — 's halhatatlanság' koszorúját nyerendő!! — már ekkor lehetetlen az írónak megtartóztatni magát, 's ezt méltó nyiltsággal, és egész érdemben nem ajánlani a' nemes keblű, 's nagyobb értékű honosinknak! melly szerént Hazánkat boldogitván, nevüket, 's emléküket örökitsék! —

Azon nemes vágy, hogy ha bár 100, 200, vagy 300 év után is Nemzetünk valaha a' miveltség' főbb fokán ülvén, ragyogni; 's világ' minden nemzete közt egy leghatalmasbá válni fog, fenséges egy idea! — Egy négy száz ezer millió fti birtokba közel nemzetünknek jutni: remek alapitási idea! — Realizáljuk, 's tellyesitsük ezt tettel, vigyük ki e' nagy ideát! — Ez lészen alapos kezdete magasbra vágyó, 's már jelen korban is némelly részben létező mivelődésünknek! — Elenyészett, és eltünt annyi század, 's e'beli érdemben vagy kevés, vagy éppen semmi sem történt! Ha talán valami privát intézetekre történt; de az egész Nemzetre nézve nem! — Bár minden század tsak egy illy szerű alapitást tett volna: milly magasra már emelkedett volna a' Nemzeti kintstár! Vetélkednék a' viľág' legmiveltebb, 's gazdagabb nemzetivel! Elhatna a' magyar név, a' magyar nemzeti hatalom a' földön át, egyik jeges éjszaki Sarktól, a' másik déli jeges Sarkig! — 'S a' magyarnak ditsősségre, és magas fokra alkotott léte miveltségi szellemmel elérné, 's tán fellűl is mulná Angoly, Frantzia, Német, Olasz, 's világ' legmiveltebb nemzetit!

A' mi tehát ekkorig elmulasztatott, ne késsünk azt helyre pótolni, 's kiegésziteni! — Ne tartózkodjunk régi vak előitéletektől, 's tsupa hazátlan önszeretettől lebilintselve (nehogy tsak a' már mesze hátramaradott miveltségünk jelenkori sovány létében peshedjünk), Hazánk' jövendő boldogságára áldozatot tenni!

A' hazafiság nints egyedűl a' jelen időre szoritva: kihat ez végtelen időre, 's térre végtelen határokig; a' valódi hazafiság a' kor' szellemével, 's miveltség' magasbra hágtával Nemzete' hasznára 's

ditsősségére előbb, 's előbb végnélküli törekvéssel hallad! Minden buzgó hazafi; minden törvényhozó, 's ezt gyakorló; minden tudós, minden nagy vagyonú (ha igaz lelkü patriota) a' jövendőre úgy, mint a' jelen korra végnélkül munkás legyen: Honjának boldogságát szívén viselvén, 's ezt magasb lélekkel emelni törekedvén.

Részemről, kisded birtokomhoz képest, illy egész áldozatot nem tehetek (mert ez értéki erőmet fellül mulná) hanem igen is azon esetre, *ha dús birtokosi hazánknak illy ditső áldozatot nem teendenek;* részvényes lenni szívesen, és édes örömest kivánok, 's ezennel, mint igaz hazafi, a' részes áldozatot egész nyilt lélekkel, 's üdnepiesen Hazám' oltárára ajánlom! —

Hogy tehát ne tsak a' puszta jó szándéknál és üres szónál maradjunk, hanem történjék is valami, alkossunk kisded értékünkből három 10000 p. fti tőkepénzt, 100, 200, és 300 évekre. — Áljunk 300-on öszve, és 100 pengő fti aktiával alkossunk 300 aktiákat, 's honunk örökitő jovára alapitsuk örök időre a' három 10000 pengő fti intézetet! — Én, tsekély részemről, kész vagyok, magamra válolandó aktiát, e' kisded áldozatot Honom' oltárára, *első letenni*!

Tudom: hogy számtalan követőim leendenek, kik e' szent tzéltól buzdittatván, a' Haza' boldogságáért áldozatukat bémutatandják.

Szent e' tzél! — Emeljük ezt valóságra, 's tellyesitsük e' fenséges ideát Hazánk' kimerithetetlen boldogságára! — Azonban ne kivánjunk oszlopokat, ne kivánjunk magasztaló emlékeket, — fő nyereségnek, 's érdemnek tartván azt: hogy Hazánknak, mint hív fiai, e' kisded áldozattal szolgálhatunk! — 's valaha a' magas fokra emelt hazánk' ékes virányai felett, mint szellemi valók ditsőűlten lebegvén, unokáink' kimivelt szép lelkükben örök időre élni fogunk!

Nem e' buzdithatja-e e' ditső intézeti tzél' nézetéből mindes lelkes, 's gazdag értékű hazafit magasb felbevülésre: hogy nem tsak tulajdon lényc' kényelmi-

ért alkottatott légyen; hanem főkép a' köz jóért 's Hazája' boldogságáért! — De hálá az Egeknek! vannak több ragyogó tsillagai nemzetünknek, kik az illy fenséges tzélt emelni, 's ditsőiteni fogják! — Legközelebb egy pár év előtt adák ennek remek példáját: midőn a' régen óhajtott magyar tudományok Akademiájának örök alapitása végett néhány pertzenet alatt Száz ezerekni pengő ftokban áldozatok, varázs tüneménykint alkottattak! — Örök emlékbe emeli a' halhatatlanság Felséges koronás Királyunkat V-dik Ferdinándot, Fenséges Fő Hertzeg Nádorunkat Jósefet! magas lelkű ditső G. Széchenyi Istvánunkat, G. Károlyinkat, Hertzeg Batthányinkat, G. Telekynket, Andrássynkat, Keglevich, 's Festeticsinket, Zay, Vay, Esterházynkat, Czyrákynkat, 's más magas lelkű egyházi, 's világi ditső honosinkat! — Kik bizonyosan buzogni fognak illy nagyobb, Hazánkat örök időre boldogitó intézet' hervadhatatlan alkotásánál!

E' tellyesitendő magas ideánál méltán figyelmetessé tétetik a' Haza: hogy mennél inkább nagyobb gyönyörüséggel ezt valósulva mindnyáján már láthatni, 's édes gyümöltseiben részt venni ohajtanók; annál inkább ennek eredeti titkait 's kiszámolási elemeit ismérhetni vágyódnánk: hogy mindenki e' magas intézet' fenséges titkainak, 's eredete' elemeinek megfejtésére, és kiszámolására vezéreltessék:

Ha tehát a' hazafiságból eredetiben ajánlott alappénz = a; az esztendei kamata = k, lészen e' geometriai idomzat szerint: $100 : 100 + k = a : x$ és $x = \left(\frac{100+k}{100}\right) a$, melly tészi a' kapitálist kamatjával együtt 1-ső esztendő végével.

Hasonlóul: $100 : 100 + k = x : x'$ a' hol $x' = \left(\frac{100+k}{100}\right)^x = \left(\frac{100+k}{100}\right)^2 a$ = a' kapitális kamatjaival 2-dik esztendő végén.

Ismét: $100 : 100 + k = x' : x''$ a' hol $x'' = \left(\frac{100+k}{100}\right)^{x'} = \left(\frac{100+k}{100}\right)^3 a$ = a' kapitális kamatjaival 3-dik év végén.

És igy a' tőke pénz kamatok' kamatjaival n évek végén lészen : $= \left(\frac{100+k}{100}\right)^n a$.

Ezen mathem. formula szerént tehát ha a = 10000 p. ft k = 1-től egész 10-ig kamatok' mennyisége 1 évre; lészen 10000 pengő ftnak kamatokkal, 's kamatok' kamatjaival száz év utánni szaporodása:

forinti kamattal

1 $= \left(\frac{100+1}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}01^{100} =$ 27048 p.ft.

2 $= \left(\frac{100+2}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}02^{100} =$ 72447 p.ft.

3 $= \left(\frac{100+3}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}03^{100} =$ 192185 p.ft.

4 $= \left(\frac{100+4}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}04^{100} =$ 505015 p.ft.

5 $= \left(\frac{100+5}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}05^{100} =$ 1,315012 p.ft.

6 $= \left(\frac{100+6}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}06^{100} =$ 3,393048 p.ft.

7 $= \left(\frac{100+7}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}07^{100} =$ 8,677210 p.ft.

8 $= \left(\frac{100+8}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}08^{100} =$ 21,997840 p.ft.

9 $= \left(\frac{100+9}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}09^{100} =$ 55,290440 p.ft.

10 $= \left(\frac{100+10}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}10^{100} =$ 137,806603 p.ft.

&c. &c.

Hazánkban 6 fti törvényes évi kamat divatban lévén, ha a = 10000; k = 6; x = alap pénz kamatjaival lészen 1-ső év végén $= \frac{106}{100}$. a = 10600 pengő forint.

2-dik év végén $= \left(\frac{106}{100}\right)^2$ a = 11236 pengő forint.

3-dik év végén $= \left(\frac{106}{100}\right)^3$ a = 11910 $\frac{16}{100}$ pengő forint &c. &c.

és igy lészen:

100 év után 10000 fti tőkepénz 6 fti kamatok kamatjaival $= \left(\frac{106}{100}\right)^{100} 10000 = 10000.\ 1{,}06^{100} =$ 3,393048 pengő forint.

200 év után $= \left(\frac{106}{100}\right)^{200} 10000 = 10000.\ 1{,}06^{200} =$ 1151,300000 pengő forint.

300 év után $= \left(\frac{106}{100}\right)^{300} 10000 = 10000.\ 1{,}06^{300} =$ 390640,000000 pengő forint.

E' három rendbeli, 100, 200, és 300 évekre alapitott intézeti tőke pénz tenne = 391794,693048

pengő ſtokat: melly Hazánkat örök időre nagygyá, 's hatalmassá alkotná! —

Fenséges haſznait látjuk a' logarithmusoknak e' mathematikai számolásnál; mert ha a' fellebbi példáknál közönséges számolással élünk; tsak egy példának is száz évi kiszámolását hoszszú ideig ki nem vihetnők; vagy talán ezt is hibásan végeznők, hoszszas 's unalmas munkában elsenvedvén; illy unalmas számolást tehát a' fedhetetlen Mathematika megröviditi, és így az ember életét illy munkák megröviditésével (ha szabad mondani) megkettőzteti, 's megbetsülhetetlenül meghoszszabbitja.

Ezen ditső mathematikai számolás' néhány érdemének bébizonyitására, 's a' köz életre hatása' elemeinek ismértetére, nem lészen felesleg néhány példákban világgal előmenni:

Ha tehát a' tőkepénzt eredetiben hivjuk $= a$
a' fellebbi $\frac{100+k}{100}$ kitételt mathem. rövidséggel $= d$
Az esztendők számát $= n$
Az egész tőke pénzt az esztendők végén kamatok' kamatjaival $= S$
lészen: $S = a.d^n$. És Log. $S =$ log. $a+n.$ log. $d.$

$$a = \frac{S}{d^n} \qquad \text{log. } a = \text{log. } S - n.\text{log. } d.$$

$$d = \sqrt[n]{\frac{S}{a}} \text{ és log. } d = \frac{\text{log. } S - \text{log. } a}{n}$$

mivel $d = \frac{100+k}{100}$, lészen $k=100\ (d-1)$

$$n = \frac{\text{log. } S - \text{log. } a}{\text{log. } d.}$$

Ezen mathematikai egyszerű Formulák szerént különbféle a' köz életre haszno kérdések fejtetnek meg: mellyek alkalmával N. T. 's Tudós Bresztyenszky Béla, Doctor, 's Mathesisi kir. Tanitó Úr, régi lelkes Barátom' érdemét, az „*Elementa Algebrae*," tzímü munkájánál, köz-hirű tenni kivánom: hogy ezt kitelhető ügyes rövidséggel, 's felfogható világgal felkészülve adta Hazánknak által; mellyből a' következendőkben néhány egyszerű példa hozatik fel, a' köz-életre használandó:

1-ször Ha valamelly, p. o. 10000 fti tőke pénz akár hány évre, p. o. 3 év után 5 fti törvényes kamatjával, 's ennek új kamatjaival felszámítandó lenne, mennyi pénz gyülekeznék öszve?

Lészen $S = a.\ d^n = 10000.\ 1{,}05^3 = 11576\ \frac{25}{100}$ ft.

2-szor Három év után 1000 ftok minden kamat nélkül volnának leteendők; kivántatik pedig: hogy lehuzván az 5 fti kamatok' kamatjait, 3 év előtt mai nap tétessen le a' pénz: mennyit kellene mai nap letenni?

Lészen $a = \frac{S}{d^n} = \frac{1000}{1{,}05^3} = 863,\ \frac{8375\ -\ -}{10000\ -\ -}$ ft.

3-szor Egy kereskedő 1000 ftokat ád egy másiknak költsön, úgy hogy 3 év után tiszta nyereségül 500 ftokat nyervén, öszvessen 1500 ftokat kapjon viszsza; milly procentuátiót nyert légyen?

Lészen $d = \sqrt[n]{\frac{S}{a}} = \sqrt[3]{\frac{1500}{1000}} = \sqrt[3]{1{,}5} = 1{,}1447$; 's e' szerént a' procentualis kamat:

$K = 100\ (\sqrt[3]{1{,}5} - 1) = 100\,(1{,}1447 - 1) = 14{,}\frac{47}{100}$ ft.

4-szer Azon kivánat' megfejtésére: meddig légyen egy tőke pénz 6 fti kamatok' kamatolásával kiadva: hogy az egész summa meg kettőztessék? Minthogy $S = 2a$; $d = 1{,}06$

Lészen $n = \frac{\log.2a - \log.a}{\log.1.06} = \frac{\log.\ 2}{\log.1{,}06} = \frac{0{,}3010300}{0{,}0253059} = 11\frac{89}{100}$ év után; az az: 12 év után már több, mint megdupplázva, a' tőke pénz.

5-ször Hogyha a nem valamelly tőke pénzt, hanem akár melly más nagyságot a' természetben jelentsen: mellynek hasonló módon, mint egy tőke pénznek valamelly arányban bizonyos haszon, 's nyereség feleljen meg p. o. olly arányban mint $q : k$ évenkint nevelkedjék? a' fellebbi mathem. Formulák ezekhez is alkalmazhatók lesznek.

Minthogy pedig itt lenne $q : k = a : \frac{a\,k}{q}$; melly az első év végivel az a nagysághoz hozzá adatván, tészen $a + \frac{a.k}{q} = a\left(1 + \frac{k}{q}\right) = a\left(\frac{q+k}{q}\right)$, ennél fogva

illy

illy nemű számolásokban teendő lészen $d=\frac{q+k}{q}$; 's e' szerént $k=q\,(d-1)$.

P. O. Árpád 900000 Magyarokkal Hazánkat elfoglalván, ha 900 év lefolyta alatt 10,000000 emberi szaporodást egyarányú (aequabilis) előmenetellel jövendölte volna meg; úgy most méltán kérdőre vehetné mathematikusainkat: hogy mennyivel évenkint szaporodott légyen ezen napkeletről jött vitéz eredeti nemzet?

$S=10{,}000000.\ a=900000.\ n=900.$

E' szerént lészen $d=1{,}00267\cdots$ Ha tehát $q=1000$, akkor $k=2{,}67\cdots$ az az: minden 1000 Magyarhoz évenkint szaporodott $2,\frac{67\cdots}{100\cdots}$.

Ha pedig $q=2000$; úgy $k=5{,}34\cdots$ az az: minden 2000 Magyarhoz évenkint szaporodott $5,\frac{34\cdots}{100\cdots}$.

6-szor Hogy ha a' Magyarok' száma, melly 10 milliót + — tészen, évenkint mint 100 : 2; az az: minden százra kettővel nevelkednék; 100 év után mennyi lakót számlálna MagyarOrszág? $a=10000000$; $n=100$; $d=1{,}02$

lészen $S=10000000.\ 1{,}02^{100}=72{,}447000$ Lakós!

7-szer Egy erdő, melly (még 10 év után kezdvén) évenkint 3000 fti hasznot hozand, eladó lészen; kivántatik: hogy mennyit érhet ez mai nap, ha a' 6 fti kamati, és ezek kamatjai számittatnak?

Az erdő értéke 12 év után lészen = 50000 ft.; mert ennek 6 fti kamatja évenkint tészen = 3000 ftokat.

E' szerént tehát $S=50000$; $d=1{,}06$; $n=12$.

Lészen $a=\frac{50000}{1{,}06^{12}}=24848,\frac{46}{100}$ ft.

8-szor Ha még további fejtegetés után, a' tőke pénz = a, melly az esztendei kamatjával = K, és kamatok' kamatjaival szaporodik, még egy bizonyos kis summával = s évenkint nevelkedjék, vagy kisebbedjék; melly nagy lészen az ebből öszvegyüjtött egész tőke pénz = S, bizonyos évek után = n?

Itt az egész vég-summa = S, két részből áll: egy ollyan részből, mellyet az a tőke pénz n évek után tészen, és a' melly = a. d^n; és egy olly más részből, melly a' kis summát = s illeti: melly a' tőke pénzhez hozzá adódik, ha ezt hozzá adni; és elvetetődik, ha ezen s summátskát a' tőke pénztől el kell vonni. Minthogy azonban ezen kis summa = s tsak fokonkint az a kapitálishoz adatik, vagy ettől vonatik el; azt tehát úgy, mint egy tőkét különbféle évekre a' mondott feltétel alatt kihelyezettet tekinteni kell; már pedig a' kis summa = s, mellyel egy év után az egész tőke pénz a nevelkedik, vagy kisebbedik, tsupán $n-1$ évekig kamatot hozand; ezen évek után tehát lészen = s. d^{n-1}. Hasonlóúl azon kis summa s, mellyel 2 év után a' tőke pénz nevelkedik, vagy kisebbedik, még tsupan $n-2$ évekig hasznot hozand; ezen évek után tehát lészen = s. d^{n-2} és igy tovább azon summa s, mellyel az utolsó előtt való év' végin, vagy az utolsó elejin az a tőke pénz nevelkedik, vagy kisebbedik; még tsak tsupán egy évig hoz kamatot; lészen tehát = s d; végre mivel az utolsó év' végin is ezen kis summával = s a' tőke pénz = a nevelkedik, vagy kissebbedik, mellynek már semmi kamatja nem jár; ezen másik rész, mellyel az elsőnek nevelkedni, vagy kissebbedni kell, n évek alatt tészen = $= s\,d^{n-1} + s\,d^{n-2} + s\,d^{n-3} + \cdots + s\,d^2 + s\,d + s$ vagy megfordítva: $s + sd + sd^2 + \cdots + sd^{n-2} + sd^{n-1}$; azért a' geometriai előmenet (progressio)

$$= \frac{s\,d^n - s}{d-1} = \frac{(d^n-1)^s}{d-1}.$$

Ehez képest az egész Summa lészen:

$$= S = a\,d^n \pm \frac{(d^n-1)s}{d-1};$$

a' hol a' felső jelek nevelkedését, az alsó jelek pedig kissebbedését a' tőke pénznek jelentik.

P. O. Egy valaki 6000 fti tőke pénzéhez, mellyből 5 fti kamatot, és kamatok kamatjait húz, adjon hozzá évenkint 500 ftokat; egy más hasonló

tőke pénzből ugyan annyit vonjon le: mennyi pénze lészen mindegyiknek 10 év után?

Mivel a=6000; s=500; n=10; d=1,05

Lészen: $a\,d^n = 6000.\ 1{,}05^{10} = 9773{,}37$;

Tovább: $d^n - 1 = 1{,}05^{10} - 1 = 0{,}628894$;

$d - 1 = 1{,}05 - 1 = 0{,}05$

$\frac{d^n - 1}{d-1} = 12{,}5778$; és $\frac{(d^n-1)s}{d-1} = 6288{,}94$.

A' ki tehát a' tőke pénzhez évenkint 500 ftokat adott, az tíz év lefolyta után birni fog $S = 9773{,}37 + 6288{,}94 = 16062\frac{31}{100}$ ftal.

A' ki pedig az eredeti 6000 ftos tőke pénzből évenkint 500 ftokat levont, tíz év után lesz neki $S = 9773{,}37 - 6288{,}94 = 3484\frac{43}{100}$ fija.

9-szer A' fellebbekből e' következő mathematikai formulák fejtődnek ki:

$$S = ad^n \pm \left(\frac{d^n-1}{d-1}\right)s = \frac{d^n[a(d-1) \pm s] \mp s}{d-1}$$

$$a = \frac{S}{d^n} \mp \frac{(d^n-1)s}{(d-1)d^n} = \frac{S(d-1) \mp s(d^n-1)}{(d-1)d^n} =$$

$$= \left[\frac{S}{d^n} \mp \frac{s}{(d-1)} \pm \frac{s}{(d-1)}\right]d^n$$

$$s = \pm\left(\frac{d-1}{d^n-1}\right)(S - ad^n) = \frac{(\pm S \mp ad^n)(d-1)}{d^n-1}$$

$$n = \log.\left[\frac{S(d-1) \pm s}{a(d-1) \pm s}\right] \log.d = \log.[S(d-1) \pm s] - \log.[a(d-1) \pm s]$$

Mert $S = ad^n \pm \frac{sd^n - s}{d-1}$; vagy is

$S(d-1) = ad^n(d-1) \pm sd^n \mp s$;

az az: $ad^n(d-1) \pm sd^n = S(d-1) \pm s$;

vagy is: $d^n[a(d-1) \pm s] = S(d-1) \pm s$;

ehez képest $d^n = \frac{S(d-1) \pm s}{a(d-1) \pm s}$

Hogyha pedig, midőn valamelly tőke pénz évenkint bizonyos kis summával kedveskedik, *n* évek után semmi maradvány (residuum) fen nem marad; az az: midőn S=o; lészen akkor: $ad^n = s\left(\frac{d^n-1}{d-1}\right)$

és így $a = \frac{s\,(d^n-1)}{d^n\,(d-1)}$

$$s = \frac{(d-1)\,a d^n}{d^n-1}$$

$$n = \log.\left(\frac{s}{s-a\,(d-1)}\right) : \log.d. = \frac{\log. s - \log.[s-a\,(d-1)]}{\log. d.}$$

Ezen formulák szerént ismét szép új megfejtések történnek: P. O. Egy nagy posvány (légyen ez például Hortobágy) szabályozására, 's kiszáritására egy részt vevő mellékezett Uraság 5 év által folyvást költvén, áldozni kéntelen a' hydraulico-hydrotechniai munkákra 5000 pengő ftokat. Milly jövedelmet kell jövendőben hozni a' kiszáritott, 's már elkészült rétnek: hogy a' tőke pénz, melly ezen munkára fordittatott, kamatok' kamatjaival évenkint 6 fti kamatot hozzon?

Ha $s = 5000$; $d = 1{,}06$; $n = 5$; $a = o$; mert a' pénz, melly évenkint e' munkára fordittatott, tsupán az év végivel vétethetik fel tőke pénznek. Lészen tehát: $S = \left(\frac{1{,}06^5-1}{1{,}06-1}\right) . 5000 = 28185,\frac{46}{100}$ p.ft., mellynek 6 fti kamatja tészen: $1691\frac{13}{100}$ p. ftot. Ehez tehát egyenlő hasznot kell évenkint a' rétnek adni.

10-szer Feltévén azt: hogy valamelly erdő 10000 öl fát foglaljon magában; a' fák pedig tsupán 30-dik évben vágás alá jöjjenek; az erdő évenkint minden száz ölnél 2 öl nevelkedést nyerjen; kivántatik azt megfejteni: hány ölet keljen, és szabad légyen évenkint vágni: melly szerént 30 év után a' vágás egész erdőben elvégeztessék, és ismét új vágás újra kezdethessék?

Mivel $S = o$; $a = 10000$; $d = 1{,}02$; $n = 30$ lészen $s = \frac{(1{,}02-1)\,10000.1{,}02^{30}}{1{,}02^{30}-1} = \frac{0{,}02.\ 10000.\ 1{,}02^{30}}{1{,}02^{30}-1}$

log. 0,02 = 0,3010300 — 2
+ log. 10000 = 4,0000000
+ log. $1{,}02^{30}$ = 0,2580060
4,5590360 — 2
— log. $(1{,}02^{30}-1)$ = 0,9092157 — 1
lészen log. s = 2,6498203 = $446\frac{49}{100}$ öl fát.

11-szer Egy hazafi 10 évre 500 fti jutalom pénzt alapitani kiván; milly nagy tőke pénzt 5 fti kamat mellett kelljen kiadni: hogy a' 10-dik év' végin, mind a' tőke pénz, mind a' kamatok' kamatjai megsemmisittessenek?

Itt $S = o$; $s = 500$; $n = 10$; $d = 1{,}05$.

Lészen $a = \frac{500\,(1{,}05^{10}-1)}{1{,}05^{10}\,(1{,}05-1)} = 3860\frac{87}{100}$ ft.

12-szer Egy áruba botsájtott jószágért igér *A* uraság 30000 p. ftokat, mellyeket tüstént letenni, magát kötelezi; egy másik *B* igér 33000 p. ftokat; mellyekből elejin mindjárt 3000 ftokat letévén a' többi 30000 ftokat lassankint 6 év alatt, és pedig minden év' végivel 5000 ftokat rendessen letenni kiván; a' harmadik *C* uraság igér 36000 ft. de úgy: hogy ebből elejin 6000 ft tüstént; a' többi 30000 ft pedig, minden év' végin három ezer ftonkint tiz év eltölte alatt leteendi. Most már méltán azon kérdés jöhetne elő a' Törvényszék előtt: ki igért légyen legtöbbet, ha 5 fti kamat, 's kamatok' kamatjai számittatnak?

Itt vizsgáltassék meg: hogy mennyi a' belső értéke azon hat idő szakban *B* által fizetendő 30000 ftnak, és lészen $S = o$; $s = 5000$; $n = 6$; $d = 1{,}05$ ehez képest $a = \frac{5000\,(1.05^{6}-1)}{1.05^{6}\,(1{,}05-1)} = 25378\frac{47}{100}$ ft.

Hasonlóúl vizsgáltassék, *B* ajánlata után, *C* uraságtól 10 év lefolyta alatt (300 ftonkint minden év végivel) ajánlott 30000 ftok értéke?

mivel itt is $S = o$; $s = 3000$; $n = 10$; $d = 1{,}05$.

Lészen $a = \frac{3000\,(1.05^{10}-1)}{1{,}05^{10}\,(1{,}05-1)} = 23165\frac{21}{100}$ ft.

E' szerént tehát *A* uraság ajánlata $= 30000$ ft. *B* uraság ajánlata $(3000 + 25378\frac{47}{100}) = 28378\frac{47}{100}$ ft. *C* uraság ajánlata $(6000 + 23165\frac{21}{100}) = 29165\frac{21}{100}$ ft. lévén, kitünik az igazság: hogy a' ki, mint *A*, tüstént fizet; legigazságosban fizetendi meg a' Jószág árát.

Mellyből azon jeles következmény foly: hogy, midőn törvényes orvoslások' (remedia juridica) ál-

ortzás palástya, 's hamis színe alatt igazságtalanúl a' pénzbeli megfizetéssel éveket töltenek el; illy nemű jószág, 's akárminemű birtoki eladásnál' mindég az eladó; valamint az adósságbeli követeléseknél mindég a' hitelező kárasodik. Azért különössen a' Haza illy esetben törvényhozó, 's gyakorló hatalmára nézve figyelmessé tétetik: hogy, midőn gyakran a' zsaroló kész pénz' speculánsok több év után is tett felszóllitásra sem a' kamatot, sem a' tőke pénzt visza nem fizetvén; végre, a' midőn törvénybe idéztetnek, még is szelídebb törvény' gyengébb engedékenysége által a' kamatok' kamatjainak megfizetésére (mellyek e' szerént örökre elvesznek) törvényesen nem kénszerittetnének; — illy nemű fortélyos emberek, — gyakran rosz lelkű tanátsadók által is élesztetvén, más jámbor, de rövid látó felebarátunk' pénzével, 's véres verejtékével, ennek színlett nyerekség' ködébe burkolt kárára, ravaszúl élnek; 's alattonos uzsoráskodások által e' szerént a' törvény' értelmével titkon viszaélvén, igy a' tulajdonára hoszszan várakozó, igaz lelkű követelőnek tetemes kárával, 's *az igazság' nyilvános letapodtával*, gyakran a' legrendesb *törvényhatóságot kijádzhatják*! —

Ezen előhozott fellebbi jeles 12 példa tehát, úgymint a' fedhetetlen mathematikai számolás következménye, Hazánknak olly óhajtással terjesztetik elő: hogy valamint a' törvényhozó, úgy a' törvény gyakorló hatalom is, e' fedhetetlen elveken, alapitsa illy szerű szövevényesb néminemű kérdéseknél a' honi igazság' rendszerét, 's kiszolgáltatását!

Valóban tehát reményünk van az arany korhoz: hogy a' hoszszan tartó, 's hazánk' jólétét terhesen nyomó ború után felderülend a' szellemi élet újan alkotott napja! felderülend valahára a' régen sohajtott igazság', 's jó lét nemzeti fénye! midőn örömtelve azt látnók: milly fenséges szüleményeket, 's varázs tüneményeket, valóságban létesülve, alkothat egy hazai nagy intézet' ditső felallitásáról ered'lett, 's reálizált idea! — Már ezen idea' velejiből

származó, és az igazság' rendszerén alapuló, 's köz életre használható fellebbi 12 mathematikai számolás példáji; nem más; mint ama eredeti idea' számolási-elemeinek mindannyi megbetsülhetetlen következményi! — Mennél inkább tehát ditsőbb még azon alkotandó nagy nemzeti intézet! melly e' kisded munkám' elsőbb lapjainak, 's általányosan egész Értekezésemnek fő tárgya (mellyet t. i. e' régi, ős nagy nemzet' magas lelkű, 's halhatatlanság' koszorúját nyerendő ditső tagjainak ajánlani szerentsém volt) ama nagy nemzeti intézet, melly valaha Hazánknak hervadhatatlan borostyánokat hozand; melly közel négy száz ezer millió pengő fti értékének, 's köz kintstárának magikusi hatása által, a' nemzet' felsőbb miveltségét, nagyságát, és hatalmát minden Europai Országokon fellül, 's igy a' Haza' boldogságát örök időre alapitandná! — Ama nagy nemzeti intézet milly' hatalmassá leend: melly által valaha a' *Magyar Név* e' planetáris földünk' egész kerekségén nagy ditsősségre, 's örök létre emeltetik! — Mennél inkább tehát ama alkotandó nagy, 's fenséges nemzeti intézet, a' maga fen álló valóságában, valaha tündér szellemi-jelenéseket, 's varázs tüneményeket hozandana fel a' magyar látkörünkre! — Sőt nem egyedűl szemfényvesztő tüneményeket, mellyek minden bájoló fényük mellett is eltünnek, 's szétoszlanak; hanem bizonnyal alkotandana egy örökletű mennyei nap' jótékony hatásához hasonló, 's boldogságot lehellő, ditső elemeket: mellyek a' magyar föld' kimiveltt szép lelkeit emelnék; ékes virányait élesztenék, soha többé ezeket el nem hagyván! soha rólok el nem enyészvén!

Vizer István.

4.

Kőszeg Várának és Városának 1532-dikben kiállott ostromáról.

Ha az Úr nem őrizi a' Várat, heába vígyáz, a' ki azt őrizi. Ps. 127. v. 2. Mert az Isten jelen léte nélkűl elolvad az erős vitézeknek szívük. — Minem én mondom ezeket, ki soha tábort nem jártam; hanem halhatatlan emlékezetű *Loudon Gideon* „Loudons Tod und Grab" tzímű könyvben, mellyet Taubmann Ferdinánd Bétsben 1792. 8-ad rétben nyomattatott ki. „Ohne Gottesfurcht ist keine wahre Rechtschaffenheit, auch keine Tapferkeit möglich, úgy mond a' 19-dik lapon; die Freygeister handeln selten vom Grund ehrlich, und in Feindes, und anderen Todesgefahren sind sie meistens die grössten Poltrons." — Az ember munkálkodik ugyan, de Istené az áldás, meg a' hatalom. Jól tudta ezt Jurosith Miklós, azért, midőn 1532-dikben Szolimán Tsászár Kőszeget megszállotta, az Istent hívta segítségűl kevesed maga mellé.

Ezt a' hires ostromot eleget említik históriás könyveink, sőt Rosnák M. Die Beschreibung von Günz im Jahre 1532. Wien 1789. 8. nevű munkájában különös könyvbe foglalta. De én ezt az esetet magával Jurosith Miklóssal beszéltetem el: szemmel látó, 's a' történetben fő személyt tevő igaz lelkű embernél pedig hitelesebb tanút nem kívánhatunk. I. Ferdinánd Királyhoz írt levelében a' szerentsésen kiállott ostrom felől e'kép szóll:

„Serenissime Rex, Clementissime Domine. Matti Vestrae humillima mea et debita servitia imprimis commendo. Satis tempestive, Serenissime Rex, a Matte Vestra, et eiusdem Capitaneo Supremo, et Consiliariis bellicis, secundum obligationem Mattis Vestrae, ad Arcem istam auxilium requisivi, nullum tamen mihi, neque parum, neque magnum deputatum est. Ego tamen nihilominus, Clementissi-

me Rex, totius Reipublicae Christianae, et Mattis Vestrae commodum, ac felicem rerum suarum successum, fideliter sum praemeditatus; et propterea vitam meam, ac bona, et nonnihil etiam ulterius, exponere non dubitavi. a) Aliquot millia mulierum, ac puellarum, adolescentum ac puerorum, et inter illos senes multi, ad Civitatem istam, ut immanissimam Turcarum tyrannidem et mortem fugerent, confluxerunt. b) Ego Civitatem tam humilem, a tam crudelissimo et potentissimo hoste Turcarum Caesare, et illius potestate, qua Civitatem istam in persona obsedit, defendere attentavi; non propterea, quod ab illius potestate, me posse defendere putarem: verum, ut illum hic aliquamdiu, dum Mattas Vestra cum Christianissimo Romanorum Imperatore, fratre suo charissimo, et aliis Christianis Principibus congregatis, Turco obviare, et Dei Optimi Maximi auxilio resistere possit, remorarer. Et propterea, inquam, periculo apertissimo, et morti me exposui, quod Deus animae meae, secundum misericordiam suam, prodesse velit, et benigne eam iudicare dignetur.

Quamvis autem antea haud dubie Mattas Vestra de Turcarum Caesare, quanta cum potestate, et quam strenue me invadere, et Civitatem obsidere coeperit, satis informata sit: ego nihilominus, nunc de illis omnibus ab initio verissimam informationem praesentibus litteris meis, Matti Vestrae transmitto; hodie, Mattas Vestra sciat, diem esse vigesimam secundam, qua hanc Civitatem Ibrahim Bassa obsidere incoepit, c) post triduum vero Caesar ipse

a) Ei patria chara est, úgy mond Cicero, qui eius salutem, charitati anteponit suorum.

b) A' Várasok minden időben menedék helyek voltak, bennek a' XVI-dik és XVII-dik századokban is sokan életben maradtak, ezen fellül az Ország megmaradására is szolgáltak. Igazságtalanok tehát azok, kik ezeket az érdemeket elesmérni nem akarják, 's magokat a' közjó kárával, a' hol tsak lehet, ellenük szegezik.

c) Az az: Augustus elsőjén kezdetett az ostrom.

personaliter, et sui pedites eam cum omnibus tormentis suis bellicis, bombardis, et tentoriis totam circumcinxerunt, tormenta quoque, quae Falkonetas, et Falkones nominant, in quatvor diversis locis circum Civitatem vallavere. In vineis non montanis, ex quibus Arcem et Civitatem altitudine superavit, octo tormenta ita vallavit, ut illis tertio die omnes nostras munitiones Arcis et Civitatis altiores coeperit. Postea a quatvor partibus Civitatis adiectis muro scalis, magna cum multitudine irruptionem in Civitatem fecerit. Servator tamen noster Deus, illos non solum istam, sed et alias quoque undecim irruptiones perdere, ex sua benignitate, clementissime ordinavit, quo confecto, Arcem et Civitatem in locis tredecim hostis suffodit. Sed hic quoque benignissimus Pater noster coelestis effecit, ut praecipuo nihil hoc etiam tanto labore nobis efficere potuerit. Post haec, aliquot millibus fasciculorum ligneorum fossas Civitatis replevere, et per hos fasces, in locis periculosissimis, murum suffodere, foramina pulveribus replevere, ad irruptionem quoque aliam, milite ordinato, pulvereque incenso, Civitatem iterum fortissime sunt aggressi. Nos tamen, benignitate Divina adiuti, refodiendo, malum totum prohibuimus. Et quamvis etiam hoc tempore quoque in locis quatvor scalas adiecissent, damno tamen magno ibidem a nostris accepto, retro cessere. Postera autem die, magna arte, pulverem foraminibus, quae sub muro suffoderant (de quo multa essent scribenda) importarunt. Mane hora sexta pedites Caesaris cum quatvor agminibus, sub propugnaculis suis, quae ex lignorum fasciculis construxerant, apud muros stetere, incensoque pulvere, murum in longitudinem ulnarum sedecim proiecere, atque illico unum peditum agmen post aliud. strenue et fortiter ad irruptionem accurrerunt. Ego autem, ita mihi, ex gratia Divina, antea provideram, ut hostes nihil efficere, et damnum magnum in eo congressu, a nostris visi sint referre. Hic tamen ex Servitoribus meis, potiores, et hi, in quibus cor

meum, et omnem spem meam collocaveram, cecidere. Quibus confectis, hostes Turcae per aliquot millia equorum oneratorum, et camelos ligna ad duas partes Civitatis attulerant, depositisque illis post propugnacula, quae ex fasciculis construxerant, aliquot etiam millia hominum abiectorum deputarunt, qui magna industria, ligna illa ad murum proiecerunt. Et ex illis montes duos, altitudine murum superantes, construxerunt, neque in diem hodiernum feriantur; sed continuo ad montem illum perficiendum laborant. Super his montibus, potiores suas bombardas manuales collocarunt, atque ita in Arcem et Civitatem continue sagittant. Et quamvis ego unum illorum montium nocte incenderim, ipsi tamen ignem hunc extinxere.

Sciat, praeterea, Mattas Vestra, hostem iam in tribus locis murum Civitatis fregisse; nos namque illi hoc prohibere nullo modo potuimus; eaque foramina ad irruptionem faciendam satis ampla et sufficientia fuere, per duo ex illis, iam aliquoties ingredi tentaverunt; a quibus, auxilio Divino, nostri illos fortiter prohibuere. Hodie quarta hora pomeridiana, iterum, adiectis scalis, in duobus locis nos sunt aggressi, et Signa illorum quatvor super muros extendere; sed, Deo disponente, accepto damno, retro cedere sunt coacti.

Nihil necesse arbitror esse, Serenissime Rex, describere, quot ignitorum telorum millia, quanta etiam globorum ardentium multitudo ex fundis continue in Civitatem iniiciantur; ea tamen, ne quid efficerent, hucusque Omnipotens Deus benignissime prohibuit: tametsi nulla in Civitate, et in Arce domus latericiis tegulis, sed omnes lignis tectae, quam plures quoque frumento nondum triturato, quod Coloni importavere, sint refertae.

Si Mattas Vestra, quomodo provisus sim, et quales mecum Milites in Civitate habeam, scire velit, Matti Vestrae significo: me hic, secundum humilem meam conditionem, uti patrem familias decet, pauperculum vitam transegisse, et me cum de-

cem equis gravioris armaturae, et cum viginti octo Huszaronibus instruxisse; cum quibus postera die, quam Turcarum Caesar Civitatem istam cum omnibus Copiis suis praeteriisset (quod futurum opinabar) ad Mattem Vestram proficisci decreveram, ut ego, tanquam servitor fidelis, Matti Vestrae in isto conflictu servire potuissem. Itaque arcem, pro mea paupertate, satis provisam, cuidam bono et honesto Nobili conservandam dare volui; sed cum iam Caesarem Civitatem istam obsidere velle aperte cognoscerem, ut ut me hinc proripere satis tuto potuissem, propter causam superius in litteris declaratam, aufugere nequaquam volui: sed hoc modo, me in mortem tradere non dubitavi.

Propterea nullos alios milites, et alium etiam neminem, quam miseros et pauperculos Rusticos habeo, qui ad Civitatem istam confluxere; quorum, qui arma habuerunt, imprimis non plures septingenti fuere, et iam media pars illorum corruit, et cum illis omnes Servitores mei potiores, qui Officiales fuerant, occisi sunt. Praeter haec, ultra centenarium unum, pulverem non habeo, et meo aere florenis tercentis pulverem comparavi, quem, si Civitatem hucusque conservare volui, distribuere me in Civitate oportuit. Arx non in Civitate sita est; quae quamdiu servari potest, servatur, et arx esset nihilo tutior.

In tanto periculo, per media hostium castra, mercede atque muneribus conductum nuncium Viennam misi, qui ibidem omnes nostras necessitates et pericula, quibus illo tempore involvebar, declaravi, orans: ut pulveres nobis et milites transmitterentur; significarent etiam, quo tempore eliberationem nostram expectare deberemus? Nuncius reversus est, neque pulverem, neque militem, et nullam etiam futurae nostrae liberationis spem reportavit. d) Tempestive profecto bene perpendere

d) Ennek az elhagyattatásnak okait Pray Annal. Reg. Hung. Tom. V. 1532-dik évre feszegeti; nekem, egykorú levelek híjjával lévén, semmi mondani valóm nintsen.

potui, me ita neglectum, perditum iri oportere, et quasi in fauces hostium esse protrusum: eam me tamen a Deo Optimo Maximo gratiam habere gaudeo, quod mortem et finem tam honorificum sim consecuturus.

Quisquis autem hanc Civitatem, et Populum, qui intus est, tam simplicem agnosceret, benignissimum Servatorem nostrum Christum, sua misericordia nos hucusque conservasse, apertissime videret. Clementissime Rex, quibusdam Consiliariis Mattis Vestrae, qui Viennae sunt, me non credere significavi, quod Turcorum Caesar Viennam sit venturus, quemadmodum neque nunc quoque eum ulterius quicquam esse obsessurum puto; sed secundum harum Provinciarum fines in Sclavoniam usque, aliqua Oppida et Munitiones excursionibus poterit invadere, et ita aliquamdiu hic expectare, et agros circum circa depopulari; et cum eo se se contra Mattem Vestram aliquid gloriae esse consequuturum, gloriari poterit, quando neminem interim secum congredi ausum fuisse iactabit.

Neque satis scio, Serenissime Rex, utrumne conflictum hostis sit expectaturus propterea, quod Civitatem istam tam humilem obsidere coeperit, pulverem multum consumpserit, & homines tam multos perdiderit. Sed Deo soli omnium melius, quid ulterius hostis facere statuerit, cognitum est. Cum hoc me Matti Vestrae commendo. Actum Güns 22. Augusti Anno Domini 1532.

Maiestatis Vestrae

Fidelis Servitor
Nicolaus Jurosith.“

Az eredeti példány hiteles mássából.

Szolimán, a' mint Jurosith Miklós levelében írja, az ostrommal fölhagyott. — Ferdinánd meg 1537 Köszeget Jurosith Miklósnak ajándékozta; adomány levelét olvashatni Praynál Annal. Reg. Hung. Tom. V. p. 262.

A' Kőszegi ostromról Nádasdy Ferentz, Tamás attya is, emlékezik eme levelében:

„Magnifice, ac charissime fili! Salutem. Litteras nobis missas a Magnificentia Vestra sane ad unguem intelleximus, et possumus scribere eidem, quod Caesar infidelissimus Turcorum oppugnat iam diu Castrum Keuszegh vocatum, neque, ut audivimus, recipere, et delere potest. Oppidum etiam eiusdem Saarwaar vocatum saepe attentavit certamine. In festo tamen Assumptionis Virginis intemeratae, a mane usque ad horam completorii continue confliximus, et pugnavimus cum ipsis; ipso etiam die praecipue invaserant nos, quasi, ut datur opinari, tria millia Turcarum, vel ultra: Omnipotente tamen auxiliatore, salvi et incolumes permansimus. Ex familiaribus tamen eiusdem sunt vulnerati nonnulli, inter quos etiam Benedictus Sybrik pyxide tactus et vulneratus est: etiam Stephanus Kewés sagitta laethali percussus; nonnulli ex Satrapis mortui, ex plebeis vero sunt mortui ad centum, vel ultra: Oppidum nihilominus tamen conservavimus, et conservarunt familiares, quibus Eadem poterit, capite nudato et detecto, salutare et regratiare gesta eorum. Rogamus, ut eadem pulverem machinis aptum, et saletrum abundantius mittat cito, cito, et citissime &c. Datum ex Domo eiusdem Saarwaar, Secundo die post Virginis assumptionem, anno partus eiusdem 1532.

Franciscus Nadasdi."

Írtam Budán Sz. György havában 1835.

Podhradczky Jó'sef.

5.

Valami a' fényüzésről.

Minden ember kivánná napjait jó létben, gond és maga megerőltetése nélkül elélni, 's azért nem tsak természeti szükségeit kielégíteni, hanem ezeken kivül is életét minden tekintetben kellemetesebbé 's kényelmesebbé tenni iparkodik. — Ezen vágyódás, ezen törekedés igen természetes; mert kétség kivül kedvesebb, finom vászonba és posztóba öltözködni, mint vad állatok bőrével, vagy valami más goromba anyaggal testét betakarni; — kellemetesebb lintóban járni, mint gyalogolni; — kellemetesebb alkalmatos tiszta házban lakni, mint egy alatsony füstös kunyhóban barmok társaságában élni, — és sült, 's Tokaji bor jobban esik, mint katona kenyér és viz. — De a' gyarló ember óhajtásaiban mértékletlen lévén, meg nem elégszik, hogy nyugodtan és jó állapotban élhet, hanem fényleni és mások felett magát kimutatni törekedvén, maga magának szükségeket teremt, mellyeknek kielégítését legfőbb szerentséjének nézi; általhágja azon határokat, mellyeket az illendőség 's az élet bölts használása rendelt, és közönségesen a' vélt szerentse helyett romlását éri el.

Nem szándékom itten megvizsgálni, hogy egyeztethető-e, és mennyiben, a' fényüzés erköltsi 's politikai tekintetben az emberiség javával? — én azt tsak kalmárilag veszem fel, a' mennyiben t. i. a' kereskedői munkásságnak határát kiterjeszti, és egy kis rajzolatját festem azon felettébb való tékozlásnak, mellyet különbféle Nemzetek életmódjokban, ruházatjokban, 's több illyfélékben tettek.

Kétséget nem szenved, hogy minden kereskedés akadozna, 's milliomok, elvesztvén keresetjöket, az éhségnek kitétetnének, ha az ember magát tsupán tsak természeti szükségeire szorítaná. — Azonban nem akarom mondani, hogy a' fényüzés-

nek nintsenek határai, sem pedig azt a' kereskedés előmozdítása eszközének lenni általánosan nem állítom; — mert, ámbár igaz, hogy ez által a' pénznek forgása neveltetik, 's így a' szegény a' gazdaggal nagyobb arányosságba helyheztetik; a' fényüzés mindazonáltal még magának a' kalmárnak is ártalmára lehet, ha ez, mások példáját követvén, abban mértéket nem tart.

A' fényüzésnek nyomait minden időkorban találjuk, kiváltképen a' Rómaiaknál, Julius Caesar után, úgy mint azt Seneca igen elevenen leírja. — Rómában minden tárgy ingerelt a' bújaságra; a' szép Nem szerette a' gyönyörködtetést, 's a' férjfiaknak minden módon tetszeni vágyódott, annyira, hogy még ruházatjában is a' szemérem határait általhágta; a) haját hoszszú fürtökben vállairól tsüggve hordozta 's arany porral behintette. A' fülfüggőkre főkép olly sokat költött, hogy, a' mint ugyan Seneca mondja, b) a' Római aszszonyok egy fülön is két és három örökséget viseltek.

Vendégségeikben annyira mértékletlenkedtek a' Rómaiak, hogy az e' féle tékozlások törvények által is korlátoltattak. c) — Lucullus, ama hires dobzódó, leghevesebb nyárban tartott húros madarakat; — voltak neki több ebédlő palotái, mellyek valamelly bálványtól neveztettek, 's mindegyikre nézve meg vala határozva a' Somma, melly az abban tartandó vendégeskedésekre költetett. — Így min-

a) Seneca, Epist. 90. „Quid si contigisset illi videre has nostri temporis telas, quibus vestis nihil celatura conficitur, in qua non dico nullum corpori auxilium, sed nullum pudori est.“ És de benef. L. 7. C. 9. „Video sericeas vestes, si vestes vocandae sunt, in quibus nihil est, quo defendi aut corpus, aut denique pudor possit; quibus sumptis mulier parum liquido, nudam se non esse jurabit.“

b) De benef. L. 7. C. 9. „Non satis muliebris insania viros subjecerat, nisi bina ac terna patrimonia auribus singulis pependissent.“

c) Macrob. Saturn. L. II. C. 13. Aul. Gell. L. II. C. 24. Plinii H. N. L. X. C. 50. Sueton. Tib. Nero. Sect. 34.

minden vendégség, melly az Apollo nevezetű ebédlőben adatott, Plutarchus szerint ötven ezer denárba kerűlt. a)

Aezopusnak volt egy portzellán tála, melly neki tiz ezer forintba kerűlt; ebben tsak olly madarakat tétetett fel, mellyek vagy igen szépen énekeltek, vagy az ember szavát utánozni tudták; 's ezeknek darabját hat száz forinton fizette. b) — Clodius, Aezopus fia, még nagyobb tékozló vala, ez a' gyöngyöket is olvasztotta 's vendégjei eleibe tétette; c) ugyan ezt tselekedte Caligula Tsászár is, a' ki nem egészen egy esztendőnek lefolyása alatt 67,500,000 aranyat elpazarlott. d)

Tiberius Tsászár idejében a' szakáts mesterségnek Rómában már rendes oskolái és tanítói voltak; e) tsak fűszerszámokra Róma Városa esztendőnként költött 7,500,000 pengő forintokat, f) és egyetlen egy halért öt- hatszáz forintot, 's többet is adtak g). — Seneca azt mondja: a' mit az utálatos torkosság tsak esmér, azt mindenünnen öszvehordják; a' mit a' gyönyörködések által elromlott gyomor alig vesz bé, legtávolabb tengerből hozatik. Okádnak, hogy ehessenek, esznek, hogy okádjanak: és az eledeleket, mellyeket egész világon öszvekeresnek, még meg sem emésztik. h)

Nero Tsászár pazarlásairól Suetonius tsuda dolgokat beszél. i) A' pénznek haszna ő nála tsak tékozlásban állott, 's tsak ollyakat betsűlt, kik gazdagságaikat legesztelenebb módon elpazarlották;

---

a) Eckhel szerint (Elem. Numism. vet.) egy római denár a' mi pénzünkben tesz 16 krajtzárt, 's igy 50,000 denár fel menne $13{,}333\frac{1}{3}$ forintra.
b) Plinii H. N. L. X. C. 51.
c) Ugyan ott L. IX. C. 35. Sect. 59. és Horat. Satyr. L. II. Sat. III. V. 239.
d) Sueton. Caligula. C. 37.
e) Columella de re rust. LL. XII. in Praefat.
f) Plinii H. N. L. XII. C. 18.
g) Plin. Hist. Nat. L. IX. C. 17. Sect. 31. Sueton. Tiber. C. 34.
h) Seneca ad Helv. matr. de consol. C. 9.
i) Sueton. Nero. C. 30. 31.

— semmi ruhát kétszer fel nem vett; — kevesebb, mint legalább ezer kotsi késérésében nem utazott. — Az építésre kiváltképen sokat vesztegetett: építtetett egy palotát, 's azt arany háznak nevezte; ennek előudvarában állott egy 120 láb magosságú szobor, melly Nerót képezte; — ezen előudvarnak voltak három befedett tornátzai, mellyeknek mindegyike egy mértföldre kiterjedett; a' palotának belsejében egy tó vala, körülvétetve pompás épületekkel, mellyek mintegy Várost képeztek; — más része ezen tsudálatos épületnek foglalt magában réteket, szőllőket és erdőket, mellyekben mindennemű vad állatok találtattak. — Minden részei ezen roppant palotának ragyogtak aranytól, drága kövektől 's gyöngyöktől; — az ebédlőknek padlázatjok mozgatható 's elefánt tsontból készített táblázatból állott, mellynek nyilásain ollykor virágok és más jó illatú tárgyak lehintettek. Ezen ebédlőknek legnagyobbika gömbölyű vala, 's a' világ alkotmánya gyanánt szüntelen körűlforgott. — Midőn ezen épület elkészült, Nero avval nagyon megelégedett, azt nyilatkoztatván ki, hogy ebben még is mint ember lakhatik. — Plinius azt mondja, a) hogy Arabiában egy esztendő által nem terem annyi fűszer, mint a'mennyit Nero Poppaea nőjének temetése napján elégetett, 's Cornelius Tacitus szerint b) Nero tsak ajándékokra 55 milliom aranyat vesztegetett.

A' Németek nagy fényt űztek ruházatjokban. — György, Bajor Landszhuti Hertzeg, és Hedviga Lengyel Hertzeg Kisaszszony között 1475-dik esztendőben tartatott menyegzői ünneplésén, Albrecht Brandenburgi választó Hertzeg nőjével 's száznál több nemes aszszonyokkal megjelent; a' hertzegi kotsit lóháton kísérték 14 szűzek, kiknek kalapjaik forgókkal 's gyémántos bokrétákkal fel voltak ékesítve, a' jegyeseknek, úgy a' vendégeknek ruháik is többnyire arany vagy más drága anyagból készítve, és

a) Hist. nat. L. XII. C. 18. Sect. 41.

b) Hist. L. I. C. 20.

gyöngyökkel 's drága kövekkel kihímezve valának a)

De nem tsak a' Hertzegek, Grófok és Nemesek, hanem a' Polgárok és Parasztok is ruházatjokban felettébb való fényt űztek. — Ezt bizonyítják több Német Ország gyűlésein ez iránt tett rendelések: b) ugyan is 1500-dik esztendőben a' *parasztoknak* megtiltatott, aranyat, ezüstöt, gyöngyöket, bársonyt és selymet hordozni; — az 1530-dik esztendei Országgyűlésben a' volt a' közönséges panasz, hogy az e' féle fényüzés annyira nevekedett, hogy a' Hertzegeket a' Grófoktól, a' Grófokat a' Nemesektől, a' Nemeseket a' Polgároktól, és ezeket a' Parasztoktól különböztetni nem lehet, 's hogy ez által nem tsak egyes emberek, hanem egész Tartományok is élelmökben fogyatkozást szenvednek; mellynél fogva ez iránt új rendelések tétettek, 's minden rangra nézve a' ruházatnak miné'műsége meghatároztatott. Így különösen a' Kalmároknak 's mesteremberekneк megtiltatott, bársony, damasz, atlatz, vagy selyem ruhákat, aranyt, ezüstöt, gyöngyöket, arany vagy ezüst fejketőket hordozni; de még is megengedtettek nekik 20 forintot érő övek, 's leányaiknak 10 forintot érő hajkötők: mellyből kivehetni, milly nagy lehetett a' ruhákra való tékozlás, mivel azt korlátolni akarván, még is akkor, midőn a' mostani időhez olly nagy oltsóság vala, egy hajkötőre 10 forintot költeni engedtek.

De még mértéketlenebbek voltak a' Németek vendégeskedéseikben, mellyeket lakodalmak, gyermek keresztelések, temetések 's a' t. alkalmatosságával adni szoktak. — Vilmos, Orániai Hertzeg, és Anna Szászi Hertzeg Kisaszszony között tartatott menyegzőn jelen voltak 6000 vendégek; — ezek emésztettek 4000 véka buzát, 8000 véka rozsot, 3600 akó bort, 1600 hordó sert 's a' t. A' lovak, mellyek

a) Smidt, Gesch. d. deutschen 7-dik köt. 137. lap.

b) Reichsabschiede des h. Römisch. Reiches. Mainz. 1660. fol.

közűl tsak a' vőlegény 1100 magával oda vitt, megettek 13,000 véka zabot. a)

A' 15-dik századbeli legfényesebb menyegzői ünnepléseknek egyike volt a' felyebb említett lakodalom, mellyet György Bajor Landszhuti Hertzeg 1475-dik esztendőben ünnepelt; tartott az 8 napig 's 77,766 aranyba kerűlt. Erre fordíttatott 300 ökör, 62,000 tyúk, 5000 liba, 75,000 rák, 75 vad disznó, 162 szarvas, 170 hordó Landszhuti, 200 hordó Külföldi, és 70 hordó Olasz Országi bor 's a' t. az ottan lévő 9360 ló ezen nyoltz nap alatt evett 17,720 véka zabot. b)

De milly nagy volt az e' féle tékozlás a' közép rendű embereknél is, e' következendő példából kitetszik: 1493-dik esztendőben egy ágostai Gundlinger Vitus nevű pék leányát férjhez adta; melly alkalmatossággal a' vendégek 60 asztalnál ebédeltek. Minden asztalnál ült 12 vendég, 's így öszvesen 720-an voltak. Az öröm-atya ehez adott 20 ökröt, 49 ketskét, 500 darab mindenféle apró marhát, 30 szarvast, 15 fajdot, 46 hizlalt borjút, 900 darab hurkát, 96 hizlalt disznót, 25 pávát, 1006 libát, 15,000 halat 's a' t. kész pénzben leányának adott 3000 arany darabot; 's ha darabját tsak fél aranynak veszszük, ez az akkori időhez képest még is nagyon is sok pénz volt. c)

A' Németeknek ezen mód nélkűl való torkosságok annyira nevekedett, hogy azt Ország törvénye által is megakadályoztatni szükségesnek látszott; illy törvényeket találunk 1521-dik, 1530-dik, 1577-dik 's más esztendőkről. d) Átaljában pedig a' Németeknek részegeskedésök olly nagyon elhiresedett, hogy 4-dik Henrik Frantzia Király egy Német Hertzeg Kisaszszonnyal való egybekelését még gondolatjában is útálta, mivel, úgymint mondá, mindég

a) Krünitz Encyclop. 82. köt. 85. l.

b) Ugyan ott.

c) Ugyan ott 86-dik l.

d) Reichsabſchiede des h. Röm Reiches.

úgy tetszenék neki, mintha egy borhordó mellette az ágyban feküdnék. a)

Angoly Országban hasonlóképen már 14-dik 's utóbbi századokban a' mértékletlen fényüzés törvények által korlátoltatott, 's mind a' ruházat, mind pedig az étel minden rangra nézve meghatároztatott; b) de ezen rendeléseknek, valamint más Országokban, úgy itt is kevés foganatjok volt. — Főképen az angoly szeszélyének mindent feláldozni kész, 's a' pazarlásban semmi határt nem esmér; tsak annak, ki vagyonánál többet költ, az adósság fogházától reszketnie kell; máskint pénzének ura, és azt legesztelenebb 's legotsmányabb módon eltékozolhatja, a' nélkül, hogy e' miatt tékozlónak tartatnék.

A' legnagyobb fény Londonban üzetik. Archenholtz azt beszéli c), hogy jelen volt egy álortzás mulatságban, mellynek alkalmával a' Pantheon nevű terem egészen tükrökkel ki vala ékesítve, ezek négy tűkörgyáraktól költsön vétettek, 's 36,000 font sterlinget értek, — továbbá, hogy dámák találtatnak, kik száz ezer 's több font sterlinget érő drágaságokat költsön vesznek, 's ezért egynehány száz ginét (angoly aranyat) fizetnek, tsak hogy kevés órákig fénylhessenek. — Hope, Amszterdámi pénzváltó 1799-dik esztendőben tántzmulatságot adott Londonban, mellyen ezernél több vendég jelen volt; — mi nagy tékozlás követtetett el itt, kitetszik abból, hogy tsak a' tzukrásznak 1260 font sterling fizettetett; 's hogy még sok étel 's ital fenmaradván, Hope a' maga szolgáinak engedelmet adott, a' volt vendégi tselédjeiket 's leányaikat egy tántzmulatságra meghívni, melly szint olly számos és fényes vala. d)

---

a) Hannoveran. Magaz. 1798. 475. l.

b) Anderſon chron. Geſch. d. Handels 2-dik köt. 437. l. és 4-dik köt. 34-dik l.

c) Archenholz, England und Italien. 1-ten Bds 2t. Thl. 418 l.

d) London und Paris 1799. VI. St. 102. l.

Edinburg, Skótziának Fővárosa, még 1763-dik esztendőben majd tsak a' régi Városból állott; és 20 's egynehány esztendők lefolyása alatt, 3 milliom font sterlingnél több költséggel az új Városban a' legpompásabb paloták felépíttettek. — 1783-dik esztendőben mesteremberek és pórnép lakta azon házakat, mellyek még 1763-dik esztendőben a' főrangú uraknak palotái voltak. — Clerck Tinwald Főbiró házát 1792-dik esztendő körűl egy frantzia nyelv mester birta; — Craigie Lord Président házában ugyan akkor egy kofa lakott; — és Lord Drummore palotáját egy szék tsináló birta, ki azt mindazonáltal oda hagyta, mert — nem elég jónak tetszett. a)

Frantzia Országban a' fényüzés sokáig esméretlen maradt; a' népnek, sőt a' Királyok ruházatja 's életmódja is régiebb időben igen együgyű vala, kik nem tartották alatsonynak, utazásaikban lovak helyett ökröket használni. — De később, kiváltképen 12-dik Lajos, 1-ső Ferentz és 2-dik Henrik alatt a' fényüzés igen nevekedett; Váraiknak 's házi butoraiknak sokasága és pompája, vadászataiknak 's egyébb udvari ünnepléseiknek fénye, mustra vala, melly szerint más udvarok magokat alkalmaztatták. — 15-dik században már a' köznép is bársony ruhát viselt. b) — A' Bourboni Connétable (Fő Vezér) fijának keresztelésekor 500 Nemeseket bársonnyal felruházott, 's mindegyik nyakára egy háromszoros arany lántzot függesztett. c) — 4-dik Henrik alatt a' pazarfény még nagyobb léptsőre emelkedett; Liancourt aszszony egy Párisi hímvarrónál készíttetett magának egy kendőt, melly 1900 tallérba kerűlt; — a' tzipők drága kövekkel és gyöngyökkel felékesíttettek. — A' Dauphinnak keresztelése előtt Párisban minden szabók és hímvarrók annyira el voltak foglaltatva, hogy Bassompierre Mar-

a) Schlözer's Staatsanzeig. 67-dik füz. 361-dik l.
b) N. Hannover. Magaz. 1798. 453. l.
c) Ugyan ott.

sal nagy nehezen talált valakit, a' ki neki ezen ünneplésre ruhát készítsen. Végre eddigi szabója 's hímvarrója szolgálatjokat ajánlották, ha erre nagy sommát fordítani kész lenne. A' Marsal választott magának viola szinű anyagot, 's felékesítésére 50 font gyöngyöt vett. Az egész ruha 14,000 tallérba, 's tsak maga a' hímezés 600 tallérba kerűlt. a) — 14-dik Lajosnak ruházatja, mellyben a' török Követet elfogadta, 5 milliom forintba jött; —'s midőn lakodalmát ünnepelte, menyaszszonya a' tántzteremben egy ruhában jelent meg, melly 6 milliom forintra betsűltetett. — Medicis Mariának fija keresztelésekor viselt ruhája 32 ezer gyöngyökkel és 3 ezer gyémántokkal ki volt rakva. b)

Frantzia Országban is a' mód nélkűl való fény ellen több rendelések tétettek, mellyeknek mindazonáltal kevés sikerök volt; kiváltképen midőn 1-ső Ferentz Frantzia, és 8-dik Henrik Angoly Királyok, Guignes és Calais között pazarló pompával egymást vendégelték. A' Frantzia Király leginkább törekedett magát kimutatni, annyira, hogy, a' mint du Bellai mondja, sokan az udvari tisztek közűl erdőiket, rétjeiket 's malmaikat vállaikon hordozták.

Spanyol Országban már 13-dik században a' fényüzés olly közönségessé lett, hogy 10-dik Alfonzo 1256-dik esztendőben a' mód feletti pazarlás ellen különös rendeléseket tett, 's a' ruházatnak mind anyagát, mind formáját, úgy a' tálaknak számát is, a' rangnak kölönbsége szerint, meghatározta: ezen rendelések 1258-dik esztendőben megújíttattak 's megbővíttettek. c) — De még jobban nevekedett a' fényüzés 2-dik és 3-dik Fülöp alatt; egy rendelés követte a' másikát, a' nélkűl, hogy valaki megtartotta volna; a' tzipők arannyal és gyémántokkal felékesíttettek; a' mesterembereknek jobb házi butoraik voltak, mint ez előtt a' fő rangú uraknak. —

a) Ugyan ott 473. l.

b) Hormayr's Archiv 1812. 167. l.

c) Ugyan ott 1811. 208-dik l.

A' gazdagabbaknál találtattak megaranyozott padlózatok, jáspis kőből való kandallók, porfir kőből készített oszlopok, és drága kövekkel, arannyal, ezüsttel 's a' t. kirakott ékszekrények 's asztalok. a) — 16-dik században a' Spanyol és Portugal egyes kereskedők több gyöngyöket és drága köveket birtak, mint ez előtt a' frantzia Királyi Kintstárban találtattak. b)

Más Országokban is a' fényüzés nagyobb vagy kisebb mértékben uralkodott; hogy mindazonáltal az illyenek hoszszas elszámlálásával a' tisztelt olvasónak terhére 's unalmára ne legyek, itten a' régiebb időnek ízlése példájául még tsak Károly Burgundi Hertzegnek, Margit Angoly Hertzeg Kisasszonnyal 1468-dik esztendőben Brügge Városában tartatott lakodalmi ünneplését irom le: — Az ebédlő palota arany szőnyegekkel be volt vonva; az asztalokon állott 30 mindenféle sülttel megrakott drága hajó; minden hajónak négy sajkája vala, mellyekben főzelékek foglaltattak; a' hajók között állottak hajlékok, mellyek alatt pastétomok voltak. — Midőn a' vendégek már ültek, egy pompás járalom kezdődött, az asztal elébe jött egy ló, melly egyszarvú módjára fel volt ékesítve; azon ült egy gyermek leopard alakjában, Angoly Országnak főzászlóját, és egy gyöngyöt tartván. — Az egyszarvú a' muzsikának hangzása között körüljárta az asztalt, 's a' vőlegénynél megállapodott, kinek, rövid megszólítása után, a' Leopard által nyújtotta a' gyöngyöt. Azután jött egy oroszlán, mellyben négy udvari énekes elrejtve volt, 's kellemetesen énekelt; hátán ült egy juhászné.

A' következő estvén Herkules kalandjait adták elő; ekkor jött egy grifmadár, mellyből különbféle madarak kirepültek.

A' harmadik estvén mutogattatott egy nagy torony, mellynek ablakjain körül nézve 's morogva

---

a) Ugyan ott 216. l.

b) N. Hannover. Magaz. 1798. S. 451.

fekűdt 6 medve. Ezután jelentek 12 ketskebakok és farkasok békességes egyességben, és sipoltak 's flótáztak. Azután jöttek sok szamarak, ezek derékénekesek voltak; továbbá oda érkezett egy majom, és tántz nótát sípolt; tsak hamar több majom előszökdösött, 's a' torony körűl a' moriszkai tántzot járta.

Az asztalokon állottak 48 selyem sátorok a' Hertzeg zászlójával, mellyek alatt pástétomok, és mindenféle furtsaságok voltak.

Megjelent egy 18 láb hoszszú, és 16 láb magas tzethal is, mellyben 14 ember lappangott; midőn a' menyaszszonyhoz érkezett, torka megnyilt, 's 12 vad embereket kiokádott, kik egymás között viaskodtak.

Ezen menyegzői vendégséghez naponkint kellett 16 ökör, 10 sertés, 600 font szalonna, 100 font ökör velő, 250 ürü, 250 bárány, 50 bika, 100 nyúl, 800 tengeri nyúl, 300 szoale nevű madár, 200 fátzán, 200 vizi madár, 800 fogoly, 400 galamb, 200 hattyú, 100 páva, 400 tyúk, 1000 tsirke, 500 kappan. — És e' mellett mennyit megittak!!!

Tantae molis erat bellam deducere sponsam! kikiált az elbeszélő. a)

A' mi honunkban is akaďunk a' fényüzés nyomára; azonban, ha találjuk is egyes példáit a' mód nélkűl való tékozlásnak, a' nagy érzésű 's tsupán tsak Hazájának élő Magyar közönségesen véve soha annyira nem mértékletlenkedett, de legkevesbé ivásban 's evésben, hogy őtet e' részben korlátolni szükségesnek tetszett volna, valamint ez más Országokban történt; szeretett leginkább tsak külső fényt, arany és ezüstből való házi eszközöket, drága kövekkel felékesített ruhákat, fegyvereket 's a' t. melly anya földjének kimeríthetetlen kintseiből bőven kitelt.

---

a) Hormayr's Archiv 1812. 7-dik l.

Midőn 4-dik Béla, Ottokár Tseh Királlyal 's Austriai Hertzeggel kötött békesség következésében 1261-dik esztendőben számos kisérettel Bétsbe jött, hogy ottan Béla fijának, Kunegunda Otto Brandenburgi Márkgróf leányával való öszvekelését ünnepelje, a' Magyarok többnyire skárlát posztóból készitett, 's nyestbőrrel megprémezett ruházatban öltözködve, hoszszú szàkállaikba pedig gyöngyök és drága kövek beszőve valának. a)

1335-dik esztendőben a' Tseh és Lengyel Királyok békekötés végett Visegrádra jöttek, Károly Magyar Ország Királyához. A' Tseh Király asztalára naponkint 2500, a' Lengyel Királyéra pedig 1500 kenyér kellett; a' borból ittak 180 hordót. — Ajándékúl adott Károly a' Tseh Királynak 50 ezüst kehelyt, két nyiltokot, 2 vitézövet, egy ritka mesterségű sak játékra való táblát, két megbetsűlhetetlen árú nyerget, egy 200 ezüst márkot (800 aranyot) érő tőrt, és egy tsudálatos müvészséggel készitett gyöngykagylót. — A' Lengyel Királyt pedig, ki a' Tseh Királynak esztendőnkint adózni tartozott, 500 legfinomabb arany márkot (36,000 aranyat) fizetvén érette, ettől felszabadította. b)

Erzsébet, Nagy Lajosnak annya, 1343-dik esztendőben pompás kisérettel Rómába utazván, magával vitt 27 ezer ezüst- és 17 ezer legfinomabb arany márkot; ezenkivűl majd fél köböl forintokat, és nagy mennyiségét a' kis denároknak; — a' Király pedig még utánna küldött 4000 kiválasztott arany márkot; melly rettentő nagy Sommát mind az úti költségek, mind pedig a' Római templomokban nyújtott drága ajándékok elnyelték. c)

---

a) Ugyan ott 1815. 185. l.

b) Thurotz, Chron. Hung. in Scriptt. rer. hung. T. 1. 165. l.

c) Ugyan ott 174. l. Bonfin. Dec. II. L. X. — Fessler, Gesch. d. Ungern 3-dik köt. 673. l. a' legfinomabb aranynak márkáját 72 a' kiválasztottnak 57 az ezüst márkáját pedig 4 aranynak veszi, 's igy tsak a' 27 ezer ezüst, és 21 ezer arany márk e' szerint öszvesen tenne 1,560,000 aranyot.

1412-dik esztendőben Zsigmond Király Ulászló Lengyel Királyt vadászatra, mellynek ez szenvedélyes kedvellője vala, meghivta. A' husvéti időben pompás vadászatok adattak, 's ezután a' Pünkösti Budán egy vitézi játékkal ünnepelték meg. — Zsigmond meghivására megjelent ottan a' Boszniai Király, Albrecht és Erneszt Austriai Hertzegek, két Bajor Hertzeg, 19 Német Fejedelem, 24 Gróf, 58 Ország nagyai, 1400 Frantzia, Olasz, Tseh, Lengyel 's a' t. vitéz. Ennek vége lévén megint Tsepel szigetében hét napig vadásztak, 's ezután az úrnapi menetelt mindeddig nem látott pompával tartották. a) Milly nagy fény uralkodott légyen ott, mind ruházatra, mind pedig a' vendégeskedésekre nézve, könnyen gondolhatni, mivel Zsigmond e' részben semmi más udvarnak nem engedett. Királyi palotája, mellyet Budán épittetett, az akkori Europai Fejedelmeknek palotáit, valamint kiterjedésére, úgy pompájára nézve is felyűlmúlta. b) — A' pénzt semmiképen meg nem tarthatá, úgy, hogy, ha arra jelenvalólag szüksége nem volt, azt akár mi módon elvesztegette. Így hozatott neki egy estvén 4000 arany: a' gond, hogy ezen pénzzel mi tévő légyen? őtet éjfélig szorongatta; végre felkeltettvén 's magához hivatván udvari tisztjeit, az ötet kinzó aranyt közöttök elosztotta, kikiáltván: melly boldog vagyok én! már most tsendesen nyugodni fogok, mivel az, a' mi álmomat elűzte, veletek eltávozik. c)

Stibor, Erdélyi Vajda, 's Zsigmond Királynak kedventze, Betzkó Trentsin Vármegyében fekvő Várában egyetlen egy fijának menyegzőjét egy esztendeig ünnepelte. d) — Éneklések és vendégségek, vadászatok és vitézi játékok, tántz és minden kigondolható mulatságok egymást váltották fel, tsak

a) Fessler Gesch. d. Ung. 4-dik köt. 231. lap.
b) Windeck Hist. Sigism. C. LXX. in Menckenii Scriptt. rer. germ. T. I. 1129. l. Bonfin. Dec. III. L. III.
c) Fessler Gesch. d. Ung. 4-dik köt. 946. l.
d) Timon Epit. chron. rer. hung. 58. lap.

hogy a' vendégek az időnek lassú járását észre ne vegyék, 's unalom nélkül mind addig ott mulassanak, míg az ifjú párnak komái lévén, az övéikhez viszszatérhetnének.

Corvin Mátyás, Beatrix Nápoly Király leányával való öszvekelését 1476-dik esztendőben ritkán látott fénnyel ünnepelte. — A' Királynak 's Királynénak, ki egészen aranyból és drága kövekből lenni látszott, úgy számtalan kisérőiknek fényes öltözetei, mellyekben a' pompás bemenetelt Budára tartották; — a' drága kövekkel 's gyöngyökkel kirakott fegyverek, és lószerszámok minden nézőt bámulásra indítottak. Azon egyetlen egy ló, mellyen a' Király és Királyné között egy gyermek lovagolt, 4000 aranyra betsültetett. Nem tsekélyebb fény uralkodott a' lakodalmi vendégségeken is; számtalan volt ott az arany és ezüst kehely, kanna, mosdó medentze, 's más különbféle edény. Volt a' tágos és pazarló pompával felékesített ebédlőben egy 300 font ezüstből készített ritka mesterségű kút is. a) Mennyibe kerűlt légyen ezen menyegzői ünneplés, már onnan is ki lehet venni, mivel a' költségek megtérítéséűl a' Sleziai 's Luzátiai lakosoknak minden harmintz hold szántó földtől fél forintot, (mások szerint egy forintot) a' Városoknak pedig bizonyos meghatározott Somma pénzt adóképen fizetni kellett; — így tsak Boroszló Városa hat ezer forintot adni kénteleníttetett. b)

Ugyan Corvin Mátyás az 1479-dik esztendőben Ulászló, Tseh Királlyal kötött békességet Olmützben valóban napkeleti fénnyel ünnepelte. — A' Királyné az Ország Nagyaitól 's mintegy 5000 lovagoktól körűlvétetve arany kotsiban jelent meg; kimondhatatlan ama fény, melly ottan uralkodott: a' Magyarok 's lovaik fel voltak ékesítve arannyal, ezüsttel, gyöngyökkel és drága kövekkel, annyira, hogy

a) Schwandtner Scriptt. rer. hung. T. I. 519-dik lap.

b) Eſchenloer's Geſch. d. Stadt Breßlau. Herausg. v. Kuniſch Breſl. 1828. 2-dik köt. 385-dik lap.

az akkori élők közül senki olly pompát és fényességet nem látott. — A' Tseh Király palotáját, hálószobáját és ágyát maga a' Magyar Királyné elrendelte, 's legdrágább eszközökkel felékesítette. Mind ezeket, 's e' mellett még aranyból szőtt királyi ruhákat, pompás ágybelieket, 's több illy féléket a' Királyné Ulászlónak ajándékozott. De még gazdagabb ajándékokat nyújtott Mátyás a' Tseh Királynak 's a' többi Fejedelmeknek és Uraknak. — A' jelenlévő sokaság (mellynek lovai 20 ezerre mentek) naponkint vendégeltetett; vitézi játékok, tántzmulatságok, szinészi előadások és vendégeskedések egymást váltották fel, 's mind ez olly pompával, hogy ebben Mátyás a' világnak minden Királyait felyűlmúlni látszatott. A' Fejedelmeknek vendégségük a' piatzon tartatott; ennek közepén arany hegy gyanánt emelkedett fel egy négy szegletű 's pyramis formára készített pohárszék, mellynek léptsői drága kövekkel 's gyöngyökkel kiékesített arany és ezüst edényekkel, kehelyekkel, tsészékkel 's a' t. megrakva valának; — állott azon két ezüst 's ritka nagyságú egyszarvú, alúl pedig nagy ezüst korsók, 's mindenféle bor edények. De ez tsak szemlélésre való volt; mivel minden asztalok a' szükséges edényekkel ellévén láttatva, abból semmi sem használtatott. Ezen drágaságok többre betsűltettek, mint egész Tseh Ország. a)

1520-dik esztendőben meghalálozván az Egri Püspök, a' megyebéli jószágok kamarai kormányozásra jutottak; volt az igazgató tisztnek egy sólyom madara, és egy mindenféle mulattató mesterségekben jártas madarásza. — A' Király (2-dik Lajos) ezekben igen nagy kedvét lelvén, mind a' kettőt magának általengedtetni kivánta; de a' ravasz tiszt, ki az ő kormányozására bízott jószágokból bevett jövedelmet 40 ezer arany forintig hűségtelenül elsikkasztotta, tsak azon feltétel alatt a' Király ki-

a) Ugyan ott 401-dik lap. Bonfin. Dec. IV. L. V. p. 605. Thurotz Chron. Hung. in Script. rer. hung. T. I. 291. lap.

vánságát be akarta tellyesíteni, ha ez őtet a' számadás alól felszabadítaná. Lajos az annyira kedvelt madarat mesterével együtt akár mi áron megvásárolni szándékozván, reá áll, 's a' tisztnek a' hibázó 40 ezer arany forintot elengedi. a) Valóban drága egy madár!

Nevezetes Thurzó Imre lakodalma is, mellyet 1618-dik esztendőben három napig Tokajban, 's közel egy hónapig Bitsén majd királyi pompával ünnepelt. Öt száz lovagot, és száz gyalog katonát fényesen felékesített, 's majd egész Magyar Országnak Nemességét 63 kotsival öszvehordatta. b) Jelen volt azon Ő Tsászári Királyi Felsége, Hertzeg Makszimilián, és a' Lengyel Király is. — Az egésznek elrendeltetésére 's különbféle szolgálatokra fel volt állítva: 6 fő gazda, 2 a' szekerekre ügyelő, hogy rendben járjanak, 2 udvari mester, 5 konyhához látó gazda, 4 vice konyba mester, 6 asztalnok, 13 étek fogó, 4 szekerek szállás osztója, 4 pohárnok, 5 tálakhoz látó, 6 borhoz látó, 2 zab osztó, 2 lakat gyártó, 2 kováts, 2 sebész, és egy szíjgyártó. c)

A' fényüzésnek történeti leírásával és régiebb 's újabb példái előadásával egész könyveket meg lehetne tölteni, 's annak hasznáról és kártékonyságáról bőven értekezni; de mind ebből tsak az következik: hogy az, a' ki jövedelménél többet költ, hamar szegénységre jut. — Elég tehát erről!

Schönherr Ferentz.

6.

A' nagy erény (virtus).

Jól mondja egy igen derék Angol, Chesterfield: az erény és a' tudományosság, mint az arany,

a) Dubravius Hist. Bohem. L. 33.
b) Kazy Hist. Regni Hung. L. II. 143. lap.
c) Arpadia 1833. 337. lap.

belső betsű. De ha ki nem tisztíttatnak, sokat vesztenek fényökből ; és a' kitisztított 's használásra való értz 's vas hasznosabb, mint a' durva arany. A' nagy erköltsiség olly méltóságos, hogy azt a' gonosz is tiszteli. Az erköltstelenség igazságában is, némává teszi az embert. A' nagy lelki tehetség 's erény, ha meg van benned, az emberek tiszteletét és tsudálkozását reád vonja. De a' kisebb tehetségek 's ajándékok, a' szelídebb nemei az erénynek, — virtutes leniores, Cicerónál szerzik meg mások szeretetét. Ha az elsőbbek ez utólsóbbaktól nem segíttetnek, nem ékesíttetnek, ditséretet tsikarnak ki talám ; de egyszer'smind rettentővé tesznek, és irigyeket szereznek. Két inger, melly a' jó akarattal, szeretettel semmikép meg nem férhet. Caesárban mind azon nagy vétkek, Cátóban mind azon nagy erények meg voltak, a' mellyek tsak emberben meglehetnek. De Caesar szelídebb erényű is volt, a' millyen nem Cátó ; melly amazt ellenségeinél is kedvessé tette, és az emberek szivét eszök ellene is megnyerte. Cátót baráti se szerették, jóllehet, a' tiszteletet tőle 's erényeitől meg nem tagadhatták. Azt hajlom hinni, ha Caesárban e' szelídebb erények meg nem lettek ; Cátóban pedig meglettek volna : az első, Róma szabadságát egy könnyen meg nem támadta ; a' másik azt megoltalmazhatta volna.

Addison, Cátó tzimű szomorú játékában azt mondja Caesárról, és úgy hiszem méltán : „átkozottak legyenek az ő erényei. Ezek döntötték a' Hazát a' veszedelembe. Érti Caesár kisebb, de meghódítóbb erényeit, nyájasságát, barátságát, leereszkedését, mindenkori tetsző derültségét.

A' tudományt, a' vitézséget, a' stoicismust tsudálni lehet. De ha a' tudomány fönt látással, a' bátor szivűség trutzolással, a' virtus hajthatatlan keménységgel van öszvekötve, soha sem szeretjük az azzal biró embert.

12-dik Károly, Svéd Király vitézségét, ha ugyan állati bátorszivűsége ezt a' nevet érdemli, mindenki tsudálta ; de magát soha sém szerették.

De 4-dik Henrich, Frantzia Király, ki szinte olly bátor szivű, és ki hoszszabb ideig hadba keverve volt, kisebb társalkodási erényeiért átaljában mindenki előtt kedves volt. Hunyady Mátyás nem annyira uralkodásra termettségéért, tudományáért, hadi, vitéz viselt dolgaiért lett felejthetetlen népénél; mint inkább szép lelkéért, hogy az igazságot, — a' mi az ő vad időkorában fölötte nehéz volt, szorosan kiszolgáltatta, és népét 's Nemzetét soha meg nem tsalta. — Egy, és ugyan azon tett, ditsőséges vagy balgatag lehet, a' szerint, a' mint az indító ok, melly az embert arra birta, ditső vagy balgatag. A' régiség eránt való tisztelettel említjük, Leonidást, Curtiust, Zrinyit. De amazokra nézve, ki itélheti meg ezer vagy két ezer esztendő mulva, ha a' régi históriát olvassuk, mikép gondolkodott valamelly nagy ember, ha a' história tsak tettét mutatja. —

N. Takácsi *Horváth János.*

7.

Bánsági Tudósitások.

Barátom! Az utólsó Levelemet azzal fejeztem be, hogy a' Bánsági német földmüvesek a' lótenyésztetést kedvelik, 's a' lovakkali kereskedést üzik. Ezek a' Németek, a' mint említve van, a' Német Birodalomnak különbféle részeiből szállíttattak ide, 's itt már annyira elszaporodtak, hogy a' hol tsak az Uraságok pusztát akarnak megszállíttatni, belőlek az új gyarmat kikerül. Ők magoknak minden német helységben esztendőnként egy bizonyos napra kitüzött ünnepet tartanak, mellyet nemzeti Nyelveken Kirch-Weih neveznek, ámbár ha akkor az egyház ünnepe nem tartatik is. Az ünnepeskedés eltart nálok három, négy nap, mikor tsak az evésben, ivásban és dobzódásban töltik idejeket. Az ünnep előtt való nap muzsika szóval tántzolva nem meszsze az

Egy-

Egyházhoz egy öt hat ölnyi fenyő szálat, mellynek felső vége virággal, vagy zöld ággal kiékesítve van, felállítanak, mellyre más nap kalap, pántlika és keszkenők függesztetnek, lotteria tzédulák osztattatnak, 's az által azok eladattatnak, az onnan bevett pénzből, azon kivűl, hogy a' nyertes a' Német Suhantzoknak egy pár akó bort is ajándékozni tartozik, az ifjúság magának az ünneplésre tett költséget pótolgatja. Az eladás után minden legény a' maga kiválosztott Leányával az említett fa körűl tántzol; bizonnyára ezen szokás a' Frantzia zendűléstől veszi eredetét, hol a' Frantzok a' szabadság fája körűl tántzolgattak, honnan a' vándor Frantzokkal a' szomszéd Német Tartományokba áthatott, és Német lakosink magokkal hozzánk is behozták. Ezen ünnepeskedés nem minden német helységben egyszerre, hanem különb időkben tartatik. A' Bánsági Magyarok illyes ünnepeket nem tartanak. A' Szerbusok között sem terjedt el még annyira ezen szokás; ellenben a' minden új szokáson kapkodó Római maradványok, az Oláhok, azt már felvették, 's ők is hasonlóképen Kir weik, vagy Ruga név alatt illyen ünnepeskedést néha a' mezei gazdaságnak, 's földes Uraknak tetemes kárával tartanak, mert illyen dobzódás alkalmával szokták a' neveletlen Oláhok sorsosiknak, vagy Uraságjoknak kedvetlen tetteit gyújtogatás által megboszúlni; ezen idegen szokáson kivűl még megtartani látszatnak ama Romulustól intézett Aszszony ragadást is, midőn tudni illik a' Rómaiak a' Szabin Aszszonyokat elragadták. Ha az Oláh Suhantz valamelly nemzetebeli Leánnyal megesmerkedik, 's ha vagy az egyik, vagy a' másik részről a' Szülők a' törvényes öszvekelést akadályozzák, a' szerelmes személyek együtt, vagy a' helybeli Popához, vagy a' szomszéd helységben leledező esmerőkhez, vagy Atyafiakhoz elillantanak, 's onnan addig haza nem vétetődhetnek, míg a' Szülők az öszvekelésben meg nem egyeznek.

A' Németek Torontál és Temes Vármegyéknek a' legkiesebb 's termékenyebb vidékét szállották meg,

még Krassó Vármegyében is tsak a' termékeny részeket tették tulajdonokká. Torontál Vármegyében az úgy nevezett Hátot a' Tisza, Maros és Temes folyók között, melly termékenységére nézve, kivévén a' most gyarapúló Görög Országot, egész Európában minden Tartományokat meghallad, meghallad mondom, mert, Barátom! itt trágyázás nélkűl a' kétszeri imigy amugyi szántásból, tsak egy kitsit legyen a' tél és a' tavasz kedvező, a' legbővebb buza aratást lehet várni; nem ritkaság hallani az említett vidéki Németektől, 35—40 pos. mérőig való termést egy Bánsági holdról. Mi kell tehát egy mezei Gazdának több? De vannak is nálunk pénzes Német Gazdák, kik 15—20 ezer forintnyi tőke pénzzel ditsekszenek, 's ezt ne gondold valami fellengős szerfeletti hánytatásnak, hanem valódi igasságnak. Bánságunknak ama Ország szerte elhiresedett termékenységét, leginkább Torontálról 's tsak egy harmad Temes Vármegyéről lehet érteni, mert Krassó, a' mi a' mezei termesztményeket illeti, sovány, mint Zalának Götsei, Hont és Gömör hegyes részei. Így tehát távúl van a' termékeny földtől, de, ha szorgalmat fordít földjeire, fáradsága viszszapótoltatik, mint az írt Megyéknek terméketlen részeiben.

Az itteni földes Urak nagy ipart mutatnak; a' mezei Gazdaságnak, 's leginkább a' földművelésnek pallérozásában vannak, kik semmi költséget sem kémélnek a' Külföldi gazdasági Eszközöknek megszerzésére; nem sajnálnak 50 's több pengő forintokat is adni tsak egy rendes ekéjért is. Vajmi előre fog halladni az itteni földművelés, ha az azt könnyítő eszközök lábra kaphatnak!

Ezen szép Torontál Vármegye, melly tsak ez előtt 10 évvel a' Hengert is alig esmerte, már különbféle machinákkal bővölködik. Az említett idő óta minő mennyiségű haszonvehetetlen földet, hol előbb tsak káka termett 's a' békák kuruttyoltak, tett annyira a' víz letsapolása által termékennyé, hogy már a' legbővebb aratást várhatni; hol idővel a' leggazdagabb gyarmatok fogják áldani a' Nemes Megyé-

nek fáradhatatlan munkásságát; előre mondhatom hogy nem sok idő múlva Torontál fog lenni a' leggazdagabb 's népesebb Vármegye Magyar Hazánkban.

A' Telünk gyenge volt; a' Tavasz hives és durva; a' Reptzék kifagytak; azonban, a' mint most mutatják magokat kies mezeink, a' bő aratást, ha tsak valami különös tsapás azokat nem érendi, bizvást reménlhetjük; reménlhetünk valóban jobb termést a' tavasziakból is — mint tavaly volt. Mellyről annak idejében hallgatni nem fogok. Május 1-sőjén 1835-dikben.

Port.

8.

A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.

(Folytatás.)

XV-dik Század.

Mennél inkább közelítünk a' későbbi Századokhoz, annál számosabbak lésznek a' Magyar Nyelv Maradványai. Azonban bőséget még a' XV-dik Századról sem állíthatunk. Könnyen megeshetik mindazonáltal, hogy utóbb, midőn a' Nyelv Régiségeit nagyobb gonddal fogjuk keresni, e' Század már több és több Magyar Kéziratokat és Okleveleket fog tudásvágyunknak elébe terjeszteni. Minden esetre a' kevesebb mennyiséget a' nemkeresésnek, vagy az elveszésnek és elenyészésnek kell tulajdonítani, nem azon okoskodásnak, hogy még ekkor Atyáink nem tudtak írni Magyarúl.

Mintegy megrögzött köz vélemény volt a' Magyar Tudósoknál, hogy a' megkülönböztetett hazafiui érdemekkel díszes Semsei Ágnak 1401-dikben Sigmond Magyar Királytól nyeretett Tzímeres Levele (Ármálisa) foglalatára és tartalmára nézve Magyar Nyelven költ. Örömmel írá Erdélyi Szebenből 1773-dikban Julius 7-dikén Cornides Dá-

niel Práy Györgyhöz: „*A Domino etiam Andrea de Barczy Literas Armales, a Sigismundo Rege Johanni Semsei ob rem ad Nicopolim adversus Turcas fortiter gestam, anno* 1401 *Lingua Hungarica collatas, atque a Spectabili Domino de Tahy Tabulae Regiae Assessore in Transumpto sibi exhibitas, accepi. Formula initialis et clausula Literarum Latina sunt; reliqua omnia Hungarico sermone exposita. Initium ita habet:* „*Nos Sigismundus Dei gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Marchioque Brandenburgiae, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Hogy megtekintvén etc. etc. Clausula vero ita: Datum Budae in festo S. Georgii Anno Domini* 1401.“ *Ipsa vero inter has initialem finalemque formulas Latinas intercepta Tractatio, merita Johannis Semsei recensens, et descriptionem continens Scuti Nobilitaris, Hungarico est, ut dixi, confecta idiomate, sed tam puro cultoque, ut nihil castius elegantiusque scribi Hungarice possit. . . . . TIBI faciam Copiam, cum mense Augusto praecipite Vindobonam repetiero.*“ Ezt állította (Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Viennae, 1781. 8-o Centuria Altera, Parte Posteriore, pag. 198.) a' Cornidestől nyerte hír szerént Weszprémi István is.

De, hogy e' hír hibás tudósításon épűlt, arról kizár minden kétséget a' halhatatlan érdemü Katona Istvánnak (Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Mixtae. Budae, 1790. 8-o Tomulo IV, Ordine XI, pag. 521—522.) ime fölötte hiteles tanutétele: „*Atque hoc illud est Diploma, quod aliquot abhinc annis idiomate Hungarico circumferebatur in haec verba:* — „*Meggondoluán azért szorgalmatos és ditséretes szolgálatját Semsei János és László, Semsei Demeter fiainak, kik mind az mi, 's mind pedig országunk szerentsés és boldogtalan dolgaiban is, nagy serénységgel, magok személyek és jouak kárával és feiek szerentsétlen vesz-*

téseuel is, szolgalatiokat megmutatták hiuen: a' mint hogy megneuezet Semsei László Bulgáriában, Nicopolis neuű várunk alatt, pagány Törökkel való boldogtalan viadalomkor, több mellettünk léuő híueinkel és külső országokból segítségül mellénk iöuő kereszty énekkel együtt, az egész keresztyénségnek oltalmára nézue, a' Török ellen, keresztyénségnek természet szerént való ellensége ellen, fegyuerrel ditsőségesen hartzoluán, magát mintegy paisúl nekiek támasztuán, az ellenség kardiainak, 's egyszer'smind azon pogányságtúl keresztyének ellen, mint egy pais formán, sürűn kieresztett mérges nyilainak sokszori megsértédésetűl, szemünk láttára lelkét Istennek aduán, kimúlt ez árnyék világbúl ditséretre méltó tselekedetéuel megbizonyította így hozzánk és országunkhoz való szeretetét, és hiuségetűl viseltetvén, hasznosan szolgálni megszűnt. És noha emlitett Semsei János, felől megirt szolgálatiára és vér szerént való László atyafiának halálára nézue is nagyobb érdemre volna méltó; mind azon által, hogy valamiben hozzáia való kegyelmességünket megmutathassuk, említett Semsei Jánosnak és az ő maradékinak minden nemesi szabadságon és ditséretes neuen felűl, mellyekkel már is hiresen felékesítue vagynak, adunk és engedünk illyen nemes tzimert: — —" A multis creditum est, hoc Hungaricum diploma Sigismundi Regis autographum fuisse, quamuis stilus hic illius aetati non conueniret. Qua de re consultus a me nuper Illustriss. D. Andreas Semsei, Tabulae Septemuiralis assessor, et anno 1771. meus in historia diligentissimus auditor, respondit, hanc versionem in gratiam Stephani Semsei, Latini sermonis ignari, serius factam et cum pluribus communicatam fuisse; reipsa primigenium diploma Latinum esse, prout hic illud excitauimus. Libuit haec ad eximendum quibusdam errorem innuere." — Ezeknél fogva tehát ezentúl a' Semsei Ágnak 1401-diki Tzímeres Leveléről senki hinni nem fogja, hogy az

eredeti alakban Magyar Nyelven íratott, a' minek megemlíttetése után fogjunk hozzá a' kétséget nem szenvedő XV-dik Századi Magyar Nyelv Maradványoknak előszámláltatásukhoz. Ezek közé tartozik:

1.

Kazzay Karátsonnak a' Tsornai Prépostságból 1413-dik évben költ Magyar Testamentoma.

Weszprémi István, igen bő tudományu Debretzeni Orvos, munkájában (Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Viennae, 1781. 8-o Centuria Altera, Parte Posteriore, pag. 198.) följegyzette: „*Prae manibus nostris* (est) *Gratiani Kazzay, vernaculo sermone Kazzay Karátson bátiam cognominati Testamentum, a Ven. Conuentu S. Michaëlis Archangeli de Csorna anno* 1413 *reuisum, sigillo roboratum et extradatum.*" Ámbár az e' sorokban előfordúló három Magyar szó nem viseli homlokán a' régiség színét, 's elég gondatlanúl újabb helyesírással közöltetett: Nagyot vétenénk még is Weszpréminek jeles tudománya ellen, ha tudósítását gyanúsnak tartanók. Midőn illyen ditső Férfiu beszéli, hogy kezei között forgott az Óklevél, 's ezen petsét is volt, meg nem tagadhatjuk tőle hiedelmünket. A' közlött három Magyar szó újabb helyesírásánál fogva legfölebb is tsak azt kérdezhetjük, vallyon eredeti Óklevél volt-e az, vagy inkább későbbi petsétes és hiteles Másolat, melly Weszprémi kezénél volt? Ha az előbbi esetnek vagyon helye, úgy Weszprémi kezében, mostanig ható esméreteink szerént, a' Magyar Nyelv diplomatikai keletének legrégiebb nyoma fordúlt meg; ha az utóbbi eset valósodnék, azon esetre is nintsen nehézség, minthogy ekkor a' Tsornai Prépostság levéltárában tsak ugyan meg volt, 's talán még ma is meg vagyon az 1413-dik évi Magyar Testamentom. Tsak azon nyugtalankodhatni inkább, hogy hol őriztetik ma a' Weszprémi által megesmértetett Régiség? Okosan nem kétel-

kedhetni, hogy e' betses kints Weszprémi éltekor a' korát megelőzte híres Debretzeni Patikáriusnak, Kazzay Samunak, gazdag Régiség Gyűjteményében találtatott, kit Weszprémi (Oper. cit. pag. 435. et 442.) birtokos és főnemes (praenobilis) szüléktől eredettnek hirdetett munkájában. E' Kazzaynak Gyűjteménye (egészen-e? nem tudom) a' Debretzeni Reformátum Collegium Könyvtárába jutott. Innend történt, hogy több Debretzeni Tudósoknak könyörögtem adandó tudósításért, de mindenkor haszontalan mostanig, mintha illyes valamit fölvilágosítani hitszegés volna. Folyamodtam a' nem rég Baratskán meghalt Kazzay István tudomány kedvelő Tábla-Bíró Urhoz is, mint a' Debretzeni Kazzay rokonához, de ez is, minden szíves készsége mellett, az Óklevelet fölkeresni nem tudta. Várjunk tehát az időtől, talán támad egy érzékenyebb hazafi, ki ezen Óklevelet régi homályából érdemlett újabb napfényre kirántja.

2.

Prédikátziós és Imádságos Könyv Magyar Nyelven 1420-*dik évből.*

E' fontos Magyar Régiséget (Jelenkor. 1834. 4-o II. Félesztendő. Nro 91. 723-dik lapon) a' Magyar Tudós Társasággal Főtiszt. Guzmics Isidor, a' Bakon-Béli Apát és lelkes Hazafi, esmértette meg. Mostanig ezen régi évszáma miatt igen nevezetes Magyar Kéziratról az olvasó Közönségnek bővebb esmértetés nem adatott, ámbár minden Hazáját 's Nyelvét tiszta szivből és érett okossággal kedvelő Magyarról bizvást föltenni lehet, hogy illyes valamit örömestebb ohajt esmérni, mint az égi testeknek eddig elé olly sokszor és bőven, 's talán nagyobb tudománnyal is leíratott mozgásaikat, vagy az Amerikai bámászkodásokat. Azonban eszembe jutnak a' böltselkedő Költőnek, Bersenyinek, nyomos szovai: „*Minden Kornak van Istene, nem zúgolódom ellene, 's kebelemben marasztom.*“

3.

Hunyadi János, Magyar Ország Főkormányozója 1446-dik évi Magyar Esküvésének tartalma.

A' Magyar Országi Törvénykönyvben (Corpus Juris Hungarici. Budae, 1779. fol. Tomo I, pag. 206.) szóról szóra kiadatott Deák Nyelven azon Esküvés tartalma, mellyet Hunyadi János a' Haza fő kormányának általvételekor 1446-dikban a' Magyar Nemzet előtt mondani tartozott, 's egyszer-'smind a' Törvénykönyv Kiadóitól gondosan föl vagyon jegyeztetve, hogy ez Magyar Nyelvből fordíttatott le Deák Nyelvre. Igen helyén áll e' jegyzet, mert Galeotus (De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis Serenissimi Regis Matthiae, Cap. 13. in Schwandtneri, SS. Rer. Hung. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 544.) elég nyilván említi Hunyadi János járatlanságát a' Deák Nyelvben, midőn ezeket írja I. Mátyás Királyról: „*Accessit etiam ad Regis perfectionem, quod eius genitor Joannes, quem Itali Blachum nuncupant, nati sui versutia cognita, cum ipse esset Latinae Linguae expers: in arduis negotiis cum Pontificum Legatis pertractandis, nullo alio usus Interprete, quam filio; ita, ut tener adhuc Matthias arduorum negotiorum cognitionem imbiberit.*“ Így, tudniillik, Hunyadi János Deák Nyelven nem is esküdhetett.

Egykorú példányban, tudtomra, fön nem maradott ugyan ezen Esküvésnek tartalma és foglalata: De ez több XVI-dik Századi Kézíratban előjő, a' mi egy 1450-dikben Boldog Vitus és Modestus üdnepén költ Deák Óklevélnek említéstételén kivül is e' Régiség hitelességét minden kétségen túl emeli. A' Mélt. Rádai Grófi Ág Pétzeli Könyvtárának XVI-dik század vége felé íratott Kézíratából kiadta először (Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1790. 8-o pag. 629.) Nyelvünknek e' Maradványát a' halhatatlan érdemü Kovachich Márton; utóbb pe-

dig (Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1800. 8-o Tomo II, pag. 43—44.) hihetőképen Nádasdy Tamásnak a' Pesti Fő Oskola Könyvtárában őriztetett Törvény Gyűjteményéből ismét napfényre botsátotta, jelentvén egy uttal azt is, hogy e' Magyar Régiség mása Kollárnak egyik régi kézíratában is, melly 1564-dik év után íratott, szinte föltaláltatik. Ebből való minden bizonnyal azon Másolat, melly a' mult évben (Tudománytár. Budán, 1834. 8-o II. Köt. 229—231. lap.) Tek. Tudós Rajkai Gévai Antal Ur szíves és munkás részvétele által a' Bétsi Ts. K. Titkos Levéltárból Kollár másolata után közre botsáttatott. A' mennyire én nyelvünk régiségeihez valamit azt értek, ez a' kiadás hívebb a' többinél, és így következik:

A' régi Írás szerént:	*Olvasásom:*
„Isten Theged wgy segellyen Bodogh Azzon Neked Irgalmat wgy nyerjen, Istennek mynd Zenthy eretted wgy thamagyanak, Istennek zenth Testhe wegh Napodon Idwessegedre wgy melthólyek, fewld Thethemedet wgy fogadya, onath harmad napon wgy ky ne wesse, magol magod wgy ne zakadyon, Iteleth napyan Istennek ew zenth Zyneth wgy lathassad, Ewrewk Pokolba wgy ne Themetthessel, hogy az Zerzesth ez Registromba kith ez orzagh Zerzesere megh Irtanak wolna, azth Ewrewssen es Thewkelletessegel mynd megh Tar-	„Isten Téged úgy segélljen, Bódog Aszszony Neked Irgalmat úgy nyerjen, Istennek mind Szenti éretted úgy támagyanak, Istennek szent Teste te vég napodon Idvességedre úgy méltóljék, föld Tetemedet úgy fogadja, onnat harmad napon úgy ki ne vesse, magúl magod úgy ne szakadjon, Itélet napján Istennek ő szent színét úgy láthassad, örök Pokolba úgy ne temettessél, hogy a' Szerzést e' Registromban, kit ez Ország szerzésére meg írtanak volna, azt erőssen és tökélletességgel mind meg tartod, sem-

tod, semmy'th ellene nem mit ellene nem tész Theez sem Thethetz.“ sem tétetsz.“

Hunyadi Jánosnak eredeti Magyar Levelét, mellyről a' mult év végén (Tudományos Gyűjtemény 1834. 8-o XII. Kötet 127. lap.) említést tettem, még most meg nem esmértethetem.

4.

A' tsonka Neves Magyar Kalendáriom 1462-*dikből.*

A' régi Római Keresztyének, hogy emlekezetekben a' havanként esni szokott üdnepeket hívebben megtarthassák, versekbe foglalták a' havanként egymást követő üdnepeket Deák Nyelven, és az illyen Verseket kivűl megtanúlták. Korán kellett e' szokásnak támadnia, mivel már a' Boldva-Melléki Monostornak XII-dik Századi Misekönyvében későbbi kéz által béíratva olvastathatók ime Deák Versek:

Ci.si.o. ia.nus. e.piph. si.bi. uen.di.cat. oc. fe.li. mar.cel.
Pris.ca. fab. ag. um.cen. thim. pau.lus. no.bi.le. lu.men.
Bri. pur. bla.sus. agath. fe.bru.o. sco.las.ti.ca. ua.lent.
Ju.li. con.iun ge. tunc. pe.trum. ma.thi.am. in.de.
Mar.ci.us. A.dri a. per. de.co.ra.tur. gre.go.ri.o.que.
Ger.trud. ab.ba. be.ne. iunc.ta. ma.ri.a. ge.ni.tri.ce.
A.pril. in. am.bro.si.i. fes.tis. o.uat. at.que. ti.bur.ci.
Et. ua ler. sanc.ti.que. al. ge. mar.ci. que. ui ta.lis.
Phil.lip. crux. flo. goth. io.an. vic. nic. e.pi. ne. ser. et. soph.
Ma.ius. in. hac. se.ri.e. te.net. ur.ban. in. pe.de. tres. can.
Nic. cel li ne. bo.ni. dat. med. pri.mi. bar. cir.ri.ni.
Vi.te. que. mar. pro.tas. al. sanc.ti. io.a. io. la.di. pe.pau.
Oc. pro. cess. o. dol. oc. et. qui. li. fra. be. ne. mar.gar. a.post.al.
Ar.nul.fus. prax. mag. ap. cris. ia. co. dor. pa. sim. ab. ger.
Pe. steph. steph. pro.tho. sixt. aff. ci.ri. lau. ti.bur. ip. eus.
Sump.ci.o. gap. mag. re.gis. thi.mo. bar.tho.lo. ruf. au. col. aut. act.
E.gi.di.um. sep. ha.bet. mar. gor.gon. proth. ia. ci crux. nic.
Eu. lam.ber.te. que. math. mau.ri. ge.rar. et. da. ue. mich. ie.
Re.mi. sub. oc.to.bre. mar.cus. di. ger ar. te. que.calixtus.
Gal.le. lu.cas. fel. und. se. se.ue. cris. de.me. si.mo.nis. quin.
Om.ne. no.vem. hen. ad. al. theo.o. mar.tin. bric.ci.us. oth.
Succ.ce.det. il.li. ce. cle. gri. ka.the.ri.na. sat. an.

De.cem.ber. bar.ba. ni.co. con.cep. et. da.ma. lu.ci.a.
Sanc.tus. ab. in.de. tho.mas. mo.do. nat. steph. io. pu. tho. me. sil."

E' Versekből a' XII. Hó közűl mindegyikre kettő és kettő jut, 's mivel e' tsonka Neves Kalendáriom Cisio szovon, az az: a' Circumcisio üdnep rövidíttetett nevén kezdetik, az egész Versezet hajdan CISIO nevet viselt, a' honand általában a' Kalendáriom is CISIO elneveztetést nyert. Kiadta a' Deák Cisiót némelly XIV-dik Századi Kéziratból rövid Magyarázatokkal (Calendarium medii aevi, praecipue Germanicum. Lipsiae, 1772. 8-o pag. 153—155.) Haltaus Keresztely Gottlieb, híres Német Tudós: De ez, a' mellyet én itt közlök, mind régiebb Kéziratból való, mind itt 's ott Haltausétól különböz, 's azért még inkább figyelemre érdemes.

Nem tartozik ide e' Régiségnek fölvilágosíttatása, de hogy észre vehessék az olvasók, mint használták a' Cisiót a' régi keresztyének, méltó megemlíteni Jánusról, az az: Januáriusról, hogy a' két versben imez üdnepek jőnek elő: *Cisio*, az az: *Circumcisio Domini; Epiphania*, és ennek *Octávája; Felix; Marcellus; Prisca; Fabiánus; Agnes, Vincentius; Thimotheus; Conuersio Sancti Pauli.* Így kell gondolkodni a' többi havakról is.

Már, a' mi Deák Nyelven a' Cisióval megtörtént, azt követték Magyar Nyelven Atyáink is azon különbséggel, hogy a' névtsonkításokból nem készítettek szorosabb értelemben verseket, hanem némelly szovakat közbe vetve használták a' tsonka Neveket. Illyen tsonka Neves Magyar Kalendáriom találtatik a' Nagy Enyedi Reformatum Collegiumnak azon Deák Kéziratában, melly 1462-dikben íratott N. Tamás Kis Pap által, és Endrefalvi Antaltól folytatva elkészíttetett, 's nemzeti Deák Krónikát foglal magában. Így szól a' dologról a' szemmel látott Tanu boldogúlt Kovachich Márton feledhetetlen emlekezetü Barátom: „*In medio libri post absoluta Chronica Hungarice etiam in duabus pagi-*

nis aliquid scriptum habetur, quo Sancti quidam recenseri videntur. Codex Chartaceus in 4-o."

Mását is vette e' Régiségnek az érdemes ősz Férfiu, melly fia kezénél vagyon. Én, mihelyest mutatta tisztelve szeretett Barátom bizodalmasan e' régi Maradványt, azonnal tudtam mitsoda, mert azt Tekéntetes Tudós Wadasi és Jeszenitzei Jankovich Miklós Urnak egy másik Kézíratában, melly Szent Elek életével kezdetik, már régen olvastam, 's a' Magyar CISIÓNAK számos példányaiból is esmértem. Addig is tehát, míg az eredetiből néki velem a' XV-dik századi rövid Magyar Maradványt szívesen és híven közleni fogja, a' most említettem másik Magyar Kézíratból közölhetem mutatóúl a' Januárius hónapra készíttetett névtsonkítást, melly így jő elő:

Januárius.

„Cẃs cara cÿ́ontol
kerest wÿ́z lǫth pal remete
mýnth nagy dÿ́s Anth
prisca faban vincenel pal
fordol fénessegre."

Az az:

„Küs Karátsontól
Keresztviz lött Pál Remete
Mint nagy disz Ant
Priska Fabán Vintzénél Pál
Fordúl fényességre."

A' Budán 1833-dikban Landerer Annánál meg jelent Cisióban ezek így olvastatnak:

Januárius.

„*Kis Karatsontól Kereszttűl Jó Pál Remete nagy disznós Antallal Fab Ag Vintzhez szent Pál fordúla Károllal.*"

Értetnek itten a' következő üdnepek: *Kis Karátson; Keresztviz; Pál Remete; Antal Apát; Piroska; Fábián; Vintze; Pál Fordúlása.* Ezek-

hez számlálja az új Cisió: *Szent Ágnest* és *Szent Károlyt.* — — Illyenfélék a' többi Névtsonkítások is a' többi hónapokra.

5.

Magyar Egyházi Énekek a' XV-dik század közepe felé folyt időkből.

Följegyezte utazási Jegyzeteiben a' munkás Kovachich Márton a' Károly Fehérvári Püspöki Könyvtárról, hogy abban ime régi Kézírat is találtatik: „*Incipiunt Hymni de Adventu Domini.*" — „*Sunt Hymni, Psalmi et alia Similia pro toto anno cum Cottis, omnia Hungarice. Codex Chartaceus in folio, vetustus et pretiosus.*" Nem tudván többet e' Kéziratról, se többet róla ki nem tanúlhatván, a' *Vetustus Codex* elnevezésnél fogva e' betses Egyházi Régiséget ide helyheztettem addig is, míg azt akárki fontos tartalmához képest bővebben megesmérteti. Úgy látszik, foglalata, minthogy az egész évet illeti, igen nagy kiterjedésü. Mi szép lészen látni és olvasni a' régi Kornak templomi Magyar Énekeit!

6.

A' Müncheni Magyar Evangeliumok 1466-dik *évből.*

E' nagyon figyelemre méltó Kéziratról a' Tudománytárnak 1834-dik évi I. Kötete 235-dik oldalán a' következők mondatnak:

„A' Magyar Tudós Társaságnak folyó évi Junius 23-diki ülésében adatott elő *Fejérváry Miklós* Ur tudósítása egy a' Müncheni királyi Könyvtárban találtató Magyar Kéziratról. Ezen tudomány kedvelő hazánkfia, ki épen most tért viszsza Német és Frantzia országokban tett utjáról, figyelemmel levén a' Külföld Könyvtáraiban a' Magyar Dolgokra, a' Bajor királyi Thecában nagy örömére, a' fenkitett évből való Magyar Kéziratra volt szerentsés akadni. Formája nagyobb nyoltzadrét, a'

textus két oszlopban, got (?) betükkel írva száznál több lapokat töltbe; 's a' négy Evangelista Magyar Fordítását foglalja magában, mellyet Kalendáriom előz meg. Maga a' fordítas Magyar Dialectuson készült, 's azon régi grammaticális formák, mellyek a' két halotti beszédben találtatnak, itt, egypárt talán kivéve, nem fordúlnak elő. A' Munka végén e' sorok olvastatnak:

„*E' kono megvégeztetet Remeti gorgu*ᶜ (Györgynek) *Hènsel emre fianak keze miat Moldouaba Tathros varosban Ur zületeten*ᶜ (születetének) *Ezer negzaz hatvâ hatod eztendeiebê.*"

Az Academia a' munka hiteles lemásoltatása végett megfogja tenni a' szükséges lépéseket."

Ennél többet még most én sem mondhatok e' Kézíratról magáról: De annyit még is érénthetek, hogy fölötte hibáson gondolják a' Protestánsok, hogy Luther és Kálvin előtt nem volt nemzeti Nyelveken Biblia. Mind a' XIV-dik századi Bétsi Kézírat, mind ez a' Kézírat is, mellyről most épen szó vagyon, mind végre több más későbbi Kéziratok megtzáfolják különösen a' Magyar Bibliára nézve is (mert más Nemzeteknek nyomtatott nemzeti Bibliájuk is volt 's vagyon a' Reformátio előtt) ezen feneketlen előítéletet. Sőt az is a' gyáva balvélemények közé tartozik, hogy a' Római Anyaszentegyház megtiltotta volna a' világi híveknek nemzeti nyelven olvasni a' Szent Írást. Már Pázmán Péter (A' setét Haynal-Tsillag után Búdosó Luteristák vezetője. Bétsben, 1627. 4-to 25. lap) helyesen írta: „*Az is purdi hamisság, a' mit sokszor mond Balduinus, hogy a' Pápa a' Sz. Írásnak olvasásától eltiltya a' világi embereket. Mert senkit a' Római Ecclesia a' Bibliának olvasásától nem tilt. Valamíg a' Luter és egyébb újítók hamis fordítási ki nem fakadának, arról sem volt parantsolat, hogy a' közönséges nyelvekre fordított Bibliát ne olvasnák: hanem, a' sok új és hamis fordítások után, nem tsak a' világi embereknek, hanem közönségesen parantsolat adaték, nem arról, hogy ne olvasnák a' közönséges nyelvekre fordított Bibliát,*

hanem, hogy a' lelki pásztorok javallása nélkül ne olvasnák." Az Esztergomi Érseknek, 's főképen olly tudós Érseknek, millyen Pázmán volt, tudnia kellett a' Római Keresztyén Anyaszentegyház rendeléseit a' nemzeti nyelvekre fordíttatott Bibliára nézve.

Azonban, ha volt is Magyar Biblia a' Reformátio előtt, a' mit ezentúl senki tagadni nem fog, e' dolgot úgy elfeledték a' gondatlan Hazafiak, hogy arról a' XVI-dik Század közepe felé már alig tudtak valamit. Zürzavarba hozták őket az Idegenek is, kik közűl p. o. Brassicánus János Sándor már 1536-dikban, midőn Mysséri Pesti Gábor Gyula Fehérvári Kanonoknak és Ugotsai Esperestnek Magyar Új Testamentoma Bétsben nyoltzad rétben megjelent, biztosan énekelé:

„*Namque meus Gabriel docuit nunc Primus in orbe*
Hunniaci Christum verba sonare soli."

Így nem tsudálhatni, ha a' bal ítélet utóbb mind inkább erősebb gyökeret vert a' Hazában.

7.

Aranyasi Gellértfi Jánosnak 1469*-dik évi Magyar Kézírata.*

Práy György Budáról 1778-dikban Január 22-dikén Cornides Dánielhez küldötte levelében így írt:

„*Audistin' aliquid de Johanne Gerardi de Aranyas? qui anno* 1469 *multa scripsit, itaque sub Matthia Corvino. Sed hic magis descriptor est, quam scriptor. Argumenta Codicis MS. sunt plerumque Ecclesiastica aut Monastica, paucis, ut de remedio Podagrae, demptis. Quo quidvis anno descripserit, accurate notat, ut e. c. (occupatus aliis plura nunc scribere nequeo)* „*anno* 18A0 *Lentschoue Sabbato ante palmarum:* Mamar Jambor Ember."

A' vette érentésre Práynak Pestről 1778-dikban mindjárt más nap, az az; Január 23-dikán Cornides így felelt:

„Cogor etiam, quae de Gabriele de Pétsvaradino, de Joanne Camers, de Joanne Gerardi de Aranyas prorsus singulia adfers, sine responsione praeterire ob Tabellariae festinationem. Proxime tamen ad omnia Litterarum TVARUM momenta respondebo.“

Következő napon, tudniillik: 1778-diki Január 21-dikén bővebben kinyilatkoztatá magát Práy eránt Cornides ime szerény soraiban:

„Joannis Gerardi de Aranyas, item Achillis, Honorabilis Doctoris in Pictavia in Francia, Codices MSS. quam cupio videre meis oculis! De auctoribus his, fateor, non tantum nihil me compertum habere, sed ne nomina quidem legisse vel audivisse unquam. Psalterium, quod memoras, criteria insignis raritatis praeseferre videtur. Possessor Libri Czemanka, idem ipse fuerit, qui Matthiam Belium tot suppeditatis libris rarioribus juvit. De famosa, ut TIBI audit, Bibliotheca Pinneriana ne fando quidquam unquam audivi. Ignotus mihi etiam Frater Gabriel de Pétsvaradino, quemadmodum et opus, ad quod provocat, Fortalitium fidei inscriptum. Hem! quanta sunt, quae nescimus.“

A' két Tudós Férfiu költsönös Levelézésében nem fordúl több elő Aranyasi Gellértfi János Kézíratáról, a' mi onnand történhetett, hogy az illyen betses Régiségeket látni vágyton vágyó Cornides Budára Pestről személyesen által ment Práyt látogatni, és így szomjuságát bizonyosan enyhítette.

Mindazonáltal ide iktatom még is azokat, ha egykor métset gyújthatnának, a' mik Cornides Dánielnek 1778-dik évi Január 31-dikén Práyhoz Budára küldetett levelében olvastatnak:

„Quae caetera mihi significas de proposito TVO, specimen quoddam evulgandi de Bibliothecae Vestrae, item Archi Episcopi Colocensis, TVAE denique etiam Collectionis Libris rarioribus („Manuscriptis“ akarta talán mondani), *quo alii etiam ad sua MSS. indicanda excitentur, placent mihi magnopere. Cave tamen, me inter eos nomines, qui MSS. abundant: mea namque*

que qualiscunque Bibliotheca Hungarica libris, qui typis prodierunt excusi, absolvitur potissimum. Primas autem merito deferes instructissimae a Codicibus MSS. Bibliothecae Quinqueecclesiensi Klimóianae."

Némelly tárgyak, mellyekről a' költsönös levelezésben szó vagyon, a' Budai (most Pesti) Fő Oskola Könyvtárának kintsei közé tartoztak, mint itt 's ott az „Index Rar. Libror. Bibl. Budensis" tzímü munkából kitetszik. Aranyosi Gellértfi Jánosnak Kézírata azonban (a' mint az érdemes Úr Uraktól tudósíttattam) e' Könyvtárhoz nem tartozott. A' Kalotsai Érseki Könyvtár Tulajdona volt-e tehát, vagy Práyé magáé? Práy Kézíratait szinte a' Pesti Fő Oskola Könyvtárának adta-el később, 's ezek között sem találtatik, mint mondják, Aranyasi Gellértfi János Kézírata. Így tehát a' Kalotsai Érseki Könyvtárban lehetne a' betses, 's mint látszik, elég nagy kiterjedésü Magyar Régiség. De innend is olly utasítást nyertem, hogy benne sem találtatik. Nem adta-e el Práy ezt a' Kézíratot is, mint Margit Életét, Witzay Mihály Grófnak? Ennek sem jöhettem nyomába. Elég legyen mondani, hogy 1803-tól kezdve mindig héába kerestem e' Kézíratot. De következik-e innend, hogy egy nálam szerentsésebb Hazafi fölnem találhatja e' figyelemre méltó nemzeti Ereklyét?

8.

Vér Andrásnak 1473-*diki Magyar Menedék Lepele, az az: Nyugtatványa.*

Midőn 1803-dikban Pesten boldogúlt és igen ditső emlekezetü Széki Teleki László Gróf gazdag Könyvtárát tanúlásvágyból öszsze írni segítettem, Cornides Dánielnek Z betüvel jegyeztetett Kézíratában ennek az 1473-dik évi Magyar Nyugtató Levélnek betüről betüre követett Mására találtam. Közlöttem örömömet volt Tanítóimmal, kik közűl azt Nsgos Schedius Lajos Ts. K. Tanátsos Ur azonnal (Zeitschrift von und für Ungern. III, 390.) nyomtatásban kiadta; Schwartner pedig Corrigendáiban

1637. 4-o) két ízben említi e' Magyar Kéziratot. Először (pag. 449) így ír róla: *Frater Paulus Ungarus Vatiensis, Magister Artium et Sacrae Theologiae Lector scripsit et transtulit Regulam et Constitutiones Sororum Ordinis Praedicatorum in Hungaricam Linguam de verbo ad verbum, et alicubi maioris claritatis ac Hungarici Sermonis leporis gratia, ad sensum, anno 1474, absolvitque die S. Remigii in Conventu Sigetÿ, pro Insula Leporum.*" Alább (pag. 529) még határozottabban beszéli: „*In eo* (Szigethiensi) *Conventu (cujus neque S. Antonini, neque Cardinalis Pazmany, neque Plodÿ Catalogi meminere) Frater Paulus Hungarus AA. et Philosophiae Magister, et Sacrae Theologiae Lector, Regulam et Constitutiones pro Sororibus Monasterii Leporum se ex Ungarico latine vertisse* (itt hibásan fejezi ki magát) *fatebatur anno 1474, in die Sancti Remigÿ, ut autentica exemplaria, quae apud me sunt, adtestantur.*"

Tsak 198 év előtt közöltettek ezek az Olvasó Magyar Világgal, és így tsak 198 év (grande mortalis aevi spatium!) lefolyta alatt kerűlték el ezek mostanig mindegyik Magyar figyelmét! — Megtörtént, fájdalom! a' mi megtörtént. Legalább ezután legyünk figyelmezőbbek Nyelvünk régi Maradványaira! — A' Kézírat, mint Ferrárius szovaiból kitetszik, a' Bétsi Dominicánus Szerzet Monostorában lakott Ferrárius körűl volt, és így a' Monostor Könyvtáráé lehetett. Ott vagyon-e még mostanában is? azt minden szorgalmam és kérelmeim ellett is meg nem tudhattam. Hol lappang Béts falai között? azt tanúlják ki a' Bétsben lakó Magyar Hazafiak. Méltó volna a' maga korában illy jeles Tudósnak Magyarságával meg esmérkedni Hunyadi Mátyás Király uralkodása idejéből. A' Szigeti Monostor alatt, a' mit Ferrárius nem értett, a' Nyul-Szigetit kell érteni, mellyről elég történeti nyomok fönmaradtak. — — Hunyadi Mátyás Magyar Királynak eredeti Magyar Óklevéléről (Tud. Gyűjt. 1834. 8-o

XII. Köt. 127. lap) sem szólhatok bővebben még mostanában e' helyen.

10.

A' Nyir Kállói Tamás Stylionáriumában elöjövő Magyar Szovak.

Boldogúlt Klimó Miklós Pétsi megyés Püspök, a' Tudománynak nagy pártfogója és terjesztője, egyébb Kézíratokon és Óklevéleken kivűl Dobai Székely Samu Kapitánytól megvette, 's a' Pétsi Püspöki Könyvtárba letette Nyir Kállói Tamásnak Stylionáriumát is, melly Hunyadi Mátyás Király ditső országlása alatt íratott Deák Nyelven. Kiadta ezt (Formulae Solennes Styli in Cancellaria, Curiaque Regum, Foris Minoribus, ac Locis Credibilibus, Authenticisque Regni Hungariae olim usitati. Pesthini, 1799. in 4-o) a' fáradhatatlan szorgalmu Kovachich Márton György, 's Előszóvában bőven megesmértette. Az Óklevél formákon kivűl találtatnak benne más különbféle Jegyzetek is, és ezek között Hazafitól figyelmet érdemlenek a' Magyar Szovak is. Olvashatja ezeket mindenki (Praefat. pag. XI. XII XIX. XXII. XXIII. XXVI. XXVII) a' köz esméretü munkában: Én mutatóúl tsak ime verset iktatom ide belűle:

„Merth mith eghzer megh zerzettel
Es the tewled el vetettel
Ha igazath akarz tenned
Thewbzer nem kell hozzad venned."

Az az:

„Mert mit egyszer megszerzettél,
És te tőled el vetettél,
Ha igazat akarsz tenned,
Többször nem kell hozzád venned."

Így fordította néki a' Törvénynek ime Reguláját: *„Quod enim semel placuit, ulterius displicere non poterit."* Elég szabad fordítás. Nevezetesek a' Kézíratban az Atyafiságnak Magyar Nevezetei is:

Athawa = Deedyk; Avia = Yk; Avus = Ews; Proavus = Atyamnak Ewsi. 's a' t.

11.

Albert Tihanyi Apáturnak 1486*-dik évi rövid Magyar Levele.*

Ezt Weszprémi esmértette meg (Succ. Med. Hung. et Trans. Biographia. Viennae, 1781. 8-o Cent. Alt. Parte Post. pag. 197—198) ime soraiban: „*Unum praeterea Epistolium Seculo XV. scriptum inter Instrumenta litteraria nobilissimae cujusdam familiae hujatis* (Debretzinensis) *in hunc usque diem apud nos fideliter conservatum memorabo novissime, quod Albertus Abbas S. Aniani Episcopi et Confessoris de Tihan anno* 1486 *in Comitatum Marmarasiensem ad Literatum Valentinum K — fratrem vterinum dederat, quia illud breve est, expromam integrum:* „*Edes Testverem. Koszonom a M — — Nestienek keldek zent Erekliet. Janos Vronk a nagi giori prepostual Budan meg meg lez, minden agsagtok meg meg lez. Isten veltek. Tichon Zent pal napian etszaka* 1486. *Albert Apatur.*" E' Levélkét Katona István is kiadta (Historia Critica Regum Hungariae, Stirpis Mixtae. Budae, 1793. 8-o Tomulo IX. Ordine XVI, pag. 774) Weszprémi Könyvéből: De minő nemesi Ág Levéltárában vagyon az eredeti Levélke, azt sem egyik, sem a' másik Tudós Férfiu föl nem jegyezte. Így ezt is újra föl találni kell a' hazafiui buzgó szorgalomnak.

12.

Szent Elek és Remete Szent Pál Élete néhány Imádsággal és Énekkel évszám nélkül.

A' múlt XVIII-dik Század közepe után hamar esméretségbe jött e' Kézírat; sőt sokáig a' két Halottas Beszéden és Boldog Margit Életén kivűl ez majd nem egyedűl maga vonta magára a' Régiségből a' tudós sereg figyelmét. Tulajdona volt 1787-dikben boldogúlt Peer Jakabnak, a' kegyes Oskolák szerzetes Rendükhöz tartozott áldozó Papnak,

's a' Posoni Academiában egykor a' Történettudomány rendes Tanítójának, kitől haszonvételre nyerte Révai Miklós és belűle (Révai Miklós, Elegyes Versei. Posonban, 1787. 8-o 289 — 300. lap) mutatóúl két Éneket kiadott. Az érdemes Tulajdonosnak halála után az eltűnéstől megmentette azt Tek. Tudós Wadasi és Jeszenitzei Jankovich Miklós Urnak, a' mindenféle Nemzeti Régiség őrző Geniusának és Apolgatójának, gondos figyelme és bőkezüsége, ki utóbb hasonlóképen Révainak használás végett költsön adta e' jeles Magyar Kézíratot. Révai azt gyönyörüen szóról szóra leírta, 's nem egyszer használta nyelvnyomozásaiban. Másolatában, melly most pénzem után sajátom, így esmérteti a' Kézíratot:

„*Manuscriptus hic Codex Hungaricus, cuius Copiam diligenter transumtam isthic sisto, est formati octaui admodum parui. Foliolis, praeter tria illa, quorum primum in ipso initio, secundum fere in medio, tertium prope finem elaceratum periit, constat* 208. *Caracter in eo est Gothicomonasticus* (helyesebben tsak: „monasticus") *quem diuerso tempore, et manu item diuersa, conscriptum esse probat et deficiens sensim calamus, inprimisque sub finem totus in currentem mutatus, et varia Orthographiae ratio. Prope finem, in scriptura currente ac negligentiore, exprimitur annus* 1526; *paullo ante, in versibus aeque minus curate scriptis, memoratur annus* 1508: *vt proinde non vana esse possit coniectura, partem priorem et potiorem, a manu magis industria exaratam, remotioris esse temporis, quam sit seculi decimi sexti initium, tuloque reiici posse minimum in seculum decimum quintum fere ad medium vergens. Ceterum de hoc pugnare nolo; sed annos clare expressos secutus Codicis aetatem figo sub initium seculi decimi sexti. Quoadusque scriptio diligentior seruata est, literae capitales, ornatiores pleraeque, tituli item, et notae reliquae, pro more eius aetatis, rubro colore factae conspiciuntur.*

Continet hic Codex in se primum Vitam Sancti Alexii, cum defectu primi folioli, in paginis 33;

deinde Vitam Sancti Pauli Primi Eremitae multo longiorem in paginis 80, *utramque conscriptam calamo quam diligentissimo.*

Paginas continuo subsequentes 175. *complent Precationes Variae, inprimis ad Jesum, ad Beatam Virginem Mariam; inter quas legitur vehementior et prolixior quaedam Oratio contra Arma; deinde etiam Versio Salutationis Angelicae, Orationis Dominicae, et Symboli Apostolici.*

Sequitur postea Hymnus Ambrosianus cum Cottis in paginis $15\frac{1}{2}$; *Hymnus de Sancto Ladislao Rege, alternantibus strophis Latinis et Hungaricis, in paginis* $17\frac{1}{2}$; *iterum Hymnus de Beata Virgine Maria, aeque alternans, in paginis* $5\frac{2}{3}$. *Atque hic cessat penitus stans Caracter Gothicus; et reliqua iam currente sunt conscripta calamo.*

In his primus est alter Hymnus de Beata Virgine Maria, tantum Hungaricus, in paginis $6\frac{1}{3}$, *concinnatus, vt in penultima stropha expressis habetur verbis, anno* 1508, *et Pestini quidem in platea Sancti Petri:*

„Ezt zerzetek pestnek varosaban:
vgyan ottan zent peter vzaÿ aban:
zwleteth vtan elmwlth ÿ dọben:
ezer, ọth zaz ees nÿ olch estendọben.“ *)

Interseritur Satyra in versibus, perstringens vitia ejus aetatis, in paginis 5. **) *Paginae deinde* $5\frac{1}{2}$ *exhibent Rubricas Latinas de superstitiosa quarundam Missarum Celebratione, in quacunque necessitate, pro anima ex purgatorio certo liberanda, contra caducum morbum, manu prorsus alia, et frequentissimis abbreviationibus.*

Calendarium sequitur postea in paginis 6 (ez az, mellyből fölebb mutatóúl egy hónapot kiadtam),

---

*) A' Szerző neve a' versfejekben, a' mit Révai észre nem vett, így íratik: „Andreas de Sasarhel.“ Talán: „Vásárhel“ az igazi név, vagy: „Tsászárhel.“

**) Ennek neve a' versfejek szerént: „Francws Ls (Literatus?) Apati“ Az az: „Apáti Ferentz Deák.“

truncatis plerisque nominibus, et quandam versus rationem redolens; in quo stans Caracter Gothicus diligentiore manu resumtus est, et lineae laxioribus distant inuicem interuallis, in quibus inserti leguntur seriore calamo Sancti quidam, certe tardius in Calendarium relati, literis iam minutulis currentis calami.

Huic adnectuntur iterum breues aliquae Precationes in paginis 2, *deinde Pars quaedam Doctrinae Christianae in paginis* 6, *Latine adnotata, cum interiecta interpretatione Hungarica. Intercedunt paginae vacuae* 5, *in quarum tamen quarta legitur Versiculus de Beata Virgine Maria cum Versione Hungarica.*

Repetitur ex superioribus Oratio aliquanto longior ad Jesum, cum notabili correctione, in paginis $5\frac{1}{2}$, *scriptura prorsus diuersa a reliqua currente, magnis etiam literis, et calamo crassiore, orthographia quoque a prioribus discrepante.*

Sequuntur in paginis $9\frac{1}{2}$ *iterum Rubricae Latinae cum narratiunculis quibusdam de Missis septem pro eliberatione animarum celebrandis, in quarum fine annus adscriptus est* 1526.

Leguntur demum Lytaniae Lauretanae, ab hodiernis paullulum discrepantes, et calamo omnino negligente conscriptae, in paginis 6; *quas claudunt preces aliquae iterum ad Beatam Virginem Mariam in paginis* 5; *manu iam multo diligentiore.*"

Hogy esmértethettem volna meg én gondosabban e' soroknál a' Kézíratot, mellyről szó forog? Révai bennük a' Kézírat koráról is igen óva ítélt, 's erre nézve én tőle tsak abban különbözök, hogy a' töretett, vagy is fractur írásra nem építek annyit, mennyit ő épített. Ez az írásfaj nálunk a' XVI-dik Század kezdetén íratott Kézíratokban, 's főképen az íratott és kinyomatott Misekönyvekben is, nem egyszer előjő szinte úgy, mint a' régiebb századi Kézíratokban. Más tehát, a' mi velem e' Kézíratot, mind a' mellett is, hogy benne a' későbbi folytatásban az 1508-dik és 1526-dik év föltaláltatik, a' XV-dik Századnak tulajdoníttatja.

Báthori László, Remete Szent Pál Szerzetese, az egész Biblián kivűl lefordította Magyar Nyelvre a' Szerzet Évkönyveinek világos értésük szerént több Szentnek Életét: Kinek lehet tehát inkább, mint neki, Remete Szent Pál Életét tulajdonítani? Ha való ez a' következtetés, úgy (Fragmen Panis Corvi Proto-Eremitici. Viennae, 1663. fol. pag. 220. — — — Ignatii Pongrátz, Triumphus Pauli, pio dolo a Deo decepti. Posonii, 1752. fol. pag. 51. 65.) Remete Szent Pál Élete már 1456-dik év, az az: Báthori László halála előtt lefordíttatott, a' minek kedvez az is, hogy 1508-dikban ezen Kézirat Pesten, és így nem meszsze a' Buda mellett fekvő Szent Lőrintz Monostorától, volt. De a' Helyesírás is elég egyező e' Kézirat kezdetén a' Bétsi Szent Íráséval és a' Tek. Guary Miklós Ur Kézíratáéval, a' mi régi korra mutatna, ha nem találtatnának hasonló Helyesírással készűlt Magyar Kéziratok a' XVI-dik Század kezdetéből. Fontolóra vevén tehát a' Kéziratnak minden sajátságait, legbiztosabb azt, mint egy régiebb Kéziratból készíttetett Másolatot, a' XV-dik Század vége és a' XVI-dik Század kezdete közé helyheztetni.

E' Kézirat Hasonmását, mellyet ide mellékelek, a' boldogúlt Révai vette le nagy szorgalommal, nem ugyan a' Kézirat első Leveléről, mivel ez Szent Elek Életéből tsonka textust állít elő; hanem Remete Szent Pál Életének kezdetéről: A' Kéziratai között föltaláltam Rajzolatot pedig én metszettem rézbe, hogy ez által is terjeszszem mind az olvasás gyakorlásait, mind más részről a' Magyar Régiségekre fordítandó figyelmet a' Hazában. Így kell pedig olvasni a' Hasonmást mai helyesírás szerént:

„Áldott Isten! ki menden embert idvezéteni akarsz, és bizonságnak esméretire jönni. Szent Pál első remete, miképpen szent Jeronymus tészen bizonságot róla, ki ő neki életit megírta, mikoron Decius és Valeriánus ez két kegyetlen Tsászárnak ideiben, mely időben Keresztyének ellen.“

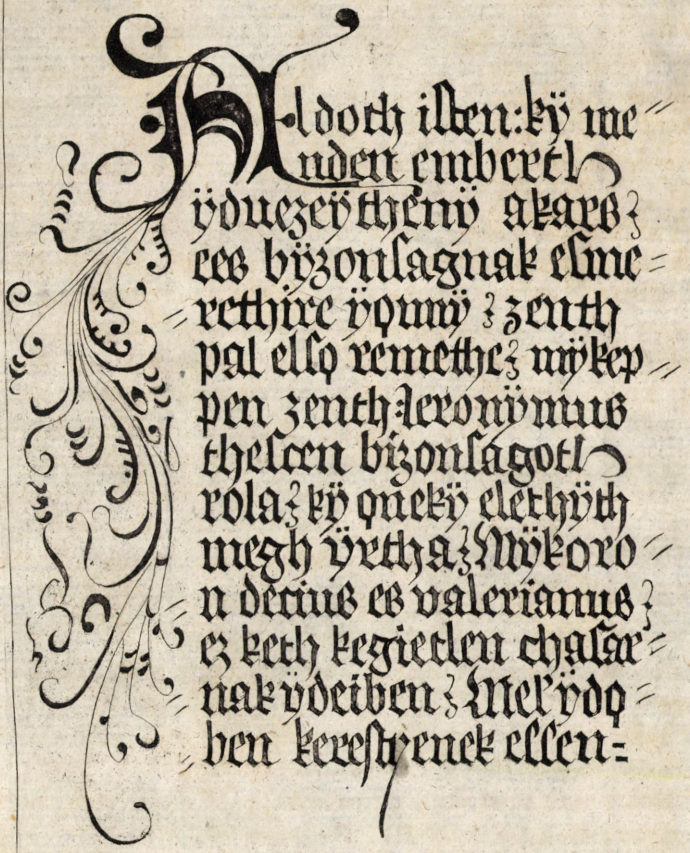

Aldoth isten: kÿ me=
nden embertl
ÿduezeÿthenÿ akars;
ees bÿzonsagnak esme=
rethire ÿqunÿ; zenth
pal elsq remethe; mÿkep=
pen zenth: Ieronÿmus
thescen bizonsagotl
rola; kÿ qnekÿ elethÿth
megh ÿrtha; Mÿkoro=
n decius es valerianus;
ez keth kegietlen chasar=
nak ÿdeiben; Mel' ÿdq=
ben kerestyenek essen=

Boldogült

Tiszt. Tudós PEER JAKAB *Emlekezetének szenteli*

Horvát István.

* * *

Itt befejeznem kell a' XV-dik Századi Kéziratokról Tudósításaimat. Hogy ezen bővebb maradvanyu Századról csak egy Hasonmást adhattam, annak bizonyosan nem én vagyok oka, hanem a' Környülállások, mellyek a' fölhoztam Régiségeknek eredeti Kézirataikhoz férni nem engedtek. Tegyen mindenki annyit, a' mennyit munkás törekedése után tehet, 's nem fog bizonyosan szemrehányást érdemelni az értelmesektől. Egyébberánt ezeknél több XV-dik Századi Régiséget én föl nem födözhettem.

Említ ugyan a' Tudós Práy (Dissertationes in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Viennae, 1775. in fol. pag. 92.) még egy XV-dik Századi Magyar Régi Maradványt ime soraiban: *„Juvat rem exemplo Hungarismi Seculi XV illustrare. Eccum illud: „Een Sipos Petor Dobo uram O Nagsaga jobagia adom tuttara az kiknek illik mindeneknok. etc. etc.“* Sőt ugyan Práy Cornideshez Posonból 1773-diki Februárius 18-dikán írta Levelében (Joan. Nicolai Révai, Antiquitates Literaturae Hungaricae. Pestini, 1803. 8-o Vol. I, pag. 339—340,) e' Régiségnek még évszámát is meghatározza, midőn eképen ír: *„Quanta etiam Seculo XV nostrae linguae ruditas! Lege, quae ex originali anni* 1493 *habeo: „Ein Sipos Petor Dobo Ferenz uram o Nagsaga jobagia. Adom tuttara az kiknek illik mindenèknek. Mivoil hoig az Uriston vili Peterth maradek nekoil az vilagboil kivoitthojo sei fia sei leania nom maradott. annak okaert Zelemery Mikloisne Asszoniom eis Zelemery Miklois Urom mindon mairhait eil ueuen tuloio az felesegetol hotha uttain ur zamara foiglailvan, mint magvasakatnak zoleit. Az verois haraiston eil uiuen masik zoleit. eil uiuen az Banai hegien Czonia Janois moillott* 4 *okreit*, 4 *feioir teheneit, eig eket,* 7 *kadait*, 11 *hoirdot*, 1 *vasait*, 5 *zekeroit. etcc. Eis Kesesery alaith visa sseroisnojoni es mairhait, mivoil hoig o orokois jobagia a Lojuno hoiltig Zelemery Miloisne aszonio, eis maradik nalam soim zoikvoi,*

sojom niluuan eël nomoynna allolok, etcc.“ Ex his lute iudicium constitues: ego ad priora redeo.“ Ez valóban a' legdurvább Magyar Helyesírás, mellyet mostanig olvastam.

De mind e' mellett sem számlálhatni e' Régiséget a' XV-dik Századhoz, mert Práynak saját kezével íratott egyik Kéziratában a' Pesti Fő Oskola Könyvtárában, mellyet szemeimmel olvastam, ezen Óklevél Másolata alatt 1593-dik évszám áll, 's valóban mind Dobó Ferentz, mind Zeleméry Miklós, kikről az Óklevélben szó vagyon, a' XVI-dik Század vége felé éltek. Itt tehát a' köz tiszteletre érdemes Férfiu emberi gyarlóságból a' feledékenység hibáját követte el, a' mi mindegyikünkkel könnyen megtörténhetik. Így tsak az vagyon hátra, hogy által menjek a' XVI-dik Századot illető Magyar Kéziratokra.

(Folytatik.)

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Tudománytár. Közre bocsátja a' magyar tudós társaság. Szerkezteti Schedel Ferencz, orv. dr. rendkiv. kir. prof. a' m. tud. társaság' rendes tagja. Első kötet. Három kömetszettel. Budán, a' magyar kir. egyetem' betüivel. 1834. (Nagy 8-ad réten 250 lap.)

Nem szándékom recenseálni, mert különféle tárgyú tudományos folyóírásban lehetnek a' mikhez értek, vagynak a' mikhez tsak felülegesen szólhatnék, — és folyóírás' recensiója tzikkelyenként szokatlan és unalmas, általánosan haszontalan és felületes. A' „Tudománytár“ első kö-

tetét tüstént megjelentekor általolvasván, benne némelly ollyan dolgokra találtam, mellyeknek megigazítását a' könyv' végén híjában kerestem; mivel ott hibákat mutató tábla à l' anglaise nintsen, noha már magában a' nyomtatásban is nem à l' anglaise elég hiba van. Híjában várám a' megjegyzett hibák' kiigazítását a' mult esztendei többi kötetekben is; a' második kötet megjelent, jegyzéseim szaporodni kezdtek, 's én velek felhagytam. Azonban meg lévén a' felől győződve, hogy a' tudománytár' tudós szerkeztetője 's dolgozói jegyzéseimet rosz neven nem veendik, 's a' köz ügy akármelly figyelmeztetés által is tsak nyerhet, némelly észrevételeimet, úgy mint azokat az első kötet' olvasásakor feljegyzettem, ezennel közzé teszem.

A' „Vezérszó" — két lap — dr. Schedel úré, a' tudománytár' szerkeztetőjéé, 's benne elöadatik a' „Tudománytár" tzélja 's alaprajza. A' többek közt nem az tzélja a' tudománytárnak, hogy „*a' mit ád, eredeti, hanem minél hasznosabb legyen, útat nyit tehát a' czéirányos választatú utándolgozatoknak, vagy egyenesen más nyelvekből kölcsönzött munkáknak is.*" E' feltételt a' tudománytár' eddig megjelent kötetei híven is követik, 's ezért az olvasó közönség' azon része, melly a' megjelent fordításokat az eredeti nyelveken nem olvashatá, köszönettel is tartozik; mivel jelen tudományos míveltségünk más nemzetekétől távol állván, a' lefordított külföldi többnyire kedvesebb lehet a' talán szinténúgy fordított vagy öszveszedegetett, de eredetinek tzímzett hazainál. E' véleménnyel maga a' tudós társaság is egyezni látszik, mivel a' fordított tzikkelyek' jutalmát hat pengő forintra 's az eredetiekét tsak nyoltzra határozá ívenként; melly arányról, — itéljenek azok, kik valaha tudományos eredeti munkák' készítésében fáradoztak és fordításokkal is foglalatoskodtak — más tudományos körülményeinkben helybenhagyólag szóllani nem lehetne. — Nem tzélja alolírtnak szovakon gántsoskodni; de midőn a' magyar tudós társaságot sokan, kivált ma-

gyarosodni kezdő idegen nyelvű hazánkfiai közűl, vakon követik; 's a' tudománytár' *czélja előadásában a' közértelmesség:* meg nem állhatja, hogy a' Szerkeztetőnek illy kitételét fel ne rövja „*a' czélt* 's a' t. *szerencsés légyen minél jobban megközelíteni; — magától értetik* sem helyes magában értetik helyett.

Az értekezések közt első: *A' philosophia' tárgya' czélja' 's hasznainak főbb vonalai* (vonati helyett; mivel ha fonal' formájára, vonal jó szó volna is, még akkor sem jelentene abstractumot, lineamentumot, hanem concretumot) Kállay Ferentz rendes tagtól. (44 lap.) Sajnálni lehet, hogy a' frantzia 's kivált görög nyelvből felhozott néhány szovak hibásan nyomtattattak és ki nem javítattak. Ez egy felületes Pfennig Magazinban megbotsátható; de egy tudós társaság' folyóiratában botránkoztató. Az accentuátióra semmi figyelem; 's ha ez a' görögben némellyek' követésre nem méltó példája szerint elnézhető volna is, a' frantziában tanulók előtt is szemet szúr: *prés*, *ou* où helyett, *toûjours*, *clartè*, *três*, *á* 'stb. a' 27-dik és 35-dik lapokon, *je sai*, *je croi* a' 43-dik lapon 'stb. Alig van egy két görög szó felhozva, 's már abban hiba van p. o. 4-dik lapon αιθητα και νοητα; 21-diken το ἐν (így) το πᾶν háromszor egymás után; 39-ken Διος ὁδος, 'stb.

Második értekezés: *Lander fölfedezései Afrikában a' Nigeren*, fordította Tasner Antal l. tag az Edinburgh Review' 1832 diki juliusi kötetéből. (30 lap.) Minekutánna a' „Tudománytár" *tárgyai' választását köz érdek határozza*, 's tzélja, mint a' vezérszóból látható, *nem az*, *hogy a' mit ád eredeti*, *hanem minél hasznosabb legyen 's útat nyit a' czélirányos választatú utándolgozatoknak*, *vagy egyenesen más nyelvekből kölcsönzött munkáknak is:* óhajtható, hogy a' szerkeztető, *kire a' fordítandó munkák' választása 's készítetése bízva van*, *'s ezekről ő felel érdem' és nyelv' tekintetében*, *az academia 's a' közönség előtt*, annyi jeles külföldi munkák- és folyóiratokból ne

a' Nigeren tett felfedezéseket, hanem reánk Magyarokra nézve érdekesebb értekezéseket válaszszon. Nem azt akarja ezen észrevételek' írója e' megjegyzésével mondani, hogy jelen tárgy érdektelen; mivel az ó világ' egy egy legnagyobb folyóját, az ediglen ismeretlent, a' két Lander' fáradozásai tették ismeretesebbé, 's azokról ő is gyönyörűséggel olvas illy jeles fordításban is: de tsak egy két tudományos folyóírásaink lévén, igyekezzünk az Angolok', Frantziák' 's Németek számtalan 's jobbnál jobb munkáikból ollyanokat fordítani, mellyekből nagyobb haszon vagy nagyobb gyönyörűség hárúl olvasó közönségünkre.

Harmadik értekezés: *Franczia költészet a' XIX. században.* Frantziául írta Gregoire, fordította Csató Pál m. t. társasági l. tag, a' France littéraire' 1833-dik I. füzetéből. A' szép tárgynak szép nyelvű fordítása; — 's ámbár a' France littéraire kezemnél nem vala olvasásakor, a' fordító' több dolgozásairól ítélve, hívségéről sem kételkedem.

Negyedik: *Az erőművek alkalmazásáról 's munkatételéről*, írta Győri Sándor m. tud. társasági r. tag. (16 lap.) A' tudós értekező olly világosan és mathematikai ismereteihez illő renddel adá-elő, miben kell mind az eszközetlen mind az erőműves dolgozásoknak, úgy szintén egyik erőműnek a' másik feletti elsőbbségét helyheztetnünk, hogy előadását kevés gondolkozás 's helyes ítélőtehetség mellett felvehetik azok is, kik a' mechanicáról tsak az oskolákban hallának egy keveset: mindazáltal nem lenne talán helytelen, ha a' mathematicai értekezések, akármelly nagy hasznúak 's érdeműek is, a' „Tudománytárban" ritkábban fordulnának-elő. — Vélekedésem szerint jobb volna a' *látlagosan* (horizontaliter), — melly inkább láthatárlagosan lenne szószerint fordítva, mivel *látlagosan* semmit sem jelent, — 's a' *merőlegesen* (perpendiculariter) helyett, melly inkább ezt teszi steif, a' régi vízarányosan és függőlegesen

szovakat megtartani; 's ezt a' szót: *tevet* (factum), tett-nek, vagy tételnek, vagy tételménynek mondani. A' *külzíteni* (differentiare) talán inkább lehetne különbözíteni, 's a' calculus differentialis különbözítő, nem külzítő, számítás. *)

Ötödik értekezés: *Törvényhozás' és erkölcsök' kölcsönös hatásaik a' régi népeknél*, Ampère J. J. után a' Revue universelle' 1833-diki II. kötetéből Jakab István, m. t. társasági l. tagtól. (32 lap). A' frantzia értekezés tzíme: „L' orient et la Grèce. Fragmens d' un essai sur l' histoire des lois par les moeurs." A' magyar tzím tehát különböz a' frantziától, mivel ez tsak ennyit mond: A' törvények' története az erköltsökből (szokásokból fejtegetve), amaz pedig: „mitsoda hatása volt a' törvényhozásnak az erköltsökre, és viszont az erköltsöknek a' törvényhozásra, még pedig tsak a' régi népeknél.

108. lap. 29. sor. *A' királyt, ez isteni 's a' kilencz fő istenség' alkotó részecskéiből szerkeztetett lényt*, 'stb. frantziául: „le roi, cet être céleste composé de parcelles de la substance des huit principales divinités;" a' magyar fordítás tehát a' nyoltz indiai istenséget eggyel megszaporítá.

109. lap. 6. sor. *A' braminok' törvénye bár milly vallásos, bár milly békes, arra czélzott, hogy a' kchatryákat a' hadakozó szellem' sőt a' ter-*

*) Egyébiránt szovakkal könnyű megbékélni, tsak hibás etymologíájok ne védelmeztessék; az illyenekre nézve legjobb ok ez: „nem volt ez a' szavunk és szükségünk van reá, tehát legyen ez." De, a' hibás származtatással akarni valamelly szónak nagyobb tekintetet szerezni, tséltévesztő dolog marad. Így *jog*ról ezt mondani: „jó szó jus helyett, mert az igaz gyöke ig, másképen jog," azok előtt, kik a' keleti nyelvekkel tsak kevéssé is ismérétesek, helytelen állítás; de ha ezt mondjuk: „jog szóval élek jus helyett, mivel ezen régi szó jobbkezet tesz, valamint balog balkezet; a' jobbkezet pedig és just több nemzetek egy szóval nevezik:" illyen oknál fogva szívesen élek a' jog szóval.

természeti erő' elgyengítése által is elnyomhassa. Látni való, hogy ez semmit sem tesz; frantziául: „la loi des brahmes, toute religieuse, toute pacifique (egészen vallásos, egészen békés) a cherché à établir la subordination des Kchatryas par l' affaiblissement de l' esprit belliqueux, même de la force physique.“ Ha bármilly-el kellene fordítani, így állana: toute religieuse, toute pacifique qu' elle est; de itt úgy semmi értelme nem lenne.

110. l. 16. s. *Megtagadták tőle* (Indiában az asszonytól) *az egyenlőséget, mert kegyetlenségétől tartottak.* Frantziában: „l' égalité lui a été refusée, parce qu'on redoutait sa tyrannie.“ A' kegyetlenség szónak; látni való, hogy itt nints helye.

110. l. 32. s. „*Micsoda szerből legyen köpönyege*“ Frantz. „de quelle étoffe doit être son manteau.“ Etoffe, szövet, Zeug — szer, instrument.

110. l. 38. s. *Végtére meghatározza a' sírjánál teljesítendő szertartásokat is. Tehát e' törvény még születése előtt 's innen egész haláláig uralkodik az emberen.* Frantziául: Enfin, elle désignera les rites qui doivent 's accomplir sur sa tombe. Ainsi, avant la naissance et par delà le trépas, l' homme est gouverné par cette loi.“ Tehát így kelle vala fordítani *halálán túl*, nem *egész haláláig*; a' mit könnyű lett volna az „avant la naissance“ ellentételből is észrevenni.

111. l. 4. s. *De lássuk, ha épen itt, hol 'stb.* Frantziául: „mais examinons si là même où“ etc. „de lássuk, ha valjon még ott is hol“ ezt teszi, és különben nintsen értelme.

114. l. 21. s. Milly rosszul használtatik néha e' szó: *társas*, e' helyett: *társasági*, megtetszik ezen helyből: *Ime egy a' bramínokat megelőzött társas elem.* Mitsoda az a' társas elem? Nem lehet rá más felelet ennél: „ellenkezője a' társtalannak, — a' minek társa van.“ Lehet gondolni, hogy a' social van *társas* szóval fordítva; fr.

„voilà donc un élément social antérieur aux brahmes etc.“

116. l. 13. s. *Azt mondók, hogy az első korban, azon ember, ki valamelly nagy bűnössel szövetségben vala, kényszerítteték elhagyni hazáját*“ 's a' t. Ezt bizony még sem a' fordító, sem Ampère nem mondá, — „ainsi, il est dit que, dans le prémier âge, un homme etc.“ „hasonlókép (vagy, így) az mondatik, vagy azt mondják, hogy 's a' t.“

117. l. 4. s *más részről egy józan, tüzes nép* 's a' t. Frantziául: „de l' autre part un peuple sombre (nem sobre), energique etc.“ A' zsidókról van itt szó, kikről azt mondja Ampère, hogy az indiaiakkal ellenkező charakterüek; nem mondhatott tehát józant a' zsidó charakterről ellentételben az indiaival, mellynek bizonyosan főbélyege a' józanság. Sombre, szomorú, komor.

117. l. 9. sor. „*Ott egy vándor nép, melly keblében hordozza a' törvényt*“ Ampère nem azt mondja, hanem: „là un peuple voyageur, portant au milieu de lui une loi etc.“ — magával vagy középen hòrdva egy törvényt, melly 's a' t.; hordozta-é kebelében, ez más kérdés.

117. l. 15. s. „*Két ellenkező elv, két szem közt álló vég pontjai az emberi gondolkozó tehetségnek: t. i. az elvont egység 's valódi egység, pantheismus, világ isten és élő isten.*“ A' pantheismus után tétessék theismus, melly szó kimaradt a' fordításból; különben nintsen értelme a' magában álló pantheismusnak.

122. l. 19. s. „*Így mély bölcsességgel iparkodott* (Mózses) *megmenteni Izrael' nemzetiségét!* „Ampère: „C' est ainsi qu' avec une profonde sagesse et une indépendance d' esprit superieure, il fait la part de la contagion pour l' arrêter et sauver du naufrage tout ce qu' il en peut sauver, la nationalité d' Israel.“

127. l. 5. s. „*Azt akarók felállítani, hogy ott, hol a' törvény vallás' nevében uralkodik az erkölcsö-*

ken, egyes esetekben az erkölcsök szokták módosítani a' törvényeket." Ampère nem ezt akará felállítani, mivel tudta, hogy 'ott hol a' törvény nem a' vallás nevében uralkodik az erköltsökön, még inkább megtörténik, hogy egyes esetekben az erköltsök módosítják a' törvényeket'; hanem azt akará megmutatni, hogy még ott is, hol a' törvény vallás' nevében uralkodik az erköltsökön, megtörténik, hogy némelly körülményekben az erköltsök módosítják a' törvényeket. Ampère: „je voulais établir que là même où la loi commande aux moeurs au nom de la réligion etc."

128 l. 4. s. „*Mi haszna az izlamismusnak egy híve' megszabadításából, a' rérboszuló nem tartozik elfogadni a' pénzt, és kívánhatja, hogy a' gyilkost szabad tetszésére adják ki.*" Az ez előtti pontban mondja Ampère, hogy a' koránnak azon engedménye, melly szerint a' gyilkosságért egy fogoly muzulman' kiszabadítása által eleget lehet tenni, a' hit terjesztése miatt van: nem kérdheté tehát, hogy mi haszna az izlamismusnak egy híve megszabadításából. Sőt azt mondja: „quelques avantages que retire l' islamisme de la délivrance d'un fidèle, le vengeur du sang peut refuser la compensation et demander qu' on livre le meurtrier à sa merci."

129. l. 28. sor. „*Mint az elsőben* (Indiában), *úgy itt is* (Egyiptomban) *látunk néposztályokat, mellyeket Herodes bizonyos öröklött foglalatosságokra szentelt fajoknak nevez.*" *Herodest* mondani Herodotus helyett olly hiba, mind a' fordítótól mind a' szerkesztetőtöl, (ha meg nem igazítatott ekkorig, a' correctorra nem is lehet gyanakodni), melly jó, ha tsak köztünk marad. De ez is érthetetlen: hogy azon *néposztályokat Herodes bizonyos öröklött foglalatosságokra szentelt fajoknak nevezi.* Ezt mondja Ampère: „Mint az elsöben úgy itt is néposztályokat látunk, mellyeket Herodotus nemzetségeknek (γενεα) vagy fajoknak nevez, mellyek magokat bizonyos öröklött (firól fira szálló) foglala-

tosságokra szentelték, (szánták); frantziául:" comme dans la prémière nous voyons ici des castes qu' Hérodote appelle des races vouées à certaines occupations héréditaires."

130. l. 13. s. „*A' halálnak azon előérzése, melly az egyiptomiak' egész életét elfoglalá.*" Frantziául: cette préoccupation de la mort qui dominait la vie entière des Egyptiens etc." „A' halállal való előre foglalatoskodás melly 's a' t." Nem szükség említeni, hogy a' halálnak előérzése egészen más, mint a' véle való előre foglalatoskodás, róla való előregondolkodás, melly a' komor vérű egyiptomiak' különös foglalatosságát tette.

130. l. 16. s. „*A' halálfőn kezdve, mellyeket* (halálfő nem nomen collectivum, és így: mellyet) *innepi alkalmaknál a' vendégek' felvidítására szokás vala előhozni.*" Ez szokás vala köznapi alkalmaknál is a' vendégségek felett, 's Ampère is tsak ezt mondja: „depuis la tête de mort qu' on apportait au milieu du festin pour exciter les convives à la joie." 's a' t.

130. l. 38. s. „*Jelenleg fontos munkák vannak toll alatt a' perzsa régiségekről. A' perzsák' eredetéig nem lehet e' kevéssé ismert földön felkalandozni, a' nélkül, hogy el ne tévedjünk.*" Frantziául: „D' importans travaux se préparent en ce moment sur les antiquités persanes. Jusqu' à ce qu' ils aient paru, on ne peut s' aventurer sur ce terrain mal connu sans courir le risque de s' égarer." Jusqu' à ce qu' ils (t. i. ces importans travaux, érti leginkább a' még akkor élt Champollion' munkáit) aient paru „még azok a' fontos munkák meg nem jelennek," nem pedig „még a' perzsák meg nem jelentek" vagy „a' perzsák' eredetéig."

131. l. 31. s. „*Több törvényei lázadást indítándanak, ha erkölcsök által előre elkészítve nem valának.*" Milly hibákat ejthet a' „volna" elkerülni akarása! Mitsoda nyelv, és mitsoda logica engedhet illy időkövetkeztetést? Ampère ezt mondja: „plusi-

eurs de ses lois eussent révolté son temps, si elles n' eussent été préparées par les moeurs." „Több törvényei (Zoroasternek) fellázították volna korát, ha azok előre elkészítve nem lettek volna az erköltsök (szokások) által."

132. l. 26. s. *„Kétszer foglalák-el a' vad népek* (a' chinai birodalmat), *'s ez is kétszer győzé amazokat le."* Nem azt akará mondani Ampère, mivel tudta, hogy a' vad népek (Mongolok) kétszer foglalták ugyan el Chinát, de ez több ízben is legyőzé azokat; hanem a' chinai birodalom' viszontagságit említvén ezt mondja, „kétszer hódoltatott az meg a' vad népektől, 's kétszer győzé-le (kelle legyőznie) a' durvaságot." Frantziául: „deux fois il (cet empire) a été vaincu par les barbares, et deux fois il a vaincu la barbarie."

132. l. 34. s. „Ce fond (des anciennes moeurs de l' empire chinois) est aujourd'hui bien altéré, bien corrompu sans doute, mais il est reconnaissable même à cette heure, au sein d'une civilisation décrépite, comme les traits characteristiques du visage de l' enfant peuvent se lire encore sur la physionomie décomposée du moribond." Azutolsó felét a' fordító így adá: *„mint a' gyermek' arczának charakteres vonásai a' haldokló elváltozott képen ismét feltalálhatók."* Látni való, hogy itt az *„ismét"* nek nintsen helye, a' mi eléggé kitetsző is volt a' hasonlatosság' első részebéli „même à cette heure"ből. De különben is encore nem *„ismét"*et jelent, ha tsak a' játékszínen nem, az ismételtetéskor, midőn alatta értődik: „encore une fois." Decomposé sem *elváltozott*,—melly szóval most Ampère, midőn az el nem változást akarja megálítni, nem is élhetett, — hanem feloszlott.

133. l. 6. s. *„Mi látványt mutatnak Chou-King legrégibb történetirónak első fejezetei."* A' chinai történetekben könnyebben megbotsátható a' hiba, nem úgy mint a' görögökben; de valamint azt fentebb el lehetett volna kerülni a' szerző' szavai' hív fordításá-

val, úgy itt is. Ampère szavai: „quel spectacle nous présentent les prémiers chapitres du Chou-King, son plus ancien livre historique?“ Chou-King-et tehát, a' Confuciustól szerzett vagyis inkább összeszedett legrégibb történeti könyvet, a' fordító *történetírónak* nevezi. Ezen annyival inkább lehet tsudálkozni, mivel 1) lentebb nyiiván mondja Ampère: „Il (Confucius) recueillit les anciens rites, les anciens chants, les anciennes maximes, les histoires des prémiers temps. Voilà ce que contiennent les cinq kings dont il est le rédacteur.“ 2) Többször említi Ampère, „chapitre du Chou-King,“ láthatá tehát a' fordító a' meghatározott névszótskából, hogy itt nem ember névről, hanem könyvről van szó, t. i. „chapitre du (livre) Chou-King.“ Ha Chou-Kinget Ampère is embernek tartá vala, így mondotta volna „de Chou King,“ valamint „de Confucius“ nem du Confucius; mert itt a' „le Tasse, le Dante, le Camoëns 's a' t. analogia nem alkalmaztatható.

133. l. 22. s. *„Az uralkodás' 9 szabályi közt első a' gyümölcs', második a' jószág' szabálya 's a' t.“* Frantziául: „des huit règles du gouvernement la prémière est celle des fruits, la séconde celle des biens“ — és így a' fordító a' nyoltzat ismét kilentznek mondja.

134. l. 4. s. *„Akkor kezdődött a' fejetlenség' és felosztás' időszaka, mellyet helyesen neveztek China' közép korának 's épen olly hosszan tartott, mint a' francziáké.“* Az igaz, hogy a' Frantziák' közép kora nem tartott annyi ideig, mint talán a' mienk; 's ennél fogva meglehetne különböztetni az ő közép korukat több europai nemzetekétől: de Ampère-nek bizonyosan nem vala illy tzélja, ő ezt mondja: „alors commença cette époque d' anarchie et de divisions qu' on a justement nommée le moyen âge de la Chine, et qui fut aussi long que le nôtre,“ „mint a' mienk“ az az Europaiaké. E' hibába ismét nem esik a' fordító, ha Ampère' szavát' fordítja.

135. l. 27. s. „*Hasonló jelenet tűnt fel Mancsu' foglalásai után* 's a' t." Mantsu nem ember' neve, hanem nemzeté; ezen hiba ismét fedve marad, ha a' fordító Ampère' szavait fordítja: „le même spectacle se reproduisit lors de la conquête des Mantchoux."

138. l. 5. s. „*A' fiúi engedelmességből származik az atyai hatalom; tehát fiait vagy unokáit megölheti az ember 70 ütésért, egyet egyet; de ki nagyanyjára emeli kezét, hat száz ütést kap.*" A' szülőket, és így a' nagyanyát is, megverni, vagy rájok kezet emelni, minden mívelt népnél fő vétek; 's nem is akará Ampère ezt mint paradoxont megróvni. Ő ezt mondja: „De l'obéissance filiale découle la puissance paternelle: ainsi on peut tuer ses fils ou ses petit-fils pour soixante-dix coups par tête, mais si on lève la main sur sa belle-mère, on reçoit six cents coups." Belle-mère vagy anyóst, napát, vagy inkább mostoha anyát jelent; 's így tetszik-ki, hogy az utolsó büntetés az elsővel öszvehasonlítva, aránytalan.

E' fordítás' vizsgálatába bővebben ereszkedtem, mint a' többekébe, 1) mivel az eredeti frantzia kezemnél vala, 2) mivel recenseálni nem akaró szándékom ellenére is meg nem állhatám, hogy nagy hibáit elő ne adjam akkor, midőn sajnálkozva nézegetem azon kezeim közt lévő kéziratot, melly hív fordítás frantziából, jó magyarsággal írt, 's a' tud. társaságtól el nem fogadtatott. A' vizsgáló tagnál a' fordító jobb magyar; de ha erről kétség volna is, bizonyosan tudom, hogy sokkal jobb frantzia, — mert a' vizsgáló tag, mi nálunk nem újság, rossz frantzia.

Hatodik értekezés: „Zamboni' örökmozgója" Czambert Jánostól, 's reá „észrevételek" Győry Sándor m. t. társasági r. tagtól, 8 lapon, egy körremetszett táblával.

Hetedik: „Az arábiai Beduínok és Wahabiak" a' Bulletin universel des sciences 1831. Sect. 6 Nro 4 szerint, Petrovics Fridrik

m. t. társasági r. tagtól fordítatott (15 lap). Ha a' 2-dik értekezés nem felelt-meg a' vezérszó' e' szavainak: „*a' tárgyak' választását köz érdek határozza*" 's ismét: „*a' czél nem az, hogy a' mit adunk, eredeti, hanem minél hasznosabb legyen:*" még kevesbé felel-meg jelen értekezés, melly nem tsak érdektelenebb tárgyú amannál, de nem is eredeti angol forrásból, mint amaz, hanem a' „Bulletin universel des sciences" rövid kivonatjából fordítatott, mellyet az felülegesen vont-ki a' londoni afrikai társaságtól, a' korán elholt Burckhardt angol útazó' írományaiból közrebotsátott „Notes on the Bedouins and Wahabys" (London 1830. 4.) tzímű munkából. — A' történetírónak a' legnagyobb pontossággal kell élnie, nem mondhatja tehát ezt 147-dik lapon: „*Burckhardt meghalt Kahiróban 1815-ben harmincz esztendős korában*" 's 160-dik lapon: „*Készül tehát* (Mehemed Ali) *teljes erejével, 's 1816-ban második fiát, Ibrahim pasát, erős haddal, fővezérül 's olly meghagyással küldi Arabországba, hogy a' wahabiakat addig üldözze, míg tökéletesen megrontja. Itten szakad vége Burckhardt' elbeszélésének 'stb.* Burckhardt 1815-ben hal-meg, 's azt is beszéli, „hogy Mehemed Ali 1816-ban Ibrahimot Arabországba küldi." Talán így kellett volna mondani: „Készül tehát teljes erejével, 's szándékozik 1816-ban második fiát Ibrahimot Arábiába küldeni 'stb." A' Burckhardt' elbeszélése, ki 1815-ben meghalt, ennél egyebet nem foglalhat magában.

Nyoltzadik értekezés: „A' tapasztalati lélekismeretből (talán inkább lélektudományból) lehozott széptudomány" Nyíri István m. t. társasági r. tagtól (20½ lap).

Kilentzedik: „A' föld' theoriája Ampère szerint" a' Revue universelle' 1833-diki 2-d. kötetéből Schedel Ferentz m. t. társasági r. tagtól.

Az „értekezések" után következnek: „Vegyes közlések," mellyek közt első helyet foglalnak „Föltedezések." — „A' délsarki száraz-

föld.“ Biscoe kapitány' útja a' déli tengeren 1830-diki Julius 14-dikétől fogva 1832-dik esztendő' közepe tájáig. Olvastatott ezen értekezés Londonban a' kir. geographiai társaság' 1833. febr. 11-dikei ülésében, 's fordítatott Berghaus' „Annalen der Erd- Völker- und Staatenkunde“ (Berlin 1833. Nro 97. 98.) tzímű munkájából. Név nintsen alatta, és így a' szerkesztetőnek kell fordítójának lennie, a' mit a' vezérszóból is felhoztam illyen helyek,— 202dik lapon: „*Biscoe kapitányt semmi sem tartóztathatá DK. felé fekvő czélja' közelítésétől*“ és 204-dik lapon: „*Több napig szüntelen fáradoztak, hogy megközelíthessék azt*“ — mutatni látszanak. *Mér-ólom* miért nem mérő ólom, és *sulymérü, időmérü*, miért nem sulymérő, időmérő? Itt a' személynek 's eszköznek más végzetet adni felesleges.

Következnek „Levelezések.“ „Petrovics Fridriknek, a' m. tud. társaság' rendes tagjának két levele a' külföldről.“ I-ső Berlin, october 12-d. 1833. Hogy a' levelet író nem a' legjobb magyarsággal él e' leveleiben, (de azért talán jó magyar) tanúi illyen kifejezései: „*éles hazánk' történetirását illető vizsgálatimat Prágában kezdém gyakorlani.* Mit tesz *vizsgálatokat gyakorlani?* és szóról szóra fordítvale, mellyik nyelvben tesz ez valamit? — „*Birom is a' szives tisztviselők' igéretét.*“ „*Sietett útnak készülni*“ semmiféle nyelven sem jó.

„*Prágában egy corvinianus codexet találtam a' főiskola' könyvtárában.*“ Nem is gondolhatni, hogy P. úr ezen corv. codexet bőven fel ne jegyezte volna; de itt a' t. társasághoz írt levelében is illy nevezetességtől, mellynek megemlítését a' társaság, és — minekutánna itt e' levelek közöltetnek — a' nagy akadémia, a' közönség is méltán várhatá, egy két sort sajnálni, megbotsáthatatlan hiba. Szintén így van ide vetve: „*Drezdában — corvinianus codex — három darabnál több bizonyosan nincsen.*“ Éppen illyen fajta mind az, mit a' Jénai főoskola' könyvtáráról említ, kivált ezek: „*és még valamel-*

lyik oláh vajdának valami magyar senátorhoz írt levele vagyon" mitsoda útazó (bizonyosan nem bibliographus) szájába illenek? és mitsoda emberhez (bizonyosan nem „tudós társasághoz") írt levélben foglalhatnak helyet? Ismét: *„corvinianus codex is csak egy.*" A' „lipcsei" tzikkely után is így van oda hajítva: *„van egy példány Chronicon budense,*" mintha a' Hess' chroniconja olly úton útfélen található dolog volna. A' lipsiai városi könyvtárban ismét: *„egy corvinianus codex is vagyon*" de hogy mitsoda, azt tsak a' levélíró tudja.

Régiség. — Ómagyar Literatura.

A' Nagyszombati codex, 1490—1527.

Magyar t. társasági rendes tag Luczenbacher János úr illy tzímű nagy betsű magyar kéziratból *„Codex Hvngaricvs Evangeliorvm, Sermonvm de An.* 1527." közli Sz. László király' legendáját vagyis életét, hűséggel, írásának kőbe metszett hasonmássával, jeles világositó jegyzetekkel. Ezen codex vastag papiroson negyedrétben íratott, 335 levélből áll, 's mint L. úr helyesen mondja *„nyelvünk' váltózásainak és az egyházi szónokság' történeteinek jeles emléke*" hajdan a' nagyszombati érseki seminarium' könyvtárában őriztetett, 1814-től fogva pedig a' magyar nemzeti museumét ékesíti. Szerzője carthusianus szerzetes vala. — Ha azt nem mondom is a' mit egy tisztelt barátom, „hogy a' Tudománytár' megvételét tsak ezen értekezésért nem bánta-meg" vagy a' mit egy másik „hogy ezen codex ismertetése 's a' reá tett jegyzetek a' Tudományos Gyűjteményben, jelen szerkesztetése alatt, méltóbb helyet foglalnának:" annyit bátor vagyok állítani, hogy a' Tudománytár I-ső kötete tsak ezen értekezésért is méltó a' megszerzésre 's hogy ez 's effélé munkák a' tudománytárban igen előkelő helyet foglalnak.

226-dik lapon: „Jelen kéziratban nem egyszer találtatik *nál kül, nélkül* helyett, illyenek: *zaamnal kÿl. Ew nalanal kÿl semÿ nem lett.* (Sine ipso factum est nihil. Evang. Joan. c. I. 3.)" Igenis, *nal kÿl* találtatik, valamikor

tsak a' nál vastag magánhangzó után tétetik; de *nel kÿl* áll gyenge vocalis után mindég. p. o. jelen legendában: *hÿreenel kÿl, seghedelemnel kÿl;* a' melly külömbség igen természetes, mivel hajdanában a' „nélkül" nem egy szó volt, hanem kettő, *zaamnal kÿl* az az számnál kivül, *hÿreenel kÿl* az az *hírénél kivül;* akkoron tehát az öszveragadó nál vagy nélnek meg kellett azon szó hangjával egyeznie, mellyhez ragasztatott.

További tartalma: A' müncheni magyar codex 1466-dikról. Formája nagyobb nyoltzadrét, a' textus két oszlopban goth betükkel írva száznál több lapot tölt-be, 's a' négy evangelista' magyar fordítását foglalja magában, mellyet kalendáriom előz-meg. — Magyar nyelv' udvari divata Erzsébet Albert özvegye' udvarában. Amazt felfedezé Fejérvári Miklós úr a' bajor kir. könyvtárban; ennek nyomaira akadt Czech János úr a' bétsi ts. könyvtárban találtató 16 lapnyi német kéziratban. — Magyar nyelv' ügye. — Népnevelés. — Jutalmak. — Alapítások. — Müvészetek. — A' magyar tud. társaság' könyvtára' gyarapodásai.

Losonczi *Farkas Lajos.*

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Literaturgeschichte der Griechen und Römer, nebst Anhang von synchronistischen Tabellen über die Staaten-, Literatur- und Kunstgeschichte beider Völker. Vorzüglich zum Gebrauche der akademischen Jugend und angehender Gymnasial-Professoren und Privatlehrer. Von Franz Ficker, Professor der classischen Literatur und Aesthetik an der Universität zu Wien. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Wien, bei Carl Gerold, 1835. 8-ad rétben, I—XX, és 583 oldal. Az ára 3 for. pengő pénzben.

Mint a' földet holmi gyomtól és gizgaztól a' gondos mivelés tisztítja meg, 's termékenyebbé té-

szi: úgy a' serdülő ifiuság eszét a' vad tévedésektől 's fenéktelen gondolkodástól a' Classicus Irókkal hoszszabb időig folytatott társalkodás leginkább megőrizheti, melly által nem tsak a' szemek hozzá szoknak a' tiszta látáshoz, 's egy uttal a' józan ítélő tehetség is kifejlik 's megerősödik: Hanem egyszer'smind a' Szív és Érzelem is szelídűlve lépik az emberi életnek nemesebb pályafutására. Midőn ellenben a' Classica Literatura tsak szótudomány, 's főképen ennek, vagy amannak a' régi nyelvnek ékesebb kifejezéseit hajhászsza, akkor bizonyosan hibáson gyakoroltatik.

Ha a' Magyar História Literária úgy el volna készíttetve, a' mint azt írni kellene és lehetne, senki sem kételkednék megvallani a' Hunyadi Mátyás Király alatt, 's még egy időig halála után is folyt időszakaszról, hogy akkor Öseink nagy gonddal gyakorolták a' Classica Literaturát, 's örömmel láthatná mindenki, minő komoly és termékenyítő ösvényen kezdettek elindúlni a' Tudományra nézve Atyáink. Az előbbi durvaságot míveltség és fölemelkedő tsinosodás váltotta volna is föl, ha a' szerentsétlen Mohátsi Veszedelem a' nagy törekedésre kiírtó veszélyt nem eresztett volna.

Az előbbihez közelítő Időszakasz nálunk soha sem tűnt többé föl. Éledett ugyan ditső Mária Theresia uralkodása alatt a' Classica Literatura eránt viseltető hajlandóság; de erős gyökeret, néhány egyes Tudósokat kivéve, nem igen verhetett: A' minek nem kis oka volt közöttünk bizonyosan az is, hogy a' Görög Classica Literatura mezője tsak nem egészen parlagon hagyatott. Szemeink Romulus és Remuson túl látni nem tanúltak, 's így épen azokkal nem valánk nagyobb esméretségben, kiket a' Rómaiak minden lépten nyomon tsak követni akartak.

Minekutána minden tsinosodottabb Európai Nemzet az újabb időkben épen a' Görög és Római Classica Literatura kedvelése által lépett a' déli pont felé: Úgy vélem nekünk sem lehet elhagyni

e' Studiumot, 's ha elhagygyuk, lakolni fogunk bizonyosan érette. Úgy de épen ez az, a' mi vagy alig gyakoroltatik, vagy nem eléggé gyakoroltatik közöttünk. Mi nagy lehet így belőlünk? én azt még tsak gyanítani sem tudom.

Ohajtanunk kell tehát, hogy itt jovítás történjék, vagy legalább magános igyekezetek által kipótoltassék, a' hol vagyon, a' köz nevelés héánya. Az utóbbik esetben nem utolsó segéd eszközűl és vezérűl 's vezetőűl szolgálhat Ficker Úrnak itten megesmértetett jeles és hasznos Kézi Könyve a' Görög és Római Classica Literaturáról.

Az érdemes Szerző, előbb az Olmützi Lyceumban a' Classica Literaturának, most pedig a' híres Bétsi Fő Oskolában a' Classica Literatura és Aesthetikának rendes Királyi Tanítója, azon ritka, fáradhatatlan és megkülönböztetett szorgalmu Oktatók közé tartozik, kik Hallgatóikat nem üres szovakkal, hanem bő esméretekkel gazdagabbítva eresztik el a' sulyos Polgári Életbe; 's a' kik oda vezetik tanítványaikat, honnand saját erejük által is már maguk tehetnek fontos előmeneteleket. Melly szerentsés az ollyan Ifiu, ki tanúlási pályája alatt annyi adatokkal megesmérkedhetik, mennyi e' bő esméretü Írónak munkájában föltaláltathatik! — Pedig e' Könyv tsak egy harmad része azon nagyobb Munkának, mellyet Szerzőnk illy tzím alatt már előbb közre botsátott: „*Anleitung zum Studium der griechischen und römischen Classiker in seinem ganzen Umfange. Wien und Triest*, 1821—1825. 8-o *I—III Theil.*“ A' könyv, mellynek tzímét fölebb leírtam, e' nagyobb munka második Kötetének újabb és megbővíttetett kiadatása. Vajha sokan, igen sokan olvasnák közűlünk akár az egyik, akár a' másik Munkának kellemes rendü és előadásu tartalmát!

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

Magyar tudós társasági jelentés.

A' társaság költségével megjelentek közelebbről Londonban nyomtatva 1834ben „ A' természetes számok Logarithmái 1től 108,000ig. Szerkezteté Babbage Károly esq. m. a., a' mathesis' lucasian professora a' cambridgi egyetemben; több tudományos academiák' 's a' magyar tudós társaság' lev. tagja. — Stereotyp harmadik kiadás. Készült Nagy Károly', a' m. tud. társaság lev. 's az amer. philos. társaság r. tagja felügyelése alatt."

Zöld papiroson, magyar angol 's német előszóval és bevezetéssel lévő példány' ára 5 pengő forint. Magyar és angol vagy magyar és némettel lévőé 4 for. 45 kr. peng. Egyedül magyar előszóval és bevezetéssel 4 for. 30 kr. — Sárga papiroson lévőé, magyar angol 's német előszóval 's bevezetéssel 4 for. 45 kr. Magyar angol vagy magyar német előszóval 's bevezetéssel 4 for. 30 kr. Egyedül magyarral 4 fr. 15 kr. — Fejér papiroson lévőé, magyar és német előszóval 's bevezetéssel 4 for. Egyedül magyarral 3 for. 40 kr. — Találtatik a' könyv Pesten Eggenberger József könyváros úrnál, kitől az országbeli más könyvárosok is megvitethetik.

Budán, Aprilis 2dikán

A' titoknok által.

Magyar tudós társasági jelentések.

I. Addig is, míg a' magyar tudós társaság a' nagy magyar szótárt mint egyik fő tárgyát maga készítheti el: országos közkívánatra következő czíműt bocsátott közre, költségén: Magyar és német zsebszótár. Második vagy német-magyar rész. Budán a' magyar kir. egyetem betüivel. 1835. Terjedése 54 ív, kisebb nyolczadrétben, három oszloppal. Bekötve a' kötet ára velenczei nyomtató velínen 3 frt. 30 kr. pengőben. Találtatik Pesten Eggenberger József könyvárosnál, kitől az országbeli több könyvárosok is megvitethetik.

II. Csekonics János táblabíró úr, a' magyar tudós társaság pénzalapjaihoz élete fogytáig évenként 48 pengő forintot kíván adni, 's ezt meg is kezdette 1834ben.

III. Frányova mező város ns. Torontál Vármegyében küldött 2 forintot pengőben.

IV. Nagy Szent Miklósi Nákó János úr ajánlott 1000 pengő forintot. Aprilis 28d. 1835.

Döbrentei Gábor, titoknok.

2. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Főtiszt. Tek. Tudós Szaniszló Ferentz Ur, Szombathelyi tiszteletbéli Kanonok, 's a' Pesti Fő Oskolában a' Római Keresztyén Hitnek királyi rendes Tanítója és Egyházi Beszédnek, hivatalbéli nemes buzgósága, munkás szorgalma, jeles tudománya és szelíd erköltsei miatt köz tiszteletet és szeretetet érdemlett Hazánkfia, a' Széchényi Országos Könyvtárt ime díszes elmeszüleményeivel ajándékozta meg:

I. Sermo, quem recurrente die natali Augustissimi Imperatoris et Regis Apostolici gloriose regnantis Francisci I-i ad Presbyteros Instituti Caesareo-Regii Viennensis ad S. Augustinum habuit Franciscus Szaniszló SS. Theologiae Doctor, e Dioecesi Sabariensi ejusdem Instituti Presbyter. Viennae, 1818. 8-o.

II. Egyházi Beszéd a' *keresztény Hazafiuságról*, mellyet Szent István első Apostoli Magyar Király nemzeti ünnepén 1818-dik esztendőben Kis Aszszony Havának 23-dik napján tartott Szaniszló Ferentz Szombathelyi Püspöki Megyebeli Pap, Isteni Tudományok Doktora, 's a' Bétsi Tsászári Királyi Áldozó Papok Intézetének egyik Tagja. Bétsben. 8-o.

III. Doctrina Religionis Christiano-Catholicae, quam in usum Academicae Juventutis elucubravit Franciscus Szaniszló Dioecesis Sabar. Assessor, et Synod. Examin. in Reg. Scientiarum Univ. Pest. Fac. Theol. membrum. coll. Orator Sacer, et Doctr. Relig. Prof. p. o. Pestini Typis Trattner Károlyianis 1832—1833. Liber I. II. III. IV. 8-o.

IV. Egyházi Beszéd az emberi Nemzet' világosságáról és boldogságáról, mellyet Szent István első 's Apostoli Magyar Király nemzeti ünnepén 1833-dik esztendőben Kis Aszszony Havának 25-dik napján tartott Szaniszló Ferentz Szombathelyi Megyebeli Pap, Püspöki Szent Szék Birája, Isteni Tudományok Doktora, a' Kir. Magy. Tudom. Egyetemnél Hittudomány Tanitója és Egyházi Szónok. Bétsben Nemes Haykul Antal betüivel. 8-o.

V. Sermo Funebris quem Francisci I. Augusti Imperatoris Austriae et Regis Apostolici Hungariae etc. etc. immortali memoriae piisque manibus dicavit et dum iisdem justa funebria per Reg. Scient. Universitatem Hungaricam in Ecclesia propria die XXXI Martii anno MDCCCXXXV persolverentur, dixit Franciscus Szaniszló, Cath. Eccl. Sabar. Canonicus honor. SS. Theol. Doct. in Regia Scient. Universitate Hung. Pestiensi Orator Sacer et Doctr. Relig. Profess. p. o. Facultatis theol. membrum Collegiatum, S. Sedis Consistor. Sabar. Assessor et Synodalis Examinator. Budae Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae MDCCCXXXV. fol.

Horvát István.

V. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Horvát István. Nagy Méltóságu Cziráki és Dienesfalvai Cziráky Antal Gróf és Ország Birája Ő Excellentiájának Beszéde a' Buda és Pest között építendő állandó Hid ügyében. 3 lap.
2) Udvardy János. Az Értekezésekről. 9 lap.
3) Vizer István. Hazánk alaposb míveltségére, 's jövendő boldogságára tzélzó Intézet kiszámolási-elemeiről (anatocismus szerént); valamint e' fő alapból kifejtendő (analytikai); 's köz világi élethez alkalmazandó hasznos következményiről. 40 lap.
4) Podhradczky Jó'sef. Kőszeg Várának és Várassának 1532 dikben kiállott ostromáról. 56 lap.
5) Schönherr Ferentz. Valami a' fényüzésről. 63 lap.
6) N. Takácsi Horváth János. A' nagy erény (virtus). 78 lap.
7) Port. Bánsági Tudósítások. 80 lap.
8) Horvát István. A' Magyar Nyelv régi Maradványairól. 83 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Losonczi Farkas Lajos. „Tudománytár. Közre bocsátja a' magyar tudós társaság. Szerkezteti Schedel Ferencz, orv. dr. rendkiv. kir. prof. a' m. tud. társaság' rendes tagja. Budán, 1834. Első Kötet, nagy nyoltzad rétben." 108 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Literaturgeschichte der Griechen und Römer, nebst Anhang von synchronistischen Tabellen über die Staaten-, Literatur- und Kunstgeschichte beider Völker. Von Franz Ficker, Prof. der classischen Literatur und Aesthetik an der Universität zu Wien. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Wien, 1835. nyoltzad rétben." 123 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 126 lap.
2) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.

(Koszoru 1835-dik eszt. V. Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1835.

VI^dik KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

A' szabadító háboru Dunán 's Tiszán innen. MDCLXXXIII—MDCXCVIII, és IX.

A' mult 1834-dik évi *Tud. Gyüjteményben*, *k. VI.*, *l.* 3—76, leírván azt a' szabadító háborut, melly Dunán tul, 1683—1690, folyott: itten mostan folytatásúl a' Dunán 's Tiszán innen valót rajzolom.

De talán meg is fojtották volna Török országban az ollyant, a' ki nem hinné, hogy Bétset a' Nagy Vezér Kara Mustafa megveszi, 's az által a' tsászári összes birtokokba utat tsinál. Örvendetes várkozásban voltak mindenek. Jelesen kitüntette magát Konstantinápol; utszájiban már előre fényes kivilágításokat rendelt, ágyukat szegezett ki több helyeken, nagy költségü tüzi játékokat készített, sőt a' legnevezetesebb keresztény hatalmasságoknak, a' Pápának, Kardináloknak, 's egyébb Püspököknek képeiket kiábrázoltatta, hogy ezeket tsufságúl lángba vesse, mihelyt a' ditső hir Béts bevételéről megérkezik. A' Szultán maga, IV-dik Mahomet, Belgrád körül vadászgatva időzött. Sokak azonban az emberi tsalódások; mikor a' remény napja legszebben világít, hirtelen elfedik azt a' felhők, és nagy setétség támad körös körül, 's a' bizakodó elpusztítva látja szép vetéseit. A' Szultán kegyentzének Muzeipnak, és Szoliman Imbrhornak, meg a' Rumili Kadhy-Leskiernek sok esküvésébe került, míg végre Mahomet elhitethette magával, hogy a' roppant Török tábor megveretett Béts alatt,

és Kara Mustafa gyalázatosan futott el alúla. Halotti tsendre változott a' víg zsibaj, 's a' büszke Konstantinápolnak földre sűlyedtek mosolygó szemei, midőn a' bús Szultán a' rend szerént égni szokott éjeli métseket is kioltatta. Ez a' legázolt fejedelem még testőreit is meszszebb küldte háló szobájától, hogy annál bátrabban kitörhessenek gyötrelmes fájdalmai, 's bánatos gondjaiban senkitől meg ne háboríttassék. Gyakran tartott titkos gyűléseket, 's irtóztató terveket forgatott fejében; gyűlölséget esküdött nem tsák a' Konstantinápoli, hanem az egész kereszténység ellen is, a' keresztény fejedelmek követeit sem vévén ki, azzal vádolván őket, hogy Béts ellen való szándékát ők árulták el fejedelmeiknek, 's időt szolgáltattak nekik az ellene való szövetkezésre és feltámadásra. Dühétől elragadtatva szinte megöletni akará már a' birodalmában lévő kereszténeket, 's nem kis bajába került a' Muftinak erről őt lebeszélni. „*Nem tudod e*, ugy mond, *a' Koran parantsolatát, melly a' kereszténeket eltürni kivánja? nem veszed eszedbe, hogy ezen vérontással az egész birodalmat veted kétes kotzkára? Te magad öltöztetnéd a' keresztények minden hatalmasságait fegyverbe, 's miként állhatnál meg elöttök, holott kisebb hatalom is feldulta, és széllyelverte roppant táborodat. Oh Szultán, tsendesedjél, fel ne forgassd Osman birodalmát!*“ Így szóltak a' többi Basák is, és a' boszut tsak magában nyelte Mahomet. Más felől Tököly, ki még a' Török Béts felé utazott, 's Bétset ostromolta, tsak nem az egész felső Magyar országot Leopold hívségétől elvonta, 's az országot Török adózójának lenni hirdette, — hallván a' Nagy Vezér veszedelmét, Nagy Szombatot felégette, Kassát pedig, Eperjest, Lőtsét és egyébb várait őrizettel megrakta.

MDCLXXXIII.

Lengyel megveretés. A' Bétsi ütközet után magát kipihent keresztény tábor általkelt a' Dunán Po-

sonynál, 's a' Vág mellett táborba szállott Gútánál. A' Nagy Vezér azt gondolván, hogy innen a' tábor bizonyosan Érsek Újvár ellen szándékozik, tiz ezret küldött a' felé. De a' Lothringeni hertzeg Párkányra tzélozott. A' Lengyel király annak okáért, Szobieszky János, egynehány ezerrel a' maga népéből, Ferentz (October) 6-án, kémlelődni ment Párkány és Esztergom közé, elhitetvén magával, hogy a' Lengyelek magokban is elegendők a' Törökkel mérkőzni. Azonban közelítéséről hírt vevén a' Törökök, négy ezeren egy berek mellett lesbe álltak, egy kevés távúlságra pedig némelly ökröket bolyogtattak. Rendetlenül estek e' ragadománynak a' Lengyelek, 's azonnal hevesen támadtattak meg, és tsak igen hamar két ezeren elhullottak, közöttök több nemesek, és a' Pomerelli Vajda, ki éppen az elődandárt vezette. A' megszaladást magának a' királynak tekíntete sem akadályozhatta, 's ő nagy veszedelemben forgott, midőn a' fő kamarásánál, és három közembernél nem maradt több mellette. Ha az egyik nem veti magát a' szuró Török lándsájának elejbe, a' király szuratik agyon; ha a' másik egy szerentsés pisztollyal nem lő a' királyhoz vágó Törökre, a' király levágatik. Fiját, Jakab hertzeget, tsak futós lova kapta el a' veszedelem elől. Hogy még nagyobb veszély nem lett, a' Lothringeni hertzeg eszközölte, ki a' Lengyelek szabadítására jó előre megindult, őket háta megé vette, 's tömött rendben a' Törököt homlokba lövette, és viszszatolta.

Török megveretés. Hogy szerentse után sem kell vakmerővé lenni, mert az hamar fordulhat, Lengyeleken emint tapasztalták a' Törökök, 's ők még sem tanultak ebből, hanem szerentsés tsatájokon felbátorodván, nagyobb diadalokat igyekeztek vakmerően aratni, és vesztettek. Mingyárt a' Lengyel megveretés után más nap, Ferentz 7-én, 18 ezeren a' Szilisztriai Begler-Begh alatt összeg[illegible]ődtek, megakarván az Esztergom felé utazó sereget támadni. Legelebb is a' bal szárnyra ütöttek, hol a'

Lothringeni hertzeg állott a' tsászáriakkal, 's midőn onnan elüzettek, a' jobb szárnyon lévő Lengyelekre tsaptak, 's meg is tolták, de a' tömött soru tsászáriak hátok megett ismét oltalomba vevén őket, rendbe szedték magokat. Kivált a' vasasok voltak igen félelmesek a' Törökre nézve, mert oldalára tsaptak, 's nagy öldöklés után futásra kényszeríték. Levágatott 3000 Török, a' Szilisztriai 's Aleppoi Basa kézbe került, a' Budai tsak alig menekhetett, zsákmányúl maradt az egész tábor, 's mintegy 4000 ló emberestűl. A' szaladók olly tolakodva törtek az Esztergomi hidra, hogy a' nagy tehr alatt összeroskadt, és így is sokan lelték halálokat a' Dunában.

Párkány megvétetik. Miután az elfogott lovak némelly ló nélkűl maradt katonák alá adattak, a' tábor Párkányhoz szállott. Ebben az őrizet tsak 400 Jantsár volt, de még sem elébb adta meg magát, hanem midőn a' Bádeni Lajos Vilmos saját zászlóalyjával egy kaput berontott, 's így a' várt mintegy erőszakkal bevette. Siettek ugyan a' Párkányi Törökök fejér zászlókat tűzni ki, 's készek valának minden feltétel nélkűl feladni magokat; de mivel a' benyomuló Lengyelek némelly társaiknak fejeiket póznákra szurva találták, neki mérgesedve sok Törököt levagdaltak.

Több Várak jőnek viszsza. Párkány elvétele után több más szomszéd várakkal együtt Léva is önkényt meghódolt. Azután a' tsászári nép Esztergomnak fordult, Szobieszky pedig haza indulván Lengyeleivel, utában megvette 's Német katonákkal megrakta Nógrád vármegyében Szétsényt, Bárkányt és Hollókőt. Ő Leopold (December) 23-án tartotta fényes bemenetelét Krakóba.

MDCLXXXVI.

Leopold szerentséje fájdalmasan esett Tökölynek, 's hogy a' mellett is pártait megtarthassa, országgyűlést hirdetett Eperjesre, már előre nagy ígéreteket tevén Mező Túron, Béla (Aprilis) 19-én költ kör

levelében, 's egyszer'smind Kara Ibrahim Nagy vezérnek azon levelére is hivatkozván, mellyben irja, hogy a' következő táborozást rettentő erővel fogja mind kezdeni, mind pedig folytatni. De még is 14 Gróf, 17 Vármegye, és 12 város hódolt meg a' Lothringeni hertzeg előtt Posonyban, Leopoldnak azon közönséges botsánatára, mellyet az ő kegyelme ajánlott. Tököly most a' Tsászár részére lépett Homonnayt 's Barkótzyt üldözé, 's jószágait dulta; Ungvárt más kilentz szomszéd helységgel együtt kirabolta 's felégette, és a' Szepességi 13 Várostól 50 ezer tallért kivánt és vett váltságúl. De mind ezen erőlködések mellett is tsapatonként szakadtak el hívei, mivel pártait Häussler és Veteráni érzékenyen gyakran sujtogatta.

Bétsben az alatt naponként tanátskoztak az idei táborozás felől; 's midőn némellyek Érsek Újvár, mások Eger megszállásával akarák kezdeni, győztek azok, kik Buda ellen törekedtek, melly ha egyszer megvétetnék, az egész ország kultsa kézbe jut. Ferdinánd (Május) utolján tehát a' Lothringeni hertzeg a' lovassággal és butorral Újvár felé megindult, a' gyalogság pedig Sempténél kelt által a' Vágon, 's ott a' tábor egyesült. Innen egész az Újvári ágyuk alá száguldoztak tsapatok, sok Török marhát elragadoztak, 's a' ki merni tsapókat véres fejjel szalasztották viszsza. Harmad napon Párkány felé mozdúlt a' tábor, 's a' butorral Generál Halleweilt Dunán innen hagyván, Esztergomnál általkelt, majd Budát, noha siker nélkül, ostromló.

Vátz viszsza jő. De merény még nem tétetett Budára, hanem Visegrád megvétee után ismét Esztengomnál viszsza jött a' sereg, 's egynehány napig Maros mellett pihenvén, több szerentsés tsatázások mellett közelített Vátzhoz. Itt a' hegy alatti síkon 20 ezerig való Török tsata rendben állott; jobb szárnya, nagy Jantsár erővel, a' hegyre feküdt, balja Vátz felé nyult. Éppen sz. László napja volt, midőn a' Török öt ágyúval kezdé meg az ütközetet, egynehány tüzet, Hertzeg Salm ellen, nem nyomo-

san adott jobb szárnyunkra, melly előtt elvonulván, ordítva 's teljes erővel rohanta meg balunkat, a' honnan szinte hamar futott meg az ágyu és puska kegyetlen öldöklése elől. Sebesen vágatott Salm egynehány Schultz dragonos osztályt a' Vátzi utra előre, 's utát is metszé nem kevés száz Töröknek, kik Häussler ezredétől hátúlról nyomattatván a' dragonosok által lemészároltattak. A' többi Jantsár Vátzba férkezett, a' lovasság pedig nagyon rendetlenűl Pestre futott. Vesztett az ellenség 1500 ember körül, fogoly lett mintegy száz, és többnyire Jantsár, kik közt egy Aga is, 's ő mondá, hogy a' Budai Basa nagy sebet kapott. Az elesettek közt találtatott egy felette vastag Basa. Részünkről ugyan tsekély a' veszteség, de annál nagyobb veszélyben forgott a' Lothringeni hertzeg, midőn lova nyakán egy golyó ment keresztűl. Most felkéretett Vátz, de makats maradt az őrizet, mellyet azonban egynehány berepült bomba hamar meg törött annyira, hogy minden feltétel nélkűl adá meg magát. Az asszonyok és gyermekek még is szabadon botsáttattak, hanem a' felserdűlt fiak és férfiak, a' ben lévő 600 Jantsárral együtt, Gróf Schärfenberg foglyaivá lettek. Ezek azonban tsak alig maradhattak életben, mert szinte felbőszültek a' katonák, midőn a' pintzékben darabokra vagdalt keresztény testeket irtózva szemlélték. A' gazdag zsákmányon kívűl 15 ágyú találtatott. Elvitetvén a' Török őrizet, háladó isteni tisztelet tartatott a' Lothringeni hertzeg sátorában, a' midőn tábori pap, Marcus d' Aviano, az egész sereget megáldotta, melly után minden ágyuk háromszor lövettek ki.

Pestnek pusztulása. Ez a' mostan nyilt város vastag falakkal keríttetett, és négy szegletre épűlt, 's hajdani népességére tsak igen későn juthatott. Sorsa mindég egyenlő volt Budával, ezt is azt is azon egy úr birta. Most érte a' keserves pusztulás. Mert hol van az ég alatt valami maradandó? mind untalan változunk vagy jóra, vagy roszszra. A' Pestre törekedő sereg László (Junius) hava végével Káposz-

tás Megyerig nyomult elő. Azonnal Budára futottak a' Pesti Törökök, felgyujtván magok után a' várost, mellyet még is a' hirtelen ott termő szabadító sereg kikapott a' lángokból. Ez azonban nem sokáig állhatott meg Pesten, szüntelen zaklattatván mind Budáról, mind a' szem közt fekvő Török táborból, 's viszsza szállott Vátzhoz hadi tanátsot tartani. Tsak Generál Báró Mercy hagyatott némelly néppel Pesten, kit egynehány száz Jantsár legottan és véletlenül megtámadt Budáról, de olly roszszúl, hogy kevesen menekhettek viszsza. A' hadi tanáts Budát határozta ostrom alá venni, a' mi midőn nem sikerrel végződött, Pestet is elhagyták a' tsászáriak, lerontván elébb a' városnak minden erősségét, és tsak nem egészen tevén hamuvá.

Tököly megveretése. Tököly sem veszteglett a' tsászáriak ellen, ki ha megvette is Ungvárt és Kartsvát, Szatmár pedig és Putnok tsak nem hatalmába esett már: mindazáltal olly szerentsésen dolgozott Generál Gróf Schultz, hogy Szebent, hol 140 őrizet volt, nehány kemény ellenkedés után feltétel nélkül bevette; majd Tökölynek szabadító seregét, és Kassáról hozott ágyúit elrugatta. Schultz ellen sehol sem szolgálván Tökölynek a' szerentse, Kassa felé fordult, öszve vonta népét, 's olly szándékkal szállott Eperjes alatt táborba, hogy ott Schultz megtámadását keményen viszsza verje. Tökölynek tehát 7000 embere besántzolta magát Teréza (September) 4-én, Toriszához közel az akasztó hegyen. Ezt a' sántzolatot megtámadta Schultz azon hó 17-én, reggel 7 órakor, 's imígy írt munkálata felől a' Bádeni Markgrófhoz.

„Alázatosan tudósítom kegyelmességedet, hogy „miután meghallottam Tökölyt 7000-nél is több em„berrel Eperjesnél ágyuk alatt fekünni, 's értettem „engemet számos ágyuval megtámadó szándékát, én „meg akarván Tökölyt előzni, tegnap előtt, Terézá „16-án, estve tsendesen kiindultam Szebenből, 's a' „Bártfai uton mentem, mint ha oda törekedném, „de út közben megfordultam Eperjes felé, és ugyan

„tsak lovas kapitány Bompos (Gonbos?), ki mind
„ezen szándékokban híve maradt Ő ts. Felségének,
„jó és titkos uton kalauzolt engemet. Nap keltekor
„közel érvén a' városhoz, mihelyt a' mellette fekvő
„akasztó hegyről, mellyen Tököly sántzot hánya-
„tott 's emberekkel és ágyukkal megrakta, észre-
„vettettem, nagy zajt ütött az ellenség, és az emlí-
„tett sántzból, melly előtt kellett elmennem, erősen
„tüzelt rám; én mindazáltal Gróf Veteránit két lo-
„vas osztállyal, ugy mint egygyel a' maga vasasai,
„és másikkal Castelli könnyü lovasai közül, előre
„küldöttem, utánna a' Barkótzy huszárokat, kik a'
„10—12 zászlóval előlépett ellenséget megtámadták,
„Veteráni pedig jobbra fordult a' város fala felé, a'
„hol tudni illik a' teljes tábor feküdt, 's ottan a' Tal-
„pasokat egészen a' város kapujáig vetette, az után
„a' többi ellenségre fordult, szakadatlan teljes tüz-
„zel üzte azt, míg nem azon közben többi népem is,
„nevezetesen a' lovasság, mellynél Gróf Castelli,
„és a' más két főkapitány, Kerg és Ricciardi, be-
„teges voltok mellett sem akarának hátra maradni,
„előnyomult; 's erre az ellenség mingyárt is enge-
„dett, és megfutamodott, de többnyire a' vizbe tola-
„tott, és végkép elűzetett azon huszárok által, ki-
„ket Gróf Veteráni az ő két lovas osztályával min-
„denkor követett. Míg ez történt, az itt lévő ezre-
„dembeli ujontzok által, Alfőkapitány Schultz ve-
„zetése alatt, kit is Kegyelmességed a' tsászári leg-
„fensőbb kedvezésnek és kegyelemnek tovább is
„méltóztatnék ajánlani, az ellenség ágyúit elszedet-
„tem, azután az említett sántzot megtámadtattam,
„mellyet mivel Tökölyek mingyárt elhagytak, beve-
„tettem, és a' gyalogságot a' város felől felállítottam
„hogy szabad legyen oldalam; és így ő ts. Felségé-
„nek fegyvere urává lett Tököly teljes táborának,
„valamint az említett sántznak is; elnyertünk min-
„den ágyukat, nyoltzat szám szerént, a' hadi esz-
„közökkel, butorral, sátorokkal, két pár dobbal,
„mellynek egyik párja Tökölynek udvari dobja volt,
„és a' 60 zászló közül 30-tzal együtt, 's a' 30 még

„ép, de a' többit eltépték a' katonák. Ezeket, az „ágyukkal együtt, ő ts. Felségének adandó legke„gyelmesebb parantsolatára engedelmesen általadni „fogom, 's kegyelmességednek is minél elébb meg„küldöm az elnyert hadi eszközök jegyzékét. A' „Talpasok közűl 400, de a' lovasok közűl nem sok „vágatott le, mert futással megmentették magokat; „és így ez tökéletesen szerentsés ütközet volt. Tö„köly ruhájának hátra hagyásával nagy nehezen tu„dott kiszabadulni ágyából, és elfutni. A' Barkótzy „huszárok, és mások, gazdag zsákmányt nyertek, „az ellenséget hasznosan űzték, és mondják, hogy „Tököly nem Kassára, hanem Regétzbe futott. Ezen „ütközetben valamint a' fő, ugy az al tisztek is mind„nyájan kivált Gróf Veteráni, derekasan megtet„ték a' magokét, és vitézségök minden esetre di„tséretre méltó. Ő ts. Felsége népe közűl kevesen „hullottak el, hanem közemberek egynehányan kap„tak sebet. A' tisztek közűl Ricciardi ezredebeli Al„fő kapitány Báró Burgstallnak jobb kezét egy ágyu„golyó elhordta, melly sebében tegnap halt meg. „Veteráni ezredebeli Alkapitány Bernstein közel a' „kapuhoz halva esett el, és ugyan ott dragonos ka„pitány Dalincosnak is egy ágyu a' jobb lábát elsza„kasztotta, 's ő szinte tegnap vett butsut e' mulandó„ságtól. A' várost az ellenségtől elvett ágyukkal, és „tüzes golyókkal egész éjelig lövettem a' nálam lévő „pattantyus Wasserfurth által, 's két ház felgyúladt, „de mingyárt eloltották, a' szükséges szerek hijá„nya miatt pedig folytatni nem lehetett, 'stbb.“

Tököly ezen megveretése után foganatlanul törekedett Késmárk ellen; majd a' Szepességet hozta dulásaival rettegésbe, noha nem mindég saját vesztesége nélkűl, mert tsak a' Szepes - Várallyai őrizet is nem tsekélyen zsákmányozta meg.

Bártfa megvétetik. Schultz tehát az Eperjesnél vett győzödelme után nem boldogulhatván a' város ellen, hol Tökölynek 1700 katonája feküdt Feldmayer alatt őrizeten, mint a' történetet tapasztalt Bubenkának derék rajzolatán szemlélhetni:

Bártfa ellen annál inkább sietett, mivel út közben három sast látott Tökölyek felől maga felé repülni. Rövid is volt a' különben erős ostrom, 's miután a' Magyarok gyakran kirontottak, a' hely magát tsak ugyan feladta. Az őrizet nagyobb része tsászári szolgálatba lépett, és tsak valami 50 tére Tökölyhez viszsza.

Makovitz hódolása. A' mindég bátrabb Schultz, noha nem igen voltak nehéz ágyuji, még is mert Makovitz erős vára ellen menni. Annak felét joga szerént bírta Tökölyné; más felét, melly Gróf Erdődyé volt zsarnokúl tartá elfoglalva mivel Erdődy híve a' Tsászárnak. Schultz az ágyuk szükében tsak minákkal segíthetett magán, és olly jó sikerrel, hogy az őrizet lerakta fegyverét, mi miatt a' tisztek alkuhoz voltak kénytelenek nyulni. A' sok hadi 's élelmi szeren kívűl 22 ágyu találtatott. Makovittzal olly darab föld jutott a' Tsászár birtokába, mellyen 100 falunál több feküdt.

Sztropko is, a' Lengyel határon fekvő vár, melly akkor Gersei Petheő Grófé, noha jól el volt hadi szerrel látva, megadta magát Veteráninak, kit oda Schultz küldött Makovitz alúl. Ben voltak az ifju grófok, de ők nem akarák hadi veszélynek ki tenni magokat, alkura léptek.

Dunavetz, a' felette magas kősziklán fekvő vár sem rémítette meg Schultzot, mert kapott segítő sereget. Még a' tél előtt alkura bevette szabadon botsátván a' Török őrizetet.

Eperjes áll. Ennyi szerentse után szinte szégyenlette Schultz, hogy Eperjest meg nem hódíthatta, 's újra törött ellene. De még a' nagy törekedésért sem áll mindenkor jót a' szerentse. Három felől lövetett Eperjes, és erősen, jó véggel bíztatva. De hallván az Eperjesiek Buda sikeretlen ostromát, vérszemet kapának, 's ugy tsaptak ki több ízben, hogy a' tsászáriak közűl tsak nem 1000 embert fogyasztottak el, kik közt egy Báró Blühe fő tiszt. Hét hadnagy sebet kapott. Végre az ostromlók közt öldöklő ragadó nyavalya, meg a' tél, az ostromlottakat felmenté.

Vátz visszza vész. De mennyi sok kárt szül az egyenetlenség! melly sok baj van ottan, hol nem egy a' nyelv, ha egy is az ügy, 's hol nem egy a' nemzet, ha egy dologért küzd is! Zavart nyelv, meg zavart nép közt támad még most is a' Bábel. A' Vátzi őrizet Magyarból és Németből állott, mindenik saját kapitánya alatt. A' két kapitány egymást gyűlölte, 's a' boldogtalan irígykedés hirtelenkedö feladást okozott. Bohóalku mellett vagdaltattak le Magyarok és Németek; Vátz pedig, és a' szomszéd sok helység, hamuvá lett.

Érsek Újvár szorongása. Apróbb száguldozások minden felé tovább is történtek, 's e' miatt a' hadi népnek igen nyughatatlan tele volt. De leginkább Újvár körül estek gyakori tsatázások, hol a' szükség már nagyra nevelkedett, főkép miután Gróf Tzobor a' közel fekvő *Surányt* 1200 lóval együtt, midőn ezt az őrizet éppen kin legeltette, elfoglalta, 's egyszersmind a' körül belől lévő falukat és malmokat felégette, 's a' várba semmit sem lehete bevinni. Szorult állapotát a' Basa hirül adta Budának, hogy ha népet és élelmet nem kap, a' várt semmiképp sem tarthaja meg kezén. Tsak hamar el is indult Budáról egynehány száz szekér a' szükséges holmivel, 's hogy ezzel Újvárba juthassanak, erősen száguldoztak a' Törökök Nógrád felől feléje. Gróf Tzobor ugyan Generál Häusslerral midég nyomokban volt, de még is megtsalták. Ugyan is a' Törökök egy uton 25 szekeret indítottak nagyon gyenge őrizet alatt az erősség felé, más uton mentek pedig a' megterhelt szánkók egynehány ezer emberrel. Az alatt, hogy Czobor ama 25 szekeret megtámadta 's viszszá üzte, a' nagy szállítvány szerentsésen bejutott. Ezen annyira felbátorodott az Újvári Basa, hogy azon helységeket, mellyek már két év olta be nem adták az adót, tüzzel és karddal fenyegette, ha tovább is elmaradnának.

MDCLXXXV.

Tsapkodások. Az év elmult, de nem a' tsapkodás, mellynek a' tél sem vethet gátot. A' Török

egynehány ezre *Léva*'s *Nyitra* körül pusztít, kiket némelly huszárok elzaklatnak, 's közülök 400 lóval együtt többeket elfognak. Hamar ez után *Jászót* is elveszik, mellyet a' nagy számmal közelgető pártosok miatt ismét oda hagynak, kiknek még a' várőrizet is kezökbe jutott. Szinte akkor az Újvári Törökök általmentek a' Vágon, kirablották *Gútát*, és miután a' lakosokat levagdalták, felégették. Más felől Generál Häussler fogja el azokat a' tsizmákkal terhelt szekereket, mellyeket Újvárba akarának vinni. Majd megérté, hogy Vátzról egynehány száz szekér vagyon eleséggel és Jantsárral Újvár felé indulóban, Tzoborral együtt *Vátzra* üt, tsekély veszteséggel be is tör, az ellenkezőket levagdalja, mint egy 15 ezer tallért és 100 ökröt zsákmányoz, az eleséget pedig, tartván a' Budáról jöhető Török száguldóktól, fel égeti. Felső Magyar országban Marquis Doria és Alfőkapitány Soyer egynehány száz kóborló Kurutzra talált, 28-at elfogott, a' többit levagdalta. Az elnyert öt zászló közül egyen ez olvastatott: *Tököly Imre*, *Magyar ország királya*. Egy más nagy tsapatot Kompos (Gonbos?) vert széllyel *Kajna* váránál, és ezt elfoglalta Schultz.

Míg ezek így folytak, mind Béts, mind pedig Konstantinápol készült a' jövendő nagy táborozáshoz. A' Szultán minél több pénzt igyekezik összegyűjteni, tulajdon titkos kintstárából 2000 tele zsatskót hoz elő, sok ezüst lóékességet és más edényeket pénzzé veret. A' Nagy vezér maga saját költségén 1000 embert állít ki, de a' szép példát tsak kevesen követték. Bétsben a' hadi tanáts azon értelemhez hajult, hogy a' fővezérség ismét a' Lothringeni hertzegre ruháztatván, Újvárt vegye ostrom alá, melly már különben is bekeríttetett, 's élelmi és hadi szerből szükölködni látszik.

Érsek Újvár további szorongása. Értvén Häussler az Újvár ellen való tzélt, még szemesebben vigyázott, hogy nép vagy eleség be ne vitethessék. A' Nógrádnál egynehány ezer Törökkel, Tatárral és pártossal álló Nagy Váradi Basának 2000-rel ellene

ment, 800-at hamar elő is talált, mindenik egy zsák lisztet vivén. Ezek mihelyt észre vették Häusslert, legottan felhasíták a' zsákokat, 's a' lisztet, ne hogy a' kereszténveknek jusson, elszórák, és sebesen futottak azon leshelybe, hol 5000 Török lappangott. Jól gyanítván Häussler a' keleptzét, elébb, mint sem üköznék, több népet vett maga mellé, de már az ellenségtől be nem várátott. Küldött ugyan a' Budai Basa még egynehány ezer embert ollyan meghagyással, hogy akár miként, a' Nógrádnál lévő 1000 életes szekér beszálittassék Újvárba; de tsak ugy sem eshetett meg. Az Újváriak tehát magok vettek a' nekik hódoló parasztoktól gabonát, 's annak bevitelére 300 Iantsárt, szint annyi lovat, és 40 szekeret indítottak el. De nehéz annak boldogulni, kit egyszer a' bal sors üldözőbe vett! Häussler azt a' Török tsapatot 600 emberével véletlenül megtámadta, a' lovasságot nyomban elűzte, a' szekérvárba vonult Jantsárokat tüzesen megtámadta, felét levagdalta, 's a' többit szekereikkel együtt elfogta. Más tsapást is ejtett rajtok. Egy igen ravasz, de hív parasztot küldött a' Várbasához, hogy legnagyobb titkolódzással adná tudtára, miként egy bizonyos helyen sok tele buzavermek volnának, 's örömest az őrizetnek eladnák, de a' huszárok szüntelen rajtok vagynak, 's nem mernek miattok gabonát szállítani, mert mingyárt felnyársoltatnának. A' gabonának örvendő Várbasa legottan 200 embert küldött el a' paraszttal: de fél órányi távúlságra készen állott Häussler, 's a' Törököket nagyobbára mind levagdalta. Majd meg akarván tudni, hogy kell Újvárban a' kenyér, beküldött egy másik hiv parasztot hat kenyérrel, és ezért 17 ezüst forintot fizettek. Végre már azt izené ki a' Várbasa Häusslernek, hogy a' keresztény foglyokat, mindeniket egy zsák buzáért, kiadja, 's ha illyen áron meg nem váltatnának, éhel hagyja őket elveszni. „*A' kereszténvek „hatalmában több Török fogoly van*, ezt felelé „Häussler, *mint sem a' Basa kezében keresztény.* „*Ha a' keresztény rabokkal a' Basa kegyetlenűt*

„*bánnék, minden roszsztól kell a' Török rabokat*
„*féltenie, 's azon felül a' vár bevételekor semmi*
„*feltétel sem fogadtatnék el.*“ A' Basa tehát 130 keresztény rabot botsátott ki, söt még azon Törököket is elhajtotta, kik a' hartzolásra nem alkalmatosak, tsak hogy annál több élelem maradjon a' többinek. E' tájban némelly Törökhöz szító parasztok bátorság okáért az Újvári ágyuk alatt legeltették marhájikat, 's ezek befogására Häussler 400 Magyar, és szint annyi Német lovast küldött el. Várni lehetett a' Törökök ki tsapását, de az meg nem történt, hanem tsak erősen ágyuzott, és a' marhák, 17 parasztal együtt, minden veszteség nélkül elhozattak. Utóbb történt egy erős kirohanás nem tsekély kárunkkal; a' fö ranguak közül is többen kaptak sebet, nevezetesen Ferdinánd Vilmos és Commercy fő hertzegek, Báró Rosenkrantz, a' Würtembergi Hertzeg pedig fején kapott sebében meg is halt.

Ungvár megáll. Míg ezek történtek Újvár alatt, Schultz a' pártosokra megszálotta Ungvárt, 's a' palánkot mingyárt első estve tsekély kárral bevette, a' futó sántzokat megnyitotta, 's egynehány golyókat foganatosan repített. Egyszersmind Alfőkapitány Sallaburg, ki éppen a' lóetetők fedezésére volt elküldve, egynehány száz pártosokra botlott, némellyeket levágott, sokakat elfogott, és a' többit megszalasztotta. A' foglyok vallották, hogy Tököly nagy sereggel van utban Ungvárt felszabadítani. Mivel annak okáért Schultznak tsak kevés embere volt, nem is birt egy rendes ostromhoz elegendő minden szükségesekkel: azon felül egy tisztnek a' várbeliekkel való titkos alkudozása jött világosságra, Tököly előtsapatai pedig már megérkeztek, a' tsászáriakat meg is verték, butoraikat és egynehány ágyujikat elfoglalták, a' Generál sietve ment el Ungvár alúl.

Onod megvételik. Szerentsésebb volt a' Szendrői Várkapitány Onod ellen, hol, szinte pártosok fészkeltek. A' nem reménylett kemény ellen állás után

után tsak ugyan huszáraival 's hajdujival a' várt megvette, sokakat levágott, mások a' támadt tűzben égtek el, a' többi elfutott. Részünkről 20 hajdu, meg; egy muskatéros esett el, 10 kapott sebet. A' zsákmányozott pénz, öreg és apró marha, 's több száz ló Szendrőre vitetett.

Nógrádi tsel. Már együtt volt a' 60 ezerből álló tsászári hadsereg. A' Lothringeni hertzeg szerette volna mingyárt a' táborozás elején Nógrádot elvenni, 's az által a' Töröknek Buda 's Újvár közti közösülését felbontani. A' várt egy tsapattal maga meg is kémlelte; de tapasztalván, hogy a' felette alkalmatlan utakon nagy bajjal és sok idővesztéssel lehetne az ágyukat oda mozdítani, 's a' hatalmas vár nem könnyen és hamar megvehető, megszálási szándékával felhagyott. Viszszatértekor nagy számu lovasság és egynehány száz Jantsár rohant ki, 's miután tsata kelt, futást tetteténck a' Törökök, a' házak és kertek közt lévő tsalitba törekedvén az üzőket tévelyíteni, hogy az után elfogják. Tsak ugyan a' Frantzia hertzegek Conty, de la Roche sur Jon, Tourenne, Crequi és mások a' Frantzia nemességgel olly meszsze hagyták magokat nemzeti hevöktől ragadtatni, hogy a' Lothringeni hertzegnek utánok való sietése nélkül mindnyájan veszedelemben forogtak volna, a' mit némelly nemesek elsem is kerültek.

Érsek Újvár meghódol. A' Lothringeni hertzeg tehát, Lajos (Julius) 7-én, Újvár alá szállott, mellyben az őrizet 3000 Török volt. Maga megkémlelvén az erősséget, két felől éppen ott kezdte ostomolni, hol a' Törökök is 1663-ban szerentsével ostromolták. Félelmes előjelek borzogatták ugyan az Újváriakat: mert kevéssel a' megszálás előtt haldokló Basa szakálát tépve jövendölte, *miként nem lehet már reménység a' keresztények ellen*, a' nagy ágyu pedig legelső lövésre széllyelpattant; de még is veres zászlókat tüztek ki, 's a' meg sem pihenhetett seregre kirohantak, és egy négy lovas tsézát két személlyel együtt fogva vittek el magokkal. Mind-

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

aszáltal a' széles futó árkok tüstént megnyittattak, az ostromi támadás jobb felől a' Tsászáriaknak és Lüneburgiaknak, bal felől szinte a' Tsászáriaknak és Bajoroknak adatott; vezérkedvén amott, egymást váltva fel, a' Hannoveri hertzeg és hertzeg Croy, segíttetve Souches, Budewels és Dumont generálok-tól: emitt Gróf Zrinyi, szinte három Generál, Stahrenberg, Steinau és Kümmel lévén vele. Elkészültek az ágyutelepek is, ámbár nem minden veszteség nélkül, mert a' Törökök a' palliszadák megül jól tüzeltek. A' közösülési vonal rövid időn végrehajtatott, mellynél azonban ágyus kapitány Weytrach, egy hadnagy 's egynehány közember a' sürü Török golyó áldozata lett, Al-főkapitány Báró d' Asti pedig nyillövést kapott. Végre az ágyutelepek elkezdték rettentő játékokat, a' fő telep 19 ágyuval és 16 mozsárral ropogott. A' bombák délután 2 órakor gyujtottak a' várban, 's az égés egész éjjel tartott. De az ostromlottak is gyorsan ágyuztak ki, 's több közlegények közt eloltották Főkapitány Rózsának, a' minázó kapitánynak 's egy hadnagynak életét. A' Lothringeni hertzeg igen rajta volt, a' város árkában lévő vizet letsapolni. E' közben érkezett meg hertzeg Waldeck a' Frankok színével, annál kedvesebben, mivel Häussler azt a' hirt hozta, hogy Újvárnak felmentésére 40 ezer Török áll Budánál. Az ostrom tehát megkettőztetett, de a' Törökök is dühösebbek lettek. Egy éjjel oda tsaptak ki, hol a' Sváb sereg semmi szemes őröket sem tartott 's az aluvókat leöldösték, kik 120-an voltak közemberek, és egy Alfőkapitány. Elvágott fejeiket a' várban póznákon kiszurták, testeiket Komáromban temették el társaik. Azonban nagy erőlködés után a' viz letsapoltatott, az árkon tul jutott minázók a' leomlott nagy bástya alatt dolgozhattak, az árkokat veszszőnyalábokkal iparkodtak betölteni, mit a' Török igen ellenzett, olly sürün hányván bombájit és szurok koszorujit, hogy minden, valami a' vizen állott, elégett. Ott estek el halva sok tisztek, jelesen Gróf Bucheim,

és Aspermont ezredéből egy hadnagy; Lagata pedig kapitány a' Souches ezredében, száján és jobb tzonbján sebet kapott, veszedelmeset Báró Gera is. Hasonló történt a' Bajor galeriával, még az ágyutaligák is égtek, mert a' muskatérosok elszaladván, semmi sem oltatott. A' Lothringeni hertzeg éppen akkor ment arra, méltó haragjában mezítelen karddal térité a' szaladókat viszsza, 's legelőször is maga döntött egy edény vizet a' tüz közé. Így álltak a' dolgok, midőn a' Bajor választó fejedelem Bétsből, a' Tsászár leányjával tartott menyegzői lakodalmáról, a' táborba érkezett, 's új bátorságot öntött népeibe, mindent helyre hozatott, szorgalmatosan őriztetett, miután a' Török haszontalan igyekezett granátaival, szurkos és kénköves nyilaival ismét gyujtani. István (Augusztus) elejével tehát ujra kitsapott, a' futó árkokban lévőket megzavarta, ötvenet hirtelen levágott, a' többit hajtotta. Megént a' mezítelen kard használt a' választó fejedelem 's Lothringeni hertzeg kezében, a' szaladókat viszsza fordították, a' tiszteket lepirongatták 's keményen megis büntették. A' hertzeg egy Alfőkapitányt karjánál fogva vitt helyére, egy kapitánynak maganyomta kezébe a' sajtárt, más kettőt még érzékenyebben gyalázott le. Veszedelmes sebet kapott Beck ezredebeli Alfőkapitány Gallenfels, 's Metternichbeli kapitány Beck; kapitány Purgorelli pedig, és két hadnagy, elesett. Mostan mind a' két galeria olly állapotba tétetett, hogy a' tűz nem könnyen árthatott neki; de míg azzal dolgoztak, Generál Souches sebet kapott a' nyakán: hertzeg Neuburg udvarmestere pedig, Burgdorf, fejbe lövetett. A' víznek letsapolására ásatott, de az ellenség által betöltetett árkot 200 Magyar ismét kinyitá; a' Bajorok, új ágyutelepet hánynak, és a' faradt tsapatok felváltására némelly Cölni ezredek érkeznek. Híre jött azonban, hogy a' Török Esztergom mellett jár, egyszerre fenyegetvén ezt és Visegrádot, így akarv n az ostromlókat Újvártól elvonni. Mit tegyenek? a' Tsászárhoz Gróf Lamberg küldetett tanátsot kérdeni. Ez oda ütött, hogy Újvár 19 vagy 20 ezerrel to-

vább is ostromoltassék, a' többi nép Esztergomhoz siessen. Generál Caprara tehát Újvár ellen maradt, a' választó fejedelem pedig a' Lothringeni hertzeggel 40 ezret indított meg István 7-én, 's általkelt a' Dunán Komáromnál. — Hévvel dolgozott Caprara, sűrűen repkedtek a' bombák, a' futó árkok igen kitágultak. Husz Török, Magyarosan öltözködve, még is kimerészkedett, de hirtelen futott viszsza, miután egynehányat megölt. Azonban már nagy rések üttettek, 's jelen volt az idő egy általános rohanásra. István 18-ka választatott, hanem a' közbe jött nagy esőszakadás miatt a' véres viadal más napra maradt el. Caprara tehát a' futó árkokban álló népet 3000-rel szaporította, 's hogy az ellenség annál kevesebbet gyaníthasson, éjszaka; és két részre osztotta. Jobb felől Generál Schärfenberg, bal felől Bajor Generál őrmester Rummel vezérkedett; segítségre ezredes felkapitány Dumont alatt Hannoveriak voltak kirendelve. Készen minden, és reggel 8 órakor rohannak a' tsászáriak, utánok jobbról a' Hannoveriak és Svábok, balról a' Bajorok, Cölniek és Frankok. Hijában a' Török erőlködés, hamar tul lettek vitézeink az árkon, elfoglalták a' réseket, futott az ellenség, fejér zászlókat tüzdel ki, elhányja fegyvereit, alkudozni akar. A' felmérgedt katona nem figyel, nyomul belebb, felhág az ugy nevezett matskára, az ott lobogó fejér zászlót nem látja, tipor mindent, 's az ellenséggel együtt jut el az erősségbe. Most rettenetesen omlik a' vér; Commercy és d' Asti első a' bástya tetején, 's kiáltá: *a' Basa meghalt!* Ez is a' többi Törökökkel házba rejtezkedett, de megfogatván, leütötték fejét, és a' Bétsi kapu felett egy póznán kitüzték. Nints kegyelem, látják a' Törökök, 's mintegy 400 kétségbe esetten fut a' szélső bástyára, lerohan az árokba, de lovasoktól fogadtatik, és fegyverök miatt meghal. Az ostrom reggelén 1200 Török forgott még Újvárban, most életben 200-nál többi nem volt, 's a' között az Albasa és Mufti. Ezek sok szép Töröknékkel és gyermekekkel fogságra jutottak. Mi 60 vagy 70 embert

vesztettünk, annál többet zsákmányoztunk. A' várban találtatott több mint 98 ágyu, por 1000 mázsa körül, ágyugolyó felette sok, 3 mázsás ontábla 60 darab, 20 mázsa öntött on, 300 mázsa kanótz. Negyven keresztény fogoly kapta meg szabadságát. Némellyek olly sok kintset nyertek, hogy egész életökben elég volt Ez örvendetes hirt az a' Generál Gróf Schärfenberg vitte Bétsbe, ki mindenütt előljárván az ostromban, Újvár bevételét nagyon segítette.

Nógrád pusztulása. Azon közben a' Bajor választó fejedelem, és Lothringeni hertzeg diadalmasan végezvén a' Zseraskierrel Dunán tul, viszszajött e' folyón Komáromnál, mert hallotta, hogy Vátz és Pest között a' Zseraskier újra táborba szállott, 's 30 ezerével ütközetről gondolkozik, mivel ezt élete vesztése alatt parantsolta neki a' Szultán. Az alatt, míg várakozni kellett a' Garan hidjának elkészülésére, Nógrádból a' Zseraskier magához minden hadi 's élelmi szert kivont, a' várt pedig felvettette, hogy se elveszteni, se oltalmazni ne legyen kénytelen.

Vátz elég. De még a' Szultáni parants sem önthetett a' Zseraskierbe annyi bátorságot, hogy a' megtapasztalt győzödelmesekkel szembe szálni merészkednék. Kit a' szerentse elhagyott, hamar lesz tsüggedővé. Közelítvén diadalmas jeleivel a' keresztény tábor, Vátzot a' Zseraskier felgyújtja, tovább megy, serege feloszlik, a' Basák saját tartományaikba sietnek, hogy már gondot kiki maga sántzairól viseljen. Vátz kőhalomban feküdt, a' várból tsak kevés darab állott fen, a' kapuk boltozatai repedtek, elszórva volt egynehány silány ház, a' templomnak még tsag nyoma sintsen, követ a' Törökök erősítésre használták.

Eperjes viszszajő Ez után a' Lothringeni hertzeg seregének nagyobb részét felső Magyar országba Schultznak erősítésére küldötte, és ez annyival inkább élt az alkalommal, hogy ama régi ohajtását, Eperjest elvenni, végre hajtsa: mivel Tököly a' reménylett Török segítséget megérkezni nem látván,

Munkátsra vonult el. Schultz igyekezetét az Eperjesi polgárok jókor észre vették, kemény ellenállásra készültek, 's hogy a' tűztől bátorságban legyenek, a' házak fedeleit leszaggatták. Meg is jelent Schultz a' Magyarokon kivűl 8000-rel, 's ugy helyezé magát, hogy a' várost jobbról és balról megtámadhatá. A' jobb szárnyt Würtembergi hertzeg György Fridrikre, a' balt Főkapitány Thymre bízta, 's a' futó árkokat emez Kassa felé vitte, amaz pedig az akasztó hegy alatt vonta. Ekkor történt, hogy a' Würtembergi hertzeg a' környéket szemlélni ment vala ki, a' mit észrevévén az Eperjesiek, egy nevezetes lövő polgártársokat, Kreutzer Györgyöt. kérték, hagyna valami jelt a' nyargalódó hertzegen, 's a' hertzeg karján azonnal keresztül lött Kreutzer. Miután a' felkéretett város magát meg nem adta, a' Würtembergi hertzeg az ugy nevezett nagy sántzra rohant, 's ámbár 300emberének vesztével, a' matskával együtt elvette. A' valóan vitéz védelmezők kitsaptak ugyan, de kevés sikerrel. Azonban a' falakon már nagy rések üttettek, és Schultz egy pontot kezdett ostromolni. Három óráig tartott a' viadal, az ostromlók közül 100-an elhullottak; elesett többek közt Veteráni ezredebeli lovas kapitány Schmidt, Würtembergbeli kapitány Steiger, két Thunbeli kapitány, és egy Schultzbeli hadnagy, egy Croi ezredebeli fő őrmester pedig kötől kapott sebet és mind e' mellett sem lehetett boldogulni. Szendrőről tehát még két 28 fontos ágyú hozattatott, a' minázók már egy kapu alá jutottak, és mind inkább tágultak a' rések. Ezeken gondolkozni kezdének az Eperjesiek annál inkább, mert nem volt titok előttök a' Töröknek Esztergomnál megverettetése, Újvár bevétele, 's a' 10 ezerrel közelgető Caprara. A' Várkapitány tehát Feldmeyer, hogy a' polgárokkal értekezhessék, kért egy napi fegyvernyugvást; de Schultz egy negyed óránál többet nem engedett, melly alatt két tisztet kell vala költsönösen kitserélni. A' feltételtől vonakodó Feldmeyert végre meglágyították a' lakosok jajgatásai, 's három tsászári tiszt helyett

kiküldött két tisztet egy polgárral együtt, olly alkura lépendő, hogy „az Eperjesi polgárok és „egyébb lakosok törvényes szabadságaikban sértet„lenül maradjanak, minden fegyvereiket azonban „hordják a' város házához; a' Magyaroknak szabad „legyen akár tsászári szolgálatot vállalni, akár pe„dig elmenni; a' Német Várkapitánynak Generál „Schultz ne tsak tsászári kegyelmet, hanem szol„gálatot is eszközöljön ki; végre a' Német őrizet „a' tsászári ezredek közé osztassék.“ De az alku még meg sem köttetett, midőn a' Würtembergi hertzegnek már kaput nyitottak a' Németek, tsászári szolgálatba léptek, 's a' megszállás után 8 hét mulva eljátszodtákEperjest Tököly kezéről.Teréza(September) 13-án ment be Schultz, és 20 ezer forint hadi adót kivánt, de 6 ezret még is elengedett. A' Würtembergi hertzeg tudakozódott, ki lőhette keresztül a' karját? 's Kreutzer mindeneket körülményesen megvallván, botsánatot nyert. Találtatott pedig 33 ágyu, 2 mozsár, 21 mázsa por, 3000 ágyu golyó, 12 bomba, 83 kartáts, 8 tűzgolyó, 185 kézgranát, 1 mázsa kénkő, 50 mázsa salétrom, 100 öreg kapa és egyébb. Háromszori ágyudörgés mellett tartatott a' *Téged Isten ditsérünk.* Királyi parantsolat letöretni rendelte Eperjes falait, és tsak 52 ezer forint letétele után maradhattak épen.

Egynehány Vár hódol meg. Elébb, mint sem bevétetett Eperjes, Caprara Aeneás is megérkezett felső Magyar országba, hozván magával 6 lovas és 4 gyalog tsászári ezredet, meg 3 Bajort szinte gyalogot, Schultztzal akart egyesülni 's meghódítani Kassát. Még az egyesülés előtt megvette *Tokaj* várát, 's ez után más kisebb helyek, mint *Sáros Patak*, *Szerents*, *Pálótz*, *Homonna*, mellyekből az őrizetet kivonta Tököly, önkényt meghódoltak, 's legalább a' Kassa ellen való menetelt könnyíték.

Kassa bevétetik. Már mostan Schultz és Caprara egyesült, de mielőtt Kassához szálanának Ferentz (October) elejével, Kassán Tököly megfordult, a' polgárok ügyeit eligazította, 's őket újra eskütvés-

sel szorította hűségre. Az után Munkátsra vonúlt, oda indította 160 ezer forintot érő drágaságait is, de a' Szatmári huszárok el vették. Kintset és várakat veszt el Tököly 's ijedez, már a' Lengyel királynál keres menedéket, hanem a' szerentsétlenség nem igen jár magányosan, 's Tököly a' lengyel királynál menedéket nem talál. Azonban a' Kassaiak, hívek esküvésökhöz, hogy jobban védelmezhessék magokat, a' város körűl minden fát levágtak. Várkapitány Feigl Péter volt; a' 2000-ből álló őrizeten pedig, melly közt 600 lovas, Gróf Petenházy, Petrótzy és Osztrottzy vezérkedett. Mihelyt az után az egyesült sereg az akasztó hegy alá szállott, egy trombitás által a' várost felkérte, melly ugy nyilatkozott, hogy utolsó tsepp vérig szándéka védelmezni magát. A' város tehát szorosabban keríttetett be, de a' köves földön nehéz volt ágyutelepeket hányni, az őrizet is erősen ágyuzott, és gyakran kitsapott, ámbár kevés haszonnal. Kitsapott még akkor is, midőn a' bombák nem kis tüzet támasztottak a' nagy templom körűl. A' dolgok illy állásában érkezett meg a' pártosokhoz intézett tsászári kegyelem, melly a' Kassaiaknak beküldetett, de általok el nem fogadtatott, azt nyilatkoztatván, hogy a' város feladására nézve Tököly rendelését szükséges elvárniok. Törni a' hatalmasabb ellen tsak bajos, tsak nehéz a' sietö szárnyakon távozó szerentsét viszszafordítani: Sok nehéz ágyuval érkezett meg Schultznak a' Pataki népe Ferentz 27-én, 's mingyárt más nap keményebb lett a' lövettetés. A' Würtembergi hertzeget, midőn éppen az ágyukat igazgatná, nyakon zúzta ugyan egy 8 fontos golyó, de még a' közgyász alkalmával az a' hír is megjött, hogy Tökölyt a' Törökök befogták. Értvén ugyan is Tököly Kassa szorongatását, az Egri és Nagy Váradi Basáktól segítséget kért neki, 's midőn a' segedelem késnék, maga lement Nagy Váradra. Ágyukkal lett köszöntve, 's a' várban meg is vendégeltetett; de még asztalnál ült, midőn egy Aga több Jantsárokkal belépék, 's jelentvén hogy a' Portától parantsa vagyon Tökölyt

elfogni, meglántzolva küldé Adrianopolba. Mostan a' Basa Petrótzyt tette vezérré, 's rája bízta minél elébb Kassát felmenteni. Színnel engedett Petrótzy; mert mihelyest az övéihez jutott, el nem titkolta Tököly rabságát, a' Tsászár kegyelméért Capraránál jelentette magát, a' mit megnyervén, nem egy százzal ment által a' táborba. Megdöbbenték a' Kassaiakat e' dolgok, hirtelen nagy tsendesség lett közöttök; alkudozókat küldöttek ki: de mivel még fenn hangon beszéltek, feszegetvén régi jogaikat, vége szakadt az alkudozásnak, 's a' lövetés újra elkezdődött. Ez így történt több ízben. Végre tsak ugyan egyeztek, későn látván a' Kassaiak bánatosan által, hogy némelly nyughatatlanok miatt hajdani szabadságaiktól elestek, Tököly őrizete kiment, 's várvezérré Főkapitány Thim lett.

E' szerentsék alatt Vátznál állott a' Lothringeni hertzeg, kinél a' Zseraskiernek egy követe megjelent, szinre ugyan a' foglyok kitserélése végett, (mert nehéz az egykori gőgnek megalázni magát), de voltaképen békességet kérni. Más nap minden felelet nélkül botsáttatott el. Mivel pedig a' Török sereg már ugy is feloszlott, Bétsbe ment a' hertzeg, és Újvár felé a' tábor téli szálásra.

Szolnok visszsza jő. Mivel azonban a' teljes téli szálás ideje nem volt még jelen, Generál Mercy parantsot vett a' Lothringeni hertzegtől, hogy a' nagy tél előtt végre hajtson valamit. Mercy tehát Szolnok ellen küldötte Gróf Castellt; de tartotta magát a' Várbasa, míg azt nem látá, hogy ostrom készül, 's akkor az őrizettel együtt általszökött a' Tiszán, felgyujtván maga után a' hidat. Gyors huszárok termettek nyomában, a' tüzet eloltották, 's egynehány száz Törököt kaptak el. Mercy ez után Szolnok körül fogott téli szálást, megrakta Hevest és Szent Miklóst is néppel, 's így Egert bekerítette távulról.

Munkáts erősen áll. A' jó szerentse reményt nevel, bizakodást ápol, munkásságot teremt. Sok kedvező történetek után alig tudott Leopold a' foglaltatásokkal felhagyni. Máskor a' melly időben bé-

kével nyugszik a' fáradt katona, mostan még nagy és nehéz merényre küldetik. Munkátsot kellene legyőzni, mert szép haszonnal biztatott. Tököly kintsének ugyan is legnagyobb része ottan volt, 's Munkátsnak végével a' pártosok teljes eloszlását is reménylették. Nem is látták, mi tetemes akadály lehetne már itten, holott a' merény azon Caprarára bizatott, ki hadvezéri ügyességét többször, legközelebb Újvár alatt, olly tsillogóan tünteté ki; a' tsekély őrizetet tsak egy aszszony, a' Tökölyné, kormányozza; 's azon felül Tököly raboskodása miatt tsüggedésben az egész vár; a' motsár is befagyva, melly más időben a' várhoz közelítni nem enged. De a' lengő szerentse gyakran játszik még kegyentzével is, mint leány az ifjuval, kit pedig keblében lobogó hévvel ölel. Magasan űl Munkáts, alatt állnak a' vívók, büszkén néz le rájok, 's nehéz feljutni hozzá. Caprara még is tsak ijesztésen kezdi a' dolgot, 's ugy akar jutni Munkátshoz. „*Tudd meg*, „ugy mond, *aszszony! veszélyes állapotodat: a'* „*férjed rab, segítségre nem számolhatsz, makats-* „*ságod a' Tsászárnak irántadi kegyelmétől meg-* „*foszt, és váradra vég pusztulást gördít; jöjj* „*velem, hogy mint ollyan dámát vihesselek Bétsbe,* „*ki a' Tsászár kegyelmét alázatosan keresi.*“ Hanem *Zrínyi Ilona Veronika* volt az a' *Tökölyné*, 1-ső Rákótzy Ferentz özvegye. A' következő választ adta ő Caprarának.

„Feltörtem Excellentiád levelét. Az a' szeren-„tsétlenség, mellyről Excellentiád szóbeszéd után „tudósít, hogy férjemen esett, igazságosan sehogy „sem mondathatik isteni boszszúállás ítéletének. Az „én férjemet és uramat senki sem győzte meg hív-„telenség felől. Nem tudom, ki tudósíthatta Excel-„lentiádat, mintha férjemet Konstantinápolba fogva „vitték volna, és roszszul bánnak vele; én máské-„pen 's jobban tudom, hogy ő él, boldogul él, hogy „tiszteletben tartatik, és nem sokára itten lesz. A' „mi engemet illet, házasi hűséggel adattam férjemhez, „sőt hozzá köttettem, a' mit megrontanom nem sza-

„bad, 's azt nem is akarom, várván az időt, melly-
„ben az Isten fényre hozza férjem ártatlanságát,
„a' mit most neki az emberek véleménye vétekül
„tulajdonít. Ő tsászári Felsége fegyverének szeren-
„tséje senki előtt sem titok, és az nekem 's az én
„szegény árváimnak elég fájdalmasan esik, ámbár
„én arra legkisebb okot és alkalmat sem adtam;
„mellyért nyomorult állapotom miatt inkább szána-
„kozásra vagyok méltó, nem pedig arra, hogy azon
„fegyverek fenyegető hatalmával támadtassam meg,
„a' mi alatt Makovitz, Regétz, Patak, egyébb vá-
„rakkal együtt meg hajult. Most azt az egy várost
„is, melly legfensőbb jognál fogva enyém és árvái-
„mé, el kell tőlem, mint Excellentiád irja, fegyver
„élével venni; holott nekem azt az én kiskoru her-
„tzegem számára kell megtartanom, ki anyjának
„tutorsága alatt fegyvert még nem alkalmas viselni,
„'s magát egyedül ártatlanságával és a' nyomott ügy
„igazságával védelmezi. Itéljen Isten és az egész vi-
„lág, leginkább a' kereszténység, ha vallyon Kas-
„sának bevételével igazságosan lehetett-e Ő ts. fel-
„ségének diadalmas fegyvereivel árváim várait el-
„foglalni? és igy már tudni fogja Excellentiád, hogy
„a' mit tselekszünk, a' természetes és mindennek
„szabad önvédelmi ösztönből történik. Ha tsak majd
„minden nap és minden órán kísértetben nem vol-
„nék, örömest nyugalmat választanék nyughatatlan-
„ság helyett; inkább élnék békessegben és jószágo-
„mon, hogy sem mindentől megfosztottan magam
„'s enéyim nyomorúságán jajgatva panaszkodjam.
„Távul legyen tehát tőlem, hogy én Ő ts. Felsége
„ellen makatsnak láttassam, holott az illyetén go-
„noszság nememhez sem jól illenék. Hanem én, fér-
„jemhez és uramhoz kötelezett, tartozom mindég
„erősen ragaszkodni ezen szövetséghez. Lehet, a'
„mit Excellentiád mond, hogy az Ottomani Porta
„a' felséges Bétsi udvarnál szüntelen keresi a' bé-
„kességet. Férjem azonban a' békekötés előtt rólam
„'s enyéimről szorgalmasan fog gondot viselni. Vá-
„lom többnyire a' Római Tsászárnak vele született

„jóságától, hogy nem ragadnak fegyvert ellenem és ár-
„váim ellen tsak azért, mivel én mint anya, és anyai
„közbenjáró, árváim hasznáról és javáról érzékeny
„indulattal gondolkozom. Annak okáért a' fegyver
„hatalmától éppen nem rettegek. Mert a' legfensé-
„gesebb Tsászárnak és Excellentiádnak bajnok lelke
„soha sem engedi meg, hogy valami erőszakot szen-
„vedjek én, mondom, én, ki oltalmamat Ő ts. Fel-
„ségének kegyelmében és ártatlanságomban keresem.
„Igaz, hogy férjemet 's uramat sokan a' legjobb fejek
„közűl elhagyták, gyalázatosan feledkezvén meg es-
„küjökről és kötelességükről; nem is állítom, hogy
„ezek, példájául az emberi állhatatlanságnak, melly a'
„szerentsét követi, és a' szerentsétleneket elhagyja,
„viszsza fognak jöni. Végre igen ditséremExcellentiád
„nemes idulatát, midőn azt fogadja, hogy mérséklet
„ten akarja magát viselni, és semmit sem tselekszik,
„a' mi a' kereszténységnek nem tetszésre szolgáltatna
„okot. Bizonnyára egy olly nagy Monarchának ditső-
„ségét és győzödelmét nem is nevelné Excellentiád, ha
„engemet árváimmal együtt fájdalommal terhelne,
„és nyomna e' szük szegletben; Excellentiád sem
„öregbítené hírét, ha egy gyenge aszszonnyal har-
„tzolna. De ha ez történnék is, még sem szegem
„meg Isten és férjem iránti kötelességemet, ámbár
„Patak elveszett már tőlem, melly különös kedve-
„zéssel bizattatott reám; míg végre megitéli Isten és
„a' világ ártatlanságomat, a' miben mind végig áll-
„hatatosan megmaradok. Többnyire kivánván Ex-
„cellentiádnak minden jót. Költ Munkátsott, András
„(November) 28-án, 1685."

E' levél felküldetett Bétsbe, 's ámbár onnan ostrom parantsoltatott, Caprara még is elégnek találta bekerítve tartani Munkátsot a' jövő tavaszig.

Ungvár feladatik. Galanbos Ferentz volt Ungvárott a' vezér; de férfi keblében sem volt ollyan lélek, mint millyen a' Munkátsi vezérnében dobogott. Mikor a' Törökök 1682-ben Füleket megvették, Gróf Kohári István volt a' várvezér, 's a' várt nem akará engedni. Fogva vitték tehát Ungvárra, 's még mostan

is ott ült. Ez a' Kohári tanátsolta Galanbosnak, hogy Ungvárt Caprarának adná fel, 's jutalomul a' tsászár kegyelmét kieszközli számára. Mingyárt ugyan Galanbos magát elhatározni nem tudta, mert Munkátson volt nem tsak egyetlen egy fija, hanem nagy mennyiségű kintse is, és jól gyanítá, hogy, ha Ungvárt feladja, veszve van mind kintse, mind fija. Munkáts elestét azonban közelebb vélvén lenni, mint sem történt: Kohárt szabadon ereszté, Ungvárt feladá: de fija is legottan elzáratott, kintse pedig zsákmányra ment a' katonák között.

Ennyi veszteség után zúgott Török ország. Már veszélyben forgott a' Nagy vezér Kara Ibrahim, mert a' Szultán mindenért őt okozta, mivel a' táborozásnál nem volt személyesen. Tsak a' Mufti mentette meg, ki neki kedvezett „*Az volt elvégezve*, „így szólott a' Szultánhoz, *hogy várván kedvezőbb* „*időre*, *tsak oltalmazólag folyjon ez idén a' há-* „*boru. Nem a' birodalomhoz illő lett volna te-* „*hát e'féle háborun jelenni meg azon Nagy Vezér-* „*nek*, *ki nem másra*, *hanem a' legditsőbb hadi* „*tettek végre hajtására rendeltetik.*“ Kara Ibrahim élete megmaradt ugyan, de Szoliman választatott helyébe. Ennek tanátsára Tököly is szabadon botsáttatott, mert a' felső Magyar országi sok vesztegségért fogságát okozta; elfogatóját pedig, a' Zseraskiert, sinórra vetette.

MDCLXXXVI.

Nem tsak szabadságot nyert a' Szultántól Tököly, hanem pénz és népbeli segítségről igéretet is. Első gondja volt tehát az elpártoltakat magához téríteni. Mihelyt annak okáért Nagy Váradra érkezett, következő levelét küldötte mind azon helyekre, mellyeket egykor bírt.

„Miután mi, Tököly Imre, Isten kegyelméből „és a' Török Szultánnak különös hajlandóságából „Magyar ország Fejedelme, ismét megjöttünk, tud- „tokra adtuk ezt a' mi titkos tanátsunk javallására „minden Grófjainknak, Báróinknak, Nemeseinknek

„és Vasallusainknak, 's parantsoljuk egyszer'smind „a' városok, tartományok és helységek birájinak, „mellyek hatalmnuk alatt állanak, hogy minden vá„rosból és helységből két követ idő hallasztás nél„kűl hozzánk küldessék, 's hallják meg tőlünk, a' „mit az ő javokra és Magyar ország fentartására néz„ve parantsolni kivánunk, kegyelmünknek elvesz„tése és engedetlenségök mulhatatlan bűntetése alatt. „Nagy Várad, Árpád (Januarius) 26-án, 1686."

A' Nagy Váradi Basa rettentő szavakkal fenyegetett ugyan mindeneket, valakik e' gyülésből kivonnák magokat; de ügye tsak bukott, elnyervén az udvar Tököly részéről Erdély fejedelmét Apaffyt, 's lekötvén magának a' vissza térő pártos fő embereket arany lántzokkal, mellyeken a' tsászár képe függött, pénzzel pedig a' kisebb ranguakat.

Szegedi tsata. Mercy télen is vigyázott, mert a' Lothringeni hertzeg ugy akará. Hírt vévén tehát, hogy egy erős Török tsapat Budáról Szeged felé tart, utánna ment Häusslerral. Mivel azonban roszsz idő miatt a' Törököket elérni nem lehetett, a' két Generál pedig egészen hijában utat tenni általlott: Szeged lett tárgy, ha meglepéssel tsak ugyan bevetethetnék. Fel is gyujtatott az elnyert palánk, de kemény ellenállásra találván, nehány elfogott tevével és lóval viszsza tért a' nép, miután Törököt is vagdalt le.

Munkáts vigan áll. A' derék tél sem boldogította Munkáts ellen Caprarát. Gyakran ki tsapott az őrizet, 's egyszer százat levagdalt a' sántzban, és a' sántzot elhányta. Mind hasztalan volt az, hogy a' Lengyel király válaszát elfogta Caprara, mellyben a' nála segítséget kereső Tökölynek tagadólag felel, 's a' levelet Tökölynének beküldé; meg hogy Generál Karaffát Szatmárnál, Mercyt és Häusslert Gyulánál 's Lippánál őrizetűl állította fel, hogy Tököly ne jöhessen felszabadítani Munkátsot, mert utban volt. Igy szándékozott Munkáts ellen bátran munkálkodni.

Szegednél Munkátsra nézve sikeretlen tsata. Szinte Szegedig jutott Török 's Tatár és pártos tá-

borával Tököly, 's ott a' Zseraskier Achmet Basa is egyesült vele. Hallván ezt Häussler, midőn éppen Szolnokról füvezésre ment a' népével, Mercyt és Petneházy Dávidot minél nagyobb sereggel sietve kérte magához. Igy éjjel egynehány ezer ember indult el, 's még nap kelte előtt ütötte meg a' Tatár táborát. Az oltalomra léptető Törököket Petneházy támadta meg hátul, 's azok a' kettős tűzközött nem tudván hamar mit tsinálni, sokan a' Tiszába rohantak örökre, mások elfogattak, és tsak kevesen szabadulhattak el Tökölyvel, a' Zseraskierrel 's egyébb parantsnokokkal Zsákmányul maradt az egész tábor; a' nyert zászlókat Alfőkapitány Hofkirchen vitte Bétsbe. De mind e' mellett is olly rettenetes volt Munkáts ágyuzása, hogy az udvar jónak látta félbe hagyni az ostromot, és Caprarát a' hadsereghez küldeni. E' magas vár tsak későn alázza meg magát.

Szeged megszálása. A' rendes táborozásra tétetett Bétsi nagy készületek ditsően voltak az elnyert Budával megjutalmazva. Ezen fényes diadal után két szakaszra oszlott fel a' nagy tábor, 's annak egyike Bádeni főhertzeg Lajos alatt Dunán tul maradt munkálkodás végett, másika pedig Caprarával Szeged felé hódításokra rendeltetett. Éppen beteges lévén Caprara, helyette Karaffa és Häussler vezették a' sereget, 's mihelyt Szeged alá értek, a' várt azonnal felkivánták, de foganatlanul. Ugy vélekedett Generál la Vergne, hogy ő tsak maga lovasságával is megrohanással egyszerében beveszi a' helyet; azonban dühösen kirohanván a' Törökök, sokak közt ezen igen bizakodó Generált is levágták. Bátorság legyen ugyan a' Vitézben, 's merje magát győzödelmi reménnyel biztatni, mert félig már megveretett, ha kételkedik diadala felől; de bajvivóját büszkén le ne nézze, 's meg ne szünjék vigyázónak lenni, tudván melly repkedő a' hadi szerentse 's hamar azt a' részt fedi szárnyaival, mellyről nem gondoltatott. La Vergne megveretése után ágyutelepek hányattak, a' minák elkészültek, 's mind

ez kevés veszteségbe került, és Szegednek vége közel látszott lenni, midőn híre jött, hogy utban van 12 ezer Spáhi és Tatár a' szabadításra, 's ezt a' Nagy vezér a' Jantsárokkal és Spahi Oglanokkal maga is követi. A' Főintéző Generál Ivallis tehát Veteránit a' közelítő ellenségre 10 ezreddel küldötte, maga pedig a' maradék néppel tovább sem szünt meg az ostromot folytatni.

Derék mezei viadal. Egész éjjel, a' legnagyobb setétben, 's legmélyebb hallgatás között, bátran haladt Veteráni előre, és hajnal felé másfél órányira jutott az ellenséghez. A' Török tábor megtsapására Gróf Götzöt és Castellt rendelte ki egynehány ezreddel, a' Tatárokra maga Veteráni rohanó. A' támadásnak észre vetetlenül kellett volna megesni, de az meg nem történhetett. Elsőben is a' tsapatok egymástól nem tsekély közzel halladván, hogy a' nagy setétben külön ne szakadjanak, kiáltással kezdének hírt adni magokról. Már az erre felébredt Tatár őrök mingyárt zajt ütöttek. Továbbá egy trombitás az első sorban, senki sem tudta miért, trombitáját véletlenül megfujta, 's arra a' kar hirtelen megszólamlott az egész seregnél: Nem titok volt már a' dolog, sietni kellett a' támadással; 's ugyan mihelyt világosodott, Veteráni sebesen rohant a' Tatárokra, sokakat sátoraikban vágott le, sokakat üzés közben, a' mi fél mértföldnyire tartott; vele Götz és Castell is egy időben azon Törökökre, kik a' táborok melletti palánkot őrizték, és szinte levagdaltattak. Hirtelen lett közönséges a' viadal, hirtelen az egész Török testnek megfutása, zászlókat hagyván maga után. Az éjjeli ut és hartz miatt kifáradt vitézek felszedék a' sátorokban talált sült ételeket, 's jó kedvvel kezdének Szeged alá visszatérni. Azonban minden felől Tatárok száguldoznak előre, 's háborgaták a' biztosan menőket. Nem sokára nagy porfelhő emelkedett távulról; a' Nagy vezér volt abban 20 ezerrel. Nyertesnek a' zsákmány, diadalmasnak a' ditsőség sokszor kétségessé akar tetetni, és a' már nyugalmat reménylőre gyakran

ran terhes küzdés várkozik. „*Mit megdöbbenni*, monda Veteráni; *számos ugyan az ellenség, de mi tsak emint győztünk.*“ Kiállít tehát egy gyalog ezredet nehány lovas osztállyal, hogy oldalát a' Tatárok ellen biztosítsa, 's a' többivel, be sem várván a' Nagy Vezért, viszszafordul ellene. Heves az összetsapás: sokasága szerez a' Nagy Vezérnek némi kedvezést, Veteráninak pedig a' jó rend és vallási buzgóság. Két órai kemény viadal után futott meg az ellenség egy háta megett fekvő halomra, hol 600 Jantsár őrizete mellett 8 ágyuja volt kiszegezve. Az elszórt lovasság szinte ottan tsoportozott összve. Veteráni fáradt létére is odáig nyomult utána, 's úgy tüzelt a' dörgő ágyuk és ropogó puskák ellen, hogy új diadalt nyert a' Nagy Vezéren, 's hátra hagyott ágyukat, zászlókat és trombitákat zsákmányozott. Veszteségünk, az ellenség több százra telő halottaihoz képest, számba sem jöhet; 's a' koszorus viszszatérőket örömzajjal ölelték a' Szegedi táborban társaik.

Szeged feladatik. E' mezei viaskodás alatt nagy rések estek Szeged kőfalain, a' minák is elkészültek, 's mihelyt Veteráni megérkezett, egy közönséges ostromhoz készültek. De még is előbb a' Nagy Vezéren vett diadalért háladó isteni tisztelet tartatott, az ágyuk és puskák háromszor kilövettek, az elnyert zászlók ágyutelepekre tüzettek ki, 's egy Török fogoly Szegedbe küldetett a' Nagy Vezér romlását jelenteni, 's így még egyszer felkéretett a' vár. Két fő rangu Török azonnal ki is jött, 's olly egyezés állapíttatott meg, hogy az őrizet aszszonyaival, gyermekeivel, és azzal, a' ki mit elvihet, Temesvárra kísértetik, hanem minden hadi 's élelmi szerek hátra maradnak.

MDCLXXXVII.

Eger szorongása. Voltak a' kereszténységnek vezéreik, kik Egert már ez előtt két évvel ostromolni kivánák, de a' Lothringeni hertzeg azon okból ellenzé, mivel Eger a' legerősebb várak egyike,

's Tököly hivein kívül 4000 Jantsártól őriztetik, és vagynak elég más pontok, mellyek ellen az erőt biztosabban lehet fordítani. Mind inkább hatalmasodván azonban Eger körül is a' tsászáriak, nevelkedett a' várban az élelmi szükség; mert a' körül belül lakó parasztok kész fizetésért sem szállítottak eleséget, félvén a' rajta vesztéstől, és bizonyos felnyársaltatástól. A' Törökök váltig erőlködtek eleséget vinni be, már Nagy Váradnál egynehány száz megterhelt szekerök állott készen, mellynek fedezésére Tököly 's a' Temesvári Basa 4000 embert gyüjtött öszsze, 's még a' lovak farára is gabonával tele zsákok köttettek. De Häussler minden utat szemesen vigyáztatott, kit is azzal akarának a' Törökök megbódítani, hogy szekereikkel majd Temesvárhoz, majd Gyulához, majd Váradhoz fordultak. Végre, midőn már bátorságban vélték magokat, elindultak az igaz uton, de hirtelen meg lettek Häussler Magyaraitól és Németeitől támadva. Ők ugyan szekérvárba léptek, hanem 600 holtat, 's minden társzekeret hagyva hátra szaladtak el. Häussler az elnyert gabonával mind maga népét, mint a' közelben szálásolókat gazdagon felsegítette, mert az élelem minden felé szüken volt.

Munkáts ugyan szenved, de még is áll. Még az erős Egerben, mind inkább fogy az élelem, az alatt Erdélyi fejedelem Apaffy, és Generál Caraffa közt alku köttetett, melly szerént a' fejedelem nagy menyiségű pénzt tevele. Szükség is volt erre, hogy a' felső Magyar országi sereg zsoldja megadathassék. Más felől nagy tsapás volt ez Tököly részére, ki szorultságaiban Apaffynál keresett menedéket magának, 's tőle reménylett a' Nagy Váradi Basa közbenjárására Munkáts iránt is segítséget. Ez pedig még folyvást kevélyen áll, 's valamiben tsak lehet, árt a' tsászáriaknak. Értvén egykor, hogy minél szorosabb elzáratása végett, a' szomszéd helyeken tsászári nép szállott meg: nagy erővel tsapott ki, 's minden tartásra szolgálhatót elpusztított; és minden fedelet hamuba terített. De viszsza tértében Gróf Magny ezrede tsapatai megtámadták, 's ő vesz-

tett a' véres tsata után, még kapitányja is elesett ötvened magával, hat embere pedig rabbá lett. Azonban ő is fogott el a' tsászáriak közűl néhányat, kiket viszsza botsátott ugyan feleikhez, de kezeiket elvagdalva. Hamar ezen megveretése után egy tiszt, mintegy 40 emberrel, a' tsászáriakhoz általment. Elfogták a' megszálók Tökölynek azon levelét is, mellyet feleségének küldött; sőt azt is, mellyből némelly felső Magyar országi városokkal folytatott jó egyetértése kinyilatkozott, és ugy jókor megtetethettek az intézetek, hogy az a' Német terhes iga, mellyről az említett városok levelökben panaszkodtak, tovább is rajtok maradt, 's jószágokkal és vérökkel nem segíthették igéretök szerént Tökölyt, kit szabadítóúl hívtak meg közikbe.

Árulási büntetés. Úgy látszott, hogy Kassán költ e' levél, melly gyanut hitelesítettek azon Törökök, kik nem meszsze Kassától tsoportozni kezdtek, de Caraffa 's Häussler által elszórattak. Kérdés volt, ha vallyon e' Törököket nem a' Kassaiak hívták-e, hogy a' várost Tökölynek juttassák kezére? Illy pártolási nyomokat más helyeken is vettek észre, többek közt Eperjesen és Bártfán. A' gyanuban lévők azonnal befogattak, és Eperjesre vitettek, hol az árulás tüze, mielőtt kilobbant volna, eloltatott. Itt állítottak egy maradandó törvényszéket, mellynek elnöke Generál Báró Wallis volt, királyi biztosa Caraffa, tábla birája 13, 's e' közt néhány Magyar ur. A' köznép Eperjesi mészárszéknek nevezte. A' rabok, egy Kassai bíró is volt közöttök Tököly idejéből, állhatatosan tagadták, hogy árulók volnának; mindazáltal Jósef (Martius) 5-én megitéltettek négyen, ugy mint *Zimmermann Zsigmond*, Eperjesi tanátsos, *Rauscher Gáspár*, *Käser András* és *Baranach Ferentz* Ezeknek jobb kezök és fejök egy a' végre készült poltzozaton elvágatott, az után négy részre kontzoltatott testök, 's a' város népesebb utszájiban fejestűl ki függesztetett. Hasonló történt Ferdinánd (Május) 14-én *Weber Fridrikkel;* majd később *Käser Gáborral*, *Sárosi Mártonnal*, *Fleischha-*

cker Györgygyel, Metutzi Sámuellel és *Schönleben Györgygyel;* ismét nem sokára *Weber Dániellel*, és több mindenféle rendű 's korú személyekkel. Hogy így kivégeztessék az ember, tsak ezt kellett száján kiszalasztani: *Vivat Petrus!* mivel e' *Petrus* szónak illyen értelmet adtak az itélők: *Princeps Emericus Tököly Regni Ungariae Salus — Vivat!*

Eger meghódol. Míg ezek így folytak, a' Lothringeni hertzeg Insbruckból megérkezett Bétsbe, 's azonnal a' Tsászár jelenlétében hadi tanáts tartatott. Javallották némellyek mingyárt Nagy Várad ellen menni, 's annak elestével egész Erdélyt tsászári hatalom alá hajtani, 's onnan fedezvén felső Magyar országot, feladásra kényszerítni Egert, mint a' mellynek birásától függ a' Tiszán való szabad általjárás, és a' Duna 's Tisza közi tartománynak birtoka. Ellenben a' Lothringeni hertzeg nem várak megszállásával, hanem nagy mezei viadallal akará ez évben a' sereget munkálkodtatni, 's Leopold is e' tanátshoz hajult. Erre következett a' Mohátsi fő ütközet, 's a' Törökökön vett ditsőséges diadal, mellyet már taval leírtam, *Tud. Gyűjt.* 1834, *K. VI. l.* 57. *'stbb.* De még is a' felső Magyar országi tsapatok összegyűltek Szolnoknál, és Fő kapitány Strasser egy részét az Egri őrizetnek legázolta. Mert Eger egész télen által távúlról bekerítve tartatott, 's az éhező nép zsákmányozni gyakran meszsze kirándult. Egykor az illyen zsákmányozók ellen Onodi várkapitány Semsey András küldetett az alatta lévő Magyarokkal, 's belapult egy völgynek mély árkába; onnan rohant ki hirtelen az éppen ott általmenő Spáhikra, sokakat levagdalt, a' többit megszalasztotta, 's egészen a' várkapuig űzte, hol 100 darab ökröt elfogott, és Egerben az inséget nevelte. De forróbban senki sem érzett Eger ellen Caraffa Antalnál, ki a' Tsászárt szüntelen unszolta, hogy Egert ostrom alá venni engedje meg neki. „*Mostan*, ugy mond, „*a' végső szükség feladásra sietteti Egert, melly* „*alkalom ha nem használtatik, a' Szolnokról Bu-* „*dára szálító eleséget könnyen elvehetik az Egri*

„*kóborlók*, 's *olly bőségre juthatnak*, *hogy egy* „*hosszú megszálás is foganatlan leszen ellenök*, „*ők pedig a' környéket tovább is pusztíthatni fog-* „*ják*" Tizenkét napot tett fel, melly alatt igéré, hogy dolgát végzi Egerrel. „*Bevenné-e*, kérdé a' Tsászár, „*8 nap alatt? ugy megengedem.*" Caraffa mindent ajánlott, tsak szándéka sikerűljön. De hónapok teltek el, míg Eger meghódolni tudott. Az erős ohajtás, ha egyszer'smind szándéka kivitelére nagy erőt érez magában, a' dolgot könnyebbnek mutatja, mint vagyon, 's hamarább végre hajthatónak, mint lehet a' közbe jövő ellenállás mellett. De a' buzgalom még is ditséretes; attól lehet sokat reményleni, az ad gyakran szárnyakat hamar elérni a' törekedésre, míg a' buzgalmatlan on lábakkal mász elé, 's inkább hátra látszik, mint sem előre menni, és lassúsága miatt a' kedvező időt lefolyni hagyja. Caraffa tehát á' maga ezrede főtisztét, Marquis Doriát, küldé Eger alá; szinte oda küldetett a' Lothringeni hertzeg által 2000 Magyarral Tökölynek haragos ellensége, kit maga Leopold hívség tükörének szokott nevezni, a' Füleki várkapitány Gróf Koháry István. Ez a' Hatvani kapunál, a' déli bástyák előtt Gonbos István Putnoki, 's Vétsei Sándor Hajnátskői kapitány a' felnémeti részen, a' Német nép pedig Eger vize két partján, a' Maklárra és Keretsendre vivő utakon és a' hegyen fogott helyett magának. Igy szálatott meg a' 40 ezer őrizetű hatalmas Eger azon Caraffa által, kinek mind öszsze sem volt 10 ezernél több népe, 's az is több helyeken volt feloszolva; megszálatott azon Rustein Basára, ki Eger feladásáról még a' végső inségben sem akart hallani, 's mingyárt kezdetben megesküdteté az őrizetet, hogy kész leszen egy lábig elveszni. Caraffa sántzokat hányatott, hogy a' kiütést akadályozza; azután körűl belől egy mértföldnyire a' vetéseket felégette, és elzárt minden utakat, a' hol tsak élelmet lehetne bevinni. A' Nagy Vezér Szuleiman, ki ekkor Belgrád alatt állott, 10 ezer Törököt és Tatárt küldött el egyik legmerészebb Basájával, hogy Eger,

mellynek megmaradása fő gondja volt, valami kárt ne valljon. Be is tsapott ez felső Magyar országba dühösen; de mihelyt az ellene lobogó tsászári zászlókat megtekínté, 's főkép miután értette, hogy a' Bajor választó fejedelem maga vagyon személyesen jelen, szemével is alig látva futott meg. Több szerentsével küldött a' Lothringeni hertzeg, midőn a' Mohátsi diadal után Erdélybe mentekor Debretzennél pihent, Doriához egynehány századot.

E' közben Leopold országgyűlést hirdetett Posonyba, hol Jósefnek fel kell vala Magyar királlyá koronáztatnia: Tököly pedig tovább is igyekezvén az egyenetlenség magvát hinteni, *a' házáért 's annak szabadságáért hartzoló rendek* nevében következő irományát szóratá el.

„Nem kételkedünk, hogy tudtotokra ne volna, mindnyájatoknak Magyar Urak 's Rendek, miként, mi a' házáról és szabadságáról gondoskodó Magya„rok szerentsésen megérkeztünk a' Tiszához; 's „midőn mi itten tanátskoztunk az ország java és „boldogsága felett, értettük, hogy valami ország„gyűlés rendeltetett nektek Urak és Rendek, mel„lyen ti Leopold havában egy új király választásra, „a' mi parantsolva adatott tudtotokra, megjelenje„tek. Ezennel sajnálkozunk az ország legelső Ren„dei szabadságának elnyomattatásán. Egy Magyar „nemest, ha tsak rendesen nem szólíttatik fel 's nem „az ország törvénye szerént kényszeríttetik, sem jó„ságában, sem személyében nem terhelhetnek, ha meg „nem jelenik. Némellyek tiközűletek, Urak és Ren„dek! egészen imigy amugy tsak elfogatnak, kivégez„tetnek, jószágaik elfoglaltatnak, és sokféle kigondolt „adók által fogyasztatnak, egyszer'smind olly sok tör„vények ellenére több papi hivatalok és méltóságok „világiaknak adatnak; a' mi miatt az ország népe meg „keseríttetvén, a' gyülölség benne mind inkább fel„gerjesztetik. Sőt mi több, az egyháziak világi fek„vő jószágokat vonnak magokhoz, 's ollyan vallás„nak adatnak, mellyet nem illetnek, holott az or„szág törvénye nyilván parantsolja, hogy semmi

„fekvő jószágaik se legyenek. A' bánya 's egyébb „városok szabadságai elvesznek, idegen katona té„tetik a' várakba, 's az erős helyek azzal rakatnak ;„meg a' királyi capitulátiónak ellenére. De még a' „Jerusalemi király 2-dik Andrásnak törvénye is, „mellyre pedig a' még élő tsászári Felség 1665-ben „megesküdött, és ez a' diplomába iktattatott, egé„szen elmellőztetik. Mire nézve felszólítunk titeket, „Urak és Rendek! hogy a' hazai törvények mellett „erősen álljatok; különben mi ezennel ellene mon„dunk minden kötésnek, pontnak és clausulának, „'s azokat semmit sem érőknek nyilatkoztatjuk, sőt „a' királyválasztásban sem egyezünk meg, ha nem „az ország törvényei szerént történik. Többnyire „minden jót kivánunk nektek, Urak és Rendek! „maradván testvéreitek, barátaitok, *mi a' haza bá„torságáért és szabadságáért hartzoló Magyarok.*"

De a' koronázás Leopold (December) 9-én háboríttatlanúl végbe ment, melly után a' Tsászár a' Lothringeni hertzeg által Posonyban 1681 végével kihirdetett közkegyelmet újra megerősítette, tsak Tökölyt és tovább is akaratos feleit rekesztvén abból ki, sőt az ifju király kértére az Eperjesi törvényszéket 's a' pártosok további nyomozását is megszüntette.

Egert a' Marquis már szinte hat hónapig zárva tartotta, 's hogy még jobban elvágjon minden utakat, a' három közel fekvő hegyi várt, Tserepet, Sirokot és Szarvaskőt, ostrommal elvette. Az inség fő fokára hágott. Igyekezett ugyan 4000 Tatár a' várba jutni, mindenik egy zsák gabonát vivén a' ló farán; de Häussler 600-at elemésztett közülök, és a' többit viszszaverte. Az éhező nép elejéntén falevelet, füvet és gyökeret főzött eledelnek; utóbb áztatott szíjakat, bőröket, egeret, patkányt, matskát, kutyát, mindenféle undok férgeket, sőt, a' mint hirlelték, hust is a' holt emberekről. A' lóhus valami betses volt. Az ettől származott döghalálban sokan elvesztek, 's a' 40 ezer 4 ezerre olvadt. Közöljük az olvasóval Tisztelendő Delát Jakab levc-

lének foglalatát az 1826-*diki Tud. Gyűjt.* szerént, *K. XI. l.* 18.

„Az Egri tömlötzből, 1687, October 18-dik „napján. Már az éhség miatt járni sem tudok, mert „Pünkösd olta semmi rendes eledel nem adatik ne„kem. — 300 keresztény rabok sinlődünk itt, de „sokkal nagyobb azoknak számok, kiket már a' sanya„ruság és éhség elvesztett, pedig mind e' mellett „a' meghalásra naponként új keresztény rabok hur„tzoltatnak ide; azért küldödjék nekem ezen fo„goly aszszony által, ha az ide viszszatérhetne, „alamisna kész pénzben, mivel egyebet beküldeni „lehetetlen. A' Gyöngyösi Tisztelendő Plebános ur„nak meg fog szíve indulni rajtam, és a' Templom „javaiból fog nekem segedelmet juttatni, mivel sza„bad ez az illyen esetben. Ha a' fogoly aszszony, „levelem általadója, Egerbe viszsza nem térhetne, „a' pénzt vagy Nagyságos Gonbos Imre urnak kezé„be lehetne küldeni, vagy a' kapus Törökkel „Kundalival beszéleni, és neki a' dolgot ajánla„ni, 'stbb."

Rustein azonban még az utolsó szükséggel is állhatatosan küzködött, főkép midőn egy elfogott Magyar azt beszélte neki, hogy a' keresztény nagy tábor Eszéknél semmivé tétetett, és a' Nagy Vezér sebesen hallad Magyar országban. Sokszor kitsapott tehát, és gyakran szerentsésen. Kiütött Kohárra is, ki Eger-Szalók felé éppen azon völgyben táborozott, melly róla mostanig *Koháry völgyének*, az ottani kut pedig *Koháry kutjának* neveztetik. De a' vitéz Koháry nagy öldöklés között űzte ellenségét egészen a' Hatvani kapuig, hol azonban meg kellett szünnie, mert egy golyó ollyan sebet ejtett jobb karján, hogy azt, leginkább a' helytelen gyógyítás miatt, többé soha sem használhatta. Semsei András Onodi, és Gonbos István Putnoki kapitány elesett. Barkótzy Ferentz a' vitézségnek fényes jeleit adta. Igy folytak a' dolgok Eger körűl 's Egerben kevés napok hijján szinte esztendeig. Hasztalan inté Caraffa a' kemény Rusteint, hasztalan tett

minden szép ajánlást, levelét a' Basa el sem akarta fogadni. Marquis Doria négy Jantsárt küldött be azok közül, kik az említett Mohátsi ütközetben fogattak el, hogy magok e' Jantsárok tudósítsák hitelesen Rusteint a' megveretett Nagy Vezérről, és Eszék megvételéről. Használt is ez, mert ámbár a' Jantsárok Rusteintól be nem botsáttattak, de még is az öröknek mindent elbeszéltek, 's a' hír egész Egerben elterjedtt, és az őrizet már fenyegette vezérét, ha még a' feladással késni akarna. Most a' hajthatatlan Basa fel lépett egy bástyára, 's így beszélt:

„Mitsoda lázító beszédek ezek? Hát eddigi áll-„hatatosságtok meggyőzésére többet tesz egy álnok „hamis hír, a' mit ellenségünk hinteget, mint min-„den kiszenvedett szükölködés? Mert mi után meg-„szálóink e' fegyverrel meg nem hódítható vár előtt „elfáradtak és gyengültek, hadi tsellel akarnak bir-„tokába jutni. Hát nem tudjátok, hogy két rettene-„tes tábornak leverésével foglalták el e' várt 3-dik „Mahomet nevében és fegyvereivel? Még tsak egy-„nehány napig tartsátok meg bátorságtokat, 's vagy „szabadulunk, vagy a' vasat markolva mint derék „katonák halunk meg inkább, hogy sem a' Néme-„tek kezébe adnók magunkat, kik vérünkkel akar-nák mosni kezeiket, 's azzal akarnák a' vár földét „megáztatni."

Erre tsillapodott ugyan, de tsak kevés ideig, a' lázadás; mert látván az őrizet, hogy a' Nagy Vezérhez küldetett hirnökét a' Magyarok elfogták és viszszaküldték, kiáltott Rusteinra, hogy a' mindenható végezésnek, mellynek az egész világ alája vettetett, tovább ő se szegűljön ellene. Tsak ne tapasztalta volna Rustein, hogy némelly Jantsárok egy kapu felnyitásáról már is ajánlást tettek Doriának, — de most engedni kénytelen. Éppen ekkor érkezett Eger alá maga személyesen Caraffa, 's a' Basának jelentésére, hogy kezesek váltása mellett alkudozni kíván: beküldé Auersberg ezredbeli Főőrmester 's Maltai vitéz Gróf Solarot, és Alfőkapi-

tány Ebetzkyt, elfogadván helyettök a' Hatvani Béghet, Jantsár Agát, Giaffel és Giongli Kiajákat. Megkészűlt tehát a' következő alku.

„Mi Egri Basa Rustein, és mindnyájan a' had„nak fejei, kik Egerben jelen vagyunk, a' Kády, „az őrizet tisztei, és e' várnak minden Muzulmá„nai. Miután négy hónap olta vagyunk bezárva, 's négy felől minden utak elvágattak előttünk, 's már „rég olta nem kaptunk segítséget Ottománi Szultá„nunktól, sem minisztereitől valami irgalmasságot „minden kérésünkre, panaszunkra és nyomorusá„gunk előadására is: míg végre e' folyó 1098-dik „évben Generál Caraffa, a' Római Tsászár hadvezére, „minden felől megszállotta várunkat, 's annyira szo„rongatott, hogy gyakran már testünket is és lelkün„ket felajánlottuk az igaz hitkirályának. Ah, melly so„kat emésztett meg közülünk az éhség! mennyit el„nyelt a' gyötrelem! mennyen elhagyták a' várt és „elszöktek! sőt hányan vették fel a' kerestény hi„tet! Röviden, olly sok nyomorúságot szenvedtünk, „a' mennyit Ádám teremtetésétől fogva senki sem „szenvedett. Mivel tehát mostan minket felette nagy „inség szorongat, mindnyájan, nagyok és kitsinyek, „Rustein Basához járultunk, és közakarattal elha„tároztuk a' várt feladni, a' Basát pedig kényszerí„tettük, hogy a' Hatvani Béghet, a' Jantsár Ágát „más hárommal együtt a' keresztény táborba kötés „végett kiküldje, melly a' következő pontokban meg „is állapíttatott:

„1. Eger vára a' várossal, és minden tábori sze„rekkel, ágyukkal, a' vár jószágát illető jegyzék„kel, minden haranggal 's órával együtt, és valami „a' város közhasznára lehet, Generál Caraffának „hamisság nélkül igaz emberséggel általadatik, és „a' kész minák is felfedeztetnek.

„2. Az Egri őrizet egészen fegyveresen ki fog „költözni Szerdán reggel a' folyó Saffar hó 13-án.

„3. Szabad lesz az Egri lakosoknak, nagyok„nak és kitsinyeknek, mind a' két nemnek, sőt „azoknak is, kik a' keresztény hitről eltértek, aka-

„dály nélkül elmenniök; azok pedig, kiknek meg-
„maradni tetszenék, minden ellenvetés nélkül jó-
„szágok és házok birtokában megmaradnak; az el-
„menők jószágának szállítására 250 szekér rendelte-
„tik. Továbbá a' költözőknek szabad lesz kész pénz-
„ért lovakat, ökröket és kotsikat szerezni magok-
„nak. Öt Aga pedig kezesül marad a' keresztény
„táborban, míg nem a' szekerek visszatérnek, 's
„a' vár kézhez adatik.

„4. Semmi szin alatt sem szabad a' költözők-
„től valami jószágot elvenni, vagy ajándék nevezete
„alatt valamit kitsikarni.

„5. A' költözőket nagyobb bátorságúl 400 lo-
„vas Német fogja Tokajon keresztül Nagy Váradra
„kísérni; hogy pedig e' Németek a' szekerekkel
„együtt viszszatérjenek, öt Egri Aga kezesül ma-
„rad Debretzenben, az után szabadon eresztetik;
„az Egrieknek pedig utközben Tokajig 400 kenyér
„fog adatni.

„6. Az Egerben találtató minden foglyok, mi-
„helyt e' kötés pontjai aláiratnak és megpetsételtet-
„nek, kiszabadulnak.

„7. Az Egri Muzulmánoknak megengedtetik
„mind itt, mind az uton, élelemre valót szerezhet-
„ni, sőt arra pénzt is adnak nekik a' tisztek.

„8. Hogy ezen pontok annál inkább megtartas-
„sanak és minden két értelműség eltávoztassék, és
„esküvésünk hiteles legyen: megerősítjük lelkünk
„lekötésével, a' világot teremtő Istennek, és az ő
„legkedvesebb követének, Mahometnek nevében;
„alá is irtuk a' mi saját kezünkkel, és petsétünk-
„kel megerősítettük, ollyan reménységben lévén,
„hogy ehhez hasonló levelet Generál Caraffától nye-
„rünk. Költ Saffar 8-án, 1098-ban."

Rustein e' kötéslevelet tsak ugy akará elfogad-
ni, ha Leopold is megerősíti azt; vele tehát kapi-
tány Lambach József, és a' Jantsár Aga Petritsorba-
ria, Posonyba felmentek, 's ott a' Tsászár által
aláiratott. Így Leopold (December) 17-én, dél előtt
11 órakor, a' Maklári kapunál megjelent Caraffa,

körülvétetve számos Magyar és Német nemesekkel, 's mi után ott a' Magyar és Német bajnokok két sorban felállottak, közöttök az Egri őrizet ellépett. Száma ugyan 4000 volt, de az éhségbeli nagy elgyengülés miatt fegyvert 1000 alig tudott emelni. Még a' legfőbbek is inkább kisértetekhez, hogy sem emberekhez voltak hasonlók. Rustein nem mint meggyőzetett, hanem mint győzödelmes hajtotta meg magát Caraffa előtt, mindazáltal igen udvariasan fogadtatott a' Generáltól, megvendégeltetett, 's vitézségéért az egész őrizettel együtt érdemlett ditséretet, sőt ajándékúl három lovat is kapott. A' Törököket ez után Häussler Donát 400 lovassal Váradig kísérte, de mintegy 600-an viszsza kivántak maradni, a' keresztséget felvették, 's ők lettek Egernek legelső lakosai, kiknek ottan még élnek ivadékaik, és nem titkolják származásokat. Más nap, Leopold 18-án, maga Caraffa is beszállott Egerbe, 's azon moskéban, melly a' mostani Cistercita templomnak ellenében feküdt, hirtelen két oltárt állíttatott; és két világi pap, ugyan annyi Franciskány és Jesuita által *Téged Istent* énekeltetett, jelen lévén azon ő maga, Marquis Doria János, Koháry István, Koháry János, az Egri választott kormányzó Fingermann Leopold, a' Szepesi kamara intézője Fischer Mihály, Báró Lasanszky, Főkapitány Schwartzbach, és egyebek. Találtatott 107 ágyu, 800 mázsa por, több ezer ágyugolyó, 's egyébb hadi eszköz mind bőven, de semmi eleség. Sok egyházi 's világi rendü keresztény foglyok nyerték itten viszsza régi szabadságukat, nevezetesen a' Gyöngyösi bíró, ki azért volt elzárva, mivel a' gabonabeli adót meg nem adta.

MDCLXXXVIII.

Munkáts lehajul. Az Egri győzödelem által diadalokra hevült Caraffa mostan táborával Munkáts alá sietett, az boszontván lelkét, hogy a' büszke aszszony, Tökölyné, már szinte két év olta űl bátran ben a' magas várban sok vitéz férfiak datzára.

A' hatalmas Egert, és kemény Rusteint megtörő, nem akar Munkáts előtt, és egy aszszony miatt pirúlni. Bizott is, holott hogy az őrizet a' feladással késedelmező Tökölyné ellen háborog, tudta jól azon Magyaroktól és Németektől, kik mintegy 40-nen, Árpád havában, Munkátsról a' tsászáriakhoz általléptek. Az is hirére lett, hogy a' tsászáriak futó sántzot kezdvén a' külső erősség ellen, azt elfoglalták, mi után onnan az őrizet a' belső várba vonult, felgyujtván maga után az ottani malmot, és hátra hagyván két ágyut. Továbbá elfogott levelekből tudva lett, hogy Tököly néppel és eleséggel minél elébb igyekezik a' várnak segítségére menni, 's ugyan azért a' tsászáriak még szorosábban vigyáztak, és az ellenséget minden reménytől megfosztották. De nem is volt Caraffának erőszakra szüksége, mivel Tökölyné öukényt hajult a' feladásra, mihelyt a' Posonyban országosan öszszegyűlt Magyaroknak azon levelöket vette, mellyben komoran intetik, hogy míg idő vagyon, alázatosan meghódoljon Munkáts feladásával a' Tsászárnak, különben a' legfelsőbb kegyelmet mind maga, mind övéi részére veszti el. Tökölyné tehát, kintstára már ugy is ki lévén ürülve, tudósítá Caraffát, hogy megállható feltételek alatt kész a' várt általadni. E'. tudósítást Tokajban vette Caraffa, 's azonnal Munkáts alá ment az egyezést megkötni, a' mi azonban Tökölynének még mindég fenhangú beszéde miatt nem mingyárt eshetett meg. Caraffa tehát ugy nyilatkozott utolszor, hogy ámbár a' Munkátsiak isteni 's emberi törvényeknél fogva elvesztegették a' Tsászár kegyelmét: még is a' Tsászárnak vele született kegyelme mindeneknek, kik jelenben Munkátson tartózkodnak, ugy mint Tökölynének, két árva gyermekének, a' tiszteknek, Grófoknak, Bárónak, nemeseknek, közvitézek és szolgáknak, Felségbántási vétköket elengedi; de ha tovább is gonoszúl megvettetnék e' felső kegyelem, azon esetben Munkáts és népe, minden kivétel nélkűl, a' Tsászár igazságos haragjának, 's büntetésének maga teszi ki magát. E' nyi-

latkozás, és az őrizetnek szökdözése, meg a' még hátra maradtaknak azon általános kivánások, hogy a' vár, noha élelem még elég vagyon, haladék nélkül feladassék, végképpen egyezésre birák Tökölynét. Ő ugyan férjét is, ki ekkor Telegden, Nagy Váradtól 2 mértföldnyire, 2000 pártossal, és egynehány száz Törökkel tartózkodott, — sőt annak akárhol lévő híveit is a' megkegyelmezettek közé akará felvetetni, hanem ez kereken megtagadtatott. Végre aláirta Tökölyné azt az alkú levelet, melly szerént őt és gyermekeit, nevezetesen Rákótzy Ferentzet, ki utóbb e' néven 2-dik lett az Erdélyi Fejedelmek között, bátorságos kíséret alatt kelle Bétsbe vinni, hogy ott ugyan szabadon lakják, de onnan különös tsászári engedelem nélkül sehova se mehessen; Rákótzy gyermekei vagy egyenesen a' Tsászár tutorsága alatt lesznek, vagy a' kire a' Tsászár fogja őket bizni; minden fekvő jószágok a' Kamarának, az ingók Rákótzy gyermekeinek maradnak; megtartja Tökölyné is saját ingó javait, és drágaságait, de köteles kiadni minden hadi készületeket és jegyeket, mikkel a' Szultán megajándékozta Tökölyt, nevezetesen a' Törökkel kötött egyezési Ó. levelet eredetiben, minden más irományokkal együtt; végre nem szabad Tökölynek hírül adni sem a' vár feladását, sem ennek okát. Így lépett fel Caraffa Munkátsba, hol mindeneket általvévén, a' jelesebb tárgyakat Bétsbe küldötte; nevezetesen a' következő *Athnamét*, mellyet magányosan kiadtam ugyan már egyszer, *Tud. Gyüjtemény*, 1832, *K. VIII*, *l.* 119. *'s a' t.*, de újabb olvasók kedvéért itten is közülni kivánok.

„A' legfelségesebb, és élő Isten kezdet olta „megemlékezett rólunk, és ő a' legigazabb, legje„lesebb és legjobb!"

Szultán Mahomet Han.

„Ez a' királyi méltóságnak legnemesebb és leg„tiszteletesebb jele, és ez annak az uralkodó fen„ség nevének feljegyzése, ki Isten kegyelméből a'

„megvilágosodott elmének védelmezője, és tisztán „tündöklő fénysugáraival a' világot megvilágosítja, „'s hirdeti, hogy az uralkodó királynak, a' sok „korona oltalmazójának Fensége, és a' nagyra be„tsüléssel 's legfőbb tisztelet mutatással halmozott „legérdemesebb Porta, szüntelen nyujtója minden „jutalomnak, az örök hatalom tekéljének ábrázo„lója, az én királyi engedelmem ajándékának so„kasítója, a' betsületnek kegyes kiosztója, és egy „olly fő tartalom, hol az illendőség nyugalmas és „alkalmas helyét találja; hol az igazságnak sinor„mértékétől elhajló zabolán tartatik, és a' gonosz„ságok kiirtatnak; hol a' hadnak nagyjai győzödel„mes, és hódoltató kardjaikkal minden hős tettek„re igen ügyesek; hol a' serény, és sebes záporként „kiömlő fegyverek tartományokat foglalnak el, és „tartanak meg; hol a' legditséretesebb királyszék a' „tekíntet, tisztelet és fenség soka által erősen meg„alapítva áll; és a' hol az én jelenségem, a' kard „fényje, olly tisztán és világosan tündöklik a' világon keresztül, hogy én annak erejénél fogva az „elővett arányzásokat mingyárt gyengeségre 's ájult„ságra változtathatom; mellynek az is kiváltképi „sajátsága, hogy győzödelem 's hódoltatás által ha„talmamat, és erőmet a' világnak mind a' négy „részében, és az égnek hét osztályában is, kivánságom szerént megmutatja. Mivel tehát mind ez „így vagyon, és a' megalapított igazságnak ohajtott „ereje, a' mivel az én szerentsém, és fenségem „összeköttetett és kelt, a' Koránnak könyveiben „régen megiratott 's felvétetett, azért ditsértessék „és áldassék a' legfelségesebb Isten.

„Mivel pedig ehez a' minden királyok, és fe„jedelmek menedékének a' legfelségesebb Istentől „leginkább megáldatott helyéhez, mind azok leg„főbb védelméhez, kik tisztségre 's méltóságra emel„tettek, az erővel nem igen bíró és tehetetlen, de „még is koronás, betsülettel, fénnyel és ditsőséggel „körűlvétetett *Késmárki Tököly Imre*, ki a' Mes„siás népei közt legditsőségesebb, a' Jézusban hi-

„vők közt legkiválasztottabb, ki a' nazarény község
„dolgait el is rendeli, és nagy 's felséges tekintet-
„ben áll, (kinek igyekezetének vége koronáztassék
„meg!) önkényt fordult, a' legmagasabb Porta előtt,
„melly a' mi betsületünknek napja, meghajulva,
„szolgálatának, engedelmességének, hűségének, és
„hitének ajánlásával, állapotának bátorságba tételét,
„és nyugalmas életnek folytatását legalázatosabban
„kereste, és annál, melly minden reménységnek
„magas helye, követ által ügyes bajos dolgait elő-
„terjeszteni legmélyebb jobbágyi hódolással menedé-
„ket keresett; magát egyszersmind szorosan lekö-
„telezte, hogy hűséges szolgálatát, és engedelmes
„alattvalóságát mindenkor különös pontossággal bi-
„zonyítja meg, és mind azt, a' mi a' világ kerek-
„ségén lévő minden királyok királyjának legfelsőbb
„jó tetszésű hasznával, és tisztán fénylő szokásával
„egyező, engedelmesen követi: kiadatott neki ez
„a' fejedelmi méltóságra emelő, és beiktató magas
„és királyi levél; és ennél fogva a' középett lakó
„Magyarok, (tudni illik a' felső Magyar országiak)
„a' mi királyi jól védelmezett tartományainkban,
„és az azok kerületének határaiba bátorságosan, és
„akadály nélkül, valamint az Erdélyiek, mehet-
„nek, és szint ugy az én szokott királyi oltalmam-
„mal, védelmemmel 's takarásommal élnek; mind
„az által azon feltétel, kötelezés és reménység alatt,
„hogy a' középett lakó Magyarok, és a' kik hozzá-
„jok tartoznak, esztendőnként a' törvényes hata-
„lom megesmerése végett 40 ezer Tsászártallért szol-
„gáltatnak a' királyi kintstárba, az engedelmesség
„határai közt állhatatosoknak, és férfiaknak bizo-
„nyítják magokat, a' keresett királyi uton hűsége-
„sen megmaradnak, és minél inkább királyi tetszé-
„sünkre fognak élni. Hogy pedig gondolataim, és
„igyekezeteim hírül, és nyilván legyenek, azon
„esetre, ha a' szerentse balra fordulna, segedelmem-
„re 's oltalmamra számot tartsanak: 's a' végett ez
„a' magas királyi irás, melly az én szokásommal
„öszszeköttetett, kiadatott; azon felül engedelmes-

„ség

„ség parantsoltatván, azért különösen is megparan-
„tsoltam, hogy a' középett lakó Magyar nép, és a'
„vele határos helyek Őt, *Tökölyt*, Fejedelemnek
„tartsák, és esmerjék; a' magas Porta fensége eránt
„hűséget, és állhatatos szolgálatot mutassanak, és
„a' középett fekvő Magyar tartományok, az én ki-
„rályi kezeimből rájok hárámlandó jótétemények
„tekíntetéből, a' megigért segedelem adás előtt, a'
„már kinyilatkoztatott királyi egyező levelem ér-
„telme szerént esztendőnként kiszabott, 's igért 40
„ezer Tsászártallért bizonyos időben az én királyi
„kintstáromnak beküldik, és szolgáltatják; nem kü-
„lönben, hogy midőn az itt nevezett népnek fejei,
„'s előljárói észre veszik az én hadi készületemnek
„győzödelmes jelenségeit, minden legkisebb ellen-
„mondás nélkül sietnek, igyekeznek 's azon lesznek,
„hogy jól felkészült, 's gyakorlott sereggel jöhes-
„senek az én királyi szolgálatomra; hasonlóképen mi-
„helyt a' közép Magyar tartományok lakosainak,
„a' Magnásoknak 's igazgatóknak szint ugy, vala-
„mint közönségesen minden alattvalóknak értésök-
„re esik, hogy említett *Tököly* fejedelmökké 's ural-
„kodójokká tétetett, azonnal minden némü dolog-
„ban, valami törvényes hatalmára tartozik, mind
„magányos, mind egész társaságokat közösen illető
„ügyben, szokás szerént neki engedelmeskedjenek,
„és hozzá folyamodjanak. Senki se bátorkodjék pe-
„dig az igazgatás törvényének tekélyje, és a' fen-
„ségnek tisztán fénylő parantsolata alúl magát ki-
„vonni; szavának mindnyájan engedjenek, és pa-
„rantsolatait ellenkezés nélkül teljesítsék; és maga
„is, fenemlített *Tököly*, tudni fogja a' magas Porta
„eránt az állapotával együtt járó állhatatos, hűsé-
„ges, férfias, és a' keresett királyi uton maradan-
„dó tiszteletet 's engedelmességet annak helyén meg-
„bizonyítani, és mind azt, a' mi az ország dolgai-
„ban tudományúl, és hírűl szolgálhat, azon helyen,
„hol hozzám lehet járulni, tudni illik az igazságnak
„királyszékénél, tudósításképen bejelenteni. Költ
„a' királyi fő és lakó városban Konstantinápolban,

„a' híres Schaban havának első napjaiban, 1093-dik „esztendőben."

Ezen Athnaméval együtt, melly pergamenre arannyal iratott, kézre jött a' többi fejedelmi ékesség is, tudniillik a' Szultán IV-dik Mahomet által ajándékoztatott süveg, kard, kaftán és zászló. A' fejedelmi süveg homlokkarimája legalúl két ujjnyi magosságra viola színű, azon felűl egy tenyérnyi massiv arany; fen fejér, tsutsos, 's hegye hátra tüzetett, mellyről tzafrang lógott; belűl veres, sárga gyolttsal bélelve. A' zászló veres kotzkás szövet, hegye 's markolata végén nagy aranyozott réz gonb. — Találtatott még a' fegyvertárban 42 tábori ágyu, 21 nehéz ágyu, 3 mozsár, 24 bomba, 1000 tiz fontos, 1500 hét fontos, 19 ezer kisebb ágyugolyó, 30 tüzkoszorú, 700 töltött kézgranát vasból, ugyan annyi üvegből, 6 petárda, 35 szép puska, 300 közönséges puska, más 102 darab puska, 19 nagy Jantsár puska három tsőre, 50 karabin, 12 ezer puskagolyó vasból, 7 mázsa pedig onból, 24 hordó por, 4 mása kanótz, 300 széles kard, 500 nagy kapa, 50 kaskéta, 20 mázsa atzél és vas.

Illy vége lett a' bajnok Tökölynének Munkátsott, ki azután Bétsben az Ursulinákhoz vette magát, és tsak 1691-ben botsáttatott szabadon a' férjéhez, ennek azon tette jutalmául, hogy a' Török fogságban új Palánkon meghalt Marquis Doriát a' tsászáriaknak bebalsamoztatva kiadta. A' valódi emberséges tetteket még az ellenségben is megbetsülni, sőt jutalmazni kell.

Titel megvétetik. Felesleges volna említeni azon apró tsatázásokat, mellyek a' Duna 's Tiszaközt fel alá járó kisebb tsapatok közt minden felé szűntelen történtek, mint Kalotsa mellett is Béla (Aprilis) folytában, hol egynehány Török rabbá lett, 8 pedig halva maradt. Fontosabb volt Titel megvétele. Ugyan is a' nagy tábornak ez évi fő gondja Belgrád ellen intéztetett, de a' szükséges készületek tételében sok alkalmatlanságot lehetett volna Titelből, kivált az

utasoknak, füvezőknek, és a' Tiszán lévő tsászári hajóknak okozni. A' Pétervárádnál fekvő nagy táborból tehát Häussler egynehány gyalog zászlóallyal és lovasosztállyal Titel ellen küldetett, ki is komoran fogván a' dologhoz, már harmad napra, Lajos 28-án, a' várt alku mellett bevette.

MDCLXXXIX—MDCXCVI.

Titel viszontagságai. Már a' Dunán 's Tiszán innen lévő tartomány szinte meg volt szabadítva, és Titel birásánál fogva bátorságba helyheztetve. Szándékoztak ugyan a' Tatár Chámot 30 ezer emberrel Nuradin Szultán alatt Magyar országra küldeni, 's Tökölyt is Török és Tatár segítséggel munkálkodtatni Erdély körül, hogy ez által ut nyittassék felső Magyar országba, 's az ottani Török várak ismét viszsza vétessenek; de mivel a' nagy tábor Szerviában és Bolgár országban elég dolgot adott a' Töröknek, e' meszsze terjedő szándékból semmi sem lehetett. Igy 1689 olta, szinte 1692-ig, valami megjegyzésre méltó felső Magyar országban, 's a' Duna és Tisza között nem történt; hanem az utóbb nevezett évtől fogva, egész 1696-ig, Titel lett egy szüntelen való villongásnak tárgya, 's majd egyiknek majd másiknak jutott. Ugyan is 1690-ben viszszanyervén a' Törökök Belgrádot, onnan Titelt háborgatni elég alkalom volt. Ők tehát 1692-ben népet tettek által Belgrádnál, 's egynehány hajót is küldtek fel, hogy Titelt szárazon és vizen ostromolva megvegyék. Most ugyan a' Rátz őrizet erős tüze miatt a' hajók még tsak mutatni sem merték magokat, 's a' Törökök viszszamentek; de tiz nap mulva újra nagyobb számmal jöttek el 's a' várnak minden baj nélkül birtokába léptek: mert a' Rátzok jól tudván, miként egy derék erőszakot ki nem állhatnak, előre oda hagyták Titelt. Innen a' Törökök egész *Bezdánig* száguldoztak. *Rátz Betsét* nem tsak megtámadták, hanem egynehány napig lőtték is; de 200 embert, egy Basát, egy nagy bárkát és több tsajkát elvesztvén, viszsza siettek Belgrádba, 's

elhagyták Titelt is, mellybe az után a' tsászáriak szállottak. Ezeket ugyan a' következett évben véletlenül ismét megtámadták, de sok károkkal veréttek el a' vár alúl fészkökbe. Mindazáltal nem tudták Titelt felejteni, 's 1694-ben nyomosabban törtek ellene. Ferdinánd folytában öt ezeren tsoportoztak öszsze, felkészítettek 40 tsajkát és 4 nagy fregattát. Velök tsak nem egy időben szaporodott, tsupán történetből, az őrizet, és ez igen jól esett; mert a' Törökök állhatatosan viselték magokat, és szinte háromszor rohanták meg a' várt, noha mindég sikeretlenűl. Viszszavonultak tehát Zalánkemenhez, több népet gyűjteni magokhoz, 's már egynehány nap mulva 8000-en kezdének ostromot. De az őrizet ereje is nagyobbodott, és a' Rátzok még keményebb viadalra készültek. Azonban minden esetre követ sietett Stahrenberghez, ki Bajna mellett állott, hogy minél elébb segítségül legyen. Mihelyt tehát a' Törökök hírt vettek a' Gróf közelítéséről, különben is igen vitézül forogván a' Rátzok: másodszor is Zalánkeménhez vonultak olly futva, hogy minden tsajkájokat el sem vihették. Stahrenberg a' várt, következhető ostrom esetére, új sántzokkal megerősítette. Kellett is az; mert még ugyan ez évben a' 100 ezerrel bíró Nagy Vezér Belgrádhoz felérkezvén, Titelt elvenni szándékozott, 's a' végett Zemlin alul Zalánkeménhez szállott, Titelhez egy kis órányira. De törekedését a' Futaki keresztény nagy tábor hamar észre vette; 's Generál Corbelli, az alatta lévő 4 ezreddel, rögtön elküldetett egyesűlni Generál Herbevillével, ki szinte 4 lovas ezreddel Pétervárad és Titel közt Kovilnál tanyázott: hogy ha megtámadtatnék a' fontos hely, közösült erővel annál jobb sikerrel fedezzék, és fel mentsék. Mivel azonban a' Futaki tábor a' Nagy Vezérrel Pétervináradnál szembe szállott, Titel felől mostan a' terhes zivatar tsendesen elvonult. Inkább a' Titeli huszárok és hajduk okoztak a' Töröknek tetemes károkat, és a' nagy tábornak jeles szolgálatot tettek; mert részszerént ők eszközölték azt,

hogy a' rettenetes erejű Nagy Vezér hirtelen eltünt Pétervárad alúl. A' huszárok ugyan is kitsapván, árpával és rizszsel 's egyébb készülettel megrakott 25 Török hajót Zalánkeménnél elvettek; nem sokára pedig a' hajduk nyertek el 20 terhes társzekeret, 4 fregattát, 's a' Pétervároadi táborból jövő Törökök közűl száznál többet levágtak, hatvannál többet 3 ágyuval és 7 zászlóval együtt elfogtak. Eleségből tehát szükség kezdett a' Törökök közt támadni, 's kénytelenek valának sátoraikat diadal nélkűl szedni fel Pétervárad alatt. De mind e' mellett sem nyughattak, 's mihelyt a' keresztény tábor is téli szálásokra eloszlott, azonnal némelly Bozniai tsapatok Titelre merészkedtek menni, hanem az őrizettől viszszaverettek. Ezzel sem gondolván, Leopold elején 25 fregattával, és több kisebb hajókkal, Aly és Mustapha ismét megtámadta Titelt, a' millyen dühösen ollyan oktatlanúl; de sokan is hullottak el a' kirohanó őrizet előtt, sokan estek fogságba, a' többi pedig olly tolongással futott a' hajókra, hogy megént sokan a' vizbe fúladtak.

Titel a' felső 's alsó Magyar országi közösülésnek kaptsa, az Erdélybe való nyomulásra kedvező utat nyit, és a' Tiszai szabad hajózás töle függ. Nem tsuda tehát, ha fel nem hagyhattak vele a' Törökök, 's 1695-ben is többször törtek ellene, végre szerentsésen. Már Béla (Aprilis) havában némelly Török tsapatok jól felkészült tsajkákon olly végből közelgetének Kovilhoz, hogy Titelt elvegyék, 's körűl belűl égessenek és raboljanak. De a' várvezér jókor hajtott szinte tsajkákon ellenök, és dühös megtámadása elől 70 ember kárral futottak el a' kóborlók. Nagyobb bátorságúl 700 Német szálíttatott Lajos 20-kán a' várba, 's mingyárt az nap több helyeken hányatott Veteráni sántzokat, ottan kivált erőseket, hol egyik partról könnyebben lehet általkelni a' másikra, 's e' pontokat öt dragonos ezreddel vigyáztatta. Ez is kellett; mert a' Szultán személyesen feljövén Belgrádhoz, Pétervárad dal együtt Titelt is el akará István napjaiban venni. E'

hírre Fő őrmester Báró Nehm, Pétervárad vár nagy azonnal 6 ágyut vitetett Titelbe, 600 gyalogot pedig Herbevilléhez indított, 's a' Rátzok ezredese is minden gyalog és lovag seregével ugyan oda küldetett. Titel tehát jól lévén fedezve, újonnan megerősítve Pétervárad is: Zoffar Basa intette a' Szultánt, hogy szándékával hagyna fel. „*A' Török tábor*, ugy mond „ő, *ugyan e' végből ment Tót országba egymás után* „*már két éven, de soha sem boldogult. Ez mostan* „*is könnyen megeshetnék, a' mi pedig távúl legyen,* „*mivel a' Szultán hírének ártana, holott ez uttal* „*a' sereget maga kormányozza.*" Böltsen engedett a' Szultán, 's a' Dunán készűlt általkelni Pantsova felé, nem ugyan, mintha Titelt akarná elhagyni, hanem tsak a' Tisza felől igyekezett venni ostrom alá. De a' keresztény nagy tábor István végső napjaiban általment Rátz Betsénél a' Tiszán, 's erre a' Szultán Temesvárnak fordult, és így Titel még mostan is sértetlenül maradt. Hanem a' Belgrád alatt hagyott tsapatok flottájok egy részével Lok és Titel közé hajtottak Teréza (September) 12-én, más nap 5000 Jantsárt tettek ki a' szárazra, 's miután a' dragonosokat sántzaikból kiverték, be kezdék Titelt keríteni. Herbeville 6000 emberrel, 8 galeriával és 16 fregattal Kovilnál vigyázott ugyan, Titeltől 2 órányira; de sem gátot nem vethetett a' bekerítésnek, sem a' már bekerített várba segítséget nem tudott küldeni. Gróf Forgáts is haszontalan indult ki a' Maros mellett fekvő nagy táborból 3 huszár ezredde! Herbevillét támogatni; mert a' Törökök már harmad napra (Teréza 15-én) ostrommal a' Contrescarpét bevették, az egész várt elfoglalták, az erősségeket felvettették, a' helyet felgyujtották, és az alkudozni 's Péterváradra menni kivánó 1600 ember őrizetet fogva vitték magokkal. — Az elrongált Titelt mingyárt tavaszszal, 1696-ban, újra helyre hozta Stahrenberg, a' várnaggyá Főkapitány Gróf Marsigli tétetett. Midőn pedig a' Szász Választó Fejedelem Fridrik Auguszt, tsászári főVezér, (mert a' Lothringeni hertzeg, midőn 1690-ben a' nagy hadi

tanátsra Insbruckból Bétsbe utazott, meghalt Welsben, 50 esztendős korában, nátha betegségben) Tiszán tulra vitte a' nagy tábort: Titel fedezésére 3 lovas ezredet a' Pálfy ezredéből egy zászlóallyat rendelt ki, hogy ura maradjon a' Dunának és Tiszának. Azonban felért a' Szultán Belgrádhoz, és Giafar Basának feje vesztése alatt megparantsolta Titelt elfoglalni. Nehány 1000 Török tehát megfészkelt egy szigetben a' Duna 's Tisza öszszefolyásánál, és a' sziget sarkán lévő tsászári sántzot olly keményen lőtte, hogy azt az őrizet kénytelen volt elhagyni. Vezérhadnagy (FML) Truchses maga gyalog ezredével nyomón a' szigethez közelített Kovilától, 's Herbeville dragonos ezrede, Heister 4 gyalog zászlóallya, 's két két század Marquis Bagno és Marsigli lovas ezredéből szinte parantsot vett, Truchsesshez tsatolódni. Oda vitetett 8 tábori ágyu is. Ekkor ugyan a' sziget megtisztult; de kitetszett, hogy szükséges a' szoros vigyázat, mert 10 galeria, 30 fregátt, és 66 jól fegyverzett tsajka készen állott indulóra Belgrádnál, 's az egész flotta néppel, hadi 's élelmi szerekkel bőven el volt látva, a' hidnak való hajók pedig szekerekre rakattak. Gróf Heidersheim tehát Szegeden és Baján által sietve jött jó rendelést tenni Pétervárádra 's Kovilra és Titelre nézve. A' Titéli sereghez még két lovas ezred adatott, 's vezérévé Stahrenberg tétetett. Meg is illették a' Törökök a' tsászári flottát, és elrontották azt a' 4 hajót, melly a' vizi vezér Assemannak vigyázatlansága miatt zátonyra vetődött; mind az által elverettek, és vesztettek 1500 Jantsárt. Mivel pedig a' Szász választó fejedelem egy nagy ütközetet akart Tiszán túl, és Stahrenbergnek is arra kellett népével mennie: megént tüsténti készültek a' Törökök a' meggyengült Titel ellen, de szándékoktól elállottak, mi után Bagno, hogy Titelt védelmezze, 4 zászlóallyal Pétervárádba szállott.

MDCXCVII.

Tokay zendülése. Midőn felső Magyarország a' sok hadi zaj után gyönyörrel kezdett az édes

nyugalomban részesülni, akkor Tokay Ferentz, Tökölynek titkos híve, új zavart támasztott a' letsendesült földön, 's a' kellemes éldeléstől megakará a' népet fosztani. Tokayn kivűl fejei voltak e' lázadásnak *Szalontai Gergely*, kinevezett Pataki várvezér, *Kabai Márton*, *Luxeses Izmar* lakatos, és Pataki alvezér, *Bajor Gáspár*, és egy *Bakos*, ki elvesztett orra helyett ezüst órt hordozott. Zendűlésök László (Junius) 30-án ütött ki, midőn egynehány ezer emberök öszszegyült Tokajban, a' lázadás fészkében; Kállót és Patakot véletlenűl megtámadták, elfoglalták, kirabolták, 's levagdalták az ellenkező Német őrizetet. „*Nem parantsol Német a' Magyarnak!*“ ez volt a' jelszavok. Illy szerentsés kezdet után következő körlevelét futtatta Tokay.

„Mindeneknek, kik e' Levelet látják, olvassák „vagy hallják, köszöntésünket és szolgálatunkat je„lentjük. Kérjük egyszer'smind a' mindenható Isten„re, sőt ugyan arra intünk is mindeneket, kik a' haza „szabadságát keresik, és a' Német erőszaktól me„nekedni akarnak, hogy mihelyt levelünket veszik, „legottan fegyverhez nyuljanak, és a' törhetetlen „igát nyakokról haladék nélkűl lerázzák; annyival „inkább, mivel az Isten nevének segítségűl hivásá„val, illy kellemes és rég ohajtott alkalom van jelen „a' szabadság megmentésére. Több szót tenni 's in„tést adni szükségtelen, hanem holnap sok nép meg„érkezését várjuk Tokajba. A' ki pedig intésünket „szélnek ereszti, és annak sem enged: annak jó„ságai, mint ollyannak, ki önnön hazájának ja„vát és szabadságát elárulja, elpusztíttassanak, és „maga is életét veszejje. Költ a' Tokaji várban, La„jos 11-én, 1697. Az urak jó akarója, Magyar or„szágnak és a' fenséges Fejedelem Tököly Imrének, „a' mi legkegyelmesebb Urunknak, kapitánya, *To„kay Ferentz.*“

Gyorsan kellett a' hirtelen terjedő lázadást elnyomni. Gróf Pálfy tehát és Generál Gronsfeld némelly tsászári néppel sebesen a' lázadókra hajtott,

's ezek előtte mint por a' szél előtt. Bütler János, Egri Várvezér, kiküldötte Basonpiere ezeredét, 's Vaudemont is megérkezvén nagyobb seregével, egy lázadó sereg leveretett, 's vesztett 1000 embert, 3 ágyut és 7 zászlót. Alfőkapitány Ritsan következő levelét küldötte Bütlerhez, Lajos 10-én.

„Ezennel tudósítom uraságodat, hogy tegnap „korán reggel, midőn Onodhoz értem, az ottani „huszár őrizettel és Deák ezredével egy kis népet tet- „tünk. Nem sokára a' felől értesíttettem, hogy To- „kaj egy pártos sereggel egyenesen Onod felé tart. „Meg is láttam őt távúlról, de ki nem tudhattam, „millyen erős lehet. Én tehát Alfőkapitány Begué- „vel tanátskoztam, 's azt határoztuk, hogy a' Her- „nádnál némelly népet lesbe állítsunk; a' mi sze- „rentsésen el is intéztetett, midőn Tokay 30 lovast „előre küldött, 's ezt minden népével maga is se- „besen nyomban követte, ugy, hogy végre tsak egy „órányira volt tőlünk. Ugy látszott, mintha Onodot „akarná felgyujtani 's hamúba dönteni: melly sze- „rentsétlenséget elakarván távoztatni, két Magyar „zászló allyat szem közt küldtem az ellenséggel. „Tartalékúl kapitány Mitri is kimozdíttatott egy kis „tsapattal, 's midőn e' kapitánnyal az én ezredem „előtt elmentem, észre vettük, hogy az ellenség „sokkal erősebb, mint gondoltuk. Mind azáltal jónak „itéltük öszsze tsapni vele; feljövének azért a' mi- „eink, a' pártosokra rohantak, kik 500-an lovasok, „900-an gyalogok voltak. A' tsata nap lementekor kez- „dődött, 's késő éjig tartott. A' pártosok szembe „tűnő bizonyságát adták inkább vakmerőségöknek, „mint sem bátorságoknak; de végre még is futni „kényteleníttettek, mi után a' puska és kard ezeren „felül megemésztett közűlök, a' mint azok bizonyít- „ják, kiket a' tsatahelyre hirhozás végett kiküldöt- „tem. Mi tsak 36 embert vesztettünk, kik között „kapitány Arnswald és biztos Hangossy; kapitány „Mitri halálos sebet kapott. Nyertünk 7 zászlót, 's „két embernél többet elnem foghattunk, mert a' setét „éj és a' sebes futás kezeink közűl őket kiragadta. „E' szerentsés kezdet jó jövendővel biztat, 'stbb."

Következik még egy másik levél.

„Mi után *le Begue* ur, Alfökapitány a' Bassom-
„pieri ezredben, értette Egernél Tokajnak, és egyébb
„kisebb váraknak meglepetésöket, felkelt hirtelen
„tsak nem egész ezredével, két kis osztály huszár-
„ral, az egyik Onodról, a' másik Miskoltzról, és
„Egerből való, 's ez utóbbi helyen hátra hagyván
„a' butort, Tokaj ellen tartott. Lajos 6-án Onod
„és Tokaj közt megszállott, 's ottan hallá, hogy a'
„pártosok 8 tsapata arra vagyon utban. A' mieink
„szembe mentek velök. 's egy helyen 4 mértföld-
„nyire megtalálták öket, mintegy 4—500 lovast,
„és 2000 gyalogot. Rohanásra botsáttattak a' huszá-
„rok; 's az Onodiak ugyan tsak oldalba is tsapták
„öket, hanem a' Miskoltziak olly roszszúl feleltek
„meg kötelességöknek, hogy szinte alkalmat adtak
„a' pártosoknak butorainkra tehetni kezöket. Észre
„vévén ezt Alfökapitány *le Begue*, némelly népet
„a' huszárok segítségére küldött, 's azonban maga
„is ezrede többijével a' gyalogságot megtsapta, el-
„szórta, ámbár ez olly derekasan viselte magát,
„mint akármelly leggyakorlottabb seregtől lehet vár-
„ni, és sokakat levágott. Mieink közül halva esett
„kapitány Arnswald, egy káplar, 18 lovas, és 38
„ló. Kapitány Báró *de Mitri* három helyen, Alfö-
„kapitány Vaudeville gyengén, egy önkénytes, és
„25 lovas veszedelmesen, és még 12 ló kapott se-
„bet. Hét zászló jutott kezünkre, de fogoly kevés,
„mert kegyelem nem igen adatott, 's némellyek
„tsak azért hagyattak életben, hogy egyet mást ki-
„tudakozni lehessen, Ezek szerént Patakon van a'
„pártos fő erő. A' tsata esti hatodfélkor kezdödött,
„'s végzödött kilentzkor. Az éj sok pártost mentett
„meg, kik különben vagy éltöket, vagy szabadsá-
„gokat vesztették volna. Azért voltak kiküldve,
„hogy ne tsak Onodot, hanem mind azon helyeket
„is felgyujtsák, a' hova érhetnek, és a' mellyek
„nem akarnak részökre pártolni."

Eger alatt Generál Deák Pál ejtett nagy tsapást a' lázadókon: tsak egy ütközetben többet levágott

400-nál, 24-et elfogott, és 18 zászlójokat elnyerte. Tokajba futott a' többi. De mihelyt Generál Nigrelli e' történetet hallotta, rögtön ágyukkal, és mozsarakkal kiindult Tokaj ellen Kassáról, hova egy időben ért vele Vaudemont és Deák Pál. Hasztalan ajánlottak ezek tsászári kegyelmet, ha magokat megadnák, ostrommal kellett a' nyakasan ellenkező Tokajt bevenni. Itt tsak azok nem vágattak le, a' kik Patakra mehettek. De nyomokban Vaudemont, 's Patakon is megtámadta öket, hol ámbár az ellenállás gyengébb volt, még is ostrommal lehetett bejutni, és ismét sokan levágattak. Várba vonult a' többi, 's keményen védelmezte magát; hamar kifogyván azonban az élelmi és hadi szerből, Lajos 20-kán virradóra Szalontaival együtt kiszökött. Látták a' lázadók veszélyes állapotjokat, 's életökről kellett gondolkozniok; némellyek ugyan Nigrellihez folyamodtak kegyelemért, valami 200-ig való pedig általfutott Tokay Ferenttzel a' Tiszán, Tökölyhez igyekezvén jutni. E' futókat István (Augustus) 3-án érte utol Báró Andrásy György a' Magyarokkal, 's hajnal olta dél utánig viaskodott velök. Sok pártos elesett, Tokay alúl két lovat ellőttek; de még is kétes lett volna a' győzödelem, ha segítség a' Báróhoz nem érkezik. „*Lázadók!* kiálta most Andrásy, „*meghódoljatok, és életben adjátok ki Tokayt*, „*'s én kegyelmet eszközlök a' Tsászárnál tinek-*„*tek.*" És a' lázadók megfogták Tokayt, általadták Andrásynak; kézre kerültek a' többi fök is, 's mindnyájan Kassára vitettek, ott az itéletet várandók. Így lett az oktalan lázadásnak vége.

Titel viszszaesik. E' közben a' Szultán ismét felérkezett Belgrádhoz, és újonnan szem fordult Titelre. Generál Gróf Auersberg tehát Zalánkemén és Titel közt állíttatott fel 4 lovas ezreddel, 8 zászlóallyal, 12 ágyuval, és sántzoló szerszámokkal, hogy a' szigetnek nem tsak régi sántzait igazítsa ki, hanem a' hol szükségesnek véli újakat is hányasson. És tsak ugyan nem sokára látszott is a' Török vizi erőnek egy része ottan, hol a' Száva befoly a' Du-

nába; de mivel észre vétetett, semmit sem indítva viszszament. Gróf Rabutinnak parantsa volt a' szükséges intézetet Titel oltalmára megtenni; sőt István 22-én maga Eugenius is, a' Fő Vezér, Commercivel és Stahrenberg Guidóval a' várt, és környékét visgálatra vette. Majd a' Temesen általjött Törökök mutatták magokat István 27-én a' Titeltől egy órányira fekvő magasakon, flottájok Zalánkeménnél evezett, sőt egynehány fregatt ki is kötött a' Titeli parton, és sántzolni kezdett. Titelbe segítséget vinni maga Eugenius indult meg éjjel 7 lovas ezreddel, 30 ágyuval, és más nap délben 15 zászlóally követte. De ut közben érkezett meg Nehmtől azon hir, hogy már vége Titelnek. Ő a' hatalmasan tóduló ellenség nagy ereje miatt kénytelen volt elhagyni Titeli állását, és tsak nem egész napi tsatázás közben, a' midőn mind vizen mind szárazon sokat szenvedett, két mértföldnyire vonulni. Nem máskép tarthatta meg kevés népét a' bizonyos veszélytől; mert Német lovasait az egész Török gyalogság ostromolta, 's ámbár őket a' gyalogok sántzba segítették, de mivel ott is már szinte harmadszor támadtattak meg, az éj segedelmével tsakugyan el kellett illanniok. Így elnyomattatván a' Németek, Titelt a' Rátzok az ágyukkal együtt hamar oda hagyták, 's a' vár ismét Török lángnak lett ragadománya. E' tsatázásokban mintegy 400-ig való tsászári nép részént elesett, részént sebet kapott. Elesett többek közt két Alfőkapitány; egy a' Montecuculi ezredéből gyengén, egy a' Cusaniéból veszedelmesen kapott sebet.

Zentai ditső ütközet. Most a' Szultán Szegedet akará megvenni, hogy onnan felső Magyar országot könnyű szerrel befussa. El is indult Teréza elején Kovitól, de hallván, hogy feles néppel van Szeged megrakva, hidat vetett Zentánál a' Tiszán Temesvár felé menni. Mihelyt erről hírt kapott Eugén, — de saját levelét olvassuk, mellyet a' Tsászárnak irt, 's már egyszer közöltem *Tud. Gyűjt.* 1828, *K. VIII, lap* 97—108, és újra tsak azért adom itten, hogy a' kik ott talán nem olvasták, 's még is ohajtanák

látni, mivel a' *Dunán 's Tiszán innen folytatott szabadító háború* esméretéhez igen tartozik, ne maradjanak setétben.

1. Eugenius Levele.

„Utóbbi legalázatosabb jelentésemben engedelmesen tudósítottam Tsászári Felségedet, hogy September 9-kén, midőn éjjel utamat akartam folytatni, visgálatra küldött Huszáraimtól, 's a' Rátzoktól arról vettem hírt, hogy az ellenség a' Sziregi, 's feljebb a' Szent Tamási motsár mellet indulóban vagyon. Erre nézve mondott September 9-kén nap keltekor megindultam, minek utánna rendelést tettem, hogy tizenegy napra való eleségem legyen. Tsak ennyit szerezhettem; a' mi azonban, ha bár az ellenség nálamnál elébb eljutna is Szegedre, elégséges volt, annál inkább mivel Baján 800 szekerem kenyérrel, liszttel és kétszer sülttel, mihelyt az utakat az ellenséges kóborlóktól valamennyire bátorságossá lehetett tenni, az első parantsolatra készen állott. A' többször említett napon a' Sziregi motsárnál táboroztunk, 's mivel tsak nem mindenütt kiszáradt, 's azon feljűl az ellenség is ottan hagyta hidjait, még az nap az egész ármádával általmentem.

Mivel pedig gyanítottam, a' mi meg is történt, hogy az ellenség a' Szent Tamási motsáron való hidat elfogja égetni, 's nekem a' víznek mélysége, és a' hidak szűke miatt a' gyalogsággal, és pogygyász szal lehetetlen lesz általkelnem: tehát az egész lovassággal, 's több mint száz minden féle hideszközökkel megrakott szekérrel előre mentem Szent Tamáshoz, 's nap lemente előtt két vagy három órával értem oda. Nyomon két hidon dolgoztattam, egyiket az Infanteria 's pogygyász számára; 's még a' nap nem kelt felt, midőn már készen állott. Én magam, mig az Infanteriának eleje meg nem érkezett, a' lovassággal tsendesen a' motsár mellett maradtam; akkor pedig az egész Ármádával az Ó Betsei életes házig marsíroztam.

Minden kiküldött kémek ollyan hirt hoztak, hogy az ellenség egyenesen Szegednek tart, 's több ezer embert Törökökből, Tatárokból és Pártosokból a' faluknak eresztett. Én tehát Gróf Schlicket a' regementjéből négyzászló allyal, 200 lóval, és beérkezett 1700 gyalog emberrel ollyan parantsolattal commandíroztam oda, hogy annyi pénzt szedjen öszsze, valamennyit tsak lehet, hogy így az ottani szükséges munkát teljes erővel lehessen folytatni, 's legalább a' palánk, és életesház helyeztessék ollyan állapatba, melynél fogva az ellenség ságúldozását kiállhassa, 's a' hamuvá tételt elkerülhesse.

Más nap hadi tanátsot tartottam, a' Generalitásnak minden bejött hírt előterjesztettem, az Ármádának, és eleségnek teljes mivoltát kinyilatkoztattam, 's véleményjét kértem. Erre köz megegyezéssel azt határoztam, hogy, mivel az ellenségnek egyenesen Szegedre való tartásáról többé kételkedni nem lehet, 's nem is fog egy napnál többet mulasztani, az utat ellene minden idő hallasztás nélkűl folytatom. A' következett éjjel de Kuli Kapitány Zentából tudósított, hogy az ellenség még az nap délben ottan állott, hanem a' lovasság nagy részét a' tartomány rablására, 's tűzzel vassal pusztítására szétküldötte. Ezen hírre két Hadnagyot, mind egygyiket 30 lóval, 5 Cornettal, szint annyi Fourierral; hogy ha még többet, kivált az ellenség állásáról, kitudhatnék, szemlélődni küldöttem.

September 11-kén hajnalban megindultam, 's az Ármáda 12 sorban marsolt, hatban a' Cavalleria, annyiban az Infanteria. Az Ártilleria, melly a' Battaillonokhoz, és Dragonos truppokhoz szállíttatott, középett ment, az Ármáda megett pedig az egyéb lovasság, 's minden bútyoros szekér, a' mit egynehány száz lóval fedeztettem, 's parantsoltam, hogy semmi se hagyassék hátra. Illyen rendben 9 óráig folytattuk a' marsot. A' két kiküldött Hadnagynak egynehány viszsza jött Fourierjától értettem, hogy ők az ellenség előtsapatjával tsatába ke-

veredtek; mellyért azonnal egy osztály Huszárt segítségül küldöttem, 's így egy Török Basát, a' ki hasonló tzélból küldetett ki, mint a' mi tsapatunk, t. i. szemlélödni, fogva hoztak.

A' két tsapat egy ember veszteség nélkül jött viszsza. A' Basát a' mars alatt kikérdeztettem, és ha az igazságot elhallgatná, ott helyben öszszeaprítással fenyegettem. Megvallotta tehat, hogy a' Nagy Vezér szándékozott ugyan Szegedre, 's az ottani palánkot sebes rohanással próbálta volna elfoglalni, annál inkább, mivel ezt Tököly, 's a' Kurutzok könnyűnek mondották, ha nem késnék, 's engemet megelőzne, mivel a' palánk tsak nem minden őrizet nélkül volna: de minekutánna Pétervárádról való kiindúlásomat megtudta, 's az is megvalósodott, hogy Szegeden erős őrizet fekszik, Zenta mellett állapodott meg, a' Tiszára hidat vettetett, a' mit maga után szekereken hurtzolt, 's a' mit egy Frantzia múlt télen igen mesterségesen és nagy haszonnal tsudálatos találmánnyal készített Belgrádban.

Most már a' fő tzél az volt, hogy a' Szultán felső Magyar ország és Erdély ellen nyomuljon, mellyre nézve maga személyjében 1000 lóval által is kelt a' Tiszán, a' nagy ágyúkat, és pogygyászt pedig a' mult éjjel, midőn ő, a' Basa, kicommandíroztatott, vitette maga után; hanem az Ármádának maradványját száznál több ágyúval még az innenső parton hagyta: de hogy ez is által fogna-e kelni, voltaképen nem mondhatta; azonban jól besántzoltatott, 's bizonyos számú Tatárok, Törökök és Kurutzok imitt amott már égettek, 's pusztítottak, ámbár, a' mint a' Basa állítja, a' Szultánnak világos parantsolatja ellen, de a' minek én hitelt nem adtam.

Ezen tudósításra folytattam a' marsot, 's minden pillantatban ollyan hírt kaptam, hogy az ellenség mind egyre sűrűen, és szakadatlanúl megy a' Tiszán által; de hogy az ellenségnek egész Infanteriája, a' Basa szava szerént, innen maradt volna,

ezt a' többi Generálokkal nem hihettem. Én tehát a' lovassággal, és Artilleriával egy órányira közelebb mentem Zentához, ott a' gyalogságot bevártam, 's ekkor az Ármádát tsata rendbe állítottam; a' jobb szárnyat a' Tiszára fektettem, a' balt pedig annyira nyújtottam a' mezőre, a' mint a' népségtől telhetett. Nap nyugta előtt negyedfél órával helyeztettem el a' tsata rendet, 's tovább mentem.

Már közel estünk Zentához, midőn tsak egynehány ezer lovat találtunk előttünk, 's elő tsapatjaimtól értettem, hogy ők látták az ellenséget a' hidon költözni, még pedig nagy rendetlenségben. Erre mindenik szárnyból egy egy lovas, és dragónos truppot választottam, ágyúkkal megerősítettem, 's mivel az ellenség nagy rendetlenséggel ment a' hidon keresztűl, annak hátúlsó tsapatjaira szándékoztam rohanni, a' truppot pedig az egész Ármádával fedeztettem. Mennél inkább közelítettem, az ellenség lovassága annál inkább vonúlt viszsza, 's azt az eddig hírlelt rendetlenséget szemmel lehetett látni, noha még egy nagy része a' pogygyásznak innen volt.

Alig értem az ellenséges sántzokhoz egy ágyú lövésnyire, az ellenség mingyárt lőtt, én feleltem, a' velem lévő regementek pedig, mig az egész Ármáda be nem érkezett, jó rendben egy kevéssé hátráltak. Ekkor fél ágyú lövésnyire közelebb mentem az ellenség besántzolt táborához, mivel a' nap tsak nem elmúlt már, 's a' hartzolásra két óránál nem volt több. A' bal szárnyt a' bal oldalnak egy lovag osztályjával a' vízre támasztottam, a' hol víz mentében az ellenség lovassága bal szárnyunkra akart ütni; 's mivel az alatt egynehány ágyút felállítani, 's abból a' hidat szakadatlanúl tüzeltetni szándékoztam, a' jobb szárnyt is azon módon rendeltem el, 's végre minden oldalról egyszerre tettem támadást.

De mivel, a' mint mondottam, a' bal szárnyat az ellenség lovassága megtámadni készűlt, ott, hol a' part, és a' víznek egy kiapadt ága között valami 40 vagy 50 lépésnyi térség volt; én tehát szaporán

ágyú-

ágyukat vonattam oda, 's minekelőtte a' Corps de Bataille, és gyalogság a' jobb szárnyon támadni kezdene, a' gyalogságot a' bal oldalon, 's bal szárnyon valamennyire munkálódtattam. Ez a' feltétel is, ámbár az ellenség ágyukkal, kartátsokkal, 's egyébb apró fegyverrel irtóztató tüzelést kezdett, olly jól ütött ki, hogy a' bal szárny gyalogsága minden akadály ellenére keresztül tört, melly után az egész Ármáda, lovasság és gyalogság, hévvel esett az ütközetnek; 's minekutánna egynehány trupp az ellenséget oldalba is vágta, tetemes zavarodásba ejtette, 's mindég öszszébb szorította.

Én magam alig tudom megfogni, miként mászhat, 's vehet meg a' gyalogság egy magas, és erős sántzot olly könnyen. A' lovasság ollyant tett ebben a' támadásban, a' mit soha életemben nem láttam; mert a' gyalogsággal együtt egész a' sántz árkáig nyomulván, ott az ellenség tüzét kiállotta, 's valamint a' gyalogság, tüzelt az ellenségre. Minekutánna már a' bal szárny első rést nyitott, benyomult az egész tsoport, 's a' katonát viszsza tartani nem lehetett: a' lovasság tehát kénytelen volt leszállani, 's kezével tsinálni magának útat; sőt némelly helyen, a' hol az árkok az ellenség testeivel beteltek, ezeken kellett által verődnie.

A' Retranchementben szörnyű vérontás kezdődött; a' bal szárny és bal oldal az ellenség utját a' hidra elvágta. Ekkor legelőször a' Retranchementben és szekérvárban, tovább a' hidon kegyetlen öldöklés támadott, 's olly neki mérgesedteknek mutatták a' katonák magokat, hogy senkinek sem kegyelmeztek, senkit sem hagytak életben, ámbár némelly Basák, 's más előkelő Tisztek életökért nagy summa pénzt igértek. Ez az oka, hogy foglyaink, azokon kivül, kiket az elestek közül, vagy a' hid alúl vontak ki, kevesen lettek. Mindnyájan azt vallották, hogy az egész ellenséges gyalogság a' vízen innen volt, túl pedig a' Szultánnak testőrjeiből tsak egynehány ezer maradott: a' honnan az ellenségnek

nagy veszteségét mingyárt gyanítottuk, mert alig mehetett egynehány ezer által a' vízen.

Ez a' mássa nélkül való győzödelem nap elhunytával végződött, 's úgy tetszett, mint ha a' nap sem akarna addig lemenni, míg fénnyel sugárzó tekintetével Tsászári Felséged fegyverének teljes victóriáját meg nem látta. Tsászári Felséged Generálisainak vitéz bajnok lelkök kétségen kivűl vagyon, 's toll le nem írhatja, annál kevesebbé lehet ditsérő beszéddel eléggé megtisztelni. Higyje nekem Tsászári Felséged, hogy ez a' vallástétel nem tsupa szokott Compliment, hanem az igazság kívánja, hogy én, egy illyen derék Ármádának tsekély feje, az illető ditséretet a' késő világnak tudtára adjam 's bizonyítsam. Az Ármáda méltán megérdemli, hogy Tsászári Felséged legkegyelmesebb hajlandóságát fordítsa rája, és mind a' régen megígért pénz általküldésével segítse, mind pedig a' Generálisokat 's a' többi Tiszteket további Tsászári kegyelmében részeltesse, feljebb emeltetésökkel serkentse 's még készebbé tegye; vagynak ugyan közöttök, a' kiknek alkalmatosságok volt vitézségöket mások felett kitűntetni, mindazáltal mindyájan a' kivánság felett teljesítették kötelességöket. Ezt a' ditséretet nem kevesebbé érdemlik a' Szász és Brandenburgi segéd seregek is. Éjjel ezután két órával a' Retranchementből mindeneket kiküldöttem, 's a' mennyire tehettem, éjszakára üresen hagyattam; de minden katonát még azon éjjel zászlója alá viszsza helyeztetni, lehetetlen volt. Az ellenség hidját mingyárt őriztettem, túl őröket állítottam, 's észre lehetett venni, hogy ágyuink 's egyébb lövő eszközeink ottan is sokat megöltek az ellenségből.

Mingyárt September 12-kén a' tábort az Ármáda előtt felhányattam, 's ekkor a' tegnapi ütközetet sokkal nevezetesebbnek találtam, mint sem éjjel gondoltam, mert az elesteknek, ágyuknak, bombáknak, Carcassoknak, Granátoknak, 's egyébb tábori eszközöknek, életes szekereknek, öreg és apró marháknak, 's más dolgoknak tsak nem hihetetlen

a' sokaságok. Egyszer'smind napkeltekor a' túlsó parttól fél órányi távúlságra mutatta magát az ellenséges tábor, mellyet, a' szökevények szava szerént, elhagytak a' Törökök, 's azt is mondották, hogy a' Szultán még azon éjjel nagy rettegéssel futott Temesvárra, 's lovassága is szint olly igen futott, mintha megveretett volna; kétség kivül attól tartott, ne hogy Tsászári Felséged győzödelmes Ármádája általmenvén a' hidon, Temesvártól elvágja.

A' Tiszán túl fekvő táborban találtattak minden sátorok, 's azok között volt a' Szultáné is; ott találtattak igen sok tevék, bivalok 's egyébb marhák, számos nagy ágyuk, bombák, 's más hadi eszközök, és temérdek élelem; ugy, hogy az innen és túl valót összve számlálva, legalább 6000 szekérre telik. Én mindenik regementből által eresztettem egynehányat a' hidon, hogy a' jól érdemlett zsákmányban részesüljön, de mult éjjel, 's a' mai napon is minden vigyázat ellenére tüz támadt a' hadieszközökben, a' mi sokat megemésztett. Nem kétlem, hogy Tsászári Felségednél az általam előre küldött Printz Vaudemont, eddig is sok környülállásról tett élő szóval jelentést; de Tsászári Felségedet bizonyossá tehetem, hogy mennél tovább nyomozunk, annál fontosabbá és emlékezetesebbé lesz ez az ütközet, 's a' katonák tsak nem ugy járnak a' halt testeken, főkép a' hidnál, mint valamelly szigeten; 's mind inkább megvalósodik, hogy az ellenség gyalogsága, kevés ezren kivűl, a' piatzon maradt. Egy Erdélyi Commissáriustól, a' ki Rabutin Generállal jött, a' Nagy Vezér petsétjét megkaptam, 's ebből a' Nagy Vezér elestét gyanítani, mert a' szökevények és foglyok szavaiból bizonyos 's amúgy is tudva van, hogy a' petsétet a' Nagy Vezér mindenütt nyakában tartozik hordozni; 's ezt magam akkor szándékozom általadni, midőn Tsászári Felséged thronusánál legalázatosabb udvarlásra leszek.

A' nyert zászlók többnyire az ellenség Ármádájának legjelesebbei, 's közöttök vagyon a' Jantsárok főzászlója is; 's így a' Jantsár Aga is alkalma-

sint elesett. Most már a' Huszárok és egyébb lovasok űzik az ellenséget, és innen 4 's 5 mértföldnyi uton derék zsákmányt nyernek, foglyokat is sokat kapnak, 's még számos halottakat és elhagyott ágyukat találnak: mellyért Glöckelsberg Obestert is 600 lovaggal az ellenség űzésére küldöttem, hogy, ha lehet, még holmi zsákmányt és foglyokat szerezzen. Dragonos Obester Gróf Dietrichstein ezen én alázatos elbeszélésem mellett általadja az ellenség zászlójit és lófarkait, 's egyszer'smind a' dolgok mostani állapotjáról többet és bővebben fog mondani.

Egyébaránt mivel semmit sem kételkedem, hogy az ellenség Ármádájának maradványja minél elébb szét oszlik: az egyben 's másban való szűkölködést sajnálni lehet; az időből is jobbára kifogytunk: másként el lehetne még legalább a' Temesvári palánkot venni, 's a' magtárt felégetni. Ha felteszem is, hogy az idő nem engedné a' városnak megszállását, még is legalább a' várt bombardérozhatnók, 's így tavaszszal annál elébb készen lennénk a' hellyel. Nem is mulasztom el ezt a' Commissáriáttal fontolóra venni, 's a' felől Tsászári Felségedet jókor legalázatosabban tudósítani: ha pedig, a' mint gondolom, ez meg nem eshetnék, legalább ollyan helyre igyekszem magamat venni, a' hol az Ármáda minél jobb állapotba helyheztetik, a' midőn Tsászári Felséged a' téli szállásról rendelést tenni kegyelmesen méltóztatik.

2. A' meghaltakról 's megsebesedtekről kiadott tudósítás.

Sebesek:

Generálok az Artilleriánál, különösen a' Tsászári: Gróf Häussler; és Szász: Gróf Reuss és Major Gróf Pfefferhofen nagy sebet kapott.

A' Tsászári gyalogságból meghaltak:

Baaden regementből 1 katona; Alt-Stahrenbergből 2; Salmból 29 és egy Kapitány;

Metternichből 5; Nigrelliből 22, és egy Kapitány: Heisterből 24; Stahrenberg Guidóból 15, és egy Kapitány; Pálfiból 5; Lichtensteinből 8; Nehemből 1, Anhaltból 21; és a' zászlós főhadnagy; Marsigliból 3; Bagniból 14; Solariból 11, és egy Kapitány; Guttensteinből 9, egy Kapitány és Hadnagy; Neuburgból 3; Mansfeldből 16, és egy Kapitány.

Sebesek:

Baadenből 6 katona; Alt-Stahrenbergből 19; Salmból 55; és egy Kapitány; Metternichből 23; Nigrelliből 100, és két Kapitány, két Hadnagy, egy Zászlótartó; Heisterből 107, és három Kapitány, három Hadnagy, egy Zászlótartó; Pálfi hajdujiból 16, és egy Hadnagy; Vitriből 7, és egy Zászlótartó; Herbsteinből 4, Lichtensteinből 23; Nehemből 1; Anhaltból 57, és két Hadnagy, egy Zászlótartó; Marsigliból 28; Bagniból 77, és egy Major, két Kapitány, négy Hadnagy; Solariból 37, és egy Hadnagy; Guttensteinből 5, és egy Kapitány; Neuburgból 14; Mansfeldből 88, két Kapitány és két Hadnagy.

A' Szászokból:

Egy Major, két Hadnagy, egy Zászlótartó, és hat legény meghalt; egy Obester, két Major, négy Kapitány, tíz Hadnagy egy Zászlótartó, és 226 legény sebbe esett.

A' Brandenburgiakból:

42 legény meghalt; három Hadnagy, egy Zászlótartó, és 173 legény sebbe esett.

A' Tsászári Lovasságból:

12, Tiszt, és 140 legény sebbe esett.

A' Tsászári Artilleriából:

Egy öreg pattantyús mester, hét Constabler, két Adjutans, és egy ökörhajtó, meghalt. Két Ka-

pitány, három öreg 's két ifjú pattantyús mester, a' Constablok két káplárja, tizenegy Constabler, tizenhat segéd, és egy ökörhajtó sebbe esett.

Mind összve meghalt 430, sebbe esett 1593. — Lovakból 11 elesett, 53 megsebesedett, 8 megbetegedett. A' szekeres ökrökből 1 elesett, 4 megsebesedett, 6 eltévelyedett.

A' Törökök vesztesége.

A' Nagy Vezér és Janitsár Aga, más 27 Basával és fő Tiszttel meghalt.

A' Tsatapiatzon meghalt 22000; a' vízbe fúladt 's elfogattatott 15000; Terhes szekér 9000; a' Tiszába sülyesztetett 3000; az elnyert ökrök 15000; terheltt tevék 6000; lovak 7000; nagy ágyúk 100; kisebb ágyúk 60. Zászlók, a' miket Obester Dietrichstein Ebersdorfba vitt, 83; egyébbaránt mind összve 500 volt, Lófark 7. Egy igen drága pallos és Török kard. Minden sátor 's nevezetesen a' Szultáné, melly 400000 forintra betsültetik. A' Szultán szekere 8 lóval és 10 ágyassal, 48 pár Török dob, a' Törökök hadi kintstára, három milliomból álló; és a' Török Cancellaria.

Illy gyalázatosan futott el a' Szultán elébb Temesvárra, 's onnan tovább, melly közben a' Kapidsi Basit megfojtatta, mivel ez a' futást ellenezte. Eugén pedig a' tsata mezőre telepedett; de mivel a' sok holt test nagy büdösséget okozott, nem sokára kis Kanizsához ment, 's a' Tiszai Török hidat is felebb vitette. Ide érkezett Generál hadi biztos Gróf Schallenberg pénzzel a' sereg számára, és a' legvitézebb hartzolóknak díszjutalmakkal. A' több felemeltettek között lovasság Generáljává lett Printz Vaudemont és Gróf Gronsfeld. Az után a' tábor apróbb testekre oszolva mindenfelé elszéledett; nevezetesen Dunán 's Tiszán innen felső Magyar országban Pace és Glöckelsberg ezredei, a' tsászári lovasság pedig a' Szász-népekkel Pestvidékén szállott meg.

MDCXCVIII és IX.

Ennyi veszteség után a' Szultán és Diván békességes gondolatra hajult, 's ugyan arra Leopold is, hogy népeinek nyugalmat adhasson. Mind az által 1698-ban öszszegyült a' tábor, 's még öszszegyülése előtt rohanással fenyegették a' Törökök Tisza felől Titelt, de az Nehmnek és Stahrenbergnek szemes vigyázása miatt füstbe ment. Mivel azonban békülési tanátskozás rendeltetett Carlovitzra: hogy a' sereg munkátlanúl ne heverjen, sok fasinát és palliszádát tsináltatott Eugén a' Zsablya és Betskerek közt terjedő motsár eltöltetésére, mert a' Zsablyai szigeten sántzot szándékozott hányatni, utóbb pedig várt is építeni, 's onnan védelmezni felső Magyar országot. A' vett parantsot Nehm, Pétervárady várnagy, pontosan végre is hajtotta, 's a' fiatal sántz 4 ágyuval és 200 őrizettel megrakatott. Mihelyt erről a' Pantsovánál táborozó Szultán hirt kapott, azonnal sok Jantsárokat küldött a' Tiszán elejbe, 's előbb, mint sem Nehm egynehány zászlóallyal és Marquis Cusani egy dragonos ezreddel oda érhetett volna, elvette az ágyukkal és őrizettel együtt. Eugén nem akarván engedni, még azon évben viszszavette. Ezzel vége lett minden tsatázásnak; mert a' Carlovitzi conferentia kezdetével fegyverszűnet köttetett, a' mi 25 esztendeig tartó békességre változott, mi után a' békepontok 1699-ben Árpád havában megkészültek és állapíttattak. A' nevezetes Conferentiáról körülményesen talán máskor; most tsak 3-dik pontját adom, melly különösen a' Duna 's Tisza közi tartományt illeti. „*Mivel a' Tisza 's Duna közt „fekvő Bátskaság egészen a' Római Tsászár birtokában vagyon, abban maradjon tovább is, de „Titel jobban meg ne erősíttessék, mint most va-„gyon.*“ A' Zsablyai sántznak is le kellett rontatnia.

Holéczy Mihály.

2.

Az Öngyilkolásról.

Sokan Olvasóim közűl roszsz néven venni fogják, hogy én e' folyó írásban az Öngyilkolást veszem értekezésem tárgyává, mert a' halál már magában véve is, mint, sokaknak vélekedésök szerént, az életnek ellenpontja, a' mellyről Göthe olly szépen énekel: „Édes élet, kellemekkel telt szokása az ittlétnek, és munkálódásnak, töled váljam-e el?“ — nem ketsegtető tárgy, akár a' természetes úton betegség, agg kor által; akár pedig erővel valamelly szerentsétlen történet, gonosztévő kéz, vagy ellenség által; akár végre a' törvénynek értelme szerént a' hóhérnak pallosa által eszközöltetik. Hát még mit mondjunk az Öngyilkolásról, a' melly néha az eszközlőnek megátalkodott gonoszságában, többször az ész tébolódásában, legtöbb izben pedig az inségnek, és kinoknak kiállhatatlannak látszó feleslegében alapodik? Nem de ennek az indító okok 's más környűlmények szerénti viszgálása sokkal nagyobb benyomást tészen, és sokkal borzasztóbb nyomokat hágy maga után az érzékeny emberi szívben? —

Nem is fogtam volna e' tárgynak leírásához, ha szándékom lenne ezt tsak a' szánakozást gerjesztő oldalról érinteni; de mivel ugyan az Öngyilkolás sok más igen fontos kérdésekkel, és tárgyakkal öszve függ, a' mellyeknek pontos ismeretöktől, 's megitéltetésöktől mind az egyes embereknek belső tsendjök, jelen megnyugtatásuk, 's jövendő reményök, mind pedig az egész polgári társaságnak java nagy részént függ, azért egy szempillantatig sem késem az öngyilkosságot böltselkedési, törvényi, orvosi, erköltsi, és vallási tekintetből vizsgálni.

E' lapok tére, e' folyóírásnak rendeltetése, és az ismért közmondás: „non omnia possumus omnes“ és ismét: „in magnis et voluisse sat est.“ légyen mentségemre, ha nem mindent érintenék, a' mit érin-

teni lehet. E' lapok szoros volta, t. i. nem engedte meg, hogy e' tárgyat tágasabban fejtegessem. E' folyó írásnak a' tzélja is, melly nem egyébb, mint a' különbféle rendü, és mivelődésü olvasókkal az elme és szív mivelődését előmozdító, 's vidító tárgyakat közleni, egészen elvéttetnék, ha száraz és tudós elmefuttatásokkal Olvasóim türedelmét fárasztanám. A' nyájas Olvasómra bizom tehát a' megitélést, mennyire lehettem e' tárgynak leírásában kellemes és hasznos?

Hogy pedig rövid 's pontos kivonatban megértessem az Olvasóval, mit és mi módon szándékozom én e' tárgyról értekezni, szükségesnek találom röviden előbotsátani ama kérdéseket, a' mellyek a' tárgyammal közvetlen érintésben lévén, ezen értekezésemnek rövid foglalatját tészik; ezek közül az

1 sö. Mint vélekedtek különbféle időkben az emberek az Öngyilkolásról?

2-ik. Az életet Jónak, vagy Roszsznak kell-e mondani?

3-ik. Végezhet-e az ember élete felől tetszése szerint, vagy nem?

4-ik. Ha pedig az ember nem ura életének, miképen lehet a' Státus?

5-ik. Mi szüli az Öngyilkolást, bátorság-e, vagy a' félénkség?

6-ik. Mi az élet tzélja?

7-ik. Mi az Öngyilkolás, hányféle, mellyek annak okai, mi módon kell azt megitélni, és büntetni?

Ugyan ezen sorban fogom-e én e' kérdéseket vizsgálni, megnem határozhatom; minden esetre ott fogok reájok felelni, a' hol ezt legalkalmasabbnak lelendem.

Ha értekezésem folytában olly tárgyak kerülnének elő, a' mellyek az ép észszel, a' tiszta Morálnak, Keresztény Religiónak elveivel, és a' divatozó törvényekkel nem épen a' legjobb öszvehangzásban lennének, ezeket nem ugy kivánom tekintetni, mint ön gondolkodásom, 's érzésem gyümöltseit,

vagy pedig mint életem szabályait, hanem tsupán tsak mint mások véleményeit, a' mellyek mind eddig az emberi fökben forogtak, vagy még most is forognak; azért fogok is azon lenni, hogy minden illy idegen véleménynél annak szerzöjét nyilván említsem.

Ha pedig valaki előtt különösnek látszanék az, hogy Orvos és Természetbuvár létemre többet ragaszkodom a' Valláshoz, mint a' természetes Észhez, tudja meg: hogy a' legfontosabb okok kényszerítnek arra, hogy a' magára hagyott, és annyiszor annyira botlott észben nem bizván, a' Vallás parantsolatjának engedelmeskedjem; és azt vélem, hogy legjobban fogom menteni magam, ha a' Kotzebue Octáviájában fellépő Századossal, kinek Cleopatra rendeléséből Octáviát bézárnia kellett volna, mondandom: „megbotsás Királyné: de ez ellenkezik a' szívvel, és ellenkezik a' tisztemmel.“

Történetbéli előterjesztésök ama véleményeknek, a' mellyek az Öngyilkolás felől a' Népeknél különbféle időkben észrevétettek.

Hogy az agg régiségben a' földnek Népei, vallásuknak minden különbözése mellett is, 's akár mi erköltsi és szokási elvekkel birtak is azok, nem kárhoztatták az Öngyilkolást, 's büntetést sem szabtak légyen annak eszközlőire, méltán gyanítjuk, mert minden reánk maradott történeti kutfőkben az ellenkezőnek még tsak nyomára sem akadhatunk; sőt a' még ma is virágzó legrégibb népnél, az Indoknál, ditséretre méltatik, főképen a' Ganges folyóban történt maga kivégzés; ha ennek indító oka a' Teremtővel minél elébb történendő egyesülés a' Siron túl, a' mint ezt a' Vallásterjesztőknek 's más Utazóknak hiteles irományaikból látjuk.

A' Perzsia, Babylon, Aegypt 's más tartományok lakóinál is nem nagy ritkaság volt az Öngyilkolás, 's nem is vettetett büntetés alá az, ki illy módon vetett véget földi pályájának. Hogy azomban annál világosabban kitessék, mi véleménnyel volt

e' tárgy felől mindenkor az emberi Nem: Lássuk egyenként ama nemzeteket, a' mellyek a' világ történeteiben nevezetes helyet foglalnak, és a' mellyek gondolkodás 's tselekvési módjokról bizonyos irományokat 's kétségbe nem hozható nyomokat hagytak; illyenek a' Zsidók, Görögök, Rómaiak 'stbb.

Móses, a' Zsidóknak bölts és híres Törvényszerzőjök semmi büntetést sem szabott az Öngyilkosokra; és ámbár Flávius Jósef, ugyan ezen nemzetnek történet írója, az Öngyilkolás ellen tett beszédében mondja: hogy az Öngyilkolásnak bűne undok az Isten előtt, 's hogy ezt a' legböltsebb Törvény szerzőnek ítélete szerént büntetni kell, a' mi ugy mond valóban szokássá is vált közöttünk, hogy az illyenek a' házból kivettessenek, 's napnyugta utánig temettetlenűl hagyassanak, holott még az ellenségeinktől sem tagadjuk meg különben a' temetést; — még is bizonyos az, hogy mind ezekről Móses még tsak említést sem tészen. Azonban nem is mondja Flávius, hogy magának Mósesnek törvénye ez, hanem, hogy a' Zsidók az ő éltekor ezt igazságosnak tartották: az az, hogy a' büntetés, a' mellyről szól, valamelly Rabbinak ítélete volt, vagy más valamelly Előljáróé. A' hol pedig a' legböltsebb Törvényszerzőről szól, nem a' Mósest érti, hanem magát az Istent, a' kiről állítja, hogy ő az Öngyilkolást megbűnteti, vagy magán az Öngyilkolón halál után, vagy még e' földön annak maradékain. Az ó Testamentomban olvastatható példák is láttatnak ugyan ezt bizonyítani, mert az Öngyilkolók sem gyalázatos temetéssel, sem pedig jószágvesztéssel nem büntettettek; példáúl szolgáljon az, a' mit Sámuel 1 könyvének XXXI. 5. 11. — 2 Könyv. I. 19 olvashatni. Sáúl tulajdon tőrére veté magát és meghala, és még is eltemeték Jabesnek polgári a' szerentsétlen királyt, sőt maga Dávid is az ő halálára zokogó verseket szerzett. A' második példa Achitofel, a' ki, midőn látta, hogy az általa eszközlött Absolon lázzadása szerentsétlen végű lett, felakasztotta magát; de előbb rendeleteket tett javairól, a' honnan ki-

tetszik, hogy az Öngyilkoló még a' javairól is rendelhetett; sőt, a' mi még több, az Atyának sirjában temettetett el; a' honnan nyilván kitünik, hogy e' népnél az Öngyilkos még a' nemzetségi sir bóltból sem rekesztetett ki. Igy a' Machabaeusok idejében 2 K. XIV. 42 ön magának gyilkosa volt Rhasis: mert „készebb volt tiszteségesen meghalni, mint az Istenteleneknek kezökbe kerűlvén, azoktól tsufúl kivégeztetni; melly alkalommal fohászkodott is ő az Istenhez, mint az élet 's lélek urához, hogy mindezeket botsássa meg neki.“ Magában az új Testamentomban sem történik tsak egy szóval is említés az Öngyilkolásról; sőt az Apostolok Iscariót Judásról, a' ki felakasztotta magát, tsak így emlékeznek: „elment az ő helyére“ a' nélkűl, hogy az ő tette erköltsi értékének birálásába ereszkednének. — A' mi az ötödik parantsolatot: „ne ölj“ illeti, mint kelljen az eredeti textust érteni, ugy-e? ne ölj, vagy ugy, ne gyilkolj; és értetik-e abban az Öngyilkolás is, az Irástudókra hagyom. A' mi Sámsonnak történetét illeti, és pedig először, a' Birák könyve, a' mellyben ez foglaltatik, hiteles-e, maga a' Sámsonnak története igaz-e? utasítom az itélni akaró olvasóimat az ezen kérdéseket meghatározta Tridentumi Zsinat végzeteihez, 's ezen kivűl olvashatni Eichhornnak az Ó Testamentomba való Bévezetését is a' 2 Rész 428 'stbb. lapain. A' mi pedig másodszor azt a' kérdést illeti, volt-e ő Öngyilkos, a' midőn a' templomnak oszlopait megrázván azt földre terítette, 's így mind magának, mind pedig ellenségeinek halálát eszközlötte? Személyes itéletem szerint nem volt; az okokat mellyeknél fogva ezt állítom, később elő fogom számlálni. Akarták ugyan némellyek későbbi időkben, a' hol mindenre a' Sz. Irásból ügyekeztek zsinormértéket venni, az Öngyilkolásnak bünösségét, és az erre illő büntetést Jeremiás Prophetának XXII. 18. 19 megmutatni, hol a' mondott Propheta Joakim királyról így szóll: „elhunytakor senki sem fog fe-„lette zokogni, még tsak azt sem fogják mondani:

„oh én Bátyám vagy Ötsém, oh én Néném vagy Hu„gom! senki sem fog fohászkodni: óh én Uram! „óh te nemes lelkü ember! hanem mint a' döglött „szamárnak teteme a' városbol kihurtzoltatván, el„fog vettetni, és a' falakon kivül elrothadni.“ E' szavak azok, a' mellyeknek következésökben későbbi időkben az Öngyilkolók szamár módjára takaríttattak el. — De tudnunk kell itten, hogy, midőn Jeremiás ezt jövendölte, akkor még a' Király élt, következésképen nem lehetett e' helyen szó az Öngyilkosról, 's így nem a' Prophetának szándéka szerént alkalmaztatott későbbi időkben az öngyilkosokra az, a' mi itt a' megromlott országlóról jövendöltetett.

A' Stoicus Böltselkedésnek követői nem tartották tilalmasnak az Öngyilkolást. Így Bruckker Instit. Hist. Phil. 216. lap. állíja, hogy ők tartották: „a' Bölts kötelességének lenni, hogy az igazságnak megtartása mellett böltsen ez életből ki mentse magát, mihelyt a' szerentse tsak gyanussá is kezd lenni“ és Epictet nyilván tanította: „emlékezzél meg, „hogy az ajtó nyilva áll: ne légy félékenyebb a' „gyermekeknél, hanem valamint ezek, ugy te is ked„ved multával szólj: nem akarok többé játszani, és „menj tovább. Ha pedig menni nem akarsz, ne pa„naszkodjál, hanem türj; ha pedig türni nem tet„szik, nyitott ajtót a' Teremtő; ezen tehát, ó ember! „patet ianua, exi, és ne zúgolódjál Jupiter ellen.“—

A' Görögöknek nem voltak ugyan törvényeik az Öngyilkolás ellen, 's nem is volt náluk meghatározva, mi módon kelljen az így kimultakkal bánni; de, hogy a' közvélemény e' nemzetnél ellene volt, 's ennek következésében az eképen kimultaktól, ha nem is minden esetben, de legalább gyakran a' szokásban lévő temetkezést megtagadták, nem kétségesen tetszik ki a' módból, mellyel az Ajax testével bántak: nem akarták t. i. ezt a' köz szokás szerint megégetni. Ugyan ez volt Menornak is, Theba királyának, sorsa, a' kiről Státius irja: „vetat igne rapi, pacemque sepulchri impius ignaris, ne quidquam manibus arcet.“ Bővebben értekezik e'

tárgyról Pertucci: „Pompe funebri di tutte le nazioni del mondo“ tzímü munkájának 2 k. 103 l.

A' Rómaiaknál az Öngyilkolás magán véve, ha semmi más bűnnel nem volt egybe kaptsolva, nem tartatott bűnös tettnek. Gibbon, ama derék Iró, a' Római birodalomnak fogytáról 's vesztéről írván, e' tárgy felől így szól: minden, valamelly nagy törvényszegésről vádoltatott polgár, megelőzhette a' számára jutandó büntetést önkényes számkivetés, vagy halál által. A' míg ő törvényesen megnem győzetett bűnéről, ártatlannak tartatott, és az ő személye szabad volt; míg az utólsó századnak — Centuria — *itélete* kinem hirdettetett, bátran mehetett ő Olasz, Görög országnak, vagy Ázsiának valamelly szövetséges városába, míg a' birodalmukat terjesztő Rómaiak ide is eljutván, őt máshol menedéket keresni nem kényszerítették. Az illy polgári halál által az ő betsülete és javai legalább maradékai számára bátorságba helyeztettek, és ő maga minden elme és értékbéli örömökben részt vehetett, 's boldogúlhatott, ha tsak az ő Római ditszajhoz szokott lelke eltürhette a' tsendet és magányt, melly Rhodusban, Athenben, vagy más hasonló városban uralkodott.

Későbbi időkben nem illy könnyen lehetett elkerűlni a' Tyrannusoknak halált szóró önkényöket; ekkor tehát a' Stoicusoknak fen említett tanítmányuk, a' legjobb polgárok példája, sőt maga a' törvényes ébresztgetés által az Öngyilkolás közönségesebbé és könnyebben megeshetővé lett, a' mellyet később az által ügyekeztek akadályoztatni, hogy az Öngyilkolók teste közönséges kigúnyoltatás végett nyilván kitétetett, és, a' mi még szomorubb volt, az ő gyermekeik minden javaik vesztével koldus botra szállíttattak. A' nép azonban, a' hol lehetett, azokat, a' kik mint Tiber, Nero 'stbb.“ martalékai, a' Zsarnok önkényét önhalállal előzték meg, nyilván ditsérte, annak illő temetkezést rendelt. Tacit. Annal. L. VI. cap. 25. így szólla' tárgy felől: „eo-

rum, qui de se statuebant, humabantur corpora, manebant testamenta, pretia festinandi."

De Domitiánnak hihetetlen fösvény 's kegyetlen volta még e' végső örömtől is megfosztotta a' szerentsétleneket, és utóbb oda jött a' dolog, hogy még a' példás jóságu Antoninok is megtiltották azt; az önkényes halál t. i. a' mellyet valaki vádoltatása és megitéltetése között eszközlött, önvallásnak tartatott, 's ennek fejében a' telhetetlen Fiscus foglalta el az így kimúltnak minden hagyományát. Azonban mind ezek mellett is nyilván védették a' Törvénytanítók a' polgárnak tulajdon életéhez való természetes jogát, és a' Tarquintól kigondolt gunyoltatását az illy tetemnek, a' ki olly módon akart alattvalói kétségbe esésének gátot vetni, soha egy Tsászár sem követte, bár melly kegyetlen 's elfajúlt érzésü volt 'sthb.

Priscus Tarquin t. i. a' mint ezt Plin. Hist. nat. L. 17 Cap. 24 olvashatni, a' Római nép kezei által építtette amaz óriási munkát, a' Cloacákat; e' munka igen terhes volt, 's nem könnyen lehetett meghatározni, mi nagyobb lenne, annak hoszszas volta-e, vagy veszélyessége? Nem ritkán történt tehát, hogy egy vagy más Quirit tulajdon kezei által mentette meg magát alúla. A' király új gondolatra jutott, a' melly senkinek sem előtte, sem pedig utánna eszébe nem jutott; a' kereszt volt ez, a' mellyre ő a' testeket feszíttette, 's minden polgárok szemlélésére kitetette, 's végre vad állatok, vagy madarak által felkontzoltatta; a' Római Népnek tulajdon szemérmét, melly annyi kétséges 's veszendő ütközetben a' győzödelmet helyre állította, akarta itten hasznára és tzéljára fordítani, 's őket az illyes elszánásoktól viszsza tartóztatni; holott ez tsak tsupa tsalódás vólt, inkább pirúlhattak volna balvéleményök felett, melly szerént gondolták, hogy a' holtak is pirúlhatnak.—

Ha azonban valamelly katona ügyekezett volna magát kivégezni, 's véghez nem vihette ezt, szándéka nagy bünnek tartatott; és a' törvény által szigorun is büntettetett: „hic enim vel ignomi-

„niose mittitur, vel capite plectitur, prout vel gra-
„vis animi adflictio facinori caussam dedit, vel non
„dedit.“

De nem tsak Rómának közpolgára, és Törvénytudója tartotta szabadnak az Önkivégzést, hanem annak Böltsei, Természetbúvárai, 's Böltselkedői is; kitetszik ez Livius Hist. L. 2. c. 63: „Ter-
„ra et venena nostri miserta instituit, ne in taedio
„vitae dirae famis mors, terrae meritis alienissima,
„lenta nos consumeret tabe; ne lacerum corpus ab-
„rupta dispergerent; ne laquei torqueret poena
„praepostera incluso spiritu, cui quaereretur exitus;
„ne in profundo quaesita morte sepultura stabulo
„fieret; ne ferri concitatus finderet corpus. — Ita
„est, miserta genuit id, cuius facillimo haustu illi-
„bato corpore, et cum toto sangvine exstingvere-
„mur nullo labore, sitientibus similes, qualiter de-
„functos non volucris, non fera attingeret; terra-
„que servaretur, qui sibi ipsi periisset.“

Hogy ezeken kivűl más népek is voltak, a' mellyek az Öngyilkolást bizonyos környűlményekben nem tsak mentegették, hanem nyilvános tetteikkel is pártolták, és hogy a' mérges füvekből készített ital által ittlétének végére járni máshol is szokásban volt, bizonyítja Mich. Montaigne Essai, Liv. II. pag. 256. a' hol mondja: hogy Marseillben maga az Előljáróság tartott bürökből készűlt mérges italt, a' melly ingyen adatott azoknak, a' kik szándékukat okaikkal együtt a' 600 Első Polgároknak kijelentették. Aelián pedig eképen rajzolja Cea vagy Coës szigetnek ebbéli szokását: „Consvetudo est
„apud Coës, ut ii, qui senio plane confecti sunt,
„tanquam ad convivium se mutuo invitent, aut ad
„quoddam solenne sacrificium conveniant, et coro-
„nati *cicutam* bibant, cum sibi ipsis conscii sunt,
„se ad promovenda commoda Patriae inutiles esse,
„animo iam aetate delirare incipiente.“

A' mint Sextus Pompeius Ásiába jött, ő maga is egy 90 évü dámának hasonló tzélu vendégségébe hívatott, melly alkalommal a' Dáma elbeszélte ő

ven-

vendégeinek élet untának okait, és a' vendégség végével kihörpenté életszakasztó italát.

Sok Népek testi nyavalyáikban szokták végét szakasztani kinjoknak; mindenkor találkoztak azonban közöttük ollyan jó fők is, a' mellyek általlátták, hogy a' testi kín nem elég ok arra, hogy valaki véget vessen életének, a' mint ezt Diogenesnek egyik története nyilván bizonyítja: „Dolebat Diogeni hu„merus e vulnere, vel alia quadam caussa. Cum igi„tur violento dolore videretur affici, quidam ab eo „offensus illudebat ei dicens: quin igitur morte abito „Diogenes, et te ipsum his damnis eliberas? at ille „respondit: eos, qui scirent, quam in vita fieri di„cique conveniret, in vita manere aequum esse, „in quo genere hominum se ipsum etiam numerabat. „Itaque tibi, qui neque quid agendum, neque quid „dicendum sit, noveris, opportunum moriendi tem„pus est. Me vero, qui sciam illa, par est in vi„vis agere.“

És ez elég légyen a' Görög és Római Népnek e' tárgy felőli véleményéről, a' mellyet példák által megerősíteni ügyekezetünk.

A' régibb Német Törvények sehol sem emlékeznek az Öngyilkolásról. A' keresztény Vallásnak behozatása után pedig, valamint minden más törvények, ugy ez is nőtt morális méltóságában, és az egyházi törvénnyel egyetértve nem testi, hanem tsupán tsak lelki büntetést szabtak az Öngyilkolókra. Az egyházi törvény pedig parantsolja: hogy érettök Mise áldozat ne mondattassék, semmi alamizsna elnefogadtassék, és a' keresztényi temetésnek tiszteletétől fosztassanak meg. Még is a' közép kornak első felében a' Századszéknek (Centgericht) itélete szerént, melly székről már Tacit. is emlékezik, szokásban volt: az Öngyilkolókat megégetni, és még ezen felül némelly különös Német Tartományok divata szerént még az ő javaik is, főképen ha az Öngyilkolás valamelly nyilvános bűnnek mardosása következtében történt, elvétettek, a' mivel sok Statuári Tör-

vények is megegyeznek. Lásd ezekről bővebben Quistorp munkáját.

A' Constitutio Crimin. Bambergensis, melly a' Karolina Büntető Törvénykönyvet megelőzte, azt rendelte: hogy az Öngyilkostól annak minden javai elvétessenek, ha ő valamelly főben járó bűnről vádoltatva, a' haláltól, vagy más kinoktól való félelem miatt folyamodott a' halálhoz. E' törvényt V. Károly az ő Const. Crim. Carolinájában 125 art. megváltoztatta. — Koch Inst. Juris Crim. p. 270 ezt az észrevételt teszi: In editionibus novioribus erronee legitur: Leib oder Gut; omnes editiones vetustae habent: Leib und Gut.

A' Törvényszokás megtartotta ugyan a' különbséget, a' mellyet V-ik Károly az Öngyilkos javainak Fiscus által leendő elfoglaltatására nézve tett, de tsak akkor, midőn ő nyilvános és a' törvények által jószágvesztéssel büntettetni szokott bűn felől már életében vagy meggyőzetett, vagy önkényt vallást tett. A' mi pedig magát az Öngyilkosnak testét illeti, különbség volt az önelhatározásból és a' tébolodásból lett Öngyilkos között; az első esetben, ha halállal fenyíttetni szokott bűnnek következtében történt az, az érdemlett halálmód még a' holton is tellyesíttetett. Ha pedig illy bűn bizonyosan ki nem valósodott ugyan, de még is az Öngyilkos nagy gyanu alatt volt, ekkor tsak az úgynevezett eb, vagy szamár temetésre kárhoztatott. Az ő teste t. i. az ablakon vettetett ki, vagy a' hóhér szolgája által kötelekkel a' dög taligára tétetve az akasztófa alá, vagy a' vesztő helyre, vagy ennek nem, avagy távúllétében, a' dög ásó gyepen eltakaríttatott.

Az illy Öngyilkosokkal mindenhol igy bántak; de e' közönséges szokáson kivül voltak még mások is, és pedig a' Tartományok különbségéhez képest különbfélék. Igy Angolországban az illy Öngyilkos az Országuthoz közel temettetik, minekutánna az ő melle fa tzövekkel döfetett által. Különben Fröhlichsburgi Fröhlich is a' kínzó törvény rendszerében Tr. 2 p. 204. azt véli, hogy ha az Öngyilkosnak

bűnös voltáról fontos a' kétség, ellenben annak tébolodott voltát is nem lehetne bébizonyítani, a' test halotti pompa nélkűl ugyan, de még is Papnak kiséretével temettessék el. Minden esetben azonban javasolja ö, hogy az illy esetek felől a' közel lévő Lelkipásztorok 's más Előljárók tudósíttassanak, mert a' szélvész, jégeső 's más természeti háboruk helytelen félelme miatt a' közel lévő helységek az eltakarítás ellen zugolódnának. Ez az ok, a' melly miatt igen nehéz a' Lelki pásztorokat arra venni, hogy az Öngyilkolókat a' felszentelt temetőbe takarítsák, mert ők jól tudják, hogy a' Nép az illy tetemeket kiássa és a' Pelengérre, vagy más tsúfos helyre teszi.

A' szerentsétlen Öngyilkostól való írtózás annyira ment egykor, hogy senki sem akart neki segítségére lenni; azt vélték, hogy az által a'hóhér dolgába avatkoznak, betsteleneké lesznek, és ennek bizonyos bűndijt fizetni tartoznak; a' mint ezt láthatni Kress Comment. in Const. Crim. Carolinam pag 280. „Interim siquis amicum propricidam ipse scisso laqueo ex infelici arbore sustulit, et loculo inposuit, intercepta mercedula carnifici debetur; nisi laqueus rescindatur, dum suspensus adhuc vivit, et spes adhuc subsit ipsum adhibitis remediis refocillandi; hoc enim impune fieri potest et debet."

Mi a' mi korunkat illeti: történnek ugyan ebben is itt ott az együgyü 's előítélettel terhelt Nép között a' mondattakhoz hasonló tselekedetek, de még is kényteleníttetünk és pedig örömmel megvallani, hogy a' tökéletesebb oktatás a' Vallásban, a' józanabb törvények, végre az Egyházi Rendnek méltóságával megegyező és szerény maga viselete az illőt ugy párosítja öszsze a' szükségessel, hogy az emberi méltóság semmi héjányt nem szenved.

Légyen ennyi elég az Öngyilkolásnak történetbéli vizsgálására nézve. Fontolgassuk már a' kérdéseket, a' mellyeket ott fen az Öngyilkolással öszve fügni mondottunk.

Jó-e az élet az emberre nézve, vagy pedig rosz? Ha megfontoljuk, hogy élni kezdünk a' nélkül, hogy megkérdeztetnénk, akarunk-e élni, vagy sem; hogy akkor kell többnyire megszűnnünk élni, midőn még az élethez ragaszkodnánk; hogy itt létünk körülményei nem a' mi tetszésünkhöz szabják magokat, hanem inkább kényteleníttetünk azokhoz alkalmaztatni magunkat; hogy a' mi érzékeink, nyakas majmokként, mindenféle hasztalan, sőt epesztő képzeletekkel fárasztanak minket; hogy az ember tsak fárasztó tanulás, 's veszéllyel tellyes tapasztalás által mivelheti ki elméjét annak, a' mi neki jó, vagy roszsz, megtudására; hogy a' mi érzésünk az elmélkedések özönébe merül, fontolgatván a' puszta történetet (Zufall), a' szabad akaratot, és a' mind ezeknél magasabb meg nem fogható végzetet; fontolgatván a' múlót és az örökké valót; az Istennek való tökéletességeit és a' Világ anyagi 's erköltsi kormányában előforduló rendetlenségeket; hogy a' mi szándékunk többnyire a' seregesen öszve tódúló indúlatok által határoztatik a' mivelésre; hogy legnagyobb része tetteinknek valamelly erőmérsékleti hibán, character gyengeségen, vagy nyakas gonoszságon alapúl; ha tekintjük a' számos tévedéseket, gonoszságokat, tsapásokat és bajokat, mellyekkel az emberi élet öszve szőve vagyon; ha mondom mind ezeket tekintjük, inkább kérdezhetjük talán, ha valljon lehet-e ez életet jónak nevezni? — Egy a' régkornak böltsei közűl, t. i. az idősebb Plinius Hist. nat. L. VII, Cap. 1. és L. II. C. 63. így rajzolja az emberi életet, melly rajz nem tökéletes ugyan, de még is a' mindennapi tapasztaláson alapúl, és igen szomoru: „az ember minden teremtmények kö„zepén méltán az első helyet foglalja el, és ugy látszik, „hogy ő érette alkotott a' természet mindent, a' mi „vagyon; de e' nagy ajándékaiért olly nagy árt is „kiván, hogy nem könnyen határozhatni meg, in„kább kelljen-e őt kegyes anyának, vagy pedig dur„va mostohának tartani? Mindenek között tsak ő az, „a' ki idegen takaróval fedetik, holott minden egye-

„bek tulajdon öltözettel birnak, az ember pedig „mezítelenen vettetik a' mezítelen földre, hogy itt „magával tehetetlen sirjon. Semmi más az egész ter„mészetben nem képes könnyezni, holott ő, és pe„dig azonnal az itt létének kezdetétől fogva sirásra „mint egy rendeltetve lenni láttatik. Ezen erőtlen „életkezdettől fogva várakoznak reá a' kezeken lá„bakon viselendő bilintsek, a' miről más még leg„vadabb állat sem tud valamit. Itt fekszik a' ha„tártalan boldogúlásra született kezein lábain békol„tatva; sír az egész Természet feletti uralkodásra „szánt Teremtmény! Testi szenvedéssel kezdődik „annak élete, holott semmit sem vétett egyebet, „minthogy akaratja ellen született. O melly balga„tagok azok, kik az eképen kezdődött életben büsz„kélkedhetni gondolnak. Az első remény, 's idővel „való élés nem különben embernél, mint a' négy „lábuaknál. Mikor tanul az ember járni, mikor be„szélni? mikor erősödik meg az ő szája az „ételre? meddig bitzeg a' fő alatt az ő nyaka? „hová kell világosabb jel ezeknél, hogy minden ál„latok között a' legtehetetlenebb, 's leginkább szo„rúl mások segédségére. — Itt következnek a' szá„míthatatlan betegségek, és a' nem kevesebb számu „orvoslásmódok, a' mellyek ezek ellen kigondol„tattak; és mind ezek az új, előre nem láthatott ese„tek által sikeretlenekké lesznek. — Minden más „állatok a' természettől vezéreltetve érzik a' jót és „a' szükségest, tsak maga az ember semmit sem tud „ha nem tanúl. Szóval a' természetre hagyatva nem „tud ő semmit egyebet, mint sirni. Innét van, hogy „sokan legtanátsosabbnak vélték nem születni, vagy, „ha ez már megtörtént, minél előbb ismét semmivé „lenni. Minden élők között tsak magának az „embernek tulajdona a' szomoruság; a' fényüzés és „pedig ezer alakban; a' ditsvágy; a' kints szomj; „a' telhetetlen élni kivánás; az előitélet; a' sírtól 's „a' jövendőtől való félelem, a' melly a' síron túl reá „vár. Semminek az élte nem múlékonyabb; semmi„nek a' mindenek utáni vágya nem telhetetlenebb;

„semmi állat a' félelemkor nem olly zavart; semmi „a' haragjában nem dühösebb az embernél. Végre „minden egynemü állatok békében élnek egymás kö„zött, 's tsak az idegen nemüek ellen szegezik ma„gokat, — de Herculesre mondom, az embernek leg„több baja és szerentsétlensége más emberektől va„gyon.

E' rajzolata az életnek épen nem ámitó, és épen nem kivántatja meg az olvasóval az életet, mivel nem talál benne semmi jót. De mivel ugyan az, az életnek tsak a' terhes és kellemetlen, nem pedig annak kellemetes és valóban boldogító oldalát is vizsgálja; azért véleményem szerént igen tökélletlen, 's mint szoktuk mondani egyoldalu; és valamint nem mind boldogtalanok a' földünknek lakói, hanem vannak boldogok is, épen ugy vannak is, és mindenkor is lesznek, a' kik az életet kintsnek, 's mások ismét a' kik azt bajnak tartani fogják.

Valóban aligha fognak az élet ellen zúgolódni egyebek azoknál, a' kik ez életet igaként, bajok, gondok, 's inségek között hurtzolják; azok ellenben, a' kik a' föld javaival bővelkedvén az örömök özönében úsznak, legnagyobb 's kipótolhatatlan jóként tekintik azt.

Hogy azonban a' boldogok és boldogtalanok között szoros határt tenni nem lehet, sőt mind a' kettőknek sorsuk jó formán eggyé olvad, ki fog véleményem szerént tetszeni e' következő, a' tapasztalásból költsönözött elmélkedésből: A' szegénynek kevés a' szüksége, 's könnyen ki elégítheti azokat, — a' dus-magamagának számos szükségeket teremt, nem ritkán tsak nagy bajjal elégítheti ki azokat, és melly boldogtalannak vallja magát, ha az épen meg nem eshetik! — a' szegénynek vékony asztalát füszerezi a' munka, 's az erre következett igaz étvágy, 's jó álom, ha szinte tsak egy étekkel, vagy száraz kenyérrel és vizzel kénytelen is megelégedni, még is vérré válik az. — A' gazdag pedig parantsolhat ugyan Lucul vagy Apiciusként velőkből 's a' világ minden

szegleteiből öszvehordott ebédeket, 's tsiklandozhatja ezekkel szemeit, őrrát, innyét, de unalomig ingereltetvén az emberi természettel meg nem férő fűszerek által, és agyon terheltetvén az ételek sok és sokféle volta által, a' könnyü és vidámító emésztés nélkül szükölködvén, vidámság 's erő helyett minden étel által lomhaságot, erőtlenséget 's unalmat vészen magához, 's a' vidám egészség helyén különbféle hoszszas nyavalyákra való hajlandóságot készít magának, 's nem ritkán az által teszi testének erejét a' betegségek orvoslására elégtelenné. — Az ügyefogyott kénytelen ugyan fárasztó 's epesztő munka által keresni a' mindennapit, de a' siker feletti öröm, és az igazságos haszonnak szünetlen reménye és képzelete könnyíti azt, 's fenn tartja az az iránti kedvet mind az alkonyatig, a' melly őtet a' silány, de édes asztalhoz, 's a' mindenek felett ohajtott ágyba hívja, a' hol ő nem válogatott pelyhen ugyan, de mégis minden belső nyugtalanság nélkül az őt újra szülő álomnak adja magát, hogy a' következő reggel új testi 's lelki erővel folytassa itt létének feltételeit, 's nézze a' nagy természetnek tsudáit. — Az ugy nevezett boldog ellenben az unalomtól kinoztatva, ásítva dűl egy karszékről a' másikra, vagy múlatságokat hajhász, mellyek őtet vajmi ritkán múlatják, hanem tsak kevés időre elszédítik, 's innét van, hogy ő szünet nélkül változást keres; e' közben pedig mulik az idő, a' pénz, az élet. Minden ügyekezete ezek töltésére tzéloz, holott a' szegénynek 's igaz gondolkozásunak ezek a' legdrágább kintsei; igy ügyekezik ő tsupán tsak unalmának elűzésére, 's kedvtelenségének többnyire sikeretlen javítására mindenét fordítani, míg végre békövetkezik az éj, melly maga is nem boldogítására 's újúlására szolgál, hanem egy oldalról a' másikra forgolódik, míg a' henyélésben fáradott félig ébredt szunyadásba esik, a' mellyből ismét nem sokára kivánatának ellenére felrezzenik, azzal újra epesztvén magát, miképen siettethesse a' következő napot a' multnak özönébe. — A' szegény nem isméri

ugyan a' tudományoknak és míveknek tarka örömeiket, de isméri a' dus természetet, és ennek tiszta egyszerü 's bánatot maga után nem vonható ékeit; minden napon, sőt minden órában örömöt lel ő az erdőfedte hegyekben, a' zöldellő rónaságokban, rétekben, mezőkben, veteményekben, az ő munkajutalmazó kertében, szőlőjében; mindezek költség nélkül mulatják őtet, tisztán ingerlik érzékeit, kedvvel töltik szívét, szelédítik természetét; és Annak imádására 's köszöntésére serkentik az érzékenyt, a' ki Jóságának 's Szeretetének mind ezek szüleményei. — A' gazdag, a' kinek a' mívek és tudományok tsak akkor tetszenek, midőn ezek az ő kényeinek 's vágyainak hizelkednek, nem ő magokért szereti őket; sőt inkább igen gyakran gyűlöli 's megveti, mert másoktól pénzért Ön feláldozással adatnak; de a' természetet sem kedveli ő, mert ez mindennapi valami, és közönséges! — 's így sem a' mívekben és tudományokban, sem pedig a' Természetben nem lel a' gazdag tiszta örömöt; sőt ebben épen semmit sem érez ő, azokban pedig tsak időtöltésre szolgáló alkalmat. — A' szegény, a' ki az életnek bajait tapasztalásból tudja, elisméri könnyen és hiven embertársának balsorsát, szánakozik rajta, szívesen és sietve segít rajta, ha tsak kitellik tőle, de érzi is az igaz jótétnek boldogító voltát voltaképen. — A' dus előtt isméretlen az ügyefogyottnak sorsa, minden jó tehát, a' mit ő másokkal mivel, vagy hiu mutatkozásból történik, vagy pedig azért, hogy az inségnek ő neki kedve ellen lévő tekintetét megrövidítse; de nem is érzi ám voltaképen ama boldogító érzést, a' melly az igazán jótévőt elárasztja, midőn ő szenvedő embertársának helyezetébe ereszkedvén 's azt javítván, elevenen érzi a' vigasztalást, melly ezen jótette által történt. Mind ezekhez pedig még az is járúl, hogy e' földön semmi sem állandó, és épen a' jónak változásától való félelem a' legnagyobb bajok közé tartozik; hogy idővel mind a' javak, mind pedig a' bajok elvesztik érdeköket, vagy inkább az ember veszti el

az ezek iránti izgathatóságát; hogy a' szegénynek életében egy bú és gond nélkül töltött nap nem kevesebbé boldogító, mint a' gazdagéban borzasztó és leverő egy kellemetlen óra; hogy nints olly szerentsétlen, a' kit a' boldogabb jövendő reménye föl nem élesztene, és hogy nintsen ugynevezett boldog, a'kinek mellyében ne gerjedezne félelem a' lehető változás felől, melly minden esetre annál nyugtalanítóbb, minél ügyetlenebbnek érzi magát az elváltozott ügyben leendő élethasználására. Végre mindnyáján tudjuk a' tapasztalásból, hogy senki, akár gazdag, akár pedig szegény legyen, nem hal meg szívesen, a' mi akaratunk ellen is bizonyítja azt, hogy az élet valójó, nem pedig baj. Igaz ugyan, hogy talán nem az életnek értéke, hanem a' halálnak terhes környülményei okozzák a' haláltól való félelmet, a' mint ezt már máskor, a' haláltól és az eleven eltemettetéstől való félelemről értekezvén fontolgattam, ugyan ezen folyó írásnak egyik kötetében.

Mind ezeket, az élet mellett és ellen mondottakat fontolván, kitetszik, úgy vélem, hogy a' Világ és az ebben töltendő élet türhető, ámbár nem tökéletes jó az emberre nézve, Voltaireként, a' ki Candide vagy a' legjobb Világról sok helyes, de sok tsapodár elmességgel is írt munkájában állítja, hogy ez a' világ legjobb, mert egyetlen egy; az életet pedig bajnak nem mondhatni, mert a' mint van, ugy van, és még is türhető, de roszsznak nem mondathatik.

De még mind ezekkel meg nem elégedhetünk, ezek nem felelnek meg a' feltett kérdésünkre; de ha ez uton maradunk, nem is fogunk reá soha megfelelni. — Hogy az elhatározó *ugy* vagy *nem*-et kimondhassuk, fontolóra kell vennünk elébb az emberi életnek tzélját 's rendeltetését, a' mit tselekedni szándékom is jelen értekezésem további folytatásában, a' minek, mint gyanítom, a' lesz a' következése: hogy az élet *való jó* az emberre nézve.

De tegyük, hogy mindenek, a' miket mondék és mondandok; nem egyebek puszta elme futtatá-

soknál (Sophistische vorgaukelungen), ugymint a' mellyek soha sem képesek az emberrel elhitetni, hogy az élet való jó ő reá nézve; hogy ellenben a' világot ismértető tapasztalás épen az ellenkezőt mutatja; ekor ez a' kérdés a' legközelebb:

Szabad e' az ember az életével, ha ez ő neki terhére kezd lenni?

E' felette fontos kérdésnek megválaszolását, valamint a' többieket is a' jövő kötetre hagyom.

(Folytatik.)

Böhm Károly.

3.

Visszszaemlékeztetés Bátori Báró Buday Ignátz, Mária Theresia Jeles Rende Vitézének, Ő Nagyságának, hadi pályájára.

A' nagy emberek emlékezetét fenntartani, 's terjeszteni szent kötelesség, mellyel mind a' kitündöklött érdemnek, mind a' köz jónak mindnyájan tartozunk. Mert méltó, hogy a' ki a' Hazának élt, a' Haza emlékezetében-is éljen, 's Neve, a' Nemzet évkönyveiben fennmaradván, a' késő Maradéktól-is háladatos tisztelettel említtessék. Annyival-is inkább, minthogy a' nagy példák maguszi erővel hatnak a' nemesebb lelkekre, 's a' közönségesen megesmért, 's tisztelt érdem a' nagynak és jelesnek szeretetét, és követését eszközli.

Egyedül ezen okból kivántam én-is Nemzetünk egyik diszének, Bátori Báro Buday Ignátz, Mária Theresia Jeles Rende Vitézének, Ő Nagyságának emlékezetét megújítani, hogy azon Hőst, a' kit a' mult század utólsó tizedjeiben az akkoriak, a' Török és Frantzia háboruban viselt dolgaiért, mint a' magyar vitézség remekét, tsudálva tiszteltek, a' mostaniak, és az utóbbiak-is vagy tsak ezen tsekély leirásból-is valamennyire megesmérjék. — Kimerítő életirását a' most tisztelt Hősnek nem kö-

zölhetem, héjával lévén a' szükséges adatoknak; a' mit közlök, nagy tettekkel díszes életének tsak egyes nevezetességeit érdekli.

Bátori Báró Buday Ignátz, Ő Nagysága, a' Pesti Budayak régi Nemes Nemzetségéből származott. Katonai pályáját 1782-ben Tsartorinszky lovas ezeredében kezdette. Innét főhadnagyi ranggal általment az akkor Wurmser, most Hertzeg Coburg nevet viselő híres Magyar lovas ezeredbe.

Ezen lovas ezered, mellyet Deák Pál állítottfel 1696-ban, kezdetétől fogva szinte az újabb időkig az Austriai Ház minden háborúiban részt vett, 's rettenthetetlen vitézsége által magának nem különben az ellenség, mint a' Tsászári 's Királyi hadi Seregek köz tiszteletét kivívta. A' Török háboru 1788 és 1789-ben, utóbb a' Frantziákkal viselt hadak nagy pályát nyitottak előtte régi hirének, és ditsőségének újabb hős tettek által lejendő fenntartására, nevelésére, és örökösítésére. A' nemzeti érzés, nemes elszántság, és a' Haza 's Fejedelem eránt való határtalan szeretet birta, 's lelkesítette minden rendü vitézeit, annyira, hogy, a' legkétségesebb környülállások között is, tetteivel még a' legmerészebb várakozásokat-is fellyülhalladta. Negyvennégy Tisztek közül, a' kik ezen ezeredben 1788. és 1789-ik esztendőben együtt szolgáltak, tizenkettő nyerte-el a' hadi érdem legmegkülömböztetőbb díszét és jutalmát, Maria Theresia Jeles Vitézi Rende keresztjét. Ezen ezered történetében, a' fényes tettek által kitündöklött Hősök között, legtöbbször említtetnek Buday, Stimgruber és Frimont akkori Főhadnagy Urak, 's ezek között Buday, mint a' legjelesebbek között-is legelső és legméltóbb, legtöbbször neveztetik.

Itt meg kell jegyezni, hogy Báró Buday Ignátz Ő Nagysága nem azon Vitézek sorába tartozik, a' kik azáltal, hogy személyes bátorságokat, vagy is inkább vakmerőségeket a' szerentse segíti, elhiresednek: ő benne a' vele született 's önnérzése által megrettenthetetlenséggé emelkedett bátorságot, min-

den nagy és jeles tetteiben, a' környülállásokat szorosan megfontoló ész, gondos előre látás, 's élete többszöri veszedelmével szerzett tapasztalás vezette, jól tudván azt, a' mit Vegetius olly igazán mond: „In omni praelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitium solent praestare victoriam.“

Vitézségének első remekét adta a' Török háborúban, Német Boksánnál, a' Temesi Banátban, 1788-ban October 3-kán. Itt fél svadron huszárokkal négyszázig való Törököt meglepett, Ali Vezért maga levágta, a' többit részént leszabdaltatta, részént elfogatta. A' Német Boksáni tsata plánuma, egy tábori parantsolat következésében, tüstént felvétetvén, 's Bétsbe küldetvén a' Fő Hadi Tanáts rendeléséből lerajzoltatott, 's akkor több újságokban, nevezetesen a' Hamburgiban és Bétsiben közre botsáttatott. Melly rajzolat egy nagylelkü Hazafi indításából, Haike, ügyességéről esméretes Bétsi művész által mostanában újra lemásoltatik. Melly fényes tette által magának nem tsak egész ezeredének közbizodalmát, és tiszteletét megszerezte, hanem ezerede akkori Tulajdonosának Gróf Wurmsernek, sőt Jósef Tsászár Ő Felségének is különös kegyelmét megnyerte. Ennek következésében mindjárt a' Boksáni tsata után a' Tsászár meghagyásából, Boros akkori Ezeredes Ur által Buday Főhadnagy Urnak Ő Felsége jótetszése jelentetett, az alatta vitézkedett huszároknak az ellenségtől nyert negyvenegy lovak meghagyattak, és mindeniknek, három napra kétszeres zsold rendeltetett. — Gróf Wurmser pedig illy szives levelet irt Buday Urnak:

„Wohlgeborner sonders hochgeehrter Herr Ober-
„Lieutenant. Sie haben sich am 3-ten October vor
„dem Feind verhalten, als ein Mann, der würdig
„ist, von einer Nation abzustammen, und mit einer
„Nation zu dienen, die jeder Zeit dem halben Mon-
„de gefährlich war. Meinen besten Dank dafür,
„mein bester Buday! Ich kenne Sie noch nicht per-
„sönlich, hoffe aber Sie kennen zu lernen. Einst-

„weilen sey mein Wunsch für Ihr ferneres Glück „der Segen eines Vaters.“

„Ich bin mit vollkommener Hochschätzung Euer „Wohlgeboren ergebener Diener, Graf Würmser „m. p. General der Cavallerie. Prag den 21-ten Oc„tober 1788.“

Végződvén a' Török háború, Wurmser ezeredé nem soká pihent; mert kiütvén a' Frantzia had, egy része már 1790-ben Belgiumba küldetett. Itt több kemény tsatában ditsőséggel hartzolt; 's ha a' tsászári Seregek előre nyomultak, rendszerint az elősereg egy részét tette; ha viszsza vonultak, mint leghátúlsó osztály fedezte a' hátráló sereget.

Buday Ignátz Kapitány Urnak katonai talentomai közönségesen esméretesek lévén, mindenkor ott használtatott, a' hol a' helyheztetés legveszedelmesebb lévén, a' végrehajtásra legtöbb bélátás, elszántság és állhatatosság kivántatott. Sokat tett Ő felsőbb tisztek rendeléséből, sokat önként, midőn egyszerübe elhatározás kivántatott, 's a' sürgető környülállások a' felsőbb parantsolatok bévárását nem engedték. Sokat tett jó szerentsével, mindeneket legnagyobb katonai ügyességgel és bátorsággal, a' főbb rangú Tiszt Urak megelégedésekre 's az egész hadi Sereg bámúlására. Jelesen:

1792-ben December 15-kén Trier vidékén huszárjaival egy Frantzia tsapatot széllyel vert, kilentzvent levágott, és két zászlót nyert.

1793-ban Maintz ostromlása alkalmával a' legszélső állás bizatott reá Bretzenheimnál. Itt noha az ellenség legnagyobb erővel törekedett, hogy állásából kiverje, husz napig helyt állott, 's a' reá rohanó Frantziákat, nevezetes veszteségekkel több ízben viszszaverte.

1794-ben Május 23-kán Sz. Huber és Neuw Chateau vidékén Auffenberg hátráló Osztályját sokkal nagyobb Frantzia Sereg ellen olly bátorsággal fedte, hogy Auffenberg Ezeredes, és Stoichevits Fő Strásamester Urak irásbéli bizonyítványok sze-

rént, az egész Osztály Ő neki köszönhette megmenekedését.

Ugyan azon esztendőben Junius 26-kán Charleroisnál az ellenség két batallionját, mellyet a' tsászári gyalogság ismételve híjába erőlködött állásából kiverni, huszárjaival megkerülvén, megtámadta és széllyelverte.

Julius 27-kén Lüttichnél Gróf Kinszky regementjéből kétszázhatvan legény Bomberg Főhadnagygyal együtt a' tüzesen rajtok hajtó ellenség miatt legnagyobb veszedelemben lévén, Buday Kapitány Ur, noha maga-is Vitézeivel a' legkétesebb helyheztetésben volt, önként, nemes elszánással huszárjait lovaikról leszállítván, a' gyalogságot felültette, és Herrschthalnál, a' Mosa vizén az ellenség szemeláttára által uztatván, szerentsésen megmentette.

1796-ban elhagyta Buday Ignátz Ur, mint első Kapitány Belgiumot, a' mondottakon kivűl még több nagy tetteinek-is tanuját, 's ezeredével Olasz országba költözött. Ezen évben bizattatott Napoleonra, mint Generalisra az Olasz országi Frantzia sereg vezérlése. Tüzesen folyt a' háboru, sürü volt a' tsata, mindennapi az alkalom a' nagy tettekre. Itt Hősünket a' nagyra termett lélek újabb érdemek szerzésére tüzelte: a' főbbeknek bizodalma a' hadi tervek fontosabb részeinek kivitelére több izben kiválasztotta; okos előrelátása, elszántsága és állhatatossága, egyesűlve az alatta vitézkedő huszároknak eránta való szeretetével, és határtalan bizodalmával legmerészebb tetteit-is többnyire szerentséltette. Tsak egyet említek a' sok közűl, melly, mint a' vitézségnek remeke, méltó a' hadi dolgok évkönyveiben az örök emlékezetre.

1799-ben mindjárt Mantua bézárattatása után (lásd österreichische militärische Zeitschrift 4-tes Heft, Wien 1828. Seite 47. und folg.) Gróf Klenau Generalis Buday Kapitány Urat hat osztaly (Compagnie) gyalogsággal, 's ugyan annyi osztály (Zug) Nauendorf huszárokkal általküldötte Ostigliánál, a' Pó vizén, hogy az ellenségnek, a' hol, és a' mint

lehet, ártson. Buday Kapitány Ur diadalmasan tellyesítette a' reábizottakat. Az ellenség Ferrárát próbálta az ostrom alól felszabadítani, ő azt több izben meggátolta. Modenából az őrsereget kiverte, Lugo várát meglepte; elfoglalta Imolát, Faenzát, Forlit, Cesenát, Cerviát, Riminit, Pesarót és Senigagliat, és Sz. Leo várát megadásra kénszerítette. Vezérlése alatt lévő nyoltz száz Török és Orosz segítségével Julius 28-kán elfoglalta Fanót, minekutánna előtte való nap egy ellenséges tsapatot, melly Mondolfoból a' Fanói őrseregnek segítségére sietett, egyedül Svadronjával megtámadott, és levágott. Öt holnapig vezérkedett Buday Kapitány Ur ezen küldetés következésében, túl a' Po vizén, elszakadva a' tsászári tábortól, egyedűl magára, kis számu seregére, és a' jó szerentsére hagyatva. És ezen idő alatt 2174 foglyot, 58 ágyut, és 16 mozsárágyut nyert. Melly fényes hadi tettekről Gróf Klenau Generalis tökéletes hitelű bizonyságot teve, midőn legfelsőbb Helyen könyörgött annak eszközléséért, hogy Hősünk nagy érdemeihez méltó jutalommal díszesíttessék.

El-is nyerte a' többször tisztelt Bajnok nagy tetteinek igen megérdemlett jutalmát. Mert már 1796-ban Mária Theresia Jeles Vitézi Rendjének keresztjével megtiszteltetett; melly megkülömböztetés, a' most nevezett Jeles Rend szorosan meghatározott szabályai szerént, egyedűl a' legkitündöklőbb vitézség dija. — Később 1799-ben Bárosságra emeltetett. — De a' ditsőség mezején rajta esett sebek miatt elgyengülvén, kéntelen volt elhagyni azon pályát, mellyen olly jelesen futott, és 1800-ikban nagy hirü ezeredéből, vitéz bajtársainak szomorúságára, 's a' hadi szolgálat nem tsekély kárára eljövén, Főstrásamesteri ranggal nyugodalomra lépett.

Az olta részént Sopronban, részént Sopron vidékén él, vérén szerzett borostyányain nyugodva. Teste az ütközetekben kapott nehéz sebek miatt, és az idő sullya alatt elgyengült; lelke élénk és

erős most is, mint volt hajdan a' Boksáni tsatában. A' köz tisztelet tárgya lévén, ennek édes érzésével 's a' multaknak kedves emlékezetével fűszerezi hanyatló életének mostani egyformaságát.

Közli *Hetyésy László.*

4.

Az Iv szóról.

Az Iv, Iy, Ij (Arcus — Bogen) Nyilnak is neveztetik (Sagitta — ein Pfeil), ámbár a' nyil, tulajdonképpen, teszi azt a' < formára meg vasalt erős veszszőt, melly az ivből, az Ideg rúgása által, kitaszítódván, öl és sebesít.

Ez az együgyű lövő eszköz, a' régi világ gyermek kori találmánja. Hihető, hogy Nimród — mint hires vadász — gyakorlott Ivező volt. — A' Pátriárkai időben, a' vándorló familiák; midőn a' jobb földön egymással öszsze háborodtak, távolról iv-ből nyilaztak egymásra. A' Zsidó ivadék, jó ivező vólt. Dávid a' maga Énekjeiben, gyakorta említi az ivet, 's a' XI-dik Zsoltárban így énekel:

„Mert a' kegyetlenek iveket szerzik,
Hogy a' tiszta szivűket meg lőjjék;
Már a' Nyilokat az idegbe tették."

A' régi Napkeleti vándorló Nemzetek között, a' Scythák, Hunnusok, Avarok vagy Magyarok is hires ivezők vóltak; sőtt mint munka győző, hartzra termett, kemény és erős testel biró, győzedelemmel ditsősséget kereső nép; az ivezésben más népeket fellyűl múlt. — Ásiai Honnjából kihozta magával az ivet — mint kedvelte fegyverét — Ifjait az ivezésben gyakorlotta, és ezen ivvel való gyakorlás módját, ivásnak nevezte. Ebből lett osztán vivás — viadal; ebből ismét betű tserélléssel: diadal — diadalom, az az a' ki szerentsésen ivott, vivott, vagy viaskodott. — Illyenek ezek is: ásom, vésem — ájni, vájni — ágas, bogas. Illyen betű

tse-

tserélléssel formált, egy dolgot, külömböző hatással jelentő szavai, sokak vagynak a' Magyarnak, p. o. zengés, tsengés, pengés, rengés — dongás, bongás, kongás — zúgás, búgás — sivás, rivás, — vágás, rágás — budú, dudú, odú, udú 's a' t.

Az Iv-et, Ij-nak is mondták Eleink. Hihető, hogy ezt a' nevezetét a' Kúnoktól vették be; 1087-ben ugyan is, a' Kúnok beütvén Magyar Országba; Sz. László őket igen megverte, 's a' megmaradtakat, a' Tisza és Zagyva között letelepíttette, 's az Ij szótól, mint a' kik jó Ijjasok vóltak — Ijjászoknak vagy Jászoknak neveztettek. — Az Ij szóból lett: ijjesztem, ijjesztek. Ezzel az igével ma is élnek Baranyában az Ormányiak, és Sziget vidékiek; p. o. tésztát ijjesztek; e' helyett tésztát nyújtok (ij, vagy iv formára — kereken).

A' Halak tenyészését is ivásnak mondták őseink, — ma is mondjuk — hihető azért, mert a' halak párosodások idején, egybe tsoportozva, különös fordulásaik által, az úszás közben iv-hez hasonló figurát tsinálnak a' viz-szinén; innen lett ez a' közönséges szóllás: Ivnak a' halak.

De nem tsak a' Halaknak, hanem más állatoknak tenyészését is: Ivásnak, mondták régi Eleink, 's a' Magzatot, vagy fajzatot „Ivadéknak." Még ma is, a' köznép, az egy időben születtetett gyermekeket „egy ivásúaknak mondja „Megálj kutya ivadékja." Így fenyegeti ma is a' Magyar Jobbágy gyermekét, ha meg haragszik.

A' magzatot, vagy, fajzatot: ivadéknak mondván Öseink, természetesen következett, hogy az ivadéknak, az idejét is, az iv-vel jelentette ki, utánna vetvén az i-t; így: ivi; meghatározva: „harmad ivi — negyed ivi; — az idő multát pedig; így" harmad ive — negyed ive. Illyen természetű szóllás ez is: idei — taval-i. Így hát harmadivi, e' helyett van: harmad ivású; vagy, három esztendeje hogy ivódott. Valamint a' Tsikót, a' füre való járástól, nevezzük, harmadfű — negyed fű Tsikónak. —

Mint hogy a' nemesebb házi és gazdasági állatok, mint a' Marha, Ló, a' harmadik, 's negyedik esztendőn túl, elkezdenek párosodni, vagy ivni; azután megszűnik ivadék lenni. Ez az oka, hogy osztán nem is mondjuk heted ivi; nyoltzad ivi; annyival inkább nem: tizenkettőd ivi.

Így van a' dolog az állatok takarmányára nézve is; mint szintén az emberek élelmére tartozó dolgokra nézve is. Valamiképpen az ivadékot, idejére nézve, vagy harmad ivinek, vagy negyed ivinek: úgy a' takarmányt — az élelmet is, mellyel az ivadék tápláltatik, vagy harmad ivinek vagy negyedivinek mondjuk; így: harmad ivi szalma, széna, túró, sajt, bor, 'stb. Azontúl már nem az ivadéki időben létez; ezen az okon, nem is mondjuk: tizenkettődik ivi széna.

Más dolgok nemeire ez a' szóllás nem illik: p. o. harmadivi ház, láda, asztal 's a' t. nints szokásban — ezt sem mondjuk, soha: ez a' Templom tizenegyed ive épűlt.

Mivel nyelvünk természete az, hogy az i-t, ével gyakran feltseréli; abban hát senki meg nem ütközhetik, hogy némelly helyeken így mondják: harmad évi — negyed évi; harmad éve, negyed éve; ez tsak dialectus. —

Mit lehet már az eddig mondottakból kihozni? F. ezt: hogy még nagy apánknak nagy apja sem nevezte az Esztendőt Év-nek. Sőt miolta a' Magyart az Isten meg teremtette, és Ázsiából e' téjjel és mézzel folyó földre ki hozta, az Esztendőt mindég Esztendőnek mondta, nem pedig Év-nek. Az Éven minden igaz Magyar: Var alatt lévő undokságot, genyetséget, a' seb leves nedvét érti. — Hogy némelly setét századbeli Irók könyveikben, itt ott, ezen ki tétel helyett: harmadik esztendeje; ezt irták „harmad éve" nem lehet azt következtetni, hogy régi őseink az esztendőt évnek is mondták; mert azon Irók, nem figyelmeztek, sem a' nyelv természetére, sem a' dolog helyes kitételére — az ety-

mologiára — hanem a' közönséges szóllás módját alkalmaztatták oda is, hova nem illett.

Azomban az Iv szó, nem pedig az Év a' gyökér mint fellyebb láttuk; tehát Év-nek ez oknál fogva sem mondhatjuk az Esztendőt. Ha mind azon által, meg akarunk maradni, eddig való vélekedésünkben — ha jobb szeretünk roszszúl beszélni, mint hibánkat megesmérni — ha inkább a' módit, mint az etymologiát követjük, nem irtódzunk nemzeti nyelvünk nyakát ki tekerni; még jobb lész, ha Iv-nek mondjuk az Esztendőt: mert Év kenyetséget jelent, 's ennél fogva a' gyenge gyomrú emberben undorodás gerjeszt hamar; Iv pedig hajlást — valaminek el, vagy lehajlását, — lefolyását: és így az idő lefolyását — az Esztendőt is jelenthetné.

Mind az által, ha a' Magyar nyelv szeplőtelen tisztaságát meg akarjuk őrizni; — ha a' későbbi idők itéletét fejünkre nem akarjuk hárítani; se Iv-nek — se évnek ne mondjuk az Esztendőt; hanem hagyjuk meg eredeti tisztaságában.

Tökéletesítsük nyelvünket — erre maga a' természet kötelez; melly szüntelen változik, újabb meg újabb dolgokat hoz elő, 's mutat mi nekünk;— erre kötelez az emberi ész; melly újabb meg újabb dolgok nemeit fedezi fel. — Ezeknek nevet adni, névvel nevezni természeti kötelességünk. De hogy a' már meg öröködött eredeti tiszta szavakat elváltoztassuk; — a' szónak fejét, lábát elvagdaljuk 's így nyomorékká tegyük: ez ellenkezik mind a' józan észszel, mind nemzeti pallérozódásunkkal.

Mostan élő Magyarok! vegyük gondolóra, hogy a' későbbi idők itéletét nem lehet meg vakítani; — már unokáink néznek minket. — Jaj nekünk, ha azok keményen fognak rólunk itélni, tévelygésünkért!

De ámbár, olly sok újonnan kőlt tarka barka szók repkednek is minden felé, a' Magyar láthatáron; abban, a' mivelt lelkű 's érzésű Magyarok meg ne ütközzenek; gondolóra vévén azt, hogy a' Magyar nyelvnek most van a' fermentátiója — most

van revolutióba: e' pedig nagyon hasznos; mert megszűnvén a' fermentátio, a' sepredék, a' salak magában le üllepedik, vagy pediglen ki hányódik; az essentiális dolog pedig tisztaságban marad — a' haszontalan nemű új szók magokba eltünnek. —

Ditséretére válik az a' Magyar Kathedráknak — mellyeknek köszönhetjük a' nyelv szeplőtelen tisztaságának megmaradását — hogy valamint más még eddig nem authentikált új szókat: úgy az Év szót sem vették bé; hanem mint törvénytelen ágyból szülöttet ki zárták a' szent helyről.

Horváth István
Csehi Református Pap.

5.

A' húsvéti piros-tojás Ajándékára tett észrevételek.

Tisztelendő Gegő Elek, a' Sz. Ferentz szerzetében vitézkedő pesti gyülekezetnek mostani egyházi szónoka, nem régiben egy ivnyi nyoltzad rétű illyen homlok írású könyvetskét botsátott ki: „*Húsvéti Piros Tojás helyett a' Pesti Kisded Magyar Leánykák számára **** által* 1835. *Pesten nyomtatta Landerer.*"

Ebben a' könyvetskében szándéka volt a' Romai közönséges Anyaszentegyháznak szertartásait jelentő idegen szavakat megmagyarázni. Az igyekezet ditséretes, a' munkának hasznát sem tagadnók, ha kitűzött tzéljának megfelelne; de Atyasága megfelejtkezvén, hogy Kisdedekkel vagyon dolga, homályos Előjáró beszédében sok szép, hímes, de értetlen szovakkal él; 's így nem tsak oktatói fő kötelességének meg nem felelt: hanem azon fogyatkozást követte el, mellyet kárhoztat.

Az Anyaszentegyház ugyan némelly szertartásait jelentő görög, deák és zsidó szovakat imitt amott megtartott; de egyszersmint megfejtette, mire kel-

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYTÁRA

lessék azokat értenünk. Atyaságának új szovait ellenben a' Kisdedek nem tudják mire venni; mert jóllehet olvassák az új magyar szovakat, de nem értik, mit olvasnak, mivel a' tárgy esméretlen előttök. Menjünk végig a' könyvön, és kérdjük meg Atyaságát: mi végre említi Elöjáróbeszédében Kisdedeknek a' magyarosítás dühét? Tudják-e a' Kisdedek, ki légyen a' tövis koszorúzta Király? Fejtse meg Atyasága, mit akart mondani, mikor ezeket írta: *Hogy lelkesíthet valamelly szivet buzgó szeretet, ha értetlen szovakkal jelentetik a' vonzó tárgy?!!!* Mondja meg Atyasága, lelkesíthet-e valamelly tárgy? — Mind meg kell-e azt szeretnem, a' mit érteni ákarok, vagy már megértettem? — Továbbá, tudják-e a' Kisdedek, hogy a' magyar Israël alatt a' Romai közönséges Anyaszentegyházat érti Atyaságod? Végtére, hogy a' mennyi szó, annyi botlásit elé ne hozzam; kérdem: tudják-e a' Kisdedek: hogy a' Szenten (ez az ige kis betűvel vagyon nyomtatva) az Isten említtettik? — Üdvözítönk nem a' haszontalan hímes beszédért, hanem a' munkáért, az az, az értelmes és üdvösséges tanításért igért jutalmat. Nem kell tehát homályos, és két értelmü szovakkal élni az Egyházi tanítónak, ne hogy a' jámbor hiveket zavarodásba ejtse.

Az idegen szovak magyarázásában arra kell igyelnünk, hogy a' föl vett tárgyat világossan kijelentsük. Nem minden tárgyat nevezhetünk meg pedig élő nyelven egy szóval; azért a' tellyes értelem megfejtését a' régiek írásukban kell keresnünk. Lássuk tehát mit tett ebben is Atyasága?

Az *Adventet* Eljövetelnek nevezi, holott azon nem minden eljövetel, hanem Urunknak testben megjelenése értetik; azért is ezt az időt jámbor atyáink *Ur-eljövetelének* nevezték. Atyasága tehát észrevételeiben a' kisdedeknek így magyarázhatta volna meg az *Adventet*: Ur-eljövetele, az az, Kristus megjelenésének emlékére szabott idő, melly Sz. Katalin napjára következett Szombaton kezdődik; ha pedig Sz. Katalin napja Szombatra esik, akkor a'

rá következett Szombat az Advent eleje, 's ezen a' napon kezdődik az Egyházi idő vetés is, az az, az Egyházi esztendő. Szólhatott volna a' katonai, és polgári idővetésről is.

Aspersorium a' régi Magyaroknál *Karapoló*, most is annak nevezik; tehát nints szükségünk *Hintező* igére.

Hogy a' *Bibliotheca* szovat meg értsék a' kisdedek, annál inkább megkellett volna a' *Biblos* görög nevet magyarázni, mennél bizonyosabb, hogy rajta máiglan is közönségessen a' *Szent Írás* értetődik.

Cerimonia. Egyházi szertartás; mert a' világi renden élőknek is vagyon szertartásuk, Atyasága pedig az Egyházi szertartásról értekezik.

Ciborium nem Deák, hanem görög szó; deákúl *capsa, arca, capsula, arcula;* magyarúl tehát *Szentségtartónak* mondhatnók; mivel Urunk Szent Teste benne tartatik lelki táplálásunkra: vagy pedig *Áldozó-edénynek*; mert belőle áldozunk. Roszszúl magyarázta tehát Atyasága e' szovat Észrevételeiben „*Ciborium* latin neve, úgy mond, *azon szent edénynek, mellyben az áldott kenyér tartatik.*“ Ez a' tsonka bonka megfejtés, vagyinkább meg nem fejtés nem tsak semmit sem magyaráz: hanem a' kisdedeket tévelygésbe is hozza; mert Atyasága a' Romai közönséges Anyaszentegyház Hitének ellenére, Urunk Szent Testét *áldott kenyérnek* nevezi; holott az az elváltozás után már nem kenyér, hanem Urunknak valóságos szent Teste; mert ha az után is tsak kenyér maradna, mi azt nem imádnók. — Az *áldott kenyeret* az eldődi Anyaszentegyházban *Εὐ* és *λόγος* görög szótól *Eulogiának* nevezték. *Burius* Romanorum Pontificum brevis notitia et Onomasticon tzímű könyvében edit. August. Vind. 8. 1727. p. 462. „Eulogia vocabantur olim cibaria benedicta, ugy mond; ea post Missae Sacrificium alicui dare, vel mittere, erat signum communionis et Charitatis Christianae.“ De ezt a' régi szokást a'

Kisdedek nem tudják; azért arra a' gondolatra jöhetnek, hogy Atyasága az *áldott kenyéren* a' húsvéti kalátsokat említi; mert ezeket is Sentegyházba szoktuk vinni, hogy a' Pap áldja meg, de azért nem Eucharistia.

Dispensatio sem Mentvény, hanem *Egyházi Engedelem*, *Fölszabadítás*; ha Atyasága olvasta volna Szirmai Szirmay Antal Magyarázattyát, melly 1806. Kassán nyomtattatott, új szovak faragásától megpihenhetett volna.

Doctor Anyaszentegyház Oktatója, vagy Tanítója, kik a' régi Sz. Atyák; mert ha valaki az Isten igéjét hírdeti, még koránt sem Doctor.

Dominus vobiscum-ra megjegyezhette volna Atyasága, hogy ezt a' napkeleti Köszöntést az Apostoloktól vettük. Nem ártott volna itt *Jahn*-nak Archaeologiájából rövideden az Apostoli Isteni szolgálatot, vagy is a' Sz. Mise Áldozatot megmagyarázni a' kisdedeknek.

Epistolá-ra szinte megemlíthette volna Atyasága, hogy az Apostolok Urunk Sz. Testének, 's Vérének kiosztása előtt énekelének, és Szent Írást olvasának, 's hogy azért olvastatnak máiglan is Sz. Misében az Apostoloknak leveleik 'stbb., meg az Evangelium, avagy az Örvendeztető Hír. Miért légyen pedig ránk nézve örvendetes hír az Evangelium, a' kisdedek nem tudják; azért helyén állott volna ez a' rövid megfejtés: „hogy édes Üdvözítőnk bennünket, kik büneink miatt kárhozatot érdemlénk, az Istennel megbékéltetett; hogy ő általa fiúságra fogadtattunk, 's hogy általa menyországnak örökösivé lettünk; és hogy az Úr Angyala erre tekíntett, midőn a' jámbor pásztoroknak Üdvözítőnk születését hírdette, mondván: „*Ime nagy örömet hírdetek, nektek, melly lészen minden népnek; mert született ma nektek Üdvözítő, ki az Úr Kristus.*“ Luc. 2. v 10. 11. Ezeket olvasván, tudnának a' kisdedek minn örülni.

A' megkereszteltettek nem *Fejér Vasárnap*, hanem előtte való Szombaton vetették le fejér öltö-

zetüket, mellyet Nagy Szombaton, mint közönséges Keresztviz napján fölvettek. Ezt meg tanúlhatta volna Atyasága *Burius*-nak oda föl említett könyvéből p. 347. Az sintsen maga helyén, hogy ditső Magyar Eleink az illyen megkereszteléstől nevezték el a' *Fejér Vasárnapot*; mert ez a' szokás tsak az eldődi Anyaszentegyházban divatozott, Ayáink meg térésükkor pedig már nem volt szokásban: ők is tehát ezt a' Vasárnapot a' deák *Dominica in Albis* szovak után nevezték el. — Továbba, ha Atyasága a' régi magyar egyházi beszédeket olvasná, megtalálhatta volna Telegdi Miklósnál, hogy atyáink az ötödik böjti Vasárnapot a' fekete Misemondó ruhától nevezték Fekete Vasárnapnak. Végtére, hogy Üdvözítőnknek eme szovai után „A' ki Istentől vagyon, Istennek igéjét halgattya; azokért nem halgattyátok ti (a' Zsidókhoz szóla Üdvözítőnk), mert az Istentől nem vagytok.“ Ján. 8. R 47. v. a' régi Magyarok a' Fekete Vasárnapot *Siket Vasárnap*nak is hívták,

Az Üdnepek elnevezésében pedig jámbor őseink nem annyira a' környűlményekre, hanem váltságunknak Titkaira néztek; tehát nem azért nevezték *Husvétet*, mivel böjt után húst ettek: hanem, mivel az nap vette Kristus újonnan föl koporsóból az *Ő Húsát*, az az; a' Sz. Testét, valamint Telegdi Miklós magyarázza. Illendőbb is jámbor atyáink felől így gondolkodnunk, mintsem a' húsra vágyást rájok fognunk. Hasonlóképpen a' *Vízkereszt* napját is Jézus kereszteléséről nevezték, miért hogy azon a' napon keresztelkedék Kristus, melly napon a' Böltseknek megjelent vala kis gyermek korában. Triplicem Salvatoris nostri recolimus manifestationem die illa (Vízkeresztkor) mond M. és F T. Battyányi Ignátz néhai Erdélyi Püspök, Leges Eccl. T. I p. 502. c. betű jegyzék alatt, factam; dum nimirum a' Magis stella adoratur: dum in Jordane baptisatur: dum in Cana Gallileae vino facto ex aqua, primum signum fecit Dominus.“

Filialis ecclesia nem Fiók, hanem *Félegyház*; mert hajdan a' Máter Ecclesiát, *egész Egyháznak*, a' Filiálist meg *Félegyháznak* nevezték. Battyányi Leges Eccl. Tom. I. p. 548. nota. e). Ezeket értvén tudhatjuk, miért vagyon Hazánkban annyi Egyházas nevű falu, u. m. Egyházas Bást, Egyházas Bödöge, Egyházas Bük, Egyházas Falu, Egyházas Füzes, Egyházas Gelle, Egyházas Hollós, Kartsa, Karmats, Kesző, Marót Radótz, Szetsőd. 'stbb. Temes, Bihar, Pest Vármegyékben pedig, és Kis Kúnságban találunk *Félegyház* nevű helyekre. Nem szorúltunk tehát a' *Fiók* szóra, mert azon asztal, vagy szekrény fiókot is érthetni. — Az *Egyház* ige pedig templom értelmében onnan származhatott, mivel nálunk a' kereszténységnek zsengéjében tiz falu tartozott egy templomot építeni. S. Steph. Decr. Lib. II. Cap. 34. „*Decem villae Ecclesiam aedificent.*“ Ebből lehet megfejteni, miért neveztetik Tsaló közben a' sok *Kartsa* nevü falu közül egyik *Egyházas Kartsá*-nak. — Battyányinak ditsért könyvéből Tom I. pag. 325. nota c.) azt is tanuljúk, hogy régenten *Dioecesis dicebatur — etiam territorium Sacerdotis Parochialis.*“ azért ditső Eleink a' Plébánost, *Megyés Papnak*, Ecclesiarum Patronos, *Megyés Uraknak*, Jus Patronatus, *Megyésségnek* nevezték. Ezeket az elnevezéseket többi között illyen tzímű könyvben olvastam: „*Az magyar Országi Támadásoknak hamissan költött eredetének rövid velős Hamisitása Anno Christi M.DC.XX.* 4. s. l. No itélje megmost az anya nyelvét szerető Hazafi, tanátsos-e az új szovak fúrása, faragása, mielőtt régi magyar írásainkon, és kinyomtatott könyveinken keresztül nem mentünk?

A' *Jubilaeum* sem a' *Jubal*, hanem *Jobel* zsidó szóból eredett, mivel kos szarvból volt ama kürt, mellyel ez az esztendő kihirdettetett. Et recte annus ille Jubilaeus dicebatur, úgy mond Burius említett könyvében p. 482—83, erat enim maximae iubilationis et laetitiae, quem multi, praesertim miseri, vehementi desiderio expectabant; nam servi omnes eo

anno libertate donabantur; debitores ad solvendum constringi non poterant; exules omnes ad patrium solum poterant redire.“ — Jubilaeumkor az Anyaszentegyház is bennünket vétkeinktől föloldozván, büneinkért érdemlett büntetésünket is okkal, móddal elengedi; tehát a' Jubilaeumot magyarúl méltán *örömesztendőnek* nevezhetjük.

Hogy a' *Calvaria* nem dombon, mint a' régi Sz. Atyák hagyományiból közönségessen véljük, hanem térségen volt, nem tartozott a' meg fejtés velejéhez; ha pedig azt feszegette, tanított volna meg bennünket Atyasága, kitől vette tudományát?

Castrum doloris a' régieknél *Bánat-ház*. Atyasága *gyász-sélyének* is nevezi, mintha örvendetes koporsó is volna a' világon!

Cathedra, nem Szónoki, hanem *Egyházi-szék* hogy megkülömböztessük az Orátori szektől.

Collecta sem Gyüjtelék, hanem *Egybevétel*; mert a' Misézö Pap az Imádságokat nem gyüjti, hanem azokat folyvást egymásután elmondván, egybe veszi.

Commissarius magyarúl *Király képe*, így találom őtet a' régieknél.

Concionator Egyházi Szónok.

Confessor latine, graece Martyr, úgy mond Burius p. 438. Confessoris nomen olim non nisi iis dabatur, qui ob Christi testimonium publicitus datum, publica aliqua poena, vel calamitate, non tamen morte, erant affecti.“ — Magyarúl tehát a' Confessor, *Kristus valló* lehetne; mert az Istentelent úgy is Kristus tagadónak szoktuk nevezni.

Consecratio Elváltozás, és nem megszentelés; mert ha új szovakkal nem újonnan gondolt hamisságot, hanem régi igazságot világossabban ki jelentünk, nem árt a' szónak újsága.

Lamentatio. Egyházi siralom.

Matricula Szirmainál *Egyházi Anya könyv*; talán jobb volna *Születtek* és *Megholtak*, vagy *Halottak* Könyvének nevezni?

Monstrantia, Szentségmutató; 's ha ezt a' szent edényt valahol *Szentségnek* neveznék, ezt a' fogyatkozást nem kellett volna Atyaságának követni, hanem a' kisdedeket inteni, hogy a' tudatlanokat ebben ne kövessék.

Parochia helyett Papház, és Paplak nevek ki nem jelentik azt, a' mit mondani akarunk; mert a' Pap vehet magának házat, benne is lakhatik, de azért nem *Parochia*, hanem Papház, vagy Paplak; a' följebb említtettek szerént tehát a' *Parochiát* Megyés háznak mondhatnók.

Passio, Urunk kínszenvedése; mert a' kit a' törvényfára is fölhúznak, kint szenved: de azért egyházi beszédben még sem *Passio*.

Prophéta, Látó; mert Istennek jelentéséből a' jövendő dolgokat előre látták; őket atyáink is *Látóknak* nevezték.

Reliquiae a' régieknél nemtsak *Ereklyék*, hanem *Szentek tetemei* is.

Requiem nem Nyugmise, hanem *Halotti Mise*; mert noha Sz Jánoslátásában 13. 14. olvassuk, hogy meg nyugszanak a' Lelkek, mellyek az Úrban múlnak ki e' világból; de itt a' nyugvás a' keresztnek, kisérteteknek, és világi szenvedéseknek megszünését jelenti: 's a' nyugváson valaki könnyen azt érthetné, hogy a' megholt embereknek Lelkeik ítélet napiglan alusznak 'stbb. —

Rorate. Régieknél *aranyas mise*. Missa aurea est missa votiva de Beata Maria tempore Adventus solemniter cantata, úgy mond Burius p. 501—5. celebratur autem haec Missa summo mane, ante omnes alias Missas, ob excellentiam primi mysterii nostrae Redemptionis, quod est Incarnatio Filii Dei — et haec Missa non immerito vocatur *Aurea*, eo, quod sicut aurum inter metalla est praecipuum, ita Incarnatio Domini inter religionis nostrae solemnitates est prima." 'stbb. — Egyéb aránt a' *Rorate* megmagyarázásában helyén lett volna följegyezni; miért kezdi az Anyaszentegyház ezen a' napkeleti szá-

raz földnek hasonlatosságáról vett szív szakasztó ohajtáson az *Arany Misét?*

Seminarium Nevendék Papok háza.

Statio quid sit, úgy mond Burius p. 561. capc ex constitutione Xysti V. edita 13 Febr. anno 1586. „Vetus admodum ab Apostolicis usque temporibus ductą sacrarum stationum consvetudo, in quibus fidelium multitudo ad Apostolorum sepulchra, et fortissimorum Martyrum memorias conveniens, hymnis et canticis spiritualibus Deum, in Sanctis suis mirabilem, laudabat, et Salutaribus immaculatae Hostiae Sacrificiis placabat" — et Onuphrius Panvinius de coemeteriis cap. 11. Legimus Romanos Pontifices inter Martyrum tumulos, Stationes, id est, omnes actus publicos Pontificales celebrare consvevisse. Statio etiam pro temporali mansione et quiete, sive consistentia ponitur; hinc nos diebus Rogationum, cum supplicatione ad alias Ecclesias procedentes in iis Missam celebrando, et alias preces fundendo Stationes celebramus et a' procedendo pausamus et consistimus." — Ezek szerént kellett volna a' *Statio* szovat magyarázni, melly nem *Állapodatot*, hanem *Imádságra rendelt helyet* tészen. —

Statua Álló-kép: mert képszobor a' deák szovat egészen meg nem magyarázza, minthogy szobor nem kép, hanem oszlop.

Tabernaculum az Ó-Frigy értelmében ugyan sátor, vagy hajlék; de minálunk tulajdon képpen *Úrszekrényét* jelenti.

Testamentum egyházi beszédben ó és új Frigy, vagy Törvény, nem pedig *végrendelet* is; mert ez a' kifejezés tsak az emberek testamentomaikra illik.

Textus nem Alapmondat; mert Sententiae Morum is alapmondatoknak neveztetnek; de azért még sem Sz. Írások; Atyasága pedig könyvében kirekesztőleg a' Sz. Írás Textussáról értekezik.

Universitas sem *Egyetem*; mert Monoszlói Andrásnál De Invocatione Sanctorum, N Szombat, 1589.

4. p. 475. és 495. ezeket olvasom: *Egyetemben való szolgatársak.* i. e. servi idem sentientes. — *Az Martyroknak imádságoknak egyetemben való tselekedések.*“

Vicarius, nem Helyettes, hanem Püspök képe, vagy képebéli; XVI. századi könyvekben ezeket olvasom: *Érsek, és Püspök sok gondba foglalatos, a' tanítást Vicariusokra avagy Képebéliekre bízza.*“

Vigilia, Virrasztás, nem pedig vigyázás; mert Burius Sz. Ambrusnak eme szovaiból megfejti e' névnek értelmét: Jeiunavimus sabbato, vigilias celebravimus, orationibus pernoctantes institimus. *Vigilia* tehát virrasztás, mert az eldődi anyaszentegyházban virratig imádkozának a' hivek. Cur autem retento solo nomine, sublatae sint ipsae Vigiliae, servatis ieiuniis, accipe ex Sancto Augustino.“ Istum tam sanctum locum, ubi iacet sancti Martyris corpus, invaserat pestilentia et petulantia, per totam noctem cantabantur nefaria, et a cantantibus saltabatur.“ — Vigiliae item vocantur Officium Defunctorum, quod pro Defunctis in Christo dormientibus a vivis vigilantibus lugubri voce decantatur: et circa cadaver, quamdiu non est humatum, in cubili lumen, et vigilias adhibere solemus.“ Ez magyarúl szinte *Virrasztás.*

A' régi idegen szovakat tehát hiven kell magyarázni, nem pedig helytelen értelemre vonni. Arra is kérem Atyaságát, hogy ez után kinyomtatott tanításában két értelmű szókkal, szép tapogató, de tévelygésbe ejtő beszéddel ne éljen; hanem az Isten országát és Igazságát hímezés hámozás nélkűl hirdesse, és tanítsa, meg emlékezvén, hogy nem beszédre fizet az Isten, hanem munkára.

Podhraczky Jó'sef.

6.

A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.

(Folytatás.)

XVI-dik Század.

A' XVI-dik Század mind a' mellett is, hogy én azt (néhány más tekéntetből esméretre méltó későbbi Kéziratot kivéve) tsak 1541-dik évig, az az: a' Magyar Országban kinyomatott legrégiebb Magyar Könyv évszakáig fogom előterjeszteni, sokkal gazdagabb Magyar Kéziratokban az előbbi Századoknál. Ezt bizonyosan az okozza, hogy a' Század maga is hozzánk közelebb esik, nem pedig az, mintha ekkor a' Nemzeti Nyelv ügyét a' Magyarok érzékenyebben szivükön hordozták volna. Még ekkor is az Apátzák valának a' Magyar Literatura bővülésének fő okai. E' Századhoz tartoznak a' következő Kéziratok:

1.

Szent Gergely Beszélgetései.

E' Kéziratot helyheztetem leg első helyre, egyedül azért, mert mostanig, tudtunkra, tsak ez az egy régi Magyar Kézirat vitetett által Angoly Országba az Atlanticumi Tenger hullámain. Most az Middlehillben Worcestershire (Wuster) Tartományban Phillipps Tamás Baronet gazdag, 's 4000-re menő Kézirat Gyűjteményében hirdeti a' Magyar Nyelvnek hajdani keletét. Illyen tzím alatt: „CODICES MANUSCRIPTI MISCELLANEI EMTI IN ANGLIA.“ (Gustavi Haenelii, Catalogi Librorum Manuscriptorum, qui in Bibliothecis Galliae, Helvetiae, Hispaniae, Lusitaniae, Belgii, Britanniae Magnae asservantur. Lipsiae, 1829. 4-o Fasciculo III. columna 881.) ezek olvastatnak róla: „*Nro* 2314. *Dialogi S. Gregorii (Hungarice); Chart.*“ Itt ugyan azonkivül, hogy Szent

Gergely Beszélgetései Magyar Nyelven találtatnak egy Papirosra íratott Kézíratban, a' Kézírat Százada megnem határoztatik: De, a' ki esméri (S. Gregorii Papae I. cognomento Magni, Opera Omnia. Venetiis, 1744. fol. Tomo II., pag. 103 — 475.) Szent Gergely Pápának „*Dialogi*" tzímü IV Könyvét, 's nem járatlan egyszer'smind a' XV-dik és XVI-dik Század szelleme történeteiben, nem egy könnyen kételkedhetik e' tsudálatos előadásokat magában foglaló munkának lefordíttatását épen az említettem Századoknak tulajdonítani. Ha mindazonáltal későbbi volna a' Kézírat, nem nagy fáradságba kerül tévedésemet megigazítani. Minden esetre, mivel Szent Gergely Pápának e' munkája nagyobb kiterjedésü, maga a' Kezírat is elég vastag lehet, ha a' Fordító mind a' négy 'könyvet lefordította Nemzeti Nyelvünkre. Mind ezekről nem nehéz lészen kimerítő Tudósításokat szerezni, mivel a' Birtokos igen hajlik a' szíves közlésekre. Róla írta Előszovában Haenel Gustáv: „*Restat ut iis, qui operam meam humanissime adjuverunt, debitas agam gratias. Hic inprimis nominandus est THOMAS PHILLIPPS, Vir quum eximio literarum amore excellens variaque doctrina ornatissimus, tum singulari animi candore conspicuus. cuius officia vel potius merita in me extiterunt maxima. Is non modo, dum in Anglia eram, omnibus in rebus summa humanitate ac benignitate mihi commodavit, ita ut studiis meis neque eius consilium neque auxilium deesset, verum etiam postea festive et lepide, ut eius ingenium moresque ferunt, scriptas saepissime ad me dedit literas, quibus me de multis rebus edoceret. Atque profecto non est alius quisquam, cui me maxima debere libentius profitear.*" Öröm látni e' sorokban egy Nagy Férfiu tulajdonait, 's meggyőzödhetni, hogy az Angoly Fő Urak a' Paripákon és Istálóbűzén kivűl is tudnak találni nemes mulatságot. Nem kárhoztatom ezzel a' Paripakedvelést, melly Vitéz Nemzethez igen is illik: De az Ész fő díszét soha sem

kell elfeledni mellékes gyönyörüségek miatt. Ki lészen az a' nagylelkü Magyar Fő Ur, ki NÉGY EZER RÉGI KÉZÍRATTAL fogja fölékesíteni lakhelyét? — Bizzunk a' jövendőben. Nálunk is hátra hagyigálják egykor, mint hajdan Rómában a' Házasodók, a' gyermekekhez illö diókat.

2.

A' Babonás Lóorvoslás.

Találtatik e' Magyar Régiség Tek. Tudós Wadasi és Jeszenitzei Jankovich Miklós Tábla Bíró Urnak gazdag Gyüjteményében. Leírta azt a' birtokosnak szíves közléséből Révai, 's így folynak Jegyzetei:

„Superstitiosa Equi Curatio,

Instar appendicis huc adscripta ex singulari folio quarti, vt vocamus, formati, quod ex complicatione vitium accepit in locis duobus. Caracter est currens Gothicus: orthographia aetatem docet satis remotam, certe in seculi decimi sexti initium.

fekÿles lwthwl

En nemes assonÿom syz marÿa, mÿkorth az the senth fÿadoth sÿlethÿd ÿeswsth sÿzen es thystan, azkorth the hozÿad gÿwe egÿ serethe Sented se — — (lego *szent*) ÿanos, az ÿob kezÿben hoza egy fegÿr sÿp thÿs — — — — — eneth (lego *tiszta keszkenöt* az fegÿr sÿp thÿsta kezkeneben az the senth fÿadoth el fel wÿewÿe wÿththe wala az ÿardan wÿzÿre az ÿardan wÿzÿben megh mossa megh fÿrÿsthÿ, mel syp thÿstan megh marada az fegÿr sÿp thÿsta keskene az the szenth fÿadthwl olÿan sÿp thÿstan megh maragÿon ez Serelw ez gonosz fekÿlthÿwl, in nomine patris et debet fieri ante ortum solis ter debet legere tria pater noster et aue maria tot uel et vnam missam gloriosissime marie virginis ad honorem.

lw mwl — — — wl

mel bÿzonÿ hogy — — — — (*meg lelte*, vt sensus requirit, et in exesae chartae extremitate satis

satis clare apparent vestigia literarum *meg*) Senth ÿlona assonÿ az wr keresth fagÿath, olÿ bÿzonÿ hogÿ megh wÿgassÿk ez en lowam, accipe frenum equi et super frontem equi fac nouem cruces et super iecor et super cingulo equi.

Haec hactenus laxissime scripta in aduersa conspiciuntur folii pagina: quae sequuntur, in auersam translata paginam, et laxo itidem calamo exarata leguntur:

lw ÿna ÿwtÿssÿrÿwl

En nemes assonÿom sÿz marÿa, en nem czhwdalok azon, hogÿ the az the senth fÿadoth Sÿzen sÿlethed, de en azon czhwdalok hogÿ the segh lw wagÿ peÿ lw hogÿ the az wtho labadwal az elew labadon walo ÿnadoth megh ÿ — — — hed (lego *ätötted*, et scripturam ita restituo ÿwthÿthed). Kerÿwld meg haromser es kezedwel az hasan Serementÿben thereld megh, es mÿnden wthwal nÿomd megh az ÿna ÿwteth labath az labadwal."

Tsak ennyiből áll az egész régi Maradvány Révai jegyzeteivel és pótolásaival együtt. Kiadtam egészen a' Magyar Régiségekben igen járatos férfiunak észrevételeivel, ne hogy másnak utóbb bajlódása légyen a' tsonka Kézírattal.

3.

A' Pesti Fö Oskola Könyvtárának 1506-*dik évi Imádságos Könyve.*

Már Schwartner Márton (Introductio in Rem Diplomaticam Aevi Intermedii, praecipue Hungaricam. Budae, 1802. 8-o Tabula III. Nro 2.) közlött harmadik számmal jegyezte Réztáblájának második régiségében egy sor rézbevésetett 1506-dik évi Magyar Írást ime hozzáadással: „*E Cod. Manuscr. anni* 1506." Ugyan erröl elöbb (a' 336-dik lapon) említette: „*In Bibliotheca R. Univers. Pest. specimen scripturae Hung. hoc antiquissimum est, quod inveni* „*Mykoron Lazlo Kyralne Anna Azzon ez velagbol kÿ mwlt Germok agyaba Zenth Maria Mag-*

dolna azzon napÿa tajaba ezor ọt zaz hatod ezten-dọbe.“ Minő kézíratban találtatnak e’ sorok, ’s mit foglal magában a’ Kézírat? azt a’ Kutfőiből örömest titkot tevő Férfiutól megtudni nem lehetett: Reá szántam tehát nem sokára a’ Diplomatika megjelenése után magamat a’ gondos keresésre, ’s mind addig forgattam kötetről kötetre boldogúlt Stipsits Alajos Emmánuel Könyvtárőr jelenlétében a’ Pesti Fő Oskola Könyvtárának Kézíratait, míg az 1506-dik évi Magyar Imádságos Könyvre tsak ugyan szerentsésen reá találtam, mellyből a’ fölebb előadtam sorok rézbe vésettek.

Ezen Imádságos Könyvnek kemény fatáblái kisnyoltzadrétüek, ’s igen sima sárga bőrrel vagynak bévonatva, melly azonban itt ott nagyon megtágúlt. Áll a’ Kézírat 184 levélből, de több helyen tsonka, ’s benne az írás hol nagyobb, hol kisebb betüket ad elő. Nagy betüi tzifrák ’s többnyire, a’ hol ki nem hagyattak, veresek, valamint veres tintával írattak az új, meg új tárgyu Kezdetek is a’ Kézíratban. Honnand került e’ munka a’ Pesti Fő Oskola Könyvtárába? annak legkisebb nyomára sem akadhatni magában a’ Kézíratban.

Első helyet foglal benne egy Magyar Kalendáriom, mellynél tsak a’ Müncheni Evangyeliomkönyvben találtató régiebb mostani tudásunk szerént. A’ Kalendáriom kezdete azonban tsonka, mint szinte az a’ vége is, hibázván belőle Boldog Aszszony hava, az az: Januárius, és Karátson hava, az az: December. Bétölt a’ kiszakadott első és utólsó levélen kivűl 10 levelet. A’ havak az üdnepekkel együtt így következnek:

„Boith elọho hwzon nyoltz

Zenth Brigida azzon — Gergtya zentọlọ Bodog azzon — Zenth Balas pyspek — Zenth Agota azzon — Zenth Dorotya azzon — Zenth Appalý’n azzon — Zenth Kolos *(Scholastica)* azzon — Zenth Balynth Martyr — Zenth Juliana azzon — yzọghes zenth Petọr Apastal — Zenth Matý’as Apastal.

Bǫith mas ho harmitz eg nap

Perpetua — Zenth Ghergǫr papa — Zenth Getrud azzon — Zenth Benedǫk appath — Gymǫlch olto Bodog azzon.

Zenth Gǫrgh ha harmitz nap

Zenth Amborus doctor — Zenth Tiburcius — Zenth Vallerianus — Zenth Alberth — Zenth Georgh — Zenth Mark — Zenth Vitalis — Zenth Petǫr martyr.

Pynkǫsth ha harmitzeg nap

Zenth Philep Zenth Jacab — Zenth kǫroszt megh lelese — Zenth Florianus — Zenth Gothard — Zenth Janos Mykoron olayba fǫztek — Zanizlo Szenth Myhal — Zenth Epímachus — Nereí Achileí Zenth Pangratz — Zenth Sophia azzon — Zenth Potentiana — Zenth Elona azzon — Zenth Vrban papa — Zenth Felíx Martir — Zenth Petronella Zenth Petǫr leanya.

Zenth Ywan ha harmitz nap

Zenth Nicomedis Martir — Zenth Erasmus — Zenth Bonifacíus Martir — Zenth Primus Martír — Zenth Borrobas Apastal — Zenth Ánthal Confessor — Zenth Vyd *(Vitus)* — Zenth Gyarfas *(Gervasius)* — Tyz ezǫr Vý teez — Zenth Ywan — Zenth Janos ees Zenth Pal — Zenth Lazlo kýral — Zenth Leo papa Vigilia — Zenth Petǫr Zenth Pal.

Zenth Jacab ha harmitz eggh nap

Bodog Azzon Latogatasa — Zenth Tamas — Zenth — Zenth Ghelien *(Kilianus)* — Zenth Marghýth — Tyzǫnkeeth Apastal — Zenth Elek — Zenth Elý ees propheta *(Elias)* — Zenth Praxis azzon *(Praxedis)* — Zenth Maria Magdolna — Zenth Appolinaris pyspǫk — Zenth Christína azzon — Zenth Jacab Apastal — Zenth Anna azzon — Zenth Símplicius — Zenth Abdon ees Sennen.

Kys azzon ha harmytz nap

Zenth Petǫr vasa zakadatý a — Zenth Istwan papa — Zenth Istwan teste megh lelese — Hawi Bodog

azzon ees Damokos — Wr zyne valtozatý'a — Zenth Donath — Zenth Ciriakus — Zenth Romanus — Zenth Lewrý'ntz — Zenth Tyburcius — Zenth Clara azzon — Zent Ipolyth — Zenth Ewsebius Vigilia — Nagy Azzon napya — Zenth Agapith — Zenth Laý'ws — Zenth Istwan Kyral — Vigilia — Zenth Bertalam Apastal — Zenth Rufus — Zenth Agoston — Zenth Janos nyaka vagasa.

Zenth mi ha harmytz nap

Zenth Egyọd — Kys azzon napý'a — Zenth Gorgonius Martir — Zenth Proth ees Jacínkt — Zenth Kọrọzth fel magaztatasa — Zenth Nicomedis martir — Zenth Femý'a azzon *(Euphemia)* — Zenth Lompeerth *(Lambertus)* — Zenth Mathe Apastal — Zenth Morytz martír *(Mauricius)* — Zenth Gyọlerdh pyspọk *(Gerardus)* — Zenth Cozma Damý'an — Zenth Venceslaus Martir — Zenth Myhal archangyal — Zenth Jeronímus doctór.

Mynd zenth ha harmytzegh nap

Zenth Remigíus pyspọk — Zenth Ferentz Confessor — Zenth Mark papa — Zenth Dienọs Martir — Zenth Kalman — Zenth Kalixtus papa — Zenth Gaal Confessor — Zenth Lucach ewangelista — Tyzọnegh ezọr Zý'z Vrsula — Zenth Seuerus pyspọk — Zenth Seuerinus — Zenth Crispinus — Zenth Dọmọtọr — Vigilia — Zenth Sý'mon Judas — Zenth Quintinus.

Zenth Andras ha harmytz naph

Mý'nd Zenth Napya — Halottak napý'a — Zenth Emrọh hercegh — Zenth Leo papa — Neegh coronazot Martir — Zenth Theodorus Martir — Zenth Marton papa — Zenth Marton pyspọk — Zenth Beretzk pyspọk *(Briccius)* — Zenth Othmar Apaath — Zenth Ersebọth azzon — Zenth Cecelý'e azzon *(Cecilia)* — Zenth Kelemen papa — Zenth Krisogonus Martir — Zenth Katherý'na azzon — Zenth Saturnus Vigilia — Zenth Andras Apastal.

Karachón ha harmitzegh“

Itt szakad vége a' levél kiszakadása miatt a' Magyar Kalendáriomnak.

Következnek ezután néhány deák nyelvü egyházi tárgyak, mellyek előtt szinte kiszakadott egy pár levél, 's innét vagyon, hogy a' Minden Szenteknek Litániájukból tsak ime szovak: „*a damnacione perpetua. libera 's a' t.*“ fordúlnak legelőször elő. Bétölt ez, a' Szent Domonkoshoz, Szent Tamáshoz, Szent Vintzéhez és Szent Katalinhoz intéztettek Imádságokkal együtt, majd hatodfél levelet, 's a' végezetnél e' Magyar Kérelem olvastatik:

„Vram Myndǫnhato isten ky emlekǫzý'k megh een rolam Mý'koron een eletǫm megh vegheztetý'k Zenth Rufus napý'an e z ǫ r ǫ t z a a z, h a t o d e z t e n d ǫ b e

Imagh erǫttem ees legeck rezes ymadsagodba ky ez kǫnbe olwasandaz.“

A' 6-dik levélen hátúl egy későbbi 's elég nehéz olvasatu írás találtatik, mellynek tárgya Imádság Szüz Máriához.

Ezek után husz és fél levélen ismét vegyest deák és magyar Imádságok, Énekek és Zsoltárok találtatnak, 's közöttük főképen nevezetes a' Köz Gyónás az által, hogy benne Szent Domonkosról is tétetik említés illy módon: „*Confiteor deo et beate marie virgini et b e a t o D o m i n i c o et omnibus sanctis et tibi pater.*“ 's a' t. Innend ki tetszik, hogy Szent Domonkos Szerzetese írta e' Kézíratot, és ugyan valamellyik Apátza Monostor számára. Ez utóbbi már tsak abból is bizonyos, mert a' Kézíratban sokszor előjő említés a' S z e r z e t e s V e s z t e g l é s r ǫ l, és a' Könyv végén találtató Prédikátziókban nem egyszer vagyon szó a' S z e r z e t e s H u g o k r ó l, vagy is S o r o r o k r ó l.

A' vegyes Deák és Magyar Imádságok, Énekek és Zsoltárok után a' huszon egyedik levél hátán már egyedűl Magyar Kézírat kezdetik, 's ez folyton folyva végig tart. Innend vettettem le az ide mellékelt veres betüs Hasonmást, mellyet így kell olvasni:

„(U)rnak neweebe kezdetyk a' bodog zý'z anýának siralmáról való emekezet (emlekezet), kiről emlekeznönk gondolnonk és szolnonk kell, hogy szivenkbe és lelkenkbe nagy édességhes ajoítatosságot és isteni malasztnak velágosságát nyerhessjük. Mert ha az oktalan állatok megh siraták ő Uroknak halálát: Mit mongyonk az keserves anyáról és mind utánna valo szent 's a' t.“

Elfoglal ezen elmélkedés 22 és ½ levelet, 's a' végénél olvastatik:

„Mýkoron Lazlo ký'ralne Anna azzon ez velagbol ký mwlt Germok agyaba Zenth María magdolna azzon napý'a taý'aba ezǫr ǫtzaz hatod eztendǫbe.“

Következik ezek után magyar nyelven a' Patris Sapientia Ének, 's ki terjed 2 és ½ levélen illyen kezdettel:

„Athý'anak bolcheseghe isteny Bizonsagh Vechernenek ideicen Christus megh fogattateek az ew thaneithvanýtwl eyel el hagyattateek Sidoknak arwltateek adatek ees kenzateek.“ 's a' t.

A' következő hét levélen vagyon ismét egy értekezés illyen veres betüs tzím alatt:

„Jehsus Maria vrnak neweebe kezdetyk zenthsegos eletnek moggya.“

Ezen elmélkedés vége után egy, vagy legfölebb két levél hiház a' Kézíratból, mellyben most 49 levélen kisebb betükkel Krisztus Kínszenvedésének Története, vagy is a' Passio adatik elő illyen befejezéssel:

„Amen
Ezǫr ǫtzaz hatod eztendǫbe zenth Vilhelmus napyan.“

E' sorokat én mutatóúl a' Hasonmás alá vésettem a' Kézíratnak itt is előfordúló évszáma miatt.

Ismét ezek után veres betükkel ezek olvastatnak:

„Kezdetnek ayoitatus gondolatok awagh ymadsagok mynden orakra ees elǫzǫr completara vecernye elǫtth.“

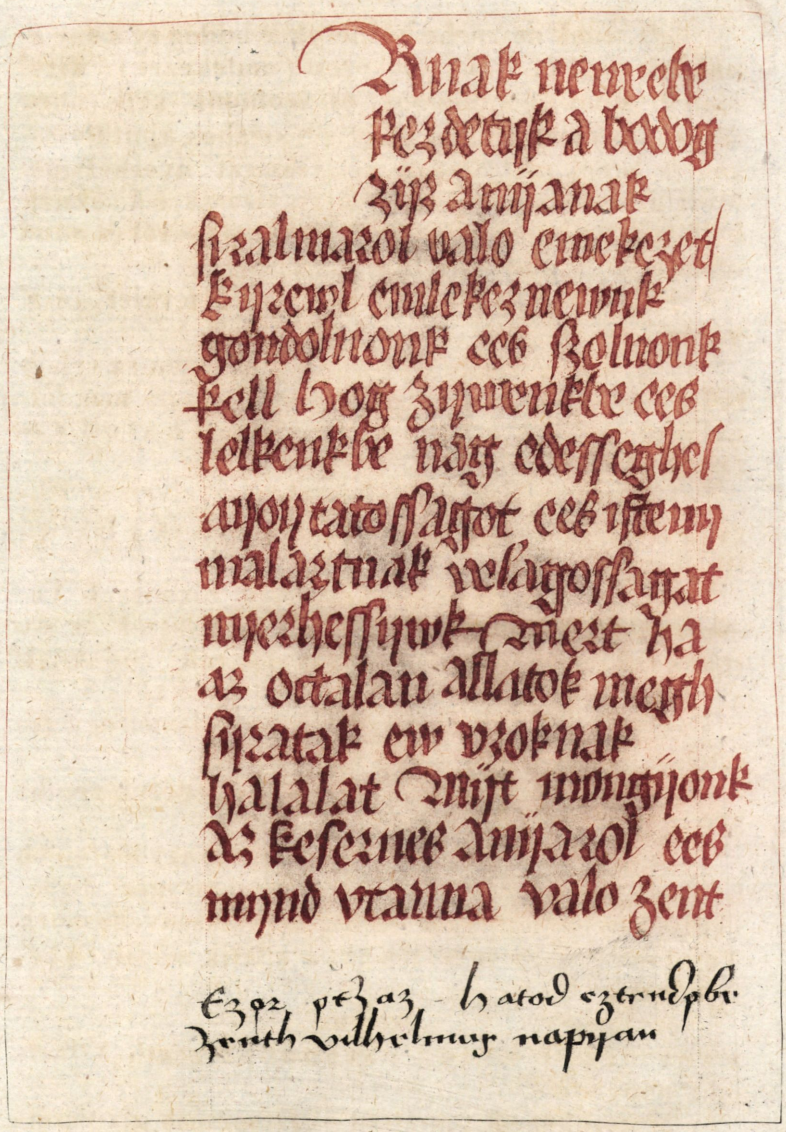

Nagytudományu

CORNIDES DÁNIEL *Emlekezetének szenteli*

Horvát István.

Elterjed ez 18. levélen, 's a' végénél följegyeztetett:

„ezor otzaz hatod eztendobe.“

Következnek továbbá 29. levélen néhány Evangeliumok illyen veres betüs tzím alatt:

„Yth kezdetnek zenth ewangeliomok.“

Az Evangeliumok után a' Kézíratból három levél kiszakadott, 's a' tárgy, melly ezeken és a' következő ötödfél levélen íratva volt 's vagyon, a' Szüz Máriának hét epeseegheit illeti.

Megént az ötödik levél hátán veres betükkel ezek jőnek elő:

„Vr iehsusnak newebe kezdetyk zenth enek ky dicheri zyz mariat ees az o zenth fyat Igon edos a' iooknak ees az tyzta lelkoknek kyk zeretyk istenth ees az ew zent zíleíet ees az isten malazty ath ky kezdetyk ekkeppen mondwan.“

Bétölt ez az Ének az említettem fél levélen kivül még más hat levelet, 's ezek után olvastatik ime veres tzím:

„Aztalnak zenth dicherete.“

Ugyan ezen oldalon olvastatik ime veres betüs tzím is:

„Jo ees gonoz zerzetosnek dicheretj ees zydalma.“

Mindezek után pedig, néhány kiszakadott levél után, találtatik befejezésül a' Kézirat végén négy Predikátzio az Apátzákhoz, mellyek közül sem az első, sem az utólsó nem egész.

A' Kézírat Magyar Nyelve inkább közelít a' Magyar Nyelvhez, mint sem a' Palótz Nyelvhez. Azonban itt 's ott előfordúl benne a' régi EZOGBELEWL, a' mi másolatra látszik ujjal mutatni.

(Folytatik.)

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) A' szorgalmatos Fog-orvos, avagy megmutatott okai a' fogfájásnak. — Egyszer'smind a' fogak tisztitásának módja; és a' fájdalom enyhitésére szolgáló orvossága az odvas-, 's a' nedvességtől megromlott fogaknak. Németből *Takács Pál* által. Budán, Burján Pál Könyvárosnál. 1831 12-ed rétben. 48 lap.

Az eredeti munka, eggy azon rendszer és tudományos érték nélkül való munkák közzül, millyekkel a' német köznépi orvosi tudomány el van öntve, 's nem tartanók azt méltónak a' kivonatra, ha ez által alkalom nem mutatkoznék, némelly józan tanácslatoknak elmondására 's több a' laicusok és közönséges orvosok közt uralkodó bal vélekedéseknek 's káros szabásoknak felvilágositására.

A' munkácska négy paragraphusra oszlik:

§. 1. *A' Gyermekek fogai hasadásáról, avagy úgy nevezett csecs-fogak' kijövésekről.*

Itt a' Szerző a' foghasadás történetét adja elő, de minden logicai összefüggés nélkül 's ezt követi azon rendkívülvaló 's igen alkalmatlan jelenetek felhozása, mellyek a' gyermekeket a' foghasadás alkalmával bántják. A' Szerző t. i. eggyike azon orvosoknak, kik a' foghasadás rovására tolnak sok fontos nyavalyákat, mellyeknek a' gyermekeknél egészen másutt kell okát keresni, 's mellyeknek nem czélirányos gyógyitása ezen hamis nézetnél fogva, igen sokszor veszélyt hoz a' beteg fejére.

Kétfélék a' Szerző szerént a' foghasadás által okozott bajok. A' gyengébb alkatú 's beteges gyermekeknél fájdalmak, görcsök, hányás, hasfájás, nyughatatlanság, felijedezés, állcsontfájás állnak elő; a' teli vérű 's erősb alkatúaknál a' foghús, nyálmirigyek, mandolák, szemek, meggyúladnak, az

orczák lángolnak, a' gyermek magán kívül beszél 's a' hideg leli. Ezeknek elkerülésére azt ajánlja, hogy a' gyermek álkat-bélyegére kell szüntelenvaló figyelemmel lenni 's azt vagy szeliditni a' telivérü, erős gyermekeknél, vagy erősitni a' gyengéknél, (honnan látni való, hogy a' Szerző más sokakkal eggyütt, még a' Brown nyomdokain járdal). A' foghasadáskori hasmenést nem tanácsolja a' Szerző gyógyitni, holott annak elmulasztása, szintugy mint nem illő gyógyszerekkel való ostromlása, sok gyermeket a' sirba vitt. Az emésztő organumok — igy szóll a' Szerző — a' foghasadás alatt többnyire el vannak rontva (?) innen a' sok tej hamar meg árt 's hasmenést okoz, a' honnan ezt savanyuságellenes szerekkel, rákszemmel vagy magnesiával akarja megelőzni. Azonban kétséget sem szenved, hogy az egészséges anya vagy dajka teje, egészséges gyermeknél, sem hasmenést, sem más efféle bajokat nem szül, ellenben mi sokszor megtörténik ez, ha a' szoptató személyt nyughatatlanság, szorongás vagy szenvedelmek háborgatják, minden figyelő orvos tudja 's illőleg fogja méltatni.

Fontosnak tartja a' Szerző 's méltán a' gyermek tisztán tartását is. E' végre legjobbnak tartja a' korpa fürdőt kevés székfüvirággal. Miért nem a' tiszta vizet? melly a' fürösztés czéljának teljesen 's legjobban megfelel, a' nélkül hogy egyebet mint jót tenne, mit a' székfüvirággal 's egyéb illy nemü orvosságos erejü füvekkel készült fürdőktől várni nem lehet.

Az erőtlen gyenge gyermekeken china-kávéval lehet igy szóll segiteni. Ez eggy azon káros vélemények közzül, mellyeket a' közönséges orvosok, minden további gondolkodás nélkül szoktak ajánlgatni az emberiség kárára. A' china eggy igen nagy erejü gyógyszer, melly a' felnőtt 's különben egészséges alkatúakban is, nagy és sokáig tartó 's gyakran a' legerősb testet is elnyomorító károkat okoz, menyivel inkább a' gyenge alkatú 's minden külső befolyások iránt érzékeny gyermeki testben! A' tanu-

ságos példák 's szorosb figyeletek nem voltak siker nélkül az újabb időkben 's a' chinával való kárhozatos visszaélés szünni kezd, a' szenvedő emberiség javára. Ma eggy gondolkodó orvos sem fogja azt gyermeknek diaeteticai czikkely gyanánt ajánlani.

A' foghasadáskori bajok ellen több szereket ajánl a' Szerző. Mikor a' foghús 's szomszéd részek dagadtak 's tüzesek, nadályokat ajánl. Azonban épen a' nadályok, mellyekkel sok orvosok a' csecsemőknél is élnek, igen gyakran görcsöket, (convulsiókat) szülnek; sokszor pedig a' czéliránytalan 's nagy mennyiségben adott gyógyszerek, különösen a' sok székfü szüleményei azok. A' görcsök ellen mákony a' Szerző fegyvere, melly azonban az ártatlan gyermek idegeit jó eleve hajlandóvá teszi minden ideg-nyavalyákra, azonkívül hogy sokszor az életet is veszedelembe ejti. — A' foghúsgyúladás ellen a' Szerző tejfelt, fejér mákszirupot, gummivizet, czitromlevet ajánl abba dörgöltetni, a' legsürgetőbb esetben pedig a' foghús keresztülvágását, a' mit ő sok orvosok után nem győz eléggé ajánlani. Igaz hogy a' fognak a' foghúson való álttörése, a' szájban néminémü hőséget, fájdalmat és nyálfojást 's néha eggy kis hideglelést is okoz, de ez még magában nem nyavalya 's csak a' rosz velebánás vagy a' czéliránytalan szerek tehetik azt azzá. Ide tartoznak a' foghasadás könnyebbitésére czélzó 's a' gyermek kezeibe adott kemény testek, csont, vas vagy kemény plántagyökerek, mellyek a' gyenge foghúst összerontsolják, vagy a' Szerző által ajánlott dörgölgetések is. Ha a' szoptató személy egészséges, ennélfogva a' gyermek jó táplálékkal él, tisztán tartatik, szájöble gyakran kimosattatik, holmi hashajtó szirupokkal 's egyéb czéliránytalan szerekkel el nem gyengíttetik, gyomra ártalmas szopadékokkal el nem rontatik, egy szóval a' természet józan utmutatása szerént neveltetik, soha a' fogazás bajaival küszködni nem fog, a' foghasadás fájdalom és alkalmatlanság nélkül történik meg, a' nélkül, hogy valaha a' Szerző által ajánlott késre szükség lenne.

§. 2. *Az egyenetlen fogakról.*

A' másodfogak sokszor görbén nőnek 's a' legszebb arczot is elcsúfitják. Ennek rendszerint az az oka, hogy a' tejfog kelletinél tovább útjába van a' másodfognak, vagy is általjában véve, a' hely szűke az állkapczában. Sokszor eggy útban lévő fognak kivonása, az egész sor fogat rendbe hozza, de néha több fogakat is szükség kivonni, ha a' másodfog szélesebb mint a' felette lévő tejfog. A' már görbén nőtt fogak rendbeállitására a' *Hirsch* által követett módot, az u. n. kötést, (ligatúrát) ajánlja a' Szerző, (Praktische Bemerkungen über die Zähne, und einige Krankheiten derselben, von Friedr. Hirsch. Jena 1801. S. 76.) mellyel rendszerint élni szoktak a' fogorvosok. Ugyan ezen mód által szoktak valamelly metsző fog hijánya által előállott lyukat is betőlteni.

§. 3. *A' fogak betegségéről közönségesen.*

1. *A' lógó fogakról.*

Ha a' foglógás helybeli okok, ütés, esés vagy valamelly kőnemű anyag képzése által áll elő, az első esetben a' szomszéd fogakhoz való kötés, a' másodikban a' borkő levétele által lehet a' bajon segiteni. Sokszor azonban a' foghúsnak taplós, lágy volta, a' fogaktól való elválása 's ezeknek ezen okból eredt ingása, a' scorbut szüleménye, mellyet belső, az egész organismusra' ható szerekkel szükség gyógyitani. A' Szerző ezen esetben, 's orvos nem léttében, a' foghús gyakori dörgölését ajánlja czitromlével, kámforos égettborral, kalánfűléllel, mellyekben timsót is ajánl felolvasztani. Az illy külső szerek azonban, csak ideigóráig való javulást szerezhetnek, a' nyavalya fő oka a' testben maradván. Hirsch ezen esetben a' foghús megvagdalását (scarificátióját) 's a' rágás elkerülését ajánlja, ezen kívül dicséri a' china- és fahéj-tincturát, kalánfűléllel 's kevés pimpinella-essentiával. Igen gyakran a' kénesővel való visszaélésből származik a' foghús elpuhúlása és vérzése. Ezen esetben a' veres borban főtt zsályát ajánlja a' Szerző, a' mi azonban

a' czélnak épen nem felelhet meg, ha a' kéneső ártalmas munkálatjai a' testben lappanganak. A' fordító maga is ajánl eggy általa próbált orvosságot, ezen baj ellen, melly abban áll, hogy egynehány tölgyfagubót párszénben addig tartván, mig lánggal ég, akkor hirtelen porrá kell törni, megszitálni, ezzel a' foghúst dörgölgetni 's borral száját kiöblöngetni.

A' foghús sebes vólta hasonlókép belső nyavalya szüleménye 's a' chína-liktáriommal, china- vagy cserfa-főzettel, mint a' Szerző ajánlja, csak tökéletlenül lehetne a' czélt elérni.

A' foglógás sokszor a' foghús meggyuladása és dagadása által áll elő, 's illyenkor genyecséges seb is támad néha az állkapczában, mellynek meggyógyitása a' seborvosi körbe tartozik.

3. *A' mocsokról, borkőről, a' fognak idegen matériával való beborításáról és annak feketeségéről 's ezek ellen való orvosságokról.*

A' száj üregében sok nedvválasztó életmívek jönnek öszve, azonkívül hogy a' táplálékoknak is ez elfogadója, honnan nem csuda, ha a' fogak felületére soknemü anyagok ragadnak, mellyek azokat bemocskolják 's néha magokra kő keménységet öltöznek. Ez a' kőnemü anyag, — melly La Beaume szerint apró állatocskák elválasztékja 's fészke, mint a' korallok, — borkőnek (tartarus dentium) neveztetik. Némelly emberek ennek nemzésére különös hajlandósággal birnak, mivel ennek nem léttében a' fogak sokszor minden tisztitás nélkül is tiszták maradnak; ellenkező esetben pedig ha szinte megtisztíttatnak is azok, a' borkő visszanemződik, sokszor egész fogat befed 's gyakran olly' nagyra nevekedik, hogy miatta az ajkak 's egyéb puha részek sérülést szenvednek, azonkívül, hogy a' fogakat is ingásba hozza, 's szájbüdösséget okoz.

A' fogak ezen nyavalyája ellen, mind eddig kevés jó tanácsot tudtak adni az orvosok. A' jelen munkácska szerzője, négy rendbeli gyógyrendelettel áll elő, a' fogsárgaság és borkő ellen. — Az elsőben mechanicus szereket, veres koralit, rákszemet

's szenet ajánl, a' fogakra ragadt idegen anyagok ledörgölésére; a' másodikban chemicus szereket, borkősót, örmény bólust, pecsétes földet, égetett szarvasszarvat, a' fogakra ragadt savanyúságoknak elrontására; a' harmadikban savanyú szereket, millyek a' tisztitott borkő vagy czitromlé, a' sárga fogak megfehéritésére; a' negyedikben dynamicus szereket, sárkány-vért, lakka-gummit, chinát, kálmus gyökeret, viola gyökeret, a' foghús erősitésére, 's végre nyolcz szerből álló fogport közöl. Mind ezen szerek azonban a' kivánt czélnak meg nem felelnek. Az elsők a' fogmázat rontják el, 's így a' fogak mentől előbbi elromlására nyujtanak alkalmat; az erősitő szerek ártalmas voltát pedig, több józan gondolkodású orvosok általlátták. A' Szerző által ajánlott hosszu recept, a' rendszerintvaló nem fog-ápoló, hanem fogrontó receptek sorába tartozik. Leirhatatlan mennyi kárt tesznek az embereknek a' fogporok, és fogtincturák, mellyeket a' pénzcsaló fogorvosok pecsét és titok leple alatt árulgatnak.

Azon esetben, ha a' borkő tetemesen meglepte a' fogakat, szükséges annak eltávoztatása, arravaló műszerekkel, de a' mit csak ügyes és gondos fogorvos vihet kár nélkül végbe. Kóborló fogorvosokra bizni azt, annyi mint a' fogakat veszélynek tenni ki. Savanyakat használni pedig ezen czélra, mint az illy bélyegü orvosok szokták, menthetetlen vétek. Legújabban azonban azt mondja La Beaume, hogy a' borkőnek, — melly microscópiumon nézve sejtes, — 's az azt előhozó állatocskáknak és azok tojáskáinak semmivétételére legfoganatosabb a' rózsamézzel felereszteti tiszta eczetsavany, melly a' fogmázra, semmi ártalmas befolyással nincsen, mint egyéb savanyak. Ő tehát az ezzel való élést ajánlja minden reggel; a' baj visszanemzésének megakadályoztatására pedig, finom arecadió porral 's ratanhia-tincturával ajánlja mosni a' fogakat. A' borkő megakadályoztatására azonban, valamint a' fogfeketülés eltávoztatására is legártatlanabb 's legczélirányosabb mód a' fogaknak hideg vízzel való gya-

kori megmosása, kivált reggel 's étel után. A' borkőnemzés és fogfeketeség okát sokszor a' test állapotjában kell keresni 's okos orvos felügyelése alatt belső szerekkel gyógyitani, különben minden külső szerek ellenére is a' baj ismét visszatér. —

3. *Jegyzések és előrevaló vigyázások, a' foglisztitó porok — fogvájók — és fogborostákkal való élésről.*

A' Szerző a' fogak tisztitására égetett kenyérhéjat ajánl, a' mi józan tanács, de hogy azt az íny erősitése végett bikfaszénnel, mirrhával, chinahéjporral és catechuval kelljen vegyiteni, csak theorián épül 's a' czélnak meg nem felel. A' Hufeland fogtisztitó pora, veres szantalfából és chinából, a' fogakat megsárgitja 's hathatós orvosi erejénél fogva más tekintetben is árthat. A' jó fogpornak, mint *Guttmann* is megjegyzi, (Die Wichtigkeit der Zähne, ihre Pflege und Heilung. Leipzig 1829. 39. l.) ha attól hasznot, nem kárt várunk, közömbös substantiákból kell állani, mivel annak semmi egyéb czélja nincs, mint a' fogakra letelepedő nyálkának 's egyéb idegen anyagoknak eltávoztatása. Legczélirányosabb azonban a' fogaknak 's foghúsnak tiszta vizzel való gyakori megmosása egy sem nem kemény, sem nem puha kefécske segedelmével, nem szélibe, hanem hosszába, a' felső fogakat lefelé, az alsókat felfelé. Valamint a' fentebb említett természetű fogporok mellyekhez tartoznak még a' sokak által használt só, hamu, tajtékkő, korom, szappan, téglapor 's több effélék, a' különben egészséges és jó fogakat is elébb utóbb elrontják, azokat meg sárgitják 's feketitik, kitördelődésre hajlandóvá teszik, úgy a' józan és czélirányos bánásmód által a' különben gyenge 's rosz fogakat is sokáig használható állapotban meg lehet tartani, sőt sokszor egészség állapotjára juttatni. —

Mit a' Szerző a' 29-dik és 30-dik lapon a' fogvájókkal való élésről 's fogtisztitásról mond, tapasztaláson épült jó tanácsok.

4. *A' fogak odvasságáról vagy az odvas fogakról.*

Ez a' széles kiterjedésben uralkodó nyavalya, sokszor örökségszerintvaló ugyan, úgy hogy némelly familiának minden tagjai szenvednek abba, bár millyen gondot forditsanak is fogaik megtartására; de igen gyakran a' fogakkal való nem gondolás, vagy az azokkal való roszúl bánás, evésben ivásban való vigyázatlanság, sok czukros csemegékkel való élés, kávéital, dohányzás, rosz fogporokkal, ércz fogvájokkal való élés 's t. eff. ezen kedvetlen és sokszor kimondhatatlan szenvedéseket okozó nyavalya okai.

A' kezdődő fogcsontfenét, (caries dentium), fínom reszelő műszerekkel szokták eltávoztatni, a' mi az egész fogorvosi tudomány körében a' legnehezebb, legfárasztóbb 's legunalmasabb operátio, 's mellyre ha czélirányos akar lenni, sok órák kívántatnak. Nem lehet tagadni, hogy néha ezen operátió által, a' fogromlás tovább terjedése 's a' szomszéd fogakra való elragadása, bizonyos időre megakadályoztathatik, de ha munkálódásunk gyökeres akar lenni, szükséges hogy a' nyavalyának belső dynamicus okait se feledjük, 's arra különös gonddal legyünk. Igen sokszor az u. n. scrofulák, scorbutus, bujakórság, köszvény, kénesővel való élés, az emésztés functiójának rendetlensége, 's a' nedvek innen eredő egészségtelen volta, a' fogak több rendbeli nyavalyájinak 's különösen a' fogcsontfenénck oka, a' honnan ezen esetben a' belső czélirányos gyógyszerek, elmulhatatlanul megkívántatnak, de általjában soha sem fogja azt okos orvos elmulasztani, mivel a' fogromlás, már arra való hajlandóságot, e' pedig valamelly a' testben lappangó nyavalyát tesz fel, a' mit a' fogcsontfenével rendszerint eggyüttjáró symptomák is igazolnak. A' ki csupa külső szerekkel akarja a' romlásnak indult fogakat meggyógyitani, nagy tévelygésben van, 's nem hasznot, hanem tetemes kárt teszen magának. Egyébiránt a' különben egészséges, 's fogait okosan ápoló ember, soha sincs ezen igen kedvetlen nyavalyának kitéve.

A' hol a' fogcsontban már üreg állott elő, be szokták azt tölteni, mellynek czélja az, hogy a' fogüregtől minden külső ártalmas dolgok eltávoztassanak 's igy a' fogfájás megakadályoztassék. A' fogüregek betöltésére, rendszerint viaszkot, szurkot, mastixot, arany vagy ezüst levelkéket szoktak a' fogorvosok használni. *Hirsch* a' czinlevelet ajánlja ezen czélra, a' felső fogaknak pedig főtt terpentinből 's óltatlan mészből, lenolaj-firnajsszal vagy erős vizahólyagenyvvel készült masszát, 's hogy az ezen massza nyomása által előállható fájdalmat megelőzze, a' fogüreget vagy is az az abban létező ideget tüzes vassal érinti meg, (cauterisálja). A' Vergani fogmastixa ennél még alkalmatosabb. Mind ezen töltelékek azonban, azonkívül hogy gyakran kihullnak, mint idegen substantiák alkalmatlanok, 's gyakran a' fog romlását inkább siettetik, a' honnan ezen esetben is a' fenn emlitett egyszerü fogtisztitás és foggondviselés legajánlhatóbb.

Az odvas fogak különbségnélkülvaló kivonását méltán nem hagyja a' Szerző helybe, mivel a' fogfájás sokszor nem a' fog odvasságából, hanem más okokból származik, mellyeknek eltávoztatása által a' fogfájás is megszünik; ellenben a' fogkivonás rendszerint csak ideig óráig való nyugalmat szerez, mivel a' belső okok folyvást meg lévén, a' többi fogak is romlásnak indulnak, azonkívül, hogy eggy kivont fog hijánya által a' többiek is erős állásokban fogyatkozást szenvednek, 's az organismusnak egygyik legfontosb functiója, a' jó emésztés is ez által csökken. Ezt a' fontos lépést tehát, mindég csak okos orvossal való tanácskozás után 's olly esetekben kell tenni, ha a' kihúzandó fog épen haszonvehetetlen, 's el nem háritható alkalmatlanságokat szül. Mennyi veszedelmet, sőt gyakran halált is okozott már valamelly fognak kóborló fogorvosok, ügyetlen borbélyok, 's falusi fográntók által való gondatlan, 's gyakran minden haszon nélkül való kivonatása, bizonyitja a' szomoru tapasztalás.

5. *Az odvas fogaknak betöltése vagy beöntése állapotja.*

Ezen tárgyról már felyebb szólottunk.

6. *A' fogfájásról.*

A' fogfájás igen sokféle okokból származik, a' honnan annak gyógyitásmódja is különbkülönbféle. Azon okoknak gondos kipuhatolása, 's az ajánlandó szernek azokhoz képest való kiválasztása, gondolkodó és ügyes orvost kíván. Innen látni való, hogy sehol sem követnek el az emberek annyi hibát, mint ezen nyavalya gyógyitásában. Rendszerént t. i. sorba próbálgatnak mindenféle ajánlott szereket, 's midőn czéljokat el nem érik, a' fogkivonásban keresik vég menedéköket. Ezen oktalan bánásmód, sokakat megfosztott még haszonvehető fogaiktól; már pedig, mint *Guttmann* helyesen mondja, eggy még haszonvehető fog, becsesebb a' drágakönél, 's harminczkét egészséges fog többet ér, a' legdrágább ékességnél, mellyre kiki munkássága vagy szerencséje által szert tehet, de ha amazok egyszer elvesztek, a' leggazdagabb Monarcha sem szerezheti azokat többé vissza.

A' fogfájás minden fájdalmak közt legkegyetlenebb. Az organismusnak csaknem minden részeibe elhat az idegek által a' fájdalmas érzés, lázadásba jőnek a' véredények, 's többnyire szörnyü nyughatatlanság szálja meg a' szenvedőt, és még is soha sem keresik az emberek olly ritkán okos orvos segedelmét mint itt, 's rendszerént megelégesznek a' jövőjárók, vén asszonyok 's tudatlan fogorvosok tanácsával, mellynek utóljára fogkivonás a' vége. Mennyi sok visszaélés történik ezen kétségbeesett segédmóddal a' terhes asszonyoknál, — hol eggy jól választott belső szerrel, *mindég* lehet segiteni, — mindennap látjuk. Szerencsétlen, ki az illy büntetésreméltó 's tudatlan fogtörők kezeibe jut, kiknek operáló dühösségök elébb le nem csilapodik, mig minden fájó, odvas, sőt sokszor egészséges fogakat is ki nem rángatnak.

A' fogfájás leggyakoribb okát az odvas fogakban keresik, 's az abból eredő baj ellen ajánlott szerek sora végnélkülvaló. Némellyek a' fogideg elölését ajánlják tüzes vas által, 's a' fogodú betöltését, (plombírozását), mint legjobb 's bizonyosabb módot a' fogfájás elűzésére. Mások kámfort, ópiumot, belendeket, puszpáng- szegfű- cajeputolajat, naphtát, tiszta folyó bűzsót, (salamia spiritust) dohányt ajánlanak, a' fogideg érzékenységének megtompítására. Azonban ezen bódító szerek, sokszor igen káros befolyásuak az egész idegrendszerre, mint a' tapasztalás bizonyitja. *Hirsch* és mások, némelly esetekben, a' felerősztett concentrált érczes savanyat ajánlják, a' mi azonban, ha a' fájdalmat bizonyos időre megszüntetheti is, de a' fogaknak véghetetlen kárt okozhat. *Gerbi* eggy általa leirt bogárka (curculio antiodontalgicus) kinyomott nedvvével ajánlja a' fájós fogat megnedvesiteni. (Storia naturale di un nuovo insetto. Firenze 1794). Sokan ajánlják a' hétpontos füskata, vagy gabonabogár (Coccinella septempunctata), kinyomott nedvvét az ujjak közt eldörgölni, 's a' fájós fogra kenni, mit Hirsch is mint igen sok esetekben hasonlithatatlan szert ajánl, 's tapasztalatja szerint ha ki ezen eleven bogárka nedvvét ujjaiba bedörgöli, ezekkel sokáig szerencsével élhet a' fogfájás ellen. Ugyan ő ajánlja a' csipke gubóbogár (Cynips rosarum) nedvvét is, mellynek ama felett az az elsősége van, hogy télben is kapni lehet, 's nem lévén olly ingerlő mint amaz, akkor is használható, ha gyúladás van jelen. Ott hát hol amaz nem használ, — igy szóll — ez igen gyakran megfelel a' czélnak. Vannak kik a' fogfájás ellen, elleningerszűlő (antagonisticus) szereket, körösbogárflastromot, mustártésztát, tormát, pióczákat 's a' t. ajánlanak, mellyek némelly esetekben használhatnak ugyan, de mivel az általok fájdalmasan elért czélhoz, könnyebb, szelídebb, 's rövidebb úton is el lehet jutni, feleslegvalók. — Legtöbb esetekben a' fog kirántatásával szoktak a' szenvedő emberek magokon segiteni, mi

ellen a' Szerző helyes okokból buzgólkodik, 's a' fogfájás elkerülésére a' fogakra való ügyelést, 's különösen azoknak tisztán tartását ajánlja.

Hogy a' fogfájás, 's általjában minden fognyavalya, többnyire valamelly belső dynamicus ok szüleménye, 's a' fog látható baja csak hajlandóvá teszi azt a' fájdalom sokféle okokból történhető felébredésére, kétséget sem szenved. A' fogideg ugyan is szoros öszvefüggésben lévén a' test többi idegeivel, ezeknek változásaiba részt vesz, 's különös érzékenységet és az alkalomadó okok ártalmas behatása iránt való fogékonyságot öltözik magára. Igy a' gyomornak, az agyvelőnek sajátnemü változása, a' terhes állapot, hypochondria, hysteria, ideggyengeség, csúz, köszvény, scorbutus, bujakórság és más a' testben lappangó nyavalyák, a' fogfájásnak igen gyakori szülő okai. Meggyőzettetvén a' testben lappangó nyavalya, azzal eggyütt a' fogfájásra való hajlandóság is kialszik, még akkor is ha már a' fogak romlásnak indultak. De semmi sem igazolja azt annyira, mint azon szomorú tapasztalás, hogy a' legtöbb esetekben, minden az ellen oktalanul használt külső szerek, haszontalanok, sőt sokszor kárt is okoznak, valamint azon minden fogfájásra hajlandó emberekre nézve jóltévő és reménylhetőkép kedves hír, hogy az új orvosi iskolának, a' Homoeopathiának rendszabási szerént, a' fogfájásnak minden nemei, eggy két jól választott belső szer által hamar, könnyen és bizonyosan gyógyithatók, mint ezt a' tudnivágyók naponként láthatják, a' nélkül hogy a' többi fogakra vagy a' testre valami kár háramlanék, a' mit a' fentebb említett fogfájásellenes szerekről épen nem lehet mondani. Nem kell itt azonban feledni azt sem, mit a' Szerző okosan ajánl, hogy az alkalomadó okoknak gondos elkerülése, az életmódnak a' test 's különösen a' fogak állapotjához való szabása, 's az ezekre való gondviselés első feltételei a' fogfájás eltávoztatásának.

§. 4. *Az ínynek betegségeiről.*

1. *Az ínynek meggyült kelevényéről vagy az íny sebéről.*

A' foghúskelés előállására rendszerint romlott fog nyujt alkalmat 's gyakran iszonyu fájdalmakat 's hideglelést okoz, és többnyire evesedésbe megy által. Ezen nyavalyának gyógyitására rendszerint külső szerek ajánltatnak. A' Szerző másokkal egygyütt a' szelidebb esetekben eczetes bodzavirágöntetet, a' nehezebbekben tejjel elegyitett fejér mályva főzetet ajánl, szájmosó-viz gyanánt, vagy tejbe főtt fügét rendel a' kelésre rakosgatni, mind addig mig fel nem fakad. A' megért kelést fel szokták vágni, de többnyire magában is felfakad az. Utócúra gyanánt zsályafőzetet, vagy rózsamézzel elegyitett mirrha-tincturát szoktak rendelni, 's hogy a' baj többé vissza ne térjen, a' megromlott fog kivonását tartják legbizonyosabb szernek. Azonban sokszor egyszerre a' foghús több helyein, máskor hol itt hol amott, gyakran egészséges fogak mellett, sokszor minden megelőző fogfájás nélkül, csupán meghülés következésében, illyen daganat áll elő, a' mi világosan bizonyitja, hogy a' foghúskelés is, — ott hol az nem külső sérülés következése, — belső okok szüleménye, a' mit az is kétségkívülvalóvá tesz, hogy külső szerek által ritkán vagy soha sem eszközölhetni annak gyökeres meggyógyulását. Itt is tehát a' legokszeresebb 's czélirányosabb mód, annak belső jól választott szerekkel való meggyőzése, mellyet egyedül csak a' Homoeopathia vihet végbe, ez oltván ki az egész test állapotjára való általános tekintettel választott szerei által, a' fogfájásokat 's foghúskeléseket szülő nyavalyás hajlandóságot. Az ezen tekintetben gyüjtött szerencsés tapasztalatok bizonyitják, hogy az igy gyógyitott foghúskelések vissza nem tértek, 's a' különben legmegromlottabb, az előtt mind untalan visszatérő, 's kegyetlen fájdalmakat okozó fogak is haszonvehetőkké lettek, a' mi — mint minden helybe fogja hagyni — kettős nyereség.

2. *Az ínynek kinövéseiről.*

A' foghúson előálló hol lágy, hol kemény, hol széles alapu, hol száron függő, hol fájdalmas, hol érzéketlen kinövések, a' romlott fogak szüleményei, mellyek ezeknek kivonattatásával, vagy helyesebben a' fogak romlását eszközlő nyavalyás hajlandóság meggyógyittatásával, elmulnak 's többé vissza sem térnek.

3. *Az ínynek rothadásáról* (Scorbutus).

A' foghús pöfeteges daganatja, vérzése, kisebesedése, vagy genyecségesedése, eggy symptomája a' scorbutnak, de több más nyavalyák szüleménye is lehet az. A' Szerző által ezen baj ellen külső szerek ajánltatnak, úgymint köppölyözés, kalánfűlél, kámforlél, mirrha-essentia, czitromlé, chinafőzet rózsamézzel, mellyek legfeljebb néminémü enyhülést nyujthatnak, de a' baj gyökeres kiirtását semmi esetben sem eszközölhetik, mit csak jól választott belső szerektől várhatni.

Ohajtandó lett volna, hogy a' Fordító az ezen tárgyról szólló számos külföldi munkák közzül, ollyat választott volna ki, mellyből silány orvosi literatúránkra valami nyereség járulhatott, 's hogy stylusára több gondot forditott volna.

A. Balogh Pál.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Geschichte der kaiserl. königl. Hofbibliothek zu Wien. Von Ig. Fr. Edlen von Mosel, k. k. wirk. Hofrathe und erstem Custos der Hofbibliothek. Wien, Fr. Beck'sche Universitäts-Buchhandlung. 1835. Gedruckt bei A. Strauss's sel. Witwe, nyoltzad rétben, SS. I—VIII, 389. két kőtáblával; az ára 3 for. pengő pénzben.

Minden országban a' köz Könyvtároknak tekéletességeik tészik az egyik legfőbb észmérőt. A' hol hézagosak 's erőtlenek a' köz Könyv-Gyüjtemények, ott magos fokon nem állhatnak az egyes tu-

dósok, minthogy tzélt érni szükséges segédeszközök nélkül teljességgel nem lehet. Iparkodhatnak ugyan szokatlan erőlködések által a' tudománykedvelő magános igyekezetek is: De mindenkor tsak alatt járhatnak az illyetén buzgóságok a' kivántató érték nem léte miatt. Temérdek már most az, a' miből tanúlni lehet és kell: Hogy mérkezhetnék meg a' sokkal a' gyenge és kisded tehetség? Köz erő, köz részvétel, köz költségeskedés mozdíthat itten mindent elő, vagy a' nagyobb hatásu kegyes Országlás.

Közöttünk ugyan századok óta tsak nem minden segédeszközöket leginkább az uralkodó Ház tudományszeretete és bőkezü adakozása nyujtott, 's leginkább ápolgatta ez, a' mi igen is illő volt fényéhez, a' Bétsi Tsászári Könyvtárt és más rokon Intézeteket, mellyekhez sokban alig ha bír hasonló bőségü Tudományforrásokat a' külföld is. Főképen VI-dik Károly Tsászártól kezdve egyik Fejedelem vetekedett erre nézve fölül halladni a' másikat, 's valóban fölötte figyelemre méltó és sok különösen az is, a' mit boldogabb életre által költözött I. Ferentzünk e' tekéntetből is a' Tudomány Oltárára áldozott.

Leírták a' Bétsi Tudományos Kintseknek egyes osztályaikat Lambecius, Nessel, Kollár, Born, Denis, Eckhel, Bartsch, Hammer és több mások: De a' nagy bőség ezen igyekezetek által, ha bár sok történt is, még közel sem meríttetett ki, 's minden esetre hibázott magának a' pompás Intézetnek Története.

Ezt a' tetemes hézagot különösen a' Könyvtárra nézve minden Jóknak és Okosaknak szíves örvendezésükre Mélt. Mosel Ignátz Ferentz, valóságos Udvari Tanátsos és első Őr Ur, nagy fáradozással, bő kiterjedésü tudománnyal, szerentsés válogatással és gyönyörködtető előadással ki pótolta azon valóban tudós — igen tudós — munkában, mellyet itt a' Hazával megesmértetni szerentsém vagyon. „*Inventis facile est addere.*“ A' mi magából

az így is jeles munkából itt 's ott kimaradott, azt a' nemes lelkü Szerző Kalászok gyanánt bizonyosan összse fogja gyüjteni; valamint egy ne talán következhető újabb kiadásban azokat is még bővebben előszámlálja, a' mik e' tudományos Kintstár lajstromait és a' mellette szolgált Tisztviselőknek elmeszülményeiket illetik. Az előbbiek vidékinek utasításúl, az utóbbiak a' História Literáriának gyarapodásúl, 's magának az Intézetnek díszül szolgálnak.

Nekünk Magyaroknak azt kell leginkább ohajtanunk, hogy a' Bétsi Tudományos Dúsgazdagságot ezentúl Tudósaink gondosabban fordítsák haszonra, mintsem eddig tették. Ez által egy felől nemzeti tárgyainkról is újabb esméretetket nyerünk; más részről pedig tartozó érzékeny hálával telünk el azon nagy Fejedelmek eránt, kik Tsászári és Királyi Bőkezüséggel nekünk szinte úgy, mint más hív Alattvalóiknak, illyen roppant segédeszközök által a' nyomosabb tanúlásra ketsegtető alkalmat nyújtottak.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazítások.*

F. e. Tudományos Gyüjtemény V-dik Kötet, 3-dik Értekezésében néhány hiány helyett lészen helyrehozandó a' 41. lapon 4. és 5. sorban: *Három száz kilenczven egy ezer millio két száz kilenczven négy millio* helyett: *Három száz kilenczven egy ezer, hét száz kilenczven négy millio;* 51. lap. 27. sorban: *kedveskedik* helyett *kevesedik;* 54. lapon 31. sor után tétetik egy sor: *E' szerént honi alaposb minden oldali miveltségünket valahára fellebb emelvén, valóban tehát reményünk van az arany korhoz etc. etc.*

Vizer István.

VI. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Holétzy Mihály. A' szabadító háboru Dunán 's Tiszán innen. MDCLXXXIII—MDCXCVIII, és IX. 3 lap.

2) Bőhm Károly. Az Öngyilkolásról. 72 lap.

3) Hetyési László. Viszszaemlékeztetés Bátori Báró Buday Ignátz, Mária Theresia Jeles Rende Vitézének, Ő Nagyságának, hadi pályájára. 90 lap.

4) Horváth István, Csehi Ref. Pap. Az Iv szóról. 96 lap.

5) Podhradczky Jó'sef. A' húsvéti píros-tojás Ajándékára tett észrevételek. 100 lap.

6) Horvát István. A' Magyar Nyelv régi Maradványairól. 110 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) A. Balogh Pál. „A' szorgalmatos Fog-orvos, avagy megmutatott okai a' fogfájásnak. — Egyszer'smind a' fogak tisztitásának módja; és a' fájdalom enyhitésére szolgáló orvossága az odvas, 's a' nedvességtől megromlott fogaknak. Budán, 1831. 12-ed rétben." 120 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Geschichte der kaiserl. königl. Hofbibliothek zu Wien. Von Ig. Fr. Edlen von Mosel, k. k. wirk. Hofrathe und erstem Custos der Hofbibliothek. Wien, 1835. nyoltzad rétben." 133 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazítások. 135 lap.

(Koszoru 1835-dik eszt. VI. Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1835.

VII^dik KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

A' Nyelvek tulajdonságairól.

1-ső Szakasz.

A' nyelvek egymással összehasonlítva, vagyis a' nyelvek eggyes tulajdonságai, az az: miben különböznek azok egymástól?

§. A' mennyire az emberi emlékezet terjed, mindig voltak 's vannak különbféle nyelvek. A' melly nyelvek már régen kihaltak, azok közzűl hírökből is tsak nehányat, az irás föltalálása után kihalttak közzűl pedig egykettőt ismerhetünk könyvekből. A' most meglévők közzűl is eggyeggy ember sokat nem esmerhet. — És igy a' nyelvek közti különbséget senki sem határozhatja meg közönségösen; hanem tsak azt: minél fogva különbözhetnek azok egymástól.

§. Különböznek a' nyelvek egymástól:

1-ször *tulajdonságaikra* nézve, mellyeknél fogva eggyik eggy, másik más — több vagy kevesebb — tekintetben múlja fölűl a' másikat. És e' tulajdonságok teszik a' nyelveknek egymásnál tökéletesebb voltát.

Jegyzet. Meg kell jegyezni, hogy a' nyelveket nem kimívelődésökből, hanem kimívelődhetésökből szükség megitélni. A' nyelvek kimívelése pedig nem azoknak tsupán szókkal — kiváltt tárgynevekkel — szaporításában, hanem inkább a' most mindjárt elészámlálandó tulajdonságokkal felkészítésében áll.

A' nyelveknek

A.) belső főtulajdonságai:

a.) az *érthetőség;* mivel az az emberi beszéd fő tzélja, hogy társunk, kihöz szóllunk, beszédünkből akkori érzetünket, gondolatunkat, akaratunkat minél világosabban fölvehesse. Áll pedig ezen érthetőség:

aa.) a' nyelv *bőségében*, az az: a' világi tárgyak 's azoknak minémüségei és változásai neveinek vagyis az első rendü szóknak is ugyan, de kiváltt az ezeket beszéddé formáló szóképzőknek és ragasztékoknak, mondáskötőknek (prae- et postpositiones) és beszédkötőknek (conjunctiones) mellyek a' világi tárgyak között eléforduló egybeköttetéseket — visszonyokat (és így a' gondolkodás categoriájit) jelentik, minél számosabb voltában.

bb.) a' nyelv *rendszerességében;* t. i. annál érthetőbb valamelly nyelv, minél állandóbb 's határozottabb szabályokat követ az mind a' szók formálásában, mind kiváltt azoknak egybefoglalásában vagyis beszéddé szerköztetésében — a' beszédkötésben.

b.) hathatóság; nem tsak az ugyanis beszédünk tzélja, hogy társunkkal érzetünket, gondolatunkat, 's akaratunkat fölvétessük, hanem az is, hogy őt beszédünkkel tetszésünk szerint megindíthassuk; ezt pedig tsak beszédünk hathatósága által érhetjük el. Azonban a' hathatóság sokat tesz még ezen fölül a' beszédnek érthetővé tételére is. — Áll e' hathatóság:

aa.) a' nyelv *természetességében;* t. i. annál hathatósb ('s érthetőbb is) valamelly nyelv, minél több benne a' természeti hangzást kifejező szó (*ονοματοποιημενον*), — továbbá minél inkább követi a' szók szerközete a' gondolkodás természetes rendjét.

bb.) szép vagyis lelkes és annálfogva érdeklő — indító *hangzásában.* Mert nem az szép, a' mi erőltetve vagy igen puha vagy igen durva, 's annálfogva érzésünket kedvetlenül érdekli; hanem az, a' mi arra édes benyomást tesz. Édes benyomást pedig az tesz, a' mi nem erőltetett, hanem termé-

szetes; természetes ismét az, — a' nyelvben nevezetösen, — a' mi a' helyesen míveltt és így sem el nem puhultt sem nem durva embernek indulatját 's gondolkozását, úgy a' mint van, kifejezi. — Valamint már közönségösen a' *szép*ről, úgy különösen arról, mellyik nyelv hangzása legyen szebb, annyi a' vélemény, a' hány a' fő. Eggyik az igen puhát (mint az Angolé), másik az igen keményt — nem mondom durvát — (mint a' Németé) tartja legszebbnek. Én a' föntebbiek szerint azt mondom, hogy ezek éppen azért, mivel már két túlságban járnak, nem lehetnek legszebbek; ellenben azt, a' mellyik a' fínom lágyságot a' férfias erővel és méltósággal minélinkább párosítja, vagyis mindkét részről erőltetéstől minél távulabb jár (mint a' Magyaré), legszebbnek állítom. — Mellyik nyelv legyen pedig lágy mellyik kemény, mellyik puha mellyik durva hangzású, — ezt megítélni csak ollyan ember képes, kinek ízlete sem nem durva sem nagyon el nints puhulva, ki annálfogva a' természetest megtudja ismerni, 's ezenfölűl mentt a' részrehajlástól. A' nyelvek kemény hangzását okozzák leginkább a' kemény hangerőnek (tonus) a' szókban gyakorta, az az: minél több szózaton (v. szótagon) előfordulása, a' szózatok elején vagy végén álló több mássalhangzók, átaljában a' mássalhangzóknak egy szózatban összehalmozása, a' mássalhangzók megkettőztetése, 's a' t. mellyeknek minél nagyobb hijjával van valamelly nyelv, annál lágyabb annak hangzása, de egyszersmind annál kevesebb erő is van benne; ha azonban mindezek valamelly nyelvben igen gyakoriak, annak könnyen durva — darabos hangzást adnak, ha a' tsinosítás által mérsékelve nem lesznek.

B.) külső vagyis formai főtulajdonságai pedig a' nyelveknek:

a.) az *egyszerüség*, melly abban áll, ha mind a' gyökérszók mind a' hozzájok járuló szóképzők és ragasztékok a' lehető legrövidebbek (nevezetösen egy két-mássalhangzós szózatuak); továbbá, ha a' beszédkötés minél egyszerűbb szabályokat követ.

b.) hajlékonyság, ha t. i. minél könnyebben 's többképen lehet mondásait elrakni — változtatni, 's annálfogva rajta a' gondolkodást minél szabadabban kifejezni.

Ezek a' nyelveknek figyelemre méltóbb tulajdonságai, mellyek részint a' nyelvekben származások ólta kisebb-nagyobb mértékben megvannak, a' szerint, a' mint az azokat valaha alkotott emberek gazdagabb vagy szegényebb képzelődésüek, józanabb vagy balabb gondolkodásuak, mind a' tudományokban mind érzésökre nézve míveltebbek vagy durvábbak, szabadabb vagy elnyomottabb állapotban voltak; — részint pedig idő jártával a' pallérozódás — tsínosodás, levegőtáj, 's t. e' f. által jöttek 's jöhetnek bé a' nyelvekbe.

Kimívelni már valamelly nyelvet annyit tesz, mint azt minél érthetőbbé, hathatósbbá, egyszerűbbé 's hajlékonyabbá tenni. — Lehet pedig kimívelni minden nyelvet, még a' legtökéletlenebbet is, a' föntebb említetteket követve; tsakhogy a' rajta beszélők ezt — mégpedig jó itélettel és ízlettel — tselekedni ne resteljék. Siralmas sors lenne valóban, ha a' beszéd tehetségét, mellyel a' természet minden népeket egyaránt megajándékozott, nem lehetne vagy szabad nem lenne a' tökéletesség minél fölsőbb fokára emelni.

Különböznek a' nyelvek

2-szor *idejökre* vagyis helyesebben szóllva *korokra* nézve, a' mennyiben eggyik régibb a' másiknál; a' mit a' nemzetek történeteiből tudhatni azon nyelvekre nézve, mellyek emberi emlékezet ólta formálódtak; a' régibbekre vagyis azokra nézve pedig, mellyekről a' történettudomány hallgat, vagy legalább mellyeknek kezdetét a' történettudományból kinyomozni nem lehet, — ezekre nézve mondom, magoknak ezen nyelveknek természetéből vagyis tulajdonságaiból lehet valamit kiokoskodni. Az olly régi nyelveknek pedig, mellyeknek kezdetét sem a' történettudományból sem magoknak természetökből meg nem tudhatjuk, — egymás-fö-

lötti régibbsége felől szót vitatni nevetséges. Innen tsak a' most meglévő nyelvek közt sem lehet a' legrégibbet meghatározni.

Különböznek a' nyelvek

3-szor *származásokra* nézve. És ezen tekintetben azok vagy *eredetiek*, vagy *származottak*.

a.) A' nyelvek *eredetiségét* a' történettudományból és magoknak a' nyelveknek természetéből lehetne megtudni. De a' történettudomány a' nyelveknek ha korát nem, annyival inkább eredeti ségét meg nem határozhatja. Eredeti nyelven tehát ollyan nyelvet kell érteni, mellynek egész alkotásából olly természetesség 's egyszerüség tetszik ki (az az: mellynek szavai olly természetet kifejezők és rövidek, 's szerközetök a' beszédben vagyis beszédkötése annyira a' természetes gondolkodást követő és egyszerü) hogy ennélfogva lehetetlen azt más nyelvtől származottnak tartani, 's mellyből annálfogva az látszik, hogy azt valamelly eleinte beszélni nem tudott két vagy több ember nem másoktól tanulta, hanem maga alkotta a' természet egyenes vezérlése után. Ennek megismertetésére pedig nem kell egyébb a' nyelvek igazi ismereténél és józan okoskodásnál. És innen látnivaló, hogy eredeti nyelvet ma is kezdhetne két összekerültt beszélni nem tudó ember; tsakhogy míg ezen beszéd egész nyelvvé válnék, arra töméntelen idő lenne szükséges. De mivel illyen módon nyelv az emberek sokasága miatt azólta, a' meddig a' történettudomány fölmehet, nem formálódhatott; látnivaló, hogy az eredeti nyelvek kezdete régibb a' történettudománynál. Illyen eredeti nyelv a' magyar, mellynél egyszerűbb szerközetü nyelv már nem lehetne. Ugyanis benne minden gyökérszó tsak (?) két mássalhangzóból áll, 's egyetlen szózatból (vagyis szótagból); ennél kevesebb hangmódosítást (betüt) a' szók formálására fölvenni nem is lehetne; mert ha tsupán egy mássalhangzóból — egy mássalhangzót hozzáadva — akarnánk gyökérszókat formálni, úgy tsak annyi szó lenne, a' mennyi a' mássalhangzó, annyiszor véve, a' hány ma-

gánhangzó van; legalább is kell (?) tehát két mássalhangzónak a' gyökérszókban előfordulni. Végzetei pedig a' magyar nyelvnek eggyetlenegy (?) mássalhangzóból állanak. Betűinek eredeti jelentését is minden szavaiban (!) meghatározhatni; mellynél nagyobb eredetiséget keresni sem lehet. Ezenkivűl szavai nagyobb része a' természeti hangzást tökéletesen kifejezi, a' mit kiváltt igéiben tapasztalhatni, pedig ezeken nyugszik tulajdonképen a' nyelv bélyege. Beszédkötése is, a' mellett hogy igen egyszerü, mindenben a' gondolkodás természetes rendjét követi. — Megfordítva tehát, a' melly nyelveknél még lehetne egyszerűbb, 's mellyek a' természettől nagyon eltávoznak, azokra nézve azt állítja a' józan okosság, hogy származottak. Illyen a' zsidó nyelv; ennek gyökérszavai két szózatból 's három mássalhangzóból állanak két magánhangzóval többnyire; a' mi valóban nem egyszerüségre mutat; természetes hangzást pedig ezen nyelvben átaljában nem kereshetni. Egyébaránt a' származott nyelvek közzűl sokaknak kezdetét a' történettudományból is tudhatjuk. Így tudva van, hogy a' régi görög nyelv a' görögországi honszülettekén (aborigines) kivűl a' hajdani Phoenixek és Egyiptomiak nyelvéből lett, noha ezeknek nyelvét nem ismerjük.

b.) a' *származott* nyelvek pedig, mellyek az eredetiekből lettek, vagy

aa.) ágadzottak, mellyek t. i. valamelly eredeti nyelvet idegen tájékon az ott találtt dolgok, későbbi találmányok 's tudományok neveivel megbővítnek, a' levegőtájhoz (clima), művelődésökhöz, 's életmódhoz képestt ellágyítnak vagy megkeményítnek, a' nélkül azonban, hogy természetéből egészen kivennék. Illyen ágai támadtak később 's támadnak a' nem eredeti nyelveknek is. Vagy

bb.) elegyedettek, mellyek két különböző akár eredeti akár származott nyelvek összeolvadásából lettek. Illyenek a' frantzia, ángol, olasz, 's t. e' f. nyelvek. — Ha azonban valamelly nyelvben számos idegen szók, de az egészhöz képest kevesek, azok

is a' nemzeti nyelvhöz alkalmoztatva vannak: onnan még nem következik, hogy ez a' nyelv amaz idegennel összeelegyedett volna, ha különben attól, kiváltt az igékre, szóképzőkre, ragasztékokra, 's beszédkötésre nézve különböz; hanem tsak annyi, hogy azon szókat, magának az előtt olly szavai nem lévén, vagy a' magáéival nem gondolván, szükségből vagy inkább restségből (mert formálnia kellett volna magának ollyanokat) amattól költsönözte; és rendesen úgy tapasztaljuk, hogy az illyen költsönözött szókat mindenik nemzet tulajdon nyelvejtéséhöz alkalmaztatja. Így p. o. a' németben sok van diák, olasz, és kiváltt frantzia; a' magyarban pedig sok tót szó; de e' szók mind a' magyaros kimondáshoz vannak elformálva; egyébaránt pedig tsupán tárgynevek, mellyek a' nyelv eredetiségére legkevesebbet tesznek, igéje pedig egyetlen (?) sints idegen nyelvből sem szóképzője (?) vagy ragasztéka, mellyek teszik pedig tulajdonképen a' nyelvek bélyegét. Ezen költsönözött szók tehát a' nyelvet eredetiségéből ki nem veszik, hanem tsupán bővítik, és tsak annak eddig elhagyatott állapotja miatt tsúsztak bé, 's tetszésünktől függ azokat elhagyni vagy megtartani. Sőt alig van már ma nyelv számos idegen szók nélkül, kiváltt Europában. Legjobb azonban az idegen szóktól minél inkább óvakodni.

Meglehet az is, hogy valamelly két nyelv nagyon hasonlít egymáshoz, de nem tudhatni, mellyik lett a' másiktól. Az illyenek közzül vagy mindenik más harmadiktól származott, vagy ha mind a' kettő eredeti tisztaságunak látszik, eggyik a' másiktól ágadzott el, mégpedig illyenkor mindig az egyszerűbbnek 's természetesebbnek kell az eredeti nyelvnek lenni.

Átalánfogva az eredeti nyelvek leginkább az emberi nemzet törzsökösebb lakóhelyein, t. i. a' föld magasabb hegytájékain voltak mindig és vannak ma is, mivel a' törzsöknemzetek ritkán vagy tsak nehezen hagyják magokat onnan kiszorítani; ámbár némellyiket nemzete elvihette magával a' lapályok-

ra. Illyen volt Ázsiában a' magyar nyelv, melly utóbb a' föld többi részeibe is elterjedt. Ha már valaki az egész földön lévő nyelveket mind tudná: az igen hozzávethetne, mellyek a' legeredetibb nyelvek. De ezt nehezen fogja valaki tehetni. Az ázsiai nyelvekre nézve sokat várhatunk e' tekintetben a' most Ázsiában utazó *Kőrösi Csoma Sándor* úrtól, ki széles tapasztalásával a' fölvilágosodásnak a' nyelvekre nézve is igen sokat használhat.

2-dik Szakasz.

A' nyelvek az egész emberiségre kiterjesztve, vagyis a' nyelvek közönséges tulajdonságai, az az: miben eggyeznek meg azok egymással.

1-sö Tzikkely. *A' nyelvek minden nemzetekre kiterjesztve, vagyis azoknak közös természetök.*

§. Mi a' beszéd az emberre nézve, ezt legkönnyebb fölvenni, ha őt a' nélkül képzeljük. Tudna az ember beszéd nélkül is érzeni vagyis tapasztalni, innen ismereteket gyűjteni, képzelődni, okoskodni: de mindezen ismeretek csak az eggyes emberekben maradnának, mivel ezéket egymással nem közölhetnék; és így az ember soha elébb nem haladhatna; csak ott maradna, a' hol a' többi állatok, mellyek, noha szintúgy van okosságok 's tudnak gondolkodni: éppen ezért nem mehetnek többre annál, a' mit rendesen külön eggyenként tapasztalnak 's tudnak, mivel értelmesen nem beszélhetvén alkotások durvább legalább beszédre alkalmatlanabb volta miatt, ismereteiket eggymással nem közölhetik. A' beszéd 's annak leirása által ellenben közöljük egymással ismereteinket, 's azokat mindig elébbvisszük. A' mit eggyik ember nem tapasztalhat, arra őt a' másik megtanítja; a' mit az egész emberi nemzet ezredek alatt tanult 's föltalált, azt a' beszéd és írás nehány óra alatt értésünkre adja. Ez által mentek annyira elé a' tudományok 's mesterségek. Az apa fiának gyermek korában elbeszéli mindazt, mit ő egész éltében maga 's mások kárán tanult,

's azzal 60—70 esztendővel okosabbá teszi a' még kis gyermeket; sőt elbeszéli neki, a' mi a' világon történt, 's így annyit tud a' gyerkőtz, mintha azon történetek alatt szüntelen élt, — azon találmányokat eggyűleggyig látta volna. Az ismeretek és oktatások érzeteinket is kipallérozzák. A' mennyiben tehát a' gondolkodást is, melly magában — a' testalkathoz a ránylag — igen tsak annyi lenne mint az állatoknál, a' beszéd vitte ennyire: elmondhatni, hogy a' beszéd teszi az embernek nevezett állatot *emberré*.

§. Kettő vonja az embereket — az elszaporodásból származott kénytelenségen kivűl — társaságos életbe: a' szükség, és gyönyörvágy; t. i. hogy egymás baján segítsenek, 's hogy egymásnak életét kellemessé tegyék. De mind a' két tzélt egyedűl úgy érhetjük el, ha egymással beszélhetünk. Ugyanis miként segíthetne rajtam embertársam, ha bajomat neki meg nem mondom? mivel teszi gyönyörűségessé életemet, ha meg nem mondhatom neki mit kivánok? De megént társaság törvények nélkül fönn nem állhat. Ugyde mitsoda föltételek alatt lépünk bé, ha akaratunkat ki nem jelenthetjük? hogy tartjuk meg a' törvényeket, ha a' beszéd által erköltsünk- és gondolkozásunkra nézve a' társasági életre ki nem mívelődünk? Sőt hogy hozunk törvényeket költsönös eggyetértés, — hogy értünk pedig eggyet beszéd nélkül? A' bátorság és gyönyörködés tehát az ok vagy tzél, de a' beszéd az eszköz, melly a' társaságokat alkotja és fönntartja.

§. A' nemzetek sem egyebek társaságoknál; de különböznek minden egyéb társaságoktól annyiban, a' mennyiben, midőn más társaságok bizonyos tzél elérése végett, és bizonyos föltételek alatt, önkénytt, bizonyos időben, összeállanak, a' nemzetek minden tzél, — minden föltételek nélkűl, tudttok 's akaratjok nélkűl, apródonkint benne születnek. Innen a' nemzetet, tsak azért, mert nemzet, nem is lehet más társaságokkal összehasonlítni; sőt a' nemzetnek, hogy belőle polgári társaság legyen, abba, bizonyos tzél elérése végett, 's föltételek alatt, ön-

kénytt, bizonyos időben, össze kell állania, viszontt pedig elbonthatja azt a' nélkűl, hogy a' nemzet elbomolnék vagy megszűnnék nemzet lenni, és formálhat ugyanazon nemzet több polgári társaságokat, vagy pedig lehet eggyik része polgári társaságban másik azonn kivűl, a' nélkűl hogy megszűnnék ugyanazon egy nemzet lenni. Így voltak a' Görögöknek hajdan több polgári társaságaik, igy vannak ma a' Németeknek, így külön polgári társaságban él a' magyar nemzet Magyarországban, Erdélyországban, és Moldvában.

Mitsoda már az, a' mi a' nemzetet így észrevehetlenűl összekaptsolja? Valami közös tzél, p. o. bátorság? Nem; mert még azért hogy nemzet valamelly nemzet, bátorságban nem lehet, ha tsak polgári társaságot nem alkot magának. — Föltételek, p. o. törvények? Nem; mert föltétel tzél nélkűl nem is lehet. — A' származás tehát? Nem; mert hiszen minden ember tsak emberi nemből származott, és az atyafiság századik, ezredik ízben el is enyészik, 's tudva sem lehet. — Mi hát? A' nyelv egyedűl a' nemzetekre nézve az, a' mi őket összeköti, vagyis a' nyelv teszi a' nemzetet *Nemzetté*, az az: addig nemzet valamelly nemzet, míg nemzeti nyelvén beszél, vagyis: a' nyelv eggy a' nemzettel. — Ezen igazságot erősíti maga a' *Nemzet* képzelete — meghatározata. Mi ugyanis egy nemzet? Az egy nyelven beszélő emberek összesen. Ezt mutatja a' *Nemzet* nevezet is. Nemzetet tesznek ugyanis azon emberek, kik valamelly ugyanazon társaságtól valaha származtak. Úgyde az a' társaság hogy állott valaha össze? Felelet: a' nyelv segítségével eggyetértve; és így maradékainak is egy nyelven kell beszélniök; vagy, ha közös nyelv nélkűl állott is össze a' társaság valaha egyszerre, t. i. tsak a' természeti vonszódásnál, — vagy elegyedésnél fogva, ekkor is előbbutóbb annak tagjainak egymás nyelvét megtanulniok 's ennek maradékaik közt el kellett terjednie.

2-dik Tzikkely. *A' nyelvek eggyes nemzetekre alkalmoztatva, vagyis azoknak különös bélyegeik.*

§. Minthogy, a' fönntebbiek szerint, a' nemzetet a' nyelv teszi nemzetté, vagyis a' nyelv eggyütt jár a' nemzettel: egynek kell tehát lenni a' kettő természetének is. Mert igaz az, hogy gondolat szóval, szó megént gondolattal jár; tsak ezt tegyük még hozzá, hogy mind a' kettő érzéssel is. A' nemzeti nyelvvel tehát beszívja a' gyermek a' nemzeti gondolkodás-és érzés-módot, 's az benne nagy korára természetté válván, minden más mellesleges neki, 's tsak ollyan, mint puszta idegen ismeret. Az érzésből és gondolkodásból származik már az indulat, ebből az akarat, ebből a' tselekedet. És így a' mellyik nyelven nevelik a' gyermeket, sokat tesz az erköltseire is. A' millyen tehát a' nemzet gondolkodása, érzése, és erköltse, ollyan nyelve is; és megfordítva.

Innen tehát következik, hogy mindenik nemzet természete kitetszik annak nyelvéből, még pedig tsalhatatlanúl. Nem állítom azonban, hogy eggyes polgárokban kivételek ne volnának: de itt egész nemzetről van a' szó; azt sem mondom, hogy a' nemzetet nyelvének századokkal ezelőtt voltt állapotjából vagy a' nyelvet a' nemzetéből kellene ma megitélni: sőt azt erősítém, hogy a' kimivelődéshöz képestt mindkettő finomul vagy durvul szüntelen, vagy el is kortsul; tsakhogy mindig eggyütt 's eggy arányban esik mindkettőn e' változás. De azt is állítom, hogy tsakugyan minden változás mellett is a' fővonás a' nyelv és nemzet természetéből soha *egészen el nem változik*, míg tsak a' nyelv és nemzet egészen el nem enyészik, az az a' nyelv nyelvnek, a' nemzet nemzetnek lenni az elegyedések vagy kihalás vagy tellyes elkortsosodás által meg nem szűnik. — És ezen fővonás az, mellyet a' nyelvek és nemzetek megismertető jelének — *bélyegének* (Character) nevezek, 's mellyről azt állítom, hogy a' nyelvek és nemzetek hellyes ismeretét egyedül tsak ebből kiindulva lehet megszerezni.

§. E' tárgy világosítására megpróbálok néhány nyelvet fejtegetni; a' többinek viszgálását azokra bizom, kik azokhoz értenek. — Vegyük föl tehát

1-ször a' *holtt nyelveket.* Ismeretes ezek közzűl nálunk

a.) a' *zsidó* nyelv. Ez szűk, kevés és szoros szabályokra szorított, hangzása némelly hangmódosításokban kemény, közönségösen véve pedig erős és fennyen hangzó volt hajdanában. Illyen volt nemzete is: eggyügyü, kevés de szoros törvényekre szorítva, vallása által pedig gondolkodásában megköttetve; de vitéz, és maga felől legtöbbet tartó, 's minden régihöz vakon ragaszkodó. Később szelídülvén, utoljára pedig egészen elpuhulván, nyelvét is mindinkább puhította, a' honnan az régi szépségét szájában már ma egészen elvesztette. Nyelve kevés szóból áll, és nem is lehet benne sokféle módon újakat formálni, mivel ismerete is kevés volt, 's mindössze is a' téjjel-mézzel folyó földből állott minden képzelete. Mondáskötője nevezetösen csak kettő van a' *caph* és *vav*, és így nyelvének logicája igen szűk vagy semmi, valamint nemzetének sem volt vallásánál fogva a' szabad gondolkodás megengedve, a' tudományokbani miveletlensége miatt arra tehetsége. Ezért érthetetlen nyelve, 's e' miatt lehet mondásainak olly sok értelmét, néha pedig eggyet sem venni. Nyelve tele durva hasonlításokkal (tropi), mivel eggyügyüsége minden puszta képzeletet megtestesített 's annálfogva külön szót nem alkotott kifejezésére. De hathatós és eleven kifejezései a' költészetben erővel tellyesek, a' mi napkeleti elevenségre 's bátorságra mutat benne. Ezek szerint e' nyelv és nemzet főbélyegéűl lehet venni a' *magafelől igen sokat tartó eggyügyüséget* 's az ebből következett vakon ragaszkodást minden régiekhöz; a' mi okozta azt, hogy e' nemzet a' legszerentsésebb helyezete mellett is, valami különösre soha sem emelkedhetett, 's hijányait nem javítván, végre helyrehozhatatlanúl elgyengűlt, és az élők sorából elenyészett.

b) a' *régi görög* nyelv. Szerentsésen gyűltek össze Görögország lakosai a' törvények alá szokott égyiptomi, a' találós és mindig nagybafogott phoenix és az eggyügyü de szabad honszületett népekből, — három ollyan népből, mellyek közzül mindenik igen régi lévén, nem akarta nemzetiségét eggyik a' másikért elveszteni. Mintha bizony lehetne a' természet rohanó hatalmának gátot vetni! Inneu össze ugyan, de sokára elegyedtek még azután, hogy Inachus, Cecrops, Cadmus, és Danaus, az égyiptomi rendszeretést 's a' phoeniciai mesterségeket és kereskedést a' tengerek közzé általültették, tsak annyira is, hogy a' nyelv által eggy új nemzet válhatott belőlök. Tökéletes egységre pedig polgári alkotmány által e' nemzet soha össze nem forrhatott, hanem tsak úgy volt egy, mint azon fa, mellybe háromféle körte van oltva; mindenik ág megfoganszik 's így egy fává lesznek, de noha mindhárman körtét, mindazáltal mindenik ág másmásféle körtét, teremnek. Lehet, hogy elvesztették volna idővel ezen különbséget is, de milly sok idő mulva, ha a' fa tövén megmaradt volna is? — Innen három különböző bélyegét lehet e' nemzetnek fölvenni. Az Athenaei 's Kis-Ázsiai Görögöké a' találóság és pallérozottság, a' Spartaiaké a' rend határtalan szeretete 's a' régiekhez vakon ragaszkodás, a' Thébaeieké a' szabadságszeretet némi miveletlenséggel egybekötve. — A' Görögöknek illyen volt nyelvök is. Sokára és több nyelvekből — leginkább hihetőleg a' phoeniciaiból (mivel lakosai többnyire onnan jöttek) — formálódott, 's annálfogva nem volt eredeti; tökéletesen nem is olvadhatott eggyé soha, 's innen van benne több nyelvág vagyis beszédmód (dialectus), mellyek közzül eggyik kemény és szűk, másik fínom és bő, harmadik szabad és könnyen menő; a' honnan legalább is három bélyegét kell annak fölvenni. Ha pedig tsakugyan egy közönséges fővonását akarjuk adni a' régi Görög nemzetnek: ez a' *szabad gondolkodás 's fínom érzés*, nyelvéé pedig a' *bőség és hajlékonyság;* a' bőség ezt a' tudo-

mányok kimivelésére alkalmassá 's tsaknem kimeríthetetlenné, a' fínom hajlékonyság pedig kellemessé, de éppen azért mesterkéltté 's annálfogva igen változóvá és nehézzé tette.

c) a' régi római v. *latiumi*, v. diák nyelv. Ennek elegyedett nemzete parantsolni és uralkodni akaró és tudó volt 's annálfogva hatalmas és büszke. A' görög tudományok által utóbb mivelődött valamit, de inkább méltóságos és fönhéjjazó, mint érzékeny volt; nyelve is parantsoló, hangzása erővel tellyes és méltóságosabb a' görögnél. A' római nép szoros rendtartó, szövevényes az országlásban, nyelve is hasonlóan szoros szabályu, mesterkéltt, és sokképpen forgatható volt, 's ezért olly nehéz azt nem tsak tanulni, hanem még ismerve is néha értelmét venni. Fővonása mind a' nyelvnek mind a' nemzetnek a' *büszke hatalom:*

2-szor az élő nyelvek közzűl

a) a' *magyar* nyelv eredeti, bő, alkotása egyszerü, hangzása könnyen menő, de erővel tellyes, és inkább parantsoló, beszédkötése szabad és így hajlékony 's könnyen változtatható, szűk határok közzé nem lévén szorítva. Nemzete is illyen: természete egyszerü, érzése könnyen hajtható, de erővel tellyes, parantsolni szerető 's tudó, gondolkodása szabad. A' nemzet 's nyelv bélyege a' *férfias méltóság*, melly egy nyelvben 's nemzetben is úgy ki nem tűnik, mint a' magyarban.

b) a' *német* nyelv. A' német nemzetnek sok népei, mellyekből áll Európa közepe az Alpesektől a' fagyos tájig, vitézek, kemény és tüzes indulatuak voltak, eleitől fogva, kiváltt hajdan, mert az újabb időkben a' mivelődés mellett egészen elszelídültek; de elevenségők kitetszik, tsak valakivel közzűlök eggy óranegyedig beszéljen az ember. Illyen volt mindig nyelve is, mellynél keményebb hangzásu az ismeretes nyelvek között nintsen. Ezt okozzák különösen a' szó elején álló több mássalhangzók, a' szók közepén a' kettőzött mássalhangzók, utoljára a' kemény végzetek. A' nemzet pallérozód-

rozódván, lágyítni kezdte a' régen egészen a' durvaságig kemény nyelvet, 's azólta ez sokat is símult, de most is annyira megvan régi kemény volta, hogy a' német ezt minden módon lágyítni igyekszik a' végzetek elharapása és *d*-nek *t*-vel, a' *b*-nek *p*-vel föltserélése által; noha helytelenül, mert keményebbek ez utóbbiak amaz elsőbbeknél, a' szók elharapása és összerántása pedig a' nyelv elfajulására mutat; a' honnan magok a' Németek gyönyörködve hallgatják, 's ditsérik, ha p. o. valamelly Magyar tisztán kimondva beszéli nyelvöket. Fő bélyege e' nyelvnek és nemzetnek az *indulatos elevenség*.

c) a' *frantzia* nyelv. Frantziaország déli része a' Rómaiak ideje ólta szüntelen pallérozott tartomány volt, Fölső-Olaszországgali egybeköttetése miatt. A' vitéz, eleven, tiszta és világos gondolkodású 's szabadságszeretö Frankus későbben a' mivelttebb Provence-al összeelegyedvén, formálta a' derék frantzia nemzetet és nyelvet. Nyelve fővonása a' *férfias kellem*, a' nemzeté pedig a' *szabad és fölemelkedett érzés*. (A' magyarhoz ez a' régi rómaival eggyütt legtöbbet húz). Erőt ád nyelvének különösön a' szó elején jól összeválasztott több mássalhangzó, a' szó közepén a' kettőzött *d* és *s*, a' hangerő jó megválasztása, de kiváltt a' tüzes és férfias kimondás. Széppé teszi pedig az erőltetés nélküli kellemes változtatása a' hangzóknak (vocales) és az *n* finom kiejtése. Valamint a' nemzet világos és természetes gondolkodású, úgy nyelvének szerközete is világos és egyszerű sok más nyelvek fölött.

d.) olasz nyelv. A' miveletlen vitéz nemzet hírtelen szép tájékon és elpuhultt nemzet köztt telepedvén meg, rendesen elpuhul, 's azzal összeelegyedik. Így jártak az Olaszországba bényomultt vitéz nemzetek a' tsászárok alatt már azelőtt elpuhultt Italiai népekkel összeelegyedvén. Innen támadt az olasz elegyedett nemzet és nyelv. Constantinápol bevétele után a' megmenekedett Görögök Olaszországba szaladván, oda vitték magokkal legelőbb a'

tudományokat és — mivel amazok nálok már ekkor jobbadán kihaltak, — a' mesterségeket. Ezek által az Olaszok nem sokára kimivelödtek, a' tájék szépsége 's tiszta levegöjök pedig önkénytt hívja öket az elfínomodásra. Innen mind a' nyelv mind a' nemzet fövonása a' *fínom lágyság*. Ezt okozza nyelvökben különösön a' talpra esett muzsikai hangzás (numerus), a' gyakori *o* kerek szájjal kimondása, és a' sok lágyított mássalhangzók.

e.) oláh nyelv. A' Rómaiaknak Daciában elpuhultt szállítmánya az oláh nép; nyelve is hagyobbadán a' római nyelv elpuhítva. Mind a' népen mind a' nyelven megtetszik a' Geták durva maradványa mellett a' Római hajdani nagyság, tsakhogy a' mi rómaiból van benne, az a' tsászárok elpuhultt idejére mutat, mikor e' gyarmat magát megfészkelte Daciában. Fővonások a' *büszke elpuhulttság*.

Jegyzet. A' mit eddig a' nyelvekről mondtam, az illik a' nemzetek dalljaira, valamint tántzaira is.

§. Méltó még az eggyes nyelvekre nézve megjegyezni, hogy valamint magok a' nemzetek úgy nyelveik is *uralkodnak* másokon, az az kihatnak más nemzetekre. A' merre t. i. a' nyelv elterjed beszéd- vagy könyvek olvasgatása által, ott lehetetlen azon nemzet gondolkodása és érzése módjának is (a' föntebbiek szerint) észrevehetlenül el nem terjednie. És ezt nevezem én a' *nyelvek birodalmának*. Ditsőséges hódoltatás! melly önkénytt 's erőltetés nélkül vonja magához a' nemzeteket, 's áldást áraszt, míg a' durva fegyverrel hódoltatások vért ontanak, 's egész nemzeteket eggy alávaló bosszúnak vagy személyes tzélnak siralmason föláldoznak! Matzedóniai Sándor meghódoltatta a' nemzeteket fegyverével; de azok széttörték veszte után az öket szorító lántzokat, 's átkozzák szörnyű emlékezetét. A' görög nyelv ugyanakkor meghódoltatta a' világot a' fölvilágosodás által, elterjesztette abban az ismereteket, mesterségeket, szépízlést, szabadságszeretetet, józan gondolkodást; 's áldva emlékezik

az ezek által kipallérozott világ e' ditsőséges hódoltatásra. Meghódoltatta utóbb Róma is az alatta nyögő világot kevély hatalmával; de az ismét lerázta e' súllyos jármot nyakáról. Nyelvét azonban nem rázhatá le, nem is akarta; ámbár meg kell vallani, hogy a' római nemzet és nyelv, a' mennyivel tökéletlenebb volt a' görögnél, annyival kevesebb hasznot tett a' világnak; a' mennyiben pedig a' római igazságtalan erőszakoskodást, uralkodnivágyást, és kevély 's durva ízlést terjesztette el, annyiban megsirathatatlan kárt okozott. — Honnan vette 's veszi, 's fogja még sokáig venni az újabb időkben Európa pallérozódását? A' Frantziáktól. Miért? Mert azoknál volt 's van a' tudomány és fölvilágosodás; most különösön a' tudományok ő nálok kezdenek új fényben kifejleni. Az ő nyelvökön lehetett 's lehet értelmet világosító 's legjobb tudományos könyveket olvasni. Sokat segít a' frantzia nyelv uralkodására, annak fölemelkedett volta is; 's ez fő oka, hogy az udvaroknál is ezen nyelv hangzik, 's szolgál köznyelvűl az országos ügyekben (Diplomatia.)

Jegyzet. A' magyar nyelvet a' mi illeti: ennek birodalma még hazánkban is tsak most kezd méltó jussaiban erősebb lábra állani. Hogy pedig e' nyelv minden mások — még a' régi görög nyelv fölött is kitetsző tökéletességei mellett is nem tsak külföldre nem terjedett, hanem szinte enyészetéhöz közelgetett, az volt eggyik fő oka, mivel nem tudtuk eddig nem tsak a' külnemzeteket, hanem a' magunkét sem tulajdon nyelvünkön írott jó munkákkal oktatni, minthogy azok nem volnának. — Magyarok! ha nyelveteket virágzásra hozni akarjátok, adjatok annak fegyvert kezébe, mellyel hódoltathasson, az az írjatok azonn — de nem tsevegést, hanem tudományt, 's józan gondolkodást. Illyen, és tsak illyen fegyverekkel lehet a' 19-dik században hódoltatni! De minden esetre gyarapítnia kell nyelvét a' nemzetnek már tsak magára nézve is, ha azt akarja, hogy azt a' többi el ne nyomja, 's igy nemzetisége el ne enyésszék. Lehet azért tudni több

nyelveket is; mert ha egyszer nálunk a' hazai nyelv uralkodik, akkor a' többitől tsak a' tudományos fölvilágosodásra fogunk hasznot húzni; mert a' szabad nemzetek a' jármot nem fogadják el idegenektől, de a' mi jót azoktól látnak, azt örömest hasznokra fordítják.

Egy két szó a' nyelvek történeteiről és tudományáról.

§. *Nyelv* általvett (nem tulajdon) értelemben beszédet, még pedig közönségösen akármillyent, különösen pedig ollyan beszédet jelent, mellyel valamelly nemzet él vagy élt valaha mint sajátjával. Így p. o. magyar nyelven azt a' beszédet értjük, mellyen a' Magyarok beszélnek. Phoenix nyelven azt, mellyel valaha a' Phoenixek éltek. — E' határozat szerint a' nyelvek története eggyütt jár a' nemzetekével, és eggyik a' másikat világosítja. Meg kell azonban kettőt jegyezni: *először* azt, hogy a' nyelvek történettudománya sokkal szűkebb a' nemzetekénél; mivel az eggyes nemzeteké teli van nevezetes történetekkel, mellyek jobbadán emlékezetben maradtak: a' nyelveken ellenben kevés változások, azok is észrevehetetlenül apródonkint estek meg többnyire, 's annálfogva nem maradtak emlékezetben; *másodszor* azt, hogy a' nyelvek történettudománya nagy világosságot vét a' nemzetekére; ugyanis, mivel a' nyelvek a' nemzetek kihaltával is — legalább íratokban 's elnevezésekben (millyenek p. o. a' városok nevei) — megmaradnak: ennélfogva a' nyelvekből sok ollyast ki lehet okoskodni, a' mit a' nemzetek történeteiből a' feledékenység kitörlött.

Toldalékúl legalább egykét szóval megemlítem, a' mit a' nyelvek közönségösebb viszontagságairól Európában tudunk. Ezek ugyan mindenek előtt tudvalévő dolgok, 's én itt tsak közönségösen vévén föl a' nyelveket sokat nem beszélhetek: de legalább alkalmat nyujthat e' kevés is másoknak további fejtegetésekre.

Valamint a' nemzetek úgy a' nyelvek történeteiben is vannak nevezetes időpontok — évszakaszok (epochák) mellyeknél fogva azokat fölosztathatni. De mivel régen az emberek az irást nem ismerték: e' miatt sem a' nemzetek sem annálfogva a' nyelvek régibb történetei felől semmit sem tudunk. A' történettudomány emlékezetünk szerint legföljebb is a' nagy özönvíz után kezdődik, abban pedig egyszerre sok nemzetek és nyelvek említődnek. Még azután is körülbelül eggy ezredet tsupán a' szájrol szájra adott régi hírekből ismerünk; úgy hogy az akkori történettudományt magunknak kell belőlök kiokoskodnunk.

1-sö Évszak. *A' nagy özönvíztől a' hódoltatásokig.*

A' nyelvek régibb idejéről, — elhallgatván azt, hogy a' Chinaiak a' nagy özönvíznél sokkal föntebbi időre fölviszik nyelvöket, — tsak ennyit mondhatunk, hogy a' föld különböző tájain lakott külön nyelvű nemzetek, apródonkint az özönvíz által elpusztított tájakra elterjedeztek, de tsak lassankint, mivel nehezen esett az embereknek azoktól elválniok, kikkel eggyütt tudtak beszélni. Midőn pedig a' nagyra szaporodott nemzetek kénytelenek lettek kijjebb terjeszkedni 's annálfogva széllyeloszlani, és azoknak különböző tsapatjaik messzebb tájakra különváltak: itt új és eddig előttök ismeretlen tárgyakat leltek, vagy utóbb a' tudományok 's mesterségek által találtak, mellyeknek nevet kelle adniok, a' régiebben ismerttek közzül ellenben sokat nevestül elfelejtettek; szokásaik, életmódjok, a' levegő- 's külső környűleteknél fogva testálkotások, 's annálfogva érzésök és képzelődésök is sokat változott, durvult vagy szelídült: nyelvöknek is annálfogva sokat kellett változnia, durvulnia vagy mivelődnie. Innen eggyeggy fő vagyis anya nyelvből többek származtak, mellyek közzül noha mindeggyik a' maga anyanyelvéhöz hasonlított, de mind a' mellett is attól, kiváltt pedig annak legtávolabbi ágától, sokban különbözött.

2-dik Évszak. *A' hódoltatásoktól az írás föltalálásáig.*

Mikor már a' föld nagyobb részét újra megülték a' nemzetek, nem lévén már elég termékeny föld üresen, hová terjeszködhetnének, egymását akarták elvenni, 's innen támadtak a' hadakozások és hódoltatások, ezekből ismét a' nemzeteknek 's annálfogva nyelveknek is elegyedése vagyis halála, melly után új nyelvek támadtak. De ezek az akkor támadtt nemzetekkel eggyütt nagyobb részint újra elenyésztek. — E' rosz és oktalan szokást, t. i. a' hódoltatást, máig is gyakorolják a' durvább nemzetek mások ellen; a' honnan máig is ki vannak a' nyelvek efféle elegyedéseknek — halálnak — tétetve. — Annyi igaz, hogy az égyiptomi, chinai, és phoeniciai nyelvek az említett időszakaszbeliek köztt legnevezetesebbek voltak; különösen azért, mivel az égyiptomiak az egész gondolatoknak (?) festett képek, — a' Chinaiak az eggyes szóknak bizonyos külön jegyek, — végre pedig a' Phoenixek az eggyes hangmódosításoknak betük általi eléterjesztését; vagyis az *írást*, föltalálták. Ezt az időt bizonyosan meghatározni nem is lehet, már ma tudni nem is igen érdekes. Elég róla tudni azt, hogy az írás föltalálása valamint átaljában az egész emberi nemzetre, úgy különösen a' nyelvekre nézve legnevezetesebb időpont. Ettől az időtől fogva új mező nyilt a' több nyelvekkel 's annálfogva több nemzetekkel és így több ismeretekkel közösülésre, egyszóval az emberiség pallérozódására. A' betük föltalálása szolgáltatott későbben okot és módot arra nevezetösen, hogy a' Görögök a' beszéd — vagyis nyelvtudományt kitanulván, azt tudományszeresen kidolgozták, leírták, 's minden újabb nemzeteknek általadták. Az írás föltalálásának köszönhetni azt is, hogy az akkor megvoltt, vagy azután támadtt nyelveknek nagyobb része, mellyeken t. i. írások maradtak, még a' nemzetek elveszte után is sokáig fönmaradt, sőt némellyik közzülök még előttünk is ismeretes.

3-dik Évszak. *Az írás föltalálásától az ékesszóllás tudományig* (Rhetoricáig).

Ezen időszakban legelsőben is elétűnik a' hajdani zsidó nyelv Ázsiában, mellyet mi is a' rajta írott könyvből ismerünk, és a' régi görög nyelv Európában. A' Görögök tették ezen időszakaszt ditsőségessé. Ugyanis ők a' nyelvet a' tudományok kidolgozására alkalmoztatván, könyveket írtak rajta, mellyek közzűl számosan forognak ma is kezünkön. Ők adtak elsőben minden képzeletnek külön nevet; ők hozták bé az ékesszóllást mint mesterséget; ők dolgozták ki először magát a' nyelvtudományt is. Nevezetes még az is, hogy ők kezdték el, mint mesterséget, a' beszédnek testhordozás általi kifejezését — a' mímolást (mimica); ők a' versben vagyis énekben beszélést, ők a' költészetet. — Ugyanezen évszakaszban a' Phoenixek Áfrikában Carthagóba, Európában Spanyolország partjaira, a' Görögök a' Földközi tenger mellyékére gyarmatokat szállítván, ezek által a' nyelvet minteggy elültetni kezdették. A' Kaukazi fajnépek pedig átszállingóztak éjszaki 's keleti Europába. Ez időszakasz alatt a' Trójai menekvők Olaszország partjaira elvitték nyelvöket. Etruriában az Oscus virágzott, mellynek elegyedéséből lett a' római nyelv. — Nevezetessé teszi nagyon ez évszakaszt a' papyrus növénynek Égyiptomban az írásra lett fordítása is; befejezik pedig matzedóniai Sándor hódoltatásai, mellyek a' Görög nyelvet és tudományokat még szélesebben elterjesztették Ázsiában, és az Aristoteles természet-leírása, melly az ott Sándor után támadt királyságokban a' tudományokat virágzásra hozta. — Ezen időszakot méltán nevezhetni a' görög nyelv évszakának; annyival is inkább, mivel ők mivelték ki az ékesszóllást (Rhetorica—Eloquentia) a' költészeti és muzsikai nyelv behozásával.

4-dik Évszak. *Az ékesszóllás tudománya kezdetétől a' nemzetek költözködéséig* (vagyis a' közép időig).

Ezen időszakaszt római nyelv időszakának is nevezhetni. A' római nyelv ugyanis az előbbi évszak

alatt kiformálódván, most lépett először Róma hódoltatásai által az egész világ elébe, 's azt el is borította egészen a' többiek hátramaradásával, sokaknak pedig elnyomásával. A' Rómaiak különben nem tettek a' nyelvre nézve, valamint a' tudományokra sem, semmi újat; és ezen egész időszak tsupán arról nevezetes, hogy a' Rómaiak kezdtek el elsőben nyelvökbe idegen, nevezetösen görög szókat bévenni. Szerentsétlen példa! mellynek majmolása okozta azt, hogy sok nyelveken írott könyveket a' köznép mind e' mai napig nem értheti. Ekkor kezdett a' hibáson úgynevezett tudós nyelv a' közéletbelitől különbözni. Ugyantsak az is nevezetes ezen évszakban, hogy a' Rómaiak számos gyarmatokat alkotván, e' szállitványok által igen sok nyelvelegyedésekre szolgáltattak alkalmat, nevezetösen több Európai új nyelveknek alapját megvetették. — Nevezetes ezen időszakaszban az is, hogy a' Bibliánál fogva a' hajdani zsidó és görög nyelv, de kiváltt ez utóbbi igen megromlott formában, egyszersmind a' napkeleti tökéletlen írásmód (rosz stilus) közönségessé lett.

5-dik Évszak. *A' nemzetek költözködésétől a' könyvnyomtatás és rongypapiros* (charta) *föltalálásáig.*

Ezen időszakasz az úgynevezett középidő. Ebben az ázsiai népek keleten bétódultak, az arabsok pedig délfelől Európába, miután egész Afrika éjszaki részét elborították. A' Törökök Ázsia közepéből egészen az ádriai tengerig apródonkint kiterjeszkedtek, 's a' napkeleti római birodalmat egymásután elfoglalván, a' régi görög nyelvnek tökéletesen véget vetettek. A' nemzetek egymást sorra irtogatták, elegyedést elegyedéssel kevertek. Ez lett sorsa a' nyelveknek is; de ezen sok elegy nyelvekről eme' köz forrás idejében, valamint nemzeteikről is, igen keveset, nagyobb részökről pedig semmit sem tudunk, kivált mielőtt magokat Európában megfészkelték; a' minek az akkor uralkodott vastag tudatlanság és a' hadak viszontagságai valának okai. Az említett elegyedések által támadott nyel-

vek ezen egész idő alatt tsak forrottak minteggy és készültek, míg végre nagy sokára egybeolvadhattak. — Nevezetes ez évszakaszban az iskolai haszontalan szóhasogatás (scholasticismus), mellynek következése lett többek között a' rosz nyelvtanításmód, és a' tökéletlenűl kidolgozott nyelvtudomány; melly minthogy egyedűl a' diák nyelvet fejtegette, e' miatt a' többi nyelveknek részint hátra kellett maradniok, részint, azok a' diák rámára lévén vonva, elromolniok.

6-dik Évszak. *A' nyomtatás és rongypapiros föltalálásától mostanig.*

A' nyomtatás és rongypapiros föltalálása, a' mennyiben a' már tsaknem egészen elfelejtett írást ismét életre hozta 's könnyítette, igen nevezetes időpont a' nyelvekre, valamint átaljában az emberiségre nézve. A' tudományok ez által új életre kapván, a' nyelvtudomány is újra béjött az iskolákba és kezdettek rajta sokan józanabbúl valamivel dolgozni. A' nemzetek kezdtek meghatározottabb írásmódot venni föl, 's különös betük helyett a' diák betűket vévén föl, azokat mind inkább nyelvökhöz alkalmoztatni. Ez sokat tett a' nyelvek szabályainak megállapítására. A' nyelvek a' tudományok segítségével kezdtek mivelődni. Egyszóval, azon nyelvek, mellyek a' közép-idő alatt az elegyedések által születtek, most léptek bé mintegy a' nyelvek mégpedig pallérozott nyelvek sorába; a' mit leginkább a' későbben fölállott tudományostársaságoknak (Academiák) köszönhetni, millyen a' Parisi, milyen a' Magyarországi; mellyeknél átaljában az emberiségre nézve soha fontosabb (!) intézet, soha szerentsésebb gondolat nem született. Nevezetes még ez időszakban az európai nyelveknek az újonnan föltaláltt Amérikába 's déli szigetekre lett bévitele.

§. A' mi a' nyelvek tudományát illeti: — *Nyelvtudomány* széles értelemben vagyis *közönséges nyelvtudomány* (Nyelvek Philosophiája) az a' vizsgálódás, melly az emberi beszédről közönségösen tanít. Minthogy pedig minden tudománynak tzélja az, hogy a'

fölvett tárgyat megismertesse; úgy ismerhetünk pedig valamit, ha annak eredetét, alkotó részeit, 's ezeknek egybeköttetésöket megértjük: ennélfogva a' közönséges Nyelvtudomány eléadja először a' beszéd származásának módját vagyis eredetét, azután annak részeit, mellyekből áll, 's ezen részeknek egymással egybeköttetésök módját, vagy is mimódon lesz eggy egész belőlök (a' beszéd Physicáját és Logicáját). Illyen közönséges nyelvtudomány tsak egy lehet.

Ha pedig tsak valamelly eggyes nyelvet vesz föl az ember vizsgálódása tárgyául: akkor a' nyelvtudomány lesz *különös* vagyis *alkalmoztatott;* melly nem egyéb, mint a' közönséges nyelvtudománynak valamelly eggyes nyelvre alkalmoztatása. Illyen különös nyelvtudomány annyi lehet, a' hány nyelv van a' világon.

A' mi a' nyelvtudomány történeteit illeti: azokról közönségösen következő megjegyzést tehetni: — Azért men lassan elé az emberi nemzet, mivel tapasztal söt használ valamit, a' nélkül, hogy azt tökéletesen megismerni igyekeznék; 's e' miatt vagy vissza él vele, vagy, ha nem is, de legalább nem veszi annyi hasznát, a' mennyit vehetné, 's nem ismervén eléggé, nem tud belőle tovább okoskodni. Ezenn a' fogyatkozáson segítnek a' tudományok. De a' tudományokat tsak az találja föl 's találta eleitől-fogva, ki a' tárgyak tulajdonságaira figyelmezvén, azoknak eredetökre, okaikra men föl okoskodásával, mellyekből osztán egyedül de önkénytt foly a' tárgyak bő és világos ismerete. Ez az, a' mit a' gondolkozni nem szeretők *találmánynak* — genie-nek hírdetnek 's bámulnak, holott őket is ennek vizsgálására, megismerésére, 's föltalálására maga meghívta a' természet. — Így a' ki elsőben a' beszédről helyesen gondolkozott, átlátta annak egyszerű eredetét, 's lefestette a' beszédet formáló nehány hangmódosításokat külön jegyekkel, vagyis föltalálta az írást. És imé! ebben áll a' nyelvek egész titka, (tudománya — Philosophiája). Ugyanis láthatóvá lévén

az írás által a' beszéd és így a' gondolkodás (mivel ez nem egyébb hallható gondolkodásnál), könnyű volt annak azután egész tudományát kidolgozni. És ezen természetes következtetést, úgy nevezett találmányt, mellyet az emberek tsaknem tsudának kiáltanak, a' tiszta gondolkodású Phoenixeknek köszönhetjük. Ő utánok a' Görögök már a' nyelvtudományt tökéletességre vitték. Tőlök megtanulták a' Rómaiak, ezektől vettük mi által Európaiak. De mivel minden tudomány utoljára mesterséggé válik (mechanismus), minthogy az emberek nagyobb része tsak a' készt lesvén maga gondolkodni nem szeret, (úgyhogy magát a' mennyiségtudományt — mathesist — is már ma többnyire tsak mechanice tanulják az emberek): mi is későbbiek, kik a' nyelvtudományt jól kidolgozva vevénk által a' Görögöktől, elrestelledtünk arról mélyebben gondolkozni, 's innen többnyire tsak külsőjét ismerjük a' nyelveknek. Innen van, hogy az Európaiak a' nyelvek tudományát mind a' tökéletlen diák nyelv rámájára húzták, mivel nyelvök abból lett, 's a' többieket is mind arra kívánták volna húzni. Pedig nekünk már az írás által láthatóvá is lett a' beszéd egész titka. Innen van az is, hogy mind e' napig bámuljuk a' régieknek természetes eléadását — írásmódját (stilusát); mintha bizony az tsak a' régi nyelveknek lett volna tulajdona; 's azt igyekezünk még hibáiban is majmolni, holott nem az ő írásmódjokat, melly igen sokban hibáz, hanem a' természetet kell 's lehet egyedül helyesen követni.

Nem lenne ugyan szükséges a' nyelvtudomány hasznait fejtegetnem; mert kezd viradni ama setét kor, mellyben — kivált hazánkban — a' nyelvtudomány számkivetve volt, míg annak hellyét idegen, leginkább a' diák nyelv, az is tökéletlenül tanítva, bitangolta: de mégis egykét szót megemlíteni a' rend hozza magával.

A' közönséges nyelvtudományt szép tudni azért, mert a' böltselkedésnek legszebb részével a' gondolkozás tudományával (Logica) van egybeköttetésben;

szükséges pedig azért, mert a' nélkül az eggyes nyelveket meg sem lehet soha tökéletesen érteni, nem hogy könnyen tanulni avagy tanítni.

Az eggyes nyelvek tudományának ismerete pedig szükséges azért, mert az által hozhatjuk magunkat közösülésbe az idegen nemzetekkel, alkalmat nyujtván nekik nyelvünk megtanulására; továbbá a' Haza idegen nyelven beszélő fiait az által hozzuk nemzetiségre. De különösen azért, mert nyelvtudomány nélkül a' nemzetnek sem tudományos, sem mivészeti, sem mesterségi, sem gazdasági, egyszóval semminémű kimivelődése nem képzelhető, e' nélkül pedig virágzása lehetetlen. Főképen pedig szükséges azért, mert a' nyelvet, melly a' nemzetnek egyedűli kintse és öröksége, sőt lételének alapja, 's általa a' nemzetiséget, egyedűl ez örzi meg a' maga tisztaságában 's épségében.

Jegyzet. Kiki látja annálfogva, milly szükséges a' nyelvtudomány virágzása, és az iskolákban tanítása; kiváltt Hazánkra nézve. Ugyanis hogy magyar még pedig pallérozott magyar nemzet legyünk, tanulnunk kell mégpedig született nyelvünkön. De miképen tanúljunk, míg minden tudományra magyar mégpedig jó magyar könyveink nintsenek? Ezeket kell tehát írnunk elsőben, nem pedig tsupa elmefuttatásokat, mellyek noha szépek lehetnek, de tsak azoknak valók, kik hasznost t. i. tudományt dolgozni nem tudnak. Az igazi mivelttség a' tudományokban áll, legalább azoknak leánya, leány pedig anya nélkül nem lehet. Mimódon írunk pedig tudományos könyveket, míg nyelvünket alaposon nem ismerjük; mimódon formálunk tudományi és műszókat a' nyelv tökéletes ismerete nélkül, ha nem tudjuk mimódon kelljen azokat formálni 's mellyek vannak meg talán elrejtve gazdag nyelvünkben? Nem volna semmi veszedelmesebb, mint azon siralmas állapotra jutnunk, hogy más legyen tudományos nyelvünk mint a' közönséges. Mert azt nem szabad elfelejtenünk, hogy a' tudományos könyveket nem a' tudósoknak, kik azokat tsak bírálják,

hanem a' tudatlanoknak, kik azokat tanulni és érteni akarják, kell készítenünk, ezek pedig tsak úgy fogják megérteni, ha jól magyarúl lesznek írva.

Mimódon kelljen pedig a' nyelvtudományt tanítni és tanulni: arra nézve a' tapasztalás a' józan ésszel is eggyezőleg ezt bizonyította meg:

a.) a' *tanításra* nézve, valamint minden — úgy a' nyelvtudományban is a' természetből kell kiindulni, azaz a' nyelveket nem tsak minden előrekészítés nélkűl fölvenni, hanem azoknak eredetére fölmenvén a' nyelveket okoskodólag — philosophice — fejtegetni, hogy úgy ne tsak azt mondjuk meg, mi és mimódon van, hanem azt is miért van épen így és miért nem lehet másképen; így a' tanuló — ki különben is mindennek okát kívánja tudni — a' tanítandók könnyebb fölvételére, sőt megítélésére is elkészítődik. E' végett szükséges előlegesen a' közönséges Nyelvtudományt a' józan okosság vezérlése után a' beszéd természetéből kifejtegetve eléadni, 's úgy azután erre a' tárgyúl fölvett nyelvet alkalmoztatni.

A' ki már valamelly eggyes nyelv tudományát akarja akár szóval akár írásban helyesen eléadni vagy tanítani: szükség, hogy először is a' nemzetnek és nyelvnek természetét, bélyegét jól meghatározza, mivel az egész nyelv azonn épül. Azután a' beszéd részeit vagyis a' szókat kellene eggyenkint azonn a' nyelven megismertetni; de mivel ez tsak sok gyakorlás után eshetik meg, tehát előbb ismertesse meg tsak a' gyökérszók tulajdonságait, 's miképen formálódnak azokból a' többi szók, vagyis a' szóképzőket; és ekkor a' beszéd mindenik részére egykét példát fölvévén, adja elé, mitsoda változásokkal kell azokat összekötni, hogy értelmes mondás, ezeket ismét miképen, hogy beszéd váljék belőlök. Még pedig ne tsak azt mondja vagy írja meg, mellyek ezen változások — ragasztékok, azaz ne tsak puszta szabályokat 's kivételeket tanítson, hanem azt is mutassa meg, miért vannak azok így és nem másképen; a' mit a' nyelv természetéből min-

dig ki lehet magyarázni. Így végig menvén az egészen, mellesleg — mint a' dolog rendje alkalmat nyujtand, fedezze föl azon sinormértéket, melly szerint meg lehessen itélni, mi a' nyelvben nemzeti 's mi idegen annálfogva helytelen; azaz mutassa meg az igazi nemzeti szók megismertető jeleit. Mutassa meg továbbá a' nyelv tökéletességeit, vagy fogyatkozásait, gazdag vagy szűk voltát; tárja ki a' nyelv kútfejeit; adja elé, mitsoda törvények szerint lehessen azokból meríteni; ne titkolja a' hijányokat is, 's világosítsa meg, miként lehessen azokon segíteni, úgy azonban, hogy ezen pallérozás a' nemzetiséggel ne ellenkezzék.

De mivel a' nyelvtudomány tsak a' szók formálódását 's változásait és egybeköttetésök módját adja elé, magokat a' szókat pedig nem: látnivaló, hogy a' mellé szükséges még eggy jó *szótár* is, mellyben a' nemzeti minden szók meglégyenek. Mert a' nyelvtudomány tsak eszköz a' nyelv megtanulására, de magának a' nyelvnek kintsei a' jó szókönyvben vannak rendbeszedve. Jó szótárt pedig így kellene készíteni: — Elől egy lapra a' betűk nemzeti jelentéseit, azután a' szóképzőket kellene följegyezni jelentésökkel eggyütt, mellyekkel a' származott, továbbá azokat mellyekkel az összetett szók azon nyelvben formálódnak. Így nem kellene (ha t. i. tsak rövid és kézi szótárt akarnánk készítni) az egész szótárban egyebet eléadni, hanem tsak a' gyökérszókat jelentéseikkel eggyütt, vagy — ha tsak hazai nyelven akarná az ember magyarázni, — a' hasonjelentésüeket vagyis eggyértelmüeket (synonyma) utánok vetve. Ugyanis ha az említett szóképzőket a' tanuló a' gyökereknek elejökbe vagy utánok teendi, úgy minden szót meg fog e' különben nem nagy számú gyökerek között találni. Tsupán a' különösségeket, kivételeket kellene a' jelentésre nézve külön följegyezni. Az illyen szótár sokkal rövidebb 's mégis egyhasznú lenne a' hosszúkkal, mellyek sok időt, papirossat, és költséget kívánnak; a' tanulónak pedig igen nagy világot nyújtana a'

szók tősgyökeres ismeretére. Illyenhöz közel jár a' *Cellarius* diák szótára, mégközelebb pedig a' *Kreszneritz* magyar szótára, noha ez már bővebb. — Lehet azonban, sőt szükséges minden nyelven eggy olly bő szótárt készíteni, mellyben a' gyökerek is, de a' különös kifejezések is eggyenként mind meglegyenek bőven kifejtegetve, a' millyenformát írt a' németben *Adelung*, de a' mellynél a' magyarban sokkal tökéletesebbet lehetne írni, mert itt a' gyökereket magokat is egészen eggyes betűkre (!) vagyis hangmódosításokra föl lehet fejteni, 's még ezen eggyes betűk jelentéseit is (!) eggyenkint mind meg lehet határozni.

b.) A' mi pedig a' nyelv *tanulását* illeti: az kétképen eshetik meg; vagy élő beszédből gyakorlás által, vagy könyvekből magános szorgalom által. Mind a' két esetben szükséges a' nyelvtudományt előre megtanulni, mert tsak így lehet értelmesen és időnyerve a' nyelvben eléhaladni. A' ki könyvből tanul, az mihelytt a' szók nevezetesebb ragasztékait — változásait megtanulta, kezdjen mindjárt hasznos könyvek olvasásába. Ezekből az eggyes kivételeket legjobban és könnyebben magtanulhatni a' velök való éléssel eggyütt. Különösön őrizkedjék attól, hogy a' szókönyvet rendre tanulni elkezdje; mert ennek, azonkivül hogy a' tanuló ez által örökre elveszti kedvét a' nyelvtanulástól, haszna sintsen; mivel a' mit ma jól megtanult, holnapután huszadrészét sem fogja tudni, a' szótár végére értekor pedig az elejét tökéletesen elfelejti; azonban a' szók összeilletése előtte még e' mellett tellyességgel ismeretlen marad. Kiváltt a' gyönge gyermekekre nézve veszedelmes ez, kiket az iskolától rendesen a' könyv nélkül tanultatás (memorizálás) szokott örökre elidegeníteni, itélőtehetségöket az észnélküli vagyis értetlen tanulás, kedvöket sőt egészségöket a' gyötrődés, erköltsöket a' sok miatta való tsalás elrontani, és szegényeket, mivel a' mit otthon jól megtanultak; azt még az iskolába mentökben elfelejtik: ha durva a' tanítójok, pirongatás-

nak, sőt milly gyakran! verésnek kitenni; a' minek ismét a' tudományok 's tudósok iránti örökös gyűlölség lesz következése; nevezetösen Hazánkban a' köznép mindenütt gyűlölséggel viseltetik 's útálattal a' tanításhoz 's kiváltt tanítókhoz, egyenesen az említett okokra nézve; annyival is inkább, mivel a' magyarnak fővonása mindenben a' természetest keresni. Illyen lelki és testi erővel, millyen a' — mondhatni — még el nem fajultt magyar nemzeté átaljában, méltán állíthatni, hogy a' tudományokban egy nemzet is nálunk jobban nem boldogulna, ha azokat okosan és szép móddal tanítanák iskoláinkban. — Épen illyen a' beszéd részeinek 's a' rólok szólló szabályoknak — régulaknak — rendre az értetlenűl összegyártott Grammaticákból, kiváltt idegen p. o. diák nyelven, könyv nélkűli kihagyása — tanultatása is; ha mindjárt, — a' mi ugyan — kiváltt jól — nem szokott megtörténni, — azok meg volnának is magyarázva; mert így ezeket is tsak a' feledékenységnek tanúlja a' szegény áldozat — akarom mondani a' szegény gyermek, nagy lelki és testi gyötrelmek között. A' régulákat példákból, mellyek az olvasás közben eléfordulnak, érthetni meg egyedűl, 's tsak úgy, ha nem a' szókat, de a' dolgot tanulja és veszi föl a' nevendék a' régulákból. Meg van itt azon képtelen ellenvetés, hogy a' gyermeknek a' szókról eszébe jut a' régula, vagy — a' mi még képtelenebb, — a' versmértékről, a' hol abba vannak a' régulák foglalva. De, ha ez a' nem igaz igaz volna is: ugyan hány régulát nem tanulna meg a' gyermek okosan és szókhoz nem köttetve addig, míg eggyet ész nélkűl fejébe vér a' rontó tanító, 's hány — és pedig többnyire hosszú régulákat egy szóért, meglehet kivételért? — A' mi pedig a' szóknak szótárból tanulását illeti: sokszorosan kipótolja ezt az okos fordítás; ugyanis abban szintúgy eléfordulnak apródonkint minden szók, szintúgy ki kell azokat a' szótárból keresni; ezenkivűl a' szók egybeköttetése (Constructio) segít igazán nem tsak az emlékezeten, hanem az ítéletet is

kipal-

kipallérozza. Azonban igy nem tsak szókat tanulhatni, hanem egyszersmind szók összeillését is; a' könyvben lévő tárgyak pedig oktatnak és gyönyörködtetnek, nem hogy az elmét és igyekezetet tompítanák. A' honnan minden okos, fölügyelet alatt lévő iskolából ki is vannak már kergetve ezek a' józan okossággal és természettel éppen és mintegy erőlködve kikeresve ellenkező említett hibák, ha pedig valahol még megvannak, inkább talán a' feledékenység vagy együgyüség annak oka; de épen azért minden, kinek esze van, méltán kívánja, 's meg is várja, hogy az előljárók, kik a' nevekedő nemzet attyai tartoznak lenni, szoros kötelességök szerint, nem fogják tovább is nyomorultt nevendékeiket illy szörnyü gyötrődés alatt elnézhetni.

Saska Károly.

2.

Magyar Régiségek.

I.

Van nállam egy régi magyar Orvosi Recept, mellyben az orvosszerek nagyobb részént magyarúl, a' velek való élésmódja és mértékek Deákúl vannak; mellyet, a' mint van, lemásolok e' szerént:

It obligatōr dñe Capitanee
Dño Francisco Gulay' flor.
XXXIIIIJ

Gengber
ffahay'
dragorium
} de q̄libet j loth j nehezek.

Kechgchetej
diusmak
fenywmak
} de qv̄o' j loth.

Isop
salluia
obruta
chyahaia
} de q̄jt manipm̄ wnum.

Item ade ad h ficus iiij et mel qvtum sufficit et cum vino coqvat usque ad 9sumacon ttie ptis et calide bibat bonum haustum sero et mane p octo dies tnc purcabit sibi pectus.

Itt a' *gyömbér, fahaj, nehézék, ketsketéj, diósnák, fenyőmag, isóp, 'sállya, ruta*, részszerént magyar, részszerént magyarositott szavak kiesmértetnek. Mi legyen a' *chyahája* ki nem tapogathattam; ha tsak nem nyúlhájja, mellyet a' kurúsolók tsak nem közönséges orvosságnak tartanak; de hogy a' nyúl *tsiának* neveztetett volna nem mondhatom, ha tsak a' Lengyel *Zaiac*, melly nyúlat tesz, nem leszsz. Az orvosság, a' mint látni lehet, száraz betegség ellen való, 's akár Magyarnak akár Deáknak vegyük, tiszteletet érdemlő régiség.

Van ez a' Recept irva szegletes Gothus betűkkel, fekete tintával, papirosson. Esztendő szám nints kitéve: de az irásmód 1400. tájra mutat. Óldalaslag, alólról kezdvén felűlre, már valamivel folyóbb (cursiv) és későbbi irásmódjával, és fejéreslő tintával ezek olvastatnak: *Item Obligatoriae Dominae Capitaneae Domino Francisco Gylayj fior.* 35. Ennek tehát minden jelek szerint későbbi irásnak kell lenni. Az idő kikeresésében figyelmeztem arra: ki lehetett ezen 1400. tájban éltt Gyulay Ferentz? A' Rátólth Nemzetségiből származó Gyulafiak között egy Ferentzet se találok se akkor, se azután; de azok egyéberánt is Gyulafyaknak neveztettek és irattak; nem Gyulayaknak. Ugyan azon Rátólth Nemzetségből származott Gyula de Kaza ágban találtatik ugyan egy Ferentz Détriknek fija, kiről 1489-től 1518-ig emlékeznek az Egri és Jászai Levelek, 's 1518 ra hagyta Özvegyül a' Litavai és Csabrági Horváth Péter leányát Ersébetet. De e' se lehetett; mert ő nem neveztetett soha Gyulainak; hanem a' Nagyatyjáról Gyuláról, a' mondott Détrik atyjáról, Kazai Gyulafinak; valamint a' más ág Ráthóthi Gyulafinak. Nem lehetett tehát más, mint a' Baranya Vármegyében Gyula faluról neveztetett 's már férjfi ágon kihólt Gyulay Nemzet-

ségben, mellynek mind Genealogiája, mind Leveleinek Lajstroma, Kézírati Gyűjteményem XL-dik Kötetében a' 466-dik 's követő lapjain megvan, volt Gyulay Ferentz, ki 1416. még gyermek volt, 1467. pedig Néhainak mondatik. Ez 1450. László testvérével együtt, ki 1440. Baranyai Vicispán volt, némelly hatalmaskodások és károk eránt, a' Pécsváradi Konvent előtt megegyezett a' Néhai Maróthi János és fia László, mind kettő Macsói Bán Eözvegyeivel és a' mondott Maróthy László fiaival Lajossal és Mátyussal. a) Ugyan ezen Gyulay Ferentz és László, Atyjok testvére Póthnak b) fijával Gyulay Györgyel együtt, Sírontúli (Posthumus) László Királytól Futakon Szent Gál napja előtt való Pénteken c) Ujj-Ajándéklevéllel Baranya Vármegyei Gyula, Bélvárd d) 's több helységeket felkértek, és 1457.

a) Mátyus a' régi Levelekben így íratott: *Mathÿus* és Mátyusnak mondatott ki, mint azt a' Levelek és Mátyus nevű faluk és Mátyusfölde nevezete, 's Praynál és Wagnernél Pálótzi Mátyus petsétje mutatják; 's különböző volt a' Mátétol, melly név Matheusnak íratott. Innen Trentsényi Mátyus mint a' rólla neveztetett Matyusfölde mutatja; nem pedig Máté. A' Szent Margit életében is Mátyus Bánnak és Hertzegnek neveztetik. Azon Mátyus névnek Mátyásra való változtatása Mátyás Király ideje tájban történhetett.

b) Hogy Poth régenten deákúl Petrust tett, megtetszik ezen Gyulay Levelekből, hol mind ez, mind az 1363 — 1389 előtt idősbb Gyulay Póth néha Petrusnak, néha Pothnak neveztetnek. Megjegyzésre méltó azért, hogy Bothe-ra vagy követre ne szorúljunk, mint a' Hédervári Genealogiában történt.

c) Feria sexta ante festum beati Galli Pénteket tett, mert feria 1-a Vasárnap, 2-a hétfő 's a' t. mint Perger Ur Diplomatikájában helyesen feljegyezte; 's azon esztendőben October 8-kára esett.

d) *Bél* jelentette a' hegyek belsőrészeit. Innen: Bakonybél, Bél-Örvényes, Magyar-Bél, Mónos-Bél, Német-Bél, Bél Zerénd, és Bélvár vagy Bálavár Bihar Vármegyében; sőt talán Belényes is. A' *mál* pedig jelentette valamint az állatoknak, úgy a' hegyeknek hasát az az: a' napnak terjesztett 's közepin lévő jó fekvésű részit. Innen *Mézesmál* mai napiglan a' Tokaji hegyen, és a' közép időbeli Levelekben sok *mál* nevezetű Budai szőllők.

tisztán be is iktattattak. Nem ide tartozik ezen Gyulay Nemzetségnek Genealogiáját hoszszason előadni; annyit mindazáltal említenem kell, hogy említett Gyulay Ferentznek György és János Jaitzai Kapitány unokáiban magva szakadt. Lászlónak semmi gyermeki nem említtetnek. Györgynek pedig a' Condonatariusnak János fijától és Battyányi Sófiától származtak Farkas a' Zagrábi Püspök és Adviga Istvánfy Pál Baranyai Viceispán felesége és Istvánfy Miklós Historicusunk Anyja. A' másik fijától pedig Gergelytől unokája volt Gyulay Borbála Révay Ferentz Nádorispányi Helytartó Felesége.

Elég legyen most megjegyeznem, hogy ezen Orvosi Recept Gyulay Ferentz idejét 1416-tot megelőzte.

II.

Magyar nyelven írtt Diplómáink szűkiben a' tudós Pray után sok ideig azt hitte a' tudós világ, hogy a' legrégibb a' Sipos Péter által, a' mint Pray mondja 1493-ban kiadatott Nyugtatólevél. Ezt már tudós Horvátunk bőven megtzáfolta és helyesen vette észre, hogy Dobó Ferentz és Zeleméry Miklós 1593-ban éltek, a' mint én a' Dobó és Zeleméri Genealogiákban hitelesen meg fogom mutatni. Most tsak egy Magyar Diplómát adok elő, melly kezemnél van; de előre botsátom azt, ha némellyek nem szeretik is, hogy a' Személyek és Helységek neveit, Pray és Kovatsits példái szerént, elhallgatom. A' Diplomatikusnak és Nyelvésznek ezekre úgy is kevés szüksége. Perekben pedig az illyen ártalmas lehet. — A' Diplóma igy következik:

„En ky wagÿok Barbara Azzon, ... leÿa-nÿa a) nÿhaÿ . . . . meghagÿoth felesÿge thezek ÿlÿen wallasth, es adok menedeketh, b) en Za-

a) Innen azt lehet kihozni, hogy régen igy mondódott ki: *lejány*, nem pedig *leány* vagy *lány*; és hogy azon régi kimondásból lett a' szokásban lévő *lyány*.

b) Menedék; Literae Expeditoriae super Dotis aut qvartalitii solutione.

bad akarathom Zerenth, ez nagssagos Dragffy c) Janosnak Kyralnak Tharnak Mesterenek, hogy engemeth megy elygytheth mynden ygassagombwl, d) ky engem yletheth wolna . . . . . yozagabol, pg ygy hogy adoth nekem . . . . ba egy nemes ewlysth az hoz hat haz yobbagyoth azhoz Zantho fewldeth retheth es erdewth, hogy mygh az en wram neweth en wyselnem addyglan ilyem e) mint enymeth, és ha holthom thewrthynyek wagy fyrhez menek, thehath ez nemes ewlys f) kyben az . . . lakoth és az hat haz yobbagy mind az Zantho fewldwel rethwel es erdewel egy etembe, neky thyztan es zabadon megyzalyon g) minden per nelkwl, thovaba az en yedrwhamrvl es h) elegeth thewth, i) és adok menedyketh neky wgy hogy az . . . belyes . . . belyrezemeth k) megh bochassa l) es ha nekem holthom thewrtynyek, es az . . . . Janos Germekynek ky az en Germekemtwl azzon

---

c) Már ekkor is szokásba volt a' Nemzetségi nevekben az hátúlsó *i*-nek *y*-al való írása; ámbár a' 16-dik Században is sokszor *i* találtatik.

d) Igazság annyi mint Jus, vagy Jussaimban.

e) *Íljem* tisztábban *éljem; uti, frui.* Innen van a' régi Levelekben sok Helységnek élés neve, p. o. Pálélése most Paulis Arad Vármegyében, Dorogélése most Dorog Hajdúváros. — Innen látszik az *é* betű uralkodása, melly Erdősi vagy Sylvester Uj Testamentomában is feltalálhatik, és túl a' Tiszán a' köznépnél most is megvan.

f) Nemes-ülés annyi, mint Sessio vel Curia Nobilitaris: jobbágy-ülés pedig Sessio Colonicalis; mit sok régi Levelekből meg lehet mutatni. *Lak* pedig Helységet vagy falut tett, mint: Nagylak, Széplak, Két-tornyú-Lak, Mihálylak, Baromlak, Magyarlak, Némellak, Sándorlak, Ujlak 's a' t. Innen Paplak (mit Papház helyett kezdenek irni) olly falut tenne, mellyben egészen Papok laknak.

g) *Megszálljon* régen annyit tett, mint remittatur, devolvatur.

h) Jegyruhámról, annyit tesz. mint Paraphernum; Dos pedig Hitrész a' régi Levelekben, *és* az *is* helyett.

i) Mind itt, mind más Levelekben sokszor előfordúl a' *th* melly a' *t* betütől megkülönböztetett. Nem volt-e a Magyaroknak is mint a' Görögöknek *Thetájok*?

k) Részemet, portionem possessionariam.

l) Megbotsássa, remittat.

azzontwl wolna walo, thehath az .... rezem mÿnden per nelkwl megÿ wÿzza zalÿon az Dragffÿ Jánosra, es az ew Germekÿre maradekÿra es ezekbewl en mÿndeneknek therheth m) ream vezem mÿnd leÿanometh es egÿebeketh hogÿ az Dragffÿ Janoson senkÿ ezekbwl ne kereskethessenek n) az en ÿgassagomerth, merth engemeth megh elegÿtheth mÿndenekbewl. Dragffÿ Janos. mn ppa.

Papirossan; régi kerek petsét hellje tsak alig látszik a' hátán; az iras különböző a' Dragffy János aláírásától; az akkori szokás szerént két másolatban kellett neki íratni, és ez az Dragffy aláírásával az Eözvegynél, a' másik pedig az Eözvegy aláírásával Dragffynál maradt. — Költtje (Datuma) a' Levélnek ki nem lévén téve; Wagnerből 's Katonából bizonyos, hogy Dragffy János 1511. Királyi Pintzemester, 1514. Tálnokmester, 1518. Közép-Szólnoki és Krasznai Főispán és Tárnokmester, 1525. Temesi Gróf, 1526. Országbírája lett és a' Mohátsi ütközetben, az Ország nagy dandárját tartván kezében, elesett. Minthogy tehát ezen Levél Tárnokmester korában költ; ennek ideje 1518 — 1525. közt esik; melly azzal is nevezetes, hogy nem magános személy nyugtatványát vagy küldött levelét foglalván magába, hanem Országzászlóssáét, méltán az elsőbb Diplómák közzé számláltathatik nyelvünkön.

III.

Valamint az olly Magyar Énekeket, mellyek mind a' Katholikusoknál, mind a' Reformátusoknál énekeltetnek, mellyről másszor bővebben, a' Re-

m) Terhét az az: Evictiót.

n) Kereskedni nem azt tette mint ma t. i. negociari; hanem ezt: Lite impetere; innen Keresölevél Actio jó szó. Ma is mondatik: Mit kereskedik rajtam? — Speculans annyit tett, mint kapadozni, kapadozó, melly Sándor Istvánnál és túl a' Tiszán most is szokásban van; a' Mercator pedig bótosnak vagy kalmárnak; a' Sensal végre kerítőnek neveztetett; a' Qvaestor már Molnár Albertnél Kereskedő, valamint az Erdélyi approbátákban is.

formátio ideje (1517) előttieknek tartom; úgy más óldalról az újjabbak valóságos idejét is, a' hol lehet, kinyomozni szükséges. Illyen *a' Házasok Éneke*, mellyet Toldy Ferentz Ur a) hijányosan kiadott egy 1503-diki Kézíratból a' Jankovits Gyűjteményében. Hogy azonban ez nem 1503-diki hanem 1548-diki Ének; és Nyilas István és 'Sámboki Anna által készíttetett, megmutatják a' berekesztő Stropha és az Ének előbetűi. Minthogy pedig hijánosan adatott ki; kiadom azt egészen a' Göntzy György Keresztényi Énekek nevű könyvéből; b) melly igy következik; a' 238-dik levelen; és az interpunctio szerént:

Hazasoc Eneki.

Sokszor kęrtem en az Istent nagy szivem szerint,
hogy mutasson tarsot nekem ez vilag szerint,
kivel holtig együtt ęllyec az Isten szerint. c)

Tarsul ada az Wr Isten teged ennekem, d)
hogy te lennel nyavalyamban nagy segitsegem,
mindenekben ekessegem nagy tisztessegem.

Egyetemben az Wr Isten socka ęltessen,
gonosz hirtűl newtűl minket ő meg őrizzen,
es egy massal mind holtunkig meg elegitsen.

a) Handbuch der ungrischen Poesie 1. 11.

b) Keresztyéni Énekek, mellyek a' Gradual mellett, 's a' nélkül is a' hol azzal nem élhetnek a' Magyar Nemzetben Reformáltatott Ekklesiákban szoktanak mondatni. Rendbe szedettek Göntzi György Debretzeni Pap által. Nyomtattatott Debretzenben 1592-dik Esztendőben. 4-o. Vettem ezt többekkel együtt a' tudós Sinay Miklós Könyvtárából. Az elejin hibázik 34 levél; egyéb részbe mind végig u. m. a' 333-dik levelig egész; hanem a' Laistromból, mellyet Regestromnak nevez, tsak az A betű van meg.

c) Toldy Ur igy teszi: *a' törvény szerént*: de *Isten szerént 's Istenesen élni* mindég szokásban volt és van ma is.

d) Toldy Ur igy teszi: *Társúl adtak, kegyes Égek*; de ez a' *kegyes Égek* nagyon újj 's éppen nem 16-dik Szazadi Énekbe való.

Piros gyenge szep ortzadra tekintetemben,
vedd eszedbe miro intlec nagy örömömbe,
hogy mind holtig maradhassunc tisztessegünkben.

Az te nyaias vig Szömelyed nalam igy kedves,
beszedemnec ha leendesz te engedelmes,
lesz érötte mindeneknel nagy diczeretes.

Nevekedic hirünc nevünc es tisztessegünc,
Isten szerint szeretettel ha együtt ęlünc e)
az Istennec aldomasa leszen mi raytunc.

Vigan lattyuc hazassagnac draga gyümölczet,
minden nemű joszaguncnak nevekedeset,
ha halgattyuc szeretettel egymas beszedet.

Segit minket az Wr Isten ez vilag szerint f)
nyugalmat ad holtunc utan mas vilag szerint,
ha most elünc az Istennec törvenye szerint. g)

Nalad hagyom az en hitem draga Zalogom,
szerelmemet egyetembe vele aianlom,
ez mai nap en magamat neked aianlom. h)

Irjad el bę vig Szivedben az mit most mondoc,
mert nagy draga kénczet most en te nalad hagyoc i)
kiről neked jövendőre nagy sokat szoloc.

Legyen nalad en Zalogom mint egy röjtet kéncz,
az te ket szep szemeiddel gyakran ram tekints,
intesemről engem mindenkoron megemlits.

---

e) Toldy Ur: *törvény szerint.* Még akkor Isteni dolognak és szentnek tartották a' házasságot. Bár ma is!

f) Toldy Ur: *itt Ur Isten.*

g) Toldy Urnál: *az egeknek.*

h) Toldy Urnál: *E' mai nap már magamat neked áldozom.*

i) A' hoszszú *c'* legtöbbet igy van: ę itt pedig *kénczet* vonással, gondolom az *c* betű különböző kimondására. Annak is lehetett oka, hogy a' *k* betű néha *k* néha *c* betűvel iratott.

Akar en hol jarjac kellyec ez vilag szerint, k)
neha bator tavol legyec Szömelyem szerint, l)
vig Szivemben nalad vagyok Szerelmem szerint.

m) Summa szerint vig Szerelmem beszedem erczed,
mindenekben az nagy Istent féljed tisztellyed,
es az en tisztessegemet te meg őrizzed.

RESPONSIO.

n) Az virag igy szol viszontac Szeretõienec,
kikről mostan szereztetet ez kisdet enec,
mert ők ketten Isten szerint igy beszelletec.

Nalam kedves es szerelmes az te beszeded,
dragalatos tisztesseges minden intesed,
vig szivemben helyheztetem mint draga kénczet.

Nem akarom meg bantanom te vig kedvedet,
az mibe meg esmerhetem te erkölczedet,
ahoz szabom en elmemet es eletemet

Az Wr Isten minket együtt soka eltessen,
minden nemű sok gonosztul meg oltalmazzon,
hazassagnac gyümölczevel meg látogasson.

o) Szent Leleckel az Wr Isten meg környekezzen,
egymas között Szerelmünkben meg erősitsen,
az ő erőss jobb kezevel minket őrizzen.

Az Wr Isten adgyon nekem ollyan malasztot p)
hogy tehessec kegyelmednec olly szolgalatot,
kivel ki vess vig Szivedből minden banatot.

---

k) Ezen általtétel: *akar én hol* ma nints szokásba; de, a' Poézisba kivált, sokszor szépen viszsza lehetne hozni; valamint az *akarmi*, *akarmerre*, *akarhova*, *akarki*-ben is.

l) Szömélyem jobb mint *Szerelmem szerint;* mint azt a' következő sor és az értelme is mutatja.

m) Toldy Urnál ezen vers kimaradt.

n) Ez is kimaradt.

o) Ez is kimaradt.

p) *Az Ur Isten* helyett teszi: *A' Szent Lélek.*

Menyből legyen az Istentől nagy segedelmem, q)
hogy lehessen kedves nalad az en erkölczem,
mindenekben engedelmes az en beszedem.

Batoritsa en elmemet Isten malasztya,
hogy lehessec banatodnac vigasztaloia,
szüksegednec segitőie io tars gyamola.

Oh melly szivem szerint kerem az nagy Wr Istent,
hogy eltesse együtt velem te kegyelmedet,
es erthessem mindenekben te erkölczedet. s)

Kegyelmednec aianlottam ez nap magamat t)
szűleimnec holtig valo Szolgalatomat, u)
tanyitottac es viseltec minden gondomat. x)

y) Jezus Urunc esztendei kic el multanac,
ezer ötszaz negyven nyolczat kik megirtanac,
az ket felről kic egymasnak igyen szollanac.

Ezekből kitetszik, hogy ezen Ének 1548-ban íratott. Az versek első betűjiből pedig az akkori szokás szerént az Irók nevei is kijőnek e' szerént: *Stepanus Nilas, Anna Sámboki.* Ki lett legyen Nyilas István, ki nem tapogathattam; gondolom, hogy Protestans Predikator lehetett. 'Sámboki Annát pedig a' tudós Sambucus János testvérének és 'Sámboki Péter leányának gyanitom; mert Belius z) azt

q) *Az Istentől* helyett: *mindenemben.*

r) *Az Istennek* teszi; de a' Syllabák száma ellen.

s) *És érthessem* helyett teszi: *elérhessem.*

t) Igy teszi: *ajánlom hát.*

u) *Szüleidnek.*

x) Nem: *tanitsanak és viseljék;* mert valamint egy részről férje eránt való szeretetit; úgy Szüléiről való el nem felejtkezését is ígéri. Voltak-e akkor férjének szülei életben, vagy nem, nem tudatik; de ha ezen 'Sámboki Anna a' hires Sambucus testvérje volt, ezéi éltek, a' mint alább megtetszik.

y) Ez a' vers is hibázik,

z) Tomo 11. pag. 92.

mondja, hogy voltak Sambucusnak négy leány testvéri, kik férjhez mentek ugyan; de Atyjok előtt elhóltak; az Atyjok pedig 1565-ben hólt meg. Hogy 'Sámboki János Protestáns volt-e? azt Bél Mátyás kérdésbe teszi; de Veszprémi aa) Igennel fejti meg. Hogy Nagy-Szombatban a' Sambucus házájában jókor behatott a' Reformátio, Lampéból bb) kitetszik. 'Sámboki Jánosról mászszor többet.

Nagy Gábor.

3.

Az Öngyilkolásról.

(Folytatás.)

Az előbbi kötetbe iktatott értekezésemet e' szavakkal rekesztettem bé: tegyük, hogy az élet magában véve nem jó, hanem baj az emberre nézve, ekkor, hogy az Öngyilkolást szabadnak vallhassuk, szükséges előbb meghatároznunk:

Bánhatik-e az ember életével szándéka szerint; vagy ura-e az ő életének?

Hogy e' kérdésnek vizsgálásában, 's megválaszoltatásában az igaz útról el ne térjünk, szükséges: hogy az embert, mint egymit, 's a' nagy Természetnek részét, az embertől, mint egy Társaságnak tagjától, jól megkülönböztessük; mert a' környülmények és viszonyok, a' mellyek között az ember mint egymi a' Természetben vagyon, 's a' szabályok, a' mellyek szerént ő mint Természeti egymi hat, vagy szenved, igen különbek azoktól, a' mellyek az ő személyességét a' Társaságban eszközlik, 's ama törvényektől, mellyek az ő jogait 's tiszteit meghatározván őtet mint polgárt bizonyos módon mivelni 's szenvedni kényszeritik.

---

aa) Biogr. Medicorum IV. 383.

bb) Hist. Eccl. Ref. pag. 561.

Hogy mi e' kérdésnek fejtegetésében hasznukat nem vehetjük azon tanitmányoknak, mellyeket a' Törvény a' birtok, a' tulajdonság (Eigenthum) 's ennek joga felől ád, tudja mindenki, a' ki megfontolja: hogy az élet az embernek mint a' Természetben lévő egyminek létét alapitja, a' nélkül hogy ő e' mellett szükségképen valamelly társaságnak tagja is legyen. Légyen ennyi most elég az általam a' mondott kérdés megválaszoltatásában követendö utnak megmutatására; többet 's mélyebbet mondani nem enged e' folyóirás rendeltetése, melly szerént ez minden Olvasónak érthető lenni tartozik. — Az életbe vágó (practicus) oldalról fogom én tehát fel a' dolgot, meglévén győződve, hogy ez által a' tárgy sokkal világosabb, 's az olvasóra nézve nagyobb érdekü leend.

Elöször is azon okokat fogom érinteni, a' mellyek sokak véleményeként azt bizonyitják, hogy az embernek tökéletes hatalma vagyon az ő élete felett, 's igy az ezt elvető Öngyilkos egészen ment minden vádtól. E' következők pedig ezek:

1-ször Természeti kötelességünk való javunkat keresni, minden bajokat pedig elkerülni, ha ez mások kára nélkül megtörténhetik; innét tehát bizonyos az, hogy az életet is szabad letennünk, mihelyt ez terhünkre kezd lenni, 's mások annak hasznát nem vehetik.

2-szor Az élet vagy ajándék, 's ekkor tehetek vele a' mit akarok; vagy bizonyos feltételek alatt reám bizatott jó, de ekkor is tehetem vele azt, a' mit akarok, mert a' midőn az élet reám bizatott, épen nem kérdeztettem, ha akarom-e azon feltételeket elvállalni. Vagy az élet járom, a' melly az embernek mint rabnak nyakába vettetett; ekkor pedig tsupa erőszak, mellytől az ember, mint szabad lény, mindenkor megmentheti mágát.

3-szor Nem adott-e a' természet két kezet, és valljon kételkedünk-e az egyiket még is elvágni, midőn az a' benne szünet nélkül tovább harapozó fene miatt az egésznek veszedelmessé lesz? hát vall-

jon az egész testet vagy is az életet nintsen-e jusunk elvetni, midön ez által számtalan bajoktól, szünetlen nyugtalanságtól, 's való boldogtalanságtól, melly a' körünkben lévő alkalmatlan tárgyaktól ered, megmenekedhetünk?

4-szer Ha az embernek moralis szabadsága nem merő költemény, ekkor az Öngyilkolás, mint tett, valóban ezen szabadságnak a' legfényesebb bizonysága, mert ebből kitetszik, hogy az ember itt létének ura, melly esetben az Öngyilkolás a' benne lakó erőnek tsupa használása.

De melly zürzavar van e' beszédben? melly silányság az illy fonák okoskodásban? melly setétség 's tudatlanság az ember természetére nézve? mi nevetséges és veszedelmes dolog lenne az illy füst alapon épitni akarni az élet és halál feletti elhatározást? — A' ki az Öngyilkolás dolgával közelebbről akarván megbarátkozni, ezen ellenvetéseket józanul birálni akarja, fogjon vélem kezet, és vizsgálja a' dolgot szerényen.

A' mi az elsőt illeti: az ott emlitett kötelességet ugyan tagadni nem lehet, a' mennyire ez az emberi tetteket igazgatja, de az ebből ott következtetett állitmány épen nem foly természetesen, nem igaz, 's nem is jó. Mert ki bizonyithaja meg, hogy az Öngyilkos tette által való hasznot vagy jót okoz akár magának, akár másnak, és hogy azzal ellenben senkinek sem árt? ha p. o. férj, ha atya, ha adós, ha bűnös, ha polgár a' Státusban, ha nemzetségnek tagja 's t. e. Valljon azoknak, a' kiket ő magát gyilkolva itt hágy, nintsen-e jogok az ő életére, 's viszontag nem tartozik-e ő ezt már ezek kedvéért is megtartani? Valljon e' tett által ama viszonyok, mellyekbe ő önkényt lépett, nem bontatnak-e fel, 's ki mutathatja meg, hogy ez nem történik? — De ő maga is az Öngyilkos mit nyer? legfelebb szabadulást az ideig tartó, 's tsak ő neki illyeknek látszott 's talán képzelt és okozott bajoktól? de valljon e' bajoknak végök lévén megszünnek-e minden bajok? vége van-e a' létnek? ki bi-

zonyíthatja meg, ki kezeskedhetik arról, hogy a' sorsa roszabbá nem lesz? a' károk t. i. a' mellyekbe keveredett, nem sokkal nagyobbak az elkerülteknél?

A' másodikra nézve: ha az élet ajándék, legelőször is azt kell meghatározni, ki annak adója? A' Természet nem adta azt, mert az egész Természetben nem veszünk mást észre, mint kénytelen működést az abban munkálódó változhatatlan erőknek következésökben; de ezek eszközlöttét ajándéknak mondani nem lehet. — A' szülőké nem lehet, mert ezek nem akkor nemzenek gyermekeket, midőn akarnak, hanem midőn ez megtörténik, ugy hogy ők inkább tsak eszközei az élet adójának; és hányszor esik meg, hogy a' dús és nagy tekintetben lévő szülök, a' kik az életadással valóban boldogíthatnák gyermekeiket, minden legjobb szándék mellett is nem képesek gyermekeket nemzeni, 's ezzel magokat is, őket is szerentséltetni; a' mi világosan mutatja, hogy nem az ő hatalmokban áll ezen ajándékot adni vagy nem adni, holott az ajándék adásra megkivántatik, hogy a' jó szándékon kivül az adónak hatalma is, módja is légyen azt megadni.— Hányszor történik ellenben, hogy az emberek a' legnagyobb szorgalommal azon vannak, hogy gyermekeik ne légyenek, és még is számosan teremnek ezek, következésképen a' nemzőknek szándékuk ellen; már pedig illy formán lehet-e az élet a' szülők ajándéka? De tegyük, hogy koldus, rabszolga, fogoly vagy más végső inséggel küszködő szülne gyermekeket, a' mi pedig épen nem ritkaság, valljon gondolhatná-e ő, hogy az illy életadással ajándékot adna nemzettének? avagy tekinthetné-e azt ajándéknak a' nemzett maga? mi nevetséges dolog lenne ez?

Azonban az élet még is ajándék, de a' mindenek Teremtőjének ajándéka, az az: az Istené. — Tudjuk, hogy az ő tulajdonságaival ellenkezik teremtményeinek egyebet adni a' jónál, következőleg tehát az élet is, mint az ő ajándéka, más nem lehet mint jó, és pedig nagy jó. — De az Isteni böltsességgel 's igazsággal is ellenkezik az embert fontos

ok nélkül az élettel megajándékozni. Ezen ok pedig, a' mellyért az életet adja, nem lehet jutalom, mert a' még létre sem jutott ember semmi érdemet nem tehetett. Nem lehet továbbá igazság kiszolgáltatásnak következése, mert a' leendő embernek jogai nintsenek; nem lehet végre kedvélynek játéka, mert az Isten mint legtökéletesebb Lény, a' legböltsebb ok nélkül semmit sem mivelhet. És így tsak az egyetlen egy ok marad fenn, a' mellyért az Isten az embert élettel megajándékozta: a' Szeretet. Minthogy pedig az Isteni szeretet a' legvalóbb jónál egyebet nem akarhat, 's nem adhat, mi van hátra más, mint hogy valljuk, hogy az Istentől embernek adatott élet való jó ő reá nézve. Hogy azonban ezen ajándék javát nem minden feltétel nélkül adhatja, kitetszik onnét, mert különben az következnék, hogy az Isten azt minden ok nélkül tsupa kedvélyből adta légyen. — Már a' feltételek, a' mellyek alatt az élet adatott, nem illethetik a' határtalan tökéletességünek magának a' javát, hanem tsupán tsak azét, a' ki az élettel megajándékoztatott, t. i. az emberét.

Ámbár pedig az élet az embernek bizonyos feltételek alatt adatott jó, azért még sem következik hogy az ember ezzel kénye szerént bánhatik, és azt, a' midőn akarja, elvetheti, és pedig tsak azért, mert ama feltételek az ő megegyezése nélkül adattak; sőt még ő neki az életbe lett lépés előtt tsak tudtára sem estek. Mert ha az élet való jó az emberre nézve, és a' feltételek, a' mellyek mellet ez adatott, tsak az ő javára tzéloznak, valóban senki eszes nem fogja az illy, ámbár feltételek mellett adatott tárgyat, rosznak nevezni; és tsak az esztelen, a' gonosz, vagy a' beteg, őrültségének, vad indulatainak, vagy betegségének kinos, 's öt minden józan fontolgatástól fosztó kitörésében juthat arra a' gondolatra, hogy azt elvesse magától — Hogy pedig az élet való jó, és a' feltételek, mellyek mellett annak bírására jutottunk, tsak egyedül a' mi javunkra 's boldogulásunkra tzéloznak, látni

fogjuk, a' midőn az emberi életnek tzéljáról értekezendünk.

Lássuk már a' 3-dik ellenvetést. Nem lehet kétségbe hozni, hogy az ember életének 's egészségének fentartására feláldozhatja akármelly egyes tagját, sőt tartozik is ezt tenni, a' midőn ez gyógyithatatlanul megrongálva lévén az egésznek kárára lehet, de ki nem látja itt, midőn azonnal az egészre által ugratik, a' hasonlatosságnak iszonyu tökéletlenségét? Ott a' tag feláldoztatik valaminek, a' mi való, kedvéért t. i. az egésségért 's az életért; itt az, a' mi való, t. i. az élet, elvettetik, a' nélkül, hogy ez által más valami, a' mi való lenne, megszereztetnék. De hogy röviden, a' mint illik, e' gondolatot megtzáfoljam, tsak ezen egyszerü kérdést teszem, a' melly által annak semmisége a' legderültebb fényre fog jönni: miért, a' midőn egyvalamelly tag fene által, vagy másképen végig elromlott, miért vágatja el azt, 's miért nem hagyja azt helyén, hogy igy az életnek vége légyen?

A' 4-dikre nézve: Igaz ugyan, hogy az ember erköltsi szabadsággal bírhat, valamint az bizonyos, hogy a' való szabadság a' nyilt 's a' tettekbe ható észen épül; 's igy az Öngyilkolás akkor lehetne szüleménye 's jele az emberben lakó szabadságnak, midőn azt a' józan ész parantsolná; de valljon parantsolhatja-e a' józan okosság az Öngyilkolást, úgymint ollyan tettet, a' melly az élettel, — mellynek fentartására 's boldogitására mindenek tzéloznak — épen ellenkezik? lehet-e tehát szabadságunk az Öngyilkolásra nézve, ugymint a' melly a' józan okossággal ellenkezik; 's igy az Öngyilkolás lehet-e jele a' morális szabadságnak?

Hogy egy kezdet nélkül lévő, határtalan, változhatatlan, végtelen jóságu, böltsességü, igazságu, egy szóval végtelen tökélletességü lénynek, a' mellyet mi Istennek nevezünk, lennie kell; hogy minden, a' mi térben és időben akár közönséges akár pedig egymi (individualis) életet él, ama legfőbb lény által eszközöltetett; hogy a' teremtetett, és

érzé-

érzékeink alá eső lények között az ember a' legnemesebb, és hogy ugyan ezen ember lélekből és testből állva kettős, az az: lelki és testi természettel bir; hogy végre az embernek lelke halhatatlan: ezek olly kifejezések, a' mellyeket bébizonyitni felesleges dolog lenne, először is azért, mert ezek e' jelen értekezésnek körébe nem tartoznak, másodszor pedig azért, mert az egész természetnek legvilágosabb bizonyitásán kivül, ez már számtalan tudósok által, különféleképen megtörtént.

Hogy a' Teremtő a' Világnak alkotásakor bizonyos, az ember teremtetésekor pedig még ezen kivül különös az elsővel öszvehangzó tzélra ügyelt légyen, tsak az tagadhatná, a' ki állithatná: hogy a' határtalan böltsességü Teremtő valamit tzél nélkül vihet véghez.

Hogy a' Világ teremtetése tsak a' legtökélletesebb tzélból történhetett, önként kitetszik magának az Alkotónak Valóságából; hogy pedig e' tzél, mellyet mind a' Világnak, mind pedig különösen és főképen az értelemmel biró embernek teremtetése által elakart érni, nem lehetett egyébb, mint a' teremtmények iránti határtalan szeretet, mert valóban Ő a' legtökélletesebb, a' leghatalmasabb 's legboldogabb a' teremtésből, sem hatalom, sem ditsőség, sem más valami tökélletességnek gyarapodását nem várhatta.

Igy tehát a' Teremtőnek végtelen jóságában megnyúgodván bizonyosok vagyunk, hogy a' Teremtő alkotván teremtményeit, ezeknek javukat akarta; ám de az is bizonyos, hogy ő a' teremtményeit a' lét javaiban nem minden feltétel nélkül részesithette, mert különben az igazságról és böltsességről lemondván tsak tzéltalan kedvvágy (Laune) szerént mivelt volna.

A' Világ teremtetésének tzélja felől már igen régidőktől kezdve sokan sokat-vélekedtek, mondottak, irtak; de mind ezek tsak arra mennek ki, a' mit Göthe az ő Faustjában Mephistopheles által mondat:

„Minden iparkodik
Untig izzadtában
Azt jól megfejteni
Mihez maga nem tud.“

E' tzim mondás által kellene nekem is magamat viszszatartatnom az élet tzéljának fejtegetésétől, de mivel erre a' legbelsőbb vágy által indíttatom, légyen tehát a' kérdés:

Mi az életnek rendeltetése?

Ez a' nagy kérdés, a' mellynek igaz vizsgáltatásától 's megfejtetésétől minden függ, a' mit ezen Értekezés által elérni tzélunk, az embernek belső békéje, földi boldogsága, sírontuli sorsa, szóval az embernek, a' polgárnak, a' nemzetségeknek, végre az egész Országoknak javuk.

Az ember itt létének rendeltetése a' *tökélletesedés.*

Hogy az ember öntökélletesitése kedvéért tétetett e' földre, kitetszik az ön magával való megelégedetlenségből, a' világ javaival való telhetetlenségből, 's más állandóbb és tisztább javak utánni vágyból; kitetszik egy jobb sorsnak reményéből, a' melly előtte mintegy szőnyeggel fedve lebeg; és a' megelégedetlenségtől való irtózásból. Ugyan ezt bizonyitja az embernek határtalan tökélletesedhetése, és ennek szomja, végre az ész, a' melly a' szünetlen tökéletesedést számos okoknál fogva sürgeti, az ellenkezőre pedig semmi inditó okot nem talál.

Kitetszik ez az ember sokféle erejinek 's tulajdonságainak vizsgálásából, a' mellyből látjuk, hogy ezek mind inkább gyarapodhatnak, javulhatnak.

Minél tovább hallad az ember ez úton, annál boldogabb ő.

Minthogy a' tapasztalásból tudjuk, hogy a' tökélletességnek léptsői igen számosak, életének kezdetén pedig minden ember tökélletlen, bizonyos az: hogy a' tökélletességre tsak léptsőnként, idő folytával juthat el az ember — és a' szerentsének legfőbb

fokára, mellyet boldogságnak nevezünk, tsak lassanként juthatni.

Minden, a' mi a' világon vagyon, változás alá vagyon vettetve, nints tehát álló szerentse 's boldogság magunkon kivül.

De épen ezért, hogy a' való szerentse magunkban találtatható, szükséges, hogy azt magunk szerezhessük 's meg is szerezzük.

Hogy magunkat tökélletesithessük, a' kegyes Teremtő észszel és akarattal áldott meg minket, hogy t. i. megismérhessük, 's akarjuk is a' jót.

A' ki a' tökélletességben oda ért, hogy tudja is akarja is életének minden helyeztetésében a' jót; az elérte a' való boldogságot.

Mindazonáltal ennek nem tsekély munkának kell lenni, mert különben nem lenne benne érdem.

Ezért alkotta a' Teremtő az embert, mint lélekből és testből állót.

A' lélek a' Teremtőnek Isteni ihlete és ivadéka ajándékoztatott tsak meg szabadsággal, nem pedig a' test; ezért fogja is egykor tsak amaz a' siron tul folytatni személyes létét, nem a' test, mert a' mi Isteni származásu, kell, hogy oda térjen, a' honnan eredett, a' mi pedig földi, a' földbe tér ismét, 's ehez ragad, a' mellyből vétetett.

Ezen állitmánynak igaznak kell lennie, mert minden nemzetek Philosophiája és Vallása igaznak ismérte el azt; ezt bizonyitja a' szünetlen eredésnek rendszere (systhema emanationis); a' lélek vándorlása, a' melly legtöbb régi népeknek u. m. Indusoknak, Persáknak, Babyloniaknak, Chaldaeusoknak, Aegyptieknek, Görögöknek 's t. e. annyira tetszett. Tsak arról meg nem kell felejtkezni, hogy mind a' Philosophiában, mind pedig e' népek vallásában mit kell titkos tudománynak és köz véleménynek tartani.

Ha valaki itt azt a' kérdést tenné: hová jutand az ember ez élet utánn, és minő lészen az ő sorsa? mi módon mehet ő a' síron tul a' tökélletesedésben előre? Ezt, ha emberi véleményt hallani akar, fe-

leletül utasitnám a' félistenekről, hősökről, az Indoknál 's Aegyptiaknál divatban volt lélekvándorlási mesékre 's egyebekre, de ez máshol található. A' Kereszténynek is pedig tsak ennyit mondhatok: „multae sunt mansiones in domo patris mei," „az én Atyám házában (a' Világban) sok lakhely vagyon." Továbbá: „nem minden lény, és minden test egyenlő, más az emberé, más a' négy lábuaké, más a' madaraké, más a' halaké 's egyebeké; vannak égi és vannak földi testek; más ditsőségök vagyon az égieknek, és más a' földieknek." Pál a' Korinthiakhoz.

Mindazonáltal a' test, a' melly a' lélekkel egyesülve az embert egymivé, és személlyé tészi, épen nem korlátolja a' léleknek a' külvilágra és ennek arra hatását.

A' testnek érzéki azon eszközök, a' mellyeknél fogva a' lélek minden a' vele egyesült testben történő változásokat, behatásokat, képzeleteket, hajlandóságokat, kivánatokat, indulatokat, 's a' mind ezekből eredő örömöt vagy kedvetlenséget érzi.

Két természet vagyon tehát egyesülve az emberben, az Isteni és a' földi, ezeknek képviselői a' lélek és a' test; ezek szünetet nem tudó tusakodásban vannak egymás között, és a' szabad akarat intézi el a' küszködést.

Ezen bennünk lakó szabad akarat által történik minden erköltsi tekintetben akár jó, akár pedig roszsz legyen az.

E' tusakodás elmellőzhetetlenül szükséges az embernek tökélletesedésére, a' mellynek az embertől magától erednie, és eszközöltetnie kell. Mert kisértet nélkül nints tsata, tsata nélkül nints diadalom, e' nélkül pedig nints koszoru.

És tsak az mondathatik erényesnek, a' ki tulajdonává tette a' készséget, hogy e' tusakodásban mindenkor a' nemesebb rész győzzön.

A' ki ez erénynek birására jutott, bir tökéletes lelki szabadsággal, ebben áll pedig az embernek méltósága.

Az erényt pedig nem a' tettnek nagysága méri, mert sok az embert környelő tárgyak befolynak a' tettnek jó vagy roszsz sikerére a' nélkül, hogy ezek az embernek hatalmában lennének, 's következésképen annak tette értékére befolyhatnának, — hanem a' szándék határozza meg az erénynek mivoltát.

Az erényes tettnek a' tzélja, tsak maga az erény lehet. — És valóban tsak ez egyedül az, a' mi az embert valóban 's maradólag boldoggá tészi.

A' ki tehát erényes, érzi erköltsi méltóságát, megszerezte az életbéli boldogságot magának, a' sírontúlit pedig bizonyossá tette.

És ebben vagyon az ember életének rendeltetése.

De ki az, a' ki az utat az embernek megmutatja, a' mellyen életének ezen tzéljára eljuthasson? A' bölts Teremtő utmutatóul adta az észt, tsak ennek szózatát kell hallgatnunk, 's ennek tanátsát követnünk. Ő isteni származásu, tsak ő mutathatja meg az ama tökélletességhez vivő utat; tsak ő lehet biztos kalauzunk. De az állati felünknek ál okoskodásai élesztetve a' képzeletek, indulatok, szokások, tsalódó érzetek, 's vágyak által; elboritják a' különben igen érthető sugallásait az észnek. — Mindezeken felűl még ki nem tudja, hogy az emberi ész, mind addig, míg mi ugymint egymik élünk, határozott, ennek határain tul tehát nintsen az embernek kalauza az élet habozásai között, a' mellyet követvén, ekkor is az egyedül boldogitó erénynek híve lehessen? O itt ismét új oka van az embernek a' Teremtőnek kegyét 's jóságát imádni; az emberi nemnek végtelen szeretetü Attya, a' jelen élet tengerének hullámai között tsalhatatlan Vezérül adta a' Relligiót, a' melly t. i. megtudatván az emberrel annak mindennemü veszélyeit, tanítja őtet, mimódon kerülhesse el mind ezeket, vagy legalább azokon erőt végyen, és az Isteni eredetü felét, tisztán, a' mint t. i. az a' Teremtőnek kezéből került, 's tökélletesitve a' partra tehesse, a' mellyben már

változásnak 's veszélynek még tsak árnyéka se légyen.

Ha tehát életünknek tzélját érni, és belső, való, 's változást nem szenvedhető javunkat eszközleni akarjuk, szükséges: hogy minden kötelességeink, a' mellyekkel mint teremtmények Teremtőnknek, mint egymik a' világnak, mint a' társaságban élő személyek embertársainknak tartozunk, mindenkor, és pedig híven tellyesitsük. — Mert mind ezek tartoznak az emberi élet rendeltetéséhez.

Lesznek talán azonban némellyek azok között, a' kik e' soraimat olvasandják, a' kik itt ha nem is mondani, még is talán gondolni fogják magokban: ez nem a' tiszta észnek szava, hanem ama igáé, mellyet az Evangelium és az Egyház vetett az emberekre. Tehát iga az, a' mi innen háromlott reánk? Legyen ugy, de melly szelid és jótévő iga ez! Valóban azon iga, a' melly képes az embert változhatatlan boldogságba helyeztetni, nemde sokkal jobb és kivánatosabb az emberre nézve, mint az a' szabadság, a' melly tsak egyedül az érzékek tsalódásainak untalan szolgálván; a' korlátolt észtől, midőn a' dolog szerénnyé kezd lenni, tsak bizonytalan, elégtelen, és tsalódható segedelmet várhat, többnyire nemtelenül enyészik el, és végre tsak ama gyötrő szemrehányást hagyja maga utánn: hogy az ember a' külvilágtól jobbára független, és igy valóban szabad lehetett volna, ha illőleg élt volna? Az igazságnak és Vallásnak szolgasága pedig, a' mi a' legfőbb, kié? ki itt az embernek Ura? nem az indulatok, nem akármelly más teremtmény, nem olly Ur, a' minő az ember ember társán lenni szokott; — hanem az Örökkévaló maga, a' ki határtalan böltsességü, jóságu, igazságu, 's hatalmu; az, a' kinek szolgálata nem tsak jövendőben bizonyosan a' legjobb gyümöltsöket termendi, hanem akkor is, a' midőn viseltetik, valóban boldogít, ugy hogy méltán mondhatni róla, a' mit ő maga mondott: „az én terhem könnyü, és az én igám kellemes.“

A' mondottaknál fogva tehát az élet a' Teremtőnek ajándéka, a' Teremtőé, a' ki végtelen hatalmu, böltsességü, igazságu és jóságu; és pedig alkalomul adatott neki öntökélletesitésre, a' mi mind a' síron inneni, mind pedig az azon tuli boldogságra egyedül teheti alkalmatossá.

Hogy azonban az ember e' földi pályáján, mint az öntökélletesitésnek ösvényén, az egész Természettel, ember társaival, és különösen ama társasággal, a' mellynek tagja számtalan és különféle viszonyokban él — e' viszonyok pedig életét nem ritkán keseritik, ismét nagy előmozditására szolgál az élet tzéljának, 's igy mind ezek nem tsak hasznosok, hanem szükségesek is az ő való javára nézve. Mert minthogy az ő javának ő maga által kelletik eszközöltetnie, ez pedig tsak a' körében lévő erők használása által eshetik meg, szükséges: hogy ő az egész Természetben, magában és a' Társteremtményekben lévő erőket ismérje. 'S e' végre adta neki a' kegyes Teremtő az észt, a' mellyet azonban kimivelni köteles. A' hol pedig az elégtelen lenne, vagy kételkednék, a' Vallással ajándékozta meg; és ez a' két kútfő, a' mellyből az ember isméreteit meritheti, ez a' két ösvény, a' mellyen ballagni tartozik, ha az ittlétének tzélját, a' tökélletesedést, elérni óhajtja. E' kettőben továbbá találtatható a' különbség, melly az ember és más állatok között vagyon; és pedig főképen a' Vallásban; mert ha szinte emberi észt meg is kell tagadnunk minden más állatoktól, még is igen sokaknál ezek közül az észnek valamelly mássa (analogon rationis) találtatik; de a' Vallás tsak az ember tulajdona, minden más állatok vele nem birhatván.

E' két fegyvernek, 's e' két kalauznak segitségével tehát, a' maga körül lévő tárgyakkal, az öntökélletesitésével ellenkező viszonyokba jutván foghat az ember ama küszködéshez, a' melly valamint az ő tökélletesedésére elmellőzhetetlen, épen ugy nem ritkán veszéllyel tele, és a' mellyben ő vagy győz, vagy győzetik, a' mint az ég harmadik adományá-

val, a' szabad akarattal, a' két elsőnek parantsolata szerént, vagy pedig az ellen a' zabolátlan vágyak kivánataként élni fog. E' harmadik, és a' magatökélletesitésre elmellőzhetlen ajándéka az égnek, a' szabad akarat is tsak egyedül az embernek tulajdona minden más teremtményeken kivül, és igy tehát harmadik bélyege az embernek.

Ha az ember kétes esetekben, veszélyes helyezetekben, és ez életnek nyugtalanitó változásaiban az észnek, vagy a' hol ez elégtelen, avagy tétováz, a' Religiónak szavát hallja, és ha ennek utmutatása szerént a' szabad akaratját, 's ennek kihatásait, a' tetteket, igazgatja, ekkor a' diadalom koszorujáról nem kételkedhetik, 's ekkor bizonyos lehet ő mind a' siron inneni szerentséjéről, mind pedig a' síron tuli boldogságáról.

Ha pedig ellenben a' hasznokat 's szép reményeket, mellyekről neki az ész és a' Vallás kezeskedik, e' hosszas és nem ritkán terhes hartzban használatlanul hagyja, vagy szinte meg is veti, bizonyos lehet, hogy a' ditsőség nélkül vivandó hartzban meggyőzetik, 's igy kinek tulajdonithatja másnak, mint önmagának, ha mind itteni, mind egykori rendeltetését, a' mint nem is lehet másképen, elvéti.

Az eddig röviden ugyan, de a' mint vélem Olvasóimra nézve elég világosan előhordottakból kitetszik, hogy:

az élet való jó magában, és hogy

az ember tsak feltételképen Ura életének, az az:

Megsemmisitheti, kivégezheti ugyan az ember az ő testét ez életből, a' melly test nem egyébb ugyan mint vivője a' léleknek, de még is elmellőzhetetlen feltétel és eszköz a' tökélletesedésre, 's igy megszabadithatja magát e' földi létnek hullámaitól, a' mellyek között és ellen a' szünetlen hartznak történnie kell — de

Személyének második és nemesebb részét, az Istenségnek szikráját, a' melly Isteni eredetét untalan bizonyitja, és egyedül teszi e' szép állatot emberré, ezt mondom ki nem végezheti, meg nem

semmisitheti, tsak gyáva erőlködése által megfosztván ezt a' tökélletesedés alkalmától, lehetetlenné tészi a' diadalmi koszorunak elnyerését, 's a' méltóbb és szebb élethez és valóban szent léthez való közeledést.

Hogy azonban az Öngyilkolásnak minémüsége egészen a' szándéktól, mellyel az véghez vitetett, és az ekkor történt szabad akarat munkálódásától függ, tudja kiki, a' ki e' tárgyat előitélettől ment szemmel vizsgálandja; még is erről is említést fogok tenni, midőn az Öngyilkolást Törvény-Orvosi tekintetben vizsgálni fogom. Itt tsak azt jegyzem meg: hogy a' tehetség és tenni szabadság között világszerte nagy a' különbség, nem minden szabad a' mit tehetünk; — hogy minden, a' ki valaminek birásába tsak bizonyos feltételek alatt jutott, igazságtalanul tselekszik, ha ő ugyan annak hasznát veszi, a' nélkül, hogy a' feltételeket, mellyek alatt ugyan az adatott, betöltse.

Kiki tehát, a' ki eszének ép létében és szabad akaratjának birtokában, 's elszánt szándékkal ez életet, minekelőtte az elvégződnék, erőszakosan félben szakasztja, tiltottan, 's igazságtalanul tselekszik.

Hálátlanság bűnével terheli magát a' Teremtő iránt, mert ennek jóságát és adományát megvetvén, szeretetét nem szeretettel viszonozta.

Vétkezik maga ellen, mert a' maga tökélletesitésnek legszebb alkalmát megveti, és magát mind a' síron inneni, mind pedig az ezen tuli boldogságtól megfosztja.

Vétkezik ő a' Státus ellen, a' mellynek tagja; mert tsak e' feltétel alatt vétetett ő fel a' polgárok sorába, 's részesittetett a' Társaság javaiban, hogy ő is minden külső és belső tehetségeivel ugyan azt tegyen másokért, vagy szenvedjen, a' mit mások ő érette tenni vagy szenvedni kötelezték magokat; — minthogy pedig mind ezekre tsak a' személy, az az élő ember köteleztethetik, 's követelheti is ezeket, azért természetesen az háromlik innét is, hogy nem ugy tehet ő életével, a' mint akar.

Miképen lehessen pedig az, hogy, ha maga az ember nem ura életének, még is az Ország bünös polgárait kivégezvén, ezek élete urának vallja magát, igen világosan tünik ki azokból, a' mellyeket épen ezelőtt mondottunk.

Az Ország sem feltétel nélkül való Ura polgárai életének. Mert, a' midőn az emberek a' természeti szabadságból polgári társaságba egyesültek, kénytelenittettek minden jogaikat, a' mellyekkel eléhbi állapotukban birtak, a' közjónak ölébe letenni és lemondani, a' mennyire ezt egyes polgártársaiknak javok és az egész községnek bátorsága megkivánja, és tsak a' mi ezen fellül marad, hagyatott, adatott, 's kezesittetett mindegyiknek. A' polgári társaság tehát kezes ugyan mindegyik polgárának szabadságáért, javáért és életéért, de tsak addig, a' mig a' polgárnak mondott javai más polgároknak vagy szinte egész társaságnak szabadságát, birtokát 's életét veszéllyel nem fenyitik, vagy a' fenn álló rendet nem bántják; mihelyt pedig ezek 's ezeknek birtokosaik más ártatlanokra 's ezeknek javaikra, vagy szinte a' közjóra rontólag hatnak, ekkor az eredeti megegyezésnél fogva viszsza vévén védelmét a' Társaság, az illy tagot megfosztja szabadságától, birtokától, sőt életétől is.

A' mig tehát a' polgár eszének, Relligiónak, 's a' törvénynek engedelmeskedvén, szabad akaratját 's tselekedeteit ugy intézi, hogy az által polgár társainak javaik, szabadságuk, 's életök veszélybe nem hozatnak, nints a' Státusnak joga ezeket, a' polgárnak biztositott dolgokat, 's az ezekkel járó jogokat tőle megtagadni, következésképen az ő életével sem bánhatik, a' mint akar; sőt inkább tartozik mindegyik tagját mindenek birtokában megerősitni. — A' hol pedig az egyes polgár, társaira nézve veszedelmes, és ezek jogait háborgatja, vagy szinte sérti is, joga van a' társaságnak az illy tagtól a' neki biztositott szabadságot, javakat vagy szinte életet is megtagadni.

Az Öngyilkolásnál merészséget vagy gyávaságot lehet-e feltenni az Öngyilkosban? Ez a' kérdés, mellyről itt mostanában főképen szólanom kell értekezésemben.

Sokan ugy tekintik az Öngyilkolást, mint a' legnagyobb gyávaság következését; mások ellenben abból a' férfias merészségnek és bátorságnak legbiztosabb tanuságát akarják kihozni.

Igen köz szokás, hogy ollyankor, midőn a' Sokaság valamelly embernek helyes vagy helytelen tettéről, 's az e'féle tetteknek egyező következéseikről itél, tsak a' jelen tárgyhoz szabja itéletét, és ahoz, a' mi egyenesen 's legközelebb szemei alá esik, a' nélkül, hogy a' mellesleg 's meszszebb eső indító okokra figyelmezzen, mellyekből a' tselekvő erre vagy amarra a' tselekvésre főképen elhatározta magát.

Ha jól megfontoljuk, mi nagy elszánás kivántatik arra, hogy valamellyik Embertárs fölkapja 's kebelében mintegy táplálja azon gondolatot, hogy ő magát az élő természeti lények és polgár társai sorából erőszakosan kivégezze; azon hatalmas belső 's megmagyarázhatatlan ösztönt és érzést, melly bennünk a' magunk fentartását szükségessé és kivánatossá tészi, meggyőzze, kebeléből egészen kiirtsa, 's így azután életét maga vegye el: Úgy senki sem akadozhatik e' tselekvést férfias érzemény kitörésének, 's egyedül Bátorságból eredhető tettnek tekinteni. De ha fontolóra veszszük azt is, hogy az emberi erő tsak az élet legkellemetlenebb helyhezeteivel tusakodva, tsak a' boszszuállás, aggódás, sulyos gond, kemény tsapások, fájlalás, mély elkeseredés, tsuf hálaadatlanság, unalom, vagy elárúlás és megbántódás szélvészében hánykódva szánja az illyen hajótörésre magát, 's még ekkor is, ha akarja, biztos menedékre találhat; hogy vagynak számos példák, mellyekből kitetszik, hogy az emberek magokon illyenkor is uralkodhatnak 's uralkodtak is: kéntelenek vagyunk általlátni, hogy az ollyan ember, ki a' kellemetlen viszonyok-

ban kétségbe esik, a' küzdésben a' béketürést elveszti, vagy a' maga lelki erejét a' tselekvésben és türésben egészen kimerítettnek 's megfogyottnak tartja, valóban tunya és gyáva ember.

Azonban magából a' merészségből, vagy gyávaságból minden egyes magános esetekben közel sem lehet megmagyarázni az Öngyilkolást.

Kant a' pragmaticai tekintetekből készített Anthropologiájában mondja: Ha az Öngyilkolás merészségből vagy mindenkor tsak elkeseredés gyávaságából és kislelküségből ered-e? az nem annyira erköltsi, mint inkább tiszta psychologiai, azaz: lélek állapati kérdés.

Valamint nem lehet mind azt helybe hagyni, a' mit e' tudós férfiu írt: Úgy különösen ezen állítását sem lehet általánosan valónak felvenni: mert ha ezen állításának egész hitelt nyujtanánk, nem tudom mint lehetne a' legtöbb illyetén esetekben az Öngyilkolási tselekvésnek erköltsiségét vagy erköltstelenségét kikeresni és meghatározni.

Személyes véleményem szerént e' kérdésnél talán mindenek előtt azt kellene kikeresni, 's feltalálni, miféle ok szülte a' merészséget? 's az illyen okok bizonyosan se nem egyedül természetiek, sem nem tisztán a' lelki állapotból következők, hanem inkább mint többnyire minden, a' mi az ember körül történik, e' kétféléből vegyült természetüek.

Életkor, Testalkatmány, Mérséklet, Táplálás és Életmód, sokszor Szokás, nem egyszer a' testi és főképen a' lelki tehetségeknek Kimíveltségök, végre testi és lelki Betegségek tagadhatatlan és elhatározó befolyással birnak nem tsak a' Merészségnek felébresztésére 's kifejlésmódjára, hanem egyszer'smind a' Merészségnek tzélirányosságára és erköltsiségére vagy erköltstelenségére nézve is.

Némellyek megkülönböztetik egymástól a' tselekvő és szenvedő Merészséget: De ennek a' megkülönböztetésnek tsak úgy lehet alkalmas helye, ha a' szenvedő Merészség alatt a' tartós türedelmet értjük a' kellemetlen helyheztetésekben; a' tselekvő

Merészség alatt pedig a' tartós, huzamos, hathatós ellenszegezést gondoljuk a' kellemetlen viszonyokban.

A' Merészség gyakran egyedűl a' Természet ajándéka, gyakran a' mesterkélés szüleménye, gyakran valamelly felfogott és megkedvelt gondolatképnek következménye, gyakran az Oktalanságnak buta kitörése, 's néha végre a' beteges állapotnak kinyilatkozása.

Így p. o. az izmos, vérmes és epés mérsékletü ember, izmos és nagytehető testi alkatása és mérséklete miatt, épen ott fogja felduzzadó indulatból merészségének jeleit adni, a' hol a' taknyos és komoly mérsékletü épen e' miatt semmit sem fog tselekedni. Ezen esetben tehát a' Merészség egyedűl a' Természet ösztönétől származik, és így annak ajándéka.

A' gymnastikai Gyakorlásokban igen járatos Ugró, Küzdő, Tzéllövő gyakran ollyan Merészséget fog kifejteni, mellyen bámúlni kellene, ha ez más erőből eredne, mint sok gyakorlás által szerzett mesterségi Ügyességéből, mellybe bizakodva a' szokatlan Merészséget előtünteti.

A' ditsvágynak, a' boszszuvágynak, a' Nyereségvágynak gondolatképe a' betsületvadászót, a' boszszutszomjuhozót, a' fösvényt vagy nyereséghajtót olly tettekre hevíti, mellyeket örömest a' valódi Merészségnek tulajdonítanánk, ha ezek olly esetben is, mellyek az előbbiektől egészen különböznek, képesek volnának illyen tetteket végrehajtani. Szinte így sok embernek Merészségét bámulnunk és tsudálnunk kellene, ha a' bennök kifejlő testi és lelki erő Oktalanságból 's Erköltstelenségből nem eredne, mint a' nyakas, keményszivü, gonosz, szemtelen és vakmerő embereknél ez megtörténni szokott. Végre a' dühös Bolondnak is Merészséget kellene tulajdonítani dühössége kitörésekor, ha nem tudnók, hogy a' benne illyenkor kifejlő erő egyedűl a' betegségnek következése, melly a' kitörés

lassankint történő megszünésével eltünik, 's annak tsak új viszszatérésével áll ismét elő. Ide lehet még számlálni a' Kétségbeesettnek Merészségét is.

Hogy a' Merészségnek erköltsi érdeme és értéke legyen, annak szabad, önkényes, jól megfontolt elhatározásból kell erednie, 's erköltsi tzélokra kell szabados és törvényes eszközök által intéztetnie. Az illyen Merészség tehát abból esmértetik meg, hogy ő állandóan törekszik tselekedve és szenvedőleg minden akadályokat és kedvetlenségeket, mellyek az erkölts ösvényén ellene állanak, vagy meggyőzni, vagy eltürni és szenvedni. Ered ez a' tiszta erköltsi tzéloknak helyes megfogásokból, mellyekhez tsak a' törvény által megszentelt esközök által juthatni el.

Az Öngyilkos tehát mindenkor Gyáva Ember, a' ki vagy nem bir elegendő tselekvés erővel, vagy nem tud eléggé az erköltsi nemes tzélokért szenvedni, kivévén azon egyetlen esetet, ha tudniillik ő testi vagy lelki Betegsége miatt vagy az erköltsi tzélokat helyesen felfogni nem tudná, vagy azoknak eszközlésére helytelen eszközöket választana.

Erköltsi tzéla az emberi életnek mindenkinek önön tökélletesedése, vagy is az Erkölts. Ezért kell neki tselekedni, ezért kell neki huzamosan, erősen, okosan szenvedni, akár mi történjék vele.

Nem lészen itt helyén kivül, a' mit Mendelsohn Phaedon tzímü könyvében Sokratessel mondat:

„Az Isten a' mi tulajdonunknak Ura, és mi az ő tulajdonai vagyunk. Az ő atyai gondviselése gondoskodik a' mi javunkról, minthogy ő természetéhez képest mást nem akarhat. Minden ember tö'e olly formán, mint egy Őrálló Katona, bizonyos helyheztetésbe állíttatott, mellyet neki gondosan és munkálkodva kell védeni, ha bár e' tiszte által mindenfélét türnie kellene is; mellyet neki nem szabad elhagynia addig, míg ő onnand magától az Istentől el nem hivatik, vagy mint áldozat tiszte helyén el nem esik. Ha ezen álláspontot önkényesen elhagygya, ez annak bizonysága, hogy neki

nem volt kedve a' küzdéshez, vagy hogy azon szenvedésektől, mellyeket helyheztetésében türnie kellett volna, irtózott. Mind a' két esetben tehát gyávaság volt, melly annál kárhoztatóbb, mennél inkább esmérte kötelességeit, és mennél kevesebb bizodalommal viseltetett ön maga az Isteni Gondviselés és Ápolás eránt.

(Folytatik.)

Böhm Károly.

4.

A' m e l e g r ü l.

A' meleg vagyis hevő, (hévanyag, calor, caloricum) könnyü és rugékony anyag, melly testi érzékeink közül tsupán tapintási műszereinkre hat, 's azon érzést gerjeszti föl bennünk, mellyet közönségesen melegségnek mondunk.

Meleggel, kisebb vagy nagyobb mennyiségben, már természeti alkottatásánál fogva bir minden test. Levegő és viz, állatok és növények, értzek, kövek és föld, mindnyájan bővelkednek vele. Sőt még a' hó és jég sints tőle egészen megfosztva. A' mi, különösen az elsőre nézve azon körülménybül is kiviláglik, hogy a' megfagyott ember hóba takartatván, ennek lassu melegitése által vérkerengésének dermedettségét elveszti, 's általa ismét kellő mennyiségü életmeleget nyervén, életre viszszatér.

Meleg vagyis hevő nélkül semmi sem lehet a' világon. Ez minden testnek szükségkép való része; ámbár jelenségét tsak akkor mutatja, ha valamikép mozgásba tétetik; mert különben nem hathat érzékeinkre.

A' meleg támadása.

A' meleg minden testben meg van már eredetileg. Ennélfogva midőn támadásárul szólunk, nem azt akarjuk fejtegetni: hogyan és mibül származott

légyen az, minekelőtte a' testekkel általánosan egyesült, 's nem azt, ha valyon különös tárgya volt-e a' teremtés munkájának; mi őt már a' testekkel egyesült állapotban tekintjük 's csak azt nyomozzuk: miképp bontathassék föl ezen együttlételi állapot ugy, hogy az előbb lekötve volt meleg szabad mozgásuvá, 's ez által egyszersmind érezhetővé tétessék.

Ez, tapasztalatink bizonyitása szerint négyféleképp eszközöltethetik, u. m. dörzsölés, vegyülés, a' nap sugárai és közlés által.

A' dörzsölés által éledt meleg.

Ha két test nagy erővel 's hosszabb ideig egymáshoz dörzsöltetik: azokbul nem tsak meleg, hanem valóságos tüz és láng is fejlődik ki. — Tudták ezt már a' legrégibb legmiveletlenebb nemzetek is. Jgy élesztettek ők tüzet hajdan; valamint élesztenek még maig is a' vad népek. Sőt midőn az atzéllal 's kovával (tüzkővel) tüzet ütünk, mi sem teszünk egyebet, mint hogy az atzélban és kovában rejtező meleget hirtelen dörzsölés által fölszabadítjuk. Tapasztalhatni egyébiránt a' dörzsölés általi meleg valóságát p. o. a' fürészelésnél, furásnál, és a' kotsik tengelyei 's kerekeinél, hol nem ritkán történik meg az, hogy a' kenetlen tengely a' sebes vagy folytonos hoszszu utazás által megizzik vagy meggyulad. — Minél keményebb pedig valamelly test, minél erősebben nyomatik a' másikhoz 's minél sebesebben és tartósabban dörzsöltetik: annál nagyobb mértékben fejlődik ki belőle a' meleg.

A' vegyülés által támadt meleg.

Mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy némelly különnemü testeknek vegyitése, elegyedése, vagy tsak egymással hoszabb ideig érintésben létele által is fejlődik ki egyikbül vagy másikbul, sőt gyakrabban mind a' kettőbül meleg; továbbá, hogy ugyanazonnemü test is megmelegszik önmagában bizonyos körülmények között.

Például

Például szolgálhat ezekre: ha oltatlan mész vizbe tétetik, az ezt annyira fölforralja, hogy ha a' mész nagy mennyiségü, 's elegendő vizzel nem győzetik, hősége által fát is gyújt és vasat is izzóvá tesz. Hasonlókép meleg fejlődik ki a' nedvesen boglyába vagy kazalba rakott szalmából, szénából, 's más egyéb takarmánybul, melly illykép gyakorta lángba üti ki magát 's veszedelmes gyúladást okoz. — De vannak még ezeken kivül több olly közönséges tárgyak, mellyek némi vegyülés által önmagokban megmelegülnek, sőt lángra is lobbannak. Illyenek majdnem minden gabonafajok és a' hüvelyes vetemények magvai, ha eléggé meg nem szárítva nagy rakásban tartatnak olly helyen, hova a' levegő nem juthatván, azokat kellően át nem járhatja. Illyenek továbbá, a' nedves liszt és korpa, a' vizenyős len, kender, gyapju és vászon; meleg helyre tett puskapor vagy koromvegyíték, és kőszén; a' nagyobb mennyiségben sokáig egy határban álló fürész- és vaspor 's a' t. — Szükség tehát, hogy a' tüzi szerentsétlenség eltávoztathatása végett, ezekre és illyesekre, az illető helyeken és személyek által gondos vigyázat legyen.

A' nap sugárai által támadt meleg.

Hogy a' nap sugárai földünkön melegséget okoznak: arrul ugyan józanon kételkedni nem lehet; helytelenség volna mindazáltal ebből egyenesen azt következtetni, hogy azon sugarak valóságos tüzrészetskék 's szintolly saját meleggel birnak, mint a' valóságos tüz, vagy láng. Ugyanis, ha ez igy volna, épen olly — sőt nagyobb — meleggel kellene azoknak birniok a' legmagasb hegyek tetőin, mint a' minőt általok a' föld alatsonyabb szinén tapasztalunk. Már pedig az egyenesen ellenkezik a' valósággal; mert azt veszszük észre, hogy minél magasabbra megy az ember valamelly hegyen, annál hidegebb lesz körüle a' légmérséklet, mig végre a' hidegség egészen fagylalóvá erősödik. Továbbad, ha a' nap sugárai ön hevök által adnának földünk-

nek meleget: ugy — a' nap lenyugvása után, ha nem tüstént, legalább néhány óra mulva, nyári éjeleken is hidegnek, sőt fagynak kellene következni. De ez ismét ellenkezik a' tapasztalással, melly azt bizonyítja, hogy a' meleg kevesedik ugyan nyári éjszakákon, de korántsem enyészik el végkép.

Azt kell tehát ezekből 's más kémlelődésekből, észrevételekből és alapos okoskodásokbul következtetni, hogy mindazoknak vélekedései helytelenek, kik Newton és Laplaçe előtt, velek vagy utánok, azt hitték és hiszik, hogy a' nap valóságos égő test. Mert az égés észképében (ideájában) a' fogyás és enyészés észképe is szükségkép foglaltatik, a' mi a' napnak eddigi vizsgálatok és tapasztalások szerinti természetével tsakugyan ellenkezik. A' nap sugarai tehát, hihető bizonyossággal, nem önmelegségüek, hanem tsak erővel birnak ollyannal, melly szerint a' levegőben és minden más földi testekben lévő meleget (hevőt, hévanyagot) lekötött állapotjábul fölszabadíthatják, 's vele egyesülvén, érzékeinkre melegen hatni képesek. Innét van, hogy minél több melegfejlődésre alkalmas testek közeletében vagyunk, annál jobban érezzük a' napsugaraknak ezen erejét, hatását. E' szerint tehát a' testek természetes hévmérséklete nem egyenesen a' napsugaraktul, hanem egyszersmind azon melegmennyiségtül is függ, melly a' testekben rejtezik, 's a' napsugaraknak rájok hatása által létre szabadíttathatik. Minthogy pedig a' föld szinétül távol eső magason sokkal kevesebb — magában meleget rejtő — tárgy van mint alant, sőt maga a' levegő is ritkább 's ennélfogva kevesebb természeti melegséggel bir: az következik, hogy ott sokkal kevesebb meleget fejthetnek ki 's hozhatnak mozgásba a' napsugarak, 's igy sokkal kevesebbé is egyesülhetnek a' fölszabadított meleggel, mint alant.

A' nap sugárainak hatása egyébiránt bizonyos körülményektül is függ erejére nézve. Minél egyenesebben hat a' napsugár valamelly testre: annál nagyobb mennyiségü meleget fejt ki annak belsejé-

bül; és megfordítva. És, minél sürübben hat a' napsugár valamelly testre, annál erősebben működik a' meleg kifejtésben.

Hogy tehát minálunk nyári időben sokkal melegebb van, mint télen, onnét származik, mivel ekkor a' nap sugárai igen hárántékosan (ferdén) esnek a' mérsékelt égöv (zona temperata) alatti föld szinére, 's nagyobbrészint mintegy lesikamlanak róla, a' nélkül, hogy a' tsak alig érintett testekben meleget ébreszthetnének. Pedig távolságnyi tekintetben sokkal közelebb van télen földünk a' naphoz, mint nyár közepén. De ekkor mégis olly helyezetben van az általunk lakott földrész és a' nap, hogy ennek sugárai inkább vagy kevesbbé függőlegesen (perpendiculariter) tüződnek földünkre; 's igy sokkal nagyobb mértékben föloldozhatják a' tárgyakban rejtező meleget. Innét kell magyarázni azt a' jelenetet, hogy télen a' hó vagy jég sokkal előbb elolvad a' háztetőkön 's más egyéb hárántékos (különösen délnek fekvő) helyeken, mintsem az egyenes síkon vagy lapályon. Mert a' ferde háztető vagy bármi más illy helyzetü tárgy, az ellenkező ferdeséggel jött napsugarakat mintegy függőlegesen fogja föl, 's így azoknak hatását foganatosabbá teszi, és melegfejtő erejét nagyítja. Innét magyarázandó végre, hogy a' hó vagy jég sokkal előbb elolvad ollyan helyen, hol a' napsugarak megszorulván, vagy valamelly tárgynak neki tüzvén, erősebben működhetnek, mintsem ott, hol illykép öszsze nem süríttetvén, a' lekötött meleget olly nagyon kifejteni nem képesek.

Igen természetes ennélfogva az, hogy minél inkáb öszszegyüjtetik a' napsugár, annál több olly erő egyesíttetik, melly a' testek természeti lekötött melegének kifejlését eszközli. Annál nagyobb melegséget támasztanak tehát a' napsugarak, minélinkáb öszszesüríttetnek valamelly tárgy fölött. — Innét magyarázandó a' melegségnek azon szörnyü nagy foka, mellyet a' gyujtóüvegek és gyujtótükrök által sürített napsugarak okozhatnak; ugyanannyira, hogy

a' kellő nagyságu és minőségü műszerek, a' fát tsaknem egy pillanatban lángra lobbantják; a' vizet nagy hamarsággal felforralják és elgőzölögtetik; értzeket megolvasztják 's a' t. 's a' t.

A' közlés által támadt meleg.

Ha egyik nagyobb melegségü test valamelly más — kevesebb melegségüvel ugy jő érintkezésbe, hogy belőle emebbe meleg ömölhetik át: a' test melegsége, közlés által eszközöltetettnek mondatik.

Az a' test, melly annyi hevővel (caloricummal) bir, hogy annak egy részét a' másikba átöntheti: rendszerint melegnek, forrónak, vagy izzónak, — az pedig, mellybe átönti (legalább viszonyzatilag) hidegnek mondatik. De mind ezen elnevezések tsupán tsak viszonyzatosok (relativus), 's egyedül a' mi érzékeink által határoztatnak meg. Ez pedig olly tökélyetlenül történik, hogy gyakran hidegnek mondunk ollyan testeket is, mellyeket más hidegebbekkel hasonlítva összze, méltán melegnek lehetne — sőt kellene mondanunk.

Midőn a' közlés által meleg fejlődik ki: egyik test a' másikbul tsak annyi meleget sziv be, a' mennyi megkivántatik, hogy vele (a' közlő testtel) azonos mérsékü legyen. — Ez némelly testeknél igen hirtelen történik meg; másoknál ellenben tsak lassudan; a' szerint, a' mint valamelly test kivántsiabban szivja magába a' meleget, vagy sem. Annál nagyobb gyorsasággal szokott pedig ez rendesen történni, minél inkáb különböznek egymástul melegségök mennyiségére nézve az érintésbe jött testek; a' melegebbnek kihülése pedig annál lassabban történik meg, minél inkáb egyenlővé kezd lenni az érintkező testek költsönös (viszonos) mérséklete. De befolyással van a' megmelegülésre vagy kihülésre, a' testeknek a' hevő iránti kisebb vagy nagyobb természeti fogékonysága is; mint ez, a' tüstént következő szakaszbul bővebben kitünik.

A' testek nem egyenlőn fogékonyok a' meleg iránt.

A' meleg elfogadására és megtartására nem minden testek hasonlókép alkalmasok; a' mellyek pedig leghamarább elfogadják, közönségesen legelőbb is kibotsátják azt magokbul. Illyenek általában minden tömöttebb anyagu testek, mint p. o. az értzek és kövek. A' ritkább (lazább) testekkel pedig, millyenek p. o. a' fa, toll, pamut, gyapju, haj, szőr, szalma, moh 's a' t. (mellyek meleget-tartó testeknek *) is mondatnak) egészen ellenkezőkép van a' dolog. Ezek t. i. késedelmesen fogadják el a' meleget, de az elfogadottat huzamosabban megtartják.

Ezen állításoknak igaz voltát, a' mindennapi tapasztalás bizonyítja. Mert, hogy az értzek sokkal hamarább elfogadják a' meleget mintsem p. o. a' fa; mert ha egy darab értzet és egy darab fát tüzre tartunk: sokkal hamarább el kell azt hajítnunk, hogy kezünket meg ne égessük, mintsem a' fát, mellyet még akkor is biztosan tarthatunk egyik végénél fogva, midőn már a' másik ég. De az értzek egyszersmind sokkal hamarább is el hagyják szállani magokbul a' meleget, vagyis gyorsabban meghülnek, mint az ollyan testek, mellyek azt késedelmesebben fogadták el. — Innét van p. o. hogy a' hamar melegülő vaskályha sokkal hamarább is kihül, mint a' nehezebb fütésü tserépkályha.

A' testeknek a' meleg iránti fogékonyságárul való esmeret, fölötte hasznos az életben. Ennélfogva tudjuk p. o. hogy a' kőépületek sokkal több fütést kivánnak télen, mint azok, mellyeknek falai fábul valók; hogy — ha a' szobák padlazata és falai szőnyegekkel bevonatnak, sokkal tovább megtartják magokban a' meleget; hogy a' fák, virágok 's a' t. szalmával vagy moh-val sikeresen védetnek a' fagytul; hogy a' szalmafödél télen melegebbet tart, nyá-

*) Nem a' ruha ad tehát meleget az embernek, mint ezt a' közvélemény tartja, hanem tsupán azt akadályozza, hogy a' testbül kifejlődő meleg el ne oszolhassék, 's a' hidegebb levegővel ne egyesülhessen.

ron pedig hűsebb marad, mint a' tserepes tető; továbbá — hogy még a' hó is védelmezi a' növényeket az elfagyástul. Ezért ohajt a' gondos földmivelő száraz fagyak alkalmával vetéseire havat — A' melegnek a' testekre hatásábul magyarázandók mind azon jelenetek is, mellyek körülöttünk annak bősége vagy hiánya miatt történnek. P. o. a' hirtelen melegülő üveg vagy más edény elpattanása, mellynek tsupán az által lehet elejét venni, ha az illy test, más hirtelenül meleget magába szivó testtel hozatik érintésbe; p. o. ha a' forró nedvvel megtöltendő üvegpohár alá kés vagy más egyéb értzlap helyeztetik; vagy pedig a' meleg kályhán elpattanástul féltett edény alá papiros tétetik, melly a' melegnek az edénybe való hirtelen áttódulását, 's ez általi kiterjesztetése miatt történendő elrepedését megakadályozza. — Illy tapasztalásokon indulva igyekeztek némellyek olly kenőtsöket készítni, mellyek a' tüznek a' vele bekent testre hatását megakadályoznák, 's igy a' tüznek romboló erejét megsemmisítvén, a' bekent tárgyakat a' meggyuladástul és égéstül teljesen megovhassák. Az Indusok tökéletesen értenek illy kenőts készítéséhez, 's ugy látszik, nálunk Europaiaknál is tudták ezen titkot az egyháziak a' középidőkorban, midőn még a' tűzbirálatok, különösen az izzó vaséi, divatoztak. Ezektül szállhatott át a' titok közöttünk azokra, kik kóborlásaik közben adott mutatványaik alkalmával izzó vasat tartanak kezökben, vagy olvasztott ólomot 's a' t. vesznek szájokba. De az illyenek jól tudják őrzeni titkukat; 's így, általánosan véve, a' kenőts készítése körül tsak tapogatva nyomozódunk. — Több tapasztalások által be van bizonyítva az is, hogy a' foghagyma-luggal vagy sóolvadékkal, salétrommal és kiváltképen timsóval terhesített fa nem egykönnyen gyúlad meg; meggyúladva pedig láng nélkül ég el.

A' meleg változást okoz a' testekben.

A' meleg által, inkább vagy kevesbbé minden testek kiterjesztetnek; valamint ellenben annak hiá-

nya, azaz a' hidegség által öszszevonatnak. Bizonyítják ezt a' közéletbeli számtalan tapasztalások. Így p. o. a' nyáron szük lábbeli, elég alkalmassá lesz téli időben; 's a' feszes ruha sokkal könnyebben fölölthető és levethető, ha a' test hideg, vagy legalább nem hevült, mintsem akkor, midőn a' meleg által mintegy megdagad. — Ezen változásnak leginkább ki vannak téve a' folyó vagy egyébkint higsággal biró testek. Különösen szembetünőkép mutatkozik pedig annak ereje a' vizen és levegőn. 'S ezen változási tapasztalatok szolgáltattak alkalmat a' hévmérő (thermometrum) föltalálására, mellyet elöször bizonyos Drebbel Cornelino nevü hollandi földmivelő létesített.

A' Tüzről.

A' tüz, annyira öszszesürüdött meleg, hogy általa a' gyulékony test égő, égető és világító lesz.

Valamint a' testek a' melegre nézve különböző fogékonyságuak, ugy szinte e' tüz iránt sem egyenlő rokonságuak. Némellyek ugyanis nagy hamarsággal elérik a' melegségnek azon fokát, melly *tüz* név által jeleltetik, vagyis könnyen ki engedik magokbul fejleni azon melegmennyiséget, melly füstben, lángban, vagy a' testnek izzásában, haragosb vagy halványosb pirossággal mutatkozik; szövetkezve lévén már illyenkor a' fénnyel is.

A' tüzi világítás, izzás és lángolás.

A' tüzes testeknek világítása, részint a' levegővel együtt a' test körületébe tóduló fény, részint a' testekbül kifejlődő gyuló, részint pedig a' levegöbeli savítónak és gyulónak a' melegség által lángra éledése ('s ha ezen kifejezéssel élnem szabad: mintegy levegői tüzzé létele) által történik. Ezen körülmények által határoztatik meg az is, valyon a' test tüz által megemészthető-e vagy nem, és égése alkalmával izzó-e vagy lángoló. Ezen körülményektül függ szinte a' tüznek éledése vagy elfojtása,

's a' lángnak lobbadozása és szétharapódzása vagy elalvása. — Ha ugyanis a' test olly anyagrészekből áll, mellyek részint meleggé (hevővé), részint folyadékká (p. o. légfajokká, gázokká, vagy gőzzé) változhatván elszállanak: akkor a' tüz által ugy megemésztetik, hogy vagy épen semmi nem marad belőle, vagy tsupán azon föld- és sórész, melly teljességgel meg nem éghető (hamu) *); ha pedig a' test részei olly szilárdak, hogy a' tüz erejének mintegy romlatlanul ellenállanak: akkor tsupán nevekedett hőség tapasztaltatik a' testeken; a' minek következésében némellyek folyékonyokká (higakká) lesznek; vagy pedig szinte az izzóságig melegülnek, mellynek következésében a' testekből apró lángsziporkák is serkedeznek elő. **)

A' tüz támadása, tulajdonságai és hatásai.

Minthogy a' tüz nem egyéb összszesürüdött melegnél: ugyanazon módon támad, mint fönebb a' melegrül mondatott; mindenekfölött leggyakortább pedig közlés által, midőn t. i. valamelly égő test más égékeny (éghető) testtel olly közeli érintkezésbe jő, hogy az emezt meggyujthatja.

A' tüz főbb tulajdonságai épen azok, mellyek a' melegéi, t. i. a' folyékonyság, finomság, könnyüség és rugékonyság.

Hogy a' tűz folyékony és finom anyag, eléggé kitetszik abbul, hogy a' legtömöttebb 's olly szilárd testeket is átjárja, mellyeknek részei között még a' legjobb nagyitóüvegek által sem lehet hézagot fölfödözni. Könnyüségét pedig azon tapasztalás bizonyítja, hogy a' megmelegített testek súlya, semmivel sem nagyobb ezen állapotjokban, mint a' minő az hidegségökben volt. Hogy azonban a' melegnek (hevőnek) valamelly nehézséggel még is kell birnia,

*) Illyen testek: a' zsirok, olajok, gyánták (mézgák), füvek, fák 's a' t.

**) Ezen legutolsó melegségi jelenet, leginkább tsak a' vasaknál és atzéloknál, az előbbi pedig az értzek és földek (kőnemek) különféle fajainál tapasztaltatik.

ámbár az a' mi tökélyetlen érzékeink és mérlegeink (mérő eszközeink) által föl nem födöztethetik: tsak annálfogva is igen nagyon hihető, minthogy különben földünktül már igen régen elvált 's levegőkörünket odahagyta volna. — Rugékonysága pedig az által bizonyodik be, hogy némelly részei, a' nem gyulékony sőt a' megégő testektől is viszszaszökellnek 's bizonyos távolyságnyira érezhetőkké lesznek; a' mi által a' testeknek kisebb vagy nagyobb melegségi köre (hévköre, sphaera caloris, Wärmekreis) okoztatik.

A' tüznek legfőbb hatásai ezek: 1) minden testet megmelegít 's kiterjeszt; 2) minden éghetőt meggyujt és megemészt; 3) minden éghetlen keményet hővé (forróvá), izzóvá vagy olvadóvá (higgá) tesz; 4) minden folyékonyt fölforrásra késztet és gőzzé változtat. Általában pedig minden testre romboló erővel hat.

Minthogy az égések a' legnagyobb 's leggyakoribb szerentsétlenségek közé tartoznak, mellyeket az ember néha önvigyázatlansága, néha mások gondatlansága vagy gonoszsága miatt szenvedhet: nem lesz fölösleges, e' tárgyban némelly óvásokat, rendszabásokat 's figyelmeztetéseket ide iktatni.

A' mint már fönebb előadtuk, több testek vagyis tárgyak vannak, mellyek bizonyos föltételek alatt 's nekik kedvező körülmények között, nem tsak melegséget fejlesztenek ki, de sőt meg is gyúladnak, és gyujtanak. Ezekre tehát, ugyan a' föneb előadott elvek, 's némelly még alább megemlítendő körülmények szerint vigyázva kell bánni, 's mind azt gondosan távoztatni, a' minek következésében tüzet szülhetnének. — A' tüz (vagyis közlés) általi gyúladásokra nézve különösen ezeket kell megtartani: Gyulékony testekhez tüz, vagy ehez ama'féle ne tétessék. Ennélfogva leples ablakokba, ágy mellé, ruhatárba 's a' t. égő gyertya ne helyeztessék, 's általában az, gondatlan tseléd vagy éretlen eszü gyermek kezeire ne bizassék; különösen pedig lefekvéskor ne. — Ha szükséges az, hogy a' szobában

vagy egyébhol éjel is gyertya vagy méts égettessék: tanátsos azt széles tserépedénybe helyezni 's ebbe egyszersmind vizet is önteni, hogy egerek 's a' t. hozzá ne férhessenek. Gyakran megtörtént már, hogy a' perzselt szörü egér vagy matska gyúladást okozott, vagy a' gyertya eldöntése által tüzet vetett. — Puszta gyertyával, rosz lámpással, soha ne menjen senki padlásra, ólba, tsürbe vagy pajtába. — Az igen száraz liszttül gondosan távoztatni kell mindennemü gyujtót; mert olly állapotjában az is a' könnyen égő testek sorába tartozik. — Szalonna, háj, vaj, zsir 's más illy kövérségek hirtelen gyuladnak; ezeket tehát soha sem kellene eleven szikrákon, vagy lángoló tüzön olvasztani; mert ez által már számtalan tüzveszélyek okoztattak. Ha pedig az tsakugyan megtörténik, soha sem kell azokat látatlanul a' tüzön hagyni. Ha pedig netalán lángra kapnának: nem kell beléjek vizet önteni, azon tzélból, hogy általa eloltassanak; mert ez nem tsak el nem éretik, sőt bizonyos tüzveszély okoztatik általa. Legjobb illyenkor a' zsirral égő edényt befödni 's a' lángot igy fojtani el, vagy pedig hamut 's fövenyet használni oltószer gyanánt. Ha az égő zsirba viz öntetik: kiröpül annak lángja a' kéményen (kürtön), 's igen hihetőleg meggyujtja a' háztetőt. Még irtóztatóbb következése van annak, ha olvasztott értzek közé öntetik a' viz; mert ha tsak nehány tsepp esik is véletlenségbül p. o. az olvadott rézre: olly szörnyü pusztítást tesz ez, mellynél rettentőbbet maga a' villám sem. Az olvadott réz ugyanis nagy durranással kilövel kazánjábul, 's nem tsak a' közellévő embereket égeti és szaggatja öszsze, hanem magát az olvasztó kementzét és hutát is levegőbe veti 's szétszórja. Ezen pusztítás annál irtóztatóbb, minél több az olvadott réz. — Firniszt (olajmázt), könyvmühelybeli betüfestéket, tengel-kenőtsöt és madárenyvet, soha sem kellene helységen belül főzni engedni. — A' szappanosoknak vigyázva kell bánniok a' mészoltással és fagyuolvasztással. — Pálinka, 's általában mindennemü erősebb szeszes italok főzésé-

nél, nem kell a' kazán tsőjéhez égő gyertyával vagy kanótzzal közelítni; mert a' szer hirtelen lángot kaphat. — A' kályhábul ki- 's tüzhelyrül elpattogó tüzsziporkákat nem kell figyelem nélkül hagyni. — Ha a' kályhában nagy lánggal égő tárgyak hirtelen gyujtatnak meg: a' kályhabeli hideg levegő szerfölötti gyorsasággal melegülvén meg 's törekedvén szétterülni, nem ritkán kilövel a' kályhábul, 's magával ragadja a' lángot is, melly ekkor veszedelmet okozhat. Van rá példa, hogy e' miatt a' kályha bedült 's a' szobában égés támadott. A' fűtendő kályhában tehát tsak kevés olly tárgyat kell elgyujtani, melly hirtelen és nagy lánggal ég, hogy így a' kályhabeli levegő tsak lassankint melegedjék meg. Az értz- és sütőkementzékben is támad ezen okbul, vagy szörnyü nagy tüzelés miatt, veszély, melly szerint néha egész gomoly tüz (láng) rohanik ki belőlök villámsebességgel és irtóztató durranással, — megrázza a' falakat és az egész épületet, 's villám módra ide 's tova tzikázván, mindent öszszerombol, a' mi utjába akad. Gyakran szinte a' fölhőkig fölszökell, 's ott szétpattanván, számtalan szikrává (apróbb részetskévé) oszoltan enyészik el. — A' len, kender és szösz, veszedelmes tárgyak; ennélfogva szárogatásuk vigyázva történjék, 's a' legkisebb lángotskától is gondosan őriztessenek. — Ágyban gyertyánál olvasni, mind a' szemekre, mind a' könnyen támadható tüzveszélyre nézve, helytelen szokás. — Hogy a' kéménybeli korom meggyuladása eltávoztassék: gyakrabban be kell azt mázolni agyagföld, só és hamukeverékkel. — Ha a' kéményben (kürtőben) szalonna, háj 's a' t. füstösödés végett függ: nagyon vigyázva kell alatta tüzelni. — A' szenet padláson, a' puskaport ház alatti pintzében, soha sem tanátsos tartani. — A' helységbeni lövöldözésnek egyáltalán tilalmazottnak kellene lenni; valamint szinte a' dohányzásnak is; különösen nyári időben, ólak, takarmányos kertek 's a' t. közeletében. Kiütéskor nem kell több taplót kézben tartani, mint a' mennyi arra szükséges; mert könnyen meg-

történhetik, hogy az a' darab is tüzet fog, melly zsebbe vagy félre tétetik, 's melly azután gyúladást okozhat. — Tüz és tüzhely mellől soha ne menjen senki egyenesen ólakba, takarmányos kertekbe, padlásokra 's a' t. a' nélkül, hogy ruháját gondosan meg ne vizsgálná; könnyen megtörténhetik ugyanis, hogy valamelly észrevétlenül rápattant 's később rosz helyen leesett szikrátska tűzveszélyt támaszthat. — Az ágyak melegítésére téli időn használni szokott rézedények vagy hevített téglák sem minden veszély nélkül valók; ennélfogva vigyázékony bánásmódot kivánnak. — A' tüzhelyen lévő parázstüzet mindenkor gondosan öszsze kell seperni, 's nem csak hamuval eléggé betakarni, hanem — különösen éjjelre — még valamelly födővel is leborítni, hogy a' melegséget szerető matskák bele ne heveredjenek, 's netalán meggyulaďt szőrük által tűzi veszélyt támaszszanak. — A' tüzhelyrül, kályhábul vagy kementzéből eltakarítandó hamut nem kell hirtelen kiszedni 's faszekrénybe tenni, vagy épenséggel ki- 's talán ház mögé vagy más illy veszedelmes helyre önteni; mert könnyen lappanghat benne egy szikrátska, melly a' szél által gyulékony tárgyra sodortatva, az egész helységet veszedelembe ejtheti. — Éjszakán és szélvész idején tartózkodni kell minden olly munkától, melly körül a' tüz vagy gyertya, veszélyt okozhatna.

Nem lehet egyébiránt mind azon eseteket egygyenkint előszámlálni, mellyekben a' tüzi veszély elhárítása gondos vigyázatot kiván. — Az, a' ki tudja, ('s ki ne tudná ezt!?), milly irtóztató károkat 's pusztulást okoz néha egyetlen egy kis szikrátska tüz: bizonyosan a' legnagyobb vigyázattal lesz iránta, hogy magát 's embertársait, gondatlansága által koldusbotra ne juttassa. Az az istentelen gonosz lelkü pedig, a' ki bármilly okbul készakarva tüzi veszélyt támaszt: ha talán a' világi törvényhatóságok büntetését elkerülhetné is, annál irtóztatóbban fog lakolni társainak nyomorúságaiért, az istenség boszuálló hatalma által büntettetve.

A' tüz hasznai.

Bármilly romboló 's veszedelmes anyag magában a' tüz: mégis megbetsülhetlen az ő jótékonysága. Ez, kisebb mennyiségben, mint hevő, egyik éltető ereje az egész mindenségnek. Nélküle semmi hig és folyó test nem volna a' világon, mellynek ekkor szükségkép terméketlen és lakhatlan sivatagnak, zordon pusztaságnak kellene lenni. Sem állati, sem növényélet nem diszesítné földünket; mert mindkettőnek elmulhatlan szüksége van a' melegre, hogy az állatokban 's növényekben a' vér és nedvek kerenghessenek. Tapasztaljuk ugyanis, hogy kemény télben minden testek megmerevednek 's minden külső élet haldoklik; hogy minekünk, annálinkább pedig a' hideg égöv alatt lakó embereknek, keményebb téli időben szükségkép megkellene fagynunk, ha magunkat 's lakásainkat tüz által fölnem melegíthetnők. — De kimondhatlan nagy hasznu a' tüz az élethelyi foglalatosságok körül is. Hányféle mesterségek nem létezhetnének tüz nélkül? Hányféle készítmények hijával volnánk, 's mennyi szükségeinknek kellene kielégítlenül maradniok? Legyen elég csak azt említnem, hogy kenyerünk és főtt vagy sült eledelünk sem volna, ha azoknak készítésénél az egyik fő megkivántatóság, a' tüz — hibázna.

A' tüzoltás módjai.

Minthogy az égéshez elmulhatlanul megkivántatik a' levegő: nagyon természetes, hogy minél tökélyetesebben elzáratik ez a' tüztül, annál bizonyosabban eszközöltetik annak elalvása. Minden olly anyagok sikeresen használtatnak tehát tüzoltásra, mellyek magok gyulékonyok nem lévén, a' levegőt az égő testtül elrekesztik 's a' tüzet mintegy elfojtják. Illyen különösen a' hamu, homok, és viztül eléggé átázott testek. De különösen a' viz az, melly illy alkalomkor legsikeresebben használtathatik. Azonban megjegyzendő, hogy kis meny-

nyiségben öntetvén a' tüzre, nem tsak el nem oltja azt, hanem gőzzé változván 's így a' benne rejtezett gyulót elbotsátván, lángját méginkább neveli. Végre, minthogy a' tüz égékeny test nélkül nem létezhet: elhatalmazása ugy is sikeresen akadályoztatik, ha tőle minden meggyúladható tárgyak eltávoztatnak, 's e' szerint az mintegy élelmétül megfosztatik.

Nem fojthatom el kifakadásomat azon gondatlanság ellen, melly a' tüz veszélyekre nézve hazánk legtöbb helységeiben tsaknem kiirthatlanul meggyökerezettnek látszik. Szinte megfoghatlan előttem, mikép lehet az ember ön földi szerentséje megőrzésében 's kárai egyik legnagyobbikának elhárításában olly érdekletlen, olly restelkedő. Nem tanítják e meg e' boldogtalan nemzetet önön kárai, önön veszélyei. Nem tünnek e föl szemeink előtt majdnem naponkint olly szomoru esetek, mellyek óvó tanuságul szolgálhatnának a' később időkre? Mulik e el tsak egyetlen egy év is, mellyben szász tsalád (háznép) vagyona a' pusztító lángok martalékává ne lenne; mellyen egész faluk hamuvá ne égnének, 's az inségre jutott lakosok a' hazát, étlen 's szomjan, segedelemért rimánkodva be ne vándorolnák. És mégis hány helység van, mellyben a' gyuladások esetére, szükséges előkészületek volnának? Hány van ollyan, melly tsak egyetlen egy fetskendezőt szegezhetne is a' dühöngő lángoknak. A' nép, a' tüzoltás mesterségében egészen buta, 's a' zavargáson 's a' harangok félreverésén kívül alig tud egyebet, mint a' veszedelem rémületességét, pulya jajgatásokkal nagyobbítni. Pedig semmi lehetlenség nem; minden faluba legalább tsak egy szivatyus fötskendezőt szerezni. Ez könnyen kikerülne tsak azon pénzbül is, mellyet p. o. a' helységek elöljárói, általában véve pedig az egész gyülekezet 3—4 esztendő alatt mértékletlen lakomákra (eszem-iszomra) elpazarol. De hol amaz intézkedés, melly ezek tetteinek kellő irányt adjon, 's a' boldogulás pályáját nekik szerető szivvel 's szelid lélekkel kimutassa. — Hol azon értelmi fejlettség, mellynek

következésében saját és embertársai veszedelmén megokosulván a' köznép, magát a' szerentsétlenségek előtt biztosítni törekednék? Mind erre még ezután kell őt nevelni. Mert előttünk a' bizonyság, hogy az, a' már fönálló biztosító (tüzkármentő) intézeteket sem tudja méltánylani 's javára fordítni. Sőt a' mi több, azokat, keletkezésök első szakaszában, saját végromlásának eszköze gyanánt tekinté; 's mint illyet megátalkodottsággal kárhoztatá.

Igaz, hogy sokkal tzélszerübb volna, ha az illyféle intézetek (mint p. o. a' Komáromi hajóbiztositás,) magában a' hazában, sőt minden egyes megyében külön, állanának fön. A' köznépnek bővebb tudomása lenne azok rendeltetésérül; jobban meggyőződnék arrul, hogy az illyféle intézetek nem épen nyereségvágybul, hanem nemesebb törekvésbül, t. i. a' vagyoni bátorság 's közboldogság biztositása tekintetébül alapittattak; 's ekkor ő is készebb lenne vagyonának egy kis részét önkényt odaajánlani, hogy a' többinek megmaradása, iránt meg lenne győződve. De azért a' külső tartománybeli biztosító intézeteket mellőzni: elfogultság, kábaság volna. Minden hasznosat és jót el kell fogadni és ápolni, habár azzal nem ditsekedhetünk is, hogy az a' mi okosságunk, igyekezetünk 's munkásságunk szüleménye. — Tsak ezen józan elv szerint lehetend egykor e' szegény haza a' szépnek és jónak gazdag rakhelyévé!

Kunoss Endre,
természetvizsgáló egyesületi tag.

5.

Podhradczky Jó'sefnek a' Tudományos Gyüjtemény Juniusi Kötetének 100—109 *lapjain tett észrevételeire rövid felelet.*

Ez előtt már egy hónappal, midőn P. J. észrevételei kéziratban heverének, értesíttettem, hogy a' Tudományos Gyüjteményben néki ellenem kikelend. „A' *husvéti piros tojás* helyett nyujtott ajándékots-

kád miatt", igy szóla a' figyelmeztető barátom; no no! „tojás" mi kelhetne egyéb *tsipénél*, felelék, belőle.

Igy lett. A' Tudományos Gyűjteménynek 6-dik v. Juniusi Kötetét (ezen Folyóirást szerzetes Házunk a' t. cz. tulajdonos urak jótévőségöknek köszöni) elolvasván, örvendve szemlélém, hogy érintett ajándékotskám nagyobb észrevételt szült, mint önmaga, mert ez nem *egy ív*, mit P. J. hihető vastagsága miatt észre nem vehete, hanem *fél*, és igy az észrevételek két oldallal többre terjednek. Ha mégis P. J. egy ívnek állítja, tulajdonomnak lenni elnem ismérem.

Soha senkit meg nem támodtam, sem meg nem támodtattam, de azért a' józan Birálatnak mindenkori tisztelője voltam, vagyok és leendek. Nem ollyannak azonban, mint a' P. J. észrevételei, melyekben személy sértegetéssel párosult az önfitogatás. Csekély ugyan helyhezetem tekintetében, de büntelen a' vádban személyem, ezért védelmemre méltán szállok ki, annál inkább, hogy egy világi, a' 19-dik százodban, egy szerzetes papot ereineknek a' két testvér Haza szine előtt feste le. Ime az észrevétel hová hajlott el? —

Rövid felelet tehát a' P. J. észrevételeire:

„*Az Anyaszentegyház ugyan némelly szertartásait jelentő görög, deák, és zsidó szavakat imitt amott megtartott*" igy szól P. J. — Imitt amott? no el van találva, hiszen egészen deák szertartásu (Latini Ritus).

„*Mi végre említtetik a' hisdedeknek a' magyarosítás dühe?*" Kérdi az észrevévő. Felelet: Budapesten három év alatt különféle Leánynevendékek számukra köszöntő és köszönő magyar beszédeket én készitgeték. — Egy probatétel alkalmával a' legszebb Intézetben midőn egy magyar Kisasszony számos tanulótársnéi nevében köszönetét tapsok közt előadá, találkozott olly magyarhoni is, ki azt a' haza serdülő reményeinek botránkozásukra magyarosítás dühének bélyegzé.

„*Hogy*

„*Hogy lelkesíthet valamelly szivet buzgó szeretet, ha értetlen szovakkal jeleltetik a' vonzó tárgy*“ ezen szovaimat P. J. nem értvén megfejtésökre szólít föl. A' szeretet, tehát értse meg, lelkesíti a' szivet, de a' szeretetet tsak egy esmért értett tárgy képes fölébreszteni. Bár milly ékesen beszéljek valamelly tárgyról tanítványomnak, ha értetlen szovakkal (p. o. magyarnak görögül) adandom elő, felbuzduland-e annak, légyen akár milly szép, jó, hasznos, kedvellésére? Soha sem.

Igen ám de azt kérdi P. „*valamelly tárgy lelkesíthet e?*“ Föltévén azt, hogy a' kérdő lélek teremtést tsak nem ért a' lelkesítés alatt, igennel felelek, jól tudván: hogy még a' kő is dolgozik a' sziv fel melegítésére. Képzelje, ha kétkedik, az el nem fajult unokát ditső Őseinek emlékszobrainál — képeinél 's a' t.

„*Magyar Izrael — tövis koszoruzta király, Szent*“ kifejezéseket értik-e a' kisdedek? feleletet nem érdemel, az pedig, hogy a' *Szent* szóban kis betüt zárt jelekkel tagolgatja, nevetséges, midőn ő a' mellék nevekben is széltében nagyokkal kipótlá, p. o. *Egyházi — Római* 's a' t.

„*Üdvözitőnk nem a' haszontalan hímes beszédért, hanem a' munkáért, az az: az értelmes és üdvösséges tanításért igért jutalmat. Nem kell tehát homályos és két értelmű szovakkal élni az Egyházi Tanítónak, ne hogy a' jámbor híveket zavarodásba ejtse.*“ Ezt P. észrevételei végén is majdnem szóról szóra ismétli.

Ezen fölhozott szovak említett ajándékomra, pedig tsak erről kell valla szóllania, semmiképen nem alkalmazhatók. Megtsonkíttatott egyházi Beszédeimet érdekli itt, és hivatalomba vág. Tudom én, 's talán jobban, mit, 's miért igért az Üdvezítő jutalmat. Tanulja meg P., hogy az Üdvözítő halgatóinak képzeteit számbavevé, 's az igazságot, ezek vezetékeinél fogva adta elő, pedig most dörgőbb, majd szelidebb, 's szivet bájoló szovakkal, hasonlatosságokkal. Az Apostolok a' Zsidók és pogány-

ság ellenséges gondolkozása közt közép utat tartának. olv. 1 Korint. IX., 20. Engem is tanításimban illy lélek vezérel, türedelmes lelkem, mint a' jó Jézusé, a' nélkül, hogy az Ő áruló Judása lennék. Én a' jámbor hiveket zavarodásba tsak akkor ejtem, midőn egyházi beszédimet öszszezavarodva 's egyház tömve halgatják. Más zavarodásba hoztam-e? reménylem megfelelend a' pesti jámbor magyar közönség. P. a' *két értelmű* szovakról letzkéz, 's zavaros esze nem éri föl, hogy *zavarodásba ejteni* valakit több értelmű! —

Ezt az Előszovaimra nézve. Lássuk további észrevételeit. Én az egyházi szertartásban mutatkozó némelly idegen szovakot megmagyarítani, vagy legalább megmagyarázni szándékoztam. Ezt bizonyítja előszovam eme helye „*Jertek azért édesim! kisértsük meg a' dolgot* 's a' t. — P. ezen szovak iránti észrevételei semmit érők, ellentmondók. Papiros vesztegetés volna betü rendben itt előszámlálnom; ugy is ő sem egy régi szót a' feledékenységtől meg nem mente, sem egy szükséges ujat nem teremte, azért röviden tsak egy néhány helyeit:

Advent szónál dorgál, hogy a' polgári és katonai idővetésről is kell vala szóllanom — *Cerimonia* =*Szertartás*nál pedig tanít, hogy *egyházi* hozzá kellett volna adnom, mert a' világiaknak is van szertartásuk. Itt int, hogy a' kisdedek fogalmához nints (a' magyar szó) alkalmazva, ott (Bibliotheca) a' görög gyökér szót kivánná ugyan azoknak feszegettetni. Nem tapogatható ellenmondások-e ezek? itélje meg az Olvasó.

De most jő a' dolognak veleje, az mi engem ezen feleletre leginkább sarkalt. A' *Ciborium* szónál P. ezt mondja:

„Atyasága a' római közönséges Anyaszentegyház Hitének ellenére Urunk szent testét „*áldott kenyérnek nevezi*“ Felelet: Volt Atyafisága halgasson, vagy tanulja meg, hogy Oltári Szentségünknek különféle nevei vannak u. m. Angyali-élet, 's

a' t. kenyér. Lásd erről akár mellyik k. imádságos könyvben a' Lytaniát. Az áltváltozás után jelen hiszi ugy-e Krisztus valóságos testét és vérét? 'S ime még ezután is hányszor nem fordul elő sz. Misénkben: „Hostiam puram — hostiam sanctam, hostiam immaculatam"? a' nélkül, hogy a' Hitnek ellenére lenne. P. még a' Szóllásmódról is tanulnia kellene. Egyéb iránt ha ezen tárgybeli Hitvallást tudni ohajt, ezt az Oltári Szentségről egyházi beszédeimben megolvashatja. —

P. J. azt véli, hogy én Szirmay Antal munkájit nem olvastam. Ez tsak vélemény! — De bezzeg midőn a' Mise áldozat megmagyarázását sürgeti más helyen, kitünteti szép olvasottságát!? — Tehát nem megmagyarázta B. Szepessy I. püspök ő Excellen. tizenegy éveknek előtte? Oh! ha ezt olvasta, ebben a' *Doctor* szót is máskép találta volna. Szent Tanítónak van itt fordítva; ezt követtem tehát, nem azért, mintha Szónoki tzimemet P. J. észrevétele szerint *Doctor*ival kivánnám föltserélni. P. J. ám, kivált egyházi Doctus!? — 's pedig ollyan, hogy a' Mise áldozat pesti megmagyarázását, melly nevendékeink kezében talán naponkint forog, nem esméri! — Továbba a' többi közt Castrum doloris =*Gyászsélye* szovat kineveti P. igen, mert azt gondolta, hogy én faragtam, pedig már a' 15dik században Apáink éltek vele. Hát a' Tudományos Gyüjteményt sem olvassa? — hiszen volt abban erről szó, de még az egyházas nevü falukról is — hasztalan vala tehát az 1620dik évből említett könyvnek olvasásával kérkedni, midőn a' közelébbieknek is tartalmát, pedig ollyanoknak, mellyekbe néha ír, nem isméri.

Requiem=*Nyugmise* vagy *Halottmise*. P. a' Nyugmise ellen következő okkal kele ki: „*a' nyugváson valaki könnyen azt érthetné, hogy a' megholt embereknek lelkeik itélet napiglan alusznak*" 's a' t. Ez ám a' szép és alapos észrevétel! — Ilyenek lévén a' többiek is, időt nem vesztegetek. A' Calvariára nézve, ha tetszik, olvassa meg „Ge-

schichte der Juden", Bastholm — vagy a' Weszprémben kijött egyházi értekezéseket.

Végre Atyasága P-nak jelenti, hogy észrevételinek okát 's ereit igen jól tudja, — 's kéri maradna a' maga körében, mert máskori feleletje annak megmutatná szükségét. — Egyébiránt Atyasága öntudatja meleg érzésében él, 's miután, több mint háromszáz magyar jelenlétében, tapasztalá az illy ajándékotskákból is a' Közönségre áradható hasznot*), minden gántsoskodó észrevételein feljül emelkedik.

Gegö Elek Nicephor.

6.

A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.

(Folytatás.)

4.

A' Pesti Fő Oskola Könyvtárának 1508-*dik évi Elmélkedéskönyve 's Legendáriuma.*

Vagyon a' Pesti Fő Oskola Könyvtárának egy másik XVI-dik Századi Magyar Kézírata is, mellyet 1804-dik évben néhai Főtiszteletü Winkler Mihály, tzímes Pétsi Kanonok, Gödri Esperest és Plebánus, a' Magyar Régiségnek, míg élt, lelkes kedvelője, ajándékozott neki azon nemes és bölts szándékból, hogy régiségei halála után tudatlan örökös kezébe ne jussanak, és így veszedelemben ne foroghassanak. Okos előrelátás, melly hamvaiban is ditsőségére válik a' jeles férfiunak!

Ez a' Kézírat kis nyoltzadrétü, zöld bársony tábláju, töredezett réz kaptsokkal és boglárokkal. Az előbbik táblája belső papirosán ezek olvastatnak későbbi tintával és betükkel béíratva: „*Pro Sorore*

*) Budapestiek tanni, mint monda el egy kis nevendék majd nem más fél száz magyarosított szovakat Remete Máriánál.

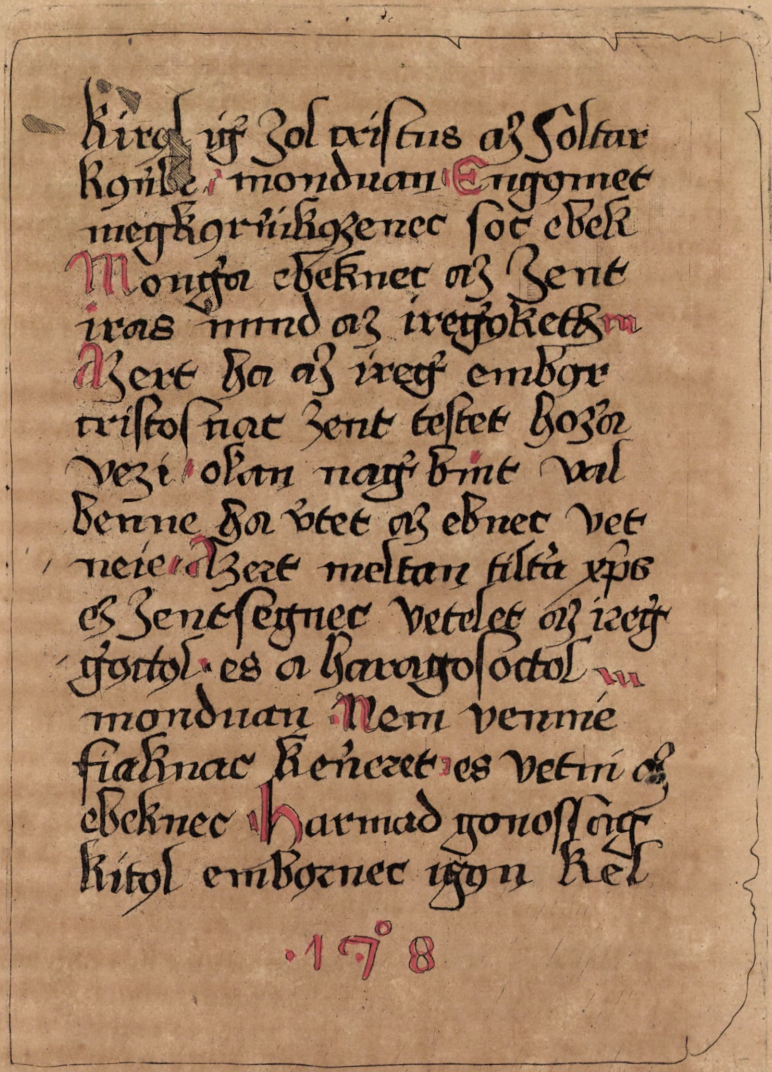

kirol ig zol cristus az soltar
kgube monduan Engomet
megkgrnikgzenec soc ebek
Mongra ebeknec az zent
iras mind az iregoketh
Azert ha az ireg embor
cristosnac zent testet hozza
vezi olan nag bint val
benne ha vtet az ebnec vet
neie Azert meltan tiltra xps
es zentsegnec vetelet az ireg
gotol es a haragosoctol
monduan Nem vennie
fiaknac kenezet es vetni az
ebeknec Harmad gonossag
kitol embornec igon kel

·1708

Fölíszteletii WINKLER MIHÁLY tzímes Pétsi Kanonok,
Gödri Esperest és Plebánus Emlekezetének
szenteli

Horvát István.

A Dunántúli Református Egyházkerület
PÁPA
KÖNYVTÁRA

Conuentus Posoniensis. Eben az Könüben vagion Sz. Eufrusina Élete, Sz. Apoloniáy, Sz. Aduigái, Sz. Adoriáni, Sz. Sofiáy, Sz. Alexiusi, Sz. Mária Aegipcziakáy." Így ismét Apátza Maradvány ez a' Kézírat is.

Kezdete e' Kéziratnak tsonka, 's még azon elsőbb levelek is, mellyek most elül állanak, egykor kiszakadtak, 's valakitől hibáson ragasztattak bé, minthogy a' tartalom folyamata szerént a' második levél tárgya előbbre való, 's ez után néhány levél hibáz, 's még tsak ezek után kellett volna a' mostani első levélnek következnie, melly után ismét hézagos néhány levélnyire a' Kézírat. A' Töredék egyébberánt harmadfél levelet foglal el, 's előszámlálja a' Méltatlan Áldozónak keserüséges mérgét. Akárminő héányok vagynak is a' Kézírat kezdeténél, én mutatóúl még is a' mostani legelső levelet másoltattam le, 's ezt az ide mellékelt Hasonmásból így kell olvasni:

„Kiről így szól Cristus az Soltár könyvbe, mondván: Engömet megkörnyíközének sok ebek. Mongya ebeknek az Szentírás mind az írégyöket. — — — Azért, ha az írégy embör Cristosnak szent testét hozzá veszi, ollyan nagy bínt vall benne, ha ütet az ebnek vetnéje. Azért méltán tiltya Christus ez Szentségnek vételét az írégygyöktől, és a' haragosoktól. — — — mondván: Nem vennie fiaknak kenyeret, és vetni az ebeknek. Harmad gonosság, kitől embörnek igön kell 's a' t.

A' harmadik levél hátán veres betükkel ezek írattak:

„Mínd eddig zol ez íras az meltatlan comonícalonac keserüsegos mergerol. Immar kedeg ede ala zol az meltan comonícalonac edossegos mezerol, es ẏ zentsegos nag' haznalatt'arol. Mert ez kegos crístus míndont ketseg nekíl híuot ez nag' zodalatos vendegsegre mondvan az zent ewangelíomba." 's a' t.

A' Méltó Áldozatot megesmértető elmélkedés bétölt a' harmadik levél tulsóján kivűl tizennegyedfél levelet, 's ezen elmélkedés is tsonka a'

„*kezerít engomet ez te*“ és a' „*nap'an mind octauaigh*“ szovak között. A' többi alább folyton folyrendesen hézag nélkül.

A' tizennegyedik levél elörészén, és folytatólag a' hátán is, ismét veres betükkel íratott:

„Immar lezon tanusag arrol míkeppen esmerheti meg embor azt ha meltan íarul ez zentsegnec vetelere auag' nem.“

E' rövid elmélkedés egész, 's alig foglal el negyedfél levelet. Következik utána veres betükkel:

„Azert Vrnac Neuebe íelontetíc immar ede ala mene haznalatossagos gy'molze leg'en ez zentsegos kennac gondolatty'anac.“

Egész ez a' Krisztus Kínszenvedését tárgyazó Elmélkedés is, 's kiterjed tizenegy levélen, ime befejezéssel: „dízertessec vr Isten. es o zent an'n'a.“

Következik a' Kézíratban veres betükkel:

„Bínnec sol'ga

Vrnac Neuebe kezdetíc zolas az pocolnac zorn'u. es keseru ken'n'arol, hog' a by'nos hal'a es a bínt meg hag'g'a Malaztba valo embor halý'a. es o tole magat íncab megotalmaz'a, azert íg' mond rola Dauíd profeta a soltar kon'be.“

Elfoglal a' Bünnek Zsolda harmintzöt levelet, 's a' végén olvastatik: „Jo Jesus otalmaz meg minket a pocolnac ken'n'atol.“

Igen nevezetes ezen Elmélkedés már tsak azért is, mert egészen egy az ő tartalma Tekéntetes Guari és Felső Szelestei Guary Miklós Ur XIV-dik Századi Magyar Kézíratának tsonka kezdetével, mellyet a' folyó esztendöi Tudományos Gyüjtemény III-dik Kötetében rézbe vésetve adtam. E' Kézíratban mindazonáltal nem tsak az Elmélkedés tzíme megvagyon, hanem egész maga a' munka is; minél fogva a' tsonka Maradványt innen ki lehet pótolni.

Kezdete a' munkának imez:

„Conuertantur peccatores in Infernum, omnes gentes que oblíuíscuntur deum, Terý'enec a binosok pokolba. es míndon nemzetoc kic ístent elfelettec.

Ved íol ezǫdbe, hog' a pocol mondatíc lenníe bídǫs. es ígǫn fǫrtelmes helnec kíert neueztetíc ígǫn ondogsagos verǫmnec, es a' fǫldnek also rezenec, houa fol'. es takarodik mínd ez velagnac ondogsagos genetsege." 's a' t.

Tsak a' huszonharmadik levélen jő elö az, a' mi Tek. Guary Ur íróhártyás Kézíratának első levelén foglaltatik, illy módon:

„*Holot vag'on koronked egǫ tüz, dedergǫ. es rezketǫ hídegseg, halaltalan ferǫg, elviselhetetlen dohossag, ag'on verǫ vas verǫc, tapaztalhato setetseg, es bínǫk* (itt kezdetik a' III-dik Kötet Hasonmásának tartalma) nec g'alazatt'a, Ezǫkrǫl zola regǫnte Jeremías profeta, monduan, Igǫn megg'alaztassanac mínd azoc kik meg uem esmerec az ǫrǫcke valo g'alazatoth ki soha el nem mosattatíc. Tizeneg'g'ed ken'n'a a pocolnac ez, Mert oth vag'on ígǫn rettenetǫs zǫrn'ûseg Mert oth lezǫn ǫrdǫgǫknec zǫrn'ûsegǫs latasoc, kog' kíc íth ez velagba nem vtaltac ǫrdǫgnec tarsasagat, es ǫ hozzaíok való hasonlatossagot, otth es leg'enec velǫc latvan n'ílvan az ǫ zǫrn'ûsegǫs zínǫket mínd ǫrǫcke Kírǫl vg'mond Jeremías profeta Jǫnec. es mennec a' karhozottakra ǫrdǫgǫknek nag' zǫrn'ûsege. Ved íol ezǫdbe, hog' ígǫn nag' zǫrn'ûseg volna embǫrnec latnía 2ak eg' ǫrdǫgnec zǫrn'ûegeth es. De mít aleý'taz mene zǫrn'ûseg lezǫn az holot zǫnetlen, es míudǫncoron latt'ac az zamtalan ǫrdǫgnec zǫrn'ûseget, es az zamtalan bý'nǫsǫknec kík ǫrdǫghǫz mind hasonlatosoc. Kírǫl vg'mond zent Agoston doctor Ebben bízon'os leg', hog' ez íl'eten zǫrn'û bestý'enec zý'nenec latasa ez velagban mene ken vag'on mínd felûl mulý'a. Vg' mond tovabba." 's a' t.

A' ki e' sorokat öszsze hasonlítja a' folyo évi Tudományos Gyűjtemény III-dik Kötetében álló Réztáblával, könnyen általlátja, mi bíven lemásolta Tek. Guary Ur Magyar Kézíratát ezen későbbi Kézíratnak írója. Alig találtatik itt 's ott valami kis tsekély különbözés a' két Kézírat között.

Hogy a' Bün Zsoldát Wilhelmus nevü Iró, vagy Bernardinus szerzette volna, mint a' Magyar Tudós Társaság (Jelenkor. 1835. 54-dik szám, 435. l.) nyilván hírdette, az a' tévedés körébe tartozik. Az egész munkában legkisebb említés sem jő elő a' Szerző nevéről. Tek. Guary Ur Kézíratában a' Rágalmasság tzímü Elmélkedésben olvastatik ugyan: „*Ez fọlùl mondot írasocat tọrleÿtọtte es zerzọtte vílhelmos new doctor es vag'on meg íruan bínrọl zerzọt kọn'uebe.*" Alább pedig: „*Immar ede ala zol mí at'ank zent Bernardínus ez atkozot ragalmassagrol.*" De nem lehet észre nem vennie a' szemmel bírónak, hogy ezek a' munkában szinte ollyan fölhozatott helyeket illetnek, mint Jeremiásnak, Ágostonnak, Szent Jánosnak és Bedának megemlíttetetéseik.

Következnek Kézíratunkban négy üres fehér levél után ime veres betüs sorok:

„Passío domíní nostrí íehsu christí."

A' Deák tzímü Pássio Magyar Nyelven íratott, 's bétölt nyoltzvanhárom levelet. E' Kínszenvedés Története egy ismét azon Kínszenvedés Történetével, melly (Tudományos Gyűjtemény. 1835. VI-dik Kötet, 118. l.) a' Pesti Fő Oskolának 1506-dik évi Magyar Kézíratában találtatik. Azonban itt 's ott vagynak a' helyesírásra nézve is, de más szovakra nézve is a' két Kézíratban némelly különbözések.

A' Passio után olvastatik tizennyoltzadfél levélen veres betükkel íratva:

„Vrnac Neuebe kezdetíc ez velagnac alhatatlansagarol valo íras es a gonozoknak vezọdelmọkrọl eg' ʒodalatos latas."

Annak, ki e' munkát készítette, még nem jutott eszébe Tseléd névvel ditsőíteni a' magosabb értelmü Familia Deák szovat, mert így él ő a' Tseléd szóval egyjelentésü Tsalád szóval: „*Míert hog' leg'ek mostan ío ruhakcal fenlọ, es ekọs, es sok ʒaladval leg'es meg kọrn'ùkọztetọth.*"

Következik ismét huszonnegyedfél levélen egy elmélkedés, mellynek tzíme ez veres betükkel íratva:

„Vrnac Neuebe kezdetíc a' bodog zíz anýa maríanac síralmarol valo emlekǫzet ekeppen"

Folytatik ez fekete betükkel illy módon:

„KIrǫl emlekǫznǫnc gondolcodnonc, es zolnonc hoz zíuǫnkbe, es lelkǫncbe nag' edǫssegǫs aý'etatossagot, es ístení malaztnac velagossagat, Mert ha az octalan allatoc megsírattak ǫ vroknac halalat, Míth mong'onc a keserues an'arol, es mínd vtanna valo zent azzon'okrol." 's a' t.

Kitetszik e' sorokból, hogy ez az elmélkedés ismét egy azzal, melly a' Pesti Fő Oskolának 1506-dik évi Magyar Kézíratában foglaltatik, 's mellynek kezdetét Hasonmásban (Tudományos Gyüjtemény. 1835. VI-dik Kötet, 118. l.) már máskor közöltem. Aprók a' két Kézírat különbözései. — Es itten végük szakad az elmélkedéseknek, 's következnek négy fehéren hagyatott levél után a' Legendák illy módon veres betüvel:

„Vrnak Neuebe kezdetíc zíz zent Eufrosína azzonnak eletí amen."— Huszonkilentz levél. A' vége alig ha nem tsonka, de kevés hibáz belőle, ha hibáz.

Tsonka az ezt követő Szent Vrsola élete is. Ez elfoglal tizennégy levelet. Továbbá olvastatik ismét tzím veres betüvel:

„Zent Apalín azzonrol olvastatíc ez pelda." — Majd ötödfél levél.

Ismét veres betüvel tzím:

„Ith kezdetíc zent Apalín azzonnac ǫ eletí."

Szent Apolloniának tizennyoltzadfél levelet bé töltő élete után íratva vagyon veres betüvel ime tzím:

„It kezdetíc zent Aduíga azzon elete"

Tiz levél után olvashatni ismét e' veres betüs tzímet:

„Vrnac Neuebe kezdetíc zent Adorían martírnac martíromsaga.“ — Tizenhatodfél levél.

Következik veres betükkel e' tzím:

„Vrnac Neuebe kezdetíc zent Elek Confessornac eletí.“ — Tizennegyedfél levél.

Ebből ismét ki pótolhatni Tek, Tudós Wadasi és Jeszenitzei Jankovich Miklós Ur azon tsonka Magyar Kézíratának kezdetét, mellyből a' folyó évi Tudományos Gyűjtemény V-dik Kötetében, Hasonmást adtam. A' derék hazafi szíves részvételével öszsze hasonlítottuk együtt e' Kézíratokat, 's úgy találtuk, hogy a' tartalom Szent Elek Eletéről egy ugyan mind a' két Kézíratban: De a' Pesti Fő Oskola ezen Kézíratában a' Magyar Nyelv régiebb; a' Jankovich Urében pedig folyóbb és tsínosabb.

Harmadfél fehér levél után ismét veres betüs tzím jő elő a' Kézíratban illy módon:

„Vrnac Neuebe íth kezdetíc zent Sofía azzon elethí.“

Elterjed ez huszonhatodfél levélen, 's az élet végénél különösen ezek olvastatnak aluszékony észszel íratva, de utóbb megigazíttatva:

„Irtac ez Kọn'vet ístennec zíletese vtan, ezọr kílentz zaz n'oltz eztendọbe Amen.“

És ismét mindjárt utána veres betükkel mondatik:

„Díczertessec az vr ísten es ọ zent an'n'a maría mindọnben. es ọrọkkọn ọrọcke Amen. 1.7°8.“

Az író keze bizonyosan fölebb akarata ellen hibázott, mert különben okát föltalálni nem lehetne, miért igazította megnyomban hibáját. Én a' számban tette igazítást eredeti formában a' Hasonmás alá vésettem.

Sokan törték azon eszüket, midőn e' Kézírat ajándékba adatott, minő esztendő számot kellene itt fölvenni. A' XX-dik századot, így szólának, még mi sem értük meg; a' Kézírat pedig bizonyosan régiebb, mint sem hogy azt a' XVIII-dik századba lehessen iktatni. De nintsen ezen egész tárgyban legkiscbb nehézség is.

Én mihelyest először kezembe került ez a' Kézírat, tüstént megmondottam, hogy az 1508-dikban íratott. A' mostani 7 szám nálunk is, de a' külföldön is, hajdan 5 helyett használtatott, a' zerust pedig néha nem a' sorba, hanem fölül is rakták a' régiek. Ki tetszik mind a' két állításom valósága, számos régi Kéziratokon, Petséteken és Pénzeken kivül, magukból e' Kézirat végső leveleiből, hol a' számok előjőnek, és épen az előadtam mód szerént íratnak. Ez az ok bírta reá Schwartner Mártont, hogy vékony tollal a' Kéziratba 1508-dik évszámot íratott.

A' Legendák között utólsó helyet foglal Aegyptusi Mária Élete illyen veres betüs tzím alatt:

„Maria egýptíaca elete."

Bétölt ez hatodfél levelet, 's nyomban követi ezt hetedfél levélen egy előadás Forseus Püspökről.

Ennek végével találtatik nem egész egy levélen egy Imádság illyen veres betüs tzím alatt:

„Isten teste fel emelese coron."

Következik utóbb illyen veres betüs tzím:

„Vrnak Neuebe kezdetíc ez íras. es hý'uattatíc zízeknek coronaíanac. es mag'araztatíc bodogsagos ason ý'mag' erǫttǫnc zíz maría."

Ez három levélnél valamivel többre terjed.

Előszámláltatnak végre e' Kézíratban a' Bünöknek különbféle fajaik, 's bézár mindent három régi egyházi Ének hajdani kótákkal.

Az elsőnek kezdete ez:

„Idunoz leg' íduǫssegǫs host'a ístennek tiztha an'anak fý'a, Mert tegǫdet hý'thben lathlak, tíztan es telý'esseggel hízlek."

A' másadiknak kezdete ez:

„Iduǫz leg' istennek zent an'n'a menn'ei zent aý'andok. es eg'g'etlen eg' malazt, tekenz mínket keg'ǫsen, hog' zabadulhassonc az tewǫlgǫ vttol."

A' harmadiknak kezdete pedig imez:

Bínosoknec keg'os segedseg, es mindon n'omorultaknac vígaztaloía meg vý'toý'a, leg' ennekom azzonom ío segedsegom. es ío vruosom."

Egyébberánt most az egész Kézírat, tsonkasága mellett is, 352 levélből áll. Belőle sokat leírt saját kezével Révai; némelly Darabokat pedig előbb betegeskedése, utóbb halála miatt tsonkán hagyott. Kéziratai róla kezemnél vagynak.

(Folytatik.)

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Szent Irás, vagy is az uj Szövetségnek Szent Könyvei, Magyarul Káldi György után a' Közönséges Diák fordításból az eredeti Görög Betüre figyelmezve Jegyzetekkel. I. Kötet. A' négy Evangeliom, és az Apostolok' Tselekedetei. Négyesi Báró Szepesy Ignátz Pétsi Püspöknek felügyelése alatt. Posonyban Belnay' örököseinek betüivel. 1834. Nagyobb nyoltzadrét formában. 722 lap.

Káldi György' Magyar Bibliájának példányai az ujabb időkben elfogyván, midőn az uj kiadás szóba jött, többen ohajtották a' Magyar Anyaszentegyház' ditső Férfiai közül, hogy ez némelly igazításokkal történnék meg, mellyeket a' napról napra bővülő Magyarázattudománynak előmenetelei szükségképen megkívánnának. A' Pozsonyi Egyházi Gyülekezethen 1822-dik esztendőben együtt tanátskozó nagy érdemü Előljárók nem voltak ugyan egészen idegenek e' szándék' végrehajtatásától, de még sem tartották itten foganatosnak a' sietö lépést, mert már Sz. Hieronymus' törekedéseiből jól tudták, mi vigyázva illik tenni az illyen nagy fontosságu tárgyban változtatásokat.

Meg kell azt is esmérni, hogy a' mint vagynak Káldi' fordításában igazítást kívánó helyek, ugy vagynak Káldi' fordításának igen jeles díszei is, mind a' fordítás' hivségére, mind tiszta és érett magyarságára nézve. Legalább ezen utóbbi tulajdonságát a' más vallásu Felekezetek is tisztelettel szokták említeni.

Tsak az vala tehát kívánatos, hogy támadjanak olly jeles Egyházi Férfiak, kik összevetvén Káldi' fordítását mind a' bevételett deák textussal, mind az eredeti görög kutfővel, azt a' szükséges jobbításokkal olly tökéletesen botsássák napfényre, a' mint tsak a' tudománynak jelen állapotja engedi. Sőt helyes volt az az ohajtás is, hogy a' kézi kiadásban a' Magyar Biblia alkalmas jegyzetekkel és felvilágosításokkal adattassék ki.

E' fontos munkát vállolták magokra azon nemes lelkü, dolgos és bőtudományu Férfiak, kiknek szorgalma és fáradozása által az itt megesmértetett Könyv elkészült, mellynek annál fényesebb érdeme, mivel az arra való felügyelést azon Nagy Méltóságu egyik Fő Papunk vitte, kinek Apostoli buzgósága, tudomány' szeretete, hazafiui áldozatai valamint most mindenektől magasztaltatnak, ugy a' legkésőbb maradéknál is mindenkor áldásban fognak lenni.

Recensensnél alig vagyon a' Hazában buzgóbb tisztelője e' hasznos, szükséges, és köz hálára méltó törekedésnek, 's mivel tiszta lélekkel ohajtja, hogy a' nagy munka szerentsésen végre hajtassék, 's olly méltósággal jelenjék meg, melly a' Nemzet' tudósabb része' várakozásának tellyesen megfeleljen, nem tartja fölöslegesnek nyilt szívüen közleni a' szép igyekezetről néhány észrevételeit, mellyeket más foglalatosságai között tsak a' Bévezetésre és Sz Máté' Evangeliomára, 's erre tétetett Jegyzetekre szorított. Az érdemes fáradozóknak erköltsökről meggyőződve hiszi, hogy szinte, mint Recensenst, ugy magokat is az emberi gyarlóságon fellül emelteteknek, és hibába eshetetleneknek nem tartván, jó szándékát szívesen fogadják.

Észre vételek *a' Bévezetésre.*

A' 15-*dik lapon* mondatik: „a' zsidó birodalomnak a' Romaiak által az első keresztény szá„zadnak mintegy hetvenötödik esztendejében végre „hajtott felforgatása 's elpusztítása után.“ A' *hetvenötödik* esztendő nem könyvnyomtatási hiba; mert nem számmal, hanem betükkel, mint itt áll, egészen kiiratik.

Flávius József ugyan azon kori, és szemmel látó tanu *De Bello Jud. l.* 6. *c.* 10. *edit. Franc. Oberthür* mondja: „ἔαλω μὲν ὅτως Ἱεροσόλυμα ἔτει „δευτέρῳ τῆς Οὐεσπασιανῦ ἡγεμονίας“ — az az: „meg„fogatott (bevetetett) ugyan igy Jerusálem második „esztendejében Vespasianus' fejedelemségének.“

Eckhel József ezen Munkájában: „*Doctrina „Numorum Veterum Parte* 2-*a volum.* 6-*o* in *Ve„spasiano* mondja: „Aversis a Vitellio omnium ani„mis praecipuus Vespasiano auctor acceptandi im„perii fuit Licinius Mucianus, qui tum Syriam cum „4 legionibus rexit. At initium ferendi ad eum im„perii Alexandriae coeptum festinante Ti. Alexan„dro Praefecto, qui Kal. Jul. U. C. 822 Sacramento „legiones adegit. Qua de causa factum, ut is princi„patûs dies primus in posterum celebraretur.“ Eckhel József Roma városa' épétésének 822-dik esztendejét Krisztusnak 69-dik esztendejével kaptsollya öszsze.

Tehát Vespasianus' Uralkodásának első esztendeje Krisztusnak 69-dik esztendejére esik, minthogy pedig Flavius József szerint Jerusálem Vespasianus' Uralkodásának második esztendejében vetettbe, Jerusálem a' Zsidó birodalommal együtt Krisztusnak 70-dik esztendejében forgattatott-fel.

Eckhel József *ad annum U. C.* 824, mellyet Krisztusnak 71-dik esztendejével kaptsol öszsze, mondja: „Titus ex Oriente redit, et una cum patre „(Vespasiano) de Judaea victa triumphat. Janus „clauditur. — *Numi testes victae Judaeae, et de „ea triumphi.* Incipiunt hoc anno (U. C. 824) numi „praecones laudis ex victoriis Judaicis partae, in

„quibus epigraphe: JVDAEA tantum, vel JVDAEA. „CAPTA, vel JVDAEA. DEVICTA, vel DE. JV- „DAEIS.“

Krisztusnak 71-dik esztendejében tehát Titus már napkeletről viszszajött, és attyával Vespasianussal Romában a' legyőzetett Judaeáról diadalmat tartott. Ugyan ezen esztendőben Jánus' temploma Romában betsukatott, melly a' háboru idejében nyitva volt, a' békességben pedig zárva tartatott. Végtére ugyan ezen esztendőben pénzek is verettettek Romában a' Zsidókról nyert győzödelemnek emlékezetére. Tehát nem az első Keresztény századnak mintegy hetvenötödik esztendeje volt Jerusalem' és Judaea' lenyugtának ideje.

A' 21-*dik lapon* mondatik: „Ugyan azon szá- „zadokban Afrikában nagy nevet szerzett magának „bölts Tertullianus tudományossága által; ez az Üdő- „multáról irtt könyvében.“

Tertullianusnak ezen tzimü könyve *De Praescriptione Haereticorum* a' Szerzőtől *az időmultáról* irtt könyvnek neveztetik. Talán jobb volna a' *Praescriptiot* magyarul *időzítés*nek, vagy *elidősülés*nek mondani. Minden esetre a' könyveknek tzimeit helyesebb az eredeti nyelv szerint megtartani.

Az 50-*dik* és 51-*dik lapon* mondatik: „Az uj „szövetségi huszonhét külön szent irományok közül „némelly egészekről, némellyeknek pedig tsak ki- „tsiny részeikről, a' mint feljebb már érintteték, „egy ideig a' Keresztény Anyaszentegyházban né- „mellyek kételkedtenek: ha vallyon az Apostolok' „tollaikból vették légyen e' eredetjöket? Illyenek „valának: Pálnak a' Zsidókhoz, Péternek 2, János- „nak 2 és 3, Jakabnak és Táddeus Judásnak Leve- „leik, ismét a' Titkos Jelenések könyve; ezeken „kivül Márk' Evang. 16, 9—20. — Lukás' Evang. „22, 43. 44. — János' Evang. 8, 1—11.“

Itt a' Szerző az uj Testamentomi Szent Könyveknek ugyneveztetett Devterocanonicus részei közül Sz. János' 1-ső Levele 5-dik Részének ezen he-

lyét: „Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in „coelo“ 's a' t. kihadja.

Az Ó és Uj Testámentomnak ugy neveztetett Devterocanonicus Könyvei és Részei e' következendő nem ugyan tsinos, de az emlékezetre nézve hasznos versekben foglaltatnak:

Ó Testámentomi Könyvek:

Tobias, Judith, Baruch, Sapientia, et Eccli(Ecclesiasticus)
Et Macchabaea duo quondam sub lite fuerunt.

Ó Testámentomi Részek:

In Daniel pueri tres, serpens, casta Susana,
Deinde cadunt septem capita Esther posteriora.

Uj Testámentomi Könyvek:

Juda, Jacob, Hebraeus, Petri altera, et Apocalypsis,
Sub dubio fuerant Joannis quoque posteriores.

Uj Testámentomi Részek:

Marci postremum Caput, Angelus adstitit illi
Sudanti, quae dein narratur adultera, tres sunt.

A' ki ezen verseket emlékezetében tartja, az ugy neveztetett Devterocanonicus Könyveknek és Részeknek elől számlálásában egyet sem hágy ki.

Az 53-*dik* és 54-*dik lapon* mondatik: „*Az uj „szövetségi szent Könyvekneh törvényes feljegy-„zésök.* — Spanyol Országnak Toletom várasában „400 esztendőben — Konstántinápolyban 692 esz-„tendőben — Tridentom várasában 1563 eszten-„dőben.“

Spanyol Országnak Toletom várasában Krisztus Urunknak 400-dik esztendejében tartatott Gyülekezetben a' Szent Könyveknek semmi feljegyzésök, vagy elölszámlálások sem találtatik. Ezen Gyülekezetnek, mint mondatik, *Acta*it Mansi' legbővebb *Collectió*jában elolvastam, 's tsak ezen szovakat találtam: „Siquis dixerit, vel crediderit, alias „Scripturas, praeter quas Ecclesia Catholica recipit,

„in

„in auctoritate habendas, vel esse venerandas, ana-
„thema sit.“ De ezen szovak igen közönségesek, a' Szent Könyveknek előszámláltatása nélkül, 's azért a' Szerző' állítására elégtelenek; mert az 54-*dik lapon* mondja: „Mind ezen Püspöki Gyülekezetek'
„irásaiban (mellyeket fellyebb emlit, következen-
„dőképen Krisztus Urunknak 400-dik esztendejében
„tartatott Toletomi Gyülekezet' irásaiban is) az uj
„szövetségi Szent Irások feljegyeztettek, egyedül
„tsak a' Laoditzeai Gyülekezet által János Titkos
„Jelenési kihagyatván.“

Hasonlóképen a' Konstántinápolyi Krisztus Urunknak 692-dik esztendejében tartatott Gyülekezetben a' Szent Könyveknek semmi feljegyzésök, vagy előszámláltatások sem olvastatik. Lásd Mánsi' legbővebb *Collectió*ját.

Végtére a' mi a' Tridentomi Sz. Gyülekezetet illeti: Mind az Ó, mind az Uj Testámentomi Szent Könyveket a' Tridentomi Sz. Gyülekezet 1546-dik esztendőben a' 4-dik Ülésben számlálta elő. Lásd *Sacrosanctum Concilium Tridentinum, additis Declarationibus Cardinalium Concilii Interpretum, ex ultima recognitione Joannis Gallemart* — 's a' t. *Sessione 4. celebrata die 8. mensis Aprilis* 1546. *Decretum de Canonicis Scripturis.*

Az 54-*dik lapon* mondatik: „Tehát bizonyos:
„hogy már a' negyedik századnak végén ama' né-
„hány daraboknak a' Kereszténységnek egyik részé-
„től kétségbe hozott Apostoli eredetjök tökéletesen
„kivilágosodott, és attól fogva az Anyaszentegyház-
„nak köz megegyezésével habozás nélkül vallatott;
„a' mint ezt már a' kilentzedik században elvált
„görög rendtartást követő nagy számu felekezetnek,
„— a' tizenhatodik században külön szakadott Hel-
„vetziai 's Ágostai vallástételt követőknek, — és
„minden egyébb mái meghasonlott Keresztények-
„nek a' Romai Kátolika Anyaszentegyházzal min-
„den uj szövetségi Szent Irásokra nézve kivétel nél-
„kül tellyes megegyezésök, és egyenlő vallásjok
„minden kételkedésen kivül helyhezteti.“

Tehát a' tizenhatodik században külön szakadott Keresztények is a' Romai Kátolika Anyaszentegyházzal minden uj szövetségi Szent Irásokra nézve kivétel nélkül tellyesen megegyeztek?!

Az 1552-dik esztendőben készíttetett Witembergai Confessióban Luther' követői vallyák: „Sacram Scripturam vocamus eos Canonicos Libros veteris et novi Testamenti, de quorum authoritate „in Ecclesia nunquam dubitatum est." Innét kitetszik, hogy a' Szent Irást tsak az ugy neveztetett Protocanonicus Könyvekre szorították, és az ugy neveztetett Devterocanonicus Könyveit mind az Ó, mind az Uj Testamentomnak a' Canonból, vagy is a' Szent Iráshoz tartozó Könyveknek Lajstromából kitsukták; mert ezek eránt az Anyaszentegyházban valaha kétségek támasztattak. Ezen ugy neveztetett Devterocanonicus Könyvei az Uj Testamentomnak a' fent irt vers szerint e' következendők: Juda (Sz. Judás Apostol' Levele) Jacob (Sz. Jakab Apostol' Levele, mellyet Luther szalmás Levélnek *Epistola straminea* nevezett), Hebraeus (Sz. Pálnak a' Zsidókhoz irt Levele) Petri altera (Sz. Péternek 2-dik Levele) et Apocalypsis (Sz. Jánosnak Jelenése) sub dubio fuerant Joannis quoque posteriores (Sz. Jánosnak 2-dik és 3-dik Levele).

Az 57-*dik lapon* mondatik: „Irenaeus, Eusebius és Athanasius a' második, harmadik és negyedik századból ezen Evangeliomos Könyv' (Sz. Máté' Evangeliomának) szerzésének idejét Urunk' „menybemenetele után mintegy harmintzadik esztendőre tészik."

S. Irenaeus *contra Haereses l.* 3. *C.* 1. — *Studio et labore Renati Massuet Benedictini e Congr. S. Mauri edit. Venet. a.* 1734. *in fol.* mondja: „Ita „Matthaeus in Hebraeis ipsorum lingva Scripturam „edidit Evangelii, quum Petrus et Paulus Romae „evangelizarent et fundarent Ecclesiam."

Tudós Massuet Renatus Sz. Irenaeusnak ezen helyére alatt a' jegyzetben mondja: „Communis est „veterum sententia, Matthaeum primum omnium

„Evangelium scriptis consignasse. Idque ipse Ire-
„naeus significare videtur, dum hunc primo ordine
„inter caeteros Evangelistas recenset. Sed qui haec
„conciliari possint cum iis, quae subjungit, editum
„illud Evangelium, *quum Petrus et Paulus Romae*
„*evangelizarent, et fundarent Ecclesiam*, nemo
„facile dixerit. Hinc siquidem concludendum erit,
„Matthaei Evangelium scribi non potuisse ante an-
„num Christi 63, vel 64, neque enim prius Romae
„evangelizare potuit Paulus. Vel ergo deserendus
„Irenaeus, vel vulgata caeterorum Patrum rejicien-
„da sententia.“ Tudniillik Calmet in *Prolegom: in Evangelium S. Matthaei* mondja: „Opus hoc (Evan-
„gelium) suscepisse narratur S. Matthaeus anno
„octavo post resurrectionem Jesu Christi, et 41.
„aerae vulgaris. Eam temporis adscriptionem ser-
„vant in calce operis vetera omnia graeca manu-
„scripta.“

Eusebius *H. E. l.* 5. *C.* 8. mondja: „ipsius etiam
„Irenaei, — verba, si placet, apponamus. Ac pri-
„mum quidem, quae de sacris Evangeliis scribit in
„hunc modum. Matthaeus, inquit, apnd Hebraeos
„propria eorum lingva conscriptum Evangelium edi-
„dit, dum Petrus, ac Paulus Romae Christum prae-
„dicarent, et Ecclesiae fundamenta jacerent. — Haec
„ille in tertio supradicti operis libro, cujus antea
„mentionem fecimus.“ Minthogy itt Eusebius tsak Sz. Irenaeus' szovait adja elő, Eusebius' bizonysága Sz. Irenaeus' bizonyságával tsak egy bizonyságot tesz, és tsak Sz. Irenaeus' állítását fejezi ki. Többnyire Eusebiusban semmi hely sem találtatik, hol bizonyítaná, hogy Sz. Máté Evangeliomát Urunk' menybemenetele után mintegy harmintzadik esztendőben irta.

Végtére a' mi Sz. Athanasiust, kit hasonlóképen a' Szerző felhoz, illeti, ha tsak emlékezetem meg nem tsal, abban egy szó sintsen, melly a' Szerző' állítását erősítené.

Tudom a' Szerző' botlásának kutfőjét is. Ez Schnappinger ezen tzimü Munkájában: Die heilige

Schrift des neuen Bundes mit vollständig erklärenden Anmerkungen — mellyet a' Szerző egyebbként is igen használt. Magam is ezen Munkát nagyra becsülöm és kivált a' lelki Pásztoroknak különösen ajánlom. Ez a' derék Iró in der Einleitung in das Evangelium des heil. Matthaeus az 56-*dik tapon* mondja: „Irenäus l. 3. advers. Haer C. 1. und bei dem Euseb. 5. „Buch, 8. Kap. wie auch Athanasius, sind der Meinung, „Matthaeus habe sein Evangelium geschrieben zur Zeit, „wo Petrus und Paulus in Rom waren, folglich um das „Jahr Christi 62 oder 64, während der ersten, oder der „zweiten Gefangenschaft des Paulus." Azért szükséges az ugy neveztetett Citatumokra nézve tellyesen senkinek sem hinni, hanem mindeneket magokban a' kutfőkben megnézni. De ekkor sokan nem irnának annyit 's olly hamar.

Még azt is említeni kell, hogy a' Szerző Sz. Irenaeus', Eusebius' és Athanasius' helyeit nem hozza fel. Ez az ugy neveztetett Citatumokra nézve mindenütt igen tanátsos volna.

Észre vételek

Sz. Máté' Evangeliomának fordíttatására.

Máté 1, 1. igy forditja: „Jezus Krisztusnak, „ki Dávidnak, Ábrahám' fiának, fia, nemzetsora."

A' Görögben: „*βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.*"

A' Vulgáta szerint: „Liber generationis Jesu „Christi filii David, filii Abraham."

Káldi szerint: „A' Jesus Krisztus', ki Dávid„nak az Ábrahám' fiának fia, nemzetségének könyve."

A' *nemzetsora* helyett, mind a' Görög, mind a' Vulgáta szerint, jobb lett volna Káldi' fordítását *nemzetségének könyve* megtartani, 's inkább a' Jegyzetekben a' dolgot bővebben megvilágosítani.

Máté 1, 23. forditja: „Ime egy szüz méhében „fogad."

A' Görögben: „*Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει.*"

A' Vulgáta szerint: „Ecce virgo in utero ha„bebit."

PÁPA KÖNYTÁRA

Káldi szerint: „Ime a' szüz méhében fogad.“

Az *egy szüz* helyett, mind a' Görög, mind a' Vulgáta szerint, ismét jobb lett volna Káldi' fordítását: *Ime a' szüz* — megtartani.

Máté 2, 6. fordítja: „És te Bethlehem Juda' „földje semmiképen nem vagy legkissebb Judának „fő várasai között.“

A' Görögben: „*καὶ σὺ βηθλεέμ, γῆ Ἰούδα, οὐδα-*
„*μῶς ἐλαχιστη εἰ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα.*“

A' Vulgáta szerint: „Et tu Bethlehem terra Ju-
„da, nequaquam minima es in principibus Juda.“

Káldi szerint: „És te Bethlehem Juda földe, „semmiképen nem vagy legkisebb a' Juda' fejedel-
„mi között.“

A' *ἡγεμων* görög szó *fejedelmet*, *vezért* tesz, nem pedig *fő várast;* tehát a' Vulgáta' és Káldi' fordítása helyesebb, mint az említett uj fordítás. Hogyan kell itt érteni a' Juda' fejedelmit, a' Jegyzetekben kell megmagyarázni.

Máté 4, 25. fordítja: „És követék őtet számos „seregek Gálileából, a' tiz várasból, Jerusálemből, „Judeából, és a' Jordántuli környékből.“

A' Görögben: „*καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ*
„*ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ Δεκαπόλεως, καὶ Ἱεροσολύμων,*
„*καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.*“

Szoros fordítás szerint: „És követték őtet sok „seregek, Galilaeából, és Decapolisból, és Jerusá-
„lemből, és Judaeából, és Jordánon tul valóból „(Környékből).“

A' Vulgáta szerint: „Et secutae sunt eum tur-
„bae multae de Galilaea, et Decapoli, et de Jero-
„solymis, et de Judaea, et de trans Jordanem.“

Káldi szerint: „És sok seregek követék őtet „Galilaeából, és Dekápolisból, és Jerusálemből, és „Judaeából, és a' Jordán tulsó részéről.“

Decapolis tartomány, tehát ezen szót a' fordításban is megkell tartani, a' mint az eredeti Görög szerint a' Vulgáta, és Káldi is megtartotta. *Decapolis* ezen görög szovaktól *δέκα tiz*, és *πόλις város* igy neveztetett a' tiz várasról, mellyekből állott.

A' melly tartományban tiz város vagyon, abban több kisebb helység, vagy falu is vagyon. Innét kik Decapolis' tartományából Krisztust követték, bizonyára nem tsak ama' tiz városból, hanem a' falukból is jöttek.

Máté 5, 35. forditja: „Sem a' földre, mert az „ő lábai' poltza."

A' Görögben: „*Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐϛι „τῶν ποδῶν αὐτϐ.*"

A' Vulgáta szerint: „Neque per terram, quia „scabellum est pedum ejus."

Káldi szerint: „Sem a' földre, mert az ő lábai' „sámolya."

A' *ὑποπόδιόν* görög szó *sámolyt* tesz, nem pedig *poltzot*, tehát a' Vulgáta', és Káldi' fordítása helyesebb, mint az említett uj fordítás.

Máté 6, 5. forditja: „És mikor imádkoztok, „ne kövessétek a' képmutatókat, kik a' gyülekeze„tekben, és az utzák' szegletein fenállva szeretnek „imádkozni: hogy láttassanak az emberektől. Bi„zony mondom néktek, hogy elvették jutalmokat."

A' Görögben: „*καὶ ὅταν προσεύχη, ϭκ ἔϭη ὥϭπερ „οἱ ὑποκριταί· ὅτι φιλοῦϭιν ἐν ταῖϛ ϭυναγωγαῖϛ καὶ ἐν „ταῖϛ γωνίαιϛ τῶν πλατειῶν ἑϛῶτεϛ προϭεύχεϭθαι, ὅπως „ἂν φανῶϭι τοῖϛ ἀνθρώποιϛ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπέ„χϭϭι τὸν μιϭθὸν αὐτῶν.*"

Szoros fordítás szerint: „És mikor imádkozol, „nem lészesz, mint a' képmutatók; mert szeretnek „a' zsinagógákban, és az uttzáknak szegletein állván „imádkozni, hogy láttassanak az emberektől. Bi„zony mondom nektek, mert elveszik jutalmokat."

A' Vulgáta szerint: „Et cum oratis, non eritis, „sicut hypocritae, qui amant in Synagogis et in an„gulis platearum stantes orare, ut videantur ab ho„minibus: amen dico vobis, receperunt mercedem „suam."

Káldi szerint: „És mikor imádkoztok, ne le„gyetek, mint a' képmutatók, kik a' zsinagógákban, „és az uttzák' szegletin állván szeretnek imádkozni,

„hogy láttassanak az emberektől: bizony mondom „nékték, elvették jutalmokat.“

E' helyett: *a' gyülekezetekben* jobb lett volna a' Vulgáta, és Káldi szerint: *a' zsinagógákban* megtartani. A' *gyülekezet* szó igen meszsze terjedö értelmü, a' *zsinagóga* szó pedig szoros értelmü; mert nem minden gyülekezetet, hanem tsak az Isten' tiszteletére rendeltt zsidó gyülekezetet, 's az illyen gyülekezetekre épített házakat jelent. Legjobb az efféle szókat a' fordításban is megtartani.

Máté 6, 11. forditja: „Tápláló kenyerünket „adjad nékünk ma.“

A' Görögben: „τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς „ἡμῖν σημερον.“

A' Vulgáta szerint: „Panem nostrum supersub„stantialem da nobis hodie.“

Káldi szerint: „A' mi mindennapi kenyerünket „adjad nékünk ma.“

Itten a' *tápláló kenyerünket* helyett jobb lett volna Káldi' fordítása szerint *mindennapi kenyerünket* megtartani; minthogy ἐπιούσιος görög szó *mindennapi*-t is tesz, 's avval a' közönséges formával is, melly szerint a' *Mi-Atyánkat*, vagy is az Ur' Imádságát szoktuk imádkozni, megegyez.

Máté 8, 9. forditja: „Mert ámbár magam ha„talom alatt lévő ember vagyok, még is vagynak „kormányom alatt vitézek.“

A' Görögben: „καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ „ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας.“

Szoros fordítás szerint: „mert én is hatalom „alatt lévő ember vagyok, birván alattam katoná„kat.“

A' Vulgáta szerint: „Nam et ego homo sum „sub potestate constitutus, habens sub me milites.“

Káldi szerint: „Mert én is birodalom alatt való „ember vagyok, vitézek lévén alattam.“

Az uj fordításnak ezen szovai: *ámbár*, *még is* se a' Görögben, se a' Vulgátában, se Káldiban nem találtatnak.

Máté 8, 32. forditja: „És monda nékik: Eredjetek. Azok pedig kimenvén a' disznókba szállának, és ime nyakra főre rohana az egész nyáj a' tengerbe, 's a' vizbe fúla."

A' Görögben: „καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Ὑπάγετε. Οἱ δὲ ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. καὶ ἰδοὺ, ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν."

Szoros fordítás szerint: „És mondá nekik: Mennyetek. Azok pedig kimenvén elmenének a' disznók' seregébe. És ime, rohant a' disznók' egész serege a' meredeken a' tengerbe, és meghalának a' vizekben."

A' Vulgáta szerint: „Et ait illis: Ite. At illi exeuntes abierunt in porcos, et ecce impetu abiit totus grex per praeceps in mare: et mortui sunt in aquis."

Káldi szerint: „És monda nékik: Eredjetek-el. Azok pedig kimenvén a' disznókba menének, és ime nyakra — főre rohana az egész tsorda a' tengerbe: és a' vizbe halának."

Az uj fordításban, valamint Káldi' fordításában is az eredeti Görögnek ezen szovai: κατὰ τοῦ κρημνοῦ *a' meredeken* kimaradtak. A' Vulgátában megvagynak *per praeceps*. Ugy látszik, hogy mind az uj fordító, mind Káldi az eredeti Görögnek ezen szovait: κατὰ τοῦ κρημνοῦ, mellyek a' Vulgátában *per praeceps* fordíttatnak, ugyan a' Vulgátának ezen fordítását *per praeceps* félre értve a' *nyakra főre* szovakkal fordították. Hogy ezen szovakat κατὰ τοῦ κρημνοῦ és a' Vulgátában *per praeceps* igy kell fordítani: *a' meredeken*, kitettzik az ugy neveztetett parallelus helyekből is. *Márk.* 5, 11. mondatik: „Ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη." az az: „vala pedig ottan a' hegyeknél a' disznóknak nagy serege legeltetvén." *Luk.* 8, 32. mondatik: „Ἦν δὲ ἐκεῖ αγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει." az az: „vala pedig ottan elég disznóknak serege legeltetvén a' hegyen." Máténak fenemlített helyét 8, 32. Schnappinger is igy fordítja: „und er sprach

„zu ihnen: fahret hin; da fuhren sie in die Heerde Schwei„ne, und die ganze Heerde stürzte sich mit Gewalt von „der Anhöhe in das Meer, und ertrank.“

Máté 11, 24. fordítja: „Mindazonáltal mondom „néked: Sodoma' földjének könnyebben lészen dol„ga az itélet' napján, hogy sem néked.“

A' Görögben: „*Πλὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι γῇ Σοδόμων „ἀνεκτότερον ἔσαι ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ σοί.*“

A' Vulgáta szerint: „Verumtamen dico vobis, „quia terrae Sodomorum remissius erit in die judi„cii, quam tibi.“

Káldi szerint: „Mindazáltal mondom néktek, „hogy Sodoma' földének könnyebben lészen dolga „ítélet' napján, hogy sem néked.“

Az eredeti Görög szerint nem igy kell fordítani: *mondom néked*, hanem: *mondom nektek*, valamint a' Vulgáta, és Káldi is igy fordítják.

Máté 12, 41. fordítja: „A' ninivei férfiak fel„kelnek az itéletben e' nemzetség ellen, és kárhoz„tatni fogják azt, mert megtértek Jónásnak tanitá„sát hallván. És ime Jónásnál nagyobb vagyon itt.“

A' Görögben: „*Ἄνδρες Νινευῖται ἀναςήσονται ἐν „τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐ„τήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδὲ, πλεῖον „Ἰωνᾶ ὧδε.*“

A' Vulgáta szerint: „Viri Ninivitae surgent in „judicio cum generatione ista, et condemnabunt „eam: quia paenitentiam egerunt in praedicatione „Jonae. Et ecce plus quam Jonas hic“

Káldi szerint: „A' Ninivei férfiak feltámadnak „az itéletben e' nemzetséggel, és kárhasztatják őtet: „mert penitentziát tartottak a' Jónás' predikállására. „És ime nagyobb vagyon itt Jónásnál.“

Az uj fordító az eredeti Görögnek ezen szovait: „*μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης*“ igy fordítja: „*e' nemzetség ellen*“, holott az eredeti Görög szerint a' Vulgátával, és Káldival igy kell fordítani· *e' nemzetséggel.*

Máté 12, 42. fordítja: „A' déli Királyné fel„kel itéletkor e' nemzetség ellen.“

A' Görögben: „*βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ „κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης.*“

A' Vulgáta szerint: „Regina Austri surget in „judicio cum generatione ista.“

Káldi szerint: „A' déli Királyné feltámad az „ítéletben e' nemzetséggel.“

Az uj fordító ismét az eredeti Görögnek ezen szovait: „*μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης*“ igy forditja *e' nemzétség ellen*, holott az eredeti Görög szerint a' Vulgátával, és Káldival igy kell fordítani *e' nemzetséggel.* Igaz ugyan, hogy *μετὰ ellen*-t is tesz, de akkor vádoló (accusativus) esettel kaptsoltatik öszsze, nem pedig nemző (genitivus) esettel, mint itten.

Máté 13, 32. forditja: „Melly kissebb ugyan „minden magvaknál, de felnövén nagyobb minden „bokroknál, söt fával vetekedik ugy, hogy az égi „madarak rászállhatnak, és fészket rakhatnak ágain.“

A' Görögben: „*Ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν „σπερμάτων· ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστί· „καὶ γίνεται δενδρον, ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, „καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.*“

Szorós fordítás szerint: „Melly kissebb ugyan „minden magvaknál, midőn pedig felnő, nagyobb „a' zöldségeknél (növevényeknél) és fává leszsz, „ugy hogy eljőnek az ég' madarai, és árnyékolnak „annak ágain.“

A' Vulgáta szerint: „Quod minimum quidem „est omnibus seminibus: cum autem creverit, ma„jus est omnibus oleribus, et fit arbor, ita ut vo„lucres coeli veniant, et habitent in ramis ejus.“

Káldi szerint: „Melly kissebb ugyan minden „magvaknál: mikor pedig felnő, nagyobb minden „füveknél, és fává lészen, ugy hogy az égi mada„rak eljőnek, és az ő ágain laknak.“

Az egybehasonlításból kitetszik, hogy az eredeti Görög jobban van forditva a' Vulgátában, és Káldiban, mint az uj fordításban.

Máté 14, 31. forditja: „És azonnal kinyujt„ván Jesus kezét monda néki: Kitsinyhitü miért „kételkedtél?“

A' Görögben: „*Εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν* „*χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ· Ὀλιγόπιστε, εἰς* „*τί ἐδίστασας;*“

Szoros fordítás szerint: „Mindjárt pedig Jesus „kinyujtván kezét, megfogá őtet, és mondja neki: „tsekéllyhitü, miért kételkedtél?“

A' Vulgáta szerint: „Et continuo Jesus exten„dens manum, apprehendit eum, et ait illi: Modi„cae fidei, quare dubitasti?“

Káldi szerint: „És mindjárt kinyujtván Jesus „a' kezét, fogá őtet, és monda néki: Kitsinyhitü, „miért kételkedtél?“

Az uj fordító az eredeti Görögnek ezen szovait: „*ἐπελάβετο αὐτοῦ*“ *meg fogá őtet*, mellyek a' Vulgátában, és Káldiban meg vagynak, kihadja. Tehát mind a' Vulgátaé', mind Káldié' tökéletesebb fordítás.

Máté 15, 5. 6. forditja: „Ti pedig azt állitjá„tok: valaki attyának, vagy annyának azt mondja: „valamelly ajándék tőlem bémutattatik, néked is „használ; Eleget tészen, ha mindjárt értékéből nem „tiszteli is az ő attyát, vagy annyát.“

A' Görögben: „*Ὑμεῖς δὲ λέγετε· Ὃς ἂν εἴπῃ τῷ* „*πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῆς· καὶ* „*οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ, ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ.*“

Szoros fordítás szerint: „Ti pedig mondjátok: „Akárki mondja az atyának, vagy anyának, az ajándék, melly en tőlem, neked használ, és nem tisz„teli az attyát, vagy annyát.“

A' Vulgáta szerint: „Vos autem dicitis: Qui„cunque dixerit patri, vel matri: Munus quodcun„que est ex me, tibi proderit: Et non honorificabit „patrem suum, aut matrem suam.“

Káldi szerint: „Ti pedig mondotok: Valaki at„tyának, vagy annyának azt mondja; Valamelly „ajándék éntőlem vagyon, néked használ: És nem „tiszteli az ő attyát, vagy annyát.“

Az uj fordításnak ezen szovai: *bémutattatik — Eleget tészen — ha mindjárt értékéből* — se a' Görögben, se a' Vulgátában, se Káldiban nem ta-

láltatnak. Az illyen felvilágositó hozzá adásokat nem a' fordításban, hanem a' Jegyzetekben kell tenni.

Máté 19, 7. fordítja: „Mondának néki: Miért „parantsolá tehát Móses válás levélnek adása mel„lett az elbotsátást?"

A' Görögben: „*Λεγουσιν αὐτῷ· Τί οὖν Μωσῆς ἐνε„τείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;*"

Szoros fordítás szerint: „Mondják neki: Miért „tehát Moses parantsolá adni az elbotsátás' könyvets„kéjét, és elbotsátani ötet?"

A' Vulgáta szerint: „Dicunt illi: Quid ergo „Moyses mandavit dare libellum repudii, et dimit„tere?"

Káldi szerint: „Mondának néki: Miért paran„tsolta tehát Moyses a' válás' levelet adni, és elbo„tsátani?"

Jobb lett volna Káldi' fordítása mellett maradni, melly jobban megegyez az eredeti Göröggel, és a' Vulgátával, mint sem az uj fordítás.

Máté 19, 17. forditja: „Ki felele néki: Mit „tudakozódol tőlem, mint jótól? egy a' jó az Isten."

A' Görögben: „*Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· Τί με λέγεις „ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.*"

Szoros fordítás szerint: „Az pedig mondá ne„ki: Miért mondaszsz engem' jónak, senki sem jó, „ha nem tsak egy, az Isten."

A' Vulgáta szerint: „Qui dixit ei: Quid me in„terrogas de bono? Unus est bonus, Deus."

Káldi szerint: „Ki monda néki: Mit kérdesz „engem' a' jóról? Egy a' jó, az Isten."

Az uj fordítás, mint az összehasonlításból kitetszik, se az eredeti Göröggel, se a' Vulgátával, se Káldival meg nem egyez.

Máté 22, 36. forditja: „Mester! mellyik a' „legjelesebb parantsolat a' törvényben?"

A' Görögben: „*Διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη „ἐν τῷ νόμῳ;*"

Szoros fordítás szerint: „Mester! mellyik a' „nagy parantsolat a' törvényben?"

A' Vulgáta szerint: „Magister, quod est man„datum magnum in Lege?"

Káldi szerint: „Mester, mellyik a' nagy paran„tsolat a' törvényben?"

Jobb lett volna e' helyett *a' legjelesebb parantsolat* — Káldi' fordítását — *a' nagy parantsolat* — az eredeti Görög, és a' Vulgáta szerint megtartani.

Máté 22, 44. forditja: „Mondá az Ur az én „Uramnak: ülj az én jobb kezem felől, miglen ve„tem ellenségeidet lábaid alá léptsőül?"

A' Görögben: „Εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου· κάθου „ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν „ποδῶν σου."

A' Vulgáta szerint: „Dixit Dominus Domino „meo: sede a dextris meis, donec ponam inimicos „tuos scabellum pedum tuorum?"

Káldi szerint: „Monda az Ur az én Uramnak: „ülly az én jobbomra, mig az ellenségidet sámollyá „tészem a' te lábaidnak?"

A' ὑποπόδιον görög szó *sámolyt* tesz, nem pedig *léptsőt*, tehát a' Vulgáta' és Káldi' fordítása jobb, mint az uj fordítás.

Máté 23, 7. 8. forditja: „És a' köszöntéseket „a' közhelyeken, és hogy főtanítóknak hivattassa„nak az emberektől. Ti pedig ne hivattassátok ma„gatokat főtanítóknak; mert egy a' ti főtanítótok."

A' Görögben: „καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, „καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββί, ῥαββί. Ὑμεῖς „δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί· εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητής, „ὁ χριστός."

Szoros fordítás szerint: „és üdvözléseket a' pia„tzokon, és hivattatni az emberektől, Rhábbi, Rháb„bi. Ti pedig ne hivattassatok Rhábbinak; mert egy „a' ti Mesteretek, a' Krisztus."

A' Vulgáta szerint: „Et salutationes in foro, et „vocari ab hominibus Rabbi. Vos autem nolite vo„cari Rabbi: unus est enim Magister vester."

Káldi szerint: „És a' köszöntéseket a' piatzon, „és hogy Rabbinak hivattassanak az emberektől. Ti

„pedig ne hivattassatok Rábbinak: mert egy a' ti „Mesteretek."

A' *főtanító* szó helyett jobb lett volna az eredeti Görög, a' Vulgáta, és Káldi szerint az uj fordításban is a' *Rhábbi* szót megtartani.

Máté 23, 15. fordítja: „Jaj néktek képmutató „irástudók és farizeusok! mert megkerülitek a' ten„gert, és a' szárazt, hogy egy pogányt zsidóvá te„gyetek."

A' Görögben: „*Οὐαὶ ὑμῖν, Γραμματεῖς καὶ φαρι„σαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν „ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον.*"

Szoros fordítás szerint: „Jaj nektek, képmu„tató Irástudók és Farizaeusok; mert körüljárjátok „a' tengert és a' szárazt, hogy egy proselytust (meg„térttet) tsináljatok."

A' Vulgáta szerint: „Vae vobis Scribae, et Pha„risaei hypocritae: quia circuitis mare et aridam, „ut faciatis unum proselytum."

Káldi szerint: „Jaj néktek képmutató Irástu„dók, és Farizaeusok: mert megkerülitek a' ten„gert, és a' szárazt, hogy egy Pogányt zsidóvá te„gyetek."

Az eredeti Görögben, és a' Vulgátában *Pogányról* semmi sintsen. Az Irástudók, és Farizaeusok nem Pogányokat a' zsidó Religióra, hanem más tartományokban lakó Zsidókat a' Fárizaeusi felekezetre téríteni iparkodtak.

Máté 24, 9. forditja: „Akkor gyötrelmekkel „illetnek titeket, és megölnek közületek."

A' Görögben: „*Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν, „καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς.*"

Szoros fordítás szerint: „Akkor által fognak „adni titeket gyötrelemre, és meg fognak ölni ti„teket."

A' Vulgáta szerint: „Tunc tradent vos in tribu„lationem, et occident vos."

Káldi szerint: „Akkor kézbe adnak titeket há„borúságra, és megölnek titeket."

Az egybehasonlításból kitettzik, hogy Káldi fordítása jobban megegyez az eredeti Göröggel, és a' Vulgátával, mint az uj fordítás.

Máté 24, 26. forditja: „Ha azért mondandják „néktek: ime a' mezőn vagyon.“

A' Görögben: „*Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν· Ἰδοὺ, ἐν τῇ „ἐρήμῳ ἐστί.*“

Szoros fordítás szerint: „Ha tehát mondják „nektek: Ime, a' pusztában vagyon.“

A' Vulgáta szerint: „Si ergo dixerint vobis: „Ecce in deserto est.“

Káldi szerint: „Ha azért mondják néktek, ime „a' pusztában vagyon.“

Ἐρήμος görög szó *pusztát* tesz, nem pedig *mezőt* — Tehát az uj fordításnál Káldi' fordítása helyesebb, és az eredeti Göröggel, és a' Vulgátával jobban megegyez.

Máté 24, 38. fordítja: „Mert a' mint a' vizö„zönt előző napokban evének, és ivának, házaso„dának, és férjhez menének mind a' napig, mel„lyen Noë bészállott a' hajóba.“

A' Görögben: „*Ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις „ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦν„τες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς „τὴν κιβωτόν.*“

Szoros fordítás szerint: „Mert valamint való„nak a' vizözön előtt való napokban, evén és iván, „házasadván és kiházasitván, a' napig, mellyben „bement Nöe a' bárkába “

A' Vulgáta szerint: „Sicut enim erant in die„bus ante diluvium comedentes et bibentes, nuben„tes, et nuptui tradentes, usque ad eum diem, quo „intravit Noë in arcam.“

Káldi szerint: „Mert a' mint voltak a' vizözön „előtt való napokban, evén, és iván, házasodván, „és kiházasítván, mind a' napig, mellyen bément „Noë a' bárkába.“

Az *ἐκγαμίζειν* görög szó nem tesz *férjhez menni*, hanem *kiházasitani* — hasonlóképen a' *κιβωτος* görög szó nem tesz *hajót*, hanem *bárkát*. Tehát

Káldi' fordítása helyesebb, és az eredeti Göröggel, és a' Vulgátával jobban megegyez, mint az uj fordítás.

Máté 24, 45. fordítja: „Mitsoda, véled, álla„potja lészen a' hiv, és okos szolgának, kit Ura „háza' népének gondviselőjévé rendelt, hogy azok„nak eledelt osztogasson szokott üdőben?"

A' Görögben: „*Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ „φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας „αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;*"

Szoros fordítás szerint: „Kitsoda a' hiv és okos „szolga, kit az ő ura rendelt az ő szolgaságára, „adni nekik eledelt az időben (annak idejében)?"

A' Vulgáta szerint: „Quis, putas, est fidelis „servus, et prudens, quem constituit dominus suus „super familiam suam, ut det illis cibum in tem„pore?"

Káldi szerint: „Véled e' kitsoda a' hiv, és okos „szolga, kit az ura az ő háza' népére rendelt, hogy „azoknak eledelt adjon ideje — korán?"

A' mint az öszsze hasonlításból kitetszik, a' Vulgáta, és Káldi' fordítása az eredeti Göröggel jobban megegyez, mint az uj fordítás.

Máté 24, 48. forditja: „Ha pedig az illyen „szolga gonoszságból azt mondandja szívében: Ké„sik eljönni Uram!"

A' Görögben: „*Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος „ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· χρονίζει ὁ κύριος μου ἐλθεῖν.*"

Szoros fordítás szerint: „Ha pedig mondja ama' „rosz szolga az ő szívében: késik az én Uram „jönni."

A' Vulgáta szerint: „Si autem dixerit malus „servus ille in corde suo: Moram facit dominus „meus venire."

Káldi szerint: „Ha pedig ama' gonosz szolga „az ő szívében mondja: Késik eljöni az Uram."

A' mint az öszsze hasonlításból kitetszik, a' Vulgáta' és Káldi' fordítása jobban megegyez az eredeti Göröggel, mint az uj fordítás.

Máté

Máté 24, 51. fordítja: „És elszakasztja őtet, „és a' képmutatók közé fogja taszítani őtet.“

A' Görögben: „*Καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ* „*μέρος αὐτῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει.*“

Szoros fordítás szerint: „És elfogja választani „őtet, és az ő részét a' képmutatókkal fogja tenni.“

A' Vulgáta szerint: „Et dividet eum, partem- „que ejus ponet cum hypocritis.“

Káldi szerint: „És elválasztja őtet, és az ő ré- „szét a' képmutatókkal tészi.“

A' mint az öszsze hasonlításból kitettzik, a' Vulgáta' és Káldi' fordítása az eredeti Göröggel jobban megegyez, mint az uj fordítás.

Máté 25, 14. fordítja: „Mert ugy történik, „mint mikor egy ember meszsze elutazni akarván „előhivá szolgáit, és kezökbe adá javait.“

A' Görögben: „*Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν* „*ἐκάλεσε τὺς ἰδίους δύλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρ-* „*χοντα αὐτῦ.*“

Szoros fordítás szerint: „Mert valamint az em- „ber meszsze utazván hitta tulajdon szolgáit, és ál- „taladta nekik az ő javait.“

A' Vulgáta szerint: „Sicut enim homo peregre „proficiscens, vocavit servos suos, et tradidit illis „bona sua.“

Káldi szerint: „Mert miképen egy ember mesz- „szire menvén, előhivá a' szolgáit, és kezekbe adá „az ő javait.“

A' mint az öszsze hasonlításból kitetszik, a' Vulgáta', és Káldi' fordítása az eredeti Göröggel jobban megegyez, mint az uj fordítás.

Máté 25, 32. 33. forditja: „És elejébe gyül- „nek minden nemzetek, és elválasztja őket egymás- „tól, mint a' báts elkülönözi a' juhokat a' ketskék- „től, és állatja a' juhokat ugyan jobbja felől, a' „ketskéket pedig balja felől.“

A' Vulgáta szerint: „Et congregabuntur ante „eum omnes gentes, et separabit eos ab invicem, „sicut pastor segregat oves ab hoedis, et statuet oves „quidem a dextris suis, hoedos autem a sinistris.“

Káldi szerint: „És eleibe gyűlnek minden nem-„zetségek, és elválasztja őket egymástól, a' mint „a' pásztor elválasztja a' juhokat a' gödölyéktől, és „állatja a' juhokat az ő jobbjára, a' gödölyéket pe-„dig baljára."

Az eredeti Görögben az *ἔριφος*, és *ἐρίφιον gödölyét* tesz, nem pedig *ketskét*, tehát a' Vulgáta', és Káldi' fordítása jobb, mint az uj fordítás.

Máté 25, 36. fordítja: „Mezítelen valék, és „béfedeztetek engem'; beteg valék, és meglátogat-„tatok engem'; fogságban valék, és felkerestetek „engem'."

A' Görögben: „*Γυμνὸς, καὶ περιέβάλετέ με, ἠσθέ-„νησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με, ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθε-„τε πρός με.*"

Szoros fordítás szerint: „Mezítelen, és felruház-„tatok engem, beteg voltam, és meglátogattatok en-„gem', tömlötzben valék, és hozzám jöttetek."

A' Vulgáta szerint: „Nudus, et coopernistis me: „infirmus, et visitastis me: in carcere eram, et „venistis ad me."

Káldi szerint: „Mezítelen, és béfedeztetek en-„gem': beteg, és meglátogattatok engem': a' töm-„lötzben voltam, és hozzám jöttetek."

A' mint az öszsze hasonlításból kitettzik, a' Vulgáta' és Káldi' fordítása az eredeti Göröggel jobban megegyez, mint az uj fordítás.

Máté 28, 1. fordítja: „A' Szombatutánni estve „pedig a' Szombatnak első napjára virradván eljöve „Mária Magdolna, és a' másik Mária a' koporsónak „megszemlélésére."

A' Görögben: „*Ὀψὲ δὲ σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκούσῃ „εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ „ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον.*"

Szoros fordítás szerint: „Estvéjén pedig a' Szom-„batoknak, melly virrad egyére (elsőjére) a' Szom-„batoknak, jött Mária Magdolna, és a' másik Má-„ria, szemlélni a' koporsót."

A' Vulgáta szerint: „Vespere autem Sabbati, „quae lucescit in prima Sabbati, venit Maria Mag- „dalene, et altera Maria, videre sepulcrum."

Káldi szerint: „Szombat estin pedig, melly a' „Szombat' első napjára virrad, eljöve Mária Mag- „dolna, és a' másik Mária, a' koporsót látni."

A' mint az összve hasonlításból kitetszik, a' Vulgáta', és Káldi' fordítása az eredeti Görögge1 jobban megegyez, mint az uj fordítás.

Észre vételek *a' Jegyzetekre.*

A' 73-*dik lapon* az 1. *szám alatt* mondatik: „Mindjárt Jordánban történt vizzel való megmosó- „dása után felsőbb belső ösztönből a' Szent Lélek- „től indíttatván kiméne Jesus Jeriko, és Jerusalem „között fekvő vad sivatagságba."

Mintha Jesus Jordánban tsak fördött volna! azért helyesebb lett volna a' *megmosódása* helyett a' *megkeresztelkedése* szót tenni.

A' 169-*dik lapon* a' 3. *szám alatt* mondatik: „A' napkeletiek a' napot tizenkét egyenlő órákra „felosztják, a' mi reggeli hat óránktól fogva kezd- „vén a' számítást."

Itt e' következendőket jegyzem fel:

1) Nem tsak a' napkeletiek, hanem a' Romaiak is a' napot tizenkét órára oszták. Censorinus 1. *De Die Natali c.* 23. mondja: „In horas duodecim „divisum esse diem, noctemque in totidem, vulgo „notum est. Sed hoc credo Romae post reperta so- „laria observatum."

A' Solariumoknak pedig Romába való behozatásáról idősebb Plinius *Nat. Hist. l. 7. c.* 60. igy ir: „Princeps Romanis solarium horologium statuisse „ante undecim annos, quam cum Pyrrho bellatum „est, ad aedem Quirini, L. Papirius Cursor, cum „eam dedicaret, a patre suo votam, a Fabio Ve- „stale proditur. Sed neque facti horologii rationem, „vel artificem significat: nec unde translatum sit, „aut apud quem scriptum id invenerit. M. Varro „primum statutum in publico secundum Rostra in

„columna tradit, bello Punico primo, a M. Valerio „Messala Consule, Catina capta in Sicilia: depor„tatum inde post 30 annos, quam de Papiriano „horologio traditur, anno Urbis 491. nec congrue„bant ad horas ejus lineae: paruerunt tamen eis „annis undecentum, donec Q. Marcius Philippus, „qui cum L. Paulo fuit Censor, diligentius ordina„tum juxta posuit: idque munus inter Censoria „opera gratissime acceptum est. Etiam tum tamen „nubilo incertae fuere horae usque ad proximum „lustrum. Tunc Scipio Nasica collega Laenatis, „primus aquâ divisit horas aeque noctium ac die„rum. Idque horologium sub tecto dicavit, anno „Urbis 595.

Tehát Censorinusnak, és Pliniusnak ezen helyeit egybe vetvén kitetszik, hogy a' Romaiak már régen Krisztus előtt a' napot tizenkét órára osztották.

2) Ezen órák egyenlők nem voltak, hanem majd hoszszabbak, majd rövidebbek, a' mint a' nap nagyobbodik, vagy kissebbedik az esztendőnek négy különböző részei, tudniillik a' tavasz, nyár, ősz, és tél szerint. Innét Mártiálisnál *Epigr. l.* 12. *Epigr.* 1. *hora aestiva* leghoszszabb, Plautusnál *Pseud. Act.* 5. *Scen.* 2. *hora hiberna* legrövidebb óra. Virgilius pedig *Georg. l.* 1. *v.* 208. mondja: „Libra die (régi *genitivus casus*, nemző eset, *diei* helyett) somnique pares ubi fecerit horas" — Tudniillik a' napnak, és éjtzakának órái tsak az ugy neveztetett tavaszi, és őszi aequinoctiumokban voltak egyenlők.

3) Ezen órák napkeltétől fogva napnyugtáig számláltattak, 's ez az oka, hogy egyenlők nem voltak, mivel a' nap majd korábban, majd később ben kel, és nyugszik tavasz, nyár, ősz, és tél szerint. Ezen órák a' mi reggeli hat óránktól fogva tsak az ugy neveztetett aequinoctiumokban számláltattak, midőn a' nap a' mi reggeli hat óránkkor kel.

A' 199 *dik lapon* a' 34. *szám alatt* mondatik: „Jerusálemnek elpusztulását sokan azok közzül, kik „az Ur Jesus idejében éltenek, érék, és szemlélék;

„mivel az Üdvezítőnek menybe menetelét mintegy „negyvenkét esztendő mulva követte.“

A' fenn mondottak szerint Jerusálem Krisztusnak 70-dik esztendejében forgattatott fel, tehát ez az Üdvezítőnek menybemenetele után nem mintegy negyvenkettődik, hanem harmintzhetedik esztendőben történt.

A' 213-*dik lapon* mondatik: „Jesus Jerusálem„ben a' husvét első napján estve megöleték.“

Jesus nem estve öleték meg. *János* 19, 14. szerint mintegy hat órakor, vagy is a' mi számlálásunk szerint mintegy tizenkét órakor, déltáján, feszítteték fel, és *Máté* 27, 46. szerint mintegy kilentz órakor, vagy is a' mi számlálásunk szerint, mintegy három órakor, délután, holtmeg. Igy az esméretes Énekben: „*Patris Sapientia*“- is mondatik:

„Hora sexta Jesus est
„Cruci conclavatus
— — — — —
„Hora nona Dominus
Jesus exspiravit.“

A' délutáni három órát, mellynek táján Krisztus megholt, sem lehet estvének mondani. Hogy a' Szerző azt mondotta, hogy Krisztus estve öleték-meg, nem gondolhatom más okát, mint, hogy az említett hat órát, mellynek táján Krisztus felfeszíttetett, és a' kilentz óra, mellynek táján megholt, a' mi számlálásunk szerint az estvéli hat, és kilentz órának vette.

A' mi a' magyarságot illeti: Az irás-mód helylye közbe nehéz, darabos, és gyalulatlan.

Az effélék: *négy Evangeliomok*, *hét Levelek*, *két vak emberek*, *minden emberek*, a' Magyar nyelv szép termeszetével ellenkeznek, 's igy kellett volna irni: *négy Evangelium*, *hét Levél*, *két vak ember*, *minden ember*. Valamint nem mondjuk p. o. *tiz ezer emberekből állott a' sereg*, *hat lovakon*

jár, hanem: *tiz ezer emberből állott a' sereg, hat lovon jár* —

Ismét az illyesek: *Krisztusnak nemzése, Krisztusnak halálra itélése, az egyházi tisztviselőknek a' kezek rájoktétele 's imádságok á'tal felszentelésök, ezen szavak találtatnak feljegyezve a' mannáról, addig, mig az Ur Jesus e' földön mulatott, az uj szövetségi tanításnak, Isteni rendelésből, tsak a' Zsidók között kell vala hirdetnie, a' mi husvéti bárányunk a' Krisztus mi érettünk megáldoztatott* — nem helyesen mondatnak, 's igy kellett volna tenni: *Krisztusnak nemzettetése, Krisztusnak halálra itéltetése, az egyházi tisztviselőknek a' kezek rájoktétele 's imádságok által fel szenteltetésök, ezen szavak találtatnak feljegyeztetve a' mannáról, addig, mig az Ur Jesus e' földön mulatott, az uj szövetségi tanításnak Isteni rendelésből tsak a' Zsidók között kell vala hirdettetnie, a' mi husvéti bárányunk a' Krisztus mi érettünk fel áldoztatott.*

A' helyes irásra (orthographiára) nézve a': *fordításjok, világosításjokra, munkásságjokkal, elöszámításjok, boldogságjokat, vallásjokról, rendtartásjokról, bánásjok, leirásjokban, megnyugtatásjokra, feloldozásjok, tanításjok, bizonyításjok, tudatlanságjokat, szokásjok, 's a' t.* a' jó Magyarnak nem fognak tetszeni.

Talán a' Könyv' tzimét is kevesé változtatni kellene. A' Könyv' tzime ez: *Szent Irás, vagy is az uj Szövetségnek Szent Könyvei* —

Minthogy a' Szent Iráshoz nem tsak az uj, hanem az ó Szövetségnek Szent Könyvei is tartoznak — ugy vélném, hogy ezen tzimet igy kellene tenni: *Szent Irás.* — alája: *Az uj Szövetségnek Szent Könyvei*, az ó Szövetséget illető Kötetekre nézve pedig igy: *Szent Irás.* — alája: *Az ó Szövetségnek Szent Könyvei.*

A' Papiros, és nyomtatás elég diszes.

Ezen észrevételeket, melyeket eddig a' Bévezetésre, Sz. Máté Evangeliomának fordíttatására, és

erre tétetett Jegyzetekre közlöttem, tsak példák gyanánt hoztamfel. Illyeseket többeket is közölhettem volna, 's nem kételkedem, hogy másoknak, kik e' Munkát figyelmetesen olvassák, mindeneket a' kutfőkben szorgalmatosan kiütnek, és a' Bibliai magyarázáshoz kívántató elöesméretekkel és tudományokkal szorosan egybevetnek, több más észrevételeik is fognak lenni.

Általlyában szólva a' többiek között azt igen kívánnám, 's ugy vélem, a' dologhoz értők ebben velem megegyeznek, hogy, a' mennyire tsak nyelvünk' természete megengedi, a' fordítás szoros légyen. Ez a' szoros fordítás a' Vulgátának 's ez után Káldinak is egyik fő disze. Ámbár a' Vulgátának bölts, részszerint fordítója, részszerint jobbítója, Sz. Hieronymus a' classicus Deák nyelvet bizonyára birta, mint Munkái eléggé mutatják, még is a' Vulgátában a' Deák nyelv' Grammatikájával ellenkező kiejtéseket sem távoztatta, tsak hogy a' fordítás annál szorosabb, következendőképen annál hivebb legyen. Ezen Grammatikai hibákért sokan a' Vulgátát gunyollyák is, mintha ezen hibák tudatlanságból követtettek 's nem felsőbb tzélból kész akartva az eredeti nyelv' Grammatikája szerint azért tétettek volna, hogy a' forditás annál szorosabb, következendőképen annál hivebb legyen. Midőn p. o. illyeseket olvas, vagy hall: *In illo tempore*, néha mosolyog a' Deák Iskola' Vitéze. De igy az efféle, a' dologhoz nem értő, 's itélet nélkül itélő, Birók a' Vulgátában épen azt ótsárollyák, a' mi annak, a' szoros és hiv fordításra nézve, egyik jeles tulajdonsága, és tsak magok tudatlanságát árullyákel. Természetes, hogy a' mi egy nyelvben annak Grammatikájával, 's szóllás módjával megegyez, 's igen szép, ha szorosan más nyelvre tetetik által, sokszor azon nyelvnek Grammatikájával, 's szóllás módával ellenkezik, 's viszsza tetszik. Ez illyeseket a' Jegyzetekben kell meg magyarázni. Mindazonáltal én nyelvünkön a' szoros fordítást tsak annyira kívánom, mennyire ezt nyelvünknek Gram-

matikájával meglehet egyeztetni. Hogy ez illyen szoros fordítás az uj Munkának sokszor nem tulajdona, tsak a' fen előadatott észrevételekből is eléggé kitetszik.

De ezek mellett is a' sok jó, melly ezen Munkában találtatik, nem vesztiel betsét, 's kivált a' nemes törekedés, melly ezen Munkát szülte, érdemlett dítsőségét mindég megfogja tartani. A' nagy dolgoknak kezdete mindég ditséretre méltó, ha bár eleintén azokban fogyatkozások vagynak is. Az is igaz, hogy sokszor könnyebb valamelly Munkában hibákat találni, mint Munkát készíteni.

Mindazonáltal az is igaz, hogy a' Recensiók szükségesek, tsak tiszta lélekből, és azon nemes tzélból eredjenek, hogy a' felvett Munka annál inkább tökéletesedjék, az esméretek terjedjenek, és a' hibák kiirtassanak. Ezek szerint az erköltses, és okos Szerzők a' Recensiókat mindég szívesen fogadják. A' Classicusok azért lettek leginkább Classicusokká, hogy munkáikat, minekelőtte azokat közre botsátották volna, tudós barátaik előtt felolvasták, az alkalmas észrevételeket bevették, 's ész szüleményeiket sokszor holtig símították. Maga Apelles is képeit, noha ezek a' mesterség' remeki valának, a' köz ítéletre kitette, 's tsak a' tudatlan vargára haragudottmeg, 's a' szurkos birót kaptafai böltsességére utasította.

Vass László,
Nagy Váradi Kanonok, és Professor
a' Magyar Kir. Universitásnál.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) The History of Vartan, and of the Battle of the Armenians: Containing an Account of the religious Wars between the Persians and Armenians; by Elisaeus bishop of the Amadunians. Translated from the Armenian by C. F. Neuman etc. London, 1830. 4-o pagg. I—XXIV,

1—111. — — (Az az: Vartánnak és az Örmény Háborunak Története, melly Tudósítást foglal magában a' vallásos hadakról a' Persák és Örmények között. Írta Elisaeus Amaduniai Püspök. Fordította Neuman C. F.) Az ára 5 for. 42 xr. pengő pénzben.

Valamint legkisebbet sem nyom a' tudós Világ előtt egy ollyatán Nemzet, mellynek régi tudományos Nyelvmaradványai nintsenek: Úgy minden tiszteletben tartatik az ollyan, melly az ősz hajdanból nemzeti Nyelvkintseket állíthat elő. Ez a' szerentse hozta illő tekéntetbe, hogy más Nyelveket elhallgassak, főképen az Örmény, vagy, helyesebben szólva, a' Haik Literaturát is. Ámbár a' Haik Nemzet eltűnt a' XIV-dik Század vége felé (VII-dik Leo utólsó Haiki fejedelem 1393-dikban halt meg Párisban, hová ellenségei elűl futott,) az uralkodó Nemzeteknek sorukból, a' Haiki Literatura még is állandóúl foglalatoskodtatta Európában az Amsterdámi, Konstantinápolyi, Lembergi, Liptsei, Livornói, Marseilli, Párisi, Római és Velentzei, meg néhány Orosz Országi, — Ásiában pedig az Edchmiadzini, Djulfai, Madrasi és Smyrnai könyvnyomtató sajtókat.

A' Haik Literatura illy nagy kiterjedését nem egyedül a' Haik Nemzet elszéledésének kell tulajdonítani; hanem inkább azon fontos igen régi Munkáknak, mellyeket a' lelkes Haiki Egyházi Férfiak (áldás hamvaikra!) ditső munkásságaik által Nemzeti Literaturájuknak tsak nem a' III-dik keresztyén század óta folyvást szereztek az újabb időkig.

El kell telni mindenkinek tisztelettel az Örmény Papok eránt, ha Aucher János könyvében (Eusebii, Chronicon Bipartitum. Ex edit. Joan. Bapt. Aucher. Venetiis, 1818. 4-o Parte I, pag. Praefat. XI—XII.) ime köz figyelemre méltó sorokat olvassa: „*Cum enim Christi anno CCCCVI. Sanctus Mastosius, sive Mesropes singulari Dei beneficio Armenici Alphabeti Elementa reperisset, suaequa genti tradidisset, mirum profecto dictu est, quo*

cura atque emulatione universi fere Armeniae eruditi viri una cum universorum magistro Sancto Isaaco Patriarcha in antiquorum scriptorum libros vertendos incubuerint, ita ut initio ducto a Versione Sacrarum Literarum, quas e Graeca LXX. Interpretum translatione deduxere, ULTRA SEXCENTA VETERUM SCRIPTORUM VOLUMINA ante annum CCCCL. hoc est XLIV annorum spatio in Haicanam Linguam translata sint. Id vero adnitentibus praesertim et quos modo laudavimus, S. Mesrope Doctore, et Sancto Isaaco Patriarcha, qui ab anno CCCXC. ad annum CCCCXXXIX. universae Armeniorum Ecclesiae praefuit, factum fuisse tradunt Historici; quos inter Coriun eiusdem aetatis scriptor longe eruditissimus in Vita S. Mesropis se quoque inter eos fuisse tradit, qui huic interpretationi vacarent." Mint teheti le egy nagy lelkü Fő Pap Nemzete tudományos hírének és tekénteténck talpköveit, e' Szent Izsák Patriárcha fényes példájából, úgy vélem, eléggé kitetszik. Hányszor fájlaltam, hogy nekünk még a' Pogány időszakaszban, vagy legalább a' Keresztyénség fölvételekor illyen Magyar Izsákunk nem találkozott! — Találkozik-e ezután? az a' Jövendőség Könyvének titkai közé tartozik.

A' mit Izsák elkezdett, vagy elkezdetett, azt a' Haik Papság folyton folyva követte 's gyakorlotta. Innend vagyon, hogy a' Haik Nép huzamos és sokfelé elágozott nemzeti Literaturával bír. A' Fordítások különösen azt a' hasznot szülték, hogy több munkák, elveszvén később az eredetiek, ma csak Haik Nyelven vagynak meg, 's ez által a' veszteség kipótoltathatik. Így jelent meg nem rég Haik nyelven, Deák Fordítással együtt, két különös kiadásban a' Görög Nyelven többé fön nem levő Chronicája Szent Eusebiusnak, mellyből Kézai Simon Magyar Chronicájára is nem tsekély fény háramlik idővel. Illyes valami minden tsinosabb Nemzetben részvételt tamaszt a' Haik Literatura erán.

Nem lehet itt tzélom megesmértetni a' Haik Népnek igen nevezetes egyházi Literaturáját; azt is tsak érénthetem, hogy Homerusnak, Hippocratesnek, Berosusnak és Galenusnak munkáik Haik Nyelvre már hajdan lefordíttattak. Inkább a' Történeti Haik Literaturát állítom elő, minthogy a' Könyv, mellyet itt megesmértetek, a' történeti osztályba való, 's különösen e' szakasz a' Magyar Nemzet Történeteire nézve is fölötte érdekes. Szemeim előtt mindenkor 's mindenben leginkább Hazám előmenetele forog, 's itt az idő, mellyben többet is illik esmérnünk a' Magyar Történetíróknál a' Magyar Történettudomány előmenetele miatt.

A' Haik Történet Írók között tágosabb értelemben első Agathangelus, Tiridat Király Titoknoka. Élt a' IV-dik században, 's írt Krisztus születése után 390-dik évig. Tőle maradott fön Világosító Szent Gergely Története (Historia S. Gregorii Illuminatoris), melly Haik Nyelven 1709 dikben Konstantinápolyban sajtó alá botsáttatott negyedrétben. Ezen író, mint az itten megesmértetett Angoly Könyvnek 76-dik és 80-dik oldalain látható, már említést tészen a' Hunnusokról, vagy is Kúnokról.

A' IV-dik Században élt továbbá Zenobius Syrus is, ki Daron Tartomány viszontagságait írta le Haik Nyelven. Megjelent nyomtatásban e' fáradozás Konstantinápolyban 1719-dikben 12-ed rétben. — — Faustus Byzantius ugyan ezen Században Haik Nyelven rendes Haik Históriát hagyott maga után, melly először negyedrétben 1730-dikban jelent-meg Konstantinápolyban; közelébb pedig tsinosan kiadatott nyoltzadrétben 1832-dikben a' Bétsi Haik Szerzetes Férfiaknak nyomtató műhelyükben.

Az V-dik Században Corion (mások szerént Coriun, vagy Goriun) Szent Mesrop Életét írta le. Virágzott 473-dik év felé, 's töredék találtatik munkájából ime Nyelvtanító könyvben: „*A Grammar Armenian and Englisch by Father Paschal*

Aucher. Venice, 1819. 8-*o*" a' 219—221-dik oldalon. — — Majd nem egyszerre élt Corionnal ugyan az V-dik Században, Elisaeus Történetíró, ki Vartán, vagy Vardán Haik Hadivezérnek a' Persák ellen folytatott hadakozásait Haik Nyelven leírta. Megjelent könyve Konstantinápolyban negyed rétben 1764-dikben, és újabban ugyan ott 1823-dikban. Az Angoly napkeleti Tudós Társaság, nyomossága miatt, ugyan ezt a' jelen könyvben, mellynek tzímét fölebb leírtam, Neuman által, lefordíttatta Angoly Nyelvre, és Londonban 1830-dikban negyedrétben pompásan kinyomatta. Elisaeus is néhányszor emlekezik a' Hunnusokról. — — Dísze végre még az V-dik Században az Örmény, vagy is Haik Történetírásnak Chorenei Móses is Haiki Történetei által, mellyek Haik Nyelven nyoltzad rétben Amsterdámban 1695-dikben; utóbb pedig Deák és Haik Nyelven 1736-dikban negyedrétben Londonban illyen tzím alatt kiadattak: „*Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae Libri III. etc. Armeniace ediderunt, Latine verterunt, Notisque illustrarunt Gulielmus et Georgius, Gul. Whistoni Filii. Londini, MDCCXXXVI. in* 4-*o*. E' ritka könyvet én Bétsben ötven pengő forinton szereztem meg a' nem rég meghalt Haselmayer Könyvkereskedőtől, 's nem egyszer használtam történeti értekezéseimben. Közel ötven év lefolyta alatt tsak két példány fordúlt elő Bétsben, 's mind a' kettő Magyar kezébe kerűlt. A' másik példány t. i. a' Nagy Méltóságu Aponyi Grófi Könyvtár ékessége Posonban.

A' VI-dik Században Haik Históriát írt Lazarus Pharpensis, vagy is Lazar P'harbetsi. Kiadatott Könyve Haik Nyelven tizenkettedrétben Velentzében 1793-dikban.

A' VII-dik Században Philo Doctor Socratesnek egyházi Történeteit fordította Görögből Haik Nyelvre.

A' IX-dik Században Sarcavacus Diaconus különböztette meg magát a' Haiki Történet-

tudomány pályáján. Ehhez, vagy a' következő X-dik Századhoz, tartozik a' Nevetlen Haiki Geographus is, kinek igen haszon vehető munkája először tsak Haik Nyelven jelent meg Amsterdámban 1668-dikban és tizennyoltzad rétben Marseilleben 1683-dikban. — Utóbb Deákúl és Örményűl jelent meg Chorenei Móses Londoni kiadatása után. Azonban itt Chorenei Mósesnek e' munka hibáson tulajdoníttatott.

A' X-dik Században a' Haik Írók közül Históriát írtak: VI-dik János Patriárcha, Thomas Arzerunius, Stephanus Asolickus, Mesrob Presbyter. Az elsőnek és utólsónak munkája Kéziratban megvagyon a' Párisi Királyi Könyvtárban, melly Lajstroma szerént (Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae. Parisiis, 1739. fol. Tomo I, pag. 76—99.) igen nevezetes Haik Kéziratokat bír.

A' XII-dik Században a' Magyar Népeket is érintő Haik Históriát írt Samuel Aniensis Presbyter. Kiadatott Deák Fordításban Milánóban 1818-dikban negyed rétben öt kéziratból. Ezen században foglalta versekbe a' Históriát Nerses Clajensis is. — De ide kell számlálni Matthaeus Edessenus Históriáját is, mellyel bír a' Párisi Királyi Könyvtár. — Ezen időszakban készült az első közönséges História Haik nyelven Mihály Syrus Patriarcha munkája után.

A' XIII-dik Századból nevezetesek: Cyriacus Ganzaghenus és Orpelián Siuniai Püspök. Az utóbbinak munkáját Haik és Frantzia Nyelven kiadta Sanct-Martin illyen tzímü könyvében: „Mémoires Historiques et Géographiques sur l' Arménie. à Paris, 1818—1819. 8-o. Tom. I—II. — Nem szólok a' hely szüke miatt a' későbbi Örmény Történetírókról.

Mellyik Európai Nemzet mutathat illyes valamit nemzeti nyelvén, 's illy régi Századokból? — És mi nem akarunk-e ezután is társalkodni a' régi Haik Történetírókkal a' Magyar História kifejte-

tése végett? — Ki lészen az a' gondoskodó új Hazájáról a' közöttünk lakó Örmények közül, ki könnyebb használhatás végett lefordítja számunkra az Örmény Irókból a' Magyar Népeket tárgyazó történeti helyeket? — Addig is újra áldás Szent Izsák Örmény Patriárcha hamvaira azokért, a' miket Nemzetének különösen, és a' Tudománynak közönségesen tett és tétetett!

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Jelesség.*

Ritka és nevezetes Tünemény volt az, midőn a' Pesti Fő Oskola félszázados ünnepe alkalmával a' Pesti Nevendék Papság Arabs Versekkel is emelte a' köz örvendezés pompáját. E' töretlen ösvénynek ekkor lépettek meg nálunk legelőször meredek sziklái, 's reménytseppeket hintett ezen törekedés az eránt belénk, hogy ezután nem tsak hideg vérrel taníttatni, hanem egyszersmind buzgón gyakoroltatni is fognak Hazánkban a' nagy hasznu és olly annyira szükséges Napkeleti Nyelvek. Mert igaz valóban a' régi Római Föliras: „*Nisi utile est, quod facimus, stulta est gloria.*" — Már ekkor a' tárgy érleltetője Nagy Tiszteletü Reviczky Mihály Ur volt, előbb Pesti Káplán és az Arabs Nyelvnek egy ideig a' Pesti Fő Oskolában Tanítója, most pedig Nyerges Ujfalusi Plebánus Esztergom Vármegyében, kinek, mint igen kedvelt és szeretett Tanítványának, Bétsben a' híres Aryda Antal, született Syrus, az Arabs Nyelvben ifiuságában tett előmeneteleiről nem *Eminens*, hanem *Eminentissimus* Calculust adott. Ha nem használtatott is e' jeles tehetségü Férfiu ott, hol kellett és illett volna, 's a' hol nevezetes előmenetele által ditsőíthette volna a' Hazát, még sem szünik meg mostanában is pásztori magos tisztének üres óráit a' Napkeleti Nyelveknek szentelni, a' minek nyilvánságos tanuja az is, hogy közelébb az Esztergom Vármegyén keresztül utazott Achmed Török Követnek Dorogon Arabs Verseket mutatott-bé. Találkozván a' kiadásra bőkezü adakozó, az említettem Verset illőnek véltem kinyomatni, 's a' jövő Kötetben közleni.

Horvát István.

---

2. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

A' Főtiszteletü 's Tekéntetes Győri Káptalan nemes Hazafiuságának és jeles Tudományszeretetének igen ditső példáját adta, midőn II-dik Gyésa és III-dik István Magyar Királyoknak fehér márványba vésetett Petsétnyomóikat, mellyek Jószágán találtattak, a' Magyar Nemzeti Museumnak, és így a' Köz Hazának, ajándékozni méltóztatott. Már rézbe vésetett mind a' két Petsétnyomó, 's közelébb köz vizsgálat alá fog botsáttatni.

A' Pesti Nevendék Papság, bölts gondoskodásból a' fáradhatatlan szorgalommal és tudomány gyakorlással összeszekaptsolni kívánván a' Hazafiuság édes kifakadását, Pesten 1833. és 1835-dikben nyomtatásban megjelent egyházi tartalmu Munkálatait igen díszes példányban két kötetben a' Széchényi Országos Könyvtárba megküldötte.

Tek. Tudós Flór Ferentz Orvos Doctor Ur, szép lelki tehetséggel bíró és a' sinlődő emberiség segíttetésére példás buzgósággal törekedő nagy reményü Hazankfia, illy tzím alatt: „*A' Tetszholtak' Feleleszlésökről szóló Tanítás. Pesten*, 1835. 8.“ megjelent közhasznu 's mindenkinek ajánltatható Munkájával a' Nemzeti Könyvtárt megajándékozta.

Horvát István.

---

3. *Jelentés.*

A' múlt esztendei rajtam keresztül ment sok szerentsétlenségek mellett is elkészülvén a' Magyar Atláshoz tartozó 5-dik füzet t. i. *Német Ország közönséges; Tirolis, Stájer Ország, és Illyria; Tseh és Mórva Országok* Földképei: bátorkodom alázatosan megkérni a' tit. Praenumeratio beszedő Urakat, hogy az értek eső, 's tudva lévő előfizetési bért beszedvén jövő Augustusi Pesti Vásárkor hozzám felküldeni 's ezen Földképeket elvitetni ne terheltessenek. Pesten Aug. 3-dikán 1835. lakásom, a' József Városában, Ősz Utszában (Herbst Gasse) Nro 840.

Karacs Ferentz,
a' Magyar Atlás kiadója.

VII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Sasku Károly. A' Nyelvnek tulajdonságairól. 3 lap.
2) Nagy Gábor. Magyar Régiségek. 33 lap.
3) Bőhm Károly. Az Öngyilkolásról. 43 lap.
4) Kunoss Endre. A' melegrül. 63 lap.
5) Gegő Elek Nicephor. Podhradczky Jó'sefnek a' Tudományos Gyűjtemény Juniusi Kötetének 100—109 lapjain tett észrevételeire rövid felelet. 79 lap.
6) Horvát István. A' Magyar Nyelv régi Maradványairól. 84 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Vass László. „Szent Irás, vagy is az uj Szövetségnek Szent Könyvei, Magyarul Káldi György után a' Közönséges Diák fordításból az eredeti Görög Betüre figyelmezve Jegyzetekkel. I. Kötet. A' négy Evangeliom, és az Apostolok' Tselekedetei. Négyesi Báró Szepesy Ignátz Pétsi Püspöknek felügyelése alatt. Posonyban. 1834. nagyobb 8-ad rétben.“ 92 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „The History of Vartan, and of the Battle of the Armenians: Containing an Account of the religious Wars between the Persians and Armenians; by Elisaeus bishop of the Amaduniana. Translated from the Armenian by C. F. Neuman etc. London, 1830. 4-ed rétben.“

III. Tudományos Jelentések.

1) Jelesség. 126 lap.
2) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.
3) Jelentés. 127 lap.

(Koszoru 1835*-dik eszt. VII. Kötethez egy ív.)*

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1835.

VIII^dik KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

Az 1789-dik esztendei Frantzia Revolutziónak okairól.

A' nagy esetek nem egy időpontnak szülöttei. Sokáig készíttetnek. Gyakran kitsiny eredetek. Azután mindég több több egyes esetek történnek, mellyek végtére azokat tellyes érettségre hozzák, valamint a' nagy folyóknak eredetek tsekély, és sok kisebb folyóknak kell velek egyesülni, míg nagyságokra jutnak. Midőn pedig egyszer a' dolgok tökéletesen megértek, a' kárpit felvonatik, 's a' nagy esetek a' világ' theátrumán megjelennek. Erre sokszor egy véletlen eset, botlás, hiba is ád alkalmatosságot, valamint a' határba gyüjtetett puskaport tsak egy kis szikra is föllobbantja.

Ugyan az leggyönyörködtetőbb a' világ' Historiájában, midőn abban nem annyira leirva, mint eleven szinekkel lefestve látjuk, hogyan készíttetnek a' nagy esetek, hogyan nevelkednek kitsiny eredetekből, hogyan hozzák azokat más egyes esetek tellyes érettségre, 's végtére hogyan tünnek fel az elbámult világ előtt, a' mennyire határoztatott elménkkel az esetekűek, okoknak, 's következéseknek ezen tsudálatos összeláncoltatását általláthatjuk. Ez a' Historiai szemlélkedés megesmérteti velünk az Isteni Gondviselést, melly a' világ' történeteit vezérli, 's az emberi szabad tetteket is, a' szabadság' sérelme nélkül, bölts tzélaira vezeti, 's az ellenkező eseteket is végtére tsudálatos egységre hozza. Továbbá ez a' Historiai szemlélkedés az emberi

nemzetnek nagy iskolája, mellyben mi jó, mi rosz következésü, példák által tanullyuk, 's másoknak még hibája is oktatásunkká válik.

A' Frantzia Revolutzio is, mellyről itt szólunk, több ideig készült, míg végtére 1789-dik esztendőben kifejlődött a' Tragoedia. A' rettenetes Vulkán kiütött. Orkána Europát megrázta. Lávája szerteszét öntetett. Iszonyuk lettek a' következések. Frantzia Ország kevés esztendőkben betöltötte Románok sok százados sorsát. Voltak Királyai, Consulai, Dictátorai, belső 's külső háborui, triumphusai, Caesárja, nagyságának idegen népek által való lealatsonyíttatása, 's valamint Augustulus utólsó napnyugoti Tsászár Odoacer által birodalmától megfosztatván Cámpániába számkivettetett, ugy Napoleon először Elba', azután pedig Szent Ilona' szigetébe küldetett, hol mintegy uj Prometheus, az aethiopiai tengernek kősziklájához köttetve sas keselyü nélkül sem volt, 's valamint több Romai Hősöket, ugy őtet is végtére a' szerentse elhagyta. Hirtius *l. de Bello Alex.* mondja: „fortuna — plerumque eos, „quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem ca„sum reservat." Tudniillik sokszor a' világ' theátrumán ugyan azon, vagy hasonló szindarabok játszatnak, és tsak a' hely, 's a' feltünő személyek változnak.

Midőn valamelly emlékezetre méltó eset történik, a' vizsgálódó ész avval meg nem elégszik, hogy tsak ezt az esetet, 's ennek következéseit tudja, hanem arra is törekszik, hogy ugyan ennek okait megesmérje. Már pedig az 1789-dik esztendei Frantzia Revolutzio igen emlékezetre méltó eset, melly nem tsak Frantzia Országnak, hanem nagy részint Europának is előbbi formáját megváltoztatta, következendőképen az ugy neveztetett Pragmatica Historia ezen Revolutziónak okait is előadja. Ha ezen okok előttünk esméretlenek, a' dologról tellyes itéletet hozni nem tudunk, 's a' letzke is, mellyet ezen okoknak esmérete ád, részünkre nézve elmarad.

Az emlékezetre méltó eseteknek okait sokszor olly nagy homály borítja, hogy azokat épen nem láthatni. Közönségesen szólva is, arra, hogy az emlékezetre méltó eseteknek okai kitaláltassanak, éles elme, nagy szorgalom, több dolgoknak tellyes esmérete, 's szoros egybe vettetése, és tökéletes részre nem hajlás kívántatik. Ezeknek nagyobb, vagy kisebb mértéke szerint az illyen okoknak előadásában a' tudósok között gyakran külömbségeket tapasztalunk. A' Frantzia Revolutziónak okai nem látszanak mélyen elröjtötteknek, még is a' tudósok egészen ezekben sem egyeznek meg. Más véleményeket elhallgatván tsak azt, mellyet magam' tartok, adom elő.

A' Frantzia Revolutziónak okai e' következendők voltak:

1) A' Religiónak megvettetése.

2) A' népnek nyomorusága.

3) A' Frantzia character.

1) *A' Religiónak megvettetése.* Az embernek a' Religio elsö, a' Jog (Jus), melly az életben, szabadságban, vagyonban áll, másadik java. Míg az embernek Religiója van, ennek a' Jogot, vagy is az életet, szabadságot, vagyont, felsőbb tzélokból feláldozni kész, 's ezeket vétkes eszközökkel, a' törvényes hatalom', 's a' köz rend' felforgatásával fentartani, terjeszteni, védelmezni nem kívánnya; mert a' Religióban mindezeknek elvesztetéséért, kisebíttetéséért, sértetéséért elegendő vigasztalást, 's kipótolást talál. Tehát a' Religio a' törvényes hatalomnak, 's a' köz rendnek támasza, a' kötelességeknek kutfője, a' polgári társaságnak lántza.

Errevaló nézve, midőn Frantzia Országban a' kikiáltatott felvilágosításnak szülői és hirdetői az ősieket felforgatni, 's uj rendet alkotni szándékoztak, először is a' Religio ellen támadtak, meggyőződve lévén, hogy, míg ez a' Pálládium fentartatik, minden fáradozásaik sikeretlenek lesznek. Fegyvereiket nagy részint tsak a' Keresztény, kiváltképen pedig a' Katolika, Religio ellen rántották. Ezt köl-

ményekről, babonaságokról, bolondságokról, szolgait pedig képmutatásról, tsalárdságról, tudatlanságról vádolták, hogy igy, a' mi legszentebb is, nevetségessé és gyülöletessé tegyék. De egyszersmind a' Keresztény Religio' oldala által a' természetes Religiót is ostromolták, tsak azon okból is, mert, ha egyszer az erősebb Keresztény Religio eldül, a' gyöngébb természetes Religiónak is, támaszától, a' Keresztény Religiótól, megfosztatván, önként le kell rogyni. Irásaik, mellyekben tanításokat bájoló ékesszólással adták elő, kapton kapva olvastattak, kik pedig a' jó ügy mellett irtak, előítéletből közönségesen olvasatlanul maradtak, 's igy a' métely a' nép között is elterjedett.

Azon tervnek, hogy a' Religio kiirtassék, Frantzia Országban Voltaire, D' Alembert, és Diderot, kiket az akkori időbélieknek nagy része tisztelt, és majd tsak nem imádott, alkotói voltak. Ezek más több ugyan azon gondolkodásu tudósokkal magokat összve kapcsolták, és lassan lassan magok között valóságos frigyet kötöttek. Tzéloknak, melly a' Religio' eltöröltetésében állott, eléretésére egy Encyclopaediai Szótárnak készíttetését legalkalmatosabb eszköznek találták. Errevaló nézve a' frigynek néhány tagjai bele is kaptak e' munkába, mellyet a' Triumvirek, Voltaire, D' Alembert, és Diderot vezettek. Az ő felügyelések alatt dolgoztak Raynal, Yvon és Morrelet Apáturok, ezeken kivül pedig Quesnay, du Marsay, Marmontel, Boulanger, Holbach, Toussaint, Formay és Jaucourt. Ezek Encyclopaedistáknak neveztettek. Munkájokat nem győzték ditsérni, trombitálni, Frantzia Országban, és külföldön terjeszteni. Ugy mondották, az Encyclopaedisták a' gondolkodás' szabadságát, és az ember' jogait divatba hozni, a' tudományok', és mesterségek' Országát terjeszteni, a' felszentelt előítéletektől tisztítani, és az iskolának haszontalan apróságaitól megszabadítani iparkodnak. Ugy mondották, a' felvilágosodásnak, melly minden rendbéli embereknek köz java, terjedni, és az emberi észnek Histo-

riájában Epochának születni kell. És mind ez az Encyclopaedia által. Ez nekik a' tudományi bőség' szarva, ez Kolkhis, honnét az arany gyapjut, ez Areopagus, honnét az itéletet, ez Delphus, honnét az Isteni szózatot kell hozni. De inkább Pándora' szelentzéje, mellyből a' világra rohant a' roszszak' sokasága. Egyébbként is ezen Encyclopaedia tele van hibákkal, 's fogyatkozásokkal.

Az Encyclopaediák által az esméretek leghamarább elterjednek. Ezekben mindenféle dolgok előjőnek, 's abece szerint könnyen feltaláltatnak. Erre való nézve az Encyclopaediákat sokan veszik, hogy igy egyszerre mintegy kis könyvtárok legyen. Az Encyclopaediák nem tsak a' magános órákban olvastatnak, hanem sokszor a' társaságokban, és a' tudományos beszélgetésekben, vetélkedésekben, kétségekben is felüttetnek, 's tanátsoltatnak. A' tárgyak közönségesen rövidek, következendőképen hamar, 's unalom nélkül általolvashatók. Innét több Encyclopaediák, Philosophiai, Historiai, Geographiai, Technologiai, Gazdaságbéli, Társaságbéli (Conversation) 's a' t. Lexiconok adattattak ki. Az egyes tudományokról irt könyvek, ha Compendiumok, kevesé gyönyörködtetnek, ha nagyobbak, 's több kötetből állanak, az olvasókat magoktól könnyen elrettentik, kiváltképen kiknek az olvasásra kevesebb hajlandóságok, és idejek vagyon. Egyébbként is, midőn a' tárgyak tsak egyes tudományhoz tartoznak, az illyen könyvekben az Encyclopaediai külömbféleség, és ebből eredő mulattatás nem találtatik. Tehát a' fenemlített Frantzia Encyclopaedisták tzélokra, az az a' Religio' kiirtatására, elég éles észszel az Encyclopaedia' iratását, mint eszközt, választották. Ebben, mintegy mást tselekedvén, a' Religióról, és ehhez tartozó dolgokról, valamint más politikai dolgokról is, elveiket eléggé kinyilatkoztathatták, és terjeszthették.

De Voltaire legtöbbet ártott. Irása módja igen bájoló. Ez által számtalan olvasókat nyert, és sokaknál veszedelmes elveit tetszetősekké tette. D'

Alemberthez 1760-dik esztendőben Juliusnak 24-dik napján irt Levelében mondja: „Serait—il possible „que cinq ou six hommes de mérite qui s' enten„dront, ne réussissent pas (a' Keresztény Religiónak „felforgatásában) aprés les exemples que nous „avons de douze faquins (a' tizenkét Apostolt érti) „qui ont réussi?" (a' Keresztény Religiónak elterjesztetésében) Damilavillehez 1762-dik esztendőben Juliusnak 26-dik napján irt Levelében pedig mondja: „Je finis toutes mes lettres par dire: écr. (écra„sons) l' inf. (infame — igy nevezte a' Keresztény „Religiót) comme Caton disait toujours: *Tel est „mon avis, et qu' on ruine Carthage.*" De azt a' Religiót, mellyet a' hajdani hatalmas Romának fegyvere, és tüze ki nem irthatott, azt a' Religiót, mellynek tulajdona a' veszedelmekkel nőni, azt a' Religiót, melly 18 század által üldözőit mindég fellül élte, az egész világ' Voltairei sem fogják felforgatni.

Voltairenek, és az ô elveinek bővebb megesmértetése végett, irásaiból még e' következendő darabotskákat közlöm:

Urániához irt versében mondja:

„Tu veux donc, charmante Uranie,
Qu' érigé par ton ordre en Lucréce nouveau,
Devant toi, d' une main hardie,
A la Religion j' arrache le bandeau;
Des mensonges sacrés, dont la terre est remplie;
Et qu' enfin ma Philosophíe
T' apprenne à mépriser les horreurs du tombeau,
Et les terreurs de l' autre vie.
Ne crois point, qu' enivré des erreurs de mes sens,
De ma Réligion blasphemateur profane,
Je veuille, par dépit pour mes égaremens,
Détruire en Libertin la Loi, qui les condamne.
Examinateur scrupuleux,
Je prétens pénétrer, d' un pas respectueux,

Au plus profond du Sanctuaire
Du Dieu mort sur la Croix, que l' Europe révére.
L' horreur d' une effroïable nuit
Semble cacher son temple à mon oeil téméraire;
Mais la raison qui m' y conduit,
Fait marcher devant moi son flambeau qui m' éclaire.
Les Prêtres de ce temple, avec un ton sévére,
M' offrent d' abord un Dieu, que je devrais haïr;
Un dieu qui nous forma pour être misérables,
Qui nous donna des coeurs coupables,
Pour avoir droit de nous punir;
Qui nous créa d' abord à lui — même semblables,
Afin de nous mieux avilir,
Et nous faire à jamais souffrir
Des tourmens plus épouvantables."

Athenaïshez irt Levelében pedig mondja:

„Pour moi, Disciple d' Epicure,
Ami de la Vertu, sectateur des plaisirs,
Je ne connais que la Nature,
Et n' obéis qu' à ses desirs.
Hé quoi! la frivole espérance
Des biens d' un douteux avenir
Détruiroit la jouïssance
De ceux qu' on peut prévenir? . . .
D' un bonheur imaginaire
Je ne repais pas mon coeur;
Le seul bien présent peut faire
Mon unique et vrai bonheur."

Voltairet az ugy neveztetett uj Philosophusok seregesen követték. Ezeknek Munkáikban a' jóról, és roszról való itéletek egészen megváltoztattak. A' törvény önkény, az engedelmesség rabság, az áhitatosság babonaság, a' Religionak megvettetése Philosophia. A' Politiſche Journálban 1833. Juni mon-

datik: „Sie wollen wiſſen," ſchrieb Horace Walpole im J. 1765 aus Paris nach England, „was Philoso„phen ſind, oder was dieſes Wort bedeutet? Zuerſt be„zeichnet es hier beynahe Jedermann; ſodann bedeutet es „Menſchen, die unter dem gemeinſamen Vorwande gegen „den katholiſchen Glauben zu kämpfen, theils alle Reli„gion vernichten wollen, theils und zwar die größere An„zahl, die Zerſtörung der monarchiſchen Gewalt beabſich„tigen. Überall hört man daſſelbe; ich habe mit Vielen „lange und ausführlich geſprochen, die zu dem erwähnten „Systeme ſich bekennen; mit Einigen von entgegengeſetz„ter Anſicht, die aber gleichfalls von dem Daſeyn ſolcher „Pläne überzeugt ſind."

Innét a' Philosophusok igen rosz hirbe jöttek. Az ugy neveztetett Nagy és egyetlen egy Fridrik Pruszsziai Király, noha egyébbként a' Frantzia Philosophusokat nagyra betsülte, és nevezetesen ezeknek Koriphaeusát, Voltairet, hizelkedve megkülömböztette, még is azt nyilatkoztatta ki, hogy, ha tartományait egészen elakarná rontani, nem kellene neki mást tenni, tsak a' kormányt a' Philosophusokra bizni. Melly ellenkező mondás ez ama' régivel: „*Tunc demum beatas Respublicas fore, dum „aut Philosophi regnabunt, aut Reges philosopha„buntur.*"

De nem az igaz Philosophia a' bünös, hanem az ő nevével kérkedő áltanitás és ennek hirdetői. Erről egykor igy elmélkedtem:

Philosophia!
Ellened e' vád:
Hogy vakmerő kézzel
Az Oltárt 's Thronust feldúlod,
A' legszentebb lántzokat elzuzod,
A' miket Atyáink imádtak,
'S tiszteletben tartottak,
'S általok boldogok voltak,
Neveted, gunyolod, letiprod.

Tsak ezekben helyhezteted
Vad hatalmadat,
'S a' düledékekben leled
Átok diadalmadat.
Ugy mondod, igazat, 's jót akarsz,
Felvilágosítani,
Méltatlan békókat törni,
'S arany időt adni,
Hogy e' szemfényvesztő nevek
Annál többeket eltéveszszenek.
De millyenek éveid,
Mellyeket alkottál?
Millyenek gyümöltseid,
Mellyeket nyujtottál?
Melly népet boldogítottál?
Be megtsaltak fényes igéretid,
Midőn inség, háboru, halál
Voltak ajándékid.
Igy érvén el tzélyát iparkodásodnak,
Semmit sem örülhetsz véres koszorudnak.
De nem te vagy a' bünös,
Nem te, Philosophia,
Égnek magzatja,
Éjünk' tsillagzatja,
Hanem a' te neveddel kérkedő áltanítás,
Erre esik a' vádolás.

Az Encyclopaedisták, és az ugy neveztetett uj Philosophusok, a' felvilágosításnak tsaló neve alatt, Frantzia Országban a' népnek legalább nagy részétől a' Religiót elvévén, az embernek, ki azoknak hitt, más java nem maradott, mint a' Jog, vagy is az élet, szabadság, vagyon az ő kellemeikkel. Már ezek lettek mindene, és egyedül való, 's legfőbb java, mellyet semmi más ki nem pótolhat. Ha ezek elvesztek, neki minden elveszett. Tehát ezeket, a'

mint a' megtsalódtak vélték, akármi eszközökkel, a' törvényes hatalom', 's a' köz rend' felforgattatásával, fentartani, terjeszteni, védelmezni lehet, sőt kell is; mert a' legfőbb jónak mindent feláldozni szükséges. Nevezetesen Montesquieu e' tzimü Munkájában: Esprit des loix, és Rousseau e' tzimü Munkájában: Contrat social — hatalmas Rhetorikával, mint az emberi Jogoknak tanitói, és védelmezői, léptek fel, és Frantzia Ország' akkori polgári állapotjára halálos szententziát mondottak. Az a' mód, mellyel minden polgári szövetségeknek eredetét fejtegették, a' Jogok, mellyeket innét minden polgárra nézve következtettek, az eleven szinek, mellyekkel a' népeknek lealatsonyíttatását, és szolgaságát festették, hogy ezen Jogoktól megfosztattak, hol tsak Frantzia Ország' akkori állapotjának képét rajzolták, a' Religio' számkivettetésében a' népnek gondolkozására, 's helyheztetésére nézve hatalmas befolyás nélkül nem maradhattak. Minekutána az Isteni törvények letiprattak, az emberi törvények eránt sem lehetett nagyobb tisztelet.

Igy győzödelmeskedtek a' Religio' kiirtatásával az Isteni és emberi törvényeken az emberi Jogok. Ezek az uj tanítók' szájában egyedül az ember' jóllétében állanak, és midőn ugyan azon uj tanítók az ember' jóllétét az egyes embereknek a' lehetőségig terjedő kellemetes állapotjában helyheztették, az Isteni, és emberi törvényeknek hallgatni kellett, hol az illyen ember' jóllétének utjában állani látszattak. Ez a' tökéletes Materialismus a' Frantzia uj Philosophusoknak, kiváltképen pedig az Encyclopaedistáknak, minden iskoláikban uralkodott.

2) *A' népnek nyomorusága.* 14-dik Lajos Frantzia Ország' Királyának országlása fényes volt. Ő alatta soká rettentette Europát a' Frantzia fegyver. Ő külföldön is tudott tekintetet szerezni a' Frantzia névnek. Az ő udvara példája volt a' Fejedelmi pompának. De épen az ő fényes ideje' ölében készült a' rettenetes politikai fergeteg, valamint a' nyárnak sokszor tovább tartó fényes, 's heves napjaiban ké-

szülnek a' villámok, menykövek, és záporok. 14-dik Lajos' háborui, szerelmei, Tuilleriának, és Versaillesnek gyönyörüségei, a' temérdek költségek a' Finántziát feldulták. A' Status' adóssága mindég szaporodott. A' nép a' terhes adók által, mellyek időről időre fellebb emeltettek, elszegényedett. Innét a' nép zugolódott.

15-dik Lajos, midőn alkalmatos idejére jutott, 's a' kormányt maga vette által, a' Finántziát Fleury Kárdinál Ministerre bizta, ki, miben tsak az igazság' megsértetése nélkül lehetett, kémélt, 's jól gazdálkodott. De azt, a' mit ő összze gyüjtött, a' háboruk, és az udvarnak fényüzése elnyelték. A' Státus ismét uj adósságokat tsinált. A' köz hitel (creditum) napról napra kisebbedett. A' nép könnyebbedés, és vigasztalás nélkül maradott, következendőképen a' kormány eránt való gyülölség, és zugolódás legmagasabb fokára lépett. Már tsak az Uralkodónak változása, és a' jövendő biztathatta a' népet boldogabb állapottal.

Végtére elérkezett 16-dik Lajos' országlása. Nagy reményeket hozott a' thronusra. 16-dik Lajos bizonnyára egy volt a' legjelesebb emberek között, kik valaha egy thronust ékesítettek. Nemes érzése, tiszta erköltse, jó szíve közönségesen esméretes volt. Thronusra léptén a' nép tapsolt, fényes jövendőt várt, és az ifju Monárchát Louis le désire, Louis le bienfaisant, le restaurateur de la libertének nevezte. De semmi sem okozott neki nagyobb örömöt, mint az a' felirás, melly thronusra léptekor 4-dik Henrik' oszlopán olvastatott: *Resurrexit.* „Szép szó," igy monda 16-dik Lajos, „bár tsak igaz „volna. Maga Tacitus sem mondhatott volna semmit „is Lákonikusabbat, és szebbet." Tehát semmi sem szomoríthatta meg mélyebben az ifju Monarchát, mint, midőn a' következendő esztendőben, drágaság uralkodván, az említett felirás 4-dik Henrik' oszlopáról levétetett, és 15-dik Lajos' oszlopára függesztetett. 16-dik Lajos igyekezett ugyan a' Finántziát elestéből ismét felemelni, és a' nép nyomo-

ruságán segíteni. Az udvar' fényüzését megkisebbítette, és némelly adókat elengedett. De az Amerikai had, mellyben a' Frantziák az északi Amérikaiakat Anglia ellen segítették, a' Status' adósságát ismét nagyobbra nevelte. Erre való nézve a' népre ismét uj adók vettettek. Igy az orvosló kéz, midőn a' régi sebeket gyógyítani akarta, tsak uj sebeket ütött, 's elviselhetetlenebbnek látszott az orvosság, mint a' nyavalya.. 16-dik Lajosnak tsak jó akaratja, 's igyekezete, de szerentséje nem volt. Ellenségei, és ügyetlen Ministerei között nem boldogulhatott. Tehát a' szép remények, mellyek 16-dik Lajosról eleinte tápláltattak, elenyésztek, és a' jó Király gyülölségbe jött.

A' nyomoruság egy részint 16-dik Lajos nőjének, a' szerentsétlen Mária Ántoniának, tulajdoníttatott. Mária Ántonia igen szép, okossággal tellyes, és szeretetre méltó alak volt. Ezen különös tulajdonságaival 16-dik Lajost tellyesen aszszonyi birodalma alá hajtotta. A' nőnek hatalmas kellemei az egyébbként is igen jó szivü férjen határtalan uralkodtak. Tehát senki sem kételkedett, hogy 16-dik Lajos alatt mindenek az ő befolyásával történtek. Hiuságról, és pazarlásról is vádoltatott. Leginkább az udvari Dámák, kik szépségének irigyei voltak, midőn ennek sugarai által tulajdon fényeket behomályosíttatni látták, aszszonyi mesterségek által neki ellenségeket készítettek. Igy Mária Ántonia, kit eleinte a' Frantzia nép az elragadtatásig szeretett, 's majd tsak nem imádott, a' köz gyülölségnek tárgyává lett. A' Trágaediák aszszonyok nélkül végbe nem mehetnek.

A' nyomoruság Religio nélkül való emberekre akadott, kiket az Encyclopaedisták, és az ugy neveztetett uj Philosophusok Religiójoktól megfosztottak. Ezeknél nem tsak a' Király, és kormány, hanem a' Papság, és Nemesség is gyülöletessé lett. A' Papság gyülöletessé lett, nem annyira birtoka miatt; mert ennek legnagyobb része vagy középszerü, 's nem irigyelhető, vagy épen szegény, 's szánakozás-

ra méltó állapotban élt, legkisebb része pedig, melly gazdag volt, sokkal kevesebbet birt, hogy sem annak birtokát a' Nemesekével tsak meszszéről hasonlítani lehetett volna, hanem leginkább azért, mivel az ő tanítása az Encyclopaedisták, és az ugy neveztetett uj Philosophusok által elterjesztetett elvekkel ellenkezett. Midőn pedig a' Revolutzió kiütött, az uj alapításokra esküdni nem akart, 's inkább életét, vagyonát, hazáját elveszteni, külföldre költözni, 's a' legbizontalanabb jövendőre, 's sorsra magát általadni kész volt. Az ő erköltse, erőssége, álhatatossága, keveseknek kivételével, fellűl van minden nyelvnek, és tollnak ditséretén.

A' Nemesség gyülöletessé lett. Mondották, hogy ő legtöbbet vesz a' hazától, 's legkevesebbet tesz annak hasznára, hogy ő a' hazának tsak javait huzza, terheit pedig nem viseli, hogy a' derék apák' jogaira a' hozzájok nem hasonló, 's elfajzott unokák nem méltók. A' Politiſches Journálban 1833. Juni — a' Frantzia Nemességről 16-dik Lajos alatt mondatik: „Erfüllt (der Adel) mit angeerbten Vorurtheilen, „ſtolz nur auf den Namen der Väter, ohne das Verdienſt „eigner Thaten für ſich anführen zu können, die Einkünf„te ſeiner Güter auf unwürdige Weiſe in der Hauptſtadt „verpraſſend, und in der neueſten Zeit gar den Specula„tionen einer Philosophie hingegeben, die mit ſeiner wah„ren Denk- und Handelsweiſe dennoch im grellſten Wider„ſpruch war — ſo ſtand der franzöſiſche Adel dem dritten „Stande gegenüber." De ezen ellenvetések tsak a' Nemesség' jobb állapotja, birtokai, 's Privilegiumai eránt való irigységnek szülöttei voltak, 's néhányoknak fogyatkozásai az egész Nemességnek tulajdonittattak. Nemesség minden nemzetnél volt, van, 's lesz is; mert egyébbként az erkölts nagy részint jutalom, 's ösztön nélkűl marad, 's igen igazságos, hogy a' derék apák legkésőbb unokáikban is szedjék érdemeiknek méltó gyümöltseit, 's a' legkésőbb unokákat is a' Nemes név emlékeztesse a' jeles ősök' szép tetteire, és intse ezeknek hiv követésére. *Te pater Aeneas et avunculus excitet Hector.* Az el-

fajzott gyermekek tsak kivételt tesznek, melly a' közönséges szabást fel nem forgathatja.

3) *A' Frantzia character.* Valamint minden embernek, ugy minden nemzetnek különös charactere vagyon, melly által az a' mód értetödik, mellyet gondolkodásában, és tetteiben követ. A' gondolkodás a' tettekből tetszik ki. Tehát a' charactert a' tettekből esmérjük meg. Gyakran tsak egy tett, 's egy vonás is elég a' character megesmérésére. A' nemzeti characterek' festői a' Frantzia charactert állhatatlanságban helyheztették. Innét van, hogy a' Frantzia az ujságot 's ujítást annyira kedveli. Innét van az öröké változó ugy neveztetett Frantzia móda is. Ha valami uj nints, a' Frantzia legalább költ, 's hirlel, mint az irtóztató sok külömbféle név alatt megjelenő ujságaikból eléggé tudjuk, ugy, hogy sokszor a' mi derék, criticus, 's igazság szerető ujság-Iróinknak az efféle költeményeket meg is tzáfolni kell. Már a' régi Gallusokról, kiknek a' Frantziák rész szerint maradékik, Julius Caesar *De Bello Gallico l.* 4. mondja: „His de rebus Caesar „certior factus et infirmitatem Gallorum veritus, „quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis „plerumque rebus student, nihil his committendum „existimavit. Est autem hoc Gallicae consvetudinis, „uti et viatores, etiam invitos, consistere cogant, „et, quod quisque eorum de quaque re audierit, aut „cognoverit, quaerant, et mercatores in oppidis „vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus ve„niant, quasque ibi res cognoverint, pronuntiare „cogant. His rumoribus, atque auditionibus permo„ti, de summis saepe rebus consilia ineunt, quo„rum eos e vestigio paenitere necesse est, cum in„certis rumoribus serviant, et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant."

Ezen ujság' 's ujítás' szeretet a' kormányra is kiterjed. Ezt is a' Frantzia hamar megunnya, 's ujat kíván. Ez leginkább a' Revolutzióban kitetszett. Ebből eredett kevés idő alatt a' kormánynak annyi változtatása: A' nemzeti Gyülések, a' Directorok,

a'

a' Consulok, a' Tsászár. Kit előtte való nap a' Frantzia imádott, más nap guillotinre vinni kivánt. Kinek előtte való nap Vive! más nap A bas! kiáltott.

A' Frantziának ezen charactere mellett az északi Ámerikai Köz Társaság' ujonnan történt felállíttatásának is a' Frantzia Revolutzióba nagy befolyása volt. E' példa a' Frantziában az ujítás' lelkét még fellyebbre nevelte. Északi Ámerika, mint a' szabadság' hazája, boldognak kiáltatott. Holott az északi Ámerikaiak, legalább eleinte, az uj alapításokkal magok sem elégedtek meg, 's előbbi sorsokat szerentsésebbnek tartották, és a' hozzájok költözött idegeneket, kik nálok jobb hazát kerestek, részszerint sajnálták, részszerint nevették, hogy a' megtsalódottak hozzájok tsak éhelhalni jöttek. De a' Frantziának a' dolog tetszett; mert elég volt, hogy uj volt. Mennyibe tartotta a' Frantzia az északi Ámerikabéliek' ujító igyekezetét, tsak onnét is eléggé kitetszik, hogy, midőn, az Ánglusok és északi Ámerikabéliek között a' háboru kiütvén, a' hires Franklin, az északi Ámerikai Köz Társaságnak egyik alapítója, az északi Ámérikabéliektől Párisba küldetett, ottan tsudálkozással, 's elragadtatással fogadtatott. A' Frantzia Ákádemia őtet tagjává választotta. D' Alembert pedig ezen verssel köszöntötte:

„Eripuit coelo fulmen (a' perticák' vagy is villám hárítók' feltaláltatása által) sceptrumque tyran-
„nis.“

Ezután a' Frantzia tsak a' Köz Társaságról álmodozott.

De mellyik jobb tehát? A' Monarchia, vagy a' Köz Társaság? A' theoria ugyan, Plátó' módjára, valamelly Köz Társaságot, tele boldogsággal, képzelhet magának. De nem ugy kell a' dolgokat vennünk, mint a' képzelődésben, hanem mint a' valóságban vagynak, és lehetnek. Itt leginkább a' Historia szólhat. Ez pedig tanítja, hogy a' Köz Társaságokban a' tehetős és nagyra vágyó polgárok a' hatalmat magokhoz huzni, és vetélkedő társaikat lenyomni törekedtek. Ebből belső háboruk, minden

PÁPA KÖNYVTÁRA

külső háborunál irtóztatóbbak, születtek. Kik ezekben győztek, vetélkedő társaikon, 's ellenségeiken boszut állottak. Máriusok, és Sullák támadtak. Despotismus tartotta vad kézzel a' kormányt.

Míg Románák vetélkedő társai voltak, nevezetesen míg Cárthagó állott, gondjait azokra fordította. A' külső rablások a' Polgárok' fösvénységét, és a' külső háboruk, győzödelmek, és triumphusok a' Polgárok' ditsőség' kívánságát beelégítették. Mihelyest pedig Roma vetélkedő társait meggyőzte, Cárthágót eltörülte, 's a' világ' nagy része az ő hatalmát imádta, a' külső háboruk vagy megszüntek, vagy ritkábbak lettek. Ekkor a' nagyra vágyódó Polgárok' fösvénysége, és ditsőség' kívánsága idegen tárgyakon elegendő táplálást nem találván a' hazai tárgyakon törekedett magát kielégíteni. Ebből következtek a' Polgároknak egymással való vetélkedései, a' belső háboruk, végre a' Köz Társaságnak tellyes eldülése.

Millyenek voltak a' Frantzia Köz Társaságnak következései? Tudjuk, miket tettek Márátok, Mirabeauk, Robespierrek, 's több ezekhez hasonló Cánnibálok. a) Sokan megölettettek, sokan megtömlötzöztettek, sokan számkivettettek, vagy önként elhagyták a' szerentsétlen, és tulajdon szülöttinek vérével, 's könnyével eláztatott hazát.

A' Köz Társaságról való ideálok által elragadtatott Frantzia boldogságát tsak az egyenlőségben, és szabadságban helyheztette. A' mi az egyenlőséget illeti, ez tsak képzelődés, melly a' köz életben soha meg nem állhat. Ha ma a' Polgárok között minden javak, és jogok egyenlően felosztatnak, már holnap az egyenlőség megszünik; mert, midőn a' Polgárok' egy részében az ész, iparkodás, erkölts

a) Adelung e' tzimü classicus Munkájában: „Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart" — mondja: „Der Cannibal — ein Einwohner der karibischen Inseln, welche ihre Feinde zu essen pflegen. Figürlich, ein wilder, grausamer Mensch. Daher Cannibalisch, im höchsten Grade grausam; Cannibalische Wuth."

a' javakat, és jogokat megtartja, 's neveli, más részében az ostobaság, tunyaság, vétek kisebbíti, vagy elveszti. 'S igazságtalan volna, ha az okos, szorgalmatos, 's erköltsös Polgárral a' kába, rest, kitsapó, 's pazarló Polgárnak egy sorsa volna. A' kit Isten, természet, 's önnön fáradozása, 's érdeme megkülömböztetett, igazságos, hogy a' Köz Társaságban is, a' javakban, és jogokban is megkülömböztessék.

A' mi pedig a' szabadságot illeti, ez a' Köz Társaságban határozatlan nem lehet; mert mindeneknek tellyes szabadsága mindeneknek egész szabadságát elrontja. Midőn az emberek Köz Társaságba állottak, szabadságoknak egy részét szükségképen feláldozták, hogy a' fenmaradott részét annál bátorságosabban, és bizonyosabban fentartsák. Igy a' Köz Társaságban egyik' szabadsága a' másik' szabadságát bizonyos határok közé szorítja. A' kik a' határtalan szabadságra annyira törekednek, ők leginkább el nem szenvedhetik, ha valaki erántok vagy tselekedetben, vagy szóban tellyes szabadsággal él, 's midőn nekik valaki tsak a' kellemetlen igazat megmondja is. Jaj annak az országnak, mellyben kinekkinek szabadsága határozatlan. Innét tsak örökös pörlekedések, processusok, verekedések, duellumok, belső háborúk következnek. Tsak két ember között sem lehet egyesség, ha egymás eránt tellyes szabadsággal élnek. Egyik' nagy szabadsága mindjárt összeütközik a' másik' nagy szabadságával. Régi deák köz mondás: *magna libertas omnium est nulla libertas singulorum.*

Frantzia Országnak leirtt állapotjában, az az: A' Religionak megvettetésében, a' népnek nyomoruságában, a' Frantzia characternek állhatatlanságában a' Revolutzió el nem maradhatott, mellyet sokan előre meg is mondották. A' mag', és vetés' minémüségéből tudták, millyen leszsz a' gyümölts, és az aratás. A' Politiſches Journálban — 1833. Juni — mondatik: „Daß aber die Stimmung der Gemüther in „Frankreich, die allgemein verbreitete Denkungsweiſe, ſpä-

„ter, oder früher zu einer gänzlichen Umwälzung des „Staates führen müsse, hatten schon vor ihm, und mehr „als dreißig Jahre vor dem Ausbruch der Revolution die „hellsten Denker, Männer, wie Lord Chesterfield, und „später Rousseau, und Voltaire selbst, ausdrücklich vor„hergesagt."

Voltairenek, és Rousseaunak szavaik, és helyeik, hol találtatnak, ezen Journálban nem hozattatnak fel, 's mivel igen emlékezetesek, azokat az érdemes Olvasókkal itten közlöm. A' mi Voltairet illeti, megvallom, már nem is emlékezem, hol olvastam, hogy 1762-dik esztendőben Aprilis hónapnak 2-dik napján Chauvelinhez irt Levelében a' Revolutziót előre megmondotta. Voltaire Chauvelinhez több Levelet irt. Voltaire' kiadásában, mellyel én birok, ezen Levél nem találtatik. Gondolván, hogy talán a' citatumban a' Dátum eránt hiba követtetett el, Voltairenek Chauvelinhez irt minden Levelét, mellyek a' tőlem birt kiadásban foglaltatnak, elolvastam, de a' kivánt helyet meg nem találhattam. Azonban meglehet, hogy más kiadásban Voltairenek említett Levele megvagyon. Tehát Voltairenek szavait, a' mint nem magában Voltaireben, hanem máshol olvastam, tsak magyarul adom elő. „Akár„mit látok," ugy mond, „a' Revolutziónak magva, „melly bizonyosan eljövend. Nekem ezt látni nem „leszsz örömöm. Az ifjak igen szerentsések, szép „dolgokat fognak látni." Be szép dolgok a' véres scenák! Rousseau pedig *Emile*-jében a' 3-dik könyvben mondja: „Nous approchons de l' état de crise, „et du siecle des revolutions." Végtére a' Frantzia Revolutziót több Egyházi Szónokok is a' Predikáló széken előre megjövendölték.

A' Revolutzio azon alkalmatossággal, midőn az Ország' három Rende, tudniillik a' Papság, Nemesség, és Polgárság, 1789-dik esztendőben Versáillesbe a' lerogyott Finántziának felsegélyése eránt való tanátskozásokra öszsze hivattatott, valóban ki is ütött. A' harmadik Rend, az az a' Polgárság, a' Papságon és Nemességen győzött. Sieyes mondotta:

„A' harmadik Rend eddig semmi sem volt, és va„lami lenni kiván. Ennek kell lenni mindennek.“ Hogy valami, 's több is, mint valami, legyen, kiki megfogja engedni, de, hogy az legyen minden, más kérdés. Az a' boldog Ország, mellyben minden Rendnek a' magáé meg van, 's egyik Rend a' másikat elnyomni nem akarja; mert igaz, hogy minden magában meghasonlott Ország elveszik. Ezen meghasonlás, hogy más példákat ne említsek, rontotta le Hellást, és Romát.

A' fenemlített nemzeti Gyülés' alkalmatosságával a' Religiót megvető, és a' Királyt, 's Kormányt gyülölő embereknek tsábítóik, és vezérik leginkább a' Jákobinusok voltak, kik igy neveztettek, mivel Párisban Szent Jakab' Klastromát, melly a' Dominikánus Szerzeteseké volt, onnét a' Dominikánusokat kivervén, elfoglalták, 's azután gyüléseket abban tartották. Igy a' Revolutzió megtörtént, és 16-dik Lajos az idegen vétkeknek, Mária Ántonia pedig leginkább szerentsétlen szépségének, mind a' ketten jobb sorsra méltók, áldozatjaivá lettek.

Vass László,
Nagy Váradi Kanonok, és Professor
a' Magyar Kir. Universitásnál.

2.

A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.

(Folytatás.)

5.

A' Pesti Fő Oskola Könyvtárának harmadik régi Magyar Kézírata évszám nélkül, mellyben foglaltatik Urunk Kínyáról egy Prédikátzió és Szent Bonaventurának Értekezése az Élet Tekéletességéről.

A' Pesti Fő Oskola Könyvtárának harmadik régi Magyar Kézírata nem bír ugyan évszámmal, de azt még is itt esmértetem meg mind azért, hogy

azt, a' mit e' tudós Intézet Nyelvünk régi Maradványaiból elöállíthat, egymás után számláljam elö; mind pedig különösen azért is, mivel, a' betükből ítélve, ez a' Kézírat is a' XVI-dik Század kezdete felé íratott.

Táblája e' kis nyoltzadrétü Kéziratnak mind a' két felül a' Szent Házasságot tárgyazó egyházi értekezéssel béíratott íróhártyából áll, mellyet a' Könyvkötő itt olly bő kiterjedésben használt, hogy az a' táblán kivül még borítékúl is szolgál. Az elötáblára belül aszszonyi kéz jegyezte föl: „*Eből Virag Vaszar*(n)*ap estue es Nagi Czütör*(tökön) *estue olvasznak.*" Hátrább is olvastatik az „Oracionale" tzímü részben: „*Az Somodi nenem könue ez.*" Mind ezek ismét Apátza Birtokra mutatnak. Áll a' végénél tsonka Kézírat most hetvenöt levélből. A' Pesti Fő Oskola Könyvtára e' Kéziratot is boldogúlt Winkler Mihály tzímes Pétsi Kanonok szíves ajándékából bírja.

Hasonmásúl az ide mellékelt első levelet választottam, mellynek részént veres, részént kék és fekete betükkel imez a' tartalma:

„Kezdetík íth vronk kenníarol valo predicatio.

Thema

Míseremini mei: míseremini meí saltem vos amící meí Job XIX.

Kǫníǫrulietǫk kǫníǫruletǫk raítam auagí thíu (tű) en baratím Job XIX.

Ez ígeket mongía eredet zerent a' zent iob patríarcha kǫnuenek tízenkílentzed rezeben: de maga ígen alkolmason mongía a my nemǫs azzoníonk maría ez vilagnak egíetlen egí remensege míkoron alh vala zomorw ortzaual zíuenek nagí keserwsegeuel az ǫ zerelmes fíanak eh vilagnak megvaltoianak kereztfaía alat melí ígegben Inth mýnket hogí a kereztfan kenzǫdoh krístuson zíuuink zerent kǫníǫruliǫnk Imez harom okaert: Elǫzer azert a ky zenued: mert az mí ystenǫnk vronk es megvaltonk kí mí erettǫnk vette fel az emberseget a kiben zenued; ezert." 's a' t.

Kezdetik ith vronk kenniarol valo predicatio

Thema

Miserenum mei: miserenū mei saltem vos amici mei Job xix

Koniorulietok koniorulietok raitam a nagi czak thiu en baratim Job xix

Az igeket mongia eredet zerent a zent iob patriarcha konnenek tizenkilenczed rezeben: De maga igen alkolmason mōgia a my nemos azzonionk maria ez vilagnak egietlen egi remensege mikorō alh vala zomorw orczaual ziuenek nagi kesetwsegeuel az o zerelmes fianak ehvilagnak meg valtoianak kereztsaia alat meli igegben Inth mynket hogi a kereztfan kenzodoh kristuson ziuunk zerent koniorulionk Imez harom okaert: Elozer azert a ky zenned: mert az mi ystenonk vronk es meg valtonk ki mi erettonk vettefel az emberseget a kiben zenned: ezert

A munkás és derék

WESZPRÉMI ISTVÁN,

volt Debretzeni Orvos, Emlekezetének szenteli

Horvát István.

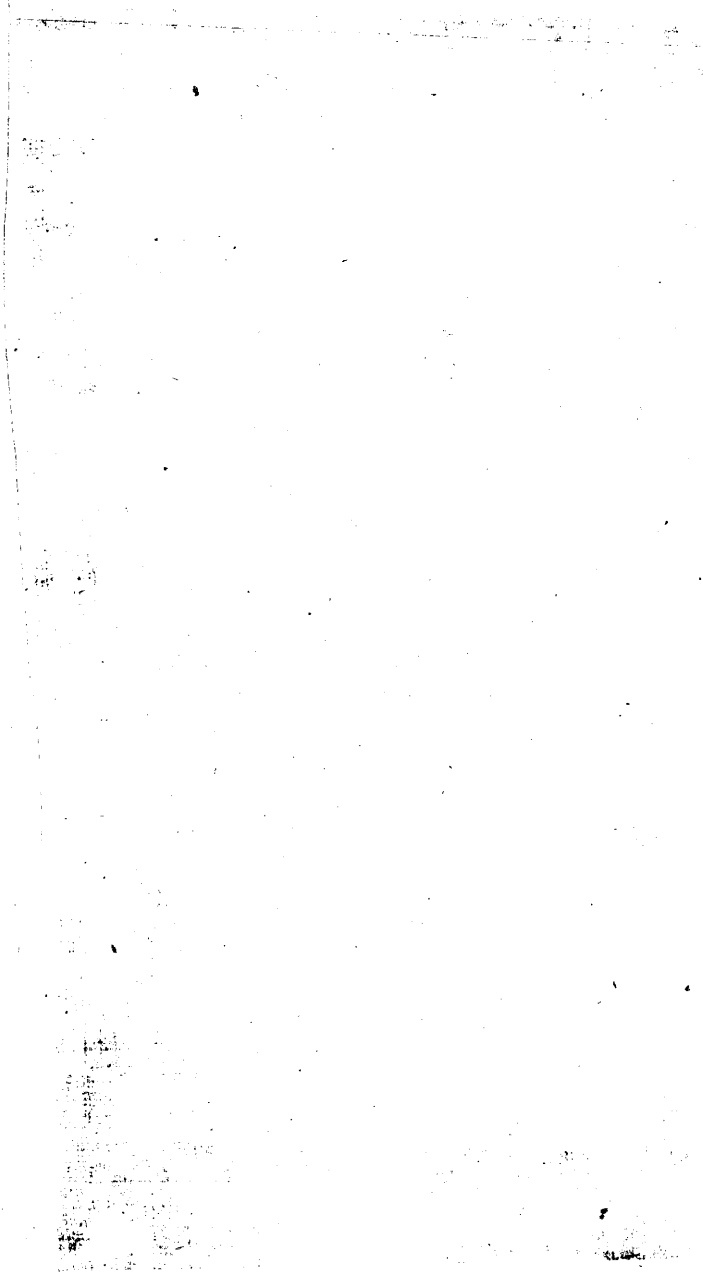

Előadja ezen ötvenhat levélre terjedő Prédikátzió Krisztus Kínszenvedésének egész Történetét, 's a' béfejeztetése illyetén:

„Masod napon a Sidok erǫssen meg peczetǫlek a koporsot és ǫrízǫket zerzenek a koporso kǫrníul hog valakí az ǫ testet el ne vroznoía s mínd husueth napíaig ǫrízeg míg vronk fel tamada ky tamazion fel műnket ís attiaual es zent lelǫkel egíetǫmben Amen. Eh keppen vegeztettík a passío &c."

Az ötvenhetedik levél felére későbbi kéz följegyzett néhány sort az Ur Jésus Krisztus Fohászkodásairól, de a' tárgyat félbe szakasztva hagyta.

Az ötvennyoltzadik levélen légfölűl veres festékkel íratva áll „Jiesus" A' levél közepén: „Oracíonale." Legalúl ime szovak: „en Istenem." Itt vagyon a' Somodi Néne könyvének említtetése is, mellyről fölebb már szólottam. A' levélnek másik oldala tisztán hagyatott.

Az ötven kilentzedik levélen veres festékkel íratva vagyon jóval nagyobb betükkel:

„Jesus maría ferench" azután pedig a' következőket olvashatni:

„Kezdetik zenth bonauentura atý'anknak kený'we, elethnek, tekelletessegerel az ew hvgaý'nak."

Ebben a' tsonka munkában, melly a' tzímmel együtt tizennyoltz levelet foglal-el, más az író kéz, az írásmód, és a' betük nagyobbak, mint a' Prédikátzióban.

Szent Bonaventura Munkái között (S. Bonaventurae, Opera. Lugduni, 1668. fol. Tomo VII, pág. 631—639.) ezen Értekezés íme Deák tzímet visel: „*S. Bonaventurae Eximii Ecclesiae Doctoris, Opusculum, De perféctione vitae ad sorores.*" Áll Előszóból (Prologus) és nyoltz Fejezetből.

Mivel ezen Értekezésnek eredetije e' képen esméretes, méltó lészen arról példát adni, mint fordítottak Öseink a' XVI-dik Század kezdetén:

Prologus.	Előszó.
„Beatus homo quem tu erudieris Domine et de	„Bodog ký'th the, taney'taz, vram es az the,

lege tua docueris eum: Neminem censeri sapientem fateor, nisi eum solum, quem Spiritus sancti docuerit vnctio. Ille enim, teste Dauid Propheta, solus vere beatus est, solus vere sapiens, cuius mentem Dominus erudierit. Lex enim Domini sola est immaculata, sola irreprehensibilis, sola conuertens animas ad salutem. Huius autem legis doctrina sive eruditio, non foris tantum quaerenda est in litera: sed potius deuotae mentis affectum. Est autem desideranda in spiritu, et virtute, vt ille videlicet intus doceat, qui solus nouit exteriorem legis asperitatem in interiorem dulcedinem commutare. Docet autem lex Domini quid agendum, quid fugiendum, quid credendum, quid orandum, quid desiderandum, quid timendum. Docet immaculatum esse et irreprehensibilem. Docet seruare promissa, deflere commissa. Docet mundana contemnere, carnalia respuere. Docet enim cor totum, animam totam, mentem totam in solum conuertere Jesum Chri-

tervený́edtel megtaneý́tandod ewteth Senký́th bewchnek nem ý́telek lenný́, hanem chak azth, a ký́th zenth, leleknek, malaztý́a megtaneý́tand: Mert dauíd profeta bý́zonsagh tewen, chak az bý́zoný bodog chak az, bý́zonýsaggal, bwlch ký́nek elmeý́et lelketh vr ísten megtaneý́tya: Mert chak vrnak teruený́e vagý́on zeplew, nekwl, chak az megerizhetetlen: chak az thereý́twen lelkeketh ý́dwessegre: Ez teruennek ew tanusaga awagý́ thaneý́tasa nem chak ký́wel, bethvben, keresendew de inkab aheý́tatos, elmenek, ký́uansaganak mý́atta: ký́uanando, kedý́g lelekben es ý́ozagban, tudný́a, íllík hogý́ az belel taneý́chon ký́ chak ew maga tugý́a ký́uel az theruennek kemensegeth belsew edessegre valtoztatný́: Megtaneý́th kedý́g vr ístennek teruený́e: mý́th kellý́en tenný: mý́t kellý́en eltauoztatný́, mý́t hý́nný́: mý́t ý́madný́ mý́t ký́uanný́: mý́t feelný́: Taneý́th Zeplewtelennek es megerizhetethlennek, lenný́: taneý́t fogadasokat megtartaní-

stum. Ad huius doctrinae comparationem, omnis mundana sapientia est stulta et fatua. Bernardus: Dicat quicunque vult, ego non dicam sapientem, dum non timebit Deum, neque diligit.“ &c.

theth bý'neket megsý'rathný': taneý't ez vý'lagiakat es testieketh megvtalní: Taneý'tý'a mý'nd az telý'es, zý'uet: telý'es lelket: telý'es elmet, chak Jesus crístusban, thereý'tení, Ez tanusagnak hasonlasara Mý'nden ez vý'lagi bewlchesseg, kabasag, es balgataghsag: Mondý'a zenth Bernard: Mondý'a valaký', akarý'a, en nem mondom bewlchnekh:mý'koron nem feeli istent sem zerethý'.“ 's a' t.

Félbeszakad ezen Értekezés a' Kézíratban már a' másadik Fejezetben: a' többi Fejezetek tehát egészen kiszakadtak. — Igen hihető, hogy ezen egész Kézíratot Szent Ferentz Szerzetese írta valamellyik Apátzának, mivel már a' Prédikátzióban is helyek hozatnak föl Szent Bonaventura munkáiból. Innend vagyon, hogy a' Jésus és Mária nevek mellett áll a' „Ferench“ név is. A' Kézírat utóbbi részét saját kezével igen híven és tsínosan lemásolta Révai, 's e' Másolat Gyűjteményemben vagyon.

6.

Bereg Vármegyei Halabori Bertalan Papnak 1508-dik évi Zsoltárkönyve Énekekkel, Evangeliumokkal, Epistolákkal és más darabokkal a' Károly Fehérvári Püspöki Könyvtárban Erdélyben.

Már 1819-dikben (Tudományos Gyüjtemény, Pesten, 1819. 8. III. Kötet, 75—81. lapon) bőven megesmértette e' betses régi Magyar Kézíratot, a' miért neki köszönettel tartozunk, boldogúlt Cseresnyés András Károly Fehérvári Kanonok,

Nem látván magát a' Kézíratot, tsak az vagyon tehát hátra részemről, hogy addig is, míg a' Magyar Tudós Társaság készíttette Másolatából kiadja Hasonmásával együtt e' tisztes Régiséget, rövid Kivonatot adjak itt az esmértető jeles Férfiu tudósításából.

A' nyoltzadrétü papirosra íratott Kézíratban legelül állanak a' Zsoltárok épen azzal a' renddel, a' mellyel a' mai Római Breviáriumban olvastatnak.

Igy kezdetik pedig a' Zsoltár Könyv veres betükkel:

„Zenth dauid zidosagnak kiral'a zerzette Zoltar.

Bodog ember ki nem iart keg'ọtlenọknek tanaczaba: es ki dọgnek zekiben nem vlt.

De v akaratt'a vrnak tọrveniben eyel es nappal: v neki tọrven'ebe gondolkodik.“ 's a' t.

A' Zsoltár Könyv végénél olvastatik veres betükkel:

„Leg'en att'anak diczọség es fivnak tiztesseg es zent leleknek vigasag mikent vala kezdedben es immar: es mindenkor es ọrọknek ọrọkig amen. Bertalan pap beregvarmeg'ei halabori falvbol nemzett: ez zoltart irta: ziletes vtan ezer ọt zaz n'olcz eztendọben.“

Ha Halabori Bertalan Pap írta is e' könyvet, abból még nem következik, mint a' boldogúlt Cseresnyés András vélte, hogy egyenesen ö volt a' Fordító.

A' Zsoltárokat követi néhány Ének a' Szent Írásból és a' Római Breviáriumból.

Az Énekek után következnek az Epistolák és Evangeliumok, mellyek esztendőt által olvastatnak az Anyaszentegyháztól, 's kezdetnek az Advent elsö vasárnapi szent Letzkén.

Az Evangeliumok után áll veres betükkel egy Beszéd a' Szent Szüznek tiszteletére illyen tzímmel:

„Szeretọ at'amfiai Vr isten Zvleienek ziz marianak diczeretire zollonk valamit.“

Ezek után előjő a' Christus Beszéde, mellyet (János 13, 16—38. 14, 1—31.) a' vég vatsora után az Apostolokhoz tartott.

Fölváltja e' Beszédet a' Passio a' négy Evangelista szerént: ezután pedig találtatik az Énekeknek Könyvük, meg néhány nagy bőjti Evangelium.

Az Evangeliumok után vagyon veres tzímmel: „Zent Jeronimos bezede Nag' bodazzon napiara.“

Utóljára magában foglalja még a' Kézírat Szent Jób Könyvének hat első részét, és az utólsó részt egészen.

Mind ezek, ha nem tsalatkozom, régiebb Kézíratokból másoltattak le.

(Folytatik.)

Horvát István.

3.

Az Öngyilkolásról.

(Berekesztés.)

Ha az Orvos az Öngyilkolásnak megitéltetésében tsak ama definitióhoz, a' melly sokak szerént elég jó, 's eképen hangzik: „az Öngyilkolás maga az ember által elkezdett 's véghez is vitt erőszakos megszüntetése az ittlétnek“ tartaná magát, ekor igen könnyen bizonyithatná meg, hogy nem kevesebb ember mulik ki Öngyilkolás által, mint természetes halál által. Mert minthogy kiki a' mindennapi tapasztalásból tudhatja, hogy az erős italokkal, az elhálással, a' tántztzal, az erőszakos és tartós munkával akár testi, akár pedig lelki legyen az, végre a' többi akár természetes, akár pedig mesterséges tárgyakkal való viszszaélés az egészségre károsan hat, és az életet is rövidíti, igy igen természetesen következik: hogy minden, a' ki az illy

viszszaélésnek következésében idejének előtte meghal, sőt az is, a' ki valamelly seborvosi müködés által megmenthetné, vagy legalább meghoszszabbithatná életét, de ezt fájdalmas volta miatt elnem vállalja, az Öngyilkolásról vádoltatható.

De a' Törvényi Orvos, a' Bíró, és a' Lelkipásztor illy értelemben nem veheti az Öngyilkolást, mert valamint a' Törvényi Orvos a' neki feladatott esetnek vizsgálatában az embert egészen a' mint vagyon lélek és testképen tekinteni tartozik, épen ugy tartozik a' Lelkipásztor is és a' Bíró a' kérdésben forgó tettnek megitéltetésében, ha valljon törvényes és jó-e, vagy pedig törvénytelen és gonosz légyen-e az; mind a' szándékot, mind pedig a' tettet magát, nem különben a' változásokat és környülállásokat, a' mellyekben az ember a' külső természet es ennek Alkotója iránt vagyon, pontosan megfontolni, mert tsak ekor tekintik a' dolgot azon pontból, a' mellyből egyedül lehet az okot 's ennek sok ereit meglátni és megitélni: és igy a' tettet maga valóságában szemlélni, hogy kitessék, mi légyen tulajdonképen az, a' mi a' tselekvöt ama helyezetbe hozta, hogy a' tettre vetemedjék, a' miből egyedül kitetszhetik: gonosz-e, vagy jó a' tett, vagy pedig egy sem a' kettő közül?

Hogy igy kelljen a' tett mivoltának megitélésében járni, már régtől fogva tudták a' nevezetesebb Törvény tudók, és ennek következésében az Öngyilkolást is mindezek szerént itélték meg. Igy Quistorp Büntető Törvényének elveiben I. Rész 437 l. eképen szóll: „Ha valaki elszánt akarattal megrövidíti életét, vagy ha magának a' megöltnek önkényes elszánásában fekszik az erőszakos halálnak oka, ekor mondják, hogy a' kimúlt Öngyilkolást követett el; és a' kivégeztetésnek módja számba sem vétetik. Azonban tsak azt kell és lehet Öngyilkosnak vallani, a' ki önkényes és elegendő elhatározással okozta halálát, a' nélkül, hogy az ő tiszte vagy a' körülmények mivolta tőle kivánta volna, hogy veszélyekre kitegye életét."

Koch pedig Instit. Juris Crim. p. 269 eképen fejezi ki magát: Az ön magának kivégezése Öngyilkolásnak mondatik, — propricidium, autochyria, suicidium. Minthogy az Öngyilkolás, mint bün, bünös tettet jelent, következik, hogy mind azok az Öngyilkolásról nem vádoltathatnak: a) A' kik olly állapotban voltak, a' mellyben nem vétkezhetnek. b) A' kik hivataluk kötelezésénél fogva a' halállal szembe száltak. c) Azok, a' kik látván, hogy mások által bizonyosan kínos halállal fognak kivégeztetni, ennek elkerülésére, magok végezik ki magokat. Mindegy azonban, akár eszközlés által, akár pedig más módon ment véghez a' kivégeztetés.

Ezek szerént igen könnyü meghatározni, minek felfedeztetésére légyen köteles a' Törvényi Orvos, hogy az Itélő Székeknek a' valamelly kérdésben forgó Öngyilkolás felől illő felvilágositást adhasson. t. i.

Kimúlt-e a' kérdésben forgó; Öngyilkolás, vagy pedig más természetes, avagy erőszakos halál által? Az Öngyilkolásnak esetében:

Melly testi, avagy észbéli okok birhatták az Öngyilkost ezen tettre?

Nem lehet-e a' testen annak nyomait tapasztalni, hogy ennek rendetlenségei szükségképen eszközlötték az észnek és akaratnak tébolodását?

Eszközölhetik-e, és az adott esetben eszközlötték e' tsupa észbéli indító okok az Öngyilkolást?

Ezek lennének a' fő pontok, a' mellyeket minden előkerülő esetben a' Törvényi Orvosnak felvilágosítani kell. De mindezeknek bővebb előadása vezethetne hosszú, mély 's így talán nem minden Olvasóknak kedves és hasznos értekezésre, a' melly némelly olvasókat könnyen elfáraszthatna, és az öngondolkozásnak nem elég helyt hagyna, és ezen kivül a' kellemetes előterjesztést, melly az illy komor tárgyban a' nélkül is igen terhes, gátolhatná. Azért legtanátsosabbnak látom az egész tárgyat practice, példákkal felvilágosítva végig előadni.

Minekelőtte az embert az Öngyilkolásra határozni szokott okok előszámításához fogjak, fogom én arra figyelmeztetni olvasóimat, a' mit már egy helyen érintettem.

1-szőr Az egész külvilág hat reánk gyenge emberekre, de

2-szor A' gyenge ember maga is hat a' külvilágra; és

3-szor Magában az emberben is vagyon a' test a' lélekkel, és viszont ez azzal majd rendesen öszvehangzó, majd kellemetes, majd pedig borzasztó irányban.

Ezekből igen könnyen következtethetjük mind azt, a' mit az Öngyilkolásnak megitéltethetésére tudnunk kell.

Az embert álkotó két résznek egymás közötti viszonya felől ezeket mondja egy igen derék Római író: Tudom, hogy kiki tudja, hogy midőn a' test nem egészséges, a' lélek is szenved, és viszont az is ismérős már a' tapasztaltak előtt, hogy a' lélek betegeskedvén, gyakran a' test is a' legnyomorultabban sinlődik. Mert olly öszveköttetés vagyon mind a' kettő között, hogy költsönösen egyik a' másikra hat, és egyik a' másikától szenved. Mi légyen ezen öszveköttetésnek oka és módja, az okoskodók minden buvárkodásaik mellett is eddig meg nem tudhatták, de azt is tudom, hogy jövendőben sem fogják megtudni.

E' költsönös hatásnak minémüségében tehát találhatjuk mindazon okoknak lajstromát, a' mellyek a' számos szomoru változásokat szülhetik. És igy az Öngyilkolást vizsgáló Törvényi Orvosnak fő és egyedül való kötelessége, pontosan felkeresni ama behatásokat, viszsza és költsönös hatásokat, a' mellyek az embert az Öngyilkolásra lassan készitgették, vagy hirtelen elragadták.

De fájdalom, ritkán adja a' közönséges Orvosi praxisban olly eset magát elő, a' mellyben az illy pontos vizsgálást tenni és elvégezni lehessen, fő képen a' hol minden véletlenül esvén nyakra főre

történik, vagy a' mi leggyakrabb, a' tudatlan, avagy nem őszintes embereknek kifejezéseikkel megelégedni kénytelenittetik. Ezen fellül még nem vétetik tekintetbe egy olly dolog, a' melly még magánál a' tetemvizsgálásnál sokkal fontosabb, t. i. a' testnek és léleknek azon állapotja, a' melly az Öngyilkolást közvetlenül megelőzte. Igen szükséges tudni és pedig a' mennyire lehet, bizonyosan, minő testi és erköltsi tüneményeket mutatott légyen a' kérdésben forgó, közvetlenül a' halál előtt; itt áll elő nem ritkán a' környülményeknek olly lántza, a' mellyből az emberismérő világosan kiláthatja, hogy a' kérdésben forgónak jelen helyezetében nem is lehetett másképen tselekednie, mivel épen nem függött szabad akaratjától az ellenkezőt választani Tsupa erköltsi okok is elégségesek lehetnek a' nélkül, hogy a' test nagyobb mértékben meglenne bomolva, vagy legalább illy bomlásokat elő lehetne mutatni. — Mit használ, ha a' Törvényi Orvos tsak a' holt tetemet megszemléli, ha ő nem egyszersmind ember ismérő is? Illy környülállásokban a' Törvényi Orvos fő fontosságu személy, annál inkább, mint hogy a' Törvénytudóknak legnagyobb része az Orvosi véleményre, bár mi egy oldalu legyen is, közel egész ítéletét építi.

Lássuk már most az okokat, a' mellyek az öngyilkolást eszközleni szokták, és pedig először is a' testieket.

A' velőnek, és az azt környelő részeknek alkotmánybéli tetemes hibája. Hihető az, hogy a' velő különféle részeinek különös foglalatossága vagyon, a' külön nemü lelki foglalatosságoknak különös élet mívök is vagyon, a' mellyben azok létre jutnak és tartatnak, a' mint tehát-e részek épek, avagy többé kevésbé hibásak, ugy azok is változnak. Ha Gallnak és Spurzheimnak-e tárgybéli munkáji illő tökéletességre jutnak, nem kevés világosságot várhatunk-e tárgyra.

Az Öngyilkosok bontzoltatásából ki tetszik, hogy vagy a' velőnek magának, akár pedig a' ki-

tsinynek tömegében, vagy az azt borító hártyákban, vagy végre a' koponyában valami változás tapasztaltatott, és illykor a' többi testben semmi beteges változás, és az életben is semmi más moralis ok felnem találtatott, a' melly az embert e' tettre birhatta volna. Némellyeknél a' velőnek borékjai szorosan valának magával a' velővel öszve nőve; másoknál ugyan ezen borékoknak edényeik sűrű fekete vérrel ki valának terjedve; némellyeknél végre a' kérges hártya portztzá, vagy szinte tsonttá is vált. — A' koponyának belső részén tsontos kinövések, a' velőbe hatott tsont szálkák, a' mellyek által természetesen a' velő különféleképen sértetett. Maga a' velő némellyeknél közel viasz merőségü, másoknál ismét közel folyó hígságu volt. Másoknál végre tsak valami folyadék találtatott a' velő üregeiben kiömölve, p. o. vér, savó, genny 's tbb ef.

A' Szabad lélekzésnek akadályai.

Hogy az illy akadályok szorongatásokat, ezek pedig kinos képzeleteket szülnek, és ennek következésében ész, kedv és szándékbéli zavarodásokat okozhatnak, épen nem lehet tagadni. Hogy pedig illy állapotban az ember könnyen Öngyilkolásra ingereltethetik, hogy ama belső szorongatást elkerülhesse, világos dolog. Sok Öngyilkosoknak bontzoltatásuk, a' kiknél semmi moralis ok, semmi betegség ez illy tettet nem eszközölhette, találtattak a' tüdőben, vagy a' lélekzőtsőben, akár fenn, akár alul, vagy végre a' mellüregben olly képtelenségek, a' mellyek következésében a' szabad lélekzés hátráltatott, és ez által belső szív és észbéli szorongatások okoztattak, a' mellyek végre annyira mentek, hogy az embert arra vitték, hogy az ohajtott nyugalomnak megszerzésére e' szörnyü eszközhöz, az Öngyilkoláshoz, nyuljon. E' rendetlenségeket itt elő hordani feleslegesnek tartom, mivel azok tsak az Orvost illetik.

A' vér szabad kerengésének akadályai.

Melly tetemes befolyása légyen a' test nedvei, 's különösen a' vérkerengésre, az érzésre, gondolkozásra,

kozásra, kiki tudja, a' kinek tsak néhányszor alkalmatossága volt az aranyeresekkel, meg rekedt hószámuakkal, az akadályoztatott bőrgőz, vagy epe kiürüléssel küszködőkkel társalkodni.

Felzavartathatik, elváltozhat, vagy végképen el is nyomathatik a' vér kerengés a' szívnek, nagy edényeknek idomtalan alkottatásuk, vagy rendetlen helyezetök által, ha ezekre valami nyomás történik, magának a' vérnek, vagy más nedveknek szabálytalan vegyületök miatt 's t. e.

Mind azok, mellyek a' hasban az emésztést háborgatják, akadályoztatják, vagy akár mi módon elváltoztatják. Az altest zsigerei kétségkívül igen hathatós öszve kaptsoltatásban vannak a' kedv állapotjával. A' Hypochondria — rásztkór — melly a' Melancholiának — búkórnak — előjárója, vagy inkább kezdete, leginkább e' részek szabálytalanságaiban leli fel okát, ugy mint, a' májában, lépében, gyomorában, kebelében, hasnyál-mirígyeiben. Ezekben a' sok és sürü takony, epe, kövek, férgek 's a' t. vér dugulásokat, izgást, pelyhességet, 's ezek által görtsöket, beteges érzékenységet, 's így számtalan potrohbajokat szülnek, mellyeknél fogva nem tsak a' test fonnyadni, hanem az ész is gyengűlni, és a' kedv változóvá lenni szokott, és ezek által olly tettekre vetemedik az ember, a' mellyek külömben mindenkor undorodására voltak.

Mit tehessenek e' tekintetben a' megszorult gyomor, bél és hugyszelek, és az úgy nevezett kemény szék, bizonyítja a' minden napi tapasztalás nemünknek nagy részén.

A' nemző tehetséggel való viszszaélés, vagy véle nem élhetés.

Ki nem isméri a' szomorú következéseit az Onaniának? Ki nem tudja, mire tarthat minden bizonnyal számot a' határt nem ismérő szerelem vadász? Ki nem tapasztalta a' számos sorvadásokat, a' mellyek az érzékenyebb nemnek egymijeit érik, midőn ezek ébren lévén nemi indulatjok vágyaikat ki nem elégíthetik; tsak az egy Hysteria — közönségesen

méh anya, méh görts — szót kell említenem, hogy e' bajnak ezer oldalu mivoltát kimondjam. — Azonban nem tsak a' nők, hanem a' férjfiak is nem kevesebb bajokba esnek, midőn zabolátlanná lett vágyuknak nem áldozhatnak. —

Az élés mód is, és a' szokás nem kisebb befolyással vagyon az érző tehetségre, gondolkozásra, kedvre, és az ezekből eredő tettekre, főképen ha ezek az embernek alkotmányával, erő mérsékletével, korával és nemével ellenkeznek és soká tartanak; hajlandóságot gerjesztenek ott, a' hol eddig nem volt, a' hol pedig volt, a' legszomorubb tettekre, és tüneményekre határozzák.

A' kor és az erőmérséklet magokban véve hajlandóságot eszközlenek a' testnek és a' léleknek némelly különös állapotjaira.

Minthogy az életnek különféle korai nem egyebek, mint az ember elő és viszsza fejlődésének különbféle léptsői, a' mellyekben mind a' testi, mind pedig a' lelki tehetségek is öszvehangzásban és különféle állapotban vannak, innét kitetszik, mi könnyen lehet ez káros, ha kedvetlen külső környülményekkel kottzanik öszve, vagy a' lélek kifejlődése a' testét, vagy ezé a' lélekét megelőzi, fellűl mulja? A' lélek és test közötti viszony és a' költsönös egymásra hatás vagy végképen megszünik, vagy legalább aránytalanságba és zavarodásba jut annyira, hogy az embernek érzéseivel annak képzelete és gondolkozása megnem egyez, és igy nem ugy gondolkodik és mível, a' mint ezt ép állapotban tselekedendő vala.

Az éghajlat, az évrész, és az idő járása is tartoznak az Öngyilkolásnak említésre méltó okai közé.

Kitetszik ez amaz érzés és gondolkozás különbségből, a' melly a' különféle éghajlat alatt élő nemzetek között vétetik észre. Így a' forró és száraz éghajlatnak népei mennyire különböznek érzés, gondolkodás, és tselekvés módjokra nézve a' forró, de nedves éghajlatiaktól? Az elsők a' kellemetlen külső behatásokra annyira ingereltetnek, hogy a'

képzelő tehetség megzavarodván, az ő bátorságuk dühösséggé, az ő védő vágyuk pedig kegyetlenséggé válik; az utóbbiak pedig erőtlenségök miatt szomoruságba és ebből kétségbe esnek; holtig kinozzák ők magokat, ha tsak tettöket jóvá tenni akarják, és ezeknél az Öngyilkolásra nem kivántatik egyébb a' közönséges szomoruságnál.

A' hideg és száraz égally mások iránt érdektelenné, sőt kegyetlenné tészi az embert, 's magára nézve is azt okozza, hogy tulajdon életét kevésre betsülje.

A' hideg és nedves égally és idő pelyhesíti a' testnek merő lágy részeit, és ezért kedvtelenséget, bátortalanságot, és életunást okozz — Hogy pedig mindezeket képes eszközleni az illy időjárás az emberben, kiki tudhatja öntapasztalásból, és talán itt van eredete ama közmondásnak: roszsz, zivataros az idő, bizonyosan valaki felakasztotta magát. — A' mit azonban nem úgy kell érteni, mintha azért lenne roszsz idő, mivel valaki felakasztotta, vagy akár mi módon meggyilkolta magát, hanem azért tette ezt ő magával, mivel erre az idő által határoztatott.

És így az Öngyilkolásnak legtöbb eseteiben valamelly természetes ok találkozik, a' melly, ha nem is egyedül, még is főképen okozta a' tettet.

Voltak, a' kik valamelly fertelmet — contagium — gyanítottak, így tett p. o. Struve, de itt kétség kivűl a' testi és lelki hasonlóságnál nints egyébb, és tsak a' nevezet különös. De hogy az Öngyilkolás néha járványként — epidemice — uralkodhatik, 's ekkor a' mi gőzkörünkben valaminek — miasma — lennie kell, a' mi ezt okozta, egészen kétségbe nem hozható dolog; de ezt tsak onnét állíthatjuk, hogy némelly esztendőkben, vagy ezeknek részeikben, az öldöklések igen számosak, és pedig ugyan azon formában.

Azonban-e testi okoknál sokkal számosabbak az indulatbéliek. Becker az ő emberi jogokról és kötelességekről szólló Letzkéjiben 19 számban röviden,

de igen helyesen mondja: Már a' gyermeknél eszközölhet Öngyilkolást az idétlen akaratosság; az ifjaknál, vagy a' gyengébb embereknél a' félelem; a' dagadozó ifjuban a' szép nem iránti zabolátlan vonzódás, vagy a' megvetett szerelem feletti bánkódás; a' kifejlett férjfiunál a' mélyebb gyökeret vert betsület vágynak megsértetése, ennek vagy a' szerelemnek tzélvesztése, vagy a' hálátlanság; a' szegényeknél a' bú, gond, a' szükség; a' palotákban pedig a' fényes nyomoruság. A' henye élet, a' prédálás, a' játék, és a' Lotteria szaporítják az Öngyilkosok számát, főképen a' magasbak, és mint mondani szoktuk, a' míveltebbek között; a' könyelméjüség, vigyáztalanság, az ügy és ház dolgában való rendtelenség a' jobb embernél; az élemedtteknél a' jövendőről való szorgalom; a' gyengébb eszüeknél a' lélek mardosásai és a' helytelenül értett Vallás; az élesebbeknél pedig a' helytelen elvekből helyesen vont következmények.

Némellyekről ezen moralis okok közül még ezeket jegyezzük meg:

Élet unás. Talán egy ember sintsen, a' ki nagyobb részét életének elélvén, néha a' világ mindenének hiuságát 's üres voltát elevenen ne érezte volna. Az életunalom illő korlátok között felette hasznos lehet, mert az embert élésmód változtatásra, tisztább és okosabb elvek elfogadtatására, és emberhez illőbb életre vezérelheti. Azok, a' kik a' Világ javaiban és gyönyörüségeiben, mint akartak, uszkáltak, és sem tehetségök, sem pedig szorgalmuk nintsen azon tudományok mivelésére, a' mellyek képesek szüntelen új gyümöltsökkel ketsegtetni mívelőjiket, igen könnyen életunásba esnek, hogy azt vélik, hogy ők semmi újat, a' mi őket ketsegtethetné, e' földön nem találnak.

A' fényüzés is nem tsak földünknek nagyobb Városaiban, hanem kisebb helységekben is nem ritkán ama gyászos ut, a' melly az Öngyilkolásra vezet. Az emberek akarnának mindenben egyenlők lenni, mindent követni, mindenben részt venni, holott az erre szükséges eszközök nem mindeneknél

egyenlők; minekutánna a' tulajdon birtok elpazéroltatott, adósságba verik magokat, tsalásba ereszkednek, 's ha az észnek végső erőlködésével koholt tervek el nem sülnek, sőt inkább talán szerentsétlenségek is tsatlakoznak, kétségbeesés, 's végre az Öngyilkolás a' szomoru következmények.

A' tzélját nem ért szerelem. Ki nem ismeri ezt? Így tehát szót sem többé róla; mert különben magáról a' boldogság legbövebb forrásáról a' legszomorubb rajzolatokat kellene készíteni, minthogy a' szemtelenség, hetykeség, szerelem féltés, elragadás 's t. e. mind annak embert alatsonyitó viszszaéléséből erednek.

Boszszonkodás, melly nem egyébb, mint a' szomoruságból és haragból támadott vad vegyíték. Illy indulatban szegezte a' nemünket gyalázó Lucretia mellyének a' tőrt, 's ált is döfte azt. Aria pedig Cecina Paetus felesége, birta a' fijának halála miatt tulajdon melyébe döfött tőrt illy hideg szavakkal kihuzni: „Paetus nem fáj.“ Ha valamelly Jappon ember társától megbántatik, nem ezen áll boszszút, hanem ön magának nyitja meg a' hasát; nem különben tesznek a' Bengálok is, midőn az Angoloktól megvettetnek, 's üldöztetnek. Kaempfer beszéli egy Japponnéról, hogy ez, mivel véletlenül az ebédfelett hangos szelet botsátott, boszuságában szájába vévén emlőit, fogaival tépte azokat. — Vatel a' nagy Condénak Házi és Udvari mestere vala megbizva, hogy 14. Lajos Frantzia Királynak eljövetelére táblát készitsen, már 9 volt az óra, és a' hal szekerek — la marée — még meg nem érkeztek, hivatalának illy megtsufítását igen érzékenyen vévén, tulajdon pallosával által döfte magát.

Az indulatosság — Schwärmerey. — Ennél vagy tsak az ész kelleténél gyengébb, vagy tsak az indulatok az illőnél hevesebbek, holott az ész ép; vagy pedig mind a' kettő bomlott állapotban vagyon. Itt a' képzeletek helytelenek, a' szív érzelmei zabolátlanok, és nem ritkán émbertelenek, az ész és az akarat között nints öszvehangzás, nints arány.

Jól megkell azonban az itt szóban lévő szenvedelmet az úgy nevezett vak buzgóságtól — Fanatismus —különböztetni; az első magán véve nem roszsz, legalább annak gyökere és eredete ártatlan és természetes; de a' vakbuzgóságon nints mit mentegetni, roszsz ennek, és az emberi természettel ellenkező már a' gyökere is, hát a' gyümöltsök, hogy ne lennének mérgesek? — Az indulatosság vallási, politikai, szerelmi, és tudományos lehet; nem különben a' vakbuzgóság is mind ezen tárgyakra terjedhet, de az elsők többnyire tsak ön magokat, az utólsók magokat is másokat is ejtik veszélybe. — Az indulatos jó ember is lehet, de a' Fanaticus soha sem.

Hirvágy. Ez a' szívnek leghatalmasabb vágyai közül egyik, a' melly képes bálványának a' legerősebb barátságot, a' legforróbb szeretetet, a' hazát, a' szülőket, a' gyermekeket, és maga tulajdon életét feláldozni. A' ki ennek rablántzára jutott, mindenre kész, tsak hogy kínzó kívánságát tellyesíthesse, oh de jaj neki, ha feszült észszel koholt tervei, 's minden nyugalomtól fosztó fáradozásai siker nélkül maradnak, vagy szinte nagy név helyén gyalázatot hagynak, mert ekkor, mivel ő tsak a' hirben, mint egyedül szivatható levegőben él, egy pillantatig sem fog késni az életét, mellyre a' ditsőség sugarai nem eshetnek, vagy azt szinte a' gyalázat fellegei borítják, elvetni, 's kivégezni.

Így bánt életével Scipio. Ez attól tartván, hogy vetélkedőjének Caesárnak kezébe kerül, sebet ejtett magán, és a' tenger hullámai között választott sírboltot. Így ölték meg egymást Juba király és Afranius.

Haza szeretet. Ha ugyan azon személyben a' hazaszeretet, és Vitézség egyesülve találtatik, mind a' kettő ezen tulajdonságok közűl igen könnyen nyujthat alkalmat az Öngyilkolásra, mert a' halálnak bátor megvetése a' Vitéznek fő bélege, és ez képel különös nemét az Öngyilkosoknak, t. i. az ugy nevezett philosophusi (?) Öngyilkolókat. Így

gondolkodott Brutus a' Philippi mellett történt nevezetes ütközetekor; midőn ezelőtt annak Cassius társa kérdezné, mit lenne ő a' szerentsétlenség esetében mívelendő? azt felelte: hogy ő ugyan egykori irományaiban kárhoztatta a' magát kivégező Catónak tettét, állítván: hogy vakmerész nyakasság az Ég ellen, midőn valaki az ettől magára küldött inségnek elkerülésére, tulajdon itt létének végére erőszakosan jár; de már most megváltoztatta szándékát, és minthogy már elszánta tulajdon életét a' hazáért, azért azt véli, hogy jusa vagyon azt, a' mint neki tetszik, félben szakasztani: el van tehát szánva az e' földön élendő nyomorult 's állhatatlan életet más jobbal 's tartandóval feltserélni, ha a' szerentse ellene lenni találna. — Megtartotta szavát Brutus; midőn látta, hogy a' tsata szerentsétlenül ütött ki, rabszolgájának fegyverére ejtette magát. — Épen illy véleményben volt N. Fridrik is a' Burkusok királya; e' fejedelem t. i. mindenkor azt vitatta: hogy minden embernek magától a' természettől van joga az életnek elnem viseltethető sulya ellen ezen végső eszközhöz nyúlni. Ha Fridrik a' 7 esztendős háborúban a' hires Kunersdorfi tsatát elvesztette volna, elnyelvén a' már készen volt szállított higany labdátsokat, követte volna Catót, és Brutust. — Hasonló véleménnyel volt Südermanlandi Hertzeg is a' Hoghlandnál történt tengeri ütközetkor: annyira szorongatták t. i. a' Muszkák a' főhajót, a' mellyen ő személyesen, mint fő Admiral, tartózkodott, hogy már a' megadásról volt a' szó: inkább a' levegőbe mondá Károly nagy hangon, minthogy megadjuk magunkat 's egyszer'smind kiragadta az egyik pattantyusnak kezeből az égő szövétneket, és a' puskapor tárhoz ugorván, kérdé Wrangel Admirált, lehet-e még reménység a' menekedéshez? egy nem, elég lett volna, és a' hajó a' levegőbe lobbantatott volna. — Posselt a' 3. Gusztáv történetében 354 lapon erre ezt a' megjegyzést tészi: ez volt szólva és tselekedve, a' mint egy bölts Vitézhez illik (!).

De botsásson meg Posselt olvasóimmal együtt, ha az én véleményem az eddig előadatottól különböz. Én azt tartom, hogy mind Catónál, Brutusnál, és N. Fridriknél, mind pedig a' Südermanlandi Károly Hertzegnél a' gondolkodás és tselekvés tsak a' ditsőség vágyán alapult, és semmin egyébben. Ezeknek képzeletökben t. i. elevenen munkálódott a' szégyen, üldöztetés, büntetés, hatalom és méltóság vesztés, és kiállandó gyalázat félelme; tehát nem a' tiszta haza szeretet; e' vólt tsak alkalmatos palást, a' mellyel az elébb említett indító okok fedeztettek.

A' hazaszeretet tsak áldozathalálra vezethet, de nem magagyilkolásra.

A' Római történetekben látjuk néhány példáját az illy áldozathalálnak; igy Romának ama fija, a' ki midön engesztelhetetlen döghalál pusztítaná Romát, és az Oraculum jövendelé, hogy tsak akkor reménlhetni annak szüntét, midőn egy valaki kész akarattal a' város mellékében lévő borzasztó Örvénybe ugranék, Önkényt pántzéllal, sisakkal, és karddal felfegyverkezve lovával együtt a' fenéktelen örvénybe temette magát a' végből, hogy engesztelő áldozatul szolgálván a' szörnyü tsapást elfordítsa.

Illy áldozathalál volt a' Regulusé is, a' ki a' Carthagóbeliektől küldetvén, hogy a' Rómaiakat a' nekik gyalázatos békekötésre birja, nem tsak nem tselekedte ezt, hanem esküttette a' Rómaiakat, hogy ezt ne tegyék, és minekutánna meglett, a' mit kívánt, örömmel sietett Carthagóba, a' mellyben a' legkinosabb halál után felis lelte sírját.

Illy vitéz halál volt a' Marathoni és Thermopilai hősöké, Zrinyié és több másoké. E' Férjfiak nem tarthattak mástól, mint a' haláltól, és nem reménlhettek egyebet, mint a' haza szabadulását; ezek tehát a' bizonyos hálált a' haza szeretetéből választották.

Illő helyen volna itt a' kérdés: volt-e Simson Öngyilkos? Simson vagy Sámson egész házanépével

együtt szünetlen hartzban élt a' Philistaeusokkal, és ez adta neki a' just, ezeknek, a' hol tsak lehetett, ártani. A' midőn ő fogolyként a' templomban oszlopok között állott, és nagy számu ellenségeket egybe gyülve lenni gondolt, kérte az Urat elébbi erejéért, hogy így az épületnek földre terítése által nem tsak ő maga jelen gyalázatjától, hanem az ő nemzetsége is számos és pedig előkelő ellenségektől megmenekedjék.

Ide tartozik minden közember, és tsekélyebb tiszt is, a' ki olly tetthez nyúl, a' melly által ugyan neki elkerülhetetlenül elkell vesznie, de egyszer'smind a' tsata megfordúlván a' győzedelem eszközöltetik, vagy legalább számos bajnoktársai a' veszélytől megmentetnek.

Az elszegényedéstől való félelem.

Midőn valaki, a' ki egykor szükséget nem ismért, valamelly véletlen eset által vagyonát hirtelen elveszti, vagy az, a' ki különben is szegény, olly sorsba jut, a' mellyben nem keresheti kenyerét, a' végső inség félelme fogja el őtet, és e' valóban kínos képzelet nem ritkán képes a' szenvedőt arra vinni, hogy magát a' legfőbb jótól az élettől megfoszsza. Számos illy példákról gyalázatos a' Frantzia pártütés és sok más időszakaszok. Illy esetekben az illy nagy tévelyedőnek alapjai: az értelem tébolodása, a' szívnek erőtlensége, a' képzelt szükségek sokasága, és az igaz Vallásnak héjja.

A' Haza után való sóhajtozás — Nostalgia, Heimweh. Vannak sok lelki állapotok, a' mellyek e' vághoz igen hasonlók; p. o. midőn valaki kényszerítetik kedvelt feleségétől, barátjától, 's gyermekeitől távól lenni; vagy pedig szokott társaságokból vagy örömökből kimaradnia. Olly emberek, a' kik nagy Városban különbféle szokások között nevelkedtek, a' kik ismereteikben, 's a' tapasztalásban nem épen szegények, nem olly könnyen szenvednek a' kivánkozásnak e' nemében, mint a' tudatlanok, tapasztalatlanok, a' szegény vidéken, együgyü szokások között, mindenkor tsak az Atyafiak kö-

zött születtettek és nevelkedtek, és azok, a' kikben a' megszokott élésmód másik természetté vált. Ide számíthatjuk a' havasok, és a' föld tengely környéke lakósait, a' Pásztorkodókat, 's a' mi földrészünkön főképen a' Sveitziakat.

Valamelly nagy testi fájdalom.

Hogy ez mind a' külső, mind pedig a' belső érzékeket; valamint a' kedvet is, felzavarhatja, és így az Öngyilkolásnak okul szolgálhat, kételkedni sem lehet.

Én azt tartom, hogy az ekor elkövetett öngyilkolás vétekül nem tulajdoníttatható. — Ha pedig valaki, már vége lévén az illy fájdalomnak, attól tartván, hogy ez ismét viszsza térend, ennek elkerültetésére, önkényt félbenszakasztja élete fonalát, a' nélkül, hogy a' kiállott kin elmetébolodást hagyott volna maga után, az a' kérdés, miképen kellessék e' tettnek erköltsi értékét megitélni?

Én ugy vélekedem, hogy ha szinte a' szenvedendő nem is okozta a' fájdalmakat, még is roszszul tselekszik, ha megöli magát. És így ellene mondok én a' Kochtól felállított és oda fenn említett harmadik kivételnek. Mi 'ditső fényü péidáját adták e' lelki erőnek az első századokban Millioként elhullott Keresztény Mártyrok!

Kétségbe esés. Ez sok izben nem egyébb ugyan, mint az érzék, ész, és kedvtébolodás; még is vannak olly esetek is, a' mellyekben a' remény héjány következése az elkerülhetetlenül bekövetkezendő szerentsétlenség belátásának, mint p. o. midőn egyvalaki valamelly igen nagy főben járó bűnről vádoltatván, látja, hogy ámbár maga ártatlan, még is minden környülmények ellene vannak, hogy a' könnyelméjü, vagy szinte gonosz bíró bizonyosan halálra és pedig gyalázatosan itélni fogja. Már szabad-e az illy kinos helyezetben, hogy a' meg nem érdemlett gyalázatos haláltól megmenekedjék, életét más valamelly módon megrövidíteni? Az én véleményem, hogy nem: annál inkább, minthogy a' Keresztény Vallás az ő hiveinek tiltja a' halál neme-

nek választását, ha szinte, a' halálos itélet után is szabad akaratjára hagynák, hogy így vagy amúgy haljon meg. Seneca tehát, ha keresztény lett volna, vétkezett volna, és maga megölettetésében részes lett volna, választván a' megnyitott véredényekből történt vér kibotsátás által történendő halált, minek utánna Nero, az ő nevendéke, szabad akaratjára hagyta, hogy olly halált válaszszon, a' minőt akar.

Ezek tehát ama testi és lelki okok, mellyek az embert Öngyilkolásra készítik, buzdítják, és erőltetik; de mind ezek tsak annyiból fontosok a' Törvényi Orvosra nézve, a' mennyire felfedezik az indító okokat, a' mellyeknél fogva valaki az Öngyilkolásra juthatott.

A' Törvényi Orvosnak még azt is megkell pontosan határozni: maga ölte-e meg valóban magát a' kérdésben forgó, vagy pedig más valaki által történt erőszakosan annak kivégeztetése? Ennek kitudására pedig e' következőket kell tekinteni, és szorosan megvizsgálni:

Az eszközt, a' mellyel a' tett véghez vitetett, és erre nézve ismét sok dolgokat kell tekintetbe vennünk.

A' módot, a' mellyel a' sértés történt, minden más környülményekkel, a' mellyek azt bélegzik, ha az Öngyilkolás annak következéséül történt.

A' tagot és ennek részét, a' mellyen a' sértés esett, minden az érzékekbe ötlő különösségekkel együtt.

A' helyt, és minden itt találtatókat, észrevételeket, nem lehet e' valamiből gyanítani, hogy mások is jelen voltak.

A' holt tetemnek fekvése, ruházatja és más környülállásai.

Az idő, a' mellyben a' tett történhetett.

A' szerentsétlennek, midőn még élt, szív és észbéli állapotját, élés módját, és szokásait. Annak szerentsés, vagy pedig szerentsétlen házi vagy polgári, törvényi, birtoki környülállásait.

Kivánhatta-e ő maga, vagy pedig mások az ő halálát; lehet e' a' halál neki vagy pedig másoknak hasznos.

Mi állapotban volt az ő egészsége már több időtől fogva, vagy legalább valamivel a' halál előtt.

Miképen volt ő elméjében és kedvében több vagy kevesebb ideig a' halál előtt.

A' halálnak nemét lehet-é az ő charakterével, erőmérsékletével, a' jog és tiszt felőli képzeleteivel, és az ő Vallási elveivel megegyeztetni.

Vannak e' jelek, a' mellyekből lehetne következtetni, hogy ő még életében magát megölni szándékozott; gyorsan tette-e ő ezt, vagy remegve, közvetlenül-e vagy pedig közvetőleg.

Mennyi idő mult el, a' miólta utóljára látták, a' tett és a' testnek feltaláltatása között.

Melly korban volt a' kérdésben forgó, melly év részben, és minő idő járáskor történt az ő szerentsétlensége?

Úgy vélem, e' rövid értekezésből mind a' Bíró, mind a' Törvényi Orvos könnyen kiveheti az egyes esetekben, mit kellessék Öngyilkolásnak tartani.

Böhm Károly.

4.

ABCz-k' tökéletesítéséről.

Fél század mulva talán hatalmasabban szólhatnék föl e' tárgyban; de tanácsos-e jelen körülményeinkben a' szót addig hallasztani? alaposan vélhetni: hogy akkor hason tárgyú, bár nyomos tanács pusztában fog elhangzani; holott jelenleg bár gyenge hangzat, ha nem is kívánt gyümölcsöt; legalább más kertjéből remény bimbót hajthat, másokat szóra buzdítván. Ez késztetett arra, hogy jelen koromnak leszakasszam e' zsenge virágát, 's hazám' oltárára tegyem. A' jövendőnek homályát, az istenség' vezető kezére bízom, 's élek az idővel.

Elösmeri azt Senecával a' legbuzgóbb újító is: hogy az újság nehezíti nyomorúságinkat, *) 's bár milly csekély légyen is az, még is érezteti súlyát. Retteg többnyire minden, bár józan újítástól is az önszerető, ellene nyilaz hogy házába ne juthasson, 's ha erőtlen volt gátlásában, minden szert használni nem röst kiküszöbölésére, ha pedig fáradozásai sikeretlenek, szünetlen morgással zavarja élte' futását. Mit nem szül a' határtalan kényelmi kívánás! — pedig éppen az illy ellentállással ostorozzák boldogságukat a' gyávák. A' bölcs egészen bajtalanul lenni nem is óhajt, tudván: hogy e' világban jó rosszal keverve légyen, 's ezért szívébe oltott tökél vágyának, u. m. boldogságra vezető kalaúzának örömest hódol. De tökéletesedni, az az előbbre haladni akarni, 's minden új lépéstől borzadni, nem-e esztelenség? — A' bölcs tehát okossága' mérlegére veti tökél vágyát, 's ha ennek egyik ága lenehezedik, az után indul; ha pedig határozatlanul biczeg, akkor a' tudósok' többségéhez ragaszkodik, ha ezeknek ítéletök ón józan okoskodásával nem ellenkezik. Így a' bölcs' élte nem bajtalan ugyan, de napról, napra közelebb érzi magát lenni czéljához, a' tökélhez, mellyből a' boldogság sugárzik. Ezt jelenkorunkban leginkább tapasztalhatni. Hazánkfiajinak egyik része, merészen vág tökélvágya után, 's tusakodva feszegeti a' rést, mellyen a' tökélt nemcsak pillanthatja, hanem kiis vívhatja; ellenben mások késnek, sőt gátokat hengerítnek az előbbenieknek. Nem-e pirultok homályban botorkázni? nem-e röstelitek fáradságaitokat a' gátok' emelésében? — Nem tud fáradni a' bölcs, szilárd a' jóban, 's azt kivívni törekszik holtaig. Hazánkat is ékesíté a' mennyei gondviselés bölcs fiakkal, kik a' Szeretettől magától kijelelt tökél útján igyekeznek a' boldogságot kieszközölni, 's azt az egész honra árasztani. Minek hallására a' jó szív, egyrészről örömre; más oldalról pedig hálára buzdulni kénytelen.

*) Novitas adjicit calamitatibus pondus. L. Seneca ad Lucilium Epist. 91. M.

Már a' hazai nyelvet, ez atyáinktól örökben ránk szállt tulajdont, ne méltassák figyelemre bölcseink? ezt csak korcs unokáktól várhatni. De nem így tudósink, főleg nyelvünket vették tökéletesítésök' tárgyaúl, hogy a' tökéletes nyelv, u. m. hasonló lelkek' tolmácslata által, a' szent egység mináluukis föltámasztassék, az Isten' dicsőségére, 's a' haza' boldogítására. Vérzeni kell szivünknek ha meggondoljuk: hogy közünkbe is, kik több század alatt testvéri szeretettel éltük boldogságunkat; konkolt vetett a' gonosz. Oda lett az egység, oda a' boldogság templomának alapja! — De letörlöm könnyeimet, megyek, gyenge vállaimmal én is mozdítok egy követ sok nemesnek nyomdoka után, 's reménylem, hogy a' legjobb Atya elnem hagyja végig e' szőllőt, mellyet jobb keze plántált, 's hármas hegyén ismét telifényben fog ragyogni a' kettős köröszt, mellyről sugárzott atyáinknak boldogsága. —

Nyelvünket tökéletesíteni indulván tudósaink, azt tetőtül talpig vizsgálat alá vették. Igaz lévén az: hogy nemzetünk napkeleti; az is igaznak találtatott: hogy nyelvünk is napkeleti. Ezt azon természetes úton következhetni: hogy nemzetünk néma nemvolt idejöttekor, azután (a' nyugoti kölcsönzéseket kivéve) nyelvünknek rokonysága a' keletivel szembetünő. Már nyelvünket valódilag tökéletesíteni akarván, azt legczélirányosabban úgy tehetnénk, ha napkeletiségéhez ragaszkodva, beltermészetével egyezőleg, külsejét is keletire változtatnánk. — Ez, noha óhajthato, de igen veszedelmes lenne előre haladásunkra nézve, mivel itt ütvén sátort, a' nyugotiak' betűjeiket, és több szokásaikat magunkévá tettük, 's helyesen, mivel így mi hozzájok, ők pedig hozzánk jobban szokhattak, egymást jobban szívelhetjük, 's reménylenünk is jobban lehet, hogy ezek' közepette sátorunk díszében végig fönmaradhat. — Az elreppent századok alatt, annyira begyökeresedett nyelvünkbe a' nyugoti ízlés, (ambár nehezen, mit csak onnan is következhetni, hogy abcz-nk még mai napig sincs megállapítva —) hogy azt kö-

ránkból kiküszöbölni, 's helyette egészen ellenkezőt bevenni, nem is lehetne, vagy legalább ez által századot is vesztene litteraturánk előrehaladásában. (Tudjuk mint rettegnek mieink az újítástól! pedig ekkor csak az elavult tulajdonunk' mássát ébresztenénk föl. —) De ezt nyelvünknek beltökéle nemis kívánja, 's minthogy mi már nyugotiakká lettünk, 's illyenek akarunk örökleni: czélirányosabb, hogy magunkat szomszédainkhoz alkalmaztassuk, 'sa' nyugotiak' formájukba öntsük nyelvünket, a' mennyire azt, annak természete megengedi. Ezt tetleg az egész nemzet elfogadta.

Nyelvtudósaink tehát nyelvünket nyugoti formában tökéletesíteni indultak. Természetesen mindenek előtt a' betűkön akadtak fön. Kevés régi iratainkból is eléggé kiviláglik azon szorgalom, mellyel íróink, a' magyar nyelv' egyes hangjait tökéletesen kijelelni igyekeztek, csaknem mindenik másképp írá-ki hol egyik, hol másik hangot. Többen merészek voltak, és sokban simították is írás-módunkat. De mai napig sem jöhetének betűink azon polczra, mellyen számukra, 's alakjokra nézve tökélben ragyognának, minek szükségéről senki se fog kételkedni, ha tökélről, 's ennek szükségéről fogalma van. — Ezen általányos indító okon kívül, jól általlátták nyelvészeink nyelvünknek gazdagságát, mellynek több kincsei ugyan már tündöklenek, de a' fők még rejtengnek, 's mellyeket világosságra hozni előbb nem lehet, még a' mélébe vezető út, az az a' hangok, 's ezeknek megfelelő jelek, szám- 's alaklag tökéletesen megállapítva nemlesznek. — Ezért igyekeztek nyelvtudósaink a' betűket tökéletesíteni, majd mindenik különös abcz rendet ösmére el.

Fölösleg volna itt nyelvészeinknek betűrendjeit fölhozni, minthogy ezt már többen tették, mindazonáltal íróink' véleményeiket kikutatni, 's nyelvünket természeti úton vizsgálni, *) 's ezekből kü-

*) Mondom: természeti úton, a' mennyire t. i. új, 's mintegy másod természetet nyert nyelvünk a' nyugoti külső által. Ha keletiesen akarnánk megállapítani betűinket, az másképp ütne ki, mássalhangzóink külön, 's egykét nyug-

lőn hangjaink' számát következtetni vala az én czélom is. — Így haladván; ezekben állapodtam meg:

a, á, b, cz, cs, d, gy, dz, e, közép e, é, f, g, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs.

Így tehát negyven külön hangot-veszek észre, 's következőleg annyi hangjegyet, az az betűt látok lenni szükségesnek nyelvünkben.

Mennyire külömböznek ebben még mai nap is íróink, tudják olvasóim, 's többnyire kevesebb betűt ösmérnek el. A' nyelvünkből száműzetni akarókat, tehát vegyük vizsgálat alá.

Hosszú magánhangzóinkat: á, é, í, ó, ő, ú, ű sem akarják néhányan külön betűnek elfogadni, de a' mint mondám: csak néhányan léteznek ma illyenek, 's nyelvészeink' nagyobb része a' tapogathatót nem tagadja, Tudós Társaságunkis ehhez ragaszkodik. Ezt már ma szükségtelen hosszasan vitatni is, 's csak azt jegyzem meg: nem-e külömbözik a' rövid a hangja, a' hosszú á-étól? ha külömbözik, akkor természetesen különös hang is, 's következőleg külön betű is. Ugyan ezt lehet, és kell alkalmaztatni a' közép e-re. Ennek jelenkorunkban kevés barátja vagyon, noha olly külömböző hangis nyelvünkben, mint hosszú magánhangzóink, 's ambátor olly igen kitünő külömbség nincs is, az e, és közép e között, mint teszem az e, és é közt; de azért egy jó magyar fülű sem tagadhat három külön hangzó e-t p. o. ezen szóban emberség 'stb. — Leginkább kitünő ezen külömbség, a' kérdező e-be p. o. az-e? 'stb., mit már eldődeink észrevévén, többféleképp írással is külömböztetni akartak, így: e', è, ë, elszigetelve e, ö, ma leginkább így: -e. Vagy ez csak a' tévedések' elkerüléseért vétetett föl? akkor a' hal = piscis, 's hal = moritur, 's több efféléhez is ragasztottak volna különöző jegyeket, a' mi

---

vóval megszaporítva, magánhangzóink is külön lennének. Most a' nyugot szab zsinór mértéket. M.

mi nem is volna rosz; *) (ambátor a' magyar fölfogja az összeköttetésből találni az igazi értelmet, azután, teljes tökélre hozni nyelvünket, valamint egyéb változékony dolgokat, nem is lehet, szükségtelen is) de éppen annák elmaradtából a' közép e' általellenében, azt következthetni: hogy a' közép e-t megkülömböztették, 's azt kijelelni is akarták íróink. Ha ez így vagyon, mit a' hangokat vizsgálónak tagadni nem lehet; akkor a' közép e, olly jussal megkívánja a' külön jegyet, mint bár mellyik hosszú magánhangzónk, 's ha külleg tökéletesíteni akarjuk abcz-nkket, akkor kár is volna ennek, t. i. a' közép e-nek elmaradtával csonkítani nyelvünk' belsejét. — De talán a' tökél' egyszerüségével nem is egyezthetik meg néhányan három é-nket? figyelemre méltassák ezek azt: hogy nem abban helyheztetik a' nyelv' tökéle: hogy az csonkítva egyszerűbb legyen; hanem inkább: hogy eredeti, vagy bel-tisztaságában alkalmaztható legyen mindennémű szóllás-, írásra. Ha most elhagyunk, vagy jobbra változtatunk valamit, mi tán régtől használtatott, de nem postulatuma a' nyelvnek, jól tesszük, p. o. ha régi kettős oe, vagy o̊, ẘ, többször hármas eiv, eyv stb, egyes ö-vé forrasztjuk, ha mostani kettős betűinket, egyesekké változtatjuk, vagy más hasonló újításokat teszünk, tökél irányt követünk; de nyelvünk' kincsét ne vessük el mimagunk. — Mondom: nyelvünk' kincsét; mivel mennyit nyer nyelvünk szépségére nézve az által, hogy a' közép e-t, az egyhangság, vagy monotonia kikerülésére ö-re változtathatni, p. o. milly kerekded folyásúvá teszik illyenek a' beszédet: tönkre, növeködés, következik, lött, stb! — A' régieknek példájok erre nézve igen sűrü. Ezt ma is cserélgetik, valamint több íróink, úgy élő nyelven több helytt hontársink, mit Révai főleg a' Dunántúliaknál vett észre. Ezt valóságos kincsnek lehet nézni nyelvünkben, 's ezt di-

*) A' keleti nyugvók p. o. א ע illveseket nem-e hárítanának el? — M.

vatba hozni annál inkább kellene, mennél kellemetlenebbül hangzik füleinkben sok é-nk' monotonja, 's mennél kedvesebb hang egy jó magyarnál az ö, e-nél, mit Révaink is észre vett. (Antiquitates Literaturae Hungaricae. Pestini 1803. vol. I, §. 19.) — Milly tökélt tükrözne e' szabály: az euphonia kivánatára, az az két, vagy több e-nek össze jöttekor, a' közép e-t, ö-vel fölváltani lehet, ha azt az értelem megengedi? (úgy a' kérdő e-t nemlehetne ö-re változtatni, sem pedig ott, hol az értelem másra változtatnék p. o. szeretöt stb.) Ha pedig a' közép e-től elválunk, nem lesz bizonyos zsinór mértékünk e' hasznos tárgyban, vagy euphoniát tűzönk ki akkor is? azt mondjuk: több e közül, egyet ö-re kell változtatni? mellik fog az lenni, az első, második, harmadik-e? nem-e láthatjuk előre ált, hogy egyik az elsőt, más második, harmadik e-t fog ö-re változtatni a' szóban? úgy bizonyosan fog találkozni, ki így fogja használni a' szabadságot: ömberség, Szegöd stb, a' helyes embörség, Szöged stb helyett, 's ekkor az egyetlenség, monotoniánál csunyább ö-zés, 's nagy tökél héjány, az az a' bizonytalanság maradmeg nyelvünkben; holott ellenben a' közép e-t megtartván, nyelvünk' tökélét valódilag előre mozditjuk. — Tagadhatatlan ugyan a' nehézség, mellyel vívnunk kell mindaddig, még ahhoz nem szokott füleink, szorosabb vizsgálat nélkül is észre vesszik szavainkban a' közép e-t; de a' tökél, 's ezzel párosult haszon miatt, ne hátráljon minket illyesmi, min gyakorlással diadalmaskodni lehet.

Dz hangot, ámbár kevés szavàinkban jön is elő; szükség még is megtartani. A' megtestesedett hangokat, az az a' betűket, tagoknak lehet tekínteni, mellyeknek összesége egy testhez hasonlítható egész abcz-t teszki. Már ha a' dz-t körömhez hasonlíthatjuk is, mellynek nem nagy a' szolgálatja; mégis szüksége onnanis kitetszik: hogy nélküle csonka marad az egész, következőleg dz-t is meg köll tartani. Hogy pedig dz, olly egyeshang mint cs, gy

stb, az edz, bodza stb szavaink' hangjait vizsgáló kifogja venni. Régiség buváraink talán több dz-és szavainkra fognak akadni. Több keleti nyelvben is megvan a' dz hang.

Ezeken kívül, harmadik a-t is különbözthet a' magyar hangvizsgáló nyelvünkben, melly a és o egyé olvadt mély hangból áll, mellyet többször o-val is cserélhetni, mint azt teszi is a' köznép, példa gyanánt szolgáljon a' közönségesen ösmert olma, szolma, vagy óma, szóma, alma, szalma helyett. — Ha fontolóra vesszük, hogy ez is valóságosan külön hang, 's hogy ennek különös kijelelését kihagyván, a' nyelvünket idegen ajkú tanulók, azt teljes mivoltában magukévá nemtehetik; (mint azt eddig is tapasztaljuk sok tót- 's német- magyarjainknál —) akkor külön jegyet köll kívánni e' harmadik a-ra is. Mindazonáltal ennek annyi haszna nincs ránk nézve, mint a' közép e-nek, azért, hogy ez által se ijjesszük jobban az óság kedvelőjeit; (itt talán jobban ellenségeit?) elis mellőzhetjük, a' nyelvtanítókra bízván azt: hogy kivétel gyanánt oktassák más ajkú tanítványaikat ezen harmadik a-nak kiejtésére, mert ennek változatán akad leginkább fön a' magyar fül.

Ds-t magyar nyelvben nemtaláltam. Ha idegen szavakat száműzni akarunk nyelvünkből, akkor az ellenkezőnek ajtót ne nyissunk a' ds-nek, u. m. külön betűnek elfogadtával. Ha idegen szót akarunk kiírni, akkor a' két betűt, t. i. d-t és s-set használhatjuk, mi csak tulajdonunkról gondoskodjunk. — Azt állítják néhányan: hogy így egy közös, az az minden nyelvre alkalmaztható alphabetummal foghat dicsekedni a' magyar, én kételkedem ennek valóságán, 's arra figyelmeztetem a' velem nemegyezőket, hogy az Olasz és Franczia nyelv' különségein kivűl, még számtalan keleti, stb nyelvek is léteznek tulajdon különségekkel, 's mindannnyinak megfelelne alphabetumunk? — Vagy bizonyos betűinkhez jegyzéseket fogunk ragasztani, p. o. dz-t nagyobb száj nyilással, vagy nagyobb sziszegéssel, ö

végzettel, órron kiejtve, h-val párosítva, stb ezt, vagy amazt idegen betűt mondjuk ki? Ez álláspontom mostis vagyunk, 's az illy okok elégtelenek arra, hogy nyelvünket ds- vagy dzs-vel terheljük.

A' negyedik a- és e-nek hasztalanságáról nincs mit szóllani.

Így tehát negyven külön betűt foglal magában nyelvünk, (ha úgy tetszenék, a' harmadik a-val negyvenegyet, de a' mint föllebb érémtém, ez nem éppen szükséges) 's úgy vélem: e' betű sor, nyelvünk minden szükségeinek megfelel, az az tökéletes magyar abcz.

Természeti kívánat az: hogy negyven külön hangjainkat, szinte negyven külömböző jeggyel írjuk is ki, külömben a' dologgal ellenkezik a' kijelelés. Legkönnyebb volna bár száz külön hangot, szinte annyiféle jeggyel papirosra tenni, ha ezen jegyek-, az az betűknek, nemannyira a' dolog' természetétől, mint más tekíntetektől nemszabadtak volna bizonyos szabályok, mellyektől egy írónak eltérni nem szabad, tökéletes betűket akarván alkotni. Ebben ütköznek a' mi kettős betűink. Külön hangjainkat ugyan kitudjuk mi jelelni, de nem külön jeggyel, hanem más rokon hangokat jelentő kettővel élünk, u. m. cz, cs, gy, dz, ly, ny, sz, ty, zs két két betűt használunk, több betűalkotási szabály' ellenére, mellyek újonnan ajánlani akaró betűimet előzni fogják. — Ezen szabályokat ellehetne mellőzni, (sok nemzetnél elis mellőztettek) ha ezen elmellőzés következményeket nemvonna maga után, de éppen ezen szükségtelen, alkalmatlan, tökéletlen következmények harczolnak kettős betűink ellen. — Vannak jelenkorunkban is ollyanok, kik a' változtatást szükségtelennek lenni vitatják, leginkább szokásból következtetvén, nem gondolván meg: hogy eldődeink mindég haboztak erre nézve a' ránk maradt irattanúk szerint, 's hogy: nem minden szokás, jó szokás, 's hogy a' szokás, szokás által győzettetik, jobbítatik. — Mások, állítólag igen jóknak rebesgetik kettős betűinket, 's tettel észrevétetlenül

ellenkezőt bizonyítnak, hamvai ellenis morogván annak, ki a' Franczia roi helyett roa-t, 's Angol Brougham helyett Brum-ot kezdett olvasni, írni stb. Legyünk tökél szeretők! nesajnáljunk egykét perczet, vagyha kívántatnék, órát is új betűink' megtanulásukra, ha az egyébként is hasznunkra, díszünkre válik.

Az alkotási rendszernek vége: alkotni bizonyos czélra alkalmatos alkotmányokat. Ez kielégítetik, ha az alkotmányok, czélirányos tulajdonságokkal fölruháztatnak.

Ezen általányos igazságokat tárgyunkhoz alkalmaztatván, kitetszik, hogy a' betű alkotási rendszernek vége: alkotni bizonyos czélra alkalmatos jegyeket, (betűket) mi kielégítetik: ha ezen betűk czélirányos tulajdonságokkal ruháztatnak föl.

Már most illyen kérdések támadnak: mi czélja a' betűknek? mellyek azok a' czélirányos tulajdonságok?

Istentől áldatott meg az ember azon különös tulajdonsággal, hogy elme szüleményeit, bizonyos tagos hangokkal, az az szavakkal kijelentheti, 's másokkal közülni képes. — Nem elégedett meg az ember avval, hogy jelenlévő társával értekezhetik, a' távol lévőkkel, 's a' jövő korral is akarta tudatni gondolatjait. Ennek kieszközlésére, eleinte csak egyes jeleket határoztak ennek, vagy amannak az észképnek jelentésére. Később a' tökélre termett emberi ész, minden közösülési hangra alkotott magának bizonyos jelt, az az betűt. — Ezekből kitetsző a' betűk' rendeltetése.

Ezen czélnak megfelelendő jelek észből (a priori) nemértetnek, hanem csupán egy, vagy többeknek akaratjoktúl függtek, 's később ezekhez járult egy egész nemzet' jóvá hagyása, vagy egyszerüleg, vagy módosítással. És éppen azért, hogy e' jelek észből nemértetnek; a' dolog' természete, vagy czélja nemkíván mást, csak hogy számra nézve annyi jel legyen, a' hány hang vagyon a' nyelvben, alakra nézve pedig egymástól különbözzenek. Innen

fejthetni meg, a' számtalan, külömbféle alakú, sokszor idomtalan betűk' létét. — Ezen kívánatnak eleget tesz a' mi kettős jelű alphabetumunk is. — De a' rendet, mindenek lelkének lenni értette az ember, leginkább tapasztalati philosophalása által. Ez a' betükre is alkalmaztatott. Jobban ért meg idővel az emberi nem, 's a' szépre is lelkesedett. A' szépet tagjaihoz, körüle lévő tárgyakhoz, szavához, 's ennek tolmácsához is oltani igyekezett, 's így a' műveltség, a' tökélnek magasabb pólczára hágott. Itt áll most is az emberi nem. Már most az eredmény (resultatum) is érthető, hogy t. i. a' főkívánat, az az szám, 's alak külömbség mellett, most a' rend, és szépízlés is szab zsinór mértéket egy betű alkotónak.

Alphabetumunk kölcsönöztetvén a' latíntól, ugyan azok' rendjét megis tartották eldődeink, 's minthogy nekünk több betűink vannak, a' rokon hangokat egymásmellé helyheztették, 's így abcz-nk rendes. Minthogy pedig kettős betűink hangjai megmaradnak, 's csak jelei fognak változtatni, az újonnan alkotandó betűk is, kettőseink' mostani helyöket fogják elfoglalni. Nincs tehát a' rendről több szóllani való. — Azt méltó megjegyezni: hogy cs-nk előbbre tétetik a' cz-nél, 's következetlenül, mivel a' magyarnak abcz-je van, 's így ezt megköll jobbítni. — Gy is, dj alkotó hangokból olvadván egyé; rendesen d után állana. — A' dz-t néhányan az abcz' végéhez ragasztják, talán mivel z is alkotó része? de a' fő, az az vezető hang benne a' d, természetesen ezt követi is. — Általjában itt is az elfogadott latín alphabetum szabályoz minket.

A' szépízlés már szorosabb korlátok közé szorítja a' jelenkori betű alkotót nálunk. (Afrika' belsejében nehezen?) Ha egy egész alphabetum' alkotásáról volna itt szó, akkor másképp szóllana a' szépízlés; de csak némelly betűkről, nevezetesen a' mi cz, cs, gy, dz, ly, ny, sz, ty, zs' változtatásáról forog a' kérdés, a' szépízlés itt tehát illy szabályokat hoz:

Az alkotandó betűk:

1-ször. Mindenek előtt illők legyenek a' már bevett, és sokkal több latín betűk' sorába. — Ez, a' dolog természetéből folyó, tagadhatatlan szépízlési szabály ellen vétkeznek, kik: Zsidó, *) Görög, Német, Tót, vagy más szegletes, gajmós, horgas betűket (p. o. a' Révaié is illyenek) akarnak a' paralellában nyugvó, 's gömbölű latín alphabetum' sorába tolni. Nem köll evvel össze zavarni hosszú magánhangzóink' ékezeteit, vagy pontos, kiemelkedő betűinket, miről alább lesz szó.

2-szor. Egyszerüek legyenek. — Minthogy csupa I, vagy O nemlehet; következik, hogy az egymástóli kitünő külömbség mellett, lehetőségig minden elmaradható vonások hagyassanak el.

---

*) Az előre bocsájtottakból kiviláglik, mért hibázik az, ki abc-inkbe zsidó betűket akarna keverni. — Vajha apáink nyelvünk' természetével jobban összhangzó zsidó betűket választották volna latín betűk előtt! bizonyosan tökéletesebb lenne grammaticánk, p. o. illyen nehézségek nem gördítetnének: lót mondunk az egyes számban, és lovak-at a' többesben, hogy lehet ez? ezt keleti írásmódból helyesen meglehet fejteni, לוֹ íratik egyes számban, 's ekkor a' ו nyugszik, de ha többest írunk לוֹק, akkor már a' ו hangja is közbe símul, 's az euphonia nemde szívesebben hallja ezt, mint loak-ot? — Számtalan illyen nehézségek hárítatnának el, teszem a' declinatiókkal sem vesződtek volna annyit nyelvészeink, mert napnyugoti betűktől elámítva, nyelvünk' szabályait is nyugoti kaptára akarták ütni, a' mit annyira nemlehet. — Nem volna ugyan tanácsos most keleti betűkhöz nyúlnunk; nyelvünk grammaticájának nehézségeit mindazonáltal csak ott kereshetjük alaposan. Nyelvünk' gyökei, 's következőleg nyelvünk' egész alkotmánya, nagy világot nyerne a' keleti nyelvekből, mit áltlátván egy nagy nyelvtudósunk, nyelvünket több, még eddig nemis próbált keleti nyelvekkel hasonlítgatja, származtatja mély belátással nyelvünk' gyökeit, 's azokat több nyugoti nyelvekkel is összehasonlítván; egy mindeniket fölül muló magyar etymologiai szótáron régtől fáradozik, mellynek mentül előbbi kijöttét, annál inkább kell óhajtanunk, mennél inkább for a' nyelvünket tökéletesíteni akaró vágy, 's más philologjainknak törekvésök mennél buzgóbb, nyelvünk' gyökeit, a' nyugoti nyelvekben kikutatni. M.

E' két szabályból folyik az: hogy a' betűk szép alakuak legyenek, az az magosságuk, szélességök, vastag, vékony húzásaik öszhangzásban legyenek, 's e' mellett szembetünők is, az az könnyen olvashatók, főképp a' kisbetűk. (Ezt már csak azon hibák is ajánlják, mellyekkel könyveink tömve vannak, pedig gyakran a' betűszedő nem oka annak.) — Különösen figyelemre kell itt venni, nemcsak a' nyomtatást, hanem ennek kalaúzzát az írást is, 's jelenkorunk szellemeként, az ékes írást is. — A' nyomtatási betűkre nézve, fönt ki tett szabályok elégségesek; az írottakra nézve pedig, a' fön említetteken kívül, még a' hajlékonyságot, kapcsolhatóságot is szemügyre köll venni. Főképp tehát arra kell ügyelnünk: hogy a' folyóírás nevezetnek valóban megfeleljenek, az az hogy egymásból folyva, a' sebes írást nehátrálják. — Az ékesírásra is kell figyelnünk, ne hogy betüink' alkalmatlanságuk miatt, ezzel is hátramaradjunk. Erre nézve a' fönt érintett szabályok mellett, illyes új betűket ékesen író toll' próbája alá is köll vetni, 's kinyomozni: valljon az új betűk alkalmatosak-e külömbféle ékesírási változatokra. —

Látván a' szabályokat, mellyek után kell indulnia egy kettős betűink' alkotójának; lássuk most a' módokat is, mellyek szerint lehet e' lépésben előre haladni.

E' módok e' következendők: megtörténhetik az alkotás

1. Kettős betűink alkotó részeinek, egy jegybei csatlással,

2. Kettős betűink' fő, vagy vezér alkotó betűjének, pontal, ékezettel, horoggal, vagy bár milly vonással megjegyzésével,

3. Kölcsönözés által, t. i. kettős betűinknek hangját kijelentő idegen betűk' fölvételökkel,

4. Némelly egyes betűink' elforgatásukkal,

5. Egészen új jelekkel.

Az én elveim e' módok használásában e' következendők: fő elv (supremum principium) a' s z a-

Cz – C, c, C, c, Comb, cincog.

Cs – Ϣ, Ϣ, ϣ, ϣ, Ϣ, ϣ, Ϣont, ϣacϣog.

Gy – Ɣ, ɣ, ɣ, Ɣ, Ɣ, ɣ, ɣ, Ɣönɣ, aɣag.

Dz – Ꝑ, ꝑ, Ꝑ, ꝑ, Ꝑivó, boɣa.

közép E. – E, e, ε, E, e, ε, Erdɣg, tɣtt.

Ly – Ɣ, l, ɣ, Ɣ, Ɣ, ɣ, Ɣuk, nadáɣ.

Ny – N, η, N, η, Nak, aɣa.

Sz – S, Z, ſ, S, S, ſ, ſ, ſ, Ꝑiv, veſſö.

S – S, s, S, s, Som, vas.

Ty – Y, ɣ, ɣ, Y, Y, ɣ, Yúk, haɣɣú.

Zs – Ꞇ, ꞇ, Ꞇ, Ꞇ, ꞇ, ꞇ, Ꞇák, Ꞇup, moɣár.

ϢΝΨΡΕΖΝS ΖΥꞇ.

badság, melly természetesen értetődik. (Az első betű alkotó' szabadságától függött minden új jel, a' számot, 's forma különbséget kivéve. A' mód most is kezünkben vagyon, csak az alkotási szabályoknak eleget tegyünk.) Erre építvén nézeteimet; nem ragaszkodám egy különös módhoz is, hanem így haladék: ha egy jegybe csatolhatom az alkotási szabályokkal öszhangzólag kettős betűink' alkotó részeit, igen jól lesz, vagyha csak egyik alkotó betűt használhatom is, igen jól lesz, mivel ez által a' tanulónak emlékezete elősegítetik, 's hazánk fiaival is könnyebben lehet megkedveltetni az illyen új betűket, a' mi már nagy rúgó, minthogy igen sokan csak azért sem akarnak új betűket, mivel félnek a' tanulási nehézségektől; — de ha ezt valamellyik 'szabály' szegésével köllene tennem, inkább új jegyet gondolok ki, melly minden oldalról tökéletes legyen. Ha ezt tehetem némelly egyes betűink' elfordításával, vagy kölcsönözés által, az is jól lesz, ebben engem nem fog hátrálni azon kifogás: hogy így ennek, vagy amannak olvasni tanulónak nehézséget okozunk; mi köze a' magyar nyelvésznek ehhez? 's ha illyeseken fönakadunk, akkor vajmi sok gáncsunk lesz előre haladásunkban! más nemzetek tekíntettek-e erre? mindazonáltal ha lehet, itt ezt is jó lesz kikerülni, csak ne ragaszkodjék az ember hozzá. — A' horgas, vagy más külön álló jeggyel bélyegzett betűt nem fogadhatomel, mivel ellenkezik az alkotási szabályokkal; de ha mindenképp czélirányos húzással eleget tehetek a' szabályoknak, jól lesz. —

Gondolom hogy minden előítélettől menten, 's helyben hagyható elvekkel fogtam kettős betűink' megváltoztatásukhoz? — Ezeket szemem előtt tartván; ezen betűket találom alkalmatosoknak lenni kettőseink helyett. . . . . (lássd a' táblát.)

Vessük most vizsgálat alá: valljon betűim öszhangzók-e előre bocsájtott szabályaimmal?

A' mi a' két fő, az az alap szabályt illeti, azoknak láthatóképp megfelelnek új jegyeim, mivel

számszerint megegyeznek a' voltakkal, 's egymástól külömböznek is. — A' rendességnek is eleget tesznek, kettőseink' helyeit elfoglalván. Leginkább kell szem alá venni a' szépízlési postulatumokat, 's azokat betűimre alkalmaztatni. Ugyan is: illők betűim latín alphabetumunk' sorába, egyik sem hág a' paralellák határán túl, sőt abban illő szélességben, változó vastag, 's vékony vonásokkal, nem elütő, mégis szembetünő külömbséggel, szép, 's könnyen megfogható változatú alakokban nyugszanak, 's minden szükségtelen vonásoktúl mentek, 's így a' lehetségig egyszerüek is. —

Jobb lesz minden betűt külön bírálat alá venni.

Cz. — Hogy az egyszerü latín c-t ajánlom, eddigi kettős cz-nk helyett, nehezen fog rajta sok megütközni, megvizsgálván: hogy ezen latín betű, cz-nknek egészen megfelel, 's minthogy egyébként szabályainkal is egyeztethető, ösmertetik is mindenkitől; véleményem szerint alkalmatosabb nem is kívánható. *) — Igaz ugyan: hogy C a' latín nyelvben sokszor k-t jelent, p. o. a' caro, cor-ban stb; de ezt csak kivétel szerint, minket pedig a' fő szabály reguláz. Azután: t-t is cz-nek mondja többször a' deák, p. o. tentatioban stb; 's nemde azért a' t-t elfogadtuk, nem is okoz zavart? — Az is igaz: hogy kétségbe lehet hozni, nem-e használták a' régi Rómaiak a' c-t, cs-nek is, vagy sz-nek, minthogy lányai, u. m. Olasz nyelv cs-nek, a' Frantzia sznek mondjaki ma, 's a' latínok, magyar szavakban néha cs-t, máskor sz-et írtak c-vel; mindazonáltal mi a' homályos ó kort ne kövessük, ha van biztosan mihez ragaszkodni, már pedig jelenkorunkban a' latin c, meghatározottan cz hangot jelent. Előítéletekkel föllhagyván, kövessük a' legrövidebb, 's legtermészetesebb útat! — A' mint mondám, a' c mint nyomtatás, mint írásra nézve mindenki előtt ösméretes, azért itt több szóllani való róla nincsen.

*) Kelletiesen ugyan T regulázna; de itt is nyugoti, nevezetesen latín alphabetum nyújt szabályt. M.

Cs. — Itt a' fő alkotó hang látszik elő, mellyhez egyszerüleg csatoltatik egy fölfordított c. A' c-től kitetszőleg külömbözik, alakjára nézve is szép, akár nyomtatási, akár írásbeli formáját tekintjük. A' nyomtatási példányból, a' második jobban tetszik. Az írásbeli példányok' könnyü kiírhatásuk, kivehető.

Gy. — Kettős gy mássalhangzónk ugyan d és j alkotókból áll; de a' mint nézeteimből látszik, ez éppen nem korlatozza az alkotót. Engem a' jelen betűmnek szép alkata, szembetünősége: 's azon nézet: hogy itt egybe lévén forrasztva a' g és y, mellyekhez hontársim már szokva vannak, 's igy ezt könnyebben elis fogadják, mondám: engemet ezek bírtak ennek elfogadására, 's kiki megfogja engedni: hogy abcz-nk' díszére fog válni. A' kis nyomtatási példányokból, az első tetszik. Az írási példányok' karcsuságuk, 's könnyen írhatóságuk, szinte látható az oda mellékelt gyöngy, agyag példa szókban.

Dz. — Új jegy, 'melly hasonlólag megfelel kitűzött szépízlési szabályaimnak, 's bár nézzük szépségre, olvashatásra, könnyű írásra nézve, minden képp ajánlható. Példa gyanánt fölhozom a' Dzivó (dió) Dunáninnenni tájszavat.

Ly. — Ez is a' gy nek rámájára, attól mégis első pillanatra megkülömböztethetőleg vagyon képezve, s benne az l 's y alkotó betűket látjuk helyesen egyé csatolva lenni. Szebbet ennél, 's czélirányosabbat én nem is kivánok. A' kis nyomtatásbeliek közül, a' második tetszik. Az írásbeli nagy- és kis-betük megtartják eredeti bélyegüket, 's még is eleget tesznek rendeltetésöknek.

Ny. — Hogy az egyszerű n-től külömbözik, 's hogy igen egyszerű módon kapcsoltatik itt egyé az n és y, minden szemlélő láthatja, rendeltetése is egyszeribe szembe ötlik. Minden kivánt tulajdonságai láthatók a' táblán.

Sz, és S. — Noha a' latín s, a' mi sz hangunkat jeleli is; de minthogy mi a' latín 's ellenkező hangját szoktuk czzel kiírni, ajánlom legczélirányosabban megtartani a' bevett szokást, isz a' tapasztalás bizonysága

szerint, semmi zavart sem okoz ez nálunk, ha pedig nekünk eleget tesz, nincs okunk mért ragaszkodni idegen rámához, — azután: a' latínban is többször sz helyett, s-sel élünk, p. o. asper, statua stb, (az ó korral itt sokatt ne vesződjünk, éljünk csak a' jelennel jövő javunkra. —) 's valljon érdemes-e volna a' hajdan miatt olly nehézséget gördíteni elénkbe, hogy mostani s-sünket, ezután sz-nek mondjuk, holott a' számtalan zavar, nehézség mellett, semmi haszon sem háramlana ránk? — Ezt a' következetlenséget méltassák csak szemügyre azok, kik s-ünkben, leginkább Olasz 's Francziák' nyomdokaihoz lánczoltatva; következetlenséget látnak, 's orvosságot kívánnak! már bíz így flastromot kellene ragasztani j, g-re is, pedig főfájást, vagy szédelgést okoznánk alphabetumunknak! —

Sz magánhangzónkat mi két betűvel írjuk ki u. m. s, és z-vel. E' helyett ajánlom a' táblán látszó jelek' egyikét. Ha az első nem tetszenék, noha egyszerűsége igen ajánlja; — akkor a' másik elfogadható, mellyben eddig használt s és z betűk legegyszerűebben vannak egyé szőve. Az írásbelieknek szép alakjok, 's csavaríthatásuk kitünő.

Ty. — Ebben is helyesen egyé olvadva látjuk lenni az alkotó t 's y betűket, pedig a' legegyszerűbb, 's különbözthetőbb alakban. Különösen az írásbeli nagy betűnek szépsége szemreható, — 's abcznknek valóban ékesítésére válnék, mellyet gyorsan is lehetne használni, a' mint azt a' tábla mutatja. A' kis betűkben, a' hajlékonyság fő bélyeg.

Zs. — A' szépízlési szabályok e' jelben is föllelnek minden kívánt tulajdonságot, mint azt a' Zsák, mozsár fölhozott példákban föltalálja a' vizsgaló.

Közép E. — szembetünőbb, egyszerűbb, alkalmatosabb jelt, ezen hángnak kijegyzésére nem is kívánhatni, 's ennél többet mondhatok-e ajánlólag?

Előadott, 's különösen megvizsgált betűimben az egyszerűséget, szembetünő külömbséget, többnyire az eredeti hangok egyben föllelhető charactereit, és a' szépízlési öszhangzást tagadni nemlehet, vala-

mint alkalmatosságukat sem gyors, folyó, 's ékes írásra, mint azt, a' táblát vizsgáló szigorúbb bíráló is megfogja engedni. Ezeken kévül, a' föl, vagy le felé nyúló vonásokat megtartván a' gy, ly, ny, tyben, ez által is az előbbi könnyűség megmarad olvasásunkban. Szóval: minden oldalú kívánságnak megfelelnek véleményem szerint betűim, 's így bátran merem ajánlani a' közönségnek. —

Néhányan ékezett, és pontos á, é, i, í, j, ó, ö, ő, ü, ű magánhanzóink hellyett is új jegyeket kívánnak; de ezen változat, valamint egyrészről hasznos, úgy ellenben káros is lenne. Hasznos lenne azért: mivel ezáltal gyors írásunk igen nagy könnyüséget nyerne, a' nyomtatási hibák is talán gyérebbek lennének. De az ellenkező mellett fontosabb okok harczolnak, t. i. ezeknél egyszerűbb, 's szembetünőbb jegyekre nemis számolhatnánk, és így tökéletlenebbek lennének betűink, mint most. Arra is kell figyelmeznünk: hogy e' pontok, és ékezetek által, a' gyors olvasó igen segítetik, valamint azt is: hogy más betűinket is igen gyakran eltévesztik betűszedőink; 's így a' mennyire hátráltatja a' pont, és ékezet a' gyors írást, annyiban előmozditja a' gyors olvasást, a' minek nagyobb haszna van, 's minthogy ezek mellett, hosszú magánhangzóink vonással, u. m. rövidet a' hosszútól külömböztető természetes jeggyel bélyegezzük; a' természetnek hiv utánozói vagyunk, ezenkivül papiroson sem foglalnak nagyobb helyet, hozzájok is szoktunk már. Mind ezek a' régi melletti maradást ajánlják.

Vegye fontolóra a' részre-hajlatlan bíráló ajánlatomat, igazságosan ítéljen, és szóljon, mivel most vagyon a' szólásnak ideje. — A' korlátlan csevegő 's az akaratos néma, egyiránt veszedelmeztetőji a' hazának, 's így kárhozatosak. A' ki pedig akkor szólal meg, mikor a' szent ügy azt megkívánja, annak bár gyengék is hangjai, rendeltetésének megfelel, 's czéltér.

Majer István.

5.

A' Nagyméltóságu Királi Magyar Helytartó-Tanácsnak rendelése és utasítása a' hasznos élő-fáknak, különössen a' füzeknek ültetése és ápolása eránt, 1780.

Elsö pont.

Mely nagy drága haszon származzék mind a' közjóra mind kinek kinek önmagára nézve a' füzfáknak plántálásából: eléggé kitetszik azon fontos okokból, mellyek a' felséges Királi Helytartó Tanácsnak — Magyar Ország minden Vármegyéire, Kerületeire és szabad Királi Városira, a' már rég mult 1755-dik esztendőben Mártzius 10-dik napján, legfelsőbb parancsolatból kibocsátott — tudósításában megjegyeztettek. Azok tehát itten újra előadattatnak, és a' következendőkből állanak.

1. §. E' fának az a' természete és tulajdonsága, hogy leginkább a' nedves helyeken tenyészik, és ennél fogva mind ültetése mind szaporítása nemcsak a' költségnek és munkának hanem az időnek mivoltára nézve is sokkal könnyebb mint más egyébb élőfáké.

2. §. E' fa neme magasságra és terebélyességre is minden más fáknál hamarább növekedik; elannyira, hogy ennek tetejét és ágait minden negyed vagy ötöd esztendőben megbotolhatni, és ekképpen a' tüzi fának fogyatkozását általa legelőbb helyre hozhatni.

3. §. A' füzfa-ültetés réteken is annál több haszonnal jár együtt, mivel nemcsak nem ártalmas nekik, sőt inkább árnyékával, — mellyet sok sürü ágai vetni szoktak, — a' fünek növését még száraz időben is előmozditja; és ekképpen alant a' füvet szaporitván, fönt pedig a' tüzre szolgáló sok szép ágakat hajtván és teremvén, itt is kettős hasznot szerez.

4. §. Méltó még ide tekintetbe venni a' tüzi fának mind inkább dráguló árrát, mellyen az vásároltatik, és sok nehéz munkával, fáradsággal a' házhoz beszereztetik, — néha 4—6 's több mértföldnyi távolságról, és gyakran mind a' mezei mind az otthoni munkának elmulasztásával vagy hátramaradtával. A' füzfának ültetése által a' lakosok e' részben is segithetnek magukon, és abból a' közönséges adónak fizetését is kiteremthetik.

5. §. Illyen módon a' tölgyet, bükket és más keményebb fákat termő erdők megtartathatnak, — sokkal hasznosabb czélokra alkalmazandók, mintsem az elégetés.

6. §. Igy a' tüzi fának szüksége és drágasága elháritva, vagy legalább nagy részint mérsékelve levén: szemlátomást kiméltethetik és megsegíttetik a' királi pénztár is, ugymint a' melyből a' katonaság számára az efféle tüzi fáért esztendőnként tetemes nagy summák kiadatnak.

7. §. Egy szóval az e' nemü növény-fajzás, minden előadandó eset és szükség idejében, a' Cs. Kir. táborozó katonaságnak is sokképpen használatos lehet.

8. §. Mind ezekből a' fontos és jeles okokból, a' már fönt említett 1755-dik esztendőben, minden törvényhatóságoknak Királi névvel meghagyatott, hogy a' leirt mód szerint fűzfa és más nemü fák, — kivált a' minémüt a' teleknek, földnek és helynek természete, és a' közjónak szüksége magával hoz és kiván, — minél előbb ültettessenek; névszerint az oly helyeken, hol a' fában fogyatkozás és szükség tapasztaltatik. Ez pedig történjék a' Helységek közes költségeivel, az akkor közelgető tavasznak kezdetén, — mint az ily munkához legalkalmasabb időben; és oly renddel, hogy a' réteken ültetendő fácskák legalább három ölnyi távolságra essenek egymástól, — hogy igy a' széna-takaruláskor a' szekerek minden akadály nélkül közöttük kényelmessen által járhassanak, mehessenek.

9. §. Azonban 1763-dik eszt.ben, Februárius 15-dik napján némely törvényhatóságok részéről tudósítás tétetvén arról, hogy az efféle elültetett fácskák részint önmaguktól kiszáradnak, részint az utonjárók által kiszaggattatnak, vagy a' lakosok által elrontatnak: e' kétféle rosznak megorvoslása végett átaljánossan rendeltetett, hogy az oly kártételi esetben megtapasztalandók, ha nemtelenek, tüstént befogattassanak, és minden további tartóztatás nélkül érdemük szerint példássan büntettessenek; ha pedig nemesek, az illető Vármegyénél bevádoltassanak, és tisztügyészi vád által lemarasztaltassanak, — mindkét eset felől a' tudósítás a' Fels. Kir. Helytartó Tanácsnak felküldetvén. A' kiszáradásnak meggátolása eránt pedig ollyan rendelés tétetett, hogy, — ha a' föld efféle vagy más nemü fák ültetésére nem láttatnék lenni alkalmasnak, — azok helyébe, a' földnek tulajdonságához és természetéhez képest, gyorsan növekedő más egyéb fácskák ültettessenek. E' foglalatosságban aztán, az erdők rendtartásáról már is kiadott és Országszerte közhirré tett szabályokkal *) megegyező valamely illendő mód találtassék fel, — a' lakosoknak több izben is értésükre adatván, magukat ahoz tartás végett.

10. §. Mind ezen rendeléseknek azomban mely kevés sikere volt légyen mind ekkorig, azt Ő Felsége vagy csak azon kevés számu birói tudósításokból, — mellyek leginkább a' mult két esztendőben, a' Kir. Helytartó Tanácshoz érkezvén, onnét Ő Felségének alázatossan bémutattattak, — kegyesen ugyan, de nem éppen kedvessen megértette. Melyre nézve, hogy az előbbi intézetek tökélyesebben munkába vétessenek, és az országbeliek, különössen az Előljárók az ez ügyben mutatandó lankadatlan gondoskodásra hathatósabb ösztönekkel is serkentessenek: méltóztatott Ő Felsége még az itt következő pontok eránt

*) Ezeket is méltó volna ujra közhirré tenni. Velük én nem szolgálhatok.

eránt is rendelést tenni, és kegyelmessen megparancsolni, hogy azok, — ha más jó móddal nem lehetne, kényszerittő eszközökkel is, — valóságossan teljesittessenek Ugymint:

II-dik Pont.

A' füzfának és más egyébb hamar nevelkedő csömetéknek ültetése, szaporittása és illendő ápolása körül (mint már föllebb megmondatott,) leginkább arra szükséges ügyelni, hogy az minden kitelhető sörénységgel az oly helyeken vétessék munkába, mellyekben erdők vagy éppen nincsenek, vagy csak nem elegendők; — nemcsak kinekkinek, hanem az egész publicumnak jólléte és kötelessége ugy hozván magával, hogy a' fabéli inség orvosoltassék. Mindazáltal az efféle gondoskodás oly vármegyéknek, vidékeknek és királi városoknak határiban se mulasztassék el teljességgel, mellyekben elég erdő vagyon; — részint a' népnek naponkénti szaporodására, részint az abból előbb utóbb származó fabéli szükségre, és előre nem látható más egyébb esetekre nézve is. Mert még az oly helyeken is hasznos lehet kertelés körül a' füzeknek és más puhább-nemü fáknak nevelése; mellyek ha sürüen ültettetnek és megvastagodnak, maguk eleven sövény és kertelés gyanánt, ágaik pedig tüzelésre szolgálhatnak; — a' gazdát az ujjabb ujjabb kertelésnek és igazittásnak gondjától és fáradságától sok esztendőkre megmentik; — azonfölül az ily sövény kertelés által a' kemény fából álló erdők (mellyekből eddig a' fa kertelésre is vétetett,) megkéméltethetnek és megtartathatnak. Melyre nézve.

III-dik Pont.

Ha a' felsőség valahol észre venné, hogy a' gyorsan serdülő élőfák plántálása, nevezet szerint a' füz-ültetés röstül vitetnék véghez: ottan minden lakosra bizonyos számu elültetendő fát vessen ki, mellyet mérséklett birság és büntetés terhe alatt minden lakos kötelezztessék ültetni esztendőnként. Ezt pedig tenni kell a' földes uraságnak megegyező

akaratjával és illendő módon. Következőleg munkába veendő ez ültetés rész szerint a' lakosoknak házaik és kertjeik mellett, (mennyire a' térnek mivolta engedendi); részszerint a' közes legelőken, mellyeket t. i. az Uraság legalkalmasabbaknak ítélend és kimutatand; nem külömben a' községnek szántóföldein és rétjein, hol effelek találtatnak és a' körülmények megengedik. Egy ebberánt az ültetésre nézve megkell tartani az első pontnak 8-dik §-ban szabott rendet; az e' végre kiczégérzendő helyeket pedig elkell osztani a' lakosok között, és nem valami más haszonra fordittani.

IV-dik Pont.

Hogy pediglen az elültetett fiatal fácskákat se mezei pásztorok, se tekergő 's imitt amott csavargó gyermekek, vagy ezekhez hasonló más személyek, — héjjaik lefejtésével, megingatással, kihuzdalással és más akármi módon meg ne ronthassák; (ritka levén az oly Helység, hol vagy község vagy uraság kerülő pásztorokat nem fogadna és nem rendelne): arra nézve szükség oly nyilvános és erős parancsolatot adni a' csőszeknek, hogy a' minémü vigyázással a' mezei termékeket örizni kötelesek, szintén oly gonddal és felügyeléssel legyenek az Uraság, paraszt személyek és akárki által ültetett fácskákra is. Ha mégis valamely Helységnek csősze vagy pásztora nem volna, ott a' beültetett terhez és a' helységi körülményekhez alkalmazandó más őrizet rendeltessék, — ha másként nem kerülne, maguk a' lakosok közül választassanak és őrzőkül állittassanak arra alkalmas személyek, házak napok vagy hetek sora szerint. Azon föllül, mikor a' Helységben a' biró-választás történik, az esküttek közül egyre az efféle ültetvényekröli gondviselés különössen bizattassék. A' Helység birájának pedig kötelessége legyen, a' mező-pásztorokat, vagy azok nemlétében más rendelendő őreket, és a' föntirtt mód szerint kinevezendő eskütt-személyt, az ültetett fácskák megörzésére 's dajkálására ösztönözni, —

vigyázván reájok, hogy hivataljokban minnyájan hiven eljárjanak.

V-dik Pont.

Ha pedig valakik szántszándékból és készakartva, vagy vétkes gondatlanságból az ültetett fák rongálására alkalmat nyujtanának: az ollyanok az első pontnak 9-dik §-sa szerint, a' kárpótláson kivül, a' személynek sorsához képest, testi vagy pénzbeli büntetéssel kéméletlenül megbüntettessenek; névszerint a' nemesek tiszti ügyész által törvényszékre idéztessenek, és ott, annak rendén 's módján lemarasztaltatva büntetés alá vonattassanak.

VI-dik Pont.

Mivel az elültetett fácskákban tett károk nem tartatnak csekélyebbeknek, mint a' mellyek a' mezei veteményekben tétetnek: azért a' csőszeknek hasonló gondjok legyen azokra; és a' fácskákban megtapasztalandó kártétek körül a' birák ugyan azzal a' büntetéssel éljenek, melly a' marhák vagy pásztorok által mezőkben tett károkra nézve rendelve van.

VII-dik Pont.

Ez igen hasznos ültetvényeknek és az erántuk tett rendelésnek minden veszedelme (a' tudósittó törvényhatóságok saját értelme szerint is,) nem annyira a' marháktól, mint inkább és gyakrabban a' pásztoroknak pajkosságukból származván: illő dolog, egész tehetséggel arra törekedni, hogy az efféle veszélyes kártétek eltávoztassanak. Melyre nézve, ennekutánna akármely nyájhoz bészegődendő pásztorok mindeneknek előtte az Uraság tisztjeinek bémutattassanak; a' végre, hogy az olly embernek eredete és (a' mennyire az akkori alkalommal kitudható,) annak természete és hajlandósága megismértessék, és ekképpen a' Helység is a' miatta való maga-vigyázásra megintessék; a' pásztorok viszont mit kelljen cselekedniök vagy távoztatniok, egyenessen az Uraság tisztjeitől megértheſsék.

A' dolognak még nagyobb sikerülése végett

VIII-dik Pont.

Átaljában mindennémü fáknak akármely helyen leendő ültetése körül főképpen arra kell vigyázni, hogy árok-vetések, sánczolások, sövények vagy a' határban eszközelhető más egyébb kerittések által a' marhának az ültetvény-fákhoz férkezhetése megakadályoztassék; — mind addig, mignem a' fák arra az állapotra felnövekednek, melyben rágás, dörzsölés, taszigálás és más bántalmak a' barmok részéről, nekik többé nem árthatnak, sem kiszáradást nem okoznak.

IX-dik Pont.

Hol pedig a' barmoknak beütésük ellen, az emlitett fáeskák telkéhez árkolások, töltések és keríttések láttatnak szükségeseknek lenni; és ezek a' földes Uraság megegyezésével a' járási Szolgabiró által meg is rendeltettek: ott a' jobbágyság (ha t. i. a' dolog nekik is szolgál,) munkával hozzá járulni köteleztessék,

X-dik Pont.

Hogy végre maguk a' plántálások annál jobb foganattal nevelkedhessenek: azokon kivül, a' mellyek föllebb is az elsö pontban 9. §. alatt elöszámláltattak és az előbbi esztendőkben rendeltettek, most is Ő Felségétől kegyelmessen ujra megerősittetve, — valóságos tapasztalásbol vett vezérszabályokul, még az itt következő jegyzékek is előadatnak és megrendeltetnek, ugymint:

XI-dik Pont.

1.) Az ültetés és plántálás körül átaljában megkell jegyezni, hogy — ha egy vagy más nemü fa, egy vagy más helyen, kétszer háromszor ültetve is kiszáradna, — azért a' további ültetéssel nem kell mingyárt megszünni és felhagyni: hanem próbát kell tenni a' határnak más részeiben is, hol a' föld ahoz job-

ban valónak és alkalmasabnak látszik; ugy nem különben másnemü fanövényekkel is, a' föld természetéhez képest. Minden megtett próbák után, próbáltassék meg a' bodzafa, mint utólsó rendü ugyan, de a' mely nagy szaporasággal szokott nőni minden határokban, — ám akár gyökerestől ültessék, akár ága hoszszas szabásu vermecskékben fektetve rakattassék le. Ezen kivül, ha a' fácskák ültetése a' föld fölületén nem diszlenék, az olly esetben hányattassék árok, és mind fenekén mind hátán a' kihányt földben, próbáltassék az ültetés.

XII-dik Pont.

2.) Az ültetésre való ágak, nyers és egészséges fából vágattassanak; és miután levágattak, szabad levegőn sokáig ne hagyattassanak.

XIII-dik Pont.

3.) Az efféle ágak és karrók, se kivül se belől megsebesitve, vágatva vagy férgektől megrontatva ne legyenek.

XIV-dik Pont.

4.) Az elültetendő karóknak egyenes, sima és minden ráncz vagy göcsört nélküli héjuk legyen.

XV-dik Pont.

5.) Ne is legyenek vének, se fölötte hoszszuk.

XVI-dik Pont.

6.) A' melly ág igen hoszszu, az vagy megrövidittessék vagy ketté-vágattassék; és az ily ágoknak nem tetejük hanem tövük dugattassék földbe.

XVII-dik Pont.

7.) Az ollyatén ágak, mellyeknek Szike'és belső veleje vastag, nem alkalmasok az ültetésre. Mert, ha bár kihajtanak is, de viszont hamar elszáradnak.

XVIII-dik Pont.

8.) A' karók, nem szeggel vagy lyukgató fával csinált lyukba, hanem ásóval vagy kapával — mint-

egy két lábnyi mélységre kiásott verembe ültettessenek; — mely verem mindennémü gyökerektől kitisztittandó földdel töltessék bé; — e' föld pedig gyöngén tömögettessék meg, és a' füzkarók körösleg felhányandó földdel szilárdittassanak meg.

XIX-dik Pont.

9.) Az elültetett és megfogamszott füz-ágak, tavaszszal a' fölösleges bimbóktól és buja hajtásoktol tisztogattassanak meg; és csak tetejük felé maradjon rajtok néhány hajtás.

XX-dik Pont.

10.) Végezetre, mi illeti a' megeredt és fákká lett ültetvényeknek botolását, és a' füzkarók ledugdozását: tanácsosabb, ha mindkettő tavaszi időn vitetik végbe, — mielőtt a' fák kifakadnak és hajtanak; mivel a' tapasztalás azt tanitja, hogy az ősszel tett efféle botolások és ültetések a' következett télnek zordon keménysége miatt, néha hibásokká lettek, és mind az elültetett ágak, mind maguk a' derék fák is egészen elszáradnak.

És ezek azok a' szabályok, mellyek Ő Felségétől kegyelmessen rendeltettek: részint az erdők megkimélésére, részint pedig a' végett, hogy oly helyeken, hol erdők nincsenek, a' tűzi-fának hijányja és szükvolta kipótoltassék; és a' fabéli inség az országban el ne terjedjen. Mellyek is azért nem csak a' szabad királi Városokban, hanem a' mezővárosokon, sőt mindenegy faluban és helységben is, az illető előljárók által, azon a' nyelven, mellyel a' lakosok élnek (hogy azokat kiki megértheſſe,) szoros megtartásra kiadattassanak. Hogy pedig e' kiadatott szabályok annál is inkább emlékezetben maradjanak; minden falusi birák által nyilvános helyeken felfüggesztve tartassanak, és a' helységi jegyzők által legalább mindenegy hónapban nyilván 's értelmessen felolvastassanak.

Edvi Illés Pál.

6.

A' Hypochondriáról.

Az orvosi tudományok széles kiterjedésü mezején egy nevezet sints, melly a' nemorvosok — laicusok nyelvén gyakrabban forogna, több félre értésekre és viszszaélésekre adna alkalmat, mint a' *hypochondria* nevezet. Ha valaki azon minden emberi méltóságot megalatsonyító, durva testiségre vezető múlatságoktól, mellyek Hazánknak némelly, kivált bort gazdagon termő vidékein a' napi renden vagynak, idegenkedik, 's azt hiszi, hogy az embernek, mint okos és erköltsi teremtésnek számára, az állatiságot tsiklándoztató gyönyörüségeken kivül más nemesebb örömöket is rejteget kebelében ama jó édes anya — a' természet: azt hypochondriacusnak nevezi a' nagyobb — az esztelenebb rész. A' ki a' gyermekségünkben a' nevelés útján belénk vert, 's az élet idő folytával megerősödött balvélekedések ellen szavát felemeli, 's az emberi nyomorúság ez vagy amaz forrását be akarja dugni: azt *phantastának*, vagy kíméllő, az az: az elévelyedés okát nem annyira a' lélekben mint a' testben kereső nevezettel, *hypochondriacus*nak nevezik az ellenkezők, kik azt hiszik, hogy minden úgy van jól a' hogy van; vagy azt tartják egy Frantzia költővel:

Földi javaink közt az az igaz jó,
A' mi vagy megenni vagy meginni való.

A' ki a' vallás, a' moral, szentséges igazságaiból tsúfot űzni nem szeret, 's lehetőnek tartja azt, hogy az ember tudós és vallásos, felvilágosodott és jó erköltsü légyen: azt a' vallástalanok, a' vallás tsúfolók, a' Schiller „sziszegő kígyói" együgyünek, phantastának, hypochondriacusnak tsúfolják. A' ki nem minden frantzia szakáts mesterség szabályai szerint az ínyek tsiklándoztatására főzött, de eléggé ki nem főzött politikai véleményeknek vakon nem hódol: azt az ellenkezők, a' fenn álló rendet és

polgári függést kártya várként egy lehellettel elfúni kívánó viszketeges fők — mint legkíméllőbb névvel, *hypochondriacus* nevezettel, tisztelik meg. A' ki penészes könyveitől dohos szobájában több esztendőket töltött aluva vagy ásítozva, 's tudományos fáradozásainak vagy éretlen, vagy semmi gyümöltseit nem tehette a' Haza és emberiség oltárára: némi-némü megelégedését találja benne, ha a' tudós embereket elébb utóbb megkörnyékezni szokott azon átkozott nyavalyának — a' hypochondriának jelenségeiről (symptomata) panaszolkodhatik.

Ezen gyakori, és a' következéseinél fogva olly káros viszszaélés a' hypochondria nevezettel — az emberi természet gyengesége szerint, egy más ellenkező, de éppen olly veszedelmes tévelygésre vezetett némellyeket, hogy t. i. a' hypochondria létét ott se akarják elesmerni, a' hol az valósággal van; minden beteges változást pedig, mellynek valódi okát kitudni 's természetét kifürkészni nem tudják, hypochondriának, az az: vélekedések szerint valamelly történet által felmagasztalt beteges phantasia szülte nyavalyának kereszteljenek. Ezen hibától még magok az Orvosok sem mindég menttek, kivált azok, kik a' jó Orvosnak ama fő tulajdonságival, emberszerető szívvel, a' betegeknek még gyengeségeihez is leereszkedő nyájassággal, a' nyavalyák okait, természetét, és folyamatját nem tsak a' könyvekből, hanem és főképpen a' betegek ágyainál fáradhatatlanúl vizsgáló béketűréssel nem ékeskednek. De ha van valamelly mód, a' mivel az Orvos tudatlanságát elárúlhatja, 's betegének bizodalmát kevés idő alatt és örökre elveszthetni: minden bizonnyal ezen mód az. Semmi materialis, az az: a' test szembetűnő változásain alapúló ok nélkűl származható nyavalyának lételét meg nem akarni engedni, a' legdurvább empiria, melly kivált az ideges eredetű és bélyegű nyavalyák gyógyításában a' legfonákabb gyógyítás módra tsábíthat, 's mellynek egy az úgy nevezett természet philosophiával (Naturphilosophie) tsak valamennyire is esmeretes okos

(rationalis) Orvos sem fog soha hódolni. Az oktalan állatoknak, mellyekben a' felsőbb, az az: az idegekben gyökeredző élet olly kis mértékben van kifejtődzve, kevés ideges nyavalyái lehetnek. De az ember nem tsak testi, hanem egyszersmind lelki és erköltsi teremtés is lévén, valamint testi beteges változásai lelkére, úgy indúlatinak 's szenvedelmeinek kitsapongásai, vagy erején felyül üzött lelki foglalatosságai, testére, erősen munkálhatnak, 's benne minden észrevehető testi vagy materialis változás nélkül apránként betegséget okozhatnak.

Mind ezeknek további fejtegetése orvosi munkákba és nagyobb kiterjedésű Értekezésekbe tartozván, mint ezen Gyűjtemény határai megengedik: viszszatérek a' felvett tárgyra, 's igyekezem olvasóimat ezen ideges nyavalyák (morbi nervosi, Nervenkrankheiten) közzé tartozó gonosznak, a' hypochondriának, elfáinúlt és elfajúlt századunk ezen sok ágú ostorának szerző okaival, természetével, megesmertető jeleivel annyira megesmertetni, a' mennyire azokat nem orvos olvasóimnak — kiknek számára írok, esmerni hasznosnak és szükségesnek ítélem, megemlítvén egyszersmind a' nyavalya megelőzését tárgyazó lelki és testi diaeteticai szabályokat. Ezen rövid, de fontos 's a' lehetőségig kimerítő észrevételek, mellyeknek előadásában, egy, az orvosi tudományt és mesterséget több mint harmintz esztendeig nagy szerentsével gyakorlott nagy hírű tudósnak útasítását követtem, intésül fognak értelmesebb olvasóimnak szolgálni arra, hogy a' mélyebb gyökeret vert nyavalya gyógyítása eránt, mellyre itt kiterjeszkedni nem lehet, okos, tapasztalt, és jó lelkű orvosnál keressenek segedelmet.

A' hypochondria, ezen gyakran sok esztendeig tartó, az orvost 's a' beteget egyaránt kinzó ideges nyavalya, leginkább a' férjfi nemet bántja, ritkán a' huszadik, többnyire a' huszonötödik és negyvenedik esztendő közt, természete szerint a' félig lelki félig testi bajok közzé tartozik, 's hasonlít néminémüképpen az aszszonyi nemet háborgató *hysteriá-*

hoz, valamint az úgy nevezett *ángol melancholiá*hoz is, amahoz testi, ehez pedig lelki oldaláról tekintve. Ezen nyavalyának megesmertető jelei, a' nyavalyának hoszszabb vagy rövidebb tartásához, külömböző fokához (Gradus) képest, 's szüntelen változó természeténél fogva olly külömbözők: hogy *Richter* méltán nevezi ezen nyavalyát valóságos *Proteus*nak; mivel felette sokféle jelenségei majd előállnak, majd minden tudható ok nélkül ismét elenyésznek; igen állhatatlanok, 's egymást tserélgetve váltják fel, most ezek, majd amazok játszván a' fő szerepet. Mivel a' nyavalya legközelebbi oka, legáltalánosabban szóllván, az agyvelő, hát gerintz, és az altest idegei közt uralkodó egyességnek (harmonia, concentus) felbomlásából származik: tehát a' nyavalya legelső, és legfontosabb jelei is, az ideg rendszeren mutatkoznak. Ide tartoznak:

I. Az ideg rendszer functioinak külömbféle rendetlenségei (anomalia), különösen a' köz érzésnek (coenaesthesis, Gemeingefühl) beteges változása, nagy bádgyadtságnak, és erők elszakadásának érzése, valóságos elgyengűlés nélkül; a' fő nehézsége és kábúltsága, egy helyre szorúlt fő fajás, fájdalom, szorongás, nyilallás érzése a' főben, a' melyben, az altestben, és a' vég tagokban; ollyan érzés, mintha a' testnek ez vagy amaz részében valami állat mászkálna; ezen érzések hirtelen változása, sok — és külömbfélesége, mellyből nyilvánvaló, hogy ezen érzések, nem valamelly helybeli szenvedéstől, hanem az ideg rendszer beteges változásától származnak; továbbá az érzékek tsalódásai: a' szemek káprázása, homály — szikrák — fóltok — lángok látása, fülzúgás, változó száj íz; a' beteg vagy semmi ízét nem érzi az ételeknek, vagy mindent émelygősnek, sósnak, keserűnek, édesnek, savanyúnak, 'stb. érez, a' nélkül, hogy a' gyomor beteges változásának szembetűnő jeleit lehetne tapasztalni. A' tapintás érzéke is gyakran meg van változva, a' külső bőr érzékenysége beteges, tsalódásoknak alávettetett; innen származik a' viszketegség, bizsergés,

hideg és meleg érzése némelly egyes helyein a' bőrnek, néha a' bőr melegségének, hidegségének valóságos, az az: a' hévmérő által is kimutatható változása. Ide tartozik továbbá a' nemi hajlandóságnak beteges és hirtelen változó állapotja, néha a' szerelembeli őrültséggel (eratomania) határos tüzes hajlandóság, máskor tökélletes fel sem vevés, hidegség a' másik nem eránt. Házasságra a' hypochondriában szenvedők ritkán lépnek, nem mindég a' másik nem eránt viseltető hidegségből, mint azért: mivel természettől félénkek, 's gyanakodók lévén, nem bátorkodnak egy az ember sorsát jobbra vagy balra annyira elhatározó lépést tenni, a' millyen a' házasság; bár tagadhatatlan igazság, hogy valakik a' házasságon kivűl élnek, a' hypochondriától ritkán vagy talán soha sem menekesznek meg. Az ideg rendszer rendetlenségei közzé tartoznak továbbá:

A' lélek tehetségeinek és a' kedvnek (animus, das Gemüth) *beteges változásai is.* Némelly hypochondriában szenvedő azt gondolja: hogy ő semmiféle, sem testi, sem lelki munkára nem alkalmatos, 's valóban: minden legtsekélyebb lelki munka után is elszakad az ereje; másik mély belátást, éles elmét, vas szorgalmat, a' lelki munkákban bámulásra méltó türedelmet, állhatatosságot mutat; 's mind a' szép mesterségekben, mind a' tudományokban sok jeles munkákat köszönhetünk némelly hypochondriacusoknak. Ki ne esmerné — hogy idegen példákat ne említsünk, bámúlásra méltó olvasottsággal irt, 's több tekintetben betses munkáját, Ó és Új Diaeteticáját, a' vas szorgalmú Mátyus Istvánnak; ki, említett jeles munkájában nem egyszer panaszolkodik az őtet szüntelen háborgató alkalmatlan vendégről, a' hypochondriáról.

A' mi a' beteg kedve állapotját illeti: az ugyan kivált eleinte, midőn a' nyavalya a' hysteriához igen hasonlít, felette változó; mindazáltal a' nyughatatlanságra, tünődésre, könnyen ingerelhető és rosz kedvre, haragosságra, az emberektől idegenkedő 's az ember gyűlöléssel és borongós komor melancholiá-

val határos indúlatra, bézárkózásra, szüntelen egy tárgyon függő komoly tsendes gondolkodásra való hajlandóság, — melly, ha nagyobb fokra hág, magának mindég komorabb képeket teremtvén a' beteg, állapotjáról, az életnek és a' világi jóknak betséről helytelenebb képzeteket formálván, könnyen öngyilkosságra vihet — többnyire a' fő szerepet játsza. A' hypochondriacusnak minden figyelme szüntelen ön magára 's beteges érzelmeire van függesztve, minden idegeit erős feszülésbe hozza, hogy testének legbelsőbb 's legtitkosabb változásait szemmel tarthassa, 's ama mesterséges eleven óra, az organismus, kerekeinek minden motszanásait, pertzentéseit hallhassa, melly miatt végre, a' külső természet pompájának lelket emelő, és szívet vidámító tekintete, rá nézve egészen elenyészik. Ő rá nézve az egész természet, az egész külső világ kihólt, 's tsak azon gyenge kötelek, mellyek betegségénél fogva az orvoshoz, és patikáshoz kaptsolják, nem engedik: hogy a' külső világtól tökélletesen elszakadjon. Az illyen beteg igen sokat kíván az orvostól, nyavalyájáról sokat öszve olvas, 's magának gyakran nem középszerű esméreteket szerzett; 's ugyan azért az orvos eránt, ha az valamit nem ínye szerint talál mondani vagy javasolni, bizodalmát hamar elveszti.

2. *A' szálas húsok* (musculi) *rendszere* is szenved minden hypochondriás betegeknél, az idegek és szálas húsok rendszere közt nyilván létező, minden orvosok előtt esmeretes ellenkezés — (antagonismus) következésében, 's törvénnye szerint, kissebb vagy nagyobb mértékben. Innen lehet egészszen vagy részszerint kimagyarázni azon nagy bádgyadtságot, erő elszakadást minden valamennyire erős testi vagy lelki munka után, melly gyakran éppen nem képzelt, hanem valósággal meg van; a' restelkedő, lassú, gyenge, üres, ottan ottan pedig gyors érverést; a' nehéz lélekzést, fúladozást, 's néminémüképpen a' beleknek némelly bajait is, mint a' béltsatorna szálas húsai elgyengülésének következéseit. De

3. a' legszembetűnőbb, legfontosabb, az az: a' betegre nézve legkárosabb következésű változások, a' *viszszaszerző műszerek* (organa reproductionis) *rendszer*ében gyökeredznek. Az emésztés szenved, igen lassan megy, 's az emésztés ideje alatt a' beteg néminémű butaságot érez, melly néki igen nagyon terhére van, 's minden lelki munkára alkalmatlanná teszi, annyival inkább: mivel több órákig tart. Ha ezen idő alatt irni vagy olvasni próbál, maga sem tudja mit ír vagy olvas. Étel kívánás nem léte, vagy annak rendetlensége, az ottan ottan sok evésre való hajlandóság, az ebédtől való írtódzás 's inkább az ozsonnya és vatsora óhajtása, az altest felfúvódása, nyomása, kivált a' bal óldalon (a' honnan vette a' nyavalya is a' nevét — a hypochondrio); a' székletételnek, melly három, négy, öt napban, vagy mint a' Hollandusnál minden héten egyszer, mikor tisztát vesz — szokott következni, rendetlensége is, az elválasztó műszerek beteges állapotjával együtt, a' hypochondria jelenségei közzé tartoznak. A' hypochondriacusok bőre többnyire száradt, petyhüdt, a' kigőzölgése csak részszerint való, az izzadtság gyakran tsípős, égető, viszketeges, 's külömbféle bőr kiütéseket (Ausschlag, Exanthemata, Impetigines) okoz. A' gyakori köhétselés és hápogás (Räuspern) is, mintha valami a' torkán akadt volna, a' hypochondria jelenségei közzé tartoznak. A' szék letétel restelkedése rájok nézve legnyűgösebb symptoma lévén, hogy azon segítsenek, a' dohányozásban 's fekete kávé ivásban leginkább szoktak rendetlenkedni a' hypochondriás betegek. Valódi étel kívánások — éhségek a' hypochondriacusoknak ritkán van: de mivel a' bél tsatornának ingerre van szüksége, gyakran tsupán szokásból sokat esznek, 's mivel a' sok étel sok italt kíván, sokat is isznak, 's nem kevés példa van reá: hogy a' hypochondriacusok az itt megróttokból részegesekké lesznek.

4. Ha az egész folyamatjára tekintünk a' nyavalyának: a' nevezett jelenségek közzűl többen, vagy kevessebben hibáznak a' nyavalya elein, de a' nya-

valya előre haladtával tsaknem mind elő kerülnek azok. Az emésztés és szék letétel rendetlenségei bé állván, a' beteg nyughatatlan 's mások eránt bizodalmatlan kezd lenni; azt hiszi: hogy őtet senki sem szánja, sorsában senki részt nem vesz, sőt minden gyűlöli, 's azért vonja magát a' világtól és az emberektől viszsza. Nagyobb mértéke a' nyavalyának az, mikor a' beteg magát minden testi és lelki munkára alkalmatlannak képzeli, magában oly nyavalyákat képzel, mellyek éppen nintsenek, vagy ha voltak is régen elmúltak, szorgalmatosan olvassa az orvosi könyveket 's minden azokban környűlállásosan leírt nyavalyát magára vesz, az emberektől, 's a' haláltól egyaránt írtódzik. Ezen képzelt bajokvégre valóságos bajokká válnak. Ekkor kezd a' betegnek egész testalkotása megváltozni. Sáppadt, sárga, feketés barna színe, bádgyadt tekintete, száraz petyhüdt böre, lesütött feje, lassú tántorgó lépései, be esett szemei s. t. b. eléggé kimutatják az orvosi tudományokban járatlanok előtt is a' testi lelki erők hanyadán létét.

Ezen nyavalya lefolyása felette lassú és hosszas. Több esztendők lefolyása után 's lassanként szokott néminémű jobbulás, tökélletes gyógyulás felette ritkán következni; főképpen azért: mivel a' beteg egyfelől testi beteges ingereinek, más felől indulatinak és szenvedelmeinek annyira martalékjává lett: hogy az orvosi és erköltsi tudomány intéseire 's serkentéseire egyaránt meg siketűlt.

Ezen gonosz nyavalya szerző okaival azért szükség megesmerkedni: mivel azokból a' nyavalya el kerűlésére szolgáló testi és lelki óvási (praeservativa), sőt, míg leg alább a' nyavalya nagy elő haladást nem tett, gyógyító szereket is könnyen ki hozhatja a' gondolkodó olvasó.

1. Okozza ezt gyakran *bizonyos örökölt hajlandóság 's testi alkotás.* Vannak több familák, mellyeknek minden férfinemű tagjai bizonyos élet korban hypochondriába esnek, 's mellyekben ezen gonosz familiai clenodium örökség szerint firól fira száll. Ilyen esetben a' nyavalya a' huszadik, sőt

gyakran a' harmintzadik esztendő után szokott kifejtődzni, 's mindjárt eleinte az al test belső részeinek dugulásaival, 's a' béltsatorna functioinak restellkedésével köszönt bé.

2. A' hypochondria oka gyakran a' nevelésben van. Hypochondriacus atyák hypochondriacus fiakat, valamint hysterica anyák hysterica leányokat nevelnek. A' gyermeket minden lépten nyomon intik, vigyázzon: hogy magát megne hűtse, megne üsse, ez vagy amaz ételtől italtól őrizkedjék 's a' t. Igy tanúlja meg a' gyermek korán azt az egészségre nézve igen veszedelmes mesterséget, hogy magára 's egészségére aggódva vigyázzon, szüntelen nyughatatlan 's félénk legyen, minden felől veszedelmekkel képzelje magát körül véve, melly miatt az életnek 's a' világnak vídám szempontból való tekintete, a' lelki és testi életnek ezen drága balzsama elenyészik, 's komor képeknek ád helyt a' korán érni kezdő gyermek, 's a' testi lelkikép korán vénűlő ifjú lelkében.

Ilyen esetben leg tanátsosabb volna a' gyermekeket szüleiktől el szakasztani, hogy szüleik lelki nyavalyája rájok ne ragadjon.

3. Valami az altestben vér bőséget okoz, hypochondriát is szerezhet, p. o. a' sok űlés, a' túl a' rendin űzött, vagy tzélaránytalan lelki foglalatosságok, kedvetlenűl 's tsak kénytelenségből folytatott munka, rend nem tartás, a' tanulásra való ügyetlenség. (Innen a' hypochondriás tudósok tsak nem mindég a' legtudatlanabbak az úgy nevezett tudósak között); egy óldalú tanulás, vagy megforditva: felűleges sokattudás (vielwiesserey), melly encyclopaediás századunknak különös módi nyavalyája; továbbá az eledelek meg nem választása, különösen a' sok száraz hüvelyes vetemények, tésztásételek, kövér hús, sűrű erős ser 's más nyálkás italok, kivált mértékletlenűl véve, a' tisztitó és has hajtó orvosi szerekkel való vissza élés.

4. A' testnek elgyengítése, a' nedvességek vesztegetése, különösen az ifjúságnak ama titkos bűne, vagy szerelembeli feslettség, az aszszonyoknál a' hosszas szoptatás, erős havi tisztúlás, vagy gyakori

gyermek szülések által, mert az aszszonyok szintúgy eshetnek hypochondriához, mint a' férjfiak hysteriához hasonlító nyavalyákba.

5. A' lelket letsepülő indúlatok (affectus animi deprimentes), különösen a' ki nem elégített vagy megvetett szerelem, a' megbántott betsületre vágyás, haza vágyás, bánat, gyűlölség, kiváltképpen pedig ama lélek nyugodalmán 's a' test egészségén egyaránt rágódó ördögi indúlat az irígység. — Invidia Siculi non invenere tyranni Majus tormentum. Juven. De talán leg főbb és leg gyakoribb szerző oka a' hypochondriának

6. A' gyomor és az emésztés műszereinek gyengesége. Ennek okai ismét: a' rendetlen étel és ital, a' testi mozgások elmúlasztása, a' léleknek szertelen megerőltetése, ebéd után mindjárt, vagy az emésztés ideje alatt az erős tanulás, vagy a' testet és a' lelket egy aránt vesztegető részegeskedés, vagy szerelembeli feslettség által. Az erős hashajtó szerek is gyomor gyengeséget okoznak. E' szerint a' hypochondria fészke többnyire az altestben van. A' fenn akadt havi tisztúlás és megdugúlt arany ér is hypochondriát szerezhet.

7. A' nedves, ködös, egészségtelen külső, vagy rekedt, romlott szobai levegő, nedves lakhelyek, tisztátalan ruházat, a' fördésnek elmulasztása, 's minden féle tisztátalanság sokat tesznek ezen nyavalya előhozására; valamint

8. A' köszvény a' test egyik részéből másikba való költözése (Metastasis), és a' gyógyitás által hirtelen elnyomott 's a' test belső részére takarodott bőr kiütések is.

9. Az altest beteges állapotja tsak nem szüntelen kísérője szokott lenni a' hypochondriának. De mikor ezen nyavalya az altest betegségeinek minden jelei nélkül áll elő, 's jelenségei nem annyira alább hagynak — remittunt, mint kikimaradnak — intermittunt, gyakran igen hirtelen 's minden tudható ok nélkül elő teremnek, 's ismét ugyan azon módon eltűnnek: akkor a' hypochondriát nyilván ideges

bélyegű,

bélyegű, anyagtalan hypochondriának (hypochondria sine materia, dynamica, vaga) nevezik. Ezen fajtája azomban a' szóban forgó nyavalyának igen ritka, 's sokkal tanátsosabb a' nyavalya testi vagy anyagi, a' gyomorban, 's még többször az altest beteges változásaiban gyökeredző okait gondosan kifürkészni,'s fészkéből tzélerányos szerek által kiverni, mint a' hypohondria vaga, dynamica, 's a. t. gyakran puszta nevezetekkel meg elégedni. Tudni kell: hogy a' hypochondria nemü nyavalyáknak leg alább $\frac{5}{6}$ része az altestből ered, 's nem több mint $\frac{1}{6}$ résznek a' fészke van az agyvelőben, 's bizonyosan ott sem anyagi változások nélkül.

10. Mivel a' világi és földi befolyások (influxus cosmici et tellurici) a' testnek egy rendszerére sem munkálódnak hatalmasabban, mint az idegrendszerre, innen könnyen kimagyarázható: hogy az idő járási változások, különösen a' barometrumnak hirtelen leszálása, az esztendő részeinek viszontagságai, különösen az altestre mindenek felett ható őszi idő, valamint a' májra különös erővel munkálódó nyári hévség is, miért sullyosítják bizonyos idő szakaszonként a' hypochondria symptomáit, akár az idegrendszer, akár az altest beteges változásaiban gyökeredzenek főképpen szerző okai. Mivel a' nyavalya ezen finomabb szerző okaira, sőt még a' földi magnesesség, és a' levegői electricitás fokára is, a' nyavalya kirontásakor, a' régibb orvosok nem igen ügyeltek, ezért hagytak az anyagnélkül származott hypochondriának orvosi könyveikben oly nagy szerepet játszani. A'köszvénynek, az aranyérnek, a'vesék és vizellő hójag köveinek, sőt még a' vér hányásnak is, a' *Richter* igen helyes megjegyzése szerint, igen hasonló szerző okai vagynak a' hypochondriával; mind ezen gyakori ostorai az emberi elfajúltságnak, kissebb vagy nagyobb mértékben többnyire az altest beteges változásain alapúlnak. Végezetre

11. A' léleknek nagyereje lévén a' testre, befolyása a' hypochondria szerzésére tagadhatatlan. Minél inkább kivannak lelki tehetségeink fejtve, minél

erösebb az akaratunk, minél több bátorítást, vigasztalást, és gyönyörüséget találunk a' vallás, a' Moral, az Aesthetica fellengős igazságaiban és szemléletiben: annyival nemesebb irányt adhatunk képzeletinknek, érzelminknek, törekedésinknek; annyival inkább bátorságositva vagyunk a' hypochondria, 's a' hozzá hasonlító nyavalyák egész serege ellen: ha az állatisághoz nem ragaszkodván, lelkibb, emberibb gyönyörüségeket keresünk. Ha a' lélek tehetségeinek ezen egyedül helyes, az az: több óldalu kifejtése, az akaratnak erösitése, az erkőltsök nemesítése, a' gyermeki korban, a' nevelés által el tévesztetik: ha a' gyermek elkényesztetik, ha meg nem tanúl jókor hideget, meleget, éhséget, szomjuságot, bút, bánatot, boszszúságot egyaránt tsüggedhetetlen lélekkel türni: akkor: ha az életnek ez vagy amaz viszontagságai elő állnak, indúlatinak nem Ura, beteges érzelmei erőt vesznek rajta, el tsüggesztik, 's a' hypochondria, melly egy erös léleknél rést nem találna, ott terem 's befészkeli magát. A' népesedés nevelkedésének mulhatatlan következései is: mint a' kenyér és hivatalok után való törekedés a' Városokban, a' tanúló néposztálynak szaporodása, a' status igazgatásával foglalatoskodóknak tolakodása, melly hivatalokra sokan kevés tehetséggel bírnak, mellyeket pedig serényen, és igy a' gyengébbek részéről nagy testi lelki meg erőltetéssel kell folytatni; a' helytelen, különösen a' nemiösztön jókori felébredését okozó módi nevelés, henyélés, rendetlen kitsapongó élet mód, 's a' t. méltán a' jelenkorunkban sokkal gyakoribb— mint a' régi időkben— hypochondria nemű nyavalyák szerző okainak tekinthetnek.

A' hypochondria egy a' legnehezebben gyógyítható nyavalyák közzül; mivel

1. több bajokkal van öszvebonyolódva, 's a' hysterica ingerelhetőség, görtsös rángatódzásokra hajlandó gyengeség, az emésztés hibái, és a' lélek beteges állapotja, benne egymással barátságos kezet fognak.

2. Mivel a' nyavalya meggyógyítását nem annyira patikai szerek, mint a' beteg élet módjának általános meg változtatása által lehetne eszközölni. Ha némelly tudós arra vehetné magát, hogy áts vagy kováts mesterséget gyakoroljon, vagy katonáskodjék, vagy egy pár száz mért földet gyalogoljon: más környülállások köztt gyógyíthatatlan bajától megszabadúlna.

3. Minél több testi bajokkal, minéműek: a' sárgaság, hectica, máj vagy lép dugulások 's a' t. van öszve bonyolódva, tudni való: hogy annyival nehezebben gyógyítható.

4. Mind az által az illyen tsupán testi bajokon alapúló hypochondria, koránt sem ollyan tartós, mint az inkább lelki eredetű és ideges természetű; 's gyakran egy a' gyógyító természet törekedése által okozott erős hideglelés lártelen végét szakasztja.

5. Egyébaránt a' hypochondria, mint sok más ideges, és minden lelki nyavalyák, azt a' hasznot teszi: hogy a' beteget minden járvány és ragadvány nyavalyáktól meg őrzi; mert a' tapasztalás szerint: a' hypochondriás betegeket semmi ragadó nyavalyák, — még a' dög halált és a' sárga hideget sem vévén ki, — nem bántják.

6. A' sok nyálkás nedvességeket ki takarító hasmenések, epés és váltó hideglelések, folyó aranyér, 's minden ollyan változás, melly az úgy nevezett beteges venositást meg gyógyítja, gyakran meg gyógyítja a' hipochondriát is.

7. Ha a' hypochondria szüléktől örökűlt nyavalya: igen nehéz meg gyógyítni; könnyebben gyógyúl a' cholerás, mint a' phlegmás temperamentomú; könnyebben az ifjú, mint a' férfikort el ért személyeknél; itt a' gyógyításban a' természet is inkább segéd kezeket nyújt, mint az emberkorban, midőn a' belek gyengesége nagyobb erőtt vett.

8. A' tartós étel kívánás nem léte, tartós szorúlás, fekete sáppadt ábrázat, éktelen ábrázat vonások, nagy el soványodás, vagy felpuffadt petyhüdt bőr, szóval

a' cachexia jelenségei, embergyűlölés, öngyilkosságra tzélozó próbatételek, 's a' t. igen rosz jelek.

Ezen nyavalya gyógyítása különös béketűrést, ritka ember szeretetet, 's az egész orvositudománynak mély értését kivánja az orvos részéről. A' ki azt hiszi: hogy a' hipochondria tsak képzelt baj, 's minden orvosság nélkül el mulik: az, az Orvos nevet meg nem érdemli. Ha a' hipochondriás betegnek némelly bajai tsak képzeltek is, de azon alap, mellyen a' hypochondria épűl, éppen nem képzelt, hanem igen is valódi; 's maga a' beteg képzelet, minden testi betegség nélkül is valóságos nyavalya, olly szenvedés: melly minden józan eszü 's érzékeny szivü orvostól szánakozást, és segedelmet érdemel. A' képzelet, egy régi nagyon igaz példa beszéd szerint, gonoszabb a' boszorkányságnál; ez a' betegnek testi szenvedését is mindég nagyobbá és keserűbbé teszi. Ez a' valóságos próba köve az orvosi szerek legfinomabb külömbözéseinek, ez telyes idiosyncrasiával; 's mivel az orvost a' nyavalyák természetére, 's az orvosi szerek munkálatjára nézve fontos felfedezésekre vezetheti: tudományos tekintetben is az orvosi vizsgálódás legfontosabb tárgyai közzé tartozik. A' beteg beszédjeinek türedelmes kihallgatása, egy nyomon járó gyógyításmód, az orvosi szereknek minden oknélkül, minden héten, sőt tsak nem minden nap nem változtatása, a' mi kivált némelly ifjú tapasztalatlan Orvosoknak szokása, állhatatosság, felsőbb lelki miveltség, és erős character; ezek azon módok: mellyek által az orvos hypochondriás betegjeinél magának bizodalmat és tiszteletet szerezhet. Mind ezek mellett is azomban készen tartsa magát az orvos reá: hogy a' beteg hirtelen más orvost hívat, bár ha darab ideig bálvány gyanánt tisztelte is. De ha az orvos egy szerentsés curát talált nála tenni: akkor benne barátjára 's jóltévőjére tarthat számot hóltig.

A' nyavalya gyógyításában, mellyből itt tsak annyit lehet említni, a' mennyit nem orvos olvasóim is haszonnal olvashatnak, fő dolog: a' szerző okok elhárítása, a' mennyire az lehetséges; ide tartozik, és fő dolog:

1. A' rendes élet mód, lelki testi tekintetben, mértékletes étel és ital, minden nehézemésztésü, kövér és szeleket okozó (mint a' hüvelyes vetemények) ételek, minden meleg, és így a' gyomrot gyengítő italok elkerülése, az étel kivánásnak, kivált ha az, a' mint néha meg szokott esni, erősebb talál lenni, meg zabolázása. Általános, az az: minden esetekben 's környülállások között követendő életmódot javasolni lehetetlen. El nem kell felejteni: hogy a' hypochondria, gyakran tsak más nyavalyás változások viszsza súgárzása vagy symptomája, 's azon nyavalyák gyógyításának kell a' fő tzélnak lenni; mellynek jobbra fordúltával, a' hypochondria is alább hágy. A' víz italt átaljában megtiltani, 's a' szeszes italokat javasolni, mint *Richter* és *Haase* tselekedték: egy óldalu, káros következkezésü, 's tsak azon esetekre alkalmaztatható nézet: mellyekben a' nyavalya nagyobb fokra hágott. Ha a' nyavalya még új, 's kitsapongások következése: akkor a' kút víz ital, a' nem fűszerszámos, de jól tápláló állati eledelek, a' szabad levegőn való járkálás, 's a' test erejéhez alkalmaztatott munka és gyakorlások, igen fontos szolgálatot tesznek. Ezen esetben: a' kávé, és a' szeszes italok éppen nem ajánlhatók. Ugyan ezen élet módot kell követni, a' máj és lép organicus hibái ellen is; a' tartós, és makats étel kívánás nem létét, szeszes italokkal, liqueurökkel, mellyek még Úri aszszonyainknál is szokásba kezdenek jőni, akarni gyógyítani: a' leg balgatagabb tévelygés volna. Minél egyszerűbben készültek az ételek, p. o. a' könnyü hús levesek, minden fűszerszám és zöldség nélkül, annyival hasznosabbak a' betegnek. Bort tsak keveset lehet engedni. Ellenben az eltompúlt érzésű hypochondriás betegeknek, kik makats szorulásban szenvednek: kosztja, egy kevéssé ingerlőbb lehet; fűszerszámokat, különösen mustárt, gyömbért, szeretsendiót, fahajat, ottan ottan egy két pohár narants-ánis-vagy más efféle liqueurt, napjában két-három pohár, egy mást fel váltva, majd fehér majd veres bort is meg lehet engedni.

Különös figyelmet érdemel az ételek mennyisége. Némelly hypochondriás betegek igen sokat, mások ellenben igen keveset esznek; némellyek ez vagy amaz ételt meg nem ehetik: mivel természetükkel ellenkezik. Itt a' száj íze a' leg jobb tanátsadó. Az erős ser, a' téj, és a' tejes eledelek, az igazi hipochondriás betegeknek általjában roszszúl esnek, valamint a' meleg, a' gyomor és a' belek erejét vesztegető italok is. Sokan az által gyengítik el gyomrukat: hogy étel közben sok vizet íván, vagy sok levest évén, a' gyomor nedvességet (succus gastricus) mellynek bizonyos tsípősséggel kell bírnia, el hígítják. Jobb: kevés és erős levest, kevés zöldséget, semmi gyümöltsöt, több sült mint főtt húst enni, 's mellé egykét pohár ó veres bort inni. Ebéd után egy findsa jól készült, az az: elég erős fekete kávé is jó szolgálatot tesz; de a' sok kávé ital veszedelmes.

2. A' legnagyobb fontosságú a' mindennapi testi gyakorlás, különösen az ollyan: melly egyszer-'smind foglalatosságot is ád; mert a' hypochondriacusoknál a' lélek igen is el van foglalva, a' test pedig nagyon hever. A' tökélletes nyugodalom, a' könyélkedés szeretetéből, vagy a' tudományok eránt való erős hajlandóságból, vagy ember gyűlölésből származott otthon űlés: igen veszedelmes a' betegre nézve; 's a' nyavalyát, igen hamar a' legborongósabb melancholiává változtathatja. Legjobb ebéd előtt kevéssel, és mintegy három órával utánna, járkálni. Igen jó az esztergályozás, gyalulás, fegyverforgatás, laptázás, lovaglás, szekerezés, szánkázás, tekézés, biliárdozás, úszás, favágás, 's kapálgatás és más kerti vagy mezei munkák is. A' szabad levegőn való járkálást, ha tsak felette rosz idő nints, a' szobabélinek mindég eleibe kell tenni. Sok hypochondriás beteget gyógyítottak már az által is meg: hogy a' vadászathoz kedvet szereztek neki. Az idegekre kedves ingerrel ható befolyások is, nagy orvosi erővel bírnak. Egy zsemlye sütőt, ki az asztalos mesterséghez egy keveset értett, az által gyógyított meg orvosa: hogy a' Fortepiánó készítésére rábeszéllet-

te. Az ember, harmintzhat eszendős létére, elkezdett muzsikát tanúlni, a' Fortepiánó játszásban meglehetős előmenetelt tett, 's lelke új irányt, új éldeletet kapván, testi bajától kevés idő múlva megszabadúlt, 's orvosságra, mellyre azelőtt esztendőnként hatvan — száz forintnál többet kiadott, szüksége többé nem volt. A' szabad levegőn való forgáson kívűl, mellyet még kemény téli hidegben sem kell egy nap is elmúlasztani, a' szobában se űljön veszteg, annyival inkább ne henyéljen a' beteg. Eszergályozzon, gyalúljon, fűrészeljen, 's hogy a' bőr kigőzölgése, melly itt, ha valahol, nagy figyelmet érdemel, rendesen mennyen, fehér ruháját mindennap, vagy-ha az nem lehetne, minden harmad nap változtassa. Ezen diaeteticai szabályra igen kevesen szoktak ügyelni, holott ez, a' test külső részeire szolgáló ideg rendszerre igen jóltévőleg hat, 's azt szembetűnőkép erősíti. Ugyan ez illik a' hellyesen, az az: a' beteg változó állapotjához képest, egy tanúlt és tapasztalt Orvos tanátsa szerint, most lágy melegen majd hidegen alkalmaztatandó fördőkre is. A' mi különösen a' testi mozgást illeti: a' lovaglás jobb mint a' gyaloglás, ez ismét jobb mint a' szekerezés, vagy más akármi passiva mozgás. Némelly betegek egész az izzadtságig kijárkálják magokat, mások mindég magánosan járkálnak, sőt kerűlik az emberek társaságát, kivált a' fehér személyeket meszszire kikerűlik. Minden elfáradásig 's az erő elszakadásáig űzött járkálás ártalmas; ha lehetséges: mindég valamelly jó barátjával, egy házi baráttal, egy olly jó lelkű emberrel menjen a' beteg sétálni: ki lelki miveltségére nézve nála alább áll, 's kivel közönséges 's mindennapi tárgyakról múlatságos beszédet folytathat; különben nagyon fog ismét, testi állapotjára nagy befolyású állandó képzeletivel (fixa idea) foglalatoskodni. Némelly betegek minden barátjaikat és esmerőseiket oda hagyják, senkihez sem járnak, kivévén némelly vendéglő vagy kávé házakat, ujságot olvasni; hol az unalom ismét megkörnyékezvén őket, nyavalyájok sullyosodik.

3. A' lélek foglalatoskodtatása is igen nagy figyelmet érdemel a' szóban forgó nyavalya gyógyításában. Bár a' lélek megerőltetése, a' szerző oka is némelly betegeknél ezen gonosznak, mivel mindazáltal a' tanúlás és gondolkodás a' hypochondriás betegeknél természetté, lelki és testi életük múlhatatlan feltételévé vált: őket attól egészen elvonni sem nem lehet, sem nem kell; hanem tsak regulázni és mérsékelni lelki foglalatosságaikat, 's arra kell őket bírni: hogy azokat testi gyakorlásaikkal egyenlő mértékben, az az: egymást felváltva kövessék. A' lelki foglalatosságok ne fárasztók és kedvetlenítők, hanem lelket és szívet vídámítók legyenek. A' betegnek állapotjához, lelki erejéhez és miveltségéhez képest kell azokat kiválogatni. A' tudós philologussal, 's a' grammaticai görtsök fejtegetésében foglalatoskodóval, meg kell esmertetni és kedveltetni a' botanicát és mineralogiát; átaljában: a' természeti tudományok, mellyek a' lelket gyönyörködtetik, 's az erköltsök szelídítésére, 's a' szív nemesítésére tsuda erővel hatnak: sokkal ajánlhatóbbak az egészség tekintetéből is, a' mathematicai, metaphysicai és Psychologiai elvont (abstracta) vizsgálódásoknál. Gyakran különösen használ: a' betegben valamelly fellengős tzél eránt p. o. a' tsillagvizsgálás, a' szép mesterségek tanulása eránt hajlandóságot, vágyakozást ébreszteni, 's gondolatit, testi állapotjáról az által elvonni.

4. Éppen illyen jóltévő befolyásuak a' betegre nézve: a' lélek nagy megrázkódásai is, mellyeket ugyan többnyire tsak a' történet okozhat. Gyakran elmúlik a' nyavalya: egy szerentsétlenségből történt elesés, vízbe bukás, ház gyúladás, éjjeli lárma, vagy valamelly borzasztó hír hallására következett megrettenés, vagy az által is: ha a' beteg hirtelen más állapotra, az életnek előtte szokatlan viszonjaiba jut, p. o. ha a' gazdag hypochondriás elszegényedik, kedves hozzá tartozói vagy attyafiai közzűl valamellyik meghal. Az által is elvonhatja a' beteg figyelmét testi állapotjáról, melly elvonódás rá nézve va-

lóban nagy nyereség: ha a' mások állapotjában részt venni, az örűlőkkel örűlni, a' sírókkal sírni megtanúl. Igy oszlatják el a' valóságos szenvedések a' hypochondriás betegnek képzeltt, de a' valódiaknál sullyosabb szenvedéseit.

5. Nem kell a' beteget erőltetni a' nagy társaságokba való menetelre. Azon ízetlen és üres beszédek, feszengés, ember szóllás, az emberi észnek és szívnek több efféle kitsapongásai: mellyek a' nagy társaságokat rendesen bélyegezik: a' hypochondriás betegeknek, még azoknak is, kik a' lelki és erkőltsi miveltség nem igen magos fokán állanak, felette érzékeny és könnyen ingerelhető természetére kedvetlenűl hat, 's nyavalyáját súllyosabbá teszi. Elég nyereség az: ha őtet az emberiség köz ügye eránt valamennyire érzékennyé teheti az Orvos. A' mit semmi orvosi szer meg nem gyógyíthat, meggyógyítja gyakran egy útazás, egy jó barát, egy szerentsés házasság. Egy, nem túl a' rendén eleven és tüzes, hanem inkább tsendes, magát meghúzó, pompa és módi után nem esenkedő, jó erköltsű, nyájas feleség, ki a' beteget szép móddal igyekszik kedvelt képzeletitől, meg rögzött ábrándozásitól elvonni: átaljában szólván, a' legjobb orvosság De korán sem kell a' házasságot a' hypochondriás betegnek sürgetőleg javallani, jobb őtet arra tsak távolról figyelmeztetni: hogy magának ereszkedjen kedve a' házassághoz; így fogja tellyes mértékben érezni a' házassági élet örömeit, mellyeket egy koszorús költőnk remek etsetje következőképpen fest:

E' világnak tengeréből
Mellyben éltünk hánykódik;
Indúlatink szélveszéből,
Mellyben szívűnk vívódik;
És kórmánnya értelműnknek
Annyiszor meg akadoz,
'S vitorlája reményűnknek
Annyiszor meg szakadoz,

Bóldog, ki ki evezhetett,
'S szerentsésen kiköthetett
A' nyúgalom helyébe,
Egy aszszony hív ölébe.

Kisfaludy Sándor.

6. A' tartós hideg, valamint a' nagy meleg is, ártalmas a' hypochondriás betegekre nézve. A' szobát télen is tsak mérsékelt melegben kell tartani (12—14° R.); a' meleg ruhát, könnyű és kényes élet módot, meleg ágybeliket kerűlni kell; leg jobb mátrátzon vagy szalmán hálni. Az illyen betegeknél, az alvásra is különös tekintettel kell lenni. Rendesen sokáig szeretnek fenn maradni, 's reggel sokáig aludni, a' mikor roszsz kedvel kelnek fel, 's dél felé kezdenek valamennyire jobban lenni. Ez igen veszedelmes szokás: mert az által a' beteg könnyen éjjel járóvá (somnambulo, Nachtwandler) válhatik, idegeit pedig szerfelett ingerli, megerőlteti, 's az által el tompítja. Sürgetni kell tehát, sőt ha lehet, reá szorítni: a' jókori lefekvésre, korán fel kelésre; hogy a' lelket és szívet olly kellemesen érdeklő reggeli levegő, a' külömben is felette érzékeny betegre jóltévőleg hasson.

Bár az itt kifejtegetett lelki és testi diaeteticai rendszabások, a' nyavalyának nem tsak megelőzésére: hanem néminémű gyógyítására is szolgálnak; mind az által: ha a' nyavalya nagyobb mértékre hágott: a' patikai szerek is múlhatatlan szükségesek a' nyavalya gyökeres gyógyítására. Ezeknek megválasztását, 's alkalmaztatását, okos és tapasztalt tanátsától kell várni; bővebb fejtegetésekbe ereszkedni, túl jár ezen értekezés határain.

L.

7.

Szent Iván estén divatozó Tüzelésnek eredetéről.

„*Es ist sonderbare Sache*, mond T. T. Csaplovics János Úr „*Croaten und Wenden Ethnographisch geschildert.*“ Fölírású Könyvetskéjében *Pressburg* 1829. 8. *dass die Meisten nur historische Ethnographie kennen, und den grössten Hang zeigen, in den längst verflossenen Jahrhunderten herum zu wühlen. Mir ist dagegen nur um die statische Ethnographie, um die Tagsgeschichte der verschiedenen Bewohner Ungerns zu thun; — nicht wo sie herstammen, sondern wie sie heutzutage in allen Verhältnissen leben und weben.*“ — Ezek szerént gondolhatná valaki, hogy a' Régiségek' tudása talán koránt sem olly hasznos, mint azt közönségesen tartják. — De Csaplovics Úrnak föl hozott szovai nem olly fontosak, a' minő szépen hangzanak; mert ha sokszor még a' *Tagesgeschichtének* eredete is tsak a' lefolyt századok világánál tűnhet szemeinkbe, 's a' nélkül örök feledékenységben maradna: következik, hogy a' Régiségekre is figyelmeznünk kell. — A' mi több, Maga a' Tudós Úr Szent Iván estén divatozó Tüzelést „*Gemälde von Ungern*“ tzimű Munkájában *II. Th. Pest* 1829. *S.* 225. a) a' hajdani pogány szokásból fejtegeti: „S. Johannes-Feuer ist gleichfals ein Ueberbleibsel der Vorwelt, úgy mond, Im Monat Juni pflegt nemlich die Jugend am Vorabend des Johannestages in der Abenddämmerung auf Gebirgen Feuer anzuzünden, und dieses zu überspringen. Mit brennenden Fackeln laufen sie auf und ab, und bringen da singend und spielend den grössten Theil der Nacht zu. Diese Sitte mag sich von den heidnischen Zeiten herschreiben. Bei *Tóth-Prona* im *Thuróczer* Comitat heiszt noch heutzutag ein Berg *Bohussova*, gleichsam der Berg

a) Megbíráltatott ez a' munka az 1832-dik évi Tudományos Gyűjteménynek III-dik Kötetében a' 97—103. lapokon.

der Göttin, worauf dieses Spiel vor sich geht, und das Spiel selbst heiszt *Wajanvo*, villeicht einst Vah-Juno! — Noha ez nem egyéb a' Keresztény Religio világosságának ábrázolásánál, mellyet Sz. Lukáts Evángeliumának I. Rnek 14. verséből, meg Sz. János V. Rnek 35. verséből lehet megmagyarázni. — Ki jőne pedig erre a' gondolatra, miután ez az eldődi jó szokás, jelenkor némelly illetlen mellék szertartások miá, az eredeti szentségéből már sokat elvesztett; ha bennünket századok előtt elhunyt Atyáink útra nem igazitanának? — Telegdi Miklós: „Szent János születésén örvendeznek vala, úgy mond Egyházi beszédeinek III. Részében, ennek az örömnek jelentésére szoktanak Szent Iván estin szerteszerént tüzeket rakni, mintha még most is örvendeznének neki, hogy Szent Jánost Isten e' világra hozta. Mert szokás (idegen nemzetek között kiváltképpen) hogy mikor valami közönséges örömnek mutatását mivelik az emberek, lámpásokat gyújtanak házoknak, és tornyoknak ablakaira, és a' piaczon avagy úttzákon tüzeket gyújtanak."

A' ki Sz. Lukáts I. Részét a' 75-dik verstől kezdve a' 79-dikig elolvasván Keresztelő Szent János Attyának jövendölését megértette, 's annak lelkével eltelve, a' régi Atyáknak szivük szakasztó ohajtásukat érezheti; nem fog rajta tsudálkozni, hogy az eldődi Anyaszentegyház, Szent Iván estét illyen lelki örömben szokta tölteni. Hoszszan nyújthatták pedig áhítatos Énekeiket jámbor Atyáink; mivel szakadatlan buzgóságuk eme közmondás szerént: „*Hoszszú, mint a' Szent Iván éneke.*" örök emlékezetben maradott.

Lám, mit nem tanulunk a' Régiektől! Ezek megint arra intenek bennünket: hogy ne vessük meg gondatlanul egészen őket; mert mindenkor haszonnal társalkodunk a' *Holtakkal*. A' régi könyveknek olvasását tudniillik *Holtakkal való társalkodásnak* nevezte egy valaki.

Podhradczky Jó'sef.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Metaphysica, seu Gnoseologia, quam scripsit Josephus Verner etc. Pestini 1835. typis J. M. Trattner-Károlyianis. 8. Pars I. p. 136. Pars II. p. 511.

A' T. T. Tanító Ur Logikáját, és tapasztalási Psychologiáját mint a' Győri Akademiának tagja előrebocsátotta; Logikájának érdemét második kiadatása eléggé kitüntette; Psychologiájának becse 's haszna, melly nélkül éppen szükölködött diák Literaturánk, elvan esmértetve. Méltán lehetett azért tőle várni, hogy a' királyi Fő-Iskolánál nyilván való Tanítóságával tágosabb határt nyervén tudományának terjesztésére, elkezdett pályáját azon serénységgel folytatni, és leis futni fogja. E' várásunknak megis felelt ő mindenek előtt kiadott Metaphysikájával.

Mivel a' Közjót felettébb érdekli annak megtudása, minémü előesméretekkel intéztessék el a' tanuló ifjúság jövendő rendeltetésére, 's minémü igazítással avattassék bé a' Tudományok' titkaiba; okosan lehetett várni, hogy e' Tudományhoz értő Hazánkfiai eránta vetekedve megszóllamlanak. Ez mindazonáltal ez ideig meg nem történvén, szükségesnek tartám *rövid* kijelentésemet, mellyre a' T. Szerzőnek buzgó ígyekezeti valóban érdemesek, a' Tudományos Gyűjtemény által megtenni, néhány tiszta, és csupán tudományi előmenetelt-tárgyazó észrevételeimmel eggyütt.

Czéllya volt a' T. Szerzőnek mint előszavában kijelenté, a' Metaphysikának becsét és tekéntetét némelly ócsárlóji ellen fenntartani; a' legfontosabb igazságakat védeni; a' Religio, és törvény' tiszteletét, azoknak megvetőji 's vesztegetőji ellen, kivívni; és mind Tanítótársainak, mind tanítványinak,

némünémü munka — könnyebítést szerezni; 's mind ezeknél fogva a' Tudomány' kiterjesztésére béhatással lenni.

E' nemes, 's felséges szándéknál a' T. Szerző magasb czélt magának kinem tüzhetett volna. Az oktatlansággal a' csalatkozás, evvel meg' a' veszély, 's elvetemedés párosul; a' kiformáltt ész ellenben, igazság lévén fényes vezére, 's erős paizsa, túl jár minden tévelygésen és veszedelmen. Szükség látnunk, mennyire felelt légyen meg czéllyának — sőt mennyire felelhetett meg — mert az igen meszszeterjedő: 's azért, ha egészen elérhetetlen maradott is, engedelmet kíván; bizonyosak lévén, hogy észrevételeink a' T. Szerzőnek törekedésit nem hogy gyarlítanák, hanem inkább ösztönözni fogják a' bővebb elmélkedésre: mivel az igazságnak valósága csak minden oldalról visgáltatás által tünhet ki.

A' T. Szerző rövid bévezetése utánn munkájának első részében a' tiszta Metaphysikával, vagy is *Ontologiával* foglalatoskodik, mellyet két részre szakaszta: az első szól az esmérésről közönségesen, (De cognitione generatim); a' másodikban pedig a' külömbféle esmérő tehetségek' határiról (De variis facultatis cognoscendi ambitibus, analytica sensualitatis, intellectus, et rationis.)

Ezek eránt kívánatos lett volna, *az én vélemenyem szerént*, hogy a' T. Szerző szólott volna:

1). Az Esmérés' *igazságáról*, a' mi fő dolog: mi légyen *nekünk* igaz? mi annak billege? Miben állyon a' gondolkodás- és esmérésbeli igazság között a' különbség? Tehetni-e mind egyikére mind másikára szert? Mert az a' kérdés: a' gondolási igazsággal adatva van-e az esmérésbeli is? Megigazul-e a' mi esmérésünk *valóban is?* (realiter). Esmérhettyük-e a' tárgyakat mint magokban vannak, vagy csak hozzánk képestleg (obiective, an subjective)?

2-szor: Mivel minden Tudománynak bizonyos okfőkön (principiumokon) szükség alapulni; mellyek a' Metaphysikai okfők? Jelesen: a' kielégítő

okfőnek, az ellenmondásinak, és a' közvetetlenséginek vannak-e a' Metaphysikában helyei? Ha vannak, mennyire, 's miképp? Jelesen: minden *bizonyos* esméreteinknek mi az okfeje tárgyképpen (obiective)? Kívánatos lett volna, hogy a' T. Szerző ezeknek fejtegetésével erős fundamentomot vetett volna. A' mit §. 5. említ: „Én esmérek (ego cognosco)" csak gondolóképp (subiective) nem tárgyképp (obiective) valósul meg: a' Metaphysikának pedig a' *tárgyakkal* van dolga. A' mit §. 6. p. 10. mond: „valamit az elme természeti módja szerént valamelly tárgy eránt megesmér, a' tárgynak tulajdona" kérdésben maraszttya: a' tárgyat mint tünetet (phoenomenon) esmérem-e meg, vagy mint magában valót? Sőt egyenesen Kánt' Idealismusára viszen. A' mit pedig §. 57. p. 96. vall: hogy „az ellenmondási principium csupán *Logikai lehet:* meg nem állhat. Ezeket a' mostani Metaphysikusok a' *Fundamentomi* Metaphysikában szokták elhatározni.

3-szor: Az esmérésnek szétvételüleg (analytica) fejtegetésében a' T. Szerző §§. 9—14. a' belső érzékiséget (sensus internus), mellynek viselője *Énünk*, egészen nyomozatlanul hagyta; a' nélkül pedig az Idealisták ellen, kivált Kánt és Fichte Idealismusa ellen, lehetetlen boldogulni. Minden jelesebb Metaphysicusok azért, Krug Wilhelmet kivévén, ki nyilván igen Kánttal tart, *Énünket*, és belső érzésünket, mint képzeteink, gondolatink, értelmeink' műhelyét, különös visgálásra méltatták. Kívánatos lett volna azért, hogy a' T. Szerző munkáját e' hijány nélkül találtuk volna.

4-szer: Az esméretek, kútfejeikre nézve, tapasztalásbeliek, vagy tapasztalást halladók; az elsők az érzékiségből, a' másikak értőségünkből (Intelligentia) származnak tulajdonképen. A' miket tehát a' T. Szerző az észnek tulajdonit §§. 74—6. azok értőségünkhez tartozandók; a' harmadik osztály tehát szükségtelen volt: annál bizonyosabban: mivel p. o. az Istent nem észbeli *kihozással* tudjuk mi még, hanem mint *kielégitő okot* az okozatokból;

az okot és okozatot pedig maga a' T. Szerző is az értőségünk' határozatiba ejté §§. 44—50.

5-ször: A' szétvételü, és hozzátételü itéletek (iudicia analytica, et synthetica §. 11.) igen rövideden estek ki: holott fő kérdés: a' hozzátételüek lehetnek-e közönségesek és szükségképp valók? Illyenek-e a' Metaphysikai esméretek? Illyenek-e a' Mathematikai kitételek? A' szétvételü itéletek meddüek, és csupán világosítók-e? mint Kánt állította.

6-szor: A' mí értőségünk nem csak a' jelenvalókra, hanem a' multakra, és jövendőkre is kiterjed esméreteink' szerzésében. Ezen esméreteink' igen igen bő kútfeje az Idegen tapasztalás, a' hiteles tanuság, és a' köz józan eggyetértés: az első a' külső érzékiségünknek, a' másik az értőségünknek eggyik ága; méltán kívántanak tehát ott, hol az esméreteink' kútfejeiről van a' szó, *legalább* említést. Mind ezek a' fundamentomi Metaphysikához tartozandók; kívánatos lett volna tehát nem csak, hogy az ő helyeken megemlítessenek, hanem hogy az Ontologiába ne foglaltassanak, mellyhez az előbbiekkel eggyütt *éppen nem tartoznak.*

Az *Ontologiá*hoz tartoznak a' dolog' (*oσ*, ens) *közönséges értelmi* tulajdonképen, 's az Ontologia a' *tiszta* Metaphysika származtatott részének tartatik a' mostaniaktól. Hogy a' T. Szerző ezt az Esmérés' dolgától külön nem választotta, sajnálhatni ugyan, de vétkül néki nem tulajdoníthatni. A' közönséges értelmek' helyes elhatározattya lévén itt fő dolog. Ez eránt következő észrevételeim vannak:

1-ször: Csudálhatni, hogy' állíthatta a' T. Szerző a' *tért* és *üdőt csupa* érzékiségünk' eredeti formájinak (*Formae sensualitatis sunt spatium et tempus*: §. 10—13) minekutánna mintegy közönségesen el van esmérve, hogy azok *tárgy- és érzékiképp való közönséges értelmek egyszersmind.* A' külső tárgyakat, *egymás mellett* tapasztalván, térben; a' belsőket pedig *egymás utánn* vévén észre, üdőben; képezzük magunknak. Azért az Istent, és *eggy elvontt pontot* se térben, se üdőben nem képezhet-

pezhettyük, mivel se egymás utánn se egymás mellett nincsenek. Az eggyetlen eggy pontot is térben és üdőben szükség volna képzenünk, ha a' tér és üdő érzékiségünk' *közönséges* formáji volnának. Következőképp a' tér és üdő is valóságos képestségi közönséges értelmek (conceptus relativi), annál bizonyosabban: mert a' tér és üdő hosszuságat, tartandóságat szenvedő *nagyság;* a' nagyságat pedig, ki tagadhattya, hogy valóságos képestség?

2-szor: Még inkább csudálhatni, hogy' ragaszkodhatott a' T. Szerző ama Kánt Immanueltől költött 12 Kategoriákhoz (§. 18), mint *csupa értésünk' eredeti formájihoz:* holott ez 1) ellenállhatatlanul *Idealismus*ra viszen, melly ellen vagyon maga a' T. Szerző egész munkájában: principiis obsta. 2) Hogy azok *tárgy- és értésiképp való közönséges értelmek egyszersmind*, a' Bölcselkedőktől elesmertetett nyilván: mert p. o. *eggy fát* látván, ennek *állatosságát;* eggy virágot szemlélvén, ennek *esetiségét* is észre vesszük mi egyszersmind. 3) Maga a' T. Szerző észrevette, és Kant ellen vítatta, hogy az *ok* és *okozat* a' tárgyaktól adatott közönséges értelem §. 45 Scholion: szint ugy vesszük pedig mi észre az okságat valamint a' dolgok' állatosságát, térben és üdőben lételöket 's a' t.; azért ezek se lehetnek *csupa* értési eredeti formák, mellyeknek a' tárgyokban semmi megfelelő nem volna. 4) A' közönséges értelmeknek négyfelé osztállyok, és 12 részeik éppen valótlanok: mert azoknak elsője, és főbbike, a' *mennyiség*, nagyság (quantitas) valóságos képestség (relatio); ettől különböző osztályt tehát nem tehet. A' tér és üdő szint olly közönséges értelem mint az ok és okozat; azok is tehát a' közönséges értelmekhez tartozandók. A' térben és üdőben-létel a' dolgoknak módosulati ugyan, de a' tettében létel általlyában (actu existentia) dologmódosulat (modalitas) nem lehet, ha igaz az, a' mit a' T. Szerző a' módosulatról vallott Logikájában. A' szükségképp létel se *különböző* módosulat; hanem a' tettében lévőnek, vagy is inkább a' valóban le-

hetőnek, módosulata. Az egyenlő, vagy nem egyenlőség, a' rend vagy rendetlenség, a' jó és rosz is valóságos közönséges értelmek, mellyek azonban azon 12. számban foglaltatva nincsenek. A' közönséges értelmek' igazi *Logikai* osztállyok csak kétféle: 1) mint magokban a' dolgokban, 2) mint egymáshoz képest vannak; számok pedig nyilván több: azoknak tehát *négyes* osztállya, és *tizenkettős* száma valóságos költemény.

3-szor: Megesmérem, és vallom nyilván, hogy a' T. Szerző a' közönséges értelmeket igen helyesen, 's tudósan fejtegeté, 's terjeszté elő, kivált az okét, és az okozatét. A' mit a' valóban létehöl §. 59. 60. állít, másképp kívántam volna látni: ámbár megengedem, hogy a' valóban létel eggy a' legkényesebb Metaphysikai kérdések közül: 's a' mi lehetőképp, vagy belsőképp való, még külsőképp és tettében megnem valósul; a' külsőképp-létel nem *különös valóság* (realitas) a' mit a' T. Szerző állit (§. 60.); de a' *kielégítő oklétel* nem valóság-e? — A' végnélkül valónak értelme bővebb fejtegetést kivánt volna fontosságára nézve. A' szükségképp-való ellenben elég bőven, és helyesen elő van adva. §. 63—71. Ezen Ontologiai észrevételimnek okait előadva olvashatni Közhasznu Metaphysikámban.

II-dik rész az *alkalmasztatott Metaphysika*: két részre oszol; az eggyik, az alsó, a' dolgok' materiai esméreteivel foglalatoskodik, és 1) azoknak alkotói részecskéjit (elementomit) 2) testeiket, mint élet-eszköz nélkül valókat, és élet-eszközökkel szerkeztetteket vonnya visgálóra. Ezen első rész is helyesen és tudományosan vagyon előadva; ámbár én ezen egész részt a' Metaphysikában szükségtelennek tartom: mivel a' mi az alkotó részecskéket illeti: ezeket a' tanuló ifjúság Chemiai munkálódások nélkül eléggé megnem értheti; a' testek' esméreti pedig igen a' Természettudományra (Physikára) hárulnak, 's ott is fordulnak elő. Más az: a' Metaphysikának kútfejei a' közönséges értelmek; ezekből pedig a' doleg' alkotó részecskéjit, és öszveszerkez-

tetését kihozni *lehetetlen*. Inkább tehát a' Physikai Philosophiához tartozandók.

Az alkalmasztatott Metaphysikának második, a' felső része, három fő tárgyakkal foglalatoskodik:

1-sö A' Világ-Tudomány: ez is helyesen, igen tudósan, 's bőven van előadva, fő czikkelyei: a) a' Világ' esmérete, és valósága — kivált Fichte ellen (p. 81. Scholio 3.) b) a' Világ' eredete. c) A' Világ' öszveköttetsége. d) Annak tökéletessége. e) Annak természete 's törvényessége. Ezek eránt csak ezeket vehetni észre: 1) Ha már a' Materiai Tudománynak helye van az alkalmasztatott Metaphysikában, az a' Világtudományhoz tartozik különösen, nem *közönségesen:* a' materiai dolgok nyilván se a' Lélektudományt, se az Isten-tudományt nem érdekelhetik; tehát csak a' Világ-tudományhoz tartozhatnak mint alsó rész. 2-szor A' világ' eredete eránt kívánatos lett volna kielégítő okára nézve, melly *csak végnélkül valóság lehet*, bővebben kiterjedni: mivel ez vagyon legnagyobb perben. A' csudatételek' lehetsége igen derekasan van vítatva; csak eggy fő kitétel nincs kifejezve: hogy a' Természet' törvényi, a' nélkül is, hogy másulást, vagy változtatást szenvedjenek, az *okos elméktől különös, rendkivül való, elintéztetést fogadhatnak el.*

Második a' Lélek-tudomány: ezen tapasztalási kis világ öt czikkelyben adatik elő: a) Énünk' egyegyes öszvetétetlen allatossága b) Az emberi Lélek' halhatatlansága. c) Annak szabad akaratúsága. d) A' testre kölcsönös' befolyása. e) Annak eredete, és az Ideák' származása: Ide járul az oktalan állatok' lelkeinek esmértetése. Ez a' rész is igen jelesen kivan dolgozva. Erántok csak ezeket vehetni észre: 1) Itt a' helyes Logikai rend el van nyilván vétve: az emberi Lélek' eredete, szabadsága, és testre kölcsönös befolyása előbbre bocsáttatást kívánnak, hogy annak halhatatlansága megbizonyodjék. 2) Lelkünk' halhatatlansága igen jelesen, különbféleképp, 's érzékenyül van vítatva; 's valóságos benyomólag az Ifjú — Halgatókra nézve: de az

igen *sok próbák* — igen sok ellenvetések' felfogását is teszik szükségessé, és a' munkát bővítik is; néha behomályosíttyák is. 'S valóban ezen része a' Metaphysikának igen messze terjedett §. 50—100-ig. Holott annak *lehetségéről* szó sincs; ez pedig fő kérdés. 3) Az oktalan állatok' lelkei csak annyira tartoznak függelékül a' Metaphysikához, mennyire az emberi lélek' szabadságát és halhatatlanságát megvilágosíttyák: mivel azokra nézve szenvednek legtetemesebb ellenvetéseket.

Harmadik része teszi az Isten-tudományt, melly bévezetésből, és három osztályból áll: az elsőnek előbbi czikkelye azon okokból áll, mellyek az Isten' létét vítattyák; a' másik az Istentelenség' veszedelmit adja elő. A' második osztály az Istennek tulajdonságit, a' harmadik annak munkáit bizonyíttya bé; két czikkelyben: a) a' világ' teremtését, b) A' világ' gondviselését. E' részben a' T. Szerzőnek nemes czéllya, 's józan szándéka egész fénnyében tündöklik ki; minden erejét megvetvén, hogy halgatóji t az Istentelenségtől, és a' Gondviselés-tagadástól megmentse. Ez eránt észrevehetni először: Hogy *van Isten szükségképp:* elesmértetett közönségesen; csak az az a' kérdés: Gondolatképp- vagy valóban (realiter) van-e? Megbizonyodhatni-e az Istennek valóban létéről? Mivel a' bizonyodásunkra tapasztalás szükséges; az Isten' létele pedig tapasztalhatatlannak látszatik: Kant Immanuel, és több mások szerént. Másik kérdés az: ki az a' szükségképp való Isten? Spinozának, Fichtének, Schlegelnek, és Hegelnek is van Istene; de Spinozáé a' végthetetlen gondolkodású és kiterjedtségü állatosság; Fichtéé önnön Énnye; Schellingé az egyátallyában valóság; Hegelé az erkölcsi Világ-rend (ordo ordinans) az Isten; ezekre szükség tehát a' Metaphysicusnak ügyelni: minden próbájinak a' tapasztalásra szükség visszahárulnia; és a' különbféle Idealismus ellen viaskodnia. Az Anselmus, és de Cartes' vítatását, mellyel a' Végnélkül valónak és legtökélletesebb valónak *lehetségéből* hozni ki az Istennek lé-

telét, igen helyesen adta elő Kánt Immanuel minden kifogásai ellen (p. 405—7.); kár volt eggy Ulrich és Venczel' tekéntetére nézve azt ismét a' T. Szerzőnek meghijánosítani: mert se eggyikének se másikának sincs igaza: Hijába mondják Ulrich és Venczel Kánt utánn, hogy a' létel *valóság* nem lévén, az tehát a' végtelen valónak értelmében nem foglaltatik, tehát belőle kise hozattathatik: mert ha a' létel átallyában nem különös valóság is; de a' *kielégítő ok-létel* bizonnyal igazi valóság; a' *végnélkül* valót tehát lehetőnek kielégitő ok-létele nélkül nem gondolhatni; csak a' véges valót gondolhatni kielégítő okának magában foglalása nélkül; azért ha a' véges valónak lehetőségéből nem következik is annak valóképp létele; de a' végetlen valónak lehetőségéből ennek valóban létele is következik: a' végnélkül való valamint lehetőségének, úgy valóban lételének is maga kielégítő oka: ennek lételével pedig az okozat is tétetve van; a' végnélkül való tehát lehetőképp, létele nélkül nem lehet; 's hogy valóban is ne légyen egyszersmind, lehetetlen. Ezeket kívántam volna csupán az egész harmadik részben kipótoltatni.

Kettős hijány nélkül kívántam volna eggyátallyában még a' T. Szerzőnek munkáját látni: 1-ször A' Tudományi rendszer, kivált az Iskolai könyvekre nézve, megkívánnya, hogy elégséges literaturai esmértetés nélkül ne szüköllködjék; a' T. Iró a' jelesebb Metaphysika-Irókat előre nem bocsátotta; kikből Olvasóji tudománnyokat gyarapíthassák. 2-szor a' T. Szerző Krug, Wenczel, Ulrich, Sulzer 's több Kánt' követőjivel élt egyedül, mint látszik; az elleniskolabélieket pedig: millyen Stattler, Stöger, Brastberger, Zwanziger, Weishaupt, Jacobi, Abicht, és kivált Hermes, számkivetette; a' Philosophusnak két fülének kell lenni, mindenik félnek kihalgatására: másképp itélete eggy oldalú marad.

A' mi az egész munka becsét és érdemét illeti: különös dicséretére szolgál: 1-ször: A' legjelesebb régi, és új Philosophusok' mondásival és tanusági-

val felvan az ékesíttetve: Görögök közül: Pláto, Aristoteles, Laertius 's a' t. a' Rómaikból: Cicero, Seneca, Horatius, Ovidius, Virgilius, Claudianus, Lucretius, Lucanus, Livius, Ennius, Pacuvius, 's Boëthius, igen bőven. Az Egyházi Irókból: Tertullianus, Lactantius, Augustinus gyakran. A' Francziákból: Decartes, Polignac, Racin, Condillac, 's a' t. Az Angolokból: Locke, Clarke, 's a' t. A' Németekből: Leibnitz, Wolf, Reimarus, Feder, Storkenau, 's a' t. 2) A' Tanulók' számára az ellenvetések feloldoztatásokkal eggyütt, gyakorlás végett, igen bőven előadattattak. 3-szor A' Metaphysikai kitételek történeti, mennyire csak szükségesek voltak, a' jegyzetekben helyt találtak. Mindenezekre nézve tagadhatatlan, hogy a' T. Szerzőnek fáradhatatlan igyekezeti különös elesmérést érdemlenek, 's munkáji, az Austriai birodalomban eddig kijött Metaphysikákat, mellyeket Karpe, Likavecz, Imre, Prunyi adtanak ki — rövidségök nélkül légyen mondva — hasznára, 's fontosságára nézve, meghalladta. Azért szivemből kívánom, hogy tudományos pályáját dicsőséggel kifuthassa.

Y.

---

2) A' vén szerelmes, vagy a' torházi négy vőlegény. Vígjáték három felvonásban. Irta Chalupka János. Pesten 1835. Heckenast Gusztáv Könyvárosnál.

Különös tünemény, hogy a' magyar Theatrum (Szinjáték) még mindég köztünk csak *tanyáz*, 's valóban megállapodva sehol nincsen. *Minek lehet ezt tulajdonítani?* — Valóban érdekes kérdés — 's ha itten egy magányos véleményt közlök, nem fogja senki rosz néven venni, ha ez az ővétől egy kevéssé eltávozik — vagy épen azzal ellenkezik.

Mi oka tehát ezen különös tüneménynek?

Talán a' hazafiuság hijánya? — Épen nem! mert ez forral, ez buzog minden felé; 's attól tar-

tok, hogy imitt amott buzgóságában túl-is megyen. Látjuk pedig, hogy tetemes áldozatokat megtenni kész volt a' nemesebb érzésű közönség a' Magyar nyelv ügyének előmozdítására: 's túlságos állitásaik némelly buzgóknak ügyünk ellenének gúnyfegyverül szolgáltak.

A' német Kormány talán? Hanem épen azon Kormány Cseh-Országban-is létez 's még-is fen áll már számos évektől fogva a' Cseh Játékszín a' német mellett, 's nem igen hiszem, hogy a' Cseh jobb hazafi mint a' Magyar.

Mi csak *kezdünk futni a' mivelődés' pályáján* — mondja a' harmadik. Ugy ám, de a' Csehek-is majd nem egy időben a' Magyarokkal játékszín felől gondoskodni kezdettek; 's koránt sem került annyi munkába 's fáradtságba azt életre hozni. —

Talán ezen különös tüneménynek okát abban-is keresni kell, hogy *némettel nem concurrálhat*, a' melly már annyira előhaladott. Ugy ám, de a' Cseh-is koránt sem áll azon tökélyponton (fokon) mellyen a' német, 's még-is állandoan Prágában fenn áll.

Szabad legyen egy két szót itten kétkedve elő hozni, miben nekem ezen ügy mostani állapotja, 's nem kivánatos előmenetele, lapangani látszik: nem mintha véleményemet megczáfolhatlannak tartanám — homo sum —; hanem hogy az olvasó és iró közönséget figyelmeztessem ez alkalommal némelly mibennünk létező akadályokra, mellyeket elmellőzvén tisztábban a' dolog felől itélhetnénk.

„Magyar játékszín, — Magyar Országban csak *tanyáz!*" A' házi úr — önnön házában bérben lakik! — különös tünemény! mellynél különösebbet nem ösmérek! — Ezen gondolat keseríté gyakran örömömet, mellyet azon kecsegtető szemlélet bennem gerjesztett, hogy, bár lassan, még is haladni kezdettünk.

Az első oka ezen különös tüneménynek abban létezni látszik, hogy a' mi Játékszínünknek, vala-

mint az mostani állapotjában fenn tartatik, Publicuma *még nincsen!* — Még nálunk koránt sem mivelődött ki a' *közép kar*, melly illyen intézeteknek fő rúgója! — A' mi miveltebb polgártársaink mivelődése mind nyelvre mind formájára nézve — német eredetű, 's ollyan tökélyű játékszint 's játszóit kivánja, a' minők a' sokkal előhaladott németeknél létez, — a' nélkül, hogy alkalmat nyujtanánk a' szinésznek képzésére.

Második oka ezen tüneménynek az, hogy iróink hátra maradásunkat elevenen érezvén, az angol, frantzia 's német remek munkáira tekíntvén *nagyon is előhaladnak* — 's a' közönséget igen-is meg előzik, úgy, hogy a' tömegnek nagy fáradtságába kerül utánnok haladni; 's megunván a' hasztalan fáradtságát csak undorodva ballag — vagy-is egészen elmarad. — A' nemzeti haladásnak szíves de egyszersmind szemes barátja, sajnálva látja, miként a' buzgó hazafiak a' nyelvben-is gyakran ollyan újításoknak adnak helyt, hogy valóban nem minden ok nélküli szemrehányás, mellyet fájlalva hallani: „hogy ha ezen újító ezen idomzatban csak tíz esztendeig-is írni fog — tíz esztendő mulva első lapjait maga sem érteni fogja!" — Ezek meg nem gondolják, a' mit Czinke Ferencz Úr Tót Lászlóhoz írt:

Újúlnunk szükség! — Újúlj, de hazáddal: ez a' nagy Oskola: édes anyád, mestered édes atyád!

Innen származik:

Hogy eredeti munka nálunk igen ritka! 's a' játékszíni költők vagy-is fordítók, a' magyar nyelv 's nemzet sajátságival nem sokat ügyelvén, mind azt, mind emezt, majd Franczia, majd Angol, majd Német köntösbe szorítják — vagy külföldi gondolatokat Magyar díszes ruhával felpiperéznek, 's ez által a' nemzetiséget gúnyolják: 's a' bírálók-is közönségesen 's jobbadán külföldi mértékre vagy kaptára vonják a' magyar iratokat.

E' jelen vigjáték az érintett gondolatokat gerjesztette bennem. Magyar mező városok képét előtüntetvén, az életet úgy a' mint honunkban létezik szemeink eleibe teszi, 's ez által a' közönségünk fogalmihoz leereszkedvén, azt kecsegteti — 's némelly nevetséges szokásit butalanúl 's ártatlanúl megczáfolja. — Annak érdemes irója ezt tüzte ki czéláúl; 's mennyiben elérte azt — a' közönség birálja meg, nem pedig az, a' ki a' nemzetet minden viszonyban nem ösmérvén, mind azt, a' mi az ő körében nem kerül elő, aljasnak mondja. Mert illyeneknek a' Fallstaff-is, ha Shakspeare nem nemesítené, — czudarnak — alacsonynak látszik.

K. P.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Grammatik der Mongolischen Sprache; verfasst von I. T. Schmidt, Doctor der Philosophie, Mitgliede der kaiserlichen Academie der Wissenschaften, auswärtigem Mitgliede der Asiatischen Gesellschaften in Paris und London u. s. w. St. Petersburg, 1831. 4 o SS. I—XII. 179. Egy Kötáblával. (Ajánlva I. Miklós Orosz Tsászárnak.) — Az ára 8 fr. pengő Pénzben.

Ammiánus Marcellinusnak nevezetes helye (Libro XXXI, cap. 2.) a' Hunnusokról, vagy is a' Chúnokról, régen arra a' gondolatra bírta a' Tudósokat, hogy a' Chúnok bizonyosan Mongol Nép voltak. Minthogy pedig a' Magyar Népet is a' Chún Néppel rokon Nemzetnek hirdetik régi Történetíróink, igen természetesen gyökeret vert az a' vélemény, hogy a' Magyarok is Mongol eredetü Népekhez tartoznak.

A' Történetírás körébe való azt észre venni, hogy az, a' mi ma a' Mongol Népnél a' tiszta és puszta Természetnek bilyege, a' Chúnoknál

a' mesterkélésnek és anyai nevelésnek szüleménye volt: De mind e' mellett is, mivel ezt sokan eszükkel föl nem érték, mi lehet a' Történetvizsgáló előtt kellemetesebb, mint megesmérhetni a' Mongol Nyelvet, és azt a' Magyar Nyelvvel öszsze hasonlíthatni? —

Mostanig e' foglalatosságba avatkozni majd nem lehetetlen volt a' Mongol Grammatikának nem volta miatt: Ezentúl a' Felséges Orosz Tsászárnak nagy lelkü gondoskodásából meg fog itten szünni minden nehézség, mert már vagyon Mongol Grammatica, és lészen nem sokára nagyobb kiterjedésü Mongol Szótár is.

Az első Mongol Grammatica a' jelen könyv, 's ennek fáradhatatlan Irója, Schmidt Ur, jeles érdemü Szent Pétervári Tudós, igéri a' legelső Mongol Szotárt is. Nem lehetett tehát meg nem esmértetnem e' Könyvet a' Magyar Philologusokkal is, 's azokkal különösen, kik nagyobb míveltségre számot tartanak, 's a' kik túl emelkedtek a' Magyar Grammaticai Pórnép repülése körén és szük határain.

Ha két Nyelv rokonságát egy két egyező szóból meglehetne állapítani, úgy a' Magyar Nyelv e' Grammaticánál és Strahlenberg Utazásánál, meg egyébb Segédeknél fogva már rokon volna a' Mongol Nyelvvel, minthogy

Magyarúl:	Mongolúl:
Alma	Alema.
Apa	Aba.
Árpa	Arba-Buda.
Atya	Atschiga.
Botsát	Boss.
Bólyong	Boliydh.
Borsó	Burtzak.
Borúl	Burunkuy.
Tsapolok	Saptzchilnai.
Dalol	Dolila.

Dsida	Dschida.
Eme	Aeme, Eme.
Ere	Ere.
Furó	Urun.
Há, Hová	Cha.
Ige	Üge.
Iker	Ikiri.
Inő	Une.
Kar	Ghar.
Káromkodik	Kahra.
Kazán	Chaisen.
Kék	Kokü.
Kender	Kindschur.
Keres	Kihr.
Komló	Kumaelack.
Köpönyeg	Chaebnech.
Kutak	Chuduck.
Kutya	Kudsa.
Nála	Nale.
Oroszlán	Arslan.
Ökör	Üker.
Pitzike	Bitzechan.
Sár	Scharos.
Sárga	Schara.
Som	Tschöm.
Sör	Schara.
Szakál	Zakall.
Szalad	Solodi.
Szattyán	Satican.
Szék	Ssu.
Szél	Salky.
Tenger	Tengis.
Teve	Themae.
Tyuk	Taka.

De mi keveset nyomhatnak illyen egyezések, vagy közelítések a' valóságos Tudománynak mértékén, az egész Nyelv-Folyamatának eltérése 's különbözése eléggé mutatja.

Ide iktatok tehát e' Könyv 17—18. oldaláról egy Mongol Előadást Folyóbeszédben Német Magyarázattal, hogy mindenki itélhessen róla, mennyi a' Magyar és Mongol Nyelv között a' különbözés:

Mongolúl:

„Ērte ūrida Kābalik bālghassun dur Bīramanu chamuk uchaghānu süül dur mērgen bōluksan ssain tōröltu kemēkü nīgen Bīraman bōluge. Tēre Biraman dur ssēdkil dur taghālacho nēretu nīgen chātuktai bōlüge. Tēre chōjar ētse nīgen köbegün törösököi. Tēre köbegün inū ütsügüken ētse gegēn ojōtu jēkessün jābudal jēr jābuktschi nīgen bōlbāi.“ 's a' t.

Németűl:

„Früh vorzeiten war in der Stadt Kabalik ein Brahmane, Namens Ssain-Töröltu (von edler Geburt), der ein Meister in allen Fächern der Brahmanen-Weisheit geworden war. Dieser Brahmane hatte eine Gattin, Nahmens Ssedkil dur taghalacho (dem Gemüthe wohlgefällig). Von diesen beiden wurde ein Sohn geboren. Dieser Knabe war von klein auf ein Solcher, der mit hellem Bewusstseyn den Wandel der Grossen wandelte.“ 's a' t.

Ki találhát egyezőt e' Mongol Nyelvben a' Magyar Nyelvvel? — Nem okosabb-e tehát a' néhány egyező, vagy közelítő szovat a' Mongolok között lakó Magyar, Kún és Palótz Foglyok által közöltetni a' Mongolokkal? — Azonban várjunk addig, míg a' Mongol Szótár elkészűl.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

Magyar tudós társasági jelentés.

Mult aprilis 27dikén lön bejelentve a' magyar tudós társaság héti ülésének, hogy néhai Puchói Marczibányi Márton fia, Marczibányi Livius, atyjának reá maradott könyvtárából 400 kötetnyi historiai, politikai, utazási, művészségi, architecturai munkákat ajándékozott, hogy ezekkel a' társaság könyvtára szaporíttassék, mellyek e' végre már általvéve is vagynak. Pesten majus 7kén a' héti ülésből

Döbrentei Gábor.
titoknok.

Magyar tudós társasági jelentés.

A' társaság' költségével meginditott Tudománytár czimű folyóirat' Vik kötete, mellynek szerkeztetője Schedel Ferencz, orvos dr, rendkiv. kir. prof. a' m. tud. társaság' rendes tagja, megjelent a' lugosi ívlánczhid' kőre metszett táblájával, 's található Pesten Eggenberger József könyvárosnál, kihez minden könyvkereskedő és vevő utasíttatik. Tartalma következő:

I. Értekezések: Philosophia. Az emberi nem' tökéletesedhetése. Francziából. Vajda Péter. — A' társi észjog' alapvonatjai. Warga János. — Tudománytörténet: Szellemi mozgás Angliában 's annak haladása, tekintettel más európai nemzetekre. Németből. Czuczor Gergely. — Nyelvtudomány: Származtatások. Kállay Ferencz. — Historia 's népisméret: Napoleon' kora. Francziából: Tasner Antal. — Az europai éjszak, politikai és erkölcsi tekintetben. Németből Jakab István. — A' mostani europai országok' első alapulása. Robertson és Remer után Kis János. —

II. Literatura: Classicai régiség. 1. Vaticani kéziratok, 2. Nepotianus, 3. Isaeus, 4. Régi grammatikusok. — Olasz literatura. Szépliteratura. 5. Tasso. 6. Graziani. Historia. 7. Sforzosi, 8. Ghiberti. — Franczia literatura. Szépliteratura. 9. Ófranczia népdalok, 10. Quinet. — Philosophia. 11. Lerminier. 12—14. Saint-Simon. 15. új szemle. Historia. 16. Régi történetirók' gyüjteménye. — Angol literatura. Szépliteratura. 17 — 19. Cooper. 20. W. Irwing. 21. Bulwer. Természettudomány. 22. Londoni kir. társaság' évkönyvei. — Német literatura. 23. Az 1834diki szentmihályi könyvvásár Lipcsében. — Dán literatura 25. Legujabbak. — Finn literatura. 26 Népdalok. — Cseh literatura. 27, 28. Dobrowsky. — Lengyel literatura. Szépliteratura. 28. Niemcevicz, 29 Mickiewicz. — Szerb literatura. 30. Népdalok. 31. Ujabb szellemi mozgások Szerbiában. — Oroszország. 32. Természettudományi út. — Magyar literatura. 33. Legujabb jelenetek a' pesti novemberi vásár óta. —

III. Vegyes közlések: Hidépités. A' lugosi ivlánczhíd Krassóban, képpel. — Historiai nevezetességek. Hunn maradék a' helvetiai havasokban, 2dik közlés. S. F. — Az érsekujvári békekötés. Magyar nyelv' országos divata. Gévay Antal. — Levelezések. Petrovics Fridriknek a' külföldről irt leveleiből töredékek. — Természettudományi nevezetességek. Az éjszaki magnesi földsark. — Magnesi tünemények Magnesiában. Garay. — Magyar tudós társaság. — Jutalmak. T. társaságéi, Marczibányi intézetéi, Schwartner-félék. — Necrolog. — Elegyhirek. — A' szerkeztető' figyelmeztetése, 's a' Tudománytár' első évének rendszeres átnézete.

Emlékezetbe hozatik, hogy e' folyó iratból négy, legalább 15 ívnyi kötet jelenik meg, midőn szükség kivánja réz vagy kőmetszetekkel. Az előfizetés, egy évi illy folyamatra könyvárosi úton közönséges papiroson 4 f. finom papiroson 6 f. mostantól fogva pedig postán is, köz. papir. 5 f. 36 kr. fin. papir. 7 f. 36 kr. pengőben. Junius. 22d. 1835.

A' titoknok által.

A' magyar tudós társaság részéről.

Guari és Felső Szelestei Guary Miklós Vas és Soprony vármegyei táblabiró 's kir. udvarnok ur, a' társaságnak egy

igen csinos irással, hártyán készült magyar régi kéziratot ajándékozott, a' legszivesebben fejezvén ki örömét azon, hogy az említett társaság „Régi magyar nyelvemlékek" czimmel nyomtattatni megkezdett gyüjteményét hazafiúi indulattal nevelheti. A' kézirat, Bitnicz Lajos rendes tag által küldve, Junius 22kén adatott bé. Mig bővebben megismertetnék, az említetik meg felőle, hogy alkalmasint a' XIVik században készült 's egyéb homíliák között benne, Vilhelmos doctornak a' bünről szerzett könyve és sz. Bernardinusnak a' rágalmasságról irt beszéde van, és a' magyar nyelvre nevezetes. Áll 76 levélből, nagyobb 8ad rétben. Csak, se eleje meg nincs se vége A' héti ülés köszönetét fejezvén ki előre, mig a' nagy gyülésnek is az irat bemutattatnék, felkéri egyszersmind azon hazafiakat, kiknél talán 1600-ig készült régi magyar kéziratok találtatnának, jelentenék be kinyilatkoztatással, hogy azt lemásolásra lennének e készek által engedni, vagy bizonyos alku szerint eladják a' társaságnak. Julius 2ikán 1835.

Döbrentei Gábor m. k.
titoknok.

Magyar tudós társasági jelentések.

A' Társaság VIdik nagy gyülése, e' f. e. September 7kén kezdődik 's a' vidéki tagok igy, az előlülői már elküldözött meghivó-levelekre, 6ikán jelennek meg Pesten. Igazgatósági ülések kezdete September 9dike.

Aug. 14kén 1835.

Döbrentei Gábor m. k.
titoknok,
lakik Budán, most a' hidon alul levő uj szegletépületben, Lyka ház.

---

2. *Jelességek.*

A' nagy tudományu Cornides Dániel Erdélyből Gernyeszegről 1778-dikban September 6-dikán ezeket irá Práy Györgyhöz:

„Committere non debeo, quin Tibi indicium faciam Litterarum quarundam Metalium praedii Kusma, in territorio Sedis Bistriciensis siti, quas his diebus Caussidicus quidam mecum communicauerat. In Litteris iis haec leguntur verba:

„*Incipit predium Kusma ex possessione Regia parva Bistricia in amne sursum versus eundo a PORTA SIC DICTA ATTILLE, CVIVS RUDERA NVNC EVANESCVNT.*“ etc. Et iterum quibusdam interjectis: „*Qui cumulus a PORTA SUPRADICTA ATTILLE sexaginta ulnis regalibus distat.*“ etc. Quo quidem documento egregie firmari puto illorum sententiam, qui Regiam Attilae, Prisco memoratam, quaerunt in Moldavia: est enim territorium Sedis Bistriciensis finitimum Moldaviae.“

Megérdemlené e' tárgy — az ATTILA KAPUJA — hogy Erdélyi Tudósaink bővebb Tudósítást adnának felűle.

Horvát István.

---

3. *K é r e l e m.*

Az illyen tzímü könyvben „Gróf Széchényi István mint Író. Pozsony, 1832. 8-ad rét a' 209-dik oldalon olvastatik:“ „*Bizonyos Kutfejből értettem, hogy C o r v i n n a k, ki „Budán egy* 40,000 *tanulóra szánt intézetet kezde épitni*“ (Világ, lap. 508.) *Somogy Vármegyében — — — e g y m a g y a r l e v e l e l é t e z.*“ — Nem lehetne-e ezen tárgyról határozattabb Tudósitást nyerni? Hiszen ez a' tárgy titkot nem foglalhat magában.

Horvát István.

---

4. *Kérelem a' Magyar Tudós Társasághoz.*

Tekintetes Úr!

Mivel a' Tekintetes Úr többször nyilván megmutatta, hogy az igazat akárkinek ki meri mondani; legczélirányosabbnak látom, ha, legalább mint én vélem, alapos. és nyomos kérelmemet a' Tudós Társasághoz, a' Tekintetes Úr szerkezteti Tudományos Gyüjtemény által teszem közzé: Ugyanis megjelenvén a' régen várt Szókönyv a' Tudós Társaság költségén, azt gondoltuk, hogy mivel e' könyv leginkább előmozdítandja nyelvünket, a' T. Társaság, mellynek ez legelső czélja, olly áron fogja azt adni, mellyen a' kisebb tehetségűek is megszerezhetik; azonban a' már megjelent német magyar

rész

rész 3 for. pengő, az egész mint hihető 6 lesz, pedig ez a' kisebb ár; — megveheti-e ezt mindenki? már csak azért is kételkedem, mert tapasztaltam, hányan akarták ismerősim közül megvenni, és az ár miatt boldogabb időre — kéntelenítettek hagyni azt; Ha a' költségeket, mellyeket egy Szókönyv kinyomtatása kiván, szemügyre vesszük egyfelöl, másfelöl pedig elgondoljuk a' német Szókönyvek drágaságát; épen nem mondhatom e' jelen Szókönyvet drágának; de tudván, hogy a' T. Társaság adja azt ki, már akkor minden viszonyok más képet öltenek: A' T. Társaságnak ugyan is első czélja lévén a' nemzeti Nyelv pallérozása, és terjesztése, ezt pedig e' Szókönyv leginkább előmozdithatná; tehát a' T. Társaságnak arról is kellett volna gondoskodni, hogy mennél több kézben forogjon az, annál inkább, mert egyébb alapítókról fölteszem, Károly Fő Herczegről pedig nyilván tudom azon bölcs föltételt, hogy a' nyelvtanító Könyvek szaporításukra méltó figyelem fordítassék. —

Azt nehezen hiszem el, hogyha a' T. Társaság egyenként olcsóbban adná is a' Könyvet, egészben vesztene; mert e' Szókönyvet, legalább a' mint tapasztaltam, igen sokan szándékoznak megvenni jutányos áron; a' sok példány tehát apronként-is sokat hozhat össze; ha pedig a' papiros miatt drága a' Könyv, nyomattasson a' T. Társaság még olcsóbb szerü papirosra-is, hogy így minden rendűek tetszésök szerint vehessenek maguknak; de ha vesztene is valamit a' T. Társaság, ki vallana vele kárt?! Illy Szókönyv kiadás tudja Isten mikor fordul megint elő, hát most egyszeri kis megerőltetés bizonyára nem tette volna tönkre azon Magyar Tudós Társaságot, melly játékszini darabokra — melylyek ellen máskép kifogásom nem volna — 100 aranyokat ád olly nagy lelkűen — bár jobban ki tudtam volna magamat fejezni!

Az tehát bizodalmas kérelmem a' T. Társasághoz, hogy a' költségén kinyomott egyébb könyvek árát is bölcsen meghatározván, a' nyelvtudományi, jelesen zsebbeli szőkönyvét olcsóbban adja. —

A' Tekintetes és általam igen tisztelt Urat pedig arra kérem alázatos bizodalommal, méltóztassék ezen soraimat, még a' világban ugyan kevés tapasztalású, de a' magyar nyelv mellet buzgó ifjú sorait, megbírálni; ha a' bírálást kiállják,

közölni úgy a' mint a' Tek. Úrnak tetszeni fog, ha ki nem állják, elhagyni; bölcs itéletén megfogok minden esetre nyugodni.

A' Tekintetes T. Úrnak Esztergamban Május 30-dikán 1835.

kész alázatos szolgája
Szigethy János m. s. k.
Presbyteriomi nevendék Pap.

---

5. *Találmányok.*

1.) *Új bort óvá tenni.*

A' ki új borból hamarjában ót akar tsinálni; töltse meg vele a' palatzkokat, egy közönséges ivó pohárnyi hijjával, 's bedugottan förösszze meg mintegy a' 60-dik grádusra (Réaumur hévmérője szerint) felmelegített vizben; két órai fördő után vegye ki, töltse teli, 's dugja be jól. Mérsékelve fűlt sütőkementze is megteszi a' meleg viz szolgálatját. Azt mondják, hogy az illyen bor, 10—12 esztendejével óbbnak hiteti el magát az ivóval, mint a' millyen. Párisi Vendégfogadósok élnek evvel a' varázs szerrel, de tudva legyen, hogy ez tsak igen jóféle, szeszes boroknál használható. —

2.) *Meggörbült falakat megegyenesíteni.*

Arnott Dr. jeles Physicája következő originális módra tanít, mellyen az Angolyok a' kérdésben forgó dolgot végre hajtják. Egy ujdon épült ház falai a' nehéz födél sullya alatt annyira meghajlottak, hogy igen aggodalmas lön tartósságuk. Próbáltak sokfélét, de hiában, tsak görbék maradtak a' görbe falak: míg végre valakinek eszibe ötlött, az izzó vas öszvehúzódását fordítni a' kitüzött tzélra. Több vasrudakat szúrtak mind a' két falon keresztül, 's egy egy rúdnak a' két falból kiálló végeire, egy nagy srófot tekertek mindaddig; mig ez erősen oda szorúlt a' két ellenfal' külső oldalához. Ennek utánna a' vas rúd' öszvességének felét, az az: minden második rudat, annak a' két fal között lévő közepe alá égő métset tartván, megizzaztották; minek az volt következése, hogy a' vasrúd' két kiálló vége jobban kinyujtódott, és a' srófot odább

lehete tekerni a' falhoz. Az izzó vas, meghűlte után, összehúzódott, 's azonnal a' falak hajlottságán is segített bizonyos mértékben. Ez meglévén, a' vas rudak' másik felével szintúgy bántak, ezt az operatiót igy váltva ismételték többször, és végre szerentsésen meglelték az óhajtott sikert.

Bene Rudolf.

---

6. *Kempelen Farkas' Automatjai.*

Udvarkamarai Tanácsos Kempelen Farkasnak, Pozsonyban, *sakkozó Törökjét és beszélő fejét* Friedel a' Bécsi leveleiben, *(Briefe aus Wien verschiedenen Inhalts an einen Freund in Berlin. von Johann Friedel. Achte Ausgabe. Leipzig und Berlin*, 1785) az 1-sö rész' 48-dik levelében emígy irja le. (A' mi hazánkat illeti, azt el ne mellőzzük).

„Ma láttam híres Udvarkamarai Tanácsos Kempelen Úrnak (Pozsonyban t. i.) *híres sakkozóját és beszélő machinájját.* Ő Felsége a' meghalt Császárné, az ő magas familiája, több Császári 's idegen Ministerek, Tudósok és Mivészek látták ezt játszani, vagy magok is játszottak vele, gondosan megvisgálták a' machinát, és semmit sem találtak, mi a' csalásnak legkisebb gyanuját is támaszthatná; semmit sem találtak egyebet bámulásra méltónál.

„Ezen Automat' híre Európának nagy részére kiterjedt. Ujság és Journálirók a' hiradással foglalkoztak, és — mint történni szokott, midőn egyik a' másik után csuda dolgot beszél el, — mindég hibásan és nem egyezőleg. A' barátom, ki majd mindennap látta, 's maga is gyakran játszott vele, hiteles tudósítást készített felőle, 's közölni fogom.

„Tetszéssel elégedve, mit talentoma nyert, megveté Kempelen Úr a' machinájáért ajánlott nevezetes summát; és valamint hivatalos dolgokkal, ugy egyébb fontos mechanikai merényekkel foglalkozva, megfosztá barátjait és a' sok tudni vágyó idegeneket azon gyönyörtől, hogy ezen mestermivet láthatnák, elmulasztván megigazítani azt a' hibát, mi rajta rakodáskor és vitelkor esett. Hevert tehát az éjszaki Uraságoknak Bécsbe jöttökig, midőn a' Császári Felség, mindenkép kellemessé akarván tenni vendégeinek a'

fővárosban való tartózkodást, Kempelen Úr' machinájáról is megemlékezett, 's parancsot küldo hozzá, hogy előttök játszassa. Parancsnak engedve, az Udvarkamarai Tanácsos Úr meggyőze minden akadályt, 's a' machinát egynehány nap alatt annyira helyre hozá, hogy ezzel a' magas vendégeket legkellemesebb csudálkozásba ejthette, 's tőlök is azt az ohajtást hallotta, láttatná machináját a' világgal. Ő Felsége a' Császár ezen kegyelmes nyilatkozásban megegyezett, 's azon esetre, ha megakarna vele idegen országokat látogatni, két évet adott erre szabadságot fordítani.

„Ez, és a' mivelt közönség' állandó kívánsága, elhatároztatta vele, használni a' legfelsőbb engedelmet. Mivel pedig ez a' machina széllyelszedés és rakodás végett némelly változtatást kivánt, idő kellett míg ollyan állapotba tétetett, hogy vele hoszszu útat meglehessen tenni.

„És ez akadályozta egy *másik beszélő machinának* teljes elkeszítését. Mind a' mellett annyira ment már vele, hogy egy illyen machinának lehetségét megmutathatja, és egy új, 's eddig esmeretlen találmányt, a' Tudósok' itélete alá bocsáthat.

„Még csak a' feje kész, melly felette sok kérdésre igen világosan 's értelmesen felel. Szava csendes alt; hangja is mindenkép kellemes, csak az R-ret ejti ki harsányan. Ha valamit nem jól értenek, vagy érteni nem akarnak, a' mondottat halkkal megújítja; de ha még egyszer teszik ezt vele, gonosz és haragos hangon mondja meg. — Én négy nyelven, németül, latánul, olaszul és francziául hallottam beszélni, és ezen nyelveknek legnehezebb szavait tökéletesen jól kimondani.

Jegyzés. Cervantes a' Don Quixotéban említi Don Antonio Morenonak beszélő fejét, 8-*dik rész*, 62-*dik fejezet*. Ez a' Római Császárt ábrázoló fej faasztalon állt, és az asztal fatalpon. A' fej az asztallal ugy öszsze volt foglalva, hogy a' kettő közt az őszszefoglalást észre sem lehetett venni. Fej, asztal, 's a' fej alatt lévő asztal láb üres volt, és csatornát képezett, egy alsó szobába leszolgálót. E' tsatornába bádog cső rejtetett, melly az asztallóbon és asztalon, 's a' fejnek melyjén és nyakán is keresztül felment. Az alsó szobában volt az ember,

ki a' kérdésre feleletet adott, száját a' csőre tévén, melly mint beszédcső a' szót feljülről alá és alulról fel olly tisztán, 's érthetően vezette, hogy észre sem lehetett a' csalatást venni. *Holéczy.*

„És említett Kempelen Úr most tesz készületeket közelgető utazására, mit Belgiomban, Franczia 's Angoly országban szándékozik tenni. A' machinát vele menő emberek által fogja mutatni a' tudni vágyóknak, 's ez által ezen mivelt nemzetek' újságvágyját és kivánságát kielégíteni.

Toldalék a' levélhez.

Barátom' jelentése a' sakkozóról.

„Kempelen Farkas Úr, Magyar Kir. Udvarkamarai Tanácsos, 1769. midőn éppen Császári dolgok miatt Bécsben mulatott, a' boldogult Császárné Mária Terézától kegyelmesen meghivatott az Udvarba, hogy jelen legyen némelly mathematikai mutatványokon, miket egy *Pelletier* nevü Franczia, *Ossanam és Guyot Observations Mathematiques-séből*, nagyobbára magnes' erejével mutatott. Ezekről Ő Felsége kegyelmesen méltóztatott vele egyet mást szólani, és az Udvarkamarai Tanácsos bizonyosá tette a' Monarchát, hogy ő bízik magához ollyan machinát készíteni, melly mind azt, mit Ő Felsége éppen most tekintetére méltatott, sokkal feljül fogná mulni. Ő Felsége kegyelmes kifejezésekkel buzdította, vinné tökélyre szándékát, 's ezt ő mint parancsot ugy vevén, rövid idő alatt olly automatot készített, melly minden illy nemüt, a' mit látni lehetett, sokkal feljülmult.

„A' machina embere mütat természeti nagyságban, Törökösen öltözve, asztal mellett ülve, mellyen egy sakktábla. Ez a' mintegy háröm és fél Bécsi lábnyi hoszszu, 's két és fél lábnyi széles asztal négy lábon áll, mindenik alatt kis henger, hogy annál könnyebben lehessen ide 's tova tolni, mit a' találó Úr ottan ottan cselekszik is, hogy igy az asztal alatt gondolható közösülésnek minden gyanuját elmellőzze. Ezen machinától nem meszsze van egy közönséges kis asztal, 's azon egy lezárt ládácska, mellynek azonban a' machinával legkevesebb köze sincs. Mind az asztal, mind a' machina maga tele kerekekkel, emelőrudak-

kal és rugókkal. Machinája' belrészét nem is vonakodik Kempelen Úr megmutatni, kivált midőn tapasztalja, hogy bele rejtett gyermeket gyanítnak. Én mind az asztalt, mind a' machinát igen gondosan többször megvizsgáltam. 's azért egész meggyőződéssel állíthatom, hogy illyen gyanunak legkisebb alapja sem maradhat.

„A' machinát több ízben láttam játszani; de soha sem tudtam csudálkozás nélkül szemlélni főképpen a' karjának azon sokféle 's összetett mozdulásait, a' mikkel játszik. Mert felemeli karját, a' sakktáblának azon részére viszi, hol az a' kalkul áll, mellyet el kell tenni, a' csukló' mozdításával lebocsátja kézfejét a' kalkulra, kezét kinyitja, ismét a' kalkult megfogni beesukja, felveszi, 's azon mezőre teszi, hova menni kell. Ez meglévén, karját a' sakktábla mellett lévő vánkosra fekteti. Ha ellenesétől kalkult nyer, egy mozdulással a' tábláról elveszi, és olly mozdulások' rende szerént, mint leírtam, karját ismét odaviszi felvenni a' maga kalkulját, 's azon mezőre tenni, hol az állt, melylyet elvett, és már félre tett.

„Gyakran éltek ravaszsággal a' machinát megcsalni. Úgy menették p. o. a' királynét, mint menni szokott az ugró; de a' machina megkapta mingyárt a' királynét, és visszatette mezejére, a' hol előbb állott. Mind ez pedig olly nagy készséggel történt, mint csak egy legügyesebb játszótól telhető.

„Ámbár legszorosabban és gondosabban vizsgálták meg sok bel és külföldi Tudósok 's Mathematikusok ezt a' machinát, még sem jöhettek avagy csak egy kis gyanításra is, hogy miként viszi véghez mozdulásait. En gyakran husz, és több személlyel is voltam a' játszó szobában, szemeiket mindenek a' találóra függeszték, ki mindég vagy az asztal mellett állott, vagy egynehány szempillantatig a' mellette lévő ládácskába nézett, vagy pedig egynehány lépésnyire távul is ment. De csak egyetlen egy sem vehetett észre rajta legkisebb ollyan mozdulást, mi a' machinára valami befolyást árulhatott volna el. — Azok, kik Párisban a' különös mutatványoknál látták a' magnes' foganatját, azt hitték, hogy magnes az eszköz, melly itt a' karnak vezetésére használtatik. De nem csak igen sokat lehet ezen gyanítás ellen felhordani, hanem Kempelen Úr azt is ajánlja, hogy ő

akár kinek, ha tetszeni fog, legerősebb és legjobban fegyverzett magnest enged az asztalra tenni, vagy annyi vasat, valamennyit akar, semmit sem tartvár attól, hogy e' miatt a' machina' mozdulása legkevesebb akadályt is szenvedne.

„ Szükséges megjegyezni, hogy ennek a' machinának csudálatos volta főképpen abban áll, hogy benne a' mozdulásnak nem olly határozatlan rendjei vagynak, mint az illyen nemünek minden más leghíresebb míveiben; hanem mindég ugy mozdul, mint a' játéknak az ellenfél' mozdulása által sokképen változó terve megkivánja, honnan a' mozdulásbeli sokféle összeköttetésnek csudálatos sokasága következik.

„ Az Udvarkamarai Tanácsos ur a' machina' karjának rugójit néhaněha felhuzza, megújítani a' mozdító erőt. De jól észre venni, hogy ennek a' vezető erővel, vagy a' kart ide 's oda igazító tehetséggel, a' mi ezen machinának legnagyobb érdeme, semmi köze sincsen. Vagyon hihetőképen a' találó urnak befolyása minden vonás' igazítására, a' mit az Automat tesz; ámbár láttam, hogy egymás után több vonást is engedett a' machinának tenni, egészen magára hagyatva. És, gondolatom szerént, ez az a' környülmény, mit legnehezebben lehet megfogni mind azok közt, a' mik e' machinát illetik.

„A' találónak érdeme ezen mívnél annál nagyobb, mivel semmiféle mivész sem volt mellette, ki az illyen nemü munkához megkivántató ügyességgel birt volna, és igy a' legtöbb darabot szinte magának kellett készíteni.

Holéczy.

---

7. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Nagytiszteletü Gruber György Úr, a' Pétsi Püspöki Megyében Széki Plebánus, Hegyháti Esperest, és Tek. Nemes Baranya Vármegyének Tábla Birája, a' Tudománynak szíves Kedvelője és tsínos míveltségü Férfiu, a' Magyar Nemzeti Museum Pénzgyüjteményét 156 darab Réz, és 33 darab Ezüst régi Pénzekkel gyarapította, mellyek részént lakhelye körül, részént a' Dráván túl, de még is a' Pétsi Püspöki Megyében, találtattak.

Tiszteletes Tudós Boros Tóbi Mihály Ur, a' Pétzeli Helv. Vallástételt tartó Gyülekezetnek Lelki Pásztora, 's a' Dunamelléki Superintendentiának és a' Pesti egyházi Vidéknek Assessora, jobbágyi hivségének, lelkes hazafiuságának és nemes Míveltségének eleven Tanuját, a' „Nemzeti Gyász" tzím alatt I. Ferentz Apostoli Királyunk Halálára mondotta jeles Halotti Beszédét, mind a' két kiadásban, a' Széchényi Országos Könyvtárnak ajándékúl megküldötte.

Horvát István.

---

8. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató-Intézetében megjelent új Könyvek.*

1) Keresztyéni Tanítások és Imádságok a' keresztyén embernek különbkülönbféle állapoti és szükségei szerént. Mellyeket a' vélek élni akaróknak lelki hasznára és épületére három Szakaszban készített 's kiadott Szikszay György, a' Debretzeni Ref. Ekklesia eggyik Predikátora, 's ugyan a' Debretzeni Tiszt. Tractus' Esperestje. Megbővített kiadás. 8-ad rét.

2) A' könnyü és gyors Számvető vagy útmutatás a' számvetésnek 4 elsőb nemeire, és a' főbeli és más gyakorlási könnyű számvetésre. A' közönséges és magános Tanítók, mint szintén a' Kereskedők és Mester emberek hasznára. Klaber után kidolgozta Bitskey István. Pesten, 1835. 8-ad rétben, 176 oldal. Az ára 24 kr. ezüst p.

3) Manuale Procuratorum et Causantium, complectens Processus in Jure hungarico occurrentes, ordine alphabetico exprimens: Instituta, quo quis Actor, contra quem Incattum, coram quo Judice procedendum, quidve probandum habeat, ut objectum Processus assequatur, adjectis nonnullis observationibus. Editio secunda. Pestini, 1835. Typis et Sumptibus Trattner-Károlyianis. 8-o, 176 oldal. Az ára 1 for. ezüst p.

4) Nicolas Zrinyi, Banus de Croatie Dalmatie et Slavonie. Tragédie en cinq Actes. Traduit de L'allemand et Rédigé en Prose par J. Nep. Millakovitch. A Pest, 1835. 8-vo.

5) A' Nemzeti Casino' részeseinek névsora betűrenddel; annak szabályai 's egyébb tudnivalói 1835. Januar' 25-dikén tartott Közülés' megbizásából kiadta Tasner Antal. 12. rét.

6) A' vén szerelmes, vagy a' Torházi négy vőlegény. Vigjáték három felvonásban. Irta Chalupka János B. E. A. V. A. L. P. Pesten, 1835. 8-ad rétben, 72 oldal.

7) Szent István első és Apostoli Magyar Király tisztelete és követése. Hirdette Nemzeti Ünnepén Budán a' Várbeli Plebániának Templomában 1835-dik esztend. Kis-Asszony Havának 20-dik napján Szaniszló Ferentz, Szombathelyi Tisztb. Kanonok, Püspöki Sz. Szék Birája, Isteni Tudományok Doktora, a' Királyi Magyar Tudom. Egyetemnél Hittudomány Tanítója és egyházi Szónok. 8-ad rétben.

8) Nemzeti Gyász-Ünnep mellyen I-sső Ferentz Apostoli Királyunk XLIII-dik esztendei ditsőséges Uralkodása után LXVII-dik évi megszüntét kesergé a' Helv. Vallástételt követő Pétzeli Ekklézsia Tagjaival Aprilis 12-dikén 1835-dik esztendőben. Boros Tóbi Mihály, a' Pétzeli Helv. Vallástételt tartó Gyülekezet Lelki Pásztora, a' Duna mellyéki Superintendentia és a' Pesti egyházi Vidék Consistorialis Assessora. Első és Második kiadás. 8-ad rétben.

9) Predikátzió, mellyet Ő idvezült Felségének Első Ferentz Királyunknak Halálára tartott Gyász-Ünnepiség' alkalmával Husvét után első Vasárnap Aprilis 26. a' N. Dömölki Evang. Templomban mondott Edvi Illés Pál, Augusztai Vallástételt követő Evang. Predikátor, és Dunántúli Superintendentialis Levéltárnok. 3 kr. ezüst p.

10) Szeretve tisztelt 's Istenben boldogult Fels. Ap. Magyar Király I-sső Ferencz' áldott hamvaira a' Sz. Ferencz rendű szerzetesek' pesti egyházukban Martius' utolsó napjaiban tartatott engesztelő áldozatok' alkalmával G... 1835.

11) Gyász-Dall, mellyet ditsőült Császári, 's Királyi Felségének Iső Ferenczne szeretett nép attyának 1835-dik évi bőjt más hava 2-dikán történt szomorú halála' elfelejthetetlen emlékére Jász-Berényben tartatott utólsó halotti tiszteltetésekor szerzett Kiss Endre Királyi Tanító. 4-ed rétben.

12) Dicsőségesen uralkodott I-sső Ferencz' Austria' Császárja Magyar Ország' Királlya' és Attya 's a' t. vég tisztelet tételekor mondatott Halotti Beszéd a' Kecskeméti Helv. V. tételt követő gyülekezet' templomában 1835-dik eszt. Aprilis 5-dik napján Matolcsi László a' megnevezett gyülekezet' egyik lelki Pásztora által. 4-ed rétben.

13) Halotti beszéd, mellyet néhai méltóságos Ebeczki Tihanyi Tamás Úr a' Császári Királyi Felség' Udvari Tanácsosa', a' nagy Méltóságu Hétszemélyű Fő Itélő Törvényszék' Közbirája', és Tekintetes Nemes Tolna Vármegye' Fő Ispánja', ő Nagyságának Kis Csalomián Szent András hava 8-dikán 1834-ben tartatott Gyászinnepen, nagy 's fényes gyülekezet, de főkép Tekintetes Nemes Nógrád Vármegye', az érdemet tisztelni tudó lelkes karai és rendei előtt elmondott Gedulyi Bogyoszló a' Gutai Ágostai vallásu egyház' lelkésze, és a' nagy tiszteletű Nógrádi Esperestség' dékánja. 4-ed rétben.

14) Öröm-versek mellyekkel Méltóságos Római Szent Birodalombeli Gróf Széki Teleki Sámuel Úr ő Nagyságának, a' dunamelléki Helv. vallástételt követő egyházi megye' fő curátori székébe lett emeltetését méjj tisztelettel idvezlik a' Kecskeméti felsőbb oskola' nevendékei. 4-ed rétben.

15) Gyógyszeres Értekezések a' Borsadékról (Piperina) és a' Borkősavas Dárdatsos Hamagról (Tartarus Emeticus), mellyeket a' Magyar Királyi Tudományos Egyetemben a' tárgyak valóságos módja előadása szerént a' Kémiai Oktató Helyen készített 's közönségesen elmondott Staurótzky László, Arad Boros-Jenei Nevendék Gyógyszeres. 8-ad rétben.

16) Gyógyszeres Értekezések a' Sósavas Kinadékról (Murias Chininae) és az Alfojtósavas Bátragról (Subnitras Bismuthici), mellyeket a' Magyar Királyi Tudományos Egyetem Orvosi Karának Kémiai Oktató Intézetében készített 's Tanuló Társai előtt elmondott Mészáros Ferentz Pest Pándi Nevendék Gyógyszeres. 8-ad rétben.

17) Gyógyszeres Értekezések a' jegesített Fojtósavas Ezüstagról (Nitras Argenti Crystallisatus) és Moscát' fekete Higatsáról (Mercurius Moscati), mellyeket a' Királyi Magyar Tudományos Egyetemben, a' Kémiai Oktató Helyben készített, és közönségesen elmondott Szarka Nep. János Weszprém-Pápai Gyakorló Gyógyszerész. 8-ad rétben.

18) Gyógyszeres Értekezések a' tiszta tömény etzetsavról (Acidum Aceticum purum) és a' tiszta kénsavas keseragról (Sulphas Magnesiae purus), mellyeket a' Királyi Magyar Tudományos mindenesség Kémiai oktatóhelyében készített, és közönségesen elmondott Gergelyi József, Zemplény S. Allya Ujhelyi nevendék Gyógyszeres. 8-ad rétben.

19) Gyógyszeres Értekezések a' tiszta fa-etzetről, (de Acido Pyrolignoso Depurato) és a' fojtósavas súlyagról, (de Nitrate Baritae) mellyeket a' Királyi Magyar Tudományos Egyetem' Orvosi Karának Kémiai oktató Intézetében készített, és tanuló Társai előtt elmondott Nemes Angyalosy György, Szabolts Nyiregyházi nevendék Gyógyszeres. 8-ad rétben.

20) Gyógyszeres Értekezések a' Hamanyvasany Kékletről (Cyanuretum Kalii Ferratum) és a' Kénsavas Rézagos Hugyagról (Sulfas Cupri Ammoniacalis), mellyeket a' Kir. Magyar Tudományos Egyetem Hémiai Oktatóhelyében készített és közönségesen elmondott Csomortáni Mike József Szathmár Felső-Bányai nevendék Gyógyszeres. 8-ad rétben.

21) Gyógyszeres Értekezések a' Kénsavas Rézagról (Sulfas Cuprici) és a' tiszta Timagról (Alumina Pura). Mellyeket a' Magyar Kir. Tudományos Egyetemben a' tárgyak valóságos elkészítése után a' Kémiai Oktatóhelyen közönségesen elmondott Koricsánszky Wilmos Békés Csabai nevendék Gyógyszeres. 8-ad rétben.

22) Rövid Értekezések a' Higany Kettedibolatról (Perioduretum Hydrargyri) és a' tiszta Kénsavas Vasatsról (Sulfas Ferrosus cum aqua), mellyeket a' Magyar Királyi Tudományos Egyetemben, a' tárgyak' valóságos elkészítése után, a' Kémiai Oktatóhelyen közönségesen elmondott Tóth István Somogy Kaposvári nevendék gyógyszeres. 8-ad rét.

23) Felelet Hanák Mihály Eger Érseki Város Fő Orvossának kérdésére: miért a' hideg vizzel (Currie szerént) orvosolt Vörheny több esetben halálos? 8-ad rétben.

24) Metaphysica, seu Gnoseologia, quam scripsit Josephus Verner, AA. LL. et Philosophiae Doctor, in R. Scient. Universitate Pestiensi Logicae, Metaphysicae, et Philosophiae Moralis Professor P. O. Societatis Eruditae Mineralogicae Jenensis Membrum Honorarium, nec non Incl. Comitatus Jaurinensis ac Sed. Praed. Nobilium de Füss et Bácsa Tab. Jud. Assessor. Pars prima. 8-vo.

25) Philosophia moralis, quam scripsit Josephus Verner, AA. LL. et Philosophiae Doctor, in R. Scient. Universitate Pestiensi Logicae, Metaphysicae, et Philosophiae Moralis Professor P. O., Societasis Eruditae Mineralogicae Jenensis Membrum Honorarium, nec non Incl. Comitatus

Jaurinensis, ac Sed. Praed. Nobilium de Füss et Bácsa Tab. Jud. Assessor. 8-vo.

26) Buch der Mütter, oder: Anleitung für Mütter ihre Kinder bemerken und reden zu lehren. 8-ad rétben.

27. Die wahre Kochkunst, oder: neuestes geprüftes und vollständiges Pesther Kochbuch. Enthält eine Sammlung von sieben hundert und achtzig zuverlässigen, und durch mehrjährige Erfahrung bewährten Vorschriften, wornach die Zubereitung aller für eine wohlgeordnete Haushaltung dienlicher Fleisch- und Fastenspeisen, wie auch der besten und vorzüglichsten Bäckereien, Sulzen, Geleen, eingesottenen Obstes, Säfte, Gefrornen, Liqueurs u. s. w. auf die beste und wohlfeilste Weise am geschmackvollsten geschehen kann. Von einer in der Kochkunst wohlerfahrnen Frau, nach eigenen vielfachen Proben deutlich und genau beschrieben, und zum Besten sorgfältiger Hausfrauen herausgegeben. Sechste vermehrte und verbesserte Auflage. 8. Pesth, 1835. bei Joseph Eggenberger.

28) Melos Ferdinando V-to, divina favente clementia Austriae Imperatori, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Sclavoniae, Galliciae, et Lodomeriae Regi Apostolico, Archi-Duci Austriae, etc. etc. etc. gloriosam suam natalem diem pie recolenti. (Opus 74.) in tributum profundissimi Homagii Auctore et Compositore Stephano Anklé, I. Tab. Reg. Jud. Jurato Notario. Folio.

29) Epicedion, quod in moestissimum Augusti Francisci I. Austriae Imperatoris, et Hungariae Apostolici, Bohemiae item, ac Lombardiae, et Venetiarum, Galliciae, Lodomeriae, ac Illyrici Regis, Archi-Ducis Austriae, etc. etc. etc. die 2. Martii 1835. vita pie functi obitum, piissimis ejusdem manibus sacrum esse voluit Josephus Cal. Csery de eadem, Inclitae Tabulae Regiae Judiciariae Juratus Notarius. Folio.

30) Lessus piis manibus Augusti Francisci I. Austriae Imperatoris, Hungariae Regis etc. dum iisdem Regia Scientiarum Universitas justa funebria pridie Calend. Aprilis 1835, persolueret, a Juniore Generalis Seminarii Clero Hungarico in perenne grati animi Monimentum ingeminatus. Folio.

31) Dissertatio inauguralis medica de Atrophia Infantum, quam Consensu et Auctoritate Magnifici Domini Praesidis ac Directoris, Spectabilis Domini Decani, nec non Clarissi-

morum D. D. Professorum, pro gradu Doctoris Medicinae rite consequendo in alma ac celeberrima R. S. Universitate Hungarica conscripsit Ignatius Kollinsky Hungarus Budensis.

32) Dissertatio inauguralis medica de Psora, quam Consensu et Auctoritate Magnifici Domini Praesidis nec non Inclytae Facultatis Medicae pro Doctoris gradu rite obtinendo in alma ac celeberrima Regia Scientiarum Universitate Pestiensi publicae disquisitioni submittit Stephanus Jezsó, Hungarus Nitriensis.

33) Dissertatio inauguralis Medica de Haemoptysi, quam Consensu et Auctoritate Magnifici Domini Praesidis ac Directoris Spectabilis Domini Decani nec non Clarissimorum D. D. Professorum pro gradu Doctoris Medicinae rite consequendo in alma ac celeberrima R. S. Universitate Hungariae conscripsit Lazarus Klein, Artis Obstetriciae Magister.

34) Dissertatio inauguralis Medico-Pharmacologica de Sulphure, quam Consensu et Auctoritate Magnifici Domini Praesidis ac Directoris Spectabilis Domini Decani nec non Clarissimorum D. D. Professorum pro Doctoris Medicinae Laurea rite obtinenda in alma ac celeberrima Regia Litterarum Univers. Hungarica conscripsit M. Rokotnitz.

35) Dissertatio inauguralis Chirurgico-Medica de Evacuationibus Sanguinis, quam Consensu et Auctoritate Magnifici Domini Praesidis ac Directoris Spectabilis Domini Decani nec non Clarissimorum D.D. Professorum pro gradu Doctoris Medicinae rite consequendo in alma ac celeberrima R. S. Universitate Hungariae conscripsit Franciscus Éder, Hungarus C. Aradiensis.

36) Dissertatio inauguralis Medica de Lepra, quam Consensu et Auctoritate Magnifici Domini Praesidis et Directoris Spectabilis ac Perillustris Domini Decani nec non Clarissimorum D. D. Professorum pro Doctoris Medicinae Laurea rite obtinenda in alma ac celeberrima Reg. Scient. Universitate Hungarica publicae disquisitioni submittit Josephus Schweitzer, Bohemus Tachauensis, Artis Obstetriciae Magister.

37) Dissertatio inauguralis de Vertigine, quam Consensu et Auctoritate Magnifici Domini Directoris Spectabilis Domini Decani nec non Clarissimorum D.D. Professorum pro Doctoris Medicinae Laurea rite obtinenda in celeberrima

Universitate Pestiensi publicae disquisitioni submittit Josephus Berger, Hungarus.

38) Dissertatio inauguralis Medica exhibens Generalia de Morbis Brutorum, quam Consensu et Auctoritate Magnifici Domini Praesidis ac Directoris Spectabilis Domini Decani nec non Clarissimorum D. D. Professorum pro Doctoris Medicinae Laurea rite obtinenda in alma ac celeberrima R. S. Universitate Pestiensi publicae disquisitioni submittit Carolus Schulhof, Philosophie Doctor.

39) Dissertatio de Acido Tartarico (Weinsteinsäure) et de Naphtha Vitrioli (Schwefel-Aether) quam in Regia Universitate Scientiarum Hungarica in Auditorio Chemico publice dixit Josephus Martinovits, Hatzfeldino-Torontaliensis.

40) Adsertiones e Theologia Dogmatica Speciali, quas Praeside Excellentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Domino, Domino, Ignatio L. Barone Szepesy de Négyes, Episcopo Quinque-Ecclesiarum, Sacrae Caesareae, et Regio-Apostolicae Majestatis Actuali Iutimo Status Consiliario, Philosophiae et SS. Theologiae Doctore, nec non Eruditae Societatis Ungaricae Commembro, e Praelectionibus Joannis Resszer Theologiae Dogmaticae Professoris P. O. ac Sacrae Sedis Cousistorialis Adsessoris, in oeco Lycei Episcopalis Quinque-Ecclesiensis.

41) Allocutio ad Excellentissimum, Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Dominum Joannem Bapt. Ladislaum Pyrker de Felső Eőr Patriarcham, Archi-Episcopum Agriensem, I. Ord. Caes. Aust. Coronae Ferreae Primae Classis Equitem, S. C. R. Ap. Maj. Act. Int. Status Consiliarium, nec non II. CC. Heves et ext. Szolnok Perpetuum ac Supremum Comitem, dum peracta in privil. oppido Gyöngyös confirmatione, Juventutem Scholasticam e Doctrina Religionis examinaturus aedes R. M. Gymnasii Gyöngyösiensis ingrederetur Kalend. Junii MDCCCXXXI. dicta per ejusdem Gymn. Loc. Direct. Jos. Szn. P. D. Vac.

42) Ügyvédek 's Pörlekedő Felek' Kézi Könyve. Melly magában foglalja a' magyar törvényben előforduló pöröket — világosan előadván, ki? ki ellen? mi uton? minő bíró előtt, 's minő tárgyért perlekedhetik?, mit kell bebizonyitania? 's minő törvényeket lehet idéznie magyaritá Szekrényesy Endre hites ügyvéd. 8-ad rétben. Az ára 1 for. e. p.

43) Igaz Isteni szeretetnek harmatjából nevekedett drága kövekkel kirakott Arany Korona, az az: különbkülönbféle válogatott ájtatos szép Imádságokból, lelki fohászkodásokból, elmélkedésekből, dítséretekből, és szívbeli indulatokból, mintegy mennyei világossággal ragyogó, Istenhez ébresztő drága kövekkel formáltatott, és készíttetett Imádságos Könyv, mellyek a' Keresztény Híveknek buzgó Lelkek javára, 's a' jó pályafutásnak boldog végezete koronájának elnyerésére, szorgalmatos munkájával szerzett Tekintetes és Nagyságos Óvári 's Szent Miklósi Pongrácz Ester, néhai Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő Apponyi Miklós Ur' meghagyott Özvegye. 4-ed rétben, 408 oldal. Az ára 1 for. ezüst p.

44) Az Ál-Halottak vagy is: az elevenen eltemettetésnek borzasztó Példáji. Retteg Ferencz, T. N. Pest, Pilis és Solt t. e. Vármegyének volt Főorvosa után, újjászerkeszté Sz. E. 8-ad rétben, 86 oldal. Az ára 10 kr. ezüst p.

45) Egyházi Hymnusok a' Római Breviáriomból. Fordította Egyed Antal, Koppán Monostori B. A. Apát, Földvári Plébánus, Al Esperes, Tolna Vármegyei Tábla B. és a' Magyar Tudós Társaságnak Levelező Tagja. 8-ad rétben.

46) Közhasznu Magyar és Német Levelező-Könyv és Nemzeti Titoknok, a' közönséges életben előforduló hivatalbeli és barátságos helyheztetésekhez alkalmaztatva. Szerkesztette Károlyi István. Hetedik megbővített és megjavított kiadás. 8-ad rétben, 392 oldal. Az ára 1 for. 20 kr. ezüst p.

47) Quotidiana Pietatis Exercitia in usum Scholasticae Juventutis Quinque-Ecclesiensis. 12-ed rétben.

48) Magyar Praktikus Termesztő. Irta N. Nagyváthy János, Tek. Zala Vármegye Táblabirója. Második kiadás. 8-ad rétben, 295 oldal. Az ára 1 for. ezüst p.

49) Származtató' 's gyökerésző Magyar-Diák Szó-Könyv, a' melly a' Magyar Szókat gyökeröknél fogva; Nyelvtanítólag; 's ítéletesen adja elé. Első Munka a' maga Nemében. Írá Szeremts Várossának nyugvó Papja, Bodrog Kiss-Faludi születésü Kassay József, a' Tudós Magyar Társaságnak Levelező Tagja. III. Tsomó. 8-ad rétben, 468 oldal. Előfizetési ára minden Tsomónak 30 kr. ezüst p.

VIII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Vass László. Az 1789-dik esztendei Frantzia Revolutziónak okairól. 3 lap.
2) Horvát István. A' Magyar Nyelv régi Maradványairól. 21 lap.
3) Bőhm Károly. Az Öngyilkolásról. 27 lap.
4) Majer István. ABCz-k' tökéletesítéséről. 44 lap.
5) Edvi Illés Pál. A' Nagyméltóságu Királi Magyar Helytartó-Tanácsnak rendelése és utasítása a' hasznos élőfáknak, különösen a' füzeknek ültetése és ápolása eránt, 1780. 62 lap.
6) L*. A' Hypochondriáról. 71 lap.
7) Podhradczky Jósef. Szent Iván estén divatozó Tüzelésnek eredetéről. 91 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Y. „Metaphysica, seu Gnoseologia, quam scripsit Josephus Verner etc. Pestini 1835. typis J. M. Trattner-Károlyianis. 8.“ 93 lap.
2) K. P. „A' vén szerelmes, vagy a' torházi négy vőlegény. Vigjáték három felvonásban. Irta Chalupka János. Pesten 1835.“ 102 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Grammatik der Mongolischen Sprache; verfasst von I. T. Schmidt, Doctor der Philosophie, Mitgliede der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, auswärtigem Mitgliede der Asiatischen Gesellschaften in Paris und London u. s. w. St. Petersburg, 1831. 4-o.“ 105 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 109 lap.
2) Jelességek. 111 lap.
3) Kérelem. 112 lap.
4) Kérelem a' Magyar Tudós Társasághoz. 112 lap.
5) Találmányok. 114 lap.
6) Kempelen Farkas Automatjai. 115 lap.
7) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 119 lap.
8) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató Intézetében megjelent új Könyvek. 120 lap.

(Koszoru 1835-dik eszt. VIII. Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY

1835.

IX^dik KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

II. Geisa és III. István Magyar Királyoknak Petsétnyomóikról és Petséteikről.

Esméretlenek voltak nem rég ez előtt a' Magyar Petséttudományban (Sphragisticában) II. Geisa és III. István Magyar Fejedelmeknek Petséteik. Legalább Práy György, ki nagy szorgalommal összegyüjtötte a' Magyar Országi Petséteket, semmit sem említ felülök. Ennek részént az oka, hogy tsekély számu hiteles Óklevelek maradtak fön ezen Uralkodóinktól; részént még az is, hogy az Ókleveleikről függő nagy és nehéz viasz Petséteket az ősz időnek dúló foga többnyire megemésztette. Minden esetre, ha ne talán volnának is e' Királyoknak épen fönmaradott Petséteik, azokat főképen Dalmátiában, mint a' pusztításoktól inkább mentten maradott Országban, kellene keresni: De, ide tudós utazást tétetni, még nem jutott semmi értékesebb Hazafinak eszébe.

Véletlen történetek azonban megbővítették az újabb időben az említettem Fejedelmekre nézve is a' Magyar Petséttudományt, 's az különös, hogy most egyszerre mind a' két Királytól már nem tsak egyegy, hanem majd három, majd két különböző Petsétet esmérünk. Így ezen Uraink is azon Királyok közé számláltathatnak, kik országlásuk alatt több ízben megváltoztatták hiteles és törvényes Petséteiket. Illyenek valának Hazánkban II. András, IV. Béla, Kún László, III. András, Róbert Károly, Nagy Lajos és Sigmond Magyar Király.

Nemzeti esméreteinknek efféle előmenetelüket mindenek előtt a' Magyar Haza szeretve tisztelt Felséges Nádor Ispányának illik tartozó legmélyebb hálával köszönnünk. Midőn e' Ts. K. Austriai Örökös Fő Hertzeg Pápára olly végből utazott, hogy ott a' Felkelő Magyar Nemes Sereg borostyános Vitézeinek mellükre függeszsze a' megkülönböztetés Érdempénzeit, az ezeredes Bakonyi Erdő sürü rengetegei között is szinte úgy, mint a' Budai Vár magos és pompás szikláin elannyira szívén viselé a' Magyar Régiségeket tárgyazó lelkes gondoskodást, hogy utközben is mindenütt szorgalmatosan kérdezősködnék arról, vallyon nem találtatnak-e a' Környékben az ó Kornak jeles maradványai? — A' figyelmes hallgatók közűl tüstént jelenté egyik, hogy nem rég találtatott ugyan egy igen nagy Attila Pénze, de már nem tudatnék, kinek kezébe juthatott. — — A' Felséges Nádor Ispánynak bő és nyomos Esméretei azonnal túl halladának a' gyenge hitelü említésen, mivel mindazonáltal sokszor meggyőzte a' tapasztalás, hogy néha a' helytelen előadás is fontos találmányokra vezetett, fölszólítá tüstént a' körülötte álló Veszprém Vármegyei első rendes Al Ispányt, Nagyságos Bésán István Ts. K. Tanátsos Urat, hogy jutna-el a' monda töveig, 's tenné meg róla hivatalos jelentését. — Ki is tudódott nem sokára a' valóság, 's a' Régiség, mellyről még ekkor nem tudatott, mi volna, 1810-dikben Veszprém Vármegyei Berhida faluban szántás alkalmával találtatott, 's a' Tekéntetes Késmárky Testvér Földes Uraknak birtokukba jutott, kik azt hódoló tisztelet jeléül a' Haza Felséges Nádorának ajándékozák, Ő pedig, által küldvén a' Magyar Nemzeti Museumba, a' valóban nevezetes Ritkaságot az egész Magyar Nemzet Tulajdonává tevé.

Attila Pénze helyett a' Magyar Nemzeti Museum e' hív Hasonmásban ide mellékelt Petsétnyomóját nyeré II. Geisa Magyar Királynak. — Mi tiszteletre méltó és ritka nemzeti Ereklyét! Egy

Felséges

JÓSEF

Fs. K. Austriai Fő Hertzegnek, Magyar Ország Nádor Ispányán

s a't.

mint

ezen Ősz Régiség Megmentőjének és Ajándékozójának,

hódoló tisztelettel szenteli

Horvát István

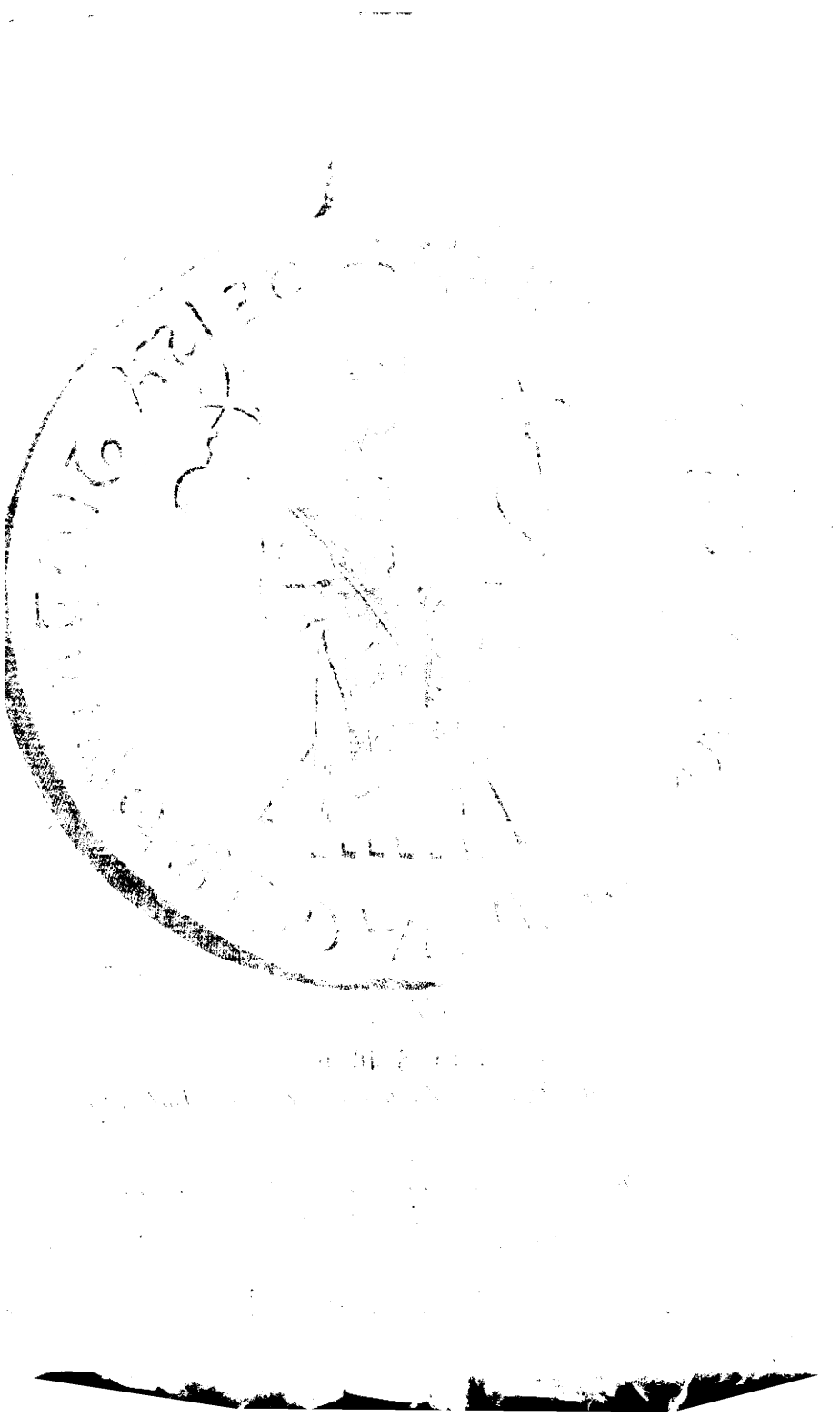

nágy héány pótoltatott ki ez által a' Magyar Diplomatikában.

A' Petsétnyomó tömege Ón és Tzín vegyest, 's egy helyen kisded fületskével bír, hogy petsételéskor tudhassa a' petsételő, mellyik a' Petsétnek fölső része. Maga a' Petsét Rajza előtünteti II. Geisa Királyt, fejedelmi székben ülve, fiatal koronás fővel, palástosan, hoszszura lefüggő hegyes dolmány ujjal és keresztekkel fölékesíttetett ollyan Stólával, vagy is Scapuláréval, millyent a' napkeleti Tsászárok is szoktak viselni. A' Király mellén egy keresztetske látszik, 's ugyan ő jobb kezében liliomos Királyi Páltzát, vagy is talán Lántsát, bal kezében pedig keresztes Világtekét tart. Hátúl a' Petsétnyomón sok kalapársütés látható, mellyek által a' kor együgyüsége szerént a' viaszban a' kinyomást eszközlötték Hogy ez a' Petsétnyomó a' királyi nagy, méltóságos (maiestaticum) és privilegiális petsétet állítja elő II. Geisa időszakából, azt, ha nem érénteném is, mindenki észreveheti. A' Körűllírat, kipótolván a' rövidítéseket, ez: „† GEISA DEI GRATIA HVNGARIE. DALMATIE. ADQVE CROVATIE REX.“

Midőn boldogúlt Miller Jakab Ferdinánd (Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici. Budae, 1825. 4-o pag. 1.) e' Körűllíratban a' HVNGARIE névnél a' H betüt a' régiebb VNGARIE helyett első új íráspéldának lenni hirdeti, ollyas mit állít, a' minek ellene mond a' hiteles Régiség. A' Magyar Nemzetnek és Magyar Országnak HUNGARUS és HUNGARIA neve, a' mit nem tudnunk szégyen volna, az Európai Írók közül először a' Krisztus születése után 900-dik évben meghalt Nagy Alfred Angoly-Szász Király könyvében találtatik, 's különösen Orosius Históriájának fordíttatásában Angoly-Szász nyelvre, 's már ott is (The Anglo-Saxon Version, from the Historian Orosius. By Aelfred the Great. Together English Translation from the Anglo-Saxon. London, 1773. 8-o pag. 172. et 168.) a' név H betüvel HUNGERRI, vagy HUNGERIE alakban jő elő.

A' Magyar Nemzet deák HUNGRI neve H betüvel találtatik (D' Achery Lucae, Spicilegium Veterum aliquot Scriptorum. Parisiis, 1723. fol. Tomo III, pag. 368—370.) a' Szent Germánus Monostora nevetlen Apáturának 906-dik évi Levelében is, mellyet ez Vido Virduni Püspökhöz írt, 's mellyben a' HUNGRUS nevet elég tudatlanúl a' HUNGER, az az: ÉHSÉG Német Szótól származtatja. Szent László Magyar Király 1083-dik évi Óklevelében, a' mit szemeimmel olvastam az eredetiben, szinte úgy HUNGARORUM REX tzímet visel. Az tehát, hogy Szent István Királynak 1001-dik évi hiteles Óklevelében UNGARICO és UNGRORUM olvastatik, tsak annak jele, hogy a' Magyar Nemzetnek Deák Neve mind H betüvel, mind H betü nélkül is használtatott. Ez utóbb is megtörtént, mert III. István Magyar Király Petsétén, valamint Kún László Királynak némelly 1279-dik évi eredeti Óklevelében is VNGARIE fordúl elő. Megkellett ezeket említenem, ne hogy ezután is a' Kritikusok ott akadozzanak, a' hol fönakadni okosan nem szabad, 's nem lehet.

II. Geisa Magyar Király ezen Petsétének föltaláltatása után az Esztergomi Fő Káptalannak tulajdon Levéltárában Nagyságos és Főtiszt. Fejér György Ts. K. Tanátsos és Prépost Ur II. Geisa Királynak ismét egy új Petsétére talált, melly némelly 1157-dik évi Ókleveléről függ, 's mellyet (Decretum Originale (!) Andreae Secundi quo Regnum Hungariae constituit Anno 1222. Detexit, ac illustravit Georgius Fejér Bibliothecarius Regius. Budae, 1829. 8-vo pag. 23.) e' szovakkal ír le: „*Ita multis, Viro etiam in Diplomatibus nostris versatissimo, Prayo visum fuit, Reges nostros sigillo dupplici pendente, PLUMBEO, vsos nequaquam fuisse (Syntagm. p. 25.) cum tamen Geysae II. sigillum PLUMBEUM de anno 1157. quo A. Capitulo Strigon. donationem contulit, in huius archiuo ipsemet viderim: in parte aduersa: cum imagine Regis in throno sedentis, in auersa: in*

A' Főtisztelető és Tekéntetes **GYÖRI**

Emlekezetének ha

KÁPTALAN *Házafiui Figyelme*

ből szenteli

Horvát István.

medio cum inscriptione: Sigillum Geyse Regis." Már tsak abból is, hogy a' Petsét Kettős Petsét, de a' Körűlíratból is, kitetszik, hogy ez a' Petsét egészen különböz attól, mellyet a' Berhidai Petsétnyomó kinyomhat. Eljő talán az idő, mellyben ennek is Hasonmását láthatjuk, a' mi a' Petséttudomány előmenetelére nézve igen kívánatos. Képzeletem szerént II. Geisának Ón Bullája ollyan lehet, millyen Práy Könyvében (Syntagma Historicum de Sigillis Regum et Reginarum Hungariae. Budae 1805. 4-to Tabula VI. Fig. 5.) III. Béla Királynak 1190-diki Arany Bullája.

Végre II. Geisának egy megént különböző harmadik Petsétével ez idén bővítette a' Magyar Diplomatikát a' Főtiszteletü és Tekéntetes Nagy Győri Káptalannak nemes hazafiuságá[illegible] jeles tudományszeretete, midőn ez a' lelkes [illegible]házi Intézet II. Geisa és III. István Magyar Ki[illegible]oknak kerék fehér márvány darabba vésetett [illegible]ső Zsiden Tek. Ns Zala Vármegyében a' Káp[illegible] Jószágában a' szántó földön egy aszszony által találtatott Petsétnyomójukat a' Magyar Nemzeti Museumnak, következésképen a' köz Hazának, ajándékba küldötte. Mind a' két Petsétnyomónak [illegible]mását egy réztáblára kivésetve hasonlóképen[illegible]függesztem.

Egy kerék formáju fehér m[illegible]vány darabon vagyon vésetve mind a' két Pets[illegible]nyomó. Fölűl II. Geisáé látszik; hátúl, vagy is alú[illegible] III. Istváné; mind a' kettő elég mély bévésetéssel készült. A' koronás fő erányában és a' Körűlíratnak azon része fölött, hol a' Keresztnél szokás szerént a' Körűlírat kezdetik, a' kerék fehér márvány karimájába mind fölűl, mind alúl két lyuk furatott-bé, hogy a' petsételő azonnal észrevehesse, mellyik a' Petsétnek fölső része.

A' mi II. Geisa ezen harmadik Fölső Zsidi Petsétének foglalatát és rajzát illeti, az egyébbként megegyez a' Berhidai Petsétnyomóval, tsak hogy ezen utolsóban a' Király teljesebb képü, a' mellén nem látszik kereszt, és a' Stólán, vagy is Scapulá-

rén tsak egy hoszszú, 's majd nem a' lábokig lemenő Kereszt vagyon. A' Körűlírat, kitöltvén a' rövidítéseket, imez: „† GEISA. DEI GRATIA. HVNGARIE. DALMACIE. ADQVE CROVACIE. REX.“

Tsak az az észrevétel is, hogy II. Geisa Petsétnyomójának hátára, Fiának, III. Istvánnak, Petsétnyomója vagyon bévésetve, eléggé elhitetheti, hogy II. Geisa e' Petsétnyomót halála felé használta, és így a' Berhidai Petsétnyomó, melly különben is hoszszabb, soványabb és fiatalabb artzképrajzot terjeszt előnkbe, régiebb időszakaszból való. Mint hogy tehát II. Geisa 1141-diktől 1161-dikig országolt, Petsétei közűl első évkorra nézve a' Berhidai Petsétnyomó rajza, ezt követi az 1157-diki Ón Bulla, 's utólsó a' Győri Káptalan betses ajándékának nyomata.

III. István Magyar Király Petsétnyomóján a' Királyi Székben ülő Fejedelem külső ékességei egészen megegyeznek II. Geisa Petsétnyomójának ékességeivel, ha azt kiveszszük, hogy III. István Királynak képe sokkal teljesebb II. Geisa képénél. A' Körűlírat rajta imez: „† STEFANVS. DEI GRATIA GEICE. REGIS. FILIUS VNGARIE DALMACIE. ATQUE. CROVACIE REX“ Minthogy ez a' Petsétnyomó az Attyáénak hátára vésetett, kételkedni sem lehet, hogy III. István Magyar Királynak legelső nagy Petséte ezen Petsétnyomóval nyomatott ki. A' mennyire tudjuk, az a' Király a' legelső azok közűl, kik Petséteiken édes attyokról említést tettek.

Mindazonáltal a' kormánytól elmozdíttatott, 's ismét a' kormányra viszsza hivatott III. István Király, ki 1161-dikben sokféle ellenségeskedés között kezdett uralkodni, igen hamar elveszthette uralkodása kezdetén a' Sopron Vármegye felé is kiütött belső zenebona között e' Petsétnyomóját, mivel azon 1162-diki Óklevéléről, mellyet a' Nemes Soproni Tanáts szíves engedelméből a' Város Levéltárában látni és Februárius 10-dikén 1819-dik évben leírni szerentsém volt, már ettől sokakban kü-

lönböző Petsét függ. Azon, mellyet itt rézbe vésetve kiadok, mint mindenki észreveheti, a' STEFANVS névben a' T és E betü egy betübe olvadott: A' Soproni Petséten mind a' T, mind az E betü külön áll, és az E betü nem szegletes, mint itt, hanem gömbölyü. Ugyan e' névben az itt közlöttem Réztáblán az A betü tsak nem akkora, mint a' névnek többi betüi: A' Soproni Petséten az A betü szembetünőleg kisebb a' név többi betüinél. Végre itt az utólsó S betü a' névben helyesen íratott: A' Soproni Petséten az S betü meg vagyon fordíttatva, 's utánna nem egy, hanem két pont látszik: A' GRACIA szó után itt nintsen pont, ott vagyon. A' GEICE szóban itt C betü, ott kis S betü vagyon, 's itt az E betük mind szegletesek a' Petséten: Ottan gömbölyük. Itt CROVACIE áll: Ottan tsak CROVACI találtatik. Ottan végre a' Király lábai körül mind a' kétfelül még más két kis Petsét vagyon bényomatva: Itten a' két kis Petsétnek legkisebb nyoma sem látszik. De mind ezek inkább szembe fognak tűnni, ha a' Soproni Óklevelet Petsétestől, a' mit a' Soproni Tanáts Tudomány szeretetétől egész bizodalommal reménylek, rézbe vésetve közölhetem. Mi kis tehetségüek illyes valamit tsak lassan lassan, és egymásután, a' mint értékünk birja, teljesíthetünk. A' mit nemzeti Kintseinkből Hazánknak dúló viszontagságai fönhagytak, mentsük meg azt a' Művészség segedelme által a' későbbi elveszhetéstől! —

Horvát István.

2.

A' levegői tüneményekről.

Levegői tüneményeknek azok a' jelenetek mondatnak, mellyek a' természet mindenható működései által, tsudálatra méltó változatosságban létesittetnek, 's előttünk a' levegőben mutatkoznak. — Ezek természetüknél fogva négyfélék, u. m. *levegőiek*, *vizenyősök*, *fénylők* és *tüzesek*.

Mielőtt azonban ezeknek leirásába 's magyarázgatásába ereszkednénk, szükség, hogy magát a' levegőt is megesmerjük, 's tulajdonságait előadjuk.

Levegő alatt azon földgolyónkat körül vevő folyadék értetik, mellyet mi, és minden szárazföldi állatok, lélekzésünk alkalmával beszivunk. — Hogy ezen anyag (materia) valósággal létez: az épen most emlitett állati lélekzésen kivül, még tapintási műszereink által is igazoltatik. Ha ugyanis kezünket gyorsan jobbra balra vagy föl és alá mozgatjuk, vagy ha ugyanezen mozgást valamelly nagyobb kiterjedésü lapos testtel, p. o. legyezővel teszszük: bizonyos ellenállást érezünk, melly — bár szemeink semmit nem látnak is — azt bizonyítja, hogy az üresnek vélt térségben, valamelly nehézséggel biró anyag van, a' mi által az érzett ellenállás okoztatik. De több más vizsgálatok is ugyanezt bizonyítják. Igy p. o. ha valamelly ivópoharat, megfordítva úgy buktatunk a' vizbe, hogy szélének minden pontjai egyszerre érintsék a' viz fölületét: látni fogjuk; hogy a' kimenekedni nem tudott levegő, mindinkább fölfelé tolakodik a' pohár fenekéhez, minél mélyebben buktattatik ennek szája; sőt midőn a' pohár egészen viz alá merittetett is, marad még az üveg fenekénél egy kis viztül-üres hely, mellyet t. i. a' már nagyon összeszorított levegő foglal el. — Ez a' jelenet azonban nem mutatkozik ollyankor, midőn a' pohár szája hárántékosan merittetik a' viz alá; mert ekkor időt és

nyilást nyer a' levegő, belüle kitakarodhatni. Szintolly nyilvános jelenségét adja a' levegő az ő jelenvoltának, ha valamelly szűk száju üveg, a' fenekét alá fordítva buktattatik vizbe; ekkor ugyanis az üveg száján benyomuló viz buborékolva hajtja ki belőle a' levegőt, melly mig egészen a' viz szinére följö, hólyagotska gyanánt mutatkozik.

A' levegő tulajdonságai.

A' levegő tulajdonságai a' következők:

1) *Folyékonyság.* Valamint tehát a' viz, szintugy a' levegő is mindenfelé elömlik és minden ür-t (vacuum) minden hézagot betölt, ugyannyira, hogy földünkön valódi ürt, vagyis olly térséget, melly a' levegőtül is teljesen üres volna, még tsak képzelni sem lehet józanul Megjegyzendő azonban, hogy a' legnagyobb folyékonysága mellett is a' levegő nem ollynemü folyékonysággal bir, mint p. o. a' viz vagy olaj; azaz *nem tsepegő higságu*, hanem tsak olly végtelenül terjedékeny folyóságu, mint a' hevő, vagyis hévanyag.

2) *Rugékonyság* (elasticitás). Ez olly tulajdonsága némelly testnek, különösen pedig a' levegőnek, hogy a' ráható erő által kitsiny helybe összse engedi ugyan magát szorittatni, de mihelyt a' nyomás megszünik, ismét előbbi kiterjedését foglalja viszsza. Ezen rugékonysága, a' fönebb érintett egyszerü üvegpróba által is kikémleltethetik. Minél mélyebben nyomatik ugyanis a' pohár a' viz alá, annál kisebb helyre szorul öszsze a' benti levegő; 's minél inkáb szünik viszont a' nyomás, annál fölebb emelkedik az is a' viz szine fölött; azaz: annálinkáb kiterül.

A' levegő rugékonyságának tudata, sokféle találmányoknak adott eredetet. Illyenek a' lő- vagyis puskapor, a' szélpuska, a' légszivatyú 's a' t. A' puskapornak ugyanis onnét van azon szörnyű nagy ereje, mivel belüle, meggyuladásakor, nagy mennyiségü (kiterjedésére 200-szorta nagyobb helyet kivánó, mint mekkorát a' lőpor elfoglal) levegő

fejlődik ki, 's a' melegség által még inkább kiterjesztetvén, irtóztató erővel igyekszik magának elegendő térséget tsinálni; 's ekkor meszsze löki mind azt, a' mi ezen törekvésének ellenáll. Ez azon erő, melly a' lőszerekbül, a' golyótsokat, golyókat, bombákat 's a' t. olly bámulatos meszszeségre röpíti. — A' szélpuskábul szinte a' mesterségesen összszesürített levegő viszi ki a' golyót, midőn t. i. egy billentyü által a' süritett levegőnek egy része, börtönébül kibotsáttatik, 's a' tsőben lévő golyót, mint kiterjeszkedésének gátul szolgálót onnan kilöki. — A' légszivatyú, mellynek rendeltetése az, hogy bizonyos helyrül a' levegőt kimerítse: fő alkatrészét teszi a' mi szivatyús kutainknak. Részes leirása azonban nem ide tartozik.

3. *Nehézség.* Mélyebb nyomozódás és okoskodás nélkül ugyan az látszik valószinünek, hogy a' levegő, nehézség vagyis súly nélkül van; annyival is inkább, minthogy érzékeink által nyomását nem tapasztaljuk. Azonban már tsak ez az egy körülmény is meggyőzhet bennünket némileg az ellenkezőrül, hogy különben, folyékony- és rugékonyságánál fogva nem lehetne földünk körül megmaradnia, hanem az egész mindenségbe el kellene egyenlőn terjednie. De különben ez kémlelet (experimentum) által is bebizonyitható; midőn t. i egy üreges rézgolyóbul (mellyet egy billentyü segitségével légellenesen be lehet zárni) a' levegő kiszivatik, 's a' gyolyó így érzékeny mérlegre (méröeszközre) tétetvén, súlyegyenbe helyeztetik, azután pedig a' billentyü fölemeltetvén, levegővel tele botsáttatik; ekkor a' golyó lenyomja a' mérleget, világos jelenségét adva annak, hogy levegővel megtelése által, nehezebbé, súlyosabbá lett. Az illy pontos kémleletekbül az bizonyodott be, hogy egy köbhüvelkterjedelmü közönséges levegő, nem egészen fél szömtse (granum) nehézségü, 's hogy az e' szerint a' viznél 770-szerte könyebb.

A' levegőnek ezen nehézsége, (valamint általában minden más folyékony testeké is) nem tsak

fölülrül alá felé, hanem oldalvást is minden irányban hat. A' testeknek minden oldala egyiránt nyomatik tehát a' levegő által; és épen ezen mindenfelülrül egyiránt való nyomás teszi azt, hogy mi emberek, annak súlyát nem érezzük, holott pedig, többszöri hiteles fölszámitások szerint, egy középnagyságu emberi testet 320 mázsányi nehézséggel nyom *). És ezen nehézségénél fogva, minthogy a' földnek belsejébül ki felé nem hathat, annak fölületére, mintegy 20 mértföldnyi mélységre behat.

Szinte hihetlennek látszatnak ezen állitások, 's megfoghatlannak az, hogy mi, a' levegő szörnyü nyomását nem érezzük, 's általa sem mozgásunkban, sem semiféle munkálatainkban nem gátoltatunk. De ha meggondoljuk, hogy egytengerfenéken lévő halat, legalább is százszorta nagyobb súlyu viznehézség nyom, 's hogy ezen hal, ott, mégis nem tsak semmi nyomást nem érez, hanem a' legélénkebben, legszabadabban vitzkándoz: amaz állitások igaz voltárul teljességgel meg kell győződnünk; 's nem marad egyéb hátra, mint — hinnünk, és a' természet tsuda munkálatait bámulnunk.

A' levegő nehézségének tudása, sokféle hasznos és gyönyörködtető eszközök kitalálására vezette az embereket. Igy p. o. a' hőbér (heber: szivony?), az ugrókut, a' fujtató, a' légsulymérő (barometrum) 's a' t. föltalálására. És különös, hogy a' levegő nyomását gyakorlatilag még olly emberek is esmerik, kiknek egyébiránt annak mivoltárul még tsak fogalmok sints. Igy p. o. a' legbutább pór is tudja azt, hogy a' tsapra vetendő hordó dugaszát a' mun-

*) Ezen suly nagyságának valóságát aránylag bebizonyítva látjuk, ha p. o. egy viz-szinlegesen simitott asztalra tett, 's a' lég kiszivathatása tekintetébül tsővel biró üres félgömbbül, az alatta volt levegő, a' lehetőségig kiszivatyúztatik. Ez által ugyanis a' levegőnek mindenünen való egyirányos nyomása háborittatik meg, melly ekkor fölülrül ugyannyira hat a' p. o. tsak 20 itzés üregü félgömb külsejére is, hogy alig van olly izmos ember, ki azt az asztalrul föl tudná emelni.

kálat ideje alatt be kell verni, utána pedig, hogy belüle a' bor folyhasson, ismét kivenni. De ezen tüneménynek oka esmeretlen előtte. Nem tudja, hogy akkor, midőn a' hordó akonája be van fojtva, a' megnyitott tsapon, a' levegő nyomása nem engedi a' bort kifolyni, 's hogy viszont a' megnyitott akonán beható levegő nyomása segíti elő annak kiömlését. — Igy van az emberiség sok más egyéb ismeretekkel is, mellyeket tsak gyakorlatilag tud. 'S ha vannak is, kik ennek elméleti (theoriai) kifejtésén gondolkodnak: többnyire olly fonák elvekre tévednek, hogy őket a' józanabb 's valódi fölfogásra birni alig lehet. Példát szolgáltat erre a' levegő nyomása által okozott jeleneteknek hajdani fejtegetése. Látták ugyanis az emberek, hogy p. o. egy egészen megtöltött, de tsak kitsin nyilásu edénybül semmi ki nem folyt, ha megnyitott szája egyenesen alá fordittaték; továbbá, hogy a' szivatyuba, azon pillanatban, midőn bunkója fölhuzatott, a' viz is fölemelkedett, és pedig szinte 32 lábnyi magasságra. De ők a' levegő minemüségét 's tulajdonságait nem esmervén, korántsem a' légnyomásnak tulajdonitották azt, hanem azt állitották, hogy ez, a' természetnek az üresség iránti idegenkedése (fuga vacui) következésében történik. E'. szerint tehát az első tüneményt ugy magyarázták, hogy a' természet, az edényben nemakar az ürességnek helyet engedni, 's azért nem ömlik ki belüle a' ben lévő folyadék; a' másodikat pedig igy: a' bunkó fölhuzása által támadt ürességet igyekszik a' természet betölteni, — azért emelkedik föl a' viz a' bunkó helyébe. — És ezen tanitmányon az emberek hoszszu időkig tsüggtek. — Igy tsügg az emberiség nagyobb része, sok más balvéleményeken is!

A' levegő nyomása nem mindenütt egyenlő. Általán véve legnagyobb az, a' föld szinéhez legközelebb. Minél magasabbra megy az ember, annál könyebbnek tapasztalja a' levegőt, légsulymérői vizsgálódások szerint is. De különben a' nehezelgés és súlyegyengés (gravitatio és aequilibratio) törvényei-

nek következése is az, hogy a' legnehezebb részetskék alant legyenek, a' könyebbek pedig fölebb-fölebb. E' szerint a' legnagyobb magasságban a' legkönyebb levegő van, melly a' müszeres állatokat épségben nem tudja tartani nyomása által, hanem a' vért ki engedi ömleni azok testének lyukatsain (porusain), minek következésében meg kell halniok.

Hogy pedig egyik levegőrész a' másiknál nehezebb, azt az is okozza, mivel a' levegö mindenütt bir több vagy kevesebb testrészekkel, mellyek, saját nehézségök szerint annak súlyát nevelik vagy kisebbítik. Ezek a' vizekbül, állatokbul 's növényekbül nagy mennyiségben gőzölögnek ki, 's a' levegővel egyesülve képezik az ugynevezett *gőzkört*. De nagy változást szenved gyakran a' levegői súly a' szelek által fölragadott por, ugy szinte a' hévanyag (hevő, caloricum) és a' villany (electricitas) reá hatása miatt is.

Végre, mielőtt még a' tüneményekre áttérnénk, megjegyzést érdemel a' levegőre nézve az, hogy a' levegő korántsem elem, vagyis a' földkörnek első alkatrésze, mellynek magának része nem volna,— mint ezt a' régiek hitték. A' legtisztább levegő is, mellyben semmi idegen test kipárolgása vagy egyéb részetskéje nints: két légfajbul áll, t. i. fojtóbul és savitóbul (azoum és oxygenium) mellyekhez azonban még más légfajok is vegyülnek. — A' savitó, elmulhatlanul szükséges az állati élet fönmaradására. Minél több savitó hat az állati lélekzés műszerére, annál vidorabb az élet. 'S ha a' levegő tsupa savitóbul állana: olly gyors olly fölmagasztalt élete volna az állatoknak, hogy azok, mellyek most száz évig élnek, husz évnél tovább alig létezhetnének. Igen böltsen mérséklé tehát a' természet a' levegőt fojtó-léggel, melly annak gyors emésztését akadályozza. —

A' levegő változása.

Azon változásokon kivül, mellyeknek a' levegő az épen most érintett vegyülések miatt alája van

vetve, különös figyelmet érdemel az, mellynek következésében tömegének súlyegyene nagyobb érezhetőséggel megzavartatik. Ez, a' levegőnek mozgása, melly általános névvel ugyan szélnek neveztetik, erejének fokozata szerint azonban *lebel*-nek, ha tsak alig-, *szellő*-nek, ha jobban érezhető; *szél*-nek, ha még nagyobb erejü; *szélvész*-nek, vagy *vihar*-nak pedig, ha dühösködő.

A' szelek támadásának okai.

A' szél, mint már az előbbiekbül is könnyenérthető, nem egyéb, mint a' levegőnek érezhető mozgása; vagyis megzavart súlyegyenü tömegének hullámzása. Mindaddig fuj tehát a' szél, mig a' levegő megháboritott súlyegyene viszsza nem áll; és pedig annál erősebben fuj, minél inkáb meg van az háborítva.

Ezen háborodottságnak többféle okai lehetnek; u. m.

1) *A' melegség*, melly a' levegőt kiterjeszti, könyebbé, folyékonyabbá teszi, 's ennélfogva okot szolgáltat, hogy a' hidegebb levegő, a' súlyegyen szabályai következésében oda tóduljon. — Innét magyarázandó p. o. hogy a' fütött szobába, ajtónyiláskor, a' külső hideg levegő, szél gyanánt rohanik be; továbbá, hogy tüzveszély alkalmával, vagy tüstint utána, mindenkor támad kisebb nagyobb szél; 's hogy az árnyékos erdők és berkek körül a' legtsendesebb nyári napokon is érezhetni egy kis szellőt, melly hűsítőleg jö ki az árnyas helyrül a' napsugarak által megritkított levegő közé.

2). Az *összszenyomódás* vagyis szorulás, mellyet p. o. a' terhes felhök okoznak, 's melly által a' levegőnek arra a' tájékra folyása eszközöltetik, hol kisebb ellenállásra talál. — Innét magyarázható, mint okozhat szelet a' fujtató.

3). A' *súlykevesedés* vagyis könnyebbülés, a' mi p. o. akkor történik, midön a' levegőben eloszlott gőzök, bizonyos okok miatt, egy tsoportba huzódnak összse, 's köd vagyis fölhö alakba öltözködnek,

vagy

vagy esőképen alá hullanak. Ekkor megkönyebbül ugyanis a' fölső levegő, megháborittatik a' súlyegyen, 's ebbül hullámzás vagyis szél támad. Az igy keletkezett szél azonban nem háborithatja meg mindenkor az alsóbb, sürüebb levegőt. Innét van, hogy néha a' föld szinén a' legnagyobb széltsend uralkodik, holott bizonyos magasságban tetemes levegőhullámzás — szél-tapasztaltatik; sőt — hogy néha fön egészen ellenkező szél fuj, mint alant, a' mellyet leginkább a' felhők menetelének irányábul lehet észre venni.

4). A' *sulynagyobbodás* vagyis nehezebbülés. Ez leginkáb a' sok kipárolgásnak 's a' levegőben elszélyedt gőzök nagy mennyisége által okoztatik. — Innét magyarázandó a' tavaszi szelek eredete. Ekkor t. i. az erősülő napsugarak a' havat és jeget elolvasztva 's a' föld fagyát föloldozva, sok gőzt fejtenek ki, 's igy okot szolgáltatnak az erős és gyakori szelekre.

5). A' *nyulékonyság* vagyis terjedékenység (expansibilitas), melly által a' súlyegyen szinte megzavartatik. Ezt különösen a' földrengések, égi háboruk vagyis villámtsapkodások szokták eszközölni. — De az illy okbul támadt szelek nem nagy távolságnyira hatók, 's ritkán éreztetnek nehány mértföldnyinél meszszebb. Egyébiránt, a' többi elszámlált okoknál fogva keletkezett szelek sem mindenkor tartományszerte valók, országosak; mert minden levegői mozgásnak (hullámzásnak) vannak bizonyos határai, szintugy mint a' fölzajdult viznek, melly a' megzavartatás helyén legerősebben, távolabbra pedig mindinkáb kevesbbé reneg, mig végre egészen megszünik, eltsendesül. Ollyan szelek pedig egyáltalán nintsenek, mellyek az egész levegőkört egyetemes mozgásba hoznák, vagyis mellyek a' földkerekségén mindenütt uralkodnánakugyanazon időben.

A' szelek iránya.

A' forgószeleken kivül minden szélnek van bizonyos iránya, t. i. azon égtáj, melly felül jö, és

PEPA KÖNYVTÁRA

melly felé megy. Ezen égtájtul, különösen pedig keletkezésök égtájától veszik azután nevezetöket, mint p. o. éjszaki v. föl, déli vagy al-szél, és keleti, nyugoti; továbbá éjszakkeleti, délkeleti, éjszaknyugoti, délnyugoti, 's a' t. szél.

A' szelek irányának megtudására legtzélirányosabban használtatnak a' magas helyzetü szélkakasok vagy széllobogók, mellyeknek lehető legkönyebb anyagbul kell készülniek, hogy még a' leggyengébb szellő reájok hatásának is engedjenek. Ezek mindig éleikkel fordulnak a' szél ellen és szél után; mert a' hullámzó levegő megütközik oldallapjaikban, 's ugy fordítja őket, a' mint neki legkevesebb akadályt okoznak, azaz: irányával egyenes vonalban. Azért kell pedig ezeknek a' lehetőségig magas helyzetüeknek lenni, mert alatson helyen, hegyek, fák, épületek 's a' t. miatt, mellyek a' szelet fölfogják vagy tsavarodásra kinszerítik, nem mindenkor pontosan tudhatni meg annak irányát.

A' szelek felosztása.

Vannak bizonyos szelek, mellyek mindenkor ugyanazon időszakaszban 's ugyanazon nemző okok által támadván, mindenkor egyképen keletkeznek, irányzódnak és szünnek meg. Ezek *időszaki* (periodicus) szeleknek mondatnak. *) Más szelek pedig változó időtájban és ok miatt keletkezvén, bizonytalan ideig 's különböző irányt tartanak, 's ennélfogva *változékonyoknak* neveztetnek. — Mindezek pedig vagy közönséges szelek vagy szélveszek, viharok, a' szerint, a' mint hullámzásuk sebessége kisebb vagy nagyobb, — erejek, fujásuk, tsendesebb vagy dühöngöbb.

A' közönséges szelek gyorsasága, — sebessége, annyira különbözik a' viharokétul, hogy mig ezek 9—10 mértföldnyire jutnak, amazok, egy mértföldnyinél meszszebbre nem igen haladnak. — A' válto-

*) Illyenek a' tavaszszal és őszszel beállni szokott éjnapegyenleti (aequinoctialis) szelek.

zékony szelek közül leggyakoriabbak a' szellők és lebelek; mert ezeknek támadását kitsiny okok eszközölhetik, mellyek naponkint — több izben is — adhatják-elö magokat.

Legkülönösebb a' szelek között a' *forgó* (forgószél) mellynek sem bizonyos támadási ideje, sem égtáji iránya (kivévén-fölfelé), sem meghatározott tartóssága nints. Ennek keletkezésére 's erejének nagyságára, legnagyobb befolyással bir a' villany (electricitas). Néha azonban ellenkező irányu szeleknek összeütközése által is nyeri eredetét. — Ha nagy erővel bir: iszonyú pusztulásokat képes eszközölni. A' fákat gyökerestül kiszaggatja; az épületek tetejét letépi és magával viszi; kisebb tárgyakat sőt állatokat is tsuda sebességgel ragad föl a' levegőbe, mellyek, erejének megszünte után, életveszedelemmel hullanak alá.

Vannak a' szeleknek még némelly más veszedelmes fajai is, mellyek azonban nálunk soha nem dühösködnek, 's ennélfogva egészen esmeretlenek. Illy szelek: 1) a' *Harmattan*, fonyasztó rekedt melegségü szél Afrikában, melly Aprilisban (tavaszhóban) uralkodik, keletrül jöve, 's közönségesen 3 — 5 napig tartva. Azonban sokkal kevesebb idö is elégséges arra, hogy ez, az egész növényországot mintegy megaszalja. Alig fuj nehány óráig! 's már annyira összszepörköli a' füveket és fákat, mintha fűtött kementzében lettek volna. Az embereknek, 's általában mindenféle állatoknak, el kell előle rejtezkedniek; különben hősége által megfojtatnak. Mindazáltal, illy veszedelmes volta mellett is szükséges a' Harmattan, hogy t. i. azon sok nedvességet, melly az ottani téli esőzésekbül támad, fölszárítsa, és a' romlott gőzök miatt eredhetendő nyavalyáknak elejét vegye. — Ehez hasonló, a' tavaszi éjnapegyenletkor (aeqninoctium) Egyiptomban 2—3 napig folyvást tartó déli és délnyugoti *Khamsin* nevü szél, melly hőségén kivül még az által is mindennek egyiránt veszedelmes, hogy a' puszta-

bul nagy mennyiségü finom homokot ragad magával, vele a' levegőt elhomályosítja, 's megfojt embereket és állatokat. Belep és kiszárít minden füvet 's lát. Az emberek, mélyen ásott vermekbe rejtezkednek előle. Az állatok üregekbe, barlangokba, sziklarepedésekbe 's a' t. bujnak-el. Jaj azoknak, kiket a' Khamsin szabad ég alatt, ernyőtlen helyen ér utól. Azoknak hirtelen kiszáradó böre megrepedez, a' mindenen keresztül ható finom homok pedig befödi testüket, 's szemeiket befuvatagozza. A' szorongatott tüdő alig tud lélekzeni; a' száj és nyak belseje kiszárad, 's a' hőség és kin által fölzajdított vér olly hirtelen tódul néha a' szivre és agyba, hogy e' miatt hirtelen halál következik. Az utazók csak ugy menthetik meg életöket, ha szájokat és orrukat folyvást vizes kendővel oltalmazzák ellene; a' tevék pedig a' homokba rejtik-el előle orrukat. 3) A' *Számum* vagyis *Számiel*, melly Arab's Perzsaországban és Siriában uralkodik, 's az előbbiektül vörössége és sürüsége által különbözteti meg leginkáb magát; de kénkö-szaga 's rövid ideig (egy óranegyedig) tartása által is. Az utazók csak ugy menekedhetnek meg öldöklő erejétül, ha artzukat vizes ruhába burkolják. Egyébkint mindent megfojt ez a' veszedelmes szél, a' mi elüle el nem rejtezik, vagy legalább földre nem heveredik. 4) A' *Szirokko* (scsirokko) melly a' legmelegebb nyári hónapokban Szitziliát és al Olaszországot járja meg. Ez nem egyéb, mint az afrikai Khamsin-szél, melly azonban a' tengeren átjövetele alatt sokat elveszt fojtó hőségébül. Azonban mégis olly melegségü, hogy miatta a' fák levelei fonyadozva alá tsügnek, minden egyéb növények száradásra jutnak, 's az állatok tespedő lankadtságba esnek. Nehány napig tartó fujásának ideje alatt borongó 's ködös a' levegőkör, ugy, hogy a' nap sem süt, ámbár az égen semmi fölhők nem látszanak. Ekkor a' lakosok folyvást öntözött szobákban tartózkodnak, 's a' helységek és városok, mintegy kihalva látszanak.

A' szelek haszna.

Ámbár némelly szelek tetemes pusztulást és károkat hagynak magok után: általában véve mégis olly fölötte hasznosak, hogy a' természetnek méltán legjóltévőbb munkálatai közé számittatnak. — A' szelek ugyanis megtisztítják a' levegőt, eloszlatván és szétüzvén azon veszedelmes kigőzölgéseket, ködöket és kártékony légfajokat, mellyek egyik vagy másik helyen bizonyos időben öszszegyültek. Eloszlatják a' hoszszu esőzésü fölhőket 's kiszárítják a' föld fölösleges nedvességét és haszontalan motsárait; vagy pedig meghozzák az ohajtva várt esőt, enyhülést szereznek általa a' kiszáradt szomjuzó földnek, 's az egész természetnek új életre vidulását eszközlik. Enyhítik a' nyári hőséget 's mérséklik gyakran a' fagylaló hideget. Hullámoztatják a' levegőt, tengereket 's más egyéb álló vizeket, mellyek ez által a' büzhödéstül 's rothadástul ovattatnak meg. Szélyel viszik a' virágzó növények himporait, 's igy azoknak fogamzását és gyümöltsözését előmozdítják. Elhordják azoknak érett magvait, 's ez által terjesztik és szaporítják a' növényzetet. Végre leghathatósb, 's a' nemzeteknek fölötte jótékony sikerü erővel birnak a' hajók hordozására 's más egyéb foglalatosságoknak teljesithetésére és műszerek használhatására is.

II. Vizenyős légtünemények.

Azok a' levegőbeli jelenetek, mellyek a' magasságban vagy a' föld szinéhez közel, nedves tulajdonsággal birva, különböző évszakaszban mutatkoznak: vizenyős levegői tüneményeknek (légtüneményeknek) mondatnak.

Illyenek: a' harmat, dér, köd, fölhő, eső, dara- és jégeső, hó, és vizoszlop.

A' harmat.

A' harmat, apró tsöppökbe öszszegyült nedv, mellyet nap-nyugta- és napköltekor a' füveken, fá-

kon, 's más egyéb testeken láthatunk. Eredetét tulajdonképen a' vizekbül 's más egyéb testekbül kifejlő, vagy a' levegőben találtató gőzöknek összesürüdött 's leszállt részetskéitül veszi. — Minél nagyobb kigőzölgésü tehát valamelly test, minél nagyobb erővel vonja magához a' levegőbeli gőzöket, minél kevesebbé iszsza el azokat, és minél tsendesebb a' levegő, annál inkáb belepetik az harmat által.

A' harmat keletkezését a' levegő és testek meghülése okozza. Megmelegülvén ugyan is és megritkulván napközben a' levegő, a' testekbül kifejlett gőzök könnyen fölfelé emelkedhetnek, ugy, hogy általunk észre sem vétetnek; midőn pedig a' nap elnyugodott: mind a' levegő hülni és sürüdni kezd, mind pedig a' gőzök elvesztik szállékonyságukat, 's 's tsöppökké gyülnek öszsze azon testek körül, mellyekbül épen kifejlődtek. *) A' már fölszállott 's a' levegővel egyenlő mérsékletü gőzök, a' nap nyugta után későbben hülnek-meg mint a' levegő, melly azon alkalommal egyszersmind megsürüdvén, a' nálánál könyebb gőzöket lehullani nem engedi. Az illy gőz tehát fön lebeg mindaddig, mignem a' reggeli nap sugárai fölmosolyganak. De minthogy ezek által a' levegő hamarább megmelegittetik mint a' benne lévő gőzök: ismét természetes következés, hogy azoknak, a' megritkult levegőbül alá kell hullaniok a' föld szine felé; minthogy pedig esésök közben több gőzzel egyesülnek 's apró tsöppökké nevekednek: az alsó hidegebb (a' nap sugarai által még meg nem melegitett) levegő sem tudja őket föntartóztatni. Lehullanak tehát egészen a' földre, 's itt a' reggeli harmatot képezik. **)

*) Az illy meghülés által származott harmatnak hü másolatát láthatni télen, midőn valamelly hideg test (p. o. egy darab fa, kés, kard 's a' t.) meleg szobába vitetik. Alig érnek ugyanis az itteni levegőbeli gőzök a' hideg testhez, — tüstint elvesztik szállékonyságukat 's tsöppökben rakodnak a' hideg testre, melly ekkor izzadni mondatik. Ugyan igy támad az ablakok veritéke is.

**) Az ugy nevezett mézharmat nem a' levegőbül hull alá, hanem részint némelly növényeknek saját izzadtsága, részint

A' harmat igen hasznos, sőt elmulhatatlanul szükséges adománya a' természetnek; mert az egész növényországot mintegy újonan élteti, 's olly időszakaszban, midőn sokáig nintsenek esők: egyedül tsak ő táplálja. Táplálása pedig annyival is hathatósabb, mivel sokkal nagyobb tenyésztő erővel bir mint a' közönséges viz.

A' dér.

A' dér nem egyéb, mint megfagyott gőz, melly — a' helyett, hogy tsöpökbe gyülve harmattá válnék: a' hóhoz hasonlólag megfagyva lepi be a' tárgyakat. Ez különösen őszi, téli és tavaszi hideg napokon 's éjszakákon történik. Illyenkor a' föld szine, a' házak teteje, a' fák és bokrok ágai, az utazó vagy szabad levegőn járó emberek haja, bajusza, ruházatja 's a' t. mintegy liszttel behintve mutatkozik. — Hasonlóképen rakodik le a' nálánál hidegebb tárgyakra a' levegőbeli köd is; melly azonban részetskéinek nagyobbsága által a' dértül valamennyire különbözvén, zuzmarának neveztetik. *)

A' tavaszi dér egyiránt ártalmas a' fáknak, szőlőtőknek és vetéseknek; különösen ha már azok fakadoznak 's talán virágoznak is, — emezek pedig gyengék. Az illy időszakaszbeli országszerte való dér, szükséget, drágaságot, sőt éhhalált is könnyen okozhat. — Hogy a' hegyeken 's magasabb vidéke-

apró állatotskák (levéltetük) által kifetskendezett enyves lé. Ize ugyan édeses, de egyébiránt mind az állatoknak mind a' növényeknek betegséget okoz, hatsak ezekrül az eső által idejénkoran le nem mosatik.

*) Megemlithetni itt melékesen azon sajátnemü tüneményt, melly tavaszi 's kivált őszi meleg napokon látszik, midőn t. i. a' rétek mezők 's a' t. selyemhez hasonló fejér szálak által mintegy beszőve látszanak, mellyek néha több rétüen egyesülvén vagy gomolyba tekerődzvén, a' szellő által ide 's tova vitetnek. Ez apró földi pókok szövevénye, mellyek tsak mintegy gombostő-foknyi nagyságuak 's ennélfogva nem igen észrevehetők. Téli tanyájok az erdőkben a' fák héjai között van. Midőn a' mezőrül jde, vagy innen a' mezőre költőzködnek, akkor fonják útjok közben ama szálakat.

ken kevesebb dér szokott járni, mint völgyekben és sikokon: az az oka, mert ott, hol a' levegő szabadabban hullámzik, kevesebb gőz maradhat meg egy helyben 's deresülhet a' tárgyra, mintsem ott, hol annak lengése által, a' gőzök szélyel nem oszlattatnak.

A' köd és fölhő.

Azok a' gőzök, mellyek a' vizekbül 's minden más földi testekbül kifejlődve annyira összesürüdnek, hogy nehézségök miatt a' föld színéhez közel lebegvén, általunk puszta szemmel láthatók: ködnek; az a' köd pedig, melly alulról — a' nap sugarai által megmelegittetve 's könnyittetve — fölszallott: fölhőnek mondatik. A' köd és fölhő tehát gőzbül álló ugyanazon test, tsakhogy az a' föld színén, emez pedig a' magasságban lebeg. A' ki tehát ködben jár, annyi, mintha fölhőben járna; mert ha olly magas hegyre menne föl, mellyeket fölhők borítnak, szinte nem fogna maga körül mást látni, mint ködöt. *) Ennélfogva igen természetes következés az, hogy ha a' köd fölszáll: eső vagy legalább borult idő következik; mert a' fölemelkedett köd fölhővé lesz; ha ellenben a' köd földre hull: derült napok leendnek; mert megszünik azon körülmény, melly által borongó idők okoztathatnának. De azért nem egyáltalán bizonyos, hogy valahányszor a' köd földre száll, mindig tiszta szép idő következik; mert jöhetnek más tájékokrul fölhők, mellyek azt megváltoztatják.

---

*) Fölséges az a' tekintet, mellyet magas hegyrül nézve, a' ködbe burkolt vidék, nap keltekor nyujt. Az egész térség meszszekiáradt tengerhez hasonlít, mellybül magasabbra fölnyuló faknak tsutsai, az emelkedettebb házak tetői, és a' napnak aranysugarait viszszatsillogó tornyaknak födelei, gombjai, keresztjei, várázsszépséggel tünnek ki. Azon örömérzés, mellyet ez a' tünndéri látvány a' természetkedvelők szivében támaszt: ezerszer megjutalmazza az ezt szemlélhetéssel összekaptsolt fáradságot, 's a' félbeszakasztott édes álomért bő kárpó lást szerez a' testnek, a' gyönyörkdtető lelki élemény.

A' köd leginkább tavaszszal és őszszel, tengerek, tavak 's nagyobb folyók körül mutatkozik, 's néha olly sürü állapotban, hogy nehány lépésnyire is alig láthatni miatta. Kisebb ködök azonban nem ritkán keletkeznek nyári estéken 's reggeleken is, midőn t. i a' testekbül kifejlő gőzök láthatókká összesürüdnek, mielőtt még egészen harmattá válnának.

Ha a' ködök, posványok vagy más egyébb rothadozott testek kigőzölgéseibül származnak, vagy legalább illyféle rosz részetskékkel megtelnek: az állatok egészségének egyiránt ártalmasok, sőt még a' növényországra is kártékony befolyásuak; egyébkint azonban — ennek hasznos táplálatul szolgálnak.

Fölhő minden évszakaszban keletkezik; de nem mindenkor egyenlő mennyiségben. Sok gőz és köd, sok fölhőt szül; és viszont. — A' fölhőknek magason lengése, egyik legtsudálatosabb munkálata a' természetnek. Tapasztaljuk ugyan is, hogy a' legkisebb tsöp viz is tüstént alá hull a' levegőbül, 's ugyan ezen levegő — még is ezernyi ezer mázsa nehézségü fölhőket képes elbirni 's hordozni, mellyek néha egész vizözönnel boritják be a' földet. Mikint történjék meg az: nem lehet tökéletesen megmagyarázni. — Hogy nehézségöknek egy részét az őket körülfogó levegőben szintügy elvesztik, mint p. o, más nehéz testek a' vizben: annyi bizonyos; de hogy a' még ezen fölülmaradt nehézség következésében földre nem hullanak: az mindeddig fejthetlen titok. — Azonban, ollyképen történhetik ez, mint az, hogy p. o. egy darab vizbe tett só-tömeg leszáll ugyan annak fenekére; de mihelyt ott elolvad, vagy is apró részetskékre oszlik: tüstint összevegyül a' vízzel, 's benne alá, föl és oldalvást egyiránt elszéledve lebeg.

A' fölhők különböző szine részint az ő vastagságoktul, részint a' nap sugarainak rájok tüződésétül származik. Ha t. i. olly vékonyak, hogy inkább tsak gőzök mintsem ködök, 's ha a' napnak átellenében vannak: akkor fejér, fénylő szint; — ha illy helyezetben közép sürüségüek: veresest; ha

pedig vastagok és terhesek: barna vagy feketés szint mutatnak. Ha a' naptól oldalaslag esnek, a' különbféle sugártörés szerint, különböző szinbe öltözködnek. Egyébiránt a' földtül nem mindenkor egyenlő távolságu magasságban lebegnek; közönségesen egy negyed, vagy legfölebb fél mértföldnyi távolságra vannak tőlünk.

Hasznaik leginkább az esőnemzésben, a' nap hevének mérséklésében, és a' levegő melegségének, — vagy néha hidegségének — mérséklésében állanak.

Az eső.

Az eső nem egyébb, mint tsöpökbe öszszefolyt köd vagy fölhő, melly igy, tetemes nehézségénél fogva, a' levegőbül alá hull.

Ha a' köd vagy fölhő, tsak parányi tsöpökbe gyülve esik le: *permetegnek;* ha ellenben igen nagyokban és nehézségök miatt nagy sebességgel alárohanókban: *záporesőnek;* ha végre olly nagy mennyiségben, hogy mintegy vizözön gyanánt boritja el a' földet: *fölhőszakadás*nak mondatik. *)

*) Szükség itt megemlitni azon különös szinü és tulajdonságu esőket is, mellyekrül az elmevilágtalan sötét századokbeli tudatlanság és babonáskodás olly sokat mesélt. — Illyenek a' *kén-*, *vér-*, *tüz-*, *béka-* és *köeső*. — A' kénvagy kénes eső legfölebb is tüzokádó hegyek közelében történhetnék, mellyek t. i. sok kénrészetskét botsátnak ki magokbul; de ez soha sem gyülhet öszsze annyira, hogy egész vidéket elborítson. Különben pedig azon sárga szinü eső, melly néha egyik vagy másik tartományban láttatik, ugy támad, hogy a' virágoknak sárga himporát a' szél elragadja 's a' fölhők közé vegyíti, mellyek azt esőtsöpökben a' földre hullatják. Különösen fenyves erdőkkel borított tartományokban szokott ez megtörténni. — A' *véreső*, a' virágoknak veres himpora, a' szél által fölhőkbe sodort nagy számu apró veres férgetskék, vagy némelly lepkék által a' növevények leveleire bőven hullatni szokott veres nedveik miatt támadhat vagy látszhatik annak. — A' *tüzeső* vagy tüzes eső ollyankor támad, midőn a' levegő annyira meg van telve villannyal, hogy az, a' lehulló esőtsöpökben fénnyel mutatkozik. Ez azonban tsak alkonyatkor vagy éjjel történhetik. — A' *békaeső* az által a' körülmény által vette mesés eredetét,

A' permeteg, 's általában a' gyengébb esőzés borús idő 's hűs napok után szokott következni. Illyenkor a' gőzök nem szállhatnak igen magasra; ennélfogva nem esnek olly nagy erővel, 's nem gyüjthetnek magokhoz a' földre jutásokig annyi ködöt, hogy nagy tsöpökké válhatnának. —, Záporeső ellenben és fölhőszakadás leginkább tsak nyári időben, és mindenkor meleg napok után következik. Ekkor ugyan is fölötte magasra emelkednek a' nap sugarai által megmelegitett 's könnyebbé tett fölhők; tsöpjeik aláhullásának tehát sokkal sebesebben kell történnie, de egyszersmind a' tsöpöknek is jóval nagyobbodniok; mert minél nagyobb közön mennek át, annál több köd egyesül velek; sőt a' fölhőszakadásban az egész köd mintegy egyszerre viztömeggé változik, 's ennélfogva szörnyü sebességgel 's erővel rohanik alá.

Az esőnek részint a' levegői hirtelen való melegségváltozás szolgál nemző okul, részint pedig a'

---

hogy némelly időhen fölötte nagy számu béka lepi el eső után a' földet. Ez közönségesen ollyankor szokott megtörténni, midőn a' békák nemzése elmultával langy eső esik, 's azok öregestül apróstul előbujnak rejtekhelyeikből. Nem a' fölhőkből hull tehát alá a' békasereg, hanem tsak illyenkor mutatkozik először a' fiazás ideje után. Megtörténhetik azonban, hogy némelly vidéken, kivált tengerekhez és nagy tavakhoz közel, valósággal a' fölhőkből is hullanak le békák. Ezeket a' forgószél, vagy vizoszlop ragadja föl magával, 's egy ideig talán a' levegőben ide 's tova is hordozza, mig nem ereje megszünvén, őket az eső, vizével együtt lehullani engedi. Sőt nem tsak békák jönnek illyenképen a' levegőbe, 's hullanak onnét alá, hanem más szárazföldi és tengeri állatok is. Igy p. o. 1806-ban Oldenburgnál tengeri rákok; Montrose (közép Skótországi város) környékén pedig 1827. olly temérdek hal esett, hogy a' földet majdnem egészen beborítá. — Végre a' mi a' *kőesőt* illeti: Igaz az, hogy némelly időben nem tsak egyes kövek, hanem számtalanok hullanak alá a' földre; de ezen jelenetnek épen semmi köze nints az esővel, 's egészen más természeti erők munkálódásánál fogva történik. Eredetéről 's tulajdonságairól a' tüzes légtünemények között, a' *tüzgömb* leirásánál lesz említés.

szelek és villámtsapások. A' levegő meghülésekor ugyan is elvesztik a' gőzök az ő könnyüségöknek egy részét, 's mintegy harmattá válnak, mellynek több tsöpjei öszszefolyván olly nehezekké lesznek, hogy már a' levegő által nem hordoztathatnak, hanem földre hullanak. — A' szelek az által okoznak esőzéseket, hogy a' fölhőket egymással, vagy pedig egyes fölhő részetskéit más részetskékkel öszszeütköztetik, 's mintegy tsöpökké válni kényszerítik, mellyek azután eső név alatt földünket áztatják. — A' villámtsapások végre az által eszközlik 's mozdítják elő az esőzést, hogy a' fölhőket nagy erővel megrázkódtatják 's igy azoknak tsöpökbe öszszefolyását hathatósan elősegítik. — Innét van, hogy minden villámtsapás után (különösen ha ez a' közel lévő fölhőben történt) sebesebben tsurog az eső egy kis ideig.

Ha két ellenkező irányu szél által valamelly fölhő öszszeszorittatik, vagy pedig az egyenes irányu által valamelly hegynek nyomatik: akkor olly hirtelenséggel öszszefolynak tsöpökké a' ködrészek, hogy az egész fölhő ugy szolván egyszerre viztömeggé változik 's egész vidékeket elárasztva zuhanik le. — Igy támad a' fölhőszakadás.

Az esőnek számtalan hasznai vannak. Megtisztitja ugyan is a' porral 's más egyéb ártalmas részetskékkel vegyült levegőt; enyhíti az éghajlat meleg vagy hideg voltát; szükséges táplálatul szolgál a' növényországnak és állatoknak, a' mennyiben t. i. azokat megöntözi, emezeknek szomjuságát pedig a' folyamok és források vizének szaporitásával tsillapítni segíti. A' hoszszas esőzésnek azonban káros következései vannak. Illyenek p. o. a' vizek áradásai 's az általok okoztatott siralmas pusztulások.

A' dara- és jégeső.

A' daraeső gyengén fagyott viztseppekbül áll, mellyek a' földre lehullás közben meg nem olvadtak, 's magokkal újabb gőzöket egyesitve meg nem jegecsedtek. — Ha a' daraeső, lehullása közben va-

lamennyire megolvad, és magával több gőztsöpöket egyesítvén újolag megfagy: ekkor külseje nem a' hóhoz, hanem a' kemény jéghez hasonlít, 's ennélfogva jégesőnek neveztetik; valamint szinte akkor is, ha egyszerre mindjárt jéggömbökké válik.

Az esőtsöpök megfagyását azon körülmény okozza, ha aláhullásuk közben olly légterületbe jutnak, melly az előbbinél sokkal hidegebb. Tudjuk, hogy a' fölső levegő ugyan rendszerint soha sem olly meleg mint a' földszinti, 's hogy mintegy három negyedmértföldnyi magasságban az egyébkint legmelegebb tartomány levegője is fagylaló hidegségü: megtörténhetik azonban, hogy a' szelek által vagy más okok miatt 'a' fölső hidegebb légterület alányomatik, 's helyébe melegebb tódul. Az itt keletkező esőnek tehát az alsó hidegebb levegőn kell keresztül mennie; 's ha ez fagylaló hidegségü: jégesővé változtatja annak tsöpjeit. Ha az illy tsöpök tetemes nagyságuak 's a' levegő igen fagylaló: akkor valódi jégeső támad; ha pedig azok kitsinyek, 's ez valamennyire enyhes: akkor dara- vagy borsóeső képződik. Egyébiránt az eredetileg dara- vagy borsóesőbül válhatik jégeső is, ollyképen, ha (mint kevéssel fönebb emlitettük) lehullása közben egymással vagy a' vele egyesülni törekvő gőzökkel összeolvadván ismét hideg levegőterületbe jön, és pedig olly hidegbe, melly egyszerre jéggé fagylalja. — Minthogy azonban ez a' körülmény igen ritkán fordul elő a' természetben, 's a' lenyomatott hideg levegőterület különben sem tarthatja meg sokáig az ő fagylaló hidegségét: ennélfogva ritkán is jár a' pusztító jégeső. — Hogy egyébiránt a' jégeső többnyire tsak nyáron és nappal, télen pedig és éjszaka fölötte ritkán szokott esni: annak az a' természetes oka, mivel a' mondott körülmény sokkal inkáb lehetséges akkor, midőn az alsóbb levegő meleg, a' fölsőbb pedig fagylaló, — mintsem télen, midőn rendesen a' levegő a' föld szinén is hideg, vagy éjszaka, midőn a' napsugarak által a' levegőben fölélesztett meleg lassankint megszünik, 's az alsóbb

légterület a' fölsőbbel egyenlő mérsékletűvé lesz. A' jégesőnek téli származhatását különösen még az a' körülmény is igen akadályozza, hogy akkor a' gőzök rendszerint előbb megfagynak, mintsem hogy viztsöpökké összegyülhetve megjegesülnének. — Hogy azonban ez egyáltalán meg nem történhetik: azt képtelenség volna állítni; mert valahányszor a' jégesőt nemző okok és körülmények megvannak: mindannyiszor szükségképen meg kell jelennie a' következménynek — a' jégesőnek — is, legyen bár tél, tavasz, ősz, vagy nyár.

A' hó.

A' hó nem egyéb, mint megfagyott gőz, mellynek több egyesült részetskéi a' hópelyheket képezik. Minél hidegebb a' levegőkör, annál kisebbek a' hópelyhek; 's viszont minél enyhesebb, — annál tetemesb nagyságuak; mert illyenkor leesésök közben könnyebben összszeragadnak egymással. — Idomukra (formájokra) nézve apró jégtsillagotskákbul állanak, mellyek fölötte rendes alkotásuak 's kisded magvok körül hoszszu jégszálkátskákkal birnak. Fölötte hideg időben elválnak ezek egymástól 's parányi magvaiktul, és különkülön — apró tők gyanánt hullanak alá. Illyenkor azt szokás mondani, hogy nem havazhat az idő, a' nagy hidegség miatt.

A' hó, valamint minden más egyéb fejér test, különösen viszszaveri a' fényt, 's a' nap sugárai által tsillogó hó nem tsak szemgyuladást, de teljes vakságot is okozhat, ha hoszszu ideig kénytelenittetik azt az ember szemlélni. De ezen erős fényü tulajdonsága, igen jótékony a' földsarki vidékek lakosaira nézve. Ott ugyanis tsupán tsak ez ád világosságot azon időszakaszban, midőn hetekig, sőt hónapokig is folyvást éjszaka van. —

A' hónak — egyéb hasznai is igen nagyok vannak. Ez védelmezi t. i. téli időben a' gyengébb veteményeket a' fagynak pusztitó erejétül, 's az egész földnek mintegy takarójául szolgál. Ez, a' legiszo-

nyubb fagy idejekor is tsak ollyan hidegségü 3—4 lábnyi mélységben, mint a' minő langy, a' jeget olvasztó lég szokott lenni. — Azért szokás a' megfagyott embert hóba ásni, hogy ennek lassu melege által fölengedjen 's életre jöjön. — Végre, olvadásakor, szükséges, egyszersmind pedig bőven tápláló 's kövérítő nedvet szolgáltat a' földnek; ugy szinte a' folyók és források kiapadhatlanságát is hathatósan eszközli.

A' forgóviz vagy vizoszlop.

Ezen jelenet tsupán tengeri; 's nagy hasonlatossága van azzal, mi a' szárazon a' forgószél. Eredése következőkép történik: A' levegőben megjelenő egyes vagy halmozott fölhő, alatsonan vonulása közben tsútsosan botsátkozik alá, majdnem töltsért képezve, a' tenger szine felé; ekkor a' viz keringő — forgó—mozgásba jő 's szinte töltsér idomulag emelkedik föl hegyével az alábotsátkozott fölhőhez, mellyel egyesülvén, két — hegyével öszszeállitott — tsürökhöz hasonlít, 's a' tünemény tökélyetes. Az igy fölemelkedett vizoszlop azonban nem áll tsendesen egy helyben, hanem nagy sebességgel 's tekervényes mozgással megy tovább a' szél irányában, mindent magával sodorva a' mi körületébe jut. Ha utjában hajókat kaphat, mellyek előle kitérni nem képesek, öszszerontsolja azokat 's részeiket szerte hányja vagy magával ragadja. Néha az is megtörténik, hogy a' tengerparton túl a' szárazra is kisodródik, ekkor fölmarja a' földet, fákat 's egyéb növényeket gyökerestül kitép, házakat 's épületeket öszszedönt, embereket 's állatokat tsonkít, bénít, 's mindenütt siralmas pusztitást tesz, mig végre ereje megszünik; 's ott a' hol ez történik, viztömegével (vizmassájával) a' tájékot fölhöszakadás gyanánt elborítja. — Kétségkivül ennél is ugyanazon erő (a' villany) munkálódik, melly a' forgószélnél, de sokkal kisebb hatással mint itt, ha t. i. ez valódi; mert a' viztömegnek súlya, mellyet magával sodor, gyengíti az ő romboló erejét.

Némelly tengeri utazók állítása szerint azonban a' forgóviz nem tsak a' fön leirt módon veszi eredetét, hanem ollyképen is, hogy egy forgó szél emeli föl a' tengernek gőz idomuvá változott vizét a' magason álló fölhőhez, melly ekkor eleibe botsátkozik, 's a' körülirt alakot veszi magára. Megjegyzendő azonban, hogy nem tsak egy, hanem számtalan vizoszlop is támadhat egymás után 's egy időben, mellyeknek vastagsága különböző. Képződésök ideje alatt, a' zuhataghoz (vizeséshez) és kigyószisegéshez hasonló zaj hallatszik; dörgés azonban tsak igen ritkán. Ha éjel támadnak, igen gyakran láthatni belülök néma villámot és apró lángotskákat előlövelni, mellyek, a' tünemény villanyos voltának legnyilványosabb jelei. Különös jelenet a' vizoszlopoknál az is, hogy az egész tömegnek belseje üres lévén, egy tsőhez hasonlít, mellyben látható, mikint emelkedik föl a' gőzzé vált tengerviz, mint valamelly kürtőben (kéményben) a' füst.

Majdnem minden tengeri utazások bővelkednek a' vizoszlop jeleneteinek leirásával. 'S valóban nem egyhamar lehet valamelly tünemény meglepőbb mint ez, különösen a' hajósnépre nézve, ha az széltsend alkalmával és a' hajó közeletében támad. 1822-ben a' nyugotafrikai partok körül Sierra Leona-nál, egy 400 szeretsen rabszolgával megterhelt 's 16 tseléddel biró hajót annyira tönkre tett a' vizoszlop, hogy az egész népség közül tsak 7 hajóstseléd menekedhetett meg a' veszedelembül. — A' vizoszlop elül ki nem térhető hajó, álgyukkal való reálövöldözés által szokta annak öszszeomlasztását megkisérteni. 'S ez leggyakrabban sikerül is; mert a' lövések által támadt erős levegőrázkódás megszaggatja 's elenyészti azt. Ha pedig már a' hajóhoz annyira közeledik, hogy álgyuk által nem igen árthatni neki: hegyes végü vas eszközöket szoktak a' hajóstselédek eleibe tartani, hogy így a' benne működő villany könnyen elszéledhessen, 's a' vizoszlop romboló ereje megszünjék. Ha azonban illyenkor a' hajó körül szakadoz meg a' vizoszlop, szinte veszedelemben forog

az,

az, embereivel együtt; mert az alá rohanó viztömeg által igen könnyen elborittathatik ugy, hogy az elsűlyedéstül semmiképp sem menthetni meg.'

Kunoss Endre,
természetvizsgáló egyesületi tag.

3.

A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.

(Folytatás.)

7.

Szalkay László Deáknak 1510-*dik évi Magyar Levele Bánffy Ferentzhez, a' Méltóságos Nagy-Károlyi Károlyi Grófi Ág köz Levéltárában.*

Hogy a' Magyarok egymáshoz tsupán Deák Nyelven írtak volna Leveleket, mint más helyen közlött előadásom szerént (Tudományos Gyűjtemény. Pesten, 1835. 8. III. Kötet, 108. lap.) Galeotus vitatta, azt okosan elhinni már tsak azért sem lehet, mivel a' Galeotussal egy időben élt Albert Tihanyi Apátur 1486-dik évben (Tudományos Gyűjtemény. Pesten, 1835. 8. V. Kötet, 102. lap.) Testvéréhez Magyar Levelet küldött. Nem tagadhatni, hogy a' Deák Nyelv a' Levelezésekben is nálunk igen nagy divatban volt; nem tagadhatni, hogy találtatnak Hazánkban Aszszonyoktól küldetett Deák Levelek is: De ezekért kizárni egészen a' régiebb levelezésekből nemzeti nyelvünket, vagy pedig a' Tudós Práy Györgygyel (Epistolae Proc. Regni Hung. Tomo II, pag 30.) épen azon állításra vetemedni, hogy nálunk még az Aszszonyok is beszélették hajdan a' Deák Nyelvet, botsáthatatlan hirtelenkedés. Találhatni vegyest a' Deák Levelekkel Magyar Levelekre is, ha gondosan keresni fogjuk nemzeti nyelvünknek efféle régi Maradványait. Legalább Szalkay László Deáknak 1510-dik évi Magyar Levele Bánffy

Ferentzhez, mellyet velem a' Méltóságos Nagy Károlyi Károlyi Grófoknak köz Levéltárukból fölsőbb engedelem mellett Tek. Tudós Waltherr László Ur, több Tek. Ns Vármegyének Tábla Birája és a' Magyar Tudós Társaságnak Levelező Taga közlött, ismét újabb tanusága annak, hogy voltak keletben hajdan is Magyar Levelek.

Ez a' Levél, mellyet Hasonmásban itt közlök, az ívnek negyedrétü nagyságát tölti bé, de alúl néhol szakadozott. Hitelességét és eredetiségét fenlevő Petséte, mellyen liliom látszik, erősíti. Tzíme kivűl ez:

„Ez Lewel adasseg Wythezlew . . . . . lendlew Banffy Ferencznek dobo . . . . . Wramnak ees Barathomnak."

Magának a' Levélnek tartalma pedig a' következő:

„Kezenethewm, ees Baradssagom vthan, En thýzthelendew Wram ees Barathom, wewen az the kegielmed leweleyth, az the kegielmed panazybol megh Erthethem az the. k. (kegielmed) Bozywssagath, ees nagh ÿ'elees karaath, ký'th thwgý'a k. hogý' Igen banok, ezziel penýg meg ýs muthathom, hogý' Banom ees, Nem een akarathombol wagý'on, Merth Irtham rola, Deeshazý' Isthwannak az mý' dolgossongnak — a Wyzaknara, hogý' ký', yewý'een, ees ez . . k. lewth dolgoth meg Lassa, Megh lathwan az Baxaý Bernaldal, the. k. mý'nden kararowl ees, Bozywssagarowl, elegeth thethessen, Baxay Bernaldnak es ezen keppen megh Irtham Annak feletheen, the k. kedweeth leelý'e, eez. Rewl megh esmerý' the. k. hogý' nem mý' akarathonkbol, wagyon, Merth Thwgya kegielmed, hogý' En az wagyok, az kynek magamath montham, ees az my Neween magamath aý'anlothom, Mert en the. k. barathya wagý'ok, Ez lewel kewlth Budan Zenth Emrý'h kyral Napyan Anno domini 1510.

Lazlo deak Zalkaý'
Erdelnek ees . . . . . wsnak
kamara Ispanný'a."

Mostanig ez a' legrégiebb Magyar Levél a' XVI-dik Századból. A' Petsét, melly itt a' belsö részen látszik, az Óklevél hátán vagyon.

8.

Magyar Benignának, Kinizsi Pál Feleségének, 1513-dik évben iratott Imádságos Könyve.

A' Szent Ferentz Szerzetének Érsek Újvári Monostorában föltalálta e' Magyar Régiséget, 's a' Magyar Tudós Tárrsasággal közölte (Jelenkor. Pesten, 1834. 4-o II-dik Félesztendő, 91. Szám, 723. lap.) Tek. Tudós Czech János, Nagy Győr Szabad Királyi Városnak különös érdemü Polgármestere és a' Magyar Tudós Társaságnak rendes külső Taga. Mint hallom, íróhártyára vagyon íratva. Minthogy nem láttam e' Régiséget, többet nem említhetek róla. A' köz jelentés szerént (Tudománytár. Budán, 1834. 8-o IV. Kötet, a' hátúlsó borítékon) a' Magyar Tudós Társaság már sajtó alá adta.

(Folytatik.)

Horvát István.

4.

Tükrötskék az Oskola-Tanítói élet köréből, vagy is: Aphorismák a' nyilvános Nevelés' Tudományához.

I. Magukat a' Tanítókat illetök.

Idv minden derék Oskola-Tanítónak!

1. Magas és ditső tzél van feladva a' Tanítói Rendnek; tudniillik: a' serdülő nemzedéket emberiségre (humanitásra) idomítani, benne az isteninek tsiráját fejledeztetni, és őt azon eszméletre 's öntudatra felemelni, hogy a' Szellemi ember, — miután e' mostani pitvarát a' létezésnek átfutotta, —

egy felségesebb és elenyészhetlen maradásra, van elrendelve. Ennél nagyobb jót pedig emberekkel nem tehetni. Azért mondja Cicero is: „nullum munus „reipublicae afferre majus meliusve possumus, qvam „si doceamus atque erudiamus juventutem.“ (De divin. Lib. III.)

2. Illy nagy tzél lévén előtte tüzve, óh Tanítóvá készülő ifju! méltó, korán erre szentelned legjobb erődet, legnemesebb tehetségeidet. Vagynak az emberi életben helyezetek, idők és körülmények, mellyeket okosan kell kézen fogni és használni; mivel bennük, mint valamelly magvtokban, a' jövendő gyümöltsnek tsiráji feküsznek elzárolva. Ha azokat vagy a' könnyüelmüség használatlanul elsuhanni hagyja, vagy a' durvaság lábaival tapodja: elmulnak tőlünk minden nyomdék nélkül; és a' legszivesebb bánkódás sem hivhatja többé viszsza őket. Áll ez akármellyik életmódhoz, de legkivált a' Tanítói hivatalhoz készülésre nézve.

3. Tégy szert korán valamelly veled rokon-érzésü és gondolkozásu jó barátra, és ragaszkodjál ahoz. Lessing mondja: „ki barátot keres, méltó „is, ha talált; kinek nints barátja, az azt nem is „kivánt.“ Minden nemesebb emberszív vágyódik egy jó lélekkeli bensőbb öszveköttetés után. Barátság és szeretet, két kellemes angyalok, mellyeket a' mennyei atya e' földre a' végett küldött, hogy gyermekeinek nyájas világosságot tartsanak eleikbe; és azt a' kunyhót, melly őket befogadja, mennyei paraditsommá tegyék már itt e' földen. Ugy is vezéreli az örök jóságnak keze a' nemes lelkeket, hogy ebbeli szent szükségüket előbb utóbb bétölti; őket óhajtásuk szép tzéljához előbb utóbb elvezérli; és velük a' hozzájok rokon szivet megtaláltatja, — ha közükbe rut önhaszonvágy vagy alávaló világiság akadályt nem vet.

4. Tanulj türni, nélkülözni és a' világnak sokféle örömeiről lemondani. Ha aztán még utóbb valaha kényelmesebb élet és puhább kenyér is jut részedül: annál izletesebb leszsz az miután mértek-

Rezenethewm ees Baradssagom othan, en thyzthelendew wram ees Barathom, wewen az
the kegielmed Leweleyth, az the kegielmed parazybol megh Erthethem az
the k. Bozywssagath ees nagh, yeleos karnath, kyth thwgya k. hogy
Igen banok, ezziel penyg megys muthathom, hogy Banom ees Nem een
akarathombol wagyon, Merth Irtham rola deeshazy Isthwannak az my
dolgossongnak a wyzaknara, hogy ky, yewyeen, ees ez k. lewth dolgoth
meg Lassa, Megh lathwan az Bapay Bernaldal, the k. mynden kararowl
ees Bozywssagarowl elegeth thethessen, Bapay Bernaldnak es ezen keppen
megh Irtham Annak feletheen the k. kedweeth lelye, ees Rewl megh
esmery the k. hogy nem my akarathaikbol wagyon, Merth thwgya
kegielmed, hogy en az wagyok, az kynek magamath montham, ees
az my Newen magamath ayanlothom, Merth en the k. barathya
wagyok, ez lewel kewlth Budan zenth Enryhkyral Napyan
Anno domi 1510

Lazlodeak Zalkay Erdelnek ees
wsnak kamaraispannya

A
Méltóságos Nagy Károlyi **KÁROLYI GRÓFOKNAK**, *hazafiui tudományos közléseikért,*
forró hálából szenteli

Horvát István.

kel szokta élelni mindeneket. Ellenben, ha a' költséges lármás örömekről és a' világias indulatról le nem mondtál: idővel inségbe, szorultságba jutván, elkedvetlenülsz, és a' hivatalhoz szükséges vidámságod leverödik. Göthe mondja: „ki másokat akar „helyesen vezérlni, kell annak tudnia sok nélkül „elélni." A' népnek igazi jó tactusa vagyon abban, hogy a' Tanítói Rend körül semmi szembeötlő nimbust fényletni nem akar; és józanságot, mértékletességet, világtóli bölts viszszavonulást kiván tőle. Mert hogyan oktassanak másokat a' világ megtagadására azok, kik önmagukat megtagadni sem képesek!

5. A' tudatlan Tanító nagy gonosz dolog a' gyülekezetben; — ő egy besötétült világ. Azért gyüjts mindenek előtt tudományt és hasznos ismereteket. De, hogy jó foganattal munkálkodhassál, köss azokhoz bátorszivet is. Bélátás és bátorszivüség, az embernek mintegy két szemei és kezei. Azonban még is hiábavaló mind mesterség mind tudomány, ha tsak az életet nem jobbítják és a' szivet nem vezérelik. Omnis doctrina, demta pietate, venenum est.

6. Mindennemű vállalathoz és szándékhoz megválaszd az alkalmatos időpontot. Mert valamint a' világ' tengerén, ugy az emberi életben is veszedelmes kősziklákba ütközhetünk; mellyre nézve szükség, hogy a' fenékmérőt gyakorta lebotsássuk. Az értelem próbáljon meg előbb mindent, ugy aztán vegye munkába azt az okosság.

7. Akarsz-é sokáig élni? tehát tanulj élni helyesen. Két dolog rövidíti leginkább meg az életet: oktalanság és erköltstelenség. A' lélek' egészsége mindég közlekedik a' testtel is; és a' ki helyessen élt, az egyszersmind sokáig élt, munkásságának nem tsak magasság-fokára, hanem tartósságára nézve is.

8. Magadviseletében szorgalmatosan eltávoztass nem tsak minden valóságos erköltstelenséget, hanem akármi vigyáztalanságot is; sőt mindent, valamit neked kétfelé magyarázhatnának; — követ-

kezőleg (az erőtlenek kedvéért) némelly ollyast is, a' mit tulajdon itéleted szerint magadnak jó lelkiismérettel megengedhetnél. Igy tehát p. o. a' nyilvános tántzmulatságokat kerülni fogod, és a' Vendégházakat ritkán látogatándod meg.

9. Egyedül tsak jó lelkiismérettü emberekkel lépj közelebbi viszonyokba. Rosz charakterü emberekkel tett szövetségekben nintsen sem bizonyosság sem bátorság. Ők olly hiszemben élnek, hogy ész és igazságosság eránt nem tartoznak semmivel; azért velük a' barátkozás lehetetlen. A' szilárd hüségnek és szova-megtartásnak trónja a' bötsületérzés. Ki nem érez érdeket a' bötsületért, az nem szeretheti az erényt is.

10. Fedhetetlen élet, hivatalodhoz-értés, komolyság és illedelmes magatartás által szerezz tanítványid előtt tekintetet önmagadnak, — nem pedig zsarnokság, durva kiabálás és feszengő pajkosság által. Ne tarts olly személyekkel, kik mellett a' te bötsed homályba boríttatnék. *) A' hold ragyogása pompás, mig ő egyedül van a' tsillagok között! de mihelyt a' nap feltámad, az ő fénye vagy elhalványul vagy egészen elenyészik. Meszsze távoz-

*) Mátyás Királról beszélli az anekdota, hogy a' hires Czinkotai Mesterhez, már mint vele személyesen is esmérős néhanapján betérvén, ment egyenessen annak oskolájába, hol megtalálta a' derék Mestert tanítványai körében. A' Mester nem zavarodott meg, sőt fején lévő sapkáját is folyvást fön tartotta, a' Királnak semmi megkülömböztető tiszteletet nem adott, és tanítványai előtt annak tsak legkisebb jelenségét sem mutatta, hogy most néki végetlenül nagyobb Urral vagyon do'ga. Mátyás a' Mesternek pajkos magaviseletét egykedvüleg vevén, parantsolta neki, hogy tsak folytassa letzkézésit. Végre mikor a' vendég kijött, és őt a' Mester kikisérte; ez, az ajtón kivül lekapta sapkáját, tisztelte a' Királt mély alázattal, és botsánatot kért tőle azzal a' mentekezéssel, hogy oktatásainak sikeritése végett, ő a' maga Mesteri személyje felől a' tanítványoknak igen magas ideát vert a' fejükbe, melly szerint ezek, nem hisznek létezni az Országhan nagyobb Urat, mint a' mekkora az ő Mesterük, — honnét is lett az az ő feszes magaviselete a' Király előtt. — De ez ultrázás volt!

zál mind attól, ki a' te napfényedet bésötétlthetné: kaptsold inkáb magadat olly személyekhez, kik által — öszvehasonlíttatva velük, fényed növekedik.

11. Az életnek igaz éldelése abban áll, hogy tudjuk időnket böltsen felosztani. Ne élj tehát fölöttébb mohón. Sokan egyetlenegy nap annyit akarnak elnyelni, a' mennyit teljes egész életükben sem emészthetnek meg. Fel-élik a' jövő esztendőket, és mivel mindent a' legnagyobb sietséggel tesznek, mindennel aztán véget érnek igen hamar.

12. Ha okos Mesternek akarsz tartatni a' világ előtt, rejtsed el mivedet óvatossan, mig még rajta munkálkodol; és tsak akkor állítsd elő, mikor elvan végezve egészen. Utánnozd ebben is a' természetet, melly az ő szüleményeit nem mutatja előbb, mintsem bevégezvék mindenképpen.

13. A' Tanítónak minden dolgok fölött ajánlandó a' halottakkali társalkodás és beszélgetés. Neki, mint Ifjuság-Oktatónak és Népvezetőnek, az az elrendeltetése, hogy esméreteket gyüjtsön és másokkal közöljön. Az ó világ nagy lelkeinek irományaikra őneki legkivált szüksége van, hogy az igazságot kivizsgálhassa, és magát annyira képezhesse, menynyiben aztán ő viszont a' reá bizatott Ifjuságot képezheti.

14. Hogy talentomid lehetségig nagy kamatot hozhassanak, maradj meg állhatatossan az alázatosságban Isten előtt, a' szerénységben az emberek előtt. Tisztedben pedig légy sörény munkás, és ne tartsd magadat nagynak akármi aprólék foglalatosságokra is, mihelyt azok szükségesek. Egyszersmind kikell tudni üríteni a' poharat, mellyet a' sors majd örömmel majd szomoruséggal olly tsudálatosan vegyitett; és nem elég a' poharat tsak szájhoz vinni, és annak legelső keserü megizlelése után, azt ismét félre tenni, — mint sokszor tselekeszik mindenikünk.

15. Egyszer másszor valamelly jó tselekvényt elkövetni, vagy néha néha egyegy okos szót szóllani, vagy a' Jámborok és Böltsek között bötsületes embernek lenni, — még nem erény. Hanem lenni tudni

igaznak — a' hamisak között,
erősnek — a' gyöngék között,
bötsületesnek — a' gazemberek között,
tisztességesnek — a' kitsapongók között,
szüznek — a' fajtalanok között,
jámbornak — az istentelenek között,
szabadnak — a' deszpoták között,
békésnek — a' házsártosok között,
szelidnek — a' haragosok között,
őszintének — a' rágalmazók között,
mértékletesnek — a' tobzódók között,
szerénynek — a' kérkedők között,
béketürőnek — az unalmasok között,
okosnak — a' fetsegők között,
elszántnak — a' tétovázók között,
hidegvérünek — a' hóbortosok között,
nyugottnak — a' bötsmérlők között,
nem-irígynek — a' hiresek között,
hűségesnek — a' megvesztegetők között,
böltsnek — az esztelenek között;

szóval, tudni lenni jónak a' roszszak közepettén: ez már erény.

16. Vegyük az embereket ugy, a' mint vagynak; és ne álljunk mindig fegyverben, hogy leverjük az ostobaságot mindenegy olly nyilatkozásakor, mellyel önmaga előtt böltsnek tetszik. Ez nem szeretet, és gyülölséget szokott szülni. Lám mi azt minden erölködésünkkel sem tudjuk kiirtani. Hálteszes vagy, adj hálát azért Istennek; és az ostobaság elöl félre térj, — az megjobbithatatlan hiba.

17. Mivel sokszor olly szavaid is, — mellyekkel semmire sem tzéloztál, és a' mellyeket mint nem fontosakat te magad azonnal elfelejtettél, — másokra váratlan és maradandó behatást tsinálhatnak: azért beszédedben óvatos légy. Jeleld meg ezt vagy tsak a' félre értés okáért is; mert sok emberek szintén készakartva és szántszándékból keresik a' fonák-értelmet; és fonák-értésből támadott eleitől fogva, támad most is folyvást, és támadand ezután is a' háboru.

18. Igyekezzél teljes meggyőződésre jutni mind a' felöl, valamit tanitványidnak eleikbe adsz. Tsak a' maga dolga felöl tökéletesen bizonyosságra 's tisztára lépett Tanító oktathat jó foganattal; és tsak a' mi a' szivnek teljességéből fakad fel, hathat is viszont a' szivekre. A' ki hitet és erköltset ugy tanít, mint önmagának nem valót, hanem tsak a' pórnépnek és tudatlanoknak: az nem Oktató, hanem durva Kézmives, sőt alávaló béres, sőt bitorló és megvetendő képmutató, ki hivataljára nem méltó egy óráig is. Azért légy önmagaddal egygyes, légy együgyüszivü, nem tudóska, nem pajzán, nem vallástsufoló. A' kapzsiság és ditsvágy emberekkel; a' hazugság önmagaddal; a' hitlenség pedig Istennel hasonoltat meg.

19. Előbb legyünk jók, aztán boldogok; előbb igazak, aztán megigazulttak. A' jót nem a' mi módunk szerint kell szeretnünk, hanem a' szerint, mint előnkbe szabva vagyon. A' ki másképp tartja, az nem a' jót szereti, hanem magát. A' jó akárki által vitetik végbe, te általad vagy mások által: az mindegy; — tsak azzal az Istenségnek tzéljai elérettessenek, és a' jó pártjára mennél több barátot és követöt nyerjünk

20. Isten az embernek nem értelmébe hanem szivébe oltotta bé a' kötelesség tudatját Az értelem tiszte tsak a' puszta megismerés; a' jóhoz való megelevenítő erő a' hajlandóságban vagyon. Az értelem nem mond semmit többet ennél: „ne tégy gonoszt, és nem ér gonosz.“ Szived képezésére tehát még nagyobb gondod legyen, mint értelmedére.

21. Soha ne szégyeneld, ne átald, és tsekélynek ne tartsd a' hivatalt, mellyet viselsz; — bármelly tekintetlennek látszanék is az a' Világ előtt. Az erköltsi világban és az Istennek szemeiben nem ollyan az. Ne is bánd, hogy magadat erre adtad; tsak igyekezzél tisztedben mind inkáb tökélletes lenni, a' bötsület aztán önkényt hárámlik fejedre. „Sei, was du sollst, und sei es ganz; das Übrige „ist Afterglanz.“ Gondold meg, hogy most már ez

az a' pálya, mellyen néked e' napalli világban járnod kell holtig, — mellyet az Isteni gondviselés szabott ki elődbe, — mellyben végetlen sok jót munkálhatsz, — sőt a' mellyben élhetsz is szintolly szerentsésen és boldogul, mint akármelly fényes hivatalban. Ennek is vagynak sok szép ártatlan örömei: azokat forgasd szemed előtt mindenkoron. Felices, sua si bona norint.

22. Ugy intézd minden tetteidet, hogy midőn elvalaha szerepedet eljátszottad és a' nézőszinről leléptél, elvesztésedet sajnálják. Vagynak ugyan külömbféle módok arra, hogy az emberek emlekezetében magunknak maradandó helyt szerezzünk: de legtöbbet tesz e' részben, ha tisztünkben hüséggel és talentomokkal forgolódtunk. Jóakarat és kedveltető magaalkalmazás minden ember eránt, legbátorságosb alapja az emberek közötti tartós tapsnak. Ebben pedig kinek nyilik téresb mező magát gyakorolni, mint az Oskola-Tanítónak; ugymint a' ki az emberek legdrágább kintsükkel, a' sziveknek virágival, — a' gyermekekkel bánik!

23. A' hiven töltött tanítói életnek az az áldása vagyon, hogy ő nemzedékről nemzedékre halad odább odább, és az Istennek országát még a' késő maradékban is építi. Ennél hová kell ditsőbb hivatal a' földön? Mitsoda fény és világi ragyogvány hasonlítható ehez? Az elhunyt Tanítót, ugy látszik, mintha tsak egy kis zöld sirhalom födné, pedig az ő sirja végig van ásva azon az egész vidéken, a' mellyen élt; az emberek őt sok ideig nevezni fogják a' maradéknak; és (ha szabad ugy szóllani, mint Pethe mondja a' jó Hazafiról,) az ő lelke haza jár sok esztendőkig. Őreá kűlönösen illik a' szent Irásnak ama' szava: „az igaz ember áldásban és örök „emlékezetben marad a' világ előtt; és mint a' kiöntetett jóillatu drága kenet, ollyatén ő.“ Az ő kiállott szenvedései és viselt terhei pedig örök életnek koronáival jutalmaztatnak meg, mint Dániel Próféta mondja: „a' böltsek fényleni fognak, mint az

„Égnek fényessége; és a' kik sokakat igazságra vezérlettek, mint a' tsillagok fénylenek mindörökkén.“

Idv minden derék Oskola-Tanítónak!

II. *Az oskolai nevelés' dolgát illetők.*

24. A' ki az oskola-ügynek felvirágzásához segitséggel járul, az a' maradék számára olly fákat ültet, mellyek soha el nem rothadnak, és esztendőről esztendőre édesb gyümöltseket hoznak. Egyéberánt a' nemzet-idomulás ollyan növény, melly későn és nagy sokára hajt virágokat, mint az áloe; de előbb utóbb bizonyosan, — ha legelső ápolását jó néposkolák' földében kapta.

25. Ha van jó helyen fejed szived, akkor van methodusod is. De a' melly Tanító e' gyakorlati szellem, nézés és tapintás' hijával van, annak minden methodusok és formák is tsak megannyi — férges diók.

26. Mennél világossabbak és bizonyosabbak valamelly Tanítónak nézetei, az ő hivataljának tzélja és jelentménye felöl; mennél szorgalmatosabban törekszik, a' szellemi és erköltsi embert kitanulni és vizsgálni; mennél jobban végére megy, minek kell tulajdonképpen lennie az embernek, mint két világ', föld és Ég' polgárának: annál áldottabb leszsz az ő munkálodása az oskolában és oskoláért.

27. A' szellemi nevelésnek mind háznál mind oskolában két fősarkalatja vagyon. Egyik az, hogy a' gyermeket mindenre — valami körülötte van és történik, — figyelmeztesd; másik az, hogy őt mindenkor valamiben foglalatoskodtasd, — ám aztán akár dologban, akár ártatlan játékban és mulatságban. Az oskolai órákban, minden nevendéket mindig folyvást egyeránt foglalatoskodtatni: ez egyik legnehezebb feladás a' Tanítónak. *)

*) Ennek megfejtése végett a' Würtenbergai Kormány méltónak itélte, jutalom-kérdést tenni ki; a' midőn 1818-ra többek köztt e' kérdést adta fel a' tudósoknak: „hogyan „lehet oskolákban az idővesztegetést tzélerányosan eltá„voztatni?“ Kihirdették hazánkban is a' Budai német

28. A' legkorábbi nevelés tsak abban álljon, hogy a' gyermekben jó érzések ébresztessenek; az az: környezze öt az ember merén barátságos és nyájas benyomásokkal, hogy belseje szép tsöndesen fejledezzék. Még is nem kell a' természetet megelőzni, hanem bevárni az időt, mellyben az ösztönnek és érzésnek legelső tsiráji kikelnek, és igy az élettelen müszer (maschina) forgásba jön.

29. Mindig jó nevelőnek mondhatni azt, a' ki gyermekekben a' tsekélységeket sem tartja elnézendőknek; meggondolván, hogy minden kis ferde arányzat gyógyithatlan görbeséggé növekedhetik el. De a' valóságos rosz szokásokat gyermekekben, éppen keménységgel is kell irtani és távoztatni. Azokra nézve magadat tsak szenvedőleg tartanod, annyi volna, mint a' gyermek ellen halálos bünt követni el. Ha a' makats gyermeknek akaratossága jó idején meg nem törettetik; ha a' röstnek sarkantyut, a' szilajnak zabolyát nem vetünk: abból a' nevelésben meggyőzhetetlen akadály, a' gyermeki elmének elfajulása és a' testiségnek gonosz suly fölebsége keletkezik. Tehát mennél inkább pezsg az erő, annál inkább kell azt foglalatoskodtatni és neki irányt adni. A' gyermekek, természetüknél fogva felváltást, foglalatosságot és mulatkozást óhajtanak.

30. Az emberi nyomoruságoknak gyakor és béható rajzolatjai, és gyermekekkel tett többszeri látogatások olly személyeknél, kik nagy inségben epedeznek: az ő gyöngéd és érzékeny sziveikben tsak hamar sajnálkodást gerjesztenek, mellyhez önként társul a' kivánság, a' szenvedők eránt segítséggel, gyámolitással, az az: könyörületességgel viseltetni. Jaj annak a' gyermeknek, kinek nevelésében a' könyörülést felébreszteni elmulasztották. Mert

közhasznu hirlapok. 1816. Nro LXIII. lap 495. Adatott-é azonban reá felelet vagy sem; hol és ki által; kivan-é nyomtatva, és melly tzim alatt: e' kérdésekre nézve maga az Értekező is szives köszönettel venné az utasítást, — mellyet minden tudós nevelő és oktató hazafiaktól ezennel bizodalmasan kér is.

az kemény, érzéketlen és kegyetlen leszsz; embertársát hidegvérüen tudja szenvedni látni, és maga is a' gonoszszá-levésnek útján vagyon.

31. Alig van szenvedhetlenebb valami, mint az olly ember, ki eltökéllett szándékait minduntalan változtatja; a' ki nem tudja, mit akar tulajdonképpen; a' ki, — mikor az ember nem is gondolná, — már más vélekedéssel vagyon. Minden esetre nagy fontosságu dolog tehát, az állhatatosság erényét mingyárt az ifjuságba béplántálni, — az e' kornál sajátságos repkedékenységnek ellenére is. Melly végre a' nevelő és oktató azt sürgesse, hogy növendékei minden vállalatjaikat előre jól megfontolják, és tsak világosan megesmért inditó okoknál fogva határozzák el magukat erre vagy amarra a' tselekvényre; hogy az egyszer elkezdett foglalatosságukat végezetlenül félben ne hagyják; és igy a' változékonyságra hajlandó voltukat minden dolgaikban mérsékeljék.

32. A' derék Tanító előtt, tanitványinak egy nemes charactervonása sem tsuszamlik el; — előtte egy szép és természeti gondolat sem marad észbe-vétetlenül: hanem minden efféle gyöngyszemeket felfog ő, és azokat arra használja, hogy általuk más fiatal lelkeket is a' jónak és szépnek megszeretésére birjon. Hasonlit ő a' méhhez; a' hasznost mindenből kivonja, és a' nemesebb ember-természetnek állományaivá feldolgozza. Egyébaránt is minden lelket és charactert egy kaptára ütni akarni, oskolának sem szabad.

33. A' theoriával, mihelyt lehetséges, öszve kell kötni a' praxist is, — ama bizonyos tapasztalás következésében, hogy az emberi léleknek mindennémü ereje főképpen tsak gyakorlás által fejlik ki és érik meg ügyességgé. A' tanitványok, — mint jövendő polgárok és hazafiak, — mindent, valamit tanulnak, tanuljanak az életre.

34. A' Tanitóban nagyra-bötsülendő és szükséges ügyesség az, hogy tulajdon ismereteinek bővtárából, tanitványinak ne adjon eleikbe többet, mint

a' mennyire szükségök van, vagy mint a' mennyit megérthetnek és felfoghatnak. Mert a' ki igen is sokat tanit, az keveset tanit.

35. Szorosan véve nem a' nevelő és tanító az, ki a' növendéket fejledezteti: hanem kell ezt tenni ennek önmagának; mert a' növendék tsak önmaga által lészen ember. Ő még nem valami meglett, hanem tsak levő; és önmaga hozzájárulása nélkül nem lészen belőle semmi. De hogy a' kifejléshez megkivántató igazi anyag az ifju embernek megszereztessék; hogy azon anyag a' legkönnyebb és legtzélszerűbb módon (igazi methodus szerint) feldolgoztassék; és hogy e' körül minden tévedések és akadályok elhárittassanak: ez a' nevelőnek és oktatónak gondja. Ő tehát kisérje növendékét lépésről lépésre; és vigyázzon, hogy az ne tartson valamit inditó-oknak, a' mi nem az, vagy magát ál-okok által megtsalatni ne hagyja. Mert az efféle tsalódások nemtsak az értelem fejledezését akadályozzák, hanem neki ferde és veszélyes irányt is adnak.

36. Egyedül tsak azt az oktatás-módot nevezhetni tzélszerünek, melly kiváltképpen az ismeretierőnek kifejlését és idomitását tárgyazza, és a' természetnek fokonkénti járásához képest van elintézve. Itten tehát minden isméret és tanulság fokonként következik egymásra és hallad elő; kiindul az érzéki tehetség kifejléséből, tovább lép az értelmihez, és az eszével végeződik. Az elsőnek szemléléssel, képzeléssel és elnevezéssel; a' másodiknak fogalmakkal és itéletekkel; a' harmadiknak elvekkel és főideákkal vagyon dolga.

37. Hol élet van, ott pártfelek is vagynak; és igy — a' nevelés ügyében is. De egyik sem mondhatja: „imé! itt vagyon a' Krisztus!“ hanem a' való és az idv meg-él a' legkülönbözőbb alakok alatt is. Azért az okos tanitó nem hódol kizárólag egyik különös systemának is: hanem tsöndesen és elfogulatlan járdal ő a' természetnek és az igazságnak utján; és ezáltal legbizonyosabban kikerüli mind azon kösziklákat, mellyekben a' methodus-kórsá-

gosok és Systema-kapkodók már gyakran hajótörést szenvedtenek.

38. A' nevelés dolgában eleitől fogva sokan tetemes hibát követtek el azzal, hogy fölösleg dorgáltak és intettek. Ebből tudniillik végre egykedvüség szokott származni. Tsak a' balgaságot és a' nemigazságost Igyekezzünk gyermekeknél eltávoztatni és lehetetlenné tenni.

39. Sok Oskola-Tanítók az oskolázást és az a' közbeni büntetés-osztogatást ugy tekintik, mint két lényeges és egymással elválhatlanul öszvekaptsolt dolgokat. Az illy Tanitók, — ám legyenek egyéberánt még olly ügyesek, — bötsülésre nem méltók; mivel a' gyermekeknek valódi képezésükre nézve keveset visznek végbe; és hasonlitnak ama' festészhez, ki egyik etsettel kitörüli, a' mit a' másikkal rajzolt.

40. A' jó fenyiték elômozdittására, legderekabb eszköz: a' növendék egyniségének alapos kivizsgálása. A' testi fenyitések tsak félszegesen lehetnek hatósok, nem pedig átaljánosan. A' gyermek lelkét gyöngédséggel illik felfognunk, hogy kifejlődésének virágát el ne rontsuk. Azért a' Tanitó különös kötelességül tegye magának az ifju lelkeknek vizsgálását; hogy így mindenegyegy tanitványnak sajátságaihoz képest határozhassa meg a' jobbító eszközeket.

41. A' szivnek tisztasága, a' léleknek egészsége: valamint a' külső tisztaság a' testnek kész egészsége. Az állatok ám fertőzzenek vizben sárban; de az ember, mint Isten képe, tisztán emelkedjék fel a' szép tiszta Egek felé. És minden gyermek-fenyités kezdetét ezzel kell tenni: ébreszteni benne a' bötsületnek és emberi méltóságnak érezését, — megtudatni a' gyermekekkel, hogy ők emberek, és sokkal bötsesebbek akármi egyéb állatoknál. Akkor belőlük tsinálhatni mindent: holott az állatokból nem tsinálhatni semmit.

42. Egy olly Oskola-Mester, ki azt sem érti, miként kelljen a' gyöngéd gyermek-szivcket komoly-

ság és szeretet által ugy vezérelni, hogy neki szivesen szót fogadjanak: roszszul érti mesterségét. Az ollyannak méltán a' maga hátán kellene öszvetörni azt a' páltzát, mellyel ő a' gyermekeket ütiveri, — mintha majmok, ebek vagy más olly állatok volnának előtte idomítándók, kiknek nintsen sem értelmük sem érző szivük.

43. Meglásd, hogy a' büntetések által a' vétkek ne tsak az oskolából, hanem a' szivekből is kiirtassanak. E' tzélra pedig a' testi büntetés nem vezet el. Hanem közelíts a' vétkezett gyermekhez atyai bölts intések, önbötsének lealázása, oskola-társaitól külön-választás, és más egyéb fordulatok által: így a' belső ember önmagával jobban foglalatoskodtatik, és a' külső sem tesz akadályt neki a' fájdalmas bényomások által. A' vereséget sem zárhatni ugyan ki oskolákból teljességgel. Mert némelly embernek kora ifjuságától fogva jégkéreg borítja szivét, mellyet felengesztelni, a' legforróbb atyai intés sem hatalmas. A' jeget tehát széllyel kell törni, hogy a' melegítő elő-beszédnek fuvallása béhasson a' szivnek belsejébe. De ez tsak a' legvégső eszköz legyen, a' mellyhez Tanitó nyulhat.

44. A' mi legfőbb az életben, és a' mire kell irányozni minden idomitásnak gyermekek körül: az, a' vallás, religio. Egyedül ennek tudományja és benyomása adhat minden egyéb oktatásunknak és képezésünknek erőt és hatóságot Mert soha sem emelkedend fel ember a' való erköltsiségre, hatsak tiszteletet, szeretést és bizodalmat nem érez egy olly láthatatlan lény eránt, kit ő sorsának urául tekint. Azért nevelésben, vallásos szellemmel történjék minden.

45. A' legelső vallásos idomitás arra tzélozzon, hogy szeretet és komolyság által a' vallás bényomásaira a' gyermek fogékonnyá tétessék. Mindenek fölött használni kell a' természetnek szépségeit és jeleneteit, hogy a' gyermeknek megilletődött és megrázatott lelkét az Istennek vagy az isteninek sejtésére felemeljük.

46. Mivel a' rosz példák romlasztó befolyásától a' gyermekeket teljességgel megőrizni, lehetetlen: tehát a' nevelés a' dolgot oda vinni igyekezzék, hogy a' gyermeknek szive a' rosznak ellene állhasson, és semmi erköltsi szennyet magára fel ne vegyen.

47. A' balgaságok, mellyeket az emberek olly gyakran elkövetnek, többnyire azon helytelen fogalomban gyökereznek, melly bennünk a' dolgok felől vagyon. E' gonoszt is tsak a' jókori okos nevelés által lehet kiirtani.

48. A' néposkola legszebb jelentményét és áldásának legjobb részét veszti el, ha tsak tsupa tanító és oktató intézetté alatsonyittatik le. Ő a' tulajdonképpeni törzsöke minden ember-idomításnak; mellytől ugyan utóbb különös ágazatok erednek ki, de a' nélkül, hogy a' törzsökkeli öszvefüggést elmellőzhetnék, ugymint a' melly minnyájukra nézve a' tápláló velőt és a' gyümöltsesítő életnedvet magában rejti. Ő nevel embereket háznak, Eklézsiának és Státusnak.

49. Az oktatás tzélja tehát ne legyen puszta ismeret és belátás, hanem idomitás és nemesités. Az oktatásnak is tsak azáltal adatik meg igazi bötse, ha mind e' kettőt tudja eszközelni. Mind e' mái napig feltalálható sok Tanítóknál az a' hibás nézet, hogy az oktatásnak nints magasabb tzél eleibe tüzve, mint — a' növendéket némelly ismeretekkel és ügyességekkel felkészíteni: holott az oktatástól ennél sokkal több váratik, levén minden Tanítónak kötelessége, tanitványait nevelni. Más különben hogyan lehetett volna a' sokféle methodusokat felállítani, mellyek az oktatásnak előhaladását szorosan meghatározzák?

50. Gyermekek oktatásában mind az értelemnek mind a' szivnek idomitására és képezésére egyaránt kell ügyelni. Ez a' legbizonyosabb halálos vágás, mellyet ejthetni a' gonoszságon. Ha mi a' nagy embertsaládnak jó és hasznos tagokat nevelni akarunk: nem tsak ismereteket gyűjteni, tanulságokat

szerezni, hanem azokhoz képest tselekedni is szükséges. Amazt teszi az értelem, emezt a' sziv. Mit használ, ha minden erköltsi elveket keresztül gondoltunk is; ha még olly pontosan megtudjuk is határozni: „ember, ki magasabb elrendeltetésének megfelelni akar, mihez szabja magát, életének minden állapotjában, viszonyjaiban, mellybe őt idő 's alkalom tehetik; minémü kötelességei vagynak neki a' láthatatlan világalkotó eránt, az övéle öszveköttetett teremtménytársai és önmaga eránt!" Mind ennek tudása és előhordása nem használ semmit, ha azzal részünkről öszve nem kötjük annak gyakorlását is és követését. E' nélkül értelmünk ollyatén, mint egy tábla, tele irva felirásokkal, bölts tanokkal, és gyönyörü emlékmondásokkal: de nem találkozánd hozzája belső erő is, melly a' holt betüket megelevenitse. Félre nekem az olly templomokkal, mellyekben egyedül csak az értelem imádtatik! Halott-szag fuj annak pitvariban, és márvány padolatján kiontott embervérnek nyoma látszik. Volt az idő, hogy láttuk az értelmet az ő egész glóriájában: de ő, tulajdon nagyságába nem tudta magát bétalálni. És minő látományokra adott alkalmat! mignem végre eliszonyodva maga is a' pusztitásokon, mellyeket okozott, régi jó barátját a' szivet ismet felkereste; és ez új közes egyetértés alatt aztán a' nyugalom, béke és az életnek vidám éldelése, a' szegény kétségbeesett emberiségnek ismét felvirágozott.

51. Az értelem sziv nélkül, egy kevély és ravasz tirán, kinek minden vállalatit fejesség és megátalkodottság vezérelik; kivel, az ő tulajdonságaiban, esméretiben és tudományjában való maga elbizottság, minden köteléket szétszakgattat, — de legtöbbszer az emberszeretésnek kötelékét. Más részről pedig a' sziv is viszont értelem nélkül egy jámbor dőrétske lehet, melly sokszor szintén a' vétket szereti, mivel hisz a' képmutató álartzának, mellyben az közelit hozzá. Tehát értelmet és szivet szükségképpen egyszersmind kell idomitani. Valamennyire lehetséges, az ő kimivelésük és tökéletesítésük

körül egyenlő lépést kell tartani: máskülönben az ember használ is árt is egyszersmind. Ha ellenben mind kettőről böltsen és tzélszerüen gondoskodunk; ugy nevelésünk bizonyosan hibátlan leend, és a' tökélynek legmagasabb fokát elérheti.

52. Az erköltsi és való életre-tanulásban, semmi nem hajt annyi drága hasznot, mint kora megtanulása a' rövid erköltsi mondalékoknak. Ezek benyomva maradnak mind emlékezetbe mind szivbe; nekik egyszerü és tápláló eledelt nyujtandók. Már a' hajdani Böltsek egyike Cicero megismérte ezt, midőn igy fejezi ki magát: „gravissimae sunt ad beate vivendum, breviter enunciatae sententiae." (De finib. II. 6.)

53. Mennél gazdagabban készittetik fel az emlékező tehetség, annál nagyobb a' tőke, mellyel a' lélek uzsorát üzhet. A' ki sokat tud, annak sok meggondolni valója van. De mennél több oldalról világositunk meg valamelly dolgot, annál értelmesebb lészen az minekünk; és annál nyomatékosabb annak befolyása a' mi gondolkodásunk módjára.

54. Tedd a' növendéket (mennél többször) puszta halgatóból, veled beszéllővé vagy szintén oktatóvá. A' puszta figyelmezés a' legnehezebb foglalatosság, mellyet gyermektől — sőt felnöttektől is, — várhatni. Tselekedve tanul az ember legtöbbet. Ahoz, a' mit az ember akar, reményl és maga is társképpen tselekeszik, — tsatlakoznak a' legtöbb, legbötsesebb és legfeledhetlenebb esméretek; és mindenkinek jó emlékezete vagyon ahoz, a' mi néki érdekletes.

55. Oskolára nézve nagyobb ártalom egyben nem lehet, mint midőn a' Tanitó slendriánnak hódol. Egy olly ember, kinek tisztében áll a' lélekidomitást eszközelni, nem adhat eléggé számot, ha a' slendriánnál fogva napszámosoknak és kézmiveseknek körébe lép. Az olly Tanitó hamar lehet hivataljához kedvetlen is. Füstbe ment várások és remények, oktalan ellentállások neki minden kedvét leverhetik; ugymint a' kinek azon hivatal felöl na-

gyon tsekély fogalma van, és szüköl̈kődik ama lélek nélkül, melly a' méltó Tanitót akármi viszonyságok közt is mindenkor vídámon tartja és lelkesiti.

56. A' világ viszszás oldalát gyermeknek nem kellene idején korán megmutatni. Tartsa szüleit, tanitóit, barátit, rokonit, elöljáróit és a' hires embereket nagyoknak és jóknak mindaddig, valamig lehet. Legyenek ezek neki colossális alakok, tiszteletes előképek Mert a' fiatal elme tsak igenis hamar tétetik az élet által okossá, vigyázóvá, sőt bizodalmatlanná, tettetővé és hazuggá. Ugyan azt kell megtartani a' dolgok felől. Erányozzuk a' gyermek érzékét a' nagyságosra, a' maradandóra, — a' sokféle hamis és ellenséges tselszövények alatt is mélyen munkálkodó igazra és jóra. Neki a' világot ne mutassuk, mint roszszat és hideget. Ha pedig már tovább a' gonoszt előtte nem rejthetjük, tehát nézessük azt vele bizonyos symbolikai alakban (mihez a' szent irások nyujtanak kézre legtöbbet); és külön elválasztva tartsuk eleibe a' jót és roszszat, — mint mennyet és poklot, mint Isten Országát és világot. E' feszes ellentéteket őrizze meg nála a' szent vallás, olly sokáig, valameddig lehetséges. E' végre a' föntebbi világot tegyük neki phantasiával mennél dúsabbá, a' valóságban pedig neveljük őt mennél inkább ügyessé, gyakorlatossá, rendszeretővé, házivá és iparkodóvá.

57. Azokból válnak a' leghaszonvehetőbb emberek, kiknek alkalmuk van, mindennémü lelki testi munkásságban magukat felváltva gyakorolni és kifejezni. A' remek történetiró, Müller János ezt mondja: „Was ist der Werth des Menschen, wenn „nicht Geschicklichkeit zu möglichst Vielem, Genüg„samkeit mit möglichst Wenigem, und Entschlos„senheit zu Allem?"

58. Az életnek culminatio-pontja minden embernél akkor áll be, ha egyszer már a' leglényegesebb életviszonyokra nézve (az ő módja szerint) végre tisztába jött. Legalább, a' közönséges természetek ekkor készek; és náluk uj törekvésről, élet-

fájoknak killebb terjesztéséről többé szó sem lehet. Holnap mint ma és tegnap.

59. Sokszor kisértve érzem magamat, bizonyos tekintetben ugy nézni a' gyermeket, mint bevégzett mivet és tökélletest. Az ő ereji, tselekvése, szenvedése, birása és akarása, tudományja és sejtése gyakran olly szépen öszve vagynak mérve, hogy az ember óhajtaná, vajha ez életfokon megállapodhatnának. Mi felnőttek az illy egyensulyra többnyire hiába törekeszünk. Ha pedig a' gyermekeket még tökélyre el nem jutottaknak akarjuk tekinteni: tehát akkor mi sem jutottunk el arra. Mert valjon a' legszebb is abban, a' mik vagyunk és a' mit birunk, nem valami még nyilva álló, még béfejezetlen, és még ezutánni tökélyesülésre mutató-e? Sőt valjon átaljában minden Szép nem illy béfejezetlen és nyiltan álló leendőség-e?

Edvi Illés Pál.

5.

Némelly észrevételek P-nak az idei Tud. Gyűjt. I-sső Kötetének 65-dik 's következő lapjain megjelent értekezésére a' nemzeti nyelv ügyében.

A' gondatlanul, — nem elég nyelv-tudomány esméretével, vagy egészlen a' nélkül koholt újj szavakat vaktában elfogadni, szinte olly elvétett lépés, mint a' régi, elavúltakat, elfeledteket, vagy az Ország tsak némelly tájjékain divatozókat fonák értelemben használni, 's használtatni akarni. — Semmi ót, tsak azért mert ó, és semmi újjat, tsak azért mert újj, széltiben ragadni, vagy megvetni, józan ész tulajdona, — mert:

„Multa renascentur quae jam cecidere, cadentque
„Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,
„Quem penes, arbitrium est, et jus et norma loquendi.“

Horat.

A' nemzeti nyelv, 's történetek iránt olly forró részvétéről, 's azoknak szorgalmas felkeresésükről, esmeretes hazánk fia, újjabb hálánkat ragadá most is maga iránt, az idei Tud. Gyűjt. I-ső Köt. 65-dik 's következő lapjain előterjesztett elavúlt szavaink öszvegyüjtésük 's közétételük által, — köszönetünket sokkal nagyobb részben veendő, ha nehányat kivévén, valódi helyes értelmük meghányása-vetésére több gondot fordít, 's úgy láttat vala velek világot.

Hogy *Processio*, nem *Nyilvánmenet*, hanem Kereszt-járó; *flastrom* nem *tapasz*, hanem ír; *Castrum doloris bánatház*, *nő* nem *asszszony* hanem *feleség* 's a' t. vallom én is, bár nem azért, hogy tapasz tsak az volna a' mit kézzel tapasztunk, a' flastromot pedig tsak késsel szoktuk volna kenni; — nem is tartom továbbá nagy vétségnek, ha néki a' *nő* t *né*-nek írja vagy mondja, tudván azt, hogy az *emle* és *emlő*, *felden* és *földön*, *eressen* és *erőssen*, *erekké* és *örökké*, *jevének* és *jövének*, *eremben* és *örömben*, *tebbet* és *többet* 's a' t. mellyek régi irataink ban olly gyakran feltseréltetnek, jelentésükre semmit nem különböznek egymástól; — Gyüjteményemben lévő levelében pedig így ír Bethlen Gábor Erdélyi Fejdelem Pyber János Váradi Püspökhez Kassáról Martius 6-káu 1622-ben: „*Nem szükségh uram ezen az földön az Pompáskodás, mert czak magiarok uagiunk; — Itt uram czak paraszt magiarokra találtok, tudnátok magatok is iól kik uagiunk*" 's a' t. 's lehetetlen hogy valódian értse e' sorokat, ki nem tudja hogy *parazt* annyi mint *laicus*; — de hogy *Jog* (Jus) melly véleményem szerént éppen úgy származik a' *jó*-tól, mint a' *bal*-og a' *bal*-tól, 's a' német *Recht*-tel melly *just* is, *igazat* is teszen, — meg a' deák *jus*-sal 's az ettől eredő *justum*-mal egy jelentésű, — hogy mondom a' *Jog* (Jus) a' *Jobb* keztől, melly hajdan *Jog*-nak is mondatott, neveztetnék, — és pedig azért mivel a' nemességet 's az azzal járó igazakat hajdan tsak fegyverrel lehetett szerezni, nem merném állítani, — sőt azt mondhatnám, hogy mind a' *Jog* (Jus),

mind a' *Jog* (dextra) egyiránt a' *jó*-tól származik 's ennyit teszen: *quod justum est;* — minthogy pedig a' *jog* és *jogy*, az értekező szerént is, — a' *jogtassa* és *igtassa* a' bódva melléki halottas beszéd útmutatása, az *igy* és *ügy* pedig számtalan régi irományaink szerént, nem különbözik egy mástól, — önként következik, hogy a' *jog* és *jogy*, a' *jog* és *ig*, a' *jogy* és *igy* és *ügy* között, és így az eddig divatban volt ügy-*véd* és az értekező által mostan a' helyett ajánlott *jog-véd* között sints értelmi tekintetben semmi különbség; — de nem merném továbbá azt sem állítani, hogy a' *forma* magyarúl nem *alak*, hanem *kép*, még pedig mint Otrokotsi mondja *pulchrum*, *formosum;* — mert, kérdem mit teszen az *alkotó* ha nem *Creator*-t, *efformator*-t, mit az *alkotmány*, a' régi íróktól olly gyakran használt *Világ alkotmánya*, ha nem *formatum*, *constitutivum mundi*, mit maga az *alkunni* ha nem *pactum formare;* 's ha alak tsak ugyan *pulchrum*, *formosum*, miért teszi a' köznép dalaiban minduntalan hozzá a' *szép* alakom, *gyöngy* alakom epithetont.

A' *darab* szót, nem akarom itt vítatni, valyon nem éppen úgy a' *darú*-nak szülöttje-é, mint a' *kaszab* a' *kaszá*-nak, 's valyon valósággal a' Tótoktól költsönöztük-é, — tsak azt jegyzem meg, hogy a' *falat*, vagy *falat-ka* szó, mellynek tsak megrövídítése a' *falka*, bár eredtére nézve tiszta magyar, szinte nyelvén forog mindennap a' Sáros és Zemplén Vármegyei tótnak, — 's a' *falkának* mint az értekező szerént magyar, a' *darab*, mint ő szerénte tót eredetű felett, elsőbbséget éppen nem, a' két szónak tsupán annyi különbséget tulajdonítok, mennyiben a' Tisza mellett mai napig is divatozó szokás tulajdonit, a' *falat*, *falatka*, vagy *falka* szavat legesűl a' húsra, kenyérre, egyébb ételneműekre, 's barom tsoportra alkalmaztatván.

Hogy az értekező által annak bebizonyítására: a' *dajka* tót szó, magyarúl *emlő*, vagy *emlető* felhozott ezen szavakban: „*Boldogok a' magtalanok*

és az méhek mellyek nem szülnek, és az emlek, mellyek nem emletnek" — még is: „*Jaj pedig a' nehézheseknek és az emletőknek,*" — nem *dajkáról*, hanem *melyekről* az az *tsetsekről* és *szoptatókról* van szó, — 's azon szavak által tsak annyi mondatik: „*és a' tsetsek mellyek nem szoptatnak, — Jajj pedig a' terheseknek és szoptatóknak*" — ha meggondolja, hogy *tsets-emő* annyi mint *tsets-szopó*, — 's hogy Révaÿ Constantia Apátza aszszony imádságos könyvében, némelly 1632-ből találtató, Boldog Aszszonyhoz intézett fohászkodásnak ezen szavaiból: „*dicsőítem az te szent emlődöt, az möllyel emleted ez világnak megtartóját*" — még is: „*az te szent teied altal, az möllyet a' kisded Jesus gyenge koraban emlött*" világos fénybe derül a' kérdéses szónak valódi értelme; — maga sem fogja talám az értekező kétségbe hozni, hogy a' *dajka* szó helyett *emlőt* az az melyet, vagy *emletőt* az az szoptatót használni annál kevésbé lehet, mint hogy maga az anya is lehet *emlető*, 's dajka is lehet a' ki nem *emlet*.

Valamint elődeink mindenkor megkülönböztették a' *kotzkát* a' *nyiltol*, úgy mi sem használhatjuk azt felváltva. — A' *kotzka* tulajdon értelemben négyszeget, quadratumot vagy cubust jelent, — 's az illy cubusokkal vagy kotzkákkal, mint a' szerentse bizonytalan fordúlatainak legelevenebb ábrázolóival történni szokott sorsjátéktól, vette nyelvünkben e' szóllás eredtét: a' *szerentse kotzkája*. Valamint tehát Telegdi Miklósnak az értekező által felhozott ezen szavaiból: „*vessünk sorsot avagy nyilat reá*" mit helyesben így is mondhatott volna: *vessünk sorsot, avagy húzzunk nyilat reá*, azt következtetni: „hogy Atyáink hihetően, sőt bizonyosan Nyillal szoktak sorsot vetni" — nem lehet, úgy elvétenők ha e' helyett „a' *szerentse kotzkája* ezt mondanók a' *szerentse nyila*, — e' helyett: *éltünket kotzkáztatni*, ezt: *éltünket nyilazni*." Mint Atyáinknál volt, úgy mostan is szokásban van az osztozkodóknál a' *nyilhúzás*, az az több

nyilak közzűl mellyek hajdan ugyan annyi sorsot jelentettek, vagy több sorsok közzűl, mellyek már ma tsak hasonlatosságból neveztetnek nyilaknak, egyet választás; — a' Tisza mellett pedig mai napiglan is *nyil számra* adatnak el tavaszszal kaszállás végett a' rétek, — 's egyegy megvett darab rét *nyilasnak* neveztetik, de sem ezt sem amazt nem nevezheti senki kotzka vetésnek. —

Még kevésbé lehet az egymástól nagyon különböző *hiba* és *vétek* szavakat felváltva, vagy ezt amannak teljes elhagyásával használni. — Ha a' *hiba* szó valósággal tót eredetű é, 's nem éppen úgy származik é a' *hé*, vagy *hí* vagy *hiú* szótol a' *hi-ány* és a' *hi-ba*, mint a' *gör-től* a' *gör-ény* és a' *gör-be*, annak itt mély visgálatába ereszkedni nem akarok, — tsak azt jegyzem meg, hogy a' *hiba* mindenkor valaminek hiányát — defectum — a' *vétek* pedig eltévesztést — errorem — jelent mind a' köz divatban, mind a' régibb íratokban. E' szerént már Telegdi, ha ezt akarta ki fejezni: *typographus si quem errorem commiserit*, nem szóllhatott más képpen mint így: *a' nyomtató ha valami vétket tett;* az az egy betűt vagy szavat mással fel tserélt, — de ha valamelly betűt vagy szavat egészlen ki hagyott, akkor minden bizonnyal *hibát* tett nem *vétket*. Így, e' helyett: *Seregemből három legény hibázik*, nem mondhatom: *három legény vétkezik*, ha ezt akarom kifejezni: *deest*.

Az *élés-kamara* és *tárház* szavaknál, úgy hiszem leg inkább tzélt érünk, — a' dolgot leg inkább ki fejezzük, ha közölvén a' vágást, a' kettőt egybe olvasztjuk így: *élés-ház*.

Hogy a' *kereszt atya*, magyarúl egy szóval *Tata*, a' fel hívott Béla király oklevelénél, mellyben világosan mondatik: „*Tata quod pater spiritualis interpretatur vulgariter*“ — 's az értekező által fel hozott Telegdi szavainál fogva, nem kétlem; — de hogy ezen szó éppen I-ső István királytol, ki a' Deodatus nevet ki nem tudván ejteni, keresztatyját Tatának nevezte, vegye eredetét, bajos

hinnem, ha tsak Nagy Királyunkat, kit minden jelesbb történet írók, korát meg haladó miveltséggel, éles elmével, 's ügyességgel felruházottnak, — Országunk, alkotmányunk rendszeres meg alapítása pedig, egy minden részben nagy Fejdelemnek vallanak, olly együgyűnek nem akarom festeni, hogy keresztatyjának, a' vele közelebbi öszveköttetésben lévő kedves emberének, nem olly nehéz kiejtésü nevét sem tudta volna megtanúlni. — De ha valóban úgy van mint az értekező állítja, akkor a' *Tata* szó, bár ha keresztyénségünkel egy idős is, nem magyar eredetű, 's nem látom okát, miért tserélnők fel azzal a' kétség kívül magyar eredetű 's a' dolog értelmét valódian ki fejező *kereszt atya* szavat, akkor, midőn az értekező a' *dajka*, *darab* 's *hiba* szavakat, mellyek régibbek hogy sem eredtüket tudnók, mint nem magyar eredetűeket másokkal feltserélni javalja. —

Meg jegyezvén végre még azt, hogy az *ok* a' magyarban sem több sem kevesebb, mint a' deák *causa*, *ratio*, mert *okos* rationabilis, *oktalan* irrationabilis, *illy okkal* tali ratione; 's valamint a' *rationak*, úgy a' magyar *ok*nak is van *conditio* értelme is; — hogy továbbá a' *kietlem* szóban az *m* betű *n* helyett, — a' *mont-les*-ben pedig az *s* talám *v* helyett, hihetőleg írás vagy nyomtatásbeli vétségből van fel tserélve, — nem mellőzhetem el azon állítást, melly szerént az értekező, a' *bor-szesz*, spiritus vini, *szeszes-ital*, potus spirituosus 's a' t. ki fejezésekben köz divatú *szesz* szót a' *szösz*-szel egy értelműnek veszi, 's így a' borban, 's egyébb illyes folyadékokban lévő szelleti erő ki fejezését a' kenderre alkalmaztatja. —

Ha tehát „*nyelvünkön rontani nem akarunk, előbb hogy sem rajta gondatlanúl újjítsunk, a' régi elovúlt szovainkat szedegessük öszve*" — de igazi helyes értelmüket is tapogassuk ki gondosan, ne hogy a' lelt gyöngyöket arany helyett, vagy meg fordítva botsássuk árúba. —

Béts, Május 1-sőjén 1835.

6.

Örökké való tudatlanság a' földön.

Lételünk, nemződésünk, megfogásaink, emlékezetünk' természetét, ki esmeri? Hogy megy végbe, hogy az állat érez? Mitsoda viszony, relatio, van az anyag, materia, és az érzés köztt?

Mikép formálja megfogásait az agyvelő? Érezhetni-é megfogás 's belső meggyőződés nélkül?

Mitsoda a' lélek, 's hol van, melly helyen, az emberi testben? Érezhet-e az állat, ha feje, agyveleje el van véve?

Honnét van tehát, hogy el él, fej nélkül is, esztendőkig; 's fáj néki, és öszvehuzza magát, ha bántják?

(Sok állat el él feje veszte után is. Egy tekenős béka, a' Párisi Académia visgálása szerént, el élt hat hónapig, agyveleje kivétele után. A' vipera, feje vétele után is veszedelmes sebeket ejtő. Galén azt mondja: Commodus Tsászár olly jelesen el tudta a' strutz fejét vágni, hogy még elfuthatott. Boerhave, egy kakas fejét, épen azon szempillantatban vette, midőn a' 20 lépésnyire hintett árpára futna. A' test, fej nélkül, oda elfutott. Egy vipera fejét vevén Perrault, a' test betsuszott a' kövek közé, hol tartózkodni szokott. A' tserebogár elmegy, ha fejét veszik is. Ugy a' pille és a' bogár. Nints igazságtalanabb halál nem, a' lefejezésnél; mert ez legtovábbi gyötrődés).

Mi az emlékezet? És hol van az emberben a' megfogások és szavak serege, mellyekre már nem is emlékeztünk.

Mikép van, hogy az állatok álmodnak, képzelődnek, a' mit ébren, nem tudtak.

Mikép kénszeríti az akarat az inakat, és belső részeket az engedelmességre, midőn ellenben, némelly részein legkevesebbé sem uralkodhatik.

Végre, miért lett az ember? Miért van, a' mi van? Ha mind ez, néha kétségeskedni nem tanitja az embert, hidjen. — Tagadhatatlan sok, a' mit nem lehet tudni; de sok, a' mit tudhatni még is. Melly kimerithetetlen kutfeje van a' tudományosságnak. Ezt kellene mernünk tsak szüntelen. *) Egyébb eránt a' mit hinnünk lehet tsak, talám nagyon prosaice, de szépen 's jól zengé még is, a' már szebb létre szenderedett derék Vitkovics:

„Áldott hit! te teszed könnyűvé földön az éltet;
Sas szárnyon te viszed menybe az embereket.
Illy jó tetteidért még is rád mennyen ugatnak;
Nem tsuda; mert annak nints hite, a' ki ugat."

7.

A' Németekről.

Melly nehéz egy egész nagy nemzetet megitélni; melly sok félszegséggel, fonáksággal jár, láthatni e' következendőből is.

Napoleon, igy szóllott egykor, ama hires Müller Jánoshoz: valja meg tsak Ön, a' németekben van valami ostobaság; mert mindég tsak, alatta valói szerepet játszattak. — De hát Napoleon nem szóllott-e, nem tselekedett-e, elég sokszor ostobául?

Europa a' németeknek köszön legtöbb hasznos találmányokat 's fölfedezéseket. A' puskaport, legalább annak hadi használását, és a' metaphysica és dogmatica által, a' lélek' megölése mesterségét.

Bouhours azt kérdi, a' németnek van-e lelke? Svift azt mondja, a' legszebb fölfedezések, a' tudatlanság idejére esnek. A' könyvnyomtatás, puskapor, compasz, a' legostobább nemzettől a' némettől jön.

---

*) Plinius jól mondja: etiam crimen ingrati animi est, naturam ignorare.

Még a' finomabb Sterne is, a' gorombaságot német erköltsnek nevezi. A' Spanyolok azt mondják, a' németekről: homo longus, raro sapiens.

Cardinalis du Peron azt mondja rólok: la nation la plus brutale, ennemie de tous les etrangers, des esprits de bierre et de poêle. És egy másik főpap, az olaszt, a' frantziát, a' németet, egy pohár bornál akarja megkülönböztetni, mellybe egy légy esett. Az olasz félre teszi az üveget; a' frantzia kiveszi a' legyet; a' német a' bort a' légygyel egygyütt ki iszsza. Tisztelendösége, nem esmerte talám az Angolt, ki az ollyan üveget a' falhoz vágja, God damn', Isten verd meg, szavával.

Minden idegenek között, a' Svéd Oxenstiern, az ő jeles pensées diversesben, melly köz megolvasást érdemel mindenkitől, a' legigazságosabb: „l' allemand est une creature, qui boit plus, qu'elle ne peut porter, un tonneau, qui contient plus, quil ne parait, et un homme, qui fait plus, qui'l ne dit; j'y ajoute, un homme d' honneur et de probité. A' német olly teremtmény, melly többet iszik mint elhordozhat; olly hordó, mellyben több van, mint látszik; olly ember, melly többet tud, mint mond, hozzá teszem, betsületes és kegyes jó ember.

Montesquieu azt mondotta: l' Allemagne est fait pour y voyager, l' Italie pour y se journer, l' Angleterre pour y penser, la France pour y vivre. Német Ország arra való, hogy az ember benne utazzon; Olasz Ország, hogy az ember benne tartózkodjon; Ángol Ország, hogy az ember benne gondolkodjon; Frantzia Ország, hogy az ember benne lakjon.

Helvétius épen úgy gondolkodott, mint Svift, ki, Händeltől meglátogattatván így kiáltott föl: a genius und a german? Egy lángész? és egy német!

Napoleon Sz. Ilonán, azt mondotta: ha német fejedelem lettem volna, az idö viszontagságaiból e' népet egy királi páltza alá huztam volna. 30 millio német állana trónusom körül. Ha egyszer fejedelmöknek megválasztottak volna, bizonyosan nem jöttem volna Sz. Ilonára.

Még most is igaz Tacitus szava: nullus mortalium, armis, aut fide, ante germanos.

Német Ország Europa szive. Éghajlatja, lelke, szive, phantasiája a' németnek a' közép utra hajul. Medium tenuere beati.

Semmiféle időt sem szeret a' német annyira, mint a' meggondolásra való időt. Sohol sem uralkodik olly semmit sem mondó gravitás, mint Német Országban, különösen a' hivatalbelieknél, és még is, már 100 esztendövel ez előtt, olly szépen, mint igazán mondá Rochefaucault: la gravité est un mystere du corps, inventé pour couvrir le defaut de l' esprit. — Ha a' németeket tréfálódni látom, úgymond Müller János, úgy tetszik nekem, mintha a' nagy Hallert, az urban táncolni látnám. — A' németek közül, úgy mondják, legkevesebb Cardinalis és Jézuita volt.

Nékem, a' németek felől, kik között megfutott universitási pályámra, mindenek felett, mindég édes örömmel, 's erántok való köszönettel emlékezem, az tetszik irigylésre legméltóbbnak, a' mit Schiller a' német Muzáról, olly igazán, mint szépen éneklett:

Kein Auguſtiſch Alter blühte,
Keines Medicäers Güte
Lächelte der deutſchen Kunſt.
Sie ward nicht gepflegt vom Ruhme,
Sie entfaltete die Blume
Nicht am Strahl der Fürſtengunſt.
Von dem größten deutſchen Sohne,
Von des großen Fridrichs Throne
Ging ſie ſchutzlos ungeehrt.
Rühmend darf's der Deutſche ſagen,
Höher darf das Herz ihm ſchlagen,
Selbſt erſchuf er ſich den Werth.
Darum ſteigt in höherm Bogen,
Darum ſtrömt in vollern Wogen,
Deutſcher Barden Hochgeſang.

Und in eig'ner Fülle ſchwellend,
Und aus Herzens Tiefen quellend,
Spottet er der Regeln Zwang.

N. Takácsi *Horváth János.*

8.

Az emberi test önkényes megégéséről.

A' természet különös és ritka jelenései, 's az emberi Nemzet tsudállatos ostorai közzé tartozik az emberi test önkényes megégése (Selbstverbrennen, combustio spontanea). Mivel ez, a' mint alább bővebben ki fog magyaráztatni, a' szeszes vagy erős italokkal való viszszaélésből származik, melly hazánkban olly közönséges, 's az önkényes megégés példái nálunk sem éppen hallatlanok: talán nem lesz kedvetlen a' Tudományos Gyűjtemény olvasói előtt: ha ezen különös tünemény körül tett tapasztalásait 's észrevételeit két hires orvosnak *Julia — Fontenelle*nek, és *Dupuytren*nek közölni fogom.

„Értekezés az emberi test önkényes megégéséről" tzím alatt olvasott fel *Julia — Fontenelle* egy jeles munkát bizonyos tudós társaság gyűlésében 1828-dikban Majus 12-kén, olly vizsgálódásokkal 's tapasztalásbeli adatokkal megrakva, mellyek a' figyelmet több tekintetben megérdemlik. Azon részvételen és érdeken kivül t. i. mellyet a' tárgy magában gondoltatva is szükségesképpen támaszt, egy példa ez azon jelenésekre, mellyeknek igazságát az újabb időkben azért hozták kétségbe, mivel ritkán kerülnek elő, kimagyarázni nem könnyü, 's hitelességek megbizonyítására sok és szavahihető szemmel látott tanuk szükségesek, a' mi annyival nehezebb, mivel az e' féle szerentsétlen esetek köz néphez tartozó személyeken — kik a' részegeskedésnek bűnében inkább lélegzenek, szoktak többnyire történni. De ha a' szemmel látott tanúk hitelessége minden

kétségen felül van is, még sem talál a' történet hitelt azoknál, kik előítéleteiknek hódolni készebbek mint egy kevés fáradtságot tenni 's a' dolgot szoros vizsgálat alá venni.

Vannak-e valósággal példái az emberi test önkényes megégésének? Ez az első kérdés, mellyet a' szerző magának feltesz, 's ő ezen kérdésre állítólag felel. Tizenöt példái az emberi test önkényes megégésének, mellyeket előszámlál és leír, inditják, úgymond őtet arra, hogy a' szóban forgó állítás hitelességét mint tsalhatatlan igazságot megállitsa 's ezen különös tüneményt rendesen kísérni szokott főbb jelenségeket lerajzolja, 's miután ezen főbb jelenségeket rövid summába foglalva előadta: következendőkre teszi olvasóit főképpen figyelmetesekké.

1. Hogy azon személyek kik az önkényes megégésben haltak meg, *nagyobb részint* a' szeszes vagy erős italokkal mértékletlenül éltek.

2. Hogy az sokkal gyakrabban történt meg az Aszszonyokon mint Férjfiakon. Továbbá, hogy azon Aszszonyok kik illy szerentsétlenül múltak ki, többnyire mind éltesek voltak. Tsupán egy kifogást látott ezen régula alól egy 14 esztendős Aszszony személyen, kinek gyúladása és megégése azonban tsak részleges volt.

3. Hogy az égés többnyire *általános*, az az: az egész testet érdeklő volt, de vannak példái a' *részleges*, az az: a' test bizonyos tagjait elemésztett égésnek is.

4. Hogy az altest és a' belső részek mindég elégtek, a' kezek, lábak és a' kaponya felső része pedig az égéstől mindég menttek maradtak.

5. Hogy ámbár a' tapasztalásból bizonyos 's világosan meg lehet mutatni, hogy egy emberi hólt test hamuvá égetésére több öl fa kívántatik: az önkényes megégés esetében a' hamuvá égés kevés idő alatt megtörtént, több ízben, még pedig a' nélkül hogy a' tűz a' közel égő gyúlható dolgokba beléjek kapott volna. Erre igen nevezetes példa történt mi-

dőn

dőn egyszer egy szobában két személy égett meg egyszerre 's a' tűz sem a' szobába, sem a' bútorokba beléjek nem kapott.

6. Nints megmutatva, hogy az emberi test önkényes meggyúladásának eszközlésére valami égő testnek kellene közelibe lenni, sőt minden környülállások éppen ellenkezőre mutatnak.

7. A' víz az e' féle gyúladást nem tudja elóltani, sőt inkább éleszti, 's ha a' külső láng elalszik is a' belső gyúladás és égés folyvást tart.

8. Az általános megégés, valamint a' részleges, az az emberi testnek csak bizonyos tagját érdeklő önkényes megégés és gyúladás eseti is, gyakrabban kerűlnek elő télben mint nyárban.

9. Az általános meggyúladásba esett szerentsétleneket soha sem lehetett megszabadítani, de egy részleges gyúladásban szenvedő életét nagy ügygyel bajjal meg lehetett menteni.

10. Az elégés hirtelen történik, 's néhány óra mulva a' test megemésztődik 's hamuvá válik.

11. Azon részekbe, mellyekbe a' gyúladás beléjek nem kap, fene — sphacelus esik.

12. A' meggyúladt személyeknél rothadás forma romlás jeleit lehet észre venni, melly hamar fene nemű sebeket okoz.

13. A' mi az e' féle megégések után hátra marad, zsíros hamuból, nyálkás koromból áll; mind kettőnek erős és kedvetlen szaga van, melly a' szobát és bútorokat erősen általjárja, 's a' szaglás érzésit meszsziről érdekli.

Ezután előadja a' szerző mind azon theoriáit az égésnek, mellyeket a' tudósok az újabb időkben gondoltak ki, 's mellyek közzűl egyik a' *Lavoisier* a' másik a' *Berzelius* találmánya. Azután előszámlálja azon theoriákat, mellyek szerént akarták sokan az önkényes égés jelenségeit megmagyarázni.

Nagyobb része azon íróknak, kik az önkényes megégés jelenségei körül vizsgálatokat tettek, az önkényes gyúladás kitörése és a' szeszes italok mértékletlen itala közt szoros egybeköttetést gondoltak

lenni. Ollyan vélekedésben voltak, hogy azon szeszes nedvek, mellyeket az e' féle szerentsétlenek bő mértékben bevettek, 's mellyek a' gyomorral szüntelen való érintésben vannak, a' tzellás szövet által a' test többi részibe 's a' test külső részire is kiszivárognak, 's mihelyt valamelly közel eső égő testtel érintésbe jőnek: azonnal meggyúladnak. *Julia Fontenelle* ezen magyarázaton meg nem nyugszik, következendő okokra támaszkodva:

a. Semmi környűlállás nem mutat ezen hypothesisben felvett megtelésére (Sättigung, saturatio) az emberi test részeinek a' szeszes nedvekkel, azon személyeknél, kik azoknak italában mértékletlenkedtek.

b. Hogy ezen megtelés nem volna képes és elégséges az emberi testben gyúladást és égést okozni. Ezen állításnak megbizonyítására több próbákat hoz elő, mellyek szerint ő hijában próbált több hónapokig, égett borban, alcoholban, sőt aetherben tartott marha hústot gyúlhatóvá tenni.

Másképpen akarták némellyek az újabb időkben ezen tüneményt megmagyarázni. Doctor *Mari* és vele több orvosok azon víz szerző szesz (Wasserstoffgas) kifejtődzéséből, melly a' belekben olly nagy mértékben történik, azt következtették, hogy az emberi test többi részeiben is hasonló szesz kifejlésnek kell véghez menni.

E' szerént *Lecat*, *Kopp* és *Mari* orvosok az önkényes gyúladás következésében elégett személyeknél következendő állapotot 's jelenéseket vesznek fel magyarázatúl:

1. A' meggyúladt személy saját electromos (idioelectrica) állapotját.

2. A' víz szerző szesz kifejtődzését.

3. Ezen szesznek a' tzellás szövetben való meggyűlését.

Ezen utólsó véleményt Doctor *Baillyn*ek egy igen jeles tapasztalása láttatik igazolni. Ő egy hólt testet, melly egészen, de az alsó részeken még is inkább fel vólt fúvódva mint a' felső részeken, több

mint 26 tanúló előtt bontzolván, vette észre, hogy valahányszor hoszszára nagyobbatska metszéseket tesz, mindég ollyan szesz fejtődzik ki, melly kék lánggal ég, mikor pedig az altestbe vágott, több mint hat hüvelyknyi magosságú láng rohant ki. Egyszersmind azon nevezetes észrevételt is tették, hogy a' belekből kijövő szesz ezen lángot nem nevelte, hanem inkább eloltotta.

Julia - Fontenelle ezen magyarázatot éppen azon okoknál fogva nem tartja helyesnek és elfogadhatónak, a' mellyeknél fogva az elsőt bé nem vette, 's mellyek miatt a' víz szerző szesz jelenlétét nem tartja az önkényes meggyúladás szerző okának. Leginkább azon próbatételeire támaszkodik ő, mellyek szerint ő igen vékony hús szeleteket három napig tiszta vízszerző — szénvízszerző, — szénoxyd — és savanyszerző szeszben (Wasserstoff — Kohlenwasserstoff — Kohlenoxyd — Sauerstoffgas) tartva, hiában próbált gyulhatókká tenni.

Az ő véleménnye szerint az emberi test önkényes megégése hasonlóképpen nem származhatik az állati anyagnak (substantia animalis) a' külső levegő savanyszerzőjével való egybeköttetéséből is; bár melly különös változások légyenek is azok, mellyeken az emberi test az illyen égések alkalmával keresztűl megy. Okai im e' következendők:

1. Mert az emberi test megégésekor nem elegendő melegség fejtődzik ki.

2. Mert ha ezen égést valóságos égésnek veszszük: a' maradvánnyának (Rückstand) szenekből is kellene állani, mellyek a' tüzesedés nagyobb fokra hágásával válnak hamuvá, holott az illyen megégéseknek semmi más maradvánnyát a' hamun kivűl nem látunk.

3. Mert az emberi test megégésekor nyálkás ragadós hamut látunk hátra maradni és zsíros kormot, a' mi a' rendes megégésnél nem történik.

4. Mert az önkényes elégéskor semmi ammonia nem fejtődzik ki, a' mi az állati test elégésekor külömben soha sem marad el.

Miután *Julia - Fontenelle* minden felhordott véleménnyeit azon Íróknak, kik ezen fontos tárgy körül vizsgálódtak, felhordja 's megtzáfolja, azzal rekeszti be értekezését, hogy ezen tünemény egészen valamelly belső megoszlásnak (Zersetzung) következése, 's minden külső szerző okok befolyásától független. Magyarázatját ímé közlöm szóról szóra:

„Én úgymond az emberi test megégését nem valóságos megégésnek tekintem, hanem mint ollyan magában támadó és munkásságba jövő viszszahatást, mellynek eredetét a' belső részek megromlásától (degeneratio) származott 's a' belső részekben végh-hez menő beteges változások 's folyamatok (processus) által előállitott új anyagokban — productumokban kell keresni. Ha ezen beteges változások 's folyamotok által kifejlett új anyagok egymással egyesűlnek: a' megégéshez hasonló jelenséget okoznak, a' nélkűl, hogy a' külső erők — factorok, agensek befolyásától legkis-bbé is függenének, akár az ellenkező villám anyag (electricitas) munkásságát értsük ezen külső factorok alatt *Berzelius*sal, akár azon tapasztalásbeli chemiai adatokat emlitsük világositásul, mellyek szerint a' vízszerző szesz meggyúl, ha chlorral vagy árszenikkel vagy piskóltzporral érintésbe jő.

„Ezen magyarázatom ellen ugyan azt lehetne felhozni, hogy ezen égés szerző okát figyelembe nem vévén, a' kifejtődzött melegnek erősnek és ollyannak kellene lenni, hogy a' közeliben eső gyújtható testeket meggyújtsa. Erre én azt felelem, hogy nem minden testből egyforma erejű melegség és tűz fejtődzik ki a' megégéskor. *Davy* megmutatta, hogy egy ollyan drót háló, mellynek 60 szeme esik egy □ hüvelyknyi térre, 's $\frac{1}{60}$ hüvelyknyi vastagságú drótból van fonva, a' melegség rendes mérsékénél a' víz szerző szesz lángját által botsátja, az égett bor (alcohol) lángjának pedig által járhatatlan marad mind addig, valamíg erősen meg nem tüzesedik. Ugyan ezen Chemicus tapasztalása szerint a' megtüzesített drót háló a' vízszerző szesz lángját által bo-

tsátja, a' szén szerző szesz lángját pedig nem. E' szerint hihető, hogy az emberi test megromlott alkotó részeinek productumai megéghetnek a' nélkül, hogy nagy meleg fejtődznék ki, és a' nélkül, hogy a' közelibe eső testeket meggyújtanák, a' mi a' két utóljára emlitett szeszek égésekor is megtörténik.

„Végre azt hiszem, hogy némelly emberek, kiváltképpen az aszszonyok különös hajlandósággal bírnak az önkényes megégésre, melly a' kövérséggel, nem igen munkás élettel, 's a' szeszes italok mértékletlen ivásával párosúlva, ezen különös jelenetet okozhatják. Én azonban korán sem vagyok hajlandó sem az alcoholt, sem a' vízszerző szeszt, sem a' szerfelett bővölködő kövérséget az önkényes gyúladás szerző okául felvenni. Ha az alcohol ezen beteges változásban fő szerepet játszik: annak okát abban kell keresni, hogy az alcohol azon belső részek megromlására, mellyről felyebb szó volt, a' több okokkal együtt munkálódván azon megromlásból származó nyavalyát, az önkényes megégését is — a' több szerző okokkal együtt elősegíti. Ezen beteges változása és munkássága által a' romlott belső részeknek, új gyúlható anyagok származnak, mellyeknek viszszahatása okozza az önkényes gyúladást és égést.

„Sajnálni lehet, hogy mind ez ideig nem egészen tökélletes és kielégítő tapasztalások 's észrevételek tétettek ezen fontos tárgy körül; azért szándékozom az eránt mindent öszveszedni, a' mit tapasztalni alkalmam lészen."

Eddig *Julia - Fontenelle*; most haljuk *Dupuytrent*.

Sok írók az alcoholnak az emberi test részeivel való egyesülésének tulajdonítják az emberi test önkényes megégését. Mivel azon személyek kik ilyen módon haltak meg, átaljában véve a' szeszes italokkal mértékletlenül éltek: innen azt következtették az írók, hogy a' szeszes italok a' test élőeszközös műszereit (organische Gebilde) mint a' spongia a' vizet által járván gyúlhatóbbá teszik az em-

beri testet, sőt valóságos gyúladást okoznak. Akár magától származzék az e' féle gyúladás, akár nem, akár külső érintés nélkül, akár valamelly közeliben eső test által eszközöltessék, ezen írók véleménye szerént, az emberi test élőeszközös műszereivel egyesült alcohol szolgál az önkényes meggyúladás szerző okául.

Bár tagadni nem lehet, hogy az önkényes meggyúladás következésében kimúlt szerentsétlenek átaljában szólván a' szeszes italokban mértékletlenkedtek: tagadja mindazáltal *Dupuytren*, hogy az alcoholnak, a' mi legalább annak az emberi test műszereivel való egybeköttetését illeti, a' legkissebb része is volna ezen tüneménynek, az emberi test önkényes megégésének szerzésében.

Tagadják, hogy az emberi test az önkényes megégés esetin kivűl egy éjtszaka eléghetne és egészen megemésztődhetnék. Én — mint több tanúló társaim ifjú koromban a' bontzoló teremben töltöttem időmet, 's bátran merem mondani, hogy talán több időt töltöttem ott a' hólt testek bontzolásával, mint némelly akkori tanúló — 's mostani orvos társaim. De ez előtt harmintz esztendővel nem voltunk annyira bőviben a' hólt testeknek mint most. Igen bajos volt hólt testekre szert tennünk; a' temetőből kellett lopnunk azokat, a' hová viszsza lopni még bajosabb volt. Elhatároztuk tehát, hogy másképpen tökítjük el őket — 's megégettük. Estve felé száraz gallyakat raktunk a' kandallóba, 2—3—4 hólt test maradványait reá 's reggelre minden meg volt emésztve. Ha nem akart égni a' tűz, a' kövérebb zsírosabb tagokat raktuk alól, 's tapasztaltuk, hogy minél kövérebb részeket tészünk alá: annál vígabban ég a' tűz és sebesebb lánggal lobog.

Az állati kövérség nagy gyulhatósága eránt tett ezen észrevételét Dupuytrennek minden az önkényes megégés körűl tett észrevételek és tapasztalások bizonyítják. Egy példa sints reá, hogy sovány és elszáradt személy önkényes gyúladásban meghólt volna. Mind azok, kik illyen módon múltak ki rend-

kivül kövérek voltak. Husz esztendővel ez előtt hívtak engemet egy illyen esetnek, mellyre később viszszatérek, megvizsgálására; azon szerentsétlen, ki a' természet ezen ritka és tsuda játékának áldozatja lett, kövér és éltes aszszony volt.

Ha az önkényes megégést kísérő tüneményekre figyelmezünk, ha meggondoljuk, hogy azon szoba, mellyben a' megégés történt, sűrű gőzzel tele, a' falak fekete, szénné vált anyaggal béhúzva találtattak; hogy egész zsír patak lepi el a' padimentomot; hogy egy kevés hamu, 's nehány darab tsontok egyedűl való maradványai azon testnek, melly kevéssel az előtt még élő volt: akkor ezen vélemény új erőre tesz szert, 's minden kétség, mellyet ellene támasztani lehetne, eloszlik. *Dupuytren* magyarázatja szerint ezen jelenés következőképen megyen véghez:

Egy Aszszony (mert az önkényes megégés leginkább az Aszszonyokon történik) estve későn haza megy a' szállására, miután a' szeszes italokból jó formán bevett volna. Az Aszszony éltes és rendkivűl kövér volt. Mivel igen hideg volt a' szobában, az aszszony tüzet gyujt, egy székre leül, 's szenes fazekát előveszi, 's mély álomba merül. A' szeszes ital által okozott kábúláshoz 's mély álomhoz (coma) ájulás és tetsző halál (asphyxia) is járúlván, az aszszony érzéketlen űlt vagy inkább nyúlt el karos székében. Illyen állapotjában a' tűz bele akad ruhájába, bőrét kezdi perzselni, a' szénné vált felső bőr felpattogzik, de az aszszony mind ezekre nem eszmél; egészen meggyúlad, zsirja megolvadván, részint a' szoba padimentomára kifoly, részint a' tüzet élesztvén, elemésztődik; mire megvirradt, az aszszonynak egész teste hamuvá égett. Illyen módon, az az: álom hozó bódító erejénél fogva lesz az alcohol az önkényes megégésnek alkalmi okává (causa occasionalis), nem pedig mintha a' test belső részeivel szorosan egyesűlne 's velek mintegy amalgamisalodnék.

A' mi a' meggyúladását illeti az illyen módon elégetteknek: egy szemes vizsgálat és figyelmes tapasztalás elégséges azon véleménynek megtzáfolására, hogy az illyen gyúladások minden égő test érintése nélkül nem történhetnek, 's következő egyszerű vizsgálódás is eléggé meggyőzhet minden gondolkodó embert felőlle, hogy az magától nem történhetik.

Orvos társaim közzűl bizonyosan mindenik tette azon észrevételt meleg időben a' bontzoló teremben, hogy ha az ember estve felé egy bontzoló szobába belép, mellyben ollyan hólt testek vagynak, mellyeken a' meglehetősen előre haladt rothadás jelei: a' setétes kék (lividus) szin 's a' hólt testeket bélyegző különös bűz mutatkoznak, sokszor látni valamelly phosphor forma világosságot, melly ezen hólt testeket körűl veszi és béfedi. Hasonlit ez azon phosphor forma világossághoz (Phosphorescens) mellyet nyári meleg napokban a' tengeren lehet észre venni. Azon hólt testek, mellyeken én ezen világosságot észre vettem, többnyire ollyan emberekéi voltak, kik a' szeszes italokban éppen nem mértékletlenkedtek. Az illyen hólt testeket bizonyos fény veszi körűl, még sem beszélték vagy tapasztalták soha, hogy az illyen hólt testek megégtek vagy meggyúladtak volna.

Ezen előadásából látszik a' különben nagy hírű, tudományú és tapasztalású *Dupuytren*nek, hogy ő egy példából akar sokak ellen okoskodni, 's theoretizálás által akar azon számtalan esetek ellen hartzolni, mellyeknek igazságát kétségbe nem lehet hozni, 's mellyeknek példái Hazánkban sem hallatlanok.

L. *.

9.

Gondolatok az emberiség előhaladó művelődéséről.

Számos évezredek 's viszályok adák-e a' földgömbnek jelen alakját 's mostkori lakosit? vagy azt, mint létez, az Egészszel semiből a' mindenhatónak „legyen" szózata teremté-e elö? e' feladatot vitassa a' philosophia, ne a' történet. Felőle a' mondák költemény' szüleményi. Hieroglyphái, az emberi észerő' zsengéi, bár miként feszengett is az eszme magyarázatukban, — gyakorta tán nevesbek azáltal mit belőlök következtete, mint saját tartalmok által — a' késö idő' alaposb, érett itélete által takartatnak fel. A' történet említse azokat, de ne nyomozza; mert nem hol teremtetett az ember 's hol élt először, hanem hol először feleszmélt 's megismérte emberbetsét, azt kifejteni a' szent iránya. Az ember' szelleme kiragadva eredeti durvaságából tan 's eszmélődés által, az istenség' árnyazata e' földön; hol az szenderg, ott legfelebb a' physikai erőnek iránytalan kűzdése említhető, hol felserkent, ott fogalmai a' látható 's láthatlan világot körítik. Felserkent 's miként? Egy örök gondviselés' ügyelete által. Ő parantslá az embereknek viszonyos egybeköttetését, a' gyermeket húzamos tehetetlenség által a' szeretet' lántzaival családjához tsatlá, 's ennek számát birtokának keskeny határába le nem korlátolva, özön sebességgel szaporitá. Számos erő 's akaratnak egybetsatlakozása által a' szerzemény' biztosítására 's védelemre a' kűl ellenfél ellen, az egyén vagyonhoz jutott, mellynek nyúgalmas elélése kényelmesb helyhezettel párosítva, eszmélődésre 's a' szellemi idomok' fejledésére vezéreltek. A' szeretet' előbbi lántza, melly a' családokat egybekaptsolá, a' szám' szaporodása által megtágúl, a' társaságnak védvárra van szüksége, kény, vad erőszak ellen, 's ez a' törvény. De a' jog 's törvény maga is fen

sőbb védelemre szorúl, melly az emberi szenvedélyeknek parantsol, az az: élénk meggyőződésre a' mindenható' létéről, ki mindkinek tettét, mívét megitéli 's megőrzi. E' meggyőződésből származik azoknál, kik képtelenek jótétményét megfogni, az akarat és tett is a' törvénynek hódolni. Azért kellett mielőtt a' törvény vala, a' társaság' tagjait egy vallásnak egybeszövetkeztetnie, kinyilatkoztatottnak — a' teremtő' látható behatása által — igy beszéllik az elővilág' legrégibb mondái, vagy a' benső ked által, melly a' világkör' nagyságából, mellyben magát olly parányinak, romlékonynak érezte, okadójának hatalmát is következteté; hogy az erkölts' mívelődése, a' földnek 's szellemnek mívelődésével, már kezdetekor az országnak szinte kézről kézre kelve terjedjen. De mint a' parlag föld, az ekétől fel nem forgatott, díszlőerejét a' buja növénytenyészet által ismérteti, úgy az ember szellemének is ereje' első érzetében tsodás virágokat, gyümöltsöket kellett vala teremni. Az embernem' első alapítójinak 's jóttevőinek nevei nyomadéktalanúl eltűntek, nékik tsak mint istenek', daliáknak alkota a' hálás utódvilág hellyel — hellyel oltárokat, de érdemöknek igazságát elrejté a' később idők' költeményének fátyola, mellyek az emberit az istenségtől szorgosan megválaszták; mégis az örökületnek éltek, mert azért munkálkodtak. Szinte mintha nem maradt volna fenn Hellas' 's Róma' nagyságáról irásbeli adat, tsak az épités' fenségű romjai — datzára feldúlójik' bárdolatlanságának 's az idők' viharának — vagy a' kőalakzatok, mellyeket a' buvár a' por 's hamu alúl gondosan kikapar, azok mutatnák: Itt nemzetség lakozott, mellyben a' szellemnek isteni szikrája lángra lobbant. Hogy az országok' alkotása az emberiségre legnagyobb nyereség vala, azon tsak a' kába kétségeskedjék; de hogy az embernem' előhaladási az évezredek' folytában — meddig bizonyítványink terjednek — tökélyre jutottak-e?, mellyek egy fensőbb gondviselésnek gyámját okvetlen tanúsítják, az ellen számosan vita — vetélykedtek. Ki-

terjedésében kűlre, mint a' bel emberben, rá kell ez előhaladások' hatásira ismernünk. Elterjede a' mívelődés' köre tovább a' földgömbön? Nyert a' tanúlmány 's erény az idők' futtában? Az érdemel nyomos vizsgálatot. Nilus' zuhatagin túl feküdnek Meröe és Elephantine, hiteles hagyományok szerint az első mívelődés' böltsői. Onnan az felső Egyptomba költözködött, hol a' százkapús Thébe, még romjaiban is ditső, a' vándornak régi fényt varázsol elő, azután Memphis felé, végre Deltának termő lapályira. De mikor Memphi virágzott, fénye tűnt Thébének, 's Delta, mellynek előteremtetésében az emberi szorgalmat egyenlő osztály illeti a' természettel, még hanság. Ismeretség Egyptommal felvilágosítá Görög Országot. Kréta' 's Előázsiából a' szigeteken át a' fényesb napok' hajnala Hellas felé hasadt, mellynek nagy fia Nyugotázsiát foglalá el, hogy a' mozdúlatlan keletet értz mámorából felriasszsa 's a' görög mívelődésnek tér munka-mezőt tárjon. De e' képzettel kimúlt Sándor 's utódjai, éhes örökösök, elalvák trónjaikon nagy vezérök' gondolatját. Egyedűl Egyptom serkent fel rövid virágzásra, Hellasban ellenben a' nyommasztás 's zavar elpusztíták az előidő' szüleményit. Az akkorta ismért földnek térebb tartománytömegit Rómának ritkán legyőzött fegyverei hódíták meg. Összes Európában Skótzia' hegyeitől, Rhenus' szakadása — 's a' Duna' mentétől, meddig délre a' fekete 's közép tengerek öbleikkel határt képeznek; Ázsiában a' Caucasus, caspi tenger, Örményország' hegyei 's Arábiának sivatagi által bérekesztve; Afrikának összes éjszaki partján, meddig Sahára' homoktorlátozata a' hódítónak örök szűnetet parantsolt, minden nép a' római imperátorok' hatalmas akaratjának hódolt. De tsak az ország' kűl rendelkezése 's a' jobb törvények azon jótétmények, mellyeket az emberiség általányosan a' rómaiaknak köszönhet; azért kellett a' germánoknak 's más nemzetségeknek erdeikből felkelekedniek 's Róma' hatalmát megtörniek, hogy Európa a' hódítók' törzsökei köztt meg-

osztva, erőt nyerjen szabad szellemi fejledésre. Mit éjszakra fegyver 's vér, azt délre a' keresztény vallás mívelte. Világa a' többi nemzetekhez terjede, mívelődésöknek eleme lön, 's igy Európának állapotja, mint van, egy évezred' folytában tanúlmány 's eszmélődés által tökélyesítve. Alig vala még Európában századok után a' mívelődés' magva érőben, midőn a' bevitorlázottlan oceán' rejtélyes tartományit is felkutatá 's azokat mívelé. Amerika már feleszmélt, Australia' termő földét gyarmatok szállják 's fürkészik; Előindia 's számtalan szigeti, Anglia' fegyverei 's munkássága által kiragadtatnak kényelmes nyugvásukból, míg Oroszország éjszaki Ázsiát eleveníté, 's a' caspi kapukat berontá. Afrika az iránytól, mellyhez a' négy világosztályok jutottak, még legtávolabb esik, de szállítványok Senegal' 's Gambiánál, Golconda' partjain, mint a' foknál is, 's jelenleg Algirban, szakadatlanúl befelé törnek, hogy ott is világosságot, életet terjeszszenek. Ki kételkedhetne, hogy a' mívelődés' köre nyert terjedelműségében? Ellenes meghódítástól is szemlátomást megőríztetett az idők' folytában. A' napok Marathon', Salamis', Platéánál ázsiai kényúrságtól védték öt, Zámánál elveszett afrikai dühök, mint Attila' hatalma is Chalonsnál. A' tartományokat dúló arabok hátranyomúltak Toursnál, hiában kűzdének Liegnitznél a' mogolok' tsapati; a' lepantói diadal megrázkódatá a' Padisha' trónját, 's nyúgotot az osmánok' hatalmától biztosítá; a' harmintzéves háborúra szebb idők' hajnala hasadt, 's még nem régiben aludt ki Napoleon' tsillaga Oroszország' jégvidékeiben 's Liptse lapályain. Gyámkódásának az emberiség' mívelődésére nézvest illy tagadhatlan tanúságit adá nékünk a' gondviselés a' történet által.

Ki a' lángeszűséget az anyaggal való bánásban — legkivált a' görögöknél megtekinti, az méltán mondja, hogy ők sokat tettek! De képzetöket az életben bevalósúltatni 's ott hol révedeztek útba igazítni, az más idők szorgalmának 's fáradhatlan munkásságának hagyatott meg. A' képzetek' országa még-

is határtalan, örök kör marada, 's ebben is az újabbak nem méltatlanúl vetélkedtek a' díjért. Tudatunk' nagyobb terűlete ha kétségbe hozatódnék, hát elég tsak fölösleges ismeretség a' földről, az égről, a' természettanúlmányokról általányosan minden ellenvetés' megelőzetére, azok a' világ körűlvitorlázóját sarkalták nyomdokin, 's iparinak legszebb sikeri lőnek. Hadd meg egy jövendő századnak az ép észt 's minden irásbeli bizonyítványokkal ragadd el tőle tsak a' compasz' vagy irányu', könyvnyomtatás', üvegsikárolás' feltalálását, 's a' mívelődésnek mellyik léptsőjén fog e' nemzetség állani? De ezen állottak görögök 's rómaiak. Egy durva vadnak itéleti gyakorta több észt fejledeztetnek, mint a' mívelt európaié, de azért azt senki míveltebbnek nem tartandja ennél. Tekintsük mennyit nyert légyen az erény, bár a' philosophia a' kérdést meg nem fejté, mennyit bírhat minden egyén tellyesítni, minthogy nem mindnyájan képesek mindenre. Sokan állíták hogy bennünket a' míveltség pulyává tön; a' bírvágy kiirtja belőlünk az átallás' érzetét, 's hogy a' görögöknél a' philosophia is fentébb állott, mert utolsó irányuk az emberiségnek erkőltsi tökélyesítése volt légyen. Ha egyedűl tsak a' hibákat 's hiányokat számláljuk elő, mellyeket a' míveltség' finomsága a' földkerekségre hozott, úgy minden igazlelkű nyereségnek tekintené, ha még a' városok' zajától tova az erdőkben 's tsalitokban tanyáznánk, 's őseink' izmosságát, hívségöket bírnók; de figyelvén a' karaibok', vagy Amerika' rengetegségiben lakozók' durvaságára, áldani fogjuk a' napot, melly bennünket a' vadságból kivezérlett. Ki erőnkön kételkedik, az olvassa a' feltalálók' 's a' bátor tengervitorlázók' veszélyit, tán utódinknak is kalandos, ha a' gőzhajók' tökélyesítése szélvészt 's hullámzatot gúnyolva az óceánt bíztos úttá változtatja. A' daliák' száma, kiket az elővilág előállít, nagy ugyan; de ne feleslegítsük érdemöket, se ne vigyük át idejüket a' mienkre. Ki száz milliónyi köztt fényleni akar 's többtől mint egy Athéntől, bírójától kénytelen tartani, annak

bizonnyára meg kell a' nagy nevet érdemelnie. Hogy a' hízelgés a' föld' nagyait gyakorta bőltseknek nevezé, mindent mit sem nem tellyesítének sem fel nem találtak, személyes sajátiknak tulajdonítá, a' dolgot nem másítja meg, mert hízelgés nem a' történet 's az igazság mégis rejtetlen marad. De avval ne legyen az érdem' hiánya kiszépítve; még egyik európai országban sem hibázott, ha nem is minden időkben, mi lehetlen, nagyság, 's mérlége a' nagyobb népszám által emeltetett, mellyre hatott. Hogy a' közlekedés' elágozata a' nemzetek köztt a' bírvágyot ingerli, tagadhatlan, de éppen ez a' közlekedés kútfője annyi jónak, hogy egy rosz, melly tsak egyeseket ér, igen elnézhető, 's a' római helytartók' bírvágyával egybehasonlítva, a' mienket véteknek sem lehetne nevezni. Mit míveltek a' spartaiak ifjuságuktól fogva az erény' iskolájában gyakoroltatva országuknak már boldogabb idejében? Nem athéniek árúlák el honukat a' matzedoni Philipposnak? Miként ábrázolja Polybios honosit, pedig az emlékezet Philopömenre híven élt a' néptömeg köztt! A' görög philosophiának erköltstanja nemes, Sokrates egy másod Prometheos, a' bőltsességet az égből idézte le; mégis őt 's tanítványit kevés nemes kedek foghaták meg, a' népre soha nem hatottak. Ellenben tsak a' kereszténység is kiterjedésétől minő gyümöltsöket termett, mikép hatott az egészre? Még a' babonában is annyi erények' forrása vala. Az ész' uralkodása a' testen 's akaraton, 's a' tiszta bélátás, hogy nints egyébb mi jó az erénynél, azok az erköltsiség' szobrai, 's állanak hol az európainak míveltsége tsak gyökeret verhete. A' szenyvedélyeket úgy elnyomni, mint a' Stoa parantsolja, kevésnyi síkert hozna az erénynek. Pántzélozd be meledet 's meghűlend szíved; nem kiirtani, tisztítni kell azokat; mert egy szenyvedély van a' jóra 's szépre, mellytől nemes kedek lelkesítetve, az élet' legfensőbb díjában lönek nyertesek, osztályosak. A' benső érzetnek, az ember' 's emberiség' javára élhetni 's munkálkodni, lángra kell lobbannia, melly, ha

sziklaakadályok gördűlnek is elő, tettről tettre ragad. Illy daliáknak kevés példájit számlálhatja elő a' történet, de milliók értik 's tisztelik nagyságukat 's milliók közt senki ne bírna erővel 's bátorsággal az örök utódditsőségnek e' borostyánját megérdemleni? Legyen erényünk bár tökélletlen, mégis a' hitet, hogy mennyei országa utódinkat már e' földön szerentsélteti, híven szívünkben kell tartanunk.

Taubner Károl.

10.

A' Fukar szónak származásáról és tulajdon jelentéséről.

Ha a' Philologusnak nintsen meg mind a' két szeme, az *Etymologia*, meg a' *Historia;* vagy ha ezek közül valamellyikét behúnja, 's tsak az egyikén néz, minden bizonyal eltéved. Példa erre a' *Fukar* szó, ezt *Foris Otrokótsi Ferentz* ama könyvében, mellyet *Origines Hungariae* nevezett, 's *Franequerae* 1693. 8. kiadott, P. I. p. 305. a' *Phakar* zsidó ígéből ereszti „*Fukar est vilis, nullius momenti, otiosus, profanus*, úgy mond, *uti Publicani olim: — venit a Phakar, quod inter alia significat etiam vilem et profanum esse; ut in Libro Hebr. Cozri videre est.*“ *Batthányi* Gróf *Ignátz* néhai Erdélyi Püspök *Leg. Eccl.* T. I. p. 596., II. *Lajos* Király alatt *Rákos* mezején 1525-ben hozott törvényeinknek 4-dik tzikkelyét „*Caeterum Fukkari, et omnes nationes externae, qui thesauros regni palam exhauriunt, et educunt, de hoc regno statim ablegentur, et exmittantur, in eorum locum Ungari constituantur*“ fejtegetvén, a' *Fukar* szóra illyen észrevételt írt „*Fukarii, seu Fukkarii sunt procul dubio Venetae, Fuca enim, uti habet du Cange, est pars sinus Veneti, hodie la Fose dicta, sic appelata a Teutonico Fuke, quod nas-*

sam, seu rete verriculum significat. Venetarum Oratori maxime indignabantur Hungari, Venetas itaque nominatim abesse cupiebant.“ — Ha pedig *Leschka Istvánra* halgatunk, *Elenchus vocabulorum Europaeorum, cumprimis Slavicorum Magyarici usus Budae* 1825. 8. p. 77. tzimü könyve szerént ezt az ígét a' németektől vettük „*Fukar, sehr geitzig, ex germ. Wucher, Wucherer, foenerator iniquus.*“ T. T. *Kunos Endre* úr a' *Gyalulatából* e' szovat kihadta, mert, gondolom, magyar eredetűnek tartotta. — Amazok mind a' hárman a' hasonlatosságtól eltsábittatván eredtek az *Etymologiának* útára; pedig olly távul jártak az igaztól, mint a' nap a' földtől.

Törvényeinkben *de personis et familiis decretalibus* találunk *Fugger* nevezetű idegen ágra is „*Fuggeri (leges etiam Fukkari) DD. quaestores exteri, cum caeteris negotiatoribus exterae nationis, thesauros regni exhaurientes, regno eiiciantur, sub Ludov. II. Decr. VI. in campo Rákos* 1525. *art.* 4.“ — *Hofmann Jánosnál Universal Lexicon cont.* T. I. 1683. fol. p. 773. „Fuggerorum familia in Germania illustris, auctor eius Joh. Geggingensis Augustae civis factus est, et textoriam exercuit (mesterségéről neveztethetett el Fuggernek) sed posteri virtute, meritis, opibus in fastigium hoc, quod nunc tenent, ascendere. Fundamentum iecit filius Johannis Jacobus, qui ex mercatore factus est consiliarius Maximiliani I. Imp. huius vero filii Ulricus atque Georgius ab Imp. Barones ac Domini in Kirchberg et Weissenhorn dicti sunt. Et quidem Georgius, qui obiit A. C. 1506. ex *Regina* in *Hoff* genuit Raimundum, atque Antonium. Quorum is extinctus A. C. 1535. ex Catharina Thurzonia, Johannem, Jacobum, atque Georgium suscepit.“ 's a' t. Ezen ágról olvashatni *Spener Fülöp Historia Insignium* I. Részét is Francof. ad Moen. 1717. fol. p. 127. Cap. 25. — Van egy különös könyv is, mellyben leírattatik: „*Fuggerorum et Fuggerarum, quae in familia natae, quaeve in familiam transierunt*,

sierunt, quot extant aere expressae imagines. fol.“ — A' *Fuggerek* tehát *Thurzóknak* sógoraik voltak. *Wagner Károly Analecta Scepusii* P. IV. Poson. 1778. 4. p. 65. második Thurzó Jánosról szólván: „Eques Scepusiensis, úgy mond, fodinarum metallicarum possessor — cuprarias Neosolienses inprimis excolere coepit; ita enim diserte, cuius iam saepe meminimus Thurschwambius. 1) Defuncto, inquit, Matthia rege, nothus eius Dux Joannes Corvinus possidebat Neosolienses fodinas, 2) de quaestu cupri plures erant rixae inter praecipuos Hungaros, unus alium ab hoc quaestu amovens. Res etiam erat Duci Joanni cum seniore Joanne Thurzo; nam cum vi contractus inter Episcopum Sigismundum Ernst (Ernust) et Joannem Thurzo an. 1494. initi, id etiam fuerit stipulatum, quod dictus Episcopus promoturus sit arendam cupri a Joanne Corvino pro Joanne Thurzo, sic etiam effectui datum: itaque ex eo tempore usque ad annum 1525. (midőn az oda föl említett törvény hozatott) Thurzones et Fuggeri communiter possidebant quaestum cupri Neosoliensis. — Thurzones et Fuggeri in Polonia ad Craco-

1) Ez a' magyar kenyéren hízott, részre hajló báláadatlan németke, annya nyelvén hagyott egy emlékezetet a' magyar országi bányákról: „Extract aus der Beschreibung des Mitternhauss, im Neusohl gelegen, durch Hansen Thurnschwamb, der Herrn Fugger gewesen Factoren daselbst, samt anderm, was sich in der kron Hungern zugetragen; geschrieben im 1563. Jahr. Abgedruckt nach der Abschrift Hansen Rindmüllers, welche er seinem Sohn pro memoria hinterlassen hat anno 1580.“ mellyet Engel János die Allgemeine Welthistorie neun und vierzigster Theil S. 190—210. kiadott. Az egész emlékezet Nemzetünk kisseőbségére tzéloz; azért méltó volna megtzáfolni, mert külföldön olvassák. Ebből lett a' deák fordítás, mellyre Wagner hivatkozik.

2) Attyának halála után 1490-ben az ország' nagyai szerződésre léptek vele, mellyben ezek is eléjőnek: „VII. etiam fodina, seu montana in Novisolio, quam hactenus idem Dominus Dux tenuit, et tenet, vel in praesentiarum, simul cum universis pertinentiis et iuribus suis, eidem iure perpetuo remaneat.“ *Pray Epist. Procer. Poson.* 1806. 8. P. I. p. 378—394.

viam habebant officinam, quae Mengel dicta est: aliam habebant Erfordiae in Thuringia, ac aliam ad Forum Julium, ubi liquefactum cuprum a Fuggeris per totam Italiam, et Venetias deferebatur." 'S a' 67-dik lapon *Wagner Jodocus Ludovicus Decius-ból* II. Thurzó Jánosra illyen ditséretet hint: „Auro, argentoque utcumque regnum magnis commodis ampliavit, nomen suum apud exteras gentes adminiculo maximae industriae clarum, atque perenni laude celebratum fecit, et cum famatissimis Europae mercatoribus *Fuggaris* in Augusta Vindelicorum per connubia societatem iunxit, pleraque ingenia, variasque item artes ad auri, argenti, cuprique fodinas eius industria, magno quaesitas aere, ad posteros transmisit." 's a' t. Nem fogy Wagneren a' tsudám, midőn Thurzó Jánosnak egyik nőjéről így ír: „alterius nomen et familia ignoratur, altera erat Magdalena Beckin" holott *Decius* nyilván mondja, hogy a' *Fuggereknek* sógoruk volt. — Thurnschwamb kéziratában, mellynek mássa nálam is meg vagyon, ezek is találtatnak: „Als dieselben Ungrischen Herren mit ihren Anhang ihre Zeit ersehen, haben sie die Herrn Fugger erstlich zu Ofen in ihren Hauss angegriffen und überfallen, und unversehens geplindert, und was sie gefunden, auch genommen," — Noha *Fugger* számkivettetett; a' zsíros kontzot mindazáltal el nem felejthette: „Und ist Herr Antoni in 1526. Jahr von Augspurg gen Wien kommen, folytatja tovább Thurnschwamb, alda Herr Anton Fugger (egyedűl tsak a' Thurzókat, meg a' Fuggereket nevezi uraknak, a' Magyarok neveikhez nem szokta az úr tzímet ragasztani) durch Unterhandlung der Bothschafften den Kupferhandl in Neusohl von dem König Ludwig in Arenda auf fünfzehen Jahr lang hat angenommen, davon jährlich 20,000 fl. Ungrisch geben, auch dass er soll den König Ludwig darauf leihen 50,000 fl. Ungrisch, die sollen erst in fünfzehen Jahren abgezogen werden, an der Arenda nemblich alle Jahr 3,333$\frac{1}{3}$ fl. und all die Schäden wieder zu bezahlen. Dieser Vertrag ist beschehen

den 16. April 1526. mit solchen kleinen Geld hät der König Ludwig den Türcken Widerstand thun sollen.“ —

Tudván, hogy a' *Fuggerek* magyar országi részel egész Olaszságban, és Velentze tartományában kereskedtek, megérthetjük, miért maradtak nálunk nem a' legjobb emlékezetben? — A' hozott törvény, meg a' nép' szova (vox populi, vox Dei) tsalhatatlan bizonyságok, hogy ők nem az ország' hasznára, hanem kárára voltak. A' *Fukar* szó tehát *húzót*, *vonót*, *zsarolót* jelent; mert *Molnár Albert* Dictionáriumában Francof. 1621. p. 101. „*Fukar Publicanus*, *Fukarok Dardanarii*, *Publicani*.“ *Pápainál* az első kiadásban szinte: „*Fukar*, *Publicanus*.“ — *Szabó Dávid* Kisded Szótárában a' második kiadásban: „*Fukar*, *árendáló*, *bérlő*, *valakitől vámot*, *'s egyéb holmi jövedelmet árron megvévő*.“ — *Kresznerics Ferentz* Magyar Szótárában I. R. p. 175. „*Fukar*, *Publicanus*, *Dardanarius*. *M. A. item Usurarius iniquus*, *S. J. Frumentarius Mercator*. *C. M.*“ — *A' Magyar Tudós Társaság'* Zseb Szótárában p. 307. „*Geitz*, *die*, *fösvénység*, *fukarság*, *zsugoriság*.“ Látjuk, hogy a' régi szótárakban a' Fukar mindenkor *Publicánust* tészen, a' *Publicánusokról* pedig *Ackermannak* Archaeologia Biblica homlok írású könyvében Vien. 1826. 8. p. 276. olvassuk: „Vectigalia provinciarum conducebantur ab equitibus romanis, qui inde *publicani* dicebantur, et in provinciis conductos suos habebant portitores, seu exactores vectigalium, qui τελωναι dicebantur. In Judaea vectigalia etiam Judaeis locabantur, qui demum praerogativa equitum romanorum gaudebant. Luc. 19. 2. Jos. de Bell. II. 14. 9. Portitores eorum, τελωναι, qui in Vulgata minus recte dicuntur *publicani*, commorabantur in portubus et in viis publicis, ubi telonium, τελωνιον, erat, et perquirebant, quae adducebantur. — Hi portitores, teste Cicerone, procliviores erant ad amplius exigendum, quam ad fallendam fidem, dominis suis promissam; hinc ubique, praesertim autem in Ju-

daca exosi erant, et peccatoribus publicis accensebantur." — Mivel azok, kik a' vámot meg az adót bérbe vették, közönségessen *Publicánusok*nak neveztettek: azért tehát más helyt is az országok jövedelmeiknek bérlői, 's ezeknek tiszteik *Publicánusok*nak hivattattak; mivel, tovább, a' Sz. Írásbeli *Publicánusoknak* vám 's adó szedőik a' föld néptől sok húzással, vonással, istentelenséggel szedték a' vámot, meg az adót; azért fölötte nagy bűnösöknek tartattak, 's mint ollyanok megútáltattak, valamint megtetszik Mát. 5: 46—47. 9: 10—11. Luc. 3: 13. Marc. 2: 15—16. — Mikor tehát mi a' *Fukar* szóval élünk, e' féle szőrű emberekre, az az: zsarolókra tzélozunk.

Podkradczky Jósef.

11.

Herodot a' Scythákról.

Schlözer után mások is a' *Scytha néven* semmit sem értenek, és a' *Scytha föld* nekik nem egyébb, mint *terra incognita borealis.* Van e igazok vagy nintsen, azt mostan vitatni nem szándékozom; csak azt jegyzem meg, hogy az ó kor' irói közül többeknek elég bő és pontos esméretök volt a' Scythákról. Még az sem jelen értekezésem' tárgya, ha vallyon némelly irók nem zavarták e Scythiát össze Sarmatiával, nevezetesen Herodot, ki Scythákat helyez azon földre, hol mások Sarmatákat neveznek. Ezen irásom abban határozódik, a' mit Herodot tanít a' Scythákról; ez pedig a' Magyarnak, ki magát Scytha ivadéknak hiszi, nem lehet nem érdekes. Rólok több könyveiben, de leginkább a' negyedikben beszél; 's ezen elszórt tudósításokat felszedni és helyesen elrakni lészen itten foglalatosságom. *Szólok azért elsőben a' Scythák' eredetéről és nevéről, leirom azután földöket majd előadom*

szokásaikat, *végre pedig történeteiket*, — és mind ezt, mondom, egyedül Herodotnak nyomán. Némelly világosító magyarázatokat 's észrevételeket talán később közölhetek. Botlanom nem lehetetlen, 's azért engedelmet.

I A' mi tehát *a' Scythák' eredetét és nevét* illeti, van arról a' Scytháknak saját hagyományjok, és a' Görögöknek különös meséjök. Ama' hagyomány szerént valamelly *Targitaus*, Jupiternek és Borysthenes' leányjának fija, volt az elébb puszta Scytha földön a' legelső ember, Darius Hystaspis előtt 1000 esztendővel. Midőn e' Targitaus után az ő három fija, ugy mint *Lipoxain*, *Arpoxain*, és a' legifjabb *Colaxain* uralkodott, egy arany eke igástul, meg egy balta és tsésze szállott az égből le Scythia' földére; 's mind ezt magokévá akarván a' testvérek tenni, oda ment a' két öregebb egymás útán, de az arany égett, és tsak Colaxain előtt aludt el, kinek birtokába is esett. Látván ezt a' két öregebb, öttsének hagyá az egész országot. E' *Lipoxaintól* származtak az *Auchat Scythák*, *Arpoxaintól* pedig a' *Catiarok* és *Traspiak*, 's mindnyájan *Scolot* királyjokról neveztettek, *Scytháknak* pedig a' Görögöktől, és a' Persáktól *Szakáknak*. — Ellenben a' Pontusi Görögök következőt beszélnek. Gerion' teheneit hajtván Hercules, a' később Scythiának neveztetett földre jutott, melly akkor még puszta volt. Itten oroszlánybőr ruháját leveté 's elaludt; de az alatt nagy záporos jégeső támadt, és a' szekérről legelő lovai valamellyik isten' akaratából elvesztek. Felébredvén keresni ment lovait, 's Hylaeába jutott, hol egy barlangban ollyan leányra talált, ki tzombig asszony, azon alul pedig vipera testű volt. Magához térvén a' bámuló Hercules, kérdé, „*ha tévelygő lovait nem látta e?*“ „*Láttam*, ugy mond a' leány, *sőt nálam vagynak*, *de oda nem adom míg nem hálsz én velem.*“ Hercules ugyan vele hált, lovait még sem kaphatta meg mingyárt, mert őt tovább is magánál akarta marasztani a' leány, ámbár a' hősnek elmenni volt szándéka. Sokára szólott

amaz így: „*lovaidat megőriztem, te pedig lefizetted szolgálatom' béret, miután nekem három fiat adtál. Mond meg immár, mit tselekedjenek fijaid, ha egyszer felnőnek? itt maradjanak e, mert én vagyok e' föld' asszonya, vagy hozzád küldjem őket?*" Monda Hercules: „*két ivem közül egyet itt hagyok, egy kardot is a' hüvelyében, meg egy arany tseszét. Felserdülvén fijaid, ugy tselekszel helyesen, ha megmarasztod azt, a' ki képes ivemet ellőni és felkötni kardomat, a' tehetetlent pedig elküldöd.*" Hercules' elmente után fijait az asszony *Agathyrsusnak*, *Gelonusnak* és a' legkisebbet *Scythának* nevezte; kik miután felserdültek, atyjok' rendelése szerént megtétette velök a' merényt, Scythát megmarasztotta, a' kettőt elküldötte, mert a' dolgot tsak amaz egy tudta végre hajtani. Ettől származtak a' Scythák' királyjai, kik az arany tsésze emlékéül mindég annak alakát vésették kardjaikra.

II. Igy származván a' Scytha nemzet, nagy darab földre kiterjedt, és *földirása következik mostan*. Határa volt keletről a' Taurus hegyétől egészen a' Maeotisig egy árok, 's azon Maeotisi vásárhely a' Tanais körül, melly *Cremminek*, az az *Meredeknek* mondatik, és maga a' Tanais; délről a' Taurica Chersonesus, Pontus Euxinus és az Iszter; nyugotról a' Callipidák, vagy is Görögökből lett Scythák, felebb a' Halizonok 's Neurok' nemzete, és Hylaea; éjszakról Nebris, az Androphagok és Melanchlaenek' népe. Azonban e' határon kívül is laktak Scythák, azok tudni illik, kik valamikor a' királyi Scythákról pártoltak el. Helyöket így határozhatni meg. Tanaison tul a' Szarmaták laknak, a' Maeotistól kezdve 15 napi járó földön éjszak felé, felettök a' Budinok, kiken túl 8 napi pusztaság terjed el, ezen is túl a' Thyssageták, melettök az Irykák, és már ezek felett az elpártolt Scythák. — A' tulajdonképi Scythiát nem sokkal kevesebb vizek folyják keresztül, a' mennyi viztsatornák Egyiptomban vagynak. Legjelesebbek és hajózhatók ezek:

az öt torkolatu *Iszter*, *Tyres*, *Hypanis*, *Borysthenes*, *Panticapes*, *Hypacyris*, *Gerrhus és Tanais*. Legnagyobb az *Iszter*, mellyet tsak Scythiában öt folyó nevel, ugymint a' *Szorata*, Görögül *Pyrethon*, *Tiarantus*, *Ararus*, *Naparis és Ordissus*; közülök a' *Szorata* nagy folyó kelet felé, kisebb nyugot felé a' *Tiarantus*, 's e' kettő közt foly a' többi három. A' *Tyres* éjszakról jő 's egy nagy tóból származik, és Scythiát elválasztja Nebristől, 's torkolatánál a' Tyrita Görögök laknak. E' folyó mellett mutogattatik Herkulesnek valami kőbe nyomott talpa, melly két ölnyi nagyságu. A' *Hypanis* Scythiában ered egy nagy tóból, melly *Hypanis' anyjának* neveztetik, 's körülötte fejér vad lovak legelnek. Közel a' tengerhez Borysthenesbe szakad. Folyván csak nem öt napi hajózásu földön, igen édes; hanem már a' tengertől négy napi hajózásnyira megkeseredik attól a' bele folyó keserü forrástól, melly *Exampeusnak* neveztetik, és csak kicsiny. Ez az *Exampeus* pedig a' szántovető Scythák és Halizonok' határában azon helyen vagyon, a' Borysthenes és Hypanis között, melly Scytháúl *Amarampeusnak*, azaz *szent útnak* neveztetik. A' *Borysthenes* legnagyobb az Iszter után, és csak az egy Nilus bővebb vizü nála. Forrása nem tudatott, de éjszak felől foly, 's a' Gerrhus nevü helyig, 40 napi hajózásnyira esmertetett; pusztákról látszott azonban a' szántovető Scythák' határához érkezni. Vize mindeneknél tisztább és igen kedves italu. Körülötte legszebb mezők vagynak, a' fü nagyra nő. Neveli a' legízesebb halakat, többek közt bizonyos csont nélkülieket, mellyek igen nagyok és bésózatnak. Vetés is nagyon jó esik vidékén. Torkolatánál sok só terem. Az a' tér, melly Borysthenes és Hypanis' összefolyása közt vagyon, *Hyppoleus' fokának* neveztetik, hol Ceresnek egy kápolnája épült. Ezen kápolnán tul laknak Hypanis mellett a' Borysthenitàk. A' *Panticapes* szinte éjszakon egy nagy tóból szakad ki, befoly Hylaeába, 's a' Borysthenessel egyesül. A' *Hypacyris* is tóból ered, 's keresztül folyván a' pásztor Scythák' földén,

Carcinitis városánál a' Pontus Euxinusba ömöl. A' *Gerrhus* azon Gerrho nevű helytől vette nevezetét, melly ott vagyon, hol a' Borysthenest már esmerni kezdték. Ez választja el a' pásztor és királyi Scythákat, 's közel a' tengerhez Hypacyrisba szakad. A' *Tanais* megént egy nagy tóból foly alá éjszakról, a' királyi Scythákat és Szarmatákat elválasztja, 's a' Maeotisba rohan. E' Tanaisba foly a' *Hyrgis*. — Scythiának egyenes hossza, éjszakról délre, 4000 stadium; Isztertől a' Borysthenesig 10 napi járó föld vagyon, ettől is szint annyi a' Maeotisig, a' Pontus Euxinustól pedig a' Melanchlaenekig 20 napi, egy napi utra 200 stadiumot számlálván. — A' Scythák' három rendüek, ugy mint *szántóvető*, *pásztor* és *királyi Scythák*. A' *szántóvetők* laknak a' Halizonok és Neurok mellett, Borysthenestől fogva Panticapesig 3 napi járásnyi földön kelet felé, éjszak felé nyujtózkodva pedig 11 napi hajózásnyira Borysthenes' mentében. Ezeket a' Hypanei Görögök *Borysthenitáknak* nevezik, magok pedig magokat *Olbiopolitáknak*. A' *pásztor Scythák* Panticapestől kelet felé a' Gerrhusig laknak 14 napi járásu földön, semmit sem vetnek, semmit sem aratnak, semmi földet sem mívelnek. Az egész vidék fátlan, kivévén Hylaeát. A' *királyi Scythák* laknak a' Gerrhustól fogva egészen a' Maeotisig és Tanaisig kelet felé, 's a' már említett árokig; délről a' Taurica Chersonesussal határosok, éjszakról a' Melanchlaenekkel. E' királyiak legderekabbak a' Scythák között; 's legtöbben is vagynak, és a' többi Scythákat csak ugy tekíntik, mint szolgájikat. A' *Gerrhusok* a' Scytha birodalom' éjszaki szélén laknak. — Számokat a' Scythákna bizonyosan nem tudhatni; némellyek nagyon is sokra, mások igen is kevésre teszik. *Ariantes* nevű királyjok így vette őket számba. Minden Scythát feje vesztése alatt parantsolt az Exampeusnál megjelenni egy nyílheggyel, 's ezen összegyűlt nyílhegyekből egy üstöt csináltatott, mellybe 600 akó könnyen bele fért, vastagsága pedig hat újnyi volt; 's még Herodot' idejében a' nevezett víz mel-

lett feküdt. Ebből a' Scythák' sokasága kitetszett. Ez az üst egyetlen egy csudálatos míve Scythiának.— Az egész Scythia sik mezőföld és tömött, nedves, ingoványos, minden város és falu nélkül. Füve bőven van 's igen aszszu. Terem lenhez hasonló kendere. Nyáron felette sokat esik, télen pedig havaz minden eső nélkül, 's a' havat pehelynek nevezik, és ezt szokták mondani, *tele a' lég pehellyel*, 's látni sem lehet miatta. Téli mennydörgést hallani merő csuda, földindulás pedig télen nyáron egy iránt rendkívüli eset. A' hideg felette kemény, 's nyolcz hónapban alig kiállható. A' tengerek ugy befagynak, hogy a' Cimmeri Bosphoruson hadi sereggel és szekerekkel járnak a' királyi Scythák a' tulsó partra egészen az Indusokig. A' lovak ugyan kiállják ezt a' rettenetes hideget, de az öszvérek és szamarak még csak kezdetét sem. A' szarvas marhának itten szarva nem nő, 's ennek is a' nagy hideget adja okául Herodot.

III. Megtekíntjük mostan a' *Scythák szokásait*. Azt mondja Herodot, hogy a' Pontus Euxinuson belűl lakó népek a' legbutábbak, és csak a' Scythák közűl származtak tudós emberek. Azonban ezeknek dolgaik közűl is tsak azt az egyet tartja nevezetesnek, hogy tudniillik kigondolták, miként el ne futhasson senki, a' ki közibök megy, magokat pedig miként meg ne lehessen fogni, sőt ha akarják még meg se találni. Nem lévén ugyan is városaik 's faluik, az idegen eltéved, ők pedig bátran elmennek a' legtávulabb eső vidékekre. Ezt találták ki a' föld fekvésének és a' folyóvizek' segítségével. Mi azonban lássuk tovább is a' Scythákat *vallásokra*, *hadi állapotjokra*, *köz életökre*, *királyjokra 's temetkezésökre* nézve, a' mint tudniillik Herodottól tanuljuk.

1. *Vallás.* Istenek gyanánt csak a' következőket tisztelik közönségesen minden Scythák: *Vestát*, és ezt leginkább; azután *Jupitert* és *Tellust*, 's ugy ez utóbbit mint Jupiter' nejét; továbbá *Apollot*, *Venus Uraniát*, *Marsot* és *Herkulest*; de a' királyi

Scythák *Neptunnak* is áldoznak. Mind ezeket pedig saját nyelvökön nevezik: Vestát *Tabitinak*, Jupitert *Papaeusnak*, Tellust *Apiánák*, Apollot *Oetosyrusnak*, Venust *Artimpasánák*, Neptunt *Tamimasadesnek*. Képeket, oltárokat 's templomokat nem emelnek, hanem csak az egy Marsnak három stádiumnyi hoszszaságú, 's ugyan annyi szélességű, de csekélyebb magasságu templomot. Illy darab földet tudniillik sok ágakkal beterítnek, 's felül négyszegű egyenes tért csinálnak; melly halomnak három oldalra meredek, egyje, a' hol feljárnak, lejtős. Fen a' tér közepén egy görbe kardot, ez a' Marsnak képe, szurnak le. Illy templomépítésre minden évben 150 szekér ágot szereznek. — Midőn áldoznak, az áldozati állatot lábra állítják, 's megette áll az áldozó, ki letévén süvegét, az állatot egy ütéssel lecsapja, segítségűl hívván a' közben azt az istent, mellynek az áldozat tétetik. Továbbá hurkot vet a' nyakára, 's egy bele szurt botnál fogva körűlhordozván megfojtja. Lehuzván a' bőrét, főzéshez fog. Mivel pedig Scythia fa szükében vagyon, tehát az áldozati állat' csontairól leszednek minden hust, 's e' csontok szolgálnak fa helyett, mellyek szépen és jól is égnek. A' hust Lesbosi szabásu, de sokkal öblösebb vas fazékakba, vagy ha éppen vas fazék nem volna kéznél, az állatnak vízzel feltöltött gyomrába rakják; és így az ökör, 's minden egyébb állat, maga főzi magát. A' már megfölt hust az áldozó kiszedi. Egyébb állatot is, de főképen lovat áldoznak; különféle isteneknek különféle állatokat; Marsnak minden évben 's mindeneknél többet, lovat ugyan leginkább, de más állatokat is. A' hadi foglyoknak minden századikát feláldozzák, kiket, miután bort töltöttek fejökre, valami edény felett megölnek, és véröket a' Mars' templomán letüzött kardra öntik. A' megöletettnek jobb vállát karostul lemetszik, feldobják, 's a' hová esik, ott marad a' testtől különválva. Többi szertartásaikat végezvén, eloszolnak. Az illyen áldozatokat pedig magok a' Scythák szerzették. — Jóslójik sokak és veszszőnyalábokból jósolnak. Földre teszik tud-

niillik nyalábaikat, felbontják, széllyelrakják, 's ugy mondanak jóslatot. A' nyalábok azután jövendő használatra ismét összeköttetnek. A' jóslat' illyen nemét őseiktől tanulták. Az *Enareák*, kik férfiasszonyok, (androgynok) a' hárs' zöld ágaiból jósolnak, 's azt mondják, hogy őket erre Artimpasa tanította. Meghasítják tudniillik a' hárságot három helyen, 's újaikkal feszítvén, jósolnak. — Többnyire azt a' szent aranyat, melly Lipoxain, Arpoxain és Colaxain' idejében szállott le az égből Scythiába, a' királyok mindenkor gondosan őrizték, 's évenként innepélyesen szokták a' Scythák meglátogatni. A' kinek valami szent aranyja volt, egy napnál legfelebb nem tarthatta tovább magánál, 's addig is szabad ég alatt kellett feküdnie.

2. *Hadi állapot.* A' Scythák megegyeznek abban az Egyiptomiakkal, Persákkal, Lydekkel, és csak nem minden barbarokkal, hogy nemtelenebbeknek tartják azokat, 's még azoknak fijaikat is, kik mesterséget űznek, nemesebbeknek pedig a' katonáskodókat. — A' Scytha hadi foglyának vérét rendszerént mingyárt megiszsza, a' kiket pedig megöl a' csatában, azoknak fejeiket elvágja, 's a' királynak viszi, mert tsak ugy részesülhet a' zsákmányban. A' fejjel így cselekszik: a' kaponyát kerekesen a' fülekig lemetszi, kitisztítja, megnyuzza, a' bőrt keze közt puhára dörgöli, keszkenőnek használja, lova' zablájára köti 's vele büszkélkedik. Annál nagyobb vitéz, mennél több illyen keszkenője vagyon. Sokan ezen bőröket ruhának is összevarják 's felöltik. De csak legmérgesebb ellenségeiknek metszik el így kaponyájikat, mellyeket azután nyers ökörbőrrel huznak be, a' gazdagabbak belülről meg is aranyoznak, és pohár gyanánt használják. Ezt cselekszik azon honosokkal is, kik valamelly lázadásban elfogatnak, ha egyébb iránt a' király' része győz. E' poharakat, ugy mint diadalmaik' jeleit, mindenkor előveszik, midőn jeles vendégektől látogattatnak meg, 's a' történetet elmondják. Némellyek a' megölt ellenségnek jobb karját is körmöstűl megnyuzzák, 's a' bőrrel

tegzőket vonják be; sőt megnyuzzák az egész embert, 's a' kifeszített bőrt lovon hordozzák körül. A' vitéznek más jutalma is vagyon. A' tartományok fejedelmei tudniillik évenként egyszer megtöltenek borral egy kupát, 's körűle összegyűlnek a' Scythák; a' ki már ellenséget ölt, iszik a' kupából, a' legtöbbet megölő kétszer is; a' ki pedig semmi jeles dolgot sem vitt végbe, az nem ihatik, hanem félre ül, és ez a' legnagyobb gyalázat. — Midőn másokkal szövetséget kötnek, bort töltenek egy nagy cserép pohárba, késsel vagy karddal megmetszik testöket, 's véröket a' borba folyatják. Azután a' pohárba mártják görbe kardjokat, a' nyilat, baltát és tőrt, a' közben sok szóval lekötik magokat, 's a' véres bort nem csak a' szövetkezők, hanem a' tekintetesebb vendégek is megiszszák. — A' mi fegyvereiket 's öltözetöket illeti: azon Scythák, kik egykor Xerxes' táborában szolgáltak a' Görögök ellen, viseltek a' fejökön hegyes 's nyak alatt megköthető és bokrétás sisakot, lábszáraikon nadrágot, fegyverűl ívet, tőrt, csákányt és két tollu dárdát.

3. *Közélet.* A' Scythák szekereken laknak, 's városaik vagy falujik nincsenek. Edényeket és szerszámokat nem használnak ezüstből vagy rézből, hanem csak aranyból készülteket. Eledelök hus és nem kenyér. A' szántóvető Scythák termesztenek ugyan gabonát, de azt csak pörkölve eszik meg; a' pásztor Scythák pedig sem vetnek, sem aratnak. Egyébiránt a' szántóvetők veres és fok-hajmával, lencsével és kölessel is éltek. A' disznót általában, semminek tartván, nem nevelték. — A' pásztor Scythák igen itták a' tejet, és szolgáikkal fejettek, kiknek ki szokták szemeiket tolni. Hogy pedig sok tejet kapjanak, csőkkel a' szülő részbe fujattak, míg az alatt másokkal fejettek, mivel a' fujás által megtöltetett tölgyek bővebb tejet adnak le. Ezt öblös faedényekbe töltötték, keverték pedig a' vakok; a' mi felül maradt azt itták, ugy mint a' lenmaradtnál becsesebbet. Ittak bort is mértékletlenül; és azért szokták a' Görögök ezt mondani a' felől, a' ki sokat vagy

már ivott, vagy akart inni: *scythissato*, *scythaképcselekedj*. E' közbeszéd akkor kezdődött, midőn a' pásztor Scythák szövetségre léptek Dárius ellen a' Spártaiakkal, kiknek királyjok, *Eleomenes*, nagyon kezdett a' Scytha követekkel inni, a' miben végre meg is bolondult. — Mosódás helyett füstöléssel éltek. A' kendermagot tudniillik tüzes kövekre hintették, melly minden Görög temjénnél kellemesebb illatot bocsát. Ettől annyira megbódultak, hogy sirtak szinte jajgatva. Fürdő helyett leöntötték az asszonyok férjeiket, 's ezek feldörzsölték testöket, a' mi megdagadváu, illatos orvos szerekkel bekenték orczájokkal együtt, és már más nap tiszta fényesek. — Idegen szokásoktól nagyon undorodnak, 's az azokhoz szitókat keményen, sőt, majd alább látni fogjuk, halállal is bűntetik. Esküsznek leginkább a' királyi székre, 's annál erősebb esküvésök nincsen. Végre a' mit Görögök beszélnek a' Scytha férfiakról, hogy mihelyt asszonyra gerjednek, csak szekérre függesztik tegzöket, és nyilván végzik dolgokat: ezt nem ők, hanem a' Massageták cselekszik.

4. *A' király, 's királyi és köz-temetés.* A' király a' királyi Scythák között lakik. Körülötte nemes Scythák, 's éppen nem rabszolgák szolgálnak. Ágyasai számosak. Vagyon különös szakáccsa, pohárnoka, lovászsza 's hírnöke. Ha megbetegszik, három legtapasztaltabb Enareát hivnak hozzá, 's e' jóslók megneveznek valakit, hogy hamisan esküdött a' királyi székre, 's ez a' király' betegségének oka. A' vádlottat azonnal elöhozzák, 's ha tagadná a' rá fogott hamis esküvést, és neheztelne: még más három Enareát hivat a' király a' hárságokból jóselni. Ha ez utóbbiak igazolják az elébbiek jóslatát, a' vádlottnak feje rögtön elüttetik, javait pedig az első három jóslók felosztják magok közt. Történjék azonban, hogy a' másodszor hivatott Enareák feloldozzák a' vádlottat, akkor ismét mások hivatnak jóselni, 's ha a' vádlottat még ezek is feloldozzák, az első három jósló halálra itéltetik. Egy ágokkal megrakott szekérbe ökröket fognak, a' hamisan jóslókat

hára kötött kezekkel, megkötözött lábakkal 's bedugott szájjal hanyatt fektetik az ágakon, 's miután ezeket meggyujtják, ijesztgetik az ökröket, mellyek elégszer az Enareákkal együtt égnek meg, néha pedig csak megperzselödve futnak el a' szekérruddal. Illyképen más okokból is megégetik a' hamisan jóslókat. Kiket a' király égettet meg, azoknak még fijaikat sem hagyja, hanem csak leányaikat, életben. — A' királyi temetkező hely a' Gerrhusoknál vagyon. Itt, ha már meghalt a' király, egy felette nagy négyszegű sírt ásnak. Fogják azután a' királyi Scythák a' királynak viaszszal beöntetett testét, hasát felmetszik, belrészeit kiveszik, 's megtöltik apróra törött rekettyével, balsamfüvel, petreselyem maggal és ánissal, 's azután bevarják. Igy szekérre tévén a' testet, viszik a' szomszéd pásztor Scythák' határáig, 's ezek azt gyászos tisztelkedéssel fogadják el, fülöket lemetszik, hajokat körülnyirik, karjaikat megmetélik, homlokokat 's orrokat megsebesítik, és bal kezöket nyíllal általszurják. E' pásztor Scythák is azután fedeles kocsira teszik a' testet, 's viszik a' Gerrhusok határáig és általadják. Itten a' test ágyra tétetik, 's a' sirba két sor leszurott dárdák közé bocsátatik, mellyekre fákat raknak, és ruhával letakarják. Akkor a' király ágyasai közül egynehányat megfójtanak, megfojtják pohárnokát, szakácscsát, lovászszát, hirnökét, szolgáját, lovait, 's mindnyájokat a' tágas sirba teszik, valamint a' királynak arany poharait 's egyébb holmijét is. Ekkor szaporán, mintegy vetélkedve, behányják a' sirt, 's minél nagyobb halmot csinálnak felette. Egy év mulva megujul a' temetési tisztelkedés. Összegyülnek tudniillik a' sir körül, 's ottan a' királynak legjelesebb szolgáji közül ötvenig valót ugyan annyi legszebb lóval együtt, megfojtanak, bélöket kivetik, az ürességet megtöltik polyvával, és bevarrják. Majd sok duczokat ásnak le a' sir körül, 's mindenikre egy fél kereket tesznek; két illyen szomszéd félkerékre egyegy lovat fektetnek, ugy, hogy az első félkerék a' lónak szügyét, a' hátulsó pedig hasát tartja

czombjánál, és lábai lelógnak. Ekkor vastag karót szurnak rajta keresztül hoszszában a' nyakáig, felkantározzák és karóhoz kötik. Azután a' megfojtott ötven ifjakat egyet minden lóra, felültetik illyképen: általszurnak rajtok, a' hátgerincztől nyakig, egy egyenes karót, mellynek kiálló alsó végét a' lóból kiálló karóhoz szegezik. Igy e' lovagokkal körül rakván a' sirt, a' lovagrakók eloszolnak. — Egyébb Scythákat következőkép temetnek el. A' testet szekérre teszik a' legközelebbi szomszédok, barátainál meghordozzák, kik a' halottat elfogadván, egyenként adnak tórt a' testvivőknek és kisérőknek. Ez így megy negyven napig; azután a' halott' fejét kiürítik és megmossák; egymásra hajló három duczot leásnak, arra gyapju süvegeket aggatnak, a' beltérbe tüzes köveket hánynak, és a' temetésnek vége.

IV. Ezzel általtérünk a' *Scythák' történeteire*, 's előladunk mindeneket, a' mikről csak Herodot tudósít. Láttuk már a' Scytha hagyományból, hogy a' három testvér között felosztva volt Scythia egészen Colaxainnak jutott. Ennek három fija lévén, 's mindeniknek részt akarván adni, a' nagy birodalmat ismét három részre osztotta. Legnagyobb rész az volt, hol a' szent arany őriztetett. — Midőn Sesostris, Egyiptomi király, a' papok' tanácsára nagy sereget gyüjtött, és elindult a' szárazon, hogy meghódítson minden népeket: általmenvén Ásiából Európába, Scythákat is hódított-meg (Kr. szül. előtt mintegy 1036tal). — A' Massagetáktól háborgattatott Ásiai pásztor Scythák általkeltek az Araxesen Európába, 's hatalmas erővel érkeztek a' Cimmerek földéhez, (Kr. szül. előtt valami 630ban). Határaiban látván a' Cimmerek e' nagy sereget, azon tanácskozának, ha ütközni, vagy földöket önként elhagyni kellene e'? Mostan meghasonlás történt; mert a' fejedelmek viadalt akarának, viadaltól pedig vonakodott a' nép. Ez már szinte elmenéshez készült, midőn a' fejedelmek meggondolák, melly jól éltek földökön, 's azon kívül bujdosván mennyi bajjal kell majd küzködniök, azért inkább telkeiken aka-

rának elesni. Annakokáért véres viadal támadt Tyres mellett az igen egyenlő erejü fejedelmek és nép között, 's ez utóbbi győzvén, miután az elhullottakot eltemette, kiknek temető helyök Herodot idejében még látható vólt, kiköltözött lakhelyéből. Igy az üresen hagyott tartományt akadály nélkül foglalták el a' Scythák. — Ezek azonban Madyes nevü királyjok alatt, ki Prosothyas' fija, utánok iramodtak a' Cimmereknek, 's hajtották őket Ásiába, és midőn utat tévesztettek, Caucasus' jobbja' felől nyomozván a' fekete tenger mellett haladó Cimmereket, a' száraz földön Mediába jutottak. Mediai király Cyaxares éppen akkor volt utban Ninive ellen, hogy atyjának Phraortesnek halálát megboszúlja, ki az Assyrokkal viselt háborujában népe nagyobb részével elveszett. Összerobbantak a' Scythák és Médek, 's ütközetet vesztvén Cyaxares, a' Scythák Ásiának birtokába jutottak. — Most egyenesen Egyiptom ellen indultak, és már Syria Palaestinába értek (Kr. szül. előtt 628ban), midőn Psammetichus, az Egyiptomi király, elejbök jöve, 's ajándékokkal és kéréssel arra vette őket, hogy ne mennének tovább. Ők tehát visszafordultak, mindazáltal csapatokat hagytak Ascalonban. Ezek Venus Uraniának itten lévő, talán mindeneknél legrégebbi templomát, kirabolták; mellyért az istennő, így vallják magok a' Scythák, e' rablókat 's gyermekeiket nyavalyával elborította, a' mit azonban az Enareák meg tudnak gyógyítani. — De zsarnokok voltak a' többi Scythák is 28 év alatt, a' rendes adón felül kényök szerént zsákmányoztak, 's csak nem mindent pusztulásra juttattak. Cyaxares tehát, midőn őket szállásra befogadta 's lerészegítette, ellenök támadt; sokan megölettek, mások visszatértek honjokba. Itten azonban új gonosz érte őket. Feleségeik ugyan is a' hoszszas távullét alatt vak szolgájikhoz adták magokat. Ezeknek gyermekeik származásokat jól tudták, 's a' Médiából jövőknek ellenök mentek, széles árkot ástak Taurustól fogva Maeotisig, 's az általmenni törekedőket akadályozták. Csaták kel-

tek, de sok csaták után sem boldogultak a' Scythák. Ekkor egy Scytha monda: „*mit cselekszünk, férfiak! saját szolgáinkkal hadakozván? Ha mi öletetünk, számunk fogy; ha mi öljük azokat, majd kevesebbeknek parancsolunk. Hagyjuk a' dárdát és nyilat; korbácsot vegyünk elő*, a' *mivel lovainkat verjük, 's ugy menjünk elejbök. Mert valameddig fegyveresen látnak minket, hozzánk hasonlóknak vélik magokat, mintha gyermekeink volnának; de ha fegyver helyett korbácsot látnak kezeinkben, megértik, hogy ők szolgáink, és megszűnnek ellenünk állani.*“ Tetszett ez a' Scythákna k, és ugy cselekedtek, a' megijedt szolgák pedig elfutottak. — Ugyanazon Cyaxares' idejében zendülés támadt a' pásztor Scythákná l, és egy sereg Médiába költözött. Cyaxares a' könyörgöket kegyesen fogadta és nagyra becsűlte, gyermekeit általok a' Scytha nyelvre 's nyilazásra tanítatta. A' Scythák szorgalmatosan és szerencsésen vadásztak; de mivel néha még is megtörtént, hogy vadat nem hoztak, a' különben is indulatos Cyaxares roszszabbul kezdett velök bánni. Ezek annakokáért összebeszéltek, és azt végezték, hogy a' rájok bizott gyermekek közűl egyet leölnek, 's miután azt vad hus gyanánt elkészítik és Cyaxaresnek feladják, Halyatteshez fussanak Sárdisba. Minden ugy lett. Mivel pedig Halyattes ki nem adta a' Scythákat Cyaxares kívánságára, öt esztendös háboru támadt a' Médek és Lydek közt. — Máskor, bizonytalan idöben, a' királyi Scythák közül pártoltak el némellyek, 's meszsze éjszakkelet felé telepedtek le az Itykák felett. — Ismét máskor a' Görögök egy háboruban meggyőzték az Amazonokat Thermodonnál, 's három hajón vitték magokkal a' foglyokat. Az Amazonok azonban megölék rablójikat a' tengeren, de mivel a' hajókat kormányozni nem tudták, csak a' széltöl vitetve a' Maeotisi Scytha partokra vetődtek. Ott, kilépvén', egy ménest mingyárt elfogtak, 's volt idejök lovakon sokat zsákmányozni. Ezeket a' Scythák beszédökről 's ruházatokról meg nem esmerhették, és férfiak-

nak tartották, valameddig a' harczban elesettekről igaz nemökre nem találtak. Most tehát azt végezték, hogy tovább nem harczolnak velök, hanem inkább gyermekeket ohajtanak e' vitéz asszonyoktól nyerni; ugyan azért annyi Scytha ifjat küldének elejbök, a' mennyien ők magok lehetnek, 's az ifjak mindenben az Amazonokat kövessék: ütközzenek, ha megtámadtatnak, 's ha tábort ütnek, megálljanak. Sejdítvén az Amazonok e' kivánatot, nem kezdettek csatát, hanem inkább közeledtek a' Scythákhoz. Fegyvere 's életmódja mind a' két félnek egyenlő volt, vadásztak és zsákmányoztak. Az Amazonok délkor egyenként 's kettönként mindenfelé meszsze kijártak szükségökre, 's mingyárt ugy cselekedtek a' Scythák is. Illyenkor egyszer egy Amazon közel esett valamelly Scythához, 's el nem távozott, sőt az ifjunak tudtára adta jelekkel, hogy más nap ismét azon helyre jőjjön másod magával, 's ő is oda másod magával viszszatér. Társainak a' Scytha elbeszélte történetét, és más nap megjelent a' helyen, 's az Amazon is megtartotta szavát. Ezt látván a' többi Scythák, mindnyájan félre vitték az Amazonokat. Ezután a' két tábort egyesítették 's együtt laktak, mindeniknek az maradván felesége, a 'kivel legelsőbben összement. Mivel pedig az Amazonok' nyelvét nem tudták a' Scythák megtanulni, azok tanulták meg ezekét, de nem elég jól, 's mindég rontva Szarmatásan beszélték. Már beszélni tudván egymással, mondának nejeiknek a' Scythák: *nekünk szülőink és jószágaink vagynak, tovább tehát illyen életet ne folytassunk, hanem menjünk az emberek közé, ugy is ott sem mások, hanem csak ti maradtok feleségeink.*" Felelének az Amazonok: „*mi a' ti asszonyaitokkal együtt nem lakhatunk, mert azoknak velünk egészen ellenkező szokásaik vagynak: mi dárdázunk, nyilazunk, lovaglunk, 's asszonyi dolgokhoz nem értünk; ezeket a' ti asszonyaitok nem cselekszik, vadászatra nem járnak, hanem ülnek a' szekéren. Mi hozzájok hasonlók nem lehetünk. Ha minket csak ugyan*

feleségeitekneh kivántok, és igaz férfiak akartok lenni: elmenvén szülőitekhez, és kivévén a' jószágból részeteket, jöjjetek viszsza, 's együtt lakjunk azoktól külön. Az ifjak azonképen cselekedtek. Mondának ismét az Amazonok: *minket itt maradni kettős félelem tartóztat; titeket szülőitektől megfosztottunk, földeteket pedig nagyon pusztítottuk. Miután tehát minket elvettetek, nosza! menjünk el innen, keljünk által a' Tanaison, és ottan lakjunk.* Az ifjak ezt is megtették, 's a' Tanaison tul kelet felé három napi földnyire, Maeotistól is ugyan annyira éjszak felé helyet fogtak. Elébbi dolgaikat tovább is folytatták az Amazonok, 's ugy öltözködtek mint férjeik. Közöttök csak az mehetett férhez, a' ki már ellenséget ölt, 's e' miatt sokan vén leányúl haltak meg. — A' Scytháknak Mediábul lett haza költözésök után (14ed évre, Kr. szül. előtt 590ben) egy tudományes férfi jelen meg a' Scytha égen *Anacharsisban.* Sok földet bejárt ez és vizsgált meg, 's a' tudományokban igen sokra ment. Hellespontusi hajózásakor Cyzicumba jutott, mikor éppen nagyon fényes innepet tartottak az istenek' anyjának, a' mit ő látván, legottan fogadást tett, hogy ha békével és egészségben haza ér, a' szerént fog áldozni. Midőn tehát az Achilles' utja mellett Hylaeába jutott, elrejtezett az ottani sürü fák között, 's a' dobot tartva kezében ineplett. Azonban egy Scythától észre vétetett, és a' királynak *Sauliusnak* feladatott. Ez tüstént a' helyre ment, Anacharsist mit csinálni látta, 's nyillal agyonlőtte. „Ha „most, igy beszél Herodot, kérdezősködik valaki „Anacharsis felől, tagadják a' Scythák, hogy tudnának felőle, mivel Görögországba utazott, és idegen „szokásokat vett fel. De hallottam én Timnestől, „Spargapithes' tutorától, hogy *Indathyrsus* Scytha „király' atyjának öccse, *Gnurusnak* fija, *Lycusnak* „unokája, *Spargapithesnek* pedig unokafija volt. „Ha igy a' dolog, tehát Anacharsist atyjáról bátyja „ölte meg; mert *Saulius*, tudniillik gyilkosa, *In-*„*dathyrsus*' fija volt. Görög költemény az, a' mit

„Peloponnesziak beszélnek, mintha Anacharsist a' „Scytha király küldötte volna Görögországba, 's mi„dőn hazájába viszszatért, a' királynak azt beszélte „volna, hogy a' tudományokat minden Görögök űzik, „csak a' Lacedemoniak nem tudnak azokról.“ — *Persa háboru Darius Hystaspissal, Kr. szül. előtt* 509ben. Kedve jött Dáriusnak a' Scythákat, Mediába minap tett berontásokért, megbüntetni.

Ezt ugyan a' testvére, Artabanis, ellenezte neki; a' feleségének Atosszának is inkább tetszett volna a' Görögök ellen menni, mert vélekedése szerént a' Scythákat akár mikor le lehetne győzni: ő mindazáltal a' pártos Babylonnak bevétele után 700 ezer emberrel és 600 hajóval Scythiába elindult. A' pásztor Scythák voltak elsők, kik egészen Chersonesusig léptek elő seregökkel; a' Spártaiakkal pedig ugy egyeztek, hogy ők magok a' Phasis' mentében Mediába rontsanak, 's ott az Ephesustól felmenő Spártaiak velök egyesüljenek. Dárius azonban általkelvén az Iszteren, a' hidat a' Jónokkal fel akará szedetni, hogy táborát kövessék. Coes pedig, a' Mitylenek' praefectusa, miután engedelmet kért a' szólhatásra, következőt tanácsolt. „*Király! midőn azon föld ellen indulsz, mellyben nem aratnak és város nincsen, engedd e' hidat megmaradni, és épitőjit hagyjad védelmére; hogy akár találjuk meg a' Scythákat, akár nem, mindenkor szabadon általjöhessünk a' folyón. Mert nem attól tartok én, hogy, ha megtaláljuk őket, elfutunk az ütközetből; hanem, hogy meg nem találjuk, és tévelygésünkben ér valami baj. Azonban senki se vélje felőlem, mintha itt maradásomért javamra beszélnék; én, királyom! követni akarlak, 's hátra nem maradok, csak azt mondtam meg, a' mi neked gondolatom szerént hasznos lehet.*“ Gyönyörködött Dárius e' beszédben, és igy felelt: *Lesbosi vendég! midőn sértetlenül ide visszszatérek, elejbém állj, hogy jeles tanácsodért jeles ajándékkal jutalmazzalak.*“ Egyszersmind 60 csomót kötött egy sinoron, 's igy szólott a' Jón fejedelmekhez: *Jón férfiak! a' hid iránti első szán-*

dékomat megmásoltam. Ti pedig vegyétek e' sinort, 's mihelyt belső Scythiába megindulni láttok, bontsatok fel minden nap egy csomót: ha meg nem érkezném az utolsó csomóig, haza mehettek, addig pedig gondosan őrizzétek a' hidat, 's ugy igen tetszésemre fogtok cselekedni. Dárius ezzel indult. A' Scythák pedig gyűlésben voltak, 's mivel magokat a' nagy hatalom ellen gyengéknek tartották, követeket küldtek a' szomszéd Taurok, Agathyrsok, Neurok, Androphagok, Melanchlaenek, Gelonok, Budinok és Szarmaták' királyaihoz. „*Miután a' Persa*, igy beszéltek hozzájok a' követek, *mindeneket meghódított a' belső száraz földön, a' Bosphorust ált hidalta, 's az innenső partra lépvén a' Thraxokat le is győzte: már az Iszterhez közelít, hogy ezen innen is mindeneket hatalmába vessen. Ti tehát semmi szin alatt se álljatok el mellőlünk, hogy romlásra ne jussunk, sőt velünk tartván, együtt menjünk a' támadónak ellene; különben mi veszélyre jutnánk, 's vagy e' földet hagyjuk el, vagy itt maradván meghódolunk. Mert veszélybe rohanjunk-e, ha segedelmet nem adtok? ám a' Persa nem csak ellenünk, ellenetek is jő, 's nem csak minket, titeket is meg akar hódítani, és a' mint velünk, veletek is úgy* [illegible] *bánni. Hát lehet-e kételkedni ezen? hiszen ha csak minket akarna fegyverével zaklatni, másokat nem bántana, hanem mingyárt tartományunkat csapná meg. De mit csinál? kilépvén e' szárazra, az önkényt hódolókat felvette, az ellenkezőket pedig, mint például a' Thraxokat és szomszéd Getákat, fegyverrel kényszerítette magokat megadni.*" Tanácskoztak e' beszéd után a' királyok, és meghasonlottak magok közt; mert segítséget ajánlottak a' Gelonok, Budinok és Szarmaták, a' többiek pedig megtagadtak azt. „*Ha nem ti háborgattátok volna elébb a' Perzsákat*, igy szólának a' többi királyok, *méltán kérnétek segítséget tőlünk, 's a' mit tesztek, mi is azont tennők. De nélkülünk léptetek a' Persák' földére, 's azon, míg Isten en-*

gedte, hatalmaskodtatok; már most az Isten azoknak kedvezvén, nektek visszszafizetnek. Mi akkor sem bántottuk őket, most sem akarunk a' bántásban elsők lenni; ne bántsanak 's békével maradunk, bántsanak meg és mi nem szenvedjük. Nem is ellenünk, hanem azok ellen látszanak a' Persák törni, kik őket elébb megboszontották." A' Scythák tehát azt határozták, hogy ütközeteket nem adnak, hanem minden kutakat és forrásokat bedugnak, a' füvet pedig elemésztik. A' sereget annakokáért két csapatra osztották. Az egyiket, mellyben voltak a' Szarmaták is, azon tájra, hol *Scopasis* volt az ur, olly utasítással küldötték, hogy ha a' Persák oda fordulnának, a' Maeotis mellett egyenesen Tanaishoz fusson, és azután a' tovább haladó Persákat üldözze. A' másikat, melly két osztályból állott, 's egyiken *Indathyrsus*, másikon *Taxacis* uralkodott, alattok lévén a' Gelonok és Budinok is, egy napi járásnyira közelítették a' Persákhoz, hogy ezeket háborgatva mindég belebb vonuljon, őket eltévelítse, a' segítséget nem adók' földére vigye, 's viszszatérvén azután minden lehető merényt megtegyen. A' Scythák tehát szekereiket, aszszonyaikat, gyermekeiket és barmaikat felküldvén éjszak felé, tábort ütöttek a' Persáktól egy napi járó földnyire, midőn azok az Isztertől mintegy há[illegible] napi járásnyira haladtak be Scythiába. Mihelyt a' Persák meglátták e' Scythákat, keményen űzték őket, ezek pedig mind inkább eltértek az uttól kelet felé, és általkelvén a' Tanaison, általkeltek a' Persák is. Most keresztül futottak a' Szarmaták' földén, 's értek a' Budinokéba, és egészen a' Thyssageták alatt terjedő pusztaságig jutottak, hol Dárius a' Hoarus vizénél tábort ütvén, roppant nyolcz várost épített, mindeniket 600 stádiumra egymástól. Az alatt a' Dárius előtt tettetve futó Scythák viszszatértek hazájokba, 's őket a' Persa többé nem látván, maga is megindult nyugot felé; mert ugy gondolkozott, hogy az egész Scytha sereg volt előtte, és nyugotra futott. Igy ismét hamar Scythiá-

ban termett, hol a' Scythák' két osztályára talált, melly önkényt megszaladt előtte, 's futott egy egész nap. E' szaladók teljesíték most a' vett parancsot, 's a' velök szövetségre nem lépettek' földére vonták a' Persákat. Mentek tehát elébb a' Melanchlaenekére, majd az Androphagokéra, tovább a' Neurokéra, 's már az Agathyrsokéra készültek. Izenének ezek: *vagy ne lépjetek földünkre, vagy velünk harczoltok meg elébb.* Összse is gyűltek a' határon, de miután a' Melanchlaeneket, Androphagokat és Neurokat rémülve futni látták az éjszaki pusztaságok felé, szövetségre léptek a' Scythákkal, 's ezek ezután a' Neurok' földéről részént az Agathyrsokéra, részént a' magokéra vonultak. Dárius e' csudálatos hadfolyáson igen megütközött, 's igy izent egy lovas által Indathyrsusnak: „*ember miért futsz előttem szüntelen? hát nem választhatsz e' kettő közül: megállani és harczolni velem, ha képes vagy erre; vagy, ha képes nem vagy, úgy is megállani, 's hozván nekem uradnak földet és vizet ajándékul magaddal, szóra jöni hozzám?*“ Viszszaizent Indathyrsus: *Persa, értsed dolgomat! embertőli félelem miatt én nem futok, cselekszem csak, a' mit békekor is mindég cselekedni szoktam. Hogy eddig nem ütköztem? minek is, holott városaink 's féltő jószágaink nincsenek! Vagynak azonban temetkező helyeink, 's találd meg és kezdjed azokat pusztítani, 's fogod tapasztalni a' sirok felett, harczolunk-e, vagy sem. Elébb nem ütközöm. Ennyit mondok a' béke okáért. Többnyire pedig uramnak a' nemzőmet Jupitert és a' Scytha királyszéket tartom; neked pedig föld és viz helyett hozzád illőbb ajándékot küldök. Azt kivánom végre köszöntésül, hogy sirj, mivel te uramnak merészletted magadat mondani.* Szörnyen felháborodtak a' Scythák, midőn magokat szolgáknak hallották Dárius által neveztetni. Scopasis annakokáért az Iszteri hidat őrző Jónokhoz ment, hogy azokat megvesztegesse; mások élelmet rabolgattak el a' Persáktól, száguldozva háborgatták őket,

és csak a' szokatlan szamár 's öszvér ordítástól ijedező lovaik miatt nem tehettek, kivált éjjelenként, annyi kár', a' mennyit könnyen tehettek volna. Kezdének pedig a' Persák szükölködni és háborogni, a' mit észre vévén a' Scythák, Dáriusnak madarat, egeret, békát és öt nyilat küldöttek ajándékúl. Kérdék a' Persák a' követet ajándéka' jelentése felől; 's miután ez sietten utnak indulva csak azt felelé, hogy a' magyarázat magokra hagyatik, ha vagynak köztök bölcsek; lett tanácskozás és sok magyarázat jött elő. Dáriusnak ez volt véleménye: *nekem ajándékozzák a' Scythák magokat, földöket és vizeiket; mert földben terem az egér, vizben lakik a' béka, lóhoz hasonlít a' madár, és hadakozókat jelentének a' nyilak.* Máskép magyarázott Gobryas, igy szólván: *ó Persák! ha mint madarak nem repültök, mint egerek nem turtok a' földbe, mint békák tóba nem ugortok, a' honnan jöttetek, oda viszsza nem juttok, mert nyilaktól vesztek el.* Ez alatt Scopasis a' hidhoz érkezett. „*Nektek Jónok!* igy szólott ő, *szabadulást hozunk. Hallgassatok ki minket. Azt parancsolta Dárius, hogy* 60 *napig őrizzétek e' hidat, 's addig ha viszsza nem jö, ti haza mehettek. Most ugy cselekedjetek, és sem tőle, sem tőlünk nem fogtok vádolhatni.*“ Igent mondván a' Jónok, viszszatértek a' Scythák. A' többiek azonban, gyalog és lovon csatarendben állottak Dárius előtt. Történt pedig, hogy egy nyul felugrott előttök, 's nagy zajjal üzésére futottak. Ennek okát tudakozván 's megértvén Dárius, monda: „*ezek az emberek nem is gondolnak velünk, 's a' mint veszem észre, jól itélt ajándékok felől Gobryas. Tanácskoznunk kell, mint mehessünk oda bátorságosan, a' honnan jöttünk.*“ Mellyre Gobryas: *ó király! hir után is tudtam ezek' szegénységét, miolta pedig itt vagyok, nyilvábban veszem észre, hogy minket csak csufolnak. Jónak látom az éjjeli tüzeket mingyárt estve meggyujtani, 's megtenni minden szokott intézetet, a' leggyengébb katonákat észvesztésül hátra hagyni, a' szamarakat kikö-*

tözni, a' táborral pedig, mielőtt a' hidat vagy a' Scythák, vagy a' parancs szerént a' Jónok elrontanák, visszafordulni. Tetszett Dáriusnak e' tanács, és a' katonák' gyengéjit olly örv alatt hagyta hátra, mintha nyomos ütközetre menne. Vigyáztak tehát a' hátra maradtak, a' szamarak ordítottak, 's ebből a' Scythák az egész Persa tábort jelen lenni gondolák. Virradt azonban, 's látták az áldozatra szánt Persák veszélyes állapotjokat, és elmondván mi történt, kucsolt kezeket nyujtottak a' Scythák felé. Rajta most a' Scythák, törnek a' Szarmatákkal, Budinokkal és Gelonokkal legrövidebb uton Iszter felé lovakon, míg a' Persák többnyire gyalog és ut nélkül tévedezve bolyognak. „*Jónok*! igy szólnak a' hidhoz korán elért Scythák, *a' Dáriustól szabott idő lefolyt, 's ha még sem távoztok el, bántásunkra lesztek. Félelemből maradtatok eddig, de már mostan felszedjétek a' hidat, 's hálát adván az Isteneknek és a' Scythákna k, haza békével és szabadon menjetek. Mert ugy fogunk Dárius uratokkal bánni, hogy senkit sem fog megtámadni többé.*" Tanácskozának tehát a' Hellespontiak' és Jónok' tyrannjai: nevezetesen amazok közül *Daphnis* Abideni, *Hippoclus*, Lampsaceni, *Erophantus* Parieni, *Metrodorus* Proconnesi, *Aristagoras* Cizicení, és *Ariston* Byzantiumi; emezek közül *Stratias* Chiusi, *Aecides* Samusi, *Laodamas* Phocei, 's *Histiaeus* Milesiumi tyrann; az Aeolok közül csak az egy Cymaei tyrann *Aristagoras* volt jelen. *Miltiades*, az Athenaei vezér és a' Helesponti Chersonesiak' tyrannja, hajult a' Scythák' tanácsára; de *Histiaeus* szólott: *Dárius' kegyelméből mi mostan mindnyájan tyrannok vagyunk városainkban, és veszne el ő, elveszne hatalmunk is, mert a' városok inkább akarnak szabadon, mint sem alattunk lenni.* E' beszéd után még azok is, kik előbb Miltiadest pártolák, Histiaeushoz állottak. Azt végezék tehát, hogy a' Scythák' vakítására felszedik a' hidat tulról annyira, a' mennyire nyil őket a' partról nem éri; Histiaeust pedig beszédet tartani küld-

ték a' Scythákhoz. „*Kedves hírt hoztatok, oh Scytha férfiak!* így beszélt Histiaeus, *és mienkünk jó időben szóltok. Mivel javallatotok igen helyes, mi azt híven akarjuk követni. Lássátok, miként vágjuk el már a' hidat, mert mi szabadok kívánunk lenni. Ti ezen kedvező idő alatt keressétek fel a' Persákat, 's helyettünk is érdemök szerént tsapdossátok őket.* A' Scythák tehát felkeresni mentek Dáriust, de meg nem találták; mert ők füves és kutas utakon indultak, ugy vélekedvén hogy Dárius illyeneket keres, ki azonban az elpusztított tájokon tévelygett. Így, noha sok bajjal, de még is bántatlanul, hidhoz értek éjjel a' Persák; 's miután egy felette hangos szavu Egyiptomi ember általkiáltott a' tulsó partra, Histiaeus a' félig felszedett hidat bekötötte. A' Jónokat ezen tettökért tsak szolgáknak 's mindeneknél hitványabbaknak és félénkebbeknek tartották a' Scythák, igen méltóknak arra, hogy minél inkább nyomattassanak uraiktól. És e lett a' bizakodó Dáriusnak vége. — Többnyire a' királyi Scythák egész Indiáig jártak a' befagyott Cimmeri Bosphoruson keresztül háborúra. — Mennyire buzognak a' Scythák ősi szokásaik mellett, 's mi keményen bűntetik az idegen szokásra hajlókat, arra példáúl még egy történetet közöl velünk Herodot. Tudniillik *Aripithest*, a' Scytha királyt, álnokúl megölvén az Agathyrsok' királyja *Spargapithes*, az uralkodást annak fija, *Scyles*, vette által. Ezt a' nem Scytha születésű anyja, *Istrina*, Görögösen neveltette, Görög nyelvre 's tudományra tanítatta. Scyles tehát király korában is nem Scytha, hanem Görög módon szokott tselekedni. Ugyan is a' Borysthenitáknak városát gyakran megkereste, és seregét kin hagyván, egyedül maga bement, a' kapukat bezáratta, és Scytha köntöse helyett Görögöt öltött fel, 's ugy sétált a' piatzokon, míg az alatt a' Borysthenitáknak őrizték a' kapukat, hogy Scylest a' Scythák észre ne vegyék. Így szokott eltölteni egy hónapot, sőt többet is, miután ismét felvevé Scytha köntösét és haza ment. A' városban

házakat építetett magának, 's még feléséget is onnan vitt. De egykor, midőn éppen a' Bacchanálba kivánt beavattatni és szinte az áldozáshoz kezdett fogni már, egyik házába, melly körül fejér kőből faragott nagy és pompás Griffek és Sphynxek állottak, a' mennykö betsapott 's az egész ház elégett. Scyles a' mellett is elvégezte a' beavattatást és az áldozatot. Ekkor egy Borysthenitának eszébe jutott, hogy a' Scythák kárhoztatják a' Görögöket bacchanáljaikért; mert azt, a' mi bolondokká teszi az embereket, isteni találmánynak lenni nem hihetik. Ő tehát nyomon a' Scythákhoz ment 's igy beszélt: *ti minket a' bacchanálért nevettek, 's nem hisztitek, hogy akkor istentől ihlettetnénk; de ugyan azon isten ihlette most saját királytokat is, mert bacchanált tart és esztelenkedik, a' mit ha nem hisztek, jöjjetek és lássátok.* Követék a' Scytha fő férfiak, kiket a' Borysthenita egy toronyban rejtett el. Midőn ezek látták a' királyt részegen kiáltozni a' daloló részeg emberekkel, igen megszomorodtak, 's elmenvén, e' dolog felől az egész sereget tudósíták. Mihelyt tehát Scyles haza ment, a' Scythák azonnal elpártoltak tőle, 's a' testvérét *Octamasadest*, kit *Terissel* nemzett *Aripithes*, választották helyébe. Scyles ekkor a' Thráciai királyhoz, *Sitalceshez*, futott, Octamasades pedig haddal ment utána. Kiállottak ugyan a' Thraxok az Isternél, de midőn már ütközetre kerülne a' dolog, Sitalces egy hirnökét illy izenettel küldé Octamasadeshez: *minek e' merény? te néném fija vagy, egy szökevény testvérem pedig oltalmad alatt tartózkodik; add őt nekem vissza, és én helyette Scylest adom, 's egyikünk sem forog majd veszélyben.* A' tsere megtörtént, és Octamasades még az nap fejét vetette Scylesnek.

Holéczy Mihály.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Sokrátes' Nevezetességei. Xenophon' Munkája magyarra forditva Kis János által. Kassán 1831. 8 ad rétben 276 lap.

A' tudós Fordítónak különös szorgalma, messze terjedő tudománya, Hazánk 's nyelvünkhez viseltető határtalan buzgósága régen esméretes előttem. Midőn tehát az említett fordításról néhány észrevételt teszek, illy érdemes, 's köz tiszteletben tartatott Irónk eránt semmi alatsony indulat sem vezérelheti tollamat.

Az különösen gyönyörködtetett, hogy a' tudós Fordító ezen igyekezetével ama' hasonlíthatatlan Iróktól, kiket a' hajdani Hellás szült, fenmaradott mesterdaraboknak olvasására édesíti kedves Hazánk' Fiait, és többekkel a' görög nyelvet megszeretteti, mellynek temérdek kintsei gigási lépésekkel előre halladó nyelvünket is gazdagíthatják.

A' fordítás előtt olvasom: *Sokrates' élete — A' Társalkodási Tárból forditva.* Megvallom, kívántam volna, hogy Sokrátes' életét a' tudós Fordító magokból a' Kutfőkből dolgozta volna ki, annál inkább is, minthogy a' Társalkodási Tárban nem kevés számu hibák találtatnak.

Talán az sem lett volna felesleg való, ha a' tudós Fordító Xenophon' Munkáinak kiadásait, különösen azon kiadást, mellyel Ő a' fordításban leginkább élt, említette volna. Ezeket rövideden előre botsátván, Xenophon' Munkáinak azon kiadásait, mellyeket a' következendőkben magam használok, itt meg nevezem. Az egyik kiadásnak ez a' tzime: *ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ. Xenophontis Opera graece et latine ex recensione Edvardi Wels. Accedunt Dissertationes et Notae Virorum Doctorum cura Caroli Aug. Thieme. Volumina I—IV.*

in 8. *Lipsiae*, 1764. A' másik kiadásnak pedig ez a' tzime: *Xenophontis Atheniensis Scripta in usum Lectorum graecis litteris tinctorum commentariis ad rerum, et verborum intelligentiam illustrata a Benjamin Weiske AA. M. Scholae Port. Conr. Volumina I—V. in* 8. *Lipsiae*, 1802.

Már némelly helyeit a' fordításnak hasonlítsuk öszsze az eredeti olvasással.

A' tudós Férfiu a' 31-*dik lapon* így fordítja: „Továbbá azt a' tanátsot is adta barátjainak, hogy „a' szükséges következésü dolgokat tegyék magok„tól, a' mint legjobban tudják; a' bizonytalan kö„vetkezésüek eránt pedig jövendölés által tudakoz„zák meg, millyen kimenetelek fog lenni; 's ha „kell-e azokat tselekedni, vagy nem?"

A' Görögben Weiske' kiadásában vol. 5. a' 240-*dik lapon* így vagyon: „*Τὰ μὲν γὰρ ἀναγκαῖα συνε„βούλευε καὶ πράττειν, ὡς ἐνόμιζεν ἄριστ' ἂν πραχθῆναι· „περὶ δὲ τῶν ἀδήλων, ὅπως ἀποβήσοιτο* (Thieme' kiadásában *vol.* 4-*o* a' 3-*dik lapon* így vagyon: „*ὅπως „ἂν ἀποβήσοιτο*) *μαντευσομένους* (Thieme' kiadásában: „*μαντευομένους*) *ἔπεμπεν, εἰ ποιητέα*·"

Ezt így kell fordítani: „Mert a' szükségeseke „(a' miket szükséges tselekedni, az az, a' mike „elmulatni nem lehet) ugyan tanátslotta (Sokrates „tselekedni is, mint vélte legjobbnak lenni tseleked„ni (tselekedtetni) a' bizonytalanokról pedig (a' mik „rôl bizonytalan) hogyan mennének véghez, a' „jóslókhoz kérdezőket külde, ha tselekedendők-e? „(ha kell-e azokat tselekedni).

E' két fordítás' egybe hasonlításából kitetszik a' különbség. Nevezetesen: *Τὰ ἀναγκαῖα* a' tudós Férfiu így fordítja: *a' szükséges következésü dolgokat*— melly fordítás meg nem állhat. Weiske' kiadásában az említett helyen alatt a' jegyzetben mondatik: „*ἀναγκαῖα*, non *quorum eventus necessarius est*, „de quibus §. 9. demum agitur; sed, quod propria „vis verbi vult, *quae necessario sunt agenda* — „vid. Cyri Disc. 1, 6, 23."

A' 111-*dik lapon* így fordítja: „*Antisthenes.* „Bizonyosan lehet; én legalább inkább szeretném „két minánál azt, ha némellyik ember barátom vol„na, némellyikért egy fél minát sem adnék, ismét „némellyiket egész értékemen, 's minden jövedel„meimen is kész volnék barátomnak megvenni."

A' Görögben Weiske' kiadásában az említett helyen a' 315-*dik lapon* így vagyon: „*Ναὶ μὰ Δί*, „*ἔφη ὁ Ἀντισθένης· ἐγωγ' ἂν βουλοίμην ἄν τὸν μὲν τινα* „*φίλον μοι εἶναι μᾶλλον ἢ δύο μνᾶς, τὸν δ' ὃδ' ἄν ἡμι*„*μναιϑ προτιμησαίμην, τὸν δὲ καὶ πρὸ δέκα μνῶν ἑλοίμην,* „*τὸν δὲ πρὸ πάντων χρημάτων καὶ πονων προτιμησαίμην* „*ἄν φίλον μοι εἶναι.*"

Ezt így kell fordítani: Bizonyára, Jupiterre „(mondom) mondá Antisthenes, én tehát akarnám „ugyan némellyiket barátomnak lenni inkább, mint „két mnát, azt pedig fél mnánál sem betsülném több„re, emezt pedig tiz mnánál is előbb valasztanám, „amazt pedig minden vagyonaim, és munkáim elej„be tenném: barátomnak lenni." (ha barátom len„ne).

Hogy ha e' két fordítást ismét egymással öszsze hasonlítjuk, legottan látjuk a' különbséget. A' *mná*-ról, vagy *miná*-ról lásd mások között Funke Neues Real-Schullexicon enthaltend die zur Erklärung der alten Klassiker nothwendigen hülfswissenschaften, vornämlich Geographie, Geschichte, Philosophie, Alterthümer und Mythologie.

A' 138-*dik lapon* így fordítja: „Miképpen ser„kentette légyen Sokrátes azokat, kik tisztségekre „vágytak, arra, hogy az azokhoz megkivántató tu„lajdonságokat magoknak megszereznék; arról bi„zonyságul szolgálhat a' következő beszélgetés."

A' Görögben Weiske' kiadásában az említett helyen a' 341-*dik lapon* így vagyon: „*Ὅ'τι δὲ τὰς ὀρε*„*γομένας τῶν καλῶν, ἐπιμελεῖς ὧν ὀρέγοιντο ποιῶν, ὠφέ*„*λει, νῦν τοῦτο διηγήσομαι.*"

Ezt így kell fordítani: „Hogy pedig kivánóit „a' szép dolgoknak, szorgoskodókká azok eránt, a'

„miket kívánnának, tévén, segíté (nekik hasznos „vala) most ezt elbeszélem.“

E' két fordítás között ismét szembetünő a' különbség.

A' 147-*dik lapon* így fordítja: „*Sokrates.* Hát „te talán azt hitted, hogy jól eljárhatna hivatalá„ban, ha jól beszélni nem tudna is? Nem tudod-e, „hogy a' leghasznosabb, 's az életre legszükségesebb „esméreteket, mellyeknek tanulására a' törvények „bennünket köteleznek, valamint hasznos, és kel„lemes dolgokat is, mellyeknek tudására juthatunk, „beszéd' segítségével szoktuk megtanulni; hogy a' „nyelv az az eszköz, mellyel a' legjelesebb meste„rek a' tanításban leginkább élnek, és hogy azok, „kik valamelly fontos mesterségben legjártasabbak, „azok legjobban is tudnak arról beszélni. De hogy „az előbbenire viszsza mennyünk, azt tapasztalás„ból fogod tudni, hogy valahányszor innét mi tő„lünk egy muzsikáló és tántzoló társaság valahová „p. o. Delosba küldetik, semmi más tartománybéli „efféle társaságok' a' miénkkel nem mérkezhetnek, „és hogy egy város sem tud illy ügyes, és gyakor„lott emberekből álló sereget összve gyüjteni?“

A' Görögben Weiske' kiadásában az említett helyen a' 349 *dik lapon* — így vagyon: „*Σὺ δ' ὦσ, „ἔφη, χρῆναι σιωπῇ ἱππαρχεῖν; ἢ οὐκ ἐνθυμησαι, ὅτι „ὅσα γε νόμῳ μεμαθήκαμεν κάλλιστα ὄντα, δι' ὧν γέ ζῆν „ἐπιστάμεθα, ταῦτα πάντα διὰ λόγου ἐμάθομεν, καὶ ἔστι „ἄλλο καλὸν μανθάνει τις μάθημα διὰ λόγου μανθάνει, „καὶ ὁτιοῦν διδάσκοντες μάλιστα λόγῳ χρῶνται καὶ ὁτι „τὰ σπουδαιότατα μάλιστα ἐπιστάμενοι κάλλιστα διαλέγονται;* „*Η τὸ δε οὐκ ἐνθυμησαι, ὡς ὅτανγεχορος εἰς ἐκ τῆς δε „τῆς πόλεως γίγνηται, ὥσπερ ὁ εἰς Δῆλον πεμπόμενος, „οὐδεὶς ἄλλοθεν ὁδαμόθεν τάττω ἐφάμιλλος γίγνηται,* (Thie„me kiadásában az említett helyen a' 141-*ik lapon* „így vagyon: *γιγνεται) οὐδὲ ἐυανδρία ἐν ἄλλῃ πόλει ὁμοία „τῇ ἐνθάδε συνάγεται.*“

Ezt igy kell fordítani: „Te pedig véled, mon„dá (Sokrates) hogy élni hallgatással tesz a' Lova„soknak parantsolni? (hogy a' hallgatással élésben

„áll a' Lovasokkal való parantsolás) nem gondoltad,
„hogy a' miket törvény szerint tanultunk legszeb-
„beket, mellyek által élni tudunk, azokat mind be-
„széd által tanultuk, és ha valami más szép tudo-
„mányt tanul valaki, beszéd által tanullya, és a'
„legjobbakat tanítók leginkább beszéddel élnek, és
„a' legjobbakat leginkább tudók legszebben beszél-
„nek? Hát azt nem vetted észre, miképpen, mi-
„dőn egy chorus (muzsikáló, vagy tántzoló társa-
„ság) ezen városból állíttatik fel, valamint a' melly
„Delusba küldetik, semmi más máshonnét sehonnét
„ahoz hasonló nem állíttatik fel, se a' férfiaknak
„deréksége más városban hasonló az idevalóhoz nem
„gyüjtetik öszsze."

A' két fordítás között ismét kitetsző a' különbség.

A' 161-*dik lapon* így fordítja: „Sokrates, ki
„őtet (Glaukont) mint Charmides', és Plató rokonát
„szerette, ezt egyedül maga véghez vitte."

A' Görögben Weiske' kiadásában az említett helyen a' 362-*dik lapon* így vagyon: „*Σωκράτης δὲ*
„*εἷνεκ ὧν αὐτῷ διά τε χαρμίδην τὸν Γλαύκωνος καὶ διὰ*
„*Πλάτωνα, μόνος ἔπαυσεν.*"

Ezt így kell fordítani: „Sokrates pedig, jóaka-
„ró lévén hozzá, Charmides Glaukon' fia miatt, és
„Plató miatt, maga letsillapította."

A' két fordítás ismét különböz. Glaukon Charmidesnek attya volt, de az a' Görögben nem mondatik, hogy Glaukon Platónak rokona volt.

A' 175-*dik lapon* így fordítja: A' böltsesség,
„és virtus között Sokrates nem tett különbséget.
„Azt, a' ki mind a' szépnek mind a' rutnak esmére-
„tével bir, nem tsak böltsnek, hanem virtus gya-
„korlónak is nevezte."

A' Görögben Weiske' kiadásában az említett helyen a' 377-*dik lapon* így vagyon: „*Σοφίαν δὲ καὶ*
„*σωφροσύνην ὃ διώριζεν, ἀλλὰ τὸν* (Thieme' kiadásá-
„ban az említett helyen a' 172-*dik lapon* így va-
„gyon: *τὸ*) *τά μὲν καλά τε καὶ ἀγαθα γιγνώσκοντα*
„*χρῆσθαι αὐτοῖς, καὶ τὸν* (Thieme' kiadásában az em-

„lített helyen így vagyon: τὸ) τὰ αἰσχρὰ εἰδότα εὐλα-„βεῖσθαι, σοφόν τε καὶ ὠφρονα ἔκρινεν.“

Ezt így kell fordítani: „A' böltsességet pedig, „és mértékletességet nem különbözteté meg, ha-„nem azt, ki ugyan a' szépeket és jókat megesmér-„vén él velek, és azt, ki a' rutakat tudván, kerüli, „böltsnek, és mértékletesnek ítélé.“

A' két fordítás között ismét világos a' különbség.

A' 194-*dik lapon* Aeumenust fordít Acumenus helyett. Nyomtatás hibának tartanám, az az, hogy a' nyomtatásban hibásan a' *c* betü helyett *e* betü tétetett, a' mi igen könnyen megtörténhetik, ugy hogy a' jobbításban (correctura) maga a' Szerző is az illyes hibát sokszor észre nem vesz. De nyomtatás hibának azért nem tarthatom, mert így van nyomtatva: *AEumenus.* Acumenus hires orvos, ki Platónál, és másoknál többször említtetik.

A' 199-*dik lapon* így fordítja: „Egy más alka-„lommal azt a' jegyzést is tette, hogy az Atheneiek „a' vendégeskedést jól élésnek mondják; jól élők-„nek pedig azokat kell mondani, kik ollyat esznek, „a' mi sem a' testnek sem a' léleknek nem árt, 's a' mit „oltsón lehet kapni; következésképen a' kik mér-„tékletesek, azok jól élnek, vagy vendégeskednek.“

A' Görögben Weiske' kiadásában az említett helyen a' 398-*dik lapon* így vagyon: „Ἔλεγε δὲ καὶ „ὡς τὸ εὐωχεῖσθαι ἐν τῇ Ἀθηναίων γλώττῃ ἐσθίειν καλοῖτο, „τὸ δὲ εὖ προσκεῖσθαι, ἔφη, ἐπὶ τῷ ταῦτα ἐσθίειν, ἃ τινα „μήτε τὴν ψυχὴν μήτε τὸ σῶμα λυποίη, μητε δυσεύρετα ἕιη. „Ὥ"ςε καὶ τὸ εὐωχεῖσθαι τοῖς κοσμίως διαιτωμένοις ἀνε-„τίθει.“

Ezt így kell fordítani: „Mondá pedig (azt) is, „valamint ez az ige: εὐωχεῖσθαι (vendégeskedni) az „Athenabélieknek nyelvén *enni* mondatnék, ezt a' „szótskát pedig: εὖ (jól) hozzá adattatni mondá, „hogy azok etessenek, a' mik se a' léleknek, se a' „testnek ne ártanának, se nehezen találhatók ne

„legyenek. Tehát ezt az igét is *εὐωχεῖσθαι* a' mérték-„letesen élőknek tulajdonítá."

Ismét a' két fordításban a' különbség tagadhatatlan.

A' 245-*dik lapon* így fordítja: „Ezen megvá-„lasztó tehetség teszi Sokrates' vélekedése szerint „az embert boldoggá, és okosan itélővé. Ugyan azért „minden erőnkből azon kell lennünk, hogy ezen „tehetségre szert tehessünk; mert csak ezen az uton „lehetünk jó emberek, jeles fejedelmek, és okosan „gondolkodók."

A' Görögben Weiske' kiadásában az említett helyen a' 435-*dik lapon* így vagyon: „*καὶ ὅτω*, „*ἔφη, ἀρίστους τε καὶ εὐδαιμονεστάτους ἄνδρας γίγνεσθαι*, „*καὶ διαλέγεσθαι δυνατωτάτους.* *Ἔφη δὲ καὶ τὸ διαλέγεσθαι* „*ὀνομασθῆναι ἐκ τοῦ συνιόντας κοινῇ βουλεύεσθαι, διαλέγον-*„*τας κατὰ γένη τὰ πράγματα. Δεῖν δὲ πειρᾶσθαι ὅτι μά-*„*λιστα πρὸς τοῦτο ἑαυτὸν ἕτοιμον παρασκευάζειν, καὶ τοῦτο* „*μάλιστα ἐπιμελεῖσθαι.* *Ἐκ τούτου γὰρ γίνεσθαι ἄνδρας ἀρί-*„*στους τε καὶ ἡγεμονικωτάτους, καὶ διαλεκτικωτάτους.*"

Ezt így kell fordítani: „És így, mondá, a' leg „jobb és legboldogabb férfiakat lenni, es beszélni „leghatalmassabbakat. Mondá pedig, hogy ez az ige „is: *διαλέγεσθαι* abból neveztetik, hogy az összegyü-„lekezők közönségesen tanátskoznak megkülönböz-„tetvén a' nemek szerint a' dolgokat. Kell tehát ipar-„kodni leginkább, erre magát készszé készíteni, és „erről leginkább szorgoskodni Mert ebből lesznek „a' legjobb, és a' kormányra legalkalmatosabb, és „beszélni legjobban tudó férfiak."

E' két fordítás között ismét nyilván való a' különbség.

Az eredeti Görög olvasásnak mindenütt szoros fordítását adtam, hogy annak értelmét annál inkább kitegyem, és a' két fordítás között való különbséget annál nyilvánságosabban megesmértessem. Egyébb eránt a' fordítás szabadabb is lehet. Ezt sokszor a' nyelvek' különböző természete, szóllás móda, és

Grammatikája 's az erőltetésnek eltávoztatása meg kivánja. De a' fordításban való szabadsággal tsak ugy kell élni, hogy az eredeti olvasásnak értelme megmaradjon.

Vass László,
Nagy Váradi Kanonok, és Professor
a' Magyar Kir. Universitásnál.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Francesco Petrarca's sämmtliche Canzonen, Sonette, Ballaten und Triumphe, übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen begleitet von Karl Förster. Zweite verbesserte Auflage. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1833. 8 o SS. I—XVI, 532. (Ajánlva: János Szász Királyi Hertzeg ő Fönségének, mint a' régi olasz Literatura nyomos Esmérőjének). Az ára 3 fr. 40 kr. pengő pénzben.

A' Németek, nemzeti Literáturájuknak olly nagy bőségében, régen arra törekesznek, hogy nem tsak a' régi Görög és Római Classicus Iróknak remek munkáikat, hanem az újabb mívelt Népek lelkes Iróiknak ditsőbb szerzeményeiket is hazai nyelvükre fordítsák, 's ez által nem épen legkellemetesebb folyamatu fő kintsüknek sok oldalu míveltséget, hajlékonyságot, lágyságot, és bámúlásra méltó erőt 's hathatóságot szerezzenek.

Nagy ügyességet kíván ugyan minden helyes fordítás, — ha ez nem vásári portéka akar lenni, — a' Fordítótól: De leginkább próbára tehették Petrarkának világszerte kedvelt Szerelmes és Búsongó Versei a' Német Fordítónak türedelmeit, ha hívnek maradnia kellett minden tekéntetből az eredeti Költeményekhez.

Mire 's mennyire nem emelkedhetik a' férfias eltekélés a' nemzeti nyelvnek velős esmérete és bí-

ratása által? Förster Károlynak e' jelen igyekezete — söt mondhatni, igen szerentsés előmenetele — azt eléggé elevenen festi, midőn a' leg hívebb pontossággal a' szelíd és gyenge Olasz Nyelvnek legjelesebb virágait nagy gonddal a' Német Földnek tulajdonaivá tette. Úgy lehet valóban e' Fordítást tekénteni, mint a' Német Delelésnek egyik legmagosabb tündöklését.

Mennyi nehézségekkel vivott meg Föster, eléggé észre vehetni már tsak a' következő Ajánló Levélből is, mellyel a' fönt említettem Szász Hertzeget, Dante remek Költeményének (La Divina Commedia) remek Fordítóját, imígyen üdvözli:

„Ein ewig Lied, drin Welt und Zeit sich spiegeln,
Von Deines Dante Munde war's erklungen,
Und freudig preist ihn, wem's, wie Dir, gelungen,
Des Hohen reich Vermächtnis zu entsiegeln. —
Und kaum dass er auf seiner Sehnsucht Flügeln
Zu Beatrice'n sich emporgeschwungen,
Da naht, mit jungem Laub die Stirn umschlungen,
Ein Anderer und singt von Thal zu Hügeln;
Und singet sehnend, hoffend, zürnend, klagend
Die zärtlichsten, die süsesten der Lieder,
Sein Herz und seine Liebe nur befragend. —
Ach, welche Sprache giebt die Sprache wieder? —
Noch frag' ich so und lege scheu und zagend
Vor Dir, o Herr, die schwache Gabe nieder."

Követésre méltó a' szerénység, mellyet itt a' Fordító láttat törekedéseiről: De még inkább bámúlásra méltó a' siker, melly neki sulyos igyekezeteiben, számtalan nehézségek mellett is, jutalma lőn. Méltó egy Sonettoban öszszehasonlítani az Eredetivel Försternek Német Fordítását:

Sonetto LXIII.

„Io amai sempre, ed amo forte ancora,
E son per amar più di giorno in giorno
Quel dolce loco, ove piangendo torno
Spesse fiate, quando Amor m' accora.

E son fermo d' amare il tempo, e l' ora,
Ch' ogni vil cura mi levàr d' intorno,
E più colei, lo cui bel viso adorno
Di ben far co' suo' esempj m' innamora.

Ma chi pensò veder mai tutti insieme,
Per assalirmi 'l cor, or quindi, or quinci,
Questi dolci nemici, ch' i' tant' amo?

Amor, con quanto sforzo oggi mi vinci!
E se non ch' al desio cresce la speme,
I' cadrei morto, ove più viver bramo."

Ugyan ez Németül:

„Stets liebt' ich ihn und lieb' und werd' ihn lieben
Fortan nur immer mehr von Tag zu Tagen
Den süssen Ort, wohin ich oft mit Klagen
Gekehrt, wann Liebe sann, mich zu betrüben;

Und bin entschlossen, Stund' und Zeit zu lieben,
Da jeder eiteln Sorg' ich mich entschlagen,
Mehr Sie noch, die mit freundlichem Behagen
Mich durch ihr Beispiel lehrte Gutes üben.

Doch wer gedacht', auf einmal zu gewahren,
Mein Herz bald da, bald dorten zu bekriegen,
Die süssen Feind' all', die so lieb mir waren?

Mit welcher Kraft weisst, Liebe, du zu siegen!
Wüchs mit dem Wunsch nicht Hoffnung, vor den Jahren
Müsst' ich, wo ich am liebsten lebt', erliegen."

Illyen hív Német Fordítás lehetőségét tapasztalván, nem lehet nem ohajtani, vajha Petrarka Magyar Nyelvre is le fordíttatnék! Terhes— igen terhes— lenne e' Munka: De általa sokat nyerne a' Magyar Nyelvnek hajlékonysága. Más részről e' ditső Költőnek érzékeny versei sok szovu, de kevés érzékü és elmésségü Verselőinknek szinte alkalmas utmutatást nyujthatnának.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazítások.*

Azon régi Magyar Kézirat, mellyet a' folyó évi Tudományos Gyűjtemény III-dik Kötetének 99—109-dik oldalain meg esmértettem, nem a' XIV-dik Században, hanem bizonyosan a' XV-dik Század közepe után íratott, mert benne Bernhardinus Senensis, kit V-dik Miklós Pápa (Christian Gottlieb Jöcher's, Allgemeines Gelehrten-Lexicon. Leipzig, 1750. 4-o I. Theil, S. 1017). tsak 1450-dik évben számlált az égi Sereg sorába, már ZENT néven említtetik — De mind e' mellett is e' Régiség a' Magyar Nyelvnek jeles maradványa. — — Wilhelm, kiről szinte vagyon (Tudom. Gyűjt. 1835. 8-o VII. Köt. 88 lap.) a' Kézíratban emlekezet, Wilhelmus Tolosanus lehetett, ki (Jöcher's, Allg. Gelehrten-Lexicon. Leipzig, 1751. 4-o IV. Theil, S. 1980.) 1297-dikben született, 's mint Augustiniánus Szerzetes 1369-dikben meghalt, és „De tremenda Visione, de poenis inferni" egy munkát hagyott maga után, mellyett Dielmann Cornelius Antwerpben 1652-dikben 8-ad rétben kiadott.

Horvát István.

---

2. *Tudósítás a' Magyar Tudós Társaságnak IV-dik Köz Üléséről.*

Pesten sept. 13-kán a' megyei palotában délelőtti 10 órától délutáni 1½-ig tartatott jeles gyülekezet előtt (közötte főleg a' karzaton számos szép nem, sőt Olasz 's Angolok is) a' magyar tudom. Akademia IV-dik közülése, mellyre minden rendű honfi, 's honleány (kiknek számára a' karzaton különös hely vala készítve) hazafiúi tisztelettel 's bizodalommal hivatalosak valának. Megnyitá e' nemzeti ünnepet szemos jobbkeblű 's nemzeti szent érdek által melegült vendégkoszorúban mélt. Teleki Jósef gróf, 's akad. elnök szép zengésű 's rövid de velős tartalmú beszédében, lelkes és nyomos szavakkal adván elő elhunyt Fejdelmünkön e' tudományos Intézet tetemes fájdalmát 's veszteségét, továbbá nyelvünk 's literaturánk haladását, 's hálás és rokonhálára buzditó említést tevén dicsőült királyunk e' tárgy körötti érdemeiről, t. i. miket köszönhet 43 évi boldogító kormánypályájának nemze iségünk 's nemzeti nyelvünk, miket különösen e' Társaság alyáskodó ke-

gyének, mellyel azt és zsenge igyekezeteit létre érlelé 's annak virágit éltetőleg ápolá. — Követte beszédét az Akadémiának 1834-dik nov. 24-kétől 1835 diki sept. 12-kig folytatott munkálkodásit előterjesztő titoknoki előadás, hol röviden 's pontosan rajzoltattak az érdekelt gyülekezet elibe a' lefolyt társasági év alatt volt 36 heti ülés némi kifejlései, 's a' most tartott VI-dik nagy gyülés némelly sikerei, p. o. a' nagy magyar szótárhoz szükséges előkészületek előre haladása, a' tájés elavult szavak, mesteremberek közt divatozó 's egyéb tudom. műszavak gyüjtögetése által; némelly tagoknak kiadott utasitás a' magyar szavaknak különféle ó és uj, keleti 's nyugoti (p. o. sanskrit, zsidó, chaldaei, syriai, persa, arab, török, görög, latin olasz, spanyol, franczia, oláh, német, angol, tót, cseh, orosz, horvát, rácz, és finn) nyelvekéivel lehető összehasonlitta ásuk iránt, ezekhez járult még bold. Simay Kristófnak Atól Nig fennmaradt szótári készülete, mellyet a' két magy. hazai kegyes Rend főkormányzója Grosser János ur hazafi készséggel a' Társaságnak haszonvétre átengedni szíves volt. Ezután említtettek a' kéziratokról irt véleményadók neveik: jutalommunkák biráltatása; könyvtárnak többek, de kitünőleg Marczibányi Livius és Guary Miklós urak által, mint a' pénzgyüjteménynek Czech Jánostól (1700 darabbal) és Schedel Ferencztől (384 darabbal) lett szaporittatása; — birálat által kinyomtatásra elfogadott munkák lajstroma; a' lefolyt év alatt általa kiadott munkák; különféle levelezések; a' magyar játékszinnek a' társaság által gyámoltatása, mellynél fogva a' fizetett páholyon kivül 300 ezüst for. erejével 4 eredeti 's 24 forditott szinművet eszközlött 's e' végett jövő évre ismét 200 pengő for. rendelt Igazgatósága. Előadatott továbbá a' régi magyar nyelvemlékek lemásoltatására minden tett lépés és szándék 's azok jegyzéke, 's utazás is rendeltetett e' tzélból Jászóra és Leleszre 's a' t. — Ezután Csató Pál levelező tag olvasá föl Guzmits Izidór bakonybéli apát 's rendes tag értekezését, mellynek tzime: Hellen-magyar dramaturgia, e' tárgyat illető igen finom 's igen alapos észrevételekkel. Majd Berzeviczy Vincze báró tiszt. tag életvázlata következett, mellyet az ősz fürtök alatt is fiatal vidorságu Desewffy Jósef gr. igazgató és tiszt. tag 's a' boldogultnak meghitt barátja nemtsak szerkeszte, hanem föl is olvasott, annyi 's olly attikai szeszéllyel 's gördülékeny ajku 's meglepő kellemű villanatokkal fűszerezve, minek 's mennyinek még komolyabb természetű kebel sem állhata ellent. A' sort folytatá Czech János rendes tag, „a' magyar királyok felavatási esküjök nyomairól az Árpádok alatt" tudósan érteközvén; 's koszorús költőnk Kisfaludy Sándor legujabb regéje" „a' Somlai vérszüret" föllolvastatva Rólhkrepf Gábor level tag által. Befejezék a' sort Dertsényi János királyi tanátsos ur tudósitása Magyarországon ujobban föltfedezett némelly (mangan, iridium, platina, 's a' t.) érczekről, mellyek példányit az ősz érczbuvár a' gyülés szine

előtt maga személyesen meg is mutogatta; ezután az ázsiai calcuttai társaság titoknokától Printess urtol érkezett három tudósitás Körösi Csoma Sándorról 1835 január. 20-káról, melly harom levél közül az egyik szól Eszterházy Pál hghez, föls. udvarunk londoni követéhez, ebben 50 példányt küld Csoma Sándor Fejdelmünk magyar, ausztriai, olasz, galitziai 's többi birodalmiban létező főtudományos intézeteknek 's könyvtáraknak, Erdélynek pedig mint szülőföldjének ezekből 10 példányt külön az általa keszített 's a' britt-indiai kormány költségein kinyomtatott tibeti szótárból és nyelvkönyvbül. A' más két levél Döbrentei Gáborhoz mint akademiai titoknokhoz van irva szinte Printesstől, mellyekben ez viszontag cserét ajánl a' keletindiai társaság munkájiból a' m. t. Társaságnak 's Csoma urnak azon szándékáról értesít, mellynél fogva ez a' sanskrit nyelvnek dült Calcuttában lakása óta, mellynek alkotásában 's némelly abból eredt mai nyelvekében is a' magyarhoz igen közel rokonságot talál, 's 3 esztendő mulva munkát szándéka e' tárgyról diákul irni 's ezt hazájának ajánlani. A' Csoma Sándornak Eszterházy hg 's más magyar nemesektől küldött 300 darab arany, ámbar a' bizományos kereskedő ház megbuktával e' menynyiség is tönkre jutott, a' bengali angol kormány által még is kifizettetett. Csoma még kis ideig marad Calcuttában, azután Tirhut, Nepaul és Lhasa tartományokba szándéka utazni. Ennyit röviden a' vándor hazafiról mostan. Ezekre következett öt rendü jelentés; első az 1834-ben megjelent munkák közül legjobbnak itélt 's 200 arany jutalomra érdemesitett felől, mire is Bölöni Farkas Sándor illy tzimü munkáját „Utazás Éjszakamerikában" méltatá a' Társaság. Ditsérettel említtettek pedig: Kováts Pál Thaliája 2-dik kö et; és gróf Teleky Ferentznek Döbrentei Gábor által kiadott versei. — A' törvénytudományi osztálynak 1833-ban kitett jutalom-kérdésére bejött hét felelet közül az nyeré a' 100 arany jutalmat, mellynek jelszava: „Használhatsz, ha akarsz, de tanuld ismerni hazádat." A' természettudományi osztalynak 1833-ban kitüzött jutalom-kérdésére beérkezett 11 pályairat közül pedig az 100 arany nyertes, mellynek jelszava: „Cyniphias inter pestes tibi palma nocendi est"; az pedig, mellynek jelszava: „Multa enim in modo rei et circumstantiis ejus nova sunt, quae in genere ipso non nova sunt 's a' t. másod rangu jutalom-feleletnek ismértetett, 's kiadatása nyomtatandó ivenként 4 darab arany tisztelet-dij mellett elhatároztatott. A' petsétes levelek fölbontatván, a' törvényes értekezés irójának Enzsel-Résö József; az orvosi értekezések iróinak pedig Toppertzer Tamás, és Csorba József urak mutatkoztak. — A' drámai jutalomra begyült 19 szomorujáték nagy száma közül egyik sem felelt-meg eléggé a' társaság kivánatinak, négy mindazáltal e' pályadarabok közül t. i. Indulatok viharja, Izabella, Díjkard és Csáb czimüek dicsérettel említtettek A' Marczibányi Lajos táblabiró ur hazafi-

sága által 1833-ban kitétetett 20 darab arany első és 10 dar. arany második jutalomra beérkezett népnevelést tárgyazó 11 mű közül első jutalmat nyert, mellynek jelszava: της παιδειας τον τεκνον 's a' t. 's szerzője Edvi Illés Pál Nemes-Dömölki ev. predikátor; másoddíjra pedig érdemesült, mellynek jelmondata: „a' tudományos emberfő mennyisége a' nemzet igazi hatalma" ennek szerzője Warga János nkőrösi böltselk. professor. Egy harmadik, mellynek jelszava: Hass, alkoss, gyarapits 's a' t. dicsérettel említtetett. — Kihirdette ezután a' titoknok a' magy. tud. társaság által 1835-ben kitüzött következő jutalom-kérdéseket: Történet-tudományi: Millyen állapotban volt a' műipar és kereskedés honunkban az Árpád és vegyes házakból származott királyok alatt; mi történt fejedelmeink és törvényhozásunk' részéről azok' előmozdítására; mellyek voltak nagyobb emelkedésöket hátráltató akadalyok; vétére, minő befolyások volt nemzetünk' erköltsi és értelmi kifejlődésére! Jutalma 100 darab arany. — Mathesisi: Mutattassanak ki a' felsőbb analysis' azon tanítmányai, mellyek a' műtudományokba (scientiae technicae) befolynak 's adassék elő népszerüen gyakorlati alkalmazások. Jutalma 100 darab arany. — Mindenik osztálybeli felelet beküldésének változatlan határnapja 1837-ben martius 19-dike, mellyen azt, irója nevét rejtő petsétes levélre hivatkozó jelmondattal, a' titoknok veszi által. Azon napon túl érkező felelet el nem fogadható. Kiköttetik még, hogy a' kézirat tisztán irva, lapozva, bekötve jöjön. A' 100 darab arany födjon kivül, másod, sőt harmad karbelinek találandó felelet is kiadathatik, 's azokért külön jár tiszteletdíj. — Az ünnepet záradékul a' m. elnök köszönő rövid beszéde koronázá, végfüszerül pedig a' fényes lakoma, mellyet m. Széchenyi István gr. 's akad. másodelnök némelly budapesti méltóságokon 's néhány utazó jeles angolon kivül a' m. nemz. Akademia jelen nagygyülésén 's Budapesten létező minden rendű helybeli és vidéki, igazgató, tiszteleti, rendes és levelező tagjainak, összeleg 60 vendégnek a' n. Casino teremében adott, hol is fels. királyunkat 's fens. nádorunkat illető hódolati áldomásokon kivül a' Társaság elnökeire, alapitóira, a' vendég-koszorú tiszteltebb tagjaira, nemzetünk boldogulására, hazafiságra 's a' t. ürültek szives üdvezlő serlegek.

A' Jelenkor Írója.

---

3. *A' Tolnai megye' Vára.*

Midőn a' lefolyt 1834 éven az örök béke' honjába lelki csenddel áltszenderült tolnai Fő Ispán, a' Fő mgu Hét Személyes Tábla Tagja' m. Ebeczki Tihanyi Tamás Urnak Főkormányja alatt tartott első tisztujító Szék' alkalmával a' tek.

KK. és RR. köz birodalma tek. Csapó Dániel urat első alispáni hivatalra emelte vala; a' méll bélátásu Férjfiu nem egyedül a' polgári társas élet' boldogító állapotját eszközlő rendelésekre, — hanem más külső szép-jó-'s hasznos tárgyakra,— a' korszellemhez alkalmazható tsinosodásra; a' könyebb életmódhoz szolgáló kényelmekre, — a' Törvényszékek 's gyülések' házának ékessen leendő megbővitésére; — nem életsorvasztó sötét 's nedves börtönök' — hanem szellős fogházakra, azonfelül hazánkban még kevés hasonló bünféklő 's életjobbitó intézetre fordità leg első figyelmét.

Ugyanis 1827-ben mindjárt diszes hivatalának első évében sükerült inditványja következésében a' Megye Vára' ujoni felépitése, Felsőbb helybenhagyással a' honni pénztárból nyert segedelmen felül, meg kivántató költségek a' tek. KK és RR. által nagylelkűen meg ajánltatván, köz akarattal meghatároztatott; mirenézve ama szőlőhegyeiről Országszerte híres Szexárd m. város' közepette, hajdan korban 1-sö Béla királyunktól az Üdvezitő tiszteletére épült monostor 's ebből későbben alapult Apatság romjain, Pesti épitész Polák által jelessen kidolgozott terv szerint létrehozandó Megye várának épitéséhez, különös figyelemmel tisztelt első alispán ur' gondos ösztönétől lelkesitett mesterkezek hozzá fogtanak, 's szakadatlan munkásággal folytaták mindaddig, méglen 1830-ban a' tek. KK. 's RR. határtalan bizodalma, most tiszt. első al Ispán urat országgyülési követségre méltatván, a' haza' java 's boldogságáért Posonyba küldötte volna.

Illy fontos és fényes hivatallal meg tisztelve lévén első al Ispán ur, távullétében a' Megye vezérlését mindenektől szeretve tisztelt másod al Ispán tek. Jeszenyei Jeszenszky János ur későbben u. m. 1834-ben t. Csapó Dániel ur helyébe, ki gyengélkedő egészsége miatt követségi hivataláról lemondott, követnek választatván, ditsö hivatalát mind ez ideig híven folytatja, vette által, ki szinte hasonló buzgósággal vetélkedett az épitést folytatni; ugyanis a' ns Megye' most tisztelt Elnöke a' vár' hátralévő részeinek tekéletes kiépitéséhez mégis kivántató költségek' megajánlására a' tek. KK. 's Rendeket hathatósan felszólitván, már ezelőtt kétizben szives készséggel nyujtott segédpénz summát most harmadszor is meg adták, 's illyetén képen a' várépités heted évre egészlen végre hajtatott.

Az éjjnyugottról szőlőhegyekkel környezett Szexárd m. város' középpontján, egy kis domboru — hástya alaku fallal keritett halmon emelkedik-fel büszkén e' pompás — keveső hoszas négyszegü egy emeletes épitmény, mellyből keletdélfelé a' Pest 's Bátsi széltiboszat terjedő róna lapályon fekvő dunai erdők 's helységek' távulad hamv-kékelő szine bájos tünemény kint ragadja el a' meszszelátó szemeket, a' lapályos térből viszont feltekintve az év' zöldellő korában, még felségesb etsetben festi a' regényes természet a' m. város ditsö fekvé-

sét, a' felette kitünőleg fehérlő várral, 's mögötte virító szőlőhegyes tájjal.

Ezen finom izlésü várnak nyugotti szárnyán hat colossális oszlopokkal ékesített kapu szivps elfogadással kínálja a' bemenöt; sereglettek is már ide hazánk' több vidékeiről látvágytól ingerlett számos t. cz. szemlélők, kik aztán mindnyájan megelégedve hagyák el a' látni óhajtott tárgyat, mellyben egy karzatos nagy 's két kisebb teremek, több tágos és jól butorozott Fő — 's alispáni, Fő — 's alszolgabirói, esküttí — orvosi — Földmérői — előbbkelő Táblabirói — várkapitányi — a' himlő oltásra felügyellő kiküldötség elnöki, a' megyei Uradalmak ügyészi — a' néhai Gróf Lymburg Styrumi hagyomány gondviselői szobák; — továbbá Fő — 's aljegyzői, Fő — 's alügyészi, Fő — 's aladószedői, számvevői hivatalok'; pénz — pör — 's levéltárok, ugyszinte az irászok teremei, 's ezeken felül elegendő hajduladások, konyhák, pintzék 's kamarák, más egyébb raktárok 's kotsiszínek feltaláltatnak.

Mindezeknél ugyan e' vári épitményben, a' rabok' kápolnáján, — tömlötzök 's egyébb fenyítő házakon kivül, a' jól sükerült földalatti szür 's pokrótzgyár, 's ehez kivántató raktárok' rendes elintézése legfőbb figyelmet érdemel: — Itt az élet sikamló ösvényéről eltért — Isten tudja! hány százféle balkörülmények miatt a' vétkek örvényjébe sujtott boldogtalan embertársunk a' reá szabott munka által e' földi szük élet egyenes utjára viszatérhet: mert napestigi dolgozással eltellő idejéből mi se jutván az ördöngi párnán való heverésre, — ha a' jóságos igyekezet tsekélyen pislogó métse elfajult kebléből végképpen ki nem aludt vala, — még jó 's hasznos polgár válhat belölle.

E' szür 's pokrótz műhelyen fonyatnak és szüvetnek a' legtartósb kézi müvek, egyedül azon sajnos észrevétellel: hogy a' viz héjjányosága miatt ezen készitmények az itt nem eszközölhető kallózás végett Veszprimben tekéletesitetnek.

A' sétahely, melly a' kelettől félnyugottik bebástyázott halom 's vár közötti téren, némelly ritka növényekkel létezni kezd, a' két száraz évi viszonyok datzára is türhetően hat a' visga szemekre; jövendőre pedig szép reménnyel biztat a' ben tapasztalt kertészi szorgalom.

Ez a' Magyar nemzet diszét emelő vár hirdesse a' késő kor' unokáinak a' tek. ns Tolna Vrgyei közönség' nemzetiségéről nyert létesedését! jelenkorban pedig igen tisztelt fáradozó nemes lelkü Alispánjainak, nem keveshé a' tek. KK 's Rendeknek őszinti nyilatkozással hizelgés nélküli ditséret 's köszönet mondassék. Költ Böltskén September 2-kán 1835.

Vizer János.

4. Jelességek.

II-dik, vagy is Kis Károly Magyar Király Petséteiről mély hallgatás uralkodik a' Magyar Petséttudományban, a' minek az is nem utólsó oka, hogy ezen Fejedelem igen rövid időig uralkodott. Mind e' mellett is a' nálunk sokra nézve többet tudott és korát megelőzte Cornides Dániel így írt Gernyeszegről Erdélyből Junius 1-sőjén 1779-dikben Práy Györgyhöz, a' Magyar Sphragistica alkatójához:

„Nescio, an usquam Sigillum Regis Caroli Parvi conspexeris. Quale ipse viderim appressum Instrumento Chartaceo, de Dato: „*Bude sub parvo nostro Sigillo die XV-a January VIII-a Ind. Anno dominj M-o CCC-o LXXXVJ.*“ illicet describam. Est Sigillum ad dextram paginae oram in cera rubra ductili, sine tamen charta superfusa, ut aljas fieri consvevit, impressum, magnitudinem Numi Mariani aequans. Exhibet scutum inclinatum, linea ad perpendiculum ducta bifariam sectum, dextra sectione quatquor fascias Hungaricas, sinistra palos Arragonicos referens, dependentibus ex utroque scuti latere lemniscis, atque pro apice Caput Saraceni cum collo tenus, quale in plerisque Ludovici I. numis argenteis conspicitur, ostentans. Scutum ambit huiusmodi inscriptio circularis: „† S. K. REGIS. HUNGARIE.... LM. SICILIE. ETC.“ quam ego hunc in modum lego: *Sigillum Karoli, Regis Hungariae, JERLM (Jerusalem), Siciliae etc.* Ut ita necessario legendum esse putem, facit ipsum laudati Instrumenti exordium, quod sic habet: *Karolus Dei gracia Rex Vngarie, Jerlm et Sicilie etc.* Ex hoc monumento, ut hoc obiter addam, corriges domesticorum Historicorum errorem, Carolum Parvum 1385 e medio sublatum esse perhibentium.“

Az egész Óklevelet, mellyből ezt Cornides tanúlta, Cornides Kézirataiból közölte nyomtatásban a' derék Katona. Hist. Crit. Stirpis Mixtae. Tomulo IV. Ordine XI. Budae, 1790. 8 o pag. 136—138. 's úgy látszik, hogy az eredeti Óklevél a' Mélt. Bethlen Grófi Ág levéltárának egyik kintse Erdélyben. Nem lehetne-e ezen Petsétet lerajzoltatni? Én, ha venném a' rajzolatot, azt szívesen rézbe vésetném. — Volt Kis Károly Királynak nagy Petséte is, mert egy másik 1386-dik évi Óklevelében (Katona l. c. pag. 140.) előjő: „*presentes etiam sub magno nostro sigillo dari faciemus, dum nobis fuerint reportate.*“ Erről mostanig épen semmit sem tudunk. Vonjukle, a' hol lehet, e' szomoru sorson által ment Királyunkról a' régi homályt, 's feledjük, hogy Práy őt (Hist. Reg. Hung. Budae, 1801. 8-o Parte II, 150—151. nota b) a' Fejedelemsorból is kihagyta és Usurpátornak nevezte. Fején is tündöklött az a' Szent Korona, mellyel fénylett, Révai kifejezése szerént, mindegyik igazi Urunknak feje.

Nem nyujthat-e itten fölvilágositást a' Keszthelyi gazdag Petsétgyűjteméný? — Erről írta említettem

levelében Práyhoz Cornides: „Sed longe certe magis, quam vel Cl. Trsztyánszkyus, vel ullus mortalium conatus TVOS juvare poterit Excell. D. Comes PAULUS FESTETITS, apud quem collectionem longe amplissimam vidi Sigillorum Hungaricorum accuratissime sane delineatorum. Tempus edax rerum vix ullius Hungariae Regis, Reginae, Ducis, Palatini, Judicis Curiae etc. Sigillum nobis fecit reliquum, cujus ectypum Collectione Festetitsiana non putem contineri. Sunt autem tam scite eleganterque penicillo adumbrata Sigilla, ut jurares, esse aeri incisa.“ Alig halljuk említtetni a' tudományos pályán FESTETITS PÁL GRÓF nevét, ámbár ő sok tekéntetből nagy Elömozdítója, Kedvelője és Pártfogója volt a' hazai Tudománykörnek. Azért gyüjtött-e több mások előtt ez a' Nagy Férfiu Régi Ókleveleket, Magyar Pénzeket, Magyar Régiségeket, Magyar Petséteket, hogy költséges áldozata örökös homályban maradjon?

- De Keszthelynek lelkes és magos gondolkodásu Ura túl áll az Előítéleteken, 's lángolva szereti a' Hazát; Keszthelynek vagynak buzgó Tudósai: Várhatunk tehát a' Festetits név ditsőittetésére és a' Tudomány valódi Elömenetelére, az illyeket véve is, Keszthelyről sokat és nagyot!

Horvát István.

---

5. *A' Szvedernik Paraszt Deák Költő Trentsin Vármegyében.*

Születik -- ezt szokták mondani — a' Költő, 's nem tanítás által lészen. Igazolja ezt Wanoch Ádám Trentsin Vármegyei Szvedernik falunak Sírásója (Vespillo), ki mind a' mellett is, hogy tsak az alsóbb oskolákat végezte, 's azóta folyvást paraszti munkákat gyakorol, a' legnagyobb könnyüséggel irja a' valóban figyelemre méltó Deák Verseket. A' Vág vize nagy kiáradásának káros következéseit egy hoszszu Költeményben olly szerentsésen előadta, hogy azt a' mivelt munkákat kedvelő finnyás Olvasó is gyönyörködve hallhatja. Ezt, nagy kiterjedése miatt, itt nem közölhetem: Hanem ide iktatom egy rövidebb alkalmi Versét, mellyet Trentsin Vármegyei tartózkodásom idő szaka alatt egy barátságos nemes szív közölt velem:

VERSUS FESTIVI,

Honoribus et Laudibus Spectabilis ac Perillustris Domini Ludovici Akay de Eadem, I. Cottus Trenchiniensis Subst. V. Comitis, die 25-a Augusti sibi Sacra humillime et devote dicati per Viduum Adamum Wanoch Contribuentem in Szvedernik.

Ad Centrum tendit rerum natura datarum,
Sed nisum turbant impedimenta suum.
Naturas rerum doctis tractare relinquo,
Sidereasque domos, qui penetrare sciunt:
At mea Musa nequit naturae arcana stupenda
Scrutari, tanto nec dare vela mari;
Illa nisi ruditer meritorum facta virorum,
Et, quae sunt Phoebo splendidiora, canit.
Impedimenta tamen sibi dant diversa labores,
Rusticitatis onus, Barbariesque loci.
Grata tamen pietas Musae propensio nostrae
Musarum nescit dulce tacere decus.
Cujus debilitas dotum splendore juvatur,
Inque pium finem metra subinde facit.
Ad Centrum laudum toto contendere nisu
Flagitat, et reserat pectoris ima sui.
Deficit ad tantas laudes temerarius ausus,
Quem Tua Maecenas gratia dissimulat.
Nempe faves Musis, Musarum gloria, sidus;
Inter quas sic, ut clarus Apollo, nites.
Copia librorum, miro pretiosa nitore,
Divitiis mentis par nequit esse Tuae.
Autores varios et nostrae scripta Camoenae
Colligis, et decoras his meliore loco.
Scilicet e Scrutis legis oblectamina mentis,
Et lepidum rides simplicitatis opus.
Hoc de thesauro studii clementia fluxit,
Pax et [illegible]icus amor, Justitiaeque tenor.
Hinc tua manavit pietas et Publica cura,
Laeta affabilitas, candor, et aequa fides.
Inde foves alios similes in pectore culto
Jucundusque Tuis, rebus et ore colit.
Nec Tua dat plebi patientia rara repulsam,
Nec Tua supplicibus porta reclusa manet.
Consiliis, calamo, jam re sucurris egenis,
Defendis pressos, iurgia pacificas.
Cuncta manes cunctis, et sufficis omnibus unus,
Fontis inexhausti vim Benefactor habes.
Omnibus unus amor vivas per Nestoris annos
Jucundus, felix semper, et incolumis!

Ut de quisque Tua laetatur jure salute;
Incolumem sic te jugiter esse cupit.
Nobilitatis amor, Comitatus Gloria Trenchin,
Musarum cultor, prona medela mali,
Vive diu sospes, divo mediante Patrono,
Et Tua ditescant fertilitate Bona.
At mea Musa volens pro libris reddere grates,
Conclusit paucis omnia vota metris.
Vive diu felix et ab omni parte beatus,
Cumque Tuis natis fer super Astra caput.
Supremo Comiti nam Te mediante legebar,
Qui me munifica laetificavit ope.
Sic Tua Te virtus prima ad sedilia tollat,
Et Tibi det primo substitui Comitem.
Taliter ad centrum laudis virtutibus ibis,
Et Tuus in summo culmine stabit Honor.

Ha, a' mit sok együgyü tselekszik, keveset fognk gondolni Cicero, Horátius és Virgilius hatalmas nyelvével, majd a' falusi Sírások nálunk a' míveltségnek nagyobb fokán fognak állani. Szeressük lángoló hévvel nemzeti nyelvünket, mert ez legszentebb kötelességünk: De gyakoroljuk illő és szükséges gonddal azon tudós nyelveket is, mellyeknek örökké betsben maradandó Remek Iróik vagynak!— Költőink Schiller, Wieland és Göthe szerepét szeretik játszani, feledvén: hogy e' nagy Német Költők előbb lábaik alá szegték a' Görög és Római Classica Literatura temérdek kintseit, 's úgy kezdették a' Német Nyelvet ditsőíteni.

Horvát István.

6. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Tekéntetes Brünek Jósef Ur, Tek. Ns Tsanád és Tsongrád Vármegyei Tábla Bíró, 's a' Mélt. Nagy Károlyi Károlyi István Gróf Jószágainak Gazdasági Kormányozójuk, mint a' Tudománynak buzgó Kedvelője. a' Füzéri Uradalomhoz tartozó 's Abaúj Vármegyében fekvő Kápolnai Pusztának Krumpli Földén 1834-dikben találtatott 's kerékded fehér márványba metszetett némelly igen régi Emleképet ime körül írattal: „MO: HERIAM. di. PESCEIORUM FUNIATI.“ a' Magyar Nemzeti Museumba küldött. E' nevezetes Régiséget már rézbe vésettem, 's majd különös értekezés mellett fogom közölni.

Horvát István.

7. *Igazítás.*

A' 112-dik lapon, 22-dik sorban, *Γλαύκωνος* helyett: olvasd *Γλαύκωνος.*

Horvát István.

IX. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Horvát István. II. Geisa és III. István Magyar Királyoknak Petsétnyomóikról és Petséteikről. 3 lap.
2) Kunoss Endre. A' Levegői Tüneményekről. 10 lap.
3) Horvát István. A' Magyar Nyelv régi Maradványairól. 33 lap.
4) Edvi Illés Pál. Tükrötskék az Oskola-Tanítói élet köréből, vagy is: Aphorismák a' nyilvános nevelés' Tudományához. 35 lap.
5) * Némelly észrevételek P-nak az idei Tud. Gyűjt. I-ső Kötetének 65-dik 's következő lapjain megjelent értekezésére a' nemzeti nyelv ügyében. 53 lap.
6) N. Takácsi Horváth János. Örökké való tudatlanság a' földön. 59 lap.
7) Ugyan az. A' Németekről. 60 lap.
8) L. *. Az emberi test önkényes megégéséről. 63 lap.
9) Taubner Károl. Gondolatok az emberiség előhaladó mivelődéséről. 73 lap.
10) Podhradczky Jó'sef. A' Fukar szónak származásáról és tulajdon jelentéséről. 79 lap.
11) Holéczy Mihály. Herodot a' Scythákról. 84 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Vass László. „Sokrates Nevezetességei. Xenophon Munkája magyarra forditva Kiss János által. Kassán, 1831. 8-ad rétben.“ 108 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Francesco Petrarca's sämmtliche Canzonen, Sonette, Ballaten und Triumphe, übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen begleitet von Karl Förster. Zweite verbesserte Auflage. Leipzig, 1833. 8-ad rétben.“ 115 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazítások. 118 lap.
2) Tudósítás a' Magyar Tudós Társaságnak IV-dik Köz Üléséről. 118 lap.
3) A' Tolnai megye' Vára. 121 lap.
4) Jelességek. 124 lap.
5) A' Szvederniki Paraszt Deák Költő Trentsin Vármegyében. 125 lap.
6) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.

(Koszoru 1835-dik eszt. IX. Kötethez egy iv.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1835.

X^dik KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

Erköltsi Böltselkedés elvei. Weiss Ezredes Frantzia munkája szerint. *)

Bévezetés.

Félni és *kívánni*, ez a' kettő az emberi tselekedetek nagy rugója. — Minden félés valami roszszat, minden kivánás valami jót tesz fel. — Mik az igaz roszszak 's az igaz jók? Melly eszközök által lehet amazokat elkerülni, ezeket megnyerni? Ennek vizsgálása fö dolga a' böltselkedésnek, mellynek, ha bár egy igasság sints is belőle kizárva, létszeres tárgya az ember, tzélja a' böltseség; 's eszköze az erköltstudomány. Az illy böltselkedést méltán lehet boldogság oskolájának 's élet mesterségének nevezni.

Egyéb tudományok haszna tsak ideig óráig tartó; ezé állandó. Ez minden országé, minden életkoré, 's minden polgári sorsé. Nints egy szempillantatja is életünknek, mellyben ez vezérünk nem lehetne az által; hogy kimutatja a' kötelességeket; mellyeket tellyesíteni, az örömöket, mellyeket választani, 's a' kösziklákat; mellyeket kerülni kell. A' vele foglalatoskodás lételünket megnemesíti, a' lelket eredetéhez felemeli, 's elvonja azon nyomorék aprólékosságoktól, mellyekkel a' köznép bajlódik 's kinlódik. Vizsgálódásai szünet nélkül olly

*) A' munka tzimje ez: Principes Philosophiques, Politiques et Moraux. Először 1786-ban jelent meg; itt a' tizedik kiadás használtatott, melly Brüsselben 1826-ban jött ki.

eledelt nyujtanak az észnek, melly ezt erősíti, lelkesíti 's vigasztalja. A' vélekedéstől független lévén az előítéletek és képzelt szükségek járma alól felszabadít; az ártatlan gyönyörökkel a' nélkül, hogy rabjaikká lennénk, élni tanít; a' bánatnak vigyázatosság által eleit veteti 's szándékainkat tzéltérőkké, boldogságunkat édesebbé, bajainkat türhetőbbekké teszi, 's a' magunk javát másokéval összekaptsolván, az elkerülhetetlen szenvedések közé a' jövendő vigasztalásait elegyíti. Ő tanít arra, miképpen kelljen az ellene állhatatlan isteni gondviselés végzéseinek magunkat tsendesen alájok vetni; magunk viseletét állapotunkhoz alkalmazni; magunkkal és másokkal békével és bátorságban élni; a' magunk balgatagságait magunknak megbotsátani, 's mások igazságtalanságaikat szelíden eltürni, 's mind ezek mellett is az embereket szeretni, szánni és boldogítani.

Valamint az idő rozsdája miatt minden elváltozik, úgy a' böltselkedés ezen régi neve is, philosophia, melly tulajdonképen böltseségszeretést tesz, tsaknem egészen elvesztette jelentését. A' mi időnkben a' Physika és a' Mathesis bitangolják thrónusát, miután azt a' régi századokban a' homályos Scholastika tőle elrabolta.

Ha Socrates, Epicurus, vagy Zeno viszszajőnének a' földre, 's ha a' böltsek bámúlni tudnának, bámulnák, hogy ők ma kevesebbé tarthatnak számot a' böltselkedői névre, mint valamelly Logikát-tanító, valamelly Algebrista, vagy valamelly Chemicus.

A' régieknél a' természet-tudománybeli újabb találmányok esmeretlenek voltak; de ők sokkal nyomosabban gondolkodtak a' lények eredetéről 's irányairól, az igazról és valóról, a' jóról és roszról, az egyes emberek 's az egész Nemzetek boldogságáról; és leginkább abban haladtak fellyül bennünket, hogy a' szabályokkal jeles példákat kaptsoltak öszve.

A' böltselkedési munkák igaz rangját nem a' feltalálások sokasága, hanem az emberi nemzet tö-

kéllyesítésére befolyásnak nagysága mutatja ki. A' nagy feltalálások a' tudományok elömenetelének nagy bizonyságai, de jobbakká 's boldogabbakká még nem igen tettek bennünket. A' Socratesek és *Marcus* Aureliusok tanításai legszükségesebbek. A' Mathesis, a' természet-tudomány, tsak pitvarai a' böltseség templomának, mellyben az erköltstudomány a' szentek szentje. A' képzetek zavarodása a' böltselkedés iránt a' vadság századaiban eredett. Midőn a' babona a' zsarnokoskodással szövetkezve az okosságot békóba vetni igyekezett, a' gondolkodás vétekké lett. A' polgár nem merészlett a' természet' szent jogairól elmélkedni; az istentfélő lélek nem bátorkodott az Istent 's idvesség utját keresni; kéntelen volt ideig és örökké való boldogságának elveit a' nagyra vágyás, fösvénység és tudatlanság által parantsolt tévelygésekhez szabni.

A' tudatlanság 's erőszakoskodó hatalom hadat indított a' böltselkedés ellen, 's minthogy azt semmivé nem tehette, legalább az előbbi helyett más utat szabott eleibe. A' legvilágosabb fogalmak meghomályosíttatak, az alaposság helyébe szőrszálhasogatás, a' dolgok helyébe szók, a' kötelességek helyébe haszontalan szertartások, a' közjavú erények helyébe áhitatoskodó ajándékok tétettek. Ez a' még most is folyó háború, ha bár már ma kevesebbé kegyetlen is, de nem kevesebbé veszedelmes. Azok, kik hasznokat látják abban, hogy az emberek ne gondolkodjanak, tsufot akarnak a' böltselkedésből üzni; a' mit ő soha sem érdemel, ha bár tanítói sokszor nevetségesek is. Ezek hirdethetnek hamis állításokat 's adhatnak helytelen szabályokat: de maga a' tudomány erős alapon áll; 's valamig fontos igazságok lesznek a' világon, tzélja mindaddig valóságban lesz gyökerezve.

A' kik a' böltseség tudományát megtámadják és tsufolják, nem veszik észre, hogy magok is böltselkedni akarnak, 's ők is megengedik, hogy minden dologban van több vagy kevesebb igaz és hamis; mert különben miért versengnének?

Valami a' világon történik, mind az nagy részént okoskodás szüleményje. Helyes vagy helytelen eszmélkedés által határoztatnak el mindenek, valamint a' legmindennapibb tselekedeteknél, úgy a' Királyok titkos tanátsában is. — A' nyomtatott és élő szóval egyszerüen előhozott gondolatok között nints egyéb különbség, mint az, hogy az elsők jobban megfontolttak 's alapítottak tartoznak lenni.

Egyik legbizonyosabb jele valamelly Nemzet megromlásának 's elvadulásának az, ha a' közönség érzéketlen a' gondolkodva irt munkák eránt, mellyeknek általlyában nagyobb befolyások van a' világ állapotjára, mint sokan vélik. A' legnevezetesebb revolútiók többnyire tudósok által történtek. Sándor, Caesar, Nagy Károly, Nagy Péter és sok egyebek első ranguak voltak az idejekbéli tudósok között. A' mi időnkben is a' legtanúltabb fejedelmek kormányozások alatt legvirágzóbbak a' Népek; mert az erő nagyságát az elme nagysága szokta szülni.

Az erköltstudomány olly igen természetében van az embernek, hogy senki sints, a' ki a' nélkül, hogy észre venné, életét a' szerint szabni nem igyekeznék; 's ha ki következtetéseiben tsalatkozik, az onnét van, minthogy rendszerént tsak a' maga tapasztalására, vagy a' vele együttlevőkére szorítkozván nem tud képzelni más szabályokat, 's más erköltsöket, mint a' millyeneket maga körül lát és tapasztal. Ellenben az erköltstudományban jártos a' maga elveit különféle Nemzetek tapasztalásai 's a' minden időkbeli böltsek legjobb gondolatjai szerint készíti.

A' böltselkedési erköltstudomány minden népeknél tsaknem azon egy; mert bizonyítványait egyedül az okosságból, vagy az igazat a' hamistól megválasztó tehetségből meríti. Az okosság a' gyermekségben erőtlen, a' megérett korban a' szenvedelmek miatt homályos látású, a' vénségben hideg, a' betegségben változékony, 's a' mi még nagyobb baj, a' legnagyobb embereknek ugyan azon dolgokról nyilatkoztatott vélekedéseikben sokszor magával

egyenesen ellenkező: mind ezeknek meggondolása egy bizonyos bizalmatlanságot tesz szükségessé szabályai iránt. Hol van olly igasság, mellynek alapja okoskodás által meg nem rendítethetnék, vagy olly képtelen állítás, melly valamennyire hihetővé nem tétethetnék?

De mind ezen bizonytalanság mellett is egyedül az okosság lehet kalaúzunk az erköltsiség homályos ösvényén. 'S valóban, ha annak tanátsán nem járunk, mi menthet meg bennünket a' tévelgéstől? Ha tsupán a' bevett szokások, vagy tanítóim véleménye, vagy akár eleim, akár hazafitársaim példájok szerént intéztem hiedelmemet, úgy elveim tsak születésem sorsától fognak függeni. A' Cannibálóknál emberevő, a' pogányok között bálványimádó, Ázsiában Mahomet követője, 's Európában keresztyény fogok lenni.

Mindennyi tsudálkozásra méltóképpen külömböző vélekedések is ellent nem állván, vagynak némelly dolgok, mellyekben minden emberek okossága megegyez. Még mindeddig egy Nemzet sem helyzette azon egy rangba az igasságtalan elnyomást 's a' jóltévőséget, a' jámborságot és tsalárdságot, a' tudást és tudatlanságot, a' bátor szivet 's a' gyávaságot. Illyen értelemben kell venni ama régi közmondást, melly azt állítja, hogy a' nép szava Isten szava.

Minden figyelemre méltó az az észre vétel; hogy, ámbár minden tanítások minden időben több ellenmondókat, mint hivőket találtak, még sem bátorkodott még eddig soha egy felekezet is az erköltstudomány sarkalatos elveit megtámadni; ezeket minden felekezetek úgy tisztelik, mint az emberi Nemzet 's az egyes emberek boldogságának gyámolait.

Ebből azt lehet egész bizodalommal következtetni, hogy vagynak olly elvek, mellyek helyektől, időktől, egyéb környülményektől függetlenek lévén, az okosság legtisztább következményeit, 's minden gondolkodó tehetségeink egyesülési pontját teszik,

's mellyeknek bizonyos voltok felől minden Nemzetek megegyező vélekedése kezeskedik. Ezeket szándékozunk itten kifejteni.

Az erényről.

Legfontosabb tárgya a' böltselkedésnek abban áll, hogy az erényről tiszta képzetet adjon. Ezen talpkő nélkül az egész épület ingadoz; az igaz kötelességek helyébe képzelteket teszünk, 's jók akarván lenni, roszszakká leszünk.

Az erény nem lehet egyéb, mint a' jónak gyakorlása.

A' jó nem lehet egyébb, mint a'.mi a' közboldogságot előmozdítja.

Az erény tehát a' közjóra tzélozó törekedés

Más felől a' vétek nem lehet egyéb, mint a' rosznak gyakorlása.

A' rosz nem lehet egyébb, mint a' mi a' közboldogságnak árt.

Minden törekedés tehát, melly a' közboldogság romlására tzéloz, vétek.

Köz. vagy általános boldogságot említek; mivel a' kisebb jót a' nagyobbnak fel kell áldozni, 's mivel hasznos lehet valami a' résznek, a' mi az egésznek ártalmas.

Tzélozásról 's törekedésről szóllok, mivel az indító ok határozza el tselekedeteink betsét, mellyek hasznosok lehetnek a' nélkül, hogy erényesek volnának, 's viszont ártalmasok lehetnek a' nélkül, hogy vétkesek volnának; mert, ha ártani szándékozván, tudatlanságból jót tennénk is, még is vétkesek volnánk; 's igy megfordítva is. Már maga a' törekedés is közelít a' tselekvéshez. — Ha valaki azért nem áll boszszút, minthogy nints módja benne, vagy valami kártól fél; 's ha valaki azért nem nyom el mást, minthogy nints arra elég hatalma, az semmi érdemet sem tulajdoníthat magának. Más felől a' jó szándék, vagy a' jónak tselekvésére szíves törekedés, maradjon bár foganat nélkül, mindenkor erény, ha a' véghezvitel elmulasztását a' sors okoz-

ta; mert tsak akaratunkért tartozhatunk számadással.

A' Közboldogságot a' legtöbb egyes emberek boldogsága teszi. Ezen kifejezéssel igen sokan visszaélnek; 's a' közönségből elébb egy egyes embert, azután egy osztályt, 's ismét másik osztályt külön szakasztván 's kivévén, végre azt egészen semmivé teszik. — Ha ki tsak egynek is árt, mikor többek haszna nem kívánja, az az egész polgári társaságot megsérti; 's ha ki egynek, vagy néhánynak a' többség kárával hasznot tesz, az vétket követ el.

Tegyük fel példáúl, hogy hatalmadban vólna valamelly közönös hivatalra akarkit kinevezni, 's ügyetlent és alkalmatlant neveznél ki; ekkor ez egynek jóltévője, de a' társaságnak ellensége vólnál, 's azt legbetsesebb javában, az igazság kiszolgáltatásában, károsítanád meg, 's részesülnél minden igazságtalanságokban, mellyeket a' pártfogoltad tudatlansága, vagy roszasága elkövetne.

Nints böltselkedési szabály, mellyet változatlanúl minden környülményekre lehetne alkalmazni, kivévén azt, hogy mindenkor a' közjóval megegyezőleg kell mindent tenni.

Ez nem szenved kivételt, 's maga elégséges vólna a' megvilágosodottakat vezérelni; a' többi szabályok mind egygyül egyig ennek következményei. — Ezt elvek elvének, vagy minden erköltsi bets próba kövének lehet nevezni; de bár melly egyszerünek látszik is lenni, még is tsak a' tanúltabbak által alkalmaztathatik úgy, a' mint kell. A' közemberek tehát erre nézve is a' főbb tárgyakat a' kormányzók vagy a' legmegvilágosodottabb böltselkedők által tartoznak elhatároztatni, meg gondolván, hogy rendszabásai a' közjó viszonnyai szerént változást szenvednek; mert ugyan azon dolgok, mellyek egy időben szükségesek, más időben ártanak, 's azon egy tzélra különféle eszközök vezethetnek.

Az Igazságról.

Az igazság az emberek legnagyobb részére nézve egy nagy terjedelmű fölülethez hasonlítathatik,

mellynek kiki tsak egy kis részetskéjét látja, 's ezen részetskéből itéli meg az egészt. Olly végetlen mezőség, mellynek távolbeli minémüsége a' nézők külömböző álláspontja szerint számtalan kép külömbözve tünik a' szembe. Egyik illyen, a' másik amollyan minémüséget lát rajta; mindenik a' maga látását védelmezi; a' védelmezők utóbb felhevűlnek, versengnek, 's mindnyájoknak állításai részszerint igazak, részszerint hamisak.

Némellyek mély völgyből, mások sik helyről, ismét egyebek dombról néznek. Egy merészebb felmász nagy nehezen egy magas hegybértzére, hol, vastag gőzöktől tisztúlt léget szíván, határtalan látkörön legelteti szemeit, 's tsőkkel felfegyverkezve a' mesterség segítsége által ezer meg ezer tárgyakat lát, mellyeket puszta szem észre nem vehet, 's még sok milliomnyiakat sejdít, mellyeket egymástól tisztán megkülömböztetnie lehetetlen.

A' lelki rövid látásúak száma sokkal nagyobb, mint a' testieké, 's általlyában a' mi nagy, azt a' köznép esze fel nem éri. Nem Socrates vagy a' legnagyobb böltsek nyertek sok követőket; hanem Mahomet tudatlansága alapított legnagyobb felekezetet a' világon. Nem a' mély eszü 's nemes lelkü Lycurgusnak, vagy más nagy törvényszerzőnek, hanem a' kitsinységekbe merült Theodosiusnak és a' kegyetlen Justiniánusnak törvényei maradtak fenn a' mi időnkig. Ha az igazság az égből lejöne, 's velünk akarna lakni, a' mi ostobaságunk köntösét kellene magára vennie, különben esztelenségnek nézettetnék.

Első lépés a' böltseség felé az, hogy merjünk tudományunkról kételkedni. Óhajtanám, hogy a' böltseség tanulásában erköltsi földleirás és időszámítás, vagy a' földkereksége állapotjának általános végig nézése választatnék bévezetésül. Az megesmertetné 's összehasonlíttatná a' külömböző népek vélekedéseit, 's ezeknek eredetét, egymással ellenkezését, nevelkedését 's elenyészését; 's azután ezekből kilehetne hozni a' minden népekkel közös fogalmakat 's a' velek született képzeteket,

mint természetek következményeit 's az alkotó olly betses ajándékait, mellyeket a' hazugság minden apostolai 's az okosság minden zsarnokai sem tudtak egészen kiirtani.

A' régiek midőn az igazságot mezítlennek festették, olly példát adtak, mellyet mi mái napon nem követünk. Azon álortzán kívül, mellyel azt előnéző vigyázásunk befedezteti, még sok egyéb szükségtelen tzifraságot is aggatunk reá 's úgy rabjává teszszük minden divatnak, mintha piperéskedő leány volna. — A' böltselkedő, hogy óhajtásait a' szokással öszszebékéltethesse, elébb levetkezteti mezítlenre, 's miután kellemeit egy ideig gyönyörködve szemlélte, ismét felruházza majd fényes pántzéllal, majd tömött gyöltsal, majd vékony fátyollal. Szemérmességünk e' részben a' szerelem vadászó aszszonyokéhoz hasonlít, kik, mikor szépségek hervadoz, hová tovább szerényebbek az öltözetben, jól tudván, hogy ekkor a' képzelődés jobb szolgálatot tesz nekik, mint a' valóság. — A' mi a' nyelv ékességeinek szerfeletti keresését illeti, melly inkább a' szókra, mint a' dolgokra, 's inkább a' szóllás módokra, mint a' bizonyító okokra ügyeltet, az az izlésnek nem tökélletességét, hanem hijánosságát mutatja. — De különösen a' tudományos vizsgálódásokban az elméskedés az az okosságnak, a' mi a' szépségnek a' festők; első tekintettel tetszik, azután disztelen tsufításnak látszik, utóbb pedig tsömört okoz.

Az előitéletekről.

A' köznépre nézve a' legnagyobb igazságok is tsak előitéletek; mert azokat is, mint a' tévelygéseket, megvizsgálás nélkül fogadja el. Nála a' gondolatok szokásnak, nem eszmélésnek szülemények; 's nevezetes dolog, hogy az az oktalan állat, melly az emberhez leginkább hasonlít, leghajlandóbb az utánozásra.

Semmi sem alatsonyítja úgy le az emberi okosságot, mint a' véleménynek és hiedelemnek azon

egy tartományban mindenekkel közös léte. — Egy egész nép, egy egész Város lakosai megegyeznek elveikben; 's néhány lépéssel tovább egy másik városban, egy másik népnél egészen ellenkező elvek vagynak bevéve, még pedig szintén olly belső meggyőződéssel. Nints olly tsufos szokás, olly képtelen vélemény, vagy olly iszonyúság 's kegyetlenség, mellyet egy, vagy más században a' törvények meg nem erősítettek 's a' közönség jóvá nem hagyott vólna. — A' hol matskát, vereshagymát, ökröt imádni szokás, mint a' régi Egyptomiaknál, ott az egész nemzet térdre esik az effélék előtt 's istenteleneknek 's vadaknak nevezi a' másképvélekedőket.

Ez ellene mondhatatlanúl bizonyítja, melly kevessé állhat meg az a' nagyon bevett szabály, hogy mindenkinek a' maga lelki esméretét kell követni. — Legyünk bizonyosok, hogy az igen rosz vezető, ha maga is nem vezettetik. — Midőn a' Görögök, a' Carthágóbéliek, 's tsaknem minden éjszaki népek Orusnak, Agrolosnak, Kronosnak, Molochnak, Thornak, és Wodennak embereket áldoztak; midőn oltáraik az ártatlanság vérétől piroslottak 's azokon az anya a' maga leányát, a' fiu a' maga attyát halálra adta; vagy midőn az újabb időkben a' számtalan vallási üldöztetések alkalmával a' hazafiak hazafitársaikat, a' testvérek testvéreiket öldökölték, égették, karóba húzták 's t. mind ezen megbőszültek azt hitték, hogy lelki esméreteket követik.

Irtózva olvassuk, hogy az emberevő eléb ellenségén rémítő halállal boszszút áll, 's azután annak testéből magának eledelt készít; 's mi kegyetlen vadak nem gondoljuk meg, hogy hazánk történetiróinál is sok undok időszakokat találunk, mellyeket esmereteink 's indító okaink még irtóztatóbbakká tesznek. — De ha azon iszonyító történetekig viszsza nem megyünk is, minden nap látunk szemeink előtt arról bizonyságokat, hogy ez a' kalaúz elégtelen. — Az igazság tsak egy, a' lelkiesméret pedig számtalanképen változik: más ez Rómában,

más Londonban, más Constantinápolyban. A' két legmegvilágosodottabb nemzetek példája legszembetünőbb: Calaisban kárhoztatják azt, a' mi Douvresben szentnek tartatik.

De lássunk nagyobb példákat. Vagynak a' napkeletnek száz milliom ollyan lakosai, kiket a' lelki esméret halálra mardosna, ha Mahomedet káromlották vólna, mi pedig minden napon álnok tsábítónak nevezzük azt, a' nélkül, hogy legkevesebbé is véteknek tartanánk. Másfelől hasonlóképen vagynak hétszáz millio lelkek, kik a' mi vallásunk legsarkalatosabb tanítmanyait megvetik, 's a' magokéinak isteni eredetéről szintén olly erősen megvagynak győződve, mint mi a' mieink igassága felől.

A' tudóssagnak is vagynak előítéletei, mint a' tudatlanságnak: a' babonás többet, a' hitetlen kevesebbet hisz, mint kellene. Vagynak divatbeli tévelygések 's elavúlt igazságok, mellyeket az uralkodó vélekedés száműz. Aristoteles hitte vólna-e, hogy Newton a' világosság sugarait elemeikre eloszlatja, vagy Newton, hogy a' légi hajókázás lehetséges? A' paraszt minden jelekben hisz, mellyeket a' kaleudáriomban talál; a' félttudós pedig még a' hold befolyásának sem ád hitelt; jól lehet azt tettek bizonyitják 's lehetségét okoskodással is meglehet mutatni.

Számtalan efféle példák arra tanítanak, hogy vigyázatosok legyünk vélekedéseink iránt, 's hogy kevesebb bizonyos van, mint a' mennyit a' babonás hisz, lehetséges pedig több, mint a' tudósok köznépe gondolja.

Ne vegyünk be semmit megvizsgálás nélkül; ne adjunk hitelt annak, a' mi az okossággal ellenkezik; bizzunk abban, a' mit az megbizonyít; 's egyéb dolgok eránt függeszszük fel itéletünket — kéméljünk minden véleményt, ha szintén hamis vólna is, mihelyt az emberi társaság boldogságát előmozdítja. — A' hasznos előítélet jobban megegyez az okossággal, mint az, melly azt semmivé teszi.

A' mások Vélekedéséről.

A' természet egyik jótéteménye abban áll, hogy boldogságunk nagy részét mások itéletébe helyezte. Ez költsönös egymástól függést szül, melly bennünket egyebek eránt kedveskedésre ösztönöz, 's másoknak bizonyos tekintetben hatalmat ád arra, hogy tselekedeteinket ditséreteik, vagy gántsolásaik által megjutalmazhatják, vagy megbüntethetik. E' jótéteménnyel is, mint sok egyebekkel, igen gyakran visszaélünk, 's azért az tévelygéseinknek, vétkeinknek, 's szerentsétlenségeinknek nagyon termékeny forrása.

A' ki a' mások véleményének igáját magáról valamennyire le nem rázza, az tsak középszerü ember; mert az attól szerfeletti függés félékenységet okoz, az ész látását tompítja 's rabjává tesz bennünket, vagy a' tsufot üzni, vagy a' rágalmazni akarók vaktetszésének: boldogságunk olly hajladozóvá leszsz, mint a' közönség tsatsogása.

A' jó hir tagadhatatlanúl betses birtok; de millyen birtok az, mellyet akarmelly rosz ember is elragadhat tőlünk? A' roszszak ditsérete gyalázat; tsak a' nemes lelkekét kell szeretnünk; 's ezek azt sem nem könnyen adják, sem nem könnyen veszik viszsza. Az, a' mit mások rólad mondanak, vagy gondolnak, sem nem neveli, sem nem kevesíti belső érdemedet. Ha ez ollyan, millyennek neki lenni kell, a' rágalmazás miatt nem tsügged el, 's a' magasztalás által nem fuvalkodik fel.

A' közéletben a' közönség jóváhagyása nem annyira függ a' nagy erényektől, mint az alsóbb rendüektől, millyenek a' körülnézés, a' szerénység, az udvariság 's az illendőség. Ne bizzál mindjárt eleinten ahoz, a' kiről mindenek jót mondanak; az hihetőképen gyenge középszerü lélek; a' nemes lelkeknek heves ellenségeik 's forró barátjaik vagynak. — Azt se siess megvetni, a' kit a' gyülölség dühösen üldöz; annak bizonyosan van valamelly nagy tulajdonsága, mellyért az irigység boszszút akar állani. Az emberek

könnyebben megbotsátják az igasságtalanságot, mint az ön szeretet megsértését.

Nagyon hasznos megvizsgálni, mit ítélnek mások jó barátinkról, vagy azon emberekről, kiket legjobban esmerünk. Látni fogjuk, hogy a' legfontosabb dolgok eránt annyi külömbözés van ítéletekben, a' mennyi árnyékzat a' fejér és fekete között. Hogyan is lehetne ez máskép? holott az ítélők olly igen külömbfélék! Hihető, hogy nints két ember a' világon, kik valamelly szövevényesebb erköltsi tárgyat tökélletesen azon egy szempontból néznének; 's még akkor is, mikor az ítéletben megegyeznek, tsak azért egyeznek meg, minthogy indító okaik külömbözők. A' ki igasságosan akarja valakinek betsét kiszabni, annak nagy mértékben éles eszünek kell lenni; 's ha mást méltóképen akar ditsérni, magának is nagy ditséretet kell érdemelni; mert minthogy kiki tsak az olly tulajdonságokat betsüli másokban, mellyeket fellyebb valónak tart, megtörténhetik, hogy az esztelen, midőn ditsérni akar, rágalmaz.

Némellyeket gyakran nyugtalanít az az előítélet, mintha mások igen sokat foglalatoskodnának velek. Ezen nyugtalanság eltávoztatása végett elég meggondolni azt, hogyan szokott az ember másokkal rendszerint foglalatoskodni. Ha nálok, vagy velek valami fontos dolog adja elő magát, p. o. házasodás, hivatalba lépés, valamelly veszteség 's a' t.; kiki siet szóval bizonyítani, melly nagy és szives részt vesz a' dologban: de ne állapodjál meg az illyen tzifrázatok külsejénél. Kövesd tovább a' legbuzgóbb édeskedőt, 's vezesd őtet más alkalommal valamelly társaságban ezen tárgyra, melly elébb benne elragadó örömöt, vagy kinzó fájdalmat gerjesztett, 's melly indulatot fogsz benne azon tárgy eránt látni? lágy melegséget, hidegséget 's talán a' más szerentsétlenségén titkos örömöt, szerentséje iránt pedig tsaknem mindenkor irigységet.

Kevés ember van, ki magát olly fontos tárgynak nem tartaná, mellyre mások nagyon vigyáznak,

's melly igen érdemes arra, hogy a' közemberek nagy tsoportja közé ne számláltassék. Mi kezességünk van az iránt, hogy ezen nagyra látó vélekedésünk magunk felől alaposabb, mint másoké? Hitessük el mindjárt eleinten magunkal, hogy mások még kevesebbet foglalatoskodnak velünk, mint mi ő velek; hogy a' magok hasznáról aggódásban 's a' magok bajával vesződésben elég dolgot találván keveset érezhetnek mások iránt, 's szivek akkor is hideg e' részben, mikor beszédek érzékenynek látszik lenni.

Akarod-e tudni, mit gondol a' közönség e' vagy ama tselekedetedről, vagy valamelly téged illető történetről? Elsőben tedd fel, hogy kívüled más valaki a' tselekvő 's mást illet a' történet, azután gondold az embereket minden szives és nemes érzésnek 's illendő tudománynak hijával; még tovább hidd el, hogy titkosan örülnek, ha valakit kissebbíthetnek, vagy nevetség tárgyává tehetnek: 's ekkor fellelted azt a' szempontot, mellyből a' közönséget nézned kell. Ez a' szabály, mikor általlyába van szó a' dologról, igen ritkán tsal meg. Különös esetekben pedig még ezeken kívül azt sem kell elfelejtened, hogy vágytársaid és ellenségeid is vagynak, kik alattomban mesterségesen rágalmaznak, reád hazudoznak, 's irántad fortélyosan 's gyakran jóság és szánakozás palástja alatt gyülölséget is gyakorolnak. Igaz, hogy barátid tartoznának mind ezek ellen védelmedül szolgálni; de azoknak is legnagyobb részére hijába támaszkodnál; a' legjobbak azt fogják vélni, hogy nagy nemes szivüséget mutatnak, ha illyenkor hallgatnak, vagy lagy melegen 's szemes vigyázatossággal mentenek; mert nem tanátsos, igy szóllnak, mások dolgába avatkozni.

Ezen utálatos, de igaz festés a' nagy lelkekben először boszonkodást, másodszor ember gyülölést, harmadszor megbotsátó szelidséget, 's végre olly férjfias eltökéllést támaszt, melly szerint hajlandóságaikat kötelességeinkkel egyeztetni törekednek, nem aggódván azzal, mit tsatsog rólok a' hir.

Vizsgáljuk-meg a' közönséget részeleteiben 's törvénnyei kevesebbé fognak rémítőknek látszani. Az ollyan szörnyeg, melly összve nem illő részekből 's a' legellenkezőbb túlságokból van öszvetéve: him és nő nemű, gyermek és vén, Istentagadó és vakhitű, szerzetes barát és világ fia, biró és peres fél, tsatskanyelvű, tsufondáros kényű, minden szót felfogó 's tovább vivő, hazugságból élő, szerfelett keményen uralkodó, könnyen tsalódó, a' háladatlanságra serény, a' jutalmazásra késedelmes: ezek fő vonalai ezen olly igen rettentő rémségnek, melly a' szerentsében igazságtalanabb, a' szerentsétlenségben pedig igazságosabb szokott lenni. — Az okosság azt tanátsolja, hogy kéméljük azt vigyázatosságból; áldozzuk fel neki a' tsekélységeket, de kötelességeinket soha se; kerüljük kisebbítését, de tsak addig, míg az erény ellenkezőt nem parantsol; legyünk bátrak, a' külső fényt is valóságnak feláldozni 's a' rágalmazásokra 's hazug beszédekre mosolyogni, mikor magunknak ezt mondhatjuk: azt tettem, a' mit kötelességem szerint tennem kellett. Végre szabjuk magunkat mindenben ahoz, a' mi az okossággal nem ellenkezik, vagy kedvünket igen nem szegi, az uralkodó szokásokhoz; 's ne láttassunk a' kitsiny dolgokban különködni, a' mi magában is hiúság 's másokkal is azt hitetheti felőlünk, hogy nagyobb dolgokra alkalmatlanok vagyunk. „Hidd el, igy szólla egy Atya a' fiához, ki különös ditsőségre vágyott, a' bohóságokban már minden megtörtént, a' mi történhetik, nints már egyéb hátra, az erényben különködésen kivűl."

Az ember legfontosabb tulajdonságiról.

Legnevezetesebbek a' *jóság*, a' *mivelt ész*, és a' *bátorsziv*, vagy más szókkal, a' *szeretet*, *böltseség* 's *erőslelkűség*.

A' jóság a' mások boldogsága előmozdítására tzélzó hajlandóságban áll. Ez magva minden erköltsi nagyságnak: mert mit használna az erények esmerete, ha azokat gyakorolni nem kivánnók?

De e' kivánság foganat nélkűl marad, ha mívelt ész nem járúl hozzá; mivelt ész nélkűl a' jóság gyengeséggé lesz, nézeteiben tsalatkozik, nem esméri a' tzéljára vezető eszközöket, 's gyakran legtisztább szándékai mellett is roszszat tesz.

Még a' jónak kivánása 's a' szükséges esmeretek sem elégségesek; hátra van a' fő dolog, a' végh vivés, a' mihez bátor sziv kivántatik. Az erőtlen ember megijed az akadálytól, annyira függ mások vélekedésétől, saját szükségeitől, bántatlanúl lehetésétől, hogy magát erősen eltökéllni sem tudja.

Jóság és bátor sziv nélkűl a' mivelt ész tsak hiú ékesség. Mivelt ész és bátor sziv nélkűl a' szeretet tsak haszontalan óhajtás; a' bátorszivűség jóságtól és mivelt észtől megválva ollyan tárgyak felé siet, mellyek a' társaság romlását eszközlik. Ezen okokra nézve mind a' háromnak egyesűlése múlhatlanúl szükséges.

Egyéb betses tulajdonságok ezen háromból származnak: úgy mint, a' jóságból a' szánakozás, melly mások szenvedéseit érzi; az adakozóság, melly mások szükségeit enyhíti; a' jámborság vagy jógosság, melly mások jógait tiszteletben tartja; a' háladóság, melly a' jótéteményekről érzékenyen megemlékezik; a' barátság, melly a' mások hasznát magáévá teszi; az udvariság, melly tetszeni igyekezik, 's általlyában a' társasági erények, mellyek kellemeiket mindenekre terjesztik, valakik körűlünk vagynak.

A' mivelt ész ád előnéző észt, melly okosan választ, a' lehető akadályokat látja 's elkerűlni tudja, engedékenységet, melly a' hibákat szerentsétlenségeknek nézi, sajnálja 's megbotsátja; nagylelkűséget, melly nem egyébre, hanem tsak igaz érdemre törekedik; emberesmérést, melly az előítéletekből kigyógyít; mértékletességet, melly a' feleslegest távoztatja, 's a' szükségeket kevesíti; egyszerűséget, melly az igazság képe; nemes lelkűséget, melly a' betsűletet a' haszonnak eleibe teszi; tűrelmet, melly a' babonának ellen mássa, 's illő engedelmességet az igazság kiszolgáltatására, 's a' rend

fenntartására mulhatlanúl szükséges törvényes hatalom iránt.

Az észszel párosúlt bátorszívűség szüleményei a' következők: a' szenvedélyeken uralkodás; a' jólelkűség, melly a' fortélyt 's mesterkedést utálja; az alatsony haszonkeresés távoztatása; a' szabadlelkűség, melly nem fél a' hasznos igazságokat kimondani; a' munkásság, melly az iparkodás gyümöltseit sokasítja; az állhatatosság, melly a' ditséretes szándékokban meg nem lankad; a' békével türés, melly az elkerűlhetlen bajokat tsendesen szenvedi; a' rettenhetlenség, melly a' veszélyek között nyugodt szivvel van; a' hazafiság, melly tsak a' közjóért él; 's a' hősi indúlat, melly a' közjóért magát feláldozza.

Jószivű emberek sokan; jószivűek, egyszersmind mivelt eszűek is kevesen vannak. De ha a' jóság 's mivelt ész bátorszivűséggel párosúlva találtatnak, azt tsaknem tsudának lehet tartani. Fiatal ember, kinek szive ditsőségért buzog, itt van a' tzél, mellyre törekedned kell; itt hármas borostyán koszorú várakozik reád.

Az érdemről.

A' magunk betsűlését, melly nélkűl igaz boldogság nintsen, nem lehet egyébre, hanem tsak saját érdemünk érzésére erősen alapítani. Ez olly igazság, mellyet minden ember kéntelen megesmerni; de egyet sem szokás olly mesterségesen semmivé tenni, mint ezt. Minden ember általán fogva akar maga felől jó vélekedéssel lenni; 's minthogy egy sints, a' ki a' maga osztályjabeli köznép felett valamelly elsőbbséggel nem birna, kiki az illyen tulajdonságot szereti legfontosabbnak 's leglétszeresebbnek tartani; 's egyedűl ezen óldalról hasonlítja magát öszve másokkal.

Felette nevettető játék vólna azt látni, millyen titkos indító okaik vagynak az embereknek, midőn magoknak tekintetet akarnak tulajdonítatni. Némellyek előkelőbbeknek tartják magokat azért, minthogy szebb öltözetek és termetek van, vagy mások-

nál jobban tántzolnak, vagy több ártatlan személyeket tudtak eltsábítani. Mások olly tulajdonságokért kivánnak tekintetet, mellyekkel nem birnak: félékenyek, 's azt hiszik, hogy vigyázatosok; tsalárdok, 's azt hiszik, hogy előrenézők; dagályjokat méltóságnak, gorombaságokat szabadlelküségnek, tettetéseket kímélésnek 's pompáskodásokat jó izlésnek nevezik; a' közjót barátjaik vagy familiájok hasznának feláldozzák, 's magokat jó hazafiaknak tartják; az ország javait tékozolják 's adakozásokkal kérkednek; különösen pedig éles itélő tehetséget tulajdonítnak magoknak, noha mindenek tudják, hogy ennél nagyobb ritkaság nintsen.

Vagynak, kik még tovább mennek. Nem ujság a' fő rangúak között ollyanokat találni, kik még vétkeikkel is ditsekednek, 's haszonvadászásokat, restségeket, tudatlanságokat, fajtalanságokat, kegyetlenségeket 's vallástalanságokat érdemnek akarják tartatni.

Igazán érdemes ember tsak az, ki hasznos tulajdonságaival jógot nyer embertársai betsülésére 's háladására; következésképen tsak az erény adhat igaz érdemet.

Mennél többekkel teszünk jót, annál nagyobb érdemünk vagyon. A' jótéteményeknek osztogathatására részből tsak a' sors adhat tehetséget; de a' használni szivesen akarás is már valóságos érdem.

A' fényes születés, gazdagság és hatalom tsak úgy méltók betsültetésre és tiszteltetésre, ha a' társaság javára fordítatnak.

Még a' tudomány sem tartathatik érdemnek, ha tsak aprólékos dolgokkal foglalatoskodik, vagyha tsupán kérkedés a' tzélja.

A' világ bővelkedik olly nagy tudósokkal, kik tsekélységek körül forgolódnak, 's kiknek széles esmereteik nem igen hasznosabbak, mint mások tudatlansága. Mindent tudnak, tsak azt nem, mikép kell gondolkodni, tselekedni 's embertársaikkal élni. A' ki tsupán tudásra szorítja létét, az az olly mesteremberhez hasonló, ki sok szerszámokat szerez, de hasznokat nem veszi.

Az igaz tudósság is jámborság nélkül annál méltóbb a' gyülölségre, mennél több tehetséget ád az árthatásra; 's külömben is a' legalatsonyabb lelkűnek is juthat osztályúl. A' roszsz lelkű tudós pedig még a' roszlelkű ostobánál is megvetésre méltóbb.

Semmi megkülömböztetések sem nyomják le sulyosabban az igaz érdemet, mint azok, mellyeket a' vaksors ád; millyenek a' gazdagság és a' nemesség. — A' szegénység ollyan tereh, melly miatt ott, a' hol mások repűlnek, tsak lassan lehet ballagni.

De más felől az alatsony születés egy jóggal többet is adhat a' betsűltetésre; mert egyenlő körűlmények között azé a' ditsőség, a' kinek több akadályokat kellett meggyőzni. Socrates, Plato, Epicurus, Epictetus, Cato, Pythagoras, Camillus, Marius, Cicero és sok egyéb böltsek vagy hősök részből annak köszönték borostyánaikat.

Legtökélletesebb polgári társaság az vólna, mellyben a' rangok külömbözése tsak a' személyes tulajdonságok külömbözésétől függene. A' tapasztalás bizonyítja, hogy az ősök erényei vagy talentomai ritkán jutnak örökségűl maradékaikra: Roboam Salamon fia vólt, Commodus Marcus Aureliusé, Caligula Germanicusé, Richard Cromwellé, Alexis Nagy Péteré, 's t.

Az alsóbb rendű sokszor méltán ezt mondhatná a' főbb rendűeknek: mit ér az nekem, hogy eleitek érdemekkel ragyogtak, ha magatok hitvány emberek vagytok? Vallyon a' hóltak tulajdonságiból tartozom-e az élőkről itélni?

Mindazáltal mikor az érdemek egyenlők, a' gazdagoknak és nemeseknek a' közhivatalokra nevezetésben kell némű elsőbbséggel birni. Azok nagyobb tekintetben állanak, engedelmeskedésre könyebben tarthatnak számot, 's kevesebbé vagynak kitéve a' megvesztegetésnek, 's ritkábban lehet bizodalmokkal viszsza élni. Azon kívűl mindenben, valamit tesznek, rendszerint bizonyos méltóság és illőség látszik; a' mi magában tsekélység ugyan, de még is érdemel figyelmet, minthogy ván befolyása a' köznépre,

mellyet nem kevesbbé kell szemeinél, mint okosságánál fogva kormányozni.

Mennél kevesebbé kívánhatják az érdemetlen nagyok hódolásunkat, annál nagyobb mértékben tartozunk ezt az érdemesek eránt bizonyítani. Az illyeneket kötelességünk tisztelni, védelmezni, 's szándékaikban boldogítani, az ő ügyök a' haza ügye, 's midőn tzéljaik elérését könnyebbítjük 's tekinteteket neveljük, eszközölni segítjük azt a' jót, a' mit ők tehetnek. De az érdemetlenekre nézve se felejtsük el, hogy minden ember méltán kívánhat tőlünk rangjához illő figyelmet, 's gyengeségei eránt kímélést. [Gondoljuk] meg, hogy veszedelmes dolog a' bévett szokásokkal hanyatt homlok öszve ütközni, 's a' törvényes tekintetet még akkor is, mikor nints elegendő észszel párosodva, ellenséges módon megtámadni. Ne legyünk a' világi nagyság eránt alatsonyon mászkálók; de az okos tartózkodást, az illendőséget mindenkor szemünk előtt tartsuk. Adjuk meg azt némellykor okoknál fogva, a' mit a' köznép tudatlanságból ád.

Egy szóval hagyjuk a' kitsiny fényt azokon, kik nem tudnak nagyobbra szert tenni, 's alatsonyság nélkül igyekezvén felemelkedni, tartsuk mindenkor eszünkben, hogy a' közjó egyetlen egy mértéke az igaz érdemnek.

A' boldogságról.

Minden ember minden tselekedeteiben szüntelen a' boldogságra törekedik; 's ha azt olly ritkán lehet elérni, ennek természetünk tökélletlenségein kívül az az oka, hogy rendszerint ott keressük, a' hol nintsen, 's hogy hamis itéletünk tsalárd kívánságokat támasztván bennünk, fényes semmik felé vonsz, mellyeket valóságoknak nézet.

A' boldogság inkább belső érzésünkben vagyon, mint külső helyzetünkben, 's inkább nézeteinkben, mint magokban a' dolgokban. — A' szerentse nevelheti azt, de nem alapíthatja meg, tetsző színt adhat neki, de valóságot nem. Ha ez így nem volna,

a' boldogságot egy arányban lelnénk azon ranggal, mellyel birunk; a' tapasztalás pedig azt tanítja, hogy több megelégedés találtatik a' középszerű karokban, mint a' felsőbbekben, mellyekben a' szenvedélyek erősebbek, a' szükségek több felé ágozók, 's az örömök kevesebbé természetiek. Minthogy rangunk nem választásunktól függ, 's a' nagyravágyás egyik legkegyetlenebb ostora az életnek, felette szükséges ezen igazságról meggyőződnünk. Szerentsénkre keveset lehet világosabban megbizonyítani, mint ezt.

Nem minden ember lehet nagy ur; 's ez semmi kár sem. Az isteni jóság a' külömböző polgári sorsok között a' jót és roszszat olly mértékben osztotta el, melly azokat tsaknem egyenlőkké teszi; a' két szélső legszánakozásra méltóbb; legboldogabb az a' tsendes középszer, melly az irigységen alúl, 's a' megvetésen fellyűl van.

A' nagyok mindenkor játékszinen állanak, szabadságokra nézve a' közönség szemlélése miatt zabolában tartatnak, 's az uri tzeremoniák által rabokká tétetnek. Szivek a' legtermészetibb örömöknél is, millyenek a' bizodalom, barátság, szerelem 's házi élet örömei, kénszerítést szenved. Lelkek az egyszerű eránt érzéketlen, eszek nehézségek által nem köszörűltetvén, életlen marad; bajaik igazak, ditsőségek képzelt; gondjaik személlyeket nyomják; a' tisztelet nem magoknak, hanem tzimjeiknek fizettetik, 's ezeknek szaporodása is sokasítja gondjaikat, károsodhatásokat 's függéseket. — A' nagyok boldogságát, valamint sokszor érdemeiket is, egészen ellenkező módon látjuk, mint testi szemeink a' külső dolgokat látni szokták; távolról colossusoknak látszanak lenni, de mennél közelebb megyünk hozzájok, annál kissebb Pygmaeusokká változnak.

A' koronát viselő is mindennap huszonnégy órával idősebb lesz; a' mi egyfelől több fénnyel ugyan, de másfelől rendszerint kevesebb kedvvel 's nyugalommal történik. Ha egy falusi gazda és városi kis polgár, ki szerentsésen elvégzett napszáma után feleségével 's gyermekeivel egygyütt az ajtaja küszö-

bén szellőzik, összeszámlálhatná mind az édes, mind a' keserű érzéseket, mellyekben azon napon a' királyok részesültek, bámúlva látná, hogy ő sokkal nyertesebb, mint ezek.

A' köz életre nézve a' gazdagság sem bir nagyobb elsőséggel; annak mennyiségét mindenkor azon osztálybeliek értéke szerint szükség mérnünk, a' kikkel együtt kell laknunk, 's az új szerzeményből származó öröm a' már birt jószággal egyenlő idomzatban vagyon. A' király kevesebbé örül, mikor koronája alá egy új tartományt vet, mint egy nemes földes ur, mikor jószágát egy faluval neveli, vagy mintegy közönséges gazda, a' ki birtokát egy pár szántó földdel szaporítja. Egy szegény leányt szerentsésebbé tesz egy szalag, mint egy fejedelmi kis aszszonyt a' sok drága kő; a' pompás dús gazdag, kinek asztala sok hizelkedőkkel van körűlvéve, kevesebb gyönyört érez, mint a' mesterlegény, ki vasárnapon vagy innepen a' tsapszékben pajtása számára egy itze bort töltet.

Még a' legnyomorúltabb állapotokban is vagynak olly kárpótolékok, mellyeket a' szerentsésebb sorsú képzelni sem tud. A' rab, a' koldus, a' beteg, olly örömöket kóstolnak, mellyeket a' szabad, gazdag, és birtokos ember nem esmer; de olly kinokat is szenvednek, mellyek miatt az azokat okozó méltán retteghet.

Ha a' leggyakrabban előfordúló szenvedések kutfejéhez viszszamegyünk, úgy találjuk, hogy azok legtöbbnyire a' szenvedőknek saját gyarlóságaikból származnak. Ezek tsak nem mindnyájan panaszolkodnak; ha magokat részre hajlatlanúl megvisgálnák, általlátnák, hogy a' magok jobbúlása által szerentséjeket is jobbá tették volna. Tagadhatatlan, hogy a' nyomorúságoknak egy része a' sorstól függ; de tekéntsük meg figyelmesebben a' mieinket, 's kéntelenek leszünk megvallani, hogy azoknak nagy részét magunk okoztuk magunknak, legalább egy vigasztalás mindenkor hatalmunkban vagyon, az, t. i. hogy azokat nagy lelkekhez illő állhatatossággal 's

nyugalommal türhetjük, ha akarjuk. A' szerentsétlenségek nagy része megszünik szerentsétlenség lenni, ha annak nem nézzük. Ki szenved legtöbbet, mikor a' tengeren szélvész dühösködik, az a' gyáva-e, ki a' hajó fenekére futván, jajgat, reszked 's kétségbe esik, vagy az a' bátorszivű, ki a' hajó felső emeletéről neveti a' habok dühösségét? Ha az arbotzok töredeznek, 's a' hajó részekre zuzik, akkor az első tüstént az örvénybe merül; de a' másik még reményl, sőt meg is menekedhetik; egy darab deszkát ragad-meg, 's erősen hartzolván a' habokkal, tsendesen várja a' dolog kimenetelét, meglévén győződve, hogy egy jó és bölts Isten gondviselése alatt áll, 's hogy mindennek, a' mit ez megenged, javára kell szolgálni. Egyébberánt is mi kárt okozhat neki a' hajótörés? halált? 's vallyon érdemel-e olly nagy háborodást az illy tsekély dolog?

Epicurus a' boldogságot a' *testnek fájdalom 's a' léleknek háborgás nélkül létének* mondotta. Nem szenved kétséget, hogy az egésség bomladozásait legtöbbször a' mértékletlenség okozza, 's hogy a' nyugtalankodások, kedvetlenségek, félelmek, bánatok 's gyötrő kivánságok többnyire a' vétkekből 's rosz hajlandóságokból, p. o. fösvénységből, tudatlanságból, nagyravágyásból vagy a' társasági erények nem létéből származnak. — Descartes a' boldogságot tökéllyeink érzésében helyzette. Merítsük azt tehát a' forrásból; 's a' nélkül, hogy a' testi gyönyöröket kirekesztenők, hitessük-el magunkkal, hogy a' legédesebb 's legtisztább örömöket tsak a' jó, és értelmes emberek érezhetik, egyebek pedig képzelni sem tudják.

Egyik legközönségesebb akadálya a' boldogságnak az, hogy alig van egy ember, ki magának olly regényes boldogságot nem képzel, melly sehol sem találtatik, 's mellyet a' természetben mindenfelé elszórt 's elszéllyedve találtató minden jóból alkotöszve. Némelly embereknek termeteket, talentomaikat, gazdagságaikat 's jószágaikat; másoknak neveket, polgári sorsokat, tekénteteket, tudományokat,

néha, de ritkán, eszeket, 's még ritkábban erényeiket válogatja öszve. Tovább menvén, egy férjnek feleségét, egy gyermeknek attyát, egy szabad embernek hazáját ragadja-el; így a' legritkábban találtató dolgokat egybegyüjti, 's a' legöszveférhetetlenebbeket, mint a' magánosság 's a' nagy világ, a' szabadság és a' nagyravágyás örömeit egyesítvén, mind ezen részekből egy egészt formál, mellyel állapotját öszvehasonlítja, 's nem tsuda, ha szerentsétlennek találja. Nints egy ember is, ki némelly elsőségekkel nem birna, mellyeket mások neki irigyelnek, 's mellyeknek betsét maga nem érzi. Az élet azon neme, mellyet az egyik meg un, a' másikat a' legnagyobb mértékben boldoggá tenné.

Állapotunk illyen megitélése felette igazságtalan; gyakran mondatott már, hogy nem tsak a' felettünk, hanem a' körűlöttünk lévőket is kell néznünk. Egész seregben kell az embereket vizsgálnunk, úgy kérdenünk magunktól: hányan vagynak itt, a' kikkel minden tekéntetben mind örömeikre mind bajaikra nézve megtserélnénk? Ha azoknak száma, kikkel nem szeretnénk megtserélni, jóval nagyobb, igazságtalanság volna panaszolkodnunk; mert melly jóggal kívánhatnánk boldogabbak lenni, mint az emberi nemzet nagyobb része?

Egy másik előítélet az, melly a' fiatalkort legboldogabb időszaknak képzeli. Az érett korban a' 30 és 50 esztendők között esmerjük legjobban az élet kellemeit. Akkor a' gyönyörök kevesebbé élénkek, de igazabbak; a' külső szinnek kevesebbet, 's a' valóságnak többet áldozunk, kitsinyenként megmenekedünk azon kedvetlenségektől 's elégedetlenségektől, mellyeket az emberek nem esmerése, a' reményeinkben megtsalatkozás és szándékainkban nem boldogúlás okozott; kevesebbé vagyunk a' vigyázatlanság következményeinek kitéve, 's kevesebbé rabjai mások itéletének.

Mindent öszvevéve az egyeneslelkűség legbizonyosabban vezet a' boldogságra. — Igaz, hogy valamelly egészen megromlott polgári-társaságban,

hol az elnyomás, istentelenség, alatsony indúlat 's ravaszság, böltsességnek, észnek és világ szokásának neveztetnek, a' férjfias és szabad lelkű erény, melly az egyenes uton jár, a' nélkűl, hogy aggódnék, mit mondanak róla mások, akadálya lehet a' szerentsének. A' ki a' betsületet a' haszonkeresésnek, az igazságot a' hizelkedésnek mindenkor eleibe teszi, az vázza az alatsony lelkeknek 's néha gyülölségeknek is tárgya. Szerentsére, vagynak elég nemes lelkek is, kiknél tsak az érdem talál pártfogást. De, ha külső jutalmak nem mindenkor késérik is a' jámborságot, a' belsők el nem maradhatnak tőle. Nints olly szeretetből származott tselekedet, mellyet egy titkos gyönyör nem késérne, 's nints olly tellyesített kötelesség, melly vigasztaló emlékezetet nem hagyna maga után.

Hasonlítsuk-öszve nagy alkalmakkal az egyenes lelkű ember menetelét azéval, ki nem az. Melly felemelkedettség van az elsőben, melly nemes bátorság 's magához bizakodás! melly nyugalom, mikor igazságtalanságot szenved, melly maga mérséklés, mikor szerentsés! A' másiknál pedig melly nyomorúlt tzélzások, melly alatsony eszközök találtatnak! Miképp fél a' felfedeztetéstől, melly gyáva, mikor szerentsétlen, melly kevély 's viszszaélő, mikor hatalommal bir! Ha megbukik, mindenektől elhagyatik; míg az erényes az elbukáskor is magával viszi a' jó emberek szánakozását 's a' maga méltósága érzését. A' ki a' szerentsétlenségnek 's igazságtalan tetteknek bátorságot, jóságot 's béketürést szegez ellenek, az megbizonyítja, hogy akkor is nagyobb ezeknél, mikor áldozatjokká lett.

Mindazáltal ne képzeljük tulságig a' tökélletességnek azon fokát, mellyet elérhetünk. Még a' legtökélletesebb ember is tsak gyenge erényű. Magunkon uralkodásunk mindenkor keskeny korlátok közé van szorítva. A' bölts nints szenvedélyek nélkűl, mint a' nagyralátó Stoikusok képzelték, de a' helyett, hogy általok elragadtatnék, maga vezérli azokat. Nem bir a' békókban szabadsággal, de lelke azok

között is nemes és független marad. Nem gazdag a' szegénységben, de szükségeinek megkevesítése neki a' szegénységet könnyebbé teszi. Nem érzéketlen a' fájdalom eránt, érzi a' bajokat 's őrizkedik tőlök; de a' képzelődésből és gyávaságból származókkal nem szaporítja azokat. Egyszóval bátorsága és böltsessége nem tökélletes; néha tsüggedez is és tévelyeg, minthogy ember; de ritkábban 's kevesebb ideig tévelyeg, 's még tévelygései is erőt és nagyságot mutatnak.

Szerentsétlenségünkre természetünk általjában véve alkalmasabb a' fájdalomnak, mint az örömnek érzésére; a' nagy szenvedések igen soká is tarthatnak, a' nagy örömök rendszerint igen kevés idejűek. Ezen utolsókat a' gyakran velek élés elvásítja, 's ha szerfelettiék, magoktól is fájdalommá változnak. Kevés állapot van, mellyet az érzékeny szivűek kevesebbé tudnának megbirni, mint minden kívánságaiknak, kivált váratlanúl tellyesedését; ollyankor mind a' lélek, mind a' test ellankadnak az igen élénk érzések sokszoroztatása által. Igaz boldogságunk közép pontja közelebb van a' nyugalomhoz, mint az elragadtatáshoz. Akár mit tegyünk is, gyakran, vagy fellyűl, vagy alól leszünk ezen ponton: de mikor ahoz jutni akarunk, jusson eszünkbe, hogy az Isten nem teremtett bennünket nyugalomra, hanem olly ösztönt adott a' munkásságra, hogy nem lehetünk boldogok mozgás nélkűl. Valamint a' látható világnak, úgy az erköltsinek is szüntelen forrásban kell lenni. Ne reményljen senki állandó nyugalmat; még akkor is kéntelen mozogni, mikor mind magával, mind másokkal békességben van. Mozgás nélkűl a' lélek butává lesz, a' test ellankad; mértékletes mozgásban áll mindeniknek java.

De ezen elkerűlhetetlen mozgásokat vagy változásokat tsak nagy vigyázással szaporítsuk szántszándékkal. Azonkivűl, a' mit életünk idejének haladása e' részben kiván, minden egyébb változás ártalmas, 's különösen polgári helyzetünkre nézve még a' legszerentsésebb változás is gyakran ellensége bol-

dogságunknak. Sok emberek szerentséjének megromlására ezt a' sirkövi irást lehet alkalmazni:

I was well, would be better, took Physick, and died.

Alkalmas egésségem volt, jobbá akartam azt tenni, orvost hivattam, 's meghaltam.

Vigasztalás a' szerentsétlenségben.

Szerentsétlen vagy, azt mondod. Vizsgáljuk meg részre hajlatlanúl, ha valóban az vagy-e? — Engedd meg, hogy kérdéseket tegyek elődbe 's mennjünk együtt végig a' szerentsétlenségnek néhány nemein.

Elsőben beteg vagy-e? éhezel-e? rabság igájában nyomorogsz-e? a' legelső szükségeknek megfelelned lehetlen-e? vagy attól félsz-e, hogy a' szüntelen munkálkodást, mellyet azok kivánnak, nem soká győzöd meg? — mind ezekre nemmel felelsz; de azt mondod, hogy ez tsak a' pórnép boldogsága. Megengedem; de neked is megkell engedned, hogy a' földmivelők, a' mesteremberek, a' rabszolgák szintén úgy emberek, mint te; hogy veled egyenlő eredetek 's egyenlő jusok van a' boldogságra, és, hogy az emberi nemzet három-negyedrésze szerentsésnek tartaná magát, ha azokkal a' javakkal élhetne, mellyeket te semmire sem betsülsz. Ha ezen osztálynak fölibe vagy helyhezve, adj hálát az Isteni gondviselésnek, hogy a' mindennapi boldogságnál nagyobbat szánt neked. —

De vagynak különös bajok is. — Azt mondod, hogy a' természet szükségeit kielégítheted, de nem azokat, mellyeket nemes származásod magával hoz.— Tsupa előitélet. Polgári állapotodat nem származásod, hanem az a' helyzet határozza el, mellyet a' sors adott. Nem mindenkor kell atyáink polgári állapotját követelnünk. Ha a' szerentse, melly az alatsonynak felemelésében, 's a' magasnak le alatsonyításában kedvét leli, nekünk kevesebb jószágot 's hatalmat adott, mint azoknak, ez által valósággal alsóbb rangot mért ki számunkra, mellyhez magun-

kat alkalmazni tartozunk, 's az életnek ezen ranghoz illő javait 's kellemeit kiki megszerezheti; magának szorgalom és rend szeretés által.

Menjünk tovább vizsgálódásunkban. — Nem vagy tulajdonképen szolga, de számtalan emberektől függesz, kik terhedre vagynak. Óh ez az egész emberi nemzet sorsa; a' házi élet köteleit elhalgatván is, nem találunk soha társaságot alá rendeltetés nélkül. Az illy függés tsak a' szükséges rend ellenségeit ingerelheti boszúságra. E' tekintetben minden élet nemek a' katonaihoz hasonlítanak, mellyben a' közlegény a' káplártól, a' káplár a' strázsamestertől, 's így minden egyébb tisztek a' felyebb valóktól függenek, a' legfelsőbb pedig függ a' fejedelemtől, katonáitól és még inkább a' maga elégtelenségétől, melly miatt ő rendszerint az egész hadi seregben legkevesebbé szerentsés. Ugy látszik, több gyönyört kellene éreznünk, ha társasági helyzetünknél nagyobbak, mint ha kisebbek vagynak.

Azon Urak, kiktől függesz, vagy a' józan okosság szabályait követik, vagy, a' mi hihetőbb, sokszor tselekedeteikben magokkal ellenkeznek. Az első esetben tisztelni tartozol őket; 's a' mi a' másodikat illeti, nints olly ember a' világon, a' kivel élni, 's a' kinek még hibáit is haszonra fordítani nem lehetne. — Legelsőben is vetkezzél ki az ingerkedő kevélységből, 's az idegenítő szigoruságból. Kénszeríts másokat erényeiddel tiszteletre, talentomaiddal figyelemre 's betsülettudásoddal udvariságra irántad; győzd meg a' változékony kényt egyenlő kedvűséggel, a' helytelen bánás módot jó bánás móddal, a' heveskedést szelidséggel. Igyekezzél előljáróid, vagy társaid 's ellenségeid természetét megesmerni; tudj engedni, mikor az ellentállás haszontalan; 's kedveltesd magadat a' tőled függőkkel, kik azután hasonlókép fogják kedvedet keresni. — Egy szóval, esmerd meg helyzeted javait 's hijányaid, 's azokhoz képest készíts olly tervet; melly szerint álhatatosan élni törekedjél; szünet nélkül arra fordítván figyel-

medet, hogy szükségeid sorsod határai közé legyenek szorítva.

A' természeti függésen kívül vagynak saját választásunk szerintiek is, p. o. ha ollyan sorsot választunk, mellyet elkerülhetnénk, ha egy léptsővel alább akarnánk szállani. Az illy önként reánk vett békókért, ha igazságosok akarunk lenni, nem vádolhatjuk a' sorsot.

Egyébiránt az igaz szabadság inkább magunkban van, mint a' környülményekben. Rousseau azt mondja, hogy szabadsága nints az emberek hatalmában, 's azt sem kő falak, sem závárok tőle el nem vehetik. Epictetus a' rabságban is megtartotta szabadságát, 's ezen fennséges mondással vigasztalta magát: abban a' helyzetben vagyok, mellyet az Isten szabott ki számomra. Legtöbbször a' bolyongó képzelődés okozza bajainkat; ne engedjük meg, hogy ez így játszhassék boldogságunkkal: 's ha a' hamis jókat olly sokszor igazaknak 's a' feleslegeseket olly sokszor szükségeseknek festi, kénszerítsük őtet arra, hogy azon szerentsés változásokat 's vigasztalásokat is, mellyeket az idő utóbb hozand, már előre szemléltesse velünk, 's bennünk azon egyszerű örömök érzését elevenítse, mellyeket helyzetünkben találunk. Ne gyötörjük magunkat ollyan történhető szerentsétlenségekért, mellyek talán soha sem fognak következni: halaszszuk a' panaszt akkorra, mikor a' bajok már jelen vagynak, akkor is elég korán lesz a' buslakodás. — De a' képzelődés szemfény vesztésétől tsak úgy menekedhetnénk meg, ha az okosság tanátsán járnánk; ez pedig, fájdalom, nem könnyű dolog. Nem úgy érzünk 's gondolkodunk, mint érezni 's gondolkodni szeretnénk: senki sem tévelyeg és kinlódik önként.

A' külső helyzet javain vagy bajain kívül vagynak ollyanok is, mellyek személyünktől 's lelkünk tulajdonságitól függenek. Ha okossággal és erős lélekkel birsz, lehet-e méltó panaszod a' szerentse ellen? holott legbetsesebb ajándékaival kedveskedett. Ő gyakran akkor is jót tesz velünk, mikor büntetni

látszik; pillantatnyi szenvedések által utóbbra tartós boldogságot készít számunkra. Bajainkat vagy megérdemlettük, vagy nem; az első esetben nem mást, hanem magunkat kell vádolnunk 's békével türnünk; a' másikban pedig mit félhetünk, ha bölts és igaz Isteni gondviselést hiszüuk. Tselekedjünk jót, 's bizzunk az Istenben. Ő előbb vagy utóbb gazdagon kipótolja kárunkat.

Szomorú, de a' szerentsétlenségben vigasztalásúl szolgáló igazság az, hogy ritkán jutunk érett észnek 's állandó boldogságnak birtokába máskép, hanem tsak szenvedések által. — A' ki soha sem próbált betegséget, szegénységet, gyaláztatást 's egyéb inséget, az az emberi érzeteknek felét nem esmeri. — A' fájdalom ösztön a' nyomos gondolkodásra, 's a' nyomos gondolkodás ollyan tehetségeket 's képzeteket fejt ki bennünk, mellyek kedvezőbb sorsban, szunnyadásban maradtak volna. Legtellyesebb mértékben jó és boldog tsak az lehet, a' ki sokat szenvedett. Bizonyos dolog, hogy vagynak borzasztó 's iszonyító helyzetek; de a' lelki szenvedésekre is lehet azt az orvosságot alkalmazni, mellyet Epicurus a' testiekre nézve javasol; ha elviselhetők, elkell viselni; ha nem azok, nem sokára megfognak ölni. Szerentsétlen vagy; — tsak néhány pillantatig várakozzál még, 's nem fogsz az lenni; a' jóltévő halál lassú lépésekkel jő ugyan segedelmedre; de szünet nélkül közelít hozzád.

A' szenvedélyekről.

Egy szenvedély sints magánosan, hanem többekkel vegyűlve, mellyeknek egyike az uralkodó. Hihető, hogy nintsenek tsak két emberek is a' világon, kikben ugyan azon szenvedélyek, ugyan azon módon munkálkodnának, mindazáltal vagynak némelly fő rugók, mellyeknek mozdítványai tsaknem minden emberekben egyenlők.

A' köznépet tsak ez a' hat nagy rugó teszi mozgásba; a' félelem, gyülölség, feslettség, fösvénység, testiség és vakbuzgóság; nemesebb indító okok ritkán

hatnak reája. — A' nagy változásoknak legnagyobb része ezen hat kútfőből ered; tsak hogy ezek az Isteni félelem, a' hazafiság, vagy a' ditsőség szeretés szép tzimjeivel ékesítetnek fel.

A' szenvedélyek már sokszor hasonlíttattak a' szelekhez, mellyek a' hajót viszik 's néha elmerítik, de mellyek nélkül nem lehet hajózni. Ezen hasonlításhoz tegyük hozzá, hogy a' kormányos a' böltseség tartozik lenni, 's annak kell a' hajót az élet kösziklái, 's szélveszei között igazgatni. A' szenvedélyes embertől mindenkor a' félénk előnézés szabályai szerint tselekvést várni annyit tesz, mint azt kívánni, hogy a' részeg ember egyenesen járjon 's ne tántorogjon. Általában a' szenvedélyek részegsége sokszor hasonlít a' borital által okozotthoz.

Ha a' természettől érző tehetséget nagy mértékben vettünk, ne fojtsuk azt el, hanem intézzük azt ditséretes tzél felé; a' nélkül nem lehetünk egyebek, hanem tsak mindennapi emberek. De ne felejtsük el, hogy a' lélek erejének ugyan azon mértéke visz bennünket mind a' jóban mind a' roszban az egymással ellenkező túlságokra.

A' hideg józan eszű embereket jobban lehet a' nyugalmas helyzetekre 's a' már meg állapított rend fenntartására alkalmazni; de veszedelem idején a' nagy szenvedélyűeknél kell segedelmet keresni; tsak ők tudják az elhatározó lépéseket tenni, azt a' mit szép móddal megnem nyerhetnek, erővel elvenni, a' felóldhatatlan tsomót ketté vágni, vagy a' pórnépbéli nagy sereget megrészegítvén végső maga elszánására bírni.

Élni annyit tesz, mint érezni; 's a' ki erősen érez, az nagyobb mértékben él, mint más. Azt lehet mondani, hogy az nagyobb mértékben ember, 's alkalmasabb a' lélek nagyságára. A' szerénység, hajlékonyság 's egykedvűség a' természetnek nagy ajándéka leginkább elő mozdítja az egyes ember boldogságát, 's leginkább illik mindenféle állapothoz. De az illy tulajdonságú emberek ritkán különböztetik meg valami jelességgel magokat; lonnan köve-

tik az erejekben kimért utat, úgy gondolkodnak 's úgy tselekesznek mint mások; a' szokott uttól félnek tsak valamennyire is eltérni, sok bohóságokat követnek el, de nagyokat ritkán; minthogy nagyra vágyások tárgyai kitsinyek, legnagyobb törekedéseik is gyengék 's félénkségek kevés nehéz dolgot mer próbálni. — Minden hős eleinten vagy Enthusiasta vagy szerentsétlen vólt; de a' bölts észrevehetlenűl összeegyezteti a' hideg és heves vérűek különböző tulajdonságait is, 's az észnek ugyan azon élénkségét, mellyet a' szenvedélyek neki adnak, ezeknek elnyomására 's azon nyugalom megszerzésére használja, mellyben a' hideg vérűek fáradság nélkűl részesűlnek.

Az itt említett felforradás szokott a' Regulusok, Détziusok, és Winkelriedek fennséges áldozatjaira szert tetetni 's erős lelkeket alakítni. — Ez a' szó Enthusiasmus, melly Isteni erőre buzdúlást tesz, igen elvesztette eredeti jelentését 's az elpuhúltak előtt nevetségessé lett; de a' történet-irás azt bizonyítja, hogy a' legmegvilágosodottabb, legmunkásabb századok 's a' leghatalmasabb országok leginkább bővelkedtek Enthusiastákkal. Tsaknem semmi nagy sem történt a' földön máskép, hanem tsak ezek által, 's még a' mi időnkben is legférjfiasabbak azok a' nemzetek, mellyeknél azoknak száma legnagyobb.

Ugyan ezen viszonyokat leljük fel a' külömbféle népek között is. Nem a' mi mértékletes éghajlatunk alatt fakadnak a' vélekedés forrásai, hanem a' képzelődést megtüzesítő meleg tartományokban születnek azon meszszeható tervek 's nagy képzetek, mellyek özön gyanánt eláradnak az erköltsi világban. Ugyan azon napkeletiek, kiknek irásmódjok, képeik 's nézeteik olly nagyítottaknak 's túlságosoknak látszanak, fejtették ki mindenkor esmereteinket, 's ők határozták el a' legfontosabb tárgyak eránt elveinket. — Figyelemre méltó, hogy a' legmeszszebb terjedő Vallások, millyenek a' Zsidóké, Keresztyéneké és Mahomedánusoké, Aegyptomban, Judaeában és Arabiában, ezen egymáshoz olly közel fek-

vő tartományokban vették eredeteket. Még régibb időkben a' Chaldaeusok, Phoenitziaiak és Aethiopiaiak, úgy látszik, hasonlóképen ezen tartományokból terjesztették el Isteni tiszteletüket 's vélekedéseiket valamint Afrikának és Europának egy részében, úgy a' Perzsák, Indusok, és Scythák között is. A' mi legelmésebb mesterségeink 's legmélyebb tudományaink is ugyan azoknak szomszédságában támadtak.

Hogy az általánosról az egyes embert illetőkre térjünk. Vagy meg kell hódoltatnunk a' szenvedélyeket, vagy azok hódoltatnak meg minket; 's ekkor olly túlságokra ragadnak el, mellyek bátorságunkat 's boldogságunkat szünet nélkül a' legelső mozdítónak szabad tetszésére bizzák. — Azokat, mellyek természetünk szerkezetéből származnak, nehéz meggyőzni, p. o. a' szerelmet, melly ereinkben a' vért felforralja, 's itéletünket meghomályosítja, vagy a' restséget, melly a' tselekvés minden rugóit megtágítja 's elerőtleníti. — Azok, mellyek a' tárgyak szemlélésének módjából származnak 's az értelem minéműségétől függenek, mint p. o. a' nagyravágyás, hiúság, fösvénység, könnyebben engednek, minthogy lehetséges az előítéleteket kiirtani. — Szerentsétlenségre sok szenvedélyesekkel úgy van a' dolog, mint az olly őrültekkel, kik szempillantatonként elméjeken vagynak, állapotjok egész iszonyúságát érzik 's minden erejeket öszve akarják szedni, hogy abból kimenekedhessenek; de a' melly szempillantatban ezen feltétellel foglalatoskodnak, vérek felforrása viszont megzavarja eszeket, új rémségek háborgatják képzelődéseket 's a' bódúltság megfosztja őket gondolkodó tehetségektől.

A' legártalmasabb szenvedélyek a' gyermekségben a' hajthatatlanság 's érzéketlen gondatlanság; az ifjuságban a' szerelem és a' hiúság; a' meglett korban a' nagyravágyás és a' boszúállás; a' vénségben a' fösvénység 's az egoismus (önség). Minden életkorra nézve legnemesebb a' szánakozás, melly tsaknem az egész

Erköltstudományt magában foglalja 's az emberi tökéletesség legszebb vonala.

Nem lehet észre nem venni, hogy az ártalmas hajlandóságok legnagyobb részént büntetéseket magokkal hordozzák 's tzéljoktól eltávoznak. A' bujaság rabja betegségeket von magára, 's az örömök érzésére alkalmatlanná lesz. A' nagyra vágyó uralkodni akarván, rabságba esik. A' fösvény az által, hogy az elszegényedéstől fél, valósággal szegénnyé teszi magát. A' hiú nevetség tárgyává lesz, a' mitől leginkább szokott félni; a' hevesvérűt kevélysége lealatsonyítja.

A' szerelemről.

A' két nem hajlandósága egymás iránt legáltalánosabb 's legemberibb szenvedély, annak fő érdekét nem mindenkor a' testiség teszi, mindazáltal nints szerelem, melly a' testi gyönyörrel öszveköttetésben nem vólna. Az igaz szerelem barátsággal eggyesített kivánásokból áll; barátságtól megválva nem egyébb, mint bujaság 's kivánásoktól megválva nem egyébb, mint betsűlésen alapúlt esmeretség. — Egy hajlandóság sem gerjeszt a' lélekben olly gyengéd és édes érzéseket, mint a' tiszta szerelem kezdete. —

A' hideg vérű embernek a' szerelembe merűlt, 's viszont ennek amaz, a' legnagyobb mértékben tsufosnak 's nevetségesnek látszik lenni. Valamint minden hevesség, úgy a' szerelem részegsége is tsak kevés ideig tart; kitsinyènként kevesebbé élénk érzésekké válik, mellyek utóbb még jobban meggyengűltek; végre tsupán egyszerű barátságot hagynak magok után, azt is tsak úgy, ha az elenyészett tsalódás helyét betsűlés foglalhatja el. De a' mindennapi vagy köznépi szerelmek történeteiben a' felyűlről alá vivő léptső fogak rendszerént ezek: kivánások, gondok, ravaszságok, elragadtatások, lágy melegség, tsömörlés, perlekedések, gyűlölség, megvetés, elfelejtés. — Akárki mit mondjon a' szerelembéli állhatatosságról, az nints a' természetben; 's azoknál is, kik vele magoknak leginkább hizelkednek, inkább a' szo-

kásnak és okoskodásnak, mint az érzésnek szülemény az. A' kötelesség, a' jámborság, a' különbféle öszvefüggések, bizonyos hogy hűségesekké tehetnek bennünket; de sziveink változásra hajlandók. Az olly szerelem, melly tárgyánál kedvezést, de a' környülményekben akadályt talál, sok esztendőkig tarthat; azt az akadály ösztönözi, a' remény támogatja 's a' tárgyával nem élés és a' maga megtürtőztetés neveli; de miután minden egyéb akadály meg van győzve, hátra van még a' legnagyobbik, a' semmi akadály nem léte.

Az igaz szerelemre a' nagyvilágbéli közemberek legkevesebbé alkalmasok. Azoknál azonkívül, hogy az aszszonyok tetszeni vágyása és a' férjfiak tsapodársága a' szenvedély erejét gátolja, a' Románok képzelt hőseinek és hősnéinek nagysága is a' társaságban találtató hősök és hősnék kitsinységét nagyon szembetünővé teszi. A' romániró tollának egyik vonásával minden testi szépségeket, másikkal minden erköltsi tökélletességeket, harmadikkal minden szerentsés helyzeteket együvé fest. Sok aszszony az illyen képzelt példányok szerint ítéli meg férjét, barátit, szeretőjét: a' Grandisonokhoz, 's Telemákokhoz hasonlítja őket 's gyakran férje is bámúlva tapasztalja, hogy feleségében nem talál Clarissát vagy Heloisset.

Egy másik előítélet, mellyet hasonlóképen a' Románok szülnek 's a' természet megtzáfol, az, melly azt hiszi, hogy egyszerre nem lehet egynél több aszszonyszemélyt szeretni. A' tapasztalás eléggé mutatja, hogy a' szerelem első hevének letsillapodása után azon egy időben tiz tárgya is lehet az imádásnak. Ezen igazságot hallgatva megesmerik mind azon népek, mellyek a' sok feleségűséget eltürik.

Az is nagyon hamis vélekedés, hogy nem lehet többször szeretni, hanem tsak egyszer. Sőt harmintzadszor is eshetik valaki szerelembe, még pedig mélyebben is, mint akármikor az előtt.

A' mi polgári alkotmányainkban a' tiszta életűség igen betses tulajdonság. A' melly férjfiak an-

nak törvényeit által hágják, erköltsi tekintetben számadással tartoznak minden fájdalmas érzésekért, mellyeket tilalmas szerelmek által akárkinek is okoznak. Az aszszonyi nembeliekre nézve pedig még szükségesebb 's fontosabb e' tulajdonság. Ezeknek nem lehet eléggé tanátsolni. hogy zabolázzák meg jó idején a' testiséget, melly egy szempillantatig tartó gyönyörért egész életeket boldogtalanná teheti. E' részben segítséget nyujt nekik maga a' természet is, melly nálok (ha bár a' köznépi vélemény ellenkezőt tart is) a' szükséget kevesebbé tette sürgetővé, mint a' férjfiaknál. 'S ha a' példákra, mellyeket körűlöttök látnak, tsak egy tekintetet vetnek is, könnyen meggyözödhetnek, melly igen veszedelmes dolog légyen reájok nézve a' kitsapongás.

A' mi szokásaink a' szerelem törvényes örömeit tsaknem egészen kizárják. Alig lehet harmintz férj között kettőt találni, kikkel feleségeiket a' szerelem választatta vólna. Rendszerint a' nagyra vágyás, fösvénység 's kevélység készíti a' házasságokat; ritkán jegyeztetik el maga a' személy, hanem annak pénze, neve 's polgári befolyása. Ez erős indító okúl szolgál arra, hogy a' szerelem szenvedélye ellen hartzoljunk.

Ifju, te ki sok tetsző tulajdonságokkal fel vagy ruházva, ne élj viszsza a' természet ezen ártalmas ajándékival; ne találd kegyetlen örömödet az ártatlanság eltsábításában, 's a' familiák boldogságának megrontásában; ne alapíts a' szépség könyhullatásain hamis ditsőségeket! Az illyen győzedelem sokkal könnyebb, minthogy betsületedre válhatnék; a' te osztály részed az erő, az aszszonyi nemé az erőtlenség; védelmezd az erőtlent, a' helyett, hogy vele viszsza élnél; gondold meg a' számtalan veszedelmeket, mellyek szerentsédet, betsületedet, békeségedet, jó erköltseidet fenyegetik; gondold meg, melly hánat követi nyomban szeretőd megesését, 's melly sok vétkeket szokott az első botlás maga után vonni. Légy nemes-szivű 's okos vigyázású. Igaz, hogy nehéz a' szédítő kellemeknek ellent állani, de

a' két rosz között a' kisebbnek választását javalja az okosság.

Te pedig érzékeny szivü ártatlan leány, ki szeretni és szerettetni kivánsz, megvallom, igen szánakozásra méltó 's veszedelmes állapotba vagy helyhezve. De halljad te is tanátsomat. Elsőben is ne engedd képzelődésednek szerfelett nagyítani a' szerelem örömeit, ezen örömöket, mellyekről a' velek élés után te is ezt fognád másokkal együtt mondani: Hogyhogy! hát tsak ennyiből állanak? A' költők 's a' románirók mindenkori szokása a' természeti határokon túl tsapongni; ők a' szerelmet olly alakban festik, melly a' valóságban nem találtatik. — Kevés ember tud igaz szerelmet érezni; legtöbben tsak testi kivánságban keresik azt. Felette ritkán lehet olly szeretőt találni, millyent a' képzelődés fest. De felteszem, hogy megtaláltad ezen Phoenixet, hogy az szeret téged, szerelmét megvallja 's vallástételét gyakran megujítja: melly veszélyeknek vagy kitéve, ha a' sors nem engedi véle örökre egyesülésedet? Mennél szeretetre méltóbb, annál inkább szereted őtet, 's annál nagyobb a' veszedelem. Egy vigyázatlan szempillantatban úgy megfelejtkezhetel kötelességedről, hogy egész életedre bánatot, szégyent, megvettetést 's lelkiesméretbéli mardostatást okozsz magadnak. — Tsak egyetlen egy mód van ezen szerentsétlenség eltávoztatására, az pedig abban áll, hogy kerüld az első alkalmakat; mert ne bizzál erődhöz, az kitsinyenként meggyengül; ollyan képzetekkel barátkozol meg, mellyeket elébb gondolkozásod módjával öszveférhetetleneknek tartottál; észrevetetlenül mind több és több kedvezésre 's utóbb a' legnagyobbikra is eltsábíttatol. Ekkor pedig ne hizelkedjél magadnak azzal, hogy gyarlóságod lépése titokban marad. Meghiszem, hogy szeretőd nem épen gondolatlan 's tséltsap; de vagynak barátjai, kik eránt bizodalommal viseltetik, szeret rólad beszélni, szerelmeddel kérkedni, barátjai, a' mit tőle hallanak, tovább mondják; magad sem lészsz mindenkor eléggé vigyázó, 's ha bár a' titok lassanként

terjed is el, de elébb vagy utóbb tudva lesz a' közönség előtt. — Még kevesebbé bizzál szeretőd állhatatosságában; már nem vagy új előtte, már többet nem adhatsz neki, mint a' mennyit adtál, 's szeretetre méltó léte vágy társnékat támaszt; 's szives szerelmed egy ideig fenntartja szeretőd hűségét, de ez meghidegedik, el hágy 's azt a' fájdalmat, mellyet elhagyása neked okoz, az a' boldogság, mellyben elébb vele részesültél, ki nem pótolhatja.

Ez a' szives szerelmek rendszerinti folyamatja még akkor is, mikor legszerentsésebb kimenetelűek; de vagynak számtalan egyéb lehetőségek is, mellyek téged a' szerentsétlenség legmélyebb örvényébe süllyeszthetnek. — Hidd el, a' szerelem örömei koránt sem érnek fel a' veszélyekkel, mellyek vele együtt járnak. Ha a' szerentsédre vigyázás viszsza nem tarthat, tartóztasson viszsza kötelesség meggondolása. Ne felejtsd el, hogy a' tiszta életűség nemednek megkülömböztető erénye 's hogy a' közönség legnagyobb része előtt az olly aszszonyszemély, ki szeretőt tart, szintén úgy elveszti betsületét, mint a' férjfiu, ki gyáva vagy erköltstelen; 's mint hogy szerentséd legalább részből a' közönség vélekedésétől függ, ennek törvényeit nem hághatod által nagy kárad nélkül. Még egyszer mondom tehát, kerüld a' szerelmet 's keress helyette a' barátságban és betsűltetésben pótolékot.

A' nagyravágyásról.

A' felemelkedés kivánása a' magokat felemelni akarók természetének, gondolkozásának külömbözése szerint különféle ágakra oszlik. Legnevezetesebb ezek között a' ditsőség szeretés, melly, ha szintén részből nem egyéb is, mint a' mások vélekedésétől függés, magában nemes szenvedély; de ha tzélját megválasztás és a' következésekre vigyázás nélkül vaktában követi, az emberiség ostorává válik. Sokszor mondatott már, hogy az olly hódoltató, ki tsupán személyes érdekének vagy képzelt ditsőségének

tekintetéből pusztít, öldököl és rabol, azt tselekszi nagyban, a' mit a' zsivány kitsinyben, 's az illyen Nagyság nem tsak tsudálkozásunkra nem méltó, hanem inkább gyülölségünket 's megvetésünket abban a' mértékben érdemli, mellyben a' közönségnek káros.

A' nagyravágyás történeteinek igen érdekes töredéke lenne az, ha valaki azon számtalan embereknek, kik a' szerentse léptsőjének legalsó fogáról a' legmagasabbra felmentek, minden titkos rúgóit 's lépéseit gondosan leirná. Tizenöt tsászárnál többet, ugyan annyi királyt, sok pápát és számtalan egyéb híres embereket esmerünk, kik a' legalatsonyabb származásból a' hatalom tetejére felemelkedtek. *) Ha eszközeiket, mellyekkel éltek, vizsgálnók, hihetőképen látnánk, hogy az ész sokat, a' merészség még többet segített rajtok, a' szerentse pedig annyit, mint ez a' kettő.

Egy másik még hasznosabb töredék lenne az, melly megmutatná, melly idomzatban van az olly nagyravágyók száma, kik tzéljokat el nem érték, azokéhoz, kik elérték. Az elsőknek szerfeletti sokasága nagy megnyugtatásokra szolgálna a' nagyravágyók irígyeinek, 's még nagyobbra annak látása, melly kevesen vóltak boldogok még azok között is, kiknek a' szerentse kedvezett. Ha ezeknek szíveikben olvashatnánk, látni fognánk, mint szaporodnak kivánságaik az előmenetel közben, 's hihetőképen irtóznánk az ollyan pállyától; mellyen annyi nyugtalanság, akadály, veszély és sokszor lelki esméreti mardosás is találtatik.

A' köznép azt képzeli magának, hogy a' szüntelen fellyebb emelkedni vágyás vezet a' boldogságra; a' böltseség pedig ezt mondja: fellyebb betsüld

*) Vitellius Varga fija volt, Pertinax Téglavetőé, Macrinus Felszabadítotté, Diocletianus Rabszolgáé, Valentinianus Kötélgyártóé, a' Macedoniai Basilius Rabszolgáé, az Isauriai Leo Juhászé, Puppianus Lovászé, Galerius elébb Mészáros vólt, Justinus Tehénpásztor, Andriscus Posztókallodo.

a' tsendet a' zajnál, az egyszerűséget a' mesterkedésnél, a' valóságot a' hazug tsillámnál; vond félre magadat a' látványságból, sőt tudj azon rangról is alábbszállani, mellyre a' sors helyzett; ebben alsó vóltál, a' rajta alúl következőben az elsők közé fogsz tartozni.

A' felekezetlennek szomorúval elegy víg játék, azt látni, mennyit fortélyoskodunk, hizelgünk, aggódunk a' boldogság tsupa árnyékaiért meg nem gondolván, hogy annak kutfejét magunkban kell keresni, és, hogy annak tisztasága leginkább saját vigyázásunktól függ. — A' nagyravágyás minden egyéb tárgya a' környűlményektől 's más emberek kényétől függ, tsak a' legméltóbb áll hatalmunkban; ezt senki sem ragadhatja el tőlünk, még üldözőink is tsak könnyebbítik tzélra juthatásunkat; mert, mint Epictetus mondja, az akaratnak nintsenek zsarnokai. Az a' mesterség, melly a' nagyoknak tetszeni vágy, nehéz is, bizonytalan is; van egy másik, melly könnyebb, nemesebb és biztosabb, tudniillik az a' mesterség, melly arra tanít, hogyan kell a' nagyok nélkűl ellenni.

Mikor a' nagyravágyás gazdagság kívánáson alapúl, akkor tulajdonképen nem egyéb, mint fösvénység. Az egyszerű nagyra vágyás vagy az uralkodás kívánása erény, ha az a' tzélja, hogy embertársai boldogítására több módja legyen. Szerentsétlenségre többnyire rendszerint nem egyéb az, hanem tsak a' kevélység és tudatlanság vágyakozása, mellyek a' boldogságot a' nagyságtól elválhatatlannak képzelik. A' ki ezen előítélettől megakar menekedni, annak igen hasznos lesz azokat, kiket felemelkedésekért irigyel, közelebbről vizsgálni 's magától kérdezni, mit itél személyeikről, ha ezeket tzimjeik nélkűl gondolja. Utóbb megfog győződni, hogy nem érdemes olly tsekélységért annyit gyötrődni.

Nagyravágyó ember, ki titkon sóhajtozol azért, hogy alatsony karban vagy, az okosság helyben hagyja aggodalmadat és sajnálkozásodat; ám sajnálkodjál még nagyobb mértékben; de ne tsald-meg

magadat tárgyad választásában, ne fuss valóság helyett árnyék után. — Az igaz nagyravágyás pályája nyitva vagyon mindeneknek; kezdj versenyt futni, próbáld meg erődet, 's mától fogva ez legyen erős feltételed: „nem, soha sem fogom eltürni, hogy a' földön valaki betsületesebb ember legyen, mint én.“

Az irigységről.

Ez az utálatos szenvedély az emberiség gyalázatjára egy a' leggyakrabban előfordúlók közűl; nyomait már a' böltsőbéli gyermeknél is találjuk. 'S hol van az a' jó lélek, mellyet az néha még nem fertéztetett vólna, 's melly ezt mondhatná magában magáról; én soha sem hallgattam mások kisebbítését örömest; ha jót hallok felöllök, azt szintén olly könnyen elhiszem, mint a' roszszat, 's forróbban kivánom az elsőt terjeszteni, mint az utólsót; mindenkor örűltem, ha embertársaim boldogságát láttam; az érdem eránt mindenkor igazságos vóltam, 's tiszteletemet nyilván is kimutattam; vágytársomban azon jó tulajdonságot, mellyel engem fellyűlhaladott, mindenkor betsűltem; 's szívemből örvendettem azon jónak, mellyet nálam nélkűl vitt véghez; 's mikor valakinek szerentsétlenségét meghallottam, soha sem vólt titkos öröm szívem első gerjedelme.

A' ki ezen kérdésekre lelki-esméretének megnyugtató feleletet adni nem tud, az nem ment az irigységtől; mellynek ezen rajzolat még tsak legtürhetőbb vonalait foglalja magában. Ezen vétek, melly minden egyéb vétkeknek gyökere, a' társaságot szintén úgy pusztítja kitsinyben, mint a' fejedelmek nagyravágyása nagyban; rendszerinti fegyvere a' rágalmazás, melly mint a' legalatsonyabb gyilkosok, tsak hát megett vagy setétben ejt sebeket, még pedig gyakran ollyanokat, mellyek holtig tartanak. — Az igazságtalanság kárait többnyire ki lehet pótolni, de hogyan lehet a' közönség előtt elterjesztett hazugságot viszszá venni. Ha kihirdetné is vétkét az

irígy, eljutna-e hirdetése mindazokhoz, kik a' hazugságot elhitték.

A' nemes szívűség azon szabálya, melly a' zsiványok által megtámadottnak segedelmére ösztönöz, azt is parantsolja, hogy felebarátinkat védelmezzük a' rágalmazó ellen, ki azokat egyik legbetsesebb javoktól fosztja meg. Embertársaink boldogságának oltalmazása végett nem tsak életünket, hanem a' rosz emberek előtti kedvességet is kötellességünk kotzkáztatni.

A' szánakozás könyörűl a' szerentsétleneken, az irigység gyönyörködik szerentsétlenségekben. — Az eszes irigy oltsárlása legbizonyosabb ditséret 's egyik az árúlja-el őtet, hogy soha sem ditsér egyebet, hanem tsak alsóbb rendű érdemeket, mellyeknél nem félhet, hogy az öveivel öszvehasonlítassanak.

A' féltékenységről.

A' féltékenységet nem általánosságának, hanem erejének tekintetéből lehet a' fő szenvedélyek közé számlálni. Kevés szenvedély vakítja meg olly igen 's ragadja olly igasságtalan vétkekre az embert, mint ez, melly a' legkisebb gyanúból is bizonyosságot tsinál, mindenütt rémségeket lát, és saját nyugtalanságait kettőztetni szereti.

Ezen lelki nyavalyától már tsak azért is kelle-ne magunkat őrizni, minthogy annak olly igen kevés haszna van. Ha tsak Szeráilaink 's herélteink nintsenek (pedig ezek sem mindenkor tzélra vivő eszközök) a' szoros vigyázat ritkán boldogíthat szándékunkban, kivált, ha az esmeretséget kezdetében meg nem gátolja.

Az aszszonyi nem tiszta életűsége rendszerint inkább a' környülmények kotzkájától, mint a' betsűlet elveitől függ. Talán nints olly egészséges testű 's termetű aszszony a' földön, ki mi után a' házasság első elragadtatásai letsendesedtek, némelly ifjakra szerelmes szemeket nem vetne, 's férjére törvénytelen kívánságok által szarvakat nem rakna.

De, ha nehéz a' tiltott szerelmet gátolni, azt eltitkolni sem könnyebb. A' kik abban élnek, eleinten ugyan vigyázók, de utóbb rendszerint igen vígyázatlanok 's bátrak szoktak lenni, úgy, hogy előbb utóbb felfedeztetnek 's keservesen meglakolnak.

A' fiatal nőknek, kik arra hajlandók, így kellene magokban okoskodni: tsak kevés ideig lehetek szép; hűségem megszerzése által nyerhetnék talán néhány győzödelmeket, de nagyon hihető, hogy ezek annyi, vagy több bajt okoznának, mint gyönyört, 's egyetlen egy szempillantat végképen szerentsétlenné tehetne: nem jobb-e a' veszélyt kerűlnöm 's ifjúságom kellemeit olly boldogság alapítására használnom, melly vénségemre is megmaradjon, szemrehanyásoktól mentlegyen, 's melly mellett másoktól is betsűltessem, magam is betsűltetésre méltónak érezhessem magamat.

A' féltékenység többször lel helyet a' férjfiaknál, mint az aszszonyoknál; többszer a' rútaknál, mint a' szépeknél; az öregeknél is többször, mint a' fiataloknál; de legtöbbszer azoknál, kik azt legtöbbszer gerjesztették másokban. A' fő rangúaknál ritkábban találtatik, mint az alsóbb rendűeknél.

A' haragról.

A' harag a' megbántott kevélység dühe, 's olly gyenge ész bizonysága, melly okokat nem tudván találni, azok helyett sértegetéshez folyamodik. Néha rosz szokásból, türhetetlenségből, ingerlékenységből 's olly hamis okoskodásból is származik, melly azt hiszi, hogy tzéljához könnyebben eljuthat ijesztés, mint kedveskedés által. — Vagynak ollyan emberek is, kiket az unalom vagy mások háborgatásában gyönyörködés bir haragoskodásra.

Valamint a' test egészsége nem erős, ha a' mértékletesség legkisebb általhágása miatt is megbomlik; úgy a' lélek is beteg, ha minden tsekély ellenmondásra felháborodik; vagy a' mi még roszabb, a' vele jó bánást is roszra magyarázza.

A' haragra leghajlandóbb emberekkel nem mindenkor legnehezebb bánni, 's a' haragos természet gyakran igen jeles és jó szívvel is párosodhatik. Az illyenekkel könnyen összse férhetünk, ha meggondoljuk, hogy sértegetésekkel nem tesznek kárt, ha első heveket egy kevessé hűlni hagyjuk; ha haragjokon sem nem olly kevessé látszunk megindúlni, hogy megvettetéseket sejtsék, sem nem olly igen, hogy önszereteteket megbántottnak érezzék; ha haragjok okát részből helybe hagyjuk 's tsak módját és mértékét gántsoljuk; ha velek azon nevettetni igyekezünk, hogy a' pör tárgyának olly nagy fontosságot tulajdonítanak; ha a' pörlekedés komolyságát némelly nyájas szókkal ketté vágjuk, végre, ha midőn már epéjek jól kigőzölgött, ellankadások 's megalázódások szempillantatjában velek tüstént próbálunk összse békélni, a' mi nehezebben menne véghez, ha hideg vérűségekben maradtak vólna. De ezt a' bánás módot, melly azoknál, kik kevessé tartoznak hozzánk, 's kikkel keveset gondolunk, tsaknem mindenkor foganatos, felette igen nehéz követni azokra nézve, kiket szeretünk 's kiknek megbántása inkább busít, mint boszont bennünket.

A' harag ritkán hasznos, 's egyetlen egyszeri rövid dühössége is felzavarhatja egész életünk nyugalmát. Heveskedés nélkül is élénken védelmezhetjük 's fenntarthatjuk jógainkat; 's az által bizonyosan nagyobb méltóságot mutatunk 's elébb tzélt érünk. Ha haragunk nálunk alsóbbat tárgyaz, lealatsonyít, ha hozzánk hasonlót, kárt okoz, ha erősebbet, nevetségessé tesz, 's ha akárkit is, igazságtalanságot követtet el; mert azt, a' ki ok nélkül megbánt, sajnálnunk kell, a' kinek pedig igaza van, azt nints okunk sértegetni.

A' harag az egészséget is rongálja; minden fellobbanása kever vérünk közé epét, 's ha sokszor megújúl, utóbb az in nedvet kiapasztja. — Marcus Aurelius azt mondja, a' mit a' tapasztalás is bizonyít, hogy a' harag, ha bennünket sokszor felháborít, az egész ábrázatot elváltoztatja, a' szépségét

végképen elhervasztja. Így van a' dolog mind azon indúlatokkal, mellyek a' léleknek ártanak; mindenkor hagynak ábrázatink vonásaiban kellemetlen nyomokat magok után, mellyek másokat ellenünk előre ingerelnek 's arra birnak, hogy tőlünk őrizkedjenek. Ennek igazsága felől könnyen meggyőződhetünk. Ha több esmeretlenek között vagyunk, vegyük őket szemügyre sorban; némellyekhez különös vonattatást, mások eránt idegenséget fogunk magunkban érezni, 's ez a' benyomás sem nem a' szépségtől, sem nem az életkortól, sem nem az öltözettől fog függeni; 's ha okát magunkban figyelemmel keressük, úgy találjuk, hogy azon különböző erköltsi béllyegből származik, mellyet kiki tudta nélkül is reá nyom saját ábrázatjára, beszéde hangjára, sőt teste mozdulataira is. Kisebb vagy nagyobb mértékben minden lelki tulajdonait lefesti kívülről az ember; de ezen külső jelek észrevételében nem mindenkor vagyunk igazságosok, 's ha valamelly személy nekünk első tekíntettel nem tetszik, sokszor mi vagyunk hibások, minthogy benne tsak azokat a' tulajdonságokat betsűljük, mellyek a' mieinkhez hasonlítanak.

Mennyi indító okok ezek viszsza tartóztatni a' harag hevességét, melly az okosság határin túl ragad bennünket? Más felől, mi gyönyörködtetheti jobban a' jó és érzékeny szivet, mintha ollyant lát, a' ki a' heveskedésnek szelídséget, a' gorombaságnak udvariságot 's a' sértegetésnek józan okoskodást szegez ellenébe? — Ha e' részben nem bizhatunk magunkhoz és feleletünkhez; — akkor legjobb hallgatnunk.

A' restségről

Ezen hajlandóság, melly a' többit sokszor egyűl egyig rabjaivá teszi, első tekíntettel ártatlannak látszik, de figyelmesebb vizsgálás után vétkesnek találtatik. Általlyában véve több restlelkűek, mint rest testűek vagynak. Az elsők alkalmatlanok azon nyomos figyelmezésre, melly az értelmet ki míveli 's

a' böltseségre vezet. A' másik rendbeliek megfosztják a' polgári társaságot munkájok gyümöltsétől, mellyre annak tagadhatatlan jógai vagynak. Régen mondatott már, hogy minden rest ollyan, mint a' here, melly a' méhek fáradságából él. A' kinek foglalatosságai nintsenek, tartozik azt magának keresni; a' ki testi erejével nem foglalatoskodhatik, tartozik eszével foglalatoskodni. Nem minden ember tartozhatik azok közé, a' kik fát vágnak; földet mivelnek, vagy kézi mesterséget gyakorolnak; de több módok is vagynak az emberi nemzetnek használni; 's még akkor is, ha vagy fiatalságunk vagy egyéb környülmények miatt még valamelly munkás hivatalt nem viselünk, kötelességünk legalább azon igyekezni, hogy arra utóbb alkalmasok legyünk; 's valamig még van olly esmeret, mellyet meg nem szereztünk; olly kötelesség, mellyet még nem tellyesítettünk; 's olly vétkünk, mellyet még meg nem jobbítottunk, mind addig fontos gondok kivánják figyelmünket.

Az olly nép, melly tsupa restekből állana, nem maradhatna fenn; a' nyomorúság, szegénység, betegség, tudatlanság 's egyéb bajok, mellyeket ezek magok után vonnak, rövid idő alatt semmivé tennék azt. Tsak egy rendszerínti ebéd készítése is nehány száz kézi mesterember munkáját kivánja; 's a' kenyér, mellyet legegyszerűbb eledelnek tartunk, több mint nyóltzvan féle mesterember munkájába kerül.

Athenében Dráco törvényei által a' henyélés azért, hogy a' közönséget meglopja, halállal büntettetett; 's Herodotus és Diodorus tudósításaik szerínt az Aegyptomiak sem viseltettek iránta kevesebb keménységgel. — Azt tartották ők, hogy a' mennyi hasznot valaki mások munkájából vesz, annyit tartozik tehetségeihez képest dolgozni; a' ki annál többet dolgozott, azt a' társaság jóltévőjének, a' ki kevesebbet, terhének nézték. 'S illyen szempontból tekíntve hány haszontalan, vagy a' mi még roszabb, hány ártalmas tagjai vagynak nálunk a' társaságnak,

kik pedig magokat nagyon fontos teremtéseknek tartják.

Ha a' köz életet tekíntjük, az, a' ki a' foglalatosságokat kerűli, attól fosztja meg magát, a' mivel idejét legkellemesebben töltheti el.

A' henyélés unalmat szül, melly abból származik, ha nintsenek eléggé élénk és érdekes érzeményeink. — Az élet, kivánások 's feltett szándékok nélkűl, minthogy sem tzélja, sem reménye nintsen, nem egyéb lankadozásnál 's szomorúságnál; 's minden esztelenségekre szokott az ember vetemedni, tsakhogy ezen kedvetlen hólt elevenségtől megszabadúlhasson. Azonkívűl soha nyugodni nem tudó ösztön van természetünkben a' munkálkodásra, 's ha annak olly tárgya nintsen, mellyel foglalatoskodhatnék, erejét magunk ellen fordítja, lelkünket felzavarja, bennünk külömbféle szenvedélyeket gerjeszt 's a' képzelődést elbódítja; 's nints olly vétek, melly ezen gyötrelmes állapotból nem származhatnék. Semmi sem mentheti meg bizonyosabban lelkünket a' rendetlenségtől 's lankadtságtól, mint a' foglalatoskodás. Ha szívedet mély szomorúságba merűlni érzed, kénszerítsd magadat vagy gondolkodásbéli, vagy egyéb külső nyomos munkára, 's ha az ahoz kivántató figyelemre alkalmatlan vagy, tégy próbát valamelly erős testi gyakorlással, 's folytasd azt mind addig, míg el nem fáradsz; a' fáradság elveszi az érzés erejét 's a' reá következő pihenés új erőt ád a' dolgozásra. A' rendetlenség és restség magok ellen dolgoznak. Gondjainkat tsak rendszeretés és rendtartás által kevesíthetjük; igaz nyugalmat tsak munka után kóstolhatunk; 's a' dologtalanság fáradságot, az egyformaság unalmat 's a' huzomos öröm tsömört okoz.

A' kevélységről.

A' szókkal viszszaélés szükségképen képzetekkel viszszaélést szűl: számtalanszor beszélünk úgy, hogy egymást nem értjük. minthogy ugyan azon szókkal más értelmet 's ugyan azon dolgokkal

más képzeteket kaptsolunk össze. A' nyelvek is nagyon különböznek a' kifejezésekben, úgy, hogy sokszor lehetetlen az egyik nyelv kifejezéseit minden mellékes jelentéseivel együtt a' másikra általtenni. Ezen szók: kevélység, hiúság, maga hittség, önszeretet, büszkeség, felfuvalkodás, dölf, gög, eléggé különböző indúlatokat jelentenek, 's még is számtalanszor egymással feltseréltetnek Első lepés az okosúlás felé a' beszélni tudás; a' mi sokkal ritkább, mint gondolni szoktuk; 's általlyában valamelly nemzet értelmének kimívelésére egy út sem vezet egyenesebben, mint nyelvének tökélletesítése.

Ha a' kevélység a' maga felől sokat tartásnak szükséges következménye, talán egy ember sem ment tőle. — A' maga szemei előtt kiki nagyon érdekes mi; 's noha a' világ tele van esztelenekkel, még sem helyzi magát senki is ezeknek osztállyába. Az, a' ki beszédében kérkedik, többnyire tsak abban külömböz a' szerénytől, hogy kimondja azt, a' mit ez magában gondol, 's kihirdeti azt, a' mit a' másik elrejt. — Vagyon a' kevélységnek vagy büszkeségnek egy neme, melly nemesnek neveztetik,— 's az valóságos erény. A' kevély saját lelke jóváhagyását, a' hiú másokét akarja megnyerni; az első azt akarja, hogy tselekedetei valósággal ditséretre méltók legyenek, a' másik, hogy tsak azoknak tartassanak; az egyik nagy dolgokban, a' másik tsekélységekben igyekezik magát megkülömböztetni; de tsekélységek is tetszhetnek nagyoknak a' nélkül, hogy azok vólnának. Azon szolga leányban, ki vasárnapon új tzipőiben elbizza magát, 's azon herczegnében, ki fényes kotsijában 's drága köves öltözetében felfuvalkodik, egészen egyenlő a' hiúság 's egyenlőképen nevetséges, akár óltsó, akár drága legyen a' tárgya.

Az ön szeretetet nem kell elfojtani, hanem tsak jó útba igazítani. Sok embereknél némelly hibák erények magvai, 's amazokkal együtt ezek is kiirtatnának. A' legnagyobb embereknek akármelly nemben is sokat kell magok felől tartani; a' magához

bizás nélkül, melly a' maga hittségből származik, semmi sem emeltethetett vólna tökélletességre; a' legszerényebb nemzet, a' Chinai, a' legfélékenyebbek 's azok közé tartozik, mellyek legkevesebbet találtak fel.

Az, a' ki valamit tökélletesít, szükségképen felteszi maga felől, hogy még azt is jobbá tudja tenni, a' mit az előtte élők legjobban tettek; ezen remény nélkül nem menne tovább, hanem tsak emezek nyomán járna.

Ha eleink közül némellyek nem hitték vólna lehetségesnek valamit jobbat gondolni, mint a' mit papjaik és a' közönség előbb kigondoltak, még most is a' bálvány imádás uralkodnék közöttünk. — Már a' mi századunk előtt gyakran mondatott az, hogy semmi újat nem lehet irni. Ha Montesquieu, Rousseau és sok egyébb irók ezt elhitték vólna, nem birnánk most remek munkáikat; 's ha maradékaink azt hitetik el magokkal, hogy nem mehetnek tovább, mint mi mentünk, úgy hibáink soha sem lesznek megjobbítva. Ha az ifjabb Scipio nem merte vólna magát a' nagyobb tapasztalású Hannibállal öszvehasonlítani, soha sem győzte vólna meg azt. 'S így egyéb dolgokban is tsak azokból lehet nagy embereket várni, kik magok felől sokat tartanak. A' maga hittségnek 's erejéhez bizakodásnak bizonyos tisztességes neme illik az emberhez, különösen az ifjúhoz; a' nélkül soha sem megyen tovább a' középszerűségnél; 's talán még azt is elkellene magával hitetnie, hogy mind nt meg tud tenni, a' mit mások tettek. A' talentomokra is lehet Machiavel azon politikai maximáját alkalmazni, hogy a' lövőket kell utánozni, kik magasabra tzéloznak, mint a' hová lőni akarnak.

A' közönségre nézve a' helytelen önszeretet nem egyéb, mint nevetséges dolog, 's ha értelemmel van párosúlva, nagy erényeknek is lehet kutfeje; de személyes befolyásának tekíntetéből nagy boldogtalansága az életnek. A' ki mindenkor többre tart számot, mint a' mennyit szerentséjétől, ügyességé-

től 's azon viszonyoktól, mellyek közötte és mások között vagynak, igazságosan várhat, az a' nyugtalanság, kedvetlenség 's panaszolkodás gyötrelmeit el nem kerülheti. Boldogságát s azt a' jó indúlatot, mellyel iránta mások viseltetnek, kisebb mértékben érzi, mint illik, minthogy magát többre tartja érdemesnek. A' szerentse mostohaságát 's mások ellenmondásait nehezebben türi, minthogy sérelmét a' valóságnál kétszerte nagyobbnak képzeli; míg más felöl a' szerénység a' szívet tsendesebbé, szelídebbé, nyájasabbá teszi, a' bajokat kevesíti, az örömöket neveli.

Az egyszerü kevélység inkább hiba mint vétek, igen betses tulajdonságokkal is párosúlhat; de kevés hiba van, mellyet nehezebben türnének az emberek, mint ezt, minthogy kimutatott vagy eltitkolt saját kevélysége felöl minden ember meglévén győződve a' másoké által magát megbántottnak érzi. A' mi azt a' felfuvalkodást illeti, melly a' szerentse külső javainak birásából származik, 's annál gögösebb, mennél kevesebb érdemüek ezen jók, az tsak kitsiny lelkek tulajdona; az pedig, melly az alsóbb rendű iránt durva módok által szokta tekintetét gyakorolni, rendszerint alatsony lélek bizonysága.

Ha kevélységedet mértékelni akarod, nagy dolgokban tégy próbát; az akadályok, mellyeket ott erőtlenséged talál, megfogják szégyeníteni fennhéjazásodat.

A' fösvénységről

Ezen vétek, melly keménysziv üséget, önséget, megvesztegettetési 's tsekély dolgokról aggódásból származó lelki lealatsonyodást 's több e' féle hibákat szül, a' mint tudva vagyon, leginkább a' vénség tulajdona. A' véneknél a' pénz függetlenséget szerez, sok kivánságokat betölt, az erő fogyatkozását pótolja 's ollyan segedelmeket nyujt, millyenekkel irántok viseltetni az emberek annál kevesebbé hajlandók, minthogy tőlök keveset félhetnek, kevés jót reménylhetnek 's a' polgári társaságra néz-

ve is kevés kellemeket várhatnak. — De mikor ez a' szenvedély az ifjak szívét foglalja el, akkor akármellyiknél is nagyobb mértékben bekorlátolja az elmét 's a' legnemesebb érzeményeket is elfojtja. A' fösvény mindent a' pénz értéke szerint betsül, mindent semmibe vesz, a' hol pénzről nints szó; 's az idő, melly annyi más szenvedélyeket gyengít, ezt nevelni 's erősíteni szokta.

A' fösvénység nem mindenkor zárja ki az örömmel élést. Már az is méltán vádoltathatik vele, a' ki a' gazdagságot igen kívánja, 's annak szerzésében az eszközöket nem választja meg lelki esmeretesen. Ez a' lelki nyavalya, mellyet a' fényüzés szüntelen táplál, egyik fő oka azon nyomorúságnak, mellyet tsaknem minden népek kéntelenek szenvedni, azért, hogy néhány embernek telhetetlenségét táplálhassák.

Minthogy a' gazdagságot nem egyéb, hanem a' kivánságoknak és a' kivánságot kielégítő eszközöknek illő mennyisége teszi, azért sok pénz mellett is lelhet helyet a' szükség. Az, a' kinek száz ezer forint esztendei jövedelme van, 's szükségei két annyit kivánnak, négyszerte szegényebb, mint az, a' ki tsak száz forint jövedelemmel bir, 's esztendőnként ötvennel eltud élni. Legrövidebb út a' gazdagságra az, ha kivánságainkat kevesítni 's korlátolni tudjuk. Az igaz szükségek kevésből állanak, míg a' fösvénység és nagyravágyás szükségei semmi határt sem esmernek. Ha a' fösvénynek 's nagyravágyónak egy milliomnyi birtoka van, több milliomnyit kíván; ha hertzeg, király akar lenni, 's ha királlyá lenne, akkor sem elégednék meg. —

Ne mondjuk Senecával, hogy a' gazdagság szerentsétlenség; főjónak se mondjuk a' köznéppel; hanem közép uton járjunk 's hitessük el magunkkal, hogy tsak akkor eszköze a' boldogságnak, ha törvényes módon szereztetik 's jóra fordíttatik. Kivánjunk ollyan jókat, mellyeket senki sem nem adhat, sem el nem vehet, ollyanokat, mellyeket mindenütt magunkkal hordozhatunk, 's még ezen rövid éle-

határain túl is elvihetünk. — Ne másképen, hanem tsak erényeink 's jótéteményeink summája szerint számláljuk kintseinket. Az illyeneket gyűjtsük szünet nélkül, 's életünk minden ollyan napján, mellyen azokat nem szaporítjuk, ismételjük ezt a' fennséges mondást; a' mái napot elvesztettem.

A' háztartásról.

A' fösvénység sokszor egynek tartatik azon rendszeretéssel, melly magát a' keskeny korlátú helyzet szükségeihez alkalmazza 's költségeit jövedelmeihez méri. Ezen tulajdonság felette szükséges a' házi boldogság, belső békeség 's a' függetlenség fenntartására.

A' munkálkodás, a' józanság, a' jó rendtartás, 's a' fényüzésnek 's lágyságnak megvetése ott is találnak előmenetelre módot, a' hol másképen találni nem lehet; ezek a' nagy birtok nemlétét pótolják, a' tsekély értéket szaporítják, tekintetünket támogatják 's gyakran jámborságunkat is védelmezik.

A' rendetlenség nyugtalanságot okoz 's az által a' lelket erőtleníti; sok szükölködők kérésinek megtagadására kénszerít 's az által szivünket keményíti, különféle mesterkedésekre 's fortélyoskodásokra tsábít, 's az által bennünket lealatsonyít; azonkívül pedig nem tsak szerentsétlen vénségre vezet, hanem ifjúságunkban is a' legnagyobb vétkekre ád alkalmat. Egy figyelmes vizsgáló, ki a' tömlötzökben ötven szerentsétleneknél, kik halálra vóltak ítélve, többet kikérdezett, bámúlva tapasztalta, hogy vétkeik többnyire hiúságból 's gazdaságbéli rendetlenségből származtak. Ha a' számvetést jobban megtanúltam volna, ezt mondá neki az egyik, nem akasztanának fel hólnap.

Minthogy az aszszonyokat polgári állapotjok tsaknem egészen a' másod rendbéli tökéllekre szorítja, reájok nézve az okos háztartás valóságos nagy erény. Montaigne ezt a' feleségben minden jó tulajdonságok között elsőnek tartja; talán azért, mint

hogy hasznát számtalanszor tapasztaltatja, 's holtig tart.

A' mi mostani szokásaik szerint a' házi szerentsének egyik legveszedelmesebb kősziklája, a' játék, melly, ha szenvedéllyé válik, nem tsak a' gondolkodó tehetségtől megfoszt 's a' szerzésre alkalmatlanná tesz, hanem néha betsületünket is tsorbítja, pörlekedésekbe, 's gyülölködésekbe kever 's szüntelen kárvallással fenyeget. Egy játszó sem felelhet maga mellett, ha nem következik-e reája nézve olly szempillantat, mellyben a' vesztés által ingerelteten, veszteségét helyre akarja hozni, 's azt százszorosan neveli 's végső romlását okozza. — A' fiatal embernek törvénnyévé kellene tenni, soha sem játszani másokkal, hanem tsak aszszonyokkal, kiknek játéka rendszerint mértékletesebb szokott lenni. — Egy másik szintén olly szükséges törvény az, hogy remény alatti gazdagságra ne tartsunk számot; abból kell élni, a' mi van, nem abból, a' mi lehet. A' legalaposabbnak látszó remény is megtsalhat vagy legalább olly soká várakoztathat, hogy minden e' részbéli számtartás nagyon bizonytalannak mutatkozik. Egy esmerősöm fiatal korában nagy interesekre megette itta egy hatvan esztendősnél idősebb beteges báttyától reménylett örökségét; most a' báttya kilentzven esztendős 's nem régiben eltemette unoka öttsét, kit rendetlen élete által okozott aggódása vitt a' koporsóba.

Nagy adósságok tsinálásának elkerűlésére legjobb mód az, hogy kitsinyeket soha se tsináljunk. A' rendetlenség a' hó gomolyaghoz hasonlít, melly annál nagyobb lesz, mennél tovább gördül. — A' költséget nem az egész jövedelemre, hanem tsak a' jövedelem két harmadrészére kell kivetni; különben az előre nem látott esetek miatt szorúltságra juthatunk. Az is tanátsos, hogy bizonyos summa pénzt mindenkor készen tartsunk, mellyhez tsak a' legnagyobb szükség idején nyuljunk; ez által a' kamatnál sokkal többet érő nyugalmat 's bátorságot szerzünk magunknak, 's a' szerentsétlenség eseté-

ben könnyebben találunk módot magunkon segíteni.

A' vagyon véletlen elveszésének minden polgári kar ki van téve; 's kivált mái napon ezen veszedelem annál többszer érhet bennünket, minthogy a' most divatozó szokás szerint a' tőke pénzek gyakran vagy egészen feláldoztatnak, vagy ollyan adósoknak adatnak, kiket törvénybe idézni nem lehet. Sok ember, ki reggel, mikor felkél, gazdag, estve már szegény. Az illyen szerentsétlenségeket kevesen tudják illő méltósággal elviselni; több szenvedést okoz nekik a' kevélység, mint akármelly más veszteség; mikor még jószágok fogyatékából tisztességes középszerüségben tölthetnék életek hátra lévő részét azon rangjoknak egy ideig fenntartására fordítják azt, mellyről betsületek sérelme nélkül leszállhatnának, 's utóbb szégyennel buknak alá.

Mély értelme van Juvenális azon észrevételének, melly szerint azt mondja a' szegénységben legroszszabbnak, hogy az, az embereket nevetségesekké teszi. Vizsgáljuk meg gondosan, mi által tesz nevetségessé; 's úgy találjuk, az által, hogy elszegényedésünket szégyenljük és titkolni erőlködünk, 's ezen erőlködésünk zavarba hoz bennünket.

Ha értékedre nézve szerentsétlenül megbuktál, (így szólla egy bölts ember kereskedő barátjához, ki ekkor bankrotéroza) igyekezzél mértékletességed által önként még alább szállni. Hirdesd ki azt, a' mit elnem titkolhatsz. Tartsd fenn, (tsak, hogy valamennyivel szerényebben) előbbi bizodalmadat magad eránt. Mutass szintén olly felemelkedett és merész gondolkozást, mint előbb; bizonyítsd meg tetteddel, hogy a' szerentsétlenség azt le nem alatsonyíthatja. Nem üzhetsz már olly fényt, mint előbb; siess mennél előbb vele alább hagyni. Eddig palotában laktál, most végy egy kis házatskát, mellyet az egyszerüség ékesítsen. Házi eszközeid drágák vóltak, tégy helyekbe óltsókat, mellyeknek szintén olly hasznokat lehet venni. Ezüstről 's portzelánról eltél, elégedjél meg tserép edénnyel; ez nem ragyog

olly igen, de tiszta és kevésbe kerül. Ebédeidnél külföldi hevítő italokat és ételeket tetettél asztalodra; igyál vizet kevés borral 's egyél kerti veteményt és kevés hust; a' köszvény 's az álomtalanság kevesebbé fog zaklatni; a' józanság jobb étvágyot ád 's jobban egésségedre szolgál, mint szakátsod minden mestersége. Öltözeted eddig selyem vólt, tseréld fel azt oltsó materiával; de a' mellett nagyon vigyázz a' tisztaságra 's jó izlésre. Tedd félre minden drága köveidet 's felesleges ékességeidet; a' Város órája meg mondja, mennyi idő van. Szolgáid egész sereggel vóltak, úgy élj, hogy ne legyen reájok szükséged; függetlenebb lész, 's kevesebb kedvetlenséged fogsz érezni. — Vagynak talentomaid, ne szégyenld velek kenyeredet keresni. Semmi tisztes élet módot se tarts alatsonynak 's hozzád nem illőnek, melly szükségedet enyhítheti. Házad inkább hasonlítson a' magát jó biró mesteremberéhez, mint az elszegényedet gazdagéhoz. — Más ékességet ne tarts meg benne, mint néhány válogatott jó könyveket 's egyébbel ne külömböztesd meg magadat, mint erköltseid tisztaságával, tudományod nagyságával. 's udvari 's tsínos magad alkalmazásával. Nem sokára fogod tapasztalni, hogy a' szokás tsak nem minden polgári állapotokat egyenlőkké tesz 's új örömöket fogsz új sorsodban találni, mellyekről elébb álmadni sem tudtál; 's a' mit fényedből vesztettél, azt szíved nyugalma 's talán szabadságod is bőven kipótoltatja. Esmerőseid eleinten megütköznek állapotodon, de kevés idő múlva tsudálni fogják állhatatosságodat. Elébb tsak gazdag vóltál, most böltsnek tartatol. A' hamis barátok helyett igazakat találsz; ezek talán fel akarnak emelni; de az egyszerű örömökhez hozzá szokván, hihetőképen nem fogod többet kedvelni a' mesterségeseket.

A' rendetlenség 's mértékletlenség miatt a' főbb rangok nagyon bővelkednek szegény gazdagokkal, kik nyugtalankodásban éluek, kiket sokféle szükség szorongat 's kiknek pompázások nem egyéb, mint eltakart szegénység. Sok főrendűek fényüzése az

•lly polgári rendbéli aszszonyokéhoz hasonlít, kik vasárnaponként selyem öltözetben pipeskednek 's kiknél egyetlen egy vigyázatlan mozdúlat lyukas harisnyákat 's szennyes inget láttat.

Sokaknak szokások szembetünő alkalmakkal kétkedésből nagy költséget tenni, 's hogy azt meghirhassák, az aprólékos dolgokban fösvénykednek. Tselédeiktől a' szükségest is megfogják 's a' szegény mesterembernél a' vett portéka árrából azt a' két három krajtzárt erőszakoskodva lehuzzák, mellyből az háza népének egy vatsorát adhatott volna; másszor a' szegény kalmárt vagy napszámost, ki napi béréből él, a' fizetésre soká várakoztatják 's az által elszegényedését 's romlását siettetik. A' fösvény nevet többszer viselik azok, kik az aprólékos dolgokban zsobrákok, mint a' kik a' nagyokban takarékosok.

Nagyban kímélni kell a' pénzt, kitsinyben pedig nemes indúlattal költeni. A' tőlünk függők szeretetének megnyerésére legbizonyosabb ut az, ha őket pontosan, 's inkább bővebben, mint szűken kifizetjük. — A' bőkezűség egyik legfőbb jelensége a' lélek nagyságának 's a' sziv jóságának; de hibáznak, a' kik azt hiszik, hogy annak gyakorlására gazdagság kivántatik; holott igaz betse értékünk mennyiségétől függ. A' kinek száz forintja van 's abból három krajtzárt adakozásra fordít, az adakozóbb, mint a' ki ezer arannyal birván abból két áranyat ád.

Kintset gyüjteni általlyában könnyebb mesterség, mint okosan költeni. Ezer meggazdagodottak között alig vagynak néhányan, kik a' gazdagságnak illendőképen tudnák hasznát venni. Rendszerint azt hiszszük, hogy a' költségeskedés mennyisége 's minéműsége teszi a' rangot; annyira szoktuk polgári sorsunkat betsűlni, a' mennyi fényt üzünk, 's utóbb tsudáljuk, hogy az efféle pompázó kérkedés nem ád ollyan megelégedést, millyent igérni látszott.

Lehet valaki igen tékozló 's egyszersmind igen fösvény is, igen takarító 's egyszersmind igen adakozó is. Egyik ember sok költséget tesz, 's ritkán

és megválasztás nélkül adakozik; a' másik keveset költ, sokszor adakozik, 's jótéteményeit alkalmas időben és helyen tudja osztogatni. Az erköltsi törvényre ügyelés nélkül is már a' kevélység kevesebbé hiúkká 's a' fösvénység kevesebbé zsugorokká, 's a' gyönyör szeretés mértékletesebbekké tehetne bennünket.

Sok ember esztendőnként nagy summákat áldoz fel tsalárd képzelődéseinek, a' mi által magának semmi valóságos örömöt nem szerez, tsak néhány eszteleneket ámít-el, az okosak előtt pedig magát nevetségessé teszi. — Ha költségeskedésének tsak tized részét fordította volna is adakozásra 's aprólékos jótéteményekre, amazok tsudálnák, ezek tisztelnék őtet. Már maga az, a' mibe felesleges ékességei 's drágaságai kerűlnek, elégséges volna egy háznépet a' nyomorúságtól, egy betsűletes embert a' kétségbe eséstől, egy beteget a' szenvedéstől, egy adóst a' tömlöztől, 's talám egy ártatlant a' vétektől megmenteni.

Te a' pompában bujálkodásnak boldogtalan rabja, kit a' tsömör és unalom minden nyomon kísér 's ki előtt a' legtisztább örömök esmeretlenek, kit a' mások boldogítása még soha sem gyönyörködtetett; szaggasd el rut lántzaidat; siess jótéteményeket osztogatni 's azok által azt a' kárt kipótolni, mellyet lefolyt élted eltékozlása lelkedre nézve okozott. Ez a' rövid élet hamar elenyészik; mi marad rosszra fordított gazdagságodból hátra egyéb, mint a' bánat? Ellenben jótéteményeid emlékezete soha sem hágy el, 's még a' siron túl is örökké boldogít.

A' mértékletességről.

Ez a' szeretetre méltó erény, melly a' böltseség és bátor szivűség leánya, a' magán uralkodásnak, melly nélkül igaz böltselkedés nintsen, egy fő részét teszi. — Kétfélének lehet mondani, erköltsinek és érzékinek. Az első a' lélek, a' másik az érzékek vágyásait kormányozza. Egyiknek jelmon-

dása ez: elégedjél meg kevéssel; a' másiké ez: úgy örűlj, hogy örömödet bánat ne kövesse.

Nevezetes dolog, hogy erköltsi tekintetben minden túlságok, mind a' jóban, mind a' roszban egymást megélik és folyvást karikát tsinálnak. Igy p. o. az öröm, ha a' mértéken túl megyen, fájdalommá, a' szabadság zabolátlansággá, a' nagyság rabsággá válik; az ész legmagasabb gráditsa határos az esztelenséggel; minthogy a' képzetek soksága a' zavarhoz, 's a' legélénkebb érzékenység a' melancholiához közelít; az igen nagy tudomány kétségeskedésre vezet, minthogy korlátjait esmeri; a' kétségeskedés tudatlanságot 's babonaságot szül; 's gyakran egyik század ostobaságának nagysága a' következőnek megvilágosodását okozta. A' szerentsétlenség elmélkedésre kénszerít, mellyből böltseség, 's ebből viszont boldogság származik.

A' szükségek keskeny határok közé szorításának egyik betses gyümöltse az, hogy a' nagyravágyást, fösvénységet, 's egyébb ártalmas szenvedélyeket elfojtja. A' ki kevéssel megelégszik, az sem nem igazságtalan, sem másokat elnyomni nem törekszik; kötelességei tellyesítésében is bátrabb, mert minthogy boldogsága lelkében alapúl, a' szerentse kevesebbet árthat neki.

A' mértékletesség, 's a' mi abból származik, a' haszonlesés távoztatása a' fedhetetlen jámborságnak legbiztosabb kezese. Legbizonyosabban megment a' szolgaságtól is 's azon mesterkedésektől és alatsony fortélyoskodásoktól, mellyekkel magokat azok olly sokszor bemotskolják, kik boldogságokat a' nagyok kedvezésében keresik. A' nagyokkal egyenlőkké leszünk, ha semmiben sem szorúlunk reájok; sőt még fellyebb valók is lehetünk, mint ők; mert ollyankor közöttök és közöttünk semmi egyéb egyenes viszony nints, hanem tsak a' személyes érdem. — Az élet szükségeit többnyire nagyon hibásan számláljuk; sokszor azokat egész a' fényüzésig 's feslett életig kiterjesztjük. Az igazán szükséges dolgok száma igen kitsiny; 's ha a' titkos indító okokat, mel-

lyeknél fogva azokat szaporítjuk kinyomoznók, gyakran kéntelenek volnánk pirúlni.

A' kényelemnek sok apró nemeitől, mellyek némelly életmódokkal nem férnek öszve, már ifjúságunktól fogva elkellene szoknunk. A' régiek nevelésében fődolognak tartatott a' testet keményíteni, fáradsághoz, hideghez, meleghez, éhséghez, szomjúsághoz szoktatni. Ez által nem csak az egészség nyer, hanem a' megelégedés és a' lélek függetlensége mindenkor, az ész elevensége is gyakran előmozdíttatik. A' ki nem kiván a' szükségnél többet, az tudja, hogy annyit, a' mennyire szüksége van, mindenütt szerezhet; következésképen kevesebbé fél a' veszélytől, mikor a' kötelesség azt magával hozza; 's kevesebbé tsügged el a' történhető szegénységben; mellyik ember látja pedig előre, mit készít számára a' sors.

A' ki hozzá szokik, olly jól aluszik a' zsupon, mint más a' legdrágább 's legpuhább párnán; 's csak az előítélet tarthatja a' mindennap harmintz fogásból álló ebédet a' kettőből állónál jobbnak. — Ne állítsuk, hogy a' mesterség egész ügyességével felékesített szoba nem nyájasabb a' kunyhónál, 's hogy a' jó izléssel választott diszes öltözet a' természeti szépséget nem öregbíti; engedjük meg azt is, hogy a' pompás épületek 's szép kotsik és lovak kellemes birtokok, és hogy a' rólunk efféle tsekélységek tsalárd ragyogványa szerint itélő gyenge lelkek tisztelése néha bennünket gyönyörködtethet. Éljünk az illyen elsőbbségekkel, ha helyzetünk megengedi, de ne betsűljük azokat fellyebb, mint érdemlik, 's hitessük el magunkkal, hogy boldogságunk tsorbúlása nélkűl is ellehetünk nálok nélkűl.

A' fényüzők között megkell külömböztetnünk azt, a' ki pompázás által mások előtt tiszteltetést vél érdemelni, attól, a' ki azt tzéljához érés végett gyakorolja. — Ha egy ifjú azért, hogy a' szép leányoknak, kik a' személyt kevesebbé tudják betsűlni, mint a' ruházatot, testi szépségét mindennel neveli, valamit az öltözés mestersége tanátsol; vagy

ha valamelly ország nagyja a' nála alább helyzetteket, kiken egyenesebb uralkodást gyakorolni nem tud, szemfényvesztés által ámítani igyekezik: az efféle eszközök tzélerányosok lehetnek, 's a' ki velek él, nem annyira hiú, mint okos.

Az öröm is a' szükségek első osztályjába tartozik. A' felesleges szigorúság vagy az igen soká tartó fáradságos munka szintén olly ártalmas lehet, mint az ezzel ellenkező hiba; mert komorrá, gyengélkedő testűvé, butává 's keménnyszivűvé tesz. Ellenben a' mértékletes mulatságok a' képzelődést elevenítik, erköltseinknek kellemet, 's szivünknek a' jótételre hajlandóságot adnak. Azok által mind a' test, mind a' lélek új erőt nyer a' hasznos foglalatosságokra. Ugy látszik, hogy minden olly örömöt, melly senkinek sem tesz kárt, ártatlannak kell tartani; azt pedig, melly egyedül magunknak árt, inkább gyengeségnek, mint véteknek.

Kétséget nem szenved, hogy a' belső 's erköltsi örömöket legfellyebb kell betsűlni; mindazáltal a' testieket 's külsőket sem kell kizárni. — Minthogy az ember lélekből és testből van összetéve, azért a' boldogság 's az erény sem tsupán abból áll, a' mi ezek közűl tsak egyikhez tartozik, hanem annak egyesítésében, a' mit mind a' kettő kiván. A' természet jótéteményeit megveti az, a' ki az általa ajánlott örömökkel nem él, az pedig törvényeit gúnyolja, a' ki az általa belénk óltott hajlandóságokat erőszakosan elfojtja. De az emberi természet kivánságai 's szükségei a' lelket is szintén úgy illetik, mint a' testet, 's következésképen a' hasznos és illendő nem kevesebb figyelmet érdemel, mint a' szép és kellemes.

Reggel dolgozni, estve mulatni, a' testet mindennap mozgásban gyakorolni, minden kitsapongást kerűlni, a' társalkodást és magánosságot egymással okosan felváltani, az ártatlanság nyugalmát megőrizni 's a' kivánságokat és vágyásokat mértékelni: mind ez a' fiatal kort hoszszabbítja, az elmét vidámítja,

az okosságot erősíti 's minden tehetségeinket egymással szépen összszeegyezteti.

Sokszor mondatott már, 's nem lehet eléggé ismételni, hogy a' mértékletlenség, az egészségnek, a' jó hirnek, a' birtoknak, a' lelki erőnek, sőt magának a' gyönyörűségnek is ártalmas. A' testiség rabja alkalmatlan a' huzomos munkára és nyomos gondolkodásra, mellyek nélkűl ritkán emelkedhetik valaki fellyebb a' középszerűségnél. — A' hol az öröm szükséges lenni megszünik, ott a' bánat kezdődik, 's a' ki az elsőt néha magától megtagadni nem tudja, azt nem sokára elhagyja. Egyébaránt is az öröm annál édesebb és érdekesebb, mennél ritkábban élünk vele. Különösen az aszszonyoknak jól megkellene gondolni, hogy a' szerelemnek nints nagyobb ellensége az eltelésnél.

Az étel és italbéli józanság általánosan tekintve egyik ága a' nemzeti gazdaságnak és nevelésnek, különösen az olly tartományokban, mellyekben a' népesség a' föld nagyságával és minéműségével egy irányban van, vagy éppen ezeket fellyűlhaladja. A' ki személye szerint kevesebbet fogyaszt el, az az Ország bővségét szaporítja. Vagynak olly népek, mellyeket a' sok evés és kivált a' sok ivás ront meg.

Az egyszerűség is egyik külömböztető billyege a' mértékletességnek. Tsak azért is, hogy függetlenek lehessünk, szokjunk mások nélkűl elleni 's a' legmindennapibb dolgokban a' magunk szolgálatjával élni. Egy bizonyos esetlen 's tsufos kevélységet is, mellyre sokszor a' méltóság szép neve ruháztatik, nagyon szükséges levetkezni, az alsóbb rendűekhez illendőképen közeledni, 's erősen elhinni, hogy soha sem válik szégyenünkre az, a' mivel magunknak 's még kevesebbé az, a' mivel másoknak használunk.

Az egészségről.

Minthogy a' testi erő fenntartásának mestersége a' boldogságot, sőt az erényt is előmozdítja, azért

ezen tekintetben a' böltselkedés egyik ágának nézethetik. Egészség nélkül mit érnek a' világ egyéb javai? tsak bánatunkat nevelik, hogy velek nem élhetünk. És még is mi esztelenek úgy tékozoljuk azt, mintha romolhatatlan volna! Az ifjúi korban legszükségesebb azt erősíteni, 's akkor gondolunk vele legkevesebbet. „Életünk egyik részét, úgymond La Bruyere, a' másik részének boldogtalanítására fordítjuk."

A' test és a' lélek olly szorosan öszve vagynak kötve, hogy az egyiknek bomlása részből a' másikét is maga után vonja; 's ezen költsönös egymástól függésből az következik, hogy az egészségre vigyázni annyit tesz, mint legalább részből az erköltsökre vigyázni. Ha Galenus valamennyire kérkedékenyen állította is azt, hogy a' heves természetű embert mértékletessé 's a' restet dolgossá tudja tenni; annyi legalább bizonyos, hogy az egészségről gondoskodás némelly szenvedélyek mérséklésére nagyon hasznos, és hogy a' gyönyörökkel viszsza élés a' test erejét és szépségét rongálja 's a' lélek minden tehetségit gyengíti.

Az orvosoktól sem igen sokat sem igen keveset nem kell várni. Ha kevés betegséget esmernek is alaposan és soknak még eddig bizonyos orvosságát nem találták is fel; mindazáltal nem lehet tagadni, hogy soknak gyógyításához tökéletesen értenek; de még az ollyan nyavalyát is, mellyet meg nem gyógyíthatnak, legalább tudják enyhíteni; 's már az az orvos is igen hasznos tanátsadó, a' ki a' betegen tsak látszólag 's tsak ideig óráig segít is 's a' természetnek időt ád erejének minden részetskéjét öszve szedni 's a' nyavalyával szerentsés foganat nagyobb reményivel hartzolni. Tsak a' tudatlanság kívánhatta az orvosi tudományt nevetségessé tenni; kevés van annál tiszteletre méltóbb, ha értelemmel, tudománnyal 's jó lélekkel gyakoroltatik. Mi lehet szebb hivatal, mint szünetlenül a' szenvedő emberiség enyhítésében foglalatoskodni.

A'

A' tapasztalás bizonyítja, hogy a' mi éghajlatunk alatt az egészség megtartásának legjobb módja az, ha minden kitsapongás nélkül józanok vagyunk, 's minthogy legtöbb betegségeink testünk gőzölgésének gátoltatásából származnak, a' hidegnek 's melegnek hirtelen felváltását gondosan kerüljük. A' test mértékletes gyakorlása sem kevesebbé szükséges, mivel az a' nyavalyának egy másik rendszerinti okának, a' mindenféle szorúlásoknak, elejét veszi. A' tiszta levegő is felette fontos; mert az agyvelőnek, a' gyomornak 's a' mellnek foglalatosságait elősegíti, 's az attól megfosztatás teszi a' nagy városokat az egészségre nézve legveszedelmesebbekké. — De, hogy tsak az erköltsi böltselkedésnél maradjak, elég legyen azt megjegyezni, hogy semmi annyira a' vért nem tisztítja, 's a' test minden részei között az arányos egyezést fenn nem tartja, mint a' szenvedélyeken uralkodás, 's az a' belső vidámság, melly az erények rendszerinti társa. Tegyük ehez még azt hozzá; hogy az egészségre vigyázás ugyan egyik fő kötelességünk, de az abban igen meszsze menés vétek; hogy az egészségnek örömeinket gyakran, de kötelességeinket soha sem kell feláldoznunk, és hogy az egészségre legfőbb gondot fordítani nem eszes vigyázás, hanem gyávaság.

Végre nem kell elfelejteni, hogy a' bölts még a' betegségeknek is veheti hasznokat. Azok adnak neki alkalmat a' fájdalmakkal hartzolásban erejét kimutatni, 's arról meggyőződni, hogy minden világi dolgok mulandók, és hogy a' mulandóságok között találtatható igaz vigasztalásokról szükséges jó idején gondoskodnia. — A' halál 's a' haldoklók jó tanáts adók: 's a' temető igen hasznos oskola, mellyben megtanúlhatjuk, melly szükséges légyen magunkat megesmerni, nagyra vágyásunkat mértékelni, 's ellenségeinknek, kik minden órán kimulandanak, megbotsátani. — Néhány szempillantatok múlva minden emberek porrá 's hamuvá lesznek; ez rettentő gondolat az igazságtalan nyomorgatónak, de vigasz-

talással tellyes az igazságtalanúl elnyomatott ártatlannak. — Vallyon a' mi arasznyi életünk érdemes-e annyi fáradságra, a' mennyibe a' magunk lealatsonyítása kerül?

Kis János,
Superintendens.

2.

Régiségek.

„Nos Comes (a) Joannes de Rozgon (b) Judex Curiae Serenissimi Principis Domini Mathiae Dei Gratia Hungariae Bohemiae Regis. Adjuk emlékezetűl, hogy mikor Felperes az Ónadi Nagyságos Czudar Jakab között mint Felperes között egy felől, és a' Vitézlő Dobi László között mint Alperes között más felől, mint Alperes között, (c) ez jelenvaló

---

a) Az Országbirájinak nevek előtt majd mindég látjuk ezt: *Comes*; ellenben a' Nádorispányoknak 's más Ország Báróinak nem. Ennek oka az, hogy a' Comes sokszor annyit tett, mint Bíró. Innen a' Budai Bíró is sokszor neveztetik Comesnek. Hogy pedig az Országbírája volt az olly perekben a' Bíró, mellyekben ad personalem praesentiam Regiam; valamint az Esztergomi Érsek mint Fő Kancellár azokban, mellyekben ad specialem praesentiam Regiam, vólt a' beidézés, azt T. Horváth István Ur velősen megmutatta.

b) Rozgonyi Jánosról azt mondja Wagner Collect. Geneal. Decad. III. pag. 107., hogy 1471. lett Országbirájává; 's az általa kiadott Diploma Dátumát kihagyta. Ismét Decad. II.89. az előtte való Pálóczi Lászlóról, hogy 1470. végin hólt-meg. Ellenben ez Osztálylevél azt mutatja, hogy Pálóczi László 1470. Szent Mihály Esztene vagy Octávája előtt, mikor már az új Országbírája Rozgonyi János folytatta a' törvényszéket, hólt-meg. Jegyezzük-meg, hogy Mólnár Albert az Octávát Esztennek fordítja.

c) A' Dobi Familia a' Monakiból származott. Azt mondja ugyan is Szirmay Not. Topogr. C. Zemplén p. 89., hogy Monaki Mihály elvette Dobi Ersébetet, ki a' Dobi jószágokban férjfivá tétetvén, fija Péter vette-fel a' Dobi

Szent Mihály napi Octáván, melly mi előttünk forgott vólna, Szalontak István az Alperes Prókátora neminemű Egri Captalanba költ Levelet, hártyán valót, kinek az hátán vala a' petsét; melly levélben neminemű az atyafiak közt való osztálynak rendi vala megirva, az Törvényben elő hozott vala; mindjárásst Rákótzi Pál (d) személye szerént felállva, annak az levélnek az mássát kívánta tőllünk az ő igazságának továbbá való óltalmára. Melly levélnek magyarázatja illyen vala:

Mi Egri Captalan adjuk emlékezetűl ez Levelünknek rendiben az kiknek illik mindeneknek, hogy

---

nevet 1405. kinek fija vólt György 1436. ezé László 1461. ki itt említtetik, ezé Egyed (Aegidius), kinek férjfi ágon magva szakadt. — Ez bővebben így van: A' Gúthkeled nemzetségéből származott Diószegi Dorognak, ki Diószeget, Székelyhidot, Csokajt, Acsádot, Pércset, Sámsont, Dorogot, Hadházt, Dobot, Kelemért, Tarjánt 's többeket birt Bihar, Zabólcs és Borsod Vármegyékben, két fija vólt. Az első Lőrintz Dobról neveztetett; fija vólt István, kinek leányát Dobi Ersébetet Monaki Mihály, Lászlónak fija, elvévén, 1364. I. Lajos Király által a' Dorogjószágokban fiúvá tétetett, és szülte a' fent említett Dobi Pétert és Ilonát Thornai Lászlónét. — A' másik fia Dorognak Keled vagy Miklós, ki Diószegről nevezte magát, nemzette a' másik Miklóst vagy Keledet; ki Lászlót és a' másik Dorogot, kinek 1397. magva szakadván, Albisi Zólyomi Márton Diószeg és Székelyhid Felkérője, sokáig perelt a' Dobiak ellen, még a' fiú ág éltében kértt Praefectio eránt; melly per egyességgel végződött úgy, hogy Zólyomi a' Diószegi és Székelhidi, Dobi Péter pedig a' Dobi Uradalmakat megtartották. Lásd a' Gyüjteményemből kiadott 's az akkori per módjáról nevezetes Oklevelet. *Fejér Cod. Dipl. Tomo X. vol. II. p.* 269.

d) Ez a' Rákóczi Pál, András, Gáspár és Menyhért testvéreivel együtt, fia vólt Rákóczi Istvánnak Deregnyői Bessenyő Annától; kik a' Leleszi Konvent által, Rákóczi Lászlóval és annak fiaival Benedek, Mihály és Gáborral együtt, Eszenyi Csapi Jánost, a' Rákóczi, Lucskai, és több részjószágok felkérésétől eltiltatták; Gyüjteményem XII. kötetében 498-dik lapon. Ezek Wagnerben nem találtatnak; de Budai Polgári Lexikonában megvannak.

András és László és János az néhai Morvai Gyapol fiai; 's András, Márton Isépiek; és Domonkos Cseleji Antal fia; 's harmad részről az Néhai Csizi (e) Pál unokái, melly Csizi Pál Comes az Bogad-Radván nemzetéből való, mi elönkben személy szerént jövén, minden ő földökben és örökös jószágokban, mint egy tőkéből (f) származott nevek és atyafiak, jámbor bizonyos férjfiak segítségéből és tanátsokból indíttatván, hogy minden perpatvar és egyenetlenség eo köztök leszállván, illyen oszlást örökké megmaradandót atyafiképpen végeztek, mellyet önnön szájokból előttünk igy vallottanak. Hogy ez faluk Soskocz és Mirk földekkel egyetemben, erdejekkel, rétekkel, szántó földekkel, vizekkel és minden hozzá tartozókkal. Ez faluk úgymint Morva, Körtvélyes és *Rákócz*, Arács, Kékseg és Szin az Sóskút és Mirk földekkel jutottanak Andrásnak, Jánosnak és Lászlónak az Gyapol fiainak. Ismétlen az faluk és földek tudni illik *Lúcz*, Szada, *Megyaszó*, Lask, Bekecz, *Monok*, Mihályi, Lazon és Laskod jutottanak felűl megmondott Miklósnak és Péternek Jank fiainak, Száz Jánosnak és Száz Mihálynak, hasonlóképpen földekkel és rétekkel és minden hozzá tartozókkal. Továbbá az faluk tudni illik Beretó, *Isép*, *Cselej*, Karos, Szegh, jutottanak az fellyűl meg mondott Mártonnak és Andrásnak Isépi Pál fijainak minden eo földekkel, rétekkel, erdejekkel, vizekkel, minden hozzá tartozóival, és ő általok az ő örökösinek és Successorinak örökképen és meghíhatatlanúl, hogy békességesen birhassák és tarthassák. Az falukban pedig, kiknek neve Vid másképen Ondfalva melly Zemplénben, és Bács melly Szólnokban, Peklén és Finta melly Sárosban vagynak, kiket az Néhai Péter Pazdicsi Pemlel fija az Nagyságos Asszonynak az ő Húgának az feljebb megmondott Csizi Pálnak feleségének, ki az fellyül meg-

e) Csizinek neveztetett Csiz nevű pusztáról Lasztócz mellett Zemplin Vármegyében. *Szirmay l. c. pag.* 76. 269.

f) Ex eodem stipite.

nevezett atyafiak nagyanyoknak anyja vala g) igazságának részit adta vólt ki, úgy osztották ki, az mint azelőtt kik magok birtanak. Továbbá az házat avagy nemes udvart, melly Fintán vagyon, oda hátra az napkelet felől, az Jánk fiainak; ismét az két falut tudni illik Szerencset és Uj-Eort az miképpen az néhai Pál, ki Comes vólt, az eo elejek az Monostorhoz, melly Szent Péter és Pál nevére vagyon, ugyan ott Szerencsen hatták vólt, úgy ezek is az atyafiak egy akaratból és szivből azon két falut minden haszmaival együtt az fellyűl megmondott Ecclesiának azon Apostolok átkok alatt örökül birnia engették, semmi további uraságokat azokba meg nem tartván; ezeket hozzá tévén, hogy ha az feljűl megmondott atyafiak közzűl valamellyiknek az férjfi ágban magva szakadna, azoknak részek az több Elejekre avagy azoknak örökösére mindenképpen lennének szállandók. Azt is hozzá tévén, hogy ha az meg nevezett atyafiak közzűl valamellyiket az fellyűl megnevezett jószágok végett perben fognák és tőllök törvénnyel elvennék, az fogyatkozásnak meg — — Közönségesen tartozzanak ismég új osztályt tenni; az Jus Patronatus pedig az felyűl megmondott falujokban, ugyan azon Monostorral együtt, melly Szerencsen vagyon, az atyafiak között legyen az személyek és bizonyságok által. Költ hétfőn Szent Mihály nap előtt 1392-dik esztendőben.

Innét mi az fellyűl megmondott levélnek ténorát ígérűl ígére minden kissebbítés és öregbítés nélkűl ez jelenvaló levelünkben beiratván, az felyűl meg mondott Rákóczi Pálnak, az közönséges és igazságos just kívánván, méltónak ítéltük adni. Költ Budán 54-dik napján Szent Mihály Octávájának, mellyet felyűl megmondánk, 1470-dik esztendőben. "

---

g) Csizi Pálnak a' Pazdicsi Péter testvére lévén a' felesége, talán úgy kelléne lenni: *nagyatyjoknak anyja vala.* — Ezek szerént egy fokot hibázik Wagner, ki az itt megírttak nagyatyjának teszi Csizi Pált, nagyanyjának pedig a' Pazdicsi leányt teszi.

Ezen Osztálylevelet egy régi, a' mint emlékezem, 16-dik Századbeli másolatból írtam-le; hol? és micsoda levéltárba? az sem a' Diplomatikára, sem a' nyelvészre nem tartozik. A' nyelvre és Rákóczi 's Monaki nevezetes Familiák eredetére tudni jó; annyival inkább, hogy eddig Szirmay h) és Fejér i) által tsak kivonatban adatott ki. Ha ez magyarúl vólna eredet szerént az Gróf Andrássy Levéltárban; Szirmay megemlítette vólna, mint a' Lasztóczi Osztályról. Kiadásában fő czélom az, hogy számtalan Diplomák vannak magyarúl fordítva mint ez; de első tekíntettel látszik, hogy fordítások. Tehát Kazintzynak a' Lasztóczi Osztálylevél fordítására nézve igaza van. Azt én is láttam; de nem egyéb annál.

Nagy Gábor.

3.

A' Hazában tenyésző sokféle szőlőfajták rendbe szedhetéséről, elnevezhetéséről, velek való esmerkedésről; mind első lépéséről a' miveltebb Bor-tenyésztésnek: egynehány Hegyközi szőlőfajták szabályozásával, 's választó béjegeikkel valo leírásával eggyütt.

1. §.

Hazánk jó földje soknemű termesztményeit, a' hasznot hajtó szorgalom rég figyelme 's munkálata alá vévén, szembetűnő az előmenetel, mellyet kivált nehány évek ólta tsak nem minden növevényi termesztmények körűl, a' próbatételek 's javítási munkálatok tettek. Ámbár ezek közt a' szőlőtenyésztés egy olly fontos ága a' gazdálkodásnak, melly

h) Szirmay Not. Top. Comitatus Zemplén p. 90.

i) Fejér Cod. Dipl. X. II. 69. et 90. ex. MSS. Fejérvarianis.

azon kivűl, hogy bővön jutalmazza meg a' míves fáradtságát, még egy is a' Magyar földön termett Bor az Európai legszeszesebb, 's a' vele való helyes bánás által legjobbá tehető borok közzűl: kevés még is a' figyelem, melly eddig hazánkban e' nagy betsű plántára fordítódott. Ültetése, mivelése körűl többnyire tudatlan földmívesek, 's ezek is minden újabbi próbatétel nélkűl, tsak az Ősökről rájok maradt szokás szerént foglalatoskodnak, megvetvén minden ollyan tanátslatot, mellyel a' józanabb ész, 's a' gondosabb figyelem e' derék növevény nemesíthetését előmozdítani törekszene; — a' must készítése, borral való bánásra nézve, mind eddig tsak nem mindenütt az az egyszerű mód van divatban, melly eleitől fogva akadálya volt a' mesterségesebb vele való bánás által legtökélletesebbé tehető Magyar földi borok más Nemzetek borai felett való fel nem emelkedhetésének; megelégedvén az egyűgyű szőlőmíves borának annyi szeszével, mennyi neki hamar kedvet, 's gyakran részegedést okozhat; és ámbár e' panasz honi szőlőmívelésünket tsak annyiba érdekelheti, a' mennyibe a' nemesebb szőlőmívelés, a' gazdálkodás több ágai körül tett szerentsés újabb felfedezéseknél 's vizsgálódásoknál sokkal hátrább maradt; mert tagadhatatlan, hogy voltak ez előtt is, vagynak ma is, kik tettek és tesznek próbát, 's javaslatot a' szőlőmívelés jobbítása körűl: de mint tapasztalható kevesebben veszik még is figyelmökre, 's kevesebben követik azon régi újabb próbált tanátslatokat, mellyekkel némelly érdemes hazafiak, a' bortenyésztés javítására a' szőlőmíveseket ébresztgetni törekedtek 's törekszenek, mint a' mezei gazdálkodás más ágainak azon újabb próbáit, mellyekbe már más Nemzetek példájára — hálá a' gondviselésnek! — Nemzetünk is kitűnő előhaladást tett.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy a' szőlőtenyésztés jobbítása körűl való próbatételeket, tsak a' nagyobb módú 's bő tehetségű szőllős gazdák gyakorolhatnák, nem lévén a' tsekélyebb tehetségűeknek értékek, és idejek az újabb felfedezések munkámí-

ves próbálgatására: de lehet tsak ugyan akárkinek is figyelem alá venni, 's tanátslatokat készítni arról, hogy mimódon lehessen a' szőlővel való esmerkedés, ennek mívelése, borral való bánás, 's annak eltartása által ezen nemes plántát jobb móddal tenyészteni, 's több hasznúvá tenni. —

Terjeszszük ki azért munkálatunkat elsőben is a' sok fajtájú szőlőkkel való megesmerkedésre, azoknak rendbeszedésére, elnevezésekre, vagy meghagyható neveiknek meghagyásokra. — Ezután a' szőlővesszők ültetésére, ótására, a' föld minéműségéhez, a' hely fekvéséhez képpest a' szőlőfajták kiválogatására, a' tőkék metszésére, kapállására, kötözésére, tisztogatására. — Ennek felette a' közönséges must készítésre, a' bor elszűrésére, annak szeszesedése körűl való vizsgálódásra, eltartása módjára, — végre az aszszú, 's más mesterséges borok készítésére, 's az azokkal való bánás módra. — Minthogy pedig ez, részint mint külön tárgyú, részint mint széles kiterjedésű munka, egy embernek terhes volna; igen tzélirányos lenne, ha többen egyező igyekezettel e' tárgyban munkálódván, kiki szabad választása szerént, vagy egyik vagy másik ágát a' szőlő és a' bor nemesítésnek, tzélúl tenné magának, a' szerént, a' mint azt ön tehetségével reménylhetné inkább közhasznúvá tehetni.

Nagyváti a' szorgalmatos mezei gazda 2-dik Darabjában, hol a' gazdasági tárgyakról való értekezést a' szőlőmívelésen kezdi, azt óhajtja, hogy „kí„vánni lehetne, hogy valaki vállalná magára, a' ne„vezetesebb bortermő helyeken mívelni szokott szől„lőtöveknek esmertető jeleivel való leírását.“ — Én e' munkára minekelőtte ezt olvastam volna, már régen felébredtem: ez által pedig új ösztönt találván rá, vizsgálatom alá próbáltam venni az Érmellyéki 's ahoz közel lévő szőlőhegyeken, vagy is az úgy nevezett *Hegyközön* tenyésző sok szőlőfajták rendbeszedését, azoknak felosztását, béjegezését, 's elnevezését: melly szándékomban e' következőkre terjesztettem ki figyelmemet. —

2. §.

A' szőlő (vitis) a' Növevények Országában Linne után a' Magyar Fűvész Könyv felosztása szerént, tartozik az öthimesek seregébe, az egy-anyások rendébe. — „Bokr. 5 Szirm. volna, de szirmai a' he„gyeknél öszve vannak ragadva, 's virágzáskor le„hullanak. Bogy. 1—5 magvú, szára tserjés. Lev. „nyelesek, karélyosok, szegletekre kikanyargatva, „minden Levéllel által ellenben egy-kotsán, a' melly „vagy termő vagy meddő, a' termő széllyel ágadzik, „'s billenges fürtökké lesz, a' meddő két három ágú „kattsá válik." — Fajai közt természetes állapotjában, a' nevezett Fűvész Könyv előadása szerént Hazánkban tsak a' Bortermő (vini-fera) és a' Petrezselyem (laciniosa) szőlő esmeretes. De valamint minden más nemesített növevényeknek; úgy ennek is az emberi szorgalom, a' mívelés, szóval a' tenyésztés által számtalan sok fajtája (hason faja) szaporodott el, mellyek mind eddig majd minden szőlőhegyen más más nevekkel bitangolódván, méltó, hogy reá több figyelem fordítódjon, és sok fajtáji rendbeszedésével a' szőlős gazdákra nézve a' haszon a' gyönyörűséggel párosúlva legyen. —

3. §.

A' sokféle szőlőfajták közt számosan találtatnak ollyanok, mellyek természeti tulajdonságokra nézve, vagy tökélletesen eggyeznek, vagy nagyon hasonlítanak egymáshoz; vagynak p. o. ollyanok, mellyek ugyan azon helyen, később vagy korábban éppen egy időben érnek; vannak ollyanok, mellyek egyforma tulajdonságú földet, éghajlatot szeretnek; vannak ismét ollyanok, mellyek egyforma munkát, különösen egyforma metszést kívánnak: mind ezeknek tekintetbe való vétele már alkalmas eszközűl is szolgálhatna a' szabályozásra, ha a' bortenyésztés nemesítését mindjárt a' szőlőmívelésen, vintzellérkedésen kellene kezdeni. De minthogy e' sokra kiterjedő gazdasági tárgy azt kívánja, hogy

elsőben is a' számtalan zavarba henyélő szőlőfajtákat szedjük rendbe, nevezzük el, 's esmertessük meg a' szőlőmívelést kedvellőkkel, és úgy taníttsuk osztán őket a' mívelésre: amaz említetteket mellőzve egészen másunnan kell a' szabályozásra kiindúlni.

Sokan, kik eddig a' szőlőfajták rendbeszedésére felébredtek, tsak egyedűl a' Fürtök és Bogyók nagyságát, szinét, sűrűségét, ritkaságát akarják választó tzímerül tenni a' szőlőfajták felosztásában. Ámbár ezeken a' föld minéműsége, a' mívelés, az időjárása, gyakran sokat változtatván, ezen osztályozások is tsak mellesleg lehetnének választó tzímerek: a' felette sokra szaporúlt szőlőfajtákra nézve mindazonáltal, minthogy a' kitűnőbb különbség kedvéért a' legkisebb különböztető jelnek is sok hasznát vehetni; nagyon helybehagyható, sőt tzélirányoson használható választó jelek lesznek az érdeklett fürtök, és bogyók szinéből, formájából, ritkaságából, sűrűségéből vett választó tzímerek: tsak hogy ezek magokba nem tsak nem elégséges, de még nem is egész világos felosztások lesznek. Mert alkossunk most egy új *Rendszert* a' szőlőfajták rendbeszedésére, 's a' Fűvészség alkotmánya szerént, valamint Linne és más Fűvészek azt a' rendet követték, hogy a' plánták egész alkotásából az ugyan azon egy *Rendbe* tartozó növevényeknek *Nemi* nevét meghatározván, ismét ugyan azon egy *Nem* alá tartozó különböző *Fajoknak* virágzások, levelek, szárok, gyümöltsök, sőt néha gyökerek formájából is külön Faj neveket adtak a' Nemi név mellé: Úgy, ha a' szőlőfajtákat a' zavarból kitisztítani, 's rendszeresen akarjuk felosztani, irjuk le mindenik fajtának szembetünő választó tzímerét, levele, bogyója, fürtje, sőt, ha lehet, még a' venyigéjének is minéműségét, ne pedig tsak a' bogyók szinét, szagát, sűrűségét, ritkaságát.

Mivel pedig a' szőlőnek, mint említém, igen sok fajtája van, jó lesz véleményem szerént, ha ezen Nemi név alá *szőlő* a' hason fajokból egynehány osztályt tsinálunk, 's azok alá irjuk leginkább oda

tartozókat. Melly hason fajokból vett osztály formálásba tegyük alapúl az egymáshoz szinekre, 's gyümöltsök minéműségére leginkább hasonlító szőlőket; 's ezen osztály alá tartozó fajtákat osztán, leveleikből, fürtjök, bogyójok, venyigéjek különbségéből vett választó tzímerekkel együtt irjuk le. —

4. §.

A' szőlőfajták eddig esmert nép száján forgó nevei között igen sok bortermesztő hegyeken és kertekben, nevezetesen a' Hegyközön is igen esmeretes a) a' Gohér (Hazánk Dunamellyéki részén Bajor, hihetően Baváriai eredetéről), b) a' Moskotály (talán Moschus hathatós szagától), c) a' Bakar (Bacharách Rénus mellyéki nevezetes bortermő várostól, hol állott egy Bachi ára), d) a' Fekete: és mind ezeknek sok rendbéli fajtáji. Az ezeken kivűl valók pedig vagy tsak tsemegének valók, mint a' Ketsketsetsű, Lendvai 's t. e' f. vagy mind fejér bogyójú bortermőek; azért is tzélom volt, hogy a' szőlőfajták elrendelésére nézve e' következő osztály rendet alapíttsam: 1. Gohér fajták. 2. Moskotály fajták. 3. Bakar fajták. 4. Fekete fajták. 5. Tsemege fajták. 6. Fejér boros fajták. De, mivel a' 3 elsőbb nevezetek nem minden szőlőtermő tájéknak tulajdonai, 's annál fogva kétséges, hogy jobb akadván helyettek tsak szőlőfajta neveknek is megmaradhatnak-e? azonban, ha tájékunkon nintsenek is, de vannak a' Hazában másutt nem Bakar fajta piros bogyójú szőlők, mellyek, mint nem fejér bogyójúak, a' fehér borosok közé nem tartozhatván, zavar lenne az osztályozásban. Helyesebbnek találtam azért azon béjegekből alkotni az osztály rendet, mellyek az egész szőlők seregébe legszembe ötlőbbek; legszembe ötlőbbek pedig ebbe a' Bogyók színe és formája, midőn tsak ezen 3 színű fehér, fekete, piros; és ezen 2 formájú gombforma, és tojásdad, vagy ezekhez mind színekre mind formájokra nézve nagyon hasonlító szőlőfajták tájékunkon esmeretesek; mellyre nézve következő osztály-rend alapítódhatik:

I. Fő osztály *fehér Bogyóuak* al osztály a) gombformák, b) tojásdadok.

II. Fő osztály *fekete Bogyóuak*, al osztály a) gombformák, b) tojásdadok.

III. Fő osztály *piros Bogyóuak*, al osztály a) gombformák, b) tojásdadok.

Ekképpen rendelődhetvén el véleményem szerént a' szőlőfajták, szükség, hogy ezen szabályozás után figyelmet fordíttsunk a' választó tzímerek (characterek) kiválogatására, 's a' különböző szőlőfajtákkal ezek szerént lehető megesmerkedésre.

5. §.

A' választó tzímerek minéműségei:

1. *A' fürtök formái.*

Nagy billenges vagy gerézdes, mikor a' felső 2 v. 3 billeng is meg annyi kis fürt formába fekszik az egész fürtön p. o. erdei szőlő. *Apró billenges*, mikor a' billeng kotsányi rövidek, 's a' fürt egyenlő billenges. *Merő*, mikor a' bogyók a' billengeken merően állanak. *Tseplesz*, mikor a' bogyók a' gyenge kotsánokon letsüggve nyúlángoznak. *Bugjos*, mikor a' kotsán széllyel ágazási egymástól távolotska kinyúlnak. *Zömök*, mikor a' fürt kupforma zömök. *Hoszszúd v. nyúlánk*, mikor a' fürt hoszszúkás p. o. juhfark. *Sűrű* (contracta), mikor a' bogyók a' fürtön sűrűen állanak. *Tömött* (coarctata), mikor a' bogyók tömötten egymásba nőttek p. o. szeremi zöld. *Ritka*, mikor a' bogyók távol állanak egymástól. —

2. *A' bogyók minéműségei.*

Sárga, *fehér*, *zöld*, *rózsaszín*, *piros*, *sötét*, mikor a' piros szín feketéllő. *Fekete*, *kék*, *rozsdás*, mikor a' sárga v. fehér bogyón rozsdaszín fótok vagynak. *Hamvas*, *szeplős*, *eres*, mikor a' bogyón apró erek látszanak. *Gombforma*, *tojásdad*, *makkszem*, a' tojásdadnál hoszszabb mint a' makk 's a' vége egy kevéssé hegyes. *Husos* v. *ropogós*,

mikor a' bogyó a' kóstoláskor kevéssé rágós. *Leves*, ha a' felbontáskor böv nedve van. *Kemény*, *puha*, a' tapintásnál fogva. *Szijjas* v. *szivos*, mikor a' böre vastagotska. *Hártyás*, mikor a' böre hártya forma gyenge.

3. *A' levelek formái.*

A' szölölevél rendes álkotása ez: a' hoszszú nyelen egy tenyeres levél rendesen 5 hasábú, mélyen v. kevéssé kerek karéjú, 3 alsó hasábja v. tompa v. lántsás végű, két felső karéjja v. széllyel nyiló v. egymásra fekvő. Éle fürész fogas, tsípkés, alsó lapja v. mojhos v. sima, felső v. sima v. redős. — Ezek szerént már az említett minéműségek rá alkalmaztathatók, a' mint a' külön fajtákba inkább v. kevésbé megvagynak.

4. *A' venyigék minéműsége.*

A' Venyigék minéműségét leginkább a' színekből, és a' rajtok végig menő Barázdás tsikokból lehet meghatározni. A' jól megért Venyige szine v. *Téglaszin* mikor mint a' tégla setét verhenyes, v. *Fa hajszin* mikor mint a' fűszerszám fahaj kevésbé verhenyes, v. tsak *Fakó*; a' rajta végig menő tsikok v. *tzérnaszál sürük* v. Pántlikás szélesebbek.

Ezek lévén leginkább esmertető választó tzímerei a' vidékünkben termő szőlőfajtáknak, ámbár ezek közzül a' valamék fajra tartozók, az ugyan azon fajtaúakra nem mindég szorossan szabhatók: mert megesik p. o. hogy ugyan azon szőlőfajtán, sőt tsak egy tövön is, vannak külömböző szabású fürtök és levelek. De ha a' természetes állapotjokba lévő, vadúl tenyésző növevényekben is gyakran rendet bont az egyformaságot nem kedvellő természet, mennyivel inkább sokféle alakokba öltözteti a' nagy gonddal mívelt bujálkodó plántákat. — Azért is, ha szinte szorossan meg nem határozhatják is a' választó tzímerek a' szőlőfajtákat: rájok lehet m. a. az ugyan azon fajtákra esmerni azokból a' béjegekből, mellyek bennek legkitünőbbek, 's mellyeknél fogva leg-

inkább hasonlítanak egymáshoz: külömben is a' plántáknak olly bő leirása, melly a' legkissebb választó tzímerre is kiterjedne, hoszszas, unalmas, 's még inkább zavart okozható, mint eligazító. —

6. §.

Midőn ekképpen osztán rendet alapítunk, 's választó béjegeiket leirjuk a' szőlőfajtáknak, igen természetesen következik, hogy minden, ki a' szőlővel esmerkedni kíván, ezt kérdje, hogy mi lesz hát a' neve mindenik fajtának? mert név nélkül a' tárgyakat egymástól megkülömböztetve másokkal megesmertetni nem lehet. — Szinte legnagyobb figyelmet érdemel azért a' szőlőfajták rendszeres elosztására nézve a' külön fajták neveikkel való esmerkedés: mert ez a' tsak, a' mi alapúl szolgálhat e' hasznos munka kivitelébe; ez, a' melly felmenthet bennünket azon őseinket érdeklett vádalóll, hogy a' Magyar kevés gondot fordít legjobbá-tehető Bora tenyésztésére; ez, a' melly a' szőlőmívest eligazíthatja abban, hogy szőlője tenyésztésébe miképpen párosíttsa a' hasznot a' gyönyörűséggel.

Talán miólta a' Bor tenyésztés az emberek között közönségessé lett, 's miólta egyik fajta szőlőt a' másiktól a' szőlőmívesek megtudnak különböztetni, minden Bortermő helyeken vóltak egy vagy más nevei a' szőlőfajtáknak. Meghagyjuk-e azért az eddig nép száján forgó szőlő neveket, mellyek közzül sokakat az elő idők egyszerűségéhez képpest, vagy az egy tájékból más tajékba való által ültetés, vagy a' legegyűgyübb más tárgygyal való egybe hasonlítás szülvén, mind eddig a' gondatlan rá nem figyelmezés elnézett és meghagyott, vagy pedig, ha nem mindenik helyett is, de legalább nagy részént újakat formáljunk, ezt a' szőlőbe gyönyörködők különböző ítélete határozhatja meg. Értelmem szerént meghagyván a' meghagyható eddig esmert neveket, azokra nézve, mellyek helyett szükséges képpen új kivántatik, igen tzélirányos lenne munkálatunk, ha, a' mit a' növevények egész Országának honyi nyelvünkön

lett rendszeresítése alkalmával, ama nagy nevű Fűvészek Diószegi és Fazékas Urak tettek, mi is ugyan azt tennők a' szőlőfajták új nevezésével. Valamint t. i. ők a' bábák száján bitangolt kivető plánta nevek helyett, vagy tenyészése helyétől, vagy egész alakja, vagy virágja, vagy gyümöltse formájától adtak díszes új neveket a' plántáknak: úgy mi is e' módot követvén a' szőlőfajták név adásában, hagyjuk meg elsöben is azokat a' neveket, mellyeket kéttség nélkül tudunk, hogy a' szőlőfajtákra eredeti hazájokról ragadt; annakutánna a' többekre nézve, a' fellyebb mondott mód szerént, a' választó tzímerekből formáljunk kellemes hangzású rájok illő új neveket. Tsak hogy amaz elsőbbre nézve ne elégedjünk meg tsak azzal, hogy valamelly Tartománytól vagy tájéktól származzon a név, mert egy tájék több szőlőfajtákkal is diszesűlvén, ha az ott tenyészők közzűl tsak egy fajtára ragasztjuk a' tájék vagy Tartomány nevét, úgy még a' Zavar fent marad; hanem legyen mindég a' tájék neve mellett valami ollyan vagy szinéből, vagy formájából vett elnevezése a' szőlőnek, melly azt eredeti helyén is az ugyan ott termő más fajtától néműleg megkülönböztethetné: így p. o. a' most Bavária eredetéről Bajornak, vagy nem tudni még Alföldről Alföldinek nevezett szőlőfajták nevei meg nem maradhatnak, nem lévén mellettek más választó jel, melly az ugyan ott termő több szőlőfajtáktól őket tsak valamennyire is megkülönböztetné; de maradhat a' Szeremi zöld, a' Jenei Fekete, Budai Fekete, mellyeket hihetően Hazájokban is a' melléjek ragasztott szini nevek a' több ott termőktől megkülönböztetnek.

A' választó tzímerekből vett szőlő nevekre nézve tagadhatatlan, hogy sok van tsak tájékunkon is a' nép között mind eddig divatozó nevek közt ollyan, melly alkalmason lévén formálva, méltó a' meghagyásra: így p. o. a' Fentkötő az alatt termő termések módjától, a' Változó nem rendes tenyészésétől, a' Makkszem, a' Ketsketsetsű, Bogyójok formájától; a' Hárs-levelű, levele formájától vévén neve-

ket, miért ne maradhatnának? annyival is inkább, hogy kimondások mind a' fülnek, mind a' szájnak elég idomosok. De több van ollyan a' szőlőfajta nevek között, mellyek vagy nem helyesen vannak formálva, vagy ha a' természeti hasonlatosságból nevezödtek is, de vagy disztelen hangzásúak vagy botránkoztatók p. o. Madárszőlő, ezért mert a' madár szereti, holott az mindeniket édesden megeszi; Bakmonya, botránkoztató nevű, Tzigány, Rumonya, 's. t. e. f. dísztelen nevűk, ezek azok, mellyeket elkell felejtenünk, mellyekre nézve az újítás szükséges.

Vannak még ollyan szőlő nevek is, mellyek vagy idegen nyelvből, vagy a' korunkba esmeretlen dolgoktól származtattak: mint p. o. Gohér, Formint, Moskotáj, 's a' t. Ezeknek eredetét, ha lehet nyomozzuk ki, vagy ha találunk helyettek alkalmas neveket formáljunk, vagy ha egyikkel se boldogúlhatnánk, azokat, a' mellyek nem kellemetlen hangzásúak, szükségből tulajdon faj neveknek (nomina trivialia) hagygyuk meg. — De a' már a' kérdés, ki lesz az elítéllő a' szőlőfajták meghagyható neveinek meghagyásában, vagy az újítandók újításában? — a' többség — többeknek, kik a' szőlő tenyésztésben gyönyörködnek, ítélete, 's próbája; mert ez egy magános ember munkája nem lehet, közösön kell e' tárgyban munkálkodni, észrevételeinket folyó irásokban, vagy magános levelekben egymással közleni, hogy az öszve hasonlításokban, és próbatételekben való gondos figyelem eligazíthassa 's megállapíthassa a' szőlőfajták elnevezését. —

7. §.

Valamint pedig a' szőlőfajták neveinek meghagyása, vagy új nevek formálása egy ember munkája nem lehet: ugy még inkább nem lehet az, hogy a' Hazában tenyésző minden szőlőfajtákat rendszeresen eloszthassa és öszve szedhesse. Mert kinek vólna annyi magához való bizakodása, hogy a' felosztásban önnön értelméhez 's vélekedéséhez szabja, min-

mindenkinek véleménnyét? Kinek vólna arra elég ideje, pénze, béketűrése, utazási módja, hogy minden hazai szőlőfajtákat rendre visgálhasson, 's determinálhasson? — Többeknek egy tzélra törekszö munkálkodása kivántatik erre; még pedig úgy, hogy a' szőlővel való esmerkedésbe gyönyörködő hazafiak, több rendbéli próbák és munkálatokból a' szőlő külömbféle fajtáinak rendbe szedhetésére egy helybehagyást érdemlő osztály rendet alapítván, a' szerént, a' mint a' Haza különböző bor termesztő tájékinn sok és különbféle fajtájú szőlők találtatnak, azokat a' megállapított osztály rendbe meghagyott, vagy újonnan formált neveikkel, 's egész alakjokból vett kitűnőbb választó tzímerekkel együtt írják le, és vagy egymással, vagy az e' munkát bíráló tudósokkal közöljék.

Így lennének oztán az egész Hazában szanaszét még eddig tsak bitang neveik miatt zavarba, vagy homájba lévő sokféle szőlőfajták rendbeszedve. Így érnék el szőlős gazdáink néhány évek teltével azt a' bóldog kort, mellyben bővebben megesmerkedvén a' gazdálkodásnak azon igen fontos tárgyával, hogy melly tájékonn, 's mitsodás földben melyik szőlőfaj inkább tenyésző, 's bővebben termő, az eddig tapogatva próbálgató együgyű szőlőmívesek nem mindenütt tzélarányos, és sikeres szőlőtenyésztések helyett, bizonyos hasznot, és gyönyörűséget hajtó szőlő táblákra tennének szert. —

8. §.

A' szőlőfajták osztályai:

I-sö osztály, *fehér bogyóuak.*

a) Gombforma bogyóuak

1. *Erdei* v. **Bő-boros.* Fürtje zömök, nagy billenges, sűrű. — Bogyója gombforma, leves, szeplős, rozsdás. — Levelei kevéssé karéjosok, apró fűrész-fogasok, alól sűrű molyhosok, felül símák, világos zöldek, értkorokban habosok. — Venyikéje fakó, tzérna tsíkos. — — Bővön termő lévén, kedvellik a' szőlős gazdák.

2. *Juhfark.* Fürtje hoszszú, mint a' juhfarka, apró, billenges, tömött. — Bogy. gombforma, hártyás, rozsdás, édes leves. — Lev. mélyen karélyosok, kikanyargatott, tsipkés, für. fogasok, alól felűl símák, viasz szin sárgák. — Veny. fahaj szin, tzérna tsíkos. — — Igen édes gyümöltsű, de korán elrothad.

3. *Bihari-boros.* Fűrtj. apró, billenges, zömök, ritka. — Bogy. gombforma, eres, rozsdás, szívos. — Lev. kevéssé karélyosok, alsó lapja ritka, molyh., felűl sim., világos zőld. — Veny. fakó, pántlika tsíkos.

4. *Hárs-levelű.* Fűrtj. nagy bill., zöm., merő, ritka. — Bogy. nagy, gombforma, szeplős, húsos. — Lev. kevéssé karélyosok, kiterűltek, apr. für. fog., alól sűrű, molyh., felűl símák. — Veny. fakó, tzérna tsíkosok.

5. *Madár* v. **Borsó sz.* Fűrtj. hosz., nagy bill., sűrű, merő. — Bogy. szőke, apró, kemény, gombform. — Lev. mélyen karélyosok, nagy fűr. fog., közép hasábja lántsás, szives szabású, alól molyhos, fel. sima. — Veny. fakó, apró tzikkelyű, pántl. tsík.

6. *Fehér-bakar.* Fűrtj. apr. bill., merő, ritka, baglyos. — Bogy. gombf., szeplős, leves. — Lev. mélyen kar., alól kevéssé molyh., felűl sim., fodrosok. — Veny. fakó, tzérn. tsík. — — Termete a' piros bakaréhoz hasonló.

7. *Kerek* v. *illatos Muskotály.* Fűrtj. hoszsz., apró bill., töm. — Bogy. gombf., rozsd., szepl., szagos, husos. — Lev. alól felűl sim., apró für. fog., kevéssé karélyosok, válba egymásra fekvők. Sárgás zőldek. — Veny. fahaj sz., tzérn. tsík.

8. *Szeg-szőlő.* Fűrtj. nagy bill., buglyos, ritka. — Bogy. gombf., puha, szögszin. — Lev. mélyen karélyosok, alól molyh. — Veny. fahaj sz., tzérn. tsík.

9. *Alatt-termő.* Fűrtj. nyúláng., tseplesz, ritka. — Bogy. gombf., tojásdad szabásúak, sárgák, levesek. — Lev. kevéssé kar., apr. für. fog., alól felűl

símák. — Veny. sűrű, bötykösök, pántl. tsík. — — Rendesen bőtermése lent a' tőke körűl díszlik.

10. *Nyesti-fehér.* Fűrtj. nagy bill., tseplesz. — Bogy. gombf., husos. — Lev. mélyen karélyosok, nagy für. fog., alól durva, molyh., felűl redösök. — Veny. pántl. tsík.

11. *Arany-szín.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., ritka. — Bogy. gombf., szép világos sárgák. — Lev. mély. karély., közép karélya tompa szabású, alól kevéssé molyh., felűl sima. — Veny. tégla sz., pántl. tsík.

12. *Lapú-levelű.* Fűrtj. hoszsz. nagy bill., tömött. — Bogy. gombf., szőke, kemény. — Lev. kevéssé karélyosok, labodások, alól molyh., felűl redősök. — Veny. fakó, tzérn. tsík.

13. *Lyán* v. *Narants sz.* Fűrtj apr. bill., hoszsz., ritka, buglyos. — Bogy. gombf., sárgás, fehér, édes, leves. — Lev. mély. kar., apr. für. fog., alól molyh. — Veny. fahaj sz., tzérn. tsík.

14. *Nyár-héjjű.* Fűrtj. apr. bill., nyúláng, tseplesz, ritka. — Bogy. gombf., szeplős, hártya héjjű. — Lev. kevéssé karélyosok, alól molyh., felűl símák. — Veny. fahaj sz., pántl. tsíkos.

15. *Gyöngy-fehér.* Fűrtj. apr. bill., hoszsz., ritka, buglyos. — Bogy. gombf., apr., leves, a' fagyöngyhöz hasonló. — Lev. kevéssé karélyosok, közép kar, lántsás szabású, nagy für. fog., fodrosok, alól molyh., felűl símák. — Veny. fahaj sz., tzérn. tsíkos.

16. *Lelt* v. **Hártya-héjjű* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., sűrű. — Bogy. gombf., hártya-héjjű, leves. — Lev. kevéssé karélyosok, apr. für. fog., alól molyh., felűl símák. — Veny. tégla sz., tzérn. tsík. — — Igen leves bogyói hamar elrothadnak.

17. *Fehér-boros.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., ritka. — Bogy. gombf., szőke, husos. — Lev. mély. kar., nagy für. fog., alól molyh., felűl redösök. — Veny. fahaj sz., tzérn. tsík.

18. *Járdován.* Fűrtj. nagy bill., zömök, sűrű. — Bogy. gombf., ropogósok. — Lev. mély. kar., alól

kevéssé molyh., nagy fűr. fog. — Veny. tégla sz., pántl. tsík.

19. *Bakmonya* v. **Lugas-fonó.* Fűrtj. nagy bill., zöm., tömött. — Bogy. gombf., nagy szemű, tiszták, ropogósok. — Lev. mély. kar., válba öszveérők, váltogatva tsipk. für. fog., kikanyargattak, karélyai lántsás szabásúak, alól kevéssé molyhosok, felűl redősök, sötét zöldek. — Veny. tégla sz., tzérn. tsík. — — Buján növő lévén, lugasnak alkalmatos.

20. *Lendvai* v. *petrezsejem sz.* Fűrtj. apr. bill., zömök, sűrű, merő. — Bogy. lapossas gombf., tiszta sárgás, husosok. — Lev. ötösök, levelkéi tzifrán szabdaltak. — Veny. gindár, fakó, tzérn. tsík.

21. *Fehér-bodon.* Fűrtj. zömök, apr. bill., ritk., bugly. — Bogy. gombf., szőke, hamvas, ritkán szeplős, husos. — Lev. 3 kar., kevéssé karélyosok, apr. für. fog., alól sim., felűl redősök. — Veny. tégla sz., tzérn. tsík.

22. *Fentkötő.* Fűrtj. tömött, hoszsz., nagy bill. — Bogy. gomb., rozsdás, ropogós. — Lev. mély. kar., nagy für. fog., alól ritk., moly., felűl sím., fényes fodrosok. — Veny. fahaj sz., tzérn. tsík. — — Fűrtjei a' plánta derekán termenek.

b) Tojásdad bogyóuak.

23. *Sárga-gohér.* Fűrtj. hoszsz., nagy bill., tseplesz. — Bogy. tojásd., ritka, rozsdás, hártyahéjjű. — Lev. kevéssé karély. v. karélyatlanok, nagy für. fog., fodrosok, alól molyh., felűl sím., setét zőldek. — Veny. tégla sz., tzérn. tsík.

24. *Muskotály-gohér.* Fűrtj hoszsz., apr. bill., merő, sűrű. — Bogy. tojásd., rozsdás, ropogós. — Lev. mély. kar., kikanyargattak, nagy für. fog., alól felűl simák, válba széllyel állók. — Veny. fahaj sz., tzérn. tsík.

25. *Változó.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., buglyos, ritka. — Bogy. tojásdad szabású, sárga, rozsdás, puha. — Lev. nyele barna, kevéssé karélyos, váltogatva tsipk., für. fog., fodr., alól molyh., felűl

sim., komor, setét zőld. — Veny. tégla sz., tzérn. tsík. — — Gyümöltse egres korába fekete, az érés-sel lassanként fehéredik meg.

26. *Makkszem-gohér.* A' sárga gohértól tsak abba különböz, hogy bogyói makkszeműek, kevéssé husosok. — Fűrtj. apr. bill., ritka.

27. *Szendrei* v. **Málna-ízű.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., sűrű. — Bogy. tojásd., ropogós, kevéssé rozsdás. — Lev. alól molyh., felül red., apr. für. fog., válba hátalók, sárgás zőld színűek. — Veny. szőkés, fakó, pántl. tsík.

28. *Szeremi-zőld.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., tömött. — Bogy. tojásd., zőld, hártyás, leves. — Lev. mély. kar., kikanyarg., tsipk. fodrosok, köz. kar., lántsások, alól molyh., felül símák. — Veny. fakó, tzérn. tsík.

29. *Furmin* v. **Szamatos.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., sűrű. — Bogy. tojásd., rozsdás, husos. — Lev. kevéssé 3 kar., tsipk. fűr. fog., alól molyh., felül sím., fekete fóltokkal tarkállók. — Veny. fahaj sz., pántl. tsík. — — A' bora igen kedves ízű.

30. *Fehér ketsketsetsű.* Fűrtj. hoszsz., nagy bill., ritka. — Bogy. makkszem hegyes, ropogós. — Lev. kar., tsipk. für. fog., válba tompák, alól kevéssé molyh., felül sím., fodr. — Veny. tégl. sz., pántl. tsík.

31. *Kőbeli* v. **Somízű.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., sűrű. — Bogy. kevéssé tojásd., husos, fojtós ízű. — Lev. mély. kar., alól ritka, molyh., fel. sím. — Veny. tégla sz., pántl. tsík.

32. *Fűrjmony.* Fűrtj. nagy bill., tömött, zöm. — Bogy. tojásd., nagy szemű, szeplős, mint a' fűrj tojás, kemény, ropogós. — Lev. karélyatlan, alól molyh., fel. sím. — Veny. tégla sz., tzérn. tsík.

33. *Sárga-rumonya* v. *Fehér-bógár.* Fűrtj. hoszsz., nagy bill., bugly. — Bogy. tojásd., sárga, rozsdás, ropogós, kedves ízű. — Lev. mély. kikanyarg. alól, fel. sím., fodrosok, fényesek, váltogatva nagy für. fog. — Veny. fahaj sz., tzérn. tsík.

34. *Töklevelű* v. *Tökfenék.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., ritka, tseplesz. — Bogy. kevéssé tojásd., zöldes, leves. — Lev. alig karélyosok, váltogatva tsipk. fűr. fog., alól ritka, molyh., felül sím., fényesek. — Ven. fahaj sz., pántl. tsík.

II-dik osztály *fekete bogyóuak.*

a) Gombformák.

35. *Ökörszem* v. **Kökény-fekete.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., sűrű. — Bogy. gombf., hamvas, leves. — Lev. kevéssé kar., nagy fűr. fog., alól molyh., fel. red. — Veny. pántl. tsík.

36. *Hamvas fekete.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., tömött. — Bogy. gombforma, igen hamvas. — Lev. mély. kar., nagy fűrész fog., alól ritka molyh., fel. sím. — Veny. pántl. tsík.

37. *Fekete juhfark.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., sűrű. — Bogy. gombf., hamvas, puha. — Lev. mély. kikanyarg., tsipk., fűr. fog., közép karéjja szíves szabású, lántsás, alól molyh. — Veny. fahaj sz., pántl. tsík.

38. *Tzigán* v. **Gránát sz.* Fűrtj. zöm., tömött, apr. bill. — Bogy. gombf., leves. — Lev. mély. kar., kikanyarg., váltogatva tsipk., fűr. fog., közép hasábja tompa szabású, alól ritk., molyh., fel. sím., világos zöldek. — Veny. fakó, tzérn. tsík.

39. *Fekete-bakar.* Fűrtj. apr. bill., zöm., sűrű. — Bogy. gombf., leves. — Lev. mély. kar., alól fel. sím., setét zöld. — Veny. tzérn. tsík.

40. *Fekete Muskotály.* Fűrtj. hoszsz., nagy bill., töm. — Bogy. gombf., leves., komor fekete. — Lev. mély. kar., tsipk., fűr. fog., alól fel sím. — Veny. fahaj sz., tzérn. tsík.

41. *Fekete-furmin* v. **Szamatos.* Fűrtj. nagy bill., zöm., töm. — Bogy. gombf., husos. — Lev. mély. kar., alól kevessé molyh. — Veny. pántl. tsík.

42. *Fekete-szeg sz.* Fűrtj. nagy bill., tseplesz, ritka. — Bogy. gombf., kemény. — Lev. mély. kar., alól fel. sím., nagy fűr. fog.

43. *Barát* v. **Gyapjas sz.* Fűrtj. hoszsz., ritka, apr. bill. — Bogy. gombf., sötét, gránát sz., puha. — Lev. kerek szabásúak, alig kar., apr. ritka fűr. fog., alól felűl sűrű, molyh. — Veny. molyh., setét barna.

44. *Szilva sz.* Fűrtj. apr. bill., ritka. —Bogy. gombf., nagy kemény, hasonlít a' kökény szilvához. — Lev. mély. kar., apr. fűr. fog., alól molyh., felűl red. — Veny. fahaj sz., tzérn. tsík.

45. *Jenei-fekete.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., sűrű. — Bogy. gombf., hamvas, husos, itt ott éretlen marad. — Lev. mély. kar., a' közép kar. tojásd. szabású, alól ritka molyh., felűl sím., setét zőld.

46. *Portsín* v. *Festő sz.* Fűrtj. hoszsz., apr. bill., merő, ritka. — Bogy. apr. gombf., setét fekete, puha — Lev. kevéssé kar., apr. fűr. fog., alól molyh., fel. sím. — Veny. tégla sz., tzérn. tsík.

47. *Fekete-bodon.* Fűrtj. apr. bill., zöm., sűrű. — Bogy. gombf., hamv. — Lev. mély. kar., nagy fűr. fog., alól molyh., fel. red., válba hátalók. — Veny. fakó, pántl. tsík.

48. *Apró-fekete* v. *Fagyalfürtű sz.* Fűrtj. hoszsz., nagy bill., sűrű. — Bogy. apró mint a' fagyal bimbó. — Lev. kevéssé kar., nagy fűr. fog., alól molyh., fel. red. — Veny. fakó, tzérn. tsík.

b) Tojásdad bogyóuak.

49. *Fekete-gohér.* Fűrtj. nagy bill., ritk. tsepl. — Bogy. tojásdad, hártyás, leves. — Lev. mély. kikanyarg., kar. lántsások, közép kar. szíves szabású, vált. nagy fűr. fog., alól molyh., fel. kevéssé red. — Veny. tégla sz., tzérn. tsík.

III-dik osztály *piros bogyóuak.*

a) Gombformák.

50. *Sötét-bakar.* Fűrtj. nagy bill., zöm, sűrű. — Bogy. gombf., sötét, piros hártya héjjű. — Lev. mély. kar., kikanyarg., apr. fűr. fog, fodrosok, alól ritka molyh., fel. sím. — Veny. setét, tégla sz., pántl. tsík.

51. *Tégla-bakar* v. **Líla szín.* Fűrtj. hoszsz., ritka, apró bill. — Bogy. gombf., líla szín világos. — Lev. mély. kar., alól molyh., fel. sím.

52. *Rózsa-bakar.* Fűrtj. nagy bill., zöm., sűrű. — Bogy. rózsa sz. — Lev. mély. kar., fel. sím, alól molyh., fodros. — Veny. tégla sz.

53. *Oláh piros* v. *piros-pankotai.* A' rózsa bakartól abba különböz, hogy bogyói világos tüdő színűek, leveleinek közép karéjjai kerekdedek.

b) Tojásdadok.

54. *Veres ketsketsetsű* v. *Piros Bógár.* Fűrtj. nagy hoszsz., apr. bill., ritk. — Bogy. makkszem hegyesek, kemény, ropogósok. — Lev. kevéssé kar., apr. fűr. fog., alól ritka, molyh., fel. sím. — Veny. tégla sz., pántl. tsík. —

Az itt elöszámlált szölöfajták közzül, a' mellyeknek helytelen neveik helyett újakat próbáltam formálni, azokat egy *gal jegyzettem meg. Meg ennyinél is több fajták találtatnak még az Ér és Berettyó mentében fekvő szőlő hegyeken, mellyek hasonlólagi rájok való figyelmezést várnak. De engem hivatalbéli környülményem, mielött szándékom tökélyre vihettem volna, más vidékbe helyheztetvén, többeknek rendbe szedésére ki nem terjeszkedhettem. Óhajtom, hogy e' tsekély igyekezetem légyen ösztön, sok szépet és nagyot tehető hazafiaknak, a' szölömívelésnek, 's a' sok tekintetbe hátramaradt Magyar borokkal való bánás módnak, mint gazdaságunk, 's kereskedésünk igen fontos ágának legtökélletesebbé való tételére. ! ! !

Tatai Ferentz,
Piskólti Evang. Ref. Pap.

4.

Be-felelet az idei Tudom. Gyűjt. IX-dik kötetének 53-dik 's következendő lapain tett Bétsi észrevételekre.

Mielőtt befeleljek a' Bétsi észrevételekre, ígéretem szerént, mellyet az idei Tudom. Gyűjt. I-sső Kötetében tettem, közlöm Bátori Kristóf Erdélyi Fejedelemnek temetéséről szóló emlék-írást, mellyet XVI-dik századbeli kézíratból lemásoltam, és szóról szóra ez: „Leg először az *Castrum doloris*, az az: *Bánatnak háza* legyen az sellyevel együtt. Az sellyen felöl egy herczeg *Corona*, jobb kéz felöl egy *Bot*, és bal kéz felöl egy *Tőr* rajta; ezek mind aranyosok legyenek, fekete posztóval, avagy bársonnyal superlát módra bevonva. Az egész *Egyháznak* fala és padimentoma az nagy oltártól fogva, mind az prédikálló székig fekete posztóval bevonassanak. Az *Bánat háza* párkánnyán körösként fél fél font viaszból csinált gyertyák legyenek. Tizennégy öreg gyertya is legyen egy egy font viaszból. Az meg holt urunk czímerét az *Bánat házának* oldalán köröskörül fel-szegezzék, és az *Egyház* falára is kereszt módra. Négy székecske is legyen az *Bánat házának* az négy szegére, kikben négy Pap, egy Misemondó Pappal együtt Absolutiokat tesznek. Az székek fekete posztóval lesznek bevonva: ötödik székecske az Celebransnak kelletik. Urunknak egy karszék kell; az képpen ő Felsége követének is ellenben által, fekete posztóval be vonva, és fekete vánkos legyen rajta, kire urunk ő Nga könyököllyék, és az ő Felsége követe. Az *Bánatnak háza* penig fából és deszkából leszen csinálva négy szegre. Továbbá fekete temérdek posztóból köntösöket csinallyanak csuklyásan: az Fejedelemé penig és az ő Nga attyafiáé hosszan nyúlt hátullyával legyen. Az egész udvar népe, és mind a' Tanács urak gyászban

öltözzenek, és fekete gyapjas süvegek legyen: száz fekete gyertya is legyen, mellyeket száz szegény, avagy az fejedelem szolgái százan, mind fekete csuklyás ruhában, az sellye mellett két felöl vigyenek, mindenik felöl ötven ötven. Az meg holt urunk czímere hatvan legyen fekete regál papiroson; kinek egy részét az Sellye oldalára szegezzék, az többit az *Egyház* falára kereszt módra. Egy nagy Zászlót csinállyanak fekete atlaczból, avagy fekete dupla tafotából, mellyen az meg holt fejedelem czímere az Coronával együtt legyen, közösleg aranyal és ezüstel meg ékesétve. Annak utánna az meg holt urunknak nevét, vezeték nevét, és fejedelmi méltóságát, és leg végűl halálának esztendejét is, és napját fel-írják. Melly zászlót egy fő-lovag visellyen tiszta fekete bakacsinba öltözve, és mind melyén, hátán az meg holt urunk czímerét hordozván, és lova is fekete bakacsinban legyen fel-öltöztetve. Meg más lovag is legyen azonképpen fekete bakacsinba öltözve, mind ő maga, és mind az lova; ki az bal kezében egy fekete pajst visellyen, kinn az meg holt Fejedelem czímere legyen, az jobb kezében penig egy fekete *kópiát* 1) melly kópiának az tetején lobogó lészen, azon meg holt urunk czímerével együtt. Ez két lovag mindeneknek előtte jár, mikor az testet ki-hozzák az Várból; kik után az Papok mennek az Cántorokkal együtt, ezek után viszik az testet fekete bársonnyal be-vonva, ez fekete fedel alatt: ha valami szép fejér vékony gyolcs lenne, az is igen jó volna. Az testet tíz, avagy tizenkét fő ember vigye mind az *Bánatnak házáig;* az test után mingyarast urunk ő Nga mennyen, az ő Felsége követe, urunk attyafiai, az tanács urak, az országbeli Orátorok és az udvar népe mind azon gyász ruhában, és fekete gyapjas süvegben. Mikor penig amaz két lovag az *Egyházhoz* jutnak, az

1) „*Egy magyar kópjának tizen-hat láb nyomni hossza vagyon.*“ Ezt a' jegyzéket Sámosközy Istvánnak kézirataiból vettem ki.

egyike az *Egyház* falába törje az kópiát: az másik penig, az ki az Zászlót viszi, az Zászlóval és az Pajsal be mennyen az Egyházba, és mind addég kezébe tartya, míg az egész Ceremonia el-végeztetik. Az Mise és egyéb Ceremoniáknak el-végezése után az koporsóra tegyék az Zászlót és az Pajst. Az Evangeliom után következik az Mise: az Mise Evangeliuma után Prédikatio leszen: az Prédikátio után urunk ő Nga, az ő Felsége követe, és urunknak minden attyafiai, az tanács urak, és az egyéb rendek-is az Offertoriumra mennyenek. Az mise és egyéb Ceremoniáknak el-végzése után alamisnát osszanak az segényeknek. Minekutánna minden Ceremoniákat el-végeznek, az Jesuiták valami verseket recitálnak az Fejedelem tisztességére. Azért legyen gongyok e'rre az tanács uraknak, hogy mind ezeket illyen módon meg szereztessék; minnyárást hivassanak ács mestereket, kik az *Bánatnak házát* meg csinállyák: kép-írókat, kik az czímereket és zászlókat meg-írják, ötvösöket, kik az Coronát, az Botot és az Tőrt el-készécsék: szabókat, kik az ruhákat el-készécsék, és az *Egyházat* az meg mutatott mód szerént fekete posztóval be-vonnyák."

Ama régi magyar szovakhoz pedig, mellyeket a' Recensens Úr sem kárhoztat, még e' következendőket ragasztom:

Kereszt-Járást

Processio helyett olvashatni Szűz Margit életében is, mellyet Pray György kiadott. „Annak utánna egynehany heet muluan az eu (a' meggyógyult betegnek) megyes Plebanosa megyeeuel euzue, es ez beteggel kerezttel (processioval) juuenek Zent Margit azzonnak koporsojahoz." — *Szekel' Estuan Chronikajaban ez vilagnac yeles dolgairol, melly Craccoba niomtatott Striykouiai Lazar altal Christus születesenec* 1559-*dik esztendejeben*, a' 121-dik lapon: „Mamercius a' Beczi pispec ez időbe (441-ben) talala az aldozat elöt valo keresztjarast." És a' 141-dik lapon: „Leo Papa III. az aldozo elöt a' *kereszt-*

jarast szerze (796-ban) a' Beczi pispeknec mogia szerint."

Én sem tartom az *Ir* szovat azért jobbnak a' *flastrom* ígénél, mivel azt késsel, vagy hasonló eszközzel szoktuk teregetni; hanem mivel eldődeink véle mindenkor ebben az értelemben éltenek, valamint köz-mondásuk bizonyítja: „*Ha sem ired, sem szelentzéd; nem kell vala magadat orvossá tenned.*" Pázmány Péter, Kis Viczay Péter, és mások; a' tapasztast tehát alkalmatlan voltáért tsak azért említettem, mivel a' flastrom jelentését ki nem fejezi.

Eredetiképpen a' *Nő* nem mindegy a' *Né*-vel; mert nem mondjuk *néstény*, hanem *nyöstény*: *nőszni*, nem pedig *nészni*. „*A' nösző legénynek, kintses erszénynek nagyobb híre sommánál.*" Kis Viczay Péter Adagia Latino Hungarica Bartphae 1713. 12-o. Révai Miklós is Antiqu. Literatur. Hung. Pest 1803. p. 68. „A radice *nő* ortum est verbum *nőszöm*" úgy mond. — Hogy pedig *Aszony* valóban *domina*, 's nem *nő*, abból is kitetszik; mivel Bornemisza Péternél, kiről alább szólok, illyen kifejezést találok: „*Hestert minden ország aszonyla vala.*" Az urat tehát *uraljuk*: de az aszonyt *aszonyoljuk*.

A' Paraszt

szovat Laicus értelemben Székély Estván is közönségesen használja „*Anacletus papa paranczola, hog' a' parazt az eg'hazi embert tisztellie.*" pag. 97 és „*Sandor papa szerze, hog' a' paraszt szekbe meg ne itelhessec az eg'hazi embert.*" pag. 98 *Széket ülni* tészen iudicia celebrare. „*Az vén agg Birák Joachim házánál széket ülnec vala.*"

A' Jóg

szovat Révai Miklós is Antiqu. Liter. Hung. §. 25. és Elaboratior Grammatica Pest. 1806. 8. Vol. I. p. 118: a' *Jó* névből ereszti: én pedig írám, hogy a' *Jóg* vagy is a' *Jus* a' jobb kéztől származik; mert elejéntén e' féle Just egyedül fegyverrel 's táboro-

zással lehete szereczni. Ha viszsza emlékezem a' nemzetek bódorlásukra, meg az országok elfoglalásukra, nem látom okát, miért kellene vélekedésemtől elállanom. A' régiek azt tartották jónak, a' mivel bírtak, de a' bírtok in bonis possessionariis állott, mellyhez hajdan tsak karddal lehetett jutni; azért úgy látom, hogy a' *Jus* valóban a' *Jogtól*, az az: a' jobb kéztől eredett; mert a' *Justitia*, mellyből Recensens Úr látszik a' *Just* származtatni, a' kimíveltebb emberiségnek későbbi ideája 's a' t.

Ha az *Ügy-véd* annyi, mint Causarum Advocatus; akkor az *ügy* nem egy eredetü a' *jóggal;* mert az *ügy* causa az *Ig*-ből ered, melly passio-t, conamen-t, conatus-t, nisus-t jelent, 's e'kép származik. Ig, ig-a, ig-e, ig-ekezet, ig-el, ig-es, ig-et, ig-etés. „*Elég gyönyörüségesen iget, a' kit az Isten malasztya hordoz.*" Pázmány Péter Kempis Tamás II. könyv. IX. R. „Laios Csaszar Janos papat (1327-ben) eröuel le vetuén, mast szerze helyébe. Mind az által *igyekezetibe* semi nem kele." Monoszlói Apologia p. 470. Ezek szerént tehát az *Ügyvéd* és *Jog-véd* között volna külömbség.

Alakból

nem származik *Alkodni* ige, a' mint Kreszneritsszótárának I. Részében az 5-dik lapon fölhozott igékből szemlátomást kitetszik; hanem *Al-ak* praestigia, larva, puppa névből ered *alakodni* praestigiari. „Te chac *alakozol*, es midőn bolondsagidat *alkotod*, tréfálsz írásidban: ha az regieknec írásokban gyorsalkottal volna az elött, effele kérdéseknec békét hadnál." Monoszló Apologia p. 258. „Az Isten Oseasnak azt parancholta, végy parazna feleséget, alkos (pro teremteni az az: nemzeni) tüle parazna fiakat." p. 400. „Trágár hegegyüs a' szomoru embereket az korchoman *alakozvan*, *vigaztalhatnad.*" p. 498. „Minden dolgod *alakozas*, nagy magad tartással, föl gombolt aiakkal beszelles." p. 500. „A' masodic Niceabeli Conciliom meg engette, hogy a' Sz. Lélek meg iratatnec és *képeztetnéc* galambnac

képében.“ Idem de cultu Imaginum az előjáró beszédben. Magadnac bálvánt ne *alkos* (i. e. ne tsinálj) p. 124. „Semi kéznec *alkomanyat* imadni nem szabad.“ p. 173. „Irással *alakozic* lelke esmérete ellen.“ De Gratia p. 542. 's a' t.

A' *Darab* szovat Recensens Úr sem bizonyította meg, hogy magyar eredetű volna; azért nintsen rá mit felelnem.

Az *Emlő* és *Emletŏ* pedig annyit tészen, mint a' tót *Dojka*. Beregszászi Pál azonban Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen Leipzig 1796. 4. p. 107. a' *Dajka* nevet *daiki* persa szóból származtatja: T. T. Nagy János Úr meg Parallelismus inter Linguas orient. et Hung. Pest 1832. 8. p. 38. az arabs nyelvből ereszti. Egyébaránt, mivel a' Dajka emlet, *emni* meg szopni tészen; azért vettem az *Emlő* 's *Emletŏ* neveket *Dajka* értelmében.

A' Nyilról

vett szójárás „*vessünk sorsot, a'vagy nyilat rá.*“ Eldődeinknél közönséges volt, 's nem tsak Telegdi Miklós használta; hanem Bornemisza Péter is élt vele Énekes könyvében, mellyet ezen tzím alatt „Enekec harom rendbe külömb külömbféléc Detrekeö Varaban 1582-ben kiadott a' 332-dik lapon, hol Jónás látóról ezeket a' verseket olvashatni: „Szóla egyic haios masiknac es monda: iertec vessünk sorsot es nyilat latasra, tudgyuc meg, ki legyen ez nagy vésznec oka? az sorsot meg vetéc, es eséc Jónásra.“

A' nyil vetés pedig Napkeleten közönséges szokás volt, mellyről Beregszászi Pál az oda föl említett könyvében a' 200 dik lapon már régen értekezett „Das sogenannte Loos der Pfeile, oraculum sagittarum, wovon Ezech. 21. 24. die Rede seyn soll, ist bey den Morgenländern ein Mittel, úgy mond, wodurch die Sachen entschieden werden, oder wodurch sie etwas von Bedeutung zu thun, oder zu lassen sich entschliessen. Von der angeführ-

ten Stelle handelt Morin in seiner Dissert. de Oraculo S. 119 folgendermassen: „Rex Babyloniae anceps, quo arma inferret, et in bivio constitutus ante se videret Rabatham Ammonitarum, et Jerosolymam, consulebat Deos suos, et, ut vult Hieronymus, utriusque urbis nominibus duabus sagittis inscriptis, eas miscet, et in pharetram cum fasciculo coniicit, ut ea urbs, cuius nomen prior educta sagitta proferret, prima oppugnaretur, quod Jerosolymae, iusto Dei iudicio contigit (mert a' nyilat ugyan babonaságból vetette; de az úgy esett, a' mint az Isten akarta) Die Araber, wenn sie etwas Wichtiges unternehmen wollten, thaten das nehmliche &c. Obgleich die Magyaren sich nicht mehr der Pfeile bedienen, so hat sich doch der Name dieses Looses, nebst der Sache selbst, bis auf den heutigen Tag bey ihnen erhalten. Denn in meinem Geburtsort — um mich eines einheimischen Beyspieles zu bedienen, wird die gemeine Wiese jährlich vor der Mähezeit in so viele gleiche Theile getheilt, so viel es da Haushälter giebt. Jedes Stück Wiese wird numerirt, und die Nummern noch einmal auf besondere Zettel abgeschrieben, werden in einen Topf, oder in ein anderes Gefäss gethan. Nachher zieth einer nach dem andern, und erhält jeder das Stück Wiese, worauf ihn sein Zettel hinweist. Diese Handlung heisst nun *nyil-húzás*, die Pfeilziehung, und das dadurch erhaltende Stück Wiese *nyilas* — sagittarius — d. i. durch den Pfeil Erhaltenes. Auch liegende und bewegliche Güter werden auf die Art unter Blutsverwandten getheilt. Vor alters muss diese Handlung auch bey den Magyaren durch Ziehung der Pfeile geschehen seyn; wenigstens der Name derselben zeugt dafür.“ —

Hogy ezek így voltanak, az az: hogy Eldődeink *nyil vetés* által igyekezének a' jövendő dolgokat megesmérni, megfejteni, megtudni, előre látni, 's a' t.; abból is kitetszik, mivel igyes ijászok voltak. Ezekből fejthetjük meg eme igéknek saját értelmüket is: „*Nyil-állás*, subita apertio.

Nyil-ás, apertio. *Nyil-atkozás*, apertio, hiatus. *Nyil-atkozom*, aperior, patefio. *Nyil-atkoztatás*, patefactio, detectio. *Nyil-ik*, aperitur. *Nyil-ok*, patesco, hio. *Nyil-ván*, aperte, palam. Ide tartozik még a' *nyitom* ige is, melly szint' *Nyil-tom*-ból ered minden származatjaival együtt." Ezen fölvilágosítás nélkül nehezen tudnók az említett igéknek eredeti származásukat 's értelmüket megfejteni. Illyen tudományért a' tisztes Régiség előtt mindenkor fölkelek, 's meghajtom magamat.

A' Nyilat továbbá sors értelmében föltalálhatjuk Molnár Albert Szótárában: „Nyil, Sagitta, Telum, Jaculum, Item *Sors*, 's valamivel alább *Nyil-vetés*, *Nyil-vonás*, sortitio." Ezeket találom Párizpápai Dictionáriumának első kiadásában is p. 174. Nem vettem tehát a' *Nyilvetést* fonák értelemben.

A' Vétek

szovat Telegdi Miklós a' régiekkel együtt *el-vétés* értelemben használja; tehát élhetünk véle *hiba* helyett is, mert mondhatom magyarúl, hogy Seregemből három legény el-vétette az útat. A' mi pedig *de est*, azt *híjja* szóval fejezhetjük ki „Seregem három legény híjjával vagyon 's a' t."

A' Tata

szóval *atya* értelemben jelenkor is élnek az Esztergomiak, Tataiak 's a' t. De a' régieknél valóban kereszt atyát jelentett. Székely István a' 158-dik lapon Deodatusról szóltában: „Ez az Deodatus — kit Szent Estvan — Tatanak neveze; innet imar a' Magiaroc minden kerezt atiat Tatanak hivnac mind e' napiglan." A' többi, a' miket tudniillik Recensens Úr Sz. István Királynak tekélletes voltáról, mellyet én kétségbe nem hoztam, emleget, ide nem tartoznak; azért rájok nem is felelhetek.

Az Ok

szóval tsak azt akartam megmutatni, hogy azt *conditio* értelemben is vették a' régiek. Nem hiszem pedig, hogy a' Recensens Úr gondolná, hogy nem

tudtam

tudtam az *ok* szónak eredeti jelentését; azért nem látom mi *okért* kelt ki az *ok* ellen. *Okni* a' régieknél, valamint jelenkor is Tiszán túl, *tanulni* tészen. „A' tanuló Vadász az lövéshez nem okott, giakorta csak kárban és heiaban lő.“ Lépes Bálint.

A' *Mout-les*, *Mout-lév* helyett nem írás; hanem nyomtatásbeli vétés lészen.

Végtére, *Szesz* Otrokócsi szerént Orig. Hung. P. 2. p. 220. significat minutum quid, uti sunt particulae acris aceti in nares ascendentes, vel etiam Flocci. Medgyünk (mit tegyünk) efféle dió héjal hátczó majmokkal, kik a' lélek üdvösségében járó dolgokról részeg *Szeszel* beszélnek! Pázmány Péter a' Sz. Irásról és az Anyaszentegyházról. Béts 1636. 4. pag. 5. Továbbá, a' *Kietlen* szóra ez legyen a' befelelet: „Lattam, ugy mond Sz. Hieronimus in vita Pauli Eremitae, egy *Kietlenben* olly barátokat, kic közül egyic harmincz esztendeig magát be-rekesztvén, árpa kenyérrel élt chac, és sárral zavart vizzel.“ Monoszlói Apologia. p. 143.—„Remete Sz. Pál seregében lészen a' Szent Barátoknak, és *Kietlenekben* lakott Remeteknek dondaria.“ Lépes Bálint. „Sz. János még gyermek korában el-hagyá ez világot, es *Kietlenbe* lakék.“ Telegdi Miklós. „Magdolna *Kietlembe* méne.“ Ugyan az több helyen.

Podhradczky Jósef.

5.

Összeirása Hazánkból származott néhány jeles férfiaknak és familiáknak a' Külföldön.

Német Országban.

1. *Chladni*, német természet-tudós, az euphon hires feltalálója, magyar atyától, Wittebergai Professortól (ki még Chladeniusnak irta magát,) vette származását 1756. Meghalt 1827. — E' név (Vörösmarty hőskölteménye szerént) már Zalán futása idő-

korában úgy fordul elő, mint honnos a' magyar földen.

2. *Gieseke*, hajdani hires verskőltő, és főudvari Prédikátor Quedlinburgban, hol meg is holt 1765. Ennek atyja Kőszeg-Városai születés volt, és tulajdonképpen Kőszeghy-nek hivattatott. Ezek ivadéka lett ama híres természet-buvár és Professor Dublinban, Gieseke, bányászi tanácsnok, és a' természetiek kabinetjének Igazgatója; máig is még életben. Ő eleintén színész volt; utóbb az ásványtanra adta magát, Koppenhágába ment, és ott egy Grönlandba küldetett expeditiónak vezérlését felvállalta. Azon utjáról négy esztendők mulva viszszatérvén, gyűjtött természeti kintseit Dániába szánta; de a' hajót, mellyen azokat utnak inditotta, egy angol tengeri rabló elfoglalta; és a' rakodvány Londonban 's Edinburgban árultatott el szana-szélyt. Most veszödséges gyűjtögetését egészen ismét ujra kezdte; reá forditott közel négy esztendőt; ugyhogy a' természeti históriához vonszó szerelméből, minden kigondolható sanyargás és nélkülözés mellett, öszvessen majdnem nyoltz esztendőket töltött a' laktalan Grönlandnak szigetén. E' második gyüjtésének öszves gyümöltsét 1818-ban Első Ferentz Ausztriai Tsászárnak nyujtotta be ajándékul, ki azt kegyessen elfogadván a' Bétsi Naturáliák kabinetjébe azonnal be is tetette, — Gieseke gyüjtemény nevezetü osztály alatt. Ugyan ez a' Gieseke Professor kiadta Grönland leirását is, és utazásainak körülményes rajzolatját, földképekkel együtt, német és ángol nyelveken.

3. *Henkel* familia Szepesből, Donnersmarkból (Tsötörtökhely) vándorlott ki a' reformatio idejekor. Tagjai most Grófok és méltóságok Porosz honban.

4. *Hummel*, született 1778. Wartbergett, Pozsony közeletében. Hires a' hangászatban. Volt hangászkar-mester a' Stutgardi Udvarnál, mostan a' Weimári szinházban, és legelső klavir-játszója Német Országnak.

5. *Riedesel*, vagy Zamaróczy, Szamaróczy; ősrégi magyar familia Trentsin Vármegyében. Egyik ága Külföldön virágzik, még a' tizenkettődik évszázadban Thuringiába kiköltözve, és nevét a' hasonló értelmü Riedesel (az az: motsári szamár) névre átváltoztatva. Idővel Thuringiából elszakadtak Haszsziába, hol maig Riedesel Báró (igy is: Freiherr von Szamárd,) tzím alatt isméretesek; és ugyan azon tzímerrel élnek, mellyel a' Magyar-Országi Szamaróczyak.

6. *Waitz* familia, virágzik Haszsziában és Porosz honban. Tulajdonképpen Vátz. Weitz Jakab Sigmond, Haszsziai Státus és Hadi-tanátsnok megholt 1808.

Galitziában.

7. *Bredeczky*, néhai evang. Superintendens, Lembergben. Sopronyi születés. Meghalálozott ez évszázad folytában, nemrégiben.

Frantzia Országban.

8. *Andreossy*, Bercsényi, Jankovics, Salaberry, meg annyi magyar familiák, mellyek a' Rákóczy és Tökölyi nyugtalanságok után kivándoroltak, és itthon is virágoznak majdnem éppen olly név alatt: Andrásy, Szala-béri Horváth. Egy Jankovics Báró mostanság is a' Deputátusok kamarájának egyik tagja.

9. *Croy*, hertzegi familia, Árpádi vérből (?). Hazánkból elszakadván Német Alföldre, ott lassanként sok szép jószágok birásába jutott; már ötödik Károl alatt magas tisztségekre felvergődett, és nagy befolyása volt az udvarnál. Ez idő olta a' Croi-k mindig királyi szolgálatokban állottak, vagy egyébütt gazdag káptalanokban és püspökségekben. Igy p. o. a' mostan élö Croi Hertzeg, Catholikus frank Praelát, cleintén ugyan Strassburgi Püspök, 1823. Oct. olta pedig Roueni Érsek. Erről a' Darmstadti egyházi ujságlevél 1823. lap 834. azt hirleli, hogy ő harmadik Andrástól, az utólsó magyar-vérségü Ki-

lálytól veszi származását; és pedig azon házasságból, mellyre András Király Velentzében egy dus kalmárnak leányával lépett.

10. *Mandeli* vagy Mentelli Dávid Ignátz, magyar Diogenes Párisban, kiről nemrég (1827) bőven szóltak Angol, Frank és Magyar tudósítások és hirlapok.

Neápolyban.

11. *Bozsoky*, Szala Vármegyei Nemes Helységről, Bozsokról, veszi eredetét, honnét Siciliákba még előtt kétszáz esztendőkkel szakadhatott el. Ott egyik élő Ág a' főrangú Nemes Urak egyike. Legujjabb időkben beutazott Magyar Országba, tolmátstól kisértetve, megszemlélte Bozsokot, mint valahai tiszta örökjét; és most azt pörrel szándékozik viszszanyerni, öseinek Hazájába viszszatérendő, — mint irja a' Pozsonyi Aehrenlese, 1830.

Angliában.

12. *Dormer*, Lord, Esztergomi születés. Atyja az Ausztriai tsászári szolgálatban ezredes Ornagy (Major), anyja Gróf Butler leánya volt, az az: magyar Dáma. Még él, mint az Ország Nagyainak egyike, és máig is magyarul beszél legjobban. Nénje O-Brien nevü Ts. Kir. Generálnál vagyon férjnél; ennek leánya viszont Báró Horváthnak hites-társa. Mikor az Angliában reá hárult örökség átvételére Magyar Országot elhagyta: az Esztergomi Szentegyház anyakönyvéből kellett magával vinnie bizonyitványt, hogy ő az Angol Dormerek ivadéka. Mivel pedig az anyakönyvbe olly hiba tsuszamodott, hogy Dormer helyett DorNer iratott bele: Angliából érkezett nyilván kivánatra, Esztergomi több tanukat kellett megesküdtetni, hogy az ő valóságos neve nem DorNer, hanem DorMer.

Portugáliában.

13. *Szentmártonyi Ignátz*, Királyi Udvari Tsillagász, Lisabonban. Született 1718-ban. Felnevelked-

vén egyházi pályára adta magát, és az u. n. Jézus társaságának Szerzetébe beavattatott. Tiszti foglalatosságai mellett a' Mathesist és legkivált az Asztronomiát választá kedventz tudományjának; mellyben sokra is vitte dolgát, és olly híressé lőn, hogy neve még távol külföldön, idegen Fejedelmek előtt is esmértetett. Ötödik János, akkori Portugáliai Király, őt szintén a' maga Udvarához elkivánd. Mária Therézia, ditső emlékeztetü Királynénk tehát Szentmártonyit elbotsátá Lizabonba; hol igen érdemes évpénz mellett Királyi Tanátsnokká és Udvari Tsillagászszá tétetvén, tsak hamar elküldeték Braziliába, hogy a' Spanyol és Portugal Országok között pör alatt lévő telkeket felmérje. Ott töltött e' munkában néhány esztendőket; meghajózta (nem egyszer) a' kerek föld legnagyobb folyóját az Amazont, és abba béömlő más egyébb folyamokat; felmérte mind a' folyókat, mind a' közöttük fekvő sok szigeteket; és már annyira jutott munkájában, hogy éppen tsak a' két Királyság közötti végszéleket jelelgeté; mikor Portugáliában ama világszerte isméretes nyugtalanságok támadtak, mellyek a' Jezuitarend feloldoztatására is alkalom lettek 1758. Ekkor ő is fogságba került, mellyben sanyargott tizennyoltz esztendőkig. Végre, midőn első József, Portug. Király halála után 1777. annak leánya Francisca lépett a' trónra: ennek Kegyes Parantsolatjára a' többi sok foglyok között, Szentmártonyi is szabadon botsáttatott. Az Ausztriai Ts. Kir. Követ, Báró Lebzelter, Lizabonban, azonnal magához hivatta, adott neki költségre ezer forintot, és igy Hazája felé, Bétsnek tartván, utra indult. Bétsben megérkezvén, minden baleseteit elkellett beszélnie a' Tsászárné előtt, ki azokon könyhullásig megilletődött. Sok hányattatásai után viszszatért Hazájába. Egyenessen a' Tsáktornyi szigetbe vette utját, hol unoka ötstsénél, ifjabb Szentmártonyi Ignátznál, Esperesnél és Belliczai Plebánusnál töltötte hátravaló esztendejit. Meghalt 1793. (Bekkers, Deutsche Zeitung, Gotha, 1793. 4-o lap 391)

Orosz Országban.

14. *Arzenievics* Emmanuel György. Még élt 1829. mint Tsászári Orosz lovasság-Vezér, több Orosz és más nagy Rendek Vitéze, a' Tsászári Orosz Kaukazi tartományok Gubernátora, és a' Kaukazus mellett tanyázó mindkét lineák fő-Parantsnoka. Született 1775. April. 2-dikán, Verschetzen, Tömes Vármegyében, hol több rokonain kivül szintén testvéri is élnek. Katonai pályáját 1791-ben kezdte, a' Báró Splényiről neveztetett Ts. Kir. gyalog Ezerednél. A' frank táborozásban 1793. mint Káplár annyira kitüntette magát, hogy hős tetteiért az arany emlékpénzzel lett felékesitve; 1794-ben pedig a' Királyi Magyar Testőrző sereghez hadnagyi ranggal felvétetett. Legfelsőbb megengedés mellett, 1797-ben Orosz Tsászári szolgálatokba lépett, mellyekben mindaddig jeleskedett, mignem mostani magas rangjára felvergődett. 1828-ban és 1829-ben a' Kaukázi hegylakosok meghódításában foglalatoskodott. Közöttük Avárok vagy Uárok is találkoznak, — mint a' felől az Oester. Beobachternak azon évi több számaiban tett körülményes tudósítások hirül adták.

15. *Fessler* Aurél Ignátz, hittudomány Doctora, a' Saratofi evangelika egyházi Megyének Püspöke. Született Zorndorfon, Mosony Vármegyében 1756. Élete folyását ő maga irta meg egy igen érdekletes külön könyvben, mellynek tzíme: „Rückblicke 's a' t.“

16, *Hauenschild*, Petersburg mellett a' Zarskoe-Seloban létező Orosz Tsászári Lyceum Directora. Erdélyi születés, névszerint Szebeni. Még 1820-ban életben volt.

17. *Kukolnik* Bazil, Bereg Vármegyei származék, a' természeti tudományok Professora Petersburgban, hová legfelsőbb megengedés mellett utazott el, tavaszszal, 1804.

18. *Lody* Péter, Ungvári születés. 1804 olta Professor volt Petersburgban, hová a' Lembergi Cs. Kir. Egyetemről hivattatott el.

19. *Orlay* János, az Odessai Academiának igazgatója, és Orosz Tsászári valóságos belső Tanátsnok, Beregh Vármegyei Magyar. Még 1828-ban élt, mellynek egyik jelenségét Hazájában azzal adta, hogy — miután ő az egész Kaukázust beutazta, — némelly barátjainak, egy levél mellett, ollyatén bort küldött kóstolóul, melly a' Kaukáz felső vidékein, valami *Magyar* nevü falu határában termett. A' palatzk (bármelly jól elvolt is pakolva) utközben öszvezuzott, és Bétsbe üressen érkezett meg. Mindazáltal a' megmaradt jó illatjából, annak jóságára alkalmasint lehetett ítélni. Ő is bizonyitja azt, hogy a' mostani Magyar nevü falu mellett (melly Skarzsinszky, Orosz Tsászári Kamarás Ur jószága,) hajdan város is állott hasonló nevezettel; de a' mellynek ma már tsak romjait látni. 1829-ben hirdették halálát a' hirlapok.

20. *Palugyánszky* Mihál, a' Petersburgi egyetemen Professor. Oda 1803-ban őszszel költözött ki Nagyváradról, mint az itteni Kir. Academiának egyik tudós tagja.

21. *Rombauer*, hires festész Petersburgban, Lőtsei születés. 1820-ban még életben volt.

22. *Stojkovics* Athanáz, Charkowi Professor, 1804 olta.

Amerikában.

23. *Schagics* György. Mint Szabó-legény kivándorlott Budai rokoni közül. Hamburgban egy Amerikába induló hajóra ült, de a' mellyet tengeri rablók elfogtak. Ő néhány társaival egy sajkán szerentsésen elillant, és — miután a' tengeren sokáig ide 's tová hányódtak, vetődtek, — egy halászra akadtak, kitől segedelmet kértek. Ezen őrangyalról aztán elnevezte magát Halász Schagicsnak. Mint Magyar Országba érkezett leveleiből kitetszett, 1828-ban még életben volt, Mexicóban. egy kereskedői háznál factorképpen. Sorsával ditsekedett, és olly

reménnyel biztatta magát, hogy maholnap valamelyik Europai Hatalmasságtól Consulátust nyerend.

24. *Vályi* Ferentz, hivatalviselő az Éjszak-Amerikai Kormánynál.

Edvi Illés Pál.

6.

A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.

(Folytatás.)

8.

A' Magyar Nemzeti Museumnak 1516-dik évi Imádságos Könyve.

E' régi Magyar Kéziratot 1821-dikben Aprilis 30-dikán Nemes és Nemzetes Gömöry Károly Ur, az igen jeles míveltségü 's buzgó hazafiuságu Pesti Százados és Patikárius, ajándékozta a' Széchényi Országos Könyvtárnak. Áll 12-ed rétü 164 levélből, 's a' végén hibáz néhány oldal; kötése szakadozott íróhártya, melly egy régi Deák Kézírat leveléből vétetett. Tzíme későbbi írással imez: „*Orationes Beatae Brigidae Virginis. XV. ante imaginem domini nostri Jesu Christi crucifixi in dies deuotissime dicendae. Oratio Prima.*“ Tartalma azonban a' könyvetskének nagyobb kiterjedésü e' tzímzetnél, 's hol Deák, hol Magyar Imádságokat foglal magában. Igen hihető, hogy közepén is itt 's ott tsonka a' Kézírat.

Apátzabirtok volt ez is, mert egyébb Apátzákat érdeklő helyeken kivül egyszer nyilván mondatik: „*En edes Cristinám nám Igen zep az Kevnuy mÿre nem fÿzecz.*“ Mikor és ki írta, az is följegyeztetett benne. Egyik helyen olvashatni veres betükkel:

„*Ez Irasokat irta frater paltetemÿ Vasonÿ vikarius Mÿnd az magnificatual egyetembe.*“

Másik helyen ismét veres betükkel íratott:

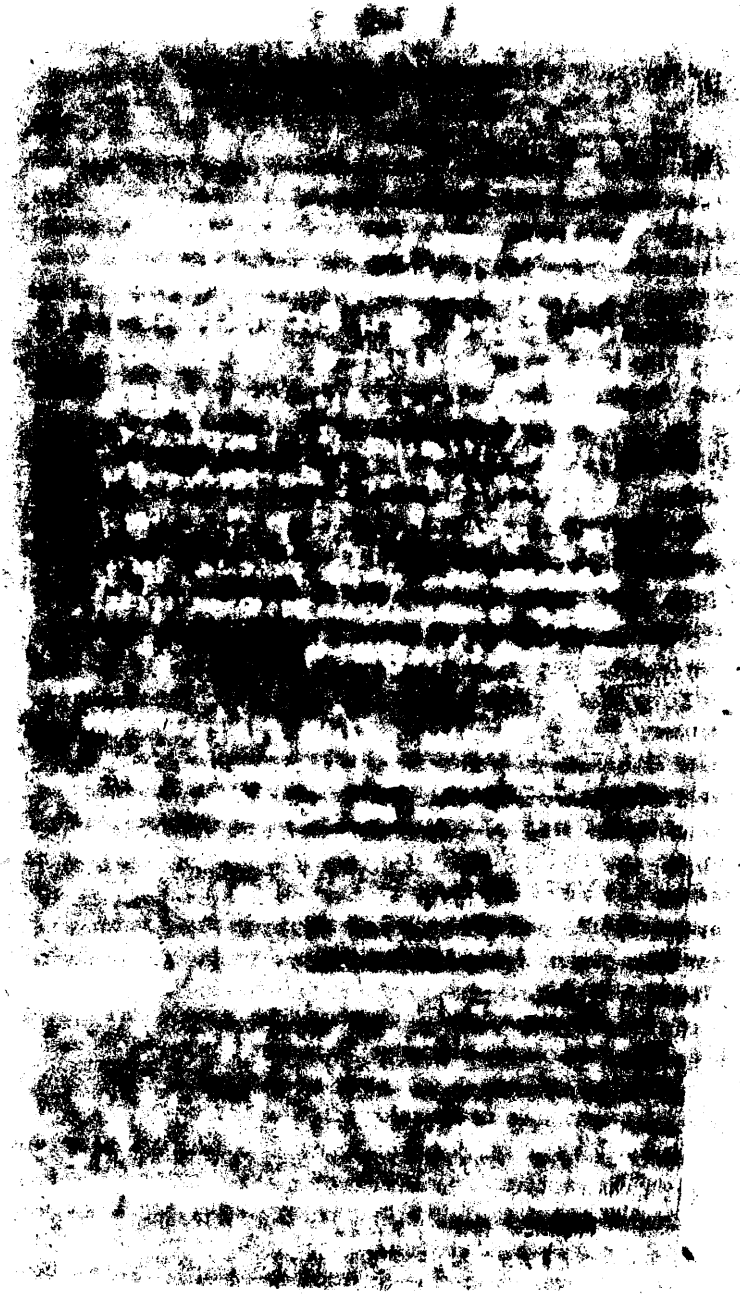

Volth egÿ papa kÿ mÿko
ron halalara jurotH uol
na kere egÿ kaplanath
hogÿ eÿerete. Az pater
nostert haromzer megh
mondanaÿa. Ez kaplan
eÿremest fel fogada kÿ
nek monda az papa mÿ
koron. Az also pater nos
tert mondod mondÿad
ez Imadsagoth — — — —

Vram Jesus cristus ez
pater noster legÿen te tÿz
tessegedre es kerlek hogÿ
e az te veres verednek sok
sagaerth kÿt az te felelm

Nemes Nemzetes

GÖMÖRY KÁROLY *Urnak,*

Pesti Századosnak és Patikáriusnak

ajánlja

Horvát István.

Ez kÿs kevnyuet kezdetem Irnom Vr zvletetÿnek vtana. z. ezer. wt zaz. tÿzenhat ezstendevbe zent clara azonÿ napÿan. Atÿank zent domokosnak. oktuuajan. het oran. laudetur deus. in seculum seculi."

Így e' Kézírat a' Szent Domonkos Szerzete szorgalmának hagyománya Tetemi Pál Nagy Vásonyi Vikárius kezéből.

Sokkal későbbi Kéz imezeket is béírta e' Régiségbe:

„*Anno Domini* 1575. *Pestis maximopere dominata est in Ciuitate Viennensi adeo ut uno die ultra Centum homines morerentur, et durauit toto autumno et hÿemis parte maiori.*

Orandus est dominus ut a nobis eam plagam ũna cum Immanissimo hoste nostro Turca (et christi nominis) auertat.

Hoc genus demoniorum non eÿcitur nisi in Jeiunio et oratione frequenti."

Fölösleges foglalatosság volna egyenként mindegyik Imádságot előszámlálni, melly e' Kéziratban találtatik. E' gond helyett tehát inkább azt említem, hogy az ide mellékelt Hasonmást a' 30-dik levélről vetettem le mutatóúl, 's azt így kell olvasni:

„Volth egÿ' papa. kÿ' mÿ'koron. halalara. Jutoth uolna. kere egÿ' kaplanath. hogÿ' eÿ erete. az pater nostert. haromzer. megh mondanaÿ'a. ez kaplan. eÿremest. fel fogada. kÿ'nek monda az papa. mÿ'koron. az elso. pater nostert mondod. mondÿ'ad ez Imadsagoth. — — — —

Vram Jesus cristus. ez pater noster legÿ'en. te tÿ'ztessegedre. es kerlek. Hogÿ'. az te. veres verednek. soksagaerth. Kÿ't az te felelm (mednec)" 's a' t.

Vagyon több régi szó e' Régiségben, melly által szaporodást nyerhet a' Magyar Lexicographia, 's nem kell-e nekünk gondosan, sőt babonás szorgalommal, mind azt összse gyűjtenünk, a' mi által nemzeti Nyelvünknek böségét és gazdagságát megbizonyíthatjuk.

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) A' Kávé, Thé és Csokoládé történeti, természethistoriai, diaetetikai és orvosi tekintetben. F. Almási Balogh Pál által. Pesten Wigand Ottónál (Nyomt. Füskúti Landerer) 1831. 12-ed rétben. 363 lap.

A' melly sürük 's a' tudományos előmenetelre nézve megbecsülhetetlen hasznúk más nemzetek literaturáiban a' sok mindenféle tárgyú és ágazatú monographiák: épen olly ritkák azok mind ez ideig honni literaturánkban. Nem lehet hát eléggé örvendenünk, midőn a' jelen munkában ezen utat is megtörve szemlélhetjük, még pedig egy olly jeles dolgozás által, mellyet akárhol 's akármikor is javallással 's méltó örömmel lehetne fogadni. Olly széles literaturai esmerettel, olly minden oldalra kiterjeszkedő nyomossággal készült monographiát, mint ez, a' legmiveltebb literaturájú nemzet is keveset mutathat. Ámbár maga a' Szerző a' természetet hiven követő homoeopathikai nézethez hajlik: mindazáltal távol lévén az egyóldalúságtól, részrehajlás nélkül felhoz minden külömböző nézeteket és szintúgy kimeriti azoknak e' tárgybeli értekezéseiket, valamint a' magáéit; ezenkivül sok mindenféle, a' tárgyat közelebbről vagy távolabbról illető esmeretek közbeszövésével, egy minden rendű olvasót érdeklő 's hasznosan oktató gazdag tárházzá képezi munkáját. Itt ugyan némelly rövid gondolkozású ember azon ütközhetnék meg első tekintettel, hogy olly csekélységeket mint a' Kávé, Thé és Csokoládé kár egy külön nagy munkának tárgyává tenni, de meg fogja itélletét változtatni, ha e' könyvet érdemlett figyelmére méltatván, látni fogja, hogy e' minden rendü 's idejü emberek közt elterjedett, 's

felülegesen olly csekélyeknek nézett dia:tai czikkelyek, melly nagy fontosságú befolyással vannak az egészségre, mellynél az élet külső javai közt drágább semmi nincsen. De másként sem vetemedhetik illy félszeg itélletre, a' ki tudja, hogy az ember az okosságban egy minden más állatoktól megkülömböztető saját méltósággal birván, koránt sem elégedhetik meg azzal, hogy egyék igyék minden eszmélkedés nélkül, hanem vágyik tudni, 's érzi hogy illendő tudnia, hogy mit? miért? miként? — egy szóval a' tudomány neki minden dolog körül a' legnemesebb 's legkielégithetetlenebb szomja. Végre azt is tudjuk, hogy akarmelly tudománynak is tökélletességét semmi inkább elő nem mozditja, mint a' külön ágaknak, sőt minden egyes tárgyaknak pontos 's kielégitő megesmertetése. Igy jutottak kivált az újabb időkben a' tökélletességnek magasabb pontjára minden tudományok, mint ezt azoknak literaturájából nyilván láthatjuk. Ahozképest ezen munkától is a' czélirányosságot és prakticus érdemet csak az tagadhatná meg, a' ki szánszándékkal vakoskodni vagy aggatózni kiván. De ezek sokkal világosabban kifognak tűnni, ha a' munkának tartalmát figyelemre veszszük, ámbár azt annak gazdag vólta miatt itt csak tökélletlenül adhatjuk. —

Ajánlva van a' munka ama nagy buzgóságú és sok érdemü Magnásunknak Méltóságos Gróf Széchényi István Urnak. Az egész három részre, — az első rész bevezetésre és hét czikkelyre, — a' második három, — a' harmadik hat czikkelyre van felosztva.

Első rész. A' Kávéról. Bevezetés (3—10 *l.*) Legelőször is előterjesztvén a' tudós Szerző, hogy a' kávé nem csak mint minden sorsú emberek közt közönségessé vált rendes ital, hanem mint az Europai kereskedés egyik legfontosabb czikkelye is bővebb esmértetést érdemel, figyelmessé teszi az olvasót annak az egészségre nézve is igen nagy befolyására, és felállitja a' homoeopathiai rendszernek ama megtartásra méltó tételét: „A' természetnek soha meg nem csaló szava azt tanácsolja, hogy a'

test és lélek erejének egészséges állapotban való fentartására, csak ollyan eledelekkel és italokkal éljünk, mellyek a' testet táplálják, de ne ingereljék.“ Olly tétel, mellynek igazságát az emberek az eleitől fogva való tapasztalás útján magok is próbálták, és még is a' diaeteticára szabva egésszen új és különös állításnak tekintik azt, mintha soha sem tapasztalták vólna. Illy idegen a' természet szava a' fényűzés és szokás által félrevezetett emberek előtt. Ebben kell keresni egyik fő okát a' természet útjára visszavezetni akaró homoeopathica eránt való idegenségnek is, holott örök igazság marad ama Juvenalisi mondás:

Nunquam aliud natura, aliud sapientia dixit.

I. Czikkely. A' kávé története. (11—36 *l.*) Ebben a' czikkelyben a' kávé felfedezésének 's haszonra fordításának legrégibb nyomai a' leghitelesebb kútfők szerént előadatnak. Abdaliader arab iró szerént azt legelőször Gemaleddin Mufti vitte-be Arabiába, honnan az lassanként az egész Török birodalomba kihatott, úgy hogy különös kávéházakban ivogatnák azt, 's ámbár a' kávé többször megtiltatott, és a' kávéházak bezáratlak, mindazáltal újra lábra kapott, és a' legközönségesebb itallá vált. Nevezetes ethnographiai jegyzések itt többek közt, hogy „ha a' külföldi Követek a' Nagyvezéri audientzián kávéval nem kináltatnak, nem tetszés jele;“ továbba hogy „a' Törökök eleitől fogva tartoztak feleségeiknek kávét adni, 's ezen kötelesség elfelejtése törvényes ok vólt az elválásra, — 's a' Törökök szerailjaikban mai napig is különös kávé tisztviselők vagynak.“ Európában a' kávé a' 16-dik században esmertetett meg elébb Venetusok, majd Angolok 's Francziák által, 's csak hamar közönséges szükséggé vált. Mind annak országról országra terjedése, mind mint kereskedési fontos czikkelyé vált termesztménynek a' külömbféle gyarmatokban 's világrészekben való tenyésztése, széles literáriai esmerettel és világos előadással leiratik, mellyekre nézve a' könyvre kell utasitanunk az ol-

vasót. Itt csak azt jegyezzük még ki, hogy első Magyar a' ki kávét ivott, I. Apafi Mihály Erdélyi fejedelem vólt, 's az első kávéház Országunkban Posonyban állitatott 1730. eszt. egy Kartsoly nevü kávéfőző által.

II. Czikkely. A' kávéfa természethistoriája (37—63 *l.*) A' kávéfa (Coffea arabica L.) Linné rendszere szerént az öthimesek egyanyások seregéhez, a' Jussieu természetes rendszere szerént a' Rubiaceák familiájához tartozik, Candolle pedig egy új természetes familiát állitott fel Coffeaceák nevezete alatt. A' mik itt a' kávéfának minden részeiben pontos természeti leirásáról, ültetéséről, mivelésről egész kiterjedésben előadatnak, azokat kivonatban közleni lehetetlen. Elég legyen itt azt megjegyezni, hogy a' kávébabok bogyós gyümölcsben teremnek; 's az érett bogyók időnként gondosan leszedetnek, de a' legnagyobb kávé aratás Májusban van. — A' kávébabokat a' gyarmatokban négyképen szokták elkésziteni, mellyek ennélfogva külömbféle árrúak; itt mind a' négy mód előadatik. Nevezetes dolog az, hogy a' kávé nehézsége a' tengeri út alatt beszivott nedvesség által annyira nevekedik, hogy a' hajóbér bőven kitelik, 's ez az oka, hogy a' gyarmatokban a' kávét csak annyi summa pénzért adják, mint Európában, úgy hogy a' kereskedő tiszta haszna csak a' pénzben való külömbség, 's a' nehézség nevekedése az út alatt. A' kereskedésben forgó jelesebb kávénemek rendre leiratván, mint legjobb 's legbecsesebb, a' Moka, mint legalábbvaló a' Surinami kávé jegyeztetik-meg. Azután a' kávé-kivitel mennyisége, és Europa consumója, melly 149 milliom fontra megy, adatik elő; ebből Franczia Országra 23 millio, Magyar Hazánkra 800,000 font számittatik.

III. Czikkely. A' kávénak physicai és chemiai tulajdonsági (64—78 *l.*) Physicai tulajdonságaira nézve a' nyers kávé kemény, csontnemű, fű izű és szagú, minden kellem nélkül való. A' jó kávé leiratik, és jósága megesmerésének több módjai elő-

adatnak, melly után előbeszéltetnek a' kávénak chemiai szétbontásai a' legnevezetesebb újabb chemicusok által, nevezetesen Chenevix, Pfaff, Schrader, Seguin (ki a' kávézöldet felfedezte) Brugnatelli, Runge, Giese, Pelletier és Caventou (kik a' kávétárgyat feltalálván caféine-nek nevezték) által. Előadatnak osztán a' kávébabok állató részei, 's utóljára megjegyeztetik, hogy a' kávébabokat kirekesztőleg illető chemicus character az, hogy a' szeksó feleresztett olvadékját nehány nap múlva smaragd zöldre festik, de a' mész és nehéz föld vizet narancssárgára. Azon illatos és keserü kozmás olajat pedig, mellyből olly nagy mértékben ingerlő munkasságok ered, a' tüz fejtözteti ki belőlök.

IV. Czikkely. A' kávéról mint italról közönségesen (79—91 *l.*) Az indiai gyarmatokban a' nyers kávébabokból szoktak italt késziteni, de a' melly igen kellemetlen izü. Európában tehát csupán a' pergelt kávébabokat szokták használni. Hogy a' kávéital jó legyen, szükség, hogy a' kávébabok illendően legyenek megpergelve. Itt a' kávépergelésnek legjobb módja előadatik, az e' végett feltalált machinákkal együtt. Innen általmegyen a' Szerző a' külömbféle kávé-essentiákra, kávéhoz tenni szokott szerekre, azután a' kávénak kellemetes elömunkálatait irja le, melly szerént az mind a' gyomorra és izmokra, mind az idegekre és agyvelőre igen ébresztőleg és kellemetesen hat, de a' mi nem sokáig tart. Bérekesztik e' czikkelyt Delille, és egy napkeleti költö dicsérö versei a' kávéra.

V. Czikkely. A' kávéról diaeteticai tekintetben (92—146 *l.*) A' homoeopathiai nézet szerént minden orvosi erejü szernek kétféle, u. m. elő- és utómunkálatja lévén, az emberi organismusban, semmiféle orvosi erejü substantia rendes diaetai élésre nem alkalmatos 's nem hasznos. Illyen orvosi erejü substantia már a' kávé is, még pedig nagy mértékben, és még is azt az emberi visszaélés fő diaetai czikkellyé tette, sőt a' mi több, nagyon táplálónak tartja, melly balvéleményből némellyek

nagyon is bőven élnek vele. Ez a' csalódás onnan származik, mivel a' kávénak előmunkálatja igen kellemetes, és még valódi kedvetlen bajokat is nagy hirtelenséggel megenyhit vagy elüz (de csak palástolólag). Tudja a' Ref. is, hogy a' mértékletlen borozás és éjjeli tivornyák közt ez a' rendes panacéa, 's illy alkalmakkal több izben előkezdetik 's özönként foly. Ezen czikkelyben a' kávé kedves előmunkálatjának minden tüneményei pontosan leiratnak, de a' mellyeket annál kedvetlenebb utómunkálat vált fel, mellynek jelenetei, 's az általa szült nyavalyás állapotok hasonló pontossággal előszámláltatnak és leiratnak, 's ez az értekezés nagyon figyelemre méltó és tanúságos. Egyébként az ellenkező példák is, hogy az azzal való élésnek némellyek semmi szembetünő ártalmát nem érzik, nem halgattatnak el, de ezek, mint igen helyesen megjegyeztetik, csak kifogások a' közönséges regulától, a' millyeket minden visszaélések körül tapasztalhatunk, a' nélkül hogy azért a' visszaélést akarmiben is józanan hasznosnak mondhatnánk. Felhozatnak 's nagy szánmal, azon orvosok is, kik a' kávénak ártalmas vóltát eleitől fogva általlátták és tanitották; azonban más óldalról megrovatnak azok, a' kik a' kávénak ártalmasságát rendkivül fekete szinnel festik. Figyelmeztetnek a' szülék kivált arra, melly különösen árt a' kávé a' gyermekeknek, — kiterjeszkedik a' Szerző arra is, melly káros az ezzel való rendes élés gazdasági tekintetben, a' hol felhozza több Státusoknak ezen káros fényüzés megszoritására 's kiirtására tett különbféle intézeteiket is, ámbár az erőt vett szokás miatt sikeretlenül. Végre berekeszti e' czikkelyt azon emberszerető 's köz jót kivánó czélból származó javaslásnak őszinte kifejezésével, mellytől lelkesitetik Hahnemann, és az ő követői az illy természet elleni élemények kárhoztatásában.

VI. Czikkely. A' kávénak orvosi munkálatjai (147—161 *l.*). Légió azon nyavalyák serege, mellyekben sok orvosok a' kávét mind nyersen, mind pergelve hasznos gyógyszernek hirdették, mellyek

e' czikkelyben egész kiterjedéssel, 's a' használás módjaival együtt előadatnak. De mind ezen magasztalt csuda mivek, a' mint előadatik, többnyire csak palástoló orvoslások; „már pedig — úgy mond a' T. Szerző Hahnemann után — semmi sincs bizonyosabb, mint azon tapasztalás, hogy valamelly orvosszernek sokáig folytatott palástoló használása veszedelmes, a' gyógyszereknek pedig diaeteticai czikkely gyanánt való palástoló használása mindenek közt legveszedelmesebb" (159 l.). Ezután előadatnak a' kávénak a' homoeopathiai tiszta tapasztalás útján észrevett valóságos és nagy orvosi hasznai, melly új rendszer a' nyers kávét használja próbatéteiben, mivel a' pergelés annak tulajdon erejét sokképen módositja. Itt legbámulatosbb 's szinte megfoghatatlan az avatatlan előtt a' homoeopathikai dosis, mellynek előiratja szerént a' környűlményekhez képest egy ezred vagy tiz ezred rész, sőt egy milliomod rész csepp is adatik. Ennek a' csudának neminemű megfoghatása végett utasitjuk az olvasót ezen értekezésre: „A' Homoeopathica Angliában" (Sas I. Füzet). Végre emlitetik a' kávénak technologiai haszna is, miként lehet abból igen jó barna festéket készitteni.

VII. Czikkely. A' kávé surrogátumai (165—175 *l.*). Itt széles literária esmerettel előadatnak azon nagy számú 's igen külömbféle szerek, mellyekkel a' kávéitalban bujálkodó emberek, ezen igen drága diaetai czikkelyt kipótolni törekedtek. Ezek között különösen a' Svéd kávét (Astragalus baeticus) mint az igazi kávéhoz leghasonlóbbat, és a' makk kávét, mint igen hizlalót, hallá Ref. dicsértetni. De nagyon helyesen jegyzi meg a' Szerző, hogy a' kik a' kávét akarmiféle surrogátummal kipótoltatni hiszik, nagyon csalatkoznak, mert minden növevénynek saját individuális ereje van, melly semmi más által ki nem pótoltathatik, ahozképest a' kávénak minden surrogátumai is, meg annyi különböző saját erejü és az egészségre külömbféle saját befolyással biró substantiák.

Máso-

Második Rész. A' Théről. VIII. Czikkely. A' Thé természethistoriája és története (177—211 *l.*) A' thé (Thea bohaea et viridis L.), melly világtörténeti tekintetben is, az Amerikai Státusoknak Angliától való elválására nézve nevezetes. Linné szerént a' sokhimesek egyanyások seregébe, Jussieu szerént az Aurantiaceák rendjébe tartozik. Előadatik bőven annak füvészi leirása, fajaival együtt, tenyésztése 's a' levelek aratása, melly Chinában és Japoniában évenként három izben történik, és mindenik külömbféle jóságú théket szolgáltat. Melly nagy bajjal 's gondossággal történik a' levelek szedése és elkészitése, szinte bámulásra méltó, valamint annak szörnyű becses vólta is a' Chinaiak előtt, kik azt isteni italnak tartják. Mint nálunk a' borok, úgy külömböznek Chinában a' thé-nemek is a' tájékhoz képest, mellyek itt rendről rendre előadatnak. Európában 1772-től fogva kezdett mind inkább nevekedni az ezzel élés, 's most már csak Angliában, hol ezzel leginkább élnek, több elemésztetik 20 millio fontnál. Nálunk szerencsére legkevésbbé élnek vele. Előadatik a' thének chemiai széllyelbontása is. Oudry egy új alkaloidot fedezett fel benne, mellyet thëine-nek nevezett. Emlitetik a' the kivonat is, mellynek külömbféle orvosi erők tulajdonitatnak.

IX. Czikkely. A' thé diaeteticai és orvosi tekintetben (212—241 *l.*). A' thé (mellynek itallá készitése itt előadatik) nyers korában csipős, bódító, mérges plánta, mint ez sok emberek és egyébb állatok körül tett próbatételek által bebizonyitatik, a' honnan mágok a' Chinaiak is egész esztendeig tartják, minekelőtte élnének vele. Mind e' mellett a' Chinaiak és Europaiak is sok nyavalyáktól megőrző szernek tartják; mellyek itt előszámláltatnak. De emlitetnek sok orvosok is, kik azt eleitől fogva ártalmasnak hirdették, sőt még annak magasztalóji is mindég kárhoztatták a' vele való visszaélést. Nevezetesen az illy ingerlő szerekkel való rendes élésnek tulajdonitják a' nemzetek lelki characterének meg-

változását, 's a' mit itt mellesleg felhoz a' Szerző az Amerikaiaknak a' sok pálinka ital által való elfajúlásokról, azt Eichorn is bizonyitja Weltgeschichtéjében. Hogy ez nem mindenre nézve igy van, azt az emberi test dicső alkotásának tulajdonitja a' Szerző, melly annyi testi 's lelki ostromokat képes kiállni. „De melly nagy legyen — úgymond az illyeknek vétkök magok ellen, kik a' természetnek megbecsűlhetetlen ajándékával illy pazárlva bánnak, azt csak a' tudja eléggé méltatni, ki beteg ágyában sohajtva várja az elvesztett egésség boldogitó érzésének visszatérését!" — Gyönyörű, lélekreható észrevétel! — A' thének, mint minden más orvosságos italnak, kétféle u. m. elő és utómunkálatja lévén, mindkét munkálatja bőven leiratik, nevezetesen az idegekre való ártalmas befolyása, a' honnan a' homoeopathiai nézet szerént a' nagy elfáradásokban, és a' szerfelett való megerőltetés után következett lankadtságban 's kimerülésben hathatós orvosi erővel bir.

X. Czikkely. A' thé surrogátumai. Egy szó az orvosságos thékről (242—253 *l.*). A' theának sok és nagyon külömböző surrogátumait előadván a' Szerző, azon megjegyzéssel, mellyet a' kávé surrogátumai felől tett vala, általmegyen azon hibás szokásra, melly szerént a' köznép minden nyavalyák ellen bőven vett főtt vizekkel 's thékkel él rendes házi orvosság gyanánt, sőt ezt sok orvosok is rendesen gyakorolják, és méltán kárhoztatja ezen hibás orvoslás módot, melly ezer ártalmakat szül, 's ha néha palástoló segitséget nyújt is, elébb utóbb többféle nyavalyás állapotok kifejtődzésére szolgál alapúl. Ha valahol, itt valóban kitetszik a' homoeopathiai rendszer becse, melly egyszerre csak egy, és épen a' nyavalyára illő szert alkalmaztat; noha a' köznépnek mentségűl szolgálhat az, hogy ők orvost mindenkor nem is kaphatván, kéntelenek azt próbálni, a' mit előttök mások dicsérnek, — sokan pedig a' miveltségnek olly alacsony lépcsőjén állanak, hogy a' nadragulya — 's dohány főzetet, sárfű

magot (Euphorbia Lathyris) 's több illyeket, ha bár harmad napig kinos örjűltségben hevernek is utánna, feljebb becsülik minden gyógyszereknél, 's az ártatlanabb szereket is csak úgy becsülik, ha pálinkában vehetik azt be; különben — úgy tartják — nem használ.

Harmadik Rész. A' Csokoládéról. XI. Czikkely A' Kakaó története 's természethistoriája (255—279 *l.*). A' kakaófát Déli Amerika lakosai emlékezetet túl haladó idők ólta esmerték, 's ők találták fel a' gyümölcséből készülő italt is, mellyet tőlök megtanúltak a' Spanyolok, midőn 1520-ban Mexicót elfoglalták. Mind e' mellett is Európában csak a' 17-dik században lett esmeretessé, 's még később vált közönségessé. A' kakaófa (Theobroma Cacao L.) Linné szerént a' sok falkások öthimesek seregéhez tartozik. A' Jussieu természetes rendszerében először a' Malvaceák familiájához tartozott, most a' Byttneriaceák közzé tétetődött. Az Indusok Istenfának nevezik, mivel az nekik ételt, italt, ruházatot ád. A' kakaófának természeti leirása, tenyésztése, gyümölcseinek gondos elkészitése egész kiterjedésben előadatik, mellyet a' természethistoria kedvellői nagy gyönyörűséggel és tanúsággal olvashatnak. Utóljára közöltetik, mennyi kakaót, thét, kávét, czukrot emészt-el évenként a' mostani civilisált Europa.

XII. Czikkely. A' kakaó fajai. (280—286 *l.*) A' kereskedésben előfordúló kakaónak kilencz fajai adatnak-elő, mellyek közt legjobbnak itéltetik a' Soconuskoi kakaó Caraccasival vegyitve. Schrader szerént a' kakaóbabokban egy a' Cafeine-vel atyafias tárgy van, sok kövér és öszveálló olaj 's kanaf.

XIII. Czikkely. A' kakaóvajról (287—293 *l.*). A' kakaóbabok valamelly öszveálló, sárgás fejér, igen édes, szagatlan, kövér olajjal bövölködnek, mellyet kakaóvajnak neveznek. — Készitik kinyomás vagy főzés által, mindeniknek módja környülményesen leiratik. Orvosi hasznairól is értekezik

a' tudós Szerző. Készitnek a' kakaóbabokból mosdó szappant, és likőröket 's rosoglikat is; az Antillai szigeteken pedig confectet, mellyet minden Europai confectek felett dicsérnek.

XIV. Czikkely. A' csokoládé készitésmódja 's fajai (294—325 *l.*). A' csokoládé csinálásnak külömbféle módjai előadatnak, valamint annak sokféle megvesztegetései is, mellyek sohol sem gyakoribbak, mint a' csokoládé körül, egyszersmind ezen csalárdságok felfedezésének módja is közöltetik. Továbba előszámláltatnak az úgy nevezett tápláló csokoládéknak hét, és a' gyógyszeres csokoládéknak öt nemei, de ezeket, valamint minden füszeres csokoládékat is a' Szerző kárhoztat, azt tanitván hogy a' csokoládénak egyszerü massáját orvosszerekkel elkeverni annyi, mint azt elrontani, tápláló tulajdonságától megfosztani, a' testet pedig minden czél nélkül orvosságokkal terhelni. Azután előbeszélli a' tiszta kakaóbabok elkészitését, és a' csokoládé itallá készitésének külömbféle módjait. Végre közli azon észrevételt, melly szerént tapasztaltatott, hogy a' csokoládé táblákból electricitás fejtödik ki.

XV. Czikkely. A' csokoládé diaeteticai és orvosi tekintetben (326—336 *l.*). Ámbár a' Szerző a' csokoládét, mint tulajdonképen tápláló substantiát, és kevésbé puffasztót más lisztes ételeknél, ártatlannak, sőt, ha a' gyomor vele nem ellenkezik, 's az ingerelhetőség nincs felemelve, hasznosnak is mondja: mindazáltal épen nem javalja általánosan, 's előadja pontosan az eseteket, mellyekben ártalmat szülhet. A' füszereket pedig mindenkor szükségtelen és ártalmas pótléknak állitja. Orvosi hasznait mind más orvosok után, mind maga tapasztalásai szerént is előszámlálja.

XVI. Czikkely. A' fölöstökömről (337—363 *l.*). Minekutánna a' kávéval és thével élést átaljában kárhoztatja a' Szerző, nagy becset ád munkájának kiterjeszkedvén ama kérdésre, hogy mit kell hát fölöstökömölni? — Értekezvén ez alkalommal a' folyós és száraz fölöstökömről, és a' nagy szokásban

lévő pálinkás fölöstökömnek veszedelmes vóltát igen hathatósan leirván, több hasznos észrevételek után igy szóll: „Fölöstökömre átaljában könnyen emészthető, 's a' gyomrot épen nem terhelő eledeleket kell választani.“ — Legjobban megfelelnek már ennek a' czélnak a' Szerző szerént: 1) az állati tej, mellynek nemei, tápláló 's orvosi tulajdonságai, a' vele élés módja, megvesztegetései 's a' t. előadatnak; hasonlóúl értekezik a' vajról, zsendiczéről és savóról is. 2) a' csokoládé. 3) a' kakaóbabok. 4) a' kukoricza thé, mellynek készitése módjai leiratnak. Ajánltatik a' friss tojás is higan főzve. Egy summában pedig a' feltett kérdésre igy felel: „Tavasszal nincs egésségesebb reggeli étek az állati tejnél, vajnál, zsendiczénél, nyárban a' gyümölcsök, ősszel a' gyümölcsök királynéja, a' szőllő, télben a' kakaó vagy csokoládé és a' kukoricza thé legczélirányosabbak. Végre mind ezeket, 's az egész munkát bérekeszti e' gyönyörü epiphonemával: „A' ki ezeket az egyszerü természetmondotta tanácsokat követi, 's a' mindenütt magasbb iz, és érzéki ingerlések után esenkedők útját álhatatos meghatározással elhagyja, azt az egésségnek boldogitó jutalma fogja követni életpályáján.“

A' munka után áll egy mutató tábla, mellyben minden a' könyvben előfordúló dolgok betü szerént pontosan öszveszedettek, úgy hogy akarmit könnyen 's egyszerre feltalálhat az ember. Ez a' mutató tábla követő példáúl szolgálhat minden bővebb tárgyú tudományos irójinknak, kik e' nagy hasznú és igen szükséges toldalékot rendesen elszokták mellőzni.

Már csak ezen rövid foglalatból is láthatja a' részrehajlatlan olvasó, melly becses munka ez a' maga esmereteit gyarapitani kivánó emberre nézve, és melly gyönyörködtető 's tanúságos olvasmányúl szolgálhat minden rendü olvasónak. Különös e' munkában az, hogy a' birálatnak igen szük helyet hagy, mert a' mi a' literáriai részt illeti, itt a' kútfők mindenütt a' legnagyobb pontossággal fel vannak hozva, és igy azok ellen, ha szinte mindnyájokat

esmerné is, csak úgy szólhatna a' biráló, ha a' hitelesség közönséges tételeiről akarna értekezni, és azokat rendről rendre minden iróra alkalmaztatni. A' mi pedig a' Szerzőnek homoeopathicai okfőjit illeti, azokról Ref. csak javalva szólhat, mert sokkal mélyebben vannak a' természetben gyökerezve, hogy sem dialektikai okoskodással megczáfoltathatnának. Hogy az ingerlő 's orvosságos erejű dolgok nem rendes diaetai élésre valók, — ki tagadhatná ezt? — Hasonlóúl, hogy az orvosszerek előmunkálatjai nem igazi indicátiójai azok hasznos vóltának, ezt akárki tapasztalhatja, ha akarja. Legalább Ref. maga tapasztalásából tudja, hogy a' laxativák és purgátiók, mellyek szorúlás ellen rendesen használtatnak, a' tágitás után mindég újra szorúlást hagynak magok után, mellyet a' természet ugyan néha helyre hoz, de sokaknál a' purgáló pilulákat hóltig való szükséggé teszi, úgy hogy a' nélkül soha székre nem mehet a' szegény orvosi beteg. Tapasztalásból tudja, hogy a' köhögés elleni szerekkel is, mellyek rendesen ajánltatnak, szintigy van a' dolog, p. o. az annyira magasztalt orvosi pemet (Marrubium vulgare), mellyel mint csalhatatlan panaceával az egész világ él, az igaz, hogy a' köhögést egyszerre megszünteti, de különös kedvetlen mejj-nehézséget és száraz erőlködést hagy maga után. Látni való tehát, hogy egyik esetben sincs eltalálva az igazi orvosi gyógyszer. A' homoeopathia ellen mindöszve ezt az ellenvetést lehetne tenni, hogy: Vallyon nem lehet-e az ember (kinek a' míveltség, vagy másképen: a' természettől való eltávozás szükségesképen természetére tartozik) természetesen is, az elkerülhetetlen lelki testi gondok és bajok által kifárasztva, olly állapotban, hogy az ingerlő mértékletesen véve neki ártatlan, vagy talám szükséges is legyen? mert ezt legalább, a' mértéket megtartva, az egész világ historiájában, igy találjuk. Azonban ennek eldöntésébe Ref. ereszkedni nem mer, mert a' palástoló segitség, mellyet a' Homoeopathicusok tanitanak, mindég újra visszatér, és ennek nem mond-

hat ellene, a' ki a' tapasztalásra halgat, bár melly megfoghatatlan legyen is egyébként előtte a' természetnek azon csudálatos procedurája, melly szerént az a' lankadás ellen ébresztőt szerzett, de úgy, hogy az ébresztő újra lankadást okozzon; noha másfelől éppen innen lehetne kihozni, hogy a' lankadás ellen ne éljünk ébresztővel, de ez ismét másfelől hozza zavarba a' dolgot. — Egyébként a' homoeopathiának legfőbb becse abban áll, hogy minden nyavalya ellen csak egy, és épen azon nyavalyára illő szert alkalmaztat, 's a' kik azt rebesgetik, hogy a' homoeopathia az orvostudományban új rendszert alkotni nem fog, hanem csak specificus gyógyszerek esméretére fog kimenni, azok nem tudják, mit beszélnek. Hát nem abban áll-e az orvostudománynak legdicsőbb triumphusa, hogy az emberi nyavalyák ellen specificus szereket találjon? — Ha ezt a' homoeopathica csak résznyire is elérheti, melly haszontalansággá válnak akkor azok az egymást érő számtalan speculátiók, mellyek a' puszta theória útján okoskodva köteteket betöltenek, de a' betegen gyökeresen nem segitenek! — A' theória is dicső dolog, a' hol okoskodni kell, de a' cselekvésben több és biztosabb a' természet és a' tapasztalás. Azonban az illy vitatások messze vezethetnék az embert, kivált ezen könyvesmertetés czéljától, ahozképest ezeket félbeszakasztván Ref., visszatér még egyszer a' munkához. — Ennek előadása csinos, világos, mivelt, 's a' mikor a' hazai nyelvnek előmenetelét követi, 's a' helyes újításokat elfogadja, ugyan akkor megtartózkodik azon hevenyes újításoktól, mellyek a' mai orvosi munkákat szinte érthetetlenekké 's némelly részben nevetségesekké is teszik. — A' papiros és nyomtatás is szép; következésképen ez a' munka mind foglalatjára, mind nyelvére, mind külső formájára nézve egyike a' hazai legjobb dolgozásoknak 's méltó minden hazai literaturában gyönyörködőnek figyelmére és kedvezésére.

Sz. —

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) *Storia della Letteratura Italiana dall' origine della lingua sino a nostri giorni del cavaliere abate Giuseppe Maffei Regio bavaro consigliere e dottore in Filosofia, Professore di Letteratura Italiana nella universita e r. paggeria di Monaco, socio delle accademie italiana Padovana Aretina Pontaniana e del ateneo di Brescia, capellano aulico di S. A. Massimiliano, duca di Baviera, e del regio bavarico ordine di s. Michele ed insignito della decorazione. Seconda edizione originale emendata ed accresciuta colla storia dei primi trentadue anni del secolo XIX, ad uso della publica e privata istruzione. Vol. IV. Milano dalla società tipogr. de' classici italiani MDCCCXXXIV.* Nagy 8r. 315 lap. Ára 1 for. 12 kr. pengőben.

E' kötettel nevelé a' tudós szerző olasz literaturai kézikönyvének második kiadását. Monti, Perticari, Pindemonte, Visconti, Ugo Foscolo, Volta, Galvani 's a' t. díszesítik ennek lapjait; mellyek az olasz literatura kedvelőinek hasznos és kellemetes olvasásul szolgálhatnak. Maffei az olasz literatura történeteit a' folyó század 32-dik évéig írja-meg; az életben lévőkről mindazáltal sem biografiát, sem kritikát nem közöl. Ugyanezért írja IV. köt. 90. l. se non avessimo divisato di ristringere il nostro lavoro ai morti, dovremmo unire all' onorata schiera del Monti, del Pindemonte e del Foscolo il celebre Alessandro Manzoni, l' illustre nipote dell' autore Dei Delitti e delle Pene. A' kötet elejét a' megromlott olasz poezis felélesztője 's újjá teremtője Monti Vinczének mejjképe ékesíti; végén mind a' négy kötetben előfordúló tulajdon nevek abc rendben állanak. A' közhasznu Esméretek Tára V. köt. 49. lapján „Foscolo (Ugo)" czikkely alatt ezt olvashatni: „Itt élt (t. i. Foscolo, Mantuában) Napoleon megbuktáig. Ekkor Olaszország függetlenségéről nagy

tüzzel beszélt; 's midőn Murat táborozását elkezdé, az Austriaiak előtt olly gyanussá tette magát, hogy Olaszországot elhagyni tanácsosnak vélte. Helvetiába, innen Muszkaországba ment, 's 1817 még Londonban élt." E' hijános biografia kipótlására ref. Maffei IV. köt. 78. 's 79. lapjáról a' következő sorokat hozza-fel: Ricoveratosi in Inghilterra, vi trovò grande ospitalità e protezione, e quindi ebbe lieto nido, esca dolce, aura cortese. I suoi *saggi sul Petrarca*, scritti in inglese, lo fecero salire in molta rinomanza; sicchè avendo date lezioni d' italiana letteratura in Londra nel 1823, ebbe si numerosa udienza, che si trovò all' improvviso la tasca turgida di mille sterlini. Ma questi denari gli amareggiarono tutto il restante della vita, poichè datosi a fabbricare una casa, ed a fare altre spese pazzesche, fù perseguitato dai creditori in guisa, che dovette cercar di nascondersi, e di procurarsi il vitto con articoli di giornali, e con prefazioni, che andava facendo ai classici italiani. Così ebbe origine il suo *Discorso storico sul testo del Decamerone*; così la *Commedia di Dante Alighieri illustrata.* In mezzo a queste angustie, e fra gli studj lunghi e penosi dell' erudizione e della filologia, sorpreso da un idrope si ritirò in una casetta di Turnham-Green, villaggio discosto circa due leghe da Londra, e quivi confortato dalle visite e de' suoi concittadini, e degl' inglesi, che generosamente avrebbero provveduto a suoi bisogni, se egli avesse accettato più che il necessario, *morì* 10 *ottobre del* 1827. Quella mattina istessa del giorno ferale fù visitato dal conte Capodistria, che si portava nella Grecia ad assumervi la carica di Presidente. Ma gia sopito dal male, non potè ricevere il conforto di vedere quell' illustre suo concittadino. La sua spoglia mortale fù deposta, nel cimitero di Chiswich, ove una lapide postavi da Hudson Gurney ricorda in latino il nome dell' illustre defunto e l' età; mentre si sarebbe dovuto far uso di quell' epitafio, che egli stesso aveva preparato a sè medèsimo sotto il nome di Didimo Clerico:

DIDYMI. CLERICI
VITIA. VIRTUS. OSSA
HIC. POST. ANNOS. † † †
CONQUIESCERE. COEPERE.

E' rövid esmértetés után ref. az olasz literaturára kedvelőit a' kötet olvasására utasitja; fájdalommal jegyezvén-meg, hogy a' magyar literaturának még *közönséges*, a' mai időkig bőven kidolgozott kézikönyve nincsen!

Galvácsy László.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Antikritikák.*

Néhány jegyzetek a' Tudományos Gyüjtemény idei Septemberi Kötetének 108*-dik és következő lapjain találtató könyvvizsgálatra.*

Fő Tisztelendő Vass László Kanonok és Professor Ur *Socrates nevezetességei* tzim alatt kiadott munkámat figyelmére méltatván, fordításomra némelly észrevételeket tett. Mind betses hajlandóságát irántam, mind szorgalmát a' fordításnak az eredeti munkával öszvehasonlításában szives köszönettel vettem; 's köszönetemet, ugy hiszem, nem bizonyíthatom meg jobban, mint ha kivánatait, a' mennyire lehet, teljesítem, 's egyszersmind észrevételeire is néhány jegyzeteket teszek.

Sokrates életét bizonyosan sokkal jobb lett volna a' kutfőkből gondosan kidolgozni, mint a' Társalkodási tárból fordítani. De nekem olly tudós munkára nem volt időm; 's ha lett volna is, nem vagyok minden kutfőknek, mellyek ahoz megkivántatnának, birtokában.

Xenophon munkáinak különösen a' Sokrátesi nevezetességeknek következő kiadásai voltak a' fordításkor kezeim között és szemeim előtt:

1. Xenophontis Opera graece et latine cum adnotationibus Brodaei. Basileae 1568 in folio.

2. Xenophontis Opera ad optimorum librorum fidem edidit Godofredus Henricus Schaefer. Lipsiae sumtibus et typis Tauchnitzii 1811 in 12-mo Tomi VI.

3. Xenophontis Memorabilium Socratis dictorum libri 4. Recensuit et Ernesti aliorumque et suis notis explicavit Joan. Car. Zeunius Prof. Gr. Lit. Viteb. Lipsiae sumtibus Caspari Fritsch 1781 in 8-vo.

4. Xenophontis Memorabilium Socratis dictorum atque factorum libri 4. Recensuit Chr. Gf. Schütz, Halae 1793 in 8-vo.

5. Xenophontis Memorabilia Socratis graece. Gothae 1797 in 8-vo.

Ezeken kivül használtam még öt rendbéli fordításokat.

Ezen kiadásoknak említésében azért nem követtem az uj nyelvekre fordítók szokását, mert tudtam, melly kevés figyelmet vonnak magokra Hazánkban a' régiek munkáinak magyar fordításai. Alkalmasint azért feledtem el azt is említeni, hogy fordításom egyenesen a' görög eredeti munka szerint van készítve.

A' mi fordításomat illeti, azt az elvet követtem, mellyet tudós bírálóm maga is ki tesz; hogy t. i. *a' fordítás szabadabb is lehet, és hogy ezt sokszor a' nyelvek különböző természete, szóllás módja, és grammatikája 's az erőltetésnek eltávoztatása megkívánja; de e' szabadsággal csak ugy kell élni, hogy az eredeti olvasásnak értelme megmaradjon.* Az eredeti munkának értelmét mindenütt igyekeztem megtartani; 's a' hol meg nem tartottam, ott bizonyosan akaratom ellen hibáztam. Némelly helyeken, noha ritkán, körül irtam, másutt a' szóról szóra fordítástól eltávoztam; 's ezeket önként tselekedtem; mert azt hittem, hogy azért az iró értelme 's szelleme nem vész el.

A' tett észrevételek, vélekedésem szerint, a' következő helyeken kivánnak más értelmet, mint én a' fordításban adtam:

Az első könyv első részének hatodik §-jában e' helyett: *τα μεν γαρ ἀναγκαῖα βυνεβουλευε και πράττειν, ὡς ενομιζεν ἀριϛ' ἀν πρακθηναι περι δε των ἀδηλων, ὁπως αποβηβοιτο μαντευομενος ἐπεμπεν, εἰ ποιητεα.* az észrevételek szerint így kellene fordítani: „a' miket szükséges tselekedni, tanatslotta Sokrates tselekedni is" 's a' t. En ámbár Weiske felhozott jegyzete is annak német fordításából *) előttem tudva volt, azt hittem 's most is azt hiszem, hogy az *αναγκαια*-t ugy kell fordítani, mint fordítottam. *αναγκαιος* természetileg és erköltsileg szükségest jelent, 's itt ollyat, a' minek a' természet és erköltsiség törvényei szerint szükségképp kell következni.

*) Ezen munkából: Apomnemoneumata. eine Schrift Xenophons zur Ehre des Sokrates, aus dem Griechischen übersetzt, und mit ausführlichen Sacherläuterungen, auch kurzer philologisch-kritischen Bemerkungen versehen von M. Benj. Weiske. Leipzig 1794. a' 25-dik lapon ez a' jegyzet van: *αναγκαια* nicht ea, quorum eventus necessarius est, (von welchem erst § 9 gesprochen wird) sondern unumgänglich nöthige Dinge.

Különben is ez αναγκαιον az αδηλον-nak van ellenébe téve; 's Xenophon mindjárt nyomban e' szerint is magyarázza meg a' dolgot. Hanem e' helyett: *a' mint legjobban tudják* ezt kellett volna tennem *a' mint ő legjobbnak gondolta vagy ítélte.*

A' harmadik könyv első részének első §-jában a' καλα szót szántszándékkal fordítottam *tisztségeknek*, mert az egész beszédszövetből világos, hogy azok értetnek itt. Azomban betü szerint a' helyet úgy kellene fordítani, mint az észrevétel tanátsolja; de nem tarthatom hibának azt, hogy itt a' betü szerinti fordítástól eltávoztam.

A' harmadik könyv harmadik részének 11-dik és 12-dik §-jaiban. Itt a' kevés körülirást világosítás okáért szükségesnek tartottam; de ezt a' szót *jól* alkalmasint jobb lett volna kihagynom 's e' helyett: *ha jól beszélni nem tudna* is, igy tennem *ha beszélni nem tudna is.*

A' harmadik könyv hatodik részének első §-jában. Tellyesen igy kellett volna adnom: ki hozzá, mint Glaukon fijának. Chärmidesnek és Plátónak rokonákoz jó hajlandósággal viseltetett 's a' t. De minthogy kétféle Glaukonról tétetik emlékezet, attól tartván, hogy a' kevesebbé tudós magyar olvasók e' kettőn nehezen igazodhatnak, a' Charmides attyát ki hagytam, a' mit jobb lett volna ki nem hagynom.

A' harmadik könyv 9-dik részének 4-dik §-jában. Itt itéletem szerint ollyan értelme van az irónak, a' millyent én adtam: 's a' Periodus utolsó részét szóról szóra nem úgy kell fordítani mint az észrevételben fordítatik, hanem igy: a' jóval és széppel éléshez értőt 's a' rúttól örizkedni tudót böltsnek is virtust gyakorlónak is tartotta: τον γιγνοσκοντα χρησθαι — τον ειδοτα ευλαβεισθαι σοφον τε και σωφρονα ἐκριινεν. Mert abban áll Sokrates állításának sajátsága, hogy a' tudásból a' tevést szükségképpen következni vélte.

A' harmadik könyv 13-dik részének második §-jában. *Aeumenus* nyomtatási hiba *Acumenus* helyett. Általjában a' munkában számos nyomtatási hibák vagynak; a' mit nagyon sajnálok; 's a' mi a' nyomtatótól távol létem miatt történt.

A' harmadik könyv 11-dik részének 7-dik §-jában. Ezt: το δε ἐν προσκεἰσθαι, εφη, επι τῳ ταυτα εσθιειν szorosabban az eredeti szerint igy kell vala fordítanom: *Ez a' szó pedig jól azokra illik, kik ollyat esznek* 's a' t. De az értelem egyre megyen ki.

A' negyedik könyv ötödik részének 12-dik §-jában. Itt az én fordításomban kettő maradott ki; először ez a' szó αριστους; másodszor ez az egész mondás: ἐφη δε και το διαλεγεσθαι ὀνομασθηναι ἐκ τυ συνιοντας κοινῃ βελευεσθαι, διαλεγοντας κατα γενη τα πραγματα. Az elsőt nem kellett volna ki hagynom, hanem a' fordítást igy tennem: *e' megválasztó tehetség teszi Socrates vélekedése szerint az embereket legjobbakká legboldogabbakká és leghelyesebben ítélőkké.* A' másikat szánt-

szándékkal hagytam el; minthogy ez a' szó διαλεγεσθαι tsak a' Görögök számára magyaráztatik 's hasonló értelmü magyar szóval nem váltathatik fel. Azonban lehetett volna talám illy formán adnom: Ez a' kifejezés διαλεγεσθαι (magának kiválogatni vagy megválasztani 's itélni) onnét jö, hogy az eggyütt tanátskozók ('s itélni akarók) a' dolgokat nemeik szerint megválogatva elosztják.

Általyában fordításomban Wieland példáját akartam követni, ki fordításairól egy helyen ezt mondja: *) „Az én fordítási módomnak van jó oldala is rosz is, mint minden emberi dolgoknak, még pedig úgy, hogy az első a' másik nélkül nem állhat meg. De megmaradok e' módnál, mert bizonyos vagyok, hogy az, legalább reám nézve, legjobb; 's nem is kivánom, hogy fordítóim velem másképp bánjanak, mint én Horáttzal, Luciánnal 's Aristophánessel bántam 's most Xenophonnal is bánni fogok. Én néha körül irok, hol mások magokat szorosabban az eredetihez tartják; 's néha, a' hol mások körül irnak, olly igen szóról szóra fordítok, mint tsak a' nyelv engedi; 's egyiket sem teszem sem akaratosságból, sem vak kényből, sem kényelmem kedvéért, hanem azért, mert úgy tartom jónak. Minden periodusért, minden rendért, minden szóért, mellyet választok, tudnék okokat elöhozni. A' két fő szabályok, mellyeket mindenkor megtartani igyekezem, ezek:

1. Az irónak, kit fordítok, szavait, szóllásmódjait, szavai állását, 's fordulatit, periodusai szerkezetét 's rhytmusát tehetségem szerint mindenütt meghagyni, kivévén ott, hol a' nyelvek különbözése 's az én fő tzélom, melly abban áll, hogy valamelly helynek értelméből és szelleméből olvasóimra nézve vagy semmit se, vagy olly keveset veszejtsek el, mint tsak lehet, mulhatatlan kötelességgé teszi.

2. Mind annyiszor, valahányszor az utólsó eset van, vagy nekem lenni látszik, (mert ki lehet, kivált midőn sokszor tsupán az érzéstől függ a' dolog, itéletében tsalhatatlan?) nem törődni azzal, ha egy vagy több rendre van is szükségem, azt mondani, a' mit a' görög vagy római iró két vagy három szóval mondott."

De hogy példányomtól mind egyébb fordításimban, mind ebben, nagyon hátra maradtam, azt igen érzem 's úgy hiszem, hogy Xenophonnak még sok utóbbi fordítói is (kiknek pedig valamint egyébb régi Classicusok jó fordítóinak is kell következni, ha nyelvünket jól kimívelni 's virágoztatni akarjuk) soká fognak veszödni, mig őtet elérik, vagy éppen felül haladják.

Kis János,
Superintendens.

*) I. Isokrates Panegyrikos. Xenophons Gastmahl. Xenophons sokratische Gespräche. Aus dem Griechischen überſetzt und erläutert von C. M. Wieland. Wien 1813. lap 263 's 264.

Észrevételek e' Jegyzetekre.

Az ἀναγκαῖα-t én *szükségesek*-nek fordítottam; mert 1) a' szoros fordítás ezt kivánnya. 2) Weiske' észrevétele nekem helyesnek látszatik. 3) Thieme is az ἀναγκαῖα-t igy fordítja: *Res necessarias.* 4) a' beszédnek egybeköttetésében (Contextus) semmit sem látok, a' mi az én fordításom ellen volna.

A' καλα szót *szép dolgok*-nak fordítottam, mert szoros fordítást akartam adni. A' Tudós Férfiu a' καλα szót *tisztségek*-nek jól fordította, mert magyarázó fordítást akart adni. Ebben kifogásom nem volt, nints is. A' különbséget, melly az eredeti Görög, és a' Tudós Férfiú' fordítása között találtatik, másokban helyheztettem, a' mint az egybehasonlításból kitettzik — Tudományos Gyűjtemény — a' 110-*dik* és 111-*dik lapon.*

Ezen helyet: „Σοφιαν δὲ καὶ σωφροσὐνην ὃ διώριζεν, ἀλλὰ τὸν τά μὲν καλά τε καὶ αγαθα γιγνώσκοντα χρῆσθαι αὐτοῖς, καὶ τὸν τὰ αἰσχρὰ εἰδότα εὐλαβεῖσθαι, σοφόν τε καὶ σώφρονα ἔκρινεν" — igy fordítottam: „A' böltsességet pedig, és mértékletességet nem különbözteté meg, hanem azt, ki ugyan a' szépeket, és jókat megesmérvén él velek, és azt, ki a' rutakat tudván, kerüli, böltsnek, és mértékletesnek itélé." Ezen szovakban a' *megesmérés*, és *tudás* a' *szépekhez*, *jókhoz*, *rutakhoz* nem pedig az *éléshez*, és *kerüléshez* tartozik; az az: ki a' szépeket, és jókat megesméri χρῆσθαι αὐτοῖς, *élni velek*, vagy is, hogy éllyen velek, ki a' szépeket, és jókat azért esméri, hogy éllyen velek, ki a' rutakat tudja εὐλαβεῖσθαι, *kerülni*, vagy is, hogy kerüllye, ki a' rutakat azért tudja, hogy kerüllye, böltsnek, és mértékletesnek itélé. Thieme is a' dolgot igy érti, midőn az említett helyet ekképen fordítja: „Sapientiam vero, ac sa„nitatem mentis non discernebat, sed qui, quum bona, ho„nestaque cognosceret, iisdem uteretur, ac quum turpia sci„ret, vitaret ea, hunc sapientem judicabat, ac sanum."

Ugyan azon említett helyet a' Tudós Férfiu igy fordította: „A' böltsesség és virtus között Socrates nem tett különb„séget. Azt, a' ki mind a' szépnek, mind a' rutnak esmére„tével bir, nem tsak böltsnek, hanem virtus gyakorlónak is „nevezte." Tudományos Gyűjtemény — a' 112-*dik lapon.* Sokrátes nem azt, a' ki tsak a' szépnek, és a' rutnak esméretével bir, hanem azt, a' ki a' szépnek, jónak, és rutnak esméretével bir, 's egyszersmind a' széppel, és jóval él, ellenben a' rutat kerüli, böltsnek, és mértékletesnek itélé.

Többnyire szerentsés Literáturánk, ha több illy derék Fordítónk lesz, de még szerentsésebb Literáturánk, ha több illy igen tudós, és még is annyira szerény Férfiuval ditsekedhetik, ki az igazságért, és a' tudomány' terjesztéséért még hibáit is megesmérni kész. Ritka tünemény a' Tudósokban! Igazán megvallom, hogy e' jelenlévő Fordítására néhány észre-

vételeimet tsak azért tettem, hogy Fordítóink lássák, minő vigyázattal kell a' fordításban élni, midőn még ezen meszsze terjedő tudományu Fordító' munkájára is legalább egynehány észrevételeket lehet tenni. Az érdemes és Tudós Férfiut eddig is különösen tiszteltem, de ennekutána még inkább fogom tisztelni, hogy a' Tudósoknak ezt a' szép példát adta.

Vass László,

Nagy Váradi Kanonok, és Professor a' Magyar Kir. Universitásnál.

---

2. *Jelesség.*

Portugáliának Entre Duero y Minho tartományában a' Santa Maria de Merinhao nevü Monostor könyvtárában Pereiro Ezeredes Kapitány a' Phoenitziai Sanchuniaton híres Történetírónak Évkönyveiből mind a' kilentz könyvet Byblosi Philo Görög Fordítása szerént föltalálta, 's ezen történeti nagy ritkaságot közelébb Német Országban kiadatni szándékozik. Montanig e' munkából Pamphili Eusebius kivonatában (Praeparatio Evangelica. Coloniae, 1688. fol. pag. 30—42.) tsak egy rövid Töredéket birtunk, 's még ez is hibás a' köz hírek szerént a' régi Görög Kézírat utmutatása után. — Kiket örvendeztethet jobban, mint bennünket, e' jelentés, ha igaz, hogy Magyar Oroszok voltak a' régi Phoenitziaiak?

Horvát István.

---

3. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Az újabb hajnalodó Magyar Literaturának egyik fényes tsillaga, 's most élő Íróink közül talán a' legidősebbik erős mellü Veteránus, Tek. Tudós Batsányi János Ur, Budán a' folyó évben újonnan megjelent Poétai Munkájiból a' Széchényi Országos Könyvtárnak esméretes hazafiui buzgóságából egy igen tsínos példánnyal kedveskedni méltóztatott.

Horvát István.

X. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Kis János. Erköltsi Böltselkedés elvei. Weiss Ezredes Frantzia munkája szerint. 3 lap.
2) Nagy Gábor. Régiségek. 66 lap.
3) Tatai Ferentz. A' Hazában tenyésző sokféle szőlőfajták rendbe szedhetéséről, elnevezhetéséről, velek való esmerkedésről; mind első lépéséről a' miveltebb Bor-tenyésztésnek: egynehány Hegyközi szőlőfajták szabályozásával, 's választó béjegeikkel való leírásával eggyütt. 70 lap.
4) Podhradczky Jó'sef. Be-felelet az idei Tudom. Gyűjt. IX-dik Kötetének 53-dik 's következendő lapain tett Bétsi észrevételekre. 89 lap.
5) Edvi Illés Pál. Öszveírása Hazánkból származott néhány jeles férfiaknak és familiáknak a' Külföldön. 97 lap.
6) Horvát István. A' Magyar Nyelv régi Maradványairól. 104 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Sz—. „A' Kávé, Thé és Csokoládé történeti, természethistoriai, diaetetikai és orvosi tekintetben. F. Almási Balogh Pál által. Pesten, 1831. 12-ed rétben." 106 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Galvácsy László. „Storia della Letteratura Italiana dall' origine della lingua sino a nostri giorni del cavaliere abate Giuseppe Maffei etc. Seconda edizione originale emendata ed accresciuta colla storia dei primi trentadue anni del secolo XIX. Vol. IV. Milano, 1834. nagy 8-ad rétben." 120 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Antikritikák. 122 lap.
2) Jelesség. 127 lap.
3) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.

(Koszoru 1835-dik eszt. X. Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1835.

XI[dik] KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

I. Értekezések.

1.

Az Elemi Népoktatás legujjabb állapotja németországban.

(Kivonat Cousin, Párisi Professor, tudósitlásaiból.)

Καλον εϛι, και τας ξενικας αρετας μιμεισθαι.
Isocrates.

Bévezetés.

Nem régen a' frantzia kormány az alatta való Oskoláknak és különösen a' földnép neveletlenségének ügyét szivére vévén: elhatározta, ezt minden tőle kitelhető uton módon orvosolni. Többek köztt 1831. e' végre tiszti kiküldöttséget rendelt a' német külföldre, ugymint a' hol a' népnek neveltetése nagy gonddal ápoltatik és világszerte elismért jelességgel virágzik is; — hogy az (a' küldöttség) a' német oktatásnak mibenlétét és szerkeztetését gondosan kitanulja, egyszersmind arról a' kormánynak kimerittő és hiteles tudósittást adjon, a' frantzia Oskolák és névszerint a' népoktatás elintézésében is használandót. E' fontos kiküldöttséggel Cousin, Státustanátsnok és Philosophia Professora Párisban, lett megbizatva; ki — német tudománnyal megbarátkozva és ide megkivántató más egyéb ismeretekkel gazdagon ellátva, a' neki elejbe szabott rövid idő alatt *) a' feladást ritka munkássággal és tellyes meg-

*) Május végén kellett utnak indulnia, és Julius közepén Párisba viszsza érkeznie.

elégedésig oldotta meg; a' német oktatásmódnak sajátságát minden oldalról felfogta, és a' tapasztalttakról tudósittását a' nyilvános oktatás és Cultus akkori *) Ministerének, Gróf Montalivet Urnak, hat levelekben foglalva, benyujtotta. E' levelek tsak hamar nyomtatásban is megjelentek, a' *Revue de Paris* tzimü folyó-irás 1831-diki év-folyamatjában, az Augustusi és Septemberi kötetekben. Mivel pedig ez az egész dolog a' német nemzetnek nem kis bötsületére válik **); 's a' tudósittás egész őszinteséggel 's a' valósággal mindenben megegyezőleg van feltéve: nem tsuda, ha a' német tudósok előtt is az nagy érdeket nyert, figyelmet ébresztett és egy Hamburgi Tudós férjfiú által a' frantzia levelek megolvasására azonnal német nyelvre fordittásuk is következett illy tzimü könyvben: „Bericht des Herrn „Cousin, über den Zustand des öffentlichen Unter„richts in einigen Ländern Deutschlands, und be„sonders in Preussen. Aus dem französischen über„setzt von Krőger, Dr. der Philosophie etc. Al„tona bei Hammerich, 1832. 8-vo két darabban, „182 és 359 lapokon." De nem kevésbé érdekes munka lehet ez reánk magyarokra nézve, kiknél a' népoktatás, ha bár nem mondathatik is egészen elhenyéltnek mint a' frantziáknál, de az előhaladt németekével még ingyen sem mérkezhető, és virágzása még tsak most van fesellésben vagy bimbóban. Azért ezek irója is szivén hordozván a' magyar föld népének neveltetési ügyét, méltónak találta az idézett munkát kivonatban és az egészből tsak az elemi oktatást illetőket kiszemelve nemzeti nyelvünkre is által téve terjeszteni; ugy vélekedvén, hogy tiszte és tehetsége köréhez képest a' hazának hasznosabb szolgálatot egyben nem tehet, mint, ha a' köznép oktatása és emberittése módjához ideákat nyújt kézre, — legkivált az olly jeles Honfiak-

*) A' mostani: Guizot Ur.

**) Német Országot hasonló tzélból már azelőtt is bejárta Cuvier és Noel 1811-ben.

tól megfontolandókat, kiknek kezeikben áll azoknak munkába vevésére, valósittására és az életbe béhozására mind az erő mind a' hatalom. Melly kivonat immár itten következik.

Első Levél.

(Egy nap Mainai Frankfurtban.)

Költ Mainai Frankfurtban,
Május 28-dikán, 1831. estvéli 10 órakor.

Miniszter Uram!

Párisból legközelebbi Május 24-dikén, estve hat órakor ki indulva, 25-dikre következő éjszakán megérkeztem Metzbe, honnét egyenesen Frankfurtba vettem utamat, oda 27-dikén napnyugotkor szerentsésen el is jutván. A' következő egész napot a' városban találkozó külömbféle nyilvános oktatási intézetek látogatására forditottam. Jelen éjszakát viszont arra szánom, hogy Önnek megirjam, a' miket vagy tsak eddig tapasztaltam, — holnap aztán Bétsen és Liptsén által Berlinbe utazandó.

Metztől Frankfurtig kevés órák lefolyta alatt több Státusokon mentem keresztül; mignem ama szabad városba és respublikába, Frankfurtba eljutottam. Éjjel nappal szakadatlanul utazva, alig állapodtam meg néhutt egy egy kevesig, falatozni; és noha még eddig egy Oskolát sem látogattam meg, mindazáltal utmentemben is elég világos jeleit vehettem észre annak, melly igen virágzik ez Országokban a' népoktatás. Mindenütt, — a' legtsekélyebb viskót sem véve ki, — akadtam gyöngédkoru gyermek-tsapatokra, nagyobb részint a' legalatsonyabb néposztályból; tzipő, harisnya nélkül, rajtok kék szoknya és derék-övezet szijból, — de hónuk alatt iró-tábla és olvasó könyv. Le leszáltam kotsimról, és elkértem tőlük könyvüket, mellyet igen tzélszerüen rendezettnek találtam. Legelöl áll az abc, utánna egyes szótagok, ezután egyszótagu rövid mondások, — azután mondalékok két-három-négy tagu szókból alkotva; végre mindennémü egyszerü

tzikkek, érdekes elbeszéllések és oda illő emlékmondások; egyszersmind olvasni való válogatott darabok folyó beszédben és versben, a' gyermekek megfoghatóságához és szükségeihez alkalmazva. A' valamennyire idősbb gyermekek, olvasó könyv helyett Bibliát hordoznak oskolába (Luther fordittása szerint,) Kátechizmust és bibliai elbeszélléseket, mellyek azonban, — mint Ön ugy is felteheti, — ingyen sem foglalják magokban az egész bibliát. E' háromféle könyvek képezik itt az elemi Oskolák és Ifjuság legfőbb könyvtárát, és a' nyilvános oktatásnak egész alapját. 1) A' szent irásnak nagy és vallásos oklevelei az igazi tanittó-könyvei a' népnek; a' bibliai elbeszéllések azokat magyarázzák, a' Kátéchizmus pedig azoknak tanittásait egy summában öszve foglalva nyujtja. És ennek hallásán örvendeni fog minden belátó ember, mert tudnivaló, hogy átaljában az egész nevelés dolga vallásos szellemmel vitetik; és német külföldön az Oskolai nevelés ügye, szintén a' legkisebb falusi oskolára kiterjedőleg, a' Státus ügye.

No de sietnem kell vissza-térülni Frankfurtra és azon jegyzetekre 's tudósittásokra, mellyeket a' népoktatás mibenléte felöl gyűjtögettem. Frankfurtban tudományok Egyeteme ugyan nintsen, de vagynak itt sok-másféle oktató intézetek. Van itt p. o. egy társaság a' hasznos művészségek és ezek segéd-tudományaiknak előmozdittására, alapitva 1816, és igazgatva egy elnök és 8 táblabirák által. Ez a' társaság már is hozott létre: a) egy Vasárnapi oskolát kézmívesek számára, melly 1818. Nov. olta, a' társaság lakházában tartatik, és az oktatást ingyen szolgáltatja; b) egy kézmívességi Oskolát, 1828 olta, mellyben estve 2) oktatás nyujtatik az árnyék raj-

1) Ugyan a' Szent biblia, és a' bibliai históriák (Hübnertől) a' fő könyvek magyar falusi és városi Evang. Oskoláinkban is; kivált Németeknél.

2) Estvéli Oskolák, legényekkel, szokásban vagynak Soprony Vármegyében, a' német év. gyülekezetben; *Nachtschule* név alatt.

zolásra, irásra, számvetésre, földmérésre, és a' stilre.

A' Frankfurti néposkoláknak az a' sajátságuk van, hogy mindenik tsak egy bizonyos hitvallásu és felekezetü gyermekeket fogad be, — holott a' gymnazium a' növendékeket vallási külömbség nélkül felveszi. Igy van az izraelita közönségnek egy külön Oskolája; a' Catholicusoknak négy, — mellyek ketteje férjfiak, ketteje leányok számára szolgál, és ennek egyike viszont még legkülönösebben Angolok leányaiknak szánva; — és a' Protestánsoknak három. Ez utóbbiakban mind a' két nemből mintegy 700 gyermek nyer oktatást. Minden tehetősebb gyermek esztendőnként 10 f.tot fizet; a' szegényeken pedig jótékony alapitványok segittenek; ugy hogy a' városban majd nem együl egyig minden gyermek részeltetik oktatásban. A' város is ez oskolákra 1500-frtot költ esztendönként. Azonban itt az a' törvény nem áll, melly egyébütt német Országban közönségesen béhozva találtatik, és a' mellynél fogva a' szülék gyermekeiket oskoláztatni kemény büntetés alatt köteleztetnek; melly büntetés aztán, ott a' hol áll, és pénzben határoztatik meg, az Oskola szükségeire és a' szegény oskolás-gyermekek gyámolittására szokott fordittatni. 3)

3) A' gyermekeknek tanittatása vagy nem-tanittatása, hazánkban sintsen hagyva a' Szülék szabadságára. Söt a' makats Szülékre nézve világos királyi parantsolataink vagynak, mellyeknél fogva az ollyaténokat birói hatalommal is ráhajthatni, hogy gyermekeiket oskoláztassák. Intim. dd. Mart. 16. 1813. 3424. és Jul. 6. 1819. 18567. A' külömbféle Felekezetnek zsinati és egyházi végzéseiket nem emlittem. Ugyan illy rendelés létez az austriai örökös tartományok eránt. Ösztönöztetnek a' szülék mind jutalmak mind büntetések által. Az utóbbiak közül való, p. o. a' kettös oskolapénz (kántor), az ingyen robotolás; és a' mindennemü alamizsnának vagy magát előadható másféle haszonnak elfogása az olly szüléktől, kik nem oskoláztatják gyermekeiket. A' szegényebbeknek oktatás és könyv is ingyen ajánltatik. Jutalmat nyernek az olly Oskolamesterek, kik a' tanitványok gyüjtésében és szaporittásában példásan munkálkodnak. Hof- und Gubernial-Verordnung dd. 24. Jul. 1784, és 28. Febr. 1786.

Mi illeti különösen a' Protestánsoknak három elemi Oskoláikat, azokról még a' következőket szükség megjegyezni:

1) Állanak a' Consistorium és az ettől rendelt felügyelőség alatt. Az Oskolai alapitványok igazgatását és az Oskolai pénzek beszedését egy külön gazdasági választmány látja el.

2) Minden egy Oskolának van főtanittója, kinek tiszte: a' belső oskola-ügyeket vezetni, az Oskola-rendnek megtartására vigyázni. Melly végett ő tanittó-társainak óráiban időről időre megjelenik, őket a' hiányokra barátságosan figyelmezteti (meg nem egyezhetés esetében pedig az Inspectiói hivatalnak elvégzésére hivatkozik;) az oktatásnak pontos kezdetéről és a' tisztaságról gondoskodik, a' Classisok esmértető Könyveiket (Notizbücher) meg-meg forgatja, a' gyermekekről szoros névlajstromot folytat; a' letzkék rendét a' másik tanittó hozzá járultatásával, vagy változtatja, vagy kitsinálja és jóváhagyás végett az Inspectiónak eleibe terjeszti; a' megürült tanittói székek betöltésére javaslatot ád, hónaponként tanakodásokat (Conferentziákat) tart, az ujdon felvett gyermekeket meg próbálja és nékik Clasist jelel ki.

3) Minden egy tanittónak külön bizonyos Classisa van, mellyben a' fenyittékre nézve is ő igazgatódik. Az Oskola-mulasztásokat, egy a' végre rendelt bizonyos könyvbe szorgalmatosan beigtatja, az oskola-törvények megtartását sürgeti; évnegyedenként tudósittásokat nyujt be az oktatásban követendő methodusi bánásmódról, a' fi és leány tanitványok előmentségéről; tilalmaztatik neki, oskola-könyveket, iró-tollakat 's t. e, árulni vagy eladni; a' gyermekeket házi foglalatosságokra használni; és kötelessége mind életmódban mind tudományban magát hová tovább tökélyesitteni.

4) A' tanittási terv mind ezen Oskolákra nézve egy ugyan az. Befoglalja: a' Keresztyénséget, olvasást, dolgok' isméretét, irást, nemzeti nyelvet, számvetést, éneklést, aszszonyi munkákat, és testi gyakorlatokat. Tanittó könyvek imezek: a' Biblia;

bibliai elbeszéllések Hebeltől; dictumos könyv Bickeltől; Stephani olvasó-táblái; Gutsmuths elemi könyve; a' dolgok ismeretére Wagner kézi könyve 4) és Schlag gondolkozás barátja; Egységek-táblái Pestalozzitól és Werner számvető könyve. Melly oktatási tárgyak imigyen vagynak elosztva órákra egy egy Hétre:

3-dik fi- Classis, és 3-dik leány- Classis		2-dik Classis,		1-ső Classis:	
Olvasásra . . .	10	Olvasásra, nyomtatásból	6	Olvasás és dolgok ismeretére . .	6
Irásra	5	Olvasásra irásból	2	Irásra	5
Számvetésre . . .	5	Irásra	5	Számvetésre . . .	5
Előkészittő Vallási oktatásra . . .	3	Számvetésre . .	5	Biblia-esméretre .	3
Nyelv-gyakorlatokra	3	Bibliai históriákra	3	Stili gyakorlatokra	3
		Német nyelvre .	4	Éneklésre . . .	3
		Éneklési oktatásra	3	Vallási oktatásra .	3
Summa:	26	Summa:	28	Summa:	28
		NB. A' leányoknak a' német nyelvben és olvasásban egy órával kevesebb.		NB. A' leányoknak a' Biblia ésméretében és stili gyakorlatokban egy órával kevesebb.	

Az oskolázásnak ideje: reggel 8-tól 11-ig; délután 2-től 4-ig; Szerdát és Szombatot kivéve. A' közben eső órák kézi munkákra fordittatnak. Szünnapok (mivel pihenésre mind tanittóknak mind tanitványoknak szükségök van:) két két Hetek a' nyári és téli félév végén; ugy nem külömben a' Karátson és uj esztendő közötti napok. Nyilvános visgálatok tartatnak a' nyári félévnek fogytával, és pedig minden oskolában három napig, minden Clasissal 3 óráig egymásután, és mindenik tárgyból félóráig, mellynek lefolyta előtt 5 minútával, jeladatik. Büntetések: pirongatás négy szem között, utóbb a' Classis szine előtt; büntető-pad, hátra-tevés, állás, böjtölés, dorgálás a' tanittói tanáts szine előtt; utoljára vereség, de nagy óvatosan; soha sem haragban, soha sem leányoknak. A' hibákat megeleitteni, jobbnak tartatik a' büntetésnél. E' körül a' tanittó kö-

4) Ez van bevéve az ev. elemi Oskolákban, tudtomra, Sopronyban is.

teles beirni a' tudnivalók jegyző-könyvébe: 1.) a' büntetés okát. 2.)A' helyet, hol a' vétekbe esettnek az alatt (p. o. a' bőjtöléskor) maradnia kell; 3.) meddig tartóságát a' büntetésnek. Az oskolában megmarasztás esetében köteles tudósittani a' Szűléket is.

Az elemi és Deák oskolák között állnak az ugy nevezett *közép oskolák*, mind fiak mind leányok számára. Ezekben az elemi oktatás még kiljebb terjesztetik; a' tanittási dij 20 — 25 for. A' közép Oskolákon is föllül állnak *a' Mustra-oskolák*, mívelt családok gyermekeik számára. Itt a' tanittás-dij 40 — 50 for. Az elemi oktatási tárgyakhoz járul még az algebra, geometria, rajzolás, technologia, historia, physika, földleirás, természet historia és mellesleg a' frantzia nyelv. Megjegyzésre méltó, hogy a' mustra-oskolákban a' német nyelvre, Mathesisre, és Vallásra tétetik a' legnagyobb suly, és ugyan ezekből adatik is hetenként a' legtöbb óra.

Az eddig elöszámlált és elemi oktatásra rendelt nyilvános oskolákon kivűl vagynak még Frankfurtban és vidékén sok különvett (Privát) oskolák; és Collegiumok, az az: olly nevelő intézetek, hol a' tanitványok minnyájan együtt laknak és együtt is táplältatnak. Ezeknek azonban a' nyilvános fő-oskolák igazgatóságától kell meghitelesitve lenniök: mellyért annak esztendőnként bizonyos adót tartoznak be fizetni, t. i. mind a' tanittás dijnak, mind a' növendékek tápláltatási dijjának egy huszád részét. Egyébberánt Német-tartományokban a' Collegiumokra nem tesznek annyi bötset mint frantzia Országban.

A' Frankfurtban lakozó frantzia Miniszternek szivességét arra használtam, hogy a' melly német tartományokat e' rövid idő alatt meg nem látogathatok, azoknak Minisztereikkel abbéli óhajtásimat közöltettem: adná ki 1.) mind azon nyomtatott rendeléseket, mellyek a' néposkolákban eszközlendő nyilvános népoktatást tárgyazzák; 2.) a' mindennémű kiadások jegyzékét (Budget). Ez okleveleк, az én emlékeztetésim és jegyzetimmel kisértetve

(ugy gondolnám,) elegendők lesznek arra, hogy Ön a' nyilvános oktatásnak állapotját a' többi német Országban is megesmérhesse. Én magam különösen Porosz Országot veendem tzélul, ezt a' kaszárnyák és oskolák classicus földét, — az oskolákét, mellyek t. i. a'népet mivelik; a' kaszárnyákét, mellyek azt védelmezik; — és azon leszek, hogy itt a' nyilvános oktatás rendezkedését annak minden fokain és a' legkisebb körülményekig kitanulhassam. A' nekem kiszabott idő ugyan szerfölött rövid, de majd munkásság által megsokasittom. A' nappali időt visgálódásra, az éjjelit utazásra vagy irásra fordittom. A' jelen éjszaka is tőlem imé már majd nem elmult; azért néhány óráig most már lenyugszom, és ugy odább folytatom utamat Weimár felé.

Második Levél.

(A' nyilvános oktatás miben léte a' Weimári Hertzegségben.)

Költ Weimárban, Majus 31-dikén. 1831.

Itt nekem mind az, valamit Frankfurtban láttam, magasabb mérték-páltzában mutatkozik. A' Weimári Nagyhertzegségben a' népoktatás valósággal virágzó állapotját éli. Azért az itteni oskolákkal esmérkedésre két egész napot szántam. A' tapasztaltak közlésében, szóllandó leszek először az igazgatóságról, azután az elemi oktatási-intézetekről, végre azon költség-számolatról, mellyet a' nyilvános oktatás e' kisded Státusnak okoz.

I. Az igazgatás-mód.

A' Weimári Nagyhertzegségben a' nyilvános oktatás a' belügy-Miniszter alatt áll; — különben itt is (mint Frankfurtban) egy biztosságnak általadatva, melly Consistoriumnak neveztetik. Az egész igazgatás egyházi szellemü. Áll pedig a' Consistorium négy egyházi és négy világi tagokból, kik egyenlő szavazási joggal birnak. Elnöke mindenkor egy világi tanátsnok, most Peucer Ur. Rendszerint nagyon

idves egyetértés uralkodik a' Consistorium tagjai között; ha még is néha a' nézetek külömböznének, akkor az elnök értesitti a' Minisztert, és ez a' dolgot elintézi. E' Consistorium nagy hatalmat gyakorol az egész nyilvános oktatáson, — a' Jenai egyetemet kivéve, mellynek külön igazgatósága vagyon.

II. Az elemi-oktatás maga.

Státus-törvénynél fogva minden tsalád-Atyák köteleztetnek gyermekeiket oskolába járatni; vagy arról gondoskodni, hogy azok elégséges házi oktatásban részesüljenek. Kemény büntetések vagynak téve megszegésére e' törvénynek; melly noha régi és magával a' protestantismussal kezdekedett, de máig is szükséges. Mert a' Státusnak feladásai: erköltset és felvilágosodást terjeszteni; — neki joga és tiszte a' társasági rendet kivül belől előmozdittani; és nem tagadhatni, hogy az e' tzélokra vezető belső eszközök sorában a' nyilvános oktatásnak terjesztése a' leghatósabb. E' törvénynek egyenes következése az, hogy oskola-tanittó nélkül nintsen falu, — bár melly kisded tsalád-egyesület értessék is egy falu alatt. Egy dutzet ház-tsoportnak, melly holmi völgynek zugolyában rejtezik, már meg van az ő Oskolatanittója; és senki nem tehet kifogást, hogy physikai lehetlenség miatt nem engedelmeskedett a' törvénynek.

Hatodik évüktől fogva számoltátnak a' gyermekek, oskolázásra alkalmasoknak 5) és kötelezvék is járni oskolába; — kivévén azokat, kik bébizonyithatják, hogy a' szülei háznál is elegendő oktatást nyernek. Minden gyülekezeti-elöljáróság nyujt be tudósittást a' Város felsőségnek (municipálitás-

5) A' bérekesztett hat esztendő, a' leghelyesebb közép-időszak, az Oskoláztatás elkezdésére. Öt esztendő (mint Szász Országban ez áll) még igen kora. Hazánkban is a' 6 vagyon határul téve a' nagyméltós. kir. Helytartó Tanátstól Intimat. dd. Dec. 12. 1786.

nak) a' kebelében találkozó olly gyermekekről, kik az oskolára alkalmas idő kort már meghalladták.

Minden gyermek (a' legtsekélyebb faluban is) fizet azOskola-tanittónak 12 garast p. p. Melly summa ugyan szerfölött kitsiny, de rendes adóképpen van kivetve, mellyet befizetni minden család-Atya köteles. Szegény családakon a' gyülekezet tartozik segitteni; és a' hátra-levő Oskola-pénzt, a' tanittótól benyujtott lajstrom szerint, évnegyedenként megfizetni. Egy falusi Oskola-tanittónak évi fizetésében, a' minimum: 100 tallér, (125 forint p. p.), szabad szállás és füttés mellett. Melly minimum, mihelyt el van érve, az oskola felszabadul és a' szegény gyermekektől a' gyülekezet többé nem fizet. Öszve állittatik pedig részint az Oskola-pénzből, részint a' gyülekezetek adakozásából. A' szegény gyülekezetek folyamodnak a' gazdagabbakhoz, kik e' részben amazokat gyámolittani tartoznak. E' kutfőn kivül aztán még van falusi Oskolai-pénzalap is, mellyből (a' gyülekezettel és családdal egyesülve,) az Oskola-tanittói fizetésnek a' minimuma kiegészittetik. — Ez az oskola-pénzalap kerül: részint önkényes adakozásokból, részint végrendelésekből, különösen pedig még bizonyos járandóságokból, mellyeket a' Státus e' végre általenged, p. o. házassági elválások, rokon-házasságok körül 's t. e. Aze' pénzalaphoz ajánlott járulások immár az egyetlenegy költségeskedés, mellyet a' népoktatás a' Státusnak szerez.

Még meg kell Önt ismértetnem az Oskola-pénz beszedésének módjával is. Nálunk (frántziáknál) gyakran a' tanittó maga kénytelen az Oskola-pénzt bévenni, melly által csak bötsületét veszti, és ő maga a' családoktol függésbe tétetik. Meg kell neki elégednie azzal, hogy bekoldulja azt, a' mit neki beszolgáltatni tartoznak. Ha pedig adósait fizetéséért bevádolja, ellenségeivé teszi őket.. Itten mindenik gyülekezetben egy külön e' végre rendelt személy van, ki az Oskola-Mester lajstroma szerint, az oskola pénzt, szintén ugy, mint a' közönséges

adót, behajtja, — sokszor valamelly egyszerü paraszt; a' ki aztán fáradságáért a' bevételből bizonyos procenteket kap. Ez által az oskola-pénz polgári adósság gyanánt, az Oskola Mester pedig Státus-szolga gyanánt tekintetik, a' minthogy az is ő valósággal.

De az oskolatanittó nem tsak illendő és annyi fizetést kap, a' mennyivel beérheti: hanem nyugalomra lépvén is, évi fizetésének legalább hasonfelét nyugpénzül huzza. A' szolgálat-idő, melly az ily nyugpénzre számot tarthat, megharározva ugyan nintsen; de a' Consistorium által teljes méltánysággal számoltatik. A' nyugpénz is pedig, valamint az évi fizetés, a' gyülekezetnek, templomnak vagy oskolának pénz-alapjából szolgáltatik ki. *) Még külön pénztár van, rendelve az Oskola-Mesterek Özvegyeik és Árváik gyámolittására. 6) Ez az intézet tsak igen uj még, melly legutolsó intézkedését egy 1827. Dec. 21. költ rendelet által nyerte. E' pénz-tárhoz járulni kell, törvény erejénél fogva, minden Oskola-tanittónak, mihelyt hivataljába lép, félévenként 12 garassal. Segitti ezt a' jeles intézetet maga a' kormány is, esztendőnként 350 tallérral; és néki a' másféle kegyes alapitványokkal egyenlő jogokat enged. Igy p. o. ennek adósság-követelései privilegiálttak, mentes ő birói, pósta- és bélyeg-

*) A' Naszszaui tartományban, ha az Oskolatanittó vétségtelenül vagy korossága miatt szolgálatra tehetetlenné leszsz, maga mellé segédet kap, ki az ő évi fizetésének harmadrészét huzza. Ha meghal, Özvegye az évi fizetésnek hatod részét kapja nyugpénzül, azonkivül minden egy gyermeknek 30 — 40 forint. Ha négynél több a' gyermek, tehát mindöszvesen az évi fizetésnek felét kapják. És az igy megy az Anyára nézve elte folytáig; a' fiaknál 16-dik, a' leányoknál 14-dik évük elmultáig. Ha az Atya immár 35 évekig szolgált, tehát azontúl minden esztendejére egy tizenötöd részt nyer szerzelékül. (A' német forditó' jegyzéke.)

6) Nyugpénz-intézet ev. Oskola-tanittók számára is áll a' Dunántuli Kerületben, 1820 olta; és igy korábban, mint külföldön.

díjaktól; pénzei birói zár alá nem vétethetők 's. t. e. — Azonföllül általenged neki a' Consistorium bizonyos jövedelmeket, ugy hogy azt a' templomnak minden bevételében (ám légyen az ajándékozás vagy szedés,) részelteti. A' legföllebbi reá ügyelés e' hasznos intézetre is a' Fő-Consistoriumnak van általadva.

Általjában a' Consistoriumra van bizva oskolának és tanittóknak minden ügye 's bajja. Az, a' népoktatás tsutsán állva, egyfelöl gondoskodik az Oskolatanittók' jóllétéről, mind éltökben, mind holtuk után; másfelöl vigyáz azoknak hivatali munkásságukra 's hűségükre; e' tekintetben a' kormánynak képét viselvén. Elvül vagyon feltéve, hogy: 1.) a' falusi oskolákra felügyelés a' Prédikátorokat illeti; és Önt én bizonyossá tehetem, hogy nints Oskolamester, ki a' miatt méltán panaszkodnék, — mivel prédikátor sintsen, ki azon elsőségi joggal viszsza élne: 2.) Az egymáshoz közel fekvő fárák prédikátorai gyüljenek öszve időrül időre, és észrevételeiket egymással költsönösen közöljék. Közülök az, a' ki belátás és buzgóság által a' többiek fölött magát leginkább kitünteti: viszi a' Megyei Superintendenssel *) folytatandó levelezést és Adjunctnak neveztetik, — olly tzimzet, melly a' Nagyhertzegtől osztva, Őt emeli és felbátoritja. A' Superintendens viszont levelez a' Consistoriummal. De a' Consistorium nem tsak felügyel az Oskolatanittókra, hanem joggal is bir, azokat hivataljoktól elmozdittani. Azoknak netaláltáni tzégéres bűneik ugyan kétség kivül a' polgári birói székekhez tartoznak, mellyeknek kárhoztató itélete elmozdittást, sőt a' náluk bevádolás is már előleges felfüggesztést (a' hivataltól) von maga után: de illy esetek ritkán fordulnak elő. Leggyakrabban fordul elő

*) Megkell jegyezni, hogy német külföldön a' mi protestans Senioraink (Espereseink) neveztetnek Superintendensi tzimmel. A' Magyar Országi Superintendenseket ottan Generál-Superintendenseknek szokás hivni. A' Seniori tzimzet ottkin éppen ismeretlen.

hivatali röstelkedés és rendetlenség: a' mikor a' Consistorium elsőben pirongat, utóbb erősebben dorgál, végre a' Ministernél hivataltól elmozdittást sürget. Az elmozditott Oskolatanittó föllebb viheti ügyét az Ország Rendei eleibe, kik az Actákat magoknak bekivánják. A' beigtató levélben, mellyet az Oskola tanittó, azzá kineveztetésekor nyer, az elmozdittásnak minden lehetséges esetei előszámlálva vagynak, mint kineveztetésének feltétele (conditioja), mellynek magát alája vetni köteles. Hogy pedig Önnek világos fogalma lehessen mind azon behatás felől, mellyel a' Consistorium a' nyilvános oktatásra bir, mind azon character felöl, mellyet arra mint egy bélyegképpen reá nyom: szükséges, hogy Ön azt a' tiszti Utasittást megolvassa, mellyet az 1822. minden Oskola-tanittókhoz botsátott. Ez sokféle tekintetben valami olly különös munka, hogy azt nem mulaszthatom el Ön számára leforditva vagy legalább tsak kivonva ide oldalittani.

a) *Regulativ, a' Szász-Weimári Nagyhertzegségbeli evangelikus oskolákat illető.*

Mi Auguszt Károly, Isten kegyelméből Szász-Weimár-Eisenachi Nagyhertzeg 's a' t. Hogy Nagyhertzegségünknek az Oskola-látogatást tárgyazó különbféle törvényadásaiba, úgy falun mint városon, több egységet adjunk; hogy a' törvényhatóságoknak és szüléknek bizonyos szabályokat kezükre nyujtsunk; egyszersmind meggondolván, melly fontos dolog légyen, a' gyermekeket kora ifjuságuktól fogva nyomossághoz és jó rendhez szoktatni; továbbá azt is tekintetbe vevén, hogy a' (mennyire lehetséges) félbeszakadatlan oktatás-folyamat az ifjuságnak ügyességét és előmenetelét vallásban és közhasznu esméretekben nagyon előmozditja; hogy egyfelől a' tanitóknak az ő vesződséges tanitói hivataljoktól pihenési időpontok engedtessenek, másfelől pedig az ebben való tulmértéknek, úgy nem különben a' gondatlan vagy lelkiesméretlen szüléknek és rest oskola-gyermekeknek erős gát vettessék: készittettük

tük a' mi Fő-Consistoriumaink javallatjából, (meghallgatván ez eránt a' hiv Országgyűlésnek nyilatkoztatását is,) a' jelen Regulativát; melly azonban tsak egyedűl a' mi evangelikus Ország-részeinkre és oskoláinkra szolgál. Rendeljük azért a' következendőket, ugymint:

1. §. Az aratási szünnapok falu-helyeken hat hétig tartanak. Azoknak idejük alatt, főképpen a' szükséges mezei munkák kedvéért, az oskolai oktatás négy hetekig egészen félben szakad.

2. §. A' többi két hetekben naponként fél-oskolák tartatnak: tudniillik három óráig délelőtt, legtzélszerüebben reggeli hattól kilentzig, vagy még korábban, hogy a' gyermekek a' napnak nagyobb részében az aratási foglalkozás körül szüleiknek segitségül lehessenek. Ez a' délelőtti vagy reggeli oskolatartás úgy intéztessék el, hogy olly helyeken, hol a' teljes gyermekszám tsak egy classist képez, a' második oktatási óra után az idősb oskolás gyermekek elbotsáttassanak; és a' tanittó a' harmadik órában egyedűl tsak a' kisebbekkel foglalkozzék. — De az aratási szünnapokban is szorosan megkivántassék, hogy az illy féloskolákba a' gyermekek rendesen béjárjanak.

3. §. Kezdődnek pedig az aratási szünnapok, kezdetével az aratásnak, melly a' vidékekhez képest különböző lehet. A' helyi lelkiatya annak béállását mindenkor a' szent székről kihirdeti; ugyan ezt tselekedvén a' szünnapok végződésekor, vagy a' teljes oskolai oktatásnak ismét elkezdetésekor is. Nem engedtetik meg, szünnapokat korábban tsinálni vagy adni, mint mikor a' kathedráról hirdetett időpont kivánja; és szintén olly tilalmas, a' szünnapokat a' hat hetek lefolyta után törvényellentesen még kiljebb terjeszteni.

4. §. A' Megyés Egyházi Tisztnek (Superintendensnek és Inspectornak,) itéletére hagyatik, ha valjon a' szünnapi hat Hetet, egy vagy más helyen nem kell-e megoszlatni; és annak egy részét p. o. a' burgonya szüretre általtenni; — valamint az is,

valjon (a' környülmények úgy hozván magukkal,) nem kell-e még egy vagy két olly Hetet hozzá tenni, mellyben tsak féloskolák tartassanak. Mindazáltal az illy félre távozó rendelés valamelly egyes Helység számára éppen tsak egyedül a' kerület főtisztjétől eredhet ki. Minden efféle önkénytes merészlet Oskola-Mestertől, helyi Prédikátortól vagy Helységi elöljáróktól, — törvénytelen és büntetés alá esik. A' Megyés Tiszt is, ebbeli rendeléséért, az egyházi felsőbség előtt felelni tartozik.

5. §. Városokra nézve szünnapokul rövidebb idő szabattatik. A' kisebb városokban azt a' Megyés Tiszt és a' Helyi Lelkész rendelheti el a' helynek szükségeihez képest.

6. §. E' rendelés által azonban sehol sem rontatik és nem szorittatik bé az olly Oskolatanittók vagy gyülekezetek szabadsága, kik — alku szerint vagy önkénytesen, — rövidebb ideig tartó aratási szünnapokkal is megelégesznek; vagy szintén az egész aratási szünnapok idején (még az 1. §-ban emlitett négy Hetekben is,) az oskolázást naponként legalább néhány órákig folyni engedik. Sőt a' Megyés Tisztek felszóllittatnak, hogy az illy jól gondolkozó gyülekezeteket és Oskolatanittókat esztendőnkénti oskolai tudósittásaikban a' Főconsistoriumnak világosan megnevezve beadják.

7. §. Az oskolai szünnapok a' három fő egyházi Innepeken, következendő módon határoztatnak meg közelebbről. A' Husvéti szünnapok nagy szerdával elkezdődnek, és Husvét utánni szerdával végződnek; úgy, hogy Tsötörtöken az oskolák ismét beállanak. A' Pünkösti szünnapok kezdődnek az Innep előtti Szombaton, és az innep utánni Szerdán berekesztetnek; úgy, hogy Tsötörtöken az oskolaoktatás ismét folyamatba jön. A' Karátsoni szünnapok kezdődnek az innepet megelőző napon, és végződnek újesztendő innepével; úgy, hogy Januarius 2-dik napján az oskola ismét beáll.

9. §. Az évi Vásárokat a' mi illeti, midőn azok helyben esnek, akkor szünnap adathatik ugyan: de

annak megrövidittése a' Megyés Tiszteknek ezennel komolyan ajánltatik. Illy évi vásárok alkalmával pedig, mellyek a' szomszéd Helységekben esnek, minden szünnap eltiltatik; és azok miatt elmulasztása az oskolának mind gyermekekre mind tanittókra nézve olly számba vétetik, millyenbe egyébb oskola mulasztások.

10. §. Hushagyó-Kedden szabadon hagyatik az egész nap; Szentmárton napján a' délután.

12. §. A' Gergely napi szünnap tiltva legyen. Mindazáltal ott, hol az oskola ifjuság körüljárást tart, vagy e' nappal gyermek-innep áll kaptsolatban, egy napi szabadság engedtetik.

13. §. Az eddig előszámlált oskola-feriákon kivül más több nintsen. Ezentúl minden vagy nem tartott, vagy nem gyakorlott oskola a' mulasztások közé számittandó. Ezek immár vagy szabadosok, vagy tiltottak; és reájok nézve a' következő meghatározások állanak.

14. §. Az oskola-tanittónak egy átalján fogva nem szabad elmulasztania egy oskolát is, — a' legvégső és legszükségesebb esetet kivévén, p. o. betegséget, másutt tett határnap bevárását, nem hallasztható tsaládi utazást vagy más efféle sürgető foglalkozást. Mikor pedig illy szabados mulasztás esete előfordul: azt az oskola tanittó a' helyi Lelkésznek jókor és teljes illedelemmel tudtára adni, sőt az oskola-mulasztásnak szükséges voltát irott bizonyitvánnyal meghitelesitteni tartozik. Ha két napnál tovább kellene oskolát félben hagyni, akkor a' Lelkész az egyházi Tisztnél is tegyen jelentést; ha pedig az oskolának egy Hétnél is tovább kellene tanittó nélkül maradnia, akkor az egyházi Tisztség valami módon helyettesi oktatásnak rendeléséről gondoskodjék. A' még hoszszasabb kintmaradás esetében az egyházi Tiszt a' főconsistoriumot is tudósittsa.

15. §. A' tánittó részéről akármelly másféle okbóli elmulasztása az oskolának, vagy tsak oskolai órának, — ám légyen az véve mezei gazdaságból,

vagy pusztán társas és más viszonyokból, — a' tilalmas oskola-mulasztások közé való, a' mellyek egyvéggel meg nem engedhetők. Az Oskola-Mester tartozik e' részben tsupán a' törvényes szünnapokkal és oskola közbeni üres órákkal megelégedni és magát e' szerint alkalmazni.

16. §. Oskolára alkalmas minden gyermekek köteleztetnek az oskola-órákat rendesen gyakorolni. E' köteleztetés alól a' szegény szülék, tsőszek és pásztorok gyermekeik sintsenek felmentve.

17. §. Szabados mulasztásnak oskola-gyermekekre nézve akkor van helye, midőn maga a' tanittó méltó okokból adott a' gyermekeknek egy vagy több órákra engedelmet; vagy, midőn szülék és gyámok bévehető okok felhozásával, a' gyermeket a' tanittónál kimentették. Ez utóbbik nemü elmulasztásokért mindazáltal a' szülék és gyámok a' felelők, és azért számadásra vonattathatnak.

18. §. Télen vagy zordon essős időben, a' más faluból bejáró oskolásoknak egy vagy több órányi's napnyi mulasztásaik, mennyibe vétethetnek szabados mulasztások gyanánt, mennyiben sem: a' tanittónak és helyi Lelkésznek egyetértő itéletükre hagyattatik.

19. §. Azon legközelebbi kötelesség, hogy a' rendes oskolába járásra vigyázat légyen, és hogy minden tilalmas mulasztások eltávolittassanak és megszünjenek: minden-egy gyülekezetet magát illeti. Olly gyermekeket, — kik az oskola-év folytában legkevesebb oskolát vagy éppen egyet sem mulasztottak, — megditsérés és (ha a' helyi körülmény engedi) megjutalmazás által ki kell tüntetni; és tovább is folytatandó rendes oskola-gyakorlásra buzdittani.

20. §. Hogy a' rendes oskoláztatás eránti érdeke a' gyülekezeteknek (úgymint a' melly nélkül semmi felsöségi lépés-tevés nem sikerülhet), annál hathatósabban éllesztessék: minden oskolára nézve egy külön helyi-tanáts rendeltetik. Neve *oskola-elöljáróság;* és állató tagjai a' fárás lelkész, az os-

kola-tanittó, a' falubiró, és a' helyi legérdemesb lakosok egyike, — ki a' lelkész vezérlése alatt öszvegyült szomszédoknak, (az az: szomszédi joggal biró Helység lakosinak) szó-többsége által választatik; és jelesen oskola-gyámnak is hivattathatik.

21. §. Az oskola-előljáróság rendszerint minden évnegyed kezdetén öszvegyül, (azon kivül is, valahányszor szükségesnek itéli); és ollyankor az oskola-tanittó a' mulasztások jegyzékét neki beadja, évnegyedenként. A' henye, gondatlan szüléket az az előljáróság maga eleibe idézi, meginti, feddi, és nekik meghagyja, hogy gyermekeiket a' rendes oskolába-járásra szorittsák. Ha az oskola-előljáróság ebbeli bánásmódjával nem boldogul: akkor az oskola-tanittónak további jelentésére, vagy a' nála tett ezeránti tudakozásra az előljáróság egy általa aláirt jelentést nyujt be a' Megyés Egyházi Tisztnek, ki aztán a' tunya szüléket maga eleibe idézi; és ha azzal sem mennek semmire, a' világi felsőséget szóllitják fel birói véle bánásra. A' legvégsőbb esetben a' főconsistoriumhoz botsáttatik tudósittás.

22. §. Mindenek fölött azon kell lenni, hogy az oskola-mulasztásoknak mingyárt a' kezdete elfojtassék. Itt az oskola-tanittónak vagy helyi lelkésznek barátságos és komoly rábeszéllése, — jókor munkába véve és a' szükség úgy hozván magával, ismételve, — legfoganatosabb. De az oskola-tanittók is minden kitelhető módon iparkodjanak oskolájokat és abbani oktatásukat úgy intézni, hogy abban a' gyermekek magukat jól érezzék, és azokra örömest is bejárjanak.

24. §. A' világi törvényhatóságok szorosan őrködni fognak, hogy az oskola-mulasztás azon okból elő ne forduljon, mivel a' gyermekek koldulni járnak, vagy, mivel őket szüleik kenyeret kéregetni szélyt küldözik. Melly eset ha előadódnék, akkor a' rendőrségi hivatal tegye meg a' szükséges lépéseket.

26. §. Ez a' szabályozat pedig erejét veszi e' folyó évben megesendő Szent Mihál naptól kezdve;

melly időre a' 20. §-ban parantsolt oskola-elöljáróságnak már mindenütt választva és rendezkedve szükség lenni.

Többire — a' mi Catholicus Ország részeinkre nézve hasonló tzélszerü intézettevést magunknak fön tartván, — most már megvárjuk a' Prédikátorok és Oskola-tanittók jó szellemétől és őszinte buzgóságától, úgy nem különben a' törvényhatóságok bélátásától és a' gyülekezetek kész hajlandóságától, legkivált pedig a' mi főconsistoriumainktól, hogy minnyájan, kiki a' maga hatáskörében, az itten megirott és az Országnak közjavára mind jelenleg mind jövendőben tzélozó szabályokat hiven kövessék, és azok megtartására mindenütt munkásan ügyeljenek. Költ Weimárott, Május 15-dikén, 1821.

Itten következtetem immár magát a' tiszti-utasittást (Instructio), mellyre mint Ön is észreveendi, igen szembeötlő egyházi bélyeg van nyomva; és a' melly sok pontokban már felteszi azt a' másik rendelést, melly előtte egy évvel és két hónappal költ. Azt sem kivántam megfogni Öntől, Miniszter Uram; és ezennel az ő egész terjedelmében Önnek szemei eleibe tészem; meglévén győződve a' felől, hogy Önnek semmi sem tsekély, valami a' nyilvános oktatásnak fontos tárgyához tartozik.

b.) *Átaljános szolgálati-utasittás falusi Oskola-tanittók számára.*

Az oskola-tanittónak hivatalja Statusban a' legfontosabbak egyike; mert annak tzélja, a' népnek erköltsi és vallási mívelése, mellyben aztán a' polgári mívelés (mennyiben az oskolákon eszközölhető) már béfoglalva van.

A' ki illyen hivatalt felvállal, az magát egészen és tulajdonképpen az Istennek és a' Jézus Krisztusnak szolgálatjára szenteli, szolgálatjára a' Hazának és az emberiségnek. E' mellett tehát már feltétetik, hogy az olly férjfiu maga is vallásosan és erköltsileg mívelt ember és szíves akarattal vagyon,

élete fogytáig arra törekedni, hogy mind inkább ollyan is lehessen.

„Legyetek példái a' nyájnak, melly reátok bizattatott!" így szóll a' szent Irás mindennémü keresztyén tanittókhoz. Azért mindenikének teljes igyekezete oda tzélozzon, hogy az ő egész élete — úgy a' nyilvános, mint a' házi és magános, — épületes legyen mind azoknak, kik öt látják avagy hallják; és hogy mind öregek mind Ifjak ő benne a' kegyes, lelkiismeretes és illedelmes gondolkozás- 's életmódnak példáját szemlélhessék.

Azonkivül tehát, hogy hivatalját istenesen és hiven ellássa, egész egyébb magaviseletében is mutassa magát bötsülésre méltónak; világias életmódtól viszszatartózkodjék; nyilvános tántzmulatságokban, kártyázásban és effélékben részt ne vegyen; átaljában a' tsapszékek, vendégházak és más mulató helyek látogatását lehetőségig kerülje, nyilvános helyeken a' muzsikásokhoz társ ne legyen; öltözetében is hivataljához szabja magát, — mindenkor azt tartván szeme előtt, hogy a' nép a' lelkészt és oskola-tanittót soha sem szereti egymástól elszakasztani. Az illy példás magaviseletre szert tenni az oskola-tanittó annyival is inkább törekedjék, mivel ellenkező esetben kitenné magát a' fokonként élesbittendö fenyítéki büntetésnek, sőt (a' dolog úgy hozván magával) hivatalától felfüggesztésnek vagy szintén elmozdittásnak.

A' fáraspap és oskola-tanittó egy egy Helyben, a' reájok bizatott gyülekezetre nézve, mindketten ugyan azon egy főtzélra dolgoznak, — kiki a' maga hivatalja és munkássági köre szerint. Az oskola-tanittó még is, az ő hivatalos foglalkozásinak tekintetéből, legközelebb a' fárás papnak felvigyázása alatt áll, kit is ö úgy tartozik nézni, mint előljáróját, kinek illendő tiszteletet is adjon, kinek tanátsát, intését és útba-igazittását bévegye, és tiszti rendeléseit, hivatal dolgában, szives készséggel meg kell fogadnia. Az oskola-tanittó tehát ne akarjon föllebb látni, mint hozzá illik; ne mérkőzzék a' hely-

béli fárás pappal, ne mesterkedjék magát tiszti befolyása alól kivonni: hanem inkább esmérje el az ő alávettetési szolgálat viszonyját; — a' mellett itéljen maga felől szerényen, és ezt a' szerénységet tüntesse ki mind hivataljában mind maga-alkalmazásában.

1. §. Oskola-tartásban a' legtsekélyebb munka, a' mennyi egy tanittótól naponként megváratik, — a' négy hétköznapokon Hetfőn, Kedden, Tsötörtöken és Pinteken, öt órára; Szerdán és Szombaton pedig három órára határoztatik meg. Ennél fogva, ha valahol a' nevezett négy héti-napokon hat óra van szokásban, az ezután is meghagyatik: ellenben a' hol ötnél kevesebb tartatnék, ott azt e' számra kell felemelni. A' hét órányi tanittás egyegy napon, (ha még valahol divatoznék,) ezennel eltöröltetik, és hat órára alászállittatik. A' délesti oskolai oktatásban mindenkor egyegy félóra az éneklésben adandó utmutatásra és gyakorlásra fordittassék.

2. §. A' törvényes szünnapokat kivévén, az itt rendelt oskola óra-számot pontosan meg kell tartani mindenkor.

3. §. Az oskola-tanittó az oktatást egy a' helybéli lelkész által jóvá hagyott letzke-terv szerint intézze el; melly eránt az aratási próbálat után mingyárt jó előre értekezzék a' lelkészszel.

4. §. Az oskola-tanittó tartson külön jegyzőkönyvet oskolás gyermekeinek bévétetésükről és elbotsátásukról: azt pedig mindenkor jó renddel vezesse.

5. §. Szintén úgy tartson külön jegyzéki-táblát az előforduló oskola-mulasztásokra; és a' büntetés alá való mulasztásokra nézve szabja magát szorosan a' mult évi Május 15-dikén költ 's e' tárgyat illető rendeléshez.

6. §. Az évenkénti oskolai próbálat előtt, készittsen letzke és cenzura-táblát; azt a' helybéli lelkésznek jókor általadván.

7. §. Az oskolára mint oktató intézetre nézve tartson egy vagyon-jegyzéket (inventárt) is, és azt évenként a' nyilvános próbálat alkalmával a' lel-

késznek általnézés és megvizsgálás végett terjeszsze eleibe.

8 §. Az oskolai fenyítéket illető különös fontosságu esetekben a' fárás papnak tegyen jelentést, mi előtt a' büntetést végbe viszi.

9. §. Nem szabad oskolát mulasztania, ha tsak előbb az arra való engedelmet a' helyi lelkésztől illendően és személyesen ki nem kérte és meg nem nyerte. És így az oskola-tanítónak nem engedtetik meg, tsak puszta írásban jelentést tenni a' helyi fárás papnál, hogy ő p. o. hazul elutazni vagy más okból oskolát félben szakasztani szándékozik: hanem ezeránt személyesen kell folyamodnia és engedelmet nyernie a' lelkésztől, — ha t. i. vele ugyan azon egy faluban lakik. Tsak a' filia-hely oskola-tanittójának adatik szabadság, fárás papjához írás által folyamodni; mindazáltal nem tsak pusztán jelentésképpen, hanem engedelemért könyörögve.

10. §. Az álló oskola-idő alatt a' tanittónak másnemü foglalatosságot üzni; hanem foglalkozzék tsupán az oskolás gyermekekkel és az eleibe kiszabott letzkékkel. Az sem engedtetik meg neki, hogy a' tanulási óra folytában a' gyermekeket gazdaság vagy háza körüli más dolgokra használja.

11. §. Úgy nem különben az oskolai órákban a' tanittó illedelmesen legyen öltözve is; és magától készakartva eltávoztasson mindent, valami hivataljának méltóságát és bötsületét lealatsonyíthatná.

12. §. Isteni szolgálat előtt a' tanittó diszruhába *) felöltözve elmenjen a' lelkészhez, és értse meg tőle az elmondandó énekek kijelelését; — hallja meg egyszersmind, ha az Isteni szolgálatra nézve az neki valamit mondani akar.

13. §. Az énekek felirását a' táblákra, és ezek kifüggesztését maga az oskola-tanittó tegye, vagy tétesse a' végett megbizott igaz-lelkü emberek által. De óvakodjék e' munkát oskolás fiúkra bizni.

---

*) Protestáns Külföldén feketében öltözködik nem tsak a' lelkész, hanem az oskolamester és egyházfia is.

14. §. Ő vezeti a' templombéli éneklést, és (hol külön Orgonáló nintsen) ő játszik az orgonán is: a' mit tegyen nem világiasan vagy egyházitlan módon, hanem szellemien, hogy a' gyülekezet az által épittessék.

15. §. Isteni szolgálat ideje alatt az ő tiszte, szorosan őrkedni az oskolás gyermekekre.

20. §. Ha nintsen külön Orgonáló: az orgonára is ő visel gondot, és azt (a' mennyire tehetségében áll) szóllásában megtartja.

21. §. A' melly helyen a' toronyóra felhuzása és igazittása is neki van téve kötelességül: ott ebben járjon el hiven, és e' dolgot más értetlen személyek által ne tétesse.

22. §. Az alku szerinti harangozásról az oskolamester gondoskodjék mindaddig, mignem az eránt változás történhetik; vagy átaljános törvény vagy olly megegyezés által, mellyet folyamodási kivánságra gyülekezet és oskola-mester között az egyházi törvényhatóság eszközlött.

23. §. Mind azt, valamit a' templom részére teendő számadásban vagy akármelly másféle tárgyban irogatnia szükség, teljesittse minden tőle kitelhető pontossággal és hűséggel.

24. §. Ugyan illy hűséget és tiszti buzgóságot bizonyittson a' falusi közönségeti lletó és rá háramló irogatásokban is. Azonban

25. §. A' tanittó a' közönségi írástevések mellett oskoláját szenvedni ne hagyja; névszerint az oskola-idö alatt afféle irkálásokkal ne foglalkozzék; az olly személyeket, kik ollyankor hozzá folyamodnak, arra az időre rendelje magához, mikor az oskolának vége vagyon; és tsak a' legsürgetőbb esetekben — akkor is soha sem másként, hanem a' fárás lelkész engedelmével, — mulaszszon el oskolát közönségi írástevés miatt.

28. §. Átaljában az oskola-tanittó mind azt, valami neki a' Helység 's fára-viszonyokban még kötelessége és tzélszerü okos régi szokáson alapul, — vigye végbe minden vonogatás nélkül és a' mint Is-

ten tudnia adta. 7) Költ Weimárott, Martzius 28-dikán 1822.

A' Consistorium nem éri be azzal, hogy az elemi oktatásra fenyítéki szabályokat ereget ki: hanem béhat ö minden egyegy falusi oskolába, az oktatást rendezi, a' tanítványok korához képest léptsőzi, tzélerányosan felosztja és határok közé veszi; sőt kijeleli a' könyveket is, mellyekkel az oskola-mester éljen. Minden oskola-mesternek a' már létező közönséges oktatási tervet kell követni, és attól a' Consistorium engedelme nélkül eltávoznia nem szabad. A' Nagyhertzegség különbféle oskolái között az egyetlen egy különbözés abban áll, hogy némellyekben a' gyermekek naponként hat, másokban viszont tsak öt óráig foglalkoztatnak; és, hogy néhutt az oktatás különbféle Classisokban adatik, míg másutt a' különbféle Classisok egybe öszvevétetnek. Rendszerint három Classist találni egyegy oskolában: a' kezdőt vagy elsőt, a' középet és felsőt. Ide leírom a' tanittási normál tervet olly elemi oskola számára, mellyben három Classis van egybe véve. Naponként öt letzke adatik, mindenik egyegy óráig tartó: délelőtt három, délután kettő, — Szerdát, Szombatot kivéve, midőn a' délután szabad. Mindenegy napnak munkái imádsággal, bibliai mondalékkal, vagy egy ének vers elzengésével rekesztetik bé. Minden hónap végén átaljános ismételésnek adatik hely.

Letzkék terve.

(a' római szám a' Letzkéket jelenti.)

Hétfőn.

Délelőtt. I. Imádság, éneklés. A' felső és közép Classis: Vallás. A' kisebbek oda halgatnak, kiknek a' tanittó néha könnyü és egyszerü kérdéseket

---

7) Tiszti utasittás (instructio) a' Dunántuli ev. O. Mestereknre nézve létez 1819 olta.

tesz. II. Felső Classis, számvetés táblán (tsöndes foglalatosság). Közép Classis: írás. Kezdő Classis: félóráig betűznek és szótagoznak; félig olvasnak a' táblákon vagy abc-ben. Az első Classisu gyermekek oktatására néha a' felső Classisu értelmesb gyermekek is használtatnak. III. Felső és közép Classis: félóráig olvasás a' (Wilmsen által a) szerzett) gyermek barátban, 8) — a' kezdők reá halgatnak; félig a' közép és alsó Classis felmondja a' betéve megtanulttat. A' felső Classis addig után írja, a' mi a' fekete táblán néki eleibe íratott.

Délután. I. Felső Classis: írás. Közép Classis: számvetés táblán, mellyhez járúl a' tanittó magyarázatja. A' felső Classis: elemi oktatást ád. II. Felső Classis: dictálás. Közép Classis: nyelvtudományi és értelmi gyakorlások a' fölött, a' mi a' felső Classisnak dictáltatott. Az első és felső Classis halgatja és részt vesz benne. Most az első Classis haza botsáttatik. A' közép és felső Classis: félóráig éneklés órát tart. b)

Kedden.

Délelőtt. I. és II. mint Hétfőn. III. félóráig biblia-olvasás és magyarázás. Félig az első és közép Classis: fejszámvetés. A' felső Classis: ír a' táblára.

Délután minden úgy mint Hétfőn.

Szerdán.

Délelőtt. I. Éneklés, imádkozás. Felső és közép Classis: bibliai história, később a' reformátzio története. Első Classis: figyelmez. A' tanittó gyakorolja a' gyermekeket az ő módjok szerinti viszont elbeszéllésében a' meghallottaknak. II. Felső Classis: írásba felteszi azon bibliai történeteket, mellyek neki imént megmagyaráztattak. Közép Classis: táblai számvetés. Első Classis: betüzés, szótagozás mint Hétfőn. III. Félóráig a' felső és közép

8) Wilmsen könyvét magyarul is birjuk, Lánghy István fordittásából.

Classis: olvasás a' gyermek barátból; a' kezdők reá hallgatnak. Félóráig: felmondása a' megtanultnak. Első Classis: leír valami eleibe írttat.

Délután szabadság.

Tsötörtöken.

Délelőtt. I. mint Hétfőn. II. félóráig. Felső Classis: fejből valamit írásba feltesz. c) Közép Classis: leírja a' könyv nélkűl tanúlttat. Első Classis: betüz, szótagoz, olvas. Félóráig: a' felső Classis munkájának megvizsgálása. A' másik két Classis részvéttel oda halgat. III. Felső és közép Classis: félóráig Vallás, félóráig biblia-olvasás. Első Classis: ír.

Délután. I. Felső Classis: táblai számvetés magyarázatokkal. Közép Classis: ír. Első Classis: mint Hétfőn. II. félóráig a' közép és felső Classis: olvasás, nyelv- és értelem-gyakorlás. Első Classis: ír a' táblára. Félóráig a' felső és közép Classis: énekelget. Az első Classis elment.

Pénteken.

Délelőtt. I. mint Hétfőn. II. félóráig a' felső Classis: fejből írásba feltesz valamit, vagy a' kijavított előbbit letisztázza. Közép Classis: írja a' mit könyv nélkűl tanult. Első Classis: betüz és olvas, — félóráig corrigálása annak, a' mit a' közép Classis felírt. III. Felső Classis: félóráig biblia-olvasás. A' vasárnapi evangeliom magyarázatja. Félóráig. A' felső és közép Classis: felmond. Első Classis: leírnak valamit.

Délután mint Hétfőn.

Szombaton.

Délelőtt. I. II. mint Szerdán. III. Félóráig, a' felső és közép Classis: gyermekek barátja. Első Classis: reá halgat. Félóráig felső és közép Classis: fejszámvetés. Első Classis: ír.

Délután szabadság.

Jegyzések a' letzkék tervéhez: a) E' könyven kívül még bévett könyv e' letzkére, a' Schwabe 9) által készűlt oktató és olvasó könyv.

b) A' Tanittó bizonyos számu énekeket kiválaszt, mellyeket a' felső és alsó Classis betéve megtanult, — tsak egyegy verseket mindenkor, mellyeket kell jól tudniok, és helyes hangoztatással felmondaniok, — jeléül annak, hogy a' tanultat értették.

c) Tartalmuk az illy munkáknak: nyuglevél, hiradás, levél-mustrák. Illyek adatnak szép-irási mustráúl is eleikbe a' gyermekeknek.

Ez tehát a' letzkék és órák terve olly oskola számára, mellyben három Classisok vagynak egyesülve. Olly oskolákban, — hol a' Classisok egymástól külön szakasztvák, — a' három reggeli óra egyedűl a' felső és közép Classisnak szenteltetik. Ez után, a' felső Classisbeli gyermekek (mint már idősbek) szabadosok, és a' mezei munkában segítségűl lehetnek szüleiknek. A' kezdők tsak a' délesti két órák alatt jőnek bé: melly letzkék elsőbbikén a' közép Classis is még jelen van, és a' kezdők munkáiban osztozik. Szerdán, Szombaton délelőtt pedig mivel a' délest egészen szabad, mind a' három Classis együtt van.

El nem halgathatok itten néhány intézkedést, melly az oskola-tanittók tökélyesittésére tzéloz, áldott jó foganatu, és akármelly más Országban is létre hozható. E' tartományban t. i. az egymáshoz közel lakó és szomszéd-falubeli oskola-tanittók esztendőnként kétszer, őszszel és tavaszszal, öszvegyülnek, és Conferentziákat tartanak; mellyekben az általuk gyakorlott methodusok és azoknak sikere felől egymással barátságosan beszélgetnek és tanátskoznak. Az illy öszvejövetelek végetlen sokat használnak arra, hogy a' methodusok tökélyesittessenek, és közülök a' legjobbak terjesztessenek. Vagyon alapitva

9) Schwabe könyve divatozik a' Vas Vármegyei német falusi evang. Oskolákban.

olvasó-kör is, melly az elemi oktatást tárgyazó legjobb folyóírásokat és könyveket járatja; úgy hogy ezek kézről kézre vándorolnak minden oskola-tanittóhoz. Az ehez megkivántató költségeket részint magok az oskola-tanittók adják öszve, részint pedig (a' hol a' szükség kivánja,) a' gyülekezeteknek, templomoknak vagy oskoláknak alappénzeikből pótolják. Hasonló olvasási circulust képeznek a' lelkészek is. 10) Honnét nem ritkaság, Német Országban falukon is találni olly papokat és mestereket, kik alapos és terjedelmes tudományokkal ékesek. De éppen ez által emelkedik tekintetük; és éppen az teszi őket gyülekezeteik előtt bötsülendőkké. Még aztán: az olly oskola-tanittók, — kikben nagyobb a' buzgalom mint a' tudomány, — felvagynak szabadítva arra, hogy a' legjobb szomszéd oskolákat ottan ottan meglátogathassák. Sokszor engedelmet nyernek ők, vagy szintén meghivattatnak, a' Weimári legfőbb elemi oskolába (melly e' nemben a' legtökélyesb, és polgári oskolának neveztetik,) egy ideig mulatni és tanulni. Melly alkalommal rendszerint hasznokra szokták fordittani az ottani oskolatanittó-seminárіumot is. 'S ezek immár két igen nagy fontosságu Intézetek. mellyeket én különös gondossággal megvizsgáltam, és rólok Önt is ezennel tudósittom.

A' polgári oskola, megnyitva minden városi gyermekeknek, leányoknak úgymint fiaknak, — Weimár városának egyik leggyönyörűbb épületében van; és abba járatják gyermekeiket a' legmódosabb polgárok is, hol vegyültten a' legszegényebbekéivel együtt vannak. Az oktatási tárgyak ugyan azok, mellyek minden egyébb elemi oskolákban, tsak hogy több szorgalommal adatnak elő, tanittó nyoltz lévén hozzá állítva, kik az óra-adásban egymást felváltják. Az oskola-pénz is többre van határozva,

10) Olvasó kör Magyar Hazánkban is találtatik nem egy. de conferentziás kört tsak egyet tudok, a' Kis-Honti ev. papi társaságot, mellynek bövebb leirását lásd: Tud. Gyüjt. 1826. IV.

mint egyébütt. Classis, három helyett négy van benne, mindenik külön osztályokra, és szorosan alléptsőzve. A' tanulók száma 800—1000-re megy. Egy-egy al-osztályra 60 gyermek számittatik, — a' mit igen sokalhatni mind szellemi mind fenyítéki tekintetből; mert 60 gyermekek minden egy oskolában esméreteikre és fogékonyságukra nézve sokkal távolabb állnak egymástól, sem mint velük egymiképpen (individuell) lehetne bánni. 11) A' bévett könyvek a' másutt bévetteken kivül: az oskola-barát, Schweitzertől és Gerbing oskola-könyve.

Ezt a' jeles intézetet én szorosan öszve vizsgáltam. Benne minden teremek nagyok, szellősek és szerfölött tiszták. A' gyermekek padokon ülnek félkönyöklő asztaloknál (pult), artztzal a' tanittó felé fordulva. Az asztalok fájába, illő térközekre egymástól lyukak vagynak tsinálva a' tintatartóknak; alatt pedig egy poltz, tábláknak, írókőnek, papirosoknak. A' methodus részleteibe nem ereszkedhettem bé, az idő rövidsége miatt; hanem az oktatáson több különbféle classisokban is jelen voltam. Leginkább meglepettem egy oktatási órától, mellyet Schweitzer Úr a' leányoknak vallásban adott. Az ügyes tanittó minden kérdéseit úgy tudta elintézni, hogy a' gyermekek soha sem felelhettek puszta *Igenis*-sel vagy *Nem*-mel: hanem kényszerülve voltak véleményüket hozzátenni, és teljes értelmü tzikkeket képezni. Ha valamelly gyermek halgatott vagy tétovázott, Schweitzer Úr akkor tüsténd egy másikhoz fordult, és végig futott egy alkalmas gyermekseregen, minnyáját figyelemben tartván. Maga-tartása komoly volt, hangja szende. Nem is tsudáltam, hogy őt minden gyermek szerette és tisztelte. Engem magamat is az ember egészen megilletett.

Schweitzer

---

11) Hazánkban 50 gyermekre van számolva egy oskola, Intimat. Jun. 12. 1802. A' Badeni Hertzegségben 120 tanulók számoltatnak egy oskola-tanittóra; melly szám valamint föllebb megy, azonnal két tanittó állittatik; ha 240-nen is túl megy, három mester, és így tovább.

Schweitzer Úr Hittudós, és életét a' gyermek-oktatásra szánta. Egyszersmind az oskola-tanittói Seminárіumnak is felügyelője (Inspectora).

Mi illeti az oskolatanittói *Seminárіumot*, ebben több oskolák is találkoznak, az ifju Tanittóknak oktatásban teendő gyakorlására. Az ebbe felvétetés tsak egy bizonyos próbálat kiállása után talál helyet, mellynek tartására maga a' Consistorium lebotsátkozik, — azzal is viszont az ő magas részvételének adván tanu-jelét, mellyel a' népoktatás eránt viseltetik. Minden oskola-tanittók ebből az Intézetből jőnek elő; mert tsak egyedül az állittathatik bé tanittóúl, a' ki itten bizonyos időt töltött, és ugyan tsak szoros vizsgálaton által esett. Tizenhatodik élet-éve előtt senki nem vétetik fel ebbe. Kell pedig ide fizetni minden tanitványnak valami mértékletes summát, — akármelly tsekélyest, de valamit mindig. Mivel a' Seminárium tanitványi nem laknak együtt, hanem szerte széllyel a' városon: tehát kevés költségbe is kerül az. A' mit azonban nem hagyhatok helyben; mert még jobb, ha a' tanitványok egy Seminárіumi épületben együtt laknak. A' melly Ifju ember ezen intézetbe belép, köteles ugyan a' katonai öszveírásra sorsot húzni, de ideiglen fel van mentve a' szolgálattól a' bérekesztő próbálatig. Ha ez megelégedés szerint üt ki, és ő oskola-tanittóvá kineveztetik, tehát akkor egészen szabaddá leszsz: hanem el kell utaznia. Van a' Seminárіumnak egy kis könyvtára is, melly a' nevelést tárgyazó legjobb munkákat foglalja bé. A' tudományok, mellyek kilentz Professorok által előadatnak, im ezek: gondolkozási és stilusi gyakorlatok, anthropologia, vallás, biblia-olvasás, bibliai historia, katechizálás, évangeliomok magyarázatja, földleírás, história, számvetés, éneklés, hangászat mind elméletben mind műszereken, helyes és szép írás, methodika, physica, *) munkák vizsgálása, és egy

*) Német Országban a' földleirást, historiát és physikát *közhasznu esméreteknek* szokás hivni.

évi folyamat a' latin nyelvből, — annyi, a' mennyi az oskola-tanittót képessé teszi, az egyházi szolgálatokat érteni és azokban a' lelkészt gyámolitani. Fő erányzat az oktatásban itt is vallásra és erköltsi tudományra vagyon. De különösen figyelmeztetem Önt az éneklési oktatásra, melly a' hangászati és vallási érzéket mód nélkül ébreszti. Az így elkészült oskola-tanittókból aztán egyszersmind orgonálók is válhatnak, kik oskolájokba valamellyes szózati és műszeri hangászatot is felvehetnek, — olly elemeit a' népmívelésnek, mellyek éppen nem megvetendők. *) Alkotója volt a' Seminariumnak 1784. a' nagy Herder. Létez pedig külön Seminárium, gymnásiumi Professorok nevelésére is. Ennek neve: Seminarium philologicum; helye a' Jénai egyetem. 12)

Miniszter Uram! A' midőn e' mai napomnak emlékeztetéseit és jegyzeteit öszveszedem: az eddig mondottaknál többet már nem találok, Önnel közlendőt. E' tárgyakra valamennyire bővebben kiterjeszkedtem; azért, mivel az emberiségnek legszentebb érdekeihez valók; aztán azért is, mivel úgy reméllem, a' mi legközelebbi Ország gyűlésünkön főképpen az elemi oktatás leend az, mellyel a' Kormány és a' Kamarák foglankozandnak. Valóban az ügy elég fontos és elég meszszire ható, hogy egy külön törvénynek tárgyúl szolgáljon, és én úgy hízelkedem magamnak, hogy azon törvénynek nem lehet egy tzikkelye is, mellyre az én küldetésem némi világosságot nem nyújtana. De kivánom is tiszta szivem szerint, hogy — a' minémű tapasztalásokat én ez utjártom-

*) Frantzia Országban igen kevés illy Seminárium létez, az is tsak 1818 olta.

12) Oskola-tanittói Semináriumokat (legalább tsak kezdetüket) mutathat édes Hazánk is, p. o. a' Zombori, (azelőtt Szent-Endrén,) görögh hitüek számára, 1812 olta; — az Egeri, Szepesi és Pétsi r. Catholikusok számára Tud. Gyüjt. 1831. VII. 1832. II.; — A. C. lévő evangelikusok számára Selmetzen hangász oskola, Sopronyban oskola tanittónak való tudományok és művészségek egyeteme Tud. Gyüjt. 1830. VII.

ban teszek, a' mennyi számtalan lett dolgokat gyűjtök, és a' minémű észrevételek előmbe tolakoznak, — azok ne legyenek éppen haszontalanok egy olly törvénynek kidolgozása körül, mellyet Frantzia Ország Önnek mély bélátásától és honszeretetétől tűrhetetlenül vár és remél.

És így Májusnak egész 31-dik napját az elemi oktatásra fordítottam. Holnap a' Weimári Nagyhertzegségnek gymnásiumi és egyetemi oktatásával foglalkozandom.

Harmadik Levél.

(Futó tekintet, viszsza az elemi oktatásra, és a' Budget.)

Weimár, Junius 1. 1831.

Miniszter Úram!

Jóllehet tegnapi levelemben, a' Weimári Nagyhertzegségbeli állapotját az elemi oktatásnak, részletesen lerajzoltam, mindazáltal megkell Önt esmérkedtetnem még néhány itteni más intézetekkel is, mellyek a' népneveléshez tartoznak. Ugyan is

1.) Elsők e' rendben az *árva-házak*, millyekkel Német Országban minden egy kis Státus el van látva. Volt illyetén intézete már régólta a' Weimári Nagyhertzegségnek is, de a' melly többe került, mint a' mennyit használt. Azért az igazgatóság más módot talált ki, mellyel mindenképpen boldogult is. A' helyett, hogy az árvák mind öszvesen egy nagy házban neveltetnének, kiadatnak ápolásra magános házakhoz, az az: olly tsaládokhoz, mellyekben a' neveletlen gyermek kevés számu, és a' mellyekben bizhatni, hogy a' hozzájok adott árvákat jól fogják nevelni, ápolni, oltalmazni és — oltsón is. Illyen módon az árváknak jövendő sorsukhoz alkalmazott szerény nevelés adatik; egyszersmind sok bötsületes szegény familiák felsegittetnek. Így van most ápolás alatt 495 árva. A' neveltetésükre ügyelő felvigyázat nagyon szigoru. *)

*) Árvák ápolása végett ez a' mód is ugyan használható, de a' nélkül, hogy az árva-házak egészen elmellőztet-

2.) Néhány esztendők ólta van *siket-némák és vakok Intézete* is, a' Berlini szerint rendezve.

3.) A' szabad *rajz-intézet*, mellynek Inspectorai a' híres Gőthe *), Kraus és Meyer. Ezzel egy épületben és kaptsolatban áll.

4.) Egy *kézmív-oskola* is (Gewerbschule) — amannak koronája. Tzélja ennek: a' technika tökélyesitése. Tanittatik ebben: a' vonal-rajzás, műszerek rajzása, árnyékolás, festés, mintázás és a' mathematikai tudományok, (számvetés, földmérés, statika, mechanika és az épitészség elemei). A' tanitási órák Vasárnapokon és Innepeken adatnak. 13) A' felvétetés tsak bizonyos próbálat után talál helyet; de akkor aztán mind bötsülettel, mind haszonnal jár.

5.) A' Nagyhertzegné Aszszony nem régiben egy külön oskolát állitott szegény leányok számára, hogy azokból jó gazdaaszszonyok idomittassanak. Ez az intézet plánta-oskolája a' legjelesebb fejér tselédeknek; kikre még akkor is van gond, mikor már valamelly háznál szolgálatba kiadattak; és nem hagyatnak sem bölts tanáts, sem illő jutalom nélkül.

6.) De nem tsak minden hét évi gyermek jár itt oskolába, hanem vagyon minden faluban külön oskola az olly gyermekek számára is, kik ezt az időkort még el nem érték, és — az alatt, mig szüleik mezei vagy más egyébb dolgaik után látnak, ők — elhagyatvák. Tapasztaltatott t. i. hogy rendsze-

---

nének. Mert mikor amabból kifogyunk, akkor még is tsak emez nyújt menedékhelyet. A' hol sok az árva, ott talán mind a' két módot lehetne egyesiteni, úgy p. o. hogy egy része a' gyermekeknek vagy végképpen, vagy tsak első hét esztendejükig adatnék ki próbált jóságu bötsületes familiákhoz, más része pedig neveltetnék árvaházban. (A' német fordító jegyzéke.)

*) Már megholt.

13) A' vasárnapi oskolák Hazánkban is imitt amott fel-lelhetők, de még ingyen sem olly átaljánosan elterjedtek és divatozók, mint érdemelnék. Amerikában nagyon divatoznak mindenütt; és tsak az egy New-Yorki tartományban 67 illy oskola számláltatik.

rint az illy nyomorú gyermetskék naphoszszat egészen magukra hagyatva, korán megszokják a' röstséget és kószálást, — a' mit utóbb belőlök tsak nagy nehezen vagy soha sem irthatni ki. Azért menedékhely nyittatott fel nekiek, hová őket szüleik reggel beadják, és a' honnét estve viszont elhozzák. Itt a' gyermetskék mindenkor vigyázó szem alatt vagynak, étellel itallal ápoltatnak, és tanulgatnak is valamitskét előlegesen, tanulnak olvasni és imádkozni. Mái napon már nints ebben a' Nagyhertzegségben egy Helység is, mellynek nem volna illy *gyermek-óvó oskolája*. Sőt nagyon terjedeznek ez áldott intézetek egész Német Országban, — akármelly Országban is pedig könnyü szerével létre hozhatók.

Még szemrehányásokat kellene tenni magamnak, ha Önt Miniszter Uram, nem figyelmeztetném különössen azon oskola-könyvekre, mellyek Weimárban bevéve vagynak Illy könyveket késziteni, nagyon nehéz; és az efféle tzélszerü munkák hiánya, egyike azon sebeknek, mellyekben a' népoktatás Frantzia Országban is szenved. Német Országban az efféléknek nagy bősége vagyon, és a' Weimári Consistorium közülök a' négy legjobbakat választotta. A' legkisebb gyermekek számára szolgál az olvasási oktatás Gerbingtől; nyoltz — tiz évi gyermekek számára az oskolabarát Schweitzertől; még nagyobbaknak valók a' két olvasó és oktató oskolakönyv Schwabe és Wilmsen által irva. Ezek teljes encyclopoediát nyújtanak és öszvessen egy tökélletes oskolai könyvet, mellyben béfoglaltatik minden, valamit köznépnek tudnia szükséges és hasznos. Nevezetesen a' Wilmsentől írott gyermekbarát egész Német Országban el van terjesztve; számtalanszor újra kiadva, sőt több helyeken Stereotyp betükkel nyomtatva. Azon föllül annyira oltsó, hogy tsak ötödfél ezüst garasért árúltatik, nyoltzadrétü 234 lapokat foglalván el. E' különböző léptsőzetü négy munkáknak átaljános charactere az alaposság, bizonyos belső méltósággal párositva, mellyet a' tzélba vett tárgyhoz viseltető igaz szeretet kisér minde-

nütt nyomban. Teljedesek mindennémü érdekes tanulsággal, és egy seregnyi hasznos dolgokat közölnek; úgy, hogy azokat a' nép, oskolából kimaradása után is mindég haszonnal olvashatja öszveviszsza. Ismét emlékeztetem Önt, hogy e' jeles könyvek Íróji (Schweitzer, Wilmsen és Schwabe Urak,) lelkiatyák; utóbbik szintén a' Weimári Consistoriumnak tagja. Bizony méltó, hogy a' népoktatás tsútsán álljon az, a' ki érette így munkálkodik.

Végre méltassa itt Miniszter Uram megfontolásra azt a' környülményt: hogy ezen egyféle könyvek és a' velük társúlt egyforma tanitási terv, melly nagy befolyással van a' nép characterére. Ez országban az oktatás körül egy forma az órák terve minden néposkolákra nézve, egy forma a' tanitásmód minden classisokban, melly által a' népben szellemi és erköltsi szokások egyenlőn alakulnak, egyenlő tanulságok terülnek széllyel, nemzetiség, közlélek, öszveszitás és egység eszközöltetik; az az erköltsi egység, melly olly jótékony, és a' mellyre én olly igen sokat tartok. *) Úgy hiszem t. i. hogy a' föllebbi rangokban és az elöhaladt életkorban kinek kinek egymiségét szabadon kell hagyni fejledezni; de alant és a' gyermekkorban az egyformaság szükséges és semmi helytelenséggel nem jár együtt. A' Weimári népnevelés és oktatás körül a' Consistorium ezt az egyenlőséget még az oskola-házak építésében is megtartatni kivánja. Azokat minden gyülekezetekben bizonyos épitésrajz szerint kell felállitani, melly az épületnek szélét, hoszszát, osztályait, és minden legkisebb részetskéit és minémüségeit meghatározza. Ennek az egyforma épitési tervnek azta' haszna, hogy semmit sem hágy a' gyülekezetek önkényére, ne hogy — akár idétlen takarékosság, akár az épitő-mesterek oktalansága miatt — olly épületet tegyenek, melly mind a' gyermekek egészségére, mind a' tanittónak illendő kényelmére nézve ártalmat hozna.

*) Ezen oldalról ditsérendők és terjesztendők az Ifjuság nevelésére szolgáló Collegiumok édes Magyar Hazánkban is.

III. A' költség — számolat (Budget).

A' Szász-Weimári nyilvános oktatásnak Státusi-Budgetéről csak azt botsátja előre Cousin Professor, hogy azt Báró Gersdorf, Finantzminister Úr szívességének köszöni. E' jegyzékben az elemi oktatásra csak valami igen tsekély summa van kitéve: mindazáltal érdekesnek itélte azt a' magyar Író egész terjedelmében ide igtatni.

A.) *Átaljános átnézés.*

1. A' Jénai tudomány-egyetemre be jön:

	Tallér	Gar.
A' Weimári Hertzegségnek nyilvános kintstárából - - - - - - - - -	22,371	—
Különös jövedelmek és hagyományok	8,700	—
Az Altenburgi, Coburgi, Meiningeni Hertzegségektől - - - - - -	6,390	20
Stipendiumok (szabad asztalok) - -	7,000	—
2. Könyvtárokra, rajz- és festési oskolákra - - - - - - - - -	6,184	14
3. Gymnásiumokra és oskolákra:		
A' nyilvános kintstárból - - - -	11,574	—
A' Hertzeg privat pénztárából - -	2,404	—
Stipendiumokra - - - - - - - -	550	—
Különös pénzalapok az oskola-tanittókért - - - - - - - - - - -	3,100	—
Jövedelem summa	68,274	10*

*) Az az: 85,383 for. p. p.! — és ez olly Státustól, melly csak 250,000 lakosokat számlál. — Porosz Országban pedig az elemi oktatásra 1831. tett öszves kiadása a' Státusnak (a' közönségekén kivül, melly viszont majdnem annyira megy,) volt 230,317 tallér; Seminárіumokra 88,323 tallér.

B.) *Itt most mindenegy tzikkely egyenként:*

1. A' Jénai Egyetem.

Bévétel:	Tallér	G.	Kiadás:	Tallér	G.
Tiszta jövedelmek az Egyetem fekvő jószágaiból, Remdán, Apolda városából; serfőzésből és sör- bor-mérési jogokból - - -	8,700	—	Évi dijakra a' Professoroknak, (kik közül a' rendesek 500 — 1100-ig, a' rendkivüliek 200--600-ig kapnak)		
			Seminariumokra,		
A' Státus pénztárából - - - - -	16,768	—	könyvtárokra - -	26,698	—
			Rendkivüli kiadások - - - - -	2,064	—
A' Muzeumokért -	5,603	—	A' Muzeumok föntartására - - -	5,603	—
Az Altenburgi, Coburgi és Meiningi Hertzegektől, kik a' NagyHertzeggel az Egyetem Nutritorai - - - -	6,390	20	Az academiai tápláló intézetre és stipendiumokra - -	2,966	—
Summa	37,461	20	Summa	37,331	—

Ezenkivül létez még egy özvegyi pénztár is, harmintz egy ezer tallérnyi pénzalappal; melly mindenegy volt rendes Professor özvegyének évenként kétszáz tallért ád nyugpénzül. Az akadémiai tápláló Intézet naponként ellát étellel itallal 132 szegény nagy deákot (Studenseket); — levén neki (részint hagyományokból részint a' főméltóságú Nutritorok hozzájárulásaikból) hét ezer tallérnyi bevétele esztendőnként.

2. Gymnasiumok és oskolák.

	Tallér
A' Státus-pénztárból ajánltatik az Országi rendektől - - - - - - - - - - -	6,400
Ugyan onnét ujobban, 1822. olta - - -	5,174
A' Nagyhertzegnek privát pénztárából évenként - - - - - - - - - - - - -	2,041
Ugyan onnét stipendiumokra - - - - -	550
Summa	14,525

Azonkivül a' Weimári és Eisenachi polgári-oskola még tetemes pótolékokat vesz a' városi pénztárakból is. Végre ád maga a' Nagyhertzeg az ő privát-pénztárából a' templomok és oskolák felsegéllésére esztendőnként 3,365 tallért: de a' mellyet nem vehetni helyessen számba, mivel kórházak, templomok 's t. közt megoszlik.

És így, Miniszter Uram, úgy reméllem, eléggé kimeritettem azon vizsgálódásokat, mellyeket a' Szász-Weimári Hertzegségbe lett küldetésem reám bízott. Jelen levelem bérekesztéséül ki kell fejeznem Ön előtt legforróbb hálámat azon szivességért, mellyet erántam itt mutattak; és a' mellyel fáradozásimat könnyitették. Névszerint Peucer Ur, a' Consistorium Igazgatója, naponként három—négy órát áldozott kedvemért és mulattatásomra. A' napnak többi részét pedig Röhr hittudós és Consistoriumi tanátsnok Urral társulva, arra forditotta, hogy engem mind azon intézetekbe bévezetett, mellyeket látni kivántam. Gersdorf Minister és Müller Cancellár ezerféle figyelmeket mutattak erántam; és még azon titkos jótétek és gyámolittások felől is értesitettek, mellyeket ő Magassága a' Nagy Hertzegné Aszszony a' népoktatásra, az erköltsi nevelésre, és a' szegények könnyebbségére fordit. Itt nekem valóban úgy látszik, hogy a' nyilvános nevelés, főszemügye az igazán atyai uralkodásnak. Soha sem felejtendem el azt a' két napot, mellyet Weimárban töltöttem; sem annak a' Státus-hatalomnak nyájas képét, melly egyedül azzal foglalatos, hogy embereket jobbittson és boldogittson. — Holnap, Junius 2-dikán, az az: néhány óra mulva utnak indulok Liptse felé.

Negyedik Levél.

Átal's, ki a' Schulpforte nevü hires Collegiumról (az az: Gymnáziumról) szóll.

Ötödik Levél.

(Szász-Ország. Az elemi oktatás szerkezete itten.)

Liptse, Jun. 4.dikén. 1831.

Miniszter Uram!

Mennél bellebb jutok Német Országba, előttem a' nyilvános oktatás annál nagyobb léptső-lajtorján, de mindenütt ugyan azon terv szerint elintézve, mutatkozik. Az alaptét majd nem itt is egyféle; mert ebben már egész Német Ország egyez. A' kis különbözéseket tsak a' Német Státusok' különbözéseik teszik. Nekem ugyan a' német Státusok — mellyekben járok kelek, — mennél inkább közelitnek nagyságukra és terjedelmükre nézve Frantzia Országhoz, — annál érdekesebb tárgyakul szolgálnak visgálódásokra.

I. Az igazgatás-mód.

A' nyilvános oktatásnak igazgatása német Országban a' Státus nagyságához képest van alkalmazva. Frankfurtban a' Kormányt tsak egy Consistorium vezeti; a' Weimári Nagyhertzegségben a' Consistoriumon kivül egy Alminiszter. Szász Országban pedig a' nyilvános oktatás egy külön Miniszterre van bizva, — jóllehet az nem kabineti, hanem tsak tanátskozási Miniszter, és a' fő Consistorium elnöke. Ez mostanában Nostiz Ur, és a' Consistoriumra nagy befolyásu személy. Egész német országban nem esmérnek más formáját a' nyilvános oktatás igazgatásnak. És ez igen bölts rendezkedés. Mert ha tsak egyedűl magán a' Miniszteren válnék el minden, — ellen suly nélkül: akkor az egy napon mindent felforgathatna; rendeléseket meggondolatlanul tehetne vagy felbonthatna, a' hivatal-poltzokat az előléptetésnek regulái ellen oszthatná szeszélye szerint. Egyes személyek belátásaik, — bármelly nagyok legyenek is azok, a' tudományok minden ágaira ki nem terjeszkedhetnek. Egyébberánt pedig a' Miniszter körül, az ő állás-helyénél fogva, mindenkor forognak fönn politikai tekintetek is. Tanáts szék (Conseil) nélkül a' Miniszter kisebb nagyobb mértékben olly külső befolyásoknak van ki-

téve, mellyek a' tudományokra nézve idegenek. Azért a' közönséges tapasztalás oda mutat, hogy egy tanáts-szék, — olly férjfiakból öszveszerkezve, kik az ő munkálatjaikhoz értenek, és a' nyilvános oktatásnak mindennémü ágaiban jártosok, — a' legderekabb Miniszternek is elmellőzhetetlen szükséges támaszai. Elismérte ezt Napoleon, és német Országban e' tárgy fölött többé megoszló vélemény nintsen.

Mind a' Consistorium, mind a' Miniszter Drezdában találkoznak. Generál-Inspectorok nintsenek. Megelégszik a' Consistorium levelezéssel. A' Minister és fő Consistorium vezetik a' nyilvános oktatásnak egész ügyét, — tsak Liptse bir némü szabadalmakkal, hol t. i. Egyetem és deák oskola van, és ez utóbbik Professorait a' Város fizeti. Liptsében külön Consistorium is áll fönn, merén Egyházi tagokból. És igy a' Városban az oktatás kormányzása félig városi, félig egyházi. Illyen pedig a' Szász törvényhatóságoknak általjános charactere. Szász Országban az egyházi befolyás még erősebb, mint a' Nagyhertzegségben; de szintén olly felvilágosult és jótékony.

II. Az elemi oktatás.

Mind azon alap-elvek, — mellyek szerint a' nyilvános oktatás a' Szász-Weimári Nagyhertzegségben vezettetik, — a' Szász Királyságban is gyakorlásban vagynak véve; mert a' Protestantismus szelleméből erednek, és e' két tartomány tulajdonképpen tsak egyet tesz. Hogy a' már mondottakat ne ismételjem, megelégszem azzal, ha azokat jegyzésbe teszem, mellyek a' Szász királyságnak különös sajátságai, vagy a' mellyeket a' Nagyhertzegségről adott tudósittásomban elfeledtem. Státus-törvény kötelezi a' szüléket, tömlötz-büntetés terhe alatt, hogy gyermekeiket ötödik esztendejüktől fogva a' 14-dikig oskoláztassák. A' falubeli lelkész, mint legközelebbi oskola-felügyelő minden évnegyedenként számba veszi az olly gyermekeket, kik vagy sokat mulasztanak, vagy éppen oskolába sem járnak, és

a' szüléket (ha törvényszerü mentekezéseik nintsenek,) megfeddi; mellyek sikeretlenek lévén, őket a' törvényhatóság börtönbe záratja.

Oskola-pénzül a' gyermekek hetenként fizetnek: ötödik évüktől kilentzedikig félgarast; Kilentzediktől-tizenkettődikig $\frac{3}{4}$ garast, tizenkettődiktől-tizennegyedikig egy egész garast. Ez a' szegény sorsu szüléknek nagy könyebbségükre esik, ugymint a' kik (tudni való) tsak kis summákat rakhatnak öszve. Kell pedig fizetni minden családnak, melly fizetni képes. A' ki attól felmentetni akar, annak a' szegények lajstromán felirva kell lennie. Az ollyanért aztán a' gyülekezet fizet; vagy tulajdon javaiból, hol illyenek találkoznak; vagy a' szegények pénztárából, melly im e' következő módon alakittatik. Minden menyegző és paszita alkalmával (kivált olly házaknál, hol ekkor az asztalra sült is kerül, — mint jóllét jele,) az Oskola-mester egy tányért hordoztat körül, melly szokás szerint sóval van tele és e' közé dug titkon minden vendég egy egy kis adományt a' szegényi pénztár számára. Aztán a' Vasárnap-illésnek megszegésére kiszabott birságpénzek is a' Cassába folynak. Az igy gyült tőkének kamatjaiból fizettetik az Oskolapénz a' szegény gyermekek helyett. Minden falu tehát iparkodik azon, hogy szegényei száma nagyra el ne szaporodjék. Ezen okból mihelyt a' Helységbe valahonnét idegen viselös személy érkezik: az a' törvényhatóság eleibe hivatik, és kényszerittetik a' gyermeknek Attyját bevallani. Ekkor mind ő, mind az attya tartozik a' szerzett botránkozásért birságot fizetni; mellyre (a' lebetegülés elkövetkezvén,) a' személy az ő hazájába viszsza küldetik; nehogy a' gyermek valaha a' gyülekezetnek terhére legyen. Egyébberánt itt is, mint a' Nagyhertzegségben, az oskolapénzt nem az Oskolamester szedi, hanem rendszerint a' szegényi pénztár szedője, kinek e' fáradságáért minden egy tallértól két garassa jár.

A' megürült Oskola-mesteri hivatalok betöltése a' Consistoriumtól és a' gyülekezettől függ. Ha a' Consistoriumnál a' jog, a' gyülekezetnek tanittó-

kat javallani: tehát a' kijeleltek tartoznak a' faluban, a' gyülekezet előljáróságának jelenlétében próbát tenni. Ha pedig a' gyűlekezet vagy a' földes Ur választ: tehát a' választottat a' Consistorium visgálja és erösitti meg, a' lelkész pedig a' gyülekezetbe béigtatja. Ez országban tehát a' gyűlekezet nagyobb szerepet játszik mint a' Nagyhertzegségben.*)

Az Oskola-visgálás (inspectio) az egyházi törvényhatóságnak dolga. Ha valamelly Oskola-tanitó magát roszszul viseli, tehát a' természeti Oskola-inspectortól (a' lelkésztől,) tiszti dorgálást kap; ismételés esetében a' Superintendens eleibe, végre pedig a' Consistorium eleibe idéztetik. **) Ha ki té-

*) Az elemi Oskola-tanittók választása másutt is egész német Országban szabályozva vagyon. Igy p. o. a' Naszszaui Hertzegségben, ha az Oskola-mester meghalálozik, a' kerületi Oskola-Inspector tüstént hirül adja az Ország igazgatóságnak. Az elemi Oskola ügyre vigyázó Oskola-tanáts ekkor a' még hivatalra nem léptetett és adott próbáikról szólló bizonyitványokkal ellátott Cándidátusok laistromát végig nézi; és mindenkor a' sorban legelöl állókat, de egyébberánt arra az üres helyre illőket javalja. Mivel az Oskola-tanáts a' Seminaristák próba-adásán mindenkor jelen van, és a' magaviseleti-laistromon minden egyes személyre nézve a' legbövebb ismértetések találtatnak; nem nehéz a' legméltóbbakat azonnal ki esmerni. A' már hivatalban álló tanittó, — ha magát jelenti, és másként fedhetetlen, — mindenkor előbb ajáltatik, mint a' többi. Minthogy az Oskola-tanats Ország szerte minden Oskolában félévenként tiszti visgálódást tart: ennél fogva minden tanittónak ügyessége és bötsületessége tudtára van a' kormányn k, és egyike sem félhet, ha eleintén tsekély Helybe állittatik, hogy holta napjaig valamelly kis faluban isméretlenül és elmellőzötten maradjon, és ülve hagyattassék. (A' német fordittó jegyzése).

**) Ejszaki német Országnak némelly helyein azt a' szokást — mellynél fogva az Oskola-tanittót félévi felmondás feltétele alatt állitják és fogadják bé, — máig is tartják, azon okból, hogy igy az alkalmatlan embertől annál könnyebben megleheine szabadulni. De ez a' systema a' tulajdonképpi elrontója az Oskoláknak. Mert az illy elmozdittás tsekély hibák miatt tsak ugyan nem történik; nagyobb vétségeknél pedig ama feltétel nélkül is helyt találhat. Illy alkut a' magát érző ember vagy szorultságból, vagy éppen nem fogad el; és igy tsak hitványok és középszerüek közül marad fön a' választás. Illy egyezés a' tanittói rendet egy

tetik is, évi dijának egy része neki szokás szerint, megmarad. Elvénülés esetében az Oskola-tanittó évidijjának felét huzza, a' másik feléért pedig maga mellé helyettest kap. Hoszszas szolgálati esztendők után pedig igy is meghagyják neki egész jövedelmét. — Kisebb falukon, mellyek saját tanittót külön nem tarthatnak, szegény ifjak fordittatnak tanittásra; kik aztán egészen a' gyülekezettől fügnek, és a' Consistoriumtól megerősittetniök sem szükséges. Őket nem Oskola, hanem tsak gyermek tanittóknak szokás hivni; más névvel harangozóknak is (mivel a' harangokat ők huzzák;) még más névvel kátéchizmus-tanittóknak, (mivel abból a' kis

---

sorba alatsonyitja le a' szolgáló tselédi renddel, és az embert szintén annyira elkedvetlenitti, mint méltóságából kivetközteti. Egyszersmind őt munkásságában is akadályozza, midőn egyes elöljárójának szeszélyétől fölöttébb függővé teszi. Méltánytalanság, akármelly státus-szolgát, — a' nélkül, hogy ügye előbb biróiképp megvisgáltatott, és ő szolgálati köteleségének megsértésében megmarasztaltatott volna, — egyes hatalmaskodoknak vagy egyes Collegiumoknak önkányök szerint hivataljától megfosztani. Valamint van Egyházi és Polgári törvény, ugy kell lenni Oskolai törvénynek is mind gyermekekre mind tanittókra nézve. Amazokra: nevelők, tanittók gyámok és mind azok ellen, kik mérgüket a' növendékség hátán szeretnék kiönteni; — emezekre: a' szülék és Oskola elöljárók bántalmaik ellen. Az általjános Oskola-rendben az illy Oskola-jog alap-vonatinak nyilván kimondva kell lenni. A' német Országi Státusokban minden megürült Oskola-mesteri hivatalok a kormány által töltetnek bé. Ott az Oskola-tanittó, — valameddig kötelességének hiven megfelel, — gond, 's bú nélkül folytathatja utját. Megmentik ama hátamögötti sértő beszédtől: „mi fizetünk neki, mi adunk neki kenyeret, tartozik a' mi kényünk kedvünk szerint tenni mindeneket, másként elveszszük tőle gyermekinket, vagy odább adunk rajta." A' Státus, melly őt tanittóvá kinevezte, és a' hivatali hűségre reászoritja, — védi is őt; és ha ne talán az al-bíróság neki nem szolgáltatna igazságot, bizonyos lehet benne, hogy azt a' felsőben megtalálja. Sőt a' Naszszaui Hertzegségben még a' segéd-tanittókat is a' kormány válaszsza és nevezi ki, a' rendes tanittónak hozzá járultával. Annak is bizonyos évi dijt rendel, 150 — 300 forintig. A' segéd tanittó a' maga Classisában a' Főtanittónak ellenőrsége alatt áll ugyan, de egyébberánt önállásu. (A' német fordittó jegyzéke).

könyvből tanitják a' gyermekeket.) Kevés tanitványaik lévén, jövedelmük az ő szükségeik födezésére nem elegendő, azért felváltva tartatnak eledellel, majd egyik majd másik lakosnál; sorban laknak a' házaknál, — ha a' közönségnek Oskola-háza nintsen, — és Oskolaórákat is ott adnak, a' hol éppen tartózkodnak. Az illy tanittók többnyire nőtelen ifju emberek, kik az Oskolai hivatalra magukat igy készitgetik. Azonban most már igen rajta van a' kormány, hogy ezt a' szokást eltörölje, és minden helységben külön Oskolát állitson fel.

Mellyekből látja Miniszter Uram, hogy nyilvános oktatás dolgában a' Szász-Weimári Hertzegség előbbre haladt, mint a' Szász Királyság; mert amott (legalább Peucer és Gersdorf bizonyittásuk szerint,) a' legkisebb falunak is meg van az ő szabályszerü Oskolája. Majd nem szükségtelennek tartom megemlitteni, hogy a' valóságos Oskola-tanittók a' katonai öszveirás alol felvagynak mentve. A' néposkolai tanulmányok itt is mint egyébbütt olvasás, számvetés, vallás és a' közhasznu isméretek, p. o. kevés természet-historia, physika, hazai földleirat, hazai történetek 's t. eff. A' Vallás minden Classisokban, biblia és Katechizmus szerint tanittatik. Éneklésben is gyakoroltatnak a' gyermekek, kik közül a' legjobbak képezik a' Chórt. A' legelőszeri szent gyónáshoz, vagy is a' Confirmátióhoz is az Oskola-tanittó készitti el a' gyermekeket; a' lelkész tsak a' Husvét előtti két hónapokban foglalatoskodik velük. Ezen innepiség után a' gyermekek az Oskolából végképpen kimaradnak. A' lelki atya, az általa adni szokott vallási oktatásra és gyónásra senkit nem botsát, Oskolai bizonyitvány nélkül; ugy hogy annak megtudására, valjon, tud e' valamelly gyermek olvasni, elég tsak azt kérdezni, ha gyónt e' már (vagyon e' Confirmálva); ez a' jelenség Szász falukon engem soha sem tsalt meg.

Minden teljes-számu falusi Oskola leginkább két Classisból áll. Az elsőbe járnak a' nagyobb rendü gyermekek reggeli hét órától fogva tizig, melly után szüleiknek a' munkában segitségükre lehetnek. A' má-

sodikba a' kisebb gyermekek mennek, délutánni egy órától fogva háromig. De kivülöttök van még egy közép Classis is.

Az Országban szerte létező néposkolákról hiteles kutfőkből igyekeztem magamat értesitteni: a' mit pedig Liptsében saját szemeimmel magam láttam, az im itt következik. Liptse az elemi-oktatás számára két nagy intézetnek vagyon birtokában. Ezek: az ugy nevezett szabad-Oskola és a' polgári Oskola. Amaz szegény gyermekeknek szolgál; és ezer tanulót befogad, kik az oktatást ingyen veszik. Igazgatója a' tisztes Öreg Plato, ki az ö hoszszu életét egészen a' nevelésre szánta. Emez (mint a' Weimári) a' Városi polgárság részére szolgál, és még szebb még tágosabb épületben találkozik, mint a' Weimári. Szorosan öszve visgáltam minden Classist. Fenyitték és rendezkedés majdnem éppen ollyan mint Weimárott. Van az Oskolához egy Director (most Gedike Ur) három rendszerinti tanittó, tizenhárom segédtanittó, és hét-nyoltz száz tanitvány, fiu és leány egyveleg. Minden gyermek fizet évenként: az alsó Classisban tiz tallért, a' középben tizenkettőt, a' felsőben tizenhatot. Egy Classisban sem szabad többnek lenni hatvan gyermeknél. Vallás és kivált éneklés igen szorgalmasan tanittatnak. A' Director Keresztyéni Oskolát tüzött ki maga eleibe ideálul. Mondják, hogy elemi oktatás végett Drezdának is gyönyörü intézete vagyon.

Ennyi sok virágzó intézetek az elemi oktatásra, jó Oskola-tanittó-semináriumokat tesznek fel: millyenekkel ditsekszik Szász Ország, két hiressel, Freybergett és Drezdában. 14)

14) Most már a' hatodik Levél következnék, melly egy egész kötetet betölt, és Átalski különösen a' porosz Országi elemi oktatásnak miben-létét adja elő. Annak kivonását máskorra hagyom, mint a' magyar Haza előtt valamennyire már is tudva-levőt, Tek. Kubinyi Ferentz Tábla-Biró Urnak, mint szemtanunak, közléséből. Lásd az 1834diki (Pesti) Társalkodónak 99dik számát. Egyébbaránt Kubinyi és Cousin Urak tudósittásaik egymással mindenképen megegyeznek. *Edvi Illés Pál.*

2.

Hermes Györgynek, és Philosophiai új rendszerének rövid esmértetése.

Honunkban minden Tudományok között a' legtermékenyebb Philosophiának mezeje legkevesebbé van bévettetve; annál még szükebben áztatva és ápolgatva. Ezen okokból — hogy más kárakat ne említsek — noha a' Lengyel, Cseh, Schvéd, Belga, Dán, földünknél kissebb országokban, nap-eszüek ragyogtanak; nálunk csak hold szerüek, kölcsönözött fényüek, tüntek mind eddig föl.

Avval mindazonáltal méltán dicsekedhetünk, hogy találkoztak közöttünk is olly jó fejüek, kik a' közlött, kivált a' napnyugatról ide hatott, sugárakat készen, korán, tisztán felfogták, fejtegették 's terjesztették: Leibnicz-Wolf' rendiszerént elő adták a' Philosophiát Jaszlinczky, Ivancsics, Makó Pál, Horváth János; Neutonnak leleményét Csapodi Lajos, Horváth János, Mitterpacher Lajos; Franklin, Lavoisier, 's Volta felfedezésit azon Horváth János, Moinár János, Pankl, 's a t.

A' Königsbergi főiskolában feltünt fény is Karpáthi havasinkon keresztül ide terjedt; és némellyektől ugyan nagyitó, másoktól meg' szines üvegeken visgáltatván is bár, a' tilalom ellenére is visgáltatott eléggé. Fichtének is Énye 's nem Énye; Schellingnek eggyazonsága A = A; és Hegelnek nézhető általlányosa — Absolutuma — ködbe borult láthatáraiknak közein észre vétettek, s' megtudattak.*)

*) Szükségesnek találom én itt az újjabb Philosophiai rendszereknek esméretit előbocsátani:

„Der scharfsinnige *Kant* bestrebte sich die Grenzen des menschlichen Erkentnissvermögens gegen die Dogmatiker (Leibnicz-Wolfianer) festzusetzen (zu kritisiren, und auszumessen); und das Verfahren der Vernunft im Philosophiren, unter Voraussetzung psychologischer Begriffe, zu prüfen, wobei er dieses Ergebniss fand: das Erkenntnissvermögen des Menschen komme nicht über die Schranken

Csak *Hermes György*' Bonni főiskolában volt Tanítónak, Philosophiai új rendszere, ki a' mesze terjedtt Idealismusnak véget, legalább határt vetni, és esméretink' igazságát, bizonyosságát erős fun-

---

des Bewusstseyns und der Erscheinungen hinaus; und es gebe keine Erkenntniss des Übernatürlichen vermittelst der *theoretischen* Vernunft: (die man aber wie er sie behandelt, richtiger *Verstand* nennen kann,) die *praktische* Vernunft, welche kategorisch das Handeln gebietet. überzeuge uns von dem, was die theoretische nicht Strenge beweisen könne.

Der grosse Psychologe, *Fichte*, sah aber bald, wie die Ansichten Kants auf halbem Wege zum Idealismus stehen blieben; und stellte mit der strengsten Folgerichtigkeit ein System des *Idealismus*, seine Wissenschaftslehre, auf, worin er aus dem einen Princip, dem *Ich* des Menschen, alle Erkenntniss und Wahrheit abzuleiten suchte; nämlich an die Kantische Subiectivitätslehre sich anschliessend —, machte er das Ich, das Subiect des Selbstbewusstseyns, zur absoluten — auch die Obiecte erzeugenden Thätigkeit, wodurch er eigentlick die Wichtigkeit der Obiecte aufhob.

Dieser Subiectiven Idealphilosophie gegenüber, construirte *Schelling* einen *obiectiven Idealismus*, oder die s. g. *Naturphilosophie*, worin er von der Natur zum Ich aufstieg, so wie Fichte, in seiner Idealphilosophie, vom Ich zur Natur hinüberzugehen suchte. Beide Systeme wollte Schelling später durch seine *Identitätslehre* vereinigen, indem er das Absolute, als die Identität des Denkens und Seyns, — daher der Name — und die intellectuale Anschauung, als Mittel zur Erkenntniss dieser Identität, setzte, d. i. willkührlich annahm, wodurch sich die Philosophie gleichsam in einen mystischen Pantheismus auflöste; jedoch suchte er sich schon früher gegen diesen Vorwurf zu rechtfertigen: Sieh z. B. Seine „Philosophie und Religion" Tübingen 1804.

Hegel verfuhr mehr in dialectischer Form; sein System erscheint aber eben so idealistisch; und man kann es den *absoluten Idealismus* nennen, indem er die absolute Idee in ihrem Fürsich seyn (in der Logik), in ihrem Seyn in einem Andern (Naturphilosophie), und endlich in ihrer Rückkehr in sich selbst (Philosophie des Geistes), darstellte. Wegen Dunkelheit seiner Schriften und wegen des Kampfes der Parteien, lässt sich aber kaum ein ganz verlässiges Urtheil über den eigentlichen Inhalt seines ganzen Systems fällen." Erläuterungen — von L. Neumann. 1834.

Ezen Philosophiai rendszerek' fordulásai között élt **Hermes.**

damentomra építeni törekedett, maradott mindeddig egészen, vagy többnyire esméretlenül. Nem vettek azért, úgy vélem, ha mind magát, mind új rendszerét rövideden előadni bátorkodom.

Hermes György 1775-ben Aprilis 22dikén Dreyewalde egykori Münsteri Püspökséghez tartozó helységben, Rheine kis városhoz közel, születtetett. Attya csekély értékü mezei gazda és barom-orvos volt. Paraszti majorkodásra lévén szánva, Attyának juhait őrizgeté darab üdeig. Szerencséjére, vagy is inkább a' Gondviselés' különös intézetéből, nyilt, és foganatos elméje Baurichter nevü lelki pásztorától észre vétetett, ki is Szülőjit arra bírta, hogy a' pásztor gyerköczét tanittatnák. Az olvasásra, irásra, maga tanította, és a' diák nyelv' elejével is maga esmértette meg. A' tizenkét esztendős György három fertál esztendőt annyira haladott, hogy a' Rheine városi aliskolában az első osztálybeli tanulók közzé felvétethetett. Elejénten 1787-ben csak középszerü tehetségünek látszott; de az esztendő' végével az elsők közzé emelkedett, 's kettős jutalmat érdemlett. Ezentul figyelmetes sörénykedése és éles béfogása által minden más négy osztályokban a' pályafutási elsőséget állandóúl megtartotta. Különös tehetséget, és hajlandóságat tüntetett ki a' Mathematikai tanulmányokban elannyira, hogy a' Mathematikai Geographiának előadása egészen rá bizatott.

Hermesünk szülői' kivánságának eleget akarván tenni, kik őtet Papságra szánták, Münster városi Lyceumba ment tanulmányinak folytatására. Itt a' Philosophiai tudományoknak két esztendő volt kiszabva. Kistemacher, Ueberwasser és Balczer voltak a' rendes tanítók. A' Logika, Psychologia, Philologia, Historia, Metaphysika, Ethika, Mathesis és Physika voltak a' tárgyak. Györgyünk, mivel attya adósságal terheltt eggyetlen eggy telkének jövedelméből a' költséget többé nem viselhette, az alsó iskolásbelieknek tanítgatásával kénteleníttetett magát eltartani; meggazdálkodott órájit a' tudományokra fordította egyedül. A' Psychologia megha-

totta egészen; a' Mathesis élesítette elméjét; a' Physika gyönyörködtette. Ueberwasser sejdíté meg Psychologiára termettségét, és táplálta; ő pedig Balczernak köszönt legtöbbet: helyes Mathematikai nézetiért, szerencsés előadási módjáért; mellyet elesmerni, és követni megnem szünt. Igy tett szert ama mély Psychologiai elmélkedésre, és szoros mathematikai következtetésre, mellyet annyira is vitt, hogy Spinoza utánn mindnyájok fölé emelkedett, Kántot is meghaladta, ki, mint tudnivaló, Mathematikai elmével nem dicsekedhetett.

Philosophusunk' eszét tanulása közben e' három fontos kérdés foglalá el egészen: 1) Van e Isten valóban? 2) Van e örök élet? 3). Lehetséges e az' közvetetlen Isteni kijelentés? mellyeket Kántnak 1787-ben kijött munkája: „Critik der reinen Vernunft" kétségesekké, legalább homályosokká tett. Sőt fölakasztá elannyira, hogy ambár a' törvénytudományokra készült, még is ezeknél előbb a' Theologiaiaknak kitanulására szánta magát. A' Theologusok közzé befogadtatott 1793-ban. A' Theologia visgálódó eszét, nyomozó elméjét nem csak elnem ölte, megnem köté, hanem inkább éleszté, 's jelesen kifejté.

Ez igy történt: Hermesünk várva várta az Isten' lételének, melly a' Theologiának kezdete, fundamentoma, megbizonyíttatását; azonban e' tárgyra nézve mondá oktatója: *Ha van e Isten, ezt csak kérdeni is, kárhozatos* (verdammlich). Ez annyi volt Philosophusunknak mintha leforrázták volna. Sokáig se nem hallott, se nem látott. Ide járult még az is, hogy másik oktatója az Isteni kijelentésről esvén szó, a' mostani Philosophusoknak az eránt *utálatos* állításaik ellen keservesen panaszolkodék; és utálatosságok' kitüntetésére némelly helyeket munkájikból kiolvasott (Critik aller Offenbarungen. Fichte. Die Religion innerhalb den Grenzen der Vernunft. Kánt.) Ezt már Hermesünk türni nem győzte; tanuló társát megtaszitván hangosan szólítá: Ez mind, ha meg nem czáfoltatnak, hijába való (Jung'! Jung'! wenn man das nicht widerlegt, dann taugt es nichts)

A' Theologiának halgatását mindazonáltal nagy szorgalommal folytatá.

Ezen pillantattól kezdve ama három kérdések' oldozására, és az ellenvetések' eligazítására fordítá minden törekedését; melly végre öszve keresett és fölforgatott minden Metaphysikai 's más ide szolgáló könyveket; talált azokban sok jót és helyeset is, kivált Forchenbechnek Theologiába bévezetésében: de azon okoknak legyőzésére, mellyekkel Kánt az Isten' lételének, 's az örök életnek bebizonyítására az oktató észnek elégtelenségét vítatta, az Isteni közvetetlen kijelentésnek lehetségét pedig nyilván tagadta, alkalmatlanoknak esmérte. Stattler Benedek' Metaphysikája, 's egyéb munkáji kezébe nem jutottak. Tehát kérdésödésre vetemedett. A' kiket csak tudósabbaknak vélt és esmért, kérdezgette: hogy lehetne az Isten' létéléről az oktató észből is megbizonyodni? Mindenek között még legjelesebb volt Tudós Overberg felelete: „Az Ur az Isten' létéléről akar bizonyságat, holott attyát se tudgya bizonyosan, hanem csak hiszi."

E' válasz is, mint gondolhatni, nem tett eleget bizonyosságra vágyó Hermesünknek. Tehát azok' munkájinak olvasására, 's tanulására veté magát, kik az Isten' 's örök élet' lételének bizonyságát meggyengíték. Kántnak és Fichtének minden irományaikat sorban, mint kiadattak, visgálóra és fontolóra vonta. Mély Psychologiai bélátása, és szoros következtetése azokban néhány hézagokat, 's hijányosságokat fedezett föl; de azon próbáknak, mellyek ellen szegezék magokat, az Isten, és örök élet' megmutatására gyengeségét, 's elégtelenségét kéntelenítetett elesmérni. Szomorkodását, — hogy ez uttal 's móddal se tehetett szert bizonyodására, az enyhíté; hogy belölök sok jót és igazat is tanult, 's húzomos fejtegetése, nyomozása által észrevétetlenül, magát is a' criticismusra képesnek, és a' Philosophálásra alkalmatosnak formálta, 's érezte.

Eltökéllette tehát magát a' mindaddig tanulásra, 's elmélkedésre, míg ama három kérdések eránt

bizonyodásra 's meggyőződésre nem jut; feltette magában, hogy semmit igaznak nem tart, egyéb a' mit kitud; a' mit maga tudki; hozzá adá: azt se tartandja igaznak, a' mit kitud, előbb, míg azt okosan nem tagadhattya; 's mivel eddig igy kinem tudott semmit, mit okkal móddal nem tagadhatna, egészen ujra kezdi; mind maga érzelmit, képzeteit, mind mások' tekintetét számkiveti. Ez második esztendei Theologus korában, 's így 1794-ben történt.

Iskolája csupán Énünk volt, és mestere a' kiformáltt ész egyedül. Mindenek előtt az igaznak-tartás' uttyait, okait, mértékét fogta visgálatra és fontolóra, mellyek eránt a' Metapysikusok külömbözőképpen gondolkodtak: némellyek azt tartván bizonyos való-igaznak, mellynek ellenkezője lehetetlen; mások azt, a' mi minden egyéb igazságokkal egygyező; mások pedig azt, a' mit nézhetni, tapasztalhatni (das Anschauliche). Ezeket szorosan fejtegetvén, minnyájakat fundamentomatlanoknak és hijánosoknak találta: mert annak, miért kellessék azt, a' minek ellenkezője lehetetlen, a' mi más igazságokkal eggyez, a' mi nézethető, tapasztalható, való-igaznak, bizonyosnak tartanunk; kielégítő oka adva nincsen. Ez se a' bélátás magában (Lelkünk' esmérete), se az igazság, se a' tapasztalás nem lehet: mert igy eggyik lelkünkesmérete, eggyik igazság, a' másiknak, annak meg' a' másik, meg' másik volna oka mind vég nélkül; minnyájoknak pedig kielégítő oka nem volna. Hijános is: mert mind a' bélátás, mind a' más igazságokkal, és tapasztalással egyezés is kétséget szenvedhető; hol pedig a' kétségnek helye van, a' bizonyosság, meggyőződés lehetetlen. Magában tehát a' bélátásban, igazság-eggyezésben, és tapasztalásban bizonyodásunk végképpen nem alapulhat.

Ezen tudós, mély elmélkedésének sikere lön igen fontos észrevétel: hogy bizonyosságunknak, meggyőződésünknek *szükség* a' fundamentoma. 'S mivel ez magában a' bélátásban, igazságban 's tapasztalásban nem alapul, más valamiben rejtezkedik nyilván. De miben? 's miképp? Ezt Énünkben, lelkünk' esméretében,

eszünk' természetében megsejdíté szerencsésen Hermesünk' nyomozó, fejtegető elméje; némelly elöterjesztésinket bizonyos tárgyra visszük, megesmérjük a' nélkül, hogy azoknak valóigazaknak tartására, vagy igazaknak elfogadására kénszerittetni éreznénk magunkat; más esméretinknek igazaknak tartására, vagy elfogadására pedig; nem valamelly érzelemből, vagy képzésből, hanem közvetetlen lelkünk' esméretéből, eszünk' hódításából, kéntelenittetünk. Ezen esetben okos kétségeskedésre hely nem marad; megbizonyodunk, megyőződünk. A' való igaz megbizonyodásának fundamentoma, kielégítő oka tehát ama *szükség*, mellyel valamit valóigazaknak tartani, vagy elfogadni kénszerittetünk. A'való igaz' bizonyságának *próbaköve*, *béllyege*, *czimere ezen belső szükség.*

Ezen való-igaz eránt bizonyodásunk kulcsa utat nyitott Hermesünknek az ok' mivoltának felfedezésére is: azt szokás' szüleményének tartá Hume Dávid: mivel azt, a' mi utánn valami következik, oknak mondani szoktuk; Leibnicz-Wolf, 's más Dogmaticusok értőségünk' alkotmányának, millyenek: az ember, fa, 's a t. Kánt, követőjivel eggyütt értőségünk' előbbi, közönséges, szükséges formáinak, *mellynek semmi tárgy se felel meg*, vítaták. Magától Philosophálódónk ellenben, mivel mindennek a' mi van, kielégittő okának szükség lenni; ész' legfőbb *principiumának* következteté ki. Ha valami valóban van, annak kielégittő okának is valóban lételét; a' mástól lévőnek a' magától valótól lételét, *szükség* az észnek igaznak tartani. Itt Philosophusunknak a' Metaphysikai kapú kinyilott; nem csak a' világnak, lelkünknek, hanem az Istennek létele is kitünt, kitudódott, megbizonyodott.

Ez lőn öt esztendeji csüggedhetetlen fejtörésinek, huzamos verrasztásinak, pusztító erőlködésinek érdemlett koszorúja. Ezen uttal móddal önnön magától, mind az Istennek 's örök életnek létéről, mind a' közvetetlen Isteni kijelentés' lehetségéről megbizonyodásának legnyilvánságosb jele az, hogy 1798-ban minden törvényi tudomanyokra haj-

landóságának ellene mondván, a' Papi rendbe avattatta magát. Pappá fölszenteltetvén az alsó iskolák' tanittójáva rendeltetett Münsterben. Itt azok öt osztályuak voltak (Infima, Secunda, Syntaxis, Poëtica és Rhetorica) azon üdöben; és a' Tanittóknak az elsőtől az ötödikig fölmenetelök törvényes volt. Legnagyobb kedvelt a' Rhetorica tanításában, mellynek a' Hittudományon, Stilistikán, Aesthetikán kivül, a' Mathesis és Psychologia, mint a' fő iskolára, készületek, voltak tárgyai. A' tisztelet, háladatosság, mellyet eránta mind tanítványi, mind Tanító társai minden alkalmatossággal kinyilatkoztattak, igen érdeklő 's mintegy példa nélkül való volt: minthogy csekély fizetéséből szegény szülöjit és rokonit is részesítette, szükölködés volt bajja, kivált a' Franczia elfoglalás, 1806-dik esz. óta; azt tanítványai aláirásaikkal enyhitgették. 1812-ben Augustus 18-kán eggyiköktől, kit hitetlenségéből hitre hódított, igen érzékeny, ajtajára ragasztott énekkel dicsőitetett meg. 1818-ban a' Bonni fő iskolába a' hittudomány' oktatására hivattatván, becses, mesterségesen készített ezüst emlékpohárral tiszteltetett meg.

Minden hivatali elfoglaltatásai közben se szünt ő meg Philosophiai új rendszerén elmélkedni; mellyet Hittudományba bévezétésül közre bocsátott 1819-ben (Hermes Georg. Einleitung in die ch.k. Dogmatik. 1. Th. Münster) Nékem 1820-ban jutott kezemhez Györött, 's közhasznu Metaphysikám' kidolgozására ösztönül szolgált. Elő-beszéde, 's néhány előkérdései után, Philosophiai rendszerét három különös kérdésre fejti: 1. Bizonyos igazságra szert tehetni e, 's mi uttal, móddal? 2. Van e Isten, 's minémü tulajdonságu Ő? 3. Lehetséges e, hogy az Isten az embereknek természet föletti kijelentést tegyen, 's minémü föltételek alatt válósul az meg? (1) *Giebt es für Menschen eine Entschiedenheit über Warheit, die sicher ist — in welchen Wegen enstehet sie?* 2) *Ist ein Gott, und wie ist er beschaffen?* 3) *Muss eine übernatürliche Offenbarung Gottes an die Menschen als möglich zugelassen werden, und unter*

welchen Bedingungen muss sie als wirklich erachtet werden? p. 81. **)

Az *első kérdés*' megfejtésére előre bocsátván mi az igaz? Az esméretnek esmért tárgyával egyezete; vagy is: az itéletnek Subjectumához és mondatmányához képest valósága; t. i. Ezen itélet, mond tovább, igaznak-tartásunkkal és igaznak elfogadásunkkal köttetett öszve. Az *Igaznak-tartásunk* származik a) eszköztelen kénszeríttetésünkből, b) esmérésünkből (vagy is eszközlött szükségből); ez megént közvetetlen, vagy közvetvevaló bélátásunkból, és képzésünkből (nézetünkből, Anschaung). Az igaznak elfogadásunk keletkezik vagy erkölcsi hajlandóságunkból, vagy erkölcsi kötelességünkből. 91. l. 'S igy visgálódása két fő részre oszol: az első igaznak-tartásunkat, a' második-igaznak elfogadásunkat érdekli.

Az *első eránt* kérdi 's nyomozza: 1). A' képzésből származik-e bizonyos igaznak-tartásunk? 2).

**) A' közvetetlen, és közvetve való, Gondolás 's igaznak tartás közötti külömbségre, és a' bizonyosság' értelmére nézve, vegyük észre:

1) „Die zwey Wörter: *unmittelbar*, und *mittelbar* kommen häufig vor: jenes (immediatus) bezeichnet man auch durch: *geradezu*, *direckt*, bedeutet überhaupt das Verhältniss, wo zwischen Gegenstand und Zustand, oder Obiect und Subiect, nichts (keine Erkenntniss) in der Mitte (in medio) ist, oder doch gedacht wird; wo aber etwas (einige Erkenntniss) in zwischen liegend gedacht wird, aus dem Zusammenhange, ist mittelbar.

2) *Denken* und *Halten* sind Zustände, die uns in unserem Bewustsein vorliegen; und wovon uns die Begriffe leichter durch Beyspiele, als durch Erklärungen beigebracht werden: mich hinter den Spiegel, wo mein Bild sehe, *denken* und *halten*; das erste ist möglich zu *denken*; das andere nicht *möglich* zu halten. Die Logik beschäftigt sich mit den Formen des Denkens — die Metaphysik mit den Verschiedenen Gattungen des Fürwahrhaltens, und mit Begründung desselben.

3) *Entschiedenheit* ist solcher Zustand, wo ich zwar denken kann, das Fürwarhaltene könne wohl Anders seyn; allein so lange dieser währet, finde ich mich an das abgegebene Urtheil gebunden.“

Hát a' bélátásból? 'S minékutánna megfejté, hogy csak az olly esméret lehet bizonyos, melly szükséges, kétséget nem szenvedő; se a' képzésből, se a' bélátásból származott esméretnek pedig nincs illy kénszerítő, kétséget kirekesztő ereje magában, hanem mindég lelkünk' esméretére vonul végképpen; 's Kánt és Fichtének okoskodásit, kik a' külső, belső képzésnek (nézéseknek) bizonyosságat tulajdonítottak, megczáfolá; következteti, hogy se egyikéből se másikából bizonyos igaznak-tartásunk nem származik, nem is származhat. §§ 17—24. *** Kér-

*** Fundamentomi okoskodásinak rővid kivonati önnön szavaival:

„Da eine jede Erkenntnisz ist nur in so fern zuverlässlich, als sie nothwendig ist, so müssen wir von der allgemeinen Frage aus gehen: In welcher Erkenntniszart können unbedingt *obiectiv-nothwendige* Erkenntnisse erworben werden, und mit ihnen eine gleiche Erkenntnisz von ihrem Daseyn und ihrer Beschaffenheit? Es giebt nur zwei Hauptarten der menschlichen Erkenntnisz, welche sich, als Erkenntnisz, auf ein wirkliches Obiect zu beziehen scheinen, und als möglicher Weise, obiective Nothwendigkeit haben können: die durch sinnliche *Anschauung*, und durch *Denken*; die durch Denken jedoch nur dann, wenn das Denken sich zurückzieht auf eine sinliche Anschauung, und diese auf Obiect; ihre Beziehung auf ein Obiect, und folglich ihre obiective Nothwendigkeit, ist vermittelt durch die Verbindung des Denkens mit der sinnlichen Anschauung. Also fragt sich, ob wir durch sinnliche Anschauung eine Erkenntniss erwerben können, die unbedingt *obiectiv* nothwendig ist; und, ob wir mit der Nothwendigkeit erkennen können, dass wir sie erworben haben? Sehen wir zu diesem Ende auf die Enstehung der sinnlichen Anschauung in uns — der äuszeren und inneren — so zeigt sich sogleich, dasz wir da eine solche Nothwendigkeit nicht erkennen, sondern vielmehr einen Grund, das Gegentheil zuvermuthen.

In Ansehung der *äuszeren* Anschauung ist dieses offenbar: weil unser Anschaungs-Vermögen den äuszeren Obiecten nur durch das Mittel des äuszeren Sinnes beikommen kann, in dem wir nur eine durch äuszere Anschauung vermittelte Vorstellung des Obiects erreichen. In Ansehung der *inneren* Anschauung verhält sich ebenso. Zwar gelangt das Anschaungs-Vermögen hier unmittel-

di és nyomozza 3-szor: Ha se a' képzésből, se a' bélátásból nem szükség *eszköztelenül* esméretinket bizonyos igazaknak tartanunk: van-e közvetetlen

---

bar, wie es wenigstens scheint, zum Obiecte, und schauet das Obiect selber, und nicht blos eine Vorstellung desselben an: in wie fern aber die Anschauung, die es hervorbringt, durch das Seyn des Obiects nothwendig sey, das bleibt hier aus demselben Grunde unbekannt, als in jenem vorhergehenden Falle bei der äuszeren Anschauung. Von keiner Anschauung aus ihrer Entstehung können wir also je erkennen, dass sie blos durch das Obiect so, wie sie ist, werden müsse, uud dass sie dadurch nicht anders werden könne

Die Erkenntnisz der zweyten Weise, *des Wissens*, ergiebt ebenfalls unmittelbar nicht, dasz durch das Obiect gerade diese Anschauung bestimmt werden müsse, und dadurch keine andere bestimmt werden könne: denn sie bezieht sich auf die *Identität* der Anschauung, und des Seyns des Obiects (2+4=6. △=180°) oder auf die *Identität* des Subiects und Obiects (a=a); kann also, unter *Diversität* des Subiects und Obiects, eine unbedingte *obiective* Nothwendigkeit die Erkenntnisz aus Einsicht nicht beweisen

Es fragt sich nun: Kann vielleicht in eben dieser Erkentnisz zugleich *miterkannt* werden, dass auch sie selbst, wie sie ist, nach den Gesetzen des Erkennens nothwendig sey? Allein in keiner Erkenntnisz kann etwas über sie selbst erkannt werden, weil sie ihre Obiect nicht ist; sondern, damit sie selbst erkannt werde, musz eine neue Erkenntnisz enstehen, und sie das Obiect dieser werden, u. s. f. eine dritte reflexe Erkenntnisz; und so ins Unendliche: ein Beweisz, dasz wir den Faden, woran die bedingte obiective Nothwendigkeit unserer Erkenntnisz geknüpft ist, nicht weiter, als bis in das *unmittelbare Bewusztseyn* verfolgen können. — Ueber dieses unmittelbare Bewusztseyn selbst können wir aber mit Nothwendigkeit weder erkennen, dass es bedingt, noch dasz es unbedingt obiectiv nothwendiges Wissen seines Obiects sey, — selbst nicht einmahl, dasz es so gedacht werden müsse. Denn unser ganzes Erkennen über das unmittebare Bewusztseyn *der Sache* in uns besteht darinn, dasz wir in einem zweytem Bewusztseyn, es als ein unbedingt subiectiv nothwendiges Wissen wissen — aber wie wissen? Dasz wir es darinn mit unbedingter subiectiver Nothwendigkeit als ein solches wissen, das sagt uns nur ein drittes Bewusztseyn, und die unbedingte subiective Nothwendigkeit dieses

igaznak tartásunk? Bizonyosakká teszen ez minket? Minden észre vétel előtt tesz-e bizonyosokká? 'S ellenmondhatatlanul-e? Az első czikkelyre feleli: Van: mert ezt; mindennek van szükségképp kielégítő oka; az oktató ész közvetetlenül igaznak tartattya velünk; úgy hogy olly mit, minek kielégítő oka nem volna, meg se esmérheti, meg se értheti, nem is gondolhattya; 's minden valóból kielégítő ok' létét következtet ki szükségképpen; csak az neki lehetőképp való, és valóban lévő, mellynek kielégítő oka van, legalább gondolóképp; a' tulajdonságokból, és esetekből az állatot, és Subjectumot, mint azoknak kielégítő okát; a' mástól, végesen valóból a' magától — végnélkül — valót, mint kielégítő okot, hozza ki szükségképpen.

Az ok tehát olly állat, melly más állat (okozat, vagy munka) lehetségének vagy lételének fundamentoma. Az oknak ama munkássága, mellyel okozattyát lehetségre vagy lételre hozza, *erő*. A' hol az ész okot kéntelen gondolni, ott lételt is kéntelen elesmérni; a' valóban lévőnek okát is valóban lévőnek szükség tartania.

A' *második* czikkelyre feleli: Mivel bizonyos esméret az ollyan, mellyet való igaznak tartanunk *szükség*; illyen pedig az, mellyre az ész kénszerítő, tehát az illyen bizonyos is egyetemben mind addig, míg az észtől meg nem másíttatik.

A' *harmadikra* mond: Esméretünk' való-igaznak tartását a' *szükség* teszi, mellyet az esmérés maga nem, hanem csak eszünk, lelkiesméretünk szerezhet; 's valóban azon esetben magunkat nem csak esmérőknek, hanem igaznak-tartóknak is érezzük; 's így minden észrevétel előtt közvetetlenül való

---

dritten werden wir erst gewahr durch ein viertes, und so ins Unendliche; weil uns kein Bewusstseyn in ihm selbst, sondern in einem folgenden erscheinen kann.

Dasz das Fürwahrhalten aus Einsicht noch unsicher sey, lehrte auch Fichte, wie wohl in anderer Weise. Siehe dessen Bestimm. des Menschen. II. Buch. Wissen." § 15—25.

a' kénszeríttetésünk. E' szerént bizonyossági-állapatunk magunkhoz képest való ugyan, de *tárgyi* egyetemben; mert kénszeríttetésünk' eredeti oka a' tárgy.

A' *negyedikre* pedig vallya: míg az igaznak tartásunkra kénszeríttetésünk tart, az másolhatatlan; ha ez tárgyára nézve változik, igaznak tártásunk is megmásítható. § 25—38. ****

**** Ich finde mich in keinem Falle, wo ich mir mit Nothwendigkeit — unmittelbarer oder mittelbarer — Etwas zu erkennen scheine, im Selbstbewusztseyn *blos erkennend*, sondern ich finde mich in jedem solchen Falle allemal auch *das Erkannte für wirklich haltend*. Blos in Fällen des nicht nothwendigen, oder des nur sogenannten Erkennens, finde ich mich *erkennend*, ohne mich zugleich auch das Erkannte *für wirklich haltend* zu finden. Durch *dieses Halten* lebt ein jeder, weil es mit all unserem eigentlichen Erkennen auf diese Weise vergesellschaftet ist, bei jedem Schritt und Tritt, ohne dasz er es sucht, in einer *wirklichen* Welt, statt er sich durch sein Erkennen allein überall in einer *blos gedachten*, oder *scheinbaren* Welt befinden würde. Dies Halten ist freilich, wie jede Gewissheit blos *subiectiv* in dem Sinne, dasz es blos Etwas in mir (Subiecte) ist: ich — das Subiect, musz das Erkannte für Obiectiv seyend halten; — wer aber nur selbst weisz, was er will, wird auch nach keiner anderen Gewiszheit fragen; nicht nur weil sie nicht erreichbar, sondern auch ein Widerspruch für des Menschen Denken ist: oder kann ein Subiect anders gewisz seyn, als dasz es gewisz ist? sonst müszte es nicht mehr Subiect seyn, und als solches gewisz werden können; sondern auch das Obiect müszte es seyn. — Dies ist nicht des Menschen Antheil, und kann es nicht seyn, wenn er nicht die Welt schaffet, sondern sie vorfindet. Wir haben es *nothwendig*, und deswegen auf eine allgemein genügende Weise, eine Wirklichkeit in uns, und auszer uns — weil wir das nothwendige Halten derselben haben; und wir haben das nothwendige Halten derselben, weil wir *das nothwendige Halten dieses nothwendigen Haltens haben*. — Das ist uns gegeben."

„Sobald wir zur Reflexion über unser Fürwirklichhalten gekommen sind, können wir allerdings den Versuch machen, es zu widerrufen; aber wir können dies auf keine andere Weise versuchen, als dasz wir den Grund desselben aufsuchen, und sehen, ob er uns in der That nöthige, so zu halten, oder blosz eine scheinbare Nothwendigkeit von ihm entspringe. — Können wir den Grund des Scheins nach eingetretener Reflexion auf eine gültige

Ezekből helyesen következteti: azon esméretink tehát bizonyosak, mellyeknek való igazaknaktartására oktató eszünktől, lelkünkesméretétől, kénszeríttetünk közvetetlenül, vagy közvetve: p. o. a' △. szögletes; a' □ kerekded nem lehet; fa mag nélkül, mag fa nélkül nem teremhet; van Pest városa; Sz. Gellért' hegye Buda mellett fekszik; az ember nem barom: tehát Péter se barom; nincs négyszegletü karika; nincs fejetlen ember, 's t. e' f.

Az *igaznak elfogadása* eránt másodszor, nyomozza annak kútfejeit: erkölcsi hajlandóságinkat és erkölcsi kötelességeinket: erkölcsi hajlandóságaink p. o. a' Szülőknek születtyeikhez, és viszontag, hajlandóságok; a' magunk tökélletesítésére, 's boldogítására hajlandóságok, 's a' t. Erkölcsi kötelességek: p. o. Eszed' parancsolatit, lelkiesméreted' szavát fogadd, és kövesd; jót cselekedjél; testikívánságid ellenére is minduntalan a' jóra, az igazra törekedj; a' halottakat eltemesd 's a' t. Ezeknek valóigazaknak elfogadására is szint olly eszköztelenül a' parancsoló ész által kénszeríttetésünket észre veszi, fejtegeti, mint némelly esméretinknek igazaknaktartását oktató eszünkre, lelkünk' esméretére, nézve. Ezen szükségből azoknak is bizonyosságát kihozza, mellyeket e'képpen erkölcsi hajlandóságainkból, erkölcsi kötelességeinkből eszköztelenül igazaknak elfogadni a' parancsoló eszünkre, lelkiesméretünkre nézve, *kénszeríttetünk.* § 39—44.

Ezekből ismét helyesen következteti: azon esméreteink is, mellyeket való igazaknak elfogadnunk észünk' lelkiesméretéből *szükség*; mellyek nélkül erkölcsi hajlandóságaink kielégíthetetlenek, kötelességeink telyesíthetetlenek maradnának, *bizonyosak*: azért örök életünk, mivel másképp magunk határ

---

Weise nicht finden, so können wir auch unser Fürwirklich halten gültig nicht widerrufen. Unser Fürwahrhalten ist also dort unwiderruflich, wo es sich mit unserem Erkennen durch unmittelbares Bewusztseyn der Sache in uns verbindet." §§ 25—38.

nélkül való tökélletesítésére, boldogítására hajlandóságunk kielégíthetlen volna, 's a' lelki jóságra minduntalan köteleztetésünk telyesíthetetlen maradna; bizonyos. Mivel a' halottak' eltemettetésére nem köteleztethetnénk, ha ök természetiképp is feltámadhatnának; hogy a' halottak természetiképp fel nem éledhetnek, bizonyos igaz, 's a' t.

Ezen esméreteinkről megbizonyodásunkat, mivel ezt nem maga az esméretünk, és bélátásunk teszi *szükségessé*, hanem oktató és parancsoló eszünk' tekéntete, *hitbélinek* nevezte.

A' mi a' *másadik fő kérdést* illeti: Van-e Isten valóban? Ha van, millyen tulajdonságu? Ennek meg fejtése végett kérdi először és másadszor: Van-e énünk (a' belső világ)? Van-e ezenkívül külső világ is? Mind egyikének mind másikának valóban lételét principiumai szerént megbizonyíttya: mert valóban lételöket igaznak tartanunk és elfogadnunk *szükség*. Ebből következteti: mivel semmi se lehet kielégítő ok nélkül, belső és külső világunk se lehet a' nélkül; mivel a' valóban lévőnek kielegítő oka is valóképp lévő szükségképpen; a' belső és külső világ' kielégítő okának is valóképp levönek szükség lennie. — Kérdi tovább: ezen kielégítő ok lehet-e subjectum nélkül? A' világ maga lehet-e kielégítő okának subjectuma? Ezeket is mély bélátással, szoros okoskodással megfejtegetvén, hogy a' világ se öröktől fogva, se magától való nem lehet; kihozza: tehát az üdőtől fogva, mástól való szükségképp. Ezen *más* ismét mástól való nem lehet végnélkül; mivel a' mástól való véges, azért nem kielégítő ok; tehát a' világ' lételének kielégítő oka a' magától—vég nélkül—való. A' világ' lételének magától—vég nélkül—való kielégítő oka Istennek neveztetik, tehát van Isten valóban. Mivel mind ezeket oktató eszünk' kénszerítéséből tartyuk való igaznak; hogy van Isten' valóban, bizonyos. A' szokásban volt Isten' lételének bébizonyítása módjait is szoros visgálóra veszi §§ 45—64.

Megbizonyítá azt parancsoló eszünk' kénszerítéséből is: az, a' minek való igaznak elfogadása nélkül erkölcsi hajlandóságunk' kielégíthetetlen, kötelességünk telyesíthetetlen maradna, bizonyos: de örök boldogságra hajlandóságunk' kielégítője, kötelesség-telyesítésünk' igaz bírája, és érdem szerént jutalmazója nem volna, ha Isten nem volna; tehát van Isten valóban bizonnyal. §§ 65—6.

Ezen okfőkből, hogy az Istennek munkája a' világ-teremtés, 's tulajdonságai: a' minden tudás, mindenhatóság, mindenütt létel, a' végtelen szentség, bölcsesség, jóság, igazság, 's a' t. megbizonyítá. §§ 67—70. Az ember' rendeltetését. §§ 71—3.

A' mi a' harmadik fő kérdést illeti: 1) a' Természet-feletti Isteni kijelentés' lehetséges-e? Kérdi és nyomozza: Lehetséges-e, hogy az Isten az emberi lélekben értelmet, esméretet szerezzen eszköztelenül is? 'S az ember az illy Esméreteket természet-felettieknek elesmérheti-e? Azokból az Istennek közvetetlen eszközlését ki hozhattya-e? Hányféleképp eshetik az meg? — Minekutanna a' lehetséget vítatta, mondja: hogy az kétféleképp eshetik meg: ha vagy az Isten az emberi értelmet magához közelebbíti; vagy ha magát azon emberi értelemhez lebocsáttya: mindenik esetben a' rendkivüli jelenet az emberi elmét figyelemre és észre vételre ragadja. 2) Minemü feltételek alatt valósul meg a' természet föletti Isteni kijelentés? Erre feleli: ha az Isteninek tartatott kijelentést különös szükségére, szentségére, okosságára, jótévőségére nézve igaznak elfogadni az ész' parancsolatjából kénszerítetünk; 's ha azt, ama rendkivül való jelenetekre nézve, mellyek annak *eredetét*, *terjedését* és *fenn maradását* béllyegzik, igaznak tartanunk *szükség*. §§ 74. 84.

Ez Hermes' philosophiai új rendszerének kivonattya; ebben áll a' *Hermesianismus*. Ennek is más jeles találmányokkal és fölfedezésekkel eggyenlő volt szerencséje. Valamint Kántnak, úgy neki is tanítványai, és fejtegetői szereztek először is bajt: ollyakat

ollyakat is tulajdonítván neki, a' miket Ő se nem tanított, se nem írt soha, és sehol. Újsága, mélysége, fontossága az írigységet, vetélkedést, rosz lelküséget ellene háborították, mellyeket a' jó lelkü Tanulók, igazság szerető Tudósok alig győzhettek le. Némellyek hitét támadták meg, mellyet erős alapokra épített; mások Kantianusnak vádalták, kit ellenmondhatatlanul meg czáfolt; mások meg' Pantheistának rágalmazták, mivel a' világ' (Universum) létéből következtette ki az Isten' lételét! másak meg' azt költék, hogy philosophiai rendszere a' Római Pápától kiátkoztatott; másoktól végre, mivel az eggy keresztény katholikus Paptól származott, éppen megvettettetett; ha Szerzője zsidó (Spinoza) lett volna, úgy úgy — de katholikus, de Pap!! Lehet-e valami jó Nazaretből?!

Hermesünk mind ezen vádaltatásit, balra magyaráztatásit, rágalmaztatásit feleletre nem méltatta; 's valóban irásai minden világosítás, pótolás, erősítés nélkül szükölködnek; és csak jó lelkü tanulást, 's igazság-szeretetet kívánnak. Az igazi Kritikai Philosophiának magvait elhintette; ezeknek zsengülését, kifakadását türödelemmel el várta; meg is élte; de nem sokáig: elméjének erőltetésével, a' sok verrasztással, fáradsággal testi eszköze elromolván, Bölcsünk mint Coloniai Káptalan' tagja Maius 26-án 1831-ben elhunyt.

A' tisztelet, becsület, dicsőség a' kimultat követték érdemlett mértékben: leg jelesebb védelmezői löttek: Droste Hülshoff, Balczer, Biunde, Rosenbaum Philosophiai Professorok; a' Trieri, Mainczi, Bonni, Augustai katholikus Folyóírások, Neuman iskolai Inspector, ***** Lutterbech Münsterben,

***** Hermesnek egy rövid védelmeztetését ide iktatom: „Hermes nimmt nicht in die Philosophie auf: Ahnung, Schönheits Sinn, Aesthetik, wie Fries, Calker u. s w. nich Tradition, Geschichte, wie Fr. von Baader, Görres u. s. w.; nicht Gefühl, innere mystische Wahrnehmung, auch nicht blinden Autoritäts-glauben; wie enige s. g. Philosophen unsers Zeitalters. Bei ihm entscheidet nicht allein die Er-

Wohlmuth Boroszlóban Philosophiát-gyakorlók. Philosophiai rendszerét elfogadák Püllenburg, Bachman 's a' t. Metaphysikájikban. Életét telyesen leírták és kiadták Esser Wilhelm, Münsteri, Droste Hülshoff Professorok, tanítványi, tanító társai és baráti. Ama istentelen rágalmazást pedig, hogy Philosophiai rendszere Romában átok alá vettetett, meg szégyenité Braun J. W. J. Bonni Professor, a' XVI

---

fahrungsseelenlehre (psychologischer Empirismus) wie bei Schultze, Beneke, Reinhold u. s. w.; viel weniger die so genannte Anthroposophie, wie bei Troxler u. s. w. Auch herschet nicht bei ihm die blose Glaubensphilosophie, wie bei Jakobi; nicht die s. g. Lebensphilosophie, wie bei Franz von Schlegel; auch nicht philosophischer (Kantischer) Dogmatismus wie bei Krug; u. s. w.: sondern einzig und allein die *Nöthigung der theoretischen, oder praktischen Vernunft*, oder, wenn man lieber will: die höchsten Seelenvermögen im Menschen, welche über Wirklichkeit, und Wahrheit seines erkennens, und über Gehalt und Werth seines Handels entscheiden. Daher man seine Philosophie das System der Nöthigung der theoretischen und praktischen Vernunft nennen könnte. Das ist nun aber keine mathematische Nöthigung, wo, weil Begriff und Obiect identisch sind, Evidenz, Anschaulichkeit herrschet; auch eigentlich keine physische Nothwendigkeit (auszer dem Halten der theoretischen Vernunft vor aller Reflexion, welches nur factisch oder physisch nothwendig ist) oder eigentlicher Zwang, womit die moralische Freyheit des Menschen nicht bestehen könnte; sondern eine psychologisch-philosophische, d. i. eine solche, welche aus der psychischen Vernunftnatur des Menschen entstehet, und begründet wird. Diese in der Entstehung psychologische Nöthigung verbürgt so gut Wirklichkeit und Wahrheit, als die mathematische, und jede andere, weil sie auf der Einrichtung, und den Gesetzen unsers Geistes beruhet, wie jene. Auf solche Nöthigung — haben sich alle eigentlichen Philosophen zwar berufen; allein Hermes hat sie ganz genetisch entwickelt, und festgestellt. *Demnach kann jeder Mensch, der nur etwas Anlage, und einige Selbstkenntnisz besitzt, die Wahrheit desselben in seinem Bewusztseyn finden und lesen, wenn er auch nicht die wissenschaftlichen Begrenzungen der Begriffe, und die grösszeren oder feineren Beweise, ihrem ganzen Inhalt nach, fassen oder verstehen sollte.*" Neuman l. c.

Gergelnek Mennais és Bautin franczia Philosophusok ellen — nem Hermes ellen — szóló bulláját, és Le Pappe de Trevern, Strassburgi Püspöknek, kibocsátott mentő levelét 1835-ben közre bocsátván.

Hermes' philosophiai új rendszerének és a' Kánt Criticismusának egybevetése következik máskor.

Y.

3.

A' Menedékhelyekről.

A' Menedékhelyekről tanultam is, olvastam is, és tanítottam is. *) De míg a' két elsőt tselekedtem, nem vettem úgy szivemre a' dolgot, mint a' midőn a' harmadikhoz hozzá fogtam; mert ez előtt megelégedtem azzal, a' mit vagy a' Tanítóimtól hallottam, vagy pedig a' könyvekben olvastam. De minekutánna magam is Tanítóvá lettem volna, azon kezdettem igyekezni, hogy a' Tanítványimnak a' Menedékhelyekről nem tsak általjában szólljak, hanem egyszer 's mind különössen, és leginkább azt is, mi a' Menedékhelyek tekintetében a' mi Magyar Hazánkban is eredetétől fogva egész a' mostani üdőkig rendeltetett légyen? tökélletessen megmutassam. Mert azt gondoltam, hogy jó ugyan tudni, mi történik másutt; de szükségesebb arra vigyázni, hogy van a' dolog nálunk. Ennél fogva reménylem, hogy kedves Hazámfiainak untató üdőtöltést nem szerzendek, ha nekik egy rövid észre vételemmel a' Menedékhelyekről, minthogy magam is a' millyen olyan Törvény feszegető vagyok, kedveskedni bátorkodom, és elejekbe terjesztem:

1-ször Mitsodák a' Menedékhelyek? Mert igen kedvelem Cziczerónak ezen mondását: Minden ta-

*) A' Menedékhelyekről tanítottam akkor, midőn a' Pesti Kir. Tud. Öszvességénél a' Politikai Tudományokat, mint helyettes Tanító, elő adtam.

nításunknak a' meghatározástól kell erednie, hogy tudjuk, mi légyen az, a' mi vittatik, *) és honnét veszik azok, vagy törvényesen vehetik az ő eredeteket?

2-or Mi rendeltetett légyen azoknak tekintetében a' mi Magyar Hazánkban is ennek eredetétől fogva egész a' mostani üdőkig?

3-or Hasznosak e', vagy pedig ártalmasak a' Menedékhelyek?

A' mi az első kérdést illeti, annak első részére könnyű a' felelet; mert Menedékhelyeknek neveztetnek azon helyek, a' mellyekbe, ha a' gonosz tévő magát béveszi, őtet onnét a' megbüntetés végett kivenni (kihuzni) nem szabad. De sokkal több nehézségekkel öszve vagyon kaptsoltatva a' kérdésnek második részére szolgálandó felelet; minthogy abban a' Törvénytudók véleményeik igen külömböznek. Mert némellyek származtatják a' Menedékhelyek eredetét az Isteni, némellyek pedig az emberi Törvényből. És az elsők közül ismét némellyek az Isteni természeti, némellyek pedigleń a' hozott Isteni (positivum) Törvényből. Az utóbbiak közül továbbá némellyek az emberi Egyházi, némellyek végtére az emberi polgári Törvényből. Lássuk tehát már most rendre mindnyájoknak az ő véleményeiket.

Kik az Isteni természeti Törvényből a' Menedékhelyeket származtatják, igy okoskodnak: sok roszsz tett, és törvényszegés esik meg vagy történetből, vagy gondatlanságból; már pedig a' józan ész, a' mellyen a' természeti Törvény épül, meg nem engedi, hogy valaki az első esetben tsak valami büntetéssel is, a' másodikban pedig a' törvény szabtával megbüntettessék, és ezen tekintetből a' Menedékhelyeket szükségesekké teszi, ne talántán az ollyas vagy történetből, vagy gondatlanságból lett törvényszegők nagyobb büntetést, hogy sem érdemlettek, szenvedni kénteleníttessenek. Azonban

*) Omnem nostram institutionem debere proficisci a definitione, ut sciamus quid sit id, de quo disputatur. *Princ. de off.*

ezen okoskodás meg nem állhat következendő okokra nézve: 1ször A' hol a' Törvényszékek jól vagynak elintéztetve, ott a' Menedékhelyekre a' feljebb előhozott esetekben semmi szükség nintsen, mivel ott az okos, és igaz Biró a' törvénytelen tselekedetnek minden környülállásait szoros tekintetbe veszi, 's azokhoz képest a' büntetést is szabja, a' hol annak helye vagyon, a' hol pedig nintsen, ott a' Tett szerzőnek nints mitől félni, következésképen a' Menedékhelyre sem szorúl. Főképpen a' hol a' tett által megbántatott maga magát meg nem boszszulhatja, hanem a' dolgot a' Biró elejébe vinni tartozik, a' mi minden jól elintézett Országban szorosan meghagyattatik, és a' magános boszszuállás keményen tiltatik. 2-or Ha a' Menedékhelyeket az Isteni természeti Törvényből akarnánk származtatni, akkor azoknak minden Nemzeteknél, mellyeknél a' természeti Törvény divatkozik, és ugyan egy azon bünös tselekedetekben megállapítva kellene lenni, a mi a' tapasztalással, és a' Nemzetek' történeteiknek, és szokásaiknak leirásával meg nem egyez. Annyival is inkább, mivel egyedűl a' józan ész által meg nem foghatni, melly törvénytelen Tett szerzőnek álljon nyitva a' Menedékhely, és mellynek nem? Sőt a' józan ész azt kiványa, hogy minden szabad akarattal elkövetett törvénytelen tselekedet méltóképpen megbüntettessék.

A' kik pedig a' Menedékhelyeket a' hozott Isteni Törvénynek tulajdonítani igyekeznek, azok a' Sz. Iráshoz ragaszkodván azt állítják: Az Isten az ó Testamentomban *) hét várost Menedékhelyül rendelt, és így annál fogva a' Menedékhelyek az Isteni hozott Törvényből szükségképpen származnak. Azonban erre ezt feleljük: Midőn az Isten hét várost Menedékhelyül rendeltt, azt nem mint Isten, hanem mint polgári Uralkodó tselekedte; mert tudjuk, hogy az akkori üdőkben a' Zsidóknál Isten' Országlása (Theocratia) szokásban volt légyen. De ha

*) Exod. Cap. 12. Numer. 35. Deuter. 19.

azt a' hét várost is megvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy az tsak azoknak Menedékhelyül szolgáltt, kik történetből embert öltek, vagy más valamiről ártatlanul vádoltattak, hogy igy a' vér boszszúállók ellen bátorságban lehessenek. De a' hol a' törvénytelen tselekedet szabad akaratból, következésképpen gonoszságból történt, ott a' gonosztévő sehol Menedékhelyet nem talált. Azért akkor is meg parantsolta az Isten, *) hogy ha valaki szántszándékkal embert megöl, azt az oltártól is elszabad szakasztani, hogy meghalljon. De mondja valaki, hogy Krisztus a' házasság törő Aszszonytl a' templomban se maga a' büntetésre nem kárhoztatta, se mások által kárhoztatni nem engedte. **) Azonban ez nem volt Menedékhelyi történet; mert a' mondott Aszszony nem maga folyamodott a' templomba, hanem az Irástudóktól, és Farizeusoktól vitetett oda. Hogy pedig a' Krisztus ottan Itéletet felette tartani, 's hozni nem engedett, azt a' hely' szentsége tekintetéből tselekedte, valamint midőn az árulókat, és vevőket a' templomból korbátstsal kihajtotta. Némellyek pediglen azt gondolják, hogy most is az Isten országlása alatt egyenesen vagyunk; mert a' Sz. Irásban mondatik: ***) Én általam uralkodnak a' Királyok, és a' Törvényhozók törvényt szabnak; a' Sz. Pál pedig bizonyítja, hogy nintsen hatalom, tsak az Istentől. ****) Azonban ezen állítás sokat próbál, és azért semmit sem próbál; mert ebből tsak az jön ki, hogy minden, a' mi a' világon történik, az Isten akaratjával, vagy is inkább megengedésével (cum permissione) történik, és hogy Annak engedése nélkül még tsak egy haj szál sem mozdúl meg (esik le) az ember' fejéről; de nem hogy Ő egyenesen, és eszköz nélkül valamibe avatná magát.

---

*) Exod. Cap. 21.

**) Joan. Cap. 8.

***) Per me Reges regnant, et Legum Conditores Justa decernunt. *Proverb. VIII.* 15.

****) Non est potestas, nisi a Deo. *Ad Rom. Cap. XIII. v.* 1

Lássuk már most, mit mondanak azok, kik a' Menedékhelyeket az emberi Egyházi Törvényből származtatni akarják? És azok mondják: Az Anyaszentegyháznak van hatalma a' bünöket megbotsátani, tehát vagyon hatalma Menedékhelyeket is rendelni, 's állítani. És ez felséges gondolat ugyan, de nagy kár, hogy ez is semmit sem próbál; mert az Anyaszentegyház megbotsáthatja a' bünöket a' jövő életre való nézve, de nem ezen életre nézve is; mivel nem elég, hogy a' bünös tsak magába térjen, hanem, hogy az okozott kárt is kipótolja, 's a' törvénytelen tselekedetéért mások példájára is meglakoljon. A' melly utolsóra őtet tsak a' világi, vagy is a' polgári hatalom kénszerítheti, mivel az Anyaszentegyháznak a' világi dolgokban semmi hatalma nintsen. Hát ha még azt is felveszszük, hogy valamint az Isteni hozott Törvénynek, úgy az Anyaszentegyház rendeléseinek nintsen mindenütt ereje, hogyan fogjuk a' Menedékhelyek eredetét vagy amonnan, vagy iminnen származtatni ott a' hol ezeknek erejek nintsen? Hozzá járúl, hogy az Anyaszentegyház első kilentz században a' Menedékhelyekbe nem is avatkozott. De mondják sokan: Sok Római Pápa, úgy mint: 3-dik Innocentz, 9-dik és 14-dik Gergely, 13-dik és 14-dik Bentze, és 12-dik Kelemen sok rendeléseket a' Menedékhelyekről tettek; a' miért is a' Menedékhelyeket az emberi Egyházi Törvényből származtatni okvetetlenül szükséges. De erre ezt mondjuk, hogy a' fent meg nevezett Római Pápák sok rendeléseket tettek ugyan a' Menedékhelyekről, de azoknak tsak akkor volt valami erejek, ha azokat a' polgári Uralkodók is helyben hagyták. Különben nem törülhette volna el Arkadius Császár *) a' Menedékhelyeket, és az Afrikai Püspököknek nem lett volna szükségek az iffiabbik Theodosiust kérni, hogy azokat viszsza állítsa. **)

---

*) Vid. Leg. 3. cod. Theod. h. t.

**) Vid. Leg. 4. cod. Theod. h. t.

Hátra vagyon tehát még azoknak véleménye, kik a' Menedékhelyeket az emberi polgári Törvényből, és pedig az Uralkodók' birói hatalmából származtatják, mondván: A' polgári Társaságban a' törvénytelen tselekedeteknek megbüntetésére (Jus puniendi), vagy azoknak megkegyelmezésére (Jus adgratiandi) való Törvény (hatalom) egyedül, és egyenessen az Uralkodóhoz tartozik; minthogy pedig a' Menedékhelyek a' megkegyelmezésnek neme légyenek, önkint kitetszik, hogy azoknak eredetét egyedül a' polgári, 's egyenessen az Uralkodókhoz tartozó birói Törvényből származtatni lehessen, és kelletik. És ez a' vélemény olly igaz, hogy az ellen tsak tréfából is alig lehet valamit mondani. Innét vagyon, hogy valahol tsak a' Menedékhelyek' nyomára a' Historiában akadunk, azoknak eredetét a' polgári, 's pedig egyedül az Uralkodókhoz tartozó Törvényben, vagy annak engedelmében feltaláljuk. 'S ennek kell tulajdonítani azt, hogy némelly Nemzeteknél vagynak, némellyeknél nintsenek Menedékhelyek, és hogy némelly Uralkodók azokat béhozták, némellyek eltörülték, és némellyek ismét felállították, valamint ezt a' feljebb megfejtett kérdésben láttuk. Sőt azt is látjuk, hogy nem minden Nemzeteknél egy azon helyek Menedekhelyűl szolgálnak, és nem egy azon törvénytelen tetteknek kedveznek, a' mit egyedül a' polgári, 's az Uralkodókhoz tartozó Törvénynek tulajdonítani lehet.

Elő jön már most a' 2-dik kérdés, tudni illik: Mi rendeltetett légyen a' Menedékhelyek tekintetében a' mi Magyar Hazánkban, ennek eredetétől fogva egész a' mostani üdőkig? A' mi Hazánkban tsak az olta, minekutánna a' mi Elejink (Őseink) Sz. István első Királyunk alatt a' Keresztény Vallást felvették, a' Menedékhelyeknek nyomaira a' Sz. István, Sz. László, 's Kálmán Törvényeikben akadunk ugyan, de hogy azokról bizonyos Törvény hozattatott volna, azt sehol sem találjuk. Valamint azt sem, hogy melly törvénytelen tselekedetekben a' Menedékhely a' Tettszerzőnek nyitva álljon, és

mellyben nem? A' honnét észre vehetjük, hogy az akkori üdőkben tsak egyedűl szokás által, a' Keresztény Vallásnak béhozása alkalmával béhozattattak, és tsak igen kevés esetekben használtattak légyen. Igy Sz. István 2-dik Könyvének 51-dik Részében mondatik: Ha valaki a' Király, és Haza (ország) ellen öszve esküszik; semmi Menedékhelye a' templomban ne légyen.*) Sz. László 2-dik Könyvének 12-dik Részében ez olvastatik: Ha valamelly szabad ember, vagy szolga (Rab) a' tolvajságban megfogattatik, felakasztassék. Hogy ha pedig az akasztófa elkerűlése végett a' templomba szalad; a' templomtól elvitetve megvakíttassék. Szolga pedig, a' ki a' tolvajságban megfogattatott, ha a' templomba nem szaladott, valamint a' szabad ember felakasztassék. **) Ugyan Sz. László' 3-dik Könyvének 17-dik Részében e' következendők olvastatnak: Ha valamelly Rabszolgák, vagy szabad emberek, mint tolvajok a' templomba bemennek, és magokat ártatlanoknak kikiáltják, itélet által megvizsgáltattassanak, és ha vétkesseknek látszanak, mintha a' templomba bésem is mentek volna, itéltessenek: Hogyha pedig a' büneiket megvallják, a' Sz. István Törvénye szerént itéltessenek. ***) De mit mond az illyenekről a' Sz. István Törvénye? A' Sz. István Törvénye az illyenekről a' 2-dik Könyv. 40-dik Rész. ezt mondja: Ha a' tolvajságot ollyan (ember) elköveti, a' kinek már azért az orra elvágatott; az váltsa meg a'

---

*) Si quis in Regem, aut in Regnum conspiraverit, refugium nullum ad Ecclesiam habeat. *S. Steph. L.* 2. *Cap.* 51.

**) Si quis liber, vel servus in furto captus fuerit; suspendatur. Si vero pro evadendo patibulo ad Ecclesiam fugerit; abductus ab Ecclesia obcoecetur. Servus in furto captus, si ad Ecclesiam non fugerit, sicut liber suspendatur. *S. Lad. L.* 2. *c.* 12.

***) Si qui servi, vel liberi, fures ad Ecclesiam subintraverint, et se innocentes esse proclamaverint, judicio (fors ferri candentis, vel aquae bullientis) probentur. § 1. Quodsi rei apparuerint, quasi qui Ecclesiam non intrassent, judicentur; Si vero culpam confessi fuerint, lege Beati Stephani discutiantur. *S. Lad. L.* 3. *cap.* 17.

füleit öt ökör tinóval, ha megválthatja, ha pedig nem, azok is elvágattassanak. Hogy ha harmadszor is lop, életétől megfosztassék. Ugyan ott 41. Rész. az mondatik: Hogy ha valaki a' szabadok közűl tolvajságot elkövet, azon esetre ezt a' Törvényt akartuk szabni; hogy először váltsa ki magát, ha azt megteheti; ha pedig nem, adassék el. *) Kálmán 2-dik Könyvének 84. Részében pedig ezeket találjuk: Ha valaki a' tolvajságról vádoltatott a' templomba szalad; őtet nem mindjárt vétkes tolvajnak tartatni gondoljuk; hanem a' Biró azon templom' Papjával kérdezzék meg őtet, hogy vétkes e', vagy nem? És ha bünösnek fogja magát vallani, a' templomért a' szemei megvakításától, vagy más tagjainak elvesztésétől megszabadíttassék: Hogy ha pedig azt mondja, hogy ő nem tolvaj, a' maga kimentségére való hatalom (engedelem) tőle meg ne tagadtassék, hanem a' feljebb mondott veszedelmektől őtet a' templom meg nem menti, ha azután bünösnek megmutattatik. **)

Ezekből tehát kitetszik, hogy azon üdőkben a' Menedékhelyek tsak a' tolvajoktól leginkább használtattak légyen, de azoknak is kevés hasznot hoztak; mert Sz. László' 2-dik Könyvének 12. Része szerént a' tolvaj, ha a' templomba vette magát, fel nem akasztatott ugyan, de a' szeme kiásatott, már pedig mi jót nyert légyen itten a' tolvaj a' Menedékhelyből? én által nem látom. Ugyan a' Sz. László

*) Si furtum abscissus naso commiserit; redimat aures quinque juvencis, si potest; si non; abscindantur, si tertio commiserit furtum, careat vita. *L. Steph. L.* 2. *C.* 40. Si quis liberorum furtum commiserit, hanc decrevimus legem componere; ut semel redimat se si potest; si autem non, venumdetur. *Ibid. Cap.* 41.

**) Si autem quis de furto accusatus ad Ecclesiam fugerit; non illico teneri pro fure culpabili eum judicamus; sed Judex cum Presbytero Ecclesiae ipsius eum interroget; utrum culpabilis sit nec ne? Et si reum se esse fatebitur, pro Ecclesia de obcoecatione oculorum, seu aliorum detrimentatione membrorum liberetur: si vero se non esse furem dixerit; excusandi se potestas ei non negetur, sed non de periculis supra dictis eum Ecclesia liberabit, si reus postea esse probabitur. *Colom. L.* 2. *Cap.* 84.

3. Könyv. 17. Része következésében a' tolvajok, ha mindjárt a' templomba is szaladtak, de a' büneiket megvallani nem akarták, és még is bünösöknek találtattak, úgy itéltettek, mintha a' templomba se mentek volna, egyedűl akkor, ha a' vétkeiket megvallották, Sz. István Törvénye szerént bántak velek. De akkor is 2-dik Könyv. 41. Része szerént, vagy kikellett magát a' tolvajnak váltani, vagy pedig eladatott. Egyedűl a' Kálmán alatt, annak 2. Könyv. 84. Részének rendeléséből, a' tolvaj minden büntetéstől mentt volt, ha a' templomba szaladván magát a' Biró, 's Pap előtt bünösnek vallotta; de ha a' vétkét tagadta, és még is arról meggyőzettetett, akkor a' templomba való szaladás semmit sem használt neki. Azért mink olly Menedékhelyeket keresünk, mellyek a' gonosztévőt, vagy minden büntetéstől megmentik, vagy legalább a' Törvény által reá szabott súlyt megkönnyebbítik. És a' mi az ollyan Menedékhelyeket illeti, azokról az 1723. esztendei Ország Gyűlésének 113. Tzikkelyében ezt olvassuk: A' Menedékhelyek kiknek használjanak? minthogy e' jelenvaló Ország' Gyűlésén az üdő rövidsége miatt el nem végeztethetik (ki nem dolgoztathatik) a' feljebb mondott Királyi Helytartó Tanáts azt kifogja dolgozni, 's ŐFelségének elejébe terjeszteni, és a' legközelebb Ország' Gyűlésén, hogy ottan elintéztethessék, béfogja mutatni. (elő adni) *) De mivel a' F. Kir. Helytartó Tanáts ennek a' reá bizott tárgynak kidolgozására reá nem értt, arra ismét $176\frac{4}{5}$ esztendei 27. Tzikkely által imigy emlékeztetik: A' Menedékhely' tárgya, a' mennyire annak esetei még kidolgozva nem volnának, hogy 1723. esztend. 113. Tzikkelynek végbe hajtása okáért a' Kiralyi Helytartó Ta-

*) Asyla, quibus suffragari debeant? cum stante praesente Diaeta, ob brevitatem temporis. elaborari non possit; supradictum Consilium Regium Locumtenentiale elaborabit, et suae Majestati Sacratissimae submittet, ac in proxime futura Diaeta, ut ibidem determinari possit, referet. 1723. *art.* 113. § 1.

náts által, e' jelenvaló Ország Gyűlése utánn felvétessék, és először tartandó Ország' Gyűlésén elő adassék, ottan megvizsgáltassék, és a' Tzikkelybe béiktattassék, az Ország' Karjai, 's Rendei Ő szentséges Felségének Kegyelmes helybenhagyásával ismét rendelik. *) Azonban temérdek más tárgyok a' Fel. Kir. Helytartó Tanátsnak ezen rendelésnek végbe vitelét sem engedték; azért boldog emlékezetü Maria-Theresia Királyné (Király) hogy a' Papság, és a' polgári Törvényhatóságok köztt fent forgó izetlenségeket, és per patvarkodásokat elhárítsa, 1775. esztendőben Karátson Havának 5-dik napján 6204. szám alatt költt kegyelmes rendelést adott ki, a' mellyben 1-ször elő számláltatnak azon gonosz tettek, a' mellyekben a' Menedékhelyek nem használnak. 2-or Meghatároztatnak azon helyek, mellyek Menedékhelyűl szolgálni fognak. 3-or megparantsoltatik, hogy a' templomba szaladó a' polgári Törvényhatóság által a' templom elöjárójától kikérettessék, és ki adattassék, és 4-er Hogy szorosan megvizsgáltassék ollyan e' a' gonosz tett, hogy annak szerzője a' Menedékhelyben bátor lehet, vagy nem? És az első esetben a' gonosztévő a' Menedékhelynek viszsza adassék, a' másodikban pediglen a' reá szabott büntetéssel megbüntettessék. 5-ször Végtére a' gonosztévők elrejtése a' Királyi megneheztelés, és a' gonosztévő által lett kárnak megtérítése alatt tiltatik. Már most ebből következendő kérdések támadnak:

1-ször Mellyek azok a' gonosz tettek, a' mellyeknek a' Menedékhelyek nem használnak? Azon gonosz tettek e' következendők: 1-ső Az Isteni Felségnek megbántása, vagy is az Isten káromlása.

*) Negotium Asyli, in quantum casus ejusdem nondum elaborati essent, ut pro effectu art. 113. anni 1723. per Consilium Locumtenentiale Regium, post Diaetam praesentem, pertractetur, inque primitus celebranda Diaeta referatur, ibidem revideatur, et inarticuletur, Status, et ordines Regni, cum benigno suae Majestatis Sacratissimae assensu denuo concludunt. $176\frac{4}{5}$ *ar.* 27.

2-dik A' Szentek megbetstelenítése, az az: károm-lása. 3-dik A' Szentség törő lopás. 4-dik A' rablás, és az úton állás. 5-dik A' szántó földek éjjeli pusz-títása. 6-dik orozva elkövetett ember ölése, akár azt valaki maga, akár más által végbe viszi. 7-dik A' Királyi Felségnek megbántása, vagy más tiltott öszvekötésben, és öszve esküvésben rész vé-tel. 8-dik Akár melly hamis pénz verés. 9-dik A' nyilványos petséteknek, papirosoknak, és kötelező leveleknek tsalárdságos utánnosítása. 10-dik A' ku-tak és források megmérgesítése. 11-dik A' gyújto-gatás, avagy annak alkalmatosságával elkövetett lo-pás. 12-dik A' nyilványos Pénztárból való lopás, vagy a' köz jóra való pénzzel viszsza élés. 13-dik A' kis gyermek ölés. 14-dik A' gyermek elhajtás (abortus procuratio). 15-dik A' szüz leány elragadá-sa. 16-dik A' tömlötzből való elszökés. 17-dik A' vámok megtsalása. 18-dik Az örökösségnek (patri-monium) tsalárdságos eltékozlása. 19-dik A' kato-naságtól való elszökés. 20-dik A' törvényes Előjá-róknak (Magistratus) megölése, vagy megsebesíté-se. A' többi itt meg nem nevezett törvénytelen tet-teknek elkövetői a' Menedékhelyekre számot tart-hatnak.

2-szor De mellyek azok a' helyek, mellyek a' feljebb kitett eseteken kivűl menedékhelyűl szol-gálhatnak? Azon helyek egyedűl a' Római Katholi-kusok templomaik, a' mellyekben az oltári Szent-ség tartatik, és más Szentségek is kiszolgáltatnak.

3-szor De miért kell a' Menedékhelybe szala-dót a' templom Előjárójától ki kérni, 's ennek amazt ki adni? Ezen kérdésre felel a' 4-dik pont maga, t. i. azért, hogy meg lehessen vizsgálni, hogy tart-hat-e a' gonosz tévő a' Menedékhelyre számot, vagy nem?

4-szer Hát ha a' gonosz tévő a' Menedékhelyre számot tarthat, miért adatik viszsza a' Menedékhely-nek? Azért, hogy onnét a' templom' Előjárójának közbe vetésével a' Felségnek könyörögjen, hogy a' törvényes büntetése vagy egészszen elengedtes-

sék, vagy legalább megkönnyebbíttessék', a' mi mindég meg is szokott történni, külömbben a' Menedékhelynek semmi haszna sem volna. De még egy kérdés van:

5-szer Áll-e a' Menedékhely minden gonosz tévőnek a' Vallásra való tekéntet nélkűl nyitva? Ezen kérdésről sokat ír Szegedy az ő úgy nevezett Tripartiti Juris Hungarici Tyrociniumának 2-dik Részének 51. Tzikkelyében; azonban én, hogy érdemes olvasóimat sok szőr szál hasogatással ne kinozzam, az én tsekély vélekedésem szerént azt mondom: Hogy, a' hol a' Törvény külömbséget nem tesz, ott mink se tegyünk; már pedig sem a' régi Törvény, sem a' későbbi (Maria Theresiaé) semmi külömbséget a' Vallásra nézve nem tesz, tehát mink se tehetünk, hanem inkább a' Menedékhelyeket minden gonosz tévőknek, személy és vallás tekéntet nélkűl, a' ki vett eseteken kivűl, nyitva hagygyuk. Annyival is inkább, hogy az Igazság a' gonosz tettek megbüntetésében, vagy ennek megkönnyebbítésében, vagy éppen elengedtetésében sem a' személyre, sem a' Vallásra tekénteni nem szokott, vagy tekéntenie nem is kell, valamint a' Törvény is azokra nem is figyelmez, hanem a' gonosz tettnek tsak általjában a' büntetését szabja. De jön végtére ez a' fontos kérdés:

Hasznosak-e, vagy inkább ártalmasak a' Menedékhelyek? Ezen kérdésre külömböztetés alatt (sub distinctione) felelek. Ha a' gonosz tévőket tekéntjük, ezeknek a' Menedékhelyek igen is hasznosak; mert azok által elkerűlik a' tetteikre szabott büntetést, vagy legalább annak egész súlyját szenvedni nem kénteleníttetnek. De ha tekéntjük a' közjót, akkor a' Menedékhelyek inkább ártalmasak, mintsem hasznosak; mert a' Menedékhelyek 1-ször a' gonosztévők üldözését (megfogattatását) lehetetlenné teszik, és igy 2-szor a' Törvény végzését megsemmisítik, a' honnét természetessen következik 3-szor a' Törvény szegésre való ketsegtetés, és 4-szer a' gonosz tetteknek sokasága, melly által végté-

re 5-szer a' köz bátorság nyilván való veszedelemnek kitétetik. És ezen okoknál fogva a' Menedékhelyeket ajánlani, vagy éppen pártolni nem is lehet, és az Uralkodó is tsak igen vigyázva engedje azokat.

De mondják némellyek, hogy a' gonosztévőnek a' Menedékhelyből való kihuzása ellenkezik a' helynek szentségével; de én erre azt mondom, hogy a' helynek szentségével inkább a' gonosztévőnek benne való hagyása ellenkezik. Azért az Isten a' szánt szándékkal való gyilkost a' Maga óltárától is elragadtatni megparantsolta. *)

És még is, mondják tovább, az Isten hét várost menedékhelyűl rendelt az ó Testamentomban; de ezen ellenvetésre a' feljebb mondattakból, a' hol a' Menedékhelyek eredetének az Isteni hozott Törvényből való származtatásáról szó volt, lehet felelni.

És így reménylem, hogy a' Menedékhelyekről való észre vételemnek feltett tzélját, ha talán nem is egészszen, de legalább nagyobb részint, elértem légyen. Hogy ha pedig ebben az én reménységemben megtsalatkoztam volna, jusson kegyes olvasóimnak eszekbe Horátziusnak ezen mondása: Nihil est ab omni parte beatum. — De a' Menedékhelyeken kivűl voltak még régenten majd minden Keresztény Nemzeteknél szokásban az úgy nevezett Isteni Ítéletek is, (Judicia Dei) mellyek ordáliáknak is (ordalia) neveztettek. Azok a' Törvény Székeknél a' bünnek, vagy az ártatlanságnak bébizonyítására próba gyanánt szolgáltak, és a' tüzes vasból, vagy forró vizből állottak. Tudni illik, ha valaki bizonyos törvénytelen tselekedetről vagy gyanus volt, vagy valaki által vádoltatott, és nem tudta másképp az ártatlanságát megmutatni, kénteleníttetett vagy a' tüzes vason mezítelen lábbal állani, vagy azt mezítelen kezében bizonyos távúlságra vinni, vagy pedig a' forró vizbe szinte mezítelen karját bémártani, avagy a' katlan fenekéről, a' mellyben a' viz

*) Exod. Cap. 21.

forrott, p. o. egy darab pénzt, vagy gyűrűt, mezítelen kézzel ki venni, 's ha meg nem égettetett, ártatlannak tartatott; ha pedig megégette magát, akkor bünösnek itéltetett, és a' büntetésre húzattatott. Ez a' bébizonyításnak két módja Isten kisértésének is (tentatio Dei) mondatott; mert ha az Isten az ártatlanságot meg akarta menteni, akkor kéntelen volt tsudát mivelni. De volt-e ez mi nálunk is szokásban? Igen is: és a' Magyar Nemzetnek gyalázatjára, elég sokáig; t. i. a' 4-dik László, a' ki Kún-Lászlónak is neveztetik, üdejéig, vagy talán még tovább is, egészszen az 1-sső Károlyig. Annyi mindazonáltal bizonyos, hogy Kún-László alatt 1279. esztendei September Hónapnak 14. napján a' Budai Zsinatban hozatott 9-dik Törvény Tzikkely (Canon) így szóll: A' Papok vér (halálos) itéletet ne hozzanak, sem vizet, vagy tüzes vasat ne szenteljenek. *) Mert tudni kell, hogy minekelőtte a' tüzes vas, vagy a' forró viz a' feljebb érdeklett tzélra fordíttatott, azt előbb a' Papoknak meg kellett szentelni. Azonban, hogy megszünt-e mindjárt ez az Isten kisértése? bizonyosan nem állíthatjuk, hanem hihetőképpen még az 1-sső Károlyig tartott, a' ki is 1308. esztendőtől fogva 1342-dikig uralkodott, és Werbőtzy **) és Kittonich ***) bizonyítása szerént a' Törvénykezés módját nagyon megjobbította, 's az utóbbinak vélekedése szerént, ezt a' bebizonyítás nemét meg is szüntette, 's így azólta ennek nyomára a' Hazánkban többé nem is akadunk. Hanem volt mi nálunk még a' kettős, vagy a' pár viadal is (duellum) szokásban, midőn a' két perlekedő más próbáknak nem létében, egy más között bizonyos nemű fegyverrel viaskodni tartozott a' végett, hogy annak ügye légyen igazságos, a' ki a' viadalban győzend. De ez is, mint helytelen próba mód, Mátyás Királynak

*) Clerici sententiam sangvinis non dictent, nec aquam, vel ferrum candens benedicant.

**) Part. 2-dae Tit. 6. §. 12.

***) Method. Direct. Cap. 1-o Quaest. 9-a.

Királynak 1486- esztendei 6. Decretumának 18. Tzikkelye által eltörűltetett, és többé a' Hazánk Törvény Székeiben helyet nem talál. És így ezek légyenek a' szives hazafiúi szeretetemnek tsalhatatlan jelei, mellytől buzdíttatva kivántam kedves Hazámfiaival némelly a' Hazánkban most lévő; 's régenten volt Törvényeket és szokásokat megesmértetni.

Újfalusy Nep. János,
Törvény Doctora 's hites Ügyvéd.

4.

A' latín C betűnek igaz hangjáról.

A' latín írásokban mi Magyarok sok más nemzetekkel együtt, a' C betűt az e, i, valamint az ae, oe, y önhangzók előtt is, tz hanggal szoktuk olvasni, p. o. *Ciceró dicit*, így mondjuk ki: *Tzitzeró dítzit.* De ez a' mi olvasásunk módja hibás, és a' régi Rómaiak az említett szókat így mondták ki: *Kikeró díkit.* Minthogy pedig ez az állítás sokak előtt különösnek és hihetetlennek tetszik: okokkal igyekezem ennek igazságát a' következendőkben megbizonyítani, és megmutatni, hogy a' latín c betűnek állandó igaz jelentése a' régi Rómaiaknál, nem tsak az a, o, u, hanem az e, i, ae, oe, y önhangzók előtt is a' magyar k hang vólt. E' végre szükségesnek tartom felmenni a' latín betűk eredetéig.

Olasz országban vagy Italiában hajdan sok gyarmatokat telepítettek meg a' Görögök, a' honnan hajdan Italiának alsó része Nagy Görög Országnak (Magna Graecia) neveztetett. Ezek az új lakos Görögök, nevezetesen, a' mint Plinius Hist. Nat. Lib. VII. Cap. 88. írja, az Arcadiaiak, kiket Evander 1244 esztendővel Krisztus Urunk születése előtt, szállított Latiumba, bévitték oda magokkal a' gö-

rög betűket és az írást. Ezen Görögöktől vették osztán a' Latinusok és Rómaiak a' betűket, ezektől tanúlták meg az írást. Latiumban eleinte mind számok, mind formájok, mind hangjok a' betűknek ugyanaz vólt, a' melly magában Görög országban; de lassanként mind ezek megváltoztak a' Latinusoknál. Plinius Hist. Nat. Lib. VII. Cap. 56. és Plutarchus Sympos. Lib. IX. Quaest. 3. azt írják, hogy Cadmus Phoeniciából K. U. sz. e. 1519. esztendőben, a' 22 Phoeniciai betűkből tsak 16-ot vitt be Görög országba, mellyek hihetően ezek vóltak: *A, B, Γ, Δ, E, I, K, Λ, M, N, O, Π, P, Σ, T, Y.* Ezekhez a' Trójai háború alatt, K. U. sz. e. 1184. esztendőkkel, Palamedes négy új betűt talált, mellyek ezek. *Θ, Ξ, Φ, X;* Simonides pedig 534-ben K. U. sz. e. ismét négy betűvel: *Z, H, Ψ, Ω* szaporította a' görög betűk számát, és így nevekedett az 24-re. Minthogy immár az Evander kikóltözése elébb történt a' Trójai háborúnál: hihető, hogy ő tsak a' Cadmus 16 betűit vitte bé Latiumba, de a' mellyeknek lassanként mind formájok és hangjok változtattatott, mind számok szaporíttatott. Nevezetesen a' Cadmus 16 betűiből illyen formájú latín betűk lettek: A, B, C, D, E, I, K, L, M, N, O, P, R, S, T, V. Ezekhez járúltak idő múlva az F, G, H, Q, X betűk, mellyekkel 21-re tőlt a' latín betűk száma; ennyi betűkről emlékezik Cicero De Nat. Deor. L. II. C. 25. Később a' görög nevek leírására a' Görögöktől kóltsönözött *Y, Z* betűk is amazokhoz számláltatván, 23 lett a' latín betűk száma, ma pedig az újabb időkben szokásba jött J, U betűkkel együtt 25 betűket számlálunk.

A' latín C betű immár valamint a' görög *Γ* betűből formáltatott: úgy eleinte hangjára nézve is azzal tökélletesen megegyezett, azaz g hangot jelentett. Bizonyítja ezt Ausonius Idyll. 12. a' midőn ezt mondja: Gammae vice functa prius C. Idő múlva a' lágy g hang kemény párjának, azaz a' k hangnak jelentésére is éltek a' Rómaiak a' C betűvel, melly egy betű tehát akkor hibásan két különböző (g és k)

hangokat jelentett, és az olvasásban zűrzavart 's bizonytalanságot okozhatott. Illyen írás van a' C. Duillius tiszteletére K. U. sz. e. 259 esztendővel felállíttatott oszlopon, melly Columna rostrata nevet visel, mellyen a' többek közt írva vagynak: MACESTRATOS, LECIONES, CLASES, DICTATOR, azaz Magestratos (később: Magistratus), Legiones, Classes, Dictator). Megorvosolta ezt a' hibát a' latín írásban Spurius Carvilius, K. U. sz. e. mintegy 413 esztendőkkel, a' ki az egy C betű által jelentetett két hangok közt való különbséget egy kis vonással különböztette meg az írásban, vagyis a' C mellé a' G betűt feltalálta; a' mint írja Plutarchus Probl. Rom. 54. Ettől az időtől fogva a' Rómaiaknál, egészen a' birodalomnak K. U. sz. u. 476. esztendőben történt elenyészéséig, mindenkor a' görög $\varkappa$, vagy a' mi k hangunkat jelentette a' C, ennek párját, azaz a' görög γ, vagy a' mi g hangunkat pedig a' G, és ezek közzűl egyik betű hangját sem változtatták el a' Rómaiak az e, i önhangzók előtt valamelly különböző és idegen hangra.

Hogy a' C betűt a' régi Rómaiak az e (ae, oe) és i (y) önhangzók előtt is mindenkor k hanggal mondták ki, elég bizonysága annak már csak az is, hogy egy régi Grammaticus sem említi azt, hogy a' C betű két különböző hangot jelentene, és más hanggal kellene azt kimondani az a, o, u, mással az e, i előtt. Mikor a' régi Grammaticusok a' szóknak illyen hajlításairól szóllanak: *dicam*, *dices*, *dico*, *dicis*, *dicunt*, *ficus*, *fici*, *fico*, *ficum*, *fice*, 's a' t. semmit sem írnak ezekben a' c betű hangjának elváltozásáról. Hogy mellőzhették vólna ők el azt a' kimondásbeli nagy különbséget megjegyezni, a' melly van a' *dikám* és *ditzesz*, a' *fikusz* és *fitzi* szók hangzása között, ha a' felhozott szók így mondattak vólna ki a' Rómaiak által, és ha az utóbbi szók nem így olvastattak vólna: *dikesz*, *fiki?* Kétség kivűl tehát mindenféle önhangzók előtt egyforma hanggal, t. i. k-val mondták ki a' Rómaiak a' c betűt, és valamint az ő többi mássalhangzó betűik-

nek, úgy a' C-nek sem vólt kétféle jelentése. Lám az I, V betükről megjegyzi Priscianus, hogy kétféle jelentésűek, eredetiképen, t. i. önhangzók, de mássalhangzókat is jelentenek, és ekkor más elemek: *I et V, quando sunt consonantes, alia faciunt elementa.* Méltán is mondja ezt, mert az i és j, ismét az u és v különböző hangok.

Hogy a' c betű a' régi Rómaiaknál mindenkor k hangot jelentett, megtetszik továbbá abból is, hogy ők, a' Quintilianus, Priscianus és más régi írók bizonysága szerént, épen ollyan atyafi (cognata) betűknek tartották a' c és g betűket, a' millyenek a' t és d, vagy a' p és b, azaz egymás párjainak. De ez az atyafiság a' c és g betük közt tsak úgy állhat fenn, ha k hangúnak veszszük a' c betűt, mert a' k és g hangok egymásnak ollyan attyafiai, mint a' t és d, azaz párjai: ellenben a' tz és g hangok épen nem párjai egymásnak, sőt egymástól nagyon távol járó hangok. Mint egymással szoros atyafiságban lévő betűket gyakran fel is serélték egymás közt a' Rómaiak a' c és g betűket, mondták p. o. *decimus* és *decumus*, *vigesimus* és *vicesimus*, innen: *centum*, formálták ezt a' szót: *quingenti*, 's a' t. Hogy tserélhették vólna fel az említett szókat egymással ollyan könnyen, és hogy tarthatták vólna ezeket egymáshoz igen közel járó atyafiságos hangzásúaknak a' régi Rómaiak, ha ők tz hanggal ejtették vólna a' *decimus*, *vicesimus*, *centum* szókat, és nem így hangoztatták vólna azokat: *dekimus*, *vikesimus*, *kentum?* Plutarchus Quaest. Rom. 54. a' latín *macellum* és a' görög μαγειρος szókban atyafi (cognata) betűknek mondja a' latin c és görög γ betűket: de ha az első szó így hangzik: *matzellum*, és nem így: *makellum*: úgy nints a' c és γ betük közt atyafiság.

Még erősebb bizonysága annak, hogy a' c betű állandó igaz hangja k vólt a' Rómaiaknál, az, hogy minden régi Grammaticusok úgy említik a' C, K, Q betűket, mint a' mellyek ugyanazon egy mássalhangzói hangot jelentenek; és tsak a' nevek külön-

böző, így hivattatván: CE, KA, QV, vagy hangzások szerént a' mi betűinkkel íratva: *ké*, *ká*, *kú*. Innen a' K és Q betűket haszontalanoknak és felesleg valóknak tartotta Varro, és ki akarta hagyatni a' római írásból: de a' megerősödött írásbeli szokást meg nem változtathatta. Hasonló értelemben vóltak a' K és Q betűk felől Nigidius Figulus, Quintilianus, Diomedes, Martianus Capella, kik ezen betűket felesleg valóknak (supervacuae, redundantes) tartották. Priscianus így ír ezen betűkről: K et Q nomine differunt, et cum C eandem tam in sono vocum, quam in metro continent potestatem, et K penitus supervacanea est. A' Q betű főképen az olvasás könnyebbítése kedvéért maradt meg a' latin írásban; ugyanis a' régi Rómaiak az egy V betűvel írván le u és v hangjaikat: sok esetekben egyedűl a' Q betű mutatta meg, hogy a' V betű most nem önhangzó u, hanem mássalhangzó v hangot jelent. Ha a' Q helyett mindenütt C betűt írtak vólna: úgy a' CVI, CVIA szók két értelműek lettek vólna, így is olvastathatván: *cui*, *quia*, így is: *cui*, *cuja*. A' K betűt bátran kihagyhatták vólna a' Rómaiak, a' Spurius Carvilius ideje után, végképen a' magok írásából, mivel annak helyébe mindenüvé lehetett vólna tenni C betűt, a' nélkűl, hogy ez által az olvasás zűrzavarossá és bizonytalanná tétetett vólna: de a' roszsz szokás még azután is megtartotta a' K betűt némelly szóknak leírásában, a' millyenek különösen a' *Kalendae*, *Kolumnia*, *Karthago* szók. Ezért ír már Ausonius Idyll. 12. a' C, K, Q három egyenlő hangú betűkről ekképen:

Haec tribus in Latio tantum addita nominibus K,
Praevaluit postquam Gammae vice functa prius C,
Atque aliam pro se titulo replicata dedit Q.

Minthogy azért a' C, K, Q betűk egy hangúak vóltak a' régi Rómaiaknál, és tsak neveikre nézve különböztek egymástól: ebből szükségesképen következik, hogy ő nálok a' C az e előtt is k hanggal ejtetett, mert tsak így maradnak egyenlő hangúak-

nak a' ké, ká, kú nevű betűk; ellenben a' tzé; ká és kú nem tsak neveikre, hanem hangjaikra nézve is különböznek egymástól.

Hogy semmi kétségünk ne légyen a' felől, hogy a' C betű hangja megegyez a' K és Q betűk hangjaival, némelly régi Grammaticusok leírták ezen hangoknak kimondások módját is, azaz előadták, hogy miképen formáltatnak ezek a' hangok a' szólló eszközök által. Ezen előadásokból nyilván megtetszik, hogy a' C, K, Q ugyanazon egy módon formáltatnak benn a' szájban, és tsak a' mássalhangzó után járúló é, á, ú különböző önhangzók kedvéért kell itt az ajakak állását egy kevéssé változtatni. A' k mássalhangzó t. i. formáltatik a' nyelv tövének felpúposítva az íny (palatum) vagy világosabban a' szájpadlás hátúlsó részéhez, és két óldalról a' leghátúlsó felső záp fogakhoz való nyomása által, kemény szájhanggal, melly akkor lészen hallhatóvá, mikor az előadott nyomás, a' nyelv lebotsátása által kinyittatik. Az á kimondása végett mind a' torkot, mind az ajakakat szélesen meg kell nyitni. Az é kiejtésére már kevésbé kell az ajakakat felnyitni, és a' nyelv tövét egy kevéssé felemelvén, a' szájpadlás hátúlsó részéhez közel kell tartani. Az ú kimondása végett, az előre nyújtatott ajakak közt igen keskeny hoszszúkás nyílást kell hagyni, a' hang kibotsátására. Ha immár megolvassuk Terentianus Maurus, Victorinus Afer, Martianus Capella Grammaticusok munkáiban a' C, K, Q betűk kimondása módját: mindjárt észre vehetjük, hogy ők a' *ké* (és nem *tzé*), *ká*, *kú* szótagok kimondását írják le. Terentianus Maurus ezt mondja: Refert nihil K prior, an Q fiet, an C. Victorinus Afer így írja le a' C betű kimondása módját: C reducta introrsum lingva, hinc atque hinc inter molares surgens, haerentem intra os sonum vocis excludit. Ki ne látná által, hogy itt a' *ké* (és nem *tzé*) szótag kimondása módja van leírva? Azután ezt mondja: K et Q utramque exprimi faucibus, alteram distento, alteram producto rictu, manifestum est. Itt a' *ká* és *kú*

nevek kiejtése adatik elő. Martianus Capella pedig, Lib. III de Grammatica, így adja elő az említett három betűk kimondása módját: C super molaribus lingvae extrema appulsis exprimitur. K faucibus palatoque formatur. Q appulsu palati, ore restricto. Itt is észre lehet venni, hogy a' *ké*, *ká*, *kú* betűnevek kiejtése módja íratik le. Egészen másképen beszéltek vólna ezek a' Grammaticusok, ha a' C betű az ő idejekben *tzé* nevet viselt és tz hanggal ejtetett vólna. Mert a' tz hang nem a' torok szomszédságában, a' nyelvtöve és zápfogak 's hátúlsó íny által formáltatik, mint a' k, hanem a' nyelv hegyének előre nyújtása, és a' felső sor foghoz való nyomása által, kemény sziszegő szájhanggal mondatik ki.

Úgy is rá találhatunk a' c betű igaz hangjára, ha megvizsgáljuk, hogy mitsoda idegen nyelvbeli betűvel és hanggal a' latin c egy jelentésű, vagy hogy a' költsönözött szókban mitsoda idegen betű helyét foglalja el a' c, és ismét mitsoda idegen betű tétetik a' c helyébe. Ha immár a' latín betűket a' görög betükkel öszvevetjük: úgy találjuk, hogy e' két nyelvekben tökélletesen megfeleltek egymásnak, és egy hangot jelentettek a' latín c és a' görög κ betűk, úgy hogy ezek szüntelen egymás helyébe tétettek a' költsönözött szókban, nem tsak az a, o, u, hanem az e, i, y, ae, oe önhangzók előtt is. Ezért nevezi Suidas a' C betűt καππα ῥωμαικον, azaz *római k* nevezettel, azt adván ezzel értésünkre, hogy a' görög καππα vagy k betűnek a' Rómaiaknál hangbeli jelentésére nézve a' C betű felel meg. Hogy a' görög κ betű a' mi k hangunkkal mondatott ki, azt ki lehet hozni Dionysius Halicarnassensisnek περι συνθεσεως ὀνοματων tzímű munkájából, nevezetesen azon szakaszból, mellyben a' görög betűk kimondását, vagy a' szájban való formáltatását írja le. Arról is, hogy a' görög κ mindenféle önhangzók előtt, még az e, i, y előtt is, mindég a' mi k hangunkkal mondatott ki, és tz hanggal sóha sem, meggyőződhetünk Aristophanesnek βρεκεκεξ (*brecekex*) szavá-

ból, mellyet ő *Βατραχοι* azaz *Békák* tzímű Comoediájában a' békák szájába ád; mivel a' békák, valamint ma, úgy régen is, *brekekeksz*, és nem *bretzetzeksz* forma hangzatot adtak. Meggyőződhetünk erről a' kakuknak az ő természeti hangjától vett ezen görög nevéből is: *κοκκυξ* (*coccyx*), mert a' kakuk is *kokkükksz*, és nem *koktzikksz* forma hangokat ád.

Egyik bizonysága tehát annak, hogy a' latin c betű mindenkor k hanggal mondatott ki, ez, hogy a' Rómaiak a' görög nyelvből kőltsönözött szavaikban mindenkor, még az ollyan esetekben is c betűt tettek a' görög *κ* helyébe, mikor az után e, ae, oe, i, y önhangzó következett. Az idegen nyelvből vett szókat, főképen a' tulajdon neveket, minden nemzetek igyekeznek, a' mennyire tőlök telik, az eredeti nyelv hangjaival, híven kiejteni és írásokban kifejezni, és azok a' tsekély módosítások, a' mellyeket az illyen szók szoktak szenvedni, leginkább tsak a' szók végezeteire terjednek ki. Mikor tehát látjuk, hogy a' következő görög szókat az utánnok tétetett latín szókkal tették ki a' Rómaiak: *Κιμον* Cimon, *Αλκιβιαδης* Alcibiades, *Κυπρος* Cyprus, *Κιλικια* Cilicia, *κυκνος* cygnus, *κερασος* cerasus, *κεντρον* centrum, *κερβερος* cerberus, *κιςη* cista, *κιθαρα* cithara, *κεδρος* cedrus, *κενταυρος* centaurus, *κυκλοψ* cyclops, *κηρος* cera, *κεςος* cestus, *κιναιδος* cinaedus, *κιρκος* circus, *κινκιννος* cincinnus, *σκηνη* scena, *κοινη* coena, *κοιλον* coelum, *σολοικισμος* soloecismus, *κυκλος* cyclus: semmit nem kételkedhetünk a' felől, hogy ezen szókban valamint a' Görögök, úgy a' Rómaiak is k hangokat ejtettek az e, ae, oe, i, y előtt, ekképen: *Kimon*, *Alkibiadesz*, *Küprusz*, *Kilikia*, *Kügnusz*, 's a' t.

Másik, még világosabb bizonysága annak, hogy a' c betű még az e, (ae, oe) i előtt is k hanggal mondatott ki, ez, hogy a' Görögök még az illyen esetekben is mindég *κ* betűt tettek a' c helyébe a' latin nevekben és a' Rómaiaktól kőltsönözött szókban. Nevezetesen a' következő római tulajdon ne-

veket és szókat az utánnok tétetett szókkal írták le a' Görögök: Cicero *Κικερων*, Celer *Κελερ*, Scipio *Σκιπιων*, Caesar *Καισαρ*, Maecenas *Μαικηνας*, census *κηνσος*, macellum *μαχελλον*, centurio *κεντυριων*, 's a' t. Miért írták és mondták ki ezen szókat k hanggal a' Görögök? kétség kivül azért, mivel így hallották ezeket hangzani a' Rómaiak szájából: *Kikeró*, *Keler*, *Szkipió*, *kentúrió*, 's a' t. Ha a' Görögök így hallották vólna kimondatni a' Rómaiak által az említett szókat: *Tzitzeró*, *Tzeler*, *tzentúrió*: minden bizonnyal ezen kimondáshoz minél közelebb járván, így ejtették vólna ők ezen szókat: *Sziszerón*, *Szeler*, *szentúrión*, és így írták vólna le: *Σισερων*, *Σελερ*, *σεντυριων*. Mert a' Görögök az ő nyelvökben fel nem találtató öszvetett tz hangot nem tudván kimondani, a' helyett tsak a' fő alkotó sz hangot ejtették ki, p. o. a' zsidó nevekben, és a' zsidó Tzade (צ tz) betű helyett görög Sigma (Σ sz) betűt írtak. Sok példát mutattak erre az ó Testamentom LXX Fordítói, kik p. o. a' צִיּוֹן, צְבָאוֹת zsidó szókat, a' hangzáshoz közelítvén, így írták le görögül: *Σιων*, *Σαβαωθ*. Így mondtak és írtak vólna a' Görögök sz betűt a' felhozott latin nevekben is, ha azokban tz hangot hallottak vólna ejtetni a' Rómaiaktól.

A' latín betűknek a' zsidó betükkel való öszvehasonlítása is meggyőz bennünket arról, hogy a' c betű hajdan minden esetben k hanggal mondatott ki. Mert Hieronymus, a' ki a' IV-dik Század végén az ó Testamentomi Szent írást zsidó nyelvből latínra fordította, melly fordítás ma közönséges fordításnak (Vulgata Versio) neveztetik, a' zsidó Koph (ק k) betű helyett még az ollyan esetekben is latin c betűt tett a' zsidó nevekben, a' midőn az említett betű után e, vagy i önhangzó következett. P. o. az itt leirt zsidó neveket, a' Bibliának latín fordításában, az utól tett módokon fejezte ki: קֵדָר Cedar, קְטוּרָה Cetura, קִישׁ Cis, קִדְרוֹן Cedron,

עֲנָקִים Enacim, צִדְקִיָּה Sedecias. Vallyon nem a' következik e' ezekből a' példákból, hogy az említett szókban valamint a' Zsidók, úgy a' régi Rómaiak is k hangot ejtettek az e, i előtt ekképpen: *Kedar, Ketura, Kis, Kedron,* 's a' t.? Ezen kivűl ugyan tsak Hieronymus igy olvastat némelly zsidó szókat latínúl: שֶׂכֶל secel, קֶשֶׂת ceseth, בֹּקֶר bocer, צִדְקֵנוּ sadecenu, מַשְׂקֶה masce. Hibás zsidó olvasásra tanítana bennünket Hieronymus, ha ezekben a' c betűt tz és nem k hanggal akarná velünk olvastatni.

A' német nyelvből is vehetünk erősséget annak megbizonyítására, hogy hajdan a' latin c egyedűl k hanggal ejtetett. Mert sok német szókban, mellyeket a' Németek igen régen költsönöztek a' latín nyelvből, az e, i, ae, y előtt álló c helyébe is k betű van téve. Nyilván a' latin nyelvből, nevezetesen az itt következő szókból formálták a' régi Németek a' hátúl vettetett szavaikat: carcer Kerker, cista Kiste, caesar Kaiser, cella Keller, cereus Kerze, cerasum Kirsche, cicer Kicher, cyma Keim, cyriace (görögül *κυριακη*) Kirche, macer mager. Hogy származhattak vólna ezek a' német szók: Kerker, Kiste, Kaiser, Keller 's a' t. a' felhozott latín szóktól, ha azok hangzottak vólna a' régi Rómaiak szájában: *kartzer, tziszta, tzészár, tzella,* 's a' t. és nem igy: *karker, kiszta, kaiszer, kella,* 's a' t.

Az eddig mondattak ugyan eléggé meggyőzhetnek minden helyesen gondolkodó embert a' felől, hogy a' régi Rómaiak a' latín c betűt *ké* névvel nevezték, és nem tsak az a, o, u, hanem az e, i, és más önhangzók előtt is mindenkor k hanggal mondták ki, és soha sem tz-vel: mindazáltal hogy senki ne kételkedjék a' c betű *tzé* nevének és tz hanggal való olvastatásának helytelen vólta felől, hozzá adom a' feljebbiekhez azt is, hogy a' tz hang teljességgel esmeretlen vólt a' régi Rómaiak előtt, és az ő nyelvökben épen nem találtatott fel. Hogy a' zsidó Tzade (צ) betű hangja a' mi tz haugunkkal megegye-

zett, azt mutogatni nem szükség: már pedig azt nyilván irja Hieronymus, hogy Tzade hangja nints meg a' latín nyelvben. Ezt mondja nevezetesen Commentar. in Esaiae Cap. XI. 1. „Quoniam Nazaraeus „vocabitur; Eruditi Hebraeorum de hoc loco as„sumtum putant. Sed sciendum, quod hic נֵצֶר per „צ (tz) literam scribatur, cujus proprietatem et sonum „inter z et s latinus sermo non exprimit. Est enim „stridulus, et strictis dentibus vix lingvae impressio„ne profertur, ex qua etiam Sion (צִיּוֹן) urbs scri„bitur. Porro Nazaraei, quos LXX sanctificatos, „Symmachus separatos transtulerunt, per ז (dz, „Zain) semper scribuntur elementum.“ Hogy mondhatták volna tehát a' Rómaiak a' Cicero nevében és más szókban a' c betűt tz hanggal, holott az ő nyelvökben nem is volt meg a' tz hang?

Ha tehát a' régi Rómaiak a' c betűt k hanggal ejtették: kérdés, honnan 's mikor tsuszott be a' latín nyelvbe a' c betűnek tz hanggal való kimondása? A' régiségeket vizsgáló Tudósok azt felelik, ezen kérdésre, hogy a' c betűnek az e, i előtt tz, a' ti szótagnak is az önhangzók előtt tzi hanggal való kiejtését a' Gothus, Vandalus, Hunnus, Longobardus, Francus nemzetek vitték bé a' latín nyelvbe. Ezek a' nemzetek t. i. bár lerontották a' római birodalmat, nem törölhették el a' mivelt latín nyelvet, sőt inkább megtanulták azt, de sziszegő és süvöltő beszédmódjok által sokképpen megrontották annak helyes kimondását. Ugy látszik, hogy előbb a' görög nyelvbe jött be a' tz hang, későbben pedig a' latín nyelvbe. Mert eleinte a' Z betű a' Görögöknél δς azaz dz hangot jelentett, de későbben δς azaz tz hangra változtattatott annak jelentése. Ezt lehet kihozni Martianus Capella IV. Századbeli Grammaticusnak ezen soraiból: Z a Graecis venit, licet etiam ipsi primo C (régi formája ez a' Σ betűnek) graeca utebantur, nam Cetum dicebant, quem nunc Zetum dicunt: tamen haec gemina ab ipsis etiam habetur, nam a T et C componitur, quam ut adver-

tas duplicem; nunquam poterit geminari. Már a' VII-dik Században a' latin nyelvbe is betsúszott a' tz hang, a' mi megtetszik Isidorus Hispalensisnek ezen mondásából, Etymolog. Lib. I. Cap. 26. Y et Z literis sola graeca nomina scribuntur, nam cum justitia z literae sonum exprimat, tamen quod latinum est, per t scribendum est, sic militia, malitia, nequitia, etc. similia. Már akkor tehát hihető, hogy igy olvasták az említett szókat: justitzia, militzia, 's a' t. Sőt Papirius nyilván illyen módon irja le a' justitia szónak kimondását: justitzia. A' tz hang a' t betűről általment az e, i előtt álló c betűre is, p. o. *cestus* igy olvastatott: *czestus*, mellyet a' Görögök igy irnak le: τζεστος. A' későbbi századokban a' g, j, s, és más betűk hangjai is megrontattak és elváltoztattattak a' latín nyelvben az európai nemzetek által, a' c betű is az e, i előtt nem tsak tz, hanem ts, sz hangokkal is mondatott ki. Ezen latin szókat p. o. *surge cito*, mellyeket a' régi Rómaiak igy mondottak ki: *szurge kito*, a' közép időben az Olaszok igy ejtették: *szurdzse tsito* a' Frantzok igy: *szürzse szito*, az Ángolok igy: *szurdzse szito*, a' Magyarok igy: *surgye tzito*. Ezen szóban: *natio*, a' t betűt az Olaszok tz, a' Frantzok sz, az Ángolok s, a' Magyarok tz hanggal ejtették; ezen kimondások is mind ellenkeznek a' régi Rómaiak hangejtésével, kik a' t betűt mindenkor, az említett esetben is, thanggal mondották ki, igy lassanként annyira megváltoztattatott és megrontatott a' latín nyelvben a' helyes kimondás, hogy ha most Cicero, Caesar, Virgilius, Horatius feltámadnának, és hallanák a' magok munkáit az említett nemzetek által olvastatni, alig értenék azokat, sőt a' magok neveire sem esmernének rájok, ha azok a' mai módok szerént igy ejtetnének ő előttök: Tsitsero, Sziszero, vagy Tzitzeró, Tzézár, Virdzsiliusz, Virzsiliüsz, vagy Virgyilius, Horátzius (sch vagy süvöltő s hanggal).

Minthogy azért tsak a' Római birodalom elenyészése után tsúsztak be a' latin nyelvbe a' tz, s

(sch), gy, zs, ts, dzs, 's a t. idegen, és a' Rómaiak előtt esmeretlen hangok: méltán óhajtja a' régiségnek és a' latín nyelvnek minden igaz bötsülője, hogy hagyattassanak ki a' latín beszédből minden idegen hangok, és állíttassék helyre abban a' régi helyes kimondás, nevezetesen a' c betünek az e, i előtt is k hanggal való ejtése. Ez ugyan még most viszsza tetszenék a' mi másképen szoktatott füleinknek; de az ellenkező szokás és gyakorlás hamar megkedveltetné a' mi füleinkkel a' helyes hangejtést. Mert vallyon nem természetesebb és nem könnyebb e' ezen latín szokást: *doceo, docui, doctum, docere, dico, dicis. dicit*, 's a t. igy ejteni ki és igy tanítani a' gyermekeknek: *dokeó, dokui, doktum, dokére, dikó, dikisz, dikit*, mint igy hangoztatni: *dotzeó, dokui, doktum dotzére; dikó, ditzisz, ditzit?*

Én jó reménységben vagyok a' felől, hogy még valaha helyesen fogják a' Magyarok olvasni a' latín c betűt, t. i. mindenkor k hanggal, és hogy a' tz hangot végképen kifogják küszöbölni a' latín beszédből. Mert ha elszokhattak a' Magyarok a' g betűnek az e, i előtt gy hanggal, az s betünek pedig süvöltő s (sch) hanggal való olvasásáról, úgy hogy már ma ezt a' latín szót: *surge*, nem igy ejtik, mint az ő Eleik: *surgyé*, hanem igy: *surge*: miért ne hagyhatnák el lassanként a' c betűnek az e, i előtt tz hanggal való olvasását is? és miért ne hozhatnák szokásba ebben a' részben is a' régi helyes kimondást, a' c-nek k hanggal való ejtését. Megerösít engem az e' felől való reménységemben annak meggondolása, hogy sok Magyar Tudósok megkedvellették már a' görög eredetű szókban a' latin c betű helyett k hangot ejteni, sőt irni is. Ezen szókat p. o. Cypris, Alcibiades, sceletus, Thracia, Macedonia, Cecrops, Circe, sceptica, 's a t. sokan igy ejtik, sőt igy irják már ma: Küprisz, Alkibiades, skeletusz, Thrakia, Makedonia, Kekrops, Kirke, skeptika, 's a t. Ez mintegy készíti az útat arra, hogy az illyen latín szókban is: cista, circus,

Cicero, dicere, docere, coelum, coena, feci, loci, 's a' t. a' c betűt k hanggal ejtsük.

Minthogy a' közelebb felhozott írásbeli szokásnak az a' fő tzélja, hogy ez után a' görög szókat ne a' latín nyelv tsatornáján vezessük által, hanem egyenesen a' kutfőből merítsük, és ne latín, hanem magyar betűkkel írjuk le: könnyű általlátni, hogy hibáznak azok az írók, a' kik a' görög k helyett ugyan magyar k betűt irnak, és igy a' latin c betűt kihagyják írásokból, és mégis a' görög χ helyett nem magyar kh betűket irnak, hanem itt megtartják írásokban a' latín ch betűket, igy írván p. o. *chaosz*, és nem: *khaosz*. Ugyan is a' görög κ és χ betűk semmi egyébben nem külömböznek egymástól, hanem tsak abban, hogy a' χ betűben a' κ mellé h lehellés járúl. Plutarchus Sympos. IX. Quaest. 3. nyilván írja, hogy a' görög Φ, Χ, Θ betűk nem egyebek, hanem kehentéses (adspirata, δασυνομενον) azaz h lehelettel egybe foglalt Π, Κ, Τ hangok, azaz ph, kh, th. A' honnan mig Palamedes fel nem találta a' Φ, Χ, Θ betűket, és míg az Η betű a' mi h hangunkat jelentette a' Görögöknél: addig így irták az említett kettős hangjaikat a' régi Görögök: ΠΗ, ΚΗ ΤΗ, p. o. ezen szókat: ΦΙΛΟΣ, ΧΑΡΩΝ, ΘΕΟΣ, így irták: ΠΗΙΛΟΣ, ΚΗΑΡΟΝ, ΤΗΕΟΣ. Ebből a' helyes okoskodás szerént azt következtethetjük, hogy ha mi Magyarok a' görög eredetű szóknak leírásában, a' κ helyett k betűt irunk: úgy a' χ helyett kh betűket kell irnunk. Akkor tetszik meg a' most megrótt írásmódnak helytelensége legvilágosabban, midőn ugyanazon egy szóban fordúlnak elő a' κ és χ görög betűk, és amaz helyett magyar k-t, emez helyett pedig latín ch-t látunk irva, p. o. *charakter, mechanika, katechismus, psychologika*, 's a' t. Ki álhatná ki az illyen sem nem egészen magyar, sem nem egészen latín, egy szóval korts írásmódot? Irjunk hát a' görög κ helyett (sőt a' latín c helyett is), a' költsönözött vagy felhozott szókban k betűt, a' görög χ és latín ch helyett pedig magyar kh betűket.

Szilágyi János.

5.

Szelepchényi Györgynek Országgyűlés alkalmával mondott két magyar beszéde: és Tökölyi Imréhez írt két magyar levele.

Azon beszéde, mellyet 1655-ben Martius 10-dikén Posonyban mondott.

„Az mi kegyelmes Urunk és koronás Királyunk eö Fölsége Római Csaszár, Nagyságokat és kegyelmeket, mind fejenként kitsintől fogvást nagyigh, kegyelmessen köszöntvén, örvendez azon, hogy Isten eő Szent Fölsége, illy szép számoson, egessegesen, és szerentséssen együvé gyűlni, és latnia engette. Továbbá jelenti általom Nagyságoknak, hogy minden szándéka és akarattya az volt ugyan, hogy országunk végzése szerínt, szükségink igazítására mennél hamarébb közinkben érkezhetett volna, ha az Imperiumnak, és közönségessen az körösztyényeknek sullyos foglalatosságai, kiktől édes hazánknak elő-menetele is függött, meg nem tartóztatták volna. Azután következék édes fiának, nekünk kedves Urunknak, Királyunknak, nagy szép indulatú 's reménységű Fejedelmünknek (*IV. Ferdinándnak*) e' világból véletlen való ki-mulása, ki mennyire késleltethette el igyekezetiben eő Fölségét, ki ki meg gondolhattya; járulván ahhoz más teöbb szükséges és derekas distractiói, és az országban sok helyen elszéllyedett dögh halálnak hatalmoskodási.

Már azért megh menekedvén mind ezekből az akadályokbúl, nem akarta tovább hallasztani Mélytóságos Személlyének közinkben való jövetelét, hogy édes hazánknak közönséges itéletéhez velünk együtt nyúlván, végezhessen épületére és megh maradására minden jót. Minek okáért kegyelmessen inti Nagyságokat és kegyelmeket, hogy fére tévén az magányos és privatum praetensiókat, kik visszavonyásoknak ok adásával könnyen meg gátolhat-

nák a' közönséges jónak rendes folyását, vegye elé csak szintén azokat, az kik hazánknak közönséges megh tartására, és minnyájunk csöndes megh maradására valók lesznek; előttök viselvén egyenlő végezését, kiben megh állott azon, hogy az gyülés két holnapnál tovább ne nyújtassék. Eő Fölsége az Maga részérűl azon lészen minden tehetségével az mostani fáradozásiban, kit ezen Propositióinak ki adásával is akar bizonyítani, hogy megh ismérhesse, és nyilván láthassa az Nemes Ország, hogy nem csak kegyes Fejedelme, de édes Attya is; az ki romlott állapottyának épületét, és szerencsés örögbülését szívből kévánnya; ajánlván ezekkel minden Rendeknek és Statusoknak szokott, és Nagyságtoktúl 's kegyelmetektűl gyakorta experiált gratiáját, és kegyelmességét." —

Másik beszéde, mellyet Május 23-kán 1681-ben mondott.

„Nemes és Tekéntetes Ország, Magyar Országhnak és több hozzá tartozandó Országok koronás Királlya és Ura, kegyelmes Urunk eö Fölsége akarván az édes hazánkhoz és Nemzetünköz való atyai szeretetét és kegyelmességét mutatni; fére tévén Imperium és más országbeli fontos gondgyait és dolgait; azért jött ez Nemes Országh közé, hogy maga hiveinek külső és belső sok rendbéli hadi alkalmatosságit, nyavaláit, szükségét, és fogyatkozásit, kik által nagy énséghben jutottak, megh orvosolja; az országot ellenségi ellen megh oltalmazhassa, kévánt békeséghben, csendeseghben és nyugodalomban hozhassa. Ugyan azon végre atyai nagy gondviselésétől viseltetvén, kegyelmes Urunk hérdette az Nemes országhnak ez mostani országh gyűlését, hogy az Nemes Országh más üdőre halasztatván egymás között álló villongásokat, dissensiokat, gyülölségeket, és minden privat állapotokat, halladék nélkűl egy szívvel lélekkel és értelemmel ahoz nyúllyanak, az ki közönséges jókat, és pusztúlt édes hazánknak megh maradását, és jövendőbéli békességes nyugodalmokat illeti. Azért atta ki jelenvaló kegyelmes

Urunk

Urunk eő Fölsége ezen országhnak megh maradására való Propositióit és kévánságait (Quas Sigillo Suae Mattis Secreto clausas AEppus tradidit), hogy azokban jól belé tekéntvén, 's azokat megh ruminálván, azon munkálkodgyunk, miképpen megh romlott hazánkot segétse, és réghi csendességbe hozhassa."

Egy korátsú másolatokból.

Tökölyi Imréhez írt levele Julius 6-dikán 1680-ban.

Illustrissime Dne Comes.

Vettem az Kglmed igaz fiúi szívbül származott levelét, kibűl az minthogy Erdélyi Püspeök Uram relatiojábúl is szintén nyugott elmével értettem, melly szorgalmatossan fáradozott légien Kglmed a' közönséghes jónak eleő mozdításában, és édes hazánk 's nemzetünk le csendessétésében. Én is azért valamint eddigh annyi sok esztendeőtül fogvást, és csak minapi Szirmay Uram által tött üzeneti után is, úgy szorgalmatoskottam eö Fölséghének, az mi Kglmes Urunknak további kegyelmessége megh szerzésében, 's annyira hoztam a' dolgot, hogy csak Kglmetek már mennél hamarébb nyúllyon szerével az eö Fölséghe atyai kgelmességéhez, mindenek jó karban lesznek. Oh édes Fiaim és Véreim! nem tudgya azt Kglmek, *melly szent és természet szerént való Kglmes Urunk vagyon: nem hiszem, a' ki csak egyszer hallya is szavát, vagy Fölséghes személlyét, és magával született szelédségét lássa; ottan vérét érette ki-ontani kész ne legien. Más az, nem kicsin állapot az, a' ki illyen nagy Monarchánac és Császárnak köntösét megh foghattya. Mivel penighlen én már szintén el öregettem, és nem igen sok napjaimat várhatom, Kglmetek minnyáján mennél hamarább úgy munkálkodgék ezen el-kezdett jóban, hogy kévánatos véghét szakaszthassuk az migh engem is Isten éltet. Nem kérkedésből mondom, hanem igaz atyai szántombúl; addig bízhatunk hozzá, miglen itten fá-*

radozhatok a' dologban, és életben tartatom. Mit halott, látott légien Nemzetes és Vitézlő Tunyogdy Uram, meg mondhattya; úgy tudom az egy igaz Kgelmetekhez való indulatomnál, és minden javára igyekezeő atyáskodásomnál, mást nem tapasztalt eő Kglme. Vezérellye azért Isten azon el-kezdett jóban, 's tartsa éltesse Kglmedet. Datum Tyrnaviae die 6. Julii Anno Domini 1680.

Igaz jó akaró attya
Szelepchényi Geörgy. m. k.

Egy más levele, mellyet Augustus 26-dikán 1680-ban írt.

Illustrissime Dne Comes.

Ímé már Isten valtából annyi sok fáradozásim után eő Fölségétűl el-érkezett jó és kévánatos válaszal Erdélyi Püspök Uram; azért, mivel „*ecce nunc tempus acceptabile, nunc tempus salutis.*“ vegye Kglmetek édes Fiaim 's Véreim! az eő Fölséghe természet szerént való kegyelmességét kész hálaadással és engedelmességgel „*apprehendite disciplinam,*“ az az, az én igaz atyai intésemet is; „*Ne quando* (az mint mongya az Isten) *irascatur Dnus, et pereamus. Nolite confidere in Principibus, in quibus non est salus,*“ mert Isten után csak eő Fölséghe az, 's nem más, a' ki Kglmetekkel, és minnyájunkkal jót tehet. Deákúl írtam, többire az Szent Írásból, hogy Kglmetek annyival inkább imprimállya magának az Isten szavait; mert egiéb aránt úgy látom, ha igaz szántombúl való atyai intésemet nem veszi Kglmetek, éppen el pusztulunk és semmi sem leszünk. Többet most nem írhatok, mivel már annyiszor írtam, és izentem Kglmeteknek, 's Püspök Uram is sietvén, eő Kglme böven fogh beszéllyeni, és tractálni Kglmetekkel. Adgya Isten jó végét érhesse mind ezeknek. Köszöntse Kglmed nevemmel Vesselenyi Pál, Petróczy, Harsányi, 's Péterházy, és több jó akaró fiaimat, az kik romlott szegény hazánknak föl-állítására igyekeznek. Ezzel marad-

ván Kglmek, 's hozzá tartozandóknak &c 26. Augusti 1680.

Igaz jó akaró attya
Szelepchényi Georgy. m. p.

Az eredeti levelekből.

Kösziklához fajzott, a' ki ezeket megindulás nélkül olvashatta.

Podhradczky Jó'sef.

6.

Külömböző nemzeteknek anyai nyelvök' melletti buzgóságáról.

Az okosságnak, az érző-tehetséggel való egybeköttetéséből származik az emberben a' *beszéd' tehetsége*, a' szónak psychologiai értelmében, az az, azon tehetség, melly által gondolatinkat Önkényesen, valami ahoz járuló belső észrevételhez kötjük; melly észrevétel, a' nélkül hogy a' gondolattal valami szükséges viszonyban állana, az eszméletben (conscientia) tsak úgy jelenik-meg, mint annak (gondolatnak) *jegye*. Ezen psychologiai beszédbelitehetség allapja a' physicai beszédbeli, vagy azon tehetségnek, melly által gondolatinknak emlitett belső jegyeit, 's azok által, magokat, gondolatinkat, külső jelek által teszszük nyilvánvalókká, 's közöljük másokkal. Ezek a' külső jelek annyifélék, a' hányfélék a' léleknek tsatornái, vagy azon eszközök, mellyek által a' lélek, a' benne történt változásokat kiadhatja, vagy a' kivülötte eső történetekről, 's dolgokról tudósittathatik. Igy, beszélhet az ember nem tsak hanggal, hanem beszélhet tagok jártatásával, tapintás, izlés, és szaglás által is; noha ezen utóbbi útakon készült beszéd igen hoszszas, és tsak felette szük, 's hijános lehetne. Azért is az ember

gondolatinak másokkal való közlésére, a' beszédre, közönségesen csak az ő két legfelsőbb érzékenységei, a' látás, és hallás alá eshető jeleket használja, 's ugyan azért a' beszéd is, rendszerént csak *látás* és *hallás* alá esni szokott beszédre (Gesicht-Gehőr Sprache) osztatik. Amazt-melly ismét több részekre, u. m. tagjártatás, kép, irás (Geberden, Bilder, Schriftsprache) által történő beszédre oszlik-most elhalgatván: szóllok csak a' tulajdonképpen úgy neveztetni szokott hallás alá eső, 's hangok által történő *beszédről.*

Az ember, a' több állatokkal együtt a' természettől vett egyes hangok által kijelentheti ugyan egyes belső változásait, 's érzéseit-örömét, keserűségét, félelmét, rettegését nyilvánvalóvá teheti: de azok által gondolatit, szándékit, feltételeit másoknak tudtokra nem adhatja, tökéletesen kinemjelentheti. Azért Ő, a' benne munkálódó lelki erőtől ösztönöztetvén, a' természettől a' szóllásra nyert eszközök, 's tehetségek által, gondolatinak, 's a' kivülötte lévő minden tárgyaknak különbözőségéhez képpest, olly különösen rakja-el, és szerkezteti egybe a' természettől vett eredeti egyes hangokat, hogy a' kivülötte lévő különböző tárgyak, az elméjében támadó temérdek megfogások, 's gondolatok közzül mind egyiknek saját hang-jegye, vagy *neve* legyen. — Minthogy már az egyes hangoknak elrakását, szerkezetét végetlenül lehet változtatgatni: a' gondolkodni, 's beszéllni kezdő embertől függ, hogy ez, vagy amaz gondolatjának kitételére mitsoda hang' szerkezetet, vagy mitsoda nevet válaszszon. Ama felettünk tündöklő nagy égi testet, melly esztendeinket vezérli; mind egy akár שמש-nek, akár ἥλιος-nak, akár *sol*-nak, akár *nap*-nak, vagy a' folyamatban levő 3064 nyelvek közzűl akármellyiken nevezze is az ember: de ha egyszer már valamellyiken elnevezte, és ezén nevezetet az emberi nemzetnek egy része bevette, a' mellett állandóúl megmaradtt, gyermekeinek által adta, 's ezek azt

ismét firól fira, unokákról unokákra adták, azt ezek mint egy az anyai téjjel beszívták: akkor mint *anyai-nyelv*, természetébe olly méljen szövődik az, hogy többé gondolatját, megfogását, annak nevétől lelkében elválasztani nem képes; hanem azok mint ugyan azonok (identica) mindenkor együtt állanak-elő eszméletében, — 's magának ez által egy saját, és másoktól egészen elkülönözött világot teremt; a' mint ezt igen jól jegyzi-meg a' virágos nyelvü *Oken*: „Mit der sprache schafft sich der Mensch „seine Welt, ohne sprache giebt es keine. Durch „sie wird er ein selbständiges Wesen, das Gott gleich „ist, weil er Seine Welt selbst schafft." (Lehrbuch der Naturphilosophie. Jena 1831. § 2892 — 3) Azért valami nemzetnek anyai-nyelvét elvenni, annyi, mint annak természetén erőszakot tenni, gondolatit elforditani, érzéseit megváltoztatni, saját világából kiűzni, jövevénnyé, vándorlóvá, rabszolgává tenni azt a' lelki világban. Ezért mondja a' mélj belátású *Krug* (Aesthetik. Königsberg 1823. S. 329) „Ein Volk, „das auf Selbstständigkeit Anspruch macht, betrach„tet seine Sprache mit recht als etwas zu seiner „ganzen Existenz Gehöriges, als ein heiliges, ihm „von den Vorfahren zur Bewahrung anvertrautes Ei„genthum seines Geistes, und Charakters, für das „es nicht minder, als für seinen Boden zu kämpfen *berechtigt*, und *verpflichtet* ist."

Ezen erzéstől, 's gondolattól vezéreltetvén, a' történetirás tanubizonysága szerént, minden gondolkodni tudó, 's valamennyire mivelt népnek, anyai nyelvének megtartása, terjesztése, pallérozása, eleitől fogva mindenek felett szivén feküdt.

Már a' Rómaiak különösen szerették, 's betsben tartották nemzeti nyelvöket. *Tiberius Claudius Drusus*, Római Tsászár, birodalmában senkit közönséges hivatalban meg nem szenvedett, ki a' Római nyelvet nem tudta. Bizonyitja ezt *Svetonius*, (in Claudio Cap: XVI) „Splendidum virum, Graeciaeque provinciae Principem, verum latini sermonis ignarum, non modo albo „judicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit."

— Ugyantsak *Tiberius*, bizonyos Lyciát illető fontos dologbanakarván határozni, 's erre nézve valami kérdést tévén, azon tartománynak egy követjéhez — ki Lyciai születés, de Római polgár volt — deákul, 's látván, hogy a' követ a' deák nyelvet nem érti: megfosztotta polgári jussától, nem tartván méltónak a' Római polgárságra azt, ki a' Római nyelvet nem tudja. — *Μη δειν Ρωμαιον ειναι τον μη, και την διαλεξιν σφων επιζαμενον, Dio Cassius* Libr: LX.

Valerius Maximus azt irja, hogy a' Római tisztviselők, a' Görögökkel mindenkor deákúl értekeztek, nem tsak Rómában, hanem magában Görög Országban és Ásiában is; 's ezeket tolmátsok által kényszeritették magokkal beszélleni. „Magistratus" — inquit — „prisci quantopere suam, populique „Romani majestatem retinentes se gesserint, hinc „cognosci potest, quod inter cetera obtinendae gra„vitatis indicia, illud quoque magna cum perseve„rantia custodiebant, ne Graecis unquam nisi latine „responsa darent. Quin etiam ipsa linguae volubili„tate, qua plurimum valent, excussa, per interpre„tem loqui cogebant; non in Urbe tantum nostra, sed „etiam in Graecia, et Asia: quo scilicet latinae vo„cis honos per omnes gentes venerabilior diffunde„retur. Nec illis deerant studia doctrinae: sed nul„la non in re pallium togae subjici debere arbitra„bantur, indignum esse existimantes, illecebris, et „svavitate literarum, imperii pondus donari." (Dictorum Factorumque Memorab. Libr. II. Cap. II. num. 2.) kevéssel lejjebb (num. 3.) megjegyzi, hogy a' Cicerót ékesen szóllásra tanító rhetor *Molo* volt a' legelső, kinek megengedtetett, hogy a' Senatusban Görögül beszélljen; melly időtől fogva azután szokássá is vált az Rómában. „Quis ergo" — inquit — „huic „consvetudini, qua nunc graecis actionibus aures „Curiae exsurdantur, januam patefecit? Ut opinor, „*Molo* rhetor, qui studia M. Ciceronis acuit. Eum „namque ante omnes exterarum gentium, in Sena„tu sine interprete auditum constat. Quem honorem

„non immerito cepit, quoniam summam vim Roma-„nae eloquentiae adjuverat.“

Dio Cassius (Libr. LVII) azt irja, hogy *Tiberius* nem engedte-meg, hogy a' Görög katona, Görögül tegyen valamiről tanúbizonyságot. Ezt bizonyitja *Svetonius* is (in Tiberio Cap. LXXI) „Militem quo-„que graece testimonium interrogatum, nisi latine respondere vetuit.“

Cicero (Orat: IV in Verrem Cap. LXVI) igy panaszolkodik: „Ille negat, et ait indignum faci-„nus esse, quod ego in senatu Graeco, verba fecis-„sem, quod quidem apud Graecos, Graece loquutus essem, id ferri nullo modo posse.“

Melchior Inchoffer (Historia Latinitatis Sacrae. Monachii, 1630 p. 230) azt állitja, hogy mivel a' Római tisztviselők anyai nyelvök' tekinteténck fenttartására illy szorosan kötelezteltek; nem lehet feltenni, hogy *Pontzius Pilátus* a' *Jézussal* is másképen beszéllett volna; valamint más részről azt sem, hogy a' *Jézus* ezen polgári közönséges rendtartásnak ne engedelmeskedett, 's a' törvényszék előtt, az azon divatozó nyelven t. i. deákúl ne szóllott volna.

Paulus Aemilius meghódoltatván Macedoniát: parantsolatját a' meggyőzött népnek Római nyelven adta ki, mellyet azután Praetor *Octavius* tolmátsolt: „Silentio per praeconem facto, *Paulus*, latine quae „Senatui, quae sibi ex concilii sententia visa essent „pronunciavit: ea Cn. *Octavius* rhetor (nam et ipse aderat) interpretata sermone graeco referebat“ (Tit: Livius Libr. XLV. Cap. XXIX) — Sőt a' mint *Augustinus* mondja, a' meghódoltatott népekkel, a' szolgaság' jármával együtt anyai nyelvöket is felvétetni, minden módon igyekeztek „Opera data est, „ut imperiosa civitas, non solum jugum, verum etiam „lingvam suam domitis gentibus imponeret.“ (De Civitate Dei Libr. XIX. Cap. VII.)

A' Neocaesariai Püspök *Gregorius Thaumaturgus* azon panaszolkodik, hogy az ő idejében — a' III-dik században — a' törvény' tudományát deákul kellett tanúlni szükségesképpen, azonn levén irva a' tör-

vények. *Εκφρασθεντες δε και παραδοθεντες τη Ρ'ωμαιων φωνη καταπλεκτικη μεν και αλαζονι, και συσχηματιζομενη αυτων τῃ εξουσια τη βασιλικη — φαρτικη δε ὁμως εμοι.* (Greg: Thaumat. in Laudatione Origenis, apud Casaubonum Exercit. XIX in Baronium)

Mennyire sikerűlt a' Rómaiaknak nemzeti nyelvök' terjesztésére tzélzó igyekezete megmondja *Plutarchus*: *'ω (Ρ'ωμαιων) λογῳ νυν ὁμω τι παντες ανθρωποι χρωνται.* (Plutarchus in Quaestionibus Platonicis).

Libanius Sophista — a' IV-dik Században — (de sua Fortuna) azon való nagy félelmét nyilatkoztatja, hogy a' Rómaiak uralkodása miatt a' Görög nyelv kivész.

Igy szerették, igy betsülték anyai nyelvöket az ujabb nemzetek is *Petrus Alcyonius*, — in Medices Legato posteriore, — ezt irja. „In Bibliothe„ca nostra asservatur liber incerti Auctoris graece „scriptus, de rebus a Gotis in Italia gestis. In eo „memini me legere *Attilam* regem, post partam „victoriam, tam studiosum fuisse Goticae lingvae pro„pagandae, ut edicto sánxerit, ne quis lingva latina „loqueretur. Magistrosque insuper e sua provincia „accivisse, qui Italos Goticam lingvam edocerent."

Hasonlót beszél a' Historia némelly Arabs Fejedelmekről. „L' usage de la langue greque commença „un peu à s' abolir dans l' Egypte, apres les conque„tes des Arabes sous le regne du Calife *Valid*, qui „residoit à Damas, parceque ce Prince defendit aux „Grecs de se servir d' autre langue, que de l' Arabe, dans les Acts publies." — *Rapin* Comparaison de Platon, et d' Aristote Part. IV. Chap. III. —

Michel du Verdier II-dik *Bajazetről* ezt irja: „Ce Sultan menaceant de faire la guerre aux Vene„tiens, la Republique lui envoya un Ambassadeur „pour lui demander la paix. Ce Prince lui accorda „sa demande, et lui en fit delivrer les articles ecrits „en Latin. Mais André Gritti, Gentilhomme Vene„tien, qui n' ignoroit rien de toutes les coutumes „de Turcs, pour avoir été long-temps à Constan„tinople, avertit cet Ambassadeur, que les Turcs,

„ne tenoien jamais rien de ce qui n' etoit pas ecrit „en leur langue. C' est pourquoi l' Ambassadeur fit „des grands efforts pour lui faire changer ce traité „en langage commun du pays. Mais ce fut peine „perdue. Aussi des qu' il fut parti, la flotte de Ba„jazet fit voile pour aller attaquer les places des Ve„netiens dans le Morée" — (Abregé de l' histoire des Ottomans, dans la vie de Bajazet II. — Hasonlóképpen : *Bembo*, Historia Venet. Libr. III.)

De La Mothe le Vaier, ezt közli ugyan tsak a' Törökökről az ifju *Thevenot* után (Tom. XIII. p. 259) „Les Turcs soutiennent, qu' il n' y a que *leur* „*Langue* seule, qui soit de bon usage en ce mon„de; qu' en Paradis on parlera Arabe, et que le jar„gon des Persans, leurs mortels-ennemis, est reser„vé pour l' enfer."

Christophorus Forstnerus — In notis politicis ad Tacitum — a' Tótokról ezt irja: „Apud „Bohemos et Moravos lex est, ne cui illustri, vel „equestri ordine nato cujusquam haereditatem cer„nere, praediaque, quae nos *Landguter* appellamus, „possidere liceat, nisi linguae slavicae perito."

A' lázzasztó *Mariana* (Hist. Hispaniae Libr. XIV. Cap. 8.) Castiliai király *X. Alphonsusról* ezt mondja: „Primus Hispaniae regum vendendi, atque „paciscendi vulgari Hispanorum lingua potestatem „concessit, eam linguam nimirum, quae rudior erat, „excolere, locupletareque eo decreto cupiebat. Sa„cros Bibliorum libros in maternam linguam ver„tendos etiam curavit. Ex eo tempore in regiis di„plomatibus, ac publicis in tabulis, latina lingua, „cujus antea usus erat, desiit usurpari."

Camerarius (Meditations Historiques Vol. II. Libr. IV. Chap. V. p. 271 — 2. a' *Goulart Simon* fordítása után) a Németek' nyelvök ügyében tett lépésiről ezt mondja: „L' Empereur *Rudolphe* I. „esmeu par plusieurs plaintes de la nation Aleman„de, et se voyant comme sous le joug de secretai„res etrangers, entendus en la langue Latine, des„quels il estoit contraint se servir, au grand pre-

„judice de ses afaires, d' autant que telles gens bien, „souvent le trahissoyent: sint une journée à Nurem- „berg l' an 1252, en laquelle fut ordonné du com- „mun consentement de tous les Estats de l' Empire, „que de là en avant le langage Aleman seroit in- „troduit és Chancelleries, et és contracts publies. Voi- „la le commencement, et ce qui donna occasion aux „Alemans de faire valoir leur langage de là en a- „vant, jusques à ce qu' il soit parvenu à tel poinct, „qu' aujourd' hui l' on peut et clairement, et ele- „gamment en beaux characteres, soit à la main soit „par impression comprendre toutes histoires, et scien- ces, et les exprimer dignement en ce langage." —

Varillas (Histoire de François I. Livr. IX. p. 381) 1-sõ Ferentz Frantzia királyról igy beszéll: „La justice avoit été jusques là rendue en Latin dans „toute l' entendue de la Monarchie Françoise; ou „pour le moins, dans sa plus grande partie; et cet- „te Langue y avoit été si corrompue, que l' on ne „la connoissoit presque plus qu' à la terminaison „des mots, soit que l' ignorance en eut été la cau- „se, ou que les Juges eussent prétendu se rendre par „la plus intelligibles. L' abus n' etoit plus supportable „en un temps où l' on travailloit avec tant de fruit „à recouvrer l' ancienne politesse, et puisque la Mo- „narchie Françoise n' avoit jamais eu aucune dépen- „dance de la Romaine, il n' etoit point â propos „qu' elle en conservât la Langue dans ses Actes les „plus autentiques. Il eut été ridicule de les mettre „en bon Latin, parceque la plûpart du monde ne les „auroit pas entendus; et le Roi demeura d' accord „qu' il valoit mieux les exprimer en bon François, „qu' en mauvais Latin. Ainsi l' ordonance en fut „faite en 1539; *et de toutes celles de François Pre- „mier, il n' y en a eu aucune, qui ait été plus „universellement, et plus constamment observée „que celle-là*

Mi vitte legyen 1-sõ Ferentz Frantzia királyt ezen lépésre, láthatni: Matagonis de Matagonibus adversus Italogalliam *Antonii Matharelli* p. m. 226.

„Morem Galliae fuisse, leges regni semper latino „sermone scribi, donec Franciscus Rex ejus nomi„nis primus id vetuit anno 1539. Sed debuerat *Ma„tharellus* caussam addere, quoniam videlicet Prae„ses Curiae Parlamenti in arresto pronuntiando di„xerat: *debotamus*, et *debotavimus*: quod Galli„ce jam pronunciatur: *Avont debuté*, *et deboutons*. „De quo Rex Franciscus (ut quidam dicunt) mul„tum riserat: ut alii, multum iratus fuerat.“ *)

V. J.

---

*A' Skaldok' **) poësiséről.*

D. *Troils* azt beszélli, a' maga Islandi utazásában, hogy a' Skaldok' versei, a' többek között ezen okokért érthetetlenek: *Először*, mert a' szókat énekeikben minden rend nélkül úgy széllyelszórták, hogy a' miatt lehetetlen homályosságnak nem származni. „Tsak egy példát hozok“ u. m. „fel erre „*Rehnjelm*ből, hol a' szóknak, a' természeti rendsze-

---

*) A' deák nyelvnek, a' régibb időkben minden nagy divatja mellett is, mi nagy volt benne a' járatlanság: sok példával bizonyitja *Hakewill* — (Apol, L. III. Cap. VII. Sect. 2 —) Voltak azt beszélli ollyan papok, kik *in nomine Patria*, *Filia*, *et Spiritua Sancta* kereszteltek. — Említ egyet, ki midőn halgatóival azonn perelne, hogy a' Templomot padimentomoznák-ki, a' Halgatók pedig azt vitaták, hogy Ö, elég módja lévén benne, könnyebben megteheti: „Vele“ u. m. „nem tartozom, mert megvagyon „irva *Jérémias* XVII. Részének 18. versében: *paveant illi*, „*non paveam ego*.“ — Hoz-fel egy öreget, — a' VIII *Henrik* idejéből, — ki a' *Sumsimus Domine* helyett szüntelen *Mumpsimus Domine*-t mondott. Figyelmeztetvén egykor hibájára: „Harmintz esztendők óta mondom én ezt „már igy“ u. m. komoly ábrázattal „'s Öreg legény „létemre én többé senki kedvéért új szokást tsak ugyan „nem kezdek.“

**) Igy neveztettek a' régi Svéd költők, Cancellarius *Ihre* szerént, ezen szótól: *Skial*; okosság, eszesség. Neveztettek még *Spekingr*-eknek is, ettől a' szótól: *Speke* böltsesség, mellyről vészi eredetét ezen angol szó; *to speak*: beszélleni.

„rént, a' felökbe tett számok szerént, kelle vala egy-
„más után következniek."

1. 2. 8. 9.
Hilmir vann at holmi
5. 7. 6.
Hialm — skoth rothni blothi
3. 4. 15. 13.
Huat ofduldu thess hoeldar
4. 10. 11. 12.
Hoerd oc austur i goerthorn
18. 20. 17. 19.
Rogs bra Recka laegir.
16. 22. 21.
Riikur valkera lijki
23. 24. 27.
Herstefnir let hrofnum
25. 26. 28.
Hold flaemingia goldit.

Másodszor: mert nekik különös, igen gazdag költői nyelvök volt, mellyet tsak a' költeményekben, de a' köz életben nem használhattak. Igy p. o. a' *Resenius*' kijött *Edda*jában, ötvennél több Synonymuma van ezen szónak: *bölja* (vizhullám). Cancellarius *Ihre* pedig, Lopt Guttormson Lyodalykilaból, egy szerelmes énekből, több nevezeteket hord elö, mellyekkel az aszszony-személy neveztetik. Felhoz ugyan abból egynehány sorokat, — mellyek az Eddában, *kringaheiti* alatt jönnek-elö, — mellyekből megtetszik, mennyire mentek a' költök az ö antonomasiajokban.

Heingi eg hamri kringdan
Hang a riupu tangar.
Grimnis sylgs a galga
Gynnung bruar linna.

Ezen szók' természeti rende ez: *Eg heingi hamri kringdan linna gynnung a hang riupu bruar tangar, a Grymnis sylgs galga.* Az az: felakasztom a' gömbölyüre vertt, tátott szájú kigyót, a' fajdtyúk'

hidjának végire, a' pai'snak akasztófájára. — Ennek megértésére azt jegyzi-meg *Ihre*, hogy a' *pai'snak akasztófáján* értetik a' kar, mellyen a' pai's mintegy felakasztva hordatik. A' fajdtyúk, vagy *Sólyommadár*' (mert a' Skaldnak szabad egyik nemet is a' másik helyett venni) *hidja*, a' kéz, mellyre azt a' vadász teszi; 's annak a' *vége*, vagy a' *tong* (Zunge) az újj. *A tátott szájú, 's gömbölyüre vertt kigyó* pedig, jelent gyürüt. Következésképpen az egész feljebbi versezet tsak annyit tesz: *újjomba húzom a' gyürüt.*

Végezetre, hogy annál érthetetlenebbé — 's ez által minél szebbé, felségesebbé-tegyék a' verseket; ha két szónak egy forma kimondása volt, ez egyiknek jelentését, a' másik' jelentése helyett, minden tartózkodás nélkül használták. P. o. ez a' szó: *Hof*, jelent *lókörmöt*, *lólábat*, — ugyan ez jelent *tisztességet*, *mérséklést*, *okosságot* is: tehát a' lókörmöt, lólábat, széltére tették az okosság, 's tisztesség helyett!!

V. J.

7.

Mezei gazdaságbeli Egyvelgek.

Jól lehet, hogy a' Magyar Haza tökéletésen tsak a' földmívelésből gazdagszik és gyarapodik, hogy tsak az által pallérozódik leginkább, 's hogy az abból várandó termesztményekkel űz legnagyobb kereskedést; még is talán egy Országban sem tekintetik a' földmívelés olly érzéktelenül, mint Nálunk. Nekünk, fájdalom! tsak egy mezei gazdaságot tárgyazó társaságunk sints, az abban szorgalmatoskodókat, még tekintetbe sem veszszük, ámbár bizvást elmondhatjuk, hogy Europában egy Országot sem áldott meg a' természet olly sokféle javakkal a' földmívelésre nézve, mint minket, mellyből még is

tsak az okos és mesterséges gazda várhatja fáradságának bőv jutalmát. Igaz, hogy mióta ama boldogult Gróf Festetits György Urnak gazdaságbeli Intézete lábra kapott, 's továbba a' hasonló tzélt tárgyazó Magyar Óvári Intézet is felállíttatott, vannak már nálunk is értelmes és elmélkedő Gazdák, kik minden tehettséggel azon igyekeznek, miképpen lehessen a' Hazának vagyonosbbságát a' mezei földmívelés által előmozdítani, még is sok idő kivántatik ahhoz, míg e' tárgyban tsak a' szomszéd Németeket is után érhetjük; elhalgathatjuk bizvást a' többi Europai Nemzeteket, úgymint a' Belgákat 's az Angolokat, kik már mindnyájunkat nem tsak egyébb mesterségekben, de egyedül a' mezei gazdaságban is meghaladtak. Az Oroszok, kik még tsak a' mult században is a' földmívelésben utánunk állottak, már bennünket megelőzni látszatnak, ennek pedig tsak egyedül magunk vagyunk az oka.

Kit lehet valóságos értelemben mezei gazdának mondani, 's miképpen lehet a' mezei gazdaságban előbre menni? Ha ezen kérdést voltaképp megbiráljuk, 's ha a' mezei gazda szó alatt nem a' pór népet egyedül, hanem az elmélkedő gazdákat is értjük, legyenek bár azok földes Uraságok, bérlők, avagy gondviselők, de ha ezek is a' földmívelést tsak mint valami mesterséget tekintik, ha ők sem ügyelnek ezen szónak valóságos értelmére, hanem tsak úgy mint a' gyártó mesterek az inaskodásokban való tanulmányt üzik: valóban sokat ezen szép mesterségünkben nem gyarapulyunk, 's tsak ott fogunk szüntelen maradni, hol eleink bennünket hagytak, kik többnyire a' fegyverek forgatásában voltak kéntelenek magokat gyakorolni, hogy termékeny hazánkat, 's ősi szabadságinkat nekünk mint örökösöknek az ellenségtől megoltalmazván megtarthassák. Papokat, Orvosokat, Kereskedőket, Taníttókat, és egyébb Mester Embereket, kik a' nevezett hivataljok mellett még a' földmívelésben is gyakorolják magokat, mezei gazdáknak nem mondhatjuk, ámbár nekik is, ha abban valami jót és hasznost ki-

találnak, háladatossággal tartozunk, mivel ők nem annyira a' nyereség, hanem inkább mulattság kedvéért adják magokat a' gazdaság pallérozására, kik azon szünórájokat aggodalom nélkül elhenyélhetnék. A' ki tehát a' mezei gazda névre voltaképpen szert tenni törekedik, egyedül tsak a' annak művelése, annak előmozdítása legyen egész hivatala, minden erejét, tudományát, és tapasztalását annak pallérozására fordittsa, különben ezen érdemes névnek, érdemtelen vadászója, 's birtokossa leszen.

Ez illyes valóságos mezei gazda nevet leginkább megérdemelhetik a' Jószág birtokosok, Bérlők és Gondviselők, tudni illik ha ahhoz elegendő tudománnyal birnak; ha azonban a' nélkül szüköl kődnek, ezen nevet tulajdonokká nem tehetik, mert megtörténik gyakran, hogy a' földmívelést még olly alaposan sem értik, mint az általok a' gazdaság folytatására elkerülhetetlenül használandó pórság; ellenben ha a' földmívelő pór, kit a' sors egyedül tsak a' földmívelésre határozott el, ki éjelét 's napját abban tölti, miképpen lehessen legrövidebb, és mesterségesebb úton fáradságának bővebb díját elérni, 's ezen törekedését bölts okoskodással támogatja, sorsosai között a' pallérozott földmívelői névre valóságosan eljuthat; következőleg ezen nagy névre nem a' születés, nem a' pénznek bővsége, vagy a' tiszteskedési hivatal, hanem a' valóságos szorgalommal, 's a' dologba való mély belátással öszszeköttetett Tudomány teszi akár miféle születésü mezei gazdát a' valóságos gazda névre érdemessé.

Mi legyen tehát fő tzélja a' földmívelésben fáradhatatlan gyakorló Tudományos mezei Gazdának? Egy illyen nevezetű mezei gazdának egyedül azon kell törekedni, 's oda kell minden igyekezetét intézni, hogy a' mezei gazdaságnak minden ágaiból egybekötőleg a' legnagyobb hasznot, és tisztább nyereséget szerezhesse meg, de úgy, hogy mellette az abbeli tudomány is gyarapúljon. Minél inkább közelít a' mezei gazda ezen tzélhez, annál felsőbb helyet érdemel a' tudományos gazdák között. Sajnálni

lehet azonban, hogy sokan vagyunk, kik e' tárgybeli tudományra keveset ügyelünk; sőt meg is vetni látszatunk, 's többnyire tsak azon iparkodunk, miképpen lehetne a' földből minden előre látás nélkűl a' legnagyobb hasznot kitsikarni a' nélkűl, hogy meggondolnánk, hogy a' sikeri haszonvételhez egyedül az alapos tudomány által lehet eljutni: azért nem lehet tsudálni, ha néha a' tudatlan gazda tzélját el nem érvén felakad, magán segíteni nem tudván ön magának terhére van, a' mezei gazdasági tudományt nem kedvelvén, nem tulajdon tapasztalatlanságát, hanem a' földet vagy az időt okozza, pedig való az, ha földet annyira a' mint annak tulajdonsága kívánja elkészítheti, a' mellett t. i. nem tsak kézzel 's marhabeli erővel, hanem észszel is dolgozik, tzéljának sikerülését bizton várhatja.

Tropp.

8.

A' Kápolnai régi Emlekép.

Méltóságos Nagy Károlyi Károlyi István Gróf 's Ts. K. Aranykultsos Ur ő Nagysága Füzéri Uradalmához tartozó K á p o l n a nevü Abaújvármegyei Pusztának krumpli földén 1834-dik évben egy borzasztó tartalmu régi E m l e k é p találtatott, mellyel, hogy a' találmány a' maga alkalmas helyén biztosan fönmaradhasson, Tek. B r ü n e k J ó s e f Ur, Ts. Ns. Tsanád és Tsongrád Vármegyei Tábla Biró, 's a' fölebb említett Uraság Jószágainak gazdasági kormányozójuk, mint különben is a' Tudománynak buzgó kedvelője, közelébb a' Magyar Nemzeti Museumot bölts példaadásával megajándékozta. E' Régiségnek hív Hasonmását közli az ide mellékelt Réztáblanyomat, hogy tudós vizsgálódások által a' szomoru történet innend, vagy ne talán amonnand fölvilágosítást nyerhessen.

Az

Tekéntetes

BRÜNEK JÓSEF *Urnak,*

Ts. Ns. Tsanád és Tsongrád Vármegye

Táblabiráinak,

ajánlja

Horvát István

Az Emlekép egy nem tekéletesen gömbölyü, 's most már barnás fehér márvány alaku lapos kőre vagyon kimetszetve. Ennek általmérője hoszszában: 3, szélében: $2\frac{3}{4}$, — vastagsága középarányban: $\frac{1}{4}$ hüvelyk; — a' metszet és íratos rész általmérője: hoszszában $2\frac{4}{8}$, szélében $2\frac{3}{8}$ hüvelyk bétsi mérték szerént.

Látható a' Kép jobb felén egy fejét vesztette mezítelen halt test, mellynek hátán egy másik ember fekszik egész nagyságában. Közel ezen utóbbinak lábaihoz a' Kép közepe felé egy sisakos fejü, hoszszu szakállu, térdig érő mentét, 's övet viselő férfi mind a' két kezével magos póznán az előbbi halottnak borostyános fejét viszi bajuszos és szakállos ábrázattal. A' Fejvivő háta megett egy a' Fejvivővel, a' fej gutsmáját kivéve, hasonló öltözetü Férfiu az előtte álló tsutsos süvegü Férfiat szíves barátsággal által karolja, ki után egy vigyázó toronnyal is bíró Vár szomszédságában három hoszszu ruhás öltözetü Aszszonyi Személy látszik. A' körűlírat igen olvasható betükkel ez a' Képen: „MO: HERIAM di. PESCEIORVM. FVNIATI.“

Nyílt egyenességgel illik megvallanom, hogy sem roppant saját Könyvtáromból, sem az Országos Könyvtár segedelmével nem vagyok képes e' Régiséget eléggé fölvilágosítanom, vagy megmagyaráznom. Esméretlenek előttem mind az adatok, mellyek itt fénysugárhoz vezethetnének.

Hogy a' Körűlíratnak „MO:“ részét vagy „MORS“ vagy „MONVMENTVM“ olvasással kell megfejteni, azt az Emleképnek borzasztó tárgya eléggé jovalja. Én különösen a' „MONVMENTVM“ szót fogadnám inkább el, azon oknál fogva, hogy a' „MORS“ szovat a' hely elégsége mellett nem volt volna kénytelen a' metsző megrövidíteni. De a' „MONVMENTVM“ szó hoszszasága miatt már nem olly könnyen nyerhetett helyet. Hanem mi nagy ritkaság az, hogy két pont használtatott rövidítés jelűl!

Ki volt légyen HERIAM? annak sem akadhattam nyomába. Hallgat, esméreteim szerént, róla az egész Régiség. Maga az Emlekép annyit hirdet felűle a' fején látszó Borostyán Koszoru által, hogy előbb, mint sem feje vétetett volna, győzedelmeskedett Hadi Vezér volt. Hoszszan lefüggő bajusza és hoszszu szakálla igen hihetővé tészi, hogy nem volt Római Vezér. Ezt hirdeti a' Körűlírat is, ha a' következőket helyesen olvasom; ezt a' Fejvivő után álló Férfiaknak és Aszszonyoknak öltözeteik. Úgy de Borostyános Fő a' nem Rómaiak között? — A' dolog valóban nem mindennapi; de még sem hihetetlen. A' Borostyánozás keletben volt más Népeknél is.

Következik a' Körűlíratban kis betükkel a' „d i." szótag. Különösséget, pedig igen nagyot, állítanak elő e' kis betük. Nem mondhatni ugyan, hogy a' KIS BETÜK épen szokatlanok voltak a' hajdan korban, minthogy a' Herculánumi Régiségeken is láthatók: De még is ritkábban jőnek elő az ősz kor maradványain. Itt talán útálatból és megvetésből állanak, és rövidítve „DOMINI" vagy „DII" jelentéssel bírnak. Illy értelmet kiván legalább a' következő „PESCEIORVM" szó a' Körűlíratban. A' ki Lucánust olvasta, tudja, hogy a' „DOMINVS" szó teljes hatalmu Fejedelmet jelentett; némelly Nemzetek pedig, mint p. o. a' Maurusok és egyebek, a' Királyt „DEUS" névvel illették. Laktak pedig Pannoniában is Maurusok, vagy is Mórok a' „Notitia vtrinsque Imperii" tzímü Régiség szerént. Az utóbbi olvasás nekem tsak azért is helyesebbnek látszik, mivel a' hoszszabb „DOMINI" szovat így nehezen rövidítette volna meg a' metsző, hanem inkább „do." szótagot tett volna helyébe.

PESCEIVS Nemzetről, tudtomra, egy régi Író sem emlekezik. Nem találhatni (legalább én magam semmi nyomára nem akadhattam) a' Római régi Nyelv maradványokban legkisebb keletére a' FVNIS =KÖTÉL szótól eredhető FVNIATVS deák mellék szónak is. Hát annak ki esméri példáját, hogy haj-

dan valakinek feje lezsinegeltetett? Mind ezek igen nehezítik e' bizonyosan régi Kőnek magyarázatát, mellyen egyébberánt a' körülírat betüi bé vagynak vágatva 's vésetve, a' személyképek pedig kiálló munkával készültek. Minden arra látszik mutatni, hogy e' Régiség nem Római, 's mégis Róma Nyelvén készült igen igen régi időkben.

Úgy de kiket illethet tehát ez, ha bár tsak gyanítva és találgatva is? Ha véleményt előadni szabad e' fölötte homályos tárgyról, addig is, míg mások hihetőbbel állanak elő, el mondom röviden, a' mit én e' nevezetes Kőről gyanítani tudok.

Ptolemaeus (Libro III, cap. 7.) azon Nép hazáját, mellyről „JAZYGES METANASTAE" néven emlekezik, a' Duna és Tisza folyók közé helyhezteti, 's északról e' Népet határossá tészi a' Carpatus hegyekkel. Ott tehát, hol e' Régiség találtatott, egykor JÖVEVÉNY JÁSZOK laktak. Az emlekép Személyei után egy Vár látszik továbbá. Azt kérdem már, nem valamelly VÁRNAK vagy VÁROSNAK lakói voltak-e azon személyek, kik HERIAM nevü Uruknak fejét lezsinegeltették? — Ha azok voltak, úgy nem lehetetlen a' megfejtés. A' „JÖVEVÉNY JÁSZOKNAK" tartományukban volt „PESSIVM" nevü Városuk. Ez annál inkább közelít a' „PESCEI" névhez, mivel a' Rómaiaknál az SC betük Magyar SZ, az az két Római SS hangzattal is bírtak. Így „PESCIVM" és „PESSIVM" épen egy Város nevét jelenthetnék, mellynek lakói „PESCEI," vagy „PESSEI" néven neveztethettek. Ketskemét körül feküdött-e a' „PESSIVM" nevü Jász Város, mint Mannert puszta önkényből állította, az itten igen keveset nyomhat: Mert elég itt azt tudni, hogy Jász Város volt. Így „HERIAM" Jász Fejedelem lehetett. Voltak pedig Dio Cassius előadása szerént (Libro LXIX, Cap. 22.) a' Duna és Tisza között föl a' Carpatusig lakó JÖVEVÉNY JAZYGESEKNEK egyszerre is több Fejedelmeik, mint p. o. ZANTICVS és BANADASPVS nevü Királyaik együtt uralkodtak, kik közül nyilván állítja Dio Cassius az

utóbbikról, hogy ezt a' Jászok, mivel valamit egyezésük ellen tselekedett, Tömlötzbe vetették.

Ha „HERIAM" Jász Fejedelem volt, mint a' „PESCEIVS" vagy „PESSIVS" Városi Népnek Ura, úgy Borostyános Fővel is előállíttathatott, mert a' Jászok kezdetben olly szerentsés hadat viseltek a' Rómaiak ellen, hogy egyszerre Marcus Aurelius Antoninusnak, midőn ettől meggyőzettek, *Száz Ezer Római Foglyot* kénteleníttettek viszsza adni Dio Cassius Pannoniai kormányozó hiteles előadása szerént. Volt „TRIVMPHATOR" azok között, kiknél illy nagy számu Római Fogoly volt.

Az sem erőtleníti e' véleményt, hogy Római Nyelven készült e' Régiségnek Körűlírata. A' Római Nyelv, nem különben a' Betűkés Írástudomány nem lehettek esméretlenek a' Jászok előtt, minekutána Dio Cassius (Libro LXIX, Cap. 15.) határozottan említi, hogy a' Római Tanáts a' Békekötés Föltételeit *Írásban* közlötte a' Jász Néppel. És ha a' DACUS Népnek Dio Cassius tanúsítele szerént (Libro LXVIII, Cap. 10.) voltak Várai, nem kellett-e nem tsak Városokkal, hanem különösen VÁROKKAL is birnia a' Római Birodalomhoz közelebb fekvő Jász Népnek is?

Sőt, ha „PESSIVM" Jász Város ott feküdött volna is, hol most Ketskemét környéke vagyon, nem vitethetett-e föl Abaúj Vármegyébe valamellyik Jász által e' Régiség akkor, midőn Marcus Aurelius Antoninus sürgetéseire a' meggyőzetett Jászok (Dio Cassius, Libro LXXI, Cap. 16.) a' Dunától a' mostani Magyar Országnak magosabban fekvő részeire magukat viszsza vonni kínszeríttettek? Ez pedig különösen arra is mutathat, hogy e' véleményem szerént hajdani Jász Régiség bizonyosan ezen Tsászárnak győzedelmei előtt már akkor készült, midőn még Rómában a' JÁSZ név rettentő volt.

Ennyit tudék én mondani. Mások talán fontosabbakat képesek előállítani.

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Hajdan- Közép- 's Újabbkori hiresb Képírók, Szobrászok, 's Rézmetszők Életrajza. Müvészek, Technikusok és Dilettánsok számára 's az izlés-terjesztésre. Szerzé Novák Daniel Ts. K. Akademiai Müvész és Architectus. Budán, A' Magyar Kir. Egyetem betűivel. 1835. 8-ad rétben. I—XXX, 1—285. l. (Ajánlva: Nagyságos Nagy-Lonyai Lonyai János Úrnak, a' nagyméltóságú Magyar Kir. Helytartó Tanáts Tanátsnokának.) Az ára 1 for. 20 kr. pengő pénzben.

Folyt idő, midőn maguk az Olaszok is, a' Művészségnek legbuzgóbb barátai, Budán tsudálták és magasztalták az ottan találtató szép Műveket, 's ezeknek ápolgató pártfogójukat, a' nagy emlekezetü Hunyadi Mátyást, forró ditséretekkel halmozták. De ez az időszakasz Hazánkban villámhoz hasonlító ritka tünemény volt, 's még máig sem nyerhetett közöttünk figyelmeztető Esmértetőt, minthogy külföldön utazó Hazánkfiai ritkán viszik magukkal a' magyar szivet; még ritkábban az utazásra szükséges előkészületet, 's a' hazai tárgyokat illető ügyelést. Olly tudatlanúl térnek igen gyakran viszsza szülőföldükre, a' millyen tudatlanúl hagyták el azt, 's a' millyen gondatlansággal folytatták Hazájukra nézve az utazást.

Első Mátyás Királyunk halála után nem sokára viszálkodó és mindenféle rendetlenségekre vetemedett Hazánkfiainak a' Török Hatalom igen sokáig parantsolt. Ekkor nem lehetett szép Művekről gondoskodni: Mert az inségeken és nyomoruságokon kellett inkább segíteni, 's gyógyítani a' mindenfelé szembe ötlő Sebeket. Lassan — igen lassan — vergődhetett ki Hazánk számtalan bajaiból.

A' boldogabb életkör föltűntével elindúltunk ugyan a' míveltségnek többféle útaira, de félszegen nyultunk, úgy szólván, mindenhez, 's pénzzel nem szerettünk előállani, melly nélkül elzsibbadnak akármelly míveltségi Intézetek. Néhol viszsza lépéseket is követtünk el; megelégedvén vele: hogy a' tárgynak neve, ha bár helytelenül is, fönvagyon.

Az újabb időben annyi félét akarunk életre hozni, a' hányfélét minden esetre el nem bírhatunk. Kiábálunk arról, mink nintsen, 's feledünk rendet szabni az emberiség, szükség, dísz és fény Intézetei között. E' nélkül sokhoz kezdve majd semmit fenekesen végre nem hajthatunk, 's ott állunk a' nagy erőlködés után is, honnand elindúltunk. Egymás után összve fog dűlni az alaptalan épűlet nemzeti előmenetelünk, hírünk és ditsőségünk tetemes kárára.

Ha arról tétetik a' kérdés, vallyon illő volna-e közöttünk egy Művész Academiát fölállítani? Gyáva Barbarus volna az, ki tagadni merné az Illendőséget. Ha Referenstől különösen akárki még azt is kérdezné, vallyon szükséges volna-e már most is nálunk a' Művész Academia? Sok más, fellegvárhoz közelítő, Szükséges előtt Referens még az illyen Intézet szükséges létét is hévvel védené, jól tudván, hogy főképen a' Szép Művek által megyen végbe az, a' mit Ovidius emleget: „*Didicisse fideliter Artes, emollit mores, nec sinit esse feros.*“

De ha elgondolja Ref., hogy az illyen Intézethez nem elég maga a' Telek és Tanítói Kar, hanem Szépműgyűjtemények 's a' Művészséget, a' Művészség Történeteit, és a' Művészség Remekeit megesmértető igen gazdag és drága Könyvtárok is kivántatnak, 's mind ezekre temérdek költségek lennének teendők; ha tapasztalásból naponként észrevenni kénteleníttetik mindegyik Tudománynyal foglalatoskodó Férfiu, hogy köz Könyvtáraink is, kivétel nélkül, mind böltsös állapatban fekszenek, 's a' legjelesebb munkák is néha század mulva jöhetnek

valamelly vak történetből, vagy különös szerentsé-ből esméretünkbe; ha túl van minden kérdésen, hogy mi a' Tudomány körül más Európai Nemzetekkel egyenlítő halladással nem járunk, 's még sokáig nem is járhatunk: Mindezeknél fogva kéntelen Ref. egyenesen kinyilatkoztatni, hogy még most egy Művész Academia fölállíttatása kelleténél korábbi gondolat volna. Azért ugyan is egyedül, hogy tsak a' neve legyen, valamelly Intézetet alkatni épen nem szükséges. Szokjunk előbb a' fön álló Intézeteket illő és szükséges karba helyheztetni: majd ez önkényt maga után von másokat is, 's már akkor fennyen mondhatjuk mi is: „*Adduxere sitim tempora.*" Meg fogják engedni a' Művészség leghívebb baráti is, hogy akár melly Nemzetnek az *Észt* kell mindenek előtt, ha prédává lenni nem akar, mívelni, 's ezután a' többi lelki tehetségeket: Ref. is édes örömest vallja, hogy hasznosabb volna mindent egyszerre mívelni, ha derekasan, 's a' mint szükséges, ez megeshetnék.

Azonban addig is, míg ez az idő pertzenet szerentsésen fölvirrad, szükségesnek találná Ref. mind azt, hogy hazaféli Ifiak akár köz költségen, akár pedig egyes Nagyoknak adakozásaikból a' szomszéd 's egy Fejedelem alatt élő Tartomány efféle Intézetében a' Művészségre taníttatnának, 's előmenetelt téve a' külföldre is kiküldetnének; mind pedig azt is, hogy Szépműgyűjtemények 's egyébb előkészületek szereztetnének, a' mit hevenyében fölfújni úgy sem lehet; mind végre még azt is, hogy Íróink a' Művészség esméretével a' Nemzetet időről időre nagyobb és nagyobb esmérkedésbe hoznák, s rokon tárgyu Folyóírásaink főképen a' Szép Nemet — a' mi ehhez igen illenék — közbe közbe Titián, Raphael, Correggio 's a' t. nevével, Monográmmájával, 's műveivel, a' jelesebb művészi Oskolákkal és híresebb Szépműgyűjteményekkel barátkoztatnák. Vígabban fogamszik, a' mit a' Szép Nem szeret, kiván, ápolgat, pártol. Midőn a' Szent Pétervári Tudós Társaság legjelesebbeket végre hajtott, Nagy Ka-

talin Tsászárnétól nyerte az ihletést, 's Elölülője Daschkaw Katalin Romanowna Hertzeg Aszszony volt.

Az illyen előkészítésre nézve, melly nélkül a' Művészeknek sem lehetne munkájuk 's illő jutalmuk (mert egy két halhatatlanság után sóvárgó Író a' sok nevelendő Academicus Művészt úgy sem boldogíthatná a' sirhalmaik fölé emelendő szobrok által) már is igen szép, 's köz hálára méltó érdemet gyüjtött magának azon munkás és szorgalmas, 's a' Művészség különbféle nemeiben járatos Férfiu, kinek derék hazafiui igyekezetét itten Ref. édes örömest megesmérteti. Nem tsak a' jelesebb Művészeknek Életírásaikat közli; nem tsak a' Mestereket, kik után magukat képezni törekedtek, megnevezi, 's jelesebb szépmű darabaikat megemlíti; nem tsak röviden értekezik a' Müvészi nevezetesebb Oskolákról: Hanem egyszer'smind a' Szép Művészségnek sokféle ágait is leírja; az olvasót a' művészi szovakkal megesmérteti; söt mindegyik művészi különös ágazatnak történeteibe 's kifejlésváltozásaiba is béereszkedik. Egészen parlag volt mostanig a' mező, mellyen kellemes illatu virágokat nemzeti színben termesztett. Méltán kivánjuk tehát neki, hogy számos olvasói legyenek, 's hintse el szerentsésen ezeknek sziveikbe azon jó magot, mellyből Művészi Academia létrejutása kelhessen.

Midőn Ref. ekképen szívesen tömjényez Novák Dániel Ur érdemeinek, 's egy rövid Kézikönyvben nem keresi mind azt, a' mit Vasari, Füsly, Lanzi, Malaspina, Felibien's a' t. bővebb munkáikban, vagy az egyes Gyüjteményeknek Lajstromaikban találhat: Kénytelen még is a' nyomtatás hiba elkerülésért annyiszor magasztalt Pesti Fő Oskola Budai Könyvnyomtató műhelyében megjelent Könyvnek igen számos nyomtatáshibáit érénteni, 's egy uttal pedig magát az érdemes szerzőt is arra figyelmeztetni, hogy a' többször előjövő illyetén kiejtések: „*kiről ezen irásban még most joggal említést tehetNŐK*“ a'

Magyar Nyelv törvényeivel meg nem egyeznek. De mind e' mellett is mondhatni Horátiussal: „*Vbi plura nitent, non ego paucis offendar maculis.*“

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1.) Auswahl der ältesten Urkunden deutscher Sprache im Königl. Geheimen Staats- und Kabinets-Archiv zu Berlin. Herausgegeben von Ludwig Franz Hoefer, Geheimen Staats-und Kabinets-Archivar, Geheimen Archivrath, Mitglied mehrerer gelehrten Gesellschaften etc. Hamburg. (Berlin) Bei Friedrich Perthes. 1835. 4-edrétben, I-VIII. I—408. lap. Az ára 6 fr. pengő pénzben.

Jelszova volt a' nem rég meghalt Maximilián Bajor Fejedelemnek: „HAZAI TÖRTÉNET TUDOMÁNY NÉLKÜL NINTS HAZASZERETET.“ A' ditső király, Népének igazi Jóteyője, e' velős mondása által bizonyosan nem a' szélvészként dúló 's mindent fölforgató, hanem az elmélkedve jobbító és szelíden boldogító 's magasabbra emelő Hazaszeretetet értette, mellynek ön maga, midőn Alattavalóit mint egy újakká tette és a' Míveltség jeles fokára emelte, legnemesebb kifakadásait hagyta maga után. És az illyen Hazaszeretetről valóban Hazai Történet Tudomány nélkül még tsak képzeletet készíteni sem lehet. Mi volt? Miért volt? Millyen sikeret szült? Min és miért kellett utóbb változtatni? Mi egyez meg, mi van ellenkezésben valamelly Nemzet sajátságaival, helyheztetésével 's tulajdonaival? Mind ezek ollyan kérdések, mellyekre tsak a' híven és derekasan készült Nemzeti História felelhet kielégítőleg és utasítólag.

De a' lelkes Bajor Fejedelem nem tsak szóval állította Jelszovát, hanem tettel is életre hozta és

hozatta, midőn addig nem tapasztalt Nyiltsággal saját Titkos Levéltárának Lajstromát illy tzím alatt: „*Regesta sive Rerum Boicarum Autographa ad annum usque MCCC e Regni Scriniis fideliter in Summas contracta. Cura Caroli Henrici de Lang. Monaci, Impensis Regiis* 1822 — 1828. 4-o Vol. I — IV.“ nyomtatásban kiadatni rendelte. Fia, a' tudományt 's művészségét buzgón ápolgató Lajos, mostani Bajor Király, nem sokára magukat a' hiteles Óklevéleket is egész kiterjedésben a' „*Monumentorum Boicorum Collectio Nova*“ tzímü Munkában sajtó alá botsáttatta. Igy a' titkos Levéltárok a' józanabb gondolkodás és Század ditsőségére titkok lenni megszüntek.

E' köz figyelemre méltó nagy példát követte Leopold Belga Fejedelem is, megparantsolván, hogy minden köz Levéltároknak Lajstromaik nyomtatásban megjelenjenek, a' mi által, mint máskor előadni fogom, talán Magyar Országra nézve nem sokára nevezetes Fölvilágosítások támadnak.

A' jelen munka szerént helyben hagyást 's követést érdemlett e' fontos tárgy a' fölséges Berlini Udvarnál is, hol a' Királyi Titkos Levéltár szinte meg nyittatott, 's mindenek előtt a' benne találtató Német Nyelven költ hiteles Óklevelek közöltettek a' nagy Német Nemzettel. Magából a' Berlini királyi Levéltárból 30. XII-dik és XIII-dik századi, meg 224 XIV-dik századi eredeti hiteles Német Nyelvü Óklevél közöltetett 1341-dik évig; a' Stettini Levéltárból pedig e' számhoz még 17. XIV-dik századi Óklevél függesztetett. Irígységet szülhető-kintsek ezek a' Német Diplomatikára nézve, mellyek fölnyithatják már valahára a' mi szemeinket a' magyar diplomatikai Régiségeknek fölkerestetésükre. Buta emberek nálunk mind azok, kik az illyes fáradozást szükségtelennek és haszontalannak tartják.

Fontos valóban az, a' mit Hoefer e' munka Előszavában imigy előad: „*Nach der Wiedergeburt des deutschen Vaterlandes zeigte sich ein neues, reges Interesse an seiner Geschichte und ein allgemeines*

Bestreben, deutsches Recht und deutsche Sitte in treuer Eigenthümlichkeit zu ermitteln und festzustellen, was nur auf historischem Wege gelingen konnte. An die früher kaum beachteten, fast vergessenen Fundgruben der Geschichte: die Archive wandte man sich nun, überzeugt, aus dem verborgenen Erze das gewünschte edle Metall zu gewinnen. Eine der nächsten Folgen hiervon war, dass von jetzt ab den Archiven ungemeine Aufmerksamkeit und eine seltene Gunst zu Theil wurde. So enstand während der Revision und Organisation der vielen reichen Archive des Preussischen Staats, in dem hiesigen grossen Central-Institute eine in jeder Hinsicht sehr bedeutende und umfangreiche antiquarisch-diplomatische Sammlung von Urkunden aus allen Theilen des Staats, ein wahres Archiv der Vorzeit, woraus sich für die GEGENWART sowohl, als die ZUKUNFT schon oft BELÆHRUNG und RATH schöpfen liess.“

Tsudálatos emberi viszontagságok! A' Németeket Napoleon sanyargatásai Históriatanúlásra vezették: Minket néhány Jövendőt készítő Tseresnye Vitéz *) a' nemzeti szabadság teljes birtokából Históriagyülölésre akar szoktatni. Igaz, igen igaz —, a' mit Virág Benedek, a' nagy Magyar, intésűl énekelt: „*Dulcedo fallit saepius otii, mollire durum pectus idonea: Sic pertinax armis domari, deliciis superatur Afer.*“

*) Atyáink a' Vitézek és Tseresnye Vitézek között tudtak különbséget tenni. Villáni írja (Tomo XIV. pag. 563. Cap. XXXII.) Muratorius kiadása szerént: „Alquanti cavalieri Ungheri si misono innanzi, e misono il campo in una boscaglia; ed essendo assaliti d' alquanti villani, credendo havere trovato il grosso de' nemici, assai di loro si ferono cavalieri, stimando di venire a battaglia, i quali appellati furono poi per diligione e scherno i Cavalieri della Ciregia. Però ch'essendo abbattuti nel bosco a Ciriegi, ne mangiavano, quando da' detti villani furono assaliti.“ —

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

„Magyar Tudós Társasági Jelentések az 1835-ben Septemberben tartott nagy gyülésből és igazgatói ülésekből. „

1.) Felolvastatott az igazgatóságnak sept. 10. tartott ülésében a' Nádor és Pártfogó Ő cs. kir. Főherczegségének Pozsonyban aug. 9dikéről 1835ben a' Mélt. Előülőhöz az iránt bocsátott k. levele, hogy néhai Gróf Pálffy János' özvegye, Deligne Eufémia herczegné, a' magyar tudós társaság tőkepénzei nevelésére, végrendeletében 2500 pengő forintot ugy hagyott, hogy ezen összeség, testvére B. Spiegelné hg. Deligne Flora' halálával fizettessék ki, miről a' most tisztelt báróné már előre bátorságositó rendelést is tett. — 2.) Néhai Végh István, val. belső titkos tanácsos, koronaőr, m. tud. társasági Igazgató tag' helyére az igazgatóság' ülése sep. 10d. Báró Peréni Perényi Zsigmond, Septemvir, ns Ugocsa vármegyei főispán urat választotta az Alaprajz értelmében szabad szavazás utján, köz akarattal. — 3.) A' törvénytudomány' osztályába helybeli 2d. rendes taggá, az Igazgatóság Sztrokay Antal hites ügyvédet, több ns. vármegyebeli táblabirót 's eddig levelező tagot nevezte ki sept. 10d. minél fogva 14kén széket foglalt, osztályához tartozó értekezési felolvasásával. — 4.) Bemutattatott e' nagy gyülésnek a' magyar tudós társaság' évkönyveinek 2d kötete, melly akkorra jelent meg 4d. rétben, 54 iven. Tartalma: Első osztály. Magyar tudós társaság történetei nov. 16kától 1832, nov. 12kéig 1834. Döbrentei Gábor titoknoktól. Második osztály. Gróf Teleki József előlülőnek az 1833 és 34beli közülést megnyitott beszédei, — 1833ból Emlékbeszéd, Tittel Pál rendes tag felett, Bitnitztől; Imre János rendes tag felett Szalay Imrétől; — Értekezések: I. A' mathematikai tudományoknak az elme kifejtésére és köztársaságok' virágoztatására befolyásáról, Győry Sándortól. II. Zsigmond országlásának évsora Luczenbacher Jánostól. III. Az 1397ben volt temesvári országgyülésről Petrovics Fridriktől. IV. Hellen-magyar literatura. Folytatva. Guzmics Izidórtól. V. Az ócsai és demsusi régi egyházakról, azok' rajzaival. Tessedik Ferencztől. VI. A' Duna regulázásáról. Győry Sándortól. VII. A' kög' négyszegitéséről, ide tartozó figurák rézmetszetével. Bitnicz Lajostól. — 1834ről. Emlékbeszéd Görög Demeter tiszteleti tag felett. Kallay Ferenczől;

— Értekezések: I. Tudományok állapotja Magyarországban az Árpádok idejében Czech Jánostól. II. Közlések, a' Balkány vidékin tett természet-tudományi utazásról, 7 rézmetszeti táblával Frivaldszky Imrétől. III. Az összetett mássalhangzók egyszeritéséről. Vörösmarty Mihál ól. IV. Egy magyar hősnek, — hihetőleg Bene vitéznek, — ki még a' tizedik század elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, ujdonnan felfedezett temeiről 's öltözetének ékességeiről; 1), Bene vitéz koponyájának három fertályra kicsinyitett homlok és oldalrajzával; 2) Öltözetének ékességeivel; 3) I. Berengár császár pénzei' rajzával Wadassi Jankovich Miklóstól. V. Elettudományi töredékek a' külső érzékekről Bugát Páltól. — Végül áll a' m. t. társaság könyvtára gyarapitására ajándékozott könyvek' czimsora. Ára, azon velin papirosu és zöld vászon kötésü példánynak, mellyben a' balkányi utazáshoz tartozó növevények, bogarak, pillangók szinelve vannak 7 frt pengőben; a' zöldboritéku 's kemény kötésü példányé szinezetlen képekkel 5 frt pengőben. Találtatik Eggenberger József pesti könyvárosnál, kitől az országbeli több könyváros is megvihetheti. — 5.) Bé jelentetett, hogy a' philosophiai pályamunkák 1sö kötete Almási Balogh Pál orvos dr. magyar tud. társasági rendes tag jutalom-feleletével, a' sajtót elhagyá. Találtatni fog rövid idő mulva hasonlóképen Eggenberger József pesti könyvárosnál. — 6.) A' „Tájszavak és magyar mesteremberek műszavai gyüjteményéből, elavult szavak, szólásmódok, 's még ki nem jött magyar példabeszédek' hozzáadásával" készen van 3 iv nyomtatásban, 's a' nagy gyülésnek ez is bemutattatott. 7.) Dr. Bugát Pál, mint még Pozsonyban 1830b. kinevezett helybeli rendes tag' fizetésbe lépett az igazgatóság' rendeléséből, melly a' pénztár' gyarapodtával kivánná a' többi tagoknak is megadni a' rendes tiszteletdíjt. 8.) Döbrentei Gábor titoknok még 1834b. az Vd. nagy gyülés alatt nov. 10d. lemondván titoknoki hivataláról, mivel a' k. tartományi biztosi hivatalában volt előléptetéséről szólló k. udvari decretum kivánta, 's a' most folyt Vld. nagygyülés alatt e' lemondását ismételvén, a' meg alig győzhető sok dolog miatt is, az igy megüresült titoknoki helyre sept. 12d. elegyes ülésben dr. Schedel Ferencz rendes tag, levéltárnok és eddigi segédjegyző választatott szavazati többséggel; helyére pedig levéltárnokká, és segédjegyzővé Czuczor Gergely levelező tag, ki ennél fogva, lakni Pestre jövend. Határozta az ezen napi elegyes ülés, hogy Döbrentei Gábor, eddigi titoknok hajtson még mindent végh hez és adjon ki hivatalosan, a' mi e' Vld. nagy gyülésnek sept. 16d. volt legutolsó üléséig történt: az uj titoknok dr. Schedel Ferencz ur pedig, hivatalához nov. 16kán fogjon, mint a' bekövetkezett két hónapi szünidő után tartandó legelső héti ülésben. Kik tehát a' társasághoz akármi kéziratot ezután küldenek, vagy tudományos tekintetben irnak, azoktól mindent

e' nevezett uj titoknok veszen által, ki Pesten a' kigyó utczában 403. szám alatt lakik. Döbrentei Gábor mostantólfogva a' philosophiai osztályban helybeli első rendes tag, hová még Pozsonyban az Igazgatóság által 1830ban nov. 17ikén neveztetett. Ezenkivül a' „Régi magyar nyelvemlékek", gyüjteményét szerkezteti 's nyomtatásukra felügyel: miért rendestagi fizetésén kivül, évenkénti tiszteletdíja járand. Minélfogva 9) Döbrentei Gábort a' társaság hivatalosan küldi Jászóra és Leleszre, az ottani Conventek' levéltárának abbeli megvizsgálására, hogy bennek miféle régi nyelvemlékek találtatnának. — 10.) Sept. 10d. tartott üléseben az Igazgatóság, a' 31d. rendszabásnál fogva, a' társaság' Ügyvédének, ki a' 22d. rendszabás szerint a' pénztár igazaira vigyáz, Berta Sándor hites ügyvédet nevezte ki, évenkénti fizetéssel. — 11.) Ezen Vld. nagy gyülés, folyamatban hagyta megint azon játékszini küldöttséget, melly a' budai magyar színész társaságot, mióta 1833ban azt ns Pest vármegye pártfogása alá vette, mind eredeti, mind ujonnan forditott szinmüvekkel 's a' régiebbeknek kijavításával segitette a' társaságot rendszabása értelmében. Tagjai e' küldöttségnek; Döbrentei Gábor, Csató Pál, gr. Dessewffy Aurél, Jakab István, Róthkrepf Gábor, Tessedik Ferencz, Vörösmarty Mihály, 's a' most Pozsonyban, országgyülésen követül lévő Fáy András tiszteleti tag helyett Bajza József. Emlitett színmüvek eszközlésére az Igazgatóság 200 pengő frtot rendelt 's folyamatban maradott egy logenak is évenkénti tartása. 12) Az ujonnan választott tiszteleti, rendes és levelező tagokról akkor adatik majd tudósitás, midőn az előülői levélre beküldötték már válaszukat az uj titoknokhoz az iránt, hogy az alaprajz kötelezéseinek szorgalmas munkálódásaikkal kivánnak valóban megfelelni. — 13.) A' Tudománytár' szerkeztetésétvinni fogja még dr. Sehedel Ferentz titoknok 1835nek végéig, akkor pedig általveszi azt Csató Pál levelező tag, ki e' végre szavazati többséggel sept. 14d. választatott, a' már régebben meghatározott eszt. fizetéssel. Ő hozzá ne sajnálják tehát küldeni akkor munkáikat azok, kik a' Tudománytárba dolgozni kivánnak. Csató Pál lakik Pesten, a' Duna fürdőben. October 5d. 1835.

A' titoknok által.

Magyar Tudós Társaság.

Bölöni Farkas Sándor urtól, erdélyi kir. kormányszéki tiszt 's magyar akademiai lev. tagtól, az „Ejszakamerikai utazás" szerzőjétől, alulirthoz e' levél érkezett:

„Tekintetes titoknok ur! Tudósittatván az iránt: hogy a' magyar tudós társaság' közelebbi nagy gyülése, az 1834re kitett 200 arany jutalmat nekem méltóztatott itélni, tisztelettel kérem a' tek. urat, ne terheltessék a' társaságnak, ezen előttem minden kincs 's minden fény feletti megtiszteltetése-

mért, hálás köszönetemet bejelenteni. És bejelenteni azon kérelmemet is, hogy ezen igen becses jutalom iránti örömemet kettőztetni fogja, 's életemnek legnyugtatóbb emlékezetét szerzendi, ha a' társaság tőlem e' summát elfogadja, és a' több alapító által megállitott feltételek szerint, a' társaság tőkéihez örökös alapitványképen csatolni megengedi. — A' sors engem szük pályára tett 's kevéssel áldott meg; de adott nekem sok örömet, 's ime adá azon soha nem remélt örömet is, hogy alkalmam leve e' keveset a' haza oltárára letenni, azon érzelemmel, mellyel a' szegény perzsa vitte volt markában Artaxerxesnek a' tiszta vizet. — Szivemből ujitom kérelmem' kieszközlését 's gyermeki örömmel várom a' választ, melly reám nézve olly sok nyugtatót hozand. — Minden tiszteletlel maradtam a' tek. titoknok urnak alázatos szolgája Bölöni Farkas Sándor m. k. Kolozsvárt sep. 24d. 1835."

Addig is, míg ezen uj alapitvány az igazgatóságnak bejelentetnék, a' hazafi szép tettet a' koszorús irónak előlegesen mélt. gróf Teleki József előlülő megköszönte. —

Továbbá ő cs. kir. Főherczegségének a' Nádorpártfogónak a' m. Elölülőhöz intézett legujabb hivatalos tudósitása szerint bold. Házy Aloiz a' m. k. u. Kanczelláriánál concipista végintézete 10ik pontja szerint a' m. t. Társaságnak 500 pengő fr. hagyott. — Ezekhez Külkey Henrik hites ügyvéd ur, azon tiszteletdíjt, melly neki Iffland' „Végrendelet" czimü dramájának általa készült, 's m. tud. társaság' Külföldi Játékszine' Xd. kötetében kijövendő fordittásáért járna, szinte az akademia' pénzalapjának néminemü gyarapitására szánta. Mennyiből álland ez, csak a' könyv elkészülése után leszen tudva. — Végre legujabban egy, magát megnem nevező hazafi ugyanezen czélra 88 frt. 12 krt. adott által alulirtnak pengőben. Pesten, oct. 12. 1835.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

„Döbrentei Gábor k. tartománybiztos urat, ki szabadsága idejét mint a' magyar tudós társaság küldöttje, régi magyar nyelvi emlékek felkeresésére forditja, Jászón Richter Aloiz prépost ur különös figyelemmel fogadá 's a' társaság czéljai elősegitésére ottan az emlitett utazó által kijegyzett minden régibb magyar irat hiv másolatait, a' társaságnak kedveskedésül adandja. A' legszivesebb gonddal segité a' keresések körül báró Fischer Norbert subprior és conventualis, valamint Fedák Pál, főjegyző. A' tisztelt praelatus ur elintézésére továbbá, a' kassai kir. convictus regense Kruppay János ur előre meghitta Döbrenteit kassai praemonstráti társival, 's a' főtiszt. regens ur mindent buzgón elkövet a' keresések kényelmesitésében. Teljes készséggel nyittatott meg Kassa us városának levéltára is Döbrenteinek a' város birája Fedák, és főjegyzője Styller urak által, valamint Klestinszky tek. Abauj vár-

megyei levéltárnok által. Megengedtetett neki eddig részben, ugyan Kassán, a' Sztáray grófok levéltárának megtekintése is, mert hiszen a' m. t. Társaság semmi nemzetségi jogot illető leveleket nem kiván, *) hanem csak olly régi iratokat kerestet magyar nyelven, mellyek könnyen közre adathatók 's a' nyelvnek elavult szavaikra, 's szószerkezeteikre nézve vagy régibb alakját vagy keleti historiáját világosítják fel. A' Sztáray grófok levéltarában Döbrentei, eddigi utjában, a' más három levéltárhoz képest a' legrégibb magyar iratot találta. Ezen utazás sikere bövebben majd az utazótól a' m. t. Társaságnak beadandó tudósitásából fog kitetszeni.

I. A' magyar academia költségével legujabban ezek jelentek meg: *Philosophiai pályamunkák.* Kiadja a' magyar tudós társaság. Első kötet, Budán, 1835 n. 8. XVI és 211 lap. Foglaltatik benne Almási Balog Pálnak 100 arany jutalomra méltatott felelete az academiának 1831re kitett ezen kérdésére: „Minthogy a' philosophia' minden ágának kifejtése 's hazánkban terjesztése leginkább az által eszközölhető: ha nemzeti iróink a' philosophiára nézve szüntelen szemök előtt tartják, milly sikerrel dolgozának elődeik, vagy miben 's mi okra nézve maradának hátra, ez a' kérdés: Tudományos mivelődésünk' története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' philosophia' állapotja iránt; és tekintvén a' philosophiát, miben 's mi okra nézve, vagyunk hátrább némelly nemzeteknél?" Ára kötve posta papiroson: 1 forint, nyomt. pap. 45. kr. — 2. *Eredeti játékszin.* Kiadja a' m. tud. társaság. Negyedik kötet: *Átok*, dramai költemény Tóth Lőrinctől. Budán n. 12. r. 174 lap. póstap. ára 45 kr. — 3. *Külföldi játékszin*, kiadja a' m. tud. társ. Kilenczedik kötet: *Turandot*, tragicomoedia, Gozzi után Schiller. Ford. Gáthy János. Budán, n. 12. r. 160 lap. postap. kötve 36 kr.

II. Jelennen a' következő tudományos és szépliteraturai munkák vannak a' társaság' költségén *sajtó alatt*: 1. Felsőbb analysis' elemei. Irta Győry Sándor. Első kötet. — 2. Régi magyar nyelvemlékek. Kiadja a' m. t. t. Első kötet. — 3. Tájszavak és magyar mesteremberek' műszavai' gyüjteménye. Kiadja

---

(* Van-e, Lehet-e Óklevél, melly semmi J u s t sem illet? Vagy Magyar Óklevelek talán nem is kerestetnek a' Tudós Társaságtól! Illyen állitások ellentételben vagynak az Óklevél szó jelentésével. És nem jovalta volna-e a' takarékosság és okosság, hogy a' Philologiai keresgélésekkel a' Társaság Törvényi és Történeti Osztályának érdekei is (vagy talán ez sem kíván J u s o k a t érdeklő Óklevéleket összse gyüjteni?) egy füst és költség alatt egybekaptsoltassanak! Igaz, hogy az Óklevélgyüjtésről a' Törvényi és Történeti Osztály részére még kevés jelentést olvastunk. Talán illyen kutfőkre nekünk magyaroknak nints is szükségünk — Rágjuk meg, a' mit hirdetünk.

A' Szerkesztető.

a' m. t. t. — 4. Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. Első kötet. — Még tizenöt rendbeli, többnyire tudományos tartalmu kézirat áll készen, sajtó alá menendő azonnal, mihelyt azt a' társaság pénztára engedni fogja. —

III. Emlékezetbe hozatik ezennel, hogy a' társaság' Vd. nagy gyülése által kitett következő *nyelvtudományi jutalomkérdésre*: „*Mellyek a' magyar nyelvben a' tiszta gyökök? Számláltassanak elő, mennyire lehet, eredeti jelentéseikkel.*" mint szinte a' *philosophiaira* is: „*Mi haszna 's befolyása van és lehetne még a' lélektudománynak (psychologiának) mind a' felsőbb, mind az alsóbb néposztályok' czélirányos erkölcsi és polgári nevelésére? Mit és mennyit kellene ebből a' nemzeti oskolákban is tanitás' tárgyául felvenni?*" már közelgető 1836d. évi martius 19dikéig váratnak be a' feleletek, 's azon túl, ha csak egy nappal is, érkezendők el nem fogadtatnak. Továbbá az 1836iki *dramai jutalomra* — mellyért ez uttal egyedül *vigjátékok* vivhatnak — beküldendő kéziratok' elfogadásának határnapja 1839. martius' 21dike. — Mind a' három rendbeli pályamunkák' jutalma száz száz darab arany. Másod, sőt harmad rangunak találtatandó munka külön tiszteletdíjjal adatik ki. — Kénytelen még a' titoknoki hivatal a' versenyezőket ujra figyelmeztetni, hogy munkáik, *idegen kézzel, tisztán és könnyen olvashatólag irva, lapozva 's bekötve* legyenek, a' szerző' nevét rejtő lepecsétlett 's azon választott mondattal megjelelt levelkével együtt, melly a' kézirat' czimén a' szerző' neve helyett áll.

IV. Végre kéretnek mind azok, kik bármi nemü iratokat, vagy nem egyenesen a' társaság' érdekében, vagy felszolitása' következésében költ levelet küldenek a' társasághoz, ne terheltetnének azokat vagy alkalom, vagy ha posta által is, de mind a' két esetben *bérmentesen*, utasitani alul irthoz. Másképen érkező levelek 's nyalábok nem váltatnak ki. — Pesten, a' héti ülésből, november 16. 1835.

D. *Schedel Ferencz.*
titoknok.

---

2. *Historiai Jelesség.*

München, Bajor-Ország anyavárosában lévő igen gazdag Királyi könyvtárban őriztetik Vorágo Jakabtól irt arany Legenda 4. rétben, mellynek végén találtatik ugyan azon Jakab Papnak a' Byzantiumi Császárhoz Comnen Manuelhez irt levelén kivül, szinte azon ékes kézzel 13. Század vége táján igen csinossan irt, 1024 — 1282. esztendőket befoglaló, többnyire az Austriai Tartományt érdeklő Kronika. Ezen 7. levélből álló kézirat sem Rauch Piaristától napfényre bocsátott Évkönyvekkel, sem Pecz Bern. Gyüjteményében kinyomtattatott nagyobb Történet-Munkákkal meg nem egyez. Benne az 1025. 1038. 1040 1083. 1098. 1099. 1106. 's követ. eszt. történt em-

lékezetre méltó dolgok rövideden adatnak elö; rendes folytatása az esztendőknek kezdődik 1249-vel.

Egynehány nevezetessebb historiai pontokat közlött belőle Docen B. I. az említett királyi udvari könyvtár' őrzője 's kir. tudományos Académia segédje 1822. eszt. Báró Hormayr Józseffel Cs. kir. Ud. Tanátsossal, 's Aust. Birodalom' Történetirójával, a' ki szokott serénységgel benne találtató magyar Hazánk' Történeteit illető egy pár adatot 1824-én vélem közleni kegyes vala, mellyet Honfiainkkal megismértetni azon okból jónak vélem, hogy azokat ezen eddig nem ismért historiai kutfőre útba igazitsam.

Az 1025. eszt-ről ez van irva: „Ar. Dom. M. XXV. „Chunradus Rex. filium suum Regem constituit — — et re„gnavit pene annis XV. cui Stephanus Rex Ungariae coactus „subiugatur."

„1212. Peregrinatio pueror. oritur versus: anno milleno „— — Gertrudis Regina Ungarie occiditur campestri tentorio „IIII kalen. Octobr. eo, quod, fratri suo Carnali Patriarche „Aquilegensi uxorem Benczi procaverat, qui teutonice Pren„ger vocatur."

„1266. — promittens Rex Boemie memorato Regi Unga„rie omnem thesaurum et ornatum reddere, quem aliquando „amita ipsius Regis Ladizlai asportaverat, videlicet *duas co„ronas*, *sceptra*, *amphoram* pretiosam, et alia multa *et in „comparabilia chlenodia Regis Atyle.*

Gyurikovits György.

---

3. *Megtiszteltetés.*

„A' Helv. Vallástételt tartó Tiszántúli Superintendentia Consistoriumát közönségesen, különösen pedig *a'* Debreczeni *anya* Oskolának (Collegium) Tanitóit és Tanúlóit e' folyó December hónap 6-dik napján, nevezetes örömre hívta Felséges Királyunknak V-dik FERDINÁNDNAK azon kegyelme, melly szerént annak fő-Gondviselőjét vagy Fő Curatorát, Méltoságos Péch-Újfalusi PÉCHY IMRE Úr Nagyságát September 24-dikén költ kegyelmes Királyi rendelésénél fogva a' Szent István Apostoli Király diszes Rendinek kis keresztjével, a' Felséges Uralkodó Ház, és a' Haza eránt tett számos és nagy érdemeiért, megjutalmaztatni méltóztatott.

Ezen újabb Királyi kegyelemmel megtiszteltetett, 80 esztendőt meghaladott, még is ifiúi tűzzel munkás Öreg Urnak érdemeit az egész Haza esmérvén; nem vala szükség azokat hírdetni: de a' háládatosság kivánta, hogy az Oskola ezen alkalommal is résztvevő Örvendezését a' maradék előtt is hagyja emlékezetben az eránt, a' ki azt gyászos hamvaiból kiemelte, és mind külső mind belső állapotjára nézve lehető jól-létre,

virágzásra hozta, 's naponként boldogabbá, nagy czéljának megfelelőbbé tenni igyekezik.

A' kiadott Versek száma mind öszve hét. Kettő azok között régi Római, vagy Latin nyelven, a' többi édes Nemzetünk született nyelvén íródott. Igy volt Oskolánknak szokása eleitől fogva, valamikor versekkel tisztelkedett. A' Latín vagy deák verseket írták *Török József*, és *Lugosi József*, Hit-tudomány tanúlók. Ennek mindjárt a' Czimlap túlsó oldalán négy sorból álló, *hat* és Ötös lábú páros verseit (Disticha) olvashatni. Utolsó pár verséből az 1835-dik esztendő számja is kijön (Chronostichon: ha a' Rómaiaknál szám szolgálatot tevő betűk öszve számlaltatnak, mellyek hogy inkább szembe tűnjenek, nagyobb betűkkel nyomtattattak. — Az első Deák vers folyvást *hatlábú* (Hexameterek.) Annak 50-dik verse változtatott, vagy kevéssé külömbözó móddal (varians lectio) jött ki; t. i. némelly példákban igy:

„Hinc Tibi cedit honos equitis, *Tibi PÉCHY fidelis.*

más példákban igy:

„Hinc Tibi cedit honos equitis, *Tua praemia PÉCHY*;

a' melly változtatás jobbnak, és a' következő verssel öszveillőbnek tetszett, melly is ez:

„*Reddita sic meritis insignia praemia magnis.*

A' Magyarúl Verselők nevei ezek:

Kiss Lajos, *Ari Károly*, *Révész Bálint és Sipos Sándor.* Irtak többen is mind *a' két* nyelven: de mind azoknak kiadása sokra tölt volna, és ugyan azon lévén a' tárgy a' gondolatok nem sokat külömböztek volna egymástól.

Ezen tudósításom egyik czélja az: hogy Oskolánk a' maga kedves kötelességét a' háladatosság tőle telhető adaját, ne csak a' maga szűk falai közt adja meg. Másik czélom az; hogy Oskolánk mostani nevezetesebb nevendékjeit, kik némi-nemű, idejekhez képest nem megvetendő jeleit mutatták Poétai tehetségeknek 's izléseknek, szélesebben megesmertessem, mint a' mennyire a' Versek példánnyai hazánkban elterjedhetnek. Azonban az itéletet koszorús Poétaira bizom Nemzetünknek, azt kérvén, hogy az e' féle Oskolai gyakorlásokat, mellyekre kevés idő szokott engedtetni, az is pedig sok egyéb kötelességekkel terheltetve ne nézzék olly szorossan, mint a' 9. esztendőkig elrejtve tartott, 's újra meg újra átnézett munkákat.

Sárváry Pál
most Rector és Professor.

XI. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Edvi Illés Pál. Az elemi Népoktatás legujjabb állapotja német országban. 3. lap.
2) Y. Hermes Györgynek, és Philosophiai új rendszerének rövid esmértetése. 49 lap.
3) Újfalusy Nep. János. A' Menedékhelyekről. 67 lap.
4) Szilágyi János. A' latín C betűnek igaz hangjáról. 81 lap.
5) Podhradczky Jósef. Szelepchényi Györgynek Országgyűlés alkalmával mondott két magyar beszéde: és Tökölyi Imréhez írt két magyar levele. 95 lap.
6) V. J. Külömböző Nemzeteknek anyai nyelvök' melletti buzgóságáról. — — A' Skaldok poësiséről. 99. és 107. lap.
7) Tropp. Mezei gazdaságbeli Egyvelgek. 109 lap.
8) Horvát István. A' Kápolnai régi Emlekép. 112 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Hajdani-közép-'s Ujabbkori hiresb Képirók Szobrászok, 's Rézmetszők Életrajza. Szerzé Novák Dániel. Budán, A' Magyar kir. Egyetem betűivel. 1835. 8-ad rétben.“ 117 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

Horvát István. „Auswahl der ältesten Urkunden deutscher Sprache im Königl. Geheimen Staats-und Kabinets-Archiv zu Berlin. Herausgegeben von Ludwig Franz Hoefer. Hamburg (Berlin). 1835. negyedrétben.“ 121 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 124 lap.
2) Históriai Jelesség. 129 lap.
3) Megtiszteltetés. 130 lap.

(Koszoru 1835-dik eszt. XI. Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY

1835.

XII^dik KÖTET.

TIZENKILENTZEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. és Apost. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST. TULAJDONA.

(URI UTTZA 612.)

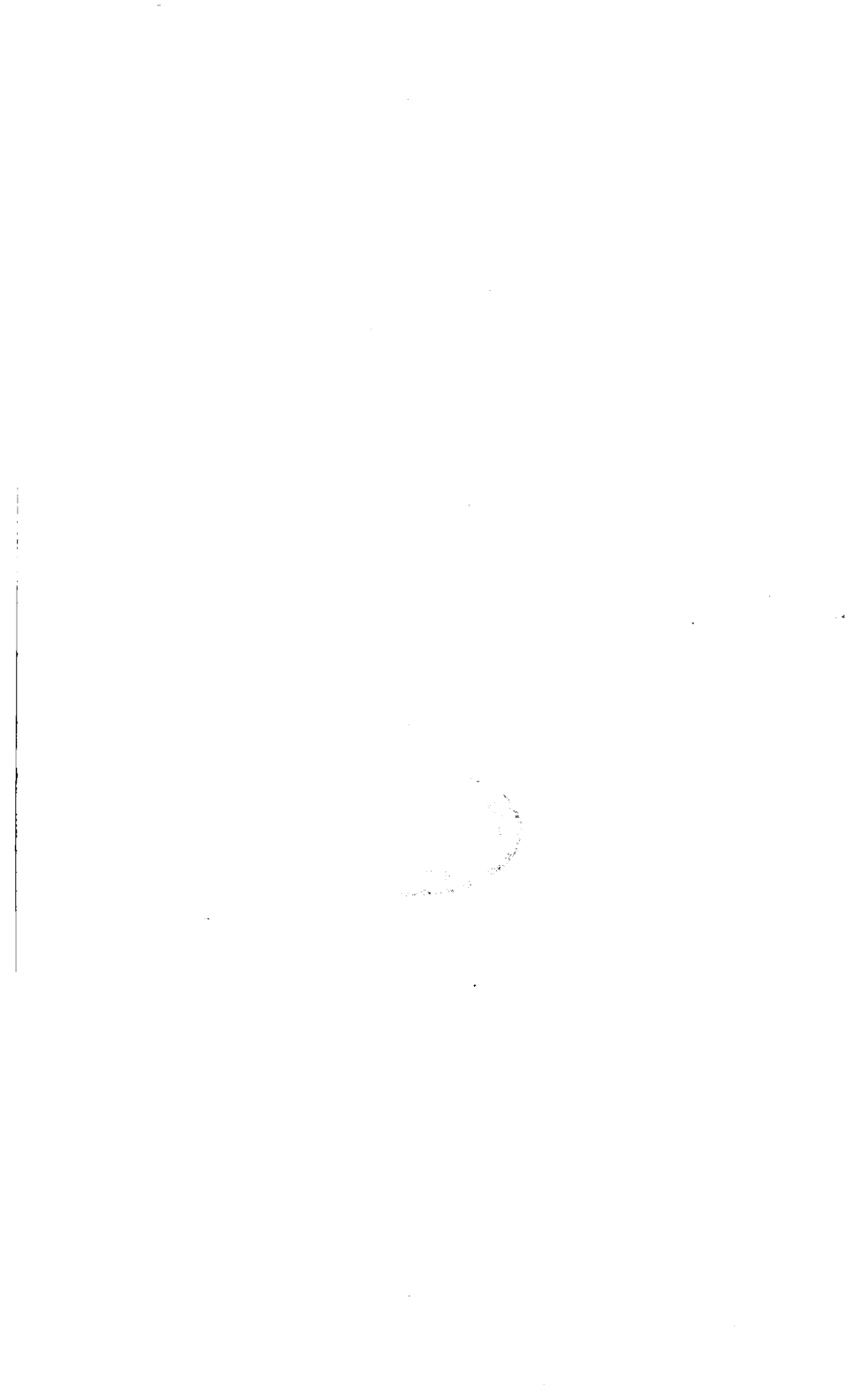

I. Értekezések.

1.

Az egészségről és ennek romlása okairól.

T. Albach Szaniszlónak pártalan, tisztelet jeléül.

A' hányféle anyagot szemlélünk magunk körül, ugyan annyi az eszköz, mellyel az ember, az észszel bíró, és tsak ö boldogitására élhet. Annyi tehát az eszköz, a' mellyekkel szándéka szerént bánhatik, hogy mindeddig mindegyiknek közülök még tsak hasznát sem vehette; 's igy a' tapasztalástól külön vévén a' dolgot, mit lehetne várni egyebet, mint azt, hogy az ember, egyet sem kivévén, itt létét legnagyobb javának és szerentséjének tartsa, 's valóban boldoguljon. — És még is mi ritkább a' földön, mint a' való boldogság? Mit hallunk gyakrabban, mint az itt létünk terheiről hangzó szünetlen panaszokat? Ez a' terhek tsak halállal szakadó lántzának mondja az életet, 's boldognak nevezi azt: a' ki abba soha sem lépett, vagy legalább még eszének ébredése előtt attól megmentetett. A' másik az ember sorsát alább helyezi a' barmokénál, mert ö érzi az élet terheit, és tudja, hogy szenved, holott ezek nem érzik vagy inkább nem értik ugyan örömeiket, de az ezeknél sokkal számosabb bajaikat sem. A' harmadik síralom völgyének vallván a' földet, 's igy ennek szépségéről és dússágáról megfelejtkezvén, tsak annak zordon oldalára függeszti szemeit, 's reményvesztve elmúlasztja felkeresni, és hasznára forditni annak számtalan, és tsak használtatást váró kintseit.

Mind ezek, valljon szüleményei-e a' világ javaival élni nem tudó setét tudatlanságnak, vagy az elpuhult kény telhetlenségének? Avagy pedig, hatalán nem is épen igy vannak ezek, a' mint mondatnak, mégis nem minden ok és alap nélkül ejtetnek ki.

Valóban az ez élettel való megelégedetlenség három okon épül; vagy t. i. az ember nem férhet a' világ javaihoz 's élet örömeihez, még tsak annyira sem, a' mennyire ez az élet szükségei kielégitésére megkívántatnék; vagy pedig a' javakkal, ha ezekre szert tehet is, maga élni nem tud; vagy végre azokkal élni nem képes, nem bir. — A' mi az elsőt illeti, az élet javaihoz féréstől sok akadályok hátráltatják az embert, de mind ezek között első helyet foglal annak embertársa; azonban mi módon történjék ez, itt vizsgálni nem szándékunk; sokkal elevenebben rajzolja ezt a' mindennapi tapasztalás, hogy sem akármilly toll tehetné. A' Természet adományaival élni nem tudó nem isméri a' földünkön levő tárgyakat és ezeknek használtatásuk módját; a' nembíró pedig nem egészséges; mi a' nemtudót a' tanulásra utasitván, tsak az egészséget, itt létünknek még a' szabadságnál és birtoknál is szükségesebb javát, szemlélni fogjuk, és vizsgálni: *miben álljon az egészség, és mellyek légyenek századunkban annak akadályai?*

Szép a' Természet, és olly dús, hogy voltaképen ismértetvén és használtatván, ki nem elégitett vágyat nem hágy bennünk, mert különben valóban tsak kinunkra öntötte volna keblünkbe a' vágyakat; de mulhatlan feltétel erre az épség, az igaz egészség, mellynek közbenjárása által képesekké leszünk a' Természetet, a' mint vagyon, érezni, megitélni, és haszunkra forditni.

Minthogy az egészség első és fő szüksége az embernek, ugymint a' melly nélkül minden javak és örömök nem javak 's nem is örömök, az itt elöször is a' kérdés: *miben áll az egészség?* mert minekelőtte bővebben valamelly tárgygyal foglalatoskodjék valaki,

szükséges, hogy a' tárgyat magát voltaképen ismérje. Az egészség az ember számos erejinek öszvehangzásában áll; a' ki ezen fellül még a' testének minden tagjait is illőleg alkotva birja, épnek mondatik: mi azonban itt egészségesnek akarjuk nevezni *azt, a' kinek mind alkotmányi, mind pedig erőbéli fele olly tökélletes, hogy mind egyik ezek közül megfelel eredeti rendeltetésének.*

Méltán bámuljuk a' Természet Alkotója számos míveinek, az élni szüntnek látszó portól kezdve, 's az ásványokon, plántákon, és állatokon végig menve, sokaságát; mégis mind ezek között nem ön hiusága hizelkedéséből, hanem erejinek 's tulajdonságainak számos és ékes volta miatt az első helyt foglalja az ember, és pedig ugy, hogy a' leghasonlóbb állatoktól ő reá menvén által nagy ugrás történik már magának a' testnek alkatmányára 's ügyességére nézve is; hát ha még a' határt nem tudó, sőt, a' hol ébren van, gyülölő tökélletesedhetést; a' jóhoz, széphez, és igazhoz még az akarat ellen is történő vonzódást; a' természeti mezitelenséget és fegyvertelenséget olly ditsőül pótló észt; és több más tsak egyedül ő neki tulajdon lelki tehetségeket veszszük, mit mondjunk? Nem de magasb helyen állván minden eddig ismért lények között, méltán tekinthet büszke tekintettel maga körül, és kérdezheti: ki hasonló hozzám? — ki, az erős oroszlán-e, a' sebes sas-e, vagy az iszonyu czet-e az, a' mellyet megnem hóditnék, hogy igy kétségessé lehetne az egész ismért föld feletti elsőségem? — A' midőn más lények vannak (mindenek); némellyek vannak, és egyszerü szívórúgó erejök által hatnak (az ásványok); mások vannak, hatnak, és létöket — de tsak az anyagit — a' külső természetből költsönözött 's magok valóságává változtatott szerek által eszközlik (a' növények); mások végre vannak, hatnak, nőnek, és szükségeik után a' vágyaktól kénszerittetve mozdulnak, de tsak a' készet felkeresik, sorsukat pedig nem javithatják, és a' testi szükségeken túl másokat nem ismérnek (az állatok); maga az ember az, a' ki a' testi szükségeit nem egyedül a'

vágyaktól kénszerittetve, hanem a' szükségnek belátása miatt elégiti ki, ugy; hogy a' kielégités módját naponként javithatja; a' testi szükségek kielégitésében pedig megnem nyugszik, — tovább kintelen ő menni a' szépnek, jónak, és igaznak láthatlan országába; itt vándorol, mint egy állati feléről megfelejtkezve, és szánakozással tekint le a' barmok sorába, mellyek a' tsupa testi 's anyagi örömöknél magasbakat és tisztábbakat nem ismérnek, 's vannak hogy legyenek; élnek, hogy éljenek, vagy inkább hogy eszközül szolgáljanak annak, a' ki eszénél fogva hasznukat tudja venni, az *embernek*. — Itt nyugszik ő meg, itt leli fel megelégedését és bánatot maga utánn nem vonható tiszta örömét; 's ez okból gyanitja, hogy *az ő rendeltetése* nem egyébb: mint *a' szépnek, jónak és igaznak isméretében naponként haladván, eljutni mindennek, a' mi őtet akár testi, akár pedig lelki képen boldogithatja, mindenek okának, 's végre mindenek Kútfejének isméretére.* Minthogy pedig a' földi lények fő poltzán látja magát, és érzi, hogy egyik fele a' földiekben megnem nyúgszik, azt gyanitja: hogy valamint egyenes teste is mutatni látszik, nem egészen e' földhöz tartozik ő, hogy itt más lényekkel együtt megszünjék lenni; hanem az isméretekben és jóságban, szóval a' tökélletesedésben szüntelen haladván, legbelsőbb óhajtása szerént az itt lét után is folytassa létét, mind inkább merülvén rendeltetésének mondott örömeibe. — De hol, mikor, meddig? ő erről nem tud, tsak tudni vágy, mire valók légyenek a' derült éjt annyira ékesitő égi testek. —

Az embernek ereji testiek, és lelkiek; az elsőkhöz tartoznak a' táplálódás, (az eledelnek vérré 's testté változtatása 's ennek szünetlen újitása); az izgathatóság (az izmoknak 's némelly más szálas részeknek az akarattól eredő, vagy a' külvilágból jövő ingerre történő zsugorodása) és az érzékenység (az idegeknek — nervi — érző tehetségök). A' lelkiekhez a' belérzés (a' szív) az ész, és az akarat. Ezen erők való értéköket tekintvén, illy sorban következnek egymás után: az ész, az érzés, az akarat, az érzékeny-

ség, az izgathatóság, és a' táplálódás. A' két első magának az embernek tulajdona; a' két következő neki más állatokkal, a' két utólsó pedig ezekkel és a' plántákkal közös; ezenkivül az utólsó igen sokat hasonlit az egész Természetben divatozó egyszerü vegyitő, és szivórúgó erőhöz. Tapasztaltatnak végre az emberben olly tünemények is, a' mellyek a' magnesi, villanyi, és Galvani erőkhöz igen hasonlók. — Mindezek együtt véve teszik a' Természetnek dús-voltát, bámuló vizsgálódásunknak fő tárgyát, az *embert*, a' kit a' régiek kisvilágnak neveztek, és valljon helytelenül-e? — Ha mindezek az emberben megvannak, munkálódnak, és egymás-közt illő arányban lévén öszve hangzanak: reá illik az egészség neve, alkalmas ő felséges rendeltetésének elérésére, és ha híven él velők, elis éri azt, boldogul, és boldogit. —

De honnan vagyon mégis, hogy mind ezek nem igy vannak? hogy a' midőn a' pillangó, a' hal, az uszó mászó, és a' madár oda tojja tojásait, a'hol azok nem tsak bizonyosan kikelnek, hanem létöknek első idejében eledelt is találnak; midőn a' méh, a' hangya és a' hód remek mivü lakhelyt készit a' bámulásra méltó rendü köztársaságának számára, szóval: midőn minden állat ismérí veszélyeit 's el is kerüli azokat, tud ellenben mindent, a' mi neki hasznos, és tsuda ügyességgel felis keresi azt, 's igy ön érzet (Bewusstseyn) nélkül is eléri rendeltetését: tsak az ember egyedül az, a' ki az ön érzete mellett is magát, rendeltetését és ennek eszközeit nem isméri, hanem vagy idealistaként az igazság horizonján túl az ábrándozatok határtalan országában veszti el magát; vagy pedig materialistaként a' gondolkozástól irtózván, az érzékek alá eső testnek és anyagnak — a' nélkül hogy általlátná az okát és módját — tulajdonitván mindent, elfelejtkezik a' benne lakó halhatlanról, és nem tsak az élet fáját, 's szüleményét a' testet, hanem magát is az ezeket eszközlő lelket is változásnak alája vetve lenni gondolja; továbbá tsak nem is gyanitván, hogy

a' határtalan tökélletesedés az ő rendeltetése, az érzékek ketsegtetésében keresi, de tsak keresi ám, boldogságát! — Midőn minden más állatokat az izlés, szaglás és más érzékek soha sem tsalják meg, az ember mind ezekre nem bizhatja magát; tetszik neki a' méreg is, ha édes, vagy jó illatu, külömben pedig írtózik ő a' legjobb gyógyszertől is. Tudja jól és érzi az ember, hogy tsak az igaz, a' jó, és a' szép boldogithatja őt igazán, bizonyosan, és állandóul: és mégis hanyan közülünk ragaszkodnak ehez a' mint illik? Midőn minden, a' mi él, a' plánta és az állat ritkán betegszik, könnyen gyógyul, és tsak különös esetben külső ártalom miatt hal el érettsége előtt: az emberi Nem egyedül az, a' mellynek legnagyobb része már első zsengéjében ki vész, és a' mi meg marad is, számtalan bajokkal küszködik, ezeknek óv és gyógyszereiket nem tudja, tsak veszéllyel tanulja, és benne valóban ritkaság a' természetes — elerőtlenedési — halál. —

Ki nem látja tehát, hogy az emberben számtalan a' rendetlenség; hogy ő illy a' rendeltetésével ellenkező állapotban ki nem jöhetett a' minden miveiben annyira bölts Teremtőnek kezéből; hogy tehát ő vele kellett valami változásnak történnie, a' melly miatt ő magát, rendeltetését és ennek eszközeit nem ismeri, tsak arról bizonyos, hogy ő előtte semmi sem bizonyos; hogy semmi sem elégitheti ki végképen vágyait; szóval ki nem győződik meg arról, hogy eredeti botlásnak — bűnnek — történnie, és ez által a' léleknek mintegy szélütött állapotba jönnie kellett? Innét vagyon, hogy az ész ált nem lát mindent, a' mi az ő való boldogitására szükséges; a' szándék vagy is az akarat nem akar 's tellyesit, sőt néha nemis akarhat 's tellyesithet mindent, a' mit az ész általlát 's helyben hágy; a' kedv változó; az érzékek kitsapongók és tsalárdok; a' test gyarló; a' tehetségek között nints öszvehangzás, és az aranyszabadsággal olly tetemes a' viszszaélés. — Ez az első és fő oka minden lelki és testi betegségnek 's erőtlenségnek, ha nem is mindenhol közvetlenül, de legalább közvetőleg.

Második forrásuk az embernél, mint akármelly más állatnál, számosabb és tetemesebb bajoknak, mellyek öt mind lelkében, mind pedig testében annyira elárasztják, hogy benne nem ritkán még tsak árnyékát is nehéz feltalálni annak, a' mi az ember eredeti rendeltetésénél fogva: *a' helytelen és a' Természettől elfajult élésmód.* — Tsak elég 's egészséges eledelre, ezt higitö vizre, tzélirányos ruházatra, és szabadságra vagyon szüksége az embernek, hogy élhessen, és pedig helytelen indulatoktól ment lévén boldogul élhessen; minden egyéb nem tsak szükségtelen és haszontalan, sőt a' mennyire az élet erőt gyakoroltatástól és az erősödésre való alkalomtól megfosztja, vagy egyenesen erőtleniti, a' képzelt szükségeket 's igy a' gondokat is szaporitván a' lelki tehetségeket erőlteti 's zavarja, vagy legalább a' léleknek nyugalmát elrabolja; a' rendes létében olly kellemes emberi szivet indulatokkal eltöltvén undokká, 's másokhoz rémitövé, magához pedig kinzóvá tészi 's a' t. ártalmas is.

Tsak az illy élethez szokott álmivelődésü emberek között történik meg, hogy a' szíve alatt gyümöltsöt viselő kegyetlen, ne hogy mások terhes voltát észre vegyék (az elhajtásra törekedő szörnyetegről rémülök tsak emlékezni is) pólázza magát, és igy a' még világba sem lépett ember tsirának szabad kifejlődését gátolván, ezt egész életére nyomorulttá tészi; más izben pedig, ha az Anya megis kiméli azt, bántja az Atyának féktelen kegyetlensége, bujasága 's t. e. Sőt már a' fogantatás előtt megvettetik gyakran a' szánakozásra méltó életnek alapja, midőn olly személyek kelnek öszve, a' mellyek erőtlenek, mert ugyan nemzhetnek-e ezek mást, mint nem egészségest? — Ki ki tehát valamelly bajban senyved, vagy álljon elvégképen a' házasságtól, vagy minek előtte ehez fogjon, vesse magát az *egyedül gyógyitó* orvoslás alá; külömben nem boldogitni, hanem boldogtalanitni fogja azokat, a' kiknek nyomorult életet adand. De a' szerelemről is, ugymint már maga a' Természet által rendelt öszvekeltető szerről, a' melly pedig száza-

dunkban a' legritkábbak közé tartozik, nem kell megfeledkeznünk; ez is a' tökélletes ember termesztésére szükséges — volna.

Minekutána pedig a Világnak új polgára már meglett, az anya, a' bába, és a' dajka nem ritkán jó szándék mellett is, egyenlőképen törekesznek annak vesztére. — A' bába ugyan, vélvén, hogy a' nagy Természet, a' melly minden más állatoknál maga visz mindent véghez, tsak az embernél, miveinek remekénél, tehetlen, vagy akaratos, számos — minél pedig számosb annál ártalmasabb — Theákkal erölteti a' has tisztulást; a' kezeket és lábakat, mellyeknek szünetlen mozgásuk a' kifejlödésre elmellözhetlen, póláha szoritja; különféle erökkel bíró füvek forrázatában föröszti, 's t. hogy a' babonás itt ott divatozó 's nem ritkán ártalmas héjábavalóságokról halgassak, és igy a' még bimbóban lévő élet erőt, a' mellynek már magával a' szokatlan levegővel is érintésbe jönni bajos, még más szükségtelen ártalmakkal is küszködni kiszteti.

Az anya, és pedig tsak az emberi anya olly kegyetlen, hogy attól, a' kit szült, megtagadja az egyedül tzélirányos tápszert, az anyatejet, és más aszszony avagy állat tejével, vagy péppel (Wasserkost, a' Magyar még szerentsénkre megnem nevezheti) tartja, de mi sikerrel? mutatja ezt a' vérnélkül lenni látszó 's fonnyadt bőr, üvegfényü szem, itt ott tsirázó fekete fog, az alig emberhez hasonló alaku kis váz, a' mellynek azonnal, vagy később bizonyos következése az aszadás (Abzehrung, tabes), vagy tsontizdaganat (Englische Kr. Rhachitis), mirigy gyuladás (Scrophulae) 's a't. Söt nem tsak a' kisdednek árt az illy tsalárd szülő, hanem ön magának is hoszszas 's veszedelmes gyermek ágygyal, a' mellyben t. i. nem tsak szülést 's ennek bajait, hanem a' tejszáradást is ki kell állania, gyakrabb terhességgel 's t. e. a' mit emliteni sem szükség annak, a' ki tudja, hogy a' Természet minden ö ellene elkövetett hivtelenséget bizonyosan megboszszúl. De nem tsak tejének megtagadása által árt az anya, hanem az által is, ha szoptatás közben búsul,

fél, haragszik, irigykedik, a' férjét nem kerüli, hevitö, az az füszeres, vagy szeszes táplálmányokkal él, vagy havi tisztulása is megjelenvén szoptat; mind ezek által a' téjnek jósága elváltozik, söt néha méreggé is válik. — Valamint pedig a' tejen kivül még más szükségei is vannak a' kisdednek, épen ugy a' téj héjányán vagy rendetlenségén kivül még más akadályokat is vethet az anya annak egészségének. Illyenek a' keresztség, a' tisztaság, a' levegö és más eledel körül történö rendetlenségek és extremumok; mert mind ezek a' tsak fejlödni kezdö emberbimbót vagy egészen letörik az élet fájáról; vagy legalább egész életére lelki vagy testi, avagy mind a' két felében bénnává tészik, 's ezáltal magát az életet, a' számtalan örömök forrását, valódi igává változtatják.

Egy fontos tárgyat, mivel itt ennek helye, a' melly engem valahányszor a' Pesti halottak lajstromát fogom kezembe, könnyekre, vagy legalább mély sóhajtozásra indit, el nem hallgathatok, söt inkább óhajtom, hogy tiszta szívböl eredett szemrehányásul szolgáljon édes Hazámnak. — Minekutána t. i. lehetlen véghez vinni, hogy törvénytelen származásu gyermekek ne születtessenek, a' mindennapi tapasztalás pedig, p. o. a' mondott Pesti halott lajstromban mutatja, hogy az illy szerentsétlenek többnyire 's nem ritkán talán eszközlött halállal mulnak ki, ez lévén a' polgári társaságnak rendeltetése, hogy az igazságtalanul szenvedö bátorságba tétessék, nemde nekünk is, más nemzetek példájára, szoros kötelességünk lenne Lelházat (Findelhaus) állitani, a' mellyben az illy ön bünök nélkül szerentsétlenek befogadtassanak, neveltessenek, tanittassanak? — De, fájdalom! tsak olly intézetek forognak eszünkben, a' mellyek inkább a' hiu fényüzést, mint a' való szükséget és hasznot elégitik ki, és a' mellyek mától hónapig tartván, még tsak a' hiu tzéljukat sem érik el. Nem lenne-e elsö szükségünk az illy Lelházra, Polytechnicumra, Örültekházára, Mívházra (Arbeitshaus) 's t. e.?

Fejlödni kezdvén az elsö fogak, a' kisdedet azonnal elkellene választani; mert ezek által nyilván

jelenti a' Természet, hogy a' kisded ekkor, valamint más ételt is megőrleni, szintugy azt megis emészteni képes; az emlő tehát felesleges, sőt ártalmas is, mert a' fogak az emlőkre nézve igen alkalmatlanok; maga az anyatéj is igen sűrü 's nehéz emésztésü lévén több bajt mint hasznot okoz; ide járul még az is, hogy az anya igen sok izben az első fogzás táján megkapja tisztulását, és igy, ha szoptatni meg nem szünik, két felé nedvtelelenitödvén száradásnak, sorvadásnak, más szunyadó bajok kifejlödésének nem egyszer lesz áldozatjává. — Maga a' fogzás a' minden bajtól ment gyermekben párosan és közel észrevehetlenül történik; a' hol pedig a' szerentsétlen már a' szülöktöl örökitett valami bajt, rendetlenül és különféle fájdalmak között, fejforróság, görtsök, a' sok izben hasznos hasmenés 's t. e. mellett megy véghez, boldog! ha századával előre haladó, és a' Természethez hív orvos felügyelése alatt. — Tart pedig az első fogzás mind addig, a' mig a' böltsesség fogai (18—24 évben) a' testtel együtt nöni meg nem szünnek. Minél fiatalabb a' gyermek, annál bajosabb és veszedelmesebb reá nézve a' fogzás.

A' második fogzás a' hetedik élet évnek bételésével kezdödik, és pedig ugyan azon renddel, a' mellyel az első történt; ki hullnak ekkor a' négy első vágó fogak, a' szem, és a' két első zápfogak minden oldalon és félen; a' többi három zápfog sohasem változik, vagy tsak rendkivül.

A' századunkbéli gyermekeknél olly gyakor mirigy daganat (scrophulae) és tsont lázulás (rhachitis) eredete és okai igen sokat feszegették az ember szerető tudósok figyelmét; legtöbben állitják, hogy ezeknek okaik:

1ör a' *himlőoltás*; nem mintha maga az oltás lenne veszedelmes, a' talán ki nem jött test tisztátlanság miatt (a' köznép véli, hogy a' természetes emberi himlő tisztitja a' testet); mert hiszen 7század előtt, midőn a' Himlőnek még tsak híre sem volt, sokkal izmosabbak voltak az emberek, mint későbben; hanem azért, mert a' himlő anyag nem közvetlenül

a' tehénből, hanem más — többnyire egészségtelen gyermekből vétetik, 's ez által nem tsak a' kevés napok alatt elmuló himlö, hanem az egész életben nyomoritó senyvek is a' nem egészséges nedvvel együtt vitetnek által; — a' figyelmes anyák igaznak fogják találni állitmányomat, a' mellyek himlö oltás előtt ép kisdedeiket ezutánn különféle bajokkal küszködni látják, — ugy, hogy valóban nagy kérdés: ha vallyon tanátsosabb-e az illy oltás a' semminél? Az ép himlö anyaggal történt oltás valódi megváltás; a' nem éppel pedig tsapás.

2ik ok *a' szülőknél helytelenül gyógyitott rüh, buja senyv; a' mértéken túl vett higany (mercurius) és más gyógyszerek; a' részegitő 's mind a' merő, mind pedig hig részeket rontó italok;* — mind ezek elrontják 's elmásitják az egész emberi tetemet; már pedig az, a' ki maga nem bír ép nedvekkel, hogyan adhat épeket a' nemzendőnek? Melly szigoru törvényekre lenne tehát a' házasság dolgában szükségünk, mellyeknél fogva tsak azok házasodhatnának, a' kik ép és tsak igy boldog 's boldogitó emberekeket nemzhetnek. —

3ik *az idejének előtte, vagy a' gyermeknek erején fellül történt ész erőltetés.* — Alig kezd a' fejlödő gyermekben kevés észbéli tehetség mutatkozni, már is a' tanulandó tárgyakról; az idö felosztásáról, és a' szünetlen elfoglaltatásról vagyon a' szó; iskolába küldetik a' kevés évü gyermek, hogy ülni tanuljon, és ha korához képest, az az gyermeki módon gondolkozik, beszél, és tselekszik, keményen dorgáltatik; a' honnan az következik, hogy a' lélek és test között mind inkább vész az arány; az első bámulást gerjeszt, holott az utolsó szánakozásra méltó; már 12 évében sok öreget halad ugyan meg esze nyilt és gyors voltával, de az artznak rántzai és (városi) szine is, a' hátnak 's lábaknak idomuk s. t. e. ötven esztendöst színel, és igy férjfiui korban — ha még eléri ezt — midön a' tezmészetesen, az az a' lélek 's test közötti arányra ügyelve és erőltetés nélkül nevelkedett ember virágzani kezd, ö aggod, a' nyomorult

testben élendö életre mint igára tekint; az igazán nagy tettekre elégtelen, és mind magának, mind pedig másoknak terhökre vagyon; szóval hasonló a' meleg ágyban erőltetve érlelt gyümöltshöz, melly a' természetessel tsak a' külső alakában egyez meg. Minő polgár, minő mívész vagy tudós, minő férj és atya, minő barát lesz ebből, föképen minekutána maga az ész miveltség is tsak bizonyos oldalu; tanulunk, hogy tudjunk beszélni, nem pedig élni és mívelni. Minden figyelem tsak az észre fordittatik, a' szív pedig, a' mellyre végképen minden mívelésnek tzélozni kellene, parlagon, vagy szinte a' leg vadabb indulatok rabságába bilintselve marad. — A' második fogzás beállása előtt legfelebb tsak mulatásképen tanátsos a' gyermeket tanulásra fogni; e' korban, valamint későbbekben is, az első és fő szorgalom az ártatlanság megovását; és a' szív nemesedését tekintse. Végre

4ik ok *a' kisdedeknek a' tiszta levegővel, hideggel, meleggel, test gyakorlással, egyszerü, de kemény étkekkel küzködni nem engedése;* a' természetet háborgató kávétól, bor és más részegitőtől, 's átaljában mindentől, a' mi orvosi erővel bír, nem óvásuk; mind ezek a' Természettől, a' mellyen kivül nints boldogság, eltávoztatják az embert, mind magának, mind pedig másoknak sok izben kipótolhatlan kárával.

Ezek a' gyermeki kor betegségeinek, és az emberi Nem erőtlenedésének fő okai, a' mellyek, ha dúlni meg nem szünnének, kevés század mulva oda jutna Nemünk, hogy az embernek, a' tökélletes embernek, képét tsak a' molrágta könyvekben lelhetnők mégfel, magunk pedig minden feleinkkel együt tsak ember árnyékok lennénk. — De a' Világnak határtalan böltsességü Kormányozója századunk elején tüntetett fel egy tsillagot, a' melly az embereket az elhagyott természetes életre viszszatériteni fogja; — az új Gyógy rendszert értem; de ezt még most nem tudjuk betsülni.

A' Gyermeki kornak a' nemző tehetség kifejlődésével, vagy is a' serdüléssel szakad vége, és ezzel mind a' két Nemnél az ifjui vagy is a' virágzó kor kezdődik. Itt a' hely, a' mellyen az igaz nevelésre

minden kitelhető figyelemmel figyelnünk kell; a' vágyak, létünknek 's boldogságunknak ama hatalmas eszközei kezdenek, ekkor fejlödni, és mivel egy részről a' szemérem az erőnek helyt enged, másról pedig az ész a' kormányra még elégtelen, más kormányra van szükség; a' Nevelőére. De e' kormány okos legyen, az az mindenhol okokon épüljön, és a' Nevendék is lássa által azokat, hogy igy az ész, a' gondolkozó tehetség fejlödvén, ő maga is lassanként készüljön a' nagy világban annyi viszontagságok között élendő életre. Valamint tehát gyermek korban inkább kormányozó volt a' nevelés, ugy az ifjuiban barátságos legyen.

A' fejlödő indulatok között fő figyelmet érdemel a' nemi ösztön, a' melly azon kivül, hogy ekkor igen heves, még felette veszedelmes is, a' még ki nem fejlődött 's minden, föképen pedig a' legnemesebb nedvére szorult testnek romlása miatt. Ha minden, a' kinek nevelni szerentséje vagyon, voltaképen érezné e' tárgynak fontosságát, minden kitellő szorgalommal azon lenne, hogy a' serdülő ifjuban a' nemi ösztön minél tovább szenderedő állapotban maradjon, és inkább a' tudás, tetszés és más korbéli vágyak táplálatván az elsőre még tsak gondolni sem lehessen; midőn pedig az már tsak ugyan ébren van, mind vallásos, mind pedig tapasztalásbéli tekintetben villágositassék fel a' serdült e' tárgynak fontos voltáról, de ne a' képzelődést gyujtó könyvek, hanem barátságos közlések, és élő példák által; számittassanak elő ama közel számtalan szerentsétlenségek, a' mellyek ezen ösztönnek, föképen a' magányban történt — a' ki olvassa, értse — viszszaélését követik, a' mellyek t. i. nagyobb dulást okoznak nemünkben, mint minden dühös háboruk. De a' felvilágositás maga is mindenkor ugy történjék, hogy tsak a' már tudottak érintessenek, új gondolatok pedig ne közöltessenek, különben könnyen nem hasznot, hanem kárt hozandó. Ez ösztönnel a' testnek tökélletes kifejlődése előtt történő viszszaélés okoz: test erőtlenedést, aszadást, félénkséget, gyávaságot, lángoló, de nem tartó erejü észt, elégedetlenséget, kora vénülést s. t. e. mellyek ugyan századunkban gyakrabb tünemények az óra ütésnél.

A' *Tudásvágy* a' második ösztön, a' melly ekkorban, azonnal a' nemi után érdemel figyelmet. Már elég erős lévén ifjui korban a' lélek mindennek, a' mire az életben szüksége leend tanulására, itt az idő, a' mellyben tanulni lehet és kell; de mit? puszta elmefuttatást, vagy pedig olly tárgyakat, a' mellyeknek áltuszván rajtok, hasznukat nem veheti! Oh nem, vannak olly tárgyak, a' mellyek mindenkinek szükségesek, és ismét ollyanok, a' mellyek bizonyos hivatalokban kivántatnak tsak meg; az elsöket u. m. a' vallást, nyelveket, számvetést minden esetre, az utóbbiak közül pedig tsak azokat kell tanultatni, a' mellyekre az ifju természettől alkalmas, és e' természeti alkalmasság határozza el a' választandó hivatalt; mert tsak ott, a' hol a' Természet magot vetett, nevelhet a' Nevelés tehetséget; ott pedig, a' hol a' mag a' Természet által megtagadtatott, nevelni akarni balgatagság és hasztalan erőlködés, a' mellynek nem más a' következménye, minthogy olly állapotba tolatnak az emberek, a' mellyekre nem valók, mind magoknak mind pedig a' polgári társaságnak soha el nem fájlalható kárára. Nem az a' boldog, a' ki magas, hanem az, a' ki a' magához legillöbb poltzon ül. Melly boldog lenne az emberi nem, ha minden tagjai tsak a' tehetségeikkel arányos poltzokat foglalnák! —

A' *tetszésvágy* is, a' melly az ifjúi korban nem ok nélkül olly hathatós, nagyobb figyelmet érdemel, mint a' minőre méltatik. — Munkát irt egy hazánkfija a' boldogulás mesterségéről, és ebben fő elvül ajánlja a' tetszés vágyat, ha t. i. boldogulni akarunk, igyekezzünk tetszeni; de természetesen az igazság sértése nélkül; és vallyon helytelenül-e? A' ki minden méltónak tetszeni óhajt, az igyekezik a' tetszésre méltó, az az jó, ügyes, és tudós lenni; már pedig mi jobb ezeknél? E' vágynak kimívelés héjánya egyik fő bélege Nemzetünknek, a' mellynek igen számos fijai megelégszenek azzal, ha ök magok képzeletök szerént boldogulnak, más embertárssal akár mi történjék is, akár mint érezzen és vélekedjék is ö felölünk, nem törödnek; Chinai fálként választja ez Nemzetün-

zetünket másoktól, és tészi, hogy a' midőn ezek óriási lépésekkel haladnak a' köz boldogság felé, mi igazságtalan jogaikhoz ragaszkodván, 's kiki magának élvén, a' közboldogságról még tsak nem is álmodhatunk.

Az igazhoz, jóhoz és széphez vonzó vágy is, a' melly az emberi méltóságnak alapja, mindenkor ugyan, de főképen e' könnyen dagadó életszakban kívánja figyelmünket, melly, ha ekkor a' lehetőig kinem míveltetik, nehezen ébredfel többé, és az illy szánakozásra méltó egymi egyedül külső alakjánál fogva viseli a' nagy *emberi* nevet.

Ki míveltetvén a' jó vágyak, önkényt jóvá és nemessé lesz ugyan az ember, ugy, hogy különösen a' helytelen vágyak (tsak környülmények által lehetnek illyekké) és a' szokás által ezekből lett indulatok ellen különösen küszködni nem szükséges: mivel azonban a' kimívelés sok időbe kerül, a' már jelen lévő indulatok pedig addig is árthatnak, azért lehet ugyan ezeket is egyenesen tzélba venni, de mindenkor, a' mennyire lehet, nemes és emberhez illő eszközökkel, és a' jó vágyakat gyakorolva, p. o. látunk valamelly ifjat roszra hajlani; ne félelem által igyekezzünk őt a' mondott rosztól idegeniteni, hanem elmés, fontos és kedveltető képzeletekkel, p. o. hogy mind ezek az ő egészségének, betsületének, kellemességének s. t. e. ártanak.

Ha pedig a' Természet Ura bölts végzéséből szívünkbe óltott jó vágyak ki nem míveltetvén, a' helytelenek bennünk elhatalmaznak, a' mi annál bizonyosabban megtörténik, minél több erővel bírunk, hol lelhetünk bővebb ész — szív — és test bajforrást? mert ekkor az észnek egyedül bátoritó, a' szívnek pedig boldogitó kormányától megfosztatva, tsak a' vad indulatok hullámainak játékai vagyunk, melly esetben mit kelljen tőlünk várni, nem nehéz kitalálni. E' korban tehát ritkán másokban, hanem többnyire magában az ifjúban kell keresni minden bajok okát; és valóban az ekkor elkövetett hibák mind a' kornak gyengesége és az egész életre befolyása, mind az indulatoknak hevességök miatt a' legfontosabbak.

PAPA KÖNYTÁRA

Vizsgáljuk már különösen a' Természetnek anyagi remek mivét az Aszszonyt, minő bajoknak légyen ez ifjui korában kitétetve, és mellyek ezeknek forrásaik? Valamint a' férjfiúnak fő tehetsége az ész 's ennek munkája a' gondolkozás: épen ugy az aszszonyé a' szív, 's ennek foglalatossága az érezés; ezt *kimívelni*, az az sem nem tompán hagyni, sem pedig ábrándozóvá, levegőben szállóvá, a' haragra, szomorúságra, szerelemre ok nélkül is ragadóvá, hanem *mindenhez, a' mi jó és szép, igazán érzékennyé és hivvé tenni*, egyik fő tiszte a' Nevelésnek. Ha ez elmulasztatik, és az aszszonyi szív ki nem fejlődve marad, érzéktelen ő, és ama a' boldogitásra termett lény, „larva sine cerebro" igaz férjfiunak tiszteletére 's forró szeretetére számot nem tarthat. Minő feleség, és minő anya lehet ebből, a' mellynek keblébe semmi nemesebb érzés nem juthat? — Azonban, ámbár igen sajnos a' ki nem fejlett szívü nőnek sorsa mind magára, mind pedig másokra nézve, még is sokkal sajnosabb, sőt félelmesebb azé, a' melly a' másik vég ponton különféle indulatoktól szűnetlen ragadtatik, a' feszült képzeletektől faggattatik, és méltó gyanut gerjeszt, hogy ő nem tsak jó társ és nyájas anya, hanem még okos és ügyes gazdaszszony sem lehet, ü. m. a' melly mindenkor másképpen érez, gondolkodik és mivel, mint a' hogyan kellene, és igy azt, a' mi az ő tiszte, elmulasztja, sok helytelenségeket pedig elkövet, a' mellyeknek végezetök, ha nem is mindenkor a' háznak szerentséjébe, de legalább ennek boldogságába kerül. Kettő pedig e' feszült állapotnak az eredete: az olvasas, a' hová a' játékszint is, ha féktelen, számithatni; és a' társalkodás. — Az aszszonyi szívnek mívéltetése abban álljon: hogy ez mindenhez, a' mi szép és jó, igazán érzékeny és hív légyen; az igaz szemérem által pedig mindentől, a' mi szembetünő, viszszatartassék.

Az *örökös ülés, a' zárt 's romlott levegő*, a' *sok eledel, és a' szertelen elme feszités is a' leánynak betegitő okai közé tartoznak.* Itt létez a' havi virágzás nehéz megindulásának, fájdalmas görtsös folyásá-

nak, 's erötlenitö voltának eredete; innét ered a' sápkór (chlorosis), innét a' színetlenség, kedvtelenség, és a' hervadt tetem, mellyek által az e' korban olly bájló míve az Urnak nem ritkán szánakozás tárgyává lészen. Minö erőt és testet adhat ez másoknak, midön maga is tsak nyomorulttal bír? Mi módon fogja ez a' terhességnek, szülésnek, gyermekágynak és szoptatásnak bajait ki állani? Valóban félre vetvén az elmefeszitést, és tsak az Aszszonynak szükséges tárgyakkal megelégedvén, a' testnek kell kedveznie a' nevelésnek, hogy igy a' nö maga igazán kifejlödvén, ép testet adhasson egykor másoknak is, és elérvén az óhajtott vénséget, kora halálával sem az imádóját, a' férjét, sem pedig a' külömben gyámoltalan árváit kétségbe ne ejtse.

Vannak végre az ifjui korban lévö nö nemnél még némelly bajforrások, a' mellyek, minthogy önkényesek, épen megbotsáthatlanok; ide tartozik: a' mellsajtó, az artzfestés, és a' tántz. Az elsö tsekély, hiú, és tsak a' felesleges gondolkozásuaknál értékes haszon mellett számtalan, és közel ált nem látható károkat hagy maga után. Ugyan is, szoritván a' mell üreget, akadályoztatja a' lélekzést és az ez által történö véréledést, a' vérkerengést, idövel szükebbé teszi a' mellet, és minthogy a' tüdök ki nem terjedhetnek, a' beléjek tóduló vér által pedig kifeszittetnek, a' gyenge vér edények könnyen megrepednek, vérköpést, tüdö fekélyedést, és igy halált is okoznak. — A' has zsigerei is meg szorulva lévén, az emésztés, felszivás és kiüritès munkáit nem tellyesithetik, és igy az életnek 's egészségnek gyökere megtámadtatik, ök magok ki nem fejlödhetnek, föképen pedig azok, a' mellyek egykor a' magzatot magokban foglalni és növeszteni fogják; a' medentze tsontok kinem tágulhatván a' nehéz, söt talán lehetlen szülést bizonyossá tészik, és reménnyel ketsegtethetik, hogy egykor a' szülés darabonként történni fog! —

Azok, a' mellyek nem az észnek szépségével, szívnek nemességével, nyájas és kellemes maga viselettel, hanem alakkal akarnak tetszeni, az artzot, a'

fogakat, és néha a' hajakat is ama színekkel vonják bé, a' mellyek ő itéletök szerint a' legszebbek. Ezek nem tudják, vagy meg nem fontolják, hogy a' színek többnyire mérges értz készitményekből lesznek, a' mellyek tehát hoszszas alkalmaztatás után bizonyosan ártanak, legalább is az artz börét színetlenné, petsétessé, 's rantzossá; a' fogakat advasokká tészik, a' hajakat pedig kihullatják, 's igy a' tsekély tartásu és talán tsak az ő képzeletökben történő tetszés után, hoszszas, az az halálig tartó éktelenséget hagynak magok után.

A' tántz is, az igen heves, sok bajt, sőt halált is okozott már. Tüzbe jövén a' látás és láttatás vágyától tántzterembe szóllittatott nő, meghevül, és a' friss levegő, 's hives ital után sóhajtozik; haszontalan ekor az állitás, hogy minden hirtelen változás ártalmas; hidegre megyen, kitakarja a' mindenfelé tágulni akaró mellet; minél hidegebb, annál jobbnak vélt italt kér, és tsekély örömét tüdő vagy más gyuladással, 's ezt követő sorvadással 's t. e. fizeti.

Ezek mind a' két nemnek ifjui korában a' betegségeknek forrásaik, mellyek légyenek azok a' későbbi korokban? vizsgálni fogjuk máskor alkalmas időben.

Harmadik általányos és igen gyakor forrásuk a' testi és lelki bajoknak a' *helytelenül*, az az külsőképen, avagy belsőképen ugyan, de nem tzélirányos szerekkel *orvosolt bör betegségek.* E' baj is valóban ezer fejü sárkány, de a' mellyre mind ekkorig, fájdalom! igen kevés figyelem fordittatott.

Dr. Ivanovics.

2.

A' fénylő és tüzes levegői tüneményekrül.

1. *Fénylő légtünemények.*

Fénylő légtüneményeknek azok a' jelenetek mondatnak, mellyek eredetüket a' nap sugaraitul vévén, világoskodva mutatkoznak a' levegőben. Az illy jelenetek eredete kétfélekép történhetik, t. i. a' nap sugarainak megtöretése, és viszszaveretése által.

A' napnak fénye, a' természettudósok állitásai szerint, egyenes vonalokban terjed tovább; mellyeket mi sugaraknak nevezünk. Ha a' sugarak egyik szerterületbül (medium) egy másik külön nemübe (p. o. a' levegőbül, vizbe), érintkezésök pontjánál tompa vagy hegyes szögletet képezve mennek át: bizonyos — gyengébb vagy erősebb — ellenállásra találnak, 's e' miatt előbbi irányukat megváltoztatják, vagyis, a' mint mondani szokás, megtöretnek. De, ha a' sugarak az új szerterület fölszinére függőlegesen — vagy is egyenes szögletet képezve — esnek, megtöretést nem szenvednek. Hogy pedig az előbb érintett esetben a' sugarak valósággal megtöretnek: mindennapi példák bizonyitják. Igy p. o. ha a' vizbe egyenes bot eresztetik: az mintegy eltöröttnek fog látszani; vagyis, a' botnak vizben lévő része, a' vizfölöttivel tompa szögletet képezend. Ezen jelenet, egyenesen a' sugártöretés következménye. Mi ugyanis a' testeket tsak azon irányban (directio) láthatjuk, mellyben a' tőlök viszszavert sugarak szemünkhöz jutnak. Ha tehát a' sugarak p. o. jobb felőlről jönnek szemünkhöz: ugy fog nekünk látszani, hogy a' test valósággal jobb felül van, habár az bal oldalrul állana is; ha pedig a' sugarak balrul jőnek, maga a' test is szinte a' bal oldalon lévőnek mutatkozik, ámbár az valósággal jobb felül van is helyezve.

A' sugártörés által okozott változásnak igen könnyen utánozható példáját 's bizonyságát láthatni még, p. o. ha valamelly átláthatlan edény fenekére egy pénzdarab tétetik, 's az edénytül az ember annyira eltávozik, hogy a' fenekén lévő pénzdarabot ne láthassa. Ekkor állapodjék meg, 's töltessen valaki által az edénybe vizet. Az edény feneke tüstént fölemelkedettnek fog látszani, 's benne az előbb láthatlan pénzdarab is szemlélhetővé lesz. Ez pedig onnét van, mivel a' pénzdarab által viszszaveretett sugarak, mellyek előbb szemünkhöz nem juthatának, — a' vizbül levegőbe át jövetelek alkalmával megtöretvén, szemünk felé hajló ferde irányt kapnak, 's az előbb láthatlan testet eleibénk tüntetik.

Megemlitendő még végre a' sugártörés tárgyában azon körülmény, hogy a' megtörött sugár több — szám szerint pedig 7-féle szinre oszlik u. m. vörösre, narancs-sárgára, sárgára, zöldre, világos kékre, sötét kékre, és violaszinre. Ennek valóságárul meggyőződhetni a' harmattseppen, gyémánton 's köszörült üvegen megtörött 's az emlitett 7 szint változólag játszó sugár szemlélése által.

A' fénylő légtüneményeknek másik szülő oka a' sugarak viszszaveretése. Tudva van ezen kivül az is, hogy ezen viszszaveretés nélkül a' homályos testek a' mi szemeink előtt láthatlanak volnának; mert mi tsak úgy vagyunk képesek a' tárgyakat meglátni, ha a' rájok eső fény, általok, szemeink felé viszszaveretik. Az pedig, valyon bizonyos test, a' sugarakat gyengén, vagy erősen veri-e viszsza: annak alkata, különösen pedig fölületének minősége által határoztatik meg. Igy p. o. a' fehér testek sokkal erősebben viszszaverik a' sugarakat, mint a' szinesek, ugy szinte a' sima fölületüek is jobban, mint a' göröngyösek, egyenetlenek. Még az átlátszó, vagyis a' sugaraknak egy részét magokon keresztül botsátó testek is birnak valamelly tsekély viszszaverő tulajdonsággal; mert különben általunk láthatlanok volnának. Illyen testek p. o. a' viz, 's különösen a' levegő, melly utóbbinak közeleten való láthatlanságát nem tsak nagy mérték-

beni átlátszósága, hanem azon körülmény is okozza, hogy mi annak mindenkor közepette lévén, határát nem szemlélhetjük. Nagyobb távolságnyira nézve azonban, midőn t. i. nagy levegőtömeg fekszik előttünk, mégis láthatóvá lesz, 's kék szint öltözve magára, közönségesen ég-nek mondatik.

A' sugarakat közvetve (mediate) viszszaverő minden testnek sima fölülete tűkörnek neveztetik. Lehet pedig ez természetes, vagy mesterséges. Igy p. o. a' tsendesen álló viznek, vagy kénesőnek, — ugy szinte más folyékony testnek fölszine is, inkább, vagy kevesbbé — természetes tűkröt képez; a' simitott értzlap, 's a' köszörült és egyik felén kénesőpéppel bevont üvegtábla pedig mesterséges tükröt. Meg kell azonban jól jegyezni, hogy a' tűkörnek nevezendő sima fölület, nemtsak az eredetileg, vagyis közvetlenül bele ütközött sugarakat veri viszsza, mert ez, a' mint már fönebb érintettük, minden látható testnél megtörténik; hanem egyszersmind a' reá *közvetve* hatottakat is; azokat t. i. mellyek már előbb egy másik testbe ütközve, 's azáltal viszszaveretve löveltek fölületére.

A' sugarak viszszaveretésének bizonyos szabálya van, az t. i. hogy a' test fölületére lövelt sugár ugyan azon nagyságu szögelet alatt veretik viszsza a' testtül a' függőleges vonal ellenkező oldalán. Ha tehát a' sugár az ütközés pontjából eredni gondolt függőleges vonallal p. o. 5. foknyi hegyes szögletet képezve esik a' test fölületére: ugyan 5 foknyi hegyes szöglet alatt fog attul viszszaveretni a' függőleges vonal ellenkező oldalán. Ha pedig a' sugár függőlegesen hat a' test fölületére, ugyanazon függőleges irányban fog attul viszszaveretni is.*) Ezen szabályon alapulnak a' tűkörbeli viszszasugárzások minden jelenetei, 's különösen

*) Ugyan ezen szabálynak van helye a' testek összeütközése után keletkező irányra nézve is. Valóságát pedig mindennap tapasztalhatni a' golyózásnál (billardozásnál), mellynek egész titka 's mestersége, az ütközés és viszszaveretés szögletének pontos meghatározásában, 's szemmértékes alkalmazásában áll.

azon tudva lévő körülmény is, hogy p. o. a' tűkör jobb felén álló 's magát a' tükörben nem látó személy alakja, a' balfélen, a' tűkör középvonalától ugyan azon távolságban álló személynek teljesen látható.

Ezeket szükséges volt a' sugártörésrül és viszszaveretésrül röviden előre botsátani, hogy a' következve leirandó légtünemények származásának fölfogása megkönyebbittessék.

A' hajnali és esti fény, vagy is szürkület.

Hajnali fénynek az a' világosság mondatik, melly az ég keleti részén, jóval már a' napnak fölkelése előtt, vörös vagy halványpiros — néha sárgás — szinben mutatkozik. Ha ugyan ez a' látvány a' nap lemente után az ég nyugoti részén jelenik meg: akkor esti fénynek mondatik.

Mind a' kettő tsak ugy láttathatik, ha az eget keleten, vagy nyugoton vastag fölhők nem boritják, a' nap följöttét, vagy lenyugvását megelőzött és követett időben; mert támadásuk a' kelő és nyugodott nap sugarainak megtöretése 's viszszaveretése által okoztatik. Minekelőtte ugyanis még a' nap láthatárunkra följönne, már megvilágositják annak sugarai a' fölsőbb levegőkört, mellynek részetskéi, légterületei által megtöretve, földünkre és szemeinkbe viszszaveretnek. 'S ezt mi a' hajnal eredésének vagyis hasadtának mondjuk, melly, a' szerint, a' mint a' levegőben több vagy kevesebb gőz foglaltatik, — vörös, vagy halványpiros, néha sárga-fejéres szinben mutatkozik. Minél fölebb emelkedik továbbá a' nap, annál inkább elterjed a' világosság; annál észrevehetőbben enyészik az éji homály; 's ez neveztetik reggeli szürkületnek, melly minél fejérebb szinben mutatkozik, annál jobb időt reményltet. — Hasonlóan van a' dolog az esti fénnyel is. Midőn már a' nap lenyugodott, viszszalöveli még sugarait a' magas levegőkörbe, honnan viszszavert 's megtörött sugárai szinte a' földre és szemeinkbe hatnak. A' levegőkörben találtató gőzöknek változó mennyisége, alakja és vastagsága szerint, az esteli fény is különböző látványokat nyujt, 's majd vörösebb, majd halványabb szinbe öltözik.

A' nap sugarainak megtörése 's viszszaveretése nélkül nem volna szürkület. E' nélkül pedig a' földnek egyik tájékát sem világositná meg legkisebb fénysugár is mindaddig, mig a' nap annak láthatárára föl nem jönne, 's nyomon a' legnagyobb sötétség fogna ismét beállani, mihelyt az lenyugodnék. De igy még mindig verődnek viszsza sugarak a' levegőkörbül földünkre, ha a' nap már régen leszállott is, és jóval előbb ömlik el ismét fény az éji nyugalombul fölotsódó természetben, mintsem a' reggeli nap láthatárunkra fölbujik. Ezen szürkületek, vagyis reggeli 's esti fény által megröviditteti valamennyire az éjszaka, 's szemeinkre nézve fölötte jótékony behatással mérsékeltetik azon átmenetel, mellynél fogva különben a' legnagyobb sötétségre is hirtelen a' legnagyobb világosság, és viszont a' legteljesebb napfényre rögtön a' legnagyobb homály következhetnék.

A' hajnali fény, korány vagy reggeli szürkület, és az esti fény, alkony vagyis esteli szürkület nem minden éghajlaton 's évszakaszban ugyanazon ideig tart. A' földsarkakhoz közel, fölötte hoszszu, sőt ugyszólván folyvást tartó, mert az alkonyat vége a' hajnalhasadás kezdetével összeütközik. 'S ez onnét van, mert a' nap, egész éjszakán át sem merül mélyen a' láthatár alá. Nálunk, mint a' tapasztalás bizonyitja, télen sokkal rövidebb a' reggeli és esti fény, mint nyáron.

Az álnap és álhold.

Nem épen a' ritkaságok közé tartozik azon levegői tünemény szemlélhetése, midőn nappal, vagy éjszaka, a' napot vagy holdat ábrázoló fénytányér mutatkozik az égen, ugy hogy néha két, három, sőt négy nap vagy hold is gyanittatik fön lebegni, tsakhogy gyengébb világitással, mint a' valódiak 's néhanéha szivárvány-szineket is játszadozva. Ezen tünemények eredetét, mellyek télen és nyáron, őszszel és tavaszszal egyiránt mutatkozhatnak, a' sugártörésbül és viszszaveretésbül kell magyarázni. Az

álnap ugyanis és álhold nem egyéb, mint a' viszszavert 's megtöretett sugaru napnak vagy holdnak képe, melly a' föllökben, mint valamelly tükörben, föstekezik.

A' nap- és holdudvar.

Nap vagy hold udvarának neveztetik az a' fényes kör, melly néha ezt vagy amazt, halványszines abronts gyanánt övedzi. Ez szinte a' sugártörés és viszszaveretés következése, melly a' levegőbeli 's különösen a' nap, vagy hold irányában lévő gőzök által történik. Illy tünemény tehát tsak akkor mutatkozhatik, midőn a' levegő gőzökkel teljes. Nem alaptalanul tartatik ennélfogva e' tünemény, esőzés vagy havazás elöjelének; a' mi azonban mégsem mindig szükségesképen következik, minthogy szelek 's más egyéb körülmények, elhajthatják vagy megszüntethetik a' gőzöket.

Ezen tüneményt a' gőzös szobában vagy meleg fördőosztályban lévő gyertya körül is láthatni. A' sugarak ugyanis nem szélyedhetnek el a' gőzökkel tömött levegőben ugy mint egyébkor, hanem megtöretnek és viszszaveretnek egyik tsöptül a' másikra, ugy, hogy ezen viszszaveretés által a' világító test fölületénél nagyobb kiterjedésüek lesznek, 's annak udvara vagyis karimája gyanánt jelennek meg. A' sugártörés okozza azt is, hogy ezen tünemények néha a' szivárvány szineivel diszeskedve is mutatkoznak.

A' szivárvány.

Azon kellemes szinezetü iv, melly a' levegőben, leginkáb nyáron, eső előtt és után, nagyobb vagy kisebb boltozatot képelve mutatkozik: szivárványnak neveztetik. — Eredetét ollyképen nyeri, hogy a' nap sugarai, mellyek az esötseppekbe ütköznek: azokban megtöretnek, 's mind általok, mind pedig viszszaveretésök alkalmával a' levegő által újolag megtöretvén, eredeti szineikre bontatnak szét. Már fönebb emlittetett, hogy a' napsugár hét külön szin-

bül áll. Ezeknek egyike könyebben megtörhető, vagyis különválasztható mint a' másik. Innét van, hogy mindenik saját iránnyal bir, 's hogy a' piros szin, mint a' legkönyebben elválasztható legalul, a' viola-kék pedig, mint a' legnehezebben elkülönözhető, legfölül jelenik meg. A' többi szinek pedig választhatóságuk szerint mutatkoznak, egymással mindig ugyanazon renddel állván érintkezésben. A' szivárvány színei tehát következő sorral állanak: fölül 1-ső a' vörös, 2-ik a' narants-sárga, 3-ik a' sárga, 4-dik a' zöld, 5-dik a' világos kék, 6-ik a' sötét kék, 7-ik a' viola-kék.

A' szivárvány származásának szükséges megkivánatai tehát az előbotsátottak szerint a' napfény, 's a' fölhő, vagy eső, és pedig ugy, hogy azok egymással ellentételben legyenek. Innét van, hogy a' délelőtt mutatkozó szivárványok mindig az ég nyugoti részén, a' délutániak pedig mindig keleti részén jelennek meg. Minthogy pedig a' létező szivárvány megláthatására szükséges az, hogy a' szemlélő egyenesen a' nap 's vele átellenben lévő fölleg vagy eső között álljon: igen természetes az is, hogy mi, a' földgolyó éjszakibb részén lakozók, *délfelé* (délszaki irányban) sohasem láthatunk szivárványt.

A' szivárvány nagysága, vagyis láthatárunk fölötti fölemelkedettsége a' napnak fönebbi vagy alantabbi állásától függ; mert a' nap mindenkor a' szivárvány középpontjául szolgál. A' legnagyobb szivárvány tehát épen tsak a' nap keltekor vagy lenyugtakor lehet. Minél magasabban áll az égen a' nap, annál kisebb ivdarabja látszik a' szivárványnak, melly akkor teljesen a' láthatár alá sűlyed, midőn a' nap, délpontját elérte. Ugyanezen körülménybül világos az is, miérthogy éjszak felé sokkal ritkábban szemlélhetni szivárványt, mint nyugoton és keleten. Az ugyanis nálunk tsak késő ősszel, télen 's kora tavaszszal történhetik, mivel tsak ekkor van a' napnak olly déltáji alatsony állása vagyis hanyatlottsága, hogy az éjszakon keletkezhető szi-

várvány, valamennyire láthatárunkon mutatkozhassék.

Hogy a' szivárvány valóságosan az eső- vagy gőz-tseppekben megtörött 's viszszaveretett napsugarak által támad: azt a' tapasztalás is bizonyitja: mert ha p. o. valamelly szökőkut vagy zuhatag eleibe ugy állunk, hogy hátunk mögött a' nap, szemközt velünk pedig a' vizoszlop legyen: ennek lehulló vagy szélyel fetskendező tseppjeiben is szivárványt szemlélhetünk ábrázolva, sőt a' vizzel megtöltött 's nap ellenébe állitott üveg is szivárványszineket vet viszsza, ha a' napsugarak épen olly szöglet alatt utköznek bele, hogy viszszaveretésök szegletének iránya szemünkbe hat.

Minthogy az esős fölhő és nap között álló nézőknek különböző szem-irányuk van, a' nap sugarai pedig minden egyes tseppben megtörődnek és viszszaveretnek: minden szemlélő külön szivárványt lát; sőt — midőn esőzik — tulajdonkép ugyanazon szemlélőnek is minden pertzben más szivárvány mutatkozik; mert az ezt nemző esőtseppek nem maradnak egy helyen, hanem aláhullanak, 's igy rögtön megszünnek szivárványt képelni. De helyöket olly hirtelenséggel kipótolják ismét az utánok hulló tseppek, hogy a' szivárvány folyvást ugyanazon egynek látszik. Ha azonban a' lehulló tseppek mennyisége kevesedik, ekkor a' szivárvány szine is halványul; ha pedig az esőzés valamelly irányban teljesen megszűnik: akkor ott a' szivárvány is elenyészik. Innét van, hogy a' szivárvány néha megszakadoz, 's viszont kiegészül.

A' szivárványhoz tsak mintegy 15—20 lépésnyire lehet közelitni ollyképen, hogy az embernek egyszersmind látható is legyen; mert ha az ember közelebb akar hozzá járulni, sikeretlenül fárad, mindig ugyanazon távolságnyira fogja magától látni, mintha előle hátrálna, hogy el ne érhesse; noha illy alkalommal minden pertzben eyy egy szivárványtul környékeztetik, mellynek szineit azonban ő a' közelség miatt nem láthatja.

Néha kettős szivárvány is mutatkozik a' légben. Egyik nagyobb és élénkebb szinü; a' másik kisebb és halványabb. Ezt a' kétszeres sugártörés okozza; 's ha az eső elég sürün esik, hátul pedig tetemes barnaságu fölhők usznak, mind a' kettőnek is egyiránt élénk szine lehet,

Azon alaptalan köznépi vélemény, hogy a' szivárvány a' vizeket fölszivja, hihetőleg azon körülménytül vette eredetét, mivel az, igen gyakran a' nagyobb tavak vagy folyók irányában mutatkozik. Ezt pedig onnét kell magyarázni, mivel közönségesen az esőző fölhők is arra szoknak vonulni, 's igy a' bennök keletkező szivárványnak is szükségkép azon irányban kell látszania.

Légtükrözet.

A' levegőkörben föltünő jeleneteknek egyik legditsőbbike a' *légtükrözet*, (Luftspiegelung) melly száraz földi nagy sikokon, tengerparti rónaságon 's néha néha a' tsendesen álló tengeren is mutatkozik.

Ezen látvány, melly közönségesen *déli báb* nevezet alatt hazánk alföldi sikjain is nem ritkán szemlélhetve esmertetik, — ebben áll: a' levegőkörnek láthatárunk felüli része ugyannyira megsürüdik, hogy rajta keresztül nem láthatni, a' magasb tárgyak pedig fölötte kiemelkednek. Az egész jelenet ollyképen tünik szembe, mintha a' távolban egy nagy kiterjedésü tó vagy viz-áradat volna, 's a' láthatáron jelenkező tárgyak, annak tulsó partján keküdnének. A' mi pedig ezen látvány szemlélését még bámulatosabbá teszi, az, hogy a' távol lévő hegyeknek, városoknak, faluknak 's a' t. képei ezen látszatos viz-árban, mint valamelly óriási tükörben festekeznek, épen ugy, mint a' valóságos vizek melletti tárgyaknak képei azokban tükröződni szoktak.

Ezen látvány, Olaszországban, különösen a' messinai tengerszorulatnál, igen gyakran mutatkozik. Ha ugyanis az ember, a' calabriai partvidéknél, Reggiotul, a' tengerszorulaton át, a' siciliai

partok felé néz: gyakran ugy látszik, mintha a' tengeren, tornyakkal büszkélkedő városokat, föllegvárokat, rendes oszlopzatokkal ékesitett palotákat, nagy hoszszuságban elnyuló fasorokat, tsordákkal boritott rétségeket, egész sereg gyalogságot, lovasságot 's a' t. szemlélne, noha meggyőződés szerint, ez a' tenger szinén épenséggel nem létezhet. Méginkáb meglepő az, hogy egyik képtsoportozat el-eltünik, 's ismét más új tsoportozat bukik föl annak helyén, ugyannyira, hogy az ember valami tündérvilágot képzel szemei előtt lebegni, 's a' vidéknek legnagyobb esmerője sem képes azon tárgyakat föltalálni, mellyeket itt egyébkor látni szokott.

Illy tsalódások lepték meg gyakran Egyiptom végtelen sikságain is az 1798 és 1799-ben itt táborzott frantzia seregeket. Gyakran uszásnak 's usztatásnak készültek lovaikkal: meszsze terjedő vizáradást gondolván szemlélni magok előtt; mig ez elölük mind inkáb inkáb távozott. Gyakran fakadtak örömriadásokra, midőn a' nap égető sugaraitul elbágyasztottan 's a' gyötrő szomjuság által elepesztetten, a' láthatáron kiemelkedő falukat pillantottak meg; de viszont annyiszor változott át örömük keserü zugolódásra, midőn azokat, minden gyorsitott menetelök után is, magoktul ugyanazon távolságban lenni, 's többnyire elölök végkép el is tünni tapasztalák.

Nem kevesbbé nevezetes azon légtükrözeti tsalódás, melly Malta szigetén 1784-ki Martzius 20-kán történt. Délutáni egy órakor La-Vallettaban minden utszán lárma támadott, hogy a' tenger tsatornában egy új sziget emelkedik föl a' vizbül. *Dangos* tsillagvizsgáló tüstint a' tsillagász-toronyba sietett, hogy onnan a' dolgot szemügyre vehesse, 's nem kevéssé tsudálkozott, midőn Sicilia felé, a' tengerbül tsonka kúp-idomu fejér tömeget (massa) látott fölemelkedni. A' tsalódás olly tökélyetes volt, hogy az új száraz föld elfoglalása végett, már hajos nép is indult el. A' vizsgálódó *Dangos* azonban tsak

hamar meggyőződött arrul, hogy az nem egyéb, mint légtükrözet által szemlélhetővé lett képe a' hóval boritott tetejü Aetna hegyének; mellynek azután a' foglalásra indult, de semmit nem talált keresők is hitelt adtak. Ezen jelenet az 1785-ki april 17-kén ismét mutatkozott.

Minden illy légtükrözeti látványokat a' sugaraknak viszszaveretésébül lehet és kell magyarázni; ollyképen t. i., hogy a' tárgyaktul viszszavert sugarak a' sürüdött levegőtül, mint valamelly tükörtül, megtörés nélkül viszszaveretnek, 's igy — ha azok szem-irányunkban vannak, általunk szemlélhetőkké lesznek.

Nem szolgálhat ellenvetésül vagy épenséggel tzáfolatul azon — mindeddig fejtetlenül hagyott — körülmény, hogy a' légtükrözet által szemlélhetőkké lett tárgyak, igen gyakran nagy távolságban vannak azon helytül, hol azok viszszatükröztetnek; mert tudjuk, hogy a' sugár-terjedésnek nintsenek határai, 's hogy ha a' tárgyaktul viszszaveretett fénysugaraknak, a' függőleges vonallal igen tompa szögletet képző irányuk van: számtalan mértföldnyi távolságra elterjednek, mig olly sürüdött légterületet érnek, melly azokat megtörés nélkül ismét olly távolságnyira eltükrözheti, mint a' melly a' tárgy és ábrázoló légterület között van. Ha tehát p. o. a' légtükrözet által láthatóvá lett tárgytul viszszavert sugarak 10 mértföldnyire ütköztek olly sürü légterületbe, melly azokat megtörés nélkül tükrözőleg viszszaveri: a' tárgyak képe 20 mértföldnyire lesz látható; mert az ütközés és viszszaveretés szögletei egyenlők lévén, sik fölületen, a' szögletek szárainak (crura anguli) is ugyanazon hoszszuságuaknak kell lenni, annyival is inkább, mivel a' fényterjedés (a' légmérséklet változóságábul eredhető igen tsekély különbséget elmellőzve) az ütközött sugaraknál is ugyanazon hatásu, mint a' viszszavertteknél.

Megemlitendő végre még a' légtükrözet tárgyában azon körülmény is, hogy a' látszó tárgykép

mellett néha egy második, sőt harmadik ábrázolat vagy képmás is mutatkozik, melly azonban többnyire megforditott idommal 's tsak alig esmerhetőleg szokott jelenkezni. Ez, a' sugarak kétszeres viszszaveretésének következése; a' mint már a' szivárványnál is érintetett.

2. *Tüzes légtünemények.*

A' tüzes levegői tünemények sorában méltán az első helyet foglalja el az ugy nevezni szokott égi háboru, mellynek nemzője a' *villany*. Ennek 's az égi háboru jeleneteinek leirását 's tudományszeres fejtegetését már az 1831-ik esztendei Tudományos Gyüjtemény VII-ik kötetében közlöttem. A' tárgyszerető olvasót tehát oda utasitom; nem akarván ismétlésekkel betölteni a' helyet.

Ilona-tüz.

Égi háboru alkalmával, sőt gyakran ezen kívül is, midőn azonban a' levegő nagy mennyiségü villannyal (electricitas, materia electrica) bir: gyakran láthatni a' magasabbra fölnyuló tárgyak hegyein apró lángotskákat, mellyek — különösen homályos éjszakán — kékes fénnyel világitanak. Ez a' jelenet, kiváltkép a' templomtornyak tsútsain, villanyszivó póznákon, tengeren pedig a' vitorlafa hegyén 's a' hajónak egyéb magasult részein szokott mutatkozni. A' lángok néha nagy mennyiségben mutatkoznak 's tetemes nagyságuakká is változnak. Származásuk, a' villany természetébül igen könnyen megmagyarázható. Tudjuk ugyanis, hogy a' villany a' vékony hegyü (cuspis) testekbe nagy könnyüséggel ömlik, ugyannyira, hogy ahoz nagyobb távolságnyirul is öszszegyülekszik 's bele tsendesen átfoly; de tudjuk egyszersmind azt is, hogy az öszszesürüdött villany, láthatólag fényeskedik. Igen nagyon természetes tehát, hogy midőn a' levegőben elömlött nagy mennyiségü villany, a' torony vagy vitorlafa tsutsánál megsürüdik, egyszersmind világító fényt is nyer, azaz *lángban* mutatkozik, melly a' szerint kisebbe-

dik vagy nagyobbul, a' mint a' levegőbül átömlő villanytömeg fogy, vagy szaporodik.

Figyelmes vizsgálódások után az bizonyodott be, hogy az illy villany-lángok nem tsak égi háboru előtt, alatt, vagy után, hanem szélveszes időben, nedves levegő alkalmával és igen szigoru téli hidegben is mutatkoznak; mégpedig nem ritkán alatsonyabb tárgyakon is, u. m. az állatok kiállóbb részein, a' lovak fülein, az ökrök szarvain, a' katonák fegyverein 's a' t. Igy p. o már Plinius említést tesz róla, hogy a' katonák lántsáin 's a' hajók vitorlaſáin tsillagotskák látszottak, mellyek sziszegve szállongának egyik helyrül a' másikra.

Éjszaki, vagyis sark-fény.

Ha a' sarkfényt tsupán a' szerint kellene megitélni, mint az a' vizsgáló szemeinek, tsupán szinleges mivoltára nézve mutatkozik: ugy ezen légtüneménynek a' *fénylők* sorában kellene állani. Minthogy azonban az ő igazi esmeretére tsupán eredetének fejtegetésénél fogva juthatni; az pedig a' természettudósok által már a' legnagyobb hihetőséggel bebizonyittatott volna, hogy származását egyenesen a' villanytul veszi, a' villany pedig, természeti sajátságainál fogva a' tűzes légtünemények sorába tartozik: nem lehet a' vele rokon sark-fényt is más alkalmasb helyen előadni.

A' sarkfény keletkezése ez: az éjszaki láthatáron egy fénylő halványpiros ivvel karimázott világos kör-szakasz emelkedik föl, mellybül — rövidebb, vagy hoszszab idő mulva, sugarak, fénytsomók és tüzlángok lövelnek ki.

Legtöbb 's legpompásabb sarkfényt szemlélhetni a' magas éjszaki tartományokban, u. m. Siberiában, Lapp-honban, Islandban, Grönlandban, és Éjszakamerika jégöv alatti vidékein. Keletkezésök ideje, az őszi és tavaszi éjnapegyenlet (aequinoctium) előtt és után szokott lenni. Tartósságuk azonban bizonytalan. Némellyek tsak nehány óráig, mások egész éjszakán át fényeskednek. Megjegy-

zendő azonban, kogy ezen légtünemények nem tsak az éjszaki, hanem a' déli földsarknál is láthatók. Ennélfogva az *éjszaki fény* nevezet igen hibás, és tévedésbe hozó. Alaposabban neveztethetik tehát ezen tünemény, *sarkfény*-nek.

A' természetnek ezen ditső mutatványát több szemtanúk leirták már körülményesen. Ezen leirások összehasonlitásábul az tünik ki, hogy a' sarkfény a' göntzölhöz (polus) legközelebbi vidékeken, legborzasztóbb szépségü. Legborzasztóbb szépségü mondom, mert azonkivül, hogy a' láthatár szélétül egész a' tetőpontig fényözönbe borult ég, rubinoktul és zafiroktul tündöklő arany-bibor szönyeghez hasonlit, egyszersmind olly sziszegés, tsattogás és dörgés hallatszik belőle, mintha kevés távolságnyira az ágyuk bömbölései által irtózatos tsaták zaja dühösködnék. A' sarkfényt először szemlélő, nem hallgathatja ezt borzadások nélkül. Sőt még az állatok is iszonykodnak bele; ugyannyira, hogy, ha a' jeges tenger szélein kék és fejér-rókákat üldöző vadászokat ezen tünemény szabad ég alatt lepi meg: kutyáik a' hajtást félbe szakasztják, 's lehevered-vén, fekésökbül mindaddig tovább nem üzhetők, mig ezen szörnyü zajnak vége nints. — Világositó erejére nézve pedig olly nagy, hogy az éjszakát mintegy délfényességü nappá varázsolja, 's szemerőtetés nélkül lehet olvasni. Magoknak a' tsillagoknak is szikrázó fényt költsönöz, ugy, hogy azok, mint megannyi fénykövek, a' legragyogóbb sugarakkal tündökölnek. Általában pedig olly fönséges, olly varázsilag lélekre ható látvány ez, hogy — szemtanúk vallomása szerint — annak valódi nagyszerüségét szavakkal festeni nem lehet.

A' légtünemények egyikének származására nézve sem szakadoztak meg véleményeikben annyira a' természetvizsgálók és tudósok, mint a' sarkfény magyarázatában. — A' régibb természetvizsgálók ugyanis, a' földbül levegőbe fölszállott *égékeny gőzök* meggyuladásábul származottnak állitották. Hogy azonban ezen állitás alaptalan volt, minden mélyebb

nyomozódás nélkül, csak azon körülménybül is kiviláglik, hogy a' sarkfények épen a' hideg égöv (zona) alatt és épen olly hónapokban mutatkoznak, hol és midön a' kigözölgés legtsekélyebb. — Nem kevesen voltak ollyanok is, kik azt *égékeny levegőnek* lenni mondották, melly — állitásuk szerint — a' villany által gyujtatik meg. Mások ismét a' nap és hold sugarai által nemzett látványnak gondolák, mellyeket a' hó és jégtömeg magától a' levegőbe viszszaver. Még mások a' levegőben fön uszkáló jégszálkákat képzeltek 's gondoltak ki, melly szerint ezen látványt azok által viszszavert napfénybül származottnak vitathassák. — Halley, 's utána némellyek az iranyosság (magnetismus) segitségével akarták a' tünemény eredetét 's mivoltát fölvilágositni. Biot pedig értz-részetskéket helyez a' levegőbe, mellyek a' fölhőkben lebegnek 's a' villanyt magokba szíván, minthogy — az ő tanitmánya szerint — a' fölhők különben is bővelkednek gyulékony anyagokkal: fényeskedve, lángolva mutatkoznak. — Milly alaptalan 's tsupa kigondolt föltételeken nyugvó állitások ezek: azt kevés gondolkozás után, minden nem-természetbuvár is átláthatja.

Legvalószinübb, ámbár nem egészen kétségbe vonhatlan hitelességü azok okoskodása, kik Franklin és Lampadius tanitmánya szerint, a' sarkfényt, a' villanybul származtatják illyképen: A' nagyon éjszaki éghajlat alatt, részint a' szigoru hideg, részint a' folyvásti köd miatt igen nagy mértékben villanyossá kell válni a' levegőkörnek; minthogy pedig ott a' föld szine örökös jég által borittatik, ez pedig a' villany szélyelömlését fölötte igen akadályozza: nem szélyedhet meg ugy a' villany, mint minálunk 's más melegebb tartományokban, hanem mindig jobban összesürüdik, mignem részeinek egymástul elválni törekvő sajátsága *) következésében,

*) A' villanynak ezen sajátsága, többféle kémletek által be van bizonyitva.

a' korlátozó levegön magát keresztül töri, 's szélyelömlésében a' legditsöbb látványul szolgál.

Ezen villany-ömlés, kétségkivül nappal is gyakran megtörténik, tsakhogy ekkor, világa a' napnak fényén nem győzödelmeskedhetvén, észrevétlenül marad.

Bolygó tüz.

A' bolygó tűz, vagyis a' köznép által ugynevezett tüzes ember, nem egyéb, külömböző nagyságu lángnál, melly vizes, motsáros helyeken, temetőknél, tsatatéreken 's a' t. a' föld fölött nem nagy magasságnyira, a' levegőben éjszakánkint lebeg, 's nagy könnyüséggel ide 's tova bolyog.

A' babonás tudatlan nép, az illy bolygó tüzeket lelkeknek, vagy rémeknek hitte, sőt gondolja nagy részben maiglan is; 's rólok mindenféle regék szállongnak ajkain. Igy p. o. hogy az utazót tzéljaelleni utra tsalják, 's eltévelyitik, vagy posványba vezetik; hogy az elölök futni akarót üzőbe veszik, az öket üldöző előtt pedig megszaladnak; hogy az ellenök imádságban védelmet keresni akarónak vállára ülnek, 's terhökkel majdnem agyon nyomják, a' káromkodóktul ellenben meszsze távoznak. — Illyen bohóságokat kohol a' tudatlanság, hogy azokkal magát ijesztgesse, földfölötti erők befolyását sejditvén ott is, hol a' természet keze a' legmegfoghatóbbképen munkálkodik. Származásukat ugyanis azon gyulékony göztül 's kipárolgott anyagrészetskéktül veszik, mellyek különösen motsáros és temetőhelyeken a' rothadozott növény- és állati testekbül kifejlődnek 's a' levegőbe fölszállanak. Ezek tehat dörzsölődés, vagy pedig hozzájok jutott villany miatt meggyuladnak, 's mint lángok, a' náloknál nehezebb levegőben fön maradnak, minden gyengéd szellőtske 's a' levegőnek bármilly tsekély mozdulata elégséges lévén öket ide 's tova ingatni.

Hogy a' bolygó tűz az érintett kigőzölgésekbül támad: arrul igen könnyü meggyőződni, saját tapasztalás után is, illyképen: valamelly motsárba,

elegendő mélynyire egy botot kell le dugni, azzal a' motsárt megkeverni, 's az ebből hólyagotskák alatt kibugyogó levegőt egy üvegbe fölfogni; ha ez, tsak közép-mennyiségü lévén is, a' közönséges levegővel összevegyittetik, tüstint lángra gyulad, 's a' kérdéses tüneményt láttatja velünk. Hogy azonban az összevegyitésnek sötétes éjen kell megtörténnie, igen természetes, mert fénye, nappal nem volna látható.

Futó láng, vagy Csillagesés.

Az érdekesb légtünemények közül való azon jelenet is, midőn föllegtelen éjszakán, az égboltozatrul, egyes láng, mint valamelly tsillag, le- ('s többnyire a' földre) esni látszik, miután a' levegőben jókora messzeséget átfutott.

A' vakoskodó nép ezen jelenetet is szokott előitélettel szemléli, 's titkos jelentést tulajdonitgat neki; p. o. hogy minden illy tsillagesés (mint ő nevezni szokta) alkalmával, egy-egy bünös lélek szabadul meg a' tisztulás helyérül, (purgatoriumbul) 's az örök boldogság örömeinek részesévé leendő, a' menyországba költözik. Mintha biz ezt valaki a' szegény földieknek megsugta volna! De a' találós emberi elme segit magán és ábrándozásain, a' mint tud, hiszi a' mirül meggyőződnie nem lehet, magyarázgatja magának, a' minek fölfogására szük elméje elégtelen, és jelentéseket tulajdonitgat azoknak, mikkel a' mult és jövendő semmi kaptsolatban nem áll.

A' futó láng nem egyéb, mint gyulékony levegő, melly a' lég magosában dörzsölődés, vagy villanyosodás által föllobbanik 's a' vele érintkezésben lévő kisebb vagy nagyobb égékeny légvonalt is meggyujtja. — Tsalatkoznak azon természetvizsgálók, kik azon véleményben vannak (mellytül idegenkedöt még eddig senkit nem tudok), hogy azon láng, melly a' levegőben első világlása pillanatában szemlélhető, *több pertzekig lángolva marad* 's *valóságos futást tesz*, mig végre elenyészik. Ezen vélemény

homlok-egyenest ellenkezik a' légsulyongás, vagyis nehezelgés (gravitatio aëris) törvényeivel, mellyek szerint a' meggyult levegőtömegnek, mint a' gyuladás állapotjában sokszorta megritkultnak, nem a' föld felé kellene esni, hanem inkáb még magasabbra emelkedni. Továbbá az emlitett vélemény szerint egyáltalán meg nem magyarázható azon szörnyü sebesség is, mellyel ezen tömeg nélküli láng, alá rohanik; mert futása közben minden másodpertz alatt (minutum secundum) 4—6 mértföldnyi távolságon halad át. — Én azon határozat szerint, mellyel ezen tünemény mivoltát kevéssel fönebb előadtam, azt vagyok hajlandó állitani, hogy a' levegőben keletkező láng, eredete helyéről tovább nem fut, hanem ugyanott el enyészik; 's azon volna, mellyet a' láng futáspálya gyanánt maga után hagyni látszik, nem egyéb, mint gyulékony levegőér (stria v. vena aërea), mellyet az először fényre lobbant láng harapódzólag meggyujt.

Hogy a' tárgyat megfoghatóbbá tegyem, egy — a' mindennapi tapasztalásbul költsönözött példát hozok föl. Ha a' lőpor, vagyis puskapor hoszszu szakadatlan vonalban elhintetik, 's egyik vége meggyujtatik: az egész vonalon legnagyobb sebességgel el fog terjedni a' láng; de korántsem azon láng, melly a' lőpor meggyúladásakor föllobbant; mert az tüstint el is enyészett; hanem elenyésztte előtt már meggyujtotta a' vele érintkezésben lévő porszemeket, 's ezek ismét lángot fejtének ki, és viszontag új porszemeket gyujtottak meg; 's ez igy tartott, mignem az utolsó lőpor-szem is ellángolt. Igy van ez fön a' levegőben a' gyulékony anyagokkal is, tsakhogy mi azon lángba-boruló légvonalnak szemlélői nem lehetvén, az egészet igen könnyen egyes láng pályatérének gondolhatjuk. És tsak igy magyarázható meg azon sebesség, mellyel a' láng eredetétül kezdödő 's annak elhunyásáig tartó meszszeséget, a' tünemény által befutva szemléljük. Tsak igy magyarázható meg a' futó lángok közötti azon különbség is, melly szerint némellyek mint-

egy fényes üstököt látszanak magok után hagyni, mig mások nyomán épen semmi világosság nem mutatkozik. Tsak igy magyarázhatók meg végre azon parányi futó lángok is, mellyek (Benzenberg és Schröter bizonyitása szerint) tsak fegyveres szemmel, meszszelátó tsővel, szemlélhetők. — Ha ugyanis a' gyulékony légvonal olly terjedelmes, hogy a' körülötti levegö megritkitása által a' közeleten elterülve létező villanyt nagyobb mennyiségben magához szivhatja, vagy pedig elég erös fénnyel bir ahoz képest, hogy sugarai a' fönlebegő párák által viszszaverethessenek: világító fényt (a' sürült villanyét, vagy viszszaverettet) hagyand maga után még akkor is, midön már a' tüneményt képező lángvonal elenyészett. Ha ellenben a' gyulékony légvonal kisebb mennyiségü, hogysem magához fényben mutatkozandó sürüségü villanyt szivhatna, vagy saját fénye eléggé láthatólag viszszaverethetnék: akkor üstök nélkül enyészik el. Végre, ha a' tüneményt szülhető légtömeg olly tsekély, hogy gyuladásának fényét az alantabb levegökörben lévő gözök 's egyéb test részek föllfogják, vagy pedig különben is olly gyengén világitók, hogy szemünkbe nem tünhetnek, akkor azok tsak a' meszszelátó tsövön lesznek észre vehetők.

Az illy futó lángok mennyisége, szinte megszámlálhatlan. Brandes természetvizsgáló, 1798-ki Télhó (december) 6-kán tsak nehány óra elfolyása alatt, 's az égboltnak tsak mérsékelt terjedelmü szakaszán föltünő 400 futó lángot olvasott meg. Legsürübben mutatkoznak, enyhes, tiszta és tsendes éjszakákon; különösen őszszel és tavaszszal.

Lidértz.

A' futó lánggal eredetére nézve egy, tsak mekkoraságára nézve különböző azon légtünemény, mellyet a' köznép *lidértz*-névvel bélyegez. Nem más ugyanis ez, mint nagy mennyiségben öszszegyült égékeny anyagoknak levegőbeni meggyuladása, melly

nagyságára nézve egy rudhoz, vagy gerendához hasonlit.

A' nép ajakán, melly neki, megszállása után magára ölthető emberi föltestet és lólábakat tulajdonit, ezen tüneményrül is számtalan előitéletes mende-mondák szárnyalnak. Illyenek p. o. hogy az magának, nemi megválasztás nélkül szerelmeseket tart, kiket ő híven meglátogat, 's kik őt akaratjok ellenére is kénytelenek magokhoz bebotsátni; hogy az illyeneknek 's más kedveltjeinek is kintseket hord, mellyekkel azonban nekik hoszszasan élniek nem lehet, minthogy tsak hamar száradásra jutnak, 's elaszva hirtelen meghalnak. Ezt a' vastag tudatlanságbul 's fonák képzelgésbül eredhetett mesét még azon körülmény is hitelesbitette a' nép között, hogy itt 's ott, a' lidértz, vagyis rud-láng, egyik vagy másik háznak a' kürtőjén (kéményén) beszállni láttatott. Mert ez megtörténhetik, ha p. o. valamelly konyhábul olly melegség emelkedik föl a' kürtőn, hogy a' külső hidegebb levegő, a' meleg által megritkitott térségbe betolakodik. Illyenkor, a' talán épen közel átvonuló lidértz, a' léghuzódás irányát követi, 's a' levegővel együtt beosont a' kürtőbe, hol azután a' ritkult levegő által eloltatik.

Az épen most érintett, 's hozzá hasonló tartalmu kábaságokra nézve, a' lelki tanitóknak kellene a' népet fölvilágositniok. De, hogy ezt tehessék: magoknak is fölvilágosodtaknak 's a' természettudományba beavatottaknak kellene lenniök. Mert ez egyedüli kutfeje a' böltseségnek; 's élemenyes tárháza a' buvárkodó észnek.

Tűzgömbök.

Legbizonytalanabb magyarázatuak minden légtünemények között a' tűzgömbök, mellyek különböző — néha a' tele holddal is mérkőző — nagyságban, változó irány felül jelènnek meg a' légkörben, hol, miután a' föld szinét jól megközelitették, eltünnek, vagy tsattanáshoz 's dörrenéshez hasonló utóhanggal szétpattanvám, köveket (ugy

nevezett légköveket, aërolith) 's néha vastömegeket szórnak alá.

Mielőtt ezen tüneménynek nézeteim szerinti magyarázásához fognék: jónak tartom különféle természetvizsgálók különböző véleményeit előre botsátni a' tűzgömbökrül.

A' természetvizsgálók e' tárgy körül, a' később időkben négy külön véleményi felekezetre oszlottak, u. m. világias (cosmicus), holdias (lunaricus), légköries (atmosphaericus) és földies (telluristicus) felekezetre.

A' világias felekezet, mellynek alapitója *Chladni* volt, (noha már *Halley* is birt illyen sejditésekkel) ugy vélekedik, hogy a' tűzgömbök a' föld levegőkörén kivül, a' megmérhetlen világ-ürben keletkezett anyag-tömegek, mellyek különböző sürüséggel birnak, a' végetlen térségben iszonyu sebességgel haladnak, 's mig valamelly égi testre nem esnek, addig egy kis külön világot képeznek; mert ők is ugyanazon ősanyagbul valók, mellybül minden más egyéb világtestek alakultak. Ha az illyen tömeg, földünkhöz annyira közel jön, hogy ennek vonzó ereje által, utjábul kitérittetik: mindinkáb inkáb bele botsátkozik ennek levegőkörébe, hol szörnyü gyorsasága 's a' levegőnek összenyomátása által megmelegszik, utóbb meggyulad, 's hig anyaggá válik, melly a' belsejében keletkező gőzök miatt földuzzad 's részint megkeményedik, mig végre szélyel pattanván, darabokban hull le a' földre.

Milly önkénytesen fölvett 's összefüggésbe hozott állitások ezek: mindenki előtt világos, valamint szinte világos az is, hogy az egész vélemény semmi okokkal, vagy tsak tapasztalatra hivatkozásokkal sem lévén támogatható, — elfogadtatást nem érdemel.

A' holdias felekezet, mellynek feje La Place, ugy vélekedik, hogy az olly tűzgömbök, mellyek a' földre köveket, vagy vas-tömegeket szórnak: a' hold tűzokádó hegyeibül származnak, 's miután annak levegőkörén túl dobattak, a' mi földünk leve-

gökörébe jönnek át, hol izzóságukat még mindegyre megtartva, a' föld szinére, egész tömegben, vagy darabokra szakadozottan lehullanak.

Ha megengedhető volna is ezen képtelen állitásban az, hogy a' holdbeli tüzokádó hegyek (mellyeknek léte még nem ollyan bizonyos, mint 2 + 2 = 4) olly rettentő erővel birnak, mi szerint magokbul a' köveket és vastömegeket a' hold légkörének véghatáráig lövelhetik; ha megengedhető volna továbbá az is, hogy valamelly tömeg, az általános nehezelgés (universalis gravitatio) szabályainak 's az égi testek vonzó erejének (vis attractiva) legyőzésével egyik, vagy másik világtesttül végkép megválhassék, 's elszakadhasson: még mindegyre ellenkezni fog a' tapasztalással azon állitás, hogy a' levegőkörünkbe átjött kő- vagy vas-tömeg, a' hold tüzokádó hegyében nyert izzóságát megtarthassa 's világithasson; mert levegőkörünk legfölsöbb, legtávolabb rétegei, olly ritkák és olly hidegek, hogy ott minden tűz egyszerre elalszik, minden melegség majdnem egyszerre kihül, 's minden hig tömeg, szinte pillanatilag megdermed; fagyottá változik. — Ezen felekezet nyomdokán indulni tehát, nem egyéb volna, mint a' természet öröktörvényeit megtagadni, 's a' vizsgálódó elme fénysugarát önkényt a' képtelenség tengerébe fojtani.

A' légköries felekezet, mellyhez *Howard*, *Izarn* és *Ritter* is tartoznak, a' tűzgömböket, a' mi levegőkörünk szüleményeinek, vagyis inkáb készitményeinek tartja. 'S különösen a' mi a' köveket, vagy vastömeget szóró tűzgömböket illeti, azokra nézve azt állitja, hogy a' kő és vas részetskék a' levegőben már jó eleve megvoltak 's vannak; ezek azután bizonyos időben elemvegyülés utján, (processus chemicus), a' villany és levegői hévanyag (caloricum) munkálata járulván hozzájok, egy tömeggé válnak, 's egyszersmind központosult (concentrált) nehézségök következésében, a' földre hullanak.

Ezen vélemény ellen a' következő kifogásokat szokás közönségesen tenni: 1) a' tűzgömbben fog-

lalt kő- vagy vas-tömegeknek ízonyu gyorsasággal, ugy szólván egy tsapással kellene alakulniok; mert, ha azok lassankint képződnenek, nem látni okát, miért lebegnének azok fön a' levegőben, mig 50 's a' t. mázsányi nagyságuvá lesznek, 's miért nem hullanának alá már, midőn p. o. még tsak öt fontosak. 2) A' legfölsőbb légvidékeken legtsekélyebb melegség van, ugyannyira, hogy ott lehetlen azon elemvegyületnek történnie, melly által 50 vagy 100 mázsás tömeg alakulhatna. 3) Ahoz, hogy valamelly 5 fontnyi tömeg alakuljon, legalább is egy mértföldnyi légterületben létező testrészetskék volnának szükségesek. Milly irtóztató nagy meszszeségrül kellene tehát ezen részetskéknek összegyüjtetniek akkor, ha p. o. 100 mázsás tömeg képződnék?*) 's a' t., 's a' t.

A' földies felekezet, hová *Stütz*. *Blobel* és *Proust* is tartoznak, a' kérdésben forgó tüneményeket, magából a' mi földünkbül származóknak állitja, ollyképen, hogy a' vas és kő-tömegeket szórók, vagy a' tüzokádó hegyek kihányásaibul, vagy a' villám által helyökbül szakasztott szikla-ragadmányaibul nyerhetik azokat. — Mennyire lehessen ezen állitáshoz ragaszkodni, 's mennyire érdemeljen ez — a' többi fölhozott véleményekkel együtt — hitelt, ugyan ennek — az általam tüstint előadandó magyarázattali összehasonlitásábul eléggé ki fog tetszeni.

A' tűzgömbök magyarázatánál mindeneknek előtte is azoknak fajait kell figyelembe venni, 's osztályozás szerint fejtegetni azok származatának okát 's minőségét. — A' többszöri tapasztalás azt bizonyitotta, hogy nem minden tűzgömb hullat magából a' földre kemény testeket, hanem a' levegő-

*) Hogy ezen kifogás alaptalan, 's hogy az illy részeknek összesürüdése és tömeggé alakulása igen természetiesen 's minden nehézség nélkül megtörténhetik, a' tüzgömböknek legvalószinübben előadott magyarázatábul ki fog tünni.

ben minden nyom nélkül elenyészik. Már, hogy az illy tűzgömbök a' futó lánggal ugyanazon eredetüek 's legfölebb is nagyobb mennyiségü villannyal vannak megtelve: minden egyéb állitások közül a' legvalószinübb. Azon tűzgömbök pedig, mellyekben egyszersmind kő- vagy vas-tömeg is foglaltatik, részint elemvegyülés utján (processus chemicus) készülnek a' levegöben, részint tűzokádó hegyek kihányásai, mellyeket a' forgószél nagy távolságra izzó 's fénylő állapotban ragad el.

Hogy ugyanis a' tűzgömbökbül alá hullott tsekélyebb (nehány fontnyi nehézségig menő) tömegü kövek képződése, magában a' levegőben, elemvegyülés utján nagy mennyiségü villany munkálatának hozzá járultával történik, bizonyitja azon körülmény is, hogy a' jelenet dörgéshez és sertsegéshez hasonló zajjal van összekaptsolva, majdnem épen ugy, mint ez az éjszaki fény alkalmával szokott hallatni, és hogy az gyakran látható villámlásokkal is van egybe kaptsolva, maga után pedig mindenkor kénkőszagot hágy. És ezen állitás alaposság, vagy helytelensége majdnem egyedül tsak eme' kérdés megfejtésétül függ: valyon honnét veszi magát a' levegőben, vagyis hogyan jut oda azonkülönbféle tömeg, mellybül a' kérdéses testdarabok (kő és vas) képződhetnének, 's honnét olly nagy mennyiségben, hogy az, olly — öszszevéve sok — tömeg alakulhatására elég legyen. — Nints könnyebb, mint ezen kérdésre megfelelni.

Minden elfogulatlan 's figyelmét a' körüle történőkre tsak kevessé forditni szokott ember is tudja azt, milly nagy mennyiségü föld- ('s közötte számtalan vas-) részetskéket visz magával a' szél időnkint a' levegőbe, 's milly temérdek sokat képes oda fölragadni magával a' nyarankint gyakorta látható forgószél; de az talán nem mindenkinek ötlött eszébe, hogy a' testek elporlása, elkorhadása, a' levegő munkálata lévén: ennek szükségkép számtalan testrészetskékkel kell bövelkednie, 's hogy ezen állitmánynak valóságát a' nyarankint napköl-

tekor szemlélhető 's különösen legközelebb az 1834-ki nyárban naphoszszat el nem enyészett *porag*, (száraz köd, *Hőhenrauch*, *Sonnenrauch*) kétségen kivül helyezi. Nem mindenki látandja át annak lehetőségét, mikint lehessen az, hogy p. o. 10 — 20 sőt 50 — 60 mázsányi testet képezendő anyag, a' levegőben hosszasabb ideig fön lebeghessen; pedig ez tsak épen ugy lehetséges, valamint az, hogy nem tsak 10 — 20 hanem ezer és ezer akó viz szállong ide 's tova, fölhő alakban. Hogy pedig a' levegőben illykép találtató földrészetskéket, miután ezek a' fölső légterületekben is támadható forgó szél által összsesodortattak, a' nagyobb mennyiségü villany izzóvá teheti 's egy tömeggé-olvadásra birhatja: reménylem senki sem vonandja kétségbe, a' ki valaha tsak *egyetlen egy* villanyszikra irtóztató erejének jelenségét látta is, vagy hallotta.

Nem lehetlenség azonban, sőt igen valószinü, hogy az olly egy darabban lévő nagy súlyu kövek, vagy vastömegek, mellyek izzó-fény nélkül esnek a' földre: a' tüzokádó hegyekbül kivetett 's az ott illyenkor nagy dühösségben uralkodni szokott forgó szél által (mellynek erejérül más alkalommal volt már szó) távolabb vidékre is elkapott, nem pedig elemvegyülés által képződött kő, vagy vas-tömegek.

Végezetre, nem lesz talán érdektelen egy illy tüneményt körülményesen leirni. A' nevezetesebbek közül való az, melly Morvaországban 1808-ki tavaszhó (april) 22-kén, *Stannern* körül Igló vidékén szemléltetett. Midőn ugyanis e' napnak reggelén, melly vasárnapi nap volt, 5 és 6 óra között, a' környék népe a' Stannern-i templomba igyekezett: mintegy fél-hat után nagy köd ereszkedék 's álgyudurranáshoz hasonló tsattanás hallaték, melly után tsak hamar több illy egyes dörrenés, azután pedig morgás és süvöltés következék; mintegy 8 perczig tartó 's éjszakkeletrül délnyugotnak irányzó. A' köd, az első tsattanás után tüstint ugy megsürüdött, hogy 12 lépésnyire semmiféle tárgy nem volt szemlélhető. A' későbbi tsattogás, morgás és sü-

völtés*) közben pedig Stannern-ben 's a' vidékén három órányi körületben számtalan kő hullott alá, részint függőleges, részint hárántékos irányban, mint ezt a' templomba menő szemtanúk bizonyitották. Ezen jelenet után megritkult a' köd, 's 10 óra tájban egészen tiszta idő lön. Tüzgömböt azonban senki sem látott, valamint szinte villámlást sem. A' lehullott kövek még a' földből kiásatásukkor is (mellybe 4 hüvelknyi mélyen is bele hatottak) melegeknek tapasztaltattak, 's közülök egy, melly bizonyos tóba esett, ugy sustorgott, mint az izzó vas, midőn vizbe mártatik. Az összeszedetett kövek száma 30 volt, mellyek közül — egyenkint 1 — 3 fontnyi nehézségüek valának. — A' dörrenések hangja 's az ebből származott levegőrengés délszak felé 12, nyugot felé pedig 8 mértföldnyire hatott el.

A' vastömeg hullásának példái sokkal ritkábbak, mint a' kövekéi. Nehány azonban mégis találtatik. Igy p. o. Zágrábban 1751 ki tavasz-utó (majus) 26-kán, 71 fontnyi vastömeg láttatott a' levegőből alá esni, mint a' tüzgömbnek egyik elszakadt része, melly még megtaláltatásakor is melegnek tapasztaltatott. — Más illy — légből esettnek állitott — vas-tömeg létez Perunak egyik tartományában, *Chaco*ban, melly mintegy két lábnyi mélységre van a' földben, 's szemután itélve 300 mázsányi nehéz. Ennek közeletén találtatik még egy „*vas fa*“ is, melly a' vidék lakosai által égből származott gyanánt tiszteltetik. Ez, hihetőleg egy ollyan természetes fa, melly a' légből igen hig olvadottságban alá esett vas-tömeg által kéreg gyanánt bevonatott.

---

*) Az Olaszhonban Siena-nál 1794-ki junius 16-kán látott illyféle tünemény alkalmával, a' kövek hullásá közben nem tsak valóságos dörgés hallatott, hanem egyszersmind számtalan villámtsapások is szemléltettek. Az egész jelenet pedig egy nagy fölhőből keletkezett.

Kunoss Endre,
természetvizsgáló egyesületi tag.

3.

Kánt Imanuel's Hermes György' philosophiai rendszereiknek rövid ellenbevetése.

Az emberi ész' felhatalmasztatásában fő mesterek voltak a' Francziák: minden esméreteket, a' tapasztalásnál fogva, birodalma alá vetvén: Descartes, Maubranche, de Crousaz, Condillac, Diderot, d'Alenbert 's a' t. szomszédjainknak kicsapongásaikig kész követői a' Németek, annak bélátását csalhatatlanságra vinni igyekeztek, a' Philosophiának, kivált a' Metaphysikának mathematikai formába öltöztetése által. Leibnicz és Wolf után Bilfinger, Baumeister, Baumgarten, Eberhard, Storchenau és a' t. Elragadtattak az Angolok is Locke, Schmidt, 's a' t. után. Hume Dávid 'meg' az Empirismus ellen szegezte magát nyilván, annak bizonyságát tagadván, legalább kétségbe hozván: mivel az okbeli öszveköttetést a' szokáson, és képzetink öszveszövetkeztetésén alapítá csupán.

Kántot (született 1724. †. 1804-ben) Philosophiának Königsbergi fő iskolában Tanítóját, a' bölcselkedésnek ezen nyomorult állapottya készteté a' tiszta ész' tehetséginek visgáltatására, és próbára vonattatására; mellynek kiütését közre bocsátá 1781. 's következő esztendőkben kiadott elmés, tudós munkájiban. Ő, az oktató észnek tanubizonyságát a' tapasztalható világ' láthatárai közzé szorítá, azontul annak hathatóságát elitélte, megtagadta; 's így az Isten, és örökélet', Isteni kijelentés lehetségének bizonyosságára vezető hidat lerontotta; azt vítatván: hogy ezek, 's más illyenek eránt az oktató ész se bizonyító, se tagadó itéletet helyesen nem tehet.

Kántnak, és számos követőjinek ezen vallása Hermest, előbb Münsteri, utóbb Bonni Professort,

az oktató ész', 's egész lelkünk' tehetségének, különösen Kánt' Criticismusának visgáltatására, és fejtegetésére ingerlette; 18—20. esztendőnyi elmélkedésinek, fejtörésének leleményeit letette, 's közlötte az 1819-ben kiadott Theologiába bévezetésében: esméreteink' való-igazságát, bizonyságát erős fundamentomra alapítani, az Isten, és örökélet' lételének, Isteni kijelentés' lehetségének bélátására utat törni, kaput nyitni az oktató eszünk, 's belső természetünk' kívántatásából, igyekezett.

Mind az igazság' szeretete általlyában, mind a' kérdések érdeklősége parancsólag megkívánnya, hogy mind a' két Bölcset kihalgassuk; előterjesztéseiket okaikkal eggyütt fontolóra vegyük, rendszereiket, mennyire rövideden lehetséges, egybevessük elitéltetések végett. Önnön szavaikra hivatkozván, Kántnak ugyan „Critik der reinen Vernunft" nevezetü munkájának negyedik kiadásával, Hermesnek pedig: „Philosophische Einleitung in die Theologie," első kiadásával éltem. Mint Kánt, mint Hermes' rendszereinek némünemü esméreteit a' Tudós olvasóimban méltán felteszem; észrevételeimet szabadon kimondom, az elhatározatot másokra hagyom.

Kánt a' Philosophia *nyomorult állapottya* ellen előbeszédében kikelvén, azt a' mathematikai tudományokkal egybehasonlíttya; czéllyát, esméreteinknek mathematikai igazságát, tárgyaikkal telyes egygyezést szerezni kívánkozását kijelenti; a' Philosophusok' különbféle véleményekre szakadásának fő okát abban helyhezteti, hogy nem a' fő pontról mentek ki; nem gondoskodván mindenek előtt arról: a' hozzá (öszve) tételü itéletek (iudicia synthetica), millyenek a' Mathematikaik, és némelly Physikaiak, előbbiképp (a priori) igazak hogy' lehetnek? Hogy e' hijányt kipótollya, fő kérdésül veszi tehát: az öszvetételü itéletek előbbileg miképp lehetségesek? (Wie sind synthetische Urtheile a priori möglich?)

Ezek eránt vegyük észre mindenek előtt: 1) Mi-némü okból hasonlítá Kánt a' Philosophiát a' Mathe-

sissel egybe? Holott e' két tudomány nem egyenlő, hanem különb; a' nem egyenlőket pedig öszve nem hasonlíthatni; a' Mathematikusnak olly szögekkel, térkerítésekkel van dolga, mellyeket elöre képzetiben, vagy a' táblán alkotott öszve; a' Philosophus ellenben az *adatott* tárgyakkal foglalatoskodik. A' Mathésis a' térnek és számnak különbféle egymáshozképestségit tudattya ki; a' Philosophia, mind azoknak, a' mik vannak, esméreteiknek lehetségét, és fundamentomit nyomozza; önnön elhatározása szerént.* 2) Kérdvén: a' hozzátételü itéletek előbbnyire igazak, mint a' Mathematikaiak, hogy' lehessenek? Felteszi — minden alapítás nélkül — hogy a' hozzátételü itéletek előbbnyiek, igazak lehetnek; csak azt keresi: *hogyan?* A' mi nyilván a' helyes philosophuskodással ellenkezik. Hogy a' hozzátételü itéletek *előbbnyiek* (a priori) lehetségesek, ezt volt volna szükség mindenek előtt megmutatnia; de ezt meg nem mutatta; se meg nem mutathatta: mert a' hozzátételü itéletek: millyenek ezek: a' szoba me-

---

* „Kantius Philosophiam et Mathesim non modo similes esse vult, sed et illam ad hanc accommodare audet! Ad hanc ipsius sententiam diiudicandam nihil necesse est exquisitioribus uti argumentis; tota potest brevi causa confici. Satis erit reuocasse, quid sit Philosophia, qualemque sibi, in qua versetur, materiam subiiciat. Quod si vero ex ipsius Kantii sententia ea est *Philosophia*, *quae*, *quot quot exstare dicuntur*, *rerum cognitiones*, *nullas esse contendat*, *nisi primum illud in Universum constiterit*, *qui fiat*, *ut justo modo „a priori" ad res cognoscendas perveniri possit;* si igitur haec est Philosophia, quae tandem potest institui comparatio, quandoquidem, quocum comparet, Kantius ipse sustulerit, idque summo jure fecerit? Quae, quaeso, obiectorum, in quibus variae versantur disciplinae, est realitas, quae cognitionum veritas, nisi primum *duce Philosophia* obtineueris? Est Philosophiae, jacere *omnium cognitionum* fundamenta, quae ubi nacti sumus, recte dixeris, varias nasci rerum disciplinas. Haec, quae in universum disputata sunt, eodem iure ad Mathesim pertinere vides. Quae cum ita sint, quae est ista fides mathematica, quam Kantius iactat, idque ad Philosophiam confirmandam?!" P. Volkmuth: Kantius cum Hermesio in Philosophia Theoretica comparatus. 1834. p. 19.

leg, a' levegő hideg, a' kő nedves, van Pest városa, se előbbnyiek, se előbbnyire igazak nem lehetnek; illyenek csupán a' széttételü itéletek : p. o. az ember okos, a' kő nehéz; a' △. kerekded nem lehet. Azt a' mathematikai kitételekre nézve se tehette nyilvánvalónak föl : mert ezek nem hozzátételü, hanem széttételü itéletek : p. o. 8=1+3+4. A' két pont közötti vonatok között az egyenes legrövidebb. Lásd bővebben közhasznu Metaphysikát §§ 90—94. 3) Kánt csak *önkényesen, próbatételül* vevé föl, hogy a' tárgyaknak a' mí esméreteinkhez képest *kellessék* magokat szabniok.** Az önkény, próbatétel pedig a' Philosophiának alapul nem szolgálhat. Kánt' Kritikája tehát fundamentomára nézve hijányos.

Hermes' Criticismusának is czéllya ugyan az *igazság*; az esméreteinknek az esmérttekkel egyezése, vagy is : itéleteinknek subjectumaik és mondatmányaikhoz képest valóságok : de ő a' Philosophiát a' Mathesissel öszve nem hasonlíttya, sőt nyilván megkülönbözteti.*** Se az öszvetételü, se a' széttételü itéletek' előbbiségét, igazságát fel nem teszi, hanem keresi, nyomozza, fejtegeti; azon Philosophiát, mellynek igazsága a' bélátásra épül, nem csak helyesnek nem esméri, hanem hijánosnak,

---

** „Man *versuche* es daher einmahl (!) ob wir nicht in den Aufgaben der Methaphysik damit besser vorkommen, dass wir *annehmen*, die Gegenstände müssen sich nach unserer Erkenntniss richten, welches schon mit der verlangten Möglichkeit einer Erkenntniss derselben a priori zusammenstimmt, die über Gegenstände ehe sie uns gegeben werden, etwas festsetzen soll." Vorrede, II. Ausg. p. XVI. „Dieser *Versuch.* verspricht der Methaphysik etc. p. XVIII. s. w.

*** „Die Geometrie hat nicht mit Begriffen zu thun, welche der Anschauung der Objecte nach gebildet sind, die durch sie vorgestellt sind; sondern mit Begriffen, die selbst Anschauungen sind; nämlich eben so viele Anschauungen des Raumes — und die für Objecte, welche durch sie vorgestellt werden, Vorbilder und nicht Nachbilder sind; ihre Objecte gehören daher zu den idealen, und sie sind selbst die Objecte, — — Kein Wunder also, dass alle ihre Begriffe *objective Nothwendigkeit* haben, da Begriff und Object identisch sind." § 22. p. 138,

és kétesnek is vallya : mivel maga a' bélátás fundamentom nélkül szüködködik.**** Hermes Criticismusa tehát fundamentomára nézve mentt Kántnak fő hibájától.

Kánt minden esméreteinket az érzéki fölfogásoktól eredni, vagy felingereltetni látván, kérdése fejtegetését az érzékek' visgáltatásával kezdi. A' külsők a' kivülünk lévő dolgokat, mellyek beléjek ötlenek, térben kiterjedten jelentik bé; a' belső pedig a' változás alá vettetteket üdőben terjeszti elő nézettetésökre. 'S mivel az érzékinkbe ötlött dolgok közönségesen térben és üdőben jelennek meg, vallyon a' dolgok térben és üdőben vannak-e valóban, vagy csak látszatnak, a' térnek és üdőnek visgáltatása által törekedik kitudni. Véleménye oda megyen ki : hogy a' tér és üdő csupa szükséges feltételek az ötléseknek felfogattatásira; olly bennünk előbbre meglévő képek, mellyekben mintegy foglaltatniok szükség a' tárgyaknak, hogy nézettethessenek ; magokban az ötlések esméretlenek maradnának, ha térben és üdőben nem képeztetnének. Tehát ezek nézeti formák hozzánkképest, nem tárgyiképp, valók, mellyeknek a' dolgok' természetében semmi se felel meg.*****

**** „Eine Philosophie, welche ihr Fürwahrhalten auf *Einsicht* gründen will, — kann nur in dem geschlossenem Kreise des Denkens sich herumdrehen; und sie kann nimmer ein Fürwahrhalten erreichen. Eine solche Philosophie des Verstandes kann daher nur einen nothwendigen Schein, keine Wirklichkeit geben; weswegen man sie denn auch mit Rechte eine *Philosophie des Scheins* nennen kann. Eine solche Philosophie hört also da auf, wo das Hauptgeschäft der Philosophie anfängt : denn ob hinter dem Scheine noch eine Wirklichkeit stecke, das ist doch, was die Philosophie vorzüglich aufdecken soll. Statt dessen läszt sie nicht nur die Wirklichkeit des Gedachten, sondern selbst die Wirklichkeit des Gedanken zweifelhaft. — Eine Metaphysik im Geiste, und Sinne der Kantischen Kritik der rein. Ver. oder w. d. i. nach Anleitung der Kantischen Prolegomen. zu einer jeden künftigen Vernünft. Metaphysik muss eine solche Philosophie werden, wie das heutzutage kaum einer mehr zweifelt, der diese Werke studirt hat " p. 135.

***** „Wir haben also sagen wollen : dass alle unsere An-

Véleményének vítatására így okoskodik : térben ugyan akármit is nem lenni, sőt semmit se lenni is, könnyü gondolni; de tért nem lenni, nem gondolhatni; ha az a' tárgyak' tulajdonságihoz vagy képestségihez tartozandó volna,' azoknak nem létele gondolásával ezeknek is szükség volna megszünni: de különben van a' dolog: mert a' tér és üdö' képe elménkből kitörölhetetlen. Más az : hogy valamit a' térben elterjedten képezhessünk magunknak, annak képének bennünk előbbre szükség meglenni. Ide járul az is : a' térnek egyenként való részeit azon okból nem képzelhetnénk, ha mindenek előtt az egésznek képe belénk formáltatva nem volna. Innét van, hogy' határozhattyák el előre a' Geometrák a' térnek minden tulajdonságit biztosan : ez lehetetlen volna, ha a' térnek képe már előre elméjekben befoglaltatva nem volna. Igy van a' dolog mindenben az üdő eránt is.

De ezek eránt észrevehetni rendre : 1) Hogy a' külső és belső érzékinkbe ötlött dolgokat térben és üdőben szükség képzenünk, 's néznünk, ennek magában a' dolgoknak természetében találni kielégítö okát : mivel a' kiterjedttek ugyan csak magokon kivül és mások mellett, a' változás alá vettettek pedig csak egymásután vannak és lehetnek; másképp nem is gondolhatók. Hol a' külső dolgok egymás kivül és mellett vannak, vagy lehetnek, egyenként, ott a' *hely*, valóképp vagy üresen; hol a' helyek szakadatlanul vannak, ott *a' tér valóképp*; hol szakadatlanul lehetnek, ott a' *tér üresen*. Ezen külső dolgok' természetét megsejdítvén az emberi elme, azoknak nem létöket gondolhatván is, az üres

---

schaung nichts als die Vorstellung von Erscheinung sey: dass die Dinge, die wir anschauen, nicht das an sich selbst sind, wofür wir sie anschauen, noch ihre Verhältnisse so an sich selbst beschaffen sind, als sie uns erscheinen, und dass, wenn wir unser Subiect, oder auch nur die Subiective Beschaffenheit der Sinne überhaupt aufheben, alle Verhältnisse der Obiecte in Raum und Zeit, ja selbst Raum und Zeit, verschwinden würden, und als Erscheinungen nicht an sich selbst, sondern nur in uns existiren können." p. 59.

tért nem lenni nem gondolhattya. E' szerént van az üres térnek képzete elménkhez ragasztatva. — Hogy valamit térben elterjedten képzellyünk magunknak, e' végre nem szükség annak képének *előbbileg* bennünk meglenni, hanem a' tárgyban magában; bennünk meg' annak felfogására a' képességnek (receptivitas): hogy annak tapasztaltatásával az előterjeszthető légyen, a' tárgynak pedig egymás kivül és mellett létele észrevétethessék. Hogy a' térnek részeit egésze nélkül nem képzelhettyük, nem onnét van, mivel az képzésünknek belénk öntetett formája: hanem innét: mivel *egymáskivül* és mellett lételt nem gondolhatunk valami *másra* tekéntet nélkül; az egymásmellett lévőknek helye, ha ketten vannak is, szakadatlan, az az: tér. Végre az a' tér, mellyel a' Geometrák foglalatoskodnak, nem beléjek öntetett képzési forma; hanem önnön magoktól képzeltt, vagy táblán alkotott kép; üres tér; mellynek azon tulajdonsági vannak, 's azon mértékei, mint a' valóságosnak, mellytől elvonattatott; nem csuda tehát, ha kitételeik helyesek és biztosak. Épen így vagyon a' dolog az üdővel is. Lásd bővebben k. h. Metaphysika. §§ 150—157.

Érzéki esmérésünk' fejtegettetését, 's a' tér és üdőnek, mint csupa nézeti formáknak, vítatását igy rekeszté Kant bé: Mind ezekből, habár nézeteink' nem a' külső és belső dolgokhoz, hanem hozzánk — előbbi formáinkhoz — képest valók is, nem következik, hogy azok valóképp nincsenek, hanem csak az: hogy nézeteikkel nem eggyezők; hanem tőlök különbözők. A' ki azokból mást vagy többet hoznaki maga csalná meg magát. Nézeteink tárgyaiknál külömbek ugyan; a' tér és idő magokban üresek, sőt *semmik*, de mindazáltal jelenetek (Erscheinungen;) 's nem csupa látszások (nicht blosse Schein).*****

***** „Wenn ich sage: im Raum und Zeit stellt die Anschauung, sowohl der äusseren Obiecte, als auch die Selbstanschauung des Gemüths, beides vor, so wie sie unsere Sinne afficirt, d. i. wie es erscheint; so will ich das nicht sagen, dass diese Gegenstände ein blosser Schein wären. — — — So

Ezek is némelly észrevételeket szenvednek: 1) Ha bár az érzéki külső és belső tárgyak térben és üdőben képeztetnek is le szükségképp' bennünk; következik-e helyesen ebből, hogy azok térben és üdőben ne *lehessenek* magoktól is? Hogy nézeti formájik magokhoz képest alkalmasztatva ne *lehessenek?* Hogy p. o. a' Sz. Gellért hegye, mellyet térben elterülve szükség látnom, magától is ollyan ne lehessen? 2). Ha bár a' tér és üdő nézetünk' formáji is; következik-e abból, hogy azok *semmik* magokban? A' mi magát megesmértetheti, az *valami*, nem semmi; a' tér és üdő pedig Kántal is magát megesmértette. 3). Nézeteink, nem csupa látszások, hanem jelenetek lévén, ha megegyeznek is képzeti formájikkal, de meg nem egyezvén a' külső dolgokkal, *tárgyi esméretek* lehetnek-e? nem csupa *Ideák-e?* 'S így Kántnak rendszere nem viszen-e a' csupa *Idealismusra?* — Mindazonáltal Kántnak ezen fejtegetési és okai olly győzőknek ésmértettek-el, hogy a' tér és üdő csupa nézeteink' formájinak fogadtattak-el a' jelesebb Philosophusoktól is, millyenek Fichte, Schelling, Hegel, Krug, és más többek.

De nem úgy Hermes: ő is esméreteink' visgáltatását, 's fejtegetését kutfejeiknél a' külső és belső érzékeknél kezdé! azonba, vallyon a' beléjek öttlött külső és belső dolgokat *tárgyiképp* képeztessék, 's nézettessék-e velünk, vagy se? miut bélátásból bizonyíthatatlant, elhatározás nélkül hagyá. De tárgyiképp valóságokat, mellyet bélátásnál fogva meg nem tudhatni, mély elmélkedésével másunnan hozta és tudatta-ki: igaznak tartásunkból t. i.: mivel lelkünk' esméretének természetéből az érzéki esméretinket való

---

sage ich nicht, die Körper scheinen bloss ausser mir zu seyn, oder meine Seele scheint nur in meinem Selbstbewustseyn gegeben zu seyn, wenn ich behaupte, dass die Qualität des Raumes und der Zeit, welcher, als Bedingung ihres Daseyns, gemäss ich beide setze, in meiner Anschaungsart, und nicht in diesen Objecten sich liege. Es wäre meine eigene Schuld, wenn ich aus dem, was ich zur Erscheinung zählen sollte, blossen Schein machte." p. 69.

igazaknak tartani *kénszeríttetünk*, ollyanok is azok tehát nyilván : mivel a' Sz. Gellért hegyét térben elterjedettnek tartanunk *szükség*, tárgyiképp is ollyan az bizonnyal. Következőképp külső és belső nézeteink tárgyi *esméretek*, nem csupa jelenetek, se nem Ideák. Vallyon esméreteink ollyanok-e, mint *magokban* vagynak (Dingen an sich), vagy csak *hozzánkképest* ollyanok? Mivel ennek se igaznak, se nem igaznak tartására nem kénszeríttetünk, tudva nem lévőnek = x hagyá. A' mi a' tért és üdőt illeti : ezeket se nem csupa lelkünk' esmérése formájinak vallá Kántal; se nem tapasztalásbeli értelmeknek a' régiekkel : hanem lelkünkesmérete, és a' tárgyak' szüleményeinek *egyszer'smind* : mivel a' tárgyak' tapasztaltatásával *vétettetnek észre*; a' Sz. Gellért hegyét térben kiterjedettnek nem képezhetni *minden tapasztalás előtt*; látván pedig azt, térben kiterjedettnek venni *észre egyszer'smind*. Önnön szavait lásd életének, 's rendszerének esmértetésében.

Ezek utánn Kánt esméreteink' másik nemének visgáltatására megyen át, a' dolgok' értelmire (Begriffe), mellyeknek értőségünk (Verstand) az alkotója. Róla jegyzi közönségesen : értőségünket többre nem tarthatni érzékeinknél : mivel az üres, hijányos, ha érzékeinktől alkotnivalót nem kap; azért az értelmek is, ha érezhető tárgyakra nem vonulhatnak, üresek és hijába valók : mert a' nekik megfelelő dolgokon nem alapulnak (p. 75.) A' végre tehát, hogy az értelmeknek szereztetését kitanullyuk, értőségünket azon visgálatra szükség vennünk, mellyre vontuk az érzékeket : erejét, törvényeit, 's ama feltételeket, mellyek szerint munkálódik, ki kell helyesen tudnunk; nem az értelmeknek alkotó részeit, elágazataikat, osztállyaikat fejtegetve, hanem eredeteikre szoros visgálódással visszamenvén.******

******* „Ich verstehe unter der Analytik der Begriffe nicht die Analysis derselben, oder das gewöhnliche Verfahren in Philosophischen Untersuchungen, Begriffe, die sich darbieten, ihrem Inhalte nach, zu zergliedern, und zur Deutlichkeit

Mivel, mond tovább, értőségünk egészen azon van, hogy *ítéletre valókat* szerezzen; azért annak minden foglalatosságit föltalálhatni, ha az ítéletünknek formájit hányak, és millyenek, szemhegyre vesszük.******** Azokat pedig mindöszve négy főkre vehetni: mellyek *mennyiség*, *millyenség*, *képpestség*, és *módosság*' neveivel jegyeztetnek. Ezen formák is magokban, és természetök szerént üressek; semmi gondolható bennek nem találtatván. Értőségünk hozzájok képest munkálódik, és szüli mintegy belőjek a' gondolhatót. Igy válnak, mivel kívülről adattva nincsenek, hanem bennünk valók, előbbi értelmekké (Notiones a priori). Azért szint annyiak az előbbi értelmeink, a' hányak a' gondolási formáink: Ugyan azon kutfőből származván.******** 'S azokat *categoriáknak* nevezte,

---

zu bringen; sondern die noch wenig versuchte Zergliederung des Verstandesvermögens selbst, um die Möglichkeit der Begriffe *a priori* dadurch zu erforschen, dass wir sie im Verstande allein, als ihrem Geburtsorte aufsuchen und dessen reinen Gebrauch überhaupt analysiren; denn dieses ist das eigentliche Geschäft einer Transcendental — Philosophie; das übrige ist die logische Behandlung der Begriffe in der Philosophie überhaupt. Wir werden also die *reinen* Begriffe bis zu ihren ersten Keimen, und Anlagen im menschlichen Verstande verfolgen, in denen sie vorbereitet liegen, u. s. w." p. 90.

******** „Wir können aber alle Handlungen des Verstandes auf Urtheile zurückführen, so dass der Verstand überhaupt ein Vermögen zu urtheilen dargestellt werden kann. — — Die Functionen der Verstandes können also ingesammt gefunden werden, wenn man die Functionen der Einheit in den Urtheilen beständig darstellen kann."

********* Derselbe Verstand also, und zwar durch eben dieselben Handlungen, wodurch er in Begriffen, vermittelst der analytischen Einheit, die logische Form eines Urtheils zu Stande brachte, bringt auch vermittelst der synthethischen Einheit des Manigfaltigen in der Anschauung überhaupt, in seine Vorstellungea einen transcendentalen Inhalt, weswegen sie *reine* Verstandes Begriffe heissen, die a priori auf Objecte gehen, welches die allgemeine Logik nicht leisten kann. — Auf solche Weise entspringen gerade so viele reine Verstandes Begriffe, welche a priori auf Gegenstände der Anschauung überhaupt gehen, als es in der vorigen Tafel logische Functionen in allen möglichen Urtheilen gab." p. 105.

mindenikekhez három illy értelmeket (categoremata) szabott. Hogy semmit se érthetni meg, egyéb ha ezen formákban öltöztetve, 's ezen categoriákba mintegy burkolva, nem terjesztetik elő.

Folytattya tovább : Ezen értelmi formákkal helyes és törvényes élésben áll a' fő dolog; meddig lehessen azt kiterjeszteni, 's hol kellessék attól tartózkodni ? Szoros visgálásnál fogva látni való : hogy azokkal csak ott élni helyesen, hol érzék-tapasztalásbéliek az esméretek; a' nemtapasztalhatókra nem szolgálhatnak : mert minden igaz esméretre e' kettő kivántatik : az értelem és nézet; ha álmat hüvelezni, vagy tündér képeket fogdosni nem akarunk. E' kérdésre végre : hogy' esmérhetni ezen nem dolgoktól adatott, hanem előre bennünk lévő, értelmek által valamit meg? Feleli : hogy azonképpen, mint a' térben elterjedtteket, és időben esőket fölfoghatni. Azért, a' mik a' tér és üdő eránt vítatva vannak, ide is szolgálnak : úgy hogy, ha bár valamit szükségképp gondolunk is lenni; ha a' dolgok' okait, 's mind azokat, a' mik a' categoriákhoz tartozandók, gondollyuk is, de mindazonáltal magokat a' dolgokat, 's ezeknek tulajdonságit, és feltételeiket, gondolkodva ki nem tudhattyuk; minden gondolatunk más nem lévén, mint csupa hozzánkképest való, belénk öntetett kép; mellyet ha ki a' dologra magára át vinne, oktalanul cselekednék, 's olly mit tulajdonítana belső természetünknek, a' mi tőle kitelhetetlen.*********

********** „Sich einen Gegenstand denken, und einen Gegenstand erkennen, ist also nicht einerlei. Zum Erkenntnisse gehören nämlich zwei Stücke : erstlich der Begriff, wodurch überhaupt ein Gegenstand gedacht wird (die Categorie) und zweitens die Anschauung, wodurch er gegeben wird; denn könnte dem Begriff eine correspondirende Anschauung nicht gegeben werden, so wäre er ein Gedanke der Form nach, aber ohne allen Gegenstand, und durch ihn gar keine Erkenttniss von irgend einem Dinge möglich : weil es, so viel ich wüsste, nichts gäbe, noch geben könnte, worauf mein Gedanke angewandt werden könnte. Nun ist alle unsere mögliche Anschauung sinnlich, also kann das Denken eines Gegenstand überhaupt durch einen reinen Verstandes-Begriff bei uns nur

Ezekre nézve pedig szükség következőket észre vennünk : 1) Látni való, hogy előbbi értelmeit, az úgy nevezett categoriáit, érző és értő tehetségeink' hasonlatosságára, és itélésünk' formájira épité; 's igy erős, bizonyos fundamentomokra nem alapitá. Ha bár a' külső és belső dolgok' előterjesztésére némelly előképek szükségesek volnának is, következik-e abból *szükségképp*, hogy azok' jegyeiknek egybeillesztgetésire értőségünknek is szüksége legyen? Azoknak gondolása pedig nem más, csupán egybeillesztgetés. Az érzésünk és értésünk hasonlóságából azon úttal móddal azt is lehetne következtetni: érzésünk eszközök (organumok) nélkül el nem lehet, tehát értésünk se lehet el. Ezt pedig maga Kánt is sokallaná. 2) Igy okoskodik Kánt: minden itéletinket négy formára *vehetni*, tehát értésünknek is *szükség előbbileg* négy formájának lenni. A' csupa *lehetőségből* lehet-e *szükséget* következtetni? Hogy pedig az itéleteket *négy* formára csak *vehetni*, de nem *szükség venni;* ez egyből is kitetszik: mert a' mennyiség, vagy nagyság is tulajdonképp képestség (relatio), e' kettőt még is Kánt külön szakasztá. 3) Noha az értelmek is *alattomos* itéletek; de még is tetemes közöttök a' különbség : az értelmekben csak azok egyesíttetnek öszve, mellyek az ő subiectumaikban megvoltak előre, 's igy ez itéletek *szétvé-*

Erkenntniss werden, sofern dieser auf Gegenstände der Sinne bezogen wird." p. 146. et p. 148.

„Es ist nun nichts befremdlicher, wie die Gesetze der Erscheinungen in der Natur mit dem Verstande, und seiner Form a priori, d. i. seinem Vermögen, das Manigfaltige überhaupt zuverbinden, als wie die Erscheinungen selbst mit der Form der sinnlichen Anschaung a priori übereinstimmen müssen. Denn Gesetze existiren eben so wenig in den Erscheinungen, sondern nur relativ auf das Subiect, dem die Erscheinungen inhaeriren, sofern es Verstand hat, als Erscheinungen nicht an sich existiren, sondern nur relativ auf dasselbe Wesen, sofern es Sinne hat. Dingen an sich selbst würde ihre Gesetzmässigkeit nothwendig, auch ausser einem Verstande, der sie erkennt, zu kommen, Allein Erscheinungen sind nur Vorstellungen von Dingen, die nach dem, was an sich seyn mögen, unerkannt da sind " p, 164.

telüek (analytica); de az itéletekben olly mik is eggyeztetnek nyilván, mellyek a' subjectumaikban előre megnincsenek; illyenek a' hozzátételü itéletek. Tehát az itéletek' formájiból se lehet helyesen következtetni, hogy ezek az értelmeknek előbbileg *szükséges* feltételi legyenek. 4) Kánt törekedését kérdésére nézve szükség tekintenünk: Hogy' lehessenek hozzátételü itéleteink előbbileg való-igazak? Ez pedig annyi mint kérdeni: Hogy' lehessen fából vaskarika? Csak a' szétvételü itéletek való-igazak *előbbileg;* a' hozzátételü itéletek előbbilegvalók nem lehetnek. A' geometriai itéletekben csalatkozott ő meg: ezeket előbbileg való hozzátételüeknek tartván: holott azok mind szétvételüek. Illy erőségeken épültek Kántnak hires *categoriáji*!

Ezen csalatkozásoktól is mentt kétség kívül Hermes: mivel a' hozzátételü itéleteknek *előbbileg* lehetőségét, esméreteinknek tárgyaikhozképesti igazságát, a' lehetetlenséget lehetővé tenni nem igyekezett; hanem azoknak *hozzánkképest* (subiective) való igazságokkal megelégedett, 's ezt meggyőzőleg megalapította. Kánt' kategoriájival, értésünk' előbbi szükséges formájival, nem is bajlódott.********** Egyedül az *okot* méltatta különös figyelmére: mivel az ok mind eredetére mind fontosságára külömb minden más értelmeknél. Ezek közönségesen p. o. az ember, a' fa, ház 's a' t. csak tapasztalásból, és

---

********** „Sed quid de formis illis et categoriis Kantianis Hermesius? Sane eas omnino nihil curat. Non quod nullas esse viderit illas, aut pro arbitrio fictas; sed nihil necesse est de iis disputare; id, quod ex iis intelligere licet, quae supra de assensione dicta sunt. Est enim id, quod iam supra vidimus, illa assensio non tantum cum cognitionibus e sensuum perceptione comparatis necessario copulata; sed accedit etiam ad cognitiones a sola mente perfectas; quo fit, ut non modo in rebus sensibilibus, verum etiam in iis, quae fugiunt sensuum vim, atque perceptionem, una assensio nobis criterium datum sit realitatis, atque veritatis. — Non enim quaeritur in Philosophia, quid cogitari *possit*, sed quid pro reali haberi *debeat*. Est autem forma quaecunque, et Categoria Kantiana nihil praeterquam instrumentum *cogitandi*, et cognoscendi, assensio Hermesiana *realitatem obtinendi*" Volkmuth l. c.

tapasztalásképest formáltatnak lelkünk' esméretében, és tárgyaik' lételétől, 's észrevételünktől függenek. De nem úgy az ok : ez minden valónak fundamentoma ; legyen az lehetőképp vagy tettében való, okot, *valóbanlévő*, *munkás*, kielégítő okot, teszen-fel ; nem függ az ő létele a' külső, belső dolgok' lételétől, hanem ezeknek létele az ő lételétől függ ; mivel semmit se nem gondolhatni, se nem esmérhetni kielégítő ok létele nélkül ;********** az ok tehát az észnek principiuma ; vagy is ideája. Az értésnek csak annyira van hozzá köze, mennyire az okból a' *következés is* függ, és ebből a' gondolkodó erő, kivonva, értelmét formálhattya ; 's ekkor az ok észbeli idea, és gondolati értelem is egyszersmind.**********

********** „Kann nun aber die Vernunft begreifen, wie etwas in der That wirklich seyn könne, wenn sie *nur denkt*, es habe einen wirklich vorhandenen Grund, und wenn sie daneben einräumt, in der That möge aber dieser Grund aber wohl nicht daseyn ? — — Lässt sich aus einem blossen Gedanken, den ich habe, einsehen, wie es möglich sey, dass etwas Wirkliches ausser meinem Gedanken da sey, und so da sey ? Nicht den Gedanken einer Ursache, sondern eine in der Wirklichkeit vorhandene Ursache, — oder allgemein : nicht den Gedanken des Grundes, sondern einen in der Wirklichkeit vorhandenen Grund, muss die Vernunft haben, wenn sie begreifen soll, wie etwas wirklich seyn könne, — Dieses ist so offenbar, dass alle fernere Auseinandersetzung überflüssig seyn würde" p. 179.

********** „Ich sage (bewirkende) *Ursache* zum Unterschiede von der Redensart, worin *Ursache* für erste, oder auch für ursprüngliche Sache genommen wird, und wo das Correlatum nicht Wirkung sondern *Folgesache* ist. Der Begriff von Ursache ist dann Verstandes Begriff. Ein solcher war auch der Begriff von Ursache, welchen man in der alten Metaphysik gar häufig gab : Ursache ist das, worauf, wenn es vorgegangen ist, ein Anderes folget, welchem aber dieses Andere nicht vorgehet. Dieser Begriff enthält noch nichts, was nicht der Verstand, durch Erfahrung und Erinnerung bestimmt, schon denkt, auch den zweiten Theil desselben nicht ausgenommen. Wenn Kant diesen Begriff dadurch berichtigen wollte, dass er sagte : worauf ein Anderes *nothwendig* folgt; so erreichte er dadurch noch gar nicht den' Vernunft-Begriff der Ursache, welchen ich hier in seiner Entstehung vorgewie-

Minekutánna ezek szerént mind Kánt mind Hermes' Criticismusának fundamentomit láttuk, lássuk mind kettőjeknek erősítéseiket is. Kánt esméreteinknek *előbbnyi*, *tárgyi bizonyságat* szerezni törekedett, millyen a' Mathematikai kitételeké, a' bélátás által. „Wenn die Anschauung sich nach der Beschaffenheit der Gegenstände richten müsste, *so sehe ich nicht ein*, wie (!) man a priori von ihr etwas *wissen* könne; richtet sich aber der Gegenstand (als Object der Sinne) nach der Beschaffenheit unseres Anschauungs-vermögens, *so kan ich diese Möglichkeit ganz wohl vorstellen.*" Praef. p. XVII. Azért mind érzéki, mind értési esméreteinket előbbileg, szükségképp valóknak akará *kitudatni*. Azokat, mellyek tapasztalásunk alávettetve nincsenek, a' dolgokat magokban, láthatárunkon kivül ejtette. De czéllyát nem érhette; mert arra elégtelen utat 's eszközöt választott. Illyen a' bélátás: mert avval, ha bár valaminek jegyeivel, 's mondatmányával eggyezését béláttyuk, ki tudjuk is; még bizonyodásunkra szert nem tettünk: mert fenn marad a' kérdésnek helye: de miért bizonyos az, a' mit béláttunk a' *tárgy* eránt? Ha ezt meg' más bélátásunkkal támogattyuk, bélátásról, bélátásra szükség vetemednünk vég nélkül; a' vég nélkül való kimenetel, akar kerekded, akar egyenes légyen, lehetetlen, és meg nem nyugtató. Ha pedig a' bélátás lelkünk' esmérete által erősíttetik; ezt meg' mi erősiti? Ismét más lelkünkesmérete? ezt megint más, 's igy tovább; vég nélkül. Ismét a' lehetetlenségre vetődtünk. Hogy bélátásnál fogva juthatni csupán a' tárgyi igazságra, ezt maga Kánt el nem esméré; mondván: „Es sind mir zwei Fälle möglich unter denen Synthetische Vorstellung, und ihre Gegenstände zusammentreffen (!) sich anfeinander noth-

---

sen habe, und wessen die Metaphysik bedarf: sondern Kant verband auf solche Weise nur den Vernunft-Begriff der Nothwendigkeit mit dem Verstandes-Begriffe der ersten Sachen, dichtete so einen neuen Begriff, der weder Vernunft — noch Verstandes-Begriff war." p. 176.

wendiger Weise beziehen, und gleichsam einander begegnen (!) *können*: entweder wenn der Gegenstand die Vorstellung, oder diese den Gegenstand möglich macht" p. 121. Az egyikre szántszándékkal veté magát, a' másik utat nem próbálta eléggé. Ez által nemcsak a' legérdeklőbb esméreteket láthatárunkból kirekeszté, hanem a' Methaphysikára vezető utat is mind maga, mind mások előtt elvágta, és akadékossá tette: „In der Methaphysik, ugymond, geräth die Vernunft continuirlich in Stocken; selbst wenn sie diejenigen Gesetze, welche die gemeinste Erfahrung bestätigt (wie sie sich anmaasst) a priori einsehen will. In ihr muss man unzähligmahl den Weg zurückthun, weil man findet, dass er dahin nicht führet, *wo man hin will*" (!!!).

Hermes ellenben esméreteink *tárgyi* igazságát megakarván bizonyítani, az arra vezető utakat vette visgálóra; 's minekutánna éles elméjével megsejdíté, hogy az esméreteinknek tárgyi igazságára, magokhoz a' dolgokhoz képest, bizonyosan nem juthatni; azt hozzánk képest törekedett megbizonyítani. Ennek kutfejét, próbakövét, és bélyegét lelkünk' esméretének közvetetlen kénszerítésében fölfedezte, kitüntette, 's használta: hogy azon esméreteink tárgyiképp valók bizonyosan, mellyeket eszünktől igazaknak tartani vagy elfogadni kénszerítetünk. 'Sígy tárgyi esméreteink igazsága 's bizonyossága *hozzánk képest való ugyan*; de ez az egy lehetséges, 's kielégítő, nyugtató, 's meggyőző egyszersmind. „Mein Halten des Erkannten kann allerdings von dem *objectiven Daseyn* des Erkannten keine andere Gewissheit geben, als die ist: dass ich (das Subject) das Erkannte für objectiv seyend halten muss; d. h. es kann von dem objectiven Daseyn des Erkannten keine andere, als die höchste subjective Gewissheit geben. Wer aber nur selbst weiss, was er will, wird auch nach keiner anderen Gewissheit fragen; nicht nur weil sie nicht erreichbar ist, sondern auch weil sie ein Widerspruch für des Menschen Denken ist: oder kann ein Subject anders gewiss seyn, als

dass es gewiss ist? d. h. als dass es selbst, das Subject, gewiss ist? Müsste es ja, um objectiv gewisser seyn, nicht mehr Subject seyn, und als solches gewiss werden können; und doch muss nach unserem Begriff von Gewissheit — oder welchen passenden Ausdruck wir dafür wählen mögten — alle Frage nach Gewissheit auf das Subject (auf das Ich) bezogen werden, und es ist ein Widerspruch, sie auf das Object beziehen zu wollen." p. 189. „Es mag *an sich* wahr oder falsch seyn, was ich für wahr halte, wenn ich finde, dass ich es für wahr halten muss, und dass ich nicht anders kann; so ist und bleibt es mir wahr; was ich nicht bezweifeln kann, das kann ich nicht bezweifeln: alle Bürgschaft für seine Wahrheit ist für mich überflüssig, und aller Beweis wider seine Wahrheit für mich ohne Wirkung. Nur da bedarf ich in der Reflexion der Bürgschaft für meine Sicherheit meines Fürwahrhaltens, wo ich es *widerruflich* finde" p. 147. Ezen belső, kétlést nem szenvedő principiumra epíté ő minden kitételét; a' külső és belső világunk' lételét, a' kielégítő oknak, Istennek, örök életnek lételét, 's más fontos esméreteinket. „Nicht wir selbst versetzen uns in die wirkliche Welt, sondern wir werden ohne uns in dieselbe versetzt: weil wir ohne uns, und ohnedass wir es vermeiden könnten, mit Nothwendigkeit, in das Fürwirklichhalten derselben versetzt werden. Dieses nothwendige Halten mag an sich nur Schein seyn; wir können das Gegentheil nicht beweisen (erkennen); aber jede *Erkenntniss* des Gegentheils, stünde auch gleich der Nichterkenntniss, und was sie einzig über die Nichterkenntniss erheben könnte, wäre ein uns nothwendiges Halten des in ihr Erkannten; und das ist uns gegeben. Wir können uns daher nicht losmachen von der Wirklichkeit, sondern bleiben an dieselbe gleichsam verkauft; wenn wir uns nicht zuvor losmachen können von dem vor aller Reflexion in uns gegebenen, und mit jedem neuen, aber nothwendigen, Erkennen aufs neue in uns gegebenen Fürwirklichhalten des

Erkannten" p. 191. Ezen uttal móddal az egész tárgyi esméretek' világát előttünk feltünteté; az elzárt Metaphysika kapuját felnyitá, uttyát elegyenítette; 's bizodalommal mondhatá: „Wir stehen also nun am Eingange der Metaphysik; und können ungehindert in dieselbe eingehen, weil wir den Eingang dazu gefunden haben. — Wir haben nun gefunden, wie wir mit *Wirklihckiet* anfangen, und mit Wirklichkeit fortfahren können" p. 197.

A' mi végre az előadás' módjának különbségét illeti: Tudnivaló, hogy Kánt' Kritikája önként alkotott, vagy újj értelemben vett szókkal tele van; illyenek: Transcendental, Apperception, Phaenomenon, Noumenon, Amphibolie, Antinomien, a priori, subiectiv, Imperativ, 's a' t. Azért először a' Németektől se értetett; Commentariusokra, Leksikonokra, világosításokra volt szüksége; a' más nemzeteknél pedig éppen érthetetlen maradott. Hermes ellenben szokott bévett, és közértelmü szavakkal, és mennyire a' dolog maga engedte, közérthetőleg adta elő philosophiai újjrendszerét. Csupán a' Theoretika és Practica nevezettel élt az észnek jegyzetiben. De ez már Aquinai Tamástól is használtatott, mint tudós Droste, élete-leirója, megbizonyítá. Kánttal lévén dolga, annak szavaival élni kénteleníttetett. — Lásd bővebben: Kantius cum Hermesio comparatus. — Pet. Volkmuth Vratislaviae. 1834. Weishaupt Ad. über die Gründe und Gewissheit der menschlichen Erkenntniss zur Prüfung der Kantischen Kritik der reinen Vernunft. Nürnb. 1788. 8. Gotl. Er. Schulze Kritik der theor. Philosophie. Hamburg 1801. 2. B. 8. Jak. Fries neue Kritik der reinen Vernunft. Heidelberg 1807. 3. B. 8. etc. — Újj Philosophiájának Fichte, Schelling, és Hegel' rendszerivel öszvevetése következik másszor.

Y.

4.

Észrevételek, a' játék erköltsi, és betegséget szerző okairól, 's következéseiről.

Az emb'ert egész kiterjedésében, az az lelki és testi tekintetben esmerni kívánó orvos és philosophus előtt egyaránt érdekes azon kérdésnek megfejtése: hol veszi magát, 's mi következései vannak jelenkorunk ama' módi nyavalyájának — a' játék dühének? Minden, a' mi az emberi lélekben az indúlatokat, 's egymással küszködő szenvedelmeket költsönös hartzra ingerli, a' testi élet functióiban is fontos változásokat okoz, melly testi változások a' lélekre ismét erősen viszszahatnak. Az efféle mind eredetére, mind következéseire nézve annyira veszedelmes szenvedelmek közzé tartozik minden bizonnyal a' játék szeretete. Ezen szomorú, de a' vi'sgálódó elme előtt figyelmet érdemlő tárgyról olvasta fel nem régiben *Gase* nevű tudós orvos Párisban a' frantzia Academia előtt több tekintetben érdekes értekezését. Ezen sok testi lelki bajt 's rendetlenséget szerző, nem tsak egyes személyek, hanem egész familiák vesztét okozó gonoszról tehát, melly hazánkban is olly mélly gyökeret vert, nem lesz talán érdektelen az említett tudós *Gase* nézetei szerint egy két szót szóllani.

Gase a' játék szeretetét az emberi szívnek azon két leguralkodóbb indúlatjában, az *önszeretetben* 's *haszonkeresésben* véli gyökeredzni; innen magyarázza, a' minden életidőben, minden még a' legvadabb nemzetek közt is, egyaránt uralkodó szeretetét a' játéknak. Innen magyarázza a' vallástanítók és philosophusok intéseinek, 's a' törvényhozók büntetéseinek sikeretlenségét, ezen gonosznak megakadályoztatására nézve.

A' játéknak az emberi test állapotjára ható következéseiről szóllván *Gase* azt mondja, hogy a'

játékos a' legdühösebb, az embert testi, és lelkiképpen legnagyobb mértékben rongáló indúlatoknak teszi magát martalékjává, az őrűltséggel határos öröm, 's a' kétségbeesés és dühösség közt habozván szüntelen. Nem tsuda, ha azon erős megrázkódások, mellyeket az agyvelőnek és idegrendszernek az illyen paroxysmusok alkalmával szenvedni kell, az elmét gyakran megzavarják, butaságot, őrűltséget, dühös bolondságot okoznak. A' mai időben olly gyakori öngyilkosság gyakran ezen nemtelen szenvedelem szülte kétségbeesésnek és megtébolyodásnak egyenes, vagy hárántékos következése. Az indúlatoknak ezen tüzes hartza miatt, szenved a' véredények rendszere, a' vérkerengés rendetlenségbe jő, 's a' szívnek és a' véredényeknek külömbféle nyavalyái, mellyeknek megesmerése olly nehéz, 's gyógyítások még nehezebb, nem egyszer származnak hirtelen a' játszó asztaloknál.

De semmi része sem szenved olly nyilván, olly közvetetlenül az emberi organismusnak, mint a' gyomor, és az emésztés müszereinek rendszere, — részszerént azon lelki rosz érzés miatt, melly az ételkívánást, 's az emésztést megzavarja, — részszerint azon ingerlő szeszes italok miatt, mellyekben a' játékosok annyira szoktak rendetlenkedni, tsüggedő bátorságok élesztésére, 's a' józan észnek, melly alatsony szenvedelmeket kárhoztatja, elbódítására, elhallgattatására.

Mind ezekhez ha hozzá gondoljuk azt, hogy a' játékosokat rendszerint a' felkelő nap hívja el a' játszó asztal mellől, a' mikor a' természettől a' nyugodalomra rendelt éjtszakát részszerént dobzódva, részszerént a' legdühösebb indúlatok, a' rettegés és nemtelen nyereségkivánás ostroma alatt eltöltvén; testben, lélekben eltsüggedve mennek haza, vagy a' véletlen nagy nyereség ördögi örömével, vagy a' tetemes veszteség szülte kétségbeeséssel: alig találhatunk szavakat az emberi veszettség ezen neménak elég fekete színekkel való rajzolására.

Ezen rövid kivonatjához a' *Gase* Értekezésének,

James Johnson következő figyelemre méltó észrevételeket ragaszt, az Angliában olly szörnyű mértékre hágott papirospénzkereskedésre nézve.

„A' szédítő magosságra emelkedett papirospénzkereskedés dühéből származni szokott szomorú történetek, 's annak a' testre és a' lélekre ható rettenetes következései, eléggé esmeretesek ugyan már, a' tapasztalásból régtől fogva, minden az emberek tselekedeteit szemmeltartó orvosok és philosophusok előtt, de a' közönségnek nagyobb része, távolról sem gyanítja azt, mennyire hasonlít a' papirospénzkereskedésnek az egésségre nézve ártalmas befolyása, a' játék testet és lelket rongáló rettenetes munkálatjaihoz. Nem régiben nekem egy betsületes, igen mértékletes életű, és köztiszteletben álló ember a' következő különös történetet beszéllte, felvilágosítást kérvén tőlem eránta:

Azon időben, mikor Angliában egyfelől az országban egymást sürűen követő banquerottok, másfelől a' külső országokban dühösködő 's terhes veszélyekkel fenyegető politicai villongások, a' közönséges tőkepénzeket olly nagy habozásba hozták, hogy neki minden jószága, minden szempillantásban az utolsó pertzen állott; olly nagy ideg lázzadás lepte meg őtet a' Börsén, hogy kénytelen volt kimenni, 's lázzadt indúlatihak tsillapítására bort inni, bár az előtt egy két pohár bornál asztal felett soha sem szokott többet inni. Nagy tsudálkozására azomban a' bornak semmi munkálatját nem érezvén, tovább ivott, míg egy egész butelliát ki nem ürített. Ezen nagy mennyiségben, még pedig ebéd előtt, bevett bornak rá nézve legkissebb részegítő ereje sem volt, — lázzadt indúlati azomban letsillapodván, viszszament a' Börsébe, 's dolgát nagy lelki tsendességgel elvégezte. A' bor szokott munkálatjai közzül akkor hirtelenében ugyan egy sem mutatkozott, de nehány nap múlva nem középszerű gyomorgyengeség, 's az emésztés bajai, mellyekről az előtt soha sem panaszolkodott, állottak elő. Ezen nevezetes eset úgy hiszem arra mutat, hogy ámbár a' lélek fellázzadt

indúlati, 's átaljában a' kitsapongás a' lélek megerőltetésére, vagy akármi más okból eredő ideges testalkotás, a' bornak rendes munkálatjait bizonyos időig felfüggeszti, sőt valóban elnyomja is, 's az embert eltsábítja, sőt valóban alkalmatossá is teszi arra, hogy több, az az a' rendes mértéken túl bevett bort megbirjon is, mindazáltal az utómunkálatjai az efféle rendetlenségnek, mellyek t. i. több napok múlva jelentgetik magokat, sokkal kártékonyabbak, mint ha dolgokat a' gyomorban akkor hamarjában elvégezték volna. Illyen módon rontják el gyomrokat 's az emésztés többi műszereit, 's az ideg rendszereket, Angliában több ezeren: a' nélkül, hogy tudnák ezen szerentsétlen áldozatok, mitsoda úton veszik magokba azon gonoszt, melly őket lassú méreg módjára érleli a' koporsónak.

L.

5.

Észrevételek, az éghajlatnak, 's más természeti viszonyoknak a' népek' characterére való befolyásáról.

Melly tsekély befolyása legyen az éghajlatnak, 's más természeti viszonyoknak a' népek és nemzetek characterének módosítására, annak megmutatása tzélja egy jeles beszédnek, mellyet *Schomv* Koppenhágában october 30dikán 1829, a' koppenhágai Universitás helyre és jobb lábra állíttatása ünnepének alkalmával tartott, 's mellyből a' *Dansk Literatur Tidende* a' következendőket közli:

Mivel némelly jelesebb irók is azon hibába estek, hogy a' természeti viszonyoknak felette nagy befolyást tulajdonítottak a' népek characterére, sőt ezt egészen amattól származtatták: tehát tzélarányosnak tartotta a' tudós Értekező ezen hibás véleményt ostromolni, 's mivel ez sokféle módon theoreticai és practicai okok által történhetnék meg, leg-

illendőbbnek tartotta magához, mint a' ki a' tapasztalási tudományokkal foglalatoskodik, okait 's erősségeit a' tapasztalásból merítni, annyival is inkább, mivel ezen tévelygésbe többnyire azok esnek, kik hasonlókép' tapasztalási tudományokkal foglalatoskodnak.

Először is arra tette hallgatóit figyelmetesekké, hogy a' földgolyóbisán felette sok természeti jelenségek vannak, mellyeket az éghajlatból 's más természeti viszonyokból, mellyeknek befolyása azomban tagadhatatlan, kimagyarázni nem lehet; p. o. az igen hasonló éghajlati viszonyok alatt fekvő Angliával is *van Diemens* tartományának egyetlen egy állatja, és jóformán semmi növevényi nem közösök; hogy a' déli Afrika flórája az éjszaki Afrikaitól felette külömbözik; hogy új Hollandiának felette különös és saját növevényei vagynak. Még kevésbé lehet azon testi külömbözéseket, mellyeket a' külömböző emberfajokon, és embertörsökökön vehetünk észre, az éghajlati 's más természeti viszonyokból, p. o. a' föld' mineműségéből, termékeny, vagy terméketlen, hegyes, vagy lapályos 's tb. voltából kimagyarázni. A' szeretsenek fekete színét közönségesen lakóföldjök heves éghajlatjából szokták származtatni, pedig ugyan azon szélesség alatt, melly alatt a' szeretsenek laknak, találni a' sárgás bőrű indusokat, és némelly déli szigeteknek fehér bőrű lakosait is; a' szeretsen pedig nyúgoti indiában és floridában is szeretsen; az az fekete marad.

Hasonló éghajlati viszonyok alatt az Európai, Ásiai és eredetileg Észak-Amerikai embernek is külömböző színe van, a' Grönlandiainak, és a' Laponiainak setétebb színű bőre van, mint az Európainak, és a' van Diemens tartománya igen mérsékelt éghajlatja alatt tsupa fekete emberek találtatnak. Úgy látszik, hogy a' többi test-alkotási külömbözéseket valamelly efféle okokból magyarázni éppen nem lehet. A' szeretsen vastag ajakait, a' Patagoniai nagyságát, a' Papua vékony tagjait, a' chinaiak apró, ré'sutosan álló szemeit, képtelenség volna

éghajlatjoknak, vagy lakóföldjöknek sajátságából származtatni akarni.

Ha a' természeti viszonyoknak az egyes emberekre való befolyását tekintjük : abban sem találunk semmi erősséget annak megmutatására, hogy a' nemzetek külömböző characterei azoktól függenének. Ugyan azon országban, ugyan azon városban, sőt ugyan azon házban, 's ugyan azon familia tagjai közt is, igen külömböző természetű személyeket találunk, melly külömbözés okát a' levegőnek, sem az eledeleknek és italoknak nem tulajdoníthatni, 's *genieket — mint ananászokat — sem mesterséges meleg, sem semminemű ápolás által nem lehet a' természettől kitsálni, vagy kitsikarni.*

A' mi a' népeket illeti : szembetűnő, hogy hasonló, sőt ugyan azon éghajlat alatt igen külömböző nemzetek találtatnak; az Európai nemzetek földet mivelnek, mesterségeket gyakorolnak, városokban laknąk, rendbeszedett országokat formálnak, a' mesterségeket, tudományokat virágoztatják; hasonló éghajlati viszonyok alatt Á'siában kóborló népségek tanyáznak, mellyek baromtartásból élnek, semmi polgári alkotmányok nints, a' felsőbb lelki mivéltségről semmit sem tudnak; Északi-Amerika eredeti lakosai durva bárdolatlan népek, mellyek mint vadászok, az erdőkben, vagy a' nagy síkságokon, kóborolnak. A' tsendes, serény, de gyenge indus nem igen külömböző éghajlat alatt lakik attól, melly alatt az erős, vad, és heverő rest Neger, vagy azon nyomorúlt népek tartózkodnak, déli Amerikában, mellyekre állati vad tekintetek, 's viseletek miatt borzadás nélkűl tekinteni nem lehet. A' chinai nép igen külömbözik más népektől, ugyan azon éghajlat alatt is, 's a' kevély, eszes, erős Angolnak, a' van Diemens tartománya félénk gyáva lakosával semmi hasonlatossága. Sőt ugyan azon országban, vagy tartományban is igen külömböző természetű nemzeteket találunk öszveelegyedve, vagy egymás mellett, p. o. Afrika közepén arabsokat és négereket, kik közűl amazok ezeket lelki mivéltségekre nézve igen

felyűl múlják; déli Afrikában a' Kafferek, és Hottentoták, Scandinávia éjszaki részében a' Lapponok, Svecusok, Norvegusok egymástól mennyire külömböznek!

Ha továbbá ezen természeti viszonyokat, mellyeket, mint a' külömböző nemzeti characterek szerző okait, szoktak felhozni, átaljában tekintjük, könnyű által látni, hogy azokat azon okozattal, mellyet rendesen tulajdonítnak nekik, megegyeztetni nem lehet, 's gyakran igen hasonló characterű népek külömböző, sőt ellenkező természeti viszonyok alatt élnek. A' tiszta levegő, derűlt ég, azt szokták állítani, szelíd erköltsöket, tudományokat, mesterségeket szül és virágoztat: Görög országot és Rómát hozzák fel példáúl. De sok tájékok vannak a' föld kerekségén, mellyekben a' levegő sokkal tisztább, mint az említett tartományokban; illyenek a' déli tenger szigetei, 's még sokkal inkább a' Peru, Qvito és Mexico magosan fekvő térségei, mellyeken a' Görögök és Rómaiak erköltsét 's lelki tehetségeit hiában keressük; mig az Anglia ködös esős éghajlatja alatt a' lakosok lelki tehetségei jobban kivannak fejtve, mint akármelly tisztább éghajlat alatt, és kedvezőbb természeti viszonyok közt. — A' nagy folyóvizek — így beszéllnek továbbá az éghajlat befolyásinak pártfogói, a' közlekedést, kereskedést, 's az által a' miveltséget elömozdítják; a' Nílust és Indust hozzák fel bizonyságúl. De a' legnagyobb vizek a' világon a' déli amerikaiak, mellyeknek partjain pedig igen miveletlen népek nyomorognak; a' Dánia lakosai pedig, kiknek vizek nints, kevés nemzeteknél állnak a' miveltségben alább. A' nagy tengerektől külön álló, 's a' száraz közzé szorúlt tengereknek is hasonló befolyása van vélemények szerint; 's a' Közép-Tengerre hivatkoznak. De északi Amerikában a' nagy tavak, a' Caspium tenger mellett, az indiai tengeren sűrűn fekvő szigeteken, a' miveltségnek semmi, vagy kevés nyomai vagynak. Ellenben a' Categat partjain, hol a' szelek, a' homoktorlások, a' jégtolongások a' kereskedést annyira nehezítik,

polgári intézetek, és lelki munkásság virágoznak; mellyeknek semmi nyoma azon nagy tenger szigetjein, mellyet helyesen neveznek *Tsendes-Tenger*nek. A' heves, a' forró éghajlat tüzes indulatokat okoz, azt állítják. De a' tsendes indus a' fordítón belől lakik, ellenben éjszaki Amerikában kegyetlen nemzetek, az Újj-Zeland mérsékelt éghajlatja alatt pedig emberevő vadak laknak.

Az éghajlatnak a' nemzetek characterére való tsekély befolyása kitetszik továbbá onnan is, hogy azon népek, mellyek elöbbeni lakóföldjöket, házájokat elhagyják, 's más országokban más éghajlat alatt telepednek meg, elébbeni nemzeti charactereket meg nem változtatják. A' Cap-kerületi szállítványban megtelepedett lakosokban tökélletesen rá lehet esmerni a' Hollandiaira, pedig ők ott száraz földű és levegőjű magos térségeken laknak, holott őseik alatsony, nedves síkságokon laktak, ködös levegötől körül-véve. Indiában egy tekintettel rá esmerhetni az angolra, Déli-Amerikában a' spanyolra, Északi-Amerikában az angolok és frantziák maradványit megkülömböztetni könnyű. A' lakható földnek tsaknem minden részein elterjedt 'sidók különös bizonyságai annak, hogy valamelly népnek sajátságai a' legkülömbözőbb természeti befolyások között is megmaradhatnak.

Gyakran megváltozik az idő folytával valamelly nemzet charactere, a' nélkül, hogy az éghajlat és föld legkissebb változáson mentek volna keresztül. A' mai Görögöknél hijában keressük azon charactervonásokat, a' lelkierő azon jelenségeit, mellyek ditső őseiket nemzeti életek virágzása idejében bélyegezték; pedig a' Görögország levegője most is ollyan tiszta, ege ollyan derült, éghajlatja ollyan nyájas, 's ha ez a' sok viszontagságokon keresztül ment nép valaha régi fénnyére fel talál emelkedni, az bizonyosan nem az éghajlat változásainak következése lesz. A' Scandinávia éghajlatja keveset, vagy éppen nem változott; lakosai pedig a' durvaság, a'

barbarismus állapotjából apránként a' müveltség meglehetős fokára emelkedtek.

Az éghajlatnak azomban 's más természeti viszonyoknak a' népek characterére való befolyását, átaljában tagadni az Értekező nem akarja. Vannak, megengedi, ollyan tájékok, mellyeken az éghajlat, 's a' többi természeti befolyások olly mostohák, hogy a' lakosoknak szüntelen azokkal kellvén küszködni, igen nehezen emelkedhetnek tsak középszerű kifejtődzésére is a' lelki tehetségeknek; p. o. valamelly szerfelett meleg, vagy szerfelett hideg éghajlatú, egésségtelen, ködös, nedves levegöjű tartományban. De mennyit tehessen még az efféle nehézségek elhárítására is valamelly nemzetben lappangó lelki erő, mutatja az Izlandia példája.

Az úgy nevezett erköltsi okok befolyását, mivel az a' felvett tárgy határán túl járt, tsak rövideden érintette, 's tsak azt említette az Értekező, hogy azoknak is némelly e' tárgyról a' nemzetek külömbözö characterének okairól okoskodó irók egyoldalú böltselkedése felette nagy befolyást tulajdonit.

Egyik mindent a' törvényekből, másik a' polgári alkotmányokból, harmadik a' vallásból gondol kimagyarázhatónak. Mind ezeknek nagy és bizonyosan nagyobb befolyások van, mint minden éghajlati, vagy akármelly más természeti viszonyoknak: mindazáltal felette tsekély az azon belső okhoz képest, melly a' minden nemzet saját természetét (Naturell-Individualitas) elhatározza, annyival inkább, mivel az úgy nevezett erköltsi okok, nagyobb részint inkább következései a' népek characterének, p. o. a' despotismus a' nép gyengeségének és szolgai gondolkozásának.

Ha tehát azt kell fel vennünk — igy folytatja beszédét az Értekező, hogy a' természet ura, valamint egyes embereket, úgy egész nemzeteket is különös sajátságokkal ruházott fel; adjunk hálát neki örvendezve, hogy minket ollyan nemzetből származtatott, melly hajdan vitézségéről, a' polgári és lelki szabadság mellett hartzolni kész bátorságáról

világszerte hires volt, most lelki tehetségeiről, a' tudományok és mesterségek kedvelléséről, 's mind ezekben, mind amazokban tett fontos felfedezéseiről esmeretes.

Eddig a' tudós Értekező-Állításainak igazságát úgy hiszem senki kétségbe nem hozza, valaki a' hazánkban megtelepedett felette külömböző, az az valahány, mind annyiféle természetű 's characterű nemzetekre tsak egy visgálódó tekintetet is vetett. — Vajha mi is hasonló lelkesedéssel ereszkedhetnénk-ki nemzetünk ditséretére! Vajha vitéz tetteivel hajdan a' félvilág' bámúlását magára vont nemzetünk a' szelíd béke áldott ölében tenyésző erényekkel, a' tudományok, anyanyelvünk, 's nemzeti literaturánk, mesterségek kedvellésével, pártolásával, mivelésével, a' nemzeti szorgalom, mivelteség, 's bóldogság virágoztatására tzélozó intézetekkel is, mellyekben némelly külső nemzetek olly ditső példával mennek előttünk, ditsekedhetnénk! Igy lehetne apránként, de annyival tartósabb sikerrel rábirni nem magyar ajkú hazánkfiait *nemzeti nyelvünk* kedvellésére, 's felvételére, *ha nemzeti characterünket, 's tudományos miveltségünket erköltsi és értelmi meggyőződésből betsülni kénytelenittetnének.* Vajha az őseink által a' hartzmezején kivívott babérkoszorúk árnyékában henyélve ne nyúgodnánk, 's ránk ne illenének a' Római költőnek azon szavai: *Nos numerus, sumus et fruges consumere nati!*

Óh ditső nemzet! te ki hajdanában,
A' vitéz korban egekig ragyogtál,
A' világosság kiderült egében
Éjjbe maradnál?

Lovász Imre.

6.

Az oskolai nevelés némelly hibáiról.

A' főtzél — mellyre teremtettünk — a' *boldogság*. Ennek elérésére, a' bölts Teremtő, *tehetségeket* is adott belénk; ezek a' tehetségek, az ember két világára nézve, két félék, ugymint, állatiak és erköltsiek; az az testiek, és lelkiek; — amazokon értetnek a' test tagjai, érzékenységei; — ezeken pedig a' szív érzései, az akaró, és megfontoló értelem, az emlékező, és képzelő erő. — Ha ezek a' tehetségek épek, 's alkalmatosok, *boldogok* vagyunk; ha pedig ezek betegesek, 's alkalmatlanok, *boldogtalanok* vagyunk. Hogy hát boldogok lehessünk legfőbb kötelességünk, mind testi, mind lelki tehetségeinket tökélletesiteni, a' tzél elérésére alkalmatosokká tenni; — ezen eltökélletesités pedig abban áll, hogy a' világról, a' mellyben élünk, 's az ebben lévő minden dolgokról, *helyes esméretünk légyen*, mert, ha helyes esméretünk van a' dolgokról, akkor helyesen is tudunk gondolkodni, helyesen tudunk itélni, következésképpen helyesen, az az boldogúl élni. Itt van ám a' bökkenő barátim! itt van az a' nagy botránkozás köve leütve, mellybe, — vaktába neki menvén — úgy megbotlunk, úgy megtántorodunk; — hogy nyakunk törve bukunk be a' boldogtalanság örvénnyébe. — Itt van mondom, hogy magunkat, ezen *helyes esméret nélkül tökélletesitjük*, — a' Gyermekeinket is sine cognitione rerum tanittatjuk a' tudományokra; a' mit majd oda alább megfogok mutatni.

γνωθὶ σεαυτον. Nosce te ipsum. Már a' régi világ böltsei is által látták azt, hogy egyedül ez az út a' boldogságra. — Azt mondja Murétus Lib. I. Orat. X. quae est de sui cognitione: „quoties audimus Apollinem respondisse Croeso beatum eum fore, si se cognosceret: quoties praeceptum eadem de re

in Templo Delphico inscriptum legimus: toties illud cogitare debemus, magnum quoddam bonum esse cognitionem sui, quum inter omnes, omnium aetatum sapientes viros convenerit, in eo positum esse fundamentum felicitatis, neque ulla re, unum quemque nostrum, in plura, aut graviora mala, quam sui ipsius ignoratione prolabi." — Ez a' magunk megesmérése vezet a' kegyességre, szentségre, — a' világi dolgok megesmerése pedig, az eszességre, értelmességre; ez testiképpen, amaz lelkiképpen tesz boldogokká. Ez a' két esméret szorosan áll egymás mellett; és együtt véve tesz minket igazán boldogokká. Bölts Salamon Péld. könyv. 23 : 23. v. ezt igy adja előnkbe: Szerezd meg az igazságot, és el ne adjad azt: t. i. a' böltsességet, a' tudományt, és az eszességet.

De most már az a' kérdés, hogy ezt az *esméretet* hogy lehet minekünk megszerezni? Fel. a' tapasztalás, a' helyes, és okos nevelés által; az az: a' nevelő értse mind a' vallás, mind a' természet törvényeit; legyen hát értelmére nézve pallérozott; legyen psychologus, anthropologus, vagy is világ és ember esmerő; legyen jó erköltsi characterű. Illyen nevelők voltak a' régieknél Socrates, Plátó, és egyebek, kik nagy embereket is neveltek az ő Hazájoknak. — Fontos dolog hát a' nevelés, a' tanitás; azért mondja Kánt Paedagogiájában, hogy a' nevelés teszi az embert emberré. - A' nevelés ezen fontosságának meggondolása inditott némelly tudósokat, mint Montaignét, Rochefaucault, 's egyebeket azon állításra, hogy a' vétket, a' bűnt, vagy a' virtust tsak a' nevelés szüli bennünk. Az igaz, hogy a' mint a' szülék nevelik, szoktatják gyermekeiket, valósággal ollyan lessz az ő erköltsök; úgy, hogy ha az atyai tanitás jó volt: elkiséri az, az ifjat az életnek legsikamlóbb útában is, és megőrzi az ő erköltsét, az elvetemedéstől, bátor lépésekkel vezeti, azok között, a' botránkozás kövei között is, mellyekben rakásra hullanak azok, kiknek erköltsöket a' szülei jó nevelés meg nem alapitotta. Az

is igaz hát, hogy a' mint az oskolában tanitóink nevelnek, oktatnak, — hogy a' mint lelki tehetségeinket tökélletesitik, ollyan értelemmel lépünk ki a' nagy világba. Boldog ifjú hát az; kinek oskolai nevelője pallérozott értelmű; felvilágosodott lelkű, jó erköltsi characterű ember vala; ellenben boldogtalan — ezerszer boldogtalan — kinek oskolai nevelése hibás vala. Valamiképpen a' plánták, mellyeket gyenge korokban erőszak ér; vagy elvesznek, vagy satnyák maradnak: úgy az ember, a' kit a' helytelen nevelés elront, örök boldogtalan lészen. Vallyon a' mi időnkbeli oskolai nevelés tzélerányosan tökélletesiti-é tehetségeinket? Vallyon a' léleknek önmunkásságát — melly az értelem, és akarat kimivelésében áll — elő segiti-e? Vallyon alkalmatosokká teszi-e ifjainkat arra, hogy magokat formálhassák azután is, az az, hogy jó polgárok, jó hazafijak, jó keresztyének lehessenek? mert ez a' tzélja tanulásunknak. Ezekre a' kérdésekre lássuk, mit mond a' tapasztalás!!

Ha széjjel tekintünk az életbe, fájdalommal kell hallani, 's tapasztalni, sok nemes érzésű, jó szivű szüléknek, azon való keserves panaszszokat; hogy jól nevelt gyermekeiket, atyai bölts tanáts mellett, azon édes reménnyel küldötték oskolára, hogy emberek — betsületes emberek nevelkednek majd belőlök; és sok gonddal szerzett vagyonkájoknak nagy részét feláldozván, egyéb jutalmát nem várják fáradozásaiknak, hanem tsak azt, hogy a' hazának jó polgárt — jó keresztyént mutathassanak; és — az oskola (!?) — egy semmirevaló gazembert formált gyermekeikből.

Hányszor lehet tapasztalni, hogy oskolát végzett ifjaink mindent láttatnak tudni; — elmondják a' világ teremtetésétől fogva a' mai időkig, mi történt; de tsak úgy mint mesét — a' régi Philosophusoknak vélekedéseiket, szinte a' subtilis elméjű Kántig; de hogy magoknak osztán mit kellene gondolni, éppen nem tudják. — Az illyenekből lesznek osztán az úgy nevezett tudákosok, phantaszták,

hypochondriakusok, más értelmes, gondolkodnitudó emberek munkáit kritizálók, más derék embereket martzangolók. Jaj annak a' társaságnak, mellynek igazgatása illyen tudományú férfiúra bizattatik; pedig ez sokszor megtörténik ám a' mai világban. — El ne felejtsük, lehet valaki széles tudományú — ha józan esze nints is. — Vallyon az illyen tudományú boldog-e? — Nem, — semmiképpen nem — boldogtalan ő, 's általa a' társaság is. Tanitók! Tanulók! tartsátok szemeitek előtt a' bölts Ciceró ezen mondását „Non enim paranda nobis solum, sed fruenda sapientia."

Hányszor lehet látni, és tapasztalni azt is, hogy némelly ifjaink, merő abstracta ideákon fundált tudománnyal jövén ki az oskolából, idegennek, esméretlennek látszik előttök minden, a' nagy világban; — botorkázva, félénkenyen jár az illyen, az emberi társaságokban, és sokszor magát az illyen nevetségessé is teszi. Ez az oka osztán, hogy sok paraszt embernek, helyesebb, 's érettebb gondolkodása van az életbeli dolgokról, mint némelly oskolában megvénült, a' tudományok héjján rágódó deákotskának. — Még most is édesdeden mosolyodom el, midőn eszembe jut, hogy Debreczeni tanuló koromban, egy hat esztendős — tógás deák barátommal; ki grádusunkban hatodik eminens volt, — a' mezőn sétálván, — közel hozzánk egy tsorda ökör legele — igy szólla hozzám tanuló társam: barátom! „melly nagy isteni gondviselés, hogy a' tehenek kevés bikát, és sok ökröt ellenek." Hangosan nevetve mondám: hiszen az Isten egy ökröt sem teremtett, hanem bikát, és a' bika borjúból herélés által lészen az ökör. Lehetetlen! igy szólla tsudálkozva, — no bizony ezt soha sem tudtam. Sok illyen eminens deákok vagynak, kik Professoraik előtt Plátók, Aristótelesek; de a' nagy világba ollyanok, mint tsigabigák, félénkenyen tapogatódznak, a' merre másznak, kinyújtott — gyenge szarvaikkal. Vallyon boldog lehet-e az illyen tanitvány? Nem, éppen nem — boldogtalan ő, 's általa a' társaság is.

Hányszor lehet látni, 's tapasztalni azt is, hogy az okos házi nevelés által, ép, egésséges testtel, 's vidám lélekkel formáltatott gyermekeket küldünk oskolába, és mikor onnan kijőnek, beteges, erőtelen testtel, sáppadt komor ábrázattal, mellyen az élet unalmai tsoportosan ülnek, eltsüggedt lélekkel köszöntenek be mi hozzánk; 's figyelmetesen kell nézni az artzvonásokat, hogy rá esmerhessünk gyermekeinkre. — Szegény tanulók — szerentsétlen gyermekek! be drágán vásároljátok meg a' boldogság képiben, nevelőiteknek haszontalan, és vétkes hiúságát. Igy hát az oskolai nevelés, nem mindenkor, 's nem minden részben felel meg a' tzélnak, t. i. hogy minket, az élet boldogsága megnyerésére alkalmatosokká tegyen, — hogy lelki tehetségeinket, t. i. az értelmet, és akaratot tökélletesitené, hogy jó polgárok, jó hazafiak legyünk. Ennek oka

1ször. Az a' veszedelmes módi, hogy gyermekeinket idő nap előtt, minekelőtte testi, lelki tehetségeik eléggé ki volnának fejtődve, vagy helyes esméretek volna a' dolgokról, — tanittatjuk.

2szor. Természeti rendeltetések ellen tanittatjuk, az az ollyan hivatalra, vagy állapotra, melly ellenkezik természeti hajlandóságjokkal, vagy a' mellyre nem születtettek.

3szor. A' helytelen tanitás módja: illyen a' tudományoknak holt nyelven való tanitása, — a' memorizálás, — a' húzamos iratás.

4szer. Az oskolák azon organisátiója, mellynél fogva azokban a' nevelésre megkívántató tudományok mint p. o. Psychológia, Anthropológia, Paedagógia, Didactica, Diaetetica, Aesthethica, különösen, és tzélerányosan nem tanittatnak, az az nevelő Intézeteink nintsenek: következésképpen jó tanitóink igen ritkán találtatnak. Különösen a' falusi oskolák egészen elvagynak hagyatva, mellyekben többnyire szerentsétlen, balsorstól üldöztetett, vagy tanulástól idegen, munkát kerülő henye emberek foglalják a' tanitói széket. — De ezen nem lehet megütközni, vagy megbotránkozni, — mert ezeknek fizetések

olly tsekély, hogy tsak a' legutolsó szükségtől menti meg, ezen nyomorúlt szánakozásra méltó embereket. Vagynak sok derék, 's nagy lelkű emberbarátok, kik az igazságnak, és világosságnak terjesztését, az erköltsiség gyámolitását szívből óhajtják; kik fájdalommal néznk, a' falusi nevelés nagy fogyatkozásait, és az ebből, mind egyegy helységre, mind az egész országra természetesen háramló megsirathatatlan kárt: de a' nyavalyát nem orvosolhatják. Sok földes uraink nagyobb gondot forditanak lovaik, marháik nemesitésére, mint jobbágyaiknak nevelésére; pedig, ha meggondolnák, a' jobbágyok helyes nevelése által nyerhetnék meg azt, hogy gazdag földjeik, pusztáik lehetnének, 's azokon nemesitett lovaik, méneseik, gulyamarháik legelhetnének. — Sok földes uraink mindent elkövetnek, hogy a' kortsmák, ezek az erköltstelenség műhelyei, a' legjobb módban legyenek, azokban semmi fogyatkozás ne légyen: de hogy az oskola jó lábon álljon; hogy a' jobbágyok sorsa könnyebbitessék, hogy a' falusi tanitóknak több fizetések legyen, mint a' lovászmesternek, vagy az erdőpásztornak, arról nem is akarnak gondolkodni. Mind addig hát, mig Hazánkban az oskolákra nagyobb gond nem forditatik, 's azokban a' falusinép tzélerányosan, a' neki szükséges tudományokra nem oktattatik; az igaz pallérozódástól hátra leszünk, 's meszsze a' nemzeti boldogságtól.

5ször. Hogy az oskolai nevelés nem mindenkor felel meg a' tzélnak, oka továbbá az is, hogy sok tanitók felette helytelenűl bánnak tanitványaikkal. Egész botránkozásig, megtsömöllésig lehet hallani még a' főbb oskolákban is, hogy a' neveletlen tanitó egyre szórja, a' szamár, ökör, ked, 's több efféle parasztos titulusokat, betsület érzésű tanitványaira. Ez a' nevelésnek legdurvább neme; mert ez által, az aestheticus, és morális érzések elfojtatván, vad, és szilaj indúlatok töltik be a' szivet. Tegyünk fel példáúl egy jól nevelt, betsület érzésű, nemes, jó szivű ifjat, ha az illyennel embertelenűl, gorombáúl

bánik Tanitója, kivált tsekély hibáért, — ollyan hibáért — mellyről nem tehet, vagy a' mellyben semmi gonoszság nints, mint p. o. hogy a' kiszabott letzkét de verbo ad verbum, szóról szóra el nem tudja mondani; — mitsoda következése szokott ennek lenni? F. Az: hogy a' sokszori szamár titulusok elszomoritják, elkedvetlenitik, eltsüggesztik a' külömben igyekező, betsületes Ifjat; a' tanúlástól elidegenedik, a' betsület érzés elalszik lassan, lassan, és felöltözi ő is Tanitója goromba erköltsét. A' szülék elhülnek bele, mikor megjön gyermekek, hogy a' nemes érzésű fiju gorombává leve. Könyörögjetek szülék, hogy az illyen Tanitótól mentse meg az Isten gyermekeiteket!! De tegyünk fel egymás neveletlen Ifjat is, valyon erköltsére és tudományára nézve pallérozódik-e, ha Tanitója a' szelid, nyájas, de azomba méltóságos maga tartása helyett, embertelen, goromba, és sértegető szavaival igyekezik ötet fel serkenteni a' szorgalomra? Nem — óh nem, — el pirúl ugyan, 's szégyenli magát; hogy többi tanúlótársai előtt gyalázatossá leve: de szivébe boszszúálló indúlat ébred fel Tanitója ellen, és, ha módját tehetné, a' gorombaságot gorombasággal fizetné viszsza; — sőt meg is esik, mint a' tapasztalás bizonyitja, hogy sok tanitvány, nem tekintvén Tanitója személyének méltóságát, azzal a' leg gyalázatosabb módon bánik.

Az illyen oskolai bánás osztán az oka annak, hogy némelly ifjak az Oskolán kivül, ha egy kis szabadságot éreznek, a' leg nemtelenebb, erköltstelen dolgokat viszik végbe. Szemtelenek, szilajok, törvényt felforgatók, magokat alkalmaztatni nem tudók. Az ilyenekből hasznos, hazaszerető Polgárok soha sem lehetnek.

Tanitók! vegyétek gondolóra, hogy nints e' világon felfordúltabb, 's útálatosabb dolog, mint mikor az erkölts tanitó kevély, büszke, és felfúvalkodott: lehetetlen, hogy az ilyen tanitó azt a' felséges kintset, a' morált, terjeszthetné! Vegyétek gondolóra Tanitók, hogy a' Haza nem tsak tanúlt, tudományos; hanem a' Hazát szerető, a' Státus boldogságát elömozditó,

társasági életre alkalmatos, jó erköltsi characterü polgárokat is vár ti töletek. Legyetek hát egyszersmind Atyák is szelidséggel, 's nyájassággal egybekötött méltóság ékesitse Kathedrátokat; bölts tanátsokkal, életre tartozó regulákkal fűszerezzétek tanitástokat. Igy áldani fognak a' Szűlék, áldani fognak tanitványaitok, áldani fog a' Státus, mellynek erös oszlopokat állitottatok.

Az eddig mondottakból immár ez lenne a' tanúság.

1ször. Hogy gyermekeinket nem elébb, mint 10, vagy 11 esztendös korukban lehetne alkalmatosan oskolai tudományokra alkalmaztatni; mert már akkor testi tehetségeikkel együtt, lelki tehetségeik is meglehetösen kivagynak fejtödzve; az eddig tapasztalások alá esett dolgokról magoknak már bizonyos képeket (idea concreta), esméreteket formálván, könnyen lehet értelmeket világositani, munkásságba inditani; a' minthogy osztán magok önként mennek mint egy az effectusok nyomain, a' dolgoknak okainak felfedezésére, 's ennél fogva osztán, nem extensive, az az felülegesen, hanem intensive, az az értelem erejére nézve tökélletesittetnek, 's jövendöre értelmes, okos, derék emberek, 's hasznos Hazafiak lesznek

2szor. Nevendékeinket tulajdon rendeltetések szerént, az az a' miljen élet nemére teremtetett, és születtetett kiki, tanittassuk. Mert, a' melly tudományos tárgyak leg jobban behatnak lelkére nevendékünknek, leginkább mozgásba hozzák lelki tehetségeit, értelmét, akaratját, kivánságait: bizony tzélerányosabban is tökélletesiti magát azon tárgyakra nézve, következésképpen idövel jeles, és hasznos ember válhatik belöle. Ellenben, ha rendeltetése ellenére, a' természeten erőszakot teszünk, más, vagy külömb külömbféle tudományokat öszsze viszsza tanittatunk, kárt, és romlást okozunk, 's gyakran ez által boldogtalanná tészszük nevendékünket. A' tudományok mindensége nem mindennek való, nem is lehet egy embernek minden tudományt megszerezni.

3szor. A' memorizálást küszöböljük ki az Oskolából. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a' mit könyvből, vagy irásból tanúlnak nevendékeink, ne mondassuk el velek könyv nélkül is; hanem azt, hogy soha meg ne elégedjünk azzal, ha ők azt szóról szóra is el tudják könyv nélkül mondani; annyival inkább el ne hitessük magunkkal, hogy a' mit meg memorizált, azt értené is, tudná is, mert meg lehet, hogy tsak betűket memorizált; dolgot pedig nem. Igy osztán, kit jó tanitványnak vélnénk, ostoba, 's értetlen; még is ő ditséretes, kedves tanitvány, eminens, 's beneficiumot nyer; sőt Úrfiak mellé informátornak ki neveztetik. Boldog Isten! ilyen informátor, ilyen instructor, ugyan — hogy tudná informálni, instruálni kedves fiunkat? A' vak vezetvén a' vakot, mind ketten verembe esnek. Ellenben más értelmes, gondolkodni szerető Ifjú, tsak azért, hogy nem tud memorizálni, elmellőztetik, szamárnak declaráltatik. Ennélfogva sok értelmes Ifjak; kikből kedvező környülállások között, okos tanitás mellett, nagy emberek, nagy hazafiak lettek volna: senkitől nem esmertetve eltünnek a' pór nép sokadalma közt. Ne a' memorizálásból itéljenek hát a' Tanitók; hanem a' Gondolkodás módjából. Adjanak ki gyakorta bizonyos matériát ki dolgozás végett; de nem tsak deákul; mert nints mindeniknek szerentséje jól tudni deákul, hogy gondolatit ki tudná hejesen fejezni, hanem szülötte nyelvünkön: majd akkor ki fog tetszeni, kiben mi lakik, ki milyen gondolkozású, 's mitsodás lelki tehetségekkel bir.

4szer. Szülötte nyelvünkön, magyarúl tanittassuk nevendékeinket.

Nem azt akarom én, hogy a' deák nyelv küszöböltessék ki az oskolából. Óh nem! sőt azt elmúlhatatlanúl szükségesnek állitom a' Tudományok terjesztésére nézve; hanem azt akarom én tsak, hogy valamint más tudós nyelvek; mint az Ángol, Frantzia, Német, Görög, Zsidó, nagy haszonnal tanittatnak: úgy a' Deák nyelv is tanittatnék. Valósággal a' már tudományokba belé ízeledett Ifjú gyönyörüséggel ta-

núlná azt, még pedig a' nyelvnek geniusát kimeritőleg, és két esztendő alatt rá mehetne, hogy critice olvashatná a' legszebb Deák auctorokat, a' mit külömben, 9, 10 esztendők elforgása alatt, sok irgalmatlan ütlekek közt fenekelnek be, a' már testben, 's lélekben eltsigázott Gyermekbe, sok kegyetlen Tanitók. Méltó figyelemre venni ebben a' tekintetben, amaz igazán nagy lelkű, nagy elméjű tudós Férfiúnak, most Debreczeni Superintendens, Fő tisztelendő Budai Ésaiás egykor ugyan a' Debreczeni Ref. Collégiumban, Históriának, Görög nyelvnek, és Deák ékesen szóllásnak Professora im ezen szavait, mellyeket közönséges História tzimü munkájának Elöljáró beszédében igy fejez ki. „Talám viszsza is fog tetszeni né„meljek előtt, hogy e' könyvet nem Deákúl irtam; „úgy gondolkozván: hogy Tanítványimon, a' Deák „Literaturára nézve ez által is segíthettem volna. Én „pedig azzal tartom, hogy a' Deák Literaturában ép„pen azzal fogom elő segélleni Tanítványimat, hogy „ezt magyarúl irtam. Valamint minden nyelvnek; igy „a' Deáknak is az a' természete, hogy abban egyedül „gyakorlás, által mehetni előbb; a' gyakorlás pedig „nem abban áll, hogy valamelly tudományt, vagy „akármelly dolgot deákúl adjunk elő: hanem ab„ban: hogy magok azok, kik ezt a' nyelvet tanúl„ják, próbálgassák meg fordítani, a' mi szüle„tett nyelveken mondódott, vagy tevődött fel. A' „Tanítónak is nem abban áll a' virtusa, hogy othon „nagy munkával valamit idegen nyelven ki tud dol„gozni; hanem abban, ha tanítványit, mikor ezek „a' született nyelven tanúlt dolgok fordításában meg„akadnak, helyesen, és egyszerre útba tudja igazítani. „Nem abból tetszik hát meg, tud é a' tanítvány deá„kúl, hogy el tudja mondani szóról szóra, a' mit a' „Tanítója előtte elmondott, 's vele azon nyelven meg„tanúltatott: hanem abból, tudja é fordítani, a' mi „más nyelven adatott elő. Ez az igaz gyakorlás, melly„ben Tanító, Tanítvány egyformán dolgozhatnak. „Egyébaránt deák nyelven adni elő a' tudományt a„zoknak, kiknek szint ojan szükségek van, hogy

„deák nyelvre taníttassanak; mint magára a' tudo-„mányra, éppen oljan hiba a' tanításban, mint a' „mellyet a' Logicusok az okoskodásban circulusnak ne-„veznek". — Eddig vagynak szavai ezen nagy em-bernek. Boldognak tartom magamat, hogy ezen nagy Tanitót, tanitói székiben láthattam, — 's halgathattam böltsességet adó beszédeit,'s tanitásait, mellyek mind annyiszor electrizálták lelkemet. Adjon az Isten ilyen nagy Tanitókat kedves Hazánknak! Ugyan azért iparkodjunk

5ször. Azon, hogy tanitókat formáló kathedrák állittassanak fel, mellyekben a' nevelésre megkivántató tudományok különösen, és tzélerányosan tanittassanak, és az ezen tudományokat végzett Férfiak rendeltetnének tanitóknak. Örök hálára méltó Tekintetes Puchói Martzibányi Lajos Táblabiró Úr azon valóban nemes lélektől származott törekedése, mellynél fogva 20 darab aranyat tett le jutalmul annak, ki a' magyar falusi köznép oktatása végett oly vezér könyvet készit; mellyből a' Tanitók is lássák, mit kell tudniok, a' falusi tanulók pedig abban, minden ôket illető tanúságokat fellelhessenek.

6szor. A' meg vi'sgáltatott, 's helybe hagyatott könyvek vitettetvén be az oskolákba, az irásból való tanittatás töröltetnék el. Melly káros következései legyenek a' huzamos iratásnak, és irásból való tanultatásnak, azt mindenki által láthatja. Sok drága időt lop ez el, a' mi pedig siralmasabb, az egészséget, ezt a' legdrágább kintsünket, veszélyezteti. Már a' munka nélkül való ülés, magában is a' test organumait tompitja; a' meg görbedve való ülés pedig, különösen a' gyenge test alkotásúakra nézve, korán való külömb külömbféle nyavalyákat szül. Mert ugyan is, a' mejj alsó tsontja, a' beleket nyomván, tüdő, májj, 's egyéb belső dugulások állanak elő; mellyből azután mejjbeli nyavalyák, különösen ama módi tudós nyavalya, a' hypocondria származik. — De a' tanulást is felettébb hátráltatja, mert hiba nélkül, a' sebes diktálás miatt, nem mindenki irhatván le a' mondott dolgot; érthetetlen leszsz az

irás, az érthetetlen irást természet szerént meg nem tanúlhatván, non possum - ot kiált, midőn meg szóllíttatik a' nevendék. De minek iparkodtok ti, igy szóllnak némellyek, a' tudományokat gyarapitani? hiszen a' História tanitja, hogy minden nemzeteknél akkor voltak az erkölcsök legjobban meg vesztegetve, mikor a' tudományok leg inkább virágoztak, melly végre szülte a' nemzet siralmas végromlását. Sokat lehetne erre felelni, most elég légyen felhozni ennek megtzáfolására, a' Zsidó nép gonoszságai ellen panaszolkodó Prófétának Ho'seásnak (Ho's. 4: 6.) szavait: El vész az én népem, mert tudomány nélkül való. Imé lássátok, melly ellenkezőképpen itél az Isten Prófétája Ho-'seás. Ő azt mondja, hogy az a' nép vesz el, melly tudomány nélkül való. Ti pedig ellenkezőképpen azt jövendölitek, hogy a' tudományos nép vesz el. Nem, semmiképpen nem. Az igaz tudomány soha sem szül erkölcstelenséget; az igaz tudomány által a' nemzet soha sem jut pusztúlásra; a' hamis tudomány, az áltudomány, a' tudománnyal való viszszaélés szülte mindég az erkölcstelenséget, e' pedig a' nemzet pusztúlását; és mikor valamelly nemzet elpusztúl jele annak, hogy az igaz tudomány meg van vesztegetve, 's nem egyéb az, hanem az istentelenségnek maga magán való hoszszúállása. A' tiszta morál meg áll mind örökké, és azon soha diadalmat nem vehet az erkölcstelenség. A' mi kötelességünk hát ez, hogy szüntelen vigyázzunk, mikor jól elkészült szántó földünkbe tiszta magot hintünk, hogy az éjjeli ellenség lopva eljövén, konkolyt ne hintsen földünkbe. Soha hamis tudománytól ne engedjük magunkat meg vesztegettetni. A' morált fellyebb betsüljük, minden e' világi haszonnál, ditsősségnél, méltóságnál. Ti Ország Nagyjai! legyetek eleven képei az igasságnak, tükörei a' kegyességnek, hogy a' föld népe rátok függesztvén szemeit, ő is tanúlja meg az igasságot, és kegyességet. Tiszta erkölcsi érzésekkel eltelve kérjük, és kívánjuk amaz igasság lelkének hozzánk való eljövetelét, 's bennünk való munkálkodását e'képpen:

Te szentségnek újj világa,
Igédnek vezérlj útjára.
Tanits téged még esmernünk,
Istent Atyánknak neveznünk.
Őrizz hamis tudománytól,
Hogy mi ne tanúljunk mástól.
És ne légyen több más senki,
Hanem Krisztus, kiben kell bízni.
Alleluja! Alleluja! —

Midőn ezen gondolataimat közleném, arra kérem a' nagy érdemű Olvasókat; hogy eshető hibáimért szeretettel itéljenek rólam. A' mit irtam, Hazám eránt viseltető szeretetből irtam.

Horváth István,
Csehi Református Pap.

7.

Értekezés a' beszédről, mint az életművi, és állati ingerlékenység (irritabilitas organica et animalis) *kifejtő eszközéről.*

Montesquieu, a' külömböző nemzetek érzékenységéről értekezvén, azt a' nyilatkoztatást tette, hogy az igazi Orosz nem érez, valamig a' bőrét le nem húzzák. Nem ügyelvén arra, a' mi ezen állitásban nagyitás és túlságos, 's föltévén, hogy a' próbatételre a' személlyek azon néposztályból választattak, melly a' rabszolgaság által állattá alatsonyittatott le: ezen állitást még is lehetne oltalmazni, bár azon nyilatkoztatás, mellyet ama' nagy Publicista ezen tüneményre nézve tett, meg nem állhatna is. Ő ezen érzéketlenséget, vagy az érzékeknek ezen tompaságát az éghajlat befolyásának, a' hideg munkálatjának tulajdonitja. A' *Montesquieu* theoriája azon módositások és befolyások eránt; mellyeket a' hideg és a' meleg a' külömböző emberfajok testi és erköltsi állapotjára

gyakoroltak és gyakorolnak, a' józanabb Kritika által már régen megtzáfoltattak. Okainak elégtelenségét azomban senki inkább ki nem mutathatta, mint az orvosok. Midőn látjuk, hogy ezen nagy Genie miként hozza elő állitásának támogatására egy megfagyott örü nyelven tett próbatételeit, mellynek bibirtsóit a' megfagyás előtt, és után megvizsgálta *): alig tartóztathatjuk meg magunkat a' nevetéstől, erősen tolván magát egyszer'smind azon észrevétel a' lélekre, melly keveset tehet a' legfinomabb tapintat, 's a' legmélyebb belátásu elme is, orvosi, 's különösen physiologiai esméretek nélkül az e'féle kérdések helyes megfejtésére.

Mint kétséget nem szenvedő igazságot, úgy lehet már ma azon állitást tekinteni, hogy az ingerlékenységnek azon nagy foka, melly az embert egy különös valósággá béllyegezi, bizonyos inger (stimulus, incitamentum) által fejtődzik ki, mellynek munkálatja a' melegétől igen külömböző, 's mellynek az emberfaj tökéletesedése (cultura, civilisatio) múlhatatlan föltétele. De maga ezen tökéletesedés vagy civilisatio is egy más előbbeni oknak, t. i. az agyvelő munkálatjainak az elme foglalatoskodtatására, az emberek költsönös értelmi közlekedésére lett fordításának következése: 's mind ezen foglalatosságoknak múlhatatlan eszköze — a' *beszéd*. Az emberfajnak mind testi, mind erköltsi ingerlékenysége tehát a' miveltség a' civilisatio által fejtődzik ki, 's emelkedik felsőbb fokra, a' miveltség az értelmi erők gyakorlása és munkássága által, az értelmi erők munkássága pedig a' gondolatoknak, az ideáknak külömböző emberek köztt való tserélgetése által, 's ezen gondolatok tserélgetésének, ezen értelmi közlekedésnek — a' mint mondánk, eszköze — a' nyelv.

Innen már önkényt következik, hogy azon emberek, kik beszélni nem tudnak, már annál fogva alsóbb fokán állnak a' miveltségnek, 's épen nem birhatnak olly fáin érzékenységgel, mint azok, kik be-

*) Esprit des Lois, liv. XIV. chap. II.

széllnek és hallanak. Bizonyos kevés kivétellel 's külömbséggel illik ezen észrevétel az ollyan emberekre is, kik tudnak ugyan beszélni, de a' beszéddel tsak testi szükségeiknek kifejezésére, 's bizonyos szűk határok köztt szorongó erköltsi képzeteik váltogatására élhetnek, a' lelki és erköltsi miveltségnek azon szűk korláti miatt, mellyeken túl hatni a' születés, nevelés, vagy más kedvetlen környülmények nem engedték. Ezen észrevételt még a' legcivilisáltabb, és a' leg kedvezőbb éghajlati 's természeti és polgári viszonyok közt élő nemzetekre is lehet alkalmaztatni, ha a' nagy városok lakosait a' több szegény, a' civilisátió közép pontjától félre és meszsze eső, bár ugyan azon országban fekvő tartományok lakosival egybe hasonlítjuk. Az illyen tartományokban lakó ember a' materiális érdek, az élet szükségei által a' minden nap egyforma foglalatosságok körébe szorítva, élte napjainak leélésén kivül semmi felségesebb tzélt nem esmerve, igen buta érzékenységekkel felruházva tűnik elő, mellyen a' lélek' indúlatinak, szenvedelmeinek, a' testi, vagy lelki befolyásokra viszszaható érzésnek, örömnek, fájdalomnak 's a' t. tsak alig látszanak néminémü homályos nyomai. A' ki erről meg akar győződni, tsak némelly mezővárosokban 's falukon lakó paraszt hazánk fiaira vessen vi'sgálódó tekintetet. Ezekre is illik *Montaigne*nak azon rajzolatja, mellyel az idejebeli parasztokat festi. „Nézzük meg"- úgymond *Montaigne:* „ezen szegény embereket, mennyire földhöz ragadtak; itt egyik hideg vérrel áskál a' kertjében, ki azon nap temette attyát, vagy fiját. Ő rá nézve a' tudögyúladás nem egyéb náthánál, a' hectica könnyü köhögésnél; súlyos nyavalyának kell annak lenni, melly véle munkáját félbeszakasztatja, 's ágyba rendesen tsak azért fekszik, hogy ott meghaljon.

Illyen az ember minden éghajlat alatt, 's illyen is lesz mindig, ha azon föld részen halmeg, mellyen született; ha minden tanitástól távol, bizonyos kevés számú szükségeket érezve, megszokott viszonnyai között marad. De azt sem kell gondolni, hogy

egészen ellenkező környülmények köztt a' luxus, és a' gyönyörüségek volnának azon föltételek, mellyek az ember testi és erköltsi ingerlékenységét okozzák. Ezen kifejtödzését ő mindenek felett a' köztte, és maga formák köztt való szóbeli közlekedésnek köszönheti Legnyilvánságosabb bizonysága ezen állitásnak az érzékenységnek tsekély kifejtödése azon embereknél, kik beszédbeli tehetetlenségek miatt ezen lelki közlekedésből kivannak rekesztve. — Hogy ez a' siket némáknál észrevehető, arról azt a' fül nyavalyáiról készültt munkámban már egyszer böven elő adtam, az óta tett számtalan vi'sgálódásaim még jobban meggyöztek ezen állitás igazsága felől. Gyakran volt alkalmatosságom tapasztalni, mint tétettek meg ifju siket néma személlyeken a' legfájdalmasabb Operátiók, p. o. a' kisebesedett daganatok ki vágása, a' moxáknak, vagy tüzes kupoknak ismételtt alkalmaztatása; 's bizonyságot tehetek róla, hogy a' betegek mindezen Operátiókat az erős fájdalomnak minden jelei nélkül kiállották; melly tapasztalások új bizonyságúl szolgálnak azon már jóval előbb kimondott állitásom hitelesitésére, hogy az állati ingerlékenység a' siketnémáknál igen tompa.

Azt is tapasztaltam ujra és több izben körülttök, hogy az erköltsi benyomások nálok sem nem méllyen behatók, sem nem tartósok; de tovább folytatván a' siketnémák physiologiai rendetlenségei eránt (anomalia) tett észrevételeimet, egy eddig előttem esmeretlen igazságnak esméretére jutottam, melly ezen értekezésnek fő tárgyát teszi; hogy t. i. *a' siketnémáknál nem tsak az állati, hanem az életmüvi érzékenység is sokkal tsekélyebb, mint másoknál.* Az életmüvi érzékenység tsekélyebb fokát, vagy nagyobb munkátlanságát kimutatni koránt sem olly könnyü dolog, mint az állati érzékenységét, mellyet az érzemények ereje és tartóssága által meglehet mérni. Ezen irányszerinti érzéketlenség a' legtöbb esetekben materiális erősségeken alapúl. Ide tartozik p. o. azon tapasztalás, hogy a' legerősebb orvosi szereket, p. o. a' hashajtókat a' siketnémáknak sokkal nagyobb adagban szükség nyuj-

tani. Ezen életmüvi tsekélyebb munkásságnak következése, 's ennek megbizonyitására szolgál azon sympathica lázzadásoknak kissebb mértéke, vagy tökéletes hiánnya, mellyek az egésség rendes állapotjában azt eszközlik, hogy a' különböző életmüszereink egymásért mintegy kezeskednek, 's mellynek következése, hogy egyik életmüszernek betegsége a' másiknak szövetjét érdekli, munkásságát akadályoztatja; melly harmoniája 's költsönös egymásra hatása a' különböző életmüszereknek gazdag forrása a' nyavalyák a' test különböző helyein való kirontásának, és többnyire szerentsétlen kimenetelü crisiseknek. Igy p. o. a' hideg lelés, melly az e'féle sympathica lázzadások köztt az első helyet érdemli, a' siketnémáknál nem mindig tsatlakozik azon súlyos nyavalyákhoz, mellyeket a' nem siketnémáknál mindenkor kisérni szokott; gyakorta tsak akkor áll elő, mikor ezen nyavalyák, kivált ha tartósokká váltak, az előbb megtámadt életmüszerekben nagy és méllyenható romlást okoztak. Ide tartozik különösen a' sorvasztó nyavalya, vagy hectica, melly nyavalya az emlitett okból származó, 's alább bővebben kimagyarázandó következéseknél fogva, a' siketnémáknál igen gyakori. Mielőtt észrevételeim 's vi'sgálódásaim figyelmemet ezen pontra függesztették volna, már akkor a' tüdő evesedése olly mértékre hágott, mellyet a' hectica második szakaszának (stadium) nevezünk, a' nélkül, hogy ezt tsak gyanithattam volna is, nem vévén semmi más jelét észre a' nyavalyának, mint a' nagy elsoványodást, a' bőr szárazságát, azon ábrázatvonásokat, mellyek a' hecticás betegeket, — ámbár épen nem kirekesztőleg, bélyegezik. Végre beállott a' hideglelés, és köhögés, 's a' nyavalya kevés hetek múlva halállal végződött. A' köhögésnek ezen hiánnya a' nyavalyának tsak nem egész lefolyása alatt igen nevezetes tünemény, mert a' sympathica erők eltompúlását nyilván bizonyitja. A' nem siketnémáknál a' melly nyavalyájában szenvedő betegnél a' betegséget szerző inger által ösztönözött tüdő, hogy ezen ingertől megszabadúljon, a' lélegzést eszközlő izmokat hijja segitségül, 's

ezen izmoknak sebes és gyakori öszsze húzódása képezi a' köhögést. De a' siketnémáknál a' tüdő nyavalyájában a' köhögés igen soká elmaradhat, 's ha végre előkerül is, nem igen gyakori, 's többnyire minden melly tisztulás vagy phlegmák köpködése (expectoratio) nélkül történik. Ha a' melly a' nyavalya szüleményétől, a' phlegmától, megszabadúl, ez nem annyira köpés, mint valamelly önkényes kitakarodás által történik, a' mit a' gyermekeknél 's az állatoknál is tapasztalhatni. Ez történik meg különösen a' hangatlan siketnémákon, a' minek is azokat nevezem, kik nem tsak a' beszéllés, hanem a' hang adásbeli tehetségtől is meg vagynak fosztva; 's a' miatt sem nevetni, sem kiáltani, sem tsuklani, zokogni, vagy köhögni nem tudnak. Az illyen siketnémák száma azomban felette tsekély, 's száz közt alig találni egyet.

A' köhögés, a' mint mondám, a' hectikában szenvedő siketnémáknál későn és tökélletlenül, az az tsekély mértékben kerül elő, de a' tüdőbeli náthára nézve egészen másképpen van a' dolog; mert ezen nyavalyában a' köhögés a' siketnémáknál igen ollyan erős és gyakori, mint a' beszéllni tudóknál, a' honnan azt lehet következtetni, hogy a' taknyos hártya ingerlékenysége közelebb jár a' rendes, az az: az egésség állapotjában szokott fokához, mint a' tüdők szövetéé. Azomban ez a' viszszahatása az életerőnek nem olly szerentsés következésü, mint a' beszéllni tudó embereknél; kik ugyan azon nyavalyában kinlódnak; mert, ha a' köhögés által sok phlegma takarodik is ki, a' melly tisztulás mindazáltal éppen olly nehezen és tökélletlenül megy, mint a' hecticában. Ezen hiános melly tisztulás okozza kiválttképen, hogy a' hectica különösen a' náthanemü gyúladások következésében a' siketnémáknál olly gyakori. Különös módon is kell az orvosnak az illy betegekkel bánni, meg kell t. i. őket tanitni köhögni, 's a' phlegmát kiköpni, úgy a' mint beszéllni szokták tanitni, 's azt nekiek az érzés, látás, tapintás, 's ha nem tökélletes siketek,

a' hallás által is értésekre adni. Mert a' hallás, és azon tehetség közt, hogy az ember a' kilehellett levegőnek a' beszédre, köhögésre, hápogásra, 's melly tisztúlásra vegye hasznát, olly szoros egybeköttetés van, hogy ezen munkálódási közzül az emberi életmünek legalább a' három utólsó kissebb, vagy nagyobb mértékben szabad folyamotban vagyon azon siketnémáknál, kik legalább valamennyire hallanak.

Minekutánna a' sympathica erők ezen lomhaságának káros következéseit a' siket némáknál megvi'sgáltam, némelly jegyzéseket kívánok tenni az abból származó hasznos következésekre is.

A' minden életmüszerei, és azoknak foglalatossági köztt uralkodó szoros egyességnél — harmoniánál fogva, az ember a' legbetegesebb állattá lesz, 's ezen alapúl a' hoszszas, és súlyos nyavalyáknak a' más mellékes környülményekkel, fájdalmakkal és sokféle bajokkal való összszebonyolódása, mellyek sokkal előbb okozhatnak halált, mint maga az eredeti nyavalya. A' hecticás beteg, nem annyira a' tüdő szárnyainak részleges, vagy általános elromlásában hal meg, mint a' táplálás és vérkerengés müszereinek sympathica, az az: a' közttök lévő szoros egyességen alapúló nyavalyájában, t. i. a' hasmenésben és sorvasztó hidegben. A' rothasztó hideglelés akár valamelly gyomor — és belek gyuladása következésének, akár magában fenn álló nyavalyának tekintessék, halált, sem a' gyomor és béltsatorna taknyos hártyájának, gyakran igen tsekély gyuladása, sem a' vérkerengés müszereinek igen tsekély, 's nem is sokáig tartó rendetlensége által nem okozhatna. De az agyvelő munkálódásainak megzavarása által igen veszedelmessé lesz ezen nyavalya. Tegyük fel, hogy ezen sympathiák lassan 's tompán eszközöltetnek; akkor a' nyavalya egyszerü marad, 's a' beteg könnyebben ellene állhat. Ez esik meg az állatokon; ezt tapasztaltam többnyire a' siketnémáknál is. Ő hálok p. o. a' hectica, melly a' mint mondám gyakori nyavalyájok,

nem mindég, vagy is inkább nem ollyan rendesen halálos, mint más embereknél, mellyet nem lehet máshonnan magyarázni, mint az életmüvi és állati érzékenységnek a' siketnémáknál tapasztaltt, 's már fölebb előadott tompaságából. Ezen külömbség a' siketnémák és beszéllni tudók köztt még nyilván valóbb lesz, ha más nyavalyákra forditjuk figyelmünket. A' Sz. Antal tüze, melly 1826—28-ban Pari'sban olly közönséges volt, a' siketnémák intézetében is gyakran előkerült, a' nélkül, hogy bár melly erős volt is külömben a' gyuladás, tsak egyszer is azon agyvelő változásokkal lett volna öszsze bonyolódva, mellyek azt tsak nem mindig szokták kisérni, 's olly veszedelmes nyavalyává tenni. Ugyan ezt tapasztalhatni a' pestises rothasztó hidegben (typhus) szenvedőknél is. Az 1817-ben Pari'sban és környékén dühösködött rothasztó hidegben minden négy beteg közül meghólt egy; a' siketnémák intézeteben is sokan bele estek ezen nyavalyába, de közülök egy sem hólt meg. A' hideglelésnek nem veszedelmes volta ezen betegeknél onnan tetszett ki, mert az eltsüggedésen és néminémü álom forma bódulás jelein, 's inak rángotódzásain kivül az agyvelő szenvedései nem mutatkoztak.

Azon nyavalyák ideges jelenségeinek, mellyek többnyire ezekkel szoktak öszsze bonyolódni, 's miattok súlyosabbakká lenni, távolléte, vagy tsekély mértéke, a' siket némák betegségeinél igen nevezetes környül állás. Ő nálok ezen sympathica jelenségek közül legritkábban kerül elő a' másféle betegeknél olly gyakori kábúltság és félrebeszéllés (delirium). Ha e' meg történik rajtok (még pedig én ezt a' siketnémákon tsak akkor tapasztaltam, mikor valóságos agyvelő-nyavalyában szenvedtek,) ez nem az ő legállandóbb béllyege a' félrebeszéllés, (melly mint a' gondolkodó tehetség megzavarodásának jele) által nyilatkozik, hanem tsak nagy nyughatatlanság, felállni és felöltözni próbálás, kapkodás, de koránt sem ujjainak azon mozgatása,

vagy mimicai jelek által, mellyek a' siketnémáknál egy más illyen nyavalyában szenvedő beteg kábultságának és félrebeszélésének megfelelnének. Innen azt lehetne következtetni, hogy nálok tsupán valami testi mozgásokban határozódó kábultságnak lehet helye, az ideáknak minden zavarodása nélkül. Ezen általam tett különös tapasztalás ezon kérdésre vezérlett engemet: hogy valljon az elme zavarodása akár múlólag való légyen, mint az úgy nevezett éles nyavalyákban, akár állandó, és tsak néha néha kimaradó, mint az őrültségben, nem teszi-e fel bizonyos kifejtődzését az értelmi tehetségeknek, ollyan kifejtődzését, mellyre a' siketnéma ritkán jut-el? Véleményem szerint ezen kérdésre *igen*nel kell felelni. Ezen véleményemnek azon általam tett, a' mennyire tudom új tapasztalás erősségül szolgál, hogy a' sok beszéddel járó kábultság a' kis gyermekeknél, a' kik pedig egészséges korokban igen beszédesek, soha sem tapasztaltatik. Egy két példa, mellyet tiszti-társam *Esquirol* Úr széles kiterjedésü és sok esztendei orvosi praxisában tapasztalt, ezen állitás ellen ugyan ki fogásúl szolgálnak, a' nélkül mindazáltal, hogy azt lerontanák. Hogy tehát a' siketnémák az őrültségtől menttek, ezt ujjonan azon oknak köszönhetik, a' minek a' gyermekek, t i. lelki tehetségeik tökélletlen kifejtődzésének. Harmintz esztendő óta élek siketnémák között, 's minden idejü és külömböző nemzetü siketnémák éltek tanátsommal mind fő bajokra, mind mellesleges nyavalyáikra nézve, a' nélkül, hogy tsak eggyetlen eggy példáját is láttam volna közöttök az őrültségnek. Bizonyos velek született, vagy az életnek első hónapjaiban már mutatkozó butaságtól (Blödsinn) azomban ők sem menttek. De ezt a' tulajdonképen való őrültségtől nagyon meg kell külömböztetni, ámbár a'hoz külső jelenségeinél a' nyughatatlanságnál és dühösködésnél fogva, mellyeknek szerző és inditó okait gyakorta nem lehet kifürkészni, nagyon közeljárhat. Sőt a' dühös butaság a' siketnémák

köztt igen gyakori, 's ugyan azon okból származik, mellyből a' hallásnak megromlása. De a' tulajdonképen való őrültségtől igen világos jelek külömböztetik meg; ebben inkább rendetlen mozgásokat, mint különös tselekedeteket, az ideáknak inkább általános hiánosságát, mint megzavarodását lehet tapasztalni. —

Ezen hasonlatosság, melly a' siketnémák és gyermekek között a' tartós őrültségre való alkalmatlanságokra nézve van, egy ollyan kérdésre vezet bennünket, melly az előbbeninél még sokkal fontosabb: Ugy lehete tekinteni az őrültséget — a' mint Bayle több tudós és tapasztalt orvosokkal hiszi, mint az agyvelő materialis sérültségének következését, különösen ezen müszer gyuladása alkalmával; holott két osztállya az embereknek akármint ki legyen téve ezen megsérüléseknek, soha meg nem őrül. Mert, a' mint tudva van, az agyvelőnek, és agyvelő hártyáinak mind éles, mint tartós gyuladása a' gyermekeknél igen közönséges, 's tapasztalásom szerint a' siketnémáknál különösen gyakori. De itt megállapodom, 's reménylem, hogy az érdeklett tárgy fontossága mentségemül szolgáland, hogy ezen értekezés tárgyától egy kevéssé eltávoztam. Visszatérek már most a' felvett tárgyra, 's mint végső resultátumát vi'sgálódásimnak, ugy merem kimondani azon állitást; hogy az embernél az ingerlékenységnek legfőbb eszköze a' civilisatio, vagy miveltség, különösen pedig az élőszóval, vagy irás által történt lelki közlekedés az emberek között, hogy ezen közlekedésnek az életmüvi és állati ingerlékenységnek kifejtésére való nagy befolyását különösen bizonyitja ezen tehetségnek azon embereknél tapasztalt tompasága, kik a' társaságtól való ki rekesztés, vagy testi hibás alkotások miatt ezen lelki közlekedésben részt nem vehetnek; hogy az ingerlékenység kifejtődzésének legfontosabb következése az organismus külömböző munkálkodásai köztt uralkodó sympathica egybeköttetés nagy munkásságában áll, és hogy végre a' külömböző élet-

műszereknek ezen sympathyája az egészségre és életre nézve bizonyos esetekben kedvező környülállás, de sok más esetekben a' nyavalyák súlyosítására, a' fájdalmak nevelésére, a' halál siettetésére felette sokat tesz.

(Revue medicale. — O. D. Itard után.)

Lakatos Ádám.

8.

Észrevételek a' Magyar Tudós Társaságnak ajánlatban lévő egyszerített kettős mássalhangzóiról.

Parvula (nam exemplo est) magni formica laboris,
Ore trahit quodcunque potest, atque addit acervo,
Quem struit, haud ignara ac non incauta futuri.

Q. Horatius Flaccus Satyr. L. I. S. I.

Miólta nemzetünk Europában letelepedett, 's nyugoti hangjeleket, vagyis betűket költsönözött; europailag igenigen változékony valamint mindenre, úgy költsön vett betűire nézve is. Majd latín, goth, majd rontsolt rómaival kevert középkorú iskolait, végre is tiszta latín betűsort használt, egyes betűinkre nézve pedig mostanáig egyenetlenkedünk. Méltó büntetése a' gondatlan utánozásnak! Vajha ne kényteleníttessünk betűink' megállapításuk után is gyakran érezni sajátunk' vesztét! — De végefelé kezd sietni az ősz, 's jobbára orvosló kívánat, mivel Tudós Társaságunk is, úgymint nemzeti nyelvünknek gyámja, (A' nemzet' gondoskodásából, 's ugyan annak fölügyelése alatt.) javallatba hozá ABCZnk' tökélletesítését, 's e' vállalatot kivívni hatalmasan is igyekszik. Örült a' tökélyszerető, midőn a' nyelvosztálybeli tagokra bízatott: hogy kettős betűink helyett javaslatba hozandó egyszerű jelekről gondoskodjanak. Sikeres lött a' megbízás, a' T. Társaság Évkönyveinek nem rég megjelent

második kötetében, t. t. Vörösmarty Mihály u. m. nyelvtudományi tag, osztályának nevében előterjeszti a' szóban forgó új jeleket, mellyeket javallatként közre botsájtani, a' héti ülés is elhatározta. (Ugyan ezen czikkely hivatalosan közöltetett később, a' Tudománytár' VII-dik kötetében is.) Biztosítja reményünket e' jelenet, mivel ambátor tsak javallatot látunk a' nemzet elejébe terjesztetni; mindazonáltal hiszszük: hogy nemzeti Társaságunk, mellynek tsekélységeket sem illik elsikkasztania, nehézségektől sem szabad viszszarettennie; a' roszszat kigyomlálva, a' critice jót megállapítani, 's elterjeszteni fogja.

Példától vonatva, bátorkodtam én is hazámnak a' folyó évi Tudományos Gyűjtemény' Augustusi, vagy is VIII-dik kötetében (mikor a' T. Társasági Évkönyv készülőfélben volt) ajánlani cz, cs, gy, dz, ly, ny, sz, ty, zs kettős mássalhangzóink helyett, czélirányosabb jeleket. Hatásukról mit sem szólhatok, egykét itélet az egész nemzet' általlenében, előttem semmi. Most sem czélom: azoknak tulajdonságaikat előtüntetni, vagy mások fölötti elsőbbségüket mutogatni; észrevételeimet akarom tsak közleni a' legújabb T. Társasági betűkről.

Consule vir, fac vota senex, iuvenisque labora. Ez élet-kalaúzza a' körösztény-bölts-hazafinak. Ím kinyilatkoztatom indító okát minden, nevezetesen jelen íratomnak is.

Elvből indúl minden czélirányos ember, mit az academicusokról föl kell tennünk. Kettőseink helyükbe egyszerűket gondolandók, mint látszik, féltek igen sok hazánkfiának újság-rettegő gyengeségétől; azért is zsinórmértékűl ezt tűztékki: (mint a' következmény mutatja) kettőseinknek ösmert előbetűjeit tartsuk, 's külömbségűl vonással hélyegezzük meg. Magam is ezt tartom: czélirányosabb rövid úttal ketsektetni, 's mintegy észrevétetlenűl bevezetni vonakodóinkat a' tökély' póltzára, (vonakodóinkat; a' megrögzöttel nem kell törődni, isz ezeknek hatalmas számuk kitsiny, 's üstökö-

sekhez hasonlók, mellyeknek, sokakra fölötte beható erejű üstökük, annál homályosabban 's gyengébben sugárzik, mennél jobban közelgnek eltünésükhöz, — a' másik rész igen megegyez azon befolyás nélkűli tsillag ezreddel, melly a' vizsga szem előtt is homályba vonúl, 's rejtengni szeret. —) de tökéletes legyen ám tanátsunk, ne hogy czélt téveszszünk, az az: nehogy a' vezetendő, közönségesen szemes fél viszsza lépjék a' szemfényvesztés' észrevételekor, 's annál indíthatlanabbá váljék másod ízben. Ez a' tapasztalati böltselkedésnek előintése. Illy kérdés kerekedik tehát: tökéletesek-e az academiai jelek, az az akár írásban, akár nyomtatásban több oldalú kivánatoknak megfelelnek-e? — Ambár én nézeteimet fönt érintett értekezésemben bővebben közlöttem: mindazonáltal szükség itt is rövideden említeni mind azt, mire építeni szándékozom. Ugyan is: valamennyi kívánat, két tekíntetre terjed, egyikét a' nyomtatási, másikát az írásbeli betűsor teszi. 'S így, nyomtatási (antiquai) tekíntetben, akkor lesznek tökéletesek az új betűjelek, ha illők lesznek az elfogadott latín betűk' sorába, mint kinyomó erű, mint alakra nézve. Minthogy pedig írás után nyomtatunk, 's közlekedésünk íráson alapszik; szükség: hogy az antiquai alap-kívánatokon fölül az írási változatoknak, kaptsolatnak annyira megfeleljenek, hogy könnyen, ékesen is kiírhatók, 's ez után könnyen olvashatók is legyenek.

Vizsgálatom' folytában czélirányosabbnak tartom kívánt helyeken említeni a' vegyes viszonyú szabályokat, mintsem íratomnak homlokán, honnan szokásként tsak előre sugároznának, 's nem minden elvonultabb részre is.

Lássuk a' nyomtatási új jeleket alakjukra nézve.

C mellett ismét szólanék, ha egyszerűsége elegendőleg nem ajánlaná-ön magát.

Cs nagybetűvel még szembe nem szálnak az előkívánatok, de a' nyomtatási kitsiny Cs-t, több oldalú tekíntetek ellenzik. Az ezt bélyegző c-beni

közép vonal, vagy jobban kifut, vagy pontlag fog mutatkozni, ha hoszszabb lesz a' vonal, akkor csnk, e-hez hasonlóvá leend, 's így zavart okozó, ha tsak pontként fog látszattatni, a' mellett : hogy általjában olvasást nehezítő; különösen a' gyengébb szeműekre, 's éjszakánként legfontosabban munkálódó tudósainkra nézve, nagy akadály leend nagyob alakban is; 's mit szóljak apró nyomtatásra? — Illyeneket is szemre köll méltatni a' tökél szeretőnek, nehogy egy oldalú legyen! Ez valóban olly annyira ingó bélyeg lészen, hogy egy papirosbani göröngy, vagy higabb vastagabbra mázolt, 's így kifutni szerető festék is képes lesz cz-nkből, cs-t, vagy cs-ből, e-t alakítani. Ezokból valamint e' jegy ellen nyilatkozom, úgy egyszersmind ollyat ajánlok elfogadásra, mellynek különző bélyege, úgy szólván az időjárástól ne függjön, szemeinket se próbálja; békestürésünket, drága időnket se orozza az öszvefüggésből gyakor értelem, vagy is betű kutatás.

Ugyan ezen nézetek ellenzik az ajánlatban lévő kis antiqua gy-t, ly-lyet, ny-nyet, ty-t is. Már Vörösmarty ajánló értekezése mellett példa gyanánt használt sorokban is, milly figyelem kivántatik a' piczinke gy-i, vagy ly-i bélyeg pontnak kivehetésére! Én hála Istennek jó szemmel ditsekszem, 's gyertya világnál csak alig vehettem ki a' külömböző bélyegeket, pedig ezeknek nyomtatása, első t. i. az Egyetemi nyomtató műhelyben, 's újdonos új öntetű betűkkel, jó papirosra történt, legpontosabb felügyelés mellett. Mit reménylhetünk akkor az elszórt, félszázados betűket, durva papirosra, rögtön, gondatlanúl használni szokott sajtóinktól? — Vagy illyes mikről ne gondoskodjunk, minthogy a' szokás, az előrehaladás orvosoland ezen? Jobb előre gondoskodólag szembeszálni a' roszszal, mint a' nálunk közönségesen tsalni szokott jókilátások után indulni; jobb tsirájában fójtani a' tüskés bokrot; mint országunk' szivétől meszsze, de munkásan élő, 's a' haza' jólétét ott is előrugtatni ipar-

PÁPA KÖNYVTÁRA

kodók legfontosabb*) szereiket, t. i. könyveiket) nem, vagy bajjal használhatni.

Sokan heves ellenzői a' betűtarkaságnak; én is a' jó ízlésnek azon szabályához ragaszkodom, melly az egyszerűt, vagy ezt legegyszerűebb módosítással ajánlja. Igen ám, de tsupa mákpontok ki nem elégítők?! Haszontalan most illyesmit vítatni, nem lévén az alkotásnak kezdetén. Most ez kívántatik: kettőseink helyükbe, a' többivel öszhangzó, azoktól még is könnyen külömböztethető jegyeket iktassunk. Bírálói székén is mosolyogna Komolyfi, ha egy valaki az Egyptomi madár a-t, oroszlány l-et, tojás nőnem jelt, vagy más szeg-lyug-gajmós hyerogliphjaikat ajánlaná abcznkbe, (bizonnyal א ש ק vagy ζ ψ 's t. ef. ajánlatokra is) méltán boszonkodnék pedig egy pont-bélyegeket javaslóra, főképp ha zsidó, arabs könyvekben legeltette valaha (méginkább ha gyertya világnál) szemeit. Értnek olvasóim hová czélzom Ne legyenek a' külömböző jegyek egymástól annyira elütők, mint p. o. a' szarkai színek; de külömbségük ne is függjön pontni tsekélységtől, melly a' vizsga szemet is tsalni, fölötte fárasztani, rontani, a' nyomtatást pedig hiba műhelyévé, tökélletlenné, nehézzé szokja tenni. Nem ütköznek-e ebbe Vörösmarty' kitsiny antiquai? — Hogy hogy! isz pontos betüink nem szülői ennyi rosznak?! Dato non concesso, hogy szembetünőleg nem mutatkoznak a' fölhordott rosz következmények, de először, tsak ritkábban fordulnak-elő, másodszor, a' betű fölött, 's így első pillanatra szembeütőleg állnak azok; de másképp is káprázik a' szem a' gyöngytyúk' közelrőli gyakor nézésétől, mint p. o. a' szarka foltoktól. Mennél több a' hasonló 's kitsitárgy, annál tsalóbb, szemfényvesztőbb, a' látásnak, vagyis

*) Valósággal elmondhatni korunk' hanyatlásai közt M. T. Ciceroval: (Epist. Famil. L. IV. Ep. XIII.) Est unum perfugium, doctrina, ac litterae, quibus semper usi sumus: quae secundis rebus delectationem modo habere videbantur, nunc vero etiam salutem.

M.

szemfénynek habozása pedig olly roszsz az olvasóra, mint a' kéz reszkedés a' rajzolóra nézve, az az: eleinte hátráló, később szűntető gonosz. Azután: sokkal lankasztóbb hatásúvá válik a' pont, vagy kis bélyeg tsoportozat, ha kétesen is mutatkozik a' szemnek, szolgáljon itt példa 's bizonyítólag, a' homálybani olvasás. Az ajánlott betűknek meg van e' kártékony tulajdonságuk, mit sorok' folytában, kaptsolatban leginkább föllelhetni. Gyermek-nevelők! ti, ti féljetek, sokszor fog (ha fog) gy-n fönakadni, időt lopni tanítványtok, még gyomrából ki nem tapogatja a' valót, (van tapasztalásunk, hogy egy holnapos használás után is már félig elkoptattatnak, betű mutatójok által, gyerkőczéink' könyveikben a' betűk, főképp a' munka durvította falusi új' nyomdoka után) 's akkor boszontástokra, 's ön maguk' éves galyibájokra, ezer intés után is tsak g-t fog olvasni. Igazat sejtek, nemde nevelők? Illyes miket van szerentsétlenségtek máig is tapasztalni? — A' gyermekre is köll figyelni! 's ha igaz az: hogy fölötte gyakran függ szellemi haladásunk az első lépéstől, vagy is benyomástól, akkor ismét azt ajánlom: hogy inkább kevéssé tarkább, (ez úgy is megegyez a' gyermeki természettel, de itt ne jusson viszsza rettentőleg eszünkbe; a' müveltségnek gyermeki kora, alkalmaztatva, 's betűinkről is következtetve nemzetünkre!) tsak ketsektetőbb úton indítsuk őket Minerva szent hajléka felé, 's igy már itt is, ne egyhangúsághoz, hanem összhangzó egyvelghez szokjanak, mivel látjuk: hogy tsak ez boldogíthat valamint erköltsi testeket, úgy egyes tagokat is, a' naponként fejledező új szellemben. (Ha Rómaiak vagyunk, rómailag éljünk, 's ha 19század' fiai vagyunk, ne andalítsuk magunkat a' középkor' ölébe, inkább jelenkorunknak igyekezzünk javára, diszére lenni.) Tsekélységnek látszik ez lenni, azomban nemzetségeket érdeklő czikkely. Tsak abcznél kezd rendszerént miveltetni a' gyermek; vigyázzunk tehát, hogy ez úgy szólván életelhatározó lépésnél új embert szüljünk belőle.

De az olvasással nap-éjjeleket töltő tudóson, 's a' szemes nevelőn kivűl, fölszólal az ékesíró is, 's ki foghat ennek is szót tagadni? Művészi tökélnek köll mindenben előtűnni, értelmi kifejlés bélyegezhetésre. — 'S miben áll e' művészi tökél? Valamint általjában, minden oldalú használhatásban; (értetődik a' tulajdon kör) úgy különösen betűinkre nézve: azon tulajdonsági millyenségben, melly szerínt a' rendeltetésnek, szellem, ízlés változatoknak is képes legyen engedni a' betű, pedig szépen.

Az aesthetica (szép' tudománya) minden tárgyat, (p. o. a' legtsekélyebb bohózatot is) főleg ugyan rendeltetése után, de ezen kivül több rokony oldalról is megbírál ítélete előtt. Ennek szavát pedig ki fogja elmellőzni? ki érzéktelen? — Az ékesíró, szép tudó is lévén, aestheticai fontolóra veszi a' betűket is. Legvilágosabb tanú-jele a' classicainak (classicitásnak) minden remek íratban: a' gazdagság, erő, 's egyszerűség; úgy minden aestheticai műnek ideálját a' tartalom' bősége, kinyomás' ereje, 's az egésznek egyszerűsége tükrözi. — Vagyon valódi, 's mesterkélt szépség; úgy az aestheticai műéis, vagy valódi, vagy tsak mesterkélt. A' valódi szépség, az öszhangzás' mintegy belbőségéből fakad; a' mesterkélt szépség minéműségének eleven példája létez az arcz kenyésben (Schminke). Majmozza ez a' szépet, 's még tartóságot sem tud ölteni. Így: a' műnek valódi szépsége is, tsak eggyé olvadt részek' öszhangzásából vehető ki. Ennekokáért a' szóban lévő mű, t. i. a' hangjelek, egyenként, 's öszszevéve tétetnek az aestheticai mérlegre. Egyenként; mivel két, vagy több részből eggyé rakott külön egészet is képeznek: öszszevéve; mivel a' betűk, szintannyi egészítő tagjai az abcznek. Ezek tehát az aestheticai kívánatok:

I. Öszhangozzék az ajánlandó új jel, a' bévett latín betű sorral.

II. a) Természetét kinyomó erejű,*) 's b) lehe-

*) A' keletieknél közönségesen egyes nyelvhangnak, betűnek

tőségig egyszerű, összhangzó legyen részeiben az új jel.

I. Az első aestheticai kívánatot Vörösmarty ajánlottai nem elégítik ki, mivel bennük a' közép, vagy is bélyeghúzás, betűink' minden vonásaival közös ellen- v. határ-vonalnak héjával vagyon, hollott a' többinek nem csak arány, az az vastag részeihez csatoltatik ez, hanem hajvonásaihoz is p. o. A, N, U, V, Y, bár lejtős részeihez is. Mi több, még kis antiquaink' egyenes részei is, fölvannak ezekkel (bár fölső részükben többnyire csak felibe) ruházva. Ösmerem az ó-kor' betűit is, 's természetesen is azt gondolnám: hogy legegyszerűbb húzásokból rakták volt eggyé betűjeiket a' régiek. A' rendesség, tsinosság kívánta meg később a' határ vonalkákat, mit jelenleg elkerülhetetlenül megkíván a' művelt szem. Nem is fog a' vizsga szem E- F- L- T- Z-i (lásd a' táblán I alatt) részekben menedéket keresni, mivel ezek magukban is csak olly határ ragasztékok, 's csak a' változó ízlésnek köszönhetik egészítő részrei emeltetésüket, 's mind e' mellett külömböznek is a' szóban forgóktól. — Ösmérem a' jelenkor újság dühének ama túlságát is, melly szerint némellyek, díszműveik' tsinosításukra, a' betűket is eredeti egyszerűségben tüzik ki, (lásd példáját II alatt) félek, hogy ezek az egeret is megfosztják farkától, ön magukat is fülüktől, ne hogy faragatlanok legyenek. — Előre haladásra teremtettünk, találtki az ember hangtolmátsokat, azokat mívelte, szépítette idővel; 's e' fölvilágosodottak az ókorba lépnek viszsza, 's ott a' homok túrásokat utánozzák! — Féljünk, nehogy p. o. cs-nk az idomtalan ó E-hez hasonlítson idővel, 's a' jöven-

---

is vagyon jelentése. M. tudósunk kutatásainak köszönöm azon figyelmeztető észrevételt: hogy B-nk belt, K-nk külte bélyegez. ABCZnk bizonnyal illy részekből áll. (Ezt figyelemre köll méltatni! nagy hasznát vehetnénk nyelvbővitésünkben, e' határozott világosságra derülendő kintsünknek) 's ezt értem az a) alatt. *M.*

I. [illegible]

II. TYROL

III. [illegible] [illegible]

IV. [illegible]

V. [illegible], [illegible], [illegible], [illegible].

VI. Gömör, gömör

VII. [illegible], [illegible] [illegible]

VIII. Gukgaszt

IX. akadágog

X. Jogdogál

m. M.I.

dők igen hátra helyheztessék izlési műveltségünket! vagy : készakarva hagyatott el a' határ vonalka, a' különbség sejtésének előmozdítására? Ezt mással kell, de illyképp aesthetica mellett nem szabad előrugtatni. Könnyen tapaszthatni ugyan közönséges használatúakra a' flastrom vonalt; de az ünnepies alakúak ennek héjával, 's így tsonkán kénytelenek még is maradni, szerkezeti hely szűke miatt. Vörösmarty antiquai, rendkívüli, vagy is ünnepies alakban könnyűséggel nem használhatók, ékesírási sokféle változatokra nem igen alkalmazthatók, mint azt az ide mellékelt példa nyomatok igazolják (lásd III alatt). Itt példa gyanánt most divatban lévő, széles árnyvonással dűlő alakban próbáltam használni az academiai Zs-t, 's mennyire használható, ítéljék olvasóim. Hogy nem készakarva mázoltatott e' Zs folt darabbá, kiláthatni a' szomszéd vázlatból, nb. szemelőtt tartván az izlési idomot (proportiót), úgy a' próba S-ben (szinte III alatt) elütő erőltetés nélkül alkalmazthatlan az egész Sz-i bélyeg. 'S mihelyest egyiránt nem használható valamelly betű jegy többi betűinkkel, akkor rájok nézve tökéletlen, akkor az közükbe sem elegyíthető, hanyatlás, tökélletlenítés nélkül, mit úgy véllem semmi jelnek kedvéért sem fogunk tenni; főképp ha hatalmunkban vagyon száz más külömbet is alkotni.

II a) Minden betűnknek természeti, vagy is bel tulajdonságait nem ösmérvén, azt sem mutathatni meg : a' bevett római, 's némelly görög hangjelünk, a' képezett hang' természetét kinyomja-e? Föllebb előhozott jegyzékemben éréntettem : hogy betűinknek alkalmasint mindegyike, vagy határozó, vagy legalább módosítója a' szóban forgó eszmének (ideának). B a' benséget, K a' külséget 's többséget is, F fönséget, L lentséget jelel. Ezt eredeti gyökeinkből, 's ragasztékainkból lehet kifürkészni. — E' négy hangra nézve, igen jól használtatnak mostani jeleink. A' fővonáshoz, (melly álló méltóságban az eszmét képezi) begörbűl a' bélyegző, határozó, vagy módosító mellékvonás B-ben, K-ban

pedig ugyan azon két (nem egy) vonás kifordúl', kiágazik, F-ben fönt, L-ben pedig lent létez a' bélyegző vonás. Mennyire felelnek meg többi jeleink, szemes kutatók mutathatják meg. Itt elégségesnek látom figyelmeztetőleg említeni: ABCZnk' tökélletesítésére nézve tsak annyira lenne szerentse e' titok' teljes leleplezése most, a' mennyire azt jelen észrevételeim tárgyaival, t. i. újonnan behozandó kettős mássalhangzóinkra alkalmaztathatnók; (a' szónyomozás, nyelvbővítés úgy vélem diadalt zengne) mivel minden természetes, nem philosophicus jelnek másítását akarni, czéliránytalan, sőt már szerentsétlen gondolat is volna.

Ugy vélekedem: atyáinkat nem birta egyedűl az európai divat, a' soká használt gothbetűknek, latínokkali föltserélésre, időhaladtával történt ez, 's bizonnyal a' nyelvphilosophia' közbejárásával. Példagyanánt fölhozott négy betűnk tökéletes, van tehát alapos okunk vélni: hogy egész, vagy legalább jobbára tökéletes alphabetumunknak költsönözött része is (mivel ékezett, 's több pontú jeleink tulajdonunk), 's így kettőseink is,*) mellyek hihetőleg két összefort tökéletes betűnek, különös, de rokony jelentését jelelik.**) Természeteiket kinyomó erejűek tehát akkor lesznek okoskodásom, 's minden előre botsájtott kívánatok mellett, megváltozandó betűjeleink: ha az eddig használt két betűt úgy eggyé olvasztjuk, hogy ezeknek egészítő részei is külön látszassanak (p. o. lásd a' táblán IV alatt. Többit föntemlített értekezésemben.) Ezekből látni, miképp nem tesznek eleget Vörösmarty' jelei, az aestheticai a) kívánatnak.

b) Egyszerű, 's részeiben önhangzó legyen a' mű. Ezt kívánja másodszor az aesthetica. Nem ez kivántatik: kevés részből álljon a' mű, itt a' betű;

*) Ezeknek fölváltatásukat más nézetek kívánják.

**) Révai is kettőseinkben az y-t tsupán tsak lágyító jelnek nézi Elaboratior grammaticájában; okoskodásom szerint egészítő-jelentő rész. *M.*

hanem tsak : tsak annyi rész egészítse azt, a' mennyi szabályait kielégíti. Ezen kívánat szoros öszszeköttetésben vagyon az előbbivel, úgy annyira, hogy ennek mérlegére nem is kerülhet, minekelőtte az előbbenitől helyben nem hagyatik. Állásukra nem ügyelve, mint külön jegyeket tekintvén őket, elég egyszerüek, kitsi gy-t, Ny-nyet, 's Zs-t terheltnek nézi vegyes irányú vonaloktól.

Az öszhangzás eszméjét, magából a' nevező vagy is tulajdon értelmű szóból vehetni ki. Magos szélesség, vastag- 's haj-húzások olly irányban használtassanak eggyütt, hogy: ha óhajtható symmetria (részarány, méregyenesség, legjobb a' közdivatú egyirányosság) nem is ömlik el rajtok; legalább olly elütő részekből ne keletkezzenek, mellyek egy birálótól túlság, vagy képzői szegénységnek tulajdonittatnának, 's a' hideg olvasónak is megütközést, fönakadást, kellemetlen látványt szülnek. Tsudáljuk azon vademberek lelki szegénységüket, mellynél fogva ezek, az útasok bizonyságuk szerént 5, 6—10nél ('s igy változnak fokonként) nagyobb mennyiséget fölfogni képtelenek. — Megfoghatatlan p. o. a' Velencze ó építészeinek ama gyalulatlan izlésük, mellynek következésében nagy fölházaiknak ablakai gyakran szemet sértő rendetlenségben hányattattak szét, mint a' mi régi városainkban a' házak szeglyukakra; pedig valamint egy szám, úgy egy ablak, ház is magában tsekélység, 's még is minden tévedés nélküli következést vonunk ezekből : nemkülönb hatású eggyes szem bár bizonyos nemzeti abcznél, azért is igyekezzünk símított egyirányos részekből azt egyűvé alkotni, nehogy fölserdültek pólczukra se tartassunk méltóknak izlési tekíntetben. — Az ajánlatban lévő nyomtatási-, vagy álló Ny, Sz, Zs köröszt, vagy inkább lejtős bélyeg vonaljaik, 's Cs, Gy, Ly, Ty- (kitsinyeiket föl sem hozom) nek pedig oldal ragasztékjok, az óhajtott egyirányosságot éppen nem eszközlik. Ezekhez hasonló mesztelen kifutások' helytelenségét átlátták a' régiek is, kik ugyan azokat A, E, F, G, K,

L, M, N, T, U, V, X, Y, Z-ben külön sajátságúakká idomították. Örömmel fogadjuk mi a' megérett értelemnek ebbéli szüleményét : változtassunk a' változtathatón mi is, még idö van.

Ennyit az antiquakról.

Az íráshasználatnak nagyobb, elterjedtebb látköre vagyon, gyermekektől megvénhedtekig nagyobrész él ezzel, élnek önelme segítésre, barátságos, tudományos, hivatalos közlekedésre. Itt ötlik eszembe: quot capita, tot sensus, ez egyenesen nem tartozik ugyan dolgomhoz, de arra figyelmeztet : a' hány írótoll, annyi írás változat vagyon, mivel mindenki szokással beszívott önkénynek hive. — E' két nézet, igenigen szemessé kívánja tenni a' betű alkotót. Ugyan is kívántatik : hogy írásbeli, folyó (cursiv) betűink, ne csak bizonyos hangokat külön jelelyenek; hanem hogy azok a' gyermektől szintúgy könnyen külömböztethessenek, mint a' gyengébb szemű aggtól, 's bár kényelmes, gyors, ügyetlenebb kéztül is olly kitünőleg írathassanak, mint bár milly pontos 's jó írótól. — Az itt egybefoglalt kívánatok még elágoznak; de valamint egy betűalkotónak czélirányosabb minden szabályt egyenként előrebotsájtani; úgy birálótól alkalmatosabban említettnek kívánt helyeken. Ismét tehát egyenként fogom vizsgálni a' folyó betűket alább.

Vörösmarty nagy írásbeli (cursiv) betűi, igaz hogy szembetünők, de elütők, írástarkítók is. Iszen mostanáig is használtattak egyszerű jelül? — Vessük csak latra az ügyet, 's a' nehezék magány részre bukik, pedig vajmi igen külömbözik nyilványosságtól, a' magány használat (usus privatus). — Azonhan ha ízlési kifogás nélkül elfuthatnak kisbetűink, mi gátolhatná nagy betűinket? — Tiltja igen is a' Nyelv- vagy is Irás-philosophia, melly nagy betűinknek főbbséget rendele, mellyek által t. i. az ember méltó kitűnthetést adhasson írásban is jelesebb tárgyaknak. Nem fölötte szükséges, de igen hasznos, és méltó rendelete ez, az érdemet belkénytelenségből betsülő észnek! — Rendeltetési méltó-

ságukból valjon nem-e vesztenek a' nagy betűk, illy lefutás által? — Fölmagasztaltattak ők eredetileg, hogy ők is magasztaljanak; 's mi őket rendeltetési következményű pólczukról (mivel ki fölhelyre rendeltetett, annak tsak nem lehet alant helyt foglalnia?) lebuktatjuk? — következetlenség, logicai vétek! — Német szomszédok, ti talán eleinte tsak közönséges főneveket bélyegeztetek illyes fél-nagy betűitekkel, 's jelesebb tárgyaitokat érdemesítettétek a' valódi nagyokra? Most, ha nagybetűiteknek létét nem hirdetné pompás nyomtatványaitok' özöne, ha Schilleri emlékek nem ötlenének eszembe, azt gondolnám: hogy ti a' Gut, Eiferig-et még fölségesb kijelelésre sem tudjátok méltatni, 's hogy ti egy Zurückblick-hez sem fogtok teljes méltóságú homlokkal, 's hogy nálatok bár milly Pracht tsak félszerű 's t. e'f. — Igen is, a' nyelvphilosophia gondoskodólag erre is kiterjed, mi se mellőzzük-el alapos szavát! Kinek az ünnepiről, hivatalosról derült fogata volt, 's az iránt méltó tiszteletet is ápolt, eddig sem elegyítette hasonló írataiba p. o. a' gyorsíró e' magányjeleit, (lásd a' táblán V alatt d, p, t, k stb. helyett) ha pedig e' szempontból tökéletesek valánk, viszszalépéstől óvakodjunk, előbbre törekedjünk inkább, úgy is a' részrehajlatlan tapasztalásnak nemzetünkröli itélete ez: hátra maradtatok!

E' nyomos ellenzőn kívül, némelly egyeseket még más kifogások is terhelnek, 's így hátráltatják.

Ha cs-ét mindég pontos toll írná tsak, akkor a' nyelvphilosophián kivül, más egyéb nem fogna ki ellene; de ha a' természetes számtalan írás különséget, mellyet a' gyorsaság, gondatlanság még inkább idomtalanít, szemügyre veszem, okosan félek, hogy Csömör helyett Gyömört, vagy kis betűvel gömört fogunk többször olvasni. Valamint írásban, úgy ezek után könyveinkre is kiáradand a' rosz. Nézzük tsak péidában, milly könnyen íratik úgy (lásd VI alatt); karczolást pedig nem is említek; mivel a' túlság bár mit aljasít. — Nem kell ezt szőrszálhasogatásnak tekínteni, az élet folyamat híven

szeme elejébe köll idéznie, egy ugyan azon életben forgandó szert, vagy dolgot alkotónak, könnyű theorisálni; de kérdés : tettleg czélzott sikerű-e az eszelősködőnek következése? A' művelt észnek, tapasztalással barátságos szövetkezése, hozhat tsak jó életszabályokat, ez plántálhat tsak gyümöltsözendő életplántákat. István toronyból lezúgó apósharang' méltóságos hangja is pusztán hangzik-el, ha a' jámbor szívek nem öszhangoznak vele; úgy az ész' legfinomabb következményei is, többnyire hasztalan, repkény idealismust szülnek, empyricus (tetleges) tanáts nélkül. Hogy erre egy életrei befolyású tárgy alkotásánál vagy módosításánál leginkább kell figyelni, senki sem fogja kétleni. — Legjobb lesz itt is tapogathatólag támogatni állításomat. Írásban az I-t, 's J-t egyenlően jeleljük ki, ennek mi a' következése? az, hogy e' két betűt gyakran tserélgetjük olvasásban, írásban, nyomtatásban is, példa gyanánt említhetem a' Pesti Társalkodóban volt darabkámnak aláírását, nevem I-je, J-vel váltatott föl, (nem ütöttem ugyan ezért falba fejemet, de támogatólag tsakugyan föllehet hozni) de minek szemelnénk ki a' hibarajt, isz a' Tudós Társaság Évkönyveinek II. kötet' homlokképén, illy aláírást olvasunk : JMRE, e' helyett IMRE, igaz hogy ünnepies támogató példa! — Vagy ezt külhoni metszette? fájdalom! 's ismét fájdalom azon gondolatra, hogy hazai művészeinknek nagyobb része, még nagyobb bakokat is szok lőni! (Van okunk ennek javításáról is gondoskodni, én úgy vélem : legjobb lenne az I-t fönt hegyesen, a' J-t pedig gömbölűen, kerekdeden idomítani [lásd a' táblát VII' alatt]. Ezt annak megmutatására iktattam ide : hogy betű különböztethetési ügyben szó és beszéd értelemre semmit sem építhetünk, 's hogy igen könnyen hibázhatunk, 's következőleg hogy minden hibára okot adót pusztítsunk ki.

Az ajánlatban lévő cursiv gy tökélletlen. Azzal különbözik a' g-től, hogy lefutó, vagy is alrésze folyásában kidomborodik, mint egyébb lefutó be-

tűink. (Az academiai példa sorokban ez characterisálja a' lefutó cursivokat. Néhány szépenírók nem domborítják lenyúlóinkat, mások pedig hasra kerítik, 's hihetőleg szüntelenül divatozni fog ezen egyenetlenkedés, az ízlési változatként) 's e' miatt g változtatva, lejtős 's kurtább levonással ruháztatott föl. Ez legszerentsétlenebbűl ütött ki. Bajjal külömböztethetni már a' T. Társasági előterjesztésben is gy-t a' g-től noha az újöntetű gy-nek vaczkosabb a' feje is, (mit jövendőben minden esetre tiltni fogna az egyformaság) a' köz életben mivel fogjuk akkor magunkat biztatni? Úgy látszik itt az alkotók nem igen figyeltek sebes, kevéssé gondatlan, vagy ellankadt kezekre? Irka-firkálóinkat számba se veszem. Nem kívánom, de elkerülhetetlenül illyeseket fogunk olvasni íratainkban: röst, a' fürge hanga szóra mégy nem pirusz-el? e' helyett: röst, a' fürge hangya szóra még nem pirulsz-el? 's t. ef. — Az ékesíró pedig minden esetre ellenzi e' különös tüneményt folyóink közt t. i. ez új g-t, az új gy' áltellenében, mely lejtős kurtaságával úgy fogna mutatkozni domborultjaink közt, mint p. o. ha nyomatban tévedésből kis cicero-betű állna, az öreg-cicero sorban, vagy antiquak közepette, egy cursiv, az az állók közt dűlő. Ezen előütő sajátságnak észrevételére nem kívántatik éles müvészi szem, bár ki' látására illy itélet keletkezik.

Ly 's ly folyó egészen Révaié, (valamint Cs, Zs is) nints itt szólni valónk Ly-ről, kitsinyét veszem tsak rostára, pedig mint kényelmes, ügyetlen, és sebes-irók' szószóllójuk. Ez kívánatom: ki mást íratában tudósítására méltat., ne lomha kézzel; élénk kedvel tegye azt. Ez pium desiderium! Sokszor vídulhatunk, ha némelly toll' tsúsz-mázolatait méltók vagyunk elszótagolhatni. Néha az ügyetlen kéz akarna, de képtelen e' viszonyos kötelességnek megfelelni. A' sebesíró, (illyenek azok, kik rövid üdőben sokat akarnak tenni, de főképp hivatalbéliek, kik kézreszketve kénytelenek gyakran kitűzött időpontig íveket firkálni, tsakhogy kegyetlen elöljáró-

jok' mordvillongásait elhárítsák) legtisztább szándék mellett sem akarhatja a' közvárakozást kielégíteni, mivel időrepültével, tollának is repülnie kell, pedig : hirtelen tett, roszszul üt ki. Mind ezeket olly hiven idézvén az okosság' szine elejébe, valamint az az élet' színpadán forog, illy tanátsot nyerünk: kényelmet, ügyetlenséget, a' kegyetlen szíveket nem irthatjuk ki ez életből, az idő szárnyait sem koppaszthatjuk meg; tehát olly jeleket divatoztassunk, mellyek egymással öszsze nem zavarhatók. Ezen tanáts' rámájára éppen nintsen alkotva a' Révai-academicus cursiv ly, Gy-t fogunk mi többször ly helyett olvasni, p. o. Gyukgaszt, az ellenkező lyukgaszt helyett (lásd VIII alatt) vagy pontvesztett lj-nek nézzük majd ly-ünket, akadályog (mint kóválygog) helyett, majd öszszeszőtt akad ál jog-ot nézünk (IX) sebesíróink pedig leggyakrabban cursiv sz-szel fogják tserélgetni, folydogályni helyett, foszdogálni fog Dunánk (X). Mind ezek elegendőleg kárhoztatják az ajánlatbani ly-et.

Ny-re került a' sor. Ez úgy, mint az Évkönyvben mutatkozik helyes; ty-nél előkerített kényelem, ügyetlenség, főleg pedig gyorsaság az írásban, ezt is ellenzi. Ha könyvforgatásban elaggott böltseinktől (mert vénektől tanúlhatsz böltsességet, és értelmes tudományt Jésus Sirák fia VIII, 10) óhajtjuk munkásságuk' megért gyümöltsét olvasni, kérem tsak ő miattok is küszöböljük ki az ajánlatban lévő Ny-et, mivel reszkedő, kopott tolluk efféle kaptsolati' kanyarításoknál, többnyire tinta foltot hágy maga után, 's pedig N-nél is, 's így ha Nyereggel talál lenni dolguk, Nereggel-t fogunk olvasni stb. Előlátólag féltette ezt Révai is, 's azért ajánlatában cursiv Ny-ének szóban forgó részét lefuttatta előbb, és tsak aztán kanyarította be. Gyakran okoz illy galyibát e-nk is, fölső szemén gyors toll után elfolyik a' nedv, 's c-vel elegyíttetik nem kis bajra, 's így eleven példánk vagyon, melly előrelátásomat igazolja, 's ez Ny-tőli elállást javalja.

Sz 's Ty-ről nints új említeni való.

Zs, zs. — Óhajtja Vörösmarty : hogy olly jelek találtassanak föl, mellyek minden kívánaton fölül, egyébb nyelvekben a' mienktől külömböző hang' kitételére elfoglalva nintsenek. E' pontra én egyszer így nyilatkoztam : jó lesz, a' főképp idegeneknél zavart okozó költsönözéstől óvakodni, de ehhez még sem kell elválhatlanúl ragaszkodni. Mint látszik oda üt ki kívánatom, hova Vörösmartyé. Sokat óhajtunk, és sok megtagadtatik; az önszeretet vivjaki legalább azokat, mellyek hatalmunkban vannak. Vizsgálandó Zs-nek, német ʒ-teli hasonlatossága, (kéziratokban bizonyosan megfog egyezni vele, mivel a' javallatban lévő három, a' német pedig két fő vonásból áll, 's így az utóbbi kényelmesebben, gyorsabbad is használható) 's tóttali megegyezése (ʒ) nem-e emlékeztet óhajtásunkra? — A' 15—16dik századbéliek is hasonló jelt használtak vegyesen száz helyett, Zs-t és S-et egyiránt jeleltek ki hoszszú f-sel, (lásd p. o. a' Pesti Egyetem könyvtárának régi kéziratait, mellyeket T.T. Horváth István a' Tud. Gyűjteményben közzé tett, vagy Kinizsi Pálnénak imádságos könyvét, melly jelenleg a' T. Társaság tárában vagyon) 's úgy vélem : hason óhajtás háríttatta el ázok által is ezeket. Mi sem fogunk ragaszkodni jobbítható ajánlathoz?

Várva vártam, de nem láttam az ajánlottak' sorában közép e-t! Ne kénytelenítsük utódjainkat valami accent grave (`) vagy circonflexe (^) behozására! Készakarva iktattam ide a' francziát, hogy annál szembetünőbb, 's így rugtatóbb legyen leendő írásnehézség, tökéletlenségünk. Most vagyon írás reformátiónk, most állapíttassék meg minden nyelvi kívánat. Általjában a' gyakor reformatio, az egyre forgó időváltozatokként, gátolják az előre haladást; mint a' pipa, többnyire füstre lopja az időt; mint a' gyertya láng' rezgése szemfényvesztő, mint az ismételt kitörés, lankaszt; végre is : Zrinyink utólsó ágyú görgéseként, a' végveszélynek gyászos hirnöke. Alkalmaztassuk ezt a' nyelvre is. Vagy : ha jobban kifog fejleni nyelvünk' belszerke-

zete, úgy is szükséges lészen az újítás? — Igen, de villámhárítókat szegezhetünk ki, 's megfosztjuk a' nyelv forradalmat haladást süppesztő kétségektől.

Ds, Dz-re nézve áll ez: ha dsé, dz magyar egyszerű hang, úgy megkívánja a' külön jelt, mint bár mellyik. Ez határoztassék tehát meg zsinormértékűl.

Ezennel észrevételeimnek végük szakad. Édes Hazámfiai! főképp ti tökélszeretők! ne sajnáljatok szót emelni e' tárgy mellett, isz ha eddig haboztunk szüntelenül, nem-e fogunk ingattatni a' tökéletlenség' szelétől ezentúl is ugyan azon helyezetben? Pedig vajmi sajnos ama tsolnak sorsa, melly hab domb-völgyön kénytelen küszködni czélgántsokkal! Tsak e' példa kép is elégséges lehetne megállapodásunk' kiezközlésére. — Főképp a' terjesztés' ügyét vegyétek tanáts alá, ez mind kevés: vagy tiz esztendeig minden könyv homlokhoz, vagy sarokhoz tsatoltassék az újbetű sor; ifjainknál, iskoláinkban köllene ezt minden esetre elkezdeni, hogy az új nemzetséget már is ebben neveljük föl, a' ki pedig tudja, hogy az iskolai könyvekre nézve kizáró privilegiuma vagyon Egyetemünknek, méltán óhajt tanátskozást a' terjesztés' ügyében. Vagy ebben is tsak az időseket veszszük szemügyre? Iskolai pályát végzett ifjainknak derült esméretekkel kellene a' világba lépniök. Nem elég tsak latín kintsekkel megrakni reményeinknek agytárukat, ezeket az életben tulajdon alakjukban már most ritkán használhatván, tsak hamar elfelejtik gyümöltstelenűl: édes anyai téjjel lehet tsak háládatos fiakat nevelni, nemzeti főkintsünk t. i. nyelvünknek alapos ösméretét, 's jelességeit, már ifjainkba köllene ójtani, hogy ne kényteleníttessenek méhként azokat késő őszig ezer virágból szivogatni legnagyobb munkássággal, 's így a' legtehetősb életrészt gyümöltsözés helyett, gyüjtögetéssel eltölteni, mivel: arescit gramen veniente autumno. Érzi ennek súlyát mindenik előbbre törekvő! Verseghy nyelvtudományával farasztják meggyőződésük ellen, 's így igen hidegen

tanítóink ifjainkat, nyelvünk' szépségei iránt útmutatást sem adnak, 's így midőn már tudományos fogatokat, gondolatokat kellene jó és szép magyar nyelven nyilvánítniok, jó és szép nyelvi fogatokat kénytelenek izzadsággal kutatni. — Ellenben, hányan buzgólkodnak a' római kints elárasztásában! pedig úgy köllene ezt áltnyújtani, hogy e' költsön gyaluval is simíttassanak nyelvünk' göröngyei. — Nevelés, nevelésre ügyeljünk! tizedeken sikamlánk ált, 's Istenem! most kell abcznél kezdenünk alapját vetni nyelvi szilárdságunknak!

Vörösmarty ezekkel végzi az összetett mássalhangzók' egyszerítéséről értekezését: „Egyébiránt ezek mind tsak ajánlatok. A' m. t. társaság úgy akará, hogy osztálybeli ezen javaslatunk mint olly dolog, melly az egész magyarságot illeti, mi előtt létesítésére elhatározó lépés történnék, közítélet alá botsátassék. Találkozhatik, ki ezeknél alakjokra nézve diszesebb 's alkalmasabb betűket ajánland, 's a' m. t. társaság azon fog ügyekezni, hogy az ajánlottak közűl a' legczélirányosabbakat hozhassa divatba.“ — Illő férfias méltósággal tanátsolja az egész nemzetet, e' hivatalos közlésben Academiánk. Ha van fületek, halljátok ezt, e' nyilatkozást, ti, kik ciceroi hangon academiánkat ifjoncznak (academia adolescentior) harsogjátok! — Nagyacademia, Magyar nemzet, tied a' szavallás' joga, mit szépen elösmér leányod a' T. Társaság is, 's ki is kéri bizodalmasan ítéletedet; élj hatalmaddal, 's az idővel! — én kis tagod élek azzal, mire mint tagodnak jussom vagyon, 's ezt azért említem, ne hogy erre figyelmeztessem önhelyezetüket betsülni nemtudóktól: Nauta qui es, Neptunum placato.

Irtam Pesten 1835-nek utólsó havában.

Májer István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Nagy Méltóságú Revisnyei Gróf Reviczky Ádám Urnak, Sz. István Apost. Kir. Jeles Rend' Nagy Keresztessének, Leopold Cs. Rend, s a Szárdiniai Kir. Móricz, és Lázár Rend brilliánt Nagy Kereszt Vitézzének, Cs. K. valóságos belső titkos Tanátsos, és Kamarásnak, Kir. Fő Udvari Mesternek, T. Borsod Vármegye Fő-Ispánnyának, Kir. Fő Udvari, és a Sz. István Kir. Rend Canczellárjának, a Magyar Tudós Társaság egyik igazgató-Tagjának, s a Cs. Kir. Kraini Földmivelésre ügyelő Társaság tiszteletbéli Tagjának Háláúl írta Horvát Endre, Pázmándi Plébános, Alöspörös, Kerületbeli Iskolák Kir. Inspectora, T. N. Győr Vármegye Tábla Birája, és a Magyar Tudós Társaság rendes Tagja. Bécsben, Nyomtatta Sollinger J. P. 1835. 4-ed rétben. 11 lap.

Hazánknak egyik koszorús Költője neki tulajdon kellemmel és lelkesedéssel énekeli e' versezetben tartozó hálamondásúl Nagy Méltóságu Revisnyei Reviczky Ádám Gróf ő Excellentiájának, Magyar Országi Fő Cancelláriusnak, számos, fényes és ditső érdemeit illy módon:

„Hinc priscae redeunt artes: felicibus inde
Ingeniis aperitur iter, despectaque Musae
Colla levant.

Claudianus.

Lant te, kit én szeretek, mint forrást szomja hevében
A füveken legelészett őz; vagy nyári verőfényt
Kedvel az énekelő szárnyas, melly büszke sisakkal
Majd föl az égbe röpül, majd onnan gabnatövökbe
Csapja magát, s kevesig szűnik kis torka csevegni.
Vagy te viasztakaró döngész, a tarka virágot
Hajnali nyiltokkal kezdvén csókolgatod estig:
Olly örömest mulatok langyító hangodon én is.

Lant te, velem hűtárs, mikoron bevezetted ez ország
Szélein Árpádot, s kimutattad népivel eggyütt,
Hol győzött viadalmakban Szvetopolknak az ősznek
Tenger aczél sorain, s telepedt meg szittya hadával.
Lant, kinek érzékeny fogatit nyomkodta irígy nyelv,
S ártatlan lépésid után a rózsa tövis lőn,
É-halavány. Az okért csöndes nyugalomra akasztván
Teknyődet, susogám: ne zenegj lyra senki fülébe
Kelletlen; jobb munka helyett ím látom, alunnom
Kőnyoszolyán. — Most a viharok forgója nyugodván,
Pöndülly meg. Nem vasderekak, nem számszeres íjjak,
Nem szilaj ütközetek keseríteni kínok ijesztő
Emlegetésével fognak már. Béke s igazság
Férfia szép tárgyad, haza hű Polgára Reviczky.
Mondd el Múzsa, ki Ő? Származtát hozza le László
Éveibűl, ki Rudolf mellett vítt Ottokar ellen
Markfeld síkjainál, mikor Osztria harczra kiszállott,
És a fosztogatót a vér-sikon ölve terité,
S egy, de tüzes viadalmával szétt törte őrökre
A cseh igát, mellyet fondorság ölte nyakába. *a.*)

Sok bel s külhadakat hoza Mars e kétes üdőkben
Ősink földe fölé. Koronák eldűltenek és el
Honfiak és hölgyek, vasak által, mellyeket edzett
A testvér testvérre, okát nem tudva. Omolni
Embervért látnak, s paripáknak alatta ropogni
Élők csontyaikat, s az ügyet nem kérdezi, mellyért
Harczol, senki; s mikínt röstek szaporodtanak itthon,
Künn fogy azon hőskar, kik vóltak vólna hazájok
Gyámolyi, majd, miüdőn a hont borzasztani fognák
A Törökök keleten, s jármát Odrysia hozná
Dűlve rohanva reánk. Euxin partyának alatta,
Hol most gállya-vitorlákat bús Várna lobogtat,
Mennyi Magyar nyugszik Juliánnal, törtt hite a kit *b.*)
Hanttal föd, de nevén zúgj el bús Nemzetem átka.
És, bár ő egyedűl feküggyék, csak hősfi Királyunk
Véle ne! ah de ez is; kit Hunnia még se' feledt el,
Ennyi üdősoron át, s szeme gyöngyei értte ragyognak.

Mit vélünk? Az erős hősök nemes ága, Reviczky
Nemzetsége, magyar honnyában szunnyadozott-e
A puha álomnak karján? Bellóna sisakját
Álla alá közülök nem csatlá eggy is? erébűl
Senkinek éretted, Haza, oltárodra nem omlott
Vér? (mert zőld koszorút ekkortt csak szerze vitéz kar.)

---

a.) Allg. Weltgesch. 85. Köt.
b.) Pálma II. R. 22. 81. 176. lap.

Nem vitt senki Tatárokkal, kik dúlni, darázskint
Forrtak elő: Azsiát holvégezi Volga kanyarja,
És szorul eggy gyülevész népeknek fészke Azovba?
Nem Bazarádi oláh-csordákkal? nem Lituánnal
Nagy Lajos éveiben? Mátyással, kit veve körbe,
Merre keríti hazánk idegen, mindenfelül ártó
Ellenvas: de sebes szárnyan fennhéjaza minden
Földi alattságon, mint ölyv az egekbeli rónán?
Nem kenyerek mezején? Jaiczánál? Usrefet az hol, *c.*)
Frangepan, és vele Karloviczy szaladásra szoríták.
Ah könnyen feledő, s fösvény kora annyi Vitéznek,
Kik szálltak kebeledbe, üdő! kik Hektor Akhilles
Dolgaikért méltók volnának kősugarakra:
Porlanak a sírban, lévén örök éjbe temetvék!
Nincs ki megemlekezik neveikről, nincsen irójuk,
Mint igaz általadó kalaúzuk kései nemre! —
Mint nevezék Sándor paripáját, Kurtzius frja:
S mennyi derék hellen-kátonát Malfut iratlan?
Igy bánik sok ezer jeles érdemü férfival a sors!
Átila nemzőjét tudgyuk, de homályosan. Árpád
Apja, Ügyek, tudgyuk. Menvén föllyebbre botorkál
A történetiró, s zavaros forrása mesékbe
Veszti magát. — Vagy ugyan hát nincs több Szittya vitézünk,
Mint kiket ő nevezett? Van sok, de takarja sötétség
Fátyolya, és az irígy fátum fene férge neveknek.

Haggyuk el a nem járt ösvényt, kobozomra Reviczky
Térjen vissza. — Mohács szomorít, s ismételi gyászunk
Bánatos emlékét. Hány bajnok szált-ki csatára
Víni szabad-létért, vagy az ég láttára elesni
A Duna síkmezején! — Eggy zászlót véde Reviczky
A had jobszárnyán, Tomorit hol látta tüzelni *d.*)
Vérontásra heves Magyarit, s szomjúzni borostyánt,
Vagy diadalmi halált, s koronát nyerhetni egekben.
A viadalt vesztők, 's ez utólsó léve jutalma
A lobogó tűznek, Nemesink vágatva halomra
Dűltenek ott, s ne legyen kétség, ott hagyta Reviczky,
A szászlós Magyar is Fejedelmével bőcsös éltét,
Mint sok ezer mások. — Méltó követésre halálod
Égbe röpültt árnyék, Buda eggyik támasza akkor,
A késő unokáknál is. Haza Hektora vedd-el
E forró érbűl már hűltt tetemidre sohajtott
Hálánkat! Te nem élsz, élnek sarjadban Utóid,
Mind kik ez Országban fényletlek dücs-koszorúkkal,

---

c.) Ott II. R. 272. l. — Istvánfi VII. R.
d.) Mohacsi Gyasz. Pesten 1813. 137 l.

Eggyik Aresz mezején, hódolván másik Apolló
Szentelt hajlokinak, honnan van lépēt Olympba.
János emezt követé Therezánknak idétte, Tamás is,
Két kardvillogató Mávorś. Ezt csöndesen Antal,
Hátravonulttában mulatozván Múzsa-sereggel.
Károl még jelesebb; sok külnép-nyelveket értő,
Mély ész, kit tudománytárnak tartott vala honnya;
A Felség' követét tisztelte Britannia benne.

Ismértem Józsefkobozát. Ódája magyarban
Mellyel Alexandránk tünetét keseregte, minő lágy,
És csönddel haladó, mint Cynthia égi futásán
Csillagok ezre között! vélnéd őt élni Horátzban;
S bájló ujjaival hűven másolni Arion.
Mint Melos a fülnek; nyelvnek mint mézfolyam, édes;
S mindennél mi nagyobb, mi dücsőbb, tele honfiuséggal. —
Dallya Virág és Berzsenyié: tűz lélek egészen. *e.*)
Attya ez Ádámnak: nevelést veve tőle, miképpen *f.*)
Mentortúl Telemakh, Hunyadink Mátyássa Vitéztűl,
Szebb művekre sovártt, ragyogó Phoebus, Themis őszültt
Kenttéhez méltót. — Te nekünk Atya, Nagy fiat adtál
Benne, Hazánknak Atyát, Mennyünknek csillagot, izzó
Szikra gyanánt ragyogót, kitünő befolyásai által,
Napkint jótévőt; kiben Árpád nemzete fogytig
Büszke, kiért hálát áhítoz utánna Ferenczneк.

Ah elhunyt Fejedelm! mint Hunnia sorvadoz értted,
S áldgya porod porait, hozzá mert jó Atya voltál.
Nem remegett szent széked előtt ügye-vesztve az özvegy,
Nem sírt árva csoport, nem sírt elnyomva igazság,
Melly koronádnak volt legszebb köve, téve kegyedhez,
Melly az igazságot mérsékeli. Mennyi kesergés
Elhervadt tetemidre vegyes bánattal özönlött,
És ezután is foly, s szeme árja apadni soká fog!
Érzi fiad, fölkentt Fejedelmünk a közös ajkok
Még most is fakadó zokogásait: „Béke takarja,
Melly e vándor uton huzamossan nem vala hűved,
Hamvaid, és áldás," ez néped jelszava eggyig.

Ádámról szóllék. Fiatal kora huzta Királynénk
Bécsben emeltt Intézetihez, hova több nemes ifjak

---

e.) A szíp Dalnak, melly 1801 Eszt.ben a Költőnek annyira megtetszett, és 34 esztendők előtt fiatalkori szikráját élesztė, a mint azólta reá emlékezett, eleje ez:

Melly barna felleg vonta be hirtelen
Gyász-fátyolával szép haza fényedet? s. a. t.

f.) Lásd a másolhatatlannl szíp, lelkes érzékeny Iktató Beszédeket Miskolczon 1828.

Gyűltenek évenkint gyarapulni az elme szelídebb
Műveiben, s mélyebb tudományok pállyamezőjén
Küzdeni társokkal. Küzdött, és nyerte Királyunk
Tetszését. Hamar akkor már, s majd zsenge korában *g.*)
Köztisztek viselése fogott tüzet a haza kényes,
És szentebb hivatallyainál lelkében. Oroszlány- *h.*)
Vár leve a kezdet. Kiragadta nyugalmas ölébül
Adrastéának sisakos Bellóna, az orkán-
Módra reánk dörgő Gallok nagy tábora ellen,
Melly sokat eltemetett közülünk: vitt többet azokbúl
Révedhez Libitína; s mikint hadakozni oroszlányt
Hallunk a fiait fogadó vájtt birtoka mellett:
Úgy Ádám, valamerre fakadt a vérpatak, ott volt.
Scípio víhata így a poenus Hannibal ellen,
Karthágót mikoron beltűzzel telve szorítá;
Vagy Hunyady Nándor fala mellül elüzte az Osman
Vad seregét: Aspern, és Vagram telkei látták
Hősünket. — De hamar Concordia nyujtya virágát,
S csöndet adott. — Ez után Majland Lombardia széke
Reiner alatt, kihez adta Ferencz testvére, Tanácsul,
Bírta Reviczkynket, s bámulta Itália áradt
Elméjét emez ifju magyar Cátónak az 'Udvar'
Belsőbb dolgaiban, hova sas-szeme néze fenékig.
Itt legelőbb az Olasz nyelvnek bészívta serényen
Szóllását, hogy az elhagyatott panaszos felet értse
Önmaga, és ne az elcsavaró sziszegésre itéllyen,
Mellynek alája magát hernyókint fonnya csalárdság;
Tudva: az áporodott mocsarakban sok kukacz uszkál.

Gyorsan előbbmenetét számlállyam? nemde tigrisnek
Kellene úgy itten sebes árvíz módra futását,
Mellynek, mint hire van, vetekedni szokása nyilakkal,
Míg az előrohanót bé nem nyeli Persia öble,
Fösteni tollammal, vagy sasnak egekbe kelését?
Melly ecset is bírná őtet kísérni nyomonkint,
Hol most állapodik, közel a fejedelmi tronushoz; *i.*)

---

g.) 1805. A Theresianumban a Törvény tudományt Ő Felsége óltalma alatt Gróf Saurau Ferencz Cseh és Német egyesültt Cancelláriának Fő-Cancellárja', mint a Theresianum Intézetének Főgondviselője' jelenlétében nyilván vítatta, s Ő Felségétől brilliantos arany gyűrűt nyert. Melly alkalommal Pray Györgynek: *Epistolae Procerum Regni Hungariae* legelsőben kijött Munkájából, az *Első Rész*, *in* 4. a Halgatóknak kiosztogattatott.

h.) Leopolis, Lemberg.

i.) Melly szapora előléptekkel haladott Ő Excellentziája, lássuk rendben:

Honnan ered kegyelem, Vele, s Általa közli malasztyát
Reggeli harmatkint, mellyet szív gabna kalássza,
Vagy fagyökérre leszáll, s gallyát köveríti virágra.
Minden szem rajt' csügg, melly kíván bánatot űzni;
Minden fő, melly hajladozik fogas üldözetekben. —
Késértő hatalom megveszt sokat. Ugy de Reviczky
Porra nem épített. Kőszálon hajloka, s mint ez,
Ingástul nem fél: igazat, jót, szépet, elejbe
Tenni haszonhajtó nyereségnek, erénnye vonása
Mit kincsnek nevezünk, nem ohajt: szolgálni Királlyát,
Kincs neki, és dúzs bér. Az igazság temploma őrzi
Oltárán feküvő paizsát, melly védi, kit árrús
Ügy nyomorít. Nem alél érzes kapujának előtte
A zaklató fösvényt kerülő, ki zekéje szegéllyét
Tépkedi vállárul, s falatát küzködve csikarja
Szájának: mi derék, sorsát enyhíteni ennek!
„Hogy ha futásban előhaladót látsz: nyílni nyománál
Mély örvényt gondolly, melly érdemit elnyeli: minthogy
Ellene törpe sereg támad, s hemzsegnek irígyek:
A hiba hogy ha való, fogják szájtátva nagyítni".
Szent mondás! de Reviczkyt nem siklasztja le lábrul,
Ezt a mélyreható Lelket, búvári kajánság
Ördöge. Ő egyenest ítél, mint Mínosi bíró.
Bár ezek is nagyok, és jelesek: de Hazája szerelme
Mindenen általtör, mint a láng, vagy sugarak köztt

A Theresianumban a Tudományok tanulását 1805-ben elvégezvén, a Galiciai Kir. Fiscus mellé rendeltetett.
1807. A Cs. Kir. Galiciai Kormánynál,
1808. a Cs. Kir. Austriai Cseh Udv. Cancellariánál, Concipista lett.
1809. A Cs. Kir. Táborban Gr. Sztáray Reg.ben Hadnagyi rangban állott, s a Regensburgi, Asperni, és Wágrámi Ütközetekben jelen volt.
1811. A Kir. Törvényszék Táblabírája.
— Cs. Kir. Kamarás.
1814. A Velenczei Kormányszéknél valóságos Tanácsos.
1815. A Cs. Kir. és Szardiniai Kir. tábornál Eleségi Praefectus, Mont-blanc, Isère és Rho lán Tartományokra ügyelt, s a Cs. Kir. Leopold Rendének Vitéze.
— Cs. Kir. Reiner Fő-Herczeg mellett Lombárd-Velenczei Kameralis Referendarius.
1819. Ugyan ott Udvari Tanácsos.
1822. A Kir. Gallicia-Lodoméri Kormánynál Al-Elölülő.
1825. A Cs. Kir. Közöns. Udvari Kamaránál ugyan az, és valóságos Belső Status Tanácsos.
— Ugyan ezen évben Grófi Rangra emeltetett.
1826. Az Udvari Magyar Cancellariánál Al-Cancellár.
1827. Julius 27-kén Herczeg Kohári Ferencz kimultával Kir. Fő-Udvari Mester.
1828. Kir. Fő Udvari, és a Sz. István Kir. Rend Cancellárja.
— T. N. Borsod Vármegyének pedig Fő-Ispánnya.

A kegyelet-festő szinezett tündöklete napnak.
Borsodhoz, halladsza Magát, szóllamlani hévvel,
Honfiuságát hogy vidor arczczal vette Ferenczünk:
„Bátoron elmondom, szavait folytattya, magyar vér
Serkedezik bennem: s forrton forr minden eremben,
S lelkem örül, hozzád mert köt szentsége hitemnek:
Lelkem örül, hogy már magamat neked adtam egeszen
Szép Megye! Bors hajdan mellynek kijelölte határát.
Összevetett vállal törjünk hasznára Hazánknak,
Egymást mint Magyarok, Nemesek, Tiszt-társak ölellyük"!
Igy szóllt a Főnagy, s köz-öröm visszhangja felelt rá.
Elhiszem, arczotokon, Borsod Fő Rendei, és te
Messze-vidék, könyüek sürü gyöngyei folytanak akkor.

És halladsza Magyar, milly honfiu gerjedelem folyt
Ajkairul, miüdőn kinyitotta beszéddel az Ország-
Gyűlését szeretett Fejedelmünk: „A Haza, így szóllt
A kormányvezető lelkes Magyar; a haza gazdag,
S legfőbb és örökös kincsét törvény teszi: ennek
Hű őrzése tekint minket. Ránk bízta Királyunk
Ő Felsége szabadságunk paizsára vigyáznunk,
Mint Eleink tőnek, s a közjó nem leve romlott.
Milly hozzánkvonzás! Vélünk közösíti hatalmát,
Ósink nyomdokain hágy járni. Böcsüllyük ez órát
A czélhoz vezetőt. Boldogságunknak alapja,
Mellyre jövendőben rakatik, s áldása korunknak
Függ innen. Szent végezetünk sok századot érlel:
Hosszu üdőbe kerül tanakodnunk: távul-üdőkre
Mert illő néznünk, a törvényt hogyha akarjuk
Vésni kemény gyémánt táblára s szerezni aczélos
Megmaradást neki, és gyerekinket boldogul élni,
Kik rólunk mondgyák: nyugovás a gondos apáknak!"
„Eggy szív, eggy lélek bennünk! Ám sürgeti munkánk
A roppant közjó: s bátor-létünkre figyelmünk
Kell jobbrúl balrúl. Az üdő mit forral, üregbe
Zárva neszez, kulcsát iszonyú tengerbe hagyítván.
Had támad? ki tudó, a föld melly sarkain? ekkor
Nemde vitéz katonák a hadhoz kellenek? Adnunk
Szükség hát ezeket. Késő ébredni mikor már
Háton az ellenség. Tudgyuk, szerzette vitézség
E kies országot: fegyver s nép tartsa is ezt meg.
Nyomja üdő az üdőt: fiatalság váltsa föl a vént,
Ésszel emez, fegyverrel amaz szolgálni hazáját.
Tarpéjus hegyvára, világ fejedelme is így nőtt."
Eggyet még Magyarok! szóllott a Fejdelem, úgymond,
Napjaim eljárnak: testem környékzi nehézség;
Éltemet én érzem; rövidíték gond, s hadi terhek:

Int a természet, fiamat szárnyára eresztnem,
Hűségtekre bizom; jámbor szivetekbe rekesztvén
Zálogomat; Koronázzuk föl székemre Királynak!
Mert harap, ugrándoz körülünk, s ég Úkalegonnak
Háza is a szomszéd: tí légyetek óva tüzektől,
És Házom, s Koronám körein zöldítsen olaj-gally,
Majd ha Atyáimhoz költözködöm, a mi közel vár.
Millyen előlátás eggy jó fejedelmi Atyában!
Most tegyük ezt Magyarok! hódolva Királyi Fiának".
Nem csupa boldogság bírhatni Reviczkyt az Ország
Fényes Kormánnyán, érttünk kiben így buzog a vér?
Illy nyájas Hazapolgárát ki mulassa szeretni?
Illy meleg érzelműt? nagyságban Múzsabarátot,
Tuccát és Variust, Africánt, és Pollio mássát?
Mért buzdulsz ide szív? említeni Muzsabarátot,
S Múzsákat nem ijedsz? Árthat hüvesíteni nyelved
Szent Aganippébul. Helikont titkolni szokásod
Volt ez előtt, s csak néma magány kebelére hajulván,
Közzel zenge lyrád, (oda is noha férkezik a pók,
A hálót kötöző) távúl a bandsa szemektől,
A pezsgő hadtul. — Gerjeszte ma nyúlni Reviczky
Lantodhoz. Tudod, Ó pólálta be balzamos írral
Árpádod sebeit Bathylli Filiszti kezektül.
Általa Augusztus fölséges kedve kinyilva
Verseid elfogadá. Már többet merni vidámít, *k.*)
Már bátrabb nem búvni csavartt álságnak előle,
Szárnya alatt mert lessz ezután védetve Caménád.
A Haza értse: Ferencz hogy nyelvünk aegise is volt.
Áldott légy tőlem, te erős Átlássa Magyarnak,
Áldgyon Hunnia is, mellynek Polgára vagy; áldgyon
Minden ajak. Nemzet-szeretet lángoljon egednek
Sphaerájàn: ki megérdemeled Magyaridtul az áldást,
Meg, valamíg nyíluak tanusági Reviczky nevének. —"

Kötelességében állván mindenkinek a' Haza Fő Tisztviselői érdemeit illő betsben tartani, úgy vélem kedves dolgot tettem e' szerentsés Versezet újabb kiadatása által már tsak azért is, mivel így vele többen megesmérked ietnek, kik édes örömest viszszahangoztatják a' Költő sorait.

Horvát István.

k.) Ezen Versezetet, szülte azon Királyi-tetszetet jelentő Kegyelemlevél, mellyben Ő Excellentziája a Poëtának (October 22. 1834) írta: hogy Ő Cs. Kir. Fölsége az Árpád költeményt, kegyelmes tekintettel méltóztatott fogadni. Ő Excellentziájának pedig ezt Aprilis 16-kán 1835., bényujtotta

a Kiadó L... I...

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Essay towards a Dictionary, Tibetan and English. Prepared, with the assistance of Bandé Sangs-Rgyas Phuntshogs, a learned Láma of Zangskár, by Alexander Csoma de Körös, Siculo-Hungarian of Transylvania, during a residence at Kanam, in the Himalaya mountains, on the confines of India and Tibet, 1827—1830. Calcutta, 1834. 4-ed rétben, 1—XVIII. és 1—351. lap. (Próbatétel Tibeti és Angoly Szókönyvről. Készítette Sangs-Rgyas Phun-tshog Zangskári tudós Láma társas segedelmével Körösi Csoma Sándor Székel Magyar Erdélyből Kanami lakása alatt a' Himálaya hegyeknél India és Tibet szomszédságában 1827—1830-dikban.)

2) A Grammar of the Tibetan Language, in english. Prepared, under the patronage of the Governement and the auspices of the Asiatic Society of Bengal, by — Körös. — Calcutta, 1834. 4-ed rétben, I—XII. és 1—204 lap. Negyven lap Tibeti irásos kőtáblanyomattal. (Tibeti Nyelv Grammatikája Angolyúl. Készítette a' Bengalai Ásiai Társaság Kormányának pártfogásából és költségén Körösi.)

A' Magyar Nemzetnek élénk figyelme több év óta napkelet felé Körösi Csoma Sándor utazó Hazánkfiára vagyon függesztetve. Várton várja tsak nem mindenki közűlünk, mit fog napfényre hozni Nemzeti Történeteinkről, Öseink hajdani Lakhelyeikről, és a' Magyar Nyelv Rokonságáról e' nagy lelkü, nagyobb elszánásu és legnagyobb türedelmü Tudományhös? Nints kebelemben ollyan szugoly, melly teljes nem volna tisztelettel, bámúlással, sőt hálával is a' valóban fényes érdemü Férfiu eránt: De meg kell mind e' mellett is nyilt egyenességgel vallanom, utazása hasznairól szóltomban, hogy különösen én elutazásától kezdve roppant szándékainak reánk nézve nem igen nagy sikereiket reménylettem, 's most naponként még kevesebbekkel ketsegtetem magamat. Nem, — épen nem — azért, mintha e' Bajnoknak bő tudománya, elég lelki tehetségei 's kivántató előkészületei nem volnának: Hanem inkább azon okból, mivel híven tu-

dom, hogy maga a' Föld, vagy Vidék történeti Emlejelek nélkül alig adhat fölvilágosításokat a' Történettudomány számára. Megkellett volna a' Magyar Nemzetnek — a' mit föltennünk talán nem lehet — gyökerestöl változnia, ha ez Ásiában nemzeti nyelven Emlejeleket hagyott volna maga után. Ott is a' Kard, Íj és Lántsa voltak ennek fő ékességei, nem pedig a' Toll, Szobrászvésök, 's más e' féle míveltségi eszközök; Ott is a' Görög Nyelv — mint Európában a' Deák — újra mondom, az Indusig elterjedett Görög Nyelv volt előtte a' míveltségnek fő tisztelettárgya. Ha Görög helyett Magyar Körűlíratot mutatnának a' Partus Pénzek, nem volna-e könnyü reá találni a' Magyar Népnek Ásiai Lakhelyeire? Aligha voltak nekünk nemzeti emlejeleink a' hajdan korban. Mostani Hazánkban sem sokkal kérkedhetünk, 's még azzal is, a' mi van, keveset gondolunk.

A' régi Magyar História nagy teste mindig ezen kérdés Tengelye körül fog forogni: *Magyarúl beszélteh-e a' KÚNOK?* Ha mi a' KÚNOKKAL — hibás név szerént HUNUSOKKAL — egy nyelvü nép voltunk már az ősz időben is, úgy Ásiai Történeteinket a' leghitelesebb Kutfőkből utazások nélkül is elkészíthetjük, 's itthon ülve is tudhatjuk, hogy a' HUNUSOK az Indus Vizéig hatalmaskodtak *) Ha azokat nem említem is, a' mik a' História Miscellában Muratorius kiadása szerént az Indus melléki HÚN BIRODALOMRÓL előadatnak, elég már tsak azon Kutfőkre pillántanunk, mellyeket Bohlen (Das alte Indien, mit besonderer Rücksicht auf Aegypten. Königsberg, 1830. 8, I. Theil. Seite 95 – 96) imígy emleget: „*Im Penjab und den nördlich gelegenen Provinzen erneuerten fremde Grenz-*

*) Már a' külföld is kezdi észrevenni, és hinni, hogy a' HUNUSOK egy Nép voltak a' CHÚNOKKAL. Geijer Erik Gustaf (Geschichte von Schweden. Sulzbach, 1826. 8vo. I. Theil. S. 103.) íja: „*Von Hunnen (der Name wird auch Chunnen geschrieben) in Skandinavien.*“

völker nach Vertreibung der Parther und Skythen, ihre Einfälle mit Hartnäckigkeit, besonders die nomadischen Anwohner der rechten Indusufer, die Beludschen oder Mlechas der Sanskritbücher, denn persische Schriftsteller berichten, dass um 600 *Nuschirvan einen Kriegeszug gegen die Beludschian unternommen, welche damals von Kanoge bis Sind das Land inne gehabt hätten.* (S. Hyde de Schahiludio p. 46.) *Diese mag auch Kosmas unter den Weissen Hunnen verstehen, welche im obern Theile Indiens sich festgesetzt und deren König Gollas das übrige Indien tributbar halte; ihr eigentliches Stammland sey aber diesseit des Indus, hier Phison genannt* (Kosmas Indicopl. p. 338.) *In der That erscheinen die Hunnen selbst auf der Sanskritinschrift eines Pfeilers zu Buddal in Bengalen, welche dadurch ihr jüngeres Alter* (?!) *beurkundet* (Asiatic. Researches. London, 1789. I. p. 131.); *selbst von den Geten will man Ueberreste in den Jats bey Agra vermuthen.* 's a' t. Innend vagyon, hogy az Indusok (Johann Christoph Gatterer's Abriss der Chronologie. Göttingen, 1777. 8-vo S. 255.) még ma is idővetéseikben AERA SACARUM - ot — ez Byzantinus írók szerént a' KÚN NÉPNEK Persa Neve — használnak, mellynek kezdete Krisztus születése után 78-dik évre esik; innend vagyon, hogy Indiában sok a' KÚN HALOM, mellyek leg újabb fölfödözések szerént Görög körűlíratu Pénzeket foglalnak magukban.

Észre fogja-e venni az illyeneket, vagy azt is, hogy MAGARIS nagy város a' Peutinger Táblának utolsó osztálya szerént az Indus körül feküdött, a' derék Körösi? nem tudom. Annyi mint egy hihető, hogy históriai fölfödözésekre már maga is keveset számol, 's azért inkább, a' Philologiára fordította figyelmét. E' féle gondoskodásának szülemények a' Tibeti Nyelv Szókönyve és Grammatikája, mellyekről egy tudós Ujságban (Göttingische gelehrte Anzeigen. 1835. den 30. November No. 189.) a' következő hirdetést olvashatni:

„Da das Werk des Pater Georgi sehr ungenügend, ein zu Serampore 1826 gedrucktes tibetisches Lexicon aber in Europa sehr selten ist (Ref. hat es nur einmal flüchtig sehen können), so kann man die eben genannten zwei Werke (welche vom Verf. im dankbaren Andenken an seinen ehemaligen Aufenthalt hieselbst unserer Bibliothek mit einer eigenhändigen schriftlichen Zueignung verehrt sind) als die ersten sichern und ausreichenden Einleitungsschriften in die tibetische Literatur betrachten. Mit welcher Aufopferung der Verf. die Reise nach Tibet vollendet, die unbekannte Sprache erlernt und diese Werke verfasst hat, ist aus Zeitungsnachrichten bekannt: wir können nun hinzusetzen, dass die genauere Untersuchung seiner Werke sein Lob nicht verringern wird. Zwar ist die vorliegende Grammatik noch sehr weit entfernt den Forderungen zu entsprechen, die man an ein wissenschaftliches Werk stellen muss: kaum ist der Stoff darin in grossen Umrissen beschrieben oder vielmehr angedeutet, Zusammenhang und Deutlichkeit fehlen noch merklich, auch bleiben künftig wichtige Nachträge zu machen. Indess ist beym Anfange der Beschäftigung mit einer neuen Literatur nichts so wichtig als den nöthigsten Stoff irgend wie zu besitzen: und diesen hat der Verf. mit grösstem Fleisse gesammelt, besonders ist sein Lexicon schon sehr vollständig und möchte für das Lesen gewöhnlicher Bücher ziemlich ausreichen, wenn man ein Sanskritwörterbuch zugleich gebrauchen kann. Der Grund aber, den der Verf. in tibetischen Studien gelegt hat, ist so tief und mächtig, er hat ausserdem ein so bescheidenes Bewusstseyn des noch fehlenden, und seine Hülfsmittel sind so gross, dass sich sicher hoffen lässt, er werde in diesen Studien künftig noch Grosses leisten, unter andern grammatisch zeigen, wie die tibetische Sprache einen merkwürdigen Uebergang bilde von den formlosen, einsylbigen östlichen Sprachen zu den formreichen und mehrsylbigen, wie Tibet selbst in der Mitte

liegt zwischen Sina und Indien. Vorzüglich zu rühmen ist, wie der Verf. die Sprache durch Bruchstücke zusammenhängender Rede zu verdeutlichen wünschend, eine schöne Anzahl wichtiger Stellen über die buddhistische Religion, Geschichte und Literatur in Tibet seinem Werke beygegeben hat; auch die Steindruckblätter, welche die aus einer ältern indischen abgeleitete tibetische Schrift in ihrer grossen Mannigfaltigkeit nach dem jetzt gewöhnlichen, dem Bámjik-, Bruts'ha- und Lánts'ha-Character darstellen, sind sehr schätzbare Zugaben. Würden nun bald die Schätze der tibetischen Literatur selbst in Europa bekannter und durch den Druck verbreitet, so würde diess wegen der in Indien selbst zerstörten, aber in Tibet sehr vollständig erhaltenen buddhistischen Literatur äusserst wichtige Studium im kurzen schnell aufblühen und eine Menge neuer Wahrheiten und Ansichten eröffnen. Von Calcutta her, dessen asiatischer Gesellschaft Körös seine reichen Sammlungen mit dem Wunsche, die doppelten Bücher nach Europa zu schenken, anvertraut hat, und von der russischen Mongoley her scheinen die tibetischen Bücher jetzt näher an uns zu kommen; und ein verehrungswürdiger Reisender und Gelehrter, welcher durch ausgezeichnete, mit Glück gekrönte Liebe zu orientalischen Studien von der letztern Seite her tibetische Schriften in Menge gefunden und nach Europa gebracht hat, hat auch schon den Anfang gemacht, tibetische Schriften nach den von Asiaten selbst gemachten Holzschnitt-Tafeln unter uns abdrucken zu lassen:

Leipzig. Bey K. Tauchnitz, 1835: Btschomldaṇ adas-ma sches-rab-kyi-pha-rol-tu phyin-pai sñing-po (tibetische Uebersetzung des Sanskrit-Titels bhâgavatî-prag'nâpâram-itâ-hridajam d. ist das Herz der zum Ufer der Erkenntniss gelangten Seligen), 7 Blätter in Queer-Quart; und ebendaselbst: Smon-lam btschu-tham abyor-bai (hier fehlt in der Ueberschreibung mit lat. Schrift lhag)

lhag) smon-bsngo-ba, ein Gebetbuch in Versen, 6 Blätter in Queer-Quart. Zwey kleine Bücher, die obwohl blos buddhistisch-andächtigen Inhalts, doch sehr gut dazu dienen können, einen Begriff von tibetischer Sprache sich zu bilden; wozu kommt, dass sie, als ganz nach Art tibetischer Handschriften von Asiaten in Holz geschnitten, uns einen guten Beweis tibetischer Kunst im Schreiben und Holzschneiden geben.

H. E.“

Nem sajnos dolog-e, hogy e' Magyar Írónak munkáját Göttingától tanúljuk esmérni?

Horvát István.

XII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Dr. Iványovics. Az egészségről és ennek romlása okairól. 3 lap.
2) Kunoss Endre. A' fénylő és tüzes levegői tüneményekről. 21 lap.
3) Y. Kánt Imanuel 's Hermes György philosophiai rendszereiknek rövid ellenbevetése. 47 lap.
4) L. Észrevételek, a' játék erköltsi, és betegséget szerző okairól, 's következéseiről. 65 lap.
5) Lovász Imre. Észrevételek, az éghajlatnak, 's más természeti viszonyoknak a' népek characterére való befolyásáról. 68 lap.
6) Horváth István, Csehi Reformatus Pap. Az oskolai nevelés némelly hibáiról. 75 lap.
7) Lakatos Ádám. Értekezés a' beszédről, mint az életművi, és állati ingerlékenység kifejtő eszközéről. 87 lap.
8) Májer István. Észrevételek a' Magyar Tudós Társaságnak ajánlatban lévő egyszerített kettős mássalhangzóiról. 97 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. Nagy Méltóságú Revisnyei Gróf Reviczky Ádám Urnak 's a' t. Háláúl írta Horvát Endre, Pázmándi Plébános 's a' t. Bécsben, 1835. negyedrétben." 116 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Essay towards a Dictionary, Tibetan and Englisch. Prepared, with the assistance of Bandé Sangs-Rgyas Phun-tsogs a learned Láma of Zangskar, by Alexander Csoma de Körös, Siculo-Hungarian of Transylvania, during a residence at Kanam, in the Himálaya mountains, on the confines of India and Tibet 1827—1830. Calcutta, 1834. negyedrétben."
2) „A Grammar of the Tibetaa Language, in englisch. Prepared, under the patronage of the Guvernment and the auspices of the Asiatic Society of Bengal. by Körös. Calcutta, 1834. negyedrétben." 124 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Előfizetői Lajstrom.
2) Jelentés, az 1836-dik évi Tudományos Gyűjteményről.

(Koszoru 1835-dik eszt. XII. Kötethez egy ív.)

Előfizetők.

Dicsőségesen uralkodó Felséges

I. FERDINÁND,

Örökös Austriai Császár, Magyar ország Királya (Vdik FERDINÁND) Csch ország, Lombardia és Velenczc, Galliczia, Lodomeria, és Illyriának Királya, Austriai Fő Herczeg

's a' t.

Ő Császári 's Apostoli Királyi

Felsége

Legkegyelmesebb Urunk.

CSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERCZEGEK.

Felséges Császári, Magyar és Cseh Országi Királyi Örökös és Austriai Fő Hertzeg FERENTZ KÁROLY, az Arany Gyapjas Rendnek Vitéze, General-Őrnagy és az 52dik számu Magyar Gyalog Linea Regementnek Tulajdonosa 's a' t. *Bécsben.*

Felséges Császári, Magyar és Tseh Országi Királyi Örökös és Austriai Fő Hertzeg JÓ'SEF, az Arany Gyapjas, és a' Sz. István Apost. Magyar Királyi és a' Brasiliai Császári Déli Kereszt jeles Rendek Nagy Keresztes Vitéze, Magyar Ország Nádor-Ispánja, Kir. Helytartója, 's Fő Kapitányja, a' Jászok és Kunok' Grófja, 's Birája, Cs. Kir. Feldmarschal, két Magyar Lovas Ezred Tulajdonosa, 's Ezeredese; Pest Pilis Sólt törvényesen egyesült Vármegyék' örökös és valóságos Fő-Ispánja, a' Nagy Mgu Magyar Királyi Helytartó Tanáts; 's a' Nagy Mgu Hét személyes Fő Törvényszék Előlülője. *Budán.*

Felséges Magyar és Cseh Országi Királyi Örökös, és Austriai-Esztei Fő Hertzeg FERDINAND KÁROLY, Arany Gyapjas; Mária Theresia Katonai R. Vitéze, Szent István Apostoli Király, Sz. András Orosz Cs. 's a' Hannoverai Guelfek jeles Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze, Lovasság Generalisa, a' 3dik számu Magyar Huszár, 's egy Cs. Orosz Huszár Ezerednek Tulajdonosa 's Ezeredese, és Galliczia Fő Hadi és polgári Igazgatója, *Lembergben.*

Felséges Királyi Hertzeg BOURBON KÁROLY LAJOS, Spanyol Országi Infans, Lukkai Uralkodó Fő Herczeg, Sz. István Apost. Magyar Király jeles Rendének Nagy Keresztes Vitéze, 's a t. *Lukkában.*

LONDONBAN.

Herczeg Galanthai Esterházy Pál, Fraknó' örökös Ura, Arany Gyapjas R. Vitéze, Sz. István Magyar Király,- a' Hannoverai Király Guelfek-és a' Szicziliai Királyi Sz. Ferdinand és Érdem jeles Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze, Cs. Kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás, Sopron Vgye örökös Fő Ispánja, és Követ a' Nagy Britanniai Kir. Udvarnál.

PÁRISBAN.

Apponyi Gróf Apponyi Antal, a' Sz. István Apost. Kir. jeles Rend Nagy Keresztese, a' Császári Leopold Rendnek közép-Keresztese; a' Toskáni Nagy Herczegi Sz. Jó'sef R. és a' Parmai Constant. Sz. György Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze, Cs. Kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás és Követ a' Frantzia Királyi Udvarnál.

Báró de Ferussac, a' „Bulletin Universel des Scientes et de l'Industrie" czímü Folyó irásnak Szerkesztetője.

OLASZ ORSZÁG.

Tanárky Fő Strázsamester Varese.

Gróf Batthyáni (Kazimir), Cs. kir. Kamarás Majlandban.

Deáky Gellért a' Lukkai Herczeg nevelője Lukkában.

Pentz Fidel.; Magyar Huszár Főhadnagy, a' Szardiniai Király nevét viselő Ezeredben, Páduában.

Baricz János, Fő-Strázsamester a' katonai Földmérő testnél, Peschierában Lombardiában.

Kiss Károly, cs. kir. Kapitány B. Marjássy Ezeredében, Lembergben. Gallicziában.

BÉCSBEN.

Herczeg Metternich-Winneburg Kelemen Venczel Lothár; — Portellai Herczeg: Königswarti Gróf; Plass, Amons, és Markusgrünn,

Miltigau, Johannesberg, Brzesowitz 's a' t. Uradalmaknak Földes Ura: — Spanyol Országi 1. rendű Grand; — az Arany Gyapjas Rend Vitéze; — Sz. István Magyar Király R. brilliant. — Az arany polgári Érdem-Pénz- és a' Jerusalemi Sz. János R. Nagy Keresztese; — Az Orosz Cs. Sz. András, Sz. Newszky Sándor- és Sz. Anna Rendeknek 1sö osztályu Vitéze; — a' Frantzia kir. Betsület Légio, Sz. Lélek 's a' többi Rendek Vitéze; — A' Szardiniai Annuciade — Dániai kir. Elefánt R; — a' Burkus királyi fekete és vörös Sas R. első osztályu Vitéze; — a' Svétziai kir. Seraphin R. V.; — a' Spanyol kir. III. Károly R.; — a' Brasiliai Cs. déli Kereszt R. Nagy Keresztes Vitéze; — a' Szicziliai Sz. Januar. R. Vitéze; — a' Szicziliai Sz. Ferdinand és Érdem R. Nagy Keresztese; — a' Bajor Kir. Sz. Hubert R. Vitéze; — a' Toskani nagy fejedelmi Sz. Jò'sef Rendének Nagy Keresztese; — a' Würtembergiai kir. arany Sas R. Vitéze; — a' Szász királyi Rutakorona R. Vit.; — a' Német-Alföldi kir: Oroszlány R.; — a' kir. Hannoverai Guelfek R.; a' Hesseni-Herczegi Házi Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze; — a' Baadeni Nagy fejedelmi Hivség R. — és a' parmai Constantin Sz. György R. Vitéze; — a' Cs. kir. művészségi egyesült Akademiának Curatora, a' Krakaui Universitás Conservátora, Bétsi Gazdasági Társaságnak Tagja, — Ő Cs. 's Apost. kir Felségének valóságos belső titkos Tanátsosa, Kamarása, Házi-Udvari- 's Status-Cancelláriusa, Status és Conferentialis Ministere, és a' Maria Therezia katonai jeles Rendnek Cancellariusa, 's a' t.

Revisnyei Gróf Reviczky Ádám, Szent István Magyar Apost. Király Rendének Nagy-Keresztese, a' Leopold Császári, és a' Szardiniai Sz. Móritz és Lázár Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze briliánt. Cs. kir. Kamarás; valós belső titkos Tanátsos, Magyar kir. Fő Udvari Mester, Tekintetes Borsod Vármegye' Fő Ispánja, a' M. királyi Ud-

vari és Szent István Rendnek Cancellariusa, a' Kraini földmivelésre ügyelő Társaságnak Tagja, 's a' Magyar Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.

Vitsapi Báró Malonyai Nep. János Alojz, Cs. kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás, Magyar királyi Ajtónállók Mestere, udvari Pro-Cancellarius, és Tettes Nyitra Vgye Fő Ispánja.

M. Csesztvei Báró Miske Jó'sef, Cs. kir. val. belső titkos Tanátsos, Kamarás, és az Erdélyi Udvari Cancellaria Előlülője.

Székhelyi Majláth György, Cs. kir. Kamarás, belső titkos-, Státus- és Conferentiális Tanátsos Ns Honth Vgye' Fő Ispánja, 's a' Magyar Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.

Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchényi Lajos, a' Bajor kir. Korona' polgári Érdem Rend Nagy Keresztese, Cs. kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás, és Ő Cs. kir. Fő Herczegsége Ferencz Károly Hitvessénél Sophia Cs. Fő Herczeg Asszonynál Fő Udvari Mester.

Temerini Gróf Szécsen Miklós, Titkos Tanátsos, a' Cs. kir. közönséges Udvari Kamara Vice Praesese, és Tettes Ns Verőcze Vgye Fő Ispánja.

Bartal (Beleházi) György, Arany Sarkantyús Vitéz, Sz. István Király jeles Rendének Vitéze, a' Nagy Méltós. Magyar kir. Udvari Cancellariánál Referendárius 's a' Magyar Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.

Gróf Széki Teleki Jó'sef, Cs. kir. Aranykultsos, Udvari Tanátsos 's Referendárius, Ns Zabolcs Vgye' Fő Ispánja, a' Tisza-melléki Helvetziai vallást követő Superintendentzia Fő Curatora, 's a' Magyat Tudós Társaság Előlülője.

Gróf Széki Teleki Ferencz, Cs. kir. Kamarás, udv. Tanátsos és az Erdélyi udvari Cancellariánál Referendárius.

Gróf Dietrichstein Xav. Ferentz, Cs. kir. Kamarás.

Csáky (Keresztszeghi) Antal Bruno, Cs. kir. Kamarás.

Esterházy Miklós, Gr. (Galanthai) Fraknó örökös ura, Cs. kir. belső Titkos Tanátsos 's Aranykultsos (Tatában).

Esterházy Károly, Gr. (Galanthai) Fraknó örökös Ura, Cs. kir. Aranykultsos.

Stettner (Makkos-Hetyei) Máté, a' Cs. kir. közönséges Udvari Kamaránál udv. Tanátsos és Referendárius.

Gróf Wolkenstein Leopold Lajos, Cs. kir. Kamarás.

Gály Péter, Magyar kir. udv. Cancellariánál udv. Titoknok, több Vgye Táblab.

Várady Jó'sef, a' M. kir. Udv. Cancell. Udv. Titoknok.

Dercsényi (Derczeni) János, Császári Udvari Titoknok, több Tudós Társaságok tagja 's több Várm. Táblabirája.

Tessedik Ferentz, a' Császári közönséges udvari Kamaránál tisztlb. udvari Titoknok, a' párizsi geographiai 's a' magyar Tudós Társaság tagja, 's több Várm. Táblabirája.

Szákuli Házy Aloiz, a' Magyar kir. udvari Kancelláriánál Concipista. †

Eichenfeld Jó'sef, Leopold Rend Vitéze, Cs. kir. Udvari Tanátsos.

Csaplovits János, több Vgye Táblabirája, 's Fő Mgú Gróf Schönborn Uradalminak Directora.

Kis Jókai Udvarnoky Lajos, több Vgye Táblabirája, a' M. kir. és Erdélyi Udvari Cancellariáknál hites Udvari Agens, és hites ügyész.

Kis Lajos, a' Magyar kir. Udvari Kancelláriánál hites K. Udvari Agens, 's hites Ügyvéd.

Marssó (Verebélyi) Imre, Meidlingben.

Gévay (Rajkai) Antal, Ts Ns Győr Vgye' Táblabirája, Magyar Tudós Társaság Levelező-Tagja, és a' Ts. kir. Udvari Könyvtár Al-Őrje.

A' Magyar Nemes Test-Őrző Sereg (Gárda).

Töltényi Szaniszló, Orvos Doctor, a' Szülészi Tudomány Mestere, Ts. kir. Tanátsos, Tábori Fő Stabalis Orvos, a' közönséges Pathologia, Thera-

pia, materia medica és Receptirozás-tudománynak rendszer. v. Professora a' Bétsi Jó'sef-Akademiában, és az egészségre ügyelő állandó tábori Biztosságnak Assessora.

Patay János, a' Bétsi Ts. kir. Theologicum Institutumban a' Helvecziai valláson lévők számára a' Szent Irás magyarázásának rendes Professora.

Paulányi Jósef, a' NM. Magyar kir. udv. Cancell. Concipista.

Medgyaszay István, Bécsi nagy kereskedő.

Cseremiszky Miklós, a' Böltselkedés és Philosophiának Doctora.

Szigethy György, Emeritus nevelő.

A' Bécsi Ts. kir. Udvari Bibliotheca.

Herczeg Esterházy Pál Bécsi könyvtára *Velin pap.*

Schaumburg Károly, könyváros. 1. Velin és 3 nyomtató Exempl.

Beck Ferentz, könyváros.

A' Cs, kir. udv. Fő Posta Hivatal.

Bacsányi János, *Linczben.*

Józsa László, hites Ügyvéd.

ABAÚJ VÁRMEGYE.

Bartay Endre, Széplaki Plebánus.

Cserneki és Tárköwi Gróf Deseffwffy Jó'sef.

Dulházy Mihály, Táblabiró.

Gróf Fáji Fáy István, a' Máltai jeles Rend vitéze, *Fájban.*

A' Jászói Praemonstratensis Renden lévő Fő T. Kanonok Urak Conventje.

Jóob (Fancsali) Mátyás, a' B. Szűz Zér-Monostrai Apátja, Kassai Nagy Prépost és Kanonok, több Vgye Táblabirája.

Kassai Társasági Egyesület.

Kassai Casino.

Báró Meskó Jakab.

Patay (Báji) Sámuel, több Ns Vgyék' Fő Táblabirája.

Praemonstratensis Reguláris Kanonok Urak Kassai kir. Gymnasiuma.

Richter Alajos, Jászói, Leleszi, és Nagy Váradi Praelatus, és Infulás Prépost Jászón.

Turcsányi (Turtsánfalvi és Krsztyánfalvi) Ferentz, Kazári Apátur, a' Kassai Káptalan Lectora és Kanonoka.

ARAD VÁRMEGYE.

Tek. Arad Vgye Nemessége' Casinoja Aradon.

Bittó János (Sárosfalvi) ts ns Arad Vgye Alügyésze és több Vgye Táblabirája.

Bohus (Világosvári) János, több Vmegyék Táblabirája.

Dankó János, Ns Arad Vgye Levéltárnoka.

Ebner Jó'sef, Sz. Péteri Plebánus.

Klárik Silverius, sz. Ferencz Szerzetebeli Áldozó Pap, Radnán.

Schlachta (Zadjeli) Gábor, több Vgye Táblabirája 's Ts Arad Vgye Fő Adó-Szedője.

Török (Váradi) Gábor, több Vgye Táblabirája, 's Ts Arad V. Fő Szolgabirája, 's Országgyülési Követje.

BÁCS VÁRMEGYE.

A' kir. Kamarális Bácsi Jószágok' Administrátiója Zomborban.

Casino Társaság Baján.

Domsits Antal, Krusevlai Plébánus.

Hidegh Ignátz, Táblabiró 's Fiskális Szabadkán.

Klempay Jó'sef, Futak mezővárosa hites Jegyzője.

Báró Kray (Krajovai és Topolyai) János.

Köröskényi Ferentz, Szeghegyi Jegyző.

Langvieser Jósef, Kula Mezőváros Plébánusa.

Latinovits (Borsodi) Károly, T. Bács Vgye' és több Ns Vgyék Táblabirája.

Pilaszánovis Antal, Táblabiró.

Rudits (Almási) Jó'sef, Arany Sarkantyús Vitéz, Böltselkedés és a' közönséges Törvények Doctora, a' Pesti Kir. Egyetem Tagja, Báts 's Bodrogh

Vgyék' Másod Al-Ispánya, 's Ország-Gyűlési Követ. *Velin pap.*
Rezsnyi János, (Pacséri) több Várm. Táblabirája.
Szabadkai Olvasó Társaság.
Szent Ferentz Szerzete Szabadkán.

BARANYA VÁRMEGYE.

Báró Négyesi Szepesy Ignátz, Pétsi Megyés Püspök, Cs. kir. valóságos belső Titkos Tanátsos, a' Magyar Tudós Társaság tisztb. Tagja.

Bésán (Szektsői) Mihály, több Ns Vgyék Táblab.
Cséby Ignátz, Baranya Vgye' Tábla- 's Fő Sz. Birája.
Dárdai uradalom Inspectoratusa.
Erdélyi János, Táblabiró.
Erős Jó'sef, Patai Ref. Prédikátor.
Farkas Jó'sef, Pécsi Kanonok.
Felső Baranyai Helvetziai Vallástartó Ven. Tractus TT. Előljárói.
Gruber György, Hegyháti Esperest, Széki Plebánus, Baranya Várm. Táblabirája.
Gozovits György, Kéméndi kerületbeli Al-Esperest, Szebényi megyés Pap, Tolna Várm. Táblabirája.
Horváth (Bogachói) János, Táblabiró.
Horváth István, Fő Herczeg Károly Számtartója.
Jankó János, a' Pétsi Lyceumban Philos. Professor.
Jeremias Sámuel, Vaiszló Városa Reform. Prédikátora, Superintend. és Tractualis Assessor.
Kelemen Jó'sef, Pécsi Kanonok 's a' t.
Pécsi Püspöki Könyvtár.
Pécsi T. Nevendék Papság.
Pécsi Gymnasium TT. Professorai.
Pécsi Olvasó Egyesület.
Szalay Antál, a' Pécsi megye áldozó Papja, Sásdi Plébánus, Baranya Várm. Táblabirája.
Sághy Leopold, Bellyei Plébánus.
Strázsay János, Táblabiró, 's a' Bolyi Uradalom Directora.

Szakáts Jósef, (Vátz-Hertyáni) Matyi Ref. Prédikátor.
Thomájer Ignátz, a' Pécsi Seminarium V. Rectora, a' Sz. Szék és Baranya V. Táblabirája.
Tóby Antal, Siklósi Könyváros.
Waidinger Alajos, Pécsi Könyvkötő 3 Exempl.
Vlasits György, Egerági Plebánus.
Winkler Engelbert; Cistercitai R. Kanonok, a' Pécsi Gymnas. és Norm. Oskolák Directora, a' Pesti kir. Fő Oskolában a' Törvény karnak egyik Tagja 's Baranya V. Táblabirája.

BARS VÁRMEGYE.

Botka Péter, Bars Vgye Első Aljegyzője.
Csányi Imre, Báró Malonyay Nep. János Nagy Mányai Uradalmi Tisztartója.
Deáky Gedeon, Ts Ns Bars, Komárom, Torna és Zemplén Vgyék Táblabirája, a' Nagy-Sallói Ref. Ecclésia Lelki Pásztora, a' Tul a' Dunai Fő Tisztelendő Ref. Super. Gen. Consistorium' Assessora, és a' Barsi V. Tractus Esperestje. †
Jeszenszky (Nagy Jeszeni és Csibrághi) Károly, kir. Tanátsos.
Jordánszky Jósef, több Uradalmak rendes Fiskálisa.
Kegyes Oskolák Lévai Collegiuma.
Prileszky István, több ts ns Vgye Táblabirája.
Szűts Calasantius Jó'sef, az Ájtat. Oskolák R. lévő áld. Pap, SS. MM. Bölcselkedés Doctora, és Vice-Rector Léván.

BÉKÉS VÁRMEGYE.

Bodroghy István, Hites Ügyész, Gyomán.
Csabai Olvasó Társaság.
Cseh (Sz. Kátolnai) Ferencz, Békés Vgye Első Al-Ispánja.
Ecsedy Gábor, a' Gyulai Helv. Vallást követő Ekklesia Prédikátora 's Táblabiró.
Lebb Jósef, Mélt. Galanthai Gróf Esterházy Mihály Tisztar'tója.

Magyarossy János, Gyula Uradalom törvénybeli Irnoka.
Sándor Zsigmond, Tek. Rosty Albert Számtartója.
Stachó János, Ts Békés Vgye' Táblabirája.
Szigethy János, Evangelikus Prédikátor Orosházán.

BEREGH VÁRMEGYE.

Ajtay (Váradi) János, több Ts Ns Vgyék Táblabirája.
Komlósy (Komlósi) Károly, Beregh Vgye Táblabirája 's Fő Jegyzője.
A' Munkátsi Magyar-Egyesületi könyvtár.
Román (Kövesligethi) Ferentz, Táblabiró.

BIHAR VÁRMEGYE.

Lajtsák Ferentz, Nagy Váradi Megyés Püspök, Cs. kir. Tanátsos, 's a' Nagy-Váradi Kerületben az Oskoláknak kir. Fő Directora.

Bihari Casino V. Olasziban.
Braun Jósef, V. Velentzei Plebánus, Ts Ns Békés és Kraszna Vgye Táblabirája.
Csáthy Györgyné Örökösei, Könyárosok, Debreczenben 3 példány.
Debreczeni Casino.
Debreczeni Helvetziai Valláson lévő Collegium könytára.
Jósa Péter, Ts Bihar Vgye' Első Aljegyzője.
Komléssy László, szabad kir. Debreczen Városa Fiskálisa.
Kováts Lajos, Bihar Vgyei tisztlb. Alügyész.
Kovács István, Mélt. Diószeghi Urad. Kasznárja.
Kritsfalusy Ferencz, Nagy-Váradi Kis-prépost, és Kanonok, Debreczen Városa Plebánusa 's a' t.
Nemes Váry-Olvasztó Jósef, Könyváros Nagy Váradon.
Márton István, a' Sz. Szék' 's Ts Bihar Vgye Assessora, 's Professor Nagy Váradon.

Praemonstráti Regularis Kanonok Urak Nagy Váradi kir. Gymnasiuma.
Szilágyi Imre, Ts Ns Bihar Vgye Jegyzője.
Szüts Károly, Nagy-Létai Ref. Lelkipásztor.
Tagen János, Nagy-Váradi Nagy Prépost 's a' t.
Vaskohi Olvasó Társaság.
Vecsey Jó'sef, Reform. Predikátor Debreczenben.

BORSOD VÁRMEGYE.

Draskótzy Sámuel, több Ns Familiák Fiskálisa.
Felső Borsodi Helvetziai Vallástételt követő Egyházi Megye Olvasó Társasága.
Nemzeti Casino Miskoltzon.
Tótfalusy Károly, Orvos Doctor.

CSANÁD VÁRMEGYE.

Dobsa Sámuel, Kereskedő Makón.
Marczibányi (Puchoi) Lajos, több Vgyék Táblabirája.
Vásárhelyi János, Ts Ns Csanád Vgye Al-Ispánya, 's Ország-Gyűlési Követje.

CSONGRÁD VÁRMEGYE.

Bene Jósef, több Várm. Táblab. és Csongrád Vgyei Fő Jegyző.
Benitzky (Beniczei) Miklós, Csongrád Várm. Szolgabiró.
Casino Társaság Szegeden.
Gruber Calas. Jósef, a' Kegyes Oskolák Szegedi Collegiuma' Rectora.
Gruber János, Vendégfogadós Szegeden.
Kaszap Mihály, Ts Csongrád Vgye Fő Jegyzője.
Karácsonyi Innocentz, az Ájtatos Oskolák Rendén lévő áld. Pap, 's a' Szegedi Collegium Vice-Rectora.
Mericzay Antal, Váczi Püspöki megyebeli Al-Esperest, a' Püspöki Sz. Szék, úgy Ts Nógrád és Csongrád Vgye Táblabirája, 's H. M. Vásárhelyi Plebánus.

Orbán Lajos, Böltselkedés Doctora, a' Kegyes Oskolák Directora.
Szentesi Tudós Olvasó Társaság.
Szentes és Vásárhelyi Uradalmi Tisztartóság.
Sz. Ferentz Rendén lévő Szerzet Szegeden.
Tóth Ferentz, H. M. Vásárhelyi R. Predikátor.
Zöld Antal, a' Csongrádi Uradalom Kasznárja.

ESZTERGAM VÁRMEGYE.

Argauer Máté, Esperest, Szabad királyi Esztergam Városa Plebánusa, több Vármegye Táblabirája.
Fába Theodosius, Keméndi Plebános, és ns Nyitra Vgye Táblabirája.
Földváry István, Esztergam Vgyei Fő Adószedő, 's több Vgye Táblabirája.
Fribeisz Imre, Ns Esztergam Vgye Fő Fiskálisa.
Heya (Sárfalvai) Imre, Ts Esztergam Vgye Al-Ispánja.
Huszár Imre, több Vgye Táblabirója.
Mezey Lajos, a' Kegyes Hagyományu Maróthi Uradalom Sz. Kereszti Ispánja.
Missics (Zamobori) István, Muslay Plébánus, 's több Vgye Táblabirája.
Ordódy (Ordódi és Alsó Lieszkói) Tódor, Esztergami Megyebeli Áldozó Pap 's Bajtai Plébános.
Rédly Károly, Esztergami Érseki Fő Számvevő.
B. Rudnyánszky (Dezséri) Sámuel, Esztergami Kanonok.
Rumy Károly György, több Vgye Táblabirája 's a' Hazai Törvények Tanítója az Esztergami Nevendék Papság Intézetében Esztergamban.
Szent Benedek Rendén-lévő T.T. Urak Residentiája Esztergamban.

FEJÉR VÁRMEGYE.

Gróf Cziráky (Cziráki és Dienesfalvi) Antal, Szent István Apostoli Magyar Király jeles Rendének Nagy Keresztese, Arany sarkantyús Vitéz, Ő Cs. 's Apostoli Király Felsége valóságos Belső titkos

Tanátsosa, Kamarása, a' Nagy Méltós. Magyar Királyi Helytartó-Tanáts Tanátsosa, a' Fő Mélt. Hétszemélyes Tábla Köz-Birája — Ország Birája, Tek. Fejér Vgye Fő-Ispánja: a' Magyar Királyi Pesti Universitás' Előlülője, 's a' Magyar Tudós Társaság eggyik igazgató Tagja.

Bajzáth (Pészaki) György, Fejér Vgye Másod Al-Ispánja.
Horváth Daniel, Herczeg Újfalusi Plébános.
Horváth István, Tek. Fejér Vgye Táblabirája.
Jankovits (Jeszeniczei) Jósef, Királyi Tanátsos.
Farkas Imre, Kanonok.
Fejérvári (Székes) Tiszt. Nevendék Papság.
Kassai János, Uradalmi Számtartó Perkátán.
Kazay István Özvegye, Kutos Ester.
Mészáros Jósef, Petúri Apát, a' Fejérvári Székes Egyház Cántora és Kanonoka.
Nedeczky (Nedeczei) Ferencz, Ts Fejér Vgye Fő Jegyzője, 's több Vgyék Táblabirája.
Nedeczky (Nedeczei) Mihály, több Vgye Táblabirája 's Méltós. Gróf Zichy János Jószágai Kormányozója.
Pap (Ináncsi) Mihály, Vértesallyai Egyházi Vidék Esperestje, 's Lovas-Berényi Ref. Prédikátor.
Rader Aloiz, Sz. Fejérvári Könyváros, 3 példány.
Roboz Gábor, több Vgye Táblabirája.
Simonyi (A. Szopori) András. Uradalmi Kasznár Sóskúton.
Szabó János, Chrisost. Cistercita Renden lévő Áldozó Pap, és a' Fejérvári Kir. Gymnasium Directora, Sz. Theologia Doctora.
Szebényi Pál, Gróf Zichy Tivadar Nevelője.
Ürményi Ürményi Maximilian, Cs. kir. Kamarás és Tanátsos.

GÖMÖR VÁRMEGYE.

Gr. Andrássy (Csik Szent Királyi 's Krasznahorkai) Károly.
A' Csetneki ns Olvasó Társaság.

Gömör Kis Honttal törvényesen egyesült Vgye' olvasó Egyeteme.

Hollók Imre, a' Szép Mesterségek és Böltselkedés Doktora, a' Rosnyói Lyceumban a' Történeteknek Rendes Professora, 's Tek. Szepes Vármegye Táblabirája.

Jolsvai Olvasó Társaság.

Lossontzy Károly, több Ts Ns Vgye Táblabirája.

Murány Völgyi Olvasó Társaság.

Nigrovits Károly, Deretskén.

Rima Jánosi Olvasó Társaság.

Rimaszombati Ns Olvasó Társaság.

A' Rosnyói Magyar Olvasó Társaság.

A' Praemonstrati renden lévő Kanonok Urak Rosnyói Gymnasiuma,

Szabó István, Osgyáni Evang. Predikátor.

Szilassy (Szilassi és Pilisi) Ferentz, Ts Gömör és Kis Honth t. e. Vgyék Al-Ispánya, 's több Vgye Táblabirája.

Zontagh (Zabari) Sámuel, több Vgye Táblabirája.

GYŐR VÁRMEGYE.

Bodroghy Jósef, Fiskális Győrött.

Börcsy Imre, több ts ns Vgye Táblabirája.

Bresztyenszky Adalbert, Sz. Benedek Rendén lévő Áldozó Pap, Böltselkedés Doktora, a' Pesti Magyar kir. Universitásnál a' Philosophiai Kar Collegiatus és a' Jenai Tudós Társaság Mineralogiai betsületbeli Tagja, 's a' Győri kir. Academiában Mathesis Professora, 's Ts Győr Vgye és Bácsa Szék Táblabirája

Csillán István, Uradalmi Ispán.

Czech János, Győr Városa Polgármestere, 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Fessel (Ligethidi) Sigmond, a' SS. MM. Böltselkedés és Törvények Doktora, a' Pesti kir. Fő Oskolában a' Böltselkedés és Törvény Karnak köz-Tagja, hites Ügyvéd, 's a' Nemzeti Literaturának Rendes kir. Professora a' Győri kir. Akademiában.

Győr Vármegye Olvasó Intézete.
Horváth Endre, Pázmándi Plébánus, a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.
Hunkár Antal, Leopold Császár Rendének keresztes Vitéze, 's több Vgye Táblabirája.
Jankó István, Hites Ügyvéd, 's Ts Cyőr Vgye Tiszti Alügyvédje.
Kováts Jósef, a' Ts Győri Káptalan Kanonokja, Lotsmádi Fő Esperest, Győri Seminarium Rectora 's a' nyugalomra lépett Plebánusok Házának Igazgatója, 's Ts Komárom és Győr Vgyék és Bátsa Szék Táblabirája.
Kováts Tamás, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége Tanátsossa, Szent Mártoni Fő-Apát Úr, a' Füssi Ns Praediális Szék örökös Fő Ispánja, Sz. Theologia Doctora.
Kozics István, a' Győri Fő Oskola-Kerület Kormányának Actuariussa, Tek. Győr, Mosony 's a' Bácsa Szék Táblabirája.
Perlaky Dániel, Győri Polgár és Posztó Kereskedő.
Pongrátz István, Ts Győr Vgye Táblabirája, és Mező Őrsi Plébánus.
A' Sz. Benedek Rendén lévő T.T. Urak Győri Collegiuma.
Szent Benedek Rendén lévő T.T. Urak' Conventje Sz. Mártonban.
A' Szent Benedek Rendén lévő T.T. Urak Könyvtára.

HEVES VÁRMEGYE.

Pyrker (Felső Előri) Ján. László, a' Vas-Korona Rend első osztályú Vitéze, Egri Patriarcha-Érsek, Ő Cs. 's Ap. kir. Felsége val. belső titkos Tanátsosa, Ts Heves és külső Szolnok t. e. Vgyék' örökös és valóságos Fő Ispánja.

Brezovai Imre, több Ts Vgye Táblabirája.
Csorba András, Uradalmi Kormányzó Tiszt.
Egri Cisterciták Monostora.
Egri Casinói Társaság.

Egri Érseki Seminarium. T. Nevendék Papsága.
Faigel Pál, Gyöngyösi Káplán.
Fejér (Szajoli) István, több ts Vgyék' Táblab.
Gorove (Gattaji) László, több ts ns Vgyék Táblabirája.
Greskovics Ignátz, az Angyalok született Királynéja Kompolti Apátja, Egri Kanonok, a' Fő Anya Templom Fő Esperestje, és ts Heves Vgyei Árvák kiküldöttségének Elölülője.
Hajnik Leopold, Esterházy Pál Herczeg Bujáki Uradalmának Fiskálisa Gyöngyösön.
Hering Xav. Ferentz, Sz. Ferentz Szerzetebeli Áld. Pap, 's a' Gyöngyösi kir. Gymnasiumban IV. Grammatica Professora.
Kovács Mátyás, Egri Kanonok, Zsinati Kihalgató, az Érseki Oskolákban a' Sz. Erköltsiség, Pásztori Hivatal, fentebb nevelés, Egyházi Ékesszólás rendes Tanítója; az Egri ifjabb egyházi Nevendék-Intézet kormányozója; a' Bölcselkedés és Isteni Tudomány Doktora, a' Pesti kir. Fő Oskolában az Egyházi Kar Tagja.
Naihart Antal, Egri Érseki Fő Számvevő.
Panker Gábor, Uradalmi Tiszttartó Kápolnán.
Szabó Pál, M. Túri Reform. Prédikátor.
Szeletzky (Boczonádi) Antal, Táblabiró.
Szemecskey Jósef, Könyvtárnok, és néhai Theologia Professor, Egerben.
Sz. Ferentz Rendén lévő Convent Szolnokon.
Tahy (Tahi és Tarkewvári) Gáspár, Sáros, Csongrád és Heves Vgye Táblabirája.
Udvardy János, hites Földmérő 's a' magyar tudós társaság lev. tagja.

HONTH VÁRMEGYE.

Székhelyi Majláth György, Sz. István Apost. Király jeles Rende' Közép-Keresztes Vitéze, valóságos belső titkos Tanátsos, Státus, és Conferentiális Tanátsos, ts Honth Vgye Fő Ispánja.

A' Honthi Nemes Casino.

Horvát Jósef, Bölcselkedés, és az Orvosi Tudományok Doktora, 's ts Honth Vgye Rendes Fő Orvosa, és a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Markus Nep. János, a' Selmetzbányai Kegyes Oskolák Colleg. Rectora és a' kir. Gymn. Directora.

Selmetz-Bányai Evangelik. Gymnasiumi Magyar Társaság.

KOMÁROM VÁRMEGYE.

Baranyai (Bodorfalvi) 'Sigmond, több Vgyék' Táblabirája.

Barcza (Nagy Alásonyi) Ádám, több Vgyék' Táblabirája, 's a' N. Mélt. Gróf Esterházy Miklós Uradalmainak Fő Kormányozója.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak' Residentiája, Komáromban.

Faisz Jósef, a' kegyes Oskolák' Tatai Gymnasiumának Directora.

Gáthy (Sámsoni) István, a' Tatai és Gesztesi Uradalmak Erdőségei Felvigyázója.

Ghyczy (Ghyczi és Ablancz-Kürti) Ignátz, több ns Vgyék' Táblabírája, és a' Tatai 's Gesztesi Uradalmak' Praefectusa.

Hetényi János, Ekeli Ref. Pred. és Consistorialis Assessor.

Kis Ádám, Dadi Reform. Prédikátor.

Koczányi Ferencz, Kegyes Oskolák' Rendén lévő Professor Tatában.

Nagy Mihály, a' Helv. Vallást követők Tata Vidéki Esperestje és Superintendentialis Assessor Kotson.

Pázmándy (Szomori és Somodori) Dienes, Tek. Komárom Vgye Első Al-Ispánja.

Pataky Ferentz, több Vgyék' Táblab. 's a' Tatai 's Gesztesi Uradalmak Számvevője.

KRASSÓ VÁRMEGYE.

Fogarasi Balás, ts ns Krassó Vgye Al-szolgbirája.

Füzék István, Ruszka-Bányai Plébános.

Frummer Zsigmond, több Vgyék' Táblabirája.
A' Lugosi cs. kir. Posta-Hivatal.
Kovács Károly, Tek. ns Krassó Várm. Szolga- 's Táblabirája.
Munkátsi Olvasó Társaság.

LIPTÓ VÁRMEGYE.

— — — — — —
— — — — — —

MÁRMAROS VÁRMEGYE.

Agh Imre, kir. Kontrollór M. Szigethen.
A' Szigethi Deák Oskolák.
Kürthy (Csáthi) Antal, Mármaros Vgye Fiskálisa.
Nagy-Iday Sámuel, több Vgye Táblabirája.

MOSONY VÁRMEGYE.

A' Kegyes Oskolák Magyar Óvári Collegiuma.
A' magyar Óvári Gazdasági Intézet.

NÓGRÁD VÁRMEGYE.

Baráti Huszár Jósef, több Vgyék Táblabirája, és Nógrád Vgyei Fő-Jegyző.
Fabo András, Agárdi Predikátor.
Losontzi Nemes Casino.
Losontz priv. Városa Tanátsa.
Losontzi Reform. Lyceum Könyvtára.
Szabó István, Karancs-Keszi Káplány.
Steller János, a' Losontzi Reform. Lyceumban Bölcselkedés Professora.
A' Sz. Ferencz Szerzetének Conventje Szécsényben.

NYITRA VÁRMEGYE.

Jarabek Zsigmond, Szakolcza Városa Fő Birája.
Nyitrai Nemes Casino.
Nyitra Zerdahelyi Lőrintz, több Vgye Tábláb.
Vizer István, hites Földmérő, több Vgyék Táblabirája Érsekujvárott.

PEST VÁRMEGYE.

Pest, Pilis és Solth t. e. Vármegyék.

Klobusitzi Klobusitzky Péter, Kalotsai Érsek, Leopold Császári jeles Rend Nagy-Keresztes Vitéze, Ő Cs. 's Apostoli Kir. Felsége valós. belső titkos Tanátsosa, és a' Fő Mlgú Septemvirális Tábla Köz-Birája.

Agler Ferentz, Isaszeghi Plébánus.
A' Kegyes Oskolák' Collegiuma Kalotsán.
A' Kegyes Oskolák' Collegiuma Vátzon.
Boros János, Mélt. Szily Familia Tisztart. Bián.
Csapay Péter, N. Körösi Ref. Prédikátor.
Cserbay Leopold, a' Kegyes Oskolák Ketskeméti Gymnasiumának Directora és a' Colleg. Rectora.
Csupor Mihály, Sz. Miklós Fejérvári és Sz. Pál Bácsi Prépostja, Kalocsai Kanonok 's több Vgye Táblabirája.
Dankó Ferencz, Hg Esterházy Pál Turai Uradalmi Gazda Tisztje.
Dubraviczky (Dubraviczai) Simon, ns Pesth, Pilis és Solt t. e. Vgyék Al-Ispánja.
Hg Esterházy Pál Turai Uradalmának Tiszti Irnokai.
Horváth Ferentz, Uradalmi Kasznár Fóton.
Jancsovits Sámuel, Pilis Városa Jegyzője.
Jankovich Sándor, ts. Pest Vgye Szolgabirája.
Jánosy János, Duna-Keszi Posta-Mester.
Jettléry Imre, A. Abrányi Plebános.
Kalocsai Érseki Seminarium.
Ketskeméti Reform. Gymnasium.
Ketskeméti Casino.
Koncsér János, Fő Mgú Herczeg Grassalkovits Uradalmi Számtartója.
Kristóffy Jósef, Barom-Orvos Aszódon.
Kőrös (Szabados Nagy) Városa Tanátsa.
Kovács Mihály, Gr. Keglevich László Tiszttartója, N. Kátán.
Lukács Antal, több Vgye Táblabirája.

Madarassy (Mező Madarassi) Ferentz, több Vgyék Táblabirája.
Nagy-Kátai Nemes Olvasó-Társaság.
Nagy Péter, B. Laffert Számtartója Sáriban.
Nagy Leopold, a' Kegyes Oskolák Váczi Gymnas. Rectora.
Polgár Mihály, Ketskeméthi Pred. és Gen. Dunamelléki Notarius.
Rácz Jósef Aloiz, a' Chirurgiának, Bába mesterségnek, Szem-, 's Barom orvosi Tudománynak Mestere, 's ts Pest Vgye járásbeli Seborvosa.
Solthi Reform. Egyházi Vidék' TT. Prédikátori.
Somogyi István, Nagy Körös Városa Senatora.
Szeder László, Kerepesi Plebános.
Szemere (Szemerei) Pál, több Vgyék Táblabirája 's a' Magyar Tudós Társaság helybeli rendes Tagja.
Tajthy Ferentz, Al-Esperest, és Szilágyi Plebánus, ts Nógrád Vgye Táblabirája.
Tatay András, a' Ketskeméti Ref. Fő Oskola Rector-Professora.
Thier Károly, Uradalmi Protocollista Váczon.
Varga János, Orvos Doktor Ráczkeviben.
Vigyázó (Bolyári) Antal, Fő Táblabiró Abonyban.
Zaary Károly, hites Földmérő, ts Nógrád Vgye Táblabirája.
Zlinszky János, Pest Várm. Fő Szolgabiró, 's több ns Vgye Táblabirája.

Buda Városa.

Eötvös Pál, Aranysarkantyús Vitéz, N. M. M. kir. Udvari Kamara Tanátsosa.
Fels. Nádor Ispáni Cancellária.
Gombos (Gombosfalvi) Imre, a' N. M. M. kir. Udv. Kamara Tanátsosa.
Hofmann Ignátz, a' M. kir. Helytartó Tanácsnál Ágens.
Hinka Jósef, Agens a' N. M. Kir. Helytartó Tanátsnál.
Ilosvay (Ilosvai) Sámuel, a' N. Mélt. Magyar kir. Helyt. Tanáts Titoknoka, több Várm. Fő Táblab.

Lassu István, a' N. M. M. kir. Udvari Kamaránál a' Regestratura Hivatal Kanczellistája.

Lechner Jósef; a' kir. Hajózás Inspectora.

A' N. M. M. kir. Helytartó Tanáts Levéltárának Olvasó Társasága.

Nagy. Mélt. Magyar kir. Helytartó Tanáts Contributionalis Számvevő Hivatala.

Németh Ignátz, a' N. M. M. kir. Udv. Kamara Levéltár Jelellője.

Nyéky Mihály, a' N. Mélt. Magyar kir. Helyt. Tanáts Tanátsosa.

Ocskay (Ocskai) Antal, Báczi Püspök, N. Váradi Kanonok, 's a' Magyar kir. Helytartó Tanátsnál Tanátsos 's a' t.

Podhratzky Jósef, a' N. M. M. kir. Udv. Kamaránál Ingrossista.

Procopius György, a' N. M. M. kir. Helytartó Tanáts és Udvari Kamaránál Ágens.

Báró Rédel (Rasztinai) Imre, Cs. kir. Kamarás, 's a' N. Mélt. M. kir. Helytartó Tanátsnál Tanátsos.

Röszler Kristóf, a' Budai és Pesti német Újság Szerkezője és a' Keszthelyi Georgikon Assessora.

Spányik Glycer, az Ájtatos Oskolák Budai kir. Gym. Directora 's a' t.

Trattner (Petrózai) Károly, Cs. kir. Kapitány a' Genie-Corpsnál és Várerősítő-Local-Director Budán.

Toepler Eduard, a' Szép MM. és Philos. Doktora.

Uzovics (Petőfalvi) János, a' N. M. M. kir. Helytartó Tanátsnál Tanátsos.

Gróf Zichy (Vázsonkői) János, Cs. kir. Kamarás, a' N. M. M. kir. Udv. Kam. Tanátsosa.

Sz. Kir. Pest Városa.

Balla Károly, több Vgyék Táblabirája, 's ts Pest Vgyei Kapitány és Esküdt.

Balogh (Almási) Pál, Orvos Doktor, több Várm. Táblabirája 's a' magyar tudós Társaság lev. Tagja.

Baranyay Jósef, Hg Esterházy Ügyei Al-Igazgatója 's több Vgye Táblabirájának Özvegye.

Bartay András, Sz. kir. Pest Városa Kam. Hivatalának Tisztje, 's a' bécsi Hangász Társaság rendes Tagja.

Bártfay Laszló, ts Csongrád Vgye Táblabirája, Nagy Károlyi Gr. Károlyi György Fiskálisa, a' magyar tudós társaság lev. tagja, 's pénztárának Ellenőre.

Báthory Gábor, a' Dunamelléki Helv. Vallásttartó Ekklesiák Superintendense, a' Sz. Theologia Doctora, 's a' Pesti Ref. Ekklesia Fő Prédikátora, több Várm. Táblabirája.

Bene Ferentz, (idősb) kir. Tanátsos, Orvos Doctor a' Pesti kir. Egyetemnél a' Practica Orvosi Tudomány Professora, azon Orvosi Karnak Seniora és ts Pest Vgye Táblabirája, 's a' magyar tudós Társaság tisztb. Tagja.

Bene Ferentz (if.) Orvos Doktor.

Benitzky (Micsinei és Benitzei) Ádám, több Vgyék Táblabirája.

Benitzky (Micsinei és Benitzei) Florián, több ts Vgyék Táblabirája.

Benyovszky (Benyói és Urbanói) Péter, több Várm. Táblabir. 's a' N. Mélt. kir. Kuriánál több Mélt. 's Nemes Nemzetségek Jurium Directora.

Boehm Károly, Orvos Doctor, kir. Prof. a' Pesti k. Fő Oskolában.

Bujanovits (Agteleki) Lukáts, több ts Vgyék Táblabirája 's több ns Familiák Ügyei' Igazgatója.

Casino (Nemzeti) Pesten a' Kereskedői-Épületben.

Casino (Mercantil) ugyan ott a' 2dik emeletben.

Csausz Márton Orvos Doctor, 's a' Pesti kir. Fő Oskolában kir. Professor.

Csekonits János, több Vgyék Táblabirája.

Cziráky (Cziráki és Dienesfalvi) János Gróf, a' Pesti Fő Oskolában Törvények' hallgatója.

Eggenberger Jósef, Könyváros, 26 Exempl.

Elenyák György, Ajtatos Oskolabeli Szerzetes, a' szép Művészetek és Böltselkedés Doctora és Gróf Károlyi Eduard úrfi Nevelője.

Eötvös Pál, a' N. M. kir. Kuria Levéltárának Igazgatója 's több nemes Vgyék Táblabirája.

Fay (Faji) András, ts Pest, 's t. ns Vgyék Táblab. 's a' magyar tudós Társaság tisztlb Tagja.

Festetits (Tolnai) Antal, Cs. kir Kamarás.

Forgó György, ts Pest Vgye Fő Orvosa, 's ugyan azon és Nógrád Vgye Táblabirája. †

Frank Ignátz, Törvények Doctora, hites Ügyvéd és a' magyar kir. Universitásban a' magyar polgári Törvény Tanitója.

Fluk (Raggambi) Eduard, kir. Fiskális 's ts Honth és Nógrád Vgyék Táblabirája.

Galvácsi László, a' Hazai és Külföldi Tudósítások Szerkesztetője.

Gallovits Vincze, Tabuláris Prókátor.

Gebhart Xav. Ferencz, Orvos Doctor, 's a' Pesti kir. Universitásban a' Therapiának és Orvosi Praxisnak R. Professora, ts Tolna Vgye Táblabirája és a' m. t. Társaság rendes Tagja.

Glosius Daniel, több ts Vgyék' Táblabirája.

Grosser Ker. János, a' kegyes Oskolák' Provincialissa a' SS. MM. és Philosophia' Doktora, 's a' Magyar kir. Univers. a' Bölcselkedési Kar Tagja.

Gyulai (Maros-Németi és Nádaskai) Albert Gróf, a' Nagy Mélt. Magyar kir. Udv. Kamar. tisztbeli Titoknok.

Halász (Dabasi) Bálint, Táblabiró és Tabuláris Prókátor.

Hánzéli Márton, több ts Vgyék' Táblabirája', 's a' kir. Kurián. több ns Familiák Ügyei' Igazgatója.

Hartleben Konrád Adolf, Könyváros, 3 Exempl.

Heckenaszt Gusztáv, Pesti Könyváros. 3 Exempl.

Heinrich (Omoroviczai) János, hites Ügyvéd.

Helmeczy Mihály, ts Szathmár és Csongrád Vgye Táblabirája, a' M. Szathmári Püspökség, és több ns Familiák Fiskálisa, a' Magyar Tudós Társaság Pénztárnoka, 's a' Jelenkor Szerkesztetője.

Hofner Jósef Orvos Doctor, 's a' Magyar kir. Pesti Egyetemnél a' Barom-orvoslás R. Professora, és a' Barom-orvoslási Intézet Praefectusa.

Hubai (Hubói) Jósef, kir. Direktorális Fiskális, 's több Vgyék Táblabirája.

Illés (Edvi) László, Orvos.
Illés (Edvi) Ádám, hites Ügyvéd, 's Báró Brudern Fiskálisa.
Jákó István, több ns Vgye Táblabirája, 's Gróf Károlyi Nemzetség tabuláris Fiskálisa.
Jankovics Antal (Pribéri) Cs. kir. Kamarás.
Jankovich (Jeszenitzei és Vadassi) Miklós, több ts Vgyék Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli Tagja.
Kegyes Oskolák Pesti Collegiuma.
Kegyes Oskolák Pesti Gymnasiuma.
Kempelen (Pázmándi) Gyula, hites Ügyvéd.
Kilián György, (idősb) Könyváros, 12 Exempl.
Kostyál Ádám, Pesti Polgár, és Férjfi Szabómester.
Kovácsóczy Ádám, Nevelő.
Kubinyi (Felső Kubinyi) Miklós, több ts Vgyék Táblab. 's a' N. M. k. Kuriánál több Mélt. Familiák' Jussainak Igazgatója.
Kultsár Istvánné, a' Hazai 's Külföldi Tudósitások' Tulajdonosa.
Luby (Benedekfalvi) Imre, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége Tanátsosa a' N. Mélt. Magyar királyi Udvari Kamaránál.
Luka Ferentz, tabuláris Prókátor.
Lutzenbacher János, hites Ügyvéd, 's a' m. tudós Társaság rendes Tagja.
Majer Ferentz, Mélt. Báró Orczy László Plenipotentiáriusa.
Markos (Bedői) Mihály, több Vgyék Táblab. 's a' M. Gróf Károlyi Familia Jurium Directora.
Mérey (Kapos-Mérei) László, több Várm. Táblabirája.
Müller Jósef, Pesti Könyváros, 2 Exempl.
May Jósef, tabuláris Prókátor.
Nagy Gábor, tabuláris Prókátor.
Oswald Ferentz, Esztergami Egyh. M. áld. Pap, kir. Prof. a' Pesti Fő Oskoláb. Táblabiró.
Perger János, Táblabiró és Tabuláris Prókátor, 's a' m. t. társaság rendes tagja.
Pesti Helv. vallásttartó Tractus.

Pesti Seminariumbeli magyar Gyakorló Oskola könyvtára.

Pest Szabad kir. Város Magistrátusa.

Pesti Tiszt. Nevendék Papság a' Generale Seminariumban.

Báró Podmaniczky (Aszódi) Lajos, több ts ns Vgye Fő Táblabirája.

Porkoláb (Nagyváti) Dániel, Táblab. tabuláris Prókátor 's a' N. M. Magy. kir. Helytartó Tanátsnál hites Ágens.

Báró Prónay (Tót Prónai és Blatnitzai) Sándor, Arany sarkantyús vitéz, Cs. kir. Kamarás, az Ágostai valláson lévő Ekklésiák és Oskolák Fő Inspectora, a' m. t. társaságnak egyik Igazgató Tagja.

Róthkrepf Gábor, hites Ügyvéd, a' Regélő és Honművész folyóirás Szerkezője, a' Magyar tudos Társaság levelező tagja.

Rótth Mihály, a' Kegyes Oskolák Provinciálisának Assistense, Vice Rector, és a' kir. Gymnasium Directora.

Rötth (Gádoczi) Ignátz, több Várm. Táblabirája, 's a' N. M. kir. Kuriánál több Mélt. 's Ns nemzetségek Fiskálisa.

Rudnyánszky (Dezséri) Jósef, Esztergomi Kanonok 's a' t.

Schedel Ferentz, Orvos Doctor, Szemgyógyítás Mestere, a' Pesti Királyi Universitásban Rendk. kir. Professor, a' Berlini Kritikai Egyesület, a' Würzburgi Philosophiai és Orvosi t. tagja 's a' m. tudós társaság Titoknoka.

Schedius Lajos, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége' Tanátsosa, Philosophia Doctora, a' Pesti kir. Egyetemnél Nagyságos-Rector a' Philosophiai Kar Proseniora, az Aestheticai Tudományok rendes kir. Professora, 's több Vgyék Táblabirája, 's a' magyar tudós társaság tiszteletbeli tagja.

Schirkhuber Móritz, a' Kegyes Oskolák Rendebeli Humanit. Professor.

Schreyer Adám, Sz. kir. Pest Városa Therezia külső Városának nyugalmazott Plebánusa 's Esztergami Érseki Sz. Szék Assessora.

Spányi András, a' N. Mélt. Királyi Curiánál több Msgos és Nemes Nemzetségek Jurium Directora, Szegények' kir. Ügyviselője, ns Trenchin és több Vármegyék Táblabirája.

Stankovits Miklós, az Ajtatos Oskolák Pesti Colleg. Rectora.

Stáhly Ignátz, kir. Tanátsos Orvos Doktor, királyi Prof. a' Pesti Fő Oskolában, Nógrád Várm. Táblabirája.

Szabó Dávid 4. eszt. Orvos Tudom. Halgatója.

Szaniszló Ferentz, Nagy-Váradi Kanonok, a' magyar kir. Tudományok Egyeteménél Egyházi Szónok, a' kereszt. Tud. Prof. 's a' t.

Szent Ferentz Szerzetének Pesti Conventje.

Szita (Salfai) István.

Sztrokai (Nemes Csói) Antal, Táblabiró és Tabuláris Prókátor 's a' Magyar Tudós Tátsaság rendes Tagja.

Széchenyi István, Gróf (Sárvár Félső Vidéki) több Katonai Rendek Keresztes Vitéze, Cs. kir. Aranykultsos, a' Magyar Tudós Társaság második Elöl-ülője, 's egyik Igazgató Tagja.

Gróf Széki Teleki Sámuel, Cs. kir. Kamarás.

Thaisz András, több ts Vgyék' Táblabirája, és több ns Familiák Tabuláris Ügyvédje.

Thuróczy Jósef, Táblab. és Tabularis Prókátor.

Trsztyánszky (Nádasi) István, Pesti Polgár és Posztó Kereskedő.

Waltherr László, több Vgyék Táblab., Mélt. N. Károlyi Gróf Károlyi Nemzetség Levél-Tárnoka 's a' magyar tudós társaság levelező tagja.

Vass László Nagy Váradi Kanonok, 's a' Pesti Fő Oskolában kir. Prof. 's a' t.

Végh (Verebi) Ignátz, kir. Tanátsos, 's a' N. Mélt. kir. Kuriánál Országbirói Itélő-Mester.

Vermes Hieronymus, ts Posony, 's több Vgyék Táblabirája, 's több Familiák Ügyei Igazgatója.

Vörösmarty Mihál, a' m. t. társaság rendes tagja.
Vrányi (Vrányi) Konstantin, ts Krassó és Tolna Vgye Táblabirája.
Zalay (Hagyárosi) Aloiz, ts Zemplén, 's több Vgyék Táblabirája, a' Sz. Korona V. Fiskálisa és a' kir. Ügyek V. Directora.
Zsivora György, Hites Ügyvéd.
Varga Sándor, Táblabiró, cs. kir. Kapitány.

JÁSZ és két KÚN KERÜLET.

Bartsik Márton, Jász és Kún Kerületek Aljegyzője és Levéltárnoka.
Jász-Apáthi Városa Tanátsa.
Jász-Árokszállás Város Tanátsa.
Jász-Berény Városa Tanátsa.
Jász-Kis-Éri Olvasó Társaság.
Kis Kun Dorosma Közönsége.
Kis Kun Halas Városa Tanátsa.
Kunhegyes Városa Elöljárói.
Kis Kun Sz. Miklós Városa Tanátsa.
Kun Túrkeve Városa Tanátsa.
Mihálkovits Jósef, Táblabiró, és a' ts Jász és Kun Kerületek Fő Jegyzője.
Muhoray András, a' ts Jász és Kun Kerületek Al-Jegyzője.
Nagy-Kun Karczag Városa Tanátsa.
Nagy-Kun Kis Új-szálás Városa Tanátsa.
Stipula Jósef, Apátur, Jász-Berény Városa Plebánusa.
Szeles (Kis Játzi) Sámuel, a' Solti Egyházi Vidék Esperestje, több ns Vgyék' Táblabirája, 's Latzházi Helv. Vallástételt követő Gyülekezet Lelki-Pásztora.
Sz. Ferentz Szerzete Conv. Jászberényben.

PO'SONY VÁRMEGYE.

Gróf Apponyi Apponyi György, Cs. kir. Kamarás.
Bartakovics Albert (K. Apponyi) Apátur, Esztergami Kánonok és N. Szombati Generalis Vicarius.

Benkovits Mihály, ts Bars és Posony Vgye' Táblabirája.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Nagy Szombatban.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Posonyban.

Bubla Károly, a' N. Szombati Érseki Seminarium Praefectusa, és a' Magyar Literatura Professora.

Cselko (Cselko-Lehotai) István, több Vgyék Táblab. a' Posonyi kir. Akademiában a' Magyar Nyelv és Litteraturának Rendes Tanitója.

Szent Ferentz Szerzetének Conventje Nagy Szombatban.

Frank Aloyz, ts Posony Vgye Táblabirája.

Horváth János, a' N. Szombati Kerületi Táblánál több Nemes Nemzetségek Fiskálisa.

Ivanóczi Gyurikovics György, több Vgyék Táblab. és Szabad kir. Posony Városa Senátora a' Magyar tudós társaság levelező tagja.

Jankó (Enyedi) Mihály, Po'sony Vgye Aljegyzője.

Kis Ferencz, több ts ns Vgye Táblabirája 's a' Pozsonyi Kerületben másod Tartománybiztos.

Korondy Jó'sef, Po'sonyi Kanonok.

Kultsár Borbála sz. Bacsák Asszonyság.

Madarassy (Goizesti) Ferentz, választott Anzariai Püspök, a' Po'sonyi Collegiált Káptalan Prépostja, Po'sonyi Fő Esperest, és Cs. kir. Udv. Tanátsos.

Mezey János, Idősb Gr. Pálffy Ferentz Uradalmainak Inspectora.

Po'sonyi Nemes Tanuló Társaság.

Pribélyi Ferentz, Philosophia és Theologia Doctora, 's a' Nagy Szombati Érseki Lyceumban a' Szent Irás magyarázásának Professora, és a' Sz. Szék Assessora.

Schwaiger András, Po'sonyi Könyváros.

Takáts (Kis Jókai) Zsigmond, Po'sony Vgyei Táblabiró.

Takátsy Ignátz, több Vgyék Táblabirája, 's több Ns Familiák' Plenipotentiáriusa.

Tóth Pál, Nagy Födémesi Plebánus.
Vietoris (Vaszkai és Kis Kovalóczi) János, több Vgyék' Táblabirája.

SÁROS VÁRMEGYE.

Fejérváry Gábor, több ns Vármegyék Táblabirája, Eperjesen.
Szepesházy Jósef, több Vgyék Táblab. és Sz. kir. Eperjes Városa Kapitánya.
Az Eperjesi Görög Egyesült Kath. Püspöki Bibliotheka.

SOMOGY VÁRMEGYE.

Mérey (Kapos-Mérei) Sándor, Arany-Sarkantyús Vitéz, Ő cs. 's Apost. k. Felsége † belső titk. Tanátsosa, a' Tartományi Biztosság kormányzója, a' magyar kir. Helyt. Tanáts Tanátsosa, és Somogy Vgye Fő-Ispánja.

Báró Fechtig Ferdinand, Lengel-Tóthiban.
Háádel György, Tiszttartó Vraszlón.
Külső Somogyi H. C. T. Venerabilis Tractus.
Kapocsfy Ferentz Fiskális.
Magyar Jósef, Kalmáncsai Ispán.
Orbán Jósef, Kéthelyi Uradalom Tiszttartója.
Parragh László, Göllei Plebánus, az Igali Kerület Al-Esperestje, 's ts Somogy és Tolna Vgyék Táblab.
Somogy Vgyei Olvasó Társaság, Kaposváron.
Spissich (Japrai) Ignátz, ts Somogy Vgye' Táblabirája.
Szűry István, több ts Vgyék Táblabirája.
Vaszary János, ts Somogyvári Uradalom Kasznárja.
Zichy (Zichi) János, több Vgyék Táblabirája.

SOPRON VÁRMEGYE.

Galanthai Hertzeg Esterházy Pál. Edelstätteni Gróf — Fraknónak Örököse, az Arany-Gyapjas Rend, és a' Szent István M. kir. — Sz. Hubert

Bajor kir. Hanoverai kir. Guelfek Rendének Nagy-Keresztes Vitéze. Ő Cs. 's Apostoli kir. Felsége valóságos belső titkos Tanátsosa, Kamarása, Tek. Sopron Vgye örökös és valóságos Fő Ispányja, 's Nagy Követ az Angoly kir. Udvarnál.

Sopron Vgye TT. Karai és Rendei.

Szabad kir. Sopron Városa Nemes Tanátsa.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Sopronban.

A' Soproni tanuló ns Magyar Társaság.

Petz Leopold, Soproni Evang. Prédikátor.

Csornai TT. Praemonstrati Renden lévő Urak' Conventje.

Horváth János, Egyházosfalvi Plebánus.

Ihász Imre, több ts ns Vgyék Táblab.

Jankovics (Daruvári) Izidor, Cs. kir. Kamarás Csepregben.

Káldy (Alsó Káldi) Jósef, ts Sopron és Vas Vgye' Táblabirája.

Kis János, Hittudomány Doctora, a' Dunántúl lévő Kerületben az Ágostai Vallást tartó Evang. Ekklésiák' Superintendense, Vas, Sopron, Győr és Beregh Vgyék' Táblabirája, 's a' m. t. társaság rendes tagja.

Kiss (Nemes-Kéri) Jósef, Evang. Predikátor N. Geresden.

Pintér Antal, Oszlopi Plebánus.

Szerdahelyi Antal, Szanyi Plebánus.

Tatai (Kis Tatai) János, a' Sz. Theolog. Doctora, Lövői Plebánus.

Teschmayer Jósef, Széplaki Fő Esperest 's Nagy-Czenki Plebánus.

Tóth (Csáfordi) Pál, ts Sopron Vgye' Táblabirája.

SZABOLCS VÁRMEGYE.

Gróf Széki Teleki Jósef, Cs. kir. Aranykultsos, a' N. M. Magyar kir. Udv. Cancell. Referendár. Tek. Szabolcs Vgye' Fő Ispánja, a' Helvetziai Vallást követő Tiszamelléki Superintendentia Fő Kurátora, 's a' m. t. társaság Előlülője.

Baksay Dániel, Bogáthi Predikátor és Tractualis Assessor.
Csörge Antal, Gr. Károlyi György Nyir-Báthori Uradalmi Ügyésze.
Ns Hajdu Nánás Városa Előljárói.
Márczy (Zábori) László, ns Szabolch Vármegye 2-ik Levéltárnoka.
Nagy-Kállói cs. kir. Pósta Hivatal.
Szabó Sámuel, Hodászi Pred.
Szilágyi János, Reform. Pred. Hatháza Hajdu Városban.
Sarréti Olvasó Társaság.

SZATHMÁR VÁRMEGYE.

Hám János, Szathmári Megyés Püspök.
B. Wécsei (Vécsei és Hajnácskői) Miklós; cs. kir. Kamarás, Szathmár. Vár. Fő Ispán.

Ajtay (N. Váradi) Sámuel, Táblabiró.
Becsky (Tasnád-Szántói) Ferentz, Szathmári tiszteletbeli Kanonok, Mező-Kövesdi Plebánus, azon nevű Kerület Esperestje, 's több ts ns Vgyék Táblab.
Becsky (Tasnád-Szántói) Ignátz, ts Szathmár 's több Vgyék' Táblab.
Becsky (Tasnád-Szántói) Károly, Szathmár Vgyei Szolgabiró.
Biró László, Szathmári Megyebeli áld. pap, Böltselkedés és Theologia Doctora; 's a' püspöki Lyceumban philosophia Professora.
Botka (Kovácsvágási) Lajos, ts Szathmár Vgye Fő Táblabirája.
Botka (Névedi) Lajos, több Vgyék Fő Táblab.
Csabay (Kürti) Antal, Szathmár Vármegyei Fő Táblabiró.
Czendy János, Patikás Nagy Bányán.
Darvas (Darvai) Gábor, ts Szathmár 's több Vgyék Táblab.

Domahidy (Domahidi) Pál, ts Szathmár Vgye Számvevője.
Felső Bánya Városa ns Magistratusa.
Gáthy János, Szathmár Vegye' tisztbb. Alügyésze.
Hajós Nagy András, N. Károlyi Ref. Esperest 2 *Péld.*
Horváth Antal, ts Szathmár Vgye Táblab.
Isaak (Kis Dobronyi) Lajos, Szathmár Vgye Fő Táblab.
Isaak (Kis Dobronyi) Sámuel, cs. kir. Tanácsos, és több ns Vgye Táblabirája.
Juhos Miklós, Szabad kir. Szathmár-Németi Városa Hadi-adó Perceptora.
Katona Dienes, a' Szép Mest. és Böltselkedés Doktora, a' Nagy Károlyi Gymnasium Igazgatója.
Kovács (Berenczei) Agoston, Szathmár Vgyei első Aljegyző.
Kegyes Oskolák Nagy Károlyi Gymnásiuma.
Kende (Kölcsei) Mihály, Szathmár V. első Al Sz. Biró
Kende (Kölcsei) Zsigmond, Szathmár Vgyei Első Al-Ispán.
Komoróczy Lajos, ts Szathmár Vgye Fő Szolgab.
Kritsfalusy János, Bélteken.
Lugassi József, Felső-Bányai ref. Predikátor, és Nagy-Bányai Vidék' Esperestje.
Madarassy (Mező Madarassi) Pál, ts Szathmár Vgye Szolgab.
Martiny Sámuel, Nyiregyházán.
Matay (Gutorföldi) Antal, Szathmár Vgyei Al-Jegyző.
Nagy Bányai Ref. Egyházi Vidék.
Nagy Károlyi Gr. Károlyi György Jószágai Kormánya.
Pák Jó'sef, Erdődi Uradalmi Ügyész.
Pap (Törökfalvi) János, Táblab.
Salánki Lajos.
Szirmay (Szirmai) György, ts Szathmár Vgye Fő Szolgab.
Szirmay (Szirmai) Lajos, ts Szathm. Vgye Fő Táblab.
Szőke Károly, Rendes Esküdt.

Újfalusy (Újfalusi) Jó'sef, Táblab.
Uray (Urai) Balint, Szathmár Vgyei 2dik Al-Ispán.
Kezdi Vásárhelyi Jó'sef, Szathmár Vgyei V. Fiskális.
Zilahi Olvasó Társaság.

SÁROS VÁRMEGYE.

— — — — — — —
— — — — — — —

SZEPES VÁRMEGYE.

A' Késmarki Evang. Lyceumban lévő magyar Literaturai Társaság.
Praemonstratensis Renden lévő T. T. Urak Lőcsei kir. Gymnasiuma.

TEMES VÁRMEGYE.

Bogma (Neboyszai) István, több ts Vgyék' Táblab. 's ts Temes Vgye első Főadószedője.
Banát-Komlósi olvasó Társaság.
Oltoványi István, Nagy Jecsai Esperest, a' Csanádi Sz. Szék és Temes Vgye Táblab. és Grabatzi Plébánus.
Osztoits (Nagy Kis Szemlaki) János, T. Temes Vgye Fő Fiskálisa több Várm. Táblabirája.
Stojánovits (Laczunási) János, több Vgye Táblabiraja.

TOLNA VÁRMEGYE.

Benevits Pál, Döbröközi Plébánus, és Dombovári nyugalomra lépett Al-Esperest.
Beszédes Jó'sef, a' Sárvizi, Kaposi, Siói és Dunai Regulatióra ügyelő kir. Biztosság Fő Vizmérője.
Bezerédy (Bezerédi) István, Táblabiró 's ts Tolna Vgye Fő Jegyzője.
Bregovits Pál, Simon-Tornyai Esperest, és Tamási Plébános.
Csapó Dániel, Tolna Vgyei 1-sö Al-Ispány.
Csekey János, Bölcskei Prédikátor és Esperest.
Daróczy (Király Daróczi) 'Sigmond, Paksi Plébános 's Tek. Tolna Vgye Táblabirája.

Egyed Antal, Kopár-Monostori Apátur, Esperest, Duna-Földvári Plébánus és Tolna Vgyei Táblab. 's a' Magyar tudós Társaság lev. Tagja

Holéczy Mihály, Nagy-Szokoli Evang. Prédikátor.

Jeszenszky (Nagy Jeszeni) Ignátz, több Vármegye Táblabirája.

Katafai János, Kis Székelyi Plébános.

Kis Péter, Földvári Káplán.

Perczel (Bonyhádi) Sándor, több Vgye Táblabirája.

Örsy Gergely, Jegyző Bölcskén.

Stankovánszky (Stankováni) Imre, ts Tolna Vgye Fő Jegyzője 's Táblabirája.

Svastits (Bocsári)Lajos, ts Tolna Vgye Táblabirája 's tiszteletbeli Fő Szolgabirája.

Teklich János, Báttaszéki Tiszttartó.

Zámolyi Jó'sef, Földvári Evang. Prédikátor.

TORNA VÁRMEGYE.

Idősb Szilassy (Szilassi és Pilisi) Jó'sef, Sz. István Apost, kir. jeles Rendének keresztes Vitéze, cs. kir. belső titkos Tanátsos, Korona-Őr, a' Fő Mltgú Hétszemélyes Tábla Assessora, ts Torna Vgye Fő Ispánja, és a' Tul a' Dunai Helv. V. tartó Superintendentia Fő Kurátora.

Koos Pál, több Vgyék Táblabirája és a' ts Tornai Uradalom Igazgatója.

TORONTÁL VÁRMEGYE.

Bárány (Debreczeni) Ágoston, Táblabiró 's ts Torontál Vgye Levéltárnoka.

Diván (Padei) Constantin, ts Torontál Vármegye Al-Jegyzője.

Hertelendy (Hertelendi) Maximilián, több Vgyék Táblabirája.

Karácson (Ivándi) István, ts Torontál Vgye Fő-Adószedője.

Karácsonyi (Beodrai) Bogdány, több Vgye Táblabirája.

Kis (Ittebei) Antal, kir. Udvarnok, több Vgye Táblabirája.
Lapády Jó'sef, Táblabiró, az Etskai Uradalom Plenipotentiariusa.
Báró Lipthay (Kisfaludi) Fridrik, cs. kir. Kamarás.
Nagy-Szent Miklósi Uradalom.
Nagy Betskereki cs. kir. Posta Hivatal.
Nyikos György, ts Torontál Vgye Táblabirája és Kamarális Tisztartó.
Parais János, Német Szetsányi Plebános, 's több Vgye Táblabirája.
Rózsa Balás, a' Bébai Uradalom Kasznárja.
Tropp (Troppaui) István, Uradalmi Igazgató.
Torontáli Nemzeti Casino.
Várady János, Esperest és Nagy Becskereki Plebános, 's több ts Vgyék Táblabirája.
Zebegnay György, a' Zsombolyi Urad. Tisztartója.

TRENCHIN VÁRMEGYE.

Marczibányi (Puchói) Antal, több Vgyék Táblabir.
Zay Károly, Gróf (Csömöri) Zay-Ugrócz örökös Ura, Cs. kir. Kamarás, 's a' T. Dunán inneni kerületi Törvényszék' Birája.

UGOTSA VÁRMEGYE.

Ts. ns Ugotsa Vgye TT. Statusai és Rendei.
B. Perényi Lajos, N. Szöllősön.

UNGH VÁRMEGYE.

Barkóczy (Szalai) János idösb Gróf, cs. kir. Kamarás.
Csurgovics János, Munkácsi Kanonok, Bereghi Fő Esperest, ts Unghvár és Zemplén Vgyék Táblabirája, az Unghvári kir. Gymnasium Directora és az Isteni Tudománynak Doctora.
Horváth (Palóczi) Simon, ts Ungh Vgye Első Al-Ispánja.
Petrovay (Petrovai) István, ts Ungh Vgye másod Al-Ispánja.

VAS VÁRMEGYE.

Herczeg Batthyáni (Batthyáni) Fülöp, Németh-Újvár örökös Ura, Strattmanni Gróf, Leopold Császár jeles Rendének Commendátora, cs. kir. Kamarás, 's ts Vas Vgye örökös és valóságos Fő Ispánja, a' Magyar Tudós Társaság Igazgató Tagja.

Bertha (Felső Eőri) Ignátz, Tek. Vas Vgye Al-Ispánja.

Bezerédj (Bezeredi) László, Törvények Doktora, Vas Vgye tisztlb. Al-Jegyzője.

Bitnitz Lajos, a' Szombathelyi Egyházi Megye Áld. Papja, Philosophia Doctora, a' Magyar Országi és Boroszlói Tudós Társaságok rendes Taagja, a' Szombathelyi kir. Lyceumban Mathesis és Mágyar Nyelv Tud. Tanitója, és Tek. Vas Vmegye Táblabirája.

Dese (Puszta-Rádóczi és Desköikedi) Pál, a' Szombathelyi Székes-Egyház Lector-Kanonokja, Német Újvári Fő Esperest, a' Szombathelyi Egyházi Törvényszék, úgy Vas és Zala Vgyék Táblabirája, 's a' Philosophia Doctora 's a' t.

Ebergényi (Ebergényi) Benedek, több Vgye Táblabirája.

Gyurász Ádám, tabuláris Ügyvéd Kőszeghen.

Hrabowszky (Hrabowai) János, tabuláris Ügyvéd Kőszeghen.

Illés (Edvi) Pál, ns Dömölki Evang. Prédikátor, 's Superintendentiális Levéltárnok.

Káldy (Alsó Káldi) Jó'sef, Vas és Sopron V. Táblab.

Kőszeghi Olvasó Egyesület.

Páál (Felső Eőri) János, több Vgyék Táblab.

Praemonstratensis R. I. Prof. Urak Szombathelyen.

Radó (Sz. Mártoni) Ignátz, ts Vas Vgye Jegyzője.

Reichard Károly, Könyváros Kőszeghen.

Sedy István Borostyánkőn.

Séllyey (Séllyei) Elek, a' Dunántuli kir. kerületi Tábla, ts Zala Somogy, Varasd, és Körös Vgyék Táblabirája.

Spettel Jó'sef, Mélt. Gróf Festetits Imre Tiszttartója.
Szegedy (Mezö Szegedi) Károly, cs. királyi Kamarás 's több ns Várm. fő rangu Táblabirája.
Sz. Benedek Rendén lévő Director és Professor Urak Kőszeghen.
A' Szombathelyi kir. Lyceumbeli Ifjuság.
Szombathelyi olvasó Társaság.
Gróf Széchényi (Sárvár Felsö Vidéki) Pál, cs. kir. Kamarás.

VESZPRÉM VÁRMEGYE.

Kopácsy Jó'sef, b. titk. Tanátsos Veszprémi megyés Püspök, 's a' t.

Asztaller Károly, Palotai Plébánus.
A' bakonybeeli Apátság Könyvtára.
Bárány Pál, Festetits Antal Kam. Fiskálisa Dégen.
Sz. Benedek Rendén lévö TT. Urak, Pápai Residentiája.
Boda László, T. Veszprém Vgye Táblab. és a' Mélt. Veszprémi Püspök Uradalmi Fiskálisa.
Egyed János, Dégi Plebánus.
Esterházy (Galanthai) Mihály Gr., Fraknó Örököse, cs. kir. Kamarás.
Sz. Ferentz Szerzetének Conventje Pápán.
Fitler István, Mezö-Laki Uradalmi Kasznár.
Guzmits Iszidor, Bakonybeeli Apátur, a' Sz. Theologia Doctora, és a' Magyar Tudós Társaság Rendes Tagja.
A' Helvetiai Vallástételt tartó Pápai Egyház Vidéki Lelki Pásztorai.
Hollósy Gábor, több ns Vgyék Táblabirája.
Horváth Ignátz, a' Kegyes Oskola Szerzet Veszprémi Collegium Rectora, és a' helybeli Gymnasium Directora.
Kolosvári Sándor, Apátur, és Veszprémi Kanonok.
Kugler Ferentz, Marczaltői Plebánus.
Külley János, Sz. Lászlói Prépost és Veszprémi Kanonok.

Mórocza Daniel, Vas és Veszprém Várm. Táblabirája, 's Hzg Batthyáni Fülöp Uradalmi Praefectusa Enyéngen.

Nádasdy Tamás Gróf, cs. kir. Kamarás, Komárom V. örökös Fő Ispánja.

A' Pápai Nemes Tanuló Ifjuság.

A' Pápai Olvasó Társaság.

Pápai Casino.

Peiffer János Arendátor Veszprém.

Szalay Imre, Veszprémi Kanonok, több Várm. Táblabirája — 's a' Magyar Tudós Társaság' tiszteletbeli Tagja.

Szmodiss (Nagy és Kis-Barkótzi) János, Apátur, Veszprémi Kanonok, Seminarium Praefectusa 's ts Zala és Somogy Vgyék' Táblab.

Tót Athanasius, Sz. Benedek Rendebeli áldozó Pap és Administrator Kis-Czelben.

Tóth Ferentz, Sz. Theologia Doctora, 's a' Helvetziai Vallást követő Túl a' Dunai ekklesiák' Superint., több Várm. Táblabirája.

Veszprémi Casino Társaság.

Villax Ferdinand, Zirczi, Pilis és Pásztói Apátur, 's több Vgyék Táblab.

ZALA VÁRMEGYE.

Alsó Lendvai Alsó Vidéki Al-Esperesti Kerület.

Barcza (Nagy Alásonyi) János, több ts Vgyék' Táblabirája.

Belicz Jónás, Lendvai Uradalmi Földmérő.

Bertalan (Kozmadomjai) Vintze, T. Letenyei Uradalom Inspectora.

Chinorányi Boldi'sár, Zala Vgyei Tábla- 's Fő Szolgabiró.

Deák Antal, több Vgyék' Táblab.

Diskay (Diskai) Ferentz, Zala 's Veszprém Vgyék' Táblab.

Farkas Imre, Gazdaságbeli Számadó Tiszt, Inkén.

Flizár György, Muraj-Kereszturi Apát 's Plébános, a' Sz. Theologia Doctora, több ns Várm. Táblabirája.

Ferentzy Jó'sef, Merenyi Uradalmi Számtartó.
Gróf Festetits (Tolnai) László cs. kir. Kamarás.
Gerits Pál, a' Keszthelyi Georgicon Archonja, több Tudós Társaságok Tagja.
Házy Jó'sef Sz. Miklósi Plébános.
Horváth Farkas, Orvos Doctor N. Kaniszán.
Horváth 'Sigmond, Kővágó Eörsi Evang. Prédikátor, 's ns Zala Vgye Tábla, 's a' Magyar Tudós Társaság levelező Tagja.
Inkey (Pallini) Nep. János, cs. kir. Kamarás.
Kisfaludy (Kisfaludi) Sándor, több Nemes Vgyék Táblab., 's a' Magyar Tudós Társaság tiszti. Tagja.
Martinkovits Jó'sef, Tiszttartó Pölöskén.
Nagy István, Generális Notárius, és B. Füredi Prédikátor, Zala Várm. Táblabirája.
Nedeczky (Nedeczei) Lajos, Zala Vgyei Tábl. 's Fő Szolgabiró.
Oszterhueber Jó'sef, ts Zala Vgye' Táblabirája.
Pfahler Károly hites Ügyvéd Keszthelyen.
Plander Ferentz, Novai Plebánus és Esperest.
Podolay Menyhért, az Ájtatos Oskolák Szerzete Áldozó Papja, 's a' Nagy Kanizsai Collegium Rectora és Gymnasium Directora.
T. T. Praemonstratensis R. I. Profetsor Urak Keszthelyen.
A' Praemonstratensis rend. lévő Türjei Prépostsága.
Sebestyén (Kocsi) Gábor, Veszprém Várm. Fő Fiskális és Táblabiró.
Szukits Jó'sef, Sz. Iványi Plebános és Esperest.
Szalavári Sz. Benedek R. Apátursága.
Tihanyi sz. Anian nevezetü Apátság.

ZEMPLÉN VÁRMEGYE.

Balásházy (Balásházi) János, ts ns Zemplén Vgye Táblab., és a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.
Cassino Társaság Zemplénben.
Diósy István, Homonnai V. Esperest, és Nagy-Mihályi Plebánus.
Dokus (Csabai) László, Zemplén Vgye Első Al-Ispánja, több Vgyék Táblab.

Kinczel Antal, Új Ventselleji Plebánus.
Molnár András, Esperest, és Tolcsvai Plebánus.
Szemere (Szemerei) Péter, ts ns Zemplén Vgye Fő Szolgabirája.
Ponárfy Demeter. *Liszkán.*
Tamásy Calasantius, a' Kegyes Oskolák Szerzete áld. Papja; Böltselkedés Doctora, és a' S. A. Ujhelyi Collegium Rectora, és Gym. Directora.

ZÓLYOM VÁRMEGYE.

Belánszky Jó'sef, Besztertze Bányai Megyés Püspök.
Hanrik Ferentz, Herczeg Esterházy Pál Véglesi uradalmi Fiskálisa, ns Zolyom Vármegye Táblabirája.
Nándory Jó'sef, Magyar Bányászi Bíró Beszterczе-Bányán.

HORVÁTH, TÓT ÉS DALMAT ORSZ.

Ürményi (Ürményi) Ferentz, Ő Felsége belső titkos Tanátsosa, Fiume Városa, 's a' Magyar tenger mellék Kormányozója, Fiume 's Bukkari Városok Kapitánya.

Posega Vármegye.

Gabriely Ignácz, Ügyvéd.
Jankovits (Daruvári és Straxemanni) Isidor, Arany Sarkantyus Vitéz cs. kir. Kamarás.
Markovics (Cserneki) Gusztáv, ts Posega Vgye Tábla-'s Szolgabirája.

Varasd Vármegye.

Barlabas Ágoston, Varasd Vgye Táblab. és Fiskálisa
Chinorányi Antal, Varasd Várm. Táblabiró.
Ruszszek Ignátz Varasd Vár. 's több Uradalmak Rendes Fiskálisa, Varasd Várm. Táblab.

Verőcze Vármegye.

Fésüs Dániel Tanuló Eszéken.

Hoblik Márton, több ts Vgyék Táblab. ts Veröcze Vgye Fő Fiskálisa 's a' Magyar tudós Társaság levelező Tagja.
Mészáros Gáspár, Rumai Uradalom Számvevője.
Zsitvay Jó'sef, több Vgyék' Táblab. 's Tek. Veröcze Vgye Jegyzője.

Zágráb Vármegye.

Szent Péteri Horváth Jó'sef, Zágrábi Gazda-Kanonok, Turopolai Fő-Esperest; Zala, Varasd Vgye, 's a' Sz. Szék Táblab.

ERDÉLY ORSZÁGBAN.

Tusnádi Kováts Miklós, Ő Felsége belső titkos Tanátsosa, Erdélyi Püspök.

Bedő (Dálnoki) Jó'sef, Szegények Ügyvédje Maros-Vásárhelyen.
Baritz Mihály, Szilágy Somlói Plebánus és Esperest Sz. Somló.
Gróf Béldy (Uzoni) Ferentz, Erdélyi Fő Kormányszéki Titoknok.
Csicso Kereszturi Pósta Statió.
Debreczeni Márton, cs. kir. Kohónagy Zalatnán.
Az Erdélyi Hiradó és Társalkodó Szerkesztetője.
Gróf Kemény (M. Gyeró Monostori) Jó'sef Erdélyi Nagy Fejedelemségbeli Kintstartói Titoknak', 's a' Magyar Tudós Társaság tiszt. Tagja.
Gróf Kemény (M. Gyerő Monostori Báró) Sámuel, Udvari Concipista Kolosvárott.
Kolosvári Casino.
Kováts (Felfalusi) Antal, Plebánus Nagy-Ágon.
Maros-Vásárhelyi Casino.
Miko (Bölöni) Sámuel, cs. kir. Bánya Igazgatói Controlor, Offenbányán.
Nagy Elek Kolosvárott.
Nagy Enyedi Ref. Collegium.

Nagy - Enyedi Casino.
Szász Károly N. Enyeden Prof.
Székely - Udvarhelyi Ref. Collegium.
Tamási Jó'sef, Károly - Fehérvári Canonok.
Tilsch J és Fija Kolosvári Könyvárosok.
Torda Várm. Nemes Casino.
Tordai Casino.

Jelentés az 1835-dik évi Tudományos Gyűjteményről.

A' Tudományos Gyűjtemény szerkesztetésem alatt fönlétének huszadik esztendejét is megélni kívánja a' reánk következő 1836-dik évben. Midőn egy magányos hazafiui érdemes háznak illyen soká virágzó igyekezetét 's polgári jeles törekedését érintem, nem lehet egyfelűl forró és buzgó köszönetet nem mondani a' lelkes és ditső Magyar Nemzetnek, melly mindenkor pártfogása és oltalma alatt tartotta e' gyenge erejü, de hasznos tzélu szándékot; nem lehet nem áldást mondani más felűl azon munkás hazafiakra is, kik fáradhatatlan szorgalmuk 's gondos tanúlásaik által az eredeti tudományos dolgozásokat gyökeresíteni kivánván közöttünk, feszített vállal támogatták e' hazai Intézetet.

Mennyi jó mag vettetett-el husz év alatt e' folyóírásban? mennyi derék író fejlődött ki általa? azt ugyan a' szerénység kötelességei nem engedik bővebben fejtegettetni: De annyit még is bátran említhetni, hogy e' Folyóírásnak tudományos előmeneteleinkre nézve nem épen kisded befolyása volt.

Én különösen szerentsésnek 's boldognak tartom magamat, hogy a' mennyei kegyes Gondviselés kedvezéséből a' huszadik esztendei Folyamatnak szinte úgy munkás társa lehetek, mint részvevője voltam az elsőnek, segédük majd nem folyvást, midőn más tiszteim engedték, a' következőknek. Tsendesebb és nyugodalmasabb lélekkel fogok megválni szerkesztetői kötelességemtől, ha a' beállandó esztendei Köteteket részemről is figyelemre méltókká tehetem; 's úgy vélem más dolgos Hazafiak is kezet fognak nyujtani ápolgatásomra, hogy a' második Tized emlekezete tiszteletben maradhasson a' késő Unokák előtt. Midőn mindenfelé forrton forr a' Tudományszeretet, mi is emelkedni

fogunk esméreteink által az égfelé, 's pótolni törekedünk a' hézagokat, mellyeket még sokfelé tapasztalunk. Siessünk élni a' Köz-Jónak, 's haladjunk előbbre nemzeti ditsőségünk mezején!

Horvát István,
A' Tudományos Gyűjtemény
Szerkesztetője.

Nagysága és elrendeltetése a' Tudományos Gyűjteménynek és a' velejáró *Koszoru*, vagy *Szép Literaturai Ajándéknak* a' jövő 1836-dikra is megmarad, t. i. mind a' tizenkét Kötet mintegy 112 ívre fog terjedni.

Az előfizetés egész esztendőre Postán 18 forint V. Tzéd. (és nem több!), mivel mind a' felséges aerarium posta-portója, mind a' ts. kir. posta hivataloknak úgy neveztetni szokott emolumentumai Budán és Pesten fizettetnek le a' Kiadók által. Helyben, az az: Pesten és Budán 14 for. és szinte azon távol lakó Előfizetők számára is, kik alkalmatosság által kivánják hordatni a' köteteket, 14 for. V. Tzéd. az egész esztendei előfizetés. Félesztendei előfizetés nem fogadtatik el. Előfizetni lehet az alúlírt Kiadóknál (Pesten, úri utsza 612. szám, a' Párizsi utsza vagy a' ns Vármegye háza irányában), és azon buzgó *Hazafiaknál*, a' kik eddig is az előfizetési pénzeket elvállalni méltóztattak — nem különben a' ts. kir. Posta Hivatalbeli Tisztségeknél az egész Austriai Tsászári Birodalomban — a' kiket teljes bizodalommal kérünk, hogy a' felséges aerarium java tekintetéből is az előfizetési pénzeket elfogadni, 's *Pestre* v. *Budára* a' ts. kir. Fő Posta Hivatalhoz béküldeni ne terheltessenek.

Az előfizetést elfogadják:

Minden Könyváros és Könyvkötő Urak Magyar és Erdély Országban.

Nem különben:

Aradon: Tekint. Dankó János, Táblabiró 's Levéltárnok.

Budán: Tek. Lassu István, a' Nagy Mélt. Magyar Kir. Udvari Kamara Lajstromozó Hivatalának Tisztje.

Bétsben: Tek. Kis Lajos, hites Ügyvéd, 's Magyar Királyi Udvari Ágens, Josephsplatz Nro 1155.

Debreczenben: Tek. Erdélyi Jó'sef, Professor.

Győrben: Tek. Kozics István, több Tek. Vármegyék Táblabirája, 's a' Győri Tudom. Kerület Jegyzője.

Jász Berényben: Tek. Mihálkovits Jó'sef, Táblabiró 's a' Jász és két Kún Kerületek Főjegyzője.

Kassán: Tek. Dulházy Mihály, Táblabiró.

Kőszeghen: Tek. Hrabowai Hrabowszky János, Fiskális.

Miskoltzon: Sztriberny János, Senátor.

N. Szombatban: Tek Genersich János, Fiskális.

Posonbnn: Tek. Gyurikovits György, Táblabiró 's Posony Városa Ország-Gyűlési Követe, és Tek. Cseremiszky Miklós. Méltós. Gróf Széchényi Pál Ő Nsága Ország-Gyűlési Követe.

Pétsett: Tek. Bogáchói Horváth János, Táblabirò.

Szathmár Vármegyében: Szirmai Szirmay György, ns Szathmár Vármegye Fő Szolgabirája.

Sopronyban: Tek. Szabó Jó'sef, Professor.

Szegeden: Tek. Fadgyas Pál, hites Ügyvéd.

Szombathelyen: Fő Tiszt. Bitnitz Lajos, Prof. 's Táblabiró, ———— Urak.

Pesten, December 31-dikén 1835.

Trattner és Károlyi,
Kiadók.